

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**ABDÜLCELİL BİN YÛSUF EL-AKHİSARÎ'NİN
(ö. 1618'den sonra)
ŞERH-İ SEB'ATU EBHUR ADLİ
ARAPÇA-TÜRKÇE MANZUM SÖZLÜK ŞERHİ
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN)**

Zehra FİDAN

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Ozan YILMAZ

OCAK - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABDÜLCELİL BİN YÛSUF EL-AKHİSARÎ'NİN
(ö. 1618'den sonra)
ŞERH-İ SEB'ATU EBHUR ADLİ
ARAPÇA-TÛRKÇE MANZUM SÖZLÛK ŞERHİ
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN)

DOKTORA TEZİ

Zehra FİDAN

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı

“Bu tez 11/01/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÛRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ozan YILMAZ	Başarılı
Prof. Dr. Ömür CEYLAN	Başarılı
Prof. Dr. Sadık YAZAR	Başarılı
Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Orhan KAPLAN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Zehra FİDAN

11/01/2023

ÖNSÖZ

Sözün kıymetini bilen bir toplumun ürettiği ve şiirin pek çok işlevinin olduğu bir devrin ürünü olarak manzum sözlükler, şiirin içinde doğduğu toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenmesinin güzel örneklerinden biridir. Son yıllarda hem manzum sözlükler hem de şerhleri üzerine yapılan yayınların sayısı bir hayli artmıştır. Bu çalışma da nitelikli ve kendine has özellikleri olan bir manzum sözlük ile şerhi üzerinedir. Seb'atu Ebhur hayvanları konu alan Arapça-Türkçe bir manzum sözlüktür. Şu anki bilgilerimizle tek şerhi olan Şerh-i Seb'atu Ebhur sözlüğün şairi tarafından yazılmıştır. Eser; yazılış amacı, muhtevası, şairi tarafından şerh edilmesi, şerhinin kaynakçası, şerh esnasında uygulanan metot ile dikkat çekici özelliklere sahiptir. Müellifi Abdülcélîl bin Yûsuf el-Akhisarî; Arapça ve Farsçaya hakimiyeti, herkesin bilgi sahibi olamayacağı bir konuya eğilmesi, alanında muteber eserler ile hazırladığı şerhinde uyguladığı teknik, muhtevasını oluşturan edebî, dinî, kültürel, folklorik ve zoolojik bilgilerle eserini bir şerh olmanın ötesinde kültürel, tarihî ve edebî mecralarda faydalanılabilecek ansiklopedik bir hâle getirmiştir.

Seb'atu Ebhur, yazılış amacı ve muhtevasıyla tuhfe geleneği içinde, şerhi de şârihinin uyguladığı metot ve şerh esnasında takındığı etik tavırlarla şerh literatürü içinde yer edinecek etkileyici birer örnektir.

Yüzyıllar öncesinden nasibime düşen bu eserin müellifi Abdülcélîl bin Yûsuf el-Akhisarî'yi rahmetle anıyorum. Onun merakı, bilgisi ve titizliği bana yön verdi. İlk günden bugüne kadar heyecanlarımıza karşı özen, anlayış ve destek gösteren annem ve babam başta olmak üzere tüm aileme çok teşekkür ederim. Beni bu eserle tanıştıran yolumu açan, öğrencisi olmakla her zaman gurur duyduğum danışman hocam Prof. Dr. Ozan YILMAZ'a çok teşekkür ederim. Tez sürecinde sundukları katkılar için Dr. Öğr. Üyesi Orhan KAPLAN ve Prof Dr. Muhammed Bilal ÇELİK'e, savunma esnasındaki tavsiyeleri için Prof. Dr. Ömür CEYLAN ve Prof. Dr. Sadık YAZAR'a, Arapça kısımların çözümünde gösterdiği sabır ve emek için kardeşim Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur FİDAN'a ve şiir çevirileri için Dr. Öğr. Üyesi Kadriye ARICI'ya teşekkür ederim. Ayrıca doktora eğitimim süresince beni destekleyen TÜBİTAK'a da teşekkür ederim.

Zehra FİDAN

11/01/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii

GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM: TÜRK ŞERH EDEBİYATI.....	4

1.1. Şerh.....	4

1.2. Şerh Edebiyatı.....	5

2. BÖLÜM: TÜRK EDEBİYATINDA MANZUM SÖZLÜK GELENEĞİ	8

2.1. Manzum Sözlüklerin İsimlendirilmesi	9

2.2. Manzum Sözlüklerin İçerik ve Şekil Özellikleri	10

2.3. Manzum Sözlüklerin Yazılış Amaçları ve Eğitimdeki Rollerini.....	14

2.4. Manzum Sözlüklerin Yöntemi.....	17

2.5. Manzum Sözlüklerin Kaynakları.....	18

2.6. Manzum Sözlüklerin Diğer Türlerle İrtibatı.....	19

2.6.1. Nazire-Tazmin.....	19

2.6.2. Alfabetik Fihrist	20

2.6.3. Mecmua.....	21

2.6.4. Şerh.....	21

3. BÖLÜM: ABDÜLCELİL BİN YÛSUF EL-AKHİSARÎ.....	26

3.1. Hayatı.....	26

3.2. Eserleri.....	27

3.3. Edebî ve İlmî Kişiliği	29

4. BÖLÜM: SEB'ATU EBHUR	33

4.1. Eserin İsmi.....	33

4.2. Ali Şîr Nevâî'ye Atfedilen Seb'atu Ebhur İsimli Eser ve Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin Seb'atu Ebhur'u	34

4.3. Eserin Yazılış Tarihi.....	35

4.4. Eserin Yazılış Sebebi.....	35
4.5. Eserin Şekil Özellikleri.....	37
4.6. Eserin Muhtevası	38
4.7. Seb'atu Ebhur (Metin).....	39
5. BÖLÜM: ŞERH-İ SEB'ATU EBHUR	66
5.1. Şerhin Yazılış Tarihi.....	66
5.2. Şerhin Mukaddimesi.....	66
5.3. Şerhin Muhtevası.....	68
5.4. Türkçe Söz Varlığı.....	72
5.5. Aruz Terimleri	95
5.6. Dilbilgisi Terimleri	97
5.7. Şerh Metodu	105
5.7.1. Şerh Edilen Kelimenin Detaylı Şekilde Ele Alınması	106
5.7.2. Şerhin Bölümlendirilmesi	111
5.7.2.1. el-Emsâl	112
5.7.2.2. et-Ta'bîr	139
5.7.2.3. el-Havâs	145
5.7.2.4. el-Hükm	151
5.7.2.5. Fâ'ide	154
5.7.2.6. Su'âl/Mes'ele-el-Cevâb	158
5.7.2.7. Hikâye/Rivâyet	162
5.7.2.8. Acîbe/Garîbe.....	165
5.7.2.9. Nükte.....	168
5.7.2.10. Latîfe.....	169
5.7.2.11. Tılsım.....	170
5.7.2.12. Hikmet	170
5.7.2.13. Nasîhat	171
5.7.3. İktibas ve İstişat Kullanımı	171
5.7.4. Kaynak Kullanımı	182
5.7.4.1. Göndermeler	188
5.7.4.2. Eleştiriler/Reddiyeler	190
5.7.5. Şerh-i Seb'atu Ebhur'un Kaynakları	196
5.7.5.1. Kütüb-i Tefâsîr.....	199

5.7.5.2. Kütüb-i Ehâdis-i Şerîfe	203
5.7.5.3. Kütüb-i Fûrû‘-ı Fukahâ.....	205
5.7.5.4. Kütüb-i Lüga ve Lügât.....	208
5.7.5.5. Kütüb-i Tevârîh ve Tevrîh	214
5.7.5.6. Kütüb-i Tıb	217
5.7.5.7. Kütüb-i ‘Arabiyye ve Fünûn-ı Şettâ	218
6. BÖLÜM: ŞERH-İ SEB‘ATU EBHUR (TENKİTLİ METİN)	230
6.1. Nüsha Tavsifleri	230
6.1.1. Nuruosmaniye 34 Nk 4755 (A).....	230
6.1.2. Yahya Tevfik 312 (B)	232
6.2. Nüshaların Karşılaştırılması	233
6.3. Nüshaların İmla Özellikleri	235
6.4. Tenkitli Metin Hazırlanırken Uygulanan Usuller.....	238
6.5. Şerh-i Seb‘atu Ebhur (Tenkitli Metin).....	241
SÖZLÜK - DİZİN.....	849
Seb‘atu Ebhur’un Sözlük Kısımında Karşılığı Verilen Kelimeler	849
Hayvan İsim, Künye ve Lakaplarına Dair Sözlük ve Dizinin Hazırlanmasında Uygulanan Usuller.....	865
Hayvan İsim, Künye ve Lakapları Dizin-Sözlük.....	867
SONUÇ	909
KAYNAKÇA.....	913
EK	939
ÖZGEÇMİŞ	941

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
bk.	: Bakınız
bs.	: Basım
c. c.	: Cem'inin cem'i
c.	: Cem'i
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
F.	: Farsça
haz.	: Hazırlayan
müe.	: Müennesi
müf.	: Müfredi
müz.	: Müzekkeri
nşr.	: Neşreden
şrh.	: Şerh eden
tas.	: Tasgiri
tes.	: Tesniyesi
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı yok

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ء : ʾ	ف : F, f
ا : A, a, Ā, ā, E, e	ق : Q, q
ب : B, b	ك : K, k, G, g, ñ
پ : P, p	ل : L, l
ت : T, t	م : M, m
ث : S, s	ن : N, n
ج : C, c	و : V, v, O, o, Ö, ö, U, u, Ü, ü, Ū, ū
ح : H, h	ه : H, h, a, e
خ : H, h	ی : Y, y, I, ı, İ, i, Ī, ī
د : D, d	
ذ : Z, z	
ر : R, r	
ز : Z, z	
س : S, s	
ش : Ş, ş	
ص : Ş, ş	
ض : D, d, Ž, ž	
ط : T, t	
ظ : Z, z	
ع : ʿ	
غ : Ğ, ğ	

ÖZET	
Başlık: Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin (ö. 1618'den sonra) Şerh-i Seb'atu Ebhur Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlük Şerhi (İnceleme-Tenkitli Metin)	
Yazar: Zehra FİDAN	
Danışman: Prof. Dr. Ozan YILMAZ	
Kabul Tarihi: 11/01/2023	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 938 (ana kısım) + 3 (ek)
Şerh-i Seb'atu Ebhur, Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin Seb'atu Ebhur adlı Arapça-Türkçe manzum sözlüğü ve şerhini içermektedir. Seb'atu Ebhur, Arapçadaki hayvan künye ve lakaplarını ele almak amacıyla nazmedilmiştir. 1617'de tamamlanan şerhi ise hayvanlara dair darb-ı meseller, zoolojik, tıbbî ve dinî bilgiler, rüya tabirleri ile çeşitli hikayelerden oluşmaktadır. Abdülcelîl bin Yûsuf detaylı şekilde kaleme aldığı şerhinde, bu bilgilerin her birini alt başlıklar halinde düzenlemiştir. Şerhinin kaynaklarını tefsir, hadis, fıkıh, lügat, tarih, tıp, dil ve edebiyat gibi farklı alanlardaki 202 eser oluşturur. Bu eserlerin alanlarına göre tasnif edilmiş haldeki bir listesini mukaddimede vermiştir. Bu çalışma çerçevesinde manzum sözlük geleneği hakkında genel bilgiler verilmiş ve Şerh-i Seb'atu Ebhur'un gelenek içindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Muhtevası, şekil özellikleri ve şerh metodu incelenerek müellifin hayatı, eserleri ve ilmi kişiliğine dair eserinden elde edilen bilgiler sunulmuştur. Metin bölümünde ise eserin Nuruosmaniye ve Yahya Tevfik koleksiyonlarındaki iki nüshası üzerinden oluşturulan tenkitli metni verilmiştir. Eserde yer alan hayvanlar ve bu hayvanlarla alakalı sözcükler için bir dizin ve sözlük oluşturulmuştur.	
Anahtar Kelimeler: Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisarî, Arapça-Türkçe manzum sözlük, şerh, Seb'atu Ebhur	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Abdülcelîl bin Yûsuf al-Akhisarî's (d. after 1618) Commentary of Arabic-Turkish Versified Dictionary Named Şerh-i Seb'atu Ebhur (Examination-Criticized Text)	
Author of Thesis: Zehra FİDAN	
Supervisor: Prof. Dr. Ozan YILMAZ	
Accepted Date: 11/01/2023	Number of Pages: vii (pre text) + 938 (main body) + 3 (add)
Şerh-i Seb'atu Ebhur contains the Arabic-Turkish versified dictionary named Seb'atu Ebhur by Abdülcelîl bin Yûsuf al-Akhisarî and its commentary. Seb'atu Ebhur was written to deal with Arabic animal tags and nicknames. Its commentary, which was completed in 1617, consists of proverbs about animals, zoological, medical and religious information, dream interpretations and various stories. Abdülcelîl bin Yûsuf organized each of these information under sub-headings in his commentary that he wrote in detail. The sources of his commentary are 202 reference works from different fields such as tafsir, hadith, fiqh, lexicon, history, medicine, language and literature. He presented a list of these works classified according to their fields in the preface. Within the scope of this study, general information about the versified dictionary tradition was given and the place of Şerh-i Seb'atu Ebhur in the tradition was tried to be determined. The information obtained from the work about the life, works and scientific personality of the author is presented by examining its content, shape features and commentary method. In the text section, the critical text of the work, which was created through two copies of the work in the Nuruosmaniye and Yahya Tevfik collections, is given. An index and dictionary has been created for the animals in the work and the words related to these animals.	
Keywords: Abdülcelîl b. Yûsuf al-Akhisarî, Seb'atu Ebhur, Arabic-Turkish versified dictionary, commentary, Seb'atu Ebhur	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin (ö. 1618'den sonra) hayvanların isim, künye ve lakaplarını ele almak üzere nazmettiği Arapça-Türkçe manzum sözlüğü Seb'atu Ebhur ve Seb'atu Ebhur'un yine kendisi tarafından hazırlanmış şerhi bu tezin konusudur.

Çalışmanın Amacı

Tezin öncelikli ve en somut amacı Seb'atu Ebhur isimli eserin ve şerhinin tenkitli metnini hazırlamaktır. Dil öğretimini kolaylaştırdığı düşüncesiyle sıbyan mekteplerinde ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan manzum sözlüklerden birini daha (şerhiyle birlikte) literatüre kazandırmak, tenkitli metnini hazırlayarak araştırmacıların istifadesine sunmak, şair ve şârih olarak Abdülcelîl bin Yûsuf'un hayatı ve ilmî-edebî kişiliğine dair eserden elde edilen bilgileri sunmak tezin en temel amacıdır.

17. yüzyılın ilk çeyreğinde kaleme alınmış bir eser olan Şerh-i Seb'atu Ebhur, şairi ve şârihinin aynı kişi olması, şârihi tarafından şerh metni hazırlanırken kullanılan kaynak eserlerin adının zikredilmiş olması, şerhin bölümlere ayrılarak ve oldukça detaylı şekilde kaleme alınması gibi özellikleriyle manzum sözlük şerhleri üzerine yapılacak çalışmalarda ayrı bir yer edinecektir.

Çalışmanın Önemi

Şerh-i Seb'atu Ebhur; yazılış amacı, konusu, şerh metodu, kaynakları, kaynaklarının kullanılış biçimi ve şârihinin üslubu açısından dikkate değer özellikler göstermektedir. Şerhin sözlüğün yazarı tarafından yazılmış olması eserin özgün taraflarının ilkidir. Geleneğe bakıldığında genellikle tuhfeleri şairlerin kaleme aldığı, tuhfe şerhlerinin de bu eserler üzerinden ders veren muallim ve müderrisler tarafından yazıldığı görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemi müelliflerinden Lütfullah Halîmî'nin (ö.902/1497'den sonra) ise Farsça-Türkçe manzum sözlüğü Bahru'l-Garâ'ib için yazdığı şerhiyle kendi manzum sözlüğünü şerh eden ilk kişi olduğu bilinmektedir. Şu anki bilgilerimizle Abdülcelîl bin Yûsuf da 1617 yılında tamamladığı şerhiyle kendi sözlüğünü şerh eden ikinci kişidir. Hayvanlarla alakalı şiir biçiminde bir sözlük yazmak, Abdülcelîl bin Yûsuf'un hem şairliğine hem de bilgisine güvendiğinin bir göstergesiyeen şârihliği

de ilmî kişiliğinin bir delili niteliğindedir. Varlığını bildiğimiz başka bir manzum sözlüğü ve şerhi, hazırladığı kırk hadis derleme ve şerhi de onun şairliğinin yanında şârih yönüne de işaret eden diğer eserleridir.

Seb'atu Ebhur, şu anki bilgilerimizle Türk edebiyatının yalnızca tek konu üzerinde yoğunlaşan ilk ve tek manzum sözlüğüdür. Arap kültüründe hayvanlara verilen isim, künye ve lakapların ele alındığı sözlüğün şerhi de içerdiği bilgilerle hayvanlara dair doyurucu bilgilerin bulunabileceği faydalı bir kaynak eser konumundadır.

Abdülcelîl bin Yûsuf'un kullandığı 202 kaynak eseri alanlarına göre tasnif ederek anması da eserin dikkate değer önemli bir özelliğidir. Bu, onun şeffaflığının yanında hangi eserleri tanıdığını ve hangilerine ulaşabildiğini gösterir. Genel olarak o dönemde bilinen tefsir, hadis, fıkıh, tıp, tarih, sözlük, dil ve edebiyat gibi çeşitli alanlardaki eserlerin bilgisine ulaşmamıza da yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda Şerh-i Seb'atu Ebhur, kaynakları belirtilen benzer eserlerle karşılaştırılması ya da bu eserlerin bir arada değerlendirilmesi durumunda yüzyıllar öncesinin ilim dünyasına dair yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır. Ayrıca, şârihin şerhini oluştururken yararlandığı kaynakları belirtmesi eserin hazırlık, yazım, inceleme ve tetkik sürecine şahit olmamıza da kapı aralamıştır.

Şu anki bilgilerimizle Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin en hacimli ve kapsamlı eseri olan Şerh-i Seb'atu Ebhur üzerine hazırlanmış olan bu tezle birlikte manzum sözlük literatürü ve manzum sözlük şerhlerinden hareketle yapılacak ilmî çalışmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Eserin iki nüshası mevcuttur. Bu nüshalarda manzum sözlük ve şerhi bir arada verilmiş haldedir. Şu an için manzum sözlüğün tek başına yer aldığı bir yazma bilinmemektedir. Bu yüzden hazırlanan bu tez hem Seb'atu Ebhur'un hem de şerhinin metnini istifadeye sunan ilk çalışma olacaktır. Bu yüzden tezde birbiriyle bağlantılı ama iki ayrı eser olarak iki metin incelemesi yapılmıştır.

Tez altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türk şerh edebiyatına yer verilmiştir. Şerh türleri, şerh teknikleri ve şerh edebiyatının Anadolu sahasındaki gelişimi ana hatlarıyla ele alınmıştır. Tuhfe türünü ele alan ikinci bölüm, asıl eserin manzum bir sözlük

olması sebebiyle eserin yazıldığı tuhfe türünün tarihî gelişimi, şekil ve muhteva özellikleri, eğitimdeki rolü, tuhfeler üzerinden oluşan diğer yazınlar ve tuhfe şerhleriyle alakalı genel bilgiler içermektedir. Üçüncü bölüm müellif Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'ye ayrılmıştır. Abdülcelîl bin Yûsuf'un çeşitli kaynaklar ve Şerh-i Seb'atu Ebhur metninden edindiğimiz bilgiler ışığında oluşturulmuş kısa bir biyografisi, edebî kişiliği ile şârih yönü ortaya konmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölüm manzum sözlük Seb'atu Ebhur'a ayrılmıştır. Burada Ali Şîr Nevâî'ye atfedilen aynı isimdeki bir sözlük ile Akhisarî'nin Seb'atu Ebhur'una dair bir müellif-eser karmaşası çözüme kavuşturulup Seb'atu Ebhur'la alakalı temel bilgiler verilmiştir. Eserin içerik ve şekil özellikleri üzerinden incelendiği bu bölümde şerh metninin içinde yer alan beyitler çıkarılıp Seb'atu Ebhur'un transkripsiyonlu metni de verilmiştir. Beşinci bölüm, Şerh-i Seb'atu Ebhur'un incelemesinden oluşmaktadır. Burada şerhin bölümleri, mukaddime ve muhtevası hakkında bilgiler verildikten sonra eserin Türkçe söz varlığı ile eserde yer alan aruz ve dilbilgisi terimlerinin tespitine yer verilmiştir. Ardından şerhin yöntemi ayrıntılarıyla incelenmiştir. Tezin altıncı ve son bölümünde ise Şerh-i Seb'atu Ebhur'un iki nüsha üzerinden kurulan tenkitli metni yer almaktadır. Ayrıca tezin sonunda manzum sözlüğe karşılığı verilen Arapça kelimelerin alfabetik listesi ile manzum sözlüğün ve şerhin ana konusu olan hayvanlarla alakalı kelimeler için hazırlanan sözlük ve dizin yer almaktadır.

Manzum sözlük ve şerhi her ne kadar farklı iki metin de olsalar biri diğeri temel alınarak oluşturulduğundan inceleme kısımlarında zaman zaman sınırlar net belirlenememiş, bölümler arası göndermeler yapılmıştır. Bu yüzden iki eser de birlikte değerlendirilmelidir.

İnceleme kısımlarında örnek olarak kullanılmak üzere eserin metninden yapılan alıntı sonlarında varak numaraları parantez içinde gösterilmiştir. Eğer alıntı kısmın içinde varak numarası geçiyorsa tekrar yazılmamıştır.

İnceleme kısmında örnek göstermek amaçlı şerh metninden yapılan alıntı kısımlarında ana metinde derkenar, nüsha farkı vb. ek bilgiler mevcutsa, bunlar gerekmedikçe örnek gösterilen alıntılara alınmamıştır. Bu kısımlar için tezin sonundaki çeviri yazılı metin kısmına bakılmalıdır.

Atıf ve kaynakça hazırlanırken İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyon'a uyulmuştur.

1. BÖLÜM: TÜRK ŞERH EDEBİYATI

1.1. Şerh

Genel olarak açmak, kesmek anlamlarına gelen şerh, terim olarak “açıklama, yorumlama; bağ, ilişki, rivayet ederek anlatma”,¹ “bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifadelerini, içinde barındırdığı nükteleri açıklama ve yorumlama; bu yolda yazılan kitap”², “sırları keşf ü tefsîr, zor meseleleri açıkça ortaya koymak, anlamca kapalı sözü açıklamak, ortaya çıkarmak, aydınlatmak, sözü anlamak”³ şeklinde tanımlanmıştır.

İslam dünyasında şerh faaliyetlerinin Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılmasına yönelik yapılan tefsir çalışmalarıyla başladığı, hadis, fıkıh, kelam sahalarına dair dinî eserler ile mantık, astronomi, tıp, kimya, tasavvuf, belagat, edebiyat gibi farklı ilim dallarındaki eserler için açıklayıcı metinlerin kaleme alınmasıyla devam ettiği görülür.

Bir eserdeki ince manaların, birden fazla anlama gelebilecek mecazlı ve sanatlı ifadelerin, eser içindeki farklı ilim dallarına ait bilgilerin verilmesi amacıyla ve müellif ile okuyucunun bilgi birikimi bakımından aynı seviyede olmadığı düşünceleriyle şerhlerin kaleme alındığı söylenebilir. Şerh metnlerinin sadece eserin açıklanmasına hizmet etmediği, bir eleştiri mekanizması içinde ve belki yazarın farkında olmadığı hata ve eksiklikleri de tamamlayarak eseri daha da ileri taşıma rolü üstlendikleri de bilinmektedir. Özellikle dinî ve tasavvufî içerikli metinlerin şerhlerinin okuru bilgilendirmenin yanında şerh edilen metin vasıtasıyla bir düşünce ve inanç sistemini açıklama işlevleri de söz konusudur. Ayrıca pek çok eserde olduğu gibi istek, teşvik, hatiften gelen ses üzerine kaleme alınmış şerhler de mevcuttur.⁴ Bu eserlerin çoğu medreselerde ders kitabı olarak

¹Frank Steingass, *The Student’s Arabic-English Dictionary*, 536.

²Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, 3/217.

³Ali Ekber Dihhudâ, *Lügatnâme* (CD Version, Rivâyet-i Sivüm).

⁴Şerh kavramı ve şerhlerin kaleme alınma sebepleri üzerine detaylı bilgi için bk. Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8 (1994), 1-10.; Mine Mengi, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, *Divan Şiiri Yazıları* (Ankara: Akçağ, 2000), 72-80; M. A. Yekta Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talât Sait Halman vd. (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), II/ 121-132.; Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Şubat 2023).; Ömür Ceylan, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Şubat 2023).; Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 58-61.; Hülya Canpolat Taşcı, “Türkçe Edebi Şerhlerde Amaç ve Yöntemler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh* (İstanbul: 2014), 72-97.; Osman Ünlü, “Klasik Türk Edebiyatında Edebi Şerhlerin Yazılış Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh* (İstanbul: 2014), 148-167.

okutulmuştur, bilhassa edebî metin şerhlerinin dil ve edebiyat eğitiminde yararlanılmak üzere yazılmış ders kitapları oldukları bilinir.⁵

Şerh geleneği birbirlerine temas eden ancak farklı özellikler de gösteren tefsir, hâşiye, ta'lik, telhîs, tercüme gibi farklı terimlerle ifade edilen kalabalık bir eserler kadrosuna sahiptir. “Tefsir”, Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlerin açıklanıp yorumlanması olarak terimleşmenin yanında diğer ilim dallarındaki şerh metinlerini tanımlamak için de kullanılmıştır. Sayfa kenarlarındaki boşluklarda bir kavram ya da ibareyi açıklayan derkenarlar “hâşiye”dir; ancak gelenekte şerhlerin şerhleri ile açıklama, ekleme ve eleştiri içeren eserlere de “hâşiye” denilmiştir. Bir esere dair kısa ilave ve açıklamalara ve hâşiyeler üzerine yazılmış eserlere de “ta’lik” adı verilir. Bir eserin açıklama ve yorumlarla kısaltılması ise “telhîs”tir. Ayrıca zaman zaman şârihlerin şerhlerini tanımlarken tercüme demeyi tercih ettikleri de görülmektedir. Şerhlerin tercümeleri de içlerinde barındırmaları ya da geniş tutulmuş tercümeler şeklindeki şerhlerin mevcudiyeti bu iki kavramın birbirinden bağımsız şekilde düşünülemeyeceğini göstermektedir.⁶

1.2. Şerh Edebiyatı

Türk edebiyatında şerh faaliyetleri Arap ve Fars dillerindeki klasikleşmiş eserler ve Türkçe tasavvufî manzumeler üzerinden ilerlemiştir. Türkçe şerh yazımının Anadolu coğrafyasında 14. yüzyıl itibarıyla başladığı ve 16. yüzyıla gelindiğinde şerh edilen eserlerin tür ve sayı bakımından arttığı görülür. Mevlânâ’nın (ö. 672/1273) Mesnevî’si, Şeyh Sâdî’nin (ö. 691/1292) Bostân ile Gülistân’ı, Ferüdüddîn Attâr’ın (ö. 618/1221) Pendnâme ve Mantıku’t-Tayr’ı, Hâfız-ı Şîrâzî’nin (ö. 792/1390 [?]) Divan’ı, Molla Câmî’nin (ö. 898/1492) Bahâristân, Sübhatü’l-Ebrâr gibi eserleri şerh edilen Farsça klasik eserlerin başında gelir. Arapça kaleme alınmış eserlerden ise Ka’b bin Zühre’nin (ö. 24/645[?]) Kasîdetü’l-Bürde’si, Abdürrezzak Tantarânî’nin (ö. 485/1092) et-Tantarâniyye isimli kasidesi, İbnü’n-Nahvî’nin (ö. 513/1119) el-Kasîdetü’l-Münferice’si

⁵İsmail Kara şerh ve hâşiye geleneğinin gelişimini, eser üretme sebeplerini inceleyip bu metinlerin eğitim sistemi içindeki yerine dair tespitlerde bulunmuştur. bk. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 19-60. Ayrıca Mesnevî gibi kültür, edebiyat ve eğitim alanında çokça etkili olmuş bir eser üzerinden yapılan şu çalışma şârihlerin dilinden verilerle ele alınması açısından dikkate değerdir: Emre Töre, “Anadolu Sahası Türkçe Mesnevî Şerhlerinin Yazılış Sebepleri”, *Muhafazakâr Düşünce* 17/ 61 (2021), 232-251.

⁶Bu konuda detaylı bilgi ve şârihlerin terimleri kullanımlarından örnekler için bk. Saraç, “Şerhler”, 121-122; Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 10-19.

üzerine yazılan şerhler dikkati çekmektedir.⁷ Yunus Emre (ö. 720/1320 [?]), Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1430), Eşrefoğlu Rumî (ö. 874/1469-70 [?]), Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) ise genellikle şerhlere kaynaklık eden Türkçe tasavvufî manzumelerin sahipleridir.⁸

Genellikle mensur olmakla birlikte kaynak metni birkaç beyitle şerh eden manzum şerhler de gelenekte yerini almıştır. Dinî, öğretici ve nasihat içerikli eserlerle birlikte aşk mesnevilerinin de şerh edilmeye başlandığı, şerhe konu olan eserler ve teknik bakımdan geleneğin genişleyip geliştiği görülmektedir. 16. yüzyıl şerh geleneğinin zirve dönemi olarak kabul edilir, bu dönemde Sûdî Bosnevî (ö. 1007/1599 [?]), Sürûrî Efendi (ö. 969/1562), Şem'î Efendi (ö. 1011/1602-1603 [?]) şârih olarak dikkat çekmektedir. Sonraki yüzyıllarda ise İsmâil Rusûhî-i Ankaravî (ö. 1041/1631), Sarı Abdullah Efendi (ö. 1071/1660), İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (ö. 1197/1783), Müstakimzade Süleyman Sa'deddin Efendi (ö. 1202/1788) gibi şârihler edebî ve edebiyat dışı eserler için yaptıkları şerhlerle alanın önemli isimlerinden olmuşlardır.

Şerh metinlerinin medrese eğitim sistemi içindeki rolleri şerh geleneğinin gelişimini sağlayan unsurlardan biri olarak kabul edilir. Yekta Saraç şerhler üzerine kaleme aldığı makalesinde, öğrencilerin sınıf geçme sisteminin o sınıfta okutulan kitabın bitirilmesine bağlandığından ve müderrislerden de kademe atlayıp bir üst seviyedeki medreseye geçebilmek için derslerinde kullanacakları metnin bir kısmını şerh etmelerinin beklenildiğinden bahseder.⁹ Buradan anlaşılıyor ki hangi türde eser üzerine yazılmış olursa olsun şerhler, açıklamalı ve öğretici metinler olarak Osmanlı eğitim sisteminde ve ders müfredatında önemli bir yer edinmişlerdir. Şerhlerin yazılış amaçlarından biri de dil eğitiminde kullanılmak üzere kaynak metinler hazırlamaktır, bunu şârihlerin kendi beyanlarından anlamaktayız. Mesela, Bosnalı Sûdî Gülistân ve Bostân şerhlerini kaleme

⁷Bahsi geçen eserler ve farklı edebî eserler üzerine yazılmış şerhler hakkında detaylı bilgi için bk. Ozan Yılmaz, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi TALİD* 5/9 (2007), 271-304.; Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*.

⁸Türk edebiyatında kaleme alınmış tasavvuf içerikli Türkçe eserlerin şerhleri üzerine değerlendirme ve bibliyografya için bk. Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007).

⁹Saraç, “Şerhler”, 123.

alma nedenleri arasında öğrencilerin Farsça öğretimine katkıda bulunma isteğinden bahseder.¹⁰

Şerhlerde uygulanan teknikler kısaca şöyledir: Öncelikle beyit ve cümleler daha küçük birimlere (sözcük/sözcük grubu) ayrılır, hareketler belirtilerek kelimelerin doğru okunuşu sağlanır, gramer ve anlama dair bilgiler verilir. Sözcüklerin köken bilgisi, türevleri, cümle içindeki durum ve görevleri ile fiil çekimleri ve ekler belirtilir. Yapılan filolojik açıklamalar âyet, hadis ve şiirlerden hareketle örneklendirilir. Böylece kaynak metnin dilbilgisi kurallarına dair detaylı bilgiler de verilmiş olur. Sözcük açıklamalarının ardından beyit ya da cümleler bütün olarak tercüme edilir. Kimi şârihler bu tercümelerini “mahsûl-ı beyt”, “ma’nâ-yı beyt” gibi ayırt edici bir başlık ile vermeyi tercih etmişlerdir.¹¹

Şerhleri metoduna, şerh edilen eserin manzum ya da mensur oluşuna, eserin diline, muhtevasına göre farklı kategorilerde ele almak mümkündür.¹² İleride genel hatlarıyla bilgi verilmeye çalışılan manzum sözlük şerhleri de edebiyat alanındaki incelemelere konu olan şerh metinleri içindedir.

¹⁰Ozan Yılmaz, *Gülistan Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)* (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012), CCXCV; Bedriye Gülay Açar, *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

¹¹Şerh tekniği ile ilgili detaylı bilgi için bk. Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Gelenegi*, 71-85.; Mustafa Yasin Başçetin, “Klasik Şerhlerin Metodolojisi”, *Prof. Dr. A. Halûk Dursun Anısına Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Dil, Tarih, Coğrafya 6-8 Aralık 2019 Tam Metin Kitabı*, ed. Fahri Temizyürek (Ankara: ASOS Yayınevi, 2019), 197-224. Ayrıca 16. yüzyılın meşhur iki şârihi Şem’î ve Bosnalı Sûdî’nin şerh tekniklerinin karşılaştırmalı bir incelemesi için bk. Bedriye Gülay Açar, “İki Şerh Arasında: Sûdî ve Şem’î’nin Bostân Şerhlerindeki Şerh Tekniğine Mukayeseli Bir Bakış”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 57/57 (2017), 1-15.

¹²Pek çok eser ve türdeki şerhlerin yayınlanmasıyla bu eserlerin tasnifleri ile edebî ve kültürel değerleri üzerine karşılaştırma ve değerlendirmeye yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Şerhlerin tarifi, tasnifi, amaçları, mesajları, kaynakları, bünyelerinde barındırdıkları çok farklı alanlardan kültürel malzemenin ortaya çıkarılması amacına yönelik çalışmalar, şerh sözlükleri meselesi, bu metinler üzerinden yapılacak mukayeseli çalışmaların gerekliliği ve klasik şerhlerin teknikleri ile modern metin inceleme yöntemlerinin karşılaştırılması gibi konular için bk. Atabey Kılıç, “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu 12-13 Nisan 2007* (İstanbul: İBB, 2008), 363-369; a.mlf., “Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler”, *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem DİLÇİN Adına) 13 Şubat 2009 Kayseri, Bildiriler*, haz. Atabey Kılıç vd. (Kayseri: 2011), 239-246; İsmail Güleç, “Dağılmış İnciler Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı”, *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına) 13 Şubat 2009, Kayseri, Bildiriler*, haz. Atabey Kılıç vd. (Kayseri: 2011), 174-193.; Hülya Canpolat, *Sa’dî’nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırmalı İncelemesi*, (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).; Rafiye Duru, *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Gelenegi ve İsmail Hakkı Bursevi* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).; Hülya Canpolat, *Sa’dî’nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırmalı İncelemesi*, (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).

2. BÖLÜM: TÜRK EDEBİYATINDA MANZUM SÖZLÜK GELENEĞİ

Şiir, üretilmiş sözün en üst mertebesi olarak yüzyıllardır insanoğlunun hayatında yer bulmuştur. Edebî eserlerin yanında, bilginin gelecek kuşaklara bozulmadan aktarılması ihtiyacını karşılamak üzere de şiirden yararlanılmıştır. Sahip olduğu ritim, vezin, ahenk, akılda kalıcılık ve kolay ezberlenebilme özellikleri çok çeşitli alanlarda eserlerin şiir biçiminde kaleme alınmasının temel sebebidir. Yazın tarihine bakıldığında gramer, ilmihal, akaid, fıkıh, matematik, astronomi gibi farklı alanlarda ilmî eserlerin de manzum olarak kaleme alındığı ya da mensur eserlerden manzum hale getirilmiş metinlerin olduğu görülmektedir.¹³ Bu şekilde daha hızlı öğrenildiği için öğrenciye kolaylık sağlandığı ve bilginin kalıcılığının arttığı düşünülmüştür. Temel düzeyde bilgilerin verildiği ders kitabı niteliğindeki bu eserlerin içinde sözlükler de bulunur. Zamanla sayıları artan ve Türk edebiyatında **tuhfe** adıyla bir geleneği oluşturan manzum sözlükler; hedeflenen dilde kelime öğrenimini kolaylaştırmak, aruz becerisi kazandırmak, temel dilbilgisi kurallarını ve edebî bilgileri vermek gibi amaçlarla hazırlanmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerin anlaşılmasını kolaylaştırma gayesiyle başlayan manzum sözlük geleneğinin Anadolu’daki seyri Mesnevî-i Şerîf, Bostân ve Gülistân gibi eserlerden hareketle nazmedilmiş sözlüklerin hazırlanmasıyla devam eder.¹⁴ Zamanla etkileşimde bulunulan Fransızca, İtalyanca, Bulgarca, Rumca vb. diğer dillerde de eserler verilmeye başlanır.

Anadolu’da 13. ve 14. yüzyıllarda Arapça-Farsça olarak kaleme alınan manzum sözlükler Zühretü’l-Edeb, Nasîbü’l-Fıtyân ve Nesîbü’t-Tıbyân, Silkü’l-Cevâhir, Mirkâtü’l-Edeb,

¹³Manzum olarak kaleme alınmış farklı ilim dallarındaki eserler hakkında bilgi için şu yayınlara bakılabilir: Muhittin Eliaçık, “Din Hizmetlerinde Şiir ve Manzum Metinlerin Yeri”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: 2008), 1/657-664; a.mlf., “Osmanlıda Manzum Fetva Geleneği”, *Türkiyat Mecmuası* (2011), 21/105-145; Tahirhan Aydın, “Arapçada Manzum Nahiv Geleneğinin Gramer Öğretimindeki Yeri ve Çoklu Zekâ Teorisi Açısından Değerlendirilmesi”, *Oş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 16-17 (2012), 67-85; a.mlf., “Medreselerde Okutulan Manzum Ders Kitapları”, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum) (29 Haziran-1 Temmuz 2012)*, ed. İsmail Narin, (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013), 2/539-546.; Sümeyye Eryılmaz, *Osmanlılarda XIV.-XVIII. Asırlarda Riyâzî İlimler Sahasında Telif Edilen Manzum Eserler ve Salih b. Mehmed’in Kitâb-ı Verdiyye’sinin Tenkitli Neşir, İnceleme ve Matematiksel Değerlendirmesi* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

¹⁴Atabey Kılıç, “Denizlili Mustafa B. Osman Keskin ve Eseri Manzûme-i Keskin”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/3 (Yaz 2007), 341.

Ukûdu'l-Cevâhir gibi örneklerin ardından dillerinden biri Türkçe olan manzum sözlükler yazılmaya başlanır.¹⁵ Abdüllatîf İbn Melek'in 795/1392'de nazmettiği Lûgat-i Ferišteoğlu¹⁶ Arapça-Türkçe manzum sözlüklerin ilkidir. Hüsâm b. Hasan el-Konevî'nin 802/1399-1400'de yazdığı Tuhfe-i Hüsâmî ez-Mültekât-ı Sâmi¹⁷ ise, Anadolu'da yazılmış ilk Farsça-Türkçe manzum sözlüktür. Şâhidî İbrâhim Dede'nin 921/1515 tarihli Farsça-Türkçe sözlüğü Tuhfe-i Şâhidî alanda çığır açmış, nazire ve şerhleriyle manzum sözlük türüne yön vermiştir.

İlk örneklerin ardından iki dilli sözlüklerin yanında Arapça, Farsça ve Türkçeden oluşan üç dilli sözlükler de yazılmış, zamanla el-sine-i selâse dışındaki dillerde de ürünlerin verilmesiyle manzum sözlüklerin sayısı epey artmıştır. Sadece sıbyan mekteplerinde değil tekke, dergah ve medreselerde de ders kitabı olarak rağbet gördükleri bilinen¹⁸ manzum sözlükler bir tür olarak edebiyatımızda yer edinmiştir.

2.1. Manzum Sözlüklerin İsimlendirilmesi

Türün ilk örneği olan Ferâhî'nin Arapça-Farsça sözlüğü Nisâbu's-Sıbyân (13. yüzyıl), İslam coğrafyasında manzum sözlüklere “nisâb” adının verilmesine sebep olur.¹⁹ Türk edebiyatında ise “tuhfe” ismi yaygınlaşmış, en çok takip edilen eser olan Tuhfe-i Şâhidî'ye atfen “Şâhidî” ismiyle anıldığı da olmuştur.

Tuhfe-i Hüsâmî ve ona nazire olarak yazılan Tuhfe-i Şâhidî sonraki sözlüklerde hem isim hem şekil olarak takip edilir. Hediye, armağan, yadigâr anlamlarına gelen “tuhfe” kelimesinin bu sözlüklerde sıklıkla kullanılması türün “tuhfe” olarak anılmasının yolunu açar.²⁰ İlk ürünleri takip eden diğer örneklerde de müelliflerin yazdıkları sözlükleri çocuklara hediye etmeleri, bu eserlerin hafızalarda yadigâr kalması yönündeki istekleri, sözlüklerin isimlerine de yansımış ve tür zamanla “tuhfe” şeklinde anılmaya

¹⁵Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016), 48.

¹⁶Cemal Muhtar, *İki Kur'ân Sözlüğü: Lûgat-ı Ferišteoğlu ve Lûgat-ı Kânûn-ı İlâhî* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993).

¹⁷Anıl Arslan, *Tuhfe-i Hüsâmî (İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin)* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹⁸Atabey Kılıç, “Manzum Sözlükler ve Sübha-i Sıbyân”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20/1 (2006), 69.

¹⁹Detaylı bilgi için bk. Güler Doğan Averbek, “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 23, (2019), 64.

²⁰Manzum sözlüklerin tuhfe adıyla anılışı ve literatüre kazandırılması hakkında bk. Günay Kut, “Anadolu'da Türk Edebiyatı,” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA, 1998), 2/21-68; Güler Doğan Averbek, “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, 64-68.

başlamıştır.²¹ Gelenekte her ne kadar “tuhfe” tabiri benimsenmiş olsa da şairlerin yazdıkları manzum sözlüklerini yadigâr, bergüzâr, risâle, manzûme, nâme, kitâb, lûgat manzûmesi, nazm, lûgat, lûgat-ı manzûme, nazm-ı lûgat, armağan, tuhfe-i manzûme gibi farklı kelimelerle sundukları ve eserlerine özel isimler verdikleri de bilinmektedir.²²

2.2. Manzum Sözlüklerin İçerik ve Şekil Özellikleri

Manzum sözlükler, çocuklara ve dili yeni öğrenmek isteyenlere yardımcı olmak amacıyla yabancı dildeki kavramların Türkçe karşılıklarının şiir formunda verildiği eserlerdir. Araç-gereç isimleri, bitki ve hayvanlar, doğa, insan bedeni, huylar, mesleklere dair kelimeler, aylar, günler, mevsimler, sayılar, dinî terimler, tarihî şahsiyetler manzum sözlüklerin muhtevasını oluşturur. Bunların yanında ebced hesabı, tarih düşürme, fiil çekimleri, edebî sanatlar, aruz ve vezin bilgileri, atasözü ve deyimler gibi edebî bilgilerin de öğretildiği eserler olarak da karşımıza çıkarlar.

Arap ve Fars edebiyatlarında tuhfelerin şekil özelliklerinin oluşmasında urcûzeler ve ilk manzum sözlük Nisâbu’s-Sıbyân’ın özelliklerinin etkili olduğu bilinmektedir.²³ Türk edebiyatında ise pek çok manzum sözlüğün Tuhfe-i Şâhidî’ye nazire olarak yazıldığı, nazire olmasa bile kullanılan vezinler, düzen ve tertip gibi yönlerden Tuhfe-i Şâhidî’nin örnek alındığı ve birçok kez şerh edildiği görülmektedir.²⁴

İslamî gelenek içindeki hemen hemen her eserde olduğu gibi manzum sözlükler de **mukaddime**, **asıl eser (sözlük)** ve **hâtıme** olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. **Mukaddime**; besmele, hamdele ve salvele bölümleriyle başlayıp eserin yazılış sebep ve biçimini, bir manzum sözlüğe niçin ihtiyaç duyulduğunu, önceki örneklerin eksik yönlerini ya da bir manzum sözlüğün nasıl olması gerektiğini, sözlük okunurken/ezberlenirken takip edilmesi gereken yöntemi anlatan, varsa kullanılan işaretlerden bahseden, eserin ve şairin isminin verildiği sebep-i nazm ile devam eden bölümdür. İkinci bölüm olan **asıl eser** bölümünü manzum sözlük oluşturur ve **hâtıme** ise eserin yazılış tarihi verilerek okuyanlardan hayır dua istenen bölümdür.

²¹Doğan Averbek, “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, 65-66

²²Doğan Averbek, “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, 67-68.

²³Doğan Averbek, “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, 68-69.

²⁴Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, 1999), 29-111.

Manzum sözlüklerin çoğunda mukaddime ve hâtime bölümlerinin mesnevi tarzında, sözlük bölümlerinin ise aa, xa, xa... kafiyeleşiminde kaside tarzında kıt'alardan oluştuğu bilinmektedir. Bunun yanında şekil yönünden farklı özellikler gösteren eserler de mevcuttur. Örneğin Tuhfe-i Fedâî²⁵ ve Tuhfe-i Hâcîbî²⁶ geleneğin aksine tamamen mesnevi şeklinde yazılmışlardır. Rûhu'l-Edeb'de²⁷ ise her kıt'anın sonunda aynı konuyla alakalı mesneviler sıralanmış haldedir.

Her kıt'anın sonunda, o kıt'ada kullanılan bahrin adının söylendiği ve taktî beyti adıyla anılan veznin tef'ilelerinin yazıldığı bir ya da iki beyitlik bir bölüm olması tuhfe türünün kendine has özelliklerindendir.

Kelime kelime karşılık vermenin yanında bazı sözlüklerde tercüme mısralar da bulunur. Aşağıda örnek olması açısından Nazm-ı Ferâid'den²⁸ birkaç beyit verilmiştir:

“Raḥmet ider lutfuna kim dutsa yüz
Yağfır bi'r-raḥmeti men in enâb
Vişâliñ dirilik fırâkıñ ölüm
Vefâke'l-ḥayâtü gaṭâke'l-memât
Yaşılı'l-meâbe men kâne me'a'l-hüdâ rafîḳan
Yitişir konağına kim ola toğrı ile yoldaş”²⁹

Titiz çalışılmış, nâzımının üzerinde uzun uzadıya düşündüğü anlaşılan, kendine has özellikler gösteren manzum sözlükler de mevcuttur. Hasan Aynî'nin Nazmu'l-Cevâhir adını verdiği tuhfe bunlardan biridir. Hasan Aynî, sözlüğünün her kıt'asının on birinci beytinin birinci mısraının ilk kelimesini ebced hesabıyla o kıt'anın kaçınıcı kıt'a olduğunu bildirecek şekilde kurgulamıştır. Her kıt'ada on birinci beytin ikinci mısraının ilk kelimesi

²⁵Halil İbrahim Yakar, “Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâî”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* [Tunca Kortantamer Özel Sayısı II] 4/2, (2007), 1015-1025.

²⁶Özkan Uz, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Hâcîbî”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 14/7 (2019), 4087-4111.

²⁷Orhan Kılıçarslan, “Hayâtî-zâde Şeref Halîl ve Rûhu'l-Edeb Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25 (2020), 689-728.

²⁸Halil İbrahim Yakar, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâid”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/4 (Yaz 2009), 995-1024.

²⁹Yakar, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâid”, 1003.

de ebced hesabıyla o kıt'a sonuna kadar eserde kaç beyit bulunduğunu göstermektedir.³⁰ Yazılan ilk alfabetik sözlük olduğu bilinen Kân-ı Maanî'de ise her harfe bir kıt'anın ayrıldığı ve aynı harfle başlayan kelimelerin bir arada yer aldığı bir düzen mevcuttur.³¹ Hayâtîzâde Şeref Halîl Rûhu'l-Edeb ismini verdiği sözlüğünü, bölümlerin başlatıldığı kıt'aların kafiyesine göre elifba sırasıyla nazm etmiştir.³² Nazm-ı Bedî'deki kıt'alar da revî harflerine göre alfabetik şekilde sıralanmıştır.³³

İki dilli sözlüklerin yanında zamanla üç dilli sözlükler de oluşmaya başlar. Tespit edilebildiği kadarıyla elsine-i selâse dahilinde yazılmış üç dilli ilk sözlük Bahâüddîn Magalkaravî'nin 827/1424'te nazmettiği U'cûbetü'l-Garâyib fî-Nazmî'l-Cevâhiri'l-Acâyib adlı eseridir.³⁴ Menâzîmü'l-Cevâhir,³⁵ Se-Zebân,³⁶ Nazm-ı Girîdî,³⁷ Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sıbyân,³⁸ Manzûme-i Keskin,³⁹ Müselles-nâme-i Şâkir,⁴⁰ Tuhfe-i Se-Zebân⁴¹ bugün için ulaşabildiğimiz üç dilli manzum sözlüklerdendir.

Önceleri Kur'ân dili olması sebebiyle Arapça ve edebî kültürün etkisiyle Farsça üzerinden ilerlediği görülen manzum sözlük türü zamanla devrin gelişmelerine paralel olarak çeşitlenmiş, elsine-i selâse haricindeki irtibatta olunan diğer dillerde de manzum sözlükler yazılmaya başlanmıştır. Fransızca-Türkçe manzum sözlük yazarı Yusuf Hâlis Efendi Miftâh-ı Lisân'ın sebep-i telif kısmında, yaşadığı dönemde Fransızcanın revaçta oluşunu ve ilim tahsil edebilmek için Fransızca öğrenmek gerektiğini, buna bağlı olarak

³⁰Ömer Asım Aksoy, "Dürrü'n-Nizâm ve Nazmü'l-Cevâhir", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1960), 158.

³¹Muhittin Turan, "Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/4 (2012), 2939-2992.

³²Kılıçarslan, "Hayâtî-zâde Şeref Halil ve Rûhu'l-Edeb Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü", 689-728.

³³Mehmet Akif Gözitok, "Manzum Sözlük Geleneğimizin Kayıp Halkası: Nazm-ı Bedî", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 55 (2016), 127-148.

³⁴Mustafa Arslan, *Bahâüddîn-i Magalkaravî U'cûbetü'l-Garâyib Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük (İnceleme, Metin, Dizin)* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013).

³⁵Mustafa Arslan, *Menâzîmü'l-Cevâhir: Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük* (Ankara: Genesis Kitap, 2011).

³⁶Gökhan Ölker - Hidayet Duyar, *Se-Zebân: Üç Dilli "Arapça-Farsça-Türkçe" Manzum Sözlük* (Konya: Palet Yayınları, 2013).

³⁷Hasan Kaya, "Ahmed Resmî'nin Nazm-ı Girîdî Adlı Manzum Sözlüğü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/51 (2017), 119-142.

³⁸Kamil Ali Gynaş, *Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sıbyân: Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük* (İstanbul: Asur Yayınları, 2016).

³⁹Atabey Kılıç, *Mustafâ bin Osmân Keskin: Manzûme-i Keskin* (Kayseri: Laçın Yayınevi, 2001).

⁴⁰Hasan Kaya - Bünyamin Ayçiçeği, *Müsellesnâme Osman Şâkir'in Manzum Sözlüğü* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019).

⁴¹Mesut Bayram Düzenli, *Tuhfe-i Se-Zebân Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Lügat*, (Erguvan Yayınevi, 2015).

fennî ilimlerdeki gelişmeleri takip etmeyi kolaylaştırıcı Fransızca-Türkçe bir sözlük yazdığını açıklar.⁴² Fransızcanın dışında Almanca, Arnavutça, Boşnakça, Kürtçe, Rumca gibi dillerde manzum sözlükler de nazmedilmiştir.⁴³ Ayrıca Aydın ve Erzurum ağız gibi yöresel söyleyişlerin verilmek istendiği Türkçe-Türkçe manzum sözlüklerimiz de mevcuttur.⁴⁴

Manzum sözlüklerde boyutlar farklılık göstermektedir. Halîmî'nin 84 beyit ve 4 kıt'adan oluşan 250 civarında Farsça kelimenin Türkçe karşılığını verdiği Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Luga isimli sözlüğü kısa sayılabilecek sözlüklerdendir.⁴⁵ Arapça-Türkçe manzum sözlüklerimizden Lûgat-ı Yûsuf da 114 beyitlik hacmiyle kısa sayılabilir.⁴⁶ Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin 1048 beyitten oluşan Arapça-Türkçe sözlüğü Tuhfe-i Fevzî⁴⁷ ya da Hayâtîzâde Şeref Halîl'in 58 bölüm ve 1252 beyitlik Arapça-Türkçe manzum sözlüğü Rûhu'l-Edeb⁴⁸ hacimli kabul edilebilecek manzum sözlüklerdendir. Dilbikule Cizîrî'nin 3297 beyitten oluşan Kürtçe-Türkçe sözlüğü Nûbihara Mezinan ise karşılıkları verilen 3297 kelimeyle dillerinden biri Türkçe olan en uzun sözlük olarak kabul edilmektedir.⁴⁹

Tuhfelerin yazıldıkları dönemin özellikleri değerlendirildiğinde çok sayıda arkaik kelime barındırdıkları bilinmektedir. Vezin ve kafiye zarureti şairin bir kelime için her zaman aradığı anlamı verememesine sebep olmuş, bu yüzden kelimenin karşılığını arkaik

⁴²Bekir Çınar, "Manzum Sözlüklerimizden Miftâh-ı Lisân'ın Şekil, Dil ve Üslûp Özellikleri", 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15.09.2007)* (Ankara: 2007), 463-464.

⁴³ Bu dillerdeki manzum sözlüklerin listesi için bk. Güler Doğan Averbek, "Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018), 85-114.

⁴⁴İsrafil Babacan, "Edebiyatımızın Müstakil Tek Tarihî Manzum Ağız Sözlüğü: Erzurum Lehçesi Lûgati," *Diyaletolog: Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (Bahar 2017), 87-110.; Fikret Turan, "An Eighteenth Century Ottoman Account of Aydın Dialect: *Aydın Lûgati* and Its Linguistic Characteristics," *Scholarly Depth and Accuracy: A Festschrift to Lars Johanson*, ed. N. Demir, F. Turan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2002), 369-388.

⁴⁵İrmak Kaçar, "Lutfullah Halîmî'nin Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Luga", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 3/2 (Bahar 2017), 131-146; Yunus Kaplan, "Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lûgat", *Studies of The Ottoman Domain* 7/12 (Şubat 2017), 213-236.

⁴⁶Nurettin Ceviz - Soner Gündüzöz, "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lûgat-ı Yûsuf", *EKEV Akademi Dergisi* 10/29 (Güz 2006), 211-230.

⁴⁷Uğur Boran, "Sözlükçülük Geleneğimize Umumî Bir Bakış ve Edirne Müftüsü Fevzî Efendi'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Fevzî", *Şarkiyat Mecmuası* 28/1 (2016), 73-154.

⁴⁸Kılıçarslan, "Hayâtî-zâde Şeref Halîl ve Rûhu'l-Edeb Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü", 689-728.

⁴⁹M. Zahir Ertekin, "İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan," *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 9/1 (2017), 89-106.

kelimelerle, onlar da karşılamazsa dile yerleşmiş haldeki Arapça ve Farsça kelimelerle vermeleri genel bir temayül halini almıştır.⁵⁰

2.3. Manzum Sözlüklerin Yazılış Amaçları ve Eğitimdeki Roller

Kur'ân-ı Kerîm ve dinî ilimlerin öğretimi Osmanlı eğitim sisteminin⁵¹ temelini oluşturmuştur. Dinî literatürü anlamak için kelime öğrenimine öncelik verilmiş ve sıbyan mekteplerinde çocukların kelimeleri öğrenmelerini kolaylaştırmak amaçlı tuhfelerden faydalanılmıştır. Lügat dersleri kapsamında din dili olduğu için Arapça-Türkçe sözlükler; edebî bilgiler, aruz, vezin gibi konulara aşinalık kazandırabilmek içinse Farsça-Türkçe manzum sözlükler okutulmuştur. Bu yüzden yüzyıllar boyunca Arapça için Ferišteoğlu Lügati Farsça için ise Tuhfe-i Şâhidî sıklıkla ezberletilen lügatler olarak geleneğe yön vermişlerdir.⁵²

Kendilerinin de çocukluklarında sözlük ezberlediğini söyleyen şairler, yazdıkları tuhfeleri çocuklara hediye etmeyi gelenek haline getirmişlerdir.⁵³ Manzum sözlüklerin pek çoğunda lügat ilminin öneminden, lügat ezberleyen kişinin zeki olacağından, bu ilmin diğer ilimlerin başında geldiğinden bahsedilmiştir. Örneğin, Dürrî sözlüğünün “sebeb-i tanzim” kısmında ezberlenmesi kolay olduğu için lügatini manzum olarak tertip ettiğini yazar. Sözlüğünü, akıllı bir çocuğun beş tekrarda kolaylıkla ezberleyebileceğini söylemesi⁵⁴ de tuhfelerin tekrar yoluyla okutulduğuna işaretir.

Manzum sözlük yazımında temel amaç, hedeflenen dilde kelime öğrenimini kolaylaştırmaktır. Bunun yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm'deki anlaşılmayan kelimeleri anlayabilmek ya da gelenekte önemli bir yer tutan Mesnevî-i Şerîf, Bostân, Gülistân gibi eserlerden seçilen kelimelerle oluşturulup bu eserlerin de anlaşılmasını sağlama amaçları

⁵⁰Doğan Averbek, “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, 74.

⁵¹Osmanlı eğitim sistemine dair bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri,” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İRCICA, 1998), 2/221-361.; Nasuhi Ünal Karaarslan, *XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiye’de İlim ve İlmîyeye Dâir Bir Eser: Kevâkib-i Seb’a Risâlesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015).; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyâzî ve Tabîî İlimler)* (İstanbul: Küre Yayınları, 2019).

⁵²Güler Doğan Averbek - Harald Bichlmeier, “Osmanlı Eğitim Sisteminde Ders Kitabı Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021), 70. Detaylı bilgi için bk. Karaarslan, *XVIII. Asrın Ortalarına Kadar*, 71-72.

⁵³Atabey Kılıç, “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi “Hediyyetü’l-İhvân”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 1/1 (2006), 20.

⁵⁴Bahir Selçuk - Mesut Algül, “Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürrî’nin Güher-riz’i”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 1/2 (Sonbahar 2015), 136.

da vardır. Dolayısıyla gerek mensur gerek manzum olsun sözlükler, kelime öğretimi amaçlarının yanında dinî, edebî, ahlâkî ve didaktik eserlerin önem derecelerini ve arkalarından oluşturdıkları yazın kültürünün gelişimini takip edebileceğimiz eserler olarak da karşımıza çıkmaktadırlar.

Eserlerin sebeb-i nazm bölümlerinde eseri kaleme alan şairin eğitime ve çocuklara bakışlarını rahatlıkla görebilmekteyiz. İyi bir öğretmenin elinde Kur’ân okumayı öğrendikten sonra Kur’ân lügati ezberlemeyi tavsiye eden aşağıdaki beyitler Nazm-ı Ferâid sahibinin lügat yazmaktaki amacını da ortaya koymaktadır.

“Pes andan şöıra bir nev-reste ma’sûm

Henüz derk idemez ma’nâ ne mefhûm

Velîkin tab’-ı mâil ‘aql-ı kâbil

Gerekdür aña bir üstâd-ı kâmil

Aña bir mürşid-i kâmil gerek hem

İre maşşûd-ı aşlîsine bî-ğam

İde evvel aña ta’lîm-i Kur’ân

Dil-i pejmürdesine ire biñ cân

Gerekdür hıfz ide evvel lügâtın

Ne yüzden bile hâll-i müşkilâtın

Haķâyık u daķâyıkına vâşıl

Olur bu vechile maşşûdu hâşıl

Ola ol ‘ilm-i Rabbânîye râğıb

Kıla tâlib dilin ol semte zâhib”⁵⁵

Nazmü’l-Leâl’de de aynı minvalde şeyler söyleyen Şeyh Ahmed, Kur’ân-ı Kerîm hatminden sonra çocuğun Arapça ve Farsça kelimelere aşinalık kazanması için sözlük okuması gerektiğini belirtir. Mensur metinleri ezberlemenin zorluğu sebebiyle okunacak sözlüğün manzum olması gerektiği görüşündedir. Farsça manzum sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî’yi över. Arapça için de böyle bir sözlüğe ihtiyaç olduğunu, kendisinden önce

⁵⁵Halil İbrahim Yakar, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ’id”, 1006.

yazılan Ferišteoğlu Lügati'nin cahil yazıcılar tarafından tahrif edildiğini bu yüzden bir sözlük nazmetmeye giriştiğini belirtir.⁵⁶

Günlük hayata ve genel kullanıma dair kelime bilgisinin, temel dil kurallarının öğretilmesinin yanında nazım şekilleri, söz sanatları, aruz, kafiye gibi şiir bilgilerinin verilip taktî ile okuma alıştırmalarının yapılmasına olanak sağlayan bu sözlükler, Osmanlı döneminde eli kalem tutan çoğu kişinin şiirle haşır neşir olmasının sebeplerinden biri olarak da kabul edilebilir.⁵⁷

Manzum sözlükler, genellikle sıbyan mekteplerinde lügat dersini okutan muallimler tarafından yazılmış ders kitaplarıdır. Muallimler okuttukları kitabın yetersiz olduğunu ya da gereksiz bilgiler içerdiğini düşündüklerinde yeni bir tuhfe yazmaya girişmiş ve mukaddimelerinde kendilerinden önce yazılmış olan örnekleri hangi açılardan eleştirdiklerini belirtmişlerdir. Örneğin Tuhfe-i Fedayî'nin muallim olan şairi, derslerinde okuttuğu Tuhfe-i Şâhidî'nin Türkçe ve Farsça bilmeyen Arap öğrencileri zorladığını, bu sebeple Türkçe kelimelerin Arapça karşılıklarını veren bir tuhfe kaleme aldığını ifade etmektedir.⁵⁸ Gelenek, tuhfelerin Türk öğrencilerin Arapça ve Farsça öğreniminde ders kitabı olarak kullanıldıklarını gösterse de bu genel temayülün aksine Araplara Türkçe öğretmek amaçlı yazıldığı anlaşılan Tuhfe-i Fedâyî bu yönüyle de diğer sözlüklerden ayrılır.

Muallimlerin kendi çocukları ya da öğrencileri için sözlük hazırladıklarını kendi ifadelerinden öğrenebilmekteyiz. Ahmed Resmî, Nazm-ı Girîdî ismindeki üç dilli sözlüğünü Reisülküttâb Mustafa Efendi'nin oğlu Âşir Efendi için yazar.⁵⁹ Bülğatü's-Sıbyân da müellifin oğlu için yazmaya başladığı, eser bitmeden oğlu vefat etmesine rağmen yazmaya devam edip onun için Fatiha okunmaya vesile olabilir düşüncesiyle tamamladığı bir Arapça-Türkçe manzum sözlüktür.⁶⁰ Tuhfe-i Vehbî de Halil Hâmid

⁵⁶Ömer Asım Aksoy, “Şeyh Ahmed ve Nazmü'l-Leâl”, *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1959), 209-210; Abdülkerim Gülhan, “Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l-Leâl”, *Zeitschrift für die Welt der Türken* 2/2 (2010), 206.

⁵⁷Doğan Averbek - Bichlmeier, “Osmanlı Eğitim Sisteminde Ders Kitabı Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”, 66-67.

⁵⁸Fedayî Mehmed Dede, *Tuhfe-i Fedayî*, haz. Güler Doğan Averbek (İstanbul: Kitabevi, 2019), 15.

⁵⁹Kaya, “Ahmed Resmî'nin Nazm-ı Giridi” Adlı Manzum Sözlüğü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/51 (Ağustos 2017), 123.

⁶⁰Yunus Kaplan, “Müellifi ve Telif Tarihi Meçhul Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Bülğatü's-Sıbyân”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (2020), 46.

Paşa'nın oğulları ve kendi oğlu Lütfullah için kaleme alınmıştır.⁶¹ Yahya Efendi'nin lügat okuma yaşına gelen oğlu için yazdığı sözlüğü oğlunun adıyla Lügat-i Yûsuf olarak anılır.⁶²

Sadece çocuklar için kaleme alınmayıp yetişkinlere hitap edecek şekilde yazılan manzum sözlükler de mevcuttur. Örneğin Nazm-ı Bedî'nin içerdiği farklı alanlara ait üst düzey kelimeler sebebiyle yetişkinler için kaleme alındığı anlaşılmıştır.⁶³ Bu tezin konusunu oluşturan Seb'atu Ebhur'un da -kelime ve tabirler bakımından- çocukların eğitimi için kullanılma niyetiyle yazılmış olmadığını tahmin edebiliriz. Hayvanların künye ve lakaplarından bahsetmek için eserini kaleme aldığını ve bu bilgiye herkesin vakıf olmadığını belirten Abdülcélîl bin Yûsuf, böylece sözlüğünün özel bir alana hitap ettiğini açıklamıştır.

2.4. Manzum Sözlüklerin Yöntemi

Tuhfelerin bir kısmında tuhfe sahibinin eğitim konusundaki görüşlerini paylaştığını, bazılarının da bir tuhfenin nasıl olması gerektiği hususunda bilgiler verdiğini görürüz. Örneğin, Sübha-i Sıbyân'ın sebeb-i telifinde müellif, manzum sözlüğün nasıl olması gerektiğini ve kendisinin izlediği yolu anlatırken bir manzum sözlükte anlamı verilen kelimenin tercümesinin kendinden önce gelmesi ve kelimenin kendisi ile tercümesi arasına başka bir kelimenin girmesi durumunun ezberlemeyi zorlaştıracaklarını belirtmektedir. Bu yöntemi de beyitlerde önce Arapça kelimeyi sonra Türkçe tercümesini vererek kendisi de uygulamıştır.⁶⁴

Tuhfe yazarlarının kimisi nazmettikleri metinlerin teknik özelliklerini açıklayarak sözlüklerinin öğretici olmasını sağlamış ve öğrenciler için kullanımını kolaylaştırmıştır. Örneğin Osman Şâkir, üç dilli manzum sözlüğü Müsellesnâme'de kelimeleri dillerine göre a, f, t şeklinde baş harfleriyle işaretlemiş, gerektiğinde numaralandırmış ve diller arası geçişleri de a-t (Arapçadan Türkçeye) f-t (Farsçadan Türkçeye) gibi işaretlerle göstermiştir.⁶⁵ Tuhfetü'l-İhvan ve Hediyyetü's-Sıbyân isimli sözlüğünde Mustafa İlmî

⁶¹İlker Demirci, *Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük (Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Sözlük)* (Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 35.

⁶²Nurettin Ceviz - Soner Gündüzöz, "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lügat-ı Yûsuf", *EKEV Akademi Dergisi* 10/29 (Güz 2006), 213.

⁶³Gözütok, *Manzum Sözlük Geleneğimizin Kayıp Halkası: Nazm-ı Bedî*, 139.

⁶⁴Kılıç, "Manzum Sözlükler ve Sübha-i Sıbyân", 71-72.

⁶⁵Kaya - Ayçiçeği, *Müsellesnâme*, 12, 53.

bin İbrahim ise kelimelerin karşılıklarını altlarına yazdığı rakamlarla ve karşılıklarını vereceği kelimeleri üstünü kırmızı mürekkeple çizerek göstermiştir.⁶⁶ Mu‘aşşerâtü’s-Sihriyye fi’l-Ebyâti’l-Fikriyye isimli sözlüğünde harekeler, edebî sanatlar ve beyitlerde vezni ifade eden kelimeler için çeşitli rumuzlar kullanan Bahâ-i Malkaravî de bu rumuzları mukaddimede açıklayarak sözlüğünün kullanım kılavuzunu sunmuştur.⁶⁷ Mesela, Fransızca-Türkçe bir sözlük hazırlayan Yûsuf Hâlis Efendi, sözlüğünün mensur mukaddimesinde Türkçe ve Fransızca arasındaki bazı farklılıkları belirtmiş, Fransızca kelimelerin kullanılışında dikkat edilmesi gereken noktalara işaret ederek Osmanlı Türkçesindeki harflerin Fransızca alfabedeki karşılıklarını vermiştir. Ayrıca Osmanlıca harfler için yedi çeşit işaret kullandığını söyleyip bu işaretleri tanıtmış, sonrasında heceler ve bazı kelimelerden oluşan bir tablo vermiştir.⁶⁸ Bu tavrın aynı zamanda, eserin çoğaltımı sırasında değişmesi ve bozulmasına karşı müellif tarafından alınmış bir önlem olduğu da açıkça görülmektedir.

2.5. Manzum Sözlüklerin Kaynakları

Manzum sözlük yazarları sözlüklerini oluştururken mensur sözlüklerden kelimeler derler, kimi zaman bunları mukaddimelerinde başvuru kaynağı olarak verirler. Okudukları manzum sözlüklerden de hem örnek alma hem de tenkitte bulunma yoluyla eserlerinin giriş bölümünde bahsederler. Örneğin, Şemsî Dede kendi adıyla bilinen Farsça-Türkçe tuhfesinde Mevlana’nın Mesnevî’si, Sa’dî’nin Bostan ve Gülistan isimli eserleri ve Şâhidî’nin meşhur manzum sözlüğünden istifade ederek tuhfesini oluşturduğunu dile getirir.⁶⁹ Hasan Rızâyî, Kân-ı Ma‘ânî adını verdiği tuhfesine Uknûm-ı Acem, Şâhidî ve Lügat-i Ni‘metullah’tan derlediği kelimeleri de eklediğini ve kullandığı aruz bahirlerini Mesnevî’den aldığını bildirir.⁷⁰ Tuhfetü’l-İhvân ve Hediyeetü’s-Sıbyân’ı Feriştioğlu Lügati’nden seçtiği kelimelerle oluşturan Mustafâ İlmî bin İbrâhim, sözlüğünü

⁶⁶Kamil Ali Gıynaş, “Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü’l-İhvân ve Hediyeetü’s-Sıbyân”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (Aralık 2015), 159-160.

⁶⁷Betül Sinan Nizam, “Bir Mecmûanın Serencâmı: Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye No. 876’da Kayıtlı Şâhidî (Manzum Sözlük) Mecmûası Üzerine”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 433-434.

⁶⁸Bekir Çınar, “Manzum Sözlüklerimizden Miftâh-ı Lisân’ın Şekil, Dil ve Üslûp Özellikleri”, 464.

⁶⁹Mesut Bayram Düzenli - Muhittin Turan, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şemsî”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Şubat 2016), 124.

⁷⁰Turan, “Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma‘ânî İsimli Manzum Sözlüğü”, 2947.

Ferişteoğlu Lügati'nin Farsça ve Türkçeye tercümesi olarak görür.⁷¹ Sünbülzâde Vehbî, Nuhbe-i Vehbî'yi hazırlarken isimlerini vermese de yüz yirmi kitaptan faydalandığını ifade etmiştir.⁷² Kaynaklarını belirten müelliflerin yanı sıra Osman Şâkir Bozokî'nin Müsellesnâme'yi hazırlarken başka sözlüklerden faydalanmadığını, hafızasındakileri birleştirdiğini söylemesi ise dikkat çekicidir.⁷³ Bu durum manzum sözlüklerin gelişigüzel hazırlanmadığının da bir göstergesidir.

2.6. Manzum Sözlüklerin Diğer Türlerle İrtibatı

2.6.1. Nazire-Tazmin

Çoğu sözlüğün kendisine nazire olarak yazıldığı, nazire olmasa bile müellifler tarafından şekil yönünden örnek alındığını bildiğimiz Tuhfe-i Şâhidî, manzum sözlük geleneği içinde önemli bir yere sahiptir. Fedâyî Mehmed Dede, Ömer Kusûrî, Abdurrahman el-Halvetî, Mustafa Keskin bin Osman, sözlüklerini Şâhidî İbrahim Dede'nin bu meşhur tuhfesine nazire olarak kaleme almışlardır. Şeyh Ahmed, Nazmü'l-Leâl isimli sözlüğünde Şâhidî'nin beyt-i hümayûnlarını örnek alarak kendisi de beyt-i mütercemler yazmıştır.⁷⁴ 18. yüzyılda yaşamış Hatîb isimli bir şair tarafından yazılan Hibetü'l-Vehhâb isimli eser ise Tuhfe-i Şâhidî'de kullanılan vezinleri örneklendirme amacıyla yazılmış 28 gazelden oluşmaktadır. Tuhfe-i Şâhidî özelinde manzum sözlüklerin aruz öğretimindeki işlevlerini göstermesi açısından dikkate değer bir metindir.⁷⁵

Yusuf Öz, 1999 yılında yayımladığı Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri isimli kitabında Tuhfe-i Şâhidî üzerine hazırlanmış eserlerin bir derlemesini yapar. Burada, tespit ettiği 39 şerh, 6 tercüme, 6 nazire ve tazmin, 4 alfabetik tertip ve 6 bahir-vezinler hakkında yazılmış çalışmaya yer vermiştir.⁷⁶ Zaman içinde ulaşılan eserlerin sayılarının artmış olabileceği de düşünüldüğünde Tuhfe-i Şâhidî'nin Anadolu sahasında tuhfe türünün öncüsü olduğu ve ardından bir yazın kültürü oluşturduğu kolaylıkla söylenebilir.

⁷¹Gıynaş, "Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sıbyân", 156.

⁷²Yakup Civelek, "Sünbülzâde Vehbî ve 'Nuhbe-i Vehbî' Adlı Manzum Arapça-Türkçe Sözlüğü", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2000), 294.

⁷³Kaya - Ayçiçeği, Müsellesnâme, 47.

⁷⁴Aksoy, "Şeyh Ahmed ve Nazmü'l-Leâl", 212.

⁷⁵Sadık Yazar, "Tuhfe-i Şâhidî'nin Osmanlı Telif Geleneğindeki Etkisine Farklı Bir Örnek: Hatîb'in Hibetü'l-Vehhâb'ı", *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (2020), 97-131.

⁷⁶Detaylı bilgi için bk. Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, 29-111.

Tuhfe-i Şâhidî'nin dışında birbirine nazire olarak yazılan veya bir sözlüğün eksikliklerini tamamlamak, kelimelerini açıklamak ya da onu eleştirmek amacıyla yazılmış örnekler de mevcuttur. Edebî kişiliğinin yanında ilmî yönüyle de tanınan Sünbülzâde Vehbî'nin 1197/1783 yılında nazmettiği Tuhfe-i Vehbî⁷⁷ de nazire ve şerhleriyle 18. yüzyılın oldukça rağbet gören manzum sözlüklerindendir. Tuhfe-i Vehbî nazirelerinden Mehmet Emin Sabri (ö. 1227/1813), Ziya Paşa (ö. 1297/1880) ve Mütercim Âsım'ın (ö. 1235/1819) yazdıkları sayılabilir.⁷⁸

Nazire olarak yazılan sözlüklerin bir kısmının aynı zamanda tazmin olduğunu unutmamak gerekir. Örneğin Ömer Kusûrî'nin Tuhfe-i Şâhidî'ye nazire olarak kaleme aldığı sözlüğünü Tuhfe-i Şâhidî'nin her mısramı tazmin ederek oluşturduğu görülmektedir.⁷⁹ Lebîb Mehmed Efendi'nin Sünbülzâde Vehbî'nin manzum sözlükleri Tuhfe ve Nuhbe'den seçtiği mısralara eklemeler yaparak oluşturduğu tazmini bu örneklerden biridir. Tuhfe ve Nuhbe'den seçtiği mısraların önüne ve sonuna o mısraların açıklaması olacak şekilde mısralar eklemiştir. Yani kendi yazdığı yeni mısralarda kelimelerin karşılıklarının verildiği bir sözlük şeklinde kurgulama yapmamış, Sünbülzâde Vehbî'nin mısralarının muhtevasına uygun yeni mısralar kaleme almıştır. Aşağıdaki beyitler bu durumu örnekler şekildedir:

Tuhfe: Boy kıdd doğru sehî pek yakışıklı zîbâ

Tazmin: Hele bak kıamet-i cânâneye de gör ne imiş⁸⁰

Nuhbe: Elük hem elûke elçilik olmuş sefâretves

Tazmin: Gönül hâliñ saña nakl eylerem ey şeh zevâl olmaz⁸¹

2.6.2. Alfabetik Fihrist

Zamanla işlevlerini kaybeden manzum sözlüklerin kullanılmaya devam etmelerini sağlamak amacıyla hazırlanmış manzum sözlük fihristleri de mevcuttur. Ahmet Remzi Akyürek (ö. 1944), Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe-i Vehbî'si ile bu sözlük için Yayaköylü

⁷⁷Sünbülzade Vehbi, *Tuhfe-i Vehbi: Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, haz. Ahmet Yenikale (Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2012).

⁷⁸Tuhfe-i Vehbî üzerine yapılmış nazire, tazmin, şerh, fihrist vb. alanlardaki çalışmalar hakkında bilgi için bk. Yusuf Öz, "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", *İlmî Araştırmalar* 5 (1997), 219-232.

⁷⁹Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, 107-108.

⁸⁰Tuncay Öztürk, "Lebîb Mehmed Efendi'nin Tuhfe ve Nuhbe'ye Tazminatı (Metin)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2012), 201.

⁸¹Öztürk, "Lebîb Mehmed Efendi'nin Tuhfe ve Nuhbe'ye Tazminatı (Metin)", 204.

Ahmed Reşîd'in (ö. 1257/1841) yazdığı şerhte geçen Arapça ve Farsça kelimelerin indeksini hazırlamıştır.⁸² Üslûb-ı Mergûb adındaki bu indeksin yanında yine Sünbülzâde Vehbî'nin Tuhfe-i Vehbî adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğü ve şerhi için de bir indeks hazırladığı bilinmektedir.⁸³ Mehmed Nehîcüddin İbn Âşir Efendi (ö.1218/1804) tarafından Tuhfe-i Vehbî'nin içerisindeki Farsça kelimelerin kolayca bulunması ve harekelerinin doğru okunması amacıyla hazırlanan Miftâhü'l-Fürs⁸⁴ isimli alfabetik tertip de unutulmamalıdır. Bu indekslerin manzum sözlüklerin kullanımlarını kolaylaştırmanın yanında onlara olan ilgiyi tazelemek amacını taşıdığı da aşîkârdır.

2.6.3. Mecmua

Kütüphanelerde kayıtlı manzum sözlük mecmuaları da tuhfe kültürünün gelişmişliğini, eğitimdeki rollerini ve istinsah geleneğinin seyrini gösteren örneklerdir. Manzum sözlüklerden birkaçının tamamı ya da bir kısmını ihtiva eden bu mecmualar⁸⁵ içlerinden hangilerinin revaçta olduğuna şahit olmamızı sağlarken bilmediğimiz yeni sözlüklerle de tanışmamıza vesile olur.

2.6.4. Şerh

Son zamanlarda yapılan neşir çalışmalarıyla tuhfe şerhlerinin de literatüre kazandırıldığı görülmektedir. Diğer tüm şerhlerde olduğu gibi tuhfe şerhlerinin de kaleme alınma sebebi, şerh edilen metni açıklığa kavuşturmadır. Manzum sözlüklerle birlikte şerhleri de tekke, dergâh, medrese gibi eğitim kurumlarında okutulmuştur. Manzum sözlüklerin ihtiva ettikleri kelimelerin sınırlı oluşu ve tertipleri sebebiyle aranan kelimenin kolay bulunamaması gibi özellikleri mensur sözlüklere göre çoğu zaman eksiklik olarak

⁸²Güler Doğan Averbek, "Ahmed Remzi (Akyürek) Dede'nin Nuhbe-i Vehbî ve Şerhi için Hazırladığı Üslûb-ı Mergûb Adlı Fihrist", *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi 2019 Bildiriler Kitabı* (İstanbul: Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği (YEKDER), 2019), 315-331.

⁸³Doğan Averbek, "Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)", 79.; a.mlf., "Ahmed Remzi (Akyürek) Dede'nin Nuhbe-i Vehbî ve Şerhi İçin Hazırladığı Üslûb-ı Mergûb Adlı Fihrist", 315-331.

⁸⁴Öz, "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", 228.

⁸⁵Üzerinde çalışma yapılmış manzum sözlük mecmualarından birkaçı için bk. Mustafa Alkan, *Mecmua Milli Kütüphane 2727 Sübha-i Sıbyân, Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî, Aruz Risalesi vs. (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkı Basım)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).; Atabey Kılıç, *Manzum Sözlük Mecmuası (Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 4026) Tuhfe-i Vehbî-Tuhfe-i Şâhidî-Sübha-i Sıbyân (İnceleme-Metin)* (Kayseri: Laçın Yayınları, 2007).; Nizam, "Bir Mecmûanın Serencâmı: Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye No. 876'da Kayıtlı Şâhidî (Manzum Sözlük) Mecmûası Üzerine", 408-449.

görülmüş, şerhler ve fihristlerle bu eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Genellikle şair-muallimler tarafından yazıldığını bildiğimiz manzum sözlüklerin şerhleri de bu eserler üzerinden ders yürütüp onları dil öğretiminde daha etkili hale getirmek isteyen muallim ve müderrisler tarafından hazırlanmıştır.⁸⁶

Manzum sözlükler kelime öğretiminin yanında aruz, belagat, dil ve edebiyata dair ıstılahların da verilmeye çalışıldığı metinler olarak birden fazla amaca hizmet eden, yazıldıkları dönemin ders kitapları olarak karşımıza çıkar.⁸⁷ Bu durum manzum sözlük şerhlerinin amaç ve işlevlerini belirlemede etkili olmuştur. Filolojik açıklamaların detaylı şekilde verilmesi, taktîlerin gösterilmesi ve kıt'aların yazıldığı vezinler hakkında detaylı bilgilerin verilmesi usulleri de kaynak metinden hareketle dil ve edebiyat öğretiminin amaçlandığına işarettir. Ayrıca araştırmacılar manzum sözlüklere şerh yazılma sebepleri çerçevesinde, bu eserlerin vezin ve kafiye gibi şiire has şekil unsurlarının aranan kelimenin rahatlıkla bulunmasını zorlaştırdığını ya da muhtevayı sınırladığını, bu yüzden şârihler tarafından şerh yazılarak manzum sözlüklerin mensur sözlüklere yaklaştırma çabalarından bahsederler.

Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere tuhfe yazarlarından bir kısmı tuhfelerini alanın klasik eserlerinden hareketle hazırladıklarını, o eser içinden seçtikleri kelimeleri sözlüklerine aldıklarını ya da o eserin manzum sözlüğünü hazırlamaya giriştiklerini anlatmışlardır. Bu şekilde oluşturulan manzum sözlüklerin ve şerhlerinin yabancı dil eğitiminde aşamalı olarak okunabilecek ders kitapları oldukları söylenebilir. Bu kitaplar birbirini takip edip tamamlayan bir silsile de oluşturmuştur. Örneğin Tuhfe-i Şâhidî, aynı zamanda bir Mesnevî şârihi olan Şâhidî İbrahim Dede tarafından Mesnevî-i Manevî'nin anlaşılması için yazılmıştır.⁸⁸ Tuhfe-i Şâhidî'yi okuyup ezberleyen bir öğrencinin Mesnevî'deki Farsça kelimelere aşina olması ve daha kolay anlaması amaçlanmıştır. Bir de Tuhfe-i Şâhidî üzerine yazılan bir şerhin okunması Mesnevî'yi anlama yolunda ikinci bir adım olacaktır. Yüzyıllar boyunca Tuhfe-i Şâhidî'ye nazire olarak yazılmış farklı manzum sözlükler vasıtasıyla da Mesnevî'nin anlaşılmasına hizmet faaliyeti artarak devam eder. Bir taraftan da Farsça öğretimi alanında kullanılacak ders kitaplarının sayısı

⁸⁶Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, 54; Atabey Kılıç, *Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediye-i'l-İhvân (İnceleme-Metin)* (İstanbul: İhlamur Akademi, 2022), 1/26-27.

⁸⁷Manzum sözlüklerin Osmanlı eğitim sisteminde ve müfredattaki yeriyle alakalı genel değerlendirmeler daha önce *Manzum Sözlüklerin Yazılış Amaçları ve Eğitimdeki Roller* bölümünde yer almıştır.

⁸⁸Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, 140.

ve çeşitliliği de artmış olur. Bu eserler üzerine yazılan şerhlerle de bu hizmetin genişleyip detaylandırılarak derinleştirildiği böylece Farsça kelimelerin öğretiminin yanında Fars dilinin kuralları ile bazı aruz ve belagat bilgilerinin öğretimi ve kültürel malzemenin aktarımı sağlanmış olur.

Tuhfe şerhlerinin yazılma sebeplerinin arasında yüzyıllardır dil öğretiminde kullanılan tuhfelerin güncellenme ihtiyacının yattığını da şârihlerin sebep-i teliflerinden anlamaktayız. Örneğin 17. yüzyıl şerhlerinden olan Tuhfe-i Mîr isimli Tuhfe-i Şâhidî şerhinin kaleme alınış sebeplerinden biri Şâhidî'nin sözlüğündeki kullanımdan düşmüş Türkçe kelimelerin döneme uygun yeni karşılıklarını vermektir.⁸⁹ Ahmed Atfî Efendi'nin de Tuhfe-i Şâhidî için bir şerh yazma sebebi, tuhfenin zamanla tahrir olduğunu düşünmesi ve eserin metni, aruz bahirleri ile vezinleri hakkında doğru bilgiler vererek eserden faydalanmayı arttırmaktır.⁹⁰ Mehmed Lebîb de Müntehab-ı Lebîb adıyla bilinen Tuhfe-i Vehbî şerhini, Ahmed Hayatî'nin şerhindeki eksiklikleri tamamlayarak esere daha sade ve anlaşılır düzeyde açıklamalar getirme amacıyla kaleme almıştır.⁹¹

Türk edebiyatında tuhfe türüne yön veren Tuhfe-i Şâhidî için yapılan şerhler⁹² manzum sözlük şerhleri arasında sayıca en kalabalık olanıdır. Sıbyan mekteplerinde çokça kullanıldığını bildiğimiz Sübha-i Sıbyân'ın Mehmed Necîb Efendi'ye ait Hediye-tü'l-İhvân isimli şerhi de eserin kendisi kadar itibar görmüş ve 1840-1903 yılları arasında 6 kez basılmıştır.⁹³ Nazmü'l-Le'âlî, Nisâbü's-Sıbyân, Tuhfe-i Vehbî, Nazmu'l-Cevâhir, Se Zebân, Nuhbe-i Vehbî, Manzûmetü'l-Lüga, Bahrü'l-Garâ'ib şerh edilen manzum sözlüklerimizdendir.⁹⁴

Manzum sözlük şerhleri diğer manzum ya da mensur metinlerin şerhlerine göre bazı farklılıklar barındırır. Manzum sözlüklerde beyitler aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere

⁸⁹Zehra Gümüş, *Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâki Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi] (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 20.

⁹⁰Hasan Ekici, *Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)* (Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 28-29.

⁹¹Seyit Yavuz, *Mehmed Lebîb Efendi'nin Tuhfe-yi Vehbî Şerhi: Müntehab-ı Lebîb (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 99-100.

⁹²Tuhfe-i Şâhidî şerhlerinin bir listesi için bk. Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, 29-111.

⁹³Kılıç, *Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediye-tü'l-İhvân (İnceleme-Metin)*, I/36.

⁹⁴Yılmaz, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", 286-289.; Zehra Gümüş, "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4(1) (2007), 423-431.

-dır/-dir bildirme eki, ol-, bil-, de- vb. fiillerin kullanımıyla kaynak ve hedef dildeki kelimelerin yanyana sıralanması suretiyle oluşturulur.

“**Ebū manşūr** olur aķ bal **ebu’l-mel’ūn** olur ķatır

Nedūr etmek **ebū cābir** tuza dirler **ebū šābir**” (Şerh-i Seb’atu Ebhur, A 66a)

“Deve adı **ebū eyyūb** u at adı **ebū tālīb**

‘ Arab atı **ebū munķız** ikinci adıdır **kāfir**” (Şerh-i Seb’atu Ebhur, A 68a)

Şerhlerde de kaynak dildeki bu kelimelerin anlam, irab, hareke, köken ve türevlerinin açıklaması yapılır. Yapılan açıklamalar sözcüklere odaklandığı dolayısıyla -diğer manzum ya da mensur metin şerhlerinin aksine- kelimelere gelen ekler, kelimenin cümle içindeki durumunu ve diğer öğelerle olan irtibatını ortaya koyan açıklamalar ya da edat, bağlaç gibi cümle unsurlarıyla alakalı açıklamaların daha az olduğu söylenebilir.

Beyit içinde şerh edilecek tek anlamlı birimin kaynak dildeki sözcük olduğu, dolayısıyla parçadan bütüne giden ya da ilgili sözcüklere dair filolojik açıklamalar yapıldıktan sonra derli toplu bir tercüme şeklindeki genel temayülün bu şerhlerde uygulanamayacağı açıktır. Çünkü açıklanmaya muhtaç olan kaynak dildeki kelimeler zaten bellidir, şerhte de bu kelimelerin okunuşu, sözlük anlamının yanında varsa mecaz ve terim anlamları, türevleri, köken bilgisi, verilir.

Bir kıt‘anın yazıldığı bahrin ve veznin bilgisini veren beyitler ya da “el-Ķıţ‘ atu fî-Baĥri’r-Recezi’l-Müşemmeni’s-Sālim” gibi kıt‘a başlıkları içermesi manzum sözlüklerin temel özelliklerindendir. Bilhassa, kıt‘aların son beyitlerinde veznin açıkça gösterilmesi geleneğe dönüşmüştür.

“**Zebzeb** nedūr bir cānver aķ toġana **zurraķ** dinūr

Zurnāpaya dirler **zerāfe** zeyrek er **būlbūl** durur

Müstef ilün müstef ilün müstef ilün müstef ilün

Gül bāġcesidūr bu kitāb ezberleyen **būlbūl** durur” (Şerh-i Seb’atu Ebhur, A 343b)

Şerhlerde verilen aruz, vezin ve bahir bilgilerinin bir kısmı yukarıda görüldüğü gibi veznin yer aldığı taktî beyitlerinin ve bu kıt‘a başlıklarının açıklanarak şerhe dahil edilmesiyle verilmiştir. Aynı zamanda bu taktî beyitlerini takip eden bir iki beyitte de öğüt içerikli cümlelerle okuyucuya hitap eden şairler metinden kopmadan hem nasihat etmiş hem de öğrencinin farkında olmadan okuduğu şiirin veznini zihninde

yerleştirmesini amaçlamışlardır. şerh-i Seb‘atu Ebhur’daki nasihat içerikli beyitlerden birkaçı örnek olması açısından aşağıya alınmıştır.

Fe‘ ln fe‘ ln fe‘ ln fe‘ ln

Cehletde alma uyuma gzn a (A 334a)

Müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün

‘ İln ouma cehlün yarasına ‘ aceb **merhem** durur (A 357a)

Fe‘ ln fe‘ ln fe‘ ln fe‘ ln

Dirg ‘ amelsiz geçen fık  ‘ mre (A 397b)

Manzum sözlüklerin lugat derslerinde okutulan ders kitapları olduğu ve bu ders kitapları üzerinden hazırlanmış daha detaylı açıklamalar içeren şerhlerinin de dil, edebiyat, aruz bilgileri, edebî sanatlar ve farklı kültürel malzemenin yer aldığı ve bu bilgi birikiminin etraflıca aktarılmaya çalışıldığı metinler olduğu düşünüldüğünde hem manzum sözlüklerin hem de şerhlerinin Osmanlı eğitim sistemi ve ders müfredatındaki rolleri açıkça görülmektedir. Ayrıca şerh geleneği içinde manzum sözlük şerhlerinin yapısal özellikleri, amaçları ve muhatap kitleleri sebebiyle diğer manzum metin şerhlerine göre farklı özellikler barındırdıkları ortadadır. Yapılacak ilm çalışmalarla bu metinlerin dahil oldukları kültür içindeki konum ve mahiyetleri daha iyi anlaşılacaktır.

3. BÖLÜM: ABDÜLCELİL BİN YÛSUF EL-AKHISARÎ

3.1. Hayatı

Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî hakkındaki ilk bilgilere Keşfü’z-Zunûn’da rastlarız. Kâtib Çelebi Keşfü’z-Zunûn’da 980/1572-1573 yılı civarında vefat ettiği bilgisini verir.⁹⁵ Osmanlı Müellifleri’nde ise Kanuni Sultan Süleyman devri (926/1520-974/1566) fuzalâ ve üdebâsından olduğu yazılıdır.⁹⁶ Hediyyetü’l-Ârifin müellifi Bağdatlı İsmail Paşa da eserinde bu iki bilgiye yer vermiştir.⁹⁷ Tuhfe-i Nâilî’de de Kanuni Sultan Süleyman devri şairlerinden olduğu söylenmiştir.⁹⁸ Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü’nde ise 926/1520 yılında Akhisar’da doğduğu, 974/1566 yılında vefat ettiği ve Kanuni Sultan Süleyman devri şairlerinden olduğu yazılıdır.⁹⁹ Ayrıca Bursalı Mehmed Tâhir, Abdülmuhî adında bir oğlundan ve onun da Metâliu’l-Envâr adı verilmiş bir münşeâta sahip olduğundan bahsetmiştir.^{100,101}

Abdülcelîl bin Yûsuf hakkındaki tüm bu malumatlar Şerh-i Seb’atu Ebhur metnindeki kendi söylediklerinden hareketle güncellenmelidir.

A 46b’deki “Ve biñ yigirmi altı târihinde Cumâde’l-ülânûñ yigirmi üçüncü gicesinde leyletü’l-eħadde bi’smi’llâhi’r-Raħmâni’r-Raħîm el-ħamdü li’llâh bunda tamâm oldu.” cümlesinden 1026 yılının 23 Cumâdelûlâ Pazartesi gecesı şerhini bitirdiğini öğrenmekteyiz. 1617 yılı 29 Mayıs Pazartesi gecesine tekabül eden bu tarih, yukarıda verilen Abdülcelîl bin Yûsuf hakkındaki bilgilerin doğru olamayacağını göstermektedir. Ayrıca müellifin eserin çeşitli kısımlarında tarihlerini takip edebileceğimiz başından

⁹⁵Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, çev. Rüştü Balcı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 2/786.

⁹⁶Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, ed. Mustafa Çiçekler (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi TÜBA, 2016), 1/379.

⁹⁷Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-ârifin esmâ’u’l-mü’ellifin ve âsârü’l-musannifin* (İstanbul: Vekâletü’l-Me’ârif, 1951), 1/500.

⁹⁸Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, haz. Cemâl Kurnaz - Mustafa Tatcı, (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001) 1/155.

⁹⁹Filiz Kılıç, “Celîlî, Abdü’l-Celîl Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 7 Kasım 2020).

¹⁰⁰Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 379.

¹⁰¹Muhittin Eliaçık, manzum ders kitaplarını ele aldığı çalışmalarında dil öğretimini kolaylaştırmak amacıyla yazılan ve medreselerde okutulan manzum sözlüklerden örnek gösterirken Abdülcelîl bin Yûsuf ile eserleri *Sükker-i Sâfi* ve *Seb’atu Ebhur*’un adını anmıştır. İlgili kısım için bk.: Muhittin Eliaçık, “Din Hizmetlerinde Şiir ve Manzum Metinlerin Yeri”, 663.; a.mlf., “Medreselerde Okutulan Manzum Ders Kitapları”, 544. Ayrıca *Osmanlı Müellifleri* ve *Tuhfe-i Nâilî*’den naklen şu makalede de Abdülcelîl bin Yûsuf’tan bahsedilmiştir: Sadık Erdem, “XV. ve XVI. Yüzyılda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri”, *Türkbilgi* 8 (2004), 92.

geçen birtakım olaylardan bahsetmesi ve eserlerinin yazılış yıllarının bilinmesi hayatta olduğu döneme dair en net bilgileri oluşturur. Bu bilgiler bir araya getirildiğinde yukarıda sözü geçen biyografik kaynaklardaki müellifin yaşadığı dönem ve vefat tarihi hakkındaki görüşlerde yanlışlık olduğu ortaya çıkmakta, aşağıda bahsedilen eserlerinin yazım tarihinden hareketle de 1618 yılında hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif hakkında eserlerinden elde edilen bilgiler şu şekildedir:

Abaza kökenli olduğunu bildiren Abdülcélîl bin Yûsuf (eş-Şerhü'l-Mustaffî fi-Fethi's-Sükkeri's-Sâfi, 201b) Sultan III. Murad zamanında (1574-1595) Galatasaray'da tahsil görür (Şerh-i Seb'atu Ebhur, 264a), Sultan III. Mehmed'in tahta çıkmasıyla 1003-1004/1595'te saraydan ayrılır. (eş-Şerhü'l-Mustaffî fi-Fethi's-Sükkeri's-Sâfi, 201b) 1018/1609-1610'da Sükker-i Sâfi isimli manzum sözlüğünü (Şerh-i Seb'atu Ebhur, 263b-264a) 4 Muharrem 1021/7 Mart 1612'de Sükker-i Sâfi'nin şerhini yazar. 1023/1614-1615'te hacca gider. (Şerh-i Seb'atu Ebhur, 258b, A 264a) 1026 yılının 23 Cumâdelûlâ Pazartesi gecesini/1617 yılı 29 Mayıs Pazartesi gecesini Şerh-i Seb'atu Ebhur'u tamamlar. (Şerh-i Seb'atu Ebhur, 46b) 20 Şevval 1027/10 Ekim 1618 gecesini Mükerrer Şeker isimli manzum sözlüğünü tamamlar. (Mükerrer Şeker, 9a)

3.2. Eserleri

Abdülcélîl bin Yûsuf'un kaynaklarda adı geçen ve kendisinin de belirttiği dört eseri mevcuttur. Şerh-i Seb'atu Ebhur'un mukaddimesinde (A 2a) daha önce kaleme aldığı üç eserinin adını zikreder.

Dürr-i Bahrî: Abdülcélîl bin Yûsuf'un manzum bir risale olduğunu söylediği eser hakkında bilgi edinilememiştir.

Zuhretü'l-Âhire: Kırk hadis şerhidir. Şerh-i Seb'atu Ebhur'un kaynakları arasındadır. Şerh-i Seb'atu Ebhur'da Zuhru'l-Âhire ve Zuhretü'l-Âhire şeklinde geçmektedir. Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 3659 numarada kayıtlı bir nüshası mevcuttur.¹⁰²

¹⁰²Eser hakkında bilgi için bk. Sadık Yazar, “Zuhrü'l-Âhire (Celîli)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 20 Kasım 2022).

eş-Şerhü'l-Mustaffi fi-Fethi's-Sükkeri's-Sâfi: Abdülcelîl bin Yûsuf'un 4 Muharrem 1021/7 Mart 1612 tarihinde yazdığı Arapça-Türkçe manzum sözlüğü Sükker-i Sâfi'nin şerhidir. 1018/1609-1610 yılında tamamlanmıştır. Abdülcelîl bin Yûsuf bu eserini kendisini yetiştirdiğini söylediği Mustafa Paşa'ya ithaf etmiştir. Şerh-i Seb'atu Ebhur'un kaynakları arasında olan eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu 2631 numarada kayıtlıdır.¹⁰³

Şerh-i Seb'atu Ebhur: Bu tezin konusu olan eser; hayvanların isim, künye ve lakaplarından bahsetmek üzere kaleme alınmış bir Arapça-Türkçe manzum sözlük şerhidir. 1026 yılının 23 Cumâdelûlâ Pazartesi gecesini (1617 yılı 29 Mayıs Pazartesi gecesini) tamamlanmıştır.¹⁰⁴

Son zamanlarda yapılan çalışmalarla Abdülcelîl bin Yûsuf'un iki eseri daha tespit edilmiştir:

Mükerrer Şeker: Arapça-Farsça-Türkçe üç dilli bir manzum sözlüktür. Toplamda 35 kıt'a ve 616 beyitten oluşan eserin sözlük kısmındaki kıt'alar alfabetik olarak kafiyelenmiştir. Sultan Genç Osman ve Vezir Abaza Mustafa Paşa'ya övgüler içeren eser, 20 Şevval 1027/10 Ekim 1618 gecesini tamamlanmıştır. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 3415/1'de bulunmaktadır.¹⁰⁵

Kand-i Nebât: Arapça dilbilgisi konularından bina (kelimenin yapısı) bahsini ele alan 67 beyitlik manzum bir eserdir. Evâsıt-ı Rebiülevvel 1023/Nisan 1614'te tamamlanan eserin 12 nüshası tespit edilmiştir. Nüshalarından bazıları şunlardır: Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 325/2; Milli Kütüphane, Elazığ İl Halk Kütüphanesi 23 Hk 58/5; Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 3227/8.¹⁰⁶

¹⁰³Eser hakkında bilgi için bk. Sadık Yazar, "Sükker-i Sâfi (Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, (Erişim 20 Kasım 2022); a.mlf., "eş-Şerhü'l-Mustaffi fi Fethi Sükkeri's-Sâfi (Celîlî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 20 Kasım 2022).

¹⁰⁴*Seb'atu Ebhur* ve şerhi üzerine yakın zamanda yapılan tanıtım yazıları için bk. Zehra Fidan, "Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğüne Yaptığı Şerh: Şerh-i Seb'atü Ebhur", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25 (Aralık 2020), 373-388.; Sadık Yazar, "Seb'atü Ebhur (Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 20 Kasım 2022); a.mlf., "Seb'atü Ebhur ve Şerhi (Celîlî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 20 Kasım 2022).

¹⁰⁵Sadık Yazar, "Mükerrer Şeker (Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 20 Kasım 2022).

¹⁰⁶Sadık Yazar, "Kand-i Nebat (Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 20 Kasım 2022).

3.3. Edebî ve İlmî Kişiliği

Abdülcelîl bin Yûsuf, döneminin saray mektebi olan kendi tabiriyle “Ğalaṭa-nām sarāyda”¹⁰⁷ eğitim görmüş, nazım ve nesir alanında kalem oynatabilen biridir. Şerh metninde yer alan toplamda 119 Arapça şiirin 37’si Abdülcelîl bin Yûsuf’un kendisi tarafından tercüme edilmiştir. Bu tercümeler kimi zaman beyitteki kelimelerin açıklanması, kimi zaman beytin genel anlamının verilmesi şeklindedir. Yeri geldikçe Celîlî mahlasıyla (A 3a, A 449a) ve li-mü’ellifihi, li-muharririhi, li-Celîlî başlıklarıyla (A 116b, A 205b, A 502a) kendi şiirlerine de yer vermiştir.

Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhine aldığı şiir örneklerinin bir kısmını manzum şekilde tercüme etmiş ya da kaynak şiiirden hareketle aynı muhtevada kendisi yeni bir Türkçe şiir yazmıştır. Üslubunun görülmesi açısından aşağıya birkaç örnek alındı. Bu manzum tercümelerden biri, Ebû Hafsa isimli cimri şâirin başından geçen bir olayda yazılan beyitler üzerinedir. Ebû Hafsa Yemâme’den bir misafiri geleceğini öğrendiğinde konağını boşaltıp konaktan ayrılır, misafir konağı boş görünce alışveriş yapıp konağa geri gelir ve ev sahibine aşağıdaki şu iki beyti yazar:

يَا أَيُّهَا الْخَارِجُ مِنْ بَيْتِهِ

و هَارِباً مِنْ شِدَّةِ الْخَوْفِ

ضَيْفُكَ قَدْ جَاءَ بِرَأْدٍ لَهُ

”فارجع فكن ضَيْفًا عَلَى الضَّيْفِ (A 184a)

Abdülcelîl bin Yûsuf’un manzum tercümesi ise şöyledir:

“Ey konukdan bîm ü havf ile iden terk-i diyâr

Konuğuñ zâdıyla geldi itme şaķın terk-i dâr

Konuķ üzre konuķ ol ey nâ-kes itmegil firâr

Yerzuķu’r-Rezzâķu ‘abdeh fi’l-feyâfi ve’l-ķifâr” (A 184a)

Abdülcelîl bin Yûsuf’un bir mevzuyu hem manzum hem de mensur şekilde ifade etmeyi tercih ettiği kısımlara şerhte birkaç yerde rastlamaktayız. Mukaddimede *Seb’atu*

¹⁰⁷Sultan II. Bayezid’in 887/1482’de kurduğu Galata Sarayı yıllarca saray mektebi olarak eğitim vermiştir. Bazı dönemlerde devşirmelere eğitim veren bir saray okulu, bazı dönemlerde mektep olarak faaliyet göstermiştir. Edirne Sarayı Mektebi, Topkapı Sarayı Enderunu ve bugünkü İstanbul Edebiyat Fakültesi’nin yerinde bulunan Eski Saray Mektebi gibi dönemin önemli eğitim kurumlarındandır. Genel bilgi için şu yayına bk.: Fethi İ. İsfendiyoğlu, *Galata Sarayı Tarihi*, haz. İzzeddin Çalışlar (İstanbul: Galatasaray Eğitim Vakfı, 2018).

Ebhur'un şerhiyle meşgulken yakın çevresinden pek çok kişinin veba sebebiyle vefat etmesi ve bilhassa hac yolculuğunda kendisine refakat eden arkadaşları Muhammed ve hafız-ı kütüb Abdurrahman'ın vefatlarına çok üzülmeleriyle yazdığı kıt'a ve ardından kıt'ayla aynı muhtevadaki mensur kısım ya da kıt'anın tekrar kendisi tarafından mensur şekilde ifadesi olarak düşünebileceğimiz bölüm (A 3a-A 3b) bu tutumunun örneklerinden biridir.

Aşağıya alınan kısım ise darb-ı mesel olmuş bir beyit üzerine yaptığı şerhi ve ondan ilhamla yazdığı manzum kısımları içermektedir. Abdülcelîl bin Yûsuf, Ubeyd bin Ebras'ın Hîre meliki kendisini öldürmeye niyetlendiğinde söylediği ve darb-ı mesel olmuş

هِيَ الْخَمْرُ تُكْنَى الطَّلَا
”كَمَا الذَّنْبُ يُكْنَى أَبَا جَعْدَةَ“ (A 205a)

beytini tercümesiyle birlikte verip

“Ya‘nî “Sen baña ikrām u ta‘zîm izhâr idersin, hâl bu ki beni öldürmek istersin. Nitekim kurduñ künyeti güzeldür ve fi‘li çirkindür.” *طَلَا* [*ṭilā*] kesr-ile kisâ’ vezni üzere şol bâde ve süci ve hamrdur ki üzüm şırasını kaynadup üç bölüğünden ikisi gitdükdün sonra kalur hamr olur ve muṭlaḳa hamra da *ṭilā*’ dinilür hamruñ adını taḥsîn ve güzel eylemek murâd iderler ya‘nî hamra egerçi kim *ṭilā*’ dirler ve adını güzel kırlurlar ve lâkin fi‘li kabîḥdür, sen de baña ikrām (A 205b) idersin ve beni öldürmek istersin diyü ‘Ubeyd darb-ı meşel kılmışdur.”

gerekli gördüğü kelimeleri açıkladıktan sonra bahsi geçen darb-ı meselden hareketle nazmettiği aşağıdaki beyitleri ekler:

“Li-Celîlî:

El-fakîrû’l-ḥakîrû’l-‘alîl İbn Yûsuf ‘Abdi’l-Celîl ‘afâ ‘anhumâ el-‘afuvvu’l-celîlû’l-cemîl

Keremler idersin baña şüretâ

Veli katlûme sen idersiñ şalâ

Ebû ca‘de kurddur sücidür ṭilâ’

Güzel ad komışlar ikisine ammâ

İkisinüñ işi cihānda şehâ

Cefâdur belâdur cefâdur belâ” (A 205b)

Şair yönünün ve şiir hakkındaki bilgisinin yanında -eserin şerh yönteminin incelendiği bölümde detaylarıyla görüleceği üzere- Abdülcélîl bin Yûsuf'un bir şârih olarak oldukça dikkatli ve titiz olduğu anlaşılmaktadır. Kendi eserini şerh eden Abdülcélîl bin Yûsuf, şerh ettiği kelimeyi en ince ayrıntılarıyla ele alarak şerhini alt başlıklar halinde sistematik olarak okuyucuya sunmuştur. Âyet-i kerime, hadis-i şerif, şiir ve darb-ı mesellerden yoğun şekilde iktibas ve istişhata bulunmuş, kaynak eser kullanımında ahlaki kurallara dikkat edip titiz davranmış ve başvuru kaynaklarını karşılaştırıp değerlendirerek okuyucuya aktarmıştır. Tüm bunlar, onun şârih kimliğini ortaya koyan en önemli özellikleridir.

Abdülcélîl bin Yûsuf, bir şerh metninde verilen bilgilerin ilmî usullere göre aktarılması gerektiğinin bilincinde bir şârihtir. Bunu eserinde uygulamaya özen göstermiş ve şerhinin mukaddimesinde, “Ve her menķûl ki yazılmışdur, maķallinde menķûlun ‘ anı olana işâret olunmuşdur. Aşlı nâ-ma‘ lûm bir lafz u mefhûm bu mecmû‘ ada merķûm degûldür.” (A 5b) diyerek aslı olmayan hiçbir lafız ve mefhumu şerhine almadığını, naklettiği her bilgiyi aldığı kaynağa ve kaynağın müellifine işaret ederek bildirdiğini açıklar. Metin içinde gerekli gördüğü her yerde -kimi zaman gördüğü nüshaya, kimi zaman ilgili eserin bölüm bilgisine kadar ayrıntılarıyla- işaret ettiği bu eserler ve yazarlarının listesini mukaddimede verir. Mukaddimede verdiği tefsir, hadis, fıkıh, lûgat, tarih, tıp ve edebiyatın başta olduğu farklı ilim dallarından sayısı 202’yi bulan eser listesi, 17. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı aydınının ulaşabildiği, o dönem tedavülde olan kitapları görebileceğimiz iyi bir örnektir.

Yukarıda alıntılanan cümlelerinden de anlaşılacağı üzere bir şârih olarak Abdülcélîl bin Yûsuf’un en önem verdiği husus sağlam, güvenilir ve kontrol edilip tastiklenmiş bilginin okuyucuya sunulmasıdır. Bu anlayıştan hareketle fikirlerine başvurduğu müellif ve eserlerdeki bilgileri kendi bilgileriyle yorumlayarak şerhini oluşturmuş ve kabul etmediği mevzulara güvenilir bulduğu başka kaynaklara isnatla açıklamalar getirmiştir. Bu durumun en net örneğini Akhisarî’nin Kemâleddin Demîrî’nin (ö. 808/1405) Ebû Hanife (ö. 150/767) hakkında söylediklerini eleştirmesinde görebiliriz. Akhisarî, şâfiî olduğu için Demîrî’nin verdiği bilgilere güvenilemeyeceğini, kasten olumsuz şeyler söylediğini dile getirir ve anlatılan mevzuyu başka kaynaklar vasıtasıyla nakleder.¹⁰⁸ (A 48b - A 51a)

¹⁰⁸Bu kısım “Eleştiriler/Reddiyeler” bölümünde etraflıca ele alınmıştır.

Abdülcelîl bin Yûsuf; araştırmacı, meraklı ve mükemmeliyetçi kişiliğiyle de dikkat çekmektedir. A 264a - A 265a'da anlattığı maydanoz bitkisinin isim hikayesi, onun meraklı ve araştırmacı kişiliğine işaret ederken emin olmadığı hiçbir bilgiyi eserine almadığının da en güzel delilidir. Bu hikâyeyi Kâbe'nin özelliklerinden bahsederken kilitli olduğu için Makâm-ı İbrâhim'i görmenin herkese nasip olamayacağını; ancak kendisinin gördüğünü söylediği bölümde anlatır.

Hikâye kısaca şöyledir: 1018/1609-1610'da yazdığı manzum sözlüğü Sükker-i Sâfi'nin şerhini hazırlarken maydanozun Makedonya'da yetiştiği için bu ismi aldığını birkaç kitapta okumuş; ancak Makedonya'nın neresi olduğunu bilmediği için ilgili kısmı boş bırakarak şerhini bitirmiştir. Daha önce bulunduğu Amasya, Turhal, Tokat, Samsun, Sivas, Diyarbakır, Musul, Cizre gibi şehir ve kasabalarda karşılaştığı âlimlere de bu konuyu sormuş; ama tatmin edici bir cevap alamamıştır. 1023/1614-1615'te hacca giderken Antep'e uğrar, burada da tanıştığı kişilere sormasına rağmen bir türlü uygun cevabı bulamaz. Sonra aklına Galatasaray'daki eğitimi sırasında Ebussuûd Tefsiri'nde Makedonya'nın neresi olduğuyla alakalı bir şeyler okuduğunu hatırlar. Bu bilgiyi okuduğu günün üzerinden yirmi dokuz ya da daha fazla yıl geçmiş olmasına da şaşırarak birlikte hemen Antep'te Ebussuûd Tefsiri'ni bulur ve aradığı bilginin Kehf Sûresi 83. âyetin tefsirinde olduğunu tespit eder. Ancak şerhini yanında taşıdığı halde boş bıraktığı kısmı tamamlamaya bir türlü vakit bulamaz. Zilhicce ayının cumaya denk gelen son gününde Altın Oluk'un altında oturup yazmaya niyetlense de o gün çok kalabalık olduğu için bu mümkün olmaz, ertesi gün yatsı sonrasında boş bulduğu bir anda Altın Oluk'un altında şerhini tamamlar. O sırada Sultan I. Ahmet'in vali olarak atadığı Habeş Beylerbeyi Hasan Paşa'nın Makâm-ı İbrahim'in kapısını açtığını haber alır ve kendisine de içeri girmek nasip olur.

Gün, ay ve yıl vererek anlattığı bu mevzuyla, işini ciddiyetle yapan yirmi dokuz yıl önce öğrendiği bilginin kaynağını hatırlayacak hafızaya ve gittiği her şehirde tanıştığı âlimlere danışarak sorularına cevap arayan meraklı ve araştırmacı kişiliğe sahip bir şârihle tanışırız. Şerh-i Seb'atu Ebhur'dan hareketle kısaca söylemek gerekirse Abdülcelîl bin Yûsuf; nazım ve nesirde aynı anda kalem oynatabilen, iyi bir medrese eğitimi görmüş, Arapça ve Farsçaya vâkıf, detaylara önem veren, belli bir düzen dâhilinde çalışan bir müelliftir. Ayrıca, ilgilendiği konular ve başvurduğu kaynaklar ile çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

4. BÖLÜM: SEB‘ATU EBHUR

4.1. Eserin İsmi

Manzum sözlüğün adı besmele, hamdele ve salvelenin ardından dört halife övgüsünün verildiği bölümün son beyti olan 21. beyitte geçmektedir. Beyit şöyledir:

“Fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilāt

Seb‘atu Ebhur okı āb-ı hayāt” (A 13b)

Beytin hemen altındaki şerh kısmında ise Abdülcelîl bin Yûsuf, “*Seb‘atu Ebhur* işbu manzûmenüñ adıdır. Yedi bahırde vākî‘ (A 14a) olduğuçün işbu manzûmeye *Seb‘atu Ebhur* tesmiye olunmışdır.” cümleleriyle manzum sözlüğünün adının *Seb‘atu Ebhur* olduğunu ve yedi aruz bahri üzerine kurduğu için sözlüğüne bu adı verdiğini belirtir.

Sebeb-i telifte ise eserinin adını

“Revādur *Seb‘atu Ebhur* aña nām

Sezādur *Heft Ebhur* hem buña nām” (A 16a)

diyerek tekrar anar. Beyitte *seb‘atu ebhur* ve *heft ebhur* ifadelerini birlikte kullanarak şerh kısmında da “*Heft* feth-i hā ve sükûn-ı fā ile yedidür seb‘a ma‘ nāsına. Ve *ebhur* cem‘-i *baħr*dur zamm-ı bā ile *buħūr* ve kesr-ile *biħār* gibi. Ve *baħr* deryādur.” açıklamasıyla eserinin adının *yedi deniz* anlamında olduğunu söyler.

Eserin mevcut iki nüshası kataloglarda şerhiyle birlikte Şerh-i Seb‘a-i Ebhur şeklinde geçmektedir. Biz, manzum sözlüğün adının Seb‘a-i Ebhur değil, Seb‘atu Ebhur olduğu kanısındayız. Yedi deniz anlamına gelen sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş bu ifadenin Lokman Sûresi, 27. âyette¹⁰⁹ de bu haliyle geçmesi, müellifin yedi bahir kullandığı için bu adı uygun gördüğünü ifade etmesi, eserin Arapça-Türkçe bir sözlük oluşu, şerh kısmındaki bölüm isimlerinin de Arapça oluşu gerekçeleriyle eserin adının Arapça olması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu sebeple tezde eserin adı Seb‘atu Ebhur, şerhi Şerh-i Seb‘atu Ebhur şeklinde anılmaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁹“وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامَ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِ سَبْعَةِ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ” “Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah’ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” *Kur‘ân-ı Kerîm*, Lokman, 31/27.

¹¹⁰Bu konunun bahsi şu yayında da geçmiştir: Zehra Fidan, “Ali Şîr Nevâî’ye Atfedilen Seb‘atü Ebhur İsimli Eserin Müellif Karmaşasına Dair Bazı Tespitler”, *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 21 (2020), 409.

4.2. Ali Şîr Nevâî'ye Atfedilen Seb'atu Ebhur İsimli Eser ve Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin Seb'atu Ebhur'u

Eserin ismi ve isim verilme sebebinden bahsederken eserle alakalı bir bilgi karışıklığına değinmek faydalı olacaktır. Kütüphane kataloglarında *Seb'atu Ebhur* ismiyle Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) adına kayıtlı Arapça-Arapça bir sözlük bulunmaktadır. Bu sözlük bazı kaynaklarda Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisarî'nin aynı isimdeki Arapça-Türkçe manzum sözlüğü ve şerhiyle karıştırılmıştır.

Agâh Sırrı Levend, Alî Şîr Nevâî'ye ait olabileceği düşünülen bu eserden bahseden ilk kişidir. 1956'da yazdığı “Nevâî'nin Arapça Sözlüğü”¹¹¹ isimli makalesiyle eserin tanıtımını yapıp kütüphanelerdeki nüshalarından bahsetmiştir.¹¹² Levend makalesinde, Ahmed el-Menîni'nin (ö. 1172/1759) eserin başına eklediği kısımlarda verdiği bilgiler ve Muhammed Halîl el-Murâdî'nin (ö. 1206/1791) *Silkü'd-Dürer*¹¹³ isimli biyografik eserinde Menîni hakkında söylediklerinden hareketle eserin Ali Şîr Nevâî'ye ait olabileceğini belirtir. Bununla birlikte Ali Şîr Nevâî gibi meşhur birinin böyle bir eserinin ölümünden hemen sonra ortaya çıkmamış olması karşısındaki şaşkınlığını da ifade etmekten geri duramaz.

Agâh Sırrı Levend'in yukarıda bahsedilen makalesi üzerine Ahmed Ateş de 1957 yılında bir makale kaleme almıştır. Ateş, “Ali Şîr Nevâî'nin Arapça Sözlüğü Hakkında”¹¹⁴ isimli bu makalesinde söz konusu sözlüğün Ali Şîr Nevâî'ye ait olamayacağını belki de Abdülcelîl bin Yûsuf'a ait olabileceğini öne sürmüştür. Bu görüşünün dayanakları ise Alî

¹¹¹Agâh Sırrı Levend, “Nevâî'nin Arapça Sözlüğü”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1956), 239-249.

¹¹²Sekiz nüshası olduğu bilinen eser, bugün de kataloglarda Ali Şîr Nevâî adına kayıtlıdır. Mevcut nüshalar şunlardır:

Süleymaniye Kütüphanesi. Ayasofya. No: 4862. 397 vr.

Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Efendi. No: 3217. 733 vr.

Süleymaniye Kütüphanesi. Şehid Ali Paşa. No: 2630. 538 vr

Süleymaniye Kütüphanesi. Reisü'l-Küttâb. No: 1086. 402 vr.

Süleymaniye Kütüphanesi. Reisü'l-Küttâb. No:1087. 359 vr.

Süleymaniye Kütüphanesi. Nuruosmaniye. No: 4752. 208 vr.

Süleymaniye Kütüphanesi. Atıf Efendi. No: 2718. 432 vr.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi. Veliyüddin Efendi. No: 3106. 488 varak. (Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî adına kayıtlıdır.)

¹¹³Ebü'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed Muradî, *Silkü'd-dürer fî a'yânî's-sânî aşer* (Kahire: 1874), Kahire, 1/135.

¹¹⁴Ahmed Ateş, “Ali Şîr Nevâî'nin Arapça Sözlüğü Hakkında” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1957), 183-188.

Şîr Nevâî gibi önemli birinin böyle hacimli bir eserinin müsvedde olarak kalma ihtimalinin düşüklüğü, eserin 250 yıl gibi uzun bir süre sonra ortaya çıkması ve Menîni'den başka kimsenin eserden bahsetmemiş olmasıdır. Ateş, Keşfü'z-Zunûn'da¹¹⁵ verilen bilgilerden de yola çıkarak Abdülcélîl bin Yûsuf'un adına ulaşır ve eserin ona ait olabileceğini düşünür. Ancak Osmanlı Müellifleri'ndeki¹¹⁶ eserin manzum sözlük olduğu bilgisiyle karşılaşınca bir manzum sözlüğün böyle bir hacimde olamayacağına değinerek durumun çelişkili tarafını da dile getirir. Böylece Seb'atu Ebhur isimli sözlüğün müellifiyle alakalı belirsiz bir durum ortaya çıkmış olur.

Agâh Sırrı Levend ve Ahmed Ateş'in yayınlarıyla 1956 ve 1957 yıllarında gündeme gelen bu mevzu günümüze kadar açıklığa kavuşturulmamıştır. Aynı isimde olmakla birlikte müellifi, yazılış tarihi ve dilleriyle birbirinden farklı iki eserin mevcudiyeti söz konusudur. Arapça sözlük Seb'atu Ebhur'un müellifi konusunda net bir şey söylemenin şu an için de mümkün olmadığı ortadadır. Ancak bu tezle, Abdülcélîl bin Yûsuf el-Akhisarî'ye dair birtakım bilgiler ve manzum sözlüğü ile ona yazdığı şerhi literatüre kazandırılmış olacaktır.¹¹⁷

4.3. Eserin Yazılış Tarihi

Seb'atu Ebhur'un yazılış tarihi şu an için bilinmemektedir. Abdülcélîl bin Yûsuf, A 46b'de şerhini 1026/1617 yılında tamamladığını söyler. Bu bilgiye dayanarak Seb'atu Ebhur'un daha önceki bir tarihte yazılmaya başlandığını söyleyebiliriz.

4.4. Eserin Yazılış Sebebi

21. beyitte sözlüğün ismi ve bu ismin veriliş sebebi söylendikten sonra 31 beyitlik “Der-Beyân-ı Sebeb-i Te'lif” başlıklı bölüm gelir. Bu bölümde Abdülcélîl bin Yûsuf, lügat ilminin önemiyle bir giriş yaptıktan sonra daha önce nazmettiği manzum sözlüğü Sükker-i Sâfi'den bahseder. Sükker-i Sâfi'de garip ifadeleri açıklayıp faydalı bilgiler verdiğini, bahirleri açıklığa kavuşturduğunu belirtir. Sonraki beyitlerden öğrendiğimize göre

¹¹⁵Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-Zunûn*'da Seb'atu Ebhur hakkında verdiği bilgi şöyledir: “Seb'atü Ebhur (Yedi Deniz): Dil hakkındadır bu eserin içinde el-Kamûs'a göre fazlalık vardır, (yazan Abdü'l-Celîl b. Yûsuf el-Akhisarî'dir, 980 yılı civarında ölmüştür)”, Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/786.

¹¹⁶Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/379.

¹¹⁷Detaylı bilgi için bk. Zehra Fidan, “Ali Şîr Nevâî'ye Atfedilen Seb'atü Ebhur İsimli Eserin Müellif Karmaşasına Dair Bazı Tespitler”, 402-411.

Sükker-i Sâfi'yi kaleme alırken Esâsu'l-Lüga, Sıhâhu'l-Cevherî, Kâmûsu'l-Muhît, el-Mugrib fi-Tertîbi'l-Mu'rib, Halâs (Düstûru'l-Lüga), Ahterî-i Kebîr, Muhtâru's-Sıhâh, el-Mu'rib fi-Lügati'l-Fıkh gibi sözlüklerden faydalanmıştır.

Sükker-i Sâfi bahsinin ardından,

“Huzāya çok şenā kim şimdi baña

Naşîb itdi yine bir nazmı **imlā**

Getürdüm niçe hayvānuñ **künāsın**

Bu nazm içre atasıyla anasın

Bu nazm içre getürdüm niçe hayvān

Esāmısın ki bilmez degme insān

Getürdüm **silk**-i nazma bu nükātı

Le'ālī vü **dürer** gibi luğātı

Çü geldi nazma bunca dürr ü cevher

Yedi bahır içre her bir bahri **kevşer**

Revādur **Seb'atu Ebhur** aña nām

Sezādur **Heft Ebhur** hem buña nām” (A 15a-A 16a)

beyitleriyle Allah'ın kendisine bir sözlük daha nazmetmeyi nasip ettiğini ve bu sözlüğünde hayvanların künye ve lakaplarını anlattığını, bunları herkesin bilemeyeceğini, yedi bahir halinde nazmettiği sözlüğüne Seb'atu Ebhur ve Heft Ebhur denilmesinin yakışacağını ifade eder. Künye, lakap ve ismin ne olduğunu da ilgili beyitlerin şerh kısımlarında açıklar. Bu ifadelerden Seb'atu Ebhur'un hayvanların isim, künye ve lakaplarını ele alan bir manzum sözlük olduğu anlaşılmaktadır. Sıradan insanların bilemeyeceği bu bilgiler üzerine bir eser hazırladığını öne süren Abdülcelîl bin Yûsuf,

“Eger ğavvāş olursañ niçe eyyām

Eger 'avvām olursañ niçe a'vām

Yedi bahri içinde niçe cevher

Bulursun lākin eyle hıfz u ezber” (A 16a-A 16b)

diyerek diğer manzum sözlük yazarları gibi sözlüğünün ezberlenmesini tavsiye eder.

Sonraki beyitlerde hatası varsa bunların mazur görülmesini temenni ettiğini görürüz. İnsaf sahibi kişilerin lütfedip hatasını düzeltmeleri durumunda onlara dua edeceğini; ama

domuzlan böceğine benzettiği, taassupla doğruları hataya çevirenler karşısında susmalarını isteyip hayret etmekten, sübhânullâh ve lâ-havle çekmekten başka bir şey yapmayacağını yazar. Bölüm sonunda da Fatiha ile yâd edilme isteğini beyan eder.

4.5. Eserin Şekil Özellikleri

Seb'atu Ebhur, 52'si mukaddime 185'i sözlük olmak üzere toplamda 237 beyitten oluşmaktadır. Eserin hâtimesi yoktur, son beyitteki evvel/ön, son/âhir kelimeleri eserin bitişini haber verir. Manzum sözlüğün herhangi bir yerinde müellifin adı geçmemektedir. Müellifin adına ilk olarak şerhin mukaddimesinde rastlarız.

Mukaddime; besmele, hamdele, salvele, dört halife övgüsü ve sebep-i telif bölümlerinden oluşmaktadır. Sözlük bölümü 22 kıt'a halindedir. Mukaddime beyitleri kendi aralarında kafiyelenirken sözlükteki kıt'aların kafiye düzeni aa, xa, xa... şeklindedir.

Abdülcelîl bin Yûsuf, “Yedi bahırde vâkı' (A 14a) olduğuçün işbu manzûmeye **Seb'atu Ebhur** tesmiye olunmuşdur.” cümlesiyle yedi aruz bahri kullanarak nazmettiği için sözlüğüne yedi deniz anlamına gelen Seb'atu Ebhur adını uygun gördüğünü söylese de dört bahir ve yedi farklı aruz kalıbı kullanmıştır. Bahir ve kalıplar şöyledir:

Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât: Giriş, 1. kıt'a

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât: 3. kıt'a

Hezec: Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'il: Sebeb-i telif, 2. kıt'a, 4. kıt'a, 18. kıt'a, 20. kıt'a, 21. kıt'a

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün: 5. kıt'a, 7. kıt'a

Mütekârib: Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün: 6. kıt'a, 11. kıt'a, 14. kıt'a, 16. kıt'a

Recez: Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün: 8. kıt'a, 9. kıt'a, 10. kıt'a, 12. kıt'a, 13. kıt'a, 15. kıt'a, 17. kıt'a, 19. kıt'a

Müstef'ilâtün müstef'ilâtün: 22. kıt'a

Abdülcelîl b. Yûsuf'un yedi bahirden kastının yedi farklı kalıp olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ilk kıt'anın başında “el-Kıṭ'atu'l-Ülâ fi-Baḥri'l-Serî'i'l-Maṭviyy” şeklinde serî' bahriyle yazdığını ifade etse de kıt'anın tamamı remel bahrinin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât kalıbıyla yazılmıştır. Taktî beytinin ilk mısraında vezin müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün

şeklinde serî‘ bahriyle verilmesine rağmen ikinci mısraı fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât kalıbına uygundur. 22 kıt‘anın 11’inde kıt‘anın yazıldığı bahir ve kalıp (el-Ğıţ‘atü’l-Ülâ fi-Bağrı’l-Serî‘i’l-Matviyy, el-Ğıţ‘atü fi’l-Bağrı’l-Hezeci’l-Müseddesi’l-Mağşûr, el-Ğıţ‘atü’s-Sâlişetü fi’l-Bağrı’r-Remeli’l-Müşemmen, el-Ğıţ‘atü fi’l-Bağrı’r-Recezi’s-Sâlimi’l-Müşemmen, el-Ğıţ‘atü fi-Bağrı’r-Recezi’s-Sâlimi’l-Müşemmen, el-Ğıţ‘atü fi-Bağrı’l-Müteğâribi’l-Müşemmeni’s-Sâlim, el-Ğıţ‘atü fi-Bağrı’r-Recezi’l-Müşemmeni’s-Sâlim, el-Ğıţ‘atü fi’l-Bağrı’l-Mezkûr, el-Ğıţ‘atü fi-Bağrı’l-Müteğâribi’s-Sâlim, el-Ğıţ‘atü fi-Bağrı’r-Recezi’s-Sâlimi’l-Müşemmen, el-Ğıţ‘atü fi-Bağrı’l-Hezec) tarif edilmiştir. Bunlar, 1., 2., 3., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15. ve 21. kıt‘alardır. Diğer kıt‘alar “el-Ğıţ‘a” başlığıyla başlar. Sözlük bölümündeki kıt‘aların beyit sayıları 6 ila 19 arasında değişmekle birlikte çoğunlukla 8’er beyit halinde nazmedildikleri görülmektedir.

Beyitlerde kelime karşılıkları verilirken aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere cümleler, -dır/-dir bildirme ekiyle, ol- (olur, oldu, oldu adı, oldu bil) ve de- (di, dirler, dindi) fiilleriyle ya da soru cevap şeklinde (nedür ...-dur/-dür) kurulmuştur.

- “Tañrı **zû’l-cübbüredür** dağı **silelîlî** u **ğuzâ**
Mekke şehridür ‘**arûz** u zamm-ile **ümmü’l-ğurâ**”(A 46b)
- “Oldı bebir adı **furâniğ** hem **berîd** u **bâle** ne
‘**Anber** didükleri balığ oldı kenîseler **biya’**”(A 277b)
- “Di ‘**âsil** nedür ħurd u ‘**uşse** güvedür
‘**Aşemşem** di arslana ârzü **hevâdur**”(A 373b)
- “Nedür ħum balığı **lahkâ’** ü **levşeb**
Dinür ħurda yularlardur **makâvid**”(A 435b)

4.6. Eserin Muhtevası

Abdülcelîl bin Yûsuf; hayvanların isim, künye ve lakaplarının verildiği bir sözlük nazmettiğini söylese de eserinin muhtevasını sadece bunların oluşturmadığı görülmektedir. Hayvanlarla alakalı terim ve tabirlerin dışında sayıları az da olsa eşya ve bitki isimleri, soyut kavramlar, tanınmış kişiler ile deyim ve fiiller de Seb‘atu Ebhur’da yer bulmuştur.

Seb‘atu Ebhur’un muhtevasını görebilmek adına sözlük kısmında Türkçe ya da Farsça olarak karşılığı verilen Arapça kelimelerin madde başı olarak kabul edildiği bir liste

hazırlanmış ve tezin ekler bölümüne konulmuştur. Bu listeye sadece Seb‘atu Ebhur’un asıl eser bölümünü oluşturan 22 kıt‘alık sözlük bölümünde karşılığı verilen sözcükler alınmıştır. Manzum sözlükte geçtiği şekilde karşılıkları verilen bu kelimelerin bir kısmında sözlük ve şerh arasında anlam farklılıkları olduğunu belirtmek gerekir. Bu yüzden şerh metni kontrol edilmelidir.

4.7. Seb‘atu Ebhur (Metin)

Şu an için iki nüshası bilinen eserin manzum sözlük ile şerhi bir arada, her beytin altında kendi şerhinin verildiği bir düzenle istinsah edilmiştir. Bu yüzden Seb‘atu Ebhur metninin manzum halinin görülebilmesi adına beyitler şerhin içinden çıkarılarak müstakil olarak aşağıda verilmiştir.

A 6b - B 4a

Besmele ile olunsa ibtidā
Nāmī olur ibtidā vü intihā
İbtidā kıl nām-ı Hāk’la her işi
Mālik-i **yümn** olasın sen ey kişi
Muştafa didi ki ol şāhib-şeref
Pişvā-yı enbiyā-yı zī-**hanef**

A 7a - B 4b

“Emri **zī-bāl**” evvelinde besmele
Şāhid-i **yümn** olırsar hem **hamdele**
Ebter olur ikisi ańılmasa
Yümn olmaz kanda kim dinilmese

A 8a - B 5a

İmdi **Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm**
“Küllü emr”e **elzem** oldu iy ḥakīm

A 10a - B 6a

Rabb-i **şarkā garba** olsun dā’imā
Medḥ ü **ḥamd** ü **şükr**-i bī-ḥad bī-riyā

A10b - B 6b

Ve'ş-şalātu ve'd-du'ā'u ve's-selām

Zā'idēn **temmen** 'alā-fahri'l-enām

Ya'nī Aḥmed Muşţafā'dur müctebā

Rezm-i a' dāda idēn qatl-i 'udā

A 11a

Vādī-i ḥayretde qalır vaşfını

İdeyim diyēn anuñ evşāfını

Devlet ü dünyā vü 'uqbā andadur

Andadur her **hulq**-i zībā andadur

Varıdı Aḥmed'de niçe mu'cize

Reyb yoqdur di du'āyı **dem**'aze

B 7a

Vardur biñ **mu**'cizesi reybi yoq

Didiler üç biñ durur hiç 'aybı yoq

A 11b

Āline aşḥābına yüz biñ selām

Nūr-ı şer' oldı anuñla müstedām

Efdali dördür **Ebū Bekr** ü 'Ömer

Var durur ravzada bunlardan eşer

A 12a

İkisi de ravza içre biledür

B 7b 'Ākil isen qıl ziyāret eyle dur

A 12b - B 8a

Zulm-ile maqtül 'Osmān u 'Alī

Menba'ay 'ilm ü şehādetdür belī

A 13a

Anı katl itdi **Tücbî-i** la'în
Bunı katl itdi **Tecübî-i** la'în

A 13b

Di **Bakî' u'l-Ğarkad** içre ol şehîd
Kûfe'de medfûn oldı Bû Sa'îd

B 8b

Ola râzı cümlesinden ol mu'în
Raḥmetu'llāhi 'aleyhim ecma'în
Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt
Seb'atu Ebḥur okı āb-ı ḥayāt

A 14a

Der-Beyān-ı Sebeb-i Te'lif:
Pes imdi diñlegil ey nūr-ı a'yān
Lügāt 'ilmi olur insān-ı **insān**
Lügāt çünkim 'ulūma oldı **miftāḥ**
Aña cehd it ki fetḥ eyleye Fettāḥ
Anuñçün nazm itdüm bundan esbak
Niçe dürlü **luğātı** ben muḥakḳak
Ḳomışdum **Sükker-i Şāfi** aña ad
Oқuyan eylesünçün rûhumı şād

A 14b

Esās u **Cevheri Kāmūs** u **Muğrib**
Ḥalāş u **Aḥterî Muḥtâr** u **Mu'rib**
Şunuñ gibi luğāt aşl oldı aña
Anuñçün oldı ol **şîrin** ü a'lā

B 9a

Getürmişdüm ben anda çok **fevā'id**
Niçe dürlü ğarā'ib hem 'avā'id

Anı ben eyledümdi şerh ü taşhîh
Anuñ **a‘cām**ını tavzîh u taşrîh

A 15a

Buḥūrı eylemişdüm anda tavzîh
Okuyan kimseyi tā ide **tefrîh**
Niçe dürlü fevā’id yazmış-idüm
Niçe **nükte kavā’id** yazmış-idüm

B 9b

Huzāya çok şenā kim şimdi baña
Naşib itdi yine bir nazmı **imlā**
Getürdüm niçe ḥayvānuñ **künāsın**
Bu nazm içre atasıyla anasın

A 15b

Bu nazm içre getürdüm niçe ḥayvān
Esāmisin ki bilmez degme insān
Getürdüm **silk**-i nazma bu nükātı
Le’ālī vü **dürer** gibi luğātı
Çü geldi nazma bunca dürr ü cevher
Yedi bahr içre her bir bahri **kevşer**

A 16a - B 10a

Revādur *Seb‘atu Ebḥur* aña nām
Sezādur **Heft Ebḥur** hem buña nām
Eger **ḡavvāş** olursañ niçe eyyām
Eger ‘**avvām** olursañ niçe a‘vām

A 16b

Yedi bahri içinde niçe cevher
Bulursun lākin eyle hıfz u ezber
Eyā ehl-i kerem bulsañ ḥatāmı

Ḥaṭā ma‘ zūr olur ‘inde’l-**kirām**
Ḥaṭādan ḥālī olmaz gerçi insān
Velī var bende çok ‘iṣyān u nisyān
Eger taṣḥīḥ iderse **ehl-i inṣāf**
Ḥaṭāsını bilüp eylerse **eltāf**

A 17a - B 10b

Aña rahmet ide **Ḥannān** u **Mennān**
Zünübün setr ide Ğaffār u **Deyyān**
Du‘ ā-yı **ṭalbakā** olur ṣenāmuz
Ṣenā-yı **ca‘ lefe** olur du‘ āmuz

A 17b

Ta‘ aṣṣubla ḥaṭā iden ṣavābı
Olupdur **ṣahṣaha** anuñ cevābı

B 11a

Olur hem **sebḥale** aña cevābum
Olur hem **ḥavleka** aña ḥiṭābum
Dinilmek **evki ḥalkak** her ḥasūda
Sezādur ol ḥasūd-ı lā-yesūda

A 18b - B 11b

Ki ḥāsīd kimse ḥod ke’l-**ḥunfesādur**
Ve in ḥarrektehu işi fesādur
Mefā‘ ilün mefā‘ ilün mefā‘ il
Lügat ‘ilmi ‘ulūma oldu **iklīl**

A 19a

Du‘ ā’-i ḥayr-ıla her kim ide yād
Beni bir **Fātiḥa** ile ide ṣād

B 12a

Sevābın rūhuma eyleye ihsān
Aña rahmet ide Bārī vü Mennān

A 19b

Aña mahşer güninde ide **inṭā'**
Civār-ı Muştafā'yı Hakk i' tā'

I

el-Kıṭ'atü'l-Evvel fi-Baḥri'l-Serî'i'l-Maṭviyy:

A 20a - B 12b

Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm
Tañrı'nuñ adıdur **Allāh** u **Melik**
Dağı **Raḥmān** u **Raḥīm** ü şeh melik

A 30b - B 19b

Bil Muḥammed adı **Aḥmed** oldu hem
Farkalīt İncil'de **hırka** delik

A 31a - B 20a

Hem **Uḥād**-ile **Uḥid** Tevrāt'da
Hem **Aḥümāḥ** şuhufda **muḥḥ** ilik
Dağı **İklil** oldu nāmı Aḥmed'ün
Bil Zebūr içre vü 'urve kulb ilik

A 31b - B 20b

Şāhid u **Ümmi** **Daḥūk** u hem **Kuşem**
Oldı adı dügme **zırr** **kevve** delik
Müfte' ilün müfte' ilün fā' ilün
Oldı **fülāz** ü **zeker** bilgil çelik

A 33a - B 21a

II

el-Kıṭ'atü fi'l-Baḥri'l-Hezeci'l-Müseddesi'l-Makşūr.

Şah üskut evki halkak şuş darab bal
Cenā māziyy ü mahleb gibi huz al

A 33b - B 22a

Uzat boynun dimekdür māzi re'sek
Bi-ma' nā müdde 'unkak sözler akvāl

A 34a

Secancel za' ferān u āyinedür
Yine māviyye gözgü işler ef'āl

A 35a - B 22b

Diyāşe vü mūmāzāt u mizā ne
Gidilikdür şebeş şad pāye söz kāl

A 36a - B 23b

Di gūra hamsetü'l-eşbār kardaş
Şakık oldu vü mühlet virmek imhāl

A 36b - B 24a

Di iğrindā' vü isrindā' kahra
Ki ya' nī gālib olmak yıllar ahvāl

A 37a

Ne 'akḳār em otı cem' i 'aḳāḳīr
Di yaşdaşa lideh hem tırb ü nefis āl

A 37b - B 24b

'Amelles Mādir u 'Urḳūb u 'Abbūd
Ṭuveys u Duḳḳa erler adı beñ ḥāl

A 39b - B 26a

Besūs u Şuhr u Ḥavmel dahı Zerḳā'
Zenān adı durur ḳalbur ğırbāl

A 40b - B 26b

Muḥāref nā-mübārek epsem olmak
Ne **ihrinmās** u **ihrimmās** ve çağ **ḥāl**

A 41a - B 27a

Uğursız **enked** ü **meş'üm** u **meşyüm**
Di beñlüye hem **eşyem hā'** sen al

A 42a - B 27b

Gedalık uğrılık **ḥalle** vü **selle**
Bir er **İbnü'l-Müzellaḥ** dayıdur **ḥāl**

A 43a - B 28a

Nedür **berde** vü **tuḥme** imtilādur
Seraṭ yutmaḥ **ḍalūl** azgun u hem **ḍāl**

A 45a - B 29b

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' il
'İnāyet kıl bize **ey** Ḥayy u Fa' 'āl

III

el-Kıṭ'atü's-Şāliṣetü fī'l-Baḥri'r-Remeli'l-Müşemmen:

A 46b - B 30b

Tañrı **zū'l-cübbüredür** daḥı **sileṭlīṭ** u **ḥuzā**
Mekke şehridür ' **arūz** u zamm-ile **ümmü'l-ḳurā**

A 47b - B 31b

Bürecā di sofraya pālüzeye di **bu'l-'alā**
Bu'l-ḥaşıb et sirke **bū 'āmīr** şekerdür **bu'ş-şifā**

A 48a

Bu's-suhā vü **bu'ş-şehī** ḳopuz ova **ümmü'z-zibā'**
Ümmü şādindür geyik ata dimişler **bu'l-mezā'**

A 53b - B 35b

Bū cenādibdür çekirge **bu'l-celeb** şatranca di

Leyletün leylā' karanlık giceye mūm bu'l-veḏā'

A 56b - B 38a

Bu'l-beşer Ādem ata ümmü'l-beşer Havvā durur

Ḳaryetün ġannā ne şen köy ḳaz ve ördek ibn mā'

A 57a - B 38b

Aşlı alçaḳ kimseler evlād-ı derze nefis göz

Oğul ibnu'l-buvḥ arḳa feth-i ḳāf-ile ḳarā

A 57b

İbn turnā cāriye oğlına hem nā-kese di

Ḳahpe turnā oda kesr-i ḳāf-ile ümmü'l-ḳırā

A 58a - B 39a

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt

Yuntlar aḥcār paçalar ekāri' bāligā'

IV

el-Ḳıṭ'a:

Pire burgüş olur hem ibn tāmīr

Ebu'l-veṣṣāb u tāmīr ibn tāmīr

A 59b - B 40b

Bu dünyā ümmü ḥinnevr ümmü ḳaş'am

Hem ümmü defre ulular ekābir

A 60a

Bite ḳamle dinür erkek bite di

Ebü 'uḳbe eyü işler me'āşir

A 64b - B 44a

Dişi bit ümmü 'uḳbe ümmü ṭalḥa

Gemiler köprüler oldı ma'ābir

Ebu'l-menzil ḳonuḳcı ümmü menzil

Konu ıcı ‘avrata sa lar  ad ’ir

A 65a - B 44b

Har mz de m da da  ile menb z

Hem ibn z niye yazucu s fir

Di aya ibn ’l-ley li gice g nd z

Ned r ibn  cem r u  or    ir

A 66a - B 45a

Di  mm  derze d ny ya  l m ne

Meniyye  mm  d ris  eng n  ir

B 45b

Mef ’ il n me  ’ il n fe’  l n

Mu’ in ol bize ey ‘All m u   adir

V

el-K  ’a:

Eb  man  r olur a  bal ebu’l-mel’ n olur  at r

Ned r etmek eb  c bir tuza dirler eb    bir

A 68a - B 46b

Deve adı eb  eyy b u at adı eb  t lib

‘Arab at  eb  munk z ikinci ad dur k fir

A 68b - B 47a

S ci  mm ’l-fes d   ibnet ’l-kerm   ‘ineb ser e

Eb  ya’   b u  u  unbur din r ek i s de m  ir

A 71a - B 49a

 or s adı eb   amm d eb  ‘u be eb  m dlic

Ebu’l-munzir eb  n bh n Mu ammed Mu ta   H  ir

A 83b - B 59a

Ebu’l-ebya   o an u s d ben tu’l-ar  ki i  aylar

A 84a Ğarībe dindi **ibnu'l-arz** süri bekçisi[dür] **cāşir**

A 84b - B 60a

Dinür file **ebu'l-ḥuccāc ebū mutrib** kopuz oldu

A 85a **Ebū zeyyāl** öküz oldu yaradıcı durur **fātır**

A 98b - B 70b

Ebu'l-kibr aqçeye dirler **ebu'l-fazl** altuna dirler

Kiçi barmaq durur **hinsir** anuñ yanındaki **binsir**

A 100b - B 72a

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

Oqursañ bu kitabı **müşkilin** ḥall olısar bir bir

A 101a - B 72a

VI

el-Kıṭ'a:

Nedür qurbağa **bu'l-müsebbih** ki **qavfez**

Eti berk ü qatı olan at 'aclez

A 104a - B 75a

'İmādü'l-bükā ḥardala Cebre'il'e

Şedidü'l-quvā di çaqal oldu **şagbez**

A 107a - B 77a

Di cān alıcıya **bū yahyā** ölüm ne

Ebū qaş'am oldu furun adı **maḥbez**

A 110a - B 79b

Di **ümmü't-ṭa'ām** oldu buğday u mi' de

Ebu'l-kāfi aşçı muḳavvā **mu'azzez**

A 111a - B 80b

Di **ümmü hūbeyre** dişi qurbağaya

Uvaḳ taşlu yer¹¹⁸ **arż maḥşāt** u **em‘ az**

A 112b - B 81b

Baḥl u ayu dilkü maymün **hicris**

İvezz iri bodur di kındurmağa **ez**

A 119b - B 87a

Tavuk **ümmü iḥdī ve ‘iṣrīn** olupdur

Hem **ümmü’l-velīd** ayrılana di **müfrez**

A 125a

Ebū menḳale vü **ebū maşş** atdur

Ebū müdrīk atdur kışa kimse **ḳahmez**

A 147b

Fe‘ ülün fe‘ ülün fe‘ ülün fe‘ ülün

Luġātı bilen ğayrı **fende** utanmaz

VII

el-Ḳıṭ‘a:

Nedür yolcu **müsāfirdür** ışıklar **ḥūd meġāfirdür**

Süpürgeler **meḳāmimdür mekānisdür mesāfirdür**

A 149a

Ebu’l-ḳa‘ ḳā‘ ḳuzğundur **ebū zenne** ne maymündür

Dinür bala **ebu’l-meymün** uyanıḳ kimse **sāhirdür**

A 161b

Ebū mālīk durur açlık **ebu’l-emn** oldu bil toklık

Subāṭa oldu hem boklık ulu işler **terātirdür**

A 162a

Keçi **ümmü’s-siḥāl** oldu muşāḥib **bu’l-kemāl** oldu

¹¹⁸ yer: yere B

Koyun **ümmü'n-ni'** am barmaqlaruñ adı **şenātirdür**

A 167a

Deve adı **ebū şafvan ebū cāmi'** süci sofra

Tavuk adı **ebū nāfi'** di köprüler **kanātirdür**

A 171a

Ebū ca' fer siñek Rümiler olmışdur **benü'l-Aşfar**

Di Türke **benū kanātūrā** harīse **ümmü cābirdür**

A 179a

Benü'l-ğabrā' hırsızlar gedālardur **horūs** adı

Ebu'l-yakẓān **ebu'l-ḥassān** u nergisler **'abāhirdür**

A 191a

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

Ḥuzā'nuñ luṭfı katı çok **velī** va'llāhi ol birdür

A 191b

VIII

el-Kıṭ'a:

Arslan **ebu'l-'abbās** **ebu'l-ebṭāl** tūṭi **bebbegā**

Daḥı **ebu'l-eşbāl** **ebu'l-ḥāriş** di arslana dilā

A 204b

Akẓal ebū ca' de ne kurd ağaç yiyen kurd **sürfedür**

Hem **dābbetü'l-arz** o deştı kedi oldu **şefā**

A 214a

Kargaya kūrda **aşramān** erkek yılana **uf' uvān**

Fil ile cāmūs **akḥebān** oldu **aṭūm** kaplubāga

A 219a

Ṭağ keçisi **ervā** vü **urviyye** dişisine digil

Esfa' çağır **aṭlas** ne kurd қоқан böcekdür **hunfesā**

A 224b

Ḳunfuḏ aṭūm enḳad ‘asā’ is kirpi **bū süfyān** hem
Ḳamḳāme kırkayaḳ bitı zabye buzaḡusı **reṣā**

A 231a

Ḳü’t-ṭufyeteyn bir yılan oldu **şefellaḥ** ḳalb-i mā
Şu ādemi **insān-ı mā** büm erkegi oldu **şadā**

A 239b

Mirḥāḏ u **mezḥeb maḥrec** ü **kiryās** u **ḥaṣṣ** u **müsteḥam**
Daḡı **kenīf** u **müsterāḥ** u **maḥra’e** oldu ḡalā

A 241a

Müstef’ ilün müstef’ ilün müstef’ ilün müstef’ ilün
İşbu kitābı okuyan her ‘ilm olur ḳolay aña

IX

el-Ḳıṭ’atü fi’l-Baḥri’r-Recezi’s-Sālimi’l-Müşemmen:

A 242a

Yer fāresi **evda’ veda’** Ka’ be durur **zātü’l-veda’**
Nūḥ-ı Nebi’nün keştisi oldu yine **zātü’l-veda’**

A 268b

Eyyil şıḡın taḡ erkeci **biṭne** vü **kiḏḏa** imtilā
Bāzī toḡan iri kiçi kız ḳuşı **vas’** ile **veṣa’**

A 273b

Oldı **ebu’l-eṣ’ aṣ** **ebu’l-bühlül** **ebu’l-āḥiḳ** toḡan
Atmaca **bu’l-aḡḏ** oldu āteṣ böcügi durur **yera’**

A 274a

Kesr-ile ‘ūda di **kibā** di micmereye zamm-ıla
Kubve beca’ ḥavşal ḳuşı ḳapulara dirler **tūra’**

A 275a

Ḥizbāz bir dürlü siñek yāḥud anuñ āvāzıdur
Yāhud kedi toy erkegi oldı **ḥarab** tızlık **sera**‘

A 277b

Oldı bebir adı **furānık** hem **berīd** u **bāle** ne
‘**Anber** didükleri balık oldı kenīseler **biya**‘

A 280b

Ḥaykuṭla ḥanḳuṭ ḥaykuṭān üçü daḥı durrāc olur
Ümmü ḥubeyn bir cānver kiçi қоғалardur **kūta**‘

Müstef’ ilün müstef’ ilün müstef’ ilün müstef’ ilün

A 282a **Telldür** depe daḥı **yefa**‘ hem bir nebī adı **Yesa**‘

A 282b

X

el-Ḳıṭ‘atü fi-Baḥri’r-Recezi’s-Sālimi’l-Müşemmen:

Kesr-ile **kirnem** baltadur feth ile hem **kerzem** durur

Fe’s ü **ḥaşin** oldur yine keskin süñü **lehzem** durur

A 283a

Ṭavşancılıñ adı **ḥudāriyye** vü **kāsir laḳvedür**

Daḥı **ebu’l-ḥassān** **ebu’l-ḥaccāc** **ebu’l-eşyem** durur

A 295b

Di **ümmü** ‘**iryet**‘ aḳrebe ‘**aḳ**‘ aḳıla **ḳu**‘ **ḳu**‘ şaḳsığan

Kündüş gibi ṭavşancılıñ adı **ebu’l-heysem** durur

A 304a

Di atmaca ‘**ullām** olur ‘**ulcūm** erkek ḳurbağa

‘**İlhiz** kene ya ḳanlu ḳıl bir bölük er **rustem** durur

A 304b

Ṭağ ergeci ‘**alheb** ‘**amelles** ḳurda hem kelbe dinür

Arslan ‘**ameysel** ‘**anbes** arular nedür **ḥaşrem** durur

A 305a

Ḥuṭṭāf di kırlanguca bir balığa **ḥaṭṭāf** di
Zabye olupdur ḳalb-ı mā aru begi **ḥaşrem** durur

A 308b

Ḥinnevş toñuz çocuğı **cirriyy** yılanuñ balığı
Gavgā çekirge ufağı gice ḳara **eshem** durur

A 317b

Ümmü'n-nedāme ivmege şu toñuzu **duḥḥas duḥas**
Dirler dağı **dulfin** odur uyanlu at **mülcem** durur

A 318b

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
‘İlm u kemāl ü ma‘ rifet ‘āriflere hemdem durur

XI

el-Ḳıṭ‘atü fi-Baḥri’l-Müteḳāribi’l-Müşemmeni’s-Sālim:

Ebū lehv tınbūr **ebū baḥr** yengeç
Ebū ‘amra müflis dağı oldı **mülfec**

A 321a

Deve ḳuşına **ümmü ṭāriḳ** sefennec
Di bir ḳuşa **sunḳur** güzel gözlü **ebrec**
Köşek **saḳb** u **caḥş** oldı ḳoduḳ sapa
Ḳara gözlü **ad‘ac** yaraḳlu **müdeccec**

A 322a

Di tek ḥāya **eşrec** hem aḳsağa **a‘rec**
Dinür yañşağa **ibn aḳvāl** u **ahrec**
Gögercin ne **sa‘dāne** bir cānverdür
Saḳankūr evmekle gitmek ne **hebrec**

A 329a

Sülek hem **sülef** keklik yavrisıdur
Sedā ile **luḥme** arış ile argac

A 329b

Semendel ne bir kuş ki yanmaz oda ol
Dişi eksige köseye dindi **kevsec**

A 330b

Senād oldı bir cānver file beñzer
Di kūhī şıgır yavrisına ḥū **baḥzec**
Gelincik durur **ibnu ‘irs** aña beñzer
Dü ’ıldür boz ata dimiş **ḥink** ü **deyzec**

A 334a

Fe‘ ülün fe‘ ülün fe‘ ülün fe‘ ülün
Cehāletde ḳalma uyuma gözün aç

XII

el-Ḳıṭ‘atü fî-Baḥri’r-Recezi’l-Müşemmeni’s-Sālim:

A 334b

Debr arular **derrāc** kirpi büyügi **düldül** durur
Deştī soğan ‘**unşul** durur dāmen ucu **zülzül** durur

A 336a

Du‘mūş ne it balığı **cirrīş** yılan balığı
Şillevr yılan balığı çıñrağı ne **cülcül** durur

A 336b

Di **dimm** kedi **deysem** ne ayu erkegi ḳarınca **zerr**

A 337aMuṭlaḳ devedür **rāḥile** dirler **hezār** bülbül durur

A 339b

Bir cānver adı **rebāḥ** ol da çetük gibi durur
Rubbāḥ maymūn erkegi yeyni kişi **şülşül** durur

A 340b

Bir kuş köşek oldı **rubah** erkek toñuz **rett** u **ükül**
Rızka **roteylā** bö olur dirler elek **munhul** durur

A 341b

Zebzeb nedür bir cânver aq toğana **zurrah** dinür
Zurnāpaya dirler **zerāfe** zeyrek er **bülbül** durur

A 343b

Müstef ilün müstef ilün müstef ilün müstef ilün
Gül bāğçesidür bu kitāb ezberleyen bülbül durur

A 344a

XIII

el-Kıṭ‘atü fi ‘l-Baḥri ‘l-Mezkūr:

Zurzür ne oldı şığircık hem çağır **zehdem** durur
Balıkçıla dirler **subeytir** hem ikiz **tev’em** durur

A 345a

Di **sāku hurr** kumrınıñ oldı erkegi bir kuş **sebed**
Di **sühliye** kertenkele qardaş qanı ‘ **andem** durur

A 347b

Buldurcina dirler **sümānā** yelveye **selvā** dinür
Sim’ oldı hem kurd yavrisı oruçlular **şuyyem** durur

A 349a

Ufağ qarınca **simsime semmür** bir hayvāna di
Sincāb olur bir cânver dahı tarağ **feylem** durur

A 349b

Süvdāniye oldı şığircık kurt u bit **süse** durur
Di **sevdanık** oldı çağır şunuñ gözi **ğaylem** durur

A 351a

Şāhīne dirler **sūdanīk** u **İbn Elğaz** bir kişi
Kırbağa vü kaplubaga ikisi de **ğaylem** durur

A 356b

Şārīf dişi koca deve ‘akreb **şebāt** u **şibdi‘a**
Hem neşteri **şebve** durur **hırr** âm hem **felhem** durur

A 357a

Müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün
‘İlm okumağ cehlün yarasına ‘aceb **merhem** durur

XIV

el-Kıṭ‘atü fī-Baḥri’l-Müteḳāribi’s-Sālim:

Bağırtlağ soğan hem **kaṭādur** **fehādur**
‘Avātīkdür atlar yañılmak **haṭādur**

A 367a

Benātü’s-seḫābe yağın toluya di
Kelerdür **ebu’l-hısl** ü tersün **hıradur**

A 371a

Zalīm u **ebu’l-beyz** şütür-murğa dirler
Dağı **ümmü tārīk** degirmen **raḫādur**

A 373b

Di ‘**āsıl** nedür kurd u ‘**uşse** güvedür
‘**Aşemşem** di arslana ārzū **hevādur**

A 374a

Yılan yavrisı oldı ‘**oşmān** u katır
‘**Adesdür** çekirge dişisi ‘**asādur**

A 374b

‘**Asennec** deve kuşı ‘**uşfūr** serçe
Ebü ‘urve bir er arıklık **ḍavādur**

A 375a

Geyik yavrusı ‘**azze** açlık **havā**dur

Toñuz erkegi ‘**ifr** ü açlık **tavā**dur

A 376a

Dişi tavşanuñ ‘**ikrişe** oldu adı

Di kertekele ‘**aḍrafūṭ** u ‘**azā**dur

A 379b

Fe‘ūlūn fe‘ūlūn fe‘ūlūn fe‘ūlūn

Cehālet kişiye bir özge **belā**dur

A 380a

XV

el-Kıṭ‘atü fî-Baḥri’r-Recezi’s-Sālîmi’l-Müşemmen:

Āhū buzağusı **şeşar** bir nev‘ sinek **şa‘rā** durur

Tavşancıla **şağvā** didi yañşak kişi **elḥā** durur

A 380b

Bir dürlü maḥlūk oldu **şıkḳ** aḥyel kuşu **şıkṛāk** olur

Şemsiyye bir dürlü yılan az nesne ne **müzca** durur

A 382a

Şevşeb qarınca ‘akrebe hem di bite topa **küre**

‘Akreb yine **şevvāle** oldu āḥiret **uḥrā** durur

A 382b

Şol bir çekirgeçük kim ol gice öter **şarşar** durur

Cüdcüd ü **şarrār** ol yine bir kuş daḥı ‘**anḳā** durur

A 384b

Cümle-i ḥayvāndan büyük bir cānver **şannācedür**

Sırtlan **ebū** ‘**āmīr** durur lāyık demek **aḥrā** durur

A 385a

Ḳu‘ de eşek daḡı eyer ṭāvūs **ebu’l-ḥüsn** oldu hem
Bu’l-veşy çil **ṭayhūc** hem **añmak** ögüt zıkri durur

A 387b

Müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün
‘İlm-i **lügat** zībā durur ra‘ nā durur a‘ lā durur

XVI

el-Ḳıṭ‘a:

Di kesreyle **ebū ḳıtre** iblīse ‘umre
‘**Umur** bir yılan oldu hem **ibn ḳıtre**

A 391b

Benātü’d-dürüz oldu bitler bilā-şek
Ne avcı gömelesi zamm-ile **ḳıtre**

A 392a

Gidi ḳuşıdur **ḳarkafinne** vü **ḳırḳis**
Siñekdür didi ḡor kimesneye **ḡüre**

A 392b

Maṭiyye binek nāḳanuñ adı oldu
Demür pāresinüñ olur adı **zūbre**

A 396a

Ḳanatlu ḳarınca nedür **mūḳ** u **mūle**
Örümcek göğüs oldu **şadr** ile **zūbre**

A 396b

Nesānis ü **nesnās** iki ṭā’ifedür
Di kızlıḡa **ḳıḡḡa bekāre** vü ‘uzre

A 397b

Ebū ṭalḡa ḳumrī vü bir cānlu **ḳunduz**
Nedür ḳurbaḡa adı ḡammeyle **ḳurre**

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün
Dirîgā ‘amelsiz geçen fikr ü ‘ömre

XVII

el-Kıṭ‘a:

Dayven nedür erkek kedi **bintu ṭabaḵ** kaplubaga
Bintu ṭabaḵdur bir yılan **ümmü ṭabaḵ** kaplubaga

A 398a

Ümmü’l-ḥaṣef māze geyik **ümmü’t-ṭılā** dişi geyik
Māze gögercin ‘ikrime yağmur ğanīmetdür **cedā**

A 398b

Ṭoyġar **çekāvek ḵubbere** ‘ul‘ul durur hem erkegi
Oldı örümcek ‘**ankebūt** ummağa didiler **recā**

A 403a

‘İs aḵ deve ṭurnaya di **ġurneyḵ** ya ġayrı ḵuṣa
Oldı ügeyik **fāḥite** baḥṣiṣ u nem oldı **nedā**

A 405a

Uzun ayaklu **fāṣiye fā‘ūs** ne bilgil yılan
Örümcege **fuds** oldı ad ṭaġ başları oldı **zürā**

A 406a

Pervāneye dirler **ferāṣ** öküz **ebū ferve** durur
Felḥas ayu dişi köpek bodur kimesnedür **vezā**

A 407a

Bir cānvercükdür **fenek fūr** oldı bil daḥı geyik
Bir canlu hem **ḵākım** durur efsūnlara dirler **rukā**

A 407b

Müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün
İki cihānda **destġir** ola bize size Ḥuzā

XVIII

el-Kıṭʿa:

Di yügrük ata sen **ḳayduʿl-evābid**

Anahtarlar **maḳālīd** ü **maḳālīd**

A 408a

Ebū ʿaynā ebū ʿayzār ṭurna

Muʿaḳḳīd cādū fāre **ümmü rāşīd**

A 412b

Ebuʿl-heyšam ḥabercel oldı ṭurna

Köpek **lağve** ḳılıçlardur **bevārid**

A 435b

Nedür ḳum balığı **laḥkāʿ** ü **levşeb**

Dinür ḳurda yularlardur **maḳāvid**

A 436a

Nedür leylek **ḥu laḳlaḳ** daḥı **lağlağ**

Büyük yaşduḳlara dirler **mesānid**

A 437a

Şıḡır ḳoyun deveye **māşiye** di

ʿİbādet idecek yerler **mesācid**

Menāre daḥı **minşār** iki balıḳ

Bahādır kimseye dirler **muʿāvid**

A 437b

Mefāʿ ilün mefāʿ ilün feʿ ülün

ʿİbādet ḳıl yerüñ olsun mesācid

XIX

el-Kıṭʿa:

Bir ḳurd **nağaf** burnı ḳızıl serçe gibi bir ḳuş **nuğar**

İncülere dirler **dürer** aldayıcı **gâdir** hem **gudar**

A 440b

Yaş-ıla büyüklük **kiber** t̄āvil **keber** tozlar **ķatar**

A 441a Yağmurı çok bulut **cu' er** tozlar **gabar** bir er 'Ömer

A 442a

Demrensiz oklardır **ķitar** ignelere dirler **iber**

Yağır **deber** bir şoy **Tatar** k̄iselere dirler **şurar**

A 442b

Eylik **şeber** bellü haber daḡı sıçanlardır **fi' er**

Herze **şezer** kurbān **şeber** daḡı göbeklerdür **sürer**

A 443a

Şakınmaḡa dirler **hazer** daḡı sevinmekdür **haber**

Göz ıarlıḡı oldı **hazez** çirkinlere dirler 'arar

Kirdür **vesaḡ** yaḡuñ **veḡar** ḡal' a gibi taḡdur **vezer**

Pārelere dirler **kiser** şol ellere dirler **yüser**

A 444b

Gözüñ ḡamaşması **seder** bulanmaḡa dirler **keder**

Çok yağmura dirler 'ader bölüklere dirler **zümer**

A 445a

Gözdür **başar** görmek **başar** bilmek **başar** yazmaḡ **saṡar**

Ḳorḡu **ḡaṡar** bölük **nefer** dirler yalana hem **buḡar**

A 445b

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

T̄āvūs ḡuşı **şarrāḡ** olur bülbul ḡuşı oldı **nuḡar**

A 446a

XX

el-Ḳıṡ'a:

Hüdāhüd hem ebu'l-aḥbār hüdühüd
İbik kuşu cigerler oldu **ekbūd**

A 448b

Hedil oldu gögercin erkegi hem
Anuñ āvāzı kullar oldu **a' būd**

A 449b

Bite **her' a heḳalles** ḳurda dirler
Semüz oḡlanuñ adı oldu ' **ukrud**
Hemec ufaḳ siñek oldu **hemella'**
Di ḳurda hem aşısız oldu **ḳu' dud**

A 450b

Çobanı yok deve adı **hemeldür**
Bağırtlaḳ **hevze** bir kuş adı **ḥufdud**

A 451a

Yılana di **hilāl** ü ne **hülāyi'**
Di ḳurda nā-kes adı oldu **ḳu' dud**

A 462a

Mefā' ilün mefā' ilün fe' ülün
Ḳurı üzüm **zebīb** oldu vü ' **uncud**

A 462a

XXI

el-Ḳıṭ' atü fi-Bahri'l-Hezec:

Şınanmış güçlü at u er **nekeldür**
Di **aḳzal** aḳsaḡa **aḳra'** ne keldür

A 462b

Ebū cehl ü **ebu'l-esved** **nemir** ne
Di ḳaplana evet demek **eceldür**

A 463a

Ebu'l-ebred ebū cel' ad ne olur
Di kaplana evet demek **beceldür**

A 463b

Ebū rakḳāş ebū mirsāl olupdur
Yine kaplan ölüm adı **eceldür**
Dişi kaplana dindi **ümmü'l-ebred**
Yaya kimselerün adı **ruceldür**
Nedür kaplan **ebu's-ş'a' b** oldu yine
Ova fâresinün adı **'azaldur**

A 465b

Di kırdan **nehser** ü **nehşel** balık ne
Semek **nūn** oldu bir yıldız **zuḥaldür**

A 473b

Mefā' ilün mefā' ilün fe' ülün
Lügat 'ilmi güzeldür bî-bedeldür

XXII

el-Kıṭ'a:

Sırtlanuñ adı oldu **ḥaḍācir**
Süci şatar kimse oldu **tācir**

A 477b

Beddāl olupdur baḳḳāluñ adı
Alan şatan kimse oldu **tācir**
Büyük kenedür **ḥalme** güve hem
Oldı şığırlar **bayḳūr** u **bāḳir**

A 481b

İbl ü **ibil** ne bilgil devedür

Şāfî kızıl kıana didi **bāhir**

Bağşūr olup durur bir şehriñ adı

Dirler yalancı kimseye **bāhir**

A 482a

Bilgil **etān** ü dağı **himāre**

Qancıq eşekdür ahmaq ne **bāhir**

A 509a

Arz oldı bilgil ağaç yiyen kıurt

Deryā **ebū hālid** güçlü **qādir**

A 510a

Bātil **cübār** u **hiqr** u **haqir** hem

Miqr u **maqirdür hācis** ne hātır

A 510b

Müstef' ilātün müstef' ilātün

Evvel öñ oldı şöña di **āhir**

5. BÖLÜM: ŞERH-İ SEB‘ATU EBHUR

5.1. Şerhin Yazılış Tarihi

Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhini (1026 yılının 23 Cumâdelûlâ Pazartesi geces) 1617 yılının 29 Mayıs Pazartesi gecesini bitirmiştir. Bu bilgiyi A 46b’deki

“Ve ma‘lûm ola ki ibtidâ’-i şerhden buraya dek soñra yazılup bundan aşagısı (A 46b) evvel şerh olunmuşdur. Ve biñ yigirmi altı târihinde Cumâde’l-ülânun yigirmi üçüncü gicesinde leyletü’l-eħadde bi’smi’llâhi’r-Raħmâni’r-Raħîm el-ħamdü li’llâh bunda tamâm oldu.”

cümlelerinden öğreniriz. İlk cümle eserin ilk 46 varaklık kısmının sonradan eklendiğini gösterir. Bu kısımda şerhin 5 varaklık mukaddime kısmı ile manzum sözlüğün 52 beyitlik giriş kısımları ve ilk iki kıt’anın şerhinden oluşan toplamda 72 beyitlik kısmın şerhi bulunmaktadır.

5.2. Şerhin Mukaddimesi

Şerh-i Seb‘atu Ebhur’un mukaddime ve şerh olmak üzere temelde iki bölüm halinde düzenlendiği görülmektedir. Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhinin önüne eklediği 5 varaklık kısımda eserinin adını, eserini ve şerhini niçin yazdığını, şerh esnasında yararlandığı kaynakların sayısı ile listesini ve şerhte uyguladığı yöntemi açıklar.

“Bundan aħdem *Dürr-i Baħrî*-nâm risâleyi itmâm ve ol manzûmeyi encâm ve *Zuħru’l-Âħire*-nâm eħâdiş-i erba‘îniyyeyi cem‘ ü şerh ve *Sükker-i Sâfi*-nâm lügati nazm ve anuñ müşkilâtın keşf ü feth eyler bir şerh-i (B 2a) mufaşşal yazup eşkalin ħall eylemiş-idüm.” (A 2a)

ifadeleriyle Seb‘atu Ebhur’dan önce kaleme aldığı eserlerinden bahseder. Verdiği bilgilere göre Dürr-i Baħrî isimli bir manzûme, Zuħru’l-Âħire ismindeki bir kırk hadis derleme ve şerhi ile Sükker-i Sâfi adını verdiği bir Arapça-Türkçe manzum sözlüğü ve onun için yaptığı şerhi daha önce yazdığı eserleridir.

“Ba‘dehu işbu *Seb‘atu Ebhur*-nâm lügat-i hü mâmı nazm idüp bunuñ a‘câm u ħarekât ve mu‘cemât u muħtemelâtını şerh u beyân ve müşkilâtını keşf ü ‘ayân için bir şerhi taħrîr ve zebr ü tasfîr ve metinde mezkûr olan ħayvanâtun tabâyi‘ ü ħavâşşını taħkîk ü tedkîk eylemek için (A 2b) ve her ħuşûşını istikşâf için niçe keşşâfa müraca‘at ve niçe kütüb-i mu‘tebereden kitâbet ve tettebbu‘-ı nûsaħa fırsat

ve fırsatı ğanîmet bilüp her birinden birer lezzet ve her muşannifüñ kâse-i şuhufından şerbet içmek ve her mü'ellifüñ bihâr-ı te'lifâtında sibâhat ve felevât-ı taşnîfâtında seyâhate bezl-i himmet ve şarf-ı miknet üzre iken...”

diyerek Seb'atu Ebhur adını verdiği sözlüğünü nazmedip harflerin nokta ve harekelerinin açıklanması ve zor kısımların açıklığa kavuşturulması amacıyla bir şerh yazdığını ve metinde zikr edilen hayvanların tabiat ve özelliklerini inceleme amaçlı pek çok kaynaktan istifade etmekle meşgulken yakın çevresinden ondan fazla kişinin vebaya yakalanıp vefat etmeleri sebebiyle birkaç gün şerhinden uzak kaldığını belirtir.

Bir süre sonra şerhini tamamladığında,

“(A 4a)...Ve her hayvân zikr olunduĸda aña müte'allık ba'z-ı aḥkâm u aqvâl ve ḍurûb-ı emşâl ve ḥavâş u ta'bîrât ve münâsib fevâ'id ü ḥikâyât ve ba'z-ı luĸâta münâsib rivâyât ve taşḥîḥine kütüb-i mu'teberâtıdan imâ ve işârât ile **iki yüz iki** pâre kitâblardan alınup yazıldı. Ve ol kitâblaruñ adı bu maḥalde işâret olındı. (B 3a)”

sözleriyle eserinin muhtevasını ve yöntemini belirterek yararlandığı kaynakların sayısını söyler. Buradan her hayvan için o hayvanla alakalı hüküm, söz ve darb-ı meseller, çeşitli özellikler, rüya tabirleri, faydalı bilgiler ve hikâyeler ile kelimelere dair rivayetlerin ele alındığını ve tüm bunların muteber kitaplara atıflarla yazıldığını öğreniriz. Ardından, toplamda 202 farklı eserden yararlanarak şerhini yazdığını belirtip eserlerin alanlara göre tasnif edilmiş haldeki listesini verir. Listede sırasıyla tefsir, hadis, fıkıh, sözlük, tarih, tıp, Arap dili ve farklı alanlardaki eserler -kimi zaman müelliflerinin isimleriyle birlikte- kaydedilmiş haldedir. Abdülcelîl bin Yûsuf'un şerhinin giriş kısmında verdiği bu kaynak listesi şerhin kaynaklarının incelendiği bölümde açıklamalı olarak verilmiştir.

Naklettiği her bilginin kaynağını belirtmek ve aslı bilinmeyen hiçbir malumatı eserine almamak Abdülcelîl bin Yûsuf'un önemseydiği ve şerhinde uyguladığı en temel yöntemdir. Bunu, kaynak eserlerin isimlerini sıraladıktan sonra “Ve her menḳûl ki yazılmışdur, maḥallinde menḳûlun ‘anh olana işâret olunmuşdur. Aşlı nâ-ma'lûm bir lafz u mefhûm bu mecmû'ada merḳûm degüldür.” (A 5b) cümleleriyle açıklar. Ardından, okuyuculara kendisini, hastalık sebebiyle vefat eden yakınlarını ve kaynak olarak şerhine dahil ettiği eserlerin müelliflerini hayır dualarla anmaları temennisinde bulunarak mukaddime kısmını sonlandırır.

5.3. Şerhin Muhtevası

Abdülcelîl b. Yûsuf Seb‘atu Ebhur’un sebep-i telif bölümünde lûgat ilminin öneminden bahsedip daha önce kaleme aldığı manzum sözlüğü Sükker-i Sâfî ve şerhini andıktan sonra 32.-37. beyitlerde yeni nazmettiği sözlüğünün kaleme alınış sebebini, muhtevasını ve ismini açıklar.

“Huzāya çok şenā kim şimdi baña

Naşib itdi yine bir nazmı **imlā**

Getürdüm niçe hayvānuñ **künāsın**

Bu nazm içre atasıyla anasın

Bu nazm içre getürdüm niçe hayvān

Esāmisin ki bilmez degme insān

Getürdüm **silk**-i nazma bu nükātı

Le’ālī vü **dürer** gibi lûgātı

Çü geldi nazma bunca dürr ü cevher

Yedi baħr içre her bir baħri **kevşer**

Revādur *Seb‘atu Ebhur* aña nām

Sezādur **Heft Ebhur** hem buña nām” (A 15a-A 16a)

Daha önce de bahsi geçen yukarıdaki beyitlerde görüleceği üzere Seb‘atu Ebhur’da, hayvanları isim ve künyeleriyle birlikte ele aldığını belirten Abdülcelîl bin Yûsuf, 33. ve 34. beyitlerdeki “künā” ve “esāmî” kelimelerinin şerhiyle bu duruma açıklık getirir. Buna göre, birinci dereceden akrabalık ifade eden eb, ümm, ibn, bint/baba, anne, oğul, kız gibi isimlerle bir varlık tanımlandığında ortaya çıkan yeni ifade künyedir. Övgü ve yergi kasteden kelimeler lakap, lakapların dışında kalanlar ise isimdir. Türkçedeki “ad” kelimesinin Arapça karşılığının “isim” olması da kişinin adının onun alâmet ve nişânı olmasıdır. (A 15a-A 15b)

Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhine aldığı kelimelerle alakalı gramatik ve etimolojik bilgilerden sonra kimi zaman birebir kelime anlamını vererek kimi zaman da o ismin ilgili varlığa verilmiş sebebini anlatarak şerhini isim, künye ve lakap konusunda başvurulacak bir metin haline getirmiştir. Bu bağlamda Şerh-i Seb‘atu Ebhur, insanoğlunun nesne, kavram ve varlıkların isimlendirilmesinde nasıl bir yol izlediğinin Arap dili üzerinden görülebileceği

güzel bir örnek metindir. Künye ve lakap geleneğinin oldukça yaygın ve gelişmiş olduğu Arap kültüründe kişinin asıl isminin yerine geçen bu yeni isimlerin özellikle hadis râviliği konusunda önem arzettiği ve karışıklığın önüne geçebilmek adına râvilerin isim ve künyelerini içeren pek çok eserin kaleme alındığı bilinmektedir. İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) 377/987'de kaleme aldığı el-Fihrist adıyla tanınan İslâm dünyasının ilk bibliyografik eseri, farklı ilim dallarından zamanla kaybolmuş pek çok eserin adı, konusu ve müellifi hakkında verdiği bilgilerle bu alanda kıymetlidir.¹¹⁹ Ulemâ, şair, devlet görevlileri gibi meşhur kişiler için oluşturulan elkab eserlerinin sayısı da bir hayli fazladır.¹²⁰ Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi (ö. 1202/1788) de meşhur biyografi eseri Mecelletü'n-Nisâb'ı bu geleneğe uygun şekilde hazırlar. Üç bölüm halinde düzenlemiş İbnu fülân (falanın oğlu şeklindeki babasına atfen tanınan kişiler), Ebû fülân (falanın babası diye oğlunun adıyla meşhur olmuş kişilerin) ve nisbesiyle bilinenler halinde derlenmiş şekilde toplamda 9671 kişinin hal tercümesini verir.¹²¹

Arapçada kişilerin yanında bitki, hayvan, eşya, yer vb. için de künye usulüyle yeni isimler üretilmiştir. Abdücelîl bin Yûsuf'un hayvanların Arapçadaki isim, künye ve lakaplarını verme amacıyla yazdığı Seb'atu Ebhur ve şerhi de bu konuda bir hayli örnek içerir. Abdücelîl bin Yûsuf, A 192a'da aslanın beş yüz adı olduğunu hatta Ali bin el-Kâsım bin Ca'fer el-Lugavî'nin yüz otuz ad daha eklediği bilgisinin Kâmûs ve Hayâtü'l-Hayevân'da yazdığını söyler. Bu bilgi, Arapların isimlendirme geleneğinin ne kadar gelişmiş olduğunu ve bunun hayvanlara uygulanma usulünün de bir o kadar yaygın olduğunu anlatmak için yeterlidir.

Seb'atu Ebhur şerhindeki örnekler incelendiğinde at bahsi hacmiyle dikkat çekmektedir. Ata karşı özel bir muhabbeti olduğu anlaşılan Abdücelîl bin Yûsuf, 22 varak boyunca

¹¹⁹Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbnü'n-Nedîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 3 Mart 2023).

¹²⁰Konuyla alakalı Türkçe literatür için şu çalışmalara bakılabilir: Ayhan Erdoğan, *Arap Dilinde Künye Usulüyle Türetilen Kelimeler ve Bunların İ'rablardaki Durumları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).; Fadime Kavak, "Arap Kültüründe Künye Geleneği ve Çöl Faunası Üzerine Yansımaları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (2013), 111-149.; Sait Uylaş, "Arap Şairlerinde Lakap Geleneği", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 55 (Aralık, 2015), 11-35. Recep Şahinli, *Arap Dilinde Künye* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹²¹Ahmet Yılmaz, *Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin Hayatı Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb'ı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991).

attan bahseder. Aşağıya alınan kısımlar bu bölümdeki atın künyeleri ve bunların verilmiş sebeplerini net şekilde gösteren örneklerdir.

“Ve at künyetlerinden **ebū šūcā**’dur šīn-i mu‘cemedde harekāt-ı şelāşe ile bahādıra lāzım olduğün veyā at kendü bahādır olduğün ve **ebū ṭālib** yine atdur, ṭālib olana be-ğāyet lāzım olup babası maḳāmındadır gūyā. Ve ata **ebū müdrīk** dinilür if‘āl bābından. **Müdrīk** lāhık ma‘nāsındadır ki girüden yetmekdür ve ulaşmaḳdur, at kendü ulaşduğün veyā ulaşmaḳ isteyen ve ulaşan kimseye babası yerine lāzım olduğün. Ve **ebu’l-müncī** if‘āl bābından yine atdur binicisini kırtardüğün tesmiye olunmuşdur. Ve **ebū maşş** yine atdur, **maşş** şuyı şormaḳdur. At şuyı şurb-ı raḳīḳ ile şora şora içdüğün böyle dinilmişdür. Ve **feres** tesmiye olunmaḳ **feres** gūyā **fers** dendür fers fetḥ-i fā ve sükün-ıla yırtmaḳ ve paralamaḳdur at tiz yürimekle gūyā yeri yırtup paralar. Ve **ḥāyl** dinilmek (A 135b) **ḥāyl ihtiyāl** veyā **ḥuyelā**’dandır. **İhtiyāl** tekebbürlemek ve şalını şalını yürümekdür ve **ḥuyelā**’/ḥuyelā’ ḥā’-i mu‘cemedde zamm u kesr ve yā’-i müşennāt-ı meftūḥa ile ve memdūdedür zamm ile kuvebā’ ve ḥuvelā’ vezni üzre ve kesr-ile siyerā’ vezni üzre, ikisi de kibir ve büyükenmekdür. At yürüdükde şalını şalını tekebbürlik iden kimesne gibi yürüdüğündür. Ve **ebu’l-mizmār** dinilür.”

Hayvanlar üzerinden verilen örnekler incelendiğinde isim vermede etkili olan sâikler görülecektir. Mesela, Seb‘atu Ebhur şerhinden **kāsiru’l-‘izām** denilen tavşancıl kuşunun terk ettiği yavrusuna sahip çıkıp besleyerek böyle bir işi kendine tekellüf ettiği için **mükellefe** denildiğini (A 284a - A 284b), tavşancıla yavruları güzel olduğu için **ebu’l-ḥassān** ve siyah rengi sebebiyle **ebu’l-eşyem** (A 283b), bıldırcına gök gürültüsünü duyduğunda helak olduğu düşünüldüğünden **ḳatīlū’r-ra’ d** denildiğini öğreniriz. (A 347b)

Sineğe **zubāb** denilmesi de şöyle açıklanmıştır:

“**zebb** fetḥ-i zāl-i mu‘ceme ile men‘ eylemekdür ve **āb**, **evb** dendür dönmek ma‘nāsına, sinek her kaçan men‘ u def olınsa döndüğündür ve ‘inde’l-ba‘z men‘ u def (A 172a) olduğün **zubāb** dinilmişdür. Ve ba‘zılar keşret-i harekāt u ıztırābı olduğün **zubāb** tesmiye olunmuşdur, dirler. *Kezā fī-Şerḥi’l-Ḳudūrī li’l-Ḥaddādī.*”

Bağırtlak kuşuna **ḳatā** derken **ḳatā ḳatā** şeklindeki ötüşünden esinlenilmiş, (A 357b) çoğunlukla üç yumurta yumurtladığı için de üç annesi anlamında **ümmü şelās** denilmiştir. Koyuna gānem dinilmesinin sebebi de koyunun ganimet oluşudur. (A 163b)

Ayrıca şerhte, kelimelerin müennes ve müzekkerlik durumlarının onlara verilen künye ve lakapların belirlenişinde etkili olduğuna da dikkat çekilmiştir. Abdülcelîl bin Yûsuf, bu durumu “Ve herîse mü’enneş olduğuçün *ümmü cābir* dinilmiştir *ebû cābir* dinilmemiştir.” (A 179a) şeklinde ifade eder. İsim verme hikâyeleri aynı zamanda hoş ve ince ayrıntıların yer aldığı düşündürücü kısımlardır. Acele etmek için uygun künye olarak *ümmü’n-nedāme*yi uygun görenler aceleciliğin sonunun mutlaka pişmanlık olduğunu bilen tecrübeli insanlarmış ki pişmanlık anası şeklinde Türkçeye çevirebileceğimiz tamlamada acele kelimesi müennes olduğu için “ümm”ü uygun görüp “ebb”i uygun görmemişlerdir. Şârih bu durumu aşağıdaki şu cümlelerle anlatır:

“*Ümmü’n-nedāme* feth-i nûn-ıla ivmekdür ‘acele ma’nāsına, ivmekde pişmānlık muḳarrer olduğuçün aña ümmü’n-nedāme dimişlerdür. Ve ‘acele mü’enneş olduğuçün ümmü’n-nedāme evvelinde lafz-ı ümm vāḳi’dür.” (A 318a)

Yukarıda da görüldüğü gibi Seb’atu Ebhur ve şerhinin yazılış sebebi, içeriği ve diğer manzum sözlükler ile şerhlerinden farkını ortaya koyan özelliği hayvanlara odaklanmış oluşudur. Eserde hangi hayvanların bulunduğu, ne şekilde ele alındıkları, isimlendirilmeleri hakkında bilgi edinebilmek için öncelikle içeriğin tespit edilmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Bu yüzden bir dizin ve sözlük hazırlanmıştır.¹²²

Abdülcelîl bin Yûsuf, sadece eserinin sözlük bölümünü değil, 72 beyitlik besmele, hamdele, salvele, medh-i çehâr yâr-i güzîn ve sebep-i telif bölümlerindeki açıklamaya ihtiyaç duyduğu kelimeleri de şerh etmiştir. Bunlar, beyitlerde karşılığını vermediği kelimelerdir. Kıt’aların başında o kıt’anın yazıldığı aruz bahri ve vezninin belirtildiği başlıklarda geçen kıt’a, bahr, remel, hezec, müsemmen, matviyy gibi bahir isimleri ve aruz terimleri ile taktî beyitlerindeki bazı kelimelerin de açıklamalarını yapmıştır. Böylece tüm manzum sözlüğünü şerhine dahil etmiştir.

Hayvanların künye ve lakaplarını belirtmek amaçlı kaleme alınmış olsa da farklı soyut ve somut kavramlar ile bitki ve hayvan isimlerinin, peygamberler ve bazı özellikleriyle öne çıkmış kişilerin, aruz terimleri ile edebî bilgilerin de manzum sözlüğün ve dolayısıyla şerhin içeriğinde çok detaylı olmasa da yer aldığını tekrar belirtmek gerekir. Ayrıca Abdülcelîl bin Yûsuf, eserinde nadir ve garip kelimelere dair bilgiler de sunmaktadır. Yaygın olarak kullanılmayan, anlam çeşitlilikleri barındıran, telaffuz güçlüğü olan ya da

¹²² Şerh-i Seb’atu Ebhur’da geçen hayvanlar için bu bölüme bakılabilir.

yapı olarak örneği az bulunan bu kelimeler; Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdeki garip lafızları açıklamaya yönelik garîbü'l-Kur'ân ve garîbü'l-hadis alanlarının çalışma konusudur.¹²³ Abdülcelîl bin Yûsuf'un da sözkonusu literatürden faydalandığı söylenebilir. Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 401/1011) bu alandaki meşhur eseri Kitâbü'l-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs¹²⁴ şerhinin kaynaklarındandır. Şerhteki sözcüklerin kendisine ad olduğu varlıklara veriliş sebepleri, kullanım ve anlam farklılıkları, köken ve türev bilgileri, standart sözcük türetim usullerine uymayan sözcük ve ifadeler bu kapsamda ele alınabilecek kısımlardandır.

Abdülcelîl bin Yûsuf; âyet, hadis ve darb-ı mesellerden sıkça alıntılar yaparak bu örneklerdeki sözcükleri de detaylı şekilde açıklamıştır. Arap ve Fars edebiyatından çeşitli beyitlere yer verip o beyitleri kimi zaman tercüme kimi zaman şerh etmiştir. Böylece şerhin muhtevasının manzum sözlükle sınırlı kalmayıp epeyce genişlediği görülmektedir.

Şârih Abdülcelîl bin Yûsuf'un şerhinin en önemli özelliği, şerhi alt başlıklara bölerek ilgili kelime hakkında başlık yoluyla hem sistematik hem de daha detaylı bilgiler aktarmaktır. **el-Emsâl, et-Ta'bîr, el-Havâs, el-Hükm, Fâ'ide, Su'âl-Cevâb, Hikâye, Garîbe/Acîbe, Nükte, Latîfe, Tılsım, Hikmet, Nasîhat** isimli bölümler şârihin geniş perspektifini gösterirken eserinin içerik bilgilerini de vermektedir. Tezin ileriki kısımlarında ayrıntılarıyla incelenecek olan bu bölümler, şerh metninde ele alınan hayvanlara dair atasözü ve deyim örneklerinin, rüya tabirlerinin aktarıldığı, hayvanların yaratılış, beslenme, üreme özelliklerinin, diğer hayvanlarla ve insanlarla olan irtibatlarının anlatıldığı, bahsi geçen hayvanın üretim ve tüketiminin dindeki yerinin gerekçeleriyle açıklandığı kısımlardır. Ayrıca şerh edilen kelimeler ve hakkında bilgi verilen hayvan, bitki ve eşyalarla ilgili faydalı bilgilerin, hikâye ve rivayetlerin, nükte ve latifelerin de şerhi renklendirmenin yanında içeriğini de çeşitlendirdiği söylenmelidir.

5.4. Türkçe Söz Varlığı

Şerh-i Seb'atı Ebhur, günümüzde kullanılmayan yahut az kullanılan, bazıları unutulmaya yüz tutmuş ya da unutulmuş pek çok Türkçe sözcük içerir. Eserin yazıldığı 17. yüzyıl ve

¹²³Konuyla alakalı genel bilgi ve literatür için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Ocak 2023).; M. Yaşar Kandemir, "Garîbü'l-Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (15 Ocak 2023).

¹²⁴Muhsin Demirci, "Herevî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Ocak 2023).

öncesindeki Türkçe söz varlığını göstermesi açısından faydalı olabileceği düşünülen bu sözcükler, metindeki kullanımlarıyla birlikte alfabetik olarak aşağıda sıralanmıştır. Kelimelerin anlamları için Yeni Tarama Sözlüğü (Cem Dilçin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009) kullanılmıştır. Gerekli görülen durumlarda tdk.sözlük.gov.tr üzerinden Güncel Türkçe Sözlük, Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü’nden faydalanılmıştır. Sözlüklerde bulunamayıp metinden hareketle anlam verilen kelimelerde [] köşeli parantez tercih edilmiştir. Kelimenin sözlüklerdeki madde başı haliyle metinde geçen hali farklılık gösteriyorsa sözlükte geçen hali parantez içinde () verilmiştir. Metinde birden çok kullanımı olan kelimeler / işaretiyle sıralanarak tek bir madde halinde verilmiştir.

Eserde geçen Türkçe kelimeler anlamlarıyla birlikte şu şekilde sıralanabilir:

ac-ıla: Aç iken.

Ve dört nesne bedene za‘ f virür ve bedeni hasta ider: Çok cimā‘ ve çok gam ve **ac-ıla** çok şu içmek ve ekşileri çok yimek. (A 70b)

ağırmak: Ağrımak.

Ve yılan kavını şiyāb ve geysü üzre konulsa bitlü olmaya ve eger anı yakup zeyt yağıyla yogurup yinilmiş ve **ağıran** diş içine tıxup doldursalar ağrısını sākin eyleye. (A 461a)

ağız yarı: Salya.

Ve arslanun **ağız yarı** gāyet azdur anuñçün ağız ziyāde koķar ve şiddet-i beħar ile vaşf olunur. (A 193a)

āhır etmek: [Sonlandırmak, iyileştirmek].

Kaçan anı hakk idüp cirāhāt-ı vāsi‘ a ve giñ yaralar üzre konulsa yaraları **āhır ider** ve oñuldurdu. (A 346a)

aķ: Süt, yoğurt vb. yiyecekler.

Hāzret-i Resūl “Baña hamīr içinde olan şol **aķı** getürün.” didi, “Bir daħı tuzı getürün.” Hāzret ol tuzı ayasına ķodı ve üç kerre tuzı yaladı bāķi ķalanı ‘aķreb ısırdıģı yerün üzerine ķodı ısırdıģı yerün ağrısı sākin oldı. (A 297b)

alışmak: Alevlenip tutuşmak.

Ka‘ be‘ye taş ve āteş atdılar ve āteş Ka‘ be estārına aşıldı ve **alışdı** ve ‘alevlendi. (A 255b)

añ (eñ): Oynak yeri, büküm yeri, eklem, bitişik iki şey arasındaki çizgi.

“Hâzret şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemün başı büyük ve iri ve **añlarında** olan (A 75b) kemükler iri ve büyük idi.” demekdür.

andan: Sonra, ondan sonra.

İygār kesr-i elif ve sükün-ı yâ ve ğayn-ı mu‘ceme ile şuyı ħinzîr için kaynadup ħinzîri diri iken ıssı şu içine bırağup kıllarını diri iken yolup **andan** boğazlamağdur ve bunu Naşârâ tâ’ifesi iderler. (A 316a)

andık: Sırtlan.

Peleng kaplan ve keftâr sırtlan olduğı işbu beyitden zâhirdür, zîrâ **andık** Türkîce sırtlandur. (A 343b)

añdurmak: Hatırlatmak.

İbn Sîrîn ol sözi Hâsan-ı Başrî hâzretlerine **añdurup** başına kaçmak murâd idindüğinden böyle dimişdür. (A 319a)

añmak: Sözüünü etmek.

Hâk sübhânehu ve te‘âlâ Mûsâ’ya vahy eyledi ki “Yâ Mûsâ ol kimseyi ben senden dağı artık esirgerem; lâkin ol kimsenün koyunu vardur baña du‘â ider ve gönli koyunındadır ve bir kulumun gönli ğayrıda olup baña du‘â eyleye ben anuñ du‘âsın müstecâb eylemem.” didi. Mûsâ peygamber ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm bunu ol kimseye **añdı**. Gönlini koyundan kesüp cân u dilden Hâk te‘âlâ celle celâluhuya tazarru‘ eyledi du‘âsı müstecâb oldu. (A 164b)

añsızdan / añsuzdan: Nâgehan, ansızın, birdenbire.

Her cânibden kurbâğalar çağrışmağa başladı ve birbirine bildürdi ve haber eyledi. Karañlık gice gibi Nîl’den çıkdı, **añsızdan** evlerine girdiler. Evleri ve kablâları ve avluları ve ta‘âmları kurbâğa ile doldı. (A 62a)

argac: Dokumacılıkta bezin enine atılan iplik, atkı.

Ve ağ yapduğda evvel arışı andan **argacı** yapar. Ve şikâr eyleyecek av için başkaca bir ħazîne gibi bir yer yapar. (A 400a)

arıqlamak: Zayıflamak.

Andan ayrılıp gitdüm nā-gāh Ka‘be-i Mükerrermet’i tavāf iderken ol rāhib göründi, **arıqlamış** beni görüp “Yā Eba’l-Feyz şulh tamām oldı ve müvāneset kapısı açıldı ve Hāq te‘ālā baña İslām-ıla minnet eyledi ve yer ve gökler andan ‘āciz oldukları nesneyi baña yükletdi.” didi. (A 299a)

arış: Dokumalarda tezgaha uzunlamasına gerilen ip.

Dībāc arışı ve argacı ibrişim olandur ve bu mu‘arrebdür dinilür. (A 94a - derkenâr)

arkurı: Eğri, yan üstü, tersine, aykırı, yanlamasına, karşı, ters.

‘İsā peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām bir gün bir dişi sığır yanından geçüp giderdi, karnında olan yavrusı **arkurı** gelüp toğurmağa ıztırāb üzre idi. (A 478b)

artık: Fazla, ziyade; küsur, -den fazla.

Ebsaru min-‘ukābin darb-ı meşeldür, ma‘nāsı tavşancıldan **artık** görücidür dimekdür. Tavşancıl hāddü’l-başar ve pek görücidür. Bir kimsenün gözi iti ve pek görür olsa anuñ hakkında bunu dirler. (A 286b)

avgun: Yer altındaki su yolu.

Ve **kiryās** tam üzerinde olan hālādur ki kûbûr ve **avgun** ve bunuñ gibi şan’atla yere indirürler.

azacuk: [Azıcık].

Andan soñra havāriyyūna “Elbet sizden biri baña kâfir olur ve ħorûs ötmeden beni **azacuk** aqçeye şatar.” didi. (A 312a)

æklik: [Gözetleme, koruma, muhafaza etme].

İbtidā vü evvelā köpegi ħirāset ve **beklik** için alan Nūh peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selāmdur. (A 431a)

belik: Ok ve yay kuburu, sadak.

Kılıcını ve ok koyacak kenāne ve ca‘be ve **beligini** alup ardına düşdi āħiru’l-emr sırtlana yetişüp öldürdi. (A 476a)

berk: Sağlam, sıkı, muhkem, kuvvetli; katı, sert.

Ma‘nāsı fülān kimse bir güvecikdür ki bir **berk** deriyi yap yap dişiyle şoyar, dimekdür. (A 374a)

bile: Birlikte, beraber.

Ve Küseyr ve ‘Azze’yi bir günde defn eylediler ve **bile** gömdiler. (A 376a)

boğmak: Gerdanlık, kolye.

Ve aña bir tavk ve **boğmak** eylediler. (A 259a)

bö: Zehirli örümcek.

Ve **ruteylā** zamm-ı rā’-i mühmele ve feth-i tā’-i müsennāt-ı fevkāniyye ve sükün-ı yā’-i huṭṭi ile memdüdedür ve kaşrı da cā’izdür, **bö** didükleri ağulu böcekdür ki örümcek envā’ indandur. (A 341a)

buğ (başbuğ): Baş, başkan, komutan.

Ve Cāhız ve Kazvīnī yerbū’ fār ve kesegen nev’ indendür, dirler ve bu hayvān şol hayvānlardandur ki anlaruñ başları ve **buğları** olur ve cümlesi başlarına itā’ at ve inkıyād iderler. (A 243a)

buru: Ağrı, sancı.

Müverrihūn didükleri üzre kayşer anası mehāzda ve toğururken olan **buruda** ölmüşdür. (A 285b)

çalık: Delice hareket eden.

Nitekim **çalık** ata filizz vezni üzre *timirr* dimeleri şıçrayu şıçrayu yürüdüğüçündür. (A 58b)

çekük: Tarla kuşu, turgay.

Ḳubbere zamm-ı kāf ve feth-i bā’-i muvaḥḥade vü müşeddede vü rā’-i mühmele ile (A 399a) toyğar didükleri kuşdur. Ve ‘inde’l-ba’z **çekük** didükleri kuşdur diyü Aḥterī ve ba’zı yerde yazmışdur. Ammā Ḥaḳ budur ki **Ḳubbere** toyğar didükleri kuşdur ki başında ibigi vardur, serçe cinsindendür ve küçük kuşlardandur.

çerge: Derme çatma çadır.

Ve bir sırtlan buldılar, kaçdı. Ardına düşüp kovdılar tā bir A’rābī **çergesine** düşürdiler. (A 475b)

çıñrağı: Çingirak.

Ve **cülcül** iki cīm-ile k̄unfud ve bülbul vezni üzre **çıñrağı** didükleridür ki gāhī tūcdan ve gāhī birincden olur, ceres-i şağır ma‘nāsınadır. (A 336b)

çırakma: Şamdan.

Mesrace feth-i mīm ve sükūn-ı sīn ve feth-i rā‘-i mūhmele ile içinde fetīle ve yağ kodukları çerāğ-pā ve **çırakma** didükleridür.

çırğıdı: Cırcırböceği.

Fārsīde buna şebgīr dinilür; nitekim *Ni‘metu’llāh*-nām lūgatde şebgīr **çırğıdı** didükleri karaca çekirgecik kim gice erteye degin öter. (A 382b)

çiglemek: Çiğnemek.

Ve küçük fil anası gelür izin kıvarak. Ve kıokular her kimde et kıokusun bulursa eli ve ayağıyla başar ve **çigler** öldürür. (A 86a)

çoğan: Çöven.

Ebu’l-ebyaż bā‘-i muvaḥḥade ve yā‘-i müsennāt-ı taḥtāniyye (B 59b) ve ḍād-ı mu‘ceme ile aḥmed vezni üzre **çoğan** didükleri nesnedür ki işnān/üşnān daḥı dirler elif‘de kesr ve zamm ile. (A 84a)

degirmicilik: [Biraz yuvarlaklık].

Ya‘nī “Ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selāmuñ yüzinde azacuk **degirmilicik** vardı.” (A 78a)

degmek: Ulaşmak, erişmek, dokunmak, isabet etmek.

Ve ol Zū‘l-fiḳār didükleri kılıcuñ ortasında arka oñurğası gibi olduğıçün Zū‘l-fiḳār tesmiye olunmuşdur. Muḳaddemā Zū‘l-fiḳār ‘Āş bin Mūnebbih-nām kāfirūñ idi, Bedir‘de kıatl olunup ḥazret-i Resūl‘e **degdi** andan şöñra ḥazret-i ‘Alī‘ye degdi. (A 91b)

-den kıalmalu olmak: [Hareketsiz, etkisiz].

Ve kıurd izine başsa ayakları uyuşur, hareketden **kıalmalu olur** derisinden düñün kııkar. (A 128a)

depelemek: Çiğnemek, ezmek, öldürmek.

Ve bir kimse bilmeyüp ḥunfesā kıarnına gırse ve ḥunfesā diri iken gırse anı öldüre ve ol kimseyi **depeleye**. (A 223b)

desdegirmi: Yusuvarlak.

Yüzi şişmiş olandur *el-müntefihu'l-vechu* ma' nāsına ve yüzi **desdegirmi** olandur. (A 78a)

devlengeç: Çaylak cinsinden bir alıcı kuş.

Ve İmām Kāzvinī 'an kā bir kuşdur ki **devlengeç** ve çaylak, fāre ve kesegeni kapduğı gibi fili kıynağına alup kapar ve götürür, dimişdür. (A 383a)

devşirmek: Derlemek, toplamak, bir araya getirmek.

Alī kerrema'llāhu vechehu işbu du'ā-i şerīfi kâğıda yazdı, Ebū Dücāne raḍiya'llāhu 'anh eydür: Ben kâğıdı aldum ve **devşirdüm** ve alup evüme geldüm ve başum altına koyup yatdum ve uyudum. (A 226b)

dibelik: Büsbütün, tamamiyle, ebedî.

Ve ben her gün ve her vakit sefāfid ve şişleri ḥorūslarla tolu görürüm ve böyle iken yine anlarla olurum ve **dibelik** bırağup gitmem.' diyü toğana cevāb virdi. (A 271b)

dirilmek: Yaşamak, ömür sürmek.

Ve yengeç deryāda ve karada **dirilür**, bir adı 'aḳrebü'l-mā'dur ya' nī şu 'aḳrebi. (A 319b)

dokuşmak: Çarpışmak, müsademe etmek.

Türkide daḥı bir kimse bir er ve ceng eri olsa çoçdur ve çoç gibi **dokuşdı**, dirler. (A 164a)

dolayu: Muhit, etraf, çevre; çepeçevre, firdolayı.

Bürā'il şol yündür ki ḥorūsuñ ve gayrı kuşlaruñ boynında **dolayu** bitmişdür. (A 71b)

Doyum olmak: Ganimete kavuşmak, zengin olmak.

Ve 'Abdu'l-Muṭṭalib gayrı nāsa nidā ider, gelürler, 'askerüñ māl u erzāqın alurlar be-ğāyet tok ve **doyum olurlar**. (A 90a)

durgurmak/turgurmak: Durdurmak.

Oı ḥidmetkār "Elbet gitmek lāzımdur." diyü götürüp pādişāh öninde anı **turgurup** yazduğı beyitleri pādişāha i' lām eyledi. (A 237a)

dutruk: Ateş tutuşturacak çerçöp.

"Baña kuşlaruñ yaramazrakını avla ve anı vekūd ve **dutruklaruñ** āteşlerüñ eñ yaramazıyla biryān eyle ve ḥalkuñ eñ yaramazına yedür." didi. (A 236a)

dügmek: Düğümllemek, bağlamak, bükmek, burmak.

Ve ben tağda büyürüm, ben tağ başında iken beni dutarlar ve habs iderler ve gözlerümi **dügerler** ve az nesne yedürürler bir gün iki gün beni beslerler ve şikāra şalarlar, yalnız uçup şikārı alup şāhibüme getirürüm. (A 271a)

dükeli: Hep, hepsi, bütün, cümle, herkes.

Mervān eydür: **Dükelü** ‘ömrümde bundan artık bir nesneye sevinmedüm ki Mehdī baña yüz biñ aqçe bağısladı idi, ben anı vezn eyledüm ve tırtıdım, bir aqçe ziyāde geldi, ol bir aqçeye sevindüğümünden artık bir nesneye şād olmış degülüm. (A 182b)

dütün: Duman.

Ve kırd izine başsa ayakları uyuşur, hareketden kılmalı olur derisinden **dütün** çıkar. (A 128a)

egendü (egindü): Demir eğelenince dökülen demir ufantısı.

Ve ‘acı dörpilendükde dörpiden ve egeden çıkan nuşāre ve **egendüden** her gün iki dirhem şu ve bal ile içen kimesnenün (A 92b) hıfzı eyü ola.

eglenmek: Vakit geçirmek, beklemek, kalmak, oyalanmak, durup dinlenmek.

İşbu hāl üzre birkaç zamān mağarada **eglendiler**. (A 420a)

ele getürmek: Ele geçirmek, elde etmek, yakalamak, kazanmak.

Dimaşq’dan İbn Zübeyr oğlu Muş‘ab ki ‘İrāk hākimi idi, ‘asker tedārik idüp ‘İrāk’da olan Muş‘ab üzre varup niçe ceng ü kıtāl ve hārb u cidālden soñra **ele getürüp** kıtl eyledi. (A 255b)

evşan: Sidik.

Ve bu ‘illet ü marāz ol kimsede müstaḥkem olduqda şu dökmege oturduqda ufaķ köpükler şüretinde **evşanı** yolından ba‘zı nesne çıkar. (A 416b)

eyegü: Kaburga kemiği.

Ve yılanuñ **eyegüsi** otuzdur eyegüleri şağışınca yumurdlar ve yumurdası otuz olur. (A 452b)

geçe: Taraf, yan.

Biri Furāt şarkisinde ve biri ğarbisinde ırmağın iki **geçesinde** iki şehir binā idüp Furāt altından bir ƣal‘ asından öbür ƣal‘ aya yürümege yer altından yol eyledi. (A 287a)

geñez: Kolay.

Ve biri bunlardan gögsinden şikāyet ider ve öksürükden gögsüm aĝrur, dir. Bādem sevīki eyüdü diyü ƣulaĝuzlarlar, bādem ħarcı cānına güç gelür ve öksürük derdi ħarc derdinden aĝāff ve **geñez** ve ƣolay gelür şabr u taĝammül āsān ve aña eyüce dermān görünür. (A 183a)

gerçek: Doğru, dürüst, hakiki, sahih, haklı.

Ben ol ‘aƣrebe didüm ki taĝķīķ bu urduĝın taşdur, onuñ ƣab‘ı senüñ ƣab‘uñdan yumuşaķ degüldür. Ol ‘aƣreb baña didi ki sen **gerçeksın** ve lākin ne olduĝumı aña bildürmek isterüm, dimekdür. (A 297a)

gerçeklemek: Doğrulamak.

Ve İncīl’i öğrendi andan şoñra kenīsedden ƣıķdı. “Ve gökden nidā olundum tevbeñ ƣabül oldu diyü.” didi. Nasārā Būlis’i **gerçeklediler** ve sevdiler. (A 131a)

gevde: Gövde, vücut.

Ve **ĥāl** ĥā’-i mu‘ceme ve elif-ile **gevdede** olan beñdür ki rengi bedene muĝālifdür şīn-i mu‘ceme ile olan şāme gibi. (A 39b)

gevmek: Ağızda ƣiĝnemek, gevelemek, geviş getirmek.

Ve bu ĥayvān **gever** ve ƣıĝılanur ve bunuñ ƣūt u nafaķası aĝaĝlardan olmaĝın Ĥaķ sübhānehū ve te‘ālā bu ĥayvānı elleri uzun yaratmışdur ki sühūletle mer‘āsına yetiše. (A 342a)

gidilik: Pezevenklik.

Ya‘nī ĝayret ve ĥamiyyet īmāndandır ve **gidilik** nifāķ u münafıklıķdandır. (A 35a)

giñ: Geniş.

Ve **baĥr** giñ ve vāsi‘ ve bol olandır. Deryā daĝı **giñ** olduĝı içün aña **baĥr** dinilmişdür. (A 19b)

gömele: Avcıların ƣalı ƣırpı veya taştan yaptıkları siper veya kulübe.

Ve **ķutre** zamm-ı ķāf ve sūkūn-ı tā ile avcı **gōmelesidūr** ki yaprak veyā ağaķ ve ğayrıdan öñinden av görmesün içün ol gōmelede gizlenūr. (A 392a)

götürmek: Dayanmak, yüklenmek, taşımak.

Cāhız ķavli üzre maymun eti it eti gibidūr belki daķı şerr u aķbeşdür. Ve dişini bir insān **götürse** aña uyķu ğalebe eylemeye ve gice ile feza‘ u ğavf eylemeye. (A 160b)

göyündürmek: Yakmak.

Ve **ebu’l-meymūn** bal didükleri şīrīn ve tatlu nesnedūr ki arudan ħāşıl olur ‘asel gibi ki ħārr u yābisdūr. Ve süddeyi açar, balğamı keser, şafrāyı arturur, ķanı **göyündürür**, iştihā getürür, ta‘āmı ħāzm ider ve (A 161b) ishāl eyler.

güzel ķopmak: [Güzel olmak, güzelleşmek].

Bu cānibden, ķızıñ ķarnın dikdiler, şağ oldı ve büyüdi. Ve be-ğāyet **güzel ķopdı** ve zināya başladı ve ķalkup leb-i deryāda olan şehirlerden bir şehre geldi. (A 400b)

ģorlamak: Hor görmek.

Ve Müseylimetü’l-Kezzāb şīğa-i taşğīr iledür, Müselmānlar **ģorlayup** şīğa-i taşğīr ile anı zıkr iderlerdi ve kendü ķavmi ve tevābi‘ i men‘ iderlerdi.

ģoşuna gelmek: [Hoşuna gitmek, hoşlanmak, beĝenmek].

Ve mādāmki benüm başumda işbu yara vardur ve anı añațuram, benüm nefşümde saña ğayır şanmak yokdur ve sen benüm **ģoşuma gelmezsin**. (A 458b)

ılgar: [akın].

Pādişāha ğaber varduķda ‘aķlı başından gidüp yine geldi ve Allāh sübhānehuya vāfir ħamd u şükr idüp ağladı, **ılgar** ile Ufsūs şehrine geldi, andan cümle ħalk ķarşulayup öñüne düşüp maĝaraya getürdiler. (A 425b)

ıncķırık: Hıķķırık.

Ve **ıncķırıĝa** mübtelā olan ğinzīr ziblini dutsa ıncķırıkdan ķurtula. (A 316b)

ırlamak: Şarkı söylemek, teganni etmek.

Ve **Manşūr Ħalīfe** pek baĝıl idi Selm-nām ħādī ħacc-ı şerīf yolında bir ğün işbu şi‘ri okudı ve bunuñla **ırladı**, Manşūr be-ğāyet țarab u şevķe gelüp ayaĝıyla maĝmili urdı ve ziyāde şād u mesrūr oldı. (A 182a)

ırlanğac: [Şarkı söyleyen].

Ve düşde ħorūs nidā ider dellāle ve **ırlanğac** kimseye dahı delālet ider, dinilmişdür. (A 186b)

ısıtma: Sıtma; hastalık ateşi.

Ve Ṭaberī dir ki fil dışından bir nesneyi uşaklar boynına aşsalar vebā vü ṭā‘ūndan emīn olalar. Ve ziblini eski **ısıtmaya** buḥūr eyleseler fā‘ide ide. (A 93a)

ile[t]mek: Götürmek yerine ulaştırmak, eriştirmek.

Ve ağızına bir lokma **ilemek** içün ağızın açan kimesnenün ağızına şıçardı, lokmadan evvel ağızına düşerdi. (A 62a)

ilerü: Önce, evvel, mukaddem; önceki, eskisi.

Ve **ilerü** zamānda gelenler mevtā ve ölüleri üzre nāvūs yapmağı işbu ağaç kırdından öğrenmişlerdür. (A 213b)

irilmek: Birikmek, toplanmak, yığılmak.

Redha feth-i rā‘-i mūhmele ve sūkūn-ı dāl-ı mūhmele ve hā‘-i meftūḥa ile şol büyük taşlarda olan çukur yerdür ki anda şu cem‘ olur ve yağmur şuyı **irkilür**. (A 506a)

istemek: Aramak, araştırmak; beklemek, gözetmek, kollamak.

Ve **şemsiyye** feth-i şīn-i mu‘ceme ve sūkūn-ı mīm ve kesr-i sīn-i mūhmele ve yā‘-i müşeddede ile bir dürlü kızıl ve yalabur yılandur ki kaçan yaşlu olup gözi görmez olsa (A 382a) maşrıka ve gün toğısına karşı bir dīvār **ister** ve güneş toğıduḡda bir sā‘at kadar güneşe karşı diḡḡat ile bakar, gözlerine güneş girdükde körlüğü ve karanlılığı gider-idi, gün tamām böyle eyler, gözleri tamām açılır ve görür olur.

iti: Sert, keskin, şiddetli; şiddet, keskinlik, sertlik.

Ve Ṭaberī eydür; arslan ödiyle sürmelenmek gözi **iti** ider. (A 202b)

ivici: Aceleeden, aceleci.

“Yā Muḥammed senden ziyāde yalan söyler yokdur. Eger ‘Arab ṭā‘ifesi baña ‘acül ve **ivici** dimelerinden korkmasam seni öldürürdüm.” didi. (A 368a)

ivmek/evmek: Acele etmek.

Ümmü'n-nedāme feth-i nūn-ıla **ivmekdür** ‘acele ma‘ nāsına, ivmekde pişmānlık muḳarrer olduğün aña ümmü'n-nedāme dimişlerdür. (A 318a)

ḳaḳmak: Çalmak, vurmak.

Şabāḥ olduğda evlerine varup ḳapuların **ḳaḳdı** gelüp buluşdılar. Sa‘īd ağladı ve mübāşirler daḡı bile ağlaştılar, niçe zamān ağlaştup (A 365b) ba‘ dehu Ḥaccāc’a iletdiler.

ḳalgımak: Sıçramak, hoplamak, kalkmak.

Her birinün birer eli ve birer ayaḡı vardur, ḳuş gibi **ḳalgırlar** ve ḡayvānāt gibi otlarlar. (A 397a)

ḳaḡlı: Kaḡnı arabası.

Ve avlanmasınun ṭarīḡi böyle olur ki iki dāne be-ḡāyet iri öküzleri bir yerde ṭurgururlar ve öküzler arasında bir **ḳaḡlı** düzerler ve büyük taşlarla ḳaḡlıyı ṭoldururlar ve ḳaḡlı öñinde bir ev binā iderler ve ev içinde bir ādem ḳorlar, gizlenür. (A 383b)

ḳaşanmak: (Büyükbaş hayvanlar) işemek.

Ve sidüḡini almasınun yolu budur ki kesegeni demür ḳafes ile avlayup ve bir çanak getürüp ḳafes altına ḳonula ve kesegen ḳarşusına kedi getürüp göstereler, kesegen kedi gördükde fi'l-ḡāl ḳorḡusından işer ve **ḳaşanur**. (A 412a)

ḳatı: Çok, çok ziyade, pek, şiddetli, iyice, sıkı, sıkı sıkı, gayret; ağır, acı; haşin, şiddetli, sert, kırıcı.

‘Alāmeti budur ki nevbet tiz tiz ola, gice **ḳatı** buñala ve ṭarlıḡana, beden ḡarāreti ḳavī ola, ‘aḡlı zā’il ola, beñzi şaru ola, ḳusıcaḡ şafrā ḳusa. (A 238a)

ḳayırmak: Mukayyet olmak, ilgilenmek, önem vermek.

Gelincik gördi ki şalıvirmez, gitdi bir bez pāresini getürdi ke’enne işāret ider ki artıḡ maḡşūli ve ḡırmızısı yoḡdur. Ol kimse anı **ḳayırmadı** ve yavrisını şalıvirmedi, gelincik anı görüp döndi, (A 331b) getürdüḡi ḡırmızılardan birin gitdi. Ol kimse bāḡisını alup gitmesinden ḳorḡup yavrisını şalıvirdi.

kesek: Parça, kıta; saban veya belin çıkardıḡı iri toprak parçası.

‘Aḡreb ḡāḡı taş ve **kesegi** neşteri ile urur.

ḳıcıldı (ḡıcıldı): Gıcırtı, fışırtı.

Döşegüm içine girüp uyuduğum vakit degirmen āvāzı gibi bir āvāz ve **kıcıldı** ve aru āvāzı gibi bir āvāz ve bir vızıldı ve şimşek gibi bir yalabımağ işitdüm başımı kaldurdum, bir kara gölge gördüm. (A 226a)

kığ: Koyun, keçi, deve gibi hayvanların toparlak ve kuru pisliği.

Ve āhū **kıgı** ve derisini oda yakup döğüp uşacıklar yemegine karışdırup yidürseler ol uşak zekī vū zīrek ve faşih u hāfız ve zelik ve keskin dillü olur. (A 52a)

kındırmak: Tahrik, teşvik, tergip etmek.

Ve Ādem peygamber ‘aleyhi’s-selām gökden yere indükde şeytān ‘aleyhi’l-la‘ ne yırtıcı cānverlere varup “Ādem ve evlādı size düşmāndur, helāk eyleñ.” diyü **kındırdı**. (A 417a)

kırgıl: Saçına, sakalına ak düşmüş, kıranta; yarısı ak, yarısı siyah olan saç, sakal; saç, sakala ak düşme.

Ve bir **kırgıl** cāriyesi var-ıdı. (A 215a)

kıynak/kaynak: Yırtıcı hayvan pençesi.

Ve bir kimseyi ‘uqāb düşde **kıynağıyla** ursa aña şiddet irişe. (A 295b)

kızlık: Kıtlık, pahalılık; kurak giden yıl.

Ve düşde (A 373b) egri degirmen görmek kaht u galā ve **kızlık** ve kıtlığa delālet ider.

kiçi: Küçük.

Geyik **kiçisi** gölgesin terk eyledüğü gibi anı terk eyledi. (A 52a)

koduğ: Sıpa.

Ve eger düşde eşegine binse ve ardında **koduğı** olsa evlene ve ‘avratınıñ bir oğlu ola ki ügey oğlıdur. (A 508b)

koçulamak: Koklamak, koku sürmek.

Nergisi **koçulamak** şovukdan olan baş ağrısına ve şovukdan olan zükāma nāfi‘dür. (A 191a)

koşmak/koçmak: Kucaklamak, sarılmak, bağrına basmak.

Ve **kāsir** dinilmek **kāsir kesir**den, **kesir** feth-i kâf ve sükün-ı sîn-i mühmele [ile] kırmak ve kuş konmak istedikde kanadların **koşmak** ve zamm eylemekdür, tavşancıl kuşu ya şikārını

kaynağıyla kırdığıçündür veyā konmak için kanadların koşup süzöldüğünde ve şikārın A (283b)

kovmak: Takip etmek, izlemek, kovalamak.

Ve küçük fil anası gelür izin **kovarak**. Ve қоқулар her kimde et қоқусын bulursa eli ve ayağıyla başar ve çigler öldürür. (A 86a)

kovucılık: Kov yapma, nemmamlık, dedikoduculuk.

Düşde ‘akreb racül-i nemmām ve **kovucılık** idici erdür. (A 302b)

kuġaġuzlamak: Yol göstermek, önüne düşüp götürmek, rehberlik etmek; kılavuz olarak vermek.

Ve biri bunlardan gögsinden şikāyet ider ve öksürükden gögsüm aġrur, dir bādem sevīķi eyüdü diyü **kuġaġuzlarlar**. (A 183a)

ķuru: Kara, toprak, yer.

Ve deligine iki ķapu eyler, biri şuya ve biri ķuruya açılır derisi şoyulduķda balıķların yırtıcılarından ķorķup şuya açılır, ķapuyı ķapar ve **ķuruda** olan ķapuyı açuķ ider ki yel aña doķunup yaşıġı tiz ķurı olsun için. (A 319b)

ķusundi: Kusmuk.

Nitekim başa geydükleri taķyeye ķalansuve didükleri a‘lā-yı re’sde geydükleri içündür, teķalnesu ta‘āmen dinilür kaçan ta‘ām mi‘deden aġza gelse ve **ķusundiya** ķals didükleri mi‘deden yukāru geldüğüçündür. (A 86b)

mezelenmek (meze eylemek): Alay etmek, eğlenmek.

Ol ķarı “Allāhu te‘ālā saña raķmet eyleye, beni istihzā eyleme ve **mezelenme**.” didi. ‘Ömer “Ben mezelenmem ve istihzā idici degülüm.” diyü ol ķarıya söylemekden vazgelmedi. (A 189b)

nezkep: Baş örtüsü, kadınların başlarına taktıkları üstü işlemeli ve altınlı başlık.

Ol (A 228a) eşek ile iştihār bulmaġın zü’l-ķimār tesmiye olunmuşdur veyāķud zü’l-ķimār ola ķā’-i mu‘ceme ile ķimār kesr-ile ķimār vezni üzre ‘avratların başları ortasıdur kendüye taķi‘ olan kimselerin ‘avratları eşeginün tersiyle buķūrlanduklarıçün veyāķuz ol eşegün tezegini ķimārları ve **nezkeblerine** baġladuklarıçün zü’l-ķimār dinilmiş ola.

nicesine: Nasıl, ne suretle.

Pervâne **nicesine** bilmezlik ile âteşe düşüp helâk olursa insân dağı hevâ-yı nefse tâbi‘ olup cehennem odına düşer, yanar. (A 406a)

okuyucu: Aracı, elçi.

Ve Zebbâ’ya **okuyıcı** ve düñür gönderdi ve kendüye ‘avratlığa istedi. (A 288a)

otarmak: Hayvanı yaymak, otlatmak, doyurmak.

Ve **câşîr** cîm ve şîn-i mu‘ceme aralarında elif-ile devâb ve süri bekleyen kimsedür ki **otarmak** için güder. (A 84b)

öñegülük eylemek: İnatçılık etmek, aksilik etmek.

Lecâc feth-i lâm-ıla huşûmet ve **öñegülük** eylemekdür ki ‘inâd eylemek ma‘nâsınadır. (A 223a)

öyken: Akciğer.

Ve **ri’e** kesr-i râ’-i mühmele ve feth-i yâ’-i müşennât-ı tahtâniyye ile şıla ve siye vezni üzre **öyken** didikleri nesnedür ki ciger de olur Fârsîde aña şüş dinilür ve **şüş** ki şîn-i mu‘ceme ile, evveli mażmûmdur. (A 128b)

pers eylemek (pers itmek): Tersine döndürmek, çarpıtmak.

Andan şöñra cellâd u seyyâf Ebu’l-Hârîş gelüp bir tapanca ile eyle urdı ki yüzini ve burun ve gözini **pers eyledi**. (A 496b)

-rak/-rek: Daha.

Bizüm katımızda olan (A 181b) kimseler ve müsâfirlerimiz yemez miydiler ve başı kanadı ucından ve boynı kemüğinden hayırlı ve **yegrek** olduğunu bilmez miydün? (A 181b)

renk: [Lezzet].

Ve **rivâyet** olunur ki ol kabağdan yerdi, her dürlü ta‘âm **rengin** kabağda bulurdı ve her ta‘âm şehvet ü lezzetini kabağdan alırdı. (A 471a)

şağış: Sayı.

Bir kimse bir gāzīnūn mektūbını evine veyā evinden bir mektūbı iletüp gāzīye iriştürse ve ulaştırsa ol mektūbda ne kadar hārf var-ısa **şağışınca** her bir hārf muḳābelesinde bir ḳul āzād eylemişçe şevāb vardır. (A 140b)

şalaca: Sedye, tabut.

Ve İbn ‘Abbās radiya’llāhu ‘anhumā Ṭā’if-nām yerde vefāt idüp bir **gurneyk** kuşı gelüp cenāzesine hāzır olan cümle ḥalk görürken na’ş u cesed-i şerīf altında olan **şalaca** ağacı içine girer. (A 403a)

şamanuğrısı: Samanyolu, kehkeşan.

Ve **mecerre** ya’nī gök yüzinde hacılar yolu didükleri ki bir adı **şamanuğrısıdır** ve Fārsīce aña kehkeşān dirler, bāb-ı semādandır. (A 472a)

şançmak: Saplamak.

Ve eger bir sultān düşde şırıḳ virse bir manşıb vire ve eger bir kimseyi düşde şırıḳla **şançsa** diliyle aña ṭa’n idüp incide. (A 283a)

şayruluk: Hastalık.

Ümmü’s-şıbyān ki aña oğlancıklar **şayruluğı** dirler şafrādan olur. ‘Alāmeti budur ki nevbet tiz tiz ola gice ḳatı buñala ve ṭarlıgana, beden ḥarāreti ḳavī ola, ‘aḳlı zā’il ola, beñzi şaru ola, ḳusıcaḳ şafrā ḳusa. (A 238a)

şegirdişmek: Koşuşmak, koşuda yarışmak.

Bu minvāl üzre ceng iderken bir gün anlara ḥamle eyledükde şerārīf-i mescidden bir şürrāfe başına (A 256b) düşdi, zaḥmından İbn Zübeyr dahı düşdi **şegirdişüp** ele getürdiler ve mübārek başını kesdiler.

sevmek: [İstemek].

Ve andan şoñra bir gün melekü’l-mevt İbrāhīm’e “Yā Ḥalīla’llāh ḳanğı ḥāl üzre senüñ rūḥuñı ḳabz itdügümi **seversin**.” didi, İbrāhīm “Secdede iken rūḥumu ḳabz itdügüñi severem.” didi. İbrāhīm ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām secdede iken melekü’l-mevt rūḥ-ı şerīfini ḳabz eyledi. (A 248b)

şığamak: Sıvamak, okşamak, meshetmek.

Ba‘dehu bir bölük āhū gelür, anlara daḥı du‘ā ider ve arḳalarını **şıġar**, göbek miski ol āhūlardan zāhir olur. (A 53a)

şıkındı: Sıkılarak çıkarılan meyva suyu, usare.

Eger işbu böcügi alup susam **şıkındusuyla** bişirüp ḳulaġa ṭamzırsalar ḳulaḳ aġrılarıñ cümlesine nāfi‘ ola. (A 223b)

şıḳlık: Islık, ağızdan çıkarılan düdük sesi gibi ses.

Bir oḳ atımı yerden şafir ve **sıḳlık** ve āvāzıyla öldürür ve ne ḳadar ırāḳ yerden bir kimseyi görse öldürür. (A 232b)

şımaḳ: Kırmak; bozmak, nakzetmek; yenmek, maġlup etmek, tepelemek; aşıġı görmek; gereġini yapmamak, bertaraf etmek, reddetmek, hiĉe saymak, kabul etmemek; yıkmak, harap etmek.

Ḥaḳ te‘ālānuñ emr-i şerīfini **şımaġa** niyyet eylediler ve deveyi siñirlemek ve öldürmege ḳaşd eylediler. (A 393b)

şındırmaḳ: Kırmak, parçalamak; bozmak; yenmek, tepelemek; korkutmak, yıldırmaḳ.

Sāriye ile olan ‘askerde olan ḳarındaşlarımızı **şındırmaḳ** içün kāfir ‘askeri ṭaġdan gelüp eñselerinden omuzlarına binüp **şındırmaḳ** isterler. (A 210b)

şıngun: Kırık; maġlup, yenik, bozguna uğramış; hezimet, bozgun.

Ve Muḥammed bin Ebī Bekr ki ‘Alī bin Ebī Ṭālīb cānibinden Mışr beglerbegisi idi, ehl-i Şām ile ceng ü cidāl ve ḥarb u ḳitāl eyleyüp Muḥammed bin Ebī Bekr münhezim ve **şıngun** oldu ve ḳaçup bir mecnūne evinde gizlendi. (A 497b)

şivik: Sulu, cıvık, akıcı.

Bu ḥadışden istifāde olundu ki siñek **şivik** nesne içine düşse murdār eylemez. (A 172b)

siñirlemek: Hareket edemez hale koymak için vurup ayak sinirini kesmek, yaralamak.

Ḥaḳ te‘ālānuñ emr-i şerīfini şimaġa niyyet eylediler ve deveyi **siñirlemek** ve öldürmege ḳaşd eylediler. (A 393b)

şormaḳ: Emmek, emer gibi çekmek, soġurmak.

Ḳummel daḥı çekirgeden bāḳī ḳalan nesneleri yidi ve yemekleri içine düşer oldu ve geysüleriyle derileri arasına girüp gevdelerini ısımaġa ve **şormaġa** başladı. (A 61b)

söyündürmek: Söndürmek.

Fi'l-hāl bir pāre bulut ra' d u berķ ve şimşek ile Necd cānibinden Ka' be üzerine geldi ve berāberine durup yağmur yağdurup ol āteşi **söyündürdi**. (A 256a)

şuvarmak: Sulamak, su vermek.

Ve Dārī kavli üzre çörek otını bişürüp şuyıyla evi **şuvarsalar** ve şuyını serpseler pireleri öldürür. (A 59b)

şimdıcik/şimdicek: Hemen şimdi, şu anda.

Ve *hā'il* müttekir ma'nāsınadur yürüdükde *ihtiyāl* itdügiçün tesmiye olunmuşdur. Nitekim **şimdicek** geçmişdür. (A 135b)

talaz: Dalga, kasırga.

Vech-i tesmiye te'eṭṭame's-seylu, dir kaçan seyl emvāc ve **talazlar** ve talğalar gibi kalksa. (A 224b)

tereke: Mahsul, ürün.

Ve *ākelu min-sūse* darb-ı meşeldür, ma'nāsı **tereke** ve tahıl bitinden ziyāde yir, dimekdür. (A 351a)

terk eylemek (terk etmek): Salıvermek, vazgeçmek.

Ömer radiya'llāhu 'anh "Yā Resūla'llāh! Beni **terk eyle** şu A' rābī'yi öldüreyüm." didi. (A 368a)

terslemek: Hayvanlar pislemek.

Ve ba' zı at vardır ki mādāmki üzerinde adam ola kaçanmaz ve **terslemez** ve ba' zı at vardır ki şāhibinden gayrısın bindirmez. (A 125b)

tuc: Tunç.

Bir gün bir yoldan giderken şaffār [...] ve kazancı ve **tuc** düzenlere uğrar. (A 302a - derkenâr)

taşmırmak: Damlatmak.

Ve ödünü ağırır kulağa **taşmırsalar** ağırıması gider. (A 52a)

tarlığanmak: Mustarip olmak, kederlenmek, bunalmak.

Ümmü’ş-şibyān ki aña oğlancıklar şayruluğı dirler şafrādan olur. ‘Alāmeti budur ki nevbet tīz tīz ola gice qatı buñala ve **tarlıgana**, beden ẖarāreti qavī ola, ‘aqlı zā’il ola, beñzi şaru ola, qısıcaq şafrā qusa. (A 238a)

tat: Yabancı, ecnebi, özel olarak Acem.

Tatca tū vū māst qaymaq u yoğurt

Kefçelīze it balıǵı kirm qurt (A 336a)

uc: Sebep, vesile.

Bir kimse düşde kırlanğuş etin yese ẖuşūmete ve nizā‘ a düşe ve eger evinden kırlanğuşlar çıkar görse sefer **ucından** aqribā vū ẖışm u qavmi taǵılup gide. (A 307b)

uca: Oturacak yeri, kış, saǵrı.

Ve gurāb ‘Arab dilinde verik ve **uca** başlarına dinilür re’sü’l-verik ma‘nāsına. (A 151b)

ucuzlık: [Daha iyi duruma gelmek, ehven olmak]

Ve eger düşde evinde kesegen oynar görse ol senede **ucuzlığa** irişe; zīrā oynamaq toqlıqdan olur. (A 412b)

uğur: Ön, yön; yol.

Ḥazret kendü ridāsını döşeyüp Ḥacerü’l-Esved’i ridāsı içine qodı ve “Her qabile seyyidi ve ulusı ridānuñ bir (A 251a) cānibine yapışup cümleñüz bir **uğurdan** qalduruñ.” didi.

uğurlayın: Gizlice, çaktırmadan.

“Ḥazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem qaçan dönse bir uğurdan dönerdi şağ ve şola boynın egüp bir nesneye baqıp dönmezdi, boynın döndürüp (B 56a) şağ ve şola baqmaq ḥafīf ü tayyāş ve yeyñicek kimesnenüñ işidür, **uğurlayın** baqmazdı, bir nesneye baqsa bir uğurdan dönerdi.” demek olur. (A 79b)

ulaşık: Bitişik, muttasıl, merbut.

Ve Beyt-i Şerīf qapısı yere **ulaşık** idi. (A 247b)

Ulu: Ağır.

Ḥaḡ te‘ālā ‘Īsā’ya vahy idüp “Benüm soframdan fuḡarā vü zu‘ afā yesünler (A 314b) ve aḡniyā vü baylar yemesün.” didi. Baylara bu **ulu** ve güç geldi ve mā’idede şekk ü şübhe eylediler ve ḡaḡḡı şübheye bıraḡdılar ve “Mā’ideyi ḡaḡ mıdur görürsüz?” didiler.

unutsaḡ: Unutkan.

Hüdhüdün yeleklerinden biriyle evi buḡūrlasalar hevāmmı ol evden ḡova ve gidere. Gözini **unutsaḡ** üzre aḡsalar unuttuḡı nesne ḡaḡırına gele. (A 447b)

unutsaḡlık: Unutkanlık, nisyān.

Ve ḡorūs ödini ḡa’n ve ḡoyun şorbasına ḡarışdurup aç ḡarınla yenilse nisyān ve **unutsaḡlık**ı gidere ve unudılan nesneleri zıḡr eyleye. (A 185b)

urmaḡ: Vurmak, ḡarpmak.

Ḥazret-i ‘Ömerü’l-Fārūḡ raḡiya’llāhu te‘ālā ‘anh “Cum‘a ḡüni minber üzre ben düşümde bir ḡorūs üç kerre beni **urduḡım** gördüm, ta‘biri budur ki ‘Acem tā’ifesinden biri beni öldürür. (A 186b)

uvatmaḡ: Ufaltmak, ufalamak, kırmak, parḡalamak.

Ṭavşancıl ḡuşı yuvasında bir taş şaḡlar ki ol taş temirhindi ḡekirdegine beñzer, oynatsalar andan āvāz işidilür **uvatsalar** içinde bir nesne görünmez, ol taş Hind’den getürür. (A 284b)

uyan: Dizgin, gem, yular.

At cümle devāb ve bineklerden ezyen ü ecmel ve göḡḡekdür ve lākin licām ve **uyansız** zabṭ olunması mümkün degüldür imān daḡı tā‘āt u ‘ibādātuñ ecmel ü ezyen ve eñ göḡḡegidür. (A 139a)

ürmek: Havlamak.

Ve ṭabī‘atınuñ ‘acibindendür ki ādemün ulularına ve ehl ü vicāhet olanlara ikrām u i‘zāz ıder ve üzerlerine **ürmez**. (A 413a)

üşengen: Tembel, ḡok üşenen, ihmalci.

Ve ḡarūn at mütehāvin ve **üşengen** kimsedür. (A 132a)

üşte: İşte.

Ol “Üşte elümdedür. Artıḡ şadaḡayı almayam.” diyü ol altı aḡḡeyi gösterdi. (A 71a)

üzmek: Koparmak, kazmak, kesmek, bozmak, ayırmak, uzaklaştırmak.

‘Avrata bir muhkem ve berk ip virdiler ve “Uyurken ellerini boynına bağla ve bize haber vir.” didiler. ‘Avrat eyle eyledi, uykudan uyandukda (A 503a) elini çekdi ve ipi **üzdi**.

var-ısa: İhtimal ki, olsa olsa.

Bunu işidüp dahı ziyāde hayrān oldı, “Dünki gün ‘İsà ‘aleyhi’s-selāmı kimse āşikāra añmağa kıdır degüldi, bugün anuñ adına yemān iderler, **var-ısa** düşümdür.” didi. (A 423a)

yağrın: Sırt, sırtın yukarı kürek kısmı.

Ol melek yerüñ altına girdi (A 95a) ve yeri iki omuzı ve **yağrını** arasına aldı. Bir elin mağrube ve bir elin maşrıka çıkardı.

yalabımağ: Parlamak, parıldamak.

Ve mübārek ayağı nişānı ol tağdadur ve ayağı üzre lem‘ ider ve **yalabur** nūr vardur, gözi kamaşdurur ve göz nūrın kıpar. (A 451b)

yaltaklanmak (yaldaklanmak): Riyākarlık etmek, yaranmak, hoşā gidecek hareketler yapmak.

Ol arslanlar kıyrukların oynadup Dānyāl’a **yaltaklandılar** ve anı yaladılar, incitmediler. (A 195a)

yañşak: Çok sözlü, boşboğaz, geveze.

Ve **ibn akvāl** feth-i elif ve sükün-ı kâf-ıla **yañşak** ve çok söyleyici kimsedür. (A 321a)

yap yap: Yavaş yavaş, usul usul, sessizce.

Ya‘ nī işbu develere ne oldı ki **yap yap** yürürler taş mı götürürler veyā demür mi veyā şarefān didükleri temri mi yohsa diz çöküp oturur erler mi götürürler? (A 293a)

yarak: Hazırlık, levazım, teçhizat; silah; (at hakkında) pişkin ve idmanlı.

Ma‘ nā-yı muhaşşalı, kıardaş al ve kıarındaşsız olma ki kıarındaşsız olan kimse (A 271a) **yaraksız** cenge da‘ vet iden gibidür.

yarandırmak: Alıştırma yaptıırarak atı savaşa hazırlamak.

Bir gün aç tıtdılar ve anı **yarandırdılar** ki anuñla şikār ideler. Ol tavşancıl bir oğlancık üzre şıçrayup anı öldürdi. (A 285a)

yaşılistān: [Yeşillik yer, orman].

Ol yerüñ çayır ve çimen ve **yaşılistānı** görüp inmek murād eyleyüp aña indi. (A 446b)

yat: Hazırlık, malzeme.

...bahādır erlerinden iki biñ ādemi **yat**¹²⁵ yarağlarıyla siyāh ġarārlara koyup biñ deveye bindürdi ve çuvallaruñ bağlarını içlerinden eyledi (A 292a)

yatlu: Kötü, uğursuz, adi, fena.

El-enked uğursuz, **yatlu** kişi meş'üm gibi. (A 41b)

yay: Yaz, sıcak mevsim.

Eti kaz eti gibi gic hażm olur, ġalīzdür. Ve yağı **yay** evvelinde ve bahār āhirinde alalar. (A 372b)

yayaq: Yürüyerek giden, yaya, piyade; binitisiz.

Ve eger hażret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemi deve üzerinde görse düş şāhibi rākiben Hażret'i ziyāret eyleye ve eger **yayaq** görse Hażret'i yayaq kabır-i şerīfini ziyāret eyleye. (A 81a)

yaykamaq: Yıkamak.

Ve ol yerde eğlendi, 'Azrā'il 'aleyhi's-selām Dāvūd'uñ rûḡ-ı şerīfini kabz eyledi ve cānın aldı. Dāvūd'ı **yaykadılar** ve kefenlediler. (A 352a)

yedmek: Çekmek, yedekte götürmek.

Ve eger bir atı **yeder** görse bir şerīf ādem ḡizmetine tālib ola. (A 134a)

yelmek: Koşmak, acele yürümek, esmek; (hayvan) tırıs gitmek, eşkin yürümek, hızlıca yürümek.

Maḡmūd-nām fıl fi'l-ḡāl deve gibi çökdi ne kadar yürütmek istediler yürümedi, başına urdılar çāre olup Mekke tarafına yürümedi. Yemen cānibine ve Şām ve ġayrı cānibe yürütdiler **yelerek** tiz tiz yürüdi. (A 89a)

yestehlemek: Altına etmek.

¹²⁵Metinde şeklinde yazılmıştır.

Benî Kenâne'den bir er varur ol Kulleys içinde oturur, (B 62a) gice ile **yestehler**. Ebrehe kilisası içinde uşan olunduğına ğazaba gelür ve Beyt-i Şerîf'i yıkmağı and içer. (A 87a)

yeyñicek: Hafifmeşrep; hafifçe, hafif.

“Hâzret-i Resûl şalla'llâhu ‘aleyhi ve sellem kaçan dönse bir uğurdan dönerdi sağ ve şola boynın egüp bir nesneye bakup dönmezdi, boynın döndürüp (B 56a) sağ ve şola bakmak hafif ü tayyâş ve **yeyñicek** kimesnenün işidir, uğurlayın bakmazdı, bir nesneye baksa bir uğurdan dönerdi.” demek olur. (A 79b)

yıldırarak: Parıldamak, ışıldamak, ışık saçmak.

İki küçücük kuşdur gündüz uçsalar sâ'ir uçan kuşlar gibidür gicede uça güyâ **yıldırar** yıldızdur veyâ uçar mişbâhdur. (A 274a)

yinmek: Çürümek, aşınmak.

Ve yılan kavını şiyâb ve geysü üzre konulsa bitlü olmaya ve eger anı yakup zeyt yağıyla yoğurup **yinilmiş** ve ağırırn diş içine tıķup doldursalar ağrısını sâkin eyleye. (A 461a)

yoğun: Çapça kalın; sesçe kalın; iri, büyük; kalınlık; kaba, sert, şiddetli; işe yaramaz; kaba, kalın.

Düşde file binse ve fil muṭî' olsa bir **yoğun** ve baḥîl kimseye kahr eyleye. (A 93a)

yorğa: Rahvan.

İbn 'Abdi'l-ber, *Temhîd* adlu kitâbda feres-i 'atîķ bizüm kıatumuzda fârih olandur, dir. Ve şâhibü'l-'Ayn, feres-i 'atîķ sâbık olandur, dir. Fârih fâ ve râ'-i mûhmele ve hâ-ıla **yorğa** olan şavardur ki binen kimseye zaḥmet eylemez ve sâbık ilerü giden atdur. (A 126b)

yunt: Kısarak.

Yuntlar aḥcâr paçalar ekârî' bâliġâ' **Şerḥ**: *Aḥcâr* feth-i elif ve sükûn-ı hâ'-i mûhmele ve cîm-i meftûḥa ba' dehu elif ve râ'-i mûhmele ile *ḥicr* cem'idür ki kesr-i hâ'-i mûhmele ve sükûn-ı cîm-ile dişi ata dirler, el-ünşâ mine'l-ḥayl ma' nâsına. (A 58a)

yuvalanmak: Yuvarlanmak.

Ve kirpi aç olduķda üzüm ağacına çıkar, baş aşağı ve şalkımları kesüp yere birağur ve inüp yer ve eger yavrusı var-ısa bâķî kıalan şalkımlar içine **yuvalanur**, dikenlerine yapışdurup yavrılarına götürür. (A 225a)

yügrük: Yürük, hızla giden, çok koşan, işlek; yürürlük, hızla gitme.

Nihâyet işbu at kim adı ‘Asâ ve bu nâmiyla müsemmâdur yel gibi **yügrük** ve tozına yetilmez ve kuşlardan girü kalmazdur. (A 289b)

yüz burtarmaç: Yüzünü buruşturmak; buruşmak.

‘Abūs şabūr vezni üzre **yüz burtaran** ve yüzün ekşiden kimsedür. (A 192a)

5.5. Aruz Terimleri

Abdülcelîl bin Yûsuf, bahir ve vezinleri bildiren kıt‘a başlıklarını da şerhine dahil ederek kıt‘aların ilk beytine geçmeden başlıktaki bilgileri açıklar. Bahir isimleri, bu bahirleri oluşturan unsurlar ile oluşma biçimlerinin ele alındığı bu bölümler tef‘ile uygulamaları ile desteklenmiş haldedir. Öncelikle “**Qıṭ‘a** lügatde pâreye dirler ke-enne kıṭ‘alar daḥı qaṣīde veyâ gazelden bir pâredür.” (A 19b) ve “Müstef‘ ilün, müstef‘ ilün ve müfte‘ ilün, müfte‘ ilün gibilere **baḥr** dinilmek ba‘zısı ba‘zından yarıldıḡıçündür veyâḥud bunlarda fer‘ler vardur aşılılarından yarıldıḡıçündür.” (A 242a) diyerek “kıṭ‘a” ve “baḥr”ın kelime anlamını açıkladığını görürüz. Manzum sözlük boyunca kullanılan remel, recez, mütekârib, hezec bahirleri ile kısa şekilde bahsi geçen serî bahrine dair verdiği bilgiler ise şöyledir:

Remel feth-i mîm-ile dokumak ma‘nâsınadır nesc gibi *remeltü’l-ḥaṣīre* dirler, *ben ḥaṣırı dokudum* diyecek yerde. Fâ‘ilâtün vezni ile mevzûn beyte *remel* dinilmek evtâdî ḥaṣır gibi muntazım (A 45b) olduḡıçündür. Veyâ *remel* hervele ve yelmek ma‘nâsına olandan me’ḥûz ola. *Baḥr-i remel* recez ve ḡayrıya nisbet tîzce olduḡıçün ana *remel* dinilmiştir. Kezâ fî-*Şerḥi’l-‘Arûz* li’l-Endelüsî.

(A 242a) Ve müstef‘ ilün olduḡı şî‘re *recez* dinilmege vecih *recez* fethateyn ile bir marâzdur ki deve uyluḡında olur, baḥr-i *recez*ün âḡirinde kaṭ‘ ve cez‘ ve şitr ve nehek gibi ‘illetlerün luḡûkı çok olduḡıçün *recez* tesmiye olunmıştır. Ve *sâlim* dinilmege sebep sekiz rûkni daḥı sâlim olup hiçbirinde ḥazf olmaduḡıdır. Ve *müsemmen* tesmiye olunmak bu şî‘rün bir beytinde sekiz rûkn ve sekiz kerre müstef‘ ilün olduḡıçündür. Şâriḥ-i Endelüsî ‘*Arûz şerḥinde* böyle yazar.

Bu baḥre *mütekârib* dinilmek eczâsı kıṣa ve biri birine yakın olduḡıçündür. (A 318b)

Hezec feth-i hâ ve feth-i zâ-yı mu‘ceme ile eḡâniden bir dürlüdür ki anda terennüm (B 21b) ve ṭarab u şevk vardur. Altı def‘a mefâ‘ ilün vâkı‘ nazma *hezec* dinilmek

‘Arab ekşeriya bunuḡla teḡannî eyledükleri içündür. Ve *müseddes* feth-i dâl ile ism-

i mef' ıldür şol şî' re dirler ki her mışrâ' ında üçer rükni ola ve bir beyitte altı rükni ola. Nitekim bu kıt' ada vâkı' ebyātuñ cümlesi eyledür. Ve **mağşūr** *kaşr*dandır *kaşr* lüğatte eksiltmekdür, ıstılâh-ı 'arüzda hâzfu sâkini's-sebebi şümme iskânu müteharrihidür. Kezâ fî- 'Arüz-ı *Vahîd-i Tebrîzî*. Ya' nî sebebün sâkinini hâzıf idüp müteharrik olanı şoñra sâkin kılmakdur. İşbu *hezece*de aşıl her mışrâ' ında üçer mefâ' ilün olmak idi, lâkin 'arüz ve darb **mağşūr**dur. 'Arüz, mışrâ'-ı evvel âhîrinde vâkı' mefâ' ilündür. Ve darb, mışrâ'-ı şânî âhîrinde vâkı' mefâ' ilündür. Mefâ' ilünden nûn hâzıf olunup lâm-ı müteharrik sâkin olunca mağşūr olur. Her beyitte altı mefâ' ilün vâkı' olıcağ evvelkiye şadr, ikinciye haşv, üçünciye 'arüz, dördünciye ibtidâ, beşinciye yine haşv, altıncıya darb dirler. Kezâ fî-*Şerhi's-Sükkeri's-Şâfi'* alâ-mü'ellifihi rahmetu'llâhi'l-Kâfi. (A 33a)

Ve **serî'** tîz dimekdür, fa' il be-mâ'nî-i fâ' ıldür. Müfte' ilün olduğı yere **serî'** dinilmek esbâb-ı evtâda muttaşıl olduğda telaffuzı tîz ve âsân olduğıçündür. Ve **mağviyy** ism-i mef' ıldür, dürülmüş ma' nâsinadur. Ve 'arüz ıstılâhında (B 12b) dördünci sâkini hâzfa tayy dirler. Müfte' ilün aşlı (A 20a) müste' ilün idi, dördünci sâkin ki fâ' dur hâzıf olunup fâ' sız müste' ilün kaldı, müfte' ilün kelimesine nakl olındı. Zîrâ kelâm-ı 'Arab'da müste' ilün yokdur eyle olıcağ müfte' ilün **mağviyy** olur. Kezâ fî-*Şerhi'l-Muştafiyy 'ale's-Sükkeri's-Şâfi'*.

Yukarıya alınan örnek metinlerde bahirlerin oluşma usullerini tarif ederken **müseddes**, **mağşūr**, **kaşr**, 'arüz, **darb**, **haşv**, **ibtidâ** gibi aruz terimlerinin de açıklamalı olarak ele alındığı görülmektedir. Aşağıdaki kısım ise **sebeb-i hafif**, **veted-i mecmû'**, **veted-i mefrûk**, **fâşıla-i şuğrâ**, **fâşıla-i kübrânın** bir arada açıklandığı bir **Fâ'ide** bölümüdür:

Fâ'ide: Ma' lûm ola ki 'arüz ıstılâhında sebeb-i hafif iki harf olup evveli müteharrik, şânî sâkin olandur *lem kum* gibi. Ve sebeb-i şakîl iki müteharrike dirler *ereleke* gibi. Veted-i mecmû' iki müteharrikden şoñra üçüncü harf sâkin olandur 'alâ, *ilâ* gibi. Ve veted-i mefrûk iki müteharrik arasında bir harfı sâkin olandur *kâle*, *mâle* gibi. Ve fâşıla-i şuğrâ üç müteharrik olup dördüncü sâkin olandur *kelemen*, *cebelin* gibi. Ve fâşıla-i kübrâ dört müteharrik olup beşinci sâkin olandur *semekten*, *belegakum* gibi. Bu altı nesneyi işbu *lem ere 'alâ re'si cebelin semekten* kavli cem' ider. Ma' nâsı; ben tağ başında bir balık görmedüm, dimekdür. *Cebelin* ve *semekten* nûn ile yazılır. Nitekim fâ' ilâtün ve mefâ' ilün ve fe' ülün ve bunlara müşâbih olanlar nûn ile yazılır. Zîrâ iki hatt kıyâs üzre degüldür. Biri hatt-ı 'arüz ve biri hatt-ı Muşhaf-ı Şerîf. Böyle olsa ma' lûm ola ki **fâ' ilâtün** bir veted-i mecmû' ve iki sebeb-i hafifden

ve **fe‘ülün** bir veted-i mecmû‘ ve bir sebep-i hafîden ve **müfte‘ilün** bir sebep-i hafîf ve bir fâşıla-i şugrâdan mürekkebdür. Sâ’irlerin buña kıyâs eylesin. (A 46a)

5.6. Dilbilgisi Terimleri

Şerh-i Seb‘atu Ebhur’da edebî sanatlar ile belagat bilgilerine yer verilmediği ve gramer kurallarına dair detaylı açıklamaların da belli sayıda olduğu görülmektedir. Manzum sözlükten seçilerek açıklaması yapılan kelimelerin çoğunluğunun hayvanlarla alakalı oluşu bu durumun temel sebebidir. Eserde geçen dilbilgisine dair terimler şunlardır:¹²⁶

a‘lām-ı gālibe: Aynı ismi veya künyeyi taşıyanlardan belirli bir kişiye ya da nesneye şöhreti ve yüceliği sebebiyle işaret eden özel isimler.

Ve **şālīşen** ‘alem olduğu taqdîr üzre **a‘lām-ı gālibe**den midür veyā a‘lām-ı mevzū‘adan midür, ihtilāf vardır. Ve **rābi‘an** a‘lām-ı mevzū‘adan olduğu taqdîr üzre menkûl midür veyā mürtecel midür, ihtilāf vardır. Ve **hāmisen** mürtecel olduğu taqdîr üzre müştak midür degûl midür, ihtilāf vardır. (A 21b)

ayne‘l-fi‘l: Fiilin ortadaki asli harfi.

Ca‘dfeth-i cîm ve sükûn-ı ‘ayn-ı mühmele (18) ve dāl-ı mühmele ile berd ve lafz ve men‘ vezni üzredür ki cümlesinde ‘**ayne‘l-fi‘l** sâkindür 72a

ḡād-ı mu‘ceme: Noktalı ḡād harfi.

Ve **ebu‘l-faẓl** feth-i fā ve sükûn-ı **ḡād-ı mu‘ceme** ile altundur zeheb gibi. (A 98b)

elif-i mümāle: İmāle yapılmış elif.

Ninová kesr-i nûn ve yā‘-i müşennāt-ı tahtāniyye vü sākine ba‘dehu nûn-ı meftūḡa ve nûn’dan şoñra vāv ve **elif-i mümāle** ile bir ḡadīm beleddür ki Mavşıl medînesi muḡābelesinde idi. Ḥarāb olup ḡālen eşaretden bir şey‘ ve bir nesneye bākîdür. (A 468a derkenar)

fa‘il be-ma‘nî-i fā‘il: Sıfat-ı müşebbehe vezninde olup fāil anlamı taşıyan sözcükler.

¹²⁶Terimlerin tespitinde şu çalışmalardan yararlanılmıştır: Seyyid Şerif Cürcanî, *Kitābu’t-Ta’rifāt Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*- haz. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997).; Nusrettin Bolelli, *Arapça Dilbilgisi Nahiv ve Sarf Terimleri* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006).; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marmara Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları İFAV, 2015).; *Ahmet Cevdet Paşa’nın Dilbilgisi (Kavâ’id) Kitapları*, hz. Nevzat Özkan (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020).

Ve *Laḥif* ḥā'-i mühmele ve mu' ceme ile emīr vezni üzre fa' il be-ma' nī-i fā' ildür laḥf ḥā'-i mühmele ile örtmekdür. (A 146a)

fa' il be-ma' nī-i mef' ūl: Sıfat-ı müşebbehe vezninde olup mef' ūl anlamı taşıyan sözcükler.

Ve baḥīre fa' il be-ma' nī-i mef' ūldür **fa' il be-ma' nī-i mef' ūl**de kaçan isim anuñla zıkr olunsa müzekker ve mü'enneş berāber olur, meşelā ' aynun keḥīlun ve keftün ḥaḍībun dirler ' ayn mü'enneş iken keḥīletün dimezler hā ile ve kaçan şıfatı ifrād eyleseler isim anuñla zıkr olunmasa hā'yı idḥāl iderler mü'enneş şıfatı olduğıçün ve mü'enneş şıfatı olduğı ma' lūm olsun içün bunda daḥı baḥīre şıfatdur ism anuñla zıkr olunmaduğıçün hā idḥāl olunmuşdur, nitekim naṭīḥa ve zebīḥa da böyledür. Kezā fi'l-*Kevāşī*. (A 241b)

ḥarekāt-ı şelāşe: Üstün, esre ve ötrede oluşan üç hareke.

Ve *temm/tümm/timm* tā'-i müşennāt-ı fevḳāniyyede **ḥarekāt-ı şelāşe** ile. Nitekim *temām*da ḥarekāt-ı şelāşenüñ her biri cā'izdür ve ikisi de bir ma' nāyadur. (A 10b)

ḥarf-i zā'id: Kelimenin aslında olmayıp sonradan eklenen harf.

Ve *Le 'ālī-i Ferīde*-nām şerḥinde ismu'llāh ' azze ve celle kaçan kesreden şoñra vāḳi' olsa lām'ını terkīḳ eylemege ḳurrā müttefiklerdür, gerek kesre **ḥarf-i zā'id**de olsun بالله [bi'llāh] gibi gerek āḥir-i kelimedede olsun (A 27b)

ḥazf: Harf ya da kelimenin düşürülerek ortadan kaldırılması.

Ve ' arüz ıştılāḥında (B 12b) dördüncü sākini ḥazfa ṭayy dirler. Müfte' ilün aşlı (A 20a) müste' ilün idi, dördüncü sākin ki fā'dur **ḥazf** olup fā'sız müste' ilün ḳaldı, müfte' ilün kelimesine naḳl olındı. Zīrā kelām-ı ' Arab'da müste' ilün yokdur eyle olıcaḳ müfte' ilün maṭviyy olur. Kezā fi'ş-*Şerḥi'l-Muştafiyy 'ale's-Sükkeri'ş-Sāfi*.

ḥiffet: Telaffuzu zor olan bir kelimenin kurallara uygun şekilde hafifletilmesi, kolaylaştırılması.

Zīrā *eze*l feth-i elif ve sükūn-ı zā-yı mu' ceme ile ṭarlıḳdur ḍiḳ ve şiddet ma' nāsına. Ve *eze*liyy dirler aşlı *yeze*liyydür ki lem-yezel didükleri ' ibārete mensūbdur. **Ḥiffet** içün yā elif'e ḳalb olup *eze*liyy dimişlerdür. Nitekim rumḥun zī-Yezenī'ye nisbet olınduḳda ezeniyy ve Yeşrib'e nisbet olınduḳda *naşlūn eşrebiyyūn* dinilür. (A 408a)

Aşağıda özellikleri tarif edilen harflerle alakalı bilgi metinde sadece tek bir yerde geçmektedir:

hurūf-ı müsta‘li: Telaffuz ederken dilin kökü ile üst damağa yükseltilerek telaffuz edilen harfler (hı, şad, dād, tı, zı, ‘ ayn, kaf)

hurūf-ı mehmüse: Cehr harflerinin zıddı olan, okunurken nefes akışının olduğu harfler (te, şe, hā, sîn, şîn, şād, fe, kef, he)

hurūf-ı mechüre: Kendisinde cehr sıfatı bulunan, harekeli olarak telaffuz edilirken nefes akışının olmadığı harfler. (elif, be, cīm, dāl, zel, rā, ze, dād, zı, ‘ ayn, ğayn, kāf, lām, mīm, nūn, vāv):

hurūf-ı münhafid: İstilâ harflerinin dışında kalan telaffuz sırasından dilin yükselmeden aşağıda kaldığı harfler (elif, nūn, şîn, hā, rā, dāl, ye, peltek şe, ‘ ayn, lām, mīm, kef, sîn, vāv, fe, te, cīm, he, ze, e, dāl, elif)

Ve yola sîn ve şād ile *sirāt* ve *şirāt* dirler sîn ile aşıldır. Lâkin tâ’-i **hurūf-ı müsta‘** liye ve **mechüreden** ve sîn **hurūf-ı münhafide** vü **mehmüsed**en olmanın tâ’ ve sîn arasında tenâfür ve şikâlon [min]-mâ vardır. Anuñçün sîn şād’a kalb olunup *şirāt* didiler. (A 44a)

iltikā’-i sâkineyn: İki harekesiz harfin bir araya gelmesi.

Ve *Le ‘ālī-i Ferīde*-nām şerhinde ismu’llāh ‘ azze ve celle kaçan kesreden sonra vāki‘ olsa lām’ını terkîk eylemege kurrā müttefiklerdür, gerek kesre harf-i zā’idde olsun بالله [bi’llāh] gibi gerek âhir-i kelimedde olsun آيات الله [āyāti’llāh] gibi gerek **iltikā’-i sâkineyn** için ‘ârıza olsun ما يفتح الله [mā-yeftahi’llāh] gibi ve fetḥa ve zammeden sonra lām’uñ tefḥimi üzre ittifāḳ eylemişlerdür قال الله [kāla’llāh] ve ان ينزل الله [in yenzala’llāh] ve يفعل الله [yef’ ala’llāh] ve يضل الله [yuḍillu’llāh] ve رسل الله [rasela’llāh] gibi ve ismu’llāh ile ibtidā olınsa yine böyledür. Ve lām’da aşıl (A 28a) terkîkdür. Lâkin ismu’llāhda tefḥim ü tağlîz-i lām tefḥim ü ta‘zīm içündür. Ve ba‘zılar ismu’llāh ile اللات [el-lāt] arasında fark içündür kaçan اللات [el-lāt] üzerine hā ile vaḳf olınsa, dimişlerdür. Bu ḳavil üzre ismu’llāh ḥaḳḳı her hâlde mufahḥam olmaḳdur.

i‘rāb: Arapça kelimelerin son harfinin ya da harekesinin deĝişme durumu.

Ve ‘Arab’a ‘arab tesmiye olunmaḳ bundandır yayladan kışlaya ve kışladan yaylaya keşret-i intikâlleri olduĝuçün. Ve kelāmda olan **i‘rāb** bundandır; zîrâ ḳable’l-i‘rāb

mechûldür i‘râb olındukda beyân cānibine intikāl olunur. Kezā fî-Şerhi’l-Meşāriḳ li’ş-Şeyhi’l-Ekmeḳ raḥimehu’llāhu ‘azze ve celle. (A 64b)

ism: Ad.

Esāmī feth-i elif ve kesr-i mīm-ile *esmā*’ cem‘idür ve *esmā*’, *ism* cem‘idür. Ve *ism* hemze’de kesr ü zamm ile addur ve ‘alāmet ma‘nāsınadır. Ada *ism* dinilmek kişinüñ ‘alāmet ve nişanı olduğuçündür. Ve sîn’de ḥarekāt-ı şelāse ile sim ve simā *ism*de lügatdür cümle sekiz lügatdür. (A 15b)

ism-i cāmid: Başka bir kelimeden türememiş isimler.

*Destgîr*de *dest*eldür ve *gîr* kâf-ı ‘Acem-ile *giriŧtendendür* ki tutmağdur. *Destgîr* el dutıcı ma‘nāsınadır. Qā’ ide-i Fûrs üzre bir *ism-i cāmid* bir *ism-i müştak* ile terkib olınsa vaşf-ı terkibi olur. (A 407b)

ism-i cins/ism-i ‘ām: Cins isim.

Ve *arż*ism-i cinsdür Cevheri didügi üzre. Ve şāhib-i *Qāmūs*, *arż*ism-i cins veyā cem‘dür, dir. (A 111a)

ism-i işāret: İşaret anlamı taşıyan sıfat ve zamirler.

Zā ihaleten ‘ibāretinde olan lafz-ı *zā* *ism-i işāret*dür ve *zā* ser‘āne fā‘ilidür ve ser‘āne seru‘a ma‘nāsına *ism-i fī*ldür fā‘il ister ve ser‘āne ve seru‘a mā-beynlerinde fark mübālağa cihetindendür, *ism* olanda mübālağa vardır ki müsemma olanda ol mübālağa yoktur. (A 277b derkenar)

ism-i mekân: Yer belirten isim.

Ve *Mültezem*’de mīm maẓmûm ve zā-yı mu‘ceme meftûḥdur ve *Müstecār*’da mīm maẓmûmdur ikisi de *ism-i mekândur*. (A 261b)

ism-i müştak: Türemiş isim.

*Destgîr*de *dest*eldür ve *gîr* kâf-ı ‘Acem-ile *giriŧtendendür* ki tutmağdur. *Destgîr* el dutıcı ma‘nāsınadır. Qā’ ide-i Fûrs üzre bir *ism-i cāmid* bir *ism-i müştak* ile terkib olınsa vaşf-ı terkibi olur. (A 407b)

ism-i ‘alem/ism-i ḥāş: Özel isim.

(A 22a) Ve şıfatdur diyenlerün delilleri budur ki **ism-i ‘alem** ism-i işaret yerinde kâ’imdir. Haq sübhānehu ve te‘ālāya işaret şahih olmayınca nice ‘alem olur. Ve bir delilleri dahı budur ki ‘alemden murād haqīkatde mümāsili olandan temeyyüzdür. Haq te‘ālānuñ haqīkatde mümāsili olmaduğı muḳarrer, eyle olıcağ ‘alem müfid olmaz ve lafza-i celāle ‘alem degüldür, şıfatdur, dirler.

ıştıkāk: Aynı kökten çeşitli manalara gelen değişik kelimler türetmek ya da bir kelimeden başka kelimeler türetmek.

Ve iki lām-ıla āyet-i kerīmede **واليسع** [*ve Ellyesa‘*] Ḥamza ve Kisā’i kıra’atıdır. Ve bu ismün **ıştıkākı** yokdur ve ba‘zılar *vesa‘a* muzāri‘inden menkūldür, dirler. Ve **Yesa‘**, Uḥṭūb oğlıdur ve Uḥṭūb, ‘Acūz oğlıdur ve ba‘zılar **Yesa‘**, Yūşa‘ bin Nūn’dur, dirler. (A 282a)

lā-yenşarīf (gayri munsarīf): Esre ve tenvin alamayan isimler.

Ve kelām-ı ‘Arab’da nef‘il kelimesi vardur naḍrib gibi ve bir kimseye nercis diyü ad virilse **lā-yenşarīf** olur; zīrā naḍrib gibidür vezn-i fa‘ale ve ‘alime bulunur ve nercis kelimesi mu‘arrebdür nergis lafzından. (A 191b)

ma‘rife: Belirli bir kişi ya da nesneyi gösteren isim.

Ḥaḍācīr feth-i ḥā’-i mūhmele vü ḍād-ı mu‘ceme ile sırtlan didükleri cānver adıdır veyāḥud anuñ enigidür. Bu lafız **ma‘rife** ve lā-yenşarīfdür, zīrā ism-i vāḥiddür ‘alā-bünyeti’l-cem‘. (A 474a)

menkūl: Sözlük anlamıyla ıstılah anlamı arasında ilgi bulunan lafız.

Ve iki lām-ıla āyet-i kerīmede **واليسع** [*ve Ellyesa‘*] Ḥamza ve Kisā’i kıra’atıdır. Ve bu ismün **ıştıkākı** yokdur ve ba‘zılar *vesa‘a* muzāri‘inden **menkūl**dür, dirler. (A 281b)

merfū‘: Son harfinin harekesi ötre olan isim veya muzari fiil.

عسي الكرب الذي أمسيئت فيه

يَكُونُ وَرَاءَهُ فَرْجٌ قَرِيبٌ¹²⁷

¹²⁷“İnşaallah, geceyi içinde geçirdiğim sıkıntının ardından bir rahatlama olur.”

(...) Ve [قريب] *karībun* merfū‘dur mā-ḳabline şıfatdur ki ol ferecdür eger yekūn ef‘āl-i nāḳışadan olursa ve eger tāmme olursa ḳarībun anuñ fā‘ilidür. *Kezā fi-Şerhi’l-Ebyāt*. (A 155a)

munşarif: Esre ve tenvin alabilen isimler.

Ve *gavgā* iki ğayn-ı mu‘ceme arasında vāv-ı sâkine ile (A 317b) çekirgenüñ ufağıdır ki kızarup kanatları belürmege başlaya ve bu lafız müzekker ve mü’enneş olur ve **munşarif** ve lā-yenşarif olur, vāhidi *gavgā* ‘etundur. Nās u halkuñ sefele ve alçağına *gavgā* tesmiye olunmak bundandır.

mu‘tellü’l-‘ayn: Orta harfi illet harfi (ى-ي) olan fiil.

Ve ba‘zılar, *Allāh* aşlı *ilāh*dur dinilmek merdūddur. Zīrā aşlı *ilāh* olmak da‘vā-yı bilādelīldür. Zīrā *Allāh* ve *ilāh* lafızda ve ma‘nāda muhteliflerdür. Lafızda muhtelif oldukları bu ki lafzatu’llāh zāhirde **mu‘tellü’l-‘ayn**dur ve zāhirden ‘udül olmaz illā delil ile olur. Ve *ilāh* mehmūzu’l-fā’ ve şaḥīḥü’l-‘ayn ve’l-lāmdur. Bu ikisi iki maddeden iken ikisini de aşlı-ı vāhīde redd (B 15a) sebīl-i taşarrufdan zeyğdür. Ve ma‘nāda ihtilāfları bu ki *Allāh*, Bārī te‘ālā ve teḳaddes ḥazretlerinüñ ismidür. Cāhiliyyet ve İslām’da aña maḥşuşdur ve *ilāh* böyle degüldür, dirler. (A 23b)

muzāf: Tamlamalarda tamlanan unsur.

Ve *عشرون* [*işrūn*] yigirmidür ‘aşere cem‘i degüldür ve ‘aşere cem‘i olmak üzre delil yokdur ve **muzāf** olduğda nūn düşer *işrūke* ve *işriyy* gibi kāf-ı ḥiṭāb ve yā’-i mütekellime **muzāf** olmağla nūn düşmişdür. (A 74a)

muzāfun ileyh: Tamlamalarda tamlayan unsur.

Ve ‘*anḳā* feth-i ‘ayn-ı mūhmele ve sūkūn-ı nūn ile bir kuşdur ki mevcūdu’l-ism ve ma‘dūmu’l-cismdür ya‘nī adı vardır ve kendüsi yokdur. İşbu kuşa ‘anḳā’u muğrib dirler. Muğrib de zamm-ı mīm ve kesr-i rā-ıla ‘anḳāya şıfat olmak ve ‘anḳānuñ **muzāfun ileyhi** olmak cā’izdür. (A 383a)

müdgam-müdgamun fih: Ardarda gelen iki kelimedeki ilk kelimenin son harfinin ikinci kelimenin ilk harfiyle aynı olması. Birbirine katarak okunması durumunda **sakin olan ilk harfe müdgam, harekeli olan ikinci harfe müdgamun fih** denilir. Metindeki tek örneği şudur:

Meşelâ, işbu kıt'ada *baḥr-i remel* için sekiz rükün bir beyitte mevcüddür ve takṭi'i böyledür: Tañrı zü'l-cüb *fā' ilātün* büredür dā *fā' ilātün* ḥı sileṭlī *fā' ilātün* tū ḥuzā *fā' ilün*. Mekke şehri *fā' ilātün* dūr 'arüz u *fā' ilātün* zamm-ıla ümm *fā' ilātün* mü'l-kurā *fā' ilün*. *Zü'l-cubbüre* ve *ümmü'l-kurā*da müşeddede olan bā' ve mīm ikişer ḥarf i' tibār olunur ki biri *müdgām* ve biri *müdgāmun fihdür*. (A 45b)

münādā: Çağırılan isim, nida edatlarının birinden sonra zikredilip çağırılan şahıs ya da varlık. *Ey* feth-i elif ve sükün-ı yā ile key vezni üzre *münādā*-yı karīb için bir ḥarfdür. Nitekim *ey zeydun akbil* dinilür *ey Zeyd gel beni qarşula* ma' nāsına. (A 45a)

mürtecel: Sözlük anlamıyla ıstılah anlamı arasında ilgi bulunmayan lafız.

Ve eger ikinci olursa (A 23a) ya'nī aşl-ı āḥardan me'ḥūz olursa ol daḥı ikiden ḥālī degüldür. Ya ol aşıl müştak ola veyā olmaya. Eger müştak olmazsa lafzatu'llāh müştak olmaz. Ve eger ol aşıl müştak olursa lafzatu'llāh müştak olur. İmām Sībeveyh, lafzatu'llāh ism-i **mürtecel**dür ve 'alemiyyet içündür aşıl me'ḥūzun minh i' tibār eylemeksiz didügi menküldür. Ve aşḥāb-ı Sībeveyh, lafza-i celālenüñ aşlı vardur didüğini Sībeveyh'den ḥikāyet eylemişlerdür.

müştak: Türemiş kelime.

Ve 'avvām feth-i 'ayn-ı mühmele ve teşdīd-i vāv ile şuda yüzen kimsedür. Ve feth-i 'ayn ile olan 'avımdan **müştak**dur ki yüzmekdür, kesr-i sīn ile olan sībāḥa gibi. (A 16a)

müteaddi: Geçişli fiil.

Ve **müfrez** zamm-ı mīm ve sükün-ı fā ba' dehu rā'-i mühmele (A 125a) ile ayrılan ve ayırup başkaca konulan nesnedür ifraztu eş-şey'e dinilür bāb-ı if' ālden. *Ben bir nesneyi 'azl eyledüm ve ayırdum* diyecek yerde 'azeltu eş-şey'e 'an-ğayrihi ve firztuhu ma' nāsına. Ve **ferz**ki şülāşiden maşdardur ve darb vezni üzredür *ifrāz* gibi. **Müte'addi**dür *üfrūz* ki zamm-ı elifle ki muşaddaradur, bundandur.

na't: Sıfat.

A' **kar** şīga-i tafḍil ile 'akredendür. 'Akre feth-i 'ayn ile ve zamm ile daḥı cā'izdür, **na't**ı 'ākır ve 'ākīr gelür. 'Ākır ve 'ākīr evlādı olmayana dirler *raculun 'ākirun* ve *emerātun 'ākirun* dirler. (A 67b)

nekra: Belirsiz bir kişiyi ya da nesneyi gösteren isim.

Ve *ümmü hubeyn* hâ'-i mühmele ve bâ'-i muvaḥḥade ve nûn-ıla zübeyr vezni üzredür, isti' māl olunmaz illâ muşağğar isti' māl olunur. Ve ma' rife'dür ve gâhî elif lām dâhil olur ve elif lām ḥazf olunmağla **nekra** olmaz. (A 281a)

‘ayn-ı mühmele: Noktasız ‘ayn harfî.

Ve ‘*ineb* kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve feth-i nûn-ıla yine sücüdür ḥamr ma' nāsına. (A 69a)

şayrûret: Olmak, edilmek, bir durumdan başka bir duruma geçmek.

Kelâm-ı Qadîm’de “قَائِمًا بِالْقِسْطِ”¹²⁸ vâkı' dūr, bi'l-‘adl ile tefsîr olunmuşdur ve mîzâna ve terâzüye *kıst* dinilmek anda ‘adl olduğ içündür, zîrâ mîzân ile ‘adl vâkı' olur ve **muksî** ile olan hemze **şayrûret** içündür veyâhuz selb ü izâle içün ola. Bu taqdîr üzere **muksî** *kaş*dan olur ki feth-i kâf-ıla zulm u cevrdür ve *kaşî* (A 310a) câ'ir ü zâlim ma' nāsınadır.

şîğa-i cem': Çokluk sigası.

El-ḥaylu meyâmînu. Meyâmîn feth-i mîm-ile meymûn cem'idür ki mübârek ma' nāsınadır ve *meyâmîn* mübârekât ma' nāsınadır *ḥayl* cem' olmağın *meyâmîn* şîğa-i cem' -ile zîkr olunmuşdur ve *mübârek, bereket* dendir ki *bereket* taḥrîk-ile nemâ vü ziyâde vü sa' âdet ma' nāsına. (A 144b)

şâz: İstisna, kural dışı.

Ve ‘uḳâb mü'enneşdür anuñçün cem' i ef' ul vezni üzere gelür zîrâ kâ'ide-i cem' üzere şâlisi ziyâde olanlardan cem' olmaz ef' ul vezni üzere illâ mü'enneş olan ism-i cem' olur ‘anâḳ, a' nuḳ ve zîrâ', ezru' gibi ve mekân, emkûn vezni üzere cem' olmağ **şâz**dur. (A 283b)

ṭâ-i mühmele: Noktasız ṭâ harfî.

Ve *ebû ṭalîb* ṭâ'-i mühmele ve kesr-i (B 47a) lām-ıla atdur feres gibi.

vaşf-ı terkîbi: Farsçada iki kelimededen meydana gelen birleşik sıfat.

*Destgîr*de *dest* eldür ve *gîr* kâf-ı 'Acem-ile *gîrîftendendür* ki tutmağdur. *Destgîr* el dutıcı ma' nāsınadır. Kâ'ide-i Fûrs üzere bir ism-i câmid bir ism-i müştak ile terkîb olınsa **vaşf-ı terkîbi** olur. (A 407b)

zâl-i mu' ceme: Noktalı zâl harfî.

¹²⁸“...adaletle...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/18.

Ve *ebū zeyyāl* feth-i *zāl-i mu‘ceme* ve teşdîd-i yâ‘-i müşennât-ı tahtâniyye ile öküz didükleridür ki şığıruñ erkegidür şevr gibi ki feth-i şâ‘-i müşelleşe ve sükûn-ı vāv-ıladur. (A 94b)

zamîr-i mü’ennes: Dişi şahıs zamiri.

Ve *tekalledehā ke-tavķi’l-ḥamāmeti* darb-ı meşeldür, bunda olan **zamîr-i mü’ennes** haşleten kabîḥa ve çirkin ve yaramaz ḥūya rāci‘dür, ya‘nî fülân kimse ol yaramaz ḥūyı gögercin (A 326a) boğmağı gibi boğmak eyledi ve boynına aşdı.

5.7. Şerh Metodu

İyi bir medrese tahsili gördüğü anlaşılan Abdülcelîl bin Yûsuf hayvanlara olan ilgisini ve çok farklı alanlardaki merak ve bilgisini yansıtır nitelikte bir şerh kaleme almıştır. Şerh-i Seb’atu Ebhur’a bakıldığında şerh metodu olarak şu dört temel özellik ortaya çıkmaktadır:

1. **Şerh edilen kelimenin detaylı şekilde ele alınması:** Şârih detaylı bir şerh ortaya koymuştur. Kelimelerin okunuş ve anlamlarını ayrıntılı olarak vermesi, anlam benzerlik ve farklılıklarını belirtmesi, kelimelerin etimolojisine dair bilgiler sunması, ilgili nesnelerin isim veriliş sebeplerini açıklaması, kelime ve ifadelerin atasözü, vecize ve şiirlerdeki kullanımlarından örnekler vermesi, mevzuları uzun uzadıya ele alması şerh metodunun ilk ve en temel özelliğidir. Bu özellik diğer özelliklerin hepsine yansımış durumdadır.
2. **Şerhin bölümlendirilmesi:** Şârih, şerh edilen kelimeleri el-emsâl, et-ta‘bîr, el-havâs, el-hükm, hikâye/rivâyet, acîbe/garîbe, fâ‘ide, su‘âl-cevâb, nükte, latîfe, tılsım, hikmet, nasîhat gibi başlıklar altında değerlendirmiştir.
3. **İktibas ve istiṣhat kullanımı:** Bahsi geçen konunun anlaşılabilirliğini sağlamak ve bilgilerin doğruluğunu ispatlamak amaçlı kullanılan iktibaslar ve şahit olarak gösterilen âyet, hadis, beyit vb. örneklerinin şerhte yoğun şekilde kullanılması dikkati çekmektedir.
4. **Kaynak kullanımı:** Şerhi için yararlandığı 202 eseri mukaddimesinde listeleyen şârih, bu kaynakları gerekli olan her yerde mutlaka müellifleri ile zikretmiş ve haklarında bilgiler vererek kaynaklarının metin içinde etkin bir hal almasını sağlamıştır.

4.1. **Göndermeler:** Şerh esnasında faydalandığı kaynakları titiz bir şekilde her defasında zikreden Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhine aldığı bilgilerin detaylarını öğrenmek isteyenleri de doğrudan bu kaynaklara yönlendirir. Şerh içinde yinelenen bilgilerin metindeki yerlerini de metin içi gönderme olarak adlandırılabilen bazı kalıp ifadelerle tarif eder.

4.2. **Reddiyeler:** Eserdeki tenkit içerikli bölümler şârihin şerhini kaleme alırken müracaat ettiği kaynak eserlerdeki bilgi farklılık ve yanlışlıklarının tespit edilip doğrularının verilmesi şeklindedir.

5.7.1. Şerh Edilen Kelimenin Detaylı Şekilde Ele Alınması

Şerh edilen manzum sözlük Seb'atu Ebhur'un henüz elimizde müstakil hali mevcut değildir. Ulaşabildiğimiz iki şerh nüshası da manzum eser ile şerhini birlikte içermektedir. Her beytin altında o beyte ait mensur şerh metni bulunan nüshalarda manzum sözlük metni, kırmızı mürekkeple yazılmış bir nûn harfi kısaltmasıyla beyit beyit verilmiş ve her beytin sonunda hâ harfiyle verilen bir şerh başlığının ardından beytin içinden seçilen kelimelerin şerhi sunulmuştur. Beytin şerh edilecek kelimesi kırmızı mürekkeple yazılmış, kelimenin okunuşu, hareke kayıtları ve anlamı verilip şerhe başlanmıştır. Aşağıdaki hususlar incelendiğinde şerhin tam bir dikkatle kaleme alındığı, hiçbir ayrıntının atlanmadığı, ulaşılabilen her bilginin şerhe dahil edilmeye çalışıldığı görülecektir.

a) Kelimelerdeki sessiz harflerin noktalı ve noktasız olma durumları ile harekeleri belirtilir.

Besûs feth-i bâ'-i muvaḥḥade ve iki sîn-i mühmele ile bir 'avrat adıdır ki anuñ sebebi ile kırk sene iki tã'ife arasında ceng ü cidâl ve ḥarb ü kıtâl vâki' olmuştur. (A 39b)

Enked nûn'dan gayrı ḥurûf-ı mühmele ile aḥmed vezni üzre uğursız ve şe'âmet üzre olan er kimsedür. (A 41a)

b) Kelimenin veznine örnek verilir ya da kelimenin hangi bâbdan geldiği belirtilir.

‘**Akḳār**’ ayn-ı mühmeleden sonra kāf ile kettān vezni üzre otlardan ve ot köklerinden anuñla em ve ‘ilāc olınan otdur. (A 37a)

Ve **seraṭ** ḥurūf-ı mühmele ve fethateyn ile naşara ve ferihā bāblarından ibtilā’ ve yutmaḳ ma’ nāsına maşdardur fethateyn ile **seraṭān** ve istif’āl bābından **istirāṭ** ve tefe’ül bābından **tasarruṭ** gibi. (A 43b)

c) Kelimenin okunuşuyla alakalı bilinmesi gereken bir husus varsa, örneğin kelime vezin gereği farklı şekiller alıyorsa ya da kelimenin birden çok okunuşu varsa bunlar belirtilir. Kelimelerin söyleniş ve okunuş farklılıklarına dikkat çekilir.

Selām feth-i sīn ile taḥiyyat ma’ nāsına olduğu **Müşelles-nām** lügatde mübeyyendür. Ve **temm/tümm/timm** tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyyede ḥarekāt-ı şelāşe ile. Nitekim **temām**da ḥarekāt-ı şelāşenüñ her biri cā’izdür ve ikisi de bir ma’ nâyadur. (A 10b)

Berde feth-i bā’-i muvaḥḥade ve sükün-ı rā’-i mühmele ve dāl-ı mühmele vü meftūhadan sonra hā ile. Ve rā’nuñ feth-i cā’izdür. Ammā bunda vezin sükün iktizā ider. (A 42a)

Ve **ebu’l-meḍā’** ḍād-ı mu’ ceme ile semā’ vezni üzre atdur feres gibi. Ve **zabyenüñ** künyeti ümmü’l-ḥıṣf ve ümmü’ṭ-ṭalādur. **Ḥıṣf** kesr-i ḥā’-i mu’ ceme ve sükün-ı şīn-i mu’ ceme ile ve ṭalā feth-i ṭā’-i mühmele iledür. Lafz-ı ḥıṣf **Ḥayātü’l-Ḥayevān**’da böyle zabṭ olunmuşdur. Ammā **Ḳāmūs**’da ḥā’da ḥarekāt-ı şelāşe cā’iz diyü yazar. Geyigüñ yavrısı toğduğı yıl **ḥıṣf** ve **ṭalā**dur. İkinci sene **ceza**’dur, üçüncü sene **şeniyy**dür ölünceye dek artık **şeniyy**dür. **Ḥayātü’l-Ḥayevān** şāḥibi İmām Demīri İbn Ḳuteybe’den böyle rivāyet eyler. (A 48b)

Ḥizbāz elif’den ğayrı ḥurūf-ı mu’ ceme ile kırtās vezni üzre bir siñekdür ve ba’ zılar siñek āvāzıdır, dirler ve ba’ zılar kedidür sinnevr ma’ nāsına dirler. Bunda birkaç lügat vardır; biri **ḥāzibāzi** kesr üzre mebnī olmağla ve biri **ḥāzebāze** iki zā’nuñ fethiyle ve evvelki zā’nuñ zammı ikincisinin kesriyle. Ve bunun ‘aksi ve ḳāşī’ā’ vezni üzre **ḥāzibā’** zā’da ḥarekāt-i şelāşe ile ve ḥirbā’ vezni üzre **ḥizbā’** ve **ḥāzubāzin** (A 275b) zā’-i evveli zammı ve zā’-i şāniye tenvini ile ve zā’-i evveli zammı ve şāniye kesr-ile **ḥāzubāzi** ve ‘aksiyle **ḥāzibāzu** ve kırtās vezni üzre **ḥizbāz**dur. **Ḳāmūs**’da bu kadar lügat zıkr olunmuşdur. Ammā Mufaşşal-ı Zemaḥşerī’de yedi lügat zıkr olunmuş ve beş ma’ nāsı vardır diyü yazar.

d) Şerh edilecek kelimenin kökeni ya da müennes, müzekker, tekil, çoğul gibi türevleri verilir.

Ve **nükte** cem‘i zamm-ı nûn ve feth-i kâf-ıla **nûkat**dur, nokta ve nuḳaṭ gibi. Ve **ḳavā‘id** cem‘-i **ḳā‘idedür** ki temeldür. **Ḳavā‘idü’l-beyt**, esāsü’l-beyt ma‘nâsinadur. Ve **ḳu‘ûd**dan müştakdır ki şebât ma‘nâsinadur. Evüñ (B 9b) ve yapıların temelleri şâbit olduğı muḳarrerdür. **Kezâ fî- Tavzîhi’l-İ‘râb** ve **Şerhi Kâfiyeci ‘alâ-Ḳavā‘idi’l-İ‘râb**. (A 15a)

Silk kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı lâm-ıla cem‘dür. Vâhidi hâ ile **silkedür** ki implikdür ḫayṭ ma‘nâsına. Ve cem‘-i cem‘ **eslâk** ve **sülûk**dür. (A 15b)

Ervâ feth-i elif ve sükûn-ı râ‘-i mühmele ve feth-i vâv-ıla ef‘âl vezni üzre tağ keçisidür, dışisine zamm-ı elif ve sükûn-ı râ ve kesr-i vâv ve yâ-i müşennât-ı tahtâniyye vü müşeddede vü meftûḫa ba‘dehu hâ ile. Ve bu (A 219b) ef‘ûle vezni üzredür zîrâ aslı **ervûyedür** iki vâv-ıla, ikinci vâv‘ı yâ‘ya ḳalb idüp idgâm eylediler veyâ sâlim olsun için vâv‘ı meksûr ḳılıp **urviyye** didiler, cem‘ olduğda şülûş **erâviyy** dinilür yâ‘nuñ teşdidiyle ef‘âl vezni üzre.

e) Bazı durumlarda kelime ve ifadelerin Arapça, Farsça, Türkçe eş ve benzer anlamlıları birlikte kullanılmıştır.

Ve tavuḳ ḳillet-i nevm ve uyḳu azlığıyla vaşf olunur ve tîz uyanur. (A 120a)

Ve yumurda on günde tamâm ḫalk olunur ve yaradılır. Ve yumurda çıḳduḳda ḳışr ve ḳabuğı yumuşak olur havâ aña irişince bek ve yâbis olur. (A 120b)

Ve gızâda yumurdaların eḳalli ve azreki ḫorüssüz tavuḳlar yumurdasıdır. (A 120b)

Ve tavuk nâḳıḫlar ve ḫastalıḳdan sağ olanlar gızâsıdır. (A 122b)

Ve Süleymân peygamber’ün -şalla’llâhu ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyh- zevâtü’l-ecniḫa ve ḳanatlu atları var-ıdı. (A 126a)

f) Kelimelerin sadece Türkçe değil zaman zaman Farsça karşılıklarına da yer verilir. Üç dildeki benzer ya da farklı kullanımlara dair örnekler gösterilir.

Ḥamsetü’l-eşbâr ḳabir ve maḳberedür ki Fârsice aña zamm-ı kâf-ı ‘Acemiyye ile gür ve Türkice sinle dirler. Ve lafz-ı gür bu ma‘nâya Türkide şâyi‘ olmağın sinle yerine getirilmişdür. (A 36a)

Ve **şagbez** feth-i şîn-i mu‘ceme ve sükûn-ı ḡayn-ı mu‘ceme ve feth-i bâ‘-i muvaḫḫade ve râ-yı mu‘ceme ile ḳaḳal didükleri cânverdür ki Fârside aña şagâl dirler ve ‘Arabca ibn âvâ dirler vâv-ı meftûḫadan evvel elif-i memdüde ile. (A 107a)

Ve **ri'e** kesr-i rā'-i mühmele ve feth-i yā'-i müşennāt-ı tahtāniyye ile şıla ve siye vezni üze öyken didükleri nesnedür ki cigerde olur Fārsīde aña şüş dinilür ve **şüş** ki şīn-i mu' ceme ile, evveli maẓmūmdur. (A 128b)

g) Gerektiğinde nesnelerin isim veriliş sebepleri de açıklanmıştır.

Esāmī feth-i elif ve kesr-i mīm-ile **esmā'** cem'idür ve **esmā'**, **ism** cem'idür. Ve **ism** hemze'de kesr ü zamm ile addur ve 'alāmet ma' nāsınadır. Ada ism dinilmek kişinün 'alāmet ve nişānı olduğuçündür. Ve sīn'de harekāt-ı şelāşe ile sim ve simā **ismde** lügatdür cümle sekiz lügatdür. (A 15b)

Ve deryāya **baħr** dinilmek yeri yarduğıçündür ve her ulu ırmağa **baħr** dinilmek (A 242a) yine yeri yarduğıçündür veyāħud deryāya **baħr** dinilmek ittisā' ve giñliğinden ve deriñliğinden ötüridür, zīrā **vāsī'u'l-baħrī** olan ata **baħr** dinilür. Nitekim Resūlū'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Mendüb-nām at haqqında “إِنْ وَجَدْنَاهُ لَبَحْرًا” demişdür. Müstef' ilün, müstef' ilün ve müfte' ilün, müfte' ilün gibilere **baħr** dinilmek ba' zısı ba' zından yarıldığıçündür veyāħud bunlarda fer'ler vardur aşılardan yarıldığıçündür.

Ve aruya **naħl** dirler, erkeğine ve dişisine ıtlāk olunur. Vech-i tesmiye Haq sübhānehu ve te'ālā arudan çıkan 'asel ve balı naħl u i'tā eylediğıçündür, zīrā feth-i nūn-ıla **naħle** ve nūn'da zamm da cā'izdür, 'aṭiyye ma' nāsınadır. (A 307b)

h) Kaynak olarak başvurulmuş eserler ile müellifleri, kıt'a ve bölüm başlıkları haklarında bilgiler verilerek şerhe dahil edilmiştir.

Örneğin A 8a'da “elzem” kelimesinin şerhi üzerinden besmele ve hamdeyleyle işe başlama mevzusunu soru-cevap şeklinde ele alan Abdülcelil bin Yūsuf, burada cevaplara geçmeden önce “Buña birkaç vecihle cevāb virilür.” diyerek soruyu cevaplara bağlar. Ardından bu cümledeki cevap kelimesinin yanına hemen bir derkenar düşerek yine soru-cevap şeklinde “cevāb” kelimesinin kökeni ve ne anlama geldiğine dair bilgiler verir. Derkenarda yazılanlar şöyledir:

Eger su'āl olup **cevāb** neden me'hūzdur? Cevāb virilür ki **cābe'l-kılādet**den me'hūzdur. Ma' nāsı fūlān kimse kılādeyi kaṭ' eyledi ve kesdi, dimekdür. Ke-enne cevāb daħı kā'il ü sā'ilün kelām ve sözini kesmek ile andan aħz olunmuşdur. Ve **cevb** feth-i cīm ile kesmekdür kaṭ' ma' nāsına. Mevlānā Ṭablāvī **'İzzī şerhi ḥāşiyesinde** böyle demişdür.

1) Şerh edilen kelimenin önem derecesine göre şerhin ayrıntıları ve hacmi artmıştır.

Manzum sözlüğün hamdele, salvele, medh-i çehâr yâr-i güzîn ve sebeb-i telif bölümlerinden oluşan mukaddimesi beyit beyit şerh edilmiş; ancak sözlük kısmının aksine detaylandırma yapılmayarak kısa tutulmuştur. Sözlükte hayvanların dışında bitki, eşya ve çeşitli nesneler ile tarihî şahsiyetlere dair bilgiler de bulunmakta ve bunlar da şerh edilmektedir. Bu kısımların şerhleri de hayvan bahisleri kadar uzun tutulmamıştır.

Abdülcelîl bin Yûsuf önem verdiği kelimeleri daha detaylı şekilde ele almıştır. Örneğin, ilk kıt'anın ilk beytindeki "Allâh" lafzının şerhinde "Allâh" lafzının anlamı, kökeni, âlimlerin kelimenin kökenine, nasıl okunması gerektiğine dair görüşleri anlatılmıştır. A 20a'da başlayıp A 30b'de biten bu kısım boyunca çeşitli kaynakların şahitliğine başvurarak sağlam temellere dayanan bir metin ortaya çıkarmak istemiş olacak ki bu bölüm 11 varak sürmüştür.

Hazret-i Peygamber'in isimlerinden bahsedilen kısımda ise Peygamber'i rüyada görmenin nelere delalet edebileceği anlatılırken Hilve-i Şerîf metni rivayetleriyle birlikte cümle cümle tercüme suretiyle şerh edilmiştir. Bu bölüm de yaklaşık 13 varak tutarındadır.

Şerh metninden kavramın ya da konunun önemine göre titizlik oranının değiştiğini çok net şekilde anlayabildiğimiz Abdülcelîl bin Yûsuf, attan bahsettiği bölümü de bir hayli detaylı ve uzun tutmuştur. Kendisinin de bir siyah atı olduğunu bildiğimiz şârih, "ebû menkâle" ifadesinin şerhi vesilesiyle A 125a'da başlayıp A 147b'ye kadar devam eden kısımda okuyucuya atla alakalı pek çok malumat sunmuştur.

i) Şârih, zaman zaman verdiği bilgilere yorumunu katar, o bilginin esere alınma sebebini belirtir, toplumsal eleştiride bulunur ya da okuyucuya öğüt verir.

‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh ‘adāletine mûte‘allık olan aḥbār u ḥikāyāt yazılmaḵ lâzım gelürse başka bir kitāb olur, aḥlāk-ı ḥamīde vü ef‘āl-i pesendīdesinüñ ḥaddi ve ‘addi yoḡdur ancaḵ bir ikisin burada zıkr eyledük ki okuyan ve diñleyenler ‘ibret alsunlar ve ḥākim-i vilāyet olanlar ‘adālet nice olur bilsünler içün. (A 190a)

İşbu kışşayı İmām Demīrī ‘aleyhi raḥmetu’llāhi'l-Bārī İmām Ebu'l-Ferec bin el-Cevzī'nüñ *Ezkiyā-nām* kitābından ve ğayrıdan naḵl idüp *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da Uf'uvān lafzını zıkr eyledüğü maḥalde yazar. Zıkr olınan kışşa-i ğarībe vü ḥikāye-i ‘acībe muḥāl ḡann olınmayup ‘ibret alacaḵ ḳaḳıyye vü ḥikāye vü ferāset ü ‘aḳıdan nāşī olur bir ḥālet olduğı bilinmek lâzımdur. (A 218a)

Ve **rivāyet** olunur ki Ebū Eyyūb'da sihr-ile olmuş bir yağ var-ıdı, kaçlarına sürüp Manşūr üzre girürdi. Ol dühn-i ma' mül sebebiyle Manşūr halife olduğda birkaç zamān muḳarrebelerinden olup öldürmemişdür ba' dehu ğamz-ı a' dā vü nifāk-ı ' udā ile öldürmüşdür, dirler. Fe-emmā fî-zamāninā erbāb-ı devlet yanlarında olan ḥussād-ı bed-nihāda dühn-i Ebū Eyyūb degül sihr-i Hārūt u Mārūt kār eylemek ne ihtimāldür belki ğaḏab-ı Rabb-i melekūt u ḥaşm-ı Hālîk-ı zi'l-ceberūt kār ider. Ve zıkr olınan yağ halk arasında meşhūr olup *duhnu Ebī Eyyūb* darb-ı meşel olmuş-ıdı. (A 272b)

j) Ele aldığı her mevzuu ayrıntı, delil ve kaynaklarıyla okuyucuya aktaran Abdülcelil bin Yûsuf, mevzunun uzayıp bağlamdan uzaklaştığını düşününce sözü **muḥaşşal-ı kelām** diyerek bağlamıştır.

Muḥaşşal-ı kelām; tamām yedi yıl Hāk te' ālā Buhtu Naşşar şüretini taḥvîl u tağyîr idüp işbu zıkr olınan ḥayvānāt şekline kōdı. Ammā anuñ ḳalbi insān ḳalbi idi ve ' aklı yerinde idi, añlardı. Andan soñra Hāk te' ālā şüretini ādem şüretine döndürdi ve pādîşāhlığını ve mülkini virdi. Ve imān getürüp İslām'a geldi. (A 494b)

Muḥaşşal-ı kelām; ḥazret-i Hızır'uñ adında ve babası adında ve nesebinde ve nübüvvet ü velāyetinde ve ḥayātda olmasında ve olmamasında ziyāde ihtilāf vardır. Niçe kütüb-i mu' teberede edillesiyle mufaşşal u meşrūḥ yazılmışdur, burada ancak bu kadarca beyān olındı. (A 429b)

5.7.2. Şerhin Bölümlendirilmesi

Şerhin bölümleri eserin muhtevasını da okuyucuya sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Şerh-i Seb'atu Ebhur; hayvanların isim, künye ve lakaplarından bahsetmek amaçlı yazılmış; hayvanlara dair darb-ı meseller, rüya tabirleri, dinî hükümler, hayvanların kendilerine has özellikleri ile tıbbî amaçlı kullanımları, çeşitli hikâye ve kıssalar, peygamber ve evliya anlatıları, menkıbeler, faydalı bilgiler ve nüktelerin muhtevasını oluşturduğu ansiklopedik nitelikte bir şerhtir.

Şârih Abdülcelil bin Yûsuf'un titiz tavrı şerhin bölümlendirilmesinde de etkisini göstermiştir. Her kelime için hazırladığı şerhi bölümler halinde sunması, metnin sistematik bir tasnifle ele alınmasını ve aranan bilginin rahatlıkla bulunmasını kolaylaştırmıştır. Bu açıdan bakıldığında şerhte toplamda 13 farklı bölümün olduğunu söyleyebiliriz. **el-Emsâl, el-Havâs, et-Ta'bîr, el-Hükm** bölümlerinin şerh edilen çoğu kelimede bulunduğu düşünüldüğünde bu dört bölüm şerhin temel bölümleridir tespiti

yapılabilir. Bu bölümlerin dışında kalan **Fâ'ide**, **Su'âl-Cevâb**, **Hikâye**, **Acîbe/Garîbe**, **Nükte**, **Latîfe**, **Tılsım**, **Hikmet**, **Nasîhat** bölümleri ise sayı ve hacimleriyle farklılık gösteren ve şerhin muhtevasında etkili olan diğer bölümlerdir.

Burada şunu belirtmekte fayda görüyoruz: Abdülcelîl bin Yûsuf'un şerh esnasında yararlandığı ilk kaynak Kemâleddin Demîrî'nin (ö. 808/1405) hayvanlar üzerine kaleme aldığı meşhur ansiklopedisi Hayâtü'l-Hayevân'dır. Yukarıda adı geçen bölümler Hayâtü'l-Hayevân'da da vardır ve Akhisarî pek çok konuda ilk olarak Demîrî'nin görüşlerine başvurmuştur. Dolayısıyla Akhisarî'nin şerhinin tasnifini, içeriğini ve şerhte yer alacak bölümleri Hayâtü'l-Hayevân'dan ilhamla hazırladığını söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

Şerhin bölümlendirilmesinde kullanılan başlıklar şunlardır:

5.7.2.1. el-Emsâl

Farklı ilim dallarından yapılan nakillerle anlatımı güzelleştirmeye ve zenginleştirmeye önem veren şârihler; âyet ve hadisler ile Arap, Fars ve Türk şairlerinin şiirlerinden yapılan iktibasların yanında üç dildeki kelâm-ı kibar, darb-ı mesel ve vecizelerden de sıklıkla yararlanmışlardır. Sadece şerhlerin değil, her türlü edebî eserin de kaynakları arasında sayılan söz konusu özlü sözler, toplumun hayat görüşünü kulağa hoş gelir şekilde az ve öz olarak ifade etme ve anlatımı güçlendirme amacıyla eserlerde yer almaktadır. Dillerin söz varlığının tespiti ve korunması gayesiyle bu özlü sözlerin derlenmesine yönelik çalışmalarla köklü bir literatür oluşmuştur.¹²⁹

¹²⁹Arap atasözlerinin anlam, kullanım ve çıkış noktalarını açıklayan pek çok eser kaleme alınmıştır. Arap dili ve edebiyatı alimi Ahmed bin Muhammed el-Meydânî'nin (ö. 518/1124)) 6000'den fazla Arap atasözünü ihtiva eden *Mecma'u'l-Emsâl*'i alandaki en kapsamlı çalışma olarak kabul edilir. Ebû Hilal el-Askerî'nin (ö. 400/1009'dan sonra) *Cemheretü'l-Emsâl*'i, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144)) *el-Müstaksâ fî-Emsâli'l-Arab*'ı bu alanda zikredilecek eserlerdendir. Bk. Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisaburî Meydanî, *Mecmaü'l-emsâl*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: İsa el-Babî el-Halebi, 1979).; Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Abdülmecid Katameş (Kahire: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1964). Türk edebiyatında da Arap ve Fars atasözlerini içeren tercüme, şerh ve sözlükler hazırlanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Namık Açıkgoz, *Riyâzî: Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, Dîvan, Sâki-nâme ve Düstûru'l-Amel'in Tenkitli Metni* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Doktora Tezi, 1986).; Muallim Naci, *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri: Sânihatü'l-Arab*, haz. Ömer Hakan Özalp (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınevi, 2002).; Şu'ûrî Hasan Efendi, *Lisanu'l-Acem: Ferheng-i Şu'ûrî*, haz. Ozan Yılmaz, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019).; Rabbâa Rababa, *Âsımzâde Hâmid'in Şerh-i Mezâmînü'l-Emsâl'i (İnceleme-Metin)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).; Muzaffer Kılıç, *Edirneli Derviş Hasan Hüsamî'nin Tuhfetü'l-Emsal'i (İnceleme-Metin-Dizin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

Abdülcelîl bin Yûsuf da darb-ı mesellere şerhinin **el-Emsâl** bölümünde yer vermiştir. Şerhin temel bölümlerinden biri olan **el-Emsâl**, şerh edilen hemen hemen her kelime için verilen ilk bölümdür. Şerh-i Seb'atu Ebhur'da toplamda 253 darb-ı mesel yer almaktadır. Bu darb-ı mesellerin çoğu hayvanlar üzerinedir. Ayrıca eserdeki darb-ı mesellerin dördünün (A 326a, A 402b, A 431b, A 506a) âyet, üçünün de (A 338a, A 358a, A 475b) şiir kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Sayısı çok olmamakla birlikte eserdeki âyet ve hadis kaynaklı bu darb-ı meseller İsmail Durmuş'un "Doğu milletleri Batılılar'a göre daha çok mesel ve hikmetlere sahiptir; çünkü bunlar Doğu'da ortaya çıkıp yayılan semavî din ve kitapların, peygamberlerin söz, vasiyet ve hikmetlerine dayanır. Özdeyişler Araplar'da daha çoktur. ... Arap mesellerinin fazla olmasının diğer bir sebebi de çoğunun aslının şiire dayanmasıdır. Nitekim kasidelerinin hepsi mesel olan şairler vardır."¹³⁰ görüşüne örnek niteliğindedir.

Şerh metninde yer alan darb-ı mesellerin çoğunun ef'alu min... şeklindeki mukayese usulüyle oluşturulduğu görülmektedir. Bir kısmı deyim ve tabir biçimindeyken bir kısmı da Türkçede atasözü olarak karşılık bulan cümle formundadır. Bir olaydan hareketle söylenip zamanla yaygınlaşan, kişilerin darb-ı mesele dönüşmüş sözlerinden oluşan pek çok örnek de şerhte yer almaktadır.¹³¹

Akhisarî; kelimenin harekesi, telaffuz ve imla özellikleri, gramatik hususiyetleri ve anlamını verdikten sonra **el-Emsâl** başlığıyla kişi, olay ve durumları tarif etmek amaçlı kullanılan Arapça veciz ifadeler, tabir, deyim ve atasözlerinden örnekler sunmuştur. Bu örnekleri aşağıda görüleceği üzere anlam, ortaya çıkış ve kullanım alanlarıyla birlikte ele almaktadır.

el-Emsâl: *Küllü edâti'l-hubzi 'indî gayruhu* darb-ı meşeldür. Aşlı budur ki bir kavim bir kimseye konuk oldılar ve andan ziyâfet taleb eylediler vaqtâ kim ol kavim oturdılar ev şâhibi bir nat' bıraktı ve üzerine bir degirmen kodı ve degirmenüñ kutb ve igini düzletti ve üst taşını üzerine kodı. Ol kavim bu âletlerüñ huzûrından ta'accub eylediler. (B 79b) Andan sonra ev şâhibi hâdiyyü'r-rehâyı aldı degirmeni döndürmeğe başladı. Ziyâfete (A 110a) gelenler "Neylersin?" didiler. Ev şâhibi

¹³⁰İsmail Durmuş, "Mesel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Mart 2023).

¹³¹ Arap dilindeki meseller hakkında genel bilgi ve mesel çeşitleri için bk. Durmuş, "Mesel"; Rababa, *Âsımzâde Hâmid'in Şerh-i Mezâmînü'l-Emsâl'i*, 5-20.

anlara “*Küllü edāti’l-ḥubzi ‘indī gayruhu.*” didi. Ya‘nî etmek âletlerinin cümlesi benim katumdudur etmekden gayrı, etmek yokdur.

el-Emsâl: *A‘tafu min-ummi ihdî ve ‘işrîn* durûb-ı emşâldendür. *A‘taf* şîğa-i tafdîl ile, eşfağ ve şefkat şâhibidür tavukdan dimekdür. (A 122b)

el-Emsâl: *Elyetu’l-ma‘z fi-batnihi* durûb-ı emşâldendür. *Elye* feth-i elif ve sükûn-ı lâm ve feth-i yâ‘-i ḥuṭṭî ile koyun ve keçi kıyruğıdur ki cem‘i *eleyât* ve *elâyâ* (A 163b) gelür, ma‘nâsı keçinüñ kıyruğı karnındadır, dimekdür. Ya‘nî keçinüñ kıyruğı eksük oldukça eti ve yağı ziyâde olur ve böbregi yağlı olur. Kıyruğı koyun kıyruğı gibi olmaz, kıyruğında yağı azdur; lâkin yağı içinde ve etindedür.

el-Emsâl: *E‘azzu min-muḥḥi’l-ba‘ūdî* ḍarb-ı meşeldür ya‘nî siñek iliginden daḥî ‘azîzrekür. Siñegüñ iligi olmaz, bir nesne az bulınsa veyâ hiç bulunmasa fülân nesne siñek iliginden ziyâde ‘azîzdür, dinilür. *Kelleftenî muḥḥu’l-ba‘ūd* ḍarb-ı meşeldür ya‘nî baña siñek iligini teklîf eyledüñ. Bunı umûr-ı şakka ve güç işler teklîf eyleyen kimseye ḍarb-ı meşel iderler. Ve *ed‘afu min-ba‘ūdetin* ḍarb-ı meşeldür be-ğâyet za‘îf olan kimse hakkında ve *ecra‘u min-zubābetin* ḍarb-ı meşeldür, ma‘nâsı siñekden cür‘etde ziyâdedür, dimekdür. Siñekde cür‘et şu mertebededür ki pâdişâhların ve cabbârların burnına konar. Ve *aḥtâ‘u mine‘z-zubāb* ḍarb-ı meşeldür ya‘nî ḥaṭâda siñekden ziyâdedür. Zîrâ siñek kendüsini bir ıssı nesneye birağur, helâk olur ve bal gibi bir yapışkan nesneye kendüyi urur, andan ḥalâş olamaz. Ve *ehvenu mine‘z-zubāb* ḍarb-ı meşeldür siñekden daḥî ḥor u ḥakîr (A 176a) ü zelîldür, demek olur. Ehven ezell ve aḥkar ma‘nâsınadır, bunı ḥor u zelîl olana dirler. Ve *aṭyeşu mine‘z-zubāb* ḍarb-ı meşeldür siñekden ziyâde yeynicekdür, demek olur. Bunı ağır başlı olmayup ḥafîf ve yeynicek ve ṭayyâş olana ḍarb-ı meşel iderler.

Bu bölümde küçük farklılıklarla Türkçede de kullanılan ya da benzer durumları tarif etmek için halk arasında söylenegelmiş atasözlerine az sayıda da olsa rastlamak mümkündür.

el-Emsâl: Ve *men-yekuni’l-gurābu lehu delîlen temurru bihi ‘alâ-ciyefî’l-kilāb.* Ma‘nâsı, bir kimsenüñ ki kulağuzı karga ola karga anı köpekler leşine (A 154b) uğradur, dimekdür.

el-Emsâl: *Hel yenhadu’l-bāzî bi-ğayri cenāhin* durûb-ı emşâldendür, ya‘nî toğan kanatsız kalkar mı ve uçar mı, bunı te‘âvün ve yardımlaşmaga kandurmakda isti‘mâl iderler. Nitekim Türkîde yalnız taş divâr olmaz ve yalnız elüñ sesi ve şadâsı ve âvâzı olmaz, dirler. (A 270b)

el-Emsâl: *Hallet bihi ‘ankā’u muğrib* darb-ı meşeldür ya‘nî fülân kişiye ‘ankā indi. Bu darb-ı meşeli şol kimseye dirler ki münis ü mahzûz olduğu nesneye tuş ola ve şafâ itdüğü nesneye rast gele, meşelâ devlet kuşu başına kondı demek gibidür. (A 384b)

Rikāk kesr-i rā-ıla *raķīķ* cem‘i olursa raķīķ kuldur memlūk ma‘nāsına ve yāhud *raķīķ* yufķa ma‘nāsına ola. Ya‘nî “Şarı at atlarıñ yufķasıdur ve incesidür zahmete taħammül eylemez.” dimekdür. Nitekim Türkî meşeldür, kula bahāsı bir pula dinilür. (A 138a)

5.7.2.1.1. Şerh-i Seb‘atu Ebhur’da Yer Alan Darb-ı Meseller

Bu bölüm, şerhin **el-Emsâl** bölümlerinde verilen darb-ı mesel örneklerinden ve diğer kısımlardaki darb-ı mesel olduğu belirtilen örneklerden oluşturulmuştur. Bir darb-ı meselin açıklaması sırasında Abdülcelîl bin Yûsuf tarafından benzer ya da aynı anlamda olduğu belirtilenler ilgili kısımlarda noktalı virgülle ayrılarak bir arada verilmiştir. Ayrıca metin içinde anlamı açıklanmamış olan darb-ı mesellerin anlamları da dipnotlarla gösterilmiştir. Eserde yer alan darb-ı meseller şunlardır:

Ađ‘afu min-ferāşetin: Ža‘fda pervāneden ziyādedür. (A 406b)

Ağzelu mine’l-‘ankebût: Ya‘nî egirmekde örümcekden ziyāde. (A 402a)

Aħaffu min-ferāşetin: Ya‘nî yeyniceklikde pervāneden ziyādedür. (A 406b)

Aħazethu bintu tabaķ: Ya‘nî fülân kimseyi dāhiye aldı, darb-ı meşelde *bintu tabaķ*dan murād dāhiyedür. (A 398a)

Aħbeşu min-zi’bin: Ya‘nî kurdan ziyāde murdār. (A 209a)

Aħda‘u min-đabbin: Ya‘nî aldamaķda kelerden ziyādedür; zīrā keler yuvasında ‘aķrebi şaķlar ve aña yer eyler, avcısını şoķsun içün aldar. (A 370a)

Aħkā min-ķirdin: Ma‘nāsı maymūndan ziyāde hikāyet idicidür, demek olur. Zīrā maymūn insāndan gördüğü ef‘āl ve işleri hikāyet ider, aķvāl ve sözlerinden ğayrısın beñzedür. *Ĥakeytu fi‘lehu* dinilür *fa‘altu mişle fi‘lihi* ma‘nāsına ve *ħākeytu fi‘lehu* daħı bu ma‘nāyadur. Muħākāt, müşābehe ma‘nāsınadur. (A 160b)

Aħlefı min-şakrin; ebħaru min-şakrin: Ma‘naları fülân kimsenüñ ağzı çaķır didükleri toğan ağzından kockmaķda artıķ ve ziyādedür, demek olur. (A 353b - A 354a)

Ahmaḳu min-cehīze¹³²: Ve ayu dişisi toğurduḳda et pāresi gibi bir pāre et toğurur ve ḳarınca ḳorḳusından bir yerden bir yere naḳl ider ve daşur, gezdürür ve gāhī olur ki evlādını terk ider ve birağur ve sırtlan evlādını emzirür. Anuñçün ‘Arab *ahmaḳu min-cehīze* diyüp ḍarb-ı meşel eylemişdür. Ve *cehīze* yine sefine vezni üzre bir ahmaḳ ‘avratuñ adıdır. (A 114b) Ümmü Şebīb el-Hāricī anasıdır, babası zıkr olan ‘avratı sebyden şatun alır ve aña cimā‘ ider bi-emri’llāh ‘avrat yüklü olur. Ḳarnında uşāḳ ḥarekete gelince ‘avrat “Ḳarnumda bir nesne vardur, naḳz ider ve sıçrar.” dir. Ḥamāḳatinden öturi sözini işidenler “*Ahmaḳu min-cehīze*” dirler ve ḍarb-ı meşel olur. Ve ḳurd didükleri cānverüñ ‘ırsına ve dişisine yine *cehīze* dinilür. Ḍarb-ı meşelde murād olınan bu ola, zīrā kendü veledini birağur da sırtlanuñ yavrisını emzirür. Ve dinilür ki ḳaçan sırtlan şayd u şikār olup avlansa ḳurd yavrisına kefīl olur.

Ahmaḳu min-ḍabu‘in: Ya‘nī fülān kişi sırtlandan ahmaḳdur. (A 475b)

Ahmaḳu min-na‘āmeti: Ya‘nī deve ḳuşından ahmaḳdur, ḍarb-ı meşeldür. (A 372a)

Ahmaḳu min-‘aḳ‘aḳin: Ya‘nī ḥamāḳatda saḳsağandan artıḳdur. Zīrā deve ḳuşı gibi yumurdasını birağup ğayrınıñ yumurdasına meşğul olur ve yavrıların birağup gider. (A 303b)

Aḥrasu min-kurkiyy: Ya‘nī fülān kimse beklemekde ṭurnadan ziyādedür; zīrā ṭurna bütün gice bir ayağı üzre ṭurup bekler. (A 408b)

Aḥsenu min-ṭāvūs: Ya‘nī güzellikte ṭāvūsdan ziyādedür. (A 386b)

Aḥtelu min-zī‘bin: Ya‘nī ḳurddan ziyāde ḥud‘a ve ḥile idici, bunu ḥilekār olan kimseye dirler. (A 209a)

Aḥṭā‘u mine‘z-zubāb: Ya‘nī ḥaṭāda siñekden ziyādedür. Zīrā siñek kendüsini bir ıssı nesneye birağur, helāk olur ve bal gibi bir yapışḳan nesneye kendüyi urur, andan ḥalāş olamaz. (A 175b)

Aḥṭā‘u min-ferāşetin; echelu min-zubābi: Ya‘nī ḥaṭāda pervāneden ziyādedür; zīrā kendüyi āteşe birağur. Nitekim *aḥṭā‘u min-zubābi* ve *echelu min-zubābi* dirler ya‘nī ḥaṭā ve cehilde siñekden ziyādedür; zīrā siñek kendüyi ıssı yimeklere birağup helāk ider, ḍurūb-ı emşāldendür, dilde söylenür. (A 406b)

¹³²“Cehīze’dan/dişi ayıdan/dişi kurttan daha ahmak.”

Aḥvefu mine'l-esedi: Arslandan daḥı kōrkaḳdur, dimek olur. Arslan kedi āvāzından ve tas kaḳmasından kōrḳduḡı ve ḥorūs āvāzından ḥavf itdügi yuḳaruda zıkr olınmıḡdur. (A 201b)

Aḥvenu min-zi'bin: Ya' nī ḳurddan ziyāde ḥā'in ve ḥıyānet idici. (A 209a)

Aḥyā min-ḍabbin: Ḥayāt ve tül-i ' ömrde kelerden ziyādedür, zırā keler yedi yüz yıl daḥı ziyāde yaṡar denilür. (A 370a)

Aḥyelu min-ḡurābin: Ma' nāsı ḳarḡadan ziyāde ḥilekārdu, dimekdu. (A 155b)

Aḥzaru min-ḡurābin: Ya' nī ḥazır ve ṡaḳınmaḳda ḳarḡadan ziyāde ṡaḳınur, bunı pek ṡaḳınan kimse ḥaḳḳında dirler. (A 156a)

Aḥzemu min-'uḳābin: Ya' nī ḥazmda ṡavṡancıldan ziyādedür. Ḥazmı bu vech-iledür ki bir yüce ṡaḡ baṡında yumurdadan ḳıḳar, tüyi tamām bitmeyince ḥareket eylemez, eger ḥareket eylese düṡerdi. (A 295a)

Aḳbaḥu min-ḥınzırin: Ya' nī fülān kimse ḥınzırdan ḳırkindür. (A 316a)

Aḳbeḥu min-ḳirdin: Ma' nāsı maymūndan daḥı ḳirkin ve zıṡt dimekdu. (A 160b)

Aḳdaru min-zi'bin: Ya' nī ḳurddan ziyāde ḳudretlü ve güclü. (A 209a)

Ākelu min-fıl¹³³: Ziyāde yimek yiyen kimseye dinilür. (A 92a)

Ākelu min-sūse: Ma' nāsı tereke ve ṡaḡıl bitinden ziyāde yer, dimekdu. (A 351a)

Ākelu min-arāzate: Ya' nī aḡaḳ ḳurdından ziyāde ekl idici ve yiyici. Ve ākelu min-arāzate ziyāde yimek yiyen kimse ḥaḳḳında ḍarb-ı meṡeldür. (A 213b)

Ālefu min-ḥamāmi Mekke: Ya' nī Mekke-i Mükerrreme ṡehrinde olan göḡercinden ülfette artıḳdur. (A 325b)

Ālefu min-kelbin: Ya' nī ülfetde kelbden ziyādedür. (A 432b)

Āmenu min-ḥamāmi'l-ḥarem: Ya' nī fülān kimse Ḥarem-i Beytu'llāh'da olan göḡercinlerden emnde ziyādedür. (A 325b)

Āmenu min-ṡabyi'l-ḥaremi: Ya' nī Ḥarem geyiginden daḥı āmindür, dimekdu. (A 51b)

Aneḳḳu min-ḍifdi'in; 'alā-ehlihā dellet berāḳıṡ: Ya' nī ḳurbaḡadan ziyāde öter. Kendü söziyle baṡına belā getüren kimse ḥaḳḳında ḍarb-ı meṡel iderler. Bu meṡel 'alā-ehlihā dellet berāḳıṡ' gibidür. Ve **berāḳıṡ** bā'-i muvaḥḥade ve rā-yı mühmele fethleri ile ve ḳāf-ı meksüreden evvel elif ba' dehu ṡın-i mu' ceme ile bir kelbenüñ adıdu ki atlaruñ dırnaḡı

¹³³"Filden daha yiyici."

āvāzını işidüp ürdi. Düşmān āvāzından bilüp ol köpek olduğu kabileyi ahz eylediler ve istibāhe vü istişāl eylediler. (A 102b)

A‘aḳḳu mine’z-zi’bi: Ya‘nī ḳurddan ziyādedür ‘uḳūḳda ve ‘*uḳūḳ* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ile ḥilāf-ı berredür veyāḥuḫ yırtmak ve şaḳḳda ḳurddan ziyādedür, demek ola. Zīrā ‘*aḳḳa* şaḳḳa ma‘nāsına gelür. (A 209b)

A‘cebu min-ḥalki’l-fil¹³⁴: Yapısı ‘aceb olana dinilür. (A 92a)

A‘dā mine’l-‘aḳreb: Ya‘nī ‘aḳrebdan ziyāde düşmendür. (A 302a)

A‘dā min-ḥayyetin: Fülān kimse düşmenlikde yılandan ziyādedür, ḍarb-ı meşeldür. Ve ba‘zılar *a‘dā* ‘*adāvet*den degüldür, belki fetḥ-i ‘ayn ve sükūn-ı dāl ile ‘*adv*dandur ki yelmek ve segirtmek ma‘nāsınadır. Deligine tiz girdügiçün bu ḍarb-ı meşeli irād iderler, dirler. Ve mā‘nāsı fülān kimse sür‘at ve tizlikde yılandan artıḳdur, demek olur. (A 460b)

A‘ḳadu min-zenebi’ḍ-ḍabb: Ya‘nī ‘uḳde ve boğumda keler ḳuyruḡınıñ boğumından ziyādedür. Zīrā keler ḳuyruḡınıñ boğumları çokdur, ḥattā yigirmi bir boğum vardur dinilür. (A 370a)

A‘ḳamu min-baḡlin; a‘ḳaru min-baḡletin; a‘yebu min-baḡletihi Ebū Dülāme: (A 67b) Ḍurūb-ı emşālden olanıñ ma‘nāsı, ḳatırdan toğurmamaḳda bedterdür. Ve *Ebū Dülāme* ḳatırından a‘yeb ve ‘ayıblurekdür, demek olur.

A‘māhu’llāhu ke-mā a‘mā Ervā: Ma‘nāsı Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā anı kör eyleye Ervā’yı kör eylediği gibi, demek olur. Andan soñra ba‘z-ı cühelā *a‘māhu’llāhu kemā a‘ma’l-ervā* diyüp zıkr olınan taḡ keçisini murād eylediler ve lākin ziyāde ḥatā eylediler. Zīrā ol ḥayvānı kendüler gibi pek kör şandılar ve ḥaḳ budur ki bed-du‘āda murād olınan Ervā zıkr olınan ḥātūn ola. (A 221a)

A‘tā min-zi’bin: Ḳurddan ziyāde ḥaddin tecāvüz idici ve azḡun. (A 209a)

A‘tafu min-ummi iḥdī ve ‘iṣrīn: A‘taf şīḡa-i tafḍīl ile, eşfaḳ ve şefḳat sāhibidür tavuḳdan dimekdür. (A 122b)

A‘vā min-zi’bin: A‘vā ‘ayn-ı mühmele ile ‘*avā*dandur ki ulumaḳdur, ya‘nī ulumaḳda ḳurddan ziyādedür. (A 209a)

Aşberu min-ḥimārin: Ya‘nī şabr u taḥammülde ḥimārdan ziyādedür. (A 506a)

Aşdaḳu mine’l-ḳatā¹³⁵: Ve *aşdaḳu mine’l-ḳatā* ḍarb-ı meşeldür, *aşdaḳ* ef‘al-i tafḍīldür ve *şıddḳ*dan müştāḳdur *şıddḳ* kesr-ile kizb zıddıdır ki gerçeklikdür. (A 358a)

¹³⁴“Filden daha garip.”

¹³⁵“Katā kuşundan daha dürtüst.”

Aşfa min-‘ayni’d-dik: Ya‘ nî horûs gözinden dahı ziyâde şâfi şarâb ve içecek (A 191a) demekdür.

Aşna‘u min-sürfete; aşna‘u min-arâzate: Ya‘ nî ağaç kırdından şan‘ atda ziyâde, durûb-ı emşâldendür. (A 213b) Ve aşna‘u min-arâzate şan‘ atda kâmil ü pehlevân (A 214a) olan kimse hakkında darb-ı meşeldür.

Aţmeru min-burgûş: Pireden artıķ şıçrar. (A 59a)

Aţva‘u min-feresin: Atdan ziyâde muţî‘ u münkâddur, bunı be-gâyet yavaş ve şâhib-i hilm ve inkıyâd şâhibi olana dirler. (A 134b)

Aţyaru min-ferâşetin: Ya‘ nî uçmaķda pervânenen ziyâdedür. (A 406b)

Aţyeru min-burgûş: Pireden artıķ uçar. (A 59a)

Aţyeşu mine’z-zubâb: Siñekden ziyâde yeynicekdür, demek olur. Bunı ağır başlu olmayup hafif ve yeynicek ve tayyâş olana darb-ı meşel iderler. (A 176a)

Azlemu min-zî’bin: Ya‘ nî kırdan zâlim. (A 209a)

Bâle himârun fe’stebâle aħmireten: *Aħmire* feth-i hemze ve kesr-i mîm-ile *himâr* cem‘ idür. Ma‘ nâsı bir eşek bevl eyledi ve birkaç eşegün bevl eylesini taleb eyledi, demekdür. Bir kavim sevmedükleri huşuşda birbirine mu‘ âvenet itmelerinde dinilür. (A 506a)

Bel bi‘tu câri: Ya‘ nî evümi şatmadum belki (A 333b) koñşumı şatdum.

Beydu’l-kaţâ yahđinuhu el-ecdelu: Ya‘ nî *kaţâ* kuşınıñ yumurdasını çağır kuşu terbiye ider ve hızn idüp yumurdasın çıkarur. Bunı şol şerif kimse hakkında dirler ki alçaķ hâllü kimse aña gelüp şıgınur. (A 358b)

Đalle dureyšun nefakahu: Ve darb-ı meşelde vâkî‘ dalle dureyšun nefakahu bundandur ya‘ nî dureyš deligini yitürdi. *Dureyš* şîga-i taşğir ile *dirş* küçügidür ve *dirş* sıçan yavrusı ve *yerbû‘* ve kedi ve bunlara beñzer nesnelerün yavrılarıdır. Bunı işinde ve emrinde ‘ âciz kimse hakkında dirler ki haşmı içün delil ü hüccetini hazırılayup vaķt-i hâcetde unutup ‘ âciz kalur. (A 243b)

Đayya‘tenî sağıran ve ħammeltenî şıklen eş-se’ru kebîran. El-yevmu ħamrun ve ħadâ emrun¹³⁶: Ve *İmri’ü’l-Kays*’ı babası kendü yanından tardı eylemiş ve kıovmış idi. ‘ Arab tã’ifesinün kabîleleri arasında gezerdi. Ve *Zu’bân* ve lûşûs ve hırsızları ile mu‘ âşeret ve mütâba‘ ât iderdi ve anlarla yağmâ vü gâret iderdi. *Zu’bân* hırsızlar ma‘ nâsınadır ‘ Arab

¹³⁶“Küçükluğümde beni kaybettin ve bana ağır bir intikam yükü yükledin. Bugün eğlenme yarın da intikam günüdür.”

hırsuzları zübâb ve kurdulara teşbîh iderler. Ve babası Benû Esed kabîlesi begi ve pâdişâhı idi. Babasını katl eylediler. Şûrb-i hamr iderken babasının katl olunduğu haberi geldi ve işidüp “Dayya‘ tenî sağıran ve hammeltenî şiklen eş-se’ru kebîran. El-yevmu hamrun ve gadâ emrun.” didi ve bu sözi darb-ı meşel oldu. (A 34b derkenar)

Duhnu Ebî Eyyûb¹³⁷: Ve rivâyet olunur ki Ebû Eyyûb’da sihr-ile olmuş bir yağ var-ıdı, kaşlarına sürüp Manşûr üzre girürdü. Ol dühn-i ma‘ mül sebebiyle Manşûr halife olduğda birkaç zamân mukarreblerinden olup öldürmemişdür ba‘ dehu gamz-ı a‘ dâ vü nifâk-ı ‘udâ ile öldürmüşdür, dirler. Fe-emmâ fî-zamâninâ erbâb-ı devlet yanlarında olan hussâd-ı bed-nihâda dühn-i Ebû Eyyûb degül sihr-i Hârût u Mârût kâr eylemek ne ihtimâldür belki gâzab-ı Rabb-i melekût u haşm-ı Hâlık-ı zî’l-ceberût kâr ider. Ve zîkr olunan yağ halk arasında meşhûr olup *duhnu Ebî Eyyûb* darb-ı meşel olmuş-ıdı. (A 272b)

Eberu mine’l-‘Amelles: Bir kimse ziyâde eylik eylese hakkında *eberu mine’l-‘Amelles* dirler ya‘ nî fülân kişi vâlikesini arkasıyla hacca ileden ‘Ammeles’den eyülikde ziyâdedür. (A 37b) Bir kimse halk içinde eyülik ile ma‘ rûf ve ahlâk-ı hamîde ve ef’âl-i pesendîde ile mevşûf olsa bu darb-ı meşeli anuñ hakkında dirler. (A 304b)

Eberu min-hirretin: Ya‘ nî eyülikde kediden ziyâdedür, bundan murâd evlâdına ziyâde muhabbetden evlâdını yidüğine işâretdür. (A 338a)

Ebhalu ve eṭṭa‘u ve efḥaṣu min-kelbin: Ya‘ nî fülân kimse buḥulde köpekden ziyâdedür ve itâ‘ at ve inkiyâdda köpekden ziyâdür ve fuḥş ve ziyâde ḳubḥda veyâ zinâda köpekden ziyâdedür, ḳurûb-ı emşâldendür. (A 432b)

Ebharu mine’l-esedi: Pek ağzı ḳoḳan kimseye *ebharu mine’l-esedi* dirler, ya‘ nî arslandan artık ağzı ḳoḳar, arslanuñ (A 201b) ağzı yarı gâyet az olduğıün şiddet-i baḥar ve pek ağzı ḳoḳmak ile vaşf olunur.

Ebhalu min-Mâdir: Bir kimse be-gâyet baḥîl olsa anuñ hakkında darb-ı meşel olan *ebhalu min-Mâdir* ‘ibâretini söylerler. Ya‘ nî fülân kişi Mâdir’den daḥı baḥîldür, dimekdür. (A 38a)

Ebkeru min-gurâbin: Ma‘ nâsı ḳarḡadan ebkerdür ve ḳarḡadan ziyâde tîz uyanup şabâḥa dâḥil olur, dimekdür. Ḳarḡa sâ’ir ḳuşlardan tîz uyanup taña dâḥil olur. (A 155b)

Ebledu min-süleḥfâtin: Ebledu şîḡa-i tafḏîl üzre kerume ve ferihâ bâblarındandır, ya‘ nî belâdet u hamâḳatde ḳaplubâḡadan ziyâdedür. (A 356a)

¹³⁷“Ebû Eyyûb’un yağı.”

Eblehu min-ḍabbin: Ya‘nī belāhet u ḥamākatda kelerden ziyādedür, zīrā yuvasını bulamaz ırak giderse. (A 370a)

Ebşaru min-feresin: Atdan artık görür dimekdür. Hiddet-i nazarı olana ve gözi keskin olan hakkında dirler. (A 134b)

Ebşaru min-gurābin: Ma‘nāsı kargadan ziyāde görür, dimekdür. Karganın hiddet-i başarı ziyāde olduğundan bir gözin (A 155b) yumar ve kapar ve bir göziyle bakar, anuñçün aña a‘ver dinilür veyāḥud kargaya ‘Arab a‘ver demek ‘alā-tarīki’t-tefe’ül ola.

Ebşaru min-‘ukābin: Ve tavşancıl ḥaddü’l-başar ve gözi itidür, anuñçün evlād-ı ‘Arab ebşaru min-‘ukābin dirler ve gözi iti olan kimseye bunu ḍarb-ı meşel kılurlar, bir kimse ziyāde iti gözlü ve pek görücü olsa aña tavşancıldan ziyāde görücidür, dirler. (A 284a) Ebsaru min-‘ukābin ḍarb-ı meşeldür, ma‘nāsı tavşancıldan artık görücidür dimekdür. Tavşancıl ḥaddü’l-başar ve pek görücidür. Bir kimsenün gözi iti ve pek görür olsa anuñ hakkında bunu dirler. (A 286b)

Ebtā’u min-gurābi nūḥin: Ma‘nāsı Nūḥ peygamber ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām kargasından giçrekdür, dimekdür. (A 155b)

Ebvelu min-kelbin: Ya‘nī bevl ve işemekde kelbden ziyādedür; zīrā kelb tizce tizce işer. Ve cā’izdür ki bevlden murād veled ola; zīrā bevl kelām-ı ‘Arab’da veled ü zürriyyete ıtlāk olunur. Bu taḳdīrce ma‘nā-yı ḍarb-ı meşel fülān kimse evlād şāḥibi olmak ve oğul ve uşak çok olmakda kelbden ziyādedür, demek olur. (A 432b)

Ebyažu min-rīḥi’s-sezābi ile’l-ḥayyāti: Ya‘nī yılanlar sezāb kokusını sevmedüğinden artık sevmez. Ve sezāb seḥāb vezni üzre feycen didükleri otdur. Bu ḍarb-ı meşel Türkide yılan yarpuzı sevmediği gibi fülān kimse fülānı sevmez didükleri gibidür. (A 460b)

Ecbenu min-na‘āmetin: Ya‘nī korkaklıkda deve kuşından artıkdur, ḍarb-ı meşeldür; zīrā deve kuşu bir nesneden korksa ebden aña dönüp gelmez. (A 372a)

Ecbenu min-rubbāḥin: Ya‘nī maymūn erkeğinden korkaklıkda ziyādedür. (A 340b)

Ecennu min-Duḳḳatin: Ve **Duḳḳa** dāl-ı mühmele ve kāf-ı müşeddede ile bir mecnūn u dīvāne kimsedür. Cününü ḍarb-ı meşel olup bir kimse mecnūn olsa **Duḳḳa’dan ziyāde mecnūndur** diyecek yerde ecennu min-Duḳḳatin dirler. (A 39b)

Eci’ kelbeke yetba’ke: Ya‘nī köpegünü aç dut ki saña tābi‘ ola ve arduñdan ayrılmaya. Bunu mu‘āşeret-i li‘āmda isti‘māl iderler; ya‘nī le’im ve alçaq kimseyi muḫtar eyle ve ḥācetini tiz bitürme ki senün yanuñda qarār eyleye ve illā ḥāceti bitdükde kaçup gider. (A 433a)

Ecra'u mine'l-esedi; eşca'u mine'l-esedi: Arslandan cür'etlü ve arslandan bahadır u dilâverdür, demek olur. Bu iki meşel pek cür'etlü ve ziyâde bahadır olan hakkında dinilür. (A 201b)

Ecra'u min-zî'bin: Ya'nî kurdan cür'etlü ve şecâ'atlü. (A 209a)

Ecra'u min-zubâbetin: Ma'nâsı siñekden cür'etde ziyâdedür, dimekdür. Siñekde cür'et şu mertebededür ki pâdişâhların ve cabbârların burnına konar. (A 175b)

Ecseru mine'z-zî'bi: Ya'nî cesâretde kurdan ziyâde **cesâret** cîm-ile ikdâmdur, ziyâde muqdim olana *cesûr* dirler şabûr vezni üzre. (A 209a)

Ecva'u min-kelbeti Havmelin¹³⁸: Ve **Havmel** hürûf-ı mühmele ve fetâteyn ile kevşer vezni üzre bir 'avrat adıdır ki (A 40b) anuñ bir dişi köpeği var-ıdı gündüz aç dutardı ve gice ile ol köpek anı hıfz u hîrâset iderdi ve ol 'avratı beklerdi. Derdmend ü bî-çâre köpek âhîrî'l-emr açlıktan kendü kuyruğunu ekl eyledi. Ve 'Arab arasında meşhûr olup *ecva'u min-kelbeti Havmelin* darb-ı meşel oldu. Bir kimse be-ğâyet aç ve ziyâde perîşân-hâl ve muhtâc u keşîrî'l-ihtiyâc ve efvâc-ı fakr u cû' anı yağma vü târac eyler olsa anuñ hakkında bu darb-ı meşel söylenür.

Ecva'u min-zî'bin: Ya'nî kurdan aç. (A 209a)

Eđallu min-đabb: Ma'nâsı dâlâletde kelerden ziyâdedür, dimekdür. *Dalâlet* hidâyet zıddıdır. Keler hamâkat u nisyân ile vaşf olunur, yuvasından ırak gitse yuvasını bulamaz. Tabî' atında nisyân vardur, bir kimsenüñ tabî' atında nisyân ve hayreti ve dâlâleti olsa bu darb-ı meşeli anuñ hakkında dirler. (A 370a)

Eğallu min-veledi'l-yerbû': Bu dağı işinde ve mühimmâtında ziyâde 'âciz olana dirler ma'nâsı yer sıçanı yavrisından ziyâde yitürici ve azıcıdır dimekdür. (A 243b)

Eđ'afu min-ba'üdetin¹³⁹: Be-ğâyet za'îf olan kimse hakkında darb-ı meşeldür. (A 175b)

Eflesu min-ibni'l-Müzellağ: Ya'nî fülân kimse İbnü'l-Müzellağ'dan dağı müflis ü mülfecdür. Be-ğâyet müflis u mülfec olan kimse hakkında bu darb-ı meşeli dirler. (A 42b)

Efsâ mine'l-hunfesâ': Ya'nî fesâda hunfesâ didükleri böcekden ziyâde ve artuğdur. (A 223a)

Ahaffu hulmen min-'uşfürin; esfedu min-'uşfürin: Sifâd u cimâ' da 'uşfürdan ziyâdedür. (A 70a)

¹³⁸“Havmel'in köpeğinden daha aç.”

¹³⁹“Sinekten daha zayıf.”

Aḥaffu mine'l-yera'¹⁴⁰: Murād ya yıldız böcügüdür veyā kāmıṣdur, kāmıṣa da yerā' dirler ikisi de yeynidür, vāhidlerinde yera' a ve yerā' a dinilür ḥā ile nitekim dicāce de öyledür. (A 274a)

Aḥaffu re'esen mine'z-zi'bi: Ya' nī ḳurddan ziyāde başı yeyni ve ḥafıfdür ve başı ağır degüldür dimekdür, zīrā ḳurd uyuduḳda bir göziyle uyur ve bir gözin açık ḳor, bunu uyumaz kimse ve uyḳusu ağır olmayan kiṣi ḥaḳḳında dirler. (A 209b)

Ehvenu mine'z-zubāb: Siñekden daḫı ḥor u ḥaḳīr (A 176a) ü zelıldür, demek olur. Ehven ezell ve aḥḳar ma' nāsınadır, bunu ḥor u zelil olana dirler.

Ekberu mine'l-esedi: Arslandan büyük ve ulu dimekdür, be-gāyet ulu ve 'aẓimü's-ṣān olan kimse ḥaḳḳında ḍarb-ı meşeldür. (A 201b)

Ekferu min-Ḥimārin; aḥrebu min-cevfi'l-Ḥimāri; vādin ke-cevfi'l-Ḥimāri: Ya' nī küfürde, ne' ūzu bi'llāhi te' ālā minhu, Ḥimār'dan ziyāde ve eşeddür. Bunda Ḥimār bir er kimsenüñ adıdır ki bir derede olurdu, ol derenüñ ' arzı dört fersaḥ, uzunı bir günlük yol idi, ol derede her dürlü meyve var-ıdı, bilād-ı ' Arab'da andan ucuzlık dere (A 507a) yer yoḡ-ıdı. Ve anuñ on oḡlı var-ıdı, kendüsi ve oḡulları Müslim ü mü'min idiler. On oḡlı bir gün av avlamaḡa çıkarlar. Bir yıldırım urup cümlesini helāk eyledi. "Ba' dehu Benüm oḡullaruma bunu iden Bārī te' ālāya ' ibādet eylemem." diyü kāfir oldu ve ḳavmini küfre da' vet eyledi. Ve sözini dutmayan ve kāfir olmayanları öldürdi ve yerinden geçüp gidenleri küfre da' vet iderdi, muḥālefet idenleri öldürürdi. Ḥaḳ te' ālā anı helāk idüp ol dereyi ḥarāb eyledi ve derenüñ aṣaḡasından bir āteṣ gelüp Ḥimār'ı ve anda olanları yaḳdı. Ve derenüñ şuyı yere batup ḡā'ib oldu. Ol kimse ve ol dere ' Arab içinde ḍarb-ı meşel oldu ve ekferu min-Ḥimāri ve aḥrebu min-cevfi'l-Ḥimāri ve vādin ke-cevfi'l-Ḥimāri diyü ḍarüb-ı emşāl eylediler.

Ekremu mine'l-esedi: **Ekrem** ef' al-i tafḍıldür, arslandan ziyāde keremlüdür. (...) Kerīm olan kimseye ve ziyāde şāḫib-i kerem olan kimse ḥaḳḳında ekremu mine'l-esedi dinilür (A 201a)

Eksebu min-fe'retin: Ve eksebu min-fe'retin ya' nī ḳazanḳda fāreden ziyādedür, ḍarüb-ı emşāldendür.

Eksebu min-zi'bin: Ya' nī ḳurddan ziyāde ḳazanc idici. (A 209a)

¹⁴⁰ "Ateş böceğinden/kamıştan daha hafif."

Ekzebu min-fāhītetin: ‘Arab tā’ifesi ügeyige yalancıdır dirler zīrā çağırdukdā “Hāzā evānu’r-ruṭab.” diyü çağırur. Hāl bu ki ḥurmā ağacınıñ çiçegi açılmamışken yaş ḥurmā zamānıdır, dimek kızbdür dirler. (...) *Ekzebu min-fāhītetin* ḍarb-ı meşeldür, ma’ nāsı beyān olınmışdur. (A 404a - A 405a)

El-aḥzu surreyṭā ve’l-kaḏā’u ḍurreyṭā: El-ān kimse alduğunu yudar şāhibi tekāzī eyledükde ızrāṭ ider ve ḥaḳ taleb olındukda zuraṭa itdürür, dimekdür. (A 43b)

Elaşşu min-fe’retin: Ya’ nī fülān kimse ḥırsuzlukda (A 411b) fāreden ziyādedür.

Elaşşu min-‘aḳ’ aḳin: Ya’ nī saksagandan artıkdur ḥırsuzlukda. (A 303b)

El-ḡurābu a’refu bi’t-temir: Ma’ nāsı kargā ḥurmāyı ziyāde bilür, dimekdür. Zīrā kargā ḥurmāyı aldukdā almaz illā ziyāde eyüsini ve ecved ve ra’ nāsını alır. (A 156a)

El-ḥalletu ted’ū ile’s-selleti: Ya’ nī faḳr u ihtiyāc ve ḥaşāşe ve açlık uğurlamağa ve ḥırsızlığa da’ vet ider. (A 42a)

El-ḥaylu a’lemu bi-fursānihā: Ma’ nā-yı ḍarb-ı meşel at binicilerün ziyāde bilür, dimekdür. (A 144b) *El-ḥaylu a’lemu bi-fursānihā* şol kimse ḥaḳḳında dinilür ki kendüsinde ḡinā yoğ-iken (A 145a) ḡināsı var zann ider.

El-ḥaylu meyāmīnu¹⁴¹: (A 144b)

El-ḥāzibāzi aḥşabu¹⁴²: İbnü’l-A’ rābī ḥāzibāzi bir siñekdür, ol bahār u rebī’ de uçar ve ol senenün ḥışb ve ucuzlığına delālet ider, dir bu ḍarb-ı meşel aña binā’ endür. (A 277a)

Elḥim mā esdeyte: Ya’ nī arış eyledüğünü argac eyle, dimekdür. Bu ḍarb-ı meşeli itmām-ı emrde ve bir işe mübāşeret idince tamām eylemekde isti’ māl iderler, muḥaşşal-ı ma’ nā işüñi tamām eyle, eksük alıḳoma, dimekdür. (A 329b)

El-ḥunfesā izā meşet netenet: Ya’ nī ḥunfesā kaçan yürüse çirkin ḳoḳu ile gelür, bunı ḥübs üzre münṭavī ve yaramazlık üzre olan kimse ḥaḳḳında dirler. Murād olınan ma’ nā, ol ḥabāşet u ‘uyüb üzre olanı teftiş eylemeñ, çirkin ḳoḳuları ve ‘ayıbları sizi incidür ve bī-ḥuzür ider, dimekdür. (A 223a)

El-ḥunfesā’ izā teḥarreket feset: Ve zıkr olınan böcük keşret-i fesv ve çok yellenmek ile meşhūr u müte’ arıfdür anuñçün ‘Arab *el-ḥunfesā’ izā teḥarreket feset* diyü ḍarb-ı meşel kıılurlar, ma’ nāsı ḥunfesā’ didükleri böcek kaçan ḥarekete gelse yellenür, dimekdür. (A 222a)

¹⁴¹“Mübarek at sürüsü.”

¹⁴²“Hāzibāz sineği yılın bereketli olduğuna işaret eder.” Rababa, *Âsımzâde Hâmid’in Şerh-i Mezâmînü’l-Emsâl*’i, 446.

Elkafu min-sinnevrin: *Lakf* feth-i lām ve kāf'dan sonra fā ile kapmak ve tiz almakdur, ya' nī kapmakda kediden ziyādedür. (A 338a)

El-kilābu 'ale'l-bakar: Ma' nā-yı darb-ı meşel, köpekleri yaban şığırı üzre şalıvir ve terk eyle, dimekdür. Ya' nī fırsatı ğanīmet bil, fırsatı geçürme veyāhud halkı terk eyle hayr u şerleri ile ve sen selāmet yolını fırsat u ğanīmet bil, dimekdür. (A 433a)

El-'akrebu tađribu ve temđi li'z-zālimi fi-şūreti'l-mutezallimi: Ya' nī 'akreb ignesiyle urur ve zālim için geçer mutezallim şūretinde. (A 302a)

El-'ıyālu suvsu'l-māl: Ma' nāsı kişinūn 'ıyāli tağıl bitidür, bit tağılı nice yerse 'ıyāli mālını yer, dimekdür. (A 351a)

Elvaţu min-Dübbin¹⁴³: *Elvaţu min-Dübb*de olan *dübb* zamm-ı dāl-ı mühmele ve teşdīd-i bā'-i muvaḥḥade ile bir racül adıdur ki kavm-i Lūt 'amelini āşikāre iderdi andan dağı ziyāde ol 'amel-i fāhişi iden ḥaqqında (B 83b) darb-ı meşeldür. (A 114b)

Elvaţu min-Rāhibin¹⁴⁴: *Rāhibinde* olan *Rāhib* āḥirinde olan bā'-i muvaḥḥadeden ve ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile bir kimsenūn adıdur. (A 114b)

Elvaţu min-seferin: Ve *elvaţu min-seferin* ma' nāsı *sefer* feth-i sā'-i müselleşe ve feth-i fā ve rā-yı mühmele ve fā'nuñ sükunı cā'izdür. Eyer ardında olan kuskun ve pāldüme dirler ki dābbevāt ve sīsāne ve devenūn bunlara beñzerūñ dübür ve ardından ayrılmaz. Ol ḥabīs 'ameli ideni ol kayışdan elvaţdur, dimek olur. (A 114b)

Elyetu'l-ma'z fi-baṭnihi: *Elye* feth-i elif ve sükun-ı lām ve feth-i yā'-i ḥuṭṭi ile koyun ve keçi kıyruğıdur ki cem'ı eleyāt ve elāyā (A 163b) gelür, ma' nāsı keçinūñ kıyruğı karnındadır, dimekdür. Ya' nī keçinūñ kıyruğı eksük olduğça eti ve yağı ziyāde olur ve böbregi yağılu olur. Kıyruğı koyun kıyruğı gibi olmaz, kıyruğında yağı azdur; lākin yağı içinde ve etindedür.

Emna' u min-'uḳābi'l-cevvi: Ya' nī, Zebbā havada uçan tavşancıl kuşından emna' ve meni' dür havada uçan tavşancılı ele getürmek niçe kābil degülse Zebbā dağı eyledür. (A 291a)

Enḥalu min-naḥletin: Ma' nāsı arudan ziyādedür naḥle vü 'atıyyede. (A 308b)

Enkeḥu min-İbn Elġaz: Ya' nī nikāḥda zıkr olınan kimseden artıkdur, dimek olur. (A 354b)

¹⁴³“Dübb'den daha luti.”

¹⁴⁴“Rāhib'den daha luti.”

Ensebu mine'l-kaṭā: Ya' nī bağırtlak kuşından fülān kişi ensebdür; zīrā kaṭā kendü adıyla çağırur ve çağırduḡda *kaṭā kaṭā* dir. (A 357b)

Enṣaṭu min-zi'bin: Ya' nī ḡurddan ziyāde ḡapucı veyāḡuz ḡurddan [ziyāde] işe ve güce yarar ve zinde. (A 209a)

E' aḡḡu min-ḡabbīn: Ya' nī ' uḡūḡda fülān kişi kelerden ziyādedür, zīrā keler aç olduḡda yavrıların yer. (A 370a)

E' azzu min-muḡḡi'l-ba' ūḡi: Ya' nī siñek iliginden daḡı ' azīzrekdür. Siñegün iligi olmaz, bir nesne az bulınsa veyā hīḡ bulunmasa fülān nesne siñek iliginden ziyāde ' azīzdür, dinilür. (A 175b)

Era'l-mevte'l-aḡmera fi'l-ḡarā'iri's-sūdi: Ma' nāsı, siyāḡ ḡarārlar içinde mevt-i aḡmer görürüm, dimekdür. (A 294a)

Era'l-ḡadera yūsābıḡu'l-ḡazara fe-lā yuṭā' u li-ḡaṣīrin emer¹⁴⁵: (A 289a)

Ervā min-na' āmetin: Ya' nī şudan ḡanmaḡda ve şu istemekde deve kuşından ziyādedür; zīrā deve kuşı şuya şabr ider ve içmez, şuyı görse oynayarak içir. (A 372b)

Eṣābeḡu zūbābun lādıḡun: Ma' nāsı ol kimseye ıştırıcı ve sokıcı siñek iriṣdi, dimekdür. Bu ḡarb-ı meşeli şol kimseye dirler ki aña şerr-i ' aḡīm u belā-yı ' aḡīm nāzil ola ve ziyāde zaḡmet u meşāḡḡate iriṣe ki anı işiden kimseye riḡḡat-i ḡalb gele ve acıya. (A 176b)

Eṣaḡḡu min-ḡimāri Ebī Seyyāre: Ya' nī Ebū Seyyāre-nām kimsenün ḡimārından fülān kimse daḡı tendürüst ve şaḡ ve sālimdür. Ebū Seyyāre'nün adı ' Umeyle bin-Ḥālid'dür ve bunuñ bir siyāḡ eşegi var-ıdı, kırḡ sene üzerine binüp veyā ḡalkı bindürüp Müzdelife'den Minā'ya gelürdi. Ehlī ḡimārlarda işbu ḡimārdan ziyāde şaḡ olmuş ve yaşımuş ḡimār bilinmez, dimişlerdür. (A 506b)

Esfedu min-dīkin: Ya' nī ḡorūsdan ziyādedür sefād ve binmekde, bunu çok cimā' iden kimse ḡaḡḡında dirler. (A 184b)

Eṣḡalu mine'l-fil¹⁴⁶: aḡır gevdeli olana dinilür. (A 92a)

Esma' u mine's-sim' i'l-ezelli¹⁴⁷: (A 349a)

Esma' u min-ferḡi ' uḡābin: Ya' nī ṭavşancıl yavrusından işitmekde artıḡdur. (A 295a)

Esma' u min-sim' in: Ya' nī sim' didükleri cānverden işitmekde ziyādedür. (A 349a)

Esrā mine'l-ḡunfuḡ: Ya' nī kirpiden artıḡ gicede yürür. (A 229a)

¹⁴⁵“Kaderi temkin ile yarışırken gördüm, bu yüzden Kasır'ın işine/emrine itaat edilmez.”

¹⁴⁶“Filden daha aḡır.”

¹⁴⁷“Ezell denilen kurt yavrusundan daha fazla işitir.”

Eş-şevru tahmī enfehu bi-ravķihi; er' à min-şevri: Ma' nāsı öküz boynuzu ile burnın şaklar dimekdür. H̱arame ve ẖarīm hıfzında ve ẖaram ve ẖarīm şıyānetinde bunı söylerler. (A 95b)

Eşbehu min-gurābin: Ma' nāsı qarğanuñ qarğaya müşābih olmasından daķı artık birbirine beñzer, dimekdür. (A 156b)

Eşca' u min-dikin: Ya' nī ħorūsdan ziyāde bahādırdur, dilāver ü bahādır olana ħarb-ı meşeldür. (A 184b)

Eşeddu mine'l-fil¹⁴⁸: şedidrek olana dinilür. (A 92a)

Eş'emu mine's-şikrāk: Ya' nī fülān kimse ahyel kuşından şe'āmetde ziyādedür, 'Arab ṯā'ifesi işbu kuşa meş'üm u nā-mübārekdür andan yümn yokdur, dirler. (A 381b)

Eş'emu min-gurābi'l-beyn: Ma' nāsı ayrılık qarğasından şu'mda ziyādedür, dimekdür. Buña sebep budur ki *gurābu'l-beyn* didükleri qarğa 'Arab göçüp konaqlarından ayrılduklarından şonra gelüp evleri yerlerinde bir nesne ve bir yiyecek arar ve göçdüklerinden şonra geldiğiçün 'Arab anuñla teşe'üm eylemişlerdür ve *gurābu'l-beyn* diyü ad komışlardur. (A 156a)

Eş'emu min-Tuveysin¹⁴⁹: Ve *Tuveys* şığa-i taşğir ile bir muħannes kimsenüñ adıdur şe'āmet ve nā-mübārek olmaķda ħarb-ı meşel olmışdur. Ve *eş'emu min-Tuveysin* ziyāde meş'üm u muħāref olan kimseye dirler. (A 39a)

Eṭayru min-ukābin: Ya' nī tavşancıldan artık uçar. (A 294b)

Evğalu mine'z-zubāb: Ma' nā-yı ħarb-ı meşel, da'vet olunmadan yimek ve içmege varmaķda (A 176b) *zubāb* ve siñekden ziyāde ve artıķdur, dimek olur.

Evheni min-beyti'l-'ankebūt: Ya' nī örümcek evinden daķı za'ifdür, ħurūb-ı emşāldendür. (A 402b)

Evķaķu mine'z-zı'bi: Ya' nī vekāķat ve yüzsüzlikde ķurddan ziyāde. (A 209a)

Eyķazu mine'z-zı'bi: Ya' nī uyanıklıķda ķurddan ziyādedür. (A 209b)

Ezelli min-ħimārin muķayyedīn: Ya' nī fülān kimse bağlu olan eşekden ħor u ħaķir ü zelildür. (A 506b)

Ezelli mine's-suķbāni beyne'l-ħalā'ib: Ma' nāsı fülān kişı sağılur develer aralarında olan köşeklerden ezelldür, dimekdür. (A 321b)

¹⁴⁸“Filden daha kuvvetli.”

¹⁴⁹“Tuveys'ten daha uğursuz.”

Ezhâ min-ṭāvūs: Ya‘nî tekebbürlik ve şalınmağda ṭāvūsdan ziyâdedür. Ṭāvūs kendü hüşnine bakup tekebbürlik ider ve şalınur ve kanadların ṭāk eyler, huşuşan dişisi yanında ola. (A 386b)

Eznâ min-ḳirdin: Ma‘nâsı maymûndan ziyâde zinâ idicidür, dimekdür. Zîrâ maymûn cümle hayvânâtdan ziyâde zinâ vü cimâ‘ ider. Ve şöyle zann iderler ki zamân-ı câhiliyyetde bir maymûn zinâ eyleyüp maymûnlar anı recm eylemiş olalar veyâhuz ḍarb-ı meşelde olan **ḳird** Huzeyl kabîlesinden bir kimsedür ki babasına Mu‘âviye dirlerdi, zinâ eylemekde Mu‘âviye oğlu **Ḳird**-nâm kimseden ziyâde zinâ idicidür, demek ola. (A 160a)

Ez-zî’bu yukennî ebâ ca‘de: Ya‘nî ḳurda ebû ca‘de diyü künyet olunur adı güzeldür ve fî‘li yaramazdur demek olur, bunu şol kimseye dirler ki nâmı ve adı eyü ve güzel ola ve ef‘âlî yaramaz ola. (A 209b)

Fî-beytihi yu’tî’l-ḥakemu: Keler “*Fî-beytihi yu’tî’l-ḥakemu*”¹⁵⁰ didi, ya‘nî ḳâdı evinde iken ḥükm ider ben de deligüm içinde iken ḥükm iderüm. (A 377a)

Fulânun esma‘u min-ḥayyetin: Ya‘nî fülân kimse yılandan ziyâde işidicidür. (A 460b)

Fulânun cuḥayşu vaḥdihi; fulânun ‘uyeyru vaḥdihi¹⁵¹: *Fulânun cuḥayşu vaḥdihi* dirler, nitekim *fulânun ‘uyeyru vaḥdihi* dirler. **Cuḥayş** zamm-ı cîm ve feth-i ḥâ‘-i mühmele ile zübeyr vezni üzredür ve ‘**uyeyr**‘ ayn-ı mühmele ile yine zübeyr vezni üzre ‘ayr taşğiridür. Ve ‘ayr feth-i ‘ayn ile eşekdür gerek ehli ve gerek yabanî olsun, bu ḍarb-ı meşeli ve mu‘cebb bi-râyihi olup rây u fikri ile istibdâd u endîşesiyle infirâd idüp kimselere ḳarışmayup ḥalk ile müşâvere ḳılmayup ‘aql u fikrin begenmiş kimse ḥaḳḳında zemm içün dirler ve ‘*uyeyru vaḥdihi* yine bu ma‘nâyadur ve zemm içün isti‘mâl olunur ve rây u ‘aql u fikrin begenmiş kimse ḥaḳḳında dirler veyâhuz tenhâ ve yalnız yimek yiyen kimse ḥaḳḳında dinilür. (A 321b)

Fulânun nesîcu vaḥdihi: Ve ammâ bir kimesneyi medḥ murâd eyleseler *fulânun nesîcu vaḥdihi* dirler ya‘nî fülân kimsenüñ ‘ilmde veyâ gayrıda nazîri ve mişli yoḳdur, bunuñ aşlı budur ki şevb ve doḳunan geysi ḳaçan eyüce ve ince olsa ol şevbüñ minvâli ve üslûbı üzre gayrı doḳunmaz ve ammâ ol şevb ince ve eyüce olmasa anuñ üslûbı üzre nice geysiler içün sedâ ve arış doḳunur. (A 321b derkenar)

Ġayḍun min-feyḍin¹⁵²: (A 290b)

¹⁵⁰“Ya‘nî ‘âdet ü ḳânûn iki ḥaşım ḳâdı vü ḥakem olan kimesnenüñ evine varmaḳdur. Ḳâdı evinden taşra anlara çıḳmaḳ ‘âdet degüldür.”

¹⁵¹“Falanca yalnız eşektir.”

¹⁵²“Çoktan az.” Rababa, *Âsımzâde Hâmid’in Şerh-i Mezâminü’l-Emsâl’i*, 596.

Ğullun ƙamilun: Ya‘ nī bit ğullı. Bunuñ aşlı budur ki esīri buƙağuya urup şačını tırāş eylemezlerdi ve bitlü olurdı ve bundan şiddet ü zağmet ü cefāya mülākī olurdı. Her kim ki şiddete giriftār ola anuñ haƙƙında bunu ɗarb-ı meşel iderler. (A 63a)

Ĥallet bihi ‘anƙā’u muğrib: Ya‘ nī fülān kişiyē ‘anƙā indi. Bu ɗarb-ı meşeli şol kimseye dirler ki mūnis ü mağzūz olduğı nesneye tuş ola ve şafā itdüğü nesneye rast gele, meşelā devlet ƙuşı başına ƙondı demek gibidür. (A 384b)

Hāne ‘aleyye’l-emlesi mā lāƙe’d-debiru¹⁵³: Ve yağrılı olan fetḥ-i dāl ve kesr-i bā ile *debirdür*; nitekim *hāne ‘aleyye’l-emlesi mā lāƙe’d-debiru* ɗarb-ı meşelinde murād olan budur: *Hāne* ḥaffe ma‘ nāsınadır. Ve *emles* ḥurūf-ı mühmele ile aḥmed vezni üzre burada arƙası şağ olandur eş-şahīḥü’z-zahr ma‘ nāsına ve *debir* kesr-i bā ile arƙası yağır olandur. Bu ɗarb-ı meşel, kişi kendü yoldaşı ve yārānı şān u ḥāline su’-i ihtimām eyledükde söylenür. (A 442a)

Ĥarbu’l-Besūs¹⁵⁴: *Besūs* fetḥ-i bā’-i muvaḥḥade ve iki sīn-i mühmele ile bir ‘avrat adıdır ki anuñ sebebi ile ƙırƙ sene iki t̃a’ife arasında ceng ü cidāl ve ḥarb ü ƙitāl vāƙi’ olmuşdur. (A 40a) (...)Ve ƙırƙ seneye dek muḥārebe ve muƙātele vāƙi’ olup cānibeynden niçe kimseler ƙatl olındı. Ve ‘Arab *harbu’l-Besūs* diyü ɗarb-ı meşel eylediler.

Hāzā mā yahfā ‘ala’d-ɗab’: Ya‘ nī şu nesne sırtlana ḥafī vü ḥabī ve gizlü degüldür, sırtlan cümle devābdan aḥmaƙ iken aña daḥı ḥafī degüldür. Bu ɗarb-ı meşeli nās te‘amül eyledüğü nesne haƙƙında dirler. (A 476a)

Hel yenhāḍu’l-bāzī bi-ğayri cenāḥin: Ya‘ nī toğan ƙanatsız ƙalkar mı ve uçar mı, bunu te‘āvün ve yardımlaşmaga ƙandurmaƙda isti‘māl iderler. Nitekim Türkīde yalnız taş dīvār olmaz ve yalnız elüñ sesi ve şadāsı ve āvāzı olmaz, dirler. (A 270b)

Humā ke-feresey rihānin: Bu ɗarb-ı meşel şol iki kimse haƙƙındadır ki ikisi de ğāyetde berāber olalar, ma‘nā-yı ɗarb-ı meşel ol ikisi müsābaƙa ve segirdişen iki at gibidür, dimekdür. Ya‘ nī iki at ƙoşı eyleseler be-her-ḥāl berāber olup andan segirdürler, berāberlik ibtidāda olur yoḥsa intihāda degüldür. Zīrā intihāda lā-maḥāle ve lā-büd biri sābıƙ ve ilerü olur. (A 134b)

Huve ɗullun bin ɗulin; huve ɗalālu bin talāli: Ve *ɗalūl* ra‘ūf vezni üzre (A 45a) azğun olan kimsedür lām-ı müşeddede ile olan *ɗall* gibi. İki de *ɗalāl*den (B 29b) müştakdur ve

¹⁵³“Sırtı yara bere içinde olan hayvanın (çektığı acı ve sıkıntı) sağlam olan hayvana önemsiz/kolay gelir.” Numan Yazıcı, *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 130-131.

¹⁵⁴“Besūs’un harbi.”

aşılarda *ḍalāl* ḡaybūbe ve helāk ma‘ nāsınadır. *Dalle ’l-lebenu fi ’l-mā’* dinilür *süd şu içinde ḡā’ib ve helāk oldı* diyecek yerde. Ve ism-i maşdarı zamm-ı dād ile *ḍulldür*. Ve durüb-ı emşâlde *huve dullun bin dulin* didükleri bundandır. Kaçan bir kimse ma‘ rûf kişi olmasa ve babası daḡı ma‘ rûf olmasa bu ḍarb-ı meşeli anuñ ḡaḡkında dirler ve *huve ḍalālu bin talāli* yine bu maḡûle kimse ḡaḡkında ḍarb-ı meşel kılınur. Ve *talāl* feth-i tā’-i müşennāt-ı fevḡāniyye ile ḍalāl vezni üzre itbā‘ dur. *Raculun ḍāllun tāllun ve cā’e bi’ḍ-ḍalāleti ve ’t-talāleti* dirler azḡun ma‘ nāsına.

Huve Du‘ aymīşu hāza’l-emri: Ve Du‘ aymīşu’r-Reml (A 336b) bir erüñ adıdır ki dāḡı vü dāhiye ve be-ḡāyet ‘āḡil ü zeyrek idi ki ‘aḡl u fıkr ü zeyreklikde ḍarb-ı meşel idi. *Huve Du‘ aymīşu hāza’l-emri* dirler ya‘ nī fülān kimse şu emrün du‘ aymīşi ve ‘ālimidür.

İbnuke ibnu būḡike yeşrebu min-şabūḡike¹⁵⁵: (A 57b)

İḡtalāṭa’l-mer‘ iyy bi’l-hemel¹⁵⁶: (A 450b)

İnnemā fulānun ke-bāriḡi’l-ervā; innemā huve ke-bāriḡi’l-ervā: Nādir olan ḡaḡkında (A 220a) dinilür. Ve ba‘ż-ı aḡyānda andan iḡsān müşāhede olınan kimse ḡaḡkında söylenür, ma‘ lūm ola ki evlād-ı ‘Arab āḡū ve ḡuş ve ḡayrı şıḡārdan şaḡdan geḡüp şola gidene bāriḡ dirler, bā’-i muvaḡḡade ve kesr-i rā-yı mühmele ve ḡā’-i mühmele ile ve bunuñla teşe’üm iderler ve nā-mübārekdür, dirler. Zīrā dönmeyince atlamaz ve şoldan geḡüp şaḡa gidene sīn-i mühmele ve elif ve kesr-i nūn-ıla *sāniḡ* dirler, anda olan ḡā mühmeledür ve ḡarşu ve öñden gelene *nāṭiḡ* dirler feth-i nūn ve kesr-i tā’-i mühmele ve ḡā’-i mühmele ile ve girüden ve arddan gelene *ḡa’id* dirler ḡāf ve ‘ayn u dāl-ı mühmeleteyn ile emīr vezni üzre. *Bāriḡ* ḡilāf-ı sāniḡ ve nāṭiḡ ḡilāf-ı ḡa’iddür. *İnnemā huve ke-bāriḡi’l-ervā* didükleri ḍarb-ı meşelün ma‘ nāsı fülān kimse degüldür illā bāriḡ ervā gibidür, dimekdür. Zīrā ṭaḡ keḡisinün yeri ṭaḡlardur ḡaḡḡ anı ne bāriḡ görürler ve ne sāniḡ görürler meḡer dehrde ve ‘ömürde bir kerre göreler. Muḡaşşal, görinmesi ḡillet üzredür. İḡsān u ‘aṭıyye ve luṭf u keremi az olan kimsenün daḡı luṭf u iḡsān u keremi dehr ü ‘ömrde az olmaḡın ve aḡyānen ve ḡillet ü nedret üzre olmaḡın bāriḡ ervāya teşbīḡ eylemişlerdür. Va’llāhu te‘ālā a‘lem ve Resül-i Ekrem.

İnnemā ukiltu yevme ekli’ş-sevri’l-ebyaḡ: (A 97b) Ma‘ nāsı; ben aḡ öküz yenildüḡi ḡün yenildüm, dimekdür.

¹⁵⁵“Asıl evlat kendi sulbünden olan evlattır, yoksa evlatlık aldığın veya senin ocaḡında bulunan evlat, senin neslinden olan çocuk gibi deḡildir.” Numan Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 92.

¹⁵⁶“Çobanı olmayan develer çobanı olan develere karıştı.”

İstenveka'l-cemelu: Ya' nî deve erkegi dişi oldu. Bunu şol kimseye darb-ı meşel kılurlar ki bir söze başlaya ba' dehu gayrı sözi aña qarışdura veyâhud bir nesnenüñ şıfatını dirken bir gayrı nesnenüñ şıfatını aña qarışdura. Bu darb-ı meşelüñ aslı budur ki Tarefe bin el- 'Abd-nām kimse ba' z-ı pādīşāhlar meclisinde iken Müseyyeb bin 'Ans-nām şā' ir bir erkek devenüñ vaşfinda şī' r okurken dişi deve na' tına döndürdi. Tarefe ol pādīşāh meclisinde “Kad istenveka'l-cemelu.” didi, bu darb-ı meşel Tarefe'den kalmışdur. (A 395b)

İstetyeseti'l-'anz: Keçinüñ dişisi teke olmağı taleb eyledi, dimekdür. Hor u zelil olan kimse te' azzez eylense ve ululansa aña bunu darb-ı meşel iderler. (A 165b)

İzā kālet Hāzāmi fe-şaddikūhā fe-inne'l-ķavle mā kālet Hāzāmi: (...) Ol kavim Hāzāmi-nām ' avratuñ sözine iltifāt eylemediler ve yatdukları yerinden kalkmadılar, içlerinden bir kimse kalkup işbu beyti didi.

إِذَا قَالَتْ حَٰمٌ فَصَدِّقُوا

فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حَٰمٌ¹⁵⁷

Ol kimse bu beyti didükden sonra ol kavim ol yerden göçüp gitdiler. Ve yakınlarında bir ev var-ıdı, aña varup şıgındılar tā şabāh olunca anda tırdılar. (A 358b) Ve düşmāndan hālāş olup kurtuldılar. Bir kimsenüñ şıdkı ve gerçek, söylediği zāhir u meşhūr olsa bu beyti anuñ haqqında darb-ı meşel kılurlar.

İzā vakafe'l-ķimāru 'ale'r-radheti felāteķullehu sā';_ersil ħakīmen velā tūsihi: Bu darb-ı meşel *ersil ħakīmen velā tūsihi* (A 506b) gibidür. Ya' nî işüñe ve maşlahatuña bir ħakīm ü ' āķil gönder ve aña vaşıyyet eyleme. ' Āķil olan meşālihe lāzım olan umūr ve ħuşūşları ısmarlamaksız görür ve eyler, ısmarlamağa ihtiyāc yokdur, dimekdür.

Kad kuntu ezunnu enne'z-zunbūra eşeddu les'aten mine'l-'akrebi fe-izā huve hiye ve yā fe-izā huve iyyāhā: Ma' nāsı, ben taħķik zann iderdüm ki aru ' akrebden ziyāde ısrur nā-gāh aru daħı ' akrebdür, dimekdür. (A 301b)

Kamķāmetun ħakket bi-cenbi'l-bāzili: Ma' nā-yı darb-ı meşel, bir bitdür ki azusını yarmış deveyi kaşıdı, dimekdür. Bunu zai' f ve hor u ħakīr ü zelil olup ' aziz ü kavī olan kimseye kaşınup ta' arruz eyleyen kimseye (A 231a) darb-ı meşel kılurlar ve ħaddinden tecāvüz idüp akrānı olmayana zarar eylemek isteyen kimse haqqında söylerler.

¹⁵⁷“Hazāmi dediye ona inanın. Çünkü (gerçek) söz, Hazāmi'nin söylediğidir.”

Kāne himāren fe'ste'tene: Ya' nī fülān evvelden erkek eşek idi şimdi dişi eşek oldu. Bunu 'izzet ü devletde iken hor u haķır ü faķır olana ğarb-ı meşel kılurlar. (A 482b)

Ke'l-ğurābi ve'z-zī'b¹⁵⁸: Bunu şol iki kimse haķlarında dirler ki mā-beynlerinde ittifaķ u ittihad ola ve birbirine muħālefetleri olmaya. Zīrā ğurd kaçan şikār alsa ğarğa aña tābi' olur ve uyar, ğurddan artanı yimek için. (A 155b)

Ke'l-müşteriyi'l-ķāşī'ā' bi'l-yerbū' : Ma' nāsı yerbū' didükleri ğayvānı şatup ķāşī'ā' didükleri anuñ deligini şatun alan gibidür, dimekdür. Bunu eyü nesneyi terk idüp kem nesneye tālib olan kimse haķķında dirler. (A 244a)

Ke'ş-şevri yuğrabu: Öküz gibi döğölür, (A 98a) urulur.

Kelāmun ke'l-'asel ve fi' lun ke'l-esel: Ya' nī sözi bal gibi tatlıdur ve işi sünüler gibidür. (...) bunu ğavli fi'line uymayan kimse haķķında dirler, ihtilāf-ı ğavl ü fi' lde ğarb-ı meşeldür. (A 308b)

Kelleftenī muħħu'l-ba'ūd: Ya' nī baña siñek iligini teklīf eyledüñ. Bunu umūr-ı şaķķa ve güç işler teklīf eyleyen kimseye ğarb-ı meşel iderler. (A 175b)

Ke-meşeli'l-kelbi in taħmil 'aleyhi yelheş ev tetrukhu yelheş: Kelām-ı Ķadīm'de “كَمَلَّ الْكَلْبُ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ”¹⁵⁹ vāķi' dūr. **لهث** [*leht*] feth-i lām-ıla it şuşızlıķdan veyā yorılmaķdan dilini çıkarup şolılmaķdur. İşbu āyet-i kerīme Bel'am bin Bā'ūrā haķķında nāzil olmışdur ki **Bel'am** feth-i yā'-i muvaħħade ile ca'fer vezni üzre, du'āsı müstecāb ve ism-i a'zam bilür bir er idi. (...) (A 432a) Ma' nā-yı āyet-i kerīme ol Bel'am' uñ veyā Ümeyye'nüñ veyā müstecābü'd-da' ve olup Besūs-nām 'avratuñ erinüñ meşeli ve şıfatı köpek mişli ve şıfatı gibidür. Eger köpege ğamle idüp ğovarsañ dilin çıkarup şolur ve eger terk idüp ğovmazsañ yine şolur, dimekdür. Bu ğarb-ı meşel şol kimse haķķında olur ki hüda ve toğru yol aña 'arz olına ve ğabül eylemeye ve ibā eyleye, ol kelb gibidür ki her hā lde şolur ve dilin çıkarur.

Ke-muciri ummi 'āmirin¹⁶⁰: (A 475b-A 476a)

Ke'ennehum kānū ğurāben vāķi'an: Ma' nāsı güyā anlar ğonan ğarğa gibidür, dimekdür. Ķarğa bir yere ğonsa tiz ğalkar ve eglenmez uçar, bu meşeli tizce münķazī olan haķķında dinilür. (A 155b)

¹⁵⁸“Kurt ile karga gibi.”

¹⁵⁹“...köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp şolur; kendi hāline bıraksan da dilini sarkıtıp şolur...” *Kur'ān-ı Kerīm*, A'raf 7/176.

¹⁶⁰“Sırtlanı himaye eden gibi.”

Keriheti'l-ḥanāzīru el-mā'e'l-mūğara: Ma'nā-yı darb-ı meşel, ḥanāzīr kaynamış şuyı sevmeyi demekdür. (A 316a)

Ke-sinnevi 'Abdi'llāh beye'a bi-dirhemini şağīran fe-lemmā şebbe beye'a bi-kīrāt: Ve Beşşār-nām şā'irüñ bu kavli darb-ı meşeldür.

Şi'r:

كسَنُور عَبْدِ اللَّهِ بَيْعَ بَدْرِهِمْ

صَغِيرًا فَلَمَّا شَبَّ بَيْعَ بَقِيرَاتٍ¹⁶¹

Ve bu darb-ı meşel müvelledür, kelām-ı 'Arab'dan degüldür. Her kedi küçük iken büyük olduğda kıymeti dahı aşğa olduğına işaretdür. (A 338a)

Küllü edāti'l-ḥubzi 'indī ğayruhu: didi. Ya'nī etmek āletlerinüñ cümlesi benüm katumdadur etmekden ğayrı, etmek yokdur.

Lā-ef'alu zālik ḥattā yeşibe'l-ğurāb: Ma'nāsı ben şu nesneyi işlemem tā karga ağarmayınca ve ak oluncaya dek, demekdür ya'nī ebeden işlemem, demek murād olunur. Zīrā karga ebeden ağarmaz ve ak olmaz. (A 154b)

Lā-tekun ḥulven fe-tusterat ve lā-murren fe-tu'tekā: Ma'nā-yı darb-ı meşel; sen datlu olma ki yudulmayasın ve acı olma ki ağızdan atılmayasın, demekdür. (A 44a)

Lā-nākatī fi-hā ve lā-cemel: Ya'nī ol kışşada ne dişi devam vardır ve ne erkek devam vardır. Bu darb-ı meşeli zulm u isā'etden (A 395b) teberri vü berī olmağda isti'māl iderler. Ve Hārş bin 'Ubāde-nām kimse içündür, evvel bu darb-ı meşeli ol dimişdür ve ba'zılar Şurūf bint Ḥālīs-nām 'avrat dimişdür, dirler.

Lā-teb'adu'l-fāris ve lā-takrebu'l-ḥayl: Ma'nāsı mevt ü āhiretden ırağ olma ve dünyāya yakın olma, zīrā sen her gün dünyādan ırağ olmağda ve āhirete yakın olmağdasın, demekdür. (A 140a)

Lā-ya'rifu hirren min-birin: Ya'nī fülān kimse kediye fārdan seçmez, İbn Sīde böyle ma'nā virmişdür. Ve şāhib-i Keşşāf ikrāh ideni eyülik iden kimseden fark eylemez, demekdür diyü ma'nā virmişdür. (A 338a)

Le-aḍummenneke ḍamme's-şenātiri: *Ḍamm* bir nesneyi nesneye koşmağdur kabzu şey'in ilā-şey'in ma'nāsına, ya'nī barmaklar birbirine koşulduğı gibi seni eyle ḍamm iderüm, demekdür. (A 166b)

¹⁶¹“Abdullah'ın kedisi gibi küçükken dirhemle büyüdüğünde kıratla satılır.”

Lebise fulānun li-fulānin cilde'n-nemir: Ya' nī fülān kimse fülān kişi için kaplan derisini geydi. Bu ɖarb-ı meşeli 'adāvetde ve keşf-i 'adāvetde dirler. (A 465a)

Lev turike'l-kaṭā leylen le-nāmā: Ya' nī eger kaṭā terk olınsa ve rencide olinmasa gice ile uyurdu, bunu bir mekrūh nesneye haml olınan kimse hakkında dirler. (A 358a)

Leyse kaṭā mişli kuṭayy: Ma' nāsı ulular kiçiler gibi degüldür, dimekdür *leyse'l-ekābir mişle'l-eşāğir* ma' nāsına. (A 358a)

Leyse li'd-dehri bi-şāḥibi men lem yenzur fi'l-'avākıb¹⁶²: (A 289a)

Li-emri'm-mā ceda' a Kaşırın enfehu¹⁶³: (A 291a)

Li-emri'm mā cā'eti'l-'Aşā¹⁶⁴: (A 290ab)

Mā lī zenbun illā zenbu Şuhrin¹⁶⁵: Ve *Şuhr* hüruf-ı mühmele ile bir 'avratdur ki andan luṭf u kerem ü ihsān şadır olup ihsānı üzre 'ikāb u luṭf u keremi muḳābelesinde (B 26b) 'azāb olunmuşdur. Ve *mā lī zenbun illā zenbu Şuhrin* ɖarb-ı meşelde nāmı mezkūr olmuşdur. Bir kimseden luṭf u ihsān u birr-i bī-pāyān şadır olup luṭf u ihsānına göre ḥimāyet ü ḥizmetine ri'āyet olinmasa belki ittifāk-ı erbāb-ı nifāk ile ḥaḳāret ve ihānet olınsa anuñ hakkında ehl-i 'aḳl u fikr *mā lehu zenbun illā zenbu Şuhrin* dimeleri muḥaḳḳaḳ u muḳarrerdür. (A 40a)

Mā ra'eytu şaḳran raşadehu ḥarabun: Ma' nāsı, ben bir toğan görmedüm ki anı toy erkegi gözleyüp avlamak isteye, dimekdür. Bunu şol şerif kimseye ɖarb-ı meşel kılurlar ki anı bir za'if ḳahr eyleye. (A 277a)

Mā kellemtuhu illā ke-ḥasvi'd-dik: Ve ma' nā-yı ɖarb-ı meşel, ben aña söylemedüm illā dik ve ḥorūs ḥasvı ve minḳarı şuya batırıp ḳaldurması tiz olduğu gibi tiz söyledüm ve az söyledüm, demek olur. Ve zıkr olınan ɖarb-ı meşel ile sür'at ve tizlik murād iderler. (A 190b)

Men ister'a'z-zi'be el-ğaneme feḳad ḳalame: Bu ɖarb-ı meşel emān olmayan kimseyi vālī vü ḥākim kılan kimseye dirler. Kezā fi'l-Müzahir li'l-İmām es-Süyūṭi, ya' nī şol kimse ki ḳurdu ḳoyuna rā'i ve çoban olmasın taleb eyleye, ol kimse taḥḳik ḳoyuna ḳulm eyledi. Zirā ḳurd ḳoyuna çoban olınca ḳoyunu incitmek muḳarrerdür. Veyāḥuz ma' nāsı, ḳoyuna çoban ol diyü ḳurda teklif eyleyen kimse taḥḳik ḳurda ḳulm ider, demek ola. Zirā ḳurduñ ṭab'ında çoban olmak yokdur ve ḳoyunu beklemek muḥāldür. Ḳurduñ ṭab'ında olmayan

¹⁶²“Sonunu görmeyen zamanla dost olamaz.”

¹⁶³“Kasir'in kendi kendine burnunu kesmesi.”

¹⁶⁴“Asa'nın gelişi.”

¹⁶⁵“Benim Suhr'un suçundan başka bir suçum yok.”

nesneyi kırdı tekli hemân aña zulümdür. (A 209b) Ve zıkr olınan darb-ı meşel re‘âyâ vü berâyâyı vezîr destinde olan kimseleri şakınmaz kimse hakkında darb-ı meşeldür ve bu ma‘nâda bu meşel inşâd olunmuşdur. (A 211a)

Men yekuni’l-gurābu lehu delîlen temurru bihi ‘alâ-ciyefti’l-kilāb: Ma‘nâsı, bir kimsenün ki kulağızı karga ola karga anı köpekler leşine (A 154b) uğradur, dimekdür.

Meşelu’l-lezîne hummilu’t-tevrâte şumme lem-yahmilühâ ke-meşeli’l-himâri yahmilu esfârâ: Ya‘nî şunlarun meşeli kim anlara (A 506a) Tevrât ile ‘amel tekli olındı, andan sonra anlar Tevrât’da olan ile ‘amel eylemediler ve anun hakkını edâ eylemediler, şol eşek meşeli gibidür ki esfâr ve ‘ilm kitâbların götürür. Ya‘nî eşek üzre büyük kitâblar konılsa ol kitâbları götürür ve ammâ kitâblar içinde olanı bilmez ve anunla müntefi‘ olmaz. Kezâlik Yehûd tâ‘ifesi Tevrât’ı okurlar ve anunla müntefi‘ olmazlar; zirâ Tevrât’da olana muhâlefetleri vardır. Ve her kim ehl-i ‘ilm ola ve ‘ilmiyle ‘âmil olmaya ol, eşek gibidür.

Mevâ‘idu ‘Urķūb¹⁶⁶: Ve ‘*Urķūb* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele vü mazmûme ve sükûn-ı râ’-i mühmele ve zamm-ı kâf ve bâ’-i muvaḥḥade ile ‘unķūd vezni üzre ‘Amālîk’den (B 25a) bir racül adıdır ki ihlâf-ı va‘dde darb-ı meşel olmuştur. Zirâ zamânında ekzeb-i nâs ve aḥlef-i unâs idi. (...) Ve ‘Urķūb ḥulf-i va‘de ve kizb-i tamâm ile iştiḥâr-ı tām bulup ‘Arab *mevâ‘idu ‘Urķūb*’ ibâretini ol kezûb u ma‘yûb hakkında darb-ı meşel kıldılar. (A 38b)

Mişlu’n-na‘âmeti lâ-tayrun ve lâ-cemelun: Ma‘nâsı fûlân kişi deve kuşu gibidür, ne kuştur ve ne devedür. Bu darb-ı meşeli ḥayr u şerde yaramaz kimse hakkında dirler ki elinden ne eyülik gelür ve ne şer gelür. (A 372a)

Tekâlledehâ ke-tavķi’l-ḥamâmeti; ve külle insânin elzemnâhu tâ‘irehu fî-‘unuķih¹⁶⁷: Bunda olan zamîr-i mü’enneş ḥaşleten kabîḥa ve çirkin ve yaramaz ḥūya râci‘dür, ya‘nî fûlân kimse ol yaramaz ḥūyı gögercin (A 326a) boğmağı gibi boğmak eyledi ve boynına aşdı.

Nevmu ‘Abbūd¹⁶⁸: Ve ‘*Abbūd* bâ’-i muvaḥḥadeden ğayrı ḥurûf-ı mühmele ile tennür vezni üzre ziyâde uyuyıcı bir erdür ki yedi gün ve bir kıvilde yedi yıl odun kesecek yerde uyumuştur. (A 38b) (...) Bir kimse ziyâde uykuç olursa anun uykusına *nevmu ‘Abbūd* dirler.

¹⁶⁶“Urķub’un vaatleri.”

¹⁶⁷“Her insanın amelini boynuna yükledik...” *Kur’ân-ı Kerîm*, İsrâ 17/13.

¹⁶⁸“Abbūd’un uykusu.”

‘Alà-**qamel**; ve’n-nisā’ ‘alà-**qamelin**¹⁶⁹: Seyyi’etü’l-hulk ve hūyı yaramaz ‘avrat için ve’n-nisā’ ‘alà-kamelin yine darb-ı meşeldür. (A 63a)

‘Araftü **zāke kable en yukta**’ **sürruk**¹⁷⁰: (A 443a)

‘Ase’l-**guveyru eb’usen**: Ma’nāsı ol şu dāhiye vü belā ve zaḥmet ü ‘anā olmağa yakın oldu, dimekdür. Veyāḥud **guveyr** taşğir-i gār ola ki mağaradur. Bir tā’ife bir mağaraya girüp içinde iken düşmānları gelüp anları yağma ve talan ve katl eyledükleriçün darb-ı meşel oldu ve her nesne ki andan şer gelür diyü ḥavf olına aña darb-ı meşel oldu veyāḥud ol mağara ol tā’ife üzre akup anları katl eylemiş ola. (A 292b)

‘Uşeyşetun **takrimu cilden emlesen**: Bunı şol kimse ḥaḳḳında dirler ki bir nesnede te’şir itdirmek ister ve lākin aña ḳādir olamaz. Ma’nāsı fülān kimse bir güvecikdür ki bir berk deriyi yap yap dişiyile şoyar, dimekdür. Bunı Aḥnef bin Ḳays-nām kimse Ḥārişe bin Zeyd-nām kimse ḥaḳḳında ḥazret-i ‘Alī’ye -kerrema’llāhu vechehu- dimişdür. Mezbūr Ḥārişe’yi Kūfe şehrine ḳomaḳ için ‘Alī’den izin taleb eyledikde merḳūm Aḥnef bu darb-ı meşeli söylemişdür. (A 374a)

Raculun fārisun bi’l-emr: raculun fārisun bi’l-emr dinilür ‘ālim ü başiri bi’l-umūr olan ere. (A 144b)

Reca’a bi-ḥuffeyy Ḥuneynin¹⁷¹: (A 145b)

Şāḥat ‘aşāfiru batnihi¹⁷²: Ve sāḥat ‘aşāfiru batnihi dirler kaçan bir kimesne (A 70a) aç ölse.

Semmin kelbeke ye’kulke: Ya’nī köpegüni ve kelbünü semirt, seni yesün. Bu darb-ı meşel ittaki şerra men-aḥsente ileyh darb-ı meşeline ma’nāda yaḳındur; ya’nī eyülik eyledügün kimsenün şerrinden şaḳın. (A 433a)

Ser’āne zā ihāleten: Ḳoyun şāḥibi “Yağıdur, burnından aḳar.” didi, su’āl iden kimse ḳoyun şāḥibine istihzā’en “Ser’āne zā ihāleten.” didi, ya’nī bu şey’ ki burnından aḳar yağ olduğu ḥālide tiz oldu veyā yağ yöninden tiz oldu, dimekdür. (...) A’rābī bir arıḳ ḳoyun şatun aldı ve tiz semirdmek murād eyledi ve beslemege başladı ve burnından sümügi aḳarken görüp yağ ḳann eyledi ve anasına “Ḳoyunum semüz oldu.” didi, anası “Ser’āne

¹⁶⁹“Kadınlar bitlidir.”

¹⁷⁰“Senin göbeğin kesilmeden önce ben bunu biliyordum.”

¹⁷¹“Huneyn çizmeleriyle döndü.” Rababa, *Āsımzāde Ḥāmid’in Şerh-i Mezāmînü’l-Emsāl*’i, 467.

¹⁷²“Karnı zil çalıyor.”

zā ihāleten” dimegin ɗarb-ı meşel oldı, bunı şol kimseye ɗarb-ı meşel kılurlar ki bir nesnenüñ huşulinden öñden olmasından haber vire. (A 277b)

Şebbe ‘Amrun ‘ani’t-ṭavḳ¹⁷³: (A 294a, A 294b)

Tegaddi bi’l-cedyi ḳable en yete’ aṣṣā bike: *Cedy* feth ü sükün-ıla oğlaḳdur tegadd emrdür ğıdādan ki tañ yimegidür ta’ āmu’l-ğudde ma’ nāsına ve ‘aṣā feth-i ‘ ayn ile semā vezni üzre aḣşam yimegidür *te’aṣṣā* fi’ l-i muzāri’ dūr ve ‘aṣādandur bunı ḣazm ile dutmaḳda ve almaḳda ɗarb-ı meşel iderler, ma’ nāsı sen oğlağı şabāḣ yimegi eyle ol seni aḣşam yimegi itmezden evvel, dimekdür. Ya’ nī işüñi (A 166a) ve maşlaḣatuñı zabt eyle ve şıḳa vü muḣkem kıl ve istiḣkām ve berklik üzre eyle musāmaha vü ihmāl üzre dutma, demek olur. **Tehakkeketi’l-‘aḳrebu bi’l-ef’ā¹⁷⁴:** *Tehakkuk* ḣā’-i mühmele ve iki kāf ile şerre ta’ arruż eylemekdür, bu ɗarb-ı meşeli kendüden büyük kimse ile nizā’ u huşümet eyleyen kimse ḣaḳḳında dirler. (A 302a)

Tekelleme fulānun fe-cema’ a beyne’l-ervā ve’n-na’ām/ve’n-nu’ām: Ya’ nī fülān kimse söyledi, tağ keçisiyle deve kuşını cem’ eyledi. Bu ɗarb-ı meşeli birbirine uymaz iki söz söyleyen kimse ḣaḳḳında dirler; zīrā tağ keçisi tağda ve deve kuşı sehl ü beriyyede olur. (A 372a) *Nu’ām* zamm-ı nūn-ıla deve kuşıdır ki sāhilde ve ıssı yerlerde sākin olur, ervā tağlarda (A 220b) sākin olur. Tağ ve sehl aralarında tenāḳuż u teḣālūf vardır, bir kimse daḣı iki söz söylese birbirine uymasa anuñ ḣaḳḳında bu ɗarb-ı meşeli irād iderler ve söylerler. Ma’ nā-yı ɗarb-ı meşel fülān kimse söyledi fe-emmā ervā ve deve kuşını cem’ eyledi ve bir yere getürdi, sözleri birbirine muḣālifdür ve biri birine uymaz, demek olur. Zīrā tağ keçisi ile deve kuşı bir yere cem’ olmaz, biri tağda ve biri sehilde olur.

Terektuhu ‘alā-ḣanīni’l-baḳari evlādeḣā: Ma’ nāsı; ben fülān kimseyi bir yerde alıḳodum ki anda şıḣır çağırıp baḣırıp evlādını yalardı. Murād, mekān-ı ḳafr ve yaban ve ıssısız yerde alıḳodum, dimekdür. (A 480a)

Terektuhum ‘alā-mişli maḳla’i’s-şamḣati; terektuhum ‘alā-mişli maḳrifi’s-şamḣati: *Terektuhum ‘alā-mişli maḳla’i’s-şamḣati* dinilür ve (A 234b) *terektuhum ‘alā-mişli maḳrifi’s-şamḣati* dinilür ve ɗarb-ı meşel kılurlar. *Maḳrif* feth-i mīm ve sükün-ı ḳāf ve kesr-i rā-yı mühmele ve fā ile ḳarf ve ḳaşr yeridür, bu iki ɗarb-ı meşel ma’ nāları anlaruñ

¹⁷³“Amr büyüyüp şişmanladığından dolayı gerdanlık boynuna dar geldi.” Numan Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 198.

¹⁷⁴“Akrep yılanı soktu. (Dinsizin hakkından imansız gelir anlamında.)” Numan Yazıcı, *Atasözleri ve Deyimler*, 270.

bir nesneleri kalmadı hep gitdi demek olur, zîrâ şamğ alundukda yerinde eşeri ve zerresi ve ‘alâmeti kalmaz.

Terke’z-zabyi zillehu: Kaçkın âdeme darb-ı meşel iderler. Ma‘nâsı; geyik kişisi gölgesin terk eylediği gibi anı terk eyledi, dimekdür.¹⁷⁵ *Zıll*dan murâd âhûnuñ kinâsesidür ki ağaçlar arasına girüp kendüyi örter ve gizlenür ve ziyâde ısıcağ olduğda anda gölgelenür ve bundan kaçdukda ebeden bir dağı aña uğramaz. (A 52a)

Talebe’l-eblaķu’l-‘aķūk; talebe mā lā-yumkinu; e‘azzu min-beyzi’l-enūk: Ve Cevherî *Sihāh*’da *gurāb-ı a‘şam* kanadında bir aķ yelegi olan kargadur; zîrâ kuşuñ kanadı eli gibidür ve *gurāb-ı a‘şam* dinilmek *beyzu’l-enūk* ve *talebü’l-eblaķu’l-‘aķūk* didükleri gibidür, dir. Her nesne ki vücudı ‘azîz ve az ola aña böyle darb-ı meşel iderler. *Enūk* şabūr vezni üzre raķame didükleri kuşdur ki yumurdası degmede ele girmez ve bulunmaz. (A 150a) Zîrâ yuvasın tağlar başında ve şarp yerlerde ider. Bir nesnenüñ vücudı kem-yâb ve az olsa anuñ hakkında *e‘azzu min-beyzi’l-enūk* dirler. *Enūk* feth-i elif-ile şabūr vezni üzre ya tavşancıldur ‘uķāb gibi veyā raķamedür ki babaķuşı ve kerkes didükleri veyā kartal didükleri kuşdur. *Ķāmūs*’da böyle yazılmışdur. Ve *talebe’l-eblaķu’l-‘aķūk*da *eblaķ* sükün-ı bā’-i muvaħħade ile aķmed vezni üzre *balaķ*dandur ve *balaķ* tahrik ile kara ve aķlıkdur sevād ve beyāz ma‘nâsına ve ‘*aķūk* feth-i ‘ayn-ı mühmele ile şabūr vezni üzredür. Ma‘nâ-yı muħaşşalı mümkün olmayanı taleb eyledi, dimekdür *talebe’l-eblaķu’l-‘aķūk* hemān *talebe mā lā-yumkinu*, demek olur. Zîrâ *eblaķ* erkek ve ‘*aķūk* yüklüdür, erkekden yük taleb olunmaķ ħod muħāldür.

Usdu’ş-şerā¹⁷⁶: *Usd* zamm-ı elif ve sükün-ı sîn ile *esed* cem‘ idür ve *şerā* şîn-i mu‘ ceme fethiyle ‘alā vezni üzre Selma yolında bir yoldur ki arslanı çok olur ve Selma-nām yerde bir yoldur ki arslanı ziyâde olur. (A 201b)

Ve’l-ħayyetu mine’l-ħuyeyyetin: Ma‘nâsı; büyük yılan küçük yılandan olur ve küçük iken büyük olmışdur, dimekdür. Murâd emr-i kebîr ve büyük iş ve nesne küçük emirden ve nesneden olur ve bir nesne az iken giderek çok olur, dimekdür. (A 460b)

¹⁷⁵Mevlânâ Sa‘ dü’ d-dîn et-Teftâzânî ‘aleyhi rahmetu’llâhi’l-Ķanî *Tefsîr-i Keşşâf ħâşiyesinde* yazduğı üzre darb-ı meşel olan *terke’z-zabyi zillehu*’dur. Ve *terk* sükün-ı rā-ile maşdardur taķdîri *tereķehu terke zubiyyin zillehu*’dur. Ve *zubiyy* şîga-i taşğîr ile maşdaruñ muzāfun ileyhidür. Ma‘nâsı, fûlân anı terk eyledi geyik kişisi kinâsesin terk eylediği gibi. Zîrâ geyik bir yerden kaçsa artık ol yere dönmez. Ħuşûşâ geyigüñ küçücüğü ki nefret ve kılllet-i ülfet anda çok olur anuñcün lafz-ı muşagğar ile irâd olunmışdur. Bu darb-ı meşel *raculun nefûrun* hakkında dinilür. Ve ba‘zılar şāķib ve yār ve dostı hicr ve terk iden hakkında dirler, dimişlerdür. Bu dağı güzeldür, zîrâ hicr dağı terkden bir nev‘dür. *Kezâ fi’l-Keşf ‘ale’l-Keşşâf*.

¹⁷⁶“Şerā aslanları.”

Vecede temrete'l-gurābi: Ma' nāsı karganuñ kapup aldığı hurmāyı buldı, dimekdür. Bunu bir pāk ü nefis nesneyi bulan kimse haqqında dirler. (A 156a)

Yā ibile 'avdī ilā mebārikiki: (A 169a) Ma' nā-yı darb-ı meşel, ya develersiz 'avdet eyleñ ve dönüñüz mebārik ü münāh ve çökerecek yerlerüñüze ve yataqlarıñuza, dimekdür. Bunu şol kimseye darb-ı meşel iderler ki aña lā-büd u lāzım u mühimm olan nesneden firār ider ve kaçır.

Zehebū bi-seryi'l-kunfuzi: Ya' nī kirpi gidişle gitdiler, durūb-ı emşāldendür, (A 229a) ya' nī gice ile gitdiler demek olur; zīrā kirpi gice ile çokça yürür.

Yukarıdaki liste incelendiğinde görülecektir ki Akhisarî'nin eseri Arap dilindeki hayvan konulu deyim, vecize, atasözü ve çeşitli durumlarda kullanılagelen kalıplaşmış ifadelerin yer aldığı derli toplu bir kaynak niteliğindedir. Eserine aldığı mesellerin kelime açıklamalarını yaparak şerhine dahil etmiş, ortaya çıkış hikayelerini vererek Arap toplumunun hayatı algılayış konusundaki yaklaşımlarını anlamamız hususunda bir kapı açmıştır.

5.7.2.2. et-Ta'bîr

İnsan yaşamının önemli bir kısmını oluşturan uyku ve uyku esnasında görülen rüyalar, tarihin ilk çağlarından itibaren insanoğlunun anlamaya çalıştığı iki kavram olarak karşımıza çıkar. Günümüzde sağlık ve psikolojinin çalışma alanına giren uyku ve rüya sürecinin semavî dinlerde ve tasavvufta da önemli bir yeri vardır. Hazret-i İbrahim, Yâkup ve Yûsuf'un gördükleri rüyalarla hareket etmeleri, Hazret-i Peygamber'e uyku esnasında vahiy gelmesi ve bazı olayların uykuda haber verilmesi, sûfilerin ve din büyüklerinin rüyaları tabir geleneğinin İslam dini ve kültüründeki yerini işaret edebilecek örneklerdir.¹⁷⁷

Rüyaların yorumlanması amacıyla kaleme alınan kitaplar genellikle "tabirname" adıyla bilinir ve rüya çeşitleri, rüya tabir eden kişinin (muabbir) özellikleri, rüyada görülen sembol ve şekillerin neye işaret edebileceği gibi konular hakkında bilgi veren

¹⁷⁷Rüyaların İslam dini ve tasavvuftaki yeri üzerine bilgi için bk. İlyas Çelebi, "Rüya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mart 2023); Annemarie Schimmel, *Halifenin Rüyaları: İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri* çev. Tuba Erkmen (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005).; Türk Edebiyatında Tasavvufi Rü'ya Ta'birnameleri, haz. Mustafa Tatçı - Halil Çeltik (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995).; Hasan Avni Yüksel, *Türk İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1996).

eserlerdir.¹⁷⁸ İslâmî gelenekte Dânyâl Peygamber, Ca'fer es-Sâdık, İbn Sîrîn, Ebû İshak İbrâhim el-Kirmânî, Câbir el-Mağribî, Nasr b. Yakûb ed-Dîneverî, İbn Ebû'd-Dünyâ, Abdülganî en-Nablusî ve Seyyid Süleyman el-Hüseynî rüya tabiri konusunda önde gelen isimlerdir.¹⁷⁹

Abdülcelîl bin Yûsuf da çeşitli rüya tabirlerini aktardığı bu bölümde İbn Gannâm¹⁸⁰ tarafından derlenen İbn Sîrîn'in¹⁸¹ tabir ettiği rüyalarından yararlanır. İbn Sîrîn'e gelip gördüğü rüyayı yorumlamasını rica eden kişilerin hikayelerini ise tabir edilmiş rüyalar olarak **Mine'r-Ru'yâi'l-Mu'abbere** başlıklı bölümlerde vermeyi tercih eder.

Çeşitli rüya tabirlerinin aktarıldığı bu bölüm Akhisarî'nin şerhini yaptığı hemen hemen her kelime için ayırdığı bölümlerdendir. Bu bölümü temel birkaç özelliğiyle şöyle ele alabiliriz:

1) Âyetlerden Hareketle Yapılan Tabirler

Hazret-i Peygamber'in anlatıldığı bölümde Peygamber'in çeşitli hallerde rüyada görülmesinin tabirleri verilirken Kur'ân-ı Kerîm'den yararlanılmıştır. Akhisarî'nin aktardığına göre Peygamber'in kılıç kuşanmış halde kalabalık bir asker gürûhu içinde görülmesi ve o askerlerin gülüyor olmaları o yıl müslüman askerlerinin bozguna uğrayacağı anlamına gelmektedir. Bu tabir “...ve Huneyn savaşı gününde... Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti...” mealindeki Tevbe sûresi 25. âyete dayandırılarak yapılmıştır. Eğer rüyada, Hazret-i Peygamber az sayıdaki askerinin içinde

¹⁷⁸Orhan Şaik Gökyay - Vildan S. Coşkun, “Tâbirnâme”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 5 Mart 2023).

¹⁷⁹Ahmet Yücel, “İbn Sîrîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Mart 2023).

¹⁸⁰Hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığımız İbn Gannâm'ın adı, şerhin *et-Ta'bir* bölümlerinde referans olarak geçmektedir. Ayrıca Akhisarî kaynak eserlerini verdiği mukaddime bölümünde *Kütüb-i Arabiyye ve Fünûn-ı Şettâ* başlığı altında sıraladığı farklı alanlardan eserler içinde de İbn Gannâm ve eserini anmıştır. Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*'da Ebû Tâhir İbrâhim b. Yahyâ b. Gannâm'a (ö.693/1293) ait *Tâbirnâme* isimli bir eserden bahseder. Söz konusu kişinin aynı kişi olabileceğini düşünmekteyiz. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/369-370.

¹⁸¹Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî (ö. 110/729) rüya tabiri alanında adı anılan ilk kişilerdendir. Aslında tâbî bir muhaddis ve fakih olan İbn Sîrîn, kendisine isnat edilen rüya tabirleriyle meşhur olmuştur. Hakkında bilgi veren ilk dönem kaynakları rüya tabirciliğine dair bir bilgi vermezken, sonraki kaynaklar tabirname alanında kaleme aldığı eserinden ve bu alandaki ününden bahseder. İbn Sîrîn'in râvîlerden hadis toplanması hususunda râvînin güvenilirliğine önem vermesi, hadislerin yazılması karşısındaki tutumu onun rüya tabiri gibi bir alanda eser veremeyeceğinin delili olarak görülmüştür. Ayrıca onun olduğu iddia edilen tabirnamelerin içinde kendisinden sonra yaşamış kişilere dair rüyaların yer alması söz konusu eserin kendisinin ilmî otoritesinden faydalanma düşüncesiyle ona atfedildiğini göstermektedir. Bk. Ahmet Yücel, “İbn Sîrîn”.

silahlanmış; ancak silahları eksik şekilde görülürse müslümanların zafere ulaşacakları anlamına gelir. Bu yorum da “Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir’de yardım etmişti...” diyen Âl-i İmrân sûresi 123. âyete istinâden yapılmıştır. Tabir metinde şu şekildedir:

Ve eger hâzret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemi bir ‘asker içinde yaraqlı görse ve ol ‘asker çoklık olup güler olsalar ol yılda ceyş-i Müslimîn münhezim olalar, “وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كُنُوزُكُمْ فَلَمْ تَغْنُ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ”¹⁸² âyetinden ötürü. Ve eger az ‘asker içinde yaraqlı görse ammâ silâhı nâ-tamâm görse Müslümânlar manşûr u muzaffer olalar, “وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ”¹⁸³ âyetinden ötürü. (A 81a)

2) Hadislerden Hareketle Yapılan Tabirler

Şerh-i Seb’atu Ebhur’daki rüyaların bir kısmı Hazret-i Peygamber’in söz ve hadisleriyle yorumlanmıştır. Örneğin aşağıda, rüyada koyun görmenin “koyun ganimettir” anlamındaki hadisten hareketle mal, mülk ve maddi varlığa işaret ettiğine dair tabirler yer alır.

et-Ta’bîr: Düşde koyun ganimetdür Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem “الْغَنَمُ”¹⁸⁴ didüğüün. Bir kimse düşde koyun ve keçi sürer görse ‘Arab u ‘Acem üzre vâli vü hâkim ola ve eger onların sūdlerinden ve yūnlarından alsa ‘Arab u ‘Acem’den māl cem‘ eyleye. Bir kimse bir yerde vāfir koyun durur görse bir mühim maşlahat için hâlk ol yerde cem‘ iyyet eyleyeler. Bir kimseyi düşde bir miqdâr koyun istiḳbāl eylese ve qarşulasa ol koyunlar düşmānlardur, anlara zafer bula. Ve koyun kuyruğı düşde ‘avrat mālıdır. Bir kimse düşde koyun kırkar görse üç güne dek evinden çıkmasından şaḳınsun. Cāmāsb eydür, bir kimse düşde koyun sürisini görse dā’im mesrūr u şād ola ve bir kimse bir koyun görse bir sene şād ola. (A 166a)

Atla alakalı rüyaların yorumlandığı kısımda ise rüyada ata binmenin neye delalet ettiği yine bir hadise dayanılarak açıklanmıştır.

¹⁸²“...ve Huneyn savaşı gününde...Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/25.

¹⁸³“Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir’de yardım etmişti...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/123.

¹⁸⁴“Koyun ganimettir.” Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

(A 133b) Ve eger düşde ata binse ve düş gören ata binmege lāyık olanlardan olsa ‘izz ü devlet ve manşıb u ‘izzete irişe. Zīrā “الْخَيْلُ مَعْقُودٌ بِنَوَاصِيهَا الْخَيْرُ”¹⁸⁵ hadīs-i şerīfdür.

3) Peygamber Kıssalarından Hareketle Yapılan Tabirler

Muabbirlerin rüyaları yorumlarken içinde bulundukları toplumun dinî, kültürel, siyasî ve sosyal hayatlarından hareketle rüyaları ele aldıkları malumdur. Şerh-i Seb’atı Ebhur’da da bu anlamda İslam kültürünün ve peygamber kıssalarının önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Örneğin, rüyada yürümeyen bir gemi görmenin hapse delalet ettiği bilgisi Yûnus aleyhisselâmın balık karnında kalması kıssasına dayandırılmıştır. Şöyle der:

Ve eger düşde gemide öldüğün görse korkduğundan kurtula. Ve yürümez gemi düşde habsdür; zīrā Yûnus peygamber ‘aleyhi’s-selām gemisi yürümeyüp balık karnında maḥbûs oldu. (A 268a)

4) Hayvanların Kendilerine Has Özelliklerine Göre Yapılan Tabirler

Hayvanların tür özellikleri, beslenme, yaşama ve üremelerine dair bilgiler, insanların hayvanlar üzerinden oluşturdukları kültür, hayvanların görüldüğü rüyaların yorumlarını da etkilemiştir. Mesela Abdülcelîl bin Yûsuf, rüyada fil görmenin menfaat azlığına delalet ettiğini nakleder, sebebini ise filin binilmeyen ve sütü sağılmayan bir hayvan oluşuna bağlar:

Düşde ḳalilü’l-menfa‘ adur. Zīrā ne binilür ve ne şağılur. (A 93a)

Zehri sebebiyle kendisinden korkulan ve sokmasından kaçınılan bir hayvan olarak bildiğimiz akrebin tabiri akrebin bu özelliğine uygundur:

Ve düşde ‘akreb şol ere delâlet ider ki ḳalbinde olanı dilinde izhâr ider. (A 303a)

Konuşmasıyla bilinen bir kuş olan papağanın rüyada görülmesi elbette söz üzerinden olacaktır:

Bir kimse tûḫî dilini yise faşîḥ ve sözde cerî ola. (A 204a)

5) Rüyaı Gören Kişinin Durumuna Göre Yapılan Tabirler

¹⁸⁵“Hayır, ... atın perçemine bağlıdır.” Ebû Dâvûd, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 2/385.

Her konuda detaylı bilgiler vermeyi adet edinmiş olan Abdülcelîl bin Yûsuf, rüya tabirlerine de oldukça ayrıntılı şekilde yer vermiştir. Aşağıda kumru, bülbül gibi kuşların rüyada görülmelerinin gören kişinin içinde bulunduğu hal ve durum ya da rüyanın görüldüğü mevsim gibi farklı koşullarda ne anlamlar ifade ettiğini gösteren bir kısım vardır. Yahudilerin rüyada bu kuşları görmekle alakalı tabirlerini misafiri olan kişi, gama düşmüş kişi, uzak bir hayali olan kişi, hamile bir kadın üzerinden anlatmış ve bu kuşlarla alakalı rüyanın bahar ve yaz aylarında görülmesi halinde nasıl yorumlanması gerektiği hususlarına değinmiştir.

Ve Yehûd t̃â'ifesi, bir kimse kumrı veyâ bülbül veyâ bunlara beñzer nesneleri görse (A 346b) hayra irişe ve eger müsâfiri var-ısa gele ve eger gamda olsa Hâk sühbânehu ve te'âlâ güşşasını gidere ve eger ırâk murâdı olsa yakın ola, dirler. Ve bir kimse bunları rebî' ve yazda ya'nî evvel bahârda görse hâceti kabûl ola ve eger rebî' den gayrı zamânda görse murâdı rebî' zamânına dek eglene. Ve yüklü 'avrat bunları görse erkek toğurmasına delâlet ider. Kezâ kâle'l-İmâm ed-Demîrî.

Ve Mine'r-Ru'yâ'i'l-Mu'abbere: İbn Sîrîn'e bir kimse geldi "Düşde 'Acem pâdişâhınınuñ aqçesinden bir aqçe elüme girdi." didi. İbn Sîrîn "Hayra irişürsin." didi. (B 71b) Ve bir kimse dağı "Düşde 'Arab aqçesinden bir aqçe elüme girdi." didi. İbn Sîrîn "Korkarum seni dögeler." didi. İbn Sîrîn'e "Bu iki düş birdür, birbirinden nice fark eyledüñ?" didiler. İbn Sîrîn " 'Acem pâdişâhınınuñ sikkesi üzre tâc vardır ki melikdür ve 'Arab aqçesi üzre đuribe hâze'd-dirhem vardır." didi. Ve düşde derâhim-i mestüre derâhim-i zâhireden hayırludur. Kezâ fi-Kitâbi't-Ta'bir li-İbn Ğannâm. Ve'l-'ilmu 'inde'l-Meliki'l-'Allâm. (A 99b)

6) Gelenek-Görenek ve Yaşantılardan Hareketle Yapılan Tabirler

Akhisarî'nin kullandığı kaynak eserlerin çoğunun Arapça olduğu ve İslam kültürünün de Arap kültürünün etkisinde ilerlediği düşünüldüğünde Şerh-i Seb'atu Ebhur'daki rüya yorumları, ilaç tarifleri, darb-ı meseller ve pek çok konudaki hayvanlara yaklaşımda bu kültürün etkisi görülecektir. Aşağıda İbnü'l-Gannâm'ın (ö.693/1293) İbn Sîrîn'in (ö. 110/729) tabirlerini derlediği kitabından nakledilen bir Arap âdeti görülmektedir.

Ve 'inde'l-ba'z düşde gemi semiz 'avratla ta'bir olunur; zîrâ 'Arab semiz 'avratları gemilere teşbîh iderler. Kezâ kâle İbnü'l-Ğannâm. (A 268b)

Gündüz vakti bir kişinin fil görmesi eşiyile boşanması olarak yorumlanmış, bu durum da fillerin olduğu diyarlarda boşanan kadının herkesin haberdar olması amacıyla file bindirilip gezdirilmesi âdetine bağlanmıştır.

Ve düşde gündüz bir file binse ‘avratına ʔalāk vire, zīrā bilādū’l-efilede bir kimse
‘avratına ʔalāk virse file bindirüp gezdürürler idi ki halk ʔalāk virdüğünü bileler. (A
93a)

7) Tabir Edilmiş Rüyalara

Abdūlcelīl bin Yūsuf **Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu’abbere** başlığıyla tabir edilmiş rüyalara da yer vermiştir. Bu bölümlerde genellikle İbn Sîrîn’in hayatından kesitlerle, kendisine rüya tabir etmesi için gelen kişilerin rüya yorumları nakl edilir. Kaynak olarak da İbn Gannâm’ın derlediği rüya tabirlerinden faydalanılmıştır.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu’abbere: Bir a‘mā enbiyādan birin düşde görür, ol peygamber “Saña bir nesne ta‘līm ideyin kaçan anı okusañ Hāk te‘ālā gözünü saña redd eyleye.” dir. Ol a‘mā “Belī.” dir. Ol nebī “Yā esma‘a’s-sāmi‘in ve yā ebşara’l-mubşirīn ve yā hayra’l-vārişīn urdud aleyye başari ve ta‘atṭef ‘alā-‘iyālī.^{186,187} (A 82a) di, dir. Ol a‘mānuñ gözleri az zamānda görür olur.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu’abbere: Bir er İbn Sîrîn’e gelüp “Düşde gördüm ke-enne bir öküz bir delikden çıktı, girmek istedi yine çıktığı yere giremedi.” didi. İbn Sîrîn “Ol öküz ağzuñdan çıkan sözdür ki yine ağzuña komağa kâdir degülsin.” didi. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Gannām raḥimehu’llāhu’l-‘Allām. (A 99a)

İbn Sîrîn’in yorumladığı bu rüyalar sadece gelecekte haber vermemekte, rüyayı gören kişinin içinde bulunduğu durumu da açık etmekte, İbn Sîrîn’in tabir ederken rüyalarındaki sembollerini nasıl çözdüğüne dair bilgiler de vermektedir:

Bir kimesne İbn Sîrîn ḥazretine geldi ve didi ki “Düşde vāfir serçe alup kanadların döküp koynuma korken gördüm.” İbn Sîrîn “Sen mu‘allim misün?” didi. Ol kimse “Ne‘am.” didi. İbn Sîrîn “Ol kimseye evlād-ı müslimīn içinde Allah’dan kork.” didi.

Ve bir ‘avrat İbn Sîrîn ḥazretlerine gelüp “Düş gördüm serçeleri yuvasından alup tüylerin yolup yine yuvasına iletürüm.” didi. İbn Sîrîn “Bu ‘avrat uşakların

¹⁸⁶ ‘*Iyāl* kesr-i ‘ayn ile cem‘dür. Müfredi feth-i ‘ayn ve kesr-i yā’-i müşeddede ile ‘*ayyī*’dür ciyād kesr-ile ceyyid cem‘i olduğu gibi. ‘Avām arasında feth-i ‘ayn ile şāyi’dür, galatdır.

¹⁸⁷ “Ey işitenlere işittiren ey görenlere gösteren ve vârislerin en hayırlısı olan Rabbim! Bana görüşümü geri ver ve aileme ihsanda bulun.”

giysülerin alur.” didi. Ve bir kimse gelüp “Düşde gördüm elümde bir serçe var boğazlamak istedüm serçe beni sen ekl eyleme saña helâl degilüm.” didi. İbn Sîrîn ol kimseye “Sen şadağa alursın lâkin şadağaya müsteḥaḳ degülsin.” didi. Ol kimse İbn Sîrîn’e “Baña böyle mi dirsın?” didi. İbn Sîrîn “Öyle dirüm isterseñ kaç aḳçedür ta’yîn ideyüm.” didi. Ol kimse “Kaç aḳçedür?” didi. İbn Sîrîn “Altı aḳçedür.” didi. Ol işte elümdedür. Artık şadağayı almayum diyü ol altı aḳçeyi gösterdi. İbn Sîrîn ḥazretlerine didiler ki “Bunı neden alduñ ve neden bildüñ?” didi ki “Serçe altı ‘uzuvdur ve düşde serçe ḥaḳ söyler. Ben saña helâl degilüm beni yeme didüğünden müsteḥaḳ olmadığı nesneye tenāvül eyledüğün bildüm ve altı ‘uzuv olduğundan aldığı altı dirhem olduğun bildüm.” Kezā fi *Kitābi’t-Ta’bîr li-İbn Ğannām*.(71a)

Örneklerde görüldüğü gibi Akhisarî’nin şerhine dahil ettiği rüyalar, sembollerin okunması ve yorumlanması noktasında içinden çıktığı toplumun yaşantısını ve hayata bakışını yansıtan çeşitli kültürel ve folklorik unsurlar barındırır. Dini literatürün sembol ve işaretleri okumadaki etkisi âyet ve hadislerle dayandırılan tabirlerde açıkça görülebilmektedir. Ayrıca Arap toplumunun eşya, bitki ve hayvanlara bakışı, uğurlu ve uğursuz kabul ettiği canlı ve cansız varlıklar rüya yorumlarında da kendine yer bulmuştur.

5.7.2.3. el-Havâs

Bir nesnede bulunup diğerlerinde bulunmayan şey anlamındaki “ḥāṣ” ve “ḥāṣṣa” kelimelerinin çoğulu olan “ḥavāṣ” varlıkların kendilerine has/tabii/gizli özelliklerini ifade eder. Bu gizli özelliklerden faydalanılarak kazanılan gizli ilimler de **ilm-i havâs** olarak adlandırılmıştır. İlm-i havâs; büyü, sihir, tılsım gibi alanlarla ilişkilendirilse de varlığın hakikatini öğrenme noktasında fizik, kimya, biyoloji gibi disiplinlerin gelişmesinde etkili olmuştur. Gelenekte canlı ve cansız tüm varlıkların, isimlerin, şehirlerin, yıldızların havâssı olduğu, tüm bu alanlarda müstakil eserler kaleme alındığı ve bu varlıkların özelliklerini araştırıp öğrenerek onlardan fayda görmeye odaklanıldığı görülmektedir.¹⁸⁸

Akhisarî de **el-Havâs** isimli bu bölümde hayvanların yaratılış itibariyle kendilerine has özellikleri ve bu özelliklerine dayanarak uygulanan hayvan kaynaklı ilaç ve tedavi yöntemlerine yer verir. Bu bölüm, **el-Emsâl** ve **et-Ta’bîr** gibi şerhin temel bölümlerindendir. Burada Akhisarî; haşere ısırıkları, bazı cilt hastalıkları, zulmet-i basar,

¹⁸⁸İlyas Çelebi, “Havas İlmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mart 2023).

saçkıran, mide-bağırsak rahatsızlıkları, uykusuzluk, kısırlık, sara, dimağı zinde tutmak, korku, nazar vb. bedensel ve ruhsal rahatsızlıklara tedavi olarak hayvanların çeşitli uzuv ve kısımlarının pişirme, yakma, tütsüleme, salamura gibi usullerle ilaç olarak kullanımından örnekler sunar. Birkaç yerde **el-Havâs** yerine **et-Tıb** başlığını kullandığı da olmuştur. Tedavi örneklerinden birkaçı aşağıdadır:

Ve cāmūs yağı milḥ-i zerʿānī ile karışdırup çığıd ve uyuz ve baras̄ üzre anuñla tılā olınsa cümlesini giderür. Ve **milḥ-i zerʿānī** feth-i zāl-i muʿceme ve sükün-ı rā ve medd-i elif ve kesr-i nūn ve yā ile ziyāde aḳ (A 219a) tuzdur ve zālʼdan sonra olan rāʼ-ı mühmelenūñ taḥrīki cāʼizdür.

el-Ḥavās: Karada olan kirpi ödiyle yonılmış kılūñ yerine tılā olınsa ebeden anda kıl bitmeye ve anuñla göze sürme olınsa göze ʿārız olan beyāzı gidere ve kibrit ile karışdırup anuñla behaḳ tılā olınsa gidere. Ve ödinden içilse cūzzām ve zaḥīr ve zūr ve sill marazlarına nāfiʿ ola. Ve gül yağıyla karışdırup şağırlık olan kulağa tāmzırsalar eskiden olan şağırlığı gidere, birkaç gün müdāvemet olunursa ve yağı ve kanı zeyt ile ʿavratlardan maʿkūd ve bağılu olan kimse mesh olınsa çözile. (A 229b)

el-Ḥavās: Bayḳuşı boğazlasañ bir gözi açuḳ ve bir gözi kapanuḳ kalur, açuḳ olanı yüzük kaşı altına koyup anı daḳan kimse uyumaya mādāmki üzerindedür. (A 238a)

el-Ḥavās: İmām Demīrī ʿAynuʼl-Ḥavās şāhibinden naḳl ider ki ʿaḳreb kaçan vezḡayı¹⁸⁹ görse fiʼl-hāl ölür ve sāʿatinde ḳurı olur. Ve ʿaḳrebi öldürüp bir eve dütsü eyleseler ʿaḳārib andan kaçır. Ve ʿaḳrebi zeyt yağıyla bişürüp anuñla ʿaḳreb şoḳduğı yer mesh olınsa derdi sākin olur. Ve ʿaḳreblerūñ külli, taşu dağıdur. (A 302b) Ve aydan üç gün ḳalduḳdan sonra bir ʿaḳrebi dutup bir ḳap içine koyup üzerine bir rıtl zeyt dökilse ve ḳabuñ başını sedd idüp zeyt içinde terk olunup ʿaḳrebūñ ḳuvvetini alıncaya dek tursa andan sonra ol yağı alup arḳa ve uyluḳ aḡrılarına mübtelā olan anuñla yaḡlansa nāfiʿ olup ḳuvvetlü eyleye. Ve marul toḡmını bāde ile içen kimse ʿaḳreb şoḳmasından emīn ola. Ve turb şuyı ʿaḳreb üzre tamlasa fiʼl-hāl helāk olur. Ve turb yiyen kimseyi ʿaḳreb şoḳsa zarar eylemeye.

el-Ḥavās: Ḥinzīr cigeri yenilse veyā bir kimseye içürseler aḡulu böcekler ve ḥuşūşan yılanlar ısırmalarına nāfiʿ ola. Ve cigerin ḳurudup rīḥ-i fālic ve ḳulıncı olana içürseler sāʿatinde ḳurtula. Ve kemüḡini yaḳup ve dögüp bevāsiri olan kimse anı içse bi-izniʼllāhi teʿālā bevāsīrdan berī ola. Ve ʿindeʼl-baʿz dögüp bevāsīr olduğı yere

¹⁸⁹ **Vezḡa** cemre vezni üzre kurbaḡa didükleri nesnedür, nitekim vezāḡa ve vezāḡ kurbaḡa olduğı gibi. Kezā fi-Niʿmetuʼllāh.

haşy olınsa şağ eyleye. Ve kemüğini hummā-yı rub‘ ı olan kimse üzerinde götürse ısıtması gide. (A 316a)

İlaç tariflerinin uygulanıp denenmiş olanlarını da “mücerrebdür” ifadesiyle belirtir.

Ve baş bitini kaçan bitlü baklanuñ deligine koyup hummā-yı rub‘ a mübtelā olana içürseler nāfi‘ dür ve mücerrebdür. Kezā (A 64a) fi’l-*Kāmūs*.

Ve ‘aķrebi döğüp ısırdığı yerüñ üzerine ursalar oñulda. Ve iki mişkāl habbu’l-utrucı yumuşak döğüp içen kimse yılan ve çıban ve ‘aķreb şokduķlarını şağ eyleye, ‘acīb ü mücerrebdür. Ve ‘aķreb şokduķı kimse zeytün ağacı yaprağını götürse ve üzerine aşıa fi’l-hāl oñulda. Kezā fi-*Hayāti’l-Hayevān* li’d-Demiri ve’l-*İhtiyārāt*. (A 302b)

Ve kırlanğuş başında bir taş vardır, anda niçe menāfi‘ vardır. Ve yuvasında olan balçığı alup şu ile ezüp içseler idrār-ı bevl eyleye, mücerrebdür. (A 306b)

Bir yerde müstakil olarak **Mücerreb** başlığıyla ilaç tarifi vermiştir.

Mücerreb: Büyük sineklerden dutup başların kesüp gevdeleriyle göz kabağında biten kılıñ yerin hakk eylese ve ammā pekce pekce hakk eylemek gerek ol kılı gidere aşlā bitmeye ‘acīb ü mücerrebdür. Kezā k̄ālē’d-Demiri fi-*Hayāti’l-Hayevān*. Ve dişi ağrı kimse üzre bir sinegi diri aşsalar ağrısı gide. Muḥammed bin Zekerıyyā-yı Kāzvinī ba‘z-ı kütüb-i Rūmiyyede böyle gördüğünü Demiri kitāb-ı mezbūrda yazar, va’llāhu te‘ālā a‘lem. (A 177a)

Yeri geldikçe sözü geçen hayvansal ürünlerin geleneksel tıptaki sıcak, soğuk, kuru, yaş gibi tabiat özelliklerinden bahsederek hangi mizaçtaki kişilere fayda sağlayıp hangilerine sağlamayacağına dair malumat da sunar.

eṭ-Ṭıbb: ‘Anberüñ ṭabī‘atı ikinci derecede ḥārr ve ol derecede kırıdır, pırlere nāfi‘ dür. Ve dimāğ ve ḥavāss ve yürece fā’ide ider ve cümle rūḥlarıñ cevherine kuvvet virür, a‘zā-yı re’siyyede ve şovuk mi‘deye nāfi‘ dür ve bağırsaklarda olan ğalīz māddele ve süddeye içmek ile veyā taşradan tılā ile fā’ide ider. Ve baş (A 279b) ve şakīķa ağrıları ki şovukdan ola ‘anberi buḥūr eylemek ile fā’ide eyleye ve şol yağlar ki ıssı ola merzengüş ve uķḥuvān yağı ki ‘anberi içine koyup ḥall ola ve anuñla sa‘uṭ olınsa pırlar dimāğında ola[n] ğalīz balgamı ve yelleri taḥlil eyleye. Ve eger bundan bir elma gibi şemmāme düzseler fālic u laķve ve kūzāz didükleri marāzlara nāfi‘ ola. Ve ‘anber k̄albe ve ḥavāssa ve dimāğa ‘aceb kuvvet virür ve rūḥı arturur ve şerbeti bir dāniķdür. Kezā fi’l-*İhtiyārāt* ve *Mınḥaci’l-Beyān*.

el-Ḥavās: Eti keklik (A 281a) etinden efḍal ü elṭafdur ve süglün etinden yābisrekdür ve menīyi ziyāde ider ve ṭabī‘atı bağlar ve cümle kuşların eti dört ayaklıların etlerinden yābis ve kurudur. *Kezā fi-Minhāci’l-Beyān*. Ve durrāc eti dimāğ u fehm ü menīyi ziyāde ider. Ve yağın eridüp kâzī yağıyla üç tamlacık ağırır kulak içine tırmırsalar ağrısı bi-izni’llāhi te‘ālā sākin ola. *Kezā fi-Ḥayāti’l-Ḥayevān*.

Yengecün eyüsi iri ve tatlu şularda olandur ve yengeç bārid ü raṭbdur, meslül olanlara eti nāfi‘dür, huşuşan merkeb südiyle ola. Ve yengeç küli şovukdan olan ayak yarasına ve yarıklarına ve kelef ü behaḳa eyüdü. Ve yengeci ‘akreb şoḳduğı yere yaḳu eyleseler nāfi‘ olur. Ve yimek ile daḫı ‘akreb şoḳmasına nāfi‘dür. (A 320a)

el-Ḥavās: Gögercine Fārsice kebüter dirler ve ṭabī‘atı Cālīnūs ḳavli üzre ıssıdur ve ziyāde raṭbdur. Ve eti bögrege eyüdü ve meniyyi ziyāde ider ve ḳanı fālic u laḳve ve ḥadar u istirḥā‘-i bedene nāfi‘dür. Ve der-iken iki yarup ‘akreb şoḳduğı üzre ursalar nāfi‘ ola. (A 326a)

el-Havās ya da **et-Tıb** başlığıyla verilen bu bölümdeki tarif ve uygulamalar içinde hurāfevārī malumatın çok fazla olduğu görülmektedir. Toplumsal hayattan çeşitli kesitlerin sunulduğu **el-Havās** bölümü, yüzyıllardır farklı coğrafyalarda değişik kültürler geliştirmiş olan insanoğlunun inanış ve yaşamlarına tanıklık edebileceğimiz pek çok folklorik malzeme barındırmaktadır. Örneklerde görülen nazardan sakınma, aşkı harekete geçirme, hırsızdan korunma, kişiyi bir nesneden soğutma, korkuya çare bulma, sihir bozma, kişiler arasında husumete sebep olma, dolunun zararlarından mahsulü koruma, cin görebilme ve cinlere hükmedebilme bunlardan sadece birkaçıdır:

el-Ḥavās: Ḳarḡanuñ minḳārı bir kimse üzre aşsalar göz degmekden şaklaya. Cigerin ḳurudup dögüp göze sürme çekseler ḡiṣā didükleri nesneyi gözden gidere. Ve ṭalağı bir kimse üzre aşsalar ‘aşkı harekete getüre. Ve ḳarḡa ḳanını bāde ile ḳarışdurup bir kimseye içürseler bāde vü ḥamr ve süci didükleri murdārı sevmez ola ve bir daḫı içmeye. Ve ḳanın ḳurudup anuñla bevāsīr ḥaşı olınsa bevāsīri oñulda bi-izni’llāhi te‘ālā. Ve ḳarḡanuñ başı ve yüregini bāde içine bıraḡup istediğı kimseye içürseler içen kimse ol içüren kimseye ‘azīm muḥabbet eyleye. Ve ḳarḡa ödiyle meshūr olan ve siḥre uğrayan kimse ṭılā olınsa siḥir bātıl ola. Ve ziblini öksürüklü olana aşāḳosalar nāfi‘ ola. Ve ḳara ḳarḡayı tüyi ile sirkeye bandurup ve ṭaldurup ve ḳıl anuñla ṭılā olınsa ḳılı ḳara eyleye. *Kezā fi-Ḥayāti’l-Ḥayevān*. (A 158a)

Qurduñ başı kaçan gögercin burcına aşılsa oña kedi ve ğayrı incidür hayvānāt yakın olmaya. Ve sağ gözini götüren kimesne uğrı ve yırtıcıdan ħavf itmeye. (A 211b)

Ve kanı fāre kanı ve şu ile ħarışdurup bir ev içine serpseler anda olanlaruñ arasında ħuşūmet vāki^c ola. Ve ödi ıssı iken içilse sâ^c atinde öldürür. Ve gelincik fāre ile bir evde defn olınsa yine ħuşūmet vāki^c ola. Ve zibli yaralar üzre ħonılrsa kanı keser. (A 331b)

Ve Demīrī, Ėazvīnī'den naql eylemişdür ki zıkr olınan kedinuñ ħarası ödini ve ħara tavuğ ödini ħurudup ve döğüp sürme ile göze sürme eyleyen kimseye cin görünür ve aña ħizmet eyleyeler ve mücerrebdür, diyü yazmışdur. Kezā fi-*Ėayāti'l-Ėayevān*. (A 339a)

el-Ėavās: Tolu didükleri nesne ki gökden yağar, kaçan bir yerde çok yağup zarar eylese bir ħaplubāğayı dutup arkası üzre ħonılup ayakları yuħaru ħonılrsa ki göge ħarşu düşse, ol yere tolu zarar eylemeye. Şāhibü'l-*Felāĥa* ve Ėazvīnī'den böyle naql iderler. Ve *Ėāmūs*'da daĥı böyle yazmışdur. (A 356a)

el-Ėavās: Cāĥız eydür: ' Arab cāhiliyet zamānında dirlerdi ki bir kimse üzre tavşan topuĝını aşsalar aña göz degmeye ve siĥir kār eylemeye. Zīrā cin tavşandan ħorħar, kaçar ħayız gördüĝiçün. Ve tavşanı biryān idüp dimāĝını yimek ħastalıĝdan gevdeye 'ārız olan irti^c aş ve ditremege nāfi^c ola. Ve kaçan dimāĝından iki ħabbe ağırı iki vuħiyye şıgır südiyle içilse içen kimse ebeden ağarmaya ve saç ve saħalı ağarmayup şöyle ħara saħallu ħala. (A 378b)

Eserden hareketle, hayvanların halk tıbbında ilaç olarak kullanımının ya da nazar, korku, hafakan, karabasan gibi duygu durum bozukluklarına karşı uygulanan tedavi yöntemlerinin hayvanların kendi yaratılışlarıyla ilişkilendirildiği ve insanın bir organındaki hastalığın bir hayvanın yine aynı organıyla tedavi edildiği görülebilmektedir.

...tavuğ dimāĝı 'aql u dimāĝı ziyāde ider. (A 122b)

' Arab atuñ dişi kaçan uşak üzre aşılrsa āsānlık ile dişi bite. (A 132b)

Bir kimse tūṭi dilini yise faşih ve sözde ceri ola. (A 204a)

Ve talaĝı olana kirpi talaĝını içürseler talaĝı gidere. (A 229b)

Ve (ħaplan) topuĝını bir kimse bileğine (A 278b) bağlayup yürise ebeden yorılmaya eger bir günde yigirmi fersaĥ yer yürürse de.

Zaman zaman meşhur hekimlerden nakledilen bilgi ve ilaç tariflerine de yer verilmiştir. Akhisarî, İbn Baytar'ın Müfredât'ı ve meşhur tıp kitabı İhtiyârât-ı Bedî'î'den naklederek İbn Zühr isimli hekimin tecrübe ettiği bir bilgiyi şu şekilde aktarır:

Kaṭā kemüginini yakup (A 359a) ve külini zeyt yağıyla kaynadup kel başa ve dā'u's-
ṣa' leb üzre sürseler kılı bitürür. İbn Zühr-nām hāzık mücerrebdür, dimişdür. Ve eti
'asîrû'l-hazm ve müvellid-i sevdâdur. Ve etinüñ harâret ve ıssılığı za'ifdür. Za'f-ı
ciger ve südde ve istiskāya mübtelâ olan kimseye be-gâyet nâfi'dür. Ve kaṭā kuşu ve
aña müşâbih olan eti kızıl olan kuşların eti sirke ile ıslâh olunur. *Müfredât-ı İbn
Baytar* ve *İhtiyârât-ı Bedî'î* de böyle yazmıştır.

Anadolulu meşhur hekim Diskorides'in (ö. 90) tavsiye ettiği tariflerden birkaçı da şöyledir:

(A 307a) Diskoridos eydür, kırlangucuñ evvelki yavrisını dutup alsalar ammâ ay
ziyâde olduğı vakit alalar ve karnın yarsalar karnında iki taş pâresi bulunur, biri yek
reng ve biri alaca reng olur, buzağı veyâ tağ koyunu veyâ tağ öküzü derisiyle maşrû
olan kolına veyâ boynına bağlasalar şar' zahmeti andan zâ'il ola. Ve kırlanguç
yimek göz nûrın arturur ve eger yakup külini göze çekseler göze kuvvet virür ve eger
bal ile çekseler dahı a'lâ olur. Ve eger tuzlayup ve kurudup andan iki dirhem içseler
hunâk marazına nâfi' ola.

el-Havâs başlıklı bu bölümlerde hayvanların yaratılışlarına has özellikleri ve bu özelliklerinin tedavi amacıyla kullanımına dair bilgiler sunulmaktadır. Bu bilgiler, çoğunluğunu çöl faunasının oluşturduğu 109 evcil ve vahşi hayvanın beslenme, üreme, yaşam şekilleri, insanlar ve diğer hayvanlarla irtibatlarını ihtiva eder. Deneme yanılma yoluyla her türlü hayvan organının ilaç niyetine kullanıldığı, hastalık vücudun hangi bölgesindeyse şifa olacak hayvanın yine aynı bölgesinin etkileri üzerinden bir tedavi geliştirildiği görülmektedir. Korkuyu engelleme, cesaret verme, uykusuzluğu giderme, nazara, hırsıza karşı korunma, psikolojik yapıyı güçlendirme gibi durumlarda ise hayvanların yaşam şekilleri, huyları ve alışkanlıklarına dayanılarak enerjilerine odaklanıldığı ve Arap toplumunun hayvanlara bakışı ile olumlu ve olumsuz özellikler atfetme adetleri üzerinden uygulamaların geliştiği tespit edilmiştir. Geleneksel tıpta yeri olan gıda olarak tüketilecek maddelerin kendi yapıları icabı sıcak, soğuk, kuru ve nemli olma durumlarının da beslenme ve şifa amaçlı kullanımda belirleyici olduğu görülmektedir.

5.7.2.4. el-Hüküm

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde hayvanlarla alakalı avlanma ve kesilme usulleri, yenilip tüketilme durumları, kurban mevzusu gibi farklı konularda bahisler yer almaktadır. İnsanları doğru ve sağlıklı olana teşvik etmek amacıyla temiz ve pis sayılan hayvanlar, yırtıcı kuşlar ile vahşi hayvanların etlerinin tüketimi gibi konularda da fikhî hükümler bulunur. Bu bölümde de hayvanların yenilmek, satılmak ya da yetiştirilmek suretiyle tüketilmesinin İslam dinindeki yeri belirtilmiştir. Mezhep imamlarının görüşlerine başvurularak şerhe konu ettiği hayvanın tüketiminden bahseden Abdülcelîl bin Yûsuf, bu bölümde verdiği bilgileri de kaynaklarıyla birlikte, sebep ve delillere dayandırarak okuyucuya sunar.

Metinden alıntılanan aşağıdaki kısımlar bu bölümün ele alınışına dair bazı fikirler vermektedir.

el-Hüküm: Tūṭī etin yimek ḥarāmdur ‘ale’l-eṣaḥ eti ḥabīṣ olduğün. Ve ba‘zılar helāl, dir. Zirā ṭayyibâtıdan yir ve zevāt-ı semūm ve zevāt-ı miḥlebden degül, ḫatlinde emr ü nehy vārid olmamışdur, dir. Ve Mütevellî üns ü āvāzı içün tūṭiyi isticār cā’izdür, dir. Ve İmām Beğavî āvāzıyla üns dutılанда tūṭī vü bülbul gibilerde iki vecih ḥikāye eyler. Kezā fi-*Ḥayātī’l-Ḥayevān* li’d-Demîrî eş-Şāfi‘î. (A 204a)

el-Hüküm: Ağaç ḫurdını yimek ḥarāmdur istiḫzār u istiḥbāsından ötüri. (A 213b)

el-Hüküm: Zıkr olınan *ervā* vü *urvıyyen*ün ekli helāldür. (A 219b)

el-Hüküm: Baykuşuñ her dürlüsi ḥarāmdur. (A 237b)

el-Hüküm: ‘Akḫrebi yimek ve şatmak ḥarāmdur ve ḫill u ḫaremde ḫatlı olunur. (A 302a)

el-Hüküm: Yılan balığı helāldür. İmām Beğavî “أَجَلٌ لَّكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ”¹⁹⁰ āyet-i kerîme tefsirinde cirrîṣ ki aña ḫayyetü’l-mā’ dirler ve yılan şeklindedür ve bi’l-ittifāk mübāḥdur, Ebū Bekr ve ‘Ömer ve ‘Osmān ve İbn ‘Ömer ve İbn ‘Abbās ve Zeyd bin Şābit ve Ebū Hüreyre raḫiya’llāhu ‘anhum ḫavilleri budur. Şüreyḥ ve Ḥasan ve ‘Aṭā ve Mālik mezhebi budur ve zāhir mezhebi-i Şāfi‘î dahı budur. Ve “Yılan balığı helāl midür?” diyü İbn ‘Abbās raḫiya’llāhu ‘anh ḫazretine su’āl eylediler. İbn ‘Abbās “Yılan balığı bir nesnedür ki Yehūdî anı ḥarām eyledi ve biz ḥarām eylemezüz.” diyü cevāb virdi. (A 317a)

¹⁹⁰“...deniz avı yapmak ... sizlere helal kılındı...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mâide 5/96.

el-Hüküm: Gögercin eti helâldür, zîrâ tayyibâtdandur ve yavru ve yumurda ve üns ve mekâtib için gögercin beslemek bilâ-kerâhetin câ'izdür. Ve ammâ gögercin ile oynamak ve anı uçurmak ve koşu ve segirdişmek için beslemek eşahh-ı kavilde mekrûhdur ve 'inde'l-ba'z mekrûh degüldür, zîrâ harb u kıtâl ve darb u ceng ü cidâlde nakl-i ahbâr u i' lām-ı âşâr için gögercine ihtiyâc vardır. (A 323b)

el-Hüküm: Ehlî ve vahşî kedi eti harâmdur, zîrâ sebu' dur. Ve Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem kedi etinden men' eylemişdür. (A 338a)

el-Hüküm: Şıgırcık kuşını yimek helâldür, zîrâ serçe kuşlarından bir cinsdür. (A 344a)

el-Hüküm: Kertenkele yimek harâmdur; zîrâ haşerât-ı arz dandur. (A 347a)

el-Hüküm: Bulduncın eti bi'l-icmâ' helâldür. (A 347b)

el-Hüküm: Keler didükleri cânveri yimek mekrûhdur, yinilmez, mübâh degüldür. Zîrâ 'Â 'işe radiya'llâhu 'anhâ eklinden hazret-i Resûl'e -şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem-su'âl eyledükde (A 370a) andan nehy eylemişdür. *Ḳudûrî* şârihi *Mevlânâ Zâhidî* de böyle yazar. Ve *Ken'z*'de ve *lâ yu'kelu'd-dabb* yazar ya' nî keler yinilmez. Muhaşşal, mezheb-i İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'de keler mekrûhdur, yinilmez ve kerâhatden murâd harâmdur, dimekdür. Ammâ Şâfi'î katında keler helâldür, yinilür.

el-Hüküm: Leylegi yimek câ'izdür ve lâkin müsteḥab degüldür; zîrâ halk arasında leylek (A 436b) ekl idene bir âfet irişür, dinilür. Andan şakınılur, fetâvâ-yı Bezzâziyye'de böyle dir. E'imme-i Şâfi'iyeden Şeyḥ Ebû Hâmid helâldür, turna gibi, didi. İmâm Gazzâlî daḥî helâl olmasını tercîh eyledi. Ve bir kavilde harâmdur. Beğavî harâm olmasını taşhîh eyledi ve ḥabâ'îş ü murdârları yedügiçün harâmdur, dimişdür.

el-Hüküm: Kaplan eti harâmdur; zîrâ yırtıcılardandur. Ve derisi debâğat ile pâk olur; zîrâ mezheb-i İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'de âdem ve ḥinzîr derisinden gayrı her kağı deri debâğat olınsa pâk olur. (A 464b)

Abdülcelîl bin Yûsuf, aşağıda detaylarıyla nakledilen ayı, doğan, tavşancıl, yer faresi ve kaplumbağa gibi farklı hayvanların yenilip yenilmemesi hususunda bilgiler verirken mezhep imamlarının yırtıcı kuşlar ve yabanî hayvanlar hakkındaki görüşlerini gerekçeleriyle birlikte vermeye çalışmıştır. Böylece **el-Hüküm** başlıklı kısımlar okuyucunun dinî hükümlerin sebeplerini anlayıp genel bilgiler edineceği bilgilendirici bölümlere dönüşmüştür.

Ayu yimek haramdır zîrâ sebu‘ u zû-nâbdur. İmâm Ahmed katında eger nâbı olmazsa ekli lâ-be’sdür; zîrâ eşyâda aşıl ibâhatdur, vücûd-ı mahrem hüd mütehaqqık degüldür. (A 113a)

el-Hüküm: Toğanuñ cemî‘ envâ‘ ını yimek haramdur; zîrâ hazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem yırtıcılardan zû-nâb olan hayvânı ve kuşlardan zû-mihleb olanı yimekten men‘ u nehy itdüğünü Müslim, Mihrân oğlu Meymûn’dan ve Meymûn İbn ‘Abbâs’dan rağıya’llâhu ‘anhumâ rivâyet ider. Ekşer-i ehl-i ‘ilm kavli bunun üzerindedür ve Mâlik ve Leyş ve Evzâ‘î ve Yahyâ bin Sa‘îd-nâm imâmlar kuşlaruñ hiçbiri haram olmaz, dirler ve âyât-ı mübiha ile ihticâc iderler ve İmâm Mâlik katında zû-mihleb olan kuşlar etini yimekten nehy-i Resûl vâkı‘ olduğu şâbit olmayup ibâhat-i aşliyye üzre kalmışdur. (A 270b)

el-Hüküm: Tavşancıl kuşını yimek haramdır zîrâ zû-mihlebdür, kuşlardan zû-mihleb olan haramdır. (A 286b)

el-Hüküm: *Veda‘* ve *yerbû‘* ve yer fâresi İmâm-ı A‘zam ve Hümâm-ı Ekrem Ebû Hanîfe rahmetu’llâhi ‘aleyh yanında haramdır, ekli câ’iz degüldür; zîrâ haşerâtındur. Ve İmâm Şâfi‘î rahimehu’llâh katında ekli helâldür; zîrâ ‘Arab anı pâk görür, dir. (A 243b)

el-Hüküm: Kaplubaga eti haramdır İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe rahmetu’llâhi ‘aleyh mezhebinde, zîrâ kaplubaga haşerât-ı habâ’ışdendür, hattâ mahrem olan kimseye anı öldürmekden bir nesne lâzım gelmez. E’imme-i Şâfi‘iyyeden İmâm Begavî helâl olmasında iki vecih hikâye eylemişdür. Ve İmâm Râfi‘î haram olmasını taşhîh eylemişdür, zîrâ habîşdür ve tabî‘at anı habîş görür ekşeriyâ yidügi yılan olduğuçün. Ve İbn Harem-nâm kimse ki Şâfi‘îdür, kaplubaganuñ deryâda ve karada olanı helâldür, (A 356a) yumurdası dağı helâldür; zîrâ Hağ sübhânehu ve te‘âlâ “كُلُوا مِمَّا”¹⁹¹ ve bir âyetde “وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ”¹⁹² demişdür ve kaplubaganuñ haram olduğunu tafşîl eylememişdür, eyle olsa helâldür, didi.

Şerhte, konu edilen hayvanlarla ve çeşitli varlıklarla doğrudan ilişkili kelime ve kavramlar üzerinden hareket edilmiş olsa da genel malumatlar verildiği de olmuştur. Bu durum şârihin detaycı ve hiçbir ayrıntıyı kaçırmak istemeyen tavrının bir başka

¹⁹¹“... Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin!...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/168.

¹⁹²“... size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, En‘âm 6/119.

yansımasıdır. “Zürâfa” kelimesinin şerhindeki bir nesnenin helalliği ya da haramlığının kendinden olup olmadığı mevzusunun ele alındığı bölüm bunun örneklerinden biridir:

el-Hüküm: *Kitābu’l-Eşbāh ve’n-Nezā’ir* ki Zeyn bin Nüceym el-Ḥanefî mü’ellefâtındandır. Ve toktuz yüz altmış (A 343a) sekiz târîhinde te’lîf ve târîh-i mezbûr evâhîrinde taşnîf olunmuşdur. Anda yazar ki eşyâda aşl olan ibâḥadur, ḥattâ ḥazr u ḥarām olduğına delîl delâlet idinceye dek. Bu, İmām Şâfi‘î rahmetu’llâhi ‘aleyh mezhebidür. Veyâ eşyâda aşl olan tahrîmdür tâ mübâḥ olduğına delîl delâlet idinceye dek. E’imme-i Şâfi‘iyye bunu İmām-ı A‘zam ve Hümâm-ı Ekrem İmām Ebû Ḥanîfe rahmetu’llâhi ‘aleyh ḥazretine nisbet eylediler. Ve *Şerḥ-i Menâr*’dan naql ider ki eşyâ aşılâ ibâḥat üzredür ba‘z-ı Ḥanefiyye katında, Kerḥî ol ba‘z-ı Ḥanefiyyedendür ve ba‘z-ı aşḥâb-ı ḥadîs eşyâda aşıl ḥazrdur, didiler ve *Hidāye*’den naql idüp eşyâda aşıl ibâḥatdûr, diyü yazdukdan soñra bu ihtilāfuñ eñeri meskûtun ‘anhda zâhir olur. Ve bu kâ‘ide üzre ḥâlî müşkil olan nesne müteḥarric u müteferri‘ olur. Anlardan biri budur ki emri müşkil olan ḥayvân ve adı bellü olmayan nebât ve otdur. Ve biri; birine mübâḥ mıdır veyâ memlûk midür ma‘lûm olmasa ve biri; bir kimsenüñ bir burcına bir gögercin girse ol gögercin mübâḥ mıdır veyâ kimsenüñ mülki midür bellü olmasa ve biri; zürâfa mes’elesidür. İmdi zıkr olınanlarda mezhep-i İmām Şâfi‘î ki eşyâda aşıl ibâḥatdûr, dimişdür; ḥelâl olmaqdur. Ve İmām Şâfi‘î (A 343b) imâmları katında kavî-i muḥtâr zürâfanuñ ekli ḥelâl olmaqdur. Ve Şeyḥ Celâle’d-dîn es-Suyûtî eydür ki zerâfe mes’elesini e’imme-i Mâlikiyye vü Ḥanefiyyeden bir kimse zıkr eylememişdür ve kâ‘idelerinüñ muḳtezâsı ḥelâl olmaqdur. *Eşbāh ve Nezā’ir* kitâbında yazduğı budur. Ve İmām Demîrî ki Şâfi‘iyyü’l-mezhebdür, *Ḥayātü’l-Ḥayevân*-nâm kitâbında zerâfe ḥükminde iki kavîl vardur: Biri ḥarām olmaqdur, şâhib-i Tenbih ve Nevevî bilâ-ḥilâf ḥarâmdur, dimişlerdür. Ve Ḥanâbileden Kâdî Ebu’l-Ḥattâb daḥı ḥarām olduğına ḥükm eylemişdür. Ve biri ḥelâl olmaqdur, Şeyḥ Taḳıyyü’d-dîn bin Ebi’d-Dem el-Ḥamevî ve Kâdî Hüseyin ve İmām Begavî kavîlleri budur, dimişdür.

Bu bölüm insanoğlunun dinin yönlendiriciliğinde çevresi ve hayvanlara yaklaşım konusunda nasıl tavır takınacağına dair örnek teşkil etmektedir.

5.7.2.5. Fâ’ide

Fâ’ide bölümü, Abdülcelîl bin Yûsuf’un bir bilginin önemine vurgu yapmak ya da bilinmesinin iyi olacağına dikkat çekmek amacıyla oluşturduğu bölümdür. “Der-beyân-ı Sebeb-i Te’lîf” bölümünde Sükker-i Sâfi isimli manzum sözlüğünden bahsederken

Nazm:

Getürmüşdüm ben anda çok fevâ'id

Niçe dürlü ğarâ'ib hem 'avâ'id (A 14b)

beytinin şerhinde “fâ'ide “ve çoğulu olan “fevâ'id” kelimelerini şöyle açıklar:

Şerh:

Fevâ'id fâ'ide cem'idür ve fâ'ide 'ilimden veyâ mâldan istifade olunan nesnedür. Bunda 'ilimden istifade olunan murâddur. Ve fâ'ide vâvî ve yâ'î olmak câ'izdür. Ve fâ'ide ba' zılar kıtında fe'edtuhtan me'ğūzedür. Kaçan fu'âd ve kıalbe işâbet olınsa fe'edtuhtu dinilür. Vech-i tesmiye fâ'ide nefisde mü'eşşiredür, fu'âda ve kıalbe işâbet eyleyen nesnenüñ te'siri gibi. Kezâ fi'l-Le'âlî'id-Dürriyye Şerhi'l-Ecrūmiyye. (A 14b)

Buna “göre ilim ve mal bakımından kendisinden istifade edilen şey” anlamına gelen “fâ'ide”, bir bölüm olarak şerhte de diğer bölümlerin muhtevasına dahil edilebilecek, ancak ilgili yerde hemen dikkat çekilmesi, bildirilmesi uygun görülen anekdotlar halinde yer almıştır. Bu anekdotlar, farklı içerikteki faydalı bilgilerin (ilaç tarifi, tılsım, dua, şiir, yemek tarifi vb.) konu ayrımı yapılmadan bir araya getirildiği defterler olarak gelenekte yer alan fevâid mecmualarını da hatırlatır.¹⁹³ Bu bölümlerde bir kelimenin okunuş, anlam ve isim verilmiş sebeplerinin açıklandığı, bir rivayet ya da din büyüklerinin kıssalarının anlatıldığı, bir ilaç ya da tılsım tarifinin, bir kişi hakkında malumatların verildiği görülebilmektedir.

Fâ'ide: Ebū Bekr eş-Şiddîk yüzüğüñ yazusu “Nu'ime'l-kâdiru'llāh” ve bir rivâyetde “‘ Abdun zelil li-Rabbin celil” idi. Ve ‘ Ömer’üñ -rađiya'llāhu ‘ an- yüzüğü naqşı “Kefâ bi'l-mevti vâ' ızan yâ ‘ Ömer” idi ve ‘ Oşmān’uñ -rađiya'llāhu ‘ an- “Le-taşbirenne ev le-tendemenne” idi. (A 12a) Ve ‘ Alî’nüñ -rađiya'llahu ‘ an- “El-mülkü li'llāh” idi. Ve İmām Ebū Hānife’nüñ -rahmetu'llāhi ‘ aleyh- “Kuli'l-ħaqq ve illā fe'skut” ve İmām Muħammed’üñ “Men şabera zafera” ve Ebū Yūsuf’uñ “Men ‘ amile bi-re'yih fekad nedime” idi. Rahmetu'llāhi ‘ aleyhim ecma' in. Şāriħ-i Viķāye Kūhistāni Viķāye şerħinde böyle yazmışdır.

¹⁹³Bir fevaaid mecmuası örneği olarak bk. Kezban Paksoy, *Mecmu'a-i Fevâid Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2254 (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

Fā'ide: Kerb gam ma'nāsınadır ve guşşaya gamm tesmiye olunmak kalbi kapladığıçün ve yüregi örttüğüçündür. Nitekim buluda gamāme dinilmek gök yüzini örttüğüçündür, zīrā gamm aşılarda örtmekdür tağtiye vü setr ma'nāsına. Zükāma zamm-ıla gumām ve mezkūma mağmūm dinilmek bundandır. (A 155a)

Fā'ide: Muḥammed bin Süfyān *Ferezdağ* uñ ecdādından biridür ki zamān-ı Cāhiliyyet'de ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden evvel üç kimseye Muḥammed diyü ad konılmış idi. Anlar Muḥammed bin Süfyān bin Mucāşī' dūr ki *Ferezdağ* ceddidir ve Muḥammed bin Ahiha bin el-Ḥallāc'dur ki 'Abdu'l-Muṭṭalib ile ana bir kardaşdur ve Muḥammed bin Ḥamdān bin Rebī'a'dur. Ve bu zikr olunan üç kimseye Muḥammed diyü ad konılmasına sebep bunların babaları ba'z-ı pādīşāhlara vardılar ve ol pādīşāh yanında ilerü gelen kitābdan 'ilm var-ıdı ve ol pādīşāh bunlara ḥaber virdi ki Muḥammed adlu bir peygamber gelse gerekdür ve bunlar 'avratlarını ḥāmil ve yüklü alıkoşlar idi, her biri and içdi ki eger 'avratlarından erkek toğarsa adların Muḥammed koyalar. Evlerine geldiler ve 'avratlarından erkek toğdukdā adların Muḥammed kōdılar. Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden evvel bu üçden ḡayrı Muḥammed adlu yoğ-ıdı ve ammā Aḥmed diyü Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden evvel kimseye ad konılmamışdur. (A 202a)

Fā'ide: *A'māhu'llāhu ke-mā a'mā ervā* daḡı darb-ı meşeldür. Bunda Ervā bir 'avrat adıdır, babasının adı Ebū Ūveys'dür. *Ervā* feth-i elif ve sükūn-ı rā'-i mūhmele ve feth-i vāv iledür. Ve *Ūveys* zamm-ı elif ve feth-i vāv ve sükūn-ı yā'-i ḡuṭṭi ve sīn-i mūhmele iledür. Zikr olunan ḡātūn 'aşere-i mübeşşereden olan Sa'īd bin Zeyd'den bir pāre yer da'vā eyledi ve ḡuşūmet eyledi ve "Benüm ḡaḡkūm aldı." diyü şekvā eyledi ve vālī-i Medīne-i Mūnevvere Mervān bin el-Ḥaḡem-nām ḡākime feryād u fiḡān eyledi. Sa'īd bin Zeyd "Ben Ervā'nun yerini nice ḡulm ile alurum, ḡāl bu ki Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden sellemden ' مَنْ ظَلَمَ قَيْدَ شَيْبَرٍ مِنَ الْأَرْضِ، ' ḡadīşini işitmişüm." diyüp ol yerden Sa'īd fāriḡ olup Ervā ḡabt eyledi. Ve aña bed-du'ā idüp "Yā Rabbi! Eger Ervā yalan ise anı kōr eyle ve ḡabrini ḡuyusı içinde kıl." didi. Sa'īd müstecābü'd-da' ve olmaḡla ma'rūf ve du'āsı redd olunmaḡla mevşūf idi. Ervā a'mā ve kōr oldu ve bir seyl gelüp Ervā yerinün sınırın (A 221a) açdı. Ve Sa'īd bin Zeyd aña ḡulm itmedüḡi 'ayān oldu. Ve Ervā kōr olup dīvārları eliyle isteyüp gezerdi. Ve "Sa'īd'ün bed-du'āsına uğradum." dir idi.

¹⁹⁴"Her kim ki bir karış topraḡa haksız yere sahip olursa, o yerin yedi katı kadar topraḡı haczetmiş demektir." Muhammed b. İsmail el-Buhārī, *el-Cāmiu's-saḡih*, 3/130.

Ve rivāyet olunur ki “Hayır du‘ā eyle.” diyü Sa‘îd’e söyler. Sa‘îd “Haḳ sübhānehu ve te‘ālā bâña bir nesneyi vire anı redd eylemem.” didi ve aña hayır du‘ā itmedi. Ervā bu hāl üzre iken bir gün yürürken kuyuya düşer, ölür ve Sa‘îd’ün du‘ası müstecāb idüğü meşhūr iken eşher olur. Ve ehl-i Medīne biri birine bed-du‘ā eyleseler a‘māhu’llāhu kemā a‘ma’ervā dir oldılar. Ma‘nāsı Haḳ sübhānehu ve te‘ālā anı kör eyleye Ervā’yı kör eylediği gibi, demek olur. Andan sonra ba‘ż-ı cühelā a‘māhu’llāhu kemā a‘ma’l-ervā diyüp zıkr olınan taḡ keçisini murād eylediler ve lākin ziyāde ḥaṭā eylediler. Zīrā ol hayvānı kendüler gibi pek kör şandılar ve haḳ budur ki bed-du‘āda murād olınan Ervā zıkr olınan ḥātūn ola.

Şārih, birkaç fā’ideyi art arda vermek gerektiğinde **Fā’idetü Uhrā** diyerek sıralar.

Fā’ide: Ebū Sa‘îd el-Ḥanefī eydür: Haḳ sübhānehu ḡazāya giden atlara ḳasem eyledi, ḡayrı hayvānāta ḳasem eylememişdür. ḡazāya giden atda bu ḳadar faẓīlet olunca ol ata binen kimesnenün faẓīlet ve ululıḡın Haḳ’dan ḡayrı kimse bilmez.

Fā’idetü Uhrā: Atun ululıḡına bir delīl daḡı budur ki bir kimse ata binüp ḡazāya gitse ve yanınca biñ ḳatır ve biñ eşek ve biñ deve olsa ḳatıra ve eşege ve deveye ḡanīmetden pāy virilmez ammā ata şāḥibine virilen pāy gibi bir pāy virilür. (A 138b)

Fā’ideler arasında önem derecesi gözetmek gerektiğinde **Fā’ide-i Mühimme** şeklinde belirtildiği de olmuştur.

Fā’ide-i Mühimme: Ḥazret-i Resūl’ün -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- on atı var idi, adları budur ki zıkr olunur: **Sekb** yevm-i Uḡud ve ḡazā-yı Uḡud’da bunun üzerinde ceng eylemişdür. Ağarr u muḥaccel ve ṭalku’l-yemīn idi ve bunun üzerinde ḳoşı eyleyüp geçdüke Ḥazret sevinmişdür. Ve **Mürteciz** ve **Lizāz** ve **Laḥīf** ve **Verd** ve **Mendūb** ve **Zarīb** ve **Mülāviḥ** ve **Sebhā**’dür ki tüccār-ı Yemen’den satın alup üzerinde üç def’a yarış eyleyüp üçinde de geçmişdür. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem yüzünü şıḡayup *mā ente illā baḥr* diyü ḥiṭāb eylemişdür. Ve biri **Ṭirf**’dür. Cümle on at oldı Ebu’l-Fetḥ Muḥammed bin Muḥammed bin Muḥammed bin Aḥmed bin Seyyidü’n-nās el-Ya‘merī *Nūru’l-‘Uyūn*-nām kitābında böyle yazar. (A 145b)

Fā’ide bölümü zaman zaman ek bilgi verilen bir kısım olarak kullanılmıştır. Örneḡin, İbn Sīrīn’den verilen bir rüya tabirininin sonunda bu başlık altında İbn Sīrīn’in vefatıyla alakalı bilgi paylaşılır.

Fâ'ide: İbn Sîrîn bezzâz idi ve hâzret-i Resûl'üñ -şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem- hizmetkârı Enes bin Mâlik kulu ve müşteri kölesiydi. Ve Enes rağiya'llâhu 'anh İbn Sîrîn ğasl eylesini ve namâzın kılmasını vaşiiyet eylemiş-idi. Enes vefâtında İbn Sîrîn mahbûs idi, destûr ile zindândan çıkardılar ve Enes'i yuyup ve kefenleyüp namâzını kılup zindâna gitdi ve ehline ve evine varmadı. Ve bir gün şabâh yimeğini yerken bir 'avrat İbn Sîrîn'e gelüp “Düşde ay, ülker içine girerken gördüm ve bir kimse ardumdan var İbn Sîrîn'e ve düşüñi hikâye eyle aña, diyü çağırdı.” didi. İbn Sîrîn bu düşi işidüp beñzi bozuldı ve kılup elini bögrine urup bögrini ve karnını dutdı. Kız karnındaşı İbn Sîrîn'e “Senüñ hâlüñ nedür ve saña ne oldı?” didi. İbn Sîrîn “İşbu 'avrat yedi günden soñra beni meyyit za' m ider ve yedi günden soñra beni ölür zann ider.” didi. Ve yedi günden soñra İbn Sîrîn dünyâdan intikâl eyledi. Ve Hasan-ı Başrî'den soñra yüz gün sağ olup yüz on târihinde İbn Sîrîn vefât eylemişdür. Raĥmetullâhi 'aleyhi raĥmeten vâsi'aten. (A 327b)

Yukarıda verilen örneklerden hareketle söylenebilir ki Akhisarî, bilinmesinin iyi olacağını düşündüğü her türlü bilgiyi **Fâ'ide** başlığıyla vererek okuyucunun konuya odaklanmasını arttırmayı hedeflemiş ve çok farklı içerikteki bu bilgilerle şerhini zenginleştirmiştir.

5.7.2.6. Su'âl/Mes'ele-el-Cevâb

Abdülcelîl bin Yûsuf şerhinde bazı konuları soru-cevap şeklinde vermiştir. Bunların bir kısmı faydalandığı eserlerdeki bir mevzuyla alakalı belirsiz durumlar, bir kısmı da okuyucunun aklına gelebileceğini düşündüğü muhtemel sorulardır. **Su'âl** ve **Cevâb** başlıklarıyla verilen bu bölümleri genellikle “eger sen dirseñ ki, eger su'âl olunursa” diye sorulan sorular ve “ben dirüm ki, biz cevâb virürüz ki” şeklindeki cevaplar oluşturur.

Soru biçiminde sunulup cevap veren bir üslupla açıklaması yapılan bu kısımlar her zaman müstakil bir bölüm teşkil etmemektedir. Ancak sayılarının azımsanmayacak kadar çok oluşu, soru-cevapların bölümler içinde bir alt bölüm olarak değerlendirilebileceğini ve şârih Abdülcelîl bin Yûsuf'un şerh tekniklerinden biri olduğunu da düşündürmektedir.

Nüshalarda **Su'âl** ve **Cevâb** başlıklarının olmadığı yerlerde soru cümlelerindeki ilk kelimelere -kırmızı mürekkeple yazılmak suretiyle- dikkat çekilmesi anlatılan mevzunun ayrıntılarının ve alt başlıklarının okuyucu tarafından kolayca fark edilmesini sağlayarak ilgili bahsin muhtevasının bir bakışta anlaşılacak şekilde düzenlenmesine fırsat tanımıştır. Buradan hareketle, elimizdeki -biri tam, biri eksik- iki nüshanın da şerh metninin

titizliğine uygun fizikî özellikler gösterdiğini, eserin içerik ve üslubuna uygun bir şekli düzen ve kompozisyon içinde hazırlandığını söyleyebiliriz.

Kalıplaşmış belli ifadelerle yapılmış su'âl ve cevâb bölümlerine dair birkaç örnek şöyledir:

Eger sen dirseñ ki niçe umûrı ben görürüm ki anda “bi’smi’llâh” ile ibtidâ olunur yine tamâm olmaz ve niçe nesneleri görürüm ki “bi’smi’llâh” ile ibtidâ olunmaz, ma‘a-hâzâ tamâm olur; eyle olsa hadîş-i şerîf-i vâcibü’t-teşrîfden murâd ne olur? Ben dirüm ki hadîş-i şerîfden murâd, şer‘ an mu‘teber olmamağdur. Ya‘nî bir emirde ki anda ismu’llâh ile ibtidâ olunmaya ol emr şer‘-i şerîfde mu‘teber degüldür eger tamâm olursa da. Zîrâ anda yümn ü mübâreklik olmaz. Mevlânâ Muhyî’d-dîn el-Kâfiyeci *Ḳavâ'idü'l-İ'râb şerhinde* işbu su'âl ve cevâbı böyle yazmışdur, rahmetu'llâhi ‘aleyh. (A 7b)

Su'âl: Eger dinilürse ki Müslimânlar niçe zî-şeref ve zî-ḥatar işlere başlarlar ve evvelinde “bi’smi’llâh” dirler; ammâ “el-ḥamdu li’llâh” dimezler, anlar hadîş-i taḥmîde imtişâl eylemiş olmazlar. Biz **cevâb** virirüz ki “bi’smi’llâh” dinilmek Hâḳ te‘âlâ ḥazretini şîfât-ı cemîle ile aḥmağdur. Bir Müslim kaçan “bi’smi’llâh” dise güyâ kim bi’smi’z-zâti el-vâcibü'l-vücûd el-müstecmi‘ bi’s-şîfâti'l-cemîle dimişdür. Bu ḥod ḥamddur; zîrâ ḥamd huve'l-vaşfi bi'l-cemîl (B 5a) ‘alâ-cihetihi’t-ta‘zîm ve’t-tebcîldür. (A 8a) “Bi’smi’llâh” dinilmek hemân ḥamddur. Eyle olsa hadîş besmele ve ḥamdele ile imtişâl olınmış olur. Kezâ fi-*Hâşiyeti Mevlânâ Ḳara Kemâl ‘alâ-Hâşiyeti'l-Hayâlî ‘alâ-Şerhi'l-Aḳâ'id* ve *Şerhu Muḳaddimetit-Taşrîf* li-Mevlânâ Yûsuf el-Ḳayseriyyî rahmetu'llâhi ‘aleyhim rahmeten vâsi‘aten.

Su'âl: Eger sen dirseñ ki min-ḥayşî'l-luğa *rahmân* ve *rahîm* ma‘naları nedür?

Ben **cevâb** virüp dirüm ki bunlar *rahîme yerḥamu rahmetenden* müştaklardur ve *rahmet* te‘atṭuf ve ḥanv ve meyl eylemek ve egilmekdür ve uşak yatağı olan ana ḳarnındaki yatağa ve eve *rahm* dinilmege sebep içinde olan üzerine in‘iṭâf ve meyli olduğıçündür. (A 29b)

Birden fazla cevabın olduğu örneklere de rastlamak mümkündür. Örneğin şârih, “bismillâh” ve “elḥamdülillâh” ile başlamanın faziletlerinden ve konuyla alakalı hadislerden bahsedilen bölümde “Buña birkaç vecihle **cevâb** virilür.” diyerek cevâb-ı evvel, cevâb-ı sâni ve cevâb-ı sâlis şeklinde sıralayarak cevaplandırmayı uygun görmüştür.

Elzem feth-i elif ve sükûn-ı lām ile ziyāde lâzım olan ma‘nâsınadır. Eger su‘âl olunursa ki “bi’smi’llāh” ve “el-ḥamdu li’llāh” ile ibtidā müşkildür; zîrâ “bi’smi’llāh” ile ibtidā olunursa “el-ḥamdu li’llāh” ile ibtidā fevt olur ve “el-ḥamdu li’llāh” ile ibtidā olunursa “bi’smi’llāh” ile ibtidā fevt olur, her kaçığı evvel zıkr olınsa anuñla ibtidā olunmuş olur sonra zıkr olunan ikinci olur, anuñla ibtidā olunmuş olmaz, vârid olan iki ḥadîş arasında te‘ârûz ve ḥadîşeyn-i şerîfeyn mâ-beynlerinde tenâküz olmaz mı? Buña birkaç vecihle **cevâb** virilür.

Cevâb-ı evvel budur ki ibtidâdan murâd ibtidâ’-i ‘örfî ve mümteddür. İbtidâ’-i ‘örfî ve mümted oldur ki maḳşûd ve murâd olunan nesneye şürû‘ olunmazdan evvel bir şey‘ zıkr olınsa meşelâ bir kimse ‘ilm-i şarf veyâ ‘ilm-i naḥve müte‘allık bir kitâb taşnîf ve bir risâle taḥrîr ü te‘lif murâd eylese ol kitâb ve risâlede murâdı ve taḥrîrden maḳşûdı şarf u naḥvüñ kavâ‘idini beyân ve anlaruñ fevâ‘idini ‘ayândur. (A 8b) Fevâ‘id ü kavâ‘idden evvel her nesne ki zıkr olına ibtidâ’-i örfîde dâhıldür gerek “bi’smi’llāh” zıkr olınsun ve gerek “el-ḥamdu li’llāh” dinilsün. Nitekim efḍalü’l-müte’ahḥirîn ve seyyidü’l-muḥaḳḳıkîn Seyyid Şerîf-i Cürċânî ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Ġanî *Ta‘rifātu’l-‘Ulûm-nâm* kitâb-ı hümâmında *el-ibtidâ’u’l-‘örfiyyu yuṭlaḳu ‘ale’s-şey‘i’llezî yaḳa‘u ḳable’l-maḳşûdı feyetenâvelu’l-ḥamdele ba‘de’l-besmeleti* demişdür.

Ve **cevâb-ı şânî** budur ki ibtidâ’ iki dürlüdür. Biri ibtidâ’-i ḥaḳîkî ve biri ibtidâ’-i izâfîdür. Besmele ile olan ibtidâ’ ibtidâ’-i ḥaḳîkîye maḥmûl ve ḥamdele ile olan ibtidâ’ ibtidâ’-i izâfîye maḥmûl olmak üzere ḥadîşeyn-i şerîfeyn ile ma‘mûldür.

Ve **cevâb-ı şâlis** budur ki işbu iki ḥadîş-i şerîf-i vâcibu’l-‘amel ve t-teşrifde murâd olan ibtidâ’-i ḥaḳîkîdür. Ve lâkin “bi’smi’llāh” ve “bi’l-ḥamdi li’llāh” ‘ibâretlerinde vâkı‘ olan bâ isti‘ânet içündür. Ma‘nâ-yı ḥadîşeyn “Her emr-i zî-ḥâl ü zî-şeref ki anda ismu’llāh ve ḥamdu’llāh isti‘âneti ile ibtidâ vâkı‘ olmaya, ol emr ebter ü eczem ve muḥâref ü nâ-mübârekdür, mübârek olmaz aşlâ ve meymûn olmaz cidden.” dimekdür. Eyle olsa besmele ile isti‘ânet ḥamdele ile isti‘âneti münâfî degüldür. *Kezâ fî-Şerḥi Muḳaddimeti’t-Taşrifli*-Mevlânâ Yûsuf el-Ḳayşerî ‘aleyhi (B 5b) ve ‘alâ-cemî‘i’l-Müslimîn rahmetu’llāhi’l-Bārî.

Bazen soru-cevap bölümünde, tarihte yaşamış kişilere dair rivayetler, menkıbe ve kıssalardaki diyaloglardan alıntılar da yer alır. Şârihin attan bahsettiği kısımda Şeyhülislâm Takiyyüddîn es-Subkî’ye sorulan soruları ve Şeyhülislâm’ın cevaplarını naklettiği 2 varaklık bölüm bu duruma örnektir:

Mes'ele: At Âdem 'aleyhi's-selâmdan evvel mi halk olunmuşdur yohsa sonra mı halk olunmuşdur ve atın erkegi dışından evvel mi halk olunmuşdur yohsa sonra mı ve 'Arab atları berâzinden evvel mi yaratılmışdur yohsa sonra mı diyü Şeyhü'l-İslâm Taqiyyü'd-dîn es-Subkî'ye su'âl iderler. Ve “Hadîş u eşer ve ahbâr-ı siyerden buña delâlet ider nesne vârid oldı mı?” dirler.

el-Cevâb: At Âdem'den iki gün evvel veyâ iki gün kadar evvel yaratılmış olmasın ve erkek at dişi atdan evvel ve 'Arabiyyât berâzinden evvel yaratılmış olmasın ihtiyâr iderüz. Evvelen at Âdem'den evvel halk olunmuşdur didüğümüze birkaç âyât-ı beyyinât delâletiyledür. Biri “خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا”¹⁹⁵ âyetidür yer ve yerde olanın cümlesi Âdem ve zürriyyetine ta'zîm u ikrâmen halk olunmuşdur. Kemâl-i ikrâm ve nihâyet-i a'zâm budur ki yer ve yerde olan eşyanın cümlesi Âdem'den evvel mevcûd ola. Nitekim bir ulu kimse gelmelü olsa aña lâzım olan nesneleri kudûmından evvel hâzır kılınur. İmdi yer ve arz ve mâ-fihânın yaratılması muqaddem olup Âdem'ün yaratılması mu'ahhar olur; zirâ Âdem ve zürriyyeti eşref-i halkıdır ve hâzret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem eşref-i cemî' -i halk olmanın âhiren halk olunmuşdur. Zirâ kemâl-i vücûd anuñladur, Âdem'den gayrı eger cemâd ve eger hayvândur, Âdem için tehiyye olunmuşdur. Hayvân cemâddan eşref olmanın cemâdât evvel halk (A 143a) olunmuşdur; nitekim hadîş-i şerîfde vâki' olmuştur ki Hâk te'âlâ türbeyi sebt günü ve cibâl ve tağları ehad günü ve şeceri işneyn günü ve mekrûhı şalı günü ve nûrî erba'a günü halk eylemişdür ve yerde beşş-i devâb hamîs gündür diyü taşrih olunmuşdur. Eyle olsa at cemâddan eşrefdür ve Âdem atdan eşrefdür iktizâ eyledi ki Âdem'den evvel at ve sonra Âdem halk olunmuş ola. (...) Taqiyyü'd-dîn Subkî hâzretine zikr olunan su'âlleri su'âl itdüklerinde vech-i meşrûh üzere her birine cevâb vermişdür. *Hayâtü'l-Hayevân* şahibi İmâm Demîrî yazmanın terceme olunup burada tahrîr ü naql olunmuşdur fâ'ideden hâlî degüldür va'llâhu a'lem. (A 144b)

Akhisarî, mevzunun çok uzadığı durumlarda özetleme ihtiyacı görüp “muhaşşal cevâb budur” diye mevzuyu açıklığa kavuşturur. “Rahmân” ve “Rahîm”in soru ve cevap formu içinde mânâlarının verildiği kısımda bu uygulamayı görmekteyiz.

Ve **muhaşşal cevâb** budur ki bu maqûle esmâ-yı Bârî'ye ıtlâkı mecâz-ı mürseldür. İtlâkı ismi's-sebeb 'ale'l-müsebbeb kabîlindendir. Zirâ bu maqûle keyfiyyât-ı infî'âliyye ol ef'âle ki gâyatıdır esbâb u mebâdıdır rahmet ve rikât gibi ki ihsân ve

¹⁹⁵“...yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara 2/29.

tefađđule sebebdür. Kezâ fi-*Hâşiyeti'l-Kâđî* li-Şeyhzâde haşşahu'llāhu bi'l-hüsnâ ve ziyâdeh ve İmām Şa'leb, **Rahmân** lafzı 'İbrânîdür aşılđa hâ'-i mu'ceme ile [*رحمان*]/*rahmân* idi. Zîrâ eger 'Arabî olsa 'Arab [*رحمن*]/*rahmân* lafzını inkâr (A 30b) eylemezdi. Hâl bu ki inkâr eylemişdür ve *rahmân* nedür, dimişdür. Nitekim Kelâm-ı Kâđim'de vâkı' olan ve “وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ” buña delâlet ¹⁹⁶ eyler, dimişdür. Muhaşşî-i mezbûr sûre-i Furkân hâşiyesinde böyle yazar. (A 30a)

Görüleceği üzere, soru ve cevap bölümleri Akhisarî'nin okuyucuyu muhatap alarak bizzat karşısında biri varmış gibi davrandığı, metnin monotonluğunu kırarak okuyucuyu hedefe odaklama gayretiyle hazırlanan bölümlerdir.

5.7.2.7. Hikâye/Rivâyet

Yüzyıllardır kulaktan kulağa dolaşan ve yazılı literatüre de geçmiş olan, tarihte yaşamış kişilerin başından geçen hikâye, rivayet ve kıssaların aktarıldığı bölümdür. Bu anlatılardan birkaçı örnek olması açısından aşağıya alınmıştır.

Dâvûd aleyhisselâm ve kurbağalardan öğrendiği tesbihler üzerine anlatılan hikâyeler şöyledir:

Hikâye: Dâvûd peygamber şalavātu'llāhi 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyh dir ki “Bu gice Hâk te'âlâya bir tesbîh ideyim ki bir mağlûk dağı ol tesbîhi itmemiş ola.” Dâvûd peygamberüñ evinde bir sâkiye¹⁹⁷ var-ımış. (A 102a) Ol sâkiyeden bir kurbaga çağırıp “Yâ Dâvûd tesbîhüñ ile fahr mı idersin? Ben yetmiş yıldır Hâk te'âlâya tesbîh iderüm dilüm zikru'llāhdan kurumamışdur. Ve on giceden berü bir yaşıl tatmadum ve bir şu içmedüm, iki kelimeye meşğûl olduğumdan.” dedi. Dâvûd peygamber kurbagaya “Ol iki kelime nedür?” dedi. Ol kurbaga “Yâ müsebbehen¹⁹⁸ bi-küllü lisânin ve mezkûren bi-küllü mekânin”dür dedi. Dâvûd peygamber 'aleyhi's-selâm “Bu sözden eblağ söz dimege yakın olmam.” dir. Ve Beyhaķî Enes ibn Mâlik'den -rağiya'llāhu 'anh- rivâyet ider ki Dâvûd peygamber kendü gönlünden dir ki “Bir kimse hâlıkını ben medğ eyledüğüm gibi medğ eylememişdür.” Dâvûd peygamber mihrâbında oturur ve yanında birke ve havuz var-iken bir melegi Hâk te'âlâ indirür ve melek Dâvûd peygambere “Yâ Dâvûd şu havzada olan kurbaganuñ âvâzını anla.” dir. Dâvûd kulağ urur (B 73b) diñler, kurbaga “Sübhâneke ve bi-

¹⁹⁶“Onlara, ‘Rahmân’a secdeye kapanın denildiğinde ‘Rahmân da nedir?...’ derler...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Furkan 25/60.

¹⁹⁷ **Sâkiye** kesr-i kâf-ıla küçük ırmağdur nehr-i sağır ma' nâsına.

¹⁹⁸ **Müsebbeh** feth-i bâ ile ism-i mef'ûl şîğası üzredür.

hamdike muntehà ‘ilmike” dir. Melek Dāvūd’a -‘aleyhi’s-selām- “Nice görürsün?” dir, Dāvūd “Beni peygamber iden Tañrı te‘ālâ hakkı için ben Hâk te‘âlâyı bunuñla medh eylememişüm.” didi. Ve ‘İkrime rağiya’llāhu ‘anh, qurbağaların āvāzı tesbîhdür, dir. A‘meş Şālih’dan rivāyet ider ki bir qapunun şarîrin¹⁹⁹ işidür ve dir, bu qapudan bu tesbîhdür. Ve bir sene qurbağa ‘âdetinden çok olsa ‘aқabince tã‘ün u vebā vāķi‘ ola.

Aşağıdaki metinde aslandan kaçıp bir ağaca tırmanan akıllı bir adamın ağacın üst dalındaki ayıyı düşürmesiyle bir hamlede hem aslandan hem ayıdan kurtulmasını anlatılır.

Hikāye: Ve Qazvinî ‘Acā’ibü’l-Maḥlūkāt da zıkr eyler ki bir arslan bir kimesneyi qodı, ol kimse qaçdı bir ağaca çıqdı, arslan gördi şikārı ağaca çıqdı. Gelüp ağacın altında düşündi ve çökdü muntazır oldu ki ol adam ağaçdan ine. Ol adam baqdı üst yanında ağacın bir dalında bir ayu durur ve meyvesin devşirür. Ol adam ayuya baқınca ayu elin ağızına qodı, işāret eyler ki uskut ve şuş demek ister ve arslan ben bunda olduğımı bilmesün ve añlamasun, dir. Ol adam arslan ile ayu arasında müteḥayyir qaldı. Zirā iki ḥaşm-ı kavî aralarında dur bir ṭarîḳ-ile (A 114a) qurtulmaq qābil degül. Bārî te‘ālādan meded isteyüp rāy ü tedbîr yolına düşdi. Kendüyle bir büyük bıçağı var-ıdı anuñla ayu üzerinde olduğu dalı kesmege başladı. Ṭal bir miqdār kesildükde ayu ağır olduğundan kırıldı aşığa düşdi, arslan üzerine düşdi. Bir zamān birbiriyle güreşdiler āḥirü’l-emr arslan gālib oldu ayuyu yırttı ve dönüp gitdi. Ve ol adam tedbîr ü tedarikiyle ve Hâk te‘ālāya (B 83a) tazarru‘ ıyla ḥalāş oldu ve necāt buldı.

Fāsık olduğunu düşündüğü için oğlunun cenaze namazına gitmeyen bir babanın rüyasına giren oğluyla diyalogunun anlatıldığı bölüm şu şekildedir:

Hikāyet: Mu‘āz en-Nesefî-nām kimesneden rivāyet u ḥikāye olunur ki bir fāsık u fācir ve müfsid-i şāb ve yigit var-ıdı, vefāt eyledükde babası cenāzesine ve namāzına gelmedi. Ve babasına didiler ki “Niçün oğluñ namāzına gelmedün?”, babası “Fāsık u müfsid olduğün varmadum.” didi. Babası oğlını düşde gördi ve oğlı babasına “Sen benüm namāzuma gelmedün ise senden ḥayyir olan namāzuma geldi.” didi. Babası “Ol kimdür?” didi, oğlı “Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām yetmiş biñ ferişte ile namāzuma gelüp namāzumı kıldı, ferişterle ve beni mağfiretle muştuladı.” didi, babası “Bu kerāmet saña neden?” didi, oğlı “Müslümānlar ḡazādan sālīmın

¹⁹⁹ *Şarîr* feth-i şād-ı mühmele ile emîr vezni üzre bunda qapunun āvāzı ve kıcıldısıdır.

döndüklerin işidüp mesrūr olup Hakk’a hamd u şükr eylemiş-idüm, Hakk te‘âlâ bu kerāmâtı ikrām eyledi.” didi. Mu‘âz eydür, ‘asker-i İslâm sağ ve sâlim döndüklerine mesrūr olanuñ hâli böyle olıcağ ğuzâtıdan ve ‘asker-i İslâm ğâzîlerinden olanuñ hâli nice olmak gerek. İşbu zıkr olınan fevâ’id ü nükât *Tefsîr-i Hanefî*’den yazılmışdır, şöyle ma‘lûm ola. (A 142b)

Hayvanlarla insanların temasları üzerine hoş anekdotlar da paylaşan Abdülcelîl bin Yûsuf, Sefîne isimli kişinin başından geçen bir kurtulma hikâyesini ve aslandan aldığı yardımı Muhammed bin Münkedir’in rivayetiyle eserine almıştır.

Hikâyet: Muhammed bin Münkedir Sefîne’den rivâyet ider. Ve Sefîne Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hazretinuñ mevlâsıdır. Ve mezbûr Sefîne eydür, bir gemiye bindüm giderken gemi ufandı ve kırıldı bir tahtaya bindüm, ol tahta beni bir kamışlığa çıkardı ki anda arslan var-ıdı, arslan beni karşıladı. Ben arslana “Ben Resûlu’llâh’uñ mevlâsı Sefîne’yüm.” didüm. Ol arslan kıyruğunu oynadup önüme (A 194a) düşdi ve beni yol üzre çıkardı ve boğazından bir âvâz işitdürdi. Ben öyle zann eyledüm ki ol âvâz selâm idi ve andan sonra arslan dönüp gitdi. Ve zıkr olınan Sefîne’nüñ adında ihtilâf vardır, ba‘zılar katında Rûmân ve ba‘zılar katında Mihrân ve ba‘zılar katında ‘Ömer’dür.

Abdülcelîl bin Yûsuf, yeri geldikçe tarihte yaşamış meşhur kişilerin başından geçen olayları anlatma ihtiyacı duymuş ve bunları “rivâyet olunur ki” diyerek bağladığı cümlelerle şerhine almıştır. Bu şekilde verilen rivayetlerin de **Hikâye** bölümlerine dahil edilebileceğini düşünmekteyiz.

Dânyâl Peygamber’le alakalı aşağıya alınan rivayetler böyledir:

Ve **rivâyet** olunur ki Dânyâl zamânında olan pâdişâha müneccimler ve ehl-i ‘ilmeler gelüp “Fülân ayda ve fülân gününde bir kimse anadan toğup senüñ mülküñi ol kimse ifsâd eylese gerekdür.” didiler. Ol pâdişâh (A 196a) ol gicede toğan uşakları öldürmesine emr eyledi. Dânyâl anasından toğduğda oğlını ele götürüp öldüreler diyü korkusından bir eceme içine bıraktı ki bir arslan var-ıdı, dişisi ile ikisi dağı bi-emri’llâhi te‘âlâ Dânyâl’ı yalamağa başladılar. Ve Hakk te‘âlâ Dânyâl’ı kurtardı, zamânı olduğda peygamberlik virdi. Ve **rivâyet** olunur ki Dânyâl ‘aleyhi’s-selâm kendü şüretini ve iki arslan şüretini yüzüğüne nakş eyledi. Ve iki arslan Dânyâl’ı yaladukları ol yüzük nakşında gösterdi ve yüzüğü eline takdı tâ kim Hakk sübhânehu ve te‘âlânuñ ni‘met u lutf u ihsânını unutmaya. Ve Ebû Mûsâ-yı ‘Eş‘arî ol yüzüğü bulup nakş u şüretleri ol diyâr ‘ulemâsına su’âl eyledükde ol diyâr ‘ulemâsı Dânyâl

peygamber vech-i meşrûh üze yüzüğünde bir âdem ve iki arslan şüretlerin nakş eyledüğünden haber virmişlerdür.

Kaşlarına sürdüğü yağla bir mesele konu olan Ebû Eyyûb'un kıssası da bu bölüm dahilinde değerlendirilebilir.

Ve **rivāyet** olunur ki Ebû Eyyûb'da sihr-ile olmuş bir yağ var-ıdı, kaşlarına sürüp Manşûr üze girürdi, ol dühn-i ma'mûl sebebiyle Manşûr Hâlîfe olduğda birkaç zamân muḳarreblerinden olup öldürmemişdür ba' dehu ğamz-ı a' dâ vü nifāk-ı ' udâ ile öldürmüşdür, dirler. Fe-emmā fî-zamāninā erbāb-ı devlet yanlarında olan ḥussād-ı bed-nihāda dühn-i Ebû Eyyûb degül sihr-i Hārût u Mārût kār eylemek ne iḥtimāldür belki ğaḫab-ı Rabb-i melekût u ḫaşm-ı ḫālîḳ-ı zî'l-ceberût kār ider. Ve zıkr olunan yağ ḫalk arasında meşhûr olup *duhnu Ebî Eyyûb* ḫarb-ı meşel olmuş-ıdı. (A 272b)

Buğdayın ve insanoğlunun tarım macerası Ka'bû'l-Hibr'e dayandırılarak metne şu şekilde alınmıştır:

Ve Ka'bû'l-Hibr didükleri ' âlim ü fâzıl ve ḫibr ü kāmilden **rivāyet** olunur ki Âdem 'aleyhi's-selām yere indükde Mikâ'il 'aleyhi's-selām Âdem'e buğday dânesinden bir nesne getirüp Âdem'e "İşbu buğday senüñ ve oğullarınñ rızkıdır. Ḳalk, yer sür ve ıslāḫ eyle ve dâneleri ek, zirā'at eyle ve toḫum saç." didi. Âdem eyle eyledi. Buğday dâneleri deve kuşu yumurdası gibi iri oldu. Tâ İdrîs peygamber zamânına dek buğday dâneleri deve kuşu yumurdası gibi idi. Ḥalk kâfir olmağın tavuḫ yumurdasına dek eksildi. Andan şöñra eksile eksile göğercin yumurdası ḫadar oldu, tâ fındıḫ ḫadar olıncaya dek. Ve 'azîz-i Mısr zamânında noḫûd ḫadar idi. (A 371b)

Hikâye ve **Rivâyet** bölümleri tahkiye usulüyle eserin dinamik tutulduğu, kimi zaman tarihteki meşhur kişilerin maceralarından kesitler sunan, kimi zaman fabllarda olduğu gibi hayvan hikayelerinin ve hayvanların insanlarla teması neticesinde doğan mevzuların okuyucuya sunulduğu, bünyesinde iç içe geçmiş hikayeleri de barındıran kısımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.7.2.8. Acîbe/Garîbe

Akhisarî zaman zaman kişilerin başından geçen komik, garip, ilginç olayları da aktarmak istemiş ve bunları **Garîbe** ya da **Acîbe** başlığıyla vermeyi uygun görmüştür. Bu tip anlatıların geneli ders çıkarılacak hikâyelerdir. Cimriliğiyle meşhur olmuş kişilerin başına gelenler, hayvanların insanlarla konuştuğu durumlar bu başlıklar altında okuyucuya

sunulmuştur. Bu anlatılar şerh metninde “kıssa-i ġaribe vü hikâyet-i ‘acibe” ifadeleriyle tanımlanmıştır.

İlginç bilgi olarak algılanan malumatlar da şerhte bu başlık altında verilir.

‘**Acibe**: Hâzret-i İmâm Şâfi‘î’den hikâye olunur ki Rûmiyye-nâm şehirde bakırdan bir ağaç vardır ki tılsımdur ve ol ağaç üzerinde bakırdan bir şıgırcık kuşu vardır. Zeytûn vakti olduğda yılda bir kerre ol kuş öter, ol nâhiyelerde ne kadar şıgırcık kuşları var-ısa cümlesi gelür, ayaklarında birer zeytûn ve minķâr ve burunlarında birer zeytûnları var. Her şıgırcık üçer zeytûn getirüp bakır şıgırcığı başına atarlar. Ol diyâr halkı şıkup yağ iderler, ol yıl yağı kifâyet ider. Kezâ fi-*Hâyâti’l-Hayevân* li’d-Demîri ‘aleyhi rahmetu’llâhi’l-Bârî. (A 344a)

Bu bölümde anlatılanların genelde kıssadan hisse diyebileceğimiz ders çıkarılması gereken hikâyeler olduğunu tekrar etmekte fayda vardır. Anlatılana göre bir gün bir kişi aslandan kaçarken bir kuyuya düşer, aslan da peşinden düşer; ancak kuyuda da açlıktan ölmek üzere olan bir ayı vardır. Aşağıda anlatılan hikâye, ayının akıllı davranması sebebiyle üçünün de kurtuluşa erdiği bir sonla biter. Hikâyenin sonunda ise Abdülcelîl bin Yûsuf

“Bu meşel ü hikâyetden murâd ‘âkıl olan kendü şehvât ve ârzûlarına tâbi’ olmayup umûruñ ‘avākıb ve şonuñ fikr eylemek gerek. Huşûşan şol umûrda ki helâkden havf olana ‘âkıbet-endiş ve şonuñ fikr idici gerek ve her umûrda hâzımı terk eylememek gerekdür, demek olur.” (A 113b)

diyerek akıllı kişinin kendi istek ve arzularına uymayıp içinde bulunduğu durumun sonunu düşünerek hareket etmesi gerektiğini anlatır.

‘**Acibe**: Bir kimse arslandan kaçarken kuyuya düşdi arslan dağı düşdi meger muķaddemen bir ayu dağı düşmiş imiş. Arslan ayuya “Kaç gündür kuyudasın?” didi, ayu “Bir niçe gündür açlıktan ölüyorum.” didi, arslan ayuya “Bu adamı yiyelüm, tok ölürüz.” dir. Ayu “Ya tekrâr aç olıcaķ kuyuda ne (A 113b) işleyelüm? İmdi ra’y ü tedârik budur ki biz and içelüm bu adama zarar eylememesine tâ bu adam bizüm halâşumuz ve kırtulmamuza (B 82b) ve kendü halâşına bir hîle vü dermân eyleye. Zîrâ hîle vü dermâna bu adam bizden kıdretlüdür.” didi. Arslan ve ayu and içdiler ki ol adama zarar u ziyân itmeyeler. Ol kimse arayup bir delik buldı, ol delikden bir fezâ vü şahrâya çıkdı, halâş oldu ve arslan ve ayuyu halâş eyledi. Bu meşel ü hikâyetden murâd ‘âkıl olan kendü şehvât ve ârzûlarına tâbi’ olmayup umûruñ

‘avākīb ve şonuñ fikr eylemek gerek. Huşūşan şol umūrda ki helākden havf olana
‘ākībet-endīş ve şonuñ fikr idici gerek ve her umūrda hāzmi²⁰⁰ terk eylememek
gerekdür, demek olur.

Akhisarî, bu bölümlerin birinde yemeğe düşkünlüğüyle meşhur Halife Süleyman bin Abdülmelik’ten bahsetmiştir. Anlatılana göre halife bir gün, sabah kahvaltıda kırk tane kızarmış tavuk, kırk yumurta, seksen dört yağlı böbrek ve seksen ekmek yer. Sonrasında halk için kurulan bir sofraya oturur ve bu sofrada herkesle birlikte tekrar yemek yer. Başka bir gün ise dostlarıyla kendi bostanını gezerken bostanda yetişen her çeşit meyveden yerler, herkes doyar; ancak halife yemeye devam eder. Ardından kızartılmış tam bir kuzuyu yer, sonra da hızlı hızlı meyve yemeye devam eder. Daha sonra iki kızarmış tavuk yeyip meyve yemeye kaldığı yerden tekrar devam eder. Meyveden sonra içine bir adamın sığabileceği büyüklükte bir çanak içinde şeker ve yağdan yapılmış bir tatlıyı getirirler ve halife tatlının tamamını yer. Bostandan çıkıp hilafet makamına gittiğinde de bir sofra kurdurtur, zerre iştahı azalmadan o sofrada da yemeye devam eder.

Süleymān bin ‘Abdi’l-melik-nām halife yemeğe hāriş idi. Hattā andan eşyā-yı ġarībe naql olunur. Onlardan biri budur ki, günlerden bir gün şabāh yemeginde kırk dāne biryān olmuş tavuk ve kırk yumurda ve seksen dört bögrek yağıyla ve seksen cerdeka ya‘ nī raġīf ve girde didükleri etmegi yir. Andan sonra sofra getirür ve ‘āmmē için olan envā‘-ı nī‘ amı ihzār iderler ve döşerler. Cümle sofrada oturan kimesnelerle yir. Ve bir gün dahı kendü büstānına yārānıyla girer. Büstancıya emr ider, her cins fevākihden ve şimārdan düşürür, önüne getirür. Yanında olan yārān doyar, Süleymān yine tiz tiz yimekte. Andan sonra bir biryān kızı ister, getirürler bi’t-tamām kızıyı yer. Andan sonra meyveye başlar tiz tiz yir. Andan sonra iki dāne tavuk getirürler biryān olmuş, anı da yer. Andan sonra meyveye başlar tiz tiz yer. Andan sonra bir çanak ki içinde bir adam oturur, sükker ve yağ ve sıvık ile tolu önüne kırlar. Ağaç çanak içinde olanuñ cümlesin yer. Andan sonra büstāndan çıkup dāru’l-hilāfete gider, önüne sumāt getirürler. Aşlā ve kıṭ‘ā yemek yimesinde bir eksügi olmaz. Sumāt kıldırıncaya dek elin sumāt ve sofradan çekmez. Ve bir sene hacc-ı şerīfe gider, Tā’if-nām mekāna gelür. (A 121b) Yedi yüz enār ve bir kızı ve altı tavuk ve bir mekkük kıru üzüm yir. Ve dirler ki marāz-ı mevtine sebeb bir gün dört

²⁰⁰ *Hāzm* feth-i hā‘-i mühmele ve sükün-ı zā-yı mu‘ceme [ile] emri ve işi zabt idüp i‘timād olunacak nesne ile almaqdır.

yüz yumurda ve sekiz yüz incir ve dört yüz bögrek yağıyla ve yigirmi tavuk Mercidâbık'da yir ve maḥmûm olur ve ḥummâ 'askeri içinde fâş olur.

Aslında **Hikâye** ve **Rivâyet**lerin alt başlığı olarak kabul edilebileceğimiz bu bölümde Akhisarî, garipliği ve çıkarılması gereken derslerle akılda kalıcı örneklere yer vermiştir.

5.7.2.9. Nükte

Nükte, şerh edilen her kelimedede göremeyeceğimiz hoş latifelerin verildiği bölümdür. Metinde toplamda altı nükte başlığı bulunmaktadır ve bunların hepsi attan bahsedilen bölümde ardarda sıralanmış haldedir. Atın diğer hayvanlara karşı üstünlüğünün ve insanoğluyla olan bağının ele alındığı bu bölümlerden üç tanesi örnek olmak üzere aşağıya alınmıştır.

Nükte: At cümle devâb ve bineklerden ezyen ü ecmele ve gökçekdür ve lâkin licâm ve uyansız zabt olunması mümkün degüldür imân daḥı tã'ât u 'ibâdâtüñ ecmele ü ezyen ve eñ gökçegidür. Eger imânı namâz u tã'ât ve şalâvât u 'ibâdât-ıla zabt u hıfz olunmazsa kaçmasından ḥavf olunur. Ne'ûzu bi'llâhi te'âlâ min-zevâli'l-imân. (A 139a)

Nükte: Küffâr-ile ceng olunurken bir kimsenüñ atı kaçsa (A 139b) ve küffâr eline girse anı zencire ururlar ve elini eñsesine bağlarlar ve ayağına bukağı ururlar ve karnın aç dutarlar ve cefâyı çok iderler. Bir kimseden imân kaçsa ne'ûzu bi'llâh yüzi kara olur, elini boynına oddan zencir ile bağlarlar ve ayağına oddan bukağular ururlar ve tã'âm u şarâbı od olur ve libâs ve geycekleri oddan olur. Ne'ûzu bi'llâhi mine'n-nâr bi-ḥürmeti nebiyyi'l-muḥtâr 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm ilâ-yevmi'l-ḳarâr.

Nükte: Ḥaḳ sübhânehu ve te'âlâ Süleymân peygambere -'aleyhi's-selâm- atlar virmiş-idi, anları fî-sebîli'llâh ve fî-tã'ati'llâh kılduğıçün Ḥaḳ te'âlâ aña zahmet ü meşakkatsiz bir merkeb viridi ve aña 'ivaż eyledi ki ol rîḥ ve yeldür. Nitekim Ḳur'ân-ı 'Azîm'de “فَسَخَرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ”²⁰¹ vâkı' dūr. İmdi mü'min olan kimse de kaçan atını fî-sebîli'llâh ve Ḥaḳ yolında ve Ḥaḳ te'âlâ tã'atinde kılsa aña 'ivaż cennetde yâḳût ve cevherden atlar virür ki anlardan sidik ve ters olmaz ve yimek ve içmek istemez ve aña biner ve uçar, cennetde istedüğü yere iledür. Ve bu ḥod özge luṭf u kerem ve iḥsân u devletdür. Ḥaḳ te'âlâ cümlemüze rızâ-i şerîfi üzre at beslemek ve ğazâ eylemek müyesser eyleye, âmin. (A 139b)

²⁰¹“Biz de rüzgârı onun buyruguna verdik. Rüzgâr, onun emriyle...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Sad 38/36.

Kendisinin de siyah bir atı olduğunu bildiğimiz Akhisarî'nin atlara karşı özel bir ilgisinin olduğu, atlarla alakalı verilen bilgilerdeki detay, çeşitlilik ve hacimden rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Nükte başlığıyla verdiği bilgilerle de ata dair hoş anekdotlar sunar.

5.7.2.10. Latîfe

Yaşanmış komik hikâyelerin anlatıldığı bölümdür. Eserde sadece aşağıya alınan üç örneği vardır:

Latîfe: Bir zârif ü 'ârif kimse bir bahîl dostı üzre girmege destûr (A 182a) ister ol bahîl için ısıtmaludur, dirler ol zârif karşusunda ve öninde “Yemek yîñ tâ ki derleye.” dir.

Latîfe: Sehl bin Hârûn buhl ve nâkesligi ögmek için bir kitâb 'amele getürür ve te'lîf ider ve ol kitâbı Ḥâsen bin Sehl'e bahşış eyler. Ḥâsen ol kitâbı okur ve güler, arkası üzre düşer ve aña “Bu kitâbda emr eyledüğün nesnenün üzerine eyledük senün şevâbuñı.” diyü ol kitâb arkasına yazar.

Latîfe: Hârûnu'r-Reşîd-nâm pâdişâh bir gün ava çıkup 'askerinden ayru düşdi; ancak Fazl bin Rebî' -nâm kimse Hârûnu'r-Reşîd ardında idi. Nâ-ğâh bir eşek üzerine bir koca ve pîre rast geldiler ki gözleri yaş idi. Fazl, ol kocaya “Ne yere gidersin?” didi. Koca “Ḥâ'îṭ ve (A 504a) bostâna giderüm.” didi. Fazl, ol kocaya “Senün gözün yaşarması kesilmesine bir devâ vü 'ilâc disem ol 'ilâcı eyledüğün vaḳit gözünün ruṭûbet ve yaşlığı gitse olmaz mı, ve bu 'ilâcı saña şalık virsem câ'iz degül mi?” didi. Koca “Ol 'ilâca ziyâde ihtiyâcum vardır ve cânuma minnetdür ve lutf u iḥsândur.” didi. Fazl “Havanun direklerin ve şunun tozunı al ve ṭomalan mantarı yaprağıyla bir ceviz kabuğuna koyup gözüne sürme çek taḥkîk, işbu 'ilâc gözünde olan yaşlığı giderür.” didi. Ol kocacık fi'l-hâl eyerün qarabûs ve ön kaşına dayandı ve bir uzun zuraṭa ile bir zuraṭa idüp Fazl'a gönderdi ve “Şalık virdüğün 'ilâcuñ ücretidür, al.” didi. Ve “Eger ol sürmenün bize fâ'idesi olursa biz de senün için ücreti daḥı ziyâde iderüz.” diyü Fazl'a söyledi. Hârûn'ur-Reşîd ol 'ârif kocadan bu aḥvâli işidüp bir mertebe güldi ki at arkasından düşe yazdı.

Abdülcelîl bin Yûsuf, **Hikâye-Rivâyet** bölümlerinin haricinde de anlatımı kuvvetlendirmek, tekdüzeliği kırmak gayesiyle büyüklü küçüklü farklı öykülere yer vermiş ve bunların her birini muhtevaya göre farklı şekillerde isimlendirmiştir. Yukarıda verilen örneklerde ikisi cimri kişilerin biri Halife Harûn Reşîd'in başından geçen bir olayı anlatır.

5.7.2.11. Tılsım

Örneğine az rastlanan bölümlerdendir. Muakkid kelimesinin şerhinde benzer kelimelerle birlikte tılsımın da anlamını veren Abdülcélil bin Yûsuf, tılsım için

“**Tılsım**, âşâr-ı ‘aķāķîr-i arzı âşâr-ı semâviyye ile cem‘ idüp andan emr-i ‘acîb ve şey’-i ġarîb zâhir olmaķdur. Ve **tılsım** ma‘ nâsı maķlûbındadır, dinilür ki maķlûbı ve ‘aķsi musallať olur.” (A 409b)

der. Şerh metninde de sinek ve kurtla alakalı bahislerde geçen aŗaġıdaki şu 3 tılsıma yer verir:

Tılsım: Tâze gündüs ve zirnîġ-i aşfardan berâberce birer miķdâr alup ikisini de döġüp yaban řoġanı şuyıyla yoġurup anuñla yaġlansalar siñek ķonmaya ve bundan bir mişķâl alup sofra üzre ķosalar mādāmki şofra üzredür sofraya siñek ķonmaya. (A 177b)

Tılsım: Eger baķırdan ķurd şüretin düzüp ve içini boş eyleyüp ve içinde bir ķurd ķazîbi ķonılup üfürseler anuñ âvâzını işidüp ķurdlar aña cem‘ olup geleler. (A 212a)

Tılsım: Ve eger baķırdan ķurd şüretini düzüp ve ķurd zibli ile añı doldurup anı istediġüñ yerde defn eylesesin ve gömesin ol yerden ķurdlar kaçıp gideler. (A 212a)

Eski kùltùrlerde bir nesnenin gizli özelliġini ortaya çıkarma usulüne baġlı olarak oluşturulmuş tılsımlar; çeşitli varlık, nesne ve hayvanlardan korunma amacıyla denenmiş uygulamalardır. Bu bölümde verilen bilgiler de eşyaların tabiî özelliklerini tanıyıp kullanma usulüyle uygulanan **el-Havâs** bölümlerindeki tedavi tavsiyelerinden farklı görünmemektedir, ancak **Tılsım** adıyla dikkat çekilmek istendiġi anlaşılmaktadır.

5.7.2.12. Hikmet

Şerhte sadece bir yerde örneġi görölen bir bölümdür. Akhisarî, şerhini hazırlarken müracaat ettiġi yazarlar ve eserleri hakkında da bilgiler vermek gerektiġini düşünmüş olsa gerek ki metnin içinde ya da derkenar olarak sonradan eklenmiş notlarla bu kişi ve eserler hakkında bilgiler paylaşır. Örneġin Zemahşerî’nin bacaġının kesilmesi mevzusunu serçelerden bahsettiġi bölümün sonunda **Hikmet** bařlıġıyla not etmeyi tercih etmiştir. Onun dilinden mevzu şöyledir:

Hikmet: Şāhib-i Keşşāf Zemahşerî’nüñ ayaġı kesik idi. Sebebinden su’āl eylediler. “Anam bed-du‘âsıdır.” (B 48a) didi. “Bir ġün küçüklüġüm zamânında bir serçe

dutdum ve bir iplik ile ayağından bağladum elümden ol serçe kurtuldu. Bir dīvār deligine girdi yetişdüm ayağında olan ipliğinden çekdüm ayağı kırıldı. Anam bî-ḥuzūr olup ‘Kaṭa‘a’l-lāhu ricle’l-eb‘adi kemā ḡaṭa‘te riclehu.’ didi. Büyük olup ṭālib-i ‘ilm olacaḡ yaṣa yetişdügümde ṭaleb-i ‘ilm için Buḡārā’ya rihlet eyledüm ve atdan düşüp ayağum kırıldı ve ayağuma bir ‘amel eyledüm ki kesmegi icāb eyledi.” diyü cevāb virür. Ebū Ḥamza eydür: “ ‘Alī bin el-Ḥüseyn bin Zeyne’l-‘ābidīn yanında idüm. Serçeler anuñ dolayından uçarlardı ve öterlerdi ve baña ‘Yā Ebā Ḥamza bu serçeler ne dirler bilür misin?’ didi. Ben ‘Bilmem.’ didüm. ‘Alī bin Ḥüseyn ‘Bunlar Tañrı te‘ālâyı taḡdīs iderler ve küt-ı yevmiyyelerin isterler.’ ” didi. (A 69b)

Bu cümlelerin yanında da derkenar olarak Zemahşerî hakkında şu bilgiler verilmiştir:

Şāhib-i Keşşāf’uñ adı Maḡmūd bin ‘Ömer bin Muḡammed bin ‘Ömer’dür. Dört yüz altmış yedi tārīhinde Ḥ‘arizm-nām memleketüñ köylerinden Zemahşer-nām köyde dünyāya gelüp beş yüz otuz sekizde Ḥ‘arizm Cürḡāniyye’sinde vefāt eylemişdür. *Keşşāf* gibi bî-naẓir tefsīr ki andan evvel böyle tefsīr tasnīf olunmamışdur, anuñdur. Ve tefsīr-i ḡadıṣde *Fā’iḡ* ve ‘ilm-i lügatde *Esās* ve *Rebī‘u’l-Ebrār* ve naḡivde *Mufasssal* ve *Enmūzec* ve usülde *Minhāc* anuñdur. (A 69b derkenar)

5.7.2.13. Nasīhat

Temel bölümlerin haricinde sadece tek örneğine rastlanan bir bölümdür. İhyā’dan nakledilen, Akhisarî’nin de Kemaleddin Demirî’den aldığı aşağıdaki anekdot kardeşliğin önemine vurgu yapan bir nasihattir:

Ebū Zerr-i Ğıfārî raḡiya’l-lāhu ‘anh iki öküzü bir boyunduruḡda (B 67b) çift sürerken görür ki biri ḡaşınmaḡa başlar öbür öküz ol ḡaşınıncaya dek ṭurur. Ebū Zerr birbirine muvāfaḡatın görüp aḡlar ve dir ki “Fi’l-lāḡ ḡardaṣlar olanlar da böyledür. İki ḡardaṣ daḡı ‘amel ider Allāḡ için, biri durıcek ol bir ḡarındaṣ aña muvāfaḡat eyler ve muvāfaḡatla iḡlās tamām olur. Bir kimse ḡarındaṣlarında muvāfaḡat üze olmasa ol münāfiḡdur, didi. *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyledür, ol daḡı *İḡyā*’dan naḡl eyler. (A 94b)

5.7.3. İktibas ve İstiṣḡat Kullanımı

Ele alınan konunun, üzerinde deḡerlendirmede bulunulan mevzunun saḡlam kaynaklardan yapılan nakillerle açıklıḡa kavuṣturulması ilmî usullerin takip edildiḡi tüm metinler gibi ṣerhlerde de sıklıkla baṣvurulan yöntemlerdendir. Edebî sanat/terim boyutu

da olan “iktibas” ve “istişhat” kavramları geçmişin birikiminden istifade tekniği olarak karşımıza çıkar.

Türk edebiyatında önceleri âyet ve hadislerden alıntı yapma şeklinde uygulanan iktibas, zamanla çeşitli ilim dallarından yapılan her türlü nakli de işaret eder şekilde kullanılmıştır.²⁰² Sözlüklerin sıklıkla kullandığı bir yöntem olan istişhat ise kelimelerin anlam, yapı ve kullanımlarını mevcut literatürden hareketle örneklendirmek amacıyla tercih edilmiştir.²⁰³ Şerh-i Seb‘atu Ebhur’da da yoğun şekilde iktibas ve istişhat usullerine başvurulduğu görülmektedir. Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhe konu olan kelimelerin okunuş, anlam ya da kültürel ve edebî çerçevede kullanılışlarına dair örnekler sunmuştur. Bu örnekleri ele alırken sıklıkla âyet ve hadis iktibaslarına yer vermiş, beyitte geçen kelimeyi açıklarken anlama ya da kullanıma dair Câhiliye Arap şiiri, Farsça edebî eserler, Türkçe manzumelerden örnekleri şerhini tasdiklemek amacıyla şahit göstermiştir.

Bir şârih olarak Abdülcelîl bin Yûsuf’un şerh anlayışının önemli noktalarından birinin kaynak eserlerden yaptığı iktibas ve istişhatlar olduğu söylenebilir. Âyet, hadis ve dinî kaynaklar ile Arap, Fars ve Türk dillerinde yazılmış farklı ilim dallarındaki pek çok eserden yaptığı çok sayıdaki alıntı, şerhini zenginleştiren unsurlardan biridir. Savunduğu görüşü ya da mevcut bilgisini sağlamlaştırmak amaçlı başvurduğu örnek verme ya da şahit gösterme konusundaki ısrarcı tutumu da onun şerhe bakışının ve bilimsel üslubunun göstergelerindendir.

Şerh metninde toplamda 225 âyet-i kerime ve 139 hadis-i şerif-rivayet kullanıldığı tespit edilmiştir. Âyet iktibaslarının çoğu **Kelâm-ı Kadîm ve Kur’ân-ı ‘Azîm’de vâkı’ dūr** şeklinde bir ibareyle âyet oldukları belirtilerek esere alınmış haldedir. Âyet ve hadislerin dışında tefsir, fıkıh, tıp, tarih, edebiyat, ansiklopedik kaynaklar, gramer ve belagat gibi alanlardaki pek çok eserden de kelimelerin anlam ve kullanımlarına ya da olayların rivayetlerine dair alıntılar yapıldığı ya da yararlanıldığı görülmektedir.

Eserde Arapça deyim, atasözü, vecize cinsinden ibareler de oldukça fazladır, bunlar şârih tarafından **el-Emsâl** başlığıyla tercüme edilmiş, kullanım amaç ve durumları izah edilerek verilmiştir. (bk. el-Emsâl)

²⁰²Mustafa İsmet Uzun, “İktibas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iktibas#2-turk-edebiyati> (Erişim 1 Mart 2023).

²⁰³İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 1 Mart 2023).

Abdülcelîl bin Yûsuf'un şahit olarak gösterdiği Arapça manzum parçaların sayısı 119'dur. Bu manzum örneklerin bir kısmını müelliflerini belirterek eserine almıştır. Abdülcelîl bin Yûsuf'un ismiyle andığı 54 kişi ve onlara ait şiir örneklerinin bulunduğu varaklar kişi adına göre alfabetik olarak sıralanmış şekilde aşağıdadır.

A'sâ, Meymûn b. Kay (ö. 7/629 [?]): A 26a

Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797): A 269b

Abdulmuttalib (Hz. Peygamber'in dedesi) (ö. 577): A 88b

Abîd/Ubeyd b. El-Ebras (ö. 555 [?]): A 205a

Adiyy b. Zeyd (ö. 600 civarı): A 438b

Âmir b. Fûheyre (ö. 4/625): A 96a

Amr b. Ma'dîkerib (ö. 21/641-42): A 118a

Antere (ö. 614 [?]): A 151b

Asma'î (ö. 216/831): A 275b, A 438b, A 452a

Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84): A 338a

Bilâl-i Habeşî (ö. 20/641): A 96a

Câhız (ö. 255/869): A 464b

Cehennâm (ö. ?) A 26b derkenar

Ebû 'Amr b. el-'Alâ (ö. 154/771): A 174b

Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 13/634): A 96a

Ebû Nüvâs (ö. 198/813 [?]): A 116a

Ebû Temmâm (ö. 231/846): A 327a

Ebû Ubeyd (ö. ?): A 316a

Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî (ö. 449/1057): A 173a, A 173a derkenar

Ebu'l-Hayr el-Vâsıtî (ö.?): A 173b

Ebu'l-Müslim el-Horasanî (ö. 137/755): A 198b

Ebu't-Tayyîb el-Me'mûnî (ö. ?): A 281a

Eşcaî (ö. ?): A 38a derkenar

Fenârî Hasan Çelebi (ö. 891/1486) *Hâşiye 'ale'l-Mutavvel*: A 32a

Ferezdak (ö. 114/732): A 36a, 201b

Haccâc-ı Zâlim, Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfî (ö. 95/714): A 363b

Halef b. el-Ahmer en-Nahvî (ö. 180/796 [?]): A 223a

Halife Mansûr (ö. 158/775): 199b

Hazamî (ö. ?): A 358a

Hudbe b. Haşrem (ö. ?): A 154b

İbn Uneyn (ö. 630/1233): A 284a

İbnü'n-Nahvî (ö. 513/1119), *el-Kasîdetü'l-Münferice*: A 450a

İmriül-Kays b. Hucr (ö. 540 civarı): A 34b, A 34b derkenar, A 64b

Lebîd b. Rebîa (ö. 40 veya 41/660 veya 661): A 47b

Mâlik b. el-Huveyrîsî'l-Eşter (ö. 37/657 [?]): A 500a

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (ö. 833/1429) *Mukaddime-i Cezerriyye*: A 27a

Muhammed Endelüsî (ö. ?): A 173a

Ömer b. el-Ahmer (ö. ?): A 275b

Râ'î en-Nümeyrî (ö. 97/716 [?]): A 438b

Râciz (ö. ?): A 276a

Rakâşî (ö. ?): A 294a

Remmâh b. Ebred (ö. ?): A 282a

Ru'be b. 'Accâc (ö. 145/762): A 218a

Selm isimli biri (ö. ?): A 182a

Seriyyü's-Sakatî (ö. 251/865): A 300a

Şâtıbî, Hâfız Ebu'l-Kâsım b. Firrûh (ö. 590/1194) *eş-Şâtıbiyye*: A 27b

Tuveys (ö. 92/711): A 386b

Umâre el-Yemenî (ö. 569/1174): A 296b

Ümeyye b. Ebi's-Salt (ö. 8/630 [?]): A 46b

Velîd b. Ukbe (ö. 61/680-81): A 13a

Yahyâ b. Mu'âz er-Râzî (ö. 258/872): A 211a

Zebbâ (ö. ?): A 292b

Zemahşerî (ö. 538/1144): A 175a

Zünnûn-ı Mısrî (ö. 245/859 [?]): A 298b, A 299a

Şu varaklarda yer alan manzum parçalar ise Abdülcelîl bin Yûsuf tarafından müellifi belirtilmeden metne dahil edilmiştir:

A 10b, A 18b, A 25a, A 28b, A 66a derkenar, A 67a, A 85a, A92a, A 101b, A 114b, A125b, A151b, A 153b, A 154b, A 155b, A 183a, A 186a, A 191b, A 192b, A 205b, A 206b, A 211a, A 236b, A 237a, A 237b, A 270b, A 271a, A 296a, A 296b, A303b, A 305a, A 338a, A 350b, A358a, A 358b, A367b, A 397a, A 404a, A 406b, A 439a, A 475a, A 476a, A 479a, A 486a, A 506b.

Ana metnin Arapça-Türkçe bir sözlük oluşunun da etkisiyle eserde kullanılan kaynakların ve iktibasların çoğunluğunun Arapça olduğu ve Farsça örneklerin az olduğu görülmektedir. Farsça kaleme alınmış eserlerden yapılan iktibasların bulunduğu varaklar şöyle sıralanabilir:

Feridüddîn Attâr (ö. 618/1221): A 400b *Pendnâme*: A 48a, A 246a, A 372a

Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390 [?]): A 34b

Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *Dekâ'iku'l-Hakâik*'ta örnek gösterdiği bir beyit: A 339b

Şeyh Sâdî-i Şîrâzî (ö. 691/1292): A 207a

Müellif belirtilmemiş: A 47a

Eserdeki Türkçe iktibasların kaynakları ve müellifleri ise aşağıda verilmiştir.

Hüsâm b. Hasan el-Konevî (15. yy.), *Tuhfe-i Hüsâmî ez-Mültekât-ı Sâmi*: A 336a

Kerîmî (16. yüzyıl), *Lügat-i Kerîmî*: A 342b

Lâmîî Çelebi (ö. 938/1532), *Lügat-i Manzûme*: A 338b

Lütfullah Yûsuf Halîmî (ö. 902/1497'den sonra), *Lügat-i Halîmî*: A 342b

Şâhidî İbrahim Dede (ö. 957/1550), *Tuhfe-i Şâhidî*: A 35b, A 280a

Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 855/1451), *Muhammediyye*: A 178b

Abdülcelîl bin Yûsuf, yazılanların dayanaklarının olmasına ve bunların şerh metninde zikredilmesine özen göstermiştir, bu kapsamda dinî literatür, tarihî malzeme, edebî eserler ve sözlükler sık sık başvurduğu kaynaklardır. Bu eserler kendisinin de mukaddimede belirttiği, şerhini hazırlarken yararlandığı ana kaynaklarıdır. Metindeki iktibasların çoğu da bu kaynak eserlerden yapılan iktibaslardır. Şârihin şerhinde kaynakları etkili bir şekilde kullanması ve her kullanımına mutlaka eserin adı ve müellifiyle birlikte işaret etmesi titiz üslubunun göstergesidir. Gönderme, iktibas ve istişhat mevzuları Şerh-i Seb'atı Ebhur için birbirinden ayrı düşünülemeyecek durumdadır. Ayrıca başvuru eserlerinin kullanımı ve şerhteki yerleri açısından da oldukça önemlidir. Bu yüzden bu konunun bir kısmı şerhin kaynakları ve kaynak kullanımı bahsinde ele alınacaktır.

Düşünceyi destekleme ve delillendirme, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için konuya örnek verme ya da anlatımı kuvvetlendirme amaçlarıyla eserde yer alan iktibas ve istişhatların kullanımlarına dair örnekler birkaç madde halinde aşağıda sıralanmıştır:

Bir şârih olarak Abdülcelîl bin Yusuf, şerh esnasında ilgili kelime ya da ifadenin âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerde ya da literatürde geçtiği yerlere atıfta bulunmaya özen göstermiştir.

Aşağıdaki örnekte hulk kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiğini belirtir.

Devlet ü dünyâ vü 'uqbâ andadur

Andadur her hulk-i zibâ andadur

Şerh:

Hulk zamm-ı hā'-i mu' ceme ve sükūn-ı lām-ıladur. Bunda zammeteyn ile lügatdür. Kelām-ı Qadīm ve Furkān-ı 'Azīm'de “إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ”²⁰⁴ vāqī' dūr. (A 11a)

Başka bir yerde ise fātır kelimesinin Kur'ân-ı Kerīm'de geçtiği yere işaret eder.

Ve *fātır* yaradıcıdır hālīk ma' nāsına. Kelām-ı Qadīm'de “إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي”²⁰⁵ vāqī' dūr, hālaqanī ile tefsīr olunmuşdur ve fātır-u's-semāvātī ve'l-arḍ, mübdīu hālkihīmā ile tefsīr olunmuşdur. (A 97a)

Abdūlcelīl binYūsuf, alıntısını yaptığı âyet-i kerime ve hadis-i şerifleri, şiir örneklerini olduğu gibi bırakmayıp çoğunlukla “ya'nī” ifadesiyle bağladığı ifadelerle vermeyi tercih etmiştir.

Ebter kuyruğı kesik olandur, el-maḳṭū' u'z-zeneb ma' nāsına. Kezā fi-Cāmi'i'l-Luḡa. Ve 'alime bābındandır. Oğlı olmayan ve kendüden sonra uşağı kalmayana daḥı *ebter* dinilür. Ve her ḥayırdan münḳaṭī' olan emre *ebter* dinilür. Ḥazret-i Resūl-i Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يَبْدَأْ بِاسْمِ اللَّهِ فَهُوَ ابْتَرُ” demişdür. Ve bir ḥadīṣ-i şerīfde “كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يَبْدَأْ بِحَمْدِ اللَّهِ فَهُوَ أَجْزَمُ” demişdür. *Ya'nī* her emr ve her iş ki zī-bāl (A 7b) ü zī-hāl ü zī-şeref ola ve mühim ola anda Allāhu te'ālā celle celāluhu ve 'azze ve 'alā adıyla ibtidā ve “el-ḥamdu li'llāh” ile bed' olunmaya, ol emr ebter ü eczem ve ecda' ü eczemdür. *Ya'nī* kuyruğı ve elleri kesik ve nā-mübārek ve nā-meymūn ve nā-tamāmdur, belki meşūm u muḥārefdür.

Ve Zeyd bin Ḥālīd el-Cüheynī raḍiya'llālu 'anh Ḥazret-i Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “لَا تَسْبُوا الذِّكْرَ فَإِنَّهُ يُقِطُّ لِلصَّلَاةِ” didüğünü rivāyet ider ve Zeyd'den İmām Aḥmed ve Ebū Dāvūd ve İbn Māce rivāyet iderler. *Ya'nī* “Siz ḥorūsı sögmeñ, taḥḳīk ol namāza uyandırur.” demek olur. Ḥorūs namāza uyandırur ve namāza da' vet ider dimegūñ ma' nāsı çağırduḳda namāz diyü çağırur demek degül ve namāz yaḳındur, ḳalkıñuz namāza ḥāzır oluñ dir, demek degüldür. Murād olan belki tañ namāzı vaḳtinde ve zevāl vaḳtinde birbiri ardınca birḳaç def'a çağırmaḳ 'ādetidür. Ve Ḥaḳ sübhānehu bu 'ādet üzre ḥorūsı ḥaḳ eylemişdür, demek murāddur. Ve bir kimseden ki ḥayır istifāde olına ve andan ḥayır görüle ol kimseyi sögmek ve aña ihānet olunmamaḳ belki aña ikrām u ri'āyet ü ḥürmet olunmaḳ lāzım olduğına bu ḥadīṣ-i şerīfde delīl vardır. (A 180b)

²⁰⁴“Sen elbette yüce bir ahlāk üzeresin.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Kalem 68/4.

²⁰⁵“Ben ancak O, beni yaratana taparım...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Zuhuruf 43/27.

Şahit olarak gösterilen örnekler, kelimelerin anlam, telaffuz ve imlaları hususunda açıklama yapılırken yardımcı unsur olarak kullanılmıştır. Örneğin,

Bûrecâ di sofraya pâlûzeyeye di bu'l-‘alâ

Bu'l-ḥaşib et sirke bû ‘āmir şekerdür bu’ş-şifâ

Beytinde “bûrecâ” kelimesi şerh edilirken aslı “ebâ recâ” olan kelimenin vezin gereği hazf edildiğini söyler ve bu duruma Şeyh Attar’ın Pendnâme’sinden bir beyti örnek olarak gösterir, orada da “Ebû Hanîfe”, vezin gereği “Bû Hanîfe” olarak yazılmıştır. Beytin içindeki diğer ifadelerin de aynı şekilde hazf edildiğini belirttikten sonra kelimenin anlamını verip şerhine devam eder:

Bûrecâ aslı ebû recâdur, (A 48a) vezn için elif hazf olunmuştur. Nitekim Pendnâme-i Şeyh ‘Atṭār’da eyledür:

بو خنيفة بود امام باصفا

آن سراج امتان²⁰⁶ مصطفا²⁰⁷

Bû Hanîfe’nün aslı Ebû Hanîfe idi, vezn için Şeyh ‘Atṭār kıddise sırruhu elif’i hazf eylemiştir. **Bû recâ** ve **bu’l-ḥaşib** ve **bu’ş-şifâ** ve gayrılarda elif hazf olunmuştur. Ve **bû recâ**da olan rā mûhmele vü meftûḥadur ve elif’den evvel olan cîm’dür, ḥā degüldür. **Ebû recâ** diyü sofraya dirler ki içinde yimek konulur ve ‘Acemce aña ḥon dirler ve sofrā zamm-ı sîn-i mûhmele ile lafz-ı ‘Arabîdür Türkî degüldür. Aşılda müsâfir için alınan yimege dinilürdi soñra zıkr olınan kaba itlâk olındı.

Aşağıdaki kısımda ise “medh”, “şükr” ve “hamd” arasındaki farklardan bahsedilmektedir. Her biri için gerekli açıklamaları yaptıktan sonra “şükr”ün dil ve diğer uzuvlarla olduğuna Arap şiirinden bir örnek vermek isteyen Abdülcelîl bin Yûsuf, “...şâ‘irüñ bu kavli daḥı şâhiddür.” deyip bir beyit alıntılararak mevzunun anlatımına devam eder.

Ve **medḥ** ve **şükr** ve **ḥamd** arasında fark vardır. Bir miqdârını beyân ve farklarını ‘ayân lâ-be’sdür. Zîrâ **ḥamd** ve **şükr** ve **medḥ** ve **senâda** çok baḥış vardır. **Ḥamd**, bi-i‘tibârî’l-âlet ḥâşş ve bi-i‘tibârî’l-mevrid ‘āmmdur. Ḥamd, âlet i‘tibârîyla ḥâşş olmak anuñçündür ki illâ lisân u dil ile olur, el ve ayak ve sâ’ir a‘zâ ile olmaz. Ve mevrîd i‘tibârîyla ‘āmm olmak anuñçündür ki ḥamd, ni‘met ve gayrı üzre olur. Meşelâ **ḥamidu Zeyden ‘alâ-ni‘metihi** ve **ḥamidu Zeyden ‘alâ-şecâ‘atihi** ve **ḥamidu Zeyden ‘alâ-tûli kâmetihi** dîrsin. Ve ammâ **şükr**, bi-i‘tibârî’l-âlet ‘āmm ve

²⁰⁶ **Ümmetân** kâ‘ide-i Fûrs üzre ümmet cem‘idir.

²⁰⁷ “Ebû Hanîfe hâlis bir imam idi, Hazret-i Peygamber’in ümmetlerinin چراğı idi.”

bi-i‘ tibārī’l-mevrid hāşşdur. Ālet i‘ tibārıyla ‘āmm olmak anuñçündür ki **şük**r dil ve el ve ayak vesā’ir a‘ zāyla olur, anuñçün *eş-şük*rü şarfe’l a‘ zā’i li-mā huliķa leh, (A 10b) dinilmişdür. Ve **şük**r, lisān ve ğayrı ile olduğına şā’irüñ bu kıavli dahı şāhiddür.

Şi‘r:

أَفَادَتْكُمْ النِّعْمَاءُ مَتَى تَلْتَمِثُ

يَدِي وَلِسَانِي وَالضَّمِيرُ الْمُحْجَبُ²⁰⁸

(B 6b) Ve mevrîd i‘ tibārıyla hāşş olmak anuñçündür ki şük

r olmaz illā ni‘ met ile olur. Ve medh olmaz illā kıable’n-ni‘ met olur. Ve **şenā**, **hamd** ve **şük**r ve **medh**den e‘ amdur. Kezā fi-*Şerhi’l-Mi‘e*. Ve şükr-i luğavī ve şükr-i ‘örfi ve hamd-i luğavī ve hamd-i ‘örfi ne oldukları maħallerinde maşţürdur. Huşuşā Mevlānā Seyyid Şerif *Ta‘rifātu’l-‘Ulūm*’da bir miķdārını zıkr eylemişdür. Tālîbî anı müţāla‘a eylesün.

Aşāğıda çiyandan bahsedilen bölümden bir kesit bulunmaktadır. Şāhidî İbrahim Dede’nin manzum sözlüğündeki kullanıma da dikkat çekmek isteyen şārih, şerhine alıntı yaptığı mısradaki başka bir kelimenin (kejdüm) açıklamasını vererek devam eder. Böylece Tuhfe-i Şāhidî’den bir mısrayı da şerhe dahil ederek anlatımın tekdüzeliğini de kırmış olur.

Ve **şebes** feth-i şin-i mu‘ ceme ve bā’-i muvaħħade ve meftūħa ve şā’-i müşelleşe ile çiyān didükleri cānverciķdür ki ayakları çokdur Fārsice aña şad-pāye dirler, ke-enne yüz ayaklu demek olur keşretten kināyetdür. Nitekim *manzūme-i Şāhidî*’de vāķi‘dür.

Mışrā‘:

‘Aķreble çiyān adı kejdümdür şad-pāye

Ve **kejdüm** feth-i kâf-ı ‘Arabî ve sükün-ı zā’-i Fārsiyye ile ‘aķrebdür, kıuyruğı egri olduğıçün aña **kejdüm** dinilmişdür. Zîrā **kej** feth-i kâf ve zā’-i mu‘ ceme vü Fārsiyye ile (A 36a) egri ve **düm** zamm-ı dāl-ı mūhmele ile (B 23b) kıuyruķdur.

Bahsi geçen mevzuyu örneklendirmek, ilgili kelimenin telaffuz, imla ve anlamlarına dair bilgi paylaştık amaçlı verilen alıntılardan -âyet, hadis, şiir ya da başka bir kaynaktan verilen herhangi bir bilgi- bir kısmı, ne olduğuna bakılmaksızın şārih tarafından Türkçeye çevrilmiş, sonrasında da kelimeleri açıklanarak kısaca şerh edilmiştir. Bir kısmı da sadece örnek göstermek amaçlı sunulmuş, açıklama ve anlatıma dahil edilmemiştir.

²⁰⁸Sizin nimetlerinizi ifade edişim üç biçimde olur: Elimle, dilimle ve gizli gizli kalbimden.

Aşağıda görüldüğü üzere Sâdî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) bir beytini, *âyine* kelimesinin yazımına örnek vermek amacıyla şahit göstermiş ve tercüme etme ihtiyacı duymamıştır.

Ve *âyine* medd-i elif ve kesr-i yâ ile bunda ve iki yâ ile âyine lügatdür. Nitekim Mevlânâ Hâfız-ı Şîrâzî kıddise sırruhu bu beyitte iki yâ-ıla getürmüşdür:

آيينه سکندر، جام جم است، بنگر
تا بر تو عرضه دارَد احوالِ ملکِ دار²⁰⁹

Ve âyine Fârsî lafızdur lâkin Türkîde isti' mālî şayi' dūr. Türkîce âyineye gözgü dirler. Ve *māviyye* vāv-ı meksüreden sonra yâ'-i müşeddede ile yine âyinedür ke- enne māya mensûbdur. Şuya müşābih olduğuçün (A 35a) aña *māviyye* dinilmişdür.

Aşağıya alınan kısımda Şair Ferezdak'tan (ö. 114/732) bir beyit bulunmaktadır. Şârih beyti, kelimenin anlamına örnek olarak sunmuş, ardından kelime kelime çevirip şerh etmiştir.

Ḥamsetü'l-eşbār kabir ve maqberedür ki Fârsîce aña zamm-ı kâf-ı ' Acemiyye ile gür ve Türkîce sinle dirler ve lafz-ı gür bu ma' nāya Türkîde şāyi' olmağın sinle yerine getirilmişdür. Ve kabre ḥamsetü'l-eşbār didükleri Ferezdak-nām şā' irüñ işbu beytinde zāhirdür.

Beyt:

مَا زَالَ مُدْعَقَّتْ يَدَاهُ إِزَارَهُ
فَسَمَا وَادْرَكَ خُمْسَةَ الْأَشْبَارِ

beyt-i mezbûrda *عَقَدْتُ* [*akd*] bağlamakdur şedd ma' nāsına ve *يَدَاهُ* [*yedāhu*] da olan zamîr memdûhı Yezîd bin el-Muḥelleb-nām kimseye rāci' dūr ve *يَدَا* [*yedā*] teşniyedür, müfredi *يَد* [*yed*] dūr ki eldür ve *إِزَارَهُ* [*izārehu*] manşûbdur *عَقَدْتُ* [*akadet*] mef' ūli olmak üzere fā' ili *يَدَا* [*yedā*] dur. Anuñçün elif-iledür. Ve *سَمَا* [*semā*] irtefa' a ma' nāsınadır. Ve *خُمْسَهُ* [*ḥamse*] beşdür ve *أَشْبَارِ* [*eşbār*] feth ile cem' dūr. Müfredi kesr-i şîn ile *شِبِير* [*şibr*] dūr ki qarışa dirler ki ibhām ve ḥinşir ve baş barmağ ile kiçi barmağ arasıdır. İmdi ḥamsetü'l-eşbār (A 36b) beş qarış ma' nāsınadır ki murādı kabirdür. Ya' nî, şā' irüñ memdûhı olan İbnü'l-Muḥelleb sinn-i temîze vâsıl olup izâr ve serâvilini bağlayaldan kabre irişinceye dek ve vefât idinceye dek rif' at ve menāşib-ı ' âliye ve merâtib-i refi' a taleb iderdi, dimekdür. Ve *şakîk* feth-i şîn-i mu' ceme ve iki kâf ile emîr vezni üzere qardaşdur aḥ ma' nāsına. Qardaşa (B 24a) *şakîk* dinilmege sebeb *şakîk* yarmak ma' nāsına olan *şakḳ*dandır. Ke-enne qardaş

²⁰⁹İskender'in aynası şarap kadehidir. Bir bak da sana Dârâ mülkünün durumunu göstersiz.

nesebini kardaşı nesebinden yarmışdır. Ve *hāzā şakīku hāzā* dirler kaçan bir şeyi iki yarım yarılrsa her yarım ol birine *şakīk* olur ke-ennehu iki kardaş birbirinden yarılmışdır. Ma‘ nāda ikisi de birdür. Ve *imhāl* bāb-ı if‘ ālden maşdardur ve mühlet virmek ma‘ nāsınadır ve mühlet zamm-ı mīm ve sükūn-ı hā ile ism-i maşdardur. Ve maşdarı fethateyn ile *mehe*ldür ve hā’nuñ sükūnı cā’izdür. Veyā mühlet dağı bu ikisi gibi maşdardur.

“Hased” kelimesinin şerhi esnasında içinde bu kelimenin geçtiği bir Arapça şiir örneği verip gerekli gördüğü bazı kelimeleri açıkladıktan sonra beyitlerin tercümesini yapar.

Nazm:

Dinilmek evki halkak her hasūda

Sezādur ol hasūd-ı lā-yesūda

Şerh:

Evki halkak feth-i elif ve sükūn-ı vāv ve kesr-i kāf-ıla ve *halkak* feth-i hā’-i mühmele ve sükūn-ı lām ve feth-i kāf ve vezn için sükūn-ı kāf-ıla uskut ma‘ nāsınadır ki şuş ve söyleme ma‘ nāsına. Ve *hasūd* feth-i hā-ıla cehül ve şadūķ vezni üzre (A 18a) mübālağa-i ism-i fā’ildür, naşara ve đaraba bāblarından isti‘ māl olunur. Maşdarı fethateyn ile *hased* ve zamm ile *husūd* ve feth ile *hasādedür*. Ve *hased*, *maşsūd* olanuñ ni‘ metinüñ zevālini istemekdür. *Ḳāmūsu’l-Baḥr*’de böyle dimişdür. Ve şā’ir cin t̄ā’ifesini vaşf idüp dimişdür.

Şi‘r:

أَتَوَانَرِي فَقُلْتُ مَنُونُ أَنْتُمْ فَقَالُوا الْجَنُّ فَقُلْتُ عَمُوا ظَلَامًا

فَقُلْتُ إِلَّا الطَّعَامَ فَقَالَ مِنْهُمْ فَرِيقٌ تَحْسُدُ الْإِنْسَ الطَّعَامًا

لَقَدْ فَضَّلْتُمْوَا بِالْأَكْلِ فِينَا وَلَكِنْ ذَاكَ يُعْذِرُكُمْ سَقَامًا

Beyt-i evvelde *مَنُونُ* [*menūn*] feth-i mīm-ile cem‘-i *men*dür ve *men* istifhām-ı teşniye ve cem‘ olur. Teşniyesinde *menāni* ve cem‘ inde *menūn* dinilür. Nitekim işbu şi‘rde cem‘ vāķi‘dür. Ve *عَمُوا* [*imū*] kesr-i ‘ayn-ı mühmele ile emrdür ve kelime-i taḥiyyatdur ‘im şabāḥan dirler, *t̄ābe* ‘ayşuke şabāḥan ma‘ nāsına. Ya‘nī şabāḥuñ ṭayyib ve güzel olsun ve şabāḥ dirligüñ eyü olsun. Ke-enne na‘ime yen‘imu ki kesreyledür, andan emr-i ḥāzır şığasın alup ‘im didiler ve taḥfif için elif ve nūn’ı ḥazf eylediler. Nitekim ekele ye’külüden emrde kül dirler. Ma‘nā-yı şi‘r: “Cin t̄ā’ifesi benüm odum ve āteşüme geldiler ve odum yanında ḥāzır oldılar, (B 11b) anları görüp ‘Siz kimlersiz?’ didüm. Anlar ‘Biz cin t̄ā’ifesiyüz.’ didiler. Ve ben anlara ‘Zalām ve қараñlıķ dirligiñüz ṭayyib olsun.’ didüm. Zīrā қараñlıķda gelmişler

idiler. (A 18b) Ve ben anlara ‘Yimege geliñüz.’ didüm ve anları ta‘āma da‘vet eyledüm. Ve cinden bir bölük benüm da‘vetümi işitdükde ‘Biz ta‘ām üzre inse ve ādem oğlanlarına ḥased iderüz.’ didiler. Ya‘nī ‘Biz ādem oğlanı yedügi ta‘āmı yiyüp andan iltizāz eylemezüz ve zevk u şafā eylemezüz. Ta‘ām şafāsı inse maḥşūşdur, anuñcün inse ḥased eylerüz.’ didiler. ‘Ve ekl ile siz bizüm üzerümüze tafḍīl olıñduñuz ve ulu kılıñduñuz. Ve lākin ol ekl ardınca ḥastalık ve marāz ve derd ü saḫam vardur.’ didiler.” Ve *إلى الطعام* [*ile’-ta‘ām*]‘ ibāretinde müte‘allık maḥzūfdur ki helimmū veyā buna beñzer bir fi‘ldür. Nitekim *bi’r-rifā’i ve’l-benīne* de müte‘allık maḥzūfdur.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Şerh-i Seb‘atu Ebhur’da kelimelerin anlam ve kullanımlarına dair açıklamalar esnasında fikirlerin ispatlanması amacıyla geleneğin bilgi birikimi içinden seçilen örnekler şahit olarak okuyucunun önüne getirilmiştir. Dayanağı olan ve ispatlanabilir bilgiye önem verdiğini belirten ve uygulamaya özen gösteren Akhisarî’nin bu tutumu onun ilmî kişiliğinin en temel göstergesidir.

5.7.4. Kaynak Kullanımı

Akhisarlı Abdülcelîl bin Yûsuf, manzum sözlüğünün şerhini hazırlarken çeşitli alanlardaki 202 eserden faydalanmıştır. Bu bilgiyi mukaddimesinde, eserlerin isimlerini tasnif ederek belirtir.²¹⁰ Söz konusu eserleri gerekli gördüğü yerlerde ve her bölümün sonunda mutlaka zikretmeyi âdet edinmiştir. Bunu mukaddimede “Ve her menḫūl ki yazılmışdur, maḥallinde menḫūlun ‘anḥ olana işāret olınmışdur. Aşlı nā-ma‘lūm bir lafz u mefhūm bu mecmū‘ada merḫūm degüldür.” (A 5b) cümleleriyle ifade eder. Anlaşılan o ki dayanağı olmayan hiçbir bilgiyi şerhine almamıştır. Onun şerh metodunun en dikkat çekici ve temel noktalarından biri budur ve bu tutumu kaynakları etkin şekilde kullanmasını sağlamıştır.

Abdülcelîl bin Yûsuf, her mevzunun sonunda, bir rivayeti naklettiğinde, kelimelerin etimolojisine dair açıklamalar yaptığında, rüya tabirleri, dinî hükümler ve halk tıbbından bahsettiğinde, hayvanların yaşamlarına dair malumatlar verdiğinde, tarihten hikâyeler naklettiğinde başvuru eserlerinin adını zikretme konusunda hassas davranır. Okuyucuyu bilgilendirmek amaçlı sunduğu tüm bilgileri kaynaklarıyla birlikte vermeye özen

²¹⁰Abdülcelîl bin Yûsuf’un mukaddimede verdiği bu kaynakça daha önce şu yayında yer almıştır: Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 87-90.

göstererek şerhini sağlam temellere dayandırmıştır. İlmî ve ahlakî bir yaklaşım sergileyerek söz konusu eserlerin ve müelliflerinin hakkını vermeye gayret etmiştir.

Bir eser kaleme alırken aklına takılan hususlarda farklı kaynaklara müracaat ettiğini, tanıdık kişilere danıştığını ve ikna olmadığı hiçbir bilgiyi metnine almadığını Makedonya'nın neresi olduğuna dair araştırmalarını anlattığı kısımda çok net şekilde görebilmekteyiz. (A 264a) Bu kısımda anlattıkları, onun tastiklenmemiş ve emin olmadığı hiçbir bilgiyi şerhine almadığını gösteren ve bu konudaki titizliğini gözler önüne seren güzel bir örnektir.

Farklı alanlarda 202 eserden yararlanmış olsa da Abdülcelîl bin Yûsuf'un şerhini hazırlarken en çok müracaat ettiği kaynak Kemâleddin Demîrî'nin (ö. 808/1405) *Hayâtü'l-Hayevân*'ıdır. Hatta şerhte takip ettiği sistem büyük çoğunlukla Demîrî'nin tasnif sıralamasına uymaktadır. Rüya tabirleri, hayvanların yaşam, üreme, gelişmeleri, hayvan kaynaklı tedavi yöntemleri, âyet-i kerime, hadis-i şerif, şiir iktibasları, çeşitli rivayetler gibi hemen her konuda Demîrî'nin eserinden faydalandığı anlaşılmaktadır.

Şerh esnasında istifade ettiği eserlerin sayısının çokluğu ve bu kaynak eserlerin şerhe sağladığı fayda, bu eserlerin şerhteki kullanım örnekleri incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Şârihin şerhindeki kaynak gösterme biçimleri şu şekilde sıralanabilir:

a) Abdülcelîl bin Yûsuf, bölüm sonlarında ya da yeni bir bilgiye geçmeden önce genellikle faydalandığı eser isimlerini zikredip müelliflerine dua eder. Kaynak gösterme şekilleri temelde şöyledir:

İşbu zikr olınan fevâ'id ü nükât *Tefsîr-i Hanefî*'den yazılmışdur, şöyle ma'lûm ola.
(A 142a)

Hayâtü'l-Hayevân şahibi İmâm Demîrî yazmağın terceme olunup burada tahtîr ü naql olınmışdur fâ'ideden hâlî degüldür va'llâhu a'lem. (A 144a)

Şadru's-Şerî'a hâşiyesinde Ahî Çelebi *Kitâbu'z-Zebâyiğ*'de böyle yazar. (A 147a)

Ķâmûs'da böyle yazılmışdur. (A 150a)

...murâd Ümeyye'dür veyâ Bel'am bin (A 154a) Bâ'urâ'dur veyâ 'ulemâ-i Benî İsrâ'ilden biridür diyü *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*'de Kâdî Beyzâvî rahîmehu'llâhu'l-Meliku'l-Ķanî yazar.

Ammā eṭibbā katında ümmü’ş-şibyān şafrādan olur bir marāz dur cinden ve kuşdan degüldür, kütüb-i tıbbdan *Teshi’-nām* kitābuñ edāsı budur. (A 238a)

İşbu havāş *Hayātü’l-Ḥayevān*’dan yazılmışdur ve ba‘zısı *İhtiyārāt*’da yazıludur. (A 379a)

İşbu zıkr olınanuñ cümlesi *Hayātü’l-Ḥayevān*’dan yazılmışdur. (A 388b)

Zirā melā’ikedede tevālüd ü tenāsül olmaz ve anlardan evlād hāşıl olmaz; zirā melā’ike içinde ināş ve dişiler olmaz. Kezā fî-*Ḥayātü’l-Ḥayevān*. (A 389a)

b) Akhisarî, alıntılanan bilginin sadece hangi kaynaktan olduğunu belirtmekle yetinmeyip yeri geldikçe madde, bölüm, başlık ve nüsha bilgisi de verir.

(A 152b) Ve eger yuva ağaç dallarında olursa ‘*uṣṣ*’dur ve eger tağda veya dīvārda olursa vekr u vekn dirler ve eger yer içinde olursa ufḥuş ve udḥiyy dinilür. Kezā fî-*Şihāḥi’l-Cevheri* fî-‘ayn şın şın.

Ebū şafvān şad-ı mühmele vü meftūḥa ve fā’-i sākine ile devedür kesreteyn ile *ibil* gibi ki bā’da sükūn daḥı cā’izdür, cem’i *ābāl* gelür deveye *ibil* dinilmek uylukları üzre bevl itdüğüçündür, diyü *Kudürî şerḥi Ḥaddād*’de bāb-ı zekātü’l-ibilde yazar. (A 167a)

İşbu kışşayı İmām Demirî ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Bārî İmām Ebü’l-Ferec binü’l-Cevzi’nüñ *Ezkiyā-nām* kitābından ve ğayrıdan naql idüp *Hayātü’l-Ḥayevān*’da Uf’uvān lafzını zıkr eyledüğü maḥallde yazar. Zıkr olunan kışşa-i ğaribe vü hikāye-i ‘acibe muḥāl zann olunmayup ‘ibret alacaḥ kaḫiyye vü hikāye vü ferāset ü ‘aḫlidan nāşî olur bir ḫālet olduğı bilmek lāzımdur. (A 218a)

Fe’ülün ve fe’ülün gibi olan evzān ki āḫirinde tenvîn vardır, yazılduklarında tenvîn yerine nūn yazılır. Nitekim Şeyḫ İmām ‘Allāme Ebü ‘Abdu’llāh Bedre’d-dīn Muḥammed ez-Zerkeşî rahmetu’llāhi ‘aleyh mü’ellefātından *Burhānu fî-‘Ulūmi’l-Ḳur’ān*-nām kitābında İbn Dürüsteveyh’den naql idüp iki ḫaṭṭ üzre kıyās olunmaz; biri ḫaṭṭ-ı muşḫaf ve biri daḥı ḫaṭṭ-ı taḫṭî’-i ‘arūz, diyü yazmışdur. Yigirmi beşinci nev’de ‘ilm-i mersūm-ı ḫaṭṭda İbn Dürüsteveyh ḫavlini vech-i meşrūḥ üzre naql eylemişdür. (A 379b)

Rebāḥ bā’-i muvaḥḫadeden ğayrı ḫurūf-ı mühmele ile çetüğe beñzer bir ḫayvāncıḫdur (A 340a) ki andan zebād celb olunur ki yakında zıkr olunan sinnevür’z-zebāddur. Cevherî kendü ḫaṭṭıyla olan *Şihāḥ*’ında *rebāḥ* bir cānverdür ki andan kāfūr celb ü aḫz olunur, dimişdür.

c) Kullandığı kaynaktan hareketle o kaynağın yararlandığı kaynakları da aktaran Akhisarî'nin bugün akademik çalışmalardaki asıl kaynağa ulaşmanın mümkün olmadığı durumlarda ...'dan naklen ya da (aktaran: falan) şeklindeki kaynak gösterme sistemini uyguladığı söylenebilir.

Örneğin domuzdan bahsedilen bölümde domuz etinin haramlığıyla alakalı bir mevzu geçmektedir. Esnevî (ö. 772/1370), Maverdî (ö. 450/1058) ve Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) bu konudaki görüşlerini verdikten sonra “Ve Mâverdî ve Ebû Hayyân ve Esnevî kavlleri *Hayâtü'l-Hayevân*'da meşhûrdur.” (A 316a) diyerek bu görüşlerin *Hayâtü'l-Hayevân*'da yazılı olduğunu dolayısıyla kendisinin de bu bilgileri *Hayâtü'l-Hayevân*'dan naklettiğini belirtir.

Akhisarî, yine başka bir yerde Katâde bin Nu'mân isimli sahabenin başından geçen bir olayın anlatımında yararlandığı eserin kaynaklarını da verir:

İşbu fâ'ideyi *Hayâtü'l-Hayevân* şâhibi, İmâm Aḥmed ve Ṭaberânî ve ḡayrılardan naḡl eylemişdür. (A 225b)

Aşağıda alıntılanan kısım “benî kantura”nın anlatıldığı bölümden bir parçadır. Burada şâriḥ Abdülcelîl bin Yûsuf, “Türk” kelimesinin “Türük”ten geldiğini söyleyip bu bilginin Nisâbu's-Sıbyân şerhinde yazılı olduğunu belirtir. Hemen derkenar düşerek Nisâbu's-Sıbyân şârihinin de bu bilgiyi Ezâhirü'r-Riyâz isimli kitaptan aldığını ifade eder.

Ve **benû kanṭūrâ** feth-i kāf ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı tā'-i mühmele ve rā'-i mühmele vü meftûḥadan soñra elif ile Türk didükleri tā'-ifedür ki zamm-ı tā-ıladur ve cem'î etrāk gelür. Türk tā'-ifesi ḡazret-i İbrāhîm Ḥalîlu'llāḥ ‘aleyhi's-selām cāriyelerinden birinüñ evlādıdır ve dimişlerdür ki Türk bin Niyûs bin Yāfeş bin Nūḡ ‘aleyhi's-selām evlādındandır. Ve Türk aslı Türük'dür vāv-ıla ictimā'-ı sākineyn içün vāv ḡazf olunmuşdur. *Nisābu's-Sıbyân şerḡinde* böyle yazılmışdur. (A 178b)

Der-kenār: Nisābu's-Sıbyân şâriḡi daḡı *Ezāhirü'r-Riyāz*-nām kitābdan naḡl eylemişdür.

d) Bazı durumlarda bölümün sonunda kaynaklarını topluca verir.

Bu (A 83b) zikr olınan ru'yâ-yı Ebî Ḥanîfe'yi *Kalā'idu 'Uḡūdi'l-İḡyān* şâhibi yazar. Ve ḡayrı zikr olunan ru'yâ-yı mu'abbereyi Muḡyi'd-dîn el-'Arabî ru'yâsından ḡayrısı İbn Ḡannām yazar.

Ve Beyt-i Şerîf binâsı aḥvâlinde (A 263b) ve Ḥacerü'l-Esved ve Maḳâm ḥaḳîkatlerinden bu maḳâmda yazılan a'lemu 'ulemâ'ü'r-Rûm maḡfûrunleh ve merḥûm Mevlânâ Ebu's-Su'ûd 'aleyhi raḡmetu'llâhi'l-Vedûd *tefsîr*inden ve *Tefsîr-i Ḥaddâdî* ve *Tefsîr-i Teyrî* ve *Kevâşî*'den ve 'Arâyîs ve *Risâle-i Merâm* ve ğayrı mu' teber kitâblardan yazılmışdır.

e) Abdülcelîl bin Yûsuf, bir mevzunun açıklığa kavuşturulması amacıyla müracaat ettiği birbirini destekleyen ya da biri diğerine göre değişik malzemeler sunan farklı kaynakları karşılaştırmalı olarak sunmayı tercih eder.

Muḳâtil ḳavli üzre yetmiş iki kimsedür ve İbn 'Abbâs raḍiya'llâhu 'anh ḳavli üzre gemide olanlar seksen kimsedür ve Cûdî ṭağında bir köyde sākin (A 268a) oldılar ve anda bir yer vardur aña Sûḳu's-Şemânînin dinilür, dir ve *Ḳāmūs*'da Şemânînin bir beleddür. Nûḥ 'aleyhi's-selâm gemiden çıkduḡda anı binâ eyledi. Nûḥ-ıla seksen adam var-ıdı, dir *Ḳāmūs*'da olan İbn 'Abbâs raḍiya'llâhu 'anhümâ ḳavlini mü'eyyiddür.

Ve *veşa'* ḥurûf-ı mühmele ile veṭar vezni üzre serçeden küçük bir ḳuşdur. *Ḥalâş-nâm* lügatde beççe-i bincişk diyü yazar, ya' nî serçe yavrisı ve *Ḳânûnu'l-Edeb*'de murğ-i dâl ve ba' zı güyend çekâvek diyü yazar dâl Fârsîce ḳartal didükleri ḳuşdur. Ve çekâvek *Lügat-i Ḥalîmî*'de ṭurğay didükleri ḳuşdur ki 'Arabca aña ḳubbere ve ebu'l-meliḥ dirler, dimişdür. Ve *Şihâḥ-ı 'Acemî*'de, çekâvek çekik ḳuşı dimişdür. Ve *Aḫterî*'de, kız ḳuşıdır diyü yazar. Ve İmâm Demîrî, şa' ve didükleri ḳuşdur ve ba' zılar serçeden kiçi bir ḳuşdur, dirler diyü yazar ve şa' ve yunt ḳuşı didükleri kiçirek ḳuşdur, dir. (A 273a)

Ve *baḫzec* fetḥ-i bâ'-i muvaḫḫade ve sükûn-ı ḥâ'-i mühmele ve fetḥ-i zâ-yı mu' ceme ve cîm-ile yabân ve yabânî ve kūhî şıḡır yavrisıdır veledü'l-baḳaratü'l-vaḫşıyye ma'nâsına. *Ḳāmūs* ve *Cevherî*'de veledü'l-baḳara dimişlerdür, vaḫşıyye ḳaydı yokdur, ammâ *Ḥayâtü'l-Ḥayevân*'[da] bu ḳayd vardur ve *Ḳânûnu'l-Edeb-nâm* lügatde beççe-i kâv-ı kūhî dimişdür, ya' nî ṭaḡ şıḡırınun yavrisı. (A 330b)

Ve *binşir* kesr-i bâ'-i muvaḫḫade ve sükûn-ı nûn ve kesr-i şād-ı mühmele ile mü'enneşdür ve kiçi barmaḡ ile orta barmaḡ ortasında olan barmaḡdur el-uşbu'u beyne'l-vuṣṭâ ve ḥinşir ma'nâsına. *Ḳāmūs* bu lafzı ب،ص،ن،ص،ب'da zıkr eylemişdür, *Cevherî* ب،ص،ن،ص،ب'da zıkr eylemişdür. *Ḳāmūs* şāḥibi *Cevherî*'ye daḡl idüp ب،ص،ن،ص،ب *binşir* lafzını zıkr vehmdür, dir. *Dīvānu'l-Edeb* şāḥibi, fi'lilde zıkr ider, nûn zâ'ide olmaduḡını bildürür. Fi'l-ḥaḳîḳa nûn 'ayne'l-fi'l olıcaḡ zâ'ide olmayıcaḡ ب،ص،ن،ص،ب'da

zıkr vehimdür. Şāhib-i *Ḳāmūs* rahimehu'llāhu'l-Ḳuddūs dahli yerindedür. Ve *hinsir* lafzı Cevherî *ح,ص,ر* da zıkr eylemişdür *Ḳāmūs*'da *ح,ص,ر* da zıkr eylemişdür *hinsir* da fi' lil vezni üzredür nūn zā'ide degüldür, belki 'ayne'l-fi' lidür fin' il vezni üzre degüldür. Cevherî bu lafzı *ح,ص,ر* da zıkrı yine vehimdür. Ve *hinsir* cem' i *henāşir* ve *binsir* cem' i *benāşir* gelür dıfdi' cem' i defādi' geldügi gibi. (A 100b)

f) Şerh-i Seb'atu Ebhur'da kaynak gösterilen yazar ve eserlere, sadece başvuru kaynağı olarak atıfta bulunulmamış, bu isim ve eserler bazen şerh metninin içinde bazen sonradan eklenmiş derkenarlarla şerh edilecek birer kelime ya da hakkında bilgi verilmesi gereken tarihî malumatlara da dönüşmüştür.

Örneğin manzum metinde Cevherî'nin adı geçince derkenarda Cevherî ve meşhur sözlüğü hakkında bilgi vermek isteyen Abdülcelîl bin Yûsuf, dillerde dolaşan damdan düşerek vefat etme hikâyesine ve eserin adının ne olduğu mevzusuna değinmeden geçmek istememiştir. Eserin adının “sıhâh”ın (“sahîh”ın çoğulu) yanı sıra müfred olarak “sahâh” şeklinde de olabileceğini belirten tespitlerden de bahsetmiştir.

Esās hurûf-ı mühmele ile şehâb vezni üzre bir lûgat adıdır ki aña *Esāsü'l-Luğa* dinilmişdür. Şāhib-i Keşşâf şeyhü'l-'Arabîyye Maḥmūd ez-Zemaḥşerî mü'elleftındandır. Ve *Cevherî* nūn ismi İsmā' il ve pederi Ḥammād'dur. Ve 'ilm-i lûgatde bir fāzıl u imām, ḥüsn-i ḥaṭṭ-ıla meşhūr ve İbn Muḳle ile mezkūr kitābı beyne'l-enām maḳböldür ki nāmı *Şahāh* dur ve *Şahāh* feth-i şād-ıla. Aşılda şahîḥ ma'nāsına bir ism-i müfreddür. Şahḥahu'llāhu fehuve şahîḥun ve şahāḥun dinilür, feth-i şād-ıla. Üç yüz yetmiş üç târiḥinde bir ṭamdan düşüp helāk olmışdur. Ve bir rivāyetde 'aḳlı müteğayyir olmağla iki deffe işleyüp iki kanad gibi anları bağladı ve “Ben uçarum.” didi ve kendüsini uçmak kıyāsıyla yüksekden bırağup helāk olmışdur. Ve *Şihāh*-nām kitābından beyāz olmamış bir miḳdār baḳıyye ḳalmış-ıdı. İbrāhîm-nām şāgirdi beyāz eylemekle niçe yerde ğalaṭ eylemişdür. Ve dillerde cārî olan kitāb-ı mezkūr adında *Şihāh* dur kesr-i şād-ıla. Cem' -i *şahîḥ*den menḳül olmak üzre. Ve ba'zılar bunu inkār iderler. Kitāba tesmiye nisbeti ile şāriḥü'l-'İzzî, *Sa'dü'd-dîn et-Teftāzânî şerḥi ḥāşiyesinde* Mevlānā Ṭablāwî böyle yazmağın terceme olındı. Muḥaşşal-ı kelām kitāb-ı mezkūr isminde feth-i şād ve kesr-i şād cā'izdür feth-ile aşılda ism-i fā' ildür ve kesr ile aşılda şahîḥ cem' idür. (A 14b)

Görüldüğü üzre tefsir, hadis, fıkıh, tıp, tarih, lûgat, edebiyat gibi geniş bir yelpazeyi oluşturan üç dildeki bu eserler Şerh-i Seb'atu Ebhur'un tamamında büyük bir dikkat ve titizlikle yer etmiş durumdadır. Bu yönüyle Şerh-i Seb'atu Ebhur, amacı bilgi vermek

olan ilmî bir eserin ancak kendisinden önce yazılmış te'lifattan güç alarak ortaya konabileceğinin en güzel örneklerinden biridir. Bir müellif olarak Abdülcelîl bin Yûsuf'un eksik ve yanlış bir malumat vermekten çekindiğini, bilgi ve görüşlerini sağlam temellere dayandırarak paylaşmayı önemseydiğini şerhin tamamında görebilmekteyiz.

5.7.4.1. Göndermeler

Abdülcelîl bin Yûsuf, manzum sözlüğü Seb'atu Ebhur için şerh hazırlarken geniş bir kütüphaneden yararlanmış ve kaynak eserlerini inceden inceye tetkik edip bilgileri karşılaştırmalı olarak şerhine dahil etmiştir. Bunu hem mukaddimesinde verdiği kaynak eser listesinden hem de metnin tamamında gösterdiği müellif ve eser belirtme konusundaki titiz tavrından anlayabilmekteyiz.

İstifade ettiği eserleri ve onlar vesilesiyle görüşlerine başvurduğu müellifleri gerekli gördüğü her yerde zikrederek şerhini sağlam temeller üzerine kuran Abdülcelîl bin Yûsuf'un müellif ve eser zikretme biçimlerinden biri de göndermelerdir. Başvuru eserlerine yaptığı göndermeler, mevzuyu uzatmayı tercih etmediği zamanlarda ayrıntılara vakıf olmak isteyen okuyucuların ana kaynağa yönlendirilmesi şeklindedir. Ayrıca şerhinde, bir konunun metinde geçip geçmediğini öncelik-sonralık sırası ile belirterek okuyucunun metin içindeki hareketini sağlamak amaçlı metin içi göndermelere de yer vermiştir. Söz konusu göndermelerden aşağıda bahsedilmiştir.

a) İlgili bahis daha önce geçtiyse -bazen yerini de belirterek- “**aḥvālî zıkr olunmışdur**” şeklinde bir ibareyle eğer ileriki kısımlarda ele alınacaksa “**İnşâ'a'llāhu te'ālâ ol daḥı aṣağada zıkr olunur.**” diyerek daha önce geçip geçmediğini okuyucuya bildirir. Metin içi gönderme olarak da adlandırabileceğimiz bu kısımlara dair örnekler şöyledir:

Ve *eş'emu min-Tuveysin* ziyâde meş'üm u muḥâref olan kimseye dirler. (A 39b) Ve bunun aḥvālî mufaşşal u meşrûḥ on beşinci kıt'ada zıkr olunmışdur.

Ve işbu 'avratuñ ve erinuñ aḥvālî on sekizinci kıt'ada beyân olunmışdur. (A 40a)

Ve kurd aḥvālî tafşîl üzre zıkr olunmışdur. (A 221b)

Tag keçisinüñ aḥvālî zıkr olunmışdur urviyye zıkr olunduğı yerde ve şıgın geyiküñ aḥvālî şerḥ olanda beyân olunmışdur. Zıkr olunmayanı Sükker-i Şâfi şerhinde havâşşıyla beyân eylemişümdür. (A 268b)

Bu beytde olan hayvānātūñ ahvālī zıkr olunmuşdur kelbden ğayrı. İnşā'a'llāhu te'ālā ol dağı aşağıda zıkr olunur. (A 304b)

Ve *haşrem* hā' ve şin-i mu' cemeteyn ile arularūñ begidür emirü'n-nahl ma' nāsına. Nitekim bu beyt üzerinde olan beyt şerhinde zıkr olunmuşdur. (A 307b)

Ve yılan balığınuñ hükmi ve huşuşı zıkr olunmuşdur. (A 336b)

Ve bunuñ hükmi ve havāş u ta' bīri zıkr olunmuşdur. (A 350a)

b) Abdülcelîl bin Yûsuf yeri geldikçe kendi eserlerine de atıfta bulunur. Şerh-i Sükker-i Sâfi sıklıkla başvurduğu kendi eserlerinden biridir. Metinde on dört yerde kaynak olarak adı geçen söz konusu esere yapılan göndermeler genelde, verilen bilginin detaylarına ulaşmak isteyen okuyucuyu Sükker-i Sâfi şerhine yönlendirme şeklindedir. Bu kullanımın örnekleri aşağıda görülecektir:

Ve *hudā*da olan dāl, mühmele midür veyā mu' ceme midür bilmek isteyen bizüm *Sükker-i Şāfi*-nām manzūmemüz şerhine nazar eylesün. Ol şerhde tafşil eylemişüzdür. (A 47a)

Veyāhuz şānda cümleden a' zam olduğūcündür veyāhuz yerūñ ve dünyānuñ ortası olduğū içündür ve Mekke dinilmege vech-i tesmiye *Sükker-i Şāfi şerhinde* zıkr olunmuşdur. Anda tafşil üzre tahrîr eylemişümdür andan taleb olına. (A 47b)

Ve hamr dinilmege sebep *Sükker-i Şāfi şerhinde* birkaç vechle zıkr eylemişümdür, andan taleb olına. (A 68b)

Kırk hadis derlemesi ve şerhi olan diğər eseri Zuhru'l-Âhire'ye ise Hazret-i Ömer'le alakalı bir mevzuda göndermede bulunmuştur.

Ve evvel “Eṭāla'llāhu beḳāke.” diyen ‘Ömer’dür, ‘Alī’ye dimişdür, kerrema'llāhu vechehu. Ve evvel emirü'l-mü'minīn diyü da' vet olınan ‘Ömer’dür, sebebi ve tafşili *Zuhru'l-Âhire*-nām kitābumuzda zıkr olunmuşdur. (A 190a)

c) Abdülcelîl bin Yûsuf, bazı durumlarda hem mevzuyu fazla uzatmamak hem de verdiği bilgilerin dayanaklarını belirtmek adına **isteyen andan taleb eylesün, andan taleb olına, t̤alibi anı müt̤āla'a eylesün** diyerek okuyucuyu müracaat ettiği kaynaklara yönlendirir.

Huşuşā Mevlānā Seyyid Şerîf *Ta'rifātu'l-'Ulūm*'da bir miqdārını zıkr eylemişdür. T̤alibi anı müt̤āla'a eylesün. (A 10b)

Mevlânâ Celâle'd-dîn es-Süyûfî rahmetu'llâhi 'aleyhi rahmeten vâsi'aten *Müzhir-nâm* lügatinde böyle yazar. Ve otuz dördüncü nev' de ma' rifetü'n-nahtda ziyâde tafşil eylemişdür. Tâlib olanlar ol kitâbdan taleb eylesünler. (A 17b derkenar)

Hayâtü'l-Hayevân'da böyle (A 95b) yazar. Evvelde *Mesâlikü'l-Ebşâr fî-Memâlikü'l-Emşâr* şâhibi Kâdî Şehâbü'd-dîn İbn Fazlî'llâh'dan nakl ider. Ziyâde tafşili Nûn ve'l-Kâlem tefsîrinde *Me'âlimü't-Tenzîl* şâhibi ve ğayrı müfessirîn yazmışlardır, tefsîsîrden taleb olına.

...hizmet itmiş kimseyi görseler kemâl-i mertebe ta' zîm ü tekrîm iderlerdi ve benüm bir niçe sene Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem hâzretine olan hîdmetümi hıfz eyledüñ ve zâyî' eyledüñ." didi. Ve pâdişâh Enes içün gönderdüğü mektûbuñ şüreti *Hayâtü'l-Hayevân*'da yazılıdır, murâd iden andan taleb eyleye. (A 235b)

Kezâ fî't-Teshîl. 'Asel ve bal menâfî' inden bir miqdârı *Sükker-i Şâfî şerhinde* zikr eylemişümdür, tâlib olan andan zevk alsun. (A 161b)

5.7.4.2. Eleştiriler/Reddiyeler

Şerhler, şârihlerin tercüme ve açıklamasını yaptıkları eserler üzerinden çeşitli alanlardaki bilgilerini yansıttıkları ilmî ve edebî eserlerdir. Dolayısıyla şârihler hazırlık sürecinde farklı kaynaklara başvururlar ve bu eserleri içerik, yöntem ve bilgilerin işleniş yönüyle değerlendirecek şerhlerine dahil ederler. Bu kapsamda şerh edebiyatının tenkit geleneğine dair pek çok malzeme içerdiği ve bazı klasik eserlere birden fazla şerh yazılmış olduğu görülmektedir. Geleneğe bakıldığında şârihlerin daha önce şerh edilmiş bir eseri tekrar şerhe girişmelerinin temel sebebi önceki şerhleri eksik ve hatalı bulmalarıdır. Şârihlerin çağdaşı olan diğer şârihlerden de haberdar oldukları ve birbirleriyle rekabete giriştikleri de söylenebilir. Önceki şerhleri kendi eserlerinde dilbilgisi, anlam, belagat, imlâ, nüsha tetkikleri, bilgilerin sıhhati gibi hususlarda kabul, itiraz, reddiye gibi usullerle değerlendirip önlerindeki metne eleştirel bir bakış açısıyla yaklaştıkları görülür.²¹¹ Elbette

²¹¹Edebî şerhlerdeki tenkit ve reddiye geleneği hakkında bilgi için bk. Ozan Yılmaz, "Bir "Münekkit Var Şarihten İçeri" Türk Şerh Edebiyatı'nda "Reddiye" Geleneği ve Sudi-i Bosnavi Örneği", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7 (2011), 107-154.; İbrahim Kaya, "Sûdî'nin Şerh-i Gülîstan'ındaki Eleştirilerine Toplu Bir Bakış", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic [Prof. Dr. Sabahattin Küçük Armağanı]* 7/3 (2012), 1719-1739.; Muhammet İnce, "Reddiye'nin Türk Şerh Edebiyatındaki Gelişimi ve İbnü'l-Kemâl'in Mollâ Câmî'ye Reddiyesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 30 (2019), 127-142.; Emre Töre, "Sabûhî Ahmed Dede'nin İhtiyârât-ı Sabûhî'sindeki Reddiye Kullanımları Üzerine Bir İnceleme", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi = Journal of Academic Literature [Yünus Emre'den Mehmed Âkîf'e Şiir Özel Sayısı]* (2021), 193-214.

bu durum şârihlerin ilmî kişiliklerini ortaya koymanın yanında alanın metodolojisinin oluşmasında ve yetkinliği kanıtlanmış ilmî eserlerin yazılmasında etkili olmuştur.

Bir şârih olarak güvenilir ve doğru bilgiye önem veren Akhisarî de kaynaklarını değerlendirerek eserinde kullanır. Hayvanların isim, künye ve lakaplarını anlatmak amacıyla kaleme alınan ve hayvanlara dair pek çok konunun ayrıntılarıyla ele alındığı Şerh-i Seb'atu Ebhur'daki eleştiri içereкли kısımların kelimelerin anlam ve yazılışlarına dair yanlış anlaşılmalara ait ve yararlanılan kaynaklardaki bilgilerin hata ya da eksikliği üzerine getirilen tenkitlerden oluştuğu görülmektedir. Söz konusu eleştiriler aşağıda verilen örneklerle daha iyi anlaşılabilir.

Akhisarî, şerhinin temel kaynağı olan Hayâtü'l-Hayevân'ın müellifi Kemâleddin Demîrî'yi (ö. 808/1405) İmam-ı Azam Ebû Hanife hakkında yanlış bilgi verdiği için eleştirir. Şâfiî olan Demîrî'nin bunu kasıtlı olarak yaptığını söyler. **Fâide** başlığıyla verilen ek bilgilerden birinde anlatılan mevzu, Ebû Hanife (ö. 150/767) ile Câfer-i Sâdık (ö. 148/765)) arasında geçmektedir. Câfer-i Sâdık sorduğu sorulara cevap veremediği halde fıkhıta kıyas usulünü uygulamasıyla Ebû Hanife'yi eleştirip “Eyle olsa dîn bâbında kıyâs ile söyleme.” diyü İmâm-ı A'zam hazretlerine ‘itâb eyler”. (A 49a) Söz konusu mevzunun hemen altında Akhisarî,

Hayâtü'l-Hayevân mü'ellifi İmâm Demîrî böyle yazar. Lâkin İmâm Demîrî Şâfi'î olmağın (A 49b) İmâm-ı Hümâm Ebû Hanîfe radiya'llâhu te'âlâ 'anh hakkında yazduğı istimâ' olunmamak lâzımdur. Zîrâ Şâfi'îyyü'l-mezheb olanların ğarağ ve ta'assubı günden azher ve dünden eşherdür. Ba'zı Şâfi'îlerde kesret-i ta'assub ve kılllet-i inşâf ve haddenden ziyâde i'tisâf olduğundan İmâm-ı Akdem ve Hümâm-ı A'zam hazretlerine böyle iftirâyı sezâ görmışlerdür. Bunda kavlı-i şağîğ budur ki *Kalâ'idu 'Ukûdi'l-İkyân-nâm* kitâb-ı müsteğâbda zıkr olunmışdur. O dağı *Câmi'ü'l-Muğmerât ve'l-Müşkilât* şâhibi Şeyğ İmâm'dan nağl ider ki...

ifadeleriyle Demîrî'nin şâfiî olmasına dayanarak mevzuyu yanlış şekilde aktardığını ve Ebû Hanife'ye iftira attığını, onun bu konuda yazdıklarının dikkate alınmaması gerektiğini belirtip savunmaya geçer. Ardından mevzunun aslını Ebû Hanife'nin menkıbelerinin anlatıldığı Kalâ'idu 'Ukûdi'd-Dürer ve'l-İkyân fi-Menâkıbı Ebû Hanîfe en-Nu'mân isimli eserden nakleder. Bu eserden aktardığı kısımlar aynı olay üzerine değildir; ancak yine Ebû Hanife'ye kıyası nassa tercih ettiğine dair yapılan suçlamalar üzerine gelişen bir olaydır. Anlatılana göre, Hazret-i Peygamber'in torunlarından

Muhammed bin Ali'nin Ebû Hanife'ye gelerek "Yâ Ebâ Hanîfe, baña irişdi ki sen fıkıhda kıyâs ile mesâ' il vaż' idermişsin ve ceddümün eḥâdiş-i şerîfesini terk eyler-imişsin." diye çıkışması üzerine Ebû Hanife üç fikhî mesele üzerinden kendi usulünü açıklar. Ebû Hanife'nin yöntemini beğenen Muhammed bin Ali de ona izzet ve ikramda bulunur.

Aşağıda ise "rebâh"ın ne olduğu ve "kâfûr"un ne şekilde elde edildiğine dair bazı kaynaklardaki çeşitli görüşlerin paylaşıldığı bir kısım yer almaktadır. Abdülcelîl bin Yûsuf'un aktardığına göre, Cevherî ve onu takip eden Ahterî rebâhın ne olduğunu bilmedikleri için kâfûr hakkında yanlış bilgi vermişlerdir. İbnü'l-Katta' ise Cevherî'nin verdiği bilgiyi düzelttiğini zannederek başka bir yanlış sebeptir. Şârih Abdülcelîl bin Yûsuf, tüm bu yanlış anlaşılmalara çözüme kavuşturur ve "İmdi işbu takrîr u tahrîrden Cevherî ve Ahterî'nün ḥaṭâları ma' lûm olur." diyerek mevzuyu kapatır.

Nazm:

Bir cânver adı rebâh ol da çetük gibi durur
Rubbâh maymûn erkegi yeyni kişi şölşül durur

Şerh:

Rebâh bâ'-i muvaḥḥadeden ğayrı ḥurûf-ı mühmele ile çetüğe beñzer bir ḥayvâncıktur (A 340a) ki andan zebâd celb olunur ki yakında zıkr olunan sinnevri'z-zebâddur. Cevherî kendü ḥaṭṭıyla olan *Şihâh*'inde **rebâh** bir cânverdür ki andan kâfûr celb ü aḥz olunur, dimişdür. Ammâ Cevherî'nün bu vehmi ğarîb ve bu kavli 'acîbdür, zîrâ kâfûr Hind'de bir ağacın şamğıdır ve **rebâhî**, kâfûrdan bir cins kâfûrdur. Kâfûr ağaç şamğı iken bir ḥayvândan alınur demek ğalat-ı şarîhdür. Rebâh ne olduğunu bilmediğinden mā'-adâ kâfûr neden olur bilmez imiş. Ve İbnü'l-Kaṭṭā'-nâm fâzıl Cevherî'nün bu vehmini görüp *Şihâh*'ını ıslâḥ murâd idüp "Er-rebâhu ismu duveyyibetin yuclebu minha'l-kâfûr" 'ibâretini tebdîl idüp ve "Er-rebâhu beledun yuclebu minhu't-tîb" yazmışdur, lâkin bu kimse dahı ğalat eylemişdür, zîrâ **rebâh** bir ḥayvâncık adıdır, beled ü şehir adı degüldür. Ve Ahterî dahı Cevherî'ye mütâba'at idüp ḥatâ eylemişdür. Ve **kâfûr** ağacı kibâr-ı eşcâr ve büyük ağaçlardandır ki Hindistân ve Çîn'de olur. Ve kâfûr ol ağaçların içinde olur, kesüp ve yarup içlerinden çıkarurlar ve gâhî şamğ gibi içlerinden sızar. Ve dinilür ki şavâ' ik ve yıldırım ve zelzele çok olduğu yıllarda kâfûr ziyâde olur ve bunlar az olduğu senelerde kâfûr eksük olur. Ve ol ağaçların yanında kaplan çok olur, her zamân yanına varılmaz illâ yılda bir ma' lûm u ma' rûf vakti vardır, ol vakit yanına varup ağaçları kesüp ve yarup içlerinden kâfûr alurlar. Ve kâfûr dürlü dürlü olur. Fanşûrî ve rebâhî

ve azād ve isferek ve azrakdur. (A 340b) Fanşūrī cümlesinden eyüdü, rengi şāfi ve aq olur Fanşūr adlu bir şehir vardur aña nisbet olunur. Ve fanşūrīden sonra eyüsi rebāhīdür, Rebāh bir pādīşāh adıdır ki ibtidā bu cins kāfūr ol bilmişdür. Kezā fī-*Şerhi'l-Mūcez* li's-Sedīdī. Ve *Mūcez* şārihi Cemāle'd-dīn-i Aqşarāyī kāfūr ağacına yaz vaktinde şovuqlanmak için yılanlar şarılır, halk bilürler aña yılanlar şarılduğundan kāfūr ağacıdır. Oq ile urup nişān iderler ve kış vaktinde gelüp ol ağacı kesüp içinden kāfūr alurlar, dimişdür. İntehā. Ve *Minhācū'l-Beyān*'da kāfūr ağacı şöyle büyükdür ki gölgesinde yüz atludan artık kimse gölgelenür, dimişdür. Ve *Kāmūs*'da kāfūr Hind ve Şin deryāsının tağlarında olur bir ağaçdan olur ki niçe halkı gölgelendürür. Ve ağacı aqdur ve kaplanlar aña ülfet eyler ve kāfūr ol ağacın içinde bulunur, diyü yazar. İmdi işbu takrīr u tahrīrden Cevherī ve Ahterī'nün hatāları ma' lūm olur.

Aşağıda Hazret-i Osman ve Hazret-i Ali'yi katleden kişilerin isimlerinin verildiği beytin şerhi yer almaktadır. Abdülcelīl bin Yūsuf, gerekli bilgileri sunduktan sonra Velīd bin Ukbe'den bir beyit nakleder, bu beytin anlamını vererek Cevherī'nin onu yanlış anladığını ve bu sebeple beyitte harf değişikliği yaptığını hatta söz konusu beytin şairini de yanlış kişi olarak gösterdiğini bildirir.

Nazm:

Anı katl itdi Tüçibī-i la' in

Bunı katl itdi Tecübī-i la' in

Şerh:

Tüçib zamm-ı ta'-i müşennāt-ı fevkāniyye ile ve fethi cā'izdür. Ve cīm-i meksüreden sonra yā'-i sākine ba' dehu bā'-i muvaḥḥade ile Kinde'den bir batındur ki kätıl-i 'Oşmān raḍiya'llāhu 'anh Kenāne bin Bişr Tüçibī ol batındandır. Ve **Tecüb** feth-i tā'-i müşennāt-ı fevkāniyye ve cīm-i mazmūmeden sonra vāv ve bā'-i muvaḥḥade ile Hımyer'den bir kabiledür ki kätıl-i 'Alī raḍiya'llāhu 'anh İbn Mülcem ol kabiledendür.

Beyt:

أَلَا إِنَّ خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ ثَلَاثَةٍ

قَتِيلُ التَّحِيْبِيِّ الَّذِي جَاءَ مِنْ مُضَرَ

İşbu beyt Velid bin 'Ukbe-nām kimesnenüñdür. Ma' nāsı “Āgāh ol ve gāfil olma tahkik, Ādem oğlanının hayırlısı üç kimseden sonra Tüçib katl itdügi kimsedür ki

Muḍar’dan gelmiştir.” Beyt-i mezbûrda şelâşeden murâd Resûlu’llâhu şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ve Ebû Bekr eş-Şiddîk ve ‘Ömer’dür, raḍiya’llâhu ‘anhumâ. Ya‘ nî işbu kimselerden şoñra nâsuñ hayırlısı ‘Oşmân’dur. Raḍiya’llâhu ‘anh. Cevherî şelâşeden murâd ḥulefâ’-i şelâşedür zann idüp ve تُجِيبِي [Tüçibî] lafzı yerine تُجِيبِي [Tecübî] getirüp beyti tahrîf (A 13b) itmekle ğalaṭ eylemiştir. Ve beyt-i mezkûruñ ḳā’ili Velîd iken Kûmeyt-nâm²¹² kimseye nisbet eylemekle ḥaṭâ ḳılmışdır. Kezâ fi’l-*Ḳāmūs*.

Aşağıda **Fâ’ide** başlığıyla verilen bir rivayet bulunmaktadır. “Kelb” kelimesinin sadece köpeği değil aslanı da kast edip edemeyeceğinin tartışıldığı bölümde Abdülcelîl bin Yûsuf, Kemâleddin Demîrî’nin öne sürdüğü yorum ve benzetmelere gerek kalmaksızın aslan için de “kelb” kelimesinin kullanıldığını anlatır.

Fâ’ide: Rivâyet olunur ki ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem “وَاللَّجْمُ إِذَا هَوَىٰ”²¹³ âyetini okuduḳda Ebû Leheb oğlu ‘Utbe “kefertu bi’n-necm” didi ve sefere giderken Faḥr-i ‘Âlem’e cefâ vü ezâ eylemek murâd eyledi. Ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ‘Utbe’ye bed-du‘â idüp “Allâhumme sallî ‘aleyhi kelben min-kilâbîke.” didi ya‘ nî “Yâ Rabbî ‘Utbe üzerine senüñ köpeklerüñden bir köpek musallât eyle.” Bundan şoñra ‘Utbe yārân u aşḥâbı ve aḳrân u aḥbâbı ile bir kârbân içinde Şâm-ı Şerîf’e sefer eyledi. Gün-be-gün giderek Şâm-ı Şerîf’e tâbi‘ Zerḳâ-nâm yere geldiler ve babası Ebû Leheb ol kârvânda idi. Ve ol yerde yakın yerde bir rāhib şavma‘ası var-ıdı, kârbân ol şavma‘aya yakın ḳondılar ve rāhib çıkup “Sizi buraya kim ḳondurdu, bunda arslan vardır?” didi. Ebû Leheb ol kârbâna “Siz benüm ihtiyâr olduğumı ve ḥaḳḳumı bilürsüz.” didi. Kârbân “Ulumuz ve ihtiyârumuzsın üzerümüzde ḥaḳḳuñ vardır, bilirüz.” didiler, Ebû Leheb “Muḥammed şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, oğlum ‘Utbe’ye bed-du‘â eylemiştir. Metâ‘ u esbâbuñuzu şu şavma‘a üze ḳoyup üstini döseñ (A 194b) ve anuñ üzerine oğlum için döşek eyleñ

²¹² **Kûmeyt** zübeyr vezni üze Zeyd el-Esedî oğlu bir şâ‘ir ve lügat-i ‘Arabî bilmekte mâhir, feşâḥat ile ma‘rûf ve Benû Hâşim tâ’ifesini medḥ ile mevşûfdur. Benû Ümeyye devletinde idi ve devlet-i ‘Abbâsiyye’ye yetişmemişdür (yetişmemiş idi: B). Bir gün Muḥammed bin ‘Alî üze girüp bir ḳaşıde ile anı (anı: -B) medḥ eyledi. Muḥammed bin ‘Alî biñ altın ve bir geyecek virdi. **Kûmeyt** aña “Va’llâhi ben sizi dünyâ için sevmem. Eger ben dünyâyı sevsem dünyâsı ma‘mûr kimseye varurdum. Lâkin ben sizi âḥiret için severüm. İşbu geysü gevdeñüze degmişdür, aluram. Ve ammâ altını ḳabûl eylemezem.” didi. Biñ kırmızı altını reddeyledi ve almadı. Ve dinilür ki âl-i Hâşim ḥaḳḳında bir ḳaşıde diyüp anları medḥ eylemiş, düşünde Ḥazret-i Resûl’i -şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem görüp Kûmeyt’i bir beyit için Allâhu te‘âlâ mağfîret eyledüğünü muştulamışdır. Ve **Kûmeyt** yüz yigirmi altı târihinde vefât olmuştur. Ve ba‘zılar ḳatıl olmuştur, dirler. Vefâtı Mervân bin Muḥammed ve vilâdeti eyyâm-ı maḳtel-i İmâm Hüseyin ‘Alî bin Ebî Tâlib raḍiya’llâhu ‘anhumdadur ki altmış târihindedür. Kezâ fi-*Takrîbi’l-Me‘âhid*.

²¹³ “Battığı zaman yıldızla and olsun ki ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Necm 53/1.

ve etrâfında yatup uyuñ.” didi. Ol kârbân halkı metâ‘ların cem‘ eylediler, yüksek oldu. Ve ‘Utbe üzerine yattı ve kârbân halkı etrâfında ve dolayında yatdılar. Arslan gelür, kârbân halkının yüzlerinden kollar, hiçbirin incitmez ve andan sonra şıçrar eliyle ‘Utbe’yi urur ve yırtar. ‘Utbe “Köpek beni öldürdi.” dir ve sâ‘atinde ölür. Kârbân halkı arslanı talep iderler, bulamazlar. Hâzret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem bed-du‘âsıyla ‘Utbe arslan elinden helâk olur. İmâm Demîrî, hâzret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem arslana kelb diyü ad virmesi arslan köpek gibi ayağın kaldurup bevl eyledüğüdür, dir. Bu fakîr u haķîr-i keşîrû’t-taķşîr ad‘af-ı ‘ibâdu’llâhi’l-cemîl Yûsuf oğlu ‘Abdu’l-Celîl eydürem ki kelb yalnız köpege ıtlâk olunmaz, belki arslanın bir adı daķı kelbdür. Nitekim Kāmûs’da el-kelbu el-esedu vâķi‘dür “Allâhumme şallit ‘aleyhi kelben min-kilâbike” de vâķi‘ olan kelb esed ma‘nâsına olundur. “Allâhumme şallit ‘aleyhi eseden min-usûdike” dinilmiş gibidür. Hâzret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ‘Utbe’ye bed-du‘â eyledükde “Yâ Rabbî ‘Utbe üzerine arslanlarından bir arslan musallaṭ eyle.” didi. Bi-emri’llâh vech-i meşrûh üzre bir arslan anı helâk eyledi, eyle olsa du‘âda olan kelb esed ma‘nâsına olur. İmâm Demîrî didügi te’vîle ve teşbihe ihtiyâc olmaz.

Üzerinde çalıştığı kelime hakkında bilgi verebilmek için farklı kaynaklara başvurmayı alışkanlık haline getiren şârih, bilgi yanlışlığına rastladığında da doğru bilgiyi delillendirerek okuyucuya sunmaya çalışır. Aşağıda bu duruma örnek olabilecek harf ve vezin hatası üzerine eleştiriler bulunmaktadır.

Ve **cehîze** cîm ve hâ’-i hüvvez ve zâ-yı mu‘ceme ile kenîse ve sefine vezni üzre ayunun dışına dinilür ünşâü’d-dübb ma‘nâsına. Hayâtü’l-Hayevân sâhibi İmâm Demîrî, ca‘fer vezni üzredür, dir, lâkin ḥatâdur cehîze, sefine vezni üzredür. Kāmûs ve Şihâḥ ve Dîvânü’l-Edeb gibi lügati tettebbu‘ idene böyle idügi ḥafî degüldür. (A 114a)

(A 273a) Ve **veṣa‘** ḥurûf-ı mühmele ile veṭar vezni üzre serçeden küçük bir kuşdur. (...)Ve şâd-ı mühmelenün sükûnı ile lügatdır. İmâm Demîrî, **veṣa‘** ḍâd-ı mu‘cemedür, dir. Kalem-i nâsiḥden degülse ḥatâ eylemişdür cemî‘ lügatde şâd-ı mühmele ile zabt olunmuşdur, ḥuşuşan Şerḥü’l-Ġarîbeyn’de daķı mühmele iledür ve ḥadîṣ-i şerîfde İsrâfîl ‘aleyhi’s-selâmuñ iki kanadı vardır biri maşrıķda ve biri mağribde ve ‘arşu’llâh omuzı üzerindedür. “وَأَنَّهُ لَيَتَّضَالُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ حَتَّى يَصِيرَ مِثْلَ الْوَصْعِ” vâķi‘dür. Ya‘nî, ḥâl bu ki İsrâfîl ‘aleyhi’s-selâm böyle maḥlûḳ iken Ḥaķ şübḥânehu ve te‘âlâ korkusından tevâzu‘ u teşâğur ider ve kiçilenür tâ **veṣa‘** didükleri kuş gibi

olur. *Şerh-i Ğarībeyn*'de vāv ve şād-ı mühmelede **veşa'** serçelerüñ ufaqlarıdır, dimişdür ve cem' i kesr-i vāv-ıla *viş'ân* gelür diyü yazar. (A 273b)

Ve **ebu'l-ahz** feth-i elif ve sükün-ı hā'-i mu' ceme ve zāl-i mu' ceme ile atmaca didükleri kuşdur başağ gibi ve başağ feth-i şin-i mu' ceme ile hācer vezni üzredür ve bāşe lafzından mu' arbedür, bāşe Fārsice atmacadur. *Kāmūs*'da böyle zabt olunmuşdur. İmām Demīrī şin'de feth ü kesr-ile dimişdür. *Kāmūs*'da olana muhālefet eylemiş ve *hatā* itmişdür. (A 273b)

Aşağıda anlamla alakalı bir tenkit yer almaktadır. Akhisarî, yılan balığını ele aldığı bölümde çeşitli yazarların kelimenin neyi kastettiği konusundaki muhtelif fikirlerini sıralayıp bilginin doğruluğunu tespit etmeye çalışmıştır.

Ve **cirriş** rā'dan ğayrı hüruf-ı mu' ceme ile sikkīt vezni üzre ki kesr-i sîn ve kâf-ı müşeddede iledür ve āhirinde olan şā'-i müşelleşedür, ılan balığıdur kesr-i cīm ve kesr-i rā'-i mühmele vü müşeddede ile olan *cirri* gibi ki Fārsice aña mār-māhī dirler. Ve 'Arab ta' rīb idüp māmehāc dirler, āhirinde cīm-ile. *Hayātü'l-Hayevān*'da böyle yazar. *Vikāye* şārihi Feriştēzāde **cirriş** sazan balığı dimişdür. Ve *Mecma'ü'l-Bahreyn* şerhinde dahı sazan balığı dimişdür. Ve Ahterī de sazan balığı dimişdür. *Feriştēzāde* ve *Ahterī* *hatā* eylemişlerdür, *zīrā* sāhib-i *Kāmūs* ve *Mu'rib* sāhibi İmām *Mutarriẓi* ve *Cevheri* ve *Kānūnu'l-Edeb* sāhibi ve *Halās* sāhibi ve *Divānu'l-Edeb* sāhibi *cirriş* yılan balığı olduğına ittifāk eylemişlerdür. (A 336b)

Kısaca denilebilir ki, Abdülcelil bin Yûsuf kelime anlam ve yazımı, vezin tespiti, bilgi karışıklığının önlenmesi ve bilginin sağlamlığının tetkiki gibi noktalarda faydalandığı kaynak eserlere eleştirel yaklaşmıştır. Söz konusu eserleri değerlendirmeye tabi tutup ardından kendi görüşünü belirterek mevzuyu netliğe kavuşturmaya çalışmıştır. Ayrıca verilen örnekler fikir ayrılıklarının, mezheplerarası tartışmaların, çeşitli konulardaki şahsî fikirlerin ve bilgi eksikliklerinin eserlerin şekillenmesindeki rolünü gösteren kısımlar olarak da okunmalıdır.

5.7.5. Şerh-i Seb'atu Ebhur'un Kaynakları

Şârihlerin bilgi birikimlerini aktardıkları ilmî eserler olan şerhler, eğitim sisteminin ve şârihlerin kendi ilerleme süreçlerinin bir parçası olarak görülür. Şerhin gördüğü ilgi ve alandaki etkisi, şârihinin tekniği ve yetkinliğiyle doğru orantılıdır. Sıhhatine güvenilir metinler ortaya çıkarmaya gayret eden şârihler şerh faaliyeti süresince sözlük ve

ansiklopedik eserler başta olmak üzere tıptan, astronomiye, belagatten, coğrafyaya kadar çeşitli alanlardaki mevcut literatürden faydalanır ve bu durumu gönderme, alıntı ve şahit gösterme yoluyla belirtirler. Böylece ortaya koydukları eser, kendisini şerh etmek üzere odaklandıkları kaynak metnin anlaşılmasına hizmet etmenin yanında disiplinlerarası bilgiler içeren, döneminin yazın faaliyetlerine dair malumatlar veren müstakil bir edebî ve ilmî eser olarak gelenekte yerini alır.

Bu kapsamda İsmail Kara'nın aşağıya alınan şu cümleleri, şerh metnlerinin bir metinden daha fazlası olduğunun güzel bir ifadesidir:

“...şerh ve haşiyeler sahalarında kendilerinden önce yazılmış, tartışılmış birçok metni, metin parçalarını, tartışma diyaloglarını, farklı terim ve tarifleri, soru ve cevapları, bilgi kırıntılarını şu veya bu şekilde ihtiva etmektedir. Bu özellik, iktibas, özetleme, aktarma, uyarlama, tercüme ve atıf geleneklerinin bugüne göre çok farklı olduğu bir dönemin ürünü olan bu eserlere bir tür antoloji, derleme veya tarihî hafıza, söz dağarcığı mahiyeti kazandırmakla kalmıyor, aynı zamanda ne türden metinlerin hangi zaman ve coğrafyada, nasıl tedavüle girdiğini ve dayanıklılık/ dönüşme / yenilenme kapasitesini de gösteriyor.”²¹⁴

Şârihler, eserlerinde başvuru kaynaklarına -bazen liste halinde bazen açık ya da üstü örtülü şekilde anarak- yer verirler. Örneğin İsmail Rüsûhî Ankaravî (ö. 1041/1631) Mesnevî şerhindeki kaynakları konularına göre tasnif etmiştir.²¹⁵ 16. yüzyılın meşhur şârihi Bosnalı Sûdî (ö. 1008/1599 [?]) de Gülistan şerhinde göndermeler yoluyla incelediği ve görüşlerine başvurduğu 30'a yakın kaynağa işaret etmiştir.²¹⁶ Abdülmecid Sivasî (ö. 1049/1639) Şerh-i Cezîre'sini yazarken farklı alanlardaki 78 kişinin eserinden istifade etmiştir.²¹⁷ Neylî Ahmed Efendi'nin (ö. 1161/1748) ise Şerh-i Lügat-ı Vassâf'ı kaleme alırken 300'e yakın eseri incelediği tespit edilmiştir.²¹⁸

²¹⁴Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, 35.

²¹⁵İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri*, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008), 144.

²¹⁶Ozan Yılmaz, “Şârihin Kütüphanesinden: Bosnalı Ahmed Sûdî'nin Gülistân Şerhinde Kullandığı Kaynaklar”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]* 1/1 (2018), 187-202.

²¹⁷Fatma Aydın, “İlim Olmadan Yorum Olmaz: Abdülmecid Sivasî'nin Şerh-i Cezire-i Mesnevi'de Kullandığı Kaynaklar”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2022), 116-144.

²¹⁸Abdülkadir Dağlar, “Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi” *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı [Tunca Kortantamer Özel Sayısı II] 2/4(1) (2007), 293-307.

Abdülcelîl bin Yûsuf da şerhinin başına eklediği beş varaklık mukaddimesinde manzum sözlüğünü ve şerhini kaleme alma sebeplerini açıkladıktan sonra şerh esnasında müracaat ettiği 202 eseri ve müelliflerini **kütüb-i tefâsîr, kütüb-i ehâdîs-i şerîfe, kütüb-i fûrû‘-ı fukahâ, kütüb-i luga ve lugât, kütüb-i tevârîh ve tevrîh, kütüb-i tıbb, kütüb-i ‘Arabiyye ve fûnûn-ı şettâ** başlıkları altında listelemiştir.

Aşağıda mukaddimedeki bu tasnife uyularak Şerh-i Seb‘atu Ebhur’un kaynakları hakkında temel bilgiler paylaşılmıştır. Ancak öncelikle eserler ve bu eserlerin metinde ele alınışıyla alakalı bazı noktalara dikkat çekmek faydalı olacaktır.

Eserler hakkında bilgiler oluşturulurken öncelikle Abdülcelîl bin Yûsuf’un, eserlerin adının ilk geçtiği yerde -metin içinde ya da derkenarlarda- eserler ve müellifleri hakkında verdiği bilgilerden yararlanılmıştır. Ardından kolay ulaşılabilir olması açısından <https://islamansiklopedisi.org.tr/> adresi başta olmak üzere farklı kaynaklara müracaat edilmiştir. Abdülcelîl bin Yûsuf’un tasnifine uygun şekilde eserlerin tam adı, konusu, telif tarihi ve müellif isimlerini içeren temel bilgilerin verilmesi amaçlanmıştır.

Kaynakça listesinde “lûgat-ı âhar”, “şerh-i âhar” gibi adı verilme ihtiyacı duyulmayan ancak o alanda başka kaynaklara da başvurulduğunu gösteren kısımlar mevcuttur. Bununla birlikte bazı eserler “Fıkhu’l-Luga”, “Edebü’l-Kâdı” gibi dahil oldukları türün ismiyle anılmakta ve metinde de bu şekilde geçmektedir.

Kime ait olduğu ya da bahsedilen eserin hangi eser olduğuna dair metinden bilgi edinemediğimiz durumlarda listeye muhtemel birkaç eser dahil edilmiştir. Müellif isimleri verilmediğinden ya da metin içinde tespit için yeterli bilgi bulunmadığından bazı eserlerin künyesi ise tam olarak tespit edilememiştir. Böyle eserler için eserin tespit edilemeyişinin sebepleri dipnotlarda yazılmıştır.

Abdülcelîl bin Yûsuf’un tasnifine uyularak eserlerin öncelikle mukaddimedeki kaynakçada geçtiği şekliyle ardından *italik* ve **koyu** yazılarak tam isimleri verilmiştir. Bahsi geçen 202 eser şunlardır:

5.7.5.1. Kütüb-i Tefâsîr

1. İrşâdü'l-'Akli's-Selîm li-Şeyhi'l-İslâm Mevlânâ Ebi's-Su'ûd; **İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ-Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm**: Kanuni devri şeyhülislamı Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574), 972/1565 yılında tamamladığı Arapça Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.²¹⁹
2. Keşşâf li'l-'Allâmeti'z-Zemahşerî; **el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî-Vücûhi't-Te'vîl**: Mutezile âlimlerinden Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) yazdığı Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.²²⁰
3. Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl li'l-Kâdî el-Beyzâvî; **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**: Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) yazdığı Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.²²¹
4. Tefsîru Haddâdî; **Keşfü't-Tenzîl fî-Tahkîki'l-Mebâhis ve't-Te'vîl**: Râdiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd (ö. 800/1398) tarafından yazılan Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir. Kendi çağında **Tefsîrû'l-Haddâd** olarak bilinmektedir.²²²
5. Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî; **Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm (Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî)**: Ebû'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983) tarafından kaleme alınan Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.²²³
6. Tefsîru Teysîr li-'Ömer en-Nesefî; **et-Teysîr fî-(İlmi)'t-Tefsîr**: Ebû Hafis Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî'nin (ö. 537/1142) Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.²²⁴

²¹⁹Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri: İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm (Kur'ân-ı Kerîm'in Meziyetlerinin Akliselime Açıklanması)*, çev. Ali Akın (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006), 12 cilt.

²²⁰Zemahşerî, Keşşaf Tefsiri: *El-Keşşâf 'an hak'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl (metin-çeviri)*, ed. Murat Sülün, çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 6 cilt.

²²¹Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esraru't-te'vîl: Beydâvî Tefsiri*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011), 5 cilt; İsmail Cerrahoğlu, "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Aralık 2020).

²²²Ebubekir Sifil, "Haddâd Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Aralık 2020).

²²³İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebû'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Aralık 2020).

²²⁴Ayşe Hümeysra Aslantürk, "Nesefî, Necmeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Aralık 2020); Necmeddin Ömer en-Nesefî, *et-Teysîr fî-t-tefsîr: Ömer Nesefî Tefsiri (inceleme-eleştirmeli metin-çeviri)*, ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 2 cilt.

7. Tefsîru Me‘âlimü’t-Tenzîl li-Mevlânâ Hüseyin el-Begavî; **Me‘âlimü’t-Tenzîl**: Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî’nin (ö. 516/1122) kaleme aldığı Kur’ân-ı Kerîm tefsiridir.²²⁵
8. ‘Uyûnu’t-Tefâsîr li’l-Fuzalâ’i’s-Semâsîr; **‘Uyûnu’t-Tefâsîr li’l-Fuzalâ’i’s-Semâsîr**: Zeyniyye tarikatı şeyhlerinden Şehâbeddin Sivasî’nin (ö. 860/1456 [?]) Kur’ân-ı Kerîm’in tamamını ihtiva eden tefsiridir. **Tefsîrû’s-Şeyh** ismiyle meşhur olmuştur.²²⁶
9. Tefsîru Kevâşî li-Ahmed b. Yûsuf b. Hasen; **Telhîsu Tebsıratı’l-Mütezekkir ve Tezkireti’l-Mütebassır**: Ebu’l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mevsılî’nin (ö. 680/1281) kaleme aldığı Kur’ân-ı Kerîm tefsiridir. Müfessirin **Tebsıratü’l-Mütezekkir ve Tezkiretü’l-Mütebassır** isimli tefsirinin kendisi tarafından ihtisar edilmiş şeklidir. 649/1251’de kaleme alındığı bilinen tefsir, **et-Telhîs fî-Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîz, et-Telhîs fî-Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd** ve **Tefsîrû’l-Kevâşî** isimleriyle de anılmaktadır.²²⁷
10. Tefsîru Vasît li’l-Vâhidî; **el-Vasît fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd (el-Vasît Beyne’l-Makbûd ve’l-Basît)**: Vâhidî nisbesiyle şöhret bulan Ebu’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîşâbûrî (ö. 468/1076) tarafından yazılan Kur’ân-ı Kerîm tefsiridir. 461/1069 yılında tamamlanmıştır.²²⁸
11. ‘Arâyis; **Arâ’isü’l-Kur’ân ve Nefû’isü’l-Furkân ve Ferâdisü’l-Cinân**: Vâni Mehmed Efendi’nin (ö. 1096/1685) peygamber kıssalarının anlatıldığı âyetlerin tefsirini yaptığı kitabıdır.²²⁹
12. Tefsîru Sa‘lebî; **el-Keşf ve’l-Beyân ‘an Tefsîri’l-Kur’ân**: Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa‘lebî en-Nîşâbûrî’nin (ö. 427/1035) **et-Tefsîrû’l-Kebîr** ve **Tefsîrû’s-Sa‘lebî** isimleriyle bilinen tefsiridir.²³⁰
13. Tefsîru Hanîfî: Eserin adı sadece mukaddimedeki listede geçmekte, şerh metninde kullanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

²²⁵ Saffet Bakırcı, “Me‘âlimü’t-Tenzîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Temmuz 2022).

²²⁶ Murat Sülün, “Şehâbeddin Sivasî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Ocak 2021).

²²⁷ M. Mahfuz Ata, “Kevâşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Ocak 2021).

²²⁸ Abdurrahman Çetin, “Vâhidî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mayıs 2021).

²²⁹ Erdoğan Pazarbaşı, “Mehmed Efendi, Vani”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mayıs 2021).

²³⁰ M. Suat Mertoğlu, “Sa‘lebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mayıs 2021).

14. Revnaku't-Tefâsîr; **Revnaku't-Tefâsîr fî-Hakki'l-Enbiyâ**: Muhammed b. Necîb-i Karahisarî (ö. 900/1494) tarafından 875/ 1470-71'de yazılmıştır. Kur'ân kıssaları üzerinedir.²³¹

15. Tîbyân; **et-Tîbyân fî-Tefsîri'l-Kur'ân**: Dîmaşklî müfessir Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî (ö. 700/1301) tarafından yazılan Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.²³²

16. Burhân; **el-Burhân fî-'Ulûmi'l-Kur'ân**: Şâfiî âlimi Bedreddin Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) en meşhur eseridir. Tefsir usulü ve Kur'ân ilimleri alanının en geniş ve en kapsamlı klasik kaynaklarından biri olarak kabul edilir.²³³

17. Tefsîru Kebîr; **Mefâtihu'l-Gayb**: Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir. **et-Tefsîrû'l-Kebîr** ve **Tefsîrû'r-Râzî** isimleriyle de anılmaktadır.²³⁴

18. Tefsîru Ebi'l-Bekâ: Ebu'l-Bekâ Abdullâh b. el-Hüseyin el-Akberî (ö. 538/1143-44) tarafından yazılmış tefsirdir.²³⁵

19. tefsîr-i âhar müsemma bi't-Teysîr: Kaynaklarda *Teysîr* adıyla pek çok eser kayıtlıdır. Şerh metninde Nesefî'nin **et-Teysîr fî-(İlmi)'t-Tefsîr** isimli tefsirinin haricindeki *Teysîr* isimli tefsirlerden hangisinin kullanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

20. Hâşiyetü'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî: Zemahşerî'nin meşhur tefsiri *el-Keşşâf* için yazdığı hâşiyesidir.

21. 'İsâmü'd-dîn 'ale'l-Beyzâvî; **Hâşîye 'alâ-Tefsîri'l-Beyzâvî (Hâşîye 'alâ-Envârî't-Tenzîl)**: Beyzâvî tefsirinin A'râf sûresinin sonuna kadar Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945/1538) tarafından yapılmış hâşiyesidir.²³⁶

22. Tîbî 'ale'l-Keşşâf; **Fütûhu'l-Gayb fî(ve)'l-Keşf 'an Kınâ'i'r-Reyb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)**: Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b.

²³¹Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: TÜBA, 2016), 1/439-440.; İshak Doğan, "Osmanlı Dönemi Kur'ân Araştırmaları", *Makâlât*1, (1999), 118.

²³²Esat Özcan, *Hıdır Bin Abdurrahman el-Ezdî Ve et-Tîbyân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsirindeki Metodu*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

²³³Menderes Gürkan, "Zerkeşî, Bedreddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Haziran 2021).

²³⁴Lütfullah Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Haziran 2021).

²³⁵Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/387, 397.

²³⁶İsmail Durmuş, "İsferâyînî, İsâmüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Haziran 2021).

Muhammed et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı üzerine yazdığı hâşiyedir.²³⁷

23. Keşfün 'ale'l-Keşşâf: Zemahşerî'nin meşhur tefsiri *el-Keşşâf* üzerine yazılmış bir hâşiye olduğu anlaşılmaktadır, metinde müellif ve eserle alakalı bir bilgi bulunmamaktadır.

24. Kâfiyeci 'ale'l-Keşşâf; **Hâşiye 'ale'l-Keşşâf**: Osmanlı âlimi Muhyiddin el-Kâfiyeci'nin (ö. 879/1474) Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı üzerine yazdığı hâşiyedir.²³⁸

25. Hâşiye-i Sa'diyye; **Hâşiye 'alâ-Tefsîrî'l-Beyzâvî (el-Fevâ'idü'l-Behiyye)**: Osmanlı şeyhülislâmlarından Sâdi Çelebi'nin (ö. 945/1539) Beyzâvî tefsiri üzerine yazdığı hâşiyedir.²³⁹

26. Şeyhzâde; **Hâşiye 'alâ-Envârî't-Tenzîl ve Esrârî't-Te'vîl**: Şeyhzâde olarak bilinen Muhyiddin Mehmed İbn Muslihüddin el-Kocavî (ö. 950/1543) tarafından Beyzâvî'nin *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*'ine yazılan hâşiyedir.²⁴⁰

27. Fethü Celîliyye 'ale'l-Beyzâvî: Kaynaklarda hakkında bilgi bulamadığımız eserin A 213b'de *Envârü't-Tenzîl* hâşiyelerinden olduğu yazılıdır. Abdülcelîl b. Yûsuf'un yazdığına göre eserin adı **Fethü'l-Celîl bi-Beyânî Hafîyyi Envârî't-Tenzîl**'dir. Müellifi Mevlânâ Zekerîyyâ'dır.

28. Hâşiyetü Sa'dî'd-dîn et-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf; **Hâşiye 'ale'l-Keşşâf (Şerhu'l-Keşşâf)**: Meşhur âlim Sa'düddin Teftazânî'nin (ö. 792/1390) kaleme aldığı hâşiye, Tîbî'nin *el-Keşşâf* hâşiyesinin özeti şeklindedir.²⁴¹

²³⁷Halit Özkan, "Tîbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 14 Eylül 2021).

²³⁸Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/48.

²³⁹Mehmet İpşirli - Ziya Demir, "Sâdi Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 9 Mart 2022).

²⁴⁰Erdoğan Baş, "Şeyhzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Eylül 2021).; Şükrü Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015).

²⁴¹Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Eylül 2021).

5.7.5.2. Kütüb-i Ehâdîs-i Şerîfe

1. Mesâbih li-Muhyî's-Sünne el-Begavî; **Mesâbihu's-Sünne**: Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) güvenilir hadis kaynaklarından derleyip konularına göre sıraladığı 4719 hadisi ihtiva eden eseridir.²⁴²
2. Meşârik li'l-İmâm es-Sagânî; **Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye min('alâ)-Sihâhi'l-Ahbâri'l-Mustafaviyye**: Radyüddin es-Sâgânî'nin (ö. 650/1252) hadis derlemesidir. 2200'ün üzerinde sahih hadis ihtiva etmektedir."²⁴³
3. Sahîhü'l-Buhârî; **el-Câmiu's-Sahîh**: Buhârî'nin (ö. 256/870) sahih hadisleri topladığı eseridir. Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilmiştir. Eserin tam adı kaynaklarda farklı şekilde tespit edilmiştir, ancak **Sahîhü'l-Buhârî** şeklinde meşhur olmuştur. Yalnız sahih hadisleri toplayan ilk eserdir.²⁴⁴
4. Kitâbu'l-Hulâsa: Eserin adı sadece mukaddimedeki bu kaynakçada geçmektedir, şerh metninde kullanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.
5. Kitâbu's-Şifâ fi-Hukûki'l-Mustafâ; **eş-Şifâ bi-(fi)Ta'rîfi Hukûki (fi-Şerefi)'l-Mustafâ**: Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) peygamber sevgisine dair yazdığı eseridir. 535/1140-41 yılında kaleme alınan eser, **Şifâ-i Şerîf** adıyla bilinir, içerdiği hadis rivayetlerinin sayısı 1830'u bulmaktadır.²⁴⁵
6. Câmi'u'l-Usûl li-İbni'l-Esîr; **Câmi'u'l-Usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl**: İbnü'l-Esîr Mübârek b. Muhammed'in (ö. 606/1210) *Kütüb-i Sitte*'deki hadisleri bir araya getirdiği eseridir."²⁴⁶
7. Şeyhü Ekmel 'ale'l-Meşârik; **Tuhfetü'l-Ebrâr fi-Şerhi Meşâriki'l-Envâr fi'l-Cem' beyne's-Sahîhayn**: Radyüddin es-Sâgânî'nin meşhur eseri *Meşâriku'l-Envâr*'ın

²⁴²İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbihu's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).; Mevlüt Güngör, "Begavî, Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).

²⁴³İbrahim Hatiboğlu, "Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).

²⁴⁴M. Yaşar Kandemir, "El-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).

²⁴⁵M. Yaşar Kandemir, "Eş-Şifâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022).; a.mlf., "Kâdî İyâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022).

²⁴⁶İsmail Lütfi Çakan, "Câmiu'l-Usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).

Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî (ö. 786/1384) tarafından yazılan şerhidir.²⁴⁷

8. Hadâ'îku'l-Ezhâr 'ale'l-Meşârik; **Hadâ'îku'l-Ezhâr fî-Şerhi Meşâriki'l-Envâr: Meşâriki'l-Envâr**'ın Vecîhüddin Ömer b. Abdülmuhsin el-Erzincânî tarafından yapılmış şerhidir.²⁴⁸

9. Mebâriku'l-Envâr²⁴⁹ li-İbni'l-Melek 'ale'l-Meşârik; **Mebâriku'l-Ezhâr fî-Şerhi Meşâriki'l-Envâr: İbn Melek** (ö. 821/1418'den sonra) tarafından yazılmış *Meşâriki'l-Envâr* şerhidir. 2250 kadar hadis içermektedir.²⁵⁰

10. Za'ferânî 'ale'l-Mesâbih; **el-Yenâbî' fî-Şerhi'l-Mesâbih**: Ferrâ el-Begavî'nin hadisleri derlediği *Mesâbihü's-Sünne* isimli eserinin Abdülmü'min b. Ebû Bekir ez-Za'ferânî (ö. 735/1334'ten sonra) tarafından yapılan şerhidir.²⁵¹

11. Fethü'l-Bârî 'ale'l-Buhârî; **Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Sahîh-i Buhârî* şerhidir.²⁵²

12. Kevâkibü'd-Derârî li'l-Kirmânî 'ale'l-Buhârî; **el-Kevâkibü'd-Derârî fî-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: Türk âlim Şemseddin Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî (ö. 786/1384) tarafından yazılan *el-Câmi'u's-Sahîh* şerhidir.²⁵³

13. Şerhü'l-Garîbeyn li'l-Herevî; **Kitâbü'l-Garîbeyn fî'l-Kur'ân ve'l-Hadîs**: Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 401/1011) yazdığı Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdeki garip lafızları açıklayan eserdir. Kur'ân ve hadislerdeki garîb kelimeleri alfabetik biçimde sıralayarak bir araya getirmesi açısından kendi alanında yazılan ilk eser kabul edilmiştir.²⁵⁴

²⁴⁷Arif Aytekin, "Bâbertî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022).

²⁴⁸Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, 1/371; İbrahim Hatiboğlu, "Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).

²⁴⁹Eser, mukaddimedeki hadis kaynakları listesinde *Mebârikü'l-Envâr* olarak yazılıdır; ancak A 208b'de *Mebârikü'l-Ezhâr fî-Şerhi Meşâriki'l-Envâr* şeklinde geçmektedir.

²⁵⁰Mustafa Baktır, "İbn Melek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Eylül 2021).

²⁵¹İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbihü's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022); Mustafa Yasin Akbaş, "Mesâbihü's-Sünne Şerh Literatürü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1, (2022), 33-80.

²⁵²M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Eylül 2021).; a.mlf., "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (24 Eylül 2021).

²⁵³İsmail Hakkı Ünal, "Kirmânî, Şemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Eylül 2021).; M. Yaşar Kandemir, "El-Câmiu's-Sahîh", (Erişim 24 Eylül 2021).

²⁵⁴Muhsin Demirci, "Herevî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Eylül 2021).

14. Zuhru'l-Âhire li-Celîlî: Müellif Abdülcelîl b. Yûsûf'un kaleme aldığı kırk hadis şerhidir. Metinde *Zuhru'l-Âhire* ve *Zuhretü'l-Âhire* isimleriyle geçmektedir.

15. Şerhü'l-Erba'în li-İbn Kemâl: İbn Kemâl ya da Kemâlpaşazâde olarak da bilinen Osmanlı âlimi Kemâlpaşazâde Şemseddin Ahmed (ö. 940/1534) tarafından kaleme alınmış birden çok kırk hadis şerhi risalesi mevcuttur. İbn Kemâl'e ait farklı sayılarda hadis şerhi içeren dört risaleden bahsetmek mümkündür.²⁵⁵

5.7.5.3. Kütüb-i Fürû'-ı Fukahâ

1. Kudûrî; ***el-Muhtasar***: Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin (ö. 428/1037) kaleme aldığı 12.000 meseleyi içeren Hanefî fihhına dair eserdir.²⁵⁶

2. Sadru'sh-Şerî'a; ***Şerhu'l-Vikâye***: Burhânü'sh-Şerîa Mahmûd'un Hanefî fihhının temel metinlerinden sayılan *Vikâyetü'r-Rivâye*'sine torunu Sadru'sh-Şerî'a es-Sânî (ö. 747/1346) tarafından yapılmış şerhtir. Müellifin lakabıyla anılan şerh 743/1342'de tamamlanmıştır.²⁵⁷

3. Dürer-i Gurer; ***Dürerü'l-Hükkâm fî-Şerhi Gureri'l-Ahkâm***: Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) Hanefî fihhına dair kaleme aldığı *Gurerü'l-Ahkâm* isimli eserine kendisinin yazdığı şerhtir.²⁵⁸

4. Kenz; ***Kenzü'd-Dekâ'ik***: Ebu'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) Hanefî fihhına dair kaleme aldığı *el-Vâfi* isimli eserinin kendisi tarafından yapılmış muhtasarıdır.²⁵⁹

5. Mecma'u'l-Bahreyn; ***Mecma'u'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Neyyireyn***: Hanefî mezhebinin önemli metinlerinden kabul edilen, Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî'nin (ö. 694/1295) kaleme aldığı fıkıh eseridir.²⁶⁰

²⁵⁵Risaleler ve tercümeleri için bkz. İbn Kemal, *Hadis Şerhleri*, çev. ve haz. Muammer Bayraktutar (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2021).

²⁵⁶Cengiz Kallek, "Kudûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Ocak 2022). (Erişim 27 Eylül 2021).; Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Eylül 2021).

²⁵⁷Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Aralık 2021).

²⁵⁸Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-Hükkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Temmuz 2022).; Ferhat Koca, "Molla Hüsrev", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Temmuz 2022).

²⁵⁹Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâ'ik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Aralık 2021).

²⁶⁰Ahmet Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Temmuz 2022).

6. Nukâye, **en-Nukâye**: Burhânü’ş-Şerîa Mahmûd b. Sadrü’ş-Şerîa el-Evvel’in (7-8./13-14.yüzyıl) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı meşhur eseri *Vikâyetü’r-Rivâye*’nin torunu Sadrü’ş-Şerîa es-Sânî (ö. 747/1346) tarafından yapılan muhtasarıdır.²⁶¹
7. Vikâye; **Vikâyetü’r-Rivâye fî-Mesâ’ili’l-Hidâye**: Burhânü’ş-Şerîa Mahmûd b. Sadrü’ş-Şerîa el-Evvel’in (VII-VIII./XIII-XIV. yüzyıl) kaleme aldığı fikh eseridir. Kısaca **el-Vikâye** ya da **Vikâyetü’r-Rivâye** isimleriyle de bilinir. Burhâneddin el-Merginânî’nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*’sindeki meselelerin seçki ve özeti şeklindedir.²⁶²
8. Tuhfetü’l-Mülûk: Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî’nin (ö. 666/1268’den sonra) Hanefî fikhında ibadetlere dair kaleme aldığı kısa bir eserdir.²⁶³
9. Münyetü’l-Musallî; **Münyetü’l-Musallî ve Gunyetü’l-Mübtedî**: Sedîdüddin el-Kâşgarî’nin (ö. 705/1305) namaza dair kaleme aldığı eserdir.²⁶⁴
10. Şerhu Mecma’i’l-Bahreyn li-İbni’l-Melek; **Şerhu Mecma’i’l-Bahreyn**: Muzafferüddin İbnü’s-Sââtî’nin (ö. 694/1295) *Mecma’u’l-Bahreyn* adındaki fıkha dair eserinin İbn Melek (ö. 821/1418’den sonra) tarafından yapılmış şerhidir.²⁶⁵
11. Miskîn ‘ale’l-Kenz; **Şerhu Kenzi’d-Dekâ’ik**: Molla Miskîn olarak tanınan Muînüddîn Muhammed b. Abdillâh (İbrâhîm) el-Ferâhî el-Herevî (ö. 954/1547) tarafından Ebu’l-Berekât en-Nesefî’nin *Kenzü’d-Dekâ’ik*’i üzerine hazırlanmış şerhtir.²⁶⁶
12. Şerhu’l-Kudûrî li’l-Mevlâ ez-Zâhidî; **el-Müctebâ Şerhu Muhtasari’l-Kudûrî**: Ebü’r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmîni’nin (ö. 658/1260) Kudûrî’nin *el-Muhtasar* ve *el-Kitâb* diye bilinen fikh eseri üzerine yazdığı şerhtir.²⁶⁷

²⁶¹Murteza Bedir, “Vikâyetü’r-Rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Aralık 2021).

²⁶²Bedir, “Vikâyetü’r-Rivâye”.

²⁶³Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 1/338; Hüseyin Elmalı, “Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022).

²⁶⁴Hüseyin Kayapınar, “Münyetü’l-Musallî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Aralık 2021).

²⁶⁵Mustafa Baktır, “İbn Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Aralık 2021).

²⁶⁶Abdülkadir Şenel, “Molla Miskîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022).

²⁶⁷Şükrü Özen, “Zâhidî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Aralık 2021).

13. Müstahlasu'l-Hakâ'ik 'ale'l-Kenz; **Müstahlasu'l-Hakâ'ik**: Sadrüşşerîf Ebû'l-Kâsım İbrâhim b. Muhammed es-Semerikandî el-Leysî'nin (ö. 907/1501'den sonra) yazdığı *Kenzü'd-Dekâ'ik* şerhidir.²⁶⁸

14. Mefâtihu'l-Cinân ve Mesâbîhu'l-Cenân li-İbn Seydî 'Alî; **Mefâtihu'l-Cinân ve Mesâbîhu'l-Cenân**: Seyyid Alizâde diye de anılan Ya'kûb b. Seyyid Ali er-Rûmî el-Bursevî (ö. 931/1524) tarafından İmamzâde Muhammed b. Ebû Bekir'in (ö. 573/1177) meşhur ilmihal ve ahlak kitabı *Şir'atü'l-İslâm ilâ-Dâri's-Selâm*'a yazılan şerhtir.²⁶⁹

15. Şerh-i âhar 'alâ-Şir'atü'l-İslâm: Kastedilen eserin *Şir'atü'l-İslâm* şerhlerinden hangisi olduğuna dair metinde bir bilgi bulunmamaktadır.

16. Kûhistânî 'ale'l-Vikâye; **Câmi'u'r-Rumûz**: Hanefî fıkhnın önemli metinlerinden olan *Vikâyetü'r-Rivâye* muhtasarı *en-Nukâye* 'nin Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmeddîn el-Horasânî el-Kuhistânî (ö. 962/1555) tarafından yazılan şerhidir.²⁷⁰

17. Müstasfâ; **el-Müstasfâ min-İlmi'l-Usûl**: Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) kelimcilerin metoduna göre yazdığı fıkıh usulü eseridir.²⁷¹

18. **Kitâbu'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir**: Zeynüddin İbn Nuceym'in (ö. 970/1563) İslâm hukuku alanındaki meşhur eseridir.²⁷²

19. Cevheretü'n-Neyyire 'ale'l-Kudûrî; **el-Cevheretü'n-Neyyire**: Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar*'ına Ebû Bekir el-Haddâd (ö. 800/1398) tarafından yazılan şerhin yine kendisi tarafından yapılmış muhtasarıdır. *es-Sirâcu'l-Vehhâc* adıyla hazırladığı sekiz ciltlik şerhini **el-Cevheretü'n-Neyyire** adıyla kısaltmıştır.²⁷³

20. **Edebü'l-Kâdî**: Kaynaklarda *Edebü'l-Kâdî* adıyla pek çok eser kayıtlıdır. Metinde, Abdücelîl b. Yûsuf'un kullandığı eserin hangisi olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁶⁸Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâ'ik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2022).

²⁶⁹Recep Cici, "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022); Yakub b. Seyyid Ali Rumî Bursevî Seyyid Alizâde, *Mefâtihü'l-cinân ve mesabihü'l-cenân şerhu Şeriatü'l-İslâm*, (İstanbul: Hakikat kitabevi[Mektebetü'l-Hakika], 1983/1403).

²⁷⁰Ahmet Yaman, "Kûhistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2022).

²⁷¹H. Yunus Apaydın, "el-Müstasfâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2022).

²⁷²Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2022).

²⁷³Ebubekir Sifil, "Haddâd, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2022).

21. Mefâtih ‘alâ-Sadri’ş-Şerî‘a: *Sadrü’ş-Şerî‘a* üzerine hazırlandığı anlaşılan eserin tam adı ve müellifi ile alakalı metinde bilgi bulunmamaktadır.

22. Ahî Çelebi; *Zahîretü’l-‘Ukbâ fî-Şerhi Sadrü’ş-Şerî‘atî’l-‘Uzmâ*: Ahîzâde Yûsuf Efendi’nin (ö. 905/1500) *Sadrü’ş-Şerî‘a* hâşiyesidir. 891-901 (1486-1496) yılları arasında telif edilen eser, *Hâşiye-i Çelebi* diye de bilinir.²⁷⁴

23. *Hakâ’iku’l-Manzûme*: Necmeddin en-Neseffî’nin (ö. 537/1142) hilâf ilmine dair kaleme aldığı ilk manzum fıkıh kitabı *Manzûmetü’n-Neseffîyye*’nin Ebü’l-Mehâmid Mahmûd b. Muhammed el-Buhârî el-Efşencî (ö. 671/1272-73)²⁷⁵ tarafından yazılmış şerhidir. *Husûlü’l-Me’mûl* adıyla da bilinir.²⁷⁶

24. Teysîr ‘ale’l-Vikâye İbn Melek; *Şerhu’l-Vikâye*: İbn Melek’in (ö. 821/1418’den sonra) kaleme aldığı *Vikâyetü’r-Rivâye* şerhidir. Vefatı ile oğlu tarafından bazı ilavelerle tekrar kaleme alınmıştır.²⁷⁷

25. Bezzâziyye fî’l-Fetâvâ; *el-Fetâva’l-Bezzâziyye*: İbnü’l-Bezzâzî’nin (ö. 827/1424) ilk dönem Hanefî imamlarından itibaren çeşitli görüşleri derlediği ve kendi zamanındaki meselelere dair fetvalara da yer verdiği eseridir. 812/1409-10 yılında tamamlanan eserin asıl adı *el-Câmi‘u’l-Vecîz*’dir ve *Fetâva’l-Kerderî* diye de bilinir.²⁷⁸

26. Kâdî Hân fî’l-Fetâvâ; *Fetâvâ Kâdîhân*: Kâdîhan lakabıyla bilinen Ebu’l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî’nin (ö. 592/1196) yazdığı fıkıh eseridir. *el-Fetâva’l-Hânîyye* ya da *el-Hânîyye* olarak da anılır.²⁷⁹

5.7.5.4. Kütüb-i Lüga ve Lügât

1. Kâmûsu’l-Muhîr; *el-Kâmûsu’l-Muhîr ve’l-Kabûsu’l-Vasît el-Câmi‘ limâ Zehebe min-Lügati’l-‘Arab Şemâât*: Fîrûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) 813/1410 yılında tamamladığı iki ciltlik Arapçadan Arapçaya sözlüğüdür. 60.000 kelimelik sözlüğün meşhur

²⁷⁴Halit Ünal, “Ahîzâde Yûsuf Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).

²⁷⁵Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 4/1493.

²⁷⁶Ferhat Koca, “el-Manzûmetü’n-Neseffîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mart 2022).

²⁷⁷Mustafa Baktır, “İbn Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mart 2022).

²⁷⁸Ahmet Özel, “Bezzâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).

²⁷⁹Ahmet Özel, “Kâdîhan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).

olmasından sonra kâmûs (okyanus) kelimesi sözlük anlamında kullanılmaya başlanmıştır.²⁸⁰

2. Ziyâ'u'l-Hulûm li-Mevlânâ Şemsi'd-dîn Muhammed el-Muhtasar min-Şemsi'l-'Ulûm li'ş-Şeyh Neşvân; **Ziyâ'u'l-Hulûm**: Ebû Saîd Neşvân b. Saîd (b. Neşvân) b. Sa'd b. Ebî Himyer b. Ubeydillâh el-Himyerî el-Yemenî'nin (ö. 573/1178) *Şemsü'l-'Ulûm* adlı sözlüğünün oğlu Muhammed tarafından yapılan ihtisarıdır.²⁸¹

3. Şerhü'l-Kâmûs li-Mevlânâ 'Abdi'r-Ra'ûf el-Münâvî; **Şerhu Hutbeti'l-Kâmûs**: Muhammed Abdurraûf el-Münâvî'nin (ö. 1031/1622) eksik kalmış *Kâmûsu'l-Muhît* şerhidir.²⁸²

4. **Câmi'u'l-Luga**: Seyyid Muhammed b. es-Seyyid Hasan b. es-Seyyid Alî'nin Cevherî'nin *Sihâh*'ında yer almayan, *el-Muğrib*, *el-Fâik*, *en-Nihâye* gibi eserlerden derlediği anlaşılması zor kelimeler ile genişçe hadis anlamlarına yer verdiği eseridir. Fatih Sultan Mehmed'e ithaf edilen eser 854/1450-51 yılında Edirne'de tamamlanmıştır.²⁸³

5. Müzhir li-Mevlânâ Celâli'd-dîn es-Süyûtî; **el-Müzhir fî-'Ulûmi'l-Luga**: Celâleddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) lügat ilimlerine dair kaleme aldığı eseridir. Bu alandaki kapsamlı ve derli toplu ilk eser kabul edilir.²⁸⁴

6. Sihâhu'l-Cevherî; **Tâcü'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye**: İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) özgün tertibi ve sadece sahih kelimeleri ihtiva etmesi açısından Arap sözlükçülüğü alanında önemli bir yer edinen sözlüğüdür. **Tâcü'l-luga, Sihâhu'l-Luga, es-Sihâh fî'l-Luga** ya da **es-Sihâh** diye de bilinir.²⁸⁵

²⁸⁰Hulusi Kılıç, "el-Kâmûsu'l-Muhît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022). Mütercim Âsım Efendi tarafından yapılan tercümesi için bk. Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkub b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Okyanusu'l-basît fî-tercemeti'l-Kûmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi: Kâmûs Tercümesi*, çev. Mütercim Âsım Efendi, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 6 cilt.

²⁸¹İsmâil b. Ali el-Ekva', "Neşvân el-Himyerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).

²⁸²M. Yaşar Kandemir, "Münâvî, Muhammed Abdurraûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).

²⁸³Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/484-485.

²⁸⁴Süleyman Tülüçü, "el-Müzhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).

²⁸⁵Hulusi Kılıç, "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022).; Hulusi Kılıç, "Tâcü'l-Luga", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2022). Mehmet b. Mustafa el-Vanî tarafından yapılan Türkçe tercümesi için bk. Vankulu Mehmed Efendi (Mehmet b. Mustafa el-Vanî), Vankulu Lügati, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015). 2 cilt.

7. **Muhtâru's-Sihâh:** İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin meşhur sözlüğü *es-Sihâh*'ın muhtasarıdır. Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî (ö. 666/1268'den sonra) tarafından 660/1262 yılında yazılmıştır.²⁸⁶

8. Mugrib; ***el-Mugrib fî-Tertîbi'l-Mu'rib:*** Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarriżî el-Hârizmî'nin (ö. 610/1213) fıkıh kitaplarındaki garip kelime ve tabirleri içeren sözlüğüdür. Daha önce aynı konuda yazdığı *el-Mu'rib fî-Lügati'l-Fıkh* adlı eserini gözden geçirerek oluşturmuştur.²⁸⁷

9. Dîvânu'l-Edeb: Arap dili âlimi Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî (ö. 350/961 [?]) tarafından hazırlanmıştır. Alfabetik sistemin takip edildiği eser, önemli Arapça lügatlerdendir.²⁸⁸

10. Kânûnu'l-Edeb; ***Kanûnu'l-Edeb fî-Dabtî Kelimâti'l-'Arab:*** Ebü'l-Fazl Bedüzzamân Kemâlüddîn Hüseyin Hubeyş b. İbrâhîm b. Muhammed et-Tiflîsî'nin (ö. 629/1232 [?]) Arapça-Farsça sözlüğüdür.²⁸⁹ Anadolu'da yazılmış ilk Arapça-Farsça sözlük olduğu bilinmektedir.²⁹⁰ Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi *Terceme-i Kânûnu'l-Edeb* adıyla çevirisini yapmıştır.²⁹¹

11. Râmûz; ***Er-Râmûz: Câmi'u'l-Luga***'nın müellifi Seyyid Muhammed b. es-Seyyid Hasan b. es-Seyyid Alî (ö.860/1455-56) tarafından kaleme alınmıştır. *Câmi'u'l-Luga* ile aynı içerik ve tertiptedir. Kâtib Çelebi'nin iki eser için de verdiği bilgiler birbiriyle hemen hemen aynıdır, aynı eserin farklı zamanlarda düzenlenmiş biçimleri olabilirler.²⁹²

12. Halâs; ***Düstûru'l-Lüga:*** Bedüzzamân Hüseyin b. İbrahim en-Natanzî'nin (ö. 499/1105-06) kaleme aldığı Arapça sözlüktür.²⁹³

²⁸⁶Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/966.

²⁸⁷M. Sadi Çöğenli, *el-Mutarriżî ve el-Mugrib fî Tertîbi'l-Mu'rib'inin Edisyon Kitiği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986).; M. Sadi Çöğenli, "Mutarriżî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Şubat 2022).

²⁸⁸Nasuhi Ünal Karaarslan, "Fârâbî, İshak b. İbrâhîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Şubat 2022).

²⁸⁹Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/1048.; Cevat İzgi, "Hubeyş et-Tiflîsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mart 2022).; Öz, *Tarih Boyunca* 49.

²⁹⁰Öz, *Tarih Boyunca*, 49.

²⁹¹Ahmet Yılmaz, "Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 11 Mart 2022).

²⁹²Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/680.

²⁹³Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/625.

13. Müselles-i Kutrub; **el-Müselles**: Ebû Alî Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed (ö. 210/825 civarı) tarafından kaleme alınmıştır. Aynı harflerden oluşup ilk harfin harekesi değiştiğinde üç farklı kelime oluşturan kombinasyonları ele alan ilk sözlüktür.²⁹⁴

14. **Esâsü'l-Belâga**: Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) Arapça mecazlar sözlüğüdür. Kök harflerine göre alfabetik olarak sıralanan kelimelerin gerçek anlamlarının ardından mecaz anlamları da verilmiştir.²⁹⁵

15. **Fıkhü'l-Luga**: Kaynaklarda bu isimde ve alanda pek çok sözlük bulunmaktadır; metinde şarihin faydalandığı eserin hangisi olabileceğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

16. **Dakâ'iku'l-Hakâ'ik**: Kemâlpâşazâde'nin (ö. 940/1534) yakın, eş, zıt anlamlı ve eş sesli 423 Farsça kelimenin yapı ve anlam bakımından farklılıklarına dair yazdığı Türkçe eserdir.²⁹⁶

17. Kâmûsu'l-Bahr: Eser hakkında bilgi bulunulamamıştır.

18. Şerh-i Sükker-i Sâfi; **Şerhü'l-Mustafî fi-Fethi's-Sükkeri's-Sâfi**: Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisarî'nin *Sükker-i Sâfi* isimli manzum Arapça-Türkçe sözlüğü için yazdığı şerhidir.

19. Sıhâh-ı 'Acemî: Kaynaklarda **es-Sihâhu'l-'Acemiyye**²⁹⁷ ve **Sihâhu'l-'Acem**²⁹⁸ adlarıyla kayıtlı iki ayrı Farsça-Türkçe sözlük mevcuttur. Benzer özellikler göstermekle birlikte farklı iki eser oldukları düşünülen bu sözlükler; isimler, fiiller ve gramer bilgileri olmak üzere üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Müellifleri bilinmemekle birlikte 15. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla kaleme alındıkları düşünülmektedir. *Şerh-i Seb'atu Ebhur*'da faydalanılan *Sihâh-ı 'Acem*, bu iki sözlükten biri olmalıdır.

20. Ni'metu'llâh; **Lügat-i Ni'metullâh**: Ni'metullâh b. Ahmed b. Mübârek er-Rûmî'nin (ö. 969/1561) kaleme aldığı Farsça-Türkçe sözlüktür. Kendi dönemine kadarki süreçte Anadolu sahasında yazılmış Farsça-Türkçe sözlüklerin en kapsamlısıdır. Eser, 947/1541'de tamamlanmıştır.²⁹⁹

²⁹⁴Muharrem Çelebi, "Kutrub", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Şubat 2022).

²⁹⁵Hulusi Kılıç, "Esâsü'l-Belâga", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Şubat 2022).

²⁹⁶Abdullah Karaca, *Kemâlpâşazâde'nin Dekâyıku'l-Hakâyık'ı (metin-indeks)* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

²⁹⁷Öz, *Tarih Boyunca*, 109-115.

²⁹⁸Öz, *Tarih Boyunca*, 144-147.

²⁹⁹Ni'metu'llah Ahmed, *Lügat-i Ni'metu'llah*, haz. Adnan İnce (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015).

21. Halîmî; **Lûgat-i Halîmî**: Lütfullah b. Ebu Yusuf el Halîmî'nin (ö.902/1497'den sonra) daha önce nazmettiği *Bahrü'l-Garâ'ib* isimli Farsça-Türkçe manzum sözlüğüne yazdığı şerhidir. 882/1477-78'de Fatih Sultan Mehmed'e sunulmuştur. Müellif şerhine özel isim vermediğinden *Lûgat-i Halîmî* adıyla meşhur olmuştur.³⁰⁰
22. Şâhidî; **Tuhfe-i Şâhidî**: Muğlalı İbrahim Şâhidî Dede'nin (ö. 1550) Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür. 921/1514'te tamamlanan eser, Anadolu sahasında kendisinden sonra nazmedilen manzum sözlükleri şekil ve tertip yönüyle etkilemiştir.³⁰¹
23. Hüsâmî; **Tuhfe-i Hüsâmî ez-Mültekât-ı Sâmi**: Hüsâm b. Hasan el-Konevî (15. yy.) tarafından 802/1399-1400'de yazılmıştır. Anadolu'da yazıldığı bilinen ilk Farsça-Türkçe manzum sözlüktür.³⁰²
24. Vesîletü'l-Makâsîd; **Vesîletü'l-Makâsîd ilâ-Ahzeni'l-Merâsîd fî-Lûgati'l-Fürs**: Hatîb Rüstem el-Mevlevî'nin (ö. 903/1498'den sonra) 903/1498'de tamamladığı Farsça-Türkçe sözlüğüdür.³⁰³
25. Kerîmî: Müstakil bir adı olmayıp *Lûgat-ı Kerîmî*, *Tuhfe-i Kerîmî*, *Lûgat-i Abdülkerîm* gibi isimlerle kayıtlı nüshaları olan eser Farsça-Arapça-Türkçe üç dilli manzum bir sözlüktür. Kerîmî mahlaslı bir şair tarafından 16. yüzyılda kaleme alındığı bilinmektedir.³⁰⁴
26. Sıbyân; **Nisâbu's-Sıbyân**: Ebu Nasr Bedreddin Mesûd-ı Ferâhî'nin (13. yy.) Arapça-Farsça sözlüğüdür. İki dilli manzum sözlük geleneğinin bilinen ilk örneğidir.
27. Şerh-i Sıbyân: *Nisâbu's-Sıbyân* şerhi olduğu anlaşılan eserin adı sadece mukaddimedeki listede geçmekte, şerh metninde kullanıldığına ya da müellifine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁰⁰Lütfullah b. Ebu Yusuf el Halîmî, *Lûgat-ı Halîmî*, haz. Adem Uzun (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013).

³⁰¹Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede, *Tuhfe-i Şâhidî: (Farsça-Türkçe Manzum Sözlük)*, haz. Ahmet Hilmi İmamoğlu (Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları, 2005); Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007) 516-548.

³⁰²Anıl Arslan, *Tuhfe-i Hüsâmî: İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

³⁰³Esra Kavasoglu Parlak, *Hatib Rüstem el-Mevlevî'nin Vesîletü'l-Makâsîd ilâ Ahzeni'l-Merâsîd [fî Lûgati'l-Fürs] Adlı Eseri (İnceleme-Metin)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

³⁰⁴Hasan Kaya, "Kerîmî'nin Manzum Sözlüğü", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18 (2017), 213-252.

28. Lâmi'î; **Lügat-i Manzûm**: Bursalı Lâmi'î Çelebi'nin (ö. 938/1532) *Lügat-ı Fârisiyye*, *Tuhfe-i Lâmi'î* gibi isimlerle de anılan Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür.³⁰⁵

29. **Müşkilât-ı Şâhnâme**: İbrâhîm el-Hâfız ez-Za'îfî (ö. ?) tarafından kaleme alınan Farsça sözlüktür. 16. yüzyılın ilk yarısında ya da daha öncesinde yazılmış olmalıdır. Firdevsî'nin *Şehnâme*'si için hazırlanmış bir sözlük olmadığı bilinmektedir.³⁰⁶

30. Ahterî; **Ahterî-i Kebîr**: Ahterî Muslihuddin Mustafa'nın (ö. 968/1560-61) 952/1545 yılında tamamladığı Arapça-Türkçe sözlüğüdür. Kebîr sıfatıyla anılması diğer Arapça-Türkçe sözlükler arasında daha revaçta oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu şekildeki adlandırma sözlüğün evsât ve sagîr şeklindeki orta ve küçük hallerinin olduğunu da düşündürmüştü; ancak mevcut nüshaların hacimce aynı olması kebîr adlandırmasının şöhretinden kaynaklandığını ortaya koymuştur. Ayrıca öz Türkçe kelimelerin kullanılması, bazı ağız özellikleri taşıması, kelimelerin alfabetik dizilmesi sözlük çalışmaları açısından önemli görülmektedir.³⁰⁷

31. Lügat-i âhar: Kastedilen eserin hangi sözlük olabileceğine dair metinde bir bilgi bulunmamaktadır.

32. Tercemân-ı Sihâh; **Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî**: *Lügat-ı Vankulî* diye tanınan eser, Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) meşhur *es-Sihâh*'ının Türkçe tercümesidir. Vankulu Mehmed Efendi (ö. 1000/1592) tarafından kaleme alınmıştır. İbrâhîm Müteferrika'nın yayımladığı eser (İstanbul 1141/1729) bir Osmanlı müellifinin kaleminden çıkıp Osmanlı matbaasında basılan ilk kitap sayılmaktadır.³⁰⁸

33. Misbâhu'l-Münîr; **el-Misbâhu'l-Münîr fî-Garîbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfî**: Şâfiî fıkhnın önemli kaynaklarından sayılan Gazzâlî'nin *el-Vecîz* adlı eserinin Râfî (ö. 623/1226) tarafından kaleme alınan şerhi *Fethu'l-'Azîz fî-Şerhi'l-Vecîz*'indeki garîb kelimeleri açıklayan bir sözlüktür. Ebu'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî (ö. 770/1368-69) tarafından yazılmıştır.³⁰⁹

³⁰⁵İbrahim İmran Öztahtalı, *Lâmi'î Çelebi ve Lügat-ı Manzûmu*, (İstanbul: Gaye Kitabevi, 2004).

³⁰⁶Öz, *Tarih Boyunca*, 153-155.

³⁰⁷Hulusi Kılıç, "Ahterî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 02 Mart 2022).

³⁰⁸ Vankulu Mehmed Efendi (Mehmet b. Mustafa el-Vanî), *Vankulu Lügati*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015). 2 cilt.

³⁰⁹Hüseyin Elmalı, "Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mart 2022).

5.7.5.5. Kütüb-i Tevârîh ve Tevrîh

1. Taberî; *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*: Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) tarafından yazılan genel tarih eseridir. Taberî, tarihinde yaratılıştan itibaren 302/915 yılına kadarki olayları anlatmıştır.³¹⁰

2. Mecma'u'l-Letâ'if: Eserin adı sadece mukaddimedeki kaynakçada geçmekte, şerh metninde kullanıldığına ya da müellifine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

3. *Hayâtü'l-Hayevân*: Mısırlı hadis ve fıkıh âlimi Ebu'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Îsâ el-Kâhîrî eş-Şâfîî'nin (ö. 808/1405) hayvanlara dair kaleme aldığı ansiklopedik eseridir. Büyük, orta ve küçük olmak üzere üç farklı şekli mevcuttur. Zooloji bilgisinin yanında tarih, edebiyat, rüya tabirleri, dinî ve folklorik bilgiler barındıran eserin en hacimli halinde alfabetik olarak 1069 hayvan ele alınmıştır.³¹¹

4. Müntekâ; *el-Müntekâ min-İsmeti'l-Enbiyâ*: Nüreddîn es-Sâbûnî'nin (ö. 580/1184) kaleme aldığı peygamberlerin günahattan korunmuşluğuna dair eserdir. Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Yahyâ el-Beşâgarî'nin (4./10. yy.) *İsmetü'l-Enbiyâ* adıyla meşhur olan *Keşfü'l-Gavâmiz fî-Ahvâli'l-Enbiyâ* adlı eserinin özetidir.³¹²

5. Harîdetü'l-'Acâ'ib; *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib*: Sirâcüddîn İbnü'l-Verdî (ö. 861/1457 [?]) tarafından kaleme alınmış meşhur coğrafya eseridir. 822/1419 yılında tamamlandığı düşünülen eserde coğrafi bilgilerin dışında kıyamet alametleri, tarihî olaylar ve efsaneler ile Avrupa, Afrika ve Arap ülkeleri hakkında bazı ilginç bilgiler de yer almaktadır.³¹³

6. Nevâdirü'l-Garâ'ib; *Nevâdirü'l-Garâ'ib ve Mevâridü'l-'Acâ'ib*: Ahmed el-Hatîb er-Rûmî'nin 1562'de kaleme aldığı *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib* tercümesi olmalıdır.³¹⁴

³¹⁰Taberî, *Millîyetler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1991-1992), 4 cilt; Mustafa Fayda, "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarihul-umem-vel-muluk> (Erişim 02 Mart 2022).

³¹¹Cevat İzgi, "Hayâtü'l-Hayevân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mart 2022). Eserin Türkçe çevirisi için bk. *Hayâtü'l-Hayvan Tercümesi*, haz. Kadir Meral (İstanbul: Çelik Yayınevi, 1997).

³¹²Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Müntekâ min İsmeti'l-Enbiyâ*, thk. Mehmet Bulut (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019).

³¹³Mustafa L. Bilge, "İbnü'l-Verdî, Sirâceddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mart 2022).

³¹⁴Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999), 37.

7. Şakâ-yıku Nu‘mâniyye; *eş-Şakâ’ıku’n-Nu‘mâniyye fî-‘Ulemâ’i’d-Devleti’l-Osmâniyye*: Taşköprizâde Ahmed Efendi’nin (ö. 968/1561) Osmanlı ulemâ ve meşâyihine dair kaleme aldığı Arapça biyografi eseridir. Eserde, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan telif tarihi olan 965/1558 yılına kadar yaşamış 350’den fazla âlim ve 150’den fazla şeyhin biyografileri yer almaktadır.³¹⁵
8. İstî‘âb; *el-İstî‘âb fî-Ma‘rifeti’l-Ashâb*: İbn Abdülber en-Nemerî’nin (ö. 463/1071) neseb ve künyeleriyle birlikte erkek ve kadın sahabelerin hayatlarına dair kaleme aldığı eseridir. Sahabe biyografilerine dair günümüze ulaşan ilk eserlerdendir.³¹⁶
9. Hamîs; *Târîhu’l-Hamîs fî-Ahvâli Enfesi Nefîs*: Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî (ö. 990/1582) tarafından yazılan siyerdir. III. Murad’ın tahta çıkışına (982/1574) kadarki Osmanlı tarihiyle alakalı da kısa bilgiler içeren eser ansiklopedik bir tarih kitabı hüviyetindedir.³¹⁷
10. Tuhfetü’l-Ehillâ; *Tuhfetü’l-Ehillâ li’l-‘Azîzi’l-Muhallâ*: Eser hakkında bilgi edinilememiştir.
11. Müstazraf; *el-Müstetraf fî-Küllî Fennin Müstezraf*: Ebü’l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-İbşîhî el-Mahallî’nin (ö. 854/1450[?]) ansiklopedik bir antoloji niteliğindeki eseridir. Eserin Lübbî Mehmed Efendi (ö. 1166/1753) ve Ekmekçizâde Ahmed Efendi tarafından yapılmış Türkçe tercümeleri mevcuttur.³¹⁸
12. *Seb‘iyyât*: Eserin adı sadece mukaddimedeki kaynakçada geçmektedir. Şerh metinde kullanıldığına ve hangi eser olabileceğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.
13. Tabakât: Şerh metnine bakıldığında kastedilen eserin *Tabakâtu’l-Fukahâ* isminde olduğu anlaşılmaktadır; ancak *Tabakâtu’l-Fukahâ*’nın hem bir yazın türünü ifade ettiği hem de bu isimde kaleme alınmış pek çok eser olduğu düşünüldüğünde Abdülcelîl b. Yûsûf’un faydalandığı *Tabakâtu’l-Fukahâ*’nın hangisi olduğu şu an için bilinmemektedir. Ancak metinde A 11b ve A 78b’de sözkonusu *Tabakâtu’l-Fukahâ*’da

³¹⁵Tercümeleri için bk. Taşköprülüzâde İsâmüddîn Ebu’l-Hayr Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri: eş-Şekaiku’n-numaniyye fî ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007); Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şaka’ıku’n-nu‘maniyye fî ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye: Osmanlı Âlimleri (Çeviri-Eleştirmeli Metin)*, haz. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019).

³¹⁶Ali Yardım, “El-İstî‘âb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mart 2022).

³¹⁷Abdülkerim Özaydın, “Diyarbakrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mart 2022).

³¹⁸Hulusi Kılıç, “İbşîhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Mart 2022).

Mevlânâ Zâhîdî'nin *er-Risâletü'n-Nâsiriyye* isimli eserinden faydalandığı bilgisine dayanılarak *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*'nin tamamlandığı 658/1260 yılı ve sonrasında kaleme alındığı düşünülebilir.

14. Ravzu'l-Ahbâr; ***Ravzu'l-Ahbari'l-Müntehabu min-Rebii'l-Ebrar***: Amasyalı Hatibzâde Muhyiddîn Mehmed'in (ö. 940/1534) kaleme aldığı eserdir. Zemahşerî'nin muhâdarât türündeki *Rebî'u'l-Ebrâr* ve *Nusûsu'l-Ahbâr* (*Fusûsu'l-Ahbâr*) isimli eserinden özetlenmiş ve bazı eklemelerle kaleme alınmıştır.³¹⁹

15. Sükkerdânu'l-Mülûk: İbn Ebû Hacele (ö. 776/1375) tarafından yazılıp Memlük Sultanı el-Melikü'n-Nâsır'a takdim edilen eser, sultanın biyografisi, menkıbeleri ve Mısır tarihiyle alakalıdır.³²⁰

16. 'Acâ'ibü'l-Mahlûkât; ***'Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât***: Kazvînî (ö. 682/1283) tarafından kaleme alınan meşhur coğrafya ve kozmografya eseridir.³²¹

17. ***Risâletü'l-İşâre***: Literatürde İşâre/İşâret ismini içeren pek çok eser mevcuttur; ancak Abdülcelîl b. Yûsuf'un faydalandığı eserin hangisi olduğuna dair metinden bir bilgiye ulaşılamamıştır.

18. Nûru'l-'Uyûn: ***Nûru'l-'Uyûn fî-Telhîsi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn Muhammed sallallâhu 'aleyhi ve sellem (es-Sîretü's-Sugrâ)***: İbn Seyyidü'n-nâs olarak da bilinen Ebu'l-Feth Fethu'd-dîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî'nin (ö. 734/1334) Hz. Peygamber'in soyu, hayatı ve şemâilini anlattığı eseridir. Müellifin *'Uyûnü'l-Eser fî-Fünûni'l-Megâzî ve's-Şemâ'il ve's-Siyer (es-Sîretü'l-Kübrâ, es-Sîretü'n-Nebeviyye)* isimli ilk eserinin muhtasarıdır.³²²

19. ***İşrâku't-Tevârîh***: Eserin adı mukaddimedeki bu listenin haricinde metinde geçmemektedir. Kara Ya'kûb b. İdris el-Karamanî (ö. 833/1429-30) yaratılışın başlangıcından başlayıp peygamberler, ashab, tabiîler, din büyükleri ve Gazzâlî'nin hayat hikayesini anlatmaktadır.³²³

³¹⁹Mustafa Öztürk - M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2022); Ali Turgut, "Muhyiddîn Mehmed, Hatibzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2022).

³²⁰Rıza Kurtuluş, "İbn Ebû Hacele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2022).

³²¹Günay Kut, "Acâibü'l-Mahlûkât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Mart 2022).

³²²M. Yaşar Kandemir, "İbn Seyyidünnâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Aralık 2022).

³²³Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/130.

20. ‘Ukûdu’ d-Dürer ve ‘l-‘İkyân; *Kalâ’idu ‘Ukûdi’ d-Dürer ve ‘l-‘İkyân fî-Menâkıbı Ebî Hanîfe en-Nu‘mân*: Şerefü’ d-dîn Ebu’l-Kâsım ibn Abdi’l-Alîm el-Yemenî’nin kaleme aldığı Ebû Hanîfe menkıbeleridir.³²⁴

21. Mecma‘u’l-Ahbâb; *Mecma‘u’l-Ahbâb ve Tezkiretü Uli’l-Elbâb*: Mevlânâ Muhammed b. el-Hasen b. Abdi’llâh b. Muhammed b. Ebi’l-Kâsım el-Hüseynî eş-Şâfi‘î el-Vâsıtî’nin (ö.776/1374-75) zahit kişilerin biyografilerini anlattığı eseridir.³²⁵

22. Risâletü’l-Merâm; *Risâletü’l-Merâm fî-Ahvâli Beytu’llâhi’l-Harâm*: Metinden anlaşıldığı üzere Mustafa b. Sinan’ın kaleme aldığı Kâbe’nin özelliklerini anlatan bir eserdir.³²⁶

23. Muhammediyye; *Kitâbu Muhammediyye fî-Na‘tı Seyyidi’l-Âlemîn Habîbillâhi’l-A‘zam Ebi’l-Kâsım Muhammed el-Mustafâ (Muhammediyye)*: Yazıcıoğlu Mehmed Efendi’nin (ö. 855/1451) siyer-mevlid türündeki manzum eseridir. Osmanlı dinî-tasavvufî kültürünün oluşmasında önemli bir yeri olan *Muhammediyye*, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi’nin Arapça olarak kaleme aldığı *Megâribü’z-Zamân*’ının Hz. Peygamber ve ashabıyla ilgili kısımların Türkçe olarak yeniden yazılmış hâlidir.³²⁷

5.7.5.6. Kütüb-i Tıb

1. Mûcez; *el-Mûcez fî’t-Tıb (Mûcezü’l-Kânûn)*: Küçük kan dolaşımını keşf eden ünlü hekim Ebu’l-Hasen Alâüddîn Alî b. Ebi’l-Hazm İbnü’n-Nefis el-Kareşî ed-Dımaşkî’nin (ö. 687/1288) yazdığı tıp kitabıdır. Eser, İbn Sînâ’nın (ö. 428/1037) *el-Kânûn*’unun anatomi bölümünün dışındaki kısımların özetidir.³²⁸

2. Hallü Mûcez: Çok yönlü Osmanlı âlimi Cemâleddîn Aksarayî’nin (ö. 791/1388-89 [?]) İbnü’n-Nefis’in *Mûcezü’l-Kânûn*’u üzerine hazırladığı şerhtir.³²⁹

³²⁴Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 3/1085.

³²⁵Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 4/1273.

³²⁶*Şerh-i Seb’atu Ebhur*, A 246a, A 249b, A 257a, A 263a.

³²⁷Mustafa İsmet Uzun, “Yazıcıoğlu Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Mart 2022); Mustafa İsmet Uzun, “Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Mart 2022); Yazıcıoğlu Mehmed Efendi *Muhammediyye*, haz. Amil Çelebioğlu (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), 2 cilt.

³²⁸Esin Kahya, “İbnü’n-Nefis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Mart 2022).

³²⁹Mustafa Öz, “Cemâleddîn Aksarayî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Mart 2022).

3. Şerhu Mûcezz li's-Sedîdî: İbnü'n-Nefîs'in *Mûcezzü'l-Kânûn*'unun şerhlerindendir. Sedîdüddîn el-Kazerûnî (ö. ?) tarafından kaleme alınmıştır.³³⁰
4. Kâmilü's-Sînâ'a; ***Kâmilü's-Sînâ'ati't-Tıbbiyye***: Ali b. Abbas el-Mecûsî'nin (ö. 384/994[?]) ilaç tarifleri ile bazı hastalıklardan bahsettiği, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'undan önce yazılmış tıp alanında çığır açan meşhur eseridir.³³¹
5. Kitâbu'l-Mî'e li'l-Mesîhî; ***Kitâbu'l-Mî'e fi't-Tıbb (fi's-Sînâ'ati't-Tıbbiyye)***: Ebû Sehl Îsâ b. Yahyâ el-Mesîhî el-Cürcânî'nin (ö. 401/1010-11 [?]) ansiklopedik düzenle birbirinden bağımsız 100 bölüm halinde kaleme aldığı tıp kitabıdır. İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'una model teşkil ettiği düşünülmektedir.³³²
6. Minhâcü'l-Beyân; ***Minhâcü'l-Beyân fîmâ Yesta'miluhu'l-İnsân***: Ebû Alî Yahyâ b. Îsâ b. Alî b. Cezle el-Bağdâdî'nin (ö. 493/1100) basit ve mürekkep ilaçlarla yiyecek ve içecekleri alfabetik sıraya göre tanıttığı eseridir.³³³
7. İhtiyârât; ***İhtiyârâtü'l-Bedî'iyyi fi'l-Edviyeti'l-Müfredeti ve'l-Mürekkebe***: Attar Hacı Zeyn diye de tanınan Ali b. Hüseyin el-Ensârî'nin (ö. 806/1403) kaleme aldığı Farsça tıp kitabıdır.³³⁴
8. Teshîl: Kaynaklarda *Teshîl* adıyla kayıtlı biri Arapça ve biri Türkçe olmak üzere iki tıp kitabı mevcuttur. Abdülcelîl b. Yûsuf'un şerhinde faydalandığı eserin hangisi olduğu belli değildir.³³⁵

5.7.5.7. Kütüb-i 'Arabiyye ve Fünûn-ı Şettâ

1. Mufasssal; ***el-Mufasssal fî-San'ati'l-İ'râb***: Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) ana dili Arapça olmayan müslümanların Arapça öğrenimini kolaylaştırmak amacıyla kaleme aldığı

³³⁰Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1520.

³³¹Ayşegül Demirhan Erdemir, Ali b. Abbas el-Mecûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Mart 2022). Tercümesi için bk. Ali b. el-Abbas Mecûsî, *Tercüme-i Kâmilü's-Sînâ'a (3. Makale ve 4. Makalenin 6. Babına Kadar): İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım*, haz. Tuncay Böler (İstanbul: Kesit Yayınları, 2014).

³³²Ömer Mahir Alper, "Mesîhî, Ebû Sehl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Aralık 2022).

³³³Ali Haydar Bayat, "İbn Cezle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Mart 2022).

³³⁴Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/79.

³³⁵Kâtib Çelebi, "Teshîlü'l-Menâfi'i fi't-tıbbi ve'l-hikmeti'l-müştemili alâ-şifâi'l-ecsâmi ve Kitâbi'r-Rahme", *Keşfü'z-Zunûn*, 1/362; a. mlf., "Teshîlün fi't-tıbb", *Keşfü'z-Zunûn*, 1/363; Cemil Akpınar, "Hacı Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2022).

gramere dair eseridir. *el-Mufasssal fî'n-Nahv* (fî- 'İlmi'n-Nahv, fî- 'İlmi'l- 'Arabiyye) adlarıyla da zikredilmiştir.³³⁶

2. Fusûs-ı Muhyiddîn el- 'Arabî; ***Fusûsu'l-Hikem ve Husûsu'l-Kilem***: Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) yirmi yedi peygamberin her birinin ayrı bölümler halinde hikmetlerini anlattığı tasavvuf eseridir.³³⁷

3. Mükemmel; ***el-Mükemmel fî-Şerhi'l-Mufasssal***: Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Mufasssal* isimli gramerinin Muzhirüddin Muhammed (ö. ?) tarafından 659/1260-61'de tamamlanan şerhidir.³³⁸

4. Muhtasar; ***el-Muhtasar***: Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) kendi eseri *el-Mutavvel*'i özetleyip bazı eklemelerle oluşturduğu eseridir. *Muhtasaru'l-Mutavvel*, *eş-Şerhu'l-Muhtasar*, *Muhtasaru'l-Ma'ânî* isimleriyle de bilinir. Eser, 756/1355'te tamamlanmıştır.³³⁹

5. Mutavvel; ***el-Mutavvel fî'l-Ma'ânî ve'l-Beyân***: Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) meşhur eseri *Miftâhu'l-'Ulûm*'un belâgatla ilgili bölümü için Hatîb el-Kazvî'nin (ö. 739/1338) kaleme aldığı *Telhîsü'l-Miftâh*'a Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan şerhtir.³⁴⁰

6. Hasan Çelebi; ***Hâşiye 'ale'l-Mutavvel***: Fenârî Hasan Çelebi'nin (ö. 891/1486) Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Mutavvel* adlı şerhi üzerine kaleme aldığı hâşiyedir. Büyük, orta ve küçük olmak üzere üç ayrı şekilde hazırlanmış halleri mevcuttur.³⁴¹

7. İftitâh li-Hasan Paşa; ***el-İftitâh fî-Şerhi'l-Misbâh***: Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) meşhur nahiv eseri *el-Misbâh*'ın Niksarî Hasan Paşa (ö. 827/1424) tarafından yapılmış şerhidir.³⁴²

³³⁶Mehmet Sami Benli, "El-Mufasssal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

³³⁷Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fususul-Hikem Tercüme ve Şerhi: Çeviri Yazı*, tercüme ve şerh Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2 cilt.; Mahmud Erol Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

³³⁸Benli, "el-Mufasssal"; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1418.

³³⁹Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

³⁴⁰Özen, "Teftâzânî".

³⁴¹Cemil Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

³⁴²Hüseyin Yazıcı, "Hasan Paşa, Niksarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

8. İsbâh ‘ale’l-Misbâh; *el-İsbâh fî-Şerhi’l-Misbâh*: Mutarrizî’nin (ö. 610/1213) nahiv eseri *el-Misbâh*’ın şerhlerindendir.³⁴³ Eserin adı sadece mukaddimedeki kaynakça listesinde geçmektedir.
9. Şerhu Mukaddimeti’t-Tasrîf: *Şerh-i Seb’atu Ebhur*’da geçtiği üzere şerh Mevlânâ Yûsuf el-Kayseriyyi’ye aittir.³⁴⁴ Ancak şerh edilen asıl eser tespit edilememiştir.
10. Şerhu Makâmât li’l-Mutarrizî; *el-Îzâh Şerhu Makâmâtî’l-Harîrî*: Mutarrizî’nin (ö. 610/1213) *Mâkâmât-ı Harîrî* üzerine hazırladığı şerhtir.³⁴⁵
11. Kâfiye; *el-Kâfiye*: İbnü’l-Hâcib’in (ö. 646/1249) Arap nahvine dair kaleme aldığı muhtasar eserdir. Sîbeveyhî (ö. 180/796) *el-Kitâb*’ında nahiv ve sarf konularını geniş bir biçimde ele almıştır. *El-Kitâb*, Arap gramerine dair günümüze ulaşan ilk eser olarak bilinir. Zemahşerî (ö. 538/1144) de *el-Kitâb*’taki bilgiler üzerinden *el-Mufasssal*’ı meydana getirmiştir. İbnü’l-Hâcib ise *el-Mufasssal*’dan hareketle hazırladığı *el-Kâfiye*’de nahiv konularını isim, fiil ve harfler olmak üzere üç bölüm halinde ele almıştır.³⁴⁶
12. Câmî; *el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye*: Abdurrahmân-ı Câmî’nin (ö. 898/1492) İbnü’l-Hâcib’in *el-Kâfiye*’si için hazırladığı şerhtir. Oğlu Ziyâeddîn Yûsuf için kaleme aldığı bu eserini 897/1492’de tamamlamıştır. *Şerh-i Molla Câmî*, *Molla Câmî* ya da sadece *Câmî* adlarıyla da anılmaktadır.³⁴⁷
13. Mütevassıt: Nahiv alanında yazılmış bir eserdir, hakkında bilgi edinilememiştir.
14. Şerh-i Ebyât-ı Dav’: Mutarrizî’nin (ö. 610/1213) nahiv eseri *el-Misbâh*’ına Tâceddin el-İsferâyînî’nin *el-Miftâh* isimli şerhinden telhisle yazdığı *ed-Dav’ Şerhu’l-Misbâh* isimli eserindeki beyitlerin şerhi olabileceği anlaşılmaktadır.³⁴⁸ Eser hakkında bilgi edinilememiştir.

³⁴³Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 1/132, 4/1365.

³⁴⁴*Şerh-i Seb’atu Ebhur*, A 8a - A 8b.

³⁴⁵M. Sadi Çöğenli, “Mutarrizî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

³⁴⁶Hulusi Kılıç, “el-Kâfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022). İbn-i Hâcib, *el-Kâfiye*, çev. Mehmet Selim Bilge (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1984)

³⁴⁷Abdurrahman Câmî, *el-Fevâidü’z-Ziyâ’iyye (Molla Câmî Tercümesi)*, çev. A. Ercan Elbinsoy (İstanbul: Yasin Yayınevi, 1999); İclal Arslan, *Abdurrahman el-Câmî ve el-Fevâidü’z-Ziyâ’iyye Adlı Eseri*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

³⁴⁸M. Sadi Çöğenli, “Mutarrizî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Kasım 2022).

15. Şerh-i Ebyât-ı Mütevassıt: Mevlânâ Kemâl b. Alî b. İshâk'ın *Mütevassıt*'ın içindeki beyitler üzerine hazırladığı şerhtir.³⁴⁹
16. Şerhü'l-Emâlî: Eserin ve şerhinin kime ait olabileceğine dair metinde bir bilgi bulunmamaktadır.
17. Şerhü'd-Dîbâce: Metinde eserin şârihi Seyyid Alîzâde diye de anılan Ya'kûb b. Seyyid Alî er-Rûmî el-Bursevî (ö. 931/1524) olarak geçmektedir.³⁵⁰ Öyleyse kastedilen şerh, Seyyid Alîzâde'nin Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) *el-Misbâh*'ının dîbâcesi üzerine hazırladığı **Şerhu Dîbâceti'l-Misbâh** olmalıdır.³⁵¹
18. Takrîbü'l-Ma'âhid/Takrîbü'l-Ma'âhid 'alâ-Şerhi'-Şevâhid; **Takrîbü'l-Ma'âhid fî-Şerhi'-Şevâhid**: Ebü'l-Berekât Bedrüddîn Muhammed b. Radyıyiddîn el-Gazzî el-Âmirî (ö. 984/1577) tarafından yazılan eser, Ebü'l-Feth Abdürrahim el-Abbâsî'nin *Me'âhidü't-Tensîs fî-Şerhi Şevâhidi't-Telhîs* adlı eserinin özetidir. 937/1531 tarihli müellif hattı nüshası mevcuttur.³⁵²
19. Ramazân 'alâ-Şerhi'l-'Akâ'id; **Hâşiyetü'l-Hâşiyeye 'alâ-Şerhi 'Akâ'id'i'n-Nesefiyye li'l-Hayâlî**: Ramazan b. Abdülmuhsin el-Vizevî olarak geçen ve Çorlu Vâizi veya Çorlulu Vâiz olarak da tanınan Bihiştî Ramazan Efendi'ye (ö. 979/1571) ait *'Akâ'id* şerhidir. Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *el-'Akâ'id*'i üzerine yazdığı şerh için Şemseddîn Ahmed Hayâlî'nin (ö. 875/1470 [?]) yaptığı hâşiyeye hâşiyeye olarak kaleme alınmıştır.³⁵³
20. Şerhü'l-'Arûz: Müellifine dair bir bilgi edinemediğimiz eserin Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Endelüsî'nin (ö.549/1154) *Arûzu'l-Endelüsî* isimli eseri için yazılmış bir şerh olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁴
21. Ta'rîfâtü'l-'Ulûm; **et-Ta'rîfât**: Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) İslâmî ilimlere dair hazırladığı alfabetik terimler sözlüğüdür. 1500 civarında terimin bulunduğu

³⁴⁹Şerh-i Seb'atu Ebhur, A 36a derkenar.

³⁵⁰Şerh-i Seb'atu Ebhur, A 15b.

³⁵¹Nakıbullah Saadat, *Seyyid Alîzâde'nin Şerhu Dîbâceti'l-Misbâh Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisan Tezi, 2022).

³⁵²Fatih Çollak - Cemil Akpınar, "Gazzî, Bedreddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Kasım 2022).

³⁵³Mustafa İsmet Uzun, "Bihiştî Ramazan Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Mart 2022).

³⁵⁴Şerh-i Seb'atu Ebhur, A 45b, A 242a.

sözlüğün değişik ilim dallarıyla ilgili terimleri alfabetik sırayla bir araya getiren ilk eser olduğu bilinmektedir.³⁵⁵

22. Risâletü't-Ta'rib; **Risâle fî-Tahkîki Ta'ribi'l-Kelimâti'l-'Acemiyye**: Kemâl Paşazâde'nin (ö. 940/1534) muarreb kelimeleri incelediği eserdir. Farklı dillerden Arapçaya girmiş seksen civarında kelimenin geçtiği eserde temelde otuz kelime incelenmiştir.³⁵⁶

23. Kitâbü't-Ta'bîr li-İbn Gannâm: Ebû Tâhir İbrâhim b. Yahyâ b. Gannâm'a (ö.693/1293) ait *Tâbirnâmec* isimli eser olabilir.³⁵⁷

24. Şerhu Gülistân li's-Sürûrî: **Şerhu Gülistân**: Sâdî-i Şirâzî'nin (ö. 691/1292) meşhur eseri *Gülistân*'ın Gelibolulu Muslihüddîn Mustafa (ö. 969/1562) tarafından yazılmış Arapça şerhidir.³⁵⁸

25. Şerh-i âhar: Kastedilen eserin hangi müellife ait *Gülistân* şerhi olduğuna dair metinde bilgi bulunmamaktadır.

26. Münferice; **el-Kasîdetü'l-Münferice**: İbnü'n-Nahvî olarak bilinen Ebu'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî'nin (ö. 513/1119) kendisi Tevzer dışındayken malının gaspedildiğini duyduğunda nazmettiği meşhur kasidesidir. *el-Ferec ba'de's-Şidde*, *Ümmü'l-Ferec*, *el-Fütûh*, *el-Münferice* gibi isimlerle de bilinen kaside sıkıntıya düşmüş insanların dua niyetine okudukları bir metne dönüşmüştür.³⁵⁹

27. Advâ'; **el-Advâ'ü'l-Behice fî-İbrâzi Dekâ'iki'l-Münferice**: Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) İbnü'n-Nahvî'nin *el-Kasîdetü'l-Münferice*'si üzerine yazdığı şerhtir.³⁶⁰

³⁵⁵Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali Seyyid Şerîf Hanefî Cürcanî, *Ta'rifat: Tasavvuf Istılahları*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, haz. Abdurrahman Acer (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014).

³⁵⁶Nejdet Gürkan, "Kemal Paşazâde'nin (873/1469-940/1534) Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı", *Marife* 9/2 (Güz 2009), 138-139; İbn Kemal Ahmed Şemseddîn Kemalpaşazâde, *Risâle fî tahkiki ta'ribi'l-kelime'l-'Acemiyye*, nşr. Muhammed Sevâî, (Dımaşk: Institut Français de Damas, 1991).

³⁵⁷Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/369-370.

³⁵⁸İsmail Güleç, "Sürûrî, Muslihüddîn Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Mart 2022).

³⁵⁹İsmail Durmuş - Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mart 2022).

³⁶⁰Ahmet Özel - Cengiz Kallek, "Zekeriyâ El-Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022).

28. **Şerh-i Lübbâb**: Eser, sadece mukaddimedeki kaynakça listesinde geçmektedir. Hangi eser olduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır.
29. **Hâşiyetü Şerhi'd-Dîbâce**: Metinden hareketle eserin Seyyid Alizâde'nin (ö. 931/1524) daha önce kaleme aldığı *Şerhu Dîbâceti'l-Misbâh*'ı için yazdığı hâşiyesi olduğu anlaşılmaktadır.³⁶¹
30. **Bedî'**: Eser, sadece mukaddimedeki listede geçmektedir. Hangi eser olduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır.
31. **Tenbîhü'l-Gâfilîn**: Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) Hz. Peygamber'in sözleri ve Selef âlimlerinin rivayetleriyle işlediği vaaz ve nasihat eseridir.³⁶²
32. **Pendnâme-i Şeyh 'Attâr**: Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 618/1221) Farsça didaktik mesnevisidir.³⁶³
33. Bûstân-ı Câmî³⁶⁴; **Bahâristân**: Mollâ Câmî'nin (ö. 898/1492) manzum mensur karışık olarak kaleme aldığı didaktik içerikli eseridir. 1478'de tamamlanan eser, *Ravzatu'l-Ahyâr ve Tuhfetü'l-Ebrâr* isimleriyle de bilinir.³⁶⁵
34. **Kitâbü't-Ta'bir li-İbn Sîrîn**: Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî'ye (ö. 110/729) atfedilen rüya tabirleridir.³⁶⁶
35. Şerh-i Fusûs li-Mevlânâ 'Abdî'r-Rahmân el-Câmî; **Şerhu Fusûsi'l-Hikem**: Abdurrahmân el-Câmî'nin Arapça *Fusûsü'l-Hikem* şerhidir. 896/1491 yılında kaleme almıştır.³⁶⁷

³⁶¹Şerh-i Seb'atu Ebhur, A 511a.

³⁶²İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022). Ebu'l-Leys İmamülhüda Nasr B. Muhammed B. Ahmed Semerkandî, *Tenbihü'l-Gafilin - Bustanü'l-Arifin*, Çev. Abdülkadir Akçiçek, (İstanbul: Milli Gazete, 1977), 2 cilt.

³⁶³Ferîdüddîn-i Attar, *Pendnâme*, çev. Adnan Karaismailoğlu (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021).

³⁶⁴A 296a'da Molla Câmî'den nakille verilen bir bilginin ardından kaynak eserin adı "*Bûstân*" olarak yazılmış ancak sonradan kelime düzeltilerek *Bahâristân*'a çevrilmiş şekildedir. Mukaddimedeki bu listede de yanlışlıkla "*Bûstân-ı Câmî*" şeklinde yazılmış olmalıdır.

³⁶⁵Ömer Okumuş, "Bahâristân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Mart 2022). Eserin tercüme için bk. Ebu'l-Berekât Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Câmî, *Bahâristân*, çev. M. Nuri Gencosman (Ankara: Maarif Vekaleti, 1958); Ebu'l-Berekât Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Câmî, *Bahâristân*, çev. Kilisli Rıfat Bilge, (İstanbul: Meral Yayınevi, 1970).

³⁶⁶Ahmet Yücel, "İbn Sîrîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022); Türkçe tercümesi için bk. İbni Sîrîn, *Rüyalar Kitabı: Hazâ Ta'bir - nâme-i İbni Sîrîn*, haz. Savaşkan Cem Bahadır (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017).

³⁶⁷Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022).

36. Makâmâtü't-Tâ'irîn; **Menârâtü's-Sâ'irîn ve Makâmâtü't-Tâ'irîn**: Ebû Bekr Necmüddîn-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî'nin (ö. 654/1256) Farsça kaleme aldığı tasavvufî eseri *Mirsâdü'l-İbâd mine'l-Mebde' ile'l-Ma'âd* üzerinden hazırladığı Arapça eseridir.³⁶⁸
37. Dinkoz li-Mevlânâ Ahmed Şârihu'l-Merâh; **Şerhü'l-Merâh**: Dinkoz Şemseddin Ahmed'in (ö. 874/1470) Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un (ö. 8. yy /14. yy) Arapça sarf kitabı *Merâhu'l-Ervâh* üzerine yazdığı şerhtir.³⁶⁹
38. **Dîvân-ı Hâfız**: Fars edebiyatının meşhur gazel şairi Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390) tüm şiirlerinin toplandığı dîvânıdır.³⁷⁰
39. Zehretü'r-Riyâz fî'l-Mev'ize: Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebu't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. İshâk b. Yahyâ el-Veşşâ' el-A'râbî'nin (ö. 325/937) nazım ve nesir örneklerini içeren on ciltlik eseridir.³⁷¹
40. İhyâ'u'l-'Ulûm; **İhyâ'u 'Ulûmi'd-dîn**: Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) başta tasavvuf ve ahlak olmak üzere İslâmî ilimlere dair yeni yaklaşımlarını kaleme aldığı önemli eseridir.³⁷²
41. Mu'rib: **el-Mu'rib fî-Lügati'l-Fıkḥ**: Ebu'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Ali el-Mutarriżî el-Hârizmî'nin (ö. 610/1213) Hanefî fıkḥ kitaplarındaki garip kelime ve tabirleri açıkladığı ansiklopedik eseridir. Gözden geçirip düzenleyerek bazı eklemelerle tekrar kaleme aldığı eserine *el-Mugrib fî Tertîbi'l-Mu'rib* adını vermiştir.³⁷³
42. 'İsâmüddîn: Kastedilen Arap dili alanındaki eserleriyle tanınan 'İsâmüddîn el-İsferâyînî (ö. 945/1538) olmalıdır; ancak metinde hangi eserinden faydalandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁶⁸Mehmet Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022). Türkçe tercümesi için bk. Necmeddîn-i Dâye, *İrşadü'l-mürîd ile'l-murad: Mirsâdü'l-ibad Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, çev. Kasım B. Mahmud Karahisârî, haz. A. Azmi Bilgin - Fakirullah Yıldız (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020).

³⁶⁹Kenan Demiryak, "Merâhu'l-Ervâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022).

³⁷⁰Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022). Eserin tercümesi için bk. Abdülbâki Gölpınarlı, *Hâfız Divanı* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992).

³⁷¹İsmail Durmuş, "Veşşâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022).

³⁷²Eserin Türkçe tercümesi için bk. İmam-ı Gazâlî, *İhyâi 'ulûmiddîn*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Yayılcık Matbaası, 1971), 10 cilt.

³⁷³M. Sadi Çöğenli, "Mutarriżî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Mart 2022); M. Sadi Çöğenli, *el-Mutarriżî ve el-Mugrib fî Tertîbi'l-Mu'rib'in Edisyon Kritiği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986).

43. Fezâ'ilü'l-Medîne: Hangi eser olabileceğine dair metinde bir bilgi bulunmamaktadır.
44. el-Le'âlfü'd-Dürriyye: Şeyh Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Harirî el-Harfûş el Ba'li/ed-Dımişkî'nin 1022/1613'te tamamladığı Ecrûmiyye şerhidir. Ecrûmiyye, İbn Âcurrûm'un (ö. 723/1323) nahve dair *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye fî- 'İlmi'l-'Arabiyye* isimli nahiv eserinin kısa adıdır.³⁷⁴
45. Maksûd: ***el-Maksûd fi's-Sarf***: Osmanlı medreselerinde okutulan meşhur Arapça sarf kitabıdır. Müellifi bilinmemekle birlikte kaynaklarda İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye ait olduğu da geçmektedir.³⁷⁵ Abdülcelîl b. Yûsuf da *Şerh-i Seb 'atu Ebhur*'da Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu yazmıştır.³⁷⁶
46. Şerhuhu li-Mevlânâ Dinkozî: Dinkoz Şemseddîn Ahmed'in (ö. 874/1470) *Maksûd* şerhidir.
47. Matlûb; ***el-Matlûb bi-Şerhi'l-Maksûd***: *Maksûd* şerhidir, Muhammed b. el-Hac Ahmed b. Nasr el-Farazî'ye (ö. 871/1467) ait olabilir.³⁷⁷
48. Mazbût; ***el-Mazbût Şerhu'l-Maksûd***: Kara Sinan Yûsuf b. Abdilmelik b. Bahşâyîş'in (ö. 885/1480 [?]) *Maksûd* şerhidir.³⁷⁸
49. Minhâcü'l-Müzekkirîn; ***Minhâcü'l-Müzekkirîn ve Mi'râcü'l-Muhazzirîn***: İbrahim b. Hüseyin b. Ali el-Faradî'nin öğütler içeren eseridir. Kâtib Çelebi eserin 880/1475 yılında tamamlanmış olabileceğini yazmıştır.³⁷⁹
50. Dürrü'n-Nazîm: ***ed-Dürrü'n-Nazîm fî-Fezâ'ili'l-Kur'âni'l-'Azîm***: Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed el-Haşşâb el-Bağdâdî'nin (ö. 567/1172) Kur'ân-ı Kerîm'in faziletlerine dair kaleme aldığı eseridir.³⁸⁰

³⁷⁴Şerh-i Seb 'atu Ebhur, A 5a derkenar.

³⁷⁵Kenan Demirayak, "el-Maksûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-maksud> (Erişim 14 Mart 2022); Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (06 Mart 2022).

³⁷⁶Şerh-i Seb 'atu Ebhur, A 37a

³⁷⁷Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1443; Kenan Demirayak, "el-Maksûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 14 Mart 2022); Osman Ziyrek 2021'de tamamladığı tezinde eserin müellifini Muhammed b. el-Hac Ahmed b. Nasr el-Farazî (ö. 871/1467) olarak tespit etmiştir bk. Osman Ziyrek, *İbnu'l Hâc Muhammed b. Ahmed el-Farazî'nin el-Matlûb Şerhu'l-Maksûd Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

³⁷⁸Tahsin Özcan, "Kara Sinan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Kasım 2022).

³⁷⁹Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1502.

³⁸⁰İsmail Durmuş, "İbnü'l-Haşşâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Aralık 2022).

51. Minhatü's-Sülûk 'alâ-Tuhfeti'l-Mülûk: **Minhatü's-Sülûk fî-Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk:** Türk asıllı Hanefî fakihî Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî'nin (ö. 855/1451) fıkıh alanındaki eseridir.³⁸¹ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî'nin (ö. 666/1268'den sonra) ibadetlere dair kaleme aldığı **Tuhfetü'l-Mülûk**'un şerhidir.³⁸²
52. Le'âli'ü'l-Ferîde 'ale'l-Kasîdeti'ş-Şâtıbiyye fî-İlmi'l-Kırâ'a; **el-Le'âlü'l-Ferîde fî-Şerhi'l-Kasîde:** Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Muhammed el-Fâsî'nin kaleme aldığı Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzu'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* isimli kırâat-ı seb'a kasidesinin şerhidir.³⁸³
53. Mugni'l-Lebîb; **Mugni'l-Lebîb 'an Kütübî'l-E'ârîb:** İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) Arap gramerine dair 749/1348'de ve 756/1355'te iki kere kaleme aldığı eseridir. Özgün bir yöntemle müfredler ve terkipler olmak üzere iki ana bölüm halinde düzenlenen eser bu yönüyle meşhur olmuş ve oldukça rağbet görmüştür.³⁸⁴
54. Şerhü'l-Kasîdeti'l-Hamriyye li-Mevlânâ İbni'l-Kemâl: İbnü'l-Fârız'ın (ö. 632/1235) 41 beyitlik tasavvufî kasidesi *Kasîdetü'l-Hamriyye (Kasîdetü'l-Mîmiyye)*'sine Kemâlpasazâde (ö. 940/1534) tarafından yapılan Arapça şerhtir.³⁸⁵
55. **Kitâbu'l-İlhâm:** Eserin adı sadece mukaddimedeki kaynakça listesinde geçmektedir.
56. Cilâ'u'l-Efkâr; **Cilâ'ü'l-Efkâr fî-Menâkıbî'l-Ensâr:** Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Alî el-Ensârî (ö. 699/1300) tarafından kaleme alınan *Cilâ'ü'l-Efkâr fî-Menâkıbî'l-Ensâr* isimli eser olabilir.³⁸⁶
57. 'Arûz-ı Vahîd-i Tebrîzî: Vâhid-i Tebrîzî'nin (ö. 1080/1669) *Arûz-ı Tebrîzî* olarak da bilinen aruz risalesidir.

³⁸¹ Şerh-i Seb'atı Ebhur, A 20b, A 30a; Ali Osman Koçkuzu, "Aynî, Bedreddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁸² Hüseyin Elmalı, "Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁸³ Fatih Çollak, "eş-Şâtıbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁸⁴ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Mugni'l-Lebîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022).

³⁸⁵ M. A. Yekta Saraç, "Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 30 (2003), 455.

³⁸⁶ Mehmet Aykaç, "Debbâğ, Abdurrahman b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Aralık 2022).

58. Dürretü'l-Gavvâs; **Dürretü'l-Gavvâs fî-Evhâmi'l-Havâs**: Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî'nin (ö. 516/1122) edip ve yazarların konuşmalarında ve yazılarında yaptıkları 222 kadar dil yanlışını âyet-i kerime, hadis-i şerif, darb-ı mesel ve şiirlerden şahitler getirerek düzelttiği eseridir.³⁸⁷

59. Tavzîhu'l-İ'râb 'alâ-Kavâ'idî'l-İ'râb: Mahmûd b. İsmâil b. Abdillâh b. Mikâil'in İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) *el-İ'râb 'an Kavâ'idî'l-İ'râb* isimli *Mugni'l-lebîb* muhtasarı üzerine yazdığı eserdir.³⁸⁸

60. Kâfiyeci; **Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'idî'l-İ'râb**: İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) *el-İ'râb 'an Kavâ'idî'l-İ'râb*'ına Osmanlı âlimi Muhyiddîn el-Kâfiyeci (ö. 879/1474) tarafından yazılmış şerhtir.³⁸⁹

61. Merâh; **Merâhu'l-Ervâh**: Ahmed b. Ali b. Mesûd'un (ö. 8. yy./14. yüzyılın başları) *el-Merâh* adıyla bilinen meşhur Arapça sarf kitabıdır.³⁹⁰

62. Şerhu Felâh; **el-Felâh fî-Şerhi'l-Merâh**: Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi Kemâlpâşazâde'nin (ö. 940/1534) *Merâhu'l-Ervâh* şerhidir.³⁹¹

63. Hasan Paşa; **Şerhu'l-Merâh**: Osmanlı veziri ve Arap dili âlimi Niksârî Hasan Paşa'nın (ö. 827/1424) *Merâhu'l-Ervâh* şerhidir.³⁹²

64. Abdu'r-Rahîm: Eser, Abdurrahîm b. Halil el-Rûmî'ye ait *Merâhu'l-Ervâh* şerhi olmalıdır.

65. Muhtasaru'z-Zencânî; **el-İzzî fî't-Tasrîf**: İzzeddîn ez-Zencânî'nin (ö. 660/1262 [?]) *et-Tasrîfü'l-İzzî*, *el-Mebâdî fî't-Tasrîf*, *et-Tasrîf* gibi adlarla anılan sarf ilmine dair meşhur muhtasarıdır.³⁹³

³⁸⁷Hulusi Kılıç, "Harîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022).

³⁸⁸Mehmet Reşit Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁸⁹Hasan Gökbulut, "Kâfiyeci", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022); Mehmet Reşit Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022).

³⁹⁰Kenan Demirayak, "Merâhu'l-Ervâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁹¹İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁹²Hüseyin Yazıcı, "Hasan Paşa, Niksârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

³⁹³Ahmet Özel, "Zencânî, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022); Türkçe tercümesi için bk. *İzzî ve Tercümesi*, haz. Kenan Demirayak - M. Sadi Çöğenli, (Ankara: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1998).

66. Şerhu li-Sa'di'd-dîn et-Teftâzânî; **Şerhu Tasrîfî'z-Zencânî**: Sa'deddîn Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) İzzeddîn ez-Zencânî'nin (ö. 660/1262 [?]) 'İzzî ismiyle bilinen sarf kitabına yazdığı şerhtir. 738/1338'de tamamlanmıştır.³⁹⁴

67. Hâşiye-i Mevlânâ Kara Kemâl 'ale'l-Hayâlî: Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) 'Akâ'idü'n-Nesefî şerhine Hayâlî Şemseddîn Ahmed'in (ö. 875/1470 [?]) yazdığı hâşiye üzerine Kara Kemâl olarak bilinen Kemâlüddîn İsmâil el-Karamânî tarafından yapılmış hâşiyedir.³⁹⁵

68. Mukaddime-i Cezeriyye: **Mukaddime(tü'l-Cezerî) fîmâ Yecibu 'ale'l-Kâri'i en Ya'lemehû**: Kıraat ve hadis âlimi İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, *el-Cezeriyye*, *Mukaddime fî't-Tecvîd* gibi isimlerle de anılan tecvit konularını ele aldığı 109 beyitlik manzumesidir.³⁹⁶

69. Şerhu li-Mevlânâ Taşköprizâde: **Şerhu Mukaddimetü'l-Cezerî**: İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli kıraat içerikli manzumesi üzerine Taşköprizâde İsâmüddîn Ahmed Efendi'nin yazdığı (ö. 968/1561) şerhtir.³⁹⁷

70. Kasîde-i Şâtıbiyye: **Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî**: Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) kırâat-i seb'aya dair kaleme aldığı 1173 beyitlik kasidesidir. Müellifinin nisbesiyle eş-Şâtıbiyye diye meşhur olmuştur. *Kasîde-i Lâmiyye* diye de anılan eser Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr fî'l-Kırâ'ati's-Seb'* adlı eserinin manzum halidir. Kıraat konularının ezber yoluyla öğrenilmesini kolaylaştırması sebebiyle geniş bir coğrafyada yaygın bir şekilde ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁹⁸

Yukarıda temel bilgilerle tanıtmaya çalıştığımız üç dildeki dinî ilimler, sözlük, tarih, dil ve edebiyat, tıp, coğrafya gibi alanlardan toplamda 202 eser, *Şerh-i Seb'atu Ebhur*'un kaleme alındığı 17. yüzyılın ilk çeyreğinde kütüphanelerde bulunan, tedavülde olan ya da Akhisarî'nin ulaşabildiği telif, tercüme, şerh, hâşiye, talik, muhtasar gibi farklı usul ve amaçlarla kaleme alınmış eserlere işaret etmektedir. Bu kapsamda bakıldığında yoğun muhtevası, temas ettiği konular ve kaynak çeşitliliği bakımından *Şerh-i Seb'atu Ebhur*'un

³⁹⁴Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022).

³⁹⁵Adil Bebek, "Hayâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022); Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/916.

³⁹⁶Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022).

³⁹⁷Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022).

³⁹⁸Fatih Çollak, "eş-Şâtıbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2022). Fatih Çollak, *Kıraat Alimlerinden İmam Şatibi ve "eş-Şâtıbiyye" Adlı Eseri* (İstanbul: Özener Matbaası, 2002).

manzum sözlük şerhleri içinde farklı bir yerde durduğunu ve çağının iyi bir tanığı olduğunu söyleyebiliriz.

6. BÖLÜM: ŞERH-İ SEB‘ATU EBHUR (TENKİTLİ METİN)

6.1. Nüsha Tavsifleri

6.1.1. Nuruosmaniye 34 Nk 4755 (A)

Nüsha beyzî şemseli, salbekli ve miklepli deri ciltlidir. 297x187, 197x107 mm ölçülerindedir. 512 yapraktır, her yaprak 18 satırdan oluşur. Talik hatla yazılmıştır.

1a yüzünde eserin adı, mahiyeti ve muhtevasıyla alakalı okuyucu notları yer alır. Eserin adı “Şerh-i Seb‘atu’l-Ebhur fi-‘ilmi’l-luğat” şeklinde verilmiştir. Ardından hemen altında eserin Mustazraf ve Hayâtü’l-Hayevân’dan latifeler, garip hikaye ve acayip nükteler barındıran kimsenin farkında olmadığı bir kitap olduğuna işaret eden şu bilgiler yazılıdır: “Ve li-‘ömri enne hâze’l-kitābu kitābun laṭifun cāmi‘un li-leṭā’ifi’l-Mustazrafî ve Hayāti’l-Hayevân ve ḥikāyâtin ġarîbetin ve nükâtin ‘acîbetin *lem yatmışunne insun kablehum ve lâ cânn*³⁹⁹” Aynı sayfanın sol üst kenarında ise eserde şerh edilen kelimeler ve varak numaralarının verildiği bir fihrist kaydı bulunur. Fihrist şöyledir:

Geyik 47, bit 53, kıtır 63, serçe 66, Faḥri ‘alem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem 68, Hâzret-i Resûl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem 76, sevr 80, fîl 84, bâġî vü ṭâġî 94, akçe 95, kırbâġa 100, ḥardal 102, Cebra’îl ‘aleyhi’s-selām 103, ‘Azrâ’il 104, ölüm 104, buğday 108, yer ve dünyâ 108, ayu 112, tavuk 121, at 130, misfer 145, süpürge 145, kırga 155, maymûn 157, uyanıklık 158, açlık 159, koyun 163, parmaklar 164, hecme ve şâġiye 167, ḥamr 166, siñek 175, ḥorûs 183, nercis 189, arslan 201, tûṭî 202, kırd 210, sürfe 212, cāmûs 217, ? 222, kirpi 228, yerbû‘ 242, gemi 266, ‘ūd 272, Yehûd kenîsesi 278, balta 280, sünû 280, ‘uḳâb 293, ‘akreb 300, saḳsaġan 302, ṭanbûr 316, yengeç 318, gügercin 324, saḳanḳur 327, bûlbûl 338, mal 342, şıġırcık 343, kımrı 345, yelve 347, şâḥîn 353, kıplubaġa 355, kıṭâ 358, keler 369, deve kıuşı 372, degirmen 372, tavşan 378, şıķrak 380, ‘anḳâ 383, ṭāvûs 386, nâḳa 394, örümcek 401, ṭaġ 404, ṭurna 408, fâre 411, köpek 433, kılıç 43?, leylek 435, yaşıdıķ 435, incü 439, Hâzret-i ‘Amr raḳiya’llāhu ‘anh 440, el 442, ḥüdhüd 447, yılan 460, kellik 461, kıplan 464, balık 472, şıġır 479, ḥimâr 507

³⁹⁹“Onlara, eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Rahman 55/74.

Fihristte yer alan kelimelerin altında verilen varak numaraları ile nüshanın varak numaraları arasında üç-dört varaklık bir sapma vardır.

Eser 1b’de mukaddime ile şu şekilde başlar:

“Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm

El-ḥamdu li’llāhi er-Raḥmāni’r-Raḥīm el-Fettāḥu Rabbü’l-‘ālemīn el-Ḳadīmu
fā’iḳu’l-aşbāḥ kāşifu’l-humūm ve’l-etrah mün’imu’l-ferec ve’l-efrah ḥālīḳu’l-
ecsād ve’l-ervāḥ bā’iṣu’l-ervāḥ ve’l-eşbāḥ ellezī ca’ale rūḥu Muḥammedun
‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām...”

5b’de mukaddime bölümü tamamlanır ve yazmanın 6a yüzünde Sultan III. Osman’ın mührü ve İbrâhim Hanîf’e ait teftiş mührü ile vakıf kayıtları bulunmaktadır. Şerh metni 6b’de başlayan nüsha 512a’da şu şekilde biter:

“...âḫirinde hā ile. Cem’inde *evāḫir* dinilür ve feth-i ḥā ile *āḫar* ef’al vezni üzre
eḫade şey’in ma’ nāsınadır ve mü’enneşi *uḫrādur* zamm-ı elif-ile. Cem’inde *uḫrayāt*
ve *uḫar* dinilür evvelkide zamm-ı elif ve sükün-ı ḥā ve feth-i rā-ıla şānide zamm ve
feth ile şurad vezni üzre gelür. **Temmet.**”

512b’de fevâid kaydı olarak 1044/1634-1635 yılında vefat eden bir çocuğun bilgisi ile nezle için bir ilaç tarifi bulunmaktadır.

Mensur şerh metninde şerh edilen kelimeler, beyit, nazm, kıt’a başlıkları, bölüm isimleri, kırmızı mürekkeple yazılı şekildedir. Zaman zaman beyitler de kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca manzum sözlükteki her beyitten önce kırmızı mürekkeple bir *nūn* harfi ve beyit bitip şerhe geçildiğinde bir *ḥā* harfi yazılıdır. Nüshada âyet, hadis ve beyitler ile karışma ihtimali olan bazı kelimelerde harekeleme mevcuttur. Manzum sözlüğün beyitleri harekelenmiş ve şerh metninden ayırt edilebilecek şekilde daha büyük bir yazıyla yazılarak sayfa yazı alanına sığdırılmıştır. Nüsha reddâdelidir.

Nüshanın istinsah tarihi belli değildir; ancak 201b’de derkenarın sonundaki

“Vaḍa’tu’l-ḳaleme ‘alâ-ḥāzihi’l-ḥāşiyeti ve ketebtuhā fi’l-yevmi’l-ḥāmisi ‘aşere
min-Recebi’l-müreccebi ḥine nezelnā medīnete Anḳıra müteveccihine ilâ-ğazveti
küffāri Leh ve Çeh. Sene mi’etān ve elf.”

ifadeler elimizdeki nüshanın 14 Mayıs 1786 Pazar gününe denk gelen 15 Recep 1200 Pazar günü halâ yazıya geçirilmekte olduğunu işaret etmektedir.

Nüshada toplamda 401 derkenar mevcuttur. Bu derkenarlar minhu kayıtlarıyla düşülmüş ve her minhunun sonunda müellife rahmet ve dua isteyen raḥimehu'llāh ya da 'ufiye 'anhu ifadeleriyle birlikte yazılmış minhuvâtlar halindedir. Böylece derkenarlardaki bilgilerin müellife ait olduğunu anladığımız ve müstensihin de minhu ifadelerinin ardına rahmet dileyen yukarıdaki ifadeleri ekleyerek nüshaya yazdığı anlaşılmaktadır. Derkenarların ilgili kelimenin yanındaki boşluğa yerleştirildiğini, böylece derkenarın ait olduğu yerin kolaylıkla bulunmasına özellikle dikkat edildiğini gösteren pek çok örnek mevcuttur. Derkenarda verilen bilgi sayfa boşluğunda ilgili kelimenin yanına denk gelmediğinde kelimenin yanına bir işaret konulup derkenara da aynı işaretin konulmasıyla derkenarların takibini kolaylaştırıcı bir yöntem uygulanmıştır. Bazı derkenarların sayfadaki başka bir derkenarın çevresinden dolanması ya da bir derkenarın başka bir derkenarla ikiye bölünmesi iki farklı derkenar grubu olduğuna veya nüshanın ikinci kez gözden geçirildiğine işaret olabilir. 173a'daki iki derkenar bu durumun örneğidir. (Bk. Ekler, Fotoğraf)

Nüshada yanlış yazılan kelimelerin üstünün çizilip doğrusuyla düzeltildiği örnekler mevcuttur. Örneğin 296a'da akrepten bahsedilen kısmın son satırında “Monlā Cāmī raḥmetu'llāhi 'aleyh Būstān'da...” cümlesinde “Būstān” kelimesi “bū” kısmının üzeri hafifçe çizilerek silik bir yazıyla *bahān* eklenmesiyle kelime eklenip *Bahāristān*'a dönüştürülmüştür, aynı silik yazıyla kenarda “el-'ilmu 'inda'llāhi, hāzā sehvan” yazılıdır. Nüshada dört yerde (179a son satır, 190a 2. satır, 348b 16. satır, 486a 3. satır) tek kelimelik boşluklar bırakılmıştır. A 280a'da sayfanın ortasında 6 satırlık bir boşluk bırakılmıştır. 124a'da sondan 7 satırlık kısmın tüm harfleri noktasız şekilde yazılmıştır.

6.1.2. Yahya Tevfik 312 (B)

Nüsha ebru ciltlidir, kapağında “şâriḥ-i Meşnevî mine'l-luḡa” yazılıdır. 1a yüzünde Şeyhülislam Yahya Tevfik Efendi Medresesi'ne ait mühür bulunur. 300x210, 225x105 mm. ölçülerindedir. Nüsha 88 yapraktan oluşur yazı alanı kırmızı mürekkeple çizilmiş cetvel içindedir, nesih kırması bir hatla yazılmıştır. Sayfalar 27 satırdan oluşur. Eser 1b'de zahriye içine yazılmış besmele ile başlar, 87a'da sayfa ortasında biter. 87a'da yazının altında aynı vakıf mührü bulunmaktadır.

Eser 1b'de şu şekilde başlar:

“Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

El-ḥamdu li'llāhi er-Raḥmāni'r-Raḥīm el-Fettāḥu rabbū'l-'ālemīn el-Ḳadīmu
fā'ikū'l-eṣbāḥ kāşifu'l-humūm ve'l-etrah mün'imu'l-ferec ve'l-efrah ḥālīku'l-
ecsād ve'l-ervāḥ bā'īşu'l-ervāḥ ve'l-eṣbāḥ ellezī ce'ale rūḥu Muḥammedun
'aleyhi's-şalātu ve's-selām”

Eser 87a'da şu şekilde biter:

“Ve İbn Mülcem yoldaşı Bürek, Mu'āviye raḍiya'llāhu 'anh ḥazretini evrākinden
urup ırk-ı nikāhı kesdi artık Mu'āviye'den evlād gelmedi. Aḥz olunduḡda “Emān ve
saña beşāret olsun, bu gice 'Alī katl olundu.” didi tā 'Alī'nün ḥaberi gelmeyince anı
alıḡodı. 'Alī katl olunduḡı ḥaber geldükde Mu'āviye bununı”

Arka kapaktan önce satın alınıp arşın arşın paylaştırılan bir kumaş hesabı yazılıdır.

Mensur şerh metninde şerh edilen kelimeler, beyit, nazm, kıt'a başlıkları, bölüm isimleri,
kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Beyitler bazen kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca
manzum sözlük kısmında her beyitten önce kırmızı mürekkeple bir nūn harfı ve beyit
bitip şerhe geçildiḡinde bir ḥā harfı kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metinde yer yer
harekeleme yapılmıştır, beyitler normal metinden daha büyük şekilde ve cetvel içine
sığacak şekilde yazılıdır. Nuruosmaniye nüshasında olduḡu gibi cetvel dışında 220 adet
derkenar vardır. Reddādeli olan nüshanın istinsah tarihi belli deḡildir.

6.2. Nüshaların Karşılaştırılması

Metin kurulurken tam ve daha erken tarihli olması sebebiyle Nuruosmaniye (A) nüshası
esas alınmıştır. Elimizdeki bilgiler bu nüshanın müellif nüshasına daha yakın
olabileceḡini göstermektedir.

A nüshasında 401 derkenar vardır, bu derkenarlar metindeki bir kelimenin anlamını ve
yazılışını bildiren, ana metinde bahsi geçen bir mevzu hakkında ek bilgi ya da metindeki
şerhi destekleyen cümleler şeklindedir. Sah kaydı düşölmüş kısımların varlığı eser ana
metni oluşturulduktan sonra nüshanın kontrol edilerek üzerinde düzeltme ve eklemeler
yapıldığını göstermektedir. Derkenarların hemen hemen hepsinin sonunda “minhu”
kaydıyla birlikte “rahimehu'llāh”, ““uḡfiye 'anhu” gibi dua cümleleri bulunur. Nitekim
derkenarların bilgi ve üslup açısından ana metinle olan benzerlikleri, bunların literatürde
minhuvāt olarak geçen müellife ait ḥāşiyeler olduḡunu gösterir. Dua cümleleri ise
müstensih tarafından eklenmiş olmalıdır.

Yahya Tevfik (B) nüshası 88 yapraklık eksik bir nüshadır. A nüshasını imla ve şekil özellikleri yönüyle takip etmektedir. A nüshasındaki sah kaydı düşülmüş çıkmaların B nüshasında ana metne yazıldıkları görülür. B nüshası A nüshasının baştan 119 varaklık kısmını içermektedir. A nüshasının ilk 119 varaklık kısmındaki derkenarların 9'unun bu nüshada bulunmadığı tespit edilmiştir.

A nüshasında yanlış yazılarak düzeltilmiş birkaç kelime B nüshasında doğru halleriyle yazılmıştır. Örneğin, A nüshasında 93b'nin 4. satırında geçen “memketde” şeklindeki yanlış yazım kurşun kalemle çıkma yapılarak düzeltilmiş, aynı kelime B nüshasında (66b 5. satır) düzgün haliyle “memleketde” şeklinde yazılmıştır. Mukaddimedede, şerhin kaynakları sayılırken A nüshasında 5a'da ana metnin dışına taşan bazı eser isimleri B nüshasının 3b sayfasında cetvel içine alınmıştır. Böyle örnekler, B nüshasının A nüshasından sonra istinsah edildiği belki de B nüshasının istinsahı sırasında A nüshasının kontrol edilerek düzeltilmiş olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır.

A nüshasında çıkma şeklinde eklenip sonuna da sah kaydı düşülerek metinde ait olduğu yere üç kırmızı nokta konmak suretiyle yeri gösterilen bazı derkenarların B nüshasında metne dahil edildiği görülmektedir.

B nüshası bazı durumlarda A nüshasındaki kimi kelimelerin yazımını ya da derkenarların yerleşimini görsel olarak taklit eder. A nüshasında derkenarlar genellikle ait olduğu kelimenin bulunduğu satırın yanından başlamaktadır, B nüshasında ise yazı çeşidi, satır sayıları ve sayfanın fiziki ölçüleri gibi sebeplerle derkenar düşülen kelime aynı satıra denk gelmediği halde A nüshasında derkenarın denk düştüğü yere yazılır. Bunlar bize B nüshasının A nüshasından sonra ve A nüshası -ya da A nüshasıyla aynı koldan bir nüsha-görülerek istinsah edildiğini ve bazı durumlarda da görsel olarak A nüshasını takip ettiğini göstermektedir.

B nüshasında ana metinde kelime ve yazım düzeyinde küçük düzeltme ve farklılıklar mevcuttur. Ancak derkenarlar genellikle müdahale edilmeden A nüshasında olduğu gibi yazılmıştır. Nüshaların ikisinin yazımında da titiz bir tavır görülmektedir. A nüshasında derkenarlarda ek olarak verilen bilgiler, metinde hangi kısma denk düşüyorsa o satırın hemen yanından başlatılır. B nüshasında ise bu derkenarların görsel olarak takip edildiği anlaşılmaktadır. Mesela, A 95b'de 4. satırda geçen “terceme” kelimesinin okunuşu ve cîm harfinin vav'lı okunuşunun galat olduğunu belirten derkenar hemen aynı satırın

yanından başlamaktadır. Sayfanın sonunda son kelime olan “Ebû Bekr”e de bir derkenar düşerek Hz. Ebubekir hakkında uzunca bir malumat vermek istenmiş, sayfanın üç yanını çepeçevre saracak uzunluktaki bu ikinci derkenar yazılırken yukarıda kalmış olan “terceme” derkenarı da bu ikinci derkenarın arasında kalmıştır. (bk. Ek, Fotoğraf 1) B 68a nüshasında ise bu iki derkenar içiçe şekilde metinde Ebû Bekr kelimesinin geçtiği satırın hemen yanından başlatılmış, “terceme” derkenarına geçiş son kelimenin tekrarıyla sağlanmıştır. (bk. Ek, Fotoğraf 4)

6.3. Nüshaların İmla Özellikleri

Şerh-i Seb‘atu Ebhur’un mevcut iki nüshasının (Nuruosmaniye 34 Nk 4755, Yahya Tevfik 312) da istinsah tarihleri belli değildir. Derkenarların düzeni, yazım hatalarının tekrarı ve bazı kelimelerin yazılışında görüntü olarak taklit gibi hususlarda Yahya Tevfik (B) nüshasının Nuruosmaniye (A) nüshasını takip ettiğini; dolayısıyla Nuruosmaniye nüshasından sonra yazıldığını düşünmekteyiz. Zaman zaman hareke ve sesli harflerin gösteriminde farklılıklar bulunsa da B nüshasının A nüshasına yazım konusunda genellikle uyduğu söylenebilir. Bu yüzden elimizdeki tam nüsha olan A nüshasının imla özellikleri incelenmiştir.

A nüshasında kelime ve ek düzeyinde ikili yazımlar, kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık, sesli harflerin gösterilmesinde çeşitlilikler dikkati çekmektedir. Bunlar örnekleriyle birlikte şu şekilde sıralanabilir:

Bazı kelimelerde sesli harflerin gösterilmesi noktasında farklı yazımlar görülmektedir.

eksük اكسك A 40b - اكسوك A 120a, eksige اكسيگه A 329b

edüklerüñüz ادوكلرکوز A 211b - edügi ادگی A 211b

çetük چتک A 337a - چتوک A 339b

geysi کیسی A 109a - geysü کیسوسینی A 109b

beg بك A 489a - bige بیگه A 489a

d-ṭ, ḳ-ğ, ç-ş gibi ünsüzlerin kullanımında ikilik vardır, üstelik bu aynı varakta ve aynı cümlede dahi olabilmektedir.

dalı دالی A 114a - ṭal طال A 114a

tırnağını طرناغینی A 67b - dırnağı درناغی A 67b

ayaq ایاق 167a - ayağ ایاغ A 493b

uzak اوزاق A 111b - uzağ اوزاغ A 3b

çoban چوبان A 164b - şobanları شوبانلری A 208b

e-a sesinin ا harfiyle gösterildiği örnekler çoktur.

işleyelüm اشلایالوم A 113b

kurtulmamıza قورتلمامزہ A 113b

eylememesine ایلمامسنه A 113b

bitmeye بتمایه A 115a

şaklamasaq صاقلامساق A 183b

gelen گلان A 487a

eyleyenlerden ایلیانلردن A 119a

gelmeyince کلماینجه A 119a

Fiilden fiil yapım eklerinin yazımında genellikle sesli harfler gösterilmemiştir. Ancak -ıl, -il,-ul, -ül ekinin yazımında ى ve و kullanıldığı ya da hareke konulduğu örneklerin sayısı çoktur.

görilmemiş کورلمامش A 181a

yaradılır یارادیلور A 173a

unudılan اؤئودیلن A 185b

urulur اورولور A 98a

görile کوريله A 180b

Üçüncü tekil ve çoğul şahısların yazımında hem düz hem de yuvarlak yazımlar tercih edilmiştir.

onı اونى A 119b

anuñla انکله A 28a

onlardan اونلردن A 97a

anlardan انلردن A 38b

anlaruñ انلرك A 53b

onlaruñ اونلرك A 138b

-lık, -lik isimden isim yapım ekinde kalınlık incelik uyumuna aykırı yazımlar mevcuttur.

qara yağızluluk قره ياغلزلولك A 73a

beş yüz yıllık بش يوز ييلىك A 95a

peygamberligi پيغمبرلغى A 153b

hışımlık خصملىك A 488a

nā-mübāreklik نا مباركلق A 129b

berāberlik برابرلىق A 134b

-sız, -siz, -suz, -süz olumsuzluk ekinin yazımında sesliler gösterilmez; ancak sadece üç örnekte ’u’lu yazım tercih edilmiştir.

dilsüz دلسوز A 414b aynı sayfada iki yerde

yüzsüzlikde يوزسوزلكده A 209a

iste- fiilinin ikinci teklik şahıs şart kipinde “istersen استرسن A 90a - isterseñ استرسك A 168a” şeklinde hem ن hem ئ tercih edilmiştir.

6.4. Tenkitli Metin Hazırlanırken Uygulanan Usuller

1. Metin A nüshası üzerinden kurulmuş eksik olan B nüshasındaki farklılıklar aparatlarla gösterilmiştir.
2. Derkenar olarak metnin yanında yer alan kısımlar metindeki ilgili kelimeye dipnot düşülerek ve bu kelimenin dipnotta **kalin** ve *italik* yazılması suretiyle gösterilmiştir.
3. Derkenarlardaki nüsha farklılıkları ve âyet-i kerime, hadis-i şerif mealleri parantez içinde hemen ilgili kısımda verilmiştir.
4. A nüshasında çıkma şeklinde eklenip sonuna da sah kaydı düşülerek metnin içinde ait olduğu yere üç kırmızı nokta konulmuş şekilde yeri belirtilen derkenarların B nüshasında metne dahil edilerek yazılmış olduğu görülmektedir. Sonuna sah kaydı düşülmüş olan bu çıkmalar çeviri yazılı metin hazırlanırken parantez içinde gösterilerek metne dahil edilmiştir.
5. Metindeki derkenarların sonunda minhu kaydıyla birlikte rahimehu'llâh (bazen kısaltılmış hali ح) ve 'ufiye 'anhu gibi dua cümleleri mevcuttur. Derkenarlar dipnotlarda yazılırken bu dua cümleleri yazara rahmet okuduğu ve minhulara ait olduğu düşüncesiyle yazılmamıştır.
6. Az sayıdaki ekleme ve metin tamirleri köşeli parantez [] içinde gösterilmiştir.
7. Ana metnin yazımında Times Turkish Transcription yazı fontu kullanılmıştır. Âyet-i kerime, hadis-i şerif iktibasları ile şahit olarak verilen Arapça-Farsça şiir örnekleri Times New Roman yazı fontu kullanılıp Arap harfleriyle yazılmıştır.
8. Genel anlatım kısımlarında geçen Arapça ve az sayıdaki Farsça ifadeler, darb-ı meseller, anlam farklılıklarını ifade eden Arapça kısımlar, diyaloglardaki Arapça ifadeler, kişi isimlerinden sonra gelen dua cümleleri genel anlatımın bir parçası oldukları için metnin iki dilli yapısı da düşünülerek Latin harfleriyle yazılıp anlaşılamayacak olanların çevirileri dipnotlarda verilmiştir.
9. Şerh edilen kelime **koyu** ve *italik* yazılmıştır, ayrıca o kelimeyle alakalı olup aynı kısımda şerhe dahil edilen kelimeler veya türevleri de *italik* yazılmıştır.
10. Şerhin bölümleri **koyu**, darb-ı meseller *italik* ve altı çizili olarak yazılmıştır.
11. Metinde noktalama işaretleri kullanılmıştır.

12. Dilbilgisi bilgilerinin verildiği kısımlarda Arapça kelimelerin yazımında u ve i seslerinin kullanımına dikkat edilmiş; Türkçeye yerleşmiş, sıklıkla kullanılan ve Türkçe anlatımların olduğu kısımlarda Türkçe söyleyişe uyulmuştur.
13. Arapça, Farsça kök ve eklerin yazımında İsmail Ünver'in "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler" makalesindeki önerileri dikkate alınmış, Türkçe eklerin yazımı konusunda Yavuz Kartallıoğlu'nun *Klâsik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)* isimli çalışmasından yararlanılmıştır.
14. Nüshalarda bazı özel isimlerin ve karıştırılma ihtimali olan kelimelerin yazımında harekeler mevcuttur, bunlar dikkate alınmıştır. Birden çok okunuşu olan kelimelerde metinde hareke varsa, metin içinde ya da derkenarda kelimenin okunuşu tarif edilmişse bunlara uyulmuştur.
15. Hârekât-ı selâse ile üç okunuşun olduğu ve bu üç durumu da ifade eden harekelerin kelime üzerinde gösterildiği durumlarda kelimeler çeviriyazılı metinde de üçlü halde yazılmıştır. Ör. Ve *temm/tümm/timm* tâ'-i müşennât-ı fevķāniyyede hârekât-ı selâse ile.
16. 'İlm rızk, 'akl, şehir gibi Arapça kelimelerin geçtiği Türkçe anlatım kısımlarında mümkün merteye bu kelimeler *ilim, rızık, 'akıl* gibi sesli harflerle yazılmıştır.
17. Eser isimleri *italik* ve her kelimenin ilk harfi büyük yazılmıştır. Ayrıca eserin müstakil adının verilmediği ama eserin tarif edildiği durumlarda da *italik* yazım tercih edilmiştir.
Maķşūd ve şürūhı *Diñķozī* ve *Mazbūt* ve *Maṭlūb* ve 'İzzī ve şerhi *Sa'dü'd-dīn* ve *Merāḥ* ve şürūhı *Felāḥ* ve *Hasan Paşa* ve 'Abdu'r-Raḥīm'de böyle dir. (A 34a)
Nitekim *manzūme-i Şāhidī* de vāķi'dür. (A 35b)
Mevlānā İmām Süyūṭī *Ebyātu Muğni'l-Lebīb* şerhinde böyle yazmışlardır. (A 36a dipnot)
Ve her nesne ki çok ola ol kerīmdür. *Ġarībeyn* şerhinde ve *Hamriyye* şerhinde böyle zıkr olunmuşdur. (A 69a)
Ġudūrī şerhi *Zāhidī* ve *Viķāye* şerhi ki *İbn Melek*'dür ve *Durer-i Ġurer*'de böyledür ve İmām Ebū Yūsuf ve İmām Muḥammed raḥimehuma'llāh katlarında (A 147a) ekli lā-be'sdür.
18. Âyet-i kerime, hadis-i şerifler ve Arapça, Farsça beyitler Times New Roman yazı fontu kullanılarak Arap harfleriyle dizilmiştir. Âyet-i kerime, hadis-i şerif

mealleri ile Arapça ve Farsça beyitlerin anlamları tırnak içinde dipnotlarda verilmiştir. Eğer şerh metninde Arap harfleriyle yazılan kısmın tercümesi ya da şerhi yapıldıysa bunların anlamları tekrar dipnotta verilmemiştir. Arap harfli yazılan iktibas kısımlarındaki kelimelerin anlam ve şerhleri yapılmışsa bu kelimeler yazılırken Arap harfli yazılıp yanlarına da köşeli parantez ile okunuşları verilmiştir.

19. Şerh metninde yer alan iktibasların bir kısmı şârih tarafından tercüme edilmiş ya da anlamı anlaşılabilecek şekilde kelime açıklamaları yapılmış haldedir. Şârih tarafından açıklanmadan metne alınan iktibas örneklerinin anlamları ise dipnotlarda verilmiştir. Âyet-i kerime mealleri için Hasenat Kur'ân Araştırma Uygulaması 6.1 içindeki meallerden Diyanet Meali tercih edilmiştir. Sadece A 473a'daki âyetin mealinde anlamın kelimeye daha uygun verildiği gerekçesiyle Elmalılı Hamdi Yazır Meali tercih edilmiştir. Âyet mealleri “Kur'ân-ı Kerîm, Nahl 16/69” şeklinde gösterilmiştir.
20. Kaynaklardaki hadislerle metinde geçen hadis içindeki kelimelerin birebir tutmadığı durumlar söz konusudur. Böyle durumlarda hadislerin aynı anlama gelen pek çok varyantı olduğu göz önünde bulundurularak anlam olarak en yakın kaynak verilip bu belirtilmiştir. Kaynaklarda bulunamayanlar ise dipnotlarda anlamları verilip hadis olduğu belirtilmiştir.
21. Metinde düzlük-yuvarlaklık, elif-elif-i maksûre, aslında hemze olan Arapça kelimelerin yazımında hemze-ye kullanımı konusunda çift yazımlar vardır. Böyle durumlarda nüshadaki yazıma ve harekeye uyulmuştur. Bu kelimelerle alakalı bilgi eserin imlası bölümünde verilmiştir.
22. Şahıs isimlerinden sonra gelen dua cümleleri eğer isimden sonra ek geldiyse ve dua cümlesi ekten sonra geldiyse ara cümle olarak kabul edilip iki kısa çizgi arasında yazılmıştır. Ör. Hâzret-i Resûl'e -şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem- gelüp.
23. Şerhin bölüm başlıkları genellikle Arapça dil bilgisi kurallarına göre yazılmıştır.
24. Metinde ile'nin yazımı ﻻ şeklinde kelimeye bitişik yazılmışsa çeviriyazılı metinde de kelimeye bitişik ve kalınlık-incelik uyumuna uyularak yazılmıştır. Ör. çevgân-ıla, sükûn-ile.
25. “durur” biçimindeki bildirme eki ayrı ve “durur” şeklinde kalın yazılmıştır.

6.5. Şerh-i Seb'atu Ebhur (Tenkitli Metin)

(A 1b - B 1b)

Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

el-Ḥamdu li'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīmi'l-Fettāh. Rabbu'l-ālemīne'l-Ḳadīm. Fāliḳu'l-aşbāhi kâşifu'l-humūmi ve'l-etrāh. Mün'imu'l-fereci ve'l-efrāh. Ḥālīḳu'l-ecsād ve'l-ervāh. Bā'ışu'l-ervāhi ve'l-eşbāhi ellezī ca'ale rūḥa Muḥammedin 'aleyhi's-salātu ve's-selām. Eba'l-ervāhi kemā ca'ale Ādem 'aleyhi's-selām eba'l-eşbāh. Nezele'l-āyātu bilisānin 'Arabiyyin mübīnin⁴⁰⁰ tenzīlun min-Rabbi'l-ālemīn⁴⁰¹ Ḳur'ānen 'Arabiyyen ğayra zī-ivecin⁴⁰² nāṭıḳu bi-beyyinātin ve ḥücecin. Cāre 'ale'l-elsineti ve'l-lüheci, müferricu'l-ḳalbi ve'l-müheci. El-bāḳī beyne'l-ibādi ilā-yevmi't-tenādi. Ve's-salātu ve's-selāmu el-etemmān 'alā-eşrefi'l-insān ve ḥabībi'r-Raḥmān el-beşīr en-nezīr Muḥammed Ebi'l-Ḳāsım Aḥmed. El-hādi'n-nās ile'n-neheci bi-efşāhi'l-luġāti ve'l-lüheci. Ve 'ale'l-āli ve'l-aşḥābi ḥayru'l-āl ve ḥayru'l-aşḥāb lā-siyyemā 'Aliyyü'l-ekberin ve'l-ḥatenin ilā-yevmi'l-cevābi ve's-su'ālī şalāten mā lehā min-zevālin.⁴⁰³

Emmā ba'd şaḥā'if-i āfāk ve şuḥuf-ı evrākda (A 2a) nebḳ-i bābāt u nemḳ-i maḳālāt ve zebr-i 'ibārāt ü satır-ı ma'ḳulāt ve naḳş-ı menḳulāt ü taştīr-i ḥurūf u kelimāt ve zebr-i ḥarekāt u sekenātdan ğaraż tālī vü sāmī' ve ḳārī vü müstemi' olan ehl-i imāndan bir ḥayır du'ā ve ḥavc u şenā olduġı mütteziḥ ü mütebeyyin ve müstebīn ü beyyindür. *Binā'en* 'alā-zālik bu faḳīr-i bī-ferr ü perişān-ḥāl ve refīḳ-i ferīḳ-i fuḳarā vü pāy-māl ve raḳīḳ-i dām-ı faḳr-ı bī-müntehā ve bī-dil ü şeydā ve esīr-i hevā ve 'abd-ı mübtelā, ğarīḳ-i deryā-yı ma'āşī vü evzār u ḥaṭıyyāt ḥarīḳ-i irāş-ı 'anet ü nār-ı maḥzūrāt rāci-i 'afuvvu'l-Ḥamīd

⁴⁰⁰“بَلِّسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ” “Apaçık Arapça bir dil ile” *Kur'ân-ı Kerîm*, Şuarâ 26/195.

⁴⁰¹“تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ” “Alemlerin Rabbinden indirilmedir.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Vâkıa 56/80.

⁴⁰²“قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ” “Biz onu, Allah'a karşı gelmekten sakınınsınlar diye hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Zümer 39/28.

⁴⁰³“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd, Rahmân, Rahîm ve Fettah olan Allah'adır. O Allah ki alemlerin Rabb'idir, tan yerini ağartan, derdi tasayı giderendir. Mutluluk ve ferahlık lutfedendir. Bedenleri ve ruhları yaratandır. Ruhları diriltendir. O Allah ki ruhların atası olan Adem aleyhi's-selâmin ruhunu yarattığı gibi Muhammed aleyhi's-salātu ve's-selâmın da ruhunu yaratandır. O kitabın âyetleri 'apaçık Arapça bir dil ile inmiştir bu iniş alemlerin Rabbinden bir iniştir'. Kur'ân, 'içinde hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir kitaptır'. (O Allah ki) apaçık delillerle konuşandır. Dilleri ve lehçeleri yaratan, kalbi ve ruhu ferahlatandır. O Allah ki dilleri kıyamete kadar kulları arasında yaşatacak olandır. İnsanların en şerefli, Rahmân'ın sevgilisi, beşer bir elçi olan Muhammed Ebi'l-Kâsım Ahmed'e salat ve selam olsun. O ki dil ve lehçelerin en fâsihiyle insanları doğruya yöneltendir. Onun ailesine ve ashabına da salât olsun, onlar ailenin ve ashabın en hayırlısıdır bilhassa da Aliyyü'l-Ekber. Salat ve selam hesap gününe kadar onların üzerine olsun.”

el-‘afuvvu’l-Ğaffār ve mütemenni-i lutfu’llāhi’l-Laṭīfī’s-Settār ‘ā’iz-i rahmetu’llāhi’l-Celīl İbn Yūsuf ‘Abdi’l-Celīl ğufira lehumā ve ‘ufiye ‘anhumā bi’l-ḥabīb ve’l-kelīm ve’l-ḥalīl ‘aleyhim ve ‘alā-sā’iri’l-enbiyā’i şalavātu’llāhi’l-cemīl. Bundan aḳdem *Dürr-i Baḥrī*-nām risāleyi itmām ve ol manzūmeyi encām ve *Zuḥru’l-Āḥire*-nām eḥādīs-i erba‘īniyyeyi cem‘ ü şerḥ ve *Sükker-i Şāfī*-nām lügati nazm ve anuñ müşkilâtın keşf ü fetḥ eyler bir şerḥ-i (B 2a) mufaşşal yazup işkālın ḥall eylemiş-idüm. Ba‘dehu işbu *Seb‘atu Ebḥur*-nām lügat-i hümāmı nazm idüp bunuñ a‘cām u ḥarekāt ve mu‘cemāt u muḥtemelâtını şerḥ u beyân ve müşkilâtını keşf ü ‘ayân için bir şerḥi taḥrīr ve zebr ü taştīr ve metinde mezkūr olan ḥayvanātuñ tabāyi‘ ü ḥavāşşını taḥkīk ü tedkīk eylemek için (A 2b) ve her ḥuşuşını istikşāf için niçe keşşāfa müraca‘at ve niçe kütüb-i mu‘tebereden kitābet ve tettebbu‘-ı nūsaḥa fırsat ve fırsatı ğanīmet bilüp her birinden birer lezzet ve her muşannifün kāse-i şuhufından şerbet içmek ve her mü‘ellifün biḥār-ı te’līfâtında sibāḥat ve felevât-ı taşnīfâtında seyāḥate bezl-i himmet ü şarf-ı miknet üzre iken bi-emri’llāhi ḥālīkī’l-‘ibād bu efḳar-ı ḥāk-nihāda her taraftan bâkī‘a vü bayıḳa vü ne’ād ve her cānibden maşā’ib ü ālām ve aḡsām u ḡamām-ı ḥimām ve ‘umūm üzre ğumūm ḥamle vü hücūm idüp ondan ziyāde vü bisyār erikḳa’ vü ḥizmetkār tã‘ün-ı meymūndan maṭ‘ün u medhūş oldılar ve şarāb-ı şehādeti nūş eylediler. Ḥuşuşan rāḥ-ı Ḥicāz’da yoldaş ve ol mübārek seferde ḥaldaş olanlardan Muḥammed-nām zī-‘aḳl ü lübb ve ‘Abdu’r-Raḥmān-nām ḥāfız-ı kütüb nāgehān işbu iki derdmend ve iki şāb u müstemend terk-i cihān ve hecr-i yārān kılup tãb-ı tã‘ün u vebādan medhūş oldılar ve şehādet şarābın nūş eylediler. Ve ber-muḳteżā-yı ḥadīs-i ḥabību’llāhi’l-Mecīd “الْمَطْعُونُ”⁴⁰⁴ vāşıl-ı rahmet-i Raḥmān u Ḥamīd ve nã’il-i maḳām-ı cinān u sa‘īd oldılar. Ve muşāb olan aḥzāb-ı zevi’l-elbāb ve şeyḫ ü şāb ve eḥibbā’ vü aḥbāb “إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ”⁴⁰⁵ dimekle me‘cūr u müşāb oldılar. El-ḥükmu li’llāhi’l-kebīri’l-müte‘āl ve’l-ḥamdu li’llāhi zi’l-ikrāmi ve’l-celāl.

Ḳıṭ‘a⁴⁰⁶ : (A 3a)

Eyleme dāru’l-ğurūr içre ğurūr u iğtirār

⁴⁰⁴“Tâundan ölen şehittir.” Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, thk. Abdü’l-Fettah Ebû Gudde (Halep: Mektebü’l-Matbûâtı’l-İslâmiyye, 1986), 4/13.

⁴⁰⁵“...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/156.

⁴⁰⁶Ḳıṭ‘a: Nazm B

Âhîri dirhem ü dînârınûñ oldı hemm ü nâr

Devletinûñ âhîri añla kim⁴⁰⁷ oldı đarb u let

Belki devlet iki letdür ağladur ol zâr zâr

Dâr-ı dünyâda çü yokdur râhat u zevk u şafâ

‘Âkıl olan meyl kılmaz aña itmez i‘tibâr

Cânı tenden dostı dostdan ayırur bu bî-vefâ

Mâl u mülki hân mânı dâ‘im eyler târ-mâr

Ey *Celîlî* dünye mâlı cüz‘i⁴⁰⁸ külli vü gülî

Bülbülü vü kılı kılı⁴⁰⁹ hâli fi‘li⁴¹⁰ hep tebâr

Fi‘l-ı hâkîka dünyâ-yı deniyenûñ emeline qalb göziyle nâzar olınduğda elem ü derd ü miñnet ve cefâ vü ğamdur ve ser-â-pâ anuñ nihâdı ve başdan ayağa bünyâdı dâ‘-i bî-ġâyet (B 2b) ve derd-i bî-nihâyetdür. Ve çeşme-i merâret ve melâlet-i manşıbından âb-ı naşab u ta‘ab cereyân ve mâ‘-i derd ü zañmet seyelân ider. Sürürî şekl-i şürür ve encâm-ı ħubûrî helâk ü bevrdür. Ve nağamınûñ soñı ğuşşa vü ğam ve derd ü elemdür. Ve leyâlî vü eyyâmı cân u dilden çağırur bende olan işret ‘usret-i âñiret ve zevâlüm isti‘câl ü sür‘at üzredür, dir. Ve devlet-i dünyâyâ nâzar kılsañ âhîri đarb u let ve şedđ ü et, belkim⁴¹¹ iki letdür. Anda olan dâl, denâ‘et-i kârına dâldür. Ve nûn‘ı, mihr ü muñabbeti nâ-bûd ve anda hâkîkat nâ-mevcûd olduğına ve yâ‘sı, ‘umrân-ı ‘ömr-i âdemiyanı yebâb u vîrân u ħarâb itdüğine ve elif‘i, muñabbetine dil-beste ve şafâsıyla dem-beste (A 3b) ve ‘aşkıyla ħasta olanı tîr-i cefâ vü sehm-i ezâ ile küşte ideceğine dâldür. Ve bāğçesinûñ ‘âkıbeti çâh-ı belâ ve bi‘r-i cefâdur ve bāğınûñ soñı bir açdur ki giriftârını ħađdan ırağ ider, belki tamâmen bir ayağ bağıdur ki ‘ibâdetden uzağ eyler. Ve bülbülleri şiddet-i hemm ü belâbil ve hevâsı ġâh ġâh âh u vâh olduğına her ‘âkıl kâ‘ıldür. Mîr olursañ da âñirûñ yer olduğı muñarrer ve pâdişâh iseñ de ‘âkıbetüñ âhdur.

Beyt:

Mevtde birdür faķîr ü bay u mîr ü pâdişâh

⁴⁰⁷kim: ki B

⁴⁰⁸cüz‘i külli: cüz‘ ü külli B

⁴⁰⁹kılı kılı: kılı ü kılı B

⁴¹⁰hâli fi‘li: hâl ü fi‘li B

⁴¹¹belkim: belki B

Leyse fi'd-dünyā necātu āh mine'l-mevti āh

Bu faķir ü nā-kām ve haķir-i bī-intizāma nāzil olan zikr olınan⁴¹² şedā'id ü ālām ve devāhī-i eyyām u a' vām bāmı şām ve ruḥāmı cām ve aḥkeri ḥākister ve āb-ı zücācı milḥ-i ücāc eylemek muḥaḳḳaḳdur. Ğam leşkeri ve hem ' askeri iḳlīm-i bedenüñ ve ḳal'a-i tenüñ ḳaḅı köşesine ḳonsa ve ḳaḅı ṯarafına inse elbet ol çehre vü peykeri zerd ü aşfer ü şarı itmek muḳarrerdür. Aña binā'en ol şerḥden birkaç eyyām ferāğ-ı tām ve itmāmından infişām ve medd-i aḳlāmdan fişām vāḳi' olmuş-ıdı. Ba' dehu işbu evza'un mine't-türāb ve aḥza'un mine'z-zübāb, esir-i aḥbāb ve rehī-i ūlu'l-elbāb ve bende-i pür-ıztırāba ' avn-i Bārī-i müte' āli ḳarīn-i ḥālī olup teşettüt-i ḥāl ü teferruḳ-i bāl ve keşret-i belbāl ü vefret-i eşğāl ile ol şerḥi itmām el-ḥamdu li'llāhi zi'l-celālī ve'l-ikrām (A 4a) müyesser oldu. Ve her ḥayvān zikr olunduḳda aña müte'allıḳ ba'z-ı aḥkām u aḳvāl ve ḳurūb-ı emşāl ve ḥavāşş u ta'bīrāt ve münāsib fevā'id ü ḥikāyāt ve ba'z-ı luḡāta münāsib rivāyāt ve taşḥīḥine kütüb-i mu'teberātdan imā ve işārāt ile **iki yüz iki** pāre kitāblardan alınıp yazıldı. Ve ol kitāblaruñ adı bu maḥalde işāret olındı. (B 3a)

Kütüb-i tefāsīrden İrşādü'l-' Aḳli's-Selīm li-Şeyḥi'l-İslām Mevlānā Ebi's-Su'ūd ' aleyhi raḥmetu'llāhi'l-Vedūd, Keşşāf li'l-' Allāmeti'z-Zemaḥşerī ' aleyhi raḥmetu'llāhi'l-Bārī, Envāru't-Tenzil ve Esrāru't-Te'vīl li'l-Ḳāḍī el-Beyzāvi ' aleyhi raḥmetu'llāhi'l-Ḳavī, Tefsīru Ḥaddādī ve Tefsīru Ebi'l-Leyş es-Semerḳandī ' alā-mü'ellifihimā raḥmetu'llāhi'l-Ebedī, Tefsīru Teysir li-' Ömer en-Nesefī ' aleyhi raḥmetu'llāhi's-Şāfi, Tefsīru Me'ālīmi't-Tenzil li-Mevlānā Ḥüseyn el-Begavī ' aleyhi raḥmetu'llāhi'l-Ḳavī, ' Uyūnu't-Tefāsir li'l-Fuzalā'i's-Semāsir ' alā-mü'ellifihi raḥmetu'llāhi'l-Ḥabir, Tefsīru Kevāşī li-Aḥmed bin Yūsuf bin Ḥasen ḡaferahu'llāhu ve aḥsene, Tefsīru Vasit li'l-Vāḥidī ' aleyhi raḥmetu'llāhi'l-Ebedī, ' Arāyis, Tefsīru Şa'lebī ve Tefsīru Ḥanīfī, Revnaḳu't-Tefāsir, Tibyān, Burhān, Tefsīru Kebir, Tefsīru Ebi'l-Bekā ve tefsir-i āḡar müsemma⁴¹³ bi't-Teysir ' alā-mü'ellifihā raḥmetu'llāhi'r-Raḥmāni'l-Başir, Ḥāşiyetü'l-Keşşāf li'z-Zemaḥşerī, (' İşāmü'd-dīn ' ale'l-Beyzāvi), Ṭibī ' ale'l-Keşşāf, Keşfü'n ' ale'l-Keşşāf, Kāfiyeci ' ale'l-Keşşāf, Ḥāşiyeye-i Sa'diyye, Şeyḫzāde, Fethü Celīliyye ' ale'l-Beyzāvi, (Ḥāşiyetü Sa'di'd-dīn et-Teftāzānī ' ale'l-Keşşāf) (A 4b) ' alā-muḥaşşihā raḥmetu'llāhi'l-Ḳavī.

⁴¹²olınan: -B

⁴¹³müsemma: el-müsemma B

Ve *kütüb-i eḥādīs-i şerīfeden* Meşābih li-Muḥyi's-Sünne el-Begavī, Meşāriḳ li'l-İmām eṣ-Şagānī, Şaḥīḥü'l-Buḥārī 'alā-mü'ellifihā raḥmetu'llāhi'l-Bārī, Kitābu'l-Ḥulāsa, Kitābu's-Şifā fi-Ḥuḳūḳi'l-Muṣṭafā, Cāmi'u'l-Uṣūl li-İbni'l-Eṣīr, Şeyḥü Ekmel 'ale'l-Meşāriḳ, Ḥadā'ıku'l-Ezhār 'ale'l-Meşāriḳ, Mebāriḳu'l-Envār⁴¹⁴ li-İbni'l-Melek 'ale'l-Meşāriḳ, Za'ferānī 'ale'l-Meşābih, Fethü'l-Bārī 'ale'l-Buḥārī, Kevākibü'd-Derārī li'l-Kirmānī 'ale'l-Buḥārī, Şerḥü'l-Ġarībeyn li'l-Herevī, Zuḥru'l-Āḥire li-Celīlī, Şerḥü'l-Erba'in li-İbn Kemāl Paşa 'alā-mü'ellifihā raḥmetu'llāhi'l-a'la 'azze ve celle ve te'ālā.

Ve *kütüb-i fūrū'-ı fuḳahā* 'aleyhim raḥmetu'llāhi te'ālādan⁴¹⁵ Kudūrī, Şadru's-Şerī'a, Dürer-i Ğurer,⁴¹⁶ Kenz, Mecma'u'l-Bahreyn, Nuḳāye, Viḳāye, Tuḥfetü'l-Mülük, Münyetü'l-Muṣallī, Şerḥu Mecma'i'l-Bahreyn li-İbni'l-Melek, Miskīn 'ale'l-Kenz, Şerḥu'l-Kudūrī li'l-Mevlā ez-Zāhidī, Müstaḥlaṣu'l-Ḥaḳā'ıḳ 'ale'l-Kenz, Mefātīḥu'l-Cinān ve Meşābihu'l-Cenān li-İbn Seydī 'Alī ve şerḥ-i āḥar 'alā-Şir'ati'l-İslām, Kūhistānī 'ale'l-Viḳāye, Müstaşfā, Kitābu'l-Eşbāḥ ve'n-Nezā'ir, Cevheretü'n-Neyyire 'ale'l-Kudūrī, Edebü'l-Kāḍī, Mefātīḥ 'alā-Şadri's-Şerī'a, Aḥī Çelebi 'aleyh, Ḥaḳā'ıku'l-Manzūme, Teysīr 'ale'l-Viḳāye İbn Melek 'aleyh, Bezzāziyye fi'l-Fetāvā, Kāḍī Ḥān fi'l-Fetāvā.

Ve *kütüb-i luġa ve luġāt*dan 'alā-mü'ellifihā raḥmetu ḥālīḳı'l-kā'ināt Kāmūsü'l-Muḥīt, (B 3b) ve Ziyā'u'l-Ḥulūm⁴¹⁷ li-Mevlānā Şemsi'd-dīn Muḥammed⁴¹⁸ el-Muḥtaşar min-Şemsi'l-'Ulūm li's-Şeyḥ Neşvān (A 5a) ve Şerḥü'l-Kāmūs li-Mevlānā 'Abdi'r-Ra'uf el-Münāvī, Cāmi'u'l-Luġa, Müzhir li-Mevlānā Celālī'd-dīn (es-Süyūtī), Şıḥāḥu'l-Cevherī, Muḥtāru's-Şıḥāḥ, Muġrib, Dīvānu'l-Edeb, Kānūnu'l-Edeb, (Rāmūz), Ḥalāş, Müselleş-i Kuṭrub, Esāsü'l-Belāġa, Fıḳhu'l-Luġa, Daḳāyıku'l-Ḥaḳāyık, (Kāmūsü'l-Baḥr), Şerḥ-i Sükker-i Şāfi, Şıḥāḥ-ı 'Acemī, Ni'metu'llāh, Ḥalīmī, Şāhidī, Ḥüsāmī, Vesīletü'l-

⁴¹⁴Eserin adı *Mebāriḳu'l-Ezhār*'dır, yazmalarda yanlış yazılmış olmalıdır.

⁴¹⁵*kütüb-i fūrū'-ı fuḳahā* 'aleyhim raḥmetu'llāhi te'ālādan: *kütüb-i fūrū'-ı fuḳehā*dan 'aleyhim raḥmetu'llāhi te'ālā B

⁴¹⁶Dürer-i Ğurer: Dürer ve Ğurer B

⁴¹⁷*Ziyā'u'l-Ḥulūm* bir lügatdür ki *Şemsü'l-'Ulūm*-nām lügatden ihtişār (muḥtaşar u ihtişār: A) olunmuşdur. Mevlānā el-'ālimü'l-'allāme el-fāzılı'l-fehhāme eṣ-Şeyḥ Neşvān bin Sa'id el-Ḥımyerī *Şemsü'l-'Ulūm*-nām bir lügat te'lif idüp şeyḫi mümāileyhūn (mümāileyhūn: mümāileyh A) oğlu Mevlānā Muḥammed ol lügati ihtişār ve ba'z-ı mühimmāt ilḥāk idüp ve bir bī-nazīr lügat idüp (idüp: -B) adını *Ziyā'u'l-Ḥulūm* koymışdur. Ve *ḥulūm* cem'-i ḥilmdür ve *ḥilm* kesreyle 'aql ma'nāsınadır. *Ziyā'u'l-Ḥulūm* ziyā'u'l-'uḳūl dimekdür.

⁴¹⁸Muḥammed: -B

(Meķāşid), (Kerīmī), Şıbyān, Şerḥ-i Şıbyān, Lāmi'ī, Müşkilāt-ı Şeh-nāme, Aḥterī ve lüğat-i āḡar, Tercemān-ı (Şıḡāḡ), (Mişbāḡu'l-Münir).

Ve *kütüb-i tevārīḡ ve tevrīḡ*den Ṭaberī, Mecma' u'l-Leṭā'if, Ḥayātü'l-Ḥayevān, (Müntekā), Ḥarīdetü'l-'Acā'ib, Nevādirü'l-Ġarā'ib, Şakāyıkü Nu'māniyye, İstī'āb, (Ḥamīs, Tuḡfetü'l-Eḡillā'), Mustazraf, Seb' iyyāt, Ṭabakāt, Ravzu'l-Aḡbār, Sükkerdānu'l-Mülük, ('Acā'ibü'l-Maḡlūkāt), Risāletü'l-İşāre, Nūru'l-'Uyūn, İşrāku't-Tevārīḡ, 'Uḡūdu'd-Dürer ve'l-'İkyān, (Mecma' u'l-Aḡbāb), Risāletü'l-Merām, Muḡammediyye.

Ve *kütüb-i tıbdan* Mücez, Ḥallü Mücez, Şerḡu Mücez li's-Sedīdī, Kāmilü's-Şınā'a, Kitābu'l-Mi'e li'l-Mesīḡi, Minhācü'l-Beyān, İḡtiyārāt, Teshīl.

Ve *kütüb-i 'Arabiyye ve fūnūn-ı şettā*dan Mufaşşal, (Fuşuş-ı Muḡyi'd-dīn el-'Arabī, Mükemmel, Muḡtaşar, Muṭavvel, Ḥasan Çelebi, İftitāḡ li-Ḥasan Paşa, İşbāḡ 'ale'l-Mişbāḡ, (Şerḡu Muḡaddimeti't-Taşrif, Şerḡu Maḡāmāt li'l-Muṭarrizī), Kāfiye, Cāmī, Mütevassıt, Şerḡ-i Ebyāt-ı Ḍav, Şerḡ-i Ebyāt-ı Mütevassıt, Şerḡü'l-Emālī, (Şerḡü'd-Dībāce, Taḡrībü'l-Ma'āhid), Ramażān 'alā-Şerḡi'l-'Aḡā'id, Şerḡü'l-'Arūz, Ta'rifātu'l-'Ulūm, Risāletü't-Ta'rib, (Kitābu't-Ta'bir li-İbn Ġannām), Şerḡu Gülistān li's-Sürürī ve şerḡ-i āḡar, Münferice, Aḡvā', Şerḡ-i Lübāb, (Ḥāşiyetü Şerḡi'd-Dībāce), Bedī', Tenbihü'l-Ġāfilīn, Pendnāme-i Şeyḡ 'Atṭār, Büstān-ı Cāmī, (Kitābu't-Ta'bir li-İbn Sīrīn), Şerḡ-i Fuşuş li-Mevlānā 'Abdi'r-Raḡmān el-Cāmī, Maḡāmātu't-Ṭā'irīn, Diñkoz li-Mevlānā Aḡmed şāriḡu'l-Merāḡ, (Dīvān-ı Ḥāfız), Zehretü'r-Riyāz fi'l-Mev'ize, İḡyā'u'l-'Ulūm, Mu'rib, 'İşāmü'd-dīn, Fezā'ilü'l-(Medīne, el-Le'ālīü'd-Dürriyye),⁴¹⁹ Maḡşūd, Şerḡuhu li-Mevlānā Diñkozi ve Maṭlūb ve Mażbūṭ, Minhācü'l-Müzekkirin, (Dürrü'n-Naẓīm), Minhātü's-Sülūk 'alā-Tuḡfeti'l-Mülük, Le'ālī'ü'l-Ferīde 'ale'l-Ḳaşīdeti's-Şatıbiyye fi-'İlmi'l-Ḳirā'a, (Muḡni'l-Lebīb), Şerḡü'l-Ḳaşīdeti'l-Ḥamriyye li-Mevlānā İbni'l-Kemāl, Kitābu'l-İlhām ve Cilā'u'l-Efkār, 'Arūz-ı Vaḡīd-i Tebrizī, Dürretü'l-Ġavvāş, (A 5b) Tavzīḡu'l-İ'rāb (B 4a) 'alā-Ḳavā'idi'l-İ'rāb, Kāfiyeci 'aleyh, Merāḡ, Şerḡuhu Felāḡ ve Ḥasan Paşa ve 'Abdu'r-Raḡīm, Muḡtaşaru'z-Zencānī, Şerḡuhu

⁴¹⁹ *Le'ālīü'd-Dürriyye Ecrūmiyye* şerḡidür ki Mevlānā eş-Şeyḡ Muḡammed bin 'Alī bin (ibn:B) Aḡmed el-Ḥarīrī el-Ḥarfūş el-Ba'li şümme ed-Dımişḡi ġafara'llāhu zunūbehu ve setara 'uyūbehu te'lifātındandır. Ve şerḡ-i mezbūri biñ yigirmi ikinci senede şehr-i Şevvāl'ün on birinci eḡad gicesinde itmām eylemişdür.

li-Sa‘di’d-din et-Teftāzānī, Hāşiye-i Mevlānā Kara Kemāl ‘ale’l-Ḥayālī, Muḫaddime-i Cezeriyye, Şerḥuhu li-Mevlānā Taşköprizāde, Kaşīde-i Şatıbiyye’dür.

Ve her menḳūl ki yazılmışdur, maḥallinde menḳūlun ‘anh olana işāret olunmuşdur. Aşlı nā-ma‘lūm bir lafz u mefhūm bu mecmū‘ada merḳūm degüldür. Ve bu kadar derd ü zahmet ve ālām u muşibet ile zebr-i evrāk u suṭūr ve satr-ı şuhuf-ı pür-kušūrdan murād bir ḥayır du‘āyla rūḥumı yāddur. Aşḥāb-ı luṭf u kerem ve erbāb-ı iḥsān u ‘ālī-himem olan iḥvān u ḥullāndan eşedd-i tazarru‘-ıla me‘mūl ve ekedd-i tevaḳḳu‘-ıla mes‘ūldür ki du‘āya muḥtāc olan işbu müznib ü fakīr ve āşim ü ḥaḳīri bir Fātiḥa ile yād ve bālāda mezkūr olan şühedā vü fuḳarā ve bu kitāblaruñ muşannifleri olan ‘ulemā vü şuleḥā cānlarını şād eyleyeler. Bu niyyet üzre bir Fātiḥa ve üç İhlāş’ı her kim bi’ş-şıdḳi ve’l-iḥlāş okuya Ḥaḳ te‘ālā ol şāḥib-i kerem ü iḥsāna iki cihānda envā‘-ı luṭf u iḥsān ve sekerāt-ı mevṫi āsān ve ḳabrini ravza-i cinān ve Nekīr ü Münkīr su‘āliline dilini cereyān u gūyān ve cevābını āsān ve ḥarr-ı yevm-i ḥaşrde rahmeti gölgesini sāyebān ve yevmü’l-cevāb bilā-ḥisāb u ‘azāb vāşıl-ı ḥūr u ḡılmān ve nā’il-i cennet ü rıdvān eyleye. Āmīn ve beslan. Yā Mucīb ü Mūte‘āl bi’n-nebiyyi ve’l-aşḥābi ve’l-āl ‘aleyhi ve ‘aleyhim şalavātu’llāhi’l-Vehhāb ve selāmu’llahi’t-Tevvāb ilā-yevmi’l-ḥisāb.

(A 6a mühür sayfası)

(A 6b) Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm

Ḥadīş-i meşhūr ve ḥaber-i me‘şūr ki “كل امر ذي بال لم يبداء باسم الله فهو ابتر”^{420,421} anuñla ‘amel olunmuşdur. Ve Ḳur’ān-ı ‘Azīm ve Furḳān-ı Kerīm’e iḳtidā olunmuşdur ki Ḳur’ān-ı ‘Azīmü’s-şān evvelinde “Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” vāḳi‘ olduğu bī-gümāndur ve “El-ḥamdu li’llāh” vāḳi‘ olduğu ‘ayāndur ki beyāna ihtiyāc yoḳdur.

Nazm:

Besmele ile olunsa ibtidā

Nāmī olur ibtidā vü intihā

Şerḥ:

⁴²⁰“Allah’ın adı anılarak başlanmayan her önemli iş, güdük ve sonuçsuz kalır.” Hadis şu şekilde geçmektedir: “كل كلام أو أمر ذي بال لا يفتح بذكر الله عز وجل فهو أبتر أو قال أقطع” Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, şrh. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Daru’l-Hadis, 1995), 8/395.

⁴²¹dür: ḳavl-i şerīfidür B

Besmele feth-i bā ve sīn-i sākinе ve feth-i mīm-ile “bi’smi’llāh” kavlini hikāyetdür. *Fıkhul-l-Luḡa*-nām lüğatde böyle yazmışdır ve **nāmī** ism-i fā’ ildir. *Nemā yenmū* ve *nemā yenmī*den vāvī ve yā’ı olur. *Neme’l-mālu* dirler māl ziyāde oldu ma’ nāsına.

Nazm:

İbtidā kııl nām-ı Hāḡ’la her işi
Mālik-i yümn olasıñ sen ey kişi⁴²²

Şerh:

Yümn zamm-ı yā ve sūkūn-ı mīm-ile bereket ma’ nāsınadır. *Kezā fi-Cāmi’i’l-Luḡa*.

Nazm:

Muṣṭafā didi ki ol şāhib-şeref
Pişvā-yı enbiyā-yı zī-ḡanef

Şerh:

Pişvā kesr-i bā’-i Fārsiyye ile her cemā’ atūñ önince olanına dirler ki aña uyarlar. Bu sebebden imāma daḡı pişvā dirler. *Kezā fi’l-Ḥalīmiyye*. Ve **ḡanef** (B 4b) feth-i ḡā’-i mūhmele ve feth-i nūn-ıla bunda istiḡāmet ma’ nāsınadır. (A 7a) Ve ḡaraba bābından meyl ma’ nāsınadır. Ya’ nī ḡanīfdür emīr vezni üzre ki *eş-şāḡīḡul-l-meyli ile’l-islāmi, eş-şābitu ‘aleyhi* ma’ nāsınadır. Ya’ nī dīn-i İslām’a meyl-i şāḡīḡ ve dīn-i İslām üzre şābit olan kimseye ḡanīf dinilür.

Nazm:

“Emri zī-bāl”⁴²³ evvelinde besmele
Şāhid-i yümn olısar hem ḡamdele

Şerh:

Zī-bāl, zī-şeref ve ululıḡ şāḡibi ma’ nāsınadır. Ve **şāhid**de dāl meksūredür. Zīrā yümn lafzına muzāfdür. Kelām-ı ‘Arabda muzāfun ileyh mecrūr olmaḡ ḡā’ide-i muḡarrere olduḡı gibi kelām-ı ehl-i Fūrs’de muzāf, meksūr olmaḡ ḡā’ide ve ḡanūndur. Sūrūrī

⁴²² **Besmele** feth-i bā...kişi: -B

⁴²³ Yukarıda bahsi geḡen hadise atıfta bulunulmuştur.

Gülistân şerhinde böyle demiştir. Ve **hamdele** “el-ḥamdu li’llāh” kavlini hikāyetdür. *Kezā fi-Fıkhı’l-Luḡa*.

Nazm:

Ebter olur ikisi aḥılmasa

Yümn olmaz ḳanda kim dinilmese

Şerḥ:

Ebter kıuyruḡı kesik olandır, el-maḳṭū‘u’z-zeneb ma‘nāsına. *Kezā fi-Cāmi‘i’l-Luḡa*. Ve ‘alime bābındandır. Oḡlı olmayan ve kendüden şoñra uşaḡı ḳalmayana daḡı **ebter** dinilür. Ve her ḡayırdan münḳaṭı‘ olan emre **ebter** dinilür. Ḥazret-i Resül-i Ekrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “کل امر ذي بال لم يبداء باسم الله فهو ابتر” demiştir. Ve bir ḡadıṣ-i şerīfde⁴²⁴ “کل امر ذي بال لم يبداء بحمد الله فهو اجزم” demiştir.⁴²⁵ Ya‘nī her emr ve her iş ki zī-bāl (A 7b) ü zī-ḡāl ü zī-şeref ola ve mühim ola anda Allāhu te‘ālā celle celāluhu ve ‘azze ve ‘alā adıyla ibtidā ve “el-ḡamdu li’llāh” ile bed’ olınmaya, ol emr ebter ü eczem ve ecda’ ü eczemdür. Ya‘nī kıuyruḡı ve elleri kesik ve nā-mübārek ve nā-meymūn ve nā-tamāmdur, belki meş’ūm u muḡārefdür.

Eger sen dirseñ ki niçe umūrı ben görürüm⁴²⁶ ki anda “bi’smi’llāh” ile ibtidā olınur yine tamām olmaz ve niçe nesneleri görürüm ki “bi’smi’llāh” ile ibtidā olınmaz, ma‘a-hāzā tamām olur; eyle olsa ḡadıṣ-i şerīf-i vācibü’t-teşrifden murād ne olur?

Ben dirüm ki ḡadıṣ-i şerīfden murād, şer‘an mu‘teber olmamaḡdur. Ya‘nī bir emirde ki anda ismu’llāh ile ibtidā olınmaya ol emr şer‘-i şerīfde mu‘teber degüldür eger tamām olursa da. Zīrā anda yümn ü mübāreklik olmaz. Mevlānā Muḡyi’d-dīn el-Kāfiyeci *Ḳavā‘idü’l-İ‘rāb şerhinde* işbu su‘āl ve cevābı böyle yazmışdur, raḡmetu’llāhi ‘aleyh.

Su‘āl: Eger dinilürse ki müslimānlar niçe zī-şeref ve zī-ḡatar işlere başlarlar ve evvelinde “bi’smi’llāh” dirler; ammā “el-ḡamdu li’llāh” dimezler, anlar ḡadıṣ-i taḡmīde imtişāl eylemiş olmazlar.

Biz **cevāb** virürüz ki “bi’smi’llāh” dinilmek Ḥaḡ te‘ālā ḡazretini şıfāt-ı cemīle ile aḡmaḡdur. Bir müslim ḡaçan “bi’smi’llāh” dise ḡüyā kim bi’smi’z-zāti’l-vācibi’l-

⁴²⁴ کل امر ... ḡadıṣ-i şerīfde: -B

⁴²⁵ demiştir: buyurmuşdur B

⁴²⁶ niçe umūrı ben görürüm: ben niçe umūrı görürüm B

vücūdi'l-müstecma' i bi's-şifāti'l-cemīle⁴²⁷ demişdür. Bu hod hamddur; zîrâ hamd huve'l-vaşfu bi'l-cemīli (B 5a) 'alâ-ciheti't-ta'zîmi ve't-tebcıldür⁴²⁸. (A 8a) “Bi'smi'llâh” dinilmek hemân hamddur. Eyle olsa hadîş besmele ve hamdele ile imtişâl olunmış olur. *Kezâ fî-Hâşiyeti Mevlânâ Kara Kemâl 'alâ-Hâşiyeti'l-Hayālî 'alâ-Şerhi'l-'Aķā'id ve Şerhu Muķaddimeti't-Taşrif li-Mevlânâ Yūsuf el-Ķayseriyyî rahmetu'llâhi 'aleyhim rahmeten vâsi' aten.*⁴²⁹

Nazm:

İmdi Bi'smi'llâhi'r-Rahmāni'r-Raḥîm

“Küllü emr”e⁴³⁰ elzem oldu iy ḥakîm

Şerḥ:

Elzem feth-i elif ve sükûn-ı lām ile ziyāde lâzım olan ma' nāsınadır.

Eger su'âl olunursa ki “bi'smi'llâh” ve “el-ḥamdu li'llâh” ile ibtidâ müşkildür; zîrâ “bi'smi'llâh” ile ibtidâ olunursa “el-ḥamdu li'llâh” ile ibtidâ fevt olur ve “el-ḥamdu li'llâh” ile ibtidâ olunursa “bi'smi'llâh” ile ibtidâ fevt olur, her kaçığı evvel zîkr olınsa anuñla ibtidâ olunmış olur şoñra zîkr olınan ikinci olur, anuñla ibtidâ olunmış olmaz, vârid olan iki hadîş arasında te' âruz ve hadîşeyn-i şerîfeyn mâ-beynlerinde tenâķuz olmaz mı? Buña birkaç vecihle **cevāb**⁴³¹ virilür.

Cevāb-ı evvel budur ki ibtidādan murād ibtidā'-i ' örfî ve mümteddür. İbtidā'-i ' örfî ve mümted oldur ki maķşūd ve murād olınan nesneye şürü' olınmazdan evvel bir şey' zîkr olınsa meşelâ bir kimse ' ilm-i şarf veyâ ' ilm-i naḥve müte'allıķ bir kitāb taşnîf ve bir risāle taḥrîr ü te' lîf murād eylese ol kitāb ve risālede murādı ve taḥrîrden maķşūdı şarf u naḥvüñ kaçā'idini beyān ve anlaruñ fevā'idini ' ayāndur. (A 8b) Fevā'id ü kaçā'id den evvel her nesne ki zîkr olına ibtidā'-i örfîde dāḥıldür gerek “bi'smi'llâh” zîkr olınsun ve gerek “el-ḥamdu li'llâh” dinilsün.⁴³² Nitekim efḍalü'l-müte'aḥḥirîn ve seyyidü'l-

⁴²⁷“Vâcibu'l-vücūd olan, güzel sıfatları kendisinde toplayan Zât'ın adıyla.”

⁴²⁸“Hamd, yüceltme ve övmenin vasfıdır.”

⁴²⁹rahmetu'llâhi ' aleyhim rahmeten vâsi' aten: rahimehumu'llâhi te' alâ B

⁴³⁰Yukarıda bahsi geçen hadise atıfta bulunulmuştur.

⁴³¹Eger su'âl olunursa (olunursa: olup B) **cevāb** neden me'ḥūzdur? Cevāb virilür ki *cābe'l-kılādet* den me'ḥūzdur. Ma' nâsı fülân kimse kılādeyi kaç' eyledi ve kesdi, dimekdür. Ke-enne cevāb daḥı kaç'il ü sâ'ilüñ kelām ve sözünü kesmek ile andan aḥz olunmuşdur. Ve **cevāb** feth-i cîm ile kesmekdür kaç' ma' nāsına. Mevlânâ Taḥlāvî ' İzzî şerḥi ḥāşiyesinde böyle demişdür.

⁴³²dinilsün: zîkr olınsun B

muḥakkıķın Seyyid Şerîf-i Cürcânî ‘aleyhi rahmetu’llâhi’l-Ġanî *Ta’rifâtı’l-‘Ulûm-nâm* kitâb-ı hümâmında *el-ibtidâ’u’l-‘örfiyyu yutlaķu ‘ale’s-şey’i ellezî yaķa’u ķable’l-maķşûdi feyetenâvelu’l-ķamdelele ba’de’l-besmeleti*⁴³³ demişdür.

Ve **cevâb-ı şânî** budur ki ibtidâ’ iki dürlüdü. Biri ibtidâ’-i ḥaķîķî ve biri ibtidâ’-i izâfîdür. Besmele ile olan ibtidâ’ ibtidâ’-i ḥaķîķîye maḥmûl ve ḥamdele ile olan ibtidâ’ ibtidâ’-i izâfîye maḥmûl olmaķ üzre ḥadîseyn-i şerîfeyn ile ma’ mûldür.

Ve **cevâb-ı şâliṣ** budur ki işbu iki ḥadîs-i şerîf-i vâcibu’l-‘amel ve’t-teşrîfde murâd olan ibtidâ’-i ḥaķîķîdür. Ve lâkin “bi’smi’llâh” ve “bi’l-ḥamdi li’llâh” ‘ibâretlerinde vâķi’ olan bâ isti’ânet içündür. Ma’nâ-yı ḥadîseyn “Her emr-i zî-ḥâl ü zî-şeref ki anda ismu’llâh ve ḥamdu’llâh isti’âneti ile ibtidâ vâķi’ olmaya, ol emr ebter ü eczem ve muḥâref ü nâ-mübârekdür, mübârek olmaz aślâ ve meymûn olmaz cidden.” dimekdür. Eyle olsa besmele ile isti’ânet ḥamdele ile isti’âneti münâfî degüldür. Kezâ fî-*Şerḥi Muķaddimeti’t-Taşrîf* li-Mevlânâ Yûsuf el-Ķayşerî ‘aleyhi (B 5b) ve ‘alâ-cemî‘i’l-müslimîn rahmetu’llâhi’l-Bârî.

Mes’ele: Eger su’âl olunursa Bi’smi’llâhi’r-Raḥmâni’r-Raḥîm dört kelimedür. Biri bi’sm ve ikinci lafzatu’llâh ve üçüncü er-Raḥmân dördüncü er-Raḥîm’dür. (A 9a) Niçün ziyâde ve eksük olmadı?

Cevâb virilür ki şeytân-ı bî-îmân u ‘aduvv-ı ehl-i îmân, mel’ûn u merdûd ve maḥşûm u mağzûb-ı Rabb-i vedûd ve maḥhûr u mezmûm ve maṭrûd u mercûm olduķda “Âdem ve zürriyyetinüñ öñlerinden ve ardlarından ve sağ ve şollarından gelüp ıdlâl iderüm.” didi. Nitekim Kelâm-ı Ķadîm ve Ķur’ân-ı ‘Azîm’de “ثُمَّ لَا تَبِئْتُهُمْ مِّنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ”⁴³⁴ vâķi’ dür. Ḥaķ te’âlâ işbu dört kelimeyi Âdem ‘aleyhi’s-selâm zürriyyetine virdi ki her bir kelime bir cānibde bi-emri’llâh ḥāfız u nighbān olup şeytāndan hıfz eyleye.

Ve bir **cevâb** daḥı böyle virilür ki mü’mînlerüñ günāh u ma’ şiyet ve cünāh u ḥaṭâyâtı dört dürlü olur: Gizlü ve âşikāre ve gice ve nehārda olur. Bârî te’âlâ mü’mînlere dört kelime

⁴³³“Kastolunan işten önce vâķi olan şeye ibtidâ-i örfî denir, besmeleden sonra hamdelerin gelmesi bu sebeptendir.”

⁴³⁴“Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacaķı...” *Kur’ân-ı Kerîm*, A’raf 7/17.

viridi ki cān u dilden şıdķ u ihlāş ile “Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” didüklerinde zıkr olınan dört dürlü günāhlarını mağfıret eyleye.

Ve eger su’āl olınursa “Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” ḥurūfı on toķuz ḥarf oldu, niçün ziyāde ve eksük olmadı, sebeb ü ḥikmeti nedür?

Cevāb virürüz ki cehennem ḥazenesi on toķuzdur. Nitekim Kelāmu’llāhi’l-berr’de “عَلَيْهَا”⁴³⁵ vāķi’dür. Bir kimse şıdķ u ihlāşla “Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” (A 9b) dise Bārī te’ālā her ḥarf muķābelesinde bir melek yaradur, kıyāmete dek anuñçün tesbīḥ iderler, şevābı “bi’smi’llāh” diyen kimsenüñ olur ve işbu melekler kıyāmet güninde cehennem ḥazenesinden “Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” diyen kimseyi bi-emri’llāhi te’ālā ḥıfz iderler. Nitekim “من قال بسم الله الرحمن الرحيم خلق الله تعالى حروفها تسعة عشر ملكا يسبحون” ḥadīş-i Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet olınur. İşbu fā’ideler yine *Muḥaddimetü’t-Taşrīf şerḥinden*⁴³⁶ yazılmış ve terceme olınmışdır. Ey dінде qarındaş ve ey ‘āşī ve ḥāldaş! Zinhār ve zinhār işbu fezā’ili inkārdan be-ğāyet ictināb eyle. Zīrā (B 6a) Ḥazret-i ḥabīb-i Rabb-i Vehhāb’dan ḥadīş-i şerīf ü müstetāb şādır olup “لو اجتمع الخلائق كُلُّهُمْ جُنُودًا وَاِنْ سَمِعُوا بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِذِكْرِ وَافِضَائِلِ اَرْبَعَةِ اَلْفٍ” dimişdür. Ya’nī; cemī’-i maḥlūķāt eger cin ve eger insān ‘Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm’ ma’nālarını tefsīr eylemek üzre cem’ olsalar ve dört biñ yıl bunuñ fezāyil ve ululıķların zıkr eyleseler ma’nālarını tefsīr ve fezā’ilini taḥķīķ u taḥrīre ḳādir olmazlar. İmdi bundan fezāyilini añlayup cān u dilden besmele-i şerīfeyi dil ü dilden gidermeyesin. Ve bu ḥadīş, *Minḥacü’l-Müzekkırın* ve *Mi’rācü’l-Muḥazzırın* nām kitābdan yazılmışdır. (A 10a) Eger benüm gibi faḳır-i pür-taḳşır ve ‘āciz ü ḥaşır ve esır-i cehl-i keşırüñ gördüğü fezāyil-i besmele ḳalıl ü keşır taşır ü taḳrır ü taḥrır olınsa in-şā’llāhu’l-Eḥadu’l-Vehhāb bir mücelled kitāb olmaķ muḳarrerdür bilā-reyb ü irtiyāb.

Nazm:

Rabb-i şarka garba olsun dā’imā

Medḥ ü ḥamd ü şükr-i bī-ḥad bī-riyā

Şerḥ:

⁴³⁵“Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Muddessir 73/30.

⁴³⁶şerḥinden: şerḥinde B

Şark sükûn-ı rā ile bunda maşrık ma‘nâsınadır. Ve *ğarb* sükûn-ı rā ile mağrib ma‘nâsınadır, rabb-i şark u ğarb Allāhu te‘âlâdur. Ve *medh* ve *şükr* ve *hamd* arasında fark vardır. Bir miqdârını beyân ve farklarını ‘ayân lâ-be’sdür. Zîrâ *hamd* ve *şükr* ve *medh* ve *senâda* çok bahış vardır. *Hamd*, bi-i‘tibârî’l-âlet hâşş ve bi-i‘tibârî’l-mevrid ‘âmdur. Hamd, âlet i‘tibârıyla hâşş olmak anuñçündür ki illâ lisân u dil ile olur, el ve ayak ve sâ’ir a‘zâ ile olmaz. Ve mevid i‘tibârıyla ‘âmm olmak anuñçündür ki hamd, ni‘met ve ğayrı üzre olur. Meşelâ *hamidtu Zeyden ‘alâ-ni‘metihi* ve *hamidtu Zeyden ‘alâ-şecâ‘atihi* ve *hamidtu Zeyden ‘alâ-ṭūli kâmetihi* dirsın. Ve ammâ *şükr*, bi-i‘tibârî’l-âlet ‘âmm ve bi-i‘tibârî’l-mevrid hâşdur. Âlet i‘tibârıyla ‘âmm olmak anuñçündür ki *şükr* dil ve el ve ayak vesâ’ir a‘zâyyla olur, anuñçün *eş-şükrü şarfe’l a‘zâ’i li-mâ ḥuliķa leh*,⁴³⁷ (A 10b) dinilmiştir. Ve *şükr*, lisân ve ğayrı ile olduğına şâ‘irüñ bu kıavli daḥı şâhiddür.

Şi‘r:

أَفَادَتْكُمْ النِّعْمَاءُ مَنَّى تَلَنْتُ

يَدِي وَلِسَانِي وَالضَّمِيرَ الْمُحْجَبَ⁴³⁸

(B 6b) Ve mevid i‘tibârıyla hâşş olmak anuñçündür ki şükr olmaz illâ ni‘met ile olur. Ve medh olmaz illâ kıable’n-ni‘met olur. Ve *senâ, hamd ve şükr ve medh*den e‘âmdur. Kezâ fi-*Şerhi’l-Mi‘e*. Ve şükr-i luğavî ve şükr-i ‘örfî ve hamd-i luğavî ve hamd-i ‘örfî ne oldukları maḥallerinde⁴³⁹ mastûrdur. Huşûşan Mevlânâ Seyyid Şerîf Ta‘rifâtü’l-‘Ulûm’da bir miqdârını zıkr eylemiştir. Tâlibi anı müṭâla‘a eylesün.

Nazm:

Ve’s-şalātu ve’d-du‘â’u ve’s-selām

Zâ’iden temmen ‘alâ-faḥri’l-enām

Şerh:

Selām feth-i sîn ile taḥiyyat ma‘nâsına olduğu *Müşelleş-nām* lüğatde mübeyyendür. Ve *temm/tümm/timm* tā’-i müsennât-ı fevķāniyyede ḥarekât-ı şelâşe ile. Nitekim *temām*da ḥarekât-ı şelâşenüñ her biri cā’izdür ve ikisi de bir ma‘nâyadır. Ve *enām* bunda şehâb

⁴³⁷“Şükür yaratıldığı azâ cinsindendir.”

⁴³⁸“Sizin nimetlerinizi ifade edişim üç biçimde olur: Elimle, dilimle ve gizli gizli kalbimden.”

⁴³⁹maḥallerinde: maḥallinde B

vezni üzre cin ve insdür veyā vechü'l-arz üzre olanuñ cem' idür. Ve sâbât ve emîr vezni üzre *ânām* ve *enîm* lügatdür, ammâ bunda vezin seḥâb vezni üzre iktizâ ider.

Nazm:

Ya' nî Aḥmed Muştafâ'dur müctebâ
Rezm-i a' dâda iden qatl-i ' udâ

Şerh:

'*Udâ* zamm-ı ' ayn-ı mühmele ile a' dâ' ma' nâsına olduğu *Müşelleş-i Kuṭrub*'da (A 11a) muşarraḥdur. Ve a' dâ' medd ile ' aduvv cem' idür ki şadîk zıddıdır ve düşmendür.

Nazm:

Vâdî-i ḥayretde qalır vaşfını
İdeyim diyen anuñ evşâfını
Devlet ü dünyâ vü ' uqbâ andadur
Andadur her ḥulq-i zîbâ andadur

Şerh:

Ḥulq zamm-ı ḥâ'-i mu' ceme⁴⁴⁰ ve sükûn-ı lām-ıladur. Bunda zammeteyn ile lügatdür. Kelâm-ı Qadîm ve Furkān-ı ' Azîm'de “إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ”⁴⁴¹ vâkı' dür.

Nazm:

Varıdı Aḥmed'de niçe mu' cize
Reyb yokdur di du' âyı dem' aze

Şerh:

(B 7a) **Dem' aze** feth-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı mîm ve feth-i ' ayn-ı mühmele ve zâ-yı mu' ceme ile *edāma'llāhu ' izzehu* qavlini ḥikāyetdür. Kezâ fî-*Fıḫhi'l-Luḡa*.

Nazm:

Vardur biñ mu' cizesi reybı yok
Didiler üç biñ durur hiç ' aybı yok

⁴⁴⁰mu' ceme: mu' ceme ile B

⁴⁴¹“Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kalem 68/4.

Şerh:

Hâzret-i Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemden şâdır olan mu'cizât bir kavilde tamâm biñ mu'cizedür. Ve ba'zılar üç biñ mu'cizedür dirler ki nısfı biñ beş yüz mu'cize olur. Cümle-i mu'cizâtından biri budur ki iki omuzu arasında igne deligi gibi iki gözi var idi. Anlarla öñinden nice görürse ardından dağı eyle görürdi. Geydügi (A 11b) libâs ol iki göze perde olmazdı. *Kezâ fi'l-Ĥamîs*. Ve biri dağı budur ki bir devenüñ örgüci içine bir ĥurmâ dikdi fi'l-ĥâl meyve ve yemiş virdi. Hâzır olanlar alup andan yidiler, imâna gelecek kimselerüñ ağızlarında ol ĥurmâ şîrîn ve tatlu oldu. Ve imâna gelmeyecek kimselerüñ ağızlarında ĥurmâ taşâ döndi. *Tabakâtü'l-Fuķahâ* şâhibi, Mevlânâ İmâm Zâhidî'nüñ *Nâşırıyye*-nâm risâlesinden nakl idüp böyle yazmışdur, rahmetu'llâhi aleyh.

Nazm:

Âline aşĥâbına yüz biñ selâm
Nûr-ı şer' oldı anuñla müstedâm

Şerh:

*Â*ehl ü 'ıyâl ve etbâ' ma' nâsınadır. Eger etbâ' ma' nâsına⁴⁴² dutılursa *â*lden soñra aşĥâbı zıkr, taĥşîş ba'de't-ta'mîm li-ecli't-ta'zîm olur. *Kezâ fi-Ĥâşiyeti 'İşâmi'd-dîn 'ale'l-Fevâ'id-i'Z-Ziyâ'iyye*.

Nazm:

Efdâli dördür Ebû Bekr ü 'Ömer
Var durur ravzâda bunlardan eşer

Şerh:

Fâ'ide: Ebû Bekr eş-Şiddîķ yüzüginüñ yazusı “Ni'me'l-kâdiru Allâh” ve bir rivâyetde “Abdun zelîl li-Rabbîn celîl” idi. Ve 'Ömer'üñ -rağiya'llâhu 'anh- yüzügi naķşı “Kefâ bi'l-mevti vâ' ızan yâ 'Ömer” idi ve 'Osmân'üñ -rağiya'llâhu 'anh- “Le-taşbirenne ev le-tendemenne” idi. (A 12a) Ve 'Alî'nüñ -rağiya'llâhu 'anh- “El-mülkü li'llâh” idi. Ve İmâm Ebû Ĥanîfe'nüñ -rahmetu'llâhi 'aleyh- “Ķuli'l-ĥaķķ ve illâ fe'skut” ve İmâm Muĥammed'üñ “Men şabera zafera” ve Ebû Yûsuf'üñ “Men 'amile bi-re'yih feķad

⁴⁴²ma' nâsına:-B

nedime” idi. Raḥmetu’llāhi ‘aleyhim ecma‘ın. Şāriḥ-i *Viḳāye Kūhistānī Viḳāye şerḥinde* böyle yazmışdır.⁴⁴³

Nazm:

İkisi de ravza içre biledür (B 7b)

‘Ākil isen kıl ziyāret eyle dur

Şerḥ:

A‘nī ḥazret-i Ebū Bekr eş-Şiddīk ve ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhumā Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretlerinüñ ravza-i şerīfe ve hücre-i münīfeleri içindedür. Fe-emmā şıfat-ı kubb-ı şerīfede ihtilāf vardır. Bir kavilde Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem kabri şerīfleri ilerü ve kıble dīvārından yaña muḳaddemdür ve andan soñra Ebū Bekr’üñ kabri vāḳi‘dür; ammā kabri Ebū Bekr kabri Resūl’üñ iki omuzı berāberinde vāḳi‘dür. Ve ‘Ömer’üñ kabri -raḍiya’llāhu ‘anh- Ebū Bekr’üñ -raḍiya’llāhu ‘anh- iki omuzı berāberindedür. Ve ekşer-i ‘ulemānuñ kavli kubb-ı şerīfe böyle olmak üzredür ve şıfatı budur:

en-Nebiyyu şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem	
Ebū Bekr eş-Şiddīk raḍiya’llāhu ‘anh	
‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh	

Ve bir kavilde Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem muḳaddem ve Ebū Bekr raḍiya’llāhu ‘anhuñ⁴⁴⁴ başı ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem⁴⁴⁵ (A 12b) iki mübarek omuzları ḳatındadır. Ve ‘Ömer’üñ -raḍiya’llāhu ‘anh- başı Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ayağı ḳatındadır ve şıfatı budur:

‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh

en-Nebiyyu şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem	
Ebū Bekr raḍiya’llāhu ‘anh	

Ve bir rivāyetde Ebū Bekr’üñ -raḍiya’llāhu

‘anh- kabri Resūl’üñ -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- ayakları ḳatındadır. Ve ‘Ömer’üñ -

⁴⁴³yazmışdır: yazmış B

⁴⁴⁴‘anhuñ: ‘anh A

⁴⁴⁵Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: -B

rađiya'llāhu 'anh- kabri Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ardındadır. Lākin kabri Resūlu'llāh 'aleyhi's-şalātu ve's-selām⁴⁴⁶ ve kabri-i 'Ömer rađiya'llāhu 'anh arasında bir kabir yeri bāķīdūr ve şıfatı bu üslūb üzredür:

eş-Şiddīķ ⁴⁴⁷ rağiya'llāhu 'anh	en-Nebiyyu şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem
mevzi'ü'l-kabri'l-hālī	
	'Ömer rağiya'llāhu 'anh

Fezā'ilü'l-Medīne-nām kitāb-ı hümāmıda şıfat-ı kubūr-ı şerīfe böyledür. (B 8a)
Raḥmetu'llāhi 'alā-mü'ellifihi raḥmeten vāsī' aten.

Nazm:

Zulm-ile maķtūl 'Osmān u 'Alī
Menba'ay 'ilm ü şehādetdür belī

Menba'⁴⁴⁸ şīğa-i teşniye iledür ve ikisine şıfatdur. (A 13a)

Nazm:

Anı ķatl itdi Tücbī-i la'ın
Bunı ķatl itdi Tecübī-i la'ın

Şerḥ:

Tücb zamm-ı ta'-i müşennāt-ı fevķāniyye ile ve fetḥi cā'izdür. Ve cīm-i meksüreden şoñra yā'-i sākine ba' dehu bā'-i muvaḥḥade ile Kinde'den bir baķındur ki ķatil-i 'Osmān rağiya'llāhu 'anh Kenāne bin Bişr Tücbī ol baķındandır.⁴⁴⁹ Ve **Tecüb** fetḥ-i tā'-i müşennāt-ı fevķāniyye ve cīm-i mażmūmeden şoñra vāv ve bā'-i muvaḥḥade ile Ḥimyer'den bir kabīledür ki ķatil-i 'Alī rağiya'llāhu 'anh İbn Mülcem ol kabīledendür.

Beyt:

أَلَا إِنَّ خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ ثَلَاثَةِ
قَتِيلِ التُّجَيْبِيِّ الَّذِي جَاءَ مِنْ مُضَرَ

⁴⁴⁶c aleyhi's-şalātu ve's-selām: şalla'llāhu aleyhi ve sellem B

⁴⁴⁷eş-Şiddīķ: Ebū Bekr B

⁴⁴⁸**Menba'**: -B

⁴⁴⁹baķındandır: baķındur B

⁴⁵⁰إِنَّ : -B

İşbu beyt Velîd bin ‘Ukbe-nâm kimesnenüñdür. Ma‘ nâsı “Āgāh ol ve gāfil olma tahkîk, Ādem oğlanınıñ⁴⁵¹ hayırlısı üç kimseden sonra Tüçib katlı itdügi kimsedür ki Muḍar’dan gelmişdür.” Beyt-i mezbûrda şelâşeden murâd Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ve Ebû Bekr eş-Şiddîk ve ‘Ömer’dür, raḍiya’llâhu ‘anhumâ. Ya‘ nî işbu kimselerden sonra nâsuñ hayırlısı ‘Osmân’dur. Raḍiya’llâhu ‘anh. Cevherî şelâşeden murâd hulefâ’-i şelâşedür zann idüp ve نُجَبِيّ [Tüçibî] lafzı yerine نُجُوبِيّ [Tecübî] getürüp beyti tahrîf (A 13b) itmekle gâlaṭ eylemişdür. Ve beyt-i mezkûruñ kâ’ili Velîd iken Kümeyt-nâm⁴⁵² kimseye nisbet eylemekle ḥaṭâ kılmışdur. Kezâ fî’l-*Kāmūs*.

Nazm:

Di Baḳî‘ u’l-Ġarḳad içre ol şehîd

Kûfe’de medfûn oldu Bû Sa‘îd

Şerh:

Baḳî‘ u’l-Ġarḳad⁴⁵³ kelime-i ûlâ emîr vezni üzre ve kelime-i şâniyede feth-i ğayn-ı mu‘ceme ve feth-i kâf ve aralarında râ’-i mühmele ile ca‘fer vezni üzredür. **Baḳî‘ u’l-Ġarḳad** Medîne-i Münevvere maḳberesiniñ adıdır, ‘alâ-sâkinihâ efdalı’s-şalavâtı ve’s-selâm. **Ġarḳad**⁴⁵⁴ diyü bir dürlü ağaca dirler. Ol maḳberede bitdügiçün aña **baḳî‘ u’l-**

⁴⁵¹oğlanınıñ: oğlanıñ A

⁴⁵²**Kümeyt** zubeyr vezni üzre Zeyd el-Esedî oğlu bir şâ‘ir ve lügat-i ‘Arabî bilmekde mâhir, feşâhat ile ma‘rûf ve Benû Hâşim tâ‘ifesini medḥ ile mevsûfdur. Benû Ümeyye devletinde idi ve devlet-i ‘Abbâsiyye’ye yetişmemişdür (yetişmemiş idi: B). Bir gün Muḥammed bin ‘Alî üzre girüp bir kaşîde ile anı (anı: -B) medḥ eyledi. Muḥammed bin ‘Alî biñ altun ve bir geyecek virdi. **Kümeyt** aña “Va’llâhi ben sizi dünyâ için sevmem. Eger ben dünyâyı sevsem dünyâsı ma‘mûr kimseye varurdum. Lâkin ben sizi âhîret için severüm, işbu geysü gevdeñize degmişdür, aluram ve ammâ altunı qabûl eylemezem.” didi. Biñ kırmızı altunı reddeyledi ve almadı. Ve dinilür ki âl-i Hâşim ḥaḳḳında bir kaşîde diyüp anları medḥ eylemiş, düşünde ḥazret-i Resûl’i -şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem- görüp Kümeyt’i bir beyit için Allâhu te‘âlâ mağfîret eylediğini muştulamışdur. Ve **Kümeyt** yüz yigirmi altı târihinde vefât olmışdur. Ve ba‘zılar katlı olunmışdur, dirler. Vefâtı Mervân bin Muḥammed ve vilâdeti eyyâm-ı maḳtel-i İmâm Hüseyin ‘Alî bin Ebî Tâlib raḍiya’llâhu ‘anhumdadur ki altmış târihindendir. Kezâ fî-*Taḳrîbi’l-Ma‘âhid*.

⁴⁵³**Baḳî‘ u’l-Ġarḳad**: -B

⁴⁵⁴**Kāmūs**⁴⁵⁴’l-Muḥîṭ’de, el-ġarḳadu şecerun ‘izâmun ev hiye’l-‘avsecu ev a‘zamu, vâhiduhu bi-hâ, dimişdür. Ya‘ nî **ġarḳad** büyük ağaçlardur veyâ ‘avsec didükleri ağaçdur veyâ ‘avsecden büyük ağaçdur, vâhidinde hâ’-ıla **ġarḳadedür**, dimekdür. Ve yine ‘**avsec** zikrinde bir dikendür, dimişdür. Ve Aḥterî de ġarḳad bir dikenlü ağaçdur ve ‘avsec böğürtlen ve ‘inde’l-ba‘z sincân didükleridir, cem‘i ‘avâsic gelür, dimişdür. Ve **baḳî‘** emîr vezni üzre ğiñ ve bol yerdür, el-mekânü’l-müttesî‘ ma‘nâsına. Ve ba‘zılar bol yer baḳî‘ olmaz mādâmki anda ağaç veyâhud ağaç köki olmayınca, dirler. Ve **baḳî‘ u’l-ġarḳad** ki Medîne-i Münevvere maḳberesidir, anda **ġarḳad** didükleri ağaç vardur, sonra ol ağaç gitdi ve adı kaldı. **Żiyâ‘u’l-Hulûm**-nâm lügatde böyle yazar. Ve ammâ **Kāmūs**⁴⁵⁴’l-Muḥîṭ’de baḳî‘ şol yerdür ki ağaçların kökleri ola ve dürlü dürlü ağaçlardan ola, dimişdür. Ve **baḳî‘ u’l-ḥabcebe** feth-i ḥâ’-i mu‘ceme ve sükûn-ı bâ’-i muvaḥḥade ba‘dehu cîm-i meftûḥa ba‘dehu bâ’-i muvaḥḥade ile Medîne-i Münevvere’de bir yerdür ki **baḳî‘ u’l-ġarḳad**’dan gayrıdır. Ve ḥabcebe bir ağaçdur. Ve ba‘zılar baḳî‘ u’l-cebcebe dirler iki cîm-ile. Mevlânâ ‘Abdu’r-Ra‘ûf el-Münâvî **Kāmūs** şerḥinde, iki cîm-ile taḣḥîl olındı, dimişdür.

garḳad demişlerdür. Ḥazret-i ‘Oṣmān bin ‘Affān Medīne-i Münevvere maḳberesinde medfūndur, raḳiya’llāhu ‘anh. Ve ‘Alī kerrema’llāhu vechehu Kūfe’de medfūndur. Ḥazret-i Resūl’üñ -ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- Ravza-i Muṭahhara’sı içinde degüllerdür. Ancaḳ Ebū Bekr ve ‘Ömer (B 8b) raḳiya’llāhu ‘anhumā Ravza-i Şerīfe ve Hücre-i Münīfe içinde olurlar.

Nazm:

Ola rāzı cümlesinden ol mu‘in
Raḫmetu’llāhi ‘aleyhim ecma‘in

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilāt

Seb‘atu Ebḫur okı āb-ı ḫayāt

Şerḫ:

Seb‘atu Ebḫur işbu manzūmenüñ adıdır. Yedi baḫirde vāḳi‘ (A 14a) olduḡıçün işbu manzūmeye *Seb‘atu Ebḫur* tesmiye olınmışdır.

Der-Beyān-ı Sebeb-i Te’līf:

Nazm:

Pes imdi diñlegil ey nūr-ı a‘yān

Lügat ‘ilmi olur insān-ı insān

Şerḫ:

İnsān-ı evvel göz bebegidür ki Fārsīde aña merdüm dirler. Nitekim *Ḥalīmiyye*’de, merdüm ādem oḡlanı ve gözüñ bebegi, nitekim insān bu iki ma‘nāda müşterekdür, demişdür. Ve *Fuṣūṣ*’da, insānu’l-‘ayn huve’l-mu‘abberu ‘anhu bi’l-başari fe li-hāzā sümmiye insānen, demişdür. Ve Mevlānā ‘Abdu’r-Raḫmān el-Cāmī şerḫinde, insānu’l-‘ayn ile her şey görilür, anuñçün insānu’l-‘ayna insān dinildi, demişdür. Ya‘nī insān⁴⁵⁵ görmek ma‘nāsına mutaḫammındur, dimekdür.

Nazm:

⁴⁵⁵Muḫaṣṣalu’l-kelām budur ki insān lafzında ibṣār ve görmek ma‘nāsı vardır. Kelām-ı Qādīm’de “إِنِّي أَنَسْتُ” “نَارًا” (“Ben bir ateş gördüm...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Tâhâ 20/10) vāḳi‘dür, ebşartu nāren ma‘nāsına. Göz bebegi ile bir nesne görindüğüçün aña insān dinilmişdür. Ve ādem oḡlanı cin gibi mestür olmayup görindüğüçün aña daḡı insān dinilmişdür.

Lügat çünkim ‘ulūma oldı miftāh
Aña cehd it ki feth eyleye Fettāh

Şerh:

Miftāh kesr-i mīm ve sükün-ı fā’-ıla anahtardur, cem‘ i mefātih gelür.

Nazm:

Anuñcün nazm itdüm bundan esbak
Niçe dürlü lügati ben muhaqqak

Şerh:

Lügāt lügat cem‘ idür. Zamm-ı lām-ıla olan lügā⁴⁵⁶ gibi ki tā’sızdur.

Nazm:

Komışdum *Sükker-i Şāfi* aña ad
Okuyan eylesünçün rûhumı şād

Şerh:

(A 14b) *Sükker* zamm-ı sîn-i mühmele ve teşdîd-i kâf-ıladur⁴⁵⁷ ve şekerden mu‘ arrebdür.

Nazm:

Esās u *Cevheri*⁴⁵⁸ *Ķāmūs* u *Muğrib*
Halāş u *Ahteri Muhtār* u *Mu‘rib*

Şerh:

⁴⁵⁶ *Lügā* zamm-ı lām ve elif-i maşşüre ile cem‘ dür. Müfredi *lugadur* ki aşlı yā ile *lugayundur*. Veyā vāv ile *lugavundur*. Ve bu lafız bure vezni üzredür ki cem‘ i burā gelür.

⁴⁵⁷ kâf’ladur: kâf’la iledür A

⁴⁵⁸ *Esās* huruf-ı mühmele ile şehāb vezni üzre (üzre: -B) bir lügat adıdır ki aña *Esāsü’l-Luga* dinilmiştir. Şāhib-i *Keşşāf* şeyhü’l-‘ Arabiyye Maḥmūd ez-Zemaḥşerī mü’ellefâtındandır. Ve *Cevheri* nüñ ismi İsmā‘il ve pederi Ḥammād’dur. Ve ‘ilm-i lügatde bir fāzıl u imām, ḥüsn-i ḥaṭṭ-ıla meşhūr ve İbn Mukle ile mezkūr kitābı beyne’l-enām maḳbūldür ki nāmı *Şahāh* dur ve şahāh feth-i şād-ıla aşılarda şahih ma‘nāsına bir ism-i müfreddür, şahhahu’llāhu fehuve şahihun ve şahāhun dinilür, feth-i şād-ıla. Üç yüz yetmiş üç târihinde bir tamdan düşüp helāk olmuştur. Ve bir rivāyetde ‘aklı müteğayyir olmağla iki deffe işleyüp iki kanad gibi anları bağladı ve “Ben uçarım” didi ve kendüsini uçmağ kıyasıyla yüksekden birağup helāk olmuştur. Ve *Şihāh*-nām kitābindan beyāz (bend-i beyāz: B) olmamış bir miqdār baḳıyye ḳalmış-ıdı. İbrāhīm-nām şāgirdi beyāz eylemekle niçe yerde ḡalaṭ eylemiştir. Ve dillerde cārī olan kitāb-ı mezkūr adında *Şihāh* dur kesr-i şād-ıla cem‘ i *şahih* den menḳūl olmağ üzre. Ve ba‘zılar bunu inkār iderler. Kitāba tesmiye nisbeti ile şāriḥü’l-‘İzzī, *Sa‘dū’d-dīn et-Teftāzānī şerḥi ḥāşiyesinde* Mevlānā Ṭablāvī böyle yazmağın terceme olındı. Muḥaşşal-ı kelām, kitāb-ı mezkūr isminde feth-i şād ve kesr-i şād cā’izdür feth-ile aşılarda ism-i fā’ ildür ve kesr ile aşılarda *şahih* cem‘ idür.

Muğrib ğayn-ı mu‘ ceme ile bir lüğat adı ve ‘ ayn-ı mühmele ile yine bir āhar lüğatdır. İkisinüñ mü’ellifi İmām Muṭarrizî’dür, raḥmetu’llāhi ‘ aleyh.

Nazm:

Şunuñ gibi luğāt aşl oldu aña
Anuñçün oldu ol şīrīn ü a‘ lā

Şerḥ:

Şīrīn (B 9a) kesr-i şīn-i mu‘ ceme ile tatlu ma‘ nāsına, Fārsīdür.

Nazm:

Getürmişdüm ben anda çok fevā’id
Niçe dürlü ğarā’ib hem ‘ avā’id

Şerḥ:

Fevā’id fā’ide cem‘ idür ve fā’ide ‘ ilimden veyā māldan istifāde olınan nesnedür. Bunda ‘ ilimden istifāde olınan murāddur. (Ve fā’ide vāvī ve yā’i olmaḳ cā’izdür. Ve fā’ide ba‘ zılar ḳatında fe’edtuḥudan me’ḥūzedür. Ḳaçan fu’ād ve ḳalbe işābet olınsa fe’edtuḥu dinilür. Vech-i tesmiye fā’ide nefisde mü’eşşiredür, fu’āda ve ḳalbe işābet eyleyen nesnenüñ te’sīri gibi. Kezā fi’l-Le’ālī’id-Dürriyye Şerḥi’l-Ecrūmiyye).

Nazm:

Anı ben eyledümdi şerḥ ü taşḥīḥ
Anuñ a‘ cāmını tavzīḥ u taşrīḥ

Şerḥ:

A‘cām feth-i elif-ile cem‘ dūr. Müfredi ‘ acemdür feres ve efrās gibi **a‘cām**dan murād ḥarekāt ü sekenāt ve niḳāṭ ü teşdīdāt ü meddātdur. Ve ‘ acem şol nesnedür ki anuñla ‘ ucme zā’il olur ve ‘ ucme iltibās ve iştibāhdur. Kezā fi-Şerḥi’l-Merāḥ li-Mevlānā Aḥmed el-Diñkozi. (A 15a)

Nazm:

Buḥūrı eylemişdüm anda tavzīḥ
Oḳuyan kimseyi tā ide tefrīḥ

Şerḥ:

Tefrîh bâb-ı tef'ilden sevindirmek ma' nâsınadır.

Nazm:

Niçe dürlü fevâ'id yazmış-idüm

Niçe nükte kavâ'id yazmış-idüm

Şerh:

Nükte zamm-ı nûn ve sükûn-ı kâf-ıla sevâd içinde olan her aķ nokţadır ve aķ içinde olan her kâra nokţadır. Her kelâmuñ nüktesi leţâ'if ü deķâ'îķıdır. (Kezâ fi-*Hâşiyeti Sa'di'd-dîn et-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf*). Ve feth-i nûn ve sükûn-ı kâf-ıla nekt, yeri bir ağaçla urup eşer ü 'alâmet eylemekdür. Ve **nükte** cem' i zamm-ı nûn ve feth-i kâf-ıla **nûkat**dur, nokta ve nuķat gibi. Ve **kavâ'id** cem' -i **kâ'id**edür ki temeldür. Kavâ'idü'l-beyt esâsü'l-beyt ma' nâsınadır. Ve **ķu'ûd**dan müştakdır ki şebât ma' nâsınadır. Evüñ (B 9b) ve yapularuñ temelleri⁴⁵⁹ şâbit olduğı muķarrerdür. Kezâ fi-*Tavzîhi'l-İ'râb* ve *Şerhi Kâfiyeci 'alâ-Kavâ'idü'l-İ'râb*.

Nazm:

Huzâyâ çok şenâ kim şimdi baña

Naşib itdi yine bir nazmı imlâ

Şerh:

İmlâ' bâb-ı if'âlden yazmaķ ma' nâsına maşdardur.⁴⁶⁰

Nazm:

Getürdüm niçe hayvānuñ künāsın

Bu nazm içre atasıyla anasın

Şerh:

Künâ zamm-ı kâf ile cem' -i **kün**yedür ve **kün**ye zamm-ı kâf-ıla ve kesri cā'izdür. (A 15b) Ma' lûm ola ki 'alem eb ü ümm veyâ ibn ü bint ile muşaddar olursa aña künye dinilür, Ebü Bekr ve Ümmü Külşüm gibi. Ve eger bunlaruñ biriyle muşaddar olmayup medh veyâ

⁴⁵⁹temelleri: -B

⁴⁶⁰ma' nâsına maşdardur: maşdardur B

zemm kaçd olunursa aña laķab dinilür, kaçd olunmazsa ism dinilür. Kezā fī-*Şerhi'd-Dibāce* li-İbn Seydī 'Alī.

Nazm:

Bu nazm içre getürdüm niçe hayvān
Esāmīsin ki bilmez degme insān

Şerh:

Esāmī feth-i elif ve kesr-i mīm-ile *esmā'* cem'idür ve *esmā'*, *ism* cem'idür. Ve *ism* hemze'de kesr ü zamm ile addur ve 'alāmet ma'nāsınadır. Ada ism dinilmek kişinüñ 'alāmet ve nişanı olduğıçündür. Ve sīn'de harekāt-ı şelāşe ile sim ve simā *ismde* lügatdür cümle sekiz lügatdür.

Nazm:

Getürdüm silk-i nazma bu nükātı
Le 'ālī vü dūrer gibi lügātı

Şerh:

Silk kesr-i sīn-i mühmele ve sükūn-ı lām-ıla cem'dür. Vāhidi hā ile *silkedür* ki iplikdür hayt ma'nāsına. Ve cem'-i cem'⁴⁶¹ *eslāk* ve *sülūkdür*. Ve *le 'āl* cem'-i *lü 'lū* 'dür. Vāhidesinde hā ile *lü 'lū 'et* dirler. Ve *dūrer* zamm-ı dāl ve feth-i rā ile *dürre* cem'idür, *dürr* ve *dürrāt* gibi. Ve *dürre* hā ile büyük incüdür, *el-lü 'lū 'etü'l- 'azīmetü* ma'nāsına.

Nazm:

Çü geldi nazma bunca dürr ü cevher
Yedi baħr içre her bir baħri kevşer

Şerh:

(A 16a) **Kevşer** her şey'den çok olandır *el-keşīru min-küllī şey'in* ma'nāsına. Ve ulu olandır, seyyid ma'nāsına. Ve ırmağdur nehir ma'nāsına. Ve cennetde bir ırmağdur ki cemī'-i enhār-ı cennet andan (B 10a) akar.

Nazm:

⁴⁶¹cem' -i cem' : cem' B

Revādur *Seb‘atu Ebhur* aña nām
Sezādur Heft Ebhur hem buña nām

Şerh:

Heft feth-i hā ve sükün-ı fā ile yedidür seb‘a ma‘ nāsına. Ve *ebhur* cem‘ -i *baħr*dur zamm-ı bā ile *buħūr* ve kesr-ile *biħār* gibi. Ve *baħr* deryādur.

Nazm:

Eger ğavvāş olursañ niçe eyyām
Eger ‘avvām olursañ niçe a‘ vām

Şerh:

Ğavvāş feth-i ğayn-ı mu‘ ceme ve teşdīd-i vāv-ıla dalgıç olan kimsedür ki şu altına iner. Feth-i ğayn ve sükün-ı vāv ile olan *ğavş*dan müştakdur ki şuya talmakdur. Feth-i mīm-ile *megāş* ve kesr-i ğayn ile *ğiyāş* ve şād’dan sonra hā ile *ğiyāşa* gibi. Ve ‘*avvām* feth-i ‘ayn-ı mühmele ve teşdīd-i vāv ile şuda yüzen kimsedür. Ve feth-i ‘ayn ile olan ‘*avm*dan müştakdur ki yüzmekdür, kesr-i sīn ile olan *sibāħa* gibi. İmdi ‘*avvām* ve sebbāħ teşdīd ile ziyāde yüzegec olundur. Ve Zübeyr’ün babası teşdīd-i vāv ile ‘*Avvāmdur*, ‘*avām* taħfif ile okurlar, ğalaṭ okurlar. Ve (A 16b) *a‘vām* feth-i elif ile ‘*ām* cem‘ idür ki⁴⁶² yıldur, sene ma‘ nāsına.

Nazm:

Yedi baħri içinde niçe cevher
Bulursun lākin eyle hıfz u⁴⁶³ ezber
Eyā ehl-i kerem bulsañ ḥaṭāmı
Ḥaṭā ma‘ zūr olur ‘inde’l-kirāmı

Şerh:

Kirām kesr-i kāf ile cem‘dür müfredi *kerīmdür*. Ve *kerīm* emīr vezni üzre kerem şāhibi olundur. Ğurāb vezni üzre olan *kūrām* ve rummān vezni üzre olan *kūrām* ve rummāne vezni üzre olan *kūrāme* gibi. Ve *kirām* cem‘ i *kirāmūn* gelür.

⁴⁶²‘ām cem‘ idür ki: -B

⁴⁶³u: -B

Nazm:

Ḥaṭādan ḥālī olmaz gerçi insān
Velī var bende çok ‘ işyān u nisyān
Eger taṣḥīḥ iderse ehl-i inṣāf
Ḥaṭāsını bilüp eylerse elṭāf

Şerḥ:

Inṣāf kesr-i hemze ve sükūn-ı nūn ile ‘ adl ma‘ nāsınadır. *Ehl-i inṣāf* ehl-i ‘ adl demek olur. Ve *elṭāf* fetḥ-i elif ve sükūn-ı lām-ıla (B 10b) *luṭf* cem‘ idür. Ve *luṭf* zamm-ı lām-ıla naşara bābından maşdardur ve rifk ma‘ nāsınadır. Ve ḥasune ve kerume bābından şıgar ve diḳḳat ve kiçilik ve incelik ma‘ nāsınadır. (A 17a) Laṭīf kullarına eylik idici ve rifk u luṭf ile maḥlūkına iḥsān idici menāfi‘ ü fevā’idi anlara işāl eylemek ile in‘ām idicidir. Veyāḥud ḥafāyā-yı umūri ‘ alim ve deḳā’iḳu’l-umūri ‘ alim olundur. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*. Ma‘ nā-yı evvel naşara bābından olmaḳ üzredür ve ma‘ nā-yı sānī ḥasune ve kerume bābından olmaḳ üzredür.

Nazm:

Aña raḥmet ide Ḥannān u Mennān
Zünübün setr ide Ğaffār u Deyyān

Şerḥ:

Ḥannān şeddād vezni üzre raḥīm ma‘ nāsına Bārī te‘ālā ‘ azze ve ‘ alānuñ adıdır. Ve *Mennān* şeddād vezni üzre mu‘ ṭī ve⁴⁶⁴ virici ma‘ nāsına ismu’llāhdur. Ve *Deyyān* şeddād vezni üzre ḳāhhār ve ḳāḍī ve ḥākim ve sāyis ve ḥāsib ma‘ nāsınadır. Ve şol mücāzī ma‘ nāsınadır ki bir ‘ ameli zāyi‘ eylemez, belki ḥayr u şerr ile cezā ider. Zīrā dīn, kesr-i dāl ile cezā’ ma‘ nāsınadır.

Nazm:

Du‘ā-yı ṭalbaḳa olur şenāmuz
Şenā-yı ca‘ lefe olur du‘āmuz

Şerḥ:

⁴⁶⁴ve: -B

Talbaka feth-i tā-i mühmele ve sükün-ı lām ve bā'-i muvaḥḥade-i meftūḥa ile *eṭāla'llāhu beḳāke*⁴⁶⁵ kavlini ḥikāyetdūr. Ve **ca'lefe** feth-i cīm ve sükün-ı 'ayn-ı mühmele ve fā'-i meftūḥa ile *cu'iltu fidāke*⁴⁶⁶ (A 17b) kavlini ḥikāyetdūr. *Kezā fi-Fıḳhi'l-Luḡa ve Sırrı'l-'Arabiyye*. (Ve İmām Celālū'd-dīn es-Süyūṭī, ca'lefe lām-ıla ḥaṭādūr, şavāb ca'fededür diyü *Müzhir*-nām lügatde taşrīḥ eylemişdür. Ya'nī fā'dan sonra dāl-ı mühmele ile.)

Nazm:

Ta' aşşubla ḥaṭā iden şavābı
Olupdur şahşaha anuñ cevābı

Şerḥ:

Şahşaha ḥurūf-ı mühmele ile *şah şah* dimekdür ve *şah* üskut ma'nāsınadur ve *şah şah* üskut üskut ma'nāsınadur. Ve *şahda* sükün-ı hā ve kesri daḥı (B 11a) cā'izdür. *Kezā fi'l-Kāmūs*.

Nazm:

Olur hem sebḥale aña cevābum
Olur hem ḥavleḳa aña ḥiṭābum

Şerḥ:

Sebḥale feth-i sīn ve sükün-ı bā ile *subḥāna'llāh* dimekdür ki gāhī maḳām-ı ta'accubda isti'māl olunur. Ve **ḥavleḳa** feth-i ḥā'-i mühmele ve sükün-ı vāv ve feth-i lām ba'dehu ḳāf ile lā-ḥavle velā ḳuvvete illā bi'llāh dimekdür ki gāhī maḳām-ı ta'accubda isti'māl olunur.⁴⁶⁷

Nazm:

⁴⁶⁵ “Allah ömrünü uzatsın.”

⁴⁶⁶ “Kurbanın olayım.”

⁴⁶⁷ **Ḥavleḳa** taḳdīm-i lām-ıladur. Taḳdīm-i ḳāf-ıla dime. Zīrā **ḥavḳale** vāv'dan sonra ḳāf-ıla āḥar ma'nāya gelür. Ve taḳdīm-i lām-ıla ma'nāsı lā-ḥavle ve lā-ḳuvvete illā bi'llāh dimekdür. Nitekim besmele bi'smi'llāh ve ḥamdele el-ḥamdu li'llāh ve ḥasbele ḥasbiya'llāh ve meşkene feth-i mīm ve sükün-ı şīn-i mu'ceme ve ḳāf ve nūn-ıla mā-şā'allāhu kāne ve sem'ale selāmun 'aleyke dimekdür. Ve kelām-ı 'Arab'da bu maḳūle elfāza feth-i mīm ve sükün-ı nūn ve zamm-ı ḥā'-i mühmele ve tā'-i ḳaraşet ile menḥūt dirler. Ve **menḥūt** yonılmış dimekdür. Ya'nī bu kelime menḥūt ve yonılmışdur iki kelimedenden. Neccār ve dülger iki taḥṭayı yonup nice bir iderse bu kelimelerüñ her birinde eyledür ki yonup lāzım olan ḥurūfı alurlar. Mevlānā Celālū'd-dīn es-Süyūṭī raḥmetu'llāhi 'aleyhi raḥmeten vāsi'aten (raḥmeten vāsi'aten: -B) *Müzhir*-nām lügatinde (lügatde: B) böyle yazar. Ve otuz dördüncü nev'de ma'rifetü'n-naḥṭda ziyāde taşşil eylemişdür. Tālib olanlar ol kitābdan taleb eylesünler.

Dinilmek evki halkak her hasūda
Sezādur ol hasūd-ı lā-yesūda

Şerh:

Evki halkak feth-i elif ve sükun-ı vāv ve kesr-i kāf-ıla ve *halkak* feth-i hā'-i mühmele ve sükun-ı lām ve feth-i kāf ve vezn için sükun-ı kāf-ıla üskut ma' nāsınadır ki şuş ve söyleme ma' nāsına. Ve *hasūd* feth-i hā-ıla cehül ve şaduk vezni üzre (A 18a) mübalağa-i ism-i fā' ildür, naşara ve daraba bāblarından isti' māl olunur. Maşdarı fethateyn ile *hased*⁴⁶⁸ ve zamm ile *husūd* ve feth ile *hasādedür*. Ve *hased*, *mahsūd* olanuñ ni' metinüñ zevālini istemekdür. (*Ḳāmūsu'l-Bahr*'de böyle dimişdür.) Ve şā' ir cin tā' ifesini vaşf idüp dimişdür.

Şi'r:

آتواناري فقلت منون أنتم
فقالو الجن فقلت عموا ظلاماً
فقلت إلا الطعام فقال منهم
فريق نخس الأتس الطعاما
لقد فضلتهموا بالاكل فينا
ولكن ذاك يعقبكم سقاما

Beyt-i evvelde *منون* [*menūn*] feth-i mīm-ile cem'-i *mendür* ve *men* istifhām-ı teşniye ve cem' olur. Teşniyesinde *menāni* ve cem' inde *menūn* dinilür. Nitekim işbu şi'rde cem' vāki' dür. Ve *عموا* [*'imū*] kesr-i ' ayn-ı mühmele ile emrdür ve kelime-i taḥiyyatdur 'im şabāḥan dirler, *tābe* 'ayşuke şabāḥan ma' nāsına. Ya' nī şabāḥuñ ṭayyib ve güzel olsun ve şabāḥ dirligüñ eyü olsun. Ke-enne na' ime yen'imu ki kesreyledür, andan emr-i ḥāzır şıgasın alup 'im didiler ve taḥfif için elif ve nūn'ı ḥazf eylediler. Nitekim ekele ye'külüden emrde kül dirler. Ma' nā-yı şi'r: "Cin tā' ifesi benüm odum ve āteşüme geldiler ve odum yanında ḥāzır oldılar, (B 11b) anları görüp 'Siz kimlersiz?' didüm. Anlar 'Biz cin tā' ifesiyüz.' didiler. Ve ben anlara 'Zalām ve ḳarañlık dirligiñüz ṭayyib olsun.' didüm. Zira ḳarañlıkda gelmişler idiler. (A 18b) Ve ben anlara 'Yimege geliñüz.' didüm ve anları ṭā'āma da' vet eyledüm. Ve cinden bir bölük benüm da' vetümi işitdükde 'Biz

⁴⁶⁸hased: hased gelür B

ta‘ām üzre inse ve ādem oğlanlarına ḥased iderüz.’ didiler. Ya‘nī ‘Biz ādem oğlanı yedügi ta‘āmı yiyüp andan iltizāz eylemezüz ve zevk u şafā eylemezüz. Ta‘ām şafāsı inse maḥşūşdur, anuñçün inse ḥased eylerüz.’ didiler. ‘Ve ekl ile siz bizüm üzerümze tafḍil olunduñuz ve ulu kıluñuz. Ve lākin ol ekl ardınca ḥastalık ve marāz ve derd ü saḡam vardır.’ didiler.” Ve *إلى الطعام* [*ile’t-ta‘ām*] ‘ibāretinde müte‘allık maḥzūfdur ki helimmū veyā buna beñzer bir fi‘ldür. Nitekim bi‘r-rifā‘i ve’l-benīne de müte‘allık maḥzūfdur.

Nazm:

Ki ḥāsīd kimse ḥod ke’l-ḥunfesādur
Ve in ḥarrektehu işi fesādur

Şerḥ:

Ḥunfesā zamm-ı ḥā’-i mu‘ceme ve sükūn-ı nūn ve feth-i fā ve sīn-i mūhmele ve medd-ile ṭoñuzlan didükleri böcekdür ki depredicek ḡoḡar ve andan fusā’ zāhir olur. Ve bu böcüge fāsiyā’ ve fāsiye dirler. Fesā fesven ve fesā’ dirler, *aḡrace riḡan min-mefsāhu bilā-şavtin* ma‘nāsına ve zamm-ı fā ve medd-ile fusā’ ism-i maşdardur.

Nazm:

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘il
Lügat ‘ilmi ‘ulūma oldı iklīl

Şerḥ:

(A 19a) *İklīl* kesr-ile tāc ma‘nāsınadır. Cem‘i *ekālī*ldür.

Nazm:

Du‘ā’-i ḡayr-ıla her kim ide yād
Beni bir Fātiḡa ile ide şād

Şerḥ:

Sūre-i “el-Ḥamd”e *Fātiḡa* tesmiye olunmaḡa sebeb *fātiḡa*, evvel ma‘nāsına olduḡıçündür. Nitekim *fātiḡatü’ş-şey’i evveluhu* dirler. Sūre-i “el-Ḥamd” daḡı Kitābu’llāh-ı evvel olduḡına binā’en aña Fātiḡa dinilmişdür. Ve *Fātiḡa*’da olan tā tā’-i naḡliyyedür

vaşfiyyetden ismiyyete naql içündür, yoḥsa tāʾ-i teʾnīş degüldür.⁴⁶⁹ Kezā fī-*Fethi'l-Celil*. (B 12a)

Nazm:

Şevābın rūḥuma eyleye iḥsān
Aña rahmet ide Bārī vü Mennān

Şerḥ:

Şevāb *Ḥaḳā'ıku'l-Manzūme-nām* kitābda *şevāb* *teşvīb*den müştakdur ki *teşvīb* döndürmekdür. Kişinüñ ḥayrātı, fā'ideleri kendüye döndügiçün *şevāba şevāb* dinildi, dimişdür. Ammā *şevāb* *şevb*den olmaḳ evlādur. Zīrā *şevāb* *şevb* gibi şülāşidür ve *şevb* feth-i şāʾ-i müşelleşe ve sükün-ı vāv ile dönmekdür, rücūʿ maʿnāsına. Ve *teşvīb* bāb-ı tefīlden şülāşī degüldür. Şülāşī olan lafzı mezidātdan olan lafızdan min-ğayri zarūre müştak kılmak çendān münāsib degüldür. Va'llāhu a'lem. (A 19b)

Nazm:

Aña maḥşer güninde ide inṭāʾ
Civār-ı Muştafā'yı Ḥaḳḳı i'tāʾ

Şerḥ:

İnṭāʾ kesr-i hemze ile ifʿāl bābından maşdardur, i'tāʾ maʿnāsınadır. İnṭāʾ⁴⁷⁰ ve i'tāʾ virmekdür. Sūre-i Kevşer'de “إِنَّا أَنْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ” okunduğı *Tefsīr-i Kevāşī* de muşarraḥ ve mübeyyendür.

el-Ḳıṭʿ atü'l-Ūlā fī-Baḥri'l-Serīʿi'l-Maṭviyy:

Ḳıṭʿa lügatde pāreye dirler ke-enne kıṭʿalar daḥı ḳaşıde veyā gazelden bir pāredür. Ve *baḥr* feth u sükün ile yarmağa dirler. Ḳulağı yarık deveye ʿArab *baḥīra* dirler feth-i bā ile. Deryāya *baḥr* dinilmek yeri yarduğıçündür. Ve *baḥr* giñ ve vāsiʿ ve bol olandur. Deryā daḥı giñ olduğı içün aña *baḥr* dinilmişdür. Ve müfteʿ ilün müfteʿ ilün fāʿ ilün gibilere *baḥr* dinilmek baʿzısı baʿzısından yarıldığıçündür veyāḥuḫ bunlarda ferʿler vardur, aşılılarından yarıldığıçündür. Meşelā müfteʿ ilün ferʿdür müstefʿ ilün aşıldur. Müfteʿ ilün müstefʿ ilünden yarılmışdur. Ve *serīʿ* tiz dimekdür, faʿil be-māʿnī-i fāʿıldür. Müfteʿ ilün

⁴⁶⁹degüldür: -B

⁴⁷⁰inṭāʾ: -B

olduğı yere *serî*⁴⁷¹ dinilmek esbâb-ı evtâda muttaşıl olduğda telaffuzı tîz ve âsân olduğucündür. Ve *maṭvîyy* ism-i mef'ûldür, dūrülmiş ma' nâsınadır. Ve 'arûz ıṣṭılâhında (B 12b) dördünci sâkini ḥazfâ ṭayy dirler. Müfte' ilün aṣlı (A 20a) müste' ilün idi, dördünci sâkin ki fâ'dur ḥazf olunup fâ'sız müste' ilün ḳaldı, müfte' ilün kelimesine naḳl olındı. Zîrâ kelâm-ı 'Arab'da müste' ilün yoḳdur eyle olıcaḳ müfte' ilün *maṭvîyy* olur. *Kezâ fi's-Şerḥi'l-Muşṭafîyy 'ale's-Sükkeri's-Şâfi*.

Nazm:

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm

Taṣnî'nuñ adıdur Allâh u Melik

Daḥi Raḥmân u Raḥîm ü şeh melik

Şerḥ:

Allâh aṣlı *ilâh* idi, evvelinde elif ḥazf olunup *lâh* ḳaldı.⁴⁷¹ Elif'den ivaṣ evvelinde elif lâm getürdiler iki lâm bir cinsden olup evveli sâkin ṣânî müteḥarrik olmağın⁴⁷² evveli ṣânî içinde idḡâm olındı.

Eger *su'âl* olunursa hâ ve lâm arasında elif okunur, niçün ḥaṭ ve yazuda yazılmaz *cevâb* virilür ki elif'ün yazılmadığı şüret-i nefye iltibâs lâzım gelmesün içündür. Meşelâ böyle yazılssa [اللّٰه] Allâh lafza-i celâlede *lâ* olurdu. *Lâ* ḥod nefy içündür. Ḥaḳ te'âlânun ism-i şerifinde nefy şüreti olurdu şüret-i nefyden kaçup elif yazılmadı. Ve Cevherî eydür: Allâh aṣlı *ilâh* idi, evvelinde elif lâm getürdiler *ilâh* [el-ilâh] oldu. Elif lâm gelmek ile hemze ḥazf olındı taḥfîf için. Zîrâ kelâmda isti' mâlî çoḳdur ve elif lâm hemze'den ivaṣ (A 20b) degüldür. Zîrâ elif lâm hemze'den 'ivaṣ olsa elif lâm mu'avvizun minh olan hemze ile cem' olmazdı. Ma'a-hâzâ *ilâh* [el-ilâh] dinilür. İntehâ kelâmü'l-Cevherî. Ve bir ḳavilde lafzatu'llâh aṣlı *lâh* [lâhun]'dur ki fâ'e'l-fi' li lâm ve 'ayne'l-fi' li yâ'dan maḳlûbe olan elif ve lâme'l-fi' li hâ'dur. Evvelinde elif lâm getürüp idḡâm ile *Allâh* [Allâh] dinilmişdür. İmâm Sîbeveyh lafza-i celâlede *leyh* [leyh]'den müştâḳ olmasını tecvîz eylemişdür ki *leyh* [leyh] feth-i lâm ve sükûn-ı yâ ile tesettür ma' nâsına maşdardur. *Kezâ fi'l-Ḳāmūs* ve *Şerḥi'l-Meşāriḳ li's-Şeyḥi'l-Ekmele*.

⁴⁷¹ḳaldı: oldı B

⁴⁷²olmağın: oldı B

Su’âl: Eger sen dirseñ lafzatu’llâh isim midür veyâ şıfat midür **cevâb** (B 13a) virürüm ki isimdür, şıfat degüldür. Zîrâ lafzatu’llâh mevşûf olur, şıfat olmaz. Meşelâ Allâhu raḥîmun dirsün raḥîm şıfatdur ve lafzatu’llâh mevşûfdur. Fe-emmâ er-raḥîmu’llâh dimezsın lafzatu’llâh şıfat ve raḥîm mevşûf olmak üzere.

Su’âl: Eger sen dirseñ lafzatu’llâh ism-i mevzû‘ midür veyâ müştak midür **cevâb** virürüm ki lafzatu’llâh eşaḥḥ-ı ḳavl üzere müştak degüldür. Kezâ fî-*Minḥati’s-Sülûk ‘alâ-Tuḥfeti’l-Mülûk* li-Mevlânâ Maḥmûd bin Aḥmed el-‘Ayniyyi ‘aleyhi raḥmetu’llâhi’l-Ġanî.

Ma’lûm ola ki ‘ulemâ-yı ‘izâm⁴⁷³ keşerehumu’llâhu ilâ-yevmi’l-ḳıyâm lafza-i celâlede iḥtilâf ve lafzatu’llâhda keşret-i iḥtilâf olduğına i’tirâf üzerelerdür. (A 21a) **Evvelâ** lafzatu’llâh lafz-ı ‘Arabî midür degül midür, iḥtilâf vardır. Ekşer-i ‘ulemâ lafz-ı ‘Arabîdür, lafz-ı ‘İbrî veyâ lafz-ı Suryânî degüldür, dirler. Faḥrû’d-dîni’r-Râzî raḥmetu’llâhi ‘aleyh lafz-ı ‘Arabî olduğına Ḥaḳ te’âlânun Kelâm-ı Qadîm ve Qur’ân-ı ‘Azîm’inde vâḳi’ “هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا”⁴⁷⁴ ile istidlâl eyler. Zîrâ bundan murâd lafza-i celâle⁴⁷⁵ olduğına ittifâḳ vardır. Ve bir âyetde “وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ”^{476,477} vâḳi’dür. Ve bu âyet lafza-i celâle zamân-ı Cāhiliyyet ve zamân-ı İslâm’da muvaḥḥid ve müşrik olanların kelâmlarında lügat-i ‘Arab’da müsta‘mel olduğına dâlledür. İmâm Râzî lafz-ı ‘Arabî olduğuna işbu iki âyet ile istidlâl eylemişdür. Ve bir ṭâ’ife, lafza-i celâle ‘İbrî veyâ Suryânî olduğuna zāhibedür. Zîrâ *ilāhā ve raḥmānā ve merḥānā* dirler iken ta’rīb olup *Allāh er-Raḥmān er-Raḥîm* dinildi, dirler. Ve ba‘zılar bu ḳavil şavābdan ba‘îd, dir. Zîrâ lafza-i celâle Cāhiliyyet ve İslâm’da lügat-i ‘Arab’da müsta‘meledür, nazım ve neşirde bûleḡā vü fuṣaḥā ve muvaḥḥid ü müşrikleri dillerinde isti‘māl olunur, lügat-i ‘Arab’uñ (B 13b) ḡayrısında mütedāvil degüldür, illâ ‘Arab’dan almaḡla dirler. Ve ba‘zılar bu delîli redd iderler ve dirler ki Cāhiliyyet ve İslâm’da lafza-i celâle müsta‘mele olmak ba‘de’t-ta’rīb olmak cā’izdür. (A 21b) Ve redd idenlere böyle cevâb virilür ki ta’rīb demek da‘vâsı da‘vâ-yı bilâ-delîldür. Neden ma’lûmdur mu‘arreb olduğı ve *ilāhā ve raḥmānā ve merḥānā* ḳavilleri lafza-i celâlenün ‘Arabî olmamasını mevḥûm degüldür. Zîrâ iki lügat arasında ḥurûf gelmenün ba‘z-ı şey’de müşābehet iki lügatün biri âḡarından

⁴⁷³c: izām: -B

⁴⁷⁴“...Hiç, O’nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?” *Kur’ân-ı Kerîm*, Meryem 19/65.

⁴⁷⁵celâle: celâl B

⁴⁷⁶الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ: الله

⁴⁷⁷“Andolsun, onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan, mutlaka, ‘Onları mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı.’ diyeceklerdir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Zuhruf 43/9.

me'ḥūze olmasını iktizā eylemez. Ve iktizā itdüğü taḳdīr üzre 'Arab ol bir lügatden aḥz eylemişdür, 'aksi degüldür diyü ḥükm olunmak taḥakküm-i şarf ve terciḥ bilā-muraḥḥac olmak lâzım gelür, dinilür. Eyle olsa lafzatu'llāh⁴⁷⁸ 'Arabīdür. Ve⁴⁷⁹ **ṣāniyen** 'Arabīdür dinildüğü taḳdīr üzre 'alem midür degül midür iḥtilāf vardır. Ve **ṣāliṣen** 'alem olduğı taḳdīr üzre a' lām-ı gālibeden midür veyā a' lām-ı mevzū' adan mıdur, iḥtilāf vardır. Ve **rābi'an** a' lām-ı mevzū' adan olduğı taḳdīr üzre menḳül midür veyā mürtecel midür, iḥtilāf vardır. Ve **ḥāmisen** mürtecel olduğı taḳdīr üzre müştak mıdur degül midür, iḥtilāf vardır. Ve **sādisen** müştak olduğı taḳdīr üzre bunuñ için bir aşıl var mıdur ki andan aḥz olunmış ola ve yok mıdur, iḥtilāf vardır. Ve **sābi'an** aslı olduğı taḳdīrce aslı ne olduğında (A 22a) iḥtilāf vardır. İmdi Sibeveyh ve Ḥalīl kavli ve uşūliyyūn ve fuḳahā muḥtārı lafzatu'llāh 'alem olmaḳdur. Ya' nī Bārī sübhānehu ve te'ālā celle celāluhu ve 'alānuñ 'alemidür, aslā ve ḳaṭ'ā ḡayrıya itlāk olunmaz. Ve maşriḳ u maḡrib ve baḥr u ber ve sehel ü cebelde Ḥaḳ'dan ḡayrısına Allāh dinilmez. 'Alem olduğına delīl budur ki 'ulemā-i muteḳaddimūn u müte'ahḫirūn *lā-ilāhe illa'llāh* (B 14a) tevḥīd olduğına ittifāḳ ve icmā' üzrelerdür. Eger 'alem olmasa ve şıfat olsa tevḥīdi ifāde eylemezdi, zīrā şıfat keşrete delālet ider. Ve bir delīl daḫı budur ki Ḥaḳ celle ve 'alānuñ şıfatına elbet bir mevşūf gerekdür ki ol mevşūf üzre ol şıfat cāriye olalar. Ve lafza-i celāleden ḡayrı mevşūf olmaduğına ittifāḳ vardır. Ve ḡayrı şıfatdan biri mevşūf olmaḡa ḳābil olmamaḡın lafza-i celāle mevşūf olmaḡa müte'ayyin oldı. Ve şıfatdur diyenlerūñ delīlleri budur ki ism-i 'alem ism-i işāret yerinde ḳā'imdür. Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālāya işāret⁴⁸⁰ şaḫīḥ olmayınca nice 'alem olur. Ve bir delīlleri daḫı budur ki 'alemden murād ḥaḳīḳatde mümāşili olandan temeyyüzdür. Ḥaḳ te'ālānuñ ḥaḳīḳatde mümāşili olmaduğı muḳarrer, eyle olıcaḳ 'alem müfid olmaz ve lafza-i celāle 'alem degüldür, şıfatdur, dirler.

Fe-emmā işbu delīlllerine cevāb virilür ki (A 22b) 'alem zāt-ı mu'ayyene için mevzū' olandır. İşāret-i ḥāsiyye ile müşārun ileyh olmak şart degüldür. Eyle olsa evvelki delīliñüz merdūddur. Ve 'alem, zāt-ı mu'ayyene için vaż' olinandur, ḥaḳīḳatde mümāşili olmak şart degüldür. Eyle olsa ikinci delīliñüz daḫı merdūddur, lâzım oldı ki lafza-i celāle 'alem ola ve şıfat olmaya, dinilür. Ve 'alem olduğı taḳdīr üzre a' lām-ı mevzū' adandur ki lafzatu'llāh şıfat-ı ulūhiyyeti cāmī'a zāt-ı maḥşūşada mevzū' bir 'alemdür ki ḡayrıda

⁴⁷⁸lafzatu'llāh: lafza B

⁴⁷⁹Ve: -B

⁴⁸⁰işāret: ism-i işāret B

isti' māl olunmaz. Ve a' lām-ı mevzū' adan olduğdan sonra a' lām-ı mürteciledendür. Zîrâ şîfât-ı ulûhiyye ile muttaşîf olan zâtıdan gayrıya cüdâ ve kaţ'an ıtlâk olunmaz. Ve iştikâkında ihtilâf bu vech üzredür ki ba' zılar müştak degüldür, dirler ve ba' zılar müştakdur, dirler. Ve bu hilâf aşl-ı âhar üzre mebnîdür. Ol aşıl budur ki lafzatu'llâh ya ibtidâ'-i 'alem-i mevzū' ola ki aşl-ı âhardan me'hūz olmaya veyâ aşl-ı âhardan me'hūz bir 'alem ola. Eger evvelki olursa müştak (B 14b) olmaz. Bu taqdîrce bu şîğa bi-' aynihâ 'alâ-sebîli'l-'alemiyye mevzū'a olur ve elif lām ta'rîf için olmaz, belki kelimeden cüz' olur. Ve eger ikinci olursa (A 23a) ya' nî aşl-ı âhardan me'hūz olursa ol dağı ikiden hâlî degüldür. Ya ol aşıl müştak ola veyâ olmaya. Eger müştak olmazsa lafzatu'llâh müştak olmaz. Ve eger ol aşıl müştak olursa lafzatu'llâh müştak olur. İmâm Sîbeveyh, lafzatu'llâh ism-i mürteceldür ve 'alemiyyet içündür aşıl me'hūzun minh i'tibâr eylemeksiz didügi menkûldür. Ve aşhâb-ı Sîbeveyh, lafza-i celâlenüñ aşlı vardur didüğünü Sîbeveyh'den hikâyet eylemişlerdür. Ve aşlı olduğu taqdîr üzre neden müştak ve me'hūzdur, ihtilâf olunmuşdur.⁴⁸¹ Bir kâvilde fetaha bâbından olan *elehe yâlehu ilâhetenden* müştakdur dirler ki *elehe 'abede yâlehu ya'budu ilâheten 'ibâdeten* ma'nâsınadır. Ve fetaha bâbından olan *eleheden* maşdar kesr-i hemze ve medd-i lām ile *ilâheten* ve zamm-ı hemze ve zamm-ı lām-ıla *ulûheten* ve zamm-ı hemze ve zamm-ı lām ve hâ'dan sonra yâ ile *ulûhiyyetendür*. Ve işbu üç maşdar 'ibâdet ve kullık eylemek ma'nâsınadır. Böyle olsa lafzatu'llâh aşlı *ilâhdur* fâ'e'l-fi'li hemze ve 'ayne'l-fi'li lām ve lāme'l-fi'li hâ ve 'ayn ve lām arasında elif-i zâ'ide ile. Ve *ilâh* imâm ve kitâb vezni üzre *me'lûh* ma'nâsınadır. İmâm, me'mûm ve kitâb, mektûb ma'nâsına olduğu gibi. Ve *me'lûh*, *ma'bûd* ma'nâsınadır. Ya' nî 'ibâdet olunmuş (A 23b) ve aña kullık olunmuş. Bârî te'âlâ ma'bûd bi'l-Hâk ve me'lûh-ı mutlak olmağın Allâh ism-i şerîfine müsteḥak ve âhara ıtlâkı câ'iz olmamak muḥakkakdur. Ve ba' zılar, *Allâh* aşlı *ilâhdur* dinilmek merdûddur. Zîrâ aşlı *ilâh* olmak da'vâ-yı bilâ-delîldür. Zîrâ *Allâh* ve *ilâh* lafızda ve ma'nâda muhteliflerdür. Lafızda muhtelif oldukları bu ki lafzatu'llâh zâhirde mu'tellü'l-'ayndur ve zâhirden 'udül olmaz illâ delîl ile olur. Ve *ilâh* mehmûzu'l-fâ' ve şaḥîḥü'l-'ayn ve'l-lâmdur. Bu ikisi iki maddeden iken ikisini de aşl-ı vâhîde redd (B 15a) sebîl-i taşarrufdan zeyğdür. Ve ma'nâda ihtilâfları bu ki *Allâh*, Bârî te'âlâ ve teḳaddes ḥazretlerinüñ ismidür. Câhiliyyet ve İslâm'da aña maḥşûşdur ve *ilâh* böyle degüldür,

⁴⁸¹olunmuşdur: vardur B

dirler. Ve bir **ķavilde** lafzatu'llāh 'alime bābından olan *eli*heden müştakdur ki *eli*he taħayyera ma'nāsınadır, ya'nī ĥayrān olmaķ. Bundan müştak olunca *ilāh* müteħayyerun fīh ma'nāsına olur. Bārī te'ālā celle ve 'alā ĥazretini bilmekde 'aķıllar ĥayrān ve fehimler sekrān ve efkār 'āciz ü nā-tüvān ve 'uķūl-i a'yān-ı ādemiyān perākende vü perīşān olmağın taħayyera ma'nāsına olan *eli*heden müştakdur. Ve bir **ķavilde** 'alime bābından olan *eli*he, *ilā-fülāndan* müştakdur. Ya'nī fülān kimse fülānuñ ĥatında sākin oldı ve yanında ĥarār eyledi (A 24a) ve aña müste'nis oldı. Bundan me'ħüz olıcaķ maşdar olan *ilāh*, *el-meskūnu ileyh* ma'nāsına olur. Ĥaķ sübhānehu ve te'ālānuñ zıķrı ile ķulüb-ı muţma'inne ve ma'rifetu'llāh ile ervāh-ı sākine olmağın lafzatu'llāh bundan müştak ve me'ħüzdur. Veyāħuz zıķru'llāh ile ķulüb ĥarār ve aña vuşul ile ķulüb mūnise ve müste'nise olmağın lafzatu'llāh isteķarre ve iste'nese ma'nālarında olan *eli*he *ileyhiden* müştak ķılınmışdur. İmdi bu taķdıreyn üzre *ilāh*, *el-müsteķarru ileyhi* ve *'l-müste'nesu bih* ma'nāsına olur. Bu ķavilde *ileh ilā-fülānin* üç ma'nāya gelmiş olur. Nitekim bir bir zıķr olındı. Lākin bu üç ma'nā biri birine yakın olmağın *Envāru't-Tenzil* ve *Esrāru't-Te'vīl* de ĥazret-i Ķāđī Beyzāvī 'aleyhi raħmetu'llāhi'l-Ķavī bir ma'nāya zıķr eylemişdür. Ve bir **ķavilde** 'alime bābından olan *eli*he *'aleyhden* müştakdur. Ya'nī fülān kimsenüñ ceza' u feza' ı fülān kimse üzre müştedd oldı veyā fülān kimsenüñ üzerine bir belā veyā bir mühim iş nāzil olduķda fülāna şığındı ve aña ilticā eyledi, ma'nāsına. Bu iki ma'nāya göre (B 15b) *ilāh* kitāb vezni üzre mefza' u mencā ve me'men ü melcā' ma'nālarına olur. Bārī mefza' u mencā ve me'men ü melcā' olduğı muķarrerdür. Aña şığınan kimseyi mücīr ve ķurtarıcıdır. (A 24b) Ve cemī' 'ālem aña şıgınurlar ve başlarına bir belā gelse aña feza' iderler. Bu ķavil üzre *ilāh* imām vezni üzre iki ma'nāya olur ki biri mefza' ve biri me'men ma'nāsınadır. Biri birine yakın olmağın ĥazret-i Ķāđī ikisini bir ma'nāya zıķr eylemişdür. Ve *ilāh*, ma'būdu bi'l-ħaķķa ıtlāķ olınuķda vech-i meşrūh üzre Bārī te'ālā kendüye şığınan kimseyi mücīr olduğı zāhirdür. Ve ma'būdu bi'l-ħaķķuñ ģayrısına ıtlāķ olunursa -nitekim büte ilāh ve bütlere ālihe dirler-⁴⁸² ol büte şığınan kimseyi kendü zu'mı üzre büt ķurtarur zann eyler. Ve bir **ķavilde** lafzatu'llāh 'alime bābından olan *eli*he *'l-faşılden* müştakdur. Ya'nī deve köşegi anasına iğrā' olındı ve ķandırıldı. Ve köşek anasına şevķ ü hırş ile ilticā eyledi ve aña şığındı. Lafza-i celāle bundan müştak olıcaķ *ilāh* imām vezni üzre mültec ma'nāsına olur, ya'nī şığınılacaķ dimekdür. Ĥaķ

⁴⁸²dirler: dir B

te‘ālānuñ kulları şedā’id ü belābil ü ālām ve ğumūm u humūm ve emrāz u eškāmda şubh u şāmda aña şıgındukları şemsden zāhir ve emsden bāhirdür. Ve bir **ķavilde** lafzatu’llāh verişe ve vecile ve va‘ide bāblarından olan *veliheden* müştakdur⁴⁸³ ki *taḥayyera ve taḥabbeta* ‘aķluhu ma‘nāsınadır. Ya‘nī fā’il (A 25a) vezni üzre *vālih* ve feth-i vāv ve sükūn-ı lām-ıla *velhāndur*. *Vālih* ve *velhān* ‘aķlı giden ve ḥayrān olan kimsedür. Bu ķavil üzre *ilāh* aşlı *vilāhdur* kesr-i vāv ile vāv üzerinde kesre şaķil olduğıçün vāv’ı hemze’ye ķalb idüp *ilāh* didiler. Nitekim zamm-ı hemze ile ucūh aşlı zamm-ı vāv ile vucūh idi, vāv üzre zamme şaķil olduğıçün vāv hemze’ye ķalb olunup ucūh dirler. Ammā bu ķavil üzre *ilāh* (B 16a) cem‘i feth-i hemze ve sükūn-ı vāv ve kesr-i lām-ıla *evliheh* gelmek gerek idi. Nitekim kesr-i vāv ile vi‘ā’ cem‘inde ev‘iyeh dimişlerdür. *İlāh* cem‘i *evliheh* gelmeyüp *āliheh* geldiğı bu ķavli reddeyleyler. Ve bu ķavil üzre *ilāh*, *el-müteḥayyeru fih* ma‘nāsına olur. Ḥaķ te‘ālā ḥazretini bilmekde ‘uķūl müteḥayyire vū ḥayrā’ ve efķār u efhām sekrā ve ḥayārā olduğı ezherun mine’ş-şems ve ebyenun mine’l-emsdür. Ve bir **ķavilde** lafzatu’llāh *lāhe yeliḥu leyhen ve lāhenden* müştakdur ki *leyh* feth-i lām ve sükūn-ı yā ile ve *lāh* yā’yı elif’e ķalb ile ihticāb ve tesettür ve perdelenmek ve örtünmek ve gizlenmek ma‘nāsınadır. Ḥaķ te‘ālā idrāk-i ebşār ve fehmi efķardan muḥteci olduğı günden āşikārdur.

Beyt-i Baḥr-i Ḥafif⁴⁸⁴:

لَا هَ رَبِّيَ عَنِ الْخَلْقِ طُرّاً

خَالِقُ الْخَلْقِ لَا يُرَى وَيَرَانَا⁴⁸⁵

(A 25b) İşbu şi‘rde *لَا هَ [lāhe]* اِحْتَجَبَ [iḥtecebe] ma‘nāsına olduğı zāhirdür. Veyāḥud ḥaķ-ı ‘ālem ḥicāb ve perde ardında ķalup Ḥaķ te‘ālā ḥazretini görmedükleriçün ismi-şerīfi iḥtecebe ma‘nāsına olan *lāheden* müştakdur. Ve bir **ķavilde** lafzatu’llāh irtefa‘a ma‘nāsına olan *lāheden* müştakdur ki maşdarı feth u sükūnla *leyh* ve *lāhdur*. Ve *leyh* ve *lāh* irtifā‘ ve yücelik ve yükseklik ma‘nāsınadır. Ḥaķ sübhānehu ve te‘ālā celle celāluhu ve ‘ālā her şey’den yüksek ve her nesneden yüce ve şifāt u aķvāl ve aḥvāl u ef‘ālden kendüye lāyık olmayandan münezzeh ve yüce olduğıçün ismi-şerīfi irtifā‘ ma‘nāsına olan *lāhdan* müştak olmuştur. Ve bir **ķavilde** ‘ayne’l-fi‘li vāv olan *lāhdan* müştakdur ki

⁴⁸³bāblarından olan *veliheden* müştakdur: bāblarındandır B

⁴⁸⁴**Baḥr-i Ḥafif:** -B

⁴⁸⁵“Rabbim yarattıklarına gizlidir. Yaratılmışların yaratıcısı olan Rabbim görünmez ama bizi görür.”

halk ve yaratmak ma' nāsınadır. Lāhe Allāhu'l-halka⁴⁸⁶ dinilür, hālaḳa'llāhu'l-halka ma' nāsına. Ya' nī Haḳ te' ālā halkı yaratdı. Ve *lāh*da olan elif aşılarda vāv'dur, elif'e kalb olunup *lāhe* dinilmiştir. Haḳ celle ve ' ālā zemīn ü semā ve zīr ü bālā ve cemī' -i ' ālem ü verā hālīḳı olmağın ism-i şerīfi⁴⁸⁷ halk ma' nāsına olan *lāh*dan müştak olmak sezā vü revā ve lāyīḳ u ḥarādur. Ve *Envāru't-Tenzīl* de Mevlānā (B 16b) Ḳāḍī Beyzāvī 'aleyhi rahmetu'llāhi'l-Ḳavī, lafzatu'llāh 'ayne'l-fi'li yā olan *lāh*dan müştak olduğına (A 26a) şā' irüñ işbu kavli ile istiḥād eylemiştir.

Şi'r :

كحلقة من أبي رباح
يشهد لها لاه الكبار

[*حلفة*] *Halfe* feth-i hā'-i mühmele ve sükün-ı lām ve [feth-i fā]⁴⁸⁸ ile bir kavim ve bir cemā' atdır ki bir emir ve bir maşlahat için mutehallık ve halka olurlar. Ve [*أبو رباح*] *Ebū Rebāḥ* feth-i rā'-i mühmele ve bā'-i muvaḥḥade vü muḥaffefe ve hā'-i mühmele ile bir erüñ adıdır ve seḥāb vezni üzredür. Ve *كبار* [*kübār*] zamm-ı kāf ve taḥfīf-i bā ile gürāb vezni üzre kebīr ma' nāsınadır ki büyük dimekdür rummān vezni üzre olan kübbār gibi. Lākin bu beyitte gürāb vezni üzredür. Ve *يشهد لها* [*yeḥsheduḥā*] yaḥzaruhā ma' nāsına fi'ldür. Fā' ilī *لāh* [*lāh*]'dur ve mef'ūli zamīr-i mü'enneşdür ki halkaya rāci'dür. Ve *لāhe* [*lāhe*]'de olan zamīr Ebū Rebāḥ'a rāci'dür. Ma' nā-yı beyit; şol cemā'at gibi ki Ebū Rebāḥ-nām kimsenüñ dolayında halka olup oturdılar. Ol cemā'ate Ebū Rebāḥ'ın büyük büti ḥāzır olmuş idi. Ve ol büti ol Ebū Rebāḥ ilāh ve ma' būd ittiḥāz eylemiş-idi, dimekdür. Ve Cevherī *Şihāḥ*'ında *يشهد لها* [*yeḥsheduḥā*] yerinde yesma' uhā ve halka yerinde da' ve ve ba'zı nüshasında ke-ra' detin vāḳi'dür. *Da' ve, du'ā* dandur ki ma' rüfdür. Ve *ra'de, irti'āddan* isimdür ki ıztırab ve ditremek ma' nāsınadır. *Kezā fi-Ḥāşiyeti'l-Ḳāḍī eṣ-Şeyḫzāde*. Ve *Feth-i Celīliyye*'de *halfe* (A 26b) fā ile el-merratu mine'l-ḥalfi ey el-ḳasemi, dimişdür. Bu rivāyet üzre *halfe* bir kerre anddur. Ve bu beyit A' şā'⁴⁸⁹-nām şā' irüñ ḳaşıdesindendir. Ol şā' irüñ adı Meymūn bin Ḳays'dur ve ḳaşıdenüñ evveli budur:

⁴⁸⁶Lāhe Allāhu'l-halka: Lāhe el-halk B

⁴⁸⁷ism-i şerīfi: ismi A

⁴⁸⁸[feth-i fā]: ḳāf nüshalarda

⁴⁸⁹Ma' lūm ola ki *A' şā'* feth-i elif ve sükün-ı 'ayn-ı mühmele ve şīn-ı mu'ceme vü meftūḥa ve ḳaṣr-ıla şu'arā-yı cāhiliyedendir. Adı Meymūn ve babası Cendel ve dedesi Ḳays bin Şerāḥīl'dür. Nesebi Nizār'a müntemīdür ve Cendel'e ḳatīlū'l-cū' dirler. Vech-i tesmiye ıssılıktan ḳaçup gölge için bir mağaraya

أَلَمْ تَرَوْا إِرْمًا وَعَادًا
أَفَنَاهُمْ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ

Ma'nāsı; siz İrem ve 'Ād'ı görmez misiz? Anları gice ve gündüz ifnā ve yok eyledi, dimekdür. Vaqtā kim bunları bildünse ey gözüm (B 17a) nūrı ve gönölüm sürürü lafza-i celālenūn me'hūz ve aşlında on iki vecih üzre taḥrīr eylemişümdür. Ve *Tefsīr-i Kādī* ve *ḥāşiyeleri* ve *Meşāriḥ* şerhi *Şeyh Ekmel* ve gayrı kütüb-i mu'tebereden işbu on iki vechi taştīr kılmışumdur. Ancak gördüğüm kitâblarda bu kadarca buldum; ammā şāḥib-i *Kāmūs* rahmetu'llāhi'l-Ḳuddūs lafza-i celālede yigirmi ḳavil üzre ihtilāf olınmışdur, anları *Mebāsīf*'de zikr eyledüm, eṣāḥḥ-ı aḳvāl 'alem ḡayr-ı müştak olmaḳdur, dimişdür. Muḥaṣṣal-ı kelām, Bārī te'ālā celle şānuhu ve 'alānuñ küñh ü ḥaḳīḳatine kimsenūn 'aḳl u fikri irişmedügi gibi ism-i şerīfinūn ne olduḡını bilmekde müteḳaddimūn u müte'aḥḥirūn 'āciz ḳalmışlardur. 'Arabī midür veyā Suryānī midür veyā 'İbrī midür? Ve a'lām-ı mevzū'adan mıdur veyā a'lām-ı ḡālibeden midür veyā menḳūl midür veyā mürtecel midür veyā müştak mıdur, (A 27a) degül midür? Ve aşlı⁴⁹⁰ ve me'ḥazı nedür? Bilmekde ve anlamaḳda ḥayrān ve taḳrīr ü taḥrīrinde ḳāşır u 'āciz, vālīh ü şeydā vü sekrān olmışlardur. Ve bir **ḳavil**de lafza-i celālenūn aşlı *lāḥād*dur Suryān lügatinde āḥirindeki elif

girdükde taḡdan bir taş ḳopar ve maḡara ḳapusını örter. Aḳlıḳdan helāk olmaḡın Cendel'e ḳatīlü'l-cū' didiler. Ve Cehennām-nām şā'ir A'sā ḥaḳḳında bu ma'nāya bu beyti dimişdür.

Şi'r:

أَبُوكَ قَتِيلُ الْجُوْعِ قَيْسُ بْنُ جَنْدَلٍ
وَخَالِكَ عَبْدٌ مِنْ خَمَاعَتٍ رَاضِعٌ

(Baban aḳlık kurbanı Kays bin Cendel, dayınsa Ḥamā'at'da süt emen bir köle.)

Ve A'sā'nuñ künyeti Ebū Başir'dür. Ve Arab aña şannācetü'l-'Arab dirlerdi şi'ri ḡāyet güzel olduḡıçün. Leyletün ḳamrā'un şannācetun dirler, muḍi'etun ma'nāsına. Ve A'sā fuḥūl-i-şu'arādandır ki zamān-ı Cāhiliyyet'de olan şu'arā arasında zībā ve a'lā ḡazeliyyāt ve şi'r dimekle ma'rūf idi. Faḥr-i 'Ālem Muḥammed ü (ü:-B) Muştafā şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥaḳḳında bir ḳaşıde-i ḡarrā söyleyüp Peyḡamber ḥuzūrına giderken Ḳureyş tā'ifesi ḥaber alurlar. Ve "A'sā şannācetü'l-'Arab'dur kimseyi medḥ eylemedi illā ol kimsenūn ḳadri 'ālī oldu." dirler. Yolına adam ḳoyup gözedürler ve getirürler ve A'sā'ya "Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem zināyı ḥarām eyledi." dirler. A'sā "Zinā taḥḳīḳ beni terk eyledi ve ben anı terk itmedüm." didi. Ḳureyş "Ḳumārı daḫı ḥarām eyledi." didiler. A'sā "Ben Resūl'e mülākī olursam ḳumārdan 'ivaż bir nesneye irişürüm." didi. Ḳureyş "Ribāyı daḫı ḥarām eyledi." didiler. A'sā aşlā ve ḳaṭ'ā kimseden borç almadum ve borç virmedüm." didi. Ḳureyş "Bāde ve ḥamrı ḥarām eyledi." didiler. A'sā āḥ eyledi ve "Bir ḳabda bir miḳdār süci baḳıyyesi vardır dönüp içeyüm." didi. Ebū Süfyān A'sā'ya "Senūn ḳaşd eyledüḡün nesneden daḫı yeg ve eyü olsa olmaz mı?" didi. A'sā "Ol nedür?" didi. Ebū Süfyān "Biz el-ān Muḥammed ile şulḥ üzreyüz, saña yüz deve virsevüz alup şehruñe dönüp gitseñ ve bu sene Muḥammed'e mülākī olmayup şabr eyle. Eger bize ḡālib olursa veyā biz ḡālib olursavuz sen yüz almış olursun saña ḥalefdür." didi. A'sā "Ben buni kerīḥ görmem." didi. Ebū Süfyān Ḳureyş'den yüz deve cem' idüp virdi. A'sā kendü şehrine, iline dönüp giderken (giderken: gitdi A). Yolda bir ovada deveden düşüp helāk oldu. Ve tāze ve genç yigitler ḳabrine varup bāde içüp ḳadeḥlerde bāḳī ḳalan bāde fażalātın ḳabri üzre döküdüklerin İbn Ebī Ḥafşa rivāyet eyledi. Kezā fī-*Taḳrībi'l-Ma'āhid*.

⁴⁹⁰ve aşlı:-B

ḥazf ve üzerine elif lām idḥāliyle ta‘rīb olunmuşdur. Ve **ma‘lūm** ola ki ismu’llāh lām’ı tefḥīm-i sünnetdür kaçan lām’uñ mā-ḳabli meftūḥ veyā maẓmūm olsa. Ve ba‘zılar muṭlaḳan lām’ı tefḥīm kılınur, didiler. Kezā fi-*Tefsiri’l-Ḳādi’l-Beyzāvī*. Ya‘nī sünnet bunda ṭarīḳa-i meslūke ma‘nāsınadır ki ‘uẓemā-i ḳurrādan mütevārişedür. Ve tefḥimden murād taḡlīẓdür ki terkīḳ muḳābilidür ve terk-i imāleye daḥı tefḥīm dinilür. Ve elif’i muḥarrec vāv’a imāleye daḥı tefḥīm dinilür.⁴⁹¹ Nitekim şalāt ve zekāt da böyledür. Kezā fi-*Hāşiyeti’l-İşām ‘ale’l-Beyzāvī* ve *Muḳaddime-i Cezeriyye*’de Mevlānā Muḥammed bin Muḥammed bin Muḥammed el-Cezerī böyle yazar.

و فَحِّمِ اللَّامَ مِنْ أَسْمِ اللَّهِ
عَنْ فَتْحٍ أَوْ ضَمٍّ كَعَبْدِ اللَّهِ

Ve şerḥinde Mevlānā Taşköprizāde ca‘ala’llāhu ni‘ame’l-cinān zādehu **فَحِّمِ** [*faḥḥim*] emirdür ve *tefḥim*den murād *taḡlīẓ*dür. Ve **الْلَامَ** [*el-lāme*] manşūbedür emr-ile ve **مِنْ أَسْمِ اللَّهِ** [*min-ismi’llāhi*] muḳaddere müte‘allıḳdur ve ḥāldur. Kā‘inen zālike’l-lām **مِنْ أَسْمِ اللَّهِ** [*min-ismi’llāh*] taḳdīrindedür. (B 17b) Ve **مِنْ** [*min*] teb‘id içündür ve **عَنْ** [*‘an*], **بَعْدَ** [*ba‘d*] ma‘nāsınadır. Ve **فَتْحٍ** [*fethin*] lafzına muzāfdur. Taḳdīri *kā‘inen zālike’l-lām ba‘de feth*dür. (A 27b) **أَوْ ضَمٍّ** [*ev ḍammin*] aña ma‘tūfdur. Ya‘nī lafzatu’llāh lām’ı taḡlīẓ olunur kaçan ḥarf-i meftūḥ veyā ḥarf-i maẓmūmdan şoñra vāḳi‘ olsa, gerek ḥāl-i vaşlda olsun ‘abdu’llāh gibi gerek mebdū’un bih olsun. ‘Abdu’llāh maẓmūm olana mişāldür ve mebdū’un bih olana mişāl getürmedi zuḥūrından ötürü. Ve eger kesreden şoñra vāḳi‘ olursa terkīḳ olunur ve terkīḳ olunmaḳ kesreden lām-ı muḡallaẓa vü şaḳīleye ḥurūc mekrūh olduḡıçündür ve tefḥīm-i lafzatu’llāh ile اللات [el-lāt] arasında fark içündür, dimişdür. Ve Şeyḫ İmām-ı ‘Ālem ve Hāfız Ebu’l-Ḳāsım bin Firruh⁴⁹² eş-Şāṭibī⁴⁹³ ḳaşidesinde böyle yazmışdur.

Baḥr-i Tavīl:

⁴⁹¹Ve elif’i ... tefḥīm dinilür:-B

⁴⁹²**Firruh** kesr-i fā ve zamm-ı rā’-i mūhmele ve āḫirinde (āḫirede: A) hā-ıla ḥadīd ma‘nāsınadır. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*.

⁴⁹³Ebu’l-Ḳāsım Firruh oḡlıdur ve Firruh Ebu’l-Ḳāsım oḡlıdur. Ve Ru‘aynī ve Şāṭibī’dür. İmām-ı mezbūr ‘ilm-i naḥv ü ḳırā’at ü tefsīrde fāzıl ve ḥadīş-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemde ma‘rifet-i şāḳıbe şāḫibi bir kāmīl, ḳavlinde şadūḳ ve bir şālīḥ ve mücidd-i fi’l-‘amel ve kerāmāt-ı şālīḥin üzerine zāḫir bir ‘ālimdür ki cāmī’-i Mışr’da zevāl vaktinde mü’ezzinlerden ḡayrıdan ezān istimā‘ eylemişdür. Beş yüz otuz sekiz senesinin āḫirinde toḡup toḡsan senesinde Cemāziye’l-āḫirenüñ yigirmi sekizinci eḫad günü ba‘de şalāti’l-‘aşr dünyādan rıḫlet idüp meḳābir-i Mışr’dan Sāriye’de Fāzıl Beysānī maḳberesinde defn olunmuşdur. Raḫmetu’llāhi ‘aleyhi raḫmeten vāsī‘aten. *Kitābu’l-Müfīd fi-Şerḫi’l-Ḳaşīd*’de Ebu’l-Ḳāsım bin Aḫmed bin el-Muvaffaḳ el-Endelūsī böyle yazmışdur.

وَكُلُّ لَدَى اسْمِ اللَّهِ بَعْدَ كَسْرَةٍ

يُرْقُّهَا حَتَّى يَرْقَ مُرَّتِلًا

كَمَا فَخَّمُوهُ بَعْدَ فَتْحٍ وَضَمَّةٍ

فَتَمَّ نِظَامُ الشَّمْلِ وَصَلًا وَفَيْصَلًا

Ve *Le 'ālī-i Ferīde*-nām şerhinde ismu'llāh 'azze ve celle kaçan kesreden sonra vāki' olsa lām'ını terkîk eylemege kurrā müttefiklerdür, gerek kesre harf-i zā'idde⁴⁹⁴ olsun بالله [bi'llāh] gibi gerek āhir-i kelimedede olsun آيات الله [āyāti'llāh] gibi gerek iltikā'-i sākineyn için 'ārīza olsun ما يفتح الله [mā-yeftahi'llāh] gibi ve fethā ve zammeden sonra lām'uñ tefhîmi üzre ittifāk eylemişlerdür. Ve ba'zılar الله قال [kālā'llāh] ve ان ينزل الله [in yenzala'llāh] ve يفعل الله [yef'ala'llāh] ve يضل الله [yuḍillu'llāh] ve رسل الله [rasela'llāh] gibi ve ismu'llāh ile ibtidā olinsa yine böyledür. Ve lām'da aşıl (A 28a) terkîkdür. Lākin ismu'llāhda tefhîm ü tağlîz-i lām tefhîm ü ta'zîm içündür. Ve ba'zılar ismu'llāh ile اللات [el-lāt] arasında fark içündür kaçan اللات [el-lāt] üzerine hā ile vakf olinsa, dimişlerdür. Bu kavil üzre ismu'llāh haqqı her hâlde mufahham olmaqdur. Lākin ba'de'l-kesre tefhîm-i lām teseffülden teşa'uda hüruc ile tenāfur-i lafza mü'eddî olurdu. Aña binā'en lām'da aşıl olan terkîk üzre ibkâ olındı, dimişdür. Ve lafzatu'llāhda hā'dan evvel vāki' elif'i lafız ve telaffuzda hāzıf lahdur. Namāz anuñla fāsıd (B 18a) olur ve şariḥ yemîn anuñla mün'aqıd olmaz diyü *Envāru't-Tenzîl*'de hāzret-i Qāḍî Beyzāvi 'aleyhi rahmetu'llāhi'l-Kavî yazmışdur. Namāz anuñla fāsıd olmağ anuñçündür ki e'imme-i Şāfi'yye katında Fātiḥa sūresin namāzda kırā'at farzdur ve Fātiḥa'yı okumağ mütehaqqıq degüldür illā cem' eczāsıyla. Ve Fātiḥa'nuñ cümle-i eczāsından biri besmeledür. Ve lafza-i celāle tesmiyeden cüz'dür ve elif lafza-i celāleden cüz'dür. Eyle olsa elif'i hāzıf, şalātuñ Fātiḥasız olmasına mü'eddî olur ve anuñla yemîn-i şariḥ mün'aqıd olmamağ anuñçündür ki zîrā elif'i hāzıf ile بَلَّه [billeh] dise kâsem olmaz. Zîrā kâsem olmaz illā ismu'llāh veyā şıfatu'llāh ile olur. Hāzıf-ı elif ile lafza-i celāle olmağdan çıkdı ve بَلَّه [billeh] kesr-i bā' ve teşdîd-i lām ile (A 28b) yaşlık ma'nāsınadır ruṭubet gibi ve şabāhlarda olan çidür, şā' ve ṭall gibi. Ve yemîn-i şariḥ oldur ki egerçi niyyet olmazsa da mün'aqıd ola ve eger hāzıf-ı elif ile ma'a'n-niyye billeh dise yemîn olur. Ve hā'dan evvel olan elif hāttıda hāzıf olınmağ اللات [el-lāt] hāttına müştebih olmasun içündür. Zîrā اللات [el-Lāt] bir büt adıdır. Ve ba'zılar anda olan tā'yı vakıfda hā okurlar ve hā ile yazarlar. Eger lafza-i celāle dahı elif ile kitābet olinsa işbu iki

⁴⁹⁴ zā'idde: zā'idede B

lafzuñ hatlarında iştibāh vāki‘ olurdı, dirler. Ve bir veche dağı zıkr olınmışdur ve hā’dan evvel olan elif hāzıfı żarūret-i şî‘ rde vāki‘ olmışdur.⁴⁹⁵

Şî‘r-i Baḥr-i Vāfir :

أَلَا لَا بَارَكَ اللَّهُ فِي سُهَيْلٍ
إِذَا مَا بَارَكَ اللَّهُ فِي الرِّجَالِ

gibi. İşbu beyitte zubeyr vezni üzre *سُهَيْل* [*Süheyli*] bir kimsenüñ adıdır, şā‘ir aña beddu‘ā idüp bereket ü nemā ve ziyādeliği olmamasını istemişdür. Ve bu beyitte vāki‘ lafza-i celālede hā’dan evvel olan elif żarūret-i şî‘r içün hāzıf olınmışdur. Zîrā vezni mefā‘ ilün müfā‘ aletün fe‘ ülündür. Lafza-i celāle (B 18b) iki mısrā‘da hāzıf-ı elif-ile okunmak gerekdür ve taḳṭi‘i böyledür. لَا بَا [elālā bā] mefā‘ ilün رَكَ اللَّهُ فِي [reka’llahu fi] müfā‘ aletün سُهَيْلٍ [süheylin] fe‘ ülün, إِذَا مَا بَا [izā mā bā] mefā‘ ilün رَكَ اللَّهُ فِي الرِّجَالِ [reka’llahu fi’r] (A 29a) müfā‘ aletün رَجَالٍ [ricāli] fe‘ ülün.⁴⁹⁶ Muḥaşşî-i *Tefsîr-i Kādî* Mevlānā Şeyḫzāde istiḫād lafza-i celālenüñ evvelkisindedür didügi vehmdür. Zîrā hā ve lām ve fā ve yā fāzıla-i şuḡrā ile vezn olınmak ister. Fāzıla-i şuḡrāda evvelki ḥarf ve şānī ve sālîş müteḥarrik, rābi‘ sākindür. Elif hāzıf olunmasa ikinci ḥarf sākin olmak lâzım gelür. Vezn ü mevzūn ḥarekāt u sekenāt ve ‘aded-i ḥurūfda berāber olmak lâzım olduğı ḥafı ve ehline ḥabī degüldür. (Allāhumme, meger lafza-i celāle mısrā‘-ı şānīde إِذَا [izā]’dan soñra okunup mısrā‘-ı şānī رَجَالِ فِي الرِّجَالِ [izā mā Allāhu bāreke fi’r-ricāli] dinile. Bu taḳdîr üzre istiḫād mısrā‘-ı evvelde vāki‘ lafza-i celālede olur. Mevlānā Şeyḫzāde didügi vehm olmaz.) Benüm rûḥ-ı ‘azîz ve cān-ı mezîzüm⁴⁹⁷ lafza-i celāle aḥvālını burada ıtnāb ve lafzatu’llāhda olan aḳvālî ishāb gerçi bu mecmū‘a lāyık ve bu muḥtaşara ḥaḳıḳ degüldür, lākin murād ismu’llāha ḫizmetle Rabbu’l-‘ibāddan istimdāddur. Ümîzdür ki ism-i şerîf ü a‘zāmı⁴⁹⁸ ḫürmetine dünyā-yı bî-bünyādda bu bende-i efḳar-ı ‘ibādı envā‘-ı luṭf u iḥsān ve tevfiḳiyle şād ve yevmü’t-tenād nārdan āzād ve cemî‘ ümmet-i Muḥammed ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām ilā-yevmi’l-mî‘ād ile Firdevs ve dîzāriyla mesrūr eyleye bi-mennihi ve yünnihi. Ve *melîk* feth-i mîm ve kesr-i lām-ıla mülk şāḫibi olandur ki Allāhu te‘ālādur ve pâdişāha dağı dirler mısrā‘-ı ahîrde murād odur. Zîrā *şāh*da hāzıf-ı elif-ile *şeh* lügatdür. Nitekim *māh*da *meh* ve *pādişāh*da *şeh* ve *çāh*da *çeh* dirler. Ve *rahmān* (A 29b)

⁴⁹⁵olmuşdur: olınmışdur B

⁴⁹⁶fe‘ ülün: -B

⁴⁹⁷rûḥ-ı ‘azîz ve cān-ı mezîzüm: rûḥ-ı ‘azîzüm ve cān-ı mezîzüm B

⁴⁹⁸ism-i şerîf ü a‘zāmı: ism-i şerîfî ve a‘zāmı B

ve **rahīm** Bārī te‘ālā adlarındandır. **Rahmān** ‘alime bābindan olan *rahīmedendür*, ğazbān ğazibeden olduğu gibi. Ve **rahīm** fa‘il vezni üzre yine *rahīmeden* müştakdur, saķīm (B 19a) saķimeden müştak olduğu gibi lākin **rahmānda** mübālaĝa **rahīmde** olandan ziyādedür anuñçün *yā rahmāne’d-dünyā ve’l-āhire ve yā rahīme’d-dünyā* dinilür. Ve **rahmānda** ziyāde mübālaĝa vardır dinildüĝi anuñçündür ki **rahmānda** ziyāde ħurūf vardır, ziyāde ma‘nāya delālet ider.

Su’āl: Eger sen dirseñ ki min-ħayşü’l-luĝa **rahmān** ve **rahīm** ma‘naları nedür?

Ben **cevāb** virüp dirüm ki bunlar *rahīme yerħamu rahmetenden* müştaklardır ve *rahmet* te‘atıf ve ħanv ve meyl eylemek ve egilmekdür ve uşak yataĝı olan ana ħarındaki yataĝa ve eve *rahm* dinilmeĝe sebep içinde olan üzerine in‘itāf ve meyli olduğuçündür.

Su’āl: Eger sen dirseñ ki Ĥaķ te‘ālā ħazreti işbu ma‘nā ile nice vaşf olunur? Zīrā rahmet ve esirgemek rikķat-i ħalbdür ve meyl ü şefķat mizāc-ı cismāniyyeye tābi‘a olan keyfiyyāt-ı infī‘āliyyedendür. Bārī sübhānehu ve te‘ālā bundan münezzehtür.

Ben **cevāb** virüp dirüm ki bu mecāzdur ĝāyetine maħmüldür ki in‘āmdur, Zīrā te‘atıf ve ħanv me‘ālī in‘āma müfzidür. Nitekim ĝazabı ‘ikābindan ‘ibāretdür. (A 30a) Kezā fi-*Minħati’s-Sülūk ‘alā-Tuħfeti’l-Mülūk* li’l-‘Aynī ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Ġanī. Ya‘nī ĝazab bir ħāletdür ki süĥūnet-i mizāc ve ħalb ħanı ħaynadukda ħalbdē ħāşıl olur. Ve bundan ħāşıl olan eşer nihāyetinde maĝzūbun ‘aleyh olan kimseye zarar irişdürmekdür. Ve ħalb ħanı ħaynayup süĥūnet-i mizācdan olan ħāletün ‘ākıbet ü nihāyet ü ĝāyeti zarar irişdürmekdür. İmdi kaçan Allāhu te‘ālā ħaķķında ĝazab dinilse nihāyetde ħāşıl olan eşer üzre ħaml olunur. Bidāyetde ħāşıla olan ħālete ħaml olunmaz. Zīrā bidāyetde ħāşıla olan ħālet Ĥaķ te‘ālā ħaķķında müstaħīledür. Ĥaķ sübhānehu ve te‘ālānuñ ĝayrı isimleri de buña kıyās olunmaķ (B 19b) gerekdür Ra‘ūf ve ‘Aıf, Rahmān ve Rahīm gibi. Ve mekr ve istihzā gibi olan şıfatlarında buna kıyās eylemek gerekdür.

Ve **muħaşşal cevāb** budur ki bu maķūle esmā-yı Bārī’ye itlāķı mecāz-ı mürseldür. İtlāķu ismi’s-sebeb ‘ale’l-müsebbeb ħabīlindendür. Zīrā bu maķūle keyfiyyāt-ı infī‘āliyye ol ef‘āle ki ĝāyātıdır esbāb u mebdıdır rahmet ve rikķat gibi ki iħsān ve tefaddele sebebdür. Kezā fi-*Ĥāşiyeti’l-Kādi* li-Şeyħzāde ħaşşahu’llāhu bi’l-ħüsna ve ziyādeh⁴⁹⁹ ve İmām Şa‘leb, **rahmān** lafzı ‘İbrānīdür aşılda ħā’-i mu‘ceme ile [رحمان]/*rahmān* idi. Zīrā

⁴⁹⁹“Allah iyiliĝi ziyadesiyle ona has kılsın.”

eger ‘Arabî olsa ‘Arab [رحمن] *rahmān* lafzını inkār (A 30b) eylemezdi. Hāl bu ki inkār eylemişdür ve *rahmān* nedür, dimişdür. Nitekim⁵⁰⁰ Kelām-ı Qadīm’de vāqı‘ olan ve “وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ”i mezbūr -buña delālet eyler, dimişdür. Muḥaṣṣī⁵⁰¹ sūre-i Furkān ḥāşiyesinde böyle yazar.

Nazm:

Bil Muḥammed⁵⁰² adı Aḥmed oldu hem
Farḳalīṭ İncil’de ırıka delik

Şerḥ:

⁵⁰⁰Nitekim: -B

⁵⁰¹“Onlara, ‘Rahmān’a secdeye kapanın denildiğinde ‘Rahmān da nedir?...’ derler...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Furkan 25/60.

⁵⁰²Ma‘lûm ola ki ḥazret-i Muḥammed’ün -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- kütüb-i enbiyāda niçe esmā’-i şerīfesi vardır. Anlardan (anlar daḥı B:) biri **Ḍaḥūk** dur fetḥ-ile ve bu şerḥde beyān olınmışdır. Ve biri **Ḥamyāṭā** dur ki fetḥ-i ḥā’-i mūhmele ve mīm-i sākinе ve yā’-i mūşennāt-ı taḥṭāniyye ve elif ve tā’-i mūhmeleden soñra elifledür. Ebū ‘Amr “Yehūd tā’ifesinden ba’z-ı mūselmān kimseye bunuñ ma’nasından (ma’nasından: -B) su‘āl eyledüm. Ol Yehūd’dan mūselmān olmış kimse, ma’nası yaḥmī’l-ḥarame ‘anī’l-ḥarām ve yūṭī’l-ḥelāldür.” didi. Veyāḥud ism-i şerīfī **Ḥamṭāyā** dur, fetḥ-i ḥā’-i mūhmele ve sūkūn-ı mīm-ile. İmām Herevī “Bunuñ ma’nası ḥāmi’l-ḥarāmıdır.” didi. Ya’nī Harem-i Şerīf’i ḥimāyet ve ḥıfz idici. Ve biri **Faraḳlīṭ** evvelinde bā’-i muvaḥḥade ve fā’-ıla ba’dehu elif ve fetḥ-i rā’-i mūhmele ve kāf ve sūkūn-ı rā’-i mūhmele ve fetḥ-i kāf-ıla ḡayri muṣarīfdir ‘alemiyye ve ucme bulunduğıçün ve ma’nası Rūḥu’l-Ḥaḳ’dur. Ve Şa’leb “Ma’nası ḥaḳ ve bāṭıl arasını farḳ idicidir.” didi. Ve biri **Uḥīd** dūr hemze-i maẓmūme ve ḥā’-i mūhmele-i meksūre ve dāl-ı mūhmeleden evvel bā’-i mūşennāt-ı taḥṭāniyye ile. İmām Kaṣṭalānī “*Kitābu’ş-Şifā*’nuñ ba’z-ı mu‘temed nüşhalarında böyle buldum ve meşhūr olan fetḥ-i hemze ve kesr-i ḥā’-i mūhmele ve fetḥ-i bā’-i mūşennāt-ı taḥṭāniyye ile.” didi. Ve ba’z-ı nüşhada fetḥ-i hemze ve kesr-i ḥā’-i mūhmele ve sūkūn-ı yā’-i mūşennāt-ı taḥṭāniyye ile zabṭ olınmışdır. Ve biri **Māzinmāz** dur ki mīm ve elif ve zāl-ı mu‘ceme de tenvīn ba’dehu mīm ve elif ve zāl-ı mu‘ceme ile. Kaṣṭalānī “Ba’z-ı ‘ulemā hattıyyla böyle buldum.” didi. Ve ‘Allāme-i Ḥicāzī *Şifā ḥāşiyesinde* “Zammu mīm ve işmāmu’l-hemzeti zammeten beyne’l-vāvi ve’l-elifi memdūden.” didi. Ve “‘Ulemā’-i Yehūd’dan İslām’a dāḥil olmuş bir racūlden bunu naḳl eyledüm.” didi. Ve ol racūl “Ma’nası ṭayyib ṭayyibdür.” didi. *Kitābu’l-Ḥamīs*’de Mevlānā Ḥüseyn bin Muḥammed bin el-Ḥasen ed-Diyārbekrī ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Bārī böyle dimişdür, raḥimehu’llāh. Ve ḥazret-i Resūl’ün -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- adlarından kütüb-i enbiyāda mezkūre olandan bir ismi **Menḥaminnā** dur ki (kesr: B) fetḥ-i mīm ve sūkūn-ı nūn ve fetḥ-i ḥā’-i mūhmele ve kesr-i mīm ve teşdīd-i nūn-ı sāniye vū meftūḥa ve ḳaṣr-ıladur. Ve ba’zılar iki mīm’de fetḥa ile zabṭ eylediler. Ve Süryānī’de bunuñ ma’nası Muḥammed’dür. Ḥüseyn bin Muḥammed ed-Dāmiḡānī *Şevḳü’l-‘Arūs ve Ūnsü’n-Nüfūs*-nām kitābında bunu zıkr eylemişdür. Ve ḥazretün bir adı **Müşeffāḥ** dur. Mīm-i maẓmūme ve şīn-i mu‘ceme ve fā’-i müşeddede vū meftūḥa ba’dehu ḥā’-i mūhmele ile. Ve fā yerine kāf ile rivāyet olunur. Ve *şefāḥ*dan müştak ve *şefāḥ* fā’-ıla ve *şekāḥ* kāf-ıla Süryānice ḥamd ma’nasınadır. Ve Ka’bū’l-Ḥībr raḍiyya’llāhu ‘anh “Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretinün adı ehl-i cennet ḳatında ‘Abdü’l-Kerīm, ehlü’n-nār ḳatında ‘Abdü’l-Cebbār, ehl-i ‘arş ḳatında ‘Abdü’l-Ḥamīd ve melā’ike ḳatında ‘Abdü’l-Mecīd, enbiyā ‘aleyhi’s-selām (‘aleyhi’s-selām: -A) ḳatında ‘Abdü’l-Vehhāb ve şeyṭān ḳatında ‘Abdü’l-Ḳaḥḥār ve cin ḳatında ‘Abdü’r-Raḥīm ve ṭaḡlarda ‘Abdü’l-Hālik ve berrde ‘Abdü’l-Ḳādir ve deryāda ‘Abdü’l-Mūheymin ve balıḳlar ḳatında ‘Abdü’l-Ḳuddūs ve hevām yanında ‘Abdü’l-Ḡıyās ve vuḥūş yanında ‘Abdü’r-Rezzāk ve Tevrāt’da Mūzmūz ve İncil’de Ṭāḇṭāḇ ve şuḥufda ‘Āḳīb ve Zebūr’da Fārūk ve Allāhu te‘ālā ḳatında Ṭāḥā ve Yāsīn ve ‘abd ve Muḥammed’dür.” didi. Şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem. *Kitābu’l-Ḥamīs*’de Mevlānā Ḥüsām böyle dimişdür.

Ahmed'de elif mübālağa içündür ve lafz-ı mezbûr için iki vecih vardır. Biri mübālağatu'l-fā' il için olmağdur. Ya' nî cümle enbiyā Hâk te' ālāya mübālağa ile hamd idicilerdür. Ve lākin Muḥammed 'aleyhi's-selām hamdda cümleden ekşer ve ziyādedür. Ve biri mübālağatu'l-mef'ûl için olmağdur. Ya' nî enbiyānuñ cümlesi maḥmūdlardur. Zîrā anlarda ḥiṣāl-i hamīde ve aḥlāk-ı pesendīde vardır. Ve Lākin Muḥammed u Muṣṭafā 'aleyhi ṣalavātu'llāhi'l-a' lā ḥiṣāl-i hamīde ve aḥlāk-ı maḥmūde ve ṣemā'il-i 'adīde ve ḥaṣā'il-i pesendīdede cümleden ekşer ve cem' -i feẓā'il ü meḥāsinde cümleden evferdür. Ve *Fārakliṭ* fā'dan soñra elif ve rā'-i mühmele ve kāf ve lām-ı meksûre ve yā'-i ḥuṭṭi ve ṭā'-i mühmele ile İncil'de ḥazret-i Muḥammed'üñ -'aleyhi's-ṣalātu ve's-selām- adıdır. Ve ma' nāsı Rūḥu'l-Kuds dimekdür. Ve Ahmed daḥı İncil'de adıdır. Nitekim Kelām-ı Qadīm ve Furḳān-ı Kerīm'de “وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ” (B 20a) vāqi' dūr. Ve ⁵⁰³ ḥazret-i Resūl 'aleyhi's-ṣalātu ve's-selām (A 31a) “الْيَوْمَ الْقِيَامَ اسْمِي فِي الْقُرْآنِ مُحَمَّدٌ وَفِي الْإِنْجِيلِ” ⁵⁰⁴ didügi İbn 'Abbās raḍiya'llāhu 'anhumādan rivāyet olunur. Ve *hurka* kesr-i hā'-i mu'ceme ile edük ve ḡayrınıñ deligidür ki ma'lūmdur. Ve cem' i 'ineb vezni üzre ḥırağdur.

Nazm:

Hem Uḥād-ile Uḥīd Tevrāt'da

Hem Aḥūmāḥ şuḥufda muḥḥ ilik

Şerḥ:

Uḥād zamm-ı elif ve ḥurūf-ı mühmele ile Tevrāt'da yazılı olan ḥazret-i Muḥammed'üñ adıdır. Zamm-ı elif ve ḥarefān-ı mühmeletān ile olan *Uḥīd* gibi. Nitekim İbn 'Abbās raḍiya'llāhu 'anh rivāyet eyledügi ḥadişde muşarrağdur. Ve *Aḥūmāḥ* iki hā'-i mu'ceme ile ḥazret-i Fahr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemüñ adıdır ki Şiṣ 'aleyhi's-selām ḥazreti üzerine nāzil olan şuḥufda yazılmış idi. Ve bunuñ ma' nāsı *eş-şahīḥu'l-İslām*'dur. Ya' nî İslām'ı şahīḥ olan kimse. Ve *muḥḥ* zamm-ı mīm ve teşdīd-i hā'-i mu'ceme ile ilikdür, kemük de olur.

⁵⁰³“...ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak)...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Saf 61/6.

⁵⁰⁴“Kıyamete kadar benim ismim Kur'ân'da Muhammed, İncil'de Ahmed ve Tevrat'ta Uhīd'dir. Çünkü bu ismimim sebebi ümmetimi cehennemden uzaklaştırmamdır.” Hadis şu şekilde geçmektedir: “اسمي في القرآن محمد وفي الإنجيل أحمد وفي التوراة أحمد وإنما سميت أحمد لأنني أحمد عن أمتي جهنم فأحبوا العرب بكل قلوبكم” Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân Müttakî Hindî, *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 1/204.

Nazm:

Dağı iklîl oldu nâmı Aḥmed'ün
Bil Zebûr içre vü 'urve kulb ilik

Şerḥ:

İklîl kesr-i elif ve sükûn-ı kâf ve kesr-i lām-ıla Zebûr'da yazılmış olan ḥazret-i Resûl'ün -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- adıdır. *Uḥād* ve *Uḥîd* (A 31b) Tevrât'da ve *Fāraḳlîf* İncîl'de ve *Aḥûmāḥ* şuhufda ve *İklîl* Zebûr'da Ḥazret-i Resûl'ün -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- adı olduğunu Mevlânâ Muḥyi'd-dîn el-Kāfiyeci *Tefsîr-i Keşşâf dibācesi ḥāşîyesinde* yazmıştır. Ve *Maḳāmātu't-Tā'irîn*-nâm kitâb-ı hümâmda *Fāraḳlîf* de fâ yerinde altında üç noktalı bā ile okunduğu muşarraḥdur. Ve 'urve zamm-ı 'ayn-ı mühmele ve sükûn-ı rā ile bunda bardak ve çoğa kulpıdır ki aña yapışurlar ve ilikdür ki düğmenün kız karındaşıdır uḥtu'z-zirre ma'nāsına. (B 20b) Ve bunda 'ayn-ı mühmelenün kesri cā'izdür.

Nazm:

Şāhid u Ümmî Daḥûk u hem Kuşem
(Oldı adı düğme zirr kevve delik)

Şerḥ:

Şāhid kesr-i hā ileldür. Ve *Ümmî* zamm-ı hemze ve teşdîd-i mîmledür. Ve *Daḥûk* feth-i dād-ı mu'ceme ile fa'ül ve şadûk vezni üzredür. Ve *Kuşem* zamm-ı kâf ve feth-i şā'-i müşelleşe ile şurad vezni üzre el-keşîru'l-'atâ ma'nāsına. Ya'nî bahşîşi çok er. İşbu dört isim ḥazret-i Resûl'ün -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- adlarından. Vech-i tesmiye ḥazret-i Resûlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem tebliğ-i risālete ümmeti üzerine şāhid olduğün ism-i şerîfi *Şāhid* dır. Ve *Ümmî* ümmetü'l-'Araba mensûbdur. 'Arab yazı yazmazdı ve okumazdı. Kitābet ve kıra'at bilmeyen her kimseye isti'āre olup ümmî didiler. Ḥazret-i Resûlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem (A 32a) ümmet-i 'Arab ve cemā'at-i 'Arab'dan olduğün aña *Ümmî* dinilmişdür veyāḥuz *ümmî ümme* mensûb ola. *Ümm* anaya dirler, cāhil olana *ümmî* dirler. Zirā anadan toğduğu gibi, okuma ve yazma tahşîl eylememişdür. Ammā Ḥazret'e *Ümmî* dinilmek şıfat-ı medḥdür ki nübüvvetine delālet ider. Zirā 'ulûm-ı cemme ve ḥikem-i vāfire ve ḳurûn-ı ḥāliye aḥbārını getürmişdür. Ta'allümsiz ve kitābdan istifādesiz evvelün ve āḥirün 'ilmini cem' eylemişdür. Ve

ba‘zılar *ümmi* ümmü’l-kurāya mensüb, dir. *Ümmü’l-kurā* Mekke-i Mükerreme adıdır şerrefeha’llāhu te‘ālā. Hāzret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Mekke’den olduğūçün aña *Ümmi* dinilmiştir, dirler. Ve *Daḥūk* ziyāde gülen kimsedir. Hāzret be-ğāyet güler yüzlü olduğūçün *Daḥūk* adıdır. Ve ‘aṭāyā vü hedāyāsı be-ğāyet çok olduğūçün zufer vezni üzre *Kuşem* adı olmuştur. Ve *zür* (B 21a) kesr-i zā-yı mu‘ceme ve teşdīd-i rā’-i mühmele ile düğmedür ki gönlek ve kaftān ve ğayrıda olur. Cem‘i *ezrār* gelür feth-i elif ve sükūn-ı rā ile sırr cem‘i esrār geldüğü gibi. Ve *zurūr* gelür zamm-ı zā ba‘dehu zamm-ı rā ile. Nitekim ḥibr cem‘i aḥbār ve ḥubūr gelür. Eyle olsa Muḥaşşī-i *Muṭavvel* Mevlānā Ḥasan Çelebi

لَا تَعْجَبُوا مِنْ بِلَاغَاتِهِ

قَدْ زُرَّ أَزْرَارُهُ عَلَى الْقَمَرِ⁵⁰⁵

beyti ḥāşiyesinde *أَزْرَار* [*ezrār*] cem‘-i *zerr*dür feth-ile şevb ve eşvāb gibi veyā *zur* cem‘ idür kur’ ve akrā’ gibi, didüğü (A 32b) ğalaṭ-ı şariḥ ve ḥaṭā’-i kabīhdür. Zīrā *zır*de zā’nuñ fethi veyā zammı cā’iz olmaduğı tettebbu‘-ı luġāt idene ḥafī degüldür. Ve feth ve zamm cā’iz olduğunı bilmekde ḥaṭā’-i fāḥiş ile ḥaṭāsı zāhir⁵⁰⁶ olduğundan mā-‘adā kesr-ile olduğuna imā eylemek muḥaşşī-i mezbūra lāyık u sezā ve ḥaḳīḳ u revā degüldi. Lākin tettebbu‘-ı kütüb-i⁵⁰⁷ luġā ile ‘adem-i taḳayyüd ve her taḥrīr ü taḳrīrde miftāḥu’l-‘ulūm olan ‘ilm-i lūgate ta‘ahhüd üzre olmayan kimse taḥrīr ü taḳrīr ve edā vü taṣṭīr ve imlā vü inşāda *bī-merā aḥyānen* belki ekseriyā ḥaṭā’-i fāḥiş gūyā olup kendüye *feḳad ḥabaṭa ḥabṭa* ‘aṣvā’ didürmek in-şā’allāhu’l-ekber muḥaḳḳaḳ u muḳarrerdür. Ve *kevve* feth-i kāf-ıla ve zammı cā’izdür ve hā ile hā’sız daḥı cā’izdür, dīvārda olan delikdür el-ḥiraḳu fī’l-ḥā’iṭ ma‘nāsına. Ba‘zılar tezkīr ile kebīr ve te’nīs ile şaġīr murāddur, dirler. Muḥaşşalu’l-kelām cümle luġatı şukbu’l-beyt ma‘nāsınadır.

Nazm:

Müfte‘ ilün müfte‘ ilün fā‘ ilün⁵⁰⁸

Oldı fülāz ü zeker bilgil çelik

Şerḥ:

⁵⁰⁵“Astarın yıpranmasına şaşırmayın, onun düğmeleri ayın üzerine iliklendi.”

⁵⁰⁶zāhir: -B

⁵⁰⁷kütüb: -B

⁵⁰⁸Kıt‘a fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün vezniyle yazılmıştır.

Fülâz zamm-ı fâ ve zâl-i mu‘ ceme ile demür erkegidür ez-zekeru mine’l-hadîd ma‘ nâsına ki⁵⁰⁹ Türkîde aña çelik dirler feth-i cîm-i Fârsiyle. Ve *zeker* feth-i zâl-i mu‘ ceme ve feth-i kâf ile bunda yine demürün erkegi ve eyüsi ve pek kurısıdur ki aña yine çelik dirler emîr vezni üzre olan *zekîr* gibi. Va’llâhu te‘ âlâ a‘ lem bi’ş-şavâb. (A 33a)

Nazm:

el-Kıı‘ atü fi’l-Bahri’l-Hezeci’l-Müseddesi’l-Makşûr:

Hezec feth-i hâ ve feth-i zâ-yı mu‘ ceme ile eġâniden bir dürlüdür ki anda terennüm (B 21b) ve şarab u şevk vardır. Altı def‘a mefâ‘ ilün vâkı‘ nazma *hezec* dinilmek ‘Arab ekşeriyâ bunuñla tegannî eyledükleri içündür. Ve *müseddes* feth-i dâl ile ism-i mef‘ üldür. Şol şî‘re dirler ki her mısrâ‘ ında üçer rükni ola ve bir beyitte altı rükn ola. Nitekim bu kıı‘ada vâkı‘ ebyâtuñ cümlesi eyledür. Ve *makşûr* kaçrdandır kaçr lügatde eksiltmekdür, ıstılâh-ı ‘arûzda hâzfu sâkini’s-sebebi şümme iskânu müteharrikihidür. Kezâ fi-‘*Arûz-ı Vahîd-i Tebrîzî*. Ya‘nî sebebün sâkinini hâzıf idüp müteharrik olanı şonra sâkin kılmağdur. İşbu *hezecde* aşıl her mısrâ‘ ında üçer mefâ‘ ilün olmağ idi, lâkin ‘arûz ve darab *makşûr*dur. ‘Arûz, mısrâ‘ -ı evvel âhîrinde vâkı‘ mefâ‘ ilündür. Ve darab, mısrâ‘ -ı şânî âhîrinde vâkı‘ mefâ‘ ilündür. Mefâ‘ ilünden nûn hâzıf olınup lâm-ı müteharrik sâkin olınca makşûr olur. Her beyitte altı mefâ‘ ilün vâkı‘ olıcağ evvelkiye şadr, ikinciye haşv, üçünciye ‘arûz, dördünciye ibtidâ, beşinciye yine haşv, altıncıya darab dirler. Kezâ fi-*Şerhi’s-Sükkeri’s-Şâfi’* alâ-mü’ellifihi rahmetu’llâhi’l-Kâfi.

Nazm:

Şah üskut evki hâlkak şuş darab bal

Cenâ mâziyy ü maħleb gibi huz al

Şerh:

(A 33b) *Evki hâlkak* vezni için sükûn-ı kâf-ile şuş ve söyleme ma‘ nâsınadır. Kesr-i vâv-ıla vikâ’ kisâ’ vezni üzre kırba ve tulum ağzına bağladuğları nesnedür, ke-ennehu *agzuñı bağla* diyecek yerde ve *avurduñ ki tulum ve kırbaya beñzer anı bağla* diyecek yerde *bogazuñı bağla* dirler. Ve sükût eyle ma‘ nâsını murâd iderler. Ve *darab* feth-i dâd-ı mu‘ ceme ve râ’-ı mühmele ile ve sükûnı lügatdür, baldur. *Ķāmūs*’da muṭlağ bal dimişdür.

⁵⁰⁹ki: -B

Feth-i cīm-ile **cenā** gibi ki cem‘i *ecnā*dur ve kesr-i zāl-i mu‘ceme ve teşdīd-i yā‘-i ḥuṭṭī-ile olan **māziyy** ve ḥā‘-i mūhmele ve bā‘-i muvahhade ile maḳ‘ad vezni üzre olan⁵¹⁰ **maḥleb** gibi ki feth-i mīm iledür, dördü de baldur ‘asel ma‘nāsına. Kezā fi‘l-*Ḳāmūs* ‘alā-mū‘ellifihi raḥmetu‘llāhi‘l-Ḳuddūs. (B 22a)

Nazm:

Uzat boynuñ dimekdür māzi re‘sek
Bi-ma‘nā müdde ‘unḳak sözler aḳvāl

Şerḥ:

*Māzi re‘sek*⁵¹¹ kâtil maḳtûle zā-yı mu‘ceme ile *māzi re‘sek* didükde murādı *boynuñ uzat* dimekdür. Ve gāhī *māzi* diyüp sükût ider yine murād *boynuñ uzat ve çek* demek olur. *Ḳāmūs*’da *māzi*, *müdde* ‘unḳak ma‘nāsınadır diyü taṣrīḥ eylemişdür. Ve *müdde* dāl-ı ḥarekât-ı şelāşenüñ her biri ile *çek ve uzat* ma‘nāsınadır. Feth cā‘iz olmak feth eḥaff-ı ḥarekât olduğıçün ve zamm-ı ‘ayne‘l-fi‘le teba‘iyyet içündür. (A 34a) Ve kesr-i sākini taḥrīkde aşıl olduğıçündür. *Maḳşūd* ve şürūḥı *Diñḳozī* ve *Mazbūṭ* ve *Maṭlūb* ve ‘*İzzī* ve şerḥi *Sa‘dū‘d-dīn* ve *Merāḥ* ve şürūḥı *Felāḥ* ve *Ḥasan Paşa* ve ‘*Abdu‘r-Raḥīm*’de böyle dir. Ve ‘*unḳak*’bunda zamm-ı ‘ayn ve feth-i ḳāf ve vezn için sükūn-ı kāf ile boyundur ve emrūñ mef‘ūlidür. Ve *aḳvāl* feth-i elif-ile cem‘dür, müfredi *ḳavd*ür ki sözdür ve bunuñ cem‘i *eḳāvil* gelür beyt cem‘i ebyāt ve ebyāt cem‘i ebāyīt geldüğü gibi.

Nazm:

Secencel za‘ferān u āyinedür
Yine māviyye gözgü işler ef‘āl

Şerḥ:

Secencel feth-i sīn-i mūhmele ve cīmeyn-i meftūḥateyn arasında nūn-ı sākine ile gāzanfer vezni üzre bu manzūmede iki ma‘nāya zıkr olınmışdur. Biri za‘ferāndur ve biri āyinedür ki Türkīde aña gözgü dirler. Ādem içine bakup kendü şüretin görür. Kesr-i mīm ve sükūn-ı rā‘-i mūhmele ve medd-i elif ve hā ile olan mir‘āt gibi. *Tercemān* şāḥibi bu lafzı terceme iderken *Şiḥāḥ*’da *es-secencelu el-mir‘ātu* didüğünü aňlamayup kesr-i mīm ile olan mir‘āt

⁵¹⁰ olan: -B

⁵¹¹ *Māzi re‘sek*. -A

‘ibāretini feth-i mīm ile mer’āt zann idüp secencel ‘avratdur mer’āt gibi didügi ğalaṭ-ı şarīḥ⁵¹² ve vehm-i kabīḥdür. (A 34b)

Mısrā‘:

تَرَانِيهَا مَصْفُورَةٌ كَأَسَجْنَلٍ⁵¹³

Bu kıvıl İmri’ü’l-Kays-nām⁵¹⁴ şā’irüñdür. (B 22b) Ve bir rivāyetde [bi’s-secencel] vāki’dür. Kāf yerinde bā ile kāf ile olduĝda *secencel*den murād āyinedür ve bā ile olduĝda murād za’ferāndur. Ve *terā’ib* cem’-i *terīb*edür ve *teribe* fa’ile vezni üzre

⁵¹²şarīḥ: şarīḥdür B

⁵¹³Ve bu mısrā‘-ı evveli مُفَافَةٌ بَيَضًا غَيْرُ مُفَافَةٍ [mühəfhəfe] kırmı anık beli ve bögrü ince olan ‘avratdur ve بَيَضًا [beyzā’] aq ‘avratdur ve مُفَافَةٌ [mufāḍat] zamm-ı mīm ve feth-i ḍād-ı mu’ceme ile kırmı büyük ve eti çok ‘avratdur.

⁵¹⁴İmri’ü’l-Kays adı zamm-ı ḥā’-i mühmele ve sükün-ı nūn ve dāl-ı mühmele ve cīm-ile künfud vezni üzre Hünduc’dur ki nesebi Hünduc bin ‘Amr bin el-Ḥāriş’dür. Hünduc lügatde şol kıvımdür ki elvān ve dürlü dürlü renkler bitüre. Vālidesi Fāṭıma’dur ve ba’zılar Temlik bint Rebī’a bin el-Ḥāriş bin Rehīm, dir. Ve İmri’ü’l-Kays künyeti Ebü Vehb ve Ebu’l-Ḥareş’dür ve zü’l-kurūḥ laqabıdır bir beyitte

وَبَدَّلْتُ قَرَحًا دَامِيًا بَعْدَ صَحْحَةٍ

لَعَلَّ مَنَايِنَا تَحُولُنْ أَبْرُسًا

(Vefatlarımız ızdıraplara dönüşür umuduyla sağlığını kanlı bir yarayla değıştirdim.)

didügiçün. Ve bir laqabı dağı zāyiddür bir beyitte

اذود القوافي عني نيدا

(Kâfiyelerimin çokluğundan kendimi koruyorum.)

didügiçün. Ve İmri’ü’l-Kays’a el-melikü’ḍ-ḍalil dirler ya’ nī yitik pādişāh. Babasınıñ kının almağıçün gāh Yemen ve gāh Rūm’a gittügiçün aña melik-i ḍillil dimişlerdür. Ve İmri’ü’l-Kays ma’nāsı raculu’s-şidde dimekdür, imri’er ve kays şiddetdür. Ve ba’zılar kays bir büt adıdır, dirler. Ve kays büt adı olduğıçün Aşma’i “Yā İmri’e’l-Kays fe-enzele” dimegi kerih görürdi veya İmri’u’llāh rivāyet iderdi. Ḥazret-i Resūl’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden “اشعر الشعراء وقادهم الى النار” (“Şairlerin en şairi cehennemin yakıtıdır”) Hadis şu şekilde geçmektedir: امرؤ القيس صاحب لواء الشعراء الى النار Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaut (Beyrut: Müessesetü’r-Risāle, 2001), 12/27.) rivāyet olınan ḥadiş-i şerif İmri’ü’l-Kays ḥaqqındadır. Ve ḥadişde şu’aradan murād Cāhiliyyet ve müşrikün şu’arasıdır. Ve İmri’ü’l-Kays’ı babası kendü yanından tārde eylemiş ve kıvırmış idi. ‘Arab ṭā’ifesinüñ kabileleri arasında gezerdi. Ve Zū’bān ve luşus ve ḥırsızları ile mu’āşeret ve mütāba’āt iderdi ve anlarla yağmā vü gāret iderdi. Zū’bān ḥırsızlar ma’nāsınadır. ‘Arab, ḥırsızları zūbān ve kırdlara teşbih iderler. Ve babası Benū Esed kabilesi begi ve pādişāhi idi. Babasını kıtl eylediler. Şürb-i ḥamr iderken babasınıñ kıtl olunduğı haberi geldi ve işidüp “Ḍayya’tenī sağıran ve ḥammeltenī şıklen eş-se’ru kebīran. El-yevmu ḥamrun ve ḡadā emrun.” (“Küçüklüğümde beni kaybettin ve bana ağır bir intikam yükü yükledin. Bugün eğlenme yarın da intikam günüdür.”) didi ve bu sözi ḍarb-ı meşel oldu. Ve bir rivāyetde “El-yevmu kıḥāfun ve ḡadā niḳāfun” didi. Kıḥāf kâf-ile şiddet-i şürb ve niḳāf kesr-i nūn ve kâf-ıla başlar kesmekdür. Ve andan soñra vāfir ‘asker cem’ idüp Benū Esed üzre gitti. Ḥaber alup Benū Esed kabilesi Benū Kenāne kabilesine şıgınmışlar idi. İmri’ü’l-Kays Benū Kenāne’ye ziyāde kılıç urup çok kimseler kıtl eyledi. Ba’dehu Benū Esed Benū Kenāne yanında gittüklerin ḥaber alup anlardan el çekdi ve yanında olan yoldaşları Benū Kenāne’ye zūlm olduğın bilip kendüden ayrıldılar. Ve İmri’ü’l-Kays Yemen tarafında Ḥimyer beglerinden Kırmel-nām begden ‘asker istedi (istedi: -B). Ol beg ‘avḳ u te’ḥir eyledi. Andan kıyser-i Rūm’a gelüp ‘asker ve yardım istedi. Kıyser virmege va’de eyledi. Meger kıyserün bir güzel kıızı var-ırmış. Ve İmri’ü’l-Kays be-ğāyet güzel olmağın birbirine ‘āşık olup vuşlat vāki’ olmuş. Kıyser ‘asker kıoşup İmri’ü’l-Kays gittükden soñra Tırmāḥ-nām ḡammāz kıysere kıız ve İmri’ü’l-Kays arasında olan aḥvāli bildürmegin kıyser ağılu bir ḥulle gönderüp İmri’ü’l-Kays ḥammāma girüp çıkduĝda ol ḥulle-i semūmeyi geyer ve bedeni kıabarup yaralı olur. Anḳara ya’nī Engüri’ye varduĝda ağırlanur ‘askeri tağılır. Ve anda ‘Asīb adlı bir tağ yanında bir kıızıñ kabri var idi, anda fevt olup Anḳara’da defin olınmışdır. Tafşili *Takribü’l-Ma’āhid* dedür.

gögüs kemükleridür ‘izāmu’ş-şadr ma‘nāsına. Ma‘nā-yı mışrā‘-ı evvel, hatun ve ‘avratuñ gögsi kemükleri āyine gibi cilālanmış ve mücellā ve yalabıymışdur veya za‘ferān ile cilālanmışdur, demek olur. Ve bu lafız Rūmīdür. Aşılarda ‘Arabī degüldür Rūm’dan alup ‘Arab tekellüm eylemişdür. Ve **za‘ferān** feth-i zā-yı mu‘ceme vü fā ve arasında ‘ayn-ı sākine iledür. Ve **za‘ferān** bir evde olsa sāmmu ebraş ol eve dāhıl olmaz diyü **Ḳāmūs**’da yazılmışdur. Ve **āyine** medd-i elif ve kesr-i yā ile bunda ve iki yā ile āyine lügatdür. Nitekim Mevlānā Ḥāfız-ı Şirāzī ḳuddise sırruhu bu beyitte iki yā-ıla getürmüşdür:

آيينه سكندر جام ميست بنگر
تا بر تو عرضه دارد احوال ملك دارا⁵¹⁵

Ve āyine Fārsī lafızdur lākin Türkīde isti‘ māli şāyi‘dür. Türkīce āyineye gözgü dirler. Ve **māviyye** vāv-ı meksüreden soñra yā‘-i müşeddede ile yine āyinedür ke-enne māya mensübdür. Şuya müşābih olduğıçün (A 35a) aña **māviyye** dinilmişdür. Cem‘i (İbnü’l-A‘rābī kavli üzre) **māviyy** gelür āyinelere ma‘nāsına (ve **māvin** gelmek nādirdür ve bunuñ ḥükmi **mevā’indür**. Ve **māviyy** gāhī **māviyye** de lügat olur, cem‘ olmaz.) Ve **māviyye** bir ‘avrat adıdır ve billür taşına dirler. Ve **ef‘āl** feth-ile cem‘dür, müfredi kesr ü sükün-ıla **fī’ldür** ki işdür.

Nazm:

Diyāşe vü mūmāzāt u mizā ne
Gidilikdür şebeş şad pāye söz ḳāl

Şerḥ:

Diyāşe kesr-i dāl-ı mühmele ve yā‘-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve šā‘-i müşelleşe ile ne‘ūzu bi’llāhi te‘ālā minhu gidilik didükleri ḡayretsizlikdür. Ve ḡayretsiz olan kimseye deyyüş dirler. Ve **mizā**‘medd-ile yine gidilikdür (B 23a) müfā‘ale vezni üzre olan **mūmāzāt** gibi. Ve ḥadīşde “الْغَيْرَةُ مِنَ الْإِيمَانِ وَالْمَدَاءُ مِنَ النِّفَاقِ” vāḳi‘dür. Ya‘nī ḡayret ve ḥamiyyet imāndandır ve gidilik nifāk u mūnafıklıkdandır ve hemze yerine lām ile “” ḥadīşdür.⁵¹⁶ المذال من النفاق⁵¹⁷ **[mizāl]**⁵¹⁷ kesr-i mīm ile **mizā**‘ma‘nāsınadır zīrā ehline ḳavvād olana minber vezni üzre mimzel dinilür ve ba‘zılar **mizā**‘erkek kimse erleri⁵¹⁸ ḥāşā mine’s-sāmi‘in ehli

⁵¹⁵“İskender’in aynası şarap kadehidir. Bir bak da sana Dārā mülkünün durumunu göstereyim.”

⁵¹⁶ -B : من النفاق

⁵¹⁷ mizāl: -B

⁵¹⁸ kimse erleri: kimseleri B

üzerine idhāl idüp tenhā alıkoṃaḳdur ki biri biriyle mümāzāt eyleyeler. Bu lafız feth-i mīm ve sükūn-ı zāl-i mu‘ceme ile⁵¹⁹ olan *mezy* dendür ki mümāzaḥa ve taḳbīl ve oynaşmak ve öpmek (A 35b) vaḳtinde zekerden ḥurūc iden ince ve aḳça şudur ve *mezy* de olan zāl-i mu‘cemedür ve feth-i mīm ve sükūn-ı zāl ile *mezy* ve ğaniyy vezni üzre *meziyy* lügatdür. Nitekim vedyde feth-i vāv ve sükūn-ı dāl-ı mühmele ve ğaniyy vezni üzre vedyyy lügatdür. Ve vedy bevlden şoñra ḥurūc iden aḳça şudur ve meniyy, ğaniyy vezni üzre şol ğalīz şudur ki andan veled ḥāşıl olur. Ve bunda ilā vezni üzre minā ve ramiyye vezni üzre meniyye lügatdür ve cem‘i ḳufl vezni üzre munyudur. Ve ğayretsiz olan kimseye deyyüş dinilmege sebeb ne‘ ūzu bi’llāhi te‘ālā şıfat-ı mezbūre ile muttaşif olan kimse ḥor ve zelīl olduğıçündür. Zīrā deyyüşda ma‘nā-yı zillet vardur. Deyyeşe dirler zellele ma‘nāsına ve ṭarīḳun müdeyyeşun dirler müzellel ma‘nāsına. Ve *şebes* feth-i şīn-i mu‘ceme ve bā‘-i muvaḥḥade ve meftūḥa ve sā‘-i müselleşe ile çıyan didükleri cānvercikdür ki ayakları çokdur Fārsice aña şad-pāye dirler, ke-enne yüz ayaklu dimek olur keşretten kināyetdür. Nitekim *manzūme-i Şāhidī* de vāḳi‘ dūr.

Mısrā‘:

‘Aḳreble çıyan adı kejdümdür şad-pāye

Ve *kejdüm* feth-i kāf-ı ‘Arabī ve sükūn-ı zā‘-i Fārsiyye ile ‘aḳrebdür, ḳuyruğı egri olduğıçün aña *kejdüm* dinilmişdür. Zīrā *kej* feth-i kāf ve zā‘-i mu‘ceme vü Fārsiyye ile (A 36a) egri ve *düm* zamm-ı dāl-ı mühmele ile (B 23b) ḳuyruḳdur. Ve çıyana şad-pāye dinilmek ayakları çok olduğıçündür. (Ve *Żiyā ‘u’l-Ḥulūm-nām* lügatde çıyana şebes tesmiye olunmak üzerine⁵²⁰ de‘b ve seyr eyledüğü nesne üzerine teşebbüş ve ta‘alluḳ itdüğıçündür, dimişdür. Ya‘nī ayaklarıyla yer ve ğayrı nesne üzre yapışduğıçün çıyana *şebes* dinilmişdür.) Ve *ḳāl* sözdür *ḳav*/ gibi. Veyāḥuḫ *ḳav*/ḥayırda olan söz ve *ḳāl* u *ḳīl*⁵²¹ şerde olan sözdür. Veyāḥuḫ *ḳav*/maşdar ve *ḳāl* u *ḳīl* ism-i maşdar olalar. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*.

Nazm:

Di gūra ḥamsetü’l-eşbār ḳardaş
Şaḳīḳ oldı vü mühlet virmek imhāl

⁵¹⁹ile: -B

⁵²⁰olunmak üzerine: -B

⁵²¹ḳāl u ḳīl: ḳīl B

Şerh:

Ḥamsetü'l-eşbār kabir ve maḳberedür ki Fārsice aña zamm-ı kâf-ı 'Acemiyye ile gür ve Türkice sinle dirler. Ve lafz-ı gür⁵²² bu ma'nāya Türkide şāyi' olmağın sinle yerine getirilmişdür. Ve kabre *ḥamsetü'l-eşbār* didükleri Ferezdağ-nām şā' irüñ işbu beytinde zāhirdür.

Beyt:

مَا زَالَ مُذْعَنْدَتْ يَدَاهُ إِزَارَهُ
فَسَمَا وَ أَدْرَكَ خَمْسَةَ الْأَشْبَارِ

beyt-i mezbûrda عَقْدَتْ [*akd*] bağlamakdur şedd ma'nāsına ve يَدَاهُ [*yedāhu*] da olan zamîr memdûhı Yezîd bin el-Muhelleb-nām kimseye râci' dūr ve يَدَا [*yedā*] teşniyedür, müfredi يَد [*yed*] dūr ki eldür ve إِزَارَهُ [*izārehu*] manşûbdur عَقْدَتْ [*akadet*] mef'ûli olmak üzere fā' ili يَدَا [*yedā*] dur. Anuñçün elif-iledür. Ve سَمَا [*semā*] irtefa'a ma'nāsınadır. Ve خَمْسَةَ [*ḥamse*] beşdür ve أَشْبَارِ [*eşbār*] feth ile cem' dūr. Müfredi kesr-i şîn ile şıbdür ki qarışa dirler ki ibhām ve ħinşir ve baş barmağ ile kiçi barmağ arasıdır. İmdi *ḥamsetü'l-eşbār*⁵²³ (A 36b) beş qarış ma'nāsınadır ki murādı kabirdür. Ya' nî, şā' irüñ memdûhı olan İbnü'l-Muhelleb sinn-i temîze vâşıl olup izâr ve serâvîlini bağlayaldan kabre irişinceye dek ve vefât idinceye dek rif'at ve menâşib-ı 'âliye ve merâtib-i refi'a taleb iderdi, dimekdür. Ve şakîk feth-i şîn-i mu'ceme ve iki kâf ile emîr vezni üzere qardaşdur aḥ ma'nāsına. Qardaşa (B 24a) şakîk dinilmege sebep şakîk yarmağ ma'nāsına olan şakḳdandır. Ke-enne qardaş nesebini qardaşı nesebinden yarmışdur. Ve hâzâ şakîku hâzâ dirler kaçan bir şeyi iki yarım yarılrsa her yarım ol birine şakîk olur ke-ennahu iki qardaş birbirinden yarılmışdur. Ma'nâda ikisi de birdür. Ve imhâl bâb-ı if'âlden maşdardur ve mühlet virmek ma'nāsınadır ve mühlet zamm-ı mîm ve sükûn-ı hâ ile ism-i maşdardur. Ve maşdarı fethateyn ile mehedür ve hâ'nuñ sükûnı cā'izdür. Veyâ mühlet daḥı bu ikisi gibi maşdardur.

⁵²²gür: gûra A

⁵²³Ve *ḥamsetü'l-eşbār*dan murād ba' zılar kavli üzere ḥazret-i 'Alî bin Ebî Tâlib kerrema'llāhu vechehu zāhib olduğı nesne murâddur ki 'Alî radiya'llāhu 'anh buluğı beş qarış ile i' tibâr iderdi. Ve ba' zılar *ḥamsetü'l-eşbār*dan murād seyfdür, dirler ki kılıcuñ pek uzunı beş qarış olur. Ve ba' zılar ḥiṭâbet 'aşâsı ve degnegi murâddur, dirler ki ol degnek mülûk ve pâdişâhlara maḥşûşdur. *Ebyât-ı Mütevassıt* şârihi Mevlânâ Kemâl bin 'Alî bin İshâḳ ve Mevlânâ İmâm Süyûṭî *Ebyātu Muğni'l-Lebib şerhinde* böyle yazmışlardır. (Bu derkenar B'de yoktur.)

Nazm:

Di iğrindā' vü isrindā' kähra
Ki ya' nī gālib olmak yıllar ahvāl

Şerh:

İğrindā' kesr-i hemze ve sükün-ı gayn-ı mu' ceme ve kesr-i rā'-i mühmele ve sükün-ı nūn ve dāl-ı mühmele ve medd ile if' inlā' bābından maşdardur. Ve bu bābuñ bināsı lāzım içündür; lākin bu iki kelime ta' diye içündür. (A 37a) Nitekim İmām-ı A' zam ve Hümām-ı Ekrem Ebū Hānife Nu' mān bin Şābit rahmetu'llāhi 'aleyh *Maşşūd-nām* muhtaşar-ı mübarekde *ve kelimeteyni min-bābi if'anlā fe-ennehumā müte'addiyāni ve humā isrendāhu ve iğrandāhu*, demişdür. Ve *iğrandāhu* şığa-i māzī ile aña kahr eyledi ve galebe eyledi urmak ve sögmek ile dimekdür. Ve nazımda vāki' olan maşdar olmak üzredür. Ve *isrindā'* nūn'dan gayrı hurūf-ı mühmele ile i' tilā' ve iğrindā' ma' nāsınadur. Ve *ahvāl* cem' dür, müfredi feth ü sükün ile *havl*dur ve *havl*yıldur fethateyn ile olan sene gibi. Yıla *havl* dinilmek döndüğüçündür.

Nazm:

Ne 'aķķār em otı cem' i 'aķākīr
Di yaşdaşa lideh hem tirb ü nefis āl

Şerh:

'*Aķķār*' ayn-ı mühmeleden şoñra kâf ile kettān vezni üzre otlardan ve ot köklerinden anuñla em ve 'ilāc olınan otdur. Ve 'ilāc u devāya katılan ve konılan otlara iki kâf-ıla 'aşāfir vezni üzre 'aķākīrdirler. Ve *lideh* kesr-i lām ve feth-i dāl-ı mühmele vü muhaffefe ile (B 24b) hibe vezni üzre bunda yaşdaş ma' nāsınadur ki yaşda berāber olandur. Cem' i kesr-i lām ve dāl-ı muhaffefe ile *lidāt*dur. Ve *lideh*de olan hā vāv-ı maḥzūfeden ivażdur nitekim 'ide ve hibede olan hā vāv-ı maḥzūfeden ivażdur. Ve *tirb* (A 37b) (*Qāmūs şerh*inde⁵²⁴ yazıldığı üzere)⁵²⁵ kesr-i tā'-i müşennāt-ı fevķāniyye ve sükün-ı rā'-i mühmele ve bā'-i muvaḥḥade ile yaşdaş ma' nāsınadur. Şimdicek geçen *lideh* gibi Kelām-ı Qādīm ve Furķān-ı 'Azīm'de “وَكَوَاعِبُ أَثْرَابًا”⁵²⁶ vāki' dür. Āyet-i kerīmede *etrāb* cem' -i *tirb*dür.

⁵²⁴ *Qāmūsü'l-Muḥīṭ* (*Muḥīṭ*: -B) şāriḥi Mevlānā efḍalü'l-müte'aḥḥirīn ekmelü'l-'ulemā'i'l-mütebaḥḥirīn Mıṣru'l-maḥmiyye'de kâṭin ve maḥrūşa-i Mıṣır'da sākin 'Abdu'r-Ra'ūf el-Münāwī' dür.

⁵²⁵ yazıldığı üzere: -B

⁵²⁶ “kendileriyle bir yaşta, göğüsleri çıkmış genç kızlar” *Kur'ân-ı Kerīm*, Nebe 78/33.

Ve *āl* bunda nefis ma‘nāsınadır. Kelāmu’llāh’da “*ألْ مُوسَىٰ وَالْ هَارُونَ*”⁵²⁷ vākı‘dür ve nefis ile tefsir olınmıştır.

Nazm:

‘Amelles Mādir u ‘Urķūb u ‘Abbūd
Ṭuveys u Duķķa erler adı beñ hāl

Şerh:

‘*Amelles* hüruf-ı mühmele ve lām-ı müşeddede ve feteḥāt ile bir kimsenüñ adıdır ki anasına bārr idi. Ve arķasına bindürüp anasını ḥacc-ı şerīfe iledürdi. Anuñ için dillerde ḍarb-ı meşel olup nāmı yād olunur. Bir kimse ziyāde eylik eylese ḥaķķında *eberru mine’l-‘Amelles* dirler ya‘nī fülān kişi vālidesini arķasıyla ḥacca ileden ‘Amelles’den eyülikle ziyādedür. Ve *Mādir* hüruf-ı mühmele ile buḥl ile ma‘rūf ve nā-keslik ile mevşūf bir kimsenüñ laķabıdır ki adı Muḥāriķ’dür. Benū Hilāl bin ‘Āmir bin Şa‘şa‘a’dandır. Bir gün baḥīl-i mezbūr ve nā-kes-i mesfūr devesini ḥavzdan şuvarur. Ḥavz içinde azacuk şu ḳalur, ol azacuk şudan kimse içmeye diyü buḥl ve nā-kesliğinden kendü ḥavzı içinde (A 38a) oturup murdārlar ve ḥavzı anuñla medr ider. Bir kimse be-ġāyet baḥīl olsa anuñ ḥaķķında ḍarb-ı meşel olan *ebḥalu min-Mādir* ‘ibāretini söylerler. Ya‘nī fülān kişi Mādir’den daḥı baḥīldür, dimekdür. Ve ‘*Urķūb* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele vü mażmūme ve sūkūn-ı rā’-i mühmele ve zamm-ı ḳāf ve bā’-i muvaḥḥade ile ‘unḳūd vezni üzre ‘Amālīķ’den (B 25a) bir racül adıdır⁵²⁸ ki iḥlāf-ı va‘dde ḍarb-ı meşel olmuştur.⁵²⁹ Zīrā zamānında ekzeb-i nās ve aḥlef-i unās idi. Bir gün bir ḳarındaşı geldi ve ‘Urķūb’dan bir

⁵²⁷“...Mūsā ailesinin, Hārūn ailesinin...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/248.

⁵²⁸‘Urķūb ‘Amālīķ’den bir racül olmak Ebū ‘Ubeyde ḳavlidir. Ve ammā Celālü’d-dīn es-Süyūṭī Yehūd-i Ḥayber’den bir Yehūdî olduğunu *Cāmi’ü’l-Emşāl*-nām kitābdan naḳl eylemiştir. Ve *Cāmi’ü’l-Emşāl*, Ebū ‘Alī Aḥmed bin İsmā‘īl en-Naḥvî mü’ellefâtındandır. Ve bu iki rivāyet *Müzḥir*-nām lügatde yazılmıştır.

⁵²⁹Ve şā‘irüñ bu beytinde murādı ol buḥl ile ma‘rūf olan ‘Urķūb’dur. Ol beyit budur:

وَعَدْتُ فَكَانَ الْخَلْفُ مِنْكَ سَجِيَّةً
مَوَاعِيدَ غُرُوبٍ أَخَاهُ يَتْرِبُ

(Söz verdin ama sözünü tutmamak da senin huyun. ‘Urķub’un vaatleri Yetrib’li kardeşine.)

Ve bu beyitte ekşer-i ruvāt şā’-i müşelleşe ile okuyup Medīne-i Münevvere murād iderler. Ammā İbnü’l-Kelbî bunu inkār eyledi. Ve şā’-i müşelleşe ile degüldür, belki iki nokṭalı tā’-i ḳaraşet ile Yetrib’dür ve Yetrib Yemāme’ye yakın bir yerdür. Ve ‘Urķūb şol ‘Amālīķa’dandır ki Medīne-i Münevvere’ye nāzil olmamışlardır, didi. *Dürretü’l-Ġavvāş*’da Mevlānā Ḥarīrî böyle yazmıştır. Ve *Ḳāmūsü’l-Muḥīṭ* şerhinde Yetreb tā’-i müşennāt ve feth-i rā’-i mühmele ile yemne‘u vezni üzre Yemāme ḳurbında bir yerdür, dimişdür. Ve şāḥibü’l-*Ḳāmūs* bu beyitte murād olan Yetreb’dür tā’-i ḳaraşet ile şā’-i müşelleşe ile Yeşreb degüldür, didi. Ve bu beyit Eşca‘î-nām şā‘irüñdür.

nesne istedi ‘Urķūb “İzā ʔala‘ a nahli.” didi, ya‘ nī “Hurmā⁵³⁰ ağacı kaçan⁵³¹ çiçeklense ol vaķit gel, saña hurmā vireyüm.” didi. Karındaşı hurmā böyle olduķda gelüp va‘ desi üzre luṭf u iḥsānından recā eyledi. ‘Urķūb-ı kezūb “İzā ebleḥa.” didi, ya‘ nī “Hurmā koruk olduķda gel, vireyüm.” didi. Karındaşı hurmā koruk olduķda geldi ve andan mürüvvet ü iḥsān niyāz eyledi. ‘Urķūb-ı kezūb “İzā ezḥa.” didi. “Kaçan hurmāda ḥumret u şufret ve kıızıllık ve şarullık belürdükde ve alacalanduķda gel, vireyüm.” didi. Karındaşı hurmā busr u zehv ve alaca olduķda geldi ve hurmā niyāz eyledi. Luṭf u iḥsānı meslūb ‘Urķūb-ı ma‘ yūb u (A 38b) ekzeb “İzā erṭab.” didi, ya‘ nī “Hurmā kaçan yetişüp ruṭab olıcaķ gel.” didi. Karındaşı hurmā kemāl-ile yetişüp yaş hurmā olduķda gelüp ‘arż-ı niyāz eyledi. ‘Urķūb-ı nā-maḥbūb u nā-ḥūb “İza’tmera.” didi ya‘ nī “Hurmā temr olduķda gel vireyüm.” didi. ‘Urķūb, hurmā temr olduķda gice ile kesüp aldı ve götürdi ve karındaşına bir nesne ve bir zerre virmedi. Ve ‘Urķūb ḥulṭ-i va‘ de ve kızb-i tamām ile iṣṭihār-ı tām bulup ‘Arab *mevā’idu ‘Urķūb* ‘ibāretini ol kezūb u ma‘ yūb ḥaḳķında ḍarb-ı meşel kıldılar. Ve ‘*Abbūd* bā’-i muvaḥḥadeden ğayrı ḥurūf-ı mūḥmele ile tennūr vezni üzre ziyāde uyuyıcı bir erdür ki yedi ğün ve bir ḳavilde yedi yıl odun kesecek yerde uyumuşdur. Ḥadīṣ-i mu‘zalden “إِنَّ أَوَّلَ النَّاسِ دُخُولًا الْجَنَّةَ عَبْدٌ أَسْوَدُ يُقَالُ لَهُ عَبْدٌ” vāķi‘dür. Ya‘ nī; cennete girmekde ādem oğlanlarınuñ evveli ve cümleden evvel cennete giren ‘Abbūd’dur. Ve bu ‘Abbūd didükleri (B 25b) ḳara ḳuluñ ḥikāyeti böyledür ki Ḥaḳ sūbhānehu ve te‘ālā ‘azze ve celle ve ‘alā bir köy ḥaḳķına bir peyğamber gönderdi. Anlardan ḥiçbiri imān getürmedi illā işbu ‘Abbūd-nām ḳarakul imān getürdi. Ol köy ḥaḳķı bir ḳuķur ḳazdılar ve peyğamberi dutup ol ḳuķur içine ḳodılar ve ḳuķur ağzına bir ṭaş (A 39a) ḳodılar. Ol ḳara ḳul odunlīga giderdi odun kesüp götürüp şatardı ve bahāsiyla yiyecek ve içecek şatun alup ol ḳuķura gelürdi. Ḥaḳ te‘ālā aña mu‘in olurdu. Ol büyük ṭaşı ḳaldurup peyğambere yiyecek ve içecek virürdi. Bu ḥāl üzre iken bir ğün odun kesüp rāḥat olmaķ için oturdu ve şol yanı üzre yere yatdı. Tamām yedi yıl uyudu ve anda ḳaldı. Bir ğün uyķudan uyandı bir sā‘at uyudu ṭanneyledi ve ol vaķit bağladuğı bir ḳucaķ odunu alup köyine geldi. Odunu şatup ṭa‘ām ve şarāb aldı ve andan şoñra ol ḳuķura geldi, peyğamberi anda bulamadı. Zīrā ol ḳavim peyğamberi ḳuķurdan ḳıķarmışlardı. Ol peyğamber anlara “Ol ḳara ḳul nice oldu ve ne yerdedür?” diyü su’āl iderdi. Anlar “Bilmezüz, ḳandadır?” dirlerdi. Şoñra ‘Abbūd bu ḳadar zamān uyķuda olduğını bildiler ve *nevmu ‘Abbūd* diyü ḍarb-ı meşel eylediler.

⁵³⁰hurma: hurmām A

⁵³¹kaçan: -B

Bir kimse ziyāde uykucu olsa anuñ uykusına *nevmu* ‘*Abbūd*’ dirler. Ve *Tuveys* şığa-i taşğır ile bir muhannes kimsenüñ adıdur şe’āmet ve nā-mübārek olmağda ğarb-ı meşel olmışdur. Ve *eş’emu min-Tuveysin* ziyāde meş’üm u muhāref olan kimseye dirler. (A 39b) Ve bunuñ aḥvālī mufaşşal u meşrūḥ on beşinci kıt’ada zıkr olınmışdur. Ve *Dukka* dāl-ı mühmele ve kâf-ı müşeddede ile bir mecnūn u dīvāne kimsedür. Cününü ğarb-ı meşel olup bir kimse mecnūn olsa *Dukka’dan* (B 26a) *ziyāde mecnūndur* diyecek yerde *ecennu min-Dukkatın* dirler. Ve *hāl* hā’-i mu’ceme ve elif-ile gevdede olan beñdür ki rengi bedene muḥālīfdür şīn-i mu’ceme ile olan şāme gibi. Ve *hāke* olan elif yā’dan maḳlūbedür. Ve beñlü olan kimseye *aḥyel* ve *maḥīl* ve *maḥyūl* dirler aḥmed ve mebi’ ve mebyū’ vezni üzre. Ve beñlü ‘avrata *ḥaylā* dirler ḥamrā’ vezni üzre ki fetḥ ve sükūn ve medd-iledür.

Nazm:

Besūs u Suḥr u Ḥavmel daḥı Zerḳā’
Zenān adı durur ḳalbur ğırbāl

Şerḥ:

Besūs fetḥ-i bā’-i muvaḥḥade ve iki sīn-i mühmele ile bir ‘avrat adıdur ki anuñ sebebi ile kırk sene iki tā’ife arasında ceng ü cidāl ve ḥarb ü kıtāl vāḳi’ olmışdur. Hikāyeti budur ki Besūs-nām ‘avrat ki Cessās bin Murreti’ş-Şeybānī ḥālesidür. Mezbūrenüñ bir dişi devesi var-ıdı ki adı Serāb idi. Bir gün ol deve Küleyb-nām kimsenüñ ḳorusına girdi ve bir ḳuşuñ yumurdasını kırdı. Küleyb anı görüp deveye bir oḳ atup memesine urdı. (A 40a) Cessās anı görüp ḳalkup Küleyb üzerine sıçrayup öldürdi. Bunuñ sebebi ile Bekr ve Tiğleb ki Vā’il oğullarıdır, mā-beynlerinde ceng ü cidāl ve ḥarb ü kıtāl vāḳi’ oldı. Ve kırk seneye dek muhārebe ve muḳātele vāḳi’ olup cānibeynden niçe kimseler ḳatlı olındı. Ve ‘Arab *ḥarbu’l-Besūs* diyü ğarb-ı meşel eylediler. Cevherī *Şıḥāḥ*’ında böyle yazmışdur, fe-emma şāḥib-i *Ḳāmūs* ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Ḳuddūs, Besūs bir meş’üme vü nā-mübārek ‘avratdur ki anuñ erine üç ‘aded da’vāt-ı müstecābāt virilmiş idi, dimişdür. Ve işbu ‘avratuñ ve erinüñ aḥvālī on sekizinci kıt’ada beyān olınmışdur. Ve *Suḥr* ḥurūf-ı mühmele ile bir ‘avratdur ki andan luṭf u kerem ü iḥsān şādır olup iḥsānı üzre ‘iḳāb u luṭf u kerem muḳābelesinde (B 26b) ‘azāb olınmışdur. Ve *mā lī zenbun illā zenbu Suḥrin*⁵³²

⁵³²“Benim Suhr’un suçundan başka bir suçum yok.”

darb-ı meşelde nāmı mezkūr olmuştur. Bir kimseden luṭf u iḥsān u birr-i bī-pāyān şadır olup luṭf u iḥsānına göre ḥimāyet ü ḥizmetine ri‘āyet olunmasa belki ittifāk-ı erbāb-ı nifāk ile ḥaḳāret ve ihānet olinsa anuñ ḥaḳḳında ehl-i ‘aḳl u fikr *mā lehu zenbun illā zenbu Suhrin* dimeleri muḥaḳḳaḳ u muḳarrerdür. Ve *Havmel* ḥurūf-ı mühmele ve fetḥateyn ile kevşer vezni üzre bir ‘avrat adıdır ki (A 40b) anuñ bir dişi köpegi var-ıdı gündüz aç dutardı ve gice ile ol köpek anı ḥıfz u ḥirāset iderdi ve ol ‘avratı beklerdi. Derdmend ü bī-çāre köpek āḥirü’l-emr açlıḳdan kendü kıyruḡını ekl eyledi. Ve ‘Arab arasında meşhūr olup *ecva‘u min-kelbeti Havmelin*⁵³³ darb-ı meşel oldu. Bir kimse be-ḡāyet aç ve ziyāde perişān-ḥāl ve muḥtāc u keşirü’l-iḥtiyāc ve efvāc-ı faḳr u cū‘ anı yaḡma vü tārac eyler olsa anuñ ḥaḳḳında bu darb-ı meşel söylenür. Ve *Zerkā*’feth-i zā-yı mu‘ceme ve sükūn-ı rā’-i mühmele ve kāf ve medd ile bir ‘avrat adıdır ki üç günlük yerden atlayı görürdi. Adı feth-i yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ile Yemāme idi. Ve *Zerkā*’ḥamrā’ vezni üzre gök gözlü ‘avratdır ki gök gözlü ere *ezrak* dinilür aḥmer vezni üzre. Ve *ḡurbāl* kesr-i ḡayn-ı mu‘ceme ve bā’-i muvaḥḥade ile ḳalbur didükleridür ki anuñla elerler.

Nazm:

Muḥāref nā-mübārek epsem olmak
Ne iḥrimmās u iḥrimmās ve çağ ḥāl

Şerḥ:

Muḥāref zamm-ı mīm ve ḥā’-i mühmele ve rā’-i meftūḥa vü mühmele ve fā ile mübārek olmayan ere dirler. *Raculun muḥārefun* dinilür naşibi eksük ve māl ve rızḳı ziyāde olmaz ere menḳūşu’l-ḥazzi lā-yenmülehu mālun ma‘nāsına ve *raculun müḥārefun* dirler *raculun maḥrūmun* ma‘nāsına ki *raculun mübārekun* ḳavlinüñ (A 41a) ḥilāfıdır. Ve mübārek *bürkedendür* ve *bürke* zamm-ı bā’-i muvaḥḥade ve sükūn-ı rā ile ḥavz ma‘nāsına meşhūrdur lākin kütüb-i (B 27a) luḡātde kesr-ile mażbūtdur. Ve ḥavza *birke* dinilmek içinde şu durduḡıçındır. Zīrā her şey’ ki dā’im ü şābit olsa *bereke ş-şey’u* dirler şebete ve ḳāme ma‘nāsına. Ve bereket ki nemā ve ziyāde ve sa‘ādet ma‘nāsınadır, bundandır zīrā nemā ve ziyādelikte şebāt ve ṭurmaḳ ma‘nāsı vardır. Ve *iḥrimmās* kesr-i hemze ve sükūn-ı ḥā’-i mu‘ceme ve kesr-i rā’-i mühmele ve sükūn-ı nūn ve mīm ve elif’den soñra sīn-i mühmele ile maşdardur. Ve sükūt ve epsem olmak ma‘nāsınadır. Ve nūn’ı mīm

⁵³³“Havmel’in köpeğinden daha aç.”

kılıp idgām ile **ihrimmās** yine bu ma‘nāyadır hā’ ve rā’-i mühmeleteyn ve kāf ve šin-i mu‘ceme ile olan iħrinkāş gibi. İşbu üç kelime ki sükūt ma‘nāsınadır if‘inlāl bābındandır. Ve **hāl** hüruf-ı mühmele ile vakit ma‘nāsınadır ki Türkice aña çağ dirler. Nitekim tazelik çağı ve öyle ve ikindü çağı dinilür ve Fārsīde vakte hengām dirler.

Nazm:

Uğursız enked ü meş’üm u meşyüm
Di beñlüye hem eşyem hā’ sen al

Şerh:

Enkednün’dan gayrı hüruf-ı mühmele ile aħmed vezni üzre uğursız ve şe’āmet üzre olan er kimsedür. (A 41b) *Tercemān-ı Şihāh* ‘ibāreti budur. **El-enked** uğursız, yatlu kişi meş’üm gibi. Ve *Qāmūs*’da, *raculun enkedu şu ‘mun ‘asirun* vāķi’dür. Ya’ nī su’ālī çok ve nā’il ve irişdügi mālī az ve işi şarb ve güc kimse. Ve cem‘inde *ķavmun enkādun ve menākidu* dirler. Ve **meş’üm** feth-i mīm ve sükün-ı šin-i mu‘ceme ve hemze ile yine uğursız kimsedür. Ve hemze yerine yā’-i müšennāt-ı taħtāniyye ile **meşyüm** beñlü olan kimsedür aħmed vezni üzre olan **eşyem** ve aħyel gibi ve mebī‘ vezni üzre olan maħīl ve mebyū‘ vezni üzre olan maħyūl gibi. Ve bu iki lafız *šāmedendür* ki beñdür. Ve bunuñ cem‘i hā’sız *šāmdur* ve bunda olan elif yā’dan munķalibedür. (B 27b) Ve **hā**’kaşr-ıla ve medd-ile cā’izdür. Nitekim işbu manzūmede medd-iledür. Ve **hā**’ism-i fi‘ldür ve fi‘lden murād *huzdur* ki *sen al* ma‘nāsınadır. Ve bunuñ taşrīfinde beş lügāt vardır. **Evveli** hā üzerine kāf ziyāde kılınup *hāke, hākumā, hākum, hāķi, hākumā, hākunne* dinilmekdür. **Sāni** kāf yerine hemze ile olmaķdur, ol vakit taşrīfi böyledür: *hā’e, hā’umā, hā’um ve hā’umū*. Müfred müzekkerinde feth-i hemze, teşniyesinde zamm-ı hemze cem‘-i müzekkerinde zamm-ı hemze ve mīm-i sākine ile veyā cem‘-i müzekkerinde zamm-ı hemze ve mīm-i mażmūmeden (A 42a) sonra vāv-ıla ve mü’ennesinde *hā’i, hā’umā, hā’unnedür*. Müfredinde kesr-i hemze ve teşniye ve cem‘de zamm-ı hemze iledür. **Sālis** kāf ve hemze cem‘ olınup ‘alā-küllī hāl hemze meftūħa ve kāf taşrīf olunmaķ iledür ve taşrīfi böyledür: *hā’eke, hā’ekumā, hā’ekum, hā’eki, hā’ekumā, hā’ekunne*. **Rābi**‘ *rāmi, rāmiyā, rāmū, rāmī, rāmiyā, rāmiyen* vezni üzre taşrīf olunmaķdur. **Hāmis** hemze-i sākine ile *hā’* dinmekdür heb vezni üzre taşrīfi böyle olur: *hā’, hā’ā, hā’ū, hāyi, hāā, ha’ne* üç muħāṭab ve üç muħāṭabe olmaķ üzre.

Nazm:

Gedālîk uğrılık halle vü selle
Bir er İbnü'l-Müzellağ dayıdur hāl

Şerh:

Halle feth-i hā'-i mu'ceme ve teşdîd-i lām-ıla fağr u haşāşe ve hācet ma' nāsınadır. **Halle** şülāşiden ve **ehall** mezîdâtıdan ihtāce ma' nāsınadır ve **ehallu** şîğa-i tafđîl ile efkaru ma' nāsınadır. **Raculun muğillun ve muğtellun ve hālilun mu'dimun fağrūn** ma' nāsınadır. Ve **selle** feth-i sîn-i mühmele ve teşdîd-i lām ile uğurlamağdur. Feth-i sîn-i mühmele ve kesr-i rā ve kâf-ı meftûha ile olan serikā ma' nāsına.

el-Emsāl: *El-halletu ted'ū ile's-selleti* (A 42b) đurūb-ı emşāldendür. Ya' nî fağr u ihtiyāc ve haşāşe ve açlık uğurlamağa ve hırsızlığa da' vet ider.

Ve **İbnü'l-Müzellağ** zamm-ı mîm ve feth-i dāl⁵³⁴ (B 28a) ve lām-ı müşeddede vü meftûha ve kâf ile mu'azzam vezni üzredür. Ve anda olan dāl⁵³⁵-ı mu'ceme ve mühmele olmak rivāyet olınuğı *Envāru't-Tenzil hāşiyesinde* Mevlānā Sa'dî Çelebi rahmetu'llāhi 'aleyh ve *Mükemmel* şāhibi taşrîh u tavzîh eylemişlerdür.

el-Emsāl: *Eflesu min-ibni'l-Müzellağ* đurūb-ı emşāldendür. Ya' nî fülān kimse İbnü'l-Müzellağ'dan dağı müflis ü mülfecdür. Be-gāyet müflis ü mülfec olan kimse haqqında bu đarb-ı meşeli dirler. Ve **İbnü'l-Müzellağ** 'Abd-i Şems'den bir racül idi ki kendüsi ve babası ve ecdādı küt-ı leyle ve bir gicelik azık bulmamışlardur. İlfāc ü iflās ile mezbūr beyne'n-nās şehîr ü meşhūr ve eşedd-i haşāşe vü ihtiyāc ile elsinede mezkūrdur. Sūretü'l-Kehf hāşiyesinde Mevlānā Sa'dî Çelebi ve *Mufaşşal* ve *Mükemmel* şāhibleri ef'al-i tafđilde böyle yazmışlardur. Ve **İbnü'l-Müzellağ** müddet-i 'ömrinde küt-ı leyle bulmaduğını ve babası ve ecdādı iflās ile ma'rūf olduklarını *Mükemmel* şāhibi taşrîh ü beyān ve tavzîh ü 'ayān eylemişdür.

Ve (A 43a) **hāl** hā'-i mu'ceme ve vāv'dan munğalibe elif ile dayı didükleridür ki ana kardaşıdur ehu'l-üm ma' nāsına. Cem'inde *ahvāl* dinilür feth-i elif ile ve *ahvile* dinilür kesr-i vāv-ıla. Ve *huvul* dinilür zamm-ı hā' ve vāveyn ile ve mü'ennesinde hā ile *hāle*

⁵³⁴dāl: zāl B

⁵³⁵dāl: zāl B

dinilür ya' nî ana kız karındaşına ki Türkide aña deyze dirler. Kezâ fi'l-*Kāmūs ve'l-Kābūs*.⁵³⁶

Nazm:

Nedür berde vü tuhme imtilâdur
Seraṭ yutmaḳ ḍalûl azgûn u hem ḍâl

Şerh:

Berde feth-i bâ'-i muvaḥḥade ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve dâl-ı mühmele vü meftûḥadan soñra hâ ile. Ve râ'-nuñ fethi câ'izdür. Ammâ bunda vezin sükûn iktizâ ider. Ve **tuḥame** zamm-ı tâ'-i müšennât-ı fevḳāniyye ve feth-i hâ'-i mu'ceme ve mîm-i meftûḥadan soñra hâ ile. Ve ḥâ'-nuñ sükûnı şî'rde vezn içün vâḳi'dür. Nitekim bunda vezn içün ḥâ' sâkindür. İki de ta'âm ve yimekten irişür bureḍâ' ve marâzdur, aña Türkide imtilâ' dirler. Ve **tuḥame**de olan tâ aşılḍa vâv idi, imdi **tuḥame** aşlı humeze ve lumeze vezni üzre **vuḥamedür**. Ve **ta'âmun vaḥîmun** muvâfîḳ olmayan yimekdür. (A 43b - B 28b) Ve imtilâ' ider ta'âm ve yimege **ta'âmun methametun** dirler feth-i mîm-ile mertebe vezni üzre. Ve **methame** aşlı **mevḥamedür** keşret-i isti' māl ile tâ-yı aşliyye vehm ile tâ ile methame dimişlerdür. Ve **tuḥame** cem'i **tuḥam** ve **tuḥamâtdur** zamm-ı tâ ve feth-i şāniyle. Ve ḍaraba ve 'alime bâblarından şülâşide **taḥime** dinilür ittaḥame ma'nāsına, ya' nî imtilâ' oldı. Ve **ethameti't-ta'âm** dirler if'āl bābından **yimek anı imtilâ itdi** ma'nāsına. Aşlı **evḥamedür**. Ve **seraṭ** ḥurûf-ı mühmele ve fethateyn ile naşara ve ferihâ bâblarından ibtilâ' ve yutmaḳ ma'nāsına maşḍardur fethateyn ile **seraṭān** ve istif'āl bābından **istirâṭ** ve tefe'ül bābından **tasarruṭ** gibi.

el-Emsâl: *El-aḥzu surreytâ ve'l-kaẓâ'u durreytâ* ḍurûb-ı emşâldendür. **Aḥz**, almak ma'nāsınadır ve **surreytâ** ve **durreytâ** evvellerinde zamm ve kesr câ'izdür ve ikinci vâḳi' ḥarfleri meftûḥlardur. Ve **surreytâ** ve **durreytâ** zamm ve taḥfifle câ'izdür, ma'nası deyn ve borç almak yutmaḳdur. El-ân kimse alduḡını yudar şāḥibi teḳāzâ eyledükde ızrâṭ ider ve ḥaḳ taleb olınduḡda zuraṭa itdürür, dimekdür. *Ve lâ-tekun hulven fe-tusterat ve lâ-murren fe-tu'tekâ* (A 44a) ḍurûb-ı emşâldendür. **Hulv** zamm ile datludur ki murr zıddıdır ve **tu'tekâ a'ḳaytu's-şey** ḍendür. Ya' nî, açlıḡından ben bir şey' aḡzumdan giderdüm. Bunda

⁵³⁶ *ve'l-Kābūs*: -B

hemze izāle içündür *eşkeytuhu* hemze'si gibi. Ma' nā-yı darb-ı meşel; sen datlu olma ki yutulmayasın ve acı olma ki ağızdan atılmayasın, dimekdür.

Ve yola⁵³⁷ sîn ve şād ile *sirāṭ* ve *şirāṭ* dirler sîn ile aşıldur. Lākin ṭā'-i ḥurūf-ı müsta' liye ve mechüreden ve sîn ḥurūf-ı münḥafide vü mehmüsedden olmağın ṭā' ve sîn arasında tenāfür ve şıkalun [min]-mā vardır. Anuñçün sîn şād'a kalb olunup *şirāṭ* didiler. Ve ṭarīk ve sebīl ve yola *sirāṭ* dinilmege sebep ve vech-i tesmiye *sirāṭ* yutmağ ma' nāsına olan *seraṭ*dan müştakdur. Yol sâbile ve ebnā'i's-sebīl ve (B 29a) geçüp gidenleri yutduğıçün aña *sirāṭ* dinilmiştir. Nitekim yol ortasına ve ulu yola fetḥ-i lām ve kāf-ı meftūha ile leḳam dirler. Er loḳmayı ḥalk ve boğazı içine gā'ib eyledügi gibi yol daḥı māşī ve mārī ve geçen kimseleri gā'ib idüp yutduğıçün aña leḳam dimişlerdür. Ve 'inde'l-ba'z ṭarīk ve yola *sirāṭ* dinilmek geçüp giden kimseler yolu ke-enne yutduklarıçündür. Ve leḳam dinilmek kezālik yolu yidükleriçündür. Nitekim *েকেলে'ল-মেফাজে* dirler ya'nī fülān beriyyeyi yedi ve ḳaṭ' eyledi ma' nāsına. (A 44b) Ve *sirāṭ* müzekker ve mü'enneş olmağda ṭarīk gibidür. Ṭarīk nice müzekker ve mü'enneş olursa *şirāṭ* daḥı müzekker ve mü'enneş olur. Tezkīr-i luğa, Benī Temīm ve te'nīs-i luğa, Ḥicāz'dur. Müzekker isti' māl olunursa cem' -i kılet-i ef' ile ve cem' -i keşreti fu' ul üzre olur ḥimār ve aḥmire ve ḥumur gibi ve mü'enneş isti' māl olunursa kıyās zīrā' ve ezrā' gibi olmağdur. Kezā fi-*Hāşiyeti Şeyḫzāde 'ale'l-Kādī*. Ve *ṭarīk* cem' i *eṭruk* ve *ṭuruk* ve *eṭrikā'* ve *eṭrikadur* ve cem' -i cem' i *ṭurukātdur*. Ve *sebīl* müzekker ve mü'enneş olur. Kelām-ı Kādīm'de “قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي”⁵³⁸ vāḳi' dūr. Mü'enneş kılinmağ üzre “وَأَنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا”⁵³⁹ vāḳi' dūr. Müzekker⁵³⁹ kılinmağ üzre ve yola ṭarīk dinilmege sebep ṭarīk maṭrūk ma' nāsınadır. Ya'nī gelinmiş ve urulmuş yola gelinüp ayaklar ile urulup depildügiçün aña ṭarīk dinilmiştir.

Mes'ele: *Ṭarīk* ve *sebīl* ve *şirāṭ* arasında fark nedür?

Cevāb: *Sebīl*, mu' tādü's-sülūk olan yoldur ve *sirāṭ* ve *şirāṭ* yine mu' tādü's-sülūk olan yoldur. Lākin gāliben müstaḳīm ve toğrı olana dirler ve *ṭarīk* muṭlaḳ yoldur gerek mu' tādü's-sülūk olsun ve gerek müstaḳīm olsun ve gerek olmasun. Eyle olsa *şirāṭ* cümleden eḥaşş ve *sebīl* ṭarīkden eḥaşş ve *ṭarīk* cümleden e' amdur. Kezā fi-*Fethi Celiliyye*⁵⁴⁰ 'ale'l-Kādī.

⁵³⁷-sîn ve acı olma ki ağızdan atılmayasın dimekdür. Ve yola: -B

⁵³⁸“De ki: ‘İşte bu benim yolumdur...’” *Kur'ân-ı Kerīm*, Yusuf 12/108.

⁵³⁹“...Dogru yolu görseler onu yol edinmezler...” *Kur'ân-ı Kerīm*, A'raf 7/146.

⁵⁴⁰*Fethi Celiliyye: Fethi'l-Celile* B

Ve **ḍalāl** ra' ūf vezni ūzre (A 45a) azgün olan kimsedür lām-ı müşeddede ile olan **ḍall** gibi. İkisi de **ḍalāl**den (B 29b) müştakdur ve aşılarda **ḍalāl** gaybûbe ve helāk ma' nāsınadır. *Ḍalle'l-lebenu fi'l-mā'* dinilür *süd şu içinde gā'ib ve helāk oldu* diyecek yerde. Ve ism-i maşdarı zamm-ı ḍād ile **ḍulldür**. Ve ḍurûb-ı emsâlde *huve ḍullun bin ḍulin* didükleri bundandır. Kaçan bir kimse ma' rûf kişi olmasa ve babası daḥı ma' rûf olmasa bu ḍarb-ı meşeli anuñ ḥaḳḳında dirler ve *huve ḍalālu bin talālī* yine bu maḳûle kimse ḥaḳḳında ḍarb-ı meşel kılınur. Ve **talāl** feth-i tā'-i müşennât-ı fevḳāniyye ile ḍalāl vezni ūzre itbā' dur. *Raculun ḍallun tāllun ve cā'e bi'd-ḍalāleti ve 't-talāleti* dirler azgün ma' nāsına.

Nazm:

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' il
 'Ināyet kıl bize ey Ḥayy u Fa' 'āl

Şerḥ:

Ey feth-i elif ve sükün-ı yā ile key vezni ūzre münādā-yı ḳarīb içün bir ḥarfdür. Nitekim *ey zeydun aḳbil* dinilür, *ey Zeyd gel beni ḳarşula* ma' nāsına.

el-Ḳıṭ' atü's-Şālişetü fi'l-Baḥri'r-Remeli'l-Müşemmen:

Remel feth-i mīm-ile doḳumaḳ ma' nāsınadır nesc gibi *remeltü'l-ḥaşire* dirler, *ben ḥaşırı doḳudum* diyecek yerde. Fā' ilātün vezni ile mevzün beyte **remel** dinilmek evtādı ḥaşır gibi muntazam (A 45b) olduḡıçündür. Veyā **remel** hervele ve yelmek ma' nāsına olandan me'ḥūz ola. **Baḥr-i remel** recez ve ḡayrıya nisbet tizce olduḡıçün ana **remel** dinilmişdür. Kezā fi-*Şerḥi'l-'Arūz* li'l-Endelüsī. Ve **müşemmen** mu' azzam vezni ūzre şol beyitdür ki anuñ erkānı sekiz ola. Meşelā, işbu kıṭ'ada **baḥr-i remel** içün sekiz rükün bir beyitte mevcūddur ve taḳṭī'i böyledür: Tañrı zü'l-cüb **fā' ilātün** būredür dā **fā' ilātün** ḥıı sileṭlī **fā' ilātün** tū ḥuzā **fā' ilün** Mekke şehri **fā' ilātün** dūr 'arūz u **fā' ilātün** zamm-ıla ümm **fā' ilātün** mü'l-ḳurā **fā' ilün**. *Zü'l-cübbüre* ve *ümmü'l-ḳurā*da müşeddede olan bā' ve mīm ikişer ḥarf i' tibār olunur ki biri müdgām ve biri müdgāmün fihdür. (B 30a) Ve taḳṭī' de olan sekiz rüknüñ dördi mışrā' -ı evvel ve dördü mışrā' -ı şānīdedür. Mışrā' -ı evvelde evvel vāḳi' olan **fā' ilātün** şadr ve şānī ve şāliş, ḥaşv ve dördüncü 'arūzdur. Ve mışrā' -ı şānīde evvel vāḳi' olan **fā' ilātün** ibtidā ve şānī ve şāliş, ḥaşv ve dördüncü ḍarbdur. Bunları bilmek ve añlamaḳ be-ḡāyet lāzım ve ziyāde mühimm olmaḡın burada işāret olındı, ṭālib olanlara ta' līm ve rāḡıb olanlara tefhīm içün. (A 46a)

Fā'ide: Ma' lûm ola ki ' arûz ıstılâhında sebep-i hafif iki harf olup evvelî müteharrik, sâni sâkin olandur *lem kum* gibi. Ve sebep-i şaķil iki müteharrike dirler *ereleke* gibi. Veted-i mecmû' iki müteharrikden sonra üçüncü harf sâkin olandur 'alâ, ilâ gibi. Ve veted-i mefrûk iki müteharrik arasında bir harfî sâkin olandur *kâle, mâle* gibi. Ve fâşıla-i şugrâ üç müteharrik olup dördüncü sâkin olandur *kelemen, cebelin* gibi. Ve fâşıla-i kübrâ dört müteharrik olup beşinci sâkin olandur *semeketen, belegakum* gibi. Bu altı nesneyi işbu *lem ere 'alâ re 'si cebelin semeketen* kavli cem' ider. Ma' nâsı; ben tag başında bir balık görmedüm, demekdür. *Cebelin* ve *semeketen* nûn ile yazılır. Nitekim fâ' ilâtûn ve mefâ' ilûn ve fe' ülûn ve bunlara müşâbih olanlar nûn ile yazılır. Zîrâ iki hattı kıyâs üze degüldür. Biri hattı-ı ' arûz ve biri hattı-ı Muşhaf-ı Şerîf. Böyle olsa ma' lûm ola ki **fâ' ilâtûn** bir veted-i mecmû' ve iki sebep-i hafifden ve **fe' ülûn** bir veted-i mecmû' ve bir sebep-i hafifden ve **müfte' ilûn** bir sebep-i hafif ve bir fâşıla-i şugrâdan mürekkebdür. Sâ'irlerin buña kıyâs eylesin. Ve ma' lûm ola ki ibtidâ'-i şerhden buraya dek sonra yazılup bundan aşağısı (A 46b) evvel şerh olunmuşdur. Ve biñ yigirmi altı târihinde Cumâde'l-ülânun yigirmi üçüncü gicesinde leyletü'l-eħadde bi'smi'llâhi'r-Raħmâni'r-Raħîm el-ħamdu li'llâh bunda tamâm oldu. (B 30b)

Nazm:

Tańrı zü'l-cübbüredür dańı siletlit u huzâ
Mekke şehridür ' arûz u zamm-ile ümmü'l-ķurâ

Şerh:

Zü'l-cübbürede olan cîm'de feth ve zamm cā'izdür ve bā'-i muvaħħade mażmûme vü müşeddededür ve âhirinde olan rā, mühmeledür. **Cübbüre** kibre ma' nâsınadır. **Zü'l-cübbüre** zü'l-kiber ve zü'l-kibriyâ' ve zü'l-'azame ma' nâsınadır. Ĥaķ sübhānehu ve te'ālā kibir ve 'azamet şāħibi olduğıçün **zü'l-cübbüre** adıdır. Ve **siletlit** kesr-i sîn-i mühmele ve feth-i lām ve sükûn-ı tã'-i mühmele ba' dehu kesr-i lām ve sükûn-ı yā'-i müşennāt-ı taħtāniyye ile Ĥaķ sübhānehu ve te'ālā adlarındandır. Cümle ĥurûfi mühmeledür yā'dan ġayrı. Ve bu adun aşlı *tasalluħ* dandır. Nitekim Ümeyye⁵⁴¹ bin Ebi's-Şalt dimişdür.

⁵⁴¹ **Ümeyye** feth-i mîm ve teşdîd-i yā'-i ĥuttî ve zamm-ı elif iledür. Ve **Ebi's-Şalt** feth-i şād-ı mühmele ve sükûn-ı lām-ıladur. Ve **Ümeyye** zamân-ı Cāhiliyyet'de müte'abbid ü mütedeyyin ve ba'se mü'min idi. İslām'a yetişüp imān getürmedi. Ve **Ebu's-Şalt** adı 'Abdu'llāh ve babası Rebî'a'dur. Ve Rebî'a 'Uķde

Şi'r:

لِكُلِّ أَنَاثٍ عَارْمُونٍ وَ أُمَّةٍ
إِلَهٌ سَلْطَانٌ عَلَيْهِمْ مُسْطَرٌّ^{543 542}

Ve *huzā* zamm-ı hā-yı mu' ceme ve āhırinde elif-ile ve elif'den sonra yā-ıla dağı lügatdür ya'nî yā-ıla ve yā'sız cā'izdür hümā ve hümāy gibi Fārsî lafızdur. Fārsîde elif-i memdūdeden sonra lafz-ı yā vāki' olsa hāzfinuñ cevāzı kâ'ide-i külliyyedür. 'Alem-i hāşdur, Tañrı dimekdür ğayra ıtlākı cā'iz degüldür. Aşıl-da şāhib ve mālîk ve 'azîz ma' nāsınadır. Ve didiler ki bi-hasebi't-terkîb kendü gelici dimekdür haqîkat için mālîk-i muṭlaq, zāt-ı Haq'dur, celle ve 'alā. Ve kendü gelicilik kemāliyle anuñ şânında müyesserdür ki vücūdı zātındandır, lâ-cerem zāt-ı Bārî'ye ıtlāk olunup (A 47a) keşret-i isti' māl ile 'alem-i hāş oldu andan ğayrıya ıtlākı küfr ü dālāldür meger ki ma' nā-yı terkîbî murād olına. Zîrā h'ad vāv-ı resm-ile ki bed ve ded kâfiyesinde isti' māl olunur kendü dimekdür. Ve lafz-ı ā āmeden⁵⁴⁴ lafzından şîğa-i emrdür, gel dimekdür. Ve kâ'ide-i muḳarreredür ki her şîğa-i emr bir lafz-ı āharla terkîb olına vaşf isti' māl olunur. Anuñ gibi terkîbe vaşf-ı terkîbî dirler. Pes huzā demek kendü gelici demek olur. Nitekim şā'irüñ (B 31a) şi'rinde vāki' olmuşdur.

Şi'r:

أَمَدٌ بَرٌّ مِّنْ كِهْ مِّنْ رَسُولٍ
كَفْتُمْ ثُو بَرُّوْ كِهْ مِّنْ خُدَائِمٍ⁵⁴⁵

Ve ba'z-ı fetāvîde düşmiş ki bir kimse ben hūdāyem dise ve kendü geliciyüm demek murād idinse yine kâfir olur ammā ki hūdā lafzı bir şey'-i āharla terkîb olınsa deh-hūdāy ve hūne-hūdāy gibi olsa ol vakit ğayra ıtlākı bi'l-ittifāk cā'izdür. Ve hūdāvend ve hūdāyegān dağı bu kabildendür. Hūdāvend-i māl ve hūdāvend-i milk ve hūdāvend-i 'ilm

oğlıdur ve 'Ukde, Ğıyre oğlı ve Ğıyre 'Avf oğlıdur. Rebî'a feth-i rā'-i mūhmele ve 'Ukde zamm-ı 'ayn-ı mūhmele ve sūkūn-ı kâf ve Ğıyre kesr-i ğayn-ı mu' ceme ve feth-i yā'-i müşennāt-ı tahtāniyye ve 'Avf feth-i (ğayn-ı mu' ceme ... 'Avf feth-i: -B) 'ayn-ı mūhmele iledür. *Cāmi'u'l-Uşûl* de böyle zabt olunmuşdur.

⁵⁴²*Musaytir* zamm-ı mīm ve feth-i sîn-i mūhmele ve kesr-i tā'-i mūhmele ile bir şey ve bir nesne üzerine musallaṭ olandır ki ahvāline muṭṭalî olup yaza. Aşlı *saṭr*dandır ki yazmaqdır. Ve raḳîb ve hāfız ve mutasallat ma' nāsınadır, cümle ma' nāsında *saṭr*dan müştakdır. Ve sîn yerinde şād-ıla lügatdür. Kelām-ı Qadīm'de “لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُصْطِرٍّ” (“Sen onlar üzerinde bir zorba degilsin.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Gâşiye 88/22) ve sūre-i Tūr'da هُمُ الْمُصْطِرُّونَ (“...ya da her şeye hâkim olan kendileri midir?” *Kur'ân-ı Kerîm*, Tur 52/37) vāki' dūr. Ve sîn ve şād ile kırā'atdur.

⁵⁴³“Geçimsiz her insanın ve milletin kendilerine hükümler olan otoriter bir ilâhı vardır.”

⁵⁴⁴*Āmeden* medd ve feth-i mīm ile maşdardur gelmek ma' nāsına.

⁵⁴⁵“Bana ben elçiyim diye geldi, ben de ona ‘Sen git, ben kendim gelirim.’ dedim.”

dirler, māl ve milk ve ‘ilm ıssı demek olur. Ve gāh olur ki muzāfun ileyhsiz bir uluya hūdāvend dirler cemī‘-i müte‘allaqātına şumūlin iş‘ār u ihām idüp ta‘zīm kaşd iderler. Ve bu lafzuñ şol kadar keşret-i isti‘mālî olmışdur ki ‘avām tahrîf ü tahfîf idüp hündigār ve h̄ānd ve h̄ūn dirler. Kezā fi-*Şerh-i Gülistān-ı Sa‘dī*.⁵⁴⁶ Ve *hūdā*da olan dāl, mühmele midür veyā mu‘ceme midür bilmek isteyen bizüm *Sükker-i Şāfi-nām* manzūmemüz şerhine nazar eylesün, ol şerhde tafşil eylemişüzdür. Ve ‘*arūz* (A 47b) āhirinde dād-ı mu‘ceme ve gayrı hurūfı mühmeledür şabūr vezni üzre Mekke-i Mükerrreme şehriniñ adıdur. Ve Medīne-i Münevvere’ye dahı dirler ve bu iki şehrüñ etrāfına dahı dirler. Lebīd şi‘rinde dimişdür: “تَقَاتِلْ مَا بَيْنَ الْعَرُوضِ وَخُلُوعًا”⁵⁴⁷ bunda ‘*arūz*dan murād Mekke ve *haş‘amdan*⁵⁴⁸ murād Yemen’dür. Ve *ümmü’l-kurā* zamm-ı elif ve teşdîd-i mīm ve zamm-ı kâf ve feth-i rā-yı mühmele ve kaşr ile Mekke-i Mükerrreme şehriniñ adıdur. *Ümm* aşıl ma‘nāsınadır ve *kurā* zamm-ı kâf-ıla *qarye* cem‘idür ki feth-i kâf-ıladur, ‘alā-gayri’l-kıyās cem‘ olmışdur. Zira *qarye* feth-i kâf-ıla fa‘le vezni üzredür ki feth-i fā ve sükūn-ı ‘ayn iledür. Fa‘le vezni üzre olan mu‘tell cem‘ olduğda cem‘i memdūd olmağ kıyās idi. Nitekim zabye ve rekve cem‘lerinde zibā’ ve rikā’ dinilür. Medd ile *kurā* ise bābına muhālîf cem‘ olmışdur ve qaryede kâf’ı meksūr kılmak lügatdür. Ol vakit cem‘i ‘alā-gayri kıyās olmaz zirve cem‘inde zamm ile zurā ve lihye⁵⁴⁹ cem‘inde zamm ile luḥā didükleri gibi olur. Ve Mekke’ye *ümmü’l-kurā* dinilmege vech-i tesmiye cümle köyleriñ (B 31b) aşlı olduğıçündür. Veyāḥuz şānda cümleden a‘zam olduğıçündür⁵⁵⁰ veyāḥuz yerüñ ve dünyānuñ ortası olduğı içündür ve Mekke dinilmege vech-i tesmiye *Sükker-i Şāfi şerhinde* zıkr olunmışdur. Anda tafşil üzre tahrîr eylemişümdür andan taleb olına.

Nazm:

Bürecā di sofraya pālūzeye di bu’l-‘alā

Bu’l-ḥaşib et sirke bû ‘āmîr şekerdür bu’ş-şifā

Şerh:

⁵⁴⁶ *Gülistān* şāhibi *Şeyh Sa‘dī* nūñ adı Muşlihü’d-din’dür. Memdūhı olan pādîşāhuñ adı Sa‘d olmağın aña nisbet eylemişdür. Mevlidi Şirāz’dur ve qabr-i müteberrikeleri dahı andadır. Ziyāretgāh-ı ehl-i ḥacāt olmışdur. Tārîḥ-i hicretüñ altı yüz toḳsān bir Şevvāl’inde Cum‘a gicesi vefāt itmişdür. Raḥmetu’llāhi ‘aleyh.

⁵⁴⁷ “Mekke ve Yemen arasında savaşıyoruz.”

⁵⁴⁸ *Haş‘am* feth-i ḥā’-i mu‘ceme vü sā’-i müşelleşe ve ‘ayn-ı mühmele ile ca‘fer vezni üzredür.

⁵⁴⁹ *Lihye* kesr-i lām ve ḥā’-i mühmele sükūnıyla saḳaldur.

⁵⁵⁰ Veyāḥuz şānda cümleden a‘zam olduğıçündür: -B

Būrecā aşlı ebū recādur, (A 48a) vezn için elif hāzıf olınmışdır. Nitekim *Pendnāme-i Şeyh ‘Atţār*’da eyledür:

بو خنیفة بود امام باصفا

آن سراج امتان⁵⁵¹ مصطفا⁵⁵²

Bū Hanīfe’nün aşlı Ebū Hanīfe idi, vezn için Şeyh ‘Atţār kıddise sırruhu elif’i hāzıf eylemişdir. *Bū recā* ve *bu’l-ḥaşıb* ve *bu’s-şifā* ve gayrılarda elif hāzıf olınmışdır. Ve *bū recā*’da olan rā mūhmele vū meftūḥadur ve elif’den evvel olan cīm’dür, hā degüldür. *Ebū recā* diyü sofraya dirler ki⁵⁵³ içinde yimek konılır ve ‘Acemce aña ḥon dirler ve sofrā zamm-ı sîn-i mūhmele ile lafz-ı ‘Arabîdür Türkî degüldür. Aşılarda mūsāfir için alınan yimege dinilürdi şoñra zıkr olınan kaba ıtlāk olındı. Ve *ebu’l-‘alā* feth-i ‘ayn ve feth-i lām ile pālūde didükleri tatlu yimekdür ki bir cūzi bal olur. Ve *ebu’l-ḥaşıb* feth-i hā’-i mu‘ceme ve kesr-i şād-ı mūhmele ba‘dehu yā’-i mūsennāt-ı taḥtāniyye ve āḥirinde bā’-i muvaḥḥade ile etdür, laḥm ma‘nāsına. Ve bu lafız fa‘il ve kātıl ve emir vezni üzredür. Ve *ebū ‘āmīr* kesr-i mīm-ile fā‘il vezni üzre sirkedür, ḥall ma‘nāsına. Ve *ebu’s-şifā* kesr-i şīn-i mu‘ceme ile memdūdedür. Şeker⁵⁵⁴ didükleri nesnedür ki datludur ve ‘Arabca aña sūkker⁵⁵⁵ dirler kubbir vezni üzre ki zamm-ı kāf ve bā’-i meftūḥa vū müşeddede iledür.

Nazm:

Bu’s-suhā vū bu’s-ṣeḥī kōpuz ova ümmü’z-zibā’

Ümmü şādindür geyik ata dimişler bu’l-mezā’

Şerḥ:

Ebu’s-suhā zamm-ı sîn-i mūhmele ve feth-i hā ile ve *ebu’s-ṣeḥī* feth-i şīn-i mu‘ceme ve kesr-i hā ile kōpuz didükleridür ki sāz ālātındandır. (A 48b) Ve *ümmü’z-zibā* kesr-i zā’-i mu‘ceme ve medd-ile ovadur ve *zibā* cem‘dür müfredi *zaby*dür ki geyik erkegidür ğazāl⁵⁵⁶ ma‘nāsına. Ve *zaby* cem‘i *azb* ve *zuby* gelür *zibā* geldügi gibi ve dişi geyige *zabye* dinilür ve cem‘i (B 32a) fethateyn ile *zabayāt* gelür ve *zibā’* daḥı gelür medd-ile.

⁵⁵¹ *Ümmetān* kā‘ide-i Fürs üzre ümmet cem‘idir.

⁵⁵² “Ebū Hanīfe hālis bir imamdı, Hazret-i Peygamber’in ümmetlerinin çerağıydı.”

⁵⁵³ sofraya dirler ki: sofradur ki

⁵⁵⁴ *Şeker* şīn-i mu‘ceme ile Fārsī lafızdur, lafz-ı ‘Arabî degüldür.

⁵⁵⁵ *Sūkker* sîn-i mūhmele ve kāf-ı müşeddede ile şīn-i mu‘ceme ile olan şeker lafzından mu‘arrebdir. Kezā fi’l-*Kāmūs*.

⁵⁵⁶ *Ġazāl* evvelinde iki mu‘cemedür cem‘i *Ġızle* ve *Ġızlān* gelür, ikisinde daḥı kesr-ile.

Ve *ümmü şâdin* kesr-i dāl-ı mühmele ve şîn-i mu‘ceme ile dişî geyik künyetidir. *Şâdin* diyü şol erkek geyik yavrisıdır ki boynuzları belürmiş ola. Ve *ebu’l-meḍā’* ḍād-ı mu‘ceme ile semā’ vezni üzre atdur feres gibi. Ve *zabyenüñ* künyeti ümmü’l-ḥıṣf ve ümmü’t-ṭalâdur. Ḥıṣf kesr-i ḥā’-i mu‘ceme ve sükün-ı şîn-i mu‘ceme ile ve ṭalâ feth-i ṭā’-i mühmele iledür. Lafz-ı ḥıṣf *Ḥayātü’l-Ḥayevân*’da böyle zabt olunmuşdur. Ammā *Kāmūs*’da ḥā’da ḥarekât-ı şelâse cā’iz diyü yazar. Geyigün yavrisı toğduğı yıl ḥıṣf ve ṭalâdur. İkinci sene ceza‘dur,⁵⁵⁷ üçüncü sene şeniyydür ölünceye dek artık şeniyydür. *Ḥayātü’l-Ḥayevân* şāhibi İmām Demirî İbn Kuteybe’den böyle rivāyet eyler.

Fā’ide: İbn Ḥallikān Ca‘fer-i Şādık tercemesinde zıkr eyledi ki Ca‘fer-i Şādık raḍiya’llāhu ‘anh İmām-ı A‘zam Ebū Ḥanīfe raḍiya’llāhu ‘anh ḥazretlerine su’āl eyler ki ḥacc-ı şerīfe niyyet idüp iḥrām geyen kimesne bir geyigün rebā‘iyyesini kesr eylese ve kırsa ol muḥrim olan kimesneye ne lāzım gelür? İmām Ebū Ḥanīfe ḥazretleri “Yā Resūla’llāh kıızı oğlu bilmem.” dir. Ca‘fer-i Şādık raḍiya’llāhu ‘anh cevāb virür ki “Geyik rebā‘iyy olmaz ebeden şeniyy olur.” *Ḥayātü’l-Ḥayevân* şāhibi böyle yazar. (A 49a) İbn Şübrüme⁵⁵⁸ dir ki ben ve İmām Ebū Ḥanīfe raḍiya’llāhu ‘anh Ca‘fer-i Şādık üzre girdik ve ben Ca‘fer-i Şādık’a didüm ki “Bu er ‘Irāk’dan bir faḳīhdür.” Ca‘fer-i Şādık “Nu‘mān bin Şābit bu er midür?” Ebū Ḥanīfe “Ne‘am.” didi. Ca‘fer-i Şādık su’āl idüp didi ki “Baña ḥaber vir, Ḥaḳ subḥānehu ve te‘ālā iki gözlerde niçün melūḥa ve tuzluluk⁵⁵⁹ kıldı ve iki kulaḳda acılık ve iki burun deliklerinde şu ve iki dudakda ‘uzūbe⁵⁶⁰ ve ṭatluluk kıldı?” Ebū Ḥanīfe “Bilmem.” didükde Ca‘fer-i Şādık “Ḥaḳ te‘ālā gözleri yaḡ yaratmağın anlarda tuzluluk kıldı ki ol yaḡı şaḳlamak için, eger anlarda melūḥa olmasa erirdi ve giderdi. Ve kulaḳlarda acılık olmasa devābb hücum idüp dimāḡı yerdı. Ve burun deliklerinde şuyı kıldı ki nefes andan şu‘ūd (B 32b) eylesün ve nüzül eylesün ve andan eyü koḳuları bulsun ve kem koḳulardan seçsün ve dudaklarda ‘uzūbe ve ṭatluluk kıldı ki yimek ve içmek lezzetini bulsun için.” didi. Ve bundan soñra Ca‘fer-i Şādık Ebū Ḥanīfe raḍiya’llāhu ‘anh ḥazretlerine su’āl eyledi ki “Baña ḥaber vir şol kelimedden ki evveli şirk ve āḫiri imāndur. Ol kelime nedür?” Ebū Ḥanīfe “Bilmem.” didi. Ca‘fer-i Şādık “Ol

⁵⁵⁷ *Ceza’* feth-i mīm ve zāl-i mu‘ceme vü meftūḥa iledür.

⁵⁵⁸ *Şübrüme* zamm-ı şîn-i mu‘ceme ve sükün-ı bā’-i (bā’-i: -A) muvaḥḥade ve zamm-ı rā’-i mühmele iledür. *Cāmi’u’l-Uşūl* de (*Cāmi’u’l-Uşūl* de: *Cāmi’u’l-Uşūl* A) böyle zabt olunmuşdur.

⁵⁵⁹ tuzluluk: tuzlu B

⁵⁶⁰ *‘Uzūbe* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ile ṭatluluk ma‘nāsına maşdardur, kerume ve ḥasune bābindan isti‘māl olunur.

kelime lâ-ilâhe illa'llâh'dur ki bir kimse lâ-ilahe diyüp sükût eylese müşrik ve kâfir olur.” didi. “Eyle olsa⁵⁶¹ dîn bâbında kıyâs ile söyleme.” diyü İmâm-ı A'zam hazretlerine 'itâb eyler. *Hayâtü'l-Hayevân* mü'ellifi İmâm Demîrî böyle yazar. Lâkin İmâm Demîrî Şâfi'î olmağın (A 49b) İmâm-ı Hümâm⁵⁶² Ebû Hanîfe rağiya'llâhu te'âlâ 'anh hakkında yazduğı istimâ' olunmamağ lâzımdur. Zîrâ Şâfi'îyyü'l-mezheb olanların ğarağ ve ta'aşşubı ğünden ağıher ve dünden eşherdür. Ba'zî Şâfi'îlerde kesret-i ta'aşşub ve kılllet-i inşâf ve ğadden ziyâde i'tisâf olduğından İmâm-ı Ağıdem ve Hümâm-ı A'zam hazretlerine böyle iftirâyı sezâ ğörmüşlerdür. Bunda kavlı-şahîğ budur ki *Kalâ'idü 'Uğûdi'l-İkyân*-nâm kitâb-ı müsteğâbda zıkr olınmışdır. O dağı *Câmi'ü'l-Muzmerât ve'l-Müşkilât* şahibi Şeyğ İmâm'dan nağl ider ki Muhammed bin 'Alî bin el-Ğasen bin 'Alî bin Ebî Tâlib rağiya'llâhu te'âlâ 'anhum İmâm-ı Ağıdem ve Muğtedâ-yı A'zam Ebû Hanîfe rağiya'llâhu te'âlâ 'anh hazretlerine mülâkî olur ve dir ki: “Yâ Ebâ Hanîfe, bağıa irişdi ki sen fığıhda kıyâs ile mesâ'il vağ' idermişsin ve ceddümün eğâdis-i şerîfesini terk eyler-imişsin.” Ebû Hanîfe rağiya'llâhu 'anh: “Yâ Resûla'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem oğı, sağı üç mes'ele su'âl ideyim, cevâb vir. Evvelki budur ki⁵⁶³ namâğ mı efğaldür ve namâğ mı şânda a'zamdur, yoksa oruç mı?” Muhammed bin 'Alî rağiya'llâhu 'anh “Namâğ efğaldür.” dir. İmâm-ı A'zam dir ki “Eger kıyâs ile söylesek 'avrat ğayığdan pâk olduğda namâğı kağâ eylesün orucı kağâ eylesün lâkin orucı kağâ eylesün namâğı itmesün, diriz. Vârid olan ğabere tâbi' olmağdan ötürü ol ğaber budur ki 'Â'ışe-i Şiddîğâ⁵⁶⁴ rağiya'llâhu 'anhâ didi: “كُنَّا عَلَىٰ عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَقْضِي الصِّيَامَ، وَلَا” (B 33a) (A 50a) ve bir rivâyetde “أَمَرْنَا بِقَضَاءِ الصَّوْمِ، دُونَ الصَّلَاةِ”⁵⁶⁵dür. İkinci su'âlüm bevl ve sidik mi ences ü ağızardur⁵⁶⁷ ya'nî ziyâde murdârdur, yoksa menî mi?”

⁵⁶¹ olsa: -B

⁵⁶² *Hümâm* ğurâb vezni üzre 'ağımü'l-himme olan pâdişâğ ve seğâ ve seğı' ve bahâdır olan ulu kimsedür. Cem' i kitâb vezni üzre kesr-ile *himâm*dur.

⁵⁶³ budur ki: -B

⁵⁶⁴ *'Â'ışe-i Şiddîğâ* (Şiddîğâ: -A) rağiya'llâhu 'anhâ Ebû Bekr eş-Şiddîğ rağiya'llâhu 'anh kıızıdır. Vâlidesi zamm-ı râ'-i mühmele ve nûn ile Ümmü Rûmân'dur. Ğazret-i Resûl'ün -şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem-zevcisidür. Ğazret-i Resûl 'Â'ışe'den ğayı bık ve kığ olan tezevvüc eylememişdür. Fağıhe vü fağıla ve fağığâ vü 'âlime idi. Ğazret'den niçe eğâdis-i şerîfe rivâyet eylemişdür. Târiğün elli yedi senesinde veyâ elli sekizinde şüleşâ gicesi Medîne-i Münevvere'de vefât idüp Ebû Hüreyre rağiya'llâhu 'anh namâğını kılmışdır. Ve Bağı' de gice ile defn olınmasını emr eylemegin gice ile defn eylediler.

⁵⁶⁵ “Biz Resûlullah zamanında orucu kaza etmez, namazı kaza ederdik.” Ahmed b. Ali b. el-Müsenna Ebû Ya'la El-Mevsilî, *Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed, (Dımeşğ: Daru'l-Me'mun li't-Turâs, 1984), 5/46.

⁵⁶⁶ “Orucu kaza etmekle emrolunmuş fakat namazı kaza etmekle emrolunmamıştık.” Ebû Dâvûd, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 1/69.

⁵⁶⁷ *Ağızar* zâli mu'ceme iledür.

Muhammed bin ‘Alī: “Bevl ziyāde murdārdur” dir. Ebū Ḥanīfe raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anh eger bizüm sözüümüz nuşūşa muḥālif olsa bevlden gusl aqyas olurdı; lākin menīden gusl vācibdür bevlden gusl vācib degüldür.” dirüz. “Āyet-i kerīme ve ḥadīş-i şerīf-ile ‘amel iderüz.” dir. “Üçüncü su’ālüm: ‘Avrat mı eż‘af u a‘cezdür yoksa er mi?” dir. Muhammed bin ‘Alī raḍiya’llāhu ‘anh “‘Avrat eż‘afdur.” dir. Ebū Ḥanīfe raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anh “Eger bizüm sözüümüz kıyās-ıla olup⁵⁶⁸ kitāb ve eḥādīşle olmasa mīrāşda za‘īfe olan ‘avrata iki ve kavī olan ere bir virmek elyaḳdur dir-idik ve lākin biz Ḥaḳ te‘ālā “مَثَلُ الذَّكَرِ” didügi gibi dirüz. Erkek olana iki ve dişi olana bir virürüz, üşte bizüm⁵⁶⁹ mezhebümüz bunun üzerinedür. Kitābu’llāh⁵⁷⁰ ve eḥādīş-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem üzre binā iderüz. Andan şoñra eḳāvil-i⁵⁷¹ şaḥābe rıdvānu’llāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘in ve andan şoñra icmā‘-ı ümmet üzre binā eylerüz. Bunlardan birini bulmazsavuz ictihād u kıyās ile dirüz.” diyü Muhammed bin ‘Alī’ye cevāb virdükde Muhammed bin ‘Alī, İmām Ebū Ḥanīfe ḥazretlerine vāfir ikrām ider ve ziyāde luṭuflar eyler. Ve didügi sözlerinüñ ‘özrin (A 50b) diler ve muḥālifin ve mu‘ānidin sözini terk eyler. Raḍiya’llāhu ‘anh ve ‘an-ābā’ihi’t-ṭāhirin. Ve İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumādan rivāyet olunur ki didi: “يَكُونُ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَوْرٌ يَكْنَى بِأَبِي حَنِيفَةَ” Ya‘nī “Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden şoñra bir nūr olur, künyeti Ebū Ḥanīfe ola.” dimişdür. Ve ḥaberde gelmişdür ki ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem vefatı yakın olıcaḳ Cibrīl-i Emīn ‘aleyhi’s-selām gelüp Ḥazret’den şoñra niçe dürlü bid‘atler ve ḍalālet zuḥūr idecegin ḥaber virdükde ḥazret-i (B 33b) Resūl ‘aleyhi’s-selām ḡāyet maḥzūn olur ve ziyāde aḡlar. Cibrīl ‘aleyhi’s-selām gelüp müjde ider ki “Senden şoñra ümmetüñden bir er gelür, senüñ sünnetüñi ihyā eyler ve bid‘at ve ḍalāleti ḳam‘⁵⁷² ider.” dir. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyh Cebrā’il’e “Ol erüñ adı nedür ve künyeti nedür?” dir. Cibrīl-i Emīn “Adı Nu‘mān⁵⁷³ ve künyeti Ebū Ḥanīfe’dür.” dir. Ve Cibrīl-i Emīn çıḳduḳdan şoñra aşḥāb gelüp ḥazret-i Resūl aşḥāba ḥaber virür ve du‘ā eyler. Ve andan şoñra “Huve sirācu ümmetī, huve sirācu ümmetī, huve sirācu ümmetī!” dir ve Enes bin Mālik’e mübārek aḡzı yarını emānet virür. Ve Ebū Ḥanīfe ḥazretleri on üç yaşına girdükde babası Şābit ḥacc-ı şerīfe iletür ve Mescid-i Ḥarām ḳapusına girüp Enes bin Mālik İmām’ı gördükde ḥazret-

⁵⁶⁸olup: -B

⁵⁶⁹“...erkeḡe iki dişinin payı kadarını...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Nisâ 4/11.

⁵⁷⁰*Kitābu’llāh* dan murād Furḳān-ı Kerīm ve Ḳur’ân-ı ‘Azīm’dür.

⁵⁷¹*Eḳāvil* cem‘ -i *aḳvā*ldür ve *aḳvā*/cem‘ -i *ḳav*ldür.

⁵⁷²*Ḳam*‘ feth-i ḳāf ve sükün-ı mīm ile redd eylemekdür.

⁵⁷³*Nu‘mān* zamm-ı nūn iledür.

i Resûl'ün emānetini ve ağız yarını virür. Cümle 'ulemā vü şulehā vü huccāc arasında vaşiiyet-i Resûl'i deydür el-ḥamdu li'llāh. Ve ma'lūm ola ki Ca'fer-i Şādık, Muhammed Bâkır oğludur. Ve Muhammed Bâkır, Zeyne'l-âbidîn oğlu ve (A 51a) Zeyne'l-âbidîn, ḥazret-i İmām Hüseyin oğlu ve İmām Hüseyin,⁵⁷⁴ 'Alī ibn Ebī Tālib oğludur. Rıdvānu'llāhi te'ālā 'aleyhim ecma'in. Ve Ca'fer-i Şādık oğlu Mūsā-yı Kāzım'dur. Şādık diyü tesmiye olunmaḵ kelāmında şādık olduğındır. İbn Kuteybe *Edebü'l-Kātib*-nām kitābında⁵⁷⁵ yazar ki 'ilm-i cefr vāzı'ı Ca'fer-i Şādık'dur. Cefr feth-i cīm ve sūkūn-ı fā vü rā-yı mūhmele ile oḡlaḵ veyā ḵuzı derisidür. Ca'fer-i Şādık ehl-i beytine 'ilmine muḥtāc oldukları her nesneyi ve kıyāmete dek olacaḵları bir oḡlaḵ derisine yazmaḡın o 'ilme cefr diyü tesmiye olunmuşdur. Ve nāsdan çok kimesne 'ilm-i cefri ḥazret-i 'Alī bin Ebī Tālib kerrema'llāhu vecchuya nisbet iderler lākin vehimdür. Ve şavāb budur ki vāzı'ı Ca'fer-i Şādık'dur raḍiya'llāhu 'anh. Ve Ca'fer-i Şādık⁵⁷⁶ hicretün seksen tārīhinde doğup yüz kırık sekiz senesinde dār-ı bekāya irtihāl eylemişdür. Ve ba'zılar seksen (B 34a) üç senesinde doğmuşdur, dirler.

Fā'ide: Ṭaberānī Ümmü Seleme'den rivāyet ider.⁵⁷⁷ Raḍiya'llāhu 'anhā. Ümmü Seleme dir ki Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem birle şahrāda idük, bir çağırıcı “Yā Resūla'llāh.” diyü çağırur, ḥazret-i Resūl 'aleyhi's-selām döndi kimesne görünmedi, bir daḡı döndi, gördi bir geyik baḡlu durur ve “Baña yaḡın ol yā Resūla'llāh.” didi. Ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem yaḡın vardı ve “Ḥācetün nedür?” didi. Ol geyik “Bu taḡda iki yavrum vardur. (A 51b) Beni şalıvir varayım yavırarımı emzireyim andan dönüp geleyim.” didi. Ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “Öyle ider misin?” didi. Ol āhū “Eger öyle eylemezsem Ḥaḡ te'ālā beni 'aşşār⁵⁷⁸ 'azābı ile 'azāb eylesün.” didi. Ḥazret ol āhūyı şalıvirdi. Āhū vardı, yavırarını emzirdi ve dönüp geldi. Ḥazret-i

⁵⁷⁴Ve İmām Hüseyin bin 'Alī bin Ebī Tālib raḍiya'llāhu 'anhumā altmış bir tārīhinde Kerbelā'da 'Āşurā gününde yevm-i Cum'ada katl olunup şehīd olmuşdur. Ve İmām Hüseyin katl olunduḡda elli sekiz yaşımda idi. Ve İmām Hüseyin rahmetu'llāhi 'aleyh kabr-i şerīfi Kerbelā'dadur ki āna Ṭaff daḡı dirler, Kūfe ve Hille arasındadır.

⁵⁷⁵kitābında: kitābda B

⁵⁷⁶Ve Ca'fer-i Şādık ve babası Muhammed Bâkır ve ceddi Zeyne'l-âbidîn ki nām-ı şerīfi 'Alī'dür. Ve İmām Ḥasen bin 'Alī bin Ebī Tālib raḍiya'llāhu 'anhum Medīne-i Münnevve'de Baḡı'de 'Abbās raḍiya'llāhu 'anh ḵubbesi içinde medfūnlardur. Ve Zeyne'l-âbidîn tārīhün ṭoksan dördüncü senesinde elli sekiz yaşımda vefāt eylemişdür, rahmetu'llāhi 'aleyh. Ve Muhammed Bâkır tārīhün on yedinci senesinde ve bir rivāyetde on sekizinci senesinde altmış üç yaşımda vefāt eylemişdür. Rahmetu'llāhi 'aleyh. *Cāmi'u'l-Uşūl* de böyle yazmışdur.

⁵⁷⁷ider: -B

⁵⁷⁸'**Aşşār** feth-i 'ayn-ı mūhmele ve teşdīd-i şīn-i mu'ceme ile 'öşr-i maḡşūlāt ḵabz iden kimsedür ḵābızu'l-'öşr ma'nāsına.

Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ol āhūyı bağladı. Āhūnuñ şahibi olan A' rābī uyandı ve didi “Yā Resūla'llāh ḥācetūñ var mıdur?” Faḥr-i ' Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “Ne' am, bu āhūyı şalıvir.” didi. Ol A' rābī āhūyı şalıvirdi, çıkdı, yelerek gitdi ve giderken “Eşhedü en lā-ilāhe illa'llāh ve eşhedü enne Muḥammeden resūlu'llāh” dir idi. Ve bu minvāl üzre Ebū Sa' id el-Ḥudrī daḥı rivāyet eyler.

el-Ḥūkm: Āhūnuñ cemī' -i envā' ını yimek ḥelāldür.

el-Emsāl: *Āmenu min-zabyi'l-haremi* ḍarb-ı meşeldür. Ya'nī Ḥarem geyiginden daḥı āmindür, dimekdür. Ḥarem-i Şerīf'de olan geyik Ḥarem'e ta' zīm içün şikār olunmaz ve avlanmaz.⁵⁷⁹ Mücāhid'den rivāyet olunur ki Mekke ḥalkından bir bölük bāzargān zamān-ı Cāhiliyyet'de Mekke-i Mükerrime ḳurbında Zī-Ṭavā-nām⁵⁸⁰ mevzi'de ağaçlar gölgelerinde oturlar. Ve ḳatıqları yoğ-ıdı, bir kimesne içlerinden oḳ-ıla Ḥarem-i Şerīf āhūlarından birin urur. Ve bu bāzargānlar ḳalkup āhūyı şoyarlar ve bişirürler ve çömlekleri āteş üzre ḳaynarken ve ba' zılar āhū etini biryān iderken āteş altından āteşden bir büyük boyun çıkar (A 52a) ve ol bāzargānlaruñ cümlesin yaḳup helāk ider, esbāblarından ve metā' larından (B 34b) ve ağaçlardan cidden bir nesne yaḳmaz. Subḥāna'llāhi'l-Ḳādir. Ol bāzargānlar Ḥarem-i Şerīf āhūsına el uzatduḳlarıçün bu maḳūle belāya giriftār olurlar. Ve Ezraḳī daḥı bu ḥikāyeyi böyle rivāyet ider. Ve bir ḍarb-ı meşel daḥı *terke'z-zabyi zillehu*'dur.⁵⁸¹ Ḳaçḳın ādeme ḍarb-ı meşel iderler. Ma'nāsı; geyik kiçisi gölgesin terk eyledügi gibi anı terk eyledi, dimekdür.⁵⁸² *Zıldan* murād āhūnuñ kināsesidür ki ağaçlar arasına girüp kendüyi örter ve gizlenür ve ziyāde ısıcaḳ olduḳda anda gölgelenür ve bundan ḳaçduḳda ebeden bir daḥı aña uğramaz.

el-Ḥavās: Āhū boynuzıñı egeleyüp dütsü eyleseler hevāmm u ḥaşerāt andan ḳaçar ve ḳovar. Ve āhū dilini gölgede ḳurudup dili uzun 'avrata yidürseler dilbāzlıḳı gider. Ve

⁵⁷⁹ve avlanmaz: -B

⁵⁸⁰*Zū-Ṭavā* tā' -i mühmelede ḥarekāt-ı şelāsenüñ her biri cā' izdür ve āḫirinde tenvīn ile oḳunmaḳ cā' izdür. Mekke-i Mükerrime ḳurbında bir yerdür.

⁵⁸¹*Şihāḥ*'da *terke* fī' l ve *zaby* fā' il *zill* mef' ul olmaḳ üzre yazmışdur. *Ḳāmūs*'da *terk* sükün-ı rā iledür feth-ı rā ile degüldür. Cevheri vehm eyledügi gibi dimişdür. Ve *terkehu terke'z-zabyi zillehu*'dur ḍarb-ı meşel olan, didi.

⁵⁸²Mevlānā Sa' dü'd-din et-Teftāzānī 'aleyhi rahmetu'llāhi'l-Ġanī *Tefsīr-i Keşşāf ḥāşiyesinde* yazduḳı üzre ḍarb-ı meşel olan *terke'z-zabyi zillehu*'dur. Ve *terk* sükün-ı rā ile maşdardur taḳdīri *terkehu terke zubiyyin zillehu*'dur. Ve *zubiyy* şīḡa-i taşḡir ile maşdaruñ muzāfun ileyhidür. Ma'nāsı, fülān anı terk eyledi geyik kiçisi kināsesin terk eyledügi gibi. Zīrā geyik bir yerden ḳaçsa artık ol yere dönmez. Ḥuşūşan geyigüñ küçücügi ki nefret ve ḳillet-i ülfet anda çok olur anuñçün lafz-ı muşāḡḡar ile irād olınmışdur. Bu ḍarb-ı meşel *raculun nefurun* ḥaḳḳında dinilür. Ve ba' zılar şāḫib ve yār ve dostı hicr ve terk iden ḥaḳḳında dirler, dimişlerdür. Bu daḥı güzeldür, zīrā hicr daḥı terkden bir nev' dür. *Kezā fī'l-Keşf 'ale'l-Keşşāf*.

ödünü ağırlar kulağa tırmırsalar ağırları gider. Ve āhū kığı ve derisini oda yakup döğüp uşacıklar yimeğine karışdırup yidürseler ol uşak zekī vü zīrek ve faşīh u hāfız ve zeliğ ve keskin dillü olur. Ve āhūdan olan misk gözi kuvvetlendirür. Ve yüregi ve dimāğı kavī ider. Ve gözün beyāzına cilā virür. Ve hafākāna⁵⁸³ ya‘nī yürek oynamasına fā’ide ider. Ve misk ağulara tiryākdür lākin yüzi şarardur. Ve yimek içinde isti‘ māl eylemek ağız kokusun götürür. Küllühu min-*Hayāti’l-Hayevān* li’d-Demīrī.

et-Ta‘bīr: Düşde geyik görmek güzel ‘avrata ta‘bīr olunur. (A 52b) Düşde bir kimse görse dişi geyige mālīk olmuş mekr u hīle ile bir cāriyeye mālīk olur veyāhūz bir ‘avratı nikāhla alır. Ve bir kimse görse bir dişi geyik boğazlar, bir cāriyeye iktizāz⁵⁸⁴ eyleye ya‘nī kızlığını ala. Ve bir kimse dişi geyik görse ve anuñ ‘azm u kaçdı av olsa bir ‘avratdan mālā irişe. Ve bir kimse düşinde bir āhū dutsa mīrās ve çok hayra irişe. Ve bir kimse bir dişi geyigün derisini şoyar görse bir ‘avrata zinā vü fücūr eyleye. Ve bir kimse düşde üzerine geyik şıçrar görse (B 35a) ol kimsenün ‘avratı cemī‘ umūrında ve her hūşūşında ‘āşī ola. Ve Cāmāsb dir ki bir kimse görse geyik izinde yürür, ol kimsenün kuvveti artar. Ve her kaçan insān āhūnūn boynuzlarından ve derilerinden ve kıllarından bir nesneye mālīk olsa bunlar nisā ve hatunlar tarafından mālīdür. Ve misk düşde bir sevgilüye veyā cāriyeye⁵⁸⁵ delālet ider. Hırsuzlardan biri misk götürür görse dutilmasına ve ahz olunmasına delālet ider. Zīrā misk kokusu ve rāyiha-i tayyibe götüren kimesne ve şāhibi üzre nemmām ve kovucu olur ve sırrını ifşā ider. Ve yine misk⁵⁸⁶ mālā delālet ider. Zīrā altundan kıymetlūdür ve gayrıdan dağı kıymetlūdür. Ve güzel dirlige dağı delālet ider ki mālīk olan ve koçulayan ‘ayş-ı tayyibe vāşıl olur. Ba‘zılar, misk oğula delālet ider ve ba‘zılar, ‘avrata delālet ider, dirler. Kezā fi-*Hayāti’l-Hayevān*.

Fā’ide: (A 53a) İmām Demīrī *Muhtaşar-ı İhyā’* dan rivāyet ider ki bir kimse Hāk sübhānehu ve te‘ālā için ‘amelde ihlās⁵⁸⁷ eylese eger niyyet eylemezse dağı ol ihlās-ıla olan ‘amelün āşarı berekātı ol kimesnenün üzerinde ve evlād-ı evlādı üzerinde ve kıyāmete dek gelecek evlād-ı evlād-ı evlādı üzerinde zāhir olur. Nitekim dimişlerdür

⁵⁸³ *Hafākān* feth-i hā’-i mu‘ ceme ve feth-i fā ba‘ dehu kāf ile yürek oynamakdur ki bir marāzıdır. Ol marāza mübtelā olana *maḥfūk* dirler.

⁵⁸⁴ *İktizāz* kesr-i elif ve sükūn-ı kāf veyā fā ile ve dādeyn-i mu‘ cemeteyn ile *kizzā* dandur. Ve *kizzā* kesr-i kāf ve teşdīd-i dād-ı mu‘ ceme ile kızlıkdur.

⁵⁸⁵ cāriyeye: cāriye A

⁵⁸⁶ *Misk* mīm kesriyle ma‘ rūf u meşhūr tıbdür. Cem‘i ‘ineb vezni üzre kesr-i mīm ve feth-i sīn ile *misek* gelür.

⁵⁸⁷ *İhlās* bāb-ı if’ālden maşdardur, terk-i riyā ma‘ nāsınadır.

hazret-i Âdem ‘aleyhi’s-selâm⁵⁸⁸ gökden yere indükde ovada ve şahrâda olan vuhuş ziyârete gelürler. Her birine lâyıķına göre du‘ â eyler. Ba‘ dehu bir bölük âhû gelür, anlara daķı du‘ â ider ve arķalarını şıĝar, göbek miski ol âhûlardan zâhir olur. Ğayrı âhûlar görür, ol âhûlara dirler ki “Bu misk size neden oldu?” Onlar daķı dirler ki “Âdem şafıyyu’llâh ziyâretine varduķ, bize du‘ â eyledi ve arķalarumuzu şıĝadı, du‘ âsı berekâtında miske vâşıl olduk.” Ol bâķî kalan âhûlar daķı hazret-i Âdem’e -‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm- varurlar. Hazret-i Âdem ‘aleyhi’s-selâm⁵⁸⁹ bunlara daķı du‘ â ider ve arķaların şıĝar ve lâkin misk belürmez. Bu âhûlar ol misklü olan âhûlara (B 35b) “Sizüñ gibi ziyâret eyledük ve bize de du‘ â eyledi ve arķamuzu şıĝadı ve bizde misk belürmedi.” dirler. Hazret-i Âdem buyurur ki “Onlaruñ ziyâreti ihlâşla idi ve Allâh içün idi. Fe-emmâ sizüñ ziyâretiñüz ve ‘ameliñüz Allâh içün degül-idi. Ol karındaşlarıñuz vâşıl oldukları miske vâşıl olmaķ içün idi. Ol âhûlaruñ ‘ameli li’llâh⁵⁹⁰ olduĝıçün misk kendülerde ve kıyâmete dek evlâd u nesillerinde zâhir olur.” Ve *Tefsîr-i Kebîr*’de sûre-i Tîn (A 53b) tefsîrinde yazmışdur ki Âdem ‘aleyhi’s-selâm gökden yere nüzûl eyledükde incir yapraĝını izâr idüp incir yapraĝıyla ud yerini örtmiş-idi. Âhûlar gelüp Âdem’i tavâf eylediler ve Âdem âhûlar ile üns dutdı ve anlara incir yapraĝından yidürdi. Haķ te‘âlâ ol âhûları melûhat⁵⁹¹ ve cemâl ve güzellik ile rızıklandırdı ve anlaruñ kanını bozup misk eyledi. Ve ol âhûlar yerlü yerlerine taĝılduķda ĝayrı âhûlar anları gördiler ve güzelliklerinden ta‘accub eylediler. Ertesi gün Âdem’e geldiler Âdem ‘aleyhi’s-selâm anlar[a] da cennetden çıkarduĝı incir yapraĝından yidürdi. Haķ sübhânehu ve te‘âlâ işbu soñra gelen âhûlara daķı cemâl ve güzellik virdi; ammâ misk virmedi. Zîrâ evvel gelenlerde tama‘ yoĝ-ıdı, hazret-i Âdem’e gelmeleri Allâh içün idi; soñra gelen âhûlar zâhiren Âdem’e geldiler, sırran tama‘ an içün geldiler. Haķ sübhânehu ve te‘âlâ zâhirlerini cemâl eyledi ve bâtınlarını taĝyîr eylemedi, anuñçün kanları misk olmadı. İntehâ.

Nazm:

Bû cenâdibdür çekirge bu’l-celeb şaţranca di
Leyletün leylâ’ karanlık giceye mûm bu’l-vedâ’

⁵⁸⁸ ‘aleyhi’s-selâm: -A

⁵⁸⁹ ‘aleyhi’s-selâm: -A

⁵⁹⁰ *Li’llâhi ‘amel* Allâhu te‘âlâ rızâsiçün olan işdür ki terk-i riyâ ve ihlâş ile olur.

⁵⁹¹ *Melûha* feth-i mîm-ile kerume ve naşara ve menâ‘ a bâblarından maşdardur. Feth-i mîm-ile olan *melâha* gibi, hüsn ve güzellik ma‘nâsınadır.

Şerh:

Cenādīb feth-i cīm ve kesr-i dāl-ı mühmele ve elif'den evvel nūn ve āhīri bā'-i muvaḥḥade ile çekirge didükleridir. Müfredi *cündüb* ve *cindeb* gelür kunfuz⁵⁹² ve dirhem vezinleri üzre. *Ḥayātü'l-Ḥayevān* şāhibi dāl'da ḥarekāt-ı selāse cā'izdür, dir. Bir dürlü çekirgenün adıdır ve ba'zılar, erkek çekirgeye dirler, dimişdür. Ve Sībeveyh nūn'ı zā'iddür, dir. (A 54a) Ve **bu'l-celeb** feth-i cīm (B 36a) ve feth-i lām ve bā'-i muvaḥḥade⁵⁹³ ile şatranc didükleridir⁵⁹⁴ ki at ve fil ve piyāde ve ruḥ ve şāhı olur ki anuñ muşannif ü vāzı'ı Şişsa-nām bir racüldür. Hind pādīşāhı Bīşīhrām için vāz' eylemişdür. Ve **Şişsa** kesr-i şād-ı mühmele ba' dehu feth-i şād-ı mühmele vü müşeddede⁵⁹⁵ ve āhīrinde hā iledür. Ve **Bīşīhrām**'da olan şīn-i mu'ceme meksüredür. Veyāḥud Hind pādīşāhlarından Belhīt-nām pādīşāh için vāz' eylemiş ola. Vāzı' Şişsa'dur nihāyet, kaṅgı pādīşāh için vāz' olunmuşdur anda ihtilāf vardır. Şatranc vāz' olunmasına sebep Erdeşīr bin Bābek ki Fūrs pādīşāhlarının evvelidür. Nerdī vāz' eyledükde Fūrs ṭā'ifesi faḥr eylediler. Şişsa-i Hindī vü ḥakīm ü 'ākıl daḥı şatrancı vāz' eyledi Hind pādīşāhı için ki Fūrs'e gālīb ola ve nerdden daḥı yegrek ola. Ol zamāne ḥukemāsı ve 'uḳalāsı nerd ve şatrancı görüp kaṅgısı a'lādur görürler, şatrancı nerd üzre terciḥ iderler. Ve **Erdeşīr** de olan rā mühmeledür ve ba'zılar, mu'cemedür, dirler. Nerdī bu vāz' eyledüğü için Nerdşīr diyü tesmiye olunmuşdur, ve vāzı'ına⁵⁹⁶ nisbet eylemişlerdür. Ve nerdī dünyā ve ehline mişāl kılmışlar, nerd ruḳ'asını⁵⁹⁷ yeryüzine ve on iki evi on iki aya ve otuz kıṭ'ayı ayda olan otuz güne ve pulları ḳazā ve ḳadere ve otuz kıṭ'ada aḳ ve ḳarayı günlere ve gicelere ve zarda olan bağlayış (A 54b) ve düzen, cihāt-ı sitte⁵⁹⁸ ve zarların üstinde ve altında olan yedi noktalar felek ve yer ve gök ve kevākib-i seyyāre yedişer olduklarına mişāl kılmışlar. Anuñ için Fūrs, nerd ile iftiḥār eylemişlerdi. Şişsa şatranc peydā eylemek ile galebe eylemişdür. Ve şatrancı pādīşāh önüne götürüp oynamağının ṭarīkini ve yolını gösterdükde pādīşāhı ziyāde 'acebe getürür ve Şişsa'ya “Bunı kıymete dut.” dir. Şişsa dir ki “Murādum budur ki pādīşāh emr eyleye, evvel ḥānesine bir dirhem ḳoyalar āhīrine dek

⁵⁹² **Kunfuz** zamm-ı kāf ve zamm-ı fā ve zāl-i mu'ceme ile kirpi didükleri cānverdür.

⁵⁹³ **Bā'-i muvaḥḥade** bir noktalı dimekdür.

⁵⁹⁴ didükleridir: şatrancdur B

⁵⁹⁵ kesr-i şād-ı mühmele ba' dehu feth-i şād-ı mühmele vü müşeddede: kesr-i şād-ı mühmele vü müşeddede B

⁵⁹⁶ vāzı'ına: vāzı'ı a B

⁵⁹⁷ **Ruḳ'a** zamm-ı rā'-i mühmele ve sükūn-ı kāf ile yazılmış kâğıd pāresi ve bez pāresi ve şatranc bezi ve nerd taḥtasıdır, cem' i kesr ile *riḳā'*dur.

⁵⁹⁸ **Cihāt-ı sitte** sağ ve şol ve ard ve ön ve alt ve üstdür.

muẓā‘ af ve ƙat ƙat ideler. Pādişāh Şişsa‘ya “Bu nedür işledigün ve peydā eyledügün (B 36b) nesne ‘aƙluñı ifsād eylemiş ancak.” dir. Veziri “Pādişāhum senün ƙazınelerün ve yeryüzinde olan pādişāhların ƙazıneleri tükenür ve ƙalmaz bu ƙisāb üzre.” dir. Ve *şitranc* kesr-i şīn ile cirdaħl vezni üzredür ki kesr-i cīm ve sükūn-ı rā-yı mühmele ve feth-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı ħā‘-i mühmele ve āħirinde lām ile dereye dirler vādī gibi. Ve yoğun ve gevdeli deveye dirler eđ-đahmi mine‘l-ibli ma‘ nāsına. Ve *şitranc*da olan şīn mu‘ ceme ve mühmele olmak cā‘izdür. *Ĥayātü‘l-Ĥayevān*‘da Demiri ve şāħib-i *Ķāmūs* mühmele ve mu‘ ceme ile cā‘iz olduĝını ve evveli kesr ile olduĝını taşriħ eylemişlerdür. Ĥattā *Ķāmūs*‘da evveli meftūħ ƙılınmaz, diyü yazar ve şāriħ-i *Viķāye Ķūhistānī*⁵⁹⁹ sīn-i mühmele ve yā‘-i mu‘ ceme kesr-ile ve meftūħ ƙılınmaz. Nitekim *Ķāmūs*‘da öyledür ve *şüdrenc*den mu‘ arrebdür. Ya‘ nī bir kimesne şatranca meşĝöl olsa ‘anā‘-i dünyevīsi gider ve ‘anā‘-i uhrevīsi gelür dimekdür, dir. Ve *Maķāmāt* şāħibi (A 55a) Ĥariri, *Dürretü‘l-Ġavvāş fi-Evhāmi‘l-Ĥavāş-nām* kitabında lu‘be-i Hindiyyeye şatranc dirler feth ile. Kelām-ı ‘Arab ƙıyāsı kesr iledür zīrā ‘Arab’uñ mezhebi ƙaçan ism-i A‘ cemīyi ta‘ rīb⁶⁰⁰ eyleseler kendü lügatlerinde vezn ü şīgada⁶⁰¹ neẓā‘iri isti‘ māl olınana redd eylemekdür. Kelām-ı ‘Arab’da feth-i fā ile fa‘ lellin yoĝdur ki lām-ı evveli, fethi ve lām-ı sāniye teşdidi ile bu vezinde ‘Arab’dan menķül olan kesr-i fā ile fi‘ lellindür cirdaħl ve ƙırta‘b gibi. A‘ lem-i ‘ulemā‘u‘r-Rūm maĝfūrun leh ve merħūm Kemāl Paşazāde ĥaşşahu‘llāhu te‘ ālā bi‘l-ħusnā ve ziyādeh *Ta‘rīb risālesinde* şāħib-i *Maķāmāt* Ĥariri sözini böyle naķl eylemişdür. Ve ba‘zılar e‘imme-i lügat *şitranc* lafzını zıkr eylemediler illā feth-i şīn ile zıkr eylediler, dirler. Ve bu zıkr olınan lu‘be-i Hindiyyeye şatranc dinilmege vech ü sebeb-i tesmiye lafz-ı mezbur şīn-i mu‘ ceme ile olup *müşāṭara*dan müştaķ olmak var ki *müşāṭara* zamm-ı mīm ve şīn-i mu‘ ceme ve feth-i tā‘-i mühmele ile münāşafa ma‘ nāsınadır. Zīrā *müşāṭara* şatrdandır ki nişf ma‘ nāsınadır. Ol oyunu oynayan iki kimesne ol naṭ‘ ve dōşegi iki bölük ve şatreyn ve nişfeyn eyledükleri içündür. Veyāħud *şüdrenc*den mu‘ arreb ola. (B 37a) Ya‘ nī bir kimesne buña meşĝöl olsa anuñ ‘anā‘ vü zaħmeti bāṭıl gider ma‘ nāsına olmak üzre dimişlerdür; lākin *şüdrenc*den mu‘ arreb olduĝı taķdīr üzre lāyık olan *şüd* gitdi ve *renc* elem ma‘ nāsına olmakdur. Ma‘ nāsı zāle‘l-elemu

⁵⁹⁹ *Ķūhistān* zamm-ı ƙāf ile Hirāt ve Nişābūr arasında bir kuredür ki ƙaşabasına ƙāf ile Ķāyin dirler nūn‘dan evvel yā‘-i ĥuṭṭī ile.

⁶⁰⁰ *Ta‘rīb* ‘Arab bir ism-i A‘ cemīyi kendü minhācī üzre tefevvūh ve tekellüm eylemekdür.

⁶⁰¹ şīgada: -B

ya‘nî “Elem zā‘il oldu ve gitdi.” demek olur, zîrâ ol oyun hâtırûñ teşhîz⁶⁰² ü tenşî‘ ü tatyîbine (A 55b) ve zevk ü şafâsına sebebdür, ve illâ şüd “oldı” ma‘nâsına dutulup sa‘yî bâtıl oldu ve ‘anâ’ hebâ oldu ma‘nâsını virmek lâyıķ u münâsib degüldür. Zîrâ bu maķûle adlarda aşıl olan sitâyîş⁶⁰³ ü medhî iş‘ârdur, zenb ü günâhı iķbâr degüldür. Ve eger sîn-i mühmele olursa zîkr olınan lu‘beye vech-i tesmiye **saṭranc** *şad-reng*den mu‘arreb olur ki *şad* Fârsîdür ki mi‘e ma‘nâsınadur ki⁶⁰⁴ yüz demek olur ve *reng* hîle ma‘nâsındadır. Ve zîkr olınan ‘adedden murâd mübâlağadır. Ve bu isim şunâ işâret olur ki ol lu‘be ve ol oyun efkâr-ı daķıķa ve hîyel-i laṭîfe üzre mebnî ve yapılmış ola.

Ve eger **su‘âl** olunursa *şad-reng*de kâf vardır âhîri kâf’dur ammâ **saṭranc** âhîrinde kâf yoktur, cîm vardır, ol cîm nerden geldi?

Cevâb virilür ki ‘Arab bir ismi ta‘rîb eyledüklerinde ol isimde olan kâf’ı cîm’e ḳalb u tebdîl şâyi‘ ü zâyî‘dür. Nitekim nergis ve gül-nâr ve gül-engübînde olan kâf’ları cîm’e ḳalb idüp nercis⁶⁰⁵ ve cül-nâr⁶⁰⁶ ve cül-encübîn⁶⁰⁷ dirler. Veyâḥud **saṭranc** *taṣṭîr*den müştak ola ki *taṣṭîr* satır satır eylemekdür. Bu oyunu oynayan oynamağa ḥazırladıķı vakîit satır satır eylediķiçün ve şaf şaf bağladıķıçün tesmiye olınmış ola. *Muġni’l-Lebîb* şâhîbi Cemâlû’d-dîn ‘Abdu’llâh bin Hişâm ve ġayrılarî zîkr olınan vecheleri minvâl-i mezbûr üzre zîkr eylemişlerdür.

el-Hükm: Şâriḥ-i Ḳudûrî Mevlânâ Zâhidî, ‘aleyhi rahmetu’llâhî’l-ebedî nerd ü şaṭranc ve erba‘a ‘aşer ve her lehv mekrûhdur; zîrâ zîkr olınan ile müḳâmere olunursa (B 37b) ve ḳimâr oynanursa (A 56a) meysir olur ve meysir ḥod naşş ile ḥarâmdur. Kelâmu’llâhî’l-celîl’de “إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ”⁶⁰⁸ ve bir yerde daḥı “عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ”⁶¹⁰

⁶⁰² *Teşhîz* şîn-i mu‘ceme ve zâl-i mu‘ceme ile bâb-ı tef‘ilden maşdardur.

⁶⁰³ *Sitâyîş* Türkîce öġüş ma‘nâsınadur *sütüden* lafzından ism-i maşdardur. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

⁶⁰⁴ki: -B

⁶⁰⁵ *Nercis*de nûn’uñ fethî ve kesri câ’izdür ve bir meşhûr çiçek adıdır.

⁶⁰⁶ *Cül-nâr* zamm-ı cîm ve feth-i lâm-ı müşeddede ile *gül-nâr*dan mu‘arrebdür ve yaban enârınuñ çiçegine dirler.

⁶⁰⁷ *Cül-encübîn* zamm-ı cîm ve feth-i lâm ve sükûn-ı nûn ba‘dehu cîm ba‘dehu bâ‘-i muvaḥḥade vü meksûre ve yâ‘-i müsennât-ı taḥṭâniyye ve nûn ile *gül-engübîn*den mu‘arrebdür ki *gül* meşhûr çiçek ve *engübîn* baldur.

⁶⁰⁸ *Enşâb* feth-i elif ile cem‘dür, müfredi zammeteyn [ile] *nuşub* ve zamm ve sükûn ile *nuşbdur*. *Enşâb* şol taşlardur ki Ka‘be etrâfında dikilmiş idi ve ol taşlar üzerinde zebḥ iderler ve zamân-ı Câhiliyyet kâfirler ol taşlar üzre tavar boğazlamaķı ḳurbet ve Ḥakk’a yakınlık ‘addiderlerdi. Ve *enşâb* bütlerle dinilür ve her nesne ki min-dûnî’llâh ibadet içün naşb olınmışdır, aña dinilür.

⁶⁰⁹“...(Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak birer pisliktir...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Maide 5/90.

⁶¹⁰“...içkiyi ve kumarı...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/219.

vāki' dūr. **Meysir** mev' id vezni üzre maşdardur ve kımār murāddur. Kımār ki kesr-i kāf-ıla müfā' ale bābından maşdardur, aña **meysir** dinilmege sebep āsānlık ile ğayrınıñ mālī kımār ile alındığıçündür. Bu taqdīr üzre **meysir** *yesserden* müştak olur ki *yesser*⁶¹¹ kolaylık ve āsānlıkdur sehl ma' nāsına. Veyāhuz kımār ğayrınıñ yesār ve ğināsını selb olduğuçündür bu taqdīrce meysir *yesārdan* olur ki *yesār* feth ile ğinā ve baylık ma' nāsınadır. Ve eger bu zikr olınan nerd u şatranc ve ğayrı ile mükāmere olınmazsa lehv ü 'abeş olur. Faḥr-i ' Ālem şalla'llāhu ' aleyhi ve's-sellem "Mü'minüñ her lehvi bātıldır⁶¹² illā atını te'dīb ve ok atmak ve ehli ile mülā' abesi." buyurmuşdur. Ve ba' z-ı nās, şatranc ile lu' b mübāḥ olur, zīrā şatranc oynamada tezkiye-i efhām vardur, dirler. Bu kıvıl Ebū Yūsuf rahmetu'llāhi ' aleyhden bir rivāyetdür. Ve İmām Şāfi' i'den ḥikāyet olınur ammā kımār oynamamak üzredür, eger kımār olursa bi'l-icmā' ḥarāmdur. Ve bizüm imāmlarımız ol ba' z-ı nāsa cevāb virürler ki iki cihān faḥri şalla'llāhu ' aleyhi ve sellem "مَنْ لَعِبَ بِالْشَطْرَنْجِ وَالزَّرْدَشِيرِ فَكَأَنَّمَا غَمَسَ يَدَهُ فِي دَمِ الْخَنزِيرِ"⁶¹³ buyurmuşdur. Ve bundan ğayrı bunlar zikru'llāh ve cum' alardan ve cemā' atlerden men' ider, eyle olsa meysir olur ve (A 56b) ḥazret-i Resūl şalla'llāhu ' aleyhi ve sellem "مَا أَلْهَكَ عَنْ اللَّهِ فَهُوَ مَيْسِرٌ" demişdür. Ya' nī "Allāhu te'ālādan seni ğāfil eyleyen meysirdür. İmdi zikr olınanlar ḥarām olur." İntehā Kıvlu'z-Zāhidī.⁶¹⁵ Ve İmām Demīrī *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da yazar ki şatranc oynamak kerāhet-i tenzih ile mekrūhdur. Ve ba' zılar, ḥarāmdur ve ba' zılar, mübāḥdur, dir. Kıvı-i evvel eşaḥdur. İmām Mālik (B 38a) ve İmām-ı A' zam Ebū Ḥanīfe ve Aḥmed, ḥarāmdur, dirler. Ve Muḥammed bin Sīrīn ve Hişām bin 'Urve bin el-Zübeyr ve Şa' bī ve Sa' id bin Cübeyr şatranc oynadıklarını Beyḥakī rivāyet eyler. Ve Ebū Hüreyre raḍiya'llāhu ' anh ve 'Alī bin Hüseyn bin Zeyne'l-'ābidīn ve Sa' id bin el-Müseyyeb ve 'İkrime raḍiya'llāhu ' anhum şatranc oynadıklarını⁶¹⁶ Şūlī zikr eylemişdür. İntehā

⁶¹¹ **Yesser** fethateyn iledür.

⁶¹² bātıldur: -B

⁶¹³ **Ġamasa** feth-i mīm-ile ḍaraba bābındandır. Maşdarı feth-i ğayn ve sükūn-ı mīm-ile *ġams*dur ki ṭaldurmak ve baturmakdur, feth-i mīm ve sükūn-ı kāf-ıla olan maḳl ve feth-i ğayn-ı mu' ceme ve sükūn-ı tā' i mühmele ve sīn-i mühmele ile olan ğaṭs gibi.

⁶¹⁴ "Kim satranç ve tavla oynarsa o kişi elini domuz kanına daldırmış gibidir." Süheyb Abdülcebbar, *el-Cāmi'u's-Sahih li's-Sünen ve'l-Mesânid*, (y.y., 2014), 22/485.

⁶¹⁵ **Şāriḥ-i Kudūri Mevlānā Zāhidī** adı Muḥtār bin Maḥmūd bin Muḥammed'dür. H'ārezmīdür. Kibār-ı e'imme-i aḥyār ve şeyḥ-i meşāyih-i emşār, meşārik u meġāribde 'ilm ü faḫl ile mevşūf ve 'ulūm-ı mezāhibde yed-i ṭilā şāhibi olmaġla ma'rūfdur. H'ārizm'den Bağdād'a ve andan Rūm'a gelüp bilād-ı Karamāniyye'den Lārende-nām kaşabada tevaṭtun idüp altı yüz elli sekiz tārihinde vefāt eylemişdür. Rahmetu'llāhi ' aleyhi rahmeten vāsi' aten. Fetāvāda *Hāvī-nām* kitāb ve *Şerḥ-i Kudūri* ve *Kunye* ve *Zādü'l-E'imme* ve *Mücteba* ve *Cāmi'* ve ferā'izde bir kitāb anuñ muşannefātındandır. Ve bunlardan ğayrı niçe kitābı vardır. Ve Bū İmām Ḥanefiyyü'l-mezhebdür, revvāḥa'llāhu rūḥahu.

⁶¹⁶ oynadıklarını: oynadıkların B

ķavlı'd-Demīrī. *Leyletün leylā* ' kelime-i ūlāde feth-i lām ve sūkūn-ı yā ' -i müşennāt-ı tahtāniyye ve feth-i lām-ı şāniye ve āhirinde hā ile ve kelime-i şāniyede yine feth-i lām ve sūkūn-ı yā ve feth-i lām-ı şāniye iledür. Ve kelime-i şāniyede medd ve ķaşr cā ' izedür. *Leyletün leylā* ' diyü pek ķarañlık giceye dirler ve pek uzun giceye ve ayuñ otuzıncı gicesine dirler, *leylün elyel* gibi ki kelime-i şāniye şīga-i tafđil iledür. Ve *leylün lā ' il* gibi ki kelime-i şāniye fā ' il vezni üzredür. Ve *leylün müleyyelün* gibi ki kelime-i şāniye mu ' azzam vezni üzre durur. Ve *ebu ' l-vedā* feth-i vāv ve feth-i dād-ı mu ' ceme⁶¹⁷ ile mūma dirler ki gice ile yaķarlar.

Nazm:

Bu ' l-beşer Ādem Ata ümmü ' l-beşer Ĥavvā durur
Ķaryetün ġannā ne şen köy ķaz ve ördek ibn mā '

Şerh:

Ebu ' l-beşer (A 57a) fethateyn ile Ādem peygamberdür - ' aleyhi ' ş-şalātu ve ' s-selām- ve *ümmü ' l-beşer* Ādem ' aleyhi ' s-selām zevcesi ve ĥatunıdır ki adı Ĥavvā ' dur.⁶¹⁸ *Beşer* fethateyn ile insān ma ' nāsınadır gerek erkek ve gerek dişi ve gerek bir ve gerek çok olsun. Ādem peygamber, cümle insānuñ babası ve Ĥavvā, cümleñün anası olduğıcün ikisine böyle künyet olunmışdır. ' Aleyhime ' ş-şalātu ve ' s-selām bi- ' adedi ' l-leyāl ve ' l-eyyām ilā-yevmi ' l-ĥaşr ve ' l-ķıyām.⁶¹⁹ Ve *ķaryetün ġannā* feth-i ġayn-ı mu ' ceme ve teşdīd-i nūn-ı meftūĥa ile ādemi ve ehli ve yapıları çok köye dirler ya ' nī şen köy. Ve *ibnü ' l-mā* ' ķaza ve ördege ve ġayrı şu ķuşlarına dirler. Ve (B 38b) *mā* ' ki şudur, āhirinde olan hemze hā ' dan maķlūbedür, nitekim cem ' inde zāhirdür. Cem ' -i ķilleti *emvāh* ve cem ' -i keşreti *miyāh*dur.

Nazm:

Aşlı alķaķ kimseler evlād-ı derze nefis göz
Oġul ibnu ' l-buvĥ arķa feth-i ķāf-ile ķarā

Şerh:

⁶¹⁷ *Dād-ı mu ' ceme* nokţalı olan nokţasızdan ihtirāzdur.

⁶¹⁸ *Ĥavvā* ya - ' aleyha ' s-selām- Ĥavvā dinilmek ĥayy ve diriden ĥalk olındığıcündür.

⁶¹⁹ "Ķıyamet ve ĥaşir ġününe kadarki gece ve gündüzlerin sayısı kadar salat ve selam o ikisinin üzerine olsun."

*Evlād-ı derze*de olan kelime-i şāniye ki *derze*dür, feth-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı rā-yı mühmele⁶²⁰ ve feth-i zā-yı mu‘ceme ve āhirinde hā iledür. *Evlād-ı derze* bunda aşlı alçaqlar ma‘nāsınadur ebnā’u derze gibi. *Ḳānūnu’l-Edeb*’de ebnā’u derze, merdümān-ı fūrū-māye vü evlād-ı derze mişluhā yazar. Ma‘nāsı aşlı alçaq kimseler ve adamlar dimekdür. Ve *Ḳāmūs* şāhibi evlād-ı derze, sefele ve hayyātlar ve hākkedür,⁶²¹ dir. *Sefe*le feth-i sīn ü fā vü lām-ıla alçaqlardur ve *hayyāt* derzi ve hākke bez dokuyanlardur. Derz⁶²² aşlıda na‘īm-i dünyā ve lezzāt-ı dünyāya dinilür. (A 57b) Zikr olınanların dünyā-yı deniyye ile taḳayyüdleri olmağın evlād-ı derze tesmiye olinmışlardır. Ve *nefs* feth-i nūn ve sükūn-ı fā ve āhirinde sīn-i mühmele ile gözdür ‘ayn ma‘nāsına. Eşābethu nefsun dinilür eşābethu ‘aym -zamm *buvḥ-ibnu’Ne* diyecek yerde. *aña göz irdi* ma‘nāsına,⁶²³ bā’-i muvaḥḥade ve sükūn-ı vāv ve āhirinde ḥā’-i mühmele ile oğuldur ki ibn ma‘nāsınadur. *Buvḥ* zeker ü ferc ve *nefs* ü cimā’ ma‘nāsınadur. Oğula *ibnu’l-buvḥ* dinilmege sebeb zāhirdür. *İbnuke ibnu būhike yeşrebu min-sabūhike*⁶²⁴ dirler, ḍarb-ı meşeldür. Ve ḍarb-ı meşelde olan *buvḥ* zeker ma‘nāsınadur ve ba‘zılar vaṭ’ u cimā’ ma‘nāsınadur, dirler.⁶²⁵ Ve *karā* feth-i kāf ve rā-yı mühmele fethiyle arkaya dirler zahr ma‘nāsına.

Nazm:

İbn turnā cāriye oğluna hem nā-kese di
Ḳaḥpe turnā oda kesr-i kāf-ile ümmü’l-ḳırā

Şerḥ:

İbn turnā zamm-ı tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve sükūn-ı rā’-i mühmele ve feth-i nūn ba‘dehu elif-i maḳşūre ile ḥublā ve kübrā vezni üzre cāriye oğluna dirler veledü’l-eme ma‘nāsına. (B 39a) Ve nā-kese ve alçağa dirler. Ve *turnā* ki evvelinde lafız ibn olmaya ḳaḥpedür, zāniye gibi ve cāriyeye dirler, eme gibi. *Turnā raneytudan* ve *renvden*⁶²⁶ müştak olmak cā’izdür. *Raneytu, ben dā’im naḳar eyledüm* dimekdür. Ve *renv* feth-i rā’-

⁶²⁰sükūn-ı rā-yı mühmele: -B

⁶²¹*Sefe*lede sīn mühmeledür ve *hakk*e hā mühmele ve kāf müşeddededür.

⁶²²derz: derze B

⁶²³*Nefs* ve ‘*ayn* mü’enneş oldukları için fi‘lleri mü’enneşdür.

⁶²⁴“Asıl evlat kendi sulbünden olan evlattır, yoksa evlatlık aldığın veya senin ocağında bulunan evlat, senin neslinden olan çocuk gibi değildir.”

⁶²⁵ve ba‘zılar ..., dirler.: -B

⁶²⁶*Renv* naşara bābından müsta‘meldür, *Ḳānūnu’l-Edeb*-nām kitābda böyle yazmışdır.

i mühmele ve sükûn-ı nûn ve âhîrinde vāv ile dâ'im bakmakta. Ve câriye ve kaḥpeye nazar olunduğün **turnā** diyü tesmiye olunmışdur. Ve **ümmü'l-kırā** kesr-i kâf ve feth-i rā'-i mühmele ile od ve âteşdür, ma' nāsı konuk anası dimekdür. Âteş daḥı (A 58a) konuğa ğāyet lâzım olmağın **ümmü'l-kırā** tesmiye olunmışdur. Ve **kırā** kesr-ile konukdur ḍayf gibi.

Nazm:

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt
Yuntlar aḥcār paçalar ekāri' bāligā'

Şerḥ:

Aḥcār feth-i elif ve sükûn-ı ḥā'-i mühmele ve cīm-i meftūḥa ba' dehu elif ve rā'-i mühmele ile **ḥicr** cem'idür ki kesr-i ḥā'-i mühmele ve sükûn-ı cīm-ile dişi ata dirler, el-ünṣā mine'l-ḥayl ma' nāsına. Âhîrinde hā ile **ḥicre** dinilmek laḥndur. Ve **ḥicr** cem'i **aḥcār** geldiği gibi **ḥücür** ve **ḥücüre** daḥı gelür. Ve **bāligā'** feth-i bā'-i muvaḥḥade ve kesr-i lām ve ğayn-ı mu' ceme ile kâşi' ā' ve nāfiqā' vezni üzre memdūdedür, paçalardur. Feth-i elif ile **ekāri'** gibi. Mu' arbeddür, Fārsice aṣlı pāyhādur ki Türkide ayaklar dimekdür.

el-Kıṭ'a:

Nazm:

Pire burgüş olur hem ibn ṭāmir
Ebu'l-veṣṣāb u ṭāmir ibn ṭāmir

Şerḥ:

Burgüş zamm-ı bā'-i muvaḥḥade ve sükûn-ı rā'-i mühmele ve zamm-ı ğayn-ı mu' ceme ve âhîrinde ṣā'-i müşelleṣe ile 'uṣfūr ve ḥurnüb vezni üzredür. İmām Demîrî, bā'nuñ maẓmûm olması meksûr olmasından eşherdür, dir. Pire didükleri bir çāpük zî-rūḥdur ki 'Acemce aña **keyk** dirler feth-i kâf ve sükûn-ı yā'-i⁶²⁷ müşennāt-ı taḥtāniyye ile. Cem'i **berāğīs** gelür feth-ile, 'uṣfūr cem'inde 'aşāfir didükleri gibi. Ve pirenüñ künyeti **ibn ṭāmir**dür ṭā'-i mühmele fethi ve kesr-i mīm ve âhîrinde rā'-i mühmele ile. (B 39b) Ve **ṭāmir bin ṭāmir** dirler fā' il vezni üzre ve ḥurûf-ı mühmele ile. Ve **ebu'l-veṣṣāb** daḥı

⁶²⁷yā: -A

künyetidir feth-i vāv ve feth-i sâ'-i müşellese⁶²⁸ vü müşeddede ve elif'den sonra bâ'-i muvaḥḥade ile *veṣb* dendir ki *veṣb* feth-i vāv ve sükün-ı sâ'-i müşellese ile şıçramaktadır, feth-i tā'-i mühmele ve sükün-ı fā-ıla olan ṭafr gibi. (A 58b) Ve fülān kimsenün ṭafrası vardır dirler bundandır, ṭafr *veṣbe* ma' nāsınadır. Ve *ebu'l-veṣṣāb* lafzının Türkî ma' nāsı ziyāde şıçrayıcı babası dimektür. Pire daḥı şıçramakta pehlevān olmanın bu künyete müsteḥakktır. Ve *tāmīr* ḥurūf-ı mühmele ile *ṭumūr* dandır. *Ṭumūr* zamm-ı tā-ıla yine şıçramaktadır. Pire daḥı şıçradığı için *tāmīr* dinilmiştir. Nitekim çalık ata filizz⁶²⁹ vezni üze *ṭimīr* dimeleri şıçrayu şıçrayu yürüdüğüdür. Ve pireye *tāfir* dirler ve *tāfir bin tāfir* dirler, tā'-i mühmele ve kesr-i fā ve āḥirinde rā-yı mühmele ile. Ma' naları şıçrayıcı ve şıçrayıcı oğlu şıçrayıcı dimektür. Vech-i tesmiyeleri zāhir ve bellüdür. Pire bir ḥayvāndur ki ziyāde şıçramak anuñ şānındandır. Ve Ḥaḳ te'ālā celle ve 'alānuñ luṭfindandır, şıçradukda ardına şıçrar, önüne şıçramaz kendüyi avlamak isteyeniyi görsün için, zīrā eger önüne şıçrasa ölümüne yakın olurdu. Ve qarıncaya ṭayerān ve uçmak 'arız olduğu gibi pireye daḥı uçmak 'arız olmak ḥikāyet olunur. Ve pire evvelen topraktan ḥāşıl olur, ḥuṣūşan karanlık yerlerde ola. Ve qaraldukdā sefādı uzadur ve yumurdlar ve yavrılar. Ve sultān u ḳahrı ḳış faşlının evāḥirindedür ki ol, faşl-ı rebī' evvelidür. Ve dirler ki pire fīl şūreti üzredür, fīl gibi enyāb ve dişleri vardır, anuñla ısırrur. Ve fīl gibi ḥortūm⁶³⁰ vardır, anuñla şıvarur.

el-Ḥüküm: Pirenün ekli ḥarāmdur. (A 59a) Ve iḥrāmda olana ve olmayana ḳatli isticāb üzredür. Muḥrim ḳatli eylemek ile nesne lāzım gelmez ve pire sebb⁶³¹ olunmaz. Zīrā Enes radiya'llāhu ' anhdan rivāyet (B 40a) olunur ki ḥazret-i Faḥr-i Enbiyā şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bir kimesneyi işitdi ki piresini söger. Faḥr-i ' Ālem ol kimesneye “Pireyi sebb eyleme. Taḥḳīḳ, ol pire bir peygamberi tañ namāzına uyandırmıştır.”⁶³²” dir.⁶³³ Ve ' Alī

⁶²⁸ *Müşellese* teşdīd-i lām-ı meftūḥa ile üç noktalı demek olur.

⁶²⁹ *Filizz* kesr-i fā ve kesr-i lām ve zā-yı müşeddede ile demür boğıdur (boğ: -B) ḥuḣṣu'l-ḥadīd gibi ve cevāḥir-i arzdan her ne ki zevb olına ve eridile ve ḡalīz u şedīd olan er ve baḥīl kimse.

⁶³⁰ *Ḥortūm* zamm-ı ḥā'-ı mu' ceme ile burundur enf gibi.

⁶³¹ *Sebb* feth-i sīn-i mühmele ve teşdīd-i bā ile naşara bābından sögmek ma' nāsına maşdardur (-dur: -A) şetm gibi.

⁶³² uyandırmıştır: uyanmıştır B

⁶³³ Satırın hemen yanında “el-İmām Şāfi'” notuyla aşağıdaki beyitler yazılı haldedir:

لا تکره البر غوث فإن اسمه

بر و غوث لو تدري

البر اخراج دم فاسد

والغوثه الإيقاظ في الفجر

(Pireyi kerih görme; çünkü onun ismi ber ve gusdan (iyilik ve ikaz) müteşekkildir. Şayet sen bilmesen de onun iyiliği kötü kanın çıkarılması ve ikazı ise senin fecre uyandırılmıştır.)

bin Ebî Tâlib raḍiya'llāhu 'anhadan rivāyet olunur ki bir yere indük ve pire bizi incitdi, biz daḡı pireleri sögdük. Ḥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “لا تسبوا فنعمت الدابة” didi, dir. Ya'nî “Pireyi sebb eylemeñ, ne güzel dābbedür ki Ḥaḡ te'ālā zikrine sizi uyandırur.”

Mes'ele: Mālik ibn Enes Ḥazretlerine su'āl eylediler ki “Berāḡiṣ cānlarını 'Azrā'il ḡabz ider mi veyā eylemez mi?” diyü. Bir zamān başını aşığa eyledi, fikre vardı, andan soñra “Berāḡiṣ içün aḡar ḡan var mıdır?” didi. Didiler ki “Aḡar ḡanı vardır.” Mālik cevāb virdi ki “'Azrā'il rūḡları⁶³⁴ ḡabz ider ve andan soñra “يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا”⁶³⁵ ayetini okıdı.

el-Emsāl: *Atmeru min-burgūs* ve *atyeru min-burgūs* ḡarb-ı meşeldür. Ya'nî pireden artıḡ şıḡrar ve pireden artıḡ uḡar.

Fā'ide: Ebū Zerr⁶³⁶ raḍiya'llāhu 'anh Faḡr-i Enbiyā'dan şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden rivāyet ider. Resūlu's-Şaḡaleyn didi ki “Ḳaçan seni pire incitse bir ḡadeḡ şı al “ وَمَا لَنَا أَلَّا ”⁶³⁷ ayetini (A 59b) ol şı üzre oku ve andan soñra di ki eger siz mü'minler⁶³⁷ iseñüz bizden şerr ü ezāñuzı def' eyleñ. Andan soñra ol şıyı döşek etḡāfına şaḡ, pireler şerrinden emīn olup gicellersin.” Şadaḡa Resūlu'llāh. Ve Ḥüseyn bin İshāḡ ḡavli üzre evüñ içinde bir ḡukur ḡazup ol ḡukur içinde diflā⁶³⁸ aḡacınıñ yapraḡını dōkseler pireler ol ḡukura gelüp düşer.⁶³⁹ Ve Dārī ḡavli üzre ḡörek otını bişürüp şıyıyla evi şıvarsalar ve şıyını serpseler pireleri öldürür. Ve sezābı şıda (B 40b) ıṣladup şıyı ev içinde serpseler ol evüñ pireleri helāk ola. Ve eski kettān müşāḡı ve nārenc⁶⁴⁰ ḡabuḡlarıyla ev buḡūr olınsa pireleri ḡırıla. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīrī. Ve bir kimsenüñ şaḡ ḡulaḡına pire

⁶³⁴rūḡları: rūḡların B

⁶³⁵“Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde ... alır ...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Zümer 39/42.

⁶³⁶**Ebū Zerr** zāl-i mu'ceme vü meftūḡa ve rā'-i mühmele vü müşeddede ile. Adı zamm-ı cīm ve feth ve zamm-ı dāl-ı mühmele ile Cündeb'dür. Ve babası adı zamm-ı cīm ve muḡaffef-i nūn ve dāl-ı mühmele ile Cünāde'dür. Ve bir rivāyetde babası feth-i sīn-i mühmele ve feth-i kāf-ile Seken'dür. **Ebū Zerr** İslām'da beşincidür. Ḥilāfet-i 'Osmān'da -raḍiya'llāhu 'anhumā- tārīḡüñ otuz ikinci senesinde Rebeze-nām yerde vefāt eylemişdür. Ve **Rebeze** feth-i rā'-i mühmele ve feth-i bā'-i muvaḡḡade ve zāl-i mu'cemedden soñra hā ile Medīne-i Münevvere'ye ḡarībdür. Ve namāzını İbn Mes'ūd raḍiya'llāhu 'anh ḡılmışdur. Ve on günden soñra İbn Mes'ūd daḡı vefāt eylemişdür. Ve **Ḡifār** kesr-i ḡayn-ı mu'ceme ve muḡaffef-i fā ile kitāb vezni üzre **Ebū Zerr** ḡavminden bir kimse adıdır. Kezā fi-*Cāmi'i'l-Uşūl*.

⁶³⁷“...biz ne diye O'na tevekkül etmeyelim?...” *Kur'ân-ı Kerīm*, İbrahim 14/12.

⁶³⁸**Diflā** kesr-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı fā ve feth-i lām ile zıkrā ve şı' rā vezni üzre aḡu aḡacıdır ki Fārsice feth-i ḡā'-i mu'ceme ile ḡar-zehre dirler ve yā'sız **difl** yine ol aḡaçdır.

⁶³⁹düşer: düşerler B

⁶⁴⁰**Nārenc** feth-i rā'-i mühmeleden soñra nūn-ı meftūḡa ile ve kesr-i nūn ve sükūn-ı rā ile lügatdır. Hindistān'da olur. Turunc aḡacına beñzer ve içi turunc gibi ekşi olur bir meyvedür.

girse şol hāyasını sağ eliyle ve şol kulağına girse sağ huşyesini şol eliyle dutsa bi-izni'llāhi te'ālā pire kulağından çıkar. Küllihi min-*Hayāti'l-Hayevān* mine'n-nüşhati'l-kübrā li'd-Demīrī.

Nazm:

Bu dünyā ümmü hinnevr ümmü kaş'am
Hem ümmü defre ulular ekābir

Şerh:

*Ümmü hinnevr*de kesr-i hā'-i mu'ceme ve feth-i nūn-ı müşeddede ve sükūn-ı vāv ve rā'-i mühmele ile dünyā-yı deniyyedür. Ve lafz-ı *ümm*siz *hinnevr* yine dünyādur, vech-i tesmiye Allāhu a'lem. *Hinnevr* dāhiye vü belā ma'nāsınadır, dünyā dahı miḥnet ü cefā ve ezā vü belā (A 60a) evi olduğuçündür. Ve *ümmü kaş'am* feth-i kāf ve sükūn-ı şīn-i mu'ceme ve feth-i 'ayn-ı mühmele vü mīm-ile yine dünyādur. Vech-i tesmiye *kaş'am* ca'fer vezni üzre ceng ü ḥarb ve belā vü mevte dirler. Dünyā-yı deniyyede üçü de mevcüddur. Ve *ümmü defre* feth-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı fā vü rā-yı mühmele ile yine dünyādur, *ümmü defār* gibi feth-i dāl-ı mühmele ile. Vech-i tesmiye dünyā zūll ü netn evi olduğuçudur. Zīrā *defer* fethateyn ile zūll ü ḥorlık ve netn⁶⁴¹ ve koçumağa dirler. Ve *ekābir* ulu olan kimesnelerdür e'āzım gibi.

Nazm:

Bite kamlle dinür erkek bite di
Ebū 'uḳbe eyü işler me'āşir

Şerh:

Kamlle feth-i kāf ve sükūn-ı mīm ve lām'dan soñra hā ile bitlerüñ biridür. Ve çok bite hā'sız kaml dinilür. *Kamlle*de olan hā vaḥdet içündür decāce ve batṭa ve ḥamāmede olan tā vaḥdet için olduğu gibi. Ve seḥāb vezni üzre kamāl yine bitdür. Ve *ebū 'uḳbe* zamm-ı 'ayn-ı mühmele ve sükūn-ı kāf ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ile erkek bite dinilür. Dişi (B 41a) bite *ümmü 'uḳbe* ve *ümmü talḥa* dirler. Ve bit didükleri nesne derden ve kirden ḥāşıl olur. Der ve kir kaçan geysüye veyā bedene veyā kıla ulaşa ol yer 'afin olur ve bit ḥāşıl

⁶⁴¹ *Netn* feth-i nūn ve sükūn-ı tā ile ḥasune ve kerume bābından maşdardur koçmak ma'nāsına, bāb-ı if'ālden müntin gibi.

olur. Ve bitũn dişisi erkeğinden çok olur ve bitũn dişisi erkeğinden ekber ve büyükrek⁶⁴² olur ve erkegi aşğar⁶⁴³ ve kiçirek olur. Nitekim toğanuñ erkegi dişisinden aşğar ve kiçirek olur. Ve erkeğine zamm-ı şād-ı mühmele ve hemze (A 60b) ve bā'-i muvaḥḥadeden soñra hā ile şu'ābe dirler, dinilmişdür ğurābe vezni üzre. Ve ba' zılar, şu'ābe bit yumurdasıdır, dir. Şāhib-i *Ḳāmūs* rahmetu'llāhi'l-Ḳuddūs şu'ābe ğurābe vezni üzre bit yumurdasıdır, cem' i şu'āb ve şi'bāndur, dir. Şu'āb zamm-ı şād-ı mühmele ve feth-i hemze ve ba' dehu elif-ile ğurāb vezni üzredür ve şi'bān kesr-i şād ve sükün-ı hemze ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ba' dehu elif nūn-ıladur. Cābir bin 'Abdi'llāh raḍiya'llāhu 'anhumā ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden rivāyet ider ki Ḥazret buyurur ki “يوم توضع الموازين” El-ḥadīṣ ma' nāsı: “Ḳıyāmet güninde şevāb ve günāh vezn olunur ve tartılır. Bir kimesnenüñ ki şevābı ve ḥasenāt u ḥayrātı günāhı üzre şu'ābe veznince ağır ola, ol kimesne cennete girer ve eger günāhı ağır olursa cehennem girer.” Ve didiler ki “Yā Resūlla'llāh günāhı ve ḥasenātı berāber gelen nice olur?”. Faḥr-i 'Ālem “Onlar aşḥāb-ı a' rāfdur.” didi.

Fā'ide: Benī İsrā'il'e gönderilen ḳummelde 'ulemā iḥtilāf eylemişlerdür ki Ḳur'ān-ı 'Azīm ve Furḳān-ı Kerīm'de “فَارْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالْدَّمَ”⁶⁴⁴ vāḳi' olmışdur. *Ṭūfān* nuḥāt-ı Kūfe katında maşdardur rüçḥān⁶⁴⁵ ve nuḳşān gibi cem' olmaz. Ehl-i Başra katında cem' dür vāḥidi *ṭūfānetundur*, *ṭūfān*dan murād yağmur ve seydür. *Cerād* çekirgedür. (A 61a - B 41b) Mücāhid ve 'Aṭā, ṭūfān mevt ve ölümdür, dirler. Vehb, ṭūfān Yemen lügat[in]de ṭā'ündür, dir. Ebū Ḳilābe,⁶⁴⁶ ṭūfān cüderiyydür, evvel cüderiyy⁶⁴⁷ ile Mūsā peygamber 'aleyhi's-selām zamānında olanlar 'azāb olup yeryüzinde ol cüderiyy ḳaldı evvel yoğ-ıdı, dir. Ve *ḳummel* zamm-ı ḳāf-ıla sükker vezni üzre ba' zılar, kenenüñ büyükleridür ve ba' zılar, çekirgenüñ ḳanadı bitmedük yavrılarıdır,⁶⁴⁸ dirler. Ve İbn 'Abbās'dan rivāyet olunan buğday bitidür. Ve İbn Zeyd

⁶⁴²büyükrek: büyük A

⁶⁴³*Ekber* ve *aşğar* şīğa-i ism-i tafḍil üzre ziyāde büyük ve ziyāde kiçi ma' nāsinadır.

⁶⁴⁴“Biz de, ...başlarına tufan, çekirge, ürün güvesi (haşarat), kurbagalar ve kan gönderdik...” *Kur'ān-ı Kerīm*, A'raf 7/133.

⁶⁴⁵*Rüçḥān* zamm-ı rā'-i mühmele ve sükün-ı cīm ba' dehu ḥā'-i mühmele ile naşara ve fetaḥa bāblarından maşdardur meyl ma' nāsına.

⁶⁴⁶*Ebū Ḳilābe* kesr-i ḳāf ve taḥfif-i lām-ıla kitābe vezni üzre bir tābi' idür.

⁶⁴⁷Evvel cüderiyy: -B

⁶⁴⁸ve ba' zılar ... yavrılarıdır: -B

pirelerdür, *ḳummel* berāğīsdür, dir. Ve sükker vezni üzre olan *ḳummel* cem‘dür müfredi *ḳummeledür* zamm-ı ḳāf ve teşdīd-i mīm-ile.

Ve *dafādi‘* *difda‘* cem‘ idür ki ḳurbağadur ve *dem* ḳandur.

Rivāyet olunur ki Hāḳ sübhānehu ve te‘ālā fir‘avn ḳavmi üzre sekiz gün yağmur yağdırdı. Eyle ḳarañlık günler idi ki bir kimesne evinden çıḳmağā ḳādir olmazdı. Ve şu, evleri içine girdi. Ve ḳalḳdılar, şu göğüslerine veyā boyunlarına çıḳdı. Oturan kimesne ğarḳ oldu ve boğuldu. Ve Benī İsrā’il evleriyle fir‘avn ḳavminüñ evleri birbirine muṭṭaşıl ve yakın idi, aṣlā evlerine bir ṭamla şu girmede. Ve şu, āl-i fir‘avn yerlerinde irkildi durdı ve ekinde ve taṣarrufdan men‘eyledi. Bir hafta bu hāl üzre ḳaldı. Āl-i fir‘avn Mūsā’ya -‘aleyhi’s-ṣalātu ve’s-selām- geldiler. “Du‘ā eyle bizüm için Hāḳ te‘ālā ṭūfānı ḳaldırsun, imān getürelüm.” didiler. Mūsā ‘aleyhi’s-selām du‘ā eyledi, du‘ası berekātında belā üzerlerinden ḳalḳdı. Ot ve ekinleri be-ğāyet ziyāde oldu. “Bu ṭūfān bize fā’ide (A 61b) eyledi.” diyü imān getürmediler. Hāḳ sübhānehu ve te‘ālā otlara çekirgeleri gönderdi, ekinlerin ve yemişlerin yidi. Andan ṣoñra ḳapularını ve ṭamlarını ve geysülerini yimege başladı. Āl-i fir‘avn yine Mūsā’ya vardılar, fezā‘eylediler ve niyāz u taṣarru‘eylediler ve “İmāna gelelüm.” didiler. Mūsā ‘aleyhi’s-selām ṣaḥrāya çıḳdı. (B 42a) ‘Aṣāsıyla maṣrık ve mağrib cānibine işāret eyledi, çekirge geldüğü ṭarafa ve nāḥiyelere çekildi, gitdi. Ve āl-i fir‘avn yine imāna gelmediler. Hāḳ sübhānehu ve te‘ālā ḳummeli üzerlerine musallaṭ eyledi. Ḳummelden murād ba‘zılar, ādem bitidür, dir. Şāḥib-i *Ḳāmūs*, bu ḳavil merdūddur, dir. Ḳummel daḥı çekirgeden bāḳī ḳalan nesneleri yidi ve yimekleri içine düşer oldu ve geysüleriyle derileri arasına girüp gevdelerini ısıрмаğā ve ṣormağā başladı. Ve yimek yirken yimekleri bit ile ṭolu olurdu. Bu belādan büyük bir belāya uğramamışlardır. Zīrā ḳıllarını ve kirpiklerini ve ḳaşlarını yirdi ve derilerinden ayrılmazdı yirdi güyiyā çiçek çıkarmış gibi olurdu gevdeleri. Ḳavm-i fir‘avn sebt gününden bir septe dek bu belāyı çekdiler, ṣoñra Mūsā’ya vardılar, “tevbe idelüm, imāna gelelüm.” didiler, feryād u fiğān eylediler. Hāḳ sübhānehu ve te‘ālā bu belāyı daḥı def‘ü ref‘eyledi. Bir aya dek yine küfürleri üzre muṣırr oldılar, imāna gelmediler. Mūsā peygamber ṣalavātu’llāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyh anlara bed-du‘ā eyledi. (A 62a) Hāḳ te‘ālā vaḥy eyledi ki Nīl kenārına varup ‘aṣāsıyla ednā vü aḳṣā-yı Nīl’e işāret eyleye. Mūsā daḥı eyle eyledi. Her cānibden ḳurbağalar çağrıṣmağā başladı ve birbirine bildürdi ve ḥaber eyledi. Ḳarañlık gice gibi Nīl’den çıḳdı, añsızdan evlerine girdiler. Evleri ve ḳabları ve avluları ve ṭa‘āmları ḳurbağā ile doldı. Her kim bir ḳanaḳ

veyā bir kab veyā yimegi içse kurbaga ile tolu bulurdu ve oturdukdā çeñesine dek kurbaga içinde otururdu ve söylese ağızına kurbaga şıçardı. Ve bir kimesne uyusa kurbagalar üzerine çıkup birbirine yapışup dururlardı, bir cānibe dönmege kâdir olmazdı. Ve ağızına bir loğma ilemek için ağızın açan kimesnenün ağızına şıçardı, loğmadan evvel ağızına düşerdi. Ve hamir eyleseler hamirlerine düşerdi. Ve çömlegi āteşe koyup bir nesne bişürseler (B 42b) kurbaga içine dolardı. Sebt'den Sebt'e bu belāyı çekdiler, sonra hazret-i Mūsā'ya gelüp feryād u figān eylediler, "tevbe idelüm, imāna geledüm." didiler. Hazret-i Mūsā du'ā eyledi. Belādur def' oldu ve kurbaga men' oldu. Bir ay dahı selāmet ü 'āfiyet üzre oldılar, andan sonra 'ahdi bozdılar. Haq sübhānehu ve te'ālā kanı bunlara musallat eyledi. Cümle şuları kan oldu ve kuyuları kan oldu. İsrā'ilî Kıbtî-ile kuyudan şu çekerlerdi. İsrā'ilî koğasında şu çıkardı ve Kıbtî koğasında kan çıkardı. (A 62b) Ve fir'avn^{649,650} kendü önüne Benî İsrā'il'den bir kimesneyi ve fir'avn tã'ifesinden bir kimesneyi ve önlerine bir kab içinde tã'ām ve şarāb kordı. İsrā'iliden yaña tã'ām ve şarāb ve Kıbtîden yaña olan tã'ām ve şarāb kan olurdu. Ve Kıbtîlerün 'avratları şusuzlıkdan ziyāde bî-çāre olup İsrā'ilî 'avratlarına gelüp şu isterlerdi ve "Baña şu vir." dirlerdi. Kırbalarına ve kablarına şu dokerlerdi, dökülürken şu kablarında kıvıllı kan olurdu. Hattā dirlerdi ki "Ağızuña dök, senün ağızından benüm ağızuma mecc eyle." İsrā'ilî 'avrat şuyı ağızına alup ağızından Kıbtî 'avrat ağızına virdükde kan olurdu. Ve fir'avna şusuzlık gāyet elem virdi ve muṣṭarr oldu ve yaş ağaçları çeynemege başladı. Ağaçdan çeynemek ile şuvardığı şu kan olurdu ve şāfi tuzlu şu olurdu. Sebt'den Sebt'e dek bu hāl üzre kaldılar. Tamām bir hafta içmediler illā kan içerlerdi. Yine Mūsā'ya varup ağladılar, "Du'ā eyle Haq te'ālā bu belāyı def' eylesün, saña imān getürelüm ve Benî İsrā'il'i elbet senünle irsāl idelüm." didiler. Mūsā peygamber du'ā eyledi, bu belā dahı def' oldu. Subhāna'llāhi'l-Kādir 'aceb kudret şāhibi Tañrı'dur ki kudretine nihāyet ve 'azametne gāyet yok,⁶⁵¹ düşmānlarun soğagını kurbaga ile tolu ider ve Nıl ırmağından ve derelerden (A 63a - B 43a) kan akıdur ve dostları şu almak istedüklerinde kan akarken şu olur.

el-Hüküm: Biti yimek bi'l-icmā' harāmdur.

⁶⁴⁹**Fir'avn** fi' lavn vezni üzre ism-i 'Acemidür. Cem'i *ferā'inedür*. İbnü'l-Cevzî "Fir'avn üçdür: Biri İbrāhīm Halīlu'llāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem fir'avnidur ki adı Sinān'dur. Ve biri Yūsuf 'aleyhi's-şalātu ve's-selām fir'avnidur ki adı Reyān bin el-Velid'dür. Ve biri Mūsā Kelīmu'llāh şalavātu'llāhi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyh fir'avnidur ki adı Velid ibn Muş'ab'dur." didi. Kezā fī-Miṣbāhi'l-Münir.

⁶⁵⁰**Fir'avn** altı yüz yıl 'ömür sürmişdür ve dört yüz yıl pādīşāhlık eylemişdür. Bu kadar 'ömürde bir gün açlık ve şusuzlık ve bir sâ'at hastalık görmiş degüldür.

⁶⁵¹ve 'azametne gāyet yok: yokdur B

Fer⁶²: Harîr libâsı biti def⁶² için geymek cā'izdür. Zîrâ harîrûñ hâşşasındandır bit eylememek. Anuñçün Fahr-i 'Âlem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem aşhâb-ı 'izâmdan 'Abdu'r-Raḥman bin 'Avf ve Zübeyr⁶⁵² bin 'Avvām-nām şahâbîlere harîr geymesine ruḥşat vermişdür bit zararını def⁶² için.

el-Emsâl: 'Alâ-kamel darb-ı meşeldür. Seyyi'etü'l-hulḳ ve ḥüyı yaramaz 'avrat için ve'n-nisā' 'alâ-kamelin yine darb-ı meşeldür. 'Ömer bin el-Ḥaṭṭâb raḍiya'llāhu te'âlâ 'anh "“Avratlar üçdür.” dir. “Biri heyyine vü leyyine ve 'afife vü müslimedür ki ehlinüñ ma'îşetine mu'inedür. Ve biri veled için vi'â'dür ve biri kamel üzredür. Haḳ te'âlâ istedügi kimesnenüñ boynı üzre anı ḳor ve istedügi kimesne boynından men' ider. Ve gullun kamilun yine darb-ı meşeldür. Ya' nî bit ḡullı. Bunuñ aşlı budur ki esîri buḳaḡuya urup saçını tırâş eylemezlerdi ve bitlü olurdu ve bundan şiddet ü zaḥmet ü cefâya mülâkî olurdu. Her kim ki şiddete giriftâr ola anuñ haḳḳında bunu darb-ı meşel iderler.

el-Ḥavâş: Cāḥız eydür: Bit cüzẓâmlardan ḡayrınıñ libâsına 'arîz olur ve cüzẓâmlara 'arîz olmaz. İbnü'l-Cevzî: bunda ḥikmet budur ki ol maraz anlaruñ eṭrâfına tevellu' eylemegin ḳaşımak onlara za'f olurdu. Haḳ te'âlâ luṭfen ve keremen bit virmemişdür. Nitekim Haḳ te'âlâ aḡras ve dilsüze luṭfen ve keremen sem' ve (A 63b) işitmegi virmemiş, dir. Ve biti diri bırakmak nisyân getürür. Fahr-i 'Âlem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem altı ḡaşlet nisyân îrâş ider buyurdu: Biri şıçan⁶⁵³ artıḡın yimek ve biri biti ḡayyeten ve diri bırakmak ve biri durur şu içinde bevl eylemek ve biri ḳıṭârı⁶⁵⁴ kesmek ve biri saḳız çeynemek ve biri ekşi elma yimek. İşbu altı ḡaşlet nisyân îrâş eyledügi ḡadıṣ-i şerîf-ile şâbitdür. Ve bir ḡadıṣde “أَنَّ الَّذِي يُلْقِي الْقَمْلَةَ حَيَّةٌ لَا يَكْفِي الْهَمَّ”⁶⁵⁵ (B 43b) vâḳi' dür. Ve elvâḡ-ı ḳubûrı okımak ve iki 'avrat aralarında yürimek ve aşılmişa bakmak ve ıssıcaḳ etmek yimek ve kuzbure⁶⁵⁶-i ḡaḡrâ yimek nisyân getürür, dinilmişdür.

Fâ'ide-i Uḡrâ: Ḳaçan yüklü 'avratuñ ḡamli erkek midür ve dişi midür bilmek isteseler bir bit alup bir âdem ayasına ḳoyalar ve üzerine ol 'avratuñ südinden şaḡalar, eger ol südden ol bit çıkarsa yüki dişidür eger çıkılmazsa ḡamli erkekdür. Ve bir kimesne ḡabs-i bevl

⁶⁵² Zübeyr zamm-ı zâ-yı mu' ceme ile şîḡa-i taşḡir üzredür ve 'Avvām teşdîd-i vāv ileldür.

⁶⁵³ şıçan: fâre B

⁶⁵⁴ Ḳıṭâr kesr-i ḳâf ileldür. Cā'eti'l-iblu ḳıṭâren dirler maḳṭûreten ma'nâsına, ḳaçan deve birbirine yakın nesâḳ-ı vâḡid üzre gelse. Ba' zılar feth-i ḳâf-ıla okurlar, ḡalaṭdur.

⁶⁵⁵ “Biti bulduḡu halde diri bırakanın derdi bitmez.” Hadisin kaynaḡı bulunamamıştır.

⁶⁵⁶ Kuzbure zamm-ı ḳâf ve sükûn-ı zâ-yı mu' ceme ve zamm-ı bâ'-i muvaḡḡade ile. Ve ḡâḡi bâ meftûḡ ḳılınur. Ḳışnic didükleridür ki Fârsîde aña ḳışnîr dirler.

giriŧtār olsa kendü bitinden bir bit alup zekeri deligine  osalar fi'l-hāl  a ana. Ve  ur um⁶⁵⁷ yağıyla bir kimesne yağılansa biti kırılır    r. Ve gevdeyi sirke ve de iz suyu ile yusa biti   ld r r. Ve  a an ba ı ve gevdeyi d hn-i simsim ile ma t l olan z ba ⁶⁵⁸ ile mesh eyleseler ba dan ve lib sdan biti men' eyleser. Kez  fi-*Hay ti'l-Hayev n*. Ve ba  bitini  a an bitl  ba lanu  deligine  oyup  umm -yı rub'a m btel  olana i  rseler n fi' d r ve m cerrebd r. Kez  (A 64a) fi'l-*  m s*.

et-Ta' b r: D  de bit bir a  vech  zred r. Ye i g mlekte olursa m ldur ve p di  h i  n c nd   ' asker u a' v n⁶⁵⁹dur. Ve   kim i  n m lında ziy delikd r. Bir kimse eski lib sda bit g rse ol deyn   borcudur, ziy de olmasından  or ulur. Ve yer  zerinde bitler g rinse bir b l k zu' af   avimd r,  a an bir  demden ya a y r seler ol  dem ol zu' af   avme  ar  a. Ve bir kimesne d  de bitler g rse ve anları ker h g rse d   m nlardur ki a a  arara   dir olmazlar. Ve bir kimseyi d  de bit  ırsa bir b l k zu' af  anı s z ile incideler. Ve bit d  de ' avrat-ıla ta' b r olunur.  bn S r n   zretlerine bir kimse geldi ve didi ki ‘‘Bir  dem d  de ben m ye  mden bir bit aldı ve bır  dı.’’ didi.  bn S r n ‘‘Ol kimesne eliyle ' avratu a  al   vir rsin.’’ didi, ol kimesne eliyle ' avratın bo adı. Ve bir kimse g gsi  zerinden bir bit   p gitd  in g rse ya  idmet arı (B 44a) vey   ul  vey  o lı  a ar. Bir kimse d  de bir bit yise bir kimseyi  aybet eyleye. Ve d  de bit a rib ⁶⁶⁰ v   ı ım ve  avim arasında  ov cılık iden kimesneler ile ta' b r olunur ve d   m nlara  ah rdur. Ve bir kimse d  de bit dev  r r g rse b  t n   iftir  v  k zb-i f    e u raya C m sb  avli  zre. Ve *me '   r* feth-i m m ve medd-i elif ve kesr-i   ' -i m  elle e (A 64b) ile ey  i  lerd r ef'  l-i  asene ma' n sına. M fredi *me '  radur*   'da feth ve zamm c 'izd r ve mekrume ma' n sınadur *e  rden*⁶⁶¹ m     dur ki s z   kr eylemek ve s z na l eylemekd r. Ef'  l-i  asene da ı   kr u na l olundu ı  n *me '   r* dinilmi . Kez  fi-*Mi b  hi'l-M n r*.

N zm:

Di i bit   mm  ' u be   mm   al  a

⁶⁵⁷ * ur um* zamm-ı   f ve zamm-ı   ' -i m  hmele ile ve kesr-i   f u    ile l   atd r ' u  r    egin  n to mıdır.

⁶⁵⁸ *Z ba * b ' -i muva  hadede feth ve kesr c 'izd r ve zive did  klerid r ki ma' r fdur ve bu laf z mu' arreb r. (Bu derkenar B n shasında yoktur.)

⁶⁵⁹ *A' v n* feth-i elif-ile cem' -i m  kesserd r. M fredi feth   s k n-ıla ' avndur ki  ah r ve yardımcı ma' n sınadur. Ve ' avn v  id ve cem' ve m 'enne  i  n yardım iden, gerek bir gerek erkek ve di i ve gerek cem ' at olsun.

⁶⁶⁰ *A rib * kesr-i r  ile * ar b* cem' id r evliy  ve enbiy  ve a niy  vezni  zre. Feth ile o unma   ala  r.

⁶⁶¹ *E  r* fethateyn iled r.

Gemiler köprüler oldu ma' ābir

Şerh:

Ma'ābir feth-i mīm-ile menābir vezni üzre gemilerdür sefāyin⁶⁶² gibi ve köprülerdür kanātir gibi. **Mi'ber** cem'idür ki kesr-ile minber vezni üzre, ālet-i 'ubūr ve geçecek āletdür. Gemi ve köprü ile ırmağın ve deñizün bir cānibine geçildüğüün gemiye ve köprüye **mi'ber** tesmiye olunmuşdur. Ve göz yaşına feth-i 'ayn ile 'abre dinilür dāhil-i 'ayndan hāric-i 'ayna naql eyledüğüün. Ve kesr-i 'ayn ile 'ibre bundandır; zīrā insān 'ibreden şāhidden gā'ibe intikāl eyler.⁶⁶³ Ve 'Arab'a 'arab tesmiye olunmak bundandır yayladan kışlaya ve kışladan yaylaya kesret-i intikālleri olduğıün. Ve kelāmda olan **i'rāb**⁶⁶⁴ bundandır; zīrā kable'l-i'rāb mechūldür, i'rāb olındukda beyān cānibine intikāl olunur. Kezā fi-**Şerhi'l-Meşāriḳ** li's-Şeyḫi'l-Ekmeḷ raḫimehu'llāhu 'azze ve celle.

Nazm:

Ebu'l-menzil konuḳcı ümmü menzil

Konuḳcı 'avrata saçlar gadā'ir

Şerh:

Ebu'l-menzil feth-i mīm ve kesr-i zā-yı mu'ceme ile konuḳ alan ere dirler. **Ümmü'l-menzil** konuḳ alan 'avrata dirler. Ve **gadā'ir** nitekim İmri'ü'l-Kays kaşidesinde vāḳi' dūr,

Mıṣra': (B 44b)

غَدَائِرُهَا مُسْتَشْرِزَاتٌ إِلَى الْعُلَى⁶⁶⁵

feth-i (A 65a) ḡayn-ı mu'ceme ve dāl-ı mühmele ile zūlf didükleri saçlardır. Müfredi **gadiredür**. Kezā fi-**Taḳrībi'l-Ma'āhid fi-Şerhi's-Şevāhid**. Ve **gadire** feth-i ḡayn ve kesr-i dāl ve āhirinde hā ile zūlf didükleri saçdur ki zamm-ı dāl-ı mu'ceme ve feth-i hemze vü elif ve feth-i bā'-i muvaḥḥade vü muḥaffefe ve hā ile zū'ābe ma'nāsınadır ki cem'i **zēvā'ib** gelür aşlı **ze'ā'ib** idi. Elif cem'-i hemzeteyn arasında vāḳi' olmağı şaḳil görüp hemze-i ūlāyı vāv'a ḳalb eylediler.

⁶⁶² **Sefāyin** cem'-i **sefine**dür ki gemidür. Gemiye **sefine** dinilmege sebeb **sefine**, **sefin**dendür ve **sefin** deri ve ḳabuk şoymak ma'nāsınadır. Gemi daḫı şunuñ yüzini şoyup şıyırduğıün aña **sefine** dinilmişdür. **Hevāşī-i Tefsīr-i Keşşāf** uñ ba'zısında böyle maşṭurdur.

⁶⁶³ eyler: ider B

⁶⁶⁴ **i'rāb** kesr-i elif iledür.

⁶⁶⁵ "Zülüfleri yükseklere göz ucuyla bakar."

Nazm:

Harāmzāde müdağdağ ile menbūz

Hem ibn zāniye yazucu sāfir

Şerh:

Müdağdağ zamm-ı mīm ve feth-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı ğayn-ı mu‘ ceme ve feth-i dāl-ı mühmele ve ‘ayn-ı mu‘ ceme ile şığa-i mef‘ ül üzre mebnīdür, harāmzādeye dirler. *Kāmūs*’da ve *yukālu li’l-mağmūzi fi-ḥasebihi müdağdağun* yazar. *Mağmūz*, müttehim ma‘ nāsınadır. Ve *menbūz* feth-i mīm ve zamm-ı bā’-i muvaḥḥade ve mīm’den soñra nūn ve āhirinde zāl-i mu‘ ceme ile harāmzādedür, veled-i zinā ma‘ nāsına *ibn zāniye* gibi. Ve *sāfir* fā’dan ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile yazucudur kاتب ma‘ nāsına. Dağdağahu bi-kelimeyi dirler ta‘ ana ‘aleyhi ma‘ nāsına. Harāmzāde dağı ma‘ ün olmağın *müdağdağ* dinilmiştir. Ve *menbūz* bırıgılmış dimekdür, harāmzādeye münasebeti zāhiredür. Ve *ibn zāniye* dinilmege sebeb azherdür.

Nazm:

Di aya ibnū’l-leyālī gice gündüz

Nedür ibnā cemīr u ḥor şāğir

Şerh:

Leyālī feth-i lām-ı evvelī ve kesr-i lām-ı şāniye ve āhirinde yā ile *leyl* cem‘ idür. (A 65b) Ve *leyl* vāḥiddür cem‘ ma‘ nāsına temrūn ve temretün⁶⁶⁶ gibi. Ve *leyl leyāl* üzre cem‘ olur ‘alā-ğayri’l-kıyās. Āhirinde yā ziyāde kılınup *leyālī* dağı dirler. Nitekim ehl cem‘ i ehāl iken āhirinde yā ziyāde kılınup⁶⁶⁷ ehālī dirler ve āhāl medd-i elif-ile ehl cem‘ idür, ferḥ ve zend⁶⁶⁸ cem‘ leri efrāḥ ve eznād geldügi gibi. Ve ba‘ zılar, *leyl* (B 45a) aşı *leylātundur* ḥazf olunup *leyl* kalmışdur zīrā taşğiri *lüyeyliyetündür*, dirler. Ve *leyl* cem‘ i leyā’ il de gelür ve *ibnū’l-leyālī* ma‘ nāsı giceler oğlu dimekdür. Ay dağı gice ile görünüp aydınlık itmekde ve ğayrıda nef‘ i gicede olmağın *ibnū’l-leyālī* künyeti olmuşdur. Ve *ibnā cemīr* kelime-i ūlā şığa-i teşniye iledür, aşı *ibnāndur* izafet-ile nūn-ı teşniye düşmüşdür. Ve kelime-i şāniyede feth-i cīm ve kesr-i mīm ba‘ dehu yā’-i müşennāt-ı tahtāniyye ve rā-

⁶⁶⁶ *Temr* ḥurmā ve *temretün* ḥurmādur.

⁶⁶⁷ kılup: kılınup B

⁶⁶⁸ *Ferḥ* feth ü sükün-ıla yavridur ve *zend* feth-i zā-yı mu‘ ceme ve sükün-ı nūn ile çaḳmaḳdur.

yı mühmele ile emîr vezni üzre gice ve gündüze dirler leyl ü nehâr ma' nâsına. Gice gündüze *ibnâ cemîr* diyü vech-i tesmiye gice ve gündüzde ictimâ' vâki' olduğuçündür. Zîrâ ecmera'l-kavme 'ale's-şey'i icteme' ü ma' nâsınadır. Ve emîr vezni üzre *cemîr* mücteme' u'l-kavm ma' nâsınadır.⁶⁶⁹ Ve leyl ü nehâra *ibnâ semîr* dağı dirler feth-i sîn-i mühmele ile emîr vezni üzre, vech-i tesmiye gice ve gündüzde semer⁶⁷⁰ ve hikâyet söylendiğiçündür. Ve *şâgîr* feth-i şād-ı mühmele ve kesr-i ğayn-ı mu' ceme ile ħor kimesnedür. Zelîl ma' nâsına *şâgîra'r-raculu* dirler 'alime bâbından, *er ħor oldı* diyecek yerde. Kur'ân-ı 'Azîm'de “إِنَّكَ مِنَ الصَّاعِرِينَ”⁶⁷¹ vâki' dūr. Mine'z-zelîlîn ile tefsîr olunmışdur. Cem' i feteĥât ile (A 66a) *şâğara* gelür, ketebe vezni üzre ki kâtib cem' idür ki⁶⁷² yazıcıdır.

Nazm:

Di ümmü derze dünyāya ölüm ne
Meniyye ümmü dâris çeng nâķır

Şerh:

Ümmü derze feth-i dāl-ı mühmele ve sükûn-ı rā'-ı mühmele ve feth-i zā-yı mu' ceme ve hā ile bu dünyā-yı deniyyenüñ künyetidür. *Derze* na'im-i dünyā ve lezzât-ı dünyāya dinilür. Dünyā ni' met ve lezzet evi olmağın böyle künye olunmışdur. Ve *meniyye*⁶⁷³ feth-i mîm ve kesr-i nûn ile ğaniyye vezni üzre ölümdür mevt gibi. Ve *ümmü dâris* kâtil vezni üzre ve ħurûf-ı mühmele ile yine ölümdür mevt gibi. Vech-i tesmiye *meniyye* *menâ*dandur ki qader ma' nâsınadır. Ölüm dağı muķadder olduğuçün *meniyye* diyü ad virilmişdür. Ve *dâris* dersden müştakdur, *ders* maĥv ve nişân belürsiz olmaķdur. Ölüm dağı maĥv idici ve nām u⁶⁷⁴ nişân belürsiz idici olmağın *ümmü dâris* dinilmişdür. Ve *nâķır* çeng didükleri sâzdur (B 45b) iki ħarfi nokţaludur biri nûn ve biri ķâf.

Nazm:

Mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün

⁶⁶⁹Ve emîr ... ma' nâsınadır: -B

⁶⁷⁰*Semer* ħurûf-ı mühmele ve fethateyn ile gicedür ve gicede söylenen söz ve hikâyedür.

⁶⁷¹“...Çünkü sen aşağılıklardansın...” *Kur'ân-ı Kerîm*, A'raf 7/13.

⁶⁷²ki: -B

⁶⁷³*Menâ* lehu dinilür qaddera lehu ma' nâsına. Ve *menâ* ħaraba bâbından isti' māl olunur. Şâ' ir kavlinde “حَتَّى تَلَاَقَى مَا يَمْنِي لَكَ أَلْمَانِي” (Senin için istediği şeye kavuşasın diye) vâki' dūr mâ yeķaddire leke'l-ķâdir ma' nâsınadır.

⁶⁷⁴u: -B

Mu‘in ol bize ey ‘Allām u Kādir

Şerh:

Ve ‘*allām* teşdîd ile şeddād vezni üzre mübālağa ile bilicidür şeddāde vezni üzre olan ‘allāme ve zünnār vezni üzre olan ‘ullām ve zibrice⁶⁷⁵ vezni üzre olan ti‘ lime gibi.

el-Kıṭ‘a:

Nazm:

Ebū manşūr olur aḳ bal ebu’l-mel‘ün olur ḳatır

Nedür etmek ebū cābir tuza dirler ebū şābir

Şerh:

(A 66b) *Ebū manşūr* te’kūl vezni üzre aḳ baldur ‘asel-i ebyaḏ ve feth-i ḏād-ı mu‘ ceme ve sūkūn u feth-i rā’-i mūhmele ile olan ḏarb ve ḏarab gibi. *Ekele Zeydun ḏaraba ‘Amrin*⁶⁷⁶ A‘ rābī nicedür diyü su’āl itdükleri taḡlīt bundandır. Ve *ebu’l-mel‘ün*da nūn’dan ḡayrı nokṭalu ḥarf yokdur. Merdūd vezni üzre ḳatırdur ‘ayn-ı mu‘ ceme ile olan *baḡl* gibi. Ve *ebū cābir* cīm ve bā’-i muvaḥḥade ile etmeḳdür ḥubz gibi. Ve *ebū şābir* tuzdur millḥ gibi. Ve *baḡl* ḳatırdur cem‘i *biḡāl* gelür kesr-ile. Ve *meḡūlā’* feth-i mīm ve medd-ile ism-i cem‘dür ve mü’enneşinde *baḡla* dinilür. Ve *ebu’l-mel‘ün* künyeti olduḡı gibi *ebu’l-ḥarūn* ve *ebū ḳuzā‘a* ve *ebu’l-eşce* ve *ebū ka‘b* ve *ebū muḥtār* ve *ibn nāhiḳ* künyetidir. Ve ḳatır at ve eşekden mürekkebdür. Ve āvāzı daḡı at ve eşek āvāzından mürekkeb ü müvelledür. Ve ḳatır ‘aḳımdür evlādı olmaz. Lākin hicret-i nebeviyyenūñ dört yüz kırk dört tārīhinde Ḳuds-i Şerīf ḳurbında Nāblīs-nām ḳaşabada bir ḳatır veled getürdüḡini İbn Bıṭrīḳ tārīhinden *Ḥayātü’l-Ḥayevān* şāhibi İmām Demīrī naḳl eyler ve *Mustazraf* mü’ellifi İbn ‘Asākir tārīhinden naḳl ider. Ol daḡı ‘Alī bin Ebī Ṭālib’den raḏiya’llāhu ‘anh naḳl eyler ki ḳatırdan evvel zamānda nesil gelürdi. Ḥazret-i Ḥalīlū’r-Raḥmān İbrāhīm (B 46a) ‘aleyhi’s-selām içün yapduḡları mancınıḳ⁶⁷⁷ āteşine odun taşımāḳda sā’ir devābbdan ḳatır esra‘ olup tiz tiz odun taşıduḡıçün Ḥalīlū’llāh ḳatıra bed-du‘ā eyleyüp (A 67a) ḳatırūñ nesli kesilmişdür. Ve ḳatır belāde vū ḥamāḳa ile vaşf olunur. Baḡl dinilmeḡe sebeb

⁶⁷⁵ *Zibrice* kesr-i zā-yı mu‘ ceme ve sūkūn-ı bā’-i muvaḥḥade ve kesr-i rā’-i mūhmele ile cevher ve naḳışdan olan zīnet ve ārāyişdür ve altuna dirler zeheb gibi.

⁶⁷⁶ *Ekele* fi‘l ve *zeyd* fā‘il ve *ḏaraba* mef‘ūl ve ‘*amrin* muḏāfun ileyhdür. Ve bu Türkīde *ḏaraba* fi‘l degüldür belki ismdür bal ma‘ nāsınadır. Ma‘ nāsı, Zeyd ‘Amr’uñ balını yidi, dimeḳdür.

⁶⁷⁷ *Mancınıḳ* feth-i mīm (mīm:-B) ve sūkūn-ı nūn ve feth-i cīm ba‘ dehu kesr-i nūn-ıla bir āletdür ki anuñla taş atarlar. Ve mīm meksūr olmaḳ cā’izdür ve bu lafız mu‘ arrebdür.

Allāhu a‘ lem belāde vü ḥamākatinden ötürüdür. Zīrā *bağgal tebgīlā* dirler belede ve a‘ yā ma‘ nāsına ve redā’etu ahlāk⁶⁷⁸ ve televvün ile vaşf olunur.

Şi‘r:

خُلِقَ جَدِيدٌ كُلَّ يَوْمٍ
مثل اخلاق البغال⁶⁷⁹

Ğarībe: Ebū Ḥanīfe oğlu Ḥammād ve Ḥammād oğlu İsmā‘īl’den rivāyet olunur ki: Bizüm katumuzda bir Rāfīzī degirmenci var-ıdı. Ol degirmencinüñ iki katırı var-ıdı. Birine Ebū Bekr ve birine ‘Ömer ad kıomış idi. Ol katırlaruñ biri bir gün ol Rāfīzī degirmenciyi deper öldürür. İsmā‘īl eydür: Ceddüm Ebū Ḥanīfe’ye ḥaber virdiler. Ebū Ḥanīfe didi ki: Öldüren ‘Ömer didügi katırdur, görüñ. Vardılar, gördiler fī’l-ḥaḳīka depüp öldüren ‘Ömer diyü ad virdügi katır imiş. Kezā fī-*Ḥayāti’l-Ḥayevān* elḥamdu li’llāhi te‘ālā ki ol Rāfīzī Ebū Bekr ve ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhumāya ihānet eyledügiçün emr-i Ḥaḳ ile ol katır ol mel‘ün⁶⁸⁰ Rāfīzī’yi katıl eylemişdür.

el-Ḥüküm: Katırı ekl ḥarāmdur; zīrā Cābir raḍiya’llāhu ‘anh, yevmü’l-Ḥuneyn’de katırı ve eşegi ve atı boğazladuk. Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem katır ve eşekden bizi men‘ eyledi atdan⁶⁸¹ men‘ eylemedi, dir. Ve bundan ğayrı katır ḥelāl ve ḥarāmdan mütevelliddür taḥrīm cānibi ğālib olur ve eger ḥimār-ı vaḥşī ve atdan katır doğsa ḥelāl olur.

⁶⁷⁸ *Radā’etu ahlāk* feth-i rā’-i mühmele ile ḥūylaruñ alçaqlığıdır. Ve kerume bābından maşdardur *radu*’e, fesede ma‘ nāsınadır. İsm-i fā‘ ili *redī’undur* cem‘ i iki hemze ile *erdīā’u* gelür.

⁶⁷⁹ “Katırların huyu gibi her gün yeni bir huy.”

⁶⁸⁰ mel‘ün: -B

⁶⁸¹ atdan: atda B

el-Emsāl: *A‘kamu min-bağlin* ve *a‘karu min-bağletin* ve *a‘yebu min-bağletihî Ebū Dülāme*^{682,683,684} durub-ı emşāldür. (A 67b) *a‘kar* şîga-i tafđil ile ‘*ağredendür*. ‘*Ağre* feth-i ‘ayn ile ve zamm ile dağı cā’izdür, na‘tı ‘*ākīr* ve ‘*aķīr* gelür. ‘*Āķīr* ve ‘*aķīr* evlādı olmayana dirler *raculun ‘ākīrun* ve *emerātun ‘ākīrun* dirler. Ve *a‘kam* şîga-i tafđil ile ‘*uğmedendür*, ‘*uğme* zamm-ı ‘ayn ve sükün-ı kâf-ıla yine toğurmamağdur. *Emerātun ‘akīmun* ve *raculun ‘akīmun* dirler (B 46b) evlādı olmaz ere ve ‘avrata. Durub-ı emşālden olanuñ ma‘nāsı, katırdan toğurmamağda bedterdür. Ve *Ebū Dülāme* katırından a‘yeb ve ‘ayıblurekdür, dimek olur. Ve *Ebū Dülāme* zamm-ı sâ’-i müşelleşe ve taħfif-ile olan şumāme vezni üzre bir erdür ki şāhib-i nevādir-i ‘acībedür. Nevādirinden birkaçı *Hayātü’l-Hayevān*’da masţūrdur, isteyen andan taleb eylesün.

el-Havās: Kara katır dırnağı ile evde buhūr olınsa fār⁶⁸⁵ ve sıçan kaçā gide. Ve tırnağını yakup döğüp ve mersin yağıyla qarışdurup kel başā ve kılı olmayan başā qosalar kılı bitüre. Ve ziblini zükām olan kimesne qoqulasa zükāmı gide. Kezā fi’l-*Mustazraf*. Erkek

⁶⁸² *Ebū Dülāme* zamm-ı dāl-ı mühmele ile şumāme vezni üzre bir kimesnenüñ künyetidür (künyetidür: künyeti A).

⁶⁸³ *Ebū Dülāme* fāsıdü’l-dīn reddü’l-mezheb, mürtekibü’l-meħārim ve muħarremātı mücāhir bir faşih ve şāhib-i nevādir, bi’l-bedāhe şîr dimege kādır bir şā’ir idi. Bir gün Mansūr Ĥalife veyā Seffāh-nām ĥalife öñinde tūrurken ĥalife “Ĥacetüñ ve murāduñ iste, vireyüm.” didi. *Ebū Dülāme* “Bir av itini vir.” didi, ĥalife virilmege emr eyledi “Bir at dağı vir ki üzerine binüp av ideyim.” didi. Ĥalife bir at virdi, *Ebū Dülāme* “Ol iti yeder bir oğlan ve köle vir.” didi (di: B). Ĥalife oğlanı dağı virdi. *Ebū Dülāme* “Bir cāriye vir ki av etini iślāh eyleyüp bize yidüre.” didi. Ĥalife cāriyeyi dağı virdi. *Ebū Dülāme* “Pādişāhum bunlar ‘ıyāldür, sākin olmağā bir ev dağı lāzımdur.” didi. Ĥalife bir ev dağı (dağı: -A) virdi. *Ebū Dülāme* “Eger bir zay‘a olmazsa bunlar ne yerden dirilür?” didi, ĥalife “Saña yüz dāne ‘āmīr zay‘a ve yüz dāne ġāmīr zay‘a virdüm.” didi, *Ebū Dülāme* “Ġāmīr ‘ayn-ı mu‘ceme ile nedür?” didi, ĥalife “Ġāmīr ot bitmeyen ĥarāb yerdür.” didi. *Ebū Dülāme* ĥalifeye “Ben saña Benū Esed şāhrāsında beş yüz biñ carīb ġāmīre virdüm.” didi. Ĥalife işidüp güldi ve emr eyledi ki iki yüz zay‘a dağı ‘āmīr ġāmīr olmaya aña virile. *Ebū Dülāme* “İmdi baña destür vir mübārek elüñi būs ideyim.” didi. Ĥalife “Ammā buña destür virmem, qo terk eyle el öpmegī.” didi. *Ebū Dülāme* ĥalifeye “Vallāhi el öpmekden zārarsızca ‘ıyālūmden bir nesne men‘ eylemedüñ.” didi. Ve bundan ġayrı *Ebū Dülāme*’nün nevādir ü leţā’ifi çokdur. *Takrībü’l-Ma‘āhid ‘alā-Şerħi’s-Şevāhid*-nām kitābda mufaşşalan niçe ĥikāyatı vardır ki her biri eş‘arıyladır. Ve mezbūr tārīhüñ yüz altmış bir tārīhinde vefāt eylemişdür. Raħmetü’llāhi ‘aleyhi raħmeten vāsī‘aten. Ve *Ebū Dülāme* adı zā-yı mu‘ceme ve sükün-ı nūn ve dāl-ı mühmele ile Zend bin Cevn’dür feth-i cīm ve sükün-ı vāv-ıla. Ve cevñ bir levndür ki qaraya urur ve *dülāme* ziyāde qarañlıq ma‘nāsınadır.

⁶⁸⁴ Ve Zend bin el-Cevn-nām şā’ire zamm-ı dāl-ı mühmele ile *Ebū Dülāme* dinilmege sebeb *Dülāme* adlu bir oğlı olduğıdur ki babasına bir devletlūden bir bī-naẓīr cāriye baħşış gelüp babası cāriyeyi görmeden anasınūñ recāsıyla cāriyeyi tasarruf ider tā kim babasına ĥarām ola. Babası gelüp cāriyeyi öpmek istedikde, görse bir burnaz ve çirkin qocadur, dögmek istedi “Niçün böyle idersin seni gönderen böyle mi ismarladı?” didükde cāriye “Benüm efendüm bir genç yigitdür şimdi beni taşarruf itdi.” didi. Babası oğlunu döğüp ve yaqasından dutup Meħdī-nām ĥalifeye iledür ve “Oğlum itdüğü bir oğul babasına eylemişdür.” diyü mācerāyı ĥikāyet ider. Pādişāh gülmekden arkası üzre yıqılır yine oturur. *Ebū Dülāme* “Oğlumuñ nā-ma‘kül işi (iş: -B) saña hoş geldi elbet, katl eyle.” didi. Pādişāh kılıç ve naţ getürtdi. Oğlı “Pādişāhum babam bir çirkin şüretlü qocadur ki bundan ziyāde çirkin yoğdur. Ma‘a-hāzā kırk yıldan berü vālidemi taşarruf ider ben bī-ħuzūr olmadum, ben bir cāriyesin taşarruf itmek ile ġazaba geldi.” didi. Pādişāh gülüp babasına andan yeg bir cāriye bağışlar ve mā-beynlerin şulħ eyler (eyler: eyledi A).

⁶⁸⁵ fār: fāre B

katır tırnağıyla ev buhūrlansa fār⁶⁸⁶ ve sıçan vesā'ir hevāmm kaçā gide. Ve ziblini mezkūm olan қоқұласа ve üzerine tūkürse ve yol üzre atsa her kim anı atlarsa ol mezkūm ola ve tüküren kimesne құrtula. Ve қатır bevlinde otuz dirhem miқdārı bir 'avrat içse ebedī yüklü olmaya. İbn Yaḥteşū⁶⁸⁷ қавли üzre қатır derini penbe ile bir 'avrat гөтүрse ebeden yüklü olmaya. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān*. (A 68a)

et-Ta'bir: Düşde қатır binen kimesnenüñ seferine ve 'ömür uzunlığına delālet ider⁶⁸⁸ ve veled-i zinā ile ta'bir olunur. Bir kimse düşde қатıra binse müsāfirlerden olmasa bir şedīd kimesneye қahr eyleye. Ve қатır mertebe ile ta'bir olunur ve тоғұrmaz 'avrat ile ta'bir olunur ve қара қатır māllu 'avratdur ve ақ қатır ҳaseb şāhibi 'avratdur. Bir kimse қатırdan ense ya mertebesinden ayrıла veyā 'avratından⁶⁸⁹ veyā seferi bātıl ola. Min-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'l-İmām ed-Demirī eş-Şāfi' i raḥmetu'llāhi 'aleyh.

Nazm:

Deve adı ebū eyyūb u at adı ebū tālib

'Arab atı ebū munķız ikinci adıdur kāfir

Şerh:

Ebū eyyūb feth-i elif ve teşdīd-i yā'-i⁶⁹⁰ müsennāt-ı taḥtāniyye ve bā'-i muvaḥḥade ile devedür kesreteyn ile ibil gibi ve gāhī bā' sākin kılinur ve fethateyn ile olan cemel gibi. Ve *ebū tālib* tā'-i mühmele ve kesr-i (B 47a) lām-ıla atdur feres gibi. Ve *ebū munķız* zamm-ı mīm ve sükūn-ı nūn ve kesr-i kāf ve zāl-i mu'ceme ile 'Arab atıdur. *Munķız* inķāzdan ism-i fā' ildür ve inķāz taḥliş ma' nāsınadur tenķiz ve naķz⁶⁹¹ gibi. 'Arab atı daḥı şāhibini taḥliş eyledügiçün böyle tesmiye olınmışdur. Ve *kāfir* ikinciye dinilür. *Küfr* örtmekdür, ikinci toḥum ekdükde toprak ile anı örtdügiçün tesmiye olınmışdur. Ve *kāfire* *kāfir* dirler ḥaqqı örtdügiçün. Ve giceye *kāfir* dinilür қараñlıқ ile 'ālemi örtdügiçün⁶⁹² ve deryāya *kāfir* dinilür şu ile yeryüzini örtdügiçün (A 68b) ve köye *kefr* dinilür feth-i kāf

⁶⁸⁶fār: fāre B

⁶⁸⁷*Yaḥteşū* feth-i yā'-i müsennāt-ı taḥtāniyye ve sükūn-ı ḥā'-i mu'ceme ve feth-i tā'-i (tā':-B) müsennāt-ı fevkāniyye ve zamm-ı šīn-i mu'ceme ve vāv-ı sākineden şoñra 'ayn-ı mühmele ile Hārūnu'r-Reşīd zamānında olan eṭibbādan bir ḥāzık u māhir ve aqrānı nādir ṭabibdür. Babasınıñ adı Cebrā'il'dür. *Hāmiş-i Ravzu'l-Aḥbār* da böyle zabt olınmışdur.

⁶⁸⁸ider: -B

⁶⁸⁹ya mertebesinden ayrıла veyā 'avratından: ya mertebesinden veyā 'avratından ayrıла B

⁶⁹⁰yā': -A

⁶⁹¹*Naķz* feth-i nūn ve sükūn-ı kāf ve zāl-i mu'ceme ile taḥliş ma' nāsınadur.

⁶⁹²Giceye kāfir dinilür қараñlıқ ile 'ālemi örtdügiçün: -B

ve sükûn-ı fâ ile köy âdemi örttüğüçün ve maḳbereye daḫı *kefr* dinilür meyyiti örttüğüçün. Ve ḥadîşde “لَيُخْرِجَنَّكُمْ الرُّومَ مِنْهَا كَفْرًا”⁶⁹³ vâḳi’dür, ḳayreten ḳayreten ma’ nāsına. Ve Mu’ āviye raḍiya’ llāhu ‘ anḥ *ehlü’l-küfûri ehlü’l-ḳubûri* didügi bundandır. Ehlü’l-küfûr⁶⁹⁴ ya’ nî ehl-i ḳurâ ve köy ḥalkı ölü menzilesindedür şehri ve cum’ aları ve cemâ’ atı ve ‘ ulemâ vü şuleḫâyı görmezler hemân mevtâ gibidür, dimek ister. Ve allāhumme’ ḡfir li-ehli’l-küfûr didükleri du’ āda ehlü’l-ḳubûr ma’ nāsınadır. Ve *keffārete keffāre* dinilmek bundandır, *keffāre* eşām ve günāhları örter. Ve bi’l-cümle zıkr olınan elfāzuñ her birinde örtmek ma’ nāsı vardır.

Nazm:

Süci ümmü’l-fesād ü ibnetü’l-kerm ü ‘ ineb serçe

Ebû ya’ ḳûb u ḳuşḡunbur dinür ekşi süde mādîr

Şerḥ:

Ümmü’l-fesād süci ve bâdedür, cümle fesāduñ anası ve aşlı olduğıçün *ümmü’l-fesād* dinilmişdür ḥamr ma’ nāsına. Ve ḥamr dinilmege sebeb *Sükker-i Şāfi şerḥinde* birkaç vechle zıkr eylemişümdür, andan taleb olına. Ve süciye *ibnetü’l-kerm* dirler *ibne* kızdur ve *kerm* feth-i kāf ve sükûn-ıla aşmadur. Aşmaya *kerm* tesmiye olunmaḳ üzüminden ḥāşıl olan bâde ve süci kerem ü luṭf u iḥsāna taḥrîz idüp ḳandurduğıçündür. Ve Ezherî kavli üzre buña *kerm* dinilmek kereminden ötüridür ḥurmâ dikenini gibi dikenini yokdur ki devşiren kimesneyi rencide ide belki ḳatıf⁶⁹⁵ ve devşiren kimesneye muṭî’ ü münḳād u zelildür ve ḥurmâ dalından artık ve ziyāde götürür. (A 69a - B 47b) Ve her nesne ki çok ola ol kerîmdür. *Ġaribeyn şerḥinde* (ve *Ḥamriyye şerḥinde*) böyle zıkr olınmışdur. Ve ḥamra *ibnetü’l-kerm* ya’ nî aşma kıızı dinilmek ve *ibnü’l-kerm* ya’ nî aşma oḡlı dinilmemek ḥamr mü’ennes olduğıçündür. Ve ‘ *ineb* kesr-i ‘ ayn-ı mühmele ve feth-i nûn-ıla yine sücüdür ḥamr ma’ nāsına. Ve *ḳuşḡunbur* zamm-ı ḳāf ve sükûn-ı şîn-i mu’ ceme ve zamm-ı ḡayn-ı mu’ ceme ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı bâ’-i muvaḥḫade ve āḡirinde rā’-i mühmele ile serçedür. Zamm-ı ‘ ayn-ı mühmele ve sükûn-ı şād-ı mühmele ile olan ‘ uşḡur gibi. *Kitābu’l-Ġarā’ib ve’s-Şüzüz*’da İbn Reşîḳ feth-i ‘ ayn ile ḥikāyet eyledüğünü

⁶⁹³“Muhakkak Rumlar (bir gün) gizli gizli çıkarılacaklar.” Hadis şu şekilde geçmektedir: “لَيُخْرِجَنَّكُمْ الرُّومَ مِنْهَا كَفْرًا” Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *Garibu’l-hadis* (Kahire: el-Hey’etü’l-Âmme li Şuûni’l-Matabi’il-Emiriyye, 1984), 5/213.

⁶⁹⁴*Ehlü’l-küfûr*’da *küfûr* zamm-ı ḳāf ile cem’dür, müfredi feth-i kāf ile *kefîr*’dür.

⁶⁹⁵*Ḳatıf* ḳāf ve tā’-i mühmele ve meksûre iledür.

Ḥayātü'l-Ḥayevân'da yazar. Ve serçeye 'uşfûr tesmiye olunmak *li ennehu a'sâ ve ferra* diyü hamra kavli olduğunu yazar. Ve **ebû ya'kûb** serçenüñ künyetidir. Ve **mağîr** dâd-ı mu'ceme ve rā-yı mühmele ile fâ' il vezni üzre ekşi süde dirler emîr vezni üzre olan **mağîr** ve ketif ve zemin vezni üzre olan **mağîr** gibi mağîrû'l-leben dirler naşara ve 'alime ve kerume bâblarından, hamd ma'nāsına ve ekşi yoğurt ile bişürdükleri şorbaya **mağîre** dirler. Ve bir kabîle babası olan **Muđar** ki zufer vezni üzredür ekşi süd içmege harîş olduğuçün **Muđar** diyü aña tesmiye olunmışdur veyâhud levni aķ olduğuçündür. **Zirâ mağure** ebyaz ma'nāsına da gelür. Serçenüñ erkegi dışısından sakalı ile temyîz olunur âdemüñ ve keçinüñ ve ħorolaruñ sakalı olduğu gibi. Serçenüñ de qaraca sakalı olur ve yırtıcı cânverlerde ve ħayvânâtta serçeden ziyâde yavrisın sever yokdur. Ve yırtıcı kuşlardan korkup yuvasın (A 69b) 'umrânda tamlar altına yapar. Ve bir şehrüñ ħalkı gitse serçeleri ma'an gider. Ve şehir ħalkı geldükde yine gelür. Ve serçe yürümez lâkin seke seke gider. Ve çok sifâd⁶⁹⁶ ider çok olur ki bir sâ'at içinde yüz kerre sifâd u cimâ' eyler anuñçün 'ömri kışa olur, ekşeriyâ bir yıldan ziyâde diri olmaz.

Ḥikmet: Şâhib-i *Keşşâf* Zemaḥşerî'nüñ⁶⁹⁷ ayağı kesik idi. Sebebinden su'âl eylediler. "Anam bed-du'āsıdır." (B 48a) didi. "Bir gün küçüklüğüm zamânında bir serçe duttum ve bir iplik ile ayağından bağladum elümden ol serçe kurtuldu. Bir dīvâr deligine girdi yetişdüm ayağında olan ipliginden çekdüm ayağı kırıldı. Anam bî-ħuzûr olup 'Kaṭa' a'llāhu ricle'l-eb'adi kemâ kaṭa'te riclehu.' didi. Büyük olup tâlib-i 'ilm olacak yaşa yetişdügümde taleb-i 'ilm içün Buḥārâ'ya rihlet eyledüm ve atdan düşüp ayağum kırıldı ve ayağuma bir 'amel eyledüm ki kesmegi icâb eyledi." diyü cevâb virür. Ebû Ḥamza eydür: "Alî bin el-Ḥüseyn bin Zeyne'l-âbidîn yanında idüm. Serçeler anuñ dolayından uçarlardı ve öterlerdi ve baña 'Yâ Ebâ Ḥamza bu serçeler ne dirler bilür misin?" didi. Ben 'Bilmem.' didüm. 'Alî bin Ḥüseyn 'Bunlar Tañrı te'âlâyı taķdîs iderler ve kût-ı yevmiyyelerin isterler.' " didi.

⁶⁹⁶ **Sifâd** kesr-i sîn-i mühmele ile (ile: -A) maşdardur. Sefede'z-zekeru 'ale'l-ünşâ dinilür. Daraba ve 'alime bâblarından (bâbindan: A) kaçan erkek dişi üzerine gelse.

⁶⁹⁷ **Şâhib-i Keşşâf** uñ adı Maḥmûd bin 'Ömer bin Muḥammed bin 'Ömer'dür. Dört yüz altmış yedi târihinde Ḥ'arizm-nâm memleketüñ köylerinden Zemaḥşer-nâm köyde dünyâya gelüp beş yüz otuz sekizde Ḥ'arizm Cürcâniyye'sinde vefât eylemişdür. Keşşâf gibi bî-naẓîr tefsîr ki andan evvel böyle tefsîr tasnîf olunmamışdur, anuñdur. Ve tefsîr-i ħadişde *Fâ'ik* ve 'ilm-i lügatde *Esâs* ve *Rebî'u'l-Ebrâr* ve naḥivde *Mufasssal* ve *Enmûzec* ve usûlde *Minḥâc* anuñdur.

el-Emsāl: *Eḥaffu hulmen min-‘uṣfūrīn* ve *esfedu*⁶⁹⁸ *min-‘uṣfūrīn* darb-ı meşeldür. Sifād u cimā‘ da ‘uṣfūrdan ziyādedür. Ve *sāhat ‘asāfiru batnihi* dirler kaçan bir kimesne (A 70a) aç ölse.

el-Ḥavās: Serçelerün eti ḥār u yābis ya‘nī ıssı ve kırıdır. Tavuk etinden eyüsi semiz ve kışda olandır. Ve serçe etin yimek meniyy ve cimā‘ ı ziyāde ider lākin ruṭubāt-ı aṣliyye şāhiblerine zarardur. Ve badem yağı ol zarar def‘ ider. Evlā oldur ki serçe etini yimeyeler ve kemüğinden ziyāde şakınalar yimeyeler⁶⁹⁹ zīrā bağırsakda saḥc⁷⁰⁰ peydā ider. Ve serçe yavrıların yumurda ve şoğan ile ‘ucce ve kayğana eyleseler cimā‘ a ziyāde kuvvet virür. Ve serçe şorbaları ṭab‘ ı ḥall ider ve eti ṭab‘ ı ‘aql ider ve bağlar. Ve evde besilü olan serçe sā‘irinden yaramazdur. Ve serçe dimāğın alup sedāb şuyın katup bir miqdār bal ile aç iken içseler bevāsīr ağrısına fā‘ide ider. Ve İbn Zühr kavli üzre laḳveye ya‘nī ağız egilmesine ve istiskānuñ envā‘ına serçe eti fā‘ide ider. Ve serçeyi boğazlayup kanını mercimek unı üzre akıdup fındıklar idüp kurutsalar bāh u cimā‘ ı (B 48b) tehyīc ü tahrīk eyler. Ve zıkr olınan fındıklardan birin alup zeyt ile ḥalt olıup ihlīl⁷⁰¹ ya‘nī zeker deligi tılā olınduktan soñra yere başmadın istediği kadar cimā‘ itdürür. Kezā fi-*İhtiyārāt-ı Bedī‘i* ve *Ḥayāt-i Ḥayevān*. İmām Şāfi‘i rahimehu’llāh dört nesne cimā‘ ı ziyāde itdürür: ‘Aşāfir ve ıtırifil-i ekber ve fıstık ve circir yimek, dir. Ve dört nesne ‘aqlı ziyāde ider: Kelāmdan fuṣūlī terk ve misvāk isti‘mālī (A 70b) ve şuleḥāyla oturmaḳ ve ‘ilm-ile ‘amel eylemek. Ve dört nesne bedeni kavī ider: Et yimek ve güzel koḳuyı koḳulamaḳ ve balı çok yimek, cimā‘ itmeksiz ve kettān geymek. Ve dört nesne bedene za‘f virür ve bedeni ḥasta ider: Çok cimā‘ ve çok ḡam ve ac-ıla çok şı içmek ve ekşileri çok yimek.

Fā‘idetün Ecnebiyye: Bir kimse çok cimā‘ ı ‘ādet idinse kuvvetinde ve gözinde za‘f⁷⁰² ve gevdesinde ḥakke ve kaşınmaḳ ve cimā‘ dan ‘adem-i lezzet irāş ider ve tiz kocar. Ve bir kimesneye bevl ve ḡā‘it gele ḳalkmaya eglene ḳasıḡı za‘if olur ve derisi ḳalıñ olur ve ḥurḳa-i bevl irāş ider ve ḳum ve taş getürür ve gözi za‘if olur. Ve bir kimesne bevli üzre

⁶⁹⁸ *Esfedu* daraba ve ‘alime bāblarından ism-i tafdiöldür.

⁶⁹⁹ ve kemüğinden ziyāde şakınalar yimeyeler: -B

⁷⁰⁰ *Sahc* feth-i sīn-i mūhmele ve sūkūn-ı ḥā‘-i mūhmele ba‘dehu cīm ile bağırsakda cerāhat olup bağırsağı tırmalamaḳdur, bağırsak ḳazındısıdır. Ve yüze bir nesne urup yaralamaḳdur.

⁷⁰¹ *Ihlil* kesr-i elif ve kesr-i lām ve aralarında ḥā‘-i mūhmele ile zekerün bevl çıḳmaḳ yeridür ve elif yerinde tā‘-i mūşennāt-ı fevkāniyye ile tiḥlil yine zeker deligidür.

⁷⁰² za‘f: -B

tükürse ve aña idmān⁷⁰³ eylese bil ağrısından emîn ola. Boḳrāt ve ğayrıdan Ḳazvīnī rivāyeti üzre bu mücerreb ü mümtehandur.

et-Ta‘bīr: Serçe düşde kışşa-h‘ān ve şāhib-i lehv bir ādemdür. Ve ba‘zılar erkek oğul, dirler. Bir kimse serçe boğazlasa oğlu hasta olsa ölmesinden ḳorḳulur. Ve gāhī güzel ‘avrata delālet eyler.⁷⁰⁴ Ve düşde serçeler āvāzı güzel sözdür veyā ‘ilmde dersdür. Bir kimse düşde vāfir serçe cem‘ ider görse zaḥmetsiz niçe māl eline gire. Ve serçe düşde evlād u şıbyān⁷⁰⁵ ile ta‘bīr olunur.

Ve Mine‘r-Ru‘yā‘i‘l-Mu‘abbere: Bir kimesne İbn Sīrīn raḥimehu‘llāh⁷⁰⁶ ḥazretine geldi ve didi ki “Düşde vāfir serçe alup ḳanadların döküp ḳoynuma (B 49a) ḳorken gördüm.” İbn Sīrīn “Sen mu‘allim misin?” (A 71a) didi. Ol kimse “Ne‘am.” didi. İbn Sīrīn “Ol kimseye evlād-ı müslimīn içinde Allāh’dan ḳorḳ.” didi. Ve bir ‘avrat İbn Sīrīn ḥazretlerine gelüp “Düş gördüm serçeleri yuvasından alup tüylerin yolup yine yuvasına iletürüm.” didi. İbn Sīrīn “Bu ‘avrat uşakların geysülerin alır.” didi. Ve bir kimse gelüp “Düşde gördüm, elümde bir serçe var boğazlamak istedüm, serçe ‘Beni sen ekl eyleme saña ḥelāl degülüm.’ didi.” İbn Sīrīn ol kimseye “Sen şadaḳa alursın lākin şadaḳaya müsteḥaḳ degülsin.” didi. Ol kimse İbn Sīrīn’e “Baña böyle mi dirsın?” didi. İbn Sīrīn “Öyle dirüm isterseñ⁷⁰⁷ ḳaç aḳçedür ta‘yīn ideyim.” didi. Ol kimse “Ḳaç aḳçedür?” didi. İbn Sīrīn “Altı aḳçedür.” didi. Ol “Üşte elümdedür. Artıḳ şadaḳayı almayam.” diyü ol altı aḳçeyi gösterdi. İbn Sīrīn ḥazretlerine didiler ki “Bunı neden alduñ ve neden bildüñ?”, didi ki “Serçe altı ‘uzuvdur ve düşde serçe ḥaḳ söyler. Ben saña ḥelāl degülüm, beni yime didüğinden müsteḥaḳ olmaduğı nesneye tenāvül eyledüğün bildüm ve altı ‘uzuv olduğundan alduğı altı dirhem olduğun bildüm. Kezā fi-*Kitābi‘t-Ta‘bīr* li-İbn Ğannām raḥimehu‘l-Melikü‘l-‘Allām.⁷⁰⁸

Nazm:

Ḥorūs adı ebū ḥammād ebū ‘uḳbe ebū müdlic

Ebu‘l-munzir ebū nübhān Muḥammed Muştafa Ḥaşir

⁷⁰³ *Idmān* kesr-i elif ve dāl-ı mühmele [ile] bāb-ı if‘ālden maşdardur, müdāvemmet ma‘nāsındadır, edmene‘l-şey’e dirler edāmeḥu ma‘nāsına.

⁷⁰⁴ eyler: ider B

⁷⁰⁵ *Şıbyān* kesr ile uşaklardur.

⁷⁰⁶ raḥimehu‘llāh: raḥimehu‘llāhu te‘ālā: B

⁷⁰⁷ isterseñ: istersen A

⁷⁰⁸ raḥimehu‘l-Melikü‘l-‘Allām: raḥimehu‘l-Melikü‘l-Mennān B

Şerh:

Ebū hammād feth-i hā'-i mühmele ve teşdîd ve elif ve dāl-ı mühmele ile horûsdur kesr-i dāl-ı mühmele ve sükûn-ı yā'-i müşennât-ı tahtâniyye ile olan *diy*k gibi. (A 71b) Ve **ebū 'uḳbe** zamm-ı 'ayn-ı mühmele ile ve **ebū müdlic** zamm-ı mîm ve kesr-i lām ve dāl-ı mühmele ve cîm-ile muḥsin vezni üzre ve **ebu'l-munzir** zamm-ı mîm ve sükûn-ı nûn ve kesr-i zāl-ı mu'ceme ile yine muḥsin⁷⁰⁹ vezni üzre ve **ebū nübhan** takdîm-i nûn ve te'hîr-i bā'-i muvaḥḥade ile cümlesi horûs künyetidir *ebu'l-yakẓān* gibi ki feth-i yā'-i müşennât-ı tahtâniyye iledür ve *ebū süleymān* gibi ki *selmān* taşğîridür ve *ebū bürā'il* gibi ki zamm-ı bā'-i muvaḥḥade ve rā'-i mühmele ile (B 49b) 'ulābi⁷¹⁰ vezni üzredür. Bürā'il şol yûndür ki horûsuñ ve gayrı kuşlaruñ boynında dolayu bitmişdür, döğüşmege onı dağıtduḳda ber'ale ve teber'ale ve ibre'alle dirler daḥrace ve tedaḥrace ve iḳşa'arra vezinleri üzre. Ve **Hāşir** hā'-i mühmele ve şîn-i mu'ceme ile Resûlu's-şakāleyn nebiyyü'l-ḥameyni's-şerîfeyn mefḥar-ı enbiyā ve serdār-ı aşfiyā ve sırdār-ı⁷¹¹ “سُبْحَانَ” لي خَمْسَةُ أَسْمَاءٍ: أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَحْمَدُ وَالْمَاجِي يَمْحُو اللَّهُ بِي الْكُفْرَ وَالْحَاشِرُ اخْتَرُ النَّاسُ” ki mefḥar-ı enbiyā “عَلَى قَدَمِي وَالْعَاقِبُ” buyurmuşdur. Ya'nî “Benüm beş adum vardır, ben Muḥammed ve Aḥmed ve Māhî ve Hāşir ve 'Āḳıb'um.” demişdür. **Muḥammed** ism-i mef'ûldür *taḥmîddendür* ki bāb-ı tef'îl tekşîr içündür. Ma'nāsı *ellezî keşurelehu'l-ḥamdudur*. Hāḳ sübhānehu ve te'ālā aña eyledügi ḥamdı maḥlûkâtından birine eylememişdür. Ve ehlü's-semāvāt ve ehlü'l-arz daḥı aña ḥamd eylemişdür dünyāda ve âḥiretde. Veyāḥud **Muḥammed** ḥiṣāl-i ḥamîde vü ef'āl-i marziyyesi çok olandur. Faḥr-i 'Ālem'üñ aḥlāk-ı ḥamîdesi bisyār ve ef'āl-i pesendidesi⁷¹³ hezār hezār olduğına “(A 714 72a) āyeti kāfîdür. Ve **Aḥmed** ef'al-i tafḍîldür *ḥamddendür* gayrıdan *ḥamdde* ekşer ü a'zam u eşedd olur. Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem daḥı Hāḳ te'ālāya eyledügi ḥamd u meḥāmid-i keşîre ile itdügi ḥamdı gayrı eylememişdür. Ve kıyāmet güninde ol-ḳadar meḥāmid⁷¹⁵ ilhām ider ki gayrı maḥlûḳâtından birine öyle ilhām eylemeye. Ve

⁷⁰⁹ **Muḥsin** zamm-ı mîm ve sîn-i mühmele kesri iledür.

⁷¹⁰ ulābi: ḡulābi B

⁷¹¹ **Ser-dār**-ı evvel feth-i sîn ve **sır-dār**-ı şānî kesr-i sîn iledür.

⁷¹² “...götüren Allah'ın şanı yücedir...” *Kur'ân-ı Kerîm*, İsrâ 17/1.

⁷¹³ **Pesendide** bā'-i Fârsiyye ile begenilmiş ma'nāsına ism-i mef'ûldür.

⁷¹⁴ “Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kalem 68/4.

⁷¹⁵ **Meḥāmid** cem'dür müfredi feth-i mîm-i evvelî ve kesr-i mîm-i şāniye ile *maḥmidedür* ki ḥilāf-ı mezemmedür.

livā'ü'l-ḥamd ḥazretüñ elinde olsa gerekdür ki bundan dahı ziyāde olmaz. Ve **Māhī** mahv idici dimekdür Hāḫ te'ālā anuñ ile küfri mahv eylemişdür. Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem gelmese 'ālem küfürde qalmaḫ muḫarrer idi. Ve **Hāşır** ism-i fā' ildür ve **ḥaşr**den müştāḫdur ki **ḥaşr** cem' eylemek ma'nāsınadır ve عَلَى قَدَمَيْ [‘alā-ḫademī/ ‘alā-ḫademiyy] ‘ibāreti taḥfīf ile olursa ifrād üzre (B 50a) olur ve teşdīd-i yā ile olursa teşniye üzre olur ma'nāsı “Benüm ‘aḫbüm veyā sünnetüm üzre ḥalkı ḥaşr u cem' iderüm.” dimekdür. Ya'nī “Ḥalkı ḥaşr iderüm kıyāmet güninde benüm işrim üzre ki benümle kıyāmet günü arasında bir āḥar nebī olmaz ve yokdur.” demek olur. Nitekim bir āḥar rivāyetde عَلَى قَدَمَيْ [‘alā-ḫademī] yerine عَلَى عَقْبِي [‘alā-‘aḫbī] vāḳi' olmuşdur.

Eger **su'āl** olunursa bu esmāyı niçün taḥşış bi'z-zikr eyledi? Ebū Bekr bin el-Ğazzālī, Kitāb-ı Tirmizī⁷¹⁶ şerhinde Hāḫ te'ālā celle ve 'alānuñ biñ adı vardır ve ḥazret-i Resül 'aleyhi's-selāmuñ biñ adı vardır, demişdür. Hemān bu adları añmaḫdan murād nedür? **Cevāb** dirüz⁷¹⁷ ki bu adları kütüb-i müteḫaddimede mektûbe vü maşṭûre idi ve ümem-i sālīfe bunları ziyāde bilürlerdi. Kütüb-i ḫadīmede bunlar maşṭûre olduğıcün taḥşış bi'z-zikr eylemişdür. (A 72b)

Ve bir **cevāb** dahı bu ki ḥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bu ḥadīs-i şerīfī buyurduḫları vaḳit vaḫy olınan adlar bunlar idi. Ancaḫ Hāḫ te'ālā kendüsine ad virmedüḡini kendüsine ad eylemezdi vaḫy olınan esmāyı şoñradan zikr eylemişdür ol vaḳit vaḫy olınan esmāyı ol zamān zikr eylemişdür. Ve 'Āḫıḫ tesmiye olunmaḫ enbiyā şalavātu'llāhi 'aleyh ve 'aleyhimden şoñra geldüḡi içündür. Bir nesne bir nesneden şoñra gelse şoñra gelene 'āḫıḫ dinilür. Kezā fi'l-*Ekmel li'l-Meşāriḫ* ve'l-*Cevheri* raḫimehu'llāhu 'alā-mü'ellifihā raḫmeten vāsī' aten.

et-Ta'bir: Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى حَقَّ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَمْتَلُ” didi ya'nī “Bir kimse beni görse taḥḫīḫ beni ḥaḫ görmişdür. Zirā taḥḫīḫan şeyṭān baña mütemeşşil olmaz ve benüm şüretüme girmez.” dimekdür. Ve Enes bin Mālik raḫiya'llāhu 'anh ḥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden rivāyet ider ki ḥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem didi: “مَنْ رَأَى فِي الْمَنَامِ فَلَنْ يَدْخُلَ النَّارَ” (B 50b) ve Sa'īd bin Ḳays babasından rivāyet ider ki ḥazret-i Resül şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “فِي الْمَنَامِ”

⁷¹⁶ **Tirmizī** kesr-i tā'-i müşennāt-ı fevḫāniyye ve zāl-i mu'ceme ile ve rā'. Ceyḫūn'da bir meşhūr şehirdür nehr-i Ceyḫūn'ın cānib-i şarkisi üzredür.

⁷¹⁷ dirüz: virürüz B

”يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ رَأَى“ demişdür. Ya‘nî “Bir kimse düşde beni görse elbet cehennem ve nâra girmez.” El-ḥamdu li’llâhi te‘âlâ sarây-ı ‘âmir-i pâdişâhîde iken iki def‘a düşde ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemi görmek vâқи‘ olmuşdur ve mübârek qolını boynuma qomışdur. Ve bir câhil düşde Muḥammed’i görse şıfat-ı Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden aña su‘âl olına. Ḥazret-i ‘Alî raḍiya’llâhu ‘anh zıkr eyledüğü şıfat u ḥilyeye muvâfiq olursa febihâ ve ni‘am (A 73a) ve illâ kabûl olunmaz diyü İbn Ğannâm ta‘bîr-nâmesinde yazar. Ve şıfat-ı Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem budur ki zıkr olunur.

Ḥilyetü’n-Nebî Muḥammed ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm hâzîhi:

”انه صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ بِالطَّوِيلِ وَلَا بِالْقَصِيرِ“ ya‘nî “Ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ne uzun idi ve ne kışa idi. Ya‘nî ne pek uzun idi ve ne pek kışa idi.” Enes bin Mâlik rivâyetinde “أَيُّسَ بِالطَّوِيلِ الْبَائِنِ وَلَا بِالْقَصِيرِ” dir. *[tavîlu bâ’in]* hemze ile tûlda müfriṭ⁷¹⁸ ma‘nâsınadır ya‘nî ziyâde uzun degüldi ve kışa degüldi⁷¹⁹ dimekdür.

”و لا بِالْأَبْيَضِ الْأَمْهَقُ“ *[ebyaz]* beyâzdandur ki aqlıkdur. *[emhak]* feth-i elif ve sükûn-ı mîm ve feth-i hâ ve kâf-ıla şol ebyaz ve aqdur ki aña ḥumret⁷²⁰ ve kıızıllık qarışmaya kireç aqlığı gibi ola. Ya‘nî “Ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem aq beñizli idi; ammâ kireç aqlığı ve cabbâr kimesne rengi gibi degüldi, belki aqlığı ḥumret-ile qarışık ve neyyir⁷²¹ idi.” *Şerḥü’l-Ġarîbeyn*’de, Ḥazret neyyirü’l-beyâz idi, dir. Ya‘nî beyâzı vâzih ve nûrlu idi.

”و لا بِالْأَدَمِ“ *[âdem]* medd-i elif ve feth-i dâl-ı mühmele ile *udmedendür*. *Udme* zamm-ı elif ve sükûn-ı dâl ile sümret ve esmerlik ve qara yağızlılık ma‘nâsınadır. Ya‘nî “Ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem esmer ve qara yağız degüldi, belki aqlığına kıızıllık qarışık idi.” (B 51a) dimekdür.

”و لا بِالسَّبْطِ وَلَا“ *[ca’d]* feth-i cîm ve sükûn-ı ‘ayn-ı mühmele ve dâl-ı mühmele ile berd ve lafz ve men‘ vezni üzredür ki cümlesinde ‘ayne’l-fi’l sâkindür, (A 73b) kıvırcık saçdur. Ve saç kıvırcık oldu, demek isteseler *ca’ude’s-sa’ru* dirler kerume bâbından, maşdarı *cu’üdetün* ve *ca’âdetün*⁷²² gelür. Ve *[kaṭaṭ]* feth-i kâf ve feth-i tā’-ı mühmele ile şânî vâқи‘ olan tā daḥı mühmeledür, saçun ziyâde kıvırcığıdır. *Ca’dun*

⁷¹⁸ *Müfriṭ* ism-i fâ‘il şığası üzre bâb-ı if‘ âldendür.

⁷¹⁹ uzun degüldi ve kışa degüldi: uzun ve kışa degüldi B

⁷²⁰ *Ḥumret* zamm-ı ḥâ’-i mühmele ve sükûn-ı mîm-iledür.

⁷²¹ *Neyyir* feth-i nûn ve kesr-i yâ’-i müşennât-ı taḥtâniyye ve müşeddede iledür.

⁷²² *Cu’ude* ve *ca’ade* lafızlarında, cîm meftûhadur şânîde ve mażmûmedür evvelde.

kaṭaṭun dirler *ṣedīdū*’l-cu’*ūde* ya’ nī kıvrıcı[k]lığı pek ve ziyāde ma’ nāsına *kaṭiṭe*’ş-*ša*’*ru* dirler ‘alime bābından, *kıl pek kıvrıcık oldu* diyecek yerde. Ve iki harf bir cinsden vāki’ olup aşıl üzre gelenlerden biri budur ve *raculun kaṭṭu*’ş-*ša*’*ri* ve *kaṭaṭū*’ş-*ša*’*ri* dirler saçı ziyāde kıvrıcık olan ere. Ve *سَبَطَ [sebt]* feth-i sīn-i mühmele ve sükūn-ı bā’-i muvaḥḥade ve tā’-i mühmele ile men’ vezni üzre ve bā’-i muvaḥḥadenūñ fethi daḥı cā’izdür. Fethateyn ile olan ‘araz vezni üzre ve bā’nuñ kesriyle de cā’izdür ketif⁷²³ vezni üzre ki kesr-i tā iledür. Üçi de bir ma’ nāyadur ki şarkuḥ saçdur *ša*’*run sebtun* dirler müstersilün ma’ nāsına ya’ nī kıvrıcık olmaya şarkuḥ saç ola. İmdi “بِالْجَعْرِ الْقَطَطِ وَلَا بِالسَّبَطِ وَلَا” ma’ nāsı “Ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām pek kıvrıcık saçlu degüldi ve şarkuḥ saçlu degüldi, belki mübārek saçı orta ve miyāne idi.” demek olur.

“و ليس في راسه و لحيته عشرون شجرة بيضاء” *راس [re’s]* feth-i rā’-i mühmele ve sükūn-ı hemze ile başdur ki ‘Acem andan ser diyü ta’ bir ider cem’ i *er’us* gelür ef’ ul vezni üzre ki zamm-ı ‘ayn iledür ve *ru’s* gelür zamm-ı rā ve zamm-ı hemze ve sükūn-ı vāv-ıla. Ve *لحي [lihye]* kesr-i lām-ıla dihye⁷²⁴ vezni üzre ki kesr-i dāl-iledür saḫaldur ki iki yañaḳ ve çeñede (A 74a) biten kıldur, cem’ i kesr ü zamm-ı lām-ıla *liḥa/luḥa* gelür zirve⁷²⁵ (B 51b) cem’ inde zirā/zurā didükleri gibi. Ve *عشرون [iṣrūn]* yigirmidür, ‘aşere cem’ i degüldür ve ‘aşere cem’ i olmak üzre delil yokdur. Ve muzāf olduğda nūn düşer ‘iṣrūke ve ‘iṣriyy gibi kāf-ı ḥiṭāb ve yā’-i mütekellime muzāf olmağla nūn düşmişdür. Ve *شجرة [ša’retū]* feth-i šīn-i mu’ ceme ve sükūn-ı ‘ayn-ı mühmele ile kıluñ biridür. İmdi “و ليس في راسه و لحيته عشرون شجرة بيضاء” ma’ nāsı “Ḥazret-i Risālet-penāh şalla’llāhu ‘aleyh mübārek başında ve mübārek saḫalında yigirmi aḳ kıl yoğ-ıdı.” dimekdür. Bundan murād ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden şeyb ü pīrligi nefy degüldür, belki murād pīrligi ve ağarması az idi, dimekdür. Faḥr-i ‘Ālem Muḥammed ü Muṣṭafā şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem altmış üç yaşı yetmiş ola ve pīrligi ve ağarması az olmasına sebep ḥatunlar ve ‘avratlar pīrligi sevmezler. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ziyāde ağarmış olsa ‘avratlar ol Seyyidü’l-Kevneyn’den ağarmağı sevmeseler ve kerih görseler küfr olmak lāzım geldügidür.

⁷²³ *Ketif* feth-i kāf ve kesr-i tā ile ve kesr-i kāf ve sükūn-ı tā ile omuzdur.

⁷²⁴ *Dihye* kesr-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı ḥā’-i mühmele ile bir şaḥābīdür ki Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām (selām: -A) gökden nāzil olduğda anuñ şüretinde nāzil olurdu. Şām’a gelüp İmām Mu’āviye’ye dek bākī oldı ve Emīr Ebū Naşr bin Mākūlā *dihye* feth-i dāl iledür, didi ve ekser-i aşḥāb-ı ḥadīş ve ehlü’l-luğa kesr-iledür, dirler.

⁷²⁵ *Zirve* kesr-i zāl-i mu’ ceme ve zammeyle cā’izdür (cā’izdür: cā’iz A) zirvetü’l-cebel dirler a’ la’l-cebel [ma’ nāsına].

“وَكَانَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ رُبْعَةً وَلَا بِالْقَصِيرِ” *[rab‘a]* feth-i rā’-i mühmele ve sükūn-ı bā’-i muvaḥḥade ve feth-i ‘ayn-ı mühmele ve hā ile ṭalḥa vezni üzre orta boyluya dirler. Ve gāhī bā’-i muvaḥḥade meftūḥa kılınur bā’nuñ fethi ve sükūnı cā’izdür *rab‘a* ve *raba‘a* lügatdür, müzekker ve mü’enneşi berāberdür *raculun rab‘atun* ve *imre’etun rab‘atun* dirler uzun boylu olmayup (A 74b) orta boylu olana *rab‘a* dinilür *merbū‘* ve *rab‘* ve *mürtebi*⁷²⁶ gibi. Ma‘nāsı “Ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām orta boylu idi. Ne uzun idi ve ne kışa idi.” demek olur. Bu daḥı “لَيْسَ بِالطَّوِيلِ الْبَائِنِ وَلَا بِالْقَصِيرِ” ibāretinüñ ma‘nāsı ve feḥvā-yı muḥaṣṣalıdır.

“حَسَنَ الْجِسْمِ” *[ḥasenū’l-cism]* feth-i ḥa’-i mühmele ve feth-i sīn-i mühmele ile ve kesr-i cīm ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile ve mīm-ile “Cismi güzel idi, (B 52a) mu‘tedilü’l-ḥulḳ ve mütenāsibü’l-a‘zā’ ve’t-terkīb idi.” dimekdür. Enes bin Mālik rivāyeti zikr olınandır.

Ve Cübeyr bin Muṭ‘im⁷²⁷ ḥazret-i ‘Alī bin Ebī Ṭalīb’den rivāyet eylediği “بِالطَّوِيلِ وَلَا بِالْقَصِيرِ” ya‘nī “Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem uzun ve kışa degül-idi.” dimekdür. *[rab‘aten]* ma‘nāsına olur ki “Orta boylu idi.” demek olur ma‘nā-yı muḥaṣṣalı.

“وَكَانَ شَتْنُ الْكَفَيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ” *[şesn]* feth-i şīn-i mu‘ceme ve sükūn-ı sâ’-i müşellese ve nūn iledür. *Raculun şesnu’l-eşābi‘* dirler barmaqları ḥaşin⁷²⁸ ü ḡalīz ve iri olana. Maşdarı *şesen* gelür fethateyn ile ve māzīsi *şesine* gelür ferihā ve ‘alime bābından. Ve *كفين* *[keffeyn]* teşniyedür, vāhidi *keff*dür ki ayadur, aşılarda *keff* men‘ eylemek, el ayası daḥı bedenden men‘ eylediğiçün *keff* tesmiye olunmışdur. Ve *قدمين* *[kademeyn]* şīga-i teşniye ile, vāhidi *kadem*dür ki ayakdur. Ayağa *kadem* tesmiye yürümek istediklerinde ilerü (A 75a) ilerü yürüdüğüçündür. *Şerḥ-i Ġarībeyn*’den böyle fehmi olunmışdur. “وَكَانَ شَتْنُ الْكَفَيْنِ” ma‘nāsı “Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretlerinin iki ayası ve iki ayacı ḡalīz ü ḥaşin ve iri idi. Ve Ḥazret iri ayalu ve iri ayaklu idi.” demek olur.

“ضَخْمُ الْكَرَادِيسِ طَوِيلُ الْمَسْرُوبَةِ ضَخْمُ الرَّاسِ” *[daḥm]* feth-i dād-ı mu‘ceme ve ḥā’-i mu‘ceme ve mīm-ile her nesnenüñ ‘azīm u ḡalīz ve ulusu ve yoğunıdır taḥrīk ile *daḥam* ve aḥmed

⁷²⁶ *Mürtebi*’de bā’-i muvaḥḥade meksüredür.

⁷²⁷ *Cübeyr* zamm-ı cīm ve feth-i bā’-i muvaḥḥade iledür. Ve *Muṭ‘im* zamm-ı mīm ve sükūn-ı ṭā’-i mühmele ve kesr-i ‘ayn-ı mühmele (kesr-i ‘ayn-ı mühmele: -B) ile bir şaḥābīdür. Elli dört veyā elli yedi tārīhinde Medīne’de vefāt itmişdür.

⁷²⁸ *Ḥaşin* feth-i ḥā’-i mu‘ceme ve kesr-i şīn-i mu‘ceme iledür.

vezni üzre olan *edham* ve gurāb vezni üzre olan *duḥām* gibi. Ve aḥmed vezni üzre olan *edham*da mīm gāhī müşedded olur, zīrā bir isim üzre vaḳf olınsa āḥiri müşedded olur mā-ḳabli meftūḥ olıcaḳ *hāzā* ‘*Āmirru ve Ca‘feru* dirler āḥirini müşedded kılmagla. Ve *راس* [*re’s*] ma‘nāsı geḳmişdür. Ve *كَرَادِيس* [*kerādīs*] feth-i kāf u rā’-i mūhmele ve kesr-i dāl-ı (B 52b) mūhmele ve yā’-i mūşennāt-ı taḫtāniyye ve sīn-i mūhmele ile *kürdūs* cem‘ idür ve *kürdūs*⁷²⁹ zamm-ı kāf-ile ‘uşūr vezni üzre her iki kemükdür ki bir mafşil⁷³⁰ ve bir aḥda cem‘ ola omuzlarda ve dizlerde olan kemükler gibi. Ve *طَوِيل* [*tavīl*] yā’dan ḡayrı ḥurūf-ı mūhmele ile uzun ma‘nāsınadır. Ve *مَسْرُوبَة* [*mesrube*] feth-i mīm ve sūkūn-ı sīn-i mūhmele ve zamm-ı rā’-i mūhmele ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ve hā ile göğüsden göbege varınca biten ince kıllardur “ضَخْمُ الرَّاسِ وَ ضَخْمُ الْكَرَادِيسِ” “Ḥazret şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemüñ başı büyük ve iri ve aḥlarında olan (A 75b) kemükler iri ve büyük idi.” dimekdür. Aḥ kemükleri iri olmaḳ şiddet-i⁷³¹ kuvvete delālet ider, dimişlerdür. Ve “طَوِيلٌ” ma‘nāsı “mübārek göğsinden⁷³² göbegine varınca biten ince kıllar uzun idi.” demek olur. Ve *Şerḫ-i Ġarībeyn* mü’ellifi “ضَخْمُ الْكَرَادِيسِ” ma‘nāsı Ebū Bekr ḳavli üzre ḍaḥmu’l-a‘zā’ dimekdür ve kerādīs kemüklerüñ başıdur re’sü’l-‘izām⁷³³ ma‘nāsınadır, dir.

“إِذَا مَشَى تَكْفِي تَكْفِيًا كَأَنَّمَا يَنْحُطُّ مِنَ الصَّبَبِ” [*meşā*] fi‘l-i māzīdür, maşdarı sūkūn-ı şīn ile *meşy*dür yürümek ma‘nāsına. Tef’ilden temşiye gibi ki māzisi teşdīd ile *meşşādur meşā* taḫfif-ile ve *meşşā* teşdīd ile yürüdi ma‘nāsınadır merre gibi. İksi de bir ma‘nāya gelür ve āḥar ma‘nālara da gelür, bundan murād olan yürümek ma‘nāsına olandır. Ve *تَكْفَاء* [*tekeffā*] *tekeffū*’da *tekeffā*’ fi‘l-i māzīdür tefe‘‘ül vezni üzre. Ve fā müşeddededür ve āḥirinde hemze vardur ve *tekeffū*’ feth-i tā’-i mūşennāt-ı fevḳāniyye ve feth-i kāf ve zamm-ı fā’-i müşeddede ve āḥirinde hemze ile maşdardur, tefe‘‘ül vezni üzredür. *Tekeffā*’temāyele ma‘nāsınadır şīḡa-i māzī-ile. Ve *tekeffū*’temāyül ma‘nāsınadır şīḡa-i maşdar ile. Şimr⁷³⁴ ḳavli üzre ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi (B 53a) ve sellem yürüse gemi şaḡına ve şolına meyl idüp yürüdüḡi gibi yürürdi, *tekeffū*’ *yemīnen ve şimālen*

⁷²⁹kürdūs: -B

⁷³⁰*Mafşil* kesr-i şād ile gevdede (gevdede: gevde A) her iki kemük cem‘ olacak yerdür. Feth-i fā ve sūkūn-ı şād-ıla olan faşl gibi.

⁷³¹*Şiddet* kesr-i şīn-i mu‘ceme ve teşdīd-i dāl iledür.

⁷³²göğsinden: -B

⁷³³*İzām* kesr-i ‘ayn ile cem‘-i ‘azmdür. Kesr-i ‘ayn ve āḥirinde hā ile olan ‘izāme gibi ki anda olan hā şāniyet, cem‘ i mübālaḡa içündür ve a‘zam daḡı ‘azm cem‘ idür.

⁷³⁴*Şimr* kesr-i şīn-i mu‘ceme ve sūkūn-ı mīm iledür.

temāyüldür. Ezherî, böyle ma‘nâ virilmek haṭâdur (A 76a) zîrâ geminüñ temāyüli memşâ⁷³⁵ vü quddâm ve öñünedür yemînen ve yesâren degüldür ve hem yemînen ve yesâren temāyül ya‘nî sağ ve şola meyl iderek yürümek kibr ü huyelâdur, dir. Ve cevâb virilür ki Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden bu maḳûle meşy ü revîş ve yürüyüş vâki‘ olmak ittifâken ve cibilleten ve yaradılışdur, kibir kaçdı ve huyelâ⁷³⁶ hayâliyle degüldür. Fe‘emmâ “كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنَ الصَّبَبِ” ibâreti Ezherî virdügi ma‘nânüñ evlâ vü elyak ve âhrâ vü eḫâḳ olmasın gösterür. Ve *Şihâh*’da Cevherî *tekeffe ‘un fî-meşyetihi terahya ‘a* diyü yazar, ma‘nâsı fülân kimesne yürimesinde temāyül eyledi. Ve *terehya ‘a* feth-i tâ‘-i müşennât-ı fevḳâniyye ve feth-i rā-yı mühmele ve sükûn-ı hâ ve feth-i yâ‘-i ḥuṭṭî ve feth⁷³⁷-i hemze ile tekeffe‘e ma‘nâsına fi‘l-i mâzîdür. Kaçan مشيه [meşye]‘ ibâretiyle isti‘mâl olınsa ve illâ âḫar ma‘nâlara geldügi *Ḳāmūs* ve *Şihâh* ve *Divānu’l-Edeb* ve *Ḳānūnu’l-Edeb* ve *Halâş-ı Naṭanzî*⁷³⁸ ve gayrıda yazar. *كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ [ke-ennemâ yenḥaṭṭu]*’da *كَأَنَّمَا [ke-ennemâ]* gūyiyâ ma‘nâsınadır. Ve *يَنْحَطُّ [yenḥaṭṭ]* feth-i yâ ve sükûn-ı nûn ve feth-i ḥâ ve tā‘-i mühmele vü müşeddede ile *inḥiṭāṭ*dan müştakdur ki nüzûl ve inmek ma‘nâsınadır ve *صَبَب [ṣabeb]* feth-i şād-ı mühmele ve feth-i bâ‘-i evvelî vü muvaḥḥade ile eniş yeridür mâ-enḫadara mine‘l-arz ma‘nâsına. İmdi “إِذَا مَشَى تَكْفَأُ تَكْفُؤًا كَأَنَّمَا يَنْحَدِرُ مِنْ” ibâretlerinin ma‘nâsı “Fahr-i ‘Âlem ve Meḫar-i Benî Âdem (A 76b) Muḫammed ‘aleyhi’s-selâm kaçan yürüse gemi temāyül eyledügi gibi temāyül iderdi ve ağaç budığına yel dokundukda nice temāyül idüp sağ ve şola şalınursa öyle şalınup yürürdi gūyâ kim enişden inerdi.” demek olur.

Ve ‘Alî ibn Ebî Tâlib raḍiya’llâhu te‘âlâ ‘anh ḫazret-i Resûl şalla’llâhu⁷³⁹ ‘aleyhi ve sellemi vaşf eyledükde dir idi: (B 53b) “لَمْ يَكُنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالطَّوِيلِ الْمَمْعُطِ وَلَا بِالْقَصِيرِ الْمَثَرَدِّ وَكَانَ رُبْعَةً مِنَ الْقَوْمِ وَلَمْ يَكُنْ بِالْجَعْدِ الْقَطَطِ وَلَا بِالْسَبِطِ كَانَ جَعْدًا رَجُلًا وَلَمْ يَكُنْ بِالْمُطَهَّمِ وَلَا بِالْمُكَلَّثَمِ بِالْقَصِيرِ الْمَثَرَدِّ وَكَانَ رُبْعَةً مِنَ الْقَوْمِ وَلَمْ يَكُنْ بِالْجَعْدِ الْقَطَطِ وَلَا بِالْسَبِطِ كَانَ جَعْدًا رَجُلًا وَلَمْ يَكُنْ بِالْمُطَهَّمِ وَلَا بِالْمُكَلَّثَمِ” *مَمْعُط [mummeḡiṭ]* zamm-ı mîm-i evvel ve feth-i mîm-i şānî vü teşdîd-i mîm-i şānî ve kesr-i ḡayn ve tā‘-i mühmele ile ism-i fā‘ildür bāb-ı infî‘âlden *immeḡaṭa ‘n-nehāru* dirler kesr-i hemze ve feth-i mîm-i müşeddede ve feth-i ‘ḡayn ve tā‘-i mühmele ile *imtedde ‘n-nehāru* ma‘nâsına ya‘nî gündüz uzandı *meḡaṭtu ‘l-*

⁷³⁵ *Memşâ* feth-i mîm-i evvelî ve sükûn-ı mîm-i şāniye iledür.

⁷³⁶ *Hiyelâ / Huyelâ* ‘hâ‘-i mu‘ceme de kesr ü zamm ile memdûdedür.

⁷³⁷ feth: -B

⁷³⁸ *Naṭanz* feth-i nûn ve tā‘-i mühmeleden soñra nûn-ı sâkine ve zâ-yı mu‘ceme ile Ḳum ve İşbahân arasında bir şehirdür. Ve zâ‘dan soñra hâ ile *Naṭanza* lügâtdür, nisbetinde *Naṭanzî* dinilür.

⁷³⁹ şa’llâhu: Allâhu B

*ḥable*⁷⁴⁰ *fe'nmeğāṭa* dirler mīm'den evvel nūn-ıla inkesera vezni üzre ve *meğāṭtu'l-ḥable* *fe'mmağāṭa* dirler teşdîd-i mīm ile ma' nâsı, ben ipi uzatdum ol ip uzandı. Kezâ fi'l-*Müntekâ*. Ve Ebû Tûrâb *Kitābu'l-A'ḳāb*'da **mumme'it** 'ayn-ı mühmele ve **mummeğit** ğayn-ı mu' ceme ile bir ma' nâyadur didüğünü *Şerḥ-i Ğarîbeyn*'de yazar. Ve **mummeğit** eger 'ayn-ı mühmele ve eger 'ayn-ı mu' ceme iledür, *el-bâ'inu fi't-tûli* ma' nâsınadır. Ve *Şihâḥ*'da, (A 77a) *raculun mummeğitun ey ṭavîlun ke-ennehu medde medden*⁷⁴¹ *min-tûlihi*, dir. Ve *Ḳāmûsu'l-Muḥîṭ*'de 'ayn-ı mühmelede *imme'aṭe'l-ḥablu ke'nfa'ale; incerade ve ṭāle ve minhu'l-mumme'itü*,⁷⁴² dir ve ğayn-ı mu' cemedede *el-mağṭu; meddu şey'in leyyinin ke'l-muṣrāni fe'mteğāṭa ve'mmeğāṭa müşeddeden ve'l-mummeğitü, mumme'itü*, dir. Ya'nî **mağṭ** feth-i mīm ve sükûn-ı ğayn-ı mu' ceme ile bir yumuşak nesneyi çekmekdür bağırsak gibi, ol nesne uzandukda imteğāṭa dirler bâb-ı ifti' âlden⁷⁴³ ve imteğāṭa dirler teşdîd-i mīm-ile bâb-ı infî' âlden ve **مَمِطْ** [**mumme'it**] ve **مَمِطْ** [**mummeğit**] 'ayn-ı mühmele vü mu' ceme ile bir ma' nâyadur. Nitekim şâhib-i *Ḳāmûs* raḥimehu'llāhu'l-Ḳuddûs taṣrîḥ eylemişdür. Muḥaşşal-ı kelâm, lafz-ı **mumme'it**de mīm-i şâniye müşeddededür. Ve İbn Hacer⁷⁴⁴ daḥı *Hilye-i Mübâreke* (B 54a) *şerḥinde* mīm-i şâniye müşeddededür, dir ve muḥaddisün ğayn'ı müşeddeder kılurlar diyü yazar. Bu taḳdîr üzre bâb-ı tef'ilden olur 'alâ-kilâ taḳdîreyne ma' nâ-yı mumme'it, *el-mütenâhi fi't-tûli'l-bâ'in fi't-tûli*dür ki Türkîce pek uzun ve Fârsîce bisyâr dırâz dimekdür gerek bâb-ı infî' âlden olsun ve gerek ifti' âlden olsun. Ve **قَصِير** [**kaşîr**] fa'îl vezni üzre kışa kimsedür mâzîsi *kaşur*adır kerume bâbından. Ve maşdarı *kaşr* ve *kaşar* gelür evvelki ḍarb ve şânî 'ineb vezni üzre ki ḥilâf-ı tûldür. Ve **مُتَرَدِّد** [**mütereddîd**] zamm-ı mīm ve feth-i tā vü rā'-i mühmele ve dāleyn-i mühmeleteyn ile ism-i fā'ıldür. **Ḳaşîr**, *mütereddîdu'd-dâḥili ba'ḍuhu ba'dan kaşaran* ile tefsîr olunmuşdur. Ya'nî şol kimse ki kışalıkdan (A 77b) ba'zı yeri ve ba'zı 'uzvı ba'zısına gire müctemi' ve yığılmış ola, bu maḳûleye *kaşîr-i*⁷⁴⁵ *mütereddîd* ve *kaşîr-i müctemi'* dinilür. Bu kelime *redd*den müştâḳdur ki rücû' u şarf ve döndürmekdür ki ke-ennehu uzun olacak yerde dönüp yığılup kışa olmuşdur. Muḥaşşal-ı kelâm, *kaşîr-i mütereddîd* pek kışa kimseye dinilür. Ve “وَكَانَ رُبْعَةٌ مِنَ الْقَوْمِ وَلَمْ يَكُنْ بِالْجَعْدِ الْقَطِطُ” “وَلَا بِالسَّيِّطِ كَانَ جَعْدًا” ma' naları geçmişdür ve zîkr olunmuşdur. Ve **رَجَلٌ رَجِلٌ** [**racel/racil**] feth-

⁷⁴⁰ *Megaṭ* feteḥa bâbından müsta' meldür.

⁷⁴¹ *Medde medden* 'ibâretinde *medde* fi'l-i mâzî ve meḥûldür ve *medden* maşdardur.

⁷⁴² “İnfî' âl bâbından olup ip uzadı, sündü manasıdır, mumme'itü da bundandır.”

⁷⁴³ bâb-ı ifti' âlden: bâb-ı ifti' âlde B

⁷⁴⁴ *İbn Hacer* feth-i ḥā'-i mühmele ba' dehu feth-i cîm iledür.

⁷⁴⁵ *kaşîr*: -B

i rā'-i mühmele ve cimde feth ü kesr cā'izdür, 'asel ve ketif vezinleri üzre ki feth-i sîn-i mühmele ve kesr-i tā'-i müşennāt-ı fevķāniyye iledür. *Şa'run racelun* ve *şa'run racilun* dirler şol şaça ki ne kıvırcık ve ne şarkık ola, ikisi ortasında ola, *eş-şa'ru ellezî beyne's-sabti ve'l-ca'di* ma' nāsına. Ve **مُطَاهَم** [*mutahhem*] hüruf-ı mühmele ile ism-i mef'ul şığası üzre ma' nāsında ve tefsirinde ihtilāf vardır. Her 'uzvı 'alā-ḥaddihi güzel olana dirler ba'zılar ve 'inde'l-ba'z, pek semiz olan kimsedür ve 'inde'l-ba'z, cismi pek arık ve ince olan kimsedür, azdāddan olur ve 'inde'l-ba'z, yüzi şişmiş olan (B 54b) kimseye dirler. Ve Ebū Sa'īd kavli üzre, kara yağızdan ziyāde kara olan kimsedür. **مُطَاهَم** ve *mutahham* hā yerine ḥā'-i mühmele ile bir ma'nāyadır. Ebū Sa'īd kavlinde ve şāhib-i Kāmūs raḥimehu'llāhu'l-Ḳuddūs *mutahham* mu'azzam vezni üzre pek semiz olandur es-semīnū'l-fāḥiṣu gibi ve pek arık (A 78a) olandur en-naḥīfu'l-cismu'd-daḳīkatu⁷⁴⁶ ma' nāsına ve her nesnede tam olandur *et-tāmmu min-küllī şey'in* ma' nāsına ve cemāl ve güzelliğe kāmīl ü fā'ik olandur *el-bārī'u'l-cemālī*⁷⁴⁷ ma' nāsına ve yüzi şişmiş olandur *el-müntefihu'l-vechu* ma' nāsına ve yüzi desdegirmi olandur, *el-müdevviru'l-vechu'l-müctemi'a* ma' nāsına, dir. Ve **مُكَلِّم** [*mukelsem*] sâ'-i müşelleşeden ğayrı hüruf-ı mühmele ile ism-i mef'ul şığası üzre kâṭ' ma' nāsına olan lehdeme ve nıṣf-ı nehār eglesi ma' nāsına olan kerzeme vezni üzre olan *kelsem*eden müştakdur. Yañaḳ ve yüz etlü olmaḳdur, *mukelsem* yüzi ve yañağı etlü olan kimesnedür. Ve Aşma'î tefsiri üzre *mukelsem* degirmi yüzlü olan kimsedür. **وَكَانَ فِي الْوَجْهِ تَدْوِيرٌ** ma' nāsı; **وَجْه** [*vech*] yüzdür ki cem' i *vucūh* gelür zamm-ı vāv ile ve *ucūh*⁷⁴⁸ gelür vāv'ı hemze'ye ḳalb ile ve *evcuḥ* gelür ef'ul vezni üzre. Ve **تَدْوِيرٌ** [*tedvīr*] bāb-ı tef'ilden degirmilik ma' nāsınadır. Ya'nī “Ḥaẓret-i Resūl 'aleyhi's-şalātu ve's-selāmuñ yüzinde azacuḳ degirmilicik vardı.” Ve **أَبْيَضٌ** [*ebyaẓ*] ef'al vezni üzre aḳdur ve **مُشْرَبٌ** [*müşreb*] zamm-ı mīm ve sükūn-ı şīn-i mu' ceme ve feth-i rā'-i mühmele ile bāb-ı if'ālden ism-i mef'uldür. **Müşreb** şol şey'dür ki beyāz ve aḳlığında ḥumret ve kıızıllık ola *ellezî fī-beyāzihi ḥumretun* ma' nāsına.

“أَدْعَى الْعَيْنَيْنِ أَهْدَبُ الْأَشْفَارِ جَلِيلُ الْمُشَاشِ وَالْكَتَدِ” **أَدْعَى** [*ed'ac*] dāl u 'ayn-ı mühmeleteyn (A 78b) ve cīm-ile (B 55a) ef'al vezni üzre taḥrīk ile olan *da'ac* ve zamm-ı dāl ile olan *du'cet*dendür ki gözün ḳarası pek kara ve giñ olmaḳdur *eş-şedīdu sevādu'l-'ayn* ma' nāsına. Ve **عَيْنَيْنِ** [*ayneyn*] iki gözdür esvedü'l-'ayneyn ma' nāsı “Ḥaẓret-i Resūl

⁷⁴⁶ *Naḥīf* ḥā'-i mühmele iledür.

⁷⁴⁷ *Bārī'* bā'-i muvaḥḥade ve kesr-i rā-ıladur.

⁷⁴⁸ *Ucūh* zamm-ı elif iledür.

şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemün iki gözlerinin kararı pek kara ve giñ idi.” dimekdür. أَهْدَبُ *ahdeb* kirpikleri uzun ve çok idi, dimekdür. أَهْدَبُ الْأَشْفَارُ *[ehdeb]* bā' -i muvaḥḥadeden gayrı ḥurūf-ı mühmele ile *hüdb* dendir, *hüdb* zamm-ı hā ve sükūn-ı dāl ile ve zammeteyn ile cā' izdür ki göz kirpikleri kıllarıdır. *Raculun ehdebu* dirler *kirpigi çok ādem* diyecek yerde. Ve أَهْدَبُ الْأَشْفَارُ *[eşfār]* şīn-i mu' ceme ve fā ile cem' dūr, müfredi zamm-ı şīn ile *şüfidür* ve feth daḥı cā' izdür ki göz kapağının kenārıdır ki kirpik bitdüğü yerdür *aşlu menbiti'* ş-*şa'ri fi'l-cefni* ma' nāsına. Ve جَلِيلُ الْمُشَاشِ de iki şīn-i mu' ceme ve zamm-ı mīm-ile dizlerde ve dirseklerde olan kemüklerin başlarıdır. *Şerḥü'l-Ġarībeyn*'de yazılan Ebū 'Ubeyde kavli üzere ve Aşma'ī tefsiri üzere omuz başlarıdır *ru'usu'l-menākib* ma' nāsına. Ve *Şihāḥ*'da, مُشَاشٌ *[müşāş]* cem' -i *müşāşedür* ve *müşāş*⁷⁴⁹ şol yumuşak kemüklerin başlarıdır ki çeynemesi mümkün ola, dir. Ve *Ķāmūs*'da *müşāşa*, çeynemesi mümkün olan kemük başıdır, dir. Ve كَتَدٌ *[keted]*⁷⁵⁰ feth-i kāf ve feth-i tā' -i müşennāt-ı fevḳāniyye ile cesed ve ḥased vezni üzere ve kesr-i tā ile ketif ve kebid vezni (A 79a) üzere iki omuz cem' olacak yerdür veyāḥuḥ iki yağrın arasındır ḥārik ve kāhil gibi ki ikisi de ḥurūf-ı mühmele ve 'āmir vezni üzredür. İmdi “جَلِيلُ الْمُشَاشِ وَالْكَتَدِ” ma' nāsı; “Ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemün iki omuzı çatısı ve iki omuzı kemükleri ve yağrını ulu ve iri idi.” dimekdür ki 'alāmet-i şecā' at ü kuvvetdür.

“أَجْرَدُ ذُو مَسْرَبَةٍ شَتَّى الْكَفَيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ” (B 55b) *[ecred]* feth-i elif ve sükūn-ı cīm ve rā' vü dāl-ı mühmeleteyn ile eş'ar zıddı ve ḥilāfidür ki eş'ar sükūn-ı mu' ceme ile cemī'an bedeni kıllı olandır, eyle olsa *ecred* cemī' bedeni kıllı olmayandır, bedeninin ba' zısında kıl olana şāmil olur mesrube ve sā'idin ve sāḳin gibi. Nitekim Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem eyle idi ki mesrubesinde kıl olduğu zıkr olınmışdır. Ve “ذُو مَسْرَبَةٍ” de

⁷⁴⁹ve müşāş: -B

⁷⁵⁰Ma' lüm ola ki ḥazret-i Resūl'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥazretlerinin meḥarātı biñ mu' cizedür ve ba' zılar üç biñdür, dirler. Ve mu' cizātı iki kısımdır. Bir kısmı irhāşıyyedür ki iddi' ā' -i nübüvvetden evvel olan mu' cizātdır. Ve bir kısmı taşdiḳıyyedür. Taşdiḳıyye oldur ki iddi' ā' -i nübüvvetden soñra zāhir olmışdır. Ve taşdiḳıyye daḥı iki kısımdır. Bir kısmı zāt-ı şerīfide idi ve bir kısmı zātından taşra idi. Zātında olan mu' cizātın biri budur ki ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem öñinden gördüğü gibi ardından daḥı görürdi ve ardından iki kitfi arasında iki gözi var-ıdı, ıgne yurdsı gibi idi, ol iki göziyle görürdi, geydüğü libās aña perde olmazdı. Ve zātında taşra olan mu' cizātdan biri budur ki devenün örgücü içinde bir ḥurmā ağacını bitürdi, fi'l-hāl meyvesi yetişüp bitdi. Ḥāzır olanlar andan yidiler, imān getürenlerin ağızlarında şīrīn ve tatlu oldu ve imān getürmeyenlerin ağızlarında taş oldu. Subḥāna'llāhi'l-Ķādir. İşbu fevā'idi *Ṭabāḳāt-ı Fuḳahā*'da yazmışdır. *Ṭabāḳāt* şāhibi daḥı şāhib-i *Ḳunye* İmām-ı Hümām Mevlānā Zāhidi'nün -ḳuddise sırruhu- *Nāşırıyye*-nām risālesinden naḳl eylemişdir. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

نُزْ [zū] şāhib ma‘ nāsındadır⁷⁵¹ ve مَسْرُوبَةٌ [mesrube] ve “شَنَّ الْكَفَّيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ” taşhîh ve ma‘ nâları geçmiştir.

“إِذَا مَشَى تَقَلَّعَ كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ” [Taḳalla‘a] tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve ḳāf ve lām ve ‘ayn-ı mühmele ile fi‘l-i māzīdür ya‘nī “Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem kaçan yürüse mübārek ayaklarını yerden ref‘ iderdi, ref‘-i beyyin ile ve kuvvetle kaldırdı ve adımların yakın eylerdi, ihtiyālen ve tekebbüren yürür kimse gibi yürümezdi.” Muḥaşşal “إِذَا مَشَى تَقَلَّعَ” ma‘ nāsı kâne ḳaviyyu’l-mişyetihi demekdür. Ve “كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ” ma‘ nāsı (A 79b) yukarıda zıkr olunmuşdur. Ke-ennemā yenḥadır min-şabūbin ve “كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ” [ke-ennemā yenḥaṭṭu min-şababin] ve yetekeffe’u min-ḳuddāmin ve yeteḳalla‘u mine’l-ardı ma‘ nâları birbirine yakındır.

“وَإِذَا التَّقَتِ التَّقَتِ” [iltefete] ifti‘āl bābindan māzīdür, maşdarı iltifāt’dur ki şulāşisi lef’tür, döndürmekdür. Ḳur’ân-ı ‘Azīm ve Furḳān-ı Kerīm’[de] “أَجْنَتْنَا لَتَلْفَتْنَا” vāḳi’ dūr.⁷⁵² Li-taşrifenā ma‘ nāsına lefeteḥu ‘ani’l-emri dinilür şarafehu ‘ani’l-emri ma‘ nāsına. Ve iltifāt, inşirāf ve dönme ma‘ nāsınadır. Ve şıfat-ı Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemde vāḳi’ olan iltifāt ma‘ nāsı “Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem kaçan dönse bir uğurdan dönerdi sağ ve şola boynın egüp bir nesneye bakup dönmezdi, boynın döndürüp (B 56a) sağ ve şola bakmak ḥafif ü tayyāş ve yeyñicek kimesnenüñ işidür, uğurlayın bakmazdı, bir nesneye baksa bir uğurdan dönerdi.” demek olur.

“بَيْنَ كَتَفَيْهِ خَاتَمُ النَّبُوءَةِ وَهُوَ خَاتَمُ النَّبِيِّينَ” “İki omuzı ve iki yağrını arasında nübüvvet ve peygamberlik mühri var-ıdı ve ol Resūl peygamberlerüñ ḥātemidür.” خَاتَمُ [ḥātem] feth-i tā ile yüzükdür, ya‘nī Resūl ‘aleyhi’s-selām ile peygamberler mühürlendi, kendüden sonra peygamber gelmez. Ve kesr-i tā ile mühürleyici demekdür ya‘nī peygamberleri mühürleyicidür, kendüden sonra peygamber gelmez. ‘İsā ‘aleyhi’s-selām gökden inmesi māni‘ degüldür, zīrā ‘İsā’nuñ (A 80a) peygamber olması Ḥazret’den evvel idi ve nüzül eyledükde yine şer‘-i Muḥammedī ile ‘āmil olur ve namāzı kıble-i Muḥammediyye’ye kıılır. Ḥātemü’l-enbiyādur dinmek ma‘ nāsı; ḥod Ḥazret’den sonra kimse peygamber olmaz, demekdür. İrşādü’l-‘Aḳli’s-Selīm ilā-Mezāya’l-Kitābi’l-Kerīm-nām⁷⁵³ tefsīr-i

⁷⁵¹ve ... zū şāhib ma‘ nāsındadır: -B

⁷⁵²“...yoldan döndüresin de... mi bize geldin?...” Kur’ân-ı Kerīm, Yunus 10/78.

⁷⁵³İrşādü’l-‘Aḳli’s-Selīm-nām tefsīr-i ‘āmire a’lem-i ‘ulemā’ü’r-Rüm mağfûrun leh ve Merḥûm Mevlânâ Ebu’s-Su’ûd ḥazretlerinüñdür ki tokuz yüz yetmiş üç târiḥinde Recebü’l-mürecceb ayında (ayında: müreccebüñ B) leyle-i cum’a-i evvelide tamām olmuşdur. Raḥmetu’llāhi ‘alā-mü’ellifihi raḥmeten vāsi’ aten.

hümām ve *Tefsīr-i Teyssīr*'de böyle yazılmışdır. Ve hâtemü'n-nübüvve didükleri ki nübüvvet mühridür, hâzret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemüñ mübârek arkasında idi. Gögercin yumurdası kadar idi. Üzerinde beñler var-ıdı. Hammāma girdükde halk görüp şalavât getürürlerdi ve öperlerdi ve ziyāde izdihām iderlerdi. Ve hâzret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemüñ evşāf-ı şerīfe vü hilye-i münīfesinüñ gāyet ü nihāyeti yokdur. Ruvāt rahimehumu'llāh 'ibārāt-ı müteğāyire ile zıkr eylemişlerdür, ma'naları yine birdür. Meşelā boyında “أَطُولَ مِنَ الْمَرْبُوعِ، وَأَقْصَرَ مِنَ الْمُشَدَّبِ” rivāyet olunur “الطَّوِيلُ الْمُمْغِطُ وَلَا بِالْقَصِيرِ” rivāyet olunur “الْمُنْتَرِدِّ” 'ibāreti yerinde. مُشَدَّب [müşezzeb] zāl-i mu'ceme vü müşeddede fethiyle pek uzundur. Ma'nā-yı muhaşşalı; “Fahır-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem orta boylu idi.” dimekdür. *Kitābu's-Sifā fi-Huḫūḳi'l-Muḫtafā*'da hâzret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem orta boylu idi, ma'a-hāzā her ne kadar (B 56b) uzun kimesne kendüyle yürüse andan uzun olurdu, dir. Şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem fī-küllī ān ve sâ'a bi-'adedi eyyāmi'd-dünyā ve leyālihā ve sâ'ātihā ve bi-'adedi enfāsi'l-ḫalā'iki ve bi-'adedi mā-kāne ve mā-yekūn. Āmīn. Yā Rabbe'l-'ālemīn.⁷⁵⁴ (A 80b)

et-Ta'bir: Hâzret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bir yerde defn olunurken bir kimse düşde görse ol yerde olanlar bir bid'at işleyüp sünnetine muḫālefet eyleyeler. Ve bir yerde hâzret-i Resûl 'aleyhi's-selām cenāzesi defn olinmamış görilse ol yerde muşibet-i 'azīme hāşıl ola. Ve hâzret-i Resûl 'aleyhi's-selām meyyit ve ölmüş görilse evlādından bir şerīf öle. Ve bir yerde ezān okurken görilse ol yerde ucuzlık ve ma'mūrlık ola, Kelām-ı Qadīm'de “وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا”⁷⁵⁵ vāḳi' olduğün. Ve hâzret-i Resûl 'aleyhi's-selām iktihāl iderken görse düş gören kimesne dīnini ıslāḫ eylesün, diyü Hâzret emr eylemiş olur. Ve eger mübârek gözleri sürmelenmiş görse düş gören 'ilm ü faẓla nā'il ola ve Qur'ân-ı 'Azīm'i tefsīr ide ve aḫkā mı beyān eyleye. Yüklü 'avrat veyā eri Resûl 'aleyhi's-selāmı düşde görse qarında olan erkek ola. Hâzret-i Resûl 'aleyhi's-selām cevāriḫ u a'zāsından naḳş veyā ziyādelik görse düşin görene ve umūr-ı müsli mīne ol naḳş ve ol ziyāde 'ā'id ü rāci'dür. Ve iki mübârek çeñelerin aḳ görse düş gören faḳīr ola. Ve mübârek şaḳalını kara görse sürür u ḫazz-ı 'azīme şāḫib-i ru'yā vāşıl ola ve ḫalkuñ emānetlerin edā idüp ḫalka ḫayır diyenlerden ola. Ve düşde Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bir nesne virse düş gören alsa 'ilme vāşıl ola ve ḫaḳḳa tābi' ola ve eger

⁷⁵⁴“Dünyanın günleri ve geceleri sayısınca, yaratılmış ve yaratılmakta olan tüm ruhların sayısınca her an ve saat salat ve selam onadır. Ey alemlerin Rabbi olan Allah'ım sen kabul buyur.”

⁷⁵⁵“İnsanlar arasında hacı ilan et ki, gerek yaya olarak...sana gelsinler.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Hac 22/27.

almasa bid‘ate dāhil (A 81a) ola, “فَخُذُوهُ”⁷⁵⁶ āyetinden ötüri. Ve Hāzret’i hısta gorse (B 57a) her belādan ve her marāzdan hālāş ola. Ve mehmūm gorse ğamdan kırtula. Mescūn gorse zindāndan⁷⁵⁷ hālāş ola. Ve eger hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemi bir ‘asker içinde yaraqlı gorse ve ol ‘asker çoklık olup güler olsalar ol yılda ceyş-i müslimīn münhezim olalar, “وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمْ”⁷⁵⁸ āyetinden ötüri. Ve eger az ‘asker içinde yaraqlı gorse amma silāhı nā-tamām gorse müslümānlar manşūr u muẓaffer olalar, “وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَكِلَاءٌ”⁷⁵⁹ āyetinden ötüri. Ve eger mübārek şakalını ıararken gorse şāhib-i ru’yānuñ hem ü gamı gide. Ve eger hāzret-i Resūl⁷⁶⁰ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemi deve üzerinde gorse düş şāhibi rākiben Hāzret’i ziyāret eyleye ve eger yayaķ gorse Hāzret’i yayaķ kabır-i şerīfini ziyāret eyleye. Ve eger kabır-i şerīfini gorse ğanī ola, māla irişe. Ve eger düşde gorse ki ke-ennahu Fahr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem babası olmış, düş gören Allāhu te‘ālāya imān getürmeye ve eger Hāzret’ün oĝlı olmış gorse imānı ziyāde ola. Ve eger düşde gorse ki ke-ennahu Resūlu’llāh ‘aleyhi’s-selām kendüdür, Allāhu te‘ālāya ve kıyāmete imān getürmeye. Ve eger Fahr-i ‘Ālem’ün ardınca yürür gorse sūnnet ü şerī‘atine tābi‘ ola ve eger önince yürür gorse bid‘ate tābi‘ ola. Ve eger Hāzret’i aynaya nazar ider gorse hūkūkı edā eyle, diyü emr eylemiş olur. Ve eger yalnız Hāzret-ile yimek (A 81b) yir gorse şāhib-i ru’yā şadaķa vırmez şadaķa vırsūn, diyü emr eylemiş olur⁷⁶¹. Ve eger Resūlu’llāh ‘aleyhi’s-selāmı na‘lsiz yürür gorse şāhib-i ru’yā tārik-i cemā‘at ola, namāzı cemā‘at-ile kılsun, diyü emr eylemiş olur.⁷⁶² Ve eger Resūlu’llāh ‘aleyhi’s-selāmı iki edügi geymiş gorse fī-sebīli’llāh ğazā vü cihāda emr eylemiş olur. (B 57b) Ve eger Hāzret-ile muşāfaķa eylese şāhib-i ru’yā sūnnet-i Resūl’e tābi‘ ola. Ve eger Fahr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem kıanından muħabbeten⁷⁶³ içse ol düş şāhibi fī-sebīli’llāh maķtūl ola ve cümle ğünāhı maĝfūr ola. Ve eger kıanından āşıkāre içse min-ĝayrı

⁷⁵⁶“...Peygamber size ne verdiyse onu alın, ...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Haşır 59/7.

⁷⁵⁷zindāndan: zindān A

⁷⁵⁸“...ve Huneyn savaşı ğününde ... Hani, çokluĝunuz size kendinizi beĝendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar saĝlamamış, yeryüzü bütün ĝenişliĝine raĝmen size dar ĝelmişti...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Tevbe 9/25.

⁷⁵⁹“Andolsun, siz son derece ĝüçsüz iken Allah size Bedir’de yardım etmişti...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Āli İmrān 3/123.

⁷⁶⁰Resūl: Resūlu’llāh B

⁷⁶¹emr eylemiş olur: emr eyle A

⁷⁶²emr eylemiş olur: emr eyle A

⁷⁶³**Mahabbet** mīm ile sevmekdür. Żamm-ı mīm ile şāyi‘dür, ĝalaıtdır.

muhabbetin ol kimse ehl-i beyt-i Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemi⁷⁶⁴ zemm eyleye. Ve eger görse düşde Resûlu'llâh 'aleyhi's-şalâtu ve sellem kavun ve karpuz ve bunlara beñzer buķûlden bir nesne kendüye şunar, şāhib-i ru'yā ğam u ğuşşadan necât bula. Ve eger bal ve ruţab ve sükker ve bunlara beñzer nesneyi şunar görse Qur'ân-ı 'Azîm'i hıfz ide ve şunduğı nesne kadar 'ilme irişe. Ve eger Hâzret'i hutbe okur görse şāhib-i ru'yā emri bi'l-ma'rûf ve nehy 'ani'l-münker idenlerden ola ve şedâ'ide giriftâr ola ve necât bula. Ve eger enbiyâdan biri kendüyi urur görse murâdına irişe.

Ve Mine'r-Ru'yā'i'l-Mu'abbere: Bir a'mâ enbiyâdan birin düşde görür, ol peygamber "Saña bir nesne ta'lîm ideyin kaçan anı okusañ Hâk te'âlâ gözüñi saña redd eyleye." dir. Ol a'mâ "Belî." dir. Ol nebî "Yâ esma'a's-sâmi'in ve yâ ebşara'l-mubşirîn ve yâ hayra'l-vârîşîn urdud aleyye başari ve ta'atf 'alâ-'ıyālî.⁷⁶⁵⁷⁶⁶ (A 82a) di, dir. Ol a'mânüñ gözleri az zamânda görür olur.

Mine'r-Ru'yā'i'l-Mu'abbere: Ebi't-Tayyib eydür: "On sene şağır oldum. Medîne-i Münevvere'ye⁷⁶⁷ vardum ve hâzret-i Resûl 'aleyhi's-selâmı düşde gördüm. Ve aña eyitdüm 'يا رسول الله من سأل لي الوسيلة وجبت له شفاعتي'⁷⁶⁸ didüğümü. Hâzret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem "'Āfāka'llāh, ben öyle dimedüm ve lâkin 'من سأل لي من عند الله الوسيلة وجبت له شفاعتي'⁷⁶⁹ didüm." didi. Uyķudan uyandum şağırılığum gitmiş Hâzret'ün 'āfāka'llāh didügi du'āsı bereketiyle."

Ve Mine'r-Ru'yā'i'l-Mu'abbere: Ebû 'Abdi'llāh bin el-Cellā'dan rivāyet olunur ki (B 58a) dir: Faķr u fāķam var-ıdı. Medîne-i Münevvere'ye geldüm ve ravza-i Faķr-i 'Ālem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem⁷⁷⁰ vardum. Ve hâzret-i Resûl'e şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ve Ebû Bekr ve 'Ömer rağiya'llāhu 'anhumāya selām virdüm ve didüm: "Yâ Resûla'llāh faķrum vardur bu gice senüñ konuğuşum." Ve uyudum, düşümde hâzret-i Resûl

⁷⁶⁴Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemi: Resûl'i A

⁷⁶⁵'İyāl kesr-i 'ayn ile cem'dür. Müfredi fetḥ-i 'ayn ve kesr-i yā'-i müşeddede ile 'ayyidür ciyād kesr-ile ceyyid cem'i olduğı gibi. 'Avām arasında fetḥ-i 'ayn ile şāyi'dür, ğalaḥdur.

⁷⁶⁶"Ey işitenlere işittiren ey görenlere gösteren ve vârislerin en hayırlısı olan Rabbim! Bana görüşümü geri ver ve aileme ihsanda bulun."

⁷⁶⁷Münnevvere'ye: Münevver B

⁷⁶⁸"Her kim benden vesile isterse, o kişiye şefaatiim vacip olur." İbn Sîrîn, *Müntehabu'l-Kelâm fî-Tefsîri'l-Ahlâm* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1940), 59.

⁷⁶⁹"Her kim Allah'tan vesileyi isterse şefaatiim ona vacip olur." İbn Sîrîn, *Müntehabu'l-Kelâm fî-Tefsîri'l-Ahlâm*, Kahire, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1940, 59.

⁷⁷⁰şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: -A

‘aleyhi’s-selāmi gördüm ve baña bir rağîf⁷⁷¹ şundı. Ol rağîfün ba‘zısını yedüm ve uyandım, ol rağîfün bâkîsi ayam ve keffem içinde. Ve bir kimse Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemi düşde görse ve ol t̄alib-i ḥac olsa ol kimse ḥac ider. Ve müflis kimse Ḥazret’i düşde görse Ḥaḳ te‘ālā aña işini āsān ider. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ğannām raḥimehu’llāhu’l-Melikü’l-‘Allām.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Ve bir kimesne Resūlu’llāh ‘aleyhi’s-selāmi düşde gördi, ol kimesnenün ‘illeti var-ıymış (A 82b) Resūl’e şekvā eyledi. Ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām ol ma‘lūle “‘Aleyke bilā velā” didi. Ol kimesne uyğudan uyandı müteḥayyir oldu ve İbn Sīrīn ḥazretlerine su‘āl eyledi. İbn Sīrīn ol ma‘lūle “Zeyt yi.” didi. “Zīrā Ḥaḳ te‘ālā ‘عَرَبِيَّةٌ وَلَا شَرْفِيَّةٌ لَا رَيْثُونَةَ لَا شَرْفِيَّةٌ وَلَا عَرَبِيَّةٌ” didi. dimişdür ⁷⁷²

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Ve Şeyḫ Muḥyi’d-dīn el-‘Arabī⁷⁷³ mesācid-i ğarbdan bir mescid zāviyesinde ḥazret-i Resūl’i meyyit görür vāqı‘asında kōrkar. Ol yerde olan şuleḥādan birine ḥikāye eyler ve bir niçe şuleḥāya ḥikāye eyler. Ol diyār şuleḥāsı, “Ol mescidi binā iden sultān ol zāviyede ki Faḥr-i ‘Ālem’i meyyit görmiş-idi, ol zāviyeyi ğaşb eylemişdür ve şāḥibi rızāsı olmadın almışdur.” didiler. “Ol zāviyede şer‘-i şerīfi ḥayāt bulmaduğıçün Ḥazret’i meyyit görmüşsin.” dirler. Yāfi‘i tārīhinde böyle zikr eylemişdür. Kezā fi-*Mefātīḥi’l-Cinān ve Meşābīḥi’l-Cenān*.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Ve rivāyet olunur ki; (B 58b) bir medyūn kimesne ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemi düşde görür ve borcından Ḥazret’e şekvā ider.

⁷⁷¹ *Rağîfrā*’dan ğayrı hurūf-ı mu‘ceme ile emīr vezni [üzre] girde didükleri etmeğdür. Men‘ vezni üze olan *rağîf*’dan müştakğdur ki ḥamrı veyā balcığı el ile cem‘ idüp degirmi eylemeğdür, cem‘ i ruğuf ve ruğfāndur ikisinde zamm ile ve feth-i elif ve kesr-i ğayn ile (ve feth-i elif ve kesr-i ğayn ile: -B) *erğîfe* yine cem‘ idür. Ve girdeye feth-i cīm-ile cerdağa dağı dirler. Ve cerdağa *girdeden* mu‘arrebdür.

⁷⁷² “...Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Nur 24/35.

⁷⁷³ Kāşîfü’l-esrār ve kıdvatü’l-ebrār eş-Şeyḫ Muḥyi’d-dīn el-‘Arabī künyeti Ebū ‘Abdi’llāh ve ism-i şerīfi Muḥammed bin ‘Alī’dür. Endelūs diyārında feth-i mīm ve kesr-i rā’-i mūhmele [ile] olan Meriyye-nām karyede beş yüz altmış tārīhinde Ramāzānū’l-mübārekün on yedinci işneyn gicesi (on yedinci işneyn gicesi: on yedinci gün ki yevmü’l-işneyn gicesi B) vücūda gelüp altı yüz otuz sekizde şehr-i Rebī‘ü’l-āḥirün yigirmi ikinci Cum‘a gicesinde dünyādan irtihāl eylemişdür, quddise sırıhu’l-‘azīz. Ve Dımişk’da Şāliḥiyye’de medfūndur, kabır-i şerīfi ziyāretğāhdur. *Fuṣūş* ve *Fütūḥāt* anuñ mü’elleftātındandır ve mü’elleftātı beş yüzden ziyādedür. ‘İlm ü faẓlida akrānı nādirdür, revveḥa’llāhu rūḥahu. Ve zūhdde ve takvāda anuñ gibi olmağā kim kādirdür? Mevlānā ‘Abdu’r-Raḥmān el-Cāmī *Fuṣūş şerḥinde* bilād-ı Endelūs’den İsbiliyye’de ḥalvete girüp ğurre-i Muḥarremü’l-ḥarāmdan oruca başlayup ‘ıydü’l-fiṭr güninde iftār eylemişdür. Ve tokuz ay şavm üze olup iftār eylememiş, diyü yazmışdır. Ve *Endelūs* feth-i elif ve sükūn-ı nūn ve feth-i dāl-ı mūhmele ve zamm-ı lām ve sīn-i mūhmele ile ma‘rūf u meşhūr bir cezīredür ki bilād-ı ma‘rūfe üze müştemiledür. Ve *İsbiliyye* kesr-i elif ve sükūn-ı şīn-i mu‘ceme ve kesr-i bā’-i muvaḥḥade ba‘dehu yā’-i ḥuṭṭi ve kesr-i lām ve yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye vü muḥaffefe ba‘dehu hā ile Endelūs’de olan şehirlerün a‘zamıdır. Ve *İsbiliyye*’de yā’-i şāniyenün teşdidi cā’izdür ve bu lafız irminiyye vezni üzredür.

Faḥr-i ‘Ālem ol medyūna “‘İsà oğlu ‘Alī’ye var ve aña di senüñ meşālihüñi ve emrünüñ işlāḥ idecek nesneyi virsün.” Ol medyūn “Yā Resūla’llāh ne ‘alāmet ve ne nişān ile aña vireyüm.” didi. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyh “‘Alī bin ‘İsà beni Bathā’da bir yüksek yerde iken gördi, ol yüksek (A 83a) yerden indi, baña geldi. Ben aña yerüne dön, didüm idi. Bu nişānı aña di.” didi. ‘Alī bin ‘İsà vezir iken vezāretten ma‘ zül olmuş-ıdı. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemi düşde görüp yerüne dön didügiçün yine vezāret⁷⁷⁴ virilmiş idi. Ol medyūn varup ‘Alī bin ‘İsà’ya ḥālin bildürdi ve Ḥazret kendüsini aña gönderdiğini didi ve ol ‘alāmeti beyān eyledi. ‘Alī bin ‘İsà “Gerçeksün.” dir ve ol medyūna dört yüz dīnār virür. “Var bunuñla borcuñı edā eyle.” dir ve dört yüz dīnār daḥı virür, “Re’s-i māl ü ser-māye eyle.” dir.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbereti’l-Ġarībe: İmām-ı A‘zam ve Hümām-ı Ekrem Ebū Ḥanīfe bin Şābit raḥmetu’llāhi ‘aleyhi raḥmeten vāsi‘ aten düşde ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemün mübārek ḳabrini şoyup mübārek kemüklerün gögsine alup cem‘ ider görür. Uyḳudan uyanur bu düşden ḳorḳar ve Başra’ya⁷⁷⁵ göçer ve İbn Sīrīn ḥazretine düşi su’āl ider. İbn Sīrīn “Bu düş şāḥibi sen degülsin, Ebū Ḥanīfe’dür.” dir. İmām-ı A‘zam daḥı “Ebū Ḥanīfe benüm.” dir. İbn Sīrīn “Aç arḳaḥı Ebū Ḥanīfe sen misin göreyim.” dir. Ebū Ḥanīfe arḳasını açar, İbn Sīrīn arḳasına baḳar, görür bir beñ vardur. (B 59a) Görür ve dir ki “Gerçek Ebū Ḥanīfe sensin ki Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem senüñ ḥaḳḳuñda “يَكُونُ فِي أُمَّتِي رَجُلٌ يَقَالُ لَهُ أَبُو خَنِيْفَةَ وَبَيْنَ كَتِفَيْهِ خَالٌ⁷⁷⁶ يحيى الله سنة على يديه”⁷⁷⁷ dimişdür. Bu (A 83b) zıkr olınan ru’yā-yı Ebī Ḥanīfe’yi *Ḳalā’idu ‘Uḳūdi’l-‘İḳyān* şāḥibi yazar. Ve ğayrı zıkr olınan ru’yā-yı mu‘abbereyi Muḥyi’d-dīn el-‘Arabī ru’yāsından ğayrısı İbn Ġannām yazar. Ve rivāyet olınur ki Ebū Ḥanīfe raḥmetu’llāhi ‘aleyhi raḥmeten vāsi‘ aten düşde ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemün etini yir görür. Uyḳudan uyanur mütevaḥḥiş olur ve aḳlar ve ‘ilmi ta’līm eylemez olur. İmām Ebū Yūsuf raḥimehu’llāh gelür. “Ey bizüm şeyḥümüz ve üstādumuz saña ne⁷⁷⁸ oldu ki ‘ilmi ta’līm eylemez olduñ.”

⁷⁷⁴ **Vezāret** kesr-i vāv-ıla vāv’ı meftūḥ ḳılınur cem‘ i zamm ile *vūzerā*’ gelür.

⁷⁷⁵ **Başra** feth-i bā ile bir şehirdür.

⁷⁷⁶ **Ḥāl** ḥā’-i mu‘ceme ile beñdür ki bedende olur, şin-i mu‘ceme ve mīm-i muḥaffefe ile olan şāme gibi. Beñlü olan ere *aḥyel* ve *maḥyel* dirler.

⁷⁷⁷“(Benden sonra) Ümmetinden Ebu Hanife denen, omzunda beni olan bir adam gelecek. Allah benim yolumu onun vesilesiyle (eliyle) ihya edecektir.” Ebū Nuaym Ahmed b. Abdillāh b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihran el-İsbahani, *el-Müsnedü’l-müstahrec ‘alā Sahihi’l-İmāmi Müslim* (Beyrut: Dāru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996), 1/83.; Abdurrahman b. Yahyâ b. Ali Muallimi Yemânî, *et-Tenkil bimâ fî te’nibi’l-kevseri mine’l-ebâtil*, thk. Muhammed Nâsirüddīn el-Elbânî, Muhammed Abdurrezzak Hamza (Kahire: Dāru’l-Kütübi’s-Selefiyye, ts.), 1/201.

⁷⁷⁸saña ne: bi-ğāne B

veyā diri birağur ve on dirhemi şemm-i kâtıldür. Kezā fî-*Müfredât-ı İbn Bedî'* ve ba' zuhā mine'l-*Ḳāmūs* 'alā-mü'ellifihi raḥimehu'llāhu'l-Ḳuddūs.

Ve *ebu'l-ebyaż* süde dirler ki koyun ve şığır ve keçiden ve ğayrıdan şağılur. Feth-i dāl-ı mühmele ve teşdîd-i rā'-i mühmele ile olan derr ve feth-i hā'-i mühmele ile katil vezni üzre olan ḥalīb gibi ve fethateyn ile olan leben gibi.

et-Ta'bir: Düşde süd fıtratu'l-İslāmdur ve 'anā' vü te'ab ve zaḥmetsiz māl, ḥelāldür. Kelām-ı Ḳadīm'de “سَائِعًا لِلشَّارِبِينَ”⁷⁸⁵ [خَالِصًا] vāḳi' olduğuçün. Ammā düşde (A 84b)⁷⁸⁶ rā'ib ḥarām māldur ekşi olduğuçün ve yağı çıkdığıçün. Ve koyun südi māl-ı şerife delālet ider ve şığır südi⁷⁸⁷ ğinādur ve at südi şenā'-i ḥasenedür. Ve dilki südi marāzdan şifā ve katır südi güçlik ve korku ve kaplan südi 'adāvet-i zāhire ve arslan südi sulṭāndan māl ve yaban eşegi südi dīnde 'ibādet ve ḥinzīr südi 'ağılda veyā mālda muşibetdür ve 'avrat südi (B 60a) mālda ziyādedür kaçan memede ziyāde olsa. Ammā emmek eyü degüldür, zindāna delālet ider. İbn Sīrīn raḥimehu'llāh, ben rāḍi' ve murtaḍi' i sevmem, dir. Ve eger 'avrat südini ḥasta içse şifādur. Köpek ve kedi ve kurd südi korku veyā marāzdur. Ve 'inde'l-ba'z kurd südi sulṭāndan māl ve bir kavim üzre riyāsetdür. Ve yerden süd çıkar görilse fitneye delālet ider ki ol fitnede ol süd miḳdārı ḳan döküle. Min-*Kitābi't-Ta'bir* li-İbni'l-Ġannām. Ve'l-'ilmü 'inda'llāhi'l-'Allām.

Ve *benātu'l-arz* taḳdīm-i bā'-i muvaḥḥade ve te'hīr-i nūn-ıla kiçi ırmaqlar ve çaylardır. Ve *ibnu'l-arz* ğarīb olan kimsedür. Ve *cāşir* cīm ve şīn-i mu'ceme aralarında elif-ile devābb ve süri bekleyen kimsedür ki otarmak için güder. Feth-i cīm-ile *ceşr*dendür ki 'ayne'l-fi'li sākındür. *Ceşr* devābb⁷⁸⁸ ve ḥayvanatı güdmek için çıkarmakdur ihrācu'd-devābbi li'r-ra'yi ma'nāsına, tecşir gibi.

Nazm:

Dinür file ebu'l-ḥuccāc ebū muṭrib kopuz oldu (A 85a)

Ebū zeyyāl öküz oldu yaradıcı durur fātır

⁷⁸⁵ خَالِصًا kelimesi nüshalarda eksik yazılmıştır.

⁷⁸⁶ “...içenlere [hâlis] ve içimi kolay süt...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Nahl 16/66.

⁷⁸⁷ südi: süd A

⁷⁸⁸ *Devābb* teşdîd-i bā ile dābbe cem'idür.

Ebu'l-ḥuccāc ḥā'-i mūhmele ve cīmeyn arasında elif-ile fīl didükleri cānverdür ki cem' i *efyāl* ve *fuyūl*⁷⁸⁹ ve *fīyelet* gelür. Sībeveyh kıtında fīl aşı *fuy*dur zamm-ı fā ve sükūn-ı yā ile, li-eclī'l-yā' fā meksūr kıldı, dir. Nitekim beyz aşı *buyz*dur zamm-ı bā ve sükūn-ı yā ile, dir. Ferrā bu cem' de olur vāḥidde olmaz, dir. Ve dışisine *fīlet* dirler ḥā ile ve şāḥibine *feyyāl* dirler teşdīd-i yā ile ve melik-i Ḥabeşe Ebrehe fīli ki Furḳān-ı Kerīm'de mezkūrdur adı Maḥmūd ve künyeti ebu'l-' abbāsdur diyü *Rebī' u'l-Ebrār* da yazar.

Luğaz-ı Fīl:

مَا اسْمُ شَيْءٍ تَرْكِيْبُهُ مِنْ ثَلَاثٍ
وَهُوَ ذُو اَرْبَعٍ تَعَالَى الْاِلهُ
قِيلَ تَصْحِيْفُهُ وَلَكِنْ اِذَا مَا
عَكْسُوْهُ يَصِيْرُ لِي ثَلَاثًا

Ṭarīḳ-i istiḥrāc lafz-ı *قِيلَ [kīl]* ki kāf-ıladur taṣḥīf olınsa *[fīl]* olur ve ' aks okınsa *[lī]* üç bahşından ikisi olur ki āna şülüşān dinilür. Ve fīl kaçan (B 60b) muğtelim⁷⁹⁰ olsa deve gibi ' alef ve şuyı terk ider, yimez ve içmez olur ḥattā başı müteverrim olur ve şişer, sāyisleri andan kaçmaḳdan ğayrı dermān bulımazlar. Ve erkegi beş yıldan soñra dışisine nezv⁷⁹¹ ider ve kıılır ve yaz vaktinde dışisiyle kıılır ve dışisi iki yıl yüklü olur ve yüklü olıcaḳ erkegi⁷⁹² āna yakın olmaz (A 85b) ve üç sene olmayınca dışisine nezv⁷⁹³ eylemez. Ve ' Abdū'l-Laṭīf-i Bağdādī kıavli üzre yedi yıl kıarnında götürür. Ve erkegi ancaḳ bir dışiye aşar. Ve kaçan toğurmak istese ırmağa girür ayağ üzerinde vaz'-ı ḥaml ider. Ve toğururken erkegi dışisini bekler ve yavrisını bekler yılanlardan. Ve Hind ṭā'ifesi fīlūñ dili maḳlūbdur ve illā söylerdi diyü zu' m iderler. Ve fīlūñ nābı ve dışi ğāyet büyük olur, ğāḥi olur ki bir dışi yüz batmān kadar gelür. Ve ḥortūmı⁷⁹⁴ hem burnıdır ve hem elidür ki anuñla⁷⁹⁵ yir ve içir ve ağzına yiyecek ve içeceği ḥortūmı ile iledür. Ve ḥortūmında öyle kıuvvet vardır ki ağacı kökinden yıkar. Ve fīlūñ şıyāḥ u āvāzı vardır uşāḳ āvāzı gibi, gevdesine göre degüldür āvāzı. Ve fīlde fehm ve añlamak vardır ve ta' lımi kıabül ider.

⁷⁸⁹ *Fuyūl* zamm-ı fā ve *fīyelet*de kesr-i fā ve feth-i yā ve feth-i lām ile kırede vezni üzredür.

⁷⁹⁰ *Muğtelim* zamm-ı mīm ve sükūn-ı ğayn-ı mu' ceme ve kesr-i lām-ıla şehveti ğālib olup ḥarekete gelendür. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

⁷⁹¹ *Nezv* feth-i nūn ve sükūn-ı zā-yı mu' ceme ve vāv iledür.

⁷⁹² erkegi: erkek B

⁷⁹³ *Nezv* feth ve sükūn-ıla sıfāddur semā' ve kisā' vezni üzre olan nezā' / nizā' gibi.

⁷⁹⁴ *Ḥortūm* zamm-ı ḥā'-ı mu' ceme ile ğayrı ḥurūf-ı mūhmeledür ve ' uşūr vezni üzredür.

⁷⁹⁵ anuñla: -B

Sāyisi ne emr iderse dutar. Pādişāha secde eyle dir, secde ider. Ve ba‘zısı ba‘zısıyla muķātele ider ġālib olana itā‘at ve inķiyād iderler. Ve Hind tā‘ifesi fili ta‘zīm iderler ħiṣāl-i maħmūde ve aħlāk-ı ħamīdesinden öturi. Şūretde ‘aẓīm ve manzarı bedī‘ ve ħortūmı uzun ve ķulaġı ġiñ ve ‘ömri uzun ve yūki ağır ġötürmek ve ayaġın başmaķda ħiffet üzre olmak gibi çok olur ki ādem yanından geķer duyılmaz ayaġın ħiffet üzre alduġıçün. Ve Aristo (A 86a) dört yüz yıl bir fil yaşıduġını ħikāye eyler. Ve fil ile sinnevr⁷⁹⁶ arasında ‘adāvet-i ṭabī‘iyye vardur. Seb‘ aķ ħorūsdan kaçduķları gibi (B 61a) fil de sinnevrden kaçır ve ‘aķreb vezġayı ġördükde olduġı gibi. Ve Kazvīnī filūñ ferici ķoltuġı altındadır đırāb vaķti olduķda mūrtefi‘ olur ve erkeġine bürüz ider, dir. Ve *Ĥilye*’de ‘Abdu’llāh-ı Endelūsī tercemesinde şöyledür ki ‘Abdu’llāh bir niķe kimesne ile deryāya ġemiyle binerler ve furtına vāķi‘ olur. ġemide olanlar nezrler iderler ve mūmā ileyh ‘Abdu’llāh-ı Endelūsī’ye ibrām u ilḥāḥ iderler. Ĥaķ sübhānehu ve te‘ālā ‘Abdu’llāh dilinde icrā ider ki eger ḥalāṣ olursam fil etin ekl eylemeyem, dir. ġemi kırılır. ‘Abdu’llāh ve niķe kimesne bir kenāra düşerler zād u zāḥiresiz birķaķ ġün anda eglenürler. Bir küçük fil ġörürler, boġazlar etini yirler. ‘Abdu’llāh ‘ahdine vefā eyler, fil etinden yimez. Ve ḥalk ki fil etinden yidiler uyurlar. Ve küçük fil anası ġelür izin ķovarak. Ve ķoķular her kimde et ķoķusın bulursa eli ve ayaġıyla başır ve ķiġler öldürür. Anda olanlarıñ cūmlesin ķatlı ider. Ve ‘Abdu’llāh-ı Endelūsī’ye⁷⁹⁷ ġelür anı da ķoķular et ķoķusın bulmaz ve incitmez ve bin diyü işāret eyler. Fīle biner bütün ġice pek pek yürür ṣabāḥ olıcaķ bir ekinlü yere iledür ve in diyü işāret eyler, filden iner. Ol diyār ḥalkı ‘Abdu’llāh’ı pādişāhlarına iletürler. Ve (A 86b) pādişāhuñ tercemānı⁷⁹⁸ ‘Abdu’llāh’a su’āl ider. Kıṣṣayı bir bir söyler. Tercemān dir ki “Bir ġicede fil sekiz ġünlük yol yürümüṣdür.” Ve ‘Abdu’llāh birķaķ zamān ol pādişāh yanında tūrur. Andan döner iline ve ehline ġelür. *Kezā fi-Ḥayāti’l-Ḥayevān* li’d-Demīrī.

Fā’ide: Tārīḥ-i İskender-i Zū’l-ķarneyn’de üç yüz otuz iki tārīḥinde māh-ı Muḥarrem evvelinde Faḥr-i ‘Ālem ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem anası ķarnında idi. Ḥabeṣe pādişāhı

⁷⁹⁶ *Sinnevr* kesr-i sīn-i mūhmele ve feth-i nūn-ı mūṣeddede ile kedi ve ķetükdür. Cem‘i *senānīr* ġelür. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

⁷⁹⁷ *Endelūs* feth-i elif ve sūkūn-ı nūn ve feth-i dāl ve zamm-ı lām ve sīn-i mūhmele iledür.

⁷⁹⁸ *Tercemān* feth-i tā ve feth-i cīm ile zaġferān vezni üzre ve zamm-ı tā ve zamm-ı cīm ile ‘unfuvān vezni üzre ve feth-i tā ve zamm-ı cīm ile reyḥukān vezni üzre üç lūġatdır ve mūfessir-i lisān ma‘nāsınadır.

Ebrehetü'l-Eşrem-nām⁷⁹⁹ melik Ka'be-i Mükerrreme'yi yıkmaya hazırlandı. Ve sebebi budur ki Ebrehe Şan'ā'da bir kenise (B 61b) yapmış idi. Adı Qulleys idi zamm-ı kâf ve feth-i lām-ı müşeddede ve sükun-ı yā'-i huṭṭi ve sîn-i mühmele ile. Binâsı 'ālî vü mürtefî' ve yüksek olduğ için ol keniseye Qulleys dimişlerdi. Nitekim başa geydükleri takyeye kalansuve didükleri a'lā-yı re'sde geydükleri içündür, *teḳalnesu ta'āmen* dinilür kaçan ta'ām mi'deden ağza gelse ve kusundiya kıals didükleri mi'deden yukarı geldüğü içündür. Ve ol kilisesinün⁸⁰⁰ binâsını Ebrehe ehl-i Yemen'e teklîf idüp her dürlü ağaçdan ve mermer ve ruḥām-ı menkûşdan ve altun ve gümüşle menkûşe olan taşlardan getürmesin Yemen halkına emr eylemiş idi. Ve Süleymân Nebî 'aleyhi's-selâm hatunı Bilkîs⁸⁰¹ kıarı birkaç fersah ol keniseye yakın yerde idi. Kıarı Bilkîs'ı bozup anda olan muraşsa' u menkûş keresteyi ol keniseye getürürlerdi. (A 87a) Ve Ebrehe'nün hükmi ve 'âdeti bu idi ki işçilerden biri gün toğduktan sonra işinde bulunmasa elin keserdi. Bir gün bir işçi uyur kıalır, gün toğar, elini kesmek ister. Bir kıoca kıarı anası var-ıymış, Ebrehe'den oğlını recâ ider ve tazarru' u niyâz ider. Dileğini dutmaz, elbet elin kesmegi muḳarrer ider. 'Avrat Ebrehe'ye “Bugün külüngün⁸⁰² ile ur bugün senün içündür ve yarın ğayrı içündür.” dir. Ebrehe ol kıarıya “Veyḫaki,⁸⁰³ ne didün?” dir. Ol kıarı “Öyledür, bu mülk ilden nice saña geldi ise senden çıkup ile gider.” dir. Kıarı naşîḫati Ebrehe'ye te'sîr ider. Oğlını 'afv ider ve sâ'ir halkı daḫı suḫretten men' ider. Ve Ebrehe Qulleys'i binâ ider. Ve altun ve gümüşden üzerine bütler aşar. Ve 'âc u âbnûsdan minberler ider. Ve murâdı Ka'be-i Mükerrreme'den ḥuccâcî döndürüp kendü yapduğı kilîsâya iletmek idi. Benî Kenâne'den⁸⁰⁴ bir er varur ol Qulleys içinde oturur, (B 62a) gice ile yestehler. Ebrehe kilisası içinde uşan olınduğına ğazaba gelür ve Beyt-i Şerîf'i yıkmaya and içer ve 'azîm 'asker ile çıkır. Ve bir 'azîm fîli var-ıdı ism-i şerîfî Maḫmûd ve künyeti ebu'l-ḥuccâc veyâ ebu'l-'abbâs idi, anı bile uydurur ve on iki fîl ve bir rivâyetde on sekiz fîl daḫı uydurur. Gele gele Mekke-i Mükerrreme'ye yakın yerde Muğammis-nām yere gelür.

⁷⁹⁹ **Ebrehe** feth-i elif ve sükun-ı bâ ve rā'-i mühmele ve hâ'da feth-iledür ve **eşrem** şinden ğayrı ḥurûf-ı mühmele [ile] aḫmed vezni [üzre] burnı ucı yaruḳ ve kesük olundur. Ebrehe daḫı meşrûmu'l-enf olduğ için aña eşrem dinilmişdür.

⁸⁰⁰ kilisesinün: kilise B

⁸⁰¹ **Bilkîs** kesr-i bâ ile Seb'e melikesidür.

⁸⁰² külüngün: külüng B

⁸⁰³ **Veyḫ** zeyd ve veyl vezni üzre kelime-i rahmetdür veyâḫud aşlı veydür gâhî hâ'-i mühmele ile veyḫ ve gâhî lām-ıla veyl/ ve gâhî sîn-i mühmele [ile] veys dirler. **Veyḫ** kelime-i rahmet ve veys kelime-i râfetdür ve veyl/kelime-i 'azâbdur.

⁸⁰⁴ **Benî Kenâne** feth-i kâf-ıladur.

Muğammes/Muğammis ‘ayn-ı mu‘ ceme ile mu‘ azzam ve muḥaddis⁸⁰⁵ vezinleri üzredür, dir *Ḳāmūs*’da. Ya‘nī mīm feth ve kesr-ile cā’izdür, demek olur. Ve Muğammis’de Ebrehe’nün delil ve kulağuzı olan (A 87b) Ebū Riğāl ki ğayn-ı mu‘ ceme ve ğayrı ḥurūfi mühmeledür ve kitāb vezni üzredür, fevt olur ve ölür. Ve ‘Arab anuñ qabrini recm iderler ve taşlarlar ile’l-ān qabri recm olunur. Cevherī *Şihāḥ*’ında ve Muṭarrizī *Muğrib*’de ve *Dīvānu’l-Edeb* şāhibi (ve İmām Begavī ve Ebu’l-Leyṣ es-Semerqandī⁸⁰⁶ tefsirlerinde) ve şāhib-i *Ḳāmūs*, Ebū Riğāl Ḥabeşe delili ve qabri recm olınandır, dirler. Ammā şāhib-i *Ḳāmūs* muğammis lafzınuñ taşhihinde bunlara muvāfaqat eylemişken ve Ebū Riğāl delilü’l-Ḥabeşedür ve qabri recm olunur, dimiş iken reğalde Ebū Riğāl Şakīf⁸⁰⁷ babasıdur ve Şemūd kavminden idi ve Ḥārem-i Şerīf’de idi ve Ḥārem’den men‘ u def‘ iderdi. Vaqtā kim ḥurūc eyledi ise kavmine irişen niḳmet u ‘uḳūbet aña da irişdi. Ve ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Ṭā’if’e çıḳduḳda İbn ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh bile olup Ebū Riğāl maḳberesin gösterdüĝin beyān idüp Cevherī, Ebū Riğāl Ḥabeşe delilidür ve qabri recm olunur didüĝi ceyyid degüldür, diyü yazduĝı ĝarībdür. Kitābınuñ *ĝamas*da yazduĝı *reğalde* yazduĝına muvāfiḳ degüldür. *Sükker-i Şāfi* hāmişinde⁸⁰⁸ tafşiline bir miḳdār işāret eylemişümdür. Ebū Riğāl vefātından soñra Ebrehe Mekke-i Mükerreme’ye atlu gönderür ve Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem dedesinüñ iki yüz devesin alur ki dedesinüñ adı Abdu’l-Muṭṭalib’dür. Ve Mekke ve Ḥārem ḥalkı gelen (B 62b) atlularla muḳātele murād iderler güçleri yetmedüĝinden terk-i muḳātele iderler. Ve Ebrehe ehl-i Ḥārem-i Şerīf’e adam gönderür “Ben cenge (A 88a) gelmedüm, Ka‘be’yi yıḳmaĝa geldüm. Eger ta‘arruz eylemezseñüz qanuñuzı dökmeḳ ḥācetüm degüldür.” dir. ‘Abdü’l-Muṭṭalib gelen elçiye “Va’llāhi bizüm ceng murādumuz degüldür. Beyt-i Şerīf Allāhu te‘ālā evi ve ḥalīli İbrāhīm evidür. Her kim yıḳmaḳ isterse Allāhu te‘ālā, evini yıḳmaḳdan men‘ ider.” diyü söyledi. Ve andan soñra ‘Abdü’l-Muṭṭalib çıḳup Ebrehe yanına gitdi. Ve ‘Abdü’l-Muṭṭalib vesīm ü cesīm ve müşekkel ve güzel yüzlü idi. Her kim görse elbet anı severdi ve mücābu’d-da‘ ve⁸⁰⁹ idi. Ebrehe’ye didiler ki “Bu gelen Ḳureyş seyyidi ve ulusıdur ki ḥalka yimeḳ yidürür ve taĝlar başında vuḥūş ve ḳuşları doyurur. Ebrehe ‘Abdü’l-Muṭṭalib’i göriceḳ iclāl ü ikrām ve iĝrāz u ta‘zīm idüp serīri üzre oturtdı. Ve

⁸⁰⁵ *Mu‘azzam* feth-i zā’-i mu‘ ceme iledür ve *muḥaddis* kesr-i dāl-ı mühmele ve müşeddede iledür.

⁸⁰⁶ es-Semerqandī: -B

⁸⁰⁷ *Şakīf* feth-i şā’-i müşelleşe ile emir vezni üzredür.

⁸⁰⁸ *Hāmiş* kesr-i mīm ve şin-i mu‘ ceme ile müvelled lafız, ḥāşiyetü’l-kitāb ma‘nāsınadır.

⁸⁰⁹ *Mucābu’d-da‘ ve* zamm-ı mīm ile du‘āsı maḳbūl olan kimsedür.

tercemânına didi “Murâdı nedür?”. ‘Abdü’l-Muṭṭalib “İki yüz devem alındı, murâdum anları baña vire.” didi. Tercemân, Ebrehe’ye murâdın didükde Ebrehe didi ki “‘Abdü’l-Muṭṭalib’e di kim gördüğüm vakit şekl ü şemâ’ili ve ḥüsn-i şüreti beni ‘acebe götürdi idi, andan sonra gönlüm tıraldı ki benden yüz iki yüz deveyi ister ve kendü dîni ve babaları dîni olan Beyt’i terk eyler, ben ol Beyt’i⁸¹⁰ yıkmaya geldüm anı yıkma, dimez.” didi. ‘Abdü’l-Muṭṭalib “Ben deve şāhibiyüm, ben deveyi isterüm. Ol Beyt’ün şāhibi vardur, yıkmaya kımaz.” didi. Ebrehe “Benden yıkmayı men‘ eylemez.” didi. ‘Abdü’l-Muṭṭalib “Ente ve zāke.” (A 88b) dir. Ve emr ider, develerin virür dönüp Mekke’ye gelür, Kureyş’e ḥaberi bildürür. Ve Mekke’den çıkup tağlar başına gitmelerin emr ider. Ve andan sonra gelür ‘Abdü’l-Muṭṭalib Ka‘be-i Mükerrime’nün kapısı halkasına yapışur. Ve Ḥaḳ te‘ālâ celle celāluhu ḥazretine tazarru‘ ve du‘ā⁸¹¹ eyler ve cān [u] dilden yalvarup dir:

Şi‘r: (B 63a)

يَا رَبِّ لَا أَرْجُو لَهُمْ سِوَاكَ
يَا رَبِّ فَامْنَعْ مِنْهُمْ جَمَاكَ
إِنَّ عَدُوَّ الْبَيْتِ مَنْ عَادَاكَ
امْنَعُهُمْ إِنْ يُخَرَّبُوا قَرَاكَ⁸¹²

Ve buña beñzer niçe kelimât-ıla tazarru‘ ider. Ve Kureyş halkını alır tağlar başına gider. Ve Ebū Mes‘ūd eş-Şekafî dirlerdi bir kimesne var-ıdı mekfūfu’l-başar⁸¹³ ve darîr⁸¹⁴ idi. Nebîh⁸¹⁵ ve ulu ve umūr anuñla müstaḳîm olur kişi idi. Ve ‘Abdü’l-Muṭṭalib’le⁸¹⁶ dostlık iderdi. ‘Abdü’l-Muṭṭalib aña vardı, “Bugün senün rāyuña ve tedbîrüne muḥtācum.” didi. Ebū Mes‘ūd eş-Şekafî “Bizüm ile Ḥirā tağına çık.” didi⁸¹⁷ Ḥirā tağına çıkdı ve ‘Abdü’l-Muṭṭalib’e didi ki “Yüz deve kendü deveñden çıkar ve Ḥaḳ te‘ālâ içün kııl. Ve develeri taklîd ile boyunlarına bir nesne aş ve andan sonra ol develeri Ḥarem’de durğur. Gelen ‘askerden ba‘zıları Allāh için olan develere ta‘arruż iderler, añlarum ol zamān Ka‘be’nün şāhibi anlara gāzab eyler”. ‘Abdü’l-Muṭṭalib daḥı öyle eyledi. Gelen Ḥabeş

⁸¹⁰ *Beyt* den murād Ka‘be-i Mükerrime’dür ki Beytu’llāh’dur.

⁸¹¹ du‘ā: du‘ālar B

⁸¹² “Ey Rabbim, onlara karşı senden başkasını dilemiyorum. Ey Rabbim, onları himâyenden men et. Beyt’inin düşmanı (aslında) sana düşmanlık etmiştir, senin şehrini yıkmalarına engel ol.”

⁸¹³ *Mekfūfu’l-başar* a‘ mā ve gözi görmez ma‘ nāsınadır.

⁸¹⁴ *Darîr* feth-i dād-ı mu‘ceme ile emîr vezni üzre gözi görmez kimsedür. Cem‘ i *edurrā* ‘dur kesr-i dād ile.

⁸¹⁵ *Nebîh* feth-i nūn ve kesr-i bā‘-i muvaḥḥade ile emîr vezni üzre uludur.

⁸¹⁶ ‘Abdü’l-Muṭṭalib’le: ‘Abdü’l-Muṭṭalib’e B

⁸¹⁷ Ḥirā tağına çık.” didi: -B

‘askeri ol develere hamle vü hücum eylediler ve develerüñ ba‘zısın ‘akr⁸¹⁸ eylediler. Ebrehe dağı Muğammis’de ‘Abdü’l-Muṭṭalib yanından⁸¹⁹ (A 89a) gidince anda şabāḥa dāḥil oldu, ‘askerin hazırladı ve fîli hazırladı ki Beyt-i Şerîf’i yıkmaya gide. Nüfeyl-nām⁸²⁰ bir kimesne filüñ yanına varup kulağına yapışdı ve andan sonra “Ubruk Maḥmûden ve’rci‘ rāşiden fe-inneke fî-beledi’llāhi’l-ḥarām” didi. Ya‘nî, “Sen Ḥaḳ te‘ālānuñ beled-i ḥarāmındasın. Deve gibi diz çök ve geldüğün yere dön, git.” didi ve filüñ kulağını böyle didükden sonra şalıvirdi. Maḥmûd-nām fil fî’l-hāl deve gibi çökdi, ne kadar yürütmek istediler yürümedi, başına urdılar çäre olup Mekke tarafına yürümedi. Yemen cānibine ve Şām ve ğayrı cānibe yürütdiler yelerek tîz tîz yürüdi. Ka‘be tarafına yine yürütmek istediler, kaṭ‘an yürümedi. Ve Nüfeyl bu aḥvālî gördi tîzce (B 63b) tağa çıktı. Berü cānibde ‘Abdü’l-Muṭṭalib Bārî te‘ālāya tazarru‘ ve du‘āda ve Ebū Mes‘ūd “Bu Beyt’üñ şāḥibi vardır men‘eyler. Bundan evvel Ḥimyer⁸²¹ pādîşāḥı Tübbā‘⁸²² yıkmaya geldi, çäre bulmadı. Ḥaḳ te‘ālā anı mübtelā kıldı, üç gün karanlık oldu. Tübbā‘ anı gördi, Ka‘be’ye ta‘zîm eyledi ve niçe kurbān itdi ve aḳ kaba taydan kisve geyürdi. Ve deryādan yaña bak.” didi. ‘Abdü’l-Muṭṭalib bakdı, “Aḳ kuşlar görürüm deryā cānibinden.” didi. Ebū Mes‘ūd “Bak, ol kuşlaruñ karārı nerededür?” didi. ‘Abdü’l-Muṭṭalib “Başumuz üzre cem‘ oldılar.” didi. Ebū Mes‘ūd (A 89b) “Bilür misin ol kuşları?” didi. ‘Abdü’l-Muṭṭalib “Va’llāhi bilmem ne Necd ve ne Tihāme⁸²³ ve ne ‘Arab ve ne Şām kuşıdır.” didi. Ebū Mes‘ūd “Boyları ve kadleri ne miḳdārdur?” didi. ‘Abdü’l-Muṭṭalib “Ye‘āsîb gibidür ve minḳārlarında birer taşları vardır. Bölük olup gelürler, her bölük öñinde başı kara ve minḳārı kızıl ve boynı uzun kuşlar vardır.” didi. Ol kuşlar gelüp Ebrehe ‘askeri berāberinde ve başları üzre tırdı ve ‘asker dağı bir yere cem‘ olup tırkurken kuşlar taşları gönderdiler. Her taş üzre kime doḳunacaḳdur anuñ ve babasınıñ adı yazılmışdı. Kimüñ başına doḳundıysa dübürinden ve yanına doḳundıysa⁸²⁴ öbür cānibden çıktı ve helāk eyledi ve başlarında olan tolgayı ve fîli yakdı, ‘askerden biri kurtulmadı illā Ebrehe. Ve o dağı Necāşî’ye varup ‘askerüñ aḥvālinden ḥaber virdükde

⁸¹⁸ ‘Akr (‘ akr: -B) feth-i ‘ ayn-ı mühmele ve sükün-ı kâf-ıla tavarı siñirlemek ve yaralamaktadır.

⁸¹⁹ yanından: yanında B

⁸²⁰ Nüfeyl zamm-ı nûn ve feth-i fâ ile zubeyr vezni üzredür.

⁸²¹ Ḥimyer kesr-i ḥā’-i mühmele ile dirhem vezni üzredür.

⁸²² Tübbā‘ zamm-ı tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve feth-i bā’-i muvaḥḥade vü müşeddede ile rükka‘ vezni üzredür.

⁸²³ Necd feth-i nûn ve sükün-ı cîm iledür ve cîm’i maẓmûm kılmak cā’izdür. Ve Tihāme kesr-i tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye ile ma‘rûf yerdür, şehir adı degüldür.

⁸²⁴ dübürinden ve yanına doḳundıysa: -B

bir kuş dağı ardına düşmüş-idi. Üzerine bir taş birağup helâk eyledi. Ve *Tefsîr-i Kevâşî*⁸²⁵ de, her kuş-ıla üçer taş var-ıdı, biri minķârında ve ikisi de ayağında idi ve kuşlar ĥatâţîf gibi idi, dir. Ve ye‘ âsîb cem‘ -i ya‘ sūbdur.⁸²⁵ *Ķāmūs*’da, *ya‘ sūb* aru begidür dir, emîrû’n-naĥl ma‘ nāsına. Ve bir kuşdur ki çekirgeden küçükdür veyâ büyükdür, dir. Ve Cevherî, çekirgeden uzun bir kuşdur ki konduķda kanadların zamm eylemez, dir. Ve *Ĥayâtü’l-Ĥayevân*’da, bir ism-i müşterekdür ve bir kuş (A 90a) adıdır, çekirge kadar (B 64a) dört kanadı vardır, ebedî kanadların kabz u zamm eylemez ve ebeden yürürken görülmez ancak ağaç başında тұrurken görülür, dir. Ve *ĥatâţîf* ĥutţâf cem‘ idür ve rummân vezni üzere kırlanguç didükleri kuşdur. Ve bu kuşlar ol ‘ askeri helâk itdüklerinden şońra geldükleri cânibe ve ţarafa gıtdiler. Ve ‘ Abdü’l-Muţţalib ve Ebū Mes‘ ūd şabāĥ olduķda tağ başından indiler. Bir rubve⁸²⁶ yürüdiler, kimesneye rāst gelmediler. Yine ol ‘ askerden yańa bir rubve⁸²⁷ yürüdiler yine kimesneye mülākî olmadılar ve ĥiss ve ses işitmediler. Didiler “Bu ‘ asker ġāfil yatmışlardur ve şabāĥ olduķda uykuda kalmışlardur.” Tamām ‘ askere yakın gelürler, görürler ölmüşler. ‘ Abdü’l-Muţţalib ‘ askerüñ baltasından birin alur iki deriñ çukur kazar cevāhir ve kızıl altun ve tuĥafla doldurur ve Ebū Mes‘ ūd’a “Gel bu çukurlardan kanğısın istersen al ve istersen ikisini de al.” dir. Birin kendü alur ve birin Ebū Mes‘ ūd’a virür, üzerlerine otururlar. Ve ‘ Abdü’l-Muţţalib ġayrı nāsa nidā ider, gelürler, ‘ askerüñ māl u erzākın alurlar be-ġāyet toķ ve doyum olurlar. Ve ‘ Abdü’l-Muţţalib ve Ebū Mes‘ ūd aldıkları māl ile ehl-i ‘ iyāllerinde ġināda⁸²⁸ kalurlar. Ve bu kışsa vāķi‘ olduğı seneye ‘ āmu’l-fil dirler. Ekşer-i ‘ ulemā Resūlu’llāĥ şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem toğduğı yıldadır, dirler. Ve Muķāţil, kırķ sene ilerüdü, dir. Ve Kelbî, yigirmi üç sene ilerüdü, dir. İşbu zıkr olınan (A 90b) aşĥāb-ı fil kışsası tefsîr-i Begavî ki *Me‘ ālimü’t-Tenzîl* dür ve tefsîr-i Ebi’s-Su‘ ūd ki *İrşādü’l-‘Aķli’s-Selîm* dür ve *Tefsîru Ebi’l-Leyş*⁸²⁹ ve *Kevāşî* ve *Tefsîr-i Teysîr* ve *Vasîţ* ve *‘Uyūnu’t-Tefāsîr* den yazılmışdır. Raĥimehu’llāhu te‘ ālā ‘ alā-mü’ellifihim ve ‘ aleynā ve ‘ alā-kāffeti’l-müslimîn bi-ĥürmetihi men enzele ‘ aleyhi’l-kitābi’l-mübîn şalla’llāhu ‘ aleyhi ve aşĥābihi ve ‘ ale’l-

⁸²⁵ *Ya‘ sūb* feth-i yā’-i ĥutţî ve sūkūn-ı ‘ ayn-ı mühmele ve zamm-ı sîn-i mühmele iledür.

⁸²⁶ *Rubve* (B nüshasında ربح şeklinde yazılmıştır) rā’-i mühmelede ĥarekāt-ı selāse ile yüksek yer ve depedür.

⁸²⁷ Rubve B nüshasında ربح şeklinde yazılmıştır.

⁸²⁸ *Ġinā* kesr-i ġayn-ı mu‘ ceme [ile] baylıķdır, na‘ tı ġaniyy gelür.

⁸²⁹ İmāmü’l-hüdā dinilmek ile ma‘ ruf ve müftiyyü’s-şakāleyn olmağla mevsuf *İmām Ebu’l-Leyş*. Adı Naşr bin Muĥammed bin İbrāĥim’dür ve Semerkandidür. Niçe taşnîfâtı vardır. *Tefsîru Ebi’l-Leyş* ve fıkıķda *Nevāzil* ve *Tenbîhü’l-Ġāfilîn* ve *Bustān* anuñ muşannefātındandır. Üç yüz yetmiş üç târiĥinde Cemāziye’l-âĥirenüñ on birinci şüleşā gicesi dünyādan irtihāl idüp Mışr’da medfündür ve kabr-i şerîfi ziyāretgāhdur.

ālihi, šalātun mā-lehā min-zevālihi. Āmīn, āmīn yā Mūte‘āl ve yā Mūcību ve yā ze‘l-Celāl.⁸³⁰

Fezā’ilu Sūreti’l-Fīl: Bir kimse sūre-i Fīl’i şaff-ı kıtālde okusa şaff-ı şānī (B 64b) münhezim ola. Ve şırıklar ile teşādūm ü tedārüb ve urışdukları vaķit okunsa şırıklar kırıla. Ve iki ‘asker arasında okunsa bāġī vü tāġī olan münhezim ola. Ve düşmen yüzünde okunsa okuyan manşūr u muzaffer ve düşmān mağlūb u maķhūr ola. Ve muķātīl ü ceng iden kimesne sūre-i Fīl okusa manşūr u ġālib ola. Fezā’il-i Ķur’ān-ı ‘Azīm beyān iden *Dürrü’n-Naẓīm*’de böyle yazılmışdur.

Ve Mine’l-Fevā’idi’l-Müstaġrabe: Bir kimse sūretü’l-Fīl’i biñ kerre okusa ammā on günde okusa her günde yüzer kerre okuyup diledüġi kimseyi gönünde dutup anuñ niyyetine okusa ve bu on gün birbiri ardınca olmaķ gerekdür, onıncı gün bir aķar şu üzre oturup bu du‘āyı okuya. (A 91a) “اللَّهُمَّ أَنْتَ الْحَاضِرُ الْمُجِيطُ بِمَكُونَاتِ الضَّمَائِرِ⁸³¹، اللَّهُمَّ عَرِّ الظَّالِمِ وَقَلِّ النَّاصِرِ وَأَنْتَ الْمُطَّلِعُ الْعَالِمُ اللَّهُمَّ إِنْ فُلَانًا ظَلَمَنِي وَأَذَانِي وَلَا يَشْهَدُ بِذَلِكَ غَيْرُكَ اللَّهُمَّ إِنَّكَ مَالِكُهُ فَاهْلِكْهُ اللَّهُمَّ سَرِّبْهُ اللَّهُمَّ أَقْصِفْهُ⁸³³ فَأَخْذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ”⁸³² diyüp on kere “سَرِّبَالِ الْهَوَانَ وَقَمِّصْهُ قَمِصَ الرَّدَى”⁸³⁴ diyüp āmīn diye. Hāķ te‘ālā anuñ düşmānın ķahr u helāk eyleye.

Fā’ide-i Mücerrebe⁸³⁵ vü ‘Acībe: Bir kimse bir kimseden ķorksa ve zulm u şerrinden ħavf ider olsa حمعسق كهيعص on ħarfdür, ol kimesnenüñ yanına varduķda bu on ħarfi okuyup bir barmaġın yuma. Sağ elinüñ baş barmaġından başlaya, her ħarfi okuduķça bir barmaġın yuma, şol elin baş barmaġında tamām eyleye. Andan şoñra sūretü’l-Fīl’i okuya تَرْمِيهِمْ [termīhim] kelimesine geldüķde on kerre تَرْمِيهِمْ [termīhim] diye, her birinde bir barmaġın açā, āşikāre okumazsa gönünden okuya. Hāķ sübhānehu ve te‘ālā anuñ şerrin üzerinden bilā-şek def u ref eyleye ve şerrinden emīn ola. ‘Acīb ü mücerrebdür.

⁸³⁰“Allah ona, onun müelliflerine, bize ve bütün müslümanlara Kitāb-ı mübīnin kendisine indirildiġi nebi salla’llāhu aleyhi ve sellamin, ālinin ve ashābının ħürmetine sonsuz salāt etsin. Ey yüce, duaları kabul eden ve celal sahibi Rabbim, kabul eyle.”

⁸³¹ *Żamā’ir* cem‘-i *żamīr* emīr vezni üzre sırr ve dāķil-i ħāķır ve gizlū olan nesnedür.

⁸³²“Ey Allahım, sen en gizli duyguları kuşatan yegane varlıksın. Ey Allahım, Zalimin işini zorlaştır, onun yardımcılarını azalt Sen Ezeli’sin. Ey Allahım, falanca bana zulmetti ve eziyet etti, senden başkası bunu görmez. Onu mahvetmeye yalnızca senin gücün yeter. Ey Allahım, onu bağla, kuşat. Ey Allahım, onu kahreyle. Ey Allahım, rezillik elbisesini, alçaklık gömleğini giydir.”

⁸³³ *Ķaşf* fetġ-i ķāf ve sükūn-ı şād-ı mühmele ile đaraba bābından keser ma‘ nāsinadur.

⁸³⁴“Böyle iken Allah, günahları sebebiyle onları yakaladı. Onları Allah’ın azabından koruyacak hiç kimse olmadı.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Mūmin 40/21.

⁸³⁵mücerrebe: -B

Hikāye: ‘Amr bin (B 65a) Ma‘dikereb Kādisiyye günü muhārebesinde Fürs pādīşāhı ki Yezdecird’dür⁸³⁶ ta‘yîn eylediği ser-dārı Rüstem’dür, Rüstem’e bir hamle ider. Rüstem ol gün bir büyük file binmiş idi bir uruşla Rüstem bindüğü filün ayakların (A 91b) düşürür ve fil Rüstem⁸³⁷ üzre yıkılır. Üzerinde olan kırk biñ altun zarfı olan ħurc ile Rüstem katl olunur. Ve ‘Acem ‘askeri münhezim ve İslām ‘askeri gālīb olur. ‘Amr’uñ bu đarbesi ve uruşı Cāhiliyyet’de ve İslām’da bir dağı olmamışdır. Ebu’l-‘Abbās el-Müberred zıkr ider ki ‘Ömer bin el-Ĥaṭṭāb raḍiya’llāhu ‘anh bir gün “‘Arab’uñ ecvedi ve gāyet cömerdi kimdür?” dir. Didiler ki “Ĥātim’dür.”⁸³⁸ Ve “‘Arab’uñ fārisi kimdür?” dir. Dirler ki “‘Amr bin Ma‘dikereb’dür.” ve “‘Arab’uñ şā‘iri kimdür?” dir. Dirler ki “‘İmri’ü’l-Ḳays’dur.” Ve kılıçlaruñ emḍā vü aḳṭa‘ ve keskinreki kaṅıdır. Dirler ki “‘Amr bin Ma‘dikereb kılıcıdır ki adı Şamşāma’dur”. Ve şamşāma ħurūf-ı mühmele ile Ka‘be’de Cürhüm veyā gayrı tā’ife defn eylediği demürdendir, diyü Süheylī ifāde eylemişdir. Ve ĥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem kılıcı ki adı Zü’l-feḳār’dur feth-i fā ba‘dehu ḳāf-ıla, yine Ka‘be’de bulunan ve medfūn olan demürdendir. Ve Zü’l-feḳār feḳār şāhibi dimekdür feḳār feth-i fā-ıla arkada olan oñurğa kemüklerine dinilür. Ve ol Zü’l-feḳār didükleri kılıcuñ ortasında arḳa oñurḡası gibi olduğıçün Zü’l-feḳār tesmiye olunmuşdur. Muḳaddemā Zü’l-feḳār ‘Āş bin Münebbih-nām⁸³⁹ kāfirūñ idi, Bedir’de katl olup ĥazret-i Resūl’e degdi, andan şoñra ĥazret-i ‘Alī’ye degdi.

el-Ĥüküm: Fīli yimek ĥarāmdur. İmām Aḥmed, fil eṭ‘ime-i müsliminden degüldür, (A 92a) dir. Ve fil derisi debāḡatle pāk olur Ebū Yūsuf raḥmetu’llāhi ‘aleyh ḳatında, İmām Muḥammed ḳatında pāk olmaz. Ve fil kemügi İmām Muḥammed ḳatında necisdür, İmāmeyn ḳatında degüldür. Ḳudūrī şāriḥi Zāhidī böyle yazar. Şa‘bī⁸⁴⁰ fil etini yimege ve

⁸³⁶ *Yezdecir* Şehr-yār oğlıdır ve ‘Acem pādīşāhlarınuñ şoñıdır. ‘Osmān raḍiya’llāhu ‘anh ĥilāfetinūñ sekizinci senesinde Yezdecir münhezim olup bir degirmenci evinde kaçup bulunup katl olunmuşdur ve Yezdecir yigirmi sene pādīşāh olmuşdur.

⁸³⁷ *Rüstem* zamm-ı rā’-i mühmele ve feth-i tā’-i ḳaraşet iledür ve gāhī tā maẓmūm okunur. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*.

⁸³⁸ *Ĥātim* ḥā’-i mühmele ve kesr-i tā iledür.

⁸³⁹ *‘Āş bin Münebbih* zamm-ı mīm ve feth-i nūn ve kesr-i bā’-i muvaḥḥade iledür.

⁸⁴⁰ *Şa‘bī* nūñ adı ‘Āmir bin Şerāḥīl bin ‘Abdi’llāh’dur. Ve *Şerāḥīl* feth-i şīn-i mu‘ceme ve rā’-i mühmele ve kesr-i ḥā’-i mühmele iledür. Ve Şa‘bī tābi‘i ve Kūfī’dür ve aşḥāb-ı ‘izāmdan beş yüz şāḥābeye irişmişdir. Yüz dört ve ‘inde’l-ba‘z yüz tokuz tāriḥinde vefāt eylemişdir. Ve seksen iki sene ‘ömür sürmüşdür. Zührī, ‘ulemā dört kimsedir: Medīne’de İbnü’l-Müseyyeb, Kūfe’de Şa‘bī ve Başra’da Ḥasan el-Başrī ve Şām’da Mekḥūl, dimişdir. Ve *Şa‘bī* feth-i şīn ve sükūn-ı ‘ayn-ı mühmele ve kesr-i bā’-i muvaḥḥade [ile] Şa‘b dirler bir baṭın vardır ki sükūn-ı mīm ile Hemedān’dandır, aña mensūbdur. Ve ba‘zılar; Şa‘bī, Şa‘bān ‘Amr bin Ḳays bin Mu‘āviye bin Cüşem’de olan Şa‘bān’a mensūbdur, dirler. Evlā olan ḳavl-i evveldür. Ve şāhib-i *Ḳāmūs* ‘aleyhi raḥmetü’l-Ḳuddūs; Şa‘bī, Şa‘b-i Hemedān’dandır, dimişdir. Ve *Hemedān* dāl-ı mühmele ile bir ḳabīledür ve ism-i beled-i Hemeẓān zāl-i mu‘ceme iledür.

anı şatmağa ruḥşat virmişdür. Zīrā anuñla muḳātele olunur (B 65b) ve üzerine binilür ve aña yük urılır ve ḥüsn-i fil memsūḥdur, dir. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīrī eş-Şāfi'ī.

el-Emsāl: *Ākelu min-fil* ve *eşeddu mine'l-fil* ve *a'cebu min-ḥalki'l-fil* ve *eşkalu mine'l-fil* dūrüb-ı emşāldendür. Ziyāde yimek yiyen kimseye *ākelu mine'l-fil* ve şedīdrek olana *eşeddu mine'l-fil* ve yapısı 'aceb olana *a'cebu min-ḥalki'l-fil* ve ağır gevedeli olana *eşkalu mine'l-fil* dinilür. Şā'ir dimişdür:

أَنْتَ يَا هَذَا ثَقِيلٌ وَثَقِيلٌ وَثَقِيلٌ

أَنْتَ فِي الْمُنْظَرِ إِنْسَانٌ وَ فِي الْمِيزَانِ فِيلٌ⁸⁴¹

el-Ḥavās: Fīlūñ kulağı kirini bir ādeme içürseler yedi gün uyuya. Ve ödiyle baraş tılā olinsa ve üç gün terk olinsa baraş gide. Ve kemügin bir ağaca aşsalar ol sene yemiş virmeye. Aşma ve ağaç ve ekin kemügiyle buḥūr olinsa anlara dūd ve ḳurtcağız yakın olmaya. Ve baḳḳ ve siñek olduğı ev kemügiyle buḥūr olinsa öle, helāk ola. Ve 'ācı dörpilendükde dörpiden ve egeden⁸⁴² çıkan nuşāre ve egedüden her gün iki dirhem şu ve bal ile içen kimesnenüñ (A 92b) ḥıfzı eyü ola. Ve toğurmaz 'avrat yedi gün andan içdükden soñra cimā' olinsa bi-izni'llāhi te'ālā yüklü ola. Ve kemügin şıbyān ve uşaklar üzre aşsalar anlardan ceza' u feza' gide ve derisinden bir pāreyi ḥummā-yı nāfiḍle⁸⁴³ maḥmūm olana bağlansa ḥummā gide. Ve ziblini yaḳup dögüp ve bal-ıla ḳarışdurup kılı düşmiş ecfāna tılā olinsa kirpigi bite. Ve derisinüñ duḡān ve dütünü bevāsīri sağaldur. Ve sidügin 'avrat içüp andan soñra cimā' olinsa yüklü olmaya. Ve ziblini 'avrat üzre aşsalar mādāmki üzerindedür yüklü olmaz. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīrī.

el-Ḥavās: Kemügiyle ev buḡurlansa baḳḳ ve siñekleri gide. Kulağı çirkinden bir kimse içse müddet-i tavīle uyuya. Derisinden ḳalkān yapılsa sā'ir ḳalkānlardan aşlab ve pek ola. Kezā fi'l-*Mustazraf*. (B 66a)

el-Ḥavās: Kemā fi-*İḥtiyārāt-ı Bedī'ī* fil dişine 'āc dirler. Nuşāresinden her gün ikişer dirhem bal şuyıyla içseler ḥıfzı eyü ider. Ve mā'-i 'asel ile nuşāresin⁸⁴⁴ 'avrat içüp cimā'

Hemeẓān bin el-Fellūḥ bin Sām bin Nūḥ 'aleyhi's-selām ol beled ü şehri binā eylemegin ism-i bānī ile ad virilmişdür.

⁸⁴¹“Hey sen, ağırsın, ağırsın, ağır. Görünüşte insansın ama ağırlıkta filsin.”

⁸⁴²ve egeden: -B

⁸⁴³*Ḥummā-yı nāfiḍ* kesr-i fā ve dād-ı mu' ceme ile pek ditredür ısıtmadur.

⁸⁴⁴*Nuşāre* zamm-ı nūn ve şīn-i mu' ceme vü muḥaffefe ile destere ve egeden düşen ḥurdadur. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

olinsa yüklü ola. Ve üç gice her gicede nuşâresin bir mişkâl nebât-ı mısr-ıla ‘avrat sefûf eyledi ve üçüncü ve dördüncü gice er ‘avrata cimâ eyledi. Bi-izni’llâhi te‘âlâ⁸⁴⁵ yüklü oldu ammâ be-şart-ı ân ki zuhrdan sonra ola. *İhtiyārât* şâhibi tecrîbe vü imtihân eylemişüm, dir. Ve eger nuşâresinden bir cüzvi ol kadar demür (A 93a) bürâdesiyle⁸⁴⁶ karşıduralar ve muhkem dögeler ve maḳ‘adda olan bevâsîr üzre şaḳalar be-gâyet nâfi‘ olur. Ve Ṭaberî dir ki fil dışından bir nesneyi uşaklar boynına aşsalar vebâ vü tã‘undan emîn olalar. Ve ziblini eski ısıtmaya buḥûr eyleseler fã‘ide ide. Ve dışından bir pâre alup kırık kemük üzre ḳosalar âsânlık ile cezb ider ve çeküp taşra götürür. İntehâ kelâmu’l-*Bedî‘î*. **Ḥavâşsu’l-‘Âc:** Ke-mâ fi’l-*Ḳāmūs* fil dışını bal şuyıyla bir ‘avrat yedi gün içüp yedi günden sonra cimâ olinsa yüklü olur. İntehâ kelâmu’l-*Ḳāmūs*.

et-Ta‘bîr: Düşde ḳalîlül-menfa‘adur. Zîrâ ne binilür ve ne şaḡlur. Bir memsûḡ er ve ba‘zılar racül-i ḳaḥim ve semiz ve yoğun er ve racül-i A‘cemîdür, dirler. Düşde file binse ve fil muṭî‘ olsa bir yoğun ve baḥîl kimseye ḳahr eyleye. Ve düşde gündüz bir file binse ‘avratına ṭalâḳ vire, zîrâ bilâdü’l-efilede bir kimse ‘avratına ṭalâḳ virse file bindürüp gezdürürler idi ki ḥalk ṭalâḳ virdüğünü bileler. Ve pâdişâhlardan biri file binse düşde ve cengde olsa helâk ola. Ve bir kimse eyerlü file binse bir racül-i ḳaḥim-i⁸⁴⁷ A‘cemî kızın ala, eger bâzargân ise ticâreti ulu ola. Ve eger düşde filleri güdse ‘Acem pâdişâhlarıyla ḳardaşlaşa ve aña münḳâd olalar ve eger fili sağsa bir A‘cemî kimseye mekr ü ḥîle eyleye ve mâla irişe. Ve eger fil ḥortümüyla (B 66b) ursa ḥayra irişe. Ve eger file binse (A 93b) vezârete ve velâyete irişe. Ve tezeginden alsa bay ola. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde fil gören şedâ‘id görür ve ḳurtulur. Naşârâ dirler ki bir kimse fil görse ve binmese bedende noḳşân ve mâlda ḥüsrâna⁸⁴⁸ irişmekdür. Ve düşde bir memleketde ölmüş ve maḳtûl fil görilse ol yerüñ pâdişâhı veyâ bir meşhûr kimse öle. Bir kimse fili öldürse bir racül-i ‘Acemiyyeye ḳahr eyleye. Ve düşde fil bir kimseyi ayağı altına alsa andan ayrılmasa düş görene mevt vâḳi‘ ola. Ve bilâd-ı Nûbe‘den gayrı yerde fil görinse⁸⁴⁹ düşde fitneye delâlet ider. Ve fil bulunan yerlerde görinse⁸⁵⁰ eṣrâf-ı nâsdan bir ere delâlet ider. Ve ‘avrat fil görse her ne şıfatla görürse eyü degüldür ve efile⁸⁵¹ sinîn ile ta‘bîr olunur baḳar sinîn ile ta‘bîr olunduğı

⁸⁴⁵te‘âlâ: -A

⁸⁴⁶*Bürâde* zamm-ı bâ‘-i muvaḥḥade ile egeden düşen nesnedür.

⁸⁴⁷*Ḍaḥim* feth-i ḳâḍ-ı mu‘ceme ve kesr-i ḥâ‘-i mu‘ceme ile semiz ve yoğun ve iri kimsedür.

⁸⁴⁸*Ḥüsrân* zamm-ı ḥâ‘-i mu‘ceme ile ziyândur. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

⁸⁴⁹görinse: görilse B

⁸⁵⁰görinse: görilse B

⁸⁵¹*Efile* feth-i elif ve kesr-i yâ ile *fil* cem‘ idür.

gibi. Ve tā‘ūn olan yerden filūñ düşde çıkup gitmesi ol yer halkından tā‘ūn gitmesine dāldür. Ve deryāda olan şehirde düşde file binmek gemiye binmege delālet ider.⁸⁵² Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ğannām raḥimehu’llāhu te‘ālā. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llāhi’l-‘Allām. Ve kezā fi-*Ḥayāti’l-Ḥayevān*. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llāhi’l-Mennān.

Teznīb: Fīl vaz‘ -ı ḥaml eylemek dilese nehre⁸⁵³ girer, zīrā elleri egilmez. Ve ehl-i Hind filūñ dili maḳlūb olmasa söylerdi, dirler. Zīrā şiddet-i zekāsı vardır. Ve memesi insān gibi gögsindedür, dinilür. Ve fīl ḥayvanātuñ aḫḫamı ve a‘zamıdır. Ḥattā bir dişi üç yüz batmāndan ziyāde ağır gelür. Ve şuda güzel yüzer, şuya (A 94a) ḥortūmından ğayrı yerūñ batırur cāmūs burnından ğayrı yerin şuya batırup ğayb eyledügi gibi ve ḥortūmını boynı yerine toğrı dutar. Ve Ḥaḫ te‘ālā filūñ ṭabī‘ atında kediden kaçmak halk eylemişdür.

Hikāye: Ezd⁸⁵⁴ tā‘ifesiñ (B 67a) mevlāsı Hārūn kendü yanında bir kedi gizler. Bir gün kılıç ile file ḥamle ider. Filūñ yanına yakın varıcaḫ yüzine kediyi atar, fīl döner kaçır. Müslümānlar Hārūn’dan kaçdı şanup tekbīr eylediler. Ve her sene filūñ alnından aẓīm ‘araḫ ve derler aḫar ve ol der miskden atıyeb ve güzel қоқar ve bu der ancaḫ kendü memleketlerinde aḫar, ğayrı memleketde aḫmaz. Ve filūñ cümle kemükleri ‘ācdur illā bu kadar vardır ki dişi ekrem ü eşmen ve ağır bahāludur. Eger ‘ācda şeref olmasa Aḫnef bin Kays⁸⁵⁵ faḫr eyleyüp ehl-i Kūfe üzre, dimezdi “نحن اكثر منكم عاجا و ساجا و ديباجا⁸⁵⁶ و خراجا”⁸⁵⁷ Böyle diyüp Kūfe halkı üzre faḫr eylemişdür. Ve file ol pādīşāha secde ta‘līm iderler.

⁸⁵²delālet ider: delāletdür B

⁸⁵³*Nehr* feth-i nūn ile ırmaḫdır.

⁸⁵⁴*Ezd* feth-i elif ve sükūn-ı zā-yı mu‘ceme ve dāl-ı mühmele ile bir ḫabiledür.

⁸⁵⁵*Aḫnef bin Kays* feth-i elif ve sükūn-ı ḥā’-i mühmele ve feth-i nūn ve fā ile ‘ilm ü ḫilm ve ‘aḫl u zekā ile mevşūf u mevsūmdur. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (ve sellem: -A) zamān-ı şerīflerine yetişmişdür ammā Resūl’i görmemişdür. Ve ḫavm-i Aḫnef’i İslām’a da‘vet için ḫazret-i Resūl elçi gönderdükde Aḫnef, Resūlu’llāh ḫayra da‘vet ve ḫayra emr eyler didüginı elçi ḫazret-i Resūl’e didükde Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Allāhumma’ğfir li’l-Aḫnef” diyü du‘ā eylemişdür (diyü du‘ā eylemişdür: ve bu du‘āyı eylemişdür B). Ṭabī‘in ve ekābir-i ṭabī‘indendür. Altmış yedi tārīḫinde Kūfe’de vefāt eylemişdür. Raḫmetu’llāhi ‘aleyh.

⁸⁵⁶*Dībāc* arışı ve argacı ibrişim olandır ve bu mu‘arrebdür dinilür. Ba‘de’t-ta‘rīb ‘Arab bu lafızdan müştāḫ kılup *debece’l-ğaysu’l-arḫ* didiler ḫaraba bābindan. Kaḫan yağmur yeri şıvarup dürlü dürlü çiçekler bitürse böyle dirler. Zīrā ‘Arab ḫatında *dībāc* münāḫḫaş olanuñ ismidür. Ve bunda olan dāl’ı meksūr kılmaḫ meftūḫ kılmaḫdan aşvab u evlādur Ezherī kavli üzre. Ve yā’sında ihtilāf olındı. Ba‘zılar zā’idedür vezni fi‘āldür, dirler anuñ için yā-ıla cem‘inde *deyābīc*dür. Ve ba‘zılar; yā aşıldür ve *dībāc* aşı *dibbāc*dur teşdīd-i bā’-i muvaḫḫade ile, iki bā’nuñ biri yā’ya tebdil olınup cem‘inde *debāyīc* dinilür dāl’dan soñra bā’-i muvaḫḫade ile, dirler. Kezā fi-*Mişbāḫi’l-Münīr*.

⁸⁵⁷“Fil dişi, abanoz ağacı, atlas kumaş ve haraḫ bakımından biz onlardan çoğuz.”

Hikāye: ‘Acem pādīşāhlarından Ebreṽiz-nām⁸⁵⁸ melik bir gün bayrama çıkar. Biñ fil şaf bağlar ve otuz biñ atlu bendi. Fīl pādīşāhı görünce secde eyledi ve yerden başın kaldırmadı tā filbān miḥcen ile başın çekmeyince. Kezā fi’l-*Mustazraf*.

Ve **ebū muṭrib** zamm-ı mīm ve sükūn-ı tā’-i mühmele ile muḥsin vezni üzere kıpuzdur (A 94b) ki sāz ālātındandır. Ve **ebū zeyyāl** feth-i zāl-i mu‘ceme ve teşdīd-i yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ile öküz didükleridür ki şıgıruñ erkegidür şevr gibi ki feth-i şā’-i müşelleşe ve sükūn-ı vāv-ıladur. Öküze **zeyyāl** dinilmek kıyruğı uzun olduğıçündür. Nitekim kıyruğı uzun ata zā’il ve zeyyāl dirler kā’il ve seyyāl vezinleri üzere. Ve şevr dinilmek yeri sürdüğıçündür. Kelām-ı Kādīm’de “تَشِيرُ الْأَرْضِ”⁸⁵⁹ vāḳi’dür. *Tuḳallibuhā li’z-zirā’a* ile *Tefsīr-i Kevāşī’* de tefsīr eylemişdür. Ve şıgıra baḳar dinildüğü yeri yarduğıçündür ekin için.⁸⁶⁰ Zīrā **baḳar** baḳrındandır baḳr sükūn-ı kāf-ıla yarmaḳdur şaḳ ma‘nāsına. *Me‘ālimü’t-Tenzil* tefsirinde böyle yazar.

Naşīha: Ebū Zerr-i Ğıfārī raḍiya’llāhu ‘anh iki öküzü bir boyunduruḳda (B 67b) çift sürerken görür ki biri kaşınmağa başlar, öbür öküz ol kaşınıncaya dek tırur. Ebū Zerr⁸⁶¹ birbirine muvāfaḳatın görüp aḡlar ve dir ki: “Fi’llāh ḳardaşlar olanlar da böyledür. İki ḳardaş daḡı ‘amel ider Allāh için, biri durıcak ol bir ḳarındaş aña muvāfaḳat eyler ve muvāfaḳatla ihlāş tamām olur. Bir kimse ḳarındaşlarında muvāfaḳat üzere olmasa ol münāfiḳdur, didi. *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyledür, ol daḡı *İhyā*’dan naḳl eyler.

Fā’ide: Vehb ibn Münebbih⁸⁶² eydür: Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā yeri yaratdı ve yer gemi gibi çalḳanurdı. Nihāyet kıvvat ü ‘azimde bir melek yaratdı ve yer altına gire diyü ol meleğe emr eyledi. Ol melek yerüñ altına girdi (A 95a) ve yeri iki omuzı ve yaḡrını arasına aldı. Bir elin maḡribe ve bir elin maşrıḳa çıkardı. Ve yeri dutdı ve ol melek ayağı başacak yer yoḡ-ıdı. Ḥaḳ te‘ālā celle celāluhu kıızıl yāḳūtdan bir taş yaratdı. Ol taşuñ yedi deliği var her delikten bir ulu deryā çıkar ki ol deryānuñ ululuḡın Allāhu te‘ālādan ḡayrı bilür yok. Ol taş a emr eyledi, ol meleküñ ayağı altına girdi. Ve ol taşuñ duracak yeri yoḡ-

⁸⁵⁸ *Ebreṽiz* vāv’da feth ü kesr-ile. Ebreṽaz vāv’dan sonra elif ile. Fürs pādīşāhlarından bir pādīşāhdur.

⁸⁵⁹ “... çift sürmek için ...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Bakara 2/71.

⁸⁶⁰ ekin için: -B

⁸⁶¹ *Ebū Zerr-i Ğıfārī* kesr-i ḡayn ve tahfif-i fā iledür, beyānı geçmişdür.

⁸⁶² *Vehb* feth-i vāv ve sükūn-ı hā iledür. Ve hā’nuñ fethi cā’izdür. *Vehb* zamm-ı mīm ve feth-i nūn ve teşdīd-i bā’-i muvaḥḥade ve kesr-ile olan *Münebbih* oḡlıdur. Ve Münebbih, Kāmil oḡlıdur. Ve *Kāmil* kesr-i sīn-i mühmele ve sükūn-ı yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve cīm-ile *Sıyc* oḡlıdur. Ve Aḡmed bin Ḥanbel, feth-i sīn iledür, didi. Ve *Vehb* yüz on dört tārīhinde vefāt eylemişdür. Ve *Vehb*, Münebbih Cābir bin ‘Abdi’llāh ve İbn ‘Abbās’dan ‘ilm-i ḥadīş iştmişdür ve *Vehb* ebnā’-i Fāris’dendür.

ıdı. Hâk te‘ âlâ bir ulu öküz yaratdı ki dört biñ gözi ve dört biñ ağzı ve aña göre ayağı ve burnı var, her gözi ve her ayağı arasında beş yüz yıllık yol kadar var, ol öküze emr eyledi, taşuñ altına girdi, arkası üzre taşuñ götürdi ve boynuzları üzre taşuñ götürdi. Ve ol öküzüñ ayakları başacak ve qarâr idecek yer yoğ-ıdı. Hâk te‘ âlâ celle celâluhu bir ulu balık yaratdı ki ululığından ve gözleri berķ ve yıldırmasından kimse aña bakmağa kâdir olmazdı. Hattâ cümle deryâlar burnunuñ bir deligine kosalır (B 68a) bir şahrâda bir hârdal kadar olmaz. Ve bu balığa emr eyledi ki öküzüñ ayağı altına gire. Öküz bu balık üzre tırur ve bu balıguñ altında şu halk eyledi ve şunuñ altında hevâ halk eyledi. Ve hevâ vü yel altında zulumât halk eyledi. Ve zulumâtdan öte halâyıkuñ⁸⁶³ ‘ilmi münkaṭi‘dür Hâk’dan ğayrı kimse bilmez. *Hayâtü’l-Hayevân*’da böyle (A 95b) yazar. Evvelde *Mesâlikü’l-Ebşâr fî-Memâlikü’l-Emsâr* şâhibi Kâḏi Şehâbü’d-dîn İbn Fazlı’llâh’dan naql ider. Ziyâde tafşîli Nûn ve’l-Kalem tefsîrinde *Me‘âlimü’t-Tenzîl* şâhibi ve ğayrı müfessirîn yazmışlardır, tefsîrden taleb olına. Ebû Nu‘aym, Sa‘îd bin Cübeyr tercemesinde⁸⁶⁴ zıkr ider. Âdem ‘aleyhi’s-selâm yere indükde Hâk te‘ âlâ Âdem’e bir kıızıl öküz indürdi. Âdem anuñla ekin ekerdi ve yeri sürerdi ve alnından derin silerdi. Ve Havvâ’ya -‘aleyha’s-selâm- “Sen eyledüñ bu işi baña.” dirdi.⁸⁶⁵ Evlâd-ı Âdem’dan her kim öküz üzre iş işlese hõ dimesi ve hâ dimesi Âdem ‘aleyhi’s-selâm kıbelinden ve cânibinden gelmedür ki Âdem ‘aleyhi’s-selâm öküzü sürüp derin sildükde “Havvâ senden geldi bu iş.” dir-idi. Kezâ fî-*Hayâti’l-Hayevân*.

el-Emsâl: *Es-sevru tahmî enfehu bi-ravkihi* ve *er‘â min-sevri* dirler. **Ravķ** feth-i rā-yı mühmele ve sükûn-ı vāv ve kâf-ıla boynuzdur ķarn ma‘ nāsına. Ma‘ nāsı, öküz boynuzu ile burnın şaklar dimekdür. Hârame ve hârim hıfzında ve hâram ve hârim şıyânetinde bunı söylerler.

Hikâye: Ebû Bekr eş-Şiddîķ raḏiya’llâhu ‘anh Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ile Medîne-i Münnevver’e geldükde Bilâl ve ‘Âmir bin Fühayre ve Ebû Bekr raḏiya’llâhu te‘ âlâ ‘anhum hummâya mübtelâ olur ve bir evde olur. ‘Â’işe-i Şiddîķa raḏiya’llâhu ‘anhumâ babasına varınca şabâha dâhil olduñ diyü hâṭırın şorduķda Ebû Bekr⁸⁶⁶ (A 96a) “كُلُّ امرءٍ يُصْبِحُ فِي أَهْلِهِ”

⁸⁶³ *Halâyık* cem‘-i halkdur.

⁸⁶⁴ **Terceme** feth-i cîm ile maşdardur daḥrace vezni üzre. Ba‘zılar zamm-ı cîm-ile dirler ğalaṭdur.

⁸⁶⁵ dirdi: virdi B

⁸⁶⁶ **Ebû Bekr eş-Şiddîķ** raḏiya’llâhu ‘anh adı ‘Abdu’llâh bin ‘Osmân bin Ebî Kuḥâfe’dür. Kable’l-İslâm adı ‘Abdu Rabbi’l-Ka‘be idi. Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem adını ‘Abdu’llâh eyledi. Ricâlde evvel

”وَالْمَوْتُ أَذْنِي مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ

didi. Ya‘nî herkes ehli içinde şabâha dâhil olur hâl bu ki (B 68b) ölüm aña şirāk-i na‘linden yakınrağdur. **Şirāk** kesr-i şîn-i mu‘ceme ile na‘lîn kayışı ve taşmasıdır. ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā babasından bunu işidüp “İnnā li’llāh, babam hezy ider.” didi. Ve andan ‘Āmir’e⁸⁶⁷ gelüp “Sen seni nice bulursın?” diyü hâtırın şorduğda ‘Āmir raḍiya’llāhu ‘anh

لَقَدْ وَجَدْتُ الْمَوْتَ قَبْلَ ذَوِّهِ

وَالْمَرْءُ يَأْتِي حَتْفَهُ مِنْ فَوْقِهِ

كُلُّ امْرِءٍ مُجَاهِدٌ بِطَوِّقِهِ

⁸⁶⁸”كَالْثَوْرِ يَحْمِي أَنْفَهُ بِرَوْقِهِ

dir. ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā “Va’llāhi⁸⁶⁹ bu didüğini bilmez.” didi. Andan Bilāl’e⁸⁷⁰ vardı -raḍiya’llāhu ‘anh- “Nice şabâha dâhil olduñ?” dir. Bilāl raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anh

أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ ابْيَتَن لَيْلَةً

İslām’a gelen Ebû Bekr eş-Şiddîkî’l-‘Atîk’dür. Ve ‘Atîk dinilmek hâzret-i Resûl anuñ hâkkında “مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى عَيْتِي مِنَ النَّارِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ” (“Her kim ki ateşten âzat olunan birini görmek isterse Ebû Bekir’e baksın.” Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, (Kahire: Dâru’l-Haremeyn, ts.), 9/149.) didüğüdür. Ve ba‘zılar yüzi güzel olduğıdür, dirler. Cemî‘ gazâlarda Resûlu’llāh ile idi. Cāhiliyyet ve İslām’da Resûlu’llāh’dan (şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: B) ayrılma. ‘Osmân bin ‘Affân ve Talha bin ‘Abdi’llāh ve Zübeyr bin el-‘Avvâm ve Sa‘d bin Ebî Vakkaş ve ‘Abdu’r-Rahmân bin ‘Avf Ebû Bekr elinde İslām’a gelmişlerdür. Aq beñizlü, arık, iki mübarek yañaqları hafîf, iki gözleri batık, alnı yüksek idi. Hâzret-i Resûlu’llāh kabz olınduğdan sonra ikinci günü -ki Rebiyyü’l-evvel ayınuñ on üçüncü günü şüleşâ günidür- hâlife olup sene şelâse ‘aşerede Cemâziye’l-âhireden sekiz gün kâlduğda şüleşâ gicesi Medîne-i Münevvere’de mağrib ve ‘işâ arasında vefât eylemişdür. ‘Ömri altmış üç senedür ve zevcesi Esmâ’ bint ‘Umeyy gusl eylemişdür. Zîrâ eyle vaşiyet eylemiş-idi. Ve ‘Ömer bin el-Hattâb namâzını kılmışdur. Ve hâzret-i Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem hücresi içinde Resûlu’llāh yanında defn olınmışdur. Ve hilâfeti iki sene ve dört aydur. Kezâ fi-Câmi‘i’l-Uşûli’l-Eşîr.

⁸⁶⁷‘Āmir bin Führeyre kesr-i mîm ve zamm-ı fâ ile Ebû Bekr eş-Şiddîkî kûludur. Rengi siyâh bir kimse idi. Evvel Tufeyl bin ‘Abdi’llāh kûlı idi. Ebû Bekr andan şatun alup azâd eyledi. Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem dâru’l-Erkâm’a girmezden evvel İslām’a gelmiş idi. Hâzret-i Resûl ve Ebû Bekr eş-Şiddîkî Medîne’ye hicret itdüklerinde ma‘an hicret eylemişdür. Üçüncileri işbu ‘Āmir’dür, Bedir ve Uḥud’da hâzır idi. Bi’rima’üne güninde katl olınmışdur. ‘Āmir bin eṭ-Tufeyl katl eylemişdür. Vefâtında kırk yaşında idi. Cābir bin ‘Abdi’llāh ve ‘Abdu’r-Rahmân bin ‘Avf ve ‘Ā’işe-i Şiddîka raḍiya’llāhu ‘anhum ‘Āmir’dan rivâyet iderler. Raḍiya’llāhu ‘anh. (Bu derkenar B nüshasında yoktur.)

⁸⁶⁸“Ben ölmeden ölümü tatmıştım. Herkes bu dünyaya ölümünü önünde getirir. (Buna rağmen) burnunu boynuzuyla korumaya çalışan boğa gibi herkes kendi gücüyle daima savaşıır.”

⁸⁶⁹va’llāhi: -B

⁸⁷⁰**Bilāl bin Rebâh** ism-i evvelde bâ‘-i muvaḥḥade meksûrdur. Ve **Rebâh** feth-i râ‘-i mühmele ve bâ‘-i muvaḥḥade vü muḥaffefe ve hâ‘-i mühmele iledür. Vâlidesi feth-i hâ‘-i mühmele ve tahfif-i mîm ile **Ḥamâme**’dür. Ve Bilāl İslām’da kadîmdür. Mekke’de İslām’a gelüp Bedir ve sonra olan gazâlarda hâzır olmuşdur. Şonra gelüp Şâm’da sâkin olurdu. Kendünün ‘akib ü evladı kâlmamışdur. Sene ‘ışrînde ve bir rivâyetde on sekiz senesinde Dımışk’da vefât idüp Bâbu’s-Şağîr’de defn olınmışdur. Vefâtında altmış yediden ziyâde yaşda idi ve ba‘zılar, yetmiş yaşda idi, dirler. Ve ba‘zılar, Bilāl Haleb’de vefât idüp Bâbu’l-Erba‘în’de medfûndur, dirler. Ve Mekke halkı Bilāl’i imân getürdüğüçün ‘azâb iderlerdi ve işkence eylemege Ümeyye bin Hâlef-nâm kâfiri ta‘yîn eylemişlerdi. Ümeyye kendü eliyle ‘azâb iderdi. Hâk te‘âlâ taḥdîri(taḥdîri: taḥdîr: B) ile Bilāl Bedir Cengi’nde Ümeyye’yi katl eyledi.

بَفَتْحٍ وَحَوْلَى إِذْخَرُ وَ جَلِيلٍ

و هَلْ وَرَدْتُ يَوْمًا مِيَاهَ مَجَنَّةٍ

871” هَلْ يَتَّبِدُونَ لِي شَامَةً وَ طَفِيلُ

did. Hâzret-i ‘Ā’îşe-i Şiddîka Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem hâzretine gelüp bunların aḥvāl ü aḳvālinden haber virdi. Hâzret-i Resûl şalla’llāhu ve sellem du‘ā idüp didi. 872”اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ كَمَا حَبَّبْتَ لَنَا الْمَكَّةَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي مُدْنَا وَ صَاعِنَا اللَّهُمَّ أَنْتُمْ خُمَاهَا إِلَى مَهْيَعَةٍ“ didi. Ve ‘Āmir kavlinde olan **حَف** [*ḥatf*] feth-i ḥā’-i mūhmele ile ölumdür, mevt ma’nāsına. Ve **طَوَق** [*ṭavḳ*] tāḳat ma’nāsınadır ve Bilāl kavlinde feth-i fā ve teşdîd-i ḥā’-i mu‘ceme ile **فَخ** [*Faḥḥ*] Mekke-i Mūkerreme’de bir deredür (A 96b) ve *Ḳāmūs*’da Mekke’de bir yerdür ki İbn ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh anda medfūndur, dir. Ve **إِذْخَر** [*izḫir*] dāl-ı mu‘ceme ve ḥā’-i mu‘ceme ile güzel koḳulu bir otdur. Ve **جَلِيل** [*celil*] cīm’de feth ile şumām⁸⁷³ didükleri otdur. Ve **مَجَنَّة** [*Mecenne*] mīm’de feth ü kesr ile ve cīm ve nūn-ı müşeddede ile Mekke’de bir yerdür. Ve **شَامَةٌ** [*Şāme*] şīn-i mu‘ceme ve feth-i mīm-ile Mekke’de bir taḡdur. Mīm-ile taṣḫīfdür, şavāb *şābedür* bā ile ve kütüb-i ḥadīşde cümlesi vāḳi’dür. Şāhib-i *Ḳāmūs* böyle yazar. Ve **طَفِيل** [*Tufeyl*] tā’-i mūhmele ve fā ile umeyr vezni üzre Mekke’de bir taḡdur. Ve **مَهْيَعَةٍ** [*Mehye’a*] feth-i mīm-ile (B 69a) ve ‘ayn-ı mūhmeledür Cuḥfe didükleri yerdür ki ehl-i Şām mīḳātıdır. Ve Cuḥfe taḡdīm-i cīm-i maẓmūme ve te’ḥīr-i ḥā’-i mūhmele ve fā-ıla yine ehl-i Şām mīḳātı olan yerdür ki Şām’dan ḥacc-ı şerīfe gidenler iḥrāmı anda geyerlerdi. Hālen ḥuccāc-ı Şām Medīne’ye uğrarlar iḥrāmı Zū’l-ḥuleyfe’de geyerler ki bi’r-i ‘Alī ve ‘Alī ḳuyusı didükleri yerdür. Medīne-i Mūnevvere’ye be-ḡāyet yaḳındır. Evvelden Cuḥfe bir köy idi ki otuz iki mīl cāmī’a idi. Bir seyl gelüp ictihāf ü istiḥlāk eyledi. ‘Ād ḳardaşları Benū ‘Ubeyd ki ‘Amālīḳa Yeşrib’den anları çıkarmış idi, anlar da Mehye’a’ya indiler, seyl gelüp anları götürdi, helāk eyledi. Nāmı ol yerüñ Mehye’a iken aña Cuḥfe didiler vech-i tesmiyesinde *Muḡrib* ve *āḲmūs* böyle yazarlar. Hālen Cuḥfe’de kimesne iḥrām geymezi Şām ḥuccācı Bi’r-i

871”Ah! Bir gün Mekke vadisinde, etrafımı ızdır ve celil otları sarmış olduğu hâlde geceler miyim? Bir gün Ukâz’daki Mecenne sularının başına varır mıyım? Mekke’nin Şāme ve Tufeyl sularını görebilir miyim?” *Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu* ed. Mehmet Emin Özafşar vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 7/389.

872”Allahım Mekke’yi sevdiğimiz gibi bize Medīne’yi sevdin. Allah’ım, ölçü ve tartıma bereket ihsan eyle! (Medīne’nin suyunu, havasını) bizim için ıslah et. Medīne’nin hastalığını Mehye’a’ya naklet (bizden uzaklaştır).” Hadis şu şekilde geçmektedir: “اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي صَاعِنَا ، وَفِي مُدْنَا ، وَصَحْحَهَا لَنَا وَأَنْتُمْ خُمَاهَا إِلَى الْجُحْفَةِ” *Hadislerle İslâm* 7/389.

873 *Sumām* zamm-ı şā’-i müşelleşe ile bir za’if ve kışa otdur ki uzanmaz. *Ḳāmūs*’l-Baḥr’de böyle yazılıdır.

‘Alî’de ve Mısır huccacı Râbiğ’de geyerler. **Râbiğ** rā’-i mühmele ve bā’-i muvaḥḥade ve kesr-i ‘ayn-ı mu‘ceme ile Mekke ve Medīne aralıklarında bir yerdür. *Vikāye* şârihi Kūhistānī rā’dan soñra olan (A 97a) bā’-i muvaḥḥadeyi hemze kıyās idüp rā vü hemze vü ğayn-ı mu‘ceme iledür, diyü zabṭ eylemişdür, ḥaṭādur. Ve Cuḥfe’de kimesne ihrām geymemesine sebep her kim aña uğrasa maḥmūm ve ısıtma olduğıcündür. Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Yā Rabb! Medīne’nün ısıtmasın Cuḥfe ve Mehye‘a’ya nakl eyle.” diyü du‘ā eylemegin du‘āsı maḥbūl olduğıcün ḥummā ve ısıtma Medīne’den kalkup oraya varmışdır. Ve bir rivāyetde “Allāhumme unḫul ḥummāhā ve vebāhā.” diyü du‘ā eylemişdür. Anuñcün Medīne’de vebā vü ṭā’ün olmaz. Ve **fāṭır** yaradıcıdur ḥālīk ma‘nāsına. Kelām-ı Kādīm’de “الَّذِي فَطَرَنِي”⁸⁷⁴ vāḳi’dür, ḥalaḳanī ile tefsīr olınmışdır ve fāṭıru’s-semāwāti ve’l-arḍ, mübdīu ḥalkihimā ile tefsīr olınmışdır. İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anh⁸⁷⁵ “Ben (B 69b) *fāṭıru’s-semāwāti ve’l-arḍ* ma‘nāsın bilmez-idüm hattā iki A‘rābī bir kuyu için ihtikām eylediler. Onlardan biri ‘Ene feṭartuhā.’ didi ya‘nī ben ol kuyuya ibtidā eyledüm, dimekdür. Ol zamān ma‘nāsın bildüm.” didi. Ve **fāṭır** aşılda şak ve yarmaḳ ma‘nāsınadır *tefaṭṭarat ḳademāhu* dirler iki ayağı yarılrsa. Ve *fiṭru şā’im* bundandır. Faṭūr⁸⁷⁶ ile orucın yarar ve *fiṭru’s-şiyām* kesr-i fā ve sükūn-ı ṭā-ıladur *ifṭārdan* isimdür. *Raculun fiṭrun* ve *kavmun fiṭrun* dinilür. Kesr-i fā ve sükūn-ı ṭā-ıla müftirun ve müftirüne ma‘nāsına. Kezā fī-Şerḥi’l-Ġarībeyn ve’l-Ḳāmūs ve’ş-Şiḥāḥ (ve’r-Rāmūz) ve *Dīvāni’l-Edeb*. Tetimme. *İnnemā ukiltu yevme ekli’s-sevri’l-ebayad* ḍurūb-ı emşāldendür. Aşlı budur ki üç öküz, biri aḳ ve biri ḳara ve biri ḳızıl, bir arslanla (A 97b) bir ecümme ve ḳamışlıkda olurlardı. Bunlaruñ ictimā’ından arslan bunlara ḳādir olmazdı. Arslan ḳara ve ḳızıl öküzde dir ki “Bizi bu ḳamışlıkda kimse görmez, illā aḳ öküz bizi doyurur rengi meşhūr ve bellüdür. Ve benüm rengüm sizūñ renkleriñüzdür. Eger terk eyleseñüz anı yimege bu ḳamışlık size ḥālī vü şāfi⁸⁷⁷ vü tenhā ḳalurdı kimse bizi görmezdi.” Ol iki öküz

⁸⁷⁴“Ben ancak O, beni yaratana taparım...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Zuhuf 43/27.

⁸⁷⁵ **İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumā** adı ‘Abdu’llāh’dur. Künyeti Ebu’l-‘Abbās’dur. Vālidesi adı zamm-ı lām ve bā’-i muḥaffefe ve elif ba‘dehu bā’-i muvaḥḥade ile Lūbābe’dür. Bunda iki bā daḥı muvaḥḥadedür. Ve İbn ‘Abbās hicretten üç sene evvel ṭoğmışdır. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem vefāt itdükde on üç veyā on beş yaşda idi. Ve İbn ‘Abbās işbu ümmetūñ ḥabri ve ehl-i ‘ilmidür. Ve Cebrā’il-i -‘aleyhi’s-selām- iki kerre görmışdür. ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh ḥalife iken muḳarreb idinmiş idi ve anuñla müşavere iderdi. Şāḥābe-i kirām vefat ü keşret üzere iken yine İbn ‘Abbās’la müşavere iderdi. Āḥir ‘ömrinde gözi görmez olmuş-ıdı. Tārīḫūñ altmış dördünci senesinde yetmiş veyā yetmiş bir yaşında Ṭā’if-nām yerde vefāt eylemişdür. Raḥmetu’llāhi ‘aleyh. Ve Muḥammed bin el-Ḥanefiyye namāzını ḳılmışdır. Aḳ ve uzun boylu, yüzi be-ḡāyet güzel ve güler yüzlü idi. Kezā fī-*Cāmi’i’l-Uşūli*-İbni’l-Eşīr.

⁸⁷⁶Ve **fāṭır** şabūr vezni üzere anuñla oruç açılan nesnedür mā-yuṭferu ‘aleyh ma‘nāsına, zamm-ı fā-ıla fuṭūr dirler ḡalaṭ dirler.

⁸⁷⁷şāfi: -B

“Dut anı yi.” didiler. Arslan aķ öküzi yidi birkaç gün geçdi.⁸⁷⁸ Arslan kızıl öküze “Senün rengün benüm rengümdür, beni terk eyle, incitme, kara öküzi yiyem.” didi. Kızıl öküz “Anı ye.” didi. Arslan kara öküzi de yidi, birkaç gün dahı geçince arslan kızıl öküze “Elbet seni yirüm.” didi. Kızıl öküz çâresiz gördi kim dermân u çâre yok yoldaşların ele virdi ve kayırmadı ve yoldaşlarına itdüğü başına gelür, arslana tazarru‘ eyledi ki “Beni terk eyle ve incitme tâ üç kerre bağırıp çağırmayınca.”⁸⁷⁹ didi. Arslan “N’ola istedigün gibi çağır.” didi. Kızıl öküz “*İnnemā ukiltu yevme ekli’s-sevri’l-ebıad*” (B 70a) diyü üç def‘a çağırdı. Ma‘ nâsı; ben aķ öküz yenildüğü gün yenildüm, dimekdür. Hâzret-i ‘Alî kerrema’llāhu vechehu⁸⁸⁰ bu kışsa vü meşeli kendüsine ve ‘Oşmân’a -rağiya’llāhu ‘anh-meşel getirüp yārân u ihvân arasında âvâzın kıaldurup *innemā huntı yevme katlı ‘Oşmân* rağiya’llāhu ‘anh diyü çağırdı. Ve *ke’s-sevri yudrabu* dırub-ı emşâldendür, ya‘nî öküz gibi dögülür, (A 98a) urulur. Bunuñ aşlı ‘Arab, şıgırı şuya iletdüklerinde şu bulanık olduğundan veyâ şıgıruñ şusızlığı az olduğundan şuyı içmese öküzi ururlar. Şuya girer ve şıgır dahı aña tâbı‘ olur veyâhuz şıgır südlü⁸⁸¹ olduğundan dögülmez, öküzi dögerler şıgır korksun için. Cevherî ma‘nâ-yı şâniye zâhib olmışdur.

el-Havâş: Öküz şıgıra nezv ü sıfâd eyledükden soñra bevl eylese ve bevl itdüğü yerden balçık alup ihlile tılâ olınsa cimā‘ı harekete getirür. Ve meşânesin⁸⁸² kırudup dögüp döşege işeyene sirke ve şu ile içürseler fâ‘ide eyleye ve şağalda. Ve kılağına jîve kıosalar yerinde mürd⁸⁸³ ola. Gül yağıyla burnın deligi tılâ olınsa maşrû‘ ola ve düşe. Demür üzerinde sidigiyle yazılsa te’sşir eyleye hattâ okuna.

⁸⁷⁸geçdi: çekdi A

⁸⁷⁹bağırıp çağırmayınca: çağırıp bağırmayınca B

⁸⁸⁰‘*Alî bin Ebî Tâlib rağiya’llāhu ‘anh* künyeti Ebu’l-Hasen ve Ebü Türâb’dur. Ve *Ebü Tâlib* adı ‘Abdümenâf’dur ve vâidesi Fâtıma bint Esed’dür. Ve ‘*Alî* zükürda evvel İslâm’a gelendür. Ekser-i aķvâlda böyledür. Ve İslâm’a geldükde on beş yaşda idi ve ba‘zılar, on altıda ve ba‘zılar, on dörtde ve ba‘zılar, on üçde ve ba‘zılar, yedi yaşında idi, dirler. Gözleri ulu ve kısalığa (kısalığa: kısalığı B) uzunlıktan yakınrak ve şedidü’l-udme ve kıllu ve yaşşı şakallu zû-baṭn ve adla‘ idi, ya‘nî başınuñ öñi açık ve kılsız idi, başı ve mübârek şakalı aķ idi. ‘Oşmân rağiya’llāhu ‘anh katlı olındüğü gün ki yevm-i Cum‘a idi ve otuz beş târihinde Zî’l-hiccede idi, hâlıfe olup kırk târihinde Ramazân-ı Şerîf’ün on yedinci Cum‘a günü şabâh vaktinde ‘Abdu’r-Rahmân bin Mulcem urup üç giceden soñra vefât eylemişdür. Oğulları Hasan ve Hüseyin rağiya’llāhu ‘anhumâ ve ‘Abdu’llāh bin Ca‘fer gısl idüp Hasan namâzını kılmışdur. Ve şehir vaktinde Kûfe’de defn olunmış. ‘Ömrinde ihtilâf vardır. Ba‘zılar, altmış üç ve ba‘zılar, altmış beş ve ba‘zılar, altmış yedidür, dirler. Ve hilâfeti dört sene ve toķuz ay ve birkaç gündür. Kezâ fi-Câmi‘i’l-Uşûl.

⁸⁸¹südlü: südi B

⁸⁸²*Meşâne* feth-i mîm ve şâ‘-i müşelleşe ile sidik tıracak yerdür mevzi‘u’l-bevl ma‘nâsına. Türkide aña kıavuk ve Fârside âbdân dirler.

⁸⁸³mürd: -B

et-Ta‘bīr: Düşde bāgī ve t̄āgīdür. Eger düşde boğazlansa veyā katl olınsa bāgī helāk ola. Ve öküz düşde ‘āmil ve iş dutan kimesne ile ta‘bīr olunur. Ve eger öküz düşde naṭḥ⁸⁸⁴ idüp yerinden giderse şāḥib-i ru‘yā ‘āmil veyā vālī olsa ma‘zūl ola. Ve bir öküz boğazlanup kısmet olınsa bir ‘āmil ölür, mālī kısmet olunur. Ve eger kara öküz binse mālā ve şerefe irişe. Ve eger vāfir şarı veyā kızıl öküzler bir köye (B 70b) veyā bir şehre aşḥābsız girseler ol şıgırlar ḥastalıklardur. Bir kimse şarı veyā kızıl öküz binse ammā ālet-i rukūbla binmese düş şāḥibi ḥasta (A 98b) ola. Ve bir kimse bir öküz binse ‘avratı aña nāzlana.

Ve Mine‘r-Ru‘yā‘i‘l-Mu‘abbere: Bir er İbn Sīrīn’e gelüp “Düşde gördüm ke-enne bir öküz bir delikden çıktı, girmek istedi yine çıktığı yere giremedi.” didi. İbn Sīrīn “Ol öküz ağzuñdan çıkan sözdür ki yine ağzuña kımağa kâdir degülsin.” didi. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ğannām raḥimehu’llāhu’l-‘Allām. Ve düşde öküz şedīdü’l-be’s,⁸⁸⁵ keşirü’n-nef‘ ve ‘azizü’l-‘avn bir uluya delālet ider. Ve gāhī güzel yigide delālet ider. Ve şevrān fitneye de delālet ider⁸⁸⁶ ve umūr-ı şafāyı tezlil ider nesneye ve ‘avn u nuşrete delālet ider, ḥuşūşan erbāb-ı ḥarş u zirā‘at için. Ve gāhī öküz görmek belādet ü ḥamākat ü ḡaflete delālet ider ve gāhī cünūna dālldür. Kezā fi-*Ḥayāti‘l-Ḥayevān*.

Naẓm:

Ebu‘l-kibr aķçeye dirler
ebu‘l-faẓl altuna dirler
Kiçi barmaķ durur ḥinşir
anuñ yanındaki binşir

Şerḥ:

Ebu‘l-kibr kesr-i kāf ve sükūn-ı bā‘-i muvaḥḥade ile aķçe didükleri gümüştür. *Ḳānūnu‘l-Edeb*’de, *ebu‘l-kibr* künyet-i direm diyü yazar. Ve *ebu‘l-faẓl* feth-i fā ve sükūn-ı ḡād-ı mu‘ceme ile altundur zehab gibi. Ve zehab müzekkerdür ve münis olur, cem‘i eẓḥāb ve zuhūb⁸⁸⁷ ve zuhbān gelür zamm ile.

et-Ta‘bīr: Düşde aķçe kelāma delālet ider. Eger yeñi aķçe olursa ‘ilm ve güzel söz ve ḳazā‘-i ḥācet veyā namāzdur ve pāk aķçe dünyā şafāsıdır. (A 99a) Ve şāḥib-i ru‘yānuñ herkesle ḥüsn-i mu‘āmelesidür. Ve saçılmış aķçe güzel sözdür ve aķçe şaymaķ eyü

⁸⁸⁴ *Naṭḥ* feth-i nūn ve sükūn-ı t̄ā-ıla boynuz ile urmaķdur. Fetaḥa ve ḡaraba bāblarından maşdardur.

⁸⁸⁵ Be’s ‘azāb ma‘nāsınadır.

⁸⁸⁶ Ve şevrān fitneye de delālet ider: -B

⁸⁸⁷ *Zuhūb* zamm-ı zāl iledür.

‘ameller şaymağdur.⁸⁸⁸ Zīrā üzerinde Lā-ilāhe illa’llāh Muḥammedun Resūlu’llāh yazılır. Yalnız bir aḳçe düşde ‘avratı yüklü olana erkek oğuldur. Bir kimse düşde (B 71a) kolında aḳçe bağılu görse şan‘atıdır ki anuñla kazanc ider ve kimesneye ihtiyācdan emīn olur. Bir kimse kendü aḳçesini bir adam üzre görse ammā ol aḳçeler sağ ve eyü aḳçe olsa şāhib-i ru’yānuñ ol kimse üzre ḥaḳk-ı şehādeti ola. Ol aḳçeyi kırık virse şehādetden döne. Düşde aḳçe yitürse bir cāhile naşihat ide, naşihatın ol cāhil diñlemeye. Ve nebehrec⁸⁸⁹ aḳçe ya‘nī reddī ve kem aḳçe kīn ve zahmet ve ḥarām dirlik ve günāh-ı kebā’ir işlemekdür. Ve yazusız aḳçe perhīz olmayan sözdür, üzerinde şüret olan aḳçe bid‘atdur ya götürene veyā sikke-zen olana. Ve pāre pāre ve kesük aḳçeler sözdür ve ḥuṣūmetdür ki münḳaṭi‘ olmaz. Ve ba‘zılar münḳaṭi‘ olur ḥuṣūmetdür, dirler. Ve düşde aḳçe almak aḳçe virmekden yegrekdür. Bir kimse aḳçe uğrıluyup şadaḳa eylese işitmedüğünü rivāyet eyleye. Bir kimse düşde görse aḳçesi on iken beş olmuş mālī eksile, beş iken on olsa mālī ziyāde ola.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Seffāh⁸⁹⁰ ki pādīšāh idi, düşde gördi ki İbrāhīm-nām kimseye beş aḳçe virdi (A 99b) üçü aḳ, ikisi ḳara. Bir mu‘abbire ta‘bīr itdürdi. “Beş vakīṭ namāzdur aḳı gündüz ve ḳarası gice namāzlarıdır.” didi.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Bir kimse İbn Sīrīn’e geldi “Düşde gördüm ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem yüzün başardum.” didi. İbn Sīrīn “Öyle añlarum ki bu gice edüğün ile yatmış olasın.” didi. Ol kimse “Öyledür.” didi. İbn Sīrīn “Edüğünü çıkar ve silk.” didi. Ol kimse öyle eyledi edüğünden bir aḳçe düşdi üzerinde Lā- ilāhe illa’llāh Muḥammedun Resūlu’llāh yazılmış. İbn Sīrīn “Üzerine ayağün ḳodugün budur.” didi.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: İbn Sīrīn’e bir kimse geldi “Düşde ‘Acem pādīšāhınuñ aḳçesinden bir aḳçe elüme girdi.” didi. İbn Sīrīn “Ḥayra irişürsin.” didi. (B 71b) Ve bir kimse daḥı “Düşde ‘Arab aḳçesinden bir aḳçe elüme girdi.” didi. İbn Sīrīn “Ḳorḳarum seni dögeler.” didi. İbn Sīrīn’e “Bu iki düş birdür, birbirinden nice fark eyledün?” didiler. İbn Sīrīn “ ‘Acem pādīšāhınuñ sikkesi üzre tāc vardur ki melikdür ve ‘Arab aḳçesi üzre

⁸⁸⁸eyü ‘ameller şaymağ: -B

⁸⁸⁹**Nebehrec** feth-i nūn ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ve sükūn-ı hā ve feth-i rā’-i mühmele ile zeyyif ve radī’ ve alçak ma’ nāsınadır.

⁸⁹⁰**Seffāh** fā’ dan ḡayrı ḥurūf-ı mühmele [ile] ḥulefā’-i benī’l-‘Abbās’dan ḥalīfe olandur. Adı ‘Abdu’llāh bin Muḥammed’dür. Vezinde kettān vezni üzredür ve mu’ṭī faşīḥ ma’ nāsınadır.

ḍuribe hāze'd-dirhem vardır.” didi. Ve düşde derāhim-i mestüre derāhim-i zāhirenden hayırludur. Kezā fi-*Kitābi't-Ta'bir* li-İbn Ğannām. Ve'l-ilmu 'inde'l-Meliki'l-Allām.

Ta'birü'd-Dinār:⁸⁹¹ Düşde eski altun dīn-i Ḥanīfī ve 'ilmdür, zīrā dīnār beş harfdür, evveli dīndür. Ve yalnız altun erkek oğuldur. Bir kimse bir altun (A 100a) görse 'avratı yüklü olsa bir güzel oğlu doğa. Ve çok altun hükümet ve baylık ve edā'-i şehādetdür. Ve düşde beş altun, beş vakit namāzdur ve her beş ki bir cinsden ola düşde görile beş vakit namāzdur. Düşde bir altun yitürse bir vakit namāz terk eyleye veyā oğlu fevt ola. Ba'zılar düşde altunlar emānetlerdür, dirler. Kelāmu'llāh'da “وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنُهُ بِقُطَارٍ يُؤَدِّمُ إِلَيْكَ”⁸⁹² vāki' olduğün. Bir kimse düşinde bir altun yutsa aña ışmarlanan emānete hıyānet eyleye. Ve denānir-i maṭliyye yalan ve kelām-ı bāṭıl ile ta'bir olunur. Ve götüren kimesne kılllet-i dīne mübtelā olduğına delālet ider. Ve bir kimse düşde kendünün yük yük altunların görse aña hemm ü gam u taşa irişe. Zīrā çok altun tedārik olunmaz illā gam u guşşa ile.

Ve Mine'r-Ru'ya'i'l-Mu'abbere: Bir kimse Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥazretine geldi. “Yā Resūla'llāh! Düşde yigirmi altun elüme girdi. Kōdum, cümlesin yine aldum, ancak dördü elüme girdi.” didi. Resūlu'llāh 'aleyhi's-şalātu ve's-selām aña “Sen namāzı yalnız kılırsın cemā'ati zāyi' idersin.” didi. Kezā fi-*Kitābi't-Ta'bir* (B 72a) li-İbn Ğannām.

Ve **hınşir** kesr-i ḥā'-i mu'ceme ve sükün-ı nūn ve kesr-i şād-ı mūhmele ve rā'-i mūhmele ile. Kesr-i fā ve kesr-i lām-ı evvelī ile olan fi'lil ve zibric vezni üzre (A 100b) *Ḳāmūs*'da ve tefettuḥu's-şād, dir, ya'nī hınşirda olan şād meftūḥa da olur kiçi barmağdur el-uşbu'u's-şuğrā ma'nāsına. Ba'zılar orta barmağa dirler *el-uşbu'u'l-vuṣṭā* ma'nāsına ve hınşir mü'enneşdür. Ve **binşir** kesr-i bā'-i muvaḥḥade ve sükün-ı nūn ve kesr-i şād-ı mūhmele ile mü'enneşdür ve kiçi barmağ ile orta barmağ ortasında olan barmağdur *el-uşbu'u beyne'l-vuṣṭā* ve **hınşir** ma'nāsına. *Ḳāmūs* bu lafzı ب،ن،ص'da zikr eylemişdür, Cevherī ب،ن،ص'da zikr eylemişdür. *Ḳāmūs* şāḥibi Cevherī'ye daḥl idüp ب،ن،ص **binşir** lafzını zikr vehmdür, dir. *Dīvānu'l-Edeb* şāḥibi, fi'lilde zikr ider, nūn zā'ide olmadığını bildürür. Fi'l-ḥaḳīka nūn 'ayne'l-fi'l olıcak zā'ide olmayıcak ب،ن،ص'da zikr vehimdür.

⁸⁹¹Ta'birü'd-Dinār: Ta'bir-i Dinār B

⁸⁹²“Kitap ehlinde öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen ... onu sana iade etmez ...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/75.

Şāhib-i *Kāmūs* raḥimehu'llāhu'l-Ḳuddūs dahli yerindedür. Ve *hınşır* lafzı Cevherī *ص،خ*'da zıkr eylemişdür *Kāmūs*'da *ص،خ*'da zıkr eylemişdür *hınşır* da fi' lil vezni üzredür nūn zā'ide degüldür, belki 'ayne'l-fi' lidür fin' il vezni üzre degüldür. Cevherī bu lafzı *ص،خ*'da zıkrı yine vehimdür. Ve *hınşır* cem' i *henāşır* ve *binşır* cem' i *benāşır* gelür dıfdi' cem' i dēfādi' geldügi gibi.

Nazm:

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün
Okursañ bu kitābı müşkilin ḥall olısar bir bir

Şerḥ:

Müşkil kesr-i kāf-ıladur ba' zılar zamm-ı kāf-ıla okurlar ḡalaṭdur, müşkil ism-i fā' ildir. *Emrun müşkilun* dirler mültebisun, muhteliṭun, müştebihun ma' nāsına.

el-Ḳıṭ' a: (A 101a)

Nedür ḡurbaḡa bu'l-müsebbih ki ḡavfez
Eti berk ü ḡatı olan at 'aclez

Şerḥ:

Ḳavfez feth-i kāf ve sükūn-ı vāv ba' dehu feth-i fā-ıla ḡurbaḡa (B 72b) didükleridür *difda*⁸⁹³ gibi ve künyeti *ebu'l-müsebbih*dür bā'-i muvaḡḡade vü meksüre vü müşeddede ile muḡaddiṣ vezni üzre. Vech-i tesmiye ḡurbaḡanuñ tesbīḡ ve zıkrı çok olduğudur. Ḥattā Süfyān, ḡurbaḡadan zıkrı iḡsār ider şey' yokdur dinilür, dir. Ve *difdi*'de birkaç lügat cā'izdür. *Difdi*' zibric vezni üzre ve *dafda*' ca' fer vezni üzre ve *dufdu*' cündüb vezni üzre ve *difda*' dirhem vezni üzre. Ḥalil; kelām-ı 'Arab'da kesr-i fā' ve feth-i lām-ı evvelī ile fi' lal kelimesi yokdur. İllā dört kelime vardur ki dirhem ve hicra' ki ṭavīl ma' nāsınadır ve hibla' ki çok yimek yiyendür ekül ma' nāsına iki evvel zıkr olınan ḡurūf-ı (mühmele iledür; ancak ṣānide cīm iledür.) Üçüncide bā'-i muvaḡḡadeden ḡayrı mu' ceme yokdur ki ikinci ḡarfdür. Ve bil' amdur, dir. Ve ḡurbaḡa dürlü dürlü olur. Sifāddan olur sifādsız da olur ve aḡması za' if, durur şulardan ve u' fūnātdan da ḡaşıl olur ve çok yaḡmurlardan soñra da olur ḡattā bulutdan ḡaşıl oldı ḡann iderler, yaḡmur ve yelden soñra ṭamlarda çok görindüğinden. Erkek dişiden ḡaşıl olmuş degüldür. Ḥaḡ Te' ālā ol sā' atde ol tobraḡın

⁸⁹³ *Difda*' cem' i *dafādi*'dür ve ḡāhī 'ayn'ı yā'ya ḡalb ile *dēfādi* dirler, nitekim erānib'de bā'yı yā'ya ḡalb ile erānī dirler. *Kezā fi-Miṣbāḡi'l-Münir*.

ṭabī‘atlarından ḥalk ider. Ve kurbaga kemüksiz yaradılan ḥayvānlardandır. Ve kurbaganuñ kimi öter ve kimi ötmez. (A 101b) Öten kurbaga āvāzın kulağına yakın yerden çıkarur. Ve kurbaga ḥiddet-i sem‘ ve pek işitmek ile vaşf olunur kaçan taşrada olsa ve ötmese. Ve şu‘arādan ba‘zısına kıllat-i kelām üzresin diyü ‘itāb olındukda ne güzel söz ve ne zarīf söz söylemişdür.

Şi‘r:

قَالَتِ الضَّفْدُغُ قَوْلَافَهْمَتُهُ الْحُكْمَا

و فِي فِي مَاءٍ و هَل يَنْطِقُ مَنْ فِي فِيهِ مَاءٌ⁸⁹⁴

Su‘bān ve yılan kurbagayı āvāzından bulup katl ider. Şā‘irüñ bu kavli onuñ üzerinedür.

Şi‘r: (B 73a)

ضَفَادُغُ فِي ظِلْمَةِ اللَّيْلِ تَجَاوَبَتْ

فَدَلَّ عَلَيْهَا صَوْتُهَا حَيَّةَ الْبَحْرِ⁸⁹⁵

Ḥayyetü’l-baḥr şol yilandur ki qarada ve deryāda dirilür. Ve ba‘zı kurbaga āteşi gördükde ḥayret anı alur ötmekden vaz gelür ve āteşe dā‘im baqar. Ve ‘İkrime İbn ‘Abbās’dan -raḍiya’llāhu ‘anhumā- rivāyet ider: Bir kurbaga āteş korkusından kendüyü āteşe bırağur. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā anuñ muḳābelesinde şovuk şuyı virür ve neḳīḳ ü āvāzını tesbīḥ kıllur. Ve Cābir Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden “مَنْ قَتَلَ ضَفْدَعًا فَعَلَيْهِ شَاةٌ، مُحَرَّمًا” ḥadīşini rivāyet ider. Ya‘nī “Bir kimse bir kurbaga öldürse gerek ihrāmda olsun ve gerek⁸⁹⁶ olmasun ol kimesne üzerine bir koyun vardur.”

Hikāye: Dāvūd peygamber şalavātu’llāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyh⁸⁹⁷ dir ki “Bu gice Ḥaḳ te‘ālāya bir tesbīḥ ideyim ki bir maḥlūk daḥı ol tesbīḥi itmemiş ola.” Dāvūd peygamberüñ evinde bir sākiye⁸⁹⁸ var-ıymış, (A 102a) ol sākiyeden bir kurbaga çağırur “Yā Dāvūd tesbīḥüñ ile faḥr mı idersin? Ben yetmiş yıldır Ḥaḳ te‘ālāya tesbīḥ iderüm dilüm

⁸⁹⁴“Kurbaga bilgelerin anlayacağı bir söz söyledi: Ağzımda su var, ağzında su olan konuşabilir mi?”

⁸⁹⁵“Kurbagalar gecenin karanlığında vırakladılar, böylece sesleriyle kendilerini hayyetü’l-bahre ifşâ ettiler.”

⁸⁹⁶ve gerek: -A

⁸⁹⁷**Dāvūd peygamber** İyşā oğludur ve İyşā Yehūzā sibṭındandır ve Yehūzā, Ya‘kūb ‘aleyhi’s-selām oğludur ve Ya‘kūb, İşhāk ‘aleyhi’s-selām oğludur ve İşhāk, İbrāhīm Ḥalīlu’llāh ‘aleyhi’s-selām oğludur. Ve Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā Dāvūd’a nübüvvet ü mülk virmişdür Dāvūd ‘aleyhi’s-selām çoban iken bu ikisini lutf u iḥsān eylemişdür. Ve ‘ömri yüz senedür. Ve **İyşā** kesr-i hemze ve sükün-ı yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve şīn-i mu‘ceme iledür. Ve **Yehūzā** feth-i yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve zamm-ı hā’ ve zāl-i mu‘ceme iledür. Kezā fi-Cāmi‘i’l-Uşūli-İbni’l-Eşīr ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Ḳadīr.

⁸⁹⁸**Sākiye** kesr-i kāf-ıla küçük ırmağdur nehr-i şağır ma‘nāsına.

zikru'llāhdan kurumamışdır ve on giceden berü bir yaşıl tatmadum ve bir şu içmedüm, iki kelimeye meşgûl olduğumdan.” dedi. Dāvūd peygamber kurbaya “Ol iki kelime nedür?” dedi. Ol kurbaya “Yā müsebbehen⁸⁹⁹ bi-küllü lisānin ve mezkûren bi-küllü mekânin”dür dedi. Dāvūd peygamber ‘aleyhi’s-selām “Bu sözden eblağ söz dimege yakın olmam.” dir. Ve Beyhaķī Enes ibn Mālik’den -rađiya’llāhu ‘anh- rivāyet ider ki Dāvūd peygamber kendü gönlünden dir ki “Bir kimse hālķını ben medh eyledüğüm gibi medh eylememişdür.” Dāvūd peygamber, mihrābında oturur ve yanında birke ve havuz variken bir melegi Haķ te‘ālā indirür ve melek Dāvūd peygambere “Yā Dāvūd şu havzada olan kurbaganuñ āvāzını anla.” dir. Dāvūd kulaķ urur (B 73b) diñler, kurbaya “Sübhāneke ve bi-ħamdike müntehā ‘ilmike”⁹⁰⁰ dir. Melek Dāvūd’a -‘aleyhi’s-selām- “Nice görürsin?” dir, Dāvūd “Beni peygamber iden Tañrı te‘ālā haķķı içün ben Haķ te‘ālāyı bunuñla medh eylememişüm.” dedi. Ve ‘İkrime rađiya’llāhu ‘anh, kurbagalaruñ āvāzı tesbīhdür, dir. A‘ meş Şāliħ’den rivāyet ider ki bir ħapunuñ şarīrin⁹⁰¹ işidür ve dir, bu ħapudan bu tesbīhdür. Ve bir sene kurbaya ‘ādetinden çok olsa ‘aķabince tã‘ün u vebā vāķi‘ ola.

el-Ĥüküm: Kurbayı ekl ħarāmdur ħatline nehiy vārid olduğūn. ‘Abdu’llāh bin ‘Osmān et-Temīm rivāyet ider ki bir ħabīb ħazret-i Resūl’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem-⁹⁰² gelür, kurbayı devā içine ħomaķdan su‘āl ider. (A 102b) Ĥazret-i Resūl⁹⁰³ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ħabībı men‘ ider kurbayı ħatlden. Bu delālet ider ki đifda‘ yimek ħarāmdur ve devāb-ı mādan ħelāl olanlarda kurbaya dāħil degüldür ve ba‘ż-ı fuķahā kurbaya ħarām olmasına‘ illet “وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ”ve gök yaradılmazdan evvel cebince yer āyeti mü⁹⁰⁴ Haķ te‘ālānuñ ‘arşı şu üzre idi, ‘arşu’llāh şu üzre iken kurbaya cāru’llāh ve Haķ koñşısı olduğudur, dirler. Ve ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer rađiya’llāhu ‘anh⁹⁰⁵ ħazret-i Resūl’den -

⁸⁹⁹ *Müsebbeħ* feth-i bā ile ism-i mef‘ül şığası üzredür.

⁹⁰⁰ “Ey ilmi sonsuz olan Rabbim hamd sanadır.”

⁹⁰¹ *Şarīr* feth-i şād-ı mühmele ile emīr vezni üzre bunda ħapunuñ āvāzı ve kıcıldısıdır.

⁹⁰² Ĥazret-i Resūl’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem-: Ĥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ħuzūrına B

⁹⁰³ Resūl: Resūlu’llāh B

⁹⁰⁴ “...henüz Arş’ı su üstünde iken...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Hud 11/7.

⁹⁰⁵ *‘Abdu’llāh bin ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anhuma* künyeti Ebū ‘Abdi’r-Raħmān’dur. Şağır iken babası ‘Ömer bin el-Ĥaţţāb ile Mekke’de İslām’a gelmişdür. Ve bir kavim, babasından evvel İslām’a geldi, dirler. Ve Bedir Ġazā’sında ħazır degüldi, Uħud’da ħazır olduğunda ihtilāf vardır. Şaħiħ olan evvel ħazāsi Ĥendeķ’dür. Ve İbn ‘Ömer ehl-i ‘ilm (ehl ü ‘ilm: B) ü vera‘ u zühd idi. Ve fetvāsında şedīdü’t-taħarrı vü ihtiyāt idi. Yetmiş üç tārīhinde Mekke’de vefāt idüp Muhācirün maķberesi olan Zū Tuva’dā defn olunmuşdur. Ve ba‘żılar Faħħ’da medfūndur, didiler. Vefātında seksen dört veyā seksen altı yaşında idi. Raħmetu’llāhi ‘aleyhi raħmeten vāsi‘ aten.

şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- “لَا تَقْتُلُوا الضَّفَادِعَ فَإِنَّ نَفِيقَهَا تَسْبِيحٌ” hadîşini rivāyet ider. Ya' nî hâzret-i Resûl 'aleyhi's-selām “Kırbağaları öldürmeñ, tahkîk kırbağaların āvāzı tesbîhdür”. Şāhib-i *Keşşāf* Zemaşşerî kırbağa ötdüğü vakit *Subhāne'l-Meliki'l-Kuddûs*⁹⁰⁶ dir, didi. Ve Enes'den -rağiya'llāhu 'anh- rivāyet olunur ki kırbağaları öldürmeñüz, İbrāhîm peygamber 'aleyhi's-selām için yakdıkları āteşi söyündürmeğe ağızları ile şu götürüp āteş üze serperlerdi, didi.

el-Emsāl: (B 74a) *Anekku min-difdi'in* dırub-ı emsāldendür. Ya' nî kırbağadan ziyāde öter. Kendü söziyle başına belā getüren kimse hakkında darb-ı meşel iderler. Bu meşel 'alā-ehlihā dellet berākîş gibidür. Ve *berākîş* bā'-i muvaḥḥade ve rā-yı mühmele fethleri ile ve kāf-ı meksüreden evvel elif ba' dehu şin-i mu' ceme ile bir kelbenüñ adıdur ki atların dırnağı āvāzını işidüp ürdi. Düşmān āvāzından bilüp ol köpek olduğı kabileyi aḥz eylediler ve istibāhe vü istişāl eylediler. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* nāķilen 'ani'l-kütüb.

el-Ḥavāş: (A 103a) İbn Cemī' *İrşād*-nām kitābında, kırbağa eti nefse ğaşeyān⁹⁰⁷ getirür ve ishāl-i demevî irāş ider, insānuñ beñzi andan müteğayyir olur ve bedeni rengi bozılır ve şişürür ve 'aklı muhteliṭ olur, dir. Ve 'Aynü'l-Ḥavāş şāhibi, kāmıslıkda olan kırbağanuñ yağı diş üze konılsa ağrısız kıparur, dir. Ve Birrî, kırbağa kemüğü çömlek üze konılsa kıynameğe men' eyleye. Ve bir kırbağayı gölgede kırudup ve döğüp ḥaṭmi ile kıynadup nüre⁹⁰⁸ ve zirnîḥden soñra tılā olınsa artık kıl bitmeye ve niķrise mübtelā olan kırbağa ayağını üzerine aşsalar ağrısı sākin ola. Ve şu kırbağasın 'avrat alup ağzın açıp üç kerre tükürse andan şuya kıosa ol 'avrat yüklü olmaya. Ve kırbağayı döğüp hevāmm ısıruğı üze kıosalar fi'l-ḥāl şağalda. Ve kırbağayı başından aşağıasına dek iki yarup bir 'avrat aña kıaksa ol 'avratuñ şehveti ğalebe eyleye ve erlere meyli çoğ ola. Kırbağanuñ bu ḥavāşş-ı 'acibesindendür. Ve kıaçan dili[ni] uyur 'avrat üze aşsalar uyanık iken işledüğü nesnelerüñ cümlesinden ḥaber vire. Ve dilini etmek içine kıoyup kıırsızlık ile müttehim olana yidürseler kıırsızlığına muķirr u mu' terif ola. Ve bir yerüñ kıılını yolup kırbağa kıanın tılā eyleseler ebedî kıılı bitmeye. Ve bir kimse (B 74b) yüzine sürse ḥalk anı seve ve aña muḥabbet eyleyeler. Ve anı lişe⁹⁰⁹ üze kıosalar dışı zahmetsiz düşüre. Kıazvînî eydür: Muşul'da idüm bir dostum bir meclis ve bir ḥavuz (A 103b) yapıdı.

⁹⁰⁶“Ey mülk sahibi ve ulu Rab, sen tüm noksan sıfatlardan münezzehsin.”

⁹⁰⁷*Ğaşeyān* feth-i şā'-i müşelleşe ile nezevān ve kerevān vezni üze gönül dönme ve nefis yaramaz olmağdur. Bu lafız fethateyn ile olan fa' alān vezni üzredür.

⁹⁰⁸*Nüret* zamm-ı nūn ile kıırızma didükleri nesnedür.

⁹⁰⁹*Lişet* şā'-i müşelleşe ile hibet ve ḥidet vezni üze dişlerüñ dolayısıdur mā-ḥavle'l-esnān ma' nāsına.

Ol havuzda kurbaga tevellüd eyledi, ol mekânda sâkin olanlar müte'ellim ü müte'ezzi oldılar kurbaga âvâzından ve anı ibtâldan 'âciz kaldılar. Bir er geldi bir taş şı üstinde "Maqlûben koñ" didi, öyle eylediler andan şöñra kurbaganuñ âvâzı işidilmedi. Ve Muhammed bin Zekerıyyâ eydür: Kaçan bir taş içinde sirâc koyup şı üstine qosalar veyâhuz sirâcı kanât içine qosalar ki anda kurbaga âvâzı ola sâkin ü sâkit olalar, elbet âvâzları işidilmeye. Min-*Hayâti'l-Hayevân* li'd-Demîrî. Ve şı kurbagasınıñ etini zeyt ve tuzla kaynadup cânverler ısırdığına 'ilâc eyleseler nâfi' ola. Ve cüzâm olana pād-zehrdür.⁹¹⁰ Ve kurbagayı yakup külini kan akan yere veyâ kan akan burna saçsalar kanı bağlar. Ve dilini uyur âdemüñ göbegi üzre kendünüñ haberi yog-iken qosalar her ne itmiş ise söyleye. Ve İshâk eydür: Bir kimesnenüñ yüzi kemüginde demren kaldı, niçe zamân niçe 'ilâc eyledi fâ'ide olmadı. Âhir bir kurbaganuñ derisin çıkardılar ve yaranuñ çevresine kodılar, bir gün bir gicede yaradan demren taşra geldi. Ve yüregini hummâ-yı gıbbe mübtelâ olan üzre aşsalar nâfi' ola. Ve kurbaga yağını eridüp a'zâyı ve endâmı anuñla oğsalar kışda şovukdan aña zarar olmaya. *Kezâ fi-İhtiyârât-ı Bedî'*.

et-Ta'bir: Düşde kurbaga bir 'âbid erdür ki tâ'atu'llâhda müctehid ola, zîrâ Nemrüd âteşine (A 104a) şı dökmişdür. Ve çok kurbaga 'azâbdur; zîrâ Mûsâ 'aleyhi's-selâm âyâtındandır. Naşârâ, bir kimse düşde kendüsin kurbagalarla görse akribâ vü cîrânıyla (B 75a) hüsn-i mu'âşeretı ola, dirler. Düşde kurbaga etin yise menfa'ate irişe. Ve ba'zılar haddâ'ün ve şehereye delâlet ider, dirler. Ve kurbagalar bir şehirden çıkar görseler andan 'azâb çıka. *Kezâ fi-İhtiyârât-ı Bedî'* ve *Kitâbi't-Ta'bir* li-İbni'l-Ğannâm 'alâ-mü'ellifihimâ rahmetu'llahi'l-'Allâm.

Ve '**aclez** feth-i 'ayn-ı mühmele ve sükün-ı cîm ve feth-i lâm-ıla, kesr-i 'ayn ü lâm-ıla dağı lügâtdür. Ammâ bunda feth-i 'ayn ile okunmak lâzımdır. Eti berk ve katı olan feres ve ata dinilür. Ve zâ'-ı mu'cemedan şöñra hâ iledür, kâfiye vezn⁹¹¹ için hâ terk olınmışdır. *Ķâmûs* ve *Şihâh*'da erkek ata hâ'sız '**aclez** dinilmez, dimişdür. *Cemelun* 'aclezun ve *nâkatun* 'aclezetun dinilür; lâkin ata '**acleze** dinilür hâ ile '**aclez** dinilmez hâ'sız. Ve *Ķânûnu'l-Edeb*'de, el-'aclezu esb-i saht-güş dimişdür ya'nî 'aclez hâ'sız eti berk olan atdur. *Ķânûnu'l-Edeb*'den fehm olınan hâ'sız dağı cā'iz olmağdır. Ve *Halâş-nâm* kitâb-ı hümâmda esb-i üstühân-âver, dimişdür. Ve '**acleze** hâ iledür, dir. Ve

⁹¹⁰pād-zehrdür: -B

⁹¹¹vezn: vezni B

Dīvānu'l-Edeb'de 'iclize, şirzime ve 'ikrime vezni üzre katı olan feresdür, el-feresu's-şedīde ma' nāsına, dir. Ya' nī şedīde vü kaviiye olan feres ve at.

Nazm:

'İmādü'l-bükā ħardala Cebre' il'e
Şedīdü'l-ķuvà di çaķal oldu şağbez

Şerh:

(A 104b) '*İmādü'l-bükā* da bā'-i muvaħħade vü maẓmūmeden ġayrı mu' ceme yokdur. Ve *bükā* ķaşr-ıla göz yaşlarıdur ve gözler yaşı çıķmaķdur, dumū' ve ħurūcu'd-dumū' ma' nāsına. Ve med-ile ağlamak ile olan āvāzdur, eş-şavtu'llezī yekūnu ma' a'l-bükā'i ma' nāsına. Vezin ķaşr-ıla iķtizā ider. Ħardala münāsib olan daķı budur, ħardala '*imādü'l-bükā* dinilmege sebeb ħardal gözden yaş getürdüġiçündür.

eť-Tıbb: Ħardaluñ eyüsi bostānī ve tāzesi ve ferbiħ ve semüz olanı ve kıızıl renklü olandur ki döġüldükde şaru ola. (B 75b) Ve ħardaluñ taḃī' atı ıssıdur ve dördünci derecede ķurıdur. Ve ħardalı üzüm sırası içine ķosalar ħālī üzre ķalur ķaynamaz. Ve ħardalı döġüp dimāğ üzre dutsalar aġrımaķ götürür ve niķris üzre ḃimād ve yaķu itseler eyü olur. Ve her marāz u derd ki müzmin ola ve anı deriñden zāhir-i bedene çekmek isteseler ħardalı yaķu eyleseler fā'ide eyler. Ve anı buħūr eylemek ile ısırıcı olan ħayvāncıķlar ķaçar. Ve ħardal yimek balġamı keser ve bal veyā erinmiş mūm-ıla ve zeyt ile ķarışdurup yüze sürseler yüzi pāk dutar. Ve cereb ü ķūbā' üzre yaķu itseler fā'ide eyler. Ve müzmin veremleri ve sirāceleri be-ġāyet taḃlīl ider. Ve bir kimesnenüñ ķūbā' ve temregüsi olsa hiķbir nesne ile gitnese ħammāmdan çıķup barmāġına bir bez pāresin şarup temregü olan yere şu ķadar (A 105a) süre ki andan ķan zāhir ola, andan şoñra döġilmiş ħardalı üzerine süre ve ovalaya ki şaru şu andan aķa, artıķ şıḃḃat bulur. Ve temregü zā'il olur gider. Mücerrebdür. Ve bir kimsenüñ ki dā'im dişi aġrır ola dermānsız ola döġülmüş ħardalı dişleri üzre ķoya 'acā'ib göre. Ve ħardal bāhı ziyāde ider ve eski ısıtmaları giderür. Ve ħardaldan müsta' mel olanuñ miķdārı iki mişķāldür. Ve gice ile görmeyen göze ħardalı şuda ışladup bal ile göze çekseler nāfi' olur. Ve ħardal şuyın aġrır dişe veyā ķulaġa ṫamzırsalar aġrıların sākin ider. *Kezā fi-İḫtiyārāt-ı Bedī'ī.*

et-Ta' bīr: Düşde ħardal semm ve aġudur. Bir kimse düşde ħardal yir görse aġudan veyā bir yaramaz ve alçaķ nesneden şaķınsun. Ve 'inde'l-ba' z, bir kimse düşde ħardal yise aña

bir acı nesne içüreler. Ve ‘inde’l-ba‘z, düşde ħardal şerîf mâldur ki elem ü zaĥmet ile olur. Kezâ fî-*Kitâbi’t-Ta‘bîr* li-İbn Ġannâm ‘aleyhi rahmetü’l-‘Allâm. (B 76a)

Ve *Şedîdü’l-kuvâ* ma‘nâsı mışrâ‘-ı evvelde zıkr olunmışdur ki Cebre’il ‘aleyhi’s-selâmdur. Bu maķûleye merhûn u mużammen dinilür. Ve Cebre’il bunda feth-i cîm ve sükûn-ı bâ ve feth-i râ ve kesr-i hemze ve sükûn-ı yâ’-i müşennât-ı taĥtâniyye iledür. Bunda birkaç lügât câ’izdür, cümlesi *Sükker-i Şâfî şerĥinde* zıkr olunmışdur ve cümlesinüñ ma‘nâsı ‘abdu’llâhdur. Zîrâ *cebr* kuldur ‘abd ma‘nâsına ve *il* Allâhu te‘âlâ adıdur. (A 105b) Nitekim Mîkā’il ma‘nâsı ‘abdu’llâhdur ve Cebrâ’il ve Mîkā’il mu‘arreblerdür, ‘Arabî lafız degüldür ikisi de. Cebrâ’il’de yedi lügât ve Mîkā’il’de beş lügât câ’izdür. Cümle lügâtler mu‘arrebedür. *Tefsîr-i Teysîr*’de böyle yazıludur. Ve *Şedîdü’l-kuvâ*da kâf mażmûmdur ve *kuvâ* kuvvet cem‘ idür ki za‘f zıddıdır. *Ķāmūs*’da, kuvvet cem‘i *kuvvâ*dur zâmm ile ve meksür kılnur, dir. Ve *Şedîdü’l-kuvâ* Cebrâ’il ‘aleyhi’s-selâm adıdur kesr-i mîm-ile Zû-mirre adı olduĝı gibi. Kelâm-ı Ķadîm’de “عَلَّمَهُ”⁹¹² vâķi‘ olmuşdur. Cebrâ’il ‘aleyhi’s-selâm ĥazretine *Şedîdü’l-kuvâ* dinilmege vech ü sebep kuvvetinüñ şiddetinden ötürüdür ve ziyâde kuvvetli olduĝıçündür. Kuvvetine delîl bu yeter ki kavm-i Lûĥ köyleri ki mu‘tefikâtdur ve dört pâre şehir idi, yerlerinden kıparup altlarını üst eylemişdür ve zîr ü zeber kılmışdur. Ve kavm-i Şemûd’ı bir şayĥa ve bir âvâz-ıla helâk eylemişdür. Ve enbiyâ ‘aleyhimüş-şalâtu ve’s-selâm üzre gökden inüp çıkması göz açup kıpayıncadan daĥı tîzdür. Ve İblîs-i La‘în’i kınadıyla Mekke-i Mûkerreme’de bir ‘akabede urur Hind’de bir taĝ nihâyetine bıraĝur. Ve *‘Uyûnu’t-Tefâsîr*’de eydür: Cebrâ’il ‘aleyhi’s-selâm İblîs’i gördi ki ‘İsâ peyĝamber ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm ile söyleşür, kınadıyla İblîs’i nefĥ eyledi aķşâ-yı cebel-i Hind’e bıraķdı. Ve Cibrîl’e Zû-mirre dinilmege vecih *mirret* kuvve ma‘nâsına olıcaķ bellüddür. Ve *mirre* manzar-ı ĥasen (B 76b) (A 106a) ma‘nâsına olursa ĥûb şurette olup âfâtan ‘ariyy ü ‘âĥât biri olduĝıçündür. *Tefsîr-i Teysîr-i Nesefî* şâĥibi ki İmâm-ı Hümâm Necmü’d-dîn ‘Ömer’dür ve *‘Aķâ’id* mü’ellifidür, rahmetu’llâhi ‘aleyhi rahmeten vâsi‘aten. Sûre-i Necm tefsîrinde Zû-mirre’nüñ birkaç dürlü ma‘nâsın beyân ve her kıavlüñ kâ’ilini ‘ayân eylemişdür. Murâd eyleyen kimse ol tefsîre nażar eylesün. Ve *rivâyet* olunur ki Faĥr-i ‘Âlem Muĥammed ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm Cebrâ’il’e kendü şuretinde görinmesin istedi. Cibrîl ‘aleyhi’s-selâm “Tâķat getürmezsin.” didi.

⁹¹²“(Kur’ân’ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrâil) öğretti. O, ... (aslı sûretine girip) doğruldu.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Necm 53/5-6.

Faḥr-i ‘Ālem “Ben severüm ki kendü şüretünde görinesin.” didi.⁹¹³ Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bir aydınlık gicede çıktı, Cebrā’il altı yüz kanadıyla göründükde Faḥr-i ‘Ālem mağşî ve lâ-ya‘kıl oldu. Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazreti ‘aqlı geldükde gördi kim Cibrîl ‘aleyhi’s-selāmuñ bir eli göğsinde ve bir eli iki omuzu ortasında peygamberi kucağına alup kendüye dayatmış. Faḥr-i ‘Ālem “Sübḥāna’llāh, maḥlûḳdan biri böyle olduğın bilmez idüm ve görmedüm.” didi. Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām Muḥammed’e “Eger İsrāfîl’i göreydün on iki biñ kanadı vardır, bir kanadı mağribde ve bir kanadı maşriḳda ve ‘arşu’llāh anuñ kâhili üzredür. Ve ol İsrāfîl ba‘z-ı evḳâtda eyle küçük olur Ḥaḳ te‘ālānuñ ‘azametinden ḥattâ veşa‘⁹¹⁴ gibi olur ve ‘arşı (A 106b) ol zamân götürmez illâ Ḥaḳ te‘ālānuñ ‘azameti götürür.” didi. Ve *Tefsîr-i Kurtubî*’de eydür Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām Faḥr-i ‘Ālem’e didi ki “Eger İsrāfîl’i göreydün ki on iki biñ kanadı vardır.”

et-Ta‘bîr: Cebrā’il’i -‘aleyhi’s-selām- bir kimse düşde görse bir şiddet ve zaḥmete uğraya, zîrâ ‘azâb melegidür. Ve düşde Cebrā’il’e ‘adâvet ider görse düş şâhibi Yehûd tâ’ifesinüñ râyına muvâfaḳat ide, Kelâm-ı Qadîm’de “مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ” vâḳi‘ (B 77a) olduğüçün.⁹¹⁵

Ve **rivâyet** olunur ki Ebû Bekr eş-Şiddîḳ raḍiya’llāhu ‘anh ḥasta oldu. Ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām ‘ıyâdesine ve ḥâtırın şormağa vardı. Ebû Bekr’ün ḥastalığın ağır gördi. Resûl ‘aleyhi’s-selām Ebû Bekr yanından çıktı ve gitdi, ḥazret-i ‘Ā’îşe-i Şiddîḳa’ya geldi ki babasının ḥastalığından ḥaber vire. Ebû Bekr eş-Şiddîḳ raḍiya’llāhu ‘anh kapuya geldi ve içerü girmeye destûr istedi. ‘Ā’îşe-i Şiddîḳa raḍiya’llāhu ‘anhâ “Yâ Resûla’llāh, babam kapudadur girmeye icâzet ister.” didi. Ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selām “Yâ Ebâ Bekr, içerü gel.” didi ve tîz sağılduğından ta‘accub eyledi. Ebû Bekr, Ḥazret’e “Seni ikrām eyleyen Tañrı ḥaḳḳıçün uyurdum, gördüm Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām geldi, benüm burnuma sa‘ûṭ⁹¹⁶ u devâ idḥâl eyledi, uyandum kendümde be’s ü ‘azâb ve zaḥmet ve ḥastalık bulmadum.” didi. *Kezâ fi-Kitâbi’t-Ta‘bîr* (A 107a) li-İbn Ğannâm ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Meliki’l-‘Allām. Ve **şagbez** fetḥ-i şîn-i mu‘ceme ve sükûn-ı ğayn-ı

⁹¹³didi: -B

⁹¹⁴**Veşa‘** ḥurûf-ı mühmele ile ve şād meftûḥ olmak câ’izdür. Bir kuşdur ki serçeden kiçirekdür, cem‘i *viş‘āndur* gizlân vezni üzre. *Kezâ fi’l-Ḳāmûs*.

⁹¹⁵“Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil’e ve Mikâil’e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/98.

⁹¹⁶**Sa‘ûṭ** ḥurûf-ı mühmele ile şabûr vezni üzre her devâya ve şol ‘ilâca dirler ki burun içine tırmazalar. *Kezâ fi’l-Ḳāmûs*.

mu‘ceme ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ve rā-yı mu‘ceme ile çaḳal didükleri cānverdür ki Fārsīde aña şaḡāl dirler ve ‘Arabca ibn āvā dirler vāv-ı meftūḥadan evvel elif-i memdūde ile.

Nazm:

Di cān alıcıya bū yaḥyā ölüm ne
Ebū ḳaş‘am oldı furun adı maḥbez

Şerḥ:

Ebū yaḥyā feth-i yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve sükūn-ı ḥā’-i mūhmele ve feth-i yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ile cān alıcıdur melekū’l-mevt gibi.

et-Ta‘bīr: Bir kimesne düşde ‘Azrā’ıl ‘aleyhi’s-selām ḥazretin görse eger müstebşiren gördiyse şehādetle ölmesine delālet ider, eger ḡazabānen gördiyse tevbesiz ölmesine delālet ider. Ne‘ūzu bi’llāhi te‘ālā.⁹¹⁷ Ve eger düşde ‘Azrā’ıl ile görüşse ve aña ḡālib olsa maraẓdan ḳurtulur ve eger ‘Azrā’ıl aña ḡālib olsa mevtine delālet ider. Ve Naşārā, düşde ‘Azrā’ıl ‘aleyhi’s-selāmı gören kimsenüñ ‘ömri uzun ola, dirler. Keẓā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ġannām ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-‘Allām. (B 77b) **Ebū ḳaş‘am** feth-i ḳāf ve sükūn-ı şīn-i mu‘ceme ve feth-i ‘ayn-ı mūhmele ve mīm-ile ca‘fer vezni üzre ölumdür mevt gibi ve ümmü ḳaş‘am gibi.

et-Ta‘bīr: Mevt ve ölüm düşde vüçūh-ı keşīre üzre ta‘bīr olunur. Biri budur ki dīnde naḳş ve eksüklik ile ta‘bīr olunur. Kelām-ı Ḳadīm ve Furḳān-ı Kerīm’de (A 107b) “إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ”⁹¹⁸ vāḳi‘dür. *مَوْتِي* [*Mevtā*]’dan murād bunda ehl-i ḡalāldür ki *emvāt* gibidür. Ve bir kimse düşde kefen ve ḡusl ve bunlara beñzer ālet-i mevti görse ol evde dīvār yıḳılmasına veyā bir ağaç kırılmasına delālet ider. Ve düşde ölmek, ağlamak ve şaḡu şaḡulamak ile olsa dünyāda ol meyyitüñ şānı yüce olmasına delālet ider. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde mevt seferdür, zīrā her meyyit sefer eylese gerekdür. Ve ‘inde’l-ba‘z, düşde mevt ḳaçan çıplak olduḡı ḥāle ölse faḳra delālet ider. Bir kimse ölse ve defn olınsa tevbesiz fevt ola ve eger maḳbereden çıksa tevbe eyleye. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde defn olunmak evlenmekdür. Ve düşde muṭlaḳ ölüm tezevvücdür, zīrā meyyit ṭayyib ü ḡusle muḥtāc olduḡı gibi evlenen kimse daḡı ṭayyib ü ḡusle muḥtācdur. Ve düşde mechūle ‘avratuñ ölmesi yağmur

⁹¹⁷“Yüce Allah’a sığınırız.”

⁹¹⁸“Şüphesiz, sen ölümlere işittiremezsin...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Rum 30/52.

yağmasına delâlet ider. Eger ol ‘avrat dirilse Hâk te‘âlâ yeri yağmur suyuyla ihyâ eyleye. Ve düşde kaçan ‘avratlarda ölüm vâkı‘ olsa oğlancıklarda⁹¹⁹ mevt vâkı‘ ola ve oğlancıklarda vâkı‘ olsa mevt, ‘avratlarda vâkı‘ ola. Zîrâ ‘aql u dîn eksükliginde oğlancıklar ‘avratlara muvâfıqlardur. Bir kimse düşde kendüsi ölüp erlerüñ boynı üzre götürüldüğün görse ammâ defn olunmasa ol (A 108a) kimse düşmânına kıahr ide ve eger vilâyet ü hükûmete ehl ise cenâzesine tâbi‘ (B 78a) olanlar miqdârınca kimselere hâkim ü vâlî ola. Bir kimse ölüp soñra dirilse fakrından soñra bay ola veyâ günâhından tevbe eyleye ve müsâfir ise sağ ve sâlim evine gele. Ve bir meyyit düşde ben ölmüş degülüm diyü haber virse ol meyyit maķâm-ı şühedâda mûna‘‘am olduğına işâretdür. Kelâmu’llâh’da “وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ”⁹²⁰ olduğün ‘vâkı‘⁹²¹ bir kimse bir meyyit götürse dînsiz bir erüñ zaķmetin götüre. Bir kimse bir meyyit götürse ammâ mevtâyı göturdükleri şıfat üzre götürmese harâm mâla irişe ve eger mevti göturdükleri gibi götürse bir sultâna hizmet eyleye. Bir kimse kendüyi ölmüşlerle öli ve meyyit görse fâsık kavimle muhâlaķa eyleye. Ve meyyiti düşde hasta görilmek dîninden mes’ûl olmasına delâlet ider. Ve eger ehl-i kubûr maķberlerinden çıkup halkuñ ta‘âmın yiseler kıtlığa delâlet ider ve eger kuyularuñ tatlı şuların içseler ‘azîm vebâ’ u tã‘ûn vâkı‘ ola. Ve her kaçan meyyit bir nesneden haber virse sözi haķdur, zîrâ haķ evdedür bâtıl söylemez haķ söyler. Ve eger meyyit bir olmaz söz söylese ol düş eğğaş u ahlâmdur. Ve bir meyyiti dîhķ ider görse hûsn-i hâline (A 108b) ve tã‘atine beşâretdür ve meyyit Na‘îm’de olduğına delâletdür. Ve bir kimsenüñ ‘avratı ölüp yine dirildüğün düşde görse ekinden fã’ideye ire. Ve bir kimse düşde kendüsin meyyit görse ‘avratından veyâ şerîkinden veyâ kardeşından sefer veyâ huşûmetle ayrıla. Zîrâ meyyit diri ile olmaz. Ve bir kimse düşde mevtâyı ihyâ ider görse düş gören debbâğdur veyâ fuķarâya fã’idesi dokuna. Ve eger düşde bir meyyit bulsa māl eline gire⁹²¹ ve eger düşde bir meyyit görse ve meyyit and içse sensiz gitmem diyü veyâhuz dutup (B 78b) bir ırâķ eve iletse düş gören vefât eyleye. Ve eger ol evden çıkup kaçsa düş gören ziyâde hasta ola ve ölüme müşrif ola yine şifâ bula. Ve bir meyyit bir diriye haber virse ve fülân güne dek veyâ fülân aya dek baña ulaşursın, dise gâhî bir gün bir ay olur ve gâhî bir ay bir yıl olur ve gâhî bir yıl on olur. Ve eger meyyit izinde yürüse ol meyyit sîreti üzre ola veyâhuz ol meyyit dünyâda

⁹¹⁹oğlancıklarda: oğlancıklara B

⁹²⁰“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında... rızıklandırılmaktadırlar.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/169.

⁹²¹Ve eger ... eline gire: -B

ne hâlde dirildiyse ol hâlde dirile. Bir kimse kendü meḥāriminden birine düşde nikāh eylese aña iḥsān ve eyūlgi dege. Bir kimse bir bildügi meyyitüñ kefenin şoyso ol meyyitüñ sîreti üzre ola ‘ilimde veyā mālde. Ve eger (A 109a) kefenin şoyarken meyyiti diri bulsa taleb itdügi nesne birr ü ḥikmet ola ve eger ölmüş bulsa taleb itdügi nesnede ḥayır yokdur ve eger kefen şoyarken çirkin koḡu koḡlasa taleb itdügi nesne ḥarām nesne ola. Ve ‘inde’l-ba‘z nebş-i ḡubūr, ḡalk uyurken telaşşuş ve ḡırsuzlığa delālet ider ve ‘inde’l-ba‘z ‘avrat [u] nisāya nazardur. Ve bir kimse düşde ölmüşler üzre namāz kılsa anlara teraḡḡūmi çok ola ve ḡubūrı ziyāret ide ve ḡāḡi müsāfirleri ṡoyurmaḡa ve ḡāḡi fuḡarāya iḥsāna delālet ider. Ve düşde bir meyyit üzre namāz kılsa bir kimseye naşīḡat eylemesine delālet ider. Ve bir kimse düşde cān çekişse nefsine veyā ḡayrıya zālīm ola Kelām-ı Ḳadīm’de “وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ” vāḡi’ olduḡıçün. Ve eger düşde ⁹²² bir ḡul kendüsin meyyit görse āzād ola. Ve müsāfir kendüsin meyyit görse veyā āḡar kimse müsāfiri meyyit görse saḡ evine gele. Ve düşde meyyit bir nesne virse bir nesne almasından ḡayırludur. Meger (B 79a) ḡam u ḡuşşaya delālet ider nesne meyyit ala eski geysi ve acı nesne ve şaru nesne gibiler, ol vaḡit maraḡ u derd gitmesine delālet ider.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Bir kimse düşde öldi ba‘dehu dirildi ba‘de zamānin bir ḡuyuya düşüp az ḡaldı ki öle, andan soñra ḡurtuldu ve düşde dirildügi ḡuyudan ḡurtulması oldu. Ve meyyit bir şerden ḡaber virse edḡaş u aḡlāmdur ve eger (A 109b) ḡayırdan ḡaber virürse⁹²³ didügidür, zīrā ḡayra me’mürdur. Ve mevti üzre namāz kılmak umūr-ı dīnden ḡāfil olan ḡavme va‘z dur ve ‘inde’l-ba‘z bir büyük ḡatında şefā’ atdür ve ‘inde’l-ba‘z müsāfirlere vedā’ dur ve ‘inde’l-ba‘z ‘uşāt u müznibūn içün du‘ādur. Ve düşde mevti maḡberlerinden ḡalkmak ekin bitmesine ve yerūñ ḡayātına delālet ider. Ve düşde meyyit bir kimesneden geyecegi ve geysüsini ‘āriye alsa ol kimesneye maraḡ irişe. Ve eger meyyit bir kimesneden geyecegi ḡahren ve ḡüçle alsa aña maraḡ ire ve şevb şāḡibi mevte irişe, öle.

Ve **maḡbez** fetḡ-i mīm ve sūkūn-ı ḡā’-i mu‘ceme ve fetḡ-i bā’-i muvaḡḡade ile furndur ki içinde etmek bişirürler. Ve furn zamm-ı fā ve sūkūn-ı rā-ıla ‘Arabī lafızdur Türkīde daḡı şāyi’dür. Ve furna **maḡbez** dinilmege vecih içinde **ḡubz** bişdügi içündür. Ve **ḡubz**

⁹²²“Zalimlerin şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; ... zaman hâllerini bir görsen!” *Kur’ân-ı Kerîm*, En’am 6/93.

⁹²³virürse: virse B

zamm-ı hā'-ı mu' ceme ve sükūn-ı bā ile **maḥbūz** ismidür ki etmekdür ve etmek şāḥibine **ḥābiz** dinilür **zū-ḥubz**⁹²⁴ ma' nāsına ve etmekciye **ḥabbāz** dinilür teşdīd ile.

el-Emsāl: *Küllü edāti'l-ḥubzi 'indī ḡayruhu* darb-ı meşeldür. Aşlı budur ki bir ḡavim bir kimseye konuk oldılar ve andan ziyāfet taleb eylediler vaqtā kim ol ḡavim oturdılar ev şāḥibi bir naṭ' bıraḡdı ve üzerine bir degirmen ḡodı ve degirmenüñ ḡutb ve igini düzletdi ve üst taşını üzerine ḡodı. Ol ḡavim bu āletlerüñ ḡuzūrından ta' accub eylediler. (B 79b) Andan soñra ev şāḥibi hādiyyü'r-reḡayı aldı degirmeni döndürmege başladı. Ziyāfete (A 110a) gelenler “Neylersin?” didiler. Ev şāḥibi anlara “*Küllü edāti'l-ḥubzi 'indī ḡayruhu.*” didi. Ya' nī etmek āletlerinüñ cümlesi benüm ḡatumdadur etmekden ḡayrı, etmek yokdur.

Nazm:

Di ümmü't-ṭa' ām oldı buḡday u mi' de
Ebu'l-kāfi aşçı muḡavvā mu' azzez

Şerḥ:

Ümmü't-ṭa' ām hurūf-ı mühmele ile buḡdaydur ḡınta ve bürr ma' nāsına ve mi' deye dinilür. Ve **mi'de** kesr-i mīm ve sükūn-ı ' ayn-ı mühmele iledür bunda. Ve feth-i mīm ve kesr-i ' ayn ile kelime vezni üzre ikisi de lügatdür. Ve **mi'de** yimek yeridür bağırsaklara inmezden evvel *mevzi'ü't-ṭa' āmi ḡabli inḡidārihi ile'l-em' ā'* ma' nāsına, insānda mi' de ḡayvānātda olan kirş menzilesindedür. Ve *mevzi'ü't-ṭa' āma* mi' de dinilmege sebeb **mi'de** ma' ddendür. *Ma'd* feth-i mīm ve sükūn-ı ' ayn-ı mühmele ile ḡapmak ve sür' atle çekmekdür, **mi'de** daḡı yimegi sür' atle ḡapduḡı ve çekdüḡiçündür. Ve **mi'dede** ancak iki lügat cā' izdür. Biri kelime vezni üzre ki kesr-i lām-ıladur ve biri şıbḡa vezni üzre ki kesr-i⁹²⁵ şād-ı mühmele ve sükūn-ı bā'-ı muvaḡḡade iledür. *Aḡterī* şāḥibi *ma'ide* demek cā' izdür dimişdür ' ayndan soñra yā ile lākin ḡalaṭ, dimişdür. Ve ba' zılar şarf kitāblarından *Merāḡu'l-Ervāḡ* da vāḡi' olan ve fi-mu' aydetihi ḡine rāḡin ' ibāretini *ma' idetihī* okurlar feth-i mīm ve kesr-i ' ayn ve yā ile ḡalaṭ okurlar. Belki şāḡiḡ ' ibāret *mu' aydetihī*dür zamm-ı mīm ve feth-i ' ayn ve sükūn-ı yā ile (A 110b) ve şıḡa-i taşḡir ile, zīrā anda olan zamīr şābiye rāci' dūr şābiye münāsib olan şıḡa-i taşḡirdür. ḡuşuşan erbāb-ı lügatdan *Şiḡāḡ* ve *Ḳāmūs* şāḡibi (B 80a) ve ḡayrıları **mi'dede** ancak iki lügatdan

⁹²⁴zū: -B

⁹²⁵kesr: -B

ğayrısını kaṭʿ an cāʿiz görmemişlerdür. Lüğat kitābların tettebbuʿ idene ḥafī olmaduğı eẓherun mineʿş-şems ve ebyenun mineʿl-emsdür. Ve buğdaya *ümmüʿt-ṭaʿām* dinilmege vecih buğday cümle ṭaʿāmuñ aşlı olduğıçündür. Ve *miʿdeye ümmüʿt-ṭaʿām* dinilmek cümle ṭaʿām *miʿdeye* münḥadır ve nāzil olduğıçündür.

et-Taʿbīr: düşde buğday zahmetle ḥāşıl olur māla delālet ider, zīrā buğday zahmetle ḥāşıl olur. Ve Kırvānī düşde buğday ḥarām māludur, dir.

Ve Mineʿr-Ruʿyāʿiʿl-Muʿabbere: İbn Sīrīnʿe bir er geldi “Düşde buğdayı arpayla şatardum.” didi. İbn Sīrīn “Ne yaramaz düş görmişsin ne bir kimsesin ki Qurʿān-ı ʿAzīmʿi terk ve şīʿri öğrenmişsin.” didi. Buğday adı ki zamm-ı bā ile bürdür andan birr aldı ki birr kesr-i bā ile eyülikdür ve arpanuñ adı ki şaʿirdür andan şīʿri aldı. Kezā fī-Kitābiʿt-Taʿbīr li-İbn Ğannām ʿaleyhi rahmetuʿllāhiʿl-ʿAllām.

Ve *ebuʿl-kāfi* aşçıdır ṭabbāḥ maʿnāsına ki dürlü dürlü niʿmetler ve aşlar ve yimekler bişürür.

et-Taʿbīr: Düşde aşçı maʿişete ve dirlige qandurur ere delālet ider Arṭamidoris qatında evlenmek isteyen kimse düşde aşçı görse ḥayra delālet ider. Ve ḥasta ṭabīḥ ve yahni görmek eyü degüldür, zīrā ḥayvān (A 111a) telef olmayınca yahni olmaz. Ve eger düşde yukarı gider duḥān ve dütüñ görse ağlamaqdur, zīrā dütüñ göz yaşını celb ider.

Ve *muʿazzez* muḳavvā ve ḳuvvetlendirilmiş maʿnāsınadır. Kelām-ı Mübīn ve sūre-i Yāsīnʿde “فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ”⁹²⁶ vāḳiʿdür. Bāb-ı tefʿilden okunduqda *ḳaviyyinā* ile eyle tefsīr olınmışdur ve *ḳaviyyinā taḳviyedendür* ki ḳuvvetlendürmekdür. Ve *muḳavvā* fetḥ-i vāv-ı müşeddede iledür muʿarrā ve mücellā ve muşallā (B 80b) vezni üzre.

Naẓm:

Di ümmü hūbeyre dişi qurbağaya
Uvaḳ taşlu yer⁹²⁷ arz maḥşāt u emʿaz

Şerḥ:

Ümmü hūbeyre zamm-ı hā ve fetḥ-i bāʿ-ı muvaḥḥade ve rāʿ-ı mühmele ile şīga-i taşğīr üzre dişi qurbağaya dinilür. Ve *emʿaz* ayn-ı mühmele ile uvaḳ taşlu olan yerdür *arzun*

⁹²⁶“Biz de onlara üçüncü bir elçi ile destek vermiştik...” Kurʿān-ı Kerīm, Yāsīn 36/14.

⁹²⁷yer: yere B

maḥṣātun gibi terkib-i tavṣīfī olmak üzere ve *maḥṣāt* feth-i mīm-ile *ḥaṣād*andur ki ufak taşlar ve taşların uvağlarıdır şığāru'l-ḥicāre ma' nāsına ve *maḥṣāt*da olan elif yā'dan münkalibedür ve *arż* mü'enneşdür anuñçün *maḥṣāt*da tā vāḳi' dūr. Ve *arż* ism-i cinsdür Cevherī didügi üzere. Ve şāhib-i *Ḳāmūs*, *arż* ism-i cins veyā cem' dūr, dir. Ve ḥak bu idi ki vāhidinde *arża* diyelerdi lākin dimediler, cem' i *arazāt* gelür feth-i rā-ıla ve *arazūn* gelür feth-i rā-ıla ve *arāz* gelür medd-i elif-ile āhāl vezni üzere ve *arāzī* gelür feth-i elif-ile lākin 'alā-ğayri'l-ḳıyāsdur ke-enne med-ile (A 111b) olan *arāzī* cem' eylediler āhāl cem' inde ehālī didükleri gibi. Ve *arż* feth-i elif ve sükün-ı rā-ıla yimekdür ekl ma' nāsına. Yere *arż* tesmiye olunmak ḳarnına dāḥil olanı yidügiçündür, nitekim defn olunan maḥlūḳatda müşāheddür. Veyāḥuḫ yer ayağ altında yenilüp aşındügiçündür. Lākin arzuñ Türkisine münāsib olan vech-i evveldür.

et-Ta'bir: Düşde yer, dünyā ve dirliktür. Kaçan yer düşde bir bellü mekānda baş olınsa 'ömür uzunlığıdır ve bir bereketdür ki aña vāṣıl u nā'il olur. Ve düşde yer vücūh-ı şettā ile ta'bir olunur. Kaçan ḥaddi ve şınurı idrāk arz-ı ma' rüfe olsa 'avratdur. Ve kaçan giñ ve bol ve nā-ma' lüm olsa sefer ve dünyāya ve seferuñ uzak olmasına delālet ider. Ve ḥaddi idrāk olunan yer yakın sefere delālet ider. (B 81a) Ve bir kimse düşde yeri ḳazup tobrağından yise mekr ü ḥile ile eline māl gire. Ve düşde yaşıllık yer İslām'dur ve kıtlık yer küfürdür. Ne' ūzu bi'llāhi te' ālā.⁹²⁸

er-Ru'yā'i'l-Mu'abbere: Ebū Bekr Şiddīḳ raḍiya'llāhu 'anh ḥazretine bir er geldi, "Düşde ucuzluk olan yerden çıkup kıtlık olan yere girdüm." dedi. Ebū Bekr raḍiya'llāhu 'anh "Eger düşüñ gerçek ise elbet İslām'dan çıkarsın." dedi. Ol kimse āḥirü'l-emr Rūm'a dāḥil olup naşrānī oldu. Ne' ūzu bi'llāhi te' ālā min-ğazabi'llāh.⁹²⁹ Ve yer kendü içün tayıy olunduğın ve dürildüğün görse (A 112a) 'ömri dükenmesine dāldür. Ve eger düş şāhibi pādīşāh ise ne miḳdār yer düşde anuñçün dürildiyse ol ḳadar yere mālīk olur. Ve 'inde'l-ba'z yer dürülmek ma' iṣet ve ḥareketde ṭarlıḳdur. Bir kimse düşde yere baksa evlenmesine delālet ider "يَسْأَلُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ"⁹³⁰ āyeti ile aña ta'bir olunmuşdur. Ḥāris ve ikinci ḥod yere nāzırdur. Ve kaçan düşde yerden bir yırtıcı cānver çıkısa ol yere zālīm ḥākim ü pādīşāhdan zulm ü cevri ü cefā nāzil ola ol yerde olanların

⁹²⁸ "Yüce Allah'a sığınırız."

⁹²⁹ "Gazabından yüce Allah'a sığınırız."

⁹³⁰ "Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın..." *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara 2/223.

fesâdı olduğundan ol ‘azāba müsteḥak olalar. Ve eger yerden bir büyük yılan çıkısa yine öyle ta‘bır olunur. Ve eger yeri dürlü dürlü otlarla mu‘aṭṭar olmuş görse ol yerde ḥayır ve bereket çok ola.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Bir kimse düşde gördi kim bir er yerden çıkıdı ve “Biz saña muntazırız, ne oturursun?” didi ve gā’ib oldı, az zamān içinde şāḥib-i rū’yā vefāt eyledi. Bir kimse cümle yeri görse ve yerde açılmış kapular var ve kapular içinde (B 81b) dünyā metā‘ından bir nesne var ki anı ‘acebe getirür, ol düş şāḥibi murādına iriše ve āḥirete intikāl ide. Kāla’llāhu te‘ālā “حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَارْتَبَتَتْ”⁹³¹ āye ve kāle -el⁹³¹ celle celāluhu “حَتَّىٰ إِذَا فَرَحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً”⁹³² yer söylese ve sözi Bir kimseye düşde⁹³² sır-ıla ve eyülik üzre olsa bir ḥayra iriše ki ḥalk ta‘accub eyleyeler. Ve eger tevbīḥ (A 112b) ü tehdid ü melālet ile söyleyise şāḥib-i ru’yā yeryüzinde bir bid‘at ihdās eylese gerek, Ḥaḥ te‘ālādan ḳorḳsun. Ve düşde yer ḥasf olmaḳ ḥākimine ‘azl veyā sulṭāndan ḳorḳudur, bir kimse yer içine gā’ib olsa ölmesidür veyā uzak seferle yitmesidür. Ve bir kimse ḳurı yerde yürür görse Naṣārā ḳavli üzre māla iriše. Bir kimseyi düşde yer anı döndürse ḥālī müteḡayyir ola ve rızık talebi için yeri devr eyleye. Ve bir kimse düşde yer içine gā’ib olsa kendü gönlinde dünyāda kendüsin ‘aziz dutar ola.⁹³³ *Kezā fi-Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ğannām ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Allām.

Nazm:

Baḥl u ayu dilkü maymün hicris
İvezz iri bodur di ḳındurmaḡa ez

Şerḥ:

Hicris cīm’den ḡayrı ḥurūf-ı mühmele ile ḥinşir ve binşir ve ḥişrim⁹³⁴ vezni üzre baḥl kimsedür le’im gibi ve ayu didükleri cānverdür dübb gibi ve maymün didükleri cānverdür ḳird gibi ve dilkü didükleri cānverdür ṣa‘leb gibi, cem‘i *hecāris* gelür. Ve dilkü enigine daḡı dinilür veledü’ş-ṣa‘leb ma‘nāsına ve ‘inde’l-ba‘z ḳurd enigine dinilür veledü’z-zīb ma‘nāsına. Ayu dişisine dübbe dinilür. Ve ayu ‘uzlet ü ḥalvet sever, ḳış geldükde ṭaḡlarda

⁹³¹“...Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği vakit...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Yunus 10/24.

⁹³² “...kendilerine verilenle sevinip şımarıdıkları sırada, onları ansızın yakaladık...” *Kur’ân-ı Kerîm*, En’am 6/44.

⁹³³ola: -B

⁹³⁴*Ḥinşir* ve *binşir* ve *ḥişrimde* āḡir ḥarflerinüñ mā-ḳablleri meksürdür.

olan vicār⁹³⁵ (B 82a) ve inine girer hava eyü olmayınca inden çıkmaz. Aç olduğda ellerin ve ayakların yalamağ ile açlığını def ider ve yaz (A 113a) olduğda semiz çıkar. Ve sifād zamānı olduğda dişisiyle hālvet ider ve dişi muḍṭacı‘an ya‘ nī yanı üzre yaturken sifād ider. Ve toğurduğda bir et pāresin birağur, cevārihden ve el ve ayak ve ğayrıdan biri⁹³⁶ belürsüz olur. Qarincadan qorqup ol et pāresini oraya ve buraya iledür ve ma‘ a-hāzā anı yalar tā a‘ zāsı belürür ve nefes alır. Ve vilādetinde ziyāde zaḥmet çeker gāhī ölüm haddine varur. Ve ba‘ zılar ağızından toğurur zann iderler. Ve ayu sifāda ziyāde ḥariş ve erkeğine şevki artıq olduğından nāqısu‘l-ḥalk važ‘ -ı ḥaml ider. Ve ziyāde şehvetinden kendüsin vaḥ‘ itdürmege ādemi da‘ vet ider ve bu maḳūle ayu sifādda semürür ve hareketi az olur. Ve ayunuñ ṭabī‘ atında ‘aceb zeyreklik vardur te‘dīb ü ta‘ līmi qabūl ider; lākin mu‘allimine muṭī‘ olmaz illā ‘unf u qarib-ı şedīd ile.

el-Hüküm: Ayu yimek ḥarāmdur zīrā sebu‘ u zū-nābdur. İmām Aḥmed qatında eger nābı olmazsa ekli lā-be‘sdür; zīrā eşyāda aşıl ibāḥatdur, vücūd-ı maḥrem ḥod müteḥakkıq degüldür.

‘**Acībe:** Bir kimse arslandan qaçarken kıuyuya düşdi, arslan daḥı düşdi. Meger muḳaddemen bir ayu daḥı düşmiş imiş. Arslan ayuya “Qaç gündür kıuyudasın?” didi, ayu “Bir niçe gündür açlıqdan ölüyorum.” didi. Arslan ayuya “Bu adamı yiyelüm, toq ölürüz.” dir. Ayu “Ya tekrār aç olıcaq kıuyuda ne (A 113b) işleyelüm? İmdi rāy ü tedārik budur ki biz and içelüm bu adama zarar eylememesine tā bu adam bizüm ḥalāşumuz ve kıurtulmamuza (B 82b) ve kendü ḥalāşına bir ḥile vü dermān eyleye. Zīrā ḥile vü dermāna bu adam bizden kıudretlüdür.” didi. Arslan ve ayu and içdiler ki ol adama zarar u ziyān itmeyeler. Ol kimse arayup bir delik buldı, ol delikden bir fezā vü şaḥrāya çıqdı, ḥalāş oldu ve arslan ve ayuyu ḥalāş eyledi.

Bu meşel ü ḥikāyetden murād ‘āqıl olan kendü şehvāt ve ārzūlarına tābī‘ olmayup umūruñ ‘avākıb ve şonuñ fikr eylemek gerek. Ḥuşuşan şol umūrda ki⁹³⁷ helākden ḥavf olana ‘ākıbet-endiş ve şonuñ fikr idici gerek ve her umūrda ḥazmı⁹³⁸ terk eylememek gerekdür, dimek olur.

⁹³⁵ **Vecār** vāv‘da kesr ü feth ve cīm-ile sırtlan ve ğayrınıñ inidür. Ḥacerü‘d-dabu‘ ve ğayrihā ma‘ nāsına cem‘i *evcire* ve *vucur* gelür.

⁹³⁶ biri: yeri B

⁹³⁷ ki: -B

⁹³⁸ **Ḥazm** feth-i ḥā‘-i mühmele ve sükūn-ı zā-yı mu‘ceme [ile] emri ve işi zabṭ idüp i‘ timād olınacak nesne ile almaḳdur.

Hikāye: Ve Kazvīnī ‘*Acā’ibü’l-Mahlūkāt*’da zıkr eyler ki bir arslan bir kimesneyi kodı, ol kimse kaçdı bir ağaca çıkdı, arslan gördi şikārı ağaca çıkdı. Gelüp ağacun altında döşendi ve çökdi muntazır oldı ki ol adam ağaçdan ine. Ol adam bakdı üst yanında ağacun bir dalında bir ayu durur ve meyvesin devşirür. Ol adam ayuya bakınca ayu elin ağzına kodı, işāret eyler ki uskut ve şuş demek ister ve arslan ben bunda olduğımı bilmesün ve añlamasun, dir. Ol adam arslan ile ayu arasında mütehayyir qaldı. Zīrā iki haşm-ı kavī aralarında dur, bir tarīk-ile (A 114a) kırtulmak kabil degül. Bārī te‘ālādan meded isteyüp rāy ü tedbīr yolına düşdi. Kendüyle bir büyük bıçağı var-ıdı anuñla ayu üzerinde olduğu dalı kesmege başladı. Tal bir miqdār kesildükde ayu ağır olduğundan kırıldı aşğa düşdi, arslan üzerine düşdi. Bir zamān birbiriyle güreşdiler āhirü’l-emr arslan gālib oldı ayuyu yırtı ve dönüp gitdi. Ve ol adam tedbīr ü tedārikiyle ve Haq te‘ālāya (B 83a) tazarru‘ıyla hālāş oldı ve necāt buldı.

el-Emsāl: *Ahmakū min-cehīze* darb-ı meşeldür ve *elvatu min-dubbin* ve *elvatu min-seferin* ve *elvatu min-rāhibin* durub-ı emşāldendür. Ve **cehīze** cīm ve hā’-i hüvvez ve zā-yı mu‘ceme ile kenīse ve sefine vezni üzre ayunun dışısına dinilür ünsāu’d-dübb ma‘nāsına. *Hayātü’l-Hayevān* şāhibi İmām Demīrī, ca‘fer vezni üzredür, dir, lākin haṭadur cehīze, sefine vezni üzredür. *Kāmūs* ve *Şihāh* ve *Dīvānu’l-Edeb* gibi lügati tettebbu‘ idene böyle idügi hafī degüldür. Ve ayu dışısı toğurdukdā et pāresi gibi bir pāre et toğurur ve qarınca qorqusından bir yerden bir yere naql ider ve daşur, gezdürür ve gāhī olur ki evlādını terk ider ve birağur ve sırtlan evlādını emzirür. Anuñçün ‘Arab *ahmakū min-cehīze* diyüp darb-ı meşel eylemişdür. Ve **cehīze** yine sefine vezni üzre bir ahmak ‘avratun adıdur. (A 114b) Ümmü Şebīb el-Hāricī⁹³⁹ anasıdur, babası zıkr olan ‘avratı

⁹³⁹ **Şebīb** bin Zeyd bin Na‘īm bin ‘Amr bin eş-Salt bin Kays bin Şerāhīl bin Mürre bin Zuhl bin Sa‘libe ki künyeti Ebu’d-Ḍaḥḥāk’dur. Ve Şeybānī’dür, ḥurūcı ‘Abdü’l-Melik bin Mervān hilāfetinde idi ve Haccāc bin Yūsuf ol vakit ‘Irāk’da idi. *Şebīb* Mavşıl’da ḥurūc eyledi. Haccāc aña beş kavvād gönderdi. Şebīb anları bir bir katl eyledi, ba‘dehu Mavşıl’dan çıkup Kūfe’ye kaşd ve Haccāc daḥı Başra’dan çıkup Kūfe’ye kaşd eyledi. Şebīb, Haccāc Kūfe’ye dāhīl olmazdan evvel mülākāt itmege tama‘ eyledi. Haccāc muḳaddem Kūfe’ye girüp kaşru’l-imārede teḥaşşün eyledi. Bu kışsa yetmiş yedi tārīhinde idi. Şebīb vālidesi Cehīze ve ‘avratı Ġazāle şabāh vaktinde Başra’ya girdiler. Ve Ġazāle mescid-i Kūfe’de iki rek‘at namāz kılup ol rek‘atlarda Baqara ve Āl-i ‘İmrān sūresini okumağa nezr eylemiş idi. Yetmiş er ile mescide geldiler ve Ġazāle şabāh namāzını anda kılup nezrinden çıkdı. Ve Ġazāle at kullanmakda ve muḥārebe vü cengde meşhūre idi, bi-nefsihā ceng iderdi. Ve ba‘z-ı cengde Haccāc Ġazāle’den kaçup ba‘zı kimse Haccāc’ı bu şī‘r ile ta‘bīr eylemiş idi. Ol şī‘r budur:

Şī‘r:

أَسَدٌ عَلِيٌّ وَفِي الْحُرُوبِ نَعَامَةٌ
فَتَحَاءُ تَنْفُرُ مِنْ صَفِيرِ الصَّافِرِ

هَلَّا بَرَزْتَ إِلَيَّ غَزَاةً فِي الْوَعْيِ
بَلْ كَانَ قَلْبُكَ فِي جَنَاحِي طَائِرٍ

sebyden şatun alur ve aña cimā‘ ider bi-emri’llāh ‘avrat yüklü olur. Karnında uşak harekete gelince ‘avrat “Karnumda bir nesne vardur, nağz ider ve sıçrar.” dir. Hamākatinden öturi sözini işidenler “*Ahmake min-cehize*” dirler ve darb-ı meşel olur. Ve kurd didükleri cānverūn ‘ırsına ve dişisine yine *cehize* dinilür. Darb-ı meşelde murād olunan bu ola, zīrā kendü veledini birağur da sırtlanuñ yavrisını emzirür. Ve dinilür ki kaçan sırtlan şayd u şikār olınup avlansa kurd yavrisına kefil olur. *Elvatu min-Dübbde* olan *dübb* zamm-ı dāl-ı mühmele ve teşdīd-i bā’-i muvaḥḥade ile bir racül adıdır ki kavm-i Lūṭ ‘amelini āşikāre iderdi⁹⁴⁰, andan daḥı ziyāde ol ‘amel-i fāḥişi iden ḥaḳḳında (B 83b) darb-ı meşeldür. Ve *elvatu min-seferin* ma‘ nāsı *sefer* feth-i şā’-i müşelleşe ve feth-i fā ve rā-yı mühmele ve fā’nuñ sükunı cā’izdür, eyer ardında olan kışkun ve pāldüme dirler ki dābbevāt ve sīsāne ve devenüñ bunlara beñzerüñ dübür ve ardından ayrılmaz. Ol ḥabīş ‘ameli⁹⁴¹ ideni ol ḳayışdan elvaṭdur, dimek olur. Ve *elvatu min-Rāhibinde* olan *Rāhib* āḫirinde olan bā’-i muvaḥḥadeden ve ḡayrı ḥurūf-ı mühmele ile bir kimsenüñ adıdır ki şā’irüñ ḳavlinde mezkūrdur.

Şi‘r:

وَالْوُطُّ مِنْ رَاهِبٍ يَدْعِي
بِأَنَّ النِّسَاءَ عَلَيْهِ حَرَامٌ⁹⁴²

el-Ḥavās: Ayunuñ nābı ve azu dişi emzirür ‘avratuñ südine birağup uşağa (A 115a) içürseler suhületle dişi bite. Ve yağı baraş üzre tılā olınsa giderür, şağ bir bez pāresi içine bağlanup bir insān ḳolı üzre aşılrsa yırtıcılardan ḥavf eylemeye ve ḥummā-yı dā’ime şāḫibi

(Islık çalanın ıslığından korkup kaçan fātihler bize aslan (kesiliyor) ama savaşlarda deve kuşu (gibi saklanıyor). Savaşta Gazāle’ye gözükeydin ya, aksine kalbin kuşun kanatlarındaydı (kaçmaya hazırdın.)) Ve vālidesi *Cehize* daḥı şāḫibe-i şecā‘at ve cenge ḥāzıra olurdu. Ve Şebīb ḫilāfet da‘vā iderdi Ḥaccāc ‘āciz olmağın ‘Abdü’l-Melik bin Mervān Şām’dan ‘asker gönderdi. ‘Asker vardukda Ḥaccāc muḥāşaradan çıkup iki ‘asker bir olup Şebīb vālidesi ve ḫatunı Gazāle ḳatlı olındılar. Ve Şebīb münhezim olup ba‘zı adamlarıyla ḳaçdı, Şām’dan gelen ‘askerüñ ser-dārı Süfyān bin el-Ebred el-Kelbī Ahvāz’da Şebīb’e yetdi. Şebīb, Duceyl-nām şu köprüsine geldükde atı sürçüp ırmağa bıraḳdı, üzerinde olan zırh ve ḡayrı ālāt-ı ceng ağır idi, ḡarḳ olup helāk oldu ve gevdesini şu kenāre bıraḳdı. Ve şuya düşdükde aşḫābından biri “Ḡarḳ mı olursın yā emīre’l-mü’mīnīn?” didi. Şebīb “Zālike taḳdīru’l-‘azīz.” didi. Ba‘dehu cesedini yükledüp Ḥaccāc’a getürdiler. Ḥaccāc ḳarnın yarup yüregini ḳıḳardı, nā-gāḫ gördiler yüregi taş gibi idi, yere urduḳlarında yerden yuḳaru ḳaḳardı. Yüregini yardılar içinde bir küçük yürek buldılar aḥı daḫı yardılar içinde uyuşmuş et pāresi buldılar. Ve Şebīb sene sitte ve ‘ışrında ‘ıydü’n-naḫr günindedür vefātı. Ve *Duceyl* zamm-ı dāl-ı mühmele ve feth-i cīm-ile Ahvāz nāḫiyelerinde bir nehr-i ‘azīmdür. Ve *Duceyl-i Bağdād* bu degüldür, zīrā *Duceyl-i Bağdād* maḥreci Dicle’ dendür. *Aḫmed bin Muḫammed bin İbrāḫīm bin Ebī Bekr bin Ḥallikān el-Bermekī tāriḫinde* böyledür.

⁹⁴⁰iderdi: ider B

⁹⁴¹‘ameli: ‘amel B

⁹⁴²“Kadınların kendisi için haram olduğunu iddia eden Rahib’den daha lutidir.”

üzre aşılma hūmmāsını gidere. Ödi rāziyāne şuyı ve bal ile qarışdurup göze çekilse zūlmet-i başarı giderür. Ve ödi dā'u's-şā'leb olduğu yere tılā olınsa kılı bitüre ve kaniyla sürme olınsa ve göze çekseler kapağda kıl bitmesine māni' ola. Ve göz kapağında biten kılı yolup iktihāl olınsa ödiyle artık kıl bitmeye. Ve yağını eridüp uşağı anuñla oğsalar her yaramazdan hırz⁹⁴³ ola uşağa. Ve yağıyla nāsūr olan yer haşy⁹⁴⁴ olınsa nāfi' ola ve yağıyla bir kelb tılā olınsa mecnūn ide. Ve hūlkı yaramaz uşağūñ üzerine derisini aşsalar yaramaz hūlk andan gide. Ve sağ gözin kurudup uşak üzre aşsalar uykuda feza' eylemeye. Ve eti lezic ü muhāfīdūr ve hażmı güçdür ve ğıdāsı be-ğāyet mezmūmdur. Ve ödi kāsab ve bağırsak cerāhatinden olan küzāza⁹⁴⁵ ve teşennüce⁹⁴⁶ nāfi' olur (B 84a) ve şovukdan olsa yine nāfi' olur. Ve ayu ödin sekencübīn ile içürseler ciger ağrısına fā'ide eyleye. Ve ayu ödi öküz ödine menfa'atde yakındur ve ödin yalasalar şara' marāzına nāfi' ola. Kezā fi-İhtiyārāt-ı Bedī'i ve fi-Hayātī'l-Hayevān 'alā-mü'ellifihimā rahmetu'r-Raḥmān.

et-Ta'bir: (A 115b) Düşde ayu şerr ü telef ve fitne vü mekr ve hile vü hud'aya delālet ider. Gāhī gevdesi ağır manzarı kōrkunç zāt-ı lehv ü lu'ub ve tarab-ı 'avrata delālet ider. Ve gāhī zindān ve esir eylemege ve gāhī bir aḥmak ve hırsuz hilekār u muḥanneş düşmāna delālet ider ki muḥacce vü huşūmetde hile ider. Bir kimse düşde ayuya binse bir alçak manşiba vālī vü ḥākim ola eger vilāyete ehil ise ve illā kōrku ve taşā vü ğam u ğuşşaya uğraya ve şoñra kırtula. Ve gāhī ayu düşde sefere delālet ider ve şoñra sağ ve sālīm vaṭanına ve mekānına gele.

Ve Mine'r-Ru'yā'i'l-Mu'abbere: Bir kimse düşde şūreti meşḡ olup ayuya döndüğün gördi. Ol kimse bir ağaca şalb olınp ayu gelüp anı yidi. Kezā fi-Kitābi't-Ta'bir li-İbn Ğannām, 'aleyhi rahmetu'llāhi'l-'Allām ve'l-'ilmu 'inda'llāhi'r-Raḥmāni'l-'Allām.⁹⁴⁷

Ve *ivezz* kesr-i elif ve feth-i vāv-ı muḥaffefe ve teşdīd-i zā-yı mu'ceme ile hıdebb ve hıceff vezni üzre ki bā ve fā teşdīdiyle semiz ve iri ve kışa kimsedür er-raculu'l-ğalızu'l-kaşır ma'nāsına. Ve kaz didükleri kuşa *ivezz* dinilmek bacağı kışa ve gevdesi iri olduğuçündür. Cem' i *ivezzūn* gelür teşdīd-i zā ile. Ve kaz çok olduğu yere *māveze* dinilür

⁹⁴³ *Hırz* kesr-i mīm-ile ve sükūn-ıla 'üze ve heykel ve rukye ve efsūn ma' nāsınadır.

⁹⁴⁴ *Haşy* ve *haşv* sükūn-ı mu'ceme ile doldurmak ma' nāsınadır.

⁹⁴⁵ *Küzāz* zāyeyn-i mu'cemeteyn ile ğurāb ve rummān vezinleri üzre ziyāde şovukdan olur bir marāzdur ki anda kūruluk ve inḳıbāz vāki' olur *raculun kezzun* dirler feth ile *kaşmun kezzun* dirler zamm-ıla.

⁹⁴⁶ *Teşennec* el ayak ve sā'ir endām yukarı çekilmek ve gerilmekdür.

⁹⁴⁷ "Her şeyi bilen Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun, ilim ancak her şeyi bilen, esirgeyen Allah'ın katındadır."

ve vâhîde *ivezze* dinilür hâ ile. Ebû Nüvâs ki devlet-i ‘Abbâsiyye’de olan şu‘arâdandır *ivezz* vaşfinda ne güzel dimişdür bu beyti. Ol beyit budur:

Şi‘r: (A 116a)

كانما يصفرن من ملاحق
صرصرة الاقلام في المهارق

[yaşferne] şafîrdendür ki (B 84b) aşvât ma‘nâsınadır ve *[şarşaratu’l-aqlām]* kalemeler âvâzıdır. Ve *[mehārik]* cem‘dür, müfredi *muhrağ*dur ve *muhrağ* bâb-ı if‘âlden mükrem vezni üzre şahîfe ma‘nâsınadır ve anda olan hâ’nuñ aşlı elif’dür. Herâke’l-mâ’ dirler şuyı dökdi ma‘nâsına. Şahîfeye muhrağ dinilmek, yazıldığda mürekkeb üzerine döküldüğüdür. Ebû Nüvâs adı Hasen’dür. Babası Hânî, dedesi ‘Abdü’l-Evvel’dür. Hicretüñ yüz toksan dört târihinde âhirete intikâl eylemişdür, rahmetu’llâhi ‘aleyh. Muhammed bin Nâfi‘ vefâtından soñra Ebû Nüvâs-nâm şâ‘iri düşinde görür “Yâ Ebâ Nüvâs.” dir. Şâ‘ir “Lâ.” dir, künyeti ile çağırduğından hazzeyemez. Soñra “Hasen.” diyü çağırur, “Ne‘am.” dir. “Hağ te‘âlâ saña neyledi ve ne işledi?” dir. Ebû Nüvâs “Marağ-ı mevtde birkaç ebyât didüm idi, anuñ sebebiyle Hağ te‘âlâ beni mağfiret eyledi ol ebyât yaşadüğüm altındadır.” dir. Muhammed bin Nâfi‘ ehline gelür, “Karındaşum ölmezden evvelce şi‘r didi mi?” diyü ehline su‘âl eyler. Ehli “Bilmezüz lâkin divit ve kâğıd istedi ve bir nesne yazdı, bilmezüz nedür.” dirler. Muhammed bin Nâfi‘ evine girer, yaşadığını qaldurur, bir kâğıdda bu ebyât yazılmış bulur.

Şi‘r:

يا ربَّ ان عَظُمْتُ ذُنُوبِي كَثْرَةً
فَلَقَدْ عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ

ان كان لايرجوك الا مُحْسِنٌ
فَمِنْ الَّذِي يَدْعُو وَيَرْجُو الْمُجْرِمُ

أَدْعُوكَ رَبِّ كَمَا أَمَرْتَ تَضَرُّعاً (A 116b)

فَإِذَا رَدَدْتَ يَدِي فَمَنْ يَرْحَمُ

مَالِي إِلَيْكَ وَسَبِيلُهُ إِلَّا الرَّجَاءُ
وَجَمِيلٌ عَفْوَكَ ثُمَّ إِنِّي مُسْلِمٌ

Li-mü’ellifihi el-ğakîr Celîlî el-fakîr ilâ-rahmeti’llâhi’l-Ğadîr:

Yedi deryā şuyı cürmüm yanında cümle bir kıatre
Velî bildüm Huzâyâ ‘afvuna nisbet degül zerre
Seni ancak recâ eylesen muhsinler Huzâyâ yâ
Günehkâr kime feryâd eylesün aña nedür çâre
Derûnden ben yüzüm döndürmezem yâ Rabbî lûtfuñ çok
Beni ger zerre zerre erre ile kılsalar pâre (B 85a)
Vesîlem yok recâdan gayrı kıatunda bilürsin sen
Ki sen zû’l-cûd ve’l-ihsân u ben bî-çâre âvâre
Beni var eyledüñ yokdan ‘atâ kılduñ niçe ni‘met
Velî şükruñde dil kâşır tenüm ‘âciz yüzüm kara
Beni itme kıpuñdan red senüñ lûtfuñ kıatı bî-ħad
Eger redd eylesen kimseden olmaz baña çâre
Hemân ol yâre âvâre o Settâra o Ğaffâra⁹⁴⁸

Ve *ivezz* sibâha ve yüzmegi sever ve yumurdadan yavrisı çıkduķda fi’l-ħâl yüzer. Ve dişisi yumurdası üzre oturup yavrı çıkarmak isterken erkegi anı bekler ıarfete ‘aynın andan ayrılmaz. Ve yavrıların ay âhirinde çıkarur.

Fâ’ide: ‘Alî ibn Ebî Tâlib kerrema’llâhu vechehu şabâh namâzına çıkar, bir bölük *ivezz* yüzine kıarışur, çağırurlar ve feryâd iderler. Ğazret-i ‘Alî rağiya’llâhu ‘anh ile olanlar anları kıovarlar. ‘Alî rağiya’llâhu ‘anh “De‘avhunne, fe-innehunne nevâyiħun” dir, ya‘nî ol ivezzi terk idüñ onlar şağu şağıcılarıdır, dir. Der-‘aķab İbn Mülcem Ğazret-i ‘Alî’yi urur. (A 117a) ‘Alî yanında olanlara “İbn Mülcem’i Ğabs eyleñ. Eger ben ölersem öldürüñ, ölmezsem ‘وَالْجُرُوحُ قِصَاصٌ’⁹⁴⁹” dir, rağiya’llahu ‘anh. Bunuñ sebebi budur ki Ğavâricden bir tâ’ife cem‘ olurlar. Nehrevân cenginde kıatlı olınanları müzâkere iderler ve anları acırlar ‘Abdu’r-Raħmân ki Mülcem oğlıdır ve Murâdî’dür. Ve *Murâd* Ğurûf-ı mühmele ile Ğurâb vezni üzre bir kıabile babasıdır ve İbn Mülcem ol kıabilemendür. Ve Bürek bin ‘Abdi’llâh ve ‘Amr bin Bekr bu üç kimse ‘ahd iderler ve and içerler ki Ğazret-i ‘Alî ve Mu‘âviye ve ‘Amr bin el-‘Âş’ı öldüreler. Ve birbirine va‘de iderler ki her biri ta‘yîn olduğu kimesneyi Ramazân-ı Şerîf’üñ on yedisinde kıatlı ide. İbn Mülcem, ‘Alî’yi

⁹⁴⁸Hemân ol yâre âvâre o settâre o Ğaffâre: -B

⁹⁴⁹“Yaralar da kıasasa tabidir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mâide 5/45.

öldürmege ve Bürek, Mu‘āviye’yi öldürmege ve İbn Bekr, ‘Amr bin el-‘Āş’ı öldürmege ta’yın olınurlar. İbn Mülcem Kûfe’ye varur hâzret-i ‘Alî radiya’llâhu ‘anh Kûfe’de idi, ‘Alî namāza çıkdığı vakit kânğı kapudan çıkar haber alup ol kapu muķābelesinde oturur. Şabāh (B 85b) namāz-içün çıkdıkd ki ol gice Ramazān-ı Şerīf’ün on yedinci Cum‘a gicesinün şabāhı idi. İbn Mülcem didükleri gelüp sıçrar, elinde olan kılıcıyla veyā hânçeriyle ‘Alî bin Ebî Tālīb kerrema’llāhu vechehu hâzretini dimāğı üzerinden urur. Andan soñra elinde olan yarağıyla halka hücum u hamle ider, açılurlar. Kaçup giderken Nevfel oğlu Muğire-nām kimse rāst gelür, İbn Mülcem üzre bir kaṭife atar, andan kaldurup yere urur ve gögsi üzre oturur (A 117b) ve anı habs iderler. Ve ‘Alî kerrema’llāhu vechehu oğulları Ḥasan ve Ḥüseyn’e radiya’llāhu ‘anhumā niçe vaṣiyyetler ider ve āhırinde “Benüm içün beni katl idenden ğayrı kimseyi katl eylemeñ ve anı bir def‘a urmağla darb eyleñ ve siz müşleden şakınıñuz, ben Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden ⁹⁵⁰ياكم والمثلة didüğini işitmişüm.” didi. Ve ‘Alî urıldıkd ancağ iki gün sağ oldu ve öldükde İmām Ḥasan radiya’llāhu ‘anh ve ‘an-ebīhi İbn Mülcem’i götürür. Ellerin ve ayakların keser ve bir kızmış demürle gözine çeker. İbn Mülcem āh eylemez ve ceza‘ u feza‘ itmez ve andan soñra dilin kesmek isterler ol vakit āh ider ve ceza‘ u feza‘ eyler. Āh u ceza‘ indan su’āl iderler. “Va’llāhi ölümünden ötürü āh u ceza‘ eylemem lākin anuñçün āh iderüm ki dünyā sā‘atlerinden bir sā‘at üzerümden geçer ve anda Ḥaḳ te‘ālā hâzretini zıkr eylemem, āh itdüğüm anuñçündür.” dir. Andan soñra dilini keserler, ölür, gevdesini āteşe yaқarlar. Ve İbn Mülcem eşka’l-āhırındır, ‘ākiru nāḳati şāliḥ eşka’l-evvelin olduğı gibi. Hâzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bir gün “Yā ‘Alî eşka’l-evvelin kimdür bilür misin?” dir. Alî “Allāh ve Resūl’i bilür.” dir. Hâzret-i Resūl “Eşka’l-evvelin (B 86a) Şāliḥ peygamberün nāḳasını ‘aḳr eyleyendür.” dir. Ve “Yā ‘Alî, eşka’l-āhırin kimdür bilür misin?” didi. ‘Alî “Allāh ve Resūli bilür.” didi. Hâzret-i Resūl “Eşka’l-āhırin seni uracağ kimsedür.” dir. Hâzret-i Alî ‘ömrinde ve ḥilāfetinde ihtilāf vardur. Eşahḥ-ı aḳvāl ‘ömri altmış (A 118a) üç senedür. Ve ḥilāfeti dört sene toḳuz ay bir gündür. Ve Medīne-i Münevvere’de iḳāmeti dört aydur andan soñra ‘Irāḳ’a ve ‘inde’l-ba‘z Kûfe’ye gitdi. Ve dinilür ki ‘Alî radiya’llāhu ‘anh kaçan İbn Mülcem’i görse ‘Amr bin Ma‘dikereb beytini okurdı ki Ḳays bin Mesūh ḥaḳḳındadır, ol beyt budur:

Şi‘r:

⁹⁵⁰“Ey müminler, müsleden sakının...” Konu hakkındaki hadisler için bk. *Hadislerle İslām*, 4/485.

أُرِيدُ حَيَاتَهُ وَ يُرِيدُ قَتْلِي

عَذِيرَكَ⁹⁵¹ مِنْ خَلِيلِكَ مِنْ مُرَاد⁹⁵²

‘Alī’ye raḍiya’llāhu ‘anh ke-enne sen anı bilürsin ve diledügi nesneyi bilürsin anı katl eyleseñe, dinildi. ‘Alī kerrema’llāhu vechehu “Ben kätilümi nice katl iderüm.” didi. Ve ḳabri ḥafī ve gūrī ḥabī olan imāmlaruñ evveli ‘Alī’dür. Ve ‘inde’l-ba’z emr-i ḥilāfet Benī Ümeyye’ye olacağın bilüp vaşıyyet eyledi ki ḳabr-i şerīfini ḥafī vü ḥabī eyleyeler. Ve ḳabrinde ihtilāf vardır ba’zılar cāmi’-i Kūfe zāviyesindedür, dir. Ve ba’zılar, Kūfe’de olan ḳaşru’l-imārdadur, dir. Ve ba’zılar Baḳī’de, dir. Bu ḳavil ba’iddür. Ve ba’zılar, Necef’de ḥālen bu günde ziyāret olınan Meşhed’dedür, dir. Ve İbn Ḥallikān eydür ki Hārūnu’r-Reşid bir gün av ḳovarken ‘Alī raḍiya’llāhu ‘anh ḳabrine varur. Parsları bir şikāra şalar, şikār ‘Alī’nüñ ḳabrine varur, parslar daḡı ḳabre varurlar, şikāra iḳdām idemezler. Hārūn ta’accub eyler. Ehl-i ḥibreden bir er gelür. Reşid’e “Eger ben seni ‘ammuñ ‘Alī bin Ebī Ṭālib ḳabrine delālet idersem (B 86b) bana ne vardır?” dir. Reşid “Ziyāde kerem ü iḥsān iderüm.” dir. Ol er “Bu ‘Alī ḳabridür.” dir. Reşid (A 118b) aña “Neden bildüñ?” dir. Ol kimse “Babam ile gelüp ziyāret iderdük ve babam Ca’fer-i Şādık ile bunu ziyāret iderlerdi. Ve Ca’fer-i Şādık babası Muḥammed Bākır ile ziyāret iderlerdi ve Muḥammed Bākır babası babası ‘Alī bin Ḥüseyn ile ziyāret iderlerdi ve ‘Alī babası Ḥüseyn ile ziyāret iderlerdi ve Ḥüseyn raḍiya’llāhu ‘anh bunlara ḳabr-i ‘Alī bunda olduğın bildürmişdür.” didi. Hārūnu’r-Reşid emr eyledi ol yeri taḥcīr eyleyeler, taḥcīr eylediler. Reşid emriyle olan ol ḳonılan esās ve temeldür, soñra ebniyeyi ziyāde eylediler. Ve Hārūnu’r-Reşid yüz ḫoksan üç tārīhinde Cumāde’l-uḡrānuñ üçünde sebt gicesinde Ṭūs’da vefāt eylemişdür, raḥmetu’llāhi ‘aleyh. Ḳırk dört veya ḳırk beş sene mu’ammer olmuşdur ve yigirmi üç sene ve bir ay ve ‘inde’l-ba’z ancak yigirmi üç sene ḥalīfe olmuşdur. Ve mevlidi Rey’de vāḳi’dür. Ḥalīfe olduğından vefātına dek her gün her gice yüz rek’at namāz ḳılurdu ve her gün kendünün ḥālīş mālından biñ dirhem taşadduḡ iderdi. Ğāzī vü bahādır, şecā’atde aḳrānı nādir, aḳ beñizlü, uzun boylu, ‘ulümü eyü bilür bir pādişāh idi. Ve İbn Ḥallikān eydür: ‘Alī’nüñ ḳabrini izḫār eyleyen ‘Aḡudü’d-devle’dür

⁹⁵¹ ‘Azīr ‘ayn-ı mūhmele ve zāl-i mu’ceme ile emīr vezni üzre fa’ıl be-mā’ nī-i fā’ ildür. ‘Azīrake min-fulānīn dirler rā’-i mūhmelenüñ naşbıyla *helumme ve hātī men ya’zīruke minhu bel yulevvimuhu ve lā-yulevvimuke* ma’ nāsına ve *men ‘azīrī min-fulānīn* dirler. Fülānuñ emrinde beni kim ma’zūr dutar anı melāmet eyleye, beni melāmet eylemeye ma’ nāsına. *Şerḫü’l-Ġarībeyn* ve *Şiḫāḥ* ve *Ḥalāş-nām* kitāb ve lügātlerde böyledür.

⁹⁵² “Ben onun yaşamasını istiyorum, o beni öldürmek istiyor. Dostunun muradından kim seni mâzur tutar?”

ve Meşhed'i ma' mūr eyledi ve anda defn olunmasın vaşiiyet eyledi. Ve kabir-i 'Alī'de ihtilāf vardır hālen Meşhed'de kabir-i 'Alī diyü ziyāret olunan kabir Muğire bin Şu' be ve Şekāfi'dür, dinilür. Ve (A 119a) cümle aqvālūñ aḥseni 'Alī raḍiya'llāhu 'anh (B 87a) Kūfe'de kaşru'l-imārede medfūn olmaḡdur. Ve 'Aḡdū'd-devle Büveyh oğlıdur üç yüz yetmiş iki tārīhinde şehir-i Zī'l-ḥiccede vefāt eylemişdür. On bir ay ve kırk tokuz sene mu'ammer olup muḡtazar olduğda “مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهُ هَلَّاكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ”⁹⁵³ āyetini tekrār iderdi⁹⁵³ tā ölünceye dek bunu okurdu. Ve öldükde mevtini ketm eylediler, Bağdād'da Dārū'l-Memleke'de defn eylediler, andan şoñra mevtini izhār idüp kabrinden çıkarup vaşiiyeti üzre 'Alī bin Ebī Tālīb raḍiya'llāhu 'anh meşhedine iletüp defn eylediler. Ve İbn Mülcem yoldaşı Bürek, Mu'āviye raḍiya'llāhu 'anh ḡazretini evrākinden urup ırk-ı nikāḡı kesdi, artık Mu'āviye'den evlād gelmedi. Aḡz olındukda “Emān ve saña beşāret olsun, bu gice 'Alī katl olındı.” didi tā 'Alī'nūñ ḡaberi gelmeyince anı alıḡodı. 'Alī katl olınduḡı ḡaber geldükde Mu'āviye bunun⁹⁵⁴ elin ve ayaḡın kesdi ve ıtlāḡ eyledi. Varup Başra'ya dāḡıl olup Başr[a]'da oḡlı doḡdı, Ziyād ibn İbnihi. Mu'āviye'nūñ oḡlı ve kıızı olmaz bunun mı oḡlı olur diyü katl eyledi. Ve ammā İbn Bekr ki ol and eyleyenlerden biridür, 'Amr bin el-'Āş'ı gözledi. Ḥikmet Ḥuzā'nuñ, 'Amr'uñ ḡarnı ol gice aḡrırmış, şabāḡ namāzına çıkmaz. Benī Temīm'den Ḥārice-nām bir kimesne imām olup anı 'Amr kıyās idüp İbn Bekr urup (A 119b) katl ider. Ve aḡz olup 'Amr bin el-'Āş ḡatına iledürler, görür ḡalk 'Amr'a ḡitāb itdüklerinde imāre ve beglik ile ḡitāb iderler. “Ben 'Amr bin el-'Āş'ı katl itmedüm mi?” dir. Aña dirler ki “Sen Ḥārice'yi katl eyledün. 'Amr bin el-'Āş degüldür urduḡuñ.” dirler. “Benüm murādum 'Amr idi Ḥaḡ te'ālānuñ murādı Ḥārice imiş.” dir. 'Amr bin el-'Āş onı daḡı katl ider. Ve **ezz** feth-i elif ve teşdīd-i zā-ıla kındırmaḡdur iḡrā' gibi ki sūkūn-ı ḡayn-ı mu'ceme ile bāb-ı if'āldendür ve tehyīc gibi bāb-ı tef'ilden Kelāmu'llāhi'l-a'lā'da “أَلَمْ تَرَ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوْرُهُمْ أَزًّا”⁹⁵⁵ vāḡı'dür. Tuḡrīhim ile tefsīr olınmışdur. Ya'nī “Biz şeyāḡini kāfirler üzre gönderdük ve küffār üzre musallaḡ eyledük, anları 'işmet eylemedük şeyāḡin kāfirleri ma'şiyet ü günāḡ üzre kındırmaḡla kındırurlar ve iḡrā' u taḡrīz iderler.” dimekdür.

Nazm:

⁹⁵³“Malım bana hiçbir yarar sağlamadı. Saltanatım da yok olup gitti.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Hakka 69/28-29.

⁹⁵⁴Burada B nüshası bitmiştir.

⁹⁵⁵“Kāfirlerin başına, onları durmadan (günaha ve azgınlıḡa) tahrik eden şeytanları gönderdiğimizi görmedin mi?” *Kur'ân-ı Kerīm*, Meryem 19/83.

Tavuk ümmü ihdî ve ‘işrîn olupdur
Hem ümmü’l-velîd ayrılana di müfrez

Şerh:

Ümmü ihdî ve ‘işrîn tavuk künyetidür feth-i vāv-ıla emir vezni üzre olan *ümmü’l-velîd* gibi decâce ma‘ nāsına ki dāl’da harekât-ı şelāşe ile. Ve decâce tavuğuñ erkek ve dişisine ıtlāk olunur. Anda olan hā baṭa ve ḥamāmede olan hā gibi te’nîş için degüldür, belki vahdet içündür. Bir tavuğa decâce ve birkaç tavuğa decāc dinilür. Ve tavuğa (A 120a) decâce dinilmek ikbāl ü idbār eyledüğüçündür. *Deccü’l-ķavm* dinilür kaçan ķavim adımların yakın alup yap yap yürüseler veyāḥud ikbāl ü idbār iderek yürüseler. Tavuk daḥı yürüdükde yap yap eyler ve yürür, yine girüye çekilür ve adımların yakın alır. Ve ümmü ḥafşa ve ümmü ca‘ fer ve ümmü nāfi‘ tavuk künyetlerindendir. Ve tavuğuñ emr-i ‘acībindendir ğayrı yırtıcılar yanından geçse korkmaz ammā çaķaldan ziyāde korkar. Çaķal yanından geçse tavuk ṭam veyā ağaṣ veyā dīvār üzre olsa kendüsin üzerine birağur. Ve tavuk kaçan ķoca olsa yumurdasınuñ şarusı olmaz ve böyle olsa ol yumurdadan yavrı ḥalk olunmaz. Ve tavuk kılet-i nevm ve uyku azlığıyla vaşf olunur ve tîz uyanur. Uyuması ve uyanması nefesüñ ḥurūcı ve rücū‘ı kadardur, dinilür. Ve böyle olması ziyāde korkaķ olduğıçündür. Ve tavukda ḥilenüñ çoğı yer üzre uyumamaķdur belki yüksekde uyur. Ve tavuğuñ yavrisı kāsıyen ü kāsiben yumurdadan çıkar ve maķbül ü zarîf, serî‘ u’l-ḥareke çıkar, anası çağırduķda icābet ider. Üzerinden eyyām u rüzgār geçdükçe bön ve ‘aķılsız olur ve güzelliği eksük olur ve ḥumķ u ķumḥ ve çirkinliği artar. Yaşadukça her eyüliği zıddına döner, giderek bir ḥāle varur ki ancak boğazlamağa ve ötmege yarar olur. Ve yumurda içinde (A 120b) olan yavrı ḥorūs mıdur tavuk mıdur bilmenüñ ṭarīķi budur ki yumurda müstedire ve degirmi ve ‘arīzatü’l-eṭrāf olsa ya‘ nî eṭrāfı yaşı olsa içinde olan erkekdür. Ve eger yumurda degirmi olmayup uzun ve eṭrāfı muḥaddar olsa ol yumurdadan dişi çıkar. Ve yumurda gāḥi ḥızn ve gāḥi zibl ve fuşķı ve bunlara beñzer nesnelerde defn olunmağla çıkar. Ve ba‘ zı tavuk olur ki günde iki def‘a yumurdlar. Ve tavuk cemî‘ senede yumurdlar illā iki ayda yumurdlamaz ki ol kışda olur. Ve yumurda on günde tamām ḥalk olunur ve yaradılır. Ve yumurda çıkduķda kışr ve ķabuğı yumuşaķ olur havā aña irişince bek ve yābis olur. Ve yumurdanıñ şarusı ve aķı aralarında bir incecik kışr vardır aña ķamîş dinilür ve anuñ üzerinde bir bekçe kışr daḥı vardır, şarusı toñmış ķana beñzer, yavrı göbeginden andan ğızā alınur. Nitekim ana ķarnında olan uşaķ göbeginden ḥayız ķanından ğızā alınur. Ve gāḥi bir yumurdada iki şarı olur, kaçan tavuk

altında tursa iki yavru ol yumurdadan çıkar. Ve yumurdaların ağzā ve eltafi, şarusı çok olandır. Ve ğizāda yumurdaların ekalli ve azreki ħorüssız tavuklar yumurdasıdır. Bu maķūle yumurdadan yavru çıkmaz ve ay eksilmege başladıkda āħirine dek olan yumurdadan ekşeriyā yavru çıkmaz. Ay evvelinden bedir olıncaya dek olan yumurdadan (A 121a) yavru çıkar. Ve yavrının erkegi dişisinden fark olunmak minķārından ta‘lik ile olur. Minķārından aşalar, eger ħareket iderse erkektür eger sākin olursa dişidür.

‘Acībe: Süleymān bin ‘Abdi’l-Melik-nām ħalīfe yimege ħarīş idi. Ĥattā andan eşyā-yı ħarībe naql olunur. Onlardan biri budur ki, günlerden bir gün şabāħ yimeğinde kırk dāne biryān olmuş tavuk ve kırk yumurda ve seksen dört bögrek yağıyla ve seksen cerdeķa ya‘nī raġif ve girde didükleri etmegi yir. Andan soñra sofra getürür ve ‘āmmē için olan envā‘-ı ni‘amı ihzār iderler ve döşerler. Cümle sofrada oturan kimesnelerle yir. Ve bir gün daħı kendü büstānına yārānıyla girer. Büstancıya emr ider, her cins fevākihden ve şimārdan düşürür, önüne getürür. Yanında olan yārān doyar, Süleymān yine tiz tiz yimekte. Andan soñra bir biryān kızu ister, getürürler bi’t-tamām kızuı yir. Andan soñra meyveye başlar tiz tiz yir. Andan soñra iki dāne tavuk getürürler biryān olmuş, anı da yir. Andan soñra meyveye başlar tiz tiz yir. Andan soñra bir çanak ki içinde bir adam oturur, sükker ve yağ ve sıvık ile tulu önüne kırlar. Aġaç çanak içinde olanın cümlesin yir. Andan soñra büstāndan çıkup dāru’l-ħilāfete gider, önüne sumāt getürürler. Aşlā ve kaṭ‘ā yimek yimesinde bir eksügi olmaz. Sumāt kıldırıncaya dek elin sumāt ve sofradan çekmez. Ve bir sene ħacc-ı şerīfe gider, Tā’if-nām mekāna gelür. (A 121b) Yedi yüz enār ve bir kızu ve altı tavuk ve bir mekkūk kıru üzüm yir. Ve dirler ki marāz-ı mevtine sebeb bir gün dört yüz yumurda ve sekiz yüz incir ve dört yüz bögrek yağıyla ve yigirmi tavuk Mercidābık’da yir ve maħmūm olur ve ħummā ‘askeri içinde fāş olur. Ve Süleymān bin ‘Abdi’l-Melik tuħmeden mevte irişür ve fevt olur. Ve Süleymān kırındaşı Velīd bin ‘Abdi’l-Melik’den soñra ħalīfe olmuşdur. Ve Dimaşķ’da olan Cāmi‘-i Emevī ‘imāretini itmām eylemişdür. Ve ol cāmi‘e dört yüz şanduk dīnār ħarc olınmışdur. Her şandukda yigirmi sekiz biñ dīnār ve kırmızı var-ıdı. Ve bir kırındaşı Mesleme ibn ‘Abdi’l-Melik’dür, anı Rūm ħazāsına göndermişdür. Tıksan yedi tārīhinde Mesleme daħı Kıştānīniyye’ye dek varur ve anda münāzele eyler. Ve yüz yigirmi biñ ‘asker ile İslāmbol’a varur. Ve Süleymān be-ġāyet ‘ādil ve ħaķķa kı‘il, fuķarāya teraħķhūmde kāmīl bir pādīşāħ idi. Bir gün bir er şekvāya girer “Yā emīre’l-mü’mīnīn enşedūke ve’l-ezān.” dir. Süleymān “Enşedūka’llāh ma‘nāsın bilürüm ammā ve’l-ezān ne dimektür?” dir. Ol

kimse “Kelām-ı Kādīm’de “أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ”⁹⁵⁶ [بَيْنَهُمْ] vāki’dür” dir.⁹⁵⁷ Süleymān “Saña olan zulüm nedür?” dir. Ol kimse “Senüñ fülān ‘āmilüñ fülān yerde olan zay‘amı ğalebe idüp aldı.” dir. Süleymān fi’l-hāl tahtından iner ve bisāti kaldırur ve yañağını yere kor “Va’llāhi yañağımı yerden kaldurmazam tā anuñ zay‘asını (A 122a) virmesine nāme yazılmayınca.” dir. Tā nāme yazılmaya yañağını yerden kaldurmaz Hāk te‘ālā korkusundan. Raḥmetu’llāhi ‘aleyhi raḥmeten vāsi‘aten. Ve Haccāc-ı zālīm zindānından üç yüz biñ maḥbūs ıtlāk eylemişdür kimi er ve kimi ‘avrat. Ve ba‘zılar Süleymān bin ‘Abdi’l-Melik zātü’l-cenbden ölmüşdür, dirler. Toḫsan toḫuz tārīhinde māh-ı Şaferüñ onuñda vefāt eylemişdür. Otuz toḫuz yaşında ve ba‘zılar qatında kırk beş yaşında āhirete intikāl eylemişdür. Ve iki sene sekiz ay ḫalife olmuşdur.

Fā’ide: Bir kimse çok yimek yise tuḫme vü imtilādan korksa eliyle karnına mesh eylesün ve bunu disün: El-leyletu leyletu ‘idī ve raḍiya’llāhu ‘an seyyidī ebī ‘Abdi’llāhi’l-Ḳuraşī.⁹⁵⁸ Üç def‘a böyle eyleye aña ol yimek zarar eylemez. Ve mücerreb ü ‘acibdür diyü ba‘z-ı ‘ulemādan İmām Demīrī böyle zıkr eylemişdür.

Fā’idetü Uḫrā: Bir ‘avrat Şeyḫ ‘Abdü’l-Ḳādir-i Geylānī ḫazretine oḡlan getürür ve “Yā şeyḫ bu oḡlumuñ göñli saña ziyāde müte’allık olmuşdur. Ben oḡlumda olan ḫaḫḫumdan çıḫdum oḡlumı saña virdüm.” didi. Şeyḫ oḡlunu qabül eyledi ve mücāhede vü riyāzete ve sülük-i tārīke emr ider. ‘Avrat bir gün oḡlını görmege girer, oḡlunu şararmış ve arık ve açlık ve uyumamaḫdan beñzi müteḡayyir olmuş bulur ve arpa etmegini yir görür. Ve ‘avrat şeyḫe gider, şeyḫ öñinde bir çanak görür içinde tavuḫ kemügi var. ‘Avrat şeyḫe “Yā şeyḫ, sen tavuḫ yirsin oḡlum arpa etmegini yir.” dir. Şeyḫ ‘Abdü’l-Ḳādir-i (A 122b) Geylānī mübārek elini ol kemükler üzre koyup “Çürük kemükleri iḫyā iden Allāh izniyle qalk.” dir, fi’l-hāl bir tavuḫ endāmı tamām olduḡı ḫālde çağırur ve qalkar. Şeyḫ ol ‘avrata “Senüñ oḡluñ böyle olduḡı vaḫit istedüğini yisün.” dir.

el-Ḥüküm: Tavuḫ yimek ḫelāldür, zīrā tayyibāt ve pākıldandur. İbn Ömer raḍiya’llāhu ‘anh rivāyet ider ki Faḫr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem qaçan tavuḫ yimek dilese tavuḡı birkaç gün bağladurdu, andan soñra yerdı.

⁹⁵⁶[بَيْنَهُمْ]: Bu kısım nüshada yazılmamıştır.

⁹⁵⁷“O zaman aralarında bir duyurucu, ‘Allah’ın lâneti (zalimlere!)’ diye seslenir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, A’raf 7/44.

⁹⁵⁸“Bu gece bayram gecesi Allah, efendimiz Ebû Abdullah Kureşî’den razı olsun.”

el-Emsāl: *A‘tafu min-ummi ihdī ve ‘iṣrīn* dūrüb-ı emşāldendür. *A‘taf* şığa-i tafdil ile, eşfağ ve şefkat şāhibidür tavukdan dimekdür.

el-Havās: Genç tavuk eti ‘aql u menyî ziyāde ider ve āvāzı şāfî eyler ve gızā-yı mu‘ tedil-i müvelliddür ve emzice-i mu‘ tedile muvāfıkdur ve yigitlere münāsibdür. Ve zamānlardan rebī‘ ve yaz münāsibdür. Ve gızāsı mu‘ tedile olan tavuk şafrāya müstaḥil olacak ıssı degüldür ve balgāmı müvellid olacak şovuk degüldür ma‘a-hāzā ‘āmme-i eṭibbā belki ‘āmme tavuk eti niḳris marāzına zarar ve niḳris irāş u ilād itmesine ittifāk eylemişlerdür, böyle dinilür. Bi’l-ḥaşşa tavuk eti niḳris marāzına zarardur ve demkler gerekdür yoḥsa ḡayrı vech ile dehk gerekdür. Ve tavuk beñzi güzel ider ve tavuk dimāḡı ‘aql u dimāḡı ziyāde ider. Ve tavuk nāḳıhlar ve ḥastalıkdan şaḡ olanlar gızāsıdır. Ve riyāzet idenlere tavuk etine idmān lāyık degüldür ve zarardur, üzerine bal şarābın içmek ol zarar def‘ ider. (A 123a) Ve tavuk cānverler ısırığına nāfi‘dür, kaçan iki yarup cānver ısırdığı yere ıssıcaḳ ursalar ve şovudukda tebdil itseler aḡu sereyān itmesine māni‘ olur. Ve yumurdanuñ eyüsi tāze olan ve genç tavukdan olan yumurdadır. Ve cümle ḥayvanāt yumurdalarından tavuk ve tadruc yumurdaları eyüdü, kaçan tāze ve tarī olsa. Ve yumurdanuñ nīm-pirişt olanı eyüdü. Ve nīm-pirişt yumurdanuñ şan‘atı budur ki kabuğıyla olursa ıssıcaḳ şuda bişüreler üç yüze dek şayalar şuya kōduğından çıkarıncaya dek ve andan şoñra şudan çıkaralar. Ve eger kabuğıyla konılmayup kabuḳsız şuya kōmış olalar yüze dek bir iki üç diyü şayup andan şoñra şudan çıkaralar nīm-birişt olur. Ve yumurda şarusı ıssı ve yaş ve aḳı şovuk ve yaşdur ve birbiriyle mu‘ tedildür. Ve yumurda giç hazm olur ve nīm-pirişt tiz hazm olur. Boḡaz ve göḡüs ve öksürük ve sille nāfi‘ olur ve cimā‘ ı ziyāde itdürür. Ve şarusın biryān eyleseler ḳābızdur ve bal ile kelef ve çıḡıt üzre tılā olınsa giderür. Ve yumurdayı sirke ile bişürseler ḳarnı bağlar ḳabz ider ve zū-sentāriyā didükleri ishāle nāfi‘ olur ammā giç hazm olur. Ḥuşuşan mün‘aḳıd olanı ve yumurdayı çok ve dā‘im yimek kelef getirür. Ve yumurda aḳını ıssı veremi olan ḳulaḡa ṭamzırsalar şovudur ve aḡrısın sākin ider (A 123b) ve göze ṭamzırsalar aḡrısını sākin ider. Ve eger yumurdayı bişmemiş ve çiḡ içseler yılan ısırmasına nāfi‘ ola. *Kezā fi’l-İḥtiyārāt*.

Fā’ide: Ḥall-i ma‘kūd için ḳılıcuñ cānibleri üzre bu ḥurūfı yazalar ۛۛۛۛ لا نا ما لا لا لا لا لا لا ۛۛۛۛ ve ol ḳılıç ile ḳara tavuk yumurdasın ortasından keseler yarusın er ve yarusın ‘avrat yiye baḡlu olan şeşile, yetmiş iki dürlü baḡlu çözmesine ve şeşmesine mücerrebdür.

Fā'idetü Uḥrâ: “وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ . وَحَمَلْنَا”⁹⁵⁹ āyetleri yazup baḡlu olan boynına aṣsalar nāfi‘ ola. Ve İbn Vahşiyye kavli üzre kaçan yılan ısırdığı yer üzre tavuḡ dimāḡını ḡosalar bi'l-ḡaṣṣa ibra' eyleye ve ṣaḡalda. Ve Ḳazvīnī eydür, tavuḡı on dāne aḡ ṣoḡan ve bir avuḡ simsim-i muḡaṣṣer ile biṣürseler tā müherrā ola, andan ṣoñra etini yiyüp ṣuyını içseler bāhı ve cimā' ı ziyāde ve ṣehveti ḡaviyye eyler. Ve tavuḡ etin yimeḡe müdāvetet niḡris ve bevāsīr īrāṣ ider ve getürür. Ve tavuḡ ḡursaḡında bir ṡaṣ bulunur, ol ṡaṣı maṣrū' üzre baḡlasalar ṣaḡalur ve ādem üzre aṣsalar cimā' ı ziyāde itdürür ve yaramaz gözi andan def' ider ve uṣaḡ baṣı altında ḡonılsa uyurken ḡorḡmaya. Ve kaçan (A 124a) ḡara tavuḡ ödiyle zeker ṡilā olınup er kiṣi istedüḡine cimā' eylese kendüden ṣoñra aña kimse iriṣmeye. Ve eḡer ḡara tavuḡuñ iki gözi ve ḡara kedinüñ iki gözi alınup ḡurudup döḡüp göze bunlarla sürme çekilse bunu iden rūḡāniyyūnı göre ve su'āl eylese diledüḡi nesneden aña ḡaber virilür. Kezā fi-Ḥayāti'l-Ḥayevān li'd-Demīri. Ve'l-ilmu 'inda'llāhi'l-Bārī.

et-Ta'bir: Bir kimse düṣde tavuḡ boḡazlasa bir cāriyeye iḡtizāz eyleye. Ve bir kimse düṣde tavuḡ ṣayd eylese vilāyete ve ḡükümete iriṣe ve māl-i heyyine iriṣe. 'Acem'den bir kimse tavuḡları veyā piliḡleri bir yerden bir yere sürilür görse onlar seby ve esīrlerdür. Ve eḡer tavuḡlar ve ṡāvuslar evinde öter görse düṣ ṣāḡibi ehl-i fücür olduḡına delālet ider. Ve tavuḡ riṣi düṣde māldur ve tavuḡ yumurdaları 'avratlarla ta'bir olınur. Kelām-ı Ḳadīm'de “كَانَهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ” eḡer 'avratı yüklü vāḡi' dūr. Ve elinde bir yumurda görse⁹⁶⁰ olsa ḡız ṡoḡura eḡer erḡen ise evlene. Ve eḡer düṣde ḡiḡ yumurda yise ḡarām māl yiye. Ve piṣmiṣ yumurda ḡelāl rızıḡdur raḡmet ile. Ve yüklü 'avrata ḡabuḡı soyulmuş yumurda virilse ḡız ṡoḡura. Ve tavuḡ biliḡleri evlād-ı zinā ile ta'bir olınur. Ve eḡer yumurdanuñ ḡabuḡın ṣoyup aḡın yise ve ṣarusın yabana atsa düṣ gören kefen ṣoyucıdur. Bir kimse böyle düṣ görür İbn Sīrīn'e gelür İbn Sīrīn “Sen kefen ṣoyucısın.” dir. (A 124b) İbn Sīrīn'e “Nerden alduñ didiler. “Beyza ve yumurda ḡabirdür ve ṣarusı cesed ve geveddür ve aḡı kefendür. Meyyiti biraḡur ve kefenden yir.” didi. Ve bir 'avrat gelüp “Yumurdamı aḡaḡlar altında ḡodum biliḡler ḡıḡarurken düṣde gördüm.” didi. İbn Sīrīn ol 'avrata “Allāh'dan

⁹⁵⁹“Biz de göḡün kapılarını dökülürcesine yaḡan bir yaḡmurla açtık. Yeryüzünü pınar pınar fiṣkırttık. Derken sular taḡdir edilmiş bir iş için birleṣti. Biz Nūh'u ḡivilerle perḡinli levhalardan oluṣan gemiye bindirdik. Gemi, inkār edilen kimseye (Nūh'a) bir mükāfat olarak gözetimimiz altında yüzüyordu.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Kamer 54/11-14.

⁹⁶⁰“Sanki onlar (beyazlıklarıyla), saklanmış (gün yüzü görmemiş) yumurtalardır.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Saffat 37/49.

fevāris gelür, ‘alā-ğayri’l-kıyāsdur ve şāz dur. Zīrā fevā’ il, fā’ ilet cem’ idür dāribet cem’ i dāvārib geldügi gibi veyā fā’ il cem’ idür. Kaçan şıfat olsa hā’ iz ve havā’ iz gibi veyāhud ādemiyyūndan ğayrınıñ cem’ i ola cemelun bāzılun, cimālun bevāzılun ve cemelun ‘ādiyetin ve cimālün ‘avādiyetin ve hā’ itun ve havā’ itun gibi. Ve ammā müzekker, lā-ya’ kılde fā’ il fevā’ il üzre (A 125b) cem’ olmaz illā nevākis ve hevālik ve fevāris ki müfredleri nākis ve hālik ve fārisdür. Nākis nevākis üzre cem’ olmak zarūret-i şī’ rde vāki’ olduğıçündür. Ve hālik hevālik üzre cem’ olmak meşelde hālikun fi’ l-hevālik vāki’ olmağla aşıl üzre cārī olmışdur. Zīrā ğayrıda gelmeyen emşāilde gelür. Ve *fāris fevāris* üzre cem’ olmak mü’ enneşde olmamağın iltibāsdan havf olmaduğıçündür. Ve at ve katır ve eşek üzre binen kimesneye *fāris* dinilür. Ammā ‘Ammāre bin ‘Aqıl katında dinilmez, katıra binen kişiyeye bağgāl ve eşege binene hāmmār dinilür *fāris* dinilmez. Qavl-i evvel üzre šā’ irüñ qavli vāki’ dūr.

وإني امرؤ للخيـل عندي مزية
على فارس البرذون أو فارس البغل⁹⁶³

Kezā fi’ ş-*Şihāh* li’ l-Cevheri ‘aleyhi rahmetu’ llāhi’ l-Bārī. Ve at cümle hayvānlardan insāna eşbehdür kerem ü şeref nefsi ü ‘uluvv-ı himmetde. Ve at evvel vahşī idi, insāna muṭī’ ü münkād olmazdı. Evvel zēlil ü ğor kılup ata binen İsmā’ il peygāmberdür -‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’ ş-şalātu ve’ s-selām- diyü ‘Arab za’ m u zānn ider. Ve ba’ zı at vardur ki mādāmki üzerinde adam ola kaşanmaz ve terslemez ve ba’ zı at vardur ki şāhibinden ğayrısın bindürmez. Bu faķir-i haķir-i keşirü’ t-taķşirde bir siyāh at var-ıdı, faķirden ğayrısın bindürmezdi. Biñ on tārīhinde maħmiyye-i Qonşantiniyye’ ye vardum sarāy-ı ‘āmir-i pādīşāhide olan ağalardan biri istedi, eyerleyüp virdüm. Binmege ikdām-ı tām eyledi, yanına varduğça depdi, bindürmedi. At be-ğāyet şirīn ü raķķās u mu’ allem idi, almağa tālib oldılar (A 126a) āhir bindürmedüğüçün yine faķire teslim eylediler. Ve Süleymān peygāmberrüñ -şalla’ llāhu ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyh- zevātu’ l-ecniha ve qanatlu atları var-ıdı. Ve at iki dürlüdür; biri ‘atīķ ve biri birzevndür. Birzevnüñ kemükleri at kemüğinden a’ zam ve büyük olur ve yüki çok götürür; ammā ‘atīķ atıñ kemükleri eşlab ve pek olur ve birzevnden esra’ u tiz olur. Birzevn kesr-i bā ve feth-i zāl-i mu’ ceme ile cirdaħl vezni üzre sīsāne didükleri bārgir atdur ki aña miħmerr ve hecīn daħı dinilür. Ve miħmerr kesr-i mīm ve sükün-ı hā’ -i mūhmele ve feth-i mīm-i šāniye ve rā’ -i mūhmele

⁹⁶³“Ben at sahibi biriyim, bu durum beni beygir ve katıra binen karşısında üstün kılar.”

vü müşeddede iledür. Ve hecîn cîm-ile emîr vezni üzredür. Ve ‘atîk at iki başdan ‘Arab olandur, vech-i tesmiye ‘uyûb u noķşāndan ķurtulduğıçündür. Her nesnenüñ hıyār ve eyüsine ‘atîk dirler. Ve Ka‘be-i Mükەرreme’ye ‘Atîk dinilür ķullıķ ‘ayıblarından ķurtulduğıçün. Zîrā mülük-ı cebābire ve zālimlerden kimse Ka‘be’ye mālîk olmamışdır. Ve Ebū Bekr-i Şıddîķ’a -rağiya’llāhu ‘anh- ‘Atîk tesmiye olınmak be-gāyet hüsñ ü cemālinden ötüridür. Veyāhūd Faħr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Ebū Bekr’e “انت عتيق الرحمن من النار”⁹⁶⁴ didüğüçündür. Ve ‘inde’l-ba‘z anasınüñ evlādı yaşamazdı, Ebū Bekr yaşadıkda ve diri olduğda anası aña ‘Atîk tesmiye eylemişdür, zîrā mevtden āzād olmuşdur. Ve ḥadîş-i şerîfde “إن الشيطان لا يقرب صاحب فرس العتيق ولا داراً فيها فرس عتيق” vāķi‘ olduğu ve Faħr-i ‘Ālem böyle buyurduğını Zemaḥşerî (A 126b) *Keşşāf* da ve *Tefsîr-i Teyisr* şāhibi sūretü’l-Enfāl’de “وَمِنْ رَبَاطِ الْخَيْلِ”⁹⁶⁵ āyetinüñ tefsîrinde yazarlar. Ve bir ḥadîş-i Resūl’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “ان الشيطان لا يخبل في دار احد فيها فرس عتيق” dimişdür. Ya‘nî “Şeyṭān feres-i ‘atîk şāhibine yakın olmaz ve feres-i ‘atîk olduğu eve girmez.” dimekdür. İbn ‘Abdi’l-Ber, *Temhîd* adlu kitābda feres-i ‘atîk bizüm ķatumuzda fārih olandur, dir. Ve şāhibü’l-‘Ayn, feres-i ‘atîk sâbık olandur, dir. Fārih fā ve rā’-i mūhmele ve hā-ıla yorğa olan ṭavardur ki binen kimseye zaḥmet eylemez ve sâbık ilerü giden atdur. Ve ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden Mu‘āviye bin Ḥudeyc, İbn Dükkî’den istimā‘-ıla rivāyet ider ki Ḥazret “ : ما من فرس عربي إلا يؤذن له كل يوم بدعو تين يقول : ” اللهم كما خولتني من خولتني فاجعلني من أحب ماله وأهله إليه ” dimişdür. Ya‘nî “Bir ‘Arab atı yokdur illā aña her gün iki du‘āya destūr virilür. Ol at du‘āsında dir ‘Yā Rab nitekim beni memlūk ķılduğıña memlūk ķılduñ, beni en sevgilü mālından ve ehlinden aña sevgilü ve ziyāde maḥbûb ķıl.” Ve yine Mu‘āviye bin Ḥudeyc eydür: Mısır fetḥoldukda her ķavmüñ anda merāğası var-ıdı ki atların ol merāğada yuvaladurlardı. Mu‘āviye Ebū Zerr yanından geğer, Ebū Zerr’i görür atını merāğada yuvaladur. Ebū Zerr’e selām virüp “Yā Ebā Zerr bu at nedür?” dir, Ebū Zerr “Bu bir atdur ki ben bunu zanneylemezem illā müstecābü’-dda‘ ve zann iderüm.” dir. Mu‘āviye “At du‘ā (A 127a) eyler mi ve du‘āsı ķabûl olur mı?” dir. Ebū Zerr “Ne‘am, bir gice yokdur ki at anda Rabbine du‘ā itmeye. Ve dir ‘Yā Rabbî beni ādem oğlanına müsahḥar ķılduñ ve rızķımı anuñ elinde ķılduñ. Yā Rabbî imdi beni aña ehlinden ve oğlından sevgilü ķıl.’ dir.” didi. “Ve kiminüñ du‘āsı müstecāb olur ve

⁹⁶⁴“Sen Allah’ın cehennemden āzat ettiği kimsesin.” Tirmizî, *el-Cāmiu’l-Kebîr, Sünen*, thk. Beşşar Avvad Mahmud (Beyrut: Dāru’l-Garbi’l-İslāmî, 1998), 6/57.

⁹⁶⁵“...ve savaş atları...” *Kur’ān-ı Kerîm*, Enfāl 8/60.

kiminüñ olmaz. Benüm bu atum müstecābü'd-da' vedür bilürüm." didi. Ve Mu'āviye babası Hudeyc zamm-ı hā'-i mühmele ve feth-i dāl-ı mühmele ve cīm-iledür. Ve **hecîn** emîr vezni üzre at ve âdemde babası 'Arab anası gayrıdan olandur. Ve **muḳrif**⁹⁶⁶ zamm-ı mīm ve sükün-ı kâf ve kesr-i rā'-i mühmele ve âhirinde fā-ıla anası 'Arab babası gayrıdan olan at ve âdemdür, **hecîn** 'aksidür. Ve **felenḳas**⁹⁶⁷ feth-i fā ve feth-i lām ve sükün-ı nūn ve feth-i kâf ve sîn-i mühmele ile **muḳrif** gibidür. Ebu'l-Gavṣ, **felenḳas** babası mevlâ ve anası mevlât olanlardur, dir. *Dīvānu'l-Edeb*'de **felenḳas** iki veyâ üç cāriyeden toğan kimsedür, dir. *Ḳāmūs*'da babası mevlâ anası 'Arabiyye veyâ ebevānı 'Arabî ceddetānı cāriye veyâ anası 'Arabiyye babası gayrı veyâ anası ve babası mevlâ olandur, dir.

Fā'ide: Hâzret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Sevād bin el-H[ā]riş bin Zālīm-nām A' rābiden Murteciz adlu bir at şatun alur, aḳçe ve bahāsın virmek içün Resûlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem yürür, A' rābî ardınca giderken hâzret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem sür'atle gider, A' rābî eglenür. Birḳaç kimse Faḥr-i 'Ālem ol atı şatun alduḡın bilmezlerdi, müsāveme eylediler. Ve atı şatun almak istediler A' rābî "Bu atı şatun alursañ (A 127b) al ve illā şatdum." didi. Hâzret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem "Atı baña şatmaduñ mı?" didi. A' rābî "Şatmadum." diyü yemîn eyledi ve "Şāhid getür." didi. Sābit oḡlı Hūzeyme "Ben şehādet iderüm." didi. Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem aña "Sen hāzır mıyduñ?" didi. Hūzeyme "Yok." didi. Faḥr-i 'Ālem "Nice şehādet idersin?" didi. Hūzeyme "Atam ve anam saña ḳurbān olsun, gökde olan haberlerde ve ḳıyāmetde olacaḳ haberlerde seni taşdıḳ iderüm, bu atı şatun alduḡına taşdıḳ eylemez miyüm?" didi. Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem "إِنَّكَ لَدُو الشَّاهِدِينَ يَا حَزِيمَهُ" didi. Ve Hūzeyme'nüñ şehādetin iki er şehādeti yerine ḳıldı. Ve Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem "مَنْ شَهِدَ لَهُ حَزِيمَهُ أَوْ شَهِدَ عَلَيْهِ فَحَسْبُهُ" didi, ya' nî "Bir kimsenüñ ki fā'idesine veyâ zararına Hūzeyme şehādet eyleye ol kimseye kāfîdür, yeter."

Fā'ide: Hūzeyme düşde hâzret-i Resûl'üñ -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- alnı üzre secde eyledüḡin görür. Hâzret'e gelüp düşi añar. Hâzret arḳası üzre yatur, Hūzeyme gelüp mübārek alnıñ üzerine secde eyler.

⁹⁶⁶ **Muḳrif** muḥsin vezni üzredür.

⁹⁶⁷ **Felenḳas** lām'dan evvel fā ve nūn'dan soñra kâf-ıla ḡazanfer ve sefercel vezni üzredür.

Fā'ide: Temīmü'd-Dārī radiya'llahu 'anh Resūlu'llāh'dan -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem-rivāyet ider ki Hāzret “مَنْ نَقِيَ لِرِسِّهِ شَعِيرًا، ثُمَّ جَاءَ بِهِ حَتَّى يُعَلِّقَهُ عَلَيْهِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ شَعِيرَةٍ حَسَنَةً” didi. Ya' nī “Bir kimse atına arpasını pāk eylese ve andan sonra arpayı getirüp ata aşsa Hāḡ sūbhānehu ve te'ālā her arpa muḡābelesinde anuñçün bir şevāb u ḡasene yazar.” İmdi lāzım olan budur ki at arpasından ötüri çekilen ḡam (A 128a) u ḡuşşa vü zaḡmeti ḡayırmayup mümkün olduḡı ḡadar arpasın kesmeyüp zaḡmetine taḡammül gerekdür. Zīrā Hāḡ te'ālā rezzāḡ-ı 'ālem ve mu'tiyy-i enāmdur be-her ḡāl ol ata ḡarc u şarf olınandan ziyāde niçe niçe rızḡ u iḡsān u in'ām virse gerekdür dūnyāda ve āḡiretde. Ḥod her arpa başına bir ḡasene ne özge luṡf u iḡsān ve kerem-i bī-pāyāndur. Celle celāluhu ve 'amme nevāluhu te'ālā şānuhu 'ammā yeḡülüne 'uluvven kebīren.⁹⁶⁸ Ve atuñ dişisi şebaḡ-ı⁹⁶⁹ şedīd şāḡibesidür anuñçün ḡilāf-ı cinsi olan erkege muṡi' ü münḡād olur. Ve Cāḡız ḡavli üzre atuñ dişilerinden ḡayıḡ görür ḡısrāḡ vardur, lākin azdur. Ve at ḡāḡi ṡoḡsan yıl mu'ammer olur. Ve ādem gibi dūşler görür. Ve şuyı bulandurup iḡer. Ve ḡiddet-i başar ile vaşf olunur. Ve ḡurd izine başsa ayakları uyuşur, ḡareketden ḡalmalu olur, derisinden dütün ḡıḡar. Ve Cevherī eydür, atuñ ṡiḡāl ve ṡalaḡı yoḡdur, dinilür. Bu sūr'at ve ṡizliḡi ve yūḡrūklıḡi ucundan meşeldür. Nitekim devenüñ ödi yoḡdur didükleri cesāreti⁹⁷⁰ olmaduḡıçündür.

Fā'ide: İbn Cevzī, bir kimse na'l ve pābūş ve başmaḡ ve ayakḡabı geymekde şaḡıyla başlayup ḡıḡarmāḡda şolıyla itmegi 'ādet u ḡūy idinse ṡalaḡ aḡrısından emīn ola, dir. Ve ḡayrılar, bir kimseyi ṡalaḡ incitse sūre-i Mümteḡhine yazılup ve yuyup aña iḡürseler bi-izni'llāhi te'ālā ṡalaḡdan ḡurtula, dirler. Ve bunu yazup ṡalaḡ olan kimse şol ḡolına aşā, mūcerrebdür: (A 128b) ح م م م م م م م م م م Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demirī. Ve Ebū 'Ubeyde ve Ebū Zeyd'den Reḡāşī rivāyet ider ki bu ikisi atuñ ṡiḡālī ve devenüñ merāresi⁹⁷¹ ve ṡalīmüñ⁹⁷² iligi yoḡdur, didiler. Ve Ebū Zeyd şū ḡuşlarınuñ dilleri ve damaḡları ve balıḡlarınuñ ri'esi yoḡdur, dir. Balıḡ ri'esiz olduḡıçün teneffūs eylemez. Her nesne ve her ḡayvānda ki ri'e ola ol teneffūs ider ve nefes alır. Ve ri'e kesr-i rā'-i mūḡmele ve feth-i yā'-i mūşennāt-ı taḡṡāniyye ile şıla ve siye vezni üzre öyken didükleri

⁹⁶⁸“Atın nevalesi şanı yüce olan Allah'tandır, o onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir. “سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى” “عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا” “Allah, her türlü eksiklikten uzaktır, onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir.” *Kur'ân-ı Kerīm*, İsrā 17/43. âyetinden iktibas yapılmıştır.

⁹⁶⁹**Şebaḡ** şin-i mu'ceme ve bā'-i muvaḡḡade fethālarıyla şehvet ḡālib olup cimā'a ziyāde ḡariş olmaḡdur.

⁹⁷⁰**Cesāret** feth-i cīm-ile iḡdām ma' nāsınadır ve *cesūr* muḡaddem ma' nāsınadır.

⁹⁷¹**ṡiḡāl** kitāb vezni üzre ṡalaḡ ve **merāre** ḡurūf-ı mūḡmele ve feth-ile öddür ki ādem ve ḡayrıda olur.

⁹⁷²**ṡalīm** feth-i zā-i mu'ceme ile deve ḡuşı erkegidür. Cem' i *ṡilmān* gelür zamm u kesr-ile.

nesnedür ki cigerde olur Fârsîde aña şüş dinilür ve *şüş* ki şîn-i mu‘ceme ile, evveli maẓmûmdur.

Fâ‘ide: Resûllu‘llâh şalla‘llâhu ‘aleyhi ve sellem “الشؤم في ثلاثة المرأة و الدار و الفرس” didi, ya‘nî “Üç nesnede şu‘m vardır; biri ‘avrat ve biri ev ve biri at.” Ve bir rivâyetde dört nesnede şu‘m vardır, vâkı‘dür dördüncisi hâdimdür, diyü yazılmışdır. ‘Ulemâ raḥimehumu‘llâh bu ḥadîşde ihtilâf eylemişdür. Ba‘zılar, bunlarda şu‘m var demek ḥalkuñ i‘tikâdına göredür yoḥsa Resûlu‘llâh şalla‘llâhu ‘aleyhi ve sellem bunlarda şu‘m işbâtıdan ḥaber degüldür ya‘nî ḥalk öyle i‘tikâd iderler ki bunlarda şe‘âmet ü nâ-mübâreklik ola. Ḥalkuñ i‘tikâdına göre bu ḥadîş Faḥr-i ‘Âlem şalla‘llâhu ‘aleyhi ve sellemden şâdir olmışdır. Ve bu minvâl üzre ‘Â‘îşe-i Şiddîka’dan rivâyet olunur ki “الشؤم في ثلاثة المرأة والدار والفرس” ḥadîşini rivâyet ider. Ḥadîş midür ve Faḥr-i ‘Âlem’den bu ḥadîş şâdir olmuş mı?” (A 129a) diyü su‘âl olunur. ‘Â‘îşe-i Şiddîka “Ebû Hüreyre ḥadîşi ḥıfẓ eylememişdür, Faḥr-i ‘Âlem “قاتل الله اليهود يقولون الشؤم في ثلاثة المرأة والدار والفرس” dirken Ebû Hüreyre içerye⁹⁷³ girdi, ḥadîşüñ âhirin işitdi evvelin işitmedi.” diyü su‘âl idenlere cevâb virür. Ve İmâm Mâlik ve bir tâ‘ife bu ḥadîş-i şerîfi zâhiri üzredür, ev gâhî helâk ü zarar sebeb olur ve ‘avrat ve at ve ḥizmetkâr daḥı böyledür. Ḥaḳ sübhânehu ve te‘âlâ bunlaruñ vücûdında kaẓâ’ vüḳaderi ile helâk ü zarar kıılır, dirler. Ve İbn Kâsım-nâm kimesne bu ḥadîşi İmâm Mâlik’e su‘âl ider. İmâm Mâlik “Niçe ev vardır ki bir kavim sâkin oldu helâk oldılar, andan soñra bir kavim daḥı sâkin oldu anlar da helâk oldu.” dir. Ya‘nî ḥadîş-i şerîfi zâhiri üzre ‘âmdur, demek olur. Ve Ḥaṭṭâbî ve niçe kimseler bu ḥadîş tıyaradan⁹⁷⁴ müsteşnâ olmak ma‘nâsı üzredür, dirler. Ya‘nî tıyara yokdur, illâ bu üçde. Bir kimsenüñ evi olsa sâkin olmasını ikrâh eylese veyâ ‘avratıñuñ şöḥbetinden ikrâh eylese veyâ atı ve ḥizmetkârından ikrâh eylese, bunları sevmese bunlaruñ cemî‘inden ayrılusun, şatmak ve gidermek ve talaḳ virmek gibi nesnelerle, demek olur. Ve ba‘zılar ev şu‘m olmak tar olmaḡla ve koñşıları şerîr ve yaramaz ve müzî olmaḡladur. Ve ‘avrat şu‘m olmak kışır olmaḡla ve dili yaramaz ve sözi acı ve reyḅ ü gümâna ta‘arruẓ eylemesiyledür. Ve atda şu‘m üzerine ġazâ olınmamaḡla (A 129b) ve bahâsı ziyâde ve ḥarûn olmasıyladur. Ve

⁹⁷³“Allah; uğursuzluk üç şeydedir, demeleri sebebiyle Yahudilere savaş açtı.” Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

⁹⁷⁴*Tıyara* kesr-i tā ve feth-i yâ ile dîk cem‘i olan diyeke vezni üzre ki feth-i yâ-ıladur. Yaramaz ve alçaḳ fâldan anuñla teşe‘üm itdükleri nesnedür.

hizmetkârda şe'âmet hulkı ve hüyı yaramaz ve ısmarlanan nesneye kılet-i ta' ahhüdi olmağladur, dirler. Ve bir hadîşde “لَا طَيْرَةَ”⁹⁷⁵ vâkı' dūr. Bu dörtde şu'm olunca “لَا طَيْرَةَ” hadîşiyle mu'âraza olındukda bunlar “لَا طَيْرَةَ” hadîşinden mahşûş u müsteşnâdur, diyü İbn Kuteybe ve 'Arablar cevâb virmişlerdür. Ya' nî teşe'üm ü tıyarat ve yaramaz fâl ile nâ-mübâreklik yokdur, illâ bu üç nesnede veyâ bu dört nesnede vardur, demek olur dimişler. Yūsuf bin el-Mūsâ el-Ḳaṭṭānî-nām kimse Süfyān bin 'Uyeyne, Süfyān Zührî'den, Zührî Sâlim'den ve Sâlim babasından rivāyet ider ki Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “البركة في ثلاث المرأة والفرس والدائر” didi Süfyān eydür “Bu hadîşüñ ma'nāsın Zührî'ye şordum.” Ve Zührî “Ben Sâlim'e şordum.” dir. Ve Sâlim “Babam 'Abdu'llāh bin 'Ömer'e şordum.” didi. Ve 'Abdullāh bin 'Ömer “Ḥazret-i Resûl'e -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- şordum. Resûlu'llāh 'aleyhi's-selām “Kaçan at darüb olsa ol at meş'üm ve yaramazdur. Ve 'avrat kaçan kendü erinden evvel er bulup aña hıyânet eylemiş olsa ol 'avrat meş'ümedür. Ve ev kaçan mescid ü cāmî'den ıraḳ olup ezân u iḳâmet işidilmese ol ev meş'ümdür. Ve kaçan bunlar bu şıfâtdan gayrıyla olsalar bunlar mübâreklerdür.” diyü cevâb virdi.”

Hikâye: Bir kimse Resûlu'llāh 'aleyhi's-selām ḥazretine gelüp ḥaber virdi ki bir evde sâkin olurlardı, çok iken az qaldılar. Ve mâllar vâfir iken dükendi. Ḥazret aña “دعوها ذميمة” (A 130a) didi, ya' nî “Ol evi zemîme vü ḥor u ḥaḳîre terk eyle.” Ol evi terk idüp çıkup gitmelerine emr eyledi. Yaramaz i' tîḳâd itdükleriçün ve 'adedleri çok iken az qalması ve mâlları vâfir iken dükennesi ol evden gayrıdan olmadı, diyü i' tîḳâd itdükleriçündür. Ḥâl bu ki zann itdükleri gibi degüldür; lâkin Ḥaḳ sübhānehu ve te'âlâ ḳazâ ve ḳaderinüñ zuḥûrına anı vaḳt ḳılmışdur. Ḥalk anı bilmeyüp lâ-yenşaru ve lâ-yenfe'u olan cemâda mensüb ḳılurlar. Ve bu er didügi ev Esved bin 'Avf evidür ki 'Abdu'r-Raḥmân bin 'Avf ḳarındaşıdur. Ve Ferve bin Müseyk ḥazret-i Resûl'e -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- gelüp “يا رسول الله أرضٌ عندنا هي أرضٌ ريعنا وميرتنا وانها وبئة” didükde ḥazret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “دَعُوهَا فَإِنَّ مِنَ الْقَرْفِ التَّلَفَ” dir. **[Rey' ربيع]** feth-i rā'-i mühmele ve sükûn-ı yā'-i müşennât-ı taḥtāniyye ile ziyāde vü nemā ma'nāsınadur. Ve arpa ve buğday ve muṭlaḳā ḡalle-i arz ma'nāsınadur. Ve **[miyre ميره]** kesr-i mīm ve sükûn-ı yā'-i ḥuṭṭî ile

⁹⁷⁵“...uğursuzluk yoktur...” Hadis şu şekilde geçmektedir: “لَا عُدْوَى وَلَا طَيْرَةَ، وَالشُّؤْمُ فِي ثَلَاثٍ: فِي الْمَرْأَةِ، وَالْأَرَضِ، وَالْأَبْيَةِ” Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Câmiu's-sahîh*, thk. Züheyr b. Nasır b. Nasır (Dimeşk: Dârü Tavki'n-Necât, 1422/2001), 7/135.

anda olan rā mühmeledür ğıybe ve şekk ma‘nāsına olan rıybe vezni üzre kıt kılınan nesneye dinilür ya‘nī zād ü zaḥīredür. Ve **وَبِي** [*vebi*] feth-i vāv ve kesr-i bā ile vebā vü t̃ā‘ün çok olduğu yere dinilür. Ve **قَرْف** [*ḳaref*] feth-i ḳāf ve feth-i rā‘-i mühmele ve fā ile maraḻ ve ḥastalığa yakınlıktır. Ve **تَلَف** [*telef*] fethateyn ile helāk ma‘nāsınadır. Ya‘nī “Bizüm katumuzda bir yer vardır, ol yer ğallemüz ve arpa ve buğday ve meyvemüz (A 130b) ve cümle maḥşulātumuz ve zād ü zaḥīremüz yeridür, ḥāl bu ki anda vebā vü t̃ā‘ün çok olur.” didi. Ḥazret-i Resül şalla‘llāhu ‘aleyhi ve sellem ol kimseye “Ol yeri terk eyle, taḥḳīḳ maraḻ ve ḥastalığa müdānāt ve yakınlık telef ü helāktır.” didi Fahr-i ‘Ālem şalla‘llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretinüñ böyle dimesi ‘udvā bābından degüldür belki tıbb bābındandır, zīrā hevā-yı istiṣlāḥ ve hevānuñ şalāḥın istemek şıḥḥat-i ebdāna eşyānuñ a‘venidür. Ve hevānuñ fesādı eskām ve ḥastalıklara eşyānuñ esra‘ ve tizrekidür.

Fā‘ide: ‘İsā bin Meryem şalavātu’llāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyh göge ref’ olınduktan sonra Naşārā seksen bir yıl dīn-i İslām üzre idiler. Ve Ramazānı dutarlardı ve kıbleye namāz kılurlardı tā Yehūd t̃ā‘ifesiyle Naşārā aralarında fitne ve ḥarb vāḳi‘ olıncaya dek. Yehūdiler arasında Būlis adlı bir bahādır var-ıdı ve bir atı var-ıdı ‘Uḳāb adlı. Ve aşḥāb-ı ‘İsā’dan niçesin ḳatlı eylemiş idi. Bir gün Būlis Yehūdilere eydür: “Eger Ḥaḳ ‘İsā-ıla ise yerümüz cehennemdür ve maġbūn olduk ve anlar cennete girürler ve Yehūd t̃ā‘ifesi cehenneme girerler, imdi Naşārā’ya bir ḥile ideyim ve anları idlāl ideyim tā cehenneme gireler.” Üzerine binüp anuñla muḥārebe itdüğü atıñ ‘urḳūbın kesdi ve peşimānlık gösterdi ve başına tobraḳ saḳdı ve Naşārā’ya geldi. Naşārā aña “Sen kimsin?” didiler, “Sizüñ düşmānıñuz Būlis’üm, gökden nidā olındum saña tevbe yokdur, meger naşrānī olasın diyü, (A 131a) ḥālen tevbe eyledüm.” didi. Naşārā anı kenīse içine ḳodılar. Anda bir eve girdi, bir sene gice ve gündüz taşraya çıkmadı. Ve İncīl’i öğrendi andan sonra kenīsedden çıkdı. “Ve gökden nidā olındum tevbeñ ḳabūl oldu diyü.” didi. Naşārā Būlis’i gerçeklediler ve sevdiler. Andan sonra Beytü’l-Maḳdis’e gitdi. Neştūr adlı bir kimesneyi anlar üzre ḥalīfe eyledi. Ve Neştūr’a ‘İsā ve Meryem ve ilāḥ üçdür diyü ta‘līm eyledi. Ḥāṣā şümme ḥāṣā. Ve andan sonra Rūm’a teveccūḥ eyledi. Ve anlara lāḥūt ve nāsūtı ta‘līm eyledi. Ve anlara “‘İsā ins ü cism degüldür, Ḥaḳ te‘ālānuñ oġlıdır.” didi. Te‘ālā’llāhu ‘an zālīke ‘uluvven kebīran. Ve Mār Ya‘ḳūb-nām bir ere böyle ta‘līm eyledi, andan sonra Melkā adlı bir kimseyi çağırdı ve aña didi “İlāḥ zā’il olmaz ve ‘İsā zā’il olmaz.” didi. Vaḳtā kim bu üç şāgirdüñ ḳalblerinde ta‘līm itdüğü fāsıd i‘tikād yerleşüp her birinde yer itdiyse bir bir üç şāgirdi tenhā çağırdı ve her birine “Sen benüm

hâlişümsin, ‘İsâ’yı gördüm düşde, benden râzı oldu ve yarın ben kendümi boğazlarım. Sen halkı kendü naḥleñe ve dîn ü mezhebüñe da‘vâ eyle.” diyü üç şâgirdüñ her birine başka başka birbirlerinden haberleri yoğ-iken söyledi. Andan sonra mezbaḥa varup kendüsini boğazladı ve boğazlarken “‘İsâ benden râzı olsun için böyle eylerüm.” didi. Üç günden sonra üç şâgirdüñ her biri halkı kendü mezhebine ve naḥlesine da‘vet eyledi. (A 131b) Naşârâ üç bölük oldu; Nestûriyye ve Ya‘kûbiyye ve Melkâ’iyye. Mâbeynlerinde ihtilâf vâki‘ olup birbiriyle muḥârebe vü kıtâl eylediler ile’l-ân ihtilâf üzre olurlar. Ve cemî‘ Naşârâ bu üç bölükdendir. *Tefsîr-i Begavî* ve Necmü’l-dîn ḥazretinüñ tefsîrinde, ki nâmı *Teyssîr*’dür, böyle yazarlar. Süre-i Muba‘şire ve Müdemdime ve Fâzıla ve Muḥaşşise ve Bahûse ve Muşîra ve Ḥâfira ve Muḥziye ve Münekkile ve Müşerride ve Tevbe tefsîrinde vech-i meşrûḥ üzre taşriḥ ü tavzîḥ eylemişlerdür.

Fâ’idetü ‘Uḥrâ: Naşârâ Ramazân-ı Şerîf orucın dutarlardı ve Ramazân Naşârâ üzre vâcib idi. Bir pâdişâhları ḥasta olup nezr eyledi ki eger Ḥaḳ te‘âlâ aña şihḥat virürse otuz gün üzre on gün ziyâde eyleye, sağaldukda on gün ziyâde eyledi. Ve sonra bir pâdişâhları vardı et yerdî, ḥasta oldu nezr eyledi kim eger sağalursa et yimeye ve sekiz gün daḥî ziyâde eyleye. Oruçları kırk sekiz gün oldu. Andan sonra biri daḥî naşârâya vâlî vü ḥâkim oldu. Oruçların elli gün ve rebî‘ de itmeyince terk eylemezem, didi. Oruçların tamâm elli gün eyledi. Ve Ramazân gâḥ ziyâde ıssıda ve gâḥ ziyâde şovukda vâki‘ olup ziyâde zaḥmet çekildüğüçün ‘ulemâ ve başları şavmı faşl-ı rebî‘ de kılmağı rây gördiler “كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ”⁹⁷⁶ âyeti tefsîr itdükde *Me‘âlimü’t-Tenzil* şâhibi bir iki vech daḥî yazmışdur, andan taleb olına. (A 132a)

Fâ’ide: İmâm Demîrî *Kitābu’l-İḥyâ* dan naql ider ki guzâtdan birinden rivâyet olunur. Ol gâzî eydür: “Bir gün bir ‘ilci⁹⁷⁷ öldürmege ata bindüm aña ḥamle itdüm. Atum beni döndürdi, bu maḳûle taḳşirât itmek ‘âdeti degülken bir def‘a yine ḥamle eyledüm yine atum evvelki gibi eyledi. Ol ‘ilci⁹⁷⁸ yakın geldi, üçüncü def‘a aña ḥamle eyledüm. Atum beni aldı kaçdı. Dönüp ḥazîn ü maḥzûn olduğum ḥâlde başum aşığa idüp ḳalbüm

⁹⁷⁶“...sizden öncekilere farz kılındığı gibi...” “*Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/183.

⁹⁷⁷‘*İlc* kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve sükûn-ı lâm ve âhirinde cîm-ile ‘Acem kâfiridür. Cem‘i ‘*ulûc* ve a‘*lâc* ve ma‘*lûcâ*’ gelür ‘ulûm ve efkâr ve mekbûrâ’ vezinleri üzre.

⁹⁷⁸*Raculun* ‘*alicun* dinilür şedîdun ma‘nâsına ve ‘*alicu* ‘*alicen* dirler âlime bâbından işteditte ma‘nâsına. Ve ‘*ilc* kesr-i ‘ayn ile küffâr-ı ‘Acem’den racûl-i daḥîm ve yoğun erdür. Cem‘i ‘*ulûc* ve a‘*lâc* gelür ḥıml ve ḥamûl ve aḥmâl gibi. Ebû Zeyd eydür: *İsta‘lece*’r-raculu dirler kaçan erüñ saḳalı çıkısa ve bitse ve her saḳallu olana ‘*ilc* dirler ve emrad ve saḳalsıza ‘*ilc* dinilmez. Ve fuḳahâ ‘*ilcu*’l-ḥallâḳ eydürler ve muṭlaḳ kâfir dilerler. Kezâ fî-Mişbâhi’l-Münîr.

münkesir oturdum ki ol ‘ilci öldürmedüğüme ve atum böyle itdüğüne hâtırum bozuldu. Başımı çadır direği üzre kodum ve uyudum. Atum qarşumda tırur düşümde, atum baña hıfâb ider ki ‘Sen benüm üzerümde üç kerre ‘ilci almak istersin hâl bu ki sen dünki gün baña ‘alef alıvirdüñ ve bahâsında bir geçmez akçe virürsin, bu ebeden olmaz.’ didi. Ben dağı uyğudan karku ile uyandum ve ‘allâfa varup ol geçmez akçeyi tebdil eyledüm. İmdi ata binen kardaşlarumuza farzdur ki atlarına harâm ‘alef vermeyeler ve helâlden atların besleyeler tâ mahallinde atları bi-emri’llâhi te‘âlâ kendülere yoldaşlık eyleye.”

Mühimme: ‘Abdu’llah bin el-Mübârek ki ‘ilm ü dîn ve vera’ u takvâsında ittifâk vardır, eydür ki “Bir gün cihâd u gâzâya çıkdum, atum benümle idi. Yolda giderken atum düşüp yıkıldı, yerinden debrenmege mecâli olmadı. Korkusu güzel, yüzi gökçek bir kimse yanuma uğrayup ‘Atuñ binmegi sever misin?’ didi. Ben ‘Severüm.’ didüm, elini atuñ alını üzre (A 132b) kodı ve kıyruğına şıgayup bu du‘âyı okudı: “أَيُّهَا الْعَلَّةُ بَعْرَةٌ عَزَّةُ اللَّهِ، وَبِعِظْمَةِ عِظْمَةِ اللَّهِ، وَبِجَلَالِ جَلالِ اللَّهِ، وَبِقُدْرَةِ قُدْرَةِ اللَّهِ، وَبِسُلْطَانِ سُلْطَانِ اللَّهِ، وَبِلا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَبِمَا جَرَى الْقَلَمُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ،⁹⁷⁹“ Atum fi’l-hâl silkinüp kalkdı ve ol er üzengüme yapışdı. Atuma bindüm ve aşhâb u yârânuma lâhık oldum ve irişdüm. İrtesi gün düşmân belürdi, nâ-gâh atum üzre du‘â okuyan er önümüzde. ‘Sen dünki yoldaşum degül misin?’ didüm. Ol kimse ‘Belî.’ didi. ‘Allâh için olsun sen kimsin?’ didüm. Ol kimse ayağ üzre sıçradı, altında olan yer yaşıl oldu nâ-gâh. Ol Hızır ‘aleyhi’s-selâm imiş.” İbn Mübârek eydür: “Bu du‘âyı bir hasta üzre okumadum illâ bi-izni’llâhi te‘âlâ ol hasta şifâ buldı.” İmâm Demîrî ‘aleyhi rahmetü’l-Bârî *Kitābu’l-Mustağîşinebillāh*’dan böyle nakl ider.

el-Havâş: ‘Arab atuñ dişi kaçan uşak üzre aşılâ âsânlık ile dişi bite. Uyğuda horuldayan kimse başı üzre kosalâr horuldaması kesile. At eti yelleri sürer ve kıvar. Deriyle uşağın koltuğı ve kısığı tılâ olınsa kılları bitmeye. Ve at deri ağudur sibâ’ u se‘âbîni katl ider. Ve tırnağı küli zeyt yağıyla kârışdurup sirâce üzre konılsa giderür. Ziblini kırudup dögüp (A 133a) yaralar[a] ekseler kanın keser ve göze ‘arız olan aça kühl itseler gidere ve anı dütsü itseler kârında olan uşak çıkara. Ve bir ‘avrat birzevn südin içse ebedî yüklü

⁹⁷⁹“Ey hastalık! İzzetu’llah’ın izzeti, Azametu’llah’ın azameti, Celâlu’llah’ın celâli, Kudretu’llah’ın kudreti, Sultânu’llah’ın hakimiyeti ve ‘Lâ ilâhe illa’llāh’ ile ve Allah’ın kaleminden çıkan şeyle ve ‘Lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi’llah’ ile (hastalık) gitti.”

olmaya. Ve eger at südin bal ile ‘ avrat içse mucāma‘ atı lezīze ola. Başalu’l-fe’ri⁹⁸⁰ döğüp atun dişlerine sürseler harūn ve başı pek at yumuşak ola ve şu‘ übiyyeti gide.

et-Ta‘bīr: Yüklü ‘ avrat düşde at görse erkek ve fāris oğuldur. Ve at ticāret ve şerīk ve er ve ‘ avratla ta‘bīr olunur. Bir kimse düşde elinde iken bir at ölse ya ‘ avratı veyā şerīki veyā oğlu öle. Ve ablaḡ at emr-i mühevvidür, kara at ve edhem mālā delālet ider ve şarı ve kula at ḡastalığa delālet binen kimse için ve aşkar at ḡam u ḡuşşa vü fitne ve borca delālet ider. İbn Sīrīn aşkar atı sevmem, zīrā kana beñzer, dir. Ve eşheb⁹⁸¹ at şāhib-i kalem olan erle ta‘bīr olunur. İbn Sīrīn, aḡ içinde qarayı görmez misin, dir. Ve kümeit ve torı at kuvvet ve oyun ve ḡāhī cenge ve urmaḡa delālet ider. Bir kimse ata binüp yürüdüp derletse hevā-yı nefis olan işe bine ve māl telef eyleye; zīrā der zaḡmetdür. Ve atı rakḡ⁹⁸² hevāya irtikābdur. Bir kimse atdan inse ve dönmege niyyeti olmasa ḡākim ise ma‘ zül ola. Ve düşde serd at mecnūn kimsedür. Ve harūn at mütehāvin ve üşengen kimsedür. Ve eger atun kıyruḡı çok olduḡın görse, evlādı (A 133b) çok ola ve mālı ziyāde ola, sulṡān ise ‘ askeri çok ola. Ve bir kimse düş[de] atun kıyruḡın kesse mevtinden şoñra evlādı kalmaya ve eger evlādı var-ısa kırıla, sulṡān ise ‘ askeri gide. Ve eger düşde ata binse ve düş gören ata binmege lāyık olanlardan olsa ‘ izz ü devlet ve manşīb u ‘ izzete irişe. Zīrā “الْخَيْلُ مَعْقُودٌ بِنَوَاصِيهَا الْخَيْرُ”⁹⁸³ ḡadīs-i şerīfdür. Ve ḡāhī olur ki bir cömerd kişiyē rāst gele ve ḡāhī olur ki sefer eyleye. Zīrā *sefer*, *feres*den müştāḡdur ve ḡurūfı birdür ḡalb olınıcak sefer, feres ve feres, sefer olur. Ve eger bindüḡi ḡışān ve erkek at olsa düşmānından müteḡaşşın ola ve eger ṡay olsa erkek ve ḡüzel oḡul şāhibi ola. Ve eger igdiş olsa bir maḡbūb-ıla mu‘ āşere eyleye. Ve eger düşde bindüḡi at birzevn ve sīsāne olsa ḡālī orta ola, ne fakīr ola ve ne bay. Ve eger kısrak olsa düş şāhibi ergen ise evlene, mālū ve cemāl şāhibi bir ‘ avrat ala. Ve aşıl at düşde aşıl olmayan ata nisbet şerīfdür. Ve ḡāhī olur ki düşde at yapısı ḡüzel eve delālet ider. Ve eger eşheb ata binse İbnü’l-A‘rābī ḡavli üzre ululığa irişe ve düşmenleri üzre manşūr u muṡaffer ola. Zīrā eşheb at melā’ike atlarındandır. Ve edhem at hemm ü ḡamdur ve aşkar-ı muḡaccel⁹⁸⁴ ‘ ilm ve vera‘ u taḡvā

⁹⁸⁰ **Başalu’l-fe’r** ve başalu’l-‘ unşul ve isḡīl cümle yaban şoḡanıdır. Sıçan didükleri ḡayvānı öldürdüḡi için başalu’l-fe’r denilir.

⁹⁸¹ **Eşheb** aḡ atdur şıfat-ı müşebbehedür kerume ve ‘ alime bāblarından.

⁹⁸² **Rakḡ** dād-ı mu‘ ceme ile ayaḡ ile atı urup depretmekdür.

⁹⁸³ “Hayır, ... atın perçemine baḡlıdır.” Ebū Dāvūd, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkī, (Mısır, Dāru Hicr, 1999), 2/385.

⁹⁸⁴ **Muḡaccel** fetḡ-i cīm-i müşeddededden evvel ḡā’-i mühmele vü meftūḡa ve ṡamm-ı mīm-ile bāb-ı tef’ ildendür ve ayakları sekil ve aḡ atdur.

vü dındır. Zîrâ hadîşde “إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غَرًّا مُحَجَّلِينَ”⁹⁸⁵ vâkı’ dır. Ve eger kümeyt⁹⁸⁶ ata (A 134a) binse gâhî olur ki bâde vü hamr içmesine delâlet ider. Zîrâ kümeyt bâdeye de dinilür. Bir kimse düşde ğayrı kimse atına binse anuñ mertebesine irişe veyâ anuñ seniyyeti ve hûyî üzre ola. Ve eger bir atı yeder görse bir şerîf âdem hizmetine tâlib ola. Ve tam ve dîvâr ve bunlara beñzer maḥall-i rûkûb olmayan yerlerde ata binmekde hayır yokdur. Ve ḥaşıyy at gâhî hizmetkâra delâlet ider. Ve ata lâıyık olan esbâb at-ıla ta’bır olunur, meşelâ eyer ata ve semer eşege ve miḥaffe deveye delâlet ider. Uyansız veyâ yularsız at zinâ idici ‘avratdur ki diledüğü üzre yürür. Ve eger düşde at etin yise şenâ’-i ḥüsn ve eyü nâm şâḥibi ola. Ve ‘inde’l-ba’z maraḫa delâlet ider at eti sarı olduğıçün, dirler. Ve eger düşde atı kendüyle münâza‘a itse ve çekişse kavli üzerine çıka ve aña ‘âşî ola ve eger tâcir ise şerîki ile ide.

Ve Mine’r-Ru’yâ’i’l-Mu’abbere: Bir kimse İbn Sîrîn’e gelüp “Düşde bir ata bindüm ayakları demürden idi.” didi. İbn Sîrîn aña “Ölümü tevaḫḫu‘ eyle ve ölüme ḥâzır ol.” didi. Ve düşde birzevn ḥuṣûmetdür veyâ ğulâm ve oğlan ve oğuldur veyâ ‘Acem âdemisidür. Ve düşde ulaḫ atı binen kimsenüñ eceli ve va‘desi yakın olmasına delâlet ider. Ve birzevn ‘avrata daḫı ta’bır olunur. Bir kimsenüñ düşde birzevni uğurlansa ‘avratına talâḫ vire ve eger zâyi‘ olsa ‘avratınuñ fücürıdır. (A 134b) Kezâ fi-*Kitâbi’t-Ta’bır* li-İbn Ğannâm ve *Ḥayâti’l-Ḥayevân* li’d-Demîrî ‘aleyhimâ raḥmetü’l-Bârî.

el-Emsâl: *Ebsaru min-feresin* ve *atva‘u min-feresin* dir ya‘nî atdan artık görür dimekdür. Hiddet-i naẓarı olana ve gözi keskin olan ḥaḫḫında dirler. Ve atdan ziyâde muṭî‘ u münkāddur, bunu be-ğâyet yavaş ve şâḥib-i ḥilm ve inḫıyâd şâḥibi olana dirler. Ve *humâ ke-feresey rihânin* ḍarb-ı meşeldür. *Humâ ke-feresey rihânin* terkibinde *ferese* tesniye şîğası üzredür aşlı *ferese*yn idi *rihāna* muzâf olmağla nûn düşmişdür ve *rihān* kesr-i rā-yı mühmele ile bunda yügürdüşmek ve segirdüşmek ve at koşışmaḫdur müsābaḫa ma‘nāsına. Bu ḍarb-ı meşel şol iki kimse ḥaḫḫındadır ki ikisi de ğâyetde berāber olalar, ma‘nā-yı ḍarb-ı meşel ol ikisi müsābaḫa ve segirdişen iki at gibidür, dimekdür. Ya‘nî iki at koşı eyleseler be-her-hâl berāber olup andan segirdürler, berāberlik ibtidâda olur yoḫsa intehâda degüldür. Zîrâ intehâda lâ-maḥâle ve lâ-büd biri sâbık ve ilerü olur. Ve Faḫr-i ‘Âlem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “بعثت أنا والساعة كفرسي رهان” didi. Ya‘nî “Ben ba‘ṣ

⁹⁸⁵ Hadis-i şerîf şu şekilde geçmektedir: “إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غَرًّا مُحَجَّلِينَ” “Muhakkak ki siz, ahirette Rabbinizi apaçık göreceksiniz.” Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, 9/127.

⁹⁸⁶ *Kümeyt* zamm-ı kâf ve feth-i mîm-ile yelesi ve kuyruğı kara ve gevdesi kızıl at ve ba‘zılar torı ata dirler.

olindum, ben ve kıyāmet iki yarış atı gibiyiz, birbirini sebk eylemek ve biri ol biri geçmek kulağ-ıladur.”

Uhrā: Ve bir er ‘avratına ilā’ ider ve andan sonra talāk virür Hāzret anlar hakkında “هُمَا كَفَرَسَى رَهَانٍ أَيُّهُمَا سَبَقَ أُخَذَ بِهِ” dir ya‘nī “Ol ilā’ vü talāk (A 135a) iki koşu atı gibidür, kangısı ilerü ola anuñla aḥz olunur.” Bunuñ tefsiri budur ki ‘iddet ki üç hayızdur ilā’ vaḳti ki dört aydur eger üç hayız ilā’ vaḳti münkaẓi olmazdan evvel münkaẓi olsa ‘avrat ol talāk ile boş olur. Er üzre ilā’ dan nesne yokdur, zīrā dört ay geçüp gider ‘avrat ol kimse için ‘avrat olmaduğı hâlde ve eger ‘avrat ‘iddetde iken dört geçse ‘avrat ol ilā’ ile boş olur. Ol taṭliḳa ile talāk iki olur. Kezā fi-*Şerhi’l-Garibeyn* li’l-Herevī ‘alā-mü’ellifihi rahmetu’llāhi’l-Ġanī.

Ve at künyetlerinden **ebū şücā**‘dur şīn-i mu‘cemedde harekāt-ı selāşe ile bahādıra lāzım olduğıçün veyā at kendü bahādır olduğıçün ve **ebū tālib** yine atdur, tālib olana be-ğāyet lāzım olup babası maḳāmındadır güyā. Ve ata **ebū müdrik** dinilür if‘āl bābından. **Müdrik** lāhıḳ ma‘nāsınadır ki girüden yetmekdür ve ulaşmaḳdur, at kendü ulaşduğıçün veyā ulaşmaḳ isteyen ve ulaşan kimseye babası yerine lāzım olduğıçün. Ve **ebu’l-münci** if‘āl bābından yine atdur binicisini kırtarduguçün tesmiye olunmuşdur. Ve **ebū maşş** yine atdur, **maşş** şuyı şormaḳdur. At şuyı şurb-ı raḳıḳ ile şora şora içdüğüçün böyle dinilmişdür. Ve **feres** tesmiye olunmaḳ **feres** güyā **fers**dendür fers fetḥ-i fā ve sükün-ıla yırtmaḳ ve paralamaḳdur, at tīz yürümekle güyā yeri yırtup paralar. Ve **ḥayl** dinilmek (A 135b) **ḥayl iḥtiyāl** veyā **ḥuyelā** ‘dandır. **İḥtiyāl** tekebbürlenmek ve şalını şalını yürümekdür ve **ḥuyelā** ‘ḥuyelā’ ḥā’-i mu‘cemedde zamm u kesr ve yā’-i müşennāt-ı meftūḥa ile ve memdūdedür zamm ile kuvebā’ ve ḥuyelā’ vezni üzre ve kesr-ile siyerā’ vezni üzre, ikisi de kibir ve büyükenmekdür. At yürüdükde şalını şalını tekebbürlik iden kimesne gibi yürüdüğüçündür. Ve **ebu’l-mizmār** dinilür. **Mizmār** kesr-i mīm ve ḍād-ı mu‘ceme ile meydāndur, at meydānda lāzım ve hüneri meydānda olduğıçün böyle tesmiye olunmuşdur veyāḥuẓ **mizmār** at **taẓmīr** olunduğı günlerüñ adı ola. Ve **taẓmīr** atı ‘alef ile besleyüp eyerlenüp ve çullar ile çullanup derletmekdür atı berk olup ḥamlıḳı gitsün için. At yaranduguçün **ebu’l-mizmār** dinilmiş ola el-müddetu elletī tuẓammeru fiha’l-ḥayl ma‘nāsına. Ve **ebū menḳale** merḥale vezni üzre yine atdur. **Menḳale** vezni ü ma‘nāda merḥale gibidür, at merḥale vü menzile iletdüğü için aña **ebū menḳale** dinilmişdür. Va’llāhu te‘ālā a‘lem bi’ş-şavāb ve ileyhi’l-me’āb. Ve **ḥayl** at cemā‘atidür cemā‘atü’l-efrās ma‘nāsına, kendü lafzında cem‘i yokdur. Ḳavm ve raḥt ve nefer gibi. Ve ‘inde’l-

ba‘ z müfredi *hā’id*’dür, Ebū ‘ Ubeyde kavli budur cem‘ i *iḥyāl* ve *huyūl* gelür zamm-ı hā-ıla ve kesri cā’izdür. Ve *hā’i*/müttekir ma‘ nāsınadır yürüdükde *iḥtiyāl*/itdüğüçün tesmiye olunmuşdur. Nitekim şimdicek geçmiştir. Ve at hakkında Fahr-i ‘ Ālem şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem (A 136a) “الْخَيْلُ مَعْفُودٌ بِنَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ الْغَنِيمَةُ وَالْأَجْرُ” demişdür. *نَوَاصِي* [*nevāṣī*] *nāṣiye* cem‘ idür, *nāṣiye* atıñ alnı üzre şarkılan kıldur *nāṣāt* gibi. Mā‘ nā-yı ḥadīṣ-i şerīf “Ḥayır atıñ perçemine bağludur kıyāmete dek.” *Nāṣiye* ve perçemden murād bunda atıñ zātıdır. Fülān kimse mübārekü’n-nāṣiye dirler zātı mübārek ma‘ nāsına. Ve fülān meymūnu’l-ğurre dirler ve ğurrenden zāt murād iderler. Ḥadīṣ-i şerīfde daḥı *nāṣiye*den murād zāt-ı feresdür ya‘ nī kıyāmete dek ḥayır atıñ üzerine bağludur ol ḥayır ğanīmet ve doyumluk ve ecr ü şevābdur. At cümle ḥayvānlaruñ e‘ azz ü eşrefi olduğı muḥarrerdür. Ve şerefine bu yeter ki Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ ālā, Kelām-ı Qadīm ve Furkān-ı Kerīm’de aña ḳasem ve and eylemişdür. “وَالْعَادِيَّاتِ ضَبْحًا فَالْمُورِيَّاتِ قَدْحًا فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا”⁹⁸⁷ demişdür. *عَادِيَّاتٍ* [*‘ādiyāt*] ‘ādiye cem‘ idür ve ‘ādiye yelen ve segirden atdur ve *صَبْح* [*dabḥ*] at āvāzıdır ki kişnemek ve şahīl ü ḥamḥame olmaya. *Ṣahīl* emīr vezni üzre at kişnemesidür ve *ḥamḥame* ḥurūf-ı mühmele ile daḥrace vezni üzre arpa ve otlık ve ğayrı nesneleri istedikde işitdirdüğü āvāzdur, bu ikisinden ğayrı atdan ve at ağızından gelen ve işidilen āvāz *dabḥ*’dur. Ve segirttüğü zamān ḳarından çıkardüğü şavt u āvāz *zabḥ*’dur. Ebū Sa‘ id (A 136b) at yelüp segirdürken şiddet-i nefesi *dabḥ*’dur, dir. Ve İbn ‘ Abbās raḍiya’llāhu ‘ anhu ḥ diyü āvāz virmesi *dabḥ*’dur, dir. Ve *dabḥ* at ve it ve dīlküde olur ğayrı devābbda olmaz, dimişlerdür. *مُورِيَّاتٍ* [*mūriyāt*] *mūriye* cem‘ idür ve *mūriye* ism-i fā’ ildür *īrā*dan. Ve *īrā* od ve āteş yakmaḳdur iḳād ma‘ nāsına ve ḳaḳmaḳdan od çıkarmaḳdur. Ve *قَدْح* [*kadḥ*] *Tefsīr-i İrṣādü’l-‘Aḳli’s-Selīm*’de şakk ile tefsīr olunmuşdur. Ve şakk feth-i şād-ı mühmele ve kāf-ı müşeddede ile urmaḳdur ḳarb gibi, Kelāmu’llāh’da “فَصَكَّتْ وَجْهَهَا”⁹⁸⁸ vāḳi’dür, ḳarabet ile tefsīr olunmuşdur. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ ālā ğāzileruñ atına ḳasem idüp “‘Ādiyāt ve yelen ve segirden atlar ḳaḳkıçün ki ol atlar yelüp segirditdükleri zamān zabḥ iderler ve ḳarınlarından āvāz işitdirürler ve pek pek nefes alurlar ve şoluḳ alurlar ve şol atlar ḳaḳkıçün ki ayakların taşra urmaḳla tırnaḳlarından od çıkarırlar.” dir. Ve Ebū ‘ Ubeyde *dabḥ* hā-ıla ve *dab’* ayn ile bir ma‘ nāyadır ki yürümek ma‘ nāsınadır seyr gibi, dir. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ ālā ‘ aẓamet ve celāliyle ğāzāda binilen ata ḳasem ve and içe,

⁹⁸⁷“Soluk soluğa süratle koşan, (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran, sabah erkenden baskın yapan...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Âdiyât 100/1-3.

⁹⁸⁸“...elini yüzüne vurdu...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Zâriyât, 51/29.

bundan artık atıñ ululığına delil olmaz. Ve Vehb bin Münebbih eydür: Hâk te‘âlâ atı yaratmak istedikde kıble yeline hitâb idüp “Ben senden bir mahlûk yaratmak dilerüm, anı dostlarum için ‘izz ü devlet düşmânlarum için horlık ve mezellet (A 137a) ve ehl-i tâ‘at ü ‘ibâdetüm için hâmmâl kılam.” didi. Kıble yeli “Hâk eyle ve yarat yâ Rabbî.” didi. Hâk sübhânehu bir at yarattı ve “Saña feres ad virdüm ve seni ‘azîz kıldum ve hayrı senüñ nâşiye ve perçemüne ma‘kûd ve bağlanmış kıldum. Ve gânimetler senüñ arkañ üzre cem‘ olmuş kıldum ve her ne yerde olsañ ‘izz ü ululığı senüñle kıldum. Ve sen benüm hıfzumdasın gayrı hayvândan senüñ rızkuñı bol ve çok eyledüm ve seni gayrı devâb üzre seyyid ve ulu eyledüm. Ve senüñ ve şâhibüñ üzre merhametüm vardır ve seni kanatsız uçar eyledüm. Sen taleb içünsün ve sen hereb⁹⁸⁹ içünsün. Ve yakında senüñ arkañ üzre erleri bindürem ol erler baña imân getüreler ve baña tesbîh ideler ve tehlîl ü tekbîr⁹⁹⁰ ideler. Tesbîh itdüklerinde sen de tesbîh eyle ve tekbîr ü tehlîl itdüklerinde sen de tekbîr ü tehlîl eyle.” didi. Vehb eydür: Bir tesbîh ü tekbîr ü tehlîl yokdur ki at şâhibi diye, illâ ol at dañı tesbîh ü tekbîr ü tehlîl ider.

Fâ’ide: ‘İsâ peygamber şalavâtı’llâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyh bir gün bir makbereye çıkup iki rek‘at namâz kılar. İblîs ‘İsâ’ya gelür, ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm İblîs’e “Saña bir nesne su’âl ideyim toğrı söyle.” didi. İblîs “İstedüğini su’âl eyle.” didi. ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm “Senüñ cism ü gevdeñi arıdan ve arkañı kesen nedür?” didi. İblîs “Köylerden bir köyde fî-sebîl beslenür bir at ola ol atıñ kişnemesi cismümi arıdur ve at olduğı eve girmem. Ve bir kimse ki (A 137b) şabâh namâzı cemâ‘atle kılar gün toğıncaya dek Hâk te‘âlâya zıkr eyleye andan soñra muqadder ü müyesser olandan namâz kıla, andan soñra döne ol kimse arkañı kaṭṭı ider.” didi. Ve Hâk sübhânehu ve te‘âlâ cemî‘ eşyâyı yaradup Âdem’e “Bunlardan diledüğünü ihtiyâr eyle.” didükde Âdem ‘aleyhi’s-selâm atı ihtiyâr eyler. Hâk sübhânehu ve te‘âlâ “Senüñ ‘izz ü devletüñi ve evlâduñıñ ‘izz ü devletini ihtiyâr eyledüñ.” dir ve “Atdan sevgilü bir nesne yaratmadum.” diyü ata hitâb eyledi. Ve andan soñra Hâk te‘âlâ atı ‘ğurre vü taḥcîl⁹⁹¹ ile vesm⁹⁹² eyledi. Ol ‘ğurre vü taḥcîl atıñ evlâdında kaldı. Her kaṅğı atda ‘ğurre vü taḥcîl vardır, ibtidâ halk olınan atıñ ‘ğurre vü taḥcîlindendir.

⁹⁸⁹ *Hereb* fethateyn ile kaçmakdur kitâb vezni üzre olan firâr gibi.

⁹⁹⁰ *Tesbîh* subhâna’llâh demekdür ve *tekbîr* Allâhu ekber demekdür ve *tehlîl* lâ-ilâhe illa’llâh demekdür.

⁹⁹¹ *Ğurre* zamm-ı gayn-ı mu‘ceme ve teşdîd-i râ ile at alında olan aklıkdur ve *taḥcîl* elde ve ayakda olan aklıkdur.

⁹⁹² *Vesm* feth-i vâv ve sükün-ı sîn-i mühmele ile tağ ile olan eşer ü ‘alâmet ü nişândur.

Fā'ide: İbn 'Abbās'dan raḍiya'llāhu 'anh rivāyet olunur: At sā'ir vuḥūş gibi vahşî idi. Haḳ sübhānehu ve te'ālā İbrāhīm ve İsmā'il peygambere -'aleyhime's-selām- Ka'be-i Mükerreme'nün ḳavā'id ü bināsını ḳaldırmağa emr eyledükde “Ben ikiñüze bir kenz ve şaḳlu māl vireyim anı sizün için şaḳladum idi.” didi ve İsmā'il'e vaḥy eyledi ki “Çık, du'ā ḳıl ve ol kenzi çağır.” didi. İsmā'il peygamber 'aleyhi's-şalātu ve's-selām Ecyād⁹⁹³ üzre çıḳdı, du'āyı ve çağıracağı bilmedi. Haḳ te'ālā İsmā'il'e ilhām eyledi, du'āyı ve çağıracağı bildürdi, du'ā eyledi ve çağırdı. Yeryüzinde bir at ḳalmadı illā İsmā'il'e geldi ve icābet eyledi. Atların perçemlerine yapışdı ve aña zelil ü muṭī' ü münḳād oldu. İbn 'Abbās “فارکبوها فانها ميامين وانها ميراث ابيكم اسماعيل عليه السلام” didi. Ya'nī “Atlara binün taḥḳīḳ atlar mübāreklerdür ve taḥḳīḳ (A 138a) babañuz İsmā'il peygamber 'aleyhi's-selām mīrāşıdır.” Ve Ebu'l-Faẓl el-Maḥzūmī el-Baṣrī atlar şıfatında “الْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا” “الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كَمَنْهَا صَلَابُهَا شُهُبُهَا مَلُوكُهَا دُهْمُهَا دِيْبَاجُهَا صُفْرُهَا رِقَاقُهَا” demişdür. **[Kūmt]** **كُمت** zamm-ı kāf-iledür ve torı olan atlardır ve **[şühb]** **شُهْب** zamm-ı şin-i mu'ceme ve sükün-ı bā-ıla eşheb cem'idür ve **[dühm]** **دُهم** zamm-ı dāl ile edhem ve **[şufr]** **صُفر** zamm-ı şād-ıla aşfer cem'idür. Ya'nī “Torı at atların berki ve muḥkemidür ve aḳ at atların pādişāhidür ve ḳara atlar atların dībācıdır.” **[Dībāc]** **دِيْبَاج** kesr-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı yā'-i müşennāt-ı taḥtāniyye ile atlas didükleri ḳumāşdur. Aşlı **dibbāc**dur bā'-i müşeddede ile dīnār aşlı dinnār olduğı gibi nūn-ı müşeddede ile, bā ve nūn'ı yā'ya ḳalb idüp **dībāc** ve dīnār didiler. Ve **dībāc** mu'arrebdür **dībādan** ve **dibā** Fārsice atlas didükleri ḳumāşdur. Ḳara atı atlas didükleri ḳumāşa ve şarı atı ya'nī ḳula atı ḳula teşbīh eylemişdür. **[Riḳāḳ]** **رِقَاق** kesr-i rā-ıla **raḳīḳ** cem'i olursa raḳīḳ ḳuldur memlūk ma'nāsına ve yāḥūd **raḳīḳ** yufḳa ma'nāsına ola. Ya'nī “Şarı at atların yufḳasıdır ve incesidür zaḥmete taḥammül eylemez.” dimekdür. Nitekim Türkī meşeldür, ḳula bahāsı bir pula dinilür. Ve ḥaberde gelmişdür ki ḥazret-i 'Alī kerrema'llāhu vechehu ata binmezdi, ḳatıra binerdi. “Yā 'Alī nūḳün ata binmezsin?” didiler “Atuñ tekebbürliginde başımı aşāğa iderüm ve eşegün ḥorlığından mürtefi' olurum ve “خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا”⁹⁹⁴ diyü cevāb virdi. Ve 'Alī bin Aḥmed el-Fārisī el-Faḳīḥ dā'im ḳatıra binerdi “Niḳün gayrı (A 138b) ṭavara binmezsin.” didiler. “Haḳ te'ālā celle celāluhu ve “وَالْخَيْلُ وَالْبَعَالُ وَالْحَمِيرُ لَتَرْكَبُوهَا”⁹⁹⁵ didi, atı muḳaddem aındı ve

⁹⁹³ **Ecyād** feth-i elif ve sükün-ı cīm ve yā'-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve dāl-ı mühmele ile Mekke-i Mükerreme'de bir tağdur. Ṭubba' didükleri pādişāhuñ atları yeri olduğıün ecyād tesmiye olunmuşdur.

⁹⁹⁴ “İşlerin en hayırlısı mutedil olandır.” İbn Ebî Şeybe, *el-Kitābu'l-Musannef fi'l-ehādīs ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hûd (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 7/179.

⁹⁹⁵ “Hem binesiniz diye ... atları, katırları ve merkepleri de yarattı...” *Kur'an-ı Kerīm*, Nahl, 16/8.

eşegi şoñra aındı ve katırı ortada aındı. Ben sâbıkîn ve ilerü olanlardan degülüm ki ata binem ve girüde olanlardan olmağı sevmezem. Ben evsaṭ-ı nâsdanum, merķübātuñ ve ṭavarlaruñ ortası katırdur, aña binerüm.” diyu cevâb virdi.

Fā’ide: Ebū Sa’id el-Ḥanefî eydür: Ḥaḳ sübhānehu ğazāya giden atlara ḳasem eyledi, ğayrı ḥayvānāta ḳasem eylememişdür. Ğazāya giden atda bu ḳadar faẓīlet olunca ol ata binen kimesnenüñ faẓīlet ve ululığın Ḥaḳ’dan ğayrı kimse bilmez.

Fā’idetü Uḥrâ: Atuñ ululığına bir delil daĥı budur ki bir kimse ata binüp ğazāya gitse ve yanınca biñ katır ve biñ eşek ve biñ deve olsa katıra ve eşege ve deveye ğanîmetden pây virilmez ammâ ata, şāhibine virilen pây gibi bir pây virilür.

Nükte: Ebū Sa’id el-Ḥanefî eydür: Atda üç nesne vardır; biri düşmenle cengde şecā’at ve biri şāhibine yardım etmekde añılmaḳ ve ḥazāḳat ve biri şāhibinüñ murādı üzre ḥarekâtda cehd ü diḳḳat. Bu maḳûle at biñde bir ancak bulunur, bir atda bu üç ḥüyy bulunmağla yeryüzinde olan atlaruñ cümlesine Ḥaḳ te’âlâ sikkîn ve bıçağı ḥarām eylemişdür. Ve bizüm de peygamberümüz ve imâmlarumuz vardır, anlarda düşmânlarla döğüşmekde şecā’at ve dîn-i ḥaḳḳa yardımda ḥazāḳat ve Mevlâ’nun murādı üzre ḥarekâtda cehd ü diḳḳat vardır. Ḥaḳ te’âlâ onlaruñ bereketiyle eger bizüm atlarımızı cehennem üzre ḥarām ve ḳaṭife saçağını bizüm üzerümüze ḥarām eyler-ise ‘aceb degüldür.

Nükte: Eger su’âl olunursa (A 139a) Ḥaḳ te’âlâ ğāzîlerüñ merkebini cümle merkeblerden ve ṭavarlardan niçün ecmeḷ ü ezyen ve güzel kıldı, ḥikmet nedür? dinilürse cevâb virilür ki: Ṭā’ât ü ‘ibâdetden kendü nefsinı ve mālını Ḥaḳ yolına fedâ vü ḳurbân eylemekden aḥsen ü ecmeḷ ve güzel bir ṭā’at ü ‘ibâdet yokdur. Ğāzî olan mü’mîn cümle eşyānuñ ezyen ü ecmeḷ ve güzelregini Rabbine fedâ eylediğiçün dünyâda aḥsen-i merākib ve ṭavarlaruñ eñ güzelini ğāzîye binek ve merkeb kıldı. Ve āḥiretde cezāsın ‘aṭâ vü iḥsânlaruñ efḍalini kıldı. Ḥaḳ sübhānehu ve te’âlâ iḥsân idicilerüñ ecrini zāyi’ itmedüğü ma’lûm olsun içün “إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ” şalla’llāhu i Resûl-Ḥanefî eydür: Ḥazret-Ebū Sa’id el Ve .⁹⁹⁶ ‘aleyhi ve sellemden ba’z-ı aḥbârda gelmişdür ki Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “مَنْ لَمْ يَعْرِفْ حُرْمَةَ فَرَسِ الْغَازِي يَكُونُ مُنَافِقًا” ma’nası “Bir kimse ğāzî olan kimesnenüñ atınuñ ḥürmetini bilmeḷ ol münāfiḳ olur.” dimekdür. Ne’ûzu bi’llāhi mine’n-nifāḳ.

⁹⁹⁶“...Şüphesiz Allah, iyilik yapanların mükâfatını elbette zayı etmez...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/120.

Nükte: At cümle devāb ve bineklerden ezyen ü ecmele ve gökçekdür ve lākin licām ve uyansız zabt olunması mümkün degüldür. Ġmān daḡı t̄ā‘āt u ‘ibādātuñ ecmele ü ezyen ve eñ gökçegidür, eger Ġmānı namāz u t̄ā‘āt ve şalāvāt u ‘ibādāt-ıla zabt u ḡıfz olunmazsa kaçmasından ḡavf olunur. Ne‘ūzu bi’llāhi te‘ālā min-zevāli’l-Ġmān.

Nükte: Küffār-ile ceng olunurken bir kimsenüñ atı kaçsa (A 139b) ve küffār eline girse anı zencīre ururlar ve elini eñsesine bağlarlar ve ayağına bukağı ururlar ve kırnın aç dutarlar ve cefāyı çok iderler. Bir kimseden Ġmān kaçsa ne‘ūzu bi’llāh yüzi kara olur, elini boynına oddan zencīr ile bağlarlar ve ayağına oddan bukağılar ururlar ve t̄ā‘ām u şarābı od olur ve libās ve geycekleri oddan olur. Ne‘ūzu bi’llāhi mine’n-nār bi-ḡürmeti nebiyyi’l-muḡtār ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām ilā-yevmi’l-ḡarār.⁹⁹⁷

Nükte: Maḡlūkāt u insāndan at sevmez kimse yokdur lākin herkes atı bulamaz, fe-keḡālīk cemī‘ ‘ibādu’llāh ve cemī‘ ḡullar Rableri ‘ibādetini ve Tañrı ḡullıḡlarını severler ve lākin herkes t̄ā‘āt u ‘ibādete muvaffaḡ degüldür.

Nükte: Ḥaḡ sübhānehu ve te‘ālā Süleymān peygāmber -‘aleyhi’s-selām- atlar virmiş idi, anları fī-sebīli’llāh ve fī-tā‘āti’llāh kılduḡıçün Ḥaḡ te‘ālā aña zahmet ü meşakkatsiz bir merkeb virdi ve aña ‘ivaḡ eyledi ki ol rīḡ ve yeldür. Nitekim Ḳur‘ān-ı ‘Azīm’de “فَسَحَرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ”⁹⁹⁸ vāḡı‘dür. Ġmdi mü’min olan kimse de kaçan atını fī-sebīli’llāh ve Ḥaḡ yolında ve Ḥaḡ te‘ālā t̄ā‘atinde kılsa aña ‘ivaḡ cennetde yāḡūt ve cevherden atlar virür ki anlardan sidik ve ters olmaz ve yimek ve içmek istemez ve aña biner ve uçar, cennetde istediḡi yere iledür. Ve bu ḡod özge luḡ u kerem ve iḡsān u devletdür. Ḥaḡ te‘ālā cümlemüze rızā-i şerīfi üzre at beslemek ve ḡazā eylemek müyesser eyleye, āmin. (A 140a) Ve meşelde *lā-teb‘adu’l-fāris ve lā-takrebu’l-ḡayl* dinilür, ma‘nāsı mevt ü āḡiretten ıraḡ olma ve dünyāya yaḡın olma, zīrā sen her ḡün dünyādan ıraḡ olmaḡda ve āḡirete yaḡın olmaḡdasın, dimekdür. Ḡāzī bindüḡi atuñ bu kadar faḡīleti olınca ḡāzīnün faḡīleti ne kadar olmaḡ gerekdür kıyās olına. Ve ḡāzīlerün feḡā’ilinden birkaç satır yazmaḡ lā-be’sdür. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “ما غَبَرْتُ قَدَمَا عَبْدٌ فِي سَبِيلٍ” didi. Ya‘nī “Ḥaḡ te‘ālā yolında bir ḡuluñ iki ayağı tozlu olmaz illā anı cehennem üzre ḡarām ider.” dimekdür. Ḥaḡ yolında ayakları tozlu olanlar ḡāzīler ve ḡuccācdur cehennem odına ḡarām olduḡlarına, ḡadīş-i şerīfde vāḡı‘dür. Ve bir ḡadīşde

⁹⁹⁷“Seçilmiş nebī aleyhi’s-salātu ve’s-selāmın ḡürmetine ahiret ḡünü ateşin azabından Allah’a sığınırız.”

⁹⁹⁸“Biz de rüzḡarı onun buyruguna verdik. Rüzḡar, onun emriyle...” *Kur‘ān-ı Kerīm*, Sad 38/36.

“لَا يَجْتَمِعُ غُبَارٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَدُخَانٌ فِي جَوْفِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ” ya‘nī “Haq yolında olan toz ve cehennem dütünü bir müslim karnında cem‘ olmaz.” Ve Übey bin Ka‘b rağiya’llāhu ‘anh Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet ider: Bir gün fī-sebīli’llāh ribāṭ⁹⁹⁹ biñ yıl oruç dutup gicelerin ihyā eylemekden efḍal ü a‘zamdur ve eger murābıṭ olduğı hālde ölse ve āhirete intikāl eylese veyāhud mücāhid ü gāzī-iken katl olınsa anuñ cesed ve gevdesin yimek yere haramdır. Ve anadan toğduğı gün nice günāhsız ise eylece günāhdan çıkar ve andan ölür ve katl olunur ve cennetde yerini görmeyince ve aña virilen hūr-ı ‘aynı (A 140b) görmeyince ölmez. Ve ‘azāb-ı kabirden emān olur ve feza‘-ı ekberden emān olur ve imān hüllesini aña geydürürler. Ve ehl-i beytinden yetmiş kimseye şefā‘ at eyleye ve kıyāmete dek ribāṭ ve kāfir gelecek yeri ve düşmān şınurını her gün ve her gice beklemişce şevāb vire. Ya‘nī öldükde ecr ü şevābı kesilmez, kıyāmete dek yazılır. Ve eger murābıṭ u mücāhid olan kimsenüñ eceli muḳadder olmayup sağ ve sālīm ehline ve evine gelürse bir seneye dek günāhı yazılmaz, dir. Hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem böyle didüğünü Übey bin Ka‘b rağiya’llāhu ‘anh rivāyet ider. *Tefsīr-i Hānefi*’de böyle yazılıdır, lākin āsān olsun için Türkiye terceme olunmuşdur. Ve Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “وَأَعْطَاهُ اللَّهُ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ وَكَتَبَ لَهُ بَرَاءَةً مِنَ النَّارِ” didüğünü Mu‘āz bin Cebel rağiya’llāhu ‘anh rivāyet ider. “Bir kimse bir gāzīnün mektūbını evine veyā evinden bir mektūbı iletüp gāzīye irişdürse ve ulaşırsa ol mektūbda ne kadar harf var-ısa şağışınca her bir harf muḳābelesinde bir kul āzād eylemişce şevāb vardır. Ve Haq te‘ālā anuñ kitābını şağından virür ya‘nī seyyi’ātından geçer ve ḥasenāti qabūl kılnur ve anuñçün cehennemden berī olduğına berāt yazar.” dimekdür işbu ḥadīs-i şerīfün ma‘nāsı. Ve Mu‘āz bin Cebel Ḥabību’llāh’dan rivāyet ider bu ḥadīs-i şerīfi: (A 141a) “مَنْ أَطْعَمَ ثَلَاثَةَ مِنَ الْغُرَاةِ فَاشْبَعَهُمْ وَسَقَاهُمْ” “أَطْعَمَهُ اللَّهُ فِي جَنَاتِ عَدْنٍ وَجَنَاتِ الْمَأْوِي وَجَنَاتِ الْخُلْدِ مَعَ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى عَلِيَّ مَائِدَةِ الْخُلْدِ”

Ma‘nāsı “Bir kimse guzātından ve ehl-i seferden üç kimseyi yimeklendürse anları toyursa ve içürse Haq te‘ālā cennāt-ı ‘Adn ve cennātu’l-Me’vā ve cennātu’l-Ḥuld içlerinde ol kimseyi İbrāhīm ve Mūsā peygamber ‘aleyhime’s-selām ile yimeklendüre.” dimekdür. Ve Ebū Hüreyre rağiya’llāhu ‘anh hāzretten bu ḥadīs-i şerīfi rivāyet ider: “مَوْقِفٌ سَاعَةٍ” “فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَفْضَلُ مِنْ شَهْرٍ لَيْلَةٍ الْقَدَرِ عِنْدَ الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ” Ya‘nī “Fī-sebīli’llāh bir sā‘at tırmaḳ Ḥaceru’l-Esved qatında Leyletü’l-Ḳadr ayından ḥayırlıdır. Leyletü’l-Ḳadr ayı Ramazān-

⁹⁹⁹ *Ribāṭ* kesr-i rā-ıla kāfir gelecek yerleri beklemekdür ve düşmān şınurını hıfzıdır. Mufā‘ale bābından maşdardur, na‘tı murābıṭdır.

1 Şerîf'dür. Ramazân-ı Şerîf'i Ka'be-i Mükerrreme'de Haceru'l-Esved yanında dutmağdan ğazâda bir sâ'at tırnak ef'aldür ve şevâbda artıktır.” demek olur. Ve Mu'âz bin Cebel rağiya'llâh, ĥazret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemden bu ĥadîş-i şerîfî rivâyet ider: “طُوبَى لِمَنْ أَكْثَرَ فِي الْجِهَادِ فِي مَنْ ذَكَرَ اللَّهَ فَإِنَّ لَهُ بِكُلِّ كَلِمَةٍ سَبْعُونَ أَلْفَ حَسَنَةٍ مَعَهَا عَشْرَةُ أضعافٍ” ĥadîş-i şerîfinde طُوبَى [tūbā] tībdendür ve fu'la vezni üzredür. Anda olan vāv aşılđa yā'dur. Yā sākin, mā-ķabli maźmūm olmağın yā vāv'a ķalb olınmışdır. Ĥūsna ve eyülik ve güzelliķ ve ĥayır ma'nāsına, (A 141b) daħħāķi ğıbtā ma'nāsınadır. İbrāhīm ehl-i cennet içün kerāmetdür Mücāhid, Ĥabeş lüğatinde cennetdür; Rebī' ibn Enes, lüğat-ı Hind'de bostāndur; Şümeyt,¹⁰⁰⁰ devāmu'l-ĥayr ma'nāsınadır; Ebū Ĥüreyre, cennetde bir ağaçdır ve Mukātil, bir ağacdır ki bir ķuş sāķından budaķlarına dek uçmaķla yitmez ol ķuş ķocar gider, dirler. 'Umeyd bin 'Umeyr tūbā ağaçdır cennetde Muĥammed'üñ evinde olur, cennetde olan evlerde bir budağı olur, dir. Ma'nāsı “Tūbā şol kimse ki ğazāda zıķru'llāh ve Ĥaķ te'ālā zıķrını çok eyleye, taħķıķ her kelime muķābelesinde ol kimse içün yetmiş biñ ĥasene vü şevāb vardır, ol yetmiş biñ kelime ile 'aşere-i ed'āf vardır ve Allāh ķatında olan mezīd ile biledür.” Ve didiler ki: “Yā Resūla'llah nafaķa daģı bu miķdār üzre midür?” Ĥazret “Ne'am.” didi. İbn 'Ömer rağiya'llāhu 'anh “Mu'âz'a fī-sebīli'llāh olan nafaķada birine yedi yüz şevāb degül midür?” didüm. Mu'âz¹⁰⁰¹ rağiya'llāhu 'anh “Allāhu te'ālā saña añlada ve tefhīm eyleye, ol yedi yüz evleri ve ehilleri içinde muķīm oldukları zamāndur ki anda ğazāda degüllerdür. Ammā ğazāda olup ĥabben li'llāh nafaķa eyleseler Ĥaķ te'ālānuñ raĥmeti ĥazīnesinden anlara virilen nesneden ĥalāyıķuñ 'ilmi münķaṭi' olur ve ĥalk anuñ şıfatından 'ācizler olurlar.” didi. Ve Mu'âz ibn 'Ömer'e “أُولَئِكَ جَزَبَ 1002 اللَّهُ إِلَّا أَنْ جَزَبَ اللَّهُ هُمْ”¹⁰⁰³ didi. El-ĥamdu li'llāhi te'ālā bu ne sa'ādet ve ne 'izzet ü devletdür ki bir kimse ğazāda zıķru'llāhdan bir söz söyleye, ol söz muķābelesinde on kerre yetmiş biñ ĥasene virile ve evde (A 142a) ve ehl ü 'ıyālî içinde eyledüģi nafaķanuñ birine yedi yüz ĥasene iĥsān olına ve ğazāda nafaķa eyledüģinüñ şevābından birinüñ şevābını bilmeģe

¹⁰⁰⁰ Şümeyt şin-i mu'ceme ile zubeyr vezni üzre muĥaddiş bir kimsedür. Babasınıñ adı 'Aclān feth-i 'ayn-ı mūhmele ile 'atşān ve sekrān vezni üzre.

¹⁰⁰¹ Mu'âz zamm-ı mīm-iledür ve 'inde'l-ba'z feth-i mīm-ile daģı cā'izdür. Kezā fī-şūrūhi'l-Meşāriķ.

¹⁰⁰² حِزْب [Ĥizb] kesr-i mūhmele ile bölükdür ṭā'ife ma'nāsına ve nāsdan cemā'atdır. Cem' i aĥrāb gelir.

¹⁰⁰³ “... İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” Kur'ân-ı Kerīm, Mücādelede 58/22.

halk u insānuñ ‘ilmi ve ‘aklı yetmeye ve hisābın ancak Hakk te‘ālā bile, Hakk’dan gayrı hisābına bir kimse kâdir olmaya. Gâzî olanlara bundan artık ‘izzet olmaz.

Hikāyet: Mu‘āz en-Nesefî-nām kimesneden rivāyet u hikāye olunur ki bir fāsık u fācir ve müfsid-i şāb ve yigit var-ıdı, vefāt eyledükde babası cenāzesine ve namāzına gelmedi. Ve babasına didiler ki “Niçün oğluñ namāzına gelmedüñ?”, babası “Fāsık u müfsid olduğuçün varmadum.” didi. Babası oğlını düşde gördi ve oğlı babasına “Sen benüm namāzuma gelmedüñ ise senden hayyir olan namāzuma geldi.” didi, babası “Ol kimdür?” didi, oğlı “Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām yetmiş biñ ferişte ile namāzuma gelüp namāzumı kıldı, feriştelere ve beni mağfiretle muştuladı.” didi, babası “Bu kerāmet saña neden?” didi, oğlı “Müslümānlar gāzādan sālīmīn döndüklerin işidüp mesrūr olup Hakk’a hamd u şükr eylemiş-idüm, Hakk te‘ālā bu kerāmātı ikrām eyledi.” didi. Mu‘āz eydür, ‘asker-i İslām sağ ve sālīm döndüklerine mesrūr olanuñ hālī böyle olıcağ gūzātından ve ‘asker-i İslām gāzīlerinden olanuñ hālī nice olmağ gerek. İşbu zıkr olınan fevā’id ü nükāt *Tefsīr-i Hanefī*’den yazılmışdur, şöyle ma‘lūm ola. (A 142b)

Mes’ele: At Ādem ‘aleyhi’s-selāmdan evvel mi halk olunmuşdur yoğsa soñra mı halk olunmuşdur ve atıñ erkegi dışısından evvel mi halk olunmuşdur yoğsa soñra mı ve ‘Arab atları berāzīnden evvel mi yaratılmışdur yoğsa soñra mı diyü Şeyhü’l-İslām Taqıyyü’d-dīn es-Subkī’ye su’āl iderler. Ve “Hādīs u eşer ve aḥbār u siyerden buña delālet ider nesne vārid oldı mı?” dirler.

el-Cevāb: At Ādem’den iki gün evvel veyā iki gün kadar evvel yaratılmış olmasın ve erkek at dışı atdan evvel ve ‘Arabiyyāt berāzīnden evvel yaratılmış olmasın ihtiyār iderüz. Evvelen at Ādem’den evvel halk olunmuşdur didüğümüze birkaç āyāt-ı beyyināt delāletiyledür. Biri “خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا”¹⁰⁰⁴ āyetidür yer ve yerde olanuñ cümlesi Ādem ve zürriyyetine ta’zīm u ikrāmen halk olunmuşdur. Kemāl-i ikrām ve nihāyet-i a’zām budur ki yer ve yerde olan eşyānuñ cümlesi Ādem’den evvel mevcūd ola. Nitekim bir ulu kimse gelmelü olsa aña lāzım olan nesneleri kudūmından evvel hāzır kılınur. İmdi yer ve arz ve mā-fihānuñ yaratılması muḳaddem olup Ādem’ün yaratılması mu’aḥḥar olur; zīrā Ādem ve zürriyyeti eşref-i halkıdır ve hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem eşref-i cemī‘ -i halk olmağın āḥiren halk olunmuşdur. Zīrā kemāl-i vücūd anuñladur, Ādem’den gayrı eger cemād ve eger hayvāndur, Ādem için tehiyye olunmuşdur. Hayvān

¹⁰⁰⁴“...yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Bakara 2/29.

cemâddan eşref olmağın cemâdât evvel halk (A 143a) olunmuşdur; nitekim hadîs-i şerîfde vâkı‘ olunmuşdur ki Hâk te‘âlâ türbeyi sebt günü ve cibâl ve tağları ehad günü ve şeceri işneyn günü ve mekrûhı şalı günü ve nûrî erba‘a günü halk eylemişdür ve yerde beşş-i devâb hamîs günidür diyü taşrih olunmuşdur. Eyle olsa at cemâddan eşrefdür ve Âdem atdan eşrefdür iktizâ eyledi ki Âdem’den evvel at ve sonra Âdem halk olunmuş ola. Zîrâ Âdem ‘aleyhi’s-selâm cum‘a günü ba‘de’l-‘aşr nehârûn âhir sâ‘atinde halk olunduğı hadîs-i şerîfün âhirinde muşarrahdur. Âhir-i hadîs “ وَخَلَقَ آدَمَ بَعْدَ الْعَصْرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فِي آخِرِ الْخَلْقِ، ” dır ve âyât-ı beyyinâtdan biri “ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ ” dır ve âyât-ı beyyinâtdan biri “ وَخَلَقَ آدَمَ بَعْدَ الْعَصْرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فِي آخِرِ الْخَلْقِ، ” dır. “Hâk te‘âlâ cümle esmâyı Âdem’e ta‘lîm eyledi ve öğretti.” demek olur ma‘nâsı. İbn ‘Abbâs râdiya’llâhu ‘anhumâ ve ‘İkrime ve İbnü’z-Zübeyr; Hâk te‘âlâ Âdem’e cemî‘ esmâyı ta‘lîm eyledi hattâ kaş‘a ve kuşay‘a ve cefne ve mihlebi öğretti, dirler. Kaş‘a çanağdur ve kuşay‘a çanacıkdur ve şîga-i taşğîr-iledür ve cefne ağaç çanağdur ve mihleb süd sağacak kapdur. Ve müfessirîn cemî‘ esmâyı Âdem’e ta‘lîm itdi, ata feres dirler ve şânı ve menâfi‘i şudur ve deveye ba‘îr ve katıra bağl ve eşege hamîr ve şânları ve hâlleri ve menfa‘atleri budur diyü ta‘lîm eyledi diyü âyet-i kerîme tefsîrinde yazarlar, iktizâ itdi ki at Âdem’den evvel halk olunmuş ola. Ve İbn ‘Abbâs ve ‘İkrime ve İbnü’z-Zübeyr râdiya’llâhu ‘anhum (A 143b) kavilleri üzre Hâk te‘âlâ Âdem’e cemî‘ esmâyı çanağa ve çömlege dek ta‘lîm idince atun adını ve atı ve menâfi‘ ü şânını ta‘lîm itdüğü muğarrerdür. Eyle olsa at Âdem’den muğaddem halk olunmuş olur ve âyâtun biri sûre-i Kâf’da vâkı‘ olan “ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي ” dır ve âyetidür. Ma‘nâsı “Yerleri ve gökleri ve mâ-beynlerinde olanı altı günde yaratduk ve bize lügûb yapışmadı.” demekdür. Lügûb naşab u zahmet ve yorulmak ve ta‘ab u se‘âmet ü melâletdür. Yerler ve gökler ve aralarında olan altı günde halk olup Âdem sonra halk olunmuş olur ki yedinci günidür ki yevm-i cum‘adur. Ve erkek at dışısından muğaddem halk olunduğına delîl iki vecih iledür. Biri, erkekde şeref vardır dişisi üzre ve biri, erkek dışiden ahar olduğıdur. ‘Âdet-i kudret-i ilâhiyyenün cereyânı harâretde aqvâ olanı muğaddem halk eylemekdür. Nitekim Âdem ‘aleyhi’s-selâmı Havvâ’dan -‘aleyha’s-selâm- muğaddem halk eylemişdür. Ve hem atdan murâd olanun aqsâ vü ehemmi cihâd u gazâdur. Gazâyâ erkek at dışısından efâd ve hayırludur

¹⁰⁰⁵“Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/31.

¹⁰⁰⁶“Andolsun, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde (altı evrede) yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Kaf 50/38.

ve erkek at dişi atdan akvâdur ve rākibi ile muḳātele ider, dişisi bunun ḫilāfidur. Huşūşan dişisi kaçan vedīḳ ve erkeğine ṭālib olsa gāhī olur ki binicisinin murādınca hareket eylemez. Ve su'āl olunursa Mūsà 'aleyhi's-selām deryāyı geçdükde (A 144a) Cebrā'il 'aleyhi's-selām kışrağa binerdi, aña ne dirsın? Cevāb virilür ki Cebrā'il 'aleyhi's-selām ol zamān kışrağa binmesi fir'avn erkek ata bindügiçündür. Fir'avnuñ atı kışrağı görüp bindügi aygırın başını zabta ḳādir olmaya diyü kışrağa binmiş-idi, bundan kışrak aygırdan efḍal olmak lâzım gele. Ve 'Arab atı berāzinden muḳaddem ḫalk olınduğına delil 'Arab atı efḍal ü eşref olduğudur. Ve atunñ birzevn ve bārgir olması kendüsünde 'arīza vü 'illet veyā babasında veyā anasında 'illet olduğuçündür. Görmez misin İsmā'il ve Süleymān peygamberün atları 'Arab atı idi ve bārgir olmak soñra 'arız olmuşdur. Ve bi'l-cümle bārgir at, atların ḫuşāle¹⁰⁰⁷ vü ḫuşāresidür. Ḥaḳ te'ālā ḫazretine lâıyık u münāsib olan eşref ü efḍal olanı evvel ü muḳaddem yaratmaḳdur. Huşūşan atdan ekşeriyā murād olınan ḡazādur, bārgir at üzre binüp ceng eylemek degmede olmaz, olduğı taḳdırce düşmāna ḡalebe müşkildür; anuñçün bārgir ata sehm u pāy virilür mi virilmez mi diyü 'ulemā raḫimehumu'llāhu'l-melikü'l-a'la ihtilāf eylemişlerdür. Taḳıyyü'd-dīn Subkī ḫazretine zıkr olınan su'alleri su'āl itdüklerinde vech-i meşrūḥ üzre her birine cevāb virmişdür. *Ḥayātü'l-Ḥayevān* şāhibi İmām Demirī yazmağın terceme olunup burada taḫrīr ü naḳl olınmışdur fā'ideden ḫālī degüldür va'llāhu a'lem. (A 144b)

el-Emsāl: *El-ḫaylu meymānu. Meyāmīn* feth-i mīm-ile *meymūn* cem'idür ki mübārek ma'nāsınadır ve *meymān* mübārekāt ma'nāsınadır *ḫayl* cem' olmağın *meymān* şīḡa-i cem'-ile zıkr olınmışdur ve *mübārek*, *bereket*dendür ki *bereket* taḫrīk-ile nemā vü ziyāde vü sa'āde ma'nāsına. *Bereket* taḫrīk-ile zamm-ı bā'-ıla *bürkeden* me'ḥūzdur ki ḫavzdur. Ve *mübārek* zıddı *muḫāref*dür, *raculun muḫārefun* dirler ḫa'-i mühmele ve feth-i rā'-i mühmele vü fā'-ıla naşibi eksük ve māl u rızḳı ziyāde olmaz ādeme. Muḫaşşal, *muḫāref* nā-mübārek ma'nāsınadır. Ve ḍurūb-ı emsālden *el-ḫaylu a'lemu bi-fursānihā* didükleridür *fursān* zamm-ı fā ve sükün-ı rā'-ıla *fāris* cem'idür ki binici ere dinilür rükbān rākib cem'i olduğı gibi. Ve fāris bilici ve 'ālim ü başir ma'nāsına gelür *raculun fārisun bi'l-emr* dinilür 'ālim ü başiri bi'l-umūr olan ere. Bu ma'nāya olıcaḳ *fāris* kesr-i fā'-ıla olan *firāset*den müştaḳ olur ve *fāris* binici ma'nāsına olıcaḳ *ferāset*den müştaḳ olur feth-i fā'-ıla. Ma'nā-yı ḍarb-ı meşel at binicilerin ziyāde bilür, dimekdür. “عَلِّمُوا رَجَالَكُمْ الْعَوْمَ”

¹⁰⁰⁷ *Ḥuşāle* zamm-ı ḫā'-i mühmele ve şā'-i müşelleşe ve lām-ıla her nesnenün ednāsı ve kemi ve yaramazdır, lām yerine rā'-i mühmele ile olan ḫuşāre gibi.

عُوم 1008 hadîşinde vâkı‘ olan *فَرَاَسَة* [*ferāset*] dağı feth-i fā’-ıladur ki binicilikdür ve *‘avm* [‘*avm*] ħurūf-ı mühmele ile kavm vezni üzre şuda yüzmeğdür ‘*avvām* teşdîd-i vāv ile bundandur. Ekşeriyā Zübeyr bin ‘Avām dirler taḥfîf-i vāv-ıla, lâkin ḥaṭādur şavāb teşdîd-iledür. *El-ḥaylu a‘lemu bi-fursānihā* şol kimse ḥaḳḳında dinilür ki kendüsünde ğınā yoğ-iken (A 145a) ğınāsı var zann ider. Ve ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “يَا خَيْلٌ 1009 didi. *خَيْل* [*Ḥayl*] bunda fursān ma‘nāsına olınca ḥazf yokdur ve eger *خَيْل* [*ḥayl*] at ma‘nāsına olıcaḳ mecāz olur ve muzāf maḥzūf olur taḳdîri *yā fursāne ḥayli’llāh* olur. *Ḥayl* fursān ma‘nāsına ve at ma‘nāsına geldüğü kütüb-i luġātda muşarraḥ u mübeyyendür. Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bunı Ḥuneyn gününde dimişdür. Ve *Ḥuneyn* zubeyr vezni üzre Mekke ve Ṭā’if arasında bir mevzî‘dür müzekker ve mü’enneş olur, mevzî‘ murād olunursa müzekker ve muşarîf olur. Kelām-ı Qadīm’de “وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ 1010 vâkı‘dür. Muşarîf olmaḳ üzre ve eger buḳ’a murād olunursa mü’enneş ve lâ-yenşarîf olur. Ve *Şakîf* ki şā’-i müselleşe ve kâf ve fā’-ıla emîr vezni üzredür bir qabile babasıdur, anuñ bilādına Ṭā’if dinilür ki evvel köyine Luḳaym dinilür zubeyr vezni üzre. Ve köylerinüñ şuyına vaḥt dinilür ve vaḥt ħurūf-ı mühmele ile ‘ayne’l-fi’l-i sâkindür ve bilād-ı Şakîf’e Ṭā’if dinilmege sebeḳ ṭūfān-ı Nūḥ’da şu üzre ṭavāf eyledüğüçündür veyā Cebra’îl ‘aleyhi’s-selām anuñla Beyt-i Şerîf üzre ṭavāf itdüğüçündür veyāḥud Ṭā’if Şām vilāyetinde iken İbrāḥîm ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām da‘vetiyle Ḥaḳ te‘ālā anı Ḥicāz’a naḳl eyledüğüçündür.

Fā’idetü Ecenniyye: *Reca‘a bi-ḥuffeyy Huneynin* ‘Arab arasında meşeldür, bunda Ḥuneyn zubeyr vezni üzre bir iskāf¹⁰¹¹ adıdur. (A 145b) Bir A‘rābî bir çift edüğine müşterî olur, bāzār itdüklerinden soñra A‘rābî şatun almaz. Başmaḳçı bî-ḥuzūr olup ğazaba gelür, A‘rābî gidecek yolda bir edüğü aşar ve ilerüye yürür birin dağı yolu üzre ḳor ve Ḥuneyn-nām başmaḳçı gizlenür. A‘rābî giderken ol ḳoduğı edüğü görür: “Ne ‘aceb Ḥuneyn edüğine beñzer eger öbür teki bile olsa alurdum.” dir. Dağı ilerü gider ol bir tek edüğü görür, devesini bir yerde bağlar ol gördüğünü almağa döner başmaḳçı Ḥuneyn gelür

¹⁰⁰⁸“Erkeklerinizeden yüzme ve ata binmeyi öğreniniz.” Ezherî, *Tehzîbu’l-Lüġa*, 4/278.

¹⁰⁰⁹“Ey Allah’ın atı, yürü, koş.” Ebu Dâvûd, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdilhamîd (Beirut: Mektebetü’l-Asriyye, ts.), 3/25.

¹⁰¹⁰“...ve Huneyn savaşı gününde ... Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/25.

¹⁰¹¹*İskāf* kesr-i elif-ile edük ve başmağı diken kimsedür. Ḥıddāf gibi işdād vezni üzredür ve *sekkāf* gibi yine şeddād vezni üzredür ve *eskef* gibi aḥmed vezni üzredür, cümlesi başmaḳçı ve edük dikicidir.

A' rābīnūn devesini alur gider. A' rābī ol iki ḥuffi alur, kabilesine gelür *reca'a bi-ḥuffeyy Huneynin* aralarında meşel olur.

Fā'ide-i Mühimme: Hazret-i Resūl'ün -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- on atı var idi, adları budur ki zikr olunur: **Sekb** yevm-i Uḥud ve gāzā-yı Uḥud'da bunuñ üzerinde ceng eylemişdür. Ağarr u muḥaccel ve ṭalku'l-yemīn idi ve bunuñ üzerinde koşı eyleyüp geçdükde Hazret sevinmişdür. Ve **Mürteciz** ve **Lizāz** ve **Laḥif** ve **Verd** ve **Mendüb** ve **Zarib** ve **Mülāviḥ** ve **Sebḥa**'dür ki tüccār-ı Yemen'den şatın alup üzerinde üç def'a yarış eyleyüp üçinde de geçmişdür. Hazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem yüzini şığayup *mā ente illā baḥrun* diyü ḥitāb eylemişdür. Ve biri **Tirf**'dür. Cümle on at oldu Ebu'l-Feth Muḥammed bin Muḥammed bin Muḥammed bin Aḥmed bin Seyyidü'n-nās el-Ya' merī *Nūru'l-Uyūn*-nām kitābında böyle yazar.

eş-Şerḥ: **Sekb** feth-i sīn-i mühmele ve sükūn-ı kāf (A 146a) ve bā'-i muvaḥḥade ile ve kāf'ı meftūḥ kılmak cā'izdür. Hazret-i Resūl 'aleyhi's-selāmuñ evvel mālīk olduğı at bu atdur. *Feresun sekbun* dinilür zerī'un ve serī'un ve ḥattun¹⁰¹² ma'nāsına. **Sekb** aşılta şu dökmekdür ke-enne şu gibi aḥar atdur. Ve bu at kümeýt ve ṭorı idi ve ağarr idi. Ağarr feth-i ḡayn-ı mu'ceme ve rā'-i mühmele vü müşeddede ile yüzinde ḡurresi ve aḳı olan atdur. Ve muḥaccel taḳdīm-i ḥā'-i mühmele ve te'ḥīr-i cīm-ile mu'aẓẓam vezni üzre ayağı sekil ata dinilür. Ve ṭalku'l-yemīnde feth-i tā'-i mühmele ve sükūn-ı lām ve zammeteyn ile, şağı sekil ve muḥaccel olmayan atdur. Ve **Mürteciz** zamm-ı mīm ve sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i cīm ve zā-yı mu'ceme iledür. Sevād bin Zālīm-nām A' rābīden şatun aldığı at budur, şahīl ve kişnemesi gökçek olduğıçün **Mürteciz** diyü ad virilmişdür. İrticāz āvāz eylemekdür. Ve bu atıñ anasına Mulā'e dirlerdi ḡurābe vezni üzre. Ve **Lizāz** zā'eyn-i mu'cemeteyn ile kitāb vezni üzre, Muḳavḳıs ki Mısr u İskenderiyye şāḥibidür, Māriye-i kıbtıyye ile bu atı bergüzār u baḥşış göndermiş idi. Ve **Laḥif** ḥā'-i mühmele ve mu'ceme ile emīr vezni üzre fa'ıl be-ma'nī-i fā'ıldür laḥf ḥā'-i mühmele ile örtmekdür. Kuyruğı uzun olup kuyruğıyla yeri örtdüğüçün veyāḥud yürümesiyle yeri örtdüğüçün böyle tesmiye olunmışdur. Ve ḥā'-i mühmele vü mu'ceme ile zubeyr vezni üzre *luḥayf* okunmak cā'izdür. Cümle dört lügatdür; laḥif ve laḥif emīr vezni üzre ve luḥayf ve luḥayf zubeyr vezni üzre. (A 146b) Faḥr-i 'Ālem 'aleyhi's-selām ḥazretinūn atı adında ihtilāf idüp dört dürlü lügat üzre dimişlerdür, at birdür ihtilāf

¹⁰¹² **Hatt** ḥā'-i mühmele fethi ve tā'-i müşennāt teşdidiyle tiz ve güzel yürür yügrük atdur.

isimdedür. Ve **Verd** hüruf-ı mühmele ile vāv, meftūh ve rā, sākindür. **Verd** şol ata dirler ki kümeýt ve aşkar arasında ola rengi ve levninde. Ve **Mendüb** dāl-ı mühmele ile ma‘lūm vezni üzredür. Bu at Resūlu’llāh ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selāmuñ olduğunda ihtilāf vardır, bālāda zıkr olınan atlar Hāzret’üñ olduğunda ihtilāf yokdur. Ve **Zarib** zā’-i mu‘ceme ve rā-yı mühmele vü meksüre ile ketif vezni üzredür, bu at dağı Hāzret’üñ olduğına ihtilāf yokdur. Ve **Sebha** feth-i sīn-i mühmele ve sükūn-ı bā’-i muvaḥḥade ve feth-i ḥā’-i mühmele iledür, bu at dağı Faḥr-i ‘Ālem’üñ olduğına ihtilāf yokdur. Ve **Tirftā** ve rā’-i mühmeleteyn iledür hind ve cild vezni üzredür, bu atda ihtilāf vardır. Ve bunlardan ziyāde atları vardır diyü *İşāre-nām* risālede yazar. Onlar Ablak ve Zū’l-Uḳāl ve Zū’l-limme ve Murtecel ve Sirḥān ve Ya‘sub ve Ba‘būb ve Baḥr ve Necīb ve Edhem ve Sehā ve Daris’dür.

el-Hüküm: At etin yimek İmām Ebū Ḥanīfe raḥmetu’llāhi ‘aleyh katında mekrūhdur, ba‘zılar katında kerāhet-i tenzīhiyye ile mekrūhdur ve ba‘zılar katında kerāhet-i taḥrīmiyye ile mekrūhdur, şāḥib-i Hidāye buña meyl eylemişdür. *Ḳudūrī şerḥi Zāhidī* ve *Vikāye şerḥi* ki *İbn Melek*’dür ve *Durer-i Ğurer*’de böyledür ve İmām Ebū Yūsuf ve İmām Muḥammed raḥimehuma’llāh katlarında (A 147a) ekli lā-be’sdür. İmām Şāfi‘i ve Ḳāḍi Şüreyḥ ve Ḥasan ve İbnü’z-Zübeyr ve ‘Aṭā ve Sa‘īd bin Cübeyr ve İbn Sīrīn ve Süfyān eş-Şevrī ve İbnü’l-Mübārek katlarında ekli ḥelāldür. *Kezā fi-Ḥayātī’l-Ḥayevān*. Ḥarām ve kerāhet-i taḥrīmiyye ile ḥarām olınan mā-beynlerinde fark ba‘zılar katında budur ki ḥarāmı işleyen kimse āḥiret ü ‘uḳbāda mu‘ākıb olur ve kerāheti işleyen kimse mu‘ākıb olmaz. *Şadru’s-Şerī’a ḥāşiyesinde* Aḥī Çelebi *Kitābu’z-Zebāyiḥ*’de böyle yazar. İmām-ı A‘zam ve Hümām-ı Ekrem Ebū Ḥanīfe raḥimehu’llāh Kelām-ı Ḳadīm ve Furḳān-ı ‘Azīm’de ¹⁰¹³“وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً” vāḳi’dür. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā kullarına at ve katır ve eşegi binmek ve zīnet içün yaratduğunu imtinān ider ve bunlaruñ mu‘zam-ı menāfi‘ini ‘ayān eyler. Ve eger at me’kūlātdan olsa Ḥaḳ te‘ālā beyān iderdi; zīrā rakūb u zīnetden eklüñ menāfi‘i a‘zamdur. Ḥakīm, a‘lā-yı ni‘am ile imtinānı terk idüp ednā-yı ni‘am ile imtinān eylemez, dir. Ve hem at düşmānı taḥvīf ü irḥab içün āletdür, ekli ḥelāl olursa taḳlīl-i ālet-i cihād lāzım gelür, dir. İmāmeyn ve İmām Şāfi‘i raḥimehuma’llāh ve ğayrı ḥelāldür, diyenler ḥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Ḥayber güninde eşek etinden nehy ü men‘ eyledi ve at etine izin virdi ve eger at eti ḥelāl

¹⁰¹³“Hem binersiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Nahl 16/8.

olmasa Hayber ğazāsında at etine izin virmezdi, dirler. (A 147b) Kezā fi-*Şerh-i Mecma' u'l-Baḥreyn* li-İbn Melek 'afā zūnūbuhu ve setera 'uyūbuhu Rabbū'l-felek.¹⁰¹⁴ Ve *kaḥmez* feth-i kāf ve sūkūn-ı hā ve feth-i mīm-ile kışa kimsedür қаşı́r gibi.

Nazm:

Fe' ūlūn fe' ūlūn fe' ūlūn fe' ūlūn
Luġatı bilen ğayrı fende utanmaz

Şerh:

Fenn teşdīd-i nūn-ıla nev' ma' nāsınadır uḥdūd vezni ūzre olan *ufnūn* gibi. Cem' i *fūnūn* gelür zamm-ı fā-ıla ve *ufnūn* cem' i *efānīn* gelür *raculun mūtefenninun* dirler zū-fūnūn ma' nāsına, *fūnūn* envā' ve ḍurūb. Kezā fi'r-*Rāmūz*.

el-Ḳıṭ'a:

Nedür yolcu müsāfirdür ışıklar ḥūd meġāfirdür
Süpürgeler mekāmimdür mekānisdür mesāfirdür

Şerh:

Mūsāfir zamm-ı mīm-ile yola giden kimsedür cem' i *mūsāfirūn* gelür feth-i sīn ve sūkūn-ı fā ile olan *sefir* ma' nāsına ki *sāfir* cem' idür rekb, rākib cem' i ve şaḥb, şāḥib cem' i olduğu gibi. Ḥadīṣ-i şerīfde “أَيُّمُوا صَلَاتَكُمْ، فَإِنَّا قَوْمٌ سَفَرٌ”¹⁰¹⁵ vāḳi' dūr, sūkūn-ı fā ile sāfir cem' idür. Ve *lī* [innā] teşdīd-i nūn-ıladur ba' zılar feth-i elif ve nūn-ı muḥaffefe ve sūkūn-ı fā yerine feth-i fā-ıla okurlar lākin ğalaṭ-ı şarīḥdür. Ve *mūsāfir* seferdendür ve *sefer* taḥrīk-ile *sefir*dendür teskīn ile ve *sefir* açmaḳdur keşf ma' nāsına (A 148a) yüzūñ açık yerlerine feth-i mīm-ile mesāfirū'l-vech dinilür. *Sefer* aḥlāḳ-ı ricālden keşf itdüğüçün ve erlerūñ ḥūylarını açduğıçün sefer tesmiye olınmışdur. Kezā fi-*Mefātīḥi'l-Cinān ve Meşābiḥi'l-Cenān*. Ve süpürgeye *misfer* dinilür kesr-i mīm-ile süpründüyi giderüp altını açduğıçün. Ve *Megāfir* feth-i mīm ve ğayn-ı mu' ceme ile mesācid vezni ūzre minber vezni ūzre olan *miġfer* cem' idür ki ceng güninde başa giydükleri tolġadur ki ışıḳ daḥı dirler, Fārsīde aña vāv-ı şābit ile *ḥūd* dinilür ki cūd ve būd kāfiyesinde isti' māl olunur. Ve *miġfer* sūkūn-ı fā ile olan *ġafir*dan müştāḳdur ki örtmek setr ma' nāsınadır, tolġa başı örttüğüçün aña miġfer

¹⁰¹⁴“Feleġin Rabbi onun ğünahlarını affetsin, ayıplarını örtsün.”

¹⁰¹⁵“... Namazlarınızı tamamlayın. Biz o esnada seferiydik.” Mālik b. Enes, *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî (Beyrut: Dāru İhyāi't-Türāsi'l-Arabî, 1985), 402.

dinilmişdir. Ve Hâk sübhānehu ve te‘ālā feẓāyih u ẓabāyih u āṣām-ı enām ve ẓullarınuñ günāhların setr itdüğičün ġafūr u ġaffār ism-i şerīfidür. Ve tolgaya kesr-i ġayn ile *ġifāre* dinilmek kitābe vezni üzre, başı örtdüğičündür. Ve ẓulağ ve eñse ve boyun ve çeñede biten ẓıla *ġafire* dinilür sekīne vezni üzre ẓıkr olınan a‘zāyı örtdüğičün ġurāb vezni üzre olan *ġufār* ve fetḥateyn ile olan *ġafār* gibi. Ve ‘avratlar başlarına yağ sürdüklerinde başa örttüğleri bez pāresine *ġifāre* dinilmek bundandır kitābe vezni üzre. Ve Bārī te‘ālā ẓullarına itdüğ *mağfīret* bundandır ki *mağfīret* Hâk te‘ālā celle ve ‘ālā nāsa libās-ı ‘afvı geydürmekdür. Ve *mesāfir* fetḥ-i mīm-ile süpürge didükleri (A 148b) nesnenüñ birkaçıdır. *Mesāfir* şīğa-i cem‘ ile *misfere* cem‘ idür ki *misfere* miḳrame¹⁰¹⁶ vezni üzre süpürgeđer, kesr-i mīm ve sükūn-ı kāf ve fetḥ-i nūn ve sīn-i mūhmele ile olan miknese gibi. Ve kesr-i mīm ve fetḥ-i kāf ve fetḥ-i mīm-i şāniye vū müşeddede ile olan miḳamme gibi cem‘leri *mekānis* ve *meḳāmim*dür mesācid vezni üzre. Ve süpründiye zamm-ı kāf ve kāf-ıla kūnāse ve ḳumāme dinilür zamm-ı sīn-i mūhmele ile olan sūfāre gibi.

et-Ta‘bīr: Düşde sefer dönmege delālet ider ve düşde seferden dönmek tevbege delālet ider. Kelām-ı Qādīm’de “فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ”¹⁰¹⁷ vāḳi‘dür ve seferden dönmek vācib olan nesneyi ẓazā eylemege delālet ider. Ve bir kimse düşde rācil ve yayan sefere gitse ziyāde ve artıḳ borçlu olmasına delālet ider. Ve bir kimse düşde kendü menzilin ve evinden taḥavvül ider görse ol kimse müsāfir ola. Ve eger düşde sāfir olur görse menzilin taḥavvül eyleye.

et-Ta‘bīr: Düşde süpürge ḥizmete taḳāzā eyler ḥizmetkāra delālet ider. Ve yumuşağ süpürge ḥizmetkāruñ ḥizmetkārıdır. Ve bir māl-dār düşde evin süpürür görse faḳīr olmasından ḥavf olunur ve ba‘zılar ẓatında ev süpürmek ḥasta olmasına ve fevtine delālet ider veyā taḥvīle ve dönmege delālet ider. Ve süpürge usturaya daḥı delālet (A 149a) ider.¹⁰¹⁸ Bir kimse düşde süpürgesin yitürse usturasın zāyi‘ eyleye ve eger usturasın yitürse süpürgesin zāyi‘ eyleye. *Kezā fī-Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ğannām ‘aleyhi raḥmetu’l-Bārī el-‘Allām. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llāhi’l-Ḥabīri’l-‘Allām.

Nazm:

Ebu’l-ḳa‘ḳāḳ ẓuzğundur ebū zenne ne maymündür

¹⁰¹⁶ *Mikrame* kesr-iledür setr ma‘nāsına, fetḥ-i mīm ile degüldür.

¹⁰¹⁷ “Bundan dolayı Allah'tan bir nimet ve lütufla ... geri döndüler...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Âli İmrân 3/174.

¹⁰¹⁸ ider: A 149a’da yazılmamış ancak A 148b’de reddāde olarak verilmiştir.

Dinür bala ebu'l-meymün uyanık kimse sāhirdür

Şerh:

Ebu'l-ka'kā iki kāf ve iki ' ayn ile şa' şā' ve daḥdāḥ vezni üzre kuzgun didükleri kuşdur ğudāf gibi veyā qarğa didükleri kuşdur ğurāb ma' nāsına. Qarğaya ğurāb dinilmek kara ve siyāh olduğundur. Kelām-ı Qadīm'de "وَعَرَابِيْبُ سُودٌ"¹⁰¹⁹ vāki' dūr. Ve *غَرَابِيْب* [*garābīb*] cem' -i *ġirbīb*dür ve *ġirbīb* ziyāde siyāh olandur eş-şedidü's-sevād ma' nāsına ve ḥadişde "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُبَغِضُ الشَّيْخَ الْغَرِيْبَ" vāki' dūr. Ve bunda *ġirbīb*den murād İbn Es'ad kavli üzre siyāh boyadur ya' nī "Ḥaḡ sūbhānehu ve te'ālā siyāh boya ile saç ve saḡalını boyayan koca kimseyi sevmez." dimekdür. Ve qarğa dürlü dürlü olur *ġudāf* ve *zāġ* ve *ekḡel* ve *ġurābu'z-zıra'* ve *azraḡ* ve *ġurābu'l-a'sam*dur. Ve *a'sam* ḡurūf-ı mühmele ile aḡmed vezni üzre iki ayaġı ve minḡarı kızıl qarġadur veyā iki ḡanadında bir aḡ yelegi olan qarġadur şāḡib-i *Ķāmūs* kavli üzre raḡimehu'llāhu'l-Ḳuddūs. *Ķurāb-ı a'sam* didükleri qarġanuñ vüçüdü azdur anuñçün 'Arab bir nesnenüñ vüçüdü kem-yāb ve az olsa *aġarre min-ġurābi'l-a'sam*, dir. Ḥazret-i Resūlu'llāḡ 'aleyhi's-şalātu ve's-selām (A 149b) bir ġün bir bölük ve çok qarġalara rāst ġelür ve ol qarġalar içinde minḡar ve ayaḡları kızıl bir *ġurāb-ı a'sam* var-ıdı, ol maḡalde Resūlu'llāḡ 'aleyhi's-selām "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنَ النِّسَاءِ، إِلَّا مِثْلُ" "هَذَا الْغُرَابِ فِي هَذِهِ الْغُرَبَانِ" didi. *ġirbān* [*ġirbān*] kesr-i ġayn-ı mu'ceme ve sūkūn-ı rā'-i mühmele ve bā'-i muvaḡḡade ile *ġurāb* cem'idür ed' iye vezni üzre olan *aġribe* ve eflus vezni üzre olan *aġrub* ve ḡammeteyn ile olan *ġurub*, *ġurāb* cem'leri olduğu gibi ve cem' -i cem' i *ġarābīn* ġelür. Ma' nā-yı ḡadiş-i şerif "Avratlar cennete girmez illā şū qarġalar içinde olan ġurāb-ı a'sam gibi." dimekdür. *Ķurāb-ı a'sam* ba' zılar ḡatında ḡarnı aḡ qarğa ve ba' zılar ḡatında ḡanatları aḡ qarğa ve ba' zılar ḡatında ayaḡları aḡ qarġadur. Ḥazret-i Resūl'üñ -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- murād-ı şerifleri 'avratlar arasında şāliḡa 'avratuñ ḡillet ve azlıġını beyān ve 'avratlar arasında cennete girer 'avrat az olduğunu 'ayāndur. Zirā bu maḡüle ve bu cins qarğa qarġalar içinde ḡalilü'l-vüçüd ve 'aziz u celil ve azdur. Ve Cevheri *Sıḡāḡ*'da *ġurāb-ı a'sam* ḡanadında bir aḡ yelegi olan qarġadur; zirā kuşuñ ḡanadı eli gibidür ve *ġurāb-ı a'sam* dinilmek beyzu'l-enūḡ ve ḡalebü'l-eblaḡu'l-'aḡūḡ didükleri gibidür, dir. Her nesne ki vüçüdü 'aziz ve az ola aña böyle ḡarb-ı meşel iderler. *Enūḡ* şabūr vezni üzre raḡame didükleri kuşdur ki yumurdası degmede ele girmez ve bulunmaz. (A 150a) Zirā yuvasın ḡaġlar başında ve şarp yerlerde ider. Bir nesnenüñ

¹⁰¹⁹ "...ve simsiyah taşlar da var." *Kur'ān-ı Kerīm*, Fâtır 35/27.

vücüdî kem-yâb ve az olsa anuñ hakkında *e‘azzu min-beyzi’l-enûk* dirler. **Enûk** feth-i elif-ile şabûr vezni üzre ya tavşancıldur ‘uqâb gibi veyâ raḥamedür ki babaḳuşı ve kerkes didükleri veyâ kırtal didükleri kuşdur. *Ḳāmûs*’da böyle yazılmışdur. Ve *ṭalebe’l-eblaḳu’l-‘aḳûk*da **eblaḳ** sükûn-ı bâ’-i muvaḥḥade ile aḥmed vezni üzre *balak*dandır ve *balak* tahrik ile kara ve aḳlıkdur sevâd ve beyâz ma’nâsına ve ‘**aḳûk** feth-i ‘ayn-ı mühmele ile şabûr vezni üzredür. Ma’nâ-yı muḥaşşalı mümkün olmayanı ṭaleb eyledi, demekdür *ṭalebe’l-eblaḳu’l-‘aḳûk* hemân *ṭalebe mâ lâ-yumkinu*, demek olur. Zîrâ **eblaḳ** erkek ve ‘**aḳûk** yüklüdür, erkekden yük ṭaleb olunmak ḥod muḥâldür. Ve Ebû ‘Ubeyde, **ḡurâb-ı a‘şam** elleri aḳ ḳarḡadur ve vu‘ûlûñ elleri aḳ olduğıçün anlara ‘uşm¹⁰²⁰ dinilür, dir. Ve İbn Şumeyl, **ḡurâb-ı a‘şam** iki ḳanadı aḳ olan ḳarḡadur; zîrâ kuşuñ iki ḳanadı elleri menzilesindedür, zîrâ atda ve vu‘ûlde ‘işmet ellerinde aḳlıḳ olmağla olınca kuşlarda ‘işmet ḳanadları aḳ olmağla olur ve ḳanat el menzilesindedür, dir. Ve Ezherî, **ḡurâb-ı a‘şam** minḳâr ve ayakları aḳmer olan ḳarḡadur, ‘Arab aḳlıḳı kızılıḳ kıılır ve aḳ ‘avrata beyzâ’ diyecek yerde ḥamrâ’ dir. Nitekim Faḥr-i ‘Âlem (A 150b) şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ‘Â’işe-i Şiddîka’ya “Yâ Ḥumeyrâ” demişdür. Ve ‘Acem ṭâ’ifesine ḥumr dinilür renklerinde aḳlıḳ ḡâlib olduğıçün, dir. Ve *Ḳāmûs*’da, el-aḳmeru el-ebyazu zıddun ve minhu’l-ḥadîşi yâ ḥumeyrâ’, dir. Ya’nî aḳmer azdâddandır kızıl olan ere ve aḳ olan ere dinilür, nitekim ḥadîşde ḥazret-i ‘Â’işe raḍiya’llâhu ‘anhâ hakkında “Yâ Ḥumeyrâ” vâḳi’dür. Ve *Emālî şerḥinde* Faḥr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem “خُذُوا ثَلَاثَ دِينَكُم مِّنْ هَذِهِ الْخُمَيْرَاءِ”¹⁰²¹ didügi ḥadîş-i şerîfi ve ḥumeyrâdan murâd ‘Â’işe raḍiya’llâhu ‘anhâ olduḡın yazar. Ve bir rivâyetde Ḥazret’e ‘Arab a‘şamdan su’âl itdüklerinde “الذي إحدى رجله بيضاء” didügi şâbitdür ya’nî “Ḡurâb-ı a‘şam iki ayağından biri aḳ olan ḳarḡadur, bu cins ḳarḡa ḳarḡalar içinde nice az ise ‘avratlardan cennete girer böyle azdur.” diyü ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ‘avratlarda şâliḥa ve cennete girür ‘avrat az olduḡın bildürmişdür. Ḥasan eydür: Bir er ‘avratınuñ hevâ vü ârzûsına muṭî‘ şabâḥa dâḥil olmadı, illâ va’llâhi Allâhu te‘âlâ ol eri cehennem içine düşürür.

Fâ’ide: Loḳmân Ḥekîm oḡlına vaşiiyyet idüp “Oḡulcuḡum yaramaz ‘avratdan şaḳın, taḥḳîḳ yaramaz ‘avrat ḳocalmazdan evvel seni ḳocaldur ve ‘avratlarıñ yaramazlarından

¹⁰²⁰ ‘**Uşm** zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve sükûn-ı şâd-ı mühmele ile a‘şam cem’idür, ḥumr aḳmer cem’i ve beyz ebyaz cem’i olduğı gibi.

¹⁰²¹ “Dininizin üçte birini Âişe’den öğrenin.” Hadis şu şekilde geçmektedir: “خُذُوا ثَلَاثَ دِينَكُم مِّنْ بَيْتِ عَائِشَةَ” Ebû Şüca Şiruye b. Şehredar b. Şiruye ed-Deylemi Deylemi, *el-Firdevs bi-Mesur el-Hitab: el-firdevsü’l-ahbar*, thk. Saîd b. Besyûnî Zaglul (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1986), 2/165.

(A 151a) şakın, taḥkīk anlar ḥayra da‘vet eylemezler ve ‘avratların eyülerinden ḥazer üzre ol.” demişdür. Ve ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh ḥālifu’n-nisā’e fe-inne fī-ḥilāfihinne bereketun, ya‘nī ‘avratlara muḥālefet eyleñ, taḥkīk anlara muḥālefetde bereket vardır, demişdür. Ve ‘avratlarla müşāvere olup rāylarına muḥālefet lāzım olduğu muḥarrerdür. Nitekim şāvirūhunne ḥālifūhunne dinilmişdür. Ve *gurābu’l-leyl* bir qarğadır ki qarğaların aḥlāk ve ḥūyların terk idüp baykuş aḥlākıyla ḥulḳlanmışdır ve gice kuşlarındandır, gice ile uçar. Ve *gurābu’l-beyn* didükleri qarğa şāhib-i *Ḳāmūs* yazdığı üzre *gurāb-ı ebḳa*‘dur ya‘nī ala qarğa didükleridir ki beyāz u sevādı ve aḳlık ve qaralığı vardır veyāḥud minḳār ve iki ayağı kızıl olan qarğadır. Ve kara qarğaya *ḥātīm* dinilür ḥā’-i mühmele ile. Ve Ebu’l-Ġavṣ minḳār ve iki ayağı aḳ olan qarğa *gurābu’l-beyn* didükleridir, dir. Ve *beyn* azdāddandır vuşlat u fūrḳat ma‘nāsına gelür, *gurābu’l-beyn* ma‘nāsı ayrılık ve fūrḳat ve cüdālīḳ qarğası dimekdür. Vech-i tesmiye bu qarğa ḥalk ve evlād-ı ‘Arab ḳonaḳ ve menzillerinden ayrılıp göçdüklerinden soñra ḳonaḳa düşüp indügiçündür veyāḥud Nūḥ peygamber ‘aleyhi’s-selām tūfānda gemide iken şu çekildi mi ve yeryüzi görünür mi diyü aḥvālī bilmek için bu qarğayı (A 151b) gönderdükde qarğa bir cıfeye rāst gelür, ḳarnın toyurmaḡla taḳayyüd ider dönüp Nūḥ peygambere gelmez. Nūḥ peygamberi terk idüp ayrıldığıçün buña *gurābu’l-beyn* ve fūrḳat ve ayrılık qarğası dinilmiş ola. Nitekim buña fāsīḳ dinilmek Nūḥ peygamberün emrinden çıkup tūfān ve şu çekildiği ḥaberin getürmedügiçündür. Ve qarğada şe’āmet vardır diyü qarğa ile teşe’üm itdükleri daḡı bunun içündür.

Şi‘r:

طَعَنَ الذِّينَ فِرَاقَهُمُ اتَّوَقَّعُ

وَجَرِي يَبْنُهُمُ الْغُرَابُ الْأَبْقَعُ¹⁰²²

Bu beyt ‘Antere-nām¹⁰²³ şā’irüñdür *gurābu’l-beyn* ala qarğa olduğına bu beyt şāhiddür. Ve ‘inde’l-ba‘z *gurābu’l-beyn* kara qarğadır. Ve qarğaya *a‘ver* daḡı dinilür *a‘ver* bir gözlü olandır, evlād-ı ‘Arab qarğanun gözi iti olup gözi degmesinden ḳorḳarlar mi‘yān olan kimsenün gözinden ḳorḳduḡları gibi ve qarğayı şümdür diyü zemm iderler ve qarğaya bir gözlü dirler selāmetle tefe’ül murād itdüklerinden nitekim berriyyeye

¹⁰²²“ Ayrılmalarını umduklarım kervanı bırakıp gitti, ala karga onların aralarından geçti.”

¹⁰²³ ‘Antere feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı nūn ve feth-i tā’-i müsennāt-ı fevḳāniyye ve rā’-i mühmele iledür. Ve Sibeveyh anda olan nūn zā’ide degüldür, dir.

mefāze ve şol ele yesār didükleri tefe'ül üzredür. Ve ğurāb 'Arab dilinde verik ve uca başlarına dinilür re'sü'l-verik ma'nāsına.

Şi'r:

يَا عَجَبًا لِلْعَجَبِ الْعَجَابِ
خَمْسَةُ غَرَبِينَ عَلَي غُرَابٍ

Bunda *ğurāb* re'sü'l-verik ma'nāsınadır ve *ğirbān* kesr-ile *ğurāb* cem'idür ki bu beytde қарғалар murāddur. Beş қарға bir re'sü'l-verik (A 152a) üzre dimekdür yoḥsa beş қарға bir қарға üzre demek murād degüldür. Ve 'Arab ṭā'ifesi қарға āvāzıyla tefe'ül iderler iki def'a çağırса şer ve üç def'a çağırса ḥayırdur, dirler. Şer, iki ḥarf ve ḥayr, üç ḥarf olduğu i'tibārıyla müdğamun fih olan rā ḥisāb olunmaqsız. Ve қарға cimā'da insān gibidür muvāceheten sifād ider. Ve sifād ü cimā' itdükde insāndan gizlenür ve cimā'dan şoñra dişisine gelmez ebeden vefāsı az olduğundan. Ve dişisi üç veyā dört veyā beş yumurda yumurdlar ve yumurdadan yavrisı çıқduқda ziyāde қabih ve çirkin olur. Zirā başları büyük ve minқārları büyük, gevdesi küçük, a'zaları birbirinden mütefāvit çıkar. Anası babası yavrıların inkār idüp uçarlar ve terk idüp giderler ve ğā'ib olurlar. Rezzāq-ı 'ālem ve ḥallāq-ı enām Bārī te'ālā celle celāluhu ve 'amme nevāluhu yavrılarına siñek gönderür, siñekleri ğizā iderler. Yavrılar қavī olup tüyleri bitdükde anaları ve babaları gelür. "يَا رَازِقَ النَّعَابِ فِي عُشِّهِ وَجَابِرَ الْعَظْمِ الْكَسِيرِ" ḥadīşi bundandır. *نَعَاب* [ne'āb] fetḥ-i nūn ve 'ayn-ı mūhmele teşdidiyle *na'bd*andur ve *na'b* қарға āvāzıdır veyā қарғанuñ boyun uzatmasıdır. Ve *عُش* [uṣṣ] 'ayn-ı mūhmele zammıyla ve fetḥi cā'izdür, қуш yuvasıdır. Ma'nāsı "Қарға yavrisı çağırup boynın uzatduқda aña rızq viren Allāh ve қırılmış ve ufanmış kemügi işlāḥ idüp bitüren Allāh'dur." (A 152b) Ve eger yuva ağaç dallarında olursa *uṣṣ*dur ve eger tağda veyā dīvārda olursa *vekr* u *vekn*¹⁰²⁴ dirler ve eger yer içinde olursa *ufḥuṣ*¹⁰²⁵ ve *udḥiyy*¹⁰²⁶ dinilür. Kezā fi-*Şiḥāḥi'l-Cevheri* fi-'ayn şın şın. Ve қарға avlamaz ve kendü için şayd u şikār kılmaz, belki bir leş bulursa yir ve yerde bulduğun yir, bulmasa açlıқdan helāk olur, kendü қазancına қādir olmaz. Ve қарғada ziyāde ḥazer ve şaқınmaқ vardır. Ve ğudāf didükleri bayқuşla ceng ider ve yumurdasın қapar alır, yir.

¹⁰²⁴ *Vekr* ḥurūf-ı mūhmele ile ve *vekn* āḥirinde nūn-ıla ikisi de men' ve ḍarb vezni üzredür ki 'aynu'l-fi'l sükūnıyla.

¹⁰²⁵ *Uḥḥuṣ* zamm-ı elif ve sükūn-ı fā ve ḥā' vü şād-ı mūhmeleteyn ile uḥḥuṣ ve urkūb vezni üzredür.

¹⁰²⁶ *Udḥiyy* zamm-ı elif ve sükūn-ı dāl-ı mūhmele ve kesr-i ḥā'-i mūhmele ve yā'-i müşeddede iledür.

Ve karga ile kurd arasında ülfet vardır, kurd kaçan bir koyun karnın yarsa karga fi'l-hāl üzerine düşer kurdla yir ve kurd kargayı incitmez ve zarar eylemez.

‘**Acībe:** İmām Demīrī rahmetü’llāhi ‘aleyh Ya‘kūb bin Sikkīt’den nakl ider ki Ya‘kūb eydür: Ümeyye bin Ebi’s-Şalt-nām kimse günlerden bir gün içerken bir karga gelüp çağırdı. Ümeyye ol kargaya “Ağzuña tobraķ.” dir ve andan sonra dönüp anda olan aşhāb u yārānına “Bu karga ne dir bilür misiz, bu karga zann ider ki bu kadehi içüp fevt olam ve bunuñ ‘alāmeti budur ki işbu karga işbu göme gider ve bir kemük yudup ölür.” didi. Ümeyye böyle dirken karga ol göme gidüp bir kemük yutdı ve helāk oldu ve andan sonra Ümeyye bin Ebi’s-Şalt ol kadehi içüp fi'l-hāl fevt oldu.

‘**Acībe-i Uhṛā:** Ve (A 153a) İmām Demīrī ‘aleyhi rahmetü’l-Bārī Mes‘ūdī’den zıkr ider ki Ümeyye bin Ebi’s-Şalt’a cin tā’ifesi gözüdürlerdi. Bir gün Ümeyye bir kārṡān içinde çıkar, ol kārṡān Kureyş tā’ifesinden idi. Yola giderler iken bir yılan görürler, ol yılanı katl iderler. Bir āḡar yılan arķurı yollarına gelür, katl olınan yılanuñ se’r ve kanın taleb ider ve anlara “Siz ol yılanı ve fülānı katl itdünüz.” dir ve andan sonra bir każīb ile kārṡānuñ develerin urur. Develer kaçır, bir yere götürmege kādīr olmazlar illā niçe derd ü ‘anā’ vü zaḡmet ü belā ile develeri bir yere cem‘ itdüklerinden sonra bir daḡı ol yılan yine każīb ile develeri urur ve develeri kaçırur. Ol kārṡān develeri cem‘ eylemege kādīr olmazlar, illā nıṡfu’l-leylden sonra cem‘ iderler. Ol yılan üçünci def’a develeri urur, perākende vü perīṡān olurlar, cem‘ itmege kādīr olamazlar şusızlıķdan helāk olmağa yakın olurlar. Zīrā ol yer mefāze vü beriyye ve şusız yer idi. Ol kārṡān ḡalkı Ümeyye’ye varurlar “Senün katuñda bir ḡīle vü dermān var mıdır?” diyü tazarru‘ iderler. Ümeyye “Öyle zann iderüm.” dir, andan sonra aralarından gider ḡattā bir keşīb¹⁰²⁷ var-ıdı, anı geķer ve ırāķdan bir ḡav’ ve aydınlıķ görür, ol aydınlıķ ardına düşer gider tā giderek bir ḡibā içinde bir kocaya gelür. Ve kārṡān başına gelen nesneden şekvā ider. Ol koca cinnī imiş, (A 153b) ol koca Ümeyye’ye “Var git kaçır ol ḡayye geldükde yedi kerre bi’smike allāhumme di.” dir. Ümeyye kārṡāna gelür kārṡān ḡalkı helāke müşrif olmışlar, Ümeyye anlara koca cinnī didüğini bildürdi, ḡayye geldükde “Bi’smike allāhumme.” didiler. Ol ḡayye ol kārṡān ḡalkına “Tabben leküm bu du‘āyı size kim öğretti?” didi ve andan sonra ol ḡayye gitdi. Kārṡān ḡalkı develerin aldılar. Ve ḡarb bin Ümeyye ki Ebū Süfyān oğlu

¹⁰²⁷ **Keşīb** şā’-i müşelleşe ile emīr vezni üzre kum depresidür et-tellü mine’r-remli ma‘nāsına.

Mu‘āviye raḍiya’llāhu ‘anh ceddi ve dedesi-idi, ol kārbān içinde idi, ol katl olınan yılan şe‘r ve kanı için cinn-i mezbūr Harb’i katl eylediler ve bunu anuñ hakkında didiler.

Beyt:

وَقَبْرُ حَرْبٍ بِمَكَانٍ قَفَرٍ

لَيْسَ قُرْبَ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرٌ¹⁰²⁸

Ve **Harb** feth-i hā’-i mühmele ve sükūn-ı rā’-i mühmele vü bā’-i muvaḥḥade iledür. Ve **Ümeyye** zamm-ı elif ve feth-i mīm ve yā’-i müşeddede vü meftūḥa iledür. Ve **Şalt** feth-i şād-ı mühmele ve sükūn-ı lām ve tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye iledür. Ümeyye bin Ebi’ş-Şalt bir kimse idi ki kütüb-i münzeleyi okumuş idi. Ve ol zamānda Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā bir peygamber gönderecegin bilmiş idi ve gelecek peygamber kendü olmak recāsında olmuş idi. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā peygamberliği Faḥr-i ‘Ālem Muḥammed’e -‘aleyhi’ş-şalavātu ve’s-selām- virdükde Ümeyye Muḥammed’e ḥased eyledi ve kāfir oldu. Kelām-ı Qaḍīm’de “وَأَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي أُنْزِلَتْ آيَاتُنَا”¹⁰²⁹ vāḳi‘dür, murād Ümeyye’dür veyā Bel‘am bin (A 154a) Bā‘ūrā’dur veyā ‘ulemā-i Benī İsrā’il’den biridür diyü *Envāru’t-Tenzil ve Esrāru’t-Te’vîl* de Qaḍī Beyzāvi rahimehu’llāhu’l-Melikü’l-Ġanī yazar.

el-Ḥükm: Ekin qarğasını ekl ve yimek lā-be’sdür, zīrā ḥabb ve dāne yir ve sibā’-ı tayrdan degüldür. Ve cife ve leş yiyen ala qarğa ki aña ‘Arabca **gurāb-ı ebka**‘ dinilür ekl olunmaz ve yinmez, zīrā zū-miḥlebdür. Ve Şa‘bī rahmetu’llāhi ‘aleyh ekin ve dāne yiyen büyük kara qarğayı ekl mübāḥ kılmışdır ve bunu keklige teşbīh eylemişdür. Ve Hişām bin ‘Urve babasından ve babası ‘Urve ‘Ā’işe-i Şiddīka’dan rivāyet ider ki ḥazret-i ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā dir ki “Qarğayı yiyen kimseyi ben ta‘accub iderüm, ḥāl bu ki ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem muḥrim olan kimseye qarğa öldürmesine izn ü destūr virmişdür ve qarğaya fāsık tesmiye eylemişdür va’llāhi qarğa tayyibātdan degüldür.” ‘Ā’işe-i Şiddīka böyle didüğini Hişām rivāyet ider. Ve İmām-ı A‘zam Ebū Ḥanīfe rahmetu’llāhi ‘aleyh, ‘aḳ‘aḳ ya‘nī saḳsağan yimek lā-be’sdür, dir. Ve İmām Ebū Yūsuf rahmetu’llāhi ‘aleyh mekrūhdur, zīrā ekşeriyā ciyef ve leşlerden yir, dir. Kezā fî-*Şerḥi’l-Kudūrī* li’z-Zāhidī rahimehu’llāhu’l-Melikü’l-Ebedī ve fî-*Ḥayāti’l-Ḥayevān* li’d-Demīrī ‘aleyhi rahmetü’l-Bārī.

¹⁰²⁸“ Harb’in mezarı çorak bir yerde ve Harb’in mezarının yakınında (başka) bir mezar yok.”

¹⁰²⁹“Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz hâlde ... haberini onlara anlat.” *Kur’ân-ı Kerîm*, A‘raf 7/175.

el-Emsāl: Ve *men yekuni'l-gurābu lehu delīlen temurru bihi 'alā-ciyefi'l-kilāb*. Ma' nāsı, bir kimsenüñ ki kulağuzı qarğa ola qarğa anı köpekler leşine (A 154b) uğradur, dimekdür. Ve *lā-ef'alu zālik hattā yeşibe'l-gurāb* durub-ı emşāldendür. Ma' nāsı ben şu nesneyi işlemem tā qarğa ağarmayınca ve aq olıncaya dek, dimekdür ya' nī ebeden işlemem, demek murād olunur. Zīrā qarğa ebeden ağarmaz ve aq olmaz. Ve Ebū Nu' aym-nām kimse Mis' ar bin Kidām'dan rivāyet ider ki bir kimse deryāya giderken gemiye biner, yolda gemileri kırılır ve helāk olur ve ol kimse bir cezāre düşer anda ins ü cin yok, üç gün anda eglenür yimek ve içmeksiz ve ol kimse bu beyti okur.

Beyt:

إِذَا شَابَ الْغُرَابُ أَتَيْتُ أَهْلِي

وَصَارَ الْفَارَ كَالْبَيْنِ الْخَلِيبِ

Ma' nāsı qarğa ağardukda ve zift süd gibi aq olduğda ehlüme varurum, dimekdür ya' nī qarğa ağarmak nice mümkün degülse ve zift süd gibi aq olmak nice muhāl ise evüme ve ehlüme bir dahı varmak eyle muhāldür, demek olur. Ve bir kimse gā'ibden buña cevāb virüp didi, ammā āvāzın işidürdi ve şahşını görmezdi

عَسَى الْكَرْبُ الَّذِي أَمْسَيْتُ فِيهِ

يَكُونُ وَرَاءَهُ فَرْجٌ قَرِيبٌ¹⁰³⁰

Ol kimse baqdı nā-gāh bir gemi gelür gördi, gemide olan kimselere işāret eyledi gelüp ol kimseyi aldılar ve götürdiler. Hikmet-i Huzā-yı zū'l-luṭf ve'l-bekā ile ol gārib vāfir māl u menāl ve ḥayr-ı keşire irişür. Kezā kāle'd-Demirī. [كرب] *Kerb* feth-i kāf ve sükün-ı rā' i mühmele ile gām u guşşa vü hüznür zamm-ı kāf (A 155a) ve sükün-ıla olan kürbe gibi. Cem' i *kürub* gelür mağmūm u maḥzūn olana *mekrüb* dinilür. Ve [فرج] *ferec* feth-i fā' ve feth-i rā ve cīm-ile sevinmekdür feraḥ ma' nāsına diyü *Mütevassıt* ve *Dav ebyāt*mı şerḥ idenler yazmışlardır, lākin *ferec* muṭlaq sevinmek degüldür belki gām u guşşadan kurtulmakdan şād olmaqdur, Türkice ma' nāsı açıklıqdur. *Ferreca'llāhu hemmete* dirler *keşşefa'llāhu hemmete* ma' nāsına *eş-şabru miftāhu'l-ferec* didükleri bundandır. Ya' nī şabır gām u guşşa açılmasının anahtarıdır. Ve [قرب] *qaribun* merfū' dur mā-ḳabline şıfatdur ki ol ferecdür eger yekūn ef' āl-i nāḳışadan olursa ve eger tāmme olursa qaribun anuñ fā' ilidür. Kezā fī-*Şerḥi'l-Ebyāt*. Zıkr olınan beyti Hudbe bin Haşrem-nām kimse

¹⁰³⁰“İnşallah, geceyi içinde geçirdiğim sıkıntının ardından bir rahatlama olur.”

dimişdür ki fuṣḥā'-i bādiyedendür. Ve *Mufaṣṣal* şerhi *Mükemmel* de beyt-i mezbûruñ kâ'ili Hudbe olduğın ta'yîn ider ve maḥbûs iken didi, dir.

Fā'ide: *Kerb* ğam ma'nāsınadır ve ğuşşaya ğamm tesmiye olunmak ḳalbi ḳapladuğıçün ve yüregi örtdüğüçündür. Nitekim buluda ğamāme dinilmek gök yüzini örtdüğüçündür, zīrā ğamm aşıl-da örtmekdür tağıtiye vü setr ma'nāsına. Zükāma zamm-ıla ğumām ve mezkūma mağmūm dinilmek bundandır.

Ve *eb-saru min-ğurābin* ḳurūb-ı emşāldendür, ma'nāsı ḳarğadan ziyāde görür, dimekdür. Ḳarğanuñ ḥiddet-i başarı ziyāde olduğından bir gözin (A 155b) yumar ve ḳapar ve bir göziyle baḳar, anuñçün aña *a'ver* dinilür veyāḥud ḳarğaya 'Arab *a'ver* demek 'alā-tarīki't-tefe''ül ola. Nitekim geçmişdür şā'ir dimişdür.

وَقَدْ ظَلَمُوهُ حِينَ سَمَوْهُ سَيِّدًا
كَمَا ظَلَمَ النَّاسُ الْغُرَابَ الْأَعْوَرَ¹⁰³¹

Ve *aḥyelu min-ğurābin* ḳurūb-ı emşāldendür, ma'nāsı ḳarğadan ziyāde ḥilekārdur, dimekdür. Ve *ebkeru min-ğurābin* daḥı ḳurūb-ı emşāldendür, ma'nāsı ḳarğadan ebkerdür ve ḳarğadan ziyāde tiz uyanup şabāḥa dāḥil olur, dimekdür. Ḳarğa sā'ir ḳuşlardan tiz uyanup taña dāḥil olur. Ve *ebtā'u min-ğurābi Nūḥin* ḳurūb-ı emşāldendür, ma'nāsı Nūḥ peygamber 'aleyhi's-şalātu ve's-selām ḳarğasından giçrekdür, dimekdür. Nūḥ Nebī 'aleyhi's-şalātu ve's-selām ḳarğayı gönderdi ki varup tūfān şuyı çekildi mi ve yerler görünür mi görüp gelüp gemide Nūḥ'a ḥaber vire. Ḳarğa cīfe ve bir leşe ḳonup gelüp ḥizmetin edā eylemedi ve giç ḳaldı ve ḥaber virmedi ve eglendi. Ba'dehu Nūḥ Nebī şalavātu'llāhi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyh ḳarğaya bed-du'ā itmegin siyāḥ oldu, evvel aḳ idi. Ve *ke'ennehum kânū ğurāben vāki'an* daḥı ḳurūb-ı emşāldendür, ma'nāsı ğüyā anlar ḳonan ḳarğa gibidür, dimekdür. Ḳarğa bir yere ḳonsa tiz ḳalkar ve eglenmez uçar, bu meşeli tizce münḳazī olan ḥaḳḳında dinilür. Ve *ke'l-ğurābi ve'z-zi'b* daḥı ḳurūb-ı emşāldendür, (A 156a) bunu şol iki kimse ḥaḳḳlarında dirler ki mā-beynlerinde ittifāḳ u ittihād ola ve birbirine muḥālefetleri olmaya. Zīrā ḳurd ḳaçan şikār alsa ḳarğa aña tābi' olur ve uyar, ḳurddan artanı yimek içün. *Ve'l-ğurābu a'refu bi't-temir* ḳurūb-ı emşāldendür, ma'nāsı ḳarğa ḥurmāyı ziyāde bilür, dimekdür. Zīrā ḳarğa ḥurmāyı alduḳda almaz illā ziyāde eyüsini ve ecved ü ra'nāsını alır. Ve *vecede temrete'l-ğurābi* daḥı

¹⁰³¹“Onu efendi olarak adlandırmakla ona zulmettiler, insanların kargayı tek gözlü diye adlandırıp ona zulmetmesi gibi.”

durûb-ı emşâldendür, ma‘ nâsı qarğanuñ kapup alduğı hurmâyı buldı, dimekdür. Bunı bir pāk ü nefis nesneyi bulan kimse haqqında dirler. Ve *es’emu min-ğurābi’l-beyn* durûb-ı emşâldendür, ma‘ nâsı ayrılık qarğasından şu’mda ziyâdedür, dimekdür. Buña sebep budur ki *ğurābu’l-beyn* didükleri qarğa ‘ Arab göçüp konaqlarından ayrılduklarından soñra gelüp evleri yerlerinde bir nesne ve bir yiyecek arar ve göçdüklerinden soñra geldiğiçün ‘ Arab anuñla teşe’üm eylemişlerdür ve *ğurābu’l-beyn* diyü ad komışlardır. Ve *ahzaru min-ğurābin* durûb-ı emşâldendür, ya‘ nî hāzer ve şaķınmaķda qarğadan ziyāde şaķınur, bunı pek şaķınan kimse haqqında dirler. Hükemā-yı Furs’den biri “Her nesnenüñ pek eyüsini aldum, kelb ve çetük ve qarğa ve hınzire varınca.” dir. Ol ‘ āķil kimseye “Kelbden ne alduñ?” (A 156b) dirler, “Kelbden şāhibine ülfet ve şāhibinden zararı men’ aldum.” dir. Ve “Qarğadan ne alduñ?” dirler “Şiddet-i hāzer ve ziyāde şaķınmağı qarğadan aldum.” dir. Ve “Kediden ne alduñ?” dirler, “Bir nesne istedükde güzel yaltaklanmaķ ve güzel güzel añılmağı kediden aldum.” dir. Ve “Toñuzdan ne alduñ?” dirler, ol āķil kimse “Havā’ic ü meşālihine hüsni tekevvür ü teşemmüri hınzirdan aldum.” dir, ya‘ nî hınzır kendü maşlahat u hācetlerine güzel güzel hāzırlanur ve şıganur hattā atılaķop eñsesinden mızrāķ ve şabta ve kılıç ve ālāt-ı harble düşmeni ardından yetişdükde fi’l-hāl dişiyle etini urup helāk ider veyā yaralar. Hāzır baş olmaķda aķrānı nādirdür. Ve *esbehu min-ğurābin* durûb-ı emşâldendür, ma‘ nâsı qarğanuñ qarğaya müşābih olmasından daķı artıķ birbirine beñzer, dimekdür.

‘ **Acıbe:** Hāzret-i ‘ Ömer rağiya’llāhu ‘ anh bir gün otururken ve halka ‘ atāyā vü vazıfelerin virürken bir er oğlıyla geldi. ‘ Ömer rağiya’llāhu ‘ anh ol ere “Veyhake, bu oğluñ saña beñzemesi qarğanuñ qarğaya böyle müşābehetini hergiz görmiş degülüm. Ve qarğa qarğaya böyle müşābih olmaz ve beñzemez.” didi. Ol kimse ‘ Ömer’e “Bu oğlum anası meyyite ve ölmüşken anasından toğmışdur.” dir. ‘ Ömer rağiya’llāhu ‘ anh oturduğı yerde doğrıldı ve “Baña bu oğluñ haberinden haber vir.” didi. Ol er “Yā emire’l-mü’minin, bu oğlumuñ anası (A 157a) yüklü iken sefere çıķmaķ diledüm, anası ‘ Ben bu hālde iken sen çıķup gidersin ve beni bu hālde terk idersin.” diyü baña söyledi, ben daķı aña ‘ Senüñ karnuñda olanı Allāhu te‘ ālāya emānet alıķodum.” didüm ve çıķup gitdüm ve birkaç sene gā’ib oldum. Andan soñra geldüm, kapımı kapanıķ buldum ve didüm ‘ Hatunum fülāna ne işler oldı?’ didiler. Ben daķı ‘ *إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ*’ didüm ve maķberesine vardum, ¹⁰³²

¹⁰³²“...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a âidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz...” (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara 2/156).

ağladum ve du‘ā idüp döndüm ve gelüp ‘ammum oğullarıyla oturdum. Bu ahvāl üzre iken nā-gāh mekâbir arasında bir âteş gözüme görindi, “‘Ammum oğullarına bu âteş nedür?’ didüm. ‘Ammum oğulları ‘Bu âteş fülâne hatun maḳberesi üzredür, her gice görünür.’ didiler. Ben anlara ‘إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ’ benüm hatunum ziyāde oruç dutucı ve gice ile namāz kılıcı ve giceleri ihyā idici ve ‘afife vü dīn-dār hatun idi, var-ısa eyü ‘amelleridür, ḳalkuñ bizümle gidüñ.’ didüm. Biz daḳı ḳalkup gitdük ve ben elüme bir mi‘vel aldum ve hatunum maḳberesine geldüm nā-gāh hatunum oturur ve bu oğlum eṭrāfına devr ider. Ve bir münādī nidā eyledi ki ‘Yā şol kimse ki Rabbü[ñ]e emānet virmişsin, emānetüñi al. Va’llāhi eger anasını da emānet ḳoyayduñ anasını da bulurduñ.’ didi. Ben de oğlumı aldum ve maḳbere evvelki gibi oldı.” didi. Ve bu ere ol zamānda ḥazīnū’l-ḳabr didükleri *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da yazılıdur. Ve bu (A 157b) kışsa-i ġarībe vü ḥikāyet-i ‘acībeye beñzer Ḥāfız Müzenī, ‘Ubeyd bin Vāḳıd Leyṣī ve Baṣrī tercemesinde zıkr ü ḥikāye eyledügidür. Ol ḥikāye eyler ki evümden çıkdum ḥacc-ı şerīf niyyetiyle. Bir ere rāst geldüm öñinde bir ġulām ve oğlan var be-ġāyet ġüzel ve ḥareket ü reviş ve cemāl ü kemālde aḳrānı nādīr ḥüsn ve gökçeklik alanında bāhir. Ve ol kimseye “Bu oğlan kimdür?” diyü su‘āl eyledüm. Ve ol kimse “Oğlumdur ve bunuñ ahvālını saña ḥaber vireyüm.” didi ve kışşasına başlayup eyitdi. “Ben bir kerre ḥacc-ı şerīfe çıkdum ve bu oğlanuñ anası bile idi ve yüklü idi, ġünlerden bir ġün yolda bir menzil ve ḳonaḳda anasına ṭalaḳ vāḳi‘ olup oğlan burusı dutdı, bu oğlan toġup anası vefāt eyledi. Ve göç zamānı oldı bu oğlanı aldum bir beze şarup bir maġara içine ḳodum ve taşla maġaranuñ üstünü yapdum ve göçüp ḥuccācla gitdüm ve ben bu oğlanı helāk olur ve ölür bilürdüm ve sâ‘atinde fevt olur bilürdüm. Ben daḳı ḥacc-ı şerīfüñ mālzemesin ve şerā’iṭin yerine getürüp Ka‘be’ye varup ṭavāf eyledüm ve Vāḳfe’ye varup ve Minā’ya gelüp şerā’iṭ-i ḥacc-ı şerīfi edā eyledüm ve ḥuccācla dönüp bu oğlanı maġaraya ḳoduġum menzil ve ḳonaġa geldüğüimde ba‘z-ı yārān ve yoldaşlarum maġaraya ivdiler ve tiz vardılar ve taşı üzerinden giderdiler, gördiler bu oğlan şaġ ve sālīm ve diri ve barmaġın aġzına almış emer, baḳduk barmaġından (A 158a) süd çıkar bu oğlanı alup götürdüm. İşbu oğlanuñ ahvāli budur.” didi. Zihī ḳuvvet şāḥibi Mevlā ve ḳudret ıssı Bārī te‘ālā ki ḥikmet ü ḳuvvetini fehmede ‘aḳıl ḳāşır ve luṭf u iḥsānını şaymaġa kim ḳādirdür “يَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَاءُ”¹⁰³³ ve “يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ”¹⁰³⁴

¹⁰³³“...Allah dilediğini yapar...” *Kur’ân-ı Kerîm*, İbrahim 14/27.

¹⁰³⁴“...istediği hükmü verir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mâide 5/1.

el-Havās: Karganun minḳārı bir kimse üzre aşsalar göz degmekden şaklaya. Cigerin kurudup döğüp göze sürme çekseler gışā didükleri nesneyi gözden gidere. Ve talağı bir kimse üzre aşsalar ‘aşkı harekete getüre. Ve karga kanını bāde ile qarışdurup bir kimseye içürseler bāde vü hamr ve süci didükleri murdārı sevmez ola ve bir dağı içmeye. Ve kanın kurudup anuñla bevāsır hāsy olınsa bevāsiri oñulda bi-izni’llāhi te‘ālā. Ve karganun başı ve yüregini bāde içine bırağup istediği kimseye içürseler içen kimse ol içüren kimseye ‘azīm muḥabbet eyleye. Ve karga ödiyle meshūr olan ve sihre uğrayan kimse tılā olınsa sihir bātıll ola. Ve ziblini öksürüklü olana aşakosalar nāfi‘ ola. Ve kara kargayı tüyi ile sirkeye bandurup ve taldurup ve kıl anuñla tılā olınsa kılı kara eyleye. *Kezā fi-Hayāti’l-Hayevān.*

et-Ta‘bır: Düşde karga ğaddār ve aldayıcı kimseye delālet ider ve gāhī dirlik ve ma‘āşda tama‘ u hırşa ve gāhī ḥafu’l-arz ve defnū’l-emvāt ve gāhī ğarabet ü haberlerle teşe’üm ve tül-ı sefere delālet ider. Ve ekin kargası (A 158b) veled-i zināya ve ḥayr u şerle qarışuq ere delālet ider. Ve ala karga muḥālefeti çok mütekebbir kimseye delālet ider. Bir kimse düşde bir karga avlasa ḥarām mālā mükābere ile tarlıqda irişmesine delālet ider. Ve her kuşun eti ve tüyi ve kemügi düşde cem‘ idene māludur. Ve kaçan düşde ekin veyā ağaç üzre karga görse şu’mdur ve nā-mübāreklikdür. Ve eger düşde kendü evinde bir karga görse ‘avratına ḥıyānet ider fāsıka delālet ider. Ve eger bir karga kendüyle söyleşe bir ḥabış oğul şāḥibi ola. Ve İbn Sīrīn eydür, ziyāde mağmūm ve taşalu ola ve yine ğamdan kurtula ve eger karga etin yise hırsızlar tarafından māl ala. Ve eger melik ḳapusunda bir karga görse bir günāh eyleye ve aña peşimān ola veyā qarındaşını ḳatl eyleye ve aña nādīm ü peşimān ola. *Ḳāla’llāhu te‘ālā “فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ”*¹⁰³⁵. Ve eger düşde karga yeri burnı ve ayağıyla ḳazar görse qarındaşını ḳatl eylemesine delīl-i ḳavī olur ve eger karga kendüsini ḥadş itse ve tırmalasa beriyyede helāk olmasına veyā ziyāde eleme delālet ider. Ve eger düşde aña bir karga virseler sürūra irişe. Arṭamidoris-nām kimse eydür, ala karga tül-ı ḥayāt ve beḳā’-i metā‘ ve ‘ömür uzunlığına delālet ider ve ḳocaḳarılara delālet ider, dir. Zīrā karganun ‘ömri uzundur ve rusulü’ş-şettādur.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Ve (A 159a) bir kimse düşde bir karga Ka‘be-i Mükerreme üzre düşdüğün gördi, ol kimse İbn Sīrīn raḥimehu’llāh ḥazretine didi. İbn Sīrīn bir fāsık u fācir kimse bir şerife ḥatun alur diyü ta‘bır eyledi. Ḥaccāc-ı zālīm

¹⁰³⁵“...Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu.” *Kur’ân-ı Kerīm*, Mâide 5/31.

‘Abdu’llāh bin Ca’fer bin Ebī Ṭālib kızını tezevvüc eyledi ve nikāhla aldı. Kezā fī-
Kitābi’t-Ta’bīr li-İbn Ğannām. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llāhi’l-‘Allām.

Ve **Ebū zenne** zā-yı mu‘ceme ve nūn-ı müşeddede ile kenne¹⁰³⁶ ve cenne ve mekke ve bekke vezni üzre maymūn didükleri cānverdūr cild vezni üzre **ķird** gibi ki cem‘i **ķirde** gelür kesr-i kāf ve feth-i rā ve feth-i dāl ve hā ile ve **akrād** gelür feth-i elif ve sükūn-ı kāf-ıla ve **ķurūd** gelür zamm-ı kaf-ıla. Ve dışisine **ķirde** dinilür kesr-i kāf-ıla ķirbe vezni üzre maymūn sāyisine **ķarrād** dinilür feth-i kāf ve teşdīd-i rā-ıla. Ve **ebū hālīd** ve **ebū kışse** kesr-i kāf ve teşdīd-i şīn-i mu‘ceme vü meftūha ile yine maymūndur. Ve maymūn bir hayvāndur ki kabīh u melīh ya‘nī çirkin ve güzel ve serī‘ u’l-fehm ve şan‘atı öğrenür kabīl cānverdūr. Ve Yemen halkı kendü meşālīhi üzre tırmağı maymūna ta‘līm iderler. Hattā kaşşāb ve baķķāl dūkkān beklemegi öğredürler, dūkkān şāhibi gelinceye dek dūkkānı maymūn bekler. Ve sirķa ve hırsuzlığı ta‘līm iderler, uğurlık ider. Ve maymūn bir qarında on bir, on iki toğurur. Ve insāna pek beñzer ekşer hāllerinde. Ve insān gibi güler ve şād u mesrūr olur ve (A 159b) bir nesneye yapışsa eliyle yapışur ve barmaķları insān barmağı gibidür. Ve telķīn ü ta‘līmī kabūl ider ve ādeme mūnis olur ve şuya düşse insān gibi boğulur ve dışisine gayretlū olur ve şebaķ u şehveti ziyāde olsa ağızıyla istimnā eyler ve dışisi evlādını götürür ‘avrat gibi. Ve bu tā’ife uyusalar biri biri yanında uyurlar hattā bir satır olurlar. Ve maymūn ta‘līmī ziyāde kabūl ider; hattā İmām Demīrī *Ḥayātü’l-Ḥayevān*-nām kitābında yazar ki Nūbe pādīşāhı İslām pādīşāhlarından Mūtevekkil didükleri pādīşāha iki maymūn göndermiş biri kuyumcı ve biri derzi imiş. Ve Remle’de bir maymūn var-ıymış kuyumcılık iderdi, körügi üfürmek lāzım olduğda yanında olan ādeme üfür diyü işāret eyler-imiş. Ve Kazvīnī ‘*Acā’ibü’l-Maḥlūķāf*’da eydür: Bir kimse her şabāh on gün maymūn yüzine baksa ol kimseye sürür ve sevinç gelür, maḥzūn olmaz ve aña hemm u ğam gelmez ve rızķı giñ ve bol olur ve ‘avratlar ol kimseyi ziyāde severler. İntehā.

Fā’ide: Ebū Hüreyre raḍiya’llāhu ‘anh ḥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet ider, ḥāzret-i Resūl eydür: Bir kimse bir gemiye ḥamr ķodı satmak için ve ḥamrı satduğda aña şu karışdurup şatardı ve ol kimsenūñ bir maymūnı var-ıdı ol kimsenūñ kīsesin alup geminūñ deķaline çıķdı ve kīse de olan altını çıkarup birin (A 160a) deryāya ve birin gemi içine atup tamām iki bölük eyledi. Ve yine Ebū Hüreyre raḍiya’llāhu ‘anh

¹⁰³⁶ **Kenne** feth-i kāf-ile kişinūñ oğlınūñ ‘avratıdır emra’etü’l-ibn ma‘nāsına.

Ḥazret'den rivāyet ider ki ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem eydür: Süde şu karşıdurmañuz. Sizden öñden bir er var-ıdı süde şu katup şatardı bir maymūn şatun alup deryāya girdi. Ve yolda deryāda giderken Ḥaḳ te'ālā ol maymūna ilhām eyledi, altun kīsesin aldı ve geminūñ deḳalı¹⁰³⁷ üzre çıḳdı ve kīseyi açup şāhibi baḳup ṭururken bir altunı deryāya ve bir altunı gemi içine atup iki bölük eyledi, şunuñ bahāsın deryāya ve süd bahāsın gemiye atdı. Şadaḳa Resūlu'llāh.

el-Ḥükm: Maymūn etin yimeḳ ḥarāmdur bizüm ḳatumuzda. İmām Şāfi'ī ve 'Aṭā ve Mücāhid ve Ḥasan ḳatlarında daḫı ḥarāmdur ve İmām Mālik ḳatında ḥarām degüldür. Ve maymūnı şatmaḳ cā'izdür, zīrā ta'limi ḳabūl ider ve mūmı dutar ve esbāb u emti'a vü ḳumāşları hıfz ider.

el-Emsāl: *Eznā min-ḳirdin* ḍurūb-ı emşāldendür, ma'nāsı maymūndan ziyāde zinā idicidür, dimekdür. Zīrā maymūn cümle ḥayvānātdan ziyāde zinā vü cimā' ider. Ve şöyle ḳann iderler ki zamān-ı Cāhiliyyet'de bir maymūn zinā eyleyüp maymūnlar anı recm eylemiş olalar veyāḥuḍ ḍarb-ı meşelde olan **ḳird** Huḳeyl ḳabīlesinden bir kimsedür ki babasına Mu'āviye dirlerdi, zinā eylemekde Mu'āviye oḒlı **Ḳird**-nām kimseden ziyāde zinā idicidür, demek ola. Ve *aḥḳā min-ḳirdin* daḫı ḍarb-ı meşeldür, (A 160b) ma'nāsı maymūndan ziyāde ḥikāyet idicidür, demek olur. Zīrā maymūn insāndan gördüḒi ef'āl ve işleri ḥikāyet ider, aḳvāl ve sözlerinden Ḓayrısın beñzedür. *Ḥakeytu fī'lehu* dinilür *fā'altu mişle fī'lihi* ma'nāsına ve *ḥakeytu fī'lehu* daḫı bu ma'nāyadur. Muḥākāt, müşābehe ma'nāsınadur. Ve *akbeḥu min-ḳirdin* daḫı ḍurūb-ı emşāldendür, ma'nāsı maymūndan daḫı çirkin ve zişt dimekdür.

el-Ḥavās: Cāḫız ḳavli üzre maymūn eti it eti gibidür belki daḫı şerr u aḫbeşdür. Ve dişini bir insān götüirse aña uyḒu Ḓalebe eylemeye ve Ḓice ile feza' u ḥavf eylemeye. Ve eti cüzẓām olana nāfi'dür. Ve derisini bir ağaca aşşalar şovuk Ḓararın andan def' ide. Ve maymūn derisinden bir ḳalbur eyleyüp ekilecek ekini ve toḫmı ol ḳalburdan ḳalburlayup ekseler ol ekin cerād ve çekirge āfetinden sālīm ola. Ve maymūn bir ağulu yimeḳ Ḓorse ḳorḳar ve çağırur. *Kezā fī-Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīrī 'aleyhi raḥmetu'llāhi'l-Bārī.

et-Ta'bīr: Düşde maymūn her 'ayıḅ şāhibi olan kimsedür, zīrā Ḥaḳ celle ve 'alā maymūnı men' eyledi ve memnū' olmaduḒıçün meşḒ olındı. Bir kimse düşde maymūnla ceng

¹⁰³⁷ **Deḳal** fetḥ-i dāl-ı mühmele ve fetḥ-i ḳāf-ıla gemi okıdur sehmū's-sefine ma'nāsına.

eylese ve maymūna gālib olsa hasta olup şihhat bula ve eger maymūn galebe iderse şihhati umulmaz. Ve eger maymūn etin yise bir hastalıktan ‘ilāc olına ve andan şihhat umulmaya. Ve Naşārā maymūn etin yiyen yeñi geye, dirler. Ve eger düşde maymūn bağışlasa (A 161a) düşmen üzre manşūr ola. Bir kimse kendü döşeginde bir maymūn görse bir Yehūdī anuñ ‘avratına fücūr u fışk eyleye. Ve maymūn düşde kendü sofrasından yise ta‘bır yine budur. Ve düşde maymūn bir ere delālet ider ki kebā’irden birine irtikābla ni‘met ü devleti gitmiş ola. Ve eger bir maymūnı nikāhlasa bir fāhişeye irtikāb eyleye veyā bir insānla huşūmet eyleye. Ve eger maymūn ırsırsa bir insānla huşūmet eyleye. Arţamidoris eydür, düşde maymūn mekr ü hile vü hud‘a idici erdür. Ve hastanuñ marazına delālet ve aydan hādiş olacak nesneye delālet ider; zīrā maymūn kāmēr ve ay hayvānındandır. Ve Cāmāsb eydür, bir kimse düşde bir maymūn avlasa şehere ve cāzūlar cānibinden müntefi‘ ola. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ğannām. Ve’l ‘ilmü ‘inda’llāhi’l-Meliki’l-‘Alimi’l-‘Allām. Ve maymūn düşde maḫhūr u ḥor u ḥaḫīr düşmāndur. Ve eger maymūn üzre oturur görse ḥor u ḥaḫīr olan düşmāna zafer bula ve anı musahḥar u muṭi‘ u münkād eyleye. Ve eger düşde maymūn etin yise ḡam u ḡuşşalu veyā hasta ola. Ve eger maymūnı katl eylese düşmāna gālib ola ve ḡahr eyleye. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Sīrīn. Ve **ebu’l-meymūn** bal didükleri şīrīn ve tatlu nesnedür ki arudan ḥāşıl olur ‘asel gibi ki ḥārr u yābisdür. Ve süddeyi açar, balgāmı keser, şafrāyı arturur, ḡanı göyündürür, iştihā getürür, ta‘āmı hażm ider ve (A 161b) ishāl eyler. Kezā fi’t-*Teshīl*. ‘Asel ve bal menāfi‘inden bir miḡdārı *Sūkker-i Şāfi şerḥinde* zıkr eylemişümdür tālib olan andan zevḡ alsun.

et-Ta‘bīr: Düşde bal zaḫmetsiz māl-i ḥelāl ve hastalıktan şifādur. Kelāmu’llāh’da “شِفَاءٌ¹⁰³⁸ vāḡi‘dür. Bir kimse düşde bal yalar görse tezevvüc eyleye ve evlene. Ḥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Rifā‘a ‘avratına “حَتَّى تَذُقِي عُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقَ عُسَيْلَتِكَ”¹⁰³⁹ buyurmuşdur. Bu ḥādiş-i şerīfūñ ma‘nāsı ve tafşili yine *Sūkker-i Şāfi şerḥinde* mufaşşal u ‘ayān taşrīḥ olınmışdur. Ve İbn ‘Ğannām eklu’l-‘aseli ‘ināḡu ḥabībın ve taḡbīluhu¹⁰⁴⁰ bulduḡını yazar.

¹⁰³⁸“...insanlar için şifa...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Nahl 16/69.

¹⁰³⁹“O senin balından sen de onun balından tatmadıkça...” Ebû Abdullāh Muhammed b. İdrīs b. Abbās Şāfi, *Müsnedü’l-İmām eş-Şāfi*, (Beyrut: Dāru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 235.

¹⁰⁴⁰“Bal yemek, sevgiliyle kucaklaşma ve onu öpme (anlamındadır).”

Ve **sāhir** ħurūf-ı mühmele ile gice ile uyumayan kimsedür māzīsi *sehiredür* ‘alime bābından *raculun sāhirun* dinilür uyanık kimseye *raculun suheratun* didükleri gibi humezetin vezni üzre.

et-Ta‘bīr: Düşde uyanıklık aḥbāb ve dostlardan ayrılığa delālet ider. Bir kimse düşde ke-
ennehu uyumaz ve çok uyanık olur görse aḥibbāsından müfāraḳat vāqī‘ ola. Kezā fī-
Kitābi’t-Ta‘bīr li-İbn Ğannām raḥimehu’llāhu’l-‘Allām.

Nazm:

Ebū mālīk durur açlık ebu’l-emn oldu bil toklık
Subāṭa oldu hem boklık ulu işler terātirdür

Şerḥ:

Ebū mālīk kesr-i lām-ıla açlıkdur cū‘ ma‘ nāsına ve **ebu’l-emn** feth-i elif ve sükūn-ı mīm-
ile toklıkdur kesr-i šīn-i mu‘ ceme ve feth-i bā’ ile olan şiba‘ gibi. Ve (A 162a) **subāṭa**
zamm-ı sīn-i mühmele ve bā’-i muvaḥḥade ile boklık ve süpründidür ki süpürüp bir yere
bırağurlar zamm-ı kāf-ıla olan kūnāse ve zamm-ı kāf-ıla olan ḳumāme gibi ki üçü de
ḥulāşa vezni üzredür. Ve zamm-ı kāf ve ħurūf-ı mühmele ile kusāḥa yine bu ma‘ nāyadur.
Ve **terātīr** feth-i tā’-i müšennāt-ı fevḳāniyye ve rā’-i mühmele ba‘ dehu kesr-i tā’-i ḳaraşet
ile ulu ve büyük işlerdür şedā’id ma‘ nāsına. *Ḳānūnu’l-Edeb*’de kārḥā-yı büzürg diyü
ma‘ nā-yı terātiri beyān ider.

et-Ta‘bīr: Düşde açlık ṭama‘ u ḥırşdur. Bir kimse düşde aç olsa acıḳduğı ḳadar mālā irişür.
Ve düşde süpründi, işleri kirlü olan ṭā’ifeye ve ehl-i ḥirefe, ḥayra delīldür; zīrā süpründi
fażalāt-ı keşīreden cem‘ olunur. Bir kimse ḡayrīnuñ evin süpürse mālından bir nesneye
irişe ve ḡanīlere ev süpürmek māllarına naḳş u faḳrdur. Kezā ḳāle İbnü’l-Ğannām.

Nazm:

Keçi ümmü’s-siḥāl oldu muşāḥib bu’l-kemāl oldu
Ḳoyun ümmü’n-ni‘ am barmaḳlaruñ adı şenātirdür

Şerḥ:

Ümmü’s-siḥāl sīn-i mühmele ve ḥā’-i mu‘ ceme ile kitāb vezni üzre keçi didükleri
mübārek ḥayvāndur. Ve **siḥāl** cem‘-i *saḥledür* ve *saḥle* feth-i sīn ve sükūn-ı ḥā-ıla ḳoyun
ve keçiden ṭoğan ḳuzu ve oḒlaḳdur, ṭoḒurduğı sā‘ atde *saḥle* dinilür gerek erkek ve gerek

dişi olsun. Ve *suḥul* ve *siḥlān*¹⁰⁴¹ ve *siḥale* ‘inebe vezni üzre *saḥle* cem‘ leridir. Ebū Zeyd eydür, koyun ve keçi toğurduğu sā‘ at (A 162b) yavrılarına gerek erkek ve gerek dişi olsun *saḥle* dinilür, andan şöıra *behme*¹⁰⁴² dinilür gerek erkek gerek dişi olsun, kaçan dört aylık olup anasından ayrılrsa keçiden olan erkege *cefi*¹⁰⁴³ ve dişisine *cefre* dinilür. Kaçan güdilüp kavî olsa erkeğine ‘*arīḍ*¹⁰⁴⁴ ve ‘*atūd*¹⁰⁴⁵ dinilür, dişisine ‘*anāk*¹⁰⁴⁶ dinilür. Ve işbu zıkr olınan ḥāllerüñ cümlesinde *cedy* dinilür erkeğine. Mādāmki keçi evlādı yılına yetişmeye adları vech-i meşrūḥ üzredür, yılına yetdükde erkeğine *teys*¹⁰⁴⁷ ve dişisine ‘*anz*¹⁰⁴⁸ dinilür. Ve ikinci seneye girdükde erkeğine *cez*‘ dişisine *cez*‘a dinilür. Kezā fī-*Ḥayāti’l-Ḥayevān* li’d-Demīrī ‘aleyhi rahmetü’l-Bārī. Ve *ümmü’s-siḥāl* ma‘ nāsı oğlaqlar anası dimekdür ki murād keçi olur feth-i mīm ve sükün-ı ‘ ayn ile olan *ma*‘z ve feth-i mīm ve feth-i ‘ ayn ile olan *ma*‘az ve emīr vezni üzre olan *ma*‘iz ve zamm-ı elif ve sükün-ı mīm ve zamm-ı ‘ ayn ile olan *um*‘üz ve kitāb vezni üzre olan *mi*‘āz ve kesr-i mīm ve sükün-ı ‘ ayn ve feth-i zā ve kaşr u meddī cā‘ iz olan *mi*‘zā gibi. Ve *ma*‘z vāḥidi *mā*‘izdür şaḥb müfredi şaḥib olduğu gibi dişisine *mā*‘ze dinilür hā ile. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “فَإِنَّهَا مِنْ دَوَابِّ الْجَنَّةِ أَحْسَنُوا إِلَى الْمِعْزَى وَامْطُؤْا عَنْهَا الْأَذَى” didi. Ya‘nī “Keçiye iḥsān eyleñ ve andan ezā vü zaḥmeti giderüñ ve taş ve dikenden yatağını pāk eyleñ, taḥkīk keçi cennet ḥayvānlarındandır.” Ve ma‘a-zālik keçi ḥumk ile mevşūfdur. (A 163a) Ve keçinüñ südi çok ve derisi kalıñ olmağla koyun üzre tafḍil olunur, koyundan bu iki nesnede fazlı vardır. Ve keçi kuyruğundan eksükligi et ve yağında ziyādeligidür. Ve Ḥaḳ te‘ālā koyunuñ derisini ince yaratmağın yūñünü çok eylemişdür ve keçinüñ derisini kalıñ yaratmağın yūñünü az eylemişdür. Fe-subḥāna’llāhi’l-Laṭīfū’l-Ḥabīr.¹⁰⁴⁹

el-Ḥavās: Keçi eti hemm u ğam u nisyān getürür ve balğam ilād ider ve sevdāyı tahrīk ider; lākin çıbanları olana eyü ve nāfi‘dür. Ve aḳ keçinüñ boynuzın yaḳup ve dögüp bir

¹⁰⁴¹ *Suḥul* zammeteyn ile ve *siḥlān* kesr-i sīn ve sükün-ı hā ileldür.

¹⁰⁴² *Behme* feth-i bā ve sükün-ı hā ve feth-i mīm ve hā ile. Feth-ile olan nağme ve nemle vezni üzredür.

¹⁰⁴³ *Behme* feth-i bā ‘i muvaḥḥade ve sükün-ı hā ile nemle ve nağme vezni üzredür, cem‘i *buhm* gelür zamm-ı bā ve sükün-ı hā-ıla. Ve *cefi* feth-i cīm ve sükün-ı fā-ıladur. Cem‘i *ecfār* ve *cifār* gelür aḳvāl ve cibāl vezni üzre.

¹⁰⁴⁴ ‘*Arīḍ* ‘ ayn-ı mühmele ile emīr vezni üzredür. Cem‘i ‘*irḍān* / ‘*urdān* gelür ‘ aynda kesr ü zamm ile.

¹⁰⁴⁵ ‘*Atūd* tā ‘i müşennāt-ı fevḳāniyye [ile] şabūr vezni üzredür. Cem‘i ‘*iddān*dur teşdid-i dāl ile, aşl ‘*itdān*dur idğām olunmuşdur ve a‘*tide* yine anuñ cem‘ idür ad‘ iye ve eşniye vezni üzre.

¹⁰⁴⁶ ‘*Anāk* ‘ ayn-ı mühmele ile seḥāb vezninde ve nūn-ıladur. Cem‘i ‘*anuḳ* ve ‘*unūḳ* gelür.

¹⁰⁴⁷ *Tey*s feth u sükün ile ceys ve ḥayr vezni üzredür. Cem‘i *tuyūs* gelür zammeteyn ile ve *tiyese* ‘inebe vezninde ve *metyūsā* ‘gelür mekbūrā ‘ vezninde ve feth ile.

¹⁰⁴⁸ Ve ‘*anz* feth-i ‘ ayn-ı mühmele ve sükün-ı nūn ve zā-yı mu‘ ceme ileldür. Cem‘i zamm-ı nūn-ıla a‘*nuz* ve kesr-i ‘ ayn ile ‘*ināz* ve zamm ile ‘*unūz* gelür.

¹⁰⁴⁹ “Her şeyden haberdar olan ve lutuf sahibi Allah tüm noksan sıfatlardan münezzehtir.”

bez pāresi içine bağlayup uyur ādemūñ başı altına kosalar mādām başı altındadır uyanmaya. Ve teke ödini şıgır ödine karışdırup ve bir fitile bulaşdırup kulağ içine kosalar şağırlığı gidere. Ve teke ödiyle göz kapağı içinde olan kılı yolup sürme olınsa kıl bitmesine māni‘ ola. Ve keçi iligin yimek ğam u nisyān getürür. Ve İbn Sīnā eydür, keçinūñ ba‘r ve kıgı sirāceyi taḥlīl ider ve yūñ ile ‘avrat götürse fercinden kan akmasın men‘ eyleye. Kezā fi-*Ḥayāti’l-Ḥayevān* li’d-Demīri ‘aleyhi rahmetü’l-Bārī. Ve dişi keçi ve teke eti bed ve yaramazdur ve giç hazm olur ve yaramaz ğidā virür ve siyāha mā’il kan andan mütevellid olur. Kezā fi-*İḥtiyārāt-ı Bedī‘i* rahmetu’llāhi ‘alā-mü’ellifihī.

el-Emsāl: *Elyetu’l-ma‘z fi-batnihi* dūrüb-ı emsāldendür. *Elye* feth-i elif ve sükün-ı lām ve feth-i yā‘-i ḥuṭṭi ile koyun ve keçi kıyruğıdur ki cem‘i *eleyāt* ve *elāyā* (A 163b) gelür, ma‘ nāsı keçinūñ kıyruğı karnındadır, dimekdür. Ya‘nī keçinūñ kıyruğı eksük olduğça eti ve yağı ziyāde olur ve böbreği yağlu olur. Kıyruğı koyun kıyruğı gibi olmaz, kıyruğında yağı azdur; lākin yağı içinde ve etindedür.

Ve *ebu’l-kemāl* ḥurūf-ı mühmele ile kāf-ı meftūḥ ve seḥāb vezni üzredür muşāḥib ma‘ nāsınadır *nedīm* gibi ki feth-i nūn-ıla emīr vezni üzredür. Ve zamm-ı mīm-ile olan *münādīm* ve sükün-ı dāl-ıla olan *nedmān* gibi ki sekrān vezni üzredür ve muşāḥibliğe *münādeme* dinilür zamm-ı mīm ve feth-i dāl-ıla ve *münādeme* feth-i dāl ile *müdāmeneden* maḳlūbedür; zīrā şurb-ı ḥamrı nedīmi ile idmān ider, dinilür. Ve *ümmü’n-ni‘am* kesr-i nūn ve feth-i ‘ayn-ı mühmele ile koyundur *ġanem* ma‘ nāsına ki cem‘i *aġnām* ve *ġunūm* ve *aġānim* gelür feth-i elif ve zamm-ı ġayn ve feth-i elif-ile. Ve *ġanem* ism-i mü’ennesdür koyun erkeğine ve dişisine dinilür. Ve koyuna *ġanem* dinilmege vech *ġanem* *ġanīmet*dendür, koyun *ġanīmet* olduğı içündür. Ve ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aġniyāya koyun ve fuḳarāya tavuğ idinmesine emr eylemişdür ve aġniyā tavuğ idindüklerinde ¹⁰⁵⁰“يَأْذَنُ اللَّهُ تَعَالَى بِهَلَاكِ الْفَقْرَاءِ” demişdür. Ve koyun keçiden efdāldür ve efdāl olduğına delil birkaç vech ile zikr eylemişlerdür: Biri Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā evvel koyunu ve şoñra keçiyi zikr eylemişdür. Nitekim Qur’ān-ı ‘Azīm’de “مِنَ الصَّانِ الثَّنَيْنِ وَمِنْ” ¹⁰⁵¹“الْمَعَزِ الثَّنَيْنِ” vāķi‘dür. Ve biri Kelām-ı Kādīm’de “إِنَّ هَذَا أَحَى لَهُ تَسْعٌ وَتَسْعُونَ نَعْجَةً وَلِي نَعْجَةً” ¹⁰⁵² (A 164a) vāķi‘dür. *[na‘ce]* koyundur *na‘ce* yerine ‘anze dinilmemişdür ve

¹⁰⁵⁰Hadis şu şekilde geçmektedir: “الدجاج يأذن الله تعالى بهلاك القرى...” İbn Mâce, *Sünen*, thk. Muhammed Fuād Abdülbâki (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1373/1953), 2/773.

¹⁰⁵¹“... (erkek ve dişi olarak) koyundan iki, keçiden de iki...” *Kur’ân-ı Kerīm*, En‘âm 6/143.

¹⁰⁵²“...Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Sad 38/23.

biri dağı ve “وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ”¹⁰⁵³ dır. Ve bir fażileti dağı budur ki koyun senede bir toğurur ve ekşeriyā bir toğurur ve keçi ikişer ve gāhī üçer toğurur, ma‘a-hāzā koyunda bereket vardır. Ve koyun otladığı ot yine biter, keçi otladığı bitmez. Zīrā keçi kökinden kıparur, koyun ancak yeryüzinde olandan otlar. Ve koyun yünü kıymetlüdür keçi yüninden. Ve efđal olduğına bir delil dağı bu ki bir kimseyi medh eyleseler ve ögseler *innemā huve kebşun* dirler ya‘nī ol degıldür illā koşdur. Türkide dağı bir kimse bir er ve ceng eri olsa koşdur ve koş gibi dokušdı, dirler ve ‘Arab bir kimseyi zemm eylese *huve teysun* dirler ya‘nī ol tekedür. Dağı ziyāde zemm murād itseler *innemā huve teysun* dirler, ya‘nī ol degıldür illā tekedür. Bundan dağı ziyāde zemm murād eyleseler *mā huve illā teysun fī-sefīnetin*¹⁰⁵⁴ dirler. Ve keçinün öni ve ardı mekşuf ve açukdur, koyun böyle degıldür bu dağı koyunun efđal olduğına delıldür. Ve koyun eti keçi etinden efđaldür, zīrā keçi eti sevdāyı tahrik ve balgamı irāş ider ve nisyān getürür ve koyun eti bunun ‘aksidür ve koyun mübarek hayvāndur. “مَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَقَدْ رَعَى الْغَنَمَ” hadīs-i şerīfdür ya‘nī “Bir peygamber yokdur ki illā tahkik ol koyun gütmişdür ve çobanlık eylemişdür.” dimekdür. Ashāb hazret-i Resul şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bu hadīsı didükde “Sen de çoban olduñ mı?” didiler. Hazret-i Resul (A 164b) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “أَنَا كُنْتُ أَرْعَاهَا لِأَهْلِ مَكَّةَ” didi ya‘nī “Ben de Mekke halkının koyunların güderdüm kararī ile.” didi, ya‘nī her koyunu bir kırāt ile. Haq sübhānehu ve te‘ālā peygamberlere koyun güddürüp andan peygamber eylemekde hikmet, enbiyā halka çoban olmasına takdime olsun içündür.

Fā’ide: Mūsā peygamber ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām bir ere uğradı. Ol er du‘ā vü tazarru‘ iderdi. Musā “İlāhī, eger bu kimsenün hāceti benüm elümde olaydı hācetini kabul ü każā iderdüm.” didi. Haq sübhānehu ve te‘ālā Mūsā’ya vahy eyledi ki “Yā Mūsā ol kimseyi ben senden dağı artık esirgerem; lākin ol kimsenün koyunu vardır, baña du‘ā ider ve göñli koyunındadır. Ve bir kulumun göñli gayrıda olup baña du‘ā eyleye ben anuñ du‘āsın müstecāb eylemem.” didi. Mūsā peygamber ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām bunu ol kimseye aındı. Göñlini koyundan kesüp cān u dilden Haq te‘ālā celle celāluhuya tazarru‘ eyledi, du‘ası müstecāb oldu.

Fā’ide: ‘Abdü’l-Vāhid bin Zeyd eydür: Cennetde Haq te‘ālā baña refik ve yoldaşımı göstermegi Haq te‘ālādan istedüm ve recā eyledüm. Baña dinildi ki “Cennetde senün

¹⁰⁵³“Biz, (İbrahim’e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail’i) kurtardık.” *Kur’ân-ı Kerim*, Saffat 37/107.

¹⁰⁵⁴ “O sadece gemide bir tekdir.”

yoldaşuñ Meymüne-i Sevdâ'dur". Ve ben didüm "Ol Meymüne ne mekândadur?" dinildi ki "Küfe'de fülân oğulları içindedür." Ben de Küfe'ye vardum Meymüne-i Sevdâ'yı su'âl idem diyü nâ-gâh gördüm koyun güder ve koyunları kırdlarla güdilür ve (A 165a) kendüsi ayağ üzre namâz kılar gördüm. Ve namâzdan fâriğ olunca ol hatun baña eyitdi "Yâ Zeyd oğlu, va' de olınan bu degüldür va' de olınan cennetdür." didi. Ben aña didüm "Ben Zeyd oğlu olduğımı neden bildüñ?" ol hatun eyitdi "الارواحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ مَا تَعَارَفَتْ مِنْهَا" ¹⁰⁵⁵ "انتلف، وَمَا تَتَّكَرَّ مِنْهَا اخْتَلَفَتْ" olduğunu bilmez misin?" didi. Ben aña eyitdüm "Senüñ koyunlaruñ kırdlar ile güdilür görürüm niçün böyledür ve aşlı nedür?" didüm Meymüne eyitdi "Allāhu te'ālā ile benüm mā-beynümi ıslāh eyledüm, Haq te'ālā dağı benüm koyunlarum ile kırdlar arasını ıslāh eyledi." Raḥmetu'llāhi 'aleyhimā raḥmeten vāsi' aten.

Fā'ide: 'Ömer bin 'Abdi'l-'Aziz ki 'ādil pādīşāh idi, rivāyet olunur ki zamānında koyun kırd-ıla ve arslan şıgır-ıla otlarlardı. Bir gün bir kırd bir koyuna ta' arruż ider, Mūsā bin A'yen-nām kimse bundan 'Ömer bin 'Abdi'l-'Aziz vefātın añlar, ¹⁰⁵⁶ "إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ" dir ve 'Ömer bin 'Abdi'l-'Aziz-nām şālīḥ helāk oldı añlarum." dir. Anda olanlar ḥisāb iderler 'Ömer bin 'Abdi'l-'Aziz koyuna kırd ta' arruż eyledügi sâ'atde fevt olmış bulunur. Raḥmetu'llāhi 'aleyhi raḥmeten vāsi' aten.

Fā'ide: Aşḥāb-ı tecārib ve tecribe şāḥibleri eydürler ki koyun arasında yürümek ve otururken dülbend şarınmak ve ayağ üzre serāvil ve ṭon geymek ve diş ile saḡal kırkımak ve kapu üsküffesi ¹⁰⁵⁷ üzre (A 165b) oturmak ve şol el ile yimek ve etek ile yüzi silmek ve yumurda kabuqları üzre yürümek ve saḡ el ile istincā eylemek ve maḡberelerde gülmek ḡam u ḡuşşa ve renc ü tāşa iḡdāş ü irāş ider, dirler.

el-Hüküm: Koyun etin yimek ve şatmak naşş u icmā'-ıla ḡelāldür ve keçi eti kezālik. Ve kırk koyunda bir koyun zekāt vācibdür, yüz yigirmi koyunda iki koyun vācibdür, andan şoñra iki yüz koyuna dek yine iki koyundur, üç yüze dek. Üç yüz bir koyun olsa üç koyun zekāt vācibdür ve dört yüz koyun olduğda dört koyun şadaḡa vācibdür ve dört yüzden

¹⁰⁵⁵"Ruhlar, birbirine kenetlenmiş düzenli ordular gibidir, birbirleriyle tanışanlar, dünyada kaynaşır, birbirlerini yadığayanlar da dünyada ihtilafa düşerler." İbn Kayyım el-Cevziyye, *Kitābu'r-Rūh* (Beyrut: Dāru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 91.

¹⁰⁵⁶"...Biz şüpheşiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüpheşiz O'na döneceğiz..." *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara 2/156.

¹⁰⁵⁷**Üsküffe** zamm-ı elif ve sükün-ı sîn-i mühmele ve zamm-ı kâf ve feth-i fā'-i müşeddede ve āḡirinde hā ile kapu eşigidür 'atebü'l-bāb ma' nāsına.

şoñra her yüzde bir koyun vâcibdür. Ve koyun ve keçi zekâtta birdür, zîrâ ikisi bir cinsdür.

el-Emsâl: *İstetyeseti'l-anz*¹⁰⁵⁸ darb-ı meşeldür, keçinün dişisi teke olmağı taleb eyledi, dimekdür. H̱or u zelil olan kimse ta'azzez eylense ve ululansa aña bunı darb-ı meşel iderler. Ve *tegaddi bi'l-cedyi kable en yeta'aşşâ bike* darb-ı meşeldür. *Cedy* feth ü sükün-ıla oğlağdur. *Tegadd* emrdür ğıdâdan ki tañ yimegidür ta'āmu'l-ğudde ma'nāsına. Ve 'aşā feth-i 'ayn ile semā vezni üzre aḥşam yimegidür. *Te'aşşâ* fi'l-i muzāri'dür ve 'aşādandur bunı ḥazm ile dutmağda ve almağda darb-ı meşel iderler, ma'nāsı sen oğlağı şabāḥ yimegi eyle ol seni aḥşam yimegi itmezden evvel, dimekdür. Ya'nî işüñi (A 166a) ve maşlahatuñı zabṭ eyle ve şıka vü muḥkem kıl ve istiḥkām ve berklik üzre eyle musāmaḥa vü ihmāl üzre dutma, demek olur.

et-Ta'bır: Düşde koyun ğanīmetdür Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “الْعَنَمُ غَنِيمَةٌ”¹⁰⁵⁹ didügiçün. Bir kimse düşde koyun ve keçi sürer görse 'Arab u 'Acem üzre vālī vü ḥākim ola ve eger onlaruñ südlerinden ve yūñlerinden alsa 'Arab u 'Acem'den māl cem' eyleye. Bir kimse bir yerde vāfir koyun durur görse bir mühim maşlahat içün ḥalk ol yerde cem' iyyet eyleyeler. Bir kimseyi düşde bir miqdār koyun istikbāl eylese ve qarşulasa ol koyunlar düşmānlardur, anlara zafer bula. Ve koyun kıyruğı düşde 'avrat mālıdur. Bir kimse düşde koyun kırkar görse üç güne dek evinden çıkmasından şaḫınsun. Cāmāsb eydür, bir kimse düşde koyun sürisini görse dā'im mesrūr u şād ola ve bir kimse bir koyun görse bir sene şād ola.

Ve Mine'r-Ru'yā'i'l-Mu'abbere: Ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “Düşde vāfir kara koyun gördüm ki aña aḳ koyunlar tābi' olurdı, ḥattā ben ol düşi ta'bır eyledüm.” didi. Ebū Bekr raḍiya'llāhu 'anh “Anam babam saña ḳurbān olsun, bu düşi ben ta'bır ideyim.” didi. Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “Ta'bır eyle.” didi. Ebū Bekr raḍiya'llāhu 'anh “Ol kara koyun 'Arabdur size tābi' olurlar ve aḳ koyun 'Acem'dür.” didi. Resūlu'llāh “Melek daḥı böyle ta'bır eyledi idi.” didi. (A 166b) Bir kimse kendi şüreti koyuna döndi görse ğanīmete irişe. Ve düşde na'ce¹⁰⁶⁰ 'avratdur, bir

¹⁰⁵⁸ 'Anz feth-i 'ayn-ı mühmele ve zā'-i mu'ceme ile kenz ve ma'z vezni üzre dişi keçidür el-unşā mine'l-ma'z ma'nāsına.

¹⁰⁵⁹ “Koyun ganimettir.” Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

¹⁰⁶⁰ Na'ce feth-i nūn ve sükün-ı 'ayn ile dişi koyundur el-unşā mine'd-dān ma'nāsına, cem' i ni'ac gelür kesr-i nūn-ıla.

kimse düşde bir na‘ce boğazlasa bir ‘avratuñ kızlığını ala Kelām-ı Kādīm’de “إِنَّ هَذَا أَخِي”¹⁰⁶¹ vāki‘ olduğuçün.

Ve *şenātir* feth-i şin-i mu‘ceme ve nūn ve kesr-i tā’-i müşennāt-ı fevķāniyye ile barmaqlardur eşābi‘ gibi müfredi *şantaradur* ki қаңтара vezni üzre ve cem‘i *ķanātirdür* ve bu lügat-i Yemāniyyedür.

el-Emsāl: *Le-adummenneke damme’s-şenātiri* darb-ı meşeldür, *ḍamm* bir nesneyi nesneye қоşмақдур қабзу şey’in ilā-şey’in ma‘nāsına, ya‘nī barmaqlar birbirine қоşulduğı gibi seni eyle ḍamm iderüm, demekdür.

et-Ta‘bīr: Barmaqlar düşde beş vaķit namāzdur, baş barmaқ şabāḥ namāzı ve ğayrılar tertīb üzre ğayrı namāzlardur ve ‘inde’l-ba‘ż kiçi barmaқ şabāḥ namāzı ve ğayrı barmaqlar tertīb üzre ğayrı namāzlardur ve ba‘zılar barmaqlar māl ile ta‘bīr olunur, dirler. Bir kimse bir āḥar kimsenüñ bir barmağın kesük görse mālda aña ezā eyleye. Ve aya barmaqları қардаş оğullarıyla ta‘bīr olunur, zīrā aya қардаş ve barmaqlar evlād ve оğullardur. Ve barmaқ uzun olmaқ ziyāde ṭama‘dur. Bir kimse bir barmağını āḥar barmağı yerinde görse bir namāzı bir ğayrı namāz vaķtine te’ḥīr eyleye. Kezā қәлә İbnü’l-Ġannām fi-kitābihi. El barmaqları оğullar ve yārān u dostlar ve қуввет ve қардаşlardur ve beş vaķit namāzdur. Bir kimse düşde barmaqları yerlerinde görse (A 167a) beş vaķit namāzı vaķtiyle edā eyleye. Ve ayak barmaqları ҳишимлар ve ақраба ile ta‘bīr olunur ziyādeligi ve eksükligi aña göredür. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Sīrīn.

Nazm:

Deve adı ebū şafvan ebū cāmi‘ süci sofra
Tavuқ adı ebū nāfi‘ di köprüler қanātirdür

Şerḥ:

Ebū şafvān şad-ı mühmele vü meftūḥa ve fā’-i sākinе ile devedür kesreteyn ile *ibil* gibi ki bā’da sükūn daḥı cā’izdür, cem‘i *ābāl* gelür. Deveye *ibil* dinilmek uyлуқları üzre bevl itdüğüçündür, diyü *Ḳudūrī* şerḥi *Ḥaddādī* de bāb-ı zekātü’l-ibilde yazar. “إِبِلٌ عَزٌّ لِّأَهْلِهَا،”¹⁰⁶² ḥadīşini ‘Urve ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi

¹⁰⁶¹“Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Sad 38/23.

¹⁰⁶²“Deve, sahibi için yüceliktir koyun ise berekettir. Kıyamete kadar hayır, atın perçemi üzerinde bağıldır.” İbn Māce, *Sünen*, 2/773.

ve sellemden rivāyet ider. Deve ḥayvānāt-ı ‘acibe vü ġaribedendür, ḥalk anı çokça görmek ile ‘aceb olduğu ḥalkuñ gözinden düşmişdür. Gevdesi büyük, iṭā‘ati tīz, ağır yüklerle kalkar ve çöker ve bir uşak yularına yapışsa istediği yere gider ve arkasında ev yapılır, insān me’kūl ü meşrūbı ve melbūs ve yaşadıkları ile ol ev içinde oturur gūyā kim evinde oturur ve bu ḥāl ile yine yürür anuñçün Ḥaḳ te‘ālā “أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ”¹⁰⁶³ didi. Ve ‘uḳalā vü ḥukemādan birine devenüñ ululıgın ve yük ile oturup kalkduğın dirler ve ol ḥakīm deve bulunmaz yerden imiş, bir sâ‘at fikr ider ve andan (A 167b) soñra “Ol deve didüğünüzñ boyunları uzun olmak gerek.” dir. Ve Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā deveyi kurı yer gemisi olmasın murād eylediyse aña şusızlığa taḥammül virdi, ḥattā şuya kanması on güne sürer ve deveyi otı yiyici kıldı sâ‘ir ḥayvānāt yimedüğü otları yir ve gāhī olur ki on güne dek şusızlığa şabr ider. Ve Ḥaḳ te‘ālā ağır yüklerle kalkmağa yardım olsun için deveyi boynı uzun yaratmışdır. Ve deve kükreyüp dışisine ṭālib olsa ḥūyı yaramaz olur ve ağızında köpüğünü izhār ider ve āvāz eyler. Ol vāḳit yük götürmekde ‘ādeti ne ise üç ol kadar yükleseler götürür ve yimegi ol vāḳit az yer. Ve ağızından ri‘e ve öyken gibi bir nesneyi çıkarur ve gösterür, ne olduğunu kimse bilmez ve kızıl deriye beñzer ve aña kesr-i şīn-i mu‘ceme ile şıkşıka dirler. Ve ḥaṭīb olan kimseye zū-şıkşıka dinilse ol ḥaṭībī faḥl ve erkege teşbīh üze dirler. Ve deve yılda bir kerre nezv ü cimā‘ ider ve cimā‘ da eglenür ve birkaç kerre inzāl vāḳi‘ olur. Ve cümle ḥayvānlardan ziyāde hıḳdı¹⁰⁶⁴ vardır. Ve anasına cimā‘ eylemez ve anasına binmez. Ve ilerü zamānda bir kimse bir dişi deveyi örter ve erkek deveyi üzerine gönderür, ol erkek deve anuñ oğlu imiş, yanına varduḳda bilür ve üzerine çıkmaz ve ol kimseye hıḳd u kīn ider bir gün fırsat bulup ol kimseyi öldürür. Ve bir kimse daḥı bir dişi deveyi örtüp oğlını üzerine gönderür ol erkek deve üzerine çıkar (A 168a) ve andan soñra anası olduğın bilür ve erkek deve kendü nefsinı ḳatl ider.

el-Ḥüküm: Deve eti naşş u icmā‘ ile helāldür. Kelām-ı Ḳadīm’de Ḥālīḳu’l-Enām “أَجَلَّتْ لَكُمْ”¹⁰⁶⁵ demişdür. Ve deve etin yimek ile āb-dest bozulmasında ‘ulemā ihtilāf eylemişlerdür. Ebū Bekr, ‘Ömer ve ‘Osmān ve ‘Alī ve İbn Mes‘ūd ve Übey bin Ka‘b ve İbn ‘Abbās radiya’llāhu ‘anhum ve İmām Ebī Ḥanīfe ve Mālik ve Şāfi‘i rahmetu’llāhi

¹⁰⁶³“Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!” *Kur’ân-ı Kerīm*, Gâşıye 88/17.

¹⁰⁶⁴ *Hıḳd* kesr-i ḥā‘-i mühmele ve sükūn-ı kāf-ıla ‘adāvet dutmak ve kīn ḳomaḳdur kesr-i ḳād-ı mu‘ceme ve sükūn-ı ḡayn-ı mu‘ceme ile olan diğn gibi.

¹⁰⁶⁵“...hayvanlar, size helāl kılındı...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Mâide 5/1.

‘aleyhim āb-desti bozmaz, dirler. İmām Aḥmed ve İshāk bin Rāheveyh ve Yahyā bin Yahyā ve İbn Huzeyme deve etin yimek āb-desti bozar, dirler. Beyḥakī ki aşḥāb-ı Şāfi‘ idendür, bozmasın ihtiyār ider. Delilleri budur ki Cābir bin Semure rivāyet ider ki bir kimse ḥazret-i Resūl’illāh’dan -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- su’āl eyledi ki koyun etinden āb-dest eyleyelüm mi diyü, Ḥazret aña “İsterseñ āb-dest al isterseñ alma.” didi ve ol kimse “Deve etinden āb-dest alayım mı?” didi. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “تَعْمُ تَوْضًا مِنْ لُحُومِ الْإِبِلِ” didi ve deve etlerinden āb-dest al diyü ol kimseye emr eyledi. Ve Berā’ bin ‘Āzib’den Aḥmed ve Ebū Dāvūd ve ğayrılar rivāyet iderler ki Berā’ bin ‘Āzib eydür, Resūl’illāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine deve etinden su’āl olındı ki āb-dest almak var mıdur diyü, ḥazret-i Resūl “تَوَضَّؤُ مِنْهَا” didi ya‘nī “Deve etinden āb-dest aluñ.” Kezā fi-Ḥayātī’l-Ḥayevān li’d-Demīrī.

el-Emsāl: Müslim ve Tirmizī İbn ‘Ömer’den -raḍiya’llāhu ‘anhumā- rivāyet iderler ve İbn ‘Ömer ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden (A 168b) “النَّاسُ كَابِلٍ مَائَةٍ لَيْسَ فِيهَا رَاحِلَةٌ” ḥadīşini rivāyet ider ya‘nī “Nās u ādem ü insān yüz deve gibidür ki ol yüz devede bir rāḥile yokdur.” *Rāḥile* ḥurūf-ı mühmele ile binek deveye dinilür gerek erkek ve gerek dişi olsun veyāḥuż yük götürmege şālīḥ olan devedür vech-i evvel üzre. Anda olan hā mübālağa içündür dāhiye ve rāviye ve ‘allāme ve nessābede olan tā’lar mübālağa içün olduğu gibi. Ve zikr olunan deveye *rāḥile* dinilmek anuñ üzerine rahl ve yük urıldığı içündür. Ve *rāḥile* kesr-i ‘ayn ile fā’ ile vezni üzredür ve fā’ ile bunda mef’üle vezni üzredür “عَيْشَةُ رَاضِيَةٍ”¹⁰⁶⁶ de *رَاضِيَةٍ [rāḍiye]* marḍiyye ma‘nāsına olduğu gibi ya‘nī yüz deveden biri yük götürmege şālīḥ olduğu gibi yüz ādemde bir ādem zühd ü taḥvāda kāmīl ve dünyādan yüz döndürüp āhirete raġbet ider kimse ḳalīl ve azdur yüz devede yüke ve binege yarar deve az olduğu gibi, dimekdür. Ve *لَيْسَ فِيهَا رَاحِلَةٌ [leyse fihā rāḥile]* yerinde *لَا تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً [lā-tecidu fihā rāḥiletan]* vāki‘ olmuşdur. İmām Ḳurtubī ki Ebu’l-‘Abbās ve zamānında şeyḫü’l-müfessir’indür eydür, bunda murād olan kerīm ü cömerd ve kerem ve cömerdlikde ziyāde olan şol erdür ki ḥalkuñ kell ü eşḳāl ve aġırlıkların götüre ve anlaruñ ḥaḳların ri‘āyetde zahmetlerin çeke ve ğam u ğuşşaların keşf ide ve açsın. Bu maḳūle er ḳalīl’ü’l-vücūd belki aña ism-i mefḳūd şādıḳdur, dir. Ve *yā ibile ‘avdī ilā mebārikiki* daḥı ḍurūb-ı emşāldendür. ‘*Avdī*’ emr-i ḥāzır müfred-i mü’enneşdür ve (A 169a) *ilā mebārikiki* aña müte‘allıḳdur. Ve *mebārik* feth-i mīm ve kesr-i rā’-i mühmele

¹⁰⁶⁶“...hoşnut bir hayat...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Hakka 69/21.

ile *mebrek* cem' idür ve *mebrek* feth-i mîm ve rā-ıla deve çökerecek yerdür zamm-ı mîm ve hā'-i mu' ceme ile olan münāh gibi. Ve kâf-ı hîṭāb meksûredür, zîrâ ibile râci' dür ve ibil mü'enneşdür. Zîrâ kendü lafzından vâhidi olmayan esmā-yı cümü' kaçan âdemiyyûndan ğayrıçün olsa ol esmāya te'nîş lâzımdur ve taşğîr kılinsa aña hā idhāl olunur ibilde ubeyletun ve ğanemde ğuneymetun dinilür. Ma'nā-yı ḍarb-ı meşel, ya develersiz 'avdet eyleñ ve dönüñüz mebārik ü münāh ve çökerecek yerlerüñüze ve yataklarınıza, dimekdür. Bunı şol kimseye ḍarb-ı meşel iderler ki aña lâ-büdd ü lâzım u mühimm olan nesneden firār ider ve kaçır.

el-Ḥavās: İbn Zühri ve ğayrı kavli üzre kaçan deve süheyl yıldızını görse fi'l-hāl ölür. Ve deve eti reddi ve yaramazdur. Ve deve tüyini yakup ağan kan üzre saçsalar kanı keser. Ve deve sidüğini ser-ḥoş içse sâ' atinde ayıla. Ve eti cimā' ı ziyāde ider ve ba'de'l-cimā' in' āzı¹⁰⁶⁷ ziyāde ider. Ve deve sidüğü ciger veremine nāfi' dür ve cimā' ı ziyāde ider. Ve deve incigi iligini şof ve yün içinde veyā penbe içinde 'avrat ḥayızdan pāk olduğda üç gün şoñra götürse 'avrat yüklü ola egerçi kim ol 'avrat 'ākır ve kışır ise de.

et-Ta'bîr: Bir kimse düşde hecmeye veyā şelleye veyā şāğıyeye veyā rāğıyeye mālîk olduğın görse qadr u şeref şāhibleri bir cemā' ate ḥākim ola ve mālā mālîk ola. (A 169b) *Hecme* feth-i hā ve sükün-ı cîm-ile koyun sürisine dirler ki kırkıdan ziyāde ola veyā yetmişden yüz koyun ve daḥı ziyāde olan süridür. Ve *selle* feth-i şā'-i müşelleşe ve teşdîd-i lām-ıla koyun sürisidür kaṭi' un mine'l-ġanem ma' nāsına. Ve *şāğıye* şā'-i müşelleşe ve kesr-i ğayn-ı mu' ceme ile koyundur *şāt* gibi. Ve *rāğıye* rā'-i mühmele ve ğayn-ı mu' ceme ile devedür ibil gibi. Bir kimse düşde deveye mālîk olsa 'uqbā-yı ḥüsne ve 'ākıbet ḥayırlı olmasına ve dîninde selāmet üzre olmasına ve i'tikādı pāk olmasına irişe, Kelām-ı Kādîm'de “أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ”¹⁰⁶⁸ vāki' olduğün. Ve düşde erkek deve gāhî yaramaz işlere delālet ider Kelām-ı Kādîm'de “وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ”¹⁰⁶⁹ vāki' olduğün. Ve eger 'Arab develerin güder görse A'rābdan bir kavim üzre vālî vü ḥākim ola. Ve eger bir kimse düşde bir şehirde vāfir deve görse anda ḥastalıklar ve ceng olmasına delālet ider. Arṭamidoris, bir

¹⁰⁶⁷ *İn'āz* nūn ve 'ayn-ı mühmele ve zā'-i mu' ceme ile if'āl bābindan maşdardur intişār-ı zeker ma' nāsınadır.

¹⁰⁶⁸ “Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!” *Kur'ân-ı Kerîm*, Gâşiye 88/17.

¹⁰⁶⁹ “...Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!” *Kur'ân-ı Kerîm*, A'raf 7/40.

¹⁰⁷⁰ “Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçır.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Murselat 77/32.

¹⁰⁷¹ “Bunlar sanki birer kızıl devedir.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Murselat 77/33.

kimse deve etin düşde yise hasta ola, dir. İbn Sîrîn düşde deve etin yimek lâ-be'sdür ve kayırmaz, Kelâm-ı Qadîm'de “وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنْفَعٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ”¹⁰⁷² vâkı'dür, dir. Ve deve düşde hacdur Resûlu'llâh 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm “الجمال الأعرابي يدلّ على الحج”¹⁰⁷³ didügiçün. Ve düşde bir kimseye bir deve hücum ü hamle itse bir sefih ile huşumet eyleye. Ve eger bir deveyi yularından yedse bir azgun kimseye hidâyet eyleye. Ve eger bir deve başın yise bir bellü başlu (A 170a) kimseyi gaybet eyleye. Ve eger iki deve birbiriyle ceng ider görse ol iki deve iki pâdişâhdur. Ve eger bir deve boğazlasa bir düşmâna kahr ide. Ve deve düşde ma' rifetsiz ve ' ağılsız câhil kavme delâlet ider. Ve eger deve arkasından düşse fakrından korkulur. Ve eger düşde deve depse düş gören hasta ola. Ve deve kıtârı düşde kaçan biri biri ardınca olsa yağmurlara delâlet [ider]; zîrâ yağmur biri biri ardınca yağar. Ve buht deveye bir kimse düşde binse ırak sefer eyleye ve zahmetsiz ola. Kezâ kâle İbnü'l-Ğannâm rahimehu'llâhu'l-' Allâm.

Ve **ebû câmi'** cîm ile süci didükleridür hamr ma'nâsına ve sofrâ didükleridür ki içine ta'âm konulur ve ' Acemce aña h'ân dinilür. Vech-i tesmiye Allâhu te'âlâ a'lem, hamr yârân u hem-meşreb ihvânı cem' itdügiçündür veyâhud ümmü'l-fesâd olup cümle fesâdları cem' itdügiçündür ve sofrâ yimek yimek isteyen kimseleri ve ahibbâ vü ihvânı cem' itdügiçündür.

et-Ta'bir: Düşde hamr harâm mâldur. Ve şu karuşmış hamr şol mâldur ki helâl ü harâm anda karışık ola. Ve hamr zahmetsiz mâla dahı delâlet ider. Bir kimse bir cemâ'at içinde bâde içse bir fitneye hâzır ola. Bir kimse düşde bâdesiz ser-hoş olsa ol kimsenün müşibetine ve belâsına delâlet ider. Kelâm-ı Qadîm'de “وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ”¹⁰⁷⁴ vâkı'dür. Bir kimse yalnız bâde içse zahmetsiz māl eline gire. Ve düşde bâde içüp ser-hoş olsa (A 170b) 'izz ve ululıkdur ve bir mâla delâlet ider ki anuñla müstağnî olur. Ve eger düşde bir kimseyi bâde meclisine da'vet itseller ol meclisde çok meyve ve yemiş olsa ol kimse gazâya da'vet olına. Kelâm-ı Qadîm'de “يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ”¹⁰⁷⁵ vâkı'dür. Ve bir kimse hamrı şıkşa sultâna hizmet eyleye. Ve eger bir

¹⁰⁷²“Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz. *Kur'ân-ı Kerîm*, Nahl 16/5.

¹⁰⁷³“Arap devesi hacca işaret eder.” Kemâleddin Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 1/290.

¹⁰⁷⁴“...İnsanları sarhoş görürsün; hâlbuki onlar sarhoş degillerdir. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir. *Kur'ân-ı Kerîm*, Hac 22/2.

¹⁰⁷⁵“... pek çok meyveler ve içecekler isterler.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Sad 38/51.

nehirden bāde içse fitne içine düşe. Ve ‘inde’l-ba‘z, düşde bāde içmek mālda hasāret ü ziyāndur. Hasta kaçan kadeh içinde bāde içse fevt ola, zīrā ol kadeh mevt kadehīdür. Ve evlenmek isteyen kimse düşde bāde içmek hayra delālet ider, zīrā hamr şuyla imtizāc u ihtilāf eylemişdür. Ve eger bir meyyit bāde ve süci içe görilse ol meyyit āhīret ni‘metleriyle mün‘am ve rūh-ı şerīfi şafāda ve rāhatdadur. Kelām-ı Qādīm’de “وَأَنْهَارٌ مِنْ”¹⁰⁷⁶ vāki‘dür, Hāq te‘ālā cenneti hamr ile vaşf eyledi. Zīrā ehl-i cennet, cennetde cennet bādesini ve şarābını içepler. Kezā kāle İbnü’l-Ğannām. Ve’l ‘ilmu ‘inde’l-‘Allām.

Ve *ebū nāfi‘* kesr-i ‘ayn ile olan fā‘il vezni üzre tavuğ didükleri zī-rūhdur ki aña dicāc dinilür ve Fārsīde mākiyān dinilür. Ve tavuğa *ebū nāfi‘* didükleri gibi *ümmü nāfi‘* dağı dirler ve ıssı şuya dağı *ebū nāfi‘* dinilür. Tavuğa ve ıssıcağ şuya *ebū nāfi‘* dinilmek tavuğ eti be-ğāyet laṭif olup nef‘ u menfa‘ati ziyāde olduğıçündür ve ıssı şuda dağı menfa‘at çok olduğıçündür. (A 171a) Ve tavuğa decāce dinilmege vecih ve sā’ir aḥvālī zikr olınmışdur. Ve *kanāṭir* kesr-i tā ba‘dehū rā ile *kanṭara* cem‘idür ve *kanṭara* feth-i kāf ve tā’ ve rā ve sükūn-ı nūn-ıla köpridür *cisr* gibi. Ve *kanṭara* bünyān ve yapudan yüksek olana dirler mā-irtefa‘a mine’l-bünyān ma‘nāsına köprüler dağı yerden ve şudan yüksek olduğıçün *kanṭara* dinilmişdür, erbāb-ı lügat *cisr* ve *kanṭara* mā-beynlerin fark eylememişlerdür. *Kāmūs*’da el-kanṭaratu’l-cisr, dir ve ba‘zılar *cisr* ağaçdan olan köpridür ki vaz‘ u ref‘ olunur ve *kanṭara* taş ve kireçle olandur, diyü fark iderler. Ve *cisr*de cīm meftūḥ u meksūr olmak cā’izdür *cesr* geçmek ma‘nāsınadır *cesere* ve *cusūr* gibi. *Cesere’r-racul* dinilür maḍā ve nefāza ma‘nāsına köprüden geçildüğüçün aña *cisr* dinilmişdür. Ve *Şerḥü’l-Ğarībeyn*’de köprüye *kanṭara* dinilmek yapusunuñ birbiri üzre tekāşüf ü terāküb ü teğālüzinden ötüridür ve yapısı biri biri üzre ve kāt kāt olduğıçündür, Kelām-ı Qādīm’de “وَالْقَنَاطِيرُ الْمَقْطَرَةُ”¹⁰⁷⁷ muḍa‘‘afetu’l-mükemmele ma‘nāsınadır, dir.

Nazm:

Ebū ca‘fer siñek Rūmīler olmışdur benu’l-Aşfar

Di Türke benū kanṭūrā harīse ümmü cābirdür

Şerḥ:

¹⁰⁷⁶“... içenlere zevk veren şarap ırmakları ...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Muhammed 47/15.

¹⁰⁷⁷“... yük yük ...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Âli İmrân 3/14.

Ebū ca'fer feth-i cīm ve sükūn-ı ' ayn ve feth-i fā ile siñek didükleridür ki Fārsīde aña *mekes* dinilür ' Arabca *baḳḳ* ve *ba'ūd* dinilür. Yaz günlerde çok olur ve bilād-ı ḥārre ve ısshı olan memleket ve şehirlerde yaz ve kış (A 171b) çok olur. *Baḳḳ* feth-i bā'-i muvaḥḥade ve ḳāf-ı müşeddede ile ve *ba'ūd* şabūr vezni üzre ikisi de birdür *Şihāḥ* ve *Ḳāmūs* yazduḳları üzre. Ve cem' dür, müfredleri *baḳḳa* ve *ba'ūd*adur ikisinde de feth-i bā ile. Ve *Aḥterī* büyük sivrisiñe *baḳḳa* dirler, dir. Ve siñek çok olduḡı yere *arḍun* *ba'ıdatun* dinilür, kesr-i ' ayn ile. Ve *ba'ūd* fa'ül vezni üzredür ve *ba'ıd*dan müştakdur ki ḳat' ma' nāsınadur baḍ' ve ' aḍb gibi ve bu nev' üzre taḡlīb olındı ḥamūş gibi, kezā fī-*Tefsīrī'l-Ḳāḍī* el-müsem mā bi-*Envārī't-Tenzīl* ve *Esrārī't-Te'vīl*. Ya' nī bā ve ' ayn ve ḍād ḳanḡı tertīb üzre olursa olsun ḳat' ma' nāsınadur. Ve fa'ül be-ma' nī-i fā'ıldür, aşılḍa şıfatdur şoñra siñe taḡlīb olındı; zīrā ignesiyle ādem yüzini keser. Nitekim ḥamūş feth-i ḥā ile aşılḍa şıfat olup şoñradan siñe taḡlīb olındı yüzi tırmaladuḡıçün. Kezā ḳāle İbnü's-Şeyḥ Muḥaşşī *Tefsīrū'l-Ḳāḍī*. Ve siñe *zubbāb* dinilür zāl-i mu' ceme ile ḡurāb vezni üzre, birine *zubbābe* dinilür ḡurābe vezni üzre, cem' i *ezibbe* gelür kesr-i zāl ve bā'-i müşeddede ile ef' ile vezni üzre ve *zubb* gelür zamm-ı zāl ile ve *zibbān* gelür kesr-i zāl ve bā'-i müşeddede ve āḥirinde nūn-ıla ḡurāb cem' inde aḡribe ve ḡirbān didükleri gibi, evvelkide kesr-i rā ve şānide kesr-i ḡayn ile. Ve siñe *zubbāb* dinilmege vecih *zebb* feth-i zāl-i mu' ceme ile men' eylemekdür ve *āb*, *evbdendür* dönmek ma' nāsına, siñek her ḳaçan men' u def' olınsa döndüḡüçündür ve ' inde'l-ba' z men' u def' (A 172a) olduḡıçün *zubbāb* dinilmişdür. Ve ba' zılar keşret-i ḥarekāt u ıztırābı olduḡıçün *zubbāb* tesmiye olınmışdur, dirler. Kezā fī-*Şerḥi'l-Ḳudūrī* li'l-Ḥaddādī. Ve siñek çok olduḡı yere *arḍun* *mezebbetun* ve *arḍun* *mezbūbetun* dirler ve siñek ḳovacaḳ yelpезeye kesr-i mīm-ile *mizebbe* dinilür ālet-i def' u men' olduḡıçün. Ve ādem siñegi sefād u cimā' dan ḥalḳ olunur. Ve dinilür ki bir yerde baḳla ' atıḳ ve eski olsa küllisi siñe mustehīl olur ve siñek anda olan delikden uçar, ḳışr ve ḳabuḳdan ḡayrı nesne ḳalmaz. Ve Enes raḍiya'llāhu ' anḥ Resūlu'llāḥ şalla'llāhu ' aleyhi ve sellemden “النحل عمر الذباب أربعون يوماً والذباب كله في النار الا” ḥadīş-i şerīfini rivāyet ider, ya' nī “Siñek ' ömri kırḳ gündür ve cümle siñek nār u cehennemdedür illā aru nārda degüldür.” dimekdür. Ve siñek cehennemde olmaḳ siñe ' azāb eylemek içün degüldür, belki ehl-i nār üzre ḳonup anlara ta' zīb içündür, dinilür. Ve Cevherī eydür, tıyūr ve uçan ḥayvānlardan siñekden ḡayrı yalar yoḳdur ve siñek ' ufūnet-i hevādan ḥalḳ olunur ve ' ufūnetden mütevellid olur. Ve siñek tā' ifesinūñ ecfānı yaradılmamışdur ve ecfānuñ şānı göz ḥadaḳasını tozdan maşḳūl ḳılup cilā virmekdür

siñekde ecfān halk olınmamağın aña ‘ivaż Hāk te‘ālā iki el virmişdür, elleriyle siñek gözine cilā virür anuñçün dā’im elleriyle gözlerini meş ider ve siler. Ve hāzret-i Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (A 172b) “إِذَا وَقَعَ الذَّبَابُ فِي أَنْاءِ أَحَدِكُمْ فَاغْلُظْهُ فَإِنَّ أَحَدِي جَنَاحِيهِ” (A 172b) “İfā’ Alem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (A 172b) “إِذَا وَقَعَ الذَّبَابُ فِي أَنْاءِ أَحَدِكُمْ فَاغْلُظْهُ فَإِنَّ أَحَدِي جَنَاحِيهِ” didi. Ve bir rivāyetde “فانه يقدم السم و يؤخر الشفاء” vārid olmışdur. Ma’ nāsı “Kaçan siñek sizden bir kimsenüñ çanağına ve ta‘āmına düşse anı batırūñ ve daldırūñ; taḥkik anuñ bir kanadında ağı ve bir kanadında şifā vardır ve taḥkik ol siñek ağıulu olan kanadını taḥdīm ve şifā olan kanadını te’ḥīr eyler.” dimekdür. *Ḥayātü’l-Ḥayevān* yazar ki ben siñekleri ta’ammül eyledüm ve fikr eyledüm ve gözetdüm şol kanadıylā ittikā¹⁰⁷⁸ ider buldum dā’u semme münāsib olan da şoldur, nitekim şağ şifāya münāsibdür. Ve zikr olınan ḥadīs-i şerīfde vāḳi’ olan **[fe’ṣkulūhu]** zamm-ı kâf-ıla emirdür, naşara bābındandır ve *maḥ*/dendür ki feth-i mīm-ile daldırmaḡ ve baturmaḡdur ġams gibi. Ve *Muğrib-i Muṭarrizī*’de bu lafızdan şoñra *ṣumme enḡulūhu* dinilür, maşnū’ dur dir. Ve bu ḥadīşden istifāde olındı ki siñek şıvık nesne içine düşse murdār eylemez. Ve Cālinūs, siñek dürlü dürlü olur, deve siñegi ve şıgır siñegi olur gevdelerinden çıkar küçük kurdcağazlar gibi andan şoñra siñek olur, dir. Ve ādem sinegi zibilden mütevellid olur ve Cenūb yeli esdükde ol sâ’at siñek halk olınur ve Şimāl¹⁰⁷⁹ yeli esdükde ḡafif olup mütelaşī olur ve siñek ḡortūm şāḡibi olanlardandır, dir. Ve siñek tersini aḡ üzre kara ve kara üzre aḡ birağur ve kabaḡ üzre ḡonmaz, anuñçün Yūnus (A 173a) peyğamber ‘aleyhi’s-selām üzre balık ḡarnından çıḡduḡda Allāhu te‘ālā kabaḡ bitürdi ki anuñ üzerine siñek ḡonup elem vermeye. Zīrā Yūnus balık ḡarnından çıḡduḡda derisi be-ğāyet yufḡa ve ince olmış-ıdı tā derisi pek olıncaya dek ol kabaḡ ḡurumadı, nitekim Furḡān-ı Kerīm’de “وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ” vāḳi’ dūr. ¹⁰⁸⁰ “شَجَرَةً مِنْ يَفْطِينٍ” **[yaḡṡīn]** den murād kabaḡ ağacıdır. Ve siñek emākin-i ‘afine ve müte‘affin yerlerde ‘ufūnet-i hevādan yaradılur ibtidā’ en ve andan şoñra sıfaddān mütevellid olur. Gāḡī olur ki erkegi dişisi üzre tamām bir gün eglenür. Ve bal arusına da *zubbāb* dinilür Ebu’l-‘Alā el-Ma’arrī¹⁰⁸¹ ki dört yüz kırḡ toḡuz tārīḡinde dūnyādan gitmişdür ve bunı dimişdür:

¹⁰⁷⁸ *İttikā* kesr-i hemze ve kesr-i tā’-i müşeddede ve kâf-ıla şaḡınmaḡdur ihtirāz gibi.

¹⁰⁷⁹ *Şimāl* feth-i şin iledür ve meksūr kılınur ḡuṡb ya’nī demür ḡazık nāḡiyesinden esen yeldür ki Türkide aña batı yeli dirler. Ve *cenūb* feth-ile bunuñ muḡābilidür ki Türkide ḡālen ḡible yeli dirler, ıssı yeldür.

¹⁰⁸⁰ “Üzerine geniş yapraklı bir ağaḡ bitirdik.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Saffat 37/146.

¹⁰⁸¹ *Ebu’l-‘Alā el-Ma’arrī* adı Aḡmed bin Abdi’llāḡ bin Süleymān el-Ma’arrī et-Tenūḡī’ dūr. Ma’arratı’n-Nu’ mān ki ḡamāt u ḡaleb arasında bir beleddür, andandır. Nu’ mān bin Beşīr-nām kimse Ma’arra’dan geḡüp giderken bir oḡlını anda defn eylemegin ol şehir Nu’ mān’a muḡāf kılındı. Ve Ebu’l-‘Alā ‘ālim-i meşḡur ve teşānif-i meşḡure şāḡibidür. Üç yüz altmış üç tārīḡinde şehir-i Rebī’ ü’l-evvelde üç gün ḡalduḡda

Şi'r:

يا طالب الرزق الهني بْقُوَّةِ

هَيْهَاتَ أَنْتَ بباطل مَشْعُوفِ

رعت الأسودُ بْقُوَّةِ جِيفِ الْفَلَا

ورعى الدُّبَابُ الشَّهْدَ وَهُوَ ضَعُوفٌ 1082

Ma'nā-yı muhaşşalı, ey t̄alib-i rızık olan! Kuvvet ile sen bir bātıl nesneye meşgūf u meşgūlsin, arslanlarda bu kadar kuvvet var-iken beriyye leşlerin ra'y ider ve bal arusu siñegi za'if iken ak bal ra'y u hıfz ider, dimekdir. Bunda *zubāb*dan murād bal arusudur. Ve Muḥammed-i Endelüsī bu ma'nāda dimişdür ve güzel naşihat kılmışdır.

Şi'r:

Cum'a günü güneş gā'ib olurken dünyāya gelüp üçüncü senesinde çiçek didükleri marazdan a'mā ve kör olmuştur. Şā'ir ü zārīf, nerd ü şaṭranc oynar, lāğ u hezl ü laṭifeye qarışur, ehl-i 'ilm ü faẓl bir kimse idi.

انا احمد الله علي العمي

كما يحمد غيري على البصر

(Ben körlükten ötürü Allah'a hamd ediyorum, başkasının görmekten ötürü Allah'a hamd ettiği gibi.)

dir idi. Akrībāsından bir cemā'at var-ıdı ki kādılar ve 'ālimler ve şā'irler idiler. On bir yaşında şi'ri dimişdür. Sene şemān ve tis'inde Bağdād'a dāhil, anda bir sene ve yedi ay eglenüp dönüp Ma'arra'ya gelüp evinde olurmuş ve vefātına dek evine mülāzım olmuştur. Ve nās işbu şā'ir-i faşih emrinde ihtilāf üzre dururlar. Ekşerī bunun ilhād u ikfārı üzre müttefiklerdür. Yāqūt el-Ḥamevī "Dininde müttehim idi, peygamberlere ve ba's u nuşūra mü'min degül idi." dedi. Ve bu şā'ir bir gün "Ben aşlā ve kat'ā kimseyi hicv eylememişüm." dedi. Kādī Ebū Yūsuf 'Abdū's-Selām el-Ḳazvīnī "Gerçek dırsin illā enbiyā vü peygamberleri." dedi. Ebu'l-'Alā işidüp beñzi mütegayyir oldı. Ve bir gün bir kādī Ebu'l-'Alā üzre girer, nās kendüye ta'n itdüklerin işitdürür. Ebu'l-'Alā "Nās benden ne isterler? Hāl bu ki ben anlaruñ dünyāların terk eylemişüm." dedi. Kādī "Āhiretlerin dağı terk eylemişindür." dedi. Ebu'l-'Alā "Yā kādī ve uhrāhum ve uhrāhum ve uhrāhum." dedi. Ve ba'zı rivāyetde, aña ḥased olunup akvāl-i mülāhade üzre eş'ār söylenüp Ebu'l-'Alā'ya nisbet olınurdu ve kendüye iftirā vü kızb iderlerdi, dinilür. Nitekim işbu şi'rinde beyān eylemiş.

حَاوَلْ أَهْوَانِي قَوْمٌ فَمَا

وَأَجْهَنُّهُمْ إِلَّا بِأَهْوَانِ

يَحْرُسُونِي بِسَعَايَاتِهِمْ

فَقَعَّرُوا نِيَّةَ إِخْوَانِي

لَوْ اسْتَطَاعُوا لَوْشُوا بِي إِلَى

الْمَرْيَخِ فِي الشَّهْبِ وَكَيُوانِ

(Bir topluluk beni hor ve hakir gördü. Onlarla her karşılaşmamda küçük düşürüldüm. Beni küçük düşürerek tahrik ediyorlar. Öyle ki dostlarımin bile bana karşı niyetini değiştirdiler. Şâyet yapabilselerdi, beni Merih ve Keyevân'a bile kötülerlerdi.)

Ve Ebu'l-'Alā gāyet-i zekā ve kuvvet-i hāfıza ile meşhūrdur. Ve teşānif-i keşire vü muşannifāt-ı vāfire şāhibidür ve şi'ri bī-naẓirdür ve en a'lāsı Saktu'z-Zend'dür. Vefātı dört yüz kırk tokuzda şehir-i Rebī'ü'l-Evvel on üçüncü Cum'a gicesinde veyā üçüncü veyā ikinci gicesindedür. Ve kabri üzre *Hāzā cināyetu ebī 'aleyye* (Bu babamın benim hakkımda işlediği bir cinayettir) yazılmasın vaşiyyet eyledi ve bu ḥukemā i'ṭikādı üzredür ki oğul icādı ve 'ālime oğul çıkarmak aña cināyetdür; zīrā ḥavādiş u āfāta müte'arırz olur.

1082 *Da'ūf* şabūr vezni üzre za'if ma'nāsınadır.

مَثَلُ الرِّزْقِ الَّذِي تَطْلُبُهُ
مَثَلُ الظِّلِّ الَّذِي يَمْشِي مَعَكَ
أَنْتَ لَا تُدْرِكُهُ مُتَّبِعًا
فَإِذَا وَلَّيْتَ عَنْهُ تَبِعَكَ

(A 173b) Ma‘ nāsı, senüñ t̄alib olduğın rızık senüñle yürüyen gölge gibidür, eger sen aña t̄abî‘ olursañ ol gölgeye yitmezsın ve eger andan yüz döndürürseñ ol saña t̄abî‘ olur. Ve Ebu’l-Ḥayru’l-Vāsıfı ve Kātib bu ma‘ nāya, dir.

Şi‘r:

جرى قلم القضاء بما يكون
فسيان التحرك والسكون
جنون منك أن تسعى لرزق
ويرزق في غشاوته الجنين

Ma‘ nā-yı muḥaşşalı, qazā ve qader qalemi olacak nesneye cārī oldı ve aqdı, teḥarruk u ḥareket ü sükūn ve deprenmek ve deprenmemek berāberdür. Ve rızık içün sen sa‘ y eylemek ve çalışmak ve emek ve zaḥmet çekmek ve iqdām u ihtimām itmek cünūn ve dīvānelikdür; zīrā ana qarnında olan uşaq perdesi içinde rızıkılanur üe Bārī te‘ ālā aña iqdām u ihtimāmsız ve cidd u cehd u sa‘ ysız ve Ḥaḡ te‘ ālādan rızık istemeksiz ve ḥāṭırına rızık istemek gelmeksiz rızıkını virür ve nafaqasını eksük eylemez. “ذُو الْقُوَّةِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ”¹⁰⁸³ Ḥaḡ sübhānehu ve te‘ ālā ‘ āleme rızık viricidür, müslim ve kāfire ni‘ met ü rızık virür, dimekdür.

Hikāye: Yaḥyā bin Mu‘ āz ḥaber virür ki Mañşūr Ḥalīfe ki ḥulefā’-i ‘ Abbāsiyyeden ikinci pādīşāh idi ve yüz elli sekiz tārīḥinde tarīḡ-i ḥacda Bi’r-i Meymūn’da dünyāsın deḡişmişdür ve iḥrāmıda iken altmış üç yaşda intikāl eylemişdür. Raḡmetu’llāhi ‘ aleyh. Bir gün otururken yüzine (A 174a) bir siñek qonmaḡa ibrām u ilḥāḡ eyledi, ḥattā elem viridi. Mañşūr “Görüñ qapıda kim vardır.” didi, didiler ki “Muqātil bin Süleymān qapudadur.” Mañşūr “Anı baña tiz getürüñ.” didi, Muqātil’e ḥaber eylediler pādīşāh ister diyü, Muqātil içerü girdi. Mañşūr, Muqātil’e “Ḥaḡ te‘ ālā *zubbāb* ve siñegi niçün yaratdı bilür misin?” didi, Muqātil “Bilürüm, cabbār olan pādīşāhları siñek ile zelil eylemek içün

¹⁰⁸³“Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Zâriyat 51/58.

yaratdı.” didi. Ve Manşūr artık sükūt eyledi. Ve Muḳātil bin Süleymān tefsīr şāhibidür ve tefsīri meşhūrdur ve niçe kimseden ḥadīṣ-i şerīfī almışdur. İmām Şāfi‘ī rahmetu’llāhi ‘aleyh nāsuñ cümlesi üç kimsenüñ ‘ıyālidür tefsīrde Muḳātil bin Süleymān ve şi‘rde Züheyr bin Ebī Sülmā ve fıkıhda Ebū Ḥanīfe ‘ıyālidür, dir. Raḥmetu’llāhi ‘aleyhim rahmeten vāsī‘ aten. Ve Me’mūn ḥalīfe ki yine ḥulefā-i ‘Abbāsiyyedendür, İmām Şāfi‘ī ḥazretine bir gün “Ne içün Ḥaḳ te‘ālā sinegi yaratdı?” didi. Şāfi‘ī “Mülūk ve pādīşāhlara mezellet ve ḥorlık içün.” didi, Me’mūn güldi ve Şāfi‘ī’ye “Sen siñegi gödüm üzre konuştuğunu gördün.” didi. İmām Şāfi‘ī “Ne‘ am, gördüm ve sen baña su’āl idince benüm ḳatumda cevāb yoğ-ıdı vaḳtā kim siñegi gördüm senüñ gödününden düşdi bir yere ki kimse aña irişmez, Allāhu te‘ālā cevābını feth eyledi.” didi. Manşūr daḡı Şāfi‘ī’ye “Li’llāhi derruk.”¹⁰⁸⁴ didi ve sükūt eyledi.

Fā’ide: Muḳātil bin Süleymān bir gün kıbleye arḡa virüp oturdı ve andan soñra “Sīlūnī ‘ammādūne’l-‘arşı.” didi, ya‘nī “‘Arşu’llāh berüsin su’āl eyleñ, size cevāb vireyüm.” Bir ādem aña “Ādem ‘aleyhi’s-selām ibtidā (A 174b) ḥacc eyledükde anı kim tırāş eyledi?” diyü su’āl eyledi. Muḳātil ol meclisde “Bu su’āl sizün ‘ilmiñüzden degüldür ve lākin benüm nefsumün ‘ucb u kibrinden mübtelā oldum.” didi. Ve rivāyet olunur ki bir gün yine böyle dir, ol meclisde olanlardan bir er “Siñegün bağırsağı ilerüsinde mi ya girüsinde mi?” diyü su’āl ider. Muḳātil cevāb viremez ve ne diyeceğini bilemez, böyle da‘vāsına ‘uḳūbet ü ‘azāb olur. Ve bir rivāyetde ol meclisde zerrenün veyā ḡarıncanuñ bağırsağı ne yerde olduğundan su’āl olunur, cevāb viremeyüp mebhūt olur. Ebū ‘Amr bin el-‘Alā bu ma‘nāda inşād ider.

مَنْ تَحَلَّى بِغَيْرِ مَا هُوَ فِيهِ

فَضَحَّتْهُ شَوَاهِدُ الْإِمْتِحَانِ¹⁰⁸⁵

Fā’ide: *Şifā’u’s-Şudūr* ve *Tārīḡ-i İbnü’n-Neccār*’da yazılır ki Faḡr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine ve üzerinde olan esbāb u libāsına siñek aşlā ḡonmazdı ve kendünün mübārek cesedi ve şiyābı üzre ḡaṭ‘an düşmezdi. Kezā fi-*Ḥayātī’l-Ḥayevān* li’d-Demīrī ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-‘alī.

Fā’ide: Ve siñegün bir dürlüsü ki **ba‘ūd**dur şabūr vezni üzre, ḡilḡatde fil gibi yaradılmışdur, illā bu ḡadar vardur ki a‘zāda filden ḡoḡdur, filün ayağı dört ve ḡortümü

¹⁰⁸⁴“Aferin sana!”

¹⁰⁸⁵“Sahip olmadığı bir şeyle nitelenene imtihanın delilleri güldü.”

bir ve kuyruğı birdür ammā siñegüñ ayağı altıdur ve kanadı dördür ve hortümü muşammetdür. Kaçan şaṇṣa âdem gevdesini kanadur ve anuñla qanı qarnına şıvarur ve qarnına qoyar ve atar. Ve hortümü hemān kendüye bul‘üm u hulküm ve boğaz içinde mecrā-yı ta‘ām ve boğaz gibidür, anuñçün ıştırması pekdür ve qalıñ derileri yırtar. Ve siñekde şereh ve ziyāde hırş u tama‘ vardır ki ziyāde qan (A 175a) içüp ya qarnı yarılır ölür veyā uçamaz helāk olur. Ve gāhī ıştırmağla deve ve sā’ir dört ayaklıları öldürür. Bağdād-ı Rükñ-âbād’da mülük-ı cebābire ve zālīm pādīşāhlardan bir zālīm var-ıdı, bir kimseyi öldürmek murād eylese anı çıplak idüp qamışlu ba‘zı derelere çıkarup ellerin ardına bağlayup anda alıqordı, tiz zamānda siñekler ol kimseyi katl iderlerdi.

Fā’ide: Şāhib-i *Keşşāf* Zemaḥşerī rahmetu’llāhi ‘aleyh bu ebyātı maḳberesi üzre yazmağa vaşıyyet eyledüğünü İbn Hallikān ba‘z-ı fuṣalādan naql ider, ol ebyāt bunlardır ki zikr olunur.

Şi‘r:

يَا مَنْ يَرَى مَدَّ الْبُعُوضِ جَنَاحَهَا

فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ الْبَهِيمِ الْأَثِيلِ

وَيَرَى مَنَاطَ غُرُوقِهَا فِي نَحْرِهَا

وَالْمُخَّ فِي تِلْكَ الْعِظَامِ النَّحْلِ

امْنُنْ عَلَيَّ بِتَوْبَةٍ امْحُ بِهَا

مَا كَانَ مَتًى فِي الزَّمَانِ الْأَوَّلِ¹⁰⁸⁶

Ve āḫirinde olan beyit böyle daḫı rivāyet olunur:

اغْفِرْ لِعَبْدٍ تَابَ مِنْ فَرَطَاتِهِ

مَا كَانَ مِنْهُ فِي الزَّمَانِ الْأَوَّلِ¹⁰⁸⁷

Ve *Tārīḫ-i İbn Hallikān*’dan İmām Demīrī naql ider ki şāhib-i *Keşşāf*’i tizāle mu‘teḳid idi ve i’ tizāl ile tezāhür ider idi. Ve bir düst u muşāhib üzre girmege izn taleb itse “Ebu’l-Ḳāsım el-Mu‘tezilī ḳapudadır.” dir idi. Ve ol taṣnīf itdügi *Keşşāf*-nām tefsirdür ve *Keşşāf* ḫuṭbesinde *elḥamdu li’llāhi’l-lezī ḫalaka’l-Ḳur’ān*¹⁰⁸⁸ diyü yazar ve mezhebi üzre

¹⁰⁸⁶“Ey gecenin zifiri karanlığında sivrisineğin kanat çırpmasını gören, boynunun altındaki damarları ve şu zayıf kafatası kemiklerinin içindeki beyni gören! Bana bir tövbe ihsan et ki onunla, önceki zamanlarda benden sâdir olanları sileyim.”

¹⁰⁸⁷“Önceki zamanlarda kendisinden sadır olan kusurlardan tövbe eden şu kulunu bağışla.”

¹⁰⁸⁸“Kur’ân-ı yaratan Allah’a hamd olsun.”

Kur'ân-ı 'Azîm'e maḥlûk dir. Ba' zı kimse şāḥib-i *Keşşāf* a “Eger bu ḥāl üzre terk iderseñ nās senüñ *Keşşāf* uñı terk iderler okumazlar.” dir. Şāḥib-i *Keşşāf*, *elḥamdu li'llāhi'llezī ca'ale'l-Kur'ân*¹⁰⁸⁹ (A 175b) yazar ve *ḥaleka* lafzını tağyir ider ve bozar ve çok nüshada *elḥamdu li'llāhi'llezī enzele'l-Kur'ân*¹⁰⁹⁰ vāқи' dūr. Mü'ellif ıstılāḥından degüldür belki ıstılāḥ-ı nāsdandır ve *ca'ale* daḥı ehl-i i'tizāl yanlarında ḥalk ma' nāsınadır. Ve şāḥib-i *Keşşāf* Zemāḥşerī, beş yüz otuz sekiz tārīḥinde 'arefe gicesi dünyādan gitmişdür ve Muḳātil bin Süleymān yüz elli beş tārīḥinde vefāt eylemişdür.

el-Hüküm: Siñegün envā' ı ḥarāmdur istiḳzār u istiḥbāşından ötürü.

el-Emsāl: *E'azzu min-muḥḥi'l-ba'ūdī* ḍarb-ı meşeldür ya'nī siñek iliginden daḥı 'azizrekür. Siñegün iligi olmaz, bir nesne az bulınsa veyā ḥiç bulınmasa fülān nesne siñek iliginden ziyāde 'azizdür, dinilür. *Kellefteni muḥḥu'l-ba'ūd* ḍarb-ı meşeldür ya'nī baña siñek iligini teklif eyledüñ. Bunı umūr-ı şakka ve güc işler teklif eyleyen kimseye ḍarb-ı meşel iderler. Ve *ed'afu min-ba'ūdetin* ḍarb-ı meşeldür be-ğāyet za' if olan kimse ḥaḳḳında ve *ecra'u min-zubābetin* ḍarb-ı meşeldür, ma' nāsı siñekden cür'etde ziyādedür, dimekdür. Siñekde cür'et şu mertebededür ki pādīşāḥlaruñ ve cabbārlaruñ burnına ḳonar. Ve *aḥtā'u mine'z-zubāb* ḍarb-ı meşeldür ya'nī ḥaḫāda siñekden ziyādedür. Zīrā siñek kendüsini bir ıssı nesneye bırağur, helāk olur ve bal gibi bir yapışkan nesneye kendüyi urur, andan ḥalāş olamaz. Ve *ehvenu mine'z-zubāb* ḍarb-ı meşeldür, siñekden daḥı ḥor u ḥaḳir (A 176a) ü zelildür, demek olur. Ehven ezell ve aḥḳar ma' nāsınadır, bunı ḥor u zelil olana dirler. Ve *atyeşu mine'z-zubāb* ḍarb-ı meşeldür, siñekden ziyāde yeynicekdür, demek olur. Bunı ağır başlu olmayup ḥafif ve yeynicek ve ṭayyāş olana ḍarb-ı meşel iderler. Ve *evḡalu mine'z-zubāb* da ḍarb-ı meşeldür *evḡalu*, ef'al-i tafḍildür va'ade bābından *vagḡdan*, *vagḡl* feth-i vāv ve sükün-ı ḡayn-ı mu'ceme ile bir bölük ve ḳavim şarābına da' vet olunmadan varmaḳdur. Ve da' vet olunmadan varan kimseye *vāḡil* dinilür ve da' vet olunmadan yimege ve içmege varan kimseye daḥı *vāḡil* dinilür, kesr-i ḡayn ile vāriş gibi ki kesr-i rā'-i mühmele ve şin-i mu'ceme ile *ṭufeyl* gibi ki zamm-ı ṭā'-i mühmele ve feth-i fā ve sükün-ı yā ile. Ve da' vet olunmamışken yimege varan kimseye *ṭufeyli* dinilmege sebep *ṭufeyl* zubeyr vezni üzre ehl-i Kūfe'den bir er idi ilerü zamānda

¹⁰⁸⁹“Kur'ân-ı yaratan Allah'a hamd olsun.”

¹⁰⁹⁰“Kur'ân'ı indiren Allah'a hamd olsun.”

gelmişdir. Babasının adı Dellāl'dür, 'Abdu'llāh bin Ğatafān¹⁰⁹¹ oğullarındandır ve da'vet olunmadan ve lā'im ve düğünlere varmak 'ādet idinmiş idi, mezbūra ol zamanda *ṭufeylu'l-a'rās* ve *ṭufeylu'l-'arāyis* dinilürdi. Emşār ve şehirlerde da'vet olunmadan düğünlere varmak ibtidā bundan vāki' olup ziyāde şöhret bulmağın her kim ki da'vet olunmadan bir yimege vara ol kimseye *ṭufeylī* dirler ve yā'-i nisbet ile ehl-i Kūfe'den ṭufeyle mensüb kılurlar. Ma'nā-yı ḍarb-ı meşel, da'vet olunmadan yimek ve içmege varmağda (A 176b) **zubbāb** ve siñekden ziyāde ve artıktır, demek olur. Ve *esābeḥu zubbābun lādīgūn* daḥı ḍarb-ı meşeldür. **Lādīg** kesr-i dāl-ı mühmele ve ğayn-ı mu'ceme [ile] ism-i fā'ıldür, maşdarı *ladğ*dur sükun-ı dāl ile fetaḥa bābındandır ve ısırmak ma'nāsınadır. Ma'nāsı ol kimseye ısıricı ve soğıcı siñek irişdi, dimektür. Bu ḍarb-ı meşeli şol kimseye dirler ki aña şerr-i 'azīm ü belā-yı 'azīm nāzil ola ve ziyāde zahmet ü meşakḳate irişe ki anı işiden kimseye rikḳat-i ḳalb gele ve acıya.

Hikāye: İmām Demīrī *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da *Kitābu'n-Neşāyih*'den nakl ider ve *Kitābu'n-Neşāyih* mü'ellifi İbn Zāfer ba'z-ı mülük ve pādīşāhlar aḥbār ve hikāyelerinde gördüm dir ki pādīşāhlardan birinün vezīri pādīşāha "Pādīşāhum māl cem' eyle ve ḥazīne ile ḳullarun ve 'askerun her ḳaçan tağılursa lāzım olduklarında ve anlara muḥtāc olduğun zaman māl 'arz eyledüğün vāḳit pāre pāre olup üzerüne tehāfüt ü tesāḳuṭ iderler ve düşerler." didi. Pādīşāh, vezīrine "Bu meşele şāhidün var mıdır?" didi, vezīr "Vardur." didi ve "Bu sā'atde bizüm meclisümüzde siñek var mıdır?" didi. Pādīşāh "Yokdur." didi. Vezīr, pādīşāha "Bir çanaḳ bal getürsünler." didi. Fi'l-ḥāl bir çanaḳ bal getürdiler, siñekler bal üzerine düşdiler. Vezīr "Pādīşāhum, bu bala siñekler nicesine üşdilerse māl u ḥazīne'ne 'asker ve ḳullarun üşer ve māl gösterdükde üzerüne cem' olurlar." didi. Bu ḥuşuş için ol pādīşāh (A 177a) ba'z-ı ḥavāşş u muşāhiblerine vezīrün sözini didi ve anlarla müşāvere eyledi. Müşāvere itdüğü kimse pādīşāhı vezīrün tedbīrinden men' [eyledi] ve pādīşāha didi "Pādīşāhum, erlerün ḳalblerini bozma ve 'askerun ḥātırların yıḳma ve anları cefā āteşine yakma ve cigerlerin dağılama ve erleri perişān kılup tağıtma. Dağıladuḳların soñra lazım olduklarında ḥāzır eylemek ve anları cem' eylemek ḳābil degüldür. Ve pādīşāhuma bu rāy u tedāriki ta'lim iden kāmil degüldür." didi. Pādīşāh ol ḥāşş ḳulına "Sözün ḥaḳ ve didüğün söz muḳarrer ü muḥaḳḳaḳ olduğına delil ve şāhidün var mıdır?" didi. Ol ḥāş ḳul "Pādīşāhum, aḥşam olıcaḳ ḥaber vireyim." didi. Aḥşam

¹⁰⁹¹ **Delāl** feth-i dāl-ı mühmele ile seḥāb vezni üzredür ve ğatafān ğayn-ı mu'ceme ve tā'-i mühmele fethalarıyla ramazān vezni üzre.

olinca gice karanlık olduğda “Pādişāhum, bir çanak bal getir.” didi, bir çanak bal getürdiler, yanına ašlā bir siñek uğramadı ve konmadı. Pādişāh ol hāş kulunuñ rāy u tedbîrini vezîrinüñ rāyı üzre terciḥ eyledi ve rāy-ı şahîḥ budur diyüp evvelki rāyı üzre oldu ve kullarınıñ ri‘ âyeti üzre olup vezîr-i bed-żamîrüñ sözünü diñlemedi.

el-Ḥavās: Bir siñegün başın koparup ol siñek ile aru şokduğı yeri ovalasalar sâkin ola. Ve siñegi yakup ve döğüp bala karışdurup dā’u’s-sa‘ leb üzre tılā olınsa kılı bitürür. Ve siñek ölse ḥubşu’l-ḥadîdi üzerine saçsalar fi’l-ḥāl deriyle ve kaçan kabaḳ yaprağıyla evi buḥûr¹⁰⁹² itseler (A 177b) veyā gündüs veyā selîḥa ile buḥûr eyleseler ol evden siñek gide. Ve eger kabaḳ yaprağını bişürüp anı eve serpseler ve dîvârlarına dahı serpeler ol eve siñek girmeye.

Ṭılsım: Tāze gündüs ve zirniḥ-i aşfardan berāberce birer miqdār alup ikisini de döğüp yaban şoğanı suyuyla yogurup anuñla yağlansalar siñek konmaya ve bundan bir mişḳāl alup sofra üzre ḳosalar mādāmki sofra üzredür sofraya siñek konmaya.

Mücerreb: Büyük siñeklerden dutup başların kesüp gevdeleriyle göz kabağında biten kıluñ yerin ḥakk eylese -ve ammā pekce pekce ḥakk eylemek gerek- ol kılı gidere ašlā bitmeye ‘acîb ü mücerrebdür. Kezā ḳāle’d-Demîrî fi-*Ḥayātî’l-Ḥayevân*. Ve dişi agrır kimse üzre bir siñegi diri aşsalar agrısı gide. Muḥammed bin Zekerıyyā-yı Ḳazvîni ba‘ż-ı kütüb-i Rûmiyyede böyle gördüğünü Demîrî kitāb-ı mezbûrda yazar, va’llāhu te‘ālā a‘lem.

et-Ta‘bîr: Düşde siñek ziyāde ‘inād idici ḥaşım ve düşmāndur. Ve siñekler bir yerde cem‘ olmak gāḥî rızḳ-ı tayyib ve gāḥî marāz ve ḥastalığa ve gāḥî devā vü şifāya delālet ider ve gāḥî a‘māl-i seyyi’e ve çirkin işler ve tevbiḥ u taḳrî‘ icāb ider işlerde vāḳi‘ olmağa delālet ider. Li-ḳavlihi te‘ālā “إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا”¹⁰⁹³ (A 178a)

Ve *benu’l-Aşfar* şād-ı mühmele ve fā ile aḥmed vezni üzre Rûmîler ve Rûm tã’ifesidür, Şihāḥ’da *benu’l-Aşfaru’r-Rûm* dir. Rûm tã’ifesine *benu’l-Aşfar* tesmiye olunmağa sebeb

¹⁰⁹² *Buḥûr* ḥā’-i mu‘ceme ile şabûr vezni üzredür zamm-ı bâ’-i muvaḥḥade ile şāyi‘dür, ḡalaṭdur.

¹⁰⁹³ “Sizin Allah’tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Hac 22/73.

Aşfar adlı bir er kişinin evlādından oldukları içündür ki **Aşfar** Rūm oğlu ve Rūm ‘İşū¹⁰⁹⁴ oğlu ve ‘İşū İshāk oğludur. Veyāhud bir ‘asker Rūm tā’ifesine galebe idüp ‘avratların vaty’ u taşarruf eyledüklerinde ‘avratlarından şaru evlād toğduğı içündür. *Kezā fi’l-Ḳāmūs* raḥimehu’llāhu’l-Ḳuddūs. Ve Rūm tā’ifesine Rūm dinilmek ‘İşū oğlu Rūm-nām kimesne evlādından oldukları içündür. Ve Rūm nisbet olındukda Rūmī dinilür, *raculun Rūmiyyun* dinilür vāḥidde ve cem’inde *Rūme* dinilür zamm-ı rā ve sükün-ı vāv-ıla vāḥid ve cem’ arasında fark hā iledür. Ve İmām Demirī İbn Ḥallikān’dan naql ider ki zamān-ı evvelde Rūm meliki münḥariḳ ve nesli münḳaṭı’ olup ancak anlardan bir ‘avrat ḳaldı. Mülkde tenāfūs ü rağbet eylediler ve mā-beynlerinde mücādele vāḳi’ olup āḫiri’l-emr evvel anlar üzre müşerref olan kimseyi melik eylemege şulḥ oldılar. Bunuñ içün bir yerde oturdılar. Nā-gāh Yemen cānibinden bir kimse ḳarşudan gelürken bilesince olan Ḥabeşī ḳulı ḳaçup bunlaruñ meclislerine geldi. Ol ‘avratı Ḥabeşī ḳula tezvīc idüp anı pādişāh eylediler, ikisinden bir oğlan toğdı, rengi şaru olduğı içün aña **aşfar** didiler ve nāmını **Aşfar** ḳodılar. Babası Ḥabeşī anası gāyet aḳ olduğundan oğlu (A 178b) şaruşın olmışdur ve bundan soñra Rūma **benu’l-Aşfar** tesmiye olunmışdur. Ve ba’ dehu ḳuluñ şāḫibi anlardan ḳulı taleb idüp vāfir māl virmekle rāzī eylemişlerdür. İntehā. Ve *Muḥammediyye benū’l-Aşfar* frencdür, dir. Nitekim bu beytde zıkr eylemişdür,

[Beyt:]

Muḥaddişler didiler kim benū’l-Aşfar durur efrenc

Velī yeryüzini İslām alısar olısar manşūr

Ve **benū ḳanṭūrā** feth-i ḳāf ve sükün-ı nūn ve zamm-ı tā’-i mūhmele ve rā’-i mūhmele vü meftūḥadan soñra elif ile **Türk** didükleri tā’ifedür ki zamm-ı tā-ıladur ve cem’i etrāk gelür. **Türk** tā’ifesi ḫazret-i İbrāḫīm Ḥalīlu’llāh ‘aleyhi’s-selām cāriyelerinden birinüñ evlādıdır ve dimişlerdür ki **Türk** bin Niyūs bin Yāfiş bin Nūḫ ‘aleyhi’s-selām evlādındandır. Ve **Türk** aslı **Türük**’dür vāv-ıla ictimā’-ı sākineyn içün vāv ḫazf olunmışdur. *Nişābu’ş-Şıbyān şerḫinde*¹⁰⁹⁵ böyle yazılmışdur. Ve **ümmü cābir** cīm ve bā’-i muvaḫḫade ile herīse didükleri tā’āmdur. *Herīse* hersdendür ve hers sükün-ı rā ile pek dögmekdür ed-daḳḳu’l-‘anīf ma’ nāsına. Zıkr olınan tā’ām kepe ve kürek ile döğilmiş

¹⁰⁹⁴ ‘İşū kesr-i ‘ayn-ı mūhmele ve şād-ı mūhmele vü mażmūme ile İshāk oğludur ve İshāk, İbrāḫīm Ḥalīlu’llāh oğludur. ‘Aleyhime’s-selām.

¹⁰⁹⁵ *Nişābu’ş-Şıbyān* şāriḫi daḫı *Ezāḫirü’r-Riyāz-nām* kitābdan naql eylemişdür.

olduğuçün aña herise didiler. Ve hāvan ve dibege mihrās¹⁰⁹⁶ dinilür içlerinde bir nesne döğildüğüçün ve hāvan ve hāvūn vāv-ı evveli zammı ve vāv-ı şāniye sükūnıyladur hadişde gelmişdür. Cebra'il 'aleyhi's-selām bizüm peygamberümize -'aleyhi's-salātu ve's-selām- herise yimege emr eyledi gice kalkmasına arkasına kuvvet virsün içün. Peygamber heriseden yedi, kırk er kuvveti aña virildi batş u satvet ve dutmağda. Kezā fi-Şeri'ati'l-İslām.

et-Ta'bir: Düşde herise hemm (A 179a) u gāmdur veyā 'āmil cānibinden darb ve urmağdur. Ve bir kimesnenün hastası olsa düşde ol hasta olduğu yerde heriseler işlenür görse ol hasta mevt ve ölmesinden havf olunur. Ve düşde kaçan iki 'asker herise yirler görse veyāhuz biryān olmuş ru'ūs ve başlar yirler görse mā-beynlerinde harb u ceng vāki' olup baş olanlar helāk olmasına delālet ider. Kezā kāle İbnü'l-Ğannām fi-kitābihi. Ve herise mü'enneş olduğuçün *ümmü cābir* dinilmişdür *ebū cābir* dinilmemişdür.

Nazm:

Benu'l-ğabrā' hırsızlar gedālardur horūs adı

Ebu'l-yakzān ebu'l-hassān u nergisler 'abāhirdür

Şerh:

Benu'l-ğabrā' ğayn-ı mu' ceme ve bā'-i muvaḥḥade ile bunda hırsuzlardur rummān vezni üzre surrāk gibi ki sārık cem'idür ve uğrıdur ve gedālar ma'nāsınadur fuḳarā ve ğurabā' gibi. Ve *ğabrā'* medd-ile ḥamrā' vezni üzredür ve yere dirler arz ma'nāsına. Ve *ebu'l-yakzān* feth-i yā'-i ḥuṭṭi ve sükūn-ı kāf ve zā'-i mu' ceme ile horūs didükleridür ki ma'lūmdur. Ve bu lafız sekrān vezni üzre uyanık ma'nāsınadur, *ebu'l-yakzān* uyanık şāḥibi ve babası dimekdür, horūs daḥı āvāzı ile ötüp uyğudan uyandurduğuçün aña ebu'l-yakzān dinilmişdür. Ve *ebu'l-hassān* nūndan ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile [¹⁰⁹⁷] vezni üzre yine horūsdur *dik* gibi ki fil (A 179b) ve bış vezni üzre. Ve *dik* cem'i *diyek*edür kesr-i dāl ve feth-i yā ve kāf-ile. Ve horūsa emir vezni üzre *enis* dinilür ve muḥsin vezni üzre *mu'nis* dirler. Ve horūsuñ 'ādet ü şānındandur evlādına şefkat u merḥamet eylememek ve bir tavuğ ile ülfet dutmamağ ve ebleḥ ṭabī'at olmağ; zīrā bir dīvārdan düşse evini ve olduğu yerini bulmağā ḳādir olmaz. Ve horūsuñ ḥişāl-i ḥamīde vü aḥlāk-ı pesendide ve

¹⁰⁹⁶ *Mihrās* kesr-i mīm-ile miftāḥ vezni üzredür.

¹⁰⁹⁷ Bu kısımda yazmada bir kelimelik bir boşluk bırakılmıştır.

eyü hūylarından tavukları berāber dutup birin ihtiyār eylememek. Ve bunun ‘acā’ib ü ġarā’ibindendür gicede olan evķātı bilmek. Anuñçün Qādī Hüseyn ve Rāfī’i ve Mütvellī fetvā virmişlerdür ki evķāt-ı şalavātta mücerreb olan ħorūsa i’timād cā’izdür diyü. Ve Cāhız eydür, ehl-i tecrube za’ım ider ki dīk-i efrāķ u ebyazı kaçan şāhibi boğazlasa ehlinde ve mālında nekb u nekbet ü muşibet üzre olur. Ve aķ ħorūs olduğı evi ħıfz ider diyü za’ım iderler. Ve ħazret-i Resūl’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “الدِّيكُ الْبَيْضُ خَلِيلِي” didüğü Cābir bin Eşveb’den rivāyet olunur ya’nī “Aķ ħorūs benüm dostumdur.” Ve bir rivāyetde “الدِّيكُ الْأَبْيَضُ صَدِيقِي وَعَدَ الشَّيْطَانُ يَحْرُسُ صَاحِبَهُ وَ سَبْعَ دُورٍ خَلْفَهُ” vāķi’dür. Ya’nī “Aķ ħorūs benüm dostumdur ve şeytān düşmenidür, şāhibini ve ardından yedi evi ħıfz ve ħırāset ider.” dimekdür. Ve Enes rađiya’llāhu ‘anh “الدِّيكُ الْأَبْيَضُ الْأَفْرَقُ حَبِيبِي وَحَبِيبُ جِبْرَائِيلَ يَحْرُسُ بَيْتَهُ” (A 180a) ħadīs-i şerīfī rivāyet ider ya’nī “Çatal ibikli aķ ħorūs benüm sevgilümdür ve maĥbūbım Cebra’il’ün maĥbūbıdır, ol ħorūs evini ve koñşılardan on altı evi şaķlar.” diyü iki cihān faĥrı ħazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurmuşdur. Ve ħazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemün bir aķ ħorūsı vardı diyü kütüb-i mu‘teberede yazılıdır. Ve ħazret-i Faĥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “اِذَا سَمِعْتُمْ صِيَاحَ الدِّيَكَةِ فَاسْلُوا اللَّهَ تَعَالَى مِنْ فَضْلِهِ فَانْهَارَاتُ مَلَكًا وَ اِذَا سَمِعْتُمْ نِهَاقَ الْحَيْرِ فَتَعَوَّذُوا بِاللَّهِ” didüğünü Ebū Hüreyre rađiya’llāhu ‘anh rivāyet ider. **[nubāk] نهاق** zamm-ı nūn-ıla eşek āvāzıdır ve **[ħamīr] حمير** eşekdür ħimār gibi diyü *Meşāriķu’l-Envār* şerĥi *Ĥadā’iķu’l-Ezhār*’da yazar. Ma’nā-yı ħadīs-i şerīf “Kaçan siz ħorūsıların āvāzın işitseñüz Ĥaķ te’ālā celle celāluĥudan faẓl u iĥsānından isteñüz, taĥķīķ onlar bir melek görmişlerdür. Ve kaçan eşek āvāzın işitseñüz şeytāndan Bārī te’ālāya şıgınıñız, taĥķīķ ol eşek bir şeytān görmişdür.” demek olur. Ĥorūs āvāzı istimā’ olınduķda Ĥaķ te’ālānuñ faẓlından istemege emr olunmaķ ol du’āda melā’ike āmīn demek ve istiġfār eylemek recāsından ötürüdür. Ve eşek bağırduķda şeytāndan ta’avvuza emr olunmaķ şeytān ħāzır olduķda şerrinden ĥavf olunduğıçündür ve andan ta’avvuz olunmaķ lāyıķdır. (A 180b) Ve ħazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Ĥaķ sübhānehu üç āvāzı sever; biri ħorūs āvāzı ve biri *Ĥur’ān* okıyanuñ āvāzı ve biri eşāarda istiġfār idenlerün āvāzı didüğünü Sa’lebī rivāyet ider diyü İmām Demīrī *Ĥayātü’l-Ĥayevān*’da yazar. Ve Zeyd bin Ĥālīd el-Cüheynī rađiya’llāhu ‘anh ħazret-i Faĥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “لَا تَسْبُوا” “الدِّيكُ فَإِنَّهُ يَقْطُ لِلصَّلَاةِ” didüğünü rivāyet ider ve Zeyd’den İmām Aĥmed ve Ebū Dāvūd ve İbn Māce rivāyet iderler. Ya’nī “Siz ħorūsı söğmeñ, taĥķīķ ol namāza uyandırur.” demek olur. Ĥorūs namāza uyandırur ve namāza da’vet ider dimeğün ma’nāsı çağırduķda namāz

diyü çağırur dimek degül ve namāz yakındur, kalkıñuz namāza hāzır oluñ dir, dimek degüldür. Murād olan belki tañ namāzı vaqtinde ve zevāl vaqtinde birbiri ardınca birkaç def'a çağırmağ 'ādetidür. Ve Hağ sübhānehu bu 'ādet üzre ħorūsı ħalk eylemişdür, dimek murāddur. Ve bir kimseden ki ħayır istifāde olına ve andan ħayır görile ol kimseyi sögmemek ve aña ihānet olinmamağ belki aña ikrām u ri'āyet ü ħürmet olinmağ lāzım olduğına bu ħadīs-i şerīfde delīl vardur. Ve 'arş altında ħorūs şüretinde incüden bir melek vardur mehmūzı zebercedden ve iki kanadı yaşıldur. Gicenüñ üç bağışından bir bölügi geçdükde *liyağimu'l-kā'imüne* diyü kanadların urur ve gicenüñ yarusı geçdükde kanadların urur *liyağimu'l-muşallüne* diyü çağırur ve şabāh olduğda *liyağimu'l-gāfilüne* ve *'aleyhim evzāruhum* (A 181a) diyü çağırur ve kanadların urur. Zikr olınan melek vech-i meşrūh üzre olduğına Meymūn bin Mihrān'dan Ebū Tālib-i Mekkī ve Ĥüccetü'l-İslām İmām Ġazzālī rivāyet iderler. *Liyağimu'l-kā'imüne* duranlar dursunlar, *liyağimu'l-muşallüne* namāz kılıcılar kalksunlar ve *liyağimu'l-gāfilüne* ve *'aleyhim evzāruhum* gāfil olanlar kalksunlar günāhları üzerlerinde olduğı hālde, dimekdür. *Kezā fi-Ĥayāti'l-Ĥayevān* li'd-Demīrī 'aleyhi rahmetu'llāhi'l-Bārī. Ve Da'fel-nām kimse ħikāye ider ki Sehl bin Hārūn yanında idük. Evinden gitmedük, açlığdan helāk olmağa yakın olduğ, oğlanına "Bize ħidāmuzı getir." didi, oğlan gitti bir çanak içinde bir bişmiş ħorūs getürdi. Ev şāhibi ol ħorūsı fikr itdi ve gördi başı yok, oğlanına "Başı nice oldı, kandaşur?" didi, oğlan "Yabana atdum." didi. Ev şāhibi "Va'llāhi ayağını atan kişiyi sevmem kandaş kaldı ki başını atanı. Bilmez misin baş cümle a'zānuñ başıdur ve çağırduğda başdan çağırur. Ve dutalum ki āvāzını sevmem, anuñla teberrük olınan ibik başında ve şafāda darb-ı meşel olan gözi başında degül midür? Ve *şarābun ke-'ayni'd-dik* ya'nī ħorūs gözi gibi şāfi şarāb, dimezler mi? Ve dimāğı külye ağrısına 'acīb ü nāfi' degül midür? Ve dış altında başı kemüğinden yumuşağ kemük görilmemişdür. Teslīm idelüm anı yimem, kıyās eyledük 'ıyālümüz yimez miydi ve anlar yimezlerse bizüm katumuzda olan (A 181b) kimseler ve müsāfirlerümüz yimez miydiler ve başı kanadı ucından ve boynı kemüğinden ħayırlı ve yegrek olduğını bilmez miydüñ? Bağ ne yere bırakduñ gör." didi ve oğlanına 'itāb eyledi. Oğlan "Başı ne yerededür ve ne yere bırakdum bilmem va'llāhi." didi, ev şāhibi "Başını bırakduğın yeri bilürüm va'llāhi karnuñ içine bırakduñ katalēka'llāhu." didi. *Kezā fi'l-Mustazraf* ve *Ĥayāti'l-Ĥayevān* 'alā-mü'ellifihimā rahmetu'r-Rahmān. Ve buña münāsib birkaç buğalā ħikāyetlerin zikr idelüm. *Ĥağya*-nām bağıl evi kapusında elinde bir degnek ile dururken bir kimse aña uğrayup "Ben

konuğum.” didi, Hatya degnege işâret idüp “Bu degnegi konuğların  topuğlarına urmak i  n  azırlamı um.” didi. Ve * am d ’l-Ar at*-n m ba  le bir a  konuğ geldi, anlara  urm  yid rdi ve anları hicv eyledi ki  urm yı  ekirdegiyle yidiler diy   ekirdek z yi  olduğuna b - uz r olmu . Ve *Ebu’l-Esved ed-D ’el * bir dilenciye bir  urm   ada a eyled kde dilenci “Cennetde na  b  n  All h bunu  gibi eyleye.” dir, Ebu’l-Esved “Eger c mle m  llarumuzdan dilencilere virsek biz m   l m z anlardan yaramazrak olurdu.” didi. Ve *  lid bin  afv n*-n m ba  l a  e kend ye gelse a  eye “Y  ‘ayy r ni e bir ‘ayy rl k idersin ve ni e bir dolanursın ve ni e bir u ar gezersin, elbet ben seni  ok yatururum.” diy p  and k i ine bırağurdu ve  zerine kilid ururdu.

La  fe: Bir z r f   ‘ r f kimse bir ba  l dostu  zre girmeye dest r (A 182a) ister ol ba  l i  n ısıtmaludur, dirler. Ol z r f, “ ar usunda ve   ninde yimek y n t  ki derleye.” dir.

La  fe: Sehl bin H r n bu l ve n -kesligi  gmek i  n bir kit b ‘amele get r r ve te’lif ider ve ol kit b  H san bin Sehl’e ba     eyler. H san ol kit b  okur ve g ler, ar ası  zre d  er ve a a “Bu kit bda emr eyled ğ n nesnen n  zerine eyled k sen n  ev bu n .” diy  ol kit b ar asına yazar.

 ar be: ‘ mer bin Yez d el-Esed  ziy de ba  l idi. Bir g n  ulunc mar zına m btel  olur,  ab b gel r a a  uk ne ile ‘ lac ider ve  ok yağ ile  uk ne eyler,  arnında olan yağ legen i ine d  er. Oğlanına “  bu  uk neden inen yağı cem‘ eyle ve  er ğ k l.” dir.

Ve *Man  r Hal fe* pek ba  l idi. Selm-n m   d   acc-   er f yolunda bir g n i bu  i‘ ri okud  ve bunu la  rladı, Man  r be-  yet  arab u  ev e gel p ayağıyla ma mili urdu ve ziy de   d u mesr r oldu.

                   

                   

                   

                   ¹⁰⁹⁸

Man  r ziy de  af sından   zmetinde olan Reb ’-n m kimseye “Y  Reb ’ bu a yarım a  e vir.” diy  emr eyledi Selm-i   d  “Y  em re’l-m ’min n ve y  p di  hum, ben Hi  m bin ‘Abdi’l-Melik-n m p di  ha  rladum otuz bi  a  e virmesine emr eyledi, sen

¹⁰⁹⁸“Onun n ru iki ka ının arasındadır. Aln  akt r, hay s  ve iyiliğ  de onu s sler. Miski k f runa kar  r.   le yemeğ  yediğ nde ise (g zelliğ nin)   t leri kald r l r.”

yarım akçe buyurursun.” dedi. Manşūr aña “Beytü’l-mâldan otuz biñ akçe alursun, yâ Rebî‘ bunı şol kimseye (A 182b) teslim eyle ki beytü’l-mâlî ala.” dedi. Rebî‘ eydür, Manşūr ve Selm arasında yürüyüp ve Selm-i hâdiye iqdâm u ihtimâm eyledüm ki gidiş ve dönüşde ma’ûnetsiz ırlamağa kendü nefesine şart eyledi.

Ve **Mervân bin Ebî Hafşa**-nâm kimse buhalâdan idi. Mervân eydür: Dükelü ‘ömrümde bundan artıķ bir nesneye sevinmedüm ki Mehdî baña yüz biñ akçe bağışladı idi, ben anı vezn eyledüm ve tartıdum, bir akçe ziyâde geldi, ol bir akçeye sevindüğümde artıķ bir nesneye şâd olmış degülüm. Ol bir akçe ile et aldum ve çömlege ķoduğumda bir dost beni da‘vet eyledi ve ol eti çömlekden çıkarup iki deng nokşānıyla kaşşāba virdüm. Mezbūr baķıl kaşşāba eti virdükde kaşşāb eti eline alup “*Hāzā laħmu Mervān*” diyü nidā iderdi ve çağırurdı.

Ve mezbūr Mervân bir gün bir A‘rābiyyeye uğrar A‘rābiyye anı ziyāfet ider ve hürmet ü ‘izzet eyler. Ve Mervân ol ‘avrata “İnşāa’llāhu te‘ālā eger baña pādişāh yüz biñ akçe bağışlarsa saña ben de bir akçe bağışlarum.” dir. Ba‘dehu pādişāh Mervân’a yetmiş biñ akçe hibe vü ihsān ider, Mervân daķı ol ‘avrata dört dāniķ bağışlar, bir akçeyi tamām bağışlamaz.

Ġaribe: Bir baķıl kimseye “Ġalkuñ ziyāde bahādır kimdür?” dirler, ol baķıl “Ġalkuñ ziyāde seci‘ ü bahādır ol kimsedür ki ta‘āmı üzre Ġalkuñ dişleri taķırdısı ve dişleri āvāzını işide ve ödi yarılmaya, andan dilāver ü bahādır kimse yokdur.” dir.

Hikāye: Bir kimseye didiler ki “Muħammed bin Yaħyā-nām kimse seni geydürmez mi?”. Ol kimse “Muħammed bin Yaħyā’nuñ evi igne ile dolu olsa ve Ya‘ķūb peygamber ‘aleyhi’s-selām (A 183a) gelse ve peygamberleruñ cümlesi şefi‘ ve melā’ikenuñ küllisi kefîl olsalar Yūsuf peygamberuñ yırtılan gömlegini dikmege bir igne ‘āriyet istese virmez, ya nice beni geydürür.” dir.

Şi‘r:

لَوْ أَنَّ دَارَكَ أَنْبَتَتْ وَأَحْتَشَتْ
إِبْرًا يَضِيقُ بِهَا فِنَاءَ الْمَنْزِلِ
وَأَتَاكَ يُوسُفُ يَتَعِيرُكَ إِبْرَةً

Ve **Mütenebbî** şā‘ır ve baḡl idi be-ḡāyet. Bir gün bir kimse anı bir қаşıde ile medḡ eyledi Mütenebbî “Ne umarsın?” didi, ol kimse “On dīnār umarum.” didi. Mütenebbî “Eger sen yer penbesini gök yayı ile melā‘ike ḡubbeleri üzre nedf eyleseñ va’llāhi saña bir dāniḡ virmem.” dir.

Ve **Merv**¹¹⁰⁰ ḡalkı buḡl ile mevşūf ve nā-keslik ile ma‘rūflardur ve bir sefere gidüp biri biri ile yoldaş olsalar her biri birer et pāresini şatun alup ve birer iplige dizüp bir yere gelürler idi. Ve cümle etleri bir çömlege şalarlardı ve herkes ipligi ucına yapışup anları bişinceye dek birbirini beklerler idi ve kaçan bişe ipligi oynadup isteyen kimse etini alurdu ve çömlekte olan şorbayı üleşürlerdi. Ve biri bunlardan gögsinden şikāyet ider ve “Öksürükden gögsüm aḡrur.” dir. Bādem sevīḡi eyūdūr diyü ḡulaḡuzlarlar, bādem ḡarcı cānına güç gelür ve öksürük derdi ḡarc derdinden aḡaff ve geñez ve ḡolay gelür şabr u taḡammül āsān ve aña eyüce dermān görinür. Bu ḡāl üzre günler geḡürüp derdini def‘ ide tūrurken bir dostı (A 183b) aña “Kepek şuyı gögse cilā virür iç.” didi. Ol kimse kepegini bişirüp şuyın içdi ve gögsi cilā buldı ve açlıḡdan men‘ ider buldı. Ve şabāḡ kepek şuyı ḡāzır olduḡda aḡşama ḡaldurup aḡşam yimeḡi ider oldu. Ve ‘avratına eyitdi “Ehl-i beytümūze ve evümüz ḡalkına kepek bişür, ben anı açlıḡdan dutar ve men‘ eyler ve gögse cilā virür buldum.” ‘Avratı ol nā-kese “ḡaḡ sūbhānehu ve te‘ālā kepekde devā vü ‘ilāc ve ḡazāyı senüñḡün cem‘ eylemişdür elḡamdu li’llāh bu ni‘met üzre.” didi.

ḡarībe: Ḥāḡān bin Şubḡ dir ki: Gice ile Ḥorāsān ḡalkından bir kimsenüñ üzerine girüp müsāfirı oldum. Bize bir mesrace¹¹⁰¹ getürdi ki içinde bir fetīli vardır be-ḡāyet ince ve anuñ içinde iplik ile bir aḡacı aşmış. Ben aña “Bu aḡaç bunda baḡludur. Bunuñ şān u ḡālī ve vech ü aşlı ve sebeḡ ü ‘illeti ve aşmaḡa müstaḡaḡ olmak neden?” didüm. Ol kimse “Bu aḡaç yaḡ içmişdür, şaḡlamasaḡ zāyi‘ olur ve bir ḡayrı çūba ihtiyāc lāzım gelür ve bir şuşamış aḡaç bulunur ḡorḡaruz ki yaḡ içe anuñḡün işbu yaḡ içeni şaḡlaruz.” didi. Ben bu sözi diñledüm ve ta‘accubda ve fīkrdeyüm ve buḡl u ḡisset ve taşarrufın mülāḡaḡa idüp endişedeyüm ve Bārī te‘ālādan ‘āfiyet ü sitr talebindeyüm. Bu ḡāl üzre iken Merv

¹⁰⁹⁹“Evinde iḡne yetişse evin avlusu dahi dar gelirdi, Yusuf gelip gömleḡini dikmek için bir iḡne ödünç istese vermezdin.”

¹¹⁰⁰**Merv** feth-i mīm ve sūkūn-ı rā‘-i müḡmele ve vāv-ıla Fārs’da bir şehrdür, nisbetde Mervī dinilür ḡıyās üzre ve Mervezī dinilür ‘alā-ḡayri’l-ḡıyās vāv’dan soñra zā-yı mu‘ceme ile.

¹¹⁰¹**Mesrace** feth-i mīm ve sūkūn-ı sīn ve feth-i rā‘-i müḡmele ile içinde fetīle ve yaḡ ḡoduḡları çerāḡ-pā ve ḡıraḡma didükleridür.

halkından bir koca içerüye girdi ve evümüz şāhibine adıyla çağırdı veyā fülān sen bir nesneden kaçduñ dañı yaramaz ne uğraduñ ve bilmez misin yel ve güneş bu ağaçdan neşf ider ve yağı çok içer? Niçün bu ağacı demirden (A 184a) bir igne itmedüñ? Demür pek yapışur ve neşşāf degüldür, yağı içmez ve ağaç gāhī olur ki fetilenüñ penbesinden alur ve penbeyi ve fetileyi eksük ider.” didi. Evümüz şāhibi olan ol Ḥorāsānī ol kocaya “Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā seni irşād eyleye ve seni nef‘ eyleye, taḥḳīḳ ben müsrifinden idüm ve bu ağaç yerine demürden bir igne itmedügüm içün isrāf üzre idüm sen beni irşād eyledüñ.” didi.

Ve *Heysem bin ‘Adiyy* hikāyet ider ki Ebū Ḥafşa-nām şā‘ire Yemāme’de bir konuk geldi. Ebū Ḥafşa ol konuğa konağı taḥliye itdi ve konuklamak korkusundan kaçdı, ol gice evini bırağup gitdi ve görünmedi. Konuk evden çıkup lāzım olan zaḥīreleri şatun aldı ve dönüp eve kondı ve ev şāhibi Ebū Ḥafşa-nām nā-kese bu iki beyti yazdı.

Şi‘r:

يَا أَيُّهَا الْخَارِجُ مِنْ بَيْتِهِ
و هَارِباً مِنْ شِدَّةِ الْخَوْفِ
ضَيْفُكَ قَدْ جَاءَ بِرَادٍ لَهُ
فَارْجِعْ فَكُنْ ضَيْفًا عَلَى الضَّيْفِ

Ey konukdan bīm ü ḥavf ile iden terk-i diyār

Konuğuñ zādıyla geldi itme şaḳın terk-i dār

Konuk üzre konuk ol ey nā-kes itmegil firār

Yerzuku’r-Rezzāku ‘abdeh fi’l-feyāfi ve’l-ḳifār

Bir kimse bir nā-kes ü baḥīlden bir ev şatun alur. Ve ḳapısına bir dilenci gelür evi şatun alan feteḥa’llāhu ‘aleyke bi’l-ḥayri¹¹⁰² diyü cevāb virür. Bir dilenci dañı gelür, aña dañı eyle cevāb virür. Bir dilenci dañı gelür, üçünci dilenciye dañı eyle cevāb virür, bir aḳçe virmez. (A 184b) Ol baḥīl kimse döner kızına ve dir kim “Ḳızum bu mekānda su’vāl¹¹⁰³ ve dilenciler ne ‘aceb çok olur.” kızı zarīfe vü ‘ārife imiş, ol baḥīle ve nā-kese “Baba, mādāmki feteḥa’llāhu ‘aleyke bi’l-ḥayri” kelimesine yapışasın dilenciler çok olsunlar ve az olsunlar ḳayırmaz ve zarar eylemez.” didi.

¹¹⁰²“Allah sana hayrını açsın (versin).”

¹¹⁰³*Su’vāl* zamm-ı sīn-i mühmele ve teşdid-i hemze ile *sā’i*/cem‘ idür ve *sā’i*/dilencidür.

Ve *Ebu'l-Esved ed-Dü'elî* ile bir A' rābî ruṭab¹¹⁰⁴ yirdi. Ol A' rābî ruṭabı çok yidi, Ebu'l-Esved bir ruṭab almasına el uzatdı. A' rābî elin andan ilerü uzatdı, ol ruṭab A' rābî elinden toprağa düşdi, tobrağdan Ebu'l-Esved kaldurup aldı ve “Şeyṭān için ben bunu terk eylemem.” didi. A' rābî Ebu'l-Esved'e “Eger Cebrā'il ve Mīkā'il gökden yere nüzül itseler Cebrā'il ve Mīkā'il için daḥı terk eylemez idüñ.” didi. İşbu leṭā'if *Mustazraf-nām* kitābdan yazılmışdur.

el-Emsāl: *Eşca'u min-dīkin* darb-ı meşeldür, ya' nî ḥorūsdan ziyāde bahādırur, dilāver ü bahādır olana darb-ı meşeldür. Ve *esfedu min-dīkin* darb-ı meşeldür, ya' nî ḥorūsdan ziyādedür sefād ve binmekde, bunu çok cimā' iden kimse ḥaḳḳında dirler.

el-Ḥavās: Ḥorūs eti ḥarr u yābis ve ıssı ve qurıdur i' tidāl üzre, eyüsi ḥorūsuñ āvārı i' tidāl üzre olduğı vaḳıtdür. Ve qulıncı olanlara ḥorūs eti eyüdür. Ve ḥorūs boğazlamazdan evvel kedd ü şeddi ve bağlanması müsteḥabdur. Ve qocalara yarar ve muvāfiḳ olur (A 185a) ve zamānlardan kış vaḳti muvāfiḳdur. Ve ḥorūs etinüñ efdali ötmemiş ḥorūs etidür. Ve ḥorūs şorbası ra' şe vü veca' u'l-mefāzıl u veca' u'l-mi' de vü rebv ve qulınc maraızlarına muvāfiḳdur ve zātü'l-edvār olan ısıtmaya daḥı nāfi' dür. Ḥuşuşan çok tuz ve şu ve kibrit ve lübānü'l-qurtum ve besfā'ic ve şibit ile bişmiş ola ve qulınc daḥı böyle olıcaḳ nāfi' olur. Ve ḥorūs ortasından diri iken yarup veyā öldürüp yarup yılan ve cānver ısırdığı yere ursalar be-ğāyet nāfi' olur. Ve ḥorūs yavrisı cemī' ḥalḳuñ mizāclarına muvāfiḳdur, dā'im yinilmek lāyıḳdur. Ve ḥorūs kanıyla iktihāl ve sürmelenmek gözde olan aḳa nāfi' dür. Ve kanı ve dimāğı ile hevāmm ısırdığı yere tılā olınsa sağ eyler ve giderür. Ve ibigini yaḳup döşege bevl iden kimseye içürseler ol ḥūy andan zā'il ola ve bu maraızdan qurtula. Ve ḥorūsuñ alnını ve ibigini yağlasa ötmeye. Ve tavuğa binüp tırurken kuyruğında olan uzun yelegi yolsalar ve anı ḥamām mecrāsı içine qosalar ol şudan gısl iden kimseye in' āz vāḳi' ola. Ve iki qanadlarınuñ iki tarafında iki kemük vardır ḥummā-yı dā'imesi olan kimse üzre sağını aşsalar giderür ve solını ḥummā-yı rub' ı olan üzre aşsalar giderür ve sağaldur. Ve ḥorūs ḥāyasını kışır ' avrat alup ḥayız görürken bişirüp pāk olmazdan üç gün evvel yise ve eri kendüye (A 185b) cimā' eylese ' avrat yüklü ola. Ve ḥorūs ḥāyasını çok cimā' itmek isteyen alup ve bir kâğıd içine qoyup şol qolına aşsa ziyāde in' āz vāḳi' ola. Ve ḥorūs ödini da'n ve qoyun şorbasına qarışdurup aç qarınla yinilse nisyān ve unutsaḳlığı

¹¹⁰⁴ *Ruṭab* zamm-ı rā' -i mūhmele ve feth-i tā' -i mūhmele ile şurad vezni üzre olmuş ve bişmiş yaş ḥurmādur, vāḥidi *ruṭbedür* zamm-ı rā-ıla. Ve cem' i *erṭāb* ve *riṭāb*dur kesr-i rā-ıla.

gidere ve unudılan nesneleri zikir eyleye. Ve ħorūs kanını bala karışdurup âteşe gösterüp zekere tılâ olınsa zekeri kavî ider.

et-Ta‘bîr: Düşde ħorūs ev şāhibi olan ere delâlet ider, nitekim tavuk ev şāhibesi olan ‘avrata delâlet ider ve kul ile ta‘bîr olunur. Zîrâ Nūḥ peygamber şalavātu’llāhi ‘alâ-nebiyyinā ve ‘aleyhi ve selāmuḥu süglün didükleri kuşu tūfān ve şu eksilmiş midür görüp ve gelüp Nūḥ ‘aleyhi’s-selāma ḥaber virsün içün gönderdükde ħorūs ol vakit süglüne dāmin ü kefil olmuş idi ki gelüp tūfān şuyı çekilüp eksilmiş mi ve ne hāl üzredür ve kara ve yer görünür mi nicedür Nūḥ’a ḥaber vire. Süglün gelmesine ħorūs kefil oldu ve süglün gelmedi ve aldadı. Ħorūs rehinde kaldı kul gibi, eli olan ħorūs kolu gibi kalmadı ve uçmadan memnū‘ oldu. Ol zamāndan bu zamāna dek ħorūs-ı derdmend, bî-vefāya kefil olduğün kul gibi rehin kaldı. Sen daḡı zinhār ve zinhār bî-vefā vü ḡaddār olana kefil olma tā zararın çekmeyesin, bundan ‘ibret al.

Et-Ta‘bîr: Ve düşde ħorūs ḥaṭîb ü mü‘ezzine ve emr bi’l-ma‘rūf idüp didüğün dutmaz kimseye delâlet (A 186a) ider, zîrâ ħorūs namāzı aındırur ve namāz kılmaz. Ve gāhî ħorūs görmek çok nikāḥ ider kimseye delâlet ider ve gāhî ḥaṣṣ u naşîbi eksük kimseye ve gāhî bulduğı nesneye kanā‘ at ider kimseye ve gāhî çok şedā‘id ü belāya düşen kimseye delâlet ider. Ve çatal ibiklü aḡ ħorūs mü‘ezzine delâlet ider, bir kimse düşde bunu boğazlasa mü‘ezzine icābet itmeye. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde ħorūs görmek ‘ulemā ve ḥikmet şāhibleri ile muşāḥabete delâlet ider.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Bir kimse düşde bir ħorūs bir ādemūñ kapusunda bu beyti okur gördi.

Şi‘r:

قَدْ كَانَ مِنْ رَبِّ هَذَا النَّبِيِّ مَا كَانَا
هَبُوا لِصَاحِبِهِ يَا قَوْمُ أَكْفَانَا¹¹⁰⁵

Ve bu düşi İbn Sîrîn’e didi. İbn Sîrîn raḥmetu’llāhi ‘aleyh “Ol kapu şāhibi otuz dördünci günde mevte irişür ölür.” didi. Anda ḥāzır olanlar İbn Sîrîn’e “Nerden alduñ?” didiler, İbn Sîrîn “Ebced ḥisābından aldum, zîrâ dāl cümmel ḥisābında dört ve yā, on ve kāf,

¹¹⁰⁵“Bu evin sahibine olan oldu. Ey insanlar, siz asıl evin sahibine (Allah’a) gidin, o bize yeter.”

yigirmidir; cümlesi otuz dört olur.” didi ve ol ev şāhibi otuz dördünci gün dünyāsın degişdi.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu’abbere: Bir kimse İbn Sīrīn’e gelüp “Düşde bir er evüme girüp arpa dānelerin alurken gördüm.” didi. İbn Sīrīn “Eger bir nesne mālūndan uğurlanursa baña gel.” didi. Birkaç gün geçmeden ol kimse İbn Sīrīn’e gelüp “Tamum üzerinden bir döşeme uğurlandı.” didi. İbn Sīrīn “Ol döşemeyi (A 186b) mü’ezzīn aldı.” didi. Ve bir kimse İbn Sīrīn’e “Düşde horūs boğdum.” didi. İbn Sīrīn ol kimse için “Bu bir ādemdür ki eline nikāh ider.” didi ya’ nī calķ-zendür demek olur. Ve düşde horūs nidā ider dellāle ve ırlangac kimseye dağı delālet ider, dinilmişdür.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu’abbere: Ve bir er düşde bir horūs üç kerre Allāh Allāh Allāh dirken işitdi diyü İbn Sīrīn’e ta’birinden su’āl iderler, İbn Sīrīn rahmetu’llāhi ‘aleyh “Bunı işiden kimsenüñ ‘ömrinden üç günden gayrı kalmamışdur, zīrā horūs Allāhu te’ālādan gayrı bākī kalmayacağın i’lān u izhār idicidür ve üç kerre Hāk te’ālānuñ adın tekrār eylemek ‘ömrinden bākī kalan üç gündür.” didi. Kezā kāle İbnü’l-Ġannām ‘aleyhi rahmetü’l-‘Allām.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu’abbere: Hāzret-i ‘Ömerü’l-Fārūķ rağiya’llāhu te’ālā ‘anh “Cum’a günü minber üzre ben düşümde bir horūs üç kerre beni urduğın gördüm, ta’biri budur ki ‘Acem tā’ifesinden biri beni öldürür ve ben işbu hilāfet emrini bu altı kimse aralarında şūrā¹¹⁰⁶ eyledüm ki ol altı kimseden Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem rāzı iken dünyāsın digişmişdür, ol altı ‘Osmān ve ‘Alī ve Talha ve Zübeyr ve ‘Abdu’r-Rahmān bin ‘Avf ve Sa’d bin Ebī Vakķās’dur, rağiya’llāhu ‘anhum” dir. “Bunlardan kağısı istiḥlāf olına ḥalīfe oldur.” didi ve Cum’a günü böyle diyüp Çār-şenbe günü Ebū Lü’lū’e-nām ḥabīs (A 187a) ve dīnsiz hāzret-i ‘Ömer’i -rağiya’llāhu ‘anh- üç kerre üç yerden ḥançer ile urdı. Bu rivāyeti Hākīm Sālim bin Ebi’l-Ca’d’dan ve Sālim Ma’dān bin Ebī Talha’dan rivāyet ider. Ve ammā İbn Ḥallikān ve gayrılar ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh urılduğdan soñra zikr olınan altı şāḥābe arasında ḥilāfeti şūrā kıldı, dirler. Ve “Ḥilāfet emrinde işbu altı kimse müşāvere eyleyüp içlerinden birin ḥalīfe ta’yīn eylesünler ve eger iki bölük olurlarsa ‘Abdu’r-Rahmān bin ‘Avf kağısından ise ol bölükden ḥalīfe olsun.” didi ve “Üç güne dek ḥalīfe olacaķ kimseyi ta’yīn eylesünler ve Şuheyb üç güne dek ḥalka

¹¹⁰⁶ **Şūrā** zamm-ı şīn-i mu’ ceme ve sūkūn-ı vāv-ıla tūbā vezni üzre meşvere ma’ nāsınadır. Ve **meşvere** feth-i mīm ve sūkūn-ı şīn ve feth-i mīm ve zamm-ı şīn ile bir ma’ nāyadır ki danışmaqlıkdur.

İmām olup namāz kıldırsun.” diyü vaşiiyet eyledi. Ve ‘Abdu’r-Raḥmān bin ‘Avf şūrādan kendü nefisini iḥrāc idüp ‘Oṣmān raḍiya’llāhu ‘anh ḥazretini iḥtiyār eyledi, cümle aṣḥāb rıḍvāna’llāhu ‘aleyhim ecma‘in ‘Oṣmān’a bī‘at eylediler raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anh. Ve rivāyet olunur ki ‘Abbās bin ‘Abdi’l-Muṭṭalib raḍiya’llāhu ‘anh ‘Alī’ye -kerrema’llāhu vechehu- “Ey ḳarındaşum oğlu, sen kendü nefsüñi şūrāya idḥāl eyleme, ben ḳorḳarum ki seni şūrādan çıkaralar ve sen de vaşme ve bir ‘ayb ve ‘ār ḳala.” didi, ‘Alī raḍiya’llāhu ‘anh sözünü ḳabūl eylemedi. Ve Ebū Lü’lū’e Muğire bin Şu‘be ḡulāmıdır, adı Fīrūz’dur ve Fārsīdūr ve Mecūsī idi ve ba‘zılar naṣrānīdūr, dirler. ‘Ömer’i -raḍiya’llāhu ‘anh- üç yerden urdı; biri göbegi altında idi ‘Ömer’i urduḳda “ḳatalanī el-kelbu.”¹¹⁰⁷ (A 187b) diyüp miḥrābdan ḳıḳdı, ‘Abdu’r-Raḥmān bin ‘Avf miḥrāba girüp İmām olup namāzı tamām eyledi. Ve Ebū Lü’lū’e ḳaçdı, sağ ve şola ḥançer urup ḳaçarken enşārdan biri ridāsını üzerine bıraḳdı. Ebū Lü’lū’e dutılacaḡın bilüp kendü kendüsünü urdı, ḳatleyledi. Ve mescidde olan aṣḥābdan ba‘zı kimseler namāza meşḡul ve cān [u] dilden namāza muḳayyed olduklarından ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh aḥvālını ve urılduḡını bilmediler; ancaḡ āvāzını yitürdüklerin bildiler, sebebini bilmediler. Ve Ebū Lü’lū’e didükleri bī-dīn Muğire ḳulı idi, anı Muğire her gün dōrt dirheme istiḡlāl eylemiş idi. Bir gün ‘Ömer’e rāst gelür ve buluşur “Yā emīre’l-mū‘minīn, benüm ḡallemi ağır eylemişdūr ve her gün dōrder dirhem ḳoḡdur, aña söyle taḥfīf eylesün.” didi. ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh “Allāh’dan ḳorḳ ve efendüñe iḥsān eyle.” didi. Ebū Lü’lū’e ḡazaba gelüp “Ne ‘acebdūr ki benden ḡayrı ḥalḳa ‘adli vūs‘at üzredür.” didi ve ‘Ömer’i öldürmege niyyet idüp ḡöñlinde gizledi ve iki başlu bir ḥançer işledi ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh içün ve ḥançer aḡulu eyledi. Ve ‘Ömer’i ḡözledi, şabāḥ namāzını ḳılurken üç yerden urdı ve ḳaçarken on üç kimseyi daḡı urdı, anlardan yedi kimse ve bir rivāyetde ṭoḡuz kimse öldi, dār-ı fenādan gitdi. Raḍiya’llāhu ‘anhum. Ve ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh urılduḡda “Şükür şol Allāhu te‘ālāya benüm ölümüñi İslām da‘vā ider kimse elinde ḳılmadı.” didi. Ve ‘Ömer bin Meymūn “Ol zamān ḥazret-i ‘Ömer’le benüm aramda İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anh’dan (A 188a) ḡayrı kimse yoḡ idi, ‘Ömer ‘Allāhu ekber.’ didükde ḥançer ile urdı ve ‘Ömer ‘ḳatelenī el-kelbu’ didüḡünü işitdüm.” didi. Ve ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh tāriḥüñ yigirmi üçünde Zī’l-ḥicce ayından dōrt gün ḳalduḡda urılup ve Çār-şenbe günü ta‘n olınup tāriḥ-i hicretüñ yigirmi dōrdüñci senesinde Eḥad günü ki Muḥarremü’l-Ḥarām ḡurresiydi,

¹¹⁰⁷“Köpek beni öldürdü.”

defn olunmuşdur. Ve Ebū Bekr raḍiya'llāhu yanında konulmuşdur. *Kezā fi-Cāmi'i'l-Uşūl*. Ve 'Ömer'i -raḍiya'llāhu 'anh- Ebū Lü'lü'e ḥançer ile urduḳda “Ḳātelehu'llāhu leḳad emertu bihi ma' rūfen.” didi ya' nī “Ḥaḳ te' ālā Ebū Lü'lü'e'yi öldürsün ben aña ma' rūf ve eyü iş emr iderdüm.” Ve 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh fevt olup dünyāsın deḡişdüḳde yeryüzi ḳarañlık oldu, oḡlancıklar babalarına “Baba ḳıyāmet mi ḳopdı?” dirdi, babaları “Ḳıyāmet ḳopmadı ve lākin 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh ḳatlı olındı.” dirlerdi. Ve 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh urıldıḳda “Şerbetlerden ḳanḡı şerbet sevgilüdür?” didiler. 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh “Nebīz sevgilüdür.” didi. 'Ömer'e nebīz içürdiler, yaradan taşra çıḳdı yanında olanlardan kimi nebīzdür ve kimi ḳandur, didi. Şoñradan süd içürdiler süd daḡı yarasından taşra çıḳdı ve bildiler kim mevti muḳarrerdür, “Vaşıyyet eyle.” didiler. 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh ḥilāfet şūrā olmasına vaşıyyet eyledi, 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh şūrāya vaşıyyet eylemesi urıldıḳdan şoñra olur bu rivāyet üzre. Ve lākin daḡı mecrūḥ olmadan (A 188b) Cum'a günü minberde vaşıyyet idüp Çār-şenbe günü Ebū Lü'lü'e didükleri bī-dīn 'Ömer'i üç yerden ḥançer ile urup mecrūḥ itdüḡi rivāyet olunur, nitekim zıkr olunmuşdur. Ve 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh oḡlı 'Abdu'llāh-nām kimse -raḍiya'llāhu 'anh- Ebū Lü'lü'e'yi babasını öldürmeḡe iḡrā' eyledi diyü müttehem olan Hürmüzān-nām kimsenüñ üzerine şıḡrayup ḳatlı eylemişdür ve ehl-i Negrān'dan¹¹⁰⁸ Ḥafşa-nām naşrānīyi ve Ebū Lü'lü'e'nüñ bir küçük kızını ḳatlı itdüḡi rivāyet olunur. Ve 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh zamān-ı ḥilāfetinde fütūḡāt-ı 'azīme vāḳi' olmuşdur. Dımaşḳ ve Rūm ve Ḳādişıyye ve Ḥımş ve Ḥulvān ve Raḳḳa ve Ruhā ve Ḥulşān ve Re'sü'l-'ayn ve Ḥābūr ve Nuşaybīn ve 'Asḳalān ve Trablus ve anuñ eṭrāfında olan sevāḡil ve Beytü'l-Maḳdis ve Nīşābūr ve Yermūk ve Aḡvāz ve Ḳaysāriyye ve Mısr ve Tustūr ve Nihāvend ve Reyḡ ve anuñ eṭrāfı ve Işfahān ve Fārs ve 'Acem şehirleri feth olunup İslām 'askeri elinde olmuşdur. Bu ḳadar memleket feth eylemişken ḡalīfe olmazdan evvel ne libās u zīnet üzre ise yine ol libās üzre idi ve evvel ne ḡāl ve ne vaż' üzre ise pādīşāḡ iken yine ol vaż' u ḡāl üzre idi aşlā taḡyīr-i vaż' eylemedi. Yürüse yalnız yürürdi, eḡer seferde ve eḡer ḡazarda ve yayak yürürdi. Arpa etmegın yerdı ve açlıḡa şabr iderdı ve ḡām ve dikilmiş libās geyerdı. Ve yerinde şiddeti ziyāde ider (A 189a) idi ve yerinde yumuşaḳlık iderdı. Fuḳarā vü zu'afānuñ atasıydı, gice ile gezüp aḡvāl-i 'ālemden ḡaber alurdı ve ṭul 'avratları gözedürdi.

¹¹⁰⁸ *Negrān* feth-i nūn ve sūḳūn-ı cīm-ile ve āḡirinde nūn ile bir yerdür.

Rivāyet olunur ki Ṭalḥa raḍiya'llāhu 'anh qarānlık gicede evinden taşra çıkar, 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh bir eve girüp çıkdüğün görür. Şabāḥ olduğda Ṭalḥa ol eve varur, evde bir kör kıca kıarı bulur ki kötürüm idi, ol kör kıarıya Ṭalḥa “ ‘Ömer saña gelür aşlı nedür?” dir. Ol kıarı “Bu kıadar zamāndan berü gelüp benüm muḥtāc olduğum nesnelerümü görür ve evümden çıkması lâzım olan süpründi ve kıazarı çıkarur.” didi. Bundan ziyāde ‘adālet olur mı ki Faḥr-i ‘Ālem şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem yerinde ḥalīfe ola ve mü'minlerüñ pādişāhı ola ve ‘ār eylemeyüp kör ve kötürüm kıarıcıklarıñ süpründilerin gice ile gelüp çıkara.

Ve 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh Şām-ı Şerīf'e gelüp aḥvāl-i memleketi görüp dönüp giderken fuḳarānuñ aḥvālını bilmek için 'askerinden ayrılıp bir ḥibā' içinde bir kıca kıarıya rāst gelür. Ol kıarı, 'Ömer olduğın bilmez ve 'Ömer'e -raḍiya'llāhu 'anh- “ ‘Ömer ne işler ve ne eyledi?” diyü su'āl ider. 'Ömer “Şağ ve sālīm Şām'dan döndi.” didi, ol 'acüz “Allāhu te'ālā aña ḥayr ile cezā eylemeye.” didi, 'Ömer “Niçün?” didi, ol 'acüz “ ‘Ömer Müslümān u mü'minlere ḥākim olaldan berü va'llāhi bir aḳçe ve bir altun iḥsān u baḥşışından baña degmemişdür ve kıat'an luḥfını görmedüm.” didi. 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh ol 'acüza (A 189b) “ ‘Ömer senüñ ḥālünü bilmez, sen bu ḥibā' içindesin.” didi, ol 'acüz “Subḥāna'llāh va'llāhi ben ḫann eylemezdüm ki bir kimse ḥalka vālī vü ḥākim ola ve ol maşrıḳ u mağrib arasında olanı bilmeye.” didi. 'Ömer bu sözi işidüp ağladı “Vā 'Ömer āh, herkes senden efḳah ve biliş ve añlayışludur; ḥattā kıca kıarılar daḫı.” didi ve ol 'acüzenüñ sözüne incinmeyüp luḥf-ıla “Ey Allāhu te'ālānuñ cāriyesi, ben 'Ömer'i cehennem āteşinden esirgerüm 'Ömer'den senüñ ḫulmünü niçeye şatarsın?” didi. Ol kıarı “Allāhu te'ālā saña raḥmet eyleye, beni istihzā eyleme ve mezelenme.” didi. 'Ömer “Ben mezelenmem ve istihzā idici degülüm.” diyü ol kıarıya söylemekden vazgelmedi tā yigirmi beş dīnāra ve altuna ol 'avratuñ ḫalāme vü ḫulmünü şatun aldı ve yigirmi beş altunı ol kıca kıarıya virüp rāziye eyledükden şoñra ḥazret-i 'Alī ve İbn Mes'ūd raḍiya'llāhu 'anhumā oraya gelüp “Es-selām 'aleyke yā emīre'l-mü'minīn.” didiler, ol 'acüz kendüyle bu kıadar söz söyleşen 'Ömer olduğın bildi, “Vā se'etāhu ḥalīfe ve mü'minlerüñ pādişāhını yüzine kıarşı şetm eyledüñ ve sögdüñ.” didi. 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh ol 'acüza “Allāhu te'ālā saña raḥmet eyleye, kıayırmaz.” didi ve andan şoñra 'Ömer bir deri pāresin istedi, bulamadı, geydügi libāsından bir pāre kıopardı ve ol pārenüñ üzerine bunu yazdı

“Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm. Hāzā mā iṣṭerā ‘Umeru min-fulāneti zulāmetehā¹¹⁰⁹ munzu ve lī ve ile’l-yevmi kezā ve kezā bi-ḥamseti ve (A 190a) ‘iṣrīne dīnāren mimḡā tedde’ī ‘inde vuḡūfihi fi’l-maḡşeri beyne yedeyi’llāhi te‘ālā ve ‘Umer bi-ra’yin minhu ṣehide ‘alā-zālike ‘Aliyyun ve İbn Mes‘ūdīn.” Ve andan şoñra bu kitābı [¹¹¹⁰] virdi ve didi ki “Öldüğüm vakit bunu kefenüm içine қо, bunuñla Rabbüme mülākī olam.” Raḡiya’llāhu te‘ālā ‘anh. ‘Ömer raḡiya’llāhu ‘anh ‘adāletine müte‘allık olan aḡbār u ḡikāyāt yazılmaḡ lāzım gelürse başka bir kitāb olur, aḡlāḡ-ı ḡamīde vü ef‘āl-i pesendīdesinüñ ḡaddi ve ‘addi yokdur ancak bir ikisin burada zıkr eyledük ki okuyan ve diñleyenler ‘ibret alsunlar ve ḡākim-i vilāyet olanlar ‘adālet nice olur bilsünler içün. Ve evvel “Eṭlā’llāhu beḡāke.”¹¹¹¹ diyen ‘Ömer’dür, ‘Alī’ye dimişdür, kerrema’llāhu vechehu. Ve evvel emīrū’l-mü’mīnīn diyü da‘vet olınan ‘Ömer’dür, sebebi ve tafşīli *Zuḡru’l-Āḡire*-nām kitābumuzda zıkr olınmışdur. Ve terāviḡde imām-ı vāḡid üzre ḡalkı evvel cem‘ iden ‘Ömer’dür ve kitāb u mektūblara evvel mühür uran ‘Ömer’dür ve hicret yılına tārīḡ eyleyen ‘Ömer’dür ve evvel töre uran ve töre ile ḡamle iden ‘Ömer’dür. Ve zamān-ı ḡilāfetinde birbiri ardınca on sene ḡacc eylemişdür, āḡir ḡaccı yigirmi üçde vāḡi‘ olmuşdur. Ve Faḡr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḡatunları kendüyle ḡacda bile idi hevdecler içinde idiler. Ve sene-i mezbūrede vāḡi‘ olan ḡaccı edā idüp Medīne-i Mūnevvere’ye geldi ve yukarıda zıkr olınan düşi gördi. Ve ‘Ömer raḡiya’llāhu ‘anh ‘Alī’nüñ Ümmü Külşüm¹¹¹² adlu bir kızını nikāḡ ile almış idi ve aña kırık biñ dirhem kābin virmişdür. (A 190b) Ve ‘Ömer’den şoñra ‘Oşmān bin ‘Affān raḡiya’llāhu ‘anhumā ḡalīfe olmuşdur. Ve ‘Oşmān’a Zü’n-nūreyn dinilür, ḡazret-i Resül’ün -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- iki kızını taḡt-ı nikāḡında olduḡiçün. Ve Faḡr-i ‘Ālem kızını Ruḡayye’den¹¹¹³ ‘Oşmān’uñ bir oḡlı toḡmış idi ki ism-i şerīfi ‘Abdu’llāḡ idi, ‘Oşmān’a -raḡiya’llāhu ‘anh- Ebü ‘Abdi’llāḡ dinilmek anuñçündür. Ve ‘Oşmān raḡiya’llāḡ Ruḡayye ile arz-ı ḡabeşe’ye hicret eyledükde ehl-i ḡabeşe cāriyeleri Ruḡayye’yi görmeḡe ta‘arruḡ iderlerdi ve güzelliginden ta‘accub eylerlerdi. Ruḡayye’ye -raḡiya’llāhu ‘anhā- ezā vü cefā eylediler ve ehl-i ḡabeşe’de olan cāriyelerden elem çeküp anlara bed-du‘ā eyledi. Ruḡayye bed-du‘ā sıyla ol cāriyelerüñ cemī‘i ve cümlesi helāk oldılar. Ve *mā kellemtuhu*

¹¹⁰⁹ *Zulāme* zamm-ı zā’-i mu‘ceme ile şumāme vezni üzre zulm ma‘nāsınadır.

¹¹¹⁰ Bu kısımda yazmada boşluk bırakılmıştır.

¹¹¹¹ “Allah ömrünü uzatsın.”

¹¹¹² *Ümmü Külşüm* zamm-ı kāf ve sā’-i müşelleşe iledür ve zünbūr vezni üzredür.

¹¹¹³ *Ruḡayye* zamm-ı rā’-ı mūhmele ve feth-i kāf ve yā’-i müşennāt-ı taḡtāniyye vü müşeddede vü meftūḡa iledür kesr-i kāf ile degüldür, zīrā şīḡa’-i taşḡir iledür.

illā ke-ḥasvi'd-dīk ḍurūb-ı emşāldendür **ḥasv** ḥurūf-ı mūhmele ile delv ve ḳufl vezinleri üzre ve feth ile efşahdur, ḳuşuñ şu içmesidür ki minḳārın şuya batırup tiz ḳaldırur ḳışa güne yevmun ke-ḥasvi't-ṭayr dinilür yevmun ḳaşırın ma' nāsına, ya' nī ḳuşuñ şu içmesi gibi ḳışa gün, dimekdür. Ve ma' nā-yı ḍarb-ı meşel, ben aña söylemedüm illā dīk ve ḥorūs ḥasvı ve minḳārı şuya batırup ḳaldurması tiz olduğı gibi tiz söyledüm ve az söyledüm, demek olur. Ve zıkr olınan ḍarb-ı meşel ile sür' at ve tizlik murād iderler. Ve asfā min-ayni'd-dīk ḍurūb-ı emşāldendür, ya' nī ḥorūs gözinden dağı ziyāde şāfi şarāb ve içecek (A 191a) dimekdür.

Nazm:

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün
Ḥuzā'nuñ luṭfı ḳatı çok velī va'llāhi ol birdür

Şerh:

Bunuñ üst yanında vāḳi' olan '**abāhir** feth-i 'ayn-ı mūhmele ve kesr-i hā ile cem' dür, müfredi '**abher**dür sükūn-ı bā'-i muvāḥḥede ile ca' fer vezni üzre. Ve '**abher** nercis didükleri çiçekdür ve **nercis**de feth ü kesr-i nūn cā' izdür ve **nercis** didükleri çiçege Fārsīde nergis ve Şirāz dilinde heft zerde dirler.

el-Ḥavās: Nergisi ḳoḳulamak şovukdan olan baş ağrısına ve şovukdan olan zükāma nāfi' dür. Ve nergis kökini iki gice ḥalībde¹¹¹⁴ ısladup 'innin olan kimse zekerine tılā eylese zekeri ḳıvāma getüre ve 'acīb ü ḡarīb işleye. Kezā fi'l-**Ḳāmūs** 'alā-mü'ellifihi raḥmetü'l-Ḳuddūs. Ve nergislerüñ eyüsi muzā' af ve ḳat ḳat olandur ve ṭabī' atı ıssılık ve ḳurılıḳda mu' tedildür ve demāḡ süddesini açar ve şovuk zükāma nāfi' olur ve anda taḥlil vardır ve ruṭubetden olan baş ağrısına fā'ide ider ve ıssı olan başları ağrıdur ve kāfūr ve benefşe nergisüñ muşliḥidür. Kezā fi-**İḥtiyārāt-ı Bedī'ī**.

et-Ta'bīr: Düşde nercis 'avratla ta'bīr olunur. Bir kimse düşde başında nergisden bir iklīl¹¹¹⁵ görse bir 'avrat ala ki şöḥbeti dā'ıye olmaya. Ve bostānda biten nergis bākī ḳalır veleddür ve eger nergisi kesük görse veledi ola. Ve Rūm ve Naşārā, bir kimse düşde (A

¹¹¹⁴ **Ḥalīb** emīr vezni üzre fa' il be-ma' nī-i mef' üldür ve şağılmış süddür, el-lebenü'l-maḥlūb ma' nāsına fethateyn ile olan ḥaleb gibi. Ve yine **ḥaleb** taḥrīk-ile şaḡmaḳdur sükūn ile olan ḥalb gibi.

¹¹¹⁵ **İklīl** kesr-i elif ve sükūn-ı kāf-ile başa geydükleri tācdur ve bir nesnedür ki cevāhirle anı tezyīn iderler.

191b) nergis görse sürūra ve şādlığa irişe, dirler ve ‘inde’l-ba’z düşde nergis altun ve akçeden maldur ve bu ma‘nāda inşād olunmuşdur.

Beyt:

أَهْدِي لَنَا النَّرْجِسَ تَعْرِضاً

يُرُومُ فِيهِ الصُّفْرَ وَالْبَيْضَ¹¹¹⁶

Bu beytde صُفْرَ [sufr] sükün-ı fā ile şafrā’ cem‘idür. Ve şafrā’ feth-i şād-ıla hamrā’ vezni üzre altundur zeheb gibi. Kāmūs’da eş-şafra’u’z-zeheb vāki’dür ve بَيْضاً [beydā’]’dan murād akçe ve gümüşdür fıdā gibi. Ve nercisde olan nūn zā’idedür, zīrā kelām-ı ‘Arab’da fa‘lil vezni üzre kelime bulunmaz feth-i fā’ ve kesr-i lām-ıla. Ve kelām-ı ‘Arab’da nef‘il kelimesi vardur nağrib gibi ve bir kimseye nercis diyü ad virilse lā-yenşarif olur; zīrā nağrib gibidür vezn-i fa‘ale ve ‘alime bulunur ve nercis kelimesi mu‘arrebdür nergis lafzından. Kezā fī-Şihāhi’l-Cevheri’ aleyhi rahmetü’l-Bārī.

el-Kıta‘a:

Nazm:

Arslan ebu’l-‘abbās ebu’l-ebṭāl tūṭi bebbeğā

Dağı ebu’l-eşbāl ebu’l-hāriş di arslana dilā

Şerh:

Ebu’l-‘abbās feth-i ‘ayn-ı mühmele ve teşdīd-i bā’-i muvaḥḥade ve sīn-ı mühmele ile arslan didükleri yırtıcı cānverdür feth-i elif ve sükün-ı bā ile olan ebu’l-ebṭāl ve feth-i elif ve sükün-ı şīn-ı mu‘ceme ve bā’-i muvaḥḥade ile olan ebu’l-eşbāl ve şā’-i şehāzdan gayrı ḥurūf-ı mühmele ile fā’ il vezni üzre olan ebu’l hāriş gibi. Vech-i tesmiye ‘abbās kettān vezni (A 192a) üzre ve ‘abūs şabūr vezni üzre yüz burtaran ve yüzün ekşiden kimsedür, arslan dağı şovuḡ yüzlü olmağın aña ‘abbās dinilmişdür ve ebu’l-‘abbās aña künyet kılınmışdur. Ve ebṭāl cem‘-i baṭaldur taḥrīk ile ve baṭal fethateyn ile bahādır olan kimsedür şeddād vezni üzre olan baṭṭāl gibi. Arslān dağı ziyāde bahādır ve yırtıcılar arasında şecā‘ atde akrānı nādir olmağın aña ebu’l-ebṭāl dimişlerdür. Ve bahādır u dilāver olan kimseye baṭal ve baṭṭāl dinilmek akrānı ḳanı yanında bāṭıl u heder olduğūcündür veyāḥūd bahādırılığınan cerāḥat ve yarasınıñ ğam u ğuşşasını ve elem ü veca‘ u

¹¹¹⁶“Bize, altın ve gümüş isteyene ta‘riz olarak bir nergis hediye etti.”

zahmetini kayırmayup bāṭıl u heder eylediğiçündür. *Ḳāmūs*'da bahādıra *baṭṭāl* dinilmege vech ü sebebini böyle yazmışdır ve iki vechle beyān eylemişdür. Ve *ebu'l-eşbāl* dinilmege sebeb *eşbāl* cem' -i *şibl* olduğuçündür. Ve *şibl* kesr-i şin-i mu' ceme ve sükün-ı bā' -i muvaḥḥade ile arslan yavrisıdır ki avlamağa yetiše. Ve *ebu'l-hāriş* dinilmege sebeb arslan kesb ve qazanca qādir olduğuçündür. Zīrā *hāriş* ism-i fā' ildür ve *harş*dandır ve *harş* sükün-ı rā ile kesb ve qazanmak ve cem' -i māl ma' nāsınadır ve ikinciye *hāriş* dinilmek kesb eylediğiçündür. Ve arslana *esed* daḥı dirler, cem' i *esūd* ve *usd* ve *esud* ve *āsād* gelür, dişi arslana *esede* dinilür. Ve arslanuñ beş yüz adı vardur, ' Alī bin el-Ḳāsım bin Ca' fer el-Luğavī yüz otuz ad daḥı ziyāde eylemişdür diyü *Ḳāmūs* ve *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da yazıludur. (Ve arslana Fārsīde şir dirler imāle ile, *Ḥalīmī* ve *Vesīletü'l-Meḳāşid*'da böyle yazar.) Ve arslan dürlü (A 192b) dürlü olur. Aristō eydür, arslanuñ bir dürlüsün gördüm ki yüzi ādem yüzine beñzer ve gevdesi ziyāde kıızıl ve kıyruğı ' akreb kıyruğına beñzer ve ben zann iderüm ki verd¹¹¹⁷ didükleri bu ola. Ve bir dürlü arslan olur şıgır şeklinde bir şibr¹¹¹⁸ kadar siyāh boynuzları olur. Ve arslan dişisi toğurmaz illā bir enik toğurur ve vaz' -ı ḥaml itdükde bir et pāresi vaz' ider ne ḥareketi var ve ne ḥissi var. Üç güne dek anı bekler, andan soñra erkegi gelür, içine üfürür defa' atle, ḥarekete başlar ve nefes alır ve a' zāsı belürür ve şüreti müteşekkıl olur. Ve andan soñra anası gelür, emzirür ve yedi günden soñra gözin açar ve bundan soñra altı ay geçdükde kendüsiçün iktisāb ve qazanc eylemegi tekliḫ ü ta' lim ider. Ve arslan acılığa ve şusızılığa sâ'ir yırtıcılardan ziyāde şabr ider ve aç olduḡda ḥūyları yaramaz olur. Ve ḡayrınıñ öldürdüğü şikārından yimez ve kendü öldürdüğinden yeyüp toḡ olsa bir daḥı andan yimez. Ve köpek yaladıḡ şudan içmez ve şā'ir buña işāret eylemişdür şirinde ve köpekden artan şudan içmedüğün bildürmişdür.

Şi'r:

وَأَتْرَكَ حُبَّهَا مِنْ غَيْرِ بُغْضٍ
وَلَكِنْ كَثْرَةَ الشُّرَكَاءِ فِيهِ
إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ عَلَى طَعَامٍ
رَفَعَتْ يَدَيَّ وَنَفْسِي تَشْتَهِيهِ
وَتَجْتَنِبُ الْأَسْوَدَ وَرُودَ مَاءٍ

¹¹¹⁷ *Verd* feth-i vāv ve sükün-ı rā' -ı mühmele ve dāl-ı mühmele ile arslandır esed gibi.

¹¹¹⁸ *Şibr* kesr-i şin-i mu' ceme ve sükün-ı bā ile qarişdır ki baş barmaḡuñ ucı ve kıçı barmaḡuñ ucı arasındır.

(A 193a) Ve arslanun ağzı yarı gāyet azdur, anuñçün ağzı ziyāde qoqar ve şiddet-i beğar ile vaşf olunur. Ve arslan bahādırılıq ve şecā‘at ve qorqaklıq ile vaşf olunur, zīrā ħorūs āvāzından ve taş qaqmasından qorqar ve āteşi gördükde müteħayyir olur. Ve şedīdū‘l-batş ve pek dutıcıdur ve yırtıcılardan biri ile ülfet dutmaz, zīrā yırtıcılardan birinde mükāfāt u mümāşeale görmez. Ve arslan derisi yırtıcılardan birinün derisi üzre konılsa kılları düşer, arslan derisinün kılları düşmez. Ve ne qadar ziyāde aç olsa açlıqdan ölmeli olsa mer‘atü tāmīş ve ħayız görür ‘avrata yakın olmaz. Ve arslan ısıtmalu olur, ısıtmalu olmadan zā‘il olmaz. Ve Nūḥ peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām tūfānda her şey’ ve her ħayvāndan birer çift ve birer erkek ve birer dişi alup gemiye qoduqda gemide olan mü‘minler Nūḥ peygambere “Bizüm göñlümüz nice muṭma‘in olur ħāl bu ki arslan bizümle gemi içindedür.” didiler. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā ol zamān ısıtmayı arslan üzerine ħavāle eyledi ve arslan ısıtmadan zebūn olup gemide olanlar arslandan emīn oldılar andan. Ol yerde ısıtma yoğ-ıdı, evvel yere inen ısıtma ol ısıtmadur. Ve andan soñra gemide olanlar ‘azire vü mühmelāt ü necāsetden şekvā eylediler. Nūḥ peygamber du‘ā idüp filün arqasını şıgadı, filden ħinzir çıkdı necāseti yimege meşğul oldu. Ve Allāh sübhānehu ve te‘ālā emr eyledi, ħinzir aqsırdı, burnından sıçan düşdi. Ve sıçan çoğaldı, (A 193b) zararı ziyāde olduqda gemide olanlar Nūḥ peygambere şekvā eylediler. Nūḥ peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām du‘ā idüp arslan sırtını ve arqasını şıgadı. Arslan aqsırdı, burnından kedi çıkdı, sıçanlar gizlendiler. Kezā fi‘l-*Mustazraf*.

Ḥikāye: *Şifāü’s-Sudūr* şāhibinden İmām Demīrī naql ider ki ħazret-i ‘Ömer radiya’llāhu ‘anh seferlerden birine çıkdı, yolda giderken nā-gāh vāfir ħaḳ u qavm tıururlar ve gitmezler. ‘Ömer radiya’llāhu ‘anh “Bu ħaḳ niçün tıururlar ve yürümedüklerine sebeb nedür?” didi. Didiler ki “Yā ‘Ömer bir arslan yol üzredür, yolu bağlamışdur, arslandan ħaḳ qorqarlar.” Ḥazret-i ‘Ömer radiya’llāhu ‘anh bindügi tıavardan inüp arslana qarşı varup qulağından arslanı dutup yoldan ırāq eyledi ve arslana didi ki “Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem yalan söylemez ki Resūlu’llāh didi, ‘Sen Allāh’dan

¹¹¹⁹“Tiksinmeden bırak onun sevgisini çünkü onu seven çok kişi var. Bir yemeğe sinek düştüğü zaman canım o yemeği isterken elimi çektim. Aslanlar, köpeklerin yalaya yalaya içtiği suya girmekten kaçınır.”

ğayrısından korkaň kimseye musallať kılınursın ve eger ādem ođlı Allāh’dan ğayrı kimseden korkmasa anuñ üzerine sen musallať kılınmazduñ.””

Hikāyet: Muħammed bin Mūnkedir Sefīne’den rivāyet ider. Ve Sefīne Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ħāzretinūñ mevlāsıdır. Ve mezbūr Sefīne eydür: Bir gemiye bindüm. Giderken gemi ufandı ve kırıldı. Bir tahtaya bindüm, ol tahta beni bir ħamışlıĝa çıkardı ki anda arslan var-ıdı, arslan beni ħarşuladı. Ben arslana “Ben Resūlu’llāh’uñ mevlāsı Sefīne’yüm.” didüm. Ol arslan kıyruĝını oynadup öñüme (A 194a) düşdi ve beni yol üzre çıkardı ve boğazından bir āvāz işitdüirdi. Ben öyle zann eyledüm ki ol āvāz selām idi ve andan şoñra arslan dönüp gitdi. Ve zıkr olınan Sefīne’nüñ adında ihtilāf vardır, ba‘zılar ħatında Rūmān ve ba‘zılar ħatında Mihrān ve ba‘zılar ħatında ‘Ömer’dür.

Fā’ide: Rivāyet olunur ki ħāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَىٰ”¹¹²⁰ āyetini okuduĝda Ebū Leheb oğlı ‘Utbe “keferti bi’n-necm”¹¹²¹ didi ve sefere giderken Faħr-i ‘Ālem’e cefā vü ezā eylemek murād eyledi. Ĥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘Utbe’ye bed-du‘ā idüp “Allāhumme sallit ‘aleyhi kelben min-kilābike.” didi ya‘nī “Yā Rabbī ‘Utbe üzerine senüñ köpeklerüñden bir köpek musallāt eyle.” Bundan şoñra ‘Utbe yārān u aşĥābı ve akrān u aĥbābı ile bir kārban içinde Şām-ı Şerīf’e sefer eyledi. Gün-be-gün giderek Şām-ı Şerīf’e tābi‘ Zerĥā-nām yere geldiler. Ve babası Ebū Leheb ol kārbanda idi. Ve ol yerde yakın yerde bir rāhib şavma‘ası var-ıdı, kārban ol şavma‘aya yakın ħondılar ve rāhib çıkup “Sizi buraya kim ħondurdi, bunda arslan vardır?” didi. Ebū Leheb ol kārbanı “Siz benüm ihtiyār olduĝumı ve ĥaĥķumı bilürsüz.” didi. Kārban “Ulumuz ve ihtiyārumuzsın, üzerümüzde ĥaĥķuñ vardır, bilirüz.” didiler, Ebū Leheb “Muħammed şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem, oğlum ‘Utbe’ye bed-du‘ā eylemişdür. Metā‘ u esbābuñuzu şu şavma‘a üzre kıyup üstini döşeñ (A 194b) ve anuñ üzerine oğlum için döşek eyleñ ve etrāfında yatup uyuñ.” didi. Ol kārban ĥalkı metā‘ların cem‘ eylediler, yüksek oldu. Ve ‘Utbe üzerine yatdı ve kārban ĥalkı etrāfında ve dolayında yatdılar. Arslan gelür, kārban ĥalkınuñ yüzlerinden ħoĝlar, ĥiĝbirin incitmez ve andan şoñra şıĝrar eliyle ‘Utbe’yi urur ve yırtar. ‘Utbe “Köpek beni öldürdi.” dir ve sâ‘atinde ölür. Kārban ĥalkı arslanı ħaleb iderler, bulamazlar. Ĥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bed-du‘ā sıyla ‘Utbe arslan elinden helāk olur. İmām Demirī, ĥāzret-i

¹¹²⁰“Battıĝı zaman yıldıza and olsun ki ...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Necm 53/1.

¹¹²¹“Necm (sûresini) inkar ettim.”

Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem arslana kelb diyü ad virmesi arslan köpek gibi ayağın kaldurup bevl eyledügiçündür, dir. Bu faķır u haķır-i keşirü't-taķşir ad' af-ı 'ibādu'llāhi'l-cemil Yūsuf oğlı 'Abdü'l-Celil eydürem ki kelb yalnız köpege ıtlāķ olunmaz, belki arslanuñ bir adı daķı kelbdür. Nitekim *Ķāmūs*'da el-kelbu el-esedu vāķi' dūr “Allāhumme şallit 'aleyhi kelben min-kilābıke” de vāķi' olan kelb esed ma'nāsına olandur. “Allāhumme şallit 'aleyhi eseden min-esūdike” dinilmiş gibidür. Ĥazret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem 'Utbe'ye bed-du'ā eyledükde “Yā Rabbī 'Utbe üzerine arslanlaruñdan bir arslan musallať eyle.” didi. Bi-emri'llāh vech-i meşrūh üzre bir arslan anı helāk eyledi, eyle olsa du'āda olan kelb esed ma'nāsına olur, İmām Demīri didügi te'vile ve teşbihe ihtiyāc olmaz.

Fā'ide: Ebū Hüreyre rađiya'llāhu 'anhdan rivāyet olunur ki ĥazret-i Faħr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, (A 195a) aşķābına ve meclis-i şeriflerinde olan yārānına “Arslan zi'rinde ve gögsinden çıkardügi āvāzında ne dir bilür misiz?” didi, anlar “Allāh ve Resûl'i bilür.” didiler. Resûlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “Allāhumme lā-tusallitni 'alā-eħdin min-ehli'l-ma'rūf, dir.” didi. Ya'nī “Yā Rabbi, beni ehl-i ma'rūfdan biri üzre musallať eyleme.”

Fā'ide: Gicede dört ĥayvānuñ gözi ziyā virür ve parlar, dinilür; biri arslan gözi ve biri kaplan gözi ve biri kedi gözi ve biri yılan gözi. *Kezā fi'l-Mustazraf*.

Fā'ide: Bir kimse arslan olduğı dereye uğrasa “E'üzü bi-dānyāle ve'l-cubbi min-şerri'l-esed” diye, 'Alī bin Ebī Ṭālib rağiya'llāhu 'anh bunu okumasına emr itdügi İbn 'Abbās'dan rivāyet olunur. *Dānyāl* bir peygamber adıdır ve *cubb* zamm-ı cīm-ile kıyudur ve *Dānyāl* da *dānāl* lügatdür yā'sız. İlerü zamānda bir zālīm var-ıdı, aña Buĥt-ı Naşşar dirlerdi, Dānyāl peygamberi 'aleyhi's-selām bir kıyuya bırağup üzerine arslanlar bırağdı tā kim anı pāreleyeler. Ol arslanlar kıyruķların oynadup Dānyāl'a yaltaķlandılar ve anı yaladılar, incitmediler. Ve bir melek aña gelüp “Yā Dānyāl!” diyü çağırdı, Dānyāl kıyudan “Sen kimsün?” didi, ol melek “Senüñ Rabbüñden elçi geldüm ve saña Rabbüñ ta'am gönderdi.” didi. Dānyāl “El-ĥamdu li'llāhi'llezī lā-yensā men zekerahu.” didi, ya'nī “Şükür şol Allāh'a ki anı zıkr ideni unutmaz.”

Ve bir rivāyetde Buĥt-ı Naşşar (A 195b) iki arslanı tağriye idüp kıyuya bırağdı ve Dānyāl peygamberi -'aleyhi's-şalātu ve's-selām- ol arslanlar üzre bırağdı. Kıyuda arslanlar Dānyāl'ı incitmediler, Allāhu te'ālā diledügi kadar zamān kıyuda eglendi, andan soñra

Dānyāl yimek ve içmek istedi. Hâk sübhānehu ve te‘ālā Urmiyā peygambere -‘aleyhi’s-selām- vahy eyledi ki Dānyāl’a gide. Urmiyā ol vakit Şām’da ve Dānyāl ‘Irāk’da idi. Urmiyā ‘Irāk’a gidüp Dānyāl olduğı kuyu başına gelüp “Dānyāl” diyü çağırdı, Dānyāl “Sen kimsin?” diyü kuyudan çağırdı. Ol kuyu başından “Urmiyā’yum.” didi, Dānyāl “Seni kim getürdi?” didi. Urmiyā “Senüñ Rabbüñ beni ta‘ām u şarāb ile gönderdi.” didi. Dānyāl ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām Hâk sübhānehu ve te‘ālāya şükr idüp “مَنْ وَثِقَ بِهِ لَمْ يَكُلْهُ إِلَى الْحَمْدِ لِلَّهِ الَّذِي لَا يَنْسَى مَنْ ذَكَرَهُ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَا يَخِيبُ مَنْ رَجَاهُ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي غَيْرُهُ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي يَجْزِي بِالْإِحْسَانِ إِحْسَانًا، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي يَجْزِي بِالصَّبْرِ نَجَاةً وَغُفْرَانًا، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي [هُوَ] يَكْشِفُ ضَرْرَنَا بَعْدَ كَرْبِنَا، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هُوَ ثِقَّتُنَا حِينَ يَسُوءُ ظَنُّنَا بِأَعْمَالِنَا، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هُوَ رَجَاؤُنَا حِينَ تَنْقَطِعُ الْحَبْلُ عَنَّا”¹¹²² didi.

Ve **rivāyet** olunur ki Dānyāl zamānında olan pādīşāha müneccimler ve ehl-i ‘ilmeler gelüp “Fülān ayda ve fülān güninde bir kimse anadan toğup senüñ mülküñi ol kimse ifsād eylese gerekdür.” didiler. Ol pādīşāh (A 196a) ol gicede toğan uşakları öldürmesine emr eyledi. Dānyāl anasından toğdukda oğlını ele getürüp öldüreler diyü korkusından bir eceme içine bıraktı ki bir arslan var-ıdı, dişisi ile ikisi dağı bi-emri’llāhi te‘ālā Dānyāl’ı yalamağa başladılar. Ve Hâk te‘ālā Dānyāl’ı kurtardı, zamānı oldukda peygamberlik virdi. Ve **rivāyet** olunur ki Dānyāl ‘aleyhi’s-selām kendü şüretini ve iki arslan şüretini yüzüğine nakş eyledi. Ve iki arslan Dānyāl’ı yaladukları ol yüzük nakşında gösterdi ve yüzügi eline takdı tā kim Hâk sübhānehu ve te‘ālānuñ ni‘met u luţf u ihsānını unutmaya. Ve Ebū Mūsā-yı ‘Eş‘arī ol yüzügi bulup nakş u şüretleri ol diyār ‘ulemāsına su’āl eyledükde ol diyār ‘ulemāsi Dānyāl peygamber vech-i meşrūh üzre yüzüğünde bir ādem ve iki arslan şüretlerin nakş eyledüğinden haber virmişlerdür.

Ve **rivāyet** olunur ki Zekerıyyā peygamber ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām oğlu Yahyā peygamber ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām bir gün Dānyāl ‘aleyhi’s-selām kabrine uğradı ve kabrinden “سُبْحَانَ مَنْ تَعَزَّزَ بِالْقُدْرَةِ وَفَهَرَ الْعِبَادَ بِالْمَوْتِ”¹¹²³ āvāzını işitdi ve geçüp giderken gökden “أَنَا الَّذِي تَعَزَّزْتُ بِالْقُدْرَةِ وَفَهَرْتُ الْعِبَادَ بِالْمَوْتِ”¹¹²⁴ āvāzını işidürdi. Bir kimse bunu okusa ya‘nī dise

¹¹²²“Kendisine zikredeni unutmayan Allah’a hamdolsun! Kendisinden bir şey umanı boş çevirmeyen Allah’a hamdolsun! Kendisine güveneni kendinden başkasına bırakmayan Allah’a hamdolsun! İyiliğin karşılığını iyilikle veren Allah’a hamdolsun! Sabrın karşılığını kurtuluş olarak veren Allah’a hamdolsun! Zorluklardan sonra sıkıntılarımızı gideren Allah’a hamdolsun! Amellerimiz konusunda kötü zanda bulunduğumuzda güvencemiz olan Allah’a hamdolsun! Ümitlerimizin bittiği esnada ümidimiz olan Allah’a hamdolsun!”

¹¹²³“Kudretiyle yüce olan ve ölümle kulları kahreden Allah’ı tenzih ve tesbih ederim.”

¹¹²⁴“Kudretiyle yüce olan ve ölümle kulları kahreden benim.”

yedi kat yerler ve gökler ve yerlerde ve göklerde olanlar anuñçün istiğfâr iderler. Kezâ fi'l-*Mustazrâf*. (A 196b) Ve İmâm Demîrî ‘aleyhi rahmetü'l-Bârî ehl-i târîh kavlini nakl ider ki Dānyāl peygamberi Buht-ı Naşşar Benî İsrâ'il kavmini esir eyledükde esir eyledi ve Dānyāl'ı habs eyledi. Ba‘de'l-habs Buht-ı Naşşar bir korkunç düş gördi, ol düş ta‘bîrinden halk ‘âciz kaldı. Dānyāl Nebî'ye ta‘bîrinden su‘âl olındukda Dānyāl ol düşi ta‘bîr ve kemâ yenbağî tefsîr eylemegin Buht-ı Naşşar Dānyāl'ı ta‘accub eyle[di] ve habsden çıkarup ziyâde ikrâm eyledi. İntehâ. Ve Hâk sübhānehu ve te‘âlâ Dānyāl'a nübüvvet ü hikmet virmişdür, hem peygamber ve hem hâkîm idi. Ve *Hayâtü'l-Hayevân*'da Dānyāl peygamberün kabri nehr-i Sûs'dadur ve Ebû Mûsâ-yı Eş‘arî radiya'llahu ‘anh kabri Dānyāl'ı bulup maqbereyden Dānyāl'ı çıkarup ve kefenleyüp ve üzerine namâz kılup maqbereye koyup üzerine Sûs ırmağını akıtmışdur, dir.

eş-Şerh: *Sûs* hurûf-ı mühmele ile nûn vezni üzre Ahvâz'da bir nâhiyedür ki Dānyāl ‘aleyhi's-selâm kabri andadur. Ve *Ahvâz* feth-i elif ve sükûn-ı hâ ile tokuz küredür ve her kürenün bir adı vardur. Ve *Ahvâz* Başra ve Fârs mâ-beynlerindedür ve buna *Sûs* tesmiye olunmak Nûh oğlu Sâ'm ve Sâ'm oğlu Sûs-nâm kimse binâ itdüğüçündür. Ve *Buht-ı Naşşar*'da şâd-ı mühmele müşeddede ve meftûhadur. *Naşşar* bir büt adıdır ve *buht* oğul ma‘nâsınadur aşlı *būht*dur vâv-ıla, vâv hâzîf olınmışdur. Ma‘nâsı büt oğlu dimekdür, mezbûr *Naşşar* adlu bir büt yanında bulunup atası ma‘lûm olmamağın aña *Buht-ı Naşşar* dinilmişdür. (A 197a) Ve yine Demîrî *Hayâtü'l-Hayevân*'da *Mücālese*'den zîkr ider ki ‘Abdü'l-Cabbâr bin Küleyb eydür: İbrâhîm bin Edhem ile bir seferde idük ol seferde arslan zâhir u ‘arîz oldı. İbrâhîm bize “*وَأَحْفَظْنَا بَرَكَتَكَ الَّذِي لَا يُرَامُ، وَاللَّهُمَّ احْرُسْنَا بِعَيْنِكَ الَّتِي لَا تَنَامُ، وَارْحَمْنَا بِقُدْرَتِكَ عَلَيْنَا، وَلَا تُهْلِكْ، وَأَنْتَ رَجَاؤُنَا، يَا اللَّهُ يَا اللَّهُ*”¹¹²⁵ dimesine emr eyledi. Biz dağı bunı okuduk, arslan bi-‘inâyeti'llâhi'l-Mennân dönüp gitdi. Ve ‘Abdü'l-Cabbâr “Ben bu du‘âyı her korkulu yerde ve her mañûfda okurum, görmezem illâ ki hayır görürüm.” didi.

Fâ'ide: Hemm u gam ve taşa vü havf ve korku gidermek için Qur'ân-ı ‘Azîm'den işbu iki âyeti yazup götürmek mücerrebdür ve götüren kimse manşûr u muzaffer olup düşmānları mağlûb u mañhûr ola ve Hâk sübhānehu ve te‘âlâ cemî‘ ahvālını mübārek eyleye. Ve bu iki âyet bâtında olan marâzlara ve bedende hâdiş olan elem ü zahmetlere nâfi‘dür. Ve bir pāk çanak içinde yazup gül yağı veyâ pāk zeyt yağıyla bu iki âyet mesh

¹¹²⁵“Ey Allahım! Uyku tutmayan gözünle bizi gözet. Ey Allah'ım! Bizi sarıp sarmala, koru, bize kudretinle merhamet et. Helak olmayalım, sensin ancak ümidimiz. Yâ Allah! Yâ Allah! Yâ Allah!”

olinup çıban ve sigil ve yel ve şiş ve hāzāz ve cümle kūrūhāt ve yaralar üzre tılā olınsa ekşeriyā ol gün oñaldur ve giderür. Ve bu iki āyet-i kerīme esrār-ı maḥzūnedendür. Evvelki āyet Āl-i ‘İmrān sūresinde “أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا”¹¹²⁶ āyetidür “عَلَيْكُمْ”¹¹²⁷ varınca. Ve ikinci āyet “مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ”¹¹²⁸ āyetidür sūre-i Fetḥ āḫirine dek. (A 197b)

Ġarībe: Pādişāhlardan biri memleket ü re‘ āyāsını devr eylemege çıkar. Ve bir köye yalnız girer. Ve şusız olur şu istemege bir kapuya varur. Bir güzel ‘avrat bardaḳla şu getirür, pādişāha şunar. Pādişāh ol ‘avratuñ ḥüsn ü cemāline ḫayrān u nigerān olup ‘avratı kucmak ister ve meftūnı olur, ‘avrata ḫālın bildürür ve “Şafāda olalum.” dir. ‘Avrat bilür ki pādişāhuñ elinden ḫalāş olmaḡa mecāl yok ve ‘avrat ‘ārife vü zarīfe imiş, pādişāhuñ eline bir kitāb virür ve “Bu kitāba nazar eyle, ben de baña lāzım olan meşālīḫümi ıslāḫ idüp dönüp geleyüm.” didi. Ol kitābda zinā yaramaz olup ḫuzūr-ı Ḥaḳ’da zinā idenlerüñ ḫālī nice olduḡın ve āḫiretde dürlü dürlü ‘azāblara giriftār olacaḡın ve ‘azāb-ı elīm ile mu‘azzeb olacaḡların yazar imiş. Pādişāh okur ve ditrer ve ‘avratı çağırur, kitābı ‘avrata şunar ve tevbeye niyyet ider ve gitdi. Ve bu ‘avratuñ eri evde degülmiş, geldükde ‘avrat pādişāhuñ aḫvālını bildürdi ve erine dir ve eri ḫayrete vardı ve pādişāhuñ ‘avratında ḡarażı olmasından ḫavf eyledi. Ve ‘avratı yanına niçe zamān varmaz. ‘Avrat aḳribā vü ḫışımalarına eriyle mā-beynlerinde olan aḫvālī ve kendüye yakın olmaduḡın bildürdi, pādişāh yanına varup murāfa‘a olurlar. Ve ‘avratuñ aḳribāsı pādişāh öñüne durup “Allāh tebārek ve te‘ālā, efendüm ve pādişāhumuzı ‘azīz eyleye. Bu kimse bizden zirā‘at ve ḫırāset içün bir yeri ücretle almış idi, bir zamān ol yerde ekin ekdi, andan şoñra ekmez oldu. Ve yeri mu‘atṭal ve boz alıḳodı, ne eker ve ne yerden geçer ki bir ḡayrıya ücretle (A 198a) virevüz.” dirler ve “Yere zarar ḫāşıl oldu, mu‘atṭal olmak fesādından ḳorḳaruz. Zirā yere ḳaçan zirā‘āt olınmasa fāsīd olur.” didiler. Pādişāh ol ‘avratuñ erine “Yerüñi zirā‘atden ve aña ekin ekmekden māni‘ olan nedür ve niçün yerüñe ekin ekmezsın?” didi. Ol kimse daḡı Allāh tebārek ve te‘ālā efendimüzi ve pādişāhumuzı ‘azīz eylesün, arslan yerüme yakın olduḡına ḫaber aldum ve andan ḳorḳdum. Zirā bilürüm ki arslana ṭāḳat ve gücüm yitmez, arslan benüm yerüme dāḫil olduḡı baña irişdi ve ol yeri arslana hibe

¹¹²⁶“Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize ... bir güven, bir uyku indirdi ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/154.

¹¹²⁷“... göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/154.

¹¹²⁸“Muhammed, Allah’ın resûlüdür ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Fetih 48/29.

eyledüm ve bağışladum.” didi. Pâdişâh fi’l-hâl kıışşayı duydu ve mâcerâyı aňladı ve ol ‘avratuñ erine “Ey kiři, senuñ yeruñ pâk ve ekine yarar yerdür. Allâhu te‘âlâ yeruñi saña mübârek eyleye ve yeruñi ek, arslan ebeden aña dönmez ve bir dağı aña uğramaz.” didi. Ve ol kişiye ve ‘avrata cā’ize vü ihsân virilmesine ve ziyâde in‘âm olınmalarına emr eyledi ve anları döndürüp kendü vañanlarına gönderdi.

Fâ’ide: Nüh peygamber ‘aleyhi’s-selâm aşmayı dikdükde aşma kıurıdı. Nüh aşmanuñ kıuruduğından mağmûm u mehmûm u maħzûn oldu. İblîs gelüp Nüh’a “Niçün taşalanursın ve fikre düşmişsin?” didi. Nüh haber virdi. İblîs, Nüh’a “Ey Hâk te‘âlânuñ kıulı ve peygamberi, eger isterseñ aşma yaşarsın ve yaşı olsun, sen beni terk eyle ve kıo.” didi, “Nesneyi boğazlayım.” didi. Nüh “Öyle işle.” didi. İblîs bir arslan ve bir (A 198b) ayu ve bir kıaplan ve bir çaķal ve bir kelb ve bir dilki ve bir ħorûs boğazlayup kıanların aşma dibine dökdi. Ol kıurumuş aşma sâ‘atinde yaşı olup yedi dürlü ve yedi renklü üzüm virdi, bundan evvel üzüm bir renklü olurdu. Aşma dibinde bunlaruñ kıanı döküldüğüçün bâdenüş ve ser-ħoş arslan gibi bahâdır ve ayu gibi kıuvvetlü ve kıaplan gibi ġazbân ve çaķal gibi muħdiş ve köpek gibi ceng idici ve muķâtil ü muħârib ve ġavġacı ve dilki gibi mütemellik ve yaltaķlanıcı ve ħorûs gibi muşavvit olur. *Ravżatu’l-‘Ulemâ* dan İmâm Demîrî rahîmehu’llâhu’l-Bârî böyle naķl eylemişdür.

Tezñib: Ebu’l-Müslim el-Ĥorāsânî ki adı ‘Abdu’r-Raħmân bin Müslim’dür ve Benî Ümeyye devletini imâte ve Benu’l-‘Abbâs devletini ihyâ eylemişdür, emr-i Benî Ümeyye’den ferâğından soñra bir vaķitte işbu dört beyti okırdı:

أَدْرَكْتُ بِالْحَزْمِ وَالْكِتْمَانِ مَا عَجَزْتُ

عَنْهُ مُلُوكُ بَنِي مَرْوَانَ ادْحَشْتُوا

مَا زِلْتُ أَسْعِي بِجُهْدِي فِي دِمَارِهِمْ

وَالْقَوْمُ فِي غَفْلَةٍ وَالشَّامُ قَدْ رَقَدُوا

حَتَّى ضَرَبَتْهُمْ بِالسَّيْفِ فَانْتَبَهُوا

مِنْ نَوْمَةٍ لَمْ يَنْمَها قَبْلَهُمْ أَحَدٌ

وَمَنْ دَعَى غَنَمًا فِي أَرْضٍ مَسْبُوعَةٍ

وَنَامَ عَنْهَا تَوَلَّى رَعِيهَا الْأَسَدُ¹¹²⁹

¹¹²⁹“Benî Mervân hükümdarlarının insanları topladığında anlamaktan aciz oldukları şeyi ben kesin olarak ve gizlice anladım. Millet gaffet içinde ve Şam ülkeleri uyurken hâlâ tüm gücümle onları yok etmeye

Ve hulefâ-i Benî ‘Abbâsiyyenüñ evveli ki Seffâh’dur, Ebu’l-Müslim’e ziyâde ta‘zîm iderdi. Seffâh âhirete intikâl idüp yerine karındaşı Manşûr halife olduğda Ebu’l-Müslim’den ba‘z-ı eşyâ’ şâdir olup Manşûr halifenüñ kalbine harâret geldi (A 199a) ve Ebu’l-Müslim’i öldürmege niyyet ü kaçd eyledi. Ve Ebu’l-Müslim’i ele getürüp katl itmege mütehayyir oldı. Bir gün Kuteybe oğlu Müslim-nâm kimseye keşf-i râz idüp Ebu’l-Müslim hakkında ve “Öldürmek mi evlâdur yoğsa incitmemek mi?” didi. Kuteybe oğlu Manşûr’a “لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلَهُ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا”¹¹³⁰ didi. Manşûr, Kuteybe oğlına “Hasbuke yâ İbn Kuteybe.” didi. Ya‘nî “Ey Kuteybe oğlu, saña bu naşîhat kifâyet ider ve yeter”, senüñ naşîhatüñ üzn-i vâ‘iyeye ve hıfz ider kulağa emânetdür, didi. Andan sonra Manşûr Halife Ebu’l-Müslim’e hîle vü hud‘a ile aldamağ üzre olup Medâyin-nâm şehirde iken ihzâr eyledi ve “Ebu’l-Müslim’i içerü kıysunlar.” didi. Ve niçe kimseleri öldürmege hâzır eylemiş-idi ve anlara ısmarladı ki “Elümle yüzümi mesh eyledüğümde Ebu’l-Müslim’i üşüp katl eyleñ.” didi. Ve Ebu’l-Müslim’i içerüye koydılar, Manşûr anı azarlamağa ve ‘ayıblardan yüzine urmağa başladı ve andan sonra elin yüzine sürdi. Ve ol kimseler anı öldürmege segirdişdiler ve katl eylediler. Ve andan sonra Ebu’l-Müslim’üñ aşhâb u yârânı ve aḥbâb u ihvân u tâ‘ifesi hareket eylediler. Manşûr anlar üzre akçe ve altun saçmağa emr eyledi, aşhâbı sükût itdiler ve başını önlerine bıraktı. Ve meyyitini bir döşeme içine şardılar ve Ca‘fer bin Hanzala pâdişâha geldi. Ebu’l-Müslim’i döşeme içinde görüp Manşûr’a “Yâ emîre’l-mü‘minîn! Bugünü pâdişâhlığüñüñ evvelki günü şay, henüz bugün pâdişâh olduñ.” didi. Manşûr Halife daḥı işbu beyti okudı.

فَالْقَت عَصَاهَا وَاسْتَمَرَّ بِهَا النَّوِي

كَمَا قَرَّ عَيْنًا بِالْإِيَابِ الْمُسَافِرِ¹¹³¹ (A 199b)

Ve andan sonra Manşûr hâzır olanlara istikbâl itdi. Ve Ebū Müslim meyyiti öninde bırakılmış idi ve bu beyti inşâd eyledi.

Şi‘r:

زَعَمْتُ أَنَّ الدِّينَ لَا يَنْقُضِي

uğraşıyorum. Nihayet onları kılıçtan geçirdim de kendilerinden önce görülmemiş o derin uykularından uyandılar. Kim yırtıcı hayvanların olduğu yerde koyunu çağırıp üzerine uyursa koyunu gütmeyi aslan üstlenir.”

¹¹³⁰“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Enbiyâ 21/22.

¹¹³¹“Yolcunun geri dönüşünün göz aydınlığı olması gibi hemen asâsını attı ve yoluna devam etti.”

فَاسْتَوْفَ بِالْكَيْلِ ابَا مُجْرِمٍ

اشْرَبْتُ بِكَاسٍ كُنْتُ تَسْقِي بِهَا

أَمْرٌ فِي الْحَلْقِ مِنَ الْعَلَمِ¹¹³²

*[emerr]*أمّر Ebu'l-Müslim gibi maqtül-i mezbûruñ künyetidir, *[Ebû Mücrim]* Ebu'l-Müslim gibi maqtül-i mezbûruñ künyetidir, ziyâde acı olundur ve *[halk]*حلق feth-i hâ'i mühmele ve sükûn-ı lām-ıla boğazdur ve *[alkam]*عَلَم feth-i ' ayn-ı mühmele ve sükûn-ı lām ve feth-i kāf-ıla Ebûcehl karpuzu didükleri nesnedür ki ziyâde acıdur, feth-i hâ'-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve feth-i zâ'-i mu' ceme ile hanzâl gibi. Ve Ebu'l-Müslim yüz otuz altı veyâ otuz yedi târihinde Şa'bānu'l-Mu'azzam ayında katl olunmışdur, rahmetu'llāhi 'aleyh. Ve Ebu'l-Müslim hadîş-i şerîfi işitmişdür ve andan hadîş rivāyet olunur. Bir gün hutbe okurken bir er ayağa kalkup "İşbu senüñ üzerüñde olan kara nedür?" didi, Ebu'l-Müslim "Cābir bin 'Abdi'llāh'dan Ebu'z-Zübeyr baña haber virmişdür ki, Fahr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Mekke-i Mükerreme'yi feth itdügi gün başında kara dülbend var-iken Mekke'ye girdi. Bu kara, devlet ü heybet libāsıdır. Yâ gulām, kalk bunuñ boynuñ ur." didi. İmām Demîrî 'aleyhi rahmetü'l-Bārî, Cābir'üñ bu hadîşi *Şaḥîḥ-i Müslim*'de zıkr olunmışdur, hazret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem minbere çıkdı ve üzerinde bir siyāh 'imāme ve kara dülbend var-ıdı, ol 'imāmenüñ tarafeyni iki omuzu üzre şarkıtmış idi, dir. Ve Benu'l-'Abbās şî'ār u 'alāmeti hutbede (A 200a) kara 'imāme idi hazret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyh kara dülbendi şarındugıçün. Ve Ebu'l-Müslim nesebinde ihtilāf vardır, ba'zılar 'Arab'dan ve ba'zılar 'Acem'den ve ba'zılar Ekrād'dandır, dirler.

Ve rivāyet olunur ki Ebû Müslim cengde ve ele getirüp katl itdügi hisāb olup altı kerre yüz biñ kimse katl olunmışdur, dinilür. Ve Ebû Müslim oğlu 'Abdu'llāh-nām kimseye su'āl olunur ki "Ebu'l-Müslim mi hayırludur yoḥsa Ḥaccāc mı?" Oğlu "Ebû Müslim kimseden hayırludur diyemem ve lākin Ḥaccāc andan şerr ve yaramaz idi." didi. Ve Ebû Müslim 'ālim bi'l-umûr ve faşih kimse idi, ebeden mâziḥ ü dā'ib görilmiş degüldür ve üzerinde sürûr u gāzab zuhûr eylememişdür. Ve yılda bir kerre 'avrata yakın olurmış ve cimā' cünûn ve dīvānelikdür, yılda bir kerre dīvāne olmaḥ insāna kāfidür, dir-imiş. Ve "Devlet ü pâdişahlık Benû Ümeyye'den çıkmāğa sebeb nedür?" diyü Ebu'l-Müslim'e su'āl itdüklerinde "Benû Ümeyye düşmānların kendülere yakın eylediler ve dostların ırak

¹¹³²"Borcun bitmeyeceğini sandın, iyi hesapla Ebû Mücrim! Su verdiğin kaptan iç, boğazda bırakacağı tat Ebûcehl karpuzundan daha acıdır."

eylediler, ırak itmek ile dostlar düşmān oldılar ve düşmānlar yakın olmağla dost olmadılar, saltanat u devlet ellerinden bu sebeble çıkup gitdi.” diyü cevāb virdi.

Ve **rivāyet** olunur ki Manşūr Ḥalīfe İbn Hübeyre’yi muḥāşara eyledükde “İbn Hübeyre nisā ve ‘avratlar gibi ihtidāk u ḥiṣār olınmışdur ve ‘avratlar gibi kapanup örtülmüşdür.” didi. İbn Hübeyre bu sözi işidüp Manşūr’a ḥaber gönderdi ki “Sen şöyle dimişsin, baña görüñ senüñle meydāna girüp mübāreze vü muḳātele vü ceng eyleyelüm. Er, ‘avrat (A 200b) kimdür göresin.” didi. Manşūr Ḥalīfe İbn Hübeyre’ye ḥaber gönderdi ki “Senüñ ve benüm meşeli beñzemez illā şol arslana beñzer ki bir ḥinzīra mülākī olur, ḥinzīr arslana ‘Baña görüñ senüñle ceng eyleyelüm.’ didi. Arslan ḥinzīra ‘Sen benüm aḳrānum ve küfvüm degülsin, eger senden baña bir yaramazlık irişürse benüm üzerüme ‘ār u ‘ayb olur ve eger ben seni öldürürsem bir ḥinzīr öldürmiş olurum. Bir ḥinzīr öldürdi ne hūner eyledi, dirler. Seni öldürmekde faḥrum yokdur.’ didi. Ḥinzīr, ol arslana ‘Eger baña görünmezsen ve benümle ceng eylemezsen cümle yırtıcılara, benden ḳorḳdı, dirüm.’ didi. Arslan ol ḥinzīra ‘Senüñ yalanuñ ‘ār u ‘aybını götürmek ve kizbūñuñ zaḥmetini çekmek başumu senüñ murdār ḳanuña bulaşdurmaḳdan ḳolay ve āsāndur.’ didi.” Bu ḥikāye, a’ālī vü ekābir ve ululardan birini bir erāzilden biri meydān oḳudukda eger ceng[d]e ve eger muṣāḥabet-i ‘ilmiyyede kendü ḥaddini bilmeyen kimseye be-ḡāyet münāsib ve cevāb-ı şavābdur, ḥāṭırda dutılmaḳ lāyıḳdur.

el-Ḥüküm: İmām Ebū Ḥanīfe ve Şāfi’i ve Aḥmed ve Dāvūd ve cumhūr-ı ‘ulemā arslan etin yimeḳ ḥarāmdur, dirler. Zīrā Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “كُلُّ ذِي نَابٍ” didi ya’nī “Her nāb şāḥibi sibā’ dan anı yimeḳ ḥarāmdur.” **Nāb** feth-i nūn ve sūkūn-ı elif ve bā’-i muvaḥḥade ile rebā’ iye ardında olan dişdür es-sinnü’l-ḥalfe’r-rebā’ iye ma’nāsına. Ve **nāb** mü’enneşdür cem’i *enyāb* ve *nüyüb* gelür evvelkide feth-i elif ve sūkūn-ı nūn, şānīde zamm-ı nūn ve bā ile. (A 201a) Ve **rebā’iye** şemāniye vezni üzre *seniyye* ve **nāb** arasında olan dişdür ve cem’i *rebā’iyāt* gelür ve bıraḳduḡı diş *rebā’*dur şemān vezni üzre. Ve *seniyye* feth-i şā’-i müşelleşe ve kesr-i nūn ve feth-i yā’-i müşeddede ile ḡaniyye vezni üzre ağızuñ öninde olan dört dişdür ikisi yukarıda ve ikisi aşağıdadur. Faşl-ı **nāb** nūn-ıla bāb vezni üzre iki bā’-i ebcad ile azu dişi didükleri dişdür. Ve İmām Mālik sibā’ dan olan her zū-nāb mekrūhdur, ḥarām degüldür, dir.

el-Emsāl: *Ekremu mine’l-esedī* ve *ebḥaru mine’l-esedī* ve *ekberu mine’l-esedī* ve *ecrā’u mine’l-esedī* ve *eşca’u mine’l-esedī* ḳurūb-ı emşāldendür. **Ekrem** ef’al-i tafḳıldür,

arslandan ziyāde keremlüdür. Ve **ebhar** ism-i tafđıldür *baḥardandur*, *baḥar* feth-i bā'-i muvaḥḥade ve feth-i ḥā'-i mu'ceme ile koḡumakdur gerek ağızda olsun gerek ġayrıda olsun, feth-i nūn ve sūkūn-ı t̄ā'-i k̄arašet ile kerume bābından olan netn ve zamm-ı ḥā'-i mu'ceme ve nūn ve zā'-i mu'ceme ile olup duḡūl vezni üzre olan ḥunūz ve feth-i [ḥā]¹¹³³ ile olan telef vezni üzre olan ḥanez gibi. Ve **ecrā'** ism-i tafđıldür *cūr'etdendür* ve *cūr'et* zamm-ı cīm ve sūkūn-ı rā'-i mūhmele ve *cerā'at* šecā'at vezni üzre bahādırılık ve **ešca'** yine ziyāde bahādır demek olur, kerīm olan kimseye ve ziyāde šāḥib-i kerem olan kimse hakkında *ekremu mine'l-esedi* dinilür ve pek ağız koḡan kimseye *ebharu mine'l-esedi* dirler, ya' nī arslandan artık ağız koḡar, arslanuñ (A 201b) ağız yarı ġāyet az olduğıcūn šiddet-i baḥar ve pek ağız koḡmak ile vaşf olunur. Ve *ekberu mine'l-esedi* arslandan büyük ve ulu dimekdür, be-ġāyet ulu ve 'azīmü's-šan olan kimse hakkında ḡarb-ı meşeldür. Ve *ecra'u mine'l-esedi* ve *ešca'u mine'l-esedi* arslandan cūr'etlü ve arslandan bahādır u dilāverdür, demek olur. Bu iki meşel pek cūr'etlü ve ziyāde bahādır olan hakkında dinilür. Ve *aḥvefu mine'l-esedi* ḡarb-ı meşeldür, arslandan daḡı k̄orḡakdur, demek olur. Arslan kedi āvāzından ve tas kaḡmasından k̄orḡduğı ve ḡorūs āvāzından ḡavf itdūğı yukarıda zıkr olunmuşdur. Ve *usdu's-Šerā* ḡarb-ı meşeldür, **usd** zamm-ı elif ve sūkūn-ı sīn ile *esed* cem'idür ve **Šerā** šīn-i mu'ceme fethiyle 'alā vezni üzre Selmā yolında bir yoldur ki arslanı koḡ olur ve Selmā-nām yerde bir yoldur ki arslanı ziyāde olur, nitekim Ferezdaḡ-nām šā'ir šī'rinde vāḡi'dür.

Ši'r:

و ان الذي يسعي ليفسد زوجتي
كساع الي اسد الشري يستبيلها¹¹³⁴

Yestebīlūhā ye'ḡuzu bevlehā fī-yedihi ma'nāsınadur, ya' nī “Şol kimse ki 'avratumı ve ḡatunumı ifsāda say' eyleye ve çalıḡa, Šerā-nām yolda olan arslanlaruñ bevlini ve sidūğini eline almaḡa say' iden ve çalıḡan gibidür.” Ve **Ferezdaḡ** feth-i fā ve feth-i rā'-i mūhmele

¹¹³³[ḥā]: Nūshada 'ayn yazılıdır.

¹¹³⁴Bu beyt baḡr-i ṭavīl-i maḡbūddandır, maḡṭa'ı böyledür. د لیس لذي يسعي لفيسد زوجتي و ان ال mefā' ilūn fe' ulūn. Ve işbu baḡr-i ṭavīlde vāḡi' olan fe' ulūn ve mefā' ilūn sālindür ve fe' ul zamm-ı lām-ıla nūn'sız ve mefā' ilūn kesr-i 'ayn ile yā'sız sālīm degüllerdür, fer'lardür ve ikisi de maḡbūddur. Ve ḡabz beşincide vāḡi' olan sākin ḡarfı ḡazf eylemekdür, fe' ulünde beşinci ḡarf sākin nūn'dur ḡazf olup fe' ul kalmışdur zamm-ı lām-ıla ve mefā' ilūnde beşinci sākin yā'dur ḡazf olup mefā' ilūn kalmışdur. Vaḡa' tu'l-ḡaleme 'alā-ḡāzihi'l-ḡāşiyeti ve ketebṭuhā fi'l-yevmi'l-ḡāmisi 'aşere min-Recebi'l-müreccebi ḡīne nezelnā medīnete Anḡıra müteveccihine ilā-ḡazveti küffāri Leh ve Çeh. Sene mi'etān ve elf.

ve sükûn-ı zâ'-i mu' ceme ve feth-i dâl-ı mühmele ve kâf-ıla sefercel vezni üzre Hemmâm bin Gâlib bin Şa'sa' a-nâm kimsenüñ laqabıdır. **Ferezdağ** tennür içinde düşen girde vü ragîfdür veyâhüd hamîr pâresine dirler, vâhidinde *ferezdağa* dirler ve mu' arrebdür (A 202a) *berâzdeh* lafzından veyâhüd **ferezdağ** lafz-ı ' Arabî ola, *feraze* ve *dağ*dan menhût ve yonılmış ola. Zîrâ hamîr pâresi dağkî ve undur ki andan bir pâre ifrâz olunmuşdur. Kezâ fi'l-*Qāmūs* ' alâ-mü'ellifihi rahmetü'l-*Quddūs*. Ve **ferezdağ**¹³⁵ cem' i *ferâziğ* gelür ' alâ-gayri'l-kıyâs, kıyâs *ferâzid* gelmek idi zâ'-i mu' cemedan sonra dâl-ı mühmele ile. Ve zîkr olunan şa' ire **Ferezdağ** diyü telkîb olunmak kışa ve yoğun kimse olduğucündür ke-ennahu yogurılmış hamîr pâresidür.

Fâ'ide: Muhammed bin Süfyân **Ferezdağ** uñ ecdādından biridür ki zamân-ı Câhiliyyet'de hazret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemden evvel üç kimseye Muhammed diyü ad konılmış idi. Anlar Muhammed bin Süfyân bin Mücâşi' dür ki **Ferezdağ** ceddîdür ve Muhammed bin Ahiha bin el-Hallâc'dur ki ' Abdü'l-Muttalib ile ana bir kardaşdur ve Muhammed bin Hamdân bin Rebî' a'dur. Ve bu zîkr olunan üç kimseye Muhammed diyü ad konulmasına sebep bunların babaları ba' z-ı pâdişâhlara vardılar. Ve ol pâdişâh yanında ilerü gelen kitâbdan ' ilm var-ıdı ve ol pâdişâh bunlara haber virdi ki Muhammed adlu bir peygamber gelse gerekdür. Ve bunlar ' avratlarını hâmil ve yüklü alıkoşlar idi, her biri and içdi ki eger ' avratlarından erkek doğarsa adların Muhammed koyalar. Evlerine

¹³⁵Ve **Ferezdağ** adı Hemmâm bin Gâlib bin Şa'sa' a et-Temîmî' dür ve laqabı Ebû Ferrâs'dur. Babası Gâlib, kavminüñ ulularından idi ve künyeti Ebu'l-Ahtal'dur. Ahtal nâmında bir oğlu olmağın Ebu'l-Ahtal dinilmişdür. Ferrâs kettân ve Ahtal hâ'-i mu' ceme ile aḥmed vezni üzredür. Ve Ahtal daḥı babası gibi idi ve ba' zılar işbu Ahtal'ı Ahtal Tağlibiyy ve naṣrânîdür zann iderler ve **Ferezdağ** uñ qarındaşıdır vehm eylediler; lâkin degüldür. Zîrâ **Ferezdağ** müslimdür ve babası daḥı müslimdür ve ceddî Şa'sa' a şaḥâbîdür; lâkin hicret eylememişdür. Ve **Ferezdağ** anası Leylâ bint Hâbis'dür ki Aḳra' bin Hâbis kız qarındaşıdır. Ve **Ferezdağ** ' Alî bin Ebî Tâlib ve Ebû Hüreyre ve Hüseyin ve İbn ' Ömer ve Ebû Sa' id el-Hudrî raḍiya'llâhu 'anhumdan rivâyet eylemişdür. Ve ' Abdü'l-Melik oğulları Velîd ve Süleymân-nâm ḥalîfelere gelmişdür. Ve Kelbî kavli üzre Mu' âviye'ye daḥı gelmişdür; lâkin şaḥîḥ degüldür. Ve Mu' âviye İbn ' Abdü'l-Kerîm babasından rivâyet eyledi ki **Ferezdağ** üzre girer ve **Ferezdağ** anı görüp deprendi gördi ki ayağında bukağı var, "Yâ Ebâ Ferrâs bu bukağı nedür?" didi. **Ferezdağ** "Kur'an-ı ' Azîm'i ḥıfz eylemeyince ayağumdan çıkarmamağa yemîn eylemişümdür." didi. Ve **Ferezdağ** Cerîr-nâm şa' ir ile mu' âşır ve birbirini hicv eylemişlerdür. Târiḥüñ yüz on senesinde ve ba' zılar katında yüz on ikinci senesinde ve ba' zılar katında on dördüncü senesinde âḥirete intikâl eylemişdür. Ebû ' Amr bin el-' Alâ eydür: **Ferezdağ** ḥâlet-i nez' de iken ḥâzır oldum, Ḥaḳ sübhânehu ve te' âlâya i' timâdî güzel andan gayrısını görmedüm. Ve **Ferezdağ** uñ ḥatunı âḥirete intikâl eyledükde Ḥasan-ı Baṣrî ve **Ferezdağ** maḳberesi üzre turlardı ve ḥaḳ anlara nazar iderlerdi. Ḥasan-ı Baṣrî "Ḥaḳ niye nazar iderler?" didi, **Ferezdağ** "Ḥayru'n-nâş ve şerrü'n-nâş iki kimseye bakarlar." didi. Ḥasan "Ben ḥayru'n-nâş degülüm ve sen şerrü'n-nâş degülsin; lâkin işbu yatağa ne ḥazırladuñ?" didi. **Ferezdağ** "Yetmiş seneden berü Lâ-ilâhe illa'llâh kelimesini ḥazırladum." didi. Vefâtından sonra uyku da oğlu ve ba' zı kimseler **Ferezdağ** ı gördiler "Allâh sübhânehu ve te' âlâ saña neyledi?" didiler. **Ferezdağ** "Yevmü'l-ḥasen iḥlâşum sebebiyle beni yarlıgadı ve eger şeybet ve aḳ şaḳaluñ olmasa nâr ile seni ta' zîb iderdüm, didi." didi. Kezâ fi-*Taḳrîbi'l-Ma'âhid*.

geldiler ve ‘avratlarından erkek toğdukdā adların Muḥammed ḳodılar. Faḥr-i ‘Ālem ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden evvel bu üçden ḡayrı Muḥammed adlu yoḡ-ıdı ve ammā Aḥmed diyü Resūlu’llāh ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden evvel kimseye ad ḳonılmamışdur.

el-Ḥavās: Arslan yaḡıyla bir kimse cemī‘ gevdelerini yaḡlasa yırtıcılar andan ḳaça ve aña mekrde irişmeye. Ve āvāzını (A 202b) timsāḥ işitse helāk olur. Ve arslan ödini bir yumurda içine koyup ay hilāl olduḡda ‘avratlardan baḡlu olan er içse baḡı şeşile ve çözüle. Ve şar‘ zaḡmetine mübtelā olan arslan derisinden ḳılı ile götürse ammā bâliḡ olmazdan evvel ola, bi-‘ināyeti’llāhi te‘ālā şar‘dan ḡalāş ola. Ammā bâliḡ olduḡdan şoñra üzerine aşup götürse ve şar‘ zaḡmeti ḳable’l-bulūḡ olmayup ba‘de’l-bulūḡ olsa fā’ide eylemez. Ve bir yerde arslan ḳılını yaḡsalar ol yerden sibā‘ ḳaçup gide. Ve arslan eti fālic marāzına nāfi‘dür. Ve derisini kesüp bir pāresin esbāb şandūḳına ḳosalar sūs ve bit ve güve aña irişmeye. Ve dişini götüren diş aḡrısından emīn ola. Ve yaḡıyla eller ve ayaklar tılā olsa şovuḡ zararından emīn ola ve anuñla beden tılā olınsa bedene bit yaḡın olmaya. Ve yüregini bir insān istişḡāb itse ve kendüye mülāzım ḳılsa ḡilekār ḡilesi aña te’sīr eylemeye. Ve Hermes arslan derisi üzre oturmak bevasīr ü nikrīsi giderür, dir. Ve bir kimse alnı yaḡından alup gül yaḡıyla eridüp yüzine sürse pādişāḡlar ve cemī‘ ḡalḳ yanında heybetlü ola, dir. Ve Ṭaberī eydür, arslan ödiyle sürmelenmek gözi iti ider ve ödi bir dāniḳ ḳadar yeraḳān ve şarulıḳ içün bezr-i ḳuṭūnā şuyı ve na‘na‘ ile içürseler āşikāre fā’ide eyleye. Ve arslan ḡāyası ḳaçan ḳızıl boraḳ ve muştakā¹¹³⁶ ile tuzlanup ve ḳurudup saḡḳ olınp sevīḳ ile ḳarışdurup içilse zaḡīr¹¹³⁷ ve bevasīr ve ḳulunc ve maḡaş¹¹³⁸ ve veca‘-ı erḡām ve ḳarın içinde olan cemī‘ aḡrılara (A 203a) nāfi‘dür ve aç ḳarınla ıssı şū ile içile. Ve arslan dimāḡı zeyt ile ḳarışdurup iḡtilāc ü ri‘āş¹¹³⁹ üzre yaḡlasalar gidere. Ve arslan yaḡıyla yüzini ve bedeni bir kimse yaḡlasa ol kimseden kesel¹¹⁴⁰ ü fütür¹¹⁴¹ ve yüzde olan her ‘ayıb gide. Ve arslan ziblini bādeye şabr eylemeyen ve bāde vü ḡamr içmeḡe giriftār olan [kimse]¹¹⁴² bilmez iken içse bādeye buḡz eyleye ve bir daḡı süciye

¹¹³⁶ *Muştakā* zamm-ı mīm ve sükūn-ı şād-ı mühmele ve feth-i tā’-i mühmele ve feth-i kāf-ıla muştafā vezni üzredür ve feth-i mīm ve kāf ile ve mīm meftūḡ olduḡda medd ü ḳaşr cā’izdür meşḡūr saḡızdur.

¹¹³⁷ *Zaḡīr* ḡā’-i mühmele ile emīr vezni üzre zor didükleri marāzdur ki ishālūñ ḡayırdur.

¹¹³⁸ *Maḡaş* feth-i mīm ve ḡayn-ı mu‘cemedde feth ü sükūn-ıla ḳarın aḡrısında olan burıdır.

¹¹³⁹ *Ri‘āş* kesr-i rā’-i mühmele ile ditremekdür.

¹¹⁴⁰ *Kesel* taḡrīk ile aḡırlıḳ ve şaḳıl ma‘nāsınadır.

¹¹⁴¹ *Fütür* zamm-ı fā ile süstlik ve za‘īflik ma‘nāsınadır, na‘tı fātir gelür.

¹¹⁴² [kimse]: Nüşhada kimseye yazılıdır.

iştihâsı olmaya. Ve arslan ödi bal ile arıdup sirâce üzre konılsa gide ve şağala. Ve yağını şarımşak ile döğölüp insân anuñla gevdesine tılâ eylese aña sibâ¹⁴³ ve yırtıcılar yakın olmaya, va'llâhu te'âlâ a'lem.

et-Ta'bir: Düşde arslan şedîdü'l-be's¹⁴³ ve'l-batş zâlim ü cür'etle mütesallit pādîşāha delâlet ider ki andan düst u düşmân emîn olmaz ve gâhî mevt ve ölüme ve gâhî hastanuñ şıhhat ü 'âfiyetine dâldür. Ve bir kimse düşde bir arslan görse ve ol arslan anı görmese ve düş gören andan kaçsa korkduğundan kurtula ve 'ilm ü hikmete irişe. Kelâm-ı Kādîm'de “فَقَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ”¹⁴⁴ dir. Ve eger arslan anı karşılasa ve andan kaçsa devlet ü sultân şāhibinden bir gam u guşşaya irişe andan sonra maraž u helâkdan kurtula. Ve bir kimseyi düşde arslan düşürse ve anı iflât¹⁴⁵ eylemese hummā-yı dā'imeye giriftār ola, zîrā arslan dā'im ısıtmalu olur veyāhud zindāna gire, zîrā ısıtma mü'min olanuñ zindānidur. (A 203b) Ve gâhî arslan düşde ādemi düşürmek maraža delâlet ider. Ve eger düşde arslanuñ etinden veyā kılından veyā kemüğinden veyā yağından bir nesne alsa sultân veyā düşmân cānibinden mālā irişe. Ve eger arslana binse hāl bu ki andan korksa bir belāya düşe ve eger korkmasa düşmāna kahr ide. Ve eger arslan halk üzre şıçrar görse pādîşāh, re'āyāya zulm eyleye. Ve eger düşde arslan başın yise mülke irişe ve eger arslanı görse zâlim kimse ile karındaşlık eyleye. Ve eger arslan kendüyi ziyāret eylese hasta ola ve eger arslan kendüyi öldürse kıl ise āzād ola kıl degülse sultāndan havf gele kendüye. Ve arslan āvāzı pādîşāhdan tehdîd ü tahvîfe delâlet ider. Ve eger arslan kendüye temellük eylese elinden umūr-ı 'acîbe gele ve gâhî olur ki düşmāna kahr eyleye, va'llâhu te'âlâ a'lem.

Bebbegā üç bā ile evvelki bā ve üçüncü bā meftūh ve ikinci bā sākındür. İbn Sem'ānî iki bā ile zabt eylemişdür, evvelki meftūh ve sānî, sākîn olmak üzre; **bebgā** da'vā ve vezni üzre olur İbn Sem'ānî zabtına göre. Ve 'alā-kıla'l-kavleyn tūṭî didükleri yaşıl kuşdur. Ve 'Abdü'l-Vāhid bin Naşr el-Maḥzūmî ve şā'ir ki anuñ künyeti Ebu'l-Ferec'dür, aña daḥı **bebbegā** diyü lakab virmişlerdür feşāhat ü belāgatinden ötürü veyāhud dilinde leşga ve peltekligi olduğüçün. Ve bu kuş gögercin kadar olur cüşsede, āvāzıyla intifā' (A 204a) olunur ṭāvūsuñ āvāzı ve rengi ile intifā' olunduğı gibi. Ve tūṭînün bir dürlüsü aq olur.

¹⁴³ **Be's** feth-i bā ve sükün-ı hemze ile 'azāb u ceng ü cidâlde şiddet ma' nāsına.

¹⁴⁴ “Sizden korktuğum için de hemen aranızdan kaçtım. Derken, Rabbim bana hüküm ve hikmet bahşetti de beni peygamberlerden kıldı.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Şuarâ 26/21.

¹⁴⁵ **İflât** kes-i elif ve sükün-ı fā ve āhirinde tā'-i kâraşet ile ḥalāş eylemek ma' nāsınadır.

Mu‘ izzü’ d-dîn İbn Büveyh zamânında rengi ak ve minķârı ĳara ve ayakları ĳara, başında zu‘abe-i fıstıķıyyesi var bir tũtĩ pĩřkeř gelmiřdũr diyũ *Ĥayâtũ’l-Ĥayevân*’da yazar. Ve tũtĩnũn cemĩ‘ envā‘ ı ma‘ dũmdur, el-ân bulunan yaşılıdır ve bu kuş řākibũ’l-fehm ve ziyāde añlayıcıdır ve iřitdũĳini ĳikāye eylemeĳe ķādir ve ta‘lĩm ü telķĩni ķabũl ider. Pādiřāhlar, gũrdũĳini ve iřitdũĳini sũylesũn ve ķovıcılık eylesũn diyũ beslerler. Ve yimeĳi ayaĳıyla alur insān eliyle aldıĳı gibi. Ve tũtĩ kuşı “Veylun li-men ķāneti’ d-dũnyā hemmehu”¹¹⁴⁶ didũĳini Zemāřerĩ, *Keřřāf*’da yazar ve sũre-i Neml’de “غَلَمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ”¹¹⁴⁷ āyet-i kerĩme tefsĩrinde beyān ider.

el-Ĥũkm: Tũtĩ etin yimeķ ĳarāmdur ‘ale’l-eşaş eti ĳabĩř olduĳũn. Ve ba‘ zılar ĳelāl, dir. Zirā řayyibātdan yir ve zevāt-ı semũm ve zevāt-ı miĳlebden degũl, ķatlinde emr ü nehy vārid olmamışdur, dir. Ve Mũtevelli ũns ü āvāzı iķũn tũtĩyi isticār cā’izdũr, dir. Ve Ĭmām Beĳavĩ, āvāzıyla ũns dutılанда tũtĩ vũ bũlbũl gibilerde iki vecih ĳikāye eyler. Kezā fi-*Ĥayātũ’l-Ĥayevân* li’ d-Demĩrĩ eş-řāfĩ i.

el-Ĥavāř: Bir kimse tũtĩ dilini yise fařĩĳ ve sũzde cerĩ ola. Ve ōdini yimeķ ‘aķl-ı lisān eyler ve ķanın ķurıdũp ve dũĳũp iki dost arasında řaķılsa aralarında ‘adāvet zāhir ola ve zerķ u ziblini ķorũķ şuyı ile ķarıřdurũp gũze sũrme ķekilse zũlmet-i başara nāfĩ‘ ola.

et-Ta‘bĩr: (A 204b) Dũřde tũtĩ kezzāb u naĳs ādeme delālet ider ve ‘inde’l-ba‘z ‘aķıl ü feylesof ere delāletdũr. Ve yavrısı ‘aķıl oĳula delālet ider ve ‘inde’l-ba‘z cāriye veyāĳud yetĩm oĳlandur. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bĩr* li-İbn Ğannām. Ve’l-‘ilmũ ‘inda’llāhi’l-‘Allām. Ve Aristotālĩs eydũr, ķaķan tũtĩye ta‘lĩm murād itseñ bir āyĩne alũp tũtĩ ōñine ķo ve kendũsini gũrsũn, andan řoñra sen āyĩnenũñ şaşrasından istedũĳin sũzi sũyle ve tekrār tekrār ol tũtĩye sũyle, ol tũtĩ senũñ sũyledũĳũñ sũzi sũyler. Ve İbn Faķĩh, ben Zābic-nām cezĩrede bir dũrlũ tũtĩ gũrdũm aķ ve kıızıl ve şaru her ķanĳı lũĳati isterse bu cins tũtĩler sũylerler, dir. Kezā ķāle’l-İmām ed-Demĩrĩ ‘aleyhi raĳmetu’llāhi’l-Bārĩ.

Nazm:

Aķzal ebũ ca‘ de ne ķurd aĳaķ yiyen ķurd sũrfedũr
Hem dābbetũ’l-arz o deřtĩ kedi oldu řefā

řerĳ:

¹¹⁴⁶“Dũnyayı kendine dert edinene yazıķlar olsun!”

¹¹⁴⁷“...bize kuş dili ōĳretildi...” *Kur’ān-ı Kerĩm*, Neml 27/16.

Akzal kâf u zâ-yı mu‘ceme ile aḥmed vezni üzre kurd didükleri cānverdür, kesr-i zāl-i mu‘ceme ve sükūn-ı hemze ile olan zi‘b gibi. Qırda **akzal** dinilmege sebeb **akzal** **kazal**dandır ve **kazal** fethateyn ile aḥsamağın eñ yaramazıdır ve et kemükden incik ince olmaḳdır ve şalınmaḳdır tebaḥtūr ma‘nāsına, kurd şalını şalını pek yelüp yüridüğinden aḥsaḳ yürür gibi yüridüğüçün **akzal** tesmiye olınmışdır. Ve qırdda **zi‘b** dirler zāl’dan şoñra hemze ile ve hemze’siz yā ile lügatdür, aşlı hemze’dür hemze sākin, mā-ḳabli maksūr olduğıçün yā’ya ḳalb olınmışdır, dişisine **zi‘be** dinilür cem‘-i ḳilleti (A 205a) **ez‘ub** gelür ercul vezni üzre, cem‘-i keşreti **zi‘āb** gelür kesr-ile ve **zu‘bān** gelür zamm ile. Ve qırduñ künyeti **ebū ca‘de** feth-i cīm ve sükūn-ı ‘ayn-ı mühmele ve feth-i dāl-ı mühmele ve hā ile. Ve **ebū cu‘āde** zamm-ı cīm ile yine qırduñ künyetidir. Ve İbnü’z-Zübeyr raḍiya’llāhu ‘anha mut‘adan su‘āl olunur. İbnü’z-Zübeyr “Ez-zi‘bu yukennī ebā ca‘de, dir. Ya‘nī, mut‘anuñ adı güzel ve ma‘nāsı çirkindür, nitekim qırduñ künyeti güzel ve fi‘l ve işi ḳabīḥ ve çirkindür. Zīrā ca‘de¹¹⁴⁸ feth-i cīm-ile bir ot adıdır ki niçe dürlü menāfi‘i vardır, bevl ü ḥayzı idrār ider ve süddeleri açar ve ḳarında olan dīdān ve kurdcağazları öldürür ve çıkarur ve yeraḳān-ı esved ve ḳara şarılığa ve istiskāya nāfi‘dür.

Hikāye: Münezzir bin Mā‘ū’s-semā’ ki Ḥire meliki idi, ‘Ubeyd bin el-Ebraş-nām kimseyi öldürmege götürdükde ‘Ubeyd bu beyti okur.

Şi‘r:

هِيَ الْخَمْرُ تُكْنَى الطَّلَا
كَمَا الذَّنْبُ يُكْنَى أَبَا جَعْدَةَ

Ya‘nī “Sen baña ikrām u ta‘zīm izhār idersin, ḥāl bu ki beni öldürmek istersin. Nitekim qırduñ künyeti güzeldür ve fi‘li çirkindür.” **طَلَا** [**ṭilā**] kesr-ile kisā’ vezni üzre şol bāde ve süci ve ḥamrdur ki üzüm şırasını ḳaynadup üç bölüğinden ikisi gitdükden şoñra ḳalır ḥamr olur ve muṭlaḳā ḥamra da **ṭilā**’dinilür ḥamruñ adını taḥsīn ve güzel eylemek murād iderler. Ya‘nī ḥamra egerçi kim **ṭilā**’dirler ve adını güzel ḳılurlar ve lākin fi‘li ḳabīḥdür, sen de baña ikrām (A 205b) idersin ve beni öldürmek istersin diyü ‘Ubeyd ḍarb-ı meşel ḳılmışdır.

¹¹⁴⁸ *Ḍiyā‘u’l-Ḥulūm*-nām lügatde qırda ebū ca‘de dinilmege vecih buḥlinden ötürüdür. *Fulān ca‘du’l-yedeyn* dinilür ḳaçan baḥīl olsa ve ba‘zılar kurd ca‘deyi sevdüğüçündür dirler. Ca‘de diyü ḳoyunuñ dişi olan kuzısıdır, ol kuzı za‘īf olduğıçün kurd aña ḳaşd eylemekden zā‘il olmaz anuñçün qırda ebū ca‘de dinilür. Ve ca‘de feth-i cīm iledür.

Li-Celîlî:

El-fakîrû'l-ḥakîrû'l-'alîl İbn Yūsuf 'Abdî'l-Celîl 'afâ 'anhumâ el-'afuvvu'l-celîlû'l-cemîl

Keremler idersin baña şüretâ

Velî katlûme sen idersiñ şalâ

Ebû ca' de ḳurddur sücidür tîlâ'

Güzel ad ḳomışlar ikisine ammâ

İkisinüñ işi cihānda şehā

Cefādur belādur cefādur belā

Ve ḥayvānātdan birinde iltihām yokdur illā ḳurd ve kelbde vardur, ḳurd erkegi dışisine ḳarılsa kelb gibi biri birinden ayrılmaz, şöyle ki bir kimse anlara hücûm eylese istediği gibi anları katl ider ve lâkin degme hâlde görünmezler, ḳarılmaḳ istediklerinde âdem ayak basmayacak yere giderler ve muḫṭaci'an ve yanî yaturken ḳarılır. Ve ḳurd infirād ü vahdet ve yalnızlık ile vaşf olunur ve 'arac ve aḳsaḳlıḡla vaşf olunur, anuñçün **akzal** diyü ad virilmişdür. Ḳaçan 'adv ve yelmek dilese veşb ü ḳafr ider ve sıçrar ve şikârından tok olsa bir daḡı aña dönmez. Ve ḳurduñ 'aceb emrindendür ki bir göziyle uyur ve biri açık anuñla kendüsini bekler, ol göz kifāyet ḳadar uyḡu alduḡda anı açar ve uyanık olan göziyle uyur dā'im 'âdeti bir göziyle uyup bir göziyle kendüsin hırâset eylemekdür, nitekim şâ'ir buña işâret eylemişdür.

Şi'r:

ونمت كنؤم الذنب في ذي حفيظة

اكلت طعاماً وهو جايع

ينام باحدي مقتلته ويتقي

بالأخري الأعادي فهو يقظان حاجع¹¹⁴⁹ (A 206a)

Ve ḳurd cümle ḥayvānātdan ziyāde 'avā eyler ve çağırur ve ulur yabanda iken böyledür, fe-emmâ ele geldükde ne ḳadar ursalar ve dögseler ve kılıç ile pāre pāre kılsalar ölünceye dek aşlā âvāz virmez. Ve ḳurduñ 'acib ü ḡarîb emrindendür ki yaban şoğanınuñ yapraḡına

¹¹⁴⁹“Kindar bir kurdun uyuması gibi uyudum, aç hâli gibi yemek yedim. O, bir gözüyle uyur ve diğer gözüyle düşmanlardan sakınır. Çünkü o, uykusunda bile uyanıktır, tedbirlidir.”

başsa fi'l-hāl helāk olur. Ve koyuna 'adāveti şu mertebededür ki kaçan ikisinüñ derileri bir yerde cem' olsa koyunuñ kılları yonılır ve düşer ve kavlar. Ve kurd bir fersaḥ yerden koḡu alır ve ekşeriya koyuna ta' arruḡ eylemesi şabāḥ vaḡtindedür ki kelbün uyḡusu ve fetreti ve kelālet ü za' afi zamānidur. Ve aç olduḡda ulur, kurdlar yanına gelür ve biri birleri yanına ṡururlar, her ḡangısı dönüp giderse cümlesi anuñ üzerine şıḡrayup pāreleyüp yirler. Ve ādeme rāst gelse ve andan ḡorḡsa ve lākin ādemi yimeḡ murādı olsa ulur ve sā'ir kurdlardan meded ister. Ḳurdlar işidüp mededine gelürler ve ādemi ḡarşularlar ve anı yimeḡe ḡarış olurlar. Şöyle ki ādem anlardan birin ḡanada, ḡayrılar ol kurd üzre şıḡrayup pāreleyüp yirler ve ādemi terk iderler, incitmezler. Ve bu ma'nāda bu beyti şu' arādan biri dimişdür ki başına bir ḡāl gelür bir dostından mu' āvenet ü muḡāheret ve yardım umarken ḡilāf u ' aksini görür.

Şi'r: (A 206b)

وَكُنْتُ كَذِيبَ السُّؤْلِ لَمَّا رَايَ دَمًا
بِصَاحِبِهِ يَوْمًا أَخَالَ عَلَى الدَّمِ¹¹⁵⁰

Hikāye: Aşma' i eydür; bir ovaya girdüm, bir ḡocaḡarıya rāst geldüm, öninde bir ölmüş koyun ve bir pārelenmiş kurd eniḡi var. Ben aña baḡdum, ḡocaḡarı “Bu nedür bilür misin?” didi. Ben “Bilmem.” didüm. Ḳocaḡarı “İşbu kurd eniḡini dutduḡ ve evümüze ḡoduḡ ve besledük, büyüdüḡde bizüm ḡoyunumuzu öldürdi ve ben de bu ḡuḡuşda bir şi'r didüm.” didi. Ben aña “Ol nedür?” didüm, ḡocaḡarı işbu şi' ri inşād ider ve oḡur.

Şi'r:

بَقَرْتُ سُوءِيَّةً وَفَجَعْتُ قَوْمًا
وَأَنْتَ لِشَاتِنَا إِنْ رَيْبُ
غُذِّيَتْ بِدَرِّهَا وَرُبِّيَتْ فِينَا
فَمَنْ أَنْبَاكَ أَنَّ أَبَاكَ ذِيبَ
إِذَا كَانَ الطَّبَاغَ طَبَاغَ سُوءٍ
فَلَيْسَ بِنَافِعٍ فِيهِ الْأَدِيبُ

Ma'nāsı “Sen bizüm bir dişi ḡoyunumuzu yırtduñ ve bizi acıtduñ ḡāl bu ki sen bizüm ḡoyunumuzun südi oḡlı idüñ, ol ḡoyunuñ südi saña ḡızā olınmış ve ḡılınmış idi ve bizde

¹¹⁵⁰“Kan gördüğünde kötü bir kurt kesilirsin, bu durum seni, bir gün arkadaşını bile öldürmeye sevk eder.”

beslenmiş idüñ. Saña kim haber virdi ki senüñ babañ kurd idi. Kaçan tabî‘ atlar yaramaz olıcağ edib anda nâfi‘ degüldür.” demekdür. İşbu qarıcık ne güzel bî-bedel söz söylemiş huşušan âhirde vâkı‘ olan beytde ne zibā naşihat var. Haqıkatde nâ-cins ü nâ-dân ve bed-aşl u hayvân kimseye terbiye vü ta‘lîm ve naşihat ü tefhîm cidden te’sîr eylemek muhâldür ve bed-tabî‘ at olana (A 207a) ne kadar kerem ü ihsân olınsa ve nâ-cins ve alçağa ne deñlü eyülik olınsa bilmek yokdur, belki zararı muqarrerdür, nitekim Şeyh Sa‘dî raḥimehu’llāhu’l-Ebedî,

پرتو نیکان نکیرد انکه بنیادش بد است“

¹¹⁵¹”تربیت نا اهل را چون کردکان بر کُتَبد است

dimişdür.

Fā’ide: Aşhâb-ı ‘uzzām rıdvāna’llāhu te‘ālā ‘aleyhimden üç kimseye kurd söz söylemişdür. Biri Rāfi‘ bin ‘Umeyre ve biri Selemetü’l-İbnü’l-Ekva‘¹¹⁵² ve biri Uhbân bin Evsü’l-Eslemî’dür.¹¹⁵³ Uhbân ‘oşmân vezni üzre bir şahâbîdür, koyunuñ güderken bir kurd bir koyuna segirdüp hamle eyler, Uhbân çağırur. Kurd kuyruğı üzre oturup “اَنْتَرْغُ” ya‘nî “Allāhu te‘ālā baña virdüğü rızkı benden almak mı istersin ve koparır mısın?”. Uhbân “Bundan ‘aceb nesne görmedüm ve işitmedüm ki kurd söyler.” didi. Ol kurd Uhbân’a -raḍiya’llāhu ‘anh- “Sen bundan ta‘accub idersin, Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem şu ḥurmâlar arasında olandan ve olacağdan haber virür ve Haq te‘ālâya ve ‘ibâdetine da‘vet eyler, aña icâbet eylemezler ve sözünü qabûl eylemezler bu daḥı ‘aceb degül mi?” didi. Ol kurd şu ḥurmâlar didükde eliyle Medîne’ye işâret eylemişdür. Uhbân¹¹⁵⁴ “Kurddan bu sözi işitdüm ve Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine haber virdüm ve İslām’a geldüm.” didi. (A 207b) Ve Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “حَدَّثَ بِهِ النَّاسَ” diyü Uhbân’a emr eyledi ya‘nî “Halka bundan haber vir ve kurd didüğini halka söyle.” Ve bu kimseye *mükellimü’z-zî’b* dirlerdi ve oğullarına *evlādu mükellimü’z-zî’b* dirlerdi. Ve Muḥammed bin el-Eş‘aş el-Ḥuzā‘î bunuñ evlādındandır. Ve Rāfi‘ bin ‘Umeyre ve Seleme bin el-Ekva‘-nām iki şahâbîye

¹¹⁵¹“Aslı kötü olan kişi (iyilerin) ışığından etkilenmez, bu kişiyi terbiye etmek kubbe üzerine ceviz koymak gibidir.”

¹¹⁵²**Seleme** feth-i sîn-i mühmele ve feth-i lām ba‘dehu mîm-i meftûḥa iledür. Ve **Ekva’** feth-i elif ve sükûn-ı kâf ve feth-i vāv ve ‘ayn-ı mühmele iledür. *Cāmi’u’l-Uşûl* de böyle zabt olunmuşdur.

¹¹⁵³**Uhbân bin Evs** zamm-ı elif ve sükûn-ı hâ ve feth-i bâ’-i muvaḥḥade iledür. Ve **Evs** feth-i elif ve sükûn-ı vāv ve sîn-i mühmele iledür ve Uhbân, Mu‘āviye eyyâmında Küfe’de vefât eylemişdür.

¹¹⁵⁴İbnü’l-Eşîr *Cāmi’u’l-Uşûl* de Uhbân bin Evs aşhâbu’l-mübeşşeredendür ve kurd aña söyleyen şahâbî budur, hicretüñ altıncı senesinde kurd aña söyleyüp imâna gelmişdür, dir.

hemân bunuñ gibi vâkı‘ olmışdır. Ve Ebū Hüreyre rağiya’llāhu ‘anh rivāyet eyler ki hāzret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem eydür; bir çoban koyun güderken bir kurd koyun üzre hāmlē eyleyüp koyundan birin alduğda çoban ol koyunu taleb eyledi ve kurtardı. Kurd çobana dönüp “مَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبْعِ لَيْسَ لَهَا رَاعٍ غَيْرِي” didi **seb**‘ bunda bā’-i muvāhḥede sükūnıyla maḥşer yanında olan yerdür, **yevmü’s-seb**‘ yevmü’l-kıyāme ma‘ nāsına olur bu ma‘ nāya veyāḥuẓ **yevmü’s-seb**‘ zamān-ı Cāhiliyyet’de bir gün idi ki ol günde bayramları olurdu ki lehv ve oyuna meşğūl olup hīçbir nesneye muḳayyed olmazlardı ve koyunların gözlemezler idi, kurd gelüp koyunların alurdu, bu gün murād ola. Ya‘nī, bu gün koyunların bekçisi kimdür, benden ğayrı ol bayram günde koyunuñ çobanı yokdur, demek ister ol kurd. Ammā **yevmü’s-seb**‘den maḥşer ve kıyāmet günü murād olduğda kurd, kıyāmet güninde benden ğayrı koyunuñ çobanı yok, demek ve böyle ma‘ nā virilmek münāsib degüldür. (A 208a) Zīrā kıyāmet günü kurd koyuna çoban olmak yokdur ve **sebu**‘da zamm-ı bā ile rivāyet olunur. Bu rivāyet üzre fitneler vâkı‘ olup ḥalk tavarların ve koyunların terk eyleyüp yırtıcılar anlara zafer bulduğı gün benden ğayrı koyunuñ çobanı yokdur, ol gün koyunuñ ḥāfızı kimdür, dimekdür ma‘ nāsı. Ve **sebu**‘ zamm-ı bā ile okunup böyle ma‘ nā virilmek rivāyeten ve dirāyeten şaḥiḥ olandır. Keẓā fī-Mebārīki’l-Ezhār fī-Şerḥi Meşārīki’l-Envār. Dāvūd Nebī şalavātu’llāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyh zamānında iki ‘avrat var-ıdı, oğulları bile idi. Kurd gelüp bir ‘avratuñ oğlını götürdi, bāķī kalan oğul içün nizā‘ üzre olup ikisi de “Benüm oğlumdur.” didiler. Dāvūd Nebī’ye vardılar, mūrāfa‘a oldılar. Dāvūd Nebī, oğlanı büyük ‘avrata ḥūkm eyledi, çıkdılar. Süleymān Nebī’ye gitdiler ve da‘ vālarından ḥaber virdiler. Büyük ‘avrat “Kurd alduğı uşak benüm oğlum degüldür, küçük ‘avratuñdur.” didi. Ve küçük ‘avrat “Kurd alduğı uşak benüm degüldür, onuñ oğlıdur.” didi. Süleymān Nebī ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām “أَتُونِي بِالسَّكِينِ أَشْفُهُ بَيْنَكُمَا” didi ya‘nī “Bıçak getiruñ uşağı ikiñüze iki pay ve iki şakḳ ideyim.” Küçük ‘avrat “Yerḥamuka’llāh, işbu oğlan büyük ‘avratuñdur.” didi ya‘nī “Uşağı iki yarma, Allāhu te‘ālā saña raḥmet eyleye.” Süleymān Nebī ol oğlanı küçük ‘avrata ḥūkm eyledi. Bunı Ebū Hüreyre rağiya’llāhu ‘anh hāzret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet ider. Ebū Hüreyre rağiya’llāhu ‘anh (A 208b) “Va’llāhi ben **sikkīn** lafzını işitmedüm illā ol vaķit işitdüm, biz dimezdük illā midye dir idük.” didi. Midye mīm’de ḥarekāt-ı şelāse ve sükūn-ı dāl-ı mūhmele ile **sikkīn** ma‘ nāsına bıçağdur.

Ve Vehb bin Münebbih'den rivāyet olunur ki Benī İsrā'ilden bir 'avrat deryā kenārında libāsını yurdu ve oğlu bile idi, öñince yururdu. Bir dilenci geldi, ol dilenciye rağifden bir loğma etmek virdi. Hemān ol sâ'at bir kurd gelüp 'avratuñ uşak ve oğlını ağızına alup gitdi. 'Avrat kurdun ardına segirdüp “Yā zi'bu ibnī!” didi ve böyle diyü diyü kurdun ardınca yelüp giderken Hāk sübhānehu ve te'ālā bir melek gönderdi ve kurd ağızından ol uşağı alup anasına atdı ve “Loğmatun bi-loğmatin” didi ya'nī ol dilenciye bir loğma etmek virdüğüçün uşak kurdun ardına loğma olmuşken bi-emri'llāh hālāş oldu. Ve Mālik bin Dīnār'dan rivāyet olunur ki 'Ömer bin 'Abdi'l-'Azīz hālīfe olduğda koyun şobanları “Bu şālīh ve dīn-dār kimdür, hālā hākīm olmuşdur?” didiler. Ba'zı kimse “Neden bildüñüz hākīmümüz şālīh ve dīndārdur?” diyü çobanlara su'āl eylediler. Çobanlar “Kaçan pādīşāh 'ādil olsa koyunlarımızdan kurdlar ve arslanlar men' olunur, incitmezler.” didiler. Ve 'Ömer bin 'Abdi'l-'Azīz yüz bir senesinde Receb ayından on gün veyā altı veyā beş gün kaldıkdā otuz tokuz veyā kırk yaşında iken dārü'l-bekāya irtihāl eylemişdür. Qabr-i şerīfi arāzī-i Hıms'dan Deyr-i Sem'ān'dadur. Ve qabir içine konıldıkdā bir pek yel esüp (A 209a) andan bir şāhīfe düşdi ol şāhīfede “Bi'smi'llāhi'r-Rahmāni'r-Rahīm berā'etun mine'l-'Azīzil'l-Cebbār li-'Ömer bin 'Abdi'l-'Azīz mine'n-nār”¹¹⁵⁵ yazılmış-ıdı ol şāhīfeyi alup kefenleri içine qorlar.

el-Hüküm: Qurdu yimek hārāmdur, zīrā zū-nābdur.

el-Emsāl: *Akdaru min-zi 'bin* ya'nī kurddan ziyāde kudretlü ve güclü ve *ahtelu min-zi 'bin* ya'nī kurddan ziyāde hud'a ve hīle idici, bunı hīlekār olan kimseye dirler. Ve *ahbesu min-zi 'bin* ya'nī kurddan ziyāde murdār ve *ahvenu min-zi 'bin* ya'nī kurddan ziyāde hā'in ve hıyānet idici ve *a'tā min-zi 'bin* kurddan ziyāde haddin tecāvüz idici ve azğun ve *a'vā min-zi 'bin* *a'vā* ayn-ı mühmele ile 'avādandur ki ulumağdur, ya'nī ulumağda kurddan ziyādedür. Ve *azlemu min-zi 'bin* ya'nī kurddan zālīm ve *ecrā'u min-zi 'bin* ya'nī kurddan cür'etlü ve şecā'atlü ve *eksebu min-zi 'bin* ya'nī kurddan ziyāde kazanc idici ve *ecva'u min-zi 'bin* ya'nī kurddan aç ve *enşatu min-zi 'bin* ya'nī kurddan ziyāde kâpucı veyāhuz kurddan [ziyāde] işe ve güce yarar ve zinde ve *evkahu mine'z-zi 'bi* ya'nī veqāhat ve yüzşüzlükde kurddan ziyāde ve *ecseru mine'z-zi 'bi* ya'nī cesāretde kurddan ziyāde. **Cesāret** cīm-ile ikdāmdur, ziyāde muğdim olana *cesūr* dirler şabūr vezni üzre. (A 209b)

¹¹⁵⁵“Rahmān ve Rahīm olan Allah'ın adıyla. Azīz ve Cabbār olan Allah, Ömer bin Abdülazīz'i ateşten kurtarmıştır.”

Ve eykazu mine'z-zî'bi ya' nî uyanıklıkda kurdan ziyâdedür ve a'akku mine'z-zî'bi ya' nî kurdan ziyâdedür 'uķūķda ve 'uķūķ zamm-ı ' ayn-ı mühmele ile ħilâf-ı berddür veyâhuz yırtmak ve şakķda kurdan ziyâdedür, demek ola. Zîrâ 'akķa şakķa ma' nâsına gelür ve aħaffu re'esen mine'z-zî'bi ya' nî kurdan ziyâde başı yeyni ve ħafıfdür ve başı ağır degüldür dimekdür, zîrâ kurd uyuduķda bir göziyle uyur ve bir gözün açık ķor, bunu uyumaz kimse ve uykusu ağır olmayan kiři ħaķķında dirler. Ve ez-zî'bu yukennî ebā ca'de ya' nî ķurda ebū ca' de diyü künyet olunur adı güzeldür ve fi' li yaramazdur demek olur, bunu řol kimseye dirler ki nāmı ve adı eyü ve güzel ola ve ef' āli yaramaz ola. Ve men'ister'a'z-zî'be el-ġaneme feķad zalame (bu ħarb-ı meşel emîn olmayan kimseyi vālî vü ħākim kılan kimseye dirler. Kezā fi'l-Müzħir li'l-İmām es-Süyüti,) ya' nî řol kimse ki ķurdı koyuna rā' i ve çoban olmasın taleb eyleye, ol kimse taħķiķ koyuna zulm eyledi. Zîrâ kurd koyuna çoban olunca koyunu incitmek muķarrerddür. Veyâhuz ma' nâsı, koyuna çoban ol diyü ķurda teklîf eyleyen kimse taħķiķ ķurda zulm ider, demek ola. Zîrâ ķurduñ tab' ında çoban olmak yokdur ve koyunu beklemek muħāldür. Ķurduñ tab' ında olmayan nesneyi ķurda teklîf hemān aña zulümdür. Bu ħarb-ı meşeli evvel söyleyen ve ibtidā diyen Ektem bin Şayfaî-nām kimsedür ve ħazret-i Ömer rağiya'llāhu ' anħ Sāriye kışşasında bu ħarb-ı meşeli irād eylemişdür. Buñuñ kışşası budur ki ħazret-i Ömer rağiya'llāhu te' ālā ' anħ ħalîfe iken (A 210a) Sāriye-nām kimseyi ' asker-i İslām üzre beg ve ser-dār ta' yin idüp Nihāvend-nām şehre vāşıl olur ki Hemedān-nām beled ü şehruñ cenūbında vāķi' olmuşdur ve ' asker-i İslām Cum' a günü muħārebe vü muķātele eylemek lāzım olur. Zîrâ düşmān ' askeri üzerlerine gelür cenge mübāşeret olınup ħarb u ķitāl müştedd olduķda düşmān taġ cānibinden kemīn ve puşu koyup ' asker-i İslām'a ħile vü ħud' a ve taġdan ' asker-i İslām' ı başmak ve şındırmak isterlerken ' Ömer rağiya'llāhu te' ālā ' anħ Medīne-i Münevvere'de ol gün ki yevmü'l-Cum' a idi ki minber üzre ħuṭbede idi, ħuṭbe okurken ' Ömer rağiya'llāhu ' anħ düşmān aħvālinden ħaber-dār ve Nihāvend'de düşmen çerisi taġdan kemīn ve puşu koyup ' asker-i İslām'a hücum eylemek istedüklerin görüp “Yā Sāriyetu el-cebele'l-cebele meni'ster' a'z-zî'be el-ġaneme feķad zalame.” diyü çağırur ve Sāriye'ye işitdürür ve taġdan şaķın diyü emr ider. Ve Medīne-i Münevvere ile Nihāvend arasında bu' d mesāfe ve beş yüz fersaħdan ziyâde veyā altı aylık ve bir rivāyetde daħı ziyâde aylık yol var-iken āvāzını işitdirür. Sāriye daħı yanında olan ' asker-i İslām'a “ ' Ömer rağiya'llāhu ' anħ āvāzına beñzer āvāz işitdüm ve taġdan şaķın, didi.” diyü taġa meyl eyledi ve taġdan gelen ' askeri başup şındırdı ve mālların aldı. ' Ömer rağiya'llāhu

‘anh hıfbeden inüp cum‘a namāzını kılduğdan şöıra ‘Alī kerrema’llāhu vechehu “Hıfbede didüğüñ ne idi?” (A 210b) diyü ‘Ömer’e şordı. ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh “Benüm qalbüm içine şöyle vāqı‘ oldı ki Sāriye ile olan ‘askerde olan qarındaşlarumuzu şındırmaq içün kāfir ‘askeri tağdan gelüp eñselerinden omuzlarına binüp şındırmaq isterler, eger anda olan qarındaşlarumuz tağdan yaña meyl iderlerse buldukların qatlı iderler ve kāfir ‘askerin şındırurlar ve eger ol tağı geçerlerse ol qarındaşlarumuz helāk olurlar, qalbüme böyle gelmegin benden bu söz çıqdı ve şādır oldı.” didi. Sāriye ‘Ömer’den bu kelimātı işidüp düşmān aḥvālinden ḥaber-dār olup bi-‘ināyeti’llāhi’l-Mu‘ini’l-Ğaffār onda olan ‘asker-i küffār-ı ḥāksār u dūzaḥ-qarārı şındırup tārūmār ider. Ba‘de zamānin Sāriye’den beşir ve müjdeci gelüp ceng ü fetḥ aḥvālını ve Nihāvend’de cum‘a güninde ve hıfbede okunduğı sâ‘at ‘asker-i İslām ve Sāriye ‘Ömer āvāzına beñzer bir āvāz işidüp “Yā Sāriyetu el-cebele’l-cebele meni’ster‘a’z-zı’be el-ğaneme feḫad ḫalame.” nidāsını istimā‘ itdüklerin taqrīr ü iḥbār ider. Kezā fi-Mecma‘i’l-Aḥbāb.¹¹⁵⁶ Ve işbu Sāriye’nüñ babası adı şāḥib-i *Ḳāmūs* yazduğı üzre Züneym’dür zamm-ı zā-yı mu‘ceme ve fetḥ-i nūn ve sükūn-ı yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve mīm-ile zubeyr vezni üzredür. Ve *Münferice* şerḥi *Advā’u’l-Behice*’de Sāriye bin el-Ḥışn veyā Sāriye bin el-Ḥuşayn veyā Züneym’dür, dir. *Ḥışn* kesr-i ḥā ve sükūn-ı şād-ıla ve *ḥuşayn* şığa-i taşğırdür zubeyr vezni üzre (A 211a) veyā *Sāriye* zamm-ı tā iledür; zīrā münādī müfred ü ma‘rife olsa zamm üzre mebnīdür ve *el-cebel* manşūbdur fi‘l-i maḥzūfuñ mef‘ūli olmaq üzre taḫdiri itteki’l-cebele veyā iḥzeri’l-cebele’dür ya‘nī tağdan ittikā vü ḥazer eyle ve şaḫın. Ve zıkr olınan ḍarb-ı meşel re‘āyā vü berāyāyı vezīr destinde olan kimseleri şaḫınmaz kimse ḥaḳḳında ḍarb-ı meşeldür ve bu ma‘nāda bu meşel inşād olınmışdur.

Şi‘r :

وَرَاعِي الشَّاةَ يَحْمِي الذَّنْبَ عَنْهَا
فَكَيْفَ إِذَا الرُّعَاةُ لَهَا ذِيَاب

Ya‘nī “Koyun çobanı qurdı qoyundan men‘ ider, ḥāl nice olur ki çobanlar qurd oldukları vaḳit.” demekdür.

¹¹⁵⁶ *Mecma‘i’l-Aḥbāb ve Tezkiretü Ūlī’l-Elbāb* mü‘ellifi eş-Şeyḥü’l-İmām cāmi‘ ü’l-mefāzīl bi’t-tamām ve ḥaydū’l-‘aşr ve ferīdū’d-dehr Mevlānā Muḥammed bin el-Ḥasen bin ‘Abdi’llāh bin Muḥammed bin Ebi’l-Ḳāsım el-Ḥüseynī eş-Şāfi‘i el-Vāsītī’dür, ḳuddise sırruhu.

Fā'ide: Yahyà bin Mu'āz er-Rāzī rahimehu'llāhu'l-Melikü'l-‘Alī kendü zamānında olan ‘ulemā’-i Medīne-i Münevvere’ye

يَا أَصْحَابَ الْعِلْمِ
فُصُورُكُمْ قَيْصَرِيَّةُ
وَبُيُوتُكُمْ كَيْسَرِيَّةُ
وَأَبْوَابُكُمْ طَالُوتِيَّةُ
وَأَخْفَاكُم جَالُوتِيَّةُ
وَمَرَاكِبُكُمْ قَارُونِيَّةُ
وَأَوَانِيكُم فِرْعَوْنِيَّةُ
وَمَوَانِدُكُمْ جَاهِلِيَّةُ
وَمَذَاهِبُكُمْ شَيْطَانِيَّةُ
فَقَائِنَ الْمُحَمَّدِيَّةُ؟

dir idi. Ve “Ey ehl-i ‘ilmler, köşkleriñüz kayşer-i Rûm köşkleri gibidür ve evleriñüz ‘Acem pâdişahları evi gibidür ve kapularıñuz Tālût kapısı gibi ve edükleriñüz Cālût edüğü gibi ve binekleriñüz Qārûn binekleri gibi ve kabkacaqlarıñuz fir‘avn kabları gibi ve sofralarıñuz zamān-ı Cāhiliyyet’de olan sofralar gibidür. Eyle olıcağ (A 211b) ahlāk-ı Muḥammediyye kâdadur ve ne yerdedür?” dir imiş.

el-Ḥavās: Kurdun başı kaçan gögercin burcına aşılrsa oña kedi ve gayrı incidür hayvānāt yakın olmaya. Ve sağ gözünü götürren kimesne uğrı ve yırtıcıdan ḥavf itmeye. Ve ḥāyası bal ve ıssı şu ile içilse zātü’l-cenb marazına nāfi‘ ola. Ve kanı cevz ve koz yağıyla ısladup ve karışdırup kulağa tamzırılrsa şamem ve kulak sağırlığına nāfi‘ ola. Ve kurdun dimāğı sezāb şuyı ve zeyt ile medūf u meblūl u meshūk ve karışdırılup gevdeyi anuñla yağlasalar şovuqdan bedende olan her illet-i bātına vü zāhireye nāfi‘ ola. Ve azu dişlerin ve derisin ve gözün insān bile götürse ḥaşmına gālīb ve ḥalka maḥbūb ola. Ve każibini furn içinde biryān idüp andan bir pāresini bir kimse çeynese cimā‘ ı harekete getirür, mücerrebdür. Ve kurd kıyruğını şıgır ma‘ lefi üzre aşılup tursa ol şıgıra kurd yakın olmaya ve ol ma‘ lefe kurd uğramaya eger açlıqdan ölürse de. Ve kurd zibli ile bir yere dütsü eyleseler ol yere sıçan uğramaya. Ve dā’im kurd derisi üzre oturan kuluncdan emīn ola. Ve derisinden ṭabl düzüp sā’ir ṭabl aralarında çalınrsa sā’ir ṭabllar yarıla ve pārelene. Ve kurd yağı dā’u’s-şā‘ lebe nāfi‘ dūr ve ödin içmek istirḥā’ü’l-baṭn marazına nāfi‘ dūr ve ödini zeker deligine

sürseler istediği kadar cimā' (A 212a) eyleye. Ve ödin vers ile karışdırup yüze tılā olınsa yüzdeki behaķı gidere. Ve dişı kurdun yüzini maşrū' üzre aşsalar şar' dan men' eyleye. Ve kurd ziblinde olan kemüklerden birin alup aǵrur dişı anuñla kaşısalar fi'l-hāl aǵrısını giderür. Ve Cālīnūs kavli üzre kurd ödi ve benefşe yağıyla sa' ũt olınsa eskiden olan şaķīka aǵrısını giderür ve eger bunuñla mevlūd ve uşak sa' ũt olınsa 'ömrinde şar' marazına mübtelā olmaya.

Tılsım: Eger bakırdan kurd şüretin düzüp ve içini boş eyleyüp ve içinde bir kurd każibi konıluپ üfürseler anuñ āvāzını işidüp kurdlar aña cem' olup geleler.

Tılsım: Ve eger bakırdan kurd şüretini düzüp ve kurd zibli ile añı doldurup anı istediğün yerde defn eyleyesin ve gömesin ol yerden kurdlar kaçup gideler.

et-Ta' bir: Düşde kurd görmek kızb ve yalan ve hile vü hud'a ve ehle 'ādāvet ve mekre delālet ider. Ve 'inde'l-ba'z düşde kurd zālim hırsuza delālet ider ve kurd enigi bir hırsuzuñ oǵlına delālet ider. Bir kimse düşde kurd enigini görse bir hırsuz laķit ve yabana bıraǵılmış hırsuz uşak besleye. Ve eger düşde evine kurd girse evine hırsuz girmekden şaķına. Ve eger bir kimse düşde bir kurd ve bir köpek ittifaķ eyledüklerin görse mekr u hud'a vü nifaķa delālet ider. Ve eger düşde kurdı görse (A 212b) ki hayvān-ı ünsiye dönmiş kuzu ve koyun ve keçi gibilere şüreti tebdil olmış görse bir hırsuz tevbe eyleye. Ve eger düşde bir kurdı şayd eylese ve avlasa sürür ve sevince irişe. Kezā fi-Hayāti'l-Hayevān li'd-Demiri.

Ve **sürfe** zamm-ı sīn-i mühmele ve sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i fā ve āhirinde hā ile zamm-ı ğayn-ı mu' ceme ile olan ğurfe vezni üzre aǵaç yiyen kurdcağızdur ki aǵacun içini delüp yir ve içine girer. *Qāmūs*'da, **sürfe** bir düveybedür ki aǵaçların diķāķ¹¹⁵⁷ ve ufanıķlarından bir ev alır ve ol ev içine girüp ölür ve fenā bulur, dir. İbn Sikkīt, sürfe başı kara ve sā'ir yeri kızıl bir düveybedür ki aǵaç pārelerün ve ufaķların lu'ābıyla¹¹⁵⁸ birbirine zamm eylemek ile bir ev ider ve kendü için bir ev binā ider ve içine girüp ölür, dir. Ve *Şihāḥ*'da Cevheri daḥı böyle yazar. Ve aǵaç yiyen kurdcağıza sürfe dinilmege vech ü sebep aǵacı yidüģiçündür; zirā *serefetu's-surfetu's-şecere* dinilür ekelet varaķahā ma' nāsına, kaçan **sürfe** aǵacun yaprağını yise böyle dirler. Ve İbn 'Ömer raḍiya'llāhu

¹¹⁵⁷ *Diķāķ*'da dāl-ı mühmelenün kesr ü zammı cā'izdür.

¹¹⁵⁸ *Lu'āb* ğurāb vezni üzre aǵızdan aķan şudur mā sāle mine'l-fem ma' nāsına ve aru balına dirler 'aselü'n-naḥl ma' nāsına.

‘anh bir ere “اِذَا آتَيْتَ إِلَى مِنًى فَاَنْتَهَيْتَ إِلَى كَذَا فَانْ هُنَاكَ شَجَرَةً لَمْ تُعْبَلْ وَلَمْ تَجْرَدْ وَه لَمْ تُسْرِفْ وَلَمْ تُسْرِخْ قَدْ” didügi bundandır. *[Lem-tu‘bel]* ‘ ayn-ı mühmeleden sonra bâ’-i muvaḥḥade ile yaprağı düşmedi ve *[lem-tecred]* anı cerād ve çekirge yimedi ve *[lem-tusref]* aña sürfe ve ağaç kurdı (A 213a) irişmedi ve anı yimedi ve *[lem-tusrah]* ya‘ nî anı deve ve koyun otlamadı ve ol ağaca serah irişmedi, dimekdür. Ma‘ nâsı “Kaçan sen Minâ’ya varsañ ve fülân yere intehâ bulsañ anda bir ağaç vardur ki yaprağı düşmez ve anı çekirge yimez ve ağaç kurdı aña irişmez ve anı yimez ve koyun ve deve ve sâ’ir otlayıcı olan tavar anı otlamaz tahkik, yetmiş peygamber ol ağacın altına inmişdür.” demek olur. Ve ağaç kurdına *sürfe* didükleri gibi *dābbetü’l-arz* ve *arāza* dinilür. *Araza* feth-i elif ve feth-i rā ve dād-ı mu‘ceme iledür. Kelām-ı Qadīm’de ve Furkân-ı Kerīm’de “كُلُّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ مَا”¹¹⁵⁹ vāқи‘dür. *Dābbetü’l-arz*dan murād *arāza*dur diyü tefāsirde yazar. Ve *dābbetü’l-arz* sükün-ı rā ile ve feth-i rā-ıla kır atdur ve ağaç kurdına dirler. Vech-i tesmiye, *arz* feth-i elif ve sükün ve feth-i rā ile maşdardur ekl ve yimek ma‘ nāsına. Ol dābbecik ağacı yidügiçün *dābbetü’l-arz* diyü aña ad virilmişdür, *dābbetü’l-arz* ma‘ nâsı hemān *dābbetü’l-ek*ldür ol dābbenün fi‘li ve işi ekl ve yimek olmağın fi‘line muzāf kılınmışdur ve *dābbe* teşdid-i bâ ile yürüyici ve seyr ü hareket idici ve yap yap yürüyici ma‘ nāsınadır, taşğiri *düveybe* gelür zamm-ı dāl ve feth-i vāv ve sükün-ı yā ve bâ’-i müşeddede ile. İmām Demirî rahimehu’llāh *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da *dābbetü’l-arz*da olan *arz* yer ma‘ nāsına olan *arzd*ur ol ḥayevānuñ fi‘li yerde olmağın (A 213b) *arza* muzāf kılındı, dir. Lākin *Tefsir-i Taysir* ve ‘*Uyūnu’t-Tefāsir* ve *İrşādü’l-‘Aqli’s-Selīm* ve gayrı tefāsirde fi‘line muzāfdur diyü yazarlar. İmām Demirî *dābbetü’l-arz* ma‘ nāsını bilmekde izhār-ı kuşur u takşir eylemişdür, belki ḥaṭada tevfirı vardur. Ḥevāşī-i *Envāru’t-Tenzil* den *Fethü’l-Celil bi-Beyāni Ḥafıyyi Envāri’t-Tenzil* de Mevlānā Zekerıyyā rahimehu’l-Melikü’l-A‘lā kâle fi‘l-*Keşşāf* dābbetü’l-arz; el-arzatu ve hiye ed-düveyyibetü elletü yukālu lehā es-sürfetü ve’l-arzu fa‘alehā fe‘azifet ileyh dir. Bundan daḥı ma‘ lüm olur ki *dābbetü’l-arz*da *dābbe* fi‘line muzāf kılınmışdur ki ol *arzd*ur ki ekl ma‘ nāsınadır.

el-Hüküm: Ağaç kurdını yimek ḥarāmdur istiḳzār u istiḥbāsından ötürü.

el-Emsāl: *Ākelu min-arāzate* ya‘ nî ağaç kurdından ziyāde ekl idici ve yiyici ve *asna‘u min-sürfete* ya‘ nî ağaç kurdından şan‘atda ziyāde, ḍurüb-ı emşāldendür. Nitekim

¹¹⁵⁹“...onun ölümü onlara gösteren olmadı, ancak ... bir kurt gösterdi...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Sebe 34/14.

yuşaruda zıkr olınmışdur řan‘ atı ki aęaęlarıñ ufağlarından ve ufanıklarından kendüsiçün bir güzel ev binā ider örümcek ağına beñzer ve ol eve bir kapu eyler ki ol kapu murabba‘ ve dört köşelüdür ve ol evde ölür ve helāk olur ve bunuñ yapısı nāvūsīdür. Ve ilerü zamānda gelenler mevtā ve ölülerı üzre nāvūs yapmağı iřbu aęaę kurdından ögrenmişlerdür. Ve ākelu min-arażate ziyāde yimek yiyen kimse haęķında đarb-ı meşeldür. Ve asna‘u min-arażate řan‘ atda kāmıl ü pehlevān (A 214a) olan kimse haęķında đarb-ı meşeldür.

et-Ta‘bır: Düşde sürfe ve araża görmek ‘ ilnde münāza‘ a ve řaleb-i cidāle delālet eyler.

Ve sefa sā‘-i müşelleşe ba‘dehu fā ve fā‘dan soñra elif-iledür Demīri böyle zabt eylemiřdür, yaban kedisiđer sinnevri‘l-ber ma‘nāsına. Ve sinnerv kesr-i sīn-i mühmele ve fetħ-i nūn-ı müşeddede ve sūkūn-ı vāv-ıla kedidür fāre ve kesegen zararın def‘ içün Allāhu tebārek ve te‘ālā anı yaratmıřdur. Ve rummān vezni üzre sūnnār kedidür, bunlardan ğayrı adları vardır in-řā‘allāhu te‘ālā nařīb olursa maħallinde zıkr olunur yessera‘llāhu te‘ālā celle celāluhu ve ‘alā-bi‘l-ħayr.

Nazm:

Řaręaya kūrda aşramān erkek yılana uf‘uvān
Fīl ile cāmūs aķhebān oldu atūm kaplubāęa

Şerħ:

Aşramān fetħ-i elif ve sūkūn-ı řād-ı mühmele ve fetħ-i rā‘-i mühmele ve fetħ-i mīm bā‘dehu elif ve nūn-ıla řaręa ve kūrda dirler ğurāb ve zi‘b ma‘nāsına ve gice ve gündüze dirler leyl ü nehār ma‘nāsına. Řaręa ve kurd aħvāli mufařřalan zıkr olınmıřdur. Ve řaręaya ve kūrda aşramān dinilmege vecih kurd ve řaręa nāsdan münķaťi‘ u munřarım olduklarıçündür. Kezā fi-Şıħāhi‘l-Cevheri. Ve gice ve gündüze aşramān dinilmege vecih her biri ol āħiri yanında munřarım u münķaťi‘ olduęıçündür. Zīrā gice gündüze varıcaķ münķaťi‘ olur ve gündüz gice yanında münķaťi‘ olur. Ebū Hüreyre rađiya‘llāhu te‘ālā ‘anhdan (A 214b) isnād-ı řaħiħ ile bu fā‘ideyi Aħmed zıkr eyledüęini İmām Demīri Ĥayātü‘l-Ĥayevān‘da yazar.

Fā‘ide: Ebū Hüreyre rađiya‘llāhu ‘anh zamānında olan ħaķķa “Baña ħaber virüñ řol kimseden ki ol cennete girer, ħāl bu ki cidden ve kať‘an ve ebeden namāz kılmamıřdur.” didükde ħaķķ ol kimseyi bilmezler ve su‘āline cevāb viremeyüp yine kendüye “Namāz

kılmaksız cennete giren kimdür?” didüklerinde Ebū Hüreyre raḍiya’llāhu ‘anh “Aşram bin ‘Abdi’l-Eşhel’dür.” dir. Aşram didükleri namāz kılmaksız cennete girdüğünñ aşlı ve vechi budur ki, Aşram bir kimse idi ki kendü kavmini İslām ve imāndan men‘ iderdi. Yevm-i Uḥud’da Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Uḥud’a çıķduķda Ḥaķ sūbhānehu ve te‘ālā Aşram’a hidāyet idüp İslām’a gelür ve kılıcını eline alup cenge çıkar, muķātele ider ve ķatl olunur. Ḥaẓret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aḥvāl-i Aşram’ı zıkr iderler. Ḥaẓret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “İnnehu li-men ehli’l-cenneti” dir, ya‘nī “Taḥķķ ol Aşram cennet ehlindendür.” demek olur. Aşram İslām’a geldükden sonra namāz kılmadan ķatl olup ḥaẓret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ehl-i cennetden olduğına ḥaber vermişdür raḍiya’llāhu te‘ālā ‘anh.

Ve *uf’uvān* zamm-ı elif ve sūkūn-ı fā ve zamm-ı ‘ayn-ı mūhmele ve vāv-ı meftūhadan sonra elif ve nūn-ıla erkek yılandur ki künyeti ebū ḥayyān ve ebū yaḥyādur, biñ yıl yaşadüğün böyle künye olunmuşdur. (A 215a)

Ġarībe: Nizār bin Ma‘ad dirler idi bir kimse var-ıdı, dünyāsın āḥirete tebdīl idecek vakt ve vefātı yakın olduğda mālını oğullarına taķsīm ider. Oğulları dört kimse idi: biri Muḍar ve biri Rebī‘a ve biri İyād ve biri Eyār’dur. Ve anlara “Ey benüm oğullarım, mālumdan işbu kıızıl ķubbe ve buña beñzeyen māl Muḍar’uñ olsun.” didi. Ol ķubbe kırmızı saḥtiyāndan idi ve bir kara ḥıbāsı var-ıdı “İşbu ḥıbā’ ve buña benzeyen māl Rebī‘a’nuñ olsun.” didi. Ve bir kırğıl cāriyesi var-ıdı “İşbu ḥādim ü cāriye ve buña müşābih olan māl İyād’uñ olsun.” didi ve “İşbu bedre ve işbu meclis Eyār’uñ olsun.” diyü her oğluna māl ü menāl ve muḥallefātın tevzī‘ u taķsīm eyledi. Ve andan sonra oğullarına ḥiṭāb idüp “Eger kısmetde bir müşkilüñüz olursa Ef‘ā bin Ef‘ā el-Cürhūmī-nām kimseye varuñuz.” didi. Babaları Nizār fevt olduğda zıkr olunan dört qarındaş merķūma varmağa niyyet idüp aña teveccūḥ eylediler. Ef‘ā bin Ef‘ā ol vakt Necrān¹¹⁶⁰ meliki idi. Dört qarındaş giderler iken yolda bir otlağa ve bir otarılmış yere rāst geldiler. Muḍar anı görüp “İşbu otlayan deve a‘ver ve bir gözlüdür.” didi. Rebī‘a “Ol deve ezver u emyel ve göğsinde egrilik vardır.” didi. Ve İyād “İşbu deve ebter ve kıyruğı kesükdür.” didi. Ve Eyār “Bu deve (A 215b) şerūd ve kaçğındur.” didi. Ve bu dört qarındaş ol deveyi görmemişlerdür; lākin otlağını görüp devenüñ keyfiyyet-i ḥālinden ḥaber vermişlerdür. Bunlar işbu sözleri

¹¹⁶⁰ *Necrān* feth-i nūn ve sūkūn-ı cīm ve feth-i rā‘-i mūhmele iledür ve bā’nuñ zammı cā‘iz degüldür. Keẓā fi’l-*Ġāmūs ve’l-Müşterek*.

söyleyüp çok yürümeden bir koca ādeme rāst geldiler ve gördiler ol koca, deve şāhibi imiş. Bunlara devesinden su ’āl eyledi. Muḍar “Ol deve bir gözlü degül midür?” didi ve Rebī’ a “Ol deve azver degül midür?” didi ve İyād “Ol deve ebter degül midür?” didi ve Eyār “Ol deve şerūd ve kaçgın degül midür?” didi. Ol koca “Öyledür işbu zıkr olınan şıfāt devemūñ nişānlarıdır, baña devemi gösteriñüz ve beni aña delālet eyleñüz.” didi. Zıkr olınan dört qarındaş “Biz deveyi görmedük.” diyü and içdiler. Ol koca “Benüm devemi nişānlarıyla vaşf idersiz ve baña göstermezsiz.” diyü bunlardan ayrılmadı tā bunlarla Negrān’a geldi. Ve dört qarındaş Ef ā’ya indiler. Deve şāhibi kocacık Ef ā’ya “İşbu adamlar benüm devemi gördiler ve nişānlarından haber virdiler ve lākin kıanda olduğından haber virmezler.” diyü Negrān hākimi ve meliki olan Ef ā’ya şekvā eyledi. Bunlar “Deveyi görmedük ey pādīshāh.” didiler. Ef ā “Deveyi görmeyince nişānını neden bildiñüz ve şıfāt u ’ alāmetinden nice haber virürsiz?” didi. Muḍar “Ol deve bir cānibinden otlayup (A 216a) ol bir cānibinden otlamadüğünden bir gözlü olduğunı bildüm.” didi. Ve Rebī’ a “İki ellerinden birinüñ izi olup ve ol bir elinüñ izi olmadüğünden azver ü emyel ve kholında ve gögsinde egrilik olduğun bildüm.” didi. Ve İyād “Devenüñ ba’ rı ve kığı müctemā’ an ve bir yerde olduğundan kıuyruğı kesük ve ebter olduğunı bildüm, eger kıuyruğı kesük olmasa uzun olsa kıuyruğıyla kığı ve ba’ rayı ururdu, kığı müctema’ an ve bir yerde olmazdı, ayrılmış ve müteferrikan olurdu.” didi. Ve Eyād “Ol deve otlağın gördüm, bir yerde otlayup andan bir āḡar yerde otlamış, şönraki yeri evvelkiden ince otlamış ve berāber ve bir düze otlamadüğünden kaçgın olduğun bildüm.” didi. Ef ā-nām melik bunlardan işbu sözleri işidüp ol kocaya “Senüñ deveñden ve kıanda olduğundan haberleri yokdur, var deveñi ara bul ve kıanda olduğunı şor ve deveñi taleb eyle.” didi. Ve andan şöıra Ef ā zıkr olınan dört qarındaşa “Siz kimsiñüz?” didi. Onlar babalarını ve kıismet-i ahvālını didiler. Ef ā onlara “Merḡabā, ḡoş geldiñüz ve şafā geldiñüz, fe-emmā siz baña muḡtāc olur mısınız? Siz gördüğüm gibi ’ uḡalādansız.” didi. Ve “Yimek ve içmek getürüñ.” diyü müsāfirleri içün ta’ ām u şarāb u bāde getürdüp (A 216b) yidiler ve içdiler. Ve Ef ā bunlar yanında ādem ḡomış idi, bunlardan her ne söz ve ne vaż’ şādır olursa kendüye bildüre ve i’ lām eyleye. Zıkr olınan qarındaşlardan Muḍar “Bugünki gün gördüğüm süci ve bāde gibi bir bāde görmüş degülüm ve böyle eyü süci görmemiş idüm eger aşması maḡbere üzre olmasa.” didi ve Rebī’ a “Bugünki et gibi et görmemiş idüm eger köpek südiyle beslenmiş olmasa.” didi ve Eyād “Bugün gördüğüm erden eşref ve ulu görmüş degüldüm eger babasınıñ oğlı olsa idi.” didi ve İyār “Bugün gördüğüm

etmekden eyü etmek görmemiş idüm eger hâ'iz 'avrat hamîr eylememiş olsa." didi. Ve bunların yanlarında konılan cāsūs gelüp bunların sözlerini Ef'ā'ya bir bir söyledi. Ef'ā da hı şarābdārı getürüp şarābdan su'āl eyledi. Şarāb-dār "Bunlara içürdüğüm şarāb senün babañ maḳberesi üzre bir aşma dikmişümdür, ol aşmanın şarābından eyü şarāb bizüm yanumuzda yokdur, ol aşma şarābıdır." didi. Ve çobanı getürdüp etden su'āl eyledükde çoban "Bir semiz koyunumuz var-ıdı, köpek südiyle beslenmiş idi, ol koyundan semiz koyunumuz olmamagın anı boğazlamağa getürdüm." didi. Ef'ā şarāb-dār ve çobandan bu sözleri işitdükde evine girüp etmek bişüren ve hamîr iden cāriyeye su'āl eyledi, (A 217a) ol cāriye hâ'iz olduğın bildürdi. Andan sonra Ef'ā anasına varup babasından su'āl eyledükde anası evlādı olmaz bir pādīşāh altında olup melik ve pādīşāhlık elden gitmesin kerih görüp bir konuk gelüp ol konuğa anası rızā virüp ve zinādan Ef'ā vücūda geldiğın anası Ef'ā'ya haber viridi. Ef'ā bu dört karındaşın emirlerinden ve ahvālinden ve şarāb ve et ve etmek ve Ef'ā ahvālinden haber virdüklerinden ta'accub eyledi ve hayrete vardı ve "Bunlar bu didükleri ahvālî neden didiler?" diyü bunlara desīs ü cāsūs gönderdi kim didükleri nesneleri kendülere su'āl eyleye. Ve "Bāde ve et ve etmek ve Ef'ā haklarında böyle dimelerine sebep ne ve neden bildiñüz?" diye cāsūs gelüp su'āl eyledükde, Muḍar "Ol şarābuñ aşması maḳbere üzerinde dikildüğın andan bildüm ki bāde içildükde ğam u ğuşsa ve hemmi giderse gerekdür ve bu bādeyi biz içince bize ğam u hemm 'arız oldu ve ğamnāk olduğ, bu bādenün aşması maḳbere üzre olmasa bize ğam u hemm gelmezdi." didi. Ve Rebī'a "Ol koyun, köpek südiyle beslenmiş olduğın andan bildüm ki cümle etlerün yağı üzerinde olur ve köpek etinün yağı et üzerinde olmaz, et altında olur ve bu yidüğümüz etün yağı et üzerinde olmayup et altında olmağın köpek südiyle beslenmiş olduğın bildüm." (A 217b) didi. Ve İyār "Etmegi hâ'iz 'avrat hamîr eylediğini andan bildüm ki etmegi barmağ ile kardeşlerinde ve ufatduğlarında yimek içine tağılur, bu etmek hilāfı olmağın hâ'iz 'avrat hamîr eylediğın bildüm." didi. Ve Eyād "Pādīşāh babası oğlı olmayup veled-i zinā olduğın andan bildüm ki bize ta'am ihzār eyledi ve bizümle oturup yimedi, bunuñ babası böyle degüldi, müsāfir ile bile oturup yir idi." didi. Ol cāsūs Ef'ā'ya gelüp zıkr olınan dört karındaşın ahvāl u aqvāllerinden haber viridi ve Ef'ā anlar hakkında "Mā hā'ulā'i illā şeyātın." didi, ya'nī "Bunlar degüldür illā şeytānlardur.". Ve andan sonra Ef'ā kalkup ol dört karındaşa vardı ve oraya niçün gelmişlerdür diyü kendülere su'āl eyledi. Dört kardeş babalarının taḳsīm ü tevzī'ni ve kendülere ne minvāl üzre māl üleşdördüğini bir bir taḳrîr eylediler ve birbiriyle ihtilāf u

nizā‘ üzre oldukların didiler. Ef‘ à “Ol kızıl kubbeye beñzer māl Muḍar‘uñdur.” diyü altun ve develeri Muḍar‘a virdi. Zīrā altun ve deve kızıldur, anuñçün aña Muḍaru‘l-ḥamrā‘ diyü tesmiye olunmuşdur. Ve “Kara ḥibā‘ ve çekirgeye beñzer māl Rebī‘a‘yadur.” didi, atları siyāh olmağın atlar anuñ oldı, ana Rebī‘ atü‘l-feres dinilmek bunuñçündür. Ve “Ol cāriye şemṭā‘ ve kırgıl olmağın cāriyeye beñzer māl Eyād’a deger.” didi, atdan ve tavardan ablaḳ (A 218a) ve alaca olanlar Eyād’uñ oldı ve “Bedre vü meclis Eyār’uñ olsun.” diyü babaları vaşiiyet eyledügiçün derāhim ü aḳçe ve yeri Ef‘ à Eyār’a ḥükm eyledi. Andan soñra dört qarındaş Ef‘ ā’dan ayrılup yerlerine gitdiler. İşbu kışşayı İmām Demīrī ‘aleyhi raḥmetu’llāhi‘l-Bārī İmām Ebu‘l-Ferec bin el-Cevzī’nüñ *Ezkiyā-nām* kitābından ve ğayrıdan naḳl idüp *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da uf‘ uvān lafzını zıkr eyledügi maḥalde yazar. Zıkr olınan kışşa-i ğarībe vü ḥikāye-i ‘acībe muḥāl zann olunmayup ‘ibret alacak ḳaḳziyye vü ḥikāye vü ferāset ü ‘aḳldan nāşī olur bir ḥālet olduğı bilinmek lāzımdur.

Ve *aḳheban* feth-i elif ve sükün-ı kāf ve feth-i hā ve bā‘-i muvaḥḥadeden soñra elif ve nūn-ıla fīl ve cāmūs didükleri iki iri ḥayvāndur ki meşhūrdur. Vech-i tesmiye aḳheb aḥmed vezni üzre şol aḳ nesnedür ki rengi bozrak ola. Ve Aşma‘ī ḳavli üzre şol boz nesnedür ki sevāda ve ḳaralığa mā‘il ola. Fīl ve cāmūsın renkleri ḳahbe olduğıçün ve levnleri boz ve ḳaraya mā‘il olduğıçün ikisine aḳheban dimişlerdür. Ve cāmūs lafzı *gāvmīs*den mu‘arrebdür ki Fārsice şu şıgırına dirler, cem‘ i *cevāmīs* gelür. Ru‘be-nām şā‘ir ki ‘Accāc oğlıdur kendü nefsinı şiddetle vaşf idüp bu beyti didi.

Şi‘r:

كُنْتُ تَدُقُّ الْأَسَدَ الْهُمُوسَا

وَالْأَفْهَبَيْنِ الْفِيلَ وَالْجَامُوسَا¹¹⁶¹

هموس [*Hemūs*] ḥurūf-ı mühmele ile şabūr vezni üzre (A 218b) yavuz arslan ve şikārını yırtup kesr eyleyen arslandır. Ve cāmūs bir ḥayvāndur ki anda şiddet-i be’s ü şecā‘ at vardır ve ma‘a-zālike cümle maḥlūḳdan ecza‘ u efza‘ ve ḳorḳaḳdur. Siñekden ḳorḳup şuya ḳaçar, girer ve arslan cāmūsdan ḳorḳar. Ve cāmūs böyle şiddet ve yoğunlık üzre ḥalk olunmış iken zekī ve añlayışlıdur ki çobanı ḳaçan yā fülān diyü adıyla çağırsa aña gelür. Ve cāmūs kendü nefsinı ve evlādını ziyāde bekledüğinden gicede aşlā uyumaz, dinilür. Ve cem‘ olduklarında bir dā‘ire ururlar ve başların dā‘ireden taşra ve ḳuyruḳların dā‘ire

¹¹⁶¹“İki boz renkliyi; fili ve mandayı ve yavuz bir arslanı dövüyordun.”

içinde kılurlar ve evlâdların dağı dâ'ire içine alup boynuzların gūyā bir Medīne-i Münnevvere ve surlu bir şehir kılurlar. Ve erkegi bir āhar erkek ile uruşup biri mağlûb olsa mağlûb olan bir kāmıslığa veyā bir ormanlığa girüp beslenür tā kavī olup haşmına gālib olacağın bilinceye dek. Andan şöñra oradan çıkup haşmı olan erkegi ister ve anuñla dokušur gālib olunca anı kaçırur. Ve cāmūs şuya ekşeriyā girer ve kendüyi şuya taldurur tā burnınuñ ucına dek ve şuda yüzer.

el-Havās: Cāmūs derisiyle ev buğûrlansa andan baqq ve sivrisiñek kaçır. Ve etin yimek bit getirür. Ve cāmūs yağı milḥ-i zer'ānī ile karışdurup çığıd ve uyuz ve baraş üzre anuñla tılā olınsa cümlesini giderür. Ve *milḥ-i zer'ānī* feth-i zāl-i mu'ceme ve sükün-ı rā ve medd-i elif ve kesr-i nūn ve yā ile ziyāde aḳ (A 219a) tuzdur ve zāl'dan şöñra olan rā'-i mühmelenüñ taḥrīki cā'izdür. *Milḥ-i zer'ānī* sükün-ı rā ve *milḥ-i zere'ānī* feth-i rā ile lügatdür ammā milḥ-i enderānī dinilmek ḥaṭādur. Nitekim meşhūr olan dağı enderānīdür. *Şihāḥ* ve *Ḳāmūs*'da milḥ-i enderānī dime, diyü yazar ve *zer'ānī* lafzı *zür'āt*dan müştakdur ve *zür'āt* zamm-ı zal-i mu'ceme ve sükün-ı rā ile aḳlık ve pīrlık aḳlığıdır, beyāz u şīb ma' nāsına.

et-Ta'bir: Düşde cāmūs şücā' u bahādır kimseye delālet ider ki kimseden ḥavf eylemeye ve tākatinden yukarı ḥalkuñ ezā vü cefāsını götüre. Ve eger bir 'avrat düşde bir cāmūs boynuzı kendünüñ görse bir pādişāh anı nikāḥ ile ala ve illā kendü kıymeti içün min'a vü kuvvet ola. *Kezā fī-Kitābi't-Ta'bir* li-İbni'l-Ğannām ve *fī-Ḥayātī'l-Ḥayevān* 'alā-mü'ellifihimā rahmetu'llāhi'l-'Allāmi'r-Raḥmān.

Ve *aṭūm* şabūr vezni üzre ḥurūf-ı mühmele ile kaplubāganuñ bir cinsidür ki şuda olur ve derisi ḳalıñ olur ve derisi ḳalıñ bir balığa da dirler. Ve 'inde'l-ba'z kirpiye *aṭūm* dinilür zamm-ı ḳāf ve fā ve sükün-ı nūn-ıla ḳunfuz gibi.

Nazm:

Ṭağ keçisi ervā vü urviyye dişisine digil
Esfa' çağır atlas ne ḳurd ḳoḳan böcekdür ḥunfesā

Şerḥ:

Ervā Feth-i elif ve sükün-ı rā'-i mühmele ve feth-i vāv-ıla ef'āl vezni üzre ṭağ keçisidür. Dişisine zamm-ı elif ve sükün-ı rā ve kesr-i vāv ve yā-i müşennāt-ı taḥtāniyye vü müşeddede vü meftūḥa ba' dehu hā ile ve bu (A 219b) ef'üle vezni üzredür zīrā aḣlı

*ervūy*edür iki vāv-ıla, ikinci vāv'ı yā'ya kalb idüp idgām eylediler veyā sālīm olsun için vāv'ı meksūr kılup *urviyye* didiler, cem' olduğda şülüş *erāviyy* dinilür yā'nuñ teşdidiyle efā' il vezni üzre. İmām Demīrī *Tefsīr-i İbn Hātīm*'den naql idüp *Hayātü'l-Ḥayevān*'da yazar ki Ebū Hüreyre raḍiya'llāhu 'anh “طَرَحَ يُونُسُ بْنُ مَتَّى بِالْعَرَاءِ وَأَنْبَتَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْيُفْطِينَةَ وَهَيَّأَ لَهُ” “أُرْوِيَّةٌ وَحَشِيَّةٌ تَأْتِيهِ فَتَنْفَسُخُ عَلَيْهِ فَتُرْوِيهِ مِنْ لَبِئِهَا كُلَّ عَشِيَّةٍ وَبُكْرَةٍ حَتَّى نَبَتَ لَحْمُهُ” didi ya'nī “Yūnus peygamber 'aleyhi's-salātu ve's-selām balık karnından 'arā' ve çıplak yere birağıldı. Ve Hāq te'ālā Yūnus üzre bir kabağ bitürdi ve anuñçün yabanī bir *urviyye* ve tağ keçisinüñ dişisini hazırladı ve ol *urviyye* Yūnus'a gelüp her şabāḥ ve aḥşam südinden kandururdu, ḥattā eti bitdi.” Ve ba'zılar, Yūnus peygamber kabağdan gızālanurdu ve kabağdan her dürlü ta'āmı bulurdu, dirler. Ve her ta'āmuñ shevātın bulurdu, dir. Bu maḳūle nesneler Yūnus peygambere Hāq sübhānehu ve te'ālānuñ luṭf u iḥsān u ni' metindendür ki yaban ḥayvānını gönderüp südiyle anı besler veyā kabağdan her dürlü ta'āmı anı rızıklandurur. Subḥāna'llāhu'r-Rezzāk yā Hallāk ve yā Rezzāk erziqnā ve ente ḥayru'r-rāziqin.¹¹⁶²

el-Hüküm: Zikr olınan *ervā* vü *urviyyen*ün ekli ḥelāldür.

el-Emsāl: *İnnemā fulānun ke-bārihi'l-ervā* darb-ı meşeldür, nādir olan ḥaḳḳında (A 220a) dinilür. Ve ba'z-ı aḥyānda andan iḥsān müşāhede olınan kimse ḥaḳḳında söylenür, ma'lūm ola ki evlād-ı 'Arab āhū ve kuş ve ğayrı şikārdan şağdan geçüp şola gidene bāriḥ dirler, bā'-i muvaḥḥade ve kesr-i rā-yı mühmele ve ḥā'-i mühmele ile ve bunuñla teşe'üm iderler ve nā-mübārekdür, dirler. Zīrā dönmeyince atlamaz ve şoldan geçüp şağa gidene sīn-i mühmele ve elif ve kesr-i nūn-ıla *sāniḥ* dirler, anda olan ḥā mühmeledür ve karşı ve öñden gelene *nāṭiḥ* dirler fetḥ-i nūn ve kesr-i ṭā'-i mühmele ve ḥā'-i mühmele ile ve girüden ve arddan gelene *ka'id* dirler kāf ve 'ayn u dāl-ı mühmeleteyn ile emīr vezni üzre. *Bāriḥ* ḥilāf-ı sāniḥ ve nāṭiḥ ḥilāf-ı ka'iddür. *İnnemā huve ke-bārihi'l-ervā* didükleri darb-ı meşelün ma'nāsı fülān kimse degüldür illā bāriḥ ervā gibidür, dimekdür. Zīrā tağ keçisinüñ yeri tağlardur ḥaḳḳ anı ne bāriḥ görürler ve ne sāniḥ görürler meger dehrde ve 'ömürde bir kerre göreler. Muḥaşşal, görünmesi kıllet üzredür. İḥsān u aṭiyye ve luṭf u keremi az olan kimsenün daḥı luṭf u iḥsān u keremi dehr ü 'ömrde az olmağın ve aḥyānen ve kıllet ü nedret üzre olmağın bāriḥ ervāya teşbih eylemişlerdür. Va'llāhu te'ālā a'lem ve Resūl-i Ekrem. Ve *tekelleme fulānun fe-cema'a beyne'l-ervā ve'n-nu'ām*

¹¹⁶²“Rezzāk olan Allah'ı her türlü noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ey Hallāk ve Rezzāk olan Rabbim, bizi rızıklandır, muhakkak ki sen rızık verenlerin en hayırlısısın.”

darb-ı meşeldür. *Nu‘ām* zamm-ı nūn-ıla deve kuşudur ki sāhilde ve ıssı yerlerde sākin olur, ervā tağlarda (A 220b) sākin olur. Tağ ve sehl aralarında tenākuḏ u teḥālūf vardır, bir kimse daḥı iki söz söylese birbirine uymasa anuñ ḥaḳḳında bu darb-ı meşeli irād iderler ve söylerler. Ma‘nā-yı darb-ı meşel fülān kimse söyledi fe-emmā ervā ve deve kuşını cem‘ eyledi ve bir yere getürdi, sözleri birbirine muḥālifdür ve biri birine uymaz, demek olur. Zīrā tağ keçisi ile deve kuşu bir yere cem‘ olmaz, biri tağda ve biri sehilde olur.

Fā’ide: *A‘māhu’llāhu ke-mā a‘mā Ervā* daḥı darb-ı meşeldür. Bunda Ervā bir ‘avrat adıdır, babasınıñ adı Ebū Üveys’dür. *Ervā* feth-i elif ve sükūn-ı rā’-i mühmele ve feth-i vāv iledür. Ve *Üveys* zamm-ı elif ve feth-i vāv ve sükūn-ı yā-i ḥuṭṭi ve sīn-i mühmele iledür. Zıkr olınan ḥatun ‘aşere-i mübeşşereden olan Sa‘īd bin Zeyd’den bir pāre yer da‘vā eyledi ve ḥuşūmet eyledi ve “Benüm ḥaḳḳum aldı.” diyü şekvā eyledi ve vālī-i Medīne-i Münevvere Mervān bin el-Ḥaḳem-nām ḥākime feryād u fiḡān eyledi. Sa‘īd bin Zeyd “Ben Ervā’nuñ yerini nice zulm ile alurum, ḥāl bu ki Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden ‘مَنْ ظَلَمَ قَيْدَ شَبْرٍ مِنَ الْأَرْضِ، طَوَّقَهُ اللَّهُ مِنْ سَبْعِ أَرَضِينَ’¹¹⁶³ ḥadīşini işitmişüm.” diyüp ol yerden Sa‘īd fāriḡ olup Ervā zabṭ eyledi. Ve aña bed-du‘ā idüp “Yā Rabbī! Eger Ervā yalan ise anı kör eyle ve ḳabrini ḳuyusu içinde ḳıl.” didi. Sa‘īd müstecābü’d-da‘ve olmaḡla ma‘rūf ve du‘āsı redd olunmamaḡla mevşūf idi. Ervā a‘mā ve kör oldu ve bir seyl gelüp Ervā yerinüñ sınırın (A 221a) açdı. Ve Sa‘īd bin Zeyd aña zulm itmedüḡi ‘ayān oldu. Ve Ervā kör olup dīvārları eliyle isteyüp gezerdi ve “Sa‘īd’üñ bed-du‘āsına uğradum.” dir idi. Ve rivāyet olınur ki “Ḥayır du‘ā eyle.” diyü Sa‘īd’e söyler. Sa‘īd “Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā bāña bir nesneyi vire anı redd eylemem.” didi ve aña ḥayır du‘ā itmedi. Ervā bu ḥāl üzre iken bir gün yürürken ḳuyuya düşer, ölür ve Sa‘īd’üñ du‘āsı müstecāb idüḡi meşhūr iken eşher olur. Ve ehl-i Medīne biri birine bed-du‘ā eyleseler *a‘māhu’llāhu kemā a‘mā Ervā* dir oldılar. Ma‘nāsı Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā anı kör eyleye Ervā’yı kör eyledüḡi gibi, demek olur. Andan soñra ba‘ż-ı cühelā *a‘māhu’llāhu kemā a‘mā’l-ervā* diyüp zıkr olınan tağ keçisini murād eylediler ve lākin ziyāde ḥaṭā eylediler. Zīrā ol ḥayvānı kendüler gibi pek kör şandılar ve ḥaḳ budur ki bed-du‘āda murād olınan Ervā zıkr olınan ḥatun ola.

¹¹⁶³“Her kim ki bir karış topraḡa haksız yere sahip olursa, o yerin yedi katı kadar topraḡı haczetmiş demektir.” Muhammed b. İsmail el-Buhārī, *el-Cāmiu’s-saḥīḥ*, 3/130.

Fā'ide-i Ecnebiyye: Sa' id emir vezni üzre Zeyd oğlu ve Zeyd ' Amr oğlu ve ' Amr feth-i ' ayn-ı mühmele ile Nüfeyl oğlu ve Nüfeyl zamm-ı nün ve feth-i fā ile zubeyr vezni üzre ' Abdü'l-'Uzzā oğludur ve ' Abdü'l-'Uzzā zamm-ı ' ayn-ı mühmele ba' dehu zā'-ı mu' ceme vü müşeddede iledür, İslām'da kadim olan muhācirin-i evvelindendir. Bedir Gazası'nda hazır olduğunda ihtilāf vardır ammā sā'ir gazalarda mevcūd idi ve ' aşere-i mübeşşere bi'l-cennetedendir. Hāzret-i ' Osmān raḍiya'llāhu ' anhu (A 221b) aña Kūfe'de bir yer muḳāṭa' āya virüp vefātına dek anda olmuştur. Kezā fi'l-*Esbi'āt*. Ve Sa' id esmer ve kara yağız, uzun boylu ve kıllu idi. Medine-i Münevvere'ye qarīb ' Akīk-nām maḥalde fevt olup elli bir tārīhinde ve ' inde'l-ba' z elli iki tārīhinde yetmiş yaşıdan ziyāde ' ömür sürmüşken cenāzesin ' Akīk'den Medine'ye götürüp anda defn olunmuştur ve ' inde'l-ba' z Kūfe'de defn olunmuştur, raḍiya'llāhu ' anhu. Kezā fi-*Cāmi'i'l-Uşūl* li-İbni'l-Eşir.

Ve *esfa'* feth-i elif ve sükün-ı sīn-i mühmele ve feth-i fā ve ' ayn-ı mühmele ile çağır didükleri toğandır *şakr* gibi ve *şakr* feth-i şād-ı mühmele ve sükün-ı kāf-ıladur cem' i *aşkur* gelir feth-i elif ve zamm-ı kāf-ıla ve zamm-ı şād ile *şukūr* ve rā'dan sonra hā ile *şukūre* ve kesr-i şād-ıla *şıkār* ve rā'dan sonra hā ile *şıkāre* zammeteyn ile *şukur* gelir. Ve *aṭlas* hurūf-ı mühmele ile aḥmed vezni üzre kılı kavulmuş kurdur zi'bun em' aṭun ma' nāsına. Kezā fi'l-*Kāmūs*. Ve yāḥūz qaraya mā'il boz kurdur. Kezā fi-*Hayāti'l-Hayevān* ve'-*Şihāḥ* ve'l-*Kānūn*. Ve kurd aḥvālī tafşil üzre zikr olunmuştur. Ve *hunfesā'* zamm-ı ḥā'-ı mu' ceme ve sükün-ı nün ve feth-i fā ve sīn-i mühmele ve medd-ile şol böcükdür ki aña dokunılduḳda murdār ve çirkin қоқар, Türkçe aña қоқан böcük dirler ve ba' zılar oşurgan böcük dirler. Erkeḡine zabt olunduḡı üzre *hunfesā'* dinilür ve dışisine *hunfesāt* dinilür hā ile. Ammā Aşma' i katında hā ile dışisine *hunfesāt* dinilmez ve bunda fā'yı maẓmūm kılmāḳ cā'izdür (A 222a) ve *hunfes* zamm-ı ḥā ve sükün-ı nün ve fā'da feth ü zamm ile lügatdür ve sīnden sonra hā ile *hunfese* ve fā'da feth ü zamm ile lügatdür. Ve bunuñ künyeti ümmü'l-esved ve ümmü'l-maḥrec ve ümmü'n-netndür, arzuñ ' ufunetinden ḥāşıl u mütevellid olur. Fārsice ḡabezdu dirler feth-i ḥā'-ı mu' ceme ve bā'-ı muvaḥḡade ve zā'-ı mu' ceme sükünı ve zamm-ı dāl-ı mühmele ve āḡirinde vāv-ı sākine ile ve bā yerine fā ile lügatdür. Ve vāv yerinde hā ile ḡabezde ve vāv'dan sonra kāf-ıla lügatdür. Ve zikr olınan böcük kesret-i fesv ve çoḡ yellenmek ile meşḡur u müte' ārifdür, anuñçün ' Arab *el-hunfesā' izā teḡarreket feset* diyü darb-ı meşel kıllurlar, ma' nāsı ḡunfesā' didükleri böcek kaçan ḡarekete gelse yellenür, dimekdür. Ve ḡunfesā' olduḡı yere kerefs didükleri otı qosalar ol yerden kaçup gider.

Ġarībe: Bir kimse bir ħunfesā' ve қоқаған böcegi görür. “Ĥaḡ sübhānehu ve te‘ālā buni niçün yaratdı, şekli güzel olduğıçün mi yaratdı veyā қоқусы güzel olduğıçün mi yaratdı?” didi. Ĥaḡ sübhānehu ve te‘ālā bu sözden şöñra ol kimseyi bir yaraya mübtelā eyledi ki ‘ilācından eṭibbā vü ħukemā ‘āciz qaldı ve ol kimse yarasına ‘ilācı terk eyledi, artık dermān yoḡdur diyü ‘ilācdan fāriḡ oldu. Bir gün soḡaḡ ḡapusunda ṭurukīlerden bir ṭabīb āvāzın iṣitdi. Ol yaralı kimse “İṣbu ṭabībı getürüñ benüm ħālūme ve yarama baḡsun.” didi. Anda olan yārānı (A 222b) ve ħāzır bi’l-meclis olanlar “Bir ṭurukī ṭabībı neylersün ve neye yarar? Ĥazzāḡ-ı eṭibbā vü üstāz-ı ħukemā vü ṭabībler senüñ ‘ilācuñdan ‘āciz qaldılar ve dermān idemediler, bu ħod ne ihtimāldür ki ‘ilāc eyleye.” didiler. Ol kimse “Elbet baña lāzım u lā-büddür gelmek gerekdür.” didi, ol ṭabībı ħāzır eylediler anuñ yarasını görince “Bir ħunfesā getürüñ.” diyü ol böcügi istedi, anda olan yārān gülüşdiler, bunlaruñ güldüklerinden ol ħasta muḡaddemen ol böcük ħaḡḡında didügi sözi añdı ve anda olan ħuzzāru’l-meclise “İṣbu ṭabīb istedüḡini ħāzır eyleñ, taḡḡıḡ bu er başiret üzredür.” didi. Ol ṭabībıe ol böcegi getürdiler āteşe yaḡup külini yarası üzre ṣaḡdı, bi-izni’llāhi te‘ālā eṣ-Şāfi ol yara oñaldı ve ṣaḡaldı. Ve ol ħasta “Ĥaḡ sübhānehu aḡass-i maḡlūkāt ve maḡlūkātuñ alḡaḡı e‘azz-ı edviye ve ‘ilāclaruñ eñ eyüsi olduḡını baña bildürmek diledi.” didi. İmām Demīrī ‘aleyhi raḡmetü’l-Bārī, Ḳazvinī böyle ħikāye eyledi diyü *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da yazar.

Ġarībe: Ca‘fer bin Yaḡyā bin Ḥālid el-Bermekī meclisinde bir gün Ebü ‘Ubeyd eṣ-Şeḡafī-nām kimse ħāzır idi. Bir ħunfesā’ Ebü ‘Ubeyd’e ḡaṣd eyledi, Ca‘fer anı gidermesine emr eyledi. Ebü ‘Ubeyd “Anı terk eyleñ, ḡaṣdı ħayırdur ḡann iderler baña yaḡın geldi.” didi. Ca‘fer aña biñ altun virilmesine emr eyledi ve “Ḳanları müteḡaḡḡıḡı oldu.” diyüp ol böcegi andan gidertdi, yine böcek ikinci def’a da Ebü ‘Ubeyd’e ḡaṣd eyledi. Ca‘fer raḡmetü’llāhi ‘aleyh (A 223a) biñ altun daḡı aña virilmesine emr ider. Ebü ‘Ubeyd ol mecliste ol böcük sebebi ile iki biñ dīnār ve kırmızı ṣāḡibi olur. İmām Demīrī bu ħikāyeti İbn Ḥallikān’dan naḡl eylemişdür.

el-Hükm: Ḳıkr olınan böcegi yimek ḡarāmdur istiḡbāṣı içün ve ṭabī‘at anı murdār gördüğüçün.

el-Emsāl: *Efsā mine’l-ħunfesā’* ya‘nī fesāda ħunfesā didükleri böcekden ziyāde ve artuḡdur. *El-ħunfesā izā meṣet netenet* durüb-ı emṣāldendür ya‘nī ħunfesā ḡaḡan yürüse ḡirkin қоқу ile gelür, bunu ħüḡṣ üzre münṭavī ve yaramazlıḡ üzre olan kimse ħaḡḡında

dirler. Murād olınan ma‘ nā, ol ḥabāset u ‘ uyūb üzre olanı tefṭiṣ eylemeñ, çirkin koçuları ve ‘ ayıbları sizi incidür ve bî-ḥuzūr ider, dimekdür. Halef bin el-Aḥmer en-Naḥvî-nām kimse bir dostını zemm u hicv idüp bu iki beyti dir.

لَنَا صَاحِبٌ مُوَلِّعٌ بِالْخِلَافِ

كَثِيرُ الْخَطَا قَلِيلُ اصْوَابِ

الْجُ لَجَاجًا مِنَ الْخِنْفَسَاءِ

وازهي إذا ما مشي من غراب¹¹⁶⁴

مُوَلِّعٌ [Mūla‘] feth-i lām-ıla cümle ḥurūfı mühmeledür ve ḥariṣ ma‘ nāsınadur ve **الْجُ [elecc]** ef al-i tafḍilidür, pek ‘ inād iden kimseye elecc dirler. Ve **لَجَاج [lecāc]** feth-i lām-ıla ḥuṣūmet ve öñegülik eylemekdür ki ‘ inād eylemek ma‘ nāsınadur ve zıkr olınan böcüge ümmü’l-lecāc dirler.

el-Ḥavās: Zıkr olınan böceklerüñ başlarını alup gögercin burcı (A 223b) içinde ḳosalar gögercinler aña cem‘ olalar. Ve bu böcügüñ ḳarnı içinde olan ruṭūbet ile göze sürme eyleseler gözi keskin eyleye ve gözde olan beyāzı ve aqlığı gidere ve sebel didükleri göz marazına nāfi‘ olup nef‘ -i ‘ azīm ü belīg ile fā’ide eyleye. Ve **sebel** feth-i sîn-i mühmele ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ile göze ‘ arız olur bir marazdur ki gözün taşrada olan ‘ urūḳ ve ṭamarlaruñ intifāḥ ve şişmesinden göze duḥān ve düṭün ve örümcek ağı gibi perde ‘ arız olur. Ve dülb ve çınar ağacı yaprağıyla bir yer buḥūrlansa ḥanāfis ve zıkr olınan böcükler andan ḳaça ve eger işbu böcügi alup susam şıḳındusuyla bişirüp ḳulağa ṭamzırsalar ḳulaḳ aḡrılarıñ cümlesine nāfi‘ ola. Ve eger bunuñ tersini ‘ aḳreb şoḳduğı yer üzre bağlasalar anı şaḡalda. Ve eger bu böcügi yaḳup külini ḳarḥa ve yara üzre saçsalar şaḡalda. Ve bir kimse bilmeyüp ḥunfesā ḳarnına girse ve ḥunfesā diri iken girse anı öldüre ve ol kimseyi depeleye. Ve eger zeyt yağıyla ḳaynadup ḳulağa ṭamzırsalar aḡrısını sākin eyleye ve eger işbu ‘ ilācı dā’im eyleseler ḳulaḳ şaḡırlığın gidere. Ve eger ḥunfesāyı zeyt yağı içine ḳoyup ḳuvveti yaḡa vire ve ol yaḡ-ıla bevāsiri oḡuşduralar ve bevāsire pek süreler ḡāyet fā’ide eyleye ve eger müdāvement olunursa bevāsir (A 224a) dānesin kese. Ve eger işbu böcügi yarı döḡüp ‘ aḳreb urduğı yere bağlayalar aḡrısını gidere. Kezā fi’l-*İḥtiyārāt* ve

¹¹⁶⁴“Tartışmaya bayılan bir arkadaşımız var, hatası çok, doğrusu az. Bok böceğinden daha inatçı, yürüdüğünde ise kargadan daha kibirli.”

Ḥayāti'l-Ḥayevān 'alā-mü'ellifihimā rahmetu'r-Raḥmān ve 'aleyhi't-tüklān ve huve'l-mu' inü'l-müste'ān.¹¹⁶⁵

et-Ta'bir: Düşde ḥunfesā' görmek nufesā' mevtine delālet ider ve erkeğini görmek eşrār ve yaramaz kimselere hizmet ider kimseye delālet ider ve gāhī olur ki ḥunfesā erkeğini düşde görmek bağız u 'adüvv ü düşmāna delālet ider. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* ve *Kitābi't-Ta'bir* li-İbn Ğannām. Ve **nufesā'** zamm-ı nūn ve feth-i fā' ve feth-i sīn ve medd-ile müfreddür, henüz oğlan toğırmış ve ḥamlın važ' eylemiş 'avratdur. Ve feth-i nūn ve sükūn-ı fā ile **nefsā'** ve fetḥateyn ile **nufesā'** yine ḥamlın važ' eyleyen 'avratdur. Ve zamm-ı nūn ve feth-i fā ile **nufesā'** cem' i **nifsās** gelür kesr-i nūn-ıla fu' alā vezni üzre olan kelimenüñ cem' i kesr-i fā ile fi' āl gelmez illā iki kelimede gelür biri **nufesā'** dur ki cem' i **nifsās** gelür. Ve biri **'uṣerā'** dur ki cem' i kesr-i 'ayn ile **'iṣār** gelür, **'uṣerā'** zamm-ı 'ayn-ı mühmele ve feth-i šīn-i mu' ceme ve rā-yı mühmele ve medd-ile on aylık yüklü devedür ve 'inde'l-ba'ž sekiz aylık yüklü devedür. Ve **nufesā'** cem' i **nifsās** geldüğü gibi zammateyn ile **nufus** ve zamm u sükūn-ıla **nufs** ve **nufesāvāt** zamm-ı nūn ve feth-i fā ile ve **nevālis** gelür feth-i nūn ve kesr-i fā ile. Kezā fi'l-*Ḳāmūs* 'alā-mü'ellifihi rahmetu'llāhi'l-Ḳuddūs. (A 224b)

Nazm:

Ḳunfuz aṭūm enḳad 'asā' is kirpi bū süfyān hem
Ḳamḳāme kırkayaḳ bitı zābye buzaḡusı reṣā

Şerḥ:

Ḳunfuz zamm-ı ḳāf ve sükūn-ı nūn ve zamm-ı fā ve zāl-i mu' ceme ile ve fā'nuñ fethi cā'izdür, kirpi didükleri cānverdür ki dikenlü olur. Şabūr vezni üzre olup ḥurūf-ı mühmele ile olan **aṭūm** ve nūn ve ḳāf ve dāl-ı mühmele ile aḥmed vezni üzre olan **enḳad** ve feth-i 'ayn-ı evvel ve kesr-i 'ayn-ı šānī ve ḥurūf-ı mühmele ile olan **'asā'is** ve zamm-ı sīn-i mühmele ve sükūn-ı fā ba' dehu yā'-i ḥuṭṭī ve elif ve nūn-ıla olan **ebū süfyān** gibi. Vech-i tesmiye te'eṭṭame's-seylu, dir kaçan seyl emvāc ve talazlar ve talğalar gibi ḳalksa, kirpinüñ daḡı üzerinde olan dikenleri ḳalkmış olduğıcün **aṭūm** diyü aña ad virilmişdür veyāḡuz **aṭūm** derisi ḳalıñ ve yoğun bir cins balıḡa daḡı dinilür, kirpi didükleri ḡayvānı aña teşbīh idüp **aṭūm** dimiş olalar veyāḡuz **uṭūm** zammateyn ile taşla yapılmış ḡiṣāra ve

¹¹⁶⁵“Rahman olan Allah'ın rahmeti, Müstean ve Muin olan Allah'ın inayeti o iki müellifin üzerine olsun.”

her dört köşelü eve dirler, kirpi dağı dikenli olup ol diken kendüye hisâr olduğuçün **atûm** dimiş olalar, va'llāhu te'ālā a'lem ve Resūluhu ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem. Ve **enkad** tesmiye olunmak bütün gice uyumadığıçündür; Zīrā **naqd** feth-i nūn ve sükūn-ı kâf-ıla bir nesneden yaña nazarı kıpmakdur. Ve **'asā'is** tesmiye olunmak kirpillerün gicede keşret-i tereddüdi ve çok gezmeleri olduğuçündür, zīrā gice gezen kimseye **'āss** dirler ki cem'inde **'ases** dinilür feth-i 'ayn ve feth-i sîn-i evvelî ile ve **'asīs** (A 225a) dinilür feth-i 'ayn ile emîr vezni üzre, nitekim hâcc cem'inde hacîc dirler feth-i hâ ile ve gâzilere gâziyy dirler feth-i gâyn-ı mu'ceme ile gūzât ma'nāsına ki zamm-ı 'ayn ve feth-i zā-yı muhaffefe ile kuḍât vezni üzredür, ba'zılar teşdîd-i zā ve ḍād-ıla gūzât ve kuḍât dirler, lâkin haṭâ iderler. Ve **'asā'is** müfred degüldür cem'dür, kanāfîz ma'nāsına ki künfuz cem'idür. Ve **ebū süfyān** sîn'de harekât-ı şelāse ile kirpinün künyetidir **ebu's-şevk** gibi ki feth-i şîn-i mu'ceme ve sükūn-ı vāv u kâf ile, vech-i tesmiye kirpi dikenli olduğuçündür. Ve kirpi yılan yimege harîşdür, yılanı yir ve andan müte'ellim olmaz ve eger yılan anı şokarsa şa'tar-ı berri¹¹⁶⁶ didükleri otı yir ve şağalır. Ve kirpi aç olduğda üzüm ağacına çıkar, baş aşağı ve şalkumları kesüp yere birağur ve inüp yir ve eger yavrusı var-ısa bâkî kalan şalkumlar içine yuvalanır, dikenlerine yapışdurup yavrılarına götürür. Ve kirpinün ağzında dişleri beşdür ve kirpi berri ve bahri olur. Ve berride olan sefâd idüp kırıldığında ayağ üzre sefâd ider ve erkeginün zekeri dişisinün karnına mülâşık veyâ yapışkan olur.

Fā'ide: Kātāde bin Nu'mān-nām şahābî eydür: Hāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem zamān-ı şerīflerinde bir gice ziyāde karanlık ve yağmurlu gice idi. Kendü kendüme eyitdüm: “Bu gice Fahr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem birle 'atameye¹¹⁶⁷ ve yatsu namāzına hāzır olmağı gānīmet bileydüm.” diyü yatsuya hāzır oldum. Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem (A 225b) beni görünce “Kātāde.” didi, ben “Lebbeyk yā Resūla'llāh.” didüm ve “Bu gice yatsuya hāzır olur az olmağın senünle yatsu namāzına hāzır olmağı sevdüm, namāza geldüm.” didüm. Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem namāzdan fāriğ olup gidecek ve dönecek vakit, baña “Gel.” didi, ben dağı namāzı tamām kılıp Fahr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem hāzretine geldüm. Hāzret-i Resūl baña

¹¹⁶⁶ **Şa'tar** tā'-i kâşetden gayrı hūrūf-ı mūhmele ile ca'fer vezni üzre güyegü otı ve kekik otı didükleri otudur. Sîn ile lūğatdür kütüb-i tıbdā şād-ıla yazılmak gerekdir şa'ire müşābih olmasun için dirler.

¹¹⁶⁷ **'Atame** feth-i 'ayn-ı mūhmele ve feth-i tā'-i müşennāt-ı fevkāniyye ve mīm-ile gicenün şūls-i evvelidür veyāhud 'işā'u'l-āhire ya'nı yatsu namāzı vaktidür, bunda murād olan da budur.

bir ‘urcūn virüp “هَذَا يُضِيءُ لَكَ أَمَامَكَ عَشْرًا، وَمِنْ خَلْقِكَ عَشْرًا”¹¹⁶⁸ didi ve ol ‘urcūn ḥazret-i Resūl’ūñ elinde idi ve baña virdi. Ve Resūl’ūñ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Şeytān taḥkīk senūñ ehlūñ içinde senden şöñra qaldı, imdi işbu ‘urcūn ile git ve bu ‘urcūn ile aydınlañ ve nurlañ tā evüñe varınca şeytānı evūñ içinde bir köşede bulursun, işbu ‘urcūn ile anı ur.” didi. Qatāde raḍiya’llāhu ‘anh eydür: “Ben mescidden çıkdum ol ‘urcūn mūm gibi aydınlık eyledi ve ben de anūñ nūryla evüme ve ehlüme geldüm. Evümde olanları uyumuş buldum ve evümūñ köşesine baqdum bir kirpi gördüm, elümde olan ‘urcūn ile ol kirpiyi urdum ve döge döge evümden çıkıncaya dek ol ‘urcūn ile urdum, raḍiya’llāhu ‘anh. İşbu fā’ideyi *Hayātü’l-Ḥayevān* şāḥibi İmām Aḥmed ve Ṭaberānī ve ğayrılardan naql eylemişdür. İşbu zıkr olınan kışşada ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemūñ iki yerde mu‘cizesi vardur: Biri şeytān kirpi şekline girüp Qatāde evinde olduğunu bildürmek ve biri Qatāde’ye virdüğü ‘urcūn mūm gibi aydınlık eyledügidür. Ve ‘*urcūn* zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve zamm-ı cīm (A 226a) ile ve kesr-i ‘ayn ve feth-i cīm ile ‘uşūr ve cirdaḥl vezinleri üzre iki lügatdür ḥurmā salkımunuñ içindeki çöpdür ki ḥurmā ol çöp üzerinde olur, nitekim üzüm salkımunuñ üzümleri çöp üzerinde olur ve bu çöp kuruyup ince olsa ve yay gibi egilse hilāli ve ay evvelini ol çöpe teşbīh iderler. Kelām-ı Qādīm ve Furqān-ı Kerīm’de “حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ”¹¹⁶⁹ vāqı’dür. Ve ‘*urcūn* in‘irācdandır ki egilmek ma‘nāsınadır ol çöp egildüğüçün aña ‘*urcūn* tesmiye olınmışdur ve aña ‘ircevn didükleri gibi ihān dirler kitāb vezni üzre.

Fā’idetü Mühimme: Ebū Dücāne dirlerdi aşḥāb-ı ‘uzzāmdan bir kimse var-ıdı, ol eydür: Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem meclisine varup şekvā eyledüm ve döşegüm içine girüp uyuduğum vaqit degirmen āvāzı gibi bir āvāz ve kıcıldı ve aru āvāzı gibi bir āvāz ve bir vızıldı ve şimşek gibi bir yalabımağ işitdüm başumı qaldurdum, bir qara gölge gördüm, yukarıya çıkar ve evüm şahını içinde uzanur. Ben daḥı ol qara nesnenūñ derisine yapışdum, derisi kirpi derisi gibi idi, āteş kığılcımı gibi kığılcımı yüzüme atdı ve yüzüme saçdı diyü aḥvālümü Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine bildürdim. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem baña “Āmiru dārike yā Ebā Dücāne.” didi ya‘nī ol gördüğüñ evūñ cinidür. Zīrā ‘*āmīr* müfreddür cem‘i ‘*ummār* gelür zamm-ı ‘ayn

¹¹⁶⁸Hadis şu şekilde geçmektedir: “خُذْ هَذَا، فَسَيُضِيءُ لَكَ أَمَامَكَ عَشْرًا، وَخَلْقَكَ عَشْرًا.” “Bu hurma sapını al, bu senin on adım önünü ve arkanı aydınlatacak.” İbn Huzeyme, *Saḥīhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-Azami, (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslāmî, 1975), 3/81.

¹¹⁶⁹“...eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur.” *Kur’ân-ı Kerīm*, Yâsin 36/39.

ve teşdîd-i mîm-ile evde sâkin olan cinlere ‘*ummāru’l-buyūt*’ dirler. Andan sonra Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem (A 226b) devât ve kâğıd istedi ve getürtdi ve ‘Alî bin Ebî Tâlib rağiya’llâhu ‘anh hazretine bunu yazmağa emr eyledi. “بسم الله الرحمن الرحيم. هذا كتاب من مُحَمَّدٍ رَسُولِ رَبِّ الْعَالَمِينَ إِلَى مَنْ طَرَقَ مِنَ الْعُمَارِ وَالزُّوَارِ إِلَّا طَارِقاً يَطْرُقُ بِخَيْرٍ، أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ لَنَا وَلَكُمْ فِي الْحَقِّ سِيعَةً فَإِنْ تَكُنْ عَاشِقاً مُوَلَّعاً أَوْ فَاجِراً مُقْتَجِماً فَهَذَا كِتَابُ اللَّهِ يَنْطِقُ عَلَيْنَا وَعَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ، إِنْ رُسُلُنَا يَكْتُوبُونَ مَا تَمَكُرُونَ، أَتُرْكُوا صَاحِبَ كِتَابِي هَذَا وَانْطَلِقُوا إِلَى عِبَدَةِ الْأَصْنَامِ وَإِلَى مَنْ يَزْعُمُ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهاً آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ، لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ، حُمَ لَا يُبْصِرُونَ، حُمَعَسَقُ،”¹¹⁷⁰ Alî kerrema’llâhu vechehu işbu du‘â-i şerîfî kâğıda yazdı, Ebû Dücâne rağiya’llâhu ‘anh eydür: Ben kâğıdı aldum ve devşirdüm ve alup evüme geldüm ve başum altına koyup yatdum ve uyudum, feryâd u figân idenlerüñ âvâzından uyandum ve baña “Yâ Ebâ Dücâne bizi işbu kelimât ve sözlerle yakduñ. Senüñ şâhib ve yoldaşuñ haqqıçün işbu yazuyı üzerümüzden kıldur ve gider.” diyü çağırurlar ve feryâd iderler. Ben dağı anlara “Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden destür almayınca va’llâhi kıldurmam.” didüm ve ol gice cinlerüñ enîn ü feryâd u figân ve ağlamalarından (A 227a) baña uzun geldi ve bu hâl üzre şabâhı oldı ve hazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem yanına varup namâzı bile kıldum ve cinlerüñ feryâd u figân u enîn ve inildilerinden ve benüm anlara didüğümde Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hazretine haber virdüm. Resûlu’llâh “Yâ Ebâ Dücâne, ol kitâbı ol kavim üzerinden kıldur, ol Allâh haqqıçün ki beni peygamber göndermişdür, onlar ‘azâb elemiñi kıyâmete dek bulurlar.” didi. Ve işbu kışşa vü hikâyeti *Delâ’ilü’n-Nübüvve*’de Beyhakî zıkr eyledüğünü İmâm Demîrî ‘aleyhi rahmetü’l-Bârî *Hayâtü’l-Hayevân*’da yazar.

¹¹⁷⁰“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla, bu kitap âlemlerin Rabbi olan Allah’ın elçisi Muhammed’den zaman yolunun yolcusuna güzel bir haberle kapıyı çalan misafir gibi gönderilmiştir. Bundan sonra; muhakkak ki, siz de biz de hakikat konusunda bir potansiyele sahibiz. İster tutkulu bir aşık olun, ister dişli bir tacir Allah’ın kitabı olan bu kitap bize de size de hak üzere konuşur. Biz sizin yaptığınız şeyleri göz ardı ediyoruz. Şâyet bizim resullerimiz sizin kurduğunuz tuzakları yazıyorlarsa bu kitabın sahibini bırakın ve putlara kulluğa yönelin. Allah dışında başka bir ilahın varlığına inananlara yönelin. Allah’tan başka ilah yoktur, O’nun zâtı dışında her şey yok olup gidecek, yalnız onun zâtı baki kalacaktır. Hüküm Allah’a aittir ve dönüşünüz onadır. Hâ Mîm, onlar asla göremezler, basiretleri bağlanmıştır. Hâ, mîm, sîn, kâf. Allah’ın düşmanları bölünüp dağıldı ve Allah’ın apaçık delili ulaştı. Zaten güç ve kuvvet ancak Allah’ın yardımıyladır. Onların düşmanlığına karşı Allah sana yeter. O, her şeyi işiten ve bilendir.” Beyhakî, *Delâ’ilü’n-Nübüvve*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405/1985), 7/119.

Fā'ide: Kātāde bin en-Nu' māl feth-i kāf ve tā'-i kārāset ve feth-i dāl-ı mūhmele ve hā iledür. Ve Nu' māl zamm-ı nūn-ıladur ve Kātāde fuḫālā'-i şāḫābedendür ve Bedrīdür, Bedir Ġazāsı'na ve sā'ir ġazālarda ḫāzır olmışdur. Sene şūlṣ ve ' işrīn tārīḫinde ve ' inde'l-ba' z yigirmi dōrt tārīḫinde altmış beş yaşında āḫirete intikāl eylemişdür, raḫiya'llāhu ' anh.

Fā'ide: *Ebū Dūcāne* zamm-ı dāl-ı mūhmele ve taḫfif-i cīm ü nūn-ıladur, ism-i şerīfi kesr-i sīn-i mūhmele ve taḫfif-i mīm ve kāf-ıla *Simāk'* dūr ve babası adı feth-i ḫā'-i mu' ceme ve feth-i rā'-i mūhmele ve feth-i şīn-i mu' ceme ile *Ḥareşe'* dūr ve ' inde'l-ba' z babası adı *Evs'* dūr feth-i elif ve sūkūn-ı vāv ve sīn-i mūhmele ile ve dedesi adı *Ḥareşe'* dūr. Ebū Dūcāne daḫı fuḫālā'-i şāḫābe ve Bedrīlerdendür. Bedir Ġazāsı'nda Uḫud'da ve ġayr-ı ġazālarda ḫāzır idi ve Enşār'dandur, Yemāme ġüninde şehīd olmışdur. Keḫā fi-*Cāmi'ü'l-Uşul* li-İbni'l-Eşīr. Ve *Yemāme* feth-i yā'-i ḫuṭṭī ve mīm (A 227b) ba' dehu elif ve mīm ve hā ile Cevv didükleri bilāduñ adıdur, Başra'dan on altı menzildür ve Kūfe'den daḫı on altı merḫale vū menzildür. Evvelden adı feth-i cīm ve teşdīd-i vāv-ıla *Cevv* idi, anda bir cāriye ve ' avrat var-ıdı zerḫā' ve ġök ġözlü idi ve üç ġünlük yoldan atluḫı ġörürdi, ol cāriyenūñ adıyla ol yere ad ḫoyup Yemāme didiler ve Cevvü'l-Yemāme didiler. Ve Müseylimetü'l-Kezzāb didükleri kimse ki peḫġamberlik da' vā eylemişdür, Yemāme'de yalan yerde peḫġamberlik da' vāsın eyleyüp Ebū Bekr raḫiya'llāhu ' anh niçe ' askeri Ḥalid bin el-Velīd'e ḫoşup Müseylime üzre ġönderüp ceng olınup ḫātil-i Ḥamza raḫiya'llāhu ' anh Vahşī-nām şāḫābī ol cengde Müseylimetü'l-Kezzāb'ı ḫatlı eylemişdür ve Ebū Dūcāne ḫatilde Vahşī ile müşterekdür diyü *Cāmi'ü'l-Uşul* de yazar. Ve Müseylimetü'l-Kezzāb şīġa-i taşġir iledür, müselmānlar ḫorlayup şīġa-i taşġir ile anı zıkr iderlerdi ve kendü ḫavmi ve tevābi' i men' iderlerdi. Ve Müseylime zamm-ı mīm ve feth-i sīn ve sūkūn-ı yā ve kesr-i lām-ıladur, ba' zılar ḫaṭā idüp feth-i lām-ıla ġalaṭ okurlar.

Fā'ide: Peyġamberlik da' vā iden üç kimsedür: Biri el-Esved bin Ka'b'dur ki ' Ansi'dür ve Zū'l-ḫimār dimek ile ma' rūfdur, vech-i tesmiye zū'l-ḫimār eşek şāḫibi dimekdür, bir eşegi var idi, yūri dise yürürdi, ṭur dise ṭururdi ve secde eyle dise çökerdi. Ve bunuñla da' vā-yı nübūvvet ider bir kāhin ve müşa' biz ve ḫoḫḫabāz idi. Ol (A 228a) eşek ile iştiḫār bulmaġın zū'l-ḫimār tesmiye olınmışdur. Veyāḫud zū'l-ḫimār ola ḫā'-i mu' ceme ile ḫimār kesr-ile ḫimār vezni üzre ' avratlaruñ başları ortasıdur kendüye tābi' olan kimseleruñ ' avratları eşeginuñ tersiyle buḫūrlanduklarıçün veyāḫuḫ ol eşegüñ tezegini ḫimārları ve nezkeblerine baġladuklarıçün zū'l-ḫimār dinilmiş ola. Keḫā fi-*Fethi'l-Celīl*

‘alâ-Envâri’t-Tenzîl li’l-Kađî el-Beyzâvî. Ve Esved-i Zü’l-ħimâr’uñ adı feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sükûn-ı bâ’-i muvaḥḥade ve feth-i hâ ve lām ve hâ ile ‘Abhele’dür. Ve mezbûr Yemen diyârında peygamberlik da‘vâ idüp ve anda olanlara müstevlî oldu. Faḥr-i ‘Âlem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Yemen’de olan Mu‘âz bin Cebel’e ve sâ’ir müselmānlara mektûb gönderüp “Anda olan ḥalkı ıdlâl eylesün ve ḳatlı eylesünler.” buyurup Faḥr-i ‘Âlem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem dünyâsın tebdîl eylediği gice Fîrûz adlı bir kimse Zü’l-ħimâr’ı döşegi üzerinde ḳatlı eyledi ve ḳatlı olunduğı ḥaber ol gicede gökden ḥazret-i Resûl’e gelüp Resûl ‘aleyhi’s-selām “Bu gice Zü’l-ħimâr ḳatlı olındı ve anı bir mübârek er öldürdi.” dedi. Ḥazret-i Resûl’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- “Öldüren kimdür?” didiler, ḥazret-i Resûl “Fîrûz öldürdi.” dedi ve aşḥâba Zü’l-ħimâr ḳatlı olındı diyü müjde eyledi. İrtesi gün Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem âḫirete intikāl eyledi. Ve Rebî‘ü’l-evvel ayının āḫirinde Zü’l-ħimâr ḳatlı u feth olunduğı ḥaber Ebû Bekr’e geldi raḍiya’llāhu ‘anh. Ebû Bekr’e raḍiya’llāhu ‘anh evvel gelen feth budur. Ve biri Müseylimetü’l-Kezzâb’dur (A 228b) ki Faḥr-i ‘Âlem şalla’llāhu ‘aleyh ḥâl-i ḥayâtında Yemāme’de nübüvvetde iştirāk da‘vâsın kılup Ḥazret’e mektûb gönderüp “من مُسَيِّلِمَةَ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ أَمَا بَعْدَ فَإِنَّ الْأَرْضَ نِصْفُهَا لِي وَنِصْفُهَا لَكَ”¹¹⁷¹ diyü yazdı ve iki kimse ile gönderdi. Resûlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ol iki kimseye “Müseylime peygamber olduğına şehâdet ider misiz?” dedi, anlar “Ne‘am.” didiler. Ḥazret ol iki kimseye “Elçilere ḳatlı ü zevâl yokdur ve illâ boynuñuzu ururdum.” dedi, andan sonra mektûbına böyle cevâb yazdı: “عَلَىٰ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَىٰ مُسَيِّلِمَةَ الْكَذَّابِ أَمَا بَعْدَ فَإِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا”¹¹⁷² ve andan sonra ḥazret-i Resûl ḥasta olup dünyâdan gitdi. Ve Ebû Bekr raḍiya’llāhu ‘anh aña ‘asker gönderüp şındırdı ve Müseylimetü’l-Kezzâb’ı ḳatlı eylediler. Ve biri Tuleyḥa bin Huveylid’dür. Ḥâl-i ḥayât-ı Resûl’de mürted olup peygamberlik da‘vâ eyledi, Ebû Bekr raḍiya’llāhu ‘anh Ḥâlid bin el-Velîd’i ‘azîm ‘askerle ser-dâr gönderüp muḥârebe vü muḳâtele ve ziyâde ceng olduğdan sonra Tuleyḥa ‘askeri münhezim olup kendüsi Şâm-i Şerîf’e gelüp tevbe vü nedâmet eyleyüp İslâm’ı güzel olmışdur ve ba‘zılar mürted iken dünyâdan gitmişdür, dirler. *Fethü’l-Celîf* de

¹¹⁷¹“Allah’ın resûlü Müseylime’den Allah’ın resûlü Muhammed’e. Bundan sonra yeryüzünün yarısı benim, yarısı da senin.”

¹¹⁷²“Allah’ın resûlü Muhammed’den yalancı Müseylime’ye. Bundan sonra yeryüzü Allah’ındır. Allah ancak kullarından dilediğini yeryüzüne vâris kılar. Mutlu son ise yalnızca muttakilerindir.”

mürted öldüğü üzredür (A 229a) cumhür kavli ve bir tã'ife İslâm'a 'avdet eyledi, dir. *Me'âlimü't-Tenzîl* de ba' de'l-muhârebe ve'l-inhizâm İslâm'ı gökçek oldu, dir.

el-Hüküm: İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe rahmetu'llâhi 'aleyh katında kirpi yimek helâl degüldür, mekrühdür. *Tuhfetü'l-Mülûk*-nâm kitâbda harâmdur diyü yazar. Şârih-i *Kudûrî* İmâm Zâhidî 'aleyhi rahmetu'llâhi'l-Ebedî bizüm mezhebümüzde mekrühdür diyü yazar. İmâm Aḥmed katında daḥı harâmdur; ammâ İmâm Şâfi'î katında helâldür, zîrâ 'Arab kirpiyi pāk görürler, ḥabîş görmez, dir. Ebû Hüreyre raḍiya'llāhu 'anh ḥazret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyh katında kirpi zıkr olunduḡda ḥazret-i Resûl “خبیث من الخبائث”¹¹⁷³ didüğünü rivāyet ider. Ümmü Ḥufeyd-nām¹¹⁷⁴ şaḥâbiye -raḍiya'llāhu 'anhâ- ḥazret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem öñine bir kirpi getürüp ḡodı, ḥazret-i Resûl 'aleyhi's-şalātu ve's-selām ol kirpiyi giderdi ve andan yimedi diyü rivāyet olunur. Bu iki rivāyet üzere harām olmaḡ muḡarrerdür ve ba' zılar kirpi ḥabîşdür buyurılmaḡ fi'li ḥabîşdür yoḡsa eti ḥabîşdür demek olmaz, zîrâ boḡazlanmaḡ murād olunduḡda başını gizler ve yapışılduḡda dikenlerin aşikâr idüp gösterür, dimişlerdür. Ve İmâm Mâlik kirpiden su'âl olunduḡda “Lâ-edrî.” diyü cevâb virmişdür.

el-Emsâl: *Esrâ mine'l-kunfuz* ya' nî kirpiden artık gicede yürür ve *zehebû bi-seryi'l-kunfuzi* ya' nî kirpi gidişle gitdiler, ḡurûb-ı emşâldendür, (A 229b) ya' nî gice ile gitdiler demek olur; zîrâ kirpi gice ile çokça yürür.

el-Havâş: Ḳarada olan kirpi ödiyle yonılmış kılıñ yerine tılâ olınsa ebeden anda kıl bitmeye ve anuñla göze sürme olınsa göze 'arız olan beyâzı gidere ve kibrit ile ḡarışdurup anuñla behaḡ tılâ olınsa gidere. Ve ödinden içilse cüzzām ve zaḡîr ve zûr ve sill maraḡlarına nâfi' ola. Ve gül yaḡıyla ḡarışdurup saḡırlık olan ḡulaḡa ṡamzırsalar eskiden olan saḡırlıḡı gidere, birkaç gün müdâvemet olunursa ve yaḡı ve ḡanı zeyt ile 'avratlardan ma'ḡûd ve baḡlu olan kimse mesh olınsa çözüle. Ve ṡalaḡı olana kirpi ṡalaḡını içürseler ṡalaḡı gidere. Ve 'usrü'l-bevle mübtelâ olan bögregini ḡurudup ve döḡüp bir dirhem aḡırınca ola ve ḡara noḡud şuyıyla içse tizce saḡala. Ve âdem öldürmemiş kılıç-ıla bir kirpi başını kesüp mecnûn u dîvâne üzere aşılsa saḡalda. Ve eḡer saḡ ayaḡı ṡarafından kirpi diri iken kesüp ıssı veyâ şovuk ısıtmalı olan kimse üzere aşılsa ammâ kendüne olduḡını

¹¹⁷³“O, pis şeylerden birisidir.” *Hadîslerle İslâm* 5/271.

¹¹⁷⁴ **Ümmü Ḥufeyd** zamm-ı ḡâ'-i mühmele ve fetḡ-i fâ ve sükûn-ı yâ ile taşḡîr şîḡa üzredür ve dâl-ı mühmeledür, adı Ḥufeyd'dür ve ba' zılar Hüzeyle'dür dirler zamm-ı hâ ve fetḡ-i zâ-yı mu'ceme ile.

bilmeye ve kettāndan bir bez pāresi içinde ola, ol ısıtmalu olan şağala. Ve sağ gözini şırlağan ile kaynadup ve bir bakır kap içine koyup her kim anı gözine sürme çeke gicede gündüz gibi göre. Ve şol gözini zeyt yağıyla kaynadup bir şişe içine koyup şaklayalar ve bir ādemi uyutmağ isteseler bir (A 230a) mīl uciyla andan alup ol kimsenūñ burnına yakın itseler sâ‘ atinde uyuya. Ve sağ elinūñ ırnağıyla maħmūm olan buħūrlansa ısıtması gide. Ve ıtağımı biryān idüp ıtağı ağır kimse yise ıtağılda. Ve yukaru gezen ‘ ilāc bundan esra‘ ve tizrekdür. Ve ödini eski ıtoñ yağıyla ma‘ cūn idüp ‘ avrat öñinden götürse ırnındaki uşağı bırağa. Ve ırnıyla ırduz ısırdığı yer üzre ılā olınsa ağırsı sākin ola. Ve ızlı eti cūzzām ve dā‘ü’l-fil marazlarına nāfi‘dür ve döşege bevl idene eyüdü. Ve yüregi ħummā-yı rub‘ a mübtelā olan üzre aşılsa şağalda. Ve cemī‘ ırpillerūñ yumurdası be-ğāyet küçükdür yenilmez. Kezā fi-*Hayāti’l-Hayevān* ve’l-*İhtiyārāt*. Ve ırpi eti ħārr u yābis ve muħallil ü cellādur. Ve bir ıravim za‘ m eylediler ki ırpi eti muraıttıbdur ve cūzzāma ve döşege işeyen uşaklara ve hevāmm ısırdığına ceyyiddür. Ve istiskā için sekencübīn ile ırpi etinden alınanuñ miqdārı beş dirhemdür. Ve dā‘im etin yimek ‘ usrū’l-bevl ihdāş ider; zīrā meşāneye zarar eyler ve ıslāhı bal iledür, dinilür. Ve derisinūñ ħurākası dā‘ü’s-şā‘ leb marazına fā‘ide ider. Kezā fi-*Minhāci’l-Beyān* li-Yahya bin ‘ İsa. Ve ırnufuz-ı baħrī ki deryā ırpisidür, ırzvinī kavli üzre ilerüsi ırnfud-ı berriyyeye beñzer ve girüsi balıga beñzer, eti gāyet eyüdü. Ve İbn Zühr kavli üzre bunuñla ‘ usrū’l-bevle ‘ ilāc olunur, va’llāhu te‘ālā a‘ lem. Kezā naķalehu’d-Demīrī ‘ aleyhi raħmetü’l-Bārī.

et-Ta‘bīr: Düşde ırpi mekr ü ħīle ve iftikār u şer ve sür‘at-i gāżab u kılllet-i raħmete (A 230b) şāhib ħançer-i dayyīķu’l-ķalb bir mel‘ ündur. Kezā fi-*Hayāti’l-Hayevān* ve *Kitāb-ı İbni’l-Ğannām* ve ‘ alā-mü’ellifihimā raħmetü’r-Raħmāni’l-‘ Allām.

Ve **ķamķāme** feth-i ķāf ve sūkūn-ı mīm ve ķāf ve elif ve mīm-i meftūħa ve hā ile kılıķ ma‘ nāsına olan şamşāme vezni üzre ħurūf-ı mühmele iledür ve aħmak ma‘ nāsına olan faķfāķa vezni vezni üzre ki feth-i fā ve sūkūn-ı ķāf ba‘dehu feth-i fā ve elif ve ķāf-ı meftūħa ve hā iledür kırķayaķ didükleri bitdür ki saķala yapışur ve saķal diblerine yapışur ırparması be-ğāyet müşkil olur, başını ırparsalar girüsi et içinde ķalur. Ve kiçirek keneye daħı ķamķāme dirler.

el-Emsāl: *ķamķāmetun ħakket bi-cenbi’l-bāzili* đurüb-ı emşāldendür. **ķamķāme** đarb-ı meşelde ya kırķayaķ didükleri bit ola veyā kene didüklerinūñ küçügi ola. Ve **ħakket** teşdid-i ķāf-ıla fi‘l-i māzī müfred, mü‘enneşdür ki *ħakkdendür* ki ķaşımak ma‘ nāsınadır.

Ve **cenb** feth-i cīm ve sükūn-ı nūn-ıla yandur ve **bāzil** bā'-i muvaḥḥade ve zā-yı mu' ceme kesriyle azusını yarmış devedür gerek erkek gerek dişi olsun. Ve deve azusın yarmak toğuzuncı yılda olur gāhī sekizinci yılda olur. Cem' i *buzl* zamm-ı bā ve sükūn-ı zā ve zamm-teyn ile *buzul* ve zamm-ı bā ve feth-i zā-yı müşeddede ile rukke' vezni üzre *buzzel* ve *bevāzil* gelür. Ma' nā-yı darb-ı meşel, bir bitdür ki azusını yarmış deveyi kaşadı, dimekdür. Bunı zāi' f ve ḥor u ḥākīr ü zelīl olup ' azīz ü ḳavī olan kimseye kaşınup ta' arruż eyleyen kimseye (A 231a) darb-ı meşel kılurlar ve ḥaddinden tecāvüz idüp akrānı olmayana zarar eylemek isteyen kimse ḥaḳḳında söylerler.

Ve **reşā** feth-i rā'-i mūhmele ve şīn-i mu' ceme ile geyik buzağusıdır ki ḳavī olup ḥarekete gelüp anasıyla geze. Kezā fī-*Ḥayātī'l-Ḥayevān*.

Nazm:

Zü't-ṭufyeteyn bir yılan oldu şefellaḥ ḳalb-i mā
Şu ādemi insān-ı mā büm erkegi oldu şadā

Şerḥ:

Zü't-ṭufyeteyn zamm-ı tā'-i mūhmele ve sükūn-ı fā ile teşniye şīğasıyladır, müfredi zamm-ı tā ve sükūn-ı fā-ıla *ṭufyedür* ki muḳl ağacınıñ yaprağıdır. Ve **muḳl** zamm-ı mīm ve sükūn-ı ḳāf ile bir ağacdur ki āña devm dirler ḳavm ve şavm vezni üzre, cümle ḥurūfı mūhmeledür ve bu ağacınıñ meyvesine *muḳl-i Mekki* dirler. Eṭibbā ḳatında meşhūr u ma' rūfdur, devāya ḳatarlar, çok marāza fā'idesi vardur. Tafşīlī *İḥtiyārāt-ı Bedī'ī* ve *Minḥacü'l-Beyān* ve *Mūcez* ve sā'ir ṭıbb kitāblarındadır. Ve **zū't-ṭufyeteyn** didükleri yılanıñ arḳasında olan iki ḥaṭṭ ve iki çizgi muḳl didükleri ağacınıñ yaprağına teşbīḥ olup ol yılanı **zū't-ṭufyeteyn** tesmiye olınışıdır. Bir dürlü ḥabīs ü murdār ve arḳasında iki aḳ çizisi var yilandur, Faḥr-i ' Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “أَقْتُلُوا الْحَيَّاتِ وَذُو الطُّفَيْتَيْنِ وَ” didügi ḥadīs-i şerīf (A 231b) ve kelām-ı laṭīfī ' Ā 'işe-i şiddīḳa raḳiya'llāhu 'anhā rivāyet ider. Ve İbn ' Ömer raḳiya'llāhu 'anh rivāyetinde “فَانَهُمَا يَلْتَمِسَانِ الْبَصَرَ وَ يَلْتَمِسَانِ الْبَصَرَ” vāḳi' dūr. Ve **ḥab** [habel] fethateyn ile dişi ḳarnında olan yükdür, feth-i ḥā ve sükūn-ı mīm-ile ḥaml gibi ve *ḥabālā* feth-i ḥā ve feth-i lām-ıla *ḥubla* cem' idür ve *ḥubla* zamm ve sükūn-ıla yüklü ' avratdur. Ve *ḥabālā*da olan lām, meftūḥdur lākin aşlı kesr-iledür. Zīrā her cem' ki üçüncü ḥarfı elif ola elif'den soñra gelen ḥarf meksūr olur, nitekim mesācid ve ce' āfir'de elif'den soñra olan cīm ve fā meksūrdur ve lākin elif-i te'nīşden münḳalibe olan yā'dan bedel elif kıldılar ve lām'ı meftūḥ kıldılar tā

kim elif-i te'nîşden münkalibe olan yā ve te'nîş için olmayan elif'den münkalibe olan yā arası fark olına. Meşelā mermā elif'i gibi ve cem'inde merāmiy dirler yā'nuñ mā-қabli meksūr olmaқ üzere ve *ḥabālā* ve *ṣaḥārāda* yā'laruñ mā-қabllerin ki lām ve rā'dur meftūḥdur. Ve *ḥublā* lām'ı meftūḥ kılınmaға bir 'illet budur ki lām meksūr olsa tenvīn dāḥil olduқda lāme'l-fi'li olan yā iskāt ve ḥazf olınup li-ecli't-tenvīn gidermek lāzım gelürdi, civārın'de olduğı gibi eyle olıcaқ munşarif olurdı ve lākin *ḥublā* gibi *ḥabālāda* lā-yenşarif olsun için lām'ı meftūḥ kıldılar. Tafşili *Şiḥāḥ*'dadur, andan taleb olına. Ma'nā-yı ḥadîş-i şerîf; yılanları ve *zū't-tufyeteyn* ve *ebter* nāmında olan yılanları öldürüñ, taḥkîk ol iki yılan 'avrat (A 232a) yükün düşürürler ve gözi taleb eylerler, dimekdür. *يَلْتَمِسَان* [*yeltemisān*] yaṭlibān ma'nāsınadur ve ba'zılar *yeltemisān* yaḥṭifān ma'nāsınadur, nitekim bir āḥar rivāyetde yeltemisāne'l-başara yerine yaḥṭifane'l-başara vāḳi' olmışdur, dirler. Bu қавил üzere, taḥkîk ol iki yılan gözi istilāb iderler ve ṭams u maḥv iderler ve göz nūrın қaparlar ve alurlar ve kör iderler, dimekdür. Ve *ebter* didükleri yılan *Ekmel* yazduğı üzere bir қışa yılandur ve Naḍr bin Şümeyl қavli üzere bir cins yılandur ki қuyruğı kesükdür, bir yüklü 'avrat aña naḣar eylemez illā қarnında olan yükü ekşeriyā bırağur. Ve İmām Nevevî қavli üzere қuyruğı қışa bir cins yılandur ve bu iki yılan yük düşürmek ya ağıulu olduқlarındandur veyā bi'l-ḥaşşadur, Ḥaқ sübhānehu ve te'ālā gözlerinde ol ḥaşşa kılmışdur ki yüklünüñ yükini bıraқdururlar ve gözün nūrın alurlar veyāḥuḣ ma'nāsı şoқmaға ve ışıрмаға қаşd iderler, dimek murād ola. Sā'ir yılanlardan bu iki yılanda böyle ḥaşşa olmaқ istib'ād olunmaz; zīrā *nāzīr* adlu bir yılan vardur қақан insāna baқsa ve bir kerre insāna gözi rāst gelse fi'l-ḥāl insān helāk olur. Ve bir dürlü yılan vardur, insān āvāzını işitmek ile fi'l-ḥāl ölür ve ba'zı yılan yanında geçmek ile ḥaşşası geçen kimseyi öldürmekdür ve ba'zı yılan olur ki insān anı görmekle ölür. *Meşāriku'l-Envār* şerḥi *Ekmel* ve *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da böyle (A 232b) yazıludur. Ve bir cins yılan vardur, *mükellete* dirler başında iklīl ü tācı olduğıçün, her kime ışırsa üç sā'ate dek helāk olur. Aşlā 'ilācı yokdur illā fi'l-ḥāl ışırduğı yeri kesüp gevdeden ayıralar. Ve bir yılan vardur, aña kesr-i şād-ı mühmele ile *şill* dirler aқup giderken her neye uğrarsa yaқar ve deligi eṭrāfında ot bitmez ve üzerinden қуş geçmek için meskenine berāber olduқda havadan düşer, yere iner. Her қaңğı ḥayvān duyarsa andan қақar, yaқın gelen uyuşur, ḥarekete mecālī olmaz, helāk olur. Bir oқ atımı yerden şafīr ve sıklıқ ve āvāzıyla öldürür ve ne қadar ırāқ yerden bir kimseyi görse öldürür ve her kimi şoқsa bedeni erir ve şişer ve şaru şular aқup fi'l-ḥāl ölür. Ve ḥayvānātdan ol meyyit yaқınına gelen daḥı ölür. İlerü zamānda

bir atlu kimse bu yılana şırığıyla degüp atı ve kendüsi helāk olmuşdur. Ve *şill* didükleri yılan iki qarış ve üç qarış olur ve gözleri kızıl ve rengi kara ve şarudur ve bir atun cahfele¹¹⁷⁵ ve dudagını ıştırur, at ve üzerinde binen kişi ölür. Kezā fi-*Halli'l-Mucez* li'l-Aksarāyī. Ve *şefellaḥ* feth-i şin-i mu' ceme ve feth-i fā ve lām-ı müşeddede vü meftūḥa ve ḥā'-i mühmele ile 'avrat fercidür. *Ḳānūnu'l-Edeb*'de *eş-şefellaḥ, ferc-i zen* yazar ve ḳalb-ı mā diyü andan ta' bir olunmuşdur ki mā' ḳalb olınsa medd-i (A 233a) elif ve sükün-ı mīm-ile olur. Ve *inşānu'l-mā* şu ādemidür ve insān gibidür lākin kıyruğı vardır, Ḳazvīnī böyle dir. Ve ḥikāye olunur ki pādīşāhlardan birine bir şu insānını getürdiler, pādīşāh bunuñ ḥālini bilmek içün evlendürüp bir 'avrat virdi, ikisinden bir oğlan toğdı ki ikisinün dilini bilür. Ol oğlana “Babañ ne dir ve ne söyler?” didiler, oğlan “Babam cemī' ḥayvānların kıyruğı aşağılarındadır, bu ḳavmün ḥāli ve şānı nedür ki kıyruqları yüzlerindedür, dir.” didi. İnsān yüzinde kıyruğdan murādı saḳaldur. Ve Şām denizinde ba'z-ı evḳātda insān şeklinde bir kimse görünür ve anuñ aḳ saḳalı vardır, aña şeyḥü'l-baḥr dirler, insān anı görse ucuzlık olur diyü istibşār iderler ve muştularlar, dinilür.

el-Ḥükm: Leyş bin Sa'd'a bunuñ eklinden su'āl olınuğda ḥiçbir ḥālide ekl olunmaz, dir. Ve *benātü'l-mā'* dirler bir balık vardır, kıvırcık saçları vardır ve şekilde 'avratlara beñzer ve kara yağızlardur, fercleri ve memeleri olur ve sözleri vardır añlanmaz ve ḳahḳaha ile gülerler ve gāḥi ba'zı gemiciler eline girerler, nikāḥ idüp yine deryāya ḳorlar. Ve şāḥibü'l-baḥr olan Rūyānī'den ḥikāyet olunur ki bir avcı 'avrat şeklinde bir balık getürse vaṭy u taşarruf itmedüğine ve itmemesine (A 233b) yemīn virdüğü ḥikāyet olunur. Ve bunuñ gibi bir kimseyi ve bir erkegi avlayup pādīşāhların ba'zısına getürürler, söz söyledükde sözi añlanmazdı. Aña daḥı bir 'avrat alıvirür, oğulları olur ki babasınun ve anasınun dilini öğrenür ve söyler. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān*.

Ve *şadā* feth-i şād-ı mühmele ve dāl-ı mühmele ile 'alā vezni üzre erkek olan bayḳuş ḳuşıdır zekerü'l-büm ma'nāsına ve *büm* zamm-ı bā'-i muvaḥḥade ve sükün-ı vāv ile bayḳuş didükleri ḳuşdur gerek erkek ve gerek dişi olsun. Ve dişisinün künyeti *ümmü'l-ḥarābdur*, ḥarāba ḳonduğıçün tesmiye olunmuşdur ve bayḳuşun bir adı *gurābü'l-ley*kdür gice ile sultānlığı olup uyumadığıçün. Ve bayḳuş 'Arab za'mı üzre ḳatlı olan kimse başından ḥalḳ olunur ḳaçan anuñ ḳanı ṭaleb olunmayınca ve kışāş olıncaya dek depesinde

¹¹⁷⁵ *Cahfele* feth-i cīm ve sükün-ı ḥā'-i mühmele ve feth-i fā ve feth-i lām-ıla at dudagıdır şefetü'l-feres ma'nāsına.

çağırur ve “İstevà istevà.” dir tã kâtılı katlı olıncaya dek böyle dir, dirler. Anuñçün aña *şādī* dağı dirler ve *şādī* şād u dāl-ı mühmeleteyn ile ‘atşān ve şusız ma‘ nāsınadır. Ve *şadā* yanķu didükleri nesneye de dinilür ki tağda çağırsañ āvāz döner, saña cevāb virür. Eşamma’llāhu şadāhu diyü bed-du‘ā itdükleri bundandır ehlekehu’llāh ma‘ nāsına ya‘ nī, Haķ sübhānehu ve te‘ālā anuñ āvāzını şağır eylesün dimekdür; zīrā bir kimse ölse ve dünyādan gitse şadā andan bir nesne işitmez ve aña cevāb virmez. Haccāc bin Yūsuf didükleri (A 234a) cā’ir ü zālīm ki ‘ Abdü’l-Melik bin Mervān ‘āmili ve beglerbegisi idi. Bir gün Enes bin Mālik-nām şahābīye “Eşamma’llāhu şadāke.” didüğü bundandır. Enes rağiya’llāhu ‘ anı Fahr-i ‘ Ālem şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem hizmet-i şerīflerinde perveriş bulmuş bir fāzıl u kāmīl kimse idi, bir gün Haccāc üzre girür ve aña buluşur. Haccāc “Yā ħabīş sen bir kocasın kim gāhī Ebū Tūrāb ile ve gāhī İbnü’z-Zübeyr ile ve gāhī İbnü’l-Eş‘aş ile ve gāhī Cārūd ile fitnelerde cevelān idicisin “Va’llāhi le-aķle‘ anneke ķal‘a‘ş-şamğati ve le-a‘şibenneke ‘aşabe’s-selemeti” didi ve buña göre olur olmaz ve ma‘ķūl görilmez sözleri Enes’e söyledi. Enes rağiya’llāhu ‘ anı “İşbu sözleri kime dirsün?” didi, Haccāc “İyyāke eşamma’llāhu şadāke” didi ya‘ nī saña dirüm, Haķ te‘ālā seni helāk eylesün, diyü Enes ħazretine bed-du‘ā eyledi. Enes ķalkıp ol meclisden gitdi ve taşra çıķduķda “Eger oğlum olmasa va’llāhi ben aña cevāb virürdüm.” didi. *ķal*‘ feth-i ķāf ve sūkūn-ı lām-ıla ķoparmaķdur ve *şamğ* feth-i şād-ı mühmele ve sūkūn-ı [mīm]¹¹⁷⁶ ve ğayn-ı mu‘ceme ile bir yapışķan nesnedür ki meşhūr u ma‘lumdur. Haccāc-ı zālīm, Enes ħazretine ben seni va’llāhi şamğ gibi ķoparurum didüğinden murādı ben seni köküñden ķoparurum dimekdür, zīrā şamğ, ağacından ķoparılup alınsa yerinde eşeri ķalmaz. *Terektuhum ‘alā-mişli makla‘i’s-şamğati* dinilür ve (A 234b) *terektuhum ‘alā-mişli makrifī’s-şamğati* dinilür ve đarb-ı meşel ķılurlar. *Makrif* feth-i mīm ve sūkūn-ı ķāf ve kesr-i rā-yı mühmele ve fā ile ķarf ve ķaşr yeridür, bu iki đarb-ı meşel ma‘ nāları anlarıñ bir nesneleri ķalmadı hep gitdi demek olur, zīrā şamğ alundukda yerinde eşeri ve zerresi ve ‘alāmeti ķalmaz. Ve ‘*aşb* feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sūkūn-ı şād-ı mühmele ile bağlamaķ ve muķkem şarmaķ ve dürmekdür. Ve *seleme* ħarf-i sīn ve lām ve mīm fethalarıyla bir ağaķdur ki ķaçan anı kesmek isteseler dallarını muķkem bağlarlar ki kesmesi āsān olsun içün. Ve bu ağacuñ yaprağına feth-i ķāf ve feth-i rā’-ı mühmele ve zā’-ı mu‘ceme ile ķaraz dirler ki anuñla dibāğat olınur. Ve bunuñ yaprağını şıyıрмаķ ve

¹¹⁷⁶[mīm]: Nüşhada lām yazılıdır.

almak güç olur, anuñçün dalların bir iple bağlarlar ve andan şoñra bir degnek ile urup yaprağını dökerler ve indirürler. Haccâc-ı cā'ir Enes'e seni ol ağacı bağladuqları gibi bağlarım ve anuñ gibi silkerem, dimek murād eyler. Ve *Şihāh*'da Haccâc bu sözleri 'Irak halkına didi, dir ve *Şerhü'l-Garibeyn* ve *Hayâtü'l-Hayevân*'da Enes hâzretine dimişdür diyü yazarlar. Haccâc yanından Enes rağiya'llāhu 'anh çıkup gitdükden şoñra 'Abdü'l-Melik bin Mervān ki Haccâc didükleri zālîmi 'āmil ve beglerbegi naşb idendür, aña kendü hālîni ve Haccâc bu maķûle cevır u cefā ve nā-sezā kelimātla rencide eyledüğünü bildürdi. Emîrü'l-mü'minîn ve pâdişāh-ı dîn-i mübîn olan 'Abdü'l-Melik Haccâc'a mektûb gönderüp İsmā'îl bin 'Ubeydi'llāh-nām kimse ile Haccâc'a gönderdi. (A 235a) İsmā'îl evvel Enes'e gelüp ahvālî bildürdi ve pâdişāh Enes ayağına Haccâc varmasın emr itdüğünü bildürdi, fe-emmā Enes rağiya'llāhu 'anh Haccâc'a varup Haccâc söyledüğü kelimātuñ 'özrini dileyüp şermsār ve 'özr-dār olmaķ münāsib olduğunu iş'ār idüp Enes'den ıalķup İsmā'îl Haccâc yanına varup pâdişāhuñ 'itāb-nāmesin eline virdi. Haccâc anı okudı ve yüzi mütema'ir u müteğayyir oldı ve yüzinden derlerin silmege başladı ve andan şoñra “Allāhu te'ālā emîrü'l-mü'minîni mağfîret eyleye ve yarlıgaya tā bu mertebe baña degmek ve beni rencide eylemek andan ummaz idüm.” didi ve İsmā'îl'e “Bizi Enes'e ilet ve götür.” didi. İsmā'îl “Enes rağiya'llāhu 'anh saña gelür.” didi, ıalķup Enes yanına varup “Haccâc'a gidelüm.” didi ve Enes'i alup Haccâc'a götürdi. Haccâc, Enes ile merhabā eyledi ve Enes'e “Yā Ebā Hamza la'ime vü melāmeti ve baña haķāreti evdũñ.” didi ve muķaddemen söyledüğü sözlerũñ 'özürlerũñ niçe dürlü tevcih ü te'vîl ile diledi. Enes rağiya'llāhu 'anh Haccâc'a “Biz melāmeti ve haķāret ü rüsvālîğı ivmedük tā eşrār bizüm başumuza gelen belāya sevininceye dek, Haķ te'ālā Kelām-ı Kādîm'de bize enşār diyü ad virmişken eşrār bize şemātet ü belāmuza sevinmek gösterdiler.” diyü bu maķûle niçe dürlü sözlerle Haccâc'ı ta'zîr eyledüğünden ğayrı “Va'llāhi'l-'azîm aña Naşārā şîrk ü küfr üzre iken bu halleriyle bir ğün 'İsā'ya (A 235b) hîzmet itmiş kimseyi görseler kemāl-i mertebe ta'zîm ü tekrîm iderlerdi ve benüm bir niçe sene Resûlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem hâzretine olan hîdmetümi hıfz eylemedũñ ve zāyi' eyledũñ.” didi. Ve pâdişāh Enes için gönderdüğü mektûbuñ şüreti *Hayâtü'l-Hayevân*'da yazılıdur, murād iden andan taleb eyleye.

Fā'ide: Enes rağiya'llāhu 'anh Enşārîdür. On sene Resûlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem hâzretine hîzmet eyleyüp 'Ömer rağiya'llāhu 'anh hîlāfetinde nāsa fıkh ta'lim etmek için Başra'ya göçüp yüz yaşa vāşıl olduķdan şoñra ve 'inde'l-ba'z yüz iki yaşa ve

ba‘zılar katında yüz üç yaşa varduğda Başra‘da târîhüñ toğsan birinde veyâ toğsan ikinci senesinde âhirete intikâl eylemişdür, Başra‘da âhir vefât iden şahâbî budur. Hâzret-i Resûl’e -şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem- hizmeti sebebiyle hayır du‘âsın aldugıçün mu‘ammer olup yüz evlâda yetişmişdür. Ve künyeti Ebû Hâmma’dur. Vech ü sebebi budur ki hâmma feth-i hâ‘-i mühmele ve sükûn-ı mîm ve zâ-yı mu‘ceme vü meftûha ile bir hîrrîf ve dili acıdur ve ıştırur baklanuñ adıdur, Enes rağiya’llâhu ‘anh anı devşirürken hâzret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem Enes’i görüp Ebû Hâmma diyü künye virmişdür, ol otı cem‘ itdügiçün aña Ebû Hâmma dinilmişdür, yoğsa Hâmma adlu oğlı olduğıçün degüldür. Ve biz yine şadede geelim. Ve baykuş tab‘ı budur ki bir kuş yuvada iken üzerine girüp (A 236a) yuvasından çıkarup yavrıların ve yumurdaların yer ve her kuşa böyle ider ve gicede sultânlığı vardur hiç(bir kuş) gice ile aña mütehammil olmaz ve gice ile uyumaz ve gündüz kuşlar anı görse öldürürler ve tüyin yolarlar mâ-beynlerinde ‘adâvet olduğıçün. Ve Câhız’dan Mes‘ûdî’nüñ naql itdügi baykuş kendüsünde hüsn ü cemâl ve güzellik vardur bilüp göz degmeye diyü gündüz görünmez. Ve baykuş teferrüd ve yalnızlık ve halveti sever.

Fâ‘ide: Kisrâ didükleri pâdişâh bir gün ‘âmiline “Baña kuşlaruñ yaramazrakını avla ve anı vaqud ve dutruklarun âteşlerun eñ yaramazıyla biryân eyle ve halkuñ eñ yaramazına yidür.” didi. Ol ‘âmil bir baykuş avladı ve ağı ağacıyla biryân u kebâb eyledi ve anı bir sâ‘î olan kimseye yidürdi. Ve *sâ‘î* vâlî vü hâkim olan kimselere ğammâzlık eyleyen kimsedür vâşî ma‘nâsına ve feth-i kâf ve teşdîd-i lâm-ıla olan kallâ‘ ma‘nâsına ve hadîşde “لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَلَّاعٌ”¹¹⁷⁷ vâkı‘dür. [قَلَّاعٌ] *kallâ‘* sultân u hâkime bâtil eylese sa‘y eyleyen kimsedür ğammâz ma‘nâsına ki nâ-hâk yere iftirâ vü kızb idüp ‘ırzın yıkdurur veyâ mâlın aldurur. Ve ‘âmil olana dağı *sâ‘î* dirler. Ve *kallâ‘* kavvâd u nebbâş ve şuraî ü kezzâb ma‘nâsına dağı gelür. *Kavvâd* kalatabân ve gidi ve pezevenkdür. Ve *nebbâş* kefen soyıcıdur. Ve *şuraî* beglik iş dutan ‘âmil ü şahne ve bâzârbaşıdur râ‘da feth u sükûn câ‘izdür. (A 236b)

Fâ‘ide: ‘Abdü’l-Melik bin Mervân-nâm pâdişâh bir gice uyanık olur, bir semîr ü kışşah‘ân ister ki uykusu gelinceye dek kışşasın dinleye. Kışşah‘ân sözi buraya iledür ki dir: “Pâdişâhum Mavşıl‘da bir baykuş var idi ve Başra‘da dağı bir baykuş var idi. Mavşıl‘da

¹¹⁷⁷“Laf taşıyan Cennet’e giremez.” İbnü’l-Cevzî, *Garîbu’l-Hadîs* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye,1985), 2/262.

olan baykuş Başra'da olan baykuşdan kızın istedi, Başra'da olan baykuş 'Kızımı virmem tã anuñ mehr ü kâbînini yüz harâb žay‘a kılmayınca.' didi. Mavşıl'da olan baykuş 'Yüz harâb žay‘ aya kâdir degülüm illâ meger ki vâlî vü hâkimümüz sellemehu'llâh tamâm bir sene vâlîmüz ola.' didi." Kışsa-h'ân bu kışşayı söyleyüp ol pâdişâh işidince ğaflet uykusından uyanup mezâlim ü da'vâları diñlemege oturdı, vâlî altında olan vülât ü hâkimleri yoklamağa başladı ve re'âyâ vü berâyânuñ ahvâline ziyâde muqayyed olur oldu.

Fâ'ide: Me'mûn Hâlîfe bir gün köşkinden aşağıya bakdı, bir âdem eline kömür alup köşk dîvârı üzre yazı yazdı. Me'mûn anda olan hizmetkârların ba'zısına "Var git ol âdem yanına ne yazı gör." didi ve hem anı getürmege ısmarladı. Ol hizmetkâr tizce gelüp ol yazı yazanı dutdı ve ne yazduğunu fikr eyledi. Ol kimse dîvâr üzre işbu iki beyti yazmış.

Şi'r:

يَا قَصْرُ جَمْعُ فَيْكِ الشُّومِ وَاللُّومِ

حَتَّى يَعْيشَ فِي أَرْكَانِكَ الْبُومِ

يَوْمًا تَعْتَشُّ فَيْكِ الْبُومُ مِنْ فَرْحِي

أَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يَنْعَاكَ مَرْغُومِ¹¹⁷⁸

(A 237a) Ol hizmetkâr "Pâdişâh seni ister da'vet ider, icâbet eyle." didi. Ol kimse "Allâh içün beni götürme pâdişâha." diyü yalvardı. Ol hizmetkâr "Elbet gitmek lâzımdır." diyü götürüp pâdişâh önünde anı turgurup yazduğı beyitleri pâdişâha i'âm eyledi. Pâdişâh aña "Vây saña, niçün böyle yazduñ ve benüm dîvârüm üzre bu maķûle nesneyi yazduran ne nesnedür?" didi. Ol kimse "Pâdişâhum, senün işbu köşkün ihâta eyledüğü bezek ve ta'âm u şarâb ve döşemeler ve kapkacaķlar ve kumâşlar ve câriyeler ve hizmetkârların hadd ü hisâbı ve 'add u şağışı yokdur. Ve ben anı vaşf eylemege kâdir degülüm ve 'aqlum ve fehmüm andan 'âciz ü fûrû-mânedür ve lâkin hâlen yanından geçdüm ve ben be-ğâyet aç ve açlıktan tãkatüm tãķ olmuş-ıdı, ben daķı fikre varup tırdım ve kendü kendüme didüm ki bu kaşır 'âmir u ma'mûr ve yücedür ve lâkin ben be-ğâyet açım baña bu kaşırdan fâ'ide yokdur ve eger bu kaşır harâb olsa ve ben buña uğrasam ağacından veyâ eñserinden veyâ mermerinden bir nesnecik alup şatup kût idinür ve anı azıķ kıldım,

¹¹⁷⁸"Ey kasır, uğursuzluğın ve sitemi kendinde topla hatta köşelerinde baykuşlar yaşasın. Baykuşların sende yuva yaptığı gün sevincimden senin ölüm haberini veren olurum."

didüm. Benüm pādişāhum ol bir şā‘ir ne dimişdür bilmez misin?” didi. Me‘mūn Ḥalīfe “Ol şā‘ir ne didi?” didi. Ol kimse şā‘ir böyle dimiş diyü işbu şi‘ri okudu.

Şi‘r:

إذا لم يكن للمرء في دولة امرئ
نصيب ولا حظ تمنى زوالها
وما ذاك من بغض لها غير أنه
يرجي سواها فهو يهوي إنتقالها¹¹⁷⁹

(A 237b)¹¹⁸⁰ Me‘mūn ol kimseden zıkr olınan sözleri ve şi‘ri işidüp “Yā oğlan buña biñ altun vir.” didi ve andan soñra “Mādāmki bizüm kaşrumuz ehl ile ma‘mūr ve ehli mesrūr ola her sene biñ kırmızı senüñ olsun.” didi ve bu ma‘nāya şi‘r inşād eylemişlerdür ki katı ḥüb u zībādur.

Şi‘r:

إذا كنت في أمر فكن فيه محسناً
فعمّا قليل أنت ماضٍ وتاركه
فكم دحت الأيام أرباب دولة
وقد ملّكوا أضعاف ما أنت مالكه

Ya‘nī kaçan sen bir iş ve bir devlet içinde olsañ luṭf u iḥsān idici ol. Zīrā az zamānda sen geçersin ve terk idicisin, sen ölürsün ve devletüñ zā‘il olup gitse gerekdür, hemān fırsatı geçürmeyüp iḥsān idici ol. Eyle olsa bu dünyā günleri niçe erbāb-ı devlet ü‘ izzet ve niçe aşḥāb-ı sa‘ādet ü şevketi döşeyüp ve kara toprağa düşürmişdür ki onlar senüñ mālīk olduğın nesnenüñ az‘āf ve kat katına mālīk olmuşlardı.

el-Ḥüküm: Baykuşuñ her dürlüsi ḥarāmdur.

Fā‘ide: Ḥasan bin ‘Alī bin Ebī Ṭālib’den rivāyet olunur ve Ḥasan raḍiya’llāhu ‘anh Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet ider ki ḥazret-i Resūl didi ki: “Bir

¹¹⁷⁹“Birinin devletinde (nimetinde) bir diğərinin nasibi ve şansı olmazsa o, onun yok olmasını diler. Bu, o nimete (duyulan) bir nefrettir. Oysa başka bir nimet istenir; çünkü o, o nimetin (kendine) geçmesini ister.”

¹¹⁸⁰Yazmanın sağ üst köşesinde şu beyit yer almaktadır:

ما أحسن الدين والدنيا إذا اجتمعا
لا بارك الله في دنيا بلا دين

(Din ve dünya bir araya gelse ne güzel olur, Allah dinsiz dünyayı mübarek kılmaz.)

kimsenüñ oğlu olsa ve sağ kulağı içine ezân ve sol kulağına ikâmet okunsa ol uşağa ümmü's-şıbyân didükleri zarar eylemeye.” Şadağa Resûlu'llâh. ‘Ömer bin ‘Abdi'l-‘Azîz bunu iderdi. Ve ümmü's-şıbyânda ihtilâf vardır. (A 238a) Ba'zılar baykuşdandır dirler ki ‘Arab bir kimse vefât eylese veyâ katl olinsa bir baykuş nefsinde mutaşavver olur ve kabri üzre çağırur, gevdesine vahşet çeküp feryâd ider diyü zann iderler. Ümmü's-şıbyân didükleri marâz ol kuşdandır, dirler ve ba'zılar tâbi'atü'l-cindendir, dirler. Kezâ fi-*Hayâti'l-Hayevân*. **Tâbi'a** tâ'-i müşennât-ı fevķâniyye ve kesr-i bâ'-i muvaḥḥade ve ‘ayn-ı mühmele ile şol cinniyyedür ki insâna tâbi' olur, her ne yaña gitse bile gider. Erkeğine *tâbi'* ve dişisine *tâbi'a* dirler ya'nî ümmü's-şıbyân didükleri marâz cindendir şoñraki kavil üzre. Ammâ eṭibbâ katında ümmü's-şıbyân şafrâdan olur bir marâzdur cinden ve kuşdan degüldür, kütüb-i tıbdan *Teshîl*-nâm kitābuñ edāsı budur. **Ümmü's-şıbyân** ki aña oğlancıklar şayruluğı dirler, şafrâdan olur. ‘Alâmeti budur ki nevbet tîz tîz ola, gice katı buñala ve ırlıgana, beden ḥarâreti kavî ola, ‘aklı zâ'il ola, beñzi şaru ola, kısıcaḳ şafrâ kusa. ‘**İlâc**ı şafrâyı ishâl itmek ve şarâb-ı limon ve şarâb-ı nîlûfer içmek ve şarâb-ı benefşe ve şarâb-ı iccâş ve şarâb-ı ḥummâd içürmekdür. Oğlancıklarda olıcaḳ lisânü's-sevr şuyında biyan dibini ḳaynadup süzeler, içinde terencübün ezeler, ıssıdup içüreler, katı otları virmeyeler. İntehâ.

el-Ḥavâş: Baykuşı boğazlasañ bir gözi açuḳ ve bir gözi ḳapanuḳ ḳalur, açuḳ olanı yüzük ḳaşı altına ḳoyup anı daḳan kimse uyumaya mādāmki üzerindedür. Ḳapanıḳ göz ‘aksidür ve bu (A 238b) iki gözi biri birinden fark bu vech-ile olur ki bir çanaḳ içinde şu ḳoyalar ve gözleri içine bıraḡalar; şuya batan münevvim ve uyuducıdur, batmayan müşir ve uyutmayandır. Ve iki gözlerin misk ile ḳarışdurup kendü birle götüirse her kim ol miski ḳoḳulaya, aña ‘azîm muḥabbet ide ve meveddet-i rûḥâniyyeti anuñ meşâmmında ḥareket eyleye. Ve yüregini meflûc kimse bişirüp yise fâ'ide ide, ödini bellût ağacı küliyle ḳarışdurup meşânede taşı olana yidürseler meşânede olan taşı paralaya. Eger yılḡun ağacı küliyle ḳarışdurup döşeḡe bevl iden oḡlana yidürseler fâ'ide ide, cigeri semm-i ḳâtıldür. Etini yiseler ḳalbe ḡaşeyân getürür ve ḳalbi bulandırur. Ve bâde içen yārân aralarında baykuş kemüḡi dütsü olinsa aralarında ceng ü cidâl ve ḥarb u ḳitâl ve fitne vü âşûb ve taḡılmaḳ vâḳi' ola. Ve Hermes ḳavli üzre ḳaçan bir baykuş yüregini alup bir ‘avrat uyurken şol eli üzre ḳılinsa ol gün işledüḡini söyleye. Ve iç yaḡı eridüp bir kimse gözine sürme çekse gice ile her ḳanḡı yere ḡire ol yeri aydıñlık göre. Kezâ fi-*Hayâti'l-Hayevân*

li'd-Demîrî ve *Harîdeti'l-'Acâ'ib* ve *Kitābu Nevādiri'l-Ġarā'ib* ve *Mevāridi'l-'Acâ'ib* li-Monla Maḥmūd.

Fā'ide: Bir baykuş bir gün Süleymān peygāmbere -'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi's-şalātu ve's-selām- gelüp “Es-selāmun 'aleyke yā nebiyya'llāh.” didi, Süleymān “ 'Aleyke's-selām.” diyüp “Niçün ekinden yimezsın?” didi, baykuş “Ādem 'aleyhi's-selām ekin ve (A 239a) buğday ucından cennetden çıktığıçün yimem.” didi. Süleymān “Yā niçün şu içmezsin?” didi, baykuş “Nūḥ peygāmbere kavmi şuda ġarḳ olduğuçün.” didi. Süleymān “Yā niçün 'umrānı terk idüp ḥarābatı iḥtiyār idersin?” didi. Baykuş “Ḥarābe mīrāşu'llāh'dur, pes ben mīrāşu'llāhda sākin olurum.” didi. Kelām-ı Qādim ve Furḳān-ı 'Azīm'de “وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِينُهُمْ لَمْ تَسْكُنْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ”¹¹⁸¹ vākī' dūr. Süleymān eyitdi: “Bir ḥarāba ḳonduġın vaḳit ne dirsın?”, baykuş “Ḳanı şunlar kim dünyāda zevḳ u şafā sürenler nice oldı, dirüm.” didi. Süleymān “Evlere ḳonsañ ne dirsün?” didi, baykuş “Vāy ādem oġlanlarına! Öñlerinde bu ḳadar şedā'id ü meşā'ib var-iken nice uyurlar ve ġāfil deprenürler, dirüm.” didi. Süleymān aña “Gündüz niçün görinmezsin?” didi, baykuş “Ādemoġulları kendü nefislerine zulmi çok itdükleriçün.” didi. Süleymān aña “Çaġırup ötdüġün vaḳit ne dirsın?” didi, baykuş “Tezevedü yā ġāfilin. Ve teheyu's-seferikum subḥāne ḥāliḳı'n-nūr, dirüm.” didi. Ka'bū'l-Ḥibr raḍiya'llāhu 'anh bunı kütüb-i enbiyādan ḥazret-i 'Ömer raḍiya'llāhu 'anh meclisinde naḳl itdüġini İbn Mes'ūd raḍiya'llāhu 'anh rivāyet eyledüġi Ebū Nu'aym *Ḥilye*'de yazup *Nevādirü'l-Ġarā'ib* ve *Mevāridü'l-'Acā'ib* şāḥibi *Ḥilye*'den naḳl idüp yazmışdır. 'İbret alacaḳ nesne olmaġın biz daḥı bu kitābda yazduḳ. (A 239b)

Fer': *Fetāvā-yı Qāḍıḥān*'dan *Nevādirü'l-Ġarā'ib* şāḥibi naḳl ider ki ḳaçan hāme şayḥa eylese bir kişi anı işidüp “Bir kişi fevt olur.” dise ba'zılar bu söz küfürdür, dirler ya'nī fāl cihetinden. İntehā.

et-Ta'bir: Düşde baykuş mükābir ü mekkār bir ḥırsuzdur. Ve ba'zılar heybetlü bir pādīşāh dir ki re'āyānuñ merā'ir [ve] ödlerin yarar ki anuñ nāşır ve yardımcısı yoḳdur. Ve baṭālet ve zehāb-ı ḥavfa delālet ider, zīrā gice ḳuşlarındandır. Kezā ḳāle İbnü'l-Ġannām. Ve eger düşde bir baykuş bulsa veyā dutsa ya ḥasta ola veyā bir yaramazla dostlık ide ve tüy ve

¹¹⁸¹“Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını helāk etmişizdir. İşte kendilerinden sonra içlerinde pek az oturulmuş yurtları! (O yurtlara) biz varis olduk, biz.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kasas 28/58.

eti ve kanadı bir yaramazdan me'aldür ve eger tamı üstine oturup çağırduğun düşde görse muşibet irişe, ne'uzu bi'llāhi te'ālā minhā. Keza fi-*Kitābi't-Ta'bīr* li-İbn Sīrīn.

Fer': *Nuḳāye'* de yazar ki bir kimse hāme āvāzın işidüp "Bir kimse fevt olur." dise eşaḥḥ olan kāfir olmamaqdır. İntehā. **Hāme** feth-i mīm-ile ügi didükleri kuşdur ki gice ile uçar, *Kāmūs*'da **hāme** şadā didükleri gice kuşıdır, dir ve **hāme** kāme vezni üzre elif'i yā'dan maḳlūbedür. Ve ügi kuşına Fārsīde cuḡd dirler. Gice zāhir olmada, ḥālī yerler ihtiyār itmede şūmlıḡla meşhūr olmada baykuşa müşābihdür; ammā cüssede tefāvütleri vardur. *Kezā fi-Deḳā'iki'l-Haḳā'ik*.

Nazm:

Mirḥād u mezheb maḡrec ü kiryās u ḥaşş u müsteḥam

Daḡı kenif u müsterāḡ u maḡra'e oldı ḡalā

(A 240a) **Mirḥād** dād-ı mu' cemedan ḡayrı ḡurūf-ı mühmele ile miftāḡ vezni üzre ḡalā ve ayak yolu ve āb-ḡānedür. Zāl-i mu' ceme sūkūnı ve feth-i hā ile **mezheb** ve kesr-i kāf ve sūkūn-ı rā'-i mühmele ve yā'-i ḡuḡḡi ve elif ve sīn-i mühmele ile kirbās vezni üzre olan **kiryās** ve ḡā'-i mühmelede ḡarekāt-i şelāşe ve şīn-i mu' ceme vü müşeddede ile olan **ḡaşş** ve zamm-ı mīm ve sūkūn-ı sīn-i mühmele ve feth-i tā'-i müşennāt-ı fevḡāniyye ve feth-i ḡā'-i mühmele ve mīm-i müşeddede ile olan **müsteḡam** ve emīr vezni üzre olan **kenif** ve zamm-ı mīm ve sūkūn-ı sīn-i mühmele ve feth-i tā'-i müşennāt-ı fevḡāniyye ve feth-i rā'-i mühmele ve elif ve ḡā'-i mühmele ile olan **müsterāḡ** ki müstedām vezni üzredür ve feth-i mīm ve sūkūn-ı ḡā'-i mu' ceme ve feth-i rā'-i mühmele ve feth-i hemze ve hā ile mertebe vezni üzre olan **maḡra'e** gibi, onı daḡı elfāz-ı 'Arabiyyedendür ve bir ma' nāyadur. Vech-i tesmiye **mirḥād** feth-i rā'-i mühmele ve sūkūn-ı ḡā'-i mühmele ile olan **raḡd**dandır ki ḡasl ve yumaḡ ma'nāsınadır, ayak yolından **mirḥād** diyü kināye olunur, ayak yolında ḡasl olındıḡıçün. Ve **mezheb** gidecek yere dirler ayak yolu gidecek yer olduḡıçün aña **mezheb** demişlerdür. Ehl-i Yemen ḡalāya **mirḥād** ve ḡalālara **merāḡīd** ve ehl-i Şām **mezheb** dirler. Ve **ḡaşş** ehl-i Mışr lūḡatinde būstāna dirler. Būstānlarda ḡazā'-i ḡevā'ic itdükleriçün ḡalāya Mışr ḡalḡı **ḡaşş/ḡuşş/ḡuşş** tesmiye eylemişlerdür. Ve **kiryās** tam üzerinde olan ḡalādur ki ḡubūr ve avḡun ve bunuḡ gibi şān' atla yere indirürler, kesr-i kāf ve sūkūn-ı rā' (A 240b) ve sīn-i mühmeleteyn ile olan **kirs**dendür ki birbiri üstine yıḡılmış ve sidik ile ḡarışmış ve mütekedir ve bulanıḡ ḡavar tersi ve sidikdür, bu māḡūle ḡalāda bu şıfat muḡarrer olduḡıçün ḡalāya kiryās tesmiye eylemişlerdür. Ve **müsteḡam**

istif'āl bābından ism-i mekândur, zîrâ mezîdâtta ism-i mef'ûl ve maşdar-ı mîmî ve ism-i zamân ve ism-i mekân bir vezn üze gelür. *Kanûnu'l-Edeb*-nâm kitâbda el-müsteḥamm āb-ḥâne, dimişdür. *İstiḥmām* aşılta ıssı şu ile yaykanmağdur, zîrâ ḥamîm emîr vezni üze ıssıcağ şudur âḥirinde hâ ile olan ḥamîme gibi, şoñra her kağı şu ile olursa olsun gerek şovuk ve gerek ıssı muṭlağ şu ile iğtisâl veyâ yıkanmağa *istiḥmām* didiler. İmdi *müsteḥamm* yaykanacak yer demek olur āb-ḥâne dağı yaykanacak yer olduğıçün *müsteḥamm* tesmiye olınmışdur ve gusl-ḥâneye de *müsteḥamm* dirler ve ḥadîşde “لا يبولن”¹¹⁸² vâkı' dūr. Ve lafz-ı *müsteḥamm* yerinde muğtesel rivâyet olunduğı *Muğrib*'de İmâm Muṭarriẓî yazmışdur. Ve *kenîf* sâtir ve örtici ve perde ma' nâsınadur, ḥalâ dağı âdemi örtdüğiçün *kenîf* tesmiye olınmışdur. Ve *müsterāḥ* yine ism-i mekândur müstedām vezni üze, ḥalâ istirāḥat yeri olduğiçün *müsterāḥ* tesmiye olınmışdur. Ve *maḥra'e* zamm-ı ḥâ'-i mu' ceme ve sükûn-ı râ ile olan *hur* dandur¹¹⁸³ ki ters ve necisdür ve ma' nâsı *hur* yeri dimekdür, vech-i tesmiye bellüdür. Nitekim ḥalâya *maḥrec* dinilmege sebeb (A 241a) bellüdür. Zîrâ *maḥrec* ism-i mekândur çıkacak yere dirler ve *ḥalâ* medd-ile Türkî lafız degüldür, belki 'Arabî lafızdur, *ḥalvet* dendür *ḥalâ* dağı tenhâ vü ḥâlî olduğiçün böyle tesmiye olınmışdur.

Naẓm:

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

İşbu kitâbı okuyan her 'ilm olur kolay aña

el-Ḳıṭ' atü fi'l-Baḥri'r-Recezi's-Sâlimi'l-Müşemmen:

Şerḥ:

Ḳıṭ'a lügatde pâre dimekdür. Ke-enne ḳıṭ' alar ğazel veyâ ḳaşıdeden bir pâredür. Ve *baḥr* lügatde yarmağa dirler, kulağı yarığ deveye 'Arab feth-i bâ'-i muvaḥḥade ve kesr-i ḥâ'-i mühmele ile *baḥîra* dirler, nitekim Kelâm-ı Ḳadîm ve Furḳân-ı Kerîm'de “مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ”

¹¹⁸²Hadis şu şekilde geçmektedir: لا يبولن أحدكم في مستحيمه ثم يغتسل فيه “Sonrasında içinde yıkanacağınız yere bevletmeyin.” Ebû Dâvûd, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdi'l-Hamîd, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 1/7.

¹¹⁸³*Ḥari'e yaḥra'u* 'alime bābından teğavvut ma' nâsınadur ve ol çıkan nesneye feth-ile *ḥarâ* dinilür cem' i *ḥurû* gelür fels ve fülûs gibi. Cevherî zamm ile *hur* dūr cünd ve cünûd gibi dimişdür. Ve *ḥirâ* kitâb vezni üze ba' zılar ism-i maşdardur şıyâm gibi ki ism-i şavmdur dirler ve ba' zılar cem' -i *ḥar* dūr sehm ve siḥâm gibi dirler ve *ḥarâ* 'e ḥicâre vezni üze bunuñ gibidür. Ve Cevherî *ḥarâ* 'e feth-iledür kerihe kerâheten gibi dimişdür. Ve *ḥarâ* feth-ile sābit degüldür. Kezâ fi-Mişbâḥi'l-Münîr.

”بَحِيرَةٌ وَلَا سَائِيَّةٌ وَلَا وَصِيلَةٌ وَلَا حَامٌ”¹¹⁸⁴ vāqī‘ dūr. *Bahīra* şol devedür ki zamān-ı Cāhiliyyet’de olurdı; bir dişi deve beş qarın toğursa ya‘ nī beş kerre toğursa ve beşincide olan oğlu erkek olsa ol dişi devenüñ kulağını giñ yararlardı ve aña binmegi haram iderlerdi. Hiç kimse aña binmezdi, öldüğü zamān etini erler ve ‘avratlar yerlerdi. *Kezā fi-‘Uyūni’t-Tefāsīr*. Ve *Me‘ālimü’t-Tenzīl*’de, *bahīra* şol dişi devedür ki beş qarın toğurdukdan soñra kulağını yarup aña binmezlerdi ve yük yükletmezlerdi ve kılını kırkmazlardı ve otdan ve şudan anı men‘ eylemezlerdi ve beşinci toğan oğlu eger erkek olursa boğazlayup etini erler ve ‘avratlar yerlerdi ve eger dişi olursa kulağını yarup anı terk iderlerdi ve ‘avratlara südini ve (A 241b) menfa‘atlerini haram iderlerdi menāfi‘i ancağ erlere mahşuş idi ve eger ölürse etini erlere ve ‘avratlara helāl kılurlardı, dir. Ve *Tefsīr-i Haddādī*’de zamān-ı Cāhiliyyet’de bir dişi deve beş qarın toğurup beşinci def‘ada toğan oğlu erkek olursa bütler için anı boğazlayup etini büt-hānelerine hizmet idenlere ve yolculara virürlerdi, ‘avratlara virmezlerdi. Eger anı boğazlamazdan önden eceli ile ölürse erler ve ‘avratlar andan yerlerdi. Ve eger beşinci oğlu dişi olursa kulağını yararlardı ve yarmağı giñ iderler, binilmez ve boğazlanmazdı ve otdan ve şudan kovulmaz ve men‘ olunmazdı, südleri ve sā’ir menāfi‘i büt-hāneye hizmet iden kimselere ve ebnā’ü’s-sebile virürlerdi, ‘avratlara virmezlerdi tā ol dişi toğan deve ölünceye dek. Öldükde etinde erler ve ‘avratlar müşterek olurdı, dir. Ve *bahīra* fa‘il be-ma‘ nī-i mef‘ üldür, fa‘il be-ma‘ nī-i mef‘ üldüde kaçan isim anuñla zıkr olınsa müzekker ve mü’enneş berāber olur, meşelā ‘aynun keḥīlun ve keftun ḥaḍībun dirler ‘ayn mü’enneş iken keḥīletün dimezler hā ile ve kaçan şıfatı ifrād eyleseler isim anuñla zıkr olunmasa hā’yı idhāl iderler mü’enneş şıfatı olduğ için ve mü’enneş şıfatı olduğu ma‘lūm olsun için. Bunda daḥı *bahīra* şıfatdur ism anuñla zıkr olunmadığı için hā idhāl olunmuşdur, nitekim naṭīḥa ve zebīḥa da böyledür. *Kezā fi’l-Kevāşī*. Ve deryāya ***baḥr*** dinilmek yeri yarıldığı içündür ve her ulu ırmağa ***baḥr*** dinilmek (A 242a) yine yeri yarıldığı içündür veyāḥud deryāya ***baḥr*** dinilmek ittisā‘ ve giñliğinden ve deriñliğinden ötürdür, zīrā vāsī‘u’l-*baḥrī* olan ata ***baḥr*** dinilür. Nitekim Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Mendūb-nām at ḥaḳḳında *in vecednāhu le-baḥren* dimişdür. Müstef‘ ilün, müstef‘ ilün ve müfte‘ ilün, müfte‘ ilün gibilere ***baḥr*** dinilmek ba‘zısı ba‘zından yarıldığı içündür veyāḥud bunlarda fer‘ler vardur aşılılarından yarıldığı içündür. Ve müstef‘ ilün olduğu şi‘re ***recez*** dinilmege vecih ***recez*** fethateyn ile bir marāzıdır ki deve

¹¹⁸⁴“Allah, ne ‘Bahīre’ ne ‘Sāibe’ ne ‘Vasīle’ ne de ‘Hām’ diye bir şey meşru kılmamıştır...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Māide 5/103.

uyluğında olur, baħr-i *recez*üñ āħirinde ƙať ve cez ve řiťr ve nehek gibi ‘ illetlerüñ luħūķı çok olduğıçün *recez* tesmiye olınmışdır. Ve *sālim* dinilmege sebeb sekiz rŭkni daħı sālim olup hiĉbirinde ĥazf olmaduğıdır. Ve *mŭsemmen* tesmiye olınmaķ bu ři‘ rŭñ bir beytinde sekiz rŭkn ve sekiz kerre mŭstef‘ ilŭn olduğıçündür. řāriħ-i Endelŭsī ‘ *Arŭz řerħ*inde böyle yazar.

Nazm:

Yer fāresi evda‘ veda‘ Ka‘ be durur zātŭ‘l-veda‘

Nŭħ-ı Nebi‘nŭñ keştisi oldu yine zātŭ‘l-veda‘

řerħ:

Evda‘ ĥurŭf-ı mŭhmele ile aħmed vezni ūzre yer fāresi ve yer sıĉanı didŭkleri dābbe ve ĥayvāndur ki feth-i yā‘-i ĥuťťi ve sŭkŭn-ı rā‘-i mŭhmele ve zamm-ı bā‘-i muvaħħade ile aña *yerbŭ‘* daħı dirler ve Fārsice mŭř-ı deşti dirler ki yaban sıĉanı demek olur. Feth-i vāv ve dāl-ı mŭhmele vŭ meftŭħa ve ‘ ayn-ı mŭhmele ile *veda‘* yine ol ĥayevāndur. Ve dāl‘uñ sŭkŭnı cā‘izdŭr ammā bunda (A 242b) vezn iĉŭn feth ile oķınmaķ gerekdŭr ve *veda‘* *yerbŭ‘* olduğın *Ķāmŭs*‘da yazar ve *İħtiyārā‘*da *yerbŭ‘* mŭř-ı deřtidŭr, dir. Ve *Ĥayātŭ‘l-Ĥayevān*‘da, *yerbŭ‘*a kesr-i dāl-ı mŭhmele ve sŭkŭn-ı rā‘-i mŭhmele ve řād-ı mŭhmele ile *dirř* dirler diyŭ yazar ve cem‘i *edrāř* gelŭr *yerābi‘* ma‘ nāsına ve *yerbŭ‘*a řiĝa-i taşğir ile zŭ-rumeyħ¹¹⁸⁵ dirler kuyruğın rumħ ve şırığa teřbīħ idŭp böyle ad virmişlerdŭr. Ve ba‘ zılar zŭ-rumeyħ *yerābi‘*den bir cinsdŭr ki ayakları uzundur, dirler. Ve *Ĥayātŭ‘l-Ĥayevān*‘da ayakları uzun ve elleri kışa bir ĥayvāndur kuyruğı curez¹¹⁸⁶ kuyruğı ve rengi āhŭ rengi gibidŭr, dir. Ve bu ĥayvān baťn-ı vādī ve dere ķarnında sākin olur ki derenŭñ ruťŭbeti aña řu yerine dura ve nesim ve yeli iħtiyār ider ve buħārı sevmez ve bir yŭksek yerde cuħr¹¹⁸⁷ ve delik eyler ve dŭrt yel esecek yerde bir ev ķazar ve anda birķaĉ pencere eyler ol pencere ve deliklere nāfīķā‘ ve ķāřī‘ā‘ ve rāhiťā‘ dirler. Eger anı nāfīķādan taleb iderlerse ķāřī‘ādan ķıķar ve evinŭñ ūsti toprak ve altı boşdur. Ve mŭnāfīķ nāfīķa‘-i *yerbŭ‘*dan mŭřtaķdur zīrā zāħiri imān bāťnı kŭfrdŭr. Ve Cāħız ve ĝayrılar, zamān-ı

¹¹⁸⁵ *Zŭ-rumeyħ* zamm-ı rā‘-i mŭhmele ve feth-i mīm ve sŭkŭn-ı yā‘-i mŭřennāt-ı taťtāniyye ve ĥā‘-i mŭhmele ile kŭĉŭķ řırıķ řāħibi dimekdŭr.

¹¹⁸⁶ *Curez* zamm-ı cīm ve feth-i rā‘-i mŭhmele ve zāl-ı mu‘ ceme ile řurad vezni ūzre fār ve sıĉandan bir dŭrlŭdŭr ve ‘ inde‘l-ba‘ z kŭstebek didŭkleridŭr ki yeri depe depe delŭp yıĝar.

¹¹⁸⁷ *Cuħr* taķdīm-i cīm-i maźmŭme ve te‘ħir-i ĥā‘-i mŭhmele vŭ sākin ile yırtıcılar ve hevāmm kendŭ nefseriĉŭn ķazduķları ķuķur ve delik ve indŭr, zamm-ı cīm-ile *cuħrān* gibi. Ba‘ zılar te‘ħir-i cīm-ile oķurlar; lākin ĥaťādur.

Cāhiliyyet’de imānı izhār ve küfri isrār iden kimseye münāfiķ dinilmek yoğ-ıdı Hāķ celle ve ‘alā münāfiķ ismini nāfiķā’-i yerbū‘ dan müştāk kıldı, dirler. (A 243a) Ve Cāhız ve Qazvīnī **yerbū‘** fār ve kesegen nev‘ indendür, dirler ve bu hayvān şol hayvānlardandur ki anlaruñ başları ve buğları olur ve cümlesi başlarına itā‘ at ve inķıyād iderler. Ve bir yerde olsalar başları bir yüksek yerden veyā bir taş üstinden anları bekler ve bir qorķulu nesne görse dişlerin taķırdadup anlara ħaber ider ve āvāz ider, düşmenden āgāh ider. Ve eger başları olan taķşirāt idüp anı beklemekde ihmāl üzre olursa anlardan birine zarar olup avlanursa cümlesi çöküp başlarını öldürürler ve ħayrısını baş ve ħāķim dikerler ve bunlar ma‘ āşe vü rızķ talebiçün çıķduķlarında başları cümleden evvel çıķup bir yüksek yerden baķar, eger qorķulu nesne görmezse anlara varup anlar, delikte iken dişlerin taķırdadup āvāz ider ve anlar işidüp çıkarlar. Ve **yerbū‘** da olan yā ve vāv zā’ idelerdür; zīrā kelām-ı ‘Arab’da fa‘ lül yokdur feth-i fā ve sūkūn-ı ‘ayn ile illā şa‘ fūķ vardır. Ve ħarnüb feth-i ħā ile lūġat-ı za‘ ifedür zamm-ı ħā ile ħurnüb veyā teşdīd-i rā-ıla ħarrūbdur. Kezā fi’ş-*Şiĥāĥ*. Ve **nāfiķā**’ kesr-i fā ve feth-i kāf ve medd-ile fā‘ ilā’ vezni üzre yerbū‘ uñ şol gizli deligidür ki bellü ve görünür degüldür, üsti topraķdur, kaçmak istedükde başıyla urup delüp andan çıkar, kaçır. Ve **kāşī‘ā**’ kesr-i şād ve kāf’ dan ħayrı ħurūf-ı mühmele ile girdüġi (A 243b) delikdür ki ağız açıķdur **kaş**’ dandur ki girmekdür ve **nefķ** çıķmakdür ħurūc ma‘ nāsına, **nāfiķā**’ bundan müştākdur. Ve **nefaķ** taķrīķ ile şol sereb ve yer altında olan evdür ki anuñ bir maĥlaş ve çıķacak yeri ola. Ve ħarb-ı meşelde vāķī’ dalle dureysun nefakahu bundandur ya‘ nī dureyş deligini yitürdi. **Dureyş** şīġa-i taşġir ile **dirş** küçügidür ve **dirş** sıçan yavrisı ve **yerbū‘** ve kedi ve bunlara beñzer nesneleruñ yavrılarıdır. Bunu işinde ve emrinde ‘āciz kimse ħaķķında dirler ki ħaşmı içün delīl ü ħüccetini ħazırlayup vaķt-i ħācetde unutup ‘āciz qalur. Ve **rāĥitā**’ ħurūf-ı mühmele ve nāfiķā’ vezni üzre yerbū‘ deliginden çıķardüġi topraķdur diyü *Dīvānu’l-Edeb*’ de yazar. Ve *Şiĥāĥ*’ da **rāĥitā**’ **yerbū‘** deliginden biridür ki toprağı andan çıkarur ve cem‘ ider, dir. Ve zamm-ı rā-ıla *ruĥeṭa* humeze vezni üzre yine **rāĥitā**’ didükleri delikdür.

el-Ĥükm: **Veda**’ ve **yerbū‘** ve yer fāresi İmām-ı A’ zam ve Hümām-ı Ekrem Ebü Ĥanīfe raĥmetu’llāhi ‘aleyh yanında ħarāmdur, ekli cā’ iz degüldür; zīrā ħaşerātdandur. Ve İmām Şāfi’ i rāhimehu’llāh qatında ekli ħelāldür; zīrā ‘Arab anı pāk görür, dir.

el-Emsāl: Dalle dureysun nefakahu ħarb-ı meşeldür ma‘ nāsı beyān olındı. Ve edallu min-veledi’l-yerbū‘ ħarb-ı meşeldür, bu daĥı işinde ve mühimmātında ziyāde ‘āciz olana dirler ma‘ nāsı yer sıçanı yavrisından ziyāde yitürici ve azıcıdır dimekdür. Ve ke’l-

müşteriyyi'l-kāsi'ā' bi'l-yerbū' (A 244a) dūrb-ı emşaldendür, ma' nāsı **yerbū'** didükleri hayvānı şatup **kāsi'ā'** didükleri anuñ deligini şatun alan gibidür, dimekdür. Bunu eyü nesneyi terk idüp kem nesneye t̄alib olan kimse haqqında dirler.

el-Ḥavās: **Yerbū'** eti çok gıdā virür ve karnı sürer ve göz kapağında olan kılı yolup yerine bunuñ kanı t̄ilā olınsa bir daḥı ol kıl bitmeye.

et-Ta'bir: Düşde yerbū' ḥallāf ü kezzāb ve ziyāde yalan söyler kimseye delālet ider. Düşde bir kimse anuñla nizā' eylese bu maḳūle bir kimse ile nizā' ide. Kezā ḳāle İbnü'l-Gannām. Ve'l-'ilmu 'inda'llāhi'l-'Allām.

Ve **zātü'l-veda'** feth-i vāv ve dāl ve 'ayn-ı mühmeleteyn ile Ka'be-i Mükerreme ve Beytu'llāhi'l-Ḥarām'dur ve Nūḥ peygamber 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi's-şalātu ve's-selām ḥazretleri yapduğı gemidür.

Aḥvālü'l-Beyti's-Şerif: Ḥazret-i Ādem Ata şalavātu'llāhi 'alā-seyyidinā Muḥammedin ve 'aleyhi gökden yere indirüldükde ayakları yerde ve başı gökde idi. Ve gökde olanlaruñ sözlerini işidürdi ve cennetde itdüğü günāhı fikr idüp gice ve gündüz āḥ u feryād u efğān iderdi. Gökde olan melekler Ādem'ün āḥ u efğānından Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālāya şekvā eylediler. Ḥaḳ te'ālā, Ādem Ata'nuñ ḳadd ü ḳāmet ve boyını eksük idüp Ādem Ata zirā' ıyla altmış zirā' eyledi. Ve Ādem 'aleyhi's-selāmuñ boyı eksük olduğda melekleruñ āvāzların ve tesbīḥleruñ işitmez oldu ve kendüye vahşet geldi, Ḥaḳ te'ālāya (A 244b) vahşetden şekvā eyledi. Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā ḥazret-i Ādem'e “Benüm içün bir ev yap, melā'ike 'arşı nice tavāf iderlerse sen daḥı ol evi tavāf eyle.” didi ve “Ol evde senüñ ve evlāduñuñ du'āları müstecāb olur ve du'ālaruñuzu ḳabül iderüm.” didi ve “Melā'ike 'arşum yanında nice namāz ḳılup zikrūme meşğül olurlarsa sen daḥı anda namāz ḳıl ve zikrūme meşğül ol tā kim anda her ne kim dilesen ḳabül ḳılam.” didi. Ādem 'aleyhi's-selām “Yā Rabbī ol yeri ki 'arş berāberindedür, anı nice bulurum ve anda senüñçün ev yapmağa nice ḳādir olurum?” didi. Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā aña bir melek gönderdi, ol zamān Ādem Hindistān'da olurdu, ol melek ḳulağuz olup Mekke'ye teveccüh eyledi. Ve Ādem Ata her ḳaḅı yere ayak baḅdı ise ol yerler ma'mūr ve ḳaşaba ve köy ve şehir olmışdur. Ayağı degmeyen yerler mefāze vü beriyye ve ova olmışdur. Ḥazret-i Ādem ol melek ḳulağuzlığıyla Mekke'ye geldi ve 'arş berāberi Ka'be-i Mükerreme olduğunu bildürdi. Ādem Ata temel içün yeri ḳazmağa baḅladı ve Ḥavvā 'aleyhe's-selām toprağı ḳaldurdu, ḳaza ḳaza tā ḳara şuya indürdi aḅağadan “Yeter!” diyü nidā olındı ve taşlara Ḥaḳ

te‘âlâdan “Âdem ve Havvâ’ya mu‘tî‘ oluñuz.” diyü emr olındı, deve gevdesi gibi taşları kaldırup temeli yaptılar. Temel tamâm olduñdan soñra Haq sübhānehu ve te‘âlâ yetmiş biñ melek ile kırmızı altundan ve bir rivāyetde yāqūtdan bir ev (A 245a) gönderdi ki adı Beytū’l-Ma‘mūr’dur. Ol yetmiş biñ melek ol evi Âdem yapduğı temel üzre kōndurdılar. Tamâm olduñdan soñra ol melek menāsik-i hac ve erkān-ı hac-ı şerifi ta‘līm eyledi. Ve Âdem anı tavāf eyledi ve anda namāz kılup murādātın diledi. Mücāhid, ‘Abdu’llāh bin ‘Abbās’dan rivāyet ider ki Âdem ‘aleyhi’s-selām Hind’den kırk def‘a hac eylemişdür. Ve Mücāhid, İbn ‘Abbās’a su‘āl ider ki “Âdem Hindistān’dan hac-ı şerife gelüp giderken binüp mi hac iderdi yoñsa yayağ mı?” İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anh “Âdem’i kañğı tavar götürürdi va’llāhi bir adımı üç günlük yol idi.” didi. Ve Âdem ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām dünyādan gitdükden soñra oğı Şiṣ¹¹⁸⁸ peygamber ol evi tavāf iderdi, Nūḥ peygambere dek yine ol ev tavāf olunurdi. Ve Nūḥ dağı hac idüp tavāf eyledi ba‘dehu tūfān vāki‘ olduñda Haq sübhānehu ve te‘âlâ yetmiş biñ melek gönderüp ol evi dördünci kat göge kaldurdılar tā kim ‘azāb ve murdār şu ol eve degmeye. Ve Haq Te‘âlâ Cebrā’il’i gönderüp Hacerū’l-Esved’i alup Ebū Kubeys didükleri tağıñ içinde gizledi ve ḥazret-i Âdem binā eyledüğü temel yerinde kaldı. Ve İbn Hiṣām kavli üzre tūfān Ka‘be’ye degmedi ve tūfān şuyı Ka‘be-i Mükerreme’nüñ eṭrāfında tūrdı ve Nūḥ peygamber gemide olanlara “Siz Ka‘be’nüñ eṭrāfındasız, ‘avratlarıñuza yakın olmañuz.” (A 245b) diyüp erler ve ‘avratlar aralarında perde eyledi. Ba‘dehu Nūḥ oğı Hām ta‘addi vü tecāvüz eyleyüp kendü ‘avratına yakınlık itdi. Nūḥ, Hām’a bed-du‘ā kılup “Haq te‘âlâ, oğıñuñ rengini kara eylesün.” didi. Haq sübhānehu ve te‘âlâ du‘āsını kabūl kılup Hām oğı olan Kūs’uñ rengi kara oldu, ḥālen dünyāda olan kara ‘Arablar Hām evlādındandır, anuñçün kara ‘Arab’dan birine gulāmun ḥāmiyy dirler. Ve bundan soñrā Nūḥ peygamberüñ gemisi yedi def‘a Ka‘be-i Mükerreme’yi tavāf idüp Mavşıl-nām¹¹⁸⁹ şehir kurbında ḥālen ümerā’-i Ekrāddan Mīr Şeref zabtında olan cezire-i ‘Umeriyye didükleri kaşabanuñ karşusunda Cudi dimekle ma‘rūf olan cebel ve tağ üzre qarār eyledi. Ve göge ref‘ olınan Beytū’l-Ma‘mūr ḥālen gökdēdür, her gün yetmiş biñ melek anı tavāf iderler, bir kerre tavāf iden kıyāmet günine dek bir dağı tavāf eylemek müyesser olmaz. İmdi bundan

¹¹⁸⁸ **Şiṣ** kesr-i şīn-i mu‘ceme ve sükūn-ı yā ve āḥirinde gā’-i müsellese ile Âdem ‘aleyhi’s-selām veliyy-i ‘ahdidür. Kābil Hābil’i katl eyledükden soñra Haq te‘âlâ Şiṣ peygamberi ḥalk eyledi. Ma‘nāsı hibetu’llāh dimekdür, maḳtūl oğına be-ğāyet sebiḥ olmağın aña ‘ivaḥ hibe olınmışdur.

¹¹⁸⁹ **Mavşıl** feth-i mīm ve kesr-i şād-ıla meclis vezni üzredür. Nūḥ ‘aleyhi’s-selām aña vāşıl olup ol yerde qarār eyledüğüçün **Mavşıl** tesmiye olınmışdur. Ma‘nāsı vāşıl olınan yer dimekdür, zamm-ı mīm-ile Mūşıl dirler gālaṭdur.

añlansun ki Haq te‘ālānuñ gökde olan melekleri ne çokdur, ‘add ü haddi mümkün degüldür. Settārū’l-‘uyūb ve Ğaffāru’z-zunūb ve ‘Allāmu’l-ğuyūb olan Bārī te‘ālādan gayrı ‘adedlerin ve hisābların bilür yokdur. Ve Beyt-i Şerīf’üñ yeri hālī ve Ādem ‘aleyhi’s-selām yapduğı temel hālī kaldı tā İbrāhīm peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām binā idinceye dek. Ve tūfāndan biñ iki yüz otuz üç sene geçdükden şoñra Ken‘ān oğlu Numrūd-nām zālīm zamānında Cum‘a gicesi ve ‘āşūrā gicesi İbrāhīm Halīlu’llāh dünyāya gelüp babası (A 246a) Tārah’dur tā’-i kārāşet ve fetḥ-i rā’-i mūhmele ve hā’-i mūhmele ile ‘Arāyis-nām kitābda böyle yazar. Fe-emmā *Cāmi‘ü’l-Uşūl*’de Nūḥ peygamberle İbrāhīm Halīlu’llāh arasında biñ yüz kırk iki senedür, dir. Ve İbrāhīm peygamber toğduğı yıldan hicrete dek iki biñ sekiz yüz toksan üç senedür ve Yehūd tārīḥi üzre iki biñ dört yüz otuz iki senedür diyü taşriḥ eylemişdür. Ve Ādem ‘aleyhi’s-selām halk olunup İbrāhīm Halīlu’llāh toğduğı yıla dek üç biñ üç yüz otuz yedi sene geçmişdür diyü ‘Arāyis’de yazar. Fe-emmā *Risāletü’l-Merām fī-Aḥvālī Beytu’llahī’l-Ḥarām*’da Mevlānā Muştafā bin Sinān halk-ı Ādem’dan mevlid-i İbrāhīm’e dek üç biñ sekiz yüz otuz yedi senedür diyü yazmışdur. Ve İbrāhīm peygamber kağı yerde vücūda geldüğünde ihtilāf çokdur, nihāyet Numrūd¹¹⁹⁰ zamānında toğduğı muḳarrerdür. Ve Numrūd dört yüz yıl dünyāda pādīşāhlık idüp ğurūrından ḥāşā şümme ḥāşā halkı kendü ‘ibādetine da‘vet eylemişdür. Āḥirü’l-emr Haq sübhānehu ve te‘ālā anı bir aḳsaḳ sivri kesegen siñek ile helāk eylemişdür. Nitekim *Pendnāme*’de Şeyḫ ‘Atṭār ḳuddise sırruhu’l-Ğaffār buña işāret idüp dimişdür.

Beyt:

سُوِيْ اَوْ خَصْمِيْ كِه تَيْر اَنْدَاخْتَه

پَشَه كَارَش كِفَايْتِ سَاخْتَه¹¹⁹¹

Ve İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmdan İsmā‘īl¹¹⁹² ve İshāḳ-nām iki oğlu toğdı. Ve İsmā‘īl ‘aleyhi’s-selām otuz yaşa ve bir rivāyetde yigirmi yaşa (A 246b) varduğda babası ol vaḳit yüz yaşında idi ve Şām’da idi. Haq sübhānehu ve te‘ālā İbrāhīm’e Ka‘be-i Mūkerreme’yi yapmağa emr eyledi. İbrāhīm “Yā Rabbī ne yerde yapayım?” didi. Haq te‘ālā İbrāhīm’e

¹¹⁹⁰ *Numrūd* zamm-ı nūn ve dāl-ı mūhmele [ile] ‘uşfūr vezni üzre *nīm-rūd*dan mu‘arrebdür, yarım yüzlü ma‘nāsına. Zālīm-i mezbūr ve cā’ir-i mesfūr ve kāfir ü tā’-i meşhūrūñ yüzü egri ve yarım yüzlü olduğıcūn aña numrūd dinilmişdür.

¹¹⁹¹ “Onun tarafına ok atmış bir düşmanın işini bitirmeye bir sivrisinek yetti.”

¹¹⁹² Ve *İsmā‘īl* muṭī‘ u’llāh ma‘nāsına olduğını *Ḳāmūs*’da yazar.

vaḥy eyledi ki sekīneye tābī‘ ola ve sekīne aña göstere. Ve sekīnede ihtilāf vardur. Ba‘ zılar bir dābbedür başı kedi başı gibi ve kıyruḡı kedi kıyruḡı gibi ve yüzi ādem yüzi gibi idi ve iki kınadı var-ıdı, yākūt ve zebercedden ve anda rūḥ u cān var-ıdı, lāzım olan ḥuşuşları söylerdi ve gözleri şöyle yalaburdı ki gören kimse kórardı, dirler. Ve ba‘ zılar sekīne bir rīḥ-i ḥacūc ve pek eser yeldür ki iki başı var-ıdı ve yılana şebīh idi, dirler. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām sekīneye tābī‘ oldı tā Mekke-i Mükerrreme’ye geldiler. Ve sekīne beyt yeri üzre karar eyledi ve çağırıp “Yā İbrāhīm, benüm gölgem miḡdārı üzre binā eyle.” didi. İbrāhīm ve İsmā‘il ‘aleyhime’s-şalātu ve’s-selām temeli kázmaḡa başladılar. Ve bir rivāyetde Ḥaḡ te‘ālā yedi melek gönderüp melekler temeli kázup Ādem Ata’nuñ temelini gösterdiler. İbrāhīm oḡlıyla Beyt-i Şerīf’uñ etrāfını kázdılar, büyük taşlara rāst geldiler ki otuz ādem káldırmaḡa kādır olmaz, kaza kaza Ādem ‘aleyhi’s-selām yapduḡı esās ve temele irdiler. İsmā‘il lāzım olan taşları babasına şunardı ve babası Ādem ‘aleyhi’s-selām esāsı üzre binā iderdi. Ve İbrāhīm ‘İbrānī ve İsmā‘il ‘Arabī idi, Ḥaḡ te‘ālā (A 247a) biri birine dillerin bildürdi. Binā yüksek olduḡda Maḡām-ı İbrāhīm didükleri mübarek taşı yakın eyledi, İbrāhīm ol taş üzre çıktı ve üzerinde iken yapu yapardı ve İsmā‘il ol taşı Beyt-i Şerīf etrāfına lāzım geldiḡi üzre döndürdi. Ve bir rivāyetde İbrāhīm bir taraftan ve İsmā‘il bir taraftan yaparlardı dinilür, lākin bu kávil ba‘ iddür; zīrā Maḡām, İbrāhīm’uñ ayaḡı altında idi, Maḡām olmayınca yapılmāḡ mümkün olmazdı; zīrā yapu yüksek olmış-ıdı meger ‘alā-sebīli’t-tenāvüb yaparlardı, dinile. Ve *Tefsīr-i Ḥaddādī*’de İbrāhīm ve İsmā‘il ‘aleyhime’s-şalātu ve’s-selām Ka‘be’yi binā iderlerdi ve melā’ike beş taḡdan taş getirürlerdi, ol taḡlar Şām’da olan Tūr-ı Sīnā ve Tūr-ı Zeytā ve cezīrede olan Cudi ve Mekke-i Mükerrreme’de olan Ḥirā’ ve Lübnān’dur diyü yazar. Ve minvāl-i mezbūr üzre İbrāhīm Beyt-i Şerīf’i binā idüp gökden yaña yüksekliğini tokuz zirā‘ eyledi ve tokuz zirā‘ yüksek olduḡında ḡaberleruñ ittifāḡı vardur diyü *Risāletü’l-Merām*’da yazar. Lākin ihtilāf ‘arzındadır, ba‘ zılar kátında ‘arḡı otuz zirā‘ dur ve ba‘ zılar ḡayrı dürlü söylerler. Ve Ḥicr ki bir adı Ḥaḡīm ve bir adı Ḥazīre-i İsmā‘il’dür, anı da Beyt-i Şerīf içinde idḡāl eylediler ki yedi zirā‘ dur. Ve İbrāhīm ve İsmā‘il ‘aleyhime’s-şalātu ve’s-selām Ka‘be’yi işbu minvāl üzre binā eylediler; lākin saḡfın yapmadılar, üsti (A 247b) aḡuḡ idi. Ve Beyt-i Şerīf kápusı yere ulaşıḡ idi ve kápusı yanında bir kıyu kázıldı ki adı İḡseb idi, Beyt-i Şerīf’e gelen armaḡān ve hedāyāsı anda ḡıfḡ olunurdi. Ve Ka‘be’yi binā iderken Ḥacerü’l-Esved yerine varduḡda İbrāhīm oḡlına “Baña bir güzel taş getir, nāsa ‘alem olsun.” didi, İsmā‘il bir taş getürdi İbrāhīm “Daḡı

eyüsin ve güzelini getir.” didi, İsmâ‘îl bir âhar taş getürmege gidicek Ebû Kubeys tağı “Yâ İbrâhîm senûñ için bende emânet vardır.” diyü çağırdı. İbrâhîm Hacerü’l-Esved’i Ebû Kubeys’den alup hâlen tırdığı yerde yapu içinde kodı; zîrâ tûfânda Hacerü’l-Esved’i Hâk sübhânehu ve te‘âlâ Ebû Kubeys tağına emânet koyup “Benüm Halîl’üm benüm için bir ev yaparken gördüğün vakit Hacerü’l-Esved’i Halîl’üme vir.” dimiş idi, bunuñcündür zamân-ı Câhiliyyet’de ol tağa Emîn didükleri. Ve bir rivâyetde tûfânda Hacerü’l-Esved göge ref‘ olunmış-ıdı, ol zamân Cebrâ‘il ‘aleyhi’s-selâm Hacer’i gökden indürdi, İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm anı yerinde yapu içre yaptı, dirler. Ve *Keşşâf* da Hacerü’l-Esved cennet yâkütlerinden bir aq yâkût idi, zamân-ı Câhiliyyet’de hâ‘iz ‘avratlar aña yapışmağla kara oldu diyü yazar. Ve bir rivâyetde öyle ziyâ virürdi ki gice ile ziyâ virür bir âhar nesneye ihtiyâc olunmazdı her cânibden inşibâbı Harem’e dek nûrlandırur ve ziyâ virürdi, dirler. Ve eḥādîṣ-i şerîfede Hacerü’l-Esved kıyâmet güninde elli ve gözlü ve dillü gelür ve hâk u şıdk u ta‘zîm-ile aña yapışanı ve hâşâ (A 248a) nifâk u istiḥfâf ve ḥorlîğ-ıla istilâm ideni dir ve herkes ne hâl üzre istilâm idüp yapışmış ise ol hâle şehâdet ider diyü vârid olmışdur. Ve *Risâletü’l-Merâm* şâhibi *Mühcetü’l-Envâr*’dan nakl ider ki Hacerü’l-Esved evvel bir melek idi Hâk sübhânehu ve te‘âlâ Âdem’i cennete kodukda nehy olınan şecereden yimesün ve o melek aındursun için Âdem ‘aleyhi’s-selâm yanına komış idi ve her kaçan ol şecereden yimek Âdem ata ḥâtırına gelse ol melek men‘ u nehy iderdi, taḳdîr-i Hâk ile ol melek gâ‘ib oldu ve Şeyṭân ‘aleyhi’l-la‘ne iğvâsıyla Âdem ol ağaçdan yidi, Âdem üzerinde olan ḥulel ve nefîs libâslar uçup gitdi ve cennetden çıkup gitdi. Ol melek geldükde Âdem ‘ahdini şımış buldılar ve ol meleğe Hâk te‘âlâ heybet nazarıyla nazar eyledi, cevher oldu. İntehâ. İşbu zıkr olınan üslûb üzre Ka‘be-i Mükerrermet’i İbrâhîm peygamber binâ idüp ve Maḳâm’ı içeri giren kimsenün sağında Beyt’e mülâşık ve ulaşıq eyledi. Ve Hâk te‘âlâ İbrâhîm’e emr eyledi ki ḥalkı ḥacca da‘vet eyleye, İbrâhîm “Yâ Rabbî âvâzumı kim irişdürür?” didi. Bârî te‘âlâ “Çağırmaḳ senden, işitdürmek benden.” didi. İbrâhîm Maḳâm üzre çıkdı, Maḳâm tağlaruñ eñ ziyâde yüksegi gibi yüksek oldu, İbrâhîm iki barmağını iki kulağı içine koyup “Eyyühe’n-nâs kütibe ‘aleyküm el-ḥacce fe-ucîbû rabbeküm.” diyü çağırdı ve bir rivâyetde “Ḥaccû beyte rabbiküm” didi. Yedi deryâ altından ve maşrıḳ u mağrib arasında olanlar babaları (A 248b) bellerinden “Lebbeyk lebbeyk Allâhumme lebbeyk” diyü cevâb virdiler, ol zamân bir kerre lebbeyk diyenler birer kerre ḥacca varurlar, üç kerre lebbeyk diyenler üç kerre ḥacca varalar, on kerre lebbeyk diyen on def‘a ḥacca vara. İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm Ka‘be-i Mükerrermet’i binâ

idüp menāsik-i hacca ve erkānını Cebrā'il 'aleyhi's-selām ta'limi ile yerine getirüp hac itdükden sonra Şām'da olan evine geldi. Ve Şām'dan her sene hacca giderdi ve gayrı peygamberler dağı hac iderlerdi. Ve andan sonra bir gün melekü'l-mevt İbrāhīm'e "Yā Ḥalīla'llāh kaṅgī ḥāl üzre senüñ rûḥuñı kabz itdügümi seversin." didi, İbrāhīm "Secdede iken rûḥumı kabz itdügüni severem." didi. İbrāhīm 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi's-şalātu ve's-selām secdede iken Melekü'l-mevt rûḥ-ı şerifini kabz eyledi. Ve Süddi kavli üzre İbrāhīm 'aleyhi's-selām Haḫ te'ālādan recā vü niyāz eylemişdi ki ölümi kendü istemeyince cānın almaya. Bir gün 'ādet-i kerimesi üzre halkı yidürüp ziyāfet iderken bir koca ve bir pīr kimseyi tenhāda gördi, ol kocaya bir merkeb gönderüp yimege da'vet eyledi. Ol koca, eşege binüp İbrāhīm'e geldi ve İbrāhīm aña ta'ām getürdi, koca yimege el şunup ağızına iletmek isterken gāh yimegi kulağına ve gāhī gözine şundı, āḫir ağızına kodukda girüsinden çıkdı. İbrāhīm anı gördi ve kocaya "Senüñ ḥālüñ nedür ki böyle eylersin?" didi. Koca "Yā İbrāhīm pīrlikdendür." didi. İbrāhīm "Kaç yaşıdasın?" (A 249a) didi. Koca, 'Ömrin ve yaşın didi İbrāhīm yaşıdan iki sene ziyāde. İbrāhīm kocaya "Senüñle benüm aramda ancak iki sene vardur. Ben de senüñ 'ömrüne vāşıl olduğumda senüñ gibi olurum." didi. Ve Haḫ te'ālādan ol koca gibi olmazdan öñden rûḥ-ı şerifi kabz olunmaḫ istedi, ol pīr fi'l-ḥāl kalkup rûḥını kabz eyledi. Ve İbrāhīm 'aleyhi's-şalātu ve's-selām 'ömri iki yüz toḫsan beş yıl idi. Ve Sāre-nām ḫatunı yanında defn olındı. Medfūn olduğu medīne vü şehre fetḥ-i ḥā'-i mūḥmele ve sūkūn-ı bā'-i muvaḥḫade ve zamm-ı rā'-i mūḥmele ve vāv-ı sāḳine ve nūn-ıla Ḥabrūn dirler zeytūn vezni üzre ve kisrā¹¹⁹³ vezni üzre Ḥibrā yine ol şehriñ adıdur. Ve İbrāhīm 'aleyhi's-selāmdan sonra oğlu İsmā'il 'aleyhi's-selām vāliyy-i Beyt-i Şerif olup vefāt eyledükde Ḥicr ve Ḥaṭīm içinde bāb-ı Ka'be'den yaña defn olındı, anası Hācer kabri de andadur. Ve İsmā'il'den sonra ekber evlādı olan Nābit, Beyt'e vālī oldı. Ba'de zamānin Nābit Mekke'de vefāt idüp Ḥicr'de defn olındı. Nābit'den sonra Beyt-i Şerif'e ceddı Meḍāḍ vālī oldı ve Nābit oğulları ve İsmā'il oğulları Meḍāḍ ḫatına cem' oldılar. Ve Meḍāḍ vefāt itdükde Beyt'üñ velāyeti Cürhūm'den ḫarındaşları ellerinde ḫaldı. Cürhūm hem vülāt-ı Beyt ve hem vülāt-ı aḫkām idiler galebeleri olduğıçün. Bu ḥāl üzre iken (A 249b) Beyt-i Şerif yukarusından bir seyl gelüp Ka'be'yi yıḫup Cürhūm İbrāhīm peygamber yapduğı gibi yaptılar. Cürhūm'den binā iden kimsenüñ adı Ḥāriş bin Meḍāḍü'l-Aşğar'dur. Ve Beyt-i Şerif ḫapusiçün iki

¹¹⁹³ *Kisrā* kāf'da kesr ve fetḥ-ile Furs ü 'Acem pādīşāhidur ve *ḫusrev*den mu'arrebdür ki vāsi' u'l-mülk ma'nāsınadur. Kezā fi'l-*Ḳāmūs*.

mıṣrā‘ ve bir kilid eyledi. Ve bu üslûb üzre Cürhüm binā itmezden evvel bir seyl gelüp Beyt-i Şerîf’i hedm itdükde ‘Amālika tā’ifesi binā eylemişdür. Ba‘zılar ‘Amālika Cürhüm’den soñra yapmışdur, dirler. *Risāletü’l-Merām* şāhibi Mevlānā Muştafā bin Sinān ‘aleyhi’r-raḥme ve’l-gufrān binā’-i ‘Amālika binā’-i Cürhüm’den muḳaddem olmak şāḥiḥ ḳavildür; zīrā ‘Amālika tā’ifesini Mekke-i Mükەرreme’den Cürhüm çıkarmışdur, dir. Tafşīli risāle-i merḳūmededür, itnāb ḳorḳusı olmasa zıkr olunurdi. Ve Cürhüm bināsından soñra bir niçe zamān geḳüp Ḳuşayy-nām kimse emr-i Ka‘be’ye vālī oldı ve Beyt-i Şerîf üstünü devm ağacı ve ḥurmā cerīdi ile örttdi ve kendü nefsiḳün Dāru’n-Nedve aldı. Dāru’n-Nedve Ḥicr cānibinde ḥālen Maḳām-ı Ḥanefī olduğı yerde olurdi, dinilür. Mekke’de evvel binā olınan ev Dāru’n-Nedve’dür. Vech-i tesmiye nedā cemā‘ at ma‘nāsınadır, Ḳureys müşāvere içün anda oturduklarıdır. Emīrū’l-mü’mīnīn Mu‘āviye raḍiya’llāhu ‘anh ḥalīfe iken ḥacca varup Dāru’n-Nedve-nām evi yüz biñ dirheme şatun alup cümlesini Mescid-i Ḥarām içinde kılmışdur. Ve Ḳuşayy vefāt idüp Ḥacūn’da defn olınduḳdan soñra (A 250a) Ḳureys ḳavmi gördiler ki Ka‘be’nün şaḳfı yıḳılup bināsına za‘f geldi. Ve bir rivāyetde bir ‘avrat Beyt’i buḥūrlarken bir ḳıḡılcım uçup Ka‘be’nün şiyābına yapışup iḥrāk eylemegin binā’-i Ka‘be’ye za‘f geldi, inhidāmından ḳorḳup Ḳureys Ka‘be’yi binā eylemek istediler. Ve bu ḳışsa meb‘aṣ-ı Muḥammed’den - ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām- elli yıl öñden idi; lākin hedāyā-yı Ka‘be maḥzeni olan ḳuyuda ‘acā’ib-i şun‘u’llāhdan bir ḥayye ve yılan belürmiş idi, andan ḳorḳup binā’-i Ka‘be-i Mükەرremet’i Ḳureys tā’ifesi te’ḥīr eylediler idi; zīrā her kim aña yakın olsa ağzını açardı. Bir gün Ka‘be-i Mükەرreme cidār u dīvārı üzre iken Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā bir ḳuş gönderdi, ol ḳuş anı ḳapdı ve götürdi. *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da ol yılanı ḳuş yere bıraḳduḳda yer anı yutdı, āḥir zamān çıkacaḳ dābbetü’l-arz budur, dir. Ve bu ḥālden soñra deryā Cidde’ye Rūm bāzargānlarınıñ bir gemisin bıraḳdı, Ḳureys anuñ taḥtaların şatun alup şaḳf-ı Ka‘be içün ḥazırladılar. Ve bir üstāz u ḥāzıḳ neccār-ı Ḳıbtī buldılar ki adı Bāḳūm idi ve Fahr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ol vaḳit otuz beş yaşına girmiş-idi. Ḳureys tā’ifesi Beyt-i Şerîf’i temeline dek yıḳdılar ve nafaḳa ve ağaç kifāyet itmedüğinden İbrāḥīm ‘aleyhi’s-selām ḳavā‘idinden eksük eylediler ve Ḥaṭīm ve Ḥicr’i taşra alıḳoyup kerpiç dīvārı anı çevirdiler ve ḳapusını Ḥuzeyfe bin el-Muḡire (A 250b) rāyıyla seyl girmesün ve nerdübānsız girilmesün ve murād eyledükleri kimseden ḡayrı girmesün içün yüksege ḳaldurdılar. Ve İbn Hişām ḳavli üzre Ka‘be’nün yüksekliğini on sekiz zīrā‘ eylediler ve Ḥacerü’l-Esved rüknine yapıları geldükde Ḥacerü’l-Esved’i

kaṅgı ‘aşiret ve kaṅgı boy yerine kıya diyü mā-beynlerinde ihtilāf u huşūmet vāki‘ olup dört gice bu hāl üze kaldılar. ‘Arāyis-nām kitābda dört gice ve beş gün nizā‘ da kaldılar, dir. Bir kabīle Hacerü’l-Esved’i kendüler kıoyup ol bir kabīle kıomasun, didi muḥārebe vü kıtāl ve ceng va‘ de eylediler ve döğüşmege and içdiler, ḥattā Benü ‘ Abdü’d-Dār ve Benü ‘ Adiyy bin Ka‘b bir çanak kıanı getürüp ellerin baturdılar ve bir rivāyetde kıanı yaladılar kim ölümü ihtiyār ideler, Hacerü’l-Esved’i kendülerden ğayrı kimse yerine kıomaya. Bundan şoñra mescid içine cem‘ olup müşāvere eylediler ve bu söz üze kıā‘ il oldılar kim ol mescid kıapusına giren kimsenüñ ḥükmine ve rāyına rāzı olalar. Ve bu kıavil üze ‘ ahd u mişāk bağladılar, nā-gāh Mescid kıapusından Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem girdi. Didiler ki “Bu gelen Muḥammedü’l-Emīn’dür, ḥükmine cümlemüz rāzıyuz.”. Ve aña işbu ḥaberi bildürdiler. Ḥazret, kendü ridāsını döşeyüp Hacerü’l-Esved’i ridāsı içine kıodı ve “Her kabīle seyyidi ve ulusu ridānuñ bir (A 251a) cānibine yapışup cümleñüz bir uğurdan kıalduruñ.” didi. Eyle eylediler ve götürüp yerine kıodılar ve üzerine yapı yaptılar. Bir rivāyetde cümlesi Hacerü’l-Esved’i yukarı kıaldurup kıonılacak yere berāber itdüklerinde alup ḥazret-i Resūl kendü eliyle yerine kıodı ve tamām idüp üstünü örttiler. Ve içinde altı direk eylediler ve direkleri iki şaf eylediler ki her şafda üçer direk olur. Ve Rük-n-i Şāmī’dan yaña baṭn-ı Ka‘be’den derece eylediler ve ol dereceyi ağaç iderler ki anuñ içinden Ka‘be üstine çıkıla ve ol direkler içinde enbiyā vü melā’ike şüretlerin itdiler. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem Mekke’yi feth eyledüğü gün ol şüretleri tams u maḥv itmesine emr eyledi. Ve binā’-i Beyt’den fāriğ olduklarında üç yüz altmış büt Ka‘be dolayına kıodılar ve Hübel nāmına olan bütü Ka‘be içine kıodılar, ḥazret-i Resūl Mekke’yi feth eyledükde ol bütleri kıırdı. Ve İbrāhīm ve İsmā‘il ‘ aleyhime’s-selām şüretlerin ve ellerinde ezlām var olduğu hālde Ka‘be içine kıodılar idi, bu iki peygamberüñ şüretlerin dağı Ka‘be’den kııkardılar. Andan şoñra Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem Ka‘be içine girüp dört cāniblerinde tekbir eyledi ve ammā namāz kıılmadı. Ve bir rivāyetde namāz kııldı, dinilür. Ve Kıureyş Ka‘be-i Mükerrermet’i tamām binā eyledüklerinden şoñra ḥiberāt-ı Yemāniyye ve Yemenī bürdelerle geydürdiler. Bundan evvel (A 251b) Ka‘be’nüñ kisveti kıabātī idi ya‘nī aķ kettāndan aķ şiyāb idi ve İbn Cüreyc kıavli üze ibtidā Beyt-i Şerīf’e kisve iden Tübbā’-dur ki adı Es‘ad idi ve mü’mīn kimse idi, düşünde Ka‘be’yi geydürmek görinüp enṭā‘ u edīm u saḥtiyāndan libās geydürdi. Ve Ka‘be’nüñ kıapucılığı ‘ Oşmān bin Talḥa’da idi. Kıureyş zamānında ḥacābe mezbürda idi ve aña ḥacebī dirlerdi, şimdiki zamānda anlara Şeybe oğulları dimekle meşḥūrlardur.

Mezbûr ‘Osmân feth-i Mekke gününden evvel Hâlid bin el-Velîd ile Medîne’ye gelüp İslâm’a dâhil olmuştur ve andan sonra Medîne’de sâkin olurdu tâ Faḥr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem dünyâdan gidince. Ba‘ dehu yine Mekke’de sâkin oldu ve hicretüñ kırk ikinci senesinde Mekke’de vefât eyledi ve miftâh-ı Ka‘be anuñ elinde idi ölünceye dek. Vefâtında oğlu olmaduğün miftâh-ı Ka‘be karındaşına veyâhûd ammı oğlu olan Şeybe bin ‘Osmân bin Ebî Ṭalḥa’ya virildi, fi-zamāninā daḥı Ka‘be miftâhı Şeybe oğullarındadır. Zamân-ı Cāhiliyyet’de Ka‘be haftada iki gün açılırdı; biri ḥamîs günü ve biri işneyn günü. Bir gün ḥazret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem kapu açılduḡda ḥalkla Beyt-i Şerîf içine girmek ister, mezbûr ‘Osmân Ḥazret’e ḡılzat ve yoğunluk idüp şiddet ve katılık ile söyler, ḥazret-i Resûl ḥilm ile “Yâ ‘Osmân (A 252a) ben seni öyle zann iderüm ki bir gün işbu Ka‘be miftâhını benüm elümde yakında göresin ve miftâhı istediğüm yere koyam.” didi. ‘Osmân “Ol vakit Kureyş helâk ü zelîl ve ḥor u ḥaḡîr olur.” didi ve ḥazret-i Resûl “Ben mu‘ammer ü ‘azîz olurum.” didi. Şoñradan ‘inâyet-i Bārî yārî olup Mekke feth olunduḡ gün ḥazret-i Resûl ‘Osmân’a “Miftâhı getir.” didi. ‘Osmân miftâhı getürdi, Resûlu’llâh eline alup ‘Alî’ye ve bir rivâyetde ‘Abbâs’a virmek istediḡde “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا”¹¹⁹⁴ âyeti nâzil oldu. Ve Ka‘be anaḡtarı aña virilmek emr olunmaḡın miftâh-ı Ka‘be-i Mükerrermet’i Resûlu’llâh ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm ‘Osmân’a virüp “خُذُوهَا خَالِدَةً تَلِدَةً لَا يَأْخُذْهُ مِنْكُمْ إِلَّا ظَلَمٌ”¹¹⁹⁵ didi ve andan sonra “Yâ ‘Osmân, Ḥaḡ te‘âlâ kendü evi üzre sizi emîn kıldı, bu Beyt’den size vâşıl olan nesneden ma‘rûfla ekl eyleñüz.” didi. Ve ‘Osmân gitdükden sonra Ḥazret anı çaḡırdı ‘Osmân döndi. Ḥazret aña “Muḡaddemen ben saña añduḡum nesne olmadı mı?” didi. Ve zamân-ı Cāhiliyyet’de ‘Osmân’uñ itdüḡi ḡılzat zamânında Faḥr-i ‘Âlem “Yakında Ka‘be anaḡtarı benüm elümde olur.” diyüp Ḥaḡ te‘âlâ Ḥazret’e iḡsân eylediḡini añdurdı. Ve zıkr olunduḡ üzre Ka‘be anaḡtarı ‘Osmân’da idi ölünceye dek. Vefât eylediḡde anaḡtarı karındaşına virdi diyü *Risāletü’l-Merām*’da yazar; ammā *Cāmi’u’l-Uşûl*’de ‘Osmân’uñ ‘ammzādesine virdi diyü yazar. Ve feth-i Ka‘be’den sonra ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm Ka‘be’ye şiyâb-ı Yemānî geyürdi ve Ebū Bekr ve ‘Ömer ve ‘Osmân raḡiya’llâhu ‘anhum şiyâb-ı ḡabaṭî (A 252b) ile geyürdiler ve Mısr’dan getürtdiler ve Mu‘āviye’den evvel ‘āşürâ gününde Ka‘be’ye kisve geyürürlerdi, Mu‘āviye raḡiya’llâhu ‘anh yılda iki def’a

¹¹⁹⁴“Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi...emrediyor...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Nisâ 4/58.

¹¹⁹⁵“Ebediyete kadar onları sen teslim al, bundan sonra onları sizden ancak zalim olanlarınız alır.” İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübra*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990.), 2/136-137.

geyürürdi tā hilāfet ü devlet İbnü'z-Zübeyr raḍiya'llāhu 'anhumā ḥazretine intikāl idinceye dek. İbnü'z-Zübeyr adı 'Abdu'llāh'dur ve künyeti Ebū Bekr'dür, vālide si Esmā'-i Zātü'n-niṭākeyn'dür.¹¹⁹⁶ Ve Ebū Bekr raḍiya'llāhu 'anh kızıdır. Ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Zübeyr bin 'Avvām¹¹⁹⁷ oğluna Ebū Bekr eş-Şiddīk raḍiya'llāhu 'anh adıyla ad ve künyeti ile künye komışdur. Zīrā Ebū Bekr'ün adı 'Abdu'llāh'dur. İbn Zübeyr ululığına bu yeter ki adını ve künyetini Fahr-i 'Ālem ta'yin eylemişdür. Ve bir fazileti daḥı bu ki Medīne-i Münevvere'ye hicret idenlerden evvel vücūda gelen budur. Anası Kūbā'da toğurup kucağına alup Resūlu'llāh ḥazretine getürdi. Ḥazret bir ḥurmā getürüp çeyneyüp içine tükürüp ağzına kodı, evvel İbn Zübeyr ağzına giren ḥazret-i Resūl ağzı yarıdır ve Ḥazret aña ḥayır du'ā eylemişdür. İbn Zübeyr'ün yüzinde ve mübarek çeñesinde kıl yoğ-ıdı. Şabī iken Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ile şöḥbeti olup Ḥazret'den eḥādīs-i şerīfe ezberlemişdür ve toḡuz yaşında iken Resūl 'aleyhi's-selām dünyādan gitmişdür. Ve *niṭāk* kāf-ıla kitāb vezni üzre 'avratlar geydügi ridādur ki ortasından bağlayup aşağısın yere sürerler. Esmā raḍiya'llāhu 'anhā Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem gāra gitdükde kendü niṭākını iki yarup bir pāresini sofr-i Resūl'e ve bir pāresini kırbasına bağ itdügiçün (A 253a) zātü'n-niṭākeyn didiler. Ve İbn Zübeyr'e tāriḥ-i hicretün altmış dördinde mäh-ı Recebden yedi gün bākī kalduḡda Mekke-i Mükerre me'de bī'at olunup ḥalīfe oldu. *Risāletü'l-Merām*'da böyle yazar. Ammā Mu'āviye oğlu Yezīd da'vā-yı hilāfeti işitdükde Müslim bin 'Uḡbe-nām beglerbegiyi ser-dār ta'yin idüp İbn Zübeyr üzerine 'asker gönderdi ve Müslim'e “Medīne-i Münevvere'ye uğra, senünle ceng iderlerse ceng eyle.” didi, Müslim Ḥarre'ye¹¹⁹⁸ kondı ki Medīne-i Münevvere zāhirinde bir yerdür. Ve ehl-i Medīne ceng [ü] cidāle çıkdılar. Yezīd ser-dārı Müslim üç def'a anları da'vet eyledi, ḡabül eylemediler, mā-beynlerinde muḡārebe vü ḡitāl vāḡi' olup Şām 'askeri Medīne-i

¹¹⁹⁶ *Esmā'* feth-i elif ve sükün-ı sīn ve medd-iledür e Ebū Bekr raḍiya'llāhu 'anh kızıdır, 'Ā' işe-i Şiddīka'dan on yaş büyükdür. Ve Mekke'de İslām'a gelmişdür, on yedi insāndan soñra İslām'a gelmişdür, dinilür. Ve Zübeyr bin el-'Avvām Mekke'de tezevvüc idüp Medīne'de ṭalāk virmişdür ve ṭalāka sebeb bir gün 'Abdu'llāh ḡapuda ṭurur babasını iḡerüye girmeye ḡomaz, babası “Niçün māni' olursın?” didükde “Benüm gibi kimsenün anasına vaṭy' olunmaz.” dir, āḡir babasına anasını boşadır. Ve anası oğlu ḡat oluncaya dek oğlu yanında ṭurdu, oğlu ḡat olınduḡdan soñra on gün veyā yigirmi gün sağ oldu. Yüz yaşına varmış idi, yine 'aḡlına za'f gelmemiş idi ve ağzında ḡat'an dişi ḡalmamış idi ve ḡarīre ve gözleri görmez olmuş-ıdı, yetmiş üç tāriḥinde Mekke[de] vefāt eylemişdür, raḍiya'llāhu te'ālā 'anhā ve 'an-ebihā.

¹¹⁹⁷ 'Avvām ḡurūf-ı mūhmele ve teşdīd-i vāv [ile] Zübeyr atasıdır, ba'zılar ṭahfif-ile okurlar ve ḡaṭā iderler.

¹¹⁹⁸ *Harre* feth-i ḡā'-i mūhmele ve teşdīd-i rā'-i mūhmele ve āḡirinde ḡā ile Medīne-i Münevvere zāhirinde Vāḡım-nām uṭum yanında bir yerdür *Harretü'l-Vāḡım* dirler. Ve Yezīd zamānında olan muḡārebeye *vāḡ'atü'l-Ḥarr* dirler ve *Vāḡım* kāf-ıladur. Kezā fi'l-*Ḳāmūs*.

Münevvere begi olan ‘Abdu’llāh bin Hanzala-nām şahābīyi ve muḥācirīn u enşārdan yedi yüz kimseyi katl eylediler ve Müslim Medīne’ye girüp üç gün anda tırdı. Ḥadīş-i Şerīf’de “حَلَّ عَلَيْهِ غَضَبِي مَنْ أَبَاحَ حَرَمِي”¹¹⁹⁹ vāķi’dür. Ser-dār-ı Yezīd Müslim bu aḥvālī yazup Yezīd’e ādem gönderüp ‘askeriyle kılķup Mekke’ye teveccūh eyledi ve Müşellel-nām¹²⁰⁰ maḥalle geldükde ḥasta olup öldi ve Ḥuşayn bin Nümeyr ‘asker-i Yezīd’e baş olup Mekke’ye gitdi. Medīne ḥalkı ser-dār-ı sābık u murdārı kabirden çıkarup aşdılar ve nice zamān kabirini recm iderlerdi. Ve ‘asker-i Şām Mekke’ye vardukda İbn Zübeyr birkaç gün muḥārebe kılup āḥirü’l-emr cemī’ yanında olanlar-ıla Mescid-i Ḥarām içinde teḥaşşun eyledi. (A 253b) Ve Ḥuşayn Ebū Kubeys tağı üzre mancınıķ düzüp Ka’be-i Mükerrremet’i taşlarla döğdi ve binā’-i Ka’be’ye za’f getürdi ve İsmā’il peygāmbere cennetden nāzil olan koçuñ karn ve boynuzı Ka’be kapusunda aşılmiş tıururken anı yakdı. Birkaç eyyām bu ḥāl üzre iken Şām’da Yezīd ‘aleyhi mā-yestaḥikḳ vefātı ḥaberi gelüp Ḥuşayn İbn Zübeyr’e ḥaber gönderüp vedā’laşmak murād eyledüğün bildürdi. İbn Zübeyr kabūl eyledi, iki ‘asker karışup tavāf eylediler, mā-beynlerinde fitne vü āşūb kılķup muşālaḥa vāķi’ oldı ve ‘asker-i Şām Mekke’den kılķup gitdi. İbn Zübeyr’e Mekke ve Medīne ve Yemen ve Ḥorāsān ḥalkı bī’at idüp ḥilāfetde kaldı. Ve Şām’da olan Yezīd’ün oğlu Mu’āviye raḥmetu’llāhi ‘aleyhi raḥmeten vāsi’aten Şām’da ḥalīfe olup kırk gün ve bir rivāyetde beş ay ve birkaç gündün şöıra minbere çıkup Ḥaḳ sübhānehu ‘azze ve celle ḥazretine ḥamd-i tavīl ve Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine medḥ-i celīl ü zıkr-i tavīl kılup Şām ḥalkına “Ben size beglik itmekden maḥzūz degülüm, didüm, Mu’āviye raḍiya’llāhu ‘anh kendüden efdāl ve ḥilāfete evlā ve muḥācirīn efdālī ve eşca’ı ve a’lemi ve imānda evveli ḥazret-i Resūl’ün dāmādı ve cümleden yakın ḥışmı ve Fāṭimatü’l-Betūl¹²⁰¹ ogullarınun babası olan ‘Alī kerrema’llāhu vechehu ile nizā’eyledi ve siz de bilmezlikle aña mu’īn olduñuz, āḥir dünyādan gitdi ve ‘ameliyle kabrinde yalnız kaldı. Ve Yezīd yaramaz fi’liyle ümmet-i Muḥāmmmed’e ḥalīfe olmağa (A 254a) lāyık degülken dünyā devletiçün evlād-ı Resūl’i nā-ḥaḳ yerde katl eyledi ve hevāsına tābi’ oldı

¹¹⁹⁹“Her kim benim haremimi mübah görürse gazabım ona vāķi olur.” Abdünnebi b. Abdürresūl Ahmed Nagarī, *Düsturu’l-ulemā, Cāmiu’l-ulūm fī istilāḥāti’l-fünūn* (Beyrut: Dāru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000), 4/135.

¹²⁰⁰ **Müşellel** şīn-i mu’ceme ile mu’azzam vezni üzredür.

¹²⁰¹ **Betūl** feth-i bā’-i muvaḥḥade ve zamm-ı tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye ile Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem kızı Fāṭima raḍiya’llāhu ‘anhādur, **betūl** erden kesilmiş ‘avrata dirler. Meryem Ana raḍiya’llāhu ‘anhā erden kesilmiş olup ersiz ‘İsā’yı toğurduğıçün aña **Betūl** dimişlerdür. Ve Fāṭima ‘aleyha’s-selām zamānı ḥatunlarından ve ümmet ḥatunlarından faẓl u dīn u ḥasebde münḳaṭı’ olduğıçün aña daḥı **Betūl** dinilür şabūr vezni üzre. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*.

ve haṭāsını eyü bildi, lākin zamānı az olup hilāfetde ber-murād olmadı ve kötü ‘amelleriyle kabrine yalnız girdi ve nedāmet fā’ide kılınmadığı vakīt nādīm oldu. Ne olaydı ne hālde olduğına ve ne didüğine ve aña ne dinildüğüne ‘ilmüm olaydı eger isā’etiyle mu‘ākāb olursa ve ‘ameliyle cezā olunursa benüm zannum daḥı eyledür.” diyüp ziyāde ağladı ve gözlerinden seyl gibi yaşlar akıtdı ve yüzini ve saçalını yaşla ıslatdı. Ve “Ben anlaruñ üçüncisi olurum, ben sizüñ günāhlaruñuzı boynuma alamam ve her kimi isterseñüz aña ḥākim kılıñuz.” didi. Ve kendü hilāfetden fāriğ oldu ve minberden inüp evine gitdi, hilāfeti kabūl eyle diyü her ne kadar iḳdām eyledilerse rızā virmedi. Āḥirü’l-emr ehl-i Şām’dan (Benū Ümeyye işbu Mu‘āviye’nüñ mü’eddibi ve üstāzı olan ‘Ömer el-‘Aşūş-nām kimseye “İşbu sözleri sen ta‘līm eylemişsindür ve hilāfetden sen men‘ eylemişsindür ve İmām ‘Alī radiya’llāhu ‘anh muḥabbetini ve evlād-ı ‘Alī rıdvānu’llāhi ‘aleyhim ecma‘ın muḥabbetlerini aña sen tezyīn eylemişsindür ve bize zālīm didürmek sendendür ve cümle her ne ki didiyse cemī‘ine bādī vü bā‘ iş sensin.” didiler. Mü’eddib ‘Ömer “Ben eylemedüm.” diyü yemīn eyledi ve “Lākin Mu‘āviye, ‘Alī raḍiya’llāhu ‘anh muḥabbeti üzre mecbūl u maṭbū‘dur.” didi. Sözüni kabūl eylemeyüp) anı dutup ḥayyen ve diri defn eylediler, raḥmetu’llāhi te‘ālā ‘aleyh. Ve Mervān bin el-Ḥakem’i ḥalīfe eylediler. Ve Mervān daḥı on ay ḥalīfe olup sene ḥamse ve sittinde ‘avratı, yüzine bir büyük yüz yaşduğunu koyup cāriyeleriyle üzerine oturup öldürdi ve yerine oğlu ‘Abdü’l-Melik ḥalīfe oldu. Ve Mekke tarafında ‘Abdu’llāh bin ez-Zübeyr ḥalīfe olup Ḥaremeyn-i Şerīfeyn ve Yemen ve ‘Irāk ḥalkı aña bī‘at eylediler. Ve ‘Irāk ve etrāfına qarındaşını yerine nā’ib ve beglerbegi ta‘yīn eyledi ki adı Muş‘ab¹²⁰² İbni’z-Zübeyr’dür. Ve ḥalk arasında (A 254b) ḥalīfe ikidür. Büyügi İbn Zübeyr’dür diyü şāyi‘ oldu. Mekke tarafında İbn Zübeyr Ka‘be’nüñ dīvārlarına za‘f geldüğünü görüp yıḳup yeñiden binā eylemek diledi. Ve iḳdām eylemesine sebep ḥālesi ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā ki Resūl’üñ -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- zevci ve ḥatunıdır, Faḥr-i ‘Ālem’den bu ḥadīşi rivāyet eyledi ki ḥazret-i Resūl *لَوْلَا أَنَّ قَوْمَكَ حَدِيثٌ عَاهِدُهُمْ بِالْكَفْرِ لَنَفَقَضْتُ الْكَعْبَةَ وَأَدْخَلْتُ فِيهِ سَيْتَةَ أَدْرَعٍ مِنَ الْجَبْرِ وَأَجَعَلْتُ لَهَا بَابَيْنِ بَابًا يَدْخُلُ “النَّاسُ مِنْهُ وَبَابًا يَخْرُجُونَ مِنْهُ وَالصَّفْتُ بِأَبْهَا بِالْأَرْضِ* didi. Ve bu ḥadīşi ‘Ā’işe’ye didi ve aña ḥiṭāb eyledi. Ya‘nī “Eger senüñ kavmüñ küfre ḥadīs-i¹²⁰³ ahd olmasa Ka‘be’yi bozup Ḥicr’den

¹²⁰² *Muş‘ab* zamm-ı mīm ve sükūn-ı şād-ı mühmele ve fetḥ-i ‘ayn-ı mühmele iledür. Buña ve qarındaşı ‘Abdu’llāh-nām kimseye *Muş‘abān* dirler raḍiya’llāhu ‘anhumā.

¹²⁰³ *Ḥadīs* emīr vezni üzre ḳadīm zıddıdır ki *ḳadīm* eski ve *ḥadīs* yeñi ma’nāsınadır. Anlaruñ küfre zamānları yakīn idi, ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Ka‘be’yi hedm idüp yapsa Ka‘be’ye ihānet eyledi ve yıḳdı dimeleri tōhmetinden ihtirāz eyler.

altı zirā‘ idhāl iderdüm ve çapısını iki iderüm, birinden halk gireler ve birinden çıkalar ve çapısını yere ulaştırurdum.” İbn Zübeyr binā‘-i Ka‘be’ye za‘f geldüğünü gördüğünden gayrı bu hadîş-i şerîf mücebince ‘amel eylemege ikdām idüp Ka‘be hedmi için ehl-i Mekke ile müşāvere eyledi. Az kimse aña muvāfaqat eyledi. Cābir bin ‘Abdi’llāh ve Cübeyr bin Muṭ‘im anlardandır. Ve çok kimse Ka‘be’yi yıkup yine yapmasını kerih gördiler. İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumā kerih görenlerdendir. Āḥirü’l-emr yıkmasına ictimā‘ itdüklerinde ehl-i Mekke’den çok kimse çıkup Minā’ya gitdiler, üç (A 255a) gün Minā’da tırdılar yıkmak sebebiyle kendülere bir ‘azāb irişmekden korktukları ecilden. Eyle olsa İbn Zübeyr Habeşe’den bir cemā‘ ate emr idüp anlar yıkdılar. Ve bir rivāyetde İbnü’z-Zübeyr yıkmağa emr itdükde kimse cür’et idemeyüp eline külüng alup yıkmağa başladı ve aña bir zarar irişmediğini görüp cür’et eylediler ve yıkdılar ve temelini kazup İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām temeline irişdiler, deve örgüleri gibi gördiler. İbn Zübeyr “Ziyāde eyleñ.” didi, ziyāde eylemek istediler, āteşden havaya irdiler ki anlara mülākī olur. İbn Zübeyr “Size ne oldu?” didi. Anlar “Bir emr-i ‘azīm gördük, ziyāde eylemege kâdir degülüz.” didiler, İbn Zübeyr raḍiya’llāh “Ol esās üzre binā eyleñüz.” didi. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām esāsı üzre binā eylemege başladılar. Ve tavāf iden halk temel ardından tavāf iderlerdi ve Ka‘be yerine karşılayup namāz kılurlardı. Ve Hicr’i Ka‘be içine idhāl eyledi ve çapısını iki eyledi; biri şarkī, biri gārbī. Bāb-ı şarkīden girilür ve gārbīden çıkılurdu. Ve gökden yaña olan uzunluğu üzre tokuz zirā‘ ziyāde eyleyüp yüksekliği yigirmi yedi zirā‘ oldu. Ve İbn Zübeyr Ka‘be bināsını tamām eyledükde Beyt-i Şerīf’ün taşrasından ve içerüsinden aşağısından yukarusına dek misk ü ‘anberle halk¹²⁰⁴ (A 255b) u ihlāk eyledi ve doldurdu ve libāsını kabāṭīden eyledi. Andan sonra Hicāz ve Yemen ve ‘Irāk ve Ḥorāsān halkı tamām itā‘at eylediler. Ve Mervān oğlu ‘Abdü’l-Melik ki ḥalife olmuş-ıdı, Dimaşk’dan İbn Zübeyr oğlu Muṣ‘ab ki ‘Irāk ḥākimi idi, ‘asker tedārik idüp ‘Irāk’da olan Muṣ‘ab üzre varup niçe ceng ü kītāl ve ḥarb u cidālden sonra ele getirüp katl eyledi. Ve ‘Irāk vilāyeti hükümetini karındaşı Bişr’e viridi ki Mervān oğludur. Ve andan dönüp Dimaşk’a geldi ve Mekke’de olan İbnü’z-Zübeyr üzerine Ḥaccāc bin Yūsuf-nām kimseyi niçe ‘askerle gönderdi. Ve tāriḥ-i hicretün yetmiş ikinci senesinde ve bir rivāyetde yetmiş üçüncü senesinde Ḥaccāc-ı zālīm’i İbn Zübeyr muḥārebesine irsāl eyledi. Ḥaccāc ‘askeriyle Tā’if-nām maḥalle kondı ve ‘Arefe’ye niçe atlu gönderdi ve İbn

¹²⁰⁴ **Halk** fetḥ-i ḥā‘-i mūhmele ve sükün-ı lām ve kāf-ıla doldurmakdur bāb-ı if’ālden ihlāk gibi ve tolu olana ḥālīk dirler ḥā‘-i mūhmele ve kesr-i lām ile.

Zübeyr dağı ‘Arefe’ye atlu gönderdi. Muḥārebe vāḳi‘ olup İbn Zübeyr atlusı münhezim ve Ḥaccāc atlusı manşūr u muẓaffer oldu. Andan soñra Ḥaccāc Bi’r-i Meymūn didükleri maḥalle Şām ‘askerinden beş biñ veyā yedi biñ ādemle indi ve ḳondı ve İbn Zübeyr’i muḥāşara eyledi. Ve muḥāşaranuñ ibtidāsı tārīḥ-i mezbūrda zü’l-ḳa‘ denūñ evvel gicesi idi, altı ay muḥāşara eylediler ve bir rivāyetde dört aydur ve Ebū Ḳubeys tağı üzre mancınīḳ dikdiler, Ka‘be’ye taş ve āteş atdılar ve āteş Ka‘be estārına aşıldı ve alışdı ve ‘alevlendi (A 256a) fi’l-hāl bir pāre bulut ra‘d u berḳ ve şimşek ile Necd cānibinden Ka‘be üzerine geldi ve berāberine durup yağmur yağdurup ol āteşi söyündürdi ve mizāb-ı raḥmetden yağmur suyu aḳup Ḥicr içine indi, fe-emmā ḥikmet-i Ḥudā ile ol yağmur Ka‘be üstinden ğayrı yere yağmadı ve Ka‘be ve meṭāfdan geçmedi. Andan soñra ol bulut Ebū Ḳubeys üzerine varup andan bir yıldırım peydā olup düzdükleri mancınīḳı ve altında dört ādemi iḥrāḳ eyledi. Ve Ḥaccāc ‘askerine “Ḳorḳmañuz, bu yer yıldırım yeridür.” didi. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā bir şā‘iḳa ve bir yıldırım dağı gönderdi, yine mancınīḳı kırḳ ādemi bile yaḳdı, küle eyledi. Ve bu kışsa yetmiş üç tārīḥinde idi, Ḥaccāc bundan ‘ibret alup mancınīḳ ile taş ve āteş itmekden ve Ka‘be’yi dögmekden imsāk idüp vāḳi‘ olan aḥvāli ‘Abdü’l-Melik’e bildürdi. ‘Abdü’l-Melik elbette İbn Zübeyr ele gelinceye dek ceng olunmak gerek diyü Ḥaccāc’a ḥaber ü emr gönderdi, Ḥaccāc iḳdām-ı tām ḳılup İbn Zübeyr’i ele getürmege ihtimām eyledi. İbn Zübeyr şecā‘atle ma‘rūf ve dilir ve dilāverlikle mevşūf bir er idi, ḥattā şecā‘atde ḍarb-ı meşel idi, Ḥaccāc ‘askerine ḥamle vü hücum eyledükde ‘asker-i Ḥaccāc’ı şındurup Mescidü’l-Ḥarām ḳapularından iḥrāc iderdi. Bu minvāl üzre ceng iderken bir gün anlara ḥamle eyledükde şerārīf-i mescidden bir şürrāfe başına (A 256b) düşdi, zaḥmından İbn Zübeyr dağı düşdi, segirdişüp ele getürdiler ve mübārek başını kesdiler. Ba‘dehu Ḥaccāc-ı zālīm ü mel‘ūn baş aşāğa mübārek gevdesini şalb eyledi ve andan soñra indürüp Yehūd maḳberesine defn eyledi. Ve bir rivāyetde “Aşılı durduğı yerden indürmem tā anası Esmā’ şefā‘at itmeye.” didi ve bir müddet cesed-i şerīfī aşılı durdı. Bir gün vālidesi yanından geçüp “Bu atlu yayaḳ olsa olmaz mı?” didi, Ḥaccāc anasınun sözünü işidüp indürüp anasına teslim eyledi, anası anı başsız defn eyledi. Ve başını Ḥaccāc, ‘Abdü’l-Melik’e gönderüp ‘Abdü’l-Melik şehirleri ve köyleri başıyla ṭavāf itdürdi ve mübārek başını köy-be-köy soḳaḳ-be-soḳaḳ şehir-be-şehir gezdürdiler, raḍiya’llāhu ‘anh ve ‘an-ebihi. Ve ‘Abdü’l-Melik ḳable’l-hilāfe müte‘abbid ü nāsik ve ‘ālim ü faḳīḥ, dişleri altunla baḒlu, uzun boylu bir kimse idi ve ğāyet baḒil idi. BuḒlinden ötüri *reşḩu’l-ḥacr* dinilürdi ve sefk-i dimā’ ve ḳan dökmege

miḳdām idi ve ‘āmilleri daḫı böyle idi. Ḥaccāc ‘Irāk’da ve Mühelleb bin Ebī Şufre Ḥorāsān’da idi ve bunlardan ḡayrı taḫt-ı ḥükümetinde olan begler cümleten zālimler idiler. Ve Ḥaccāc-ı zālīm ḡarındaşı Muḥammed bin Yūsuf, Yemen’de ve Muḥammed bin Mervān, Cezīre’de idi. Bunlar daḫı zalūm u ḡaşūm ve cā’ir idiler. Ve ‘Abdu’llāh bin Zübeyr ‘ābid ü zāhid ve müteverri’ ü dīn-dār (A 257a) ve ‘ālim ve taḫī vü naḫī iken ‘Abdü’l-Melik gibi zālīm ve Ḥaccāc-ı zalūm u meş’ūm gibi kimseye maḡlūb olup vech-i meşrūḫ üzre ḡaḡāretle ḡatıl olınmaḡa sırr u ḡikmet şāḡib-i *Risāletü’l-Merām* Muşṡafā bin Sinān yazduḡı üzre ve le’alle şīḡasıyla taḡrīri muḡaddemen Beyt-i Şerīf’i yıḡmaḡa iḡdām itduḡı ve Ka’be bināsına vehn ü za’f gelmek anuñ sebebi ile olduḡıçündür. Ḥulefā’-i Rāşidūn’dan biri zıkr olınan ḡadīş-i şerīfī bilürlerken Ka’be’yi yıḡup yapmaḡa cūr’et itmedi. Ve ḡuşūşan ‘Ömer raḡiya’llāhu ‘anh bu ḡadar zamān ḡalīfe olup ḡuvvet-i İslām’ı kemālinde ve keşret-i fütūḡātla keşret-i meḡānim ve ḡazīne ḡoklḡı var-iken anlardan biri Ka’be’yi yıḡup yapmaḡa cūr’et itmeyüp İbn Zübeyr cūr’et eyledüḡiçün ve Ka’be’de muḡāşara olup mancınıḡ ve āteşle Ka’be urılmasına sebep olduḡıçün Allāhu te’ālā a’lem başına böyle ḡāl gelmişdür ola. Ve İbn Zübeyr’i ḡatilden şoñra Ḥaccāc ‘Abdü’l-Melik’e ḡaber gönderdi ki “İbn Zübeyr Ka’be’den olmayanı ziyāde eyledi ve ḡapusu bir iken iki ḡapu eyledi.” didi. Ve zamān-ı Cāhiliyyet’de bināsı nice ise aña redd eylemesine istīzān eyledi, ‘Abdü’l-Melik “Bāb-ı ḡarbī sedit olınsun ve İbn Zübeyr ziyāde eyledüḡı hedm olınsun.” diyü Ḥaccāc’a meḡtūb gönderdi ve Ḥaccāc Ka’be’yi yıḡup yaptı, ḡökden yaña olan uzunlḡın eksiltmedi ancak yerde olan uzunlḡını eksiltti (A 257b) ki Ḥicr’den ve Maḡām-ı Ḥanifiyye ṡarafından noḡşān üzre yaptı ve Ḥicr’den altı zirā’ bir ḡarış veyā yedi zirā’ dīvārdan ṡaşra ḡodı ve ḡarış esāsı üzre binā eyledi. Ve baṡn-ı Ka’be’de olan derece ki andan Ka’be üstine ḡıḡılur ve ḡālen bugünkü günde olan ḡapu Ḥaccāc yapusıdır. Ve Ḥacerü’l-Esved olduḡı rükne ta’arruż eylemedi, ol cānib İbn Zübeyr yapusıdır. Ka’be ilā-yevminā ḡāzā Ḥaccāc yapduḡı üzredür. Ve Ḥārūnu’r-Reşid veyāḡud babası Meḡdī ḡacca varup Ḥaccāc bināsını yıḡup yapmaḡ murād eyledi idi, İmām Mālīk bin Enes men’ eyledi ve aña “Yā Emīre’l-Mü’mīnīn, lā-tec’al beyta’llāhi mel’abeten li’l-mülūk”¹²⁰⁵ didi ve Ḥaccāc binā idüp dībācdan kisve geyürdi, ibtidā dībāc geydüren Ḥaccāc’dur. Ve Me’mūn Ḥalīfe senede üç def’a geydürürdi; kırmızı dībāyı terviye gūni ve ḡabāṡiyyi Receb ayı ḡurresinde ve aḡ dībāyı Ramażān-ı Şerīf yigirmi yedinci gūninde. Ve Me’mūn

¹²⁰⁵“Ey müminlerin emiri, Beytu’llāh’ı krallara oyuncak etme.”

Ḥalīfe'nün geydürmesi iki yüz altı tārīhinde idi. Andan soñra terk-i devletinde Şeceretü'd-Dür adlu bir ḥatun siyāh dībādan kisve geydürdi, el-ān mevcūd olan kisve budur.

Şīfātü'l-Ḥaceri'l-Esved: Ve Ḥacerü'l-Esved muḳaddemen Ḥuşayn bin Nümeyr İbn Zübeyr'i muḥāşara eyledükde āteşden üç pāre olmuş idi. İbn Zübeyr anı gümüş ile berkitmiş ve muḥkem eylemiş-idi, Ḥaccāc muḥāşarasında āteş doḳundukda tefriḳa ve taḡılması ziyāde oldu. (A 258a) Hārūnu'r-Reşid yüz seksen toḳuz tārīhinde ḥacca varup İbn Zübeyr berkitdügi gümüş oynamış görüp Ḥacer'ün yuḳarusından ve altından elmās ile deldirüp gümüşle berkitdi, andan soñra ḥulefā'-i 'Abbāsiyyeden Muḳtedir Bi'llāh ḥilāfetinde üç yüz on yedi tārīhinde Ḳarāmiṭa didükleri zālimler zuḥūr eyledi ve başları Ebū Ṭāhir Ḳarmaṭi idi, niçe 'askerle Mekke'ye girüp ehl-i Mekke ve ḥuccācı yaḡma ve talan idüp mālların aldılar ve içlerinden bir fāsīd-i ser-ḥoş bir debbūs ile Ḥacerü'l-Esved'i urup kırdı ve ḳal' idüp ḳopardı. Ve bir rivāyetde Ebū Ṭāhir didükleri başları olan bī-dīn ü mel'ün fermānıyla Ca'fer bin 'Allāc-nām bennā yerinden ḳopardı ve Ka'be'nün kisvetini soydılar ve altın oluḡı soyup altunını almak için bir kimseyi yuḳaru çıkardı, düşüp boynı üzüldü. Ve mel'ün-ı mezbūr ehl-i Mekke ve Ḥaccāc esbāb u emvālını alup Ḥacerü'l-Esved'i bile alup dönüp Kūfe-nām şehre geldi ve Ḥacerü'l-Esved'i Kūfe'de olan cāmi'ün ḡarb cānibinde olan yedinci direge aşdı ve ḥac Kūfe'ye intikāl ider zann idüp böyle eyledi. Ve andan soñra andan ḳaldurup kendü beledi olan Hecer-nām yere iletirdi. Ve Ḥacerü'l-Esved Ḳarāmiṭa¹²⁰⁶ yanlarında yigirmi iki sene ve bir rivāyetde daḡı ziyāde durdı ve bāḳi ḳaldı. Ḥuccāc Ka'be'ye varurlardı, Ḥacerü'l-Esved yerine istilām iderlerdi. Ve Ḥacerü'l-Esved'i ḳaldurup götürdükleri vaḳit altında kırḳ deve helāk oldu. (A 258b) Ve Ka'be-i Mükerrema'ye getürdüklerinde bir deve getürmişdür, dinilür. Ve rivāyet olunur ki Ebū Ṭāhir-i Ḳarmaṭi Ḥacerü'l-Esved'i otuz biñ kırmızı filori şatup ḥalīfe-i İslām olan şatun alup yerine ḳodı. Ve bu faḳir ü ḥaḳir, ḳalilü'l-bizā'a, keşirü't-taḳşir, zelil ü 'alil İbn Yūsuf 'Abdi'l-Celil 'aleyhimā raḥmetu'llāhi'l-Ḡaffāri'l-Cemil biñ yigirmi üç tārīhinde 'avn-i Bārī ile ḥacc-ı şerīfe gitdügümde yolda bir dostdan bir risāle almış-ıdum, anda yazılı gördüm ki Ḳarāmiṭa'nun başı olan kimse pādişāh-ı İslām'la Ḥacerü'l-Esved'i bāzār eyleyüp şatması muḳarrer olduğda pādişāh tarafından bir ehl-i

¹²⁰⁶Ve sene şemāne ve seb'ine ve mi'eteyn tārīhinde Mu'tazid Ḥalīfe zamānında Sevād-ı Kūfe'de gözleri kızıl, adı Kermine bir er zuḥūr eylemiş idi, zühd ü taḳvā ve keşret-i şalātı izḥār iderdi. Adını istiḡāl idüp aña Kırmıṭ didiler diyü *Mecmū'-ı Cündi* de yazar.

‘ilm kimse Hacerü’l-Esved’i getürmege otuz biñ altun götürdi. Ve Kārāmiṭa hīle vü ħud‘aya sālīk olup Hacerü’l-Esved şeklinde iki taş peydā eyledi ve iki müzevver ü müfte‘al ü maşnū‘ taş düzdi. Ol ehl-i ‘ilm varduķda “Üşte taşuñuz.” diyü ol iki taşuñ birin getürdi, ol ehl-i ‘ilm “Bizüm taşumuzda iki ‘alāmetümüz vardur; biri budur ki şu içinde konılsa batmaz ve āteşe konılsa kızmaz.” didi. Ol getürdükleri taşı āteşe ķodılar, pāre pāre oldı soñra ol bir müzevver taş getürdiler, şuya batdı ve āteşe ķodılar, pārelendi. Kārāmiṭa ħalkı soñradan Hacerü’l-Esved’i getürdiler, ol ehl-i ‘ilm şuya ķodı, batmadı ve āteşe gösterdiler, kızmadı, anda olanlar ol ehl-i ‘ilmün ‘aqlına ve taş-ı mübārek aĥvāline ħayrān ķaldılar. Ve Hacerü’l-Esved’i bir deveye yükledüp Mekke’ye getürdi ve üç yüz otuz toķuz (A 259a) tārīhinde Mekke-i Mükerrreme’ye işāl eyledi. Ve bunda çok rivāyetler vardur, aķreb-i āyāt budur ki zıkr olındı. Ve bundan soñra Ka‘be ħācibleri ve ħizmetkārları Hacerü’l-Esved’i ķoparup Ka‘be içinde şaķladılar, Hacerü’l-Esved’den ķorķup şaķladılar. Ve aña bir tavķ ve boğmak eylediler ve gümüşle seĖd eylediler. Ve aña üç biñ yedi yüz toķsan dirhem gümüş ħarc u şarf eylediler ve bu ķadar gümüş ile boğmak ve Ėayrı yerini bezediler ħālen olan ħilyeden Ėayrı, zīrā şimdi böyle degüldür. Ve dört yüz on üç tārīhinde melāĥide vü melā‘inden bir er üç def‘a bir debbūs ile urup anuñ Ėarbından Hacerü’l-Esved yüzi yarıldı ve andan tırnaķ gibi bir pārecik düşdi, iki gün ol ħāl üzre tırdı, andan soñra Şeybe oğulları ol dağılanı misk ile yoğurup ol delik ve yarıķlara tıldurdılar ve tılā eylediler, mübārek Hacer’ün yüzinde ol zamāndan berü Ėorinür.

Fā’ide: Ka‘be-i Mükerrreme bināsınuñ ħālen yüksekliği yigirmi dört zīrā‘dur ve ‘inde’l-ba‘ż bir rub‘ dağı artıķdur ve ba‘żılar yigirmi yedi zīrā‘ ve rub‘ zīrā‘dur, dirler. Ve yerde uzunlığı Rükni-i Hacerü’l-Esved’den Rükni-i ‘Irāķī’ye dek ki Ĥicr yanından olan rükndür, yigirmi beş zīrā‘dur ve Rükni-i Yemānī’den Rükni-i Ėarbī’ye dek yine yigirmi beş zīrā‘dur. Ve ammā Ka‘be’nün ‘arzı ve eni Hacerü’l-Esved rükniyle Rükni-i Yemānī arası yigirmi zīrā‘dur ve Rükni-i Şāmī ve Rükni-i ‘Irāķī (A 259b) arası yigirmi bir zīrā‘dur. Ve bilgil kim Ka‘be’nün dört rükni vardur, rüknden murād köşedür. Birine Rükni-i Hacer dirler ki ol Hacerü’l-Esved olduğı köşedür ve andan ķapudan yaña gelüp Ĥicr olduğı köşeye Rükni-i Şāmī dirler. Andan Ĥicr’i geķüp öte cānibde olan köşeye Rükni-i ‘Irāķī dirler. Dağı ötede olan köşeye Rükni-i Yemānī dirler. Tavāf olunurken Rükni-i Hacer’den Rükni-i Şāmī’ye ve andan Rükni-i ‘Irāķī’ye ve andan Rükni-i Yemānī’ye varılır ve Rükni-i Yemānī’den Rükni-i Hacer’e varılır, dört rükni bir def‘a dolaşmağa bir şavt dirler, yedi

kerre dolaşmağa bir tavāf dirler. Ve Ka‘be dīvārı kalınlığı iki zirā‘ dur ve Ka‘be’nün şakfi ikidür, biri biri üzredür. Ve Ka‘be içinde üç direk vardır, üçü de sâc didükleri ağaçdandır, üç direk bir şafdur Ka‘be’nün uzunluğuna düşmüşdür. Ve kapusunuñ ‘ arzı dört zirā‘ dur ve kapısı sâc didükleri ağaçdandır ve gümüş şafā’ih ve gümüş tahtalarıyla müdabbebe ve mihlanmış ve berkinmiş ve kaplanmışdır. Ve Ka‘be içi mermer ile döşenmişdür, Velîd bin ‘Abdî’l-Melik-nâm pâdişâh aq ve şaru ve kızıl mermerle döşemişdür, ibtidâ mermerle döşeyen budur, şoñra devlet-i Etrāk ü Cerākese zamânlarında mermerler tecdîd olınmışdır. Ve Ka‘be’nün taşradan kisvesi ve libâsı siyâhdur ve içerde olan kisvesi kırmızıdır, üzerinde aq yazı ile “Lâ ilâhe illâllâh Muhammedun Resûlullâh” (A 260a) yazılıdır; ammâ ziyâde iri kalemle celî yazılıdır. Ve bundan aşğa iri ve celî yazıyla bir şafda “Allâh” ve bir şaf[da] “Muhammed” yazılıdır ve bundan ince yazı ile sûre-i İhlâş ve sûre-i Kevşer yazılıdır. Bu cümle yazular dikmedür, yoksa kâğıd üzre yazılı gibi yazılmış degüldür, şöyle dikme ve toquma yazılmışdır ki iki cânibden okınur.

Ve ammâ **aḥvālü’l-Ḥicr**, Ḥicr kesr-i ḥā’-i mühmele ve sükün-ı cîm-ile Altun Oluk’dan yaña olur, Altun Oluk dīvârından yedi zirā‘ ve bir rivâyetde yedi zirā‘ bir qarış yer Maḳâm-ı Ḥanifiyye’ye toğrı Beyt-i Şerîf’endür bilâ-şekkin ve mer’iyyetin İbn Zübeyr Ka‘be’yi yapduqda yedi zirā‘ yer veyâ yedi zirā‘ bir qarış yer Ka‘be dīvârınuñ içinde idi, Ḥaccâc Ka‘be’yi binâ eyledükde zıkr olınan kadar yeri Altun Oluk dīvârından taşra alıqomışdır ve lâkin Ka‘be’den olduğı bellü olsun için Ka‘be’den munfaşıl ve Altun Oluk dīvârından ayrılmış yapu ile çevirmişlerdür, Altun Oluk dīvârından Ḥicr dīvârına dek on yedi zirā‘ ve sekiz barmaqdur. Ve Ḥicr’ün iki kapısı vardır; biri Rûkn-i ‘Irâķî yanında ve biri Rûkn-i Şâmî yanında. Bu iki kapu mâ-beyni yigirmi zirā‘ dur. Ve Ḥicr yapusunuñ ve dīvârınuñ yüksekliği iki zirā‘ dur ve Ḥicr’ün taşradan tedvîri ve çevrilmesi yigirmi dört zirā‘ ve dört barmaqdur. Ḥulefâ’-i ‘Abbâsiyyeden Manşûr Ḥalîfe yüz kırk bir târiḥinde (A 260b) Mekke begi olan ‘Abdu’llâh oğlı Ziyâd’ı çağırıp “Ḥicr’ün taşlarını bâdiye vü beriyye taşlarından görürüm, imdi Ḥicr’ün dīvârı mermerden olmayınca şabâḥa girmem ve şabâḥa dek mermerle elbet yapılmaq gerek.” didi. Ziyâd ‘ammâl ve yapucıları çağırıp gice ile mümlar yakup ve aydınlık idüp şabâḥ olmadan mermerle yapdurdı, bundan evvel yaban taşla yapılmış idi. Ve yüz altmış bir târiḥinde Manşûr Ḥalîfe oğlı Mehdî mermeri ve yapuyı tecdîd eyledi, raḥimehu’llâhu ‘aleyhimâ raḥmeten vâsi’ aten. Ve fetḥ-i ḥā’-i mühmele ve tā’-i mühmele ile emîr vezni üzre **Ḥaṭîm** zıkr olınan Ḥicr’dür. Ve İbn ‘Abbâs raḍiya’llâhu ‘anhumâ Ḥicr dīvârıdır, dir ve şâriḥ-i Kudûrî Mevlânâ Zâhidî

rahimehu'llāhu'l-Melikü'l-Ebedî Altun Oluğ olduğu yerün adıdır, dir, murādı Hicr'dür. Ol yere Hâṭim dinilmege vecih ḥaṭim *ḥaṭm*dendür ve *ḥaṭm* kesr ma' nāsınadır ki şımağ ve pārelemeğdür. Hâṭim didükleri yer Beyt-i Şerîf'den kesr olunup ve andan kesilüp kırıldığıçün aña ḥaṭim dinilmişdür. Ve buña Hicr dinilmek hicr men' ma' nāsınadır Beyt'den men' olındığıçündür, zîrâ Hicr Ka'be'dendür. 'A' işe raḍiya'llāhu 'anhâ "Fe-inne'l-Haṭime mine'l-Beyti" dimişdür. Hicr Beyt'den iken Beyt'den men' olunup dîvârından taşra ḳaldığıçün aña Hicr tesmiye olındı. Ve ba'zılar Hâṭim Hacerü'l-Esved olduğın rüknden ḳapuya ve Zemzem ve Maḳâm-ı İbrâhîm ve Hicr mâ-beynleridür, dirler. Ve bu yere Hâṭim dinilmek du'â' eylemek içün (A 261a) ḥalk ızdihâm ve ğalebelik eyledükleri içündür ve du'â anda müstecâbdur, bir kimse anda yalan yere yemîn eylese 'uḳûbeti ta'cîl olunur, dinilür. Zamân-ı Câhiliyyet'de bir kimseye yemîn virseler anda yemîn virürlerdi ve niçe kimse anda yalan and ve yemîn-i kâzibe eyledükleriçün tîzce 'azâb olınmışlardır. Ve bunda toḳsan toḳuz peygamber ḳabri vardur, Hüd ve Şâlih ve İsmâ'il 'aleyhimü's-selâm Muḳâtil ḳavli üzre bunda medfûnlardur. Ve ammâ **Mültezem** didükleri yer Hacerü'l-Esved'le ḳapu arasındadır 'arzı dört zîrâ' ve altı barmağdur. Ve **Müstecâr** Rükni-i Yemânî'yle Bâb-ı Mesdûd arasındadır. Bâb-ı Mesdûd ḳapanmış ḳapu dimeğdür. İbn Zübeyr Ka'be'yi binâ eyledükde iki ḳapu eylemişdi; biri şarkî ve biri ğarbî idi, Haccâc-ı zâlim Beyt-i Şerîf binâsı İbn Zübeyr yapısı olmağı kerîh görüp bâb-ı ğarbiyi sedd eylemişdür. Batn-ı Ka'be'den ḳapu ḳapandığı bellüdür; ammâ zahru'l-Ka'be'den bellü degüldür, ol ḳapanıḳ olan ḳapu ve Rükni-i Yemânî arasında dört zîrâ' ve beş barmağ yere Müstecâr dirler ve Müstecâru mine'z-zünûbi dirler. Faḳîr-i keşîrû't-taḳşîr hacc-ı şerîfe varduğumda ehl-i Mekke'den niçe kimseye "Müstecâr ne yerdür?" diyü su'âl eyledüm, "Bilmezüz ve işitmedük." didiler. 'Ulemâ'-i Mekke'den birine su'âl eyledüm, "Rükni-i Yemânî ile Bâb-ı Mesdûd arasındadır." diyü cevâb virdi ve *Risâletü'l-Merâm*'da yazıldığına muvâfiḳ ḥaber virdi. Ve **Mültezem**'de mîm maẓmûm ve zâ-yı mu'ceme meftûhdur ve **Müstecâr**'da mîm maẓmûmdur, ikisi de ism-i mekândur. (A 261b) Ol yer günâhdan mağfirete iltizâm maḥalli olduğığıçün aña Mültezem dinilmişdür. Ol bir yer daḳı günâhlardan meded taleb olınacaḳ yer ve günâhlardan ḳurtulacaḳ yer olmağın aña Müstecâr tesmiye olınmışdur. İkisinde du'âlar müstecâb olur ve her ne murâd içün du'â olınsa ḳabûl olur, nitekim Hacerü'l-Esved'de ve Hicr'de Mîzâbü'r-Raḥme'de ve bâb-ı Ka'be'de ve Zemzem'de ve batn-ı Ka'be'de ve Maḳâm-ı İbrâhîm'de eyledür. Ve Ka'be-i Mükerreme ḳapusına ḳarşu durulduḳda ḳapu yanında ve ḳarşu duran kimse şağında bir

çukur vardır, içi mermerle döşenmiştir, üç kimse namāza dursalar şıgarlar, ol yer şol mübarek yerdür ki Cebra'ıl 'aleyhi's-selām anda Faḥr-i 'Ālem'i -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- şağına alup imāmet eylemiştir, du'ālar müstecāb yerlerüñ daḥı biri bu yerdür. Meṭāf ve ṭavāf olınacak yer Ka'be'nüñ dört cāniblerinde düz döşenmiştir; ancak bu mübarek yer düz degüldür, çukurdur.

Ve ammā **Maḳām-ı İbrāhīm** 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi's-şalātu ve's-selām, **Maḳām** Kūhistānī, *Muḥtaşar* ve *Viḳāye şerḥinde* yazduğı üzre feth-i mīm-ile İbrāhīm peygamber 'aleyhi's-selām bindükde ve indükde ayağı ṭuracak yerdür ve bu bir taşdur ki içinde mübarek ayağı āşarı vardır, Ḥacer'den yigirmi zirā' yereddür ve uzunluğu on qarış ve yaşşılığı yedi qarışdur. İntehā. Ve *Risāletü'l-Merām*'da, işbu taş cennet taşlarındandır Ādem 'aleyhi's-selām kürsisi idi, nitekim İbn 'Abbās ve İbn 'Ömer ve İbnü'l-Āş (A 262a) raḍiya'llāhu 'anhum “الركن و المقام من الجنة” ḥadīşini rivāyet iderler ya' nī “Ḥacerü'l-Esved ve Maḳām-ı İbrāhīm Cennet'dendür.” Ve İbn 'Abbās raḍiya'llāhu 'anhumā eydür: “Ḥaḳ te'ālā rükn ve Maḳām-ı İbrāhīm'i Ādem 'aleyhi's-selām indügi gice Ādem'le indürdi.” didi. Ve Maḳām-ı İbrāhīm sebebinde üç ḳavil vardır. Evvelki ḳavil budur ki İbrāhīm Ka'be bünyānını yüksege ḳaldurduḳda taşları ḳaldurmaḳdan za'if oldu ve binā yüksek olduḳda iskeleye ihtiyāc lāzım olup Maḳām üzerine çıḳduḳda mübarek ayakları taş içine batdı ve gömüldi, ayakları eşeri ve 'alāmeti taşda ḳaldı ve yapu yüksek olduḳda Maḳām uzanurdi. Ve ikinci ḳavil, İbrāhīm Ka'be'yi tamām binā eyledükde ḥalkı ḥacca da'vet eylemege Ḥaḳ te'ālā emr eyledi. Nitekim Ḳur'ān-ı 'Azīm'de “وَأَيْنُ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ”¹²⁰⁷ vāḳi' dūr. İbrāhīm emr-i Ḥaḳ ile Maḳām üzre çıḳduḳda ayakları taş içine batdı ve daldı. Üçüncü ḳavil, İbrāhīm 'aleyhi's-selām Şām'dan Mekke'ye ziyārete vardı. Ḥatunı Sāre, Mekke'ye varduḳında Mekke'de inmemege ve bindügi ṭavardan nüzül eylememege and teklif eyleyüp İbrāhīm inmemege yemīn eylemiş-idi. Mekke'ye varduḳda oḅlı İsmā'ıl evine vardı. İsmā'ıl 'Amāliḳa'dan bir 'avrat almış-ıdı. Ol 'avrata “Dirliğüñüz nicedür?” didi. Ḥatun “Dirliğümüz mükedder ve şuyumuz ḡalīzdür.” didi, ḥatuna “Ev şāḥibi ḳandadır?” didi. Ḥatun “Meşāliḥindedür.” didi. İbrāhīm (A 262b) ḥatuna “Ev şāḥibi geldükde aña benden selām eyle ve ḳapusınuñ eşigini taḡyir eylesün, di.” didi. İsmā'ıl geldükde babasınıñ ḳoḳusını aldı ve 'avratına “Saña kimse geldi mi?” didi. 'Avrat “Şu ḳıyāfet ve şu şekilde bir pīr geldi ve saña selām

¹²⁰⁷“İnsanlar arasında hacca ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek ... yorgun develer üzerinde sana gelsinler. *Kur'ān-ı Kerīm*, Hac 22/27.

eyledi ve kapunuñ eşigüñi değış, didi.” didi. İsmā‘il ‘aleyhi’s-selām hatunına talāk virdi ve Cürhüm’den Rağale binti Međāđ adlu bir hatun aldı. Ve İbrāhīm Şām’da eglenüp bir zamāndan şoñra hatunu Sāre’den icāzet istedi, Sāre üslüb-ı sâbık üzre and ve yemîn virdi, andan şoñra Mekke’ye İsmā‘il evine geldi. İbrāhīm İsmā‘il’ün hatunına “Ev şāhibi kandaşur?” didi. Hatun “Şayd u şikārdadur, in-şā‘allāhu te‘ālā yakında gelür.” didi ve “İn, Allāhu te‘ālā saña rahmet eyleye.” didi. İbrāhīm “Ziyāfetün var mıdır?” didi ve “Dirliğünüz nicedür?” didi. Hatun “El-hamdu li’llāh ‘azze ve celle dirliğümüz eyüdü.” diyüp süd ve et getürdi. İbrāhīm, “Allāhu te‘ālā süd ve etünüzre bereket vire.” diyü du‘ā eyledi. Ve eger ol hatun etmek veyā arpa veyā buğday ve hürmā getürmiş olsa İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām du‘āsiyla Mekke cümle yerlerden etmek ve arpa ve buğday ve hürmāda ucuzlık olurdu. Andan şoñra ol hatun İbrāhīm’e yimek yidüğinden şoñra “İn.” didi. İbrāhīm “İnmege kâdir degülüm.” didi, hatun “Seni eş‘aş¹²⁰⁸ ve tozlu ve saçı dağınuk görürem, başuñı yuyup ve saçuñı yağlamayayım mı?” didi. İbrāhīm “Belî isterseñ.” (A 263a) didi. İsmā‘il ‘aleyhi’s-selām hatunu Maķām’ı getürdi, Maķām ol vaķit mehāt¹²⁰⁹ veyā incü gibi bir ak taş idi. İsmā‘il ‘aleyhi’s-selām evi içinde idi. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām sağ ayağını ol taş üzerine kodı ve bindügi dābbe üzre iken mübārek başını ilerü uzatdı, hatun başuñuñ yarusını yudı ve andan şoñra hatun ol taşı döndürdi, İbrāhīm sol ayağını üzerine kodı hatun başuñuñ yarusını dağı yudı, ol taş üzre İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām ayaklarıñuñ āsarı kaldı. Ve mübārek ayakları taş içine yedi barmaķ batmış ve girmişdür ve iki ayak arası iki barmaķdur; ammā huccāc ve ğayrı ziyāret idenler yüzlerin ve gözlerin sürmekden iki ayak arası ince olmışdur. Ve Maķām el-ān ve bu zamānda demürden şanduk içindedür ve ol şanduk dağı demürden müşebbek kafes içindedür ve kilidlüdür ve zıkr olınan demür müşebbek kafes ardı muşallādur. Kelām-ı Qādīm ve Furķān-ı ‘Azīm’de “وَإِتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى”¹²¹⁰ vāķi‘ olup *مصلى* [*muşallā*] dan murād budur ve kütüb-i fıkhdā iki rek‘at tavāf namāzını Maķām ardında kıla, dirler. Maķām’dan murād zıkr olınandur diyü şāhib-i *Risāletü’l-Merām fî-Ahṡālî Beyti’llāhi’l-Ḥarām*’da Muştafa bin Sinān ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Mennān böyle yazmışdur. Ve Beyt-i Şerīf bināsi ahṡālinden (A 263b) ve Ḥacerü’l-Esved ve Maķām ḥaķikatlerinden bu maķāmda yazılan a‘lemu ‘ulemā’i’r-Rūm mağfūrun leh ve merḥūm Mevlānā Ebu’s-Su‘ūd ‘aleyhi

¹²⁰⁸ *Eş‘aş* şin-i mu‘ceme ve ‘ayn-ı mühmele ve sâ’-i müşelleşe ile aḥmed vezni üzredür.

¹²⁰⁹ *Mehāt* feth-ile billürdur, cem‘i *mehā* ve *mehevāt* ve *meheyāt* gelür.

¹²¹⁰ “...Makām-ı İbrāhīm’den kendinize bir namaz yeri edinin...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Bakara 2/125.

rahmetu'llâhi'l-Vedūd tefsirinden ve *Tefsîr-i Haddâdî* ve *Tefsîr-i Teysîr* ve *Kevâşî*'den ve 'Arâyis ve *Risâle-i Merâm* ve gayrı mu' teber kitâblardan yazılmışdır. Ve Beyt-i Şerîf ahvâlini bilmek taleb iden ehibbâ vü yârân ve ehlillâ vü düstân için itnâb olunmuşdur. Ve bu Beyt-i Şerîf binâsında niçe ihtilâf vardır, bizüm yazduğumuz eşaḥḥ-ı aqvâldur, ümîzdür ki burayı okuyup müntefi' olan ḥacc-ı şerîfe varan ihvân ve varmayup Ka'be 'aşîkı olan müselmânân ḥayır du'â ile rûḥumı yâd ve üç İhlâş okuyup şevâbın rûḥuma hibe eylemek ile şâd buyuralar. Bilinmedük ve işidilmedük nesne yokdur, taḥrîrden garaż bir ḥayır du'âdur. Yâ Bârî te'âlâ her kim üç İhlâş-ı Şerîf ile rûḥumı şâd iderse aña ḥacc-ı mebrûr ve sa'y-yı mevfûr naşîb eyle ve dîzâruñla beni ve anı sevindür. Bi-ḥürmeti ḥabîbîke şefî'ü'l-enâm Muḥammedin 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm ve bi-ḥürmeti beytîke'l-ḥarâm ziddehu şerefen ilâ-yevmi'l-kıyâm. Âmin. Yâ men yuḥyi'l-'izâme ve hiye ramîm.¹²¹¹ Âmin. Yâ Allâh ve Yâ Raḥmân ve Yâ Raḥîm.¹²¹² Ve Maḳâm vech-i meşrûḥ üzre demür kafes içindedür ve kafes altun kûfet kilid ile kilidlüdür, degme kimse içerüye giremez ve degme ḥacıya anı görmek naşîb olmaz. Bu faḳîr u ḥaḳîr-i keşîrû't-taḳşîr deryâ-yı 'isyâna ğarîḳ ve nâr-ı hevâya ḥarîḳ, günâhı katı çok ve bizâ'a vü ser-mâyesi yok biñ on sekiz târiḥinde *Sükker-i Şâfi* nâmıyla müsemma (A 264a) bir manzûme lûgat yazup içinde olan elfâz u kelimâtuñ deḳâ'îḳ u ḥaḳâ'îḳın şerḥ idüp şerḥini bir mücelled eylemiş idüm ve şerḥde nice fevâ'id u 'avâ'id zıkr ü taḥrîr kılmış idüm. Ve *Sükker-i Şâfi* de maḳdûnes lafzı vâḳi' olup ol ota maḳdûnes tesmiye olunmasına sebep Maḳdûnyâ-yı Rûm'a mensûb olduğı ecilden olduğını birkaç kitâbda bulmuş-ıdum; lâkin Maḳdûnyâ ne yerdür ma'lûmum olmayup şerḥi tamâm idüp ol maḥalli beyâz alıḳomış idüm. Amasya ve Tırḥal ve Töḳat ve Samsun ve Sivas ve Diyârbekr ve Mavşıl ve Cezîre gibi şehirler ve ḳaşabâtda mülâḳî olduğum 'ulemâ efendilere su'âl iderdüm, müşkilüm ḥall olmamış idi. Ba' dehu Allâh sübhânehu ve te'âlâ biñ yigirmi üç târiḥinde ḥacc-ı şerîfe niyyet ve teveccüh ü 'azîmet naşîb idüp Ka'be'ye giderken 'Aynṭab-nâm ḳaşabaya uğrayup anda olan efendilere daḫı su'âl eyledüm, yine müşkilüm ḥall olmadı ve ḳalb-i 'alilüme şifâ gelmedi. İzṭırâb-ı tām üzre iken ḥâtır-ı fâtırume geldi ki Sultânü'l-Arab ve'r-Rûm sarâylarından Ğalaṭa-nâm sarâyda Sultân bin Sultân Sultân Murâd Ḥân bin Selîm Ḥân bin Süleymân Ḥân 'aleyhimü'r-raḥmeh ve'l-ğufrân ve edâma'llâhu neslehum ve evlâdehum ilâ-

¹²¹¹ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ *Kur'ân-ı Kerîm*, Yâsîn 36/78.

¹²¹² "Ey Rabbim, insanların şefaatchisi, senin habîbin Muhammed aleyhi's-salâtu ve's-selâmın ve senin kutsal evinin hürmetine onun şerefini kıyamet gününe kadar arttır. Ey 'çürümüş kemiklere hayat veren' Rabbim, duamı kabul buyur. Amin. Yâ Allah, yâ Raḥmân, yâ Raḥîm."

inķirāzi'd-devrān zamānında taķşil-i ' ilimde iken Ebu's-Su'ūd tefsirinde Maķdūnyā ne yerdür görmüşüm ve tefsir-i mezbūrda görüp ķatıruma geldüġi zamāna dek Allāhu te'ālā a'lem yigirmi toķuz sene geķmiş (A 264b) belki daķı ziyāde zamān geķüp mürür eylemiş idi. Fi'l-hāl ķaķaba-i mezbūrede Ebu's-Su'ūd tefsirin bulup ve “الْقُرْنَيْنِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي”¹²¹³ āyet-i kerīme tefsirinde bulup andan istinsāķ eyledüm, bugün yarın beyāz ķalan maķalle yazarum diyü tā Mekke-i Mūkerreme'ye dāķil olup vedā' zamānına dek yazılmaķ müyesser olmadı. Sene-i mezbūrede selķ-i Zi'l-ķicce Cum'a günü idi, Mīzābü'r-Raķme ve Altun Oluķ altında yazmaķ murād eyledüm, ķuccāc-ı müsliṡin ve ķacīc-i mü'minin ol gün řavāf-ı vedā' idüp iki rek'at namāzı Mīzāb-ı Raķmet altında yaşıl mermer üzere ķılmaġı ġanīmet ü raķmet bildüklerinden ol yeri ķālī bulmaķ müyesser olmadı tā aķşama dek, şalib oldum ol řerķi anda ķatm idem ve ol beyāz ķalan yeri tesvīd eyleyem, yevm-i Cum'a mümkün olmadı ve ķalk ol mübārek Maķām'da namāz ķılurken yazı yazmaġla kimsenün ķatırın rencide eylemege cür'et idemedüm. Sebt gicesi ġurre-i Muķarrem dāķil oldu, aķşam namāzından sońra ve yatsu namāzından sońra ol yeri ķālī bulmaķ içün bekledüm, mümkün olmadı. Āķir meskenüme gidüp bir miķdār eglenüp geldüm, Altun Oluķ altını ķālī buldum ve maķdūnes diyü ol ota ad virildüġine sebebi ve Maķdūnyā ne yer olduġını Mīzābü'r-Raķme altında yazup ol kitābı anuķla ķatm itdükden sońra ķuccācdan biri gelüp ķulaġuma “Maķām-ı İbrāķim ķapısı açılıyor, girmek mümkün olursa gir.” didi. Kalkup ķapuya varınca sultān-ı selāķin-i cihān, pādīşāh-ı dīn-i İslām u zamān Sultān Aķmed Hān (A 265a) edāma'llāhu te'ālā 'ömrehu ve devletehu bi-ķürmeti'l-*ķur'ān* ķazretleri tarafından vāliyy-i vilāyet-i Hābeş olan Hābeş beglerbegisi aķlāķ-ı ķamīde vü ef'āl-i pesendide řāķibi olan Hāsan Paşa yessera'llāhu murādehu fi'd-dāreyn fevķa mā-yeşā' ķazretlerini ķapuda buldum. Kıpuyı açup Maķām-ı İbrāķim'e ķoydı ve İbrāķim 'aleyhi's-selām mübārek ayakları yerine Zemzem-i mübārekden řu ile doldurdılar. İki ayakdan daķı içdüm ve Bārī te'ālā ķazretine şükürler ķıldum ve şaşıra ķıķdum. Bir zamāndan sońra Paşā-yı mūmā-ileyh aķsena'llāhu ileynā ve ileyh bir daķı beni içerüye ķoydı, içerüye ġirüp iki rek'at namāz ķıldum ve du'ā vü řenā idüp ķıķdum. Teķabbela'llāhu bi-ķabūlin ķasenin bi-ķürmeti ceddī'l-Hüseyn ve'l-Hāsan şalla'llāhu

¹²¹³“(Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar...” *ķur'ān-ı Kerīm*, Kehf 18/83.

‘aleyhi ve ‘alā-ālihi ve şahbihi ve sellem bi-‘adedi enfāsi’l-ümem şalātu mā-lehā min-zevāli. Āmīn Yā Allāh ve Yā Mūte‘āl.¹²¹⁴

Fā’ide: Ma‘lūm ola ki Ka‘be-i Mükەرreme ve Beyt-i Şerīf’i bir kerre Ādem ‘aleyhi’s-selām ve bir kerre İbrāhīm Ḥalīlu’llāh şalavātu’llāhi ve selāmuhu ‘aleyh yapmışlardır. Andan sonra ‘Amālika kavmi ve ‘Amālika’dan sonra Cürhüm tā’ifesi ve Cürhüm’dan sonra Kuşayy ve Kuşayy’dan sonra Kureys ve Kureys’dan sonra İbn Zübeyr raḍiya’llāhu ‘anh ve İbn Zübeyr’dan sonra Ḥaccāc bin Yūsuf eş-Şekafī yapmışlardır. Ve Ādem ‘aleyhi’s-selāmdan evvel ve halk olinmazdan önden melā’ike binā eylemişlerdür ve Ādem’dan sonra oğulları balçık ve taşlarla binā eylemişlerdür. İmdi Ka‘be-i Mükەرreme vech-i meşrūḥ üzre on def‘a binā olinmış olur. Ādem’dan evvel melā’ike ve Ādem’dan sonra oğulları binā itdükleri (A 265b) Mevlānā Ebu’s-Su‘ūd raḥimehu’llāhu’l-Vedūd tefsīrinde yazılmışdır. Ve tefsīr-i mezbūrda Ḥaccāc bināsı bir dīvāradur, dir ya‘nī Ḥaccāc binā eylediği ancak bir dīvārdur, ol dīvār Altun Oluk dīvārıdır ki Hicr’dan yañadır ve Rük-n-i ‘Irāḳī ve Rük-n-i Şāmī ol dīvārdadır, üç dīvārı İbn Zübeyr bināsı olur. Ve *Zehrū’r-Riyāz* da Süleymān bin Dāvūd ‘aleyhimā raḥmetu’llāhi’l-Vedūd eydür ki Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā meleklerle “إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً”¹²¹⁵ didükde melā’ike Ḥaḳ te‘ālā üzre redd eyledüklerinde Bārī te‘ālā melā’ikeye gāzab eyledi, melekler ‘arşa şıgındılar ve yedi kerre ‘arşı tavāf idüp Ḥaḳ te‘ālānuñ rızā’-i şerīfin istediler. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā anlardan rāzı oldu, ol zamān Ḥaḳ te‘ālā anlara “Yerde benüm için bir ev binā eyleñ ki ādem oğlanlarından her kime ki gāzab eylesem ol evi tavāf eyleye ve andan rāzı olam, sizden rāzı olduğum gibi.” didi. Melekler daḡı Ka‘be-i Mükەرremet’i ol zamān binā eylediler. İntehā.

Faẓīlet: Ka‘be-i Mükەرreme’ye Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā kıyāmet güninde ‘arşdan yedi yüz biñ melek göndere, her melek elinde birer altın zincīr ola ve anlara Ḥaḳ te‘ālā “Ka‘be-i Mükەرremet’i yedüp maḥşere götürüñ.” diye ve ol melekler Ka‘be-i Mükەرremet’i yedeler ve bir melek “Yā Ka‘be maḥşere yürü.” diye Ka‘be “Yürümem tā istegüm ve murādum virilmeye.” bir melek daḡı “Murāduñı iste.” diye, Ka‘be “Yā Rabbī benüm çevremde medfūn olanlarda şefā‘ atūmi qabūl eyle.” diye, Ḥaḳ te‘ālā “Murāduñı

¹²¹⁴“Allah, Hasan ve Hüseyin’in dedesi Muhammed’in- Allah ona, âline ve ashâbına ümmetlerin ruhları sayısınca sonsuz bir salat etsin- hürmetine namazımızı en güzel şekilde kabul etsin, Amin. Yâ allâh, yâ Mūte‘âl.”

¹²¹⁵“... ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.’...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Bakara 2/30.

virdüm.” diye. Ka‘be’de medfûn olanlar ve Mekke’de olanlar ihrâmların geymiş oldukları hâlde “Lebbeyk (A 266a) Allāhumme lebbeyk.” diyerek yüzleri aķ haşır olınalar ve Ka‘be-i Mükerrermet’i ihâta ideler. Bundan sonra melâ’ike Ka‘be’ye “Yüri maşşere.” diyeler, Ka‘be “Yürümem tâ murādum virilmeye.” diye, melâ’ike “Murād u hâcetüñi iste.” diyeler, Ka‘be “Yâ Rabbî ırak yerlerden beni tavâf eylemege gelen günâhkâr kullarunu isterüm ki feza‘-ı ekberden anları emîn eylesesün.” diye, Haķ sübhânehu ve te‘âlâ “Anlara şefâ‘atüñ kabûl eyledüm.” diye. Ve bundan sonra bir melek nidâ eyleye “Her kim ki Ka‘be’yi ziyâret eylemiş ise halkdan ayrılusun.”, Haķ sübhânehu ve te‘âlâ Ka‘be-i Mükerrermet’i ziyâret idenleri Ka‘be etrâfına cem‘ eyleye, yüzleri aķ ve cehennem ü nârdan emîn oldukları hâlde tavâf eyledükleri hâlde Ka‘be’nün çevresine cem‘ olalar. Ve bundan sonra bir melek daķı “Yâ Ka‘be yüri maşşere.” diyü çağıra. Ka‘be “Lebbeyk lebbeyk.” diye ve ol yedi yüz biñ melek altun zincirlerle Ka‘be’yi çekeler ve maşşere getüreler. Ve evvel haşır olınan Faķr-i ‘Âlem Muħammed ü Muştafa şalla’lāhu ‘aleyhi ve sellem ola. Ve Ka‘be hażret-i Resûl’e “Yâ Resûla’llāh! Beni ziyâret eylemeyenleri sen şefâ‘at kıl ve beni ziyâret idenleri ben şefâ‘at iderüm.” diye. *Zehrû’-Riyāz*’da böyle yazılıdur ve Vehb bin Münebbih Tevrât’da bu minvâl üzre yazılıdur didüğünü taşrih eylemişdür.

Ve *zâtü’l-veda*‘ Nüh ‘aleyhi’s-selām gemisine daķı dinilür ki tûfân vâķi‘ olduķda yanında olan müselmânları ve her hayvândan bir erkek ve bir dişisini alup ol gemi içine koyup (A 266b) ğark u helâkden bi-emri’llāhi te‘âlâ ğalâş u necât bulmuşlardır. Ol geminün uzunı altı yüz altmış zirâ‘ ve ‘arzı ve eni üç yüz otuz zirâ‘ idi. Daķāk İbn ‘Abbās’dan böyle rivâyet eyledüğünü *‘Arâyis-nām* kitâb-ı hümâmda yazar. Ve İbn ‘Abbās’dan rivâyet olunur ki havâriyyün didükleri kimseler ‘İsâ peygambere -‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām- bir gün “Yâ ‘İsâ, Nüh peygamber gemisini görmüş bir kimseyi ihyâ eylesen bize Nüh gemisinden haber virse.” didiler, ‘İsâ ‘aleyhi’s-selām anları topraķdan bir depeye ilette ve ol depeden bir avuç topraķ alup “Bilür misiz bu nedür?” didi, havâriyyün “Allāhu te‘âlâ ve Resûl’i bilür.” didiler, ‘İsâ ‘aleyhi’s-selām “Bu topraķ Nüh oğlı Sām-nām kimsenün topuğıdır.” diyüp elinde olan degnegi ile ol depeyi urup “Ķum bi-izni’llāh.”¹²¹⁶ didi. Fi’l-hâl Sām bin Nüh dirildi ve başından toprağı silkmege başladı ve saçı ağarmış. ‘İsâ peygamber aña “Sen öldüğün vakit pîr mi idün?” didi. Sām “Yigit idüm ve lâkin kıyâmet koptı şandum,

¹²¹⁶“Allah’ın izniyle ayağa kalk.”

korğumdan saçum ağardı.” didi. ‘İsà ‘aleyhi’s-selām Sām’a “Nūh gemisinden bize haber vir.” didi. Sām “Ol geminūñ uzunı biñ iki yüz zirā‘ ve eni altı yüz zirā‘ idi ve üç tabaķa idi. Bir tabaķasında devābb u yırtıcılar ve yaban hayvānları ve bir tabaķada ādem oğları ve bir tabaķasında kuşlar var-ıdı.” didi. Havāriyyūn ‘İsà peygamber’e “Yā Resūla’llāh bunı evlerümüze götürelüm, bizüm ile oturup bize ol zamāndan haber virsün.” didiler. (A 267a) ‘İsà anlara “Rızķı olmayan kimse nice size tābi‘ olur.” diyüp Nūh oğlı Sām’a “Toprak ol.” didi, Sām fi’l-hāl toprak oldu. Kezā fi’l-‘Arāyis. Ve Nūh peygamber gemisine cümleden evvel zerre didükleri karıncayı aldı. Ve *zerre* fetḥ-i zāl-i mu‘ ceme ve teşdīd-i rā‘-i mühmele ile karıncanın gāyet ufağıdır ki yüz dānesi bir arpa dānesi ağırlığı olur. Ve cümleden şöıra eşegi gemiye aldı. Ve eşek gemiye girmek istedikde Şeyṭān kuyruğına yapışdı, eşek göğsine dek girmişken ayakları sürçdi, Nūh aña “İçerü gir.” diyü çağırdı. Eşek kılķup yine düşerdi, içerü girmege kâdir olmazdı, āḫirü’l-emr Nūh aña “İçerü gir eger Şeyṭān ‘aleyhi’l-la‘ ne senüñle ise daḫı.” diyüp mübārek diline böyle geldi ve dili bu sözle sürçdi, Şeyṭān eşegi kuyruğından yapışmış iken şalıvirdi. Eşek gemiye girdi ve Şeyṭān bile girdi. Nūh Şeyṭān’ı gördükde “Gemiden çık, ey Allāhu te‘ālā düşmānı.” didi. Şeyṭān Nūh’a “Sen dimedüñ mi Şeyṭān eger senüñle ise daḫı gir. Beni götürmemeye çāre yokdur.” didi. Şeyṭān ‘aleyhi’l-la‘ ne artık gemiden çıķmadı ve tūfānda gemi arkasında olurdu. Ve hayvānātı Nūh peygamber gemiye alurken erkegi sağ eliyle dışisini şol eliyle alurdu. Ḥasan kavli üzre Nūh peygamber hayvānātdan gemiye ķomadı illā toğuranları ve yumurdlayanları ķodı ve ammā ḥaşerāt-ı arzdan balķıkda (A 267b) mütevellid olanları ki sivrisiñek ve siñek gibilerdür, bu maķūleleri gemiye ķomadı. *Me‘ālimü’t-Tenzil*-nām tefsirde böyle yazılıdır. Ve Nūh peygamber gemide altı ay olmuştur ki Receb’üñ onında gemiye girüp Muḥarrem’üñ onuncı günü ki ‘āşūrā günidür, gemiden çıķmuştur. Ve gemisi Mavşıl ve Cezire ķurblarında Cudi didükleri tağ üzre ķarār idüp ol tağ üzre kara yeri bulmuştur. Nitekim Ḳur’ān-ı ‘Azīm’de “وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ”¹²¹⁷ vāķi‘ olmuştur. Ve İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumā rivāyeti üzre Nūh gemiyi iki yılda yapmuştur. Ve Zeyd bin Eslem, Nūh peygamber yüz yıl gemi ağaķların diküp yüz yılda daḫı gemisini yapmuştur, dir. Ve ba‘zılar kırķ sene ağacını diküp kırķ senede daḫı gemisini binā eylemişdür, dirler ve Ka‘bü’l-Ḥibr raḍiya’llāhu ‘anh otuz senede yapmuştur, dir.

¹²¹⁷“...Gemi de Cudi’ye oturdu...” *Kur’ān-ı Kerīm*, Hud 11/44.

Fā'ide: Nūh 'aleyhi's-selāmla gemide kaç kimsedür, 'adedlerinde ihtilāf vardır. Bir rivāyetde sekiz kimsedür; biri Nūh 'avratıyla ve oğulları Sām ve Hām ve Yāfiş 'avratlarıyla cümle sekiz olur. Ve A' meş yedi kimsedür, dir; biri Nūh ve üç oğlu ve oğulları 'avratları ve İbn İshāk kavli üzre, 'avratlarından gayrı on kimsedür, Nūh ve üç oğlu ve imān getürenlerden altı kimse ve bunların 'avratları ve Muḳātil kavli üzre, yetmiş iki kimsedür. Ve İbn 'Abbās raḍiya'llāhu 'anh kavli üzre, gemide olanlar seksen kimsedür ve Cudi taḡında bir köyde sākin (A 268a) oldılar ve anda bir yer vardır aña Sūku's-Şemānīn dinilür, dir. Ve *Ḳāmūs*'da Şemānīn bir beleddür, Nūh 'aleyhi's-selām gemiden çıkaḍka anı binā eyledi. Nūh-ıla seksen ādem var-ıdı, dir. *Ḳāmūs*'da olan İbn 'Abbās raḍiya'llāhu 'anhumā kavlini mü'eyyiddür.

et-Ta'bir: Düşde gemi, ḥasta olana ve maḥbūs olana ḡamdan ḳurtulmaḳdır; zīrā Nūh gemiyle necāt bulmuşdur. Nitekim Kelām-ı Ḳadīm'de “فَأَنجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ”¹²¹⁸ vāḳi' dūr. Ve vālī vü ḥākim olan düşde gemi kırılıp bir taḡtasına yapışduḡın görse pādişāh aña ḡazab eyle[ye] ve ḡazabından ḳurtula. Ve gemi küregini elde görmek 'ilme delālet ider. Ve havada yürür gemiye bir kimse düşde binse vefātına delālet ider. Ve eger şālīḥ kimselerle ḳuruda gemiye binse düş gören kimse hevā vü hevese tābi' ola ve soñradan Ḥaḳ te'ālā anı yarlıḡaya, Kelām-ı Ḳadīm'de “بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ”¹²¹⁹ vāḳi' dūr. Ve eger düşde gemiden çıksa sa'ādetlü ola ve 'azābdan ḳurtula. Ve bir ma'zūl kimse düşde gemiye binse 'azilden ḳurtula ve geminüñ büyüklüḡine göre bir manşıba ḥākim ola ve geminüñ düşde şudan ıraklıḡı 'azilden ol kimsenüñ ıraklıḡıdır. Ve eger düşde gemide öldüḡın görse ḳorḳduḡından ḳurtula. Ve yürümez gemi düşde ḥabsdūr; zīrā Yūnus peyḡamber 'aleyhi's-selām gemisi yürümeyüp balıḳ ḳarnında maḥbūs oldu. Ve düşde gemi ipine yapışmaḳ bir dīn-dār ādeme yapışup şöḡbetinde dā'im (A 268b) olmaḡa delālet ider, Kelām-ı Ḳadīm'de “وَاغْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا”¹²²⁰ vāḳi' olduḡı ecilden. Ve gemi düşde vālide ve ana ile ta'bir olunur. Bir kimse bir gemi kırıldıḡın görse anası vefāt eyleye; zīrā anası ḳarnı anuñ gemisi idi. Ve bir ergen kimse bir gemi şatun alsa ya evlene veyā bir cāriye ala; zīrā Kelām-ı Ḳadīm'de “إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ”¹²²¹

¹²¹⁸“Biz de onu (Nūh'u) ve gemide bulunanları kurtardık...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Ankebut 29/15.

¹²¹⁹“...Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok baḡışlayandır, çok merhamet edendir...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Hud 11/41.

¹²²⁰“Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sınımsız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Âli İmrân 3/103.

¹²²¹“Şüphesiz, (Nūh zamanında) su bastıḡı vakit, sizi gemide biz taşıdıḳ.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Hakka 69/11.

vāki‘dür. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde gemi semiz ‘avratla ta‘bır olunur; zīrā ‘Arab semiz ‘avratları gemilere teşbīh iderler. Kezā kıle İbnü’l-Ğannām.

Nazm:

Eyyil şıgın tağ erkeci biṭne vü kizṣa imtilā

Bāzī toğan iri kiçi kız kuşu vas‘ ile veṣa‘

Şerḥ:

Eyyil feth-i elif ve kesr-i yā’-i müşennāt-ı taḥṭāniyye ile seyyid vezni üzre ve kesr-i elif ile ḳinnib vezni üzre ve ḳamm-ı elif ve feth-i yā’-i müşeddede ile ḥullub vezni üzre üçü de bir ma‘nāyadır, şıgın didükleri tağ ḥayvānıdır ki Fārsice aña gevezn dirler ve tağ keṣisinüñ erkeğine dirler, ez-zekeru mine’l-ev‘āl ma‘nāsına. Tağ keṣisinüñ aḥvāli zıkr olunmuşdur urviyye zıkr olunduğı yerde ve şıgın geyiküñ aḥvāli şerḥ olanda beyān olunmuşdur. Zıkr olunmayan *Sükker-i Şāfi* şerḥinde ḥavāşşıyla beyān eylemişümdür. Ve *bāzī* ḳāḍi vezni üzre muṭlaḳ toğan kuşdur gerek iri ve gerek kiçi olsun şāhīnlere ve çaḳırlara ıtlāk olunur. Ve yā’-i müşeddede ile *bāziyy* ve yā’sız *bāz* (A 269a) lügātdür. Cem‘i *bevāz* ve *ebūz* ve *bizān* ve *buzāt* gelür evvelki de feth-i bā, şānide feth-i elif ve ḳamm-ı bā, şālışde kesr-i bā ile nīrān vezni üzre, rābi‘de ḳamm-ı bā-ıla ḳuzāt vezni üzre. Şāhib-i *Ḳāmūs* raḥimehu’llāhu’l-Ḳuddūs, bāzī ke-ennehu *bezā yebzūd*an müştāḳdur, dir. *Bezā* tetāvele ma‘nāsınadır, tetāvül irtifā‘ve tefāḍḍul ma‘nāsınadır, zıkr olınan kuş be-ḡāyet kibirle mevşūf ve mizāc ṭarlığıyla ma‘rūf olduğıçün aña *bāzī* tesmiye olunmuşdur. Ve *bezv* te’ānese ma‘nāsına da gelür ki üns dutmaḳdur, toğan daḡı mūnis olduğıçün aña *bāzī* dinilmiş ola. *Bezā fulānun fulānen* dirler ḳaçan bir kimse kimseye ḳahr eylese ve pek dutsa, toğan daḡı şikārını pek dutup ḳahr eyledüğüçün aña *bāzī* dinilmiş ola. Nitekim *Cevheri*’de *ebzā fulān beḡlān izā ḡalebehu ve ḳahrehu ve huve mubzin bi-hāze’l-emri ḳaviyyun lehu ḍābiṭun ‘aleyhi*, dimişdür. *Bezā* şülāşiden ve *ebzā* ef’ālden bir ma‘nāya olduğı *Ḳāmūs*’da muşarraḥdur. Toğan daḡı ṭutduğı şikārına ḡālib olup ḳahr itdüğü ve şikārını ḳabt itdüğü ma‘lūmdur.

Hikāyet: ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek ticāret iderdi ve “Beş kimse olmasa ticāret eylemez- idüm.” dir idi. “Anlar iki Süfyān ve Fuḍayl ve İbnü’s-Simāk ve İsmā‘īl bin ‘Uleyye’dür.” Bir sene ticāretten geldi ve aña İbn ‘Uleyye ḳāḍi olduğıını bildürdiler, ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek ḳāḍi olana āşinālık eylemedi ve aña bergüzār ve armağan iletmedi, İbn ‘Uleyye

(A 269b) aña geldi ve ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek-nām fāzıla söyledi, ‘Abdu’llāh aña başını kaldurmadı ve cevāb virmedi ve bu ebyātı aña yazdı.

Şi‘r:

يا جاعل العلم له بازياً

يصطاد اموال المساكين

احتلت للدين ولذاتِها

بحيلة تذهب بالدين

فصرت مجنوناً بها بعدماً

كنت دواءً للمجانين

اين رواياتك في سردها

لترك أبواب السلاطين

اين رواياتك فيما مضى

عن ابن عوفٍ و سيرين

ان قلت أكرهتُ فذا باطلُ

زل حمار العلم في الطين¹²²²

İsmā‘il bin ‘Uleyye bu ebyātı okuyup vākıf olduğda Hārūnu’r-Reşid didükleri pādişāha varup yalvarup kādılık teklifini ‘afv u recā idüp ‘azlı tazarru‘ eyledi. Hārūnu’r-Reşid hācetini kabūl idüp kādılıktan ‘azl eyledi. Ve ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek zāhid ü ‘ābid ü perhizkār, ‘ilm ü ‘ameli cem‘ eylemiş bir ulu imām idi ki edebde kāmil ve tācir ü ‘ākıl bir fāzıl idi. İbn Hālikān bunuñ tercemesinde zıkr eylemişdür ki bir gün ‘Abdu’llāh yanında bir kimse ağsırur ve *el-ḥamdu li’llāh* dimez ‘Abdu’llāh aña “Ağsıran kimse ne dir?” didi, ol kimse “El-ḥamdu li’llāh, dir.” didi. ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek aña “Yerḥamuke’llāh.” diyü cevāb virdi. Meclisde hāzır olanlar ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek’ün ḥüsni edebinden ta‘accub eylediler. Ve bir gün Hārūnu’r-Reşid Raḳqa’ya gelür, ḥalk ‘Abdu’llāh el-Mübārek ardında ictimā‘u inḥifāl ve dernek ve ihtifāl eylediler, (A 270a) ayaklarından toz yuḳaruya ḳalkdı. Hārūnu’r-Reşid’ün ümm-i veledi ḳaşrdan

¹²²²“Ey, ilmi kendine yoksulların mallarını avlayıcı bir doğan kılan! Dünya ve zevkleri için dini çalan bir hileye tenezzül ettin. Bu yüzden, delilere deva olduktan sonra o hileyle delirdin. Sultanların kapılarını terk etmek için anlattığın kıssalar nerede? İbn ‘Avf ve Sîrîn hakkındaki kıssaların nerede? Tiksindim dersem bile yetmez, ilmin eşiği çamura düştü.”

bağup cem‘iyyeti gördi ve “Bu kimdür?” didi. “Buña ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek dirler H̱orāsān’dan bir ehl-i ‘ilmdür.” didiler. Ol ümm-i veled “Va’llāhi pādīshāh budur, Hārūn degüldür; zīrā Hārūn halkı cem‘ idemez illā muhtesib ve şubaşı ve a‘vānıyla cem‘ ider.” didi. Ve bir gün Şām’da bir kalem ‘āriyeten alur, ittifāken aña sefer lāzım olup Şām’dan kalkup gider ve kalemī şāhibine virmegi unudur, Anṭākiyye-nām şehre gelür. Ve kalemī şāhibine virilmediği hātırına geldi, Anṭākiyye’dan rācil ve yayağ Şām’a gelüp kalemī şāhibine virüp vedā‘ idüp döner. Ve **rivāyet** olunur ki ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek añıldukda rahmet nāzil olur. Ve mezbūr yüz seksen bir tārīhinde dünyādan irtihāl eylemişdür, rahmetu’llāhi ‘aleyh. Kezā fi-*Hayāti’l-Hayevān* li’d-Demīrī.

Ve İmām Demīrī **bāzī** feth-i bā ve feth-i zāy ile bezevān’dan müştakdur, dir. Bezevān sıçramağdur, toğan dağı şikārın almak için sıçraduğına binā’en **bāzī** tesmiye olunmuşdur. Ve toğanuñ eyüsi tüyi az ve gözleri kızıl ve gözlerinde hiddeti olandur ve boynı uzun ve gögsi yaşşı, iki omuzı araları giñ ve birbirinden ırağ ve iki uylukları uzun ve kıyruğı mevzūn ve uylukları kılları şarkmış ve kolları iri ve kışa olmak toğanuñ şifāt-ı maḥmūdesindendür. (A 270b)

el-Havās: Dimāğı sevdā’dan ‘ārız olan hafaḳāna nāfi‘ olur, kaçan bir dirhemın gül suyu ile içürseler. Ve ödi ile iktihāl olınsa göz karañlığına fā’ide eyler.

el-Hüküm: Toğanuñ cemī‘-i envā‘ını yimek haramdur; zīrā ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem yırtıcılardan zū-nāb olan ḥayvānı ve kuşlardan zū-mihleb olanı yimekten men‘ u nehy itdüğini Müslim, Mihrān oğlu Meymūn’dan ve Meymūn İbn ‘Abbās’dan raḍiya’llāhu ‘anhumā rivāyet ider. Ekşer-i ehl-i ‘ilm kavli bunuñ üzerindedür. Ve Mālik ve Leyş ve Evzā‘i ve Yaḥyā bin Sa‘īd-nām imāmlar kuşlaruñ hiçbiri ḥarām olmaz, dirler ve āyāt-ı mübīḥa ile ihticāc iderler. Ve İmām Mālik katında zū-mihleb olan kuşlar etini yimekten nehy-i Resūl vāḳi‘ olduğı sābit olmayup ibāḥat-i ašliyye üzre ḳalmışdur.

el-Emsāl: *Hel yenhadu’l-bāzī bi-ğayri cenāhin* dūrüb-ı emşāldendür, ya‘nī toğan kanatsız kalkar mı ve uçar mı, bunu te‘āvün ve yardımlaşmaga ḳandurmağda isti‘māl iderler. Nitekim Türkīde yalnız taş dīvār olmaz ve yalnız elüñ sesi ve şadāsı ve āvāzı olmaz, dirler. Nitekim şā‘ir dimişdür.

Şi‘r:

أَخَاكَ أَخَاكَ فَإِنَّ مَنْ لَا أَخَا لَهُ

كداع الى الهيجاء بغير سلاح
وان ابن عم المرء فاعلم جناحه
وهل ينهض البازي بغير جناح

Ma‘nā-yı muhaşşalı, qardaş al ve qarındaşsız olma ki qarındaşsız olan kimse (A 271a) yaraqsız cenge da‘vet iden gibidür ve taḥkīk kişinüñ ‘amucası oğlu qanadıdır, hīç kuş ve toğan qanadsız uçar mı, dimekdür. Ve nihāyet şeref ve ziyāde ululıqda toğanı darb-ı meşel iderler, nitekim şā‘ir dimişdür.

Şi‘r:

إذا ما اعتز ذو علم بعلم
فَعَلِمَ الْفَقِهُ أُولَىٰ بِاعْتِرَازِ
وَكَمْ طَيْبٍ يُفَوِّخُ وَلَا كِمْسِكٍ
وَكَمْ طَيْرٍ يَطِيرُ وَلَا كَبَازِ

Ve ba‘zılar bu iki beyti buña münāsib dimişlerdür.

Şi‘r:

وللزنبور والبازي جميعاً
لدى الطيران أجنحة وخفق¹²²³
ولكن بين ما يصطاد بازٍ
وما يصطاده الزنبور فرق

Ma‘nā-yı muhaşşalları bir ehl-i ‘ilm, ‘ilm ile ‘azīz olmak istese ‘ilm-i fikh ululanmağa evlādur, niçe güzel qoşular vardır ki qoşar fe-emmā misk gibi degüldür ve niçe kuşlar vardır uçar fe-emmā toğan gibi degüldür; ve aru ve toğan uçduklarında ikisinüñ de qanadları ve uçmaları vardır ve lākin toğan avladuğı ve aru avladuğı mā-beynlerinde fark vardır, demek olur. Ve Ebū Eyyüb ki adı Süleymān’dur, Manşūr Ḥalīfe’nüñ gāyet maḳbūli idi. Bir gün Manşūr anı ister ve çağırur, taleb ider, Ebū Eyyüb’uñ beñzi bozılır, varup Manşūr’a buluşur, sağ ve sālim çıkar, gelür ve beñzi dağı yerine gelür. Ebū Eyyüb’a dirler ki “Her kaçan Manşūr seni çağıra beñzüñ bozılır görürüz. Aşlı nedür?” dirler. Eyyüb bunu darb-ı meşel ider ve anlara cevāb virür ve didi ki “Bir ḥorūsla bir toğan baḥş iderler ve (A 271b) birbiriyle münāzara kırlurlar. Ve toğan ḥorūsa ‘Hīç senden vefāsız

¹²²³ خفق [Ḥafk] fetḥ-i ḥā‘-i mu‘ceme ve sükūn-ı fā-ıla kuş uçmaqdur, ḥafaqa’-ṭ-ṭayr dirler tāra ma‘nāsına.

kimse olduğunu bilmezem.’ didi. Horūs ‘Nice?’ didi. Toğan ‘Seni yumurda iken başdururlar ve yumurdadan çıkduktan sonra seni beslerler ve ellerinden yidürürler tā büyük olıncaya dek, andan sonra saña yakın varduğlarında oraya buraya kaçarsın ve yüksek yere uçup konarsın ve eger bir dīvāra çıkarsañ bir iki sene eglenürsün, saña yakın varduğlarında çağırıp ötersin ve nān u ni‘ met yidürenleri birağup āhara varursın. Ve ben tağda büyürüm, ben tağ başında iken beni dutarlar ve habs iderler ve gözlerümi dügerler ve az nesne yidürürler bir gün iki gün beni beslerler ve şikāra şalarlar, yalnız uçup şikārı alup şāhibüme getürürüm ve muḳaddemen yidürdükleri bir iki günlük ni‘ metleri unutmam ve vefāsızlık idüp kaçmam.’ didi. Horūs ‘Senüñ hüccet ü delilüñ bātıldur ve irād eyledüğüñ temessüküñ yabanadur. Eger sen iki toğanı ‘ömründe şişde görseñ ebeden dönüp gelmez-idüñ ve kaç‘ an yanlarına uğramazduñ ve ben her gün ve her vakit sefāfid ve şişleri horūsarla tolu görürüm ve böyle iken yine anlarla olurum ve dibelik birağup gitmem.’ diyü toğana cevāb virdi, didi ‘Eyle olıcağ ben senden evfā vü vefāluyam.’ didi. İmdi ben Mañşūr’dan bildüğümü siz bilseñüz hālūñüz benden (A 272a) kötü ve Mañşūr taleb eyledükde hālūñüz benden bedter olurdu.” didi. Ve bundan sonra Mañşūr Halīfe bir gün Ebū Eyyüb’ı dutup niçe işkence eyleyüp cemī‘ mālını alup katl eyledi. Ve yüz elli dört tārīhinde anı öldürdi, Ebū Eyyüb halīfe olmazdan evvel Mañşūr’a niçe luṭf u iḥsānı olup eyüligi gördüğüñ Mañşūr’uñ aña muḥabbeti bisyār ve meveddeti hezār hezār idi. Ba‘ dehu Mañşūr pādīşāh olduğda hūḳūḳ-ı sābıḳayı ferāmūş ve buğz-ı ‘adāvetini der-āğuş ve evvelden gördüğü iḥsānları bīrūn ez-derūn u gūş idüp bāde-i devlet-i dūnyā anı mağrūr u ser-ḥoş eyleyüp ol bī-çāre ḥāyr-ḥ‘āhı öldürmişdür. Çarḥ-ı ḡaddār u felek-i devvār u kecreftāruñ hālī böyle ancağ. ‘Ālem-i şabāvetden diyār-ı ḡurbetde leyl ü nehār ve şeb ü rüz belki her sā‘ at-i firūzda bilece taş yaşıdanup toprak döşenen iki dostdan biri vāşıl-ı devlet-i fāniye olsa ān-ı vāḥidde hūḳūḳ-ı sābıḳayı nesyen mensiyyen meşābesinde kılmak tā ezelden ‘ādet-i erbāb-ı devlet ve deyden-i aşḥāb-ı sa‘ādet ancağ. Ve dūstān-ı ḳadīm ve ḥayr-ḥ‘āh-ı müstedīm olanları düşmānlarına zebūn u maḳhūr kılmak de‘b-i erbāb-ı devlet olduğü mücerreb ü meşhūrdur. Vāşıl-ı devlet oldukları gibi bir alay pūr-nifāḳ ittifāk idüp gāhī ḡammāzlık yüzinden ve gāhī ṭannāzlık rüyından teşa‘lüb ṭarīḳıyla şamīmu‘l-ḳalb olan dūstān u bendegāna tağallüb idüp tağdan gelen (A 272b) bāğ-ı ni‘ metde olanı sürer ve erbāb-ı devlet böyle olmağı sever. Hikmetinde ‘aḳl ‘āciz ü ḳāşir ve dānā ḥayrān u müteḥayyirdür.

Ve **rivāyet** olunur ki Ebū Eyyūb'da sihr-ile olmuş bir yağ var-ıdı, kaşlarına sürüp Manşūr üzre girürdi. Ol dühn-i ma'mül sebebiyle Manşūr ḥalīfe olduğda birkaç zamān muḥarreblerinden olup öldürmemişdür ba'dehu ğamz-ı a'dā vü nifāk-ı 'udā ile öldürmüşdür, dirler. Fe-emmā fi-zamāninā erbāb-ı devlet yanlarında olan ḥussād-ı bed-nihāda dühn-i Ebū Eyyūb degül sihr-i Hārūt u Mārūt kār eylemek ne ihtimāldür belki ğazab-ı Rabb-i melekūt u ḥaşm-ı Ḥāl-ı zi'l-ceberūt kār ider. Ve zıkr olunan yağ ḥalk arasında meşhūr olup *duhnu Ebī Eyyūb* darb-ı meşel olmuş-ıdı.

et-Ta'bir: Düşde beglige ehl olan kimse ḥaḳḳında toğan sultānlıkdur. Eger elinden toğanı düşde kaçup elinde sibākı¹²²⁴ kalsa mülki elinden gide ve zıkrı bākī kıla. Ve eger yeleginden ve tüyinden bir nesne elinde kalsa mālından elinde bir nesne kıla. Ve eger düşde bir toğan boğazlasa bir hırsuza zafer bula. Ve toğanların mevti şol ḥākimlerin mevtime delālet ider ki müselmānların mālının āşikār alurlar. Ve toğanların eti pādīşāhların mālına delālet ider ve ehl-i sevḳ olan toğanlar görmek riyāset ü şerefine delālet ider. Ve düşde atmaca hırsuzdur ve 'inde'l-ba'z erkek oğuldur. *Kezā fi-Kitābi't-Ta'bir* li-İbni'l-Gannām. Ve'l-ilmu 'inda'llāhi'l-'Allām. (A 273a)

Ve **veṣa'** ḥurūf-ı mühmele ile veṭar vezni üzre serçeden küçük bir kuşdur. *Ḥalāṣ-nām* lügatde beççe-i bincişk diyü yazar, ya'nī serçe yavrisı ve *Ḳānūnu'l-Edeb*'de murğ-i dāl ve ba'zı güyend *çekāvek* diyü yazar. *Dāl* Fārsice kırtal didükleri kuşdur. Ve çekāvek *Lügat-i Ḥalīmī*'de turgay didükleri kuşdur ki 'Arabca āña kubbere ve ebu'l-meliḥ dirler, dimişdür. Ve *Şihāḥ-ı 'Acemī*'de, çekāvek çekik kuşı dimişdür. Ve *Aḥterī*'de, kız kuşıdır diyü yazar. Ve İmām Demīrī, *şa' ve* didükleri kuşdur ve ba'zılar serçeden kiçi bir kuşdur, dirler diyü yazar ve *şa' ve* yunt kuşı didükleri kiçirek kuşdur, dir. Ve şād-ı mühmelenün sükūnı ile lügatdür. İmām Demīrī, **veṣa'** dād-ı mu'ceddür, dir. Kalem-i nāsiḥden degülse ḥaṭā eylemişdür, cemī' lügatde şād-ı mühmele ile zabt olunmuşdur, ḥuşūşan *Şerḥü'l-Ġarībeyn*'de daḥı mühmele iledür. Ve ḥadīş-i şerīfde İsrāfīl 'aleyhi's-selāmuñ iki kanadı vardır biri maşrıkdā ve biri mağribde ve 'arşu'llāh omuzı üzerindedür. “وَأَنَّهُ لَيَتَّصَلُ” مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ حَتَّىٰ يُصِيرَ مِثْلَ الْوَصْعِ” vāқи'dür. Ya'nī, ḥāl bu ki İsrāfīl 'aleyhi's-selām böyle maḥlūk iken Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā ḳorḳusından tevāzu' u teşāğur ider ve kiçilenür tā **veṣa'** didükleri kuş gibi olur. *Şerḥ-i Ġarībeyn*'de vāv ve şād-ı mühmelede **veṣa'**

¹²²⁴ **Sibāk** kesr-i sīn-i mühmele ile kitāb vezni üzre güderiden ve devāl ve kayışdan ve gayrıdan toğan ayağında olan bağıdır ikisine *sibākān* dirler.

serçelerüñ ufaqlarıdır, dimişdür ve cem‘ i kesr-i vāv-ıla *viş‘ān* gelür diyü yazar. (A 273b) Teḏā‘ül bāb-ı tefā‘üldendür ve mehmūzdur *raculun muteḏā‘ilun* dirler *raculun şaḥtun* ma‘ nāsına. Şaḥt feth-i şin-i mu‘ ceme ve sükün-ı hā‘-i mu‘ ceme ve tā‘-i kārāşet ile daḳıḳ ve ince ma‘ nāsınadır ve ḏa‘il kesr-i hemze ile emīr vezni üzre gevdesi za‘if ve arıḳ ve naḥīf olan kimsedür.

Fā‘ide: İsrāfīl ‘aleyhi’s-selām Ādem peygambere -‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām- secde emr olınduḳda cümle melā‘ikeden evvel Ādem’e secde eyleyendür, cümleden evvel secde eyledügiçün Levḥü’l-Maḥfūz velāyeti aña sipāriş olınmışdur. *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyle yazar.

Nazm:

Oldı ebu‘l-eş‘aş ebu‘l-bühlül ebu‘l-āḥiḳ ṭoḡan

Atmaca bu‘l-aḥz oldı āteş böcügi durur yera‘

Şerḥ:

Ebu‘l-eş‘aş şin-i mu‘ ceme ve ‘ayn-ı mühmele ve sâ‘-i müşelleşe ile aḥmed vezni üzre ve *ebu‘l-bühlül* zamm-ı bā‘-i muvaḥḥade ile ‘uşfūr vezni üzre ve *ebu‘l-āḥiḳ* kāf‘dan ḡayrı ḥurūf-ı mühmele ile fātiḥ vezni üzre bāzī ve ṭoḡan künyetidir. Ve *ebu‘l-aḥz* feth-i elif ve sükün-ı hā‘-i mu‘ ceme ve zāl-i mu‘ ceme ile atmaca didükleri kuşdur başaḳ gibi ve başaḳ feth-i şin-i mu‘ ceme ile hācer vezni üzredür ve bāşe lafzından mu‘ arrebdir, bāşe Fārsice atmacadır. *Ḳāmūs*’da böyle zabt olunmuşdur. İmām Demīrī şin‘de feth ü kesr-ile dimişdür, *Ḳāmūs*’da olana muḥālefet eylemiş ve ḥaṭā itmişdür. Atmaca götürilmesi ḥafīf, şekli zarīf, şedīdüş-şebaḳ bir kuşdur ki ṭoḡan avlarınıñ (A 274a) eyülerin alur ki onlar durrāc ve göğercin ve vereşāndur. Avladuḳ şikārı ḳavī olsa terk eylemez ikisinden biri helāk olmayınca. Nazarda küçük, vezinde ağır, incükleri uzun, uyluḳları kışa ve mevzūn olmak evşāfındandır. Ve *yera‘* feth-i yā‘-i ḥuṭṭiyle āteş böcügi didükleridir ki gicede āteş gibi görünür, yıldız böcügi daḡı dirler ve rā‘-i mühmeleden soñra elif-ile *yera‘* yine budur. İmām Demīrī, iki küçücük kuşdur; gündüz uçsalar sā‘ir uçan kuşlar gibidir, gicede uça gūyā yıldırır yıldızdur veyā uçar mişbāḥdur, [dir].

el-Emsāl: *Eḥaffü mine‘l-yera‘* ḏurūb-ı emşāldendür murād ya yıldız böcügidür veyā ḳamışdur, ḳamışa da *yera‘* dirler ikisi de yeynidür, vāḥidlerinde *yera‘a* ve *yera‘a* dinilür ḥā ile nitekim dicāce de öyledür.

Nazm:

Kesr-ile ‘ūda di kibā di micmereye zamm-ıla
Kubve beca‘ havşal kuşu kapulara dirler tūra‘

Şerh:

Kibā kesr-i kāf ve bā’-i muvaḥḥade ile kisā’ vezni üzre memdūdedür, ‘ūd ağacıdır ki anuñla buḥūr olunur veyā ‘ūduñ bir dürlüsidür. Ve **kubve** zamm-ı kāf-ıla micmere didükleri buḥūrdandır ki içine cemr ve ūd konılır, anuñçün ol kaba micmer dirler, minber vezni üzre ve micmere dirler hā ile ve buḥūr feth-i bā iledür, zamm-ıla şāyi‘ ve ğalaṭdur. Ve ‘ūd dürlü dürlü olur, eyüsi Mendelī olandır ki Mendel feth-i mīm-ile Hind memleketinüñ ortasında (A 274b) bir köydür, ‘ūduñ eyüsi andan gelür. Ve bundan şoñra ‘ūd-ı Hindī’dür ki tağda olur ve bu, esbābda bit kıomaz, anuñçün Mendelī’den yigrekdür, dirler ve ba‘zılar bu ikisini birbirinden fark eylemezler. Ve ‘ūduñ bir dürlüsü Semendūrī’dür ve bir dürlüsine dağı Kımarī ve bir dürlüsine kākulī ve bir dürlüsine berri ve kayta‘ī ve Çinī dirler ki Kaşmirī didükleridür. Ve fi’l-cümle ‘ūdlaruñ eyüsi siyāh ve kıatı ve vezinde ağır ve şuya kıonılduğda dibine çöküp kıalandur ve döküklerinde tiz dökilüp hiç saçağı olmayandır. Ve ‘ūd bir ağaç kökidür, kıoparup yere gömerler, haşebiyyet andan zā’il olur ve şāfi ‘ūd kıalür. ‘Ūduñ ğayrı hālleri *Sükker-i Şāfi şerḥinde* zıkr olınmışdır, andan taleb olına.

et-Ta‘bır: Düşde ‘ūd şenā’-i ḥasen şāhibi bir kımsedür, bir kımse elinde ‘ūd görse ve bir nesne yitirmiş olsa andan eyü kıaber işide ve yitik ‘avdet eyleye. Ve eger ‘ūdı kıoқulusa ve bir dütünde görse güzel söz işide kıorқu ile. Ve eger evinde ‘ūd bitmiş görse bir erkek oğı kıoğı ve ol oğı kıavmi içinde seyyid ola. Kezā kıāle İbnü’l-Ğannām.

Ve **beca’** feth-i bā’-i muvaḥḥade ve cīm ve ‘ayn-ı mühmele ile bir büyük kıuşdur ki büyük havşalası olur, ol havşaladan kıürk iderler ve buña *havşal* ve *cemelü’l-mā’* ya‘ nī şu devesi dirler ki Türkide aña saққā kıuşı dirler. Ve bunuñ ağı ve kıarası (A 275a) olur, iki dürlüdür, kıara olanuñ kıoқusu çirkin olur, eyüsi aқıdır, kıarasından kıürk eylemezler. Ve bunuñ kıürki dilki kıürkinden harāretde eşeddür. İmām Demīri *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da Medīne-i Resūl ‘aleyhi’s-selāmda bir dānesini gördüm birkaç yıl Medīne-i Münevvere’de olmış, soқakları içinde gezerdi, ekşeriyā iқtiyāt ve azıқlanması kıarada et ve deryāda balıқdır, dir. Ve **tūra’** zamm-ı tā’-i kıaraşet ve feth-i rā’-i mühmele ile cem’dür, müfredi zamm-ı tā ve sükün-ı rā ile *tür’adur* ki kıapudur bāb gibi, kıapucıya *terrā’* dirler teşdid ile bevībā

ma‘ nāsına. Ve hadîş-i şerîfde “إِنَّ مِنْبَرِي هَذَا عَلَى ثُرْعَةٍ مِنْ ثُرَعِ الْجَنَّةِ” vāki‘dür ya‘ nî tahkîk, benüm işbu minberüm cennet kapularından bir kapu üzerindedür. Şadağa Resûlu’llâh.

Nazm:

Ĥizbâz bir dürlü siñek yāhud anuñ āvāzıdur
Yāhud kedi toy erkegi oldı ĥarab tîzlik sera‘

Şerh:

Ĥizbâz elif’den gayrı ĥurûf-ı mu‘ ceme ile kırtās vezni üzre bir siñekdür ve ba‘ zılar siñek āvāzıdur, dirler ve ba‘ zılar kedidür sinnevr ma‘ nāsına dirler. Bunda birkaç lügat vardır; biri *ĥāzibāzi* kesr üzre mebnî olmağla ve biri *ĥāzebāze* iki zā’nuñ fethiyle ve evvelki zā’nuñ zammı ikincisinin kesriyle. Ve bunun ‘aksi ve kâşî‘ā’ vezni üzre *ĥāzibā’* zā’da ĥarekât-i şelāşe ile ve ĥırbā’ vezni üzre *ĥizbā’* ve *ĥāzubāzin* (A 275b) zā’-i evveli zammı ve zā’-i şāniye tenvîni ile ve zā’-i evveli zammı ve şāniye kesriyle *ĥāzubāzi* ve ‘aksiyle *ĥāzibāzu* ve kırtās vezni üzre *ĥizbāz*dur. *Ķāmūs*’da bu kadar lügat zıkr olınmışdır ammā *Mufaşşal-ı Zemaḥşeri*’de yedi lügat zıkr olınmış ve beş ma‘ nāsı vardır diyü yazar. Biri yaş otlaruñ birine ve bir cinsine dinilür; nitekim Aşma‘î şî‘rinde vāki‘dür.

Şî‘r:

رَعِيْتُهَا أَكْرَمَ عُودٍ عُوداً
الصِّلِّ وَالصِّفْصِلَ وَالْيَغْضِيْدَ
وَالْخَازَ بَازَ السَّنَمِ الْمَجُودَ
بِحَيْثُ يَدْعُو عَامِرٌ مَسْعُوداً

صِل [şill] kesr-i şād-ı mühmele ve lām-ı müşeddede ile ve *صِفْصِل* [şifşil] şādeyn-i mühmeleteyn-i meksüreteyn mā-beyninde fā’-i sākinе ile ve *يَغْضِيْد* [ya‘ḍīd] feth-i yā’-i ĥuṭṭî ve sükûn-ı ‘ayn ve kesr-i ḍād-ı mu‘ ceme ba‘ dehu yā’-i ĥuṭṭî ve dāl-ı mühmele ile birer otuñ adıdır. Ve *خَاز* [ĥāzibāze] dağı bir ot adıdır. Ve *سَنَم* [senim] feth-i sîn-i mühmele ve kesr-i nûn-ıla mürtefi‘ ve yüce olan otdur. Ve *مَجُود* [mecūd], üzerine çok yağmur inen otdur. Ve *عَامِر* [‘Āmir] ve *مَسْعُود* [Mes‘ūd] iki çoban adıdır. Ma‘ nāsı; ben dişi devemi gütdüm ve otlatdum ağaclaruñ eyülerine ki zıkr olınan otlardur ve yerden yüce olmuş ve çiçegi açılmış ve üzerine çok yağmur inmiş ĥāzibāze didükleri otı da otardum, dimekdür. Ve şāniyen bir dürlü siñek adıdır, nitekim ‘Ömer bin el-Aḥmer şî‘rinde vāki‘dür.

Şi'r:

تَفَقَّ قَوْقُهُ الْقُلُغُ السَّوَارِي
وَجُنَّ الْخَارُ بَازِيهِ جُنُوناً

[Tefekḳāʾ] teşakḳuḳ maʿ nāsınadır, fā kāf üzredür ve muḳaddemdür. Ve *[ḳulaʿ]* zamm-ı kāf-ıla *ḳalaʿa* cemʿ idür ve *ḳalaʿa* feth-i kāf-ıla bulut pâresidür. (A 276a) Ve *سَوَارِي* *[sevārī]* sâriye cemʿ idür ki gice ile zâhir olan bulutdur. Ve *جُنَّ الْخَارُ بَازِيهِ* *[cunnuʾl-ḥāzibāze]* şavvetüʾz-zubāb maʿ nāsınadır. Murād, ol yerde yağmur ve ot çok olduğundan *ḥāzibāzi* didükleri siñek ötdi ve ot çoklığından delürdi, dimekdür. Ve şâlişen siñek âvâzına *ḥāzibāzi* dirler. Ve râbiʿ an bir derd adıdır ki lehāzimde ve ḳaʿr-ı fem ve ağız diblerinde olur, nitekim Râciz dimişdür.

Şi'r:

يَا خَازِبَازِ أَرْسِلِ اللَّهَازِمَا
إِنِّي أَخَافُ أَنْ تَكُونَ لَازِمًا

[lehāzim] cemʿ -i *lihzime*dür ve *lihzime* kesr-i lām-ıla ḳaʿr-ı femdür. Yaʿnī, ey bu derd! Ağız diblerini şalıvir ve çık git! Tahḳīḳ, ben ḥavf iderüm ki lâzım olası. Ve ḥāmisan kedi adıdır sinnevr maʿ nāsına. *Mufaşşal* da ve *Mufaşşal* şerhi *Mükemmeʿ* de böyledür. Ve *ḥarab* feth-i ḥāʾ-i muʿ ceme ve feth-i rāʾ-i mühmele ve bāʾ-i muvaḥḥade ile toy kuşunuñ erkegidür zekeruʾl-ḥubārī maʿ nāsına, cemʿ i *ḥirāb* ve *aḥrāb* ve *ḥirbān* gelür, evvelkide ve şâlişde kesr-i ḥā ile.

Fāʾide: Hārūnuʾr-Reşid Ebuʾl-Ḥasen el-Kisāʾī ve Ebū Muḥammed el-Yezidī-nām fāzılları münāzara vü mübāḥase içün bir gün cemʿ ider. Yezidī şāʾirüñ ḳavli iʿrâbından Kisāʾī ḥazretlerine suʾâl ider, ol şiʿr budur.

Şi'r:

مَا رَأَيْنَا خَرَبًا
تَقْسِرُ مِنْهُ الْبَيْضُ صَغُرُ
لَا يَكُونُ الْغَيْرُ مُهْرًا
لَا يَكُونُ الْمُهْرُ مُهْرًا¹²²⁵

¹²²⁵“Erkek toy kuşu olarak gördüğümüz şey, küçüklüğüyle yumurta olarak yorumlandı. Yaban eşeği kısarak olmaz, olmaz. Kısarak kısaktır.”

Kisā’i “Mühr manşub gerek haberi kâne olmak üzere” didi. Yezîdî (A 276b) “Şi‘r şavâbdur لَا يَكُونُ [lā-yekūn] da kelām tamām oldı, الْمُهْرُ الْمُهْرُ [el-muhru muhrun] cümledür, şā‘ir istināf eylemişdür.” diyü başında olan qalansuvesin yere urup Kisā’i’ye “Ene Ebū Muhammedin.” didi, Yahyâ bin Hâlid ol meclisde idi, Yezîdî’ye “Emîrû’l-mü’mînîn meclisinde kendüne künyet ile çağırursın ve şeyhi techîl¹²²⁶ idersin.” didi. Yezîdî’ye Hârûnu’r-Reşîd “Eger Kisā’i hüsni edebi ile hata eylediyse va’llâhi hatâsı baña sevgilüdür, senün killet-i edebünle şavâbuñdan.” didi. Yezîdî “Yâ emîre’l-mü’mînîn zafer ve gâlib olmak çâşnisi ve hâlâvet ü lezzeti benden tahaffuz ve edeb şaklamağı giderdi.” diyü i‘tizâr eyledi. Reşîd meclisden anı çıkarmağa emr eyledi.

Fâ’ide: Kisā’i ‘ilm-i naḥvi büyüklükde öğrenmişdür. Sebebi budur ki bir gün yayağ yürüyüp “عَيْتُ” “‘Ayıytu” didi, murâdı zaḥmet çekdüm ve yorıldum, dimekdür. Kisā’i’ye “Laḥn eyledün.” didiler, Kisā’i “Nice?” didi, “Eger murâduñ zaḥmet çekdüm, demek ise ‘أَعْيَيْتُ’ ‘A‘yeytu’ di.” didiler. “Bâb-ı ifâlden a‘ye’r-raculu fî’l-meşyi dinilür kaçan bir kimse yürümekde yorılup zaḥmet çekse, anuñçün aña laḥn eyledün.” didiler. Kisā’i bu sözden gayrete gelüp ‘ilm-i naḥve meşgûl olup naḥvde mâhir ü fâzıl bir imâm oldı. Reşîd ve oğulları Emîn ve Me’mûn yanlarında yed-i ‘uzmâ ve vecâhet-i tāmme ve i‘tibâr şâḥibi (A 277a) olmak ‘ilm-i naḥvde mahâreti olduğıçündür. Ve Kisā’i ve İmâm Ebî Hânîfe şâḥibi İmâm Muhammed bin Ḥasan yüz seksen toḡuz târîhinde bir günde dünyâdan gitmişlerdür ve bir yerde defn olunmışlardır. Ve Reşîd, bu yerde ‘ilm ü edeb defn olındı diyü ol yere işâret eylemişdür.

el-Emsâl: *El-ḥâzibâzi aḥsabu* darb-ı meşeldür. İbnü’l-A‘râbî ḥâzibâzi bir siñekdür, ol bahâr u rebî‘ de uçar ve ol senenün hışb ve ucuzlığına delâlet ider, dir bu darb-ı meşel aña binâ’endür. Ve *mâ ra’eytu şakran rasadehu ḡarabun* darb-ı meşeldür. *Şakr* çağır ve toḡandur ve *raşad* fetḡateyn ile muntazır olmak ve gözlemekdür. Ma‘nâsı, ben bir toḡan görmedüm ki anı toy erkegi gözleyüp avlamak isteye, dimekdür. Bunı şol şerîf kimseye darb-ı meşel kırlurlar ki anı bir za‘if kahr eyleye.

Ve *sera*‘ ḡurûf-ı mühmele ve fetḡateyn ile ve ‘aneb vezni üzere tîzlikdür zammeyle sür‘at gibi.

¹²²⁶ *Techîl* bâb-ı tefâilden cehle nisbet itmekdür.

el-Emsāl: *Ser‘āne zā ihāleten* durūb-ı emşāldendür. Sîn’de harekât-ı şelāse ile *ser‘ān* seru‘a ma‘nāsınadır ki kerume bābındandır. Ve *ihāle* kesr-i hemze ile et yağıdır vedek ma‘nāsına ve erimiş yağdır. Bir kimesnenüñ bir lāğar ve arık koyunu var-ıdı gāyet arıklığından burnınuñ sümügi aķardı. Ol kimseye “Bunuñ burnından aķan nedür?” dinildi. (A 277b) Koyun şāhibi “Yağıdır, burnından aķar.” didi. Su’āl iden kimse koyun şāhibine istihzā’en “Ser‘āne zā¹²²⁷ ihāleten.” didi, ya‘nī bu şey’ ki burnından aķar yağ olduğı hālde tiz oldu veyā yağ yöninden tiz oldu, dimekdür. İhāleten ya temyiz olmak üzere manşūbedür veyā hāl olmak üzere manşūbedür, *Mufaşşal* şerhi *Mükemmel* de böyledür. Ammā *Mişbāh* şerhi *İftitāh*’da Hāsan Paşa eskenehu’llāhu’l-cennete hayşü şā’, dir ki: Bunuñ aşı budur ki bir A‘rābī bir arık koyun şatun aldı ve tiz semirdmek murād eyledi ve beslemege başladı. Ve burnından sümügi aķarken görüp yağ zann eyledi ve anasına “Koyunum semüz oldu.” didi. Anası “Ser‘āne zā ihāleten” dimegin đarb-ı meşel oldu. Bunu şol kimseye đarb-ı meşel kılurlar ki bir nesnenüñ huşulinden öñden olmasından haber vire. Ve *Aşbāh*’da bir kimse bir çobana gelüp “Baña bir semüz koyun getür ki andan semüz koyun olmasun.” didi. Çoban bir arık koyun getürdi ki deprenmege mecālī yok ve arıklığından burnınuñ sümügi tırmaz aķar ve çoban “Bu koyun istediğün gibidür.” didi. Ol kimse “Bunuñ eti ve yağı kandadır?” didi, şoban “Görmez misin burnından aķar.” didi, ol kimse çobana “Ser‘āne zā ihāleten.” didi diyü yazar.

Nazm:

Oldı bebir adı furānik hem berid u bāle ne
‘Anber didükleri balık oldu keniseler biya‘

Şerh:

(A 278a) *Bebir* bā’eyn-i muvaḥḥadeteyn ile evvelki meftūh, şānī meksūrdur. Demirī böyle zabt eylemişdür, erbāb-ı lügat sükun-ı şāniyle zabt eylemişlerdür. Bir yırtıcı cānverdür ki arslan düşmenidür ve arslan andan kaçır, fetḥ-i bā ile aña *berid* dirler emir vezni üzere ve zamm-ı fā ve kesr-i nūn-ıla *furānik* dirler ‘ulābiṭ vezni üzere. Cem‘i zamm-ı bā’eyn ile *bubūr* gelür. Ve dişisi yelden yüklü olur anuñçün yel gibi yeler ve kimse anı avlamağa kıdır olmaz. Ve anuñ eniklerin uğurlayup sırça kıp ve şişe gibi bir nesne içine

¹²²⁷ *Zā ihāleten* ‘ibāretinde olan lafz-ı zā ism-i işāretdür. Ve zā ser‘āne fā’ ilidür ve ser‘āne seru‘a ma‘nāsına ism-i fi’ldür fā’ il ister ve ser‘āne ve seru‘a mā-beynlerinde fark mübālağa cihetindendür, isim olanda mübālağa vardır ki müsemma olanda ol mübālağa yokdur.

koyup et ile alup kaçarlardı, babası yetişdikde aña bir şişe bırağurlardı, babası şişeden çıkarmağa çalışırken gayrı yavrıların alup kaçarlardı ve evlere götürüp beslerler, oğlancıklara ve âdeme münis olur. Ve bu hayvân kâfûr ağacına ülfet ider ve andan ayrılmaz, yanında iken ol ağaç katına kimse varmağa kâdir degüldür; lâkin bir ma'lûm zamânda ayrılır, ol zamân ol nevâhîde olanlar ol ağaca gelüp andan kâfûr alurlardı. Kezâ fî-*Hayâtî'l-Hayevân* li'd-Demîrî 'aleyhi rahmetu'llâhi'l-Bârî.

el-Hüküm: Etin yimek haramdır; zirâ zû-nâbdur.

el-Havâş: Bir kimse sirsâm veyâ birsâm marazına mübtelâ olsa *bebir* ödine şu urup başına tılâ eyleseler âşikâre fâ'ide eyleye ve eger anı 'avrat götürse ebeden yüklü olmaya, yüklü olsa düşüre. Ve topuğunu bir kimse bileğine (A 278b) bağlayup yürise ebeden yorılmaya eger bir günde yigirmi fersah yer yürürse de. Ve habbe'l-kara' olan kimse derisi üzre otursa habbe'l-kara' ı gide. Ve *Rebî'u'l-Ebrâr*'dan İmâm Demîrî nakl eyler ki *bebr* arslan şüretindedür ve şarulığa leme'ân ider ve kara kara huţûţ çizileri vardır. Ve Aristo *bebr* bir mehîb yırtıcıdır, arz-ı Habeşe'de olur gayrı yerde olmaz, dir.

Ve *bâle* bâ'-i muvaḥḥade ve elif ve lām-ı meftûḥa ve hâ ile bir balıktır ki deryâ-yı a'zamda olur. Uzunluğu yetmiş zirâ' olur ve aña fetḥ-i 'ayn-ı mühmele ve sükûn-ı nûn ve fetḥ-i bâ'-i muvaḥḥade ile 'anber daḡı dirler. Ve *bâle* lafzı 'Arabî degüldür. Ve Kazvînî *bâle* didükleri balıḡuñ uzunı beş yüz zirâ' ve daḡı ziyâde olur ve ba'z-ı evkâtta görünür, kanadı büyük yelken gibi görünür ve gemide olanlar andan korkup taḡıllar çalup korkudurlardı ve deryâda olan hayvânları incitdikde Haḡ te'âlâ bir zirâ' miḡdârı bir balıḡ gönderür kulaḡına yapışur, ayrılmaz ve elinden ḡalâş olamaz. *Bâle* deryâ dibini ister ve başını ura ura helâk olur ve şu üzerine gelür, büyük taḡ kadardır ve niçe kimse anı gözleyüp beklerler, bulduḡlarında kelâlib ve çengâllerle çeküp karaya ve kenâr-ı deryâyâ getirürler ve karnın yarup andan 'anber çıkarurlardı, dir. Ve 'ayn nûn'da Demîrî; 'anber-i meşmûm ka'r-ı deryâdan çıkar deryâ hayvânlarından ba'zısı yir ve raci' olduḡı ḡâlde (A 279a) ol hayvân anı bıraḡur şu üzre çıkar, büyük taḡlar gibi ve yel anı kenâre bıraḡur, diyü yazar. (Ve *Şaḡîḡ-i Buḡârî* şâriḡi Mevlânâ Şemsü'd-dîn el-Kirmânî *Kevâkıbü'd-Derârî*'de) ve *Ḳâmûs*'da, 'anber deryâ hayvânlarından bir dâbbe ravşısı ve tezegidür veyâ ḡod deryâ içinde bir bınar kaynamasıdır, dimişdür. Ve *İḡtiyârât-ı Bedî'i*'de 'anber bir dâbbe-i baḡrî ravşısıdır ve dirler ki bir nesnedür deryâda biter ve deryâ cânverleri anı yerler. Ve bir rivâyetde balıḡ karnında bulurlardı, balıḡ anı yir ve mürd olur. Ve bu ḡavil

çok kimsenün kavlidür ve İbn Sînâ deryâda bir bîñardan hâşıl olur, dir diyü taḥrîr ve ihtilâfâtı taṣṭîr eylemişdür. Ve *Minhâcî'l-Beyân*'da deryâda bir bîñardandır, büyügi biñ mişkâl ağırınca olur ve anı kireç ve mûm ve lâden ile kaplarlar ve çok olur, balık kırnında bulunur, diyü yazar. Ve 'anber dürlü dürlü olur; eyüsi eşheb olandır ki aña aḳ 'anber dirler ve bir cinsi gök olur aña fıstıķı dirler ve bir cinsi şaru olur aña ḥaṣḥâşî dirler. Cümleden yigrek olan aḳıdır ki yağlu ola ve bundan şoñra gögi eyüdü ve bundan şoñra şarusıdır.

eṭ-Ṭıbb: 'Anberün ṭabî' atı ikinci derecede ḥârr ve ol derecede ḳurıdır, pîrlere nâfi' dūr. Ve dimāğ ve ḥavâss ve yürege fâ'ide ider ve cümle rûḥların cevherine ḳuvvet virür, a' zâ-yı re'siyyede ve şovuk mi'deye nâfi' dūr ve bağırsaklarda olan ḡalîz mâddelere ve süddeye içmek ile veyâ taşradan tılâ ile fâ'ide ider. Ve baş (A 279b) ve şaḳîḳa aḡrıları ki şovukdan ola 'anberi buḥûr eylemek ile fâ'ide eyleye. Ve şol yağlar ki ıssı ola merzengüş ve uḳḥuvân yağı ki 'anberi içine ḳoyup ḥall ola ve anuñla sa'ûṭ olınsa pîrlere dimāğında ola[n] ḡalîz balgâmı ve yelleri taḥlîl eyleye. Ve eger bundan bir elma gibi şemmâme düzseler fâlic u laḳve ve küzâz didükleri marâzlara nâfi' ola. Ve 'anber ḳalbe ve ḥavâssa ve dimāğa 'aceb ḳuvvet virür ve rûḥı arturur. Ve şerbeti bir dâniḳdūr. Kezâ fi'l-*İhtiyārât* ve *Minḥaci'l-Beyân*.

Ve *biya'* kesr-i bâ ve feth-i yâ ile müfredi *biy'* adur sükûn-ı yâ'-i müşennât-ı taḥtâniyye ile ve Naşârâ kenîsesidür. Kelâm-ı Ḳadîm'de “¹²²⁸لَهُدَمَتْ صَوَامِعُ وَبَيْعٌ وَصَلَوَاتٌ” vâḳi' dūr. *صَوَامِعُ* [*şavâmi'*] cem'-i *şavma'* adur, *şavma'* a feth-i şâd ve sükûn-ı vâv ve feth-i mîm-ile fev'ale vezni üzre ruḥbânlar 'ibâdet-ḥânesidür, vech-i tesmiye ol *şavma'* alarun başları ince olduğıçündür. Kilâba şum' u'l-ku'ûb dirler ṭopuḳları kiçi olduğıçün şıḡâr u'l-ku'ûb ma' nâsına. Ve ḳulağı küçük olan kimseye aşma' dirler, *şavâmi'* ün başları ince olduğıçün anlara *şavâmi'* tesmiye olınmışdır. Ve *صَلَوَاتٌ* [*şalâvât*] Yehûd kenîseleridür, vech-i tesmiye anda namâz ḳılındığıçündür. Ve 'inde'l-ba'z bunuñ aṣlı 'İbrân dilinde *şaluvş*dur feth-i şâd ve zamm-ı lām ve sükûn-ı vâv ve âḫirinde sâ'-i müşellese ile ve ol dilde şaluvş muşallâ ve namâzgâh ma' nâsınadır. *Tibyân*'da ve Ḳâḍî ḥâşiyelerinden (A 280a) Sa'dî Çelebi'de böyle yazılıdır. Ve mesâcid te'ḥîri tertîb-i vücûdide mu'aḥḥar olduğıçün veyâ şıfat-ı mādîḥa¹²²⁹ mücâveretinde vâḳi' olsun içündür veyâ tehdîme yakın olmaḳdan teb' id

¹²²⁸“... manastırlar, kiliseler, havralar ve ... muhakkak yerle bir edilirdi ...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Hac 22/40.

¹²²⁹Şıfat-ı mādîḥa yuzḳiru fihâ ismu'llâhdur.

içündür. Ve tertib-i vücûdide şalāvāt biya‘dan mu‘aḥḥar olmak şalavāt ve mesācid arasında münāsebet olduğuçündür. Kezā fi’l-*Havāṣṣiyyi’s-Sa‘diyye ‘ale’l-Kāḍi*. Ve **kenīse** sefine vezni üzre mu‘arredür künişt lafzından ve künişt zamm-ı kâf-ıla Fārsice **kenīse**dür, nitekim Şāhidī bu mışra‘da beyān eylemişdür.

Mıṣrā‘:

Hem telīse hegbe durur hem kelīse oldı künişt

[¹²³⁰]

et-Ta‘bīr: Düşde Yehūd kenīsesi ḍalālete delāletdür, bir kimse düşde anda olsa veyā evi kenīse olmuş görse ehl-i hevā vü ehl-i bid‘atle otura ve gāhī olur ki re’si aña gāzab eyleye. Naşārā kenīsesi de böyledür, bir kimse düşde aña girse ḍalālet üzre olanlarla şöḥbet (A 280b) ide ve anlaruñ i‘tikādına mu‘tekid ola, ne‘ūzu bi’llāhi te‘ālā minhu. Ve Naşārā kenīsesi şarāb-ḥāne ve sāz-ḥāne ve ayrılmaga delālet ider. Zīrā Naşārā tilāveti elḥān u ref‘-i şavtladur. Ve ‘inde’l-ba‘z kenīse, zāniye ‘avratdur ve ruhbān erkegidür. Ve ‘inde’l-ba‘z bir kimse üzerine kenīse ḳapusu ḳapansa ol kimse ḥabs olına. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde kenīse maḳbereye ve zinā evine delālet ider. Ve bir kimse düşde kenīse içinde Ḳur‘ān okusa cengde manşūr ola. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbni’l-Ġannām. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llāhi’l-‘Allām.

Nazm:

Ḥayḳuṭla ḥanḳuṭ ḥayḳuṭān üçi daḥı durrāc olur
Ümmü ḥubeyn bir cānver kiçi ḳoḡalardur küta‘

Şerḥ:

Ḥayḳuṭ feth-i ḥā‘-i mūḥmele ve sükün-ı yā‘-i mūṣennāt-ı taḥtāniyye ve zamm-ı ḳāf ve tā‘-i mūḥmele ile ve yā yerinde nūn-ıla ve **ḥayḳuṭān** feth-i ḥā‘-i mūḥmele ve sükün-ı yā‘-i taḥtāniyye ve zamm-ı ḳāf ve tā‘-i mūḥmeleden soñra elif ve nūn-ıla üç lügatdür ve erkek durrācdur ve ‘inde’l-ba‘z muṭlaḳ durrācdur. Ve **durrāc** zamm-ı dāl-ı mūḥmele ve rā‘-i mūṣeddede [ile] bir dürlü ḳuşdur, erkeğine ve dişisine **durrāc** ve **durrāce** dinilür, tā te’nīş içün degüldür. Ve bu ḳuş ötdükde “Ve bi’s-ṣukri tedümü’n-ni‘am” dir ve hava şāfi

¹²³⁰Bu kısımda yazmada 6 satırlık boşluk vardır.

oldukda ve şimāl yeli esdükde ḥālî güzel olur ve cenūb ve kıble yeli esdükde ḥālî yaramaz olur, ḥattā uçamaz. Ve dürrāc olduğu yere *arżun mudricetun* dinilir.

el-Ḥavās: Eti keklik (A 281a) etinden efḍal ü elṭafdur ve süglün etinden yābisrekür. Ve menīyi ziyāde ider ve ṭabī‘ atı bağlar. Ve cümle kuşların eti dört ayaklıların etlerinden yābis ve kurudur. Kezā fi-*Minhāci’l-Beyān*. Ve dürrāc eti dimāğ u fehm ü menīyi ziyāde ider. Ve yağın eridüp kāzī yağıyla üç tamlacık ağırır kulak içine tamlarsalar ağrısı bi-izni’llāhi te‘ālā sākin ola. Kezā fi-*Ḥayāti’l-Ḥayevān*. Ve dürrācuñ kanadları altı siyāh ve üsti bozdur. Ve yumurdasın bir yerde şaklamaz belki nakl ider kimse yerin bilmesün için. Ve evlerde sifād eylemez ve dişisiyle karılmaz, büstānlarda sifād ider. Bir gökcek kuşdur. Ebu’t-Ṭayyib el-Me’mūnī-nām şā‘ir bir dürrācı vaşf idüp bu iki beyti didi.

Şi‘r:

قَدْ بَعَثْنَا بِذَاتِ حَسَنِ بَدِيعٍ
كُنْبَاتِ الرَّبِيعِ بَلْ هِيَ أَحْسَنُ
فِي رَدَاءٍ مِنْ جُلْنَارٍ وَأَسَى
وَقَمِيصٍ مِنْ يَاسَمِينٍ وَسُوسَنِ¹²³¹

Ve *ümmü ḥubeyn* ḥā‘-i mūhmele ve bā‘-i muvaḥḥade ve nūn-ıla zubeyr vezni üzredür, isti‘ māl olunmaz illā muşagğar isti‘ māl olunur. Ve ma‘ rifedür ve gāhī elif lām dāhil olur ve elif lām ḥazf olunmağla nekra olmaz. Bir cānvercikdür keler gibidür, karnı büyükdür, ba‘zılar ḥırbā didükleri kelerün dişisidür, dirler unşa‘l-ḥırbā gibi. Ve *ḥırbā* kesr-i ḥā‘-i mūhmele ve sūkūn-ı rā‘-i mūhmele ve bā‘-i muvaḥḥade ile bir aşıl büyükdür ki güneşe karşı durur ve güneş nice devr iderse bile devr ider ve güneş ıssılığından dürlü dürlü (A 281b) ğarīb renklerle renklenür, ekşeriyā kelerle beñzer. Ve Ebū Ziyād, bu cānver ğabrā‘ ve bozdur, ayakları dördür ve arık kurbāğa kadardur, dir. Ve İbn Kuteybe *ümmü ḥubeyn* güneşle devr ider ve güneşi karşılar, dir. Ve *ümmü ḥubeyn* vāhidine ve cem‘ ine itlāk olunur ve gāhī cem‘ inde *ümmü ḥubeynāt* ve *ummehātu ḥubeyn* ve *ummātu ḥubeyn* dirler. Ve ḥadīşde “¹²³²اَتَمُّوا صَلَاتَكُمْ، وَلَا تُصَلُّوا صَلَاةَ أُمِّ حُبَيْنٍ” vāқи‘dür. Zikr olınan cānver yürüdükde başını egildüp ve karnı büyük olduğundan yine başını kaldurur, başını

¹²³¹“Bahar çiçeği gibi güzel yaratıldık; ancak nar çiçeği ve mersin ağacından bir elbise ve yasemin ile süsünden bir gömlek içindeki o, bizden daha güzeldir.”

¹²³²“Namazlarınızı ümmü hubeynin namazı gibi değil, tadili erkan üzere kılın.” Ebū Bekr Muhammed b. Hârûn Rûyânî, *Müsnedü’r-Rûyânî*, thk. Eymen Ali Ebū Yemanî (Kahire: Müessesetu Kurtuba, 1416), 1/178.

tiz indürüp kaldurduğıçün anlaruñ namāzı aña teşbīh olınmışdur. Ve Һazret-i Resūl şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem Bilāl’uñ Һarnını çıkık gördükde ol cānverci[g]le beñzedüp Bilāl’e *ümmü ħubeyn*, dimişdür. Ve ol cānvercige *ħubeyne* dağı dirler cuheyne vezni üzre, bu da muşagğaradur. Ve bu cānvere *ümmü ħubeyn* dinilmege vecih Һarnı büyük olduğıçündür; zīrā *ħaben* fethateyn ile Һarın içinde bir marazdur ki andan Һarın şişer ve bu maraza mübtelā ere *aħben* ve ‘avrata *ħabnā*’ dirler aħmer ve Һamrā’ vezinleri üzre ve arkası üzre yatup Һarın şişiren kimseye dağı *aħben* dirler. Ve *kūta*‘ feth-i tā’-i müşennāt-ı fevkāniyye ile şurad vezni üzre *kūt’a* cem’ idür. Ve *kūt’a* zamm ve sükün-ıla kiçi Һoğadur ed-delvü’s-şagğir ma’ nāsına.

Nazm:

Müstef’ ilün müstef’ ilün müstef’ ilün müstef’ ilün (A 282a)

Teldür depe dağı yefa’ hem bir nebī adı Yesa’

Şerh:

Tell feth-i tā’-i Һaraşet ve lām-ı müşeddede ile depe didükleri toprak veyā Һumdan olan yığındur feth-i yā’-i ħuṭṭi ve fā ile olan *yefa*’ gibi. Ve *Yesa*’ sîn-i mühmele fethiyle bir peygamber adıdur. Nitekim Һur’ân-ı ‘Azîm’de “وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ”¹²³³ vāķi’ dūr. Ve *Yesa*’ ism-i A’ cem’ idür evveline elif lām dāğil olmışdur ve bunuñ nezā’irine elif lām dāğil olmaz, nezā’iri Yezîd ve Ya’mer ve Yeşker gibilerdür, meger zarûret-i şî’rde dāğil ola. Nitekim bu beytde eyledür.

Şî’r:

رَأَيْتُ الْوَلِيدَ ابْنَ الْيَزِيدِ مُبَارِكاً
شَدِيداً بَاعِءِ الْخَلَافَةِ كَاهِلُهُ

Ve iki lām-ıla āyet-i kerîmede *وَالْيَسَعَ* [ve *Ellyesa*‘] kıra’âtıdur. Ve Һamza ve Kisā’i¹²³⁴ bu ismüñ iştiķākı yoğdur ve ba’zılar *vesa’a* muzāri’inden menķıldür, dirler. Ve *Yesa*’, Uḥṭüb oğlıdur ve Uḥṭüb, ‘Acüz oğlıdur ve ba’zılar *Yesa*’, Yūşa’ bin Nūn’dur, dirler. Mevlānā Ebu’s-Su’ūd tefsîrinde böyle yazar. Zikr olınan beyt Remmāḥ bin Ebred-nām şā’irüñdür ki Velîd bin Yezîd bin ‘Abdi’l-Melik bin Mervān-nām ḥalîfeyi medḥ itdügi Һaşıdedendür. *عَبَاءُ* [A’bā’] cem’-i ‘ib’ dūr ki kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı bā’-i

¹²³³“İsmâil’i, Elyasâ’yı, Yûnus’u...” *Kur’ân-ı Kerîm*, En’âm 6/86.

¹²³⁴ *Ellyesa*’ lām-ı müşeddede ve sükün-ı yā iledür, ḥavāşî-i Ƙāđî’dan *Şeyḫzāde*’de böyle zabt olınmışdur.

muvaḥḥade ve āḥirinde hemze ile ağır yüküdür ḥaml-i ṣaḳīl gibi. *Şıḥāḥ* ve *Mufaṣṣal* da aḥnā' vāḳi' dūr, ḥā'-i mūhmele ile kesr-i ḥā' ve sükūn-ı nūn-ıla ḥınv cem' idūr ki eyer ve semer ağacıdır. Muḥaṣṣal-ı ma' nā-yı beyt; deve yüki götürmege ḳavī olduğu gibi Velīd daḥı ḥilāfet yükini götürmege ḳavīdūr (A 282b) ve ḥilāfete ehildūr, dimek olur. Ve *كاهل* [*kāhil*] iki omuz ortasıdır ve *شديد* [*şediden*] anı merfū' ḳılmışdır. Ve beytde isti'āre vardır ma' ḳūli maḥsūs menzilesine tezeyyül ile. *Feth-i Celīliyye-nām Tefsīr-i Ḳādī ḥāşiyesinde* böyle yazılmışdır.

el-Ḳıṭ' atū fi-Baḥri'r-Recezi's-Sālīmī'l-Müşemmen:

Nazm:

Kesr-ile kirmem baltadır feth ile hem kerzem durur
Fe's ü ḥaşin oldur yine keskin sūnū lehzem durur

Şerḥ:

Kirmem kesr-i kāf ve sükūn-ı mūhmele ve feth-i nūn-ıla balta didükleri ki anuñla oṭun yararlar ca' fer vezni üzre olan *kerzem* gibi ki mīm'den evvel zā-yı mu' ceme iledür ve feth-i fā ve sükūn-ı hemze ile olan *fe's* ve ḥā'-i mu' ceme ve şād-ı mūhmele ile emīr vezni üzre olan *ḥaşin* gibi.

et-Ta'bir: Düşde balta ḳuvvet ü nuşret ü fırsatdır ve balta vekīl u vaşī vū emīne delālet ider. Bir kimse düşinde elinde balta görse düşmeni üzre manşūr u muḫaffer ola. Zīrā İbrāhīm peygamber 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi's-şalātu ve's-selām bütleri balta ile ḳırmışdır. Ve *lehzem* zāl-i mu' ceme ile ca' fer vezni üzre keskin sūnūdūr el-ḳāṭi' u mine'l-esinne ma' nāsına.

et-Ta'bir: Düşde sūnū oğul ve ḳardaş ve dūst ve velāyet ü manşıba delālet ider. Bir kimse elinde sūnū görse ve anuñla yürise soḳaḳ içinde, erkek oğul ile merzūk ola ve eger anı ḳapu ardına ḳosa veyāḥud keçe ile örtse yüklü cāriyesi (A 283a) var-ısa dişi ṭoğura. Ve demrensiz sūnū yüklü 'avrat için ḳızdır ve ol ḳız ol sūnūnūñ boğmaḳları şağışınca ḳızlar ṭoğura. Ve eger bir sultān düşde şırıḳ virse bir manşıb vire ve eger bir kimseyi düşde şırıḳla şanca diliyle aña ṭa'n idüp incide. Kelām-ı Ḳadīm'de “وَطَعْنَا فِي الدِّينِ”¹²³⁵ vāḳi' dūr. Bir kimse bir sūnūye mālīk olsa ammā yüklü cāriyesi veyā 'avratı olmasa bir kimseye

¹²³⁵“...ve dine saldırarak...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Nisâ 4/46.

muşāhib ola, ol kimse kendüden yaramazları men' ider ola veyā bir arkadaşıyla şöhet ide ki düşmenlerinden anı şaklaya. Ve **mızrāk** düşde kaçan demrenlü olsa 'izzet ve ululıkdur ve kaçan demrensiz olsa bir oğuldur ki kuvvet ü ticāret ve kesb-i nāfi' i ola. Ve eger anı fakīr görse ġanī ola, ġanī görse ġināsı ziyāde ve düşmānları üzre manşūr ola. Ve ceng eylemek aldamağa ve gāhī zevāca delālet ider. Kezā fī-*Kitābi't-Ta'bir* li-İbni'l-Ġannām 'aleyhi rahmetu'llāhi'l-' Allām.

Nazm:

Ṭavşancılıñ adı ħudāriyye vü kāsir laķvedür
Daħı ebu'l-ħassān ebu'l-ħaccāc ebu'l-eşyem durur

Şerh:

Ḥudāriyye zamm-ı ħā'-i mu' ceme ve dāl-ı mühmele ve kesr-i rā'-i mühmele ve yā'-i müşeddede ile ṭavşancıl didükleri kuşdur ki iri kuşdur aña karaķuş daħı dirler. Zamm-ı ' ayn ile ġurāb vezni üzre olan ' uķāb ve kesr-i sīn-i mühmele ile **kāsir** ve feth-i lām ve sükün-ı kāf-ıla **laķve** gibi ki lām' uñ kesri daħı lügatdür. Cem' leri (A 283b) zamm-ı kāf-ıla a' **ķub** ve zamm-ı ' ayn ile ' uķbān ve kesr-i kāf-ıla a' **ķibe** ve a' **ķāb** gelür ve kesr-i lām-ıla **liķā'** ve esmā' vezni üzre **elķā'** gelür ve cem'-i cem' i ' aķābın gelür şu' bān cem' i şe' ābın ve sultān cem' i selāṭin geldügi gibi. Ve ' uķāb mü' enneşdür, anuñcün cem' i ef' ul vezni üzre gelür. Zīrā kā' ide-i cem' üzre şālisi ziyāde olanlardan cem' olmaz ef' ul vezni üzre, illā mü' enneş olan ism-i cem' olur ' anāķ, a' nuķ ve zīrā', ezru' gibi ve mekān, emkun vezni üzre cem' olmaķ şāzdur. Vech-i tesmiye **ħudāriyye** zamm-ı ħā'-i mu' ceme ve sükün-ı dāl-ı mühmele ile olan **ħudredendür** ki pek karañlıkdur, ṭavşancıl daħı kara olduğıcün aña **ħudāriyye** dinilmişdür. Ve kara deveye ba' irun ħudāriyyun didükleri rengi kara olduğıcün ve pek kara giceye leylun ħudāriyyun dinildügi pek kara olduğıcündür. Ve **kāsir** dinilmek **kāsir kesr**den, **kesr** feth-i kāf ve sükün-ı sīn-i mühmele [ile] kıрмаķ ve kuş konmaķ istedikde kanadların koşmaķ ve zamm eylemekdür, ṭavşancıl kuşı ya şikārını kaynağıyla kırdığıcündür veyā konmaķ için kanadların koşup süzildüginde ve şikārın almağa indükde kanadlarınıñ kıcırdısı sā' ir kuşlardan ziyāde olduğıcündür. Ve **laķve** dinilmek ağzı ve avurdı büyük olduğıcündür; zīrā laķve aşılđa ağız bir yaña egilüp büyümekdür ve yavrıları güzel olduğıcün **ebu'l-ħassān** ve kara olduğıcün **ebu'l-eşyem** dirler, nitekim bedende olan beñ kara olduğıcün aña (A 284a) şāme dinilür. Ve ' uķāb dinilmek şikārı üzerine aķduğıcündür; zīrā ' aķb feth ü sükün-ıla biri biri ardınca

aķmakđur ve şavşancıl ırak yerden geldügiĉün aña ‘*anķā*’-i *muġrib* dirler mevcūdu’l-ism ma‘dūmu’l-cism olan ‘anķā didükleri kuřa ‘anķā didükleri gibi. Ve şavşancıl ĥāddü’l-başar ve gözi itidür, anuñĉün evlād-ı ‘Arab *ebşaru min-‘ukābin* dirler ve gözi iti olan kimseye bunu ĉarb-ı meşel kılurlar, bir kimse ziyāde iti gözlü ve pek görici olsa aña şavşancıldan ziyāde göricidür, dirler. Ve bu kuř ĉaġırduķda “El-bu‘du mine’n-nāsi rāĥatun” dir. şavşancıl kuřınuñ cümlesi diři olur, řarılduķda ġayrı cins bir kuř ile şarılır diyü *Ĥayātü’l-Ĥayevān* řāĥibi İbn Ĥallikān’dan yazar. Ve ‘inde’l-ba‘ż şavşancıl, tilki didükleri cānverle şarılır, bu şatı ‘acib u ġaribdür. Ve İbn ‘Uneyn-nām řā‘ir bir řaĥşı hicv idüp bu beyti dimişdür.

مَا أَنْتَ إِلَّا كَالْعُقَابِ فَأُمُّهُ

مَعْرُوفَةٌ وَلَهُ ابْنٌ مَجْهُولٌ¹²³⁶

Ve şavşancıl ekřeriyā üç yumurda yumurdlar ve otuz ġün ĥazn ider, ġayrı kuřlarıñ yırtıcısı iki yumurda yumurdlar ve yigirmi ġün ĥazn ider. Ve yavrıları ĉıkduķda birin bıraġur, zīrā üçini beslemek kendüye ağır gelür avı az olduġiĉün. Ve bıraķduġı yavırýı *kāsiru’l-‘izām* dirler bir kuř vardur, ol kuř alup besler ve bu kuřa *mükellefe* daĥı dirler her zāyi‘ olan yavırýı alup besler, kendüye bu ĥūyı tekellüf (A 284b) eyledügiĉün aña *mükellefe* dinilür. Ve şavşancıl bir řikār alsa fevrī götürmez, belki bir yerden bir yere naķl eyler ve oturmaz, illā emākin-i mürtefi‘a üzre ve yüksek yerlerde oturur. Ve şavşanı avlasa evvel kiĉilerin andan büyüklerin avlar. Ve bu kuřlarıñ ki yırtıcı ola ĥarāretde cümlesinden eşedd ve ĥareketde cümlesinden aķvā ve mizācda cümlesinden şurıdır. şanadları ĥafif ve yeyni ve uĉmaķda tīzdür. ‘İrāk ve Baġdād’da taġaddī ve Yemen’de ta‘aşşı eyler, ya‘nī ‘İrāk’da řabāĥ yimeġini yir ve Yemen’de aĥřam yimeġini yir. Ve her kaçan bu kuř pīr ve koca olsa ve kalkmaķdan ķalsa ve kōr olsa yavrıları arķalarına alup Hind’de bir bīnar vardur aña iledürler ve ol bīnara batururlar ve ġüneře ķorlar, tüyleri düşer, yeñiden tüyleri biter ve gözi görür olur. Bir daĥı ol bīnara batururlar pīr iken bi-emri’llāhi te‘ālā tāze olur. Fe-subĥāne’l-Ķādir ‘alā-küllü şey’in el-mulhimu külli nefsin hudāhā.¹²³⁷ Ve kaçan cigeri aġrısa şavşan ve tilkü cigerlerin yiyüp řaġalur ve bu kuř yılanları yir ammā başların yimez ve kuşları yir ammā yüreklerin yimez. Ve İmām Demīrī ‘*Acā’ibü’l-Maĥlūķāt* řāĥibinden naķl ider ki şavşancıl kuşı yuvasında bir řař řaķlar ki ol

¹²³⁶“Annesi bilinen, babası bilinmeyen bir şavşancıl gibisin.”

¹²³⁷“Her nefse doġruyu ilham eden, her şeye ġücü yeten Allah tüm noksan sıfatlardan münezzehtir.”

taş temirhindi çekirdegine beñzer, oynatsalar andan āvāz işidilür uvatsalar içinde bir nesne görünmez, ol taş Hind'den götürür. Bir kimse yuvasına kaçd eylese ol taş birağur alup dönüp gitsün için. (A 285a) Gūyā yuvasına kaçd olunduğı o taşdan ötüri olduğunu bilür ve taşdaki hāşşadan ötüri anı istedüklerin añlar. Ve bunun hāşşası, güç-ile toğurur ‘avrat üzre aşşalar tiz toğurmakdur ve dili altına koyan kimse haşşına gālib olmağdur. Ve ibtidā tavşancıl ile avlayanlar ğarb halkıdur.

Hikāyet olunur ki Rūm pādīşāhı kayşer Fārs pādīşāhı kistrāya bir tavşancıl gönderüp nāmesinde yazdı ki “Bu tavşancıl ta‘līm olınmışdur ve bunun itdüğü işi ekşeriyā çağırılar ve toğanlar eylemez”. Kistrā ol tavşancıl ile avlatdı, dinilen gibi hünerlü buldı ve hünerinden ta‘accub eyledi. Bir gün aç tıtdılar ve anı yarandurdılar ki anuñla şikār ideler. Ol tavşancıl bir oğlancık üzre şıçrayup anı öldürdi. Kistrā “Ġazānā kayşerun fī-bilādīnā bi-ğayrı ceysin.” didi, ya‘nī kayşer ‘askersiz bizüm memleketümüzde bize ğazā eyledi. Bundan soñra kistrā ki ‘Acem pādīşāhıdur, kayşere bir kaplan ve bir pars armağan gönderüp nāmesinde “Saña āhū öldürür ve yanına yakın gelen vahş-ı beyābānī cānverleri öldürür nesneyi gönderdüm.” diyü yazdı ve tavşancıl ādem öldürdüğünü gizledi. Kayşer irsāl olunan armağan vaşf olunduğı üzre olduğundan ta‘accub eyledi. Ve bir gün kaplandan ğaflet üzre iken maqbūl adamlarından kayşerüñ bir genç yigidi paraladı. Kayşer “Kistrā bizi avladı eger biz anı avladıysak kayırmaz.” didi. ‘Acem pādīşāhı kistrā, kayşerüñ bu sözünü işidüp “Ene Ebū Sāsān.” (A 285b) didi.

Fā’ide: Rūm pādīşāhına kayşer dinilmesine sebep lafz-ı kayşer kelime-i Efrençiyedür ya‘nī Frenc ve Frenk didükleri tā’ife lügatlerindendür, ma‘nāsı şakka ‘anhu batnuhā dimekdür. Müverrihūn didükleri üzre kayşer anası mehāzda ve toğururken olan burada ölmüşdür. Anasının karnın yarup kayşeri çıkarmışlardır anuñçün aña kayşer didiler. Ve kayşer ğayrı pādīşāhlar üzre iftiḥār idüp “Ben raḥimden ve fercden çıkmamışumdur.” dir idi. Ve kayşerüñ adı Ağuşuş’dur. Ve bundan soñra her kim Rūm’a pādīşāh olsa kayşer didiler, nitekim Türk pādīşāhına ḥākān ve ‘Acem pādīşāhına kistrā ve Şām pādīşāhına hiraql ve Kıbtı pādīşāhına fir‘avn ve Yemen pādīşāhına tubba‘ ve Ḥabeşe pādīşāhına necāşī ve Fergana pādīşāhına iḥşid ve İslām’da Mısr pādīşāhına sultān dimişlerdür.¹²³⁸

¹²³⁸Ve Mısr’a İskenderiyye muzāf kılınup ikisine pādīşāh olana ‘aziz ve muḳavkıs dinilür. Ve Yūnān pādīşāhına batlmyūs ve Yehūd pādīşāhına fityavn ve Şābiye pādīşāhına numrūd ve Hind pādīşāhına dehmen ve fağfūr ve Zenc pādīşāhına gāne kabul-i ‘Acem’den ‘Arab’a mālīk olan kimseye nu‘mān ve Berber’e mālīk olana cālūt dirler. *İşāret-nām* kitābda böyle yazılmışdur.

Fā'ide: İbn ‘Abbās rāḍiya’llāhu ‘anh rivāyet ider ki Dāvūd peygamber oğlu Süleymān peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhime’s-şalātu ve’s-selām hüdhüd didükleri kuşu yitürdükde ve hizmetinde bulunmadukda kuşların seyyidi ve pādişāhları olan tavşancıla hitāb idüp “İşbu sâ‘atde hüdhüdi getür.” didi. Tavşancıl fi’l-hāl göge ağdı, şu mertebe havaya uçdı ki yeryüzine bakdukda bir çanak gibi görür oldu, andan sonra sağ ve sola dönüp bakdı, hüdhüdi Yemen tarafından gelür gördi. Tavşancıl fi’l-hāl hüdhüd (A 286a) üzerine süzilüp üzerine düşmek ve anı pençesine almak istedikde hüdhüd, bî-çäre tavşancıla tazarru‘ u niyāz idüp didi ki “Şol Allāh haqqıçün ki seni benüm üzerüme kavî ve kudretlü kıldı, baña merhamet eyle ve beni esirge.” diyü yemîn virdi. Tavşancıl hüdhüdi incitmeyüp “Veyl saña, Süleymān peygamber yemîn eyledi ki seni boğazlaya veyā saña ‘azāb eyleye.” diyüp hüdhüdi alup getürdi. Cemî‘ an kuşlar hüdhüdi karşılayup korkutdılar ve Süleymān peygamber anı boğazlamağa veyā pek ‘azāb eylemeğe yemîn itdüğünü bildürdiler. Hüdhüd-i derdmend “Benüm ne kadrüm vardur ve ben neyem?” diyüp kuşlara hitāb idüp “Süleymān peygamber istiṣnā eylemedi mi?” didi, kuşlar “İstiṣnā eyledi, ¹²³⁹أَوْ لِيَأْتِيَنَّ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ” didi.” didiler. Hüdhüd “İmdi çünki istiṣnā eyledi, ben kurtuldum ve Süleymān beni incitmez.” diyü kuşlara söyledi. Ve andan sonra Süleymān’a buluşdukda başını yukarı kaldırdı ve kuyruğun ve kanadların şalıvirdi ve Süleymān peygambere tevāzu‘ eyledi. Süleymān ‘aleyhi’s-selām hüdhüde “Niçün hizmetüne muḳayyed olmazsın ve yeründe тұrmazsın, elbet ben seni ‘azāb-ı şedîd ile ‘azāb iderüm veyā elbet seni boğazlarum.” didi. Hüdhüd Süleymān’uñ sözünü işidüp “Yā Nebiyya’llāh ve ey Haq te‘ālānuñ peygamberi! Bu gün ben senüñ karşıuñda zelîl ü za‘îf ve ḥor u haqîr ve ditreyerek тұrduğum gibi sen daḡı Haq sübhānehu ve te‘ālā karşıusunda bir gün тұracaḡsın, ol (A 286b) günü añ ve ḡāḡır-ı şerîfüñe getür.” didükde Süleymān ‘aleyhi’s-selām fi’l-hāl ditredi ve gevdesinüñ kılları ürperdi ve hüdhüdün suçunu ‘afv eyledi.

el-Hüküm: Tavşancıl kuşını yimek ḡarāmdur, zîrā zū-miḡlebdür, kuşlardan zū-miḡleb olan ḡarāmdur.

el-Emsāl: *Ebsaru min-‘ukābin* ḡarb-ı meşeldür, ma‘nāsı tavşancıldan artık görücidür dimekdür. Tavşancıl ḡāddü’l-başar ve pek görücidür. Bir kimsenüñ gözi iti ve pek görür olsa anuñ haqqında bunu dirler. Ve *emna‘u min-‘ukābi’l-cevvi* ḡurüb-ı emşāldendür. ‘Adiyy oğlu ‘Amr-nām kimse Sa‘d oğlu Kaşîr-nām kimseye bu ḡarb-ı meşeli dimişdür.

¹²³⁹“... ya da bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirmedikçe ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Neml 27/21.

Bunuñ kışşa vü hikāyeti budur ki Hiyere didükleri memleketüñ pādīşāhı ki nāmı Cediymetü'l-Ebraş'dur, bir şedīd ve ğayretlü ve mehābetlü pādīşāh idi. Yakın olanlar andan qorqarlar ve ırāq olanlar andan heybet alurlardı. Altmış yıl Hiyere ve eṭrāfına pādīşāh olmış-ıdı ve mehābetle 'āleme şalā eylemiş-idi. Cengde mancınık eylemek ve o günde mūmlar yakmağı peydā eyleyen bu pādīşāhdur. Ve Irāk memleketini ibtidā zabt eyleyüp kemāliyle şöhet viren işbu Cediymetü'l-Ebraş'dur. Zıkr olınan pādīşāh Hāḍr pādīşāhı olan Melīḥ bin el-Bezā-nām kimesne üzerine ğazā eyleyüp ele getürüp qatl eyledi. Ve Melīḥ-nām pādīşāhuñ bir kıızı var-ıdı, adı Fāriġa ve laqabı Zebbā¹²⁴⁰ idi. (A 287a) Zebbā'yı babası memleketinden sürüp çıkardı ve anı qovdı, Zebbā kaçup Rūm memleketine geldi. Ve bu kıız ğāyetle 'āqıle vü edībe 'Arabiyyetü'l-lisān ve ḥāsenetü'l-beyān, sözleri şirīn ve kelimātı nūşīn, himmeti yüce, memleket ü re' āyā zabtında şiddetde ziyādece, ol zamānda olan 'avratlaruñ cümlesinden cemāl ü kemālde bī-naẓīr ve ḥüsn ü leṭāfetde ve ğayretde lā-nāẓīr idi. Qāmeti mevzūn ve saçları çok ve uzun idi, yürüdükde ardına şalup yere sürilürdi ve taġıtduqda kendüyi örterdi, anuñçün işbu kıza Zebbā dirlerdi. Zirā kılı çok ere ezebb ve kılı çok 'avrata zebbā dinilür feth-i zā-yı mu' ceme ile. Ve babası qatl olınuğı 'İsā peygamber 'aleyhi's-selām peygamber olmazdan evvel idi. Kıız babasınun qanın almaġa himmet ü ihtimām ve düşmānına ḥayfını qomamaġa iqdām-ı tām idüp bezl-i emvāl ü cem' -i ricāle mübāşeret ve çeri ve leşker cem' ine himmet eyledi. Babası diyārına geldi ve memleketini aldı ve Cüdeyme gibi qahhār pādīşāhı qovdı ve giderdi. Ve Murād şuyı didükleri şu ki aşlı Furāt'dur ol şu üzre iki şehir ve qal'a yapıdı, biri Furāt şarqīsinde ve biri ġarbīsinde ırmaġuñ iki geçesinde iki şehir binā idüp Furāt altından bir qal' asından öbür qal' aya yürümege yer altından yol eyledi. Düşmen kendü üzerine gelse ol qal' alara gelüp taḥaşşun iderdi. Ve bu kıız ziyāde ḥüsnā ve kızoġlan ve 'azrā' (A 287b) idi ve erlerden i' tizāl idüp kendüye er yakın olmamış-ıdı. Ve Cüdeyme-nām pādīşāhla şavaş itdükden soñra şulḥ olmış-ıdı. Bir gün Cüdeyme'nun ḥāṭırı Zebbā'yı almaġa meyl idüp müşāvereye erbāb-ı devlet ü erkān-ı sa' ādet olan ḥāş kulların cem' idüp Zebbā'yı nikāḥlanmaq istedüġini anlara söyledi. Ve kimse cevāb virmedi, lākin 'ammizādesi ve ḥazīne-dārı idi bir kimsesi var-ıdı be-ġāyet 'āqıl u edīb ve fāzıl u lebīb, devletinun diregi ve umūrınun geregi idi, nām-ı şerīfi Qaşır ve şan' atı ḥüsn-i tedbīr idi. Müşāverede “Ey pādīşāh, Zebbā erlerden kesilmiş bir 'azrādur ki erleri kendüye ḥarām

¹²⁴⁰Ve *Qāmūsü'l-Muḥīṭ*'de **Zebbā** nuñ adı feth-i mīm ve sükün-ı yā'-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve zamm-ı sīn-i mühmele ba' dehu vāv ve āḥirinde nūn ile **Meysūn**'dur diyü yazar.

eylemişdür ve māl u cemālde gönli karar u arām ider degüldür. Ve senün yanuñda babası kanı vardur unutmaz ve kan uyumaz ve saña mu‘āraza itmedügi korkusından ve şulh itdügi hilesindendür ve kīn defīndür ve süveydā’-i kalbde hıkd u kīn puşudadır, od taşda gizlü olduğunu görmez misin? Eger taşı urursañ odı görünür urmazsañ gizlenür. Hıkd u kīn taşdaki ot gibi defīndür. Ve pādīşāhlar kızları yok degül, çokdur. Senden aşağı olana tālīb ve alçağa rāğīb olmak lāzım degül. Haq te‘ālā seni yüce eylemişdür, senden ‘ālī pādīşāhān dünyāda kimse yok ve Zebbā’ya inan yok.” (A 288a) didi. Ve bir rivāyetde Zebbā evvelā vü ibtidā Cüdeyme’ye haber gönderüp kendüsini aña ‘arz eyledi ve “İkimüzün mülk ü memleketümüz bir olsun. Haq te‘ālā buyruğı üzre ben[i] al ve sözümüz haqdur, degüldür hile vü āl.” didi. Cüdeyme bu haberi işidüp şād oldu ve erbāb-ı devletle müşāvereye istinād eyledi. Cümlesi “Münāsib ü ma‘kuldür.” didiler, ammā Kaşır “Bu rāy medhūl u nā-ma‘kuldür. Zebbā’nuñ murādı hile vü mekr ve bu rāy bir emr-i münkerdür.” didi. Pādīşāh Kaşır kelāmını kabūl ve sözünü maqbūl dutmadı ve naşihatini kabūlde ‘inād eyledi ve aña “Yā kaşīru’r-rāy.” didi. Bir rivāyetde ol hayr-endiş kısa boylu degül idi, pādīşāh ol müşāverede “Yā kaşīru’r-rāy.” didügiçün aña Kaşır dinilür. Pādīşāh aña “Sen didüğüñ gibidür iş ve yerindedür bu endişe vü teşvīş ve lākin nefis tevvāka ve sevdügi nesneye müştāka vü şevvākadur. Ve li-küllü imri’in kaderun ve lā-meferra minhu ve lā-vezera. Ve herkes için bir taqdīr vardur, andan kaçmak fā’ide eylemez ve taqdīr tedbīr ile bozılmaz.” didi. Ve Zebbā’ya okuyıcı ve dūñür gönderdi ve kendüye ‘avratlığa istedi. Hātib ü hātib Zebbā’ya geldi, Zebbā işidüp “Cān ve baş üzre hoş geldüñüz, şafā geldüñüz.” diyü ziyāde beşāret ü sürür ve sevinç ve hūbūr izhār eyledi. Ve Cüdeyme hātibine ziyāde iltifāt ve hādden efzūn ri‘āyet kılp “Benüm de gönümde bu idi, bu ana dek ersiz olduğum (A 288b) küfü’ bulmamakdan havf eyledüğündendür. Bu maqūle işler ve istemek erler tarafından olagelmışdür yohsa ben kendüm yüzüm üzre yürüyüp aña varurdum. Zīrā Cüdeyme kadri benüm kadrūmden ‘ālī ve yüce ve benüm kadrūm andan aşağıcadur.” diyüp aña ‘azīm peş-keş ihdā ve hediye-i seniyye vü cā’ize-i ‘aliyye ve kullar ve imā’ ve cāriye ve yat ve yarağ ve bī-nihāye emvāl ve deve ve koyun ve sığır ve mevāşiden bilā-gāye ve māl-ā-māl ü emti‘a ve akmışe vü nevādirde olan cevāhirden vāfir armağan irsāl eyledi. Cüdeyme tarafından giden hātib Zebbā’dan işitdügi sözlerden ve hürmet ü ri‘āyet ve armağan ve luṭf u ihsāndan ta‘accub eyledi ve gelüp pādīşāhına bir bir haber virdi. Pādīşāhı ziyāde şafā eyledi ve Zebbā’da vefā var zann eyledi. Hāş kullarından niçe kimseleri ve hāzīne-dārı olan Kaşır’i alup ve ‘Amr bin ‘Adiyy-nām

kimseyi yerine kâ'im-makâm naşb idüp Zebbâ'ya gitdi ve giderek Furât şuyı üzre Nika-nâm bir karyeye kondı ve avladı ve yiyüp içüp tekrâr kendü yanında olanlar birle müşâvere eyledi. Kimse cevâb virmedi, sükût eylediler. Kaşîr "Pâdişâhum Zebbâ'nuñ sözi müzaḥraf ve maḥşûlsüz söz ve 'âkıbet-i cigersüzdur, hevâ-yı nefse tâbi' olup aldanma ve düşmenden vefâ umup inanma, hâzer kıl âlinden ve şaḳın ef' âlinden." didi. Cüdeyme (A 289a) ol cemâ'ate "Siz ne dirsiz?" didi, anlar pâdişâhlarınuñ Zebbâ'ya raġbet itdügini bildükleriçün murâdı üzre söylediler ve hâzin-i Kaşîr ḥilâfin dutdılar ve pâdişâhlarına "Râyun şavâbdur." didiler. Cüdeyme "Rây cemâ'at ile ve fikr u şavâb erbâb-ı şoḥbet-iledür." didi. Kaşîr-nâm şâhib-i tedbîr "Era'l-ḳadera yusâbıḳu'l-ḥazara fe-lâ yuṭâ' u li-Kaşîrin emer" didi ve bu kelimâtı ḍarb-ı meşel eyledi. Ve Cüdeyme ḳalḳup Zebbâ diyârına gitdi ve yakın geldüğünü iḥbâr u iş'âr eyledi. Zebbâ işidüp sürûr u raġbet izḥâr ḳıldı ve zâd u zehâ'irden götürilmesine emr ḳıldı ve ḥâş ḳullarına "Pâdişâhuñuza ḳarşu varuñ ve memleket şâhibine istikbâl ḳıluñ ve düğünlerüñ şâhibidür gelen, ḥizmetinde ḳuşûr olmaya tâ sa'yüñüz meşḳûr ola ve müceb-i sürûr u müstevcib-i ḥubûr ola." didi. Cüdeyme resûli gelüp işitdüğünden ḥaber virdi. Cüdeyme Zebbâ'ya gitmek istedikde Kaşîr'i çağırup "Sen râyuñ üzre misin?" didi. Kaşîr "Ne'am, başîretüm daḥı ziyâde oldı." didi ve Cüdeyme'ye "Sen yine 'azm u ḳaşduñ üzre misin?" didi. Cüdeyme "Ne'am, raġbetüm daḥı ziyâde oldı." didi. Kaşîr anı işidüp "Leyse li'd-dehri bi-şâhibi men lem yenḗur fi'l-'avâḳıb"¹²⁴¹ didi ve bunı ḍarb-ı meşel irsâl eyledi. Ve andan soñra naşîhate âġâz ḳılup "Pâdişâhum sen bu ḳadar ḥadem ü 'asker ü salṭanat ve leşker ü devlet ü (A 289b) ḥaşmetde iken 'askerden müfâraḳat ve a'vân u enşârdan mücânebet eyledüñ, salṭanatı elüñden ḳıḳardüñ ve mekr ü ġadrından emîn olmaduğün kimsenüñ eline bıraḳdün. Maşlaḥat fevt olmadan tedârüki ḳâbil ve bir nesne fevt olmazdan öñden istidrâki 'âḳıl olana mümkindür. Ve lâkin Zebbâ'nuñ hevâsı rây-ı şavâb istidrâki üzre musallaṭ olup pâdişâhumı tedârikden alıḳomış ve pâdişâh ġaflet uyḳusına varmış. Eski düşmen dost olur şanmışdur. Olacaḳ var ancak ve taḳdîr olmaḳ muḥaḳḳaḳ. Elbet ben Zebbâ'ya giderüm diyüp hevâña tâbi' olursañ yarın Zebbâ 'askeri ḳarşu gelüp iki şaf olup içlerine uğraduğın gibi ortaya alurlar ve seni ḳuşadurlar, ol vaḳit pâdişâh iken ḳul olursun ve benüm naşîhatümü ol vaḳit maḳbûl tutarsın; ammâ ol vaḳit ne fâ'ide. Nihâyet işbu at kim adı 'Aşâ ve bu nâmiyla müsemmedur yel gibi yüğrük ve tozına yetilmez ve ḳuşlardan

¹²⁴¹"Sonunu görmeyen zamanla dost olamaz."

girü qalmazdur, ol vaqıt bu at üzerine gel ve dizginin elüñe al, in-şā'allāhu te'ālā seni kırtarur.” dıdı. Cüdeyme işbu kelimāt-ı neşāyih-simātı işıtdı ve Qaşır'e cevāb vırmıdı ve Zebbā tarafına müteveccih oldu. Ve 'Aşā bir zıbā at adı ıdı ki yügrüklikde yeke berāber ve belki kışları geçırdı, Cüdeyme'nün ıdı. Ve Zebbā Cüdeyme elçisini zād u zehā'ir ile gönderdükdı şoñra 'askerine tenbīh ıder ki “Cüdeyme geldükde (A 290a) iki şaf oluñ ve ortaya geldükde her cānıbdı üzerine gelüp kışaduñ, zinhār kıçurmayasız ve şikār kışını uçurmayasız.” dıdı ıdı. İrtesi gün Cüdeyme görındükde Qaşır şağında ıdı, Zebbā 'askeri Cüdeyme'ye ışmarlanan gibi kışatdılar ve her tarafdı üzerine hücum eyledıler, bıldı kım pādışāh ıken kıul ve zebūn oldu, Qaşır'e “Şadaķte yā Qaşır” dıdı ve 'Aşā-nām atı yanına getürdı. Cüdeyme ğayretındı ve 'ārlandığından ata bınmıdı veyā tedāriksızlığından ve şaşırduğından atıñ arķasına ğeılemedi, 'asker-i Zebbā anı alup ğıtdıler. Qaşır anı ğörüp kendüsını düşürüp 'Aşā'ya bındı ve dizgın düşürdı, yel gibi uçdı ve ıçlerındı kıaçdı. Cüdeyme-nām pādışāhı ğötürdıler. Zebbā ırākdı kıakup “Ne 'aceb ğüzel ğüyeğü olur.”dıyü ıstihzāya başladı. Ve Cüdeyme'yi Zebbā kışkına getürdıler. Zebbā kıaşırında serīr üzre oturmış ıdı ve bıñ cāriye el kıavuşmış ıdı ki libās u hūsn ü cemāl ve edeb ü kemāıde bıri bırine beñzemezdı ve Zebbā ortalarında ğüyā kım aydur, yıldızlar anı çevreye almış. Ve Zebbā tamām bı sene olmış ki kıaşığında ve ud yerındı olan kıılı ğıdermemış ıdı. Cüdeyme ıçerüye ğırdükde Zebbā açılup “E metā' u 'arūsın terā.” dıdı, ya' nı ğelin metā' ını ve kıumāşını ğörür mısn? Cüdeyme “Bel metā' u ımrē'etın bazrā'.” dıdı ya' nı belki bazrā 'avrat metā' ıdur. Ve cāriyelerine “Efendıñüzüñ elıne yapışuñ ve efendıñüz ve ğatun ve (A 290b) ve mevlāñuzuñ erı elını aluñ.” dıdı. Cāriyeler Cüdeyme elıne yapışdılar ve anı enā' üzre otur[t]dılar ve öñıne taşť getürdıler. Zebbā anı ğörür ve Cüdeyme Zebbā'yı ğörür ve bırbırlerıñüz sözlerı işıdürler. Zebbā cāriyelere emr eyledi Cüdeyme'nün revāhışın kesdıler ya' nı el ayasınıñ üzerındı olan tamarları kıať eyledıler, kıanı taşť ve legen ıçıne akmağa başladı ve bı tamlı kıanı legendı kıaşra dökıldı. Zebbā cāriyelerine “Pādışāhuñ kıanın zāyi' eylemeñ.” dıdı, Cüdeyme Zebbā'ya “Senı şol kıan maħzūn kıılmasun kı ehli o kıanı akıtdı.” dıdı. Zebbā “Va'llāhi mā vefā demuke ve lā-şefā kıatlukı ve lākinnehu ğaydun min-feydın.”¹²⁴² dıdı ve *ğaydun min-feydın* sözını kıarb-ı meşel eyledi. Ve Cüdeyme'nün kıanı aķa aķa öldı. Vefātındı şoñra defn olınmasına emr ıdıüp defn olındı. Ve ğāzin Qaşır, 'Aşā'ya bıñüp kıaçdı. Ve Cüdeyme kıā'im-maķāmı 'Amr

¹²⁴²“Allah'a and olsun kı senın kıanının kıarşılığı ve ölmekten kıaçışın yok. Çoktan az.”

bin ‘Adiyy her gün Hiyere’den çıkup aḥvālinden haber ve Cüdeyme’den eṣer isterdi. Bir gün yel gibi bir at uçup gelür görür, atı bilür “Cüdeyme atıdır.” dir ve “Üzerinde olan Cüdeyme degüldür, *li-emri’m mā cā’eti’l-‘Asā*¹²⁴³ dir ve bu sözi ḍarb-ı meṣel eyler ve ‘āleme şalar. Ve Kaşîr yakın geldükde “Girüde ne var ve aḥvāl nice oldı?” diyüp istifsâr-ı aḥbâr eyledükde Kaşîr “Sa‘yu’l-ḳaderu bi’l-meliki ilâ ḥatfihi ‘ale’r-rağmi min-enfi ve enfîhi.” didi. (A 291a) Ya‘nî “Ḳazâ ve ḳader pâdişāhuñ ölmesine çalışdı benüm ve anuñ burnını tobrağa degmek ve bulaşdurmaḳ üzre.” didi ve andan soñra Amr’a “Sen ḳanuñı Zebbâ’dan ṭaleb eyle.” didi. ‘Amr “Zebbâ’dan ḳan almağa kim ḳādirdür, *ez-Zebbâ emna‘u min-‘ukābi’l-cevvi*” didi ve bunu ḍarb-ı meṣel ḳılup irsāl eyledi. Ya‘nî, Zebbâ havada uçan ṭavşancıl kuşından emna‘ ve meni‘dür havada uçan ṭavşancılı ele getürmek niçe ḳābil degülse Zebbâ daḥı eyledür. Kaşîr-i pür-tedbîr ‘Amr’a ḥiṭāb idüp “Senüñ ḥālüñ ve rāyuñ Cüdeyme’ye naşîḥatümi bilürsin sözümi dutmadı ve eceli aña ṭālib oldı ve ol Zebbâ’ya rāğîb olup āḥirü’l-emr böyle ḥāl oldı, mādāmki yıldız ve güneş ṭoğar ḳanın almağa cānum ever ve ḳanın almayınca uyumam.” diyüp kendü burnını kesdi. Ve bir rivāyetde ‘Amr’a “Burnumı ve ḳulağımı kes ve arḳama dög tā ḳara bere olsun.” didi ‘Amr daḥı öyle eyledi. Ve bir rivāyetde ‘Amr ibā idüp Kaşîr kendü kendüye itdi. Ve *li-emri’m-mā ceda‘a Kaşîrun enfehu*¹²⁴⁴ dinildi ve bu ḍarb-ı meṣel oldı. Ve Kaşîr ḳaçup Zebbâ’ya geldi ve Zebbâ’ya “Cüdeyme ḥazîne-dārı ve umûrınuñ müdebbiri Kaşîr geldi.” didiler “İçerü gelsün.” didi, Kaşîr Zebbâ’ya buluşdı, Zebbâ “Mā-beynümüzde bu ḳadar ḳan ve ‘adāvet var iken nice geldüñ?” didi. Kaşîr “Ey ulu pâdişāhlar kıızı, ṭoğrı geldüm. (A 291b) Benüm gibiler senüñ gibiye gelür ve Cüdeyme’de senüñ babañ ḳanı var-ıdı, ol ḳan ḳomadı, yetişdi. Ve ben ‘Amr’dan cār diyü saña geldüm ve Cüdeyme ḥuşûşiçün baña töhmet idüp burnum ve ḳulağım kesdi ve arḳamı ḳara bere eyledi māl u menālümü ve evlād u ehlümü aldı ve beni öldürmege ḳaşd eyledi, ḳaçup senüñ devletüñe şıgındum ve senden emān ṭaleb iderüm.” didi. Zebbâ “Merḥabā ehlen ve sehlen, ḥoş geldüñ diyüp aña nezil ve ev ve geyecek virdi. Ve ri‘āyetle muḳayyed oldı ve nice zamān yanına getürüp söyletmedi. Ve Kaşîr dā’im furşata muntazır u ‘āzim idi. Bir gün Zebbâ’ya “ ‘Irāḳ’da niçe mālum vardur ve nefis zaḥā’irüm ḥazırdur ki pâdişāhlara lâyıḳdur, ticāret bahānesiyle māluma vāşıl olsam olmaz mı?” diyüp Zebbâ’dan bir miḳdār māl alup icāzetiyle gitdi ve ‘Irāḳ tuḥaf ve armağanından niçe māl alup Zebbâ’ya getürdi. Ve bi’l-

¹²⁴³“Asâ’nın gelişi.”

¹²⁴⁴“Kaşîr’in kendi kendine burnunu kesmesi.”

cümle üç def‘a gidüp her birinde bî-ḥadd tuḥaf u emvāl ve bî-nihāye aḳmiṣe vü emti‘a ve nādide cevāhîr ü dîbâc ü atlas ve ḥazz u serāser ve bezz ü ḳazz ve tuḥaf u tefārîḳ ki pâdişāhlara münāsib ü lâyıḳdur, götürüp Zebbā‘ya viridi ve göñline girdi, tā ol nefaḳ u serdāb u furāt altında olan gizlû yola vāḳıf oldu. Ve Ḳaşîr ‘āḳil ü edîb ve zeyrek ü lebîb kimse olmağın Zebbā niçe mühimmâtında andan isti‘ānet ve esrârına müte‘allıḳ umûrda anuñla müşāvere ider oldu. Bir gün Zebbā (A 292a) aña “Şām diyārından fûlān şehre ğazā eylemek isterüm, ‘Irāḳ’a git eyerler ve ḳullar ve esbāb-ı sefer ü cengden vāfir nesne getir.” didi. Ḳaşîr “‘Amr diyārında benüm niçe mālum ve yarağum ve biñ devem vardur, bilmez, eger bilse alurdı ve senüñle muḥārebeye anuñla yardumlanurdı, icāzet olursa tebdîl-i şûret ve tağyîr-i kisvetle ‘Amr diyārına varup mālumı ve yaraḳlarını getüreyim ve ‘Amr bilmesün ve ḥaber-dār olmasun.” didi. Zebbā aña istediği kadar māl virüp gitdi ve gönderürken “Senüñ gibi ile meşālîḥ u umûrum muntazam olur, Cüdeyme’nüñ gelüri ve gideri senüñ elüñde olduğı gibi benüm de cumhûr umûrum senüñ gibi ‘āḳil elinde olsun.” didi. Ve Zebbā adamlarından biri bu sözleri işidüp “Esedun ḥādirun ve leysun şā’irun ḳad yahfezu li’l-veşbihi” didi ya‘nî Ḳaşîr-i pür-tebdîr perdede ve yataḳda yatur bir ğazabnāk arslundur ki sıçramağa ve gizlûce atılıp ḳavramağa ḥāzırdur. Ḳaşîr ‘Amr’a varup mülākāt eyledi ve fırsat zamānıdır.” didi. ‘Amr “Yaramuzuñ ṭabîbi sensin söyle işideyim ve emr eyle dutayım.” didi. Ḳaşîr “Hemān baña ceng erleri ve māl gerek.” didi. ‘Amr aña “Senüñ ḥükmüñ benüm ḳatunda musammaṭ u mütemmemdür, emrüñe muṭî‘ u münḳādem.” diyüp bahādır erlerinden iki biñ ādemi yat¹²⁴⁵ yarağlarıyla siyāḥ ğarārlara ḳoyup biñ deveye bindürdi ve çuvallaruñ bağlarını içlerinden eyledi. Ve ‘Amr bile yola (A 292b) girdi. Ve Ḳaşîr at ve develeri ve üzerinde ğarār içinde olan erleriyle sürdi, gice de yürürlerdi ve gündüzde gizlenürlerdi. Ve Zebbā ‘Amr’uñ at üzre ve otururken ve ayağ üzre iken şûretini yazdurmışdı, bir ṭarîḳle ‘Amr aña zafer bulmasun içün taşvîr itdürmiş idi. Ve ḳaşîr aḥvālinden ḥaber alınmağın bir gün Ḳaşîr’i nice oldu diyü su‘āl eyledi. Zebbā‘ya didiler “Toğrı yoldan çıḳup Ğuveyr didükleri şu cānibine teveccüh eylemişdür.” Ve *Ğuveyr* zamm-ı ğayn-ı mu‘ceme ile Benî Kelb didükleriçün bir ma‘rûf ve meşhûr şudur. Zebbā “‘*Ase’l-ğuveyrü eb’usen.*” didi ve bunu ḍarb-ı meşel şaldı. *Ğuveyr* Benî Kelb didükleri ṭā’ifenüñ şularıdır. Ve *eb’us* dāhiye ve belā mānāsınadır. Ma‘nāsı ol şu dāhiye vü belā ve zaḥmet ü ‘anā olmağa yaḳın oldu, dimekdür. Veyāḥud

¹²⁴⁵ Metinde şeklinde yazılmıştır.

guveyr taşgîr-i ġār ola ki mağaradur. Bir tā'ife bir mağaraya girüp içinde iken düşmānları gelüp anları yağma ve talan ve katl eyledükleriçün ħarb-ı meşel oldu ve her nesne ki andan şer gelür diyü ħavf olına aña ħarb-ı meşel oldu. Veyāħud ol mağara ol tā'ife üzre aķup anları katl eylemiş ola. *Ķāmūs*'da böyle yazılıdur. Ķaşîr develerden muķaddem Zebbā üzre girdi ve aña “Tūr, develeri gör.” didi. Köşkinüñ tamı üstine çıķup âdem ve erleri götüren develere ķarşu baķup Ķaşîr'e ħiķāb idüp

”مَا لِلْجَمَالِ مَشْيُهَا رُوَيْدًا

اجندلاً يحملن أم حديدًا

أم صرْفَانًا باردًا (A 293a)

أَمَالِ رَجَالٍ جُنْمًا فُعُودًا،

didi. Ma' nāsı *جمال* [*cimāl*] develer ve *مشى* [*meşy*] yürümek ve *رُوَيْد* [*ruveyd*] şîġa-i taşgîr ile mühlet ve yap yap ve *جندل* [*cendil*] feth-i cîm ve sükûn-ı ñûn ve dāl-ı mühmelede feth ü kesr cā'izdür âħirinde lām-ıla taşdur. Ve *حديد* [*ħadîd*] emîr vezni üzre demürdür ve *صرفان* [*şarafān*] şad-ı mühmele ve rā'-i mühmele fethleri ve fā ve nûn-ıla (bir cins eyü ħurmādur ki Zebbā anı ziyāde severdi ve Zebbā'ya hediye vü baķşış getürdükleri cümle nesneden artıķ ol şarafān didükleri ħurmāyı severdi.) Ve ķurşun ve ķal' aydur ki Türkîde taħrîf ü taġyîr idüp ķalay dirler. Ve *رجال* [*ricāl*] erlerdür ve (*جُئِم* [*cuşsem*] zamm u teşdîd ile *cāşim* cem' idür ki *cuşm*den müştakdur) ve *cuşm* zamm-ı cîm ve sâ'-i müsellese ile bir yerde sâkin olup oturmak ve diz çöküp göġüs üzre düşüp ķarār eylemek ve yere yapışmakdur. Ve *قعود* [*ķu'ūd*]¹²⁴⁶ zamm-ı ķāf-ıla oturur erlerdür. Ya' nî, “İşbu develere ne oldu ki yap yap yürürler taş mı götürürler veyā demür mi veyā şarafān didükleri temri mi, yohsa diz çöküp oturur erler mi götürürler?” Ve Ķaşîr ' Amr'a sereb ve nefak ve gizlü yer altında olan yoluñ ħālini ve şānını dimiş ve taĥķîķ eylemiş idi. Develer şehre girdi ve şehir ķapusunda olan ķapucılar Nebā'î idiler, bir ķapucı elinde olan demürlü küçük degnek ile bir deve yükin dürtti, bir âdeme rāst gelüp andan ħuraķ vāķi' olup ķapucı işitti ve lüğat-i Nebā'îyye ile “Beşan beşan.” didi ya' nî şerdür şerdür, dimek olur. Ķaşîr anı kılıc-ıla urup öldürdi. Ve ' Amr atı üstinde develeri sürerdi, develer şehre girdükde (A 293b) ardlarınca girdi ve sereb ve nefak ķapusını aldı ve ķuvallar içlerinde olan ceng erleri ķuvalları çözüp şehre girüp şehri aldılar. Ve Zebbā sereb ķapusına toġruldı ki andan kaçmak ister, ķapuda ' Amr'ı tūrur göricek bildi, zîrā şüretin naķş itdürmüş-idi. Elinde

¹²⁴⁶ *Ķu'ūd* işbu beytde cem' -i ķā' iddür maşdar olduġı gibi cem' daġı olur.

ağulu yüzigi var-ıdı, anı emdi ve öldi. Ve bir rivāyetde ‘Amr kılıç ile urup öldürdi ve ol vilāyeti ‘Amr zabt eyledi. Ve mısrā‘-ı ahırde “أَمَّالِرَجَالُ جُثْمًا قُغُودًا” yerinde bir rivāyetde “أَمَّالِرَجَالُ فِي الْغَرَائِرِ السُّودَا” vāki‘dür ki غَرَائِر [garā’ir] cem‘-i garārdur çuval ma‘nāsınadır. Ve سُود [sūd] zamm-ı sîn-i mühmele ve sükûn-ı vāv-ıla esved cem‘ idür ki qaradur. Ve sevdâ cem‘ idür ki yine qaradur ve mü’enneşdür. Ma‘nāsı, yoḥsa kara garārlarda mıdur erler, dimekdür. Ve Zebbā bu ahvāli görüp cāriyesine “*Era’l-mevte’l-aḥmera fī’l-garā’iri’s-sūdi.*”didi ve bunu darb-ı meşel şaldı. Ma‘nāsı, siyāh garārlar içinde mevt-i aḥmer görürüm, dimekdür. *Mevt-i aḥmer*de āḥir ḥarf ki rā’dur mühmele olursa el-mevtü’l-aḥmer şīḡa-i terkīb-i tavşifi olmaḡ üzere kıızıl ölümü siyāh garārlarda görürüm, demek olur ki murād qatl veyā mevt-i şediddür. Zāhir olan ve siyāh garārlara münāsib olanda rā mühmele olmaḡdur ve eger mu‘ceme olursa izāfetle olur ki *aḥmez* zā-yı mu‘ceme ile aḥmed vezni üzere deryā cānverlerinden bir cānverdür, deryā anı kenāra (A 294a) biraḡur ve deryā gelüp yine alur recāsıyla intizār-ıla helāk olur. Ve qātil-i Zebbā ‘Amr bin ‘Adiyy, Benī Laḥm’dandur. Bu tā’ifeden Ḥiyere’ye evvel pādişāh olan budur. Yüz yigirmi yıl Ḥiyere’ye pādişāh olmuşdur ve bir rivāyetde yüz on sekiz sene pādişāh olmuşdur. Ve *sebbe* ‘Amrun ‘ani’t-tavk¹²⁴⁷ işbu ‘Amr ḥaḡḡında darb-ı meşel olmuşdur. Bunuñ aslı ve ḥikāyeti budur ki Cüdeyme-nām pādişāh niçe şehzādeleri yanına alup kendüye ḥizmet itdürürdi. Ve ‘Adiyy-nām şehzāde ki Cüdeyme’nüñ akrabāsından idi, ol dahı aña ḥizmet iderdi. Ve ‘Adiyy be-gāyet güzel idi ve Cüdeyme’nüñ kıız qarındaşı Raḡāşi-nām ‘avrat ‘Adiyy’i severdi ve aña ışmarladı ki “Qaçan pādişāha bāde içirüp ser-ḥoş idesin beni iste ḥelālliğe.” didi. ‘Adiyy bāde içirüp Cüdeyme’yi ser-ḥoş eyledükde Cüdeyme “Benden her ne dilerseñ iste.” didi. ‘Adiyy “Raḡāşi’yi baña nikāḥla vir.” didi, Cüdeyme “Virdüm.” didi. Raḡāşi Cüdeyme ayıḡ olduğda inkār ideceğini bilüp ‘Adiyy’ye “Ehlün üzere gir.” didi, ‘Adiyy içerü girdi ve Raḡāşi ile cem‘ oldı, şabāḥ tāze ve yeñi ve ḡokulu ve buḡurlu libāslarıyla Cüdeyme anı gördükde “Bu nedür?” didi ‘Adiyy “Raḡāşi’yi baña nikāḥ eyledüñ.” didi. Cüdeyme “Benüm ḥaberüm yoḡdur.” diyü yüzine ve başına eliyle urdı. Ve Raḡāşi yanına varup

”حَدَّثَنِي وَأَنْتَ غَيْرُ كُؤُوبٍ

أَبْرَزَنْتِ أَمْ بِهِجِينَ (A 294b)

أَمْ بَعِيدٍ وَأَنْتَ أَهْلٌ لِعَبْدٍ

¹²⁴⁷“Amr büyüyüp şişmanladığından dolayı gerdanlık boynuna dar geldi.”

didi. Raḳāṣi “Sen benüm küfvüm olan bir pādīṣāhzādeye virdüñ.” didi. Cüdeyme Raḳāṣi’den bunu işidüp başın aşğa idüp yere baḳdı. ‘Adiyy ḳorḳusından ḳaçup ḳavmine ulaşdı ve anda vefāt eyledi. Ve ol vaḳ‘adan Raḳāṣi’den bir oḡul doğdı ve adını ‘Amr ḳodılar ve Cüdeyme’nüñ oḡlı olmazdı, ‘Amr’ı oḡul idindi ve anı ziyāde sevdi. Bir gün ‘Amr nā-bedīd oldı, eṭrāf u eknāfı aradılar bulunmadı, niçe zamāndan şoñra Mālik ve ‘Aḳīl-nām iki kimse anı buldılar ve ‘Amr’ı bile aldılar. Ve yanlarında bir cāriye var-ıdı, yimek istediler ikisine yimek virdi, ‘Amr da istedi ‘Amr’a daḡı cāriye ta‘ām virdi ve şu istediler ikisine virdi ‘Amr istedükde cāriye “Lā tuṭ‘im el-‘abde’l-kurā‘a fe-yeṭma‘u fi’z-zirā‘i”^{1249,1250} didi. Ve ‘Amr’ı alup Cüdeyme’ye getürdiler Cüdeyme ‘Amr’ı bildi, anasına gönderdi, anası ḡammāma ḳoyup bir ṭavḳ geyürdi ki altundan idi. Cüdeyme anı görüp “*ṣebbe ‘Amrun ‘ani’t-tavḳ*” didi. Ve Zebbā’-i ‘azrā adında ihtilāf vardır, muḳaddemen bir adı zıkr olunmuş ve ‘inde’l-ba‘z Nā’ile’dür. Ve İbn Düreyd ḳavli üzre Meysün’dur ve *etayru min-‘uḳābin* ḡarb-ı meşeldür, ya‘nī ṭavşancıldan artık uçar. Ve *ebşaru min-ukābin* ya‘nī ṭavşancıldan artık görür. Nitekim zıkr olunmuşdur. Ve *ahzemu* (A 295a) *min-‘uḳābin* ya‘nī ḡazmda ṭavşancıldan ziyādedür. ḡazmı bu vech-iledür ki bir yüce ṭaḡ başında yumurdadan çıkar, tüyi tamām bitmeyince ḡareket eylemez, eger ḡareket eylese düşerdi. Ve *esma‘u min-ferḡi ‘uḳābin* ya‘nī ṭavşancıl yavrisından işitmekde artıḡdur. İşbu cümle ḡurüb-ı emşāldendür.

‘Acībe: İbn Zühr Aristaṭālīs’den naḳl ider ki ṭavşancıl çaylak olur ve çaylak ṭavşancıl olur ve her sene birbirine mütebeddil olur.

el-Ḥavās: Ṭavşancıl şabırdan ḳaçar, ḳaçan şabırı ḳoḡulasa ḡaşy olur. Ve ṭavşancıl tüyi ile evi buḡūrlasalar yılanları helāk olur. Ve ödiyle göze sürme olınsa zūlmet-i başara nāfi‘ olur. Ve gözde olan şuya nāfi‘ olur. Kezā fi-*Ḥayātī’l-Ḥayevān*.

et-Ta‘bīr: Düşde ‘uḳāb ḡarb u cengde olan görse düşmenleri üzre ḡālib u manşūr olmasına delālet ider. Zirā ‘uḳāb ḡazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḡazretinüñ bir rāyesi adıdır. Bir kimse düşde ‘uḳāb veyā nesre mālīk olsa ve aña ḡükm eylese ‘izzet

¹²⁴⁸“Yalan söylemeden bana doğruyu söyle, sen hür ile mi yoksa babası Arap annesi yabancı olan biriyle mi zina ettin? Yoksa sen köle ile mi alçak biriyle mi zinâ ettin? Zaten sen köleliğe ve alçaklığa layıksın.”

¹²⁴⁹Bu ḡarb-ı meşelüñ tafşīli *Ḳāmūsu’l-Muḡīṭ* ve *Ḳābūsu’l-Vasīṭ* ve *Tevārīḡ-i Ṭaberī* dedür. Tafşīline vuḳūf ṭaleb iden *Ḳāmūs* ve *Tevārīḡ-i Ṭaberī*’yi görsün.

¹²⁵⁰“Köleye ḡayvanın pačasını verme ki kolunu da istemesin.”

ü devlet ü saltanata irişe ve düşmânına gâlib ve ‘ömri uzun ola. Ve eger düşî gören ehl-i cehd ü ictihâddan ise halkdan ‘uzlet ide ve münferiden dirlik eyleye ve kimseye varmaya. Ve eger pâdişâh ise düşmânlarıyla şulh eyleye ve şerlerinden emîn ola ve yanlarında olan silâhlarından müntefî‘ ola. Zîrâ bunların yelekleri oklara iderler. Ve bu iki kuşuñ şığârı (A 295b) ve ufağı evlâd-ı zinâya dâlldür. Ve bir kimseyi ‘uqâb düşde kıynağıyla ursa aña şiddet irişe. Ve ‘uqâb etin yimek hırşa dâlldür. Ve eger bir tam üzre ‘uqâb görilse ‘Azrâ’ il ‘aleyhi’s-selâmdur. Ve bir fakîr düşde ‘uqâba binmiş görse hayra irişe ve eger ganî görse veyâ eşrâf-ı nâsdan biri ‘uqâba düşde binse mevte irişe. Zîrâ ilerü zamânda ağniyâ vü ümerâdan olan emvâtı ‘uqâb şüreti üzre taşvîr iderlerdi. Ve eger ‘avratlardan biri ‘uqâb toğursa düşde, oğlu hizmet içinde mülke muttaşıl ola. Kezâ fî-Kitâbi’t-Ta‘bîr li-İbn Gannâm ‘alâ-mü’ellifihî rahmetu’llâhi’r-Raḥmāni’r-Raḥîmi’l-‘Allām.

Nazm:

Di ümmü ‘iryet ‘akrebe ‘ak‘akıla ku‘ku‘ şaksıgan
Kündüş gibi tavşancılıuñ adı ebu’l-heysem durur

Şerh:

Ümmü ‘iryet kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve sükûn-ı rā’-i mühmele ve feth-i yā’-i müsennât-ı taḥṭāniyye ve ṭā’-i mühmele ile ‘akreb didükleri ağulu cânverdür. ‘Araṭa feth-i ‘ayn ile zehebe ma‘nāsına ve gitdi demek ma‘nāsına ve ekele ma‘nāsına gelür ki yidi dimekdür. ‘Akreb ısırup yeryüzine gitdügiçün tesmiye olunmuşdur. Ve ‘akreb didükleri dābbenüñ künyetidir. Ve ‘akreb müzekker ve mü’enneş itlāk olunur, cem‘i ‘akārib gelür. Ve dişisine ‘akrebe dahı dirler ‘akrabā didükleri gibi. Ve bunuñ erkeğine zamm-ı ‘ayn ve rā ile ‘ukrubān dinilür. Ve ‘akreb çok olduğı yere *arzun mu‘akribetun* dirler kesr-i rā-ıla. Ve ‘ukrubān bir dābbedür ki uzun ayakları olur ve kıyruğı ‘akreb kıyruğı gibi degüldür. Nitekim şî‘r-i şā’irde vāḳi‘dür. (A 296a)

Şî‘r:

كَأَنَّ مَرَعِي أُمُّمَ إِنَّ عَدْتُ
عُقْرُبَ يَكُومُهَا عُقْرُبَانٌ¹²⁵¹

¹²⁵¹“Sanki annenizin merası, ukrubân akrebin üzerine çıksa.”

يَكُومُهَا [*yekūmuḥā*] burada yenzū ‘aleyhā ma‘ nāsinadur, zīrā kāme’l-feresu dirler nezā ma‘ nāsına kaçan at dışisine nezv eylese ve aşsa. Ve ‘aḳreb dürlü dürlü olur, siyāh ve yaşıl ve şaru olur, cümleden yaramazı şarusıdır. Cümlesi ḳavātildür şoḳduḡını öldürür. Ziyāde yaramazı şaru ‘aḳrebdür. Ve ‘aḳreb mā’iyyetü’t-ṭibā‘ ve keṣīretü’l-veleddür balık gibi. Ve dışisi yüklü olduğda toḡururken helāk olur, zīrā evlādınuñ ḥilḳatı tamām olduğda anasınuñ ḳarnın yiyüp çıkarlar ve anaları helāk olur. Ve Cāḥız didükleri fāzıla bu söz hoş gelmez ve i‘timād eyledüğüm kimseden işitdüm ki iki def a ‘aḳreb ağzından toḡurduḡını görüp baña ḥaber virmişdür, dir ve ağzından toḡurduḡından soñra evlādınuñ arḳası üzre götürür. Ve evlādı bit ḳadardur ve çok evlādı olur diyü ol i‘timād itdüğümden işitmişümdür, didi. İmām Demīrī daḡı şavāb olan Cāḥız ḳavlidür ki ‘aḳreb ağzından toḡurmaḳdur, diyü yazar ve şā’irüñ bu ḳavli ‘aḳreb anasınuñ ḳarnın yarup taşra çıkduḡı ve anasınuñ helāk olduğü üzredür.

Şi‘r:

وَحَامِلَةٌ لَا يَحْمِلُ الدَّهْرُ حَمْلَهَا
تَمُوتُ وَيَنْهَزُ حَمْلُهَا حِينَ تَغْطِبُ¹²⁵²

Monla Cāmī raḥmetu’llāhi ‘aleyh *Bahāristān*’da¹²⁵³ ‘aḳreb evlādı anasınuñ (A 296b) ḳarnın yarup çıkduḡını yazar. Ve ‘aḳrebüñ ‘acīb ü ḡarīb emrinden ve işindendür, meyyit ve uyur kimseyi urmaz, şoḳmaz mādāmki deprenmeye, deprendükden soñra urur ve şoḳar. Ve ḡāhī yılanı şoḳar ve öldürür. Ve ‘aḳreb birbirini şoḳup öldürür. Ve Ḳazvīnī kitābında yazar ki ‘aḳreb yılanı şoḳduḡda ḳaçar, yılan aña yetişüp anı yerse yılan ölmez ve sağ olur ve eger ‘aḳreb ḳaçup ḳurtulursa yılan helāk olur. Ve bu ma‘nāya faḳīh ‘Umāre el-Yemenī işāret idüp bu şi‘ri dimişdür.

Şi‘r:

إِذَا لَمْ يُسَالِمَكَ الزَّمَانُ فَحَارِبْ
وَبَاعِدْ إِذَا لَمْ تَنْتَفِعْ بِالْأَقَارِبِ
وَلَا تُحَقِّزَنَّ كَيْدَ الضَّعِيفِ قَرَبًا

¹²⁵²“Zaman, hāmile olanın yükünü ebediyyen taşımaz, hāmile olan ölür ve telef olurken yükü çıkar.”

¹²⁵³Yazmada metnin altına “El-‘ilmu ‘inda’llāhi, hāzā sehvan.” ibaresi not düşülmüş ve *Būstān* kelimesi *Bahāristān*’a çevrilerek düzeltilmiş şekildedir.

تَمُوتُ الْأَفَاعِي مِنْ سُومِ الْعَقَّارِبِ¹²⁵⁴

Ve Cāhız eydür, ‘aķrebüñ ‘acib emrindendür ki kaçan anı şuya bıraksalar gerek aķar şu olsun ve gerek тұrur şu olsun yüzmez ve hareket eylemez. Ve ‘aķreb deliginden çekirge yimek için çıkar, zīrā çekirge yimege ħarişdür. Ve ‘aķreb gāhī taş ve kesegi neşteri ile urur. Bu ma‘nāya bu şi‘ri ne güzel dimişler.

Şi‘r:

رَأَيْتُ عَلَى صَخْرَةٍ عَقْرَبًا
وَقَدْ جَعَلْتُ ضَرْبَهَا دَيْدَنًا
فَقُلْتُ لَهَا إِنَّهَا صَخْرَةٌ
وَطَبَعُهَا مِنْ طَبْعِكَ الْبَيْنَا
فَقَالَتْ صَدَقْتَ وَلَكِنِّي
أَرِيدُ أَنْ أُعَرِّفَهَا مَنْ أَنَا

نَدِيدِن [deyden] iki dāl-ı mühmele arasında yā’-i müşennāt-ı tahtāniyye [ile] ‘ādet mā‘ nāsınadır ve ‘aķreb mü’enneş olduğuçün aña ‘ā’id olan zamā’ir mü’ennesdür ve kāf-ı (A 297a) ħiṭāb dağı mü’ennesdür. Ma‘nāsı; ben bir taş üzre bir ‘aķreb gördüm, ol ‘aķreb urmağı ‘ādet idinmiş-idi ve taşı neşteri ile ururdu. Ben ol ‘aķrebe didüm ki taḥķiķ bu urduğın taşdur, onuñ ṭab’ı senüñ ṭab’ından yumuşak degüldür. Ol ‘aķreb baña didi ki sen gerçeksın ve lākin ne olduğumı aña bildürmek isterüm, dimekdür. Ve ‘aķārib-i kātile iki yerde meşhürdür; biri şehir-i Zūr ve biri ‘Asker-i Mükrem’dür. Bunların ‘aķrebi be-gāyet kattāle ve öldüricidir, gāhī olur ki şokduğı ādemüñ eti tağılur veyā mütē‘affin olur, yanından geçenler burunların dutup geçerler ki kendülere te’sir itmesün için. Ve Nuşaybın’de öldürür ‘aķārib olur, bunda olan ‘aķārib şehir-i Zūr’dan gelmişdür, dinilür. Pādişāhlardan biri Nuşāybın didükleri şehri muḥāşara idüp şehir-i Zūr’dan bardaķlar içine koyup ‘aķrepleri getirüp mancınıķ içine koyup kal’a vü şehirde olanlara atmışdur, dinilür.

Fā’ide: Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem namāzda iken bir ‘aķreb gelüp Ḥaẓret’i urdu. Ḥaẓret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “لَعَنَ اللَّهُ الْعُقْرَبَ، مَا تَدْعُ مُصَلِّيًا وَلَا عَيْرَ الْمُصَلِّيِّ،”¹²⁵⁵ didi. Ve ḥaẓret-i ‘Alī kerrema’llāhu vechehu rivāyet ider ki ḥaẓret-

¹²⁵⁴“Zaman seninle barışmazsa savaş, akrabalarından bir fayda görmüyorsan uzaklaş. Gücsüzün kurnazlığını küçük görme, çünkü belki de yılanlar, akreplerin zehirinden ölür.”

¹²⁵⁵“Allah akrebe lanet etsin! Ne namaz kılanı rahat bıraktı ne de kılmayanı. Harem’de de olsanız, Harem dışında da olsanız nerde bir akrep görürseniz onu öldürün.” İbn Mâce, *Sünen*, 1/395.

i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem namāzda iken bir 'akreb (A 297b) anı şokdı, namāzdan fāriğ olduğdan sonra “لَعَنَ اللَّهُ الْعُقْرَبَ، مَا تَدْعُ مُصَلِّيًا وَلَا غَيْرَهُ، وَلَا نَبِيًّا وَلَا غَيْرَهُ إِلَّا لَدَعْنَهُ”¹²⁵⁶ didi ve andan sonra bir na'l alup 'akrebi öldürdi. Ve andan sonra şu ve tuz istedi ve yarasına şu ve tuzu sürmeğe başladı ve Kul huva'llāhu ehad ve Mu'avvizeteyn sūrelerini okurdu. Ve 'Ā' işe raḍiya'llāhu 'anhā rivāyet ider ki bir 'akreb ḥazret-i Resûl'i -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- şol ayağının baş barmağını şokdı. Ḥazret-i Resûl “Baña ḥamir içinde olan şol ağı getirün.” didi, “bir dağı tuzı getirün.” Ḥazret ol tuzı ayasına kodı ve üç kerre tuzı yaladı bākī kalanı 'akreb ısırdığı yerün üzerine kodı, ısırdığı yerün ağrısı sākin oldu.

Ġaribe: *Tārīḥ-i Şeyḥ Yāfi'i* den İmām Demirî zıkr ider ki beş yüz tokuz tārīḥinde pādīşāhlardan birine müneccimleri dirler ki fülān senede fülān ayda fülān güninde fülān sâ'atde bir 'akreb, pādīşāhlarını şokup öldürse gerekdür. Ol pādīşāh ol günde ol sâ'at gelmezden evvel cemî' libāsını çıkarur, anuñ setr-i 'avret ideceğinden gayrısını giderür. Ve bir atı yur veyā yıkar ve pāk ider ve kılların tarar ve ata binüp deryāya girer ve müneccimlerün sözlerinden ihtirāz ider. Deryāda iken nā-gāh atı ağısırur burnından bir 'akreb çıkar, pādīşāhı şokar, öldürür (A 298a) ve ḥazret men'-i kader kılmadı.

Ġaribe: Ma'rūf-ı Kerhî rahmetu'llāhi 'aleyhden rivāyet olunur ki Zü'n-nün-ı Mısrî raḍiya'llāhu 'anh bir gün şiyāb ve geyceklerini yumağa çıkar, nā-gāh bir 'akreb anı qarşular. Zü'n-nün andan pekçe kırküp şerrinden Bārî te'ālā ḥazretine şıgınur. Bārî te'ālā anuñ şerrin Zü'n-nün'dan def' ider. 'Akreb qarşu gelüp Nîl ırmağına varur, bi-emri'llāhi te'ālā Nîl'den bir kurbaga çıkup 'akrebi arkasına alup ırmağın öbür cānibine çıkarur. Zü'n-nün futāsın kuşanup şuya girer ve 'akrebi gözler. 'Akreb ırmağın ol bir cānibine varduğda şudan çıkarur yürür. Zü'n-nün eydür: Ben dağı ardına düşüp anı gözlemekden fāriğ olmadum, gide gide bir ağaca vardı ki budaqları vāfir ve gölgesi çok idi ve bir tāze oğlan ol ağaç gölgesinde maḥmūr yatup uyumış-ıdı. Ben anı görüp Lā-ḥavle ve lā-kuvvete illā bi'llāh, bu oğlanı şokmak içün ırmağın ol bir cānibinden işbu 'akreb gelmişdür, didüm. Nā-gāh anı gördüm ki bir yılan qarşu gelür, ol oğlanı şokmağa ve oğlandan yañaya yürür. 'Akreb ol yılanla şavaşmağa başladı ve zafer bulup yılanuñ dimāğına girüp öldürdi ve dönüp şuya geldi ve ol kurbaganuñ arkasına binüp şunuñ yine

¹²⁵⁶“Allah akrebe lanet etsin! Ne namaz kılını rahat bıraktı ne de kılmayanı, ne nebi bıraktı ne de başkasını (nebiyi bile soktu).” İbn Ebî Şeybe, *el-Kitabu'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 5/44.

öte cānibine geçdi, gitdi. Zü'n-nūn-ı Mısrī bu ġarīb kıışsayı görüp bu şi'ri inşād (A 298b) eyledi ve bunu okumağa başladı.

Şi'r:

يَا رَاقِدًا وَالْجَلِيلُ يَحْفَظُهُ
مِنْ كُلِّ سُوءٍ يَكُونُ فِي الظُّلَمِ
كَيْفَ تَنَامُ الْغُيُونُ عَنْ مَلِكٍ
تَأْتِيكَ مِنْهُ فَوَائِدُ النِّعَمِ¹²⁵⁷

Zü'n-nūn bunu okurken ol tāze yigit uyandı ve Zü'n-nūn 'aķreb ve yılan ĥaberlerini bildürdi. Ol yigit bāde vü şarābdan inābet idüp eşvāb-ı lehv ve çalgu ve oyun libāslarını çıkarup seyyāh-ı 'ālem oldı ve bu hāl üzre dünyādan gitdi. Ve Zü'n-nūn-ı Mısrī adı Şevbān bin İbrāhīm'dür. Ve ba'zılar Feyz bin 'İbrāhīm'dür, dirler. 'İlm ü edeb ve zühd ü hāl şāhibidür, evliyā'u'llāhdandır. Ve ba'z-ı meşāyiḥ Zü'n-nūn'dan rivāyet ü ĥikāyet iderler ki Zü'n-nūn eydür: Ruhbānlardan birisine rāst gelüp “Maḥabbet ma' nāsı nedür?” didüm. Ol rāhib “Kul olan iki maḥabbeti götürmege tākat getüremez, bir kimse Allāh'ı sevse ġayrıları sevmez ve ġayrıları seven Allāhu te'ālāyı ḥālīşan sevmez. Sen kendü ḥālūni fıkr eyle, bu iki kabileden kaḡısındansın?” didi. Zü'n-nūn ol rāhibe “Baña maḥabbeti vaşf eyle.” didi. Rāhib “الْمَحَبَّةُ عَقْلٌ ذَاهِبٌ وَ دَمْعٌ سَاكِبٌ وَ نَوْمٌ طَرِيدٌ وَ شَوْقٌ شَدِيدٌ وَالْحَبِيبُ” didi. Ya'nī, maḥabbetu'llāh gidici 'aķıl ve aķıcı göz yaşı ve қovulmuş uyķu ve pek şevkdür ve maḥbūb-ı ḥaķīķi ki Allāh'dur, diledüġin (A 299a) işler. Bir kimsede Ḥaķ te'ālā maḥabbeti ola 'aķlı gider, gözleri yaşı tırmaz, aķar ve uyķuyı tırd ider ve қovup giderür ve şevķi pek olur. Zü'n-nūn işbu söz benümledür, benden ayrılmaz ve bildüm ki ol rāhib müselmāndur. Andan ayrılup gitdüm nā-gāh Ka'be-i Mükەرremet'i tavāf iderken ol rāhib görindi, arıķlamış beni görüp “Yā Eba'l-Feyz şulḥ tamām oldı ve müvāneset қapusu açıldı ve Ḥaķ te'ālā baña İslām-ıla minnet eyledi ve yer ve gökler andan 'āciz oldukları nesneyi baña yükletdi.” didi. Zü'n-nūn eydür, ol rāhib nefsine muḥabbetu'llāhı yükletdi ki taġlar anı götürmekden 'āciz olup anı eclād-ı ricāl leṭā'if-i aḥvāl ile götürürler. Ve bu şi'ri inşād eyledi.

Şi'r:

¹²⁵⁷“Ey karanlıklardaki tüm kötülüklerden celil olan Allah kendisini korurken uyuyan! Nimetlerin faydaları sana kendisinden gelen, melik olan Allah'ı gözler(in) nasıl görmezden gelir.”

حُبُّكَ يَا سُؤْلِي وَيَا مُنِيَّتِي

قد انحلَّ الجسم وكذَّه

لَو أَنَّ مَا فِي قَلْبِي مِنْ حُبِّكُمْ

بِالْجُلْمِ الصَّلْدِ لَقَدْ هَدَّه¹²⁵⁸

Sûl [Su 'l] zamm-ı sîn ve sükûn-ı hemze ile ve hemze yerine vāv ile istekdür mā-se 'eltehu ma' nāsına ve lām'dam soñra hā ile dört lügatdür, cümlesi bir ma' nâyadur. Ve **منية** [munye] mîm'de zamm ve kesr-ile ârzû ve murâddur. Ve **انحال** [inḥāl] kesr-i elif ve sükûn-ı nûn ve hā'-i mühmele ile arıqlatmağdur. Ve **كد** [kedd] feth-i kāf ü dāl-ı mühmele ile zaḥmet virmeğdür it' āb gibi ve **جلمد** [celmed] cîm'den ğayrı ḥurûf-ı mühmele ile taşdur. Ve **صلد** [şald] şad-ı mühmele fethiyle, kesri de cā'izdür, katı ve berkdür. Ve **هد** [hedd] feth-i hā ile pek yıkmağdur, (A 299b) hedm-i şedîd ma' nāsına. Ve bundan soñra Zû'n-nûn-ı Mışrî "Evliyâ'u'llâhdan muḥibb olanlar ne ölilerdür ve ne dirilerdür ve ne ayıklardur ve ne ser-ḥoşlar ve ne muḳîmlerdür ve ne göçiciler ve ne şağlardur ve ne ḥastalar ve ne uyanıklardur ve ne uyurlar, anlar Aşḥâb-ı Kehf gibi mağara fecvesi içinde dururlar ve bilmezler kendülere ne işlerler , " didi. İbn Cevzî¹²⁵⁹ وَنُقِّلُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ Zû'n-nûn aşıl-da Nûbe tâ'ifesindendür ve Mışr diyârında İḥmîm didükleri şehirdendür ve anda sâkin olurdı ve adı Feyz'dür ve Zû'n-nûn laḳabıdır, dir. Ve Zû'n-nûn-ı Mışrî iki yüz kırk altı târiḥinde Zî'l-ka'de ayında dünyâdan gidüp Mışr'da Cîze-nâm kıyede medfûndur. Ve İbn Ḥallikân Qarāfe-i Şuğrâ'da medfûndur, dimişdür.

Fâ'ide: **İḥmîm** kesr-i elif ve sükûn-ı ḥā'-i mu' ceme iledür. Ve **karāfe** feth-i kāf ve rā'-i mühmele ve elif'den soñra fā ile saḥābe vezni üzre Mışr maḳberesidür. Kezā fi'l-**Qāmūs** rahmetu'llāhi'l-Ḳuddūs 'alā-mü'ellifihi.

Fâ'ide: **Ma'rûf-ı Kerḥî** rahmetu'llāhi 'aleyhi rahmeten vâsi' aten Qays oğlıdır. Du' âsı müstecâb ve şenâsı mücâb olmağla ma'rûf u meşhûrdur. Ve Bağdād ḥalkı kabriyle istiskā ve bir murādları olduğda kabrine varup tazarru' u recā iderler. Bārî te'ālā celle ve 'alā ḥacât u murādâtın i' tā ve du' âlarını ḳabûl ve tazarru' larını kabr-i şerîfnde maḳbûl kıılır. Ve Bağdād (A 300a) ḥalkı kabr-i Ma'rûf tiryāk-ı mücerrebdür, dirler ve Seriyü's-Saḳāṭî gibi ulu ve 'azîz, Ma'rûf-ı Kerḥî tilmîzi ve şâgirdidür. Ve **kerḥ** feth-i kāf ve sükûn-ı rā'-

¹²⁵⁸“Ey isteğim ve arzum (olan yâr)! Senin sevgin bedenimi zayıflattı ve bitkin düşürdü. Eğer kalbimde sevgin olmasaydı, sert bir taş onu yıkıp harap ederdi.”

¹²⁵⁹“...Biz onları sağa sola çeviriyorduk...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kehf 18/18.

i mühmele ile Bağdād'da bir mahalledür, Ma' rûf-ı Kerhî aña nisbet olunmuşdur. İmām Demîrî *Hayâtü'l-Hayevân*'da Ma' rûf Kays oğludur, dimişdür. Ammā *Ḳāmūs*'da Ma' rûf Feyruzân oğludur, diyü yazar. Ve Ma' rûf-ı Kerhî iki yüz târîhinde vefât eylemişdür. Maraž-ı mevtinde “Vaşiiyet eyle.” didiler, vaşiiyetinde “Öldüğüm vakit gömlegümi şatup taşaduk eyleñ, dünyāya ‘uryān ve çıplak geldüm yine dünyādan ‘uryān gitmegi severüm.” didi. Ve bir gün oruçlu iken bir saḳkāya rāst gelüp “Yerhamu'llāhu men yeşrebu.” didüğünü işitdi, ya'nî şuyumdan içen kimseye Allāh rahmet eyleye. İlerüye varup saḳkānuñ şuyından içdi. Ma' rûf'a didiler ki “Sen oruçlu degül miydün?”. Ma' rûf “Oruçlu idüm ve lâkin du'āsını recā eyledüm.” didi. Ve Ma' rûf evvelinde Şubbî ve naşrānî idi, 'Alî bin Mūsā er-Rızā-nām Şeyh eliyle müselmān olup taşavvuf 'ilmini andan almışdur. Ve şāgirdi Seriyyü's-Saḳatî taşavvufi Ma' rûf-ı Kerhî'den almışdur. Ve Seriyy, Cüneyd-i Bağdādî ve sâ'ir Bağdādî olan meşāyihüñ şeyhleridür. Cüneyd-i Bağdādî eydür: Bir gün Seriyyü's-Saḳatî üzerine girdüm oturup bunu okuyup ağlar buldum.

Şi'r:

لا في النهار ولا في الليل فرج
فلا أبالي أطلّ الليل أم قصراً¹²⁶⁰

Kezā fi-Ravzi'l-Aḥbār. Ve *Seriyy* (A 300b) lafzen ve ma' nen 'aliyy gibidür. Ve *saḳat* fethateyn ile metā' uñ alçağıdır, rediyyü'l-metā' ma' nāsına, metā' uñ reddi ve alçağını bay' idene *saḳatî* dirler. Cüneyd eydür; Seriyyü's-Saḳatî üzerine yetmiş sene geçdi, kimse anı yanı üzre yatur görmedi illā maraž-ı mevtinde gördiler. İki yüz elli üç târîhinde Ramazān-ı Şerîf'üñ üçüncü günü yevmü's-şüleṣāda vaḳt-i fecrde ve şabāḥ namāzı vaḳtinde dünyādan gitmişdür. Rahmetu'llāhi 'aleyhi rahmeten vāsi' aten. *Ravzu'l-Aḥbār hāşiyesinde* böyle yazılmışdur. Ve Mısr ḥalkı; Mısr'da tılsım vardır, 'aḳreb Mısr'da olmaz ve yabandan bir 'aḳreb getirüp birağılsa sâ' atinde helāk olur, dirler.

Fā'ide: 'Aḳreb ve yılan şokduğına rukye vü efsün cā'izdür. 'Ā'işe-i Şiddikā'ya - raḍiya'llāhu 'anhā- bundan su'āl olındukda 'Ā'işe “رَخَّصَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّقِيَّةَ مِنْ كُلِّ”¹²⁶¹ didi. Kezā fi-*Şiḥaḥi'l-Buḥārî* 'alā-mü'ellifihi rahmetu'llāhi'l-Bārî. *Rukye* zamm-ı rā'-i mühmele ve sükün-ı kāf ve feth-i yā'-i müşennāt-ı taḥtāniyye vü muḥaffefe ile du'ā ve efsündür. Zamm-ı ayn-ı mühmele ve zāl-i mu' ceme ile olan 'uvze ve feth-i

¹²⁶⁰“Ne gündüzde ne gecede bir ferahlık/sevinç var, bu yüzden gece uzamış mı kısalmış mı aldırmiyorum.”

¹²⁶¹“Resûlullāh her türlü zehirliye (iğneli hayvana) rukyeye izin verdi.” *Hadislerle İslām*, 7/339.

mīm-ile olan ma‘āze ve bāb-ı tef‘ilden olan ta‘vīz gibi. Ve **hume** zamm-ı hā’-i mühmele ve fetḥ-i mīm-i muḥaffefe ile şube vezni üzre ağıdudur semm ma‘nāsına veyā aru ve ‘aḳreb ignesidür ve yılan anuñla şoḳduğı nesnedür. Ve Müslim, Cābir’den rivāyet ider - raḳiya’llāhu ‘anhumā- ki: (A 301a) Bir eri ‘aḳreb şoḳup biz ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ile otururken bir kimse geldi. “Yā Resūla’llāh e ruḳyetun?” didi Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَنْفَعَ أَخَاهُ فَلْيَفْعَلْ” didi. Ya‘nī, sizden her kim ki ḳarındaşına nef‘e ḳādir ise eylesün. İmdi ma‘lūm ola ki ruḳye cā’izdür kitābu’llāh veyā zikru’llāh ile ve ammā ‘acemiyye veyā ma‘nāsı bilinmez nesne ile menhīdür; zīrā cā’izdür ki anda küfr ü elfāz-ı küfr ola. Ve ehl-i kitāb ruḳyesinde ihtilāf vardır. İmām-ı A‘zam Ebū Ḥanīfe raḥmetu’llāhi ‘aleyh ḳatında cā’izdür, İmām Mālik ḳatında kerīh ü mekrūhdur. Ehl-i kitāb, tebdīl ü taḡyīr itdükleri nesnelerden olmasından ḥavf idüp kerīhdür, dir. Kezā ḳāle’l-İmām ed-Demīrī ‘aleyhi raḥmetü’l-Bārī. Ve İmām Demīrī *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da ‘aḳreb ruḳyesičün, İbn Şalāḥa’d-dīn ḥattıyla gördüm ki eger insān anuñla ruḳye iderse ‘aḳreb anı şoḳmaz ve eger ‘aḳrebi eline alursa daḡı şoḳmaz ve eger şoḳarsa zarar eylemez, dir. Ol ruḳye budur: “بِسْمِ اللَّهِ وَبِاللَّهِ وَبِاسْمِ جِبْرَائِيلَ وَمِيكَائِيلَ كَازِمٌ كَازِمٌ زِيرَارُمُ”

Fā’ide: Isıtma içün (A 301b) üç pāre kāğız üzre yazup her dutduḳça birini yiye. Evvelki budur: “بِسْمِ اللَّهِ بَارِتْ وَاسَادَتْ” ikinci budur: “بِسْمِ اللَّهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ غَارَتْ” üçüncü budur: “بِسْمِ اللَّهِ عَقَدَتْ رَبَّانَ الْعَقْرَبِ وَلِسَانَ الْحَيَّةِ وَيَدَ السَّارِقِ بِقَوْلٍ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا”¹²⁶² Ve ‘ulemā’-i müteḳaddiminden ba‘zıları bir kimse gice ve gündüz evvellerinde ¹²⁶² “عَقَدَتْ رَبَّانَ الْعَقْرَبِ وَلِسَانَ الْحَيَّةِ وَيَدَ السَّارِقِ بِقَوْلٍ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا” dise ‘aḳreb ve yılan ve hırsuzdan emīn ola didiler. Kezā fi’l-*Mustazraf*. Ve Tirmizī rivāyetinde bir kimse giceye dāḡil olduḳda üç kerre “اعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّمَا”¹²⁶³ dise ol gice aña hume zarar eylemez. Süheyl eydür: Bizüm ehlümüz her gice bunu okurlardı. Bir gice bir cāriyeyi ‘aḳreb şoḳdı ammā elem ü zaḡmet bulmadı ve cāriyeye zarar eylemedi. Ve Süheyl bu ḥadīs, ḥadīs-i ḥasendür, didi. Ve bir kimse giceye dāḡil olduḳda ¹²⁶⁴ “سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ” [dise] ‘aḳreb anı urmaz ve ısırmaz diyü çok kimseler kitāblarında yazmışlardır.

¹²⁶²“Akrebın kısılcasını, yılanın dilini ve hırsızın elini bağladım ve dedim ki: Eşhedü en lâ-ilāhe illa’llāh ve eşhedü enne Muhammeden resūlullāh.”

¹²⁶³“Yarattığı şeylerin şerrinden Allah’ın eksiksiz olan kelimelerine sığınırım.” Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim b. El-Haccâc, *el-Müsneḍü’s-saḥīḥ el-muḥtasar mine’s-Sünen bi-nakli’l-adli ani’l-adli ilâ Resūlillāh*, thk. Muhammed Fuâd Abdūlbakî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1956), 4/2081.

¹²⁶⁴“Ālemler içinde Nūh’a selām olsun!” *Kur’ân-ı Kerīm*, Saffat 37/79.

el-Emsāl: *Kad kuntu ezunnu enne 'z-zunbūra eşeddu les'aten mine'l-'akrebi fe-izā huve hiye ve yā fe-izā huve ivyāhā* darb-ı meşeldür. Ma'nāsı, ben tahkik zann iderdüm ki aru 'akrebden ziyāde ışırrur nā-gāh aru daḥı 'akrebdür, dimekdür. Huve zamiri zunbūra (A 302a) [1265] şerhinde mezkûrdur, anda tahrir eylemişümdür. Ve Sibeveyh yüz seksen târihinde dünyādan gitmişdür ve üstāzı Ḥalil bin Aḥmed bin 'Amr bin Temim el-Ezdî'dür.¹²⁶⁶ Ve *Kitābu'l-'Ayn* cāmî'idür ve 'ilm-i naḥvde imāmdur. Târiḥüñ yüz yetmişinde Başra'da dünyādan gitmişdür ve 'ömri yetmiş dört senedür. Raḥmetu'llāhi 'aleyhimā raḥmeten vāsi'aten. *Ravzu'l-Aḥbār ḥāmiş ve ḥāşiyesinde* böyle yazılmışdur.

el-Hüküm: 'Akrebi yimek ve şatmak ḥarāmdur ve ḥill u ḥaremde katl olunur.

Ve *a'dā mine'l-'akreb* darb-ı meşeldür, ya'nî 'akrebden ziyāde düşmendür. Ve *el-'akrebu tadribu ve temdî li'z-zālîmi fi-sûreti'l-mutezallimî* darb-ı meşeldür, ya'nî 'akreb ignesiyle urur ve zālîm için geçer mütezallim şûretinde. Ve *teḥakkeketi'l-'akrebu bi'l-ef'â* darb-ı meşeldür. *Teḥakkuk* ḥā'-i mühmele ve iki kâf ile şerre ta'arrüz eylemekdür, bu darb-ı meşeli kendüden büyük kimse ile nizā' u ḥuşûmet eyleyen kimse ḥaqqında dirler.

¹²⁶⁵Bu kısımda varak eksikliği vardır, konu yine aynı olduğu için en az bir varak olduğunu düşünebiliriz, A 301b'deki reddâdede *ve hiye* yazmakta, oysa A 302a'nın ilk cümlesi *şerhinde* diye başlıyor.

¹²⁶⁶**el-İmām Ḥalil bin Aḥmed raḥmetu'llāhi 'aleyh** Ebū 'Abdi'r-Raḥmān el-Ḥalil bin Aḥmed bin 'Amr bin Temim el-Ferāhîdî el-Ezdî el-Yaḥmedî'dür. **Ferāhîd** feth-i fā' ve rā'-i mühmele ve elif ba'dehu hā'-i meksûre ve ba'dehu yā'-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve sâkine ba'dehu dāl-ı mühmele ile Ezd'den bir batındur. Ve ba'zılar **Fürhūdî** dirler ki bunuñ müfredidür. Ve **fürhūd** zamm-ı fā-ıla arslan yavrisıdır. İbn Ḥallikān böyle dimişdür ammā *Ḳāmūs*'da **fürhūd** zamm-ıla veledü'l-va'ldür, didi ve *va'/teysü'l-cebeldür*, ya'nî tağ erkecidür. Ve **Fürhūd** bir batındur, Ḥalil andandur. Ve **ferāhîd** koyun kiçi ufaqlarına dirler şığāru'l-ğanem ma'nāsına. Ve **Yaḥmed** feth-i yā'-i ḥuṭṭî ve sükün-ı hā'-i mühmele ve feth-i mîm ve dāl-ı mühmele ile Ezd'den bir batındur. Ve **Ezd** feth-i elif ve sükün-ı zā-yı mu'ceme ve dāl-ı mühmele ile 'Avş oğlıdur ve Yemen'de bir ḥayy ve kabîle babasıdır ki enşār tā'ifesiñ cümlesi andandur. Ve Ḥalil İbn Aḥmed 'ilm-i naḥvde bir imāmdur ki 'ilm-i 'arūzı vücūda getürüp peydā eylemişdür. Ve 'ilm-i 'arūz aqsāmını beş dā'ireye ḥaşr idüp ol beş dā'ireden on beş baḥr çıkarmışdur. Andan şoñra Aḥfeş bir baḥr ziyāde idüp ol baḥre ḥabeb dimişdür. Rivāyet olunur ki Ḥalil Mekke'de du'ā eylemiş idi, bir 'ilm ile merzūk ola ki ol 'ilmde kimse sebak eylemiş olmaya ve ol 'ilm kendüden aḥz olına. Ḥacdan 'avdet eyledükden şoñra 'ilm-i 'arūz kendüye feth ü keşf oldı. 'İlm-i 'arūzı bir ḥakîmden almamışdur, kendü ihtirā' eylemişdür ve bir mişāl üzre ihtirā' eylememişdür ki ol mişālün ihtirā' ı takdîm eylemiş ola, belki min-'indil'lah kendüye keşf olmuşdur. Bir gün bir yoldan giderken şaffārîn ve kızancı ve tuc düzenlere uğrar. Çekiç ile taştı ve legeni urduklarından 'ilm-i 'arūz feth olup ol 'ilmi ihtirā' eylemişdür. Ve Ḥalil'ün şāgirdi Naḍr bin Şümeyl'den rivāyet olunur ki Ḥalil Başra'da ḳamışdan bir evde otururdu, iki mangıra mâlik ü kâdir degül idi. Ve aşḥāb-ı Ḥalil 'ilmi andan alup 'ilmi sebebiyle māl u rızık kesb iderlerdi. Ve Ḥalil dir idi: İnsānuñ 'aqlı kırk yaşına irdükde kâmil olur ki peygambere nübüvvet kırk yaşında gelmişdür, andan şoñra 'aql müteğayyir ü nâkış olur altmış üç yaşına irişdükte ki ol vâkıit peygamberümüz ḳabz olunduğı zamāndur. Ve insān zihni ziyāde şāfi olduğu vâkıit vâkıit-seḥerdür. Ve *Kitābu'l-'Ayn* ve *Kitābu'n-Naḳṭ* ve *'ş-Şekl* ve *Kitābu'l-'Arūz* ve *Kitābu'ş-Şevāhid* ve *Kitābu'n-Naḡam* ve 'avāmilde bir kitāb Ḥalil İmām mü'ellefâtındandur. Ve mezbûr, târiḥüñ yüzinde dünyāya gelüp yüz yetmişde vefāt eylemişdür. Ve ba'zılar yetmiş beşde dirler. Ve İbn Ḳānî' târihinde yüz altmışda vefāt oldı, dimişdür. Ve vefāti Başra'dadur raḥmetu'llāhi 'aleyh.

el-Havās: İmām Demīrī ‘*Aynu’l-Havās*’ şāhibinden naql ider ki ‘akreb kaçan vezğayı¹²⁶⁷ görse fi’l-hāl ölür ve sâ‘atinde qurı olur. Ve ‘akrebi öldürüp bir eve dütsü eyleseler ‘akārib andan kaçır. Ve ‘akrebi zeyt yağıyla bişürüp anuñla ‘akreb şokduğı yer mesh olinsa derdi sâkin olur. Ve ‘akreblerüñ külli, taşu dağıdur. (A 302b) Ve aydan üç gün kalduğdan sonra bir ‘akrebi dutup bir kap içine koyup üzerine bir rıtl zeyt dökilse ve kabuñ başını sedd idüp zeyt içinde terk olinup ‘akrebüñ kuvvetini alıncaya dek tursa andan sonra ol yağı alup arka ve uyluğ ağırlarına mübtelā olan anuñla yağlansa nāfi‘ olup kuvvetlü eyleye. Ve marul tohumını bāde ile içen kimse ‘akreb şokmasından emīn ola. Ve turb şuyı ‘akreb üzre tamlasa fi’l-hāl helāk olur. Ve turb yiyen kimseyi ‘akreb şoksa zarar eylemeye. Ve eger ‘akrebi dutup bir sakısı kap içine koyup başını berkitseler andan sonra tennūra kosalır kül olıncaya dek ve ol külden taşu olan kimse içse taşu pāreler ve dağıdur. Ve ‘akrebi döğüp ısırduğı yerüñ üzerine ursalar oñulda. Ve iki mişkāl habbu’l-utrucı yumuşak döğüp içen kimse yılan ve çıban ve ‘akreb şokduklarını sağ eyleye, ‘acīb ü mücerrebdür. Ve ‘akreb şokduğı kimse zeytün ağacı yaprağını götürse ve üzerine aşsa fi’l-hāl oñulda. Kezā fi-*Hayāti’l-Hayevān* li’ d-Demīrī ve’l-*İhtiyārāt*.

et-Ta‘bīr: Düşde ‘akreb racül-i nemmām ve kovıcılık idici erdür. Bir kimse düş[de] ‘akreble nizā‘ eylese bir nemmām er-ile nizā‘ u huşümet eyleye. Bir kimse bir ‘akrebi alup düşde hatunı üzerine bıraksa ‘avratına mevzi‘-i mu‘tāduñ gayrısından gele. (A 303a) Ve eger akrebi halk üzerine şalsa düş gören lūṭidür. Ve bir kimse düşde ‘akrebi öldürse kendüden çıkan māl yine gele. Ve düşde tubbān içinde ‘akreb bir fāsık ere delālet ider ki düş gören kimsenüñ ‘avratına müdāhale ider. Ve bir kimse ‘akreb etini yise māl-ı mīrās yiye ve eger çiğ yise bir fāsık kimsenüñ gıybetini eyleye ve her eti yinilür hayvān düşde böyledür. Ve düşde ‘akreb şol ere delālet ider ki kalbinde olanı dilinde izhār ider. Ve karın içinde ‘akārib, düşmenlerüñ evlādına delālet ider. Ve ‘akreb dübürden inmek veledi i ‘ākķ ve ‘āşī oğula delālet ider. Kezā fi-*Kitābi’t-Ta‘bīr* li-İbn Ğannām. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llāhi’l-‘Allām. Ve ‘alā-mü’ellifihi rahmetu’llāhi’l-Ḳayyām.

Ve ‘ak‘ak feth-i ayneyn-i mühmeleteyn ve kāfeyn-i sākineyn ile şa‘leb ve ca‘fer vezni üzre saksağan didükleri kuşdur ki kuyruğı uzun ve rengi ak ve kara olur ve qarğa gibidür ve kanatları göğercin kanatlarından büyükdür. Zamm-ı kāfeyn ve sūkūn-ı ‘ayn ile olan

¹²⁶⁷ *Vezğa* cemre vezni üzre kurbağa didükleri nesnedür, nitekim *vezāğa* ve *vezağ* kurbağa olduğı gibi. Kezā fi-*Ni‘meti’llāh*.

ku'ku' gibi ki fülful vezni üzredür veyāhud **ku'ku'** burnı ve ayakları uzun bir ablağ kuş ola saksağan olmaya. Ve saksağan tam altına gelmez ve gölgesiyle gölgelenmez, belki yuvasını yüksek yerlerde ider ve ṭab' ında zinā vārdur ve ḥiyānet dahı vardır ve hırsuzluk ile vaşf olunur. ' Arab işbu cümle hūylarda anı ḍarb-ı meşel kııurlar. Ve dişisi (A 303b) yumurdladukda dulb ve çınar yaprağıyla yumurdasını örter, yarasadan kōrkup böyle ider. Zīrā yarasa kuşı kaçan yumurdasına yakın olsa fi'l-ḥāl bozılır ve fāsīd olur. Ve ḥayvānātdan rızq ve azıgun şaqlar yokdur illā insān ve qarınca ve sıçan ve saksağan, dimişlerdür. Ve ba'zılar bülbul kuşı da böyledür, dir. Ve saksağan şiddet-i ihtitāf ve ziyāde kōpmak ile añılır, niçe zī-kıymet nesneleri kōpar ve gōtürür. Nitekim šā'ir aña işāret eyleyüp bu şi'ri dimişdür.

Şi'r:

إِذَا بَارَكَ اللَّهُ فِي طَائِرٍ
فَلَا بَارَكَ اللَّهُ فِي الْعَقَقِ
قَصِيرِ الذَّنَابِ طَوِيلِ الْجَنَاحِ
مَتَى مَا يَجِدُ غَفْلَةً يَسْرِقُ
يُقَلِّبُ عَيْنَيْنِ فِي رَأْسِهِ
كَأَنَّهُمَا قُطْرَتَا زَيْتٍ¹²⁶⁸

Ve bu kuşa 'aḳ'aḳ tesmiye olunmak yavrılarına 'āḳḳ olup tu'm ve yimeksiz bıraḳduğıçündür. Ve buña zamm-ı kāf ve sükūn-ı nūn ve zamm-ı dāl-ı mūhmele ve şīn-i mu'ceme ile **kūndūş** dirler ve yukaruda zikr olınmışdur.

el-Emsāl: *Elaşsu min-'aḳ'akin* ḍarb-ı meşeldür, ya' nī saksagaḡandan artıḳdur hırsuzlukda. Ve *ahmaḳu min-'aḳ'akin* ḍarb-ı meşeldür, ya' nī ḥamāḳatda saksaḡandan artıḳdur. Zīrā deve kuşı gibi yumurdasını biraḡup ḡayrınıñ yumurdasına meşḡul olur ve yavrıların biraḡup gider.

el-Ḥavās: Saksaḡan (A 304a) dimāḡını penbe üzre kōyup ṭılā olinsa ve penbeyi diken ve demren batduğı yerüñ üzerine ḳosalar āsānılıḡla çıkara. Ve eti ḥārr ve ḳurı ve reddīdür.

et-Ta'bir: Düşde 'aḳ'aḳ, emāneti olmayan ere delālet ider. Ve bir kimseye düşde saksaḡan söylese ḡā'ibden aña bir ḥaber gele. Ve düşde saksaḡan ḳıtlık ister ḥakkār

¹²⁶⁸“Allah bir kuşu mübarek kıldıysa, bu saksaḡan değildir. Kuyruḡu kısa, kanadı uzun, ne zaman (birini, bir şeyi) gaḑlet üzere bulsa, çalar. İki civa damlası gibi başında gözlerini çevirir.”

kimesneye de delâlet ider. Kezâ fî-*Kitâbi't-Ta'bir* li-İbn Gannâm. Ve'l-ilmu 'inda'llâhi'l-Ḥabîri'l-Allâm.

Nazm:

Di atmaca 'ullâm olur 'ulcûm erkek kurbaga
'İlhiz kene ya kanlu kıl bir bölük er rustem durur

Şerh:

'*Ullâm* zamm-ı 'ayn-ı mühmele ve teşdîd-i lām ve elif ve mīm-ile atmaca kuşudur başak gibi. Kezâ fî-*Hayâtî'l-Hayevân* li'd-Demîrî. Ve '*ulcûm* zamm-ı 'ayn-ı mühmele ve sükûn-ı lām ve zamm-ı cīm-ile erkek kurbagadır eḍ-ḍifda'u'z-zeker ma'nāsına. Kezâ fî'l-*Kāmūs*. Ve '*ilhiz* kesr-i 'ayn-ı mühmele vü hā ve sükûn-ı lām ve hā'dan sonra zā-yı mu'ceme ile büyük ve iri kenedür el-kurādu'd-ḍaḥm gibi. Ve kan ve veberden bir yimekdür ki açlıkda zamān-ı evvelde yerlerdi. *Veber* fethateyn ile deve kılına dirler. Kan ve deve kılını birbirine karışdurup âteşde bişürüp yerlerdi. Ve 'inde'l-ba'z keneleri kan ile bişirüp yerlerdi ve şaklayup zaḥîre kılurlardı.¹²⁶⁹ Kezâ fî-*Şerḥi'l-Garibeyn*. Ve bişmemiş ete *lahmun mu'alhezun* dirler. Kezâ fî-*Şihāḥi'l-Cevheri* ve'l-*Kāmūs* 'alā-mü'ellifihimā rahmetü'l-Ḳuddūs. (A 304b) Ve *rustem* zamm-ı rā'-ı mühmele ve feth-i tā'-ı karaşet ile muḥaddişünden bir cemā'atdür.

Nazm:

Ṭağ ergeci 'alheb 'amelles korda hem kelbe dinür
Arslan 'ameysel 'anbes arular nedür ḥaşrem durur

Şerh:

'*Alheb* feth-i 'ayn-ı mühmele ve sükûn-ı lām ve feth-i hā ve bā'-ı muvaḥḥade ile tağ keçisinün erkegidür et-teysu'l-cebeliyy ma'nāsına. Ve '*amelles* ḥurûf-ı mühmele ile cehennem vezni üzre kurdur zi'b gibi ve av itidür kelbu's-şayd gibi. Ve bir racül adıdır ki anasına eyülik iderdi ve arkasına alup hac itdürürdi. *Eberru mine'l-Amelles* didükleri ḍarb-ı meşelde olan 'Amelles işbu kimsedür. Bir kimse ḥalk içinde eyülik ile ma'rûf ve aḥlāk-ı ḥamîde ve ef'āl-i pesendîde ile mevşûf olsa bu ḍarb-ı meşeli anuñ ḥaqqında dirler.

¹²⁶⁹ '*Ilhiz* kelimesi 'all ve hezz'den mürekkebdür ki '*all* feth-i 'ayn-ı mühmele ve teşdîd-i lām-ıla kenedür kurād gibi ve *hezz* dögmekdür daḳḳ gibi. Kene ve kılı döğüp yidükleriçün aña '*ilhiz* dimişlerdür diyü *ḥavāşî-i Keşşâf* dan ba'zı ḥāşiyede mastürdür.

Ve ‘ameysel feth-i ‘ayn-ı mühmele ve feth-i mīm ve sükūn-ı yā’-i ḥuṭṭī ve feth-i sā’-i seḥḥaz ve lām-ıla arslundur ‘ayn-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ve sīn-i mühmele ile olan ‘anbes gibi. Bu beytde olan ḥayvānātuñ aḥvālī zıkr olunmuşdur kelbden ğayrı. İnşā’a’llāhu te‘ālā ol daḥı aşağıda zıkr olunur. Ve *ḥaşrem* feth-i ḥā’-i mu‘ceme ve šīn-i mu‘ceme ve rā’-i mühmele ile ca‘fer vezni üzre aru cemā‘atidür cemā‘atü’n-naḥl ve cemā‘atü’z-zenābīr ma‘nāsına. Vāḥidesinde hā ile *ḥaşreme* dirler ve aru begine dinilür emīrū’n-naḥl ma‘nāsına. Kezā fi’l-*Kāmūs*. Ve Aşma‘ī Kendū lafzında (A 305a) bunuñ vāḥidi yoḡdur, didi. Kezā fi-*Ḥayātī’l-Ḥayevān* ‘alā-mü’ellifihi raḥmetu’r-Raḥmān.

Nazm:

Ḥuṭṭāf di kırlanġuca bir balıġa ḥaṭṭāf di
Zabye olupdur ḡalb-ı mā aru begi ḥaşrem durur

Şerḥ:

Ḥuṭṭāf ḥā’-i mu‘ceme zammı ve ṭā’-i müşeddede ile rummān vezni üzre kırlanġuç didükleri kuşdur ki Fārsīde *perestū* dirler ve biri adı *zuvvāru’l-Hind*dür, zamm-ı rā ve teşdīd-i vāv-ıla, cem‘i ḥaṭṭāf gelür. Ve kırlanġuç ādeme raġbet ve insāna muḥabbeti olduğına binā’en bilād-ı ba‘īde ve ırāḡ yerlerden gelür. Ve buña ‘uṣṣūru’l-cenne daḥı dirler. Vech-i tesmiye siñek ve sivrisiñegi uçarken ḡapduġıçün aña *ḥuṭṭāf* dinilür. Zīrā *ḥuṭṭāf* ḥaṭṭāfandur ki ḡapmaḡdur ve Hind diyārına varduġıçün *zuvvāru’l-Hind* dirler ve insān elinde olan zād u deḡā’ir u aḡvāt ve azıqlardan perhīz eyleyüp siñek ile ḡanā‘at eyledüġiçün ‘uṣṣūru’l-cenne dinilür. Nitekim šā‘ir šī‘rinde dimişdür.

Şi‘r:

كُنْ زَاهِدًا فِيمَا حَوْتُهُ يَدُ الْوَرَى
تَضْحِي إِلَيَّ كُلِّ الْأَنَامِ حَبِيبًا
أَوْ مَا تَرَى الْخُطَافَ حَرَّمَ زَادَهُمْ
فَأَضْحِي مُقِيمًا فِي الْبُيُوتِ رَبِيبًا¹²⁷⁰

Burada šā‘ir kırlanġuca rebīb tesmiye eylemek ma‘mūr yerlerde olduğıçündür. Zīrā kırlanġuç büyüṭ-ı ‘āmireye ülfet ider, ġāmireye ülfet eylemez. Ve kırlanġucuñ ġarīb

¹²⁷⁰“Başkalarının elinde olana karşı ilgisiz ol, o zaman tüm insanlara sevimli olursun. Kırlangıcı görmez misin, halkın azığını haram bildiği için evlerde evlatlık gibi oturur oldu.”

işindendür ki ebeden bir nesne üzerine tırup yirken görülmez. Ve yarasa buña düşmendir, anuñın yavru çıkardukda yuvasına kerefs kazibini (A 305b) kor, anı koñuladukda incitmez. Ve eski yuvasına yavrilamaz yeñiden balçık ile anı yapmayınca ve şamanı balçığa karışdurup yuvasını yapar hâzır balçık bulmasa şuya batar, andan soñra toprağa yuvalanur, kanadların şâfi balçık ider ve kendüsi şâfi balçık olur. Ve yuvasını kendüye ve yavrılarına yetecek kadar eyler, ziyâde eylemez. Ve ziblini yuvasına bırakmaz, belki taşra birağur ve yavrıları büyüdükde anlara dañı zibli taşra bırakmağı ta' lîm ider. Ve aşhâb-ı yerekân ve şarulık marazına uğrayanlar yavrısına za' ferân sürerler, kırlanguç ziyâde ıssılikden yavrıları şarulık marazına mübtelâ oldı zann idüp Hind'e varup şarulık taşını getirüp yavrıları üzerine birağur varup ol taş alup üzerlerine aşarlar veyâhud kazup şuyından azacuk içerler, bi-izni'llâhi te'âlâ eyü olurlar ve yerekândan kurtulurlar. Ve ol taş bir küçük uvacık taşdur, kırmızı ve siyâh hatları ve çizileri vardır. Ve kırlanguç ra' d âvâzını işitdükde helâk olmağa yakın olur. Ve Aristo kitâbında yazmışdur ki kaçan kırlanguç kör olsa 'aynu şems didükleri ağaçdan yiyüp gözleri görür olur, ol ağacun göze menfa'ati olduğıçün. Ve *İmâm Kuşeyrî risâlesinde* bâb-ı maḥabbet âḥirinde yazar ki Süleymân peygamber 'aleyhi's-selâm kubbesi üzre bir erkek kırlanguç dişisini ister, dişisi yanına gelmez. Ol erkek “Sen benden kendüni men' idersin ve gelmezsin, eger dilersem kûbbe-i Süleymân['] üzerine yıkarum.” didükde, Süleymân (A 306a) işidüp anı çağırur ve “Niçün böyle didün?” dir. Cevâb virüp “Ey Hâk te'âlânun peygamberi, 'aşıklar kavilleriyle aḥz olunmazlar.” didi. Süleymân aña “Gerçeksın.” didi. Ve kırlanguç birkaç dürlü olur. Bir dürlüsü deryâ kenârlarına ülfet ider ve anda kendüye bir çukur kazup ev eyler ve anda dirilür. Bunun cüşsesi küçük olur ve rengi remâdî olur. Halk aña zamm-ı sîn-i mühmele ve iki nûn-ıla *sünûnû* dirler ve sîn yerinde ba' zılar şâd-ıla *şunûnû* dirler. Ve bir dürlüsü dañı olur ki yaşıl olur, arkasında tarudan kiçi kırmızı ve kızıl olur. Ehl-i Mısr aña *ḥuḍayra* dirler yaşıl olduğıçün. Ve bu, ferâş ve pervâne ve siñek ve bunlar[a] beñzer nesnelerden azıklanur. Ve bir dürlüsü uzun kanatlu olur ve kanatları incedür, tağlarda ülfet dutar ve qarınca yir, aña *semâ'im* dirler müfredi semâmedür. Ba' zılar buña dañı *sünûnû* dirler. Mekke-i Mükerrema'de Mescid-i Harâm saḳfında bâb-ı İbrâhîm ve Bâb-ı Benî Şeybe'de dirlik ider. Ve ba' zılar aşhâb-ı fili ta' zîb iden Ebâbîl kuşları budur diyü zann u za' m iderler.

Fâ'ide: Âdem 'aleyhi's-selâm cennetden çıkdukda Hâk te'âlâya vahşetden şikâyet eylemegin kırlanguç kuşını aña münis kıldı ve evlere anı lâzım kıldı, anuñın âdeme

yakındır ve evlerde yuvasını yapar. *Tefsîr-i Sa‘lebi*’de Neml sûresinde böyle yazar. Ve kırlanguç ile Qur‘ân-ı ‘Azîm’den dört (A 306b) âyet vardır. Ol âyetler “لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ”¹²⁷¹ den âhir-i süreyedir. Ve “هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”¹²⁷² didükde âvâzını uzadur diyü tefsîr-i mezbûrda mastûrdur. Kezâ kâle’l-İmâm ed-Demîrî fi-*Hayâti’l-Hayevân*.

el-Hüküm: Kırlangucı yimek harâmdur, zîrâ Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem kırlanguçları kıtliden men‘ u nehy eylemiştir. “وَلَا تَقْتُلُوا الْخَطَاطِيفَ فَإِنَّهُ لَمَّا خَرِبَ بَيْتُ الْمُقَدَّسِ قَالَ”¹²⁷³ didi.

el-Havâş: Kırlanguç gözini kaçan zanbağ yağıyla döğüp nifâs zamânında ‘avratuñ göbegine sürseler fâ‘ide eyleye. Ve ödi, aq kılı içmek ile kara ider, ödini içerken ağızda halîb tutmak gerekdür dişleri karartmasun için. Ve etin yimek uyanıklık getürür. Yüregini kurudup döğüp içseler cimâ‘ı harekete getürür. Kanı yâfûh üzre zîmâd olınsa ahlâtdan hâdiş baş ağrısını sâkin ider. Ziblini döğüp dubeyle üzerine tîlâ eyleseler giderür. Ve Aristô eydür, kırlanguç gözünü alup bir bez içine koyup bir serîr üzre berkitseler ol serîr üzerine çıkan kimse uyumaya. Ve eger kurudup döğüp bir pâk yağ-ıla sahq olınsa her kangı ‘avrata içürseler ol ‘avrat içürene muhabbet eyleye. Ve kanın, bilmez iken bir ‘avrata içürseler şehveti sâkin ola. Ve kırlanguç başında bir taş vardır, anda niçe menâfi‘ vardır. Ve yuvasında olan balçığı alup şu ile ezüp içseler idrâr-ı bevl eyleye, mücerrebdür. (A 307a) Diskoridos eydür, kırlangucuñ evvelki yavrisını dutup alsalar ammâ ay ziyâde olduğı vakit alalar ve karnın yarsalar karnında iki taş pâresi bulunur, biri yek reng ve biri alaca reng olur, buzağı veyâ tağ koyunu veyâ tağ öküzü derisiyle maşrû‘ olan kolına veyâ boynına bağlasalar şar‘ zahmeti andan zâ‘il ola. Ve kırlanguç yimek göz nûrın arturur ve eger yakup külini göze çekseler göze kuvvet virür ve eger bal ile çekseler dahı a‘lâ olur. Ve eger tuzlayup ve kurudup andan iki dirhem içseler hunâk marazına nâfi‘ ola. Ve dimâğını bal ile göze çekseler göze şu inmesinüñ evveline be-gâyet nâfi‘ ola. Ve İbn Sînâ eydür, ziblini göze çekseler gözde ‘arîz olan ağı giderür ve ödi ile sa‘ût olınsa baş ve saç aklarını kara eyler ammâ sa‘ût olındukda ağız tâze süd ile tölü eylemek gerekdür ki dişleri siyâh eylemeye. Bu söz Aristotâlîs kavlidür. Ve ziblini öküz tezegiyle

¹²⁷¹“Eger biz, bu Kur‘ân‘ı bir dağa indirseydik, ...” *Kur‘ân-ı Kerîm*, Haşr 59/21.

¹²⁷²“... O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. *Kur‘ân-ı Kerîm*, Haşr 59/1.

¹²⁷³“Kırlangucı öldürmeyin, zira o Beytü’l-Makdis harab edilirken Ey rabbim, beni denize gönder de ben onları (o su ile) boğayım, diye yakarmıştır.” Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *Ma‘rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, thk. Abdülmü‘ti Emin Kal‘acı, (Kahire: Daru’l-Vefa, 1412/1991), 14/85.

karışdırup siyāh kıl üzre tılā olınsa vaqıtsız aq ola. Kezā fi-*Hayāti'l-Hayevān* li'd-Demīri ve'l-*İhtiyārāt* li-Bedī'i.

et-Ta'bir: Düşde kırlanguç er ve ' avrat ve māl ve Kelāmu'llāh okur oğul ile tefsir olunur. Ve māl-ı mağşüb-ıla dağı ta' bir olunur. Bir kimse düşde bir kırlanguç alsa harām māl ala. Zīrā huṭṭāfda kapmak ma' nāsı vardır. (A 307b) Ve eger evinde kırlanguçlar toptolu görse helāl māl eline gire, zīrā kendü almadı. Ve Naşārā eydür, bir kimse düşde kırlanguç etin yise huşūmete ve nizā'a düşe ve eger evinden kırlanguçlar çıkar görse sefer ucından akribā vü huşm u kavmi tağılup gide. Ve kırlanguç āvāzı hayır 'amele tenbīhdür, zīrā āvāzı tesbīh gibidür. Ve emānet şāhibi 'avrata dağı delālet ider. Ve Cāmāsb eydür, bir kimse düşde kırlanguç avlasa anuñ üzerine hırsuzlar gire. Kezā kāle İbnü'l-Ğannām.

Ve *ḥaṭṭāf* feth-i ḥā'-i mu'ceme ve teşdīd-i tā ile kettān vezni üzre Sebte deryāsında olur bir cins balıktır. Ebū Hāmid el-Endelūsī eydür, bunuñ arkasında iki kara kanatları vardır, şudan çıkar ve havada uçar andan sonra dönüp deryāya gelir. Kezā fi-*Hayāti'l-Hayevān*. Ve *zabye* feth-i tā'-i mu'ceme ve sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve yā'-i huṭṭī ve hā ile fercü'l-mer'a ma' nāsınadır ki andan kalb-ı mā diyü ta' bir olınmışdır. Ve *ḥaşrem* ḥā' ve şīn-i mu'cemeteyn ile arularuñ begidür emīrū'n-naḥl ma' nāsına. Nitekim bu beyt üzerinde olan beyt şerhinde zıkr olınmışdır. Ve aruya *naḥl* dirler, erkeğine ve dışisine ıtlāk olunur. Vech-i tesmiye Haḫ sübhānehu ve te'ālā arudan çıkan 'asel ve balı naḥl u i'tā eyledügiçündür, zīrā feth-i nūn-ıla *naḥle* ve nūn'da zamm da cā'izdür, 'aṭiyye ma' nāsınadır. Ve aru (A 308a) erkegi dışisinden cirmde kiçidür. Ve arularuñ pādīşāhı ve begi cümlesine her ne emr iderse emrine imtişāl ider cidden muḥālefet eylemezler. Gitmek ve dönmek ve iş işlemekde ve otlamaqda beglerinüñ destūriyla hareket iderler ve emrine muṭī' u münkādlardır. Ol dağı arularuñ aḥvālını tedbīr ü tedārik itmekde mucidd u sā'idür, pādīşāhlar re'āyānuñ umūri tedārikine muḳayyed olduğı gibi aru begi dağı arularuñ aḥvāliyle muḳayyeddür. Ve evlerine geldüklerinde begleri kapuda turup bekler ve biri birine zaḫmet ve galebelik eylesünler diyü gözler. Nitekim bir tar yerde ' asker geldükde begleri anları bir bir geçürmege muḳayyeddür. Ve arularuñ garīb işlerindendür ki iki bölük aru bir yere cem' olup birbirine karışsa iki beg olduğına rāzı degüllerdür, belkim ikisinden birin katl iderler ve birinüñ üzerine cem' iyyet iderler ve biri birine 'adāvet eylemezler ve biri birlerin incitmezler. Ve arular lāzım olan işleri taḫsīm u tevzī' iderler ve begleri emriyle her aru me'mūr olduğı ḫizmet üzre olur, ba'zılar bal eylemek ile muḳayyeddür, ba'zıları mūm eylemek ve ba'zılar şu getürmek ve ba'zıları evler

yapmağa muḳayyeddür. Ve bu ğarīb kıışşadur ki beglerinüñ ḥume ve ignesi olmaz ve hergiz şoḳmaz. Ve beglerinüñ eyüsi aşkar olandur ve yaramazı arḳaṭ ve siyāh ile alaca olandur. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīri 'alā-mü'ellifihi raḥmetü'l-Bārī. (A 308b)

el-Ḥükm: Aruyı yimek ḥarāmdur. Zāhidī'de *ve yekrahu'z-zunbūr* dinilmişdür ve *lā-minhā mine'l-mu'ezziyāt* diyü ta'lil eylemişdür. *Kenz*'de *ve lā-yu'kelu'z-zunbūr* diyü taṣriḥ eylemişdür. Ve Mücāhid aruyı öldürmek ve bal arusını yimek ḥarāmdur 'ale'l-eṣaḥ ve egerçi bal ḥelāldür, lākin aru ḥarāmdur, dir, 'avrat gibi südi ḥelāl ve eti ḥarāmdur. *Kezā fi-Ḥayāti'l-Ḥayevān*.

el-Emsāl: *Enḥalu min-nahletin* ḍarb-ı meşeldür, ma'nası arudan ziyādedür naḥle vü 'aṭiyyede. Ve *kelāmun ke'l-'asel ve fī'lun ke'l-esel* ḍarb-ı meşeldür ya'nī sözi bal gibi tatlıdur ve işi süñüler gibidür. *Esel* feth-i elif ve feth-i sīn-i mūhmele ile rimāḥ ma'nāsınadur ki rumḥ cem'idür ve süñü didükleri ālet-i ḥarbdur. Ve *esel* vāhidesinde *esele* dinilür taḥrīk ve āḥirinde hā ile, bunı ḳavli fī'line uymayan kimse ḥaḳḳında dirler, iḥtilāf-ı ḳavl ü fī'lide ḍarb-ı meşeldür.

Nazm:

Ḥinnevş toñuz çocuġı cirriyy yılanuñ balıġı
Ġavġā çekirge ufaġı gice ḳara eşhem durur

Şerḥ:

Ḥinnevş kesr-i ḥā'-i mu'ceme ve feth-i nūn-ı müşeddede ve şād-ı mūhmele ile cirdaḥl vezni üzre ḥinzīr yavrisıdur veledü'l-ḥinzīr gibi. Cem'i *ḥanānīş* gelür ve *ḥinzīr* cem'i *ḥanāzīr* gelür. Ve *ḥinzīr* ekşer-i ehl-i lügat ḳatında rubā'idür. Ve İbn Sīde ba'zılardan ḥikāye ider ki ḥinzīr ḥazaru'l-'ayndan müştāḳdur ve ḥazar taḥrīk ile göz ṭarlıġı ve kiçiliġidür *raculun aḥzarun* (A 309a) dinilür ke-enne gözüñ mu'aḥḥarı ve uciyla naḳar ider olsa. Ḥinzīruñ gözi ṭar ve baḳması eyle olduġıçün aña ḥinzīr tesmiye olınmışdur. Ve ḥinzīr şebaḳ u cimā'a ḥariş ve şehveti ġālib olmaḳ-ıla vaşf olunur, ḥattā dişisi otlarken erkegi aña biner ve birḳaç mīl gider, üzerinden inmez ve ġayrı erkek yanında gelse ḳovar ve ġāhī birbiriyle ceng idüp biri helāk olur ve ġāhī birbirin öldürür. Ve ḥinzīruñ heyecanı zamānında başlarını aşıġa iderler ve ḳuyruḳların oynadurlar ve āvāzları bozılır. Ve dişisi yigirmiye dek yavrı toġurur. Ve erkegi sekiz aylık olduġda dişisine ḳarılır. Ve dişisi altı ayı tamām olduġda vaz'-ı ḥaml ider. Ve ba'zı diyārda erkegi dört aylık olduġda dişisine biner. Ve dişisi on beş yaşı varduġda artık toġurmaz. Ve ḥinzīr nesilde cümle

hayvānlardan ziyāde ve erkegi cümle erkeklerden kavīdür ve dişisi üzerinde eğlenmekde cümleden artıkdur. Ve azulu cānverlerde hınzīrdan kuvvetlü yokdur dinilür, hattā atluuy kılıcı ve sırığıyla urur, rāst geldüğünü iki biçer ve eger kılıç ve sırıkdur ve eger at ve kemükdür. Ve gāhī azuları şöyle uzanur ki birbirine kavuşur ve açlıktan helāk olur, zīrā azuları kavuşup yimege māni‘ olur. Ve kelbi ısırsa kelbūñ tüyi dökilür. Ve kaçan yabancı olsa degme hāl ile te‘dibi kabūl eylemez. Ve yılanı tiz tiz yer, ağısı aña kār u te‘şir eylemez. Ve üç gün aç olsa (A 309b) andan soñra yise iki günde semirür. Rüm’da Naşārā üç gün hınzīrı acıkdurup andan soñra iki gün yidirür tā kim semüz ola. Ve hınzīr hasta olsa yengeci yir şağalur. Ve hınzīruñ ‘acīb tab‘ indandur ki bir gözin çıkarırsalar tiz helāk olur.

Fā’ide: Ebū Hüreyre raḍiya’llāhu ‘anh ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden işbu ḥadīs-i şerīfī rivāyet ider: “وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَيُوشِكَنَّ أَنْ يَنْزَلَ فِيكُمْ ابْنُ مَرْيَمَ حَكَمًا مُقْسِطًا، فَيَكْسِرَ الصَّلِيبَ، وَيَقْتُلَ الْخَنَزِيرَ، وَيَضَعَ الْجُزْيَةَ، وَيَفِيضَ الْمَالَ حَتَّى لَا يَقْبَلَهُ، حَتَّى يَكُونَ السَّجْدَةُ الْوَاحِدَةُ خَيْرًا مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا” Bu ḥadīs-i şerīf *Şaḥīḥ-i Buḥārī* ve *Şaḥīḥ-i Müslim* ve *Meşāriḳu’l-Envār* ve *Meşābīḥ*’de mezkūrdur.

eş-Şerḥ: *لَيُوشِكَنَّ* [*leyūşikenne*] feth-i lām ve zamm-ı yā’-i ḥuṭṭī ve kesr-i šin-i mu‘ ceme ve nūn-ı müşeddede ile leyaḳribenne ma‘ nāsinadur, elbet yakındur demek olur. Ve *ابن مريم* [*İbn Meryem*] den murād ‘İsā peygamber ‘aleyhi’s-selāmdur ki Meryem oğlıdur. Ve *حَكَمَ* [*ḥakem*] fethateyn ile ḥākim ve umūrı ve ḳavli tenfīz idicidür. Ve *مُقْسِطٌ* [*muḳsiṭ*] ‘ādil ma‘ nāsinadur *ḳisṭ* kesr-i ḳāf ve sükūn-ı sīn-ile ‘adldür. Kelām-ı Ḳadīm’de “فَأَيْمًا بِالْقُسْطِ”¹²⁷⁴ vāḳi‘dür, bi’l-‘adl ile tefsīr olınmışdur ve mīzāna ve terāzūya *ḳisṭ* dinilmek anda ‘adl olduğūcündür, zīrā mīzān ile ‘adl vāḳi‘ olur ve *muḳsiṭ*le olan hemze şayrūret içündür veyāḥuz selb ü izāle için ola. Bu taḳdīr üzre *muḳsiṭ* *ḳasṭ*dan olur ki feth-i ḳāf-ıla zulm u cevrdür ve *ḳāsiṭ* (A 310a) cā’ir ü zālīm ma‘ nāsinadur. Nitekim Kelām-ı Bārī’de “وَأَمَّا”¹²⁷⁵ vāḳi‘dür. Bu vech üzre ma‘ nā-yı *muḳsiṭ* cevri ü zulm giderici demek olur ve *صَلِيبٌ* [*ṣalīb*] feth-i šād-ı mühmele ile emīr vezni üzre bir müşelleş nesnedür ki Naşārā anı ḳible ittiḥāz iderler ve müşelleş eyledüklerine sebep ḥaṣā şümme ḥaṣā “ثَالِثٌ”¹²⁷⁶ didüklerine işāret içündür. Ve ‘inde’l-ba‘ ṣ ṣalīb birkaç ağaçdur ki birbirine zamm olınmışdur, Naşārā eyle raḡm ider ki ‘İsā ‘aleyhi’s-selām anuñ gibi ağaca şalb olınmışdur

¹²⁷⁴“...adaletle...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Âli İmrân 3/18.

¹²⁷⁵“Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.” *Kur’ân-ı Kerīm*, Cin 72/15.

¹²⁷⁶“...(Allah) üçün üçüncüsüdür...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Mâide 5/73.

ve anuñla teberrük iderler. Kūhistānī *muhtaşar-ı Viķāye şerhinde Mu‘rib*’den naql idüp böyle yazar. Ve *Mu‘rib* bunda ‘ayn-ı mühmele iledür. Ve *şalīb* Türkice haç didükleridür ki kefare arasında müsta‘meldür. Ve جَزِيَّة [cizye] kesr-i cīm-ile ehl-i zimme üzerine konılan māludur, aña cizye dinilmek zīrā zimmīden katli kazā vü edā ider ve katlden kāfīdür. Zīrā zimmī cizye kabūl itmekle katl andan sākıt olmışdur. Nitekim Kelām-ı Kādīm’de “قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ... حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ”¹²⁷⁷ vāķi’ dūr. Kezā fi-Zaḥīreti’l-‘Uḳbā ‘alā-Şadri’ş-Şerī‘a. Ve يَفِيضُ الْمَالِ [yefiḍu’l-māl] fetḥ-i yā-ıla yekşeru ma‘nāsına. Hādīş-i şerīfūñ ma‘nā-yı muḥaşşalı: ‘İsā peygamber ki Meryem oğludur, yakında size iner ‘ādil ḥākim olduğı hālde, haçları kırar ve ḥinzırı öldürür ve cizyeyi kor ve māl anuñ berekātıyla çok olur, kimse mālī kabūl eylemez ve bir secde dünyā ve anda olan mālдан ḥayırlu ve sevgilü olur, dimekdür. (A 310b) Ve وَيَقْتُلُ الْخَنْزِيرَ، وَيَقْتُلُ الْخَنْزِيرَ [yekşiru’ş-şalībe ve yeḳtulu’l-ḥinzīre]’den murād ya ḥaḳīḳat kesr ü katl ola veyā olmaya, ḥaḳīḳat olıcaḳ ‘İsā peygamber nāzil olduḳda haçı ufadur ve paralar ve ḥinzırı öldürür ḥarām olduğıçün iḳtināsına ve ḡayrı ḥuşuşına rızā virmez, dimekdür. Ve diger ḥaḳīḳat olmazsa bunlardan murād naşrāniyyeti ve ḡāvurlıḳı kaldırur, demek olur. Ve cizye vaż‘ ider demekden murād ol zamān cizye mevzū‘a vü metrūke olur, cizye virmek ile katlden kāfir ḥalāş olmaz, belki kāfirlerden taleb eyledüḳ İslām veyā katldür. Ve ‘inde’l-ba‘ż ‘İsā ‘aleyhi’s-selām her kāfir üzre cizye kor, zīrā ehl-i küfrden kimse aña muḳābil olamaz, dimekdür.

Eger *su’āl* olunursa ki ‘İsā peygamber şer‘-i Muḥammedī üzre olsa gerekdür ve şerī‘at-ı Muḥammediyye ile ḥākim olsa gerekdür, cizyeyi ‘adem-i kabūl ve cizye virürken redd idüp katl eylemek nice olur, şer‘-i Muḥammedīden taşra iş eylemiş olur?

Cevāb virilür ki şer‘-i Muḥammedīden zıkr olınan ḥükme eḥādīş-i şaḥīḥa delāleti ile olmışdur. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘İsā nüzülünde bu ḥuşuşı mensūḥ olup cizye kabūlinden imtinā‘ olacaḳın beyān eylemişdür. Eyle olsa bu ḥuşuşı şer‘-i Muḥammedīden olur. Ve bir rivāyetde وَيَقْتُلُ الْخَنْزِيرَ وَيَزِيدُ فِي الْحَالِ [yeḳtulu’l-ḥinzīre ve yezīdu fi’l-ḥelālī] vāķi’ dūr.

¹²⁷⁷“Allah’a ...imân etmeyen... küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verene kadar savaşın.) *Kur’ân-ı Kerīm*, Tevbe 9/29.

Bunda yine **su'āl** olunursa ki helālî 'İsà peygamber ziyāde idince şer' -i Muḥammedî üzre ḥākim olmaz, zīrā ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem (A 311a) “الْحَلَالُ مَا جَرَى عَلَى”¹²⁷⁸ didi. Şer' -i Muḥammedî üzre ḥākim olan helālî ziyāde eylemez.

Cevāb virilür ki 'İsà nāzil olduğda bir 'avrat alur 'avrat almak helālî ziyāde eylemekdür, zīrā 'İsà göge ref' olunmazdan öñden aña nikāḥ vāḳi' olmamışdur. Āḥir zamānda 'avrat nikāḥlanur ki her naşrānî bile 'İsà beşerdür ve Allāhu te'ālānuñ ḫulıdır. Kezā fi'l-*Ekme/ 'alā-Meşārik*.

Fā'ide: 'İsà 'aleyhi's-selām bir gün yol üzerinde bir ḥınzīra uğrar ve aña “İzheb bi-selāmin”¹²⁷⁹ ve bir rivāyetde “Mur bi-selāmin”¹²⁸⁰ didi. 'İsā'ya “Bir ḥınzīra böyle mi dirsın?” didiler. 'İsà anlara “Dilüm yaramaz söze mu' tād olmaḫdan ḳorḳarum.” didi.

Fā'ide: Süddi eydür: 'İsà 'aleyhi's-selām mekteblerde oḡlancıklara babaları dün gice ne işledi ve bugün ne işlerler ḫaber virürdi ve uşaḡa “Var git, ehlüñ fülān ta'āmı yidi ve saña daḡı fülān ta'āmdan ḳaldurup şaḳladılar.” dir idi. Uşāḡ daḡı evine gelüp aḡlardı evinde ol nesneyi virürlerdi, evinden dirlerdi ki “Buña kim ḫaber virdi ve bunı saña kim bildürdi.” Uşāḡ “‘İsà bildürdi.” dir idi. Anlar daḡı oḡlancıklarınḡı ḫabs eylediler ve anlara tenbīḡ eylediler kim 'İsà ile oynamayalar ve “‘İsà sāḫirdür, andan şaḳınuñuz.” didiler ve oḡlancıklarḡı götürüp bir eve ḳodılar. 'İsà anları isteyerek geldi. Anlar (A 311b) 'İsā'ya “Oḡlancıklar bunda yoḡdur.” didiler, 'İsà “İşbu evde ne vardur?” didi, kāfirler “Ḥanāzīr vardur.” didiler. 'İsà “Ḥınzīr olurlar.” didi. Ḳapuyı açdılar, evde olan oḡlancıklarınḡı cümlesi ḥınzīr olmışlar. Bu ḫaber Benī İsrā'il tā'ifesi içinde şāyi' olup 'İsā'ya ḳaşd eylediler. Anası Meryem ḳorḳup bir eşekcūḡı var-ıdı, aña bindürüp Mısr'a ḳaçurdı ve anası bile ḳaçdı. Ve Kelbī, Ebū Şāliḡ'den ve Ebū Şāliḡ, İbn 'Abbās'dan raḡıya'llāhu 'anhumā rivāyet ider ki 'İsà 'aleyhi's-selām bir bölük Yehūdī'ye rāst geldi. Yehūdīler anı görüp “Sāḫir bin sāḫire ve fā'il bin fā' ile” diyü kendüsini ve anasını söḡdiler. 'İsà işidüp anlara bed-du'ā eyledi. Ḥaḡ sübhānehu ve te'ālā anları ḥınzīr eyledi. Yehūdīlerünḡ başı ve begi bunı görüp 'İsā'nuñ bed-du'āsından ḳorḳup müşāvere eyledi. 'İsā'yı öldürmeḡe ittifāḡ u ictimā' eylediler ve anuñ üzerine sıçradılar. Ve Cebrā'il 'aleyhi's-selām bir sa'āt 'İsā'dan ayrılmazdı, 'İsā'yı bir küçüḡ ev içine ḳoydı ki ṭamında bacası var

¹²⁷⁸“Helal kıyamete kadar dilimde olandır.” Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin İmad Ebussuûd, *İrşâdü'l-aklî's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'ân-ı Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/137.

¹²⁷⁹“Selametle git.”

¹²⁸⁰“Selametle yürü.”

idi. Hâk sübhānehu ve te‘ālâ ol baca ve pencereden ‘İsâ’yı göge kaldırdı. Yehūd begi ki adı Yehūzâ idi, Tatyānūs adlı bir Yehūdî’ye ol küçük eve girmeye emr eyledi ve ‘İsâ’yı aña öldür, didi. İçerü girdi ve ‘İsâ’yı göremedi ve geç çıkmağın döğüşür şandılar. (A 312a) Hâk te‘ālâ anuñ üzerine ‘İsâ’ya beñzemek bırağdı. Evden çıkduğda anı ‘İsâ zann eylediler ve anı öldürdiler ve aşdılar. Ve Vehb eydür: Yehūdiler gice ile ‘İsâ’ya geldiler ve anı aşmak içün bir ağaç dıkdiler, fi’l-hâl yer karanlık oldu. Hâk sübhānehu ve te‘ālâ melâ’ike gönderüp melekler Yehūdîyle ‘İsâ arasına perde oldılar, ‘İsâ dağı havāriyyūnı ol gice cem‘ idüp anlara vaşiiyet eyledi ve andan sonra havāriyyūna “Elbet sizden biri baña kâfir olur ve horūs ötmeden beni azacuk aqçeye şatar.” didi. Andan sonra havāriyyūn çıkup tağıldılar. Ve Yehūdiler ‘İsâ’yı isterlerdi. Havāriyyūndan biri Yehūdîlere gelüp “Ben size ‘İsâ’yı gösterürsem ne virürsüz?” didi. Yehūdiler “Otuz dirhem virelüm.” didiler. Otuz dirhemi aldı ve anlara kulağuz olup ‘İsâ olduğu eve girdükde Hâk te‘ālâ anı ‘İsâ’ya beñzetdi ve ‘İsâ’yı göge kaldırdı. Yehūdiler ol ğammāzı dutdılar. “Ben kulağuzuñuz olanum.” diyü feryād ideğördi iltifāt eylemediler, anı öldürdiler ve aşdılar ve Yehūdiler anı ‘İsâ şandılar. Nitekim Kelām-ı Kādīm’de “وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ”¹²⁸¹ vāki‘dür. Ve bundan sonra Meryem ve bir hatun dağı ki ‘İsâ cünündan anı kırtarmış idi, ol aşılmış yanına ağladılar ve ziyāde figān eylediler. ‘İsâ ‘aleyhi’s-selām (A 312b) anasına ve ol hatuna gelüp “Siz kimüñ içün ağlarsız? Hâk te‘ālâ beni göge kaldırdı ve baña hayırdan ğayrı irişmedi ve bu maşlūb olan baña teşbīh olınmışdur.” didi. Ve Hâk sübhānehu ve te‘ālâ ‘İsâ’yı göge kaldırdı aña rīş geyürdi ve aña nūr geyürdi ve yimek ve içmek lezzetini andan giderdi ve melâ’ike ile uçdı. ‘İsâ melâ’ike ile ‘arş eṭrāfında olur. Ve *Meryem* on üç yaşında iken yüklü olup Beyt-i Lahm’da toğurmışdur. Ve otuz yaşında ‘İsâ’ya vahiy gelmişdür. Ve Beyt-i Mağdis’ten Ramāzanda Kadir gicesinde otuz üç yaşında göge ref’ olınmışdur ve ref’ olındukdan sonra anası Meryem altı sene diri olmışdur. Kezā fi-Me‘ālimi’t-Tenzil ve Revnaḳi’t-Tefāsir. Ve tefsir şāhibi *Katāde*¹²⁸² haşşahu’llāhu bi’l-hüsnā ve ziyādeh ‘İsâ zamānında meshḳ vāki‘ olup hınzir

¹²⁸¹“...Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Nisâ 4/157.

¹²⁸² *Katāde bin Di‘āme bin ‘Üzeyr bin ‘Amr bin Rebî’a bin ‘Amr bin el-Hāriş bin Sedūs es-Sedūsî el-Başrî el-Ekme Nābî’* idür. Ve ‘ālim-i kebîr ve fāzıl-ı keşirü’s-şöhredür ki her gün kendüye gelüp haber veyā neseb veyā şî’rden su‘āl iderlerdi. Ve cevāb virürdi ve ekme iken Başra’nuñ a’lî vü esfelini bi-ğayrı ḳā’idin devr iderdi. Bir gün Başra mescidine dāḫil oldu, nā-gāh ‘Amr bin ‘Abdi’llāh-nām kimseye rāst geldi ki bir bölük ḫalk anuñla idi. Katāde anları Ḥasan-ı Başrî ḫalkası zanneyledi ve anlara vardı. Ammā anlar Ḥasan-ı Başrî ḫalkasından i’tizāl eylemişlerdi. Katāde anlar ile yürüdükde bildi ki Ḥasan-ı Başrî ḫalkasından i’tizāl eylemişlerdür, ḳalkup anlardan ayrıldı ve “Bunlar mu‘teziledür.” didi. Ol vākitden berü anlara Mu‘tezile

şekline girmek mā'idede olmuşdur, dir. Mā'idede kışşası ve hikāyeti budur ki hāzret-i 'İsà şalavātu'llāhi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyh kendü kavmine “Otuz gün oruç tutuñuz tamām olup orucu iftār eyledüğüñüz ve bozduğıñuz zamān Hāḡ sübhānehu ve te'ālādan her ne isterseñüz virür.” didi. 'İsà kavmi otuz gün oruç tutdılar ba'dehu “Yā 'İsà, Hāḡ sübhānehu ve te'ālā gökden bir sofraya yimek indürmege ḡādir midür?” didiler. 'İsà peygamber anlara cevāb virüp “Eger siz mü'min iseñüz Allāhu te'ālādan ḡorḡuñuz, ḡudretine (A 313a) şekk itmeñüz ve sizden öñden gelen ümmet istemedüğü nesneyi taleb itmeñüz.” didi. 'İsà kavmi “Anuñçün ol sofrayı isterüz kim teberrüken andan yiyevüz ve ḡalbümüz muṡma'in ola ve imān ve yaḡinümüz ziyāde olup sen bize didüğüñ nesne ḡerçek olduḡını bilevüz.” didiler. 'İsà 'aleyhi's-selām daḡı ḡusl eyledi ve bir şūf geydi ve bir rivāyetde bir eski libās geydi ve iki rek'at namāz ḡılup mübārek başını aḡaḡa eyledi ve gözlerin yumup Hāḡ te'ālā hāzretine tazarru' u niyāz ḡılup aḡladı ve andan ḡoñra “رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ” didi. Ya' nī,¹²⁸³ ey bizüm Rabbümüz gökden bize bir sofraya indür, ol sofraya bizüm evvelümüz ve āḡirümüz içün bayram olsun. Ve ol günü biz bayram günü ḡılalum ve ol günde namāz ḡılalum ve saña 'ibādet idelüm. Bizüm zamānumuzda olanlar ve ḡoñra gelenler ol güne ta'zīm u tekrīm idüp anı bayram günü ḡılsunlar. Ve ol sofraya senden 'alāmet ü ḡudretüñe delīl ü ḡüccet olsun. Ve sen rızḡ viricilerün ḡayırlusısın. Hāḡ sübhānehu ve te'ālā 'İsà peygamberün du'āsına ve kendüsine cevāb virüp didi ki “Ben ol sofrayı indürürüm ammā sofraya indükden ḡoñra her kim ki kāfir olursa aña bir dürlü 'azāb ideyim ki 'ālemede kimselere ol 'azābı itmiş olmayam.” didi. Ve bir ḡızıl sofraya indürdi iki (A 313b) bulut arasında, bir bulut üzerinde ve bir bulut altında. Ve cümle ḡalk aña naḡar iderlerdi, gökden inüp önlerine düḡdi. 'İsà 'aleyhi's-selām aḡlayup “Allāhumme'c' alnī mine's-ḡākirīn allāhumme'c' alhā raḡmeten ve lā-tec' alhā 'uḡūbeten.” didi. Ya' nī, Yā Rabbī beni ḡükr idici ḡullardan ḡıl ve bu sofrayı raḡmet ḡıl, 'azāb u 'uḡūbet ḡılma. 'İsà 'aleyhi's-selām

tesmiye olındı. Ve ḡatāde altmış tāriḡinde dünyāya ḡelüp yüz on yedi tāriḡinde Vāsıṡ'da dünyādan irtiḡāl eylemiḡdür. Ve 'inde'l-ba'z vefātı yüz on sekizdedür. Ve **ḡatāde** feth-i ḡāf iledür ve **Di'āme** kesr-i dāl-ı mühmele ve 'ayn-ı mühmele ve feth-i mīmledür. Ve **Sedūs** feth-i sīn-i mühmele ve zamm-ı dāl-ı mühmele ve sükün-ı vāv ve ba'dehu sīn-i mühmele ile Sedūs bin Şeybān-nām ḡabileye nisbetdür. Ve Sedūs 'ulemāsı ḡok bir ḡabiledür. Ve ḡatāde **Daḡfel**-nām kimseye yetişmişdür ve Daḡfel feth-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı 'ayn-ı mu'ceme ve feth-i fā-ıladur.

¹²⁸³“...Ey Rabbimiz! Bize ḡokten bir sofraya indir ki; önce gelenlerimize (zamanımızdaki dindaḡlarımıza) ve sonradan geleceklerimize bir bayram ve senden (gelen) bir mucize olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızıklandıranların en ḡayırlısısın...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Māide 5/114.

anlara hitâb idüp “Sizün içünüzde eñ eyü ‘amelli olan kimse kalkup sofrayı açsun.” didi. Havâriyyün arasında Şem‘ün adlu bir kimse var-ıdı, havâriyyün ta‘ifesinün başları idi, ‘İsâ’ya “Sen aç, cümlemüzden sen evlâsın.” didi. ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm kalkup abdest aldı ve iki rek‘at namâz kıldı ve namâzı uzatdı ve namâzdan soñra gâyet ile ağladı ve andan soñra sofrâ üzerinde olan mendili açup “Bi’smi’llâhi hayri’r-râziķın.” didi, gördiler sofrâ içinde biryân olmış bir balık var ki üzerinde pulları ve dikenleri ve kılçıķı yok, yağı akar ve balıķuñ başı ucında tuz ve kuyruķı katında sirke ve etrâfında pırasa ve gendne didükleri nesneden ğayrı tere ve na‘nâ‘ ve tarķūn gibi sebzevâtdan her dürlü sebze var ve dâne raķîf ve girde didükleri etmek var-ıdı, birinün üzerinde zeytūn ve ikincisi üzerinde bal ve üçüncinün üzerinde yağ ve dördüncinün üzerinde penîr ve beşincinün üzerinde kadîd var-ıdı. Şem‘ün ‘İsâ’ya “İşbu (A 314a) ni‘metler dünyâ ni‘metlerinden midür veyâ âķiret ni‘metlerinden midür?” didi. ‘İsâ “Bu gördüğünüzden bir şey’ ve bir nesne ne dünyâ ve ne âķiret ta‘âmlarındandır, belki Hâķ te‘âlâ kudret-i ‘âliyesiyle eylemiş bir nesnedür. İstedüğünüz şey’den ekl eyleñüz. Hâķ te‘âlâ fażlından size ziyâde ider.” didi. Anlar ‘İsâ’ya “Sen evvel yi.” didiler. ‘İsâ “Ma‘âza’llâh ben bundan yimem, bundan bunu isteyenler yesün.” didi. Anlar andan yimege ķorķdılar, ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm faķirleri ve kötürüm ve ĥastaları çağırup “İşbu sofrada olan ta‘âmdan ekl eyleñüz, size henî’ ü ĥazm ve şıĥhat ü ‘âfiyetdür ve sizden ğayrıķūn derd ü belâ vü zaĥmetdür.” didi. Faķir ve kötürüm ve ĥasta ve ehl-i derd olanlardan biñ üç yüz kişı erkek ve dişı ol ta‘âmdan yiyüp toydılar. Ol balık yine evvelki gibi ve indüķi gibi idi, kaķ‘an bir nesnesi eksilmedi. Andan soñra ol sofrâ yine cümle ĥalk baķarken havaya kaķķdı ve uçup gitdi ve ğâ’ib oldu. Ve her kim ki andan yidiyse faķir olanlar ğinâ buldılar ve cüzẓâm olanlar şaĝ oldılar ve kötürüm ve ĥasta olanlar tamâm şifâ buldılar. Ve andan yimeyenler pişmân oldılar. Ve kırķ güne dek ol sofrâ bir gün inerdi ve bir gün inmezdi ve ķuşlıkda inüp ğölge döndükde havaya ağardı ve üzerine fuķarâ vü aĝniyâ ve şıĝâr u kibâr ve erler ve ‘avratlar cem‘ olup andan yirlerdi. Ba‘dehu Hâķ te‘âlâ ‘İsâ’ya vahy idüp “Benüm soframdan fuķarâ vü zu‘afâ yisünler (A 314b) ve aĝniyâ vü baylar yimesün.” didi. Baylara bu ulu ve ğüç geldi ve mâ’idede şekk ü şübhe eylediler ve ĥalkı şübheye bıraķķdılar ve “Mâ’ideyi ĥaķ mıdur görürsüz?” didiler. Hâķ sübhānehu ve te‘âlâ ‘İsâ’ya “Ben mâ’ide indürdükden soñra kaķir olanlara ‘azâb eylemege şart eylemişümdür.” didi. ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm Hâķ te‘âlâ ĥazretine “Eger sen anlara ‘azâb iderseñ taĥķķīķ, anlar senün ķullaruñdur ve eger sen anları maĝfiret iderseñ sen taĥķķīķ ‘azîz ü ĥaķîmsin.” didi. Hâķ te‘âlâ ‘İsâ kavminden üç yüz

otuz kimsenüñ şekillerin döndürüp ħinzîr şekline kodı. Leyl ve gicede ‘avratlarıyla döşeğe girdiler ve şabâh ħinzîr oldılar. Ve yollarda gezüp süpründülere varup necāsāt u mühmelâtdan yimege başladılar. Halk anı görüp ‘İsâ’ya varup feza‘ u feryâd eylediler. Ve ħinzîrlar ‘İsâ’yı görüp ağladılar ve etrâfına dolanup gezmege başladılar. ‘İsâ anları adlarıyla çağırurdu ve anlar başlarıyla işâret idüp ağlayup gözlerinden yaş akıdurlardı fe-
emmâ söz söylemege kâdir olmazlardı. Bu hâl üze üç güne dek tırdılar, andan sonra helâk oldılar. *Tefsîr-i Begavî*’de ve *Revnaķu’t-Tefâsîr*’de ve cemî‘ tefsîrlerde böyledür. **Rivâyet:** Ĥazret-i Mūsâ şalavātu’llâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyh zamânında bir kimse vardı, Mūsâ’ya ħizmet iderdi. Ve ol kimse Mūsâ Şafıyyu’llâh böyle baña ħaber virdi ve Mūsâ Kelîmu’llâh baña böyle didi ve Mūsâ Necıyyu’llâh’den böyle işıtdüm diyüp ‘ilmini şatup māl u menāl idindi ve bî-ħad māl (A 315a) kazandı idi. Bir gün Mūsâ peygamber ol kimseyi yitürdi ve “Kanda gitdi.” diyü şordı, andan bir eşer ü ħaber alamadı. Bir gün bir kimse geldi ve elinde bir ħinzîri var-ıdı ve ħinzîruñ boynında bir siyâh ipi var-ıdı, ol ip ile ol ħinzîri yederdi. Ol kimse Mūsâ’ya “Fülân kişiyi bilür misin?” didi. Mūsâ ‘aleyhi’s-selâm “Bilürüm.” didi. Ol kimse “Ol fülân kişi işbu ħinzîrdur.” didi. Mūsâ ‘aleyhi’s-selâm “Yâ Rabbî işbunı evvelki hâline redd eylemeñi senden isterüm tâ ki ben aña şoram bu hâle uğraduğınun sebebinden.” didi. Ĥaķ sübhānehu ve te‘âlâ Mūsâ’ya vahy eyledi ki “Eger Ādem peygamber ve Ādem’den sonra gelenler du‘â eyledükleri nesne ve du‘â ile daķı du‘â iderseñ du‘âñı kabûl eylemem. Ve lâkin ben saña ħaber vireyim niçün bu işi bu kimseye eyledüm. Bu kimse dîn ile dünyâ taleb iderdi, dîninî dünyâsına değışdüğüçün bu hâle giriftâr eylemişüm.” didi.

el-Ĥükm: Ĥinzîr eti naşş ile ħarâmdur. Ĥur’ân-ı ‘Azîm’de “قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خَنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رَجَسٌ”¹²⁸⁴ vâķi‘ olduğıçün *[rics]* necis ma‘nâsınadur veyâ ħabîş ma‘nâsınadur. Ve zamîr ħinzîra veyâ لَحْمٌ *[lahm]* a râci‘dür. ‘Alâ-küllî hâl ħinzîr murdâr ve ħarâmdur, Ĥur’ân-ı ‘Azîm ve Furķân-ı Kerîm-ile.

Fâ’ide: Aķda’l-Ĥudât İmâm ‘Allāme-i Māverdi, فَانَّهُ *[fe-innehu]*’da olan zamîr ħinzîra ‘â’iddür, zîrâ ħinzîr (A 315b) aķrebdür ve zamîri aķreb-i mezķûra ircâ‘ iderler, didi. Şeyĥ Ebû Ĥayyân ‘Allāme-i Māverdi ile bu ķavilde nizâ‘ üze olup zamîr لَحْمٌ *[lahm]* a ‘â’iddür,

¹²⁸⁴“De ki: ‘Bana vahyolunan Kur’ân’da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir-...” *Kur’ân-ı Kerîm*, En’am 6/145.

didi. Zîrâ kelâmda muzâf ve muzâfun ileyh olsa zamîr muzâfa ‘â’id olur, muzâfun ileyhe ‘â’id olmaz. Zîrâ muzâf muḥaddeşun ‘anhdur ve muzâfun ileyh zîkr olunmak bi-tarîķi’l-ğaraẓdur ki ol muzâf olanuñ ta‘rîfi veyâ taḥşîşidür, didi. Şeyḥ Esnevî Mâverdi’nüñ kavli min-ḥayşî’l-ma‘nâ evlâdur, zîrâ ḥinzîr eti ḥarâm olduğı *أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ [ev laḥme ḥinzîrin]* lafzından istifâde olunmuşdur, eger zamîr ḥinzîra ‘â’id u râci‘ olmayup *لَحْم [laḥm]* a râci‘ olursa fâ’ide-i te’sîsden kelâm ḥâlî olmak lâzım gelür. Eyle olsa ol zamîr ḥinzîra râci‘ olmak vâcibdür ki ḥinzîruñ yağı ve cigeri ve talağı ve cümle eczâsı ḥarâm olduğını ifâde eyleye, didi. *Tefsîr-i Kâdî*’da *fe-inne’l-ḥinzîra ev laḥmeh* vâķi‘dür ve zamîri *ḥinzîra* göndermek ercaḥ u evlâ olduğına işâret eylemişdür. Zîrâ *ḥinzîr* akreb-i mezkûreyndür ve zamîr *ḥinzîra* râci‘ olduğda ḥinzîruñ cemî‘ eczâsı ḥarâm olduğını ifâde ider. Ve eger *laḥma* ‘â’id olursa *laḥm ḥinzîr*dan ğayrı eczâsı ḥarâm olduğına ta‘rîẓ olunmamış olur ve zamîr *laḥma* râci‘ olmak daḥı câ’iz, zîrâ ḥayvânüñ eczâsında ziyâde mühim olan laḥmdur, eti ekl olınan ḥayvânda ekseriyâ murâd olınan etidür. Ḥelâl (A 316a) ü ḥarâm etine izâfet olunur aşâleten ve ğayrı eczâsına izâfet olunur tebe‘an. Muḥaşşî-i *Tefsîr-i Kâdî* Mevlânâ Şeyḥzâde ḥaşşahu’llâhi bi’l-ḥusnâ ve ziyâdeh böyle yazmışdur. Ve Mâverdi ve Ebû Ḥayyân ve Esnevî kavilleri *Ḥayâtü’l-Ḥayevân*’da mastûrdur.

el-Emsâl: *Aḳbaḥu min-ḥinzîrin* ḍarb-ı meşeldür, ya‘nî fülân kimse ḥinzîrdan çirkindür. Ve *keriheti’l-ḥanâzîru’l-mâ’e’l-mûğara* ḍarb-ı meşeldür. *Mûğar* zamm-ı mîm ve feth-i ğayn-ı mu‘ceme ile ism-i mef‘ûldür ve *iyğâr*dandur ve *iyğâr* kesr-i elif ve sükûn-ı yâ ve ğayn-ı mu‘ceme ile şuyı ḥinzîr içün kaynadup ḥinzîri diri iken ıssı şu içine bırağup kıllarını diri iken yolup andan boğazlamakdur ve bunu Naşârâ tã’ifesi iderler. Ebû ‘Ubeyd-nâm şâ‘ir nitekim şî‘rinde demişdür.

وَلَقَدْ رَأَيْتُ مَكَائِهِمْ فَكَرَهُهُمْ

كَكَرَاهَةِ الْخِنْزِيرِ لِلْإِيغَارِ¹²⁸⁵

Ma‘nâ-yı ḍarb-ı meşel, ḥanâzîr kaynamış şuyı sevmez dimekdür.

el-Ḥavâş: Ḥinzîr cigeri yenilse veyâ bir kimseye içürseler ağulu böcekler ve ḥuşuşan yılanlar ışırmalarına nâfi‘ ola. Ve cigerin kurudup rîḥ-i fâlic ve kulıncı olana içürseler sâ‘atinde kırtula. Ve kemüğünü yakup ve döğüp bevâsiri olan kimse anı içse bi-izni’llâhi te‘âlâ bevâsîrden berî ola. Ve ‘inde’l-ba‘z döğüp bevâsîr olduğı yere ḥaşy olınsa sağ

¹²⁸⁵“Onların konumlarını kesin olarak gördüm ve tıpkı domuzun kaynar suya sokulmaktan tiksindiğı gibi tiksindim.”

eyleye. Ve kemüğünü ħummā-yı rub‘ ı olan kimse üzerinde götürse ısıtması gide. (A 316b) Yuḥannā eydür: Ĥukemā-yı ħudemā ħinzîr kemüğünü bir bez pâresi içinde bağlayup ħummā-yı rub‘ a mübtelâ olan kimse üzerinde götürse ve aşsa ħummā-yı rub‘ ı giderdüğü tecrîbe olunmuşdur. Ve ħinzîr ödini ħurudup bevāsîr üzre qosalar sâ‘ atinde bevāsîri qoparur. Ve ıncqırığa mübtelâ olan ħinzîr ziblîni dutsa ıncqırıkdan qurtula. Ve ħinzîr ‘urqûbını yakup ve döğüp bal ile ma‘cûn idüp bir mişqālîni mi‘de ve bağırsaklarında mağaş ve nefḥ olanlara içürseler nef‘ -i ‘azîm ile nâfi‘ ola. Kezâ qāle’l-İmām ed-Demîrî. **et-Ta‘bîr:** Düşde ħinzîr qavî ve mel‘ûn ve ħilekâr ve mekr idici düşmândur. Bir kimse düşde ħinzîra binse mâla irişe ve vaşf olunduğı gibi düşmāna qahr eyleye. Bir kimse düşde bişmiş ħinzîr etini yise mâla ve ticārete irişe ammā min-ğayri ḥall irişe. Ve eger düşinde ħinzîra dönse mâla ve ucuzlığa irişe, ammā zillet ve dînde za‘af ile irişe. Ve eger ħinzîr yürüdüğü gibi yürise sürûra irişe. Ve ħinzîr yavrıları düşde gören kimseye veyâ mâlik olana hümûm u ğumûmdur. Ve eger ev ħinzîrîni bir kimse evinde görse ucuzlıqdur ve her ḥayvân ki evde beslenür ve ‘alef yir, ol düşde gören kimsenüñ tamām-ı qaşd u niyyeti ve murādı ḥâşıl olmasına delâletdür. Ve yabanî ħinzîrî müsâfir düşde görse yağmura veyâ şovuğa delâlet ider. Ve eger düşde ħinzîr güdse Yehûd (A 317a) ve Naşârâ ta‘ifesinden bir qavme ḥâkim ola. Ve bir kimse ‘avrat almağa niyyet idüp düşinde ħinzîr görse alıcak ‘avrat aña muvâfaqat eylemeye. Ve eger düşinde ‘avratı ħinzîr olduğıni görse talâk virmesine delâletdür, zîrâ ħinzîr ḥarâmdur. Ve düşde ħinzîr eti cemî‘ ḥalka ḥayırdur ve mâl-ı ḥarâmdur. Zîrâ Kelām-ı Qadîm’de “¹²⁸⁶ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ ” vâqî‘dür. Kezâ fi-Kitâbi’t-Ta‘bîr li-İbn Ġannâm. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llâhi’l-Melikî’l-‘Allâm.

Ve **cirriyy** kesr-i cîm ve teşdîd-i râ’-i mühmele vü meksûre ba‘dehu yâ’-i ḥuṭṭî ile yılan balığı didükleri yılandur ki uzun olur ve üzerinde pulları olmaz. Ve Yehûdiler anı yimezler ve bu balık yılana beñzer. Ve yâ’-i ḥuṭṭîden soñra şâ’-i müselleşe ile cirrîş ve kesr-i şâd-ı mühmele ve feth-i lâm-ı müşeddede ve sükûn-ı vâv ile **sillevr** yine yılan balığıdır ve Fârsice buña mâr-mâhî dirler, ‘Arab ta‘rib idüp mâremâhîc dirler.

el-Ḥûkm: Yılan balığı ḥelâldür. İmām Begavî “¹²⁸⁷ أَجَلَ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ ” âyet-i kerîme tefsîrinde cirrîş ki aña ḥayyetü’l-mâ’ dirler ve yılan şeklindedür ve bi’l-ittifâk mübâḥdur, Ebû Bekr ve ‘Ömer ve ‘Oşmân ve İbn ‘Ömer ve İbn ‘Abbâs ve Zeyd bin Şâbit ve Ebû Hüreyre raḍiya’llâhu ‘anhum qavilleri budur. Şüreyḥ ve Ḥasan ve ‘Aṭâ ve Mâlik mezhebi

¹²⁸⁶“Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ... haram kıldı...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/173.

¹²⁸⁷“...deniz avı yapmak ... sizlere helal kılındı...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mâide 5/96.

budur ve zāhir mezheb-i Şāfi‘î dahı budur. Ve “Yılan balığı helāl midür?” diyü İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anh ḥazretine su’āl eylediler. İbn ‘Abbās “Yılan balığı bir nesnedür ki Yehūdî anı ḥarām eyledi ve biz ḥarām eylemezüz.” diyü cevāb virdi.

Ve *ḡavḡā* iki ḡayn-ı mu‘ceme arasında vāv-ı sākine ile (A 317b) çekirgenün ufağıdur ki kızarup kanatları belürmege başlaya. Ve bu lafız müzekker ve mü’enneş olur ve munşarîf ve lâ-yenşarîf olur, vāhidi *ḡavḡā’etundur*. Nās u ḥalkuñ sefele ve alçağına *ḡavḡā* tesmiye olunmak bundandur. Ebu’l-‘Abbās er-Rūyānî *ḡavḡā* şol kimsedür ki müfsid ü mücrimlere karşı ve ḥacetsiz ḥalkla ḥuşūmet eyleye, dir. Ve İbn Mübārek’den rivāyet olunur ki Mekke’de Süfyān-ı Şevrî ḥazretine vardum, ḥasta ve şerbet içmiş buldum. Ve ben Süfyān’a didüm ki “Saña birkaç nesne su’āl ideyim, anlardan baña ḥaber vir.” Süfyān “N’ola?” didi. Ben “Nās kimlerdür, nāsdan ḥaber vir.” didüm, Süfyān “Fuḫahādur.” didi ve ben “Mülūk kimlerdür, baña mülūkdan ḥaber vir.” didüm, ol “Zāhidlerdür.” didi ve ben aña “Eşrāf kimlerdür, ḥaber vir.” didüm ol, “Eşrāf etkıyādur.” didi ve ben aña “Ḡavḡā kimlerdür?” didüm, Süfyān “Ḡavḡā şunlardur ki eḥādîşi yazarlar ve anuñla nās mällarını yimek isterler.” didi ve ben aña “Sefele kimlerdür?” didüm, ol “Zalamedür.” didi. İntehā. Ve *ḡavḡā* bir nesnedür ki ba‘ūd ve sivrisiñe beñzer ve lâkin ışırmaz ve incitmez. Kezā fi’l-*Kāmūs* ve *Ḥayātî’l-Ḥayevān* li’d-Demîrî. Ve *esḥem* ḥurūf-ı mühmele ile gicedür leyl gibi ve qaradur esved gibi.

Nazm:

Ümmü’n-nedāme ivmege şu toñuzı duḡḡas duḡas
Dirler dahı dulfîn odur uyanlu at mülcem durur

Şerḥ:

(A 318a) *Ümmü’n-nedāme* fetḥ-i nūn-ıla ivmekdür ‘acele ma‘nāsına, ivmekde pişmānlık muḫarrer olduğıçün aña ümmü’n-nedāme dimişlerdür. Ve ‘acele mü’enneş olduğıçün ümmü’n-nedāme evvelinde lafz-ı “ümm” vāki‘dür. Ve *duḡas* zamm-ı dāl-ı mühmele ve fetḥ-i ḥā’-i mu‘ceme ve sîn-i mühmele ile şurad ve ‘umer vezni üzre ve ḥā’-i mu‘ceme teşdidi ile dahı cā’iz olduğı *Ḥayātü’l-Ḥayevān*[da] maşṭürdur. Nazımda vāki‘ olan ikisidür, evvelki ḥā’-i mu‘ceme vü müşeddede iledür, ikinci şurad vezni üzredür ve iki lügat dahı şu ḥinzırına ıtlāk olunur ki bir dürlü balıqdur, ḥinzirü’l-mā’ ma‘nāsına. Ve *dulfîn* zamm-ı dāl-ı mühmele ve sükūn-ı lām ve kesr-i fā ve yā ve nūn-ıla yine *duḡas* ve şu ḥinzırıdır. İmām Demîrî ve ḡayrılar böyle dimişlerdür, ammā şāhib-i *Kāmūs* ve

Cevheri *dulfin* ve *duhas* bir cānverdür ki şuya ğark olanı arkasına alup yüzmege mu‘āvenet idüp ğarkdan kırtarur diyü yazarlar. Ve bu hayvān Nīl-i Mıṣr evāhırinde tuzlu deryā tarafında çok olur ve deryādan Nīl ırmağına atılır. Ve bu hayvān üfürilmiş tulum gibidür ve başı küçükdür ve deryā cānverlerinden ri’e ve öykenlü yokdur illā bu vardur. Anunçün bundan üfürmek ve nefes işidilür. Ve bu hayvān hīç kimseyi incitmez ve balıktan ğayrı nesne yimez ve gāhī şu üzerine görünür güyā kim meyyitdür. Ve bu toğurur ve yavrıların emzirür ve her n’ire gitse evlādı bile gider. Ve toğurmaz illā yaz vaktinde toğurur. Ve tab‘ında insāna mūnis olmağ vardur, huşuṣan uşaklara. (A 318b) Ve kaçan bu hayvānuñ biri avlansa avcısıyla cenge çok [kādirdür]. *Delāfin* cem‘ olur ve deriñ yerde eglense nefesini ħabs ider ve oğ gibi yukarıya çıkar. Ve bunuñ erkegi görünmez illā dişisiyle görünür.

el-Hüküm: Bunuñ ekli ħelāldür; zīrā balıkdur ve balığ ‘umūm üzre ħelāldür müsteṣnā olanlardan ğayrı, bu ħod müsteṣnā olanlarda dāhil degüldür. Ve *mülcem* zamm-ı mīm ve feth-i cīm-ile uyanlu olan atdur.

Nazm:

Müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün
‘İlm u kemāl ü ma‘rifet ‘āriflere hemdem durur

el-Kıṭ‘ atü fi-Baḥri’l-Müteḳāribi’l-Müşemmeni’s-Sālim:

Şerḥ:

Kıṭ‘a ve *baḥr* ma‘naları beyān olınmışdur ve bu baḥre *müteḳārib* dinilmek eczāsı kıṣa ve biri birine yakın olduğıcündür. Şāriḥ-i Endelüsī böyle yazar.

Nazm:

Ebū lehv ṭunbūr ebū baḥr yengeç
Ebū ‘amra müflis dāhı oldı mülfec

Şerḥ:

Ebū lehv feth-i lām-ıla ṭanbüre didükleri sāzdur. Ve *ṭunbūr*‘ uşfūr vezni üzre mu‘arrebdür dünbe-i bere’den ki ma‘nāsı kızu kıyruğı dimekdür, ol sāz kızu kıyruğına teşbīh olunduğıcün aña *ṭunbūr* dinilmişdür. *Ḳāmūs*’da vech-i tesmiye böyle yazılıdur.

et-Ta‘bîr: Düşde tûnbûr şâhib-i ebâtil ve bâtil nesneler şâhibi bir baş olan kimsedür. Ve ğam u ğuşşaya delâlet ider ki bağırsaqlar ol ğamdan dolaşur.

Hikâyet: (A 319a) Hasan-ı Başrî rahmetu’llâhi ‘aleyh düşinde ‘uryân ve çıplak bir süpüründi üzerine turup tûnbûr çalarken görür. Şabâh vaktine ğam u ğuşşa vü elem ile dâhil olur ve bu düşüñ fikrine düşer. Aşhâb u aḥbâbı geldükde birine “İbn Sîrîn’e var, işbu düşi aña söyle ve kendüñ içün söyle ve düş benümdür, di. Gör, ne dir.” didi. Ol kimse varup İbn Sîrîn’e “Düşü ben gördüm.” diyü söyledi. İbn Sîrîn “Saña ne oldu ki bez toḡu[yı]cılara su’âl idersin?” didi. İbn Sîrîn’üñ ba‘ż-ı ḥışm-ı kavmleri ḥâ’ik ve bez toḡuyıcılar idi. Hasan-ı Başrî yanında İbn Sîrîn zıkr olınsa “Bizi terk eyleñ ve bez toḡuyıcıları yanumuzda añup turmañ.” dirmiş. İbn Sîrîn ol sözi Hasan-ı Başrî ḥazretlerine aındurup başına kaḡmaḡ murâd idindüğinden böyle dimişdür. Ol kimse gelüp İbn Sîrîn ta‘bîr itmeyüp vech-i mezbûr üzre cevâb virdüğünü Hasan-ı Başrî’ye didi. Hasan-ı Başrî’ye İbn Sîrîn böyle didüğünü ve itdüğünü ulu geldi ve kendüye bu söz güç geldi. Ve aşhâb u aḥbâbına “Geliñ bizi götürüñ İbn Sîrîn’e.” diyüp kaḡup İbn Sîrîn’e gitdi. İbn Sîrîn anı karşıladı ve ‘itâb iderek oturdılar. Ve Hasan-ı Başrî “Beni terk eyle ‘itâbdan, şu düş benüm kalbümi meşğûl kıldı.” didi. İbn Sîrîn aña “Yâ Ebâ Sa‘îd düş kalbüñi meşğûl kılmasun. Kendüñi çıplak gördüğün dünyâdan (A 319b) el çeküp mücerred olduğundur ve mezbele dünyâdur ki ḥorlayup ayağ altına almışsındur ve tûnbûr çalmañ söyledüğün ḥikmetler ve naṣîhatlerdür ki anuñla müselmânlara nef‘ ü fâ’ideñ olur.” didi. Hasan-ı Başrî “Bi’llâhi, işbu düş benüm olduğunı neden bildüñ?” didi. İbn Sîrîn “Bu düşü baña ol kimse hikâyet eyledükde fikr eyledüm ki bu düşe kim lâyıḡdur, hîç senden ğayrı kimseyi bu düşe lâyıḡ görmedüğümden düş senüñ olduğunı bildüm.” didi.

Ve **ebû baḥr** yengeç didükleri cânverdür ki bir cânibi üzerine yürür, fetḥ-i sîn-i mühmele ve fetḥ-i râ’-i mühmele ve ṭâ’-i mühmele-i meftûḥadan sonra elif ve nûn-ıla olan sereṭân gibi. Ve yengeç deryâda ve karada dirilür, bir adı ‘*aḡrebü’l-mâ*’dur ya‘nî şu ‘aḡrebi. Ve bu yengecün yürümesi güzel ve yelmesi tîz ve meḡâlib ve tırnaḡları keskin ve gözleri omuzlarında ve ağız göğsinde ve çeñesi iki cânibden yarılmış ve sekiz ayaklu ve derisi senede altı def‘a şoyulur bir cânverciğdür. Ve deligine iki kapu eyler, biri şuya ve biri kuruya açılır, derisi şoyuldukda balıklarun yırtıcılarından ḡorḡup şuya açılır, kapuyı kapar ve kuruda olan kapuyı açuk ider ki yel aña doḡunup yaşıḡı tîz kurı olsun içün. Ve kaçan kurı olup üstü pek olsa deryâya açılan kapusını örtmiş iken açar ve ma‘âşî ve dirliğini (A 320a) taleb ider.

el-Hüküm: Yengeç yimek haramdır, tabî‘ at anı habîş gördüğüün. Kelâm-ı Kadîm’de hod “وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ”¹²⁸⁸ vâkı‘dür. Ve Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem yengeç şatmağdan nehy ü men‘ eylemişdür. Kezâ fi’z-Zâhidî Şerhi’l-Ğudûrî. Ve Mâlik mezhebinde yengeç helâldür. Kezâ fi-Hayâtî’l-Hayevân.

el-Havâş: Yengeç yimek arka ağrısına fâ’idesi vardur ve arkeyi pek ve katı ider. Yengecün eyüsi iri ve tatlu şularda olandur ve yengeç bârid ü raḥbdur, meslûl olanlara eti nâfi‘dür, huşûşan merkeb südiyle ola. Ve yengeç küli şovukdan olan ayak yarasına ve yarıklarına ve kelef ü behaḳa eyüdü. Ve yengeci ‘akreb şokduğı yere yaḳu eyleseler nâfi‘ olur. Ve yimek ile daḳı ‘akreb şokmasına nâfi‘dür. Ve yengeç küli kaçan bevâsirün yarıklarına haşy olinsa şağ eyleye ve oñulda her nice olursa olsun. Ve eger gün aşrı ısıtmalı olan üzerine yengeç gözini aşalar şifâ bula. Ve Başrî, şuda olan yengeç eti ve şorbası bâh u cimâ‘ı ziyâde ider ve meslûl olana nâfi‘dür, didi. Ve yengeç ayağını bir meyvelü ağaç üzre aşsalar ol ağacuñ yemişi döküle ve ‘illetsiz yere düşe. Ve yengeci yara üzerine ḳosalar demreni ve dikenî çıkarur. Kezâ fi’l-İhtiyārât ve Minhâci’l-Beyân ve Hayâtî’l-Hayevân.

et-Ta‘bir: Düşde yengeç hilesi çok ‘azîmü’l-heybe ve dutılması ırâḳ ve şöḳbeti güç bir kimseye delâlet ider. Ve eger düşde bir kimse etini yise ırâḳ yerden bir ḳayra irişe. Ve (A 320b) Câmâsb, düşde yengeç eti haram mâldur, didi. Kezâ fi-Kitâbi İbni’l-Ğannâm.

Ebû ‘amra fetḥ-i ‘ayn-ı mühmele ve rā’-i mühmele-i meftûḫadan soñra hâ ile müflis olan kimsedür ve iflâs ve açlık künyetidür. Ve bir kimsedür ki bir ṭā’ifeye inse ve nüzûl eylese ol ṭā’ifeye ḳatlı veyâ ceng ü cidâl ve ḫarb u ḳitâldan be-her-ḫâl bir belâ nâzil olurdu. Ve **mülfec** zamm-ı mîm ve sükûn-ı lâm ve fetḥ-i fâ ile ve âḫirinde cîm ile müflis olan kimsedür. Ve bu lafız bâb-ı ef’âlden ism-i fâ’ ildür, mâzîde *elfecu’r-raculu* dirler *eflesu’r-raculu* ya’ nî er müflis oldu ma’ nâsına ve ism-i fâ’ ilde ḳā’ide âḫirinüñ mâ-ḳabli meksûr olmak iken bu lafızda meftûḫ gelmişdür, nitekim *aḫşaneden muḫşen* ve *eshebeden musheb* dirler, âḫirlerinüñ mâ-ḳabli meftûḫ olmak üzre. İşbu zıkr olınan kelimeler ism-i fâ’ ildür ve ḳıyâsa muḫâlif gelmişdür. Müflise **mülfec** dinilmege sebeb *lefç* fetḥ-i lâm ve sükûn-ı fâ ile ḫorlık ve ḡayr-ı ehle muḫṭar olmaḳdur, müflis olan kimse ḫor u ḫaḳîr olup nâ-ehle ‘arż-ı ḫacât ile ıztırârda olduğı muḳarrerdür. Anda olan hemze şayrûret içündür, ma’ nâ-yı **mülfec** şâra zâ zullin ve’l-câ’in ve’ḫtirârin ilâ-ḡayrı ehlihîdür. Ve müflisde olan

¹²⁸⁸“...kötü ve pis şeyleri haram kılar...” *Kur’ân-ı Kerîm*, A’raf 7/157.

hemze şayrûret içündür, ke-enne müflis olan kimsenüñ derāhim ve aķçeleri mangır ve züyûf oldı, dimekdür. Nitekim *aķbeşe'r-raculu* dirler kaçan raculuñ aşhābı habiṣ olsalar ve *aķtafa'r-raculu* dirler kaçan erüñ iti baṭı' ve tar yürüyişlü olsa. Ve cā'izdür ki müflisden murād (A 321a) bir hāle vardı ki anuñla bir fels ve mangır yokdur dinilmek ma'nāsına, nitekim *aķhere'r-raculu* ma'nāsı, bir hāle vardı ki ol hāl üzre kahr olunur. Ve *ezelle'r-raculu* ma'nāsı bir hāldedür ki ol hālde zelil kılınur, dimekdür. Kezā fi's-*Şihāh* ve'l-*Kāmūs*.

Nazm:

Deve kuşına ümmü ṯarık sefennec
Di bir kuşa sunkur güzel gözlü ebrec

Şerh:

Sefennec sîn-i mühmele vü meftûhadan gayrı hurûf-ı mu'ceme ile cehennem vezni üzre üçüncü harfi müşedded kalmağla humāsiye mülhâkdur ve deve kuşınıñ erkeğine dirler. İmām Demîrî *Hayâtü'l-Hayevân*'da, bu lafzı zamm-ı sîn ü nûn-ıladur, dimişdür lâkin yañlış zabt eylemişdür ve yañılmışdur. Ve bundan muḳaddem zıkr olınan *ümmü ṯarık* de kâf'dan gayrı hurûf-ı mühmele iledür ve deve kuşu künyetidir ve inşā'a'llāhu te'ālā aşagada zıkr olunur. Ve *sunkur* zamm-ı sîn-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı kâf-ıla yırtıcı kuşlardan bir toğandur ki anuñla şayd u şikâr avlarlar. Ve Kāzvinî kavli üzre bu kuşuñ ayakları yoğundur ve şovuk yerlerde olur ve Türk memleketinde çok olur. Ve *ebrec* bâ'-i muvaḥḥade ve rā'-i mühmele ve cîm ile aḥmed vezni üzre gözinüñ aķını siyāh ve kara dolanmış olan gözleri güzel kimsedür, fetḥateyn [ile] *berec*[d]en müştâkdur.

Nazm:

Köşek sakb u caḥş oldı köduķ sıpā
Kara gözlü ad'ac yaraķlı müdeccec

Şerh:

Sakb feth-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı kâf-ıla deve köşegidir veledü'n-nāķa (A 321b) gibi veyāḥud toğduğı sâ'atde aña sakb diyeler veyāḥud erkeğine dinile. Cem' i *esķub* ve *sikāb* ve *sukūb* ve *sukbān* gelür zamm-ı sîn ile.

el-Emsāl: *Ezelli mine's-sukbāni beyne'l-halā'ib* darb-ı meşeldür. *Sukbān* zamm-ıla köşeklerdür ve *halā'ib* şağılur develerdür. Ma' nāsı fülān kişi şağılur develer aralarında olan köşeklerden ezellüdür, dimekdür.

Ve *caḥṣ* feth-i cīm-i muḳaddime ve sükün-ı hā'-i mühmele ve āḫirinde şīn-i mu' ceme ile eşek ḳoduğıdur veledü'l-ḫimār ma' nāsına. Cem' i kesr-ile *ciḥāṣ* ve zamm-ıla *cuḥṣān* gelür ve dişisine *caḥṣe* dinilür.

el-Emsāl: *Fulānun cuḥayṣu vaḥdihi* dirler, nitekim *fulānun 'uyeyru vaḥdihi* dirler. *Cuḥayṣ* zamm-ı cīm ve feth-i hā'-i mühmele ile zubeyr vezni üzredür ve 'uyeyr' ayn-ı mühmele ile yine zubeyr vezni üzre 'ayr taşğiridür. Ve 'ayr feth-i 'ayn ile eşekdür gerek ehli ve gerek yabanī olsun, bu darb-ı meşeli ve mu' cebb bi-rāyihi olup rāy u fikri ile istibdād u endişesiyle infirād idüp kimselere ḳarışmayup ḫalk ile müşāvere ḳılmayup 'aql u fikrin begenmiş kimse ḫaḳḳında zemm için dirler. Ve 'uyeyru vaḥdihi yine bu ma' nāyadur ve zemm için isti' māl olunur.¹²⁸⁹ Ve rāy u 'aql u fikrin begenmiş kimse ḫaḳḳında dirler veyāḫuz tenhā ve yalnız yimek yiyen kimse ḫaḳḳında dinilür. Kezā fi'l-*Ḳāmūs*.

Ve *ad'ac* cīm'den ḡayrı ḫurūf-ı mühmele ile aḫmed vezni üzre ḳara gözlü olan kimsedür. (A 322a) Ve *müdeccec* zamm-ı mīm ve feth-i dāl-ı mühmele ve iki cīm-ile yaraḳlu olan kimsedür *eş-şakku fi's-silāhi* ma' nāsına, ya' nī ceng ālātıyla geyinmiş ve pür-yaraḳ olan ve ālāt-ı ceng ile örtilmiş kimseye *müdeccec* ve şakkun fi's-silāh dinilür. *Müdeccec* zamm-ı dāl ile olan *düccedendür* ki ḳarañlıḳdur, ke-ennehu yaraḳlu olan ālāt-ı ceng-ile örtinüp ḳararmışdur. Ve *şakk* kāf-ı müşeddede ile ism-i fā'ildür ve kesr-i kāf-ile *şekkih* dendür ki yaraḳdur, silāh ma' nāsına ve *şekkih*de olan kāf-ı müşeddededür.

Nazm:

Di tek ḫāya eşrec hem aḳsaḡa a' rec

Dinür yañsaḡa ibn aḳvāl u ahrec

Şerḫ:

Eşrec şīn-i mu' ceme ve rā'-i mühmele ve cīm-ile aḫmed vezni üzre insānda bir ḫāyalu olandur ve ḫayvānātda bir ḫāyası ol birinden büyük olandur. Ve *a'rec* cīm'den mā'-adā

¹²⁸⁹Ve ammā bir kimesneyi medḫ murād eyleseler *fulānun nesīcu vaḥdihi* dirler ya' nī fülān kimsenüñ 'ilme veyā ḡayrıda nazīri ve mişli yokdur. Bunun aşlı budur ki şevb ve doḡunan geysi ḳaçan eyüce ve ince olsa ol şevbüñ minvāli ve üslübü üzre ḡayrı doḡunmaz ve ammā ol şevb ince ve eyüce olmasa anuñ üslübü üzre nice geysiler için sedā ve ariş doḡunur.

hurûf-ı mühmele ile aksak olan erkekdür ve aksağın yürümesine fetḥateyn ile ‘*aracān*’ dirler. Ve *ibn akvāl* fetḥ-i elif ve sükûn-ı kâf-ıla yañşak ve çok söyleyici kimsedür, aḥmed vezni üzre olan *ahrec* gibi ki cīm’den ğayrı hurûfı mühmeledür.

Nazm:

Gögercin ne sa‘ dāne bir cānverdür
Saḳankūr evmekle gitmek ne hebrec

Şerḥ:

Sa‘ dāne fetḥ-i sīn ü nūn’dan mā-‘ adā hurûf-ı mühmele ile gögercin (A 322b) didükleri kuşdur *ḥamāme* gibi ve *ḥamām* gögercin erkeğine ve dişisine dinilür ve hā dāḥil olup *ḥamāme* dinildükde hā te’nīs için olmaz, belki vahdet içündür ḥayye gibi cem‘ i *ḥamā’im* gelür. Ve *ḥamām* gögercine didükleri gibi boynında tavḳ ve boğmağı olan kumrı ve ügeyik gibi kuşlara daḥı ıtlāk olunur. Ve ev gögercinine *ḥamām* ve yabanī gögercine *yemām* dirler fetḥ-i yā’-i ḥuṭṭiyle. Ve Kisā’i *ḥamām* yabanī gögercin ve *yemām* ev gögercinidür, dir. ‘*Ā’iše*-i Şiddīka raḍiya’llāhu ‘anhā “كان النبي صلى الله عليه وسلم يُجِيبُ النَّظَرَ” didi. Ma‘nāsı, Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem yaşıl ve turunç ve kıızıl gögercine bakmağı severdi, dimekdür. Ve Ebū Mūsā ḥamām aḥmer elmadur diyü tūffāḥ ile tefsīr eylemişdür, lākin ğayrılar böyle tefsīr eylememişlerdür. Ve ḥazret-i Resūl’ün -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- evinde bir kıızıl gögercin var idi, adı Verdān idi. Ve ḥazret-i ‘Alī kerrema’llāhu vechehu vahşet ve yalñızlıktan ḥazret-i Resūl’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- şekvā eyledükde ḥazret-i Resūl, ‘Alī’ye “Bir çift gögercin al, saña mūnis olur ve yavrısından sen işābet idersin ve tağrīd u āvāzı ile seni namāza uyandırur veyāḥud bir ḥorūs al, saña mūnis olur ve seni namāza uyandırur.” didi. Ve gögercin yuvasına ṭālib, eger biñ fersaḥ yerden şalıvirseler yine yuvasını ister ve irāḳ yerlerden yakın zamānda ḥaber u mektūb getirür. Ve ba‘zı gögercin vardır ki bir günde üç biñ fersaḥ yer uçup ḥaberleri getirür. Ve gāhī olur ki gögercini dutarlar (A 323a) ve avlarlar, on yıldan soñra yine vaṭanına gelür, kuvvet-i hıfzı ve şebāt-ı ‘aqlı olduğundan vaṭanını unutmaz. Ve yırtıcı kuşlar gögercini pek isterler. Ve cümleden ziyāde şāhinden ḳorḳar. Ve gögercin cümle yırtıcı kuşlardan ve şāhinden ziyāde uçar, lākin şāhini gördükde ḳorḳup müteḥayyir olur ve anı ḥayret ü dehşet alır, şaşup uçamaz. Nitekim merkeb ve eşek, arslanı ve ḳoyun, ḳurdı ve fāre çetügi gördüklerinde bu ḥālet anlara ‘ārīz olur ve şaşup ḥareketden ḳalurlar. Ve cimā‘ vaḳtinde

öpmek bir hayvānda yokdur illā insān ve gögercinde vardır. Ve erkegi dışısından ve dışisi erkeğinden ayrılmaz meger helāk ola biri veyā yite, zāyi‘ ola. Ve altı ay tamāmında erkegi gāhī sefād ider ve dışisi on dört gün götürür, andan sonra iki yumurda yumurdlar, evvelki yumurdadan erkek ikinciden dışı çıkar. Ve evvelki yumurda ve ikinci yumurda aralarında bir gün bir gice geçer. Ve erkegi ol iki yumurda üzerinde gündüzden bir mikdār zamān oturur, bākī kalan zamānda dışisi oturur, gicede daḥī ‘ādetleri böyledür, nevbetle yumurda üzerinde oturlar. Ve dışisi yumurdlayup bir māni‘ den ötüri yumurdası üzerine oturmasa erkegi anı urur ve döge döge yuvasına kor. Ve erkegi dışisine sefād murād eyledükde yuvasından yavrıları çıkarur. Ve yumurdadan yavrı çıktukda ilhām-ı Haḫ ile öñine tuzlu tobraḫ koyup andan yidirür tā kim yimek yolını āsān eylesün içün. Subḥāna’llāhi’l-mülhimu külli nefsin hudāhā.¹²⁹⁰ (A 323b) Ve Aristo gögercin sekiz yaş yaşar, zu‘m ider.

Fā’ide: Ba‘z-ı ḥukemā her ādem şekli ile ve her kuş cinsiyle gezer, dir. Ve Mālik bin Dīnār iki kimse ‘işret u şöḥbetde ittifāk eylemezler illā mā-beynlerinde birbirinüñ vaşfi müşābehet üzredür ve insānuñ eşkāli kuşların ecnāsı gibidür, dir idi. Bir gün Mālik bin Dīnār bir gögercini bir karga ile görüp ta‘accub eyledi ki “Bir cinsden degül iken ne aceb ittifāk eylemişlerdür.” didi. Bu ḥāl üzre iken ikisi de yüridiler, meger kim gögercin ve karga aḫsaḫlar-ımış. Mālik bin Dīnār “İkisininüñ ittifāḫları aḫsaḫ olduklarıındandır.” didi. İmdi her insān kendü şeklinde olana ülfet ü ‘işret ü şöḥbet ider, nitekim her kuş kendü cinsine ülfet ider. Ve iki kimesne bir zamān birbiriyle ülfet eylese ve mā-beynlerinde münāsebet olmasa, elbet birbirinden ayrılurlar. Ve gögercin ebleḥ olmaḡla vaşf olunur, belāhet ü ḥamāḫati bundandır ki altından yavrisını alup boğazlarken yine ol yere gelüp yumurdlar ve yavrı çıkarur.

el-Ḥüküm: Gögercin eti ḥelāldür, zīrā ṭayyibātdandır ve yavrı ve yumurda ve üns ve mekātib içün gögercin beslemek bilā-kerāhetin cā’izdür. Ve ammā gögercin ile oynamak ve anı uçurmak ve koşu ve segirdişmek içün beslemek eṣaḫḫ-ı ḫavldē mekrūhdur ve ‘inde’l-ba‘z mekrūh degüldür, zīrā ḥarb u ḫitāl ve ḫarb u ceng ü cidālde naḫl-i aḫbār u i‘lām-ı āṣār içün gögercine ihtiyāc vardır.

Rivāyet olunur ki Hārūnu’r-Reşid Ḥalife gögercini ve oyununu severdi ve ḥaḫz iderdi. Bir gün (A 324a) Ebu’l-Baḫterī Hārūnu’r-Reşid yanında iken bir kimse ḫalīfeye bir gögercin

¹²⁹⁰“Her nefse doğruyu ilham eden Allah tüm noksan sıfatlardan münezzehtir.”

bağış getürdi. Ebu'l-Bahterî Hārūnu'r-Reşid'e Ebū Hüreyre raḍiya'llāhu 'anh ḥazret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden “لَا سَبْقَ إِلَّا فِي خُفٍّ، أَوْ حَافِرٍ أَوْ جَنَاحٍ”¹²⁹¹ rivāyet ider, didi. Ḥadīş-i şerīfde **أَوْجَانِح** [*ev cenāḥin*] lafzı yokdur Ebu'l-Bahterî Hārūnu'r-Reşid gögercini sevdüğüçün **أَوْجَانِح** [*ev cenāḥin*] lafzını ziyāde eyledi. Reşid aña vāfir bağış virdi, alup yanından çıkup gitdi. Ve Hārūnu'r-Reşid Ebu'l-Bahterî gitdükden sonra “Va'llāhi kızb eyledüğünü bildüm.” didi ve getürdükleri gögercini boğazlamağa emr eyledi. Reşid'e “Gögercinüñ günāhı ne idi ki anı boğazlamağa emr eyledün ve boğazladılar?” dinildi. Reşid “Bu gögercin ucından ḥazret-i Resūl'e -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- iftirā vü kızb olunduğıçün.” didi. ‘Ulemā daḥı Ebu'l-Bahterî ḥadīşini bunuñ içün terk eylediler ve ḥadīşini yazmadılar. Kezā fi-*Ḥayātī'l-Ḥayevān* li'd-Demīrī. Ve ammā ‘ilm-i ḥadīşden *Ḥulāşa*-nām kitāb-ı hümāmda **ev cenāḥin** lafzını ziyāde eyleyen Ğıyās bin İbrāhīm'dür. Ve Mehdī Ḥalīfe ki Manşūr Ḥalīfe oğlıdur, gögercini severdi, mezbūr Ğıyās, Mehdī Ḥalīfe üzre girüp “لَا سَبْقَ إِلَّا فِي خُفٍّ، أَوْ حَافِرٍ أَوْ نَصْلٍ أَوْ جَنَاحٍ” didi. Mehdī, Ğıyās'a on biñ dirhem virilmege emr eyledi ve yanından çıkdukdā Mehdī, “Ben şehādet iderüm ki taḥkīk, Ğıyās bin İbrāhīm kafası kezzāb kafasıdur, Resūlu'llāh 'aleyhi's-selām **ev cenāḥin** dimedi ve lākin bu bize taḥarrüb (A 324b) ve yakınlık murād eyledi.” didi, diyü yazar. Bu kitābda yazduğı üzre ḥadīş-i ḥammām vāzi'ı Ğıyās bin İbrāhīm olur, Ebu'l-Bahterî olmaz. Ve Ebu'l-Bahterî, Bekkār bin 'Abdi'llāh ez-Zübeyrī'den sonra Medīne-i Münevvere'ye kādı olup ba' dehu İmām Ebū Ḥanīfe şāḥibi İmām Ebū Yūsuf Kādī'dan sonra Bağdād'a kādı olmışdur ve Me'mūn Ḥalīfe zamānında iki yüz tārīhinde dünyādan gitmişdür. Ve İmām **Ebū Yūsuf** rahmetu'llāhi 'aleyhi rahmeten vāsi'aten yüz on üç tārīhinde toğup ve İmām-ı A'zam Ebū Ḥanīfe'den -rahmetu'llāhi 'aleyhi rahmeten vāsi'aten- 'ilm öğrenüp üç ḥalīfeye kādı olmuşdur ki anlar Mehdī ve Hādī ve Hārūnu'r-Reşid'dür. Ve tārīḥüñ yüz seksen birinde ve bir rivāyetde seksen ikisinde rebī'ü'l-evvel ayında ve bir rivāyetde rebī'ü'l-āḥirde Bağdād'da Pencşenbe güninde dünyādan intikāl ve dāru'l-bekāya irtihāl eylemişdür rahmetu'llāhi 'aleyhi rahmeten vāsi'aten. *Ḳalā'idu 'Uḫūdi'd-Dürr ve'l-İkḫyān*-nām kitābda ve *Ṭabaḳātü'l-Fuḳahā*-nām risālede böyle yazılmışdur. Ve İmām-ı A'zam ve Muktedā-yı Ekrem **Ebū Ḥanīfe** Nu'mān bin Şābit Kūfe şehrinde tārīḥ-i hicretüñ altmış bir senesinde veyā seksen tārīhinde vücūda gelüp yüz elli tārīhinde dünyā-yı deniyyeden intikāl ü irtihāl eylemiş ve Bağdād'da vefāt eylemişdür. Kaḡı ayda vefātı

¹²⁹¹“Yalnızca toynaklı hayvanlar ve kanatlı hayvanlar caizdir.” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/453.

olduğunda ihtilâf vardır, ba‘zılar Şa‘bân’da ve ba‘zılar Receb’de dirler. Kendüye ol zamānede olan hâlıfe kâdılık teklîf eyledi, kabûl eylemedi. Yüz degnek urup habs eylediler, habsde vefât eyledi. (A 325a) Ve bir rivāyetde Manşûr Hâlıfe Ebû Hânıfe Hâzreti’ne ağılu sıvık içirdi ve zindāna gönderdi, secdede iken rûh-i şerîfi kabz olındı. Rahmetu’llāhi ‘aleyhi rahmeten vâsi’aten. Ve cesed-i şerîfini yurken alnında kudret hâtııyla “¹²⁹²يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي” ve sağ eli üzerinde “¹²⁹³ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ” ve sol eli üzre “¹²⁹⁴إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا” ve mübarek gögsi ve bir rivāyetde karnı üzre “¹²⁹⁵يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ” āyetleri yazılmış bulındı. Ve kabre koduklarında gâ’ibden hâtif “¹²⁹⁶فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٌ” didüğünü işitdiler. Ve namāzın kıılmağa keşret-i izdihām ve ğalabalık olduğundan defn eylemege kâdir olmadılar illā ikindüden sonra defn eylediler. Ve Manşûr Hâlıfe kabri üzerine gelüp namāzını kııldı, yigirmi günden ziyāde kabr-i şerîfi üzre namāzın kııldılar. Kezā fi-*Kalā’idi’d-Dürr ve’l-İkḡyān*. Ve İmām **Muḥammed** bin Ḥasan eş-Şeybānī aşılada Dimaşk’dandur, babası ‘İrāk’a varup oğlu Muḥammed bin Ḥasan Vāsı’ta toğup tahşil-i ‘ilm-i Rabbānī ve tekmil-i fenn-i Subḡhānī eyleyüp Hārūnu’r-Reşid anı Raḡḡa’ya kâdı eyleyüp andan Rey y didükleri beldeye kâdı idüp yüz seksen toḡuz târiḡinde elli sekiz yaşında iken Rey y’de İmām Muḥammed ve Kisā’i bir günde dünyādan irtihāl eylemişlerdür. Rahmetu’llāhi ‘aleyhimā (A 325b) rahmeten vâsi’aten. Kezā fi-*Kalā’idi’d-Dürr ve’l-İkḡyān* ve *Risāleti Tabāḡāti’l-Fuḡahā’*. Ve *Kalā’idü’d-Dürr*’de yazduğı üzre İmām Muḥammed’ün muşannefāt u mü’ellefātı dört yüz cild kitāb ‘add olınmışdur. Ve bir rivāyetde dağı ziyādedür. *Mebṡūt* ve *Cāmi’-i Kebir* ve *Cāmi’-i Şağır* ve *Siyer-i Kebir* ve *Siyer-i Şağır* ve *Ziyādāt* muşannefātındandur. Zāhir rivāyetden murād olan bunlardır. Ve *Nevādir* ve *Emālī* ve *Cürcāniyyāt* ve *Hārūniyyāt* ve *Raḡḡiyyāt* mü’ellefāt-ı ḡazret-i İmām Muḥammed’dendür. *Hārūniyyāt* şol mesā’ildür ki Hārūnu’r-Reşid vilāyetinde cem‘ eylemişdür. Ve *Raḡḡiyyāt* Raḡḡa’da cem‘ u te’lif eyledüğü mesā’ildür. Ve *Cürcāniyyāt* Cürcān’da cem‘ eyledügidür.

¹²⁹²“(Allah, şöyle der:) ‘Ey huzur içinde olan nefis! Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön! (İyi) kullarımın arasına gir. Cennetime gir.’” *Kur’ân-ı Kerim*, Fecr 89/27-30.

¹²⁹³“...Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete...” *Kur’ân-ı Kerim*, Nahl 16/32.

¹²⁹⁴“...elbette biz iyi iş yapanların ecrini zâyı etmeyiz.” *Kur’ân-ı Kerim*, Kehf 18/30.

¹²⁹⁵“Rableri onlara, kendi katından bir rahmet, bir hoşnutluk ve kendilerine içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdelemektedir. Onlar orada ebedî kalacaklardır. Şüphesiz, Allah katında büyük bir mükâfat vardır.” *Kur’ân-ı Kerim*, Tevbe 9/21-22.

¹²⁹⁶“...ona rahatlık, güzel rızık ve Naım cenneti vardır.” *Kur’ân-ı Kerim*, Vâkıa 56/89.

el-Emsāl: Āmenu min-ḥamāmi'l-ḥarem darb-ı meşeldür, ya' nî fülân kimse Ḥarem-i Beytu'llâh'da olan gögercinlerden emnde ziyâdedür. Ka'be-i Mükerrreme Ḥarem-i Şerîf'inde niçe niçe gögercin vardur ašlâ ve kât'â kimse anlara ta'arruż eylemez ve incitmez ve âdemden kaçmaz ve yanlarında niçe biñ kimse geçüp gider kôrķup uçmazlar. Ḥazret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem küffârdan kaçup cebel-i Şevr'de mağaraya girüp şaklandıkdâ mağara kâpusında bir çift gögercin gelüp yumurdlamış-ıdı ve kışşası meşhûredür. Mekke ve Ḥarem'de olan gögercinler ol iki çift gögercin neslindendür. Ve ālefu min-ḥamāmi Mekke darb-ı meşeldür, ya' nî Mekke-i Mükerrreme şehrinde olan gögercinden ülfetde artıkdur. Ve tekalledehâ ke-tavki'l-ḥamāmeti darb-ı meşeldür, bunda olan zâmîr-i mü'enneş ḥaşleten kâbiḥa ve çirkin ve yaramaz ḥûya râci'dür, ya' nî fülân kimse ol yaramaz ḥûyı gögercin (A 326a) boğmağı gibi boğmak eyledi ve boynına aşdı. *Kelâm-ı Qadîm*'de “عُنُقَهُ وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي”¹²⁹⁷ bunuñ gibidür, ya' nî biz her insâna lâzım kıldık ḥayrını ve şerrini boynındadır ve andan ayrılmaz tâ anuñla ḥisâb olunmayınca. Ke-ennehu her insânuñ 'ameli gayb u kâzâ vü kâder yuvasından uçup üzerine geldi, bundan murâd şiddet-i lüzûm ve kemâl-i irtibâtı taşvîrdür, herkesüñ 'ameli kendüden ayrılmaz boğmak boynından ayrılmadığı gibi, dimekdür.

el-Ḥavâş: Gögercine Fârsice *kebüter* dirler ve ṭabî' atı Cālînûs kavli üzre ıssıdur ve ziyâde raṭbdur. Ve eti bögrege eyüdü ve meniyyi ziyâde ider. Ve kanı fâlic ü laḳve ve ḥadar u istirḫâ'-i bedene nâfi'dür. Ve der-iken iki yarup 'akreb şokduğı üzre ursalar nâfi' ola. Ve bir evde ki gögercin ola ol evde sâkin olanlar fâlic ü ḥadar ve sekte vü subât didükleri emrâzdan berî olalar. Ve aḳ gögercin ödini göze çekseler göz kârañlığı ve ḡaşâve didükleri marâzını def' eyleye. Ve etine müdâvemet zekâ vü zeyreklik getürür. Ve gögercin kanı ıssı iken göze çekmek gözde olan cerâḫati zâ'il eyler. Ve kanı burun kanın keser. Ve gögercin, yavrısından ağırırâkdur. Evlâ olan kôrķ ve kişnîz veyâ sirke ile yinmekdür. Ve kanını zeytle kârışdurup âteş-i yangına ursalar şağ eyler. Ve zibli ḥârdur ve zibli şü içinde saḫḳ olup 'usrü'l-bevle mübtelâ olan içinde otursa ziyâde nâfi'dür. Ve sirke ile zibli tılâ olup istiskâ üzre yaḳu olınsa (A 326b) âşikâre fâ'ide eyleye. Ve kıızıl gögercin zibli kaçan üç dirhem darçinî ile iki dirhem içseler kâsık ve böğürde olan taşâ fâ'ide eyleye. 'usru'l-bevl için bir pāk çanak içinde yazup şü ile yuyup içürseler fi'l-

¹²⁹⁷“Her insanın amelini boynuna yükledik...” *Kur'ân-ı Kerîm*, İsrâ 17/13.

hāl bevl eyleye, yazılacak budur: “وَمَا قَدَرُوا ۚ ۱۲۹۸ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ ۱۲۹۹ اللَّهُ حَقُّ قَدَرِهِ ۚ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ۚ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ ۚ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ۚ ۱۲۹۹”
”نفخ و سقوا باذن الله عز و جل

et-Ta‘bīr: Düşde gögercin dişisi güzel ve mübāreke ve ‘Arabiyye ‘avratdur ki erine bedel bir kimseyi taleb eylemez. Ve hasta başı üzre gögercin ölümdür. Hamāmdan hımām ta‘bīr olunur ki kesr-i hā’-ıla mevtdür. Ve gögercin burcı ‘avratlar cem‘ olacak yerdür. Ve gögercin yavrıları oğullardur. Bir kimse düşde gögercine ‘alef virüp gögercinleri çağırma ol kimse kavvāddur. Ve eger gögercinleri ve qarğaları bir yere cem‘ eylese yine kavvād olmasına delālet ider, zīrā qarğalar fāsıqlardur. Ve her nesne ki düşde gayrı cinsle cem‘ olına ve hılāf cinsden iki nesne bir yere cem‘ olına meşelā koyun ve köpek veyā qarğa ve gögercin gibi kıyādeye delāletdür. Ve gögercin hedīri ve āvāzı bāṭıl sözdür. Ve eger düşde bir gögercin bir kimseye gelse ve aña mülākī olsa bir yerden mektūb gele. Bir kimsenün gögercini kaçsa ve dönüp gelmese (A 327a) ‘avratına ṭalāk vire veyāḥud mevte irişse ola. Ve eger düşde kendünün gögercini çok olduğın görse cāriyeler ala. Ve eger bir gögercinün kanadın kırksa ‘avratına and vire ki evinden çıkmaya veyā ‘avratı toğura veyāḥud yüklü ola. Ve eger düşinde gögercin yola kulavuzlasa ırakdan bir haber gele. Ve Cāmāsb, bir kimse düşde bir gögercin avlasa düşmānları mālın yiye, didi. Ve eger gögercinün gözinde eksilik görse ‘avratının dīninde ve hūlk u hūyında noḡşānidur.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Müstazhir Bi’llāh oğlu Müsterşid Bi’llāh-nām ḥalīfe ḥabs olındukda düşinde bir muṭavveḡa gögercin elinde gördi ve bir kimse aña gelüp “Senün ḥalāṣ olmañ bundadır.” didi. Şabāḥ olukda İbn Sekīne-nām İmām, ḥalīfe-i maḥbūs yanına geldi ve düşini ḥikāye eyledi. İbn Sekīne “Nice ta‘bīr u te’vīl eyledün?” didi. Müsterşid Bi’llāh “Ebū Temmām-nām şā‘irün işbu beyti ile te’vīl ü ta‘bīr eyledüm.” didi.

Şi‘r:

هُنَّ الْحَمَامُ فَإِنْ كَسَرْتَ جَنَاحَهُ

¹²⁹⁸“Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Nisâ 4/48.

¹²⁹⁹“Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O’nun elindedir. Gökler de O’nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Zümer 39/67.

“Ve benüm hālāşum ve kırtulmam himāmumdadur.” didi ve birkaç az günlerden sonra katl olındı. Ve katli beş yüz yigirmi yedi senesinde vāqı‘ olmuşdur. Ve hilāfeti on yedi sene ve sekiz ay ve birkaç gün olmuşdur. Müsterşid Bi’llāh, hamām ki feth-i hā’-ıla gögercindür ve bundan kesr-ile himām ta‘bır eylemiş ki kesr-ile himām ölümdür.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu’abbere: İbn Sīrīn’e bir kimse gelüp “Düşümde bir (A 327b) gögercin dutup kanadın kırdum.” didi. İbn Sīrīn işidüp beñzi bozuldı ve aña “Şoñra nice oldı?” didi, ol kimse “Şoñra bir karga tamum üstine düşdi.” didi. İbn Sīrīn ol kimseye “Ne ‘aceb Hāq sübhānehu ve te‘ālā seni ne tīz te’dīb eyledi. Sen koñşuñ ‘avratına varursın ve bir kara kimse senüñ ‘avratuña varur.” didi.

Fā’ide: İbn Sīrīn bezzāz idi ve hāzret-i Resūl’üñ -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- hizmetkārı Enes bin Mālik kulu ve müşterī kölesiydi. Ve Enes raḍiya’llāhu ‘anh İbn Sīrīn gāsl eylesini ve namāzın kılmasını vaşıyyet eylemiş-idi. Enes vefātında İbn Sīrīn maḥbūs idi, destūr ile zindāndan çıkardılar ve Enes’i yuyup ve kefenleyüp namāzını kılup zindāna gitdi ve ehline ve evine varmadı. Ve bir gün şabāḥ yimeğini yerken bir ‘avrat İbn Sīrīn’e gelüp “Düşde ay, ülker içine girerken gördüm ve bir kimse ardumdan var İbn Sīrīn’e ve düşüñi hikāye eyle aña, diyü çağırdı.” didi. İbn Sīrīn bu düşi işidüp beñzi bozuldı ve kılup elini bögrine urup bögrini ve karnını dutdı. Kız karındaşı İbn Sīrīn’e “Senüñ hālūñ nedür ve saña ne oldı?” didi. İbn Sīrīn “İşbu ‘avrat yedi günden sonra beni meyyit za‘m ider ve yedi günden sonra beni ölür zann ider.” didi. Ve yedi günden sonra İbn Sīrīn dünyādan intikāl eyledi. Ve Ḥasan-ı Başrī’dan sonra yüz gün sağ olup yüz on tārīhinde İbn Sīrīn vefāt eylemişdür. Raḥmetullāhi ‘aleyhi raḥmeten vāsī‘aten. (A 328a) Süfyān-ı Şevrī gögercin ile oynamak Lūt kavmi ‘amelidür, didi. Ve İbrāhīm Naḥa‘ī, bir kimse uçar gögercinle oynasa fakīrlık elemiñi dadmayınca ol kimse ölmez.” didi. Kezā fi-*Ḥayāti’l-Ḥayevān* li’ d-Demīrī ve *Kitābi İbni’l-Ğannām* raḥmetu’llāhi’l-‘Allām.

Ve **sakanḳūr** feth-i sīn-i mühmele ve feth-i kāf-ı evvelī ve sūkūn-ı nūn ba‘dehu kāf-ı mażmūme ve sūkūn-ı vāv ve rā’-i mühmele ile bir cānvercikdür ki iki dürlü olur. Biri Mısrī ve biri Hindī olur. Ve bir cinsi fir‘avn boğılduğı Deryā-yı Kulzüm’de olur. Ve Hābeşe memleketinde dağı olur. Ve bu şuda balık ve kuruda kaṭā’ir ve yılan gibi yudar.

¹³⁰⁰“Onlar (kadınlar) güvercindir, eğer kanadını kırarsan ‘hamām’ kelimesinin hā harfini esre ile okursan ‘himām’ (yani ölüm) olur.”

Ve dişisi yigirmi yumurda yumurdlar ve kum içine gömer, hızn eylemesi budur. Ve erkeginün zekeri iki ve dişisininü ferci ikidür keler gibi. Teymî böyle dimişdür. Ve ba' zılar **saķankūr** timsāh neslindendür, yavrisını Nîl kenârında ider, şuya düşen timsāh olur ve kıriya düşen saķankūr olur, dirler. Ve bunu kışda artık dutarlar, ziyāde şovukda şudan taşra gelür ve yüzi beyābāna. Ve avcı aña irişür, anı dutar. Ve bunuñ ğarīb u ' acīb emrindendür ki kaçan bir kimseyi ırsırsa ol kimse saķankūrdan evvel şuya varup andan ğasl eylese saķankūr ölür ve eger saķankūr ol şuya varursa ol kimse helāk olur. Ve avcısını ısrıduķda her ķanĝısı şuya evvel irişürse ol şaĝ ve sālīm ķalur, ol biri ölür. Ve eger şu bulunmazsa saķankūr işer ve kendü sidigine yuvalanur, avcı ölür ve bu ķurtulur. Ve eger avcı (A 328b) evvelce işeyüp sidigine yuvalanursa şaĝ ve sālīm ķalur ve saķankūr ölür. Ve bunuñla yılan arasında ' adāvet vardır, ķanĝısı zafer bulursa ol birini öldürür. Ve bu verel dirler bir kiçirek cānvere beñzer ki verel fetħateyn ile kelerden kiçidür, verele müşābih olduĝıçün *verel-i mā'î* dirler. Ve saķankūr ve verel arasında fark budur ki saķankūr Nîl'de ve şuda ve Nîl ve şuya yakın yerde olur ve verel beyābānda olur. Ve verel didükleri cānverün başı yaşı ve saķankūr başı ince ve keşide olur ve verel rengi şarıdır ve kıızılıĝa urur ve bulanmaĝa daĝı urur ve derisi ħaşın ve ķalıñ olur. Ve saķankūr rengi ablaķ ve alaca olur ki şarı ve siyāh ve aķ ile ablaķ olur. Ve saķankūruñ eyüsi erkegidür ve bunuñ ħāşşalarınuñ eñ büyüĝi emr-i bāh u cimā' a ķuvvet virmekdür, erkegi bu ħāşşaya maĝşüşdür, dinilmek yakındur. Ve erkeginün de eyüsi bahār vaķtinde dutılandur ki heyecānları zamānıdır. Ve a' zāsınıñ eyüsi arķasından kıyruĝı cānibidür ve göbegi berāberinden alalar ki göbegi ve bögrek ve yaĝı ķuvveti bile ola ve tāze iken ħār u raķbdur ve çünki tuzlayup kırudalar, ħarāreti ziyāde ve ruķūbeti azrek olur ve bu, mizācları şovuk olanlara yarar, mizācları ıssı olanlara muvāfiķ degüldür, belki zararlıdır. Ve saķankūrı yalnız isti' māl, mürekkebātla isti' mālden aķvādur. Kezā fi'l-*İĥtiyārāt* ve *Minhāci'l-Beyān*.

el-Ĥavās: İki kişı arasında ' adāvet olsa bir saķankūrdan yiseler (A 329a) ' adāvet gide ve biri birine dost olalar. Ve etinün ve yaĝınıñ ħāşşaları cimā' şehvetini ziyāde eylemek ve in' āza takviyetdür. Ve siñirlere zarar eyleyen şovuk marāzlara fā'ide eylemekdür. ve bunuñ şerbetinün miķdārı bir mişķālden üç mişķāle dekdür, isti' māl iden kimsenün mizācına ve vaķtine ve şehrine ve sākın olduĝı memleketine göre isti' māl olunur ve mişķāl de aña göre olur. Ve cimā' a ķādir olmayan kimesneye be-ĝāyet nāfi' dür. Ve şöyle dirler ki bir dirhemini bāde ile içseler şehveti bir ħayşiyyetle kıparur ki ħiç sākın olmaz,

meger mercimek şorbasın bal ile veyā marul tohmını şu ile içeler ki sākin ola. Ve Hindī saḡanḡūr iki zīrā⁶ kadar uzun ve bucuḡ zīrā⁶ kadar yaşı olur. Ve bunun eti vecā⁶-ı külyeteyn ve bel ağrısını giderür ve idrār-ı meniyy ider.

et-Ta⁶ bīr: Düşde saḡanḡūr ‘ālim ve ‘āmil ve imāma delālet ider ki zulumātda anuñla ihtidā olunur. Zīrā saḡanḡūruñ derisi yaḡılır ve eti kuvveti artırur ve erkek erligine kuvvet virür. Kezā fi’l-*İhtiyārāt* ve *Hayātī’l-Hayevān*.

Ve *hebrece* feth-i mühmeleteyn ve sükün-ı bā’-i muvaḡḡade ile ıve ıve gitmekdür. *Ḳānūnu’l-Edeb* reften be-şitāb diyü yazar.

Nazm:

Sülek hem sülef keklik yavrisıdur
Sedā ile luḡme arıḡ ile argac

Şerḡ:

Sülek ḡurūf-ı mühmele ile ‘umer ve şurad vezni üzre keklik ḡuşı yavrisıdur veledü’l-ḡacel gibi ve *sülef* fā’dan ḡayrı iki ḡarf-i mühmele ile yine keklik yavrisıdur, cem‘ leri kesr-i sīn ile *silkān* ve *silfān* gelür (A 329b) ve sīnlerinde zamm da cā’izdür. Ve *sedā* ḡurūf-ı mühmele ile ‘alā vezni üzre bezde olan arıḡdur ki uzunıdur, Fārsice aña tār dirler ve dāl yerine tā’-i müşennāt-ı fevḡāniyye ile *setā* (lüḡatdür. Celālü’d-dīn es-Süyūḡī Müzhir-nām¹³⁰¹ lüḡatde böyle yazar.) Ve Türkī vezni üzre üsdi ve dāl yerinde tā’-i ḡaraşet ile üsti ve medd-ile *sedā*’ ve üsdi ve esti de feth-i elif-ile yedi lüḡatdür, cümlesi arıḡdur ki *luḡme* nüñ ḡilāfıdır ki *luḡme* zamm-ı lām ve sükün-ı ḡā’-i mühmele ile rükbe ve rütbe ve ḡuḡbe vezni üzre argacdur ki bezde ve şevbde olur (ve lām’da feth cā’izdür. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*.) Ve Fārsice aña pūd dirler.

el-Emsāl: *Elḡim mā esdeyte* ḡurūb-ı emşāldendür ya’nī arıḡ eyledüğini argac eyle, dimekdür. Bu ḡarb-ı meşeli itmām-ı emrde ve bir işe mübāşeret idince tamām eylemekde isti‘ māl iderler, muḡaşşal-ı ma‘nā işüñi tamām eyle, eksük alıḡoma, dimekdür.

Nazm:

Semendel ne bir ḡuş ki yanmaz oda ol
Dişi eksige köseye dindi küsec

¹³⁰¹ *Müzhir* sükün-ı zā-yı mu‘ceme ileddür, zā’-i mu‘ceme ile degüldür ki *zuhūrdandur*.

Şerh:

Semendel nûn'dan ğayrı ħurûf-ı mühmele ile ğazanfer vezni üzre ve lâm yerine râ'-i mühmele ile Şîn ve Çîn diyârında olur bir kuşdur ki oda ve âteşe yanmaz ve âteş içinde eglenmek ile lezzet alır ve şafâ ider. Ve biş didükleri aġu ve zehri yer, ol kuşa zarar eylemez. Ve ol kuşu Çîn halkı ħurudup yerler ve azıġ idinürler, anlara zarar eylemez. Ve eger Sind ve Çîn memleketinden ıraġ olsa yüz zîrâ' yer ħadar daġı ıraġ olsa anı yiseler (A 330a) fi'l-ĥâl yiyen kimse helâk olur. Ve derisi kirlendükde âteşe ħorlar, yanmaz, pāk olur ve yayġanur. Ve ba' zılar semendel kuş degüldür tilkiden aşıġa ve kiçi bir ħayvândur, gözleri kıızıl ve kıyruġı uzun ħulenneciyyetü'l-levndür ve tüyinden mendiller doġurlar ve âteşe bırakıldıġda işlâĥ olur, dirler. Ve ba' zılar semendel bir kuşdur, Hind'de olur ve âteş içinde yumurdlar ve yavrılar, bi'l-ĥâşşa âteş aña te'sîr eylemez. Ve tüyinden mendiller işlenür ve Şâm-ı Şerîfe getürürler, kirlendükde âteşe bıraġurlar, âteş üzerinde olan kiri yandurur, pāk olur ve kendüye âteş kâr u te'sîr eylemez, dirler. Ve İbn Ĥallikân, ben andan bir pâre gördüm sık ve ħalıñ ve uzunlġk ve yaşşılıġda at ħulaġı şeklinde doġunmış idi, âteşe ħodılar yanmadı, bir cānibini zeyt yaġı içine ħodılar ve baturdılar ve bir fitîl üzerine ħodılar, aydınlġk eyledi ve nice zamān yanup tırdı ve aydınlġk eyledi, ba' dehu söyündürdiler andan bir nesne bozulmadı didüġini İmām Demîrî yazmışdur. Ĥaleb şāĥibi Şelāĥa'd-dîn oġlı Melik Tāĥir'e bir pâre semendel getürdiler, uzunı iki zîrâ' ve eni bir zîrâ' ħadar. Zeyt içine bıraġurlardı ve yaġarlardı, yaġ ħaynardı ve ol pâre aġ olurdu ħalurdu, aşıġa bir yerine âteş kâr eylemezdi. Kezā fi-*Ĥayāti'l-Ĥayevān* li'd-Demîrî.

el-Ĥavās: Ödinden bir dānġk ħaynamış ve süzilmiş noġūd suyu ve süd ile birħaç def' a aġu içmiş kimseye içürseler aġu zarar eylemez ve semûm-ı ħātileden berî ider. (A 330b) Ve ödi, ħılı bitürür eger el ayasında olursa daġı. Ve yüreginden bir nesne yudan min-ba' d her ne işidürse ezberler. Kezā fi-*Ĥayāti'l-Ĥayevān* li'd-Demîrî.

(Ve **kevsec** feth-i kâf-ile ve zamme de cā'iz. Ezherî, bu lafz-ı 'Arabiyye'de aşıl degüldür, didi. Ve ba' zılar kûseden mu' arrebdür didiler. Ve İbnü'l-Ĥūtiyye *kesece*, *kesece* *lem yenbut lehu liĥyetun* didi ve bunuñ 'ibāretinden 'Arabiyye olduġı zāhirdür. Ve Cevherî, *el-kevsece el-eşatu*, didi. Kezā fi-*Misbāĥi'l-Münîr*. Ve bu lafız nazımda iki ma' nāya îrād olunmuşdur ki biri kösedür, ma' lümdür. Ve biri dişleri eksük kimsedür el-nāġısu'l-esnān ma' nāsına.)

Nazm:

Senād oldı bir cānver file beñzer
Di kūhī şığır yavrisına hū baħzec

Şerh:

Senād nūn'[dan] ğayrı ħurūf-ı mūhmele ile seħāb vezni ūzre Qazvīnī didūgi ūzre fīl şıfatı ūzre bir ħayvāndur ki fīlden cūşşede kiçi ve öküzden büyükdür. Ve bunuñ yavrisı anası fercinden başın çıkarup otlar tā qavī olıncaya dek, qavī olduqda anası qarnından çıkup kaçır, dinilür. Kaçmasına sebep anasınıñ dili diken gibidür, yavrisını bulup yalarsa etini kemüğinden diliyle kıparur, zīrā dili be-ġāyet keskindür. Ve bu ħayvān Hind'de çok olur. Kezā fi-Ĥayātī'l-Ĥayevān li'd-Demīrī. Ve *baħzec* feth-i bā'-i muvaħħade ve sūkūn-ı hā'-i mūhmele ve feth-i zā-yı mu' ceme ve cīm-ile yaban ve yabanī ve kūhī şığır yavrisıdır veledü'l-bakarati'l-vaħşıyye ma' nāsına. *Qāmūs* ve *Cevheri*'de veledü'l-bakara dimişlerdür, vaħşıyye kaydı yokdur, ammā *Ĥayātü'l-Ĥayevān*'[da] bu kayd vardır. Ve *Qānūnu'l-Edeb*-nām lügatde beççe-i gāv-ı kūhī dimişdür, ya' nī tağ şığırınıñ yavrisı.

Nazm:

Gelincik durur ibnu 'irs aña beñzer
Dü'ildür boz ata dimiş ħink ü deyzec

Şerh:

İbnu 'irs kesr-i ' ayn-ı mūhmele ve sūkūn-ı rā'-i mūhmele ve sīn-i mūhmele ile gelincik didükleri ħayvāncıkdur ki evlerde olur fāreye düşmendür, fāre[yi] deligine girup çıkarur ve öldürür. Ve yılana daħı düşmendür yılanı da öldürür. Ve timsāħa (A 331a) daħı düşmāndur, zīrā timsāħuñ ağızı dā'im açıkdur, ibnu 'irs ağızına girup qarnına iner ve içini yir ve yıpradup taşra çıkar. Ve bu ħasta olsa tavuq yumurdasını yiyüp şifā bulur.

Rivāyet ü ħikāyet olınur ki bir gelincik bir fāre ardına düşer. Fāre anı görüp bir ağaca çıkar, gelincik daħı ardınca çıkar, ayrılmaz tā bir budaq ve daluñ ucına varur. Gelincik daħı ardından ayrılmaz fāre kaçacak yer bulamaz. Āħirü'l-emr bir yaprağa iner ve dişiyle yaprağın bir tarafını ısırup aşılı qalur, gelincik fārenüñ bu ħālini görüp dişisine işitdirmek için bir kerre çağırdı, dişisi āvāzın işidüp gelmege başladı, ol ağacın dibine geldükde dal ucında olan gelincik fāre üzerine aşıldığı yaprağı kesdi, fāre aşağıya düşdi. Ağaç altında olan gelincik anı avladı ve dutdı.

Ve **rivāyet** olunur ki bir kimse bir gelincik yavrısını dutup kafeşe koyup anası göricek yerde habs eyledi. Anası anı görüp gitdi ve ağzına bir altun alup getirüp ol kimsenün öñine bıraktı, ke'enne oğlu için fedā eyledi. Ol kimse yavrısını şalıvirmedi yine gidüp bir altun dağı getürdi. Ol kimse yine şalıvirmedi. Muhaşşal, beş kırmızı altuna yetürdi. Ol kimse yine yavrısını şalıvirmedi. Gelincik gördi ki şalıvirmez, gitdi bir bez pāresini getürdi ke'enne işāret ider ki artık maḥşūli ve kırmızısı yokdur. Ol kimse anı kayırmadı ve yavrısını şalıvirmedi, gelincik anı görüp döndi, (A 331b) getürdüğü kırmızılardan birin alup gitdi. Ol kimse bākīsini alup gitmesinden kōrkup yavrısını şalıvirirdi.

el-Ḥūkm: Gelincigi yimek mezheb-i Ḥanefiyyede ḥarāmdur. *Tuḥfetü'l-Mülūk*-nām kitābda ve *yaḥrumu'l-yerbū'* ve *ibnu 'irsīn* demişdür. Vehm, *ibnu 'irs fār* gibidür, *fār* ḥod ḥarāmdur, *Viḳāye* ve *Ṣadru's-Ṣerī'a* ve şürūḥ-ı *Viḳāye*'den *Teysīr* ve gayrıda dağı *ibnu 'irs* ḥarāmdur, demişlerdür.

el-Ḥavās: Dimāğıyla iktihāl olınsa zūlmet-i başara nāfi' dūr ve kūrūdip sirke ile içilse şar' marazına nāfi' ola ve eti veca' -ı mefāşıla yaḳu isti' māl olınur ve yağıyla diş tılā olınsa fi'l-hāl kōparur. Ve kaniyla sirāca tılā olınsa taḥlīl eyleye. Ve kani fāre kani ve şu ile karişdurup bir ev içine serpseler anda olanlaruñ arasında ḥuṣūmet vāḳi' ola. Ve ödi ıssı iken içilse sâ' atinde öldürür. Ve gelincik fāre ile bir evde defn olınsa yine ḥuṣūmet vāḳi' ola. Ve zibli yaralar üzre kōnılsa kani keser.

et-Ta'bir: Düşde ergen kimse gelincik görse bir mer'at-i şabiyye ve genç kız almasına ve anuñla zivāc ve izdivāca delālet ider. *Kezā fi-Ḥayāti'l-Ḥayevān*.

Ve **dū'il** zamm-ı dāl-ı mūhmele ve kesr-i hemze ile gelincige mūṣābih bir cānvercikdür, zamm-ı fā ve kesr-i ' ayn ile fu' il vezni üzre bir ism bundan gayrı bulınmaz ve bilinmez, demişlerdür. Başra kādısı ' ilm-i naḥv vāzı' ı Ebu'l-Esved ed-Dü'elī Aḥfeş kavli üzre işbu düveyyibeye mensūbdur. **Dū'ilde** hemze meksūr iken nisbet olındukda (A 332a) tevāliyyü'l-kisrāt lāzım gelmesün için hemze meftūḥa kılınur, zīrā hemze meksūr olıcaḳ lām dağı meksūrdur ve yā'-ı nisbiyye ikidür ve yā' kesreden mütevellid olur. Eyle olsa tevāliyyü'l-kisrāt lāzım gelürdi. Nitekim feth-i nūn ve kesr-i mīm-ile nemir ki bir kabīle adıdur, nisbet olındukda feth-i mīm-ile nemeṛī didükleri tevāliyyü'l-kisrāt lāzım gelmesün içündür. İmdi Ebu'l-Esved ed-Dü'elī zamm-ı dāl ve feth-i hemze iledür veyāḥud hemze meftūḥa olduḳdan soñra vāv'a ḳalb olınup Düvelī ola. Zīrā hemze ḳaḳan meftūḥa olsa taḥfif kılınması vāv'a ḳalb olınmaḳladur. Nitekim *cū'ende* feth-i vāv-ıla

cüven ve *mü'ende* feth-i vāv-ıla müven didiler. Feth-i hemze ile cü'en ve mü'en iken hemze-i meftūhayı vāv'a tahfif için kalb eylediler. Bu taqdîr üzre Ebu'l-Esved ed-Düvelî olur, zamm-ı dāl ve feth-i vāv-ıla. Ve İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Esved Ed-Diyelî'dür didi, aşlı dü'ildür zamm-ı dāl ve kesr-i hemze ile. Hemze-i meksûreyi yā'ya kalb idüp li-ecli'l-yā' dāl'ı meksûr kıılır. Nitekim kıl ve bî' de böyledür. İbnu'l-Kelbî kavli üzre kâdî-i mezbûruñ nisbetinde Ebu'l-Esved ed-Diyli dinilür, kesr-i dāl ve sükûn-ı yā ile, Şihāh'da böyle yazılmışdır. Ve ammā *Kāmūs*'da *Şerhü'l-Lüma'*-nām kitābdan nakl idüp Ebu'd-Di'elî kesr-i dāl ve feth-i hemze iledür, Di'el kesr-i dāl ve feth-i hemze ile 'ineb vezni üzre bir kabiledür, Ebu'l-Esved ol kabileyeye nisbet olunmışdır diyü yazar. Ve kâdî-i mezbûr adında (A 332b) ihtilāf vardır. Ba'zılar, Zālīm bin 'Amr bin Süfyān'dur dirler ve ba'zılar, Zālīm bin Sāriḳ ve ba'zılar, Sāriḳ bin Zālīm ve ba'zılar, 'Amr bin Zālīm'dür, dirler. Mezbûr sādāt-ı tābi' indendür, 'Alī bin Ebī Tālib ile şöhbet itmişdür ve Şıffin'de ḥazret-i 'Alī raḍiya'llāhu 'anh ile ḥazır olmuşdır. Tārīḫ-i hicretüñ altmış tokuz tārīḫinde Başra'da tā'ün-ı Cārūf'da seksen beş yaşında vefāt eylemişdür, raḍiya'llāhu 'anh ve 'an-sā'iri's-şahābe. Ve bu tā'ün Başra'da vāḳi' olup nās u ḥalkuñ uluları bu tā'ündan vefāt eylemişlerdür. Ve ḥazret-i Enes bin Mālik evlādından otuz oğlu zıkr olınan tā'ündan vefāt eyledi, dinilür. Raḥmetu'llāhi 'aleyhim ve raḍiya'llāhu 'an-ebihim. Kezā fi-*Hayāti'l-Hayevān* ve ba'zihā min-*Cāmi'i'l-Uşūl li-İbni'l-Eşir* 'aleyhi raḥmetu'llāhi'l-Ḳadiri'l-Başir. Ve Ebu'l-Esved ed-Dü'elî şāhib-i nevādirdür ki niçe dürlü leṭā'if ile şehirdür.

Cümle-i leṭā'ifinden **biri** budur ki bir dilenci “Her kim aḥşam yimegi ile aç toyurursa Allāh raḥmet eyleye.” didüğünü işidüp dilenciye çağırdı ve aña aḥşam yimegin virdi ve tok eyledi. Ve dilenci çıkup gitmek istedükde “Heyhāt! Ben seni anuñçün yidürdüm ve toyurdum ki müselmānları bu gice incitmeyesin, varup bir müselmānı daḥı rencide eylemek istersin.” diyü bukaḡuya urdı ve şabāḥ olmayınca şalıvirmede.

Ve **biri** daḥı budur ki bir kimse aña “Sen 'ilm kabı ve ḥilm zarfı ve kabısın fe-emmā baḥilsin.” didi. (A 333a) Zīrā Ebu'l-Esved buḥl ile ma'rūf ve nā-keslik ile mevşūf idi. Ebu'l-Esved aña cevāb virüp “Bir kab ki içinde olan nesneyi dutmaya anda ne ḥayır vardır.” didi.

Ve **biri** budur ki tokuz kırmızı filoriye bir at şatun alup evine götürürken bir gözlü bir kimseye uğradı ve “Niçeye alduñ?” didi. Ebu'l-Esved “Niçeye deger, kıymete tut.” didi. Ol kimse “Dört buçuḳ kırmızıya deger.” didi, aña cevāb virdi ki “Ḳayırmazsın ma'zürsın

bir gözün ile kıymet dutduñ, eger ol bir gözün sağ olsa kıymete tutsañ bākī kalan kıymeti bilürdüñ.” didi. Ve çeküp evine vardı ve uyudu, uyandukda atun dişleri arpayı ısırdukda dişleri ve ağızı āvāzın işitdi. “Bu nedür?” didi, “At arpasın yir.” didiler. Ebu’l-Esved “Ben uyurken mālumu eksilden mālum içinde komam ve mālum içinde mālumu ziyāde ideni korum.” diyüp fi’l-hāl ol atı şatdı ve bahāsıyla bir tarla şatun aldı.

Ve **biri** dahı budur ki Başra’da koñşıları i’ tikkāda kendüye muḥālif idiler ve kendüyi incidürlerdi ve gice ile taş atup taşarlardı ve aña “Seni Allāhu te’ālā taşlar.” dirlerdi. Ebu’l-Esved anlara “Yalan söylersiz, eger Allāhu te’ālā taşlasa taş baña degerdi, ammā siz taşlarsız, anuñcün baña dokunmaz.” didi. Ve andan soñra evini şatdı ve aña “Evüñi şatduñ.” didiler. *Bel bi’ tu cārī* diyüp darb-ı meşel eyledi ya’ nī evümi şatmadum belki (A 333b) koñşumı şatdum. Ve bu kışsa Ebu’l-Cehm el-‘ Uzrī kışşasınıñ ‘ aksidür ki mezbūr evini yüz biñ akçeye şatdı ve andan soñra müşterī olanlara “Sa’ id bin el-‘ Āş koñşulığını niçeye alursız?” didi. Anlar “Yalñız koñşuluk şatılır mı?” didiler. Ebū Cehm “Evümi baña virüñ ve akçeñüzi aluñ. Va’llāhi’l-‘ azīm ben bir kimsenüñ koñşulığını şatmam ki otursam, kandanur diyü beni şorar ve beni görse merḥabā ider ve eger gā’ibde olsam beni şaklar ve eger yanında ḥāzır olsam kendüye yakın ider ve eger bir nesne istesem virür ve istemesem kendü ne istersin ve ne gerekdür, dir. Ve eger baña bir şiddet ü zaḥmet gelse beni şād ider ve zaḥmetümi giderür.” diyüp evini aldı ve yüz biñ akçe ev bahāsını döndürdi. Sa’ id bu sözlerini işidüp aña yüz biñ akçe gönderdi. Ve leṭā’ifinden **biri** dahı budur ki Emīrū’l-Mü’minin ḥazret-i Mu’āviye raḍiya’llāhu ‘anh ḥalife vü pādīşāh iken tenhāca meclisine dāḥil olur. Ve Mu’āviye aña söylerken Ebu’l-Esved’den zuraṭ ve yellenmek vāqī’ olur. Mu’āviye işidüp güler. Ebu’l-Esved Mu’āviye’ye kimseye dime diyü minnet ider ve çıkup gider. Gitdukden soñra ‘ Amr bin el-‘ Āş raḍiya’llāhu ‘anh Mu’āviye’ye girer. Mu’āviye Ebu’l-Esved’den şadır olan ḳabāḥati ‘ Amr’a söyler. ‘ Amr raḍiya’llāh Ebu’l-Esved’i gördükde “Ḥalife meclisinde böyle ḳabāḥat idersin.” didi. Ebu’l-Esved Mu’āviye ḥazretine varup buluşur ve Mu’āviye’ye “Kimseye dimeyesin, diyü minnet itmedüm mi idi?” didi. Mu’āviye raḍiya’llāhu ‘anh “ ‘ Amr bin el-‘ Āş’dan ḡayrı kimse bilmedi.” didi. (A 334a) Ebu’l-Esved “Ben andan şakınurdum, ammā sen ḥilāfete ve pādīşāhlığa şālīḡ degülsin.” didi. Mu’āviye “Niçün?” didi. Ebu’l-Esved “Sen bir zuraṭa emīn olmayınca emvāl-i müslimīn ve beytü’l-māl-ı mü’minine nice emīn olursın.” didi. Mu’āviye raḍiya’llāhu ‘anh güldi ve aña vāfir iḥsānlar eyledi, raḍiya’llāhu ‘anhumā.

Ve **biri** dağı budur ki Ebu'l-Esved'e Mu'aviye rağiya'llāhu 'anh "Bedir Ėazāsi'nda ĥāzır mıydı?" dinildi. Ebu'l-Esved "Ne'am, men zālike'l-cānib" didi. Ya'nī Mu'aviye Bedir'de ĥāzır idi ol cānibden, dimekdür. Mu'aviye rağiya'llāhu 'anh Bedir Ėazāsi'nda küffār-ile olduğını bildürmişdür.

Ve **deyzec** feth-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı yā'-i ĥuṭṭī ile boz atdur ki rengi boz ola. Ve bu lafız mu'arrebdür kesr-i dāl ile *dīze* lafzından ki *dīze* kesr-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı yā'-i ĥuṭṭī ve zā-yı mu'ceme ve āhirinde hā ile Fārsice boz atdur, kesr-i hā'-i mu'ceme ve sükün-ı nūn-ıla **hink** gibi, nitekim Şāhidī'de vāḳi' dūr.

Mıṣrā' :

Boz ata di ĥink ü semend oldu kula oldu çemiş

Nazm:

Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün
Cehāletde ҡalma uyuma gözün aç

Şerh:

Cehālet feth-ile bilmezlikdür *cehl* gibi ve 'alime bābındandır, na'tı *cāhil* ve *cehūd* dūr. Ve bunuñ cem' i zamm-ı cīm-ile *cūhhāl* ve zamm ile *cūhl* ve zammeyn ile *cūhūl* ve rükka' vezni üzre teşdid-i cīm-ile *cūhhel* ve zamm ve feth-ile *cūhelā* 'gelür. Kezā fi'l-*Ḳāmūsi*'l-*Muḥīṭ*.

el-Ḳıṭ' atū fi-Baḥri'r-Recezi'l-Müşemmeni's-Sālim: (A 334b)

Debr arular derrāc kirpi büyügi düldül durur

Deşti şoğan 'unşul durur dāmen ucu zülzül durur

Şerh:

Debr feth-i dāl-ı mühmele ve sükün-ı bā'-i muvāḥḥade ve rā'-i mühmele ile arulardur cemā' atū'n-naḥl ve'z-zenābīr ma'nāsına (ve kesr-i dāl lügatdür.) Cem' i *edbur* ve *dubūr* gelür eflus ve fulūs vezinleri üzre. Aşma' ī, bunuñ kendü lafzından vāḥidi yokdur, didi. Ve 'inde'l-ba'z vāḥidi *ḥaşremedür*. Ve aşḥāb-ı 'izāmdan 'Āşım bin Şābit-nām enşārīye ḥamiyyü'd-debr dinilür. Cem' i hā'-i mühmele ile ġaniyy vezni üzre fa'ıl be-ma'nī-i mef'öldür maḥmiyy ma'nāsına. Vech-i tesmiye mūmā ileyh 'Āşım, Ḥaḳ te'ālā ile 'ahd eylemiş-idi ki bir müşrike yapışmaya ve bir müşrik dağı aña yapışmaya. Recī' Ėazāsi'nda

Benū Lihyān kāfirleri anı şehīd eyledüklerinde mübārek başını kesüp almak istediklerinde Hāḡ sūbhānehu ve te‘ālā bir cemā‘at aru ile anı ḡimāyet eyledi, arular kāfirlere üşüp yanından kovdılar ve aña el şunmaḡdan men‘ eylediler. Hattā müselmānlar cesed-i şerīfini alup defn eylediler. Hāḡ te‘ālā ‘ahdine ḡöre vefātından soñra daḡı kāfirler aña yapışmaḡdan ḡimāyet eyledi ve şaḡladı. Ve **derrāc** cīm’den ḡayrı ḡurūf-ı mühmele ile şeddād ve nemmām ve kettān vezni üzre kirpidür ḡunfud gibi. Vech-i tesmiye bütün giceyi derc eyledüḡiḡündür ya‘nī yürüdüḡiḡündür ve derc feth ü sūkūn-ıla yürümekdür meşy ma‘nāsına. Ve **düldül** ḡurūf-ı mühmele ile hüdhüd ve bülbül vezni üzre kirpilerin büyüḡüdür ‘aḡīmü’l-ḡanāfız ma‘nāsına. *Ḳāmūs*’da muṡlaḡ kirpidür veyā kirpiye beñzer (A 335a) bir dābbecükdür, dimişdür. Cevherī ve Demīrī ‘aḡīmü’l-ḡanāfīd ile tefsīr eylemişlerdür. Ve **Düldül** ḡazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḡatırı adıdır ki Mışır ḡākimi Muḡavḡıs hediye göndermiş-idi. Bir eşheb ve aḡ ḡatır idi, vech-i tesmiye tedeldelu’s-seḡābu dirler ḡaçan bulut mütedelliye ve şarkılup ḡareket eylese. Ḳıkr olınan ḡatırın revīşı ve yürimesi buluta teşbīh olup aña **Düldül** dinilmişdür. *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’dan böyle fehmi olınmışdır. Ve İskenderiyye ve Mışır şāḡibi Muḡavḡıs Düldül’i hediye gönderdüḡde Māriyye bint Şem‘ün¹³⁰² ve ḡız ḡarındaşı Sīrīn¹³⁰³ ve Mābūr-nām ḡaşıyy¹³⁰⁴ u ḡādimi ma‘ān armaḡan ve hediye ve baḡışış göndermişdür. Ve **‘unşul** nūn’dan ḡayrı ḡurūf-ı mühmele ile ve ḡarf-i evvel ve şāliş maḡmūmdur, ḡunfud ve hüdhüd vezni üzre yaban şoḡanıdır, başalu’l-berrī ma‘nāsına. Ve kesr-i elif ü ḡāf ve sūkūn-ı sīn ile iskīl ve iskāl ve başalu’l-fe’r yine yaban şoḡanıdır. Ve buña başalu’l-fe’r didükleri fāre ve kesegeni öldürdüḡiḡündür. Fārsice piyāz-ı deştī dirler, ya‘nī yabanī şoḡan. Ve bunuñ ṡabī‘ atı ıssı ve ḡurıdır, eyüsi be-ḡāyet resīde ve irişmiş olandır. Ve bal ile dā’ü’ş-şā‘leb didükleri marāz üzre ṡilā olınsa be-ḡāyet nāfi‘dür ve şar‘ ve māliḡūlyā marāzlarına eyüdüḡ ve ḡözün keskinliḡini ziyāde ider yimeḡ ile. Ve öksürük ve rabv ve eski öksürük ve ‘ırḡu’n-nesā ve istiskā ve yaraḡān didükleri marāzlara (A 335b) ve şālābet-i cigere be-ḡāyet nāfi‘ olur. Ve yapraḡının ḡavāşşından biri budur ki eḡer ḡurt didükleri cānver anuñ üzerine dursa veyā başsa ol ḡurd aḡsaḡ olur ve dirler ki ol ḡurt helāk olur. Fetebāreka’llāhu aḡsenu’l-ḡālīḡīn.¹³⁰⁵ Keḡā fi’l-*İḡṡiyārāt li’l-Bedi‘i*. Ve yaban şoḡanı

¹³⁰² **Şem‘ün** feth-i şīn-i mu‘ceme iledür.

¹³⁰³ **Sīrīn** kesr-i sīn-i mühmele ba‘dehu yā’-i müşennāt-ı taḡṡāniyye ve kesr-i rā’-i mühmele ve yā’dan soñra nūn iledür.

¹³⁰⁴ **Ḥaşıyy** ḡaniyy vezni üzre ḡāyası çıḡmış kimsedür.

¹³⁰⁵ “فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ” “Yaratanların en ḡüzeli olan Allah’ın şānı ne yücedir!” *Kur’ān-ı Kerīm*, Mü’mīnün 23/14.

yimek, gözi hadid ve keskin eyler ve dıku'n-nefes marazına fā'ide ider. Ve sigiller üzre bal ile tılā olınsa sigilleri keser. Ve yaban şoğanı ağzı ve mi' deyi ledğ ider, lāyık olan anı biryān eylemek veyā bişürmekdür andan şoñra isti' māl eylemek gerekdür. Ve yaban şoğanı ba' zılar katında sefle zarardur ve daķık-i kersenne anuñ muşlihidür, dirler. Ve başal-ı ' unşul büyük olur, gāhī bir dānesi beş rıtl ağırınca gelür. Kezā fī-*Halli'l-Mūcez* ve *Minhāci'l-Beyān*. Ve *zülzül* zāleyn-i mu' cemeteyn ve sükün-ı lām-ı evvelī ile düldül vezni üzre uzun gömlek eteginüñ aşığa ucıdur, esāfilü'l-kamīşi't-tavīl ma' nāsına. Ve zāleyn kesr-ile zılzil zibric vezni üzre ve lām-ı sāniyeden şoñra hā ile *zilzile* zibrice vezni üzre ve ' ulebiť vezni üzre *zulezil* ve ' ulebiťe vezni üzre *zulezile* lügatdür ve bir iki lügat daķı *Ķāmūs*'da zıkr olınmışdır. Nazımda zamm-ı dāleyn ile olan ki ħunfud vezni üzredür, okunmaķ lāzım olduğı ehline ħafī (A 336a) degüldür.

Nazm:

Du' mūř ne it balığı cirriş yılan balığı
Şillevr yılan balığı çıñrağı ne cülcül durur

Şerh:

Du'mūř ħurūf-ı mühmele ile ' uřfūr vezni üzre it balığıdır ki Fārsice aña fetĥ-i kāf ve sükün-ı fā ve cīm-i Fārsiyye ve kesr-i lām ile keřelīze dirler, nitekim *Lügat-i Ĥüsāmi*'de vāķi' dür.

Beyt:

Ĥatca tū vü māst ħaymaķ u yoğurt
Keřelīze it balığı kırm ħurt

Süheylī du' mūř bir küçük balıķdır řu yılanına beñzer, didi. İmām Demīri bir dābbecikdür ki řuya dalar, cem' i *da'āmīř* gelür burğūř ve berāğīř gibi diyü yazar. *Ķāmūs* řāķibi *du'mūř* bir cānvercükdür veyā bir ħara ħurtdur ki göllerde olur diyü yazar. Cevherī bir düveybedür ki řuya dalar, cem' i *da'āmīř* ve *da'āmīř* gelür diyü *Şiĥāĥ*'ında yazar. Aĥterī řu cānverlerinden rengi ħaraya mā'il bir kiçirek cānverdür sür'at-i ħareketde ve kiçireklikde eťfāl aña teřbīh olunur ve ' inde'l-ba' z it balığı diyü yazar. Ve *Ķānūnu'l-Edeb*'de ed-du' mūř, keřelīze dimiřdür. Ve *Ķāmūs*'da *du'mūř* umūr ve işlere daĥl idici ve pādīřāĥları ziyāret idiciye daķı dirler. Ĥadıřde vāķi' “الاطفال دَعَامِيصُ الْجَنَّةِ” bundandur, ya' nī uřaķlar cennet du' mūřlarıdır ve cennet seyyāĥlarıdır, cennetde bir evden men'

olunmazlar, diyü yazar. Ve **Du‘mūş** bir kimsedür ki ziyāde zinā iderdi, Hāḫ te‘ālā anı meşh idüp **du‘mūş** eylemişdür. Ve Du‘aymīşu’r-Reml (A 336b) bir erūñ adıdır ki dāhī vü dāhiye ve be-ğāyet ‘āḫil ü zeyrek idi ki ‘āḫl u fikr ü zeyreklikde ḍarb-ı meşel idi. Huve Du‘aymīşu hāza’l-emri dirler ya‘nī fülān kimse şu emrūñ du‘aymīşi ve ‘ālimidür. Ve **cirriş** rā’dan ġayrı ḥurūf-ı mu‘ceme ile sikkīt vezni üzre ki kesr-i sīn ve kāf-ı müşeddede iledür ve āḫirinde olan šā’-i müselleşedür, ılan balığıdır kesr-i cīm ve kesr-i rā’-i mūhmele vü müşeddede ile olan **cirri** gibi ki Fārsice aña mār-māhī dirler. Ve ‘Arab ta‘rīb idüp māremāhīc dirler, āḫirinde cīm-ile. Ḥayātü’l-Ḥayevān’da böyle yazar. Viḳāye şāriḫi Feriştēzāde **cirriş** sazan balığı dimişdür. Ve Mecma‘ü’l-Baḥreyn şerḫinde daḫı sazan balığı dimişdür. Ve Aḫterī de sazan balığı dimişdür. Feriştēzāde ve Aḫterī ḫaṭā eylemişlerdür, zirā šāḫib-i Ḳāmūs ve Mu‘rib šāḫibi İmām Muṭarrizī ve Cevherī ve Ḳānūnu’l-Edeb šāḫibi ve Ḥalāş šāḫibi ve Dīvānu’l-Edeb šāḫibi cirriş yılan balığı olduğına ittifāḫ eylemişlerdür. Ve cīm yerine kāf-ı meksüre ile **kirriş** biṭṭīḥ ve fissīḫ ve sikkīt vezni üzre yine yılan balığıdır. Kesr-i šād-ı mūhmele ve fetḥ-i lām-ı müşeddede ve sūḳūn-ı vāv ve rā’-i mūhmele ile sinnevr vezni üzre olan **şillevr** gibi. Ve yılan balığının ḥūḳmī ve ḥuşūşı zıkr olunmuşdur. Ve **cūlcūl** iki cīm-ile ḳunfud ve bülbul vezni üzre çıñraḡu didükleridür ki gāhī tūcdan ve gāhī birincden olur, ceres-i şaḡīr ma‘nāsınadır.

Nazm:

Di dimm kedi deysem ne ayu erkegi ḳarınca zerr (A 337a)

Muṭlaḳ devedür rāḫile dirler hezār bülbul durur

Şerḫ:

Dimm kesr-i dāl-ı mūhmele ve mīm-i müşeddede ile kedi ve ḫetūk didükleridür ki meşhūrdur sinnevr ve hirr gibi. Vāḫidinde **dimme** dirler hirre vezni üzre ve vezni içün mīm taḫfif ile oḳunur. Ve **sinnevr** kesr-i sīn-i mūhmele ve fetḥ-i nūn-ı müşeddede iledür. Ve **sūnnār** rummān vezni üzre yine kedidür cem‘i **senānīr** gelür. Hāḫ te‘ālā bunu def‘-i fār içün yaratmışdur, adı ḫokḫdur.

Hikāyet olunur ki bir A‘rābī bir kedi avlar ve ne olduğını bilmez. Bir kimse aña rāst gelüp “Bu sinnevr nedür?” didi ve bir kimse daḫı rāst gelüp “Bu ḳıṭṭ nedür?” didi ve bir kimse daḫı rāst gelüp “İşbu hirr nedür?” didi ve biri daḫı uğrayup “İşbu ḫayven nedür?” didi ve

biri daḥı rāst gelüp işbu ḥayda¹³⁰⁶ nedür?” didi ve biri daḥı uğrayup “İşbu ḥaytal nedür?” didi ve biri [daḥı] rāst [gelüp] “İşbu dimm nedür?” didi. A‘rābī kedinün adı çok olduğunu işidüp “Ben bunu götürüp şatayım, yakında Ḥaḳ te‘ālā bundan çok māl virür.” didi. Ve ol kediyi çār-sū bāzāra getürdi çār-sū ḥalkından ba‘zı kimseler “İşbu kedi niçeye?” didiler. A‘rābī “Yüze.” didi. Aña didiler ki “Yarım ancaḳ deḡer.” A‘rābī işidüp çetügi bıraḳdı ve andan soñra “La‘aneḥu’llāhu mā ekşere esmā’uhu ve ḳalle şemenuhu.” didi. Ya‘nī, Allāhu te‘ālā buña la‘net eylesün ne ‘aceb adları çok ve bahāsı azdur.

Ġarībe: Rükñü’d-Devle-nām (A 337b) devletlünün bir kedisi var-ıdı, yārān ve erbāb-ı ḥacātdan biri kendüye buluşmaḡa ‘usret çekse murādını bir kāḡıda yazup kedinün boynına baḡlardı, alup Rükñü’d-Devle’ye iledürdi. Rükñü’d-Devle okuyup cevābını yazup kedinün boynına baḡlardı. Ol zarīf kedi kāḡıdı alup şāḥibine iledürdi.

Ve **ḥikāyet** olunur ki Nūḥ gemisinde olanlar sıçandan şekvā eyledüklerinde Nūḥ ‘aleyhi’s-selām arslanuñ alnın mesh eylemegin aḡsırup andan kedi düşdi, anuñçün kedi arslana beñzer. Ve kedi bir zarīf ḥayvāndur ki aḡzı yarıyla yüzün siler ve gevdesine bir nesne bulaşsa arıdur. Ve kış āḥirinde şehveti ḥarekete gelür ve nuṭfe māddesi ısırduḡından ve şoḡup batduḡından ziyāde elem çeküp ol mādde dükeninceye dek çağırur, feryād ider. Ve dişisi aç olduḡda evlādını yir. Ve ba‘zılar evlādına ziyāde muḥabbeti olduḡından yir, dirler. Ve işedükde keskin ḳoḡusın almasun içün tobraḳla örter. Ve bir eve mūnis olduḡda ḡayrı kediler ol eve gelse anlarla ceng ider, bir cinsden iken evde olanlar anları begenüp kendüden artıḳ ri‘āyet olınmalarından veyā ta‘āmında ortaḳ olmalarından ḳorḳup döḡişür. Ve Ḥaḳ sübhānehu filde kediden ḳaçmaḳ ḳılmışdur, fil kedi görse ḳaçar. Ve kedi; dürlü dürlü olur, ehlī ve vaḥşī olur. Ve bir dürlü kedi olur ki aña zebād kedisi dirler. Ve kedi insān gibi eliyle alur (A 338a) ve gerinür ve esner. Ve dişisi yükini elli gün götürür. Ve yabanī kedi ev kedisinden iri olur.

el-Ḥükm: Ehlī ve vaḥşī kedi eti ḥarāmdur, zīrā sebu‘dur. Ve Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem kedi etinden men‘ eylemişdür.

el-Emsāl: *Elkafu min-sinnevrin* ḍarb-ı meşeldür. **Lakf** feth-i lām ve ḳāf’dan soñra fā ile ḳapmaḳ ve tīz almaḳdur, ya‘nī ḳapmaḳda kediden ziyādedür. Ve *eberru min-hirretin*

¹³⁰⁶ **Ḥayda**‘ feth-i ḥā‘-i mu‘ ceme ve sükün-ı yā‘-i ḥuṭṭī ve dāl-ı mühmele ve ‘ayn-ı sa‘ faş ile keditür, sinnevr ma‘nāsına. *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyle yazmışdur. Ve kedinün bir adı **ḳay‘amd**dur ḳāf ve yā ve ‘ayn-ı mühmele ve mīm-ile ḥaydar vezni üzre. *Kezā fi’l-Ḳāmūs* ‘alā- mü’ellifihī raḡmetu’llāhi’l-Ḳuddūs.

darb-ı meşeldür, ya‘nî eyülikde kediden ziyâdedür, bundan murâd evlâdına ziyâde muhabbetden evlâdını yidüğine işâretdür. Nitekim şâ‘ir dimişdür ve evlâdını yidüğine işâret kılmışdur.

Şi‘r:

أَمَّا تَرَى الدَّهْرَ وَ هَذَا الْوَرَى
كَهَرَّةٍ تَأْكُلُ أَوْلَادَهَا

Ma‘nâsı; zamânı ve işbu halkı görmez misin, kedi gibi zamân evlâdını yir ve evlâdın yiyen kedi gibidür, demek olur. Ve *lâ-ya‘rifu hirren min-birin* darb-ı meşeldür, ya‘nî fülân kimse kediyi fârdan seçmez, İbn Sîde böyle ma‘nâ virmişdür. Ve şâhib-i *Keşşâf* ikrâh ideni eyülik iden kimseden fark eylemez, dimekdür diyü ma‘nâ virmişdür. Ve Beşşâr-nâm şâ‘irüñ bu kavli darb-ı meşeldür.

Şi‘r:

كَسَيُّور عَبْدِ اللَّهِ بَيْعَ بَدْرِهِمْ
صَغِيرًا فَلَمَّا شَبَّ بَيْعَ يَقِيرَاطٍ¹³⁰⁷

Ve bu darb-ı meşel müvelleddür, kelâm-ı ‘Arab’dan degüldür. Her kedi küçük iken büyük olduğda kıymeti dahı aşğa olduğına işâretdür.

el-Havâş: Ev kedisinden kara kedi etini bir kimse yise aña sihir kâr itmeye ve talağı hayız görür müsteḥâza ‘avrata bağlasalar hayzı keser. Ve iki gözlerini (A 338b) kurudup bir kimesne iki gözi ile kendüye buḥûr eylese bir murâd u ḥâcet taleb eylemeye illâ murâdı ḥâşıl ola. Ve yüregini derisinden bir pâre bez içinde bağlayan kimseye düşmenleri zafer bulmaya. Ve ödini gözine sürme eyleyen kimse gicede gündüz gibi göre. Kezâ fî-*Ḥayâtî’l-Ḥayevân* li’d-Demîrî ‘alâ-mü’ellifihi rahmetü’l-Bârî. Ve çetüğe Fârsice gürbe dirler, nitekim Lâmi‘î manzûmesinde vâkı‘dür.

Mışra‘:

Gürbe çetik it seg ü arslan şîr

Ve kedi eti ıssı ve yaşdur, bevâsire nâfi‘dür. Ve Hindî kedi kürki ıssı ve kurudur ve be-ğâyet ıssıdır ki tilki kürki kâ‘im-maḥâmı olur. Kezâ fî’l-*İḥtiyārât*. Ve *sinnevr-i zebâd* ya‘nî zebâd kedisi ev kedisi gibidür ve kıyruğı andan uzun ve gevdesi andan büyükdür

¹³⁰⁷“Abdullah’ın kedisi gibi küçükken dirhemle büyüdüğünde kıratla satılır.”

ve kıllı qaraya mā 'ilrekdür ve gāhī enmur ve kaplan tüylü renginde olur. Hind ve Sind'den getirürler. Ve **zebād** feth-i zā-yı mu' ceme ve bā 'i muvaḥḥade ve dāl-ı mühmele ile seḥāb vezni üzre bir güzel hoşudur, ol kedinün kuyruğı altında ve maḥreci üzerinde cem' olur, almak istediklerinde ol kediyi dutarlar ve deprenmege kıomazlar, bir küçük kaşıq ile veyā bir kāmıṣ kabuğı veyā bir saḡsı ile alurlar. Kezā fi'l-*Ḳāmūs* ve *Ḥayāti'l-Ḥayevān*. Ammā *Ḥayāti'l-Ḥayevān*'da uylukları altından dağı alurlar, diyü yazar. Ve *Ḳāmūs*'da **zebād** seḥāb vezni üzre bir güzel hoşudur, fuḳahā' ve erbāb-ı lügat **zebād** bir dābbedür andan tīb celb olunur didükleri ğalaṭdur, belki dābbe olan ol çetükdür ve **zebād** andan alınan tıbdür, diyü yazar. İmdi ol kediyi fî-zamānina misk kedisi dirler (A 339a) ve **zebād** andan ḥāşıl olan hoşudur. Ve bunun eti dağı ehli ve vaḥşî kedi etleri gibi ḥarāmdur, eṣaḥḥ-ı kıavl üzre. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān*.

el-Ḥavās: Zıkr olınan kedinün ödini tuz ve kemmün-ı Kirmānî ile kıarışdurup yaramaz yaralar üzre tılā olınsa yaraları sağı eyler ve oñuldur. Ve cimā' vaḳtinde kıanı ile kıazīb tılā olınsa mef' ülün biḥ fā' ili pek sever. Ve kıanından cüzẓām içse fā'ide eyleye ve eger bir insān içse 'avratlar anı pek seveler. Ve Demīrî, Kıazvīnî'den nakl eylemişdür ki zıkr olınan kedinün kıarası ödini ve kıara tavuḳ ödini kıurudup ve döğüp sürme ile göze sürme eyleyen kimseye cin görinür ve aña ḥizmet eyleyeler ve mücerrebdür, diyü yazmışdur. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān*.

Ve **deysem** yā 'i ḥuttiden ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile ḥaydar vezni üzre ayu erkegidür, zekerü'd-dübb ma' nāsına veyā ayu yavrisıdır veledü'd-dübb ma' nāsına veyāḥud köpekden olan tilkinün yavrisıdır veyā kıurd enigidür ki kelbden olmuş ola. Cevherî raḥmetu'llāhi 'aleyh Ebu'l-Ġavṣ'a didüm ki "Deysem kelbden olan kıurd yavrisıdır, dinilür." Ebu'l-Ġavṣ "Yok, deysem kıurd yavrisı degüldür ayu yavrisıdır." didi, diyü *Şiḥāḥ*'ında yazar. Muḥaṣṣal, deysem ma' nāsında ihtilāf olınuḫ nazımda biri ihtiyār olınmışdur. (Ve **zerr** feth-i dāl-ı mu' ceme ve teşdīd-i rā-ıla kıarınclaruñ kıçileridür, şığāru'n-neml ma' nāsına. Bununla *Ebū Zerr* didükleri ere künye olındı. Vāḥidede *zerre* dinilür. Kıur'an-ı 'Azīm'de "مُتَقَالٌ ذَرَّةٌ"¹³⁰⁸ vāḳi' dūr. *Ẓiyā'u'l-Ḥulūm*-nām lügatde böyle yazılmışdur. Ve *Ḳāmūs*'da **zerr** didükleri kıarıncanuñ yüzi bir arpa dānesi veznidür, didi. Ya' nî zıkr olınan kıarıncanuñ yüzi bir arpa ağırlığıncadur. Subḥāna'llāhi'l-Ḥallāk.) Ve **rāḥile** ḥurūf-ı mühmele ile fā' ile vezni üzre muṭlaḳ binilen devedür gerek erkek gerek

¹³⁰⁸ "...zerre kadar..." *Kur'an-ı Kerīm*, Nisâ 4/40.

dişi. Ve andaki hā mübālağa içündür dāhiye ve rāviye ve ‘allāmede olan tā gibi. Ve **rāhile** merhūle ma‘nāsınadır. “عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ”¹³⁰⁹ de **[rāḍiye]** marḍiyye ma‘nāsına “لَا عَاصِمَ”¹³¹⁰ da **[‘āsim]** ma‘şūm ma‘nāsına (A 339b) ve Kelām-ı Bārī’de “حَرَمًا أَمْنًا”¹³¹¹ de **[āmin]** me‘mūn ma‘nāsına olduğu gibi. Ve mef‘ül-ı fā‘il ma‘nāsına da gelür Kelāmu’llāh’da -‘azze ve celle- “جَاجًا مَسْتُورًا”¹³¹² vāḳi‘dür sātiren ma‘nāsına ve “كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا”¹³¹³ de āṭiyen ma‘nāsınadır. Ve deveye **rāhile** dinilmege sebeb rahl ve yük götürdüğüçündür veyā yük ve semer götürmege şālilh olduğuçündür. Ve **hezār** fetḥ-i hā ve zā-yı mu‘cemenen şöñra elif ve rā’-i mühmele ile seḥāb vezni üzre bülbul didükleri kuşdur ki Fārsice aña hezār-destān dirler. Kezā fi’l-**Ḳāmūs** ‘alā-mü’ellifihi rahmetu’llāhi’l-Ḳuddūs. **Daḳāyīḳu’l-Ḥaḳāyīḳ**’da Mevlānā Kemāl Paşazāde ḥaṣṣahu’llāhu bi’l-ḥüsnā ve ziyādeh, hezār-destānda cüz olan destān aşlı elif-ile dāstāndur ki kışşadur ve bülbul beñzer bir kuş adıdur ki oña yalnız hezār dirler, nitekim beytde

صد هزاران کل شکفت و بانك مرغی برنخاست

عندلیانرا چه پیش آمد هزارانرا چه شد¹³¹⁴

‘Andelīb bülbuldür mezkūr kuşuñ mā-şadaḳı bülbul degül idügi bu beytten zāhirdür, dimişdür. Ammā **Ḥayātü’l-Ḥayevān**’da **hezār** ‘andelībdür, dimişdür ve Ḥalīmī **hezār** bülbul didükleri hoş āvāzlu kuş ve **hezār-destān** bülbul kuşı, dimişdür.

et-Ta‘bīr: Düşde bülbul ğanī kimsedür ve ‘inde’l-ba‘z ğaniyye ‘avratdur. Ve ba‘zılar Ḳur‘ān-ı ‘Azīm ve Furḳān-ı Kerīm okur bir oğul dir ki kırā’atında laḥn eylemez. Kezā ḳāle İbnü’l-Ğannām fi-**Kitābi’t-Ta‘bīr**.

Nazm:

Bir cānver adı rebāḥ ol da çetük gibi durur

Rubbāḥ maymūn erkegi yeyni kişi şülşül durur

Şerḥ:

Rebāḥ bā’-i muvaḥḥadeden ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile çetüğe beñzer bir ḥayvāncıḳdur (A 340a) ki andan zebād celb olunur ki yakında zıkr olınan sinnevrü’z-zebāddur. Cevheri

¹³⁰⁹“...hoşnut bir hayat...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Hakka 69/21.

¹³¹⁰“...Bugün ... Allah’ın azabından korunacak hiç kimse yoktur...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Hud 11/43.

¹³¹¹“...saygın ve güvenli...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Kasas 28/57.

¹³¹²“...gizli bir perde...” *Kur’ân-ı Kerîm*, İsrâ 17/45.

¹³¹³“...Şüphesiz O’nun va’di kesinlikle gerçekleşir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Meryem 19/61.

¹³¹⁴“Yüz binlerce gül açıldı; ama bir kuş sesi çıkmadı. Bülbüllerin başına ne geldi, Hind bülbulüne ne oldu?”

kendü hattıyla olan *Şihāh*'ında **rebāh** bir cānverdür ki andan kāfūr celb ü ahz olunur, dimişdür. Ammā Cevherī'nün bu vehmi ğarīb ve bu kavli 'acībdür, zīrā kāfūr Hind'de bir ağacūn şamğıdur ve **rebāhī**, kāfūrdan bir cins kāfūrdur. Kāfūr ağaç şamğı iken bir hayvāndan alınur demek ğalaṭ-ı şariḥdür. Rebāh ne olduğunu bilmediğinden mā-'adā kāfūr neden olur bilmez imiş. Ve İbnü'l-Ḳaṭṭā'-nām fāzıl Cevherī'nün bu vehmini görüp *Şihāh*'ını ıslāḥ murād idüp "Er-rebāhu ismu duveyyibetin yuclebu minha'l-kāfūr" 'ibāretini tebdil idüp ve "Er-rebāhu beledun yuclebu minhu't-ṭīb" yazmışdur, lākin bu kimse daḥı ğalaṭ eylemişdür, zīrā **rebāh** bir hayvāncık adıdur, beled ü şehir adı degüldür. Ve Aḥterī daḥı Cevherī'ye mütāba' at idüp ḥaṭā eylemişdür. Ve **kāfūr** ağacı kibār-ı eşcār ve büyük ağaçlardandır ki Hindistān ve Çin'de olur. Ve kāfūr ol ağaçların içinde olur, kesüp ve yarup içlerinden çıkarurlar ve gāhī şamğ gibi içlerinden sızar. Ve dinilür ki şavā'ık ve yıldırım ve zelzele çok olduğu yıllarda kāfūr ziyāde olur ve bunlar az olduğu senelerde kāfūr eksük olur. Ve ol ağaçların yanında kaplan çok olur, her zamān yanına varılmaz illā yılda bir ma' lūm u ma' rūf vaḳti vardır, ol vaḳit yanına varup ağaçları kesüp ve yarup içlerinden kāfūrı alurlar. Ve kāfūr dürlü dürlü olur. Fanşūrī ve rebāhī ve azād ve isferek ve azrakdur. (A 340b) Fanşūrī cümlesinden eyüdü, rengi şāfi ve aḳ olur Fanşūr adlu bir şehir vardır aña nisbet olunur. Ve fanşūrīden sonra eyüsi rebāhīdür, Rebāh bir pādīşāh adıdur ki ibtidā bu cins kāfūrı ol bilmişdür. Kezā fi-*Şerḥi'l-Mūceẓ li's-Sedīdī*. Ve *Mūceẓ* şāriḥi Cemālū'd-dīn-i Aḳsarāyī kāfūr ağacına yaz vaḳtinde şovuklanmak için yılanlar şarılır, ḥalk bilürler aña yılanlar şarıldığından kāfūr ağacıdur, oḳ ile urup nişān iderler ve kış vaḳtinde gelüp ol ağacı kesüp içinden kāfūr alurlar, dimişdür. İntehā. Ve *Minḥacū'l-Beyān*'da kāfūr ağacı şöyle büyükdür ki gölgesinde yüz atludan artık kimse gölgelenür, dimişdür. Ve *Ḳāmūs*'da kāfūr Hind ve Şin deryāsının tağlarında olur bir ağaçdan olur ki niçe ḥalkı gölgelendürür. Ve ağacı aḳdur ve kaplanlar aña ülfet eyler ve kāfūr ol ağacūn içinde bulunur, diyü yazar. İmdi işbu taḳrīr u taḥrīrdan Cevherī ve Aḥterī'nün ḥaṭāları ma' lūm olur. Ve **rubbāh** bā'-i muvaḥḥadeden ğayrı ḥurūf-ı mühmele ile rummān vezni üzre maymūn didükleri maḥara hayvān erkegidür el-ḳirdu'z-zeker ma' nāsına.

el-Emsāl: *Ecbenu min-rubbāhin* ḍarb-ı meşeldür ya' nī maymūn erkeğinden ḳorḳaḳlıkda ziyādedür.

Ve **şūlsūl** iki şin-i mu' ceme zammıyla bülbul ve hüdhüd vezni üzre yeyni kimsedür ḥafif gibi.

Nazm:

Bir kuş köşek oldu rubaḥ erkek toñuz rett u ükül
Rızka ruteylā bö olur dirler elek munḥul durur

Şerḥ:

Rubaḥ bā'-i muvaḥḥade vü meftūḥadan ğayrı ḥarfān-ı mühmeletān ile bir kuşdur (A 341a) ve deve köşegidür feşil ma' nāsına ve bu kelime şurad ve züfer vezni üzredür. Ve deve köşegine zamm-ı rā'-i mühmele ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ve 'ayn-ı mühmele ile *rubā'* dirler. Cevherī, **rubāḥ** ḥā'-i mühmele ile ke-enne *rubā'* da lügatdūr, didi. Ve *Dīvānu'l-Edeb rubāḥ* zāğa beñzer bir kuşdur, dimişdür. Ve **rett** feth-i rā'-i mühmele ve tā'-i müşennāt-ı fevḳāniyye vü müşeddede ile toñuzdur ḥinzīr gibi. Cem' i zamm-ı rā-ıla *rutūtdur* ḥanāzīr ma' nāsına. Ve ba' zılar erkek toñuzdur, dirler el-ḥinzīru'z-zeker ma' nāsına. Ve Demīrī *Muḥkem*-nām kitābdan nakl idüp **rett** bir şey'dür ki ḥinzīra beñzer, dimişdür. Ve **ükül** bunda zammeteyn ile rızıkdur ve zamm-ı elif ve sükūn-ı kāf-ıla *ükl* yine rızıkdur ve bunda zammeteyn ile okunmak gerekdür. Ve **ruteylā** zamm-ı rā'-i mühmele ve feth-i tā'-i müşennāt-ı fevḳāniyye ve sükūn-ı yā'-i ḥuṭṭī ile memdūdedür ve kaşrı da cā'izdür, bö didükleri aḡulu böcekdür ki örümcek envā' indandur. Fārsice feth-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı yā'-i müşennāt-ı taḥṭāniyye ve feth-i lām ile bö didükleri böcege deylemük dirler, Fūrs lügātinden *Müşkilāt-ı Şeh-nāme*-nām lügatde bu lafz-ı Fārsī böyle zabt olunmuşdur. Ve *Ḳāmūs*, **ruteylā**' dürlü dürlü olur, eşheri çerāḡ dolayında uçan siñege beñzer ve bir cinsi sevdā vü raḡtā' ve bir nev' i ra' nā' vü şafrādur ve cümlesinüñ ışırması elem viricidür ve şişiricidür, dimişdür. Ve *Ḥayātü'l-Ḥayevān*' da *ruşeylā* zamm-ı rā'-i mühmele ve feth-i şā'-i müşelleşe ile zabt eylemişdür, lākin *Şıḥāḥ* ve *Ḳāmūs* ve *Ḳānūnu'l-Edeb* ve ğayrı yanumuzda mevcūd olan lügatde tā'-i müşennāt-ı fevḳāniyye ile zabt eylemişlerdür. Ve Cāhız buña 'aḡrebü'l-ḥayyāt (A 341b) dirler; zīrā efā' i ve yılanları öldürür, didi. Ve ba' zılar **ruteylā** altı dürlüdür ve ba' zılar sekiz dürlü, dirler ve cümlesi aşnāf-ı ' ankebūt ve örümcek bölüklerindendür. Ve bir nev' i vardur ki zaḡabı var ve Mısr ḥalkı aña ebū şūfe dirler. Ve işbu cümlesinüñ ışırması 'aḡreb şoḡmasına yaḡındur. Ve **munḥul** zamm-ı mīm ve zamm-ı ḥā'-i mu' ceme ile elekdür ki anuñla un elerler. Ve ḥā'nuñ fethi de cā'izdür. Fārsice eleḡe ve ḡalbura şīn-i mu' ceme ile māşuv dirler vāv-ı sākine mā-ḡablinüñ zammıyla.

Nazm:

Zebzeb nedür bir cānver aķ  oĝana zurraķ din r
Zurnāpaya dirler zerāfe zeyrek er b lb l durur

 er :

Zebzeb iki r -y  mu  ceme ve iki b -i muva  ade ile kediye ve  et ge be zer bir c nverdur, *K m s*’da b yle yazar. Ve Dem r , *K mil-i  bn E  r*’den na l ider ki    y z d rt t r hinde Baĝd d  alk n n c mlesi bir  ayv ndan  or d lar ki a a **zebzeb** dirlerdi. Gice ile  amlarda g r rlerd , u a klar n  yerd  ve g    er ve   avrat ellerini   r p keserdi. Ve Baĝd d  alk  ol c nverden  or p kend lerin beklerlerdi ve ta ları ve  ap aca ları birbirine ururlard  ki ol c nveri  or udalar. Bu  ayv n  or usundan Baĝd d  alk   apular   aparlard . Andan  o ra Baĝd d p di  h  bir gice bir abla  ve  ara ile alaca bir  ayv n avladı. Elleri ve ayakları k  a idi. Baĝd d  alk  **zebzeb** budur didiler ve an  Baĝd d cisri  zre a d lar. Baĝd d  alk  bundan  o ra  or udan em n old lar. Ve **zurra ** (A 342a)  amm-  z -y  mu  ceme ve feth-i r -y  m hmele ve   f- la s kker vezni  zre a   oĝandur el-b zu’l-ebya  gibi, Ferr  b yle dimi   r. Ve  bn S de atmaca ve  oĝan arasında bir  u dur ki anu la avlanur, dimi   r. Cem  i *zer r  * gel r. Ve **zer fe** feth-i r -y  mu  ceme ve ta  f f-i r -i m hmele ve feth-i f  ile se  be vezni  zre ve  amm-  mu  ceme ile zur fa ĝur ba vezni  zre iki l ĝatdur ve bu iki l ĝatde f ’n n te       ta  f f  c ’izdur. C mle d rt l ĝat olur, c mlesi zurn pa did kleri  ayv ndur ki  ekli g zel ve elleri ve ayakları uzun ve ba   deve ba   gibi ve derisi  aplan derisi gibi  av ’im ve elleri ve ayakları ve d rna ları   ĝ r gibi ve  uyruĝ  geyik gibid r. Ve ayaklarında dizleri yokdur belki dizleri ellerinded r ve   ĝ r boynuz  gibi boynuz  olur ve elleri ve ayaklarının  c mle uzunluĝ  on z r   adar olur. Ve bu  ayv n y r d kde  ol ayaĝ n  ve  aĝ elini ta   im ider, s ’ir d rt aya lu  ayv nlar  aĝ ellerini ve  ol ayaklarını ta   im ider. Ve zurn panu n  ab   nda tevedd     te’enn s vardur. Ve bu  ayv n gever ve   ĝ lanur. Ve bunu n   t u nafa as  aĝa lardan olmaĝ n  a  s bh nehu ve te  l  bu  ayv n  elleri uzun yaratm   dur ki s h letle mer  s na yeti e. Ke   fi-* ay ti’l- ayev n*. Ve bu a **zer fe** dinilmege sebeb boyn  mu  t ddan uzun olduĝ   nd r, z r  *zeref  fi’l-kel m* dirler  a an bir kimse s zi ziy de eylese ve uzatsa. Ve F rs de adı     r-g v-pelengdur,     r deve ve g v,   ĝ r ve peleng  aplandur. (A 342b) Zurn paya     r-g v-peleng dimelerine vecih deve ve   ĝ r ve  aplana be zed ĝ  n ve bunlara m   abeheti olduĝ   nd r. Ve  m m Dem r   bn   ll k n’den na l id p * ay t ’l- ayev n*’da yazm   dur ki zurn pa     ayv ndan m tevellid olur. Biri n   a-i va   yye ve yaban devesin n di  sid r ve biri ba  ara-i

vaḥşıyye ve yaban şıgırıdır ve biri dīb'āndur kesr-i dād-ı mu'ceme ile ki sırtlan erkegidür. Sırtlan erkegi nāka-i vaḥşıyye üzre gelür, iki veled toğar biri sırtlan ve biri nāka. Sırtlan olan erkek olursa bakara-i vaḥşıyye ve yaban şıgırı dışisine aşar, zurnāpa ḥāşıl olur. Ve buña *zürāfe* dinilmek cemā' atden ḥāşıl olduğıcündür, zīrā *zerāfe* aşılta cemā' at ma' nāsınadır. Ve 'Acem buña üstür-gāv-peleng dirler. Zīrā üstür 'Acem dilinde deve ve gāv ve şıgır ve peleng žabu' ve sırtlandur. İntehā. İmām Demīrī ve menkūlun 'anh olan peleng Fārsice žab' dur, didüklerinde ḥatāları muḥarrerdür. Zīrā peleng feth-i bā'-i Fārsiyye ve feth-i lām ve sükūn-ı nūn-ıla kaplandur, sırtlan degüldür, belki sırtlana feth-i kāf-ıla keftār dirler. Nitekim Mevlānā Kerīmī manzūmesinde

Sırtlana keftār dirler söz hem güftārdur

vāki' dūr. Ve *Ḥalīmī*'de keftār feth-i kāf-ı 'Arabī ile sırtlandur ḍab' ma' nāsına vāki' dūr. Ve Lāmi' i manzūmesinde, beyt:

Ḥargūş tavşan dübb ayu āhū geyik kaplan peleng

Keftār andık pars yüz rübāh tilki in künām

vāki' dūr. Peleng kaplan ve keftār sırtlan olduğu işbu beyitden zāhirdür, zīrā andık Türkice sırtlandur.

el-Ḥüküm: *Kitābu'l-Eşbāh ve'n-Nezā'ir* ki Zeyn bin Nüceym el-Ḥanefi mü'ellefātındandır ve tokuz yüz altmış (A 343a) sekiz tārīhinde te'lif ve tārīh-i mezbūr evāḥirinde taşnif olınmışdır, anda yazar ki eşyāda aşl olan ibāḥadur, ḥattā ḥazr u ḥarām olduğına delil delālet idinceye dek. Bu, İmām Şāfi' i raḥmetu'llāhi 'aleyh mezhebidür. Veyā eşyāda aşl olan taḥrīmdür tā mübāḥ olduğına delil delālet idinceye dek. E'imme-i Şāfi' iyye bunu İmām-ı A' zam ve Hümām-ı Ekrem İmām Ebū Ḥanīfe raḥmetu'llāhi 'aleyh ḥazretine nisbet eylediler. Ve *Şerḥ-i Menār*'dan naql ider ki eşyā aşılta ibāḥat üzredür ba' z-ı Ḥanefiyye katında, Kerḥī ol ba' z-ı Ḥanefiyyedendür ve ba' z-ı aşḥāb-ı ḥadīş eşyāda aşıl ḥazrdur, didiler ve *Hidāye*'den naql idüp eşyāda aşıl ibāḥatdūr, diyü yazdukdan soñra bu ihtilāfuñ eşeri meskūtun 'anhda zāhir olur. Ve bu kā' ide üzre ḥālī müşkil olan nesne müteḥarric u müteferri' olur. Anlardan biri budur ki emri müşkil olan ḥayvān ve adı bellü olmayan nebāt ve otdur. Ve biri, birine mübāḥ mıdır veyā memlūk midür ma' lüm olmasa ve biri, bir kimsenüñ bir burcına bir göğercin girse ol göğercin mübāḥ mıdır veyā kimsenüñ mülki midür bellü olmasa ve biri, zürāfa mes' elesidür. İmdi zikr olınanlarda mezheb-i İmām Şāfi' i ki eşyāda aşıl ibāḥatdūr, dimişdür; ḥelāl olmaḥdūr. Ve İmām Şāfi' i

(A 343b) imāmları katında kavlı-i muhtār zürāfanuñ ekli helāl olmağdur. Ve Şeyh Celālū'd-dīn es-Suyūtī eydür ki zerāfe mes'elesini e'imme-i Mālikiyye vü Hānēfiyyeden bir kimse zıkr eylememişdür ve kâ'idelerinüñ muḳtezāsı helāl olmağdur. *Eṣbāh ve Nezā'ir* kitābında yazduğı budur. Ve İmām Demīrī ki Şāfi' iyyü'l-mezhebdür, *Hayātü'l-Hayevān*-nām kitābında zerāfe hükminde iki kavil vardır: Biri harām olmağdur, şāhib-i *Tenbih* ve Nevevī bilā-ḫilāf harāmdur, dimişlerdür. Ve Hānābileden Kādī Ebu'l-Hattāb daḫı harām olduğına hüküm eylemişdür. Ve biri helāl olmağdur, Şeyh Taḫıyyü'd-dīn bin Ebi'd-Dem el-Hamevī ve Kādī Hüseyin ve İmām Beğavī kavilleri budur, dimişdür.

el-Havāş: Zürāfanuñ eti ğalīz ve sevdā-engīz ve reddiyyü'l-keymūsdur. *Kezā fi'l-İhtiyārāt*.

et-Ta'bir: Düşde māl āfetine delālet ider ve gāhī güzel ve ulu ḫatuna ve gāhī geldüğü yerden hayırsız aḫbār-ı ğarībeye delālet ider. Ve gāhī eriyle bir yerde sābit olmaz 'avrata delālet ider. Zīrā zurnāpa didükleri ḫayvān sā'ir merkūbāt ve binilen ṭavarlara muḫālifdür. *Kezā fi-Hayātü'l-Hayevān*. Ve **būlbūl** zamm-ı bā'eyn-i muvaḫḫadeteyn ve sūkūn-ı lām-ı evvelī ile hüdhüd vezni üzre zeyrek kimsedür ve ḫafīf ve yeyni olan erdür *er-raculu'l-ḫafīf* ma'nāsına.

Nazm:

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Gül bāğçesidür bu kitāb ezberleyen būlbūl durur

Şerḫ:

Ma'nāsı zāhir ü āşikāredür. (A 344a)

el-Kıṭ' atü fi'l-Baḫri'l-Mezkūr:

Nazm:

Zurzūr ne oldı şıgırcık hem çağır zehdem durur
Balıkçıla dirler subeytır hem ikiz tev'em durur

Şerḫ:

Zurzūr zamm-ı mu'ceme ve sūkūn-ı mūhmele ba' dehu zā-yı mu'ceme vü maẓmūme ve sūkūn-ı vāv ve [rā-i] mūhmele-i sākine ile 'uṣṫūr vezni üzre şıgırcık kuşıdır. Cem'i *zerāzīr* gelür. Vech-i tesmiye bu kuşuñ zerzeresi olduğıçündür, ya'nī āvāzı ve şavtı

zerzere olduğucündür. Cāhız eydür, her kuş ki kanadı eyü ve iki ayağı kışa ola şığircık ve serçe gibi kaçan iki ayağı kesilse uçmağa kâdir olmaz. Nitekim insânüñ ayağı kesilse yelmege kâdir olmaz.

‘**Acîbe:** Hazret-i İmām Şāfi‘î’den hikāye olunur ki Rūmiyye-nām şehirde bakırdan bir ağaç vardır ki tılsımdur ve ol ağaç üzerinde bakırdan bir şığircık kuşu vardır. Zeytün vakti olduğda yılda bir kerre ol kuş öter, ol nāhiyelerde ne kadar şığircık kuşları var-ısa cümlesi gelür, ayaklarında birer zeytün ve minķār ve burunlarında birer zeytünları var. Her şığircık üçer zeytün getirüp bakır şığircığı başına atarlar. Ol diyār halkı şıkup yağ iderler, ol yıl yağı (kifāyet ider. Kezā fi-*Hāyāti’l-Hayevān* li’d-Demīrī ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Bārī.)

el-Hüküm: Şığircık kuşını yimek helâldür, zīrā serçe kuşlarından bir cinsdür.

el-Havās: Eti bāh u cimā‘ı ziyāde itdürür ve kanı[nı] demāmīl ve çıbanlar üzre qosalar fā’ide eyleye. Yakup külini yara üzre saçsalar bi-izni’llāhi te‘ālā oñulda.

et-Ta‘bīr: Düşde şığircık kuşu qarada ve deryāda olan seferlere delālet ider ve gāhī çok (A 344b) sefer ider müselmān kimseye delālet ider şol mükārī gibi ki bir yerde eglenmez. Ve düşde şığircık yimek helâldür, zīrā Ādem ‘aleyhi’s-selām cennetden çıkduķda şığircık kuşu yimek ve içmegi kendüye harām eyleyüp Ādem’üñ tevbesi kabūl olıncaya dek yimedi ve içmedi ve bir nesneye tenāvül eylemedi ve şunmadı. Ve gāhī şığircık kuşu şol kimseye delālet ider ki ne gānī ve ne fakīr ve ne alçaķ ve ne şerīf ola. Ve gāhī horlıķa ve dirlikde qanā‘ate ve oyuna delālet ider. Va’llāhu te‘ālā a‘lem.

Ve **zehdem** zā-yı hüvvezden ğayrı hurūf-ı mühmele ile ca‘fer vezni üzre bunda çağır toğandur **şakr** gibi, bunuñ aḥvālī zıkr olunmuşdur. Ve **subeytir** zamm-ı sīn-i mühmele ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ve sükūn-ı yā’-i müsennāt-ı taḥtāniyye ve kesr-i tā’-i mühmele ve rā’-i qarāşet ile boynı uzun dā’im şuda olur bir kuşdur ki Türkice aña balıķçıl dirler, mālīkū’l-ḥazīn gibi. Ve **tev’em** feth-i tā’-i müsennāt-ı fevkāniyye ve sükūn-ı vāv ve feth-i hemze ve āḥirinde mīm-ile ikiz didükleridür ki bir qarında iki toğar insān ve ğayrıda olur, gerek erkek gerek dişi gerek iki gerek ziyāde olsun ikize **tev’em** dirler aşı iki vāv-ıla **vev’em**dür vāv-ı evvelī tā’ya qalb olunmuşdur, cem‘i **tevā’im** gelür feth-i tā ile qaş‘am cem‘i qaşā‘im geldüķi gibi ve zamm-ı tā ile **tüvām** yine **tev’em** cem‘idür, cem‘i ğurāb vezni üzredür. Zamm-ı fā ile fu‘āl vezni üzre olan cem‘ler (İmām Muṭarriżi, *Maḳāmāt-ı Harīrī şerḥinde* zıkr eyledüķi üzre) birkaç kelimedür: Biri zıkr olındur ve biri rubābdur

ki vāhidi zamm-ı fā-ıla fu‘lā vezni üzre rubbādur ve biri ‘urākđur ki ‘arķ cem‘ idür ve biri zu‘ārdur ki (A 345a) zi‘r cem‘ idür. Ve biri ruḥāldur ki müfredi kesr-i ḥā‘-i mu‘ceme ile raḥıldür. Ve biri fūrārdur ki müfredi emīr vezni üzre ferīrdür fā ve yā’dan ğayrı ḥurūfi mühmeledür. İbn Sikkīt bunlardan ğayrı fu‘āl vezni üzre cem‘ bulunmaz, didi. Ve ikiz olan müzekker olıcaķ *tev’em* ve diři olıcaķ *tev’eme* ve ikisine *tev’emān* dinilür. Ve ikiz toğuran ‘avrata *mutīm* dinilür, muķīm vezni üzre ism-i fā‘il şığası üzredür. Ve ikiz toğurmaķ ‘ādeti olan ‘avrata kesr-i mīm ve sükün-ı tā‘-i ķarašet ve ba‘dehu yā‘-i ḥuṭṭī ile *mityām* dinilür. Kezā fī-*Şihāḥi’l-Cevheri* ve’l-*Ḳāmūs* ‘alā-mü’ellifihimā raḥmetu’llāhi’l-Ḳuddūs.

Nazm:

Di sāķu ḥurr ḳumrınıñ oldı erkegi bir ķuş sebed
Di süḥliye kertenkele ķardaş ķanı ‘andem durur

Şerḥ:

Sāķu ḥurr kâf’dan ğayrı ḥurūf-ı mühmele ve āḥirinde rā‘-i müşeddede ile *ḳumrı* didükleri ķuşuñ erkegidür, vech-i tesmiye ötdüĝi vāķit sāķuḥurr sāķuḥurr didüĝiçündür. Ve *ḳumrı* āvāzı güzel bir ķuşdur, dişisine *ḳumrıyye* dirler cem‘i *ḳamāriyy* gelür. Ve İbn Sem‘ānī *ḳumra* bir şehirdür ki aķlıĝından kirece beñzer ve *ḳumrıyy* didükleri ķuş ol şehre mensübdur, dimişdür. Demīri, *Cümel* şāḥibinden naķl idüp böyle yazar.

Fā’ide: İmām Şāfi‘i raḥmetu’llāhi ‘aleyh İmām Mālik bin Enes meclisinde otururken bir kimse Mālik’e gelüp “Ben ḳumrı satıcı bir kimseyüm, bugün bir ḳumrı şatdum idi, alan kimse senüñ ḳumruñ ötmez diyü baña redd eyledi ve ben müşterīye talāķa and içdüm ki benüm (A 345b) ḳumrım çağırmaķdan sākin olmaz.” didi. Mālik ol ere “ ‘Avratuñ boş oldı talāķ vāķi‘ olmamaĝa çāre yokđur.” didi. Şāfi‘i ol vāķit on dört yaşıda idi, ol kimseye “Senüñ ḳumrınıñ ötmesi mi çokđur sükūt itmesi mi çokđur?” didi. Ol kimse “Sükūtından ötmesi çokđur.” didi. Şāfi‘i “İmdi ‘avratuñ boş olmaz.” didi. Mālik raḥmetu’llāhi ‘aleyh bunu bilüp “Yā oĝlan, böyle cevāb virmek saña nedendür ve ne delil iledür?” didi. Şāfi‘i Mālik’e “Anuñçündür ki sen baña Zührī’den ḥadıř-i şerīf naķl eyledüñ ve Zührī Ebū Seleme’den ve Ebū Seleme ‘Abdu’r-Raḥmān’dan ve ‘Abdu’r-Raḥmān Ümmü Seleme’den -rađiya’llāhu ‘anhā- ki Fāṭıma bint Ḳays, ḥāzret-i Resūl’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- gelüp ‘Yā Resūla’llāh, Mu‘āviye ve Ebū Cehm ikisi de beni almaķ isterler.’ didükde ḥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘أَمَّا مُعَاوِيَةُ فَصُغْلُوكْ، لَا مَالَ لَهُ وَ أَمَّا أَبُو جَهْمٍ،

فَلَا يَضَعُ عَصَاهُ عَنْ عَاتِقِهِ didi. Hâzret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem 'Ebû Cehm yimek yidüğünü ve şu içdüğünü ve istirâhat eyledüğünü bilürken 'aşâsını 'âtıkından kırmaz.' didi. Mecâz olmak üzere 'Arab ağleb fi'lin müdâvemet için kılar, işbu kimsenün şatduğu kumrının ötmesi sükûtundan çok olmanın dâ'imâ ötmek yerine kılmışdır." didi. İmâm Mâlik, Şâfi'î'nün ihticâcından ta'accub idüp Şâfi'î'ye "Sen fetvâ vir, tahkîk fetvâ virecek zamânun olmuşdur." didi. İmâm Şâfi'î zikr olunan yaşda fetvâ virmişdür. Ma'nâ-yı hadîs-i şerîf; (A 346a) ammâ Mu'âviye şâlûk u fakîrdür, mâlî yokdur ve ammâ Ebû Cehm degnegini 'âtıkından kırmaz, dimekdür. **Atık** kesr-i tâ'-i müsennât-ı fevkâniyye ile omuzla boyun arasındır, bundan murâd Ebû Cehm hatunını urmak ve te'dibi ile muqayyed olduğudur veyâ çok seferleri olduğudur. Ammâ evvelki ma'nâ evlâdur, zîrâ bir rivâyetde "وَأَمَّا أَبُو جَهْمٍ فَرَجُلٌ ضَرَّابٌ لِلنِّسَاءِ"¹³¹⁵ vâki'dür. Mu'âviye rağiya'llâhu 'anh hakkında bu hadîs-i şerîf şâdir olduğdan sonra on birinci senede Dimaşk'da nâ'ib-i halîfe oldı. Ve kırkıdan sonra halîfe ve pâdişâh olmuşdur. Rağiya'llâhu 'anh.

Garibe: Hind kal'alarının pâdişâhlarından ba'zıları Sultân Maḥmûd Sebüktekin-nâm pâdişâha bir kumrı armağan gönderür. Kaçan bir ağulu ta'âm gelse iki gözi yaşarur ve gözlerinden şu akup müteḥaccir olurdu ve taş gibi pek olurdu. Kaçan anı hakk idüp cirâhât-ı vâsi'a ve giñ yaralar üzere konılsa yaraları âḥir ider ve oñuldurdu. İbnü'l-Eşîr ve İbn Ḥallikân târiḥlerinde böyle zikr eyledüklerini İmâm Demîrî, *Ḥayâtü'l-Ḥayevân*'da yazmışdır. Ve İbnü'l-Eşîr dört yüz yigirmi dört târiḥinde vâki' olan ḥavâdisde bunu yazduğunu İmâm Demîrî taşriḥ eylemişdür.

el-Hüküm: Kumrıyı yimek ḥelâldür gögercin gibi, zîrâ ḥamâmdan bir nev' dür.

[et-Ta'bîr]:¹³¹⁶ Düşde dişi kumrı dîn-dâr hatundur. Ve 'inde'l-ba'z kumrı kaşâ'id [ü] şî'ri hoş okur ve güzel nefesle kırâ'at ider erdür. Ve Yehûd tâ'ifesi, bir kimse kumrı veyâ bûlbûl veyâ bunlara beñzer nesneleri görse (A 346b) ḥayra irişe ve eger müsâfirî var-ısa gele ve eger ğamda olsa Ḥaḳ subḥānehu ve te'âlâ ğuşşasını gidere ve eger ırâḳ murâdı olsa yakın ola, dirler. Ve bir kimse bunları rebî' ve yazda ya'nî evvel bahârda görse ḥâceti kabûl ola ve eger rebî'den ğayrı zamânda görse murâdı rebî' zamânına dek eglene. Ve yüklü 'avrat bunları görse erkek toğurmasına delâlet ider. Kezâ kâle'l-İmâm ed-Demîrî.

¹³¹⁵"Ebû Cehm'e gelince o ise, kadınları döven bir biridir." Müslim, *Müsnedü's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Daru İhyâi Turasi'l-Arabi), 2/1119.

¹³¹⁶[et-Ta'bîr]: Yazmada *el-Emsâl* başlığı bulunmaktadır.

Ve *sebed* feth-i sîn-i mühmele ve feth-i bâ'-i muvaḥḥade ile bir kuşdur ki tüyi yumuşağdur, kaçan bir tamlar şu üzerine tamlasa tüyi be-ğāyet yumuşak olduğundan akar. Cem' i *sibdāndur* şurad ve şirdān gibi. Ve *sūḥliye* zamm-ı sîn-i mühmele ve sükūn-ı ḥā'-i mühmele ve kesr-i lām ve feth-i yā'-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve āḥirinde hā ile kertenkele didükleridür ki tamlarda ve evlerde çok olur ve kimseyi ısırmaz, Fārsice āña *kirbāsū* dirler kesr-i kāf ve sükūn-ı rā'-i mühmele ve bâ'-i muvaḥḥade ve elif ve sîn-i mühmele ile ve vāv yerinde hā ile *kirbāse* yine kertenkeledür ve kertenkeleye feth-i ' ayn-ı mühmele ve zā'-i mu' ceme ile 'aḏāye dirler ve *ṣaḥmetü'l-arz* ve *ṣaḥmetü'r-reml* dahı dirler. Ve kertenkele erkeğine feth-i ' ayn-ı mühmele ve sükūn-ı ḏād-ı mu' ceme ve feth-i rā'-i mühmele ve fā'-i maẓmūme ve sükūn-ı vāv ve āḥirinde tā'-i mühmele ile 'aḏrafūt dirler. Ve kertenkele dürlü dürlü olur, ak ve kıızıl ve şarı ve yaşıll olur ve cümlesi kara ile münakkaḥatadır. Ve kertenkelenün kimi kumda ve kimi şuya ve yaş ota yakın ve kimi insāna yakın olur. Ve dört ay deliginde sākin olur, bir nesne yimez ve ṭab' ında güneşe muḥabbeti vardur, güneşde şulb ve pek (A 347a) olmak için. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīrī. Ve İmām Demīrī *Tefsīr-i İbn 'Aṭiyye*'den “فُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ”¹³¹⁷ āyet-i kerīme tefsīrinde şöyle yazduğunu nakl eylemişdir ki vezağa didükleri cānver āteşi pek yandurmak için üfürürdi ve katır odun getirürdi ve kırlanguç ve kurbaga ve kertenkele āteşi söyündürmek için şu getirürlerdi, Ḥaḳ te' ālā vezağa ve katıra belā vü ezā vü zaḥmeti musallaṭ eyledi ve kırlanguç ve kurbaga ve kertenkeleyi ḥıfz u şıyānet eyledi.

Fā'ide: İmām Demīrī ba' z-ı şeyḫler baña ifāde eyledi ki ısıtma için “فُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا” üç pāre kâğıda yazılıp her gün bir dānesin ısıtılmalı olan aç karınla veya ısıtma dutduḡda içse bi-izni'llāhi 'azze ve celle ol ısıtma gider ve bu mücerreb ü 'acībdür, dimişdir.

el-Ḥüküm: Kertenkele yimek ḥarāmdur; zīrā ḥaṣerāt-ı arz dandur.

el-Ḥavās: Bir kimse sağ elini ve şol ayağını bir bez pāresi içine koyup üzerine aşsa istediḡi kadar cimā' eyleye. Ve eger siyāh bez pāresi içine konulup ḥummā-yı rub' a çok zamāndan mübtelā olan kimse üzre aşılssa ḥummā-yı rub' ı bi-izni'llāhi te' ālā gidere. Ve yūregini bir ' avrat üzre aşsalar mādāmki üzerindedür toḡurmaya. Ve yūregini şıḡır semni ve yaḡıyla bişirüp aḡulu cānver şoḡduḡına sürseler şaḡalda. Ve yūregini bir şişe içine

¹³¹⁷“Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol.” dedik.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Enbiyâ 21/69.

koyup ve zeyt yağıyla ol şişeyi doldurup ve güneşde müherrā olıncaya dek alıkonsa ol zeyt semm-i kâtil olur. Kezā (A 347b) fi-*Hayāti'l-Hayevān* li'l-İmām ed-Demīrī eş-Şāfi'î rahmetu'llāhi 'aleyhi rahmeten vāsi' aten ve 'alā-cemī' i'l-müslimīn ve'l-müslimāt.

Ve '*andem* nūn'dan ğayrı ħurūf-ı mühmele ile ca' fer vezni üzre qardaş qanı didükleridür demü'l-aḥaveyn ma' nāsına ve baqqamdur. Qardaş qanına Fārsīde ḥūn-ı siyāvuşān dirler, ṭabībler qatında ma' rūf u meşhūr dārū vü 'ilācdur ki qāf'dan ğayrı ħurūf-ı mühmele ile qāṭir daḥı dirler.

Nazm:

Buldurcına dirler sümānā yelveye selvā dinür
Sim' oldı hem qurd yavrisı oruçlular şuyyem durur

Şerḥ:

Sümānā zamm-ı sīn-i mühmele ve feth-i nūn ile ḥubārā vezni üzre buldurcın kuşıdır ki bir adı *qatīlū'r-ra'd*dur, ra' d āvāzını işitdükde helāk olduğıçün *qatīlū'r-ra'd* dinilmişdür, dinilür. Ve yavrisı yumurdadan çıqduğı sā' at uçar, dinilür. Ve buldurcın qış vaqtinde sākin olur, rebī' ve yaz geldükde öter ve bīş u [?] ¹³¹⁸ didükleri ağıları yir ve bunlarla ğızālanur. Ve buldurcın qanğı yerden geldüğü ma' lūm degöldür; ḥattā ba' zı kimseler tuzlu deryādan çıkar, dirler; zīrā bir qanadını deryāya baturup ol bir qanadını dağıdup gelürken görinür. Ve Mışr ḥalkı yanında maqbūldür ve ziyāde bahā ile şatun alurlar.

el-Ḥüküm: Buldurcın eti bi'l-icmā' ḥelāldür.

el-Ḥavās: Etinūñ mizācı tavuq ve keklik arasındadır ve tavuq etine emyeldür ve ceyyidü'l-keymūsdur ve bevli idrār ider. Ve eti içerüde olan ṭaşı dağıdır ve dā'im buldurcın etin yimek qalb-i qāsiyi (A 348a) yumuşaq ider. Ve ba' zılar işbu ḥāşşa yüreginde dirler ancak. Ve eti ıssı ve qurıdır, şovuqdan olan veca' -ı mefāşıla nāfi' dür, lākin cigeri ıssı olana zararlıdır. Ve sirke ve kuzbere zararın def' ider. Ve buldurcın dem-i ḥādd ve keskin qan getürür, mizācları şovuq olanlar ve qocalara muvāfiqdur. Ve İbn 'Abdūn buldurcın etinūñ biryān olmış olanı mekrūhdur, yābis ve qurı olduğıçün, didi. Kezā fi-*Hayāti'l-Hayevān*.

Ve *selvā* feth-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı lâm-ıla yelve didükleri kuşdur ki buldurcına beñzer, vâhidinde *selvātun* dinilür. Kazvîni ve İbn Baytar *selvā, sūmānā* birdür ikisi de buldurcındur, dimişlerdür. Ve Benū İsrā'îl kavmine Hâk sübhānehu ve te'âlâ indürdüğü *selvā*dur, kavlı-i meşhûr üzre. Ve Ebū Hüreyre rađiya'llāhu 'anh "لَوْلَا بَنُو إِسْرَآئِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ" "وَلَوْلَا حَوِي لَمْ تَخْنِ انْثَى زَوْجَهَا الدَّهْرُ" hadîs-i şerîfi[ni] Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden rivāyet ider. Ya'nî eger Benū İsrā'îl olmasa et koğmazdı ve eger Havvâ olmasa ebeden bir dişi erine hıyānet eylemezdi. Hâk sübhānehu ve te'âlâ Benū İsrā'îl kavmine Tih'de menn ve *selvā*yı gökden indürdi ve bunları iddiḥāran yimekten ve şaklamağdan men' eyledi. Benū İsrā'îl şakladuğlarıçün et koğdı. Ol zamān berü et koğar olmuştur. Benū İsrā'îl kavminden evvel et her ne kadar dursa ve eglense koğmazdı. Ve ba'zılar *selvā* etdür, laḥm ma'nāsına dirler. Hücetü'l-İslām İmām Ġazzālî *selvā* (A 348b) dinilmek insān anuñla sâ'ir katıqdan kesilüp anuñla mütesellî ve aña rāzı olduğıçündür, didi. Ve İbn Māce Ebu'd-Derdā'dan -rađiya'llāhu 'anh- ve Ebū'd-Derdā ḥazret-i Resūl'den -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- rivāyet eyledi ki ḥazret-i Resūl "سَيِّدُ طَعَامِ أَهْلِ الدُّنْيَا" didi, ya'nî ehl-i dünyā ve ehl-i cennet ta'āmlarınun ulusu ve eyüsi etdür. "وَأَطْيَبُ اللَّحْمِ لَحْمُ الظَّهْرِ" hadîs-i şerîfi ḥazret-i Resūl'den rivāyet olunur, ya'nî etlerün eyüsi arka etidür. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān*.

el-Ḥüküm: Bunuñ eti bi'l-icmā' ḥelāldür.

el-Ḥavās: Gözini gözi ağrır kimse üzre aşsalar şifā bula, ziblini döğüp qurūḥ-ı müte'ekkile üzre saçsalar nef'i ola. Ve başı bir burc içinde defn olınsa hevāmm andan kaçā.

et-Ta'bîr: Düşde yelve görmek düşmenden kurtulmağa ve şerr ü zaḥmet def'ine ve ḥayır ve rızq u berekete ve zaḥmetsiz mālā mālîk olmağa delālet ider. Bir kimse düşde yelveyi görse veyā mālîk olsa zaḥmet ü ta'ab görmeye. Ve gāhî küfrān-ı ni'et ve 'ayş ve dirlik tarlığına delālet ider. Kezā fi-*Ḥayāti'l-Ḥayevān*.

Ve *sim'* ḥurūf-ı mühmele ve kesr-i ūlā ile sırtlandan olan kurd yavrisıdır ve mü'enneşde hā ile *sim'a* dinilür ve bunuñ yelmesi kuşdan tîzdür ve sıçraduğda otuz ^[1319]dan artık sıçrar. Ve yılan gibi bu cānver ḥatfu enfihi helāk olmaz ya'nî min-ğayrı katlin ve lā-ḍarbin ve lā-ğaraḳin ve lā-ḥaraḳin ölmez. Sebebsiz fevt olana ve döşekde ölene *māte ḥatfe enfihi*

¹³¹⁹Bu kısımda yazmada bir kelimelik bir boşluk bırakılmıştır.

dirler. Ve **enf**(A 349a) burundur, burnı taḥṣiṣe sebeb zīrā tetābu‘ -ı nefesle rūḥı burnından çıktı, murād olunur veyāḥuẓ eyle ḥayāl iderlerdi ki ḥastanuñ cānı burnından ve yaralunuñ cānı yarasından çıkup gide, aña binā’ en burnı taḥṣiṣ eylemişlerdür. Ve **ḥatf**ölümdür mevt ma‘ nāsına. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*. İmdi bir kimse depelenmeksiz ve urılmaqsız ölse *māte fulānun ḥatfe enfihi* dinilür, *ḥatfu enfihi* ma‘ nā-yı luğavisi burnı ölümü dimekdür.

el-Hüküm: Eti ḥarāmdur.

el-Emsāl: *Esmā‘u min-sim‘in* darb-ı meşeldür, ya‘ nī sim‘ didükleri cānverden işitmekde ziyādedür. Ve *esma‘u mine’s-sim‘i’l-ezelli* darb-ı meşeldür. **Ezell** feth-i elif ve zā-yı mu‘ ceme ve lām-ı müşeddede ile şol kırt enigidür ki sırtlan ve kırdan toğup ersaḥ ola. Ve **ersaḥ** ḥurūf-ı mühmele ile aḥmed vezni üzre oturaḳ ve iki uyluḳları eti az olandur. Her kırd **ersaḥ** olur, kırdā lāzım bir şıfatdur. Ve iki fethā ile olan *resaḥ*dan müştakdur ki oturaḳ ve uyluḳ etleri az olmaḳdur.

Ve **şuyyam** zamm-ı şād-ı mühmele ve teşdīd-i yā ile oruçlu olan erlerdür, zamm-ı şād ve teşdīd ile olan *şuvvām* ve *şuyyām* ve *şuvvam* gibi. Kezā fi’l-*Ḳāmūs*.

Nazm:

Ufaḳ ḳarınca simsime semmūr bir ḥayvāna dī
Sincāb olur bir cānver daḥı ṭaraḳ feylem durur

Şerḥ:

Simsime ḥurūf-ı mühmele ile şirzime vezni üzre ufaḳ ḳarıncadır en-nemletü’ş-şuğra ma‘ nāsına ve kızıl ḳarınca daḥı dirler en-nemletü’l-ḥamrā’ ma‘ nāsına, cem‘i *semāsīm* gelür evvelki sīn’üñ (A 349b) fethi ve şānī kesriyle. Ve **semmūr** ḥurūf-ı mühmele ile tennūr vezni üzre bir ḥayvān ve cānverdür ki kıymetlü kürk andan olur ve derisinden olan kürk maḳbūl olur, mülūk u pādīşāhān ve ekābir anı geyerler. Nevevī *Tehzībü’l-Esmā’ ve’l-Lügāl* de semmūr bir ḳuşdur didügi sebḳ-i ḳalemde degülse ḡarībdür. Ve İbn Hişām *Şerḥü’l-Faṣīḥ* de semmūr cinden bir dürlüdür didügi daḥı ağrebdür. İmām Demīrī böyle yazmışdur. Ve **sincāb** sīn-i mühmele ve nūn ve mīm ve elif ve bā ile bir cānverdür ki derisinden kürk iderler. Ve bu cānver ādemi gördükde ulu ağaḳlar üzerine çıkar ve anlardan yir. Ve **feylem** feth-i fā ile ḥaydar vezni üzre ṭaraḳdur müşt ma‘ nāsına ve ağzı giñ kıyuya ve ḳorḳaḳ kimseye daḥı dirler.

Nazm:

Süvdāniye oldı şıgırcık kırt u bit sūse durur
Di sevdanık oldı çağır şunuñ gözi ğaylem durur

Şerh:

Süvdāniyye zamm-ı sîn-i mühmele ve sükûn-ı vāv ve dāl-ı mühmele vü meftûha ve elif ve kesr-i nûn ve yâ'-i müşennât-ı tahtāniyye vü müşeddede ve hā ile, lâkin vezn için yā bunda taḥfifle okunur, şıgırcık didükleri kuşdur ki zurzûr gibi ki 'uşûr vezni üzredür ve Fârsîde ol kuşa ḥurûf-ı mühmele ile sâr dirler. Nitekim Mevlânâ Şāhidî-i Mevlevî aleyhi'r-raḥme ve'r-rıdvân manzûmesinde getürmişdür.

Beyt:

Dest-ebrencen bilezik gūşvār
Küpe tihū çil şıgırcık kuşu sâr

(A 350a) Ve *Muğrib*'de İmām Muṭarrizî *es-süvdāniyye*, *tuveyretun ṭavīletu'z-zenebi* 'alâ-ḳadri ḳabzati'l-keffî ve hiye'lletî te'kulu'l-inebe ve'l-cerāde dimişdür, ya'nî *süvdāniyye* bir kuşcağızdur ki kıyruğı el ayası ḳabzası ḳadar uzundur, üzümü ve çekirgeyi yiyen kuş budur. Ve İmām Demîrî; *süvdāniyye* taḥḳik zurzûr didükleri kuş olduğı zāhirdür, dimişdür. *Zurzûr* ḥod şıgırcık kuşu olduğı muḳarrerdür. *Aḥterî*'de yunt kuşu diyü yazar. Ve *İḥtiyārât-ı Bedî'î*-nām kitābda *süvdāniyye* bir kuşdur ki Fârsîce aña *dārbere* dirler, dimişdür. Ve Fûrs lügatlerinden *Ḥalīmî*-nām lügatde dārbere bir dürlüce kuşcuğazdur serçeden kiçirekdür, dürlü dürlü renkleri olur, aña *ismetî* dirler, dimişdür. Ve Zemaḥşerî *Esāsü'l-Belāğ*a-nām kitābında *sevādiyye* ve *hiye tuveyrun zenebuhu ḳabzatu'l-keffî ye'kulu't-temra ve'l-cerāde* dimiş, ya'nî bir kuşcağızdur ki kıyruğı bir avuç ḳadardur, ḥurmā ve çekirge yer. Çekirge ve üzüm ve ḥurmā yimekle ma'rûf u meşhûr olan şıgırcık kuşu olmağın nāzım 'aleyhi raḥmetu'llāhi'r-raḥîmî'l-âlem nazmda süvdāniyye şıgırcık kuşu, dimişdür. Ve bunuñ ḥükmi ve ḥavāşş u ta'bîri zikr olınmışdur. Ve *Fetāvā-yı Bezzāziyye*'de ve *lā-be's bi-ekli'l-ḥuṭṭāf ve's-süvdānî ve'z-zurzûr* dimişdür, ya'nî bunları yimek ḳayırmaz. İntehā. Ve *sūse* ḥurûf-ı mühmele ile buğdayda ve ta'āmda olan bitdür, *sāse't-ṭa'āmu* ve *sevisu't-ṭa'āmudur* 'alime bābından ve *sīse't-ṭa'āmu* kıl vezni üzre ve *esāsu't-ṭa'āmu* ef'āl bābından *sevvesu't-ṭa'āmu* dinilür bāb-ı

tef'ilden kaçan ta'ām bitlü olsa. (A 350b) Ve bitlü ve kurdlu yimege *ta'āmun musevvisun ve mudevvidun* dirler, ikisinde kesr-i vāv-ıla. *Kezā fi-Dürretü'l-Ğavvāş li'l-Ĥarirī*.¹³²⁰

Fā'ide: İmām Demirī eydür: Baña ba'z-ı ehl-i ĥibr ĥaber virmişdür ki Medine-i Münevvere'de sākin olan fuḫahā'-i seb'a adları kaçan bir ruḫ'a içinde yazılıp ol ruḫ'a buğday içine konılsa mādāmki ol ruḫ'a buğday içindedür aña bit yakın olmaya ve buğday bitlü olmaya. Ve ol yedi kimsenün adları işbu şi'rde cem' olmışdur.

Şi'r:

أَلَا إِنَّ مَنْ لَا يَقْتَدِي بِأَيْمِهِ
فَقَسَمْتُ ضَيْزَىٰ عَنِ الْحَقِّ خَارِجَهُ

فَخَذَهُمْ عُبَيْدُ اللَّهِ عُرْوَهُ قَاسِمٍ
سَعِيدٍ أَبُو بَكْرٍ سُلَيْمَانُ خَارِجُهُ¹³²¹

Ve ba'z-ı ehl-i taḥḫīk ifāde eylemişdür ki bunların adları kaçan yazılıp baş üzre aşılsa veyāḥud bu adlar baş üzre zikr olınsa baş ağrısını gidere. İntehā.

Fā'ide: Bir kimse defne ağacı üzre gölgede yazup şöyle ki yazarken ve giderken gün dokunmaya ve andan soñra ol ağacı buğday veyā arpa içinde gömeler ol buğday ve arpa min-ba'd bitlü olmaya. Yazılacak budur: “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ: وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ¹³²² فَمَا تَوَلَّوْا كَذَلِكَ تَمُوتُ الْفَرَّاشُ وَالسُّوسُ وَيَرْحَلُ بَاذَنُ اللَّهِ تَعَالَى اِخْرَجَ أَيُّهَا السُّوسُ وَالْفَرَّاشُ بَاذَنُ اللَّهِ تَعَالَى اِخْرَجَ أَيُّهَا السُّوسُ وَالْفَرَّاشُ بَاذَنُ اللَّهِ تَعَالَى عَاجِلًا وَلَا خَرَجْتَ مِنْ وَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ وَيَشْهَدُ أَنَّكَ سَرَقْتَ لِحَامَ بَغْلَةِ نَبِيِّ اللَّهِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ¹³²³” (A 351a) İmām Demirī bünü mücerreb ü 'acibdür diyü yazar.

¹³²⁰ *Dürretü'l-Ğavvāş fi-Evhāmi'l-Ĥavāş*-nām kitāb *Maḳāmāt* şāḥibi Ĥarirī'nüñdür ki vaḥid-i zamān ve ferid-i deverān edib ü lebīb 'ilm-i naḥvde māhir bir fāzıl u kāmildür ve Başridür. Künyeti Ebū Muḥammed adı Ḳāsim, babası 'Alī ve ceddī Muḥammed 'Osmān'dur. Mevlānā-yı mezbūr *Dürretü'l-Ğavvāş fi-Evhāmi'l-Ĥavāş*-nām kitābda *bāklā'u mudevvidun* ve *ta'āmun musevvisun* ve *ḥubzun mukerricun* ve *raculun muvesvisun* ve *metā'un muḳāribun* kavillerinde āḥirlerinün mā-ḳableri meksürdür, fetḥ-ile didükleri ḥaṭādur şavāb kesr-iledür, dimişdür. Kurtlu olan baḳlaya *baḳlā'u mudevvidun* dirler kesr-i vāv-ıla ve kurtlu yimege *ta'āmun musevvisun* dirler kesr-i vāv-ıla ve süselü olan ere *raculun muvesvisun* dirler kesr-i vāv-ıla ve fāsīd olup küflü olan etmege *ḥubzun mukerricun* dirler kesr-ile. 'Alime bābindan *kericu'l-ḥubzu* dinilür kaçan etmek fāsīd olup üstü yeşillenüp küflü olsa, *Ḳāmūs*'da böyle yazar.

¹³²¹ “Bakin imamlara tābī olmayan kimse haktan dışlanmış, haksız bir paylaşım içindedir. Bu yüzden (şu kişilere) uy; Ubeydullah, Urve, Kāsim, Saīd, Ebū Bekir, Süleymān, Hārice.”

¹³²² “Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara ‘ölün’ dedi, sonra da onları diriltti...” *Kur'ân-ı Kerim*, Bakara 2/243.

¹³²³ “İşte bit ve güve de böyle ölür ya da Allah'ın izniyle oradan ayrılır. Ey bit ve güve, Allah'ın izni ve kudretiyle çık oradan. Ey bit ve güve, Allah'ın izni ve kudretiyle çık oradan. Bu dua üzerine orayı terk

el-Emsāl: *El-‘ıyālu suvsu’l-māl* darb-ı meşeldür, ma‘ nāsı kişinüñ ‘ıyāli taḥıl bitidür, bit taḥılı nice yerse ‘ıyāli mālını yer, dimekdür. Ve *ākelu min-sūse* darb-ı meşeldür, ma‘ nāsı tereke ve taḥıl bitinden ziyāde yer, dimekdür.

Ve *sevdanîk* evvelinde üç ḥurūf-ı mühmele ile zencebîl vezni üzre çağır veyā şāhîn didükleri toḡandur. Zamm-ı sîn ve feth-i dāl ve kesr-i nûn ve sükûn-ı yā ile olan *süvdanîk* ve dāl-ı mühmele ile cevher vezni üzre olan *sevdaḵ* ve feth-i sîn ve sükûn-ı yā’-i ḥuṭṭî ve feth-i dāl ve zamm-ı nûn-ıla olan *seydanûḵ* ve zamm-ı sîn ve kesr-i nûn-ıla olan *sūdānîk* ve feth ve zamm-ı sîn ve feth-i nûn-ıla olan *sedānaḵ/sūdānaḵ* gibi cümlesi lügatdür. Ba‘ zılar çağır dur dirler ve ba‘ zılar şāhîndür dirler. İşbu beyitte çağır ve soñra gelen beyitte şāhîn murād olunmuşdur. Ve *gaylem* feth-i ḡayn-ı mu‘ ceme ve sükûn-ı yā ile ḡaydar vezni üzre şu gözidür, şu andan çıkar, menba‘ u’l-mā’ mine’l-eb’āri ma‘ nāsına. Kezā fi’l-*Ḳāmūs* ‘alā-mü’ellifihi raḥmetu’llāhi’l-Ḳuddūs.

Nazm:

Şāhîne dirler sūdānîk u İbn Elḡaz bir kişi
Ḳurbaḡa vü ḳaplubāḡa ikisi de ḡaylem durur

Şerḥ:

Sūdānîk bunda zamm-ı sîn-iledür şāhîn ma‘ nāsına. Bunda olan lügatler mu‘ arrebedür, cümlesi Fārsîdür. Ve şāhîn daḡı ‘Arabî lafız degüldür, lākin ‘Arab anı tekellüm eylemişlerdür. Cem‘i *şevāhîn* ve *şeyāhîn* gelür. Ve bunuñ mizācî çağırdan şovuk ve ḳurıdur, anuñçün ḡareketi yukarudan aṡaḡayadur ve ḡāhî kendüsini yere urup helāk olur. (A 351b) Ve bunuñ kemükleri cümle yırtıcı ḳuşlar kemüklerinden ḳatı ve pekrekdür. Ve ba‘ zılar şāhîn ḳuşı adı gibidür, ya‘ nî şāhîn terāzuya dirler mizān ma‘ nāsına, terāzunuñ iki ṡarafı berāber gerekdür, bir cānibi aḡır olsa müteḡammil degüldür. Şāhîn ḳuşı daḡı açlıḡdan bir cüz’i açlıḡa ve toḡlıḡdan bir cüz’i toḡlıḡa müteḡammil degüldür, ne açlıḡı ve ne pek toḡlıḡı götürür. Ve bu ḳuşuñ eyüsü başı büyük ve gözleri ḡiñ ve göḡsi ḡiñ, ortası yaṡşı, uyluḡları ulu ve incükleri ḳışa, tüyi az, ḳuyruḡı ince ve ḳanadları üzerine ṡaṡlıb olunup pekişdürildükde anlardan bir nesne ayrılmayandur. Bu üslûbda olan şāhîn ṡurna ve ḡayrıyı avlar. Ve dirler ki ibtidā şāhîn ile avladan Ḳoṡtañṡin’dür, şāhînlere ta‘ lîm

ettiler. Ey bit ve güve, Allah’ın izni ve kudretiyle müminlerin emiri Ali b. Ebî Tâlib kerremallāhu veche vilayetinden seni çıkarmadan önce çabucak git. Dâvûd oḡlu Süleyman aleyhisselâm katırının dizginini çaldıḡını görmeden çabucak çık git.”

eylemişlerdi ki ata bindükde başı üzre devr idüp üzerine gölge iderlerdi ve güneş doğunmağdan şakırlardı. Bir gün atına binüp şāhīnler üzerine çevrilüp giderken bir kuş yerden kalkdı, şāhīnlerden biri üzerinden süzilüp aldı. Kōştāntīn hāzz u şāfā eyledi, av ve şikāre kındurup şāhīn ile avlatdı. Ve bu kuşa şāhīn dinilmege vech ü sebeb mizācda vech-i meşrūh üzre terāzūya beñzedügiçündür. Ve çağırūñ adı **şakr**dur ve şād yerine zā-yı mu‘ceme ile **zakr** ve sīn-i mühmele ile **şakr** cā’izdür. Ve her kelimedeki ki şād ve kāf ola anda üç lügat cā’izdür *buzāk buşāk būsāk* gibi. Ve **şakr** şāhīn ve her av avlayan toğana ıtlāk olunur.

Ebū Hüreyre raḍiya’llāhu ‘anh ḥāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden (A 352a) **rivāyet** ider ki Dāvūd peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selāmda ziyāde gayret var idi, evinden taşra çıkup gitmek istedikde kapuları kapayup giderdi, kimse evine ve ehline girmezdi. Günlerden bir gün Dāvūd ‘aleyhi’s-selām evinden çıktı ve kapuları kapadı. Hatunı Dāvūd peygamber çıkup gitdikden sonra evinün meydānına çıktı, nā-gāh bir kimse gördi dārda тұrur. Hatunı evde olanlara “Bu er kişi ne yerden girdi? Va’llāhi rüsvāy olur.” didi. Bu hāl üzre iken Dāvūd peygamber evine geldi, gördi ol kimse dār ortasında тұrur. Dāvūd ‘aleyhi’s-selām ol kimseye “Sen kimsin?” didi. Ol kimse “Ben şol kişiyüm ki pādişāhlardan korkmam ve baña hicāb ve perde māni‘ olmaz.” didi. Dāvūd “İmdi sen cān alıcısın ve ‘Azrā’il’sin, va’llāhi Ḥaḳ sübhānehu ve te’ālā emrine merḥabā.” didi. Ve ol yerde eğlendi, ‘Azrā’il ‘aleyhi’s-selām Dāvūd’uñ rūḥ-ı şerifini kabz eyledi ve cānın aldı. Dāvūd’ı yaykādılar ve kefenlediler ve üzerine kırk biñ rāhib cem‘ oldu ki üzerlerinde burnūs var-ıdı, gayrı ḥalkdan gayrı kırk biñ ruhbān cenāzesine ḥāzır olmuşlardı. Bu hāl üzre iken gün toğup günün ḥarāreti cenāzesine gelen ruhbān ve gayrıları ziyāde incitdi. Dāvūd oğlu Süleymān peygambere çağırdılar ki güneşden şaklamasına bir çāre eyleye. Süleymān ‘aleyhi’s-selām taşra çıkup kuşları çağırup ḥalka (A 352b) gölge eylemelerine emr eyledi. Kuşlar emrine itā‘at ve inḳiyād idüp birbirleri yanına gelüp kanadların açup her taraftan тұrdılar tā şu mertebe ortalığı ihāta eylediler ki ḥalk üzerine yel doğunmaz oldu. Cenāzeye ḥāzır olan ḥalk rüzgār doğunmaduğundan ısıcağdan helāk olayazdılar. Süleymān peygambere ısıklıktan feryād idüp çağşırdılar. Süleymān ‘aleyhi’s-selām kuşlara çağırup “Güneşden tarafa duruñ ve yelden yañadan ırāk oluñ, ḥalka yel doğunsun.” didi. Kuşlar Süleymān ‘aleyhi’s-selām emr itdügi üzre güneşden тұrup yelden açık eylediler, yeller esüp ḥalk rāḥat oldılar. Süleymān ‘aleyhi’s-selām pādişāhlığından ḥalk evvel ve ibtidā gördükleri nesne vech-i

meşrûh üzre kuşlara emr ü hükmidür. Ve ol vakit Dāvūd ve halk üzre gölge eylemekde cümle kuşlardan ziyāde gölge iden maḍraḥiyy didükleri çağırır ve *maḍraḥiyy* feth-i mīm ve sükūn-ı ḍād-ı mu‘ceme ve feth-i rā’-i mühmele ve kesr-i ḥā’-i mühmele ve yā’-i nisbiyye ile kanadları uzun olan çağırır.

Fa’ide: Daḥāk ve Kelbī eydürler ki Dāvūd ‘aleyhi’s-selām Cālūt didükleri kimseyi öldürdükden sonra kırk yıl pādişāh olmuştur. Ve Benū İsrā’il tā’ifesi cümlesine bir pādişāh olmak Dāvūd’dan evvel kimseye müyesser olmamıştır. Haḥ sūbhānehu ve te‘ālā Dāvūd peygambere hem pādişāhlık ve hem peygamberlik virmiş idi. Dāvūd’dan evvel peygamberlik bir sibṭ ve bir kabīlede idi ve pādişāhlık bir kabīlede idi, Dāvūd ikisini de (A 353a) eylemiş idi. Nitekim Kelām-ı Qādīm’de “وَأَتَيْنَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ”¹³²⁴ vāqī‘. Ve *ḥikmet* [ḥikmet]den murād nübüvvetdür ve ba‘zılar ḥikmet ‘ilmiyle ‘ameldür, bir kimse ‘ilmiyle ‘āmil olsa aña ḥikmet virilmiş olur, dirler. Ve İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumā Dāvūd peygamber pādişāhlıkda yeryüzinde olan pādişāhlardan eşedd idi, miḥrābını her gice otuz altı biñ er beklerdi, didi. Nitekim Kelām-ı Qādīm’de “وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ”¹³²⁵ vāqī‘dür. Ve Dāvūd’uñ (‘ömri) yüz yıldır. Ve oğlu Süleymān on üç yaşda iken pādişāhlık aña vāşıl olmuştur ve elli üç yaşa varduḡda vefāt eylemiştir.

Fā’ide: Çaḡır ile ibtidā av iden Şevr oḡlı Mu‘āviye ve Mu‘āviye oḡlı Hāriş-nām kimsedür. Bir gün bir avcı serçe avlamak için aḡ ḡurmuşdı, zıkr olınan Hāriş aḡa rāst gelüp yanında otururken bir çaḡır süzilüp bir serçe aldı ve anı yimege başladı. Hāriş görüp ta‘accub eyledi ve çaḡır dutdurdı ve bir eve ḡodurdu ve aña yimek virüp te’dīb ü ta‘līm ider bir kimseyi ta’yin eyledi. Ve bir gün yürürken bir tavşan görindi, çaḡır uçup ol tavşanı almaḡın Hāriş daḡı ziyāde ta‘accub eyledi, andan sonra ‘Arab çaḡır ile av avlamaḡa başladılar. Ve *yu’yu’* didükleri toḡan ile ibtidā avladan Behrām-ı Cūr’dur. Bir gün bir *yu’yu’* bir ḡubbere kuşına muṭārede vü ḡamle ider ve anuñla ḡāhī iner ve ḡāhī (A 353b) çıkar, āḡirü’l-emr ḡubbere kuşını aldı. Behrām-ı Cūr’a ḡoş geldi, dutdurup te’dīb ü ta‘līm itdürdü ve anuñla avlatdı.

el-Hüküm: Şāḡin ve çaḡır yimek ḡarāmdur, zīrā yırtıcılardan zū-nāb ve azu dişli olanı ve kuşlardan zū-miḡleb olanı yimege nehy vārid olmuştur.

¹³²⁴“... Ona (Davud’a) hükümdarlık ve hikmet verdi ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/251.

¹³²⁵“Biz Davud’un mülkünü güçlendirdik ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Sad 38/20.

el-Emsāl: *Ahlefu min-sakrin* darb-ı meşeldür. *Ahlefe* al vezni üzre *hulûf*dan müştakdur ve *hulûf* hâ'-i mu' ceme zammıyladur ki ağız koçmağdur, nitekim hadîs-i şerîfde “لَخْلَفَةُ فَمٍ” vâkı' dūr. Ya' nî oruç dutıcınıñ ağız koçusu Allâh katında misk koçusından atıyebdür. Şeyh 'Ömer bin eş-Şalâh-nâm fâzıl ve Şeyh 'İzzü'd-dîn bin 'Abdü's-selâm-nâm kâmil arasında nizâ' vâkı' olmışdur ki bu tîb dünyâda mıdır (veyâ âhirette midür) veyâ dünyâda ve âhirette midür? Şeyh 'İzzü'd-dîn “Âhirette maşşüşdür.” didi, “Zirâ hâzret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem “لَخْلَفَةُ فَمٍ الصَّائِمِ، أَطِيبُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ”¹³²⁶ didügi *Şaḥiḥ-i Müslim*'de bir rivâyetde vâkı' dūr يوم القيامة *[yevmü'l-kıyâme]* 'ibâretinden âhirette maşşüş olur.” didi. Ve Şeyh 'Ömer “Hem dünyâda ve hem âhirette atıyebdür, zirâ *Müsned-i İbn Ḥayyân*'da kıyâmetde olmasın bir bâb ve dünyâda olmasın bir bâb eylemişdür. Ve isnâd-ı şaḥiḥ ile hâzret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem “لَخْلُوفٌ فَمٍ الصَّائِمِ حِينَ يَخْلُفُ أَطِيبُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ”¹³²⁷ didüğini rivâyet eylemişdür. Ve İmâm (A 354a) Ebu'l-Ḥasen bin Süfyân Câbir raḍiya'llâhu 'anhdan senediyle rivâyet ider ki hâzret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem “اعطيت امتي في رمضان”¹³²⁸ didi. Bu iki hadîs-i şerîf dünyâda daḥı olmasına delâlet eyler.” didi. Şeyh 'Ömer bin eş-Şalâh kavli şavâb olduğunu *Ḥayâtü'l-Ḥayevân*'da İmâm Demîrî yazmışdur. Ve *ebḥaru min-sakrin* darb-ı meşeldür, zıkr olınan iki darb-ı meşel ma' nâları birdür ve aḥlefu ve ebḥaru ma' nâsı birdür. Ve ebḥar sükûn-ı bâ'-i muvaḥḥade ve feth-i hâ'-i mu' ceme iledür, âḥirinde olan rā mühmeledür. Ma' nâları fülân kimsenüñ ağız çaķır didükleri toğan ağızından koçmağda artık ve ziyâdedür, dimek olur.

et-Ta'bir: Düşde şâḥin zâlim sultâna delâlet ider. Bir kimse bir şâḥin avlasa vilâyete irişe ve andan tîz ma' zül ola. Ve çaķır düşde batş u kuvvet şâḥibi bir zâlim kimseye delâlet ider. Ve her yırtıcı kuş zâlime delâlet ider. Zirâ yırtıcı kuş ḥayvâna ta' addi ider ve kemügin kırar ve etini yer. Ve çaķır bahâdır oğul ile daḥı tefsîr olunur. Düşde bir kimseye bir çaķır tâbi' olup ardınca gelse bir bahâdır kimse aña gâzab eyleye. Bir kimse düşde

¹³²⁶“Nefsim elinde olan Allah’a and olsun ki, Allah katında oruçlunun ağız kokusu misk kokusundan daha temizdir.” Müslim, *Müsnedü's-Sahih*, 2/806.

¹³²⁷“Oruçlunun iftar açarkenki ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha temizdir.” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaut, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 16/163.

¹³²⁸“Benim ümmetime Ramazan ayında beş şey ihsan edildi (...) Bu beş şeyin ikincisi şudur ki, oruç tutanların ağız kokusu Allah indinde misk kokusundan daha hoştur.” Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi Münziri, *Sahihü't-tergîb ve't-terhîb* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi, 1968), 2/56.

yırtıcı kuşlardan birisini min-ğayri münāza‘a görse ni‘ met ü ğanīmete irişe. Ve her av hayvānı böyledür (A 354b) it ve tazı ve pars gibi. İmdi bir kimse min-ğayri münāza‘a bunlardan birine irişse ni‘ met ü ğanīmete irişe, zīrā bunlar av için halk olunmuşdur. Ve cevārih-i mu‘ alleme cümlesi erkek oğula dağı delālet ider.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Bir kimse İbn Sīrīn’e gelüp “Bir ak gögercin sūr şerefesine inüp ve bir çağır gelüp anı kapduğunu düşde gördüm.” didi. İbn Sīrīn ol kimseye “Eger senüñ düşüñ gerçek ise Haccāc didükleri zālīm hākim-i tayyār kızını alır.” didi. Fi’l-haķika Haccāc anuñ kızını aldı. Kezā fi-Kitābi’t-Ta‘bīr li-İbni’l-Ğannām ve Hayāti’l-Hayevān li’d-Demīrī.

Ve **İbn Elğaz** feth-i elif ve sükūn-ı lām ve ğayn-ı mu‘ ceme ve zā-yı mu‘ ceme ile aħmed vezni üzere bir kimsedür ki ziyāde nikāh idici idi ve zekeri büyük idi. Arkası üzre yatup zekerini kaldırmırdı deve köşegi gelüp zekerine kaşınırdı, uyuzlu deve kaşınmak için dikilmiş hidl ve ağaç şanurdu. Adı Sa‘ d idi. Ve ‘inde’l-ba‘z ‘Urve ve ‘inde’l-ba‘z Harsı idi.

el-Emsāl: *Enkehu min-İbn Elğaz* darb-ı meşeldür ya‘nī nikāhda zıkr olınan kimseden artıkdır, demek olur. Bu darb-ı meşeli ve bu kimseyi *Ķāmūs*’da vech-i meşrūh üzre yazmışdur.

Ve **ğaylem** feth-i ğayn-ı mu‘ ceme ile haydar vezni üzre kurbagadur **ğifdi**‘ gibi ve kaplubagadur **sülehfāt** gibi. Ve **sülehfāt** zamm-ı sīn ve feth-i lām ve sükūn-ı hā’-i mūhmele ve feth-i fā ve elif ve tā ile kaplubaga didükleri hayvāndur ki Fārsice aña **seng-pušt** ve Şīrāz dilinde **lāk-pušt** dirler. Vech-i tesmiye (A 355a) seng Fārsīde taş ve lāk teknedür, arkasında olan nesne taş gibi pek ve tekne gibi olduğıçündür. Ve **sülehfāt**da zamm-ı sīn ve feth-i lām ve sükūn-ı hā’ ve kesr-i fā ve feth-i yā’-i müsennāt-ı tahtāniyye vü muħaffefe ile **sülehfīye** lügatdür bulehniye vezni üzre. Ve bunda birkaç lügat dağı cā’izdür. *Sükker-i Şāfi şerh*inde zıkr eylemişümdür, andan taleb olına. Ve bunuñ cem‘i **selāhif** gelür feth-i sīn ve kesr-i hā ile. Ve kaplubaga kuru yerde yumurdlar, deryāya düşerse aña **lecā’** dirler fethateyn ile, kuru yerde kalan kaplubaga olur. **Lecā’** kaplubaganuñ deryāda olanıdır. İki de gāhī ziyāde iri olur ki hattā bir dānesi bir deve yüki olur diyü *Hayātü’l-Hayevān*’da yazılmışdur. Ammā *Haridetü’l-‘Acā’ib*-nām kitābda, Şīn deryāsında şöyle iri kaplubagalar olur ki her birisinüñ degirmiligi ol diyār halkınuñ zīrā’ıyla kırk zīrā’ olur, her biri biñ yumurda yumurdlar ve dağı ziyāde

yumurdlar, diyü yazmışdur. Ve bunun erkegi dişisini cimā‘ için istese dişisi muṭī‘ olmasa ağzına bir ot alup gelür, dişisi artık muḥālefet eylemez. Ol otuñ ḥāşşası anı götüren ve anuñ şāhibi maḳbūl olmaḳdur. Bu otı ādem oğlanından bilür kimse azdur. Ve ḳaplubaga yumurdladukda yumurdasına diḳḳat ve ihtimāmla bakmaḳ ile muḳayyed olur. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā andan bir veled ve yavru ḥalḳ ider. (A 355b) Yavrusını Ḥaḳ te‘ālā yaratıncaya dek yavrusına bakmaḳdan zā‘il olmaz, zīrā ḳaplubaganuñ altı ve aṣaḡası berkdür, anda ḥarāret ve ıssılık yokdur ki sā‘ir ḥayvānāt gibi yumurda üzerine oturup yavru çıkara. Ve ḳaplubaga gāhī olur ki yılanuñ kıyruḡını ağzına alup başını iḳerüye çeker ve kıyruḡını çiyner ve ısıtır, yılan kendüyi yere ura ura helāk olur. Ve ḳaplubaganuñ bir ‘aceb ḥīlesi olur ki şudan çıkup topraḡa yuvalanup rengini deḡişür. Ve bir yere gelür ki ḳuş şu içmege ol yere düşmiş ola, rengi topraḳ ve şudan bulanık olmaḳ olmaḡla gizlenür ve ḳuşı avlayup yerden şuya girer ve anı şuda öldürür ve boḡar ve andan şoñra yer. Ve bunun erkeginuñ iki zekeri ve dişisininüñ iki ferci olur ve cimā‘ itdükde cimā‘ da eglenür. Ve yılanı yimege ḥarīşdür, yılanı yidükden şoñra şaḳr didükleri otı yir.

el-Ḥüküm: Ḳaplubaga eti ḥarāmdur İmām-ı A‘zam Ebū Ḥanīfe rahmetu’llāhi ‘aleyh mezhebinde, zīrā ḳaplubaga ḥaşerāt-ı ḥabā’ışdendür, ḥattā mahrem olan kimseye anı öldürmekden bir nesne lāzım gelmez. E’imme-i Şāfi‘iyyeden İmām Beḡavī ḥelāl olmasında iki vecih ḥikāye eylemişdür. Ve İmām Rāfi‘ī ḥarām olmasını taşḥih eylemişdür, zīrā ḥabīşdür ve ṭabī‘at anı ḥabīş görür ekseriyā yidügi yılan olduḡiçün. Ve İbn Ḥarem-nām kimse ki Şāfi‘īdür, ḳaplubaganuñ deryāda ve ḳarada olanı ḥelāldür, (A 356a) yumurdası daḡı ḥelāldür; zīrā Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā “كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا”¹³²⁹ ve bir āyetde “وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ”¹³³⁰ dimişdür ve ḳaplubaganuñ ḥarām olduḡını tafşil eylememişdür, eyle olsa ḥelāldür, didi.

el-Emsāl: *Ebledu min-süleḥfātın* ḍarb-ı meşeldür, *ebledu* şığa-i tafḍil üzre kerume ve ferihā bāblarındandır, ya‘nī belādet ü ḥamāḳatde ḳaplubagadan ziyādedür.

el-Ḥavās: Ṭolu didükleri nesne ki gökden yaḡar, ḳaçan bir yerde çok yaḡup zarar eylese bir ḳaplubagayı dutup arḳası üzre ḳonılup ayaḳları yukaru ḳonılsa ki göge ḳarşu düşse, ol yere ṭolu zarar eylemeye. Şāhibü’l-*Felāḥa* ve Ḳazvīnī’den böyle naḳl iderler. Ve *Ḳāmūs*’da daḡı böyle yazmışdur. Ve ḳanını ele ve ayaḡa bulaşdursalar veca‘-ı mefāşıla

¹³²⁹“... Yeryüzündeki şeylerin helāl ve temiz olanlarından yiyin!...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Bakara 2/168.

¹³³⁰“... size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken ...” *Kur’ân-ı Kerīm*, En‘ām 6/119.

nāfi‘ ola. Ve kanını dā‘im sürünmege ‘ādet eyleyen kimse küzāz u teşennüc marazlarına fā‘ide eyleye. Etin yimek yine böyledür. Ve kanın kurudup ve döğüp bir misrace üzre tılā olinsa her kim ol misraceyi yakarsa andan zuraṭ vāḳi‘ ola. Ve insānuñ her ıanğı ‘uzvı ağırsa ıaplubağanuñ ol ‘uzvını üzerine aşup götüirse bi-izni‘llāh ağırsı sākin ola. Kezā fi-*Ḥayāti’l-Ḥayevān li’d-Demīrī*. Ve *zebl* feth-i zāl-i mu‘ceme ve sükün-ı bā‘-i muvāḥḥade ile deryāda olan ıaplubağa veyā ıarada olan ıaplubağa derisidür, anı yakup külini yumurda ağıyla ma‘cün idüp ıopuk ve barmak yarıklarına tılā itseler fā‘ide eyleye. Kezā fi-*Ḥayāti’l-Ḥayevān* ve’l-*İḥtiyārāt*.

et-Ta‘bīr: Düşde ıaplubağa bir ‘avrata delālet ider ki geyinüp ıuşanup buḥūrlanup (A 356b) kendüsini erlere ‘arz ider. Ve ‘inde’l-ba‘z, ıaplubağa ıadı’l-ıudāt ya‘nī ıadıılar ıadıısına delālet ider, zīrā ıaplubağa deryāda olan ḥayvānātdan a‘lemdür. Ve ba‘zılar ıaplubağa ehl-i ‘ilm ere delālet ider, dirler. İmdi bir kimse düşde ıaplubağa etini yise ‘ilm istifāde eyleye. Ve Naşārā, ıaplubağayı düşde yimek māl ve ‘ilme irişmekdür, dirler. Ve eger bir kimse düşinde bir yerde bir ıaplubağaya ri‘āyet ve ikrām olunur görse ol yerde ‘ulemāya ikrām olına. Kezā ıāle İbnü’l-Ğannām ve’l-İmām ed-Demīrī ‘aleyhimā raḥmetu’llāhi’l-‘alīmi’l-Bārī.

Naẓm:

Şārif dişi ıoca deve ‘akreb şebāt u şibdi‘a
Hem neşteri şebve durur ḥirr ām hem felhem durur

Şerḥ:

Şārif şīn-i mu‘ceme ve kesr-i rā-yı mühmele ve fā-ıla dişi ıoca devedür en-nāḳatü’l-müşenne ma‘nāsına. Ve *şebāt* feth-i şīn-i mu‘ceme ve bā‘-i muvāḥḥadeden sonra elif-ile ‘akrebdür kesr-i şīn-i mu‘ceme ve sükün-ı bā‘-i muvāḥḥade ve kesr-i dāl-ı mühmele ile olan *şibdi‘a* gibi ve dāl gāhī meftūḥa kılinur. Ve *şebve* feth-i şīn-i mu‘ceme ve sükün-ı bā‘-i muvāḥḥade ve feth-i vāv ve hā ile ‘akrebüñ neşteridür. Ve *ḥirr* kesr-i ḥā‘-i mühmele ve rā‘-i muḥaffefe vü mühmele ile āmdur ferc ma‘nāsına, aslı kesr-i ḥā‘-i mühmele ve sükün-ı rā‘-i mühmele ba‘dehu ḥā‘-i mühmele ile *ḥirḥ*dur, zīrā cem‘i *aḥrāḥ* gelür feth-i elif-ile ef‘āl vezni üzre. Ve *ḥirūn* gelür, nitekim menḳūş olan cem‘inde ledūn ve mi‘ūn dirler ve nisbetinde *ḥirriyyun* dirler. Ve eger dilerseñ nisbetinde *ḥiraḥiyyun* (A 357a) dirsın kesr-i ḥā ve feth-i rā ile, nitekim yed ve ğad nisbetlerinde feth-i dāl ile yedeviyyun ve ğadaviyyun dirler. Ve *ḥirre*de rā‘-i mühmelenüñ teşdidi cā‘izdür, *Ḳāmūs*’da *ḥirr* teşdīd

ile,¹³³¹ muḥaffefe de lügatdür ve ‘avratuñ fercidür diyü yazar. Ve **felhem** feth-i fâ ile ca‘fer vezni üzre yine ‘avrat fercidür fercü’l-mer’at ma‘nāsına.

Nazm:

Müstef ilün müstef ilün müstef ilün müstef ilün
‘İlm okumağ cehlün yarasına ‘aceb merhem durur

Şerh:

Merhem ḥurūf-ı mühmele ile anda olan mīm ve hā meftūhadur, yaralar üzre qoduqları yumuşaq tılādur ki Türkide taḥrīf u tağyir idüp lām-ıla melhem dirler ve ğalaṭ söylerler. Cevherī bu lafız mu‘arrebdür, didi ve şāḥib-i **Ḳāmūs** merhem *rihmeden* müştakdur, didi. *Rihme* kesr-i rā-yı mühmele ile za‘īf yağmurdur ki dā’im ola, **merhem** yumuşaq olduğuçün aña **merhem** dimişlerdür ke-ennehu za‘īf ve yumuşaq yağmura beñzer.

el-Ḳıṭ‘ atü fi-Baḥri’l-Müteḳāribi’s-Sālim:

Bağırtlağ soğan hem qatādur feḥādur
‘Avātikdür atlar yañılmaq ḥatādur

Şerh:

Ḳatā feth-i kāf u tā’-i mühmele ile bağırtlağ didükleri kuşdur ki Fārsice aña *isferūd* dirler. *Aḥterī* ve iki lügatde ve *Mevāridü’l-‘Acā’ib*’de qatā bağırtlağ didükleri kuşdur diyü yazarlar. Ve *Lügat-i Ḥalīmī*’de isferūd bağırtlağ didükleri kuşdur ki ‘Arabca aña qatā dirler diyü yazar. Vāḥidesinde *qatāt* dirler hā ile, cem‘inde *qatavāt* ve *qatayāt* dinilür ve bu kuşa *ümmü selāş* daḥı dirler. (A 357b) Vech-i tesmiye bağırtlağ kuşı çağırduqda *qatā* *qatā* diyü çağırduğıçün ‘Arab aña **qatā** dimişlerdür. Ve ekşeriyen üç yumurda yumurdladığıçün aña *ümmü selāş* dimişlerdür. Ve bu kuş iki dürlü olur, birinüñ rengi ağber ve qarnı ve arqası arqaş ve alaca ve çizileri şaru, quyruqları kışa olur, bu cinse ‘Arab *küdiriyy* dirler. Ve birinüñ qanadları altı siyāh ve ayakları qara, arqası ağber ve toprak renklü ve hem arqaṭ ya‘nī kıızıl ile alaca şarılığa çalardur, buña *cūniyy* dirler. Kezā

¹³³¹ Ya‘nī teşdid ile *ḥirra* aslı *ḥirḥ*dür lāme’l-fi‘li olan hā’-i mühmele ḥazf olunup hā’-dan ‘ivaṣ rā’-i mühmele getirüp rā, rā içinde idğām olunup *ḥirr* didiler, aslı hā olduğu taşğiri ve cem‘-i teksirinden ma‘lūm oldu, zīrā taşğiri *ḥureyḥ*dür zubeyr vezni üzre ve cem‘-i teksiri *aḥrāḥ*dur. Taşğir ve cem‘-i eşyāyı aslına redd iderler ve gāḥi yed ve dem isti‘mālī gibi min-ğayrı ‘ivaṣin taḥfif ile *ḥir* dirler. Nitekim qavl-i şā’irde vāḳi’dür. “كل امرئ يحمي حره أسودة وأحمره” (Herkes özgürlüğünü korur, siyah ve kırmızı) *Miṣbāḥü’l-Münir*-nām lügatde böyle yazar.

fî-*Hayātî'l-Hayevān*. Ve *Cevherî* de *cūniyy*, zamm-ı cīm ve sükūn-ı vāv ve kesr-i nūn-ıla қаtānuñ bir dürlüsidür ki қарны ve қанadı siyāh olur ve bu *kūdriyy*den büyük olur, dimişdür. Ve bu kuş tūlū[‘]-ı fecrden güneş toğuncaya dek şu için yedi konaқ yer alır, dirler. Ve şuyı içdükte iki veyā üç sā[‘] at eglenüp bir dağı içer. Ve bu kuş hidāyetle vaşf olunur ve darb-ı meşel kılinur, zīrā şusız yerde yumurdlar ve қараñlık gicelerde һавşalasına şu қoyup götürür ҳаtā eylemez, yavrılarına berāber geldükde *қаtā қаtā* diyü çağırur, тағдан ve ағақдан ve gayırdan bir nişān yoğ-iken yavrıları beriyyede bulur. Ve gāhī yigirmi gicelik yerden şuya gider, dinilür.

el-Hüküm: Bu kuşuñ eti bi'l-icmā[‘] helāldür.

el-Emsāl: *Ensebu mine'l-katā* darb-ı meşeldür, ya[‘]nī bağırtlak kuşından fülān kişi ensebdür; zīrā қаtā kendü adıyla çağırur ve çağırduқda *қаtā қаtā* dir. Ve *leyse katā misli kutayy* darb-ı meşeldür, (A 358a) ma[‘] nāsı ulular kiçiler gibi degüldür, dimekdür *leyse'l-ekābir misle'l-eşāğir* ma[‘] nāsına. Ve *lev turike'l-katā leylen lenāmā* darb-ı meşeldür ya[‘]nī eger қаtā terk olınsa ve rencide olınmasa gice ile uyurdu, bunu bir mekrūh nesneye һaml olinan kimse һаққında dirler. Bu darb-ı meşelüñ sebebi budur ki ‘Ömer bin Māme-nām kimse bir қавим ve bir tā[‘]ife üzerine indi idi, anlaruñ ol қавим üzerine nüzül ve indüklerinden ve қонup göçmelerinden қаtā göçdi ve anlar қаtā kuşını yerinden uçurdılar. Bir ‘avrat қаtānuñ uçduғını görüp erine һaber virüp erini uyқudan uyandurdu ve ba[‘] dehu “*Lev turike'l-katā leylen lenām*” didi. Ve ba[‘] zılar bu darb-ı meşeli Hāzāmi adlu bir ‘avrat söylemişdür, dirler. Mezbūr Hāzāmi қаtā kuşını gice ile uçarken görüp işbu beyti okudı.

Şi‘r:

أَلَا يَا قَوْمَنَا ارْتَحِلُوا وَسِيرُوا
فَلَوْ تَرَكْنَا الْقَطَا لَيَالًا لَّنَامَا

Ma[‘] nāsı ey bizüm қавмümüz göçüñüz ve yürüñüz, eger қаtā kuşı terk olınsa gicede uyurdu ve göçmezdi ve uçmazdı, uçması yād kimse geldüğindendür. Ol қавим Hāzāmi-nām ‘avratuñ sözine iltifāt eylemediler ve yatduқları yerinden қалқmadılar, içlerinden bir kimse қалқup işbu beyti didi.

إِذَا قَالَتْ حَذَامُ فَصَدَّقُواهَا

Ol kimse bu beyti didükden sonra ol kavim ol yerden göçüp gitdiler. Ve yakınlarında bir ev var-ıdı, aña varup şıgındılar tā şabāh olunca anda tırdılar (A 358b) ve düşmāndan hālāş olup kırtıldılar. Bir kimsenün şıdkı ve gerçek, söyledüğü zāhir ü meşhūr olsa bu beyti anuñ hāqqında dārb-ı meşel kılurlar. Ve *beydu'l-kaṭā yahdīnuhu el-ecdelu* dārb-ı meşeldür. Ya' nī kaṭā kuşınuñ yumurdasını çağır kuşu terbiye ider ve hızn idüp yumurdasın çıkarur. Bunı şol şerīf kimse hāqqında dirler ki alçaq hāllü kimse aña gelüp şıgınur. Ve *asdaḳu mine'l-kaṭā* dārb-ı meşeldür, *aşdaḳ* ef' al-i tafđıldür ve *şıdk*dan müştāḳdur *şıdk* kesr-ile kizb zıddıdır ki gerçeklikdür ve beyt-i mezkūrda olan *Hazāmi* feth-i hā'-i mühmele ve feth-i zāl-i mu' ceme ve kesr-i mīm-ile mebnīdür ve bir ' avrat adıdır. Ve *hazām* fa' āl vezni üzredür lākin fā' ileden ma' dūldür *hazām hāzimetinden* ma' dūledür ve *hazm*dan müştāḳdur. Ve *hazm* feth-i hā'-i mühmele ve sükūn-ı zāl-i mu' ceme ile kesmekdür kaṭ' ma' nāsına ve tiz okumaḳdur sür' atü'l-kırā'at ma' nāsına. *Mufaşşal-ı Zemahşerī* şerhi *Mükemmel*'de böyle yazar. Ve *ebyat-ı Dāv şerhinde* zikr olınan *حَذَامٌ* إِذَا قَالَتْ [izā kālet Hazāmi] evveli

ولولا المزعجات من الليالي

لَمَا تَرَكَ الْقَطَا طَيْبَ الْمَقَامِ¹³³³

'dür diyü yazar. *Müz'ic* bāb-ı if' ālden ism-i fā' ildür ki muḳlık ve ıztırāb viricidür ki murād gice hāramīsidür ve *tibe'l-maḳāme* naşb ile tereke mef' ülidür, güzel maḳām ma' nāsınadır. Ba' zılar kaṭā tibe kelimelerini bir lafız zann iderler.

el-Havās: Kaṭā kemüğini yakup (A 359a) ve külini zeyt yağıyla kaynadup kel başa ve dā'u's-sa'leb üzre sürseler kılı bitürür. İbn Zühr-nām hāzıḳ, mücerrebdür dimişdür. Ve eti 'asirü'l-hazm ve müvellid-i sevdādur. Ve etinün harāret ve ıssılıḳı za' ifdür. Za' f-ı ciger ve südde ve istiskāya mübtelā olan kimseye be-ğāyet nāfi' dür. Ve kaṭā kuşu ve aña müşābih olan eti kızıl olan kuşların eti sirke ile ıslāh olunur. *Müfredāt-ı İbn Baytār* ve *İhtiyārāt-ı Bedi' i* de böyle yazmışdur. Ve *Minhacü'l-Beyān*-nām kitāb-ı hümāmda kaṭā za' ifü'l-harāre ve şedīdü'l-yubūsedür, istiskāya nāfi' dür, müvellid-i sevdā' ve reddiyyetü'l-ğizādur ve zararını çok yağ taklil ider diyü yazar.

¹³³²“Hazāmi dediyse ona inanın. Çünkü (gerçek) söz, Hazāmi'nin söylediğidir.”

¹³³³“Gece rahatsız eden kadınlar olmasa katā kuşu güzel makāmını bırakmazdı.”

Hātım: Hāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “ مَنْ بَنَى لِلَّهِ مَسْجِدًا وَلَوْ كَمَفْحَصٍ قَطَاةٍ بَنَى اللَّهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ بَيْتًا مِثْلَهُ ” didüğünü Cābir rağiya'llāhu 'anh rivāyet eyledüğünü İbn Hāyyān ve İbn Māce ve gayrılar rivāyet iderler. Ma' nā-yı ḥadīṣ-i şerīf, bir kimse Allāh için bir mescid yapsa eger ḳatā kuşu yuvası gibi olursa daḥı Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā ol kimse için cennetde anuñ gibi bir ev yapar, dimekdür. **Meḥḥaṣ** feth-i mīm ve sükūn-ı fā ve feth-i ḥā'-i mūhmele ve şād-ı mūhmele ile yuvadur ki aña Fārsīde āşiyān dirler. Cem' i **meḥḥāḥiṣ** gelür. Ve **meḥḥaṣ** **fahṣ**dan müştakdudur ki keşf ve açmak ma' nāsınadır. Yerde olan yuvaya **meḥḥaṣ** dinilmek yuva yapan kuş toprağı yuvasından açduğıçündür. Ve ḥadīṣde ḳatā kuşu taḥṣiṣ olınmağa (A 359b) sebep ḳatā kuşu yuvasını ağaçda ve tağda yapmayup yerde yapup dā'im yerde binā eyledüğüçündür. Sā'ir kuşlar böyle degüldür. Ve hem ḳatā şıdk ve gerçek söylemek ile vaşf olunur, anuñ yuvasını taḥṣiṣden binā olınan mescid şıdk u ihlāṣ ile olmasın iktizā itdüğüne işāretdür. Ve ba' zılar, ḳatā kuşu yuvasını miḥrāb gibi degirmi yapduğıçündür, dirler.

et-Ta' bīr: Düşde ḳatā kuşu şıdk ve feşāḥat ü belāgate delālet ider ve ülfet ü müvāneset ve dostlığa delālet ider. Ve gāhī kendüsin begenmiş bir güzel 'avrata delālet ider ki ülfet ü müvāneset eylemez ola. Kezā ḳāle'l-İmām Demīrī fī-*Ḥayāti'l-Ḥayevān*.

Ve **fehā** fā'da feth ü kesr ile ammā feth ekşerdür diyü Cevherī *Şihāḥ*'ında yazar ve bu lafız maḳşürdür ve anda olan ḥā mūhmeledür, mu' ceme degüldür. Cem' i **efḥā** gelür, nazımda **fihā** şoğan ma' nāsına irād olınmışdır başal gibi ve ḥadīṣde “ مَنْ أَكَلَ مِنْ فِحَا أَرْضٍ لَمْ يَضُرَّهُ مَاؤُهَا ”¹³³⁴ vāḳi' dür ve murād şoğan olduğı *Cevheri*'de muşarraḥdür. Ve aş üzre döğüp ḳatduḳları otlara daḥı fihā dinilür ebzār ve tevābil ma' nāsına. Hāzret-i Mu' āviye rağiya'llāhu 'anh “ ارضنا كل من فحا ” dimişdür ya' nī bizüm yerümüzüñ fihāsından ekl eyleñüz. *Şerḥü'l-Ġarībeyn*'de ḥadīṣ-i Mu' āviye'de **fihā**dan murād tevābildür diyü yazar. **Tevābil** cem'-i **tābil**dür ve ebzārü't-ṭā'ām ma' nāsınadır. Ve ' **avātik** feth-i ' ayn-ı mūhmele ve kesr-i tā'-i ḳaraşet ile ' **atik** cem'idür ki atdur (A 360a) feres ma' nāsına ve ' **avātik** efrās ma' nāsınadır. İmām Demīrī *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da böyle yazar.

Rivāyet olunur ki ' Abdü'l-Melik-nām pādişāḥ Ḥaccāc bin Yūsuf-nām 'āmil ve beglerbegisine mektüb u emr gönderüp yazdı ki, ḥāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve

¹³³⁴“Soğanını yiyen kişiye o yerin suyu dokunmaz.” Ebü's-Seadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esir, *en-Nihaye fī garībi'l-ḥadīs ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed Zavi, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 3/418.

sellem hizmetkârı olan Enes bin Mâlik’e nazâr u iltifât ve ri‘âyet u hürmet idüp dâ’im mu‘azzez ü mükerrem eyleye ve ta‘zîm ü tekrîmde kuşûr eylemeye. Haccâc, hâzret-i Enes’i -rağiya’llâhu ‘anh- meclisine yakın eyledi ve me’mûr olduğı üzre ri‘âyet ü hürmetiyle takayyüd iderdi. Enes rağiya’llâhu ‘anh eydür: Bir gün Haccâc yanına vardum, Haccâc baňa “Yâ Ebâ Hamza, ben isterüm ki atlarımı saňa ‘arz eyleyem ve gösterem, hâzret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ile olan atlarla nicedür baňa bildüresin.” didi. Ve Haccâc atlarını Enes’e ‘arz eyledi, Enes rağiya’llâhu ‘anh “Bu atlarla hâzret-i Resûl ile olan atlar arasında çok fark vardır. Bu atlar riyâ vü süm‘a içündür ve ol atların sidikleri ve tezekleri ve ‘alefleri ecr ü şevâb idi.” didi. Haccâc bî-huzûr olup Enes’e ‘itâb u hitâb eyledi ki “Eger senün hâkkuında pâdişâhuñ emr ü mektûbı olmasa senün boynuñı ururdum.” didi. Enes rağiya’llâhu ‘anh Haccâc’a “Kâdir degülsin.” didi. Haccâc “Niçün?” didi. Enes “Hâzret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem baňa bir du‘â öğretmişdür, ol du‘âyı okurum ne sulţân ve ne şeyţân ve ne yırtıcılardan korğarum, ol du‘â berekâtında hîç kimseden korğmam.” didi. “Zîrâ ol du‘âyı her şabâh ve aşşam (A 360b) okurum.” diyü cevâb virdi. Haccâc “Ol du‘âyı baňa öğret.” didi. Enes istemedi, Haccâc “Elbet öğret.” diyü ibrâm u ilhâh eyledi, yine öğretmedi. İbbân-nâm kimse eydür: Maraž-ı mevtinde Enes’e ol du‘âyı şordum. Enes rağiya’llâhu ‘anh baňa üç kerre işbu du‘âyı oku, ol du‘â budur didi “ بِسْمِ اللَّهِ عَلَى نَفْسِي وَدِينِي، بِسْمِ اللَّهِ عَلَى أَهْلِي وَمَالِي وَوَلَدِي، بِسْمِ اللَّهِ عَلَى كُلِّ مَا أَعْطَانِي رَبِّي، اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ رَبِّي لَا أُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، وَأَعَزُّ وَأَجَلُّ مِمَّا أَخَافُ، وَأَحْذَرُ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِي، وَمِنْ شَرِّ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ، وَمِنْ شَرِّ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ. فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، عَزَّ جَارُكَ وَجَلَّ ثَنَاؤُكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ”¹³³⁵ *Tenbihü’l-Gâfilîn*’de bābu’d-da‘avāt ve’t-tesbihāt’da böyle yazılıdır. Ve *Hayātü’l-Hayevān*’da işbu du‘â-i şerîfî böyle yazmışdır: “ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، بِسْمِ اللَّهِ عَلَى نَفْسِي وَدِينِي، بِسْمِ اللَّهِ عَلَى أَهْلِي وَمَالِي وَوَلَدِي بِسْمِ اللَّهِ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ أَعْطَانِي رَبِّي، بِسْمِ اللَّهِ خَيْرِ الْأَسْمَاءِ، بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ دَاءٌ، بِسْمِ اللَّهِ افْتَتَحْتُ، وَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ، اللَّهُ اللَّهُ رَبِّي، لَا أُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا، أَسْأَلُكَ اللَّهُمَّ بِخَيْرِكَ مِنْ خَيْرِكَ، الَّذِي لَا يُعْطِيهِ أَحَدٌ غَيْرُكَ، عَزَّ جَارُكَ، وَجَلَّ ثَنَاؤُكَ، وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ، احْفَظْنِي وَاجْعَلْنِي فِي عِيَاذِكَ مِنْ شَرِّ كُلِّ ذِي شَرِّ خَلْقَتَهُ، وَمِنْ شَرِّ الشَّيْطَانِ

¹³³⁵“Canım ve dinim elinde olan Allah’ın adıyla. Ailem, malım ve evlatlarım kendisinin yed-i kudretinde olan Allah’ın adıyla. Rabbimin bana bahşettiğı her bir şey için O’nun adıyla. Ey Rabbim. Sana hiçbir şeyi ortak koşmam. Ey Rabbim Sana hiçbir şeyi ortak koşmam. Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. O, korktuklarımdan yüce ve büyüktür. Allah’a sığınırım. Ey Allahım, nefsimin şerrinden, asi şeytanın şerrinden, her zorba ve inatçı kişinin şerrinden sana sığınırım. ‘Eğer yüz çevirirlerse de ki: Bana Allah yeter. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben ancak O’na tevekkül ettim. O, yüce Arş’ın sahibidir.’ (Kur’ân-ı Kerîm, Tevbe 9/129.) İzzet de övgü de sanadır ve senden başka ilah yoktur.

الرَّحِيمِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَحْتَرِسُ بِكَ مِنْ شَرِّ جَمِيعِ ذِي شَرٍّ خَلَقْتَهُ، وَأَحْتَرِزُ بِكَ مِنْهُمْ، وَأَقْدِمُ بَيْنَ يَدَيَّ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، اللَّهُ الصَّمَدُ، لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ، وَعَنْ خَلْفِي مِثْلَ ذَلِكَ، وَعَنْ يَمِينِي مِثْلَ ذَلِكَ، وَعَنْ
1336(A 361a)“شمالي مِثْلَ ذَلِكَ، وَمِنْ فَوْقِي مِثْلَ ذَلِكَ و من تحتي مثل ذلك

Fā’ide: Haccāc didükleri zulm u cevr ile ma’rûf ve cefā vü sitem-ile mevşûf zâlim anasının adı Fāri‘ a bint Hümām’dur. Anası Haccāc’ı toğurdukdā Haccāc’uñ dübüri yok idi şoñradan dübüri deldiler. Ve anasının ve ğayrı ‘ avratların memelerine yapışmadı ve kimsenüñ südüni qabûl eylemedi. Ol zamānda ‘ Arab mā-beynlerinde tabābetle meşhûr bir kimse var-ıdı, adı Hāriş bin Kelde idi. Şeytān ‘aleyhi’l-la‘ ne ol tabīb şüretine girüp anlara geldi ve anlara “Ne haberinüz var?” didi, anlar “Yūsuf’uñ Fāri‘ a’dan bir oğlu toğdı anasının memesini qabûl eylemez.” didiler. Şeytān anlara “Bir qara teke boğazlayup qanını yaladuñ andañ şoñra bir esved-i sālīh boğazlayup qanından yaladuñ ve qanını yüzine sürüñüz, üç güne dek tursun, her gün sürüñ dördüncü gün memeyi qabûl ider.” didi. Anlar öyle eylediler memeyi qabûl eyledi. Ve Haccāc “Ādem öldürmekden ve qan dökmekden sevgilü bir nesne baña görünmez, cümle lezzetlerden artık qan dökmek baña lezizdür.” dir idi. (A 361b) Ve qan dökmeye hāriş ve dökmemeğe şabırsız idi. Ve *esved-i sālīh*de kesr-i lām ve hā’-i mu‘ceme ile bir dürlü erkek yılandur ki şedidü’s-sevād ve ziyāde qara ve derisi şoyulur olur, ziyāde qara olduğıçün *esved* ve her yıl derisi şoyulduğıçün *sālīh* dimişlerdür. Teşniyesinde *esvedāni sālīh* dinilür şıfat teşniye olmaz. Ve Haccāc qurrāya çok su’āl iderdi, bir gün huffāz-ı Kelām-ı Qādīm’dan bir kimseye “تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ” āyet-i kerimesinüñ mā-qabli nedür?” didi. Ol kimse“تَمَتَّعْ [temetta’] dan evvel vāki‘ olan قُلْ [kul] lafzını söylemedi. Haccāc ‘ulemāya su’āl eylemekden fāriğ olup bundan şoñra bir kimseye su’āl

1336“Rahmān ve Rahīm olan Allah’ın adıyla. Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Canım ve dinim elinde olan Allah’ın adıyla. Rabbimin bana bahşettiği her bir şey için O’nun adıyla. İsimlerin en hayırlısı olan Allah’ın adıyla. Kendisiyle yerdeki ve gökteki tüm zararların giderildiği Allah’ın adıyla. O, işitendir, bilendir. Her işe Allah’ın adıyla başlarım ve O’na tevekkül ederim. Ey Allahım! Ey Allahım! Rabbim! Hiç kimseyi sana ortak koşmam. Hayırlardan senin hayrını isterim. Öyle ki o hayrı senin dışında hiç kimse veremez. İzzet senindir, övgü sanadır ve şanın yücedir. Senden başka ilah yoktur. Senden sakınırım. Mahlukatin şerlisinden, kovulmuş şeytanın şerrinden senin korumana sığınırım. Ey Allahım, şer sahibi mahlukatının her birinin şerrinden sana sığınırım. Onlardan sana kaçıyorum. Ellerimi sana açarak yalvarıyorum: Rahmān ve Rahīm olan Allah’ın adıyla. ‘De ki: O, Allah’tır, bir tektir. Allah Samed’dır. O’ndan çocuk olmamıştır Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.’ (Kur’ân-ı Kerîm, İhlas 112/4.) Arkamdaki, sağım, solum ve altımdaki tüm şerlerden sana sığınıyorum.”

1337“(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde hâlinde ...” Kur’ân-ı Kerîm, Zümer 39/9.

1338“Küfrünle az bir süre yaşayıp geçin! Şüphesiz sen cehennemliklerdensin ...” Kur’ân-ı Kerîm, Zümer 39/8.

eylemedi. Ve Haccâc-ı zâlim, ‘ Abdü’l-Melik bin Mervân-nâm pâdişahuñ vezîri Revh bin Zinbâ’ -nâm¹³³⁹ vezîr şuraşasından ve vezîr-i mezbûr hizmetkârlarından bir kimse idi. Kõnmağda ve göçmekde ‘ asker, pâdişâha muhâlefet üzre olurlardı. Bir gün pâdişâh vezîrine ‘ askerden şekvâ eyledi ve “Kõnup göçmekde baña muvâfağat eylemezler.” didi. Vezîr pâdişâha “Benüm şuraşam arasında Yûsuf oğlı Haccâc nâmında bir er vardır. ‘ Askeruñ üzerine hâkim iderseñüz, pâdişâh göçdükde ‘ askeri göçürmege ve kõduğda kõndurmağda kâdirdür.” didi. Pâdişâh ‘ asker üzerine Haccâc’ı ta’yîn eyledi, pâdişâh göçdükde ‘ askeri göçürür ve kõduğda kõndurmağda başladı. Ve bir gün pâdişâh göçdi ve vezîruñ adamları girüde kâlup yimek yirlerdi. (A 362a) Haccâc anlara uğrayup “Niçün ‘ askerle göçmeduñüz?” didi. Vezîr adamları “Atdan in, gel, yimek yi ve söz söyleme yâ İbne’l-Lağnâ.” didiler. Ve Haccâc-ıla olan hûkûkı gözler şandılar. Haccâc anları diñlemedi, emr eyledi, boyunların urdurdı ve atlarını siñirledi ve çadırların âteşe yakdı. İşbu haberi vezîre bildürdiler. Vezîr pâdişâha varup “Bu gün Haccâc ile olan mâcerâmuñu bilür misin, baña ne işler eylemişdür, ma’ lûm olsun.” didi. Pâdişâh “Nedür o?” didi. Vezîr “Oğlanlarımı ve kullarımı öldürdi ve atlarımı siñirledi ve çadırlarımı oda yakdı.” didi. Pâdişâh “Haccâc’ı hâzır eyleñ.” didi. Haccâc hâzır oldu, pâdişâh Haccâc’a “Vây saña, efendüñ Revh bin Zinbâ’ ’a ne’yledüñ?” didi. Haccâc “Pâdişâhum, benüm elüm senüñ elüñdür ve benüm urmam senüñ urmañdur ve benüm hükümüm senüñ hükümüñdür. Ve Revh’uñ bir oğlanı yerine iki ve bir atı yerine iki ve bir çadırı yerine birkaç çadır verilse ne olur, kayırmaz ve ‘ asker huşuşına baña kesr virme.” didi. Pâdişâh Haccâc’a “Bildüğüñ gibi eyle.” didi. Haccâc dağı murâdına vâşıl olup gitdükçe büyüdi ve fesâd u zararı ziyâde oldu. İbtidâ Haccâc-ı zâlim’den vâkı’ olan vech-i meşrûh üzre olandur, ba’ dehu pâdişâh anı istiğdâm iderek Kûfe didükleri memleket u şehre hâkim eyledi ve anı ol diyâra beglerbegi ta’yîn eyledi. Kûfe halkınuñ hâli ol zamân gâyet eyü idi, evlerinden çıkduklarında onar ve yigirmişer kullarıyla çıkarlardı. (A 362b) Haccâc ‘ Irak’a beglerbegi vardı ve minbere çıkup pâdişahuñ emrini okutdı ve kendü ol diyâra beglerbegi olduğınu bildürdi. Ve Muhelleb bin Ebî Şufre-nâm kimse üzerine pâdişahuñ seferi olduğınu bildürdi ve anlara aţâyâ vü câ’izelerin virmege pâdişâh emr eyledüğini i’ lâm eyledi. Ve her kim sefere gitmezse siyâset ü hâkâret olınacağın iş’âr eyledi ve minderden inüp herkese ‘ aţâ vü bahşişlerin virmege başladı. Bu eşnâda bir pîr ve koca kimse

¹³³⁹ *Zinbâ’* kesr-i zâ-yı mu’ceme ve sükûn-ı nûn ve elif’den evvel bâ’-i muvâhğade ve âğirinde ‘ ayn-ı mûhmele ile ism-i racüldür. *Kâmûs* ve *Cevherî*’de böyle mazbûtdur.

ditreyerek gelüp “Ben pîr ü za‘îf kimseyüm, oğlum vardur yigit ve güçlü ve kuvvetlüdür, benüm yerüme ol sefere gitsün, benden kabûl eyle.” didi. Ol kimsenüñ adı ‘Umeyr bin Şâbî el-Yerhamî idi. Haccâc “N’ola eyle olsun, oğluñ senüñ bedelüñ olsun.” didi. Ol pîr girüye çekilince bir kimse Haccâc’a “Ol pîr kimdür bilür misin?” didi. Haccâc “Bilmem.” didi. Ol kimse “İşbu pîr şol kimsedür ki Yevmü’d-Dâr’da hâzret-i ‘Osmân bin ‘Affân rağiya’llâhu ‘anh katl olındukda cesed-i şerîfi üzerine ve karnına sıçrayup iki eyegüsini kırmışdur.” didi. Haccâc ol pîri döndürüp “Yâ şeyh Yevmü’d-Dâr’da hâzret-i ‘Osmân’a -rağiya’llâhu ‘anh- bedel gönderdün mi?” diyüp kâtlîne emr eyledi ve boynın urdurdı. Beglerbegi olup Başra’ya vardukda ibtidâ Haccâc’uñ hükümeti hâzret-i ‘Osmân’uñ -rağiyallâhu ‘anh- iki eyegüsini kırup kesr eyleyen kimseyi öldürmek olmışdur. Ve Haccâc cengde öldürdüğinden mâ‘âdâ dîvânına getürüp (A 363a) katl itdügi hisâb olunup yüz yigirmi biñ âdem olmışdur. Ve habsinde elli biñ erkek ve otuz biñ ‘avrat ölmüşdür. Ve erleri ve ‘avratları bir yerde habs iderdi ve zindânının üsti açuk idi güneşden ve şovukdan şaklamazdı. Ve Süleymân bin ‘Abdi’l-Melik-nâm pâdişâh, Haccâc zindânından üç yüz biñ maḥbûs çıkarmışdur ve bir günde seksen biñ kimseyi çıkarmışdur.

Ve Haccâc-ı zâlim bir gün Cum‘a günü ata binüp giderken bir feryâd u fiğân işitdi. “İşbu âvâz nedür?” diyü su’âl eyledi, “Zindânda olan maḥbûslardur, açlıktan feryâd u fiğân iderler.” didiler. Ol maḥbûslar tarafına dönüp “اٰخْسَوْا فِيْهَا وَلَا تُكَلِّمُوْنَ”¹³⁴⁰ didi ve geçüp gitdi. Bundan soñra bir Cum‘a kılmaḥ Haccâc’a naşib olmayup fevt oldı. Ve ‘Irâk’a yigirmi sene ḥâkim ve beglerbegi olup elli üç yaşa girdükde toḡsan beş târiḥinde Velîd-nâm ḥalîfe zamânında Vâsiṭ-nâm şehirde vefât idüp anda defn olınmışdur. Ve maḥberesinüñ üzerine şu aḳıdup belürsiz eylemişlerdür. Ve ḥasta oldukda bir müneccim getürdüp “Senüñ ‘ilmünde bir melik ölmek var mıdır?” didi. Ol müneccim “Bir melik vefât eylemek benüm ‘ilmümde vardur ve lâkin sen degülsin.” didi. Haccâc “Neden böyle dirsin?” didi. Müneccim “Ol melik adı ki vefât eylese gerekdür, Küleyb’dür.” didi. Haccâc “Va’llâhi ol benem. Zîrâ (A 363b) anam baña ad virdügi Küleyb’dür.” diyüp vaşîyyet eylemege başladı ve marâz-ı mevteinde işbu iki beyti okurdu.

Şi‘r:

يَا رَبِّ قَدْ خَلَفَ الْعِدَا وَاجْتَنَّهُوَا
أَيْمَانُهُمْ إِنِّي مِنْ سَاكِنِي النَّارِ

¹³⁴⁰“...Aşğılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın! ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mü’minûn 23/108.

أَيْلِفُونَ عَلَيَّ عُمِيًّا وَيَحَهُمُ

مَا ظَنُّهُمْ بِعَظِيمِ الْعَفْوِ غَفَّارٍ¹³⁴¹

Ba'z-ı 'ulemā, Haccāc-ı zālīm'i ikfār eylemişlerdür ve Haccāc kāfir olmuştur, dirler. Küfrine sebep zindānda olanlara "اُخْسُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ"¹³⁴² didügidür. Ve bir sebebi dağı budur ki halk hāzret-i Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem hücre vü ravza-i şerīfesini tavāf iderlerken Haccāc görüp "إِنَّمَا يَطُوفُونَ بِأَعْوَادٍ وَرَمَّةٍ"¹³⁴³ didi. Hāzret-i Resūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem "إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَى الْأَرْضِ أَنْ تَأْكُلَ أَجْسَادَ الْأَنْبِيَاءِ" demişdür. Ya'nī Hāk te'ālā peygamberlerüñ mübārek gevdelerini yimegi yere hārām eylemişdür buyurmuşken Haccāc hadīş-i şerīfi tekzīb eylemiş olur ve kāfir olur, demişlerdür. 'Ömer bin 'Abdi'l-Azīz-nām 'ādil pādīşāh, Haccāc'ı düşde görür bir koğmış leş gibi. 'Ömer, Haccāc'a "Hāk te'ālā saña neyledi?" didi. Haccāc "Her kimseyi ki dünyāda öldürmüşümdür anuñçün Hāk te'ālā bir kerre beni öldürdi illā Sa'īd bin Cübeyr içün yetmiş kerre öldürdi." didi. 'Ömer, Haccāc'a "Ya sen neye muntazırsın?" didi. Haccāc "Mü'minün ve muvaḥḥidün muntazır oldukları nesneye muntazırım." didi. İşbu düş Haccāc'uñ kāfir olmayup mü'min ü muvaḥḥid olduğına delālet ider. Hāk te'ālā hālını ve ḥaḳīkat-i emrini (A 364a) bilür, andan gayrı hāl-i Haccāc'ı bilür yokdur. Ve'l-'ilmü 'inda'llāhi'l-'Allām. Ve Haccāc-ı zālīm Sa'īd bin Cübeyr-nām ehl-i 'ilm ve fāzılı öldürmek bu tarīk ile olmuştur ki Haccāc-ı zālīm 'Abdu'r-Raḥmān bin el-Eş'aş-nām kimseyi katl itdükden soñra Sa'īd bin Cübeyr'i ba'z-ı ğammāzlar meclisinde añdılar. Haccāc Şām halkından Mütelemmis bin el-Eḥvaş-nām kimseyi Sa'īd'i getürmege ta'yın eyledi ve ḥāş kullarından yigirmi nefer kimseyi dağı aña koşdı ve Sa'īd'i elbet ele getüresiz diyü tenbīh eyledi. Bunlar Sa'īd'i ararlarken bir rāhibe rāst geldiler ve Sa'īd'i su'āl eylediler. Rāhib "İstedüğünüz ne maḳūle kimsedür vaşf eyleñ." didi. Mübāşir olanlar Sa'īd'i vaşf eylediler. Rāhib dağı "Ol kimse fülān yerededür." diyü delil oldı, anlar dağı yürüyüp Sa'īd'i secdede buldılar ki yüce āvāzıyla Hāk te'ālāya münācāt iderdi. Haccāc adamları Sa'īd'e selām virdiler, Sa'īd secdeden başın ḳaldurup namāzını tamām eyledi ve anlaruñ selāmını aldı. Anlar "Bizi Haccāc gönderdi, seni ister, icābet eyle." didiler. Sa'īd "Elbet, icābet lāzım mıdır?" didi, anlar "Lāzımdur." didiler. Sa'īd Hāk sübhānehu ve te'ālāya ḥamd u şükr ü şenā ve

¹³⁴¹"Rabbim, düşmanlar yemin etti ve benim cehennem ehlinden olduğuma inanmaya çabaladılar. Körü körüne mi benim üzerime yemin ediyorlar, yazıklar olsun onlara. Affeden, mağfiret eden, yüce olanı (Allah'ı) ne zannediyorlar!"

¹³⁴²"...Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın! ..." *Kur'ân-ı Kerîm*, Mü'minûn 23/108.

¹³⁴³"Onlar ancak bir cesedi ve direkleri tavaf ediyorlar."

peygamberümüze şalavât getürüp kâlpup anlarla yürüdi. Ve giderken ol rāhib şavma‘asına ve deyrine geldiler. Rāhib anlara “İstedüğünüzi bulduñuz mı?” didi, anlar “Bulduğ.” (A 364b) didiler. Rāhib “İmdi aḥşam olmadın deyre çıkuñ ve yukarıya gelüñüz, zīrā arslan dişisiyle buraya gelür.” didi. Anlar rāhib didügi gibi eylediler; ammā Sa‘īd içerüye girmek istemedi. Anlar Sa‘īd’e “Sen kaçmak istersin.” didiler. Sa‘īd “Yok fe-emmā ben müşrik ü kâfir evine ebeden girmiş degülüm ve girmem.” didi. Anlar “Biz seni taşrada alıkomazuz, arslan seni öldürür.” didiler. Sa‘īd “Benüm Rabbüm benümledür, arslanı benden döndürür ve benüm dolayumda anı bekçi eyler.” didi. Anlar eyitdiler: “Sen peygamberlerden misin?” Sa‘īd “Ben peygamberlerden degülüm; lâkin Hâk te‘ālānuñ bir günahkâr kuluym.” didi. Anlar “Kaçmamasına yemîn eyle.” didiler. Sa‘īd yemîn eyledi, rāhib anlara “Yaylarıñuzu kuruñ, işbu şālîh kimseden yırtıcıları kaçuruñ. Ol benüm evüme girmeye kerîh gördi.” didi. Anlar içerüye girdiler ve yaylarıñ kurdılar, nā-gāh bir dişî arslan gelüp Sa‘īd yanına geldi ve aña sürindi ve yaltaklandı ve yakın yerde oturup beklemeye başladı. Ve arslanuñ erkegi dahî der-hāl gelüp dişisi gibi eyledi. Rāhib işbu hālî görüp kalbine heybet düşdi, şabāḥ olduğda müselmān oldu. Sa‘īd dīn-i İslām’ı ve şer‘-i Muḥammedī’yi aña ta‘līm eyledi. Ve mübāşir olanlar Sa‘īd’e karşı gelüp elin ve ayağın öpdiler ve ‘özürlerin dilediler ve gice ile ayağı başduğı toprağı alup üzerine namāz kıldılar ve didiler: “Ḥaccāc (A 365a) bizi talāka ve ‘atāka and virmişdür ki seni kendüye iledevüz.” Sa‘īd anlara “Siz işiñüz üzre oluñuz ben Rabbümün emrini redd eylemezem ve Hâk te‘ālā kazāsı redd olunmaz.” didi. Ve anlarla yürüyüp Ḥaccāc olduğ Vāsīt didükleri şehre geldiler, Vāsīt’a dāḥil olduklarında Sa‘īd anlara “Sizüñle bu kadar şöḥbetümüz olmuşdur, taḥkîk benüm ecelüm yakın olmuşdur. Bu gice beni terk eyleñüz. Ölüm yarağını göreyim ve Nekîr ve Münker’e cevāb virmege ḥāzır olayım ve kabir ‘azābını fîkr ideyim ve üzerüme dökülecek toprağı añayum.” didi. Mübāşir olanlarıñ ba‘zıları rızā virmediler ve ba‘zılar Sa‘īd’e kefil oldılar ve Sa‘īd’e bakdılar, gözi yaş-ıla tölmiş ve benzi şararmış ve anlara giriftār olalı yimek yimemiş ve şu içmemiş ve gülmemiş idi. Anlar Sa‘īd’e “Ne olaydı, seni görmemiş olsağ ve saña gönderilmemiş olsağ. Veyl bize, yevmü’l-ḥaşrde ḥuzūr-ı Hâk’da bizüm ḥālümüz ne olur ve ne cevāb virürüz?” diyü ağlaşdılar. Ve kefil olanlar “Bizi du‘ādan unutma. Biz senüñ gibi kimse görmüş degülüz.” didiler. Sa‘īd anlara ḥayır du‘ā eyledi ve Sa‘īd’i kōdılar. Sa‘īd varup başını ve libāsını yudı ve namāza tūrup şabāḥa dek Hâk sübhānehu ve te‘ālāya tazarru‘ da oldu ve ölüm yarağını gördi. Şabāḥ olduğda evlerine varup kâpuların kaçdı gelüp

buluşdılar. Sa‘îd ağladı ve mübâşirler dağı bile ağlaştılar, niçe zamân ağlaşup (A 365b) ba‘dehu Haccâc’a iletdiler. Haccâc Sa‘îd’i görüp “Aduñ nedür?” didi. Sa‘îd “Adum Sa‘îd bin Cübeyr’dür.” didi. Haccâc “Yok, aduñ Şaḳiyy bin Kuseyr’dür.” didi. Sa‘îd “Benüm anam adumı senden yeg bilürdi.” didi. Haccâc “Sen de ve anañ da şaḳiyydür.” didi. Sa‘îd “Ġaybı Allāhu te‘ālâ bilür sen bilmezsin.” didi. Haccâc “Senüñ dünyāñı nār-ı telazẓīye tebdil iderüm.” didi. Sa‘îd [1344]. Andan şoñra Haccâc “Muḥammed’e senüñ sözün nedür?” didi. Sa‘îd “Muḥammed nebiyyü’r-raḥmedür.” didi. Haccâc “Ḥazret-i ‘Alī’ye ne dirsın, cennetde midür, cehennemde midür?” didi. Sa‘îd “Eger cennete ve cehenneme girsem, anda olan kimseyi bilürdüm.” didi. Haccâc “Ḥulefâ ḥaḳḳında sözün nedür?” didi. Sa‘îd “لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ”¹³⁴⁵ didi. Haccâc “Ḥulefâdan ḳaḅırsı saña ḥoş gelür?” didi. Sa‘îd “Ḳaḅırsından Ḥālıḳ’ı pek rāzı ise.” didi. Haccâc “Ḳaḅırsından Ḥālıḳ’ı pek rāzıdır?” didi. Sa‘îd anı bilmek anlaruñ sırların bilen Ḥaḳ ḳatındadır.” didi. Haccâc “Niçün gülmezsın?” didi. Sa‘îd “Balçıḳdan ḥalk olınan güler mi? Ḥāl bu ki balçıḳı âteş yir.” didi. Haccâc “Ya bize ne oldu ki gülerüz?” didi. Sa‘îd “Ḳulüb berâber degüldür.” didi. Andan şoñra Haccâc yāḳūt ve zeberced ve ğayrı cevāhirden getürüp Sa‘îd önüne ḳodı. Sa‘îd “Eger bunları ḳıyāmet günü ḳorḳusından ḳurtulmak içün cem‘ i[t]dünse güzel ve illâ ḳıyāmet (A 366a) günü[nü]ñ bir ḳorḳusu her emziren ‘avratı emzürdüğü uşağından ğāfil ider ve uşağını unutdurur. Dünyâ içün cem‘ olınan mālдан ḥayır yokdur.” didi. Ve andan şoñra Haccâc sâz ve çalḡu istedi. Ve Sa‘îd öñinde sâz çaldurmağa başladı ve Sa‘îd’e “Seni ne siyāsetle öldüreyüm?” didi. Sa‘îd “Yâ Haccâc, va’llāhi sen beni bir siyasetle öldürmezsin illâ âḥiretde ol siyāsetle seni Allāhu te‘ālâ öldürür. Ḳaḅı siyāsete ḳatlanursañ anı kendü nefsün içün ihtiyār eyle.” didi. Ba‘dehu Haccâc “Seni ‘afv itdügümi ister misin?” didi. Sa‘îd “Eger ‘afv, Allāhu te‘ālâdan olursa ne güzeldür ve ammâ senden olan ‘afvı istemem.” didi. Haccâc “Sa‘îd’i öldürüñ.” didi. Siyāsete me’mûr olanlar Sa‘îd’i ḳapudan öldürmek içün çıkardılar. Sa‘îd güldi, Haccâc’a güldüğünü bildürdiler. Haccâc Sa‘îd’e “Niçün gülersin?” didi. Sa‘îd “Senüñ Ḥaḳ te‘ālâ üzre cür’etüñden ve Ḥaḳ te‘ālānuñ senüñ üzeründe olan ḥilminden gülerüm.” didi. Haccâc “Naṭ‘ getürüñ.” didi. Naṭ‘ getürüp Sa‘îd’üñ öñine döşediler, Haccâc “Sa‘îd’i öldürün.” didi. Sa‘îd “كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ”¹³⁴⁶ didi, herkes ölümi dadıcıdır ve bundan şoñra “وَجْهَتْ وَجْهَى لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ”¹³⁴⁷ [إِنِّ]

¹³⁴⁴Burada iki satırlık bir kısım okunamayacak şekilde silikleşmiştir.

¹³⁴⁵“...Ben size vekil (sizden sorumlu) değilim.” *Kur’ân-ı Kerîm*, En’am 6/66.

¹³⁴⁶“Her canlı ölümü tadacaktır ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Âli İmrân 3/185.

¹³⁴⁷Yazmada إِنِّ ibaresi eksik yazılmıştır.

1349 (A 366b) didi. Haccâc “Yüzini kıbleden çevirün.” didi, Sa‘îd “¹³⁴⁸حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ” didi. Haccâc “Yüzi üzre yıkuñ.” didi. Sa‘îd “¹³⁵⁰أَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ” didi. Haccâc “Boğazlañ.” Sa‘îd “¹³⁵¹نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى illa’llâh ve eşhedü enne Muḥammeden ‘abduhu ve resûluh.” didükden soñra “Yâ Rabbî Haccâc’ı benden soñra bir kimse üzerine musallaṭ eyleme.” didi. Andan soñra Sa‘îd’i naṭ‘ üzre boğazladılar ve başını kesdiler, başını kesdükden soñra niçe def‘a “Lâ ilâhe illa’llâh.” didi, toḡsan beş târiḡinde Şa‘bân ayında kırk toḡuz yaşında qatl olındı. Ve Haccâc, Sa‘îd’den soñra ancak on beş gice diri oldı ve Sa‘îd’den soñra kimsenün üzerine musallaṭ olmadı. (Ve Sa‘îd’ün ‘ömri kırk toḡuz senedür. *Kezâ fî-Tuḡfeti’l-Eḡillâ’ li’l-‘Azîzi’l-Muḡhallâ’*.)

Ve **rivāyet** olunur ki Haccâc vefâtında ‘aqlı gidüp ayılduḡda “Sa‘îd bin Cübeyr elinde benüm ḡâlüm nice olur?” dir idi ve her kaçan uyḡuya varsa Haccâc Sa‘îd’i görürdi ki geysüsine yapuṡup “Ey Allāhu te‘âlānuñ düṡmānı niçün beni öldürdün?” dir idi. Haccâc uyḡudan ḡorḡu ile uyanurdu.

Eger **su’âl** olunursa Haccâc, Sa‘îd içün yetmiş def‘a qatl olunmasına ḡikmet nedür, ḡâl bu ki Haccâc Sa‘îd’den daḡı efḡal olanı öldürmişdür İbn Zübeyr gibi, İbn Zübeyr ṡaḡābîdür (A 367a) ve Sa‘îd ḡod tâbi‘ idür, ṡaḡābî tâbi‘ iden efḡal olduḡı muḡarrerdür, eyle olsa İbn Zübeyr içün bir kerre qatl olup Sa‘îd içün yetmiş kerre qatl olunmasına ḡikmet ü sebep nedür?; **cevāb** virürüz ki ṡaḡābî olan İbn Zübeyr’i Haccâc qatl eyledüḡi vaḡit İbn Zübeyr ḡazretlerinün ‘ilmde naḡîrleri var-ıdı, İbn ‘Ömer ve Enes bin Mālîk raḡiya’llāhu ‘anhā gibi. Fe-emmā Sa‘îd bin Cübeyr’i öldürdüḡi vaḡit Sa‘îd’ün ‘ilmde naḡîrleri yok idi, ‘ilm sebebi ile Haccâc üzre ‘azāb qat qat olmuşdur.

Ve **ḡaṡā** fetḡ-i ḡā’-i mu‘ceme ve bunda medd-iledür ve ḡaṡr-ıla iki lüḡatdür ki yañılmaḡdur. Kelām-ı Ḳadîm’de “¹³⁵²وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً” vāḡi‘dür. Ḳaṡr u medd-ile oḡunmışdur ki ḡaṡā ṡavāb naḡîzîdür. *Fülân kimse ḡaṡā eyledi* diyecek yerde aḡṡā’e dinilür

¹³⁴⁸ Âyette مُسْلِمًا kelimesi yoktur.

¹³⁴⁹ “Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah’a ortak koşanlardan değilim.” *Kur’ân-ı Kerîm*, En‘âm 6/79.

¹³⁵⁰ “... Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/115.

¹³⁵¹ “(Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız. *Kur’ân-ı Kerîm*, Tâhâ 20/55.

¹³⁵² “... kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse, ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Nisâ 4/92.

ef'āl bābından ve teḥattā' dinilür tefa'ul bābından, ikisi de bir ma'nāyadır. Kezā fī-
Şihāḥi'l-Cevheri.

Nazm:

Benātü's-seḥābe yağan toluya di
Kelerdür ebu'l-ḥisl ü tersüñ ḥirādur

Şerḥ

Benātü's-seḥābe taḳdīm-i bā'-i muvaḥḥade ve te'ḥīr-i nūn ile gökden yağan toludur, fetḥateyn ile olan bered ma'nāsına. Ve **ebu'l-ḥisl** kesr-i ḥā'-i mūhmele ve sükūn-ı sīn-i mūhmele ile tıfl vezni üzre keler didükleridür, fetḥ-i ḍād-ı mu'ceme ve bā'-i muvaḥḥade vü müşeddede ile olan ḍabb gibi. Vech-i tesmiye zīrā **ḥisl** keler yavrisıdır ki henüz yumurdadan çıkmış ola. Ve keler didükleri (A 367b) cānvercik ḥaşerāt-ı arzdan bir cānvercikdür ki şu içmez. Ve yedi yüz yıl ve daḥı ziyāde yaşar. Ve kırk günde bir tamlacuk işer. Ve dişleri bir pāre ve bütündür. Ve erkek kelerün zekeri iki ve dişisinün ferci ikidür. İmām-ı A'zam Ebū Ḥanīfe rahmetu'llāhi 'aleyh ḥazretine kelerün zekerinden su'āl olındukda “Yılan dili gibi aşı bir ve fer' i ikidür.” didi. Ya'nī zekerinün dibi birdür ve çataldur. Ve yumurdlamak istese bir çukur kazup yumurdasın toprakla örter ve kırk güne dek her gün bekler ve kırk günde çıkarur ve yetmiş yumurda yumurdlar ve daḥı ziyāde yumurdlar. Ve yumurdası gögercin yumurdasına beñzer. Ve kelerle 'akreb arasında dostluk vardur. Anuñçün keler kendü deligine 'akrebi alup aña yer eyler tā kim keleri avlamak dileyenleri 'akreb şoka, keleri almak içün elini deligine şok[duk]da 'akreb ısıra. Ve yuvasını şarp yerde ve taş altında eyler seylden ve tavar tırnağından korkduğundan. Ve keler 'akūḫ ve 'āşilik ile vaşf olunur, zīrā aç olduğda evlādını yir. Nitekim şā'ir dir:

أَكَلْتُ بَنِيكَ أَكْلَ صَبٍّ

تَرَكَتْ بَنِيكَ لَيْسَ لَهُمْ عَدَدٌ¹³⁵³

Ve keler, kuşundısını yir. Ve boğazlandukda kanı çok akar. Ve başını kesdükden sonra bir gice eglenür ve deprenür ve āteşe bıraksalar yine (A 368a) deprenür. Ve kış zamānında ininden çıkmaz.

¹³⁵³“Keler gibi çocuklarını yedin, pek çok çocuğundan vazgeçtin.”

‘Abdu’llāh bin ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhumādan **rivāyet** olunur ki Faḥr-i ‘Ālem ḥazret-i Muḥammed şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aşḥāb-ı ‘izāmdan bir cemā‘at içinde otururken Benū Süleyym ḳabīlesinden bir A‘rābī bir keler avlayup yeñi içinde ḳoyup giderken Ḥazret-i ol cem‘iyyet ile gördi. Ol A‘rābī “İşbu cemā‘at kimüñ üzerine dernek ve cem‘iyyet eylemişlerdür?” didi. Didiler ki “Şunun üzerine dernek eylemişlerdür ki kendüsini nebī ve peygamber ḳān ider.” Ol A‘rābī ḥazret-i Muḥammed’e gelüp -ḥāşā şümme ḥāşā- “Yā Muḥammed senden ziyāde yalan söyler yokdur. Eger ‘Arab tā’ifesi baña ‘acül ve ivici dimelerinden ḳorkmasam seni öldürürdüm.” didi ve “Seni öldürmek ile cemī‘ ḫalkı sevindürürdüm.” diyü söyledi. ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh “Yā Resūla’llāh! Beni terk eyle şu A‘rābī’yi öldüreyüm.” didi. Resūllu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazret-i ‘Ömer’e “Ḥalīm olan, peygamber olmağa yakın olduğunu bilmez misin?” didi. Andan şoñra ol A‘rābī Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine ḳarşu gelüp “Lāt ve ‘Uzzā ḫaḳḳıçün ben saña imān getürmem. Meger işbu keler saña imān getüre ol vaḳit ben de imān getürürüm.” didi. Ve keleri yeñden çıkarup Resūlu’llāh öñine bıraḳdı ve “Bu keler saña imān getürürse ben de imān getürürüm.” didi. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Yā ḳabb” didi. Keler faşih dil ile “Lebbeyk ve sa‘deyk yā Resūle rabbi’l-‘ālemīn.”¹³⁵⁴ (A 368b) didi. Ol keler ‘Arab diliyle şöyle faşih ü aşikāre vü şariḥ söyledi ki cemī‘ anda olan ḫalk işitdiler ve añladılar. Ḥazret-i Resūl o kelere “Sen kime ‘ibādet idersin?” didi. Keler ‘arşı gökde vü sulṭān ve ḫükm ü ḳahrı yerde ve rahmeti cennetde ve ‘azābı nār u cehennemde olan Tañrı te‘ālāya.” didi. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Yā keler! Ben kimüm?” didi. Keler “Sen Resūlu Rabbi’l-‘ālemīn ve ḫātemü’n-nebiyyīn ve peygamberlerüñ şoñısın. Her kim saña inanur ḫalāş olur ve her kim saña inanmaz ḫā’ib u ḫāsir olur.” didi. Ol A‘rābī kelerden bu kelimātı işidüp “Eşhedü en lā-ilāhe illa’llāh ve inneke resūlu’llāhi ḫaḳḳā.” diyüp imāna geldi. Ve bundan şoñra Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine ḫitāb idüp “Va’llahi ben saña geldüğüm vaḳit yeryüzinde senden ziyāde sevmedüğüm yoğ-ıdı. Va’llahi işbu sâ‘at sen baña nefsumden ve oğlumdan sevgilüsin. Ḳıllarum ve gevdem ve içüm ve taşram ve gizlüm ve aşikārum taḫḳik saña imān getürdi.” didi. Ḥazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Şükür şol Allāh’a ki gālīb olur ve mağlūb olmaz, seni işbu dīne hidāyet eyledi ve anı ḳabūl eylemez illā namāz ile ve namāzı ḳabūl eylemez illā *Ḳur’ān* ile.” didi.

¹³⁵⁴“Ey alemlerin Rabbi’nin resūlü buyur.”

Ol A‘rābī “Yā Resūla’llāh baña ögret.” didi. Resūlu’llāh Fātiha ve İhlāş sūrelerini (A 369a) öğretti. A‘rābī, Fātiha ve İhlāş’ı işidüp “Yā Resūla’llāh basīṭ u vecīz ve mufaṣṣal u ḥafīf ve az sözde bundan güzel söz işitmemişümdür.” didi. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Bu söz degüldür illā ‘ālemlerüñ Rabbīnūñ sözidür ve Ḥaḳ te‘ālā kelāmıdır ve şī‘r degüldür. Ve sen kaçan Ḳulhu [va’llāhu] eḥad sūresini bir kerre okusan *Ḳur’ān*’uñ üçde birin okumış gibisin. Ve iki kerre okursañ *Ḳur’ān*’uñ şülşānın okumış gibisin ve üç kerre okursañ cümle *Ḳur’ān*’ı okumış gibisin.” didi. A‘rābī işidüp “Taḥḳīḳ, bizüm Tañrumuz azı ve āsānı ḳabūl ider ve çoğı virür.” didi. Andan soñra ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem A‘rābī’ye “Māluñ var mıdır?” didi. A‘rābī “Benū Süleym ḳabileleri aralarında benden efḳar ve ziyāde muḥtāc yoḳdur.” didi. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aşḫābına “Buña birer nesne virüñüz.” didi. Aşḫāb-ı ‘izām A‘rābī’ye māl virüp göñlüñi ḥoş ve anı şād u mesrūr eylediler. Aşḫāb aralarında ‘Abdu’r-Raḥmān bin ‘Avf-nām şaḫābī “Yā Resūla’llāh Tebūk Ğazā’sında bir deve virmiş idüñ. Ol deve dişi ve on aylık yüklüdür, ben anı virürüm.” didi. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘Abdu’r-Raḥmān’a “Taḥḳīḳ, sen virdüğüñ deveyi vaşf eyledüñ. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā saña virecegi ben de vaşf ideyim.” didi. ‘Abdu’r-Raḥmān “Vaşf eyle.” didi. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “Saña incüden bir deve virile ki ayakları yaşıl zümürüdden ve gözleri yaşıl zebercedden, üzerinde (A 369b) bir hevdec ve miḥaffe ola. Ve hevdec üzre sündüs ve istebrāḳ ola ve sündüs ve istebrāḳ ile örtilmiş ola. Berḳ-i ḥāṭif ya‘nī göz nūrın ḳapucı yıldırım ve şimşek gibi sırāt köprüsi üzerinden seni geçüre.” didi. A‘rābī tok ve doyum ḥazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḳatından çıkup gitdi. Ve biñ atlu ve ḳılıçlu ‘Arablara rāst geldi, anlara “Ne yere gidersiz?” didi. Ol atlular “Şol kimseyi isterüz ki yalan söyler ve kendiyi peygamber ḳānı ider.” didiler. Ol A‘rābī “Eşhedü en lā-ilāhe illa’llāh ve eşhedü enne Muḥammeden resūlu’llāh.” didi. Anlar ol A‘rābī’ye “Cāhil olduñ ve mecnūn u divāne olmışsındır.” didiler. A‘rābī ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ile olan mācerāyı ve keler aḥvālını bir bir anlara söyledi, cümlesi “Lā ilāhe illa’llāh Muḥammedun resūlu’llāh.” diyüp ḥazrete geldiler. “Yā Resūla’llāh bize bir nesne emr eyle, onuñ üzerine olalum.” didiler. Ḥazret “Varuñ Ḥālid bin el-Velīd sancağında oluñuz ve aña mu‘āvenet eyleñüz, anuñla bile oluñuz.” didi. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem zāmān-ı şerīflerinde ‘Arab ve ğayrıdan biñ kimse bir uğurdan imāna gelmek bunlardan ğayrıdan vāḳi‘ olmamışdur.

Kezā fī-*Hayāti'l-Hayevān li'd-Demīrī* ve *Nevādiri'l-Ġarā'ib* ve *Mevāridi'l-'Acā'ib li-Mevlānā Maḥmūd* aleyhimā raḥmetu'llāhi'l-Vedūd.

el-Ḥük: Keler didükleri cānveri yimek mekrūhdur, yinilmez, mübāḥ degüldür. Zīrā 'Ā' işe raḍiya'llāhu 'anhā eklinden ḥazret-i Resūl'e -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- su'al eyledükde (A 370a) andan nehy eylemişdür. Kudūrī şāriḥi *Mevlānā Zāhidī* de böyle yazar. Ve *Kenz* de ve *lā-yu'kelu'd-dabb* yazar ya' nī keler yinilmez. Muḥaşşal, mezheb-i İmām-ı A'zam Ebū Ḥanīfe'de keler mekrūhdur, yinilmez ve kerāhatden murād ḥarāmdur, dimekdür. Ammā Şāfi' i katında keler ḥelāldür, yinilür.

el-Emsāl: *Edallu min-dabb* darb-ı meşeldür, ma'nāsı dalāletde kelerden ziyādedür, dimekdür. Dalālet hidāyet zıddıdır. Keler ḥamākat u nisyān ile vaşf olunur, yuvasından ırak gitse yuvasını bulamaz. Ṭabī' atında nisyān vardır, bir kimsenün ṭabī' atında nisyān ve ḥayreti ve dalāleti olsa bu darb-ı meşeli anuñ ḥaqqında dirler. Ve *e'akku min-dabbın* ya' nī 'uḳūḳda fülān kişi kelerden ziyādedür, zīrā keler aç olduḳda yavrıların yer. Ve *ahyā min-dabbın* ḥayāt ve tül-i 'ömrde kelerden ziyādedür, zīrā keler yedi yüz yıl daḫı ziyāde yaşar denilür. Ve *aḥda'u min-dabbın* ya' nī aldamaḳda kelerden ziyādedür; zīrā keler yuvasında 'akrebi şaḳlar ve aña yer eyler, avcısını şoḳsun içün aldar. Ve *Eblehu min-dabbın* ya' nī belāhet ü ḥamākatda kelerden ziyādedür, zīrā yuvasını bulamaz ırak giderse. Ve *a'kadu min-zenebi'd-dabb* ya' nī 'uḳde ve boḫumda keler ḳuyruḫınuñ boḫumından ziyādedür. Zīrā keler ḳuyruḫınuñ boḫumları çoḳdur, ḥattā yigirmi bir boḫum vardır denilür.

el-Ḥavās: Kaçan keler bir ādemün iki ayaḫı arasından çıkup gitse min-ba'd 'avratlara cimā' (A 370b) eylemege ḳādir olmaya. Yüregini yiyen kimseden ḡam u ḡuşsa ve yürek oynamak gide. Yaḫını eridüp anuñla ḳazīb u zeker tılā olınsa cimā' ārzūsını ḥarekete getüre. Etinden bir kimse yise bir niçe zamān şuşamaya. Ḥuşyesini bile götüren kimseye ḥizmetkārları 'azīm muhabbet eyleye. Topuḫını at yüzine aşsalar ol atı at geçmeye. Ve derisini ḳılıç ḳabzasına eyleseler ol ḳılıç şāḫibini ḡāyet bahādır eyleye. Kezā fī-*Hayāti'l-Hayevān*. Ve ziblini baraş ve kelef üzre tılā itseler gidere. Ve ziblini göze sürme çekseler aḫını gidere. Kezā fī-*İḥtiyārāt-ı Bedī'ī*.

et-Ta'bir: Düşde keler emvāl-i müslimīne ḫile vü ḫud'a ider 'Arabī bir erdür veyā meḫülü'n-neseb bir kimsedür veyā bir mel'un kimseye delālet ider. Zīrā keler

memsūhdandır. Ve ‘inde’l-ba‘z kesbde şüpheye delâlet ider. Ve ba‘zılar düşde keler gören hasta ola, dirler. Va’llāhu sübhānehu ve te‘ālā a‘lem.

Hirā Kesr-i hā’-i mu‘ceme ve feth-i rā’-i mühmele ile ādem tersidür, ‘alime bābından *harie’ harieten* dirler, selh ma‘nāsına. Ve zamm-i hā’-i mu‘ceme ve sükün-ı rā ile *hur’* ve feth-i ‘ayn-ı mühmele ve kesr-i zāl-i mu‘ceme ile ‘azire yine tersdür, aşılta ‘azire ev önidür, ters evler önüne birağıldığıçün aña ‘azire demişlerdür. *Dirvānu’l-Edeb*’de böyle yazılıdur. Ve ayak yolına ki murād hālādur, *maḥrāh* dirler bu da *hur*’dandır, ma‘nāsı ters yeri dimekdür. Vech-i tesmiye zāhir ve zıkr olunmışdur. (A 371a)

Nazm:

Zalīm u ebu’l-beyz şütür-murğa dirler

Daḥı ümmü t̄arīk degirmen raḥādur

Şerḥ:

Zalīm feth-i zā’-i mu‘ceme ile emīr vezni üzre deve kuşu erkegidür, zekerü’n-na‘ām ma‘nāsına. Cem‘i *zilmān* gelür kesr-ile, velīd cem‘i vildān ve şabī cem‘i şıbyān ve faşīl cem‘i fislān geldiği gibi. Ve **ebu’l-beyz** feth-i bā’-i muvaḥḥade ve sükün-ı yā’-i huṭṭi ve dād-ı mu‘ceme ile deve kuşu künyetidür, *ebū şelāşīn* ve *ebu’ş-şahārā* künyeti olduğu gibi. Vech-i tesmiye deve kuşu yumurdası cümle kuşların yumurdalarından büyük olduğuçündür. Ve **zalīm** denilmege sebeb evlād-ı ‘Arab za‘m u zannı üzre deve kuşu erkegi boynuz istemege gidüp istediği virilmediğinden mā-‘adā kulaḳların daḥı kesüp ḥayf eyledüklerine binā’en aña evlād-ı ‘Arab **zalīm** demişlerdür. Kendü za‘mları üzre ad virmişlerdür. İmdi zalīm fa‘īl be-ma‘nī-i mef‘ūl olur mazlūm ma‘nāsına. Deve kuşına zulm iki vech ile olur; biri kulaḳı kesilmek ile ve biri istediği virilmemek ile. İşbu za‘m-ı fāsıdleri üzre ad virmişlerdür. Ve deve kuşına feth-i nūn ile **na‘ām** dirler, selām ve ḥamām vezni üzre. Vāḥidesinde **na‘āme** dirler ḥamāme vezni üzre. Ve deve kuşu yumurdalarını birbiri sırasında uzunlığına ḳor, şöyle ki ip ile ölçmek ve toḡrulığı görilmek lāzım gelse birbiri şirasından (A 371b) biri çıkmış bulunmaz, cümlesi berāber bulunur. Ve dinilür ki deve kuşu yumurdaların üç kısım ider: Bir kısmını yavru çıkarmak içün terbiye ider. Ve bir kısmını ki şıḡār ve küçükleridür yir, ḡızā idinür. Ve bir kısmını açup havada ḳor tā kim müte‘affin olup ḳurdana ve yavrıları çıkduḳda yavrıları anuñla ḡızālana. Subḥāna’llāhi’l-Ḥādiyyi’l-Ḥallāḳ.

Ve Ka‘bü’l-Hibr didükleri ‘ālim ü fāzıl ve hibr ü kāmilden **rivāyet** olunur ki Ādem ‘aleyhi’s-selām yere indükde Mikā’il ‘aleyhi’s-selām Ādem’e buğday dānesinden bir nesne getirüp Ādem’e “İşbu buğday senüñ ve oğullarınñ rızkıdır. Qalk, yer sür ve işlāh eyle ve dāneleri ek, zīrā‘at eyle ve tohum saç.” didi. Ādem eyle eyledi. Buğday dāneleri deve kuşu yumurdası gibi iri oldu. Tā İdrīs peygamber zamānına dek buğday dāneleri deve kuşu yumurdası gibi idi, halk kāfir olmağın tavuk yumurdasına dek eksildi. Andan sonra eksile eksile gögercin yumurdası kadar oldu, tā fındık kadar olıncaya dek. Ve ‘azīz-i Mısr zamānında nohūd kadar idi.

Ve deve kuşu işitmez ve lākin burnından avcısınıñ koqusını alır ve ırakdan duyar. Ve şu içmez. Ve iligi olmaz. Ve bir ayağını kırsalar artık yürümeğe kâdir olmaz, yerinde kalur, açlıktan helāk (A 372a) olur. Ve deve kuşu hamākatle mevşūf ve belādetle ma‘rūfdur; zīrā avcı yetişdükde bir kum yığındısına başını şoçar, gizlendi zann ider. Ve bu kuş rūzgār ve yele karşı ziyāde yeler ve kaçır. Ne kadar yel pek olsa ol kadar ziyāde yeler ve kaçır. Ve pek kemügi ve taşu ve kesegi ve demüri yudar, eridür, şu gibi ider. Ve āteş qorını ve közini yudar, qarnında şoyunur, köz qarnını yakmaz. Subhāna’llāhi te‘ālā. Bunda iki ‘aceb vardur: Biri gızā olmayan qorı gızā eylemek ve biri hazm eylemek. İşbu ‘acīb nesne inkār olunmaz; zīrā semendel didükleri zī-rūḥ āteş içinde yumurdlar ve yavrılar.

el-Hüküm: İmā[m] Demīrī *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da deve kuşını yimek bi’l-icmā‘ helāldür; zīrā tayyibātdandır, dimişdür.

el-Emsāl: *Mıslu’n-na‘āmeti lā-tayrun ve lā-cemelun* ma‘nāsı fülān kişi deve kuşu gibidür, ne kuşdur ve ne devedür. Bu darb-ı meşeli hayr u şerde yaramaz kimse haqqında dirler ki elinden ne eyülik gelür ve ne şer gelür. Mevlānā Şeyḥ ‘Atṭār quddise sırruhu’l-‘azīz *Pendnāme*’sinde nefsi deve kuşına teşbīh ve beñzedüp işbu iki beyti yazmışdur.

Beyt:

چون شتر مرغی شناس این نفس را

نه کشد بار و نه پرد بر هوا

که بپر کویش کوید اشترم

ورنهی بارش بکوید طائرم

Ya‘nī nefis deve kuşına beñzer ne tāt u ‘ibādet yükini çeker ve ne (A 372b) havada uçar. Eger uç diyesin deveyüm, dir ve eger yük çek diyesin kuşum, dir. Ve *ervā min-*

na‘āmetin darb-ı meşeldür, ya‘nî şudan kanmakta ve şu istemekde deve kuşından ziyâdedür; zîrâ deve kuşu şuya şabr ider ve içmez, şuyı görse oynayarak içer. Ve *tekelleme fulânun fe-cema‘a beyne’l-ervâ ve’n-na‘ām* darb-ı meşeldür, ya‘nî fülân kimse söyledi, tağ keçisiyle deve kuşını cem‘ eyledi. Bu darb-ı meşeli birbirine uymaz iki söz söyleyen kimse hakkında dirler; zîrâ tağ keçisi tağda ve deve kuşu sehl ü beriyyede olur. Ve *aḥmaḳu min-na‘āmeti* ya‘nî deve kuşından aḥmaḳdur, darb-ı meşeldür. Ve *ecbenu min-na‘āmetin* ya‘nî korkaklıkda deve kuşından artıkdur, darb-ı meşeldür; zîrâ deve kuşu bir nesneden korksa ebeden aña dönüp gelmez. Ve deve kuşunun ḥamākati zıkr olunmuşdur.

el-Ḥavās: Eti kaz eti gibi gıc hażm olur, ğalızdür. Ve yağı, yay evvelinde ve bahār āhirinde alalar ve her nerde konılsa yılan koḳusını alduḳda ğaşy ola ve ‘aḳlı zā’il olup gidemeye. Ve ‘aḳreb şoḳmasına yaḳu eylemek nāfi‘dür ve içmek daḳı nāfi‘ olur. Ve şovuḳdan olan maraẓlara fā’ide ider. Ve ödi bir sâ‘at aḡusıdır. Ve deve kuşu zibli yaḳılıp döḡüp yılan ve ‘aḳreb şoḳduḡı yere tılâ olınsa sâ‘atinde şaḡaldur. *Kezā fi’l-İḥtiyārāt* (A 373a) *li’l-Bedī‘i*.

et-Ta‘bīr: Düşde deve kuşu bir bedeviyye ‘avrat veyā ni‘met veyā şaḡır kimseye delālet ider. İmdi bir kimse düşde deve kuşına binse ni‘mete vāşıl ola veyā ulaḳ atına bine. *Kezā* ḳāle İbnü’l-Ġannām. Ve *ümmü ṭarīḳ* ḳāf’dan ḡayrı ḥurūf-ı mūhmele ile deve kuşıdır. *Ḳānūnu’l-Edeb*’de *ümmü ṭarīḳ* şütür-murḡ diyü yazmışdur.

Ve *raḥā* feth-i rā’-i mūhmele ile degirmendür ki un öḡüdür. Ve bu lafız mü’enneşdür. Cevherī elif’i yā’dan münḳalibedür, dimişdür. Cem‘i *erḥiye* ve *erḥ* ve *erḥā*’dur, evvelde feth-i elif ve sükūn-ı rā ve kesr-i ḥā-ıla şānide feth-i elif ve sükūn-ı rā-ıla şālīşde ef’āl vezni üzre. Ve degirmen düzen kişiyi zamm-ı mīm-ile *muraḥḥī* dirler.

et-Ta‘bīr: Düşde degirmen umūrda siyāset şāḥibi bir ere delālet ider ki iki eline ziyāde cārī olup eline māl devr eyleye. Bir kimse düşinde kendü degirmeni döner görse gördüḡi un ve aḳan şu ḳadar rızḳı ḳoḳ ola. Ve atla dönen degirmen daḳı gören kimsenün rızḳına delālet ider. Ve eger bir kimse düşde bir degirmen unsız döner görse müsāfir ola ve sefere gide. Ve eger degirmen taş ve āteş öḡüdür görse ceng ü fitneye delālet ider. Ve degirmen ḳaçan şusuz ve ṭavarsız döner görinse düş gören kimsenün eceli yaḳın olduḡına delālet ider. Ve düşde (A 373b) egri degirmen görmek ḳaḥṭ u ḡalā ve kızlık ve ḳıtlıḡa delālet ider. Ve yel degirmeni fitneye delālet ider; lākin münḳaṭi‘ olup dā’im olmaya. Ve rızḳa delālet ider; lākin rızık ḳalil ola. Ve ḡāḥī münḳaṭi‘ olur rızḳa dāldür. Ve el degirmeni şol

iki şerîk kimseye delâlet ider ki işleri oñmaz illâ bir münâfık kimse ile; zîrâ degirmen döndüren ağaç aña dâldür. Ve eger bir degirmeni kûtb ve igsiz görse iki ‘avrat tesâhuk eylemesine delâlet ider. Ve Naşârâ ve Rûm kavli üzre bir kimse elinde bir degirmen görse dögile ve zindâna urıla. Ve bir kimse degirmenini kırılmış görse zindânda ise kurtula, gamda ise şâd ola. Ve ba‘zılar bir kimse degirmenini kırılmış görse vefât ide, dimişlerdür. Kezâ kıle İbnü’l-Ğannâm fî-*Kitâbi’t-Ta‘bîr* ‘aleyhi rahmetu’llâhi’l-‘Allâm. Ve’l-‘ilmu ‘inde’l-Ĥabîri’l-‘Allâm.

Nazm:

Di ‘âsil nedür kurd u ‘usse güvedür
‘Asemşem di arslana ârzû hevâdur

Şerh:

‘*Âsil*’ hürûf-ı mühmele ve kesr-i sîn-ile kurd didükleri cânverdür zi’b gibi. Cem‘i ‘*ussel*’ gelür rukka‘ vezni üzre. Kurduñ ahvâli ve ta‘bîri ve her huşûşî zıkr olunmışdur. Ve ‘*usse*’ zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve teşdîd-i şâ‘-i müşellese ile güve didükleri kurdcağızdur ki yûñ ve derileri yer, cem‘i ‘*uss*’ gelür hâ’sız.

el-Emsâl: ‘*Useysetun takrimu cilden emlesen*’ (A 374a) darb-ı meşeldür. Bunı şol kimse hakkında dirler ki bir nesnede te’şîr itdirmek ister ve lâkin aña kâdir olamaz. Ma‘nâsı fûlân kimse bir güvecikdür ki bir berk deriyi yap yap dişiyile şoyar, dimekdür. Bunı Aĥnef bin Kays-nâm kimse Ĥârîşe bin Zeyd-nâm kimse hakkında ĥazret-i ‘Alî’ye - kerrema’llâhu vechehu- dimişdür. Mezbûr Ĥârîşe’yi Kûfe şehrine komağ içün ‘Alî’den izin taleb eyledikde merķûm Aĥnef bu darb-ı meşeli söylemişdür.

el-Ĥavâş: Güveyi yimek ĥarâmdur, yinilmez.

Ve ‘*asemşem*’ feth-i ‘ayn-ı mühmele ve feth-i şâ‘-i müşellese ve sükûn-ı mîm ba‘dehu feth-i şâ‘-i müşellese ve mîm-ile arslandur, esed gibi. Müfredi ‘*asemşemedür*, hâ ile. Arslan ahvâli zıkr olunmışdur. Ve *hevâ* hürûf-ı mühmele ve kaşr-ıla ârzû ve ‘aşğdur, gerek ĥayırdı ve gerek şerde. Cem‘i ‘*ehvâ*’ gelür ve medd-ile. Yer ve gök arasındur ve her boş yere dirler. Cem‘i ‘*ehviye*’ gelür. Kezâ fî’ş-*Şihâh* ve’l-*Kâmûs*.

Nazm:

Yılan yavrisı oldı ‘oşmân u kâtır
‘Adesdür çekirge dişisi ‘asâdur

Şerh:

‘*Osmān*’ zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve sükūn-ı müşelleşe ile bunda yılan yavrısına dir[ler], veledü’l-hayye gibi. Ve yılana *ebū ‘osmān* dirler. Ve toy didükleri kuş yavrısına ve dişi file dağı *osmān* dirler. Ve aşhāb-ı ‘izāmdan yigirmi kimselerün adıdır. Ve ‘*ades*’ hüruf-ı mühmele ile haleb ve (A 374b) receb vezni üzre katırdur, aşılarda katırı zecr ü men’ için isti’ māl olunurdu sonra katıra dağı didiler. Ve ‘*asā*’ feth-i ‘ayn-ı mühmele ile çekirge dışıdır el-unşā mine’l-cerād ma’ nāsına ve anda olan sīn-i mühmeledür.

Nazm:

‘Asennec deve kuşu ‘uşfūr serçe
Ebū ‘Urve bir er arıklık davādur

Şerh:

‘*Asennec*’ feth-i ‘ayn-ı mühmele vü sīn-i mühmele ve nūn-ı müşeddede vü meftūha ve cīm-ile ‘amelles vezni üzre ki hüruf-ı mühmele ve lām-ı müşeddede iledür, deve kuşu yavrısıdır *zalīm* ma’ nāsına. Ve ‘*uşfūr*’ zamm-ı ‘ayn-ı mīm ile serçe didükleri kuşdur ki Fārsice aña *gūncişk* dirler. Ve *Ebū ‘Urve* hüruf-ı mühmele ile bir er ve bir kimse idi ki arslan üzre na’ ra urup çağırdukdā arslan helāk olurdu, karnın yarup arslanın yüregini alurlardı, yüregini yerinden kopmış bulurlardı. Subhāna’llāhi’l-kaviyyi’l-Hallāk. Ve rā’dan sonra bu isimde vāv ve hā vardur ve evvelinde olan ‘ayn-ı maẓmūmedür, zamm-ı hā-ıla olan hutve vezni üzredür ki adım ma’ nāsınadır mā-beyne’l-kademeyn ma’ nāsına. ‘*Urve*’ aşılarda arslandur esed gibi, ere tesmiye olunmuşdur. Nitekim Türkide ba’ zı kimselere arslan dirler. Ve *ḍavā* feth-i ḍād-ı mu’ ceme ile gevde arıklığıdır gerek hilkaten olsun ve (A 375a) gerek sonradan bir ‘ariz ile olsun. Raḍiye bābından *ḍaviye* dirler. Ve arık oğlana *gūlāmūn ḍaviyyūn* dirler, teşdīd-i yā ile fā’ül vezni üzre ve mü’ennesinde *cāriyetūn ḍaviyyetūn* dirler ḥadīşde “اغْتَرَبُوا لَا تَضُؤُوا” vāki’ dūr. Ya’ nī ecnebiyyāt ve yād ‘avratlarda evlenünüz, ‘umūmet ve qarābetde evlenmeñüz. Evlād-ı ‘Arab eyle za’ m u zann iderler ki hışm-ı kavmden evlenen kimsenün oğlu ḍaviyy ve arık gelür ve lākin kavminün ṭab’ ı üzre kerīm olur. Bu ḥadīş ma’ nāsını *Şihāh*’da böyle yazar. Ve *Şerhü’l-Ġarībeyn*’de ma’ nāsı ğarā’ib ve ecnebiyye olan ‘avratlardan nikāh eyleñ, taḥkik ğarībe olan ‘avratuñ evlādı kuvvetlü ve enceb ü kerīm olurlar. Ve evlād-ı qarā’ib ve hışm u kavmden olan ‘avratuñ evlādı arık ve za’ if olur, dimişdür. İntehā kelāmu’ş-Şerh.

Nazm:

Geyik yavrisı ‘azze açlık havādur
Toñuz erkegi ‘ifr ü açlık tavādur

Şerh:

‘Azze feth-i ‘ayn-ı mühmele ve zā-yı müşeddede vü meftūha ve hā ile geyik yavrisıdır bintü’z-zabye ma‘nāsına. ‘Avrata ‘azze dinilmek bundandır. Ve bir meşhûre ‘avrat adıdır ki Küseyr-nām kimse anuñ ‘aşık u üftādesi idi. Ve *Küseyr şā*’-i müsellese ve şığa-i taşğir iledür, ol hatun ‘aşkıyla şöhet bulmağın Küseyru ‘Azze diyü söylenür.

Rivāyet olunur ki (A 375b) ‘Azze-nām hatunuñ eri bir sene ‘avratıyla hacca gider. Küseyr haber alup “Va’llāhi bir kerre ‘Azze’ye bakmak için ben de hacca giderüm.” diyü hacca varur. Halk tavāf iderlerken Küseyr mahbūbesin görür. Ve ‘Azze varup devesinüñ gözlerin eliyle siler. Küseyr ‘Azze’ye yetişmege iver, yetişemez. İki beyit fi’l-hāl söyler, Ferezdağ-nām şā’ir ol iki beyti işidür. Ferezdağ aña “Saña Haq rahmet eyleye, kimsin?” didi. Küseyr “Ben Küseyr’üm.” didi. Ferezdağ “Küseyru ‘Azze sen misin?” didi. Küseyr “Halk öyle dirler.” didi. “Ve Allāh rahmet eyleye, sen kimsin?” didi. Ferezdağ “Ben Ğālib oğlu Ferezdağ’um.” didi. Küseyr Ferezdağ’uñ aşka müte‘allik üç beytini işitmiş idi, okuyup “Bunları sen mi dimişsindür?” didi. Ferezdağ “Ben demişümdür.” didi. Küseyr “Va’llāhi Beytü’l-Harām’da olmasam bir şayha ve çağırmağ ide idüm ki Şām’da Hişām bin ‘Abdi’l-Melik’i tahtı üzre ol na‘ra ile korkuda idüm.” didi. Ferezdağ “Va’llāhi ben bunu Hişām bin ‘Abdi’l-Melik’e elbet bildürürüm.” didi. Andan sonra veda‘laşup ayrıldılar. Ferezdağ Şām’a geldükde Küseyr ile olan mâcerâyı pâdişāha bildürdi. Pâdişāh “Mektüb gönder, gelsün ‘Azze’yi erinden boşadup Küseyr’e virelüm.” didi. Ferezdağ mektüb gönderdi. Küseyr yerinden kalkup Şām’a teveccüh eyledi. Dimaşğ kapularından bir kapuya girdi, halk meyyit namāzını kılar (A 376a) gördi. Halk ile namāz kıldukdan sonra bir kimse “Lā ilāhe illa’llāh. Yā Küseyr ne-‘aceb bu günden ğāfil olduñ idi.” diyü çağırdı. Küseyr “Bugün ne gündür?” didi, ol kimse “‘Azze öldi, bu cenāze anuñ cenāzesidür.” didi. Küseyr’üñ ‘aklı gidüp yere düşdi, ‘aklı geldükde üç beyit söyleyüp bir kerre na‘ra urup fi’l-hāl vefāt eyledi. Ve Küseyr ve ‘Azze’yi bir günde defn eylediler ve bile gömdiler. Rahmetu’llāhi ‘aleyhimā rahmeten vāsi‘aten.

Ve *havā* feth-i hā’-i mu‘ceme ile açlıkdur cū‘ gibi. Ve ‘*ifr* kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve sükūn-ı fā vü rā’-i mühmele ile ve zamm-ı ‘ayn ile cā’izdür, hınzır erkegidür zekerü’l-ḥanāzır ma‘nāsına veyā yavrisıdır veledü’l-ḥanāzır gibi veya ‘āmmıdır erkek ve dişisine

dinilir. Ve **ṭavā** feth-i ṭā'-i mülhmele ile aḫlıkdur cū' gibi. Bir nesne yimemiş ere *raculun ṭayyān* dirler 'alime bābından isti' māl olunur.

Nazm:

Dişi ṭavşanuñ 'ikrişe oldu adı
Di kertekele 'adrafūt u 'azādur

Şerh:

'**İkrişe** kesr-i 'ayn u rā'-i mülhmele teyn ve sükün-ı kâf ve şîn-i mu' ceme ile dişi ṭavşandur el-ernebū'l-ünşā ma' nāsına. Ve ṭavşana **erneb** dirler, cem' i *erānib* gelür, mü'enneş ve müzekkere ıtlāk olunur. Veyā dişisine **erneb** ve erkeğine zamm-ı ḥā'-i mu' ceme ve zā'eyn-i mu' cemeteyn ile şurad vezni üzre **ḥuzez** dirler ki cem' i *ḥizāndur* şurad ve şirdān gibi. (A 376b) Ve ṭavşan bir sene erkek ve bir sene dişi olur.

Ġaribe: İbnü'l-Eşir *Kāmil*-nām kitābında altı yüz yigirmi üç ḥavādişinde şöyle yazar ki bir dostı bir ṭavşan avlar, ol ṭavşanuñ iki ḥāyası ve bir zekeri ve bir ferci var idi ve ḫarnın yarduḫlarında böyle olduğına delālet ider nesne bulurlar. Ve İbnü'l-Eşir eydür: Bundan daḫı a'ceb ü ağreb nesnedür ki bir ḫoñşumuzun Şafiyye adlı bir kıızı var-ıdı. On beş sene ḫadar zamān kıız iken zekeri ve saḫalı bitdi ve erler āleti ve 'avratlar ferci ol kıızda var idi. Ve ṭavşan uyudukda gözin açup uyur. Ve 'Arab ṭavşandan cin ḫaḫar ḫann iderler; zīrā ḫayız görür. ḫayız gördüğüün andan cin ḫaḫar, dirler.

Fā'ide: ḫayvāndan dört ḫayvān ḫayız görür: 'Avrat ve sırtlan ve yarasa ve ṭavşan. Ve ba'zılar ḫancık köpek de ḫayız görür, dirler.

el-Ḥükm: Ṭavşan eti ḫelāldür. Zīrā ṭavşanı biryān idüp Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḫazretine getürdüklerinde yir ve şaḫābeye yimege emr eyledi. Ve bunun zātı ve 'alefi pākdür, eyle olsa geyige beñzer geyik ḫod ḫelāldür. *Kezā fi-Şerḫi'l-Ḳudūrī li'z-Zāhidī*. Ve 'Abdu'llāh İbn 'Amr bin el-'Āş raḫiya'llāhu 'anhumā ve İbn Ebī Leylā'dan ṭavşan etini yimek kerīḫ gördükleri ḫikāyet olunur. Lākin ḫelāl olduğına delilümüz zikr olinandur.

el-Emsāl: *Fī-beytihi yu'ti'l-hakemu* ḫarb-ı meşeldür ve behā'im (A 377a) ü ḫayvānāt dilleri üzre vāḫi'dür. Bunun aşlı budur ki ṭavşan bir ḫurmā düşürür ve bulur. Dilki didükleri ḫilekār elinden ḫapup alır ve ḫurmāyı yidi. Ṭavşan ve dilki ḫuşūmet iderek kelere geldiler. Ve ṭavşan keleri künyeti ile çağırup "Yā eba'l-ḫisl." didi. Keler ṭavşana

“Semi‘ an da‘ avte.” didi. Ya‘ nî işidiciyi çağırduñ, didi. Tavşan “Saña dilkü ile huşūmet ü da‘ vāyı diñletmege geldük.” didi. Keler ““ Ādilen hākemen.” didi, ya‘ nî ‘ ādil hākim ve kādīya geldüñüz. Tavşan “Taşraya çık.” didi. Keler “*Fī-beytihi yu ‘ti’l-hakemu*”¹³⁵⁵ didi, ya‘ nî kādī evinde iken hūkm ider ben de deligüm içinde iken hūkm iderüm. Tavşan “Ben hūrmā buldum.” didi. Keler “Tatludur ye.” didi. Tavşan “Ol hūrmāyı dilki elümden aldı.” didi. Keler “Kendi nefsiçün almışdur.” didi. Tavşan “Ben dilkiye bir tapanca urdum.” didi. Keler “Hakkuñı almışsın.” didi. Tavşan “Dilki de bana bir tapanca urdı.” didi. Keler “Hūrun yentaşiru li-nefsihi.” didi, ya‘ nî bir azadlu ve başına buyruk bir kerīmdür, kendü nefesine yardımlanur. Tavşan “Fe‘ aqđi beynenā.” ya‘ nî imdi bize kādīlık eyle, didi. Keler “Kad kağeytu.” ya‘ nî taḥkīk, ben kādīlık eyledüm, didi. Bunların sözleri darb-ı meşel olup evlād-ı ‘ Arab arasında söylenür oldu. (A 377b) Ve Kādī Şüreyḥ-nām fāzıla ‘ Adıyy bin Erṭāh-nām kimse da‘ vāya geldükde vāki‘ olan böyledür. Ve tavşan ve dilki ve keler arasında vāki‘ olan gibidür ki ‘ Adıyy Kādī Şüreyḥ’e gelüp “Eyne ente?” ya‘ nî sen kandasın, didi. Şüreyḥ “Beyneke ve beyni’l-hā’iṭ.” ya‘ nî ikimüz arasında bir dīvār vardır, didi. ‘ Adıyy “Fe’sma‘ u minnī.” ya‘ nî da‘ vāmı işit, didi. Şüreyḥ “Li’l-istimā‘ i celestu.” ya‘ nî da‘ vā diñlemege oturmışam, didi. ‘ Adıyy “Ben bir ‘ avrat almışam nikāhla.” didi. Şüreyḥ “Bi’r-rifā’i ve’l-benīn.” didi. *Rifā’* kesr-i rā’-i mühmele ve fā ve medd-ile iltihām ve ittifāk ve hūsn-i ictimā‘ ma‘ nāsınadır. *Hāşīye-i Keşşāf* olan *Keşf*’de ve *Mevlānā Kāfiyeci hāşīyesinde* ve ‘ Allāme Zemaḥşerī’nün kendü hāşīyesinde böyledür. ‘ Adıyy ““ Avratuñ ehli aralarından çıkarmamağa şart eylediler.” didi. Şüreyḥ “Şarta vefā eyle.” didi. ‘ Adıyy “Ben çıkup gitmek isterüm.” didi. Şüreyḥ “Fī-hıfzi’llāh.” didi. ‘ Adıyy “Fe-ekđi beynenā.” didi. Şüreyḥ “Kad kağeytu.” didi. ‘ Adıyy “Kimüñ üzerine hūkm eyledüñ?” didi. Şüreyḥ “Fa‘ alā ibrāmike.” ya‘ nî senüñ ibrām u ilḥāḥ u iḳdāmuñ üzre hūkm eyledüm, didi. ‘ Adıyy “Kimüñ şehādetiyle?” didi. Şüreyḥ “Bi-şehādeti ibn uḥti ḥālike.” ya‘ nî senüñ tayınuñ kız karındaşı oğlu şehādetiyle, didi ki murād ‘ Adıyy’dür. *Kezā fi-Hayāti’l-Hayevān li’d-Demīrī* ve (A 378a) kitāb-ı *Edebü’l-Kādī*. Fe-emma *Edebü’l-Kādī*’da bu darb-ı meşeli bir āḥar dürlü yazmışdur. Ve ba‘ zı yerlerinde muğāyeret vardır. Ve ‘ ulemā ḥayvānātdan böyle kelimāt şadır olur mı olmaz mı diyü ihtilāf eylemişlerdür. Ba‘ zılar bu kelimāt ḥaḳīḳat üzredür; zīrā Ḥaḳ te‘ ālā ḥayvānāta bu

¹³⁵⁵Ya‘ nî ‘ ādet ü kânūn iki ḥaşım kādī vü hākem olan kimesnenüñ evine varmağdur. Kādī evinden taşra anlara çıkmağ ‘ ādet degüldür.

kelimâtı söylemege kudret virmege kâdirdür, didiler. Ve ba‘zılar ‘alâ-sebîlî’l-meşeldür, dirler. Eşah olan da ‘alâ-sebîlî’l-meşel olmağdur. *Edeb-i Kâdir* da böyle yazılmışdur.

Fâ’ide: *Şüreyh*¹³⁵⁶ şîn-i mu‘ceme ve hâ’-i mühmele ile zubeyr vezni üzre. Babasınıñ adı Hârş’dur ve Kindî’dür. Ve *Şüreyh* kibâr-ı tâbi‘indür. ‘Ömer raḍiya’llāhu anh cānib ü tarafından Kûfe’de kâdı idi. Andan soñrâ ‘Osmân raḍiya’llāhu ‘anh tarafından kâdı idi. Ve andan sonra ‘Alî bin Ebî Tâlib tarafından yine Kûfe’de kâdı idi. Haccâc zamânına dek Kûfe’de kâdı idi. Altmış sene kâdı oldı. Hâzret-i ‘Ömer zamân-ı şerîflerinden Mervân oğlu ‘Abdü’l-Melik-nâm ḥalîfe zamânına dek kâdı-i Kûfe idi. Ve seksen yedinci târiḥde yüz yaşda iken vefât eylemişdür, rahmetu’llāhi ‘aleyh. Ve kaçâ ahvâlini bilmekte cümleden a‘lem idi. Ve kevsec ü senât idi. Ve yüzinde kılı yoğ-ıdı. Kezâ fî’l-*İsti‘âb* ve *Demîri*. Yetmiş beş sene kâdı oldı. İbn Zübeyr fitnesinde üç sene kâdılık eylemedi, Haccâc’dan ‘afv recâ idüp ‘afv eyledükde ölünceye dek artık kâdılık eylemedi, dimişdür. (A 378b)

el-Havâş: Cāhız eydür: ‘Arab Cāhiliyyet zamânında dirlerdi ki bir kimse üzre tavşan topuğunu aşsalar aña göz degmeye ve sihir kâr eylemeye. Zîrâ cin tavşandan korkar kaçır hayız gördügiçün. Ve tavşanı biryân idüp dimâğını yimek hastalıktan gevdeye ‘arız olan irtî‘âş ve ditremege nâfi‘ ola. Ve kaçan dimâğından iki ḥabbe ağırı iki vuḳiyye sığır südiyle içilse içen kimse ebeden ağarmaya ve saç ve sakalı ağarmayup şöyle kara sakallu kıla. Ve kaçan ‘avrat tavşan erkegi mayasından içse erkek toğura ve dişi penir mayasından içse dişi toğura. Ve tavşan eti ıssı ve kırıdır. Eyüsi köpek avladığıdır. Ziyâde semiz olan kimseye nâfi‘dür; lâkin uyanıklık ve sevdâ getirür, yaş ebâzîr zararın def‘ ider. Ve mizâcî şovuk kimselere muvâfiğdur. Kanından bir ‘avrat içse ebeden yüklü olmaya. Ve dimâğından bir ‘avrat yise ve götürse ve eri cimâ’a mübâşeret eylese bi-izni’llāhi te‘âlâ yüklü ola. Ve kanı göze sürme çekilse göze kıl bitmekden men‘ eyleye. Kazvîni ‘*Acâ’ibü’l-Maḥlûkât* [da] böyle dimişdür, diyü Demîri, *Hayâtü’l-Hayevân*’da yazar. Ve ödini yağ ile ma‘cûn idüp ‘avrat südiyle eridilüp göze sürme eyleseler gözde olan ağı gidere ve yaraları oñulda. Ve anuñla kara behaḳ tılâ olınsa gidere. Ve mayasın sirke ile içseler yılan ağısına nâfi‘ ola. (A 379a) Ve bir bakla kadar andan içilse ḥummâ-

¹³⁵⁶Ve Şüreyh atlas idi ya‘nî yüzinde kıl yoğ-ıdı. Köse olup yüzinde kıl olmayan kimseye ḥurûf-ı mühmele ile aḥmed vezni üzre atlas dirler, cem‘inde *tuls* dirler. Ve sādātu’t-tuls dört kimsedür: ‘Abdu’llāh bin Zübeyr ve Qays bin Sa‘d ve Aḥnef bin Qays ki ḥikemde darb-ı meşeldür ve Şüreyh’dür. İşbu dört kimse ziyâde köseler idi.

yı rub‘ ı gidere. Ve bir dirhem kadar içilse karında olan uşağı düşüre. Ve penir mayasını haṭmi ile karışdırup demren üzre konılsa demreni çıkara ve dikenî daḥı gevdeden çıkara. Ve dişi, dişi ağrır kimse üzre aşılrsa ağrısı sākin ola. Ve ziblini temregüye ṭilā eyleseler gidere. İşbu ḥavās *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’dan yazılmışdur ve ba‘ zısı *İḥtiyārāt*’da yazıludur. Ve Demīrī bir ġarīb nesne zikr eylemişdür ki ziblini ḥamāmda buḥūr eyleseler koḳulayan kimseden żuraṭ vāḳi‘ olup aşāğasına mālīk olmaz, dimişdür.

et-Ta‘bīr: Düşde ṭavşan güzel ‘avrata delālet ider ki ol ‘avrat ālife olmaya. Ve eger anı boğazlasa bākī ḳalmaz ‘avrata delāletdür. Ve eger bişmiş ṭavşan etini yise ummaduḡı yerden aña rızık gele. Ve eger düşde ṭavşan avlasa veyā baḥşış gelse veyā şatun alsa aña rızık ḥāşıl ola ve ergen ise evlene veyā oḡlı ṭoḡa veyā düşmānına zafer bula. Kezā ḳāle İbnü’l-Ġannām.

Ve ‘*aḍrafūṭ*’ feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sūkūn-ı ḍād-ı mu‘ceme ve feth-i rā’-i mühmele ve zamm-ı fā ve sūkūn-ı vāv ve āḫirinde ṭā’-i mühmele ile kertekele didükleri düveybe erkegidür. Bu lafız ‘ankebūt ve za‘ferān ma‘nāsına olan merdeḳūş vezni üzredür ki ḳāf’ dan ġayrı ḥurūfı mühmeledür. Ve ‘*aḫā*’ feth-i ‘ayn-ı mühmele ve zā’-i mu‘cemedden soñra elif-ile dişi kertekeledür. Ve Cevherī bu lafız memdūddur ve cem‘dür, müfredi ‘*aḫā*’etun ve ‘*aḫāyetundur*, dimişdür (A 379b) ki ikisi de ġayābe ve seḫābe vezni üzredür ki ġayābe kuyu dibidür.

Nazm:

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün
Cehālet kişiye bir özge belādur

Şerḥ:

Fe‘ülün ve fe‘ülün gibi olan evzān ki āḫirinde tenvīn vardır, yazılduḡlarında tenvīn yerine nūn yazılır. Nitekim Şeyḫ İmām-ı ‘Allāme Ebū ‘Abdi’llāh Bedri’d-dīn Muḥammed ez-Zerkeşī raḥmetu’llāhi ‘aleyh mü’ellefātından *Burhānu fī-‘Ulūmi’l-Ḳur’ān*-nām kitābında İbn Dürüsteveyh’den naḳl idüp iki ḥaṭṭ üzre ḳıyās olunmaz; biri ḥaṭṭ-ı Muşḫaf ve biri daḥı ḥaṭṭ-ı taḳṭī’-i ‘arūz, diyü yazmışdur. Yigirmi beşinci nev‘ de ‘ilm-i mersūm-ı ḥaṭṭda İbn Dürüsteveyh ḳavlini vech-i meşrūḥ üzre naḳl eylemişdür. Ve **belā** feth-i bā’-i muvaḥḫade ile ma‘lūm u meşḫūrdur. Kesr-i bā’ ile *bilve* ve ġaniyye vezni üzre olan *beliyye* ve feth ile *be/vā* gibi, dördü de bir ma‘nāyadır. Cem‘i *belāyā* gelür ḥaṭā cem‘inde ḥaṭāyā ve meṭā cem‘inde meṭāyā didükleri gibi **belā** cem‘inde *belāyā* dirler.

Cümlesi fe‘ā‘il vezni üzre cem‘ olmak gerek idi. Belā cem‘i *belā’i’un* ve ḥaṭā cem‘i ḥaṭā’i’un olmak gerek idi. Aşlı üzre āhirlerinde iki hemze cem‘ olmak şakıl görülüp mākabli meksūr olduğün āhirinde olan hemze ki ikinci hemze’dür yā’ya ḳalb olunup *belā’iyun* ve ḥaṭā’iyun didiler. Elif’den sonra hemze-i meksûre (A 380a) ba‘dehu yā ile bu kelime cem‘ şîğasıdır. Cem‘ şakıl olduğundan ğayrı mu‘tell olmakda şakıl olduğün āhirde olan yā elif’e ḳalb olındı. Ve iki elif arasında vāki‘ olduğün evvelki hemze daḥı yā’ya ḳalb olunup *belāyā* ve ḥaṭāyā didiler, meṭāyā daḥı böyle i‘lāl olunmuşdur. Böyle olduğün *Ḳāmūs*’da ḥaṭā cem‘i ḥaṭāyā ve ḥaṭā’i’e diyü yazmışdur. Şānide feth-i ḥā ve ṭā’dan sonra elif sākin ve kesr-i hemze-i ūlā ve hemze-i şānīye ile zikr olunan i‘lālūn tafşili Cevheri ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Bārī *Şihāḥ*’ında zikr eylemişdür, andan taleb olına.

el-Ḳıṭ‘atü fi-Baḥri’r-Recezi’s-Sālimi’l-Müşemmen:

Ve *ḳıṭ‘a* ve *baḥr* ve *recez* ve *sālim* ve *müşemmen* ma‘naları tafşil üzre geçmiştir.

Nazm:

Āhū buzağusı şeşar bir nev‘ sinek şa‘rā durur
Ṭavşancıla şağvā didi yañşak kişi elḥā durur

Şerḥ:

Şeşar feth-i şin-i mu‘ceme ve şād-ı mühmele vü meftūḥa ve rā’-i mühmele ile āhū ve geyik buzağusıdır veledü’z-zābye ma‘nāsına, kesr-i şād ile olan şāşir ve kevkeb vezni üzre olan şeşar gibi. Ve *şa‘rā* feth-i şin-i mu‘ceme ve sükūn-ı ‘ayn-ı mühmele ve rā’-i meftūḥadan sonra elif-ile bir nev‘ ve bir dürlü siñekdür ki deve ve at ve eşege ḳonup ziyāde incidür ve ezā ider. Rengi gök ve kıızıl olur. (A 380b) Ve ‘inde’l-ba‘z it siñegi gibi bir siñekdür. Ve *şağvā* feth-i şin-i mu‘ceme ve sükūn-ı ‘ayn-ı mu‘ceme ve medd-ile ṭavşancıl ḳuşıdır ‘uḳāb ma‘nāsına. Vech-i tesmiye ṭavşancılıñ yukarıda olan minḳārı aşāgada olan minḳārından ziyāde olduğüçündür. Zīrā dişlerüñ uzunlık ve kısalıkda ve duḥūl u ḥurūcda birbirine uymamasına *şağā* dirler. Ve sā’ir dişlere muḥālif olup bitmekde sā’ir dişlere muvāfık olmayan diş *şāğīye* dirler ve bu maḳūle diş olan ere *eşğā* ve ‘avrata *şağvā*’ dinilür. Cem‘lerinde *şuğv* dinilür, da‘ā ve raḍiye bāblarından isti‘māl olunur. Ve ṭavşancılıñ her aḥvāli zikr olunmuşdur. Ve *elḥā* feth-i elif ve sükūn-ı lām ve ḥā’-i mu‘ceme ile yañşak ve bāṭıl sözi çok söyleyen erdür. Mü’ennesinde *laḥvā*’ dinilür, māzide kesr-i ḥā ile *laḥīye* dinilür raḍiye bābından müsta‘meldür.

Nazm:

Bir dürlü maḥlûḳ oldu şıḳḳ aḥyel ḳuşı şıḳrāk olur
Şemsiyye bir dürlü yılan az nesne ne müzcâ durur

Şerḥ:

Şıḳḳ kesr-i şîn-i mu‘ceme ve teşdîd-i kâf-ıla bir dürlü maḥlûḳdur ki yûzi insân yûzi gibidür. Ve nesnâs didükleri tâ‘ife şıḳḳdan ve âdemîden mürekkebdür, zu‘m eylediler. Gâhî seferlerde insâna zâhir olur. Ve şöyle zıkr eylediler ki ‘Alḳame bin Şafvân bin Ümeyye-nâm kimse bir gice evinden taşra çıkup bir yere varur, anda bir **şıḳḳ** zâhir olur. (A 381a) **Şıḳḳa** “يَا شِيقُ قُلْ لِي مَالِي وَلَكَ أَعْمَدٌ عَنِّي بِفَضْلِكَ اتَّقِئْ مَنْ لَا يَقْتُلُكَ”¹³⁵⁷ didi. **Şıḳḳ** ‘Alḳame’ye “هَيْتَ لَكَ وَاصْبِرْ لِمَا قَدْ حَمَّاكَ”¹³⁵⁸ didi. İkişi birbiriyle uruşup döğişdiler ve ikisi de meyyit olduğu hâlde yer[e] düşdiler. *Ḳāmūs*’da **şıḳḳ** cinden bir cinsdür didüğü budur. Ve **şıḳḳ** ilerü zamânda bir kâhin kimsenün adı idi ki yarım âdem idi, bir eli ve bir ayağı ve bir gözi var idi. İşbu kâhin olan **şıḳḳ** feth-i sîn-i mühmele ile emîr vezni üzre olan Saṭîḥ-nâm kâhin ile bir günde toğmışdur. Zārîfe¹³⁵⁹ adlu bir kâhine ‘avrat var idi, öldüğü gün ölmezden muḳaddem ikisini getirüp ağızlarına tükürdü ve kehânet ‘ilminde ol ‘avrat kendü yerinde ikisini ḥalîfe eyledüğünü diyüp vefât eylemişdür.¹³⁶⁰ Ol ‘avratuñ ḳabri Mekke ve Medîne arasında Cuḥfe didükleri yerdedür. Ve Saṭîḥ didükleri kâhinün başı kemüğü ve barmaḳları yok idi ḥaşîr gibi dürlürdi, diyü *Cilā’u’l-Efkār* ve *Ḥayātü’l-Ḥayevân*’da yazılmışdur. Ve *Ḳāmūs*’da başından ḡayrı yerinde kemüğü yok idi, dimişdür. Subḥâna’llâhi’l-Ḥallâḳi’l-Ḳadîr. Ve *Cevherî*’de daḡı başından ḡayrı yerinde kemüğü yok idi, diyü yazar. Ve **kâhin** şol kimseye dirler ki ḡaybdan ḥaber virüp ḥükm eyleye. Cem‘inde *kehhân* ve *kehene* dirler. Ve **şıḳrāk** şîn-i mu‘cemedede feth ve kesr ü sükûn-ı kâf-ıla (A 381b) aḥyel didükleri ḳuşdur ki kiçi ḳuşlardandur, göğercin ḳadar olur, yaşıl ve gökçek ḳuşdur, üzerinde aḳ ve ḳara ve kızıl çizileri vardur ve yuvası ziyâde ḳoḳar. Demîrî *Ḥayātü’l-Ḥayevân*’da böyle yazmışdur. Ve ‘inde’l-ba‘z *şurad* didükleri ḳuşdur ki Aḥterî yazduğı üzre göçegendür ve zıkr olınan ḳuşa **aḥyel** dinilmek alaca olduğıçündür. Ve **aḥyel** ḥâ‘-i mu‘ceme vü sâkineden soñra yâ‘-i ḥuttî iledür. Ve Aḥterî ve Ḥalîmî **aḥyel**

¹³⁵⁷“Ey Şikk, benim ve senin olana de ki: Lütfen benden uzaklaş, senin olmayanı öldürmezsin değil mi?”

¹³⁵⁸“Buraya gel ve seni taşımış olana sabret.”

¹³⁵⁹Zārîfe ibnetü’l-ḥayru’l-Ḥamîriyye ki kâhinedür, ‘Amr bin Müzeyḳiyâ ibn ‘Âmir’dür ki mâ‘ü’s-semâdur *İbn Ḥakânî*’de böyle yazar.

¹³⁶⁰**Şıḳḳ** ve **Satîḥ**-nâm kâhinler altışar yüz sene mu‘ammer oldukları *İbn Ḥallikânî tārîḥ*inde mastûrdur.

boyunburan didükleri kuşdur ki benek benek beñleri olur, anuñçün *aḥyel* dinilür ve ba‘ż-ı lügâtda aru kuşıdur diyü yazmışlardır.

el-Ḥüküm: Eti ḥarāmdur, yenilmez ṭabī‘ at anı ḥabīs gördügiçün.

el-Emsāl: *Eṣ’emu mine’s-şikrāk* ya‘ nī fülān kimse aḥyel kuşından şe‘āmetde ziyādedür, ‘Arab ṭā’ifesi işbu kuşa meş’üm ve nā-mübārekdür andan yümn yokdur, dirler.

el-Ḥavās: Altun kaçan nākışu’l-‘ayār ve eksük olsa eridüp zıkr olınan kuşuñ ödinden üzerine dökseler ağır gele ve ‘ayārı ziyāde ola. Nitekim dilkü didükleri cānverüñ ödinden üzerine dökseler eksük ve nākışu’l-‘ayār olur.

et-Ta‘bır: Düşde şikrāk görmek güzel ‘avrata delālet ider. Kezā fī-*Ḥayātī’l-Ḥayevān*.

Ve *şemsiyye* feth-i şīn-i mu‘ceme ve sükūn-ı mīm ve kesr-i sīn-i mūhmele ve yā’-i müşeddede ile bir dürlü kızıl ve yalabur yılandur ki kaçan yaşlu olup gözi görmez olsa (A 382a) maşrıka ve gün toğısına karşı bir dīvār ister ve güneş toğdukda bir sâ‘at kadar güneşe karşı diḳḳat ile bakar, gözlerine güneş girdükde körlüğü ve karanlılığı gider-idi, gün tamām böyle eyler, gözleri tamām açılır ve görür olur. Ğayrı yılanlaruñ gözleri görmez oldukda böyle eylemezler, belki rāziyāne didükleri nesnenüñ yaşıl yaprağına gözlerin sürerler ve gözleri sağ ve görür olur. Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā luṭf u keremiyle tevfiḳ idicidür, luṭf u keremine nihāyet yokdur. Ve *müzca* zamm-ı mīm ve sükūn-ı zā-yı mu‘ceme ile az nesnedür eş-şey’ü’l-ḳalīl ma‘nāsına biḏā‘atun muzcātun az ser-māye ma‘nāsınadır. Süre-i Yūsuf’da “بِضَاعَةٍ مُّزْجِيَةٍ”¹³⁶¹ vāḳi‘dür. Ḥasan ve Mücāhid ve İbrāhīm ve Ḳatāde ve İbn Zeyd ḳalile ile tefsīr eylemişlerdür.

Nazm:

Şevşeb ḳarınca ‘aḳrebe hem dī bite ṭopa küre

‘Aḳreb yine şevvāle oldı āḥiret uḥrā durur

Şerḥ:

Şevşeb iki şīn-i mu‘ceme arasında vāv-ı sākine ve āḥirinde bā’-i muvāḥḥade ile ḳarincadır neml gibi ve ‘aḳrebdür ve bitdür ḳummel gibi. Ve *şevvāle* feth-i şīn-i mu‘ceme ve vāv-ı müşeddede ile ‘aḳreb ‘alemidür ve ‘aḳreb ḳuyruğından yukaru ḳalkāna şevvāletü’l-‘aḳreb dirler, ‘aḳrebde bu ḥilḳat olduğıçün *şevvāle* dinilmişdür. Ve *küre*

¹³⁶¹“... Değersiz bir sermaye ile ...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Yusuf 12/88.

zamm-ı kâf ve rā'-i muḥaffefeden sonra hā ile şube vezni üzre anuñla oynadıkları (A 382b) topdur ki çevgân-ıla anı ururlar. Aşlı *kurevun* idi, vāv ḥazf olunup andan 'ivaż hā getürmüşlerdür. Cem' i zamm-ı kâf-ile *kurîn* ve kesr-i kâf-ile *kirîn* ve zamm-ı kâf-ile *kurât* ve zamm-ı kâf-ile *kurā'* gelür. *Topla oynadı ve top oynar* diyecek yerde *kerābuhā ve yekrū ve yekrā* dinilür *la'ibe buhā* ma' nāsına. Ve *uḥrā* zamm-ı elif ve sükün-ı hā'-i mu' ceme ile āhiretdür, dünyādan sonra olur. Kelām-ı Kādīm'de “وَلِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْاَوَّلَى”¹³⁶² vāki' dūr.

Nazm:

Şol bir çekirgecük kim ol gice öter şarşar durur
Cüdcüd ü şarrār ol yine bir kuş daḥı ' anķā durur

Şerḥ:

Şarşar ḥurūf-ı mühmele ile ve iki şād'uñ fethi ile kanatsız bir çekirgedür ki gice ile ekşeriyā ocaḳ kenārında öter. Hüdhüd vezni üzre iki cīm ve iki dāl-ı mühmele ile olan *cüdcüd* ve ḥurūf-ı mühmele vü teşdīd ile ve elif-ile olan *şarrār* gibi. *Şiḥāḥ*'da şarrāru'l-leyl, cüdcüddür ve cündübden büyükdür, dimişdür. Fārsīde buna şeb-gir dinilür; nitekim *Ni'metu'llāh*-nām lügatde şeb-gir çırgıdı didükleri qaraca çekirgecik kim gice erteye degin öter ve her kimse ki gice uyumaya aña şeb-gir dirler, dimişdür. Veyāḥud *cüdcüd* oraḳ kuşı didükleri böcek ola ki yay ıssılarında oraḳ vaḳtinde öter ve dirler ki öte öte iki yarıılır ve helāk olur. Ve (A 383a) 'anķā feth-i 'ayn-ı mühmele ve sükün-ı nūn ile bir kuşdur ki mevcūdu'l-ism ve ma'dūmu'l-cismdür ya'nī adı vardır ve kendüsi yokdur. İşbu kuşa 'anķā'u muğrib dirler. Muğrib de zamm-ı mīm ve kesr-i rā-ıla 'anķāya şıfat olmak ve 'anķānuñ muzāfun ileyi olmak cā'izdür. Bu kuşa 'anķā dinilmek boyunu uzun olduğıçündür veyā boynında aḳlıḡı olduğıçündür. Ve muğrib dinilmek ya gün batduḡı yerde olduğıçündür veyā hey'et ü şekli ḡarīb olduğıçündür veyāḥuḡ muğrib ma'nāya delālet eylemeyen elfāzdan ola. *Ḳāmūs* ve *Ḥayātü'l-Ḥayevān*'da böyle yazılmışdur. Ve 'anķāda ihtilāf vardır, ba'zılar 'anķā 'azīmü'l-ḥılķa bir kuşdur ki yüzi insān yüzi gibidür ve her ḥayvān rengi anda mevcūddur, dirler. Ve ba'zılar 'anķā şekli ḡarīb bir kuşdur ki taḡlar gibi yumurda yumurdlar, dirler. Ve İmām Ḳazvīnī 'anķā bir kuşdur ki devlengeç ve çaylak, fāre ve kesegeni ḳapduḡı gibi fili ḳıynaḡına alup ḳapar ve götürür, dimişdür.

¹³⁶²“Muhakkak ki āhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Duha 93/4.

Ve ilerü zamānda ‘anķā halk arasında idi, bir gün bir oğlancığı kapdı ve bir gün dağı bir gelini üzerinde olan altun ve gümüş ve cevāhiriyle kapdı. Ol zamān halkı, peygamberleri olan kimseye şekvā eylediler, ol peygamber ‘anķāya bed-du‘ā eyledi, anı bir yıldırım urup yakdı ve helāk (A 383b) oldu, dinilür. Ve Qazvinī ‘anķā qadīmū’z-zamānda nās arasında görünürdi, halkı incitmegin ol zamānda peygamber olan Hanzala-nām peygamber aña bed-du‘ā eylemegin Hāk sübhānehu ve te‘ālā ‘anķāyı Baħr-i Muħiṭ cezirelerinden ba‘z-ı cezireye götürdi. Hāk ve ādem oğlanı ol cezireye varamazlar, anda yırtıcı cānverleri ve gergedan gibi hayvānları ve filleri yer ve yırtıcı kuşlardan Hāk te‘ālā anı rızıklandırur. Ve uçdukda ra‘d ve gök gürüldüsü gibi kanatlarının āvāzı olur. Ve iki biñ yıl yaşar ve beş yüz yıl da tezāvüc ider. Ve yumurdlamak istedükde ziyāde zahmet ü elem çeker, didüğini İmām Demīrī *Hayātü’l-Hayevān*’da yazmışdur. Ve Aristotālīs-nām hākīm ‘anķā gāhī avlanur ve tırnaklarından büyük kadehler iderler şu içmek için. Ve avlanmasının tārīķi böyle olur ki iki dāne be-gāyet iri öküzleri bir yerde turgururlar ve öküzler arasında bir kañlı düzerler ve büyük taşlarla kañlıyı taldururlar ve kañlı öninde bir ev binā iderler ve ev içinde bir ādem korlar, gizlenür. ‘Anķā gelüp öküzü kapmak için pençe urdukda tırnakları öküzlere geçer ve kañlı ağır olduğundan öküzleri kaldurmağa kādīr olmaz ve tırnakların çeküp almağa kādīr olamaz. Anda olan kimse yanında olan āteşi alup ‘anķānuñ kanatların yakar ve avlar, didüğini yine İmām Demīrī yazmışdur. (A 384a) Ve muqaddem zıkr olınan Hanzala-nām peygamber ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām ‘İsā peygamber ve faħr-i ‘ālem Muħammed u Muştāfā ‘aleyhime’s-selām arasında zamān-ı fetretde gelmişdür, diyü İmām Demīrī, İmām-ı ‘Allāme Ebu’l-Beķā’dan naķl eylemişdür. Ve Mūsā peygamber şalavātu’llāhī ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyh zamānında Hāk sübhānehu ve te‘ālā Mūsā’ya vahy eyledi ki “Ben kuş şeklinde bir maħlūk yaratdum ve anuñ rızkını vuhūş ve yaban cānverlerini ve Beyt-i Muqaddes etrafında olan kuşları kıldum.” didi. Ol kuş ‘anķā idi, yüzi ādem yüzine beñzerdi ve her cānibinden dörder kanadı var-ıdı. Ve anuñçün bir anuñ gibi dişi kuş yaratmış idi, bu iki kuşuñ nesli çok oldu. Mūsā peygamber ‘aleyhi’s-selām fevt olduğda ol kuşlar Necd ve ‘Irāk’a intikāl eyledi, vuhūşı ve oğlancıkları kapmakdan hālī olmadı tā Hālīd bin Sinān-nām nebī peygamber olunca. Hāk Hālīd peygambere -‘aleyhi’s-selām- şekvā eylediler, aña bed-du‘ā eyledi, anuñ du‘asıyla ol iki kuşuñ nesli kesildi ve dükendi, diyü *Rebī‘u’l-Ebrār*-nām kitābdan naķl idüp *Mustazraf*’da yazılmışdur. Ve Demīrī dağı *Hayātü’l-Hayevān*’da işbu kavli naķl eylemişdür. Ve *Keşşāf*hāşiyesi *Tibī*, ‘anķā bir kuş idi, ādem oğlanlarının uşaklarını

kapup yuvasına iledürdi, ol zamānda peygamber olan Şālîḥ peygambere -‘aleyhi’s-selām- şekvā olındukda Ḥaḳ te‘ālā ḥazretine du‘ā eyledi ve nesli kesildi, dimişdür. (A 384b)

Fā’ide: ‘İsā peygamber ve Muḥammed ‘aleyhime’s-şalātu ve’s-selām aralarında dört peygamber gelmişdür, üçü Benī İsrā’îl’den ve biri ‘Arab ṭā’ifesinden ki ol Ḥālîd bin Sinān el-‘Absî’dür. Ve işbu ḳavli İmām Demîrî, Kevāşî ve Zemaḥşerî ve ḡayrıdan naḳl eylemişdür. Ve İmām Beḡāvî aralarında peygamber gelmedi, didüğünü daḡı *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da ‘anḳā aḥvālîni yazduğı yerde beyān u taḥrîr eylemişdür.

el-Emsāl: *Hallet bihi ‘anḳā’u muḡrib* ḍarb-ı meşeldür ya‘nî fülān kişiye ‘anḳā indi. Bu ḍarb-ı meşeli şol kimseye dirler ki mūnis ü maḥzūz olduğı nesneye tuş ola ve şafā itdüğü nesneye rāst gele, meşelā devlet ḳuşı başına ḳondı dimek gibidür.

et-Ta‘bîr: Düşde ‘anḳā racül-i refî‘ ve yüce kimseye delālet ider ki kimse ile muşāḥabet eylemeye. Ve bir kimseye ‘anḳā düşde söylese pâdişāhdan rızık eline gire ve ‘inde’l-ba‘z vezîr ola. Ve eger ‘anḳāya binse bir kimse ḡālib ola ki nazîri olmaya. Ve eger anı avlasa bir güzel ‘avrat ala. Ve ‘anḳā erkek ve bahādır oğul ile ta‘bîr olunur. Bir kimse düşde ‘anḳāyı dutsa ve ‘avratı yüklü olsa erkek ve bahādır oğlı toḡa. Kezā ḳāle İbnü’l-Ġannām fi-*Kitābi’t-Ta‘bîr*.

Nazm:

Cümle-i ḡayvāndan büyük bir cānver şannācedür
Sırtlan ebū ‘āmir durur lāyık dimek aḡrā durur

Şerḥ:

Şannāce feth-i şād-ı mühmele vü nūn-ı müşeddededden soñra elif ve cîm (A 385a) ve hā ile cümle ḡayvānlardan büyük bir cānverdür ki Tübbet didükleri memleketde olur. Ve bu cānver kendüye on iki biñ adım yerde ev idüp ve içinde olur. Uzunı ve eni on iki biñ adım ḳadar yerde ancak şıḡar. Ve her ḳanğı ḡayvān evvel bunı göre helāk olur. Ve bunun gözi evvel bir cānvere rāst gelüp görse kendü helāk olur. Cānverler işbu aḡvālî bilürler, aña yakın varsalar gözlerin ḳaparlar tā kim şannāce helāk olsun için. Ve helāk olsa eti niçe zamān cānverlere zaḡîre olur. Demîrî, İmām Ḳazvînî’den böyle naḳl eylemişdür. Ve **ebū ‘āmir** ‘ayn-ı mühmele ve kesr-i mîm-ile ve ba‘dehu ra’-i mühmele ile sırtlan didükleri cānverdür. Feth-i ḍād-ı mu‘ceme ve zamm-ı bā’-i muvaḥḡade ile olan ḍabu‘ gibi. Ve **aḡrā**

hurūf-ı mühmele ile lāyık ma‘nāsinadır ki Fārsice sezā dirler. Ve kütüb-i fıkhiyyede vāki‘ olan *taḥarrī* bundandır ki *taḥarrī*, *ṭaleb-i aḥra’l-emreyndür*. Kezā fi’l-*Muğrib*.

Nazm:

Ku‘ de eşek daḥı eyer ṭāvūs ebu’l-ḥüsn oldı hem
Bu’l-veşy çil ṭayhüc hem añmak öğüt zikri durur

Şerh:

Ku‘ de zamm-ı kâf ve sükün-ı ‘ayn-ı mühmele ve dāl-ı mühmeleden soñra hā ile eşekdür ḥimār gibi ve eyerdür serc gibi. Ve **ebu’l-ḥüsn** zamm-ı ḥā’-i mühmele ile ṭāvūs didükleri güzel kuşdur ki ma‘rūfdur. (A 385b) Ve **ebu’l-veşy** fetḥ-i vāv ve sükün-ı şīn-i mu‘ceme ile ṭāvūs kuşdur ki tavarlar arasında at nice ulu ve güzel ise kuşlar arasında bu daḥı eyledür. Ṭāvūs cem‘i *ṭavāvīs* ve *eṭvās* gelür ve taşğiri *ṭuveys* gelür. Vech-i tesmiye ṭāvūs güzel ādeme ve şol yaşıllanmış yere dirler ki ol yerde her dürlü ot ola. Ve *ṭavs* fetḥ ile yüz güzelliğine dirler, ṭāvūs kuşı daḥı güzel ve elvān-ı ġarībe ile mütelevvin olduğuçün **ṭāvūs** dinilmiştir. Ve **ebu’l-ḥüsn** dinilmek yine bunun içündür. Ve **ebu’l-veşy** dinilmek naḳş gibi tüylerinde elvān-ı ġarībe olduğuçündür; zīrā *veşy* nağışlamakdur. Ve bu kuşuñ dişisi ‘ömrinden üç sene geçdükden soñra yumurdlar ve senede on iki daḥı ziyāde ve eksük yumurdlar ve yaz vaktinde erkegi dişisi üzre gelür. Ve ağaçlar gibi güz vaktinde tüyin değışür, ağaçların yaprağı belürmege başladukda bunun daḥı tüyi belürmege başlar. Ve dişisi yumurda üzre oturdukda dişisiyle ziyāde oynar, çok olur ki yumurdasın kırar, anuñçün yumurdasını tavuk altında korlar. Ve yumurdasını tavuk altında koyup yavrı çıkartmak murād olanda iki yumurdadan ziyādeye tavuk kâdir olmaz. Ve ol zamān tavuğun yem ve şuyını ve cemī‘ muḥtāc olduğu nesneleri yanında olmak gerekdür; zīrā tavuk kalkerse yumurda havadan fāsīd (A 386a) olmakdan ḥavf olunur. Ve tavuk çıkardığı yavrı çoklık güzel olmaz, nāḳışu’l-ḥalk ve gevdede eksük olur. Ve otuz günde yumurdaya oturdukdan soñra yavrı çıkarur ve tüylü toğar. Ve ‘acā’ibden a‘ceb ve ġarā’ibden ağrebdür ki ṭāvūs böyle güzel ve zībā ve gökçek ve ra‘nā iken ṭāvūsda şe’āmet ü nā-mübāreklik vardır, dirler. Allāhu a‘lem. Ṭāvūsda nā-mübāreklik vardır didüklerine sebep şeyṭān ‘aleyhi’l-la‘nenün Cennet’e girmesine ve Ādem ‘aleyhi’s-selām Cennet’den çıkmasına ve Ādem’den dünyā durdukça Cennet ḥālī kalmasına ṭāvūs sebep olduğuçün evlerde dutmağı kerīh görilmiştir. Ve evde ṭurmakda nā-mübāreklik vardır, dinilmiştir.

Fā'ide: Ādem Ata ‘aleyhi’s-selām aşma ağacını dikdükde İblīs gelüp üzerine bir tāvūs boğazladı, aşma kıanın içdi. Yaprığı belürdükde bir maymūn boğazladı, anuñ da kıanın içdi. Meyvesi belürdükde üzerine bir arslan boğazladı, kıanın içdi. Üzümi tamām yetişdükde bir ħinzīr boğazladı, anuñ da kıanın içdi. Bāde içen kimselere anuñcūn işbu dört ħayvānuñ evşāfı ‘ārız olur. Evvel bādeyi içüp a‘zāsına bāde yürüdükde tāvūs gibi rengi güzel olur. Ser-ħoşlık evveli gelmege başladukda elin eline çalup maymūn gibi oynamaga başlar. Pek ser-ħoş oldukda (A 386b) arslan gibi dögüşmege ve mālā-ya‘nī söylemege başlar. Andan soñra başın aşaga idüp ħinzīr gibi düşer ve uyku istemege başlar.

el-Emsāl: *Ahsenu min-tāvūs* darb-ı meşeldür ya‘nī güzellikte tāvūsdan ziyādedür. *Ve ezhā min-tāvūs* darb-ı meşeldür ya‘nī tekebbürlik ve şalınmakda tāvūsdan ziyādedür. Tāvūs kendü ħüsnine bakup tekebbürlik ider ve şalınur ve kıanadların tāk eyler, ħuşuşan dişisi yanında ola. *Ve eş’emu min-Tuveysin* darb-ı meşeldür, *Tuveys* şığa-i taşğır ile bir muħanneş kimse idi ki Medīne-i Münevvere’de olurdu. Ve ħalka “Mādāmki ben sizūñ arañuzdayum Deccāl çıkmasını tevaqqu‘ idūñ ve recā eyleñ ve ben öldüğüm vakit Deccāl’den emīn olursız, zīrā ħazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem dünyādan gitdği gice toğdum ve Ebū Bekr-i Şiddīk öldüğü gün südden kesildüm ve ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh öldüğü gün ħulme irişdüm. Ve ‘Osmān rağiya’llāhu ‘anh öldüğü gün evlendüm ve ‘Alī rağiya’llāhu ‘anh kıatlı olındğı gün oğlum toğdı.” dir idi. Adı Tāvūs’dur, taħannuş eyledükde tuveys kııldılar ve tāvūs lafzını tuveys eylediler. Ve işbu şi‘ri kendü ħaqqında dimişdür.

Şi‘r:

إِنِّي عَبْدُ النِّعَمِ

أَنَا طَاوُوسُ الْجَحِيمِ

وَأَنَا أَشَامُ مَنْ يَمْشِي

عَلَى وَجْهِ الْحَطِيمِ

أَنَا خَاءٌ ثُمَّ لَامٌ

(A 387a) ثُمَّ قَافٌ حَشَوُ مِيمٍ¹³⁶³

¹³⁶³“Ben Abdü’n-naīm, ben cehennem tavusuyum. Ben yürüyene (canlılara) paramparça bir halde uğursuzluk getiririm. Ben hâ, lâ, kâf harfleriyim fazladan bir de mîm harfiyim.”

Ve mezbür, târiḥ-i hicretüñ toḳsan ikisinde vefât eylemişdür.

el-Ḥavās: Ṭāvūs eti kuşlar etinüñ ziyâde yaramazıdır, giç hażm olur, be-ğâyet ğalîzdür. Ve ṭāvūs zehirlü bir ta‘âm görse rakş eyler ve feryâd ider ve bir qabda ağı ol[sa] ol qabı kırar ve ufadur. Ve tezegi sigil üzre ṭılâ olinsa nâfi‘ ola. Kemüğini yakup ziyâdece döğüp çığıt üzre ṭılâ olinsa şifâ ola. Ve baraş üzre oğsalar rengini döndüre.

et-Ta‘bîr: Düşde ṭāvūs ḥüsne mağrûr ve kibir ve qovıcılık ve yalan ve ni‘met zevâline ve düşmenlere inkıyâd u itâ‘ate ve na‘îmden çıkup şekâyâ vâşıl olmağa ve vüs‘atden çıkup tarlığa ulaşmağa delâlet ider. Ve gâhî ḥuliy ü tâc ve bezek ve güzel erlere ve güzel oğullara delâlet ider. Ve ‘inde’l-ba‘z düşde ṭāvūs, yüzleri güler ve güzel erlere delâlet ider. Kezâ fî-*Kitâbi’t-Ta‘bîr li-İbni’l-Ğannâm*. Ve’l-‘ilmu ‘inda’llâhi’l-Ḥabîri’l-‘Allâm.

Ve *ṭayhûc* fetḥ-i ṭâ‘-i mühmele ve sükûn-ı yâ‘-i ḥuṭṭî ve zamm-ı hâ ve sükûn-ı vâv u cîm ile çil didükleri kuşdur. Ve bu lafız mu‘arrebdür. Fârsice çil kuşına tîhû dirler, kesr-i tâ ve sükûn-ı yâ ile.

el-Ḥavās: Çil kuşınıñ eyüsi semiz olandur ki güz vaktinde dutıla. Ve ṭabî‘atı mu‘tedildür. Qarnı bağlar ve sağ olanlar etini her zamân yimek münâsib degüldür. (A 387b) Ve bâh u cimâ‘ı ziyâde ider. Evlâsı herîse içinde bişürmekdür. Ve mu‘tedil qan müvelliddür. Kezâ fî-*İḥtiyârât-ı Bedî‘i* ve *Ḥayâtî’l-Ḥayevân li’d-Demîrî*.

Nazm:

Müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün müstef‘ ilün
‘İlm-i lüğat zibâ durur ra‘nâ durur a‘lâ durur

Şerḥ:

Lüğat zamm-ı lām ile, aşlı *luğav*dur zamm-ı lām ve fetḥ-i ‘ğayn ve vâv ile veyâ *luğay*dur âhirinde yâ ile. *Luğada* olan hâ vâv’dan veyâḥud yâ’dan ‘ivaẓdur, ḥazf olunup ‘ivaẓ hâ getürmişlerdür. Cem‘i *luğayyun* gelür, büre cem‘inde burayyun geldügi gibi ve *luğât* gelür gayn’dan soñra elif-ile. Nisbetinde zamm-ı lām ve fetḥ-i ‘ğayn ile *luğaviyyun* dinilür. Ve her qavmüñ lisânına *luğa* dirler.

el-Qıṭ‘a:

Nazm:

Di kesreyle ebû kıtre iblise ‘umre

‘Umur bir yılan oldu hem ibn kıtre

Şerh:

Ebū kıtre kesr-i kāf ve sükün-ı tã’-i müşennât-ı fevķāniyye ve rā’-i meftūhadan soñra hā ile İblīs ‘aleyhi’l-la’ ne künyetidür zamm-ı mīm ve rā’-i mühmele vü müşeddededen soñra hā ile olan ebū mürre gibi. Ve İblīs’de ihtilāf vardır. Ekşer-i ehl-i tefsīr ve ekser-i erbāb-ı luġa ‘aleyhim raḥmetu’llāhi’l-Ḳadīr, **İblīs** ‘Arabī lafızdur *iblās*dan müştakdur dirler ki *iblās* nā-ümīz olmaḳdur. İblīs ‘aleyhi’l-la’ ne Ḥaḳ te‘ālā raḥmetinden nā-ümīz olduġıçün aña İblīs (A 388a) dinilmişdür, dirler. Nitekim İdrīs peygāmbere ‘aleyhi’s-selām çok ders eyledüġiçün İdrīs ve Ya’ķüb ‘aleyhi’s-selām ‘İşū-nām qarındaşı ardınca toġduġıçün Ya’ķüb dinilmişdür. Ve ba’zılar İblīs ve İdrīs ve Ya’ķüb ‘Arabī lafız degüllerdür, belki ‘Acemī lafızlardur, elfāz-ı ‘Acemiyyede iştikāk i‘tibār olunmaz, dirler. Ve İblīs ‘aleyhi’l-la’nenüñ zekeri sağ uyluġında ve ferci şol uyluġındadır, zekeriyle fercine nikāḥ u vaṭy’ ider her gün on ‘aded yumurda çıkarur ve her yumurdadan yetmiş şeytān erkek ve dişi ḥāşıl olur. İmdi İblīs-i pür-telbīs cemī‘ şeytānlaruñ atası ve cemī‘-i şeyāṭin İblīs evlādındandır. Ve Mücāhid zıkr eyledi ki İblīs evlādından Lākīs ve Velhān’dur ki Velhān didükleri ṭahāret ü namāza ve süse virür. Ve evlādından birine Heffāf dirler şahrālarda olur. Ve biri Mürre’dür ki bunuñla künye olunur. Ve biri Şerr’dür ki muşibete mübtelā olanlara yüzlerin urmaḳ ve yaḳaların yırtmaḳ ve yañaḳların yırtmaġı hoş gösterür. Ve biri Zelenbūr’dur ki çārsūlarda gezer, çārsū ḥalkına ḳumāşlardan ögmek ve yalan and ve yemini hoş gösterür. Ve biri Ebyaź’dur ki peygāmberlere vesvese virmege çalışur. Ve biri A‘ver’dür ki zinā şāḥibidür ki erlerüñ zekerine ve ‘avratlaruñ aşıġasına üfürür ve zinā (A 388b) itdürür. Ve birinüñ adı Dāsım’dür ki bir kimse evine girdükde bi’smi’llāh dimeşe ve ehline selām virmese evine bile girer ve ehliyle çekişdürür. Ve yimek yise bi’smi’llāh dimeşe bile yir. İmdi bir kimse evine girse selām virmese ve bi’smi’llāh dimeşe ve bir sevmedüġi nesneyi görse ehliyle çekişe “Dāsım dāsım e‘ūzu bi’llāhi minhu” disün. Ve evlād-ı İblīs’üñ biri Meflūs’dur, yalan ḥaberleri peydā idüp ḥalk arasına biraġur. Ve bunlaruñ analarına zamm-ı tã’-i mühmele ve sükün-ı rā’-i mühmele ve zamm-ı tã’-i mühmele ve feth-i bā’-i müşeddede ve hā ile Ṭurtubbe dirler. Ve Naḳḳāş-nām fāzıl, Ṭurtubbe¹³⁶⁴ bunları besleyen ‘avrat adıdur, dimişdür.

¹³⁶⁴ **Ṭurtubbe** zamm-ı tã’-i mühmele ve sükün-ı rā’-i mühmele ve zamm-ı tã’-i mühmele ve teşdīd-i bā’-i muvaḥḥade ile memeleri uzun ve memeleri sarḳıḳ ‘avratdur ve bā’nuñ taḥfifi ile lūġatdür.

Ve **rivāyet** olunur ki İblīs otuz üç yumurda yumurdladı, onı maşrık ve onı mağrib ve onı yerüñ ortasında. Her yumurdadan dürlü dürlü şeytānlar çıkdı. Kimine ‘afārīt ve kimine ğaylān ve kimine cān ve kimine қаtāribe dirler, adları dürlü dürlüdür. Ve cümlesi ādem oğlanına düşmāndur. Nitekim Kelām-ı Qadīm’de “وَهُمْ لَكُمْ أَقْتَحِدُونَهُ وَذُرِّيَّتُهُ أَوْلِيَاءُ مِنْ دُونِي”¹³⁶⁵ vāqī’ dūr. İşbu zıkr olınanuñ cümlesi *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’dan yazılmışdır.

Ve **rivāyet** olunur ki Ḥaḡ sübhānehu ve te‘ālā İblīs’e didi ki “Ādem oğlanından bir zürriyyet yaratmam illā anuñ gibi (A 389a) senüñçün bir zürriyyet yaradurum. İmdi bir kimse yokdur ki illā anuñ bir şeytānı vardur, aña muḡārindür.

Ve **rivāyet** olunur ki Ḥaḡ te‘ālā İblīs içün nesl ü evlād u ‘avrat yaratmaḡ diledükde İblīs üzerine ğazabını bıraḡdı. Andan bir pāre od uçdı ve sıçradı ondan İblīs ‘avratını yaratdı. Ve cemī‘ cin İblīs zürriyyetinden olmaḡ meşhūrdur. Ve İblīs melā’ikeden degüldür diyenlerüñ delili budur. Zīrā melā’ikedev tevālūd ü tenāsül olmaz ve anlardan evlād ḡāşıl olmaz; zīrā melā’ike içinde ināş ve dişiler olmaz. Kezā fī-*Ḥayātü’l-Ḥayevān*.

Fā’ide: Ma‘lūm ola ki cemī‘ ādem oğlanı cin tā’ifesinüñ on baḡşından bir baḡşıdır ve ‘aşrıdır. Ādem oğlanı cin tā’ifesine ğöre be-ġāyet azdur. Ve cin ve ādem oğlanı berr ve ḡarada olan ḡayvānlaruñ ‘aşrı ve onda biridür. Ve ādem oğlanı ve cin ve ḡarada olan ḡayvānlar ḡuşlaruñ onda biridür. Ve bunlaruñ cümlesi deryāda olan ḡayvānlaruñ ‘aşrıdır. Ve bunlaruñ cümlesi yerde olan melā’ikenüñ ‘aşrıdır. Ve bunuñ cümlesi eger ādem ve eger cin ve eger ḡuruda ve deryāda olan ḡayvānāt ve eger yerde olan melā’ike ve ḡuşlardur, evvelki gökde olan melā’ikenüñ ‘aşrıdır. Ve bunlaruñ cümlesi ikinci gökde olan melā’ikenüñ ‘aşrıdır. Yedinci göge varınca (A 389b) işbu tertīb üzredür ve işbu zıkr olınan maḡlūḡātuñ cümlesi Kürsi yanında be-ġāyet azdur. Ve bunlaruñ cümlesi sürādıḡāt-ı ‘arşu’llāḡ meleklerinüñ ‘aşrıdır. Ve ‘arşuñ altı yüz biñ sürādıḡı vardur, her sürādıḡıñ uzunı ve eni ve yüksekliġi yedi ḡat gök ve yer ve mā-beynleri ve içinde olanlarıyla muḡābele olınsa cümlesi azdan az olur. Ve anda bir ayak ḡadar yer yokdur ki illā anda bir melek ya secdede veyā rükū‘ da veyā ḡıyāmdadur. Ṭarab u şevḡ ü zevḡ ile Ḥaḡ sübhānehu ve te‘ālāya tesbīḡ ü taḡdīs iderler. Ve işbu zıkr olınan ādem oğlanları ve cin ve ḡayvānāt ve ḡuşlar ve yerde olan melā’ike ve yedi ḡat gökde olan melā’ike ve sürādıḡāt-ı ‘arş melekleri ve bi’l-cümle zıkr olınan maḡlūḡāt ‘arşu’llāḡı devr iden melā’ike

¹³⁶⁵“... Şimdi siz, beni bırakıp da İblis’i ve neslini kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Hâlbuki onlar sizin için birer düşmandırlar...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Kehf 18/50.

muḳābelesinde deryādan bir ḳaṭre gibidür ‘aded ve ṣağışını ‘ālimü’l-ğayb ve’s-şehāde Bārī te‘ālā celle celāluhudan gayrı bilür yokdur. Zıkr olınan fevā’id Nāşirü’d-dīn Ebu’l-Ḥasan ‘Abdi’llāh bin ‘Ömer bin Muḥammed bin ‘Aliyyü’l-Beyzāvi¹³⁶⁶ tefsīrinüñ ḥāşiyelerinden *Şeyḫzāde-ḥaşşahu’llāhu bi’l-ḥüsnā ve ziyādeh- ḥāşiyesinden* yazılmışdır.

Fā’ide: ‘Ulemā-yı ‘izām keşşerehumu’llāhi te‘ālā ilā-yevmi’l-ḳıyām İblīs ‘aleyhi’l-la‘ne melā’ikeden midür degül midür, ihtilāf eylemişlerdür. Ekşer-i mütekellimīn ve ḥuṣūşan Mu‘tezile aṣlā melā’ikeden degüldür, belki cindendür, (A 390a) dirler. İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumā ve İbn Zeyd ve Ḥasan-ı Başrī ve Ḳaṭāde, İblīs ebu’l-cindür, ādem ebu’l-beşer olduğı gibi, didükleri rivāyet olunur.

Ve **rivāyet** olunur ki İblīs şol cin tā’ifesindendür ki Ādem ‘aleyhi’s-selāmdan evvel ol cin yerde sākin olurlardı. Melā’ike gelüp ol cin ile muḥārebe vü ḳitāl ve ceng ü cidāl eyledüklerinde İblīs ṣağır ve küçük idi. Küçük iken İblīs’i seby ü esir eylediler ve melā’ike ile niçe zamān ve çok evān Ḥaḳ te‘ālāya ‘ibādet eylemegin ḥükmen melā’ikeden oldu, egerçi kim neseben cinden ise de.

Ve bir **rivāyetde** İblīs melā’ikedendür, Ḥaḳ te‘ālā ḥazretine ‘āşī olduğda kāfir oldu ve aña ḡazab eyledi ve mel’ün idüp mesh eyledi. Eyle olsa şeyṭān recīm oldu, dinilür.

Ve Şa‘lebī İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumādan **rivāyet** eyledi ki İblīs-i la‘īn melā’ike ḳabilelerinden bir ḳabileten idi ki anlara cin dinilürdi. Ve anlar oddan ḥaḳ olınmışlar idi ve melā’ike nürdan ḥaḳ olınmışlardur. Ve adı Süryān dilinde ‘Azāzīl idi ve ‘Arabca Ḥārīş’dür. Ve Cennet ḥazīnedārlarından idi. Ve gökde olan melā’ikenüñ başıydı. Ve ol melā’ikenüñ ve yerüñ sultānı idi. ‘İbādetde zıkr olınan melā’ikeden ziyāde ve ‘ilmde anlardan ekşer ü evfer idi. Bu ḳadar şeref ile büyüklenüp ‘āşī vü kāfir oldu. Ve (A 390b) Bārī te‘ālā anı mesh eyledi ve şeyṭān şüretinde ḳodı.

Eger **su’āl** olunursa İblīs nice melā’ikeden olur ki melā’ikenüñ zürriyyeti olmaz ve İblīs’üñ zürriyyeti vardır. Nitekim Ḳur’ān-ı ‘Azīm’de “اَفْتَنَّاكَ دُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ اُولِيَاءَ مِنْ دُونِي”¹³⁶⁷

^{1366c} Allāme-i muḥaḳḳık ve imām-ı müdeḳḳık **Mevlānā ḥazret-i Ḳāḍi**ki teşānīf-i bedī‘a şāhibidür, *Envāru’t-Tenzil ve Esrāru’t-Te’vīl* tefsīri anuñdur ve *Meşābih-nām* kitābı şerḥ eylemişdür ve *Ġāyetü’l-Ḳuṣvā fi-Dirāyeti’l-Fetvā* anuñ mü’elleftātındandır ve kelāmda *Tavālī*‘ anuñdur ve *Nizāmü’t-Tevārīḥ* ki selāṭin ü ḥulefā tāriḥleridür, anuñdur. Ve bunlardan gayrı te’lifātı vardır. Şirāz ḳāḍısı idi ve fūrū‘da Şāfi‘i ve uşulde Eş‘arīdür. Yedi yüz on altı tāriḥinde Tebrīz’de vefāt eyleyüp anda medfūndur revvāḥa’llāhu rūḥahu ve zāde fütūḥahu. *Kezā fi-Hāmişi Ravzi’l-Aḥbār*.

^{1367c} “... Şimdi siz, beni bırakıp da İblis’i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? ...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Kehf 18/50.

vāki‘ olmuştur; **cevāb** virürüz ki İblīs’ün nesl ü evlād u zürriyyeti olmak mesh olup şüreti tevālüd eyleyen şüretine döndürildükden şöñradur. Sā’ir mesh olanlar üç günden şöñra bākī qalmadılar, helāk oldılar ve nesilleri olmaz, memsūhāt arasında ancak İblīs bākī qaldı ve nesl ü zürriyyeti olur.

Eger **su’āl** olunursa melā’ikenüñ zürriyyeti olmaduğı neden ma‘lūm oldu?, **cevāb** virürüz ki zürriyyet erkek ve dişiden olur, melā’ikede dişı yokdur. Nitekim Kelām-ı Qādīm’de “وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَّا أَشْهَدُوا خَلَقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْئَلُونَ”¹³⁶⁸ vāki‘ dūr. Melā’ikede unūset ve dişilik olmayınca zürriyyet dağı olmaz. Kezā qāle İbnu’s-Şeyh el-Ḥanefi el-Muḥaşşī ‘alā-*Envāri’t-Tenzil*.

Fā’ide: Cin didükleri t̄ā’ife ecsām-ı hevā’iyyedür ki eşkāl-i muḥtelife ile teşekküle ve dürlü dürlü şekillere girmege qādirlerdür. ‘Aqılları ve fehimleri vardur ve güç yüklere qādirlerdür; ammā ins eyle degüldür. Bunlara cin dinilmek görinmedükleriçündür. (A 391a) Ve mecnūna mecnūn dinilmek ‘aqlı örtilmiş olduğıçündür. Ve Cennet’e cennet dinilmek eşcār ve ağaçlarla örtilmiş olduğıçün ve ana qarnında olan uşağa cen’in dinilmek ol uşaq örtilmiş olduğıçündür.

Ve Ebu’d-Derdā’ raḍiya’llāhu ‘anh ḥazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden **rivāyet** eyledi ki ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem, “Cin üç bölükdür. Bir bölüğü yılanlar ve ‘akrebler ve ḥaşāşu’l-arzdur. Ve bir bölüğü havada olan rīḥ ve yel gibidür. Ve bir bölüğünüñ üzerinde ḥisāb u ‘ikāb vardur. Ve Ḥaḳ te‘ālā insānı dağı üç bölüm yaratmışdur. Bir bölüğü behā’im ü ḥayvānāt gibidür. Qalbleri vardur, anuñla añlamazlar ve gözleri vardur, anuñla görmezler ve kulaqları vardur, anuñla işitmezler. Ve bir bölüğünüñ gevdeleri ādem gevdesi ve cānları şeyāṭin cānlarıdır. Ve bir bölüğü melā’ike gibi ki anlar zıllu’llāh içindedür, şol günde ki anda Allāh gölgesinden gayrı gölge olmaz.” didi.

Ve Vehb bin el-Verd-nām kimseden **rivāyet** olunur ki İblīs bir gün Yaḥyā peygambere görindi ve “Saña naşīḥat eylemek isterüm.” didi. Yaḥyā ‘aleyhi’s-selām “Ben naşīḥatüñi istemezem ve lākin ādem oğlanından bana ḥaber vir.” didi. İblīs “Ādem oğlanı bizüm qatumuzda üç bölükdür. Bir bölüğü üç bölükden eşeddür. Bizüm qatumuzda anları qarşularuz ve azdururuz ve dīnlerinde fitnelik (A 391b) iderüz. Andan şöñra bu bölüm

¹³⁶⁸“Onlar, Rahmān’ın kulları olan melekleri de dişı saydılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular? Onların (yalan) ve şahitlikleri yazılacak ve sorgulanacaklardır.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Zuhruf 43/19.

tevbe vü istiğfâr ider, bizüm ‘amelümüzü fâsid eylerler. Yine tekrâr biz azdururuz, yine tevbe vü istiğfâr ile ‘amelümüzü bozarlar. Biz de anları azdurmağda nâ-ümiz olmazuz ve anlardan murâdumuza yetişmezüz. İşbu bölük ile ‘azîm ‘anâ vü zaḥmetdeyüz. Ve bir bölügi oğlancıklar elinde olan top gibidür, nice istersüz eyle kıparuz. Üçünci bölük senün gibi ma‘şūmlardur, anlara kıdır olamazuz ve azdurmağ gücümüz yetmez.” didi. Kezâ fî-*Ḥayâti’l-Ḥayevân*. Ve ‘*umur*’ ayn-ı mühmele vü mîm zammeleriyle bunda ve sükûn-ı mîm ile ‘*umr*’ feth-i ‘ ayn ile ‘*amr*’ üç lügatdür. Ve ma‘naları bellüdür. Ḥayât ve dirlik ve yaş ma‘nâsınadır. Cem‘ i ‘*mâr*’ gelir. Ve *ibn kıtre* kesr-i kâf ve sükûn-ı tâ’-i müşennât-ı fevķāniyye ve rā’-i mühmele vü meftūḥadan sonra hâ ile bir dürlü aķ yılandur, bir kıarış kıadar olur, diyü *Mükemme’* de yazmışdır. Ve ba‘zı yerde bir ḥabîş yılandur ki gūyâ bir gūmiş pâresidür, insâna yakın olduķda havaya kıalkup insân üzre düşer, diyü yazar. Demîrî bir dürlü yılandur ki ışırduğı sağ olmaz, bir kıarış kıadardur, dimişdür.

Nazm:

Benâtü’*d-dürüz* oldu bitler bilâ-şek
Ne avcı gömelesi zamm-ile kıtre

řerḥ:

*Benâtü’*d-dürüz** taķdîm-i bâ ve zamm-ı dâl-ı mühmele vü rā’-i mühmele ve vâv’dan (A 392a) sonra zâ-yı mu‘ceme ile bitdür kıummel ma‘nâsına. *Dürüz* cem‘ -i *derz*dür ve *derz* feth-i dâl ile yivdür ki bezde olur, mu‘arrebdür. Bit dağı kıaftân ve zübûn ve bez yivlerinde olduğıçün *benâtü’*d-dürüz** dinilmişdür. Ve *kıtre* zamm-ı kâf ve sükûn-ı tâ ile avcı gömelesidür ki yaprak veyâ ağaç ve gayrıdan öninden av görmesün içün ol gömelede gizlenür.

Nazm:

Gidi kıuşıdur kıarkafinne vü kırkis
Siñekdür didi ḥor kıimesneye dūre

řerḥ:

Ķarkafinne iki kâf arasında rā’-i mühmele ba‘dehu fâ ve nûn-ı müşeddededden sonra hâ ile bir kıuşdur ki kıanadlarını deyyûş ve gidi olanun iki gözine mesh ider, ol gidi dağı yumuşak olur ve ‘avratınun yaramaz fîllerin görüp söylemez. Kezâ fîl-*Ķāmūs*. Ve İmâm Demîrî ve Dîneverî ve Zemaḥşerî ve İbnu’l-Eřîr İbn Vehb ḥadıřından rivâyet

eyledüklerini *Hayātü'l-Hayevān*'da yazup dimişdür ki bir er kaçan 'avratınıñ yaramaz işini görüp inkār eylemese ve sükūt eylese bir kuş uçar, adı *karḳafinnedür*, gelüp kapusınıñ gün ışığı olduğu yerün üzerine oturur ve anda kırk gün eglenür. Eger ol kimse 'avratınıñ yaramaz 'amellerini inkār iderse ol kuş uçup gider ve eger inkār eylemezse kanadlarını anuñ (A 392b) iki gözine degdirür ve mesh ider, artık ol kişi gidi olur, eger erleri 'avratıyla görse ḳabīḥ ve çirkin görmez olur. İşbu deyyūs şol gididür ki Allāh sübhānehu ve te'ālā aña naẓar eylemez. Ve *ḳırḳis* iki ḳāf-ı meksüre arasında rā'-i mühmele ve āḫirinde sīn-i mühmele ile siñekdür ba'ūd ma'nāsına. Ve *ḍüre* ḍād-ı mu'ceme zammıyla ḥor u ḥaḳīr ü zelīl ve şānı şağīr olan erdür. *Kezā fi'l-Ḳāmūs ve'l-Ḳābūs*.

Nazm:

Maṭiyye binek nāḳanuñ adı oldı
Demür pāresinüñ olur adı zübre

Şerḥ:

Maṭiyye feth-i mīm ve kesr-i ṭā'-i mühmele ve yā'-i müşeddede ile dişi binek devedür ki arḳasına binile. Feth-i mīm-ile *maṭā*¹³⁶⁹ arḳadur zahr ma'nāsına. Arḳasına binilmege yaradığıçün aña *maṭiyye* dinilmişdür. Cem' i *maṭāyā* gelür fa'ālā vezni üzre, aşlı fa'ā'il üzredür, belāyā nice i'lāl olınmış ise [eyle] i'lāl olınmışdur ve belāyā i'lālī zikr olınmışdur. Ve *nāḳa* dişi deveye dinilür el-unşā mine'l-ibil ma'nāsına. *Nāḳa*nuñ aşlı *neveḳadur* fa'ale vezni üzre taḥrīk ile. Zīrā *nāḳa* cem' i *nūḳ* gelür, bedene cem' i budun ve ḥaṣebe cem' i ḥuṣub geldügi gibi. Ve sükūn ile olan fa'le bu vezin üzre cem' olmaz, vāv-ı müteḥarrik mā-ḳabli meftūḥ olmağın elif'e ḳalb olunup nāḳa dinilmişdür. Ve gāḫī cem' -i ḳilletinde *en uḳ* dinilür, (A 393a) zamm-ı vāv-ıla. Vāv üzre zamme şaḳīl olduğuçün vāv'ı taḳdīm idüp *evnuḳ* dirler ve vāv'ı yā'ya ḳalb idüp *eynuḳ* dirler. Ve cem' idüp *eyāniḳ* dirler ve gāḫī nāḳa cem' i *nīyāḳ* gelür kesr-i nūn-ıla şemere cem' i şimār geldügi gibi. Ve *nāḳa* Kelām-ı Ḳadīm'de vāḳi' olmışdur. Nitekim ¹³⁷⁰“نَاقَةُ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا” ve bir yerde ¹³⁷¹“فَعَقَرُوا النَّاقَةَ” vāḳi' dür.

¹³⁶⁹ *Maṭā* 'aşā vezni üzre arḳadur zahr ma'nāsına ve maṭiyye fa'ile be-ma'nī-i mef'üledür arḳasına binildiğiçün aña maṭiyye dinilmişdür, *Miṣbāḥü'l-Münīr*-nām lügatde böyle yazar.

¹³⁷⁰“... Allah'ın devesini ve onun su içme hakkını koruyun.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Şems 91/13.

¹³⁷¹“Nihayet deveyi kestiler ...” *Kur'ân-ı Kerīm*, A'raf 7/77.

Rivāyet olunur ki Şemūd tā'ifesi'nin ulusu ve başı olan kimsenün adı ki Cündā' bin 'Amr idi, Şālih peygambere “Eger şahih peygamber iseñ bize işbu taş ve kayadan bir dişi deve çıkar tā kim peygamber olduğuna ‘alāmet ola.” didi. Ve aña bir taş gösterdi ki Hicr didükleri yerde yalnız ve irüce taş idi ve ol kayaya Kātibe dirler idi. Şālih peygamber ‘aleyhi’s-selām iki rek‘at namāz kılup du‘ā eyledi. Ol taş, toğuran kimse burusu gibi burulandı ve hareket eyledi. Andan sonra istedikleri ve ta‘yīn itdikleri üzre ol taşdan bir dişi deve çıktı ki cümleten Şālih kavmi bakup turlardı. Ve andan sonra kayadan çıkan deve bir köşek toğurdu. Ve bundan sonra Şālih peygamber ‘aleyhi’s-selām, kavmine “İşbu deve şuñuzı bir gün içir ve bir gün siz içersiz Allāh sübhānehu ve te‘ālānūn emri budur.” didi. Cündā' bu ‘ibreti görüp imān getürdi ve kendü kavminden bir bölük dağı imāna geldiler. Deve otlar ve ağaçlardan yiyüp gün aşırı şu içmege gelürdi. Ve Hicr diyārında bir kuyu var-ıdı, (A 393b) aña nāka kuyusu dirler, devenün şu içecek günü olduğda başını ol kuyuya şokup ne kadar şu var-ısa cümlesini içirdi, bir tamlı şu komazdı, andan sonra deve başını kaldurup gerilür ve açılurdu. Deveyi şağarlardı, istedikleri kadar südinden alurlardı ve kapların tıldurup südini şaklarlardı ve cümleten kapların tıldurup zahire iderlerdi. Ve deve geldüğü yere dönmege kadir olamazdı, zira gāyet iri idi. Bir gayrı yola giderdi, irtesi gün olduğda Şālih kavmi ol kuyuya varurlardı, tolu şu bulurlardı, istedikleri kadar şu alup içirlerdi ve bir günlük şu dağı şaklarlar idi. Kavm-i Şālih işbu hāl üzre zevk u şafā ve ‘ayş u nüşda idiler. Ve deve yaz olduğda derenün arkasına ve sırtına çıkardı. Ol kavmün şıgır ve sâ'ir hayvānları deveden korkup dereye kaçarlardı. Ve kışda deve dereye gelürdi, anların hayvānātı dere sırtına çıkardı ve deveden kaçardı. İşbu hāl tavarlarına zarar eyledi ve kendülere güç geldi. Haq te‘ālānūn emr-i şerifini şımağa niyyet eylediler ve deveyi siñirlemek ve öldürmege kaşd eylediler. Ol zamān bir yaşlı ve koca qarı var-ıdı, adı ‘Uneyze idi, devesi ve şıgırı ve koyunu ziyāde çok idi ve güzel kızları var-ıdı. Ve zamm-ı kâf ve dāl-ı mühmeleden sonra elif ve rā'-i mühmele ile gurāb vezni üzre Kudār adlı gök gözlü ve kışa (A 394a) boylu bir kimse var-ıdı, kavmi arasında menī' u muhkem idi. Ol koca qarı Kudār-nām kimseye “Kızlarumdan kangısını isterseñ vireyüm, Şālih peygamberün devesini siñirlemek şartıyla.” didi. Kudār-ı bed-kār yürüyüp bir ağaç dibinde pusuya girdi ve gizlendi, deve gelüp giderken eline kılıç alup üzerine hamle idüp siñirledi. Nitekim Kur‘ān-ı ‘Azīm’de “فَتَعَاطَىٰ فَعَقَرَ”¹³⁷² vāki‘dür. Ya‘nī ayağı barmağı üzre

¹³⁷²“...O da işe koyuldu ve deveyi kesti.” *Kur‘ān-ı Kerīm*, Kamer 54/29.

kalğup ellerin kaldurup siñirledi, dimekdür. Zîrā تَعَاظِي [ta‘āṭā] iki ayak barmağları üzre tırmağdur bir nesneye. Ellerin kaldurmak ile deveyi urup yere düşürdi. Ve bir def a deve çağırđı, köşegi bu hāli görüp kaçup gitdi ve bir muhkem tağa çıkđı. Bu taraftan Şālih peygambere haber oldu kim “Deveye yetiş siñirlendi.” didiler. Şālih peygamber karşı gelürken kavminden bir niçe kimse “Bizüm günāhumuz yokdur, fülān kimse siñirledi.” diyü ‘özrin dilediler. Şālih anlara “Eger köşegine yetişürseñüz in-şā’allāh ‘azāb olunmazsınız.” didi. Anlar çıkup köşegi aradılar, gördiler tağ başındadur varup tutmak istedüklerinde Hağ te‘ālā ol tağa emr eyledi, göge uzandı ki kuşlar dağı üzerine çıkamaz köşegi tutamadılar. Şālih peygamber anlara ‘azāb olacağını bildürdi. Ve evvelki gün yüzleri şaru, ikinci gün yüzleri kızıl, üçüncü gün kara olup helāk olacağların i‘lām (A 394b) idüp yanında olan mü’minler ki dört biñ kimse idi, anları alup Hađramevt didükleri memlekete gitdi. Ve Şālih peygamber anda vefāt eyledüğüçün aña Hađramevt dimişlerdür. Ve bir rivāyetde Şālih peygamber Mekke-i Mükerreme’de elli sekiz yaşında fevt olmuşdur. Ve ol dört biñ mü’min kişiler ol diyārda bir şehir yaptılar, ol şehre Hāşūrā’ dinilür. Bu cānibden Şālih kavmi deveyi Çārşenbe günü öldürmişlerdi, Pençşenbe günü şabāh olduğda cümlesinüñ yüzleri eger erkekdür ve eger dişidür ve eger büyük ve eger küçükleridür, cemī‘ sinüñ yüzleri şaru oldu, güyā kim şaru boya ile boyanmışdur. Ve Cum‘a günü yüzleri kızıl oldu, güyā kim kan sürülmüşdür. ‘Azāb olacağların bildiler; zîrā Şālih peygamber haber virmiş-idi, feryād u figān ve ağlamağa başladılar ve birbirine yüzlerin göstermeğe başladılar ve ‘ömürlerinden bir gün kaldüğünü birbirine diyüp “Vā hasretā!” diyü feryāda başladılar. Ve Cum‘a irtesi yüzleri kapkara oldu, şanasın kim kaşanla boyanmışdur. Aşşam olduğda feryād u figān idüp ecelümüz geldi diyü bir uğurdan çağırşdılar. Ehad günü olup gün kızduğda gökden bir āvāz peydā oldu ki içinde her şā‘ika ve her yıldırım āvāzı ve her āvāzlu hayvānuñ āvāzı var-ıdı. Yürekleri yarılıp helāk oldılar ve bir kimse sağ kalmadı. Ne‘ūzu bi’llāhi min-saḥaṭihi.¹³⁷³ Ve ol kavim içinde bir kötürüm (A 395a) ‘avrat var-ıdı, adı Zeri‘a bint Selef idi. Şālih peygambere ziyāde düşmān idi, ol ‘avrat helāk olmadı. Hağ sübhānehu ve te‘ālā ayağını sağ eyledi, kalğup tizce tizce ‘azābı gördükden soñra Hicre’den kaçup gitdi ve Medīne-i Münevvere yolında Vādu’l-kurā didükleri menzile geldi. Anda olan kimselere gördüğü ‘azābı bir bir takrİR eyledi ve bildürdi. Andan soñra şu istedi, virdiler, içüp fi’l-hāl öldi. Ve bir rivāyetde

¹³⁷³“Öfkesinden Allah’a sığınırız.”

ķavm-i Ŗālîķ zelzele ile helāk oldılar; zîrā āyet-i kerîmede “فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ”¹³⁷⁴ vāķî‘ dūr. *Me‘ālimü’t-Tenzîl* de Ŗayha vü zelzele ile helāk oldılar, dimişdür.

Fā’ide: Kudār, Sālîf oğlıdur. Ve rivāyet olunur ki Kudār, Sālîf döşeginde toğmışdur ve lâkin Ŗûlbî oğlı degüldür. Ve köşek kaçup üzerine çıķduğı tağun adı Ŗınv’dur ve ‘inde’l-ba’z adı Kārre’dür. Ve bir rivāyetde devenün köşegini öldürüp yidiler, dinilmişdür. Tafşîli ve ķavm-i Ŗemüd ve Ŗālîķ Nebî ahvâlinde olan ihtilâfât sûre-i A‘raf’da *Me‘ālimü’t-Tenzîl* şāhibi itnâb eylemişdür, murād iden andan taleb eylesün.

el-Emsâl: *Lā-nākatî fî-hā ve lā-cemel* ğarb-ı meşeldür. Ya‘nî ol kışşada ne dişi devem vardur ve ne erkek devem vardur. Bu ğarb-ı meşeli zulm u isâ‘etden (A 395b) teberri vü berî olmaķda isti‘māl iderler. Ve Harş bin ‘Ubāde-nām kimse içündür, evvel bu ğarb-ı meşeli ol dimişdür ve ba‘zılar Ŗurûf bint Hālîs-nām ‘avrat dimişdür, dirler. Ve *istenveķa’l-cemelu* ğarb-ı meşeldür, ya‘nî deve erkegi dişi oldu. Bunı Ŗol kimseye ğarb-ı meşel kıllurlar ki bir söze başlaya ba‘dehu ğayrı sözi aña ķarışdura veyâhud bir nesnenün şıfatını dirken bir ğayrı nesnenün şıfatını aña ķarışdura. Bu ğarb-ı meşelün aşlı budur ki Tarafe bin el-‘Abd-nām kimse ba‘z-ı pâdişāhlar meclisinde iken Müseyyeb bin ‘Ans-nām şā‘ir bir erkek devenün vaşında şî‘r okurken dişi deve na‘tına döndürdi. Tarafe ol pâdişāh meclisinde “Ķad istenveķa’l-cemelu.” didi, bu ğarb-ı meşel Tarafe’den ķalmışdur.

el-Havâş: Dişi devenün havâşşı deve gibidür ve zıkr olınmışdur.

et-Ta‘bir: Düşde nāķa ‘avratdur. Eger nāķa buħtiyye ise ‘Acem ‘avratıdur, eger ‘Arabiyye ise ‘Arab’dan bir ‘avratdur. Ve eger düş[de] bir nāķa şağsa bir şālîķ ‘avrat ala. Ve eger evlü olup bir dişi devede şağsa erkek oğlı ola ve ğāhî kıız toğa. Ve eger düşde bir deve görse köşegi bile olsa bir ‘alāmet ve fitne-i ‘āmme zuhûrına delâlet ider. Ve eger düşde dişi develeri şağsa bir vilāyete vālî olup zekâtını devşire.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: Bir kimse İbn Sîrîn’e (A 396a) gelüp “Düşde bir kimseyi gördüm, dişi buħti develeri şağup südlerin alurdu ve andan soñra şağdukda ķan şağdı.” didi. İbn Sîrîn “Ol kimse ‘Acem’e vālî olup zekâtların alur ki südden murād olan zekâtıdur. Andan soñra anlara zulm idüp mālların alur, ķandan murād budur.” didi. Yine öyle oldu. Ve bir kimse düşde bir nāķa siñirlese bir iş işleye, aña pişmān ola ve andan aña

¹³⁷⁴“Derken, onları o kuvvetli sarsıntı yakaladı da...” *Kur’ân-ı Kerîm*, A‘raf 7/78.

musibet hâşıl ola. Zîrâ Kelâmu'llâh'da “فَعَقَرُوهَا فَاصْبَحُوا نَادِمِينَ”¹³⁷⁵ vâkı'dür. Ve 'inde'l-ba'z nâkaya binmek bir 'avrat almakdur. Ve eger nâkasını katır veyâ erkek deve olmuş görse 'avratı ebeden yüklü olmaya. Ve eger dişi devesi düşde ölse 'avratı öle veyâ seferi bâtıl ola. Ve gâhî nâka keşretü'l-hişâm ve ziyâde dil-bâz 'avratına delâlet ider; zîrâ nâka çok çağırur ve bağırur. Ve eger bir nâkayı bir şehre girer görse fitneye delâletdür. Zîrâ Kelâm-ı Qadîm'de “إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ”¹³⁷⁶ vâkı'dür. Ve eger bir şehirde bir nâka siñirlense ol şehir halkına nekbet irişe. Kezâ fî-Kitâbi't-Ta'bîr li-İbni'l-Ğannâm. Ve **zübre** zamm-ı zâ-yı hüvvez ve sükûn-ı bâ'-i muvaḥḥade ile demür pâresine dinilür, el-ķı'ıtu mine'l-ḥadîd gibi.

Nazm:

Ķanatlu Ķarınca nedür mûķ u mûle
Örümcek göğüs oldu şadr ile zübre

Şerḥ:

(A 396b) **Mûķ** zamm-ı mîm ve vâv-ı sâkine ve ķâf-ıla ķanadı olan ķarıncadur en-nemlu ellezi lehu ecniḥatun ma'nâsına. Ve **mûle** zamm-ı mîm ve feth-i lâm-ıla örümcek didükleri ḥayvâncıķdur 'ankebût ma'nâsına ve zubeyr vezni üzre **müveyl** Recebü'l-müreccib ayıdır. Ve **zübre** zamm-ı zâ-yı mu'ceme ve sükûn-ı bâ'-i muvaḥḥade ile âdem göğsidür şadr gibi. *Ķânûnu'l-Edeb*-nâm lügatde sîne diyü yazmışdur.

Nazm:

Nesânis ü nesnâs iki ṭâ'ifedür
Di ĶızlıĶa Ķıdḍa bekâre vü 'üzre

Şerḥ:

Nesânis feth-i nûn-ı evvelî vü sîn-i mühmele ve kesr-i nûn-ı sâniye ve âḫirinde sîn-i mühmele iledür. Ve **nesnâs** feth ü kesr-i nûn-ıla cā'izdür, bir cins maḥlûķdur, insân şûretinde olurlar, bir ayakları üzre sıçrarlar. Ve Mes'ûdî kavli üzre, insân gibi bir cins canlıdur ki bir gözi vardur, şudan çıkar ve söyler ve insân kaçan aña zafer bulsa ķatlı ider. Ve Ķazvîni kavli üzre, ümmetlerden bir ümmetdür ki yaru gevde ve yaru baş ve yaru el

¹³⁷⁵“Derken onu kestiler, fakat pişman oldular.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Şu'arâ 26/157.

¹³⁷⁶“(Salih'e şöyle demiştik:) Şüphesiz biz, onlara bir imtihan olmak üzere, o dişi deveyi göndereceğiz...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kamer 54/27.

ve yarum ayağı vardır, gūyā kim bir insān idi iki yarılmışdır. Bir ayağı üzre sıçrar ve ziyāde yeler ve Şīn deryāsında bulunurlar. Ve bir qavilde Sām bin İrem neslindendir, dinilir. ‘Akılları yokdur, Hind deryāsının sazlıklarında dirlik iderler. Ve ‘Arabca söylerler ve evlād-ı ‘Arab anları avlayup yirler. Ve anlardan (A 397a) evlād u zürriyyet hāşıl olur. Ve evlād-ı ‘Arab adlarıyla adlanurlar. Ve şī‘r dirler. Ve bir bāzargān diyārına varur, anları görür, birer ayakları üzre sıçrarlar ve ağaca çıkarlar. Ve köpekden kaçarlara, köpek alur diyü korkarlara. Ve ol bāzargān anların birinden işbu şī‘ri işidir.

Şi‘r:

فَرَزْتُ مِنْ خَوْفِ الشَّرَّاهِ شِدَا

اِذْ لَمْ أَجِدْ مِنَ الْفَرَارِ بُدَا

فَقَدْ كُنْتُ قَدَمًا فِي زَمَانِي جَلْدَا

فَهَا أَنَا الْيَوْمَ ضَعِيفٌ جِدَا¹³⁷⁷

Ve ba‘zılar *nesnās* Ye‘cüc ve Me‘cüc’dir, dirler. Ve ba‘zılar halk üç cinsdür; nās ve nesnās ve nesānisdür, dirler. Ve hadīşde vārid olmuştur ki ‘Ād kavminden bir kabīle peygamberlerine ‘āşī oldılar ve Bārī te‘ālā anları mesh idüp nesnās eyledi. Her birinin birer eli ve birer ayağı vardır, kuş gibi kalgırlar ve hayvānāt gibi otlarlar. *Ḳāmūs*’da ve *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’[da] böyle yazılmış, tafşilini isteyenler anlardan taleb eylesün. Ve *ḳiḍḍa* kesr-i ḳāf ve ḍād-ı mu‘ceme vü müşeddededden sonra hā ile kızoğlanlarda olan kızlıktır. Feth-i bā‘-i muvaḥḥade ile olan *bekāre* ve zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve sükūn-ı zāl-i mu‘ceme ile olan ‘*uzre*’ gibi. Ve kızlık almağa iḳtiḍād¹³⁷⁸ dirler, kesr-i hemze ve sükūn-ı ḳāf ve ḍādeyn-i mu‘cemeteyn ile ve kıza bıkır ü ‘azrā’. (A 397b)

Nazm:

¹³⁷⁷“Açgözlülük korkusundan epey kaçtım. Çünkü kaçıktan başka çare bulamadım. Eskiden dayanıklıydım, işte bugün çok zayıfım.”

¹³⁷⁸*İḳtiḍād* ḳāf-ıla ifti‘āl bābindan maşdardır. İḳteḍaḍtu’l-cāriye dinilir ezeltu bekāretuhā ma‘nāsına. Ve şülāşiden ḳaḍḍa’l-lü’lü’ dinilir şekabe ma‘nāsına ya‘nī incüyi deldi, iḳtiḍād ḳaḍḍ’dandır ve ḳaḍḍ delmek ma‘nāsınadır. Ve naşara bābindandır ve fā ile *iftiḍād* yine kızlık gidermekdür, feḍaḍtu’l-hāteme feḍden dirler naşara bābindan keseretuhu ma‘nāsına ya‘nī ben yüzüğü kırdım ve ufatdım ve feḍaḍtu’l-bekāre dinilir ezeltuhā ma‘nāsına ya‘nī ben kızlığı giderdüm. Bu söz ḥatem ü mühre teşbīh üzre dinilir feḍaḍtu’l-lü’lü’eden me’ḥūzdur ki ḥarektuhā ma‘nāsınadır kızlığı gidermege ifrā’ dirler fā ile efrā‘u’l-hāmu’l-fereseden me’ḥūzdur ki edmā fāhe ma‘nāsına ya‘nī uyan anın ağzını kanatdı veya efrā‘a’ş-sey’eden me’ḥūz, ibtidā’ ma‘nāsına. *Mişbāḥü’l-Münir*’de böyle yazar. Ve kızlık gidermege *iḳtiḍār* dirler hā‘-i mu‘ceme ve ḍād-ı mu‘ceme ile ve *ibtikār* dirler bā‘-i muvaḥḥade ile ve *ibtisār* dirler. Bu üç kelime ifti‘āl bābindandır ve *ḳiḍḍa* ma‘nāsınadır; lākin *ḳiḍḍāḍ* kable’l-bulūğ ve ba‘dehu olur. Ve bu üç kable’l-bulūğ olana müteḥammişadır. *Mişbāḥü’l-Münir*’de böyledir.

Ebū ʔalḥa ʔumrī vū bir cānlu ʔunduz
Nedür ʔurbaġa adı ʔammeyle ʔurre

Şerḥ:

Ebū ʔalḥa feth-i ʔā ve ḥurūf-ı mühmele ile ʔumrī didükleri ʔuşuñ künyetidir. Ve ʔumrīnuñ aḥvāli zikr olınmışdur ve vech-i tesmiye daġı geçmiş. Ve *ʔunduz* zamm-ı ʔāf ve sükūn-ı nūn ve dāl-ı mühmeleden soñra zā-yı mu‘ceme ile bir ḥayvāndur ki Türkide daġı aña ʔunduz dirler. Şuda ve ʔuruda olur, büyük şularda gezer, balık yir ve anuñ ḥāyasına cündibādeste dinilür, niçe dürlü ḥavāşşı vardur, tıb kitāblarında yazılmışdur. Ve *ʔurre* zamm-ı ʔāf ile ve feth ü kesri de cā’izdür, ʔurbaġadur *ʔifda‘* ma‘ nāsına ve anda olan hā vaḥdet için. Bir ʔurbaġaya *ʔurre* dinilür, birḥaḥ ʔurbaġaya *ʔurr* dinilür, decāc ve decāce gibi.

Nazm:

Fe‘ ülün fe‘ ülün fe‘ ülün fe‘ ülün
Dirīġā ‘amelsiz geçen fikr ü ‘ömre

Şerḥ:

el-ʔıṭ‘a:

Nazm:

Dayven nedür erkek kedi bintu ʔabaḥ ʔaplubāġa
Bintu ʔabaḥdur bir yılan ümmü ʔabaḥ ʔaplubāġa

Şerḥ:

Dayven feth-i dād-ı mu‘ceme ve yā’-i sākine ve feth-i vāv-ıla erkek kedidir. Ve *bintu ʔabaḥ* feth-i ʔā’-i mühmele ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ile ʔaplubāġadur (A 398a) *süleḥfāt* gibi. Ve ‘Arab şöyle za‘m iderler ki işbu cins ʔaplubāġa toḡsan toḡuz yumurda yumurdlar ve cümlesi ʔaplubāġa olur ve bir yumurda daġı yumurdlar, andan yılan çıkar. Ve bir cins şaru yılanı *bintu ʔabaḥ* dirler ki ısırduġı kimseyi helāk ider, diyü *Mükemmel* de yazar. Ve ba‘zı yerde yazmışdur ki *bintu ʔabaḥ* bir yilandur ki uyurken yanından geçüp giden kimse gāḥi altun bilezik kıyās ider, yolda düşürmişlerdür ḡann idüp avcına alır, avcında iken gāḥi uyanur, ol kimse fi’l-ḥāl meyyit olduġı ḥālde yere düşer, bu sebebden belā vū dāhiyeye *bintu ʔabaḥ* dirler. Ve *aḥazethu bintu ʔabaḥ* didükleri ʔarb-ı meşel bundandur,

ya‘nī fülān kimseyi dāhiye aldı, darb-ı meşelde *bintu ṭabaḳ*dan murād dāhiyedür. Ve *ümmü ṭabaḳ* yine ḳaplubāğadur ki Fārsice *seng-pušt* dirler ya‘nī arkası taşlu.

Nazm:

Ümmü’l-ḥaṣef māze geyik ümmü’t-ṭlā dişi geyik
Māze gögercin ‘ikrime yağmur gānīmetdür cedā

Şerh:

Ümmü’l-ḥaṣef feth-i ḥā’-i mu‘ceme ve feth-i şīn-i mu‘ceme ve fā ile dişi geyikdür kesr-i ṭā’-i mühmele ile *ümmü’t-ṭlā* gibi. Ve *māze* zāl-i mühmele vü mu‘ceme ile Fārsice dişi olandur, vech-i tesmiye *ḥaṣef* ve *ṭlā* geyik yavrisı olduğuçündür. Ve ‘*ikrime* ḥurūf-ı mühmele ve kesr-i ‘ayn u rā ile dişi gögercindür (A 398b) el-unṣā mine’l-ḥamām ma‘nāsına. Ve insāna daḥlī ‘İkrime diyü ad virilür, İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anh mevlāsı olan ‘İkrime gibi ki ‘alem ḳāblarının biridür. İşbu ‘İkrime ve Küseyru ‘Azze didükleri şā’ir Medīne-i Münevvere’de bir günde yüz beş tārīhinde dünyādan gitdiler. Halk “Bugün a‘lem-i nās ve eş‘ar-ı nās vefāt eyledi.” didiler ve namāzları bir yerde ḳılındı. Demīrī böyle dimişdür. Lākin *Mustazraf* mü’ellifi Küseyr-nām şā’ir Dimaşk’da vefāt eyledi, didüğü zıkr olunmuşdur. Ve zıkr olunan ‘İkrime Mekke ve Medīne fuḳahāsının biridür. Sa‘īd bin Cübeyr raḥmetu’llāhi ‘aleyh ḥazretine “Senden a‘lem var mıdır?” didüklerinde “‘İkrime benden a‘lemdür.” dimişdür. ‘İkrime’nün efendisi ‘Abdu’llāh bin ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumā vefāt eyledükde ‘Abdu’llāh oğlu ‘Alī, mezbūr ‘İkrime-nām fāzılı dört biñ dīnār ve filoriye Ḥālid bin Zeyd bin Mu‘āviye’ye şatmış-ıdı. Ba‘dehu Ḥālid’den iḳāle taleb eyledi. Ḥālid iḳāle idüp dört biñ dīnārı ‘Alī’den alup ‘İkrime’yi virdi, ‘Alī raḥmetu’llāhi ‘aleyh ‘İkrime’yi āzād eyledi. Ve *cedā* feth-i cīm ve dāl-ı mühmele ile yağmurdur maṭar gibi ve gānīmet ü ‘aṭiyye vü baḥşişdür.

Nazm:

Ṭoyğar çekāvek ḳubbere ‘ul‘ul durur hem erkegi
Oldı örümcek ‘ankebūt ummağa didiler recā

Şerh:

Ḳubbere zamm-ı ḳāf ve feth-i bā’-i muvaḥḥade vü müşeddede vü rā’-i mühmele ile (A 399a) ṭoyğar didükleri ḳuşdur. Ve ‘inde’l-ba‘z çekük didükleri ḳuşdur diyü Aḥterī ve ba‘zı yerde yazmışdur. Ammā ḥaḳ budur ki *ḳubbere* ṭoyğar didükleri ḳuşdur ki başında

ibigi vardır, serçe cinsindendir ve küçük kuşlardandır. Âdemi ve insânı sevdiğinden yuvasını yol üzere binâ eyler. Ve çağırmağ ve âvâz ile âdemden kaçmaz ve gâhî taş ile atarlar, taş atan kimseyi horlayup uçmaz, yere yapışur tâ kim atılan taş geçüp gide. Ve ba‘zı Türkler bu kuşa turgay dirler ve ba‘zılar ibiklü kuş dirler. Fe-emmâ ma‘lûm ola ki ibik didükleri kuş büyükdür ve ‘Arabca aña *hüdhüd* dirler. İşbu toyğar gayrı kuşdur. Ba‘zı yerde ibiklü kuş dirler. Ve **ḳubbere** âhîrinde olan tâ vahdet içündür. Biri murâd olındukda hâ ile **ḳubbere** dirler vahdet murâd olmasa **ḳubber** dirler sükker vezni üzere ve şurad vezni üzere **ḳuber** ve kâf’ dan soñra nûn ile **ḳunbere** lügatdür. Ve Fârsice toyğara **ḳekāvek** dirler feth-i cîm-i Fârîsiyye ve vāv-ı meftûhadan soñra kâf-ıla nazımda toyğaruñ ‘Arabca ve Fârsice adı zıkr olunmışdur. Ve **ḳubbere** cem‘ i **ḳanābir** gelür. Ve bu kuş hava laṭîf olduğı vakit öte öte gökçek âvâzıyla havaya şu mertebe çıkar gider ki inerken düşer, uşşı gider. Ve poyraz yeli esse ve şovuk olsa semiz olur. Ve yer deprenicek zamân Hâk te‘âlâ anlara bildürür, bir yere gelüp öterler tecrîbe ehilleri bilür, dinilür.

el-Havâs: Toyğaruñ (A 399b) eyüsi semiz olandır. Eti hâr ve kurıdır, karnı ve ṭabî‘ atı bağlar, huşûsan kaçan meslûḳa olsa ve üzerine şorbasını dökseler ve şorbası ḳulunc marazına nâfi‘dür ve ğızâsı maḥmûd ve eyüdü. Serçelerüñ ğıdâsı mertebesinde alçağ degüldür. Ma‘a-hâzâ müceffef ve ruṭûbâta muzırr iken anuñçün bâdem yağıyla bişürmek lâyıḳdur. Kezâ fî-*Minhâci’l-Beyân*. Ve **meslûḳa** et şuyı ile bişen tâze şorbadur ki aña isfidâc daḳı dirler. Kezâ fî-t-*Teshîl*.

Ve ‘**ul’ul** hurûf-ı mühmele ile hüdhüd ve fedfed vezinleri üzere toyğar kuşınıñ erkegidür zekerü’l-ḳubbere ma‘nâsına. Ve ‘**ankebût** feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sükûn-ı nûn ve feth-i kâf ve zamm-ı bâ ile ‘anzerût vezni üzere bir hayvâncıḳdur ki havada ağ örer. Ayağları kışa ve gözleri büyük, her birinüñ sekiz ayağı ve altışar gözi vardır. Ve siñegi avlamak istedükde yere yapışur, siñer ve hiçbir yerini kımıldatmaz ve kendüsini düşürüp sinek üzere sıçrar ve ḥaṭâ eylemeyüp alır. Eflâtûn-nâm ḥakîm eydür: Cümle eşyânuñ ziyâde ḥarîş ü ṭama‘ kârı siñekdür ve cümle eşyânuñ ziyâde ḳanâ‘ at şâḥibi olan örümcekdür. Hâk te‘âlâ celle celâluhu aḥraşu’l-eşyâ’ olanı aḳna‘u’l-eşyâ olana rızḳ u nafaḳa ḳılmışdur. Subḥâna’llâhi’l-Laṭîfi’l-Ḥabîr. Ve bir cins (A 400a) örümcek vardır, kızılığa rengi urur tüyi vardır ve başında dört ığnesi vardır, anuñla ıştırur ve urur ve şoḳar. Yer altında ḳazup kendüsine ev yapar, ağ eylemez. Ve gice ile sâ’ir hevâmm gibi çıkar. Ve bir cinsine *ruteylâ* dinilür. Yukarıda zıkr olunmışdur. Ve Cāḥız-nâm fâzıl eydür: Örümcek yavrısı cümle yavrılardan ‘acebdür; zîrâ toğduğı sâ‘at ta‘lîm ü telḳînsiz ağ örer ve yumurdlar ve

yumurdasın bekler. Ve ol toğdukdā ufaķ ķurdlar toğar, andan soñra bozılır, örümcek olur ve üç günde şureti tamām olur. Ve sıfād ve ķarılmağı uzadur ve erkegi dışısını istedükde ağınuñ ortasından iplikleri çeker, dışısı de anı görüp eyle ider ve birbirine bu tarīķ ile yakın olurlar. Ve ağ yapdukdā evvel arışı, andan argacı yapar. Ve şikār eyleyecek av için başkaca bir hazine gibi bir yer yapar. Ve kaçan ağına bir şikār düşse oynatsa aña kaçd ider ve anı güçsüz ve za‘if idecek bir ağı üzerine birağur, tamām za‘if olduğunu bilicek hazinesine iledür. Ve eger avı ağını yıpratsa meremmet eyler. İşbu cins örümcek dā’im evini müsellesü’ş-şekl binā ider.

Fā’ide: Hazret-i ‘Alī bin Tālib rağiya’llāhu ‘anh “فإن تركه في” طهروا بيوتكم من نسج العنكبوت، “البيوت يجلب الفقر (A 400b) didüğü rivāyet olunur. Ya’nī, örümcek ağından evlerüñüzi pāk eylen, taḥķīķ örümcek ağı evde tırnak fakr ve yohsullık getürür. Nitekim Şeyḥ ‘Atṭār ‘aleyhi raḥmetu’llāhi’l-Ġaffār demişdür.

Beyt:

دُور كُنْ أَرَّ خَانَهُ تَارَ عَنُكُبُوتَ
بَاشَدُ أُنْدَرُ مَانْدَنْشُ نُقْصَانُ قُوتِ¹³⁷⁹

Hikāyet: İlerü zamānda bir ‘avrat var-ıdı ve anuñ bir ecir ve hizmetkārı var-ıdı. Ol ‘avrat bir gice bir kız toğurdı ve ecirine “Var, āteş getür.” didi. Ecir āteş getürmege gidüp kapıya varduķda taşrada bir er kimseye rāst geldi. Ol kimse ecire “Avrat ne toğurdı?” didi. Ecir “Kız toğdı.” diyü cevāb virdi. Ol kimse ecire “İşbu kız yüz er ile zinā itmeyince ölmez, ‘ākıbet eciri kendüyi nikāḥ-ıla alır. Ve bu kızuñ ölümi örümcekdendür.” didi. Ecir “Yüz kimse ile zinā itdükden soñra ben bu kıızı alır mıyım?” diyü bir keskin bıçaķ alup kızın ķarnını yarup çıkup gitdi ve deryāya sefer eyledi. Bu cānibden, kızuñ ķarnın dikdiler, sağ oldu ve büyüdi. Ve be-ğāyet güzel ķopdı ve zināya başladı ve ķalkup leb-i deryāda olan şehirlerden bir şehre geldi. Ol ecir niçe zamāndan soñra bī-ḥad māl ile ol şehre gelüp bir ‘avrata (A 401a) didi ki “İşbu şehirde olan ‘avratlarıñ eñ güzelini bana alıvır.” Ol ‘avrat, ecire cevāb virdi ki “Bunda bir ‘avrat var cümleden güzeldür ve lākin yaramaz ve zāniyedür.” Ecir “Ol ‘avratı bana getür.” didi. ‘Avrat varup ol yaramaz ‘avrata “Bir kimse gelmişdür māl u rızķı çok ve evlenmek ister ve senüñ güzel ve rūspī olduğunu haber virdüm.” diyü ecir ile olan mācerāyı söyledi. Ol yaramaz ‘avrat “Zinādan vazgelmişem,

¹³⁷⁹“Örümcek ağını evden uzak tut, onun ev içinde kalması yoksulluğa sebep olur.”

isterse nikāhla varayum.” didi. Ol kimse nikāhla aldı ve mā-beynlerinde ‘azīm muḥabbet vāḳi’ olup er ‘avratı ziyāde sever oldu. Bu ḥāl üzre geçinürken bir gün er ecir iken ḥatundan bir kız toğup ḳarnını yarduḡını açdı. ‘Avrat “Ol benüm.” diyü ḳarnında olan yarayı gösterdi ve “Zinā iderdüm, bilmem yüz er mi oldu veyā ziyāde ve eksük mi oldu.” didi. Er eyitdi ““Ol zamān ḳapuda rāst geldüğüm kimse ölümün örümcekden olur.’ dimişdür.” diyü şahrāda bir burç yaptı ki ziyāde yüksek ve muḥkem ve kireçlü ve kargir idi, ‘avratı alup ol burçda olurlardı. Bu ḥāl üzre iken bir gün nā-gāh bir örümcek görindi. ‘Avrat “İşbu örümcek beni öldürür, ḡayrıyı öldürmez.” diyüp örümcegi depretdi, örümcek düşdi. ‘Avrat gelüp ayaḡının baş barmaḡını örümcek üzre ḳodı, örümcek ışırdı. Ağusı (A 401b) tırnakları ve etine sirāyet idüp ayaḡı ḳarardı ve vefāt eyledi. “أَيْنَ مَا تَكُونُوا”¹³⁸⁰ āyet-i kerīmenün tefsirinde Mücāhid işbu ḥikāyeti zikr eyledüğünü *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da mastürdür.

Fā’ide: Örümcek enbiyādan iki peygamber üzre ağ ḳurmuşdur. Biri Dāvūd peygamberdür ki Cālūt-nām zālīm anı taleb eyledükde örümcek ağ ḳurmuşdur. Ve biri bizüm peygamberümüz Muḥammed’dür -‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām-, Mekke kāfirlerinden kaçup mağaraya girdükde kāfirler arayup mağara ḳapusına vardılar, örümcek ḳapuda ağ ḳurmuş gördüklerinde mağarada kimse yokdur diyü dönüp gitdiler. Örümcege şeref ü faḥr ve ‘izzet ü devlet bu ḥidmet yeter. Ve ḥazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Ḥālid bin Nübeyḥ el-Hüzeli’yi öldürmege ‘Abdu’llāh bin Üneys-nām¹³⁸¹ kimseyi gönderüp on sekiz gicede varup gelüp başını getürmişdür. Başını kesüp alup bir mağaraya girer, örümcek gelüp mağara ḳapusına ağ ḳurar, aramaḡa gelenler ‘Abdu’llāh’ı bulamazlar ve dönüp giderler. Başını peygamberün önüne biraḡup aḥvāli bildürdükde ḥazret-i Resül şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem öninde olan ‘aşāyı virür ve “Bu ‘aşā ile Cennet’de ḥazır olursın.” didi. Ölünceye dek ol ‘aşā ‘Abdu’llāh yanında idi. Bile defn olunmasın ve kefeni içinde ḳonılmasın (A 402a) vaşiyyet idüp ehli, vaşiyyetini yerine getürmüşdür. Ve **Zeyd bin ‘Alī** bin el-Hüseyn bin ‘Alī bin Ebī Ṭālib raḡiya’llāhu ‘anhum yüz yigirmi bir tārīḡinde şalb olup dört sene aşılı ṭurmuşdur. Ve yüzini kıbleden çevirdüklerinde üzerine aşduḡları ağaç kıbleye dönmişdür. Mezbūr Zeyd’i ‘uryān ve çıplak aşmışlardur, örümcek gelüp ud yerine ağ ḳurup setr-i ‘avret eylemiştir. Mezbūr Zeyd, Hişām bin

¹³⁸⁰“Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Nisâ 4/78.

¹³⁸¹ **Üneys**, zamm-ı hemze ve feth-i nün-ıla şîḡa-i taḡîr üzredür.

‘Abdi’l-Melik-nām pādişāh zamānında ħurūc idüp çok ħalk aña bi‘at eyledi idi. Ĥaccāc-ı zālīm ‘ammzādesi Yūsuf bin ‘Ömer-nām kimse ki ol vaķit ‘Irāk mütevellīsi idi, Zeyd ile muĥārebe idüp ele getürüp Zeyd’i ‘uryānen aşmışdur, āĥirü’l-emr dār ağacını ve gevdesini oda yakmışdur. Zeyd ibtidā ħurūcında Kūfe ħalkından vāfir kimse gelüp Zeyd’e “Ebū Bekr ve ‘Ömer’den -rađiya’llāhu ‘anhumā- berī ol tā kim biz saña bi‘at idevüz.” didiler. Zeyd ibā eyledi, anlar “İmdi biz seni rafz u terk iderüz.” didükleriçün anlara Rāfiẓa tesmiye olunmışdur. Ve emmā Zeydiyye tǎ’ifesi “Biz Ebū Bekr [ve] ‘Ömer’den berī olmazuz, anlardan berī olandan berī oluruz.” diyü Zeyd ile ħurūc eyledükleriçün anlara Zeydiyye tesmiye olunmışdur.

el-Ĥüküm: Örümcek yimek ĥarāmdur; zīrā ṭabī‘at anı istikzār eyler.

el-Emsāl: *Agzeli mine’l-‘ankebūt* ya‘nī egirmekde örümcekden ziyāde (A 402b) ve *evheni min-beyti’l-‘ankebūt* ya‘nī örümcek evinden daĥı za‘īfdür, đurüb-ı emşāldendür. Kelām-ı Qādīm’de “مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ”¹³⁸² vāķi‘dür. Aşnām ve bütlere Tañrı diyü ‘ibādet iden kāfirler ĥaķķında işbu āyeti Ĥaķ te‘ālā đarb-ı meşel kılmışdur. Ya‘nī örümcek evi ıssı ve şovukdan şaķlamaduđı gibi ve anı gidermek isteyen kimseye dayanmadudı gibi kāfirlerün küfri ve bütleri anlardan bir nesne def‘ idemez ve anlardan kāfirlere fā’ide olmaz.

el-Ĥavās: Örümcek ağını tāze yara üzre qosalar verem ve şişmekden şaķlar ve qanını keser. Ve bozılmış gümüşi anuñla oğsalar cilā virür. Ve ābhāne üzerinde olan ağını ısıtmalu üzre aşsalar bi-izni’llāhi te‘ālā kırtulur. Ve bez pāresine bağlayup ĥummā-yı rub‘a mübtelā olan üzre aşsalar giderür ve fā’ide ider. Ve örümcek diri iken dögüp zeyt yağıyla qarışdurup ısıtmalunuñ gevdesini oğsalar giderür. Ve yaş mersin yaprağıyla evi buĥūrlasalar ol evden örümcek qaçar.

et-Ta‘bīr: Düşde örümcek yaķında zāhid ü şūfi olmış kimseye veyā ‘avrat-ı mel‘ūneye delālet ider. Ve ağı, dінде za‘fa delālet ve ba‘zılar, örümcek nessāc ve toķıyıcı kimseye delālet ider, dirler. Bir kimse örümcek ile çekişse bir nessāc veyā bir ‘avratla (A 403a) nizā‘ide. Kezā qāle İbnü’l-Ġannām.

¹³⁸²“Allah’tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksız ise şüphesiz örümcek evidir...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Ankebūt 29/41.

Ve *recā* feth-i rā'-yı mühmele ve medd ile ummağdur, feth-i rā ve sükün-ı cīm-ile *recv* ve feth-i rā ve cīm'den sonra elif-i memdüde ve hā ile *recā* 'e ve cīm'den sonra vāv ve hā ile *recāve* ve *tereccā* ve *irticā* ve *terciyye* gibi. Ve havf ma' nāsına gelür “ مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ ”¹³⁸³ gibi.

Nazm:

‘İs aķ deve ıurnaya di ğurneyķ ya ğayrı kuŗa
Oldı ügeyik fāhite baŗıŗı u nem oldu nedā

ŗerh:

‘İs kesr-i ‘ ayn-ı mühmele ile aķ deveye dirler. Müzekkerinde a‘yes mü’enneşinde ‘aysā’ dinilür. Ve ba‘zılar, ‘İs şol aķ develere dinilür ki aña şukra karıŗmıŗ ola, [dirler]. Ve *ġurneyķ* zamm-ı ‘ ayn-ı mu‘ceme ve sükün-ı rā'-ı mühmele ve feth-i nün ve yā'-ı sākine vü tahtāniyye vü müşennātdan sonra kāf-ıla ıurna didükleri kuŗdur, zamm-ı kāf ve sükün-ı rā'-ı mühmele ve kāf-ı meksüreden sonra yā'-ı müşeddede ile olan *kürkiyy* gibi. Ve ba‘zılar bir ğayrı kuŗdur, dirler. Ve zenbūr vezni üzre *ġarnūķ* ve firdevs vezni üzre *ġirnevs* lüğatdür. Aķ olduġıçün *ġurneyķ* dinilmiŗdür. Zırā güzel, nāzık ve aķ yigite daŗı *ġurnūķ* dinilür. Ve İbn ‘Abbās radiya ‘llāhu ‘anhumā Tā’if-nām yerde vefāt idüp bir *ġurneyķ* kuŗı gelüp cenāzesine hāzır olan cümle halk görürken na‘ş u cesed-i şerif altında olan şalaca ağacı içine girer. Ba‘dehu çıķmadı ve defn olınduķda kabrinün kenārında “ يَا أَيُّهَا النَّفْسُ ”¹³⁸⁴ (A 403b) okunur. Okuyanı bilemezler ve göremezler. Sa‘īd bin Cübeyr ve ‘Abdu’llāh bin Yāsīn cenāzesinde hāzır olup işbu hālleri gördükleri anlardan rivāyet olunur.

Ve **rivāyet** olunur ki Rūmiyye diyārından bir kimse Zenc deryāsına girer. Rūzgār ba‘z-ı cezīreye anı bıraġur ve ol cezīreden bir şehre varur, ādemlerinün kadd ü kāmeti bir zırā‘ kadar idi. Ol kimseyi dutarlar ve pādīşāhlarına iledürler. Kafes şeklinde bir yere habs iderler. Ol kimse eydür: Bir ġün ol diyār halkını gördüm, cenge hāzır olurlar. Su’āl eyledüm, didiler ki “Bizüm düşmānlarımız bu zamānda gelürler.” Çok geçmeden düşmānları geldi, bir bölük ġurneyķ kuŗı. Elüme bir degnek alup kuŗlara hamle eyledüm,

¹³⁸³“Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygılık, büyüklük) ummuyorsunuz?” *Kur’ân-ı Kerīm*, Nuh 71/13.

¹³⁸⁴“(Allah şöyle der:) ‘Ey huzur içinde olan nefis! Sen O’ndan razı O da senden razı olarak Rabbine dön! (İyi) kullarımın arasına gir. Cennetime gir.’” *Kur’ân-ı Kerīm*, Fecr 10/27-30.

uçup gitdi ve kaçdı, artık dönüp gelmedi. Bu hizmetüm muķābelesinde beni azād eylediler. Ve ol kavim ekşeri birer gözlü idi. Bu kuşlarla ceng eyledüklerinde gözlerine külüngleri ile urup kör eylerlermiş. Ya‘ķūb bin İshāk es-Serrāc ol kimseyi görüp işbu hikāyeti andan rivāyet eylemişdür. *Hayātü’l-Hayevān*’da böyle mastūrdur.

el-Hüküm: *Ġurneyķ* eti helāldür, zīrā tayyibātdandur.

Ve *fāhite* fā ve kesr-i hā’-i mu‘ceme ve tā’-i müsennāt-ı fevķāniyye ile ügeyik didükleri kuşdur, hurūf-ı mühmele ile bülbül vezni üzre olan *şulşul* gibi. İmām Demīrī (A 404a) şā’-i müşelleşe ile zabt eylemişdür; lākin *Ķāmūs* ve *Şihāh* ve *Divānu’l-Edeb* ve *Ķānūnu’l-Edeb* ve ğayrı manzūrum olan lügātde tā’-i müsennāt ile mazbūtdur. Ve ügeyik āvāzından yılanlar kaçır, dirler. Bir yerde yılan çok olup hākimlerine yılandan şekvā eylediler. Hākimleri ol yere ügeyik getürmesine emr eyledi. Ve ol yerden yılan kesildi diyü hikāyet olunduğı Demīrī yazmışdur. Ve ügeyik āvāzı güzeldür ve insāna mūnisdür ve evlerde dirilür. ‘Arab tā’ ifesi ügeyige yalancıdır dirler, zīrā çağırduķda “Hāzā evānu’r-ruṭab.” diyü çağırır. Hāl bu ki hurmā ağacınınuñ çiçeğı açılmamışken yaş hurmā zamānidur demek kizbdür dirler. *Ruṭab* zamm-ı rā’-i mühmele ve feth-i tā ile yaş hurmādur, şā’ ir buña işāret idüp didüğü şi‘r ‘Arab’uñ i‘tikādı üzredür.

Şi‘r:

اَكْذَبُ مِنْ فَاحِشَةٍ

تَقُولُ وَسَطَ الْكَرْبِ

وَالطَّلَعُ لَمْ يُبْدِ لَهَا

هَذَا أَوَّانُ الرُّطَبِ¹³⁸⁵

İmām Demīrī ügeyik yalancılık ile vaşf olunduğına bir ihtimāl yazmışdur ki bir dişi ügeyigi erkegi taleb eyledükde dişisi rızā virmedi. Erkegi “Niçün benden kaçınırsın? Eger istersem Süleymān peygamber ‘aleyhi’s-selām mülk ü tahtını senüñ içün baş aşāğa ve tārmār iderüm.” didi. Süleymān işidüp ügeyik erkeğini istedi ve “Niçün böyle (A 404b) söz söyledüñ?” didi. Ügeyik “Yā nebiyya’llāh ene muḥibbun ve’l-muḥibbu lā-yulāmu.” didi. Ya‘nī, Ey Hāķ te‘ālānuñ peygamberi, ben muḥibb ü ‘āşıķam ‘āşıķ olan levīm olınmaz.

¹³⁸⁵“Üzüntünün ortasında üveyikten daha yalancı. Daha hurma çiçeğı açılmamışken yaş hurma zamanıdır, der.”

Fā'ide: Lafz-ı *maḥabbet* ü 'ışk' iştikākında ihtilāf vardır. Ba'zılar *ḥubb* ve sevmek meveddetüñ şāfisine dirler, dişlerüñ şāfî vü nazāret ü berrāk olmasına *ḥabeb* dirler tahrik ile ve kesr-i ḥā'-ıla 'ineb vezni üzre lügatdür. *Maḥabbet* *ḥabeb*den müştakdur, dirler. Ve ba'zılar feth-i ḥā'-ıla *ḥabābu'l-mā* 'dan müştak dirler ki şunuñ ulusı veyā talğasıdır, *ḥabābu'l-mā* ', mu'azzamu'l-mā' ma'nāsınadır. *Maḥabbet* maḥabbet dinilmek ḳalbde olan mühimmātuñ ulusı ve mu'azzamı olduğıçündür. Ve ba'zılar *maḥabbet aḥabbe'l-ba'ir*den müştakdur dirler, kaçan deve bir yerde çöküp ḳalkmasa veyāḥuḫ marāzdan veyā bir yeri ḳırılmaḳdan çöküp otursa ol yerden sağ olıncaya dek gitmese veyā anda ölse *aḥabbe'l-ba'ir* dirler. Bundan müştak olınca vech-i tesmiye ke-enne muḥibb olanuñ ḳalbi maḥbūbuñ zikri üzre çöküp oturmışdur, deve nice yerinden ḳalkmazsa ḳalbi, maḥbūb zikrinden ḳalkmaz. Ve 'ışk' 'aşaḳadan müştakdur. 'Aşaḳa feth-i 'ayn-ı mühmele ve feth-i şin-i mu'ceme ile bir otur ki ağaçlara yakın biter ve ağaçlar kökine sarmaşur, ağaçdan ayrılmaz tā helāk olmayınca. 'ışk' daḫı ma'şūḳa sarmaşur ayrılmaduğıçün aña 'ışk' dinilmişdür. *İḥtiyārāt* da (A 405a) 'aşaḳa leblābdür ki bir dürlü sarmaşuḳdur ve ba'zılar 'aşaḳa yaprakları bozılmış bir şaru otur, dirler. Bu vech üzre 'āşıḳa 'āşık dinilmek ḫālî bozgun ve beñzi şararduğıçündür. Ve ügeyik didükleri ḳuş yigirmi beş yıla dek ve ba'zılar ḳırık yıla dek yaşar dinilür.

el-Hüküm: Eti ḫelāldür, yimek ve şatmak ḫelāldür.

el-Emsāl: *Ekzebu min-fāḫitetin* darb-ı meşeldür, ma'nası beyān olunmışdur.

el-Ḥavās: Eti ıssı ve ḳurıdır, fālic olana nāfi' dür. Ve dimāğa zararı vardır. Ve uyanıklık getürür ve sirke ve ḳişniz zararını def' ider. Ve bir oḫlan ve uşak ki gice ile şar' zahmetine mübtelā ola tezegini üzerine bağlasalar nāfi' ola.

Ve *nedā* feth-i nūn ve dāl-ı mühmele ile baḫşışdür 'aṭiyye gibi ve nemdür belel gibi, bunda bu iki ma'nāya irād olunmışdur.

Nazm:

Uzun ayaklu fāşiye fā'ūs ne bilgil yılan
Örümcege fuds oldu ad taḫ başları oldu zürā

Şerḫ:

Fāşiye fā'dan şoñra şin-i mu'ceme vü meksüre ve yā'-ı müşennāt-ı taḫtāniyye ile uzun ayaklu olan ṭavardur deve ve şıḫır ve ḳoyun gibi mīm ile māşiye ma'nāsınadır. *Efşa'r-*

raculu dirler kaçan erüñ uzun ayaklu tavarı çok olsa *emša'r-raculu* ma' nāsına. Cem' i *fevāšī* gelür māšiye ve mevāšī gibi. Vech-i tesmiye yeryüzine tağıldıklarıçündür; zīrā (A 405b) feşā, haberuhu inteşera ma' nāsınadır ve sırrı ifşā edāsı bundandır. Ve *fā'ūs* fā' dan gayrı hüruf-ı mühmele ile cāmūs ve kāmūs vezni üzre yılandur hayye gibi. Ve *fuds* zamm-ı fā ve sükün-ı dāl-ı mühmele vü sīn-i mühmele ile örümcekdür ' ankebūt ma' nāsına. Ve *zūrā* zamm-ı zāl-i mu' ceme ile tağ başlarıdır. Müfredi *zīrvēdūr* zāl' de zamm u kesr cā' iz olmak üzre.

et-Ta'bir: Düşde tağ refi' ü'l-kadr bir ere delālet ider ki görinen tağūñ ululığı kadar ol kimsenüñ kadri yücedür. Ve tağda kāsāvet vardır. İbn Sīrīn rahmetu'llāhi 'aleyh, tağ gāhī insānuñ nefsinde olan gāyet ve murāda delālet ider, didi. İmdi bir kimse düşde tağa çıksa ve tağda olan yollarından çıksa murādına vāşıl ola. Ve İbn Sīrīn tağdan inmek çıkmasından yegdür, didi. Ve 'inde'l-ba'z tağdan inmek, düş şāhibi murād eylediği nesnenüñ güç olmasına delāletdür. Ve eger bir kimse düşde bir tağa çıksa ve anda şu olsa içse, hākim olmağa ehl ise vālī vü hākim ola. Ve eger tağları yürür görse ol yerde 'adālet ola; zīrā “وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالِ”¹³⁸⁶ āyetinde murād u maqşūd olan kıyāmet günüdür, yevm-i kıyāmetde 'adālet muqarrerdür. Ve şol tağ ki üzerinde ot ola, ol tağ düşde müselmān kimseye delāletdür ve ot olmayan, kāfire delāletdür. Ve eger düşde bir tağa mālīk olsa kuvvet şāhibi bir (A 406a) kimse katında temekkūn eyleye ve yanında mertebe vü hürmet şāhibi ola. Ve eger bir tağı kızsā kāsī'l-kalb bir kimse ile nizā' eyleye. Kezā kālē İbnü'l-Gannām.

Nazm:

Pervāneye dirler ferāş öküz ebū ferve durur
Felhas ayu dişi köpek bodur kimesnedür vezā

Şerh:

Ferāş feth-i fā ve šīn-i mu' ceme ile pervāne didükleri küçük hayvāncıkdur ki çerāğ üzre dönüp içinde yanar. Gözi za'if olmağın ışıklığı ve aydınlığı ister ve gice ile çerāğ aydınlığını gördükde kendüsini bir karañlık yerde zann ider ve ol çerāğı pencere kıyās idüp çerāğa karşı varur. Geçdükde pencereye toğrı gelmedi ve haṭā eyledi zann idüp yine döner, āhīrū'l-emr yanup helāk olur. Fehim ve añlaması eksük ve cehli ziyāde olduğundan

¹³⁸⁶“Dağları yürüteceğimiz ... günü bir hatırla...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Kehf 18/47.

bu hâle uğrar. Hücetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî rahmetu'llâhi 'aleyh insânun cehli ve bilmezliği pervânenen ziyâdedür ve insânun şehevât ve hevâ-yı nefis ve ârzü üzre düşmesi pervânenen artıktır, pervâne nicesine bilmezlik ile âteşe düşüp helâk olursa insân dağı hevâ-yı nefse tâbi' olup cehennem odına düşer, yanar, dimişdür. Fi'l-ḥaḳîka, pervâne bilmezlik ile çerâğ aydınlığını pencere zann idüp âteşe düşer, helâk olur ammâ fi'l-hâl kurtulur. Ammâ insân cehennem odına günâhlar sebebi ile düşüp ne' ūzu bi'llâhi (A 406b) te'âlâ mine's-şehevâti ve'n-nâr, kimisi ebedî cehennemde kalur ve kimisi müddet-i medîd[e] yanur yakılır. Ve **ferâş** Kur'an-ı 'Azîm'de vâki' olmuştur. Nitekim “يَوْمَ يَكُونُ انْكُمْ تَتَهَافَتُونَ عَلَى النَّارِ تَهَافُتٌ”¹³⁸⁷ sūre-i Kāri'a'da vâki' dūr ve ḥadîşde “الْفَرَّاشُ” vârid olmuştur ya' nî taḥkîk, siz cehennem odı üzre düşersiz, pervâne od içinde düşdüğü gibi **تهافت** [teḥāfut] evvel ve āhirinde tā'-i müşennât-ı fevkāniyye ile tesākuṭ ma' nāsınadır.

el-Hüküm: Pervânenün ekli ḥarâmdur.

el-Emsâl: Atyaru min-ferāšetin ya' nî uçmağda pervânenen ziyâdedür. Ve aḥaffu min-ferāšetin ya' nî yeyniceklikde pervânenen ziyâdedür. Ve ad'afu min-ferāšetin za' fda pervânenen ziyâdedür. Ve aḥtā'u min-ferāšetin ya' nî ḥaṭâda pervânenen ziyâdedür; zîrâ kendüyi âteşe birağur. Nitekim aḥtā'u min-zubābi ve echelu min-zubābi dirler ya' nî ḥaṭâ ve cehilde siñekden ziyâdedür; zîrâ siñek kendüyi ıssı yimeklere birağup helâk ider, ḍurûb-ı emşâldendür, dilde söylenür.

Şi'r:

سَفَاهَةٌ سَيُّورٍ وَظُلْمٌ قَرَّاشَةٍ

وَأَنَّكَ مِنْ كَلْبِ النَّهَاشِ أَجْهَلُ¹³⁸⁸

et-Ta'bir: Düşde pervâne za' if ve ḥor u ḥaḳîr ve sözi ulu bir düşmândur ve ekinciler ḥaḳkında baṭâlet ve âvârelik ve ziyândur. (A 407a) Ve **ebû ferve** feth-i fâ ve sükûn-ı rā'-i mühmele ve vāv'dan şoñra hâ ile öküzdür şevr ma' nāsına. Öküzün aḥvâli zîkr olunmuşdur. Ve **felhas** feth-i fâ ve sükûn ve feth-i hâ'-i mühmele ve sîn-i mühmele ile ayudur dübb ma' nāsına ve dişi köpekçür kelbe ma' nāsına. Ayu aḥvâli zîkr olunmuşdur ve

¹³⁸⁷“O gün insanlar, her biri bir tarafa uçan küçük kelebekler gibi olacaktır.” *Kur'an-ı Kerîm*, Kâria 101/4.

¹³⁸⁸“Kedi ahmaklığı ve pervâne zulmüyle sen kesinlikle (başkalarına) dalaşan köpekten daha cahilsin.”

kelb aḥvālī in-şā 'allāh zıkr olunur. Ve **vezā** feth-i vāv u zā-yı mu' ceme ile fetā vezni üzre bodur ve kışa kimsedür ki meşhūr u ma' rūfdur.

Nazm:

Bir cānvercükdür fenek fūr oldı bil daḡı geyik
Bir canlu hem kākım durur efsūnlara dirler ruḡā

Şerḥ:

Fenek feth-i fā vü nūn ile 'asel vezni üzre bir cānvercikdür ki derisinden kürk iderler, kürki sincāb kürkinden ıssirek ve semmürdan şovukdur. *İhtiyārāt* da böyle yazar. *Ḳāmūs*'da kürki cümle kürklerden atıyeb ü a' del ve cemī' mu' tedil mizāclara şālihüdür, dimişdür. Ve Demīrī, İbnü'l-Bayṭār'dan naḡl idüp **fenek** bilād-ı Şaḡālibe'den gelür ve etinde ḡalāvet vara beñzer, dimişdür.

el-Ḥükm: Demīrī, *Temhīd* den naḡl idüp İmām Ebū Yūsuf raḡmetu'llāhi 'aleyh sincāb ve semmūr ve fenek bunların cümlesi sebu' dur didüğini, yazmışdur.

(Ve **fūr** zamm-ı fā ve vāv-ı sākine ve rā'-i mūhmele ile geyikdür zaby ma' nāsına. Cem' dūr kendü lafzında vāḡidi yokdur lā-ef' ālu kezā mā le'le'et el-fūru bi-azānihā ve aznābihā dirler. Ya'nī ben fūlān işi işlemem mādāmki geyik kulaḡların ve kıyruḡların taḡrīḡ ider ve depredür.) Ve **kākım** iki kāf arasında elif ve āḡirinde mīm ile sincāba beñzer bir kiçi ḡayvāndur; lākin mizācda andan şovuk ve yaşdur, anuñçün (A 407b) aḡdur. Ve kürki sincābdan 'azīzdür ve bunuñ ḡükmi fenek gibidür. Ve **ruḡā** zamm-ı rā'-i mūhmele ile *ruḡye* cem'idür ki efsūndur zamm-ı 'ayn ve zāl-i mu' ceme ile 'ūze ve feth-i mīm ile *ma'āze* ve bāb-ı tef' ilden *ta'vīz* gibi.

Nazm:

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
İki cihānda destḡir ola bize size Ḥuzā

Şerḥ:

Destḡirde **dest** eldür ve **ḡir** kāf-ı 'Acem-ile *giriḡtendendür* ki tutmaḡdur. **Destḡir** el dutıcı ma' nāsınadır. Ḳā' ide-i Fūrs üzre bir ism-i cāmīd bir ism-i mūştak ile terkīb olınsa vaşf-ı terkībī olur. Mevlānā Sūrūrī *Gūlistān-ı Sa'dī* şerḡinde böyle dimişdür.

el-Ḳıṭ'a:

Di yügrük ata sen kaydu'l-evābid
Anahtarlar maḳālīd ü maḳālīd

Şerh:

Kaydu'l-evābid¹³⁸⁹ feth-i ḳāf ve sükün-ı yā'-i müsennāt-ı taḫtāniyye ve feth-i elif ve kesr-i bā'-i muvaḫḫade ile yügrük ata dirler. Vech-i tesmiye **evābid** cem'-i **ābiddür** vuḥuş ma'nāsına. Yügrük at vaḫşī cānverleri ḳurtulmaḳ ve ḳaçmaḳdan alıḳoyup tizliginden yetişdüğüçündür. Ve vaḫşī cānverlere **evābid** dinilmek insāndan ḳaçduğıçündür. Zīrā **ebede**, ḍaraba ve talebe bāblarından şīga-i māzī ile ḳaçdı dimekdür ferra ma'nāsına veyā çok yaşadığıçün (A 408a) **evābid** dinilmiş ola veyā ḫatfu enfihi olmaduğıçündür. Ve dā'im ve ḳadīm ve ezeli ma'nāsına olan **ebede** ebed dinilmek **ebed** fethateyn ile, **ubūdd**andur ki ḳaçmaḳdur na'üz ma'nāsına. Cemī' ḫalkuñ 'aḳılları anı idrākden ḳaçduğıçündür, nitekim **eze**l olana ezel dinilmek ḫalkınuñ evhāmı ezeli zabtdan ṭaraldığıçündür. Zīrā **eze**l feth-i elif ve sükün-ı zā-yı mu'ceme ile ṭarlıḳdur ḍiḳ ve şiddet ma'nāsına. Ve **eze**liyy dirler aşlı **yeze**liyydür ki lem-yezel didükleri 'ibārete mensūbdur. Ḥiffet içün yā elif'e ḳalb olup **eze**liyy dimişlerdür. Nitekim rumḫun zī-Yezenī'ye nisbet olınduḳda Ezeniyy ve Yeşrib'e nisbet olınduḳda **naşlun Eşrebiyyun** dinilür. Ve **maḳālīd** feth-i mīm ve ḳāf ve lām'dan şoñra yā ile miḳlād cem'idür ki kesr-i mīm-ile mişbāḫ vezni üzre anaḫtardur miftāḫ gibi ve kesr-i mīm ve sükün-ı ḳāf ve kesr-i lām ve yā'-i sākine ile olan miḳlīd gibi. Ve **maḳālīd** feth-i mīm ve lām-ı meksüreden şoñra dāl-ıla **mıḳled** cem'idür ki minber vezni üzre anaḫtardur ki kilidi açar kesr-i mīm-ile olan miftaḫ gibi. Kelām-ı Ḳadīm'de “لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ”¹³⁹⁰ vāḳi'dür. Ve ebed ve ezel vech-i tesmiyeleri ve iştiḳāḳları **Müstaşfā**'dan yazılmışdur.

Nazm:

Ebū 'aynā ebū 'ayzār ṭurna
Mu'aḳḳid cādū fāre ümmü rāşid

Şerh:

¹³⁸⁹ **Kaydu'l-Evābid** bir kitāb adıdır ki dört yüz cilddür, tefsīr ve ḥadīs ve fıḫ ve lügati müştemildür. Muşannifi Muḫammed bin Ḥüseyn bin Muḫammed bin el-Ḥüseyn ez-Zā' ulī-nām fāzıl u kāmildür. **Zā' ul** da zā'dan ḡayrı ḫurūf-ı mühmeledür. Şāḫibü'l-**Ḳāmūs** zıkr olınan dört yüz cild olduğunu za'al'de yazmışdur.

¹³⁹⁰ “Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. ...” *Kur'ân-ı Kerīm*, Zümer 39/63.

Ebū ‘aynā feth-i ‘ayn-ı mühmele vü nūn-ıla hamrā vezni üzre turna (A 408b) didükleri incükleri uzun kuşdur Türkiyy vezni üzre olan kürkiyy gibi ki cem‘i *kerākiyy* gelür ve feth-i ‘ayn-ı mühmele ve sükūn-ı yā‘-i hutṭī ve feth-i zā-yı mu‘ceme vü elif ve rā‘-i mühmele ile olan **ebu‘l-‘ayzār** gibi. Ve turna dişisi sifād zamānında oturmaz, serçe gibi tizce sifād ider. Ve ṭab‘ında ḥazer ve şakınmak ve nevbetce teḥārüs ve beklemek vardır. Ve bekçileri olan gizlüce āvāz-ıla öter ke-enne bekçi olduğunu bildürür. Nevbeti tamām olduğda uyuyan turnalardan biri kalkup bekler. Bu hāl üzre nevbet üzre cümlesi bekler. Ve turnanın yaylası ve kışlası olur. Ve ba‘zısı ırak yere gider ve ba‘zı turna hemān bir yerde olur. Ve ṭabī‘atında birbirine yardımlaşmak vardır. Uçduklarında cemā‘at cemā‘at uçar ve bir şaf olurlar. Ve içlerinden biri baş ve kulağuz olup cümleden ilerü uçar, bir zamāndan sonra ol turnadan ilerü bir turna daḥı baş olup uçar. Böyle böyle ol baş olan turna eñ girüde kalur. Ve turna yürüdükde bir ayağı üzre yürür, ol bir ayağını yere kodukda be-ğāyet yap yap kor. Yer anı ḥasf itmekden ve yere geçmekden korkup ayağını yap yap başar.

el-Hüküm: Turna eti bilā-ḥilāf ḥelāldür.

el-Emsāl: *Ahrasu min-kurkiyy* ya‘nī fülān kimse beklemekde turnadan ziyādedür; zīrā turna bütün gice bir ayağı üzre ṭurup bekler.

el-Ḥavās: Eti (A 409a) ıssı ve yābis ve kurıdur, yağı yokdur, hażmı güçdür, ḡalīz kan andan ḥāşıl olur. Żararını ebāzīr-i ḥārre ile def‘ eylemek gerekdür. Eyüsi toğan-ıla alınandur. Ve mizācları ıssı olan yigitlere muvāfiḳdur ve yinilmesinüñ zamānı kış vaqtindedür. Ve tutıldukda bir gün veyā iki gün sonra yinile ve ayağına taş bağlayalar; zīrā böyle eylemek ile eti rāḥiṣ u nā‘im ve yumuşak olur ve bir ḥoşça bişer ve hażm olur. Ve dişi turna eti erkek turna etinden yaramazdur. *Kezā fi-Ḥayāti‘l-Ḥayevān* ve ‘l-*İḥtiyārāt*. Ve Mesīhī *Kitābu‘l-Mi‘e*’de turna eti ṭa‘āmı hażm ider, dimişdür. Ve dimāğını ve ödini zanbaḳ yağıyla karışdurup sa‘ūt itseler nisyānı gidere ve her ne ki unudılmış ise yine ḥāṭıra gele. Ve ödini silḳ yaprağı şuyı ile üç gün birbiri ardınca sa‘ūt eyleseler elbette lakve ve ağız egilmesi marāzını gidere. Ve ödi cereb ve uyuz ve barāş üzre ṭilā olınsa nāfi‘ ola. *İḥtiyārāt* ve *Ḳāmūs*’da böyle yazılmışdur.

et-Ta‘bīr: Düşde turna görmek miskīn ve ḡarīb ere delālet ider. Bir kimse düşde bir turnaya binse ol kimse faḳīr ola ve eger düşde vāfir turnalara mālīk olsa mālā ve riyyāsete irişe. Ve düşde turna eti müşāreket ü zevāc u izdivāc isteyen kimseye ḥayra delīldür. Zīrā

turna uçarken birbirinden ayrılmaz. Ve Naşārā ve Rūm t̃ā'ifesi bir kimse bir turna görse ırak sefer eyleye, dirler (A 409b) ve eger müsāfir görse evine döne. Ve Arṭamidoris, düşde kış vakti turnalar görmek kaṭṭā' u't-ṭarīk ve hırsızlara delālet ider, dimişdür. Ve evlād ve oğul ve uşak dileyen kimselere düşde turna görmek ḥayra delīl ve 'alāmet-i ḥayırdur. Zīrā turna anası ve babası büyük ve yaşlu olduğda anlara mu'āvenet ve yardım ider. Kezā fi-*Kitābi't-Ta'bir* li-İbn Ğannām.

Ve **mu'aḳḳid** zamm-ı mīm ve feth-i 'ayn-ı mühmele ve kesr-i kāf-ı müşeddede ve dāl-ı mühmele ile muḥaddis vezni üzre cāzū ve bevk iden kimsedür, ḥurūf-ı mühmele ile olan sāḥir ma'nāsına. Ve siḥir lügatde bāṭıl nesneyi şüret-i ḥaḳda göstermekdür. Şubḥ-ı kâzibe fethateyn ile seḥer dinilmek bundandır. Ve cigerde olan öyken ki aña Fārsīde şüş ve 'Arabīde kesr-i rā'-ı mühmele ile ri'e dinilür, aña daḥı feth-i sīn ve sükūn-ı ḥā ile seḥr dirler ve taḥrīk ile seher ve zamm u sükūn-ıla sūḥr lügatdür. Zīrā ol öyken et gibidür; ammā et degüldür şubḥ-ı kâzibede ve öykende şüret-i ḥaḳda bāṭılı göstermek ma'nası vardır. Ve **ma'lūm** ola ki siḥir birkaç cinsdür ve dürlü dürlü olur. Anlar tılsım ve nirenc ve rukye ve ḥalkaṭīrāt ve şa'bezedür. **Tılsım**, āṣār-ı 'aḳāḳīr-i arzı āṣār-ı semāviyye ile cem' idüp andan emr-i 'acīb ve şey'-i ġarīb zāḥir olmaḳdur. Ve **tılsım** ma'nası maḳlūbındadır, dinilür ki maḳlūbı ve 'aḳsi musallaṭ olur. (A 410a) Ve **nīrec** kesr-i nūn u yā'-ı ḥuṭṭī ve rā'-ı mühmele vü meftūḥa ve cīm-ile. Ve cīm ve rā arasında nūn ile lügatdür. Ve bu lafız mu'arrebdür. Zīrā Fārsīde **nīreng** kesr-i nūn ve feth-i rā ile ḥīle ma'nāsınadır. Ve **nīrec** kuvvā-yı cevāḥir-i arzı birbirine ḳarışdurmaḡla emr-i 'acīb ḥāşıl olmaḳdur. Ve **rukye** zamm-ı rā ile efsūndur. Ve **efsūn**, ābsūndan mu'arrebdür. Ya'nī ke-ennehu şu üzerine okuyup ḥasta olan anı iḳer veyā üzerine dökerler ve buña **rukye** dinilmek şadr-ı rāḳiden yukarıya geldüğüçündür. Ve efsūncılar okudukları kelimātuñ ba'zı Fehlevī ve ba'zı Nebaṭī dilindendür ve ba'zı hezeyānātdur, cinden veyā uyḡuda işitdiler za'm iderler. Ve **ḥalkaṭīrāt** şol ḥalkalar ve dā'irelerdür ki ḥurūf u eškāl anuñ üzerine 'aḳd olinmişdur, bi'l-ḥāşiyye anlaruñ te'sīri vardır ḡann iderler. Ve **şa'beze** feth-i şīn-i mu'ceme vü bā'-ı muvaḥḥade vü zāl-i mu'ceme ve 'ayn-ı mühmele ile ḥoḳḳabāzlıkdur, Şa'bāze-nām bir ere mensūbdur. Kezā fi-*Menārāti's-Sā'irīn*. Ve **ümmü rāşid** şīn-i mu'cemedan ḡayrı ḥurūf-ı mühmele ile kāfir vezni üzre kesegen didükleri ḥayvāncıkdur ki sıçan daḥı dirler ve 'Arabca aña fe're ve Fārsīce mūş dirler. Ve **fe're** fā'dan soñra hemze ve āḡirinde ḥā ile müfreddür. Cem'i fe'rdür ḥā'sız ve bunuñ cem'i *fī'rāndur* kesr-i fā-ıla ve 'inebe vezni üzre *fī're* yine *fe'r* cem'idür. Ve kesegen çok olduğı yere

mekānun fe ’run ve *arżun mefāretun* dirler. Vech-i tesmiye *fe ’r* men‘ vezni üzre (A 410b) kazmakdır ħafr ma‘nāsına ve gömmekdür defn ma‘nāsına ve gizlemekdür ħaba’ ma‘nāsına. Kesegen dağı yeri ve anbārı kazup delüp ve azığını gömüp gizlediğiçün aña *fe ’re* dinilür. Ve *fe ’reye füveysika* dinilür zamm-ı fā ve feth-i vāv ve sükün-ı yā ile. Vech-i tesmiye *fisḵ* kesr-ile ve zamm-ı fā ile *fusūḵ* çıkmağa dirler ħurūc ma‘nāsına. Fāsıḵ kimseye fāsıḵ dinilmek Ḥaḵ te‘ālā emrinden çıkduğıçündür, kesegen didükleri cānvercige *füveysika* dinilmek delüğinden çıkup ħalk üzre gelüp görindüğüçündür veyā ħabış ve murdār olduğıçündür veyā ħürmetden çıkduğıçündür. Ḥıll u ħaramda ħatlı olunur, bir ħâlde aña ħürmet olunmaz veyā Nūḥ ‘aleyhi’s-selām gemisinüñ urğanına ħaşd idüp kesdüğüçündür. Ebū Sa‘īd el-Ḥudrī raḍiya’llāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki sıçana *füveysika* dinilmege sebeb budur ki ħazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bir gice uyğudan uyandı, bir fāre çerāğıñ fıtılını alup evi ħazret-i Resūl içinde iken yakmak isterken gördi. Ĥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ħalkup ol fāreyi öldürdi ve maḥrem olana olmayana fāre öldürmegi helāl eyledi. Ve İbn ‘Abbās’dan -raḍiya’llāhu ‘anhumā- rivāyet olunur ki bir fāre gelüp çerāğı fetilesiyle çeküp ħazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemüñ ħumresi üzre bıraktı. Ve ħumre üzre Ĥazret otururdu, ħumreden bir dirhem kadar yeri yandı. Ve *ħumre* zamm-ı ḥā’-i mu‘ceme ve sükün-ı mīm (A 411a) ve feth-i rā’-i mühmele vü ḥā ile ħaşırdan bir küçük seccādedür. *Ĥumre* dinilmege vech, namāz kılan kimsenüñ yüzinden yeri örtdüğüçündür, bunuñ Türkisi setr ve örtmek ma‘nāsına delālet ider. Ve kesr-i ḥā ile *ħimār* ki ‘avrat anuñla başını örter, bundandır. Ve süciye *ħamr* dinilmek ‘aḳlı örtdüğüçündür. Ol fāre ħumreyi yandurduğda ħazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “إِذَا نِمْتُمْ فَأَطْفِئُوا سُرُجَكُمْ، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَذُلُّ مِثْلَ هَذِهِ عَلَى هَذَا؛ فَتُحْرِقُكُمْ” didi ya‘nī kaçan uyumak isteseñüz çerāklarunuñuzı söyündürüñüz, taḥḳīḳ şeyṭān şunun gibi yi şunuñ üzerine delālet ider, eyle olsa sizi yakar ve yandurur. Ve ħayvānāt arasında kesegenden ziyade mūzī ve bundan ziyāde fāsīd yokdur, ħaḳīr ü celīlden bir nesneye uğramaz illā helāk ider. Ve bir ħālī budur ki başı ħar şişeye varur ve zarar eylemege ħīle ider ve kıyruğı ol şişe içine kıoyup ve şokup yağ ile ıslanduğda yağı çıkarur ve şuvarur tā yağdan bir nesne kıalmaz ve alıkomaz.

el-Ḥūkm: Fāre eti ħarāmdur ve fāre artığını içmek mekrūhdur. Ve İbn Şihāb-nām fāzıl ekşi elma ve fāre artığını mekrūh görürdi ve bu ikisi nisyān getürür, dir idi. Ve balı içerdı ve zekā vü ħıfz getürür, dir idi.

el-Emsāl: *Elassu min-fe 'retin* ya' nī fülān kimse hırsuzlukda (A 411b) fâreden ziyâdedür. Ve *eksebu min-fe 'retin* ya' nī kazançda fâreden ziyâdedür, dırüb-ı emşâldendür.

el-Havās: Kesegen kanı sigil üzre konılsa sigili keser ve yarup sirāce üzre konılsa be-ğāyet fā'ide ider. Ve biryān idüp ağzından çok lu'āb ve salya akar uşağa yidürseler ağzından salyalar akmasından alıkor. Ve etini yimek nisyān u ğāseyān getürür. Ve mi' deyi müfsiddür ve yarup diken veyā demren batduğı yerüñ üzerine kosalar diken ve demreni taşraya çıkarur. Ve biryān idüp 'akreb şokduğı yerüñ üzerine kosalar fā'ide ider, dirler. Ve ziblini dā'u's-şā'leb üzre tılā eylemek fā'ide eyler hūşūşan sirke ile ola. Ve eger bāde ve günlük ile ziblini içseler bögrekde olan taşu ufadur. Ve eger ziblini kaynadup içinde otursalar 'usru'l-bevl marazına fā'ide eyleye. Ve eger göze çekseler gözün ağını gidere. Ve kanını mīhlar üzre tılā eyleseler kıparur. Ve başını kırudup bir hoşça döğüp bal ile kıışdurup dā'u's-şā'leb üzre tılā olınsa nāfi' ola. Kezā fi'l-*İhtiyārāt*. Köpek veya kıurd zibli ile ev buhūrlansa ol evden kesegen kıaça. Ve eger hamīri gögercin veyā keler zibli ile kıışdurup kesegen andan yise helāk olur. (A 412a) Ve her hayvān ki andan yiye ölür. Ve eger yaban şoğanını döğüp deliginüñ kıpusına kosalar her kıangı sıçan kıoklarsa ölür. Ve eger devenüñ incüğünü muhkem döğüp ve şu ile eridüp kesegen deligine dökseler öldürür. Ve eger kesegeni dutup kıuyruğünü kesüp ev ortasına kesegeni gömseler ol eve kesegen girmeye mādāmki ol kesegen andadur. Ve eger kıatırüñ şol ayağı kırnağıyla ev buhūrlansa andan kesegen kıaça. Ve gözünü hummā-yı rub'a mübtelā olan kimse üzre aşsalar ısıtmasını gidere. Ve kesegen sidüğü kâğıd üzre olan yazuyu kıparur ve alur. Ve sidüğünü almasınıñ yolu budur ki kesegeni demür kıafes ile avlayup ve bir çanak getürüp kıafes altına kıonıla ve kesegen kıarşusına kedi getürüp göstereler, kesegen kedi gördükde fi'l-hāl kıorķusından işer ve kıaşanur. Kezā fi'-*Hayāti'l-Hayevān* li'd-Demīrī.

et-Ta'bir: Düşde fāre fāsıķa ve yaramaz 'avratdur. Veyā Yehūdīye ve mel'üne ve şağı şağucı 'avratdur. Veyā Yehūdī bir fāsıķdur veyā evler delici bir hırsuzdur ve gāhī rızķa delālet ider. İmdi bir kimse evinde vāfir fāre görse rızķı çok ola; zīrā rızķ olmaduğı yere fāre varmaz ve eger fāre evinden çıkup gitse rızķı az ola ve eger bir fāreye mālīk olsa bir hīdmetkāra mālīk ola; zīrā fāre insān yidüğünü yir, (A 412b) kezālık hīzmetkār dağı efendisi yidüğü ni' metden yir. Ve eger düşde evinde kesegen oynar görse ol senede ucuzlığa irişe; zīrā oynamak toklıķdan olur. Ve amma ak kesegen gündüze ve kıarası giceye delālet ider. Ve eger düşde bir kesegen bir yeri kıazar görse dīvār delüp hırsuzlık

ider bir kimseye delâlet ider, hâzer ve şaķınmak üzere olmak gerekdür. Kezâ kıle İbnü'l-Gannâm. Ve'l-ilmu 'inda'llâhi'l-Allâm.

Nazm:

Ebu'l-heşşam habercel oldu tırna
Köpek lağve kılıçlardur bevârid

Şerh:

Ebu'l-heşşam feth-i hâ ve sükûn-ı yâ'-i huṭṭî ve feth-i şād-ı mühmele ve mîm-ile tırna kuşudur feth-i hâ'-i mu' ceme ve feth-i bâ'-i muvaḥḥade ve cîm-i meftûḥadan evvel râ-yı mühmele ile sefercel vezni üzere olan *habercel* gibi. Ve *lağve* feth-i lâm ve sükûn-ı gayn-ı mu' ceme ile köpekdür kelb gibi. *Ḥayātü'l-Ḥayevân*'da böyle yazılmışdır. Ve *kelb* cem' i kesr-i kâf-ile *kilâb* ve feth-i elif-ile a' bud vezni üzere *eklub* ve feth-i kâf-ile 'abîd vezni üzere *kelîb* gelür ve *ekâlib* cem' i *eklûb*dür. Ve köpek şâhibine feth-i kâf ve teşdîd-i lâm-ıla *kellâb* ve köpegi ava ta'lim iden kimseye kesr-i lâm-ıla *mükellib* dinilür ve kelb *mükâlebeden* müştakdur, huşûmet idişmek ve kahr u şiddet-i celebe ma' nâsınadır, köpek daḥı huşûmet ve kahr idüp (A 413a) ve pek çağırduğıçün köpege Allâhu a'lem *kelb* dimişlerdür. Ve *kelb* bir hayvândur ki şedîdü'r-riyâza keşîrü'l-vefâdur. İhtilâm olur ve hayız görür. Ve dişisi altmış gün yük götürür ve ba'z-ı kelb daḥı azda važ'-ı ḥaml ider. Ve yavrılarını važ' eyledükde gözleri kapanuḡ važ' ider, on iki günden sonra gözün açar. Ve bir yaşını tamâm eyledükde nezv ider ve qarılır ve gâhî yıl tamâm olmadan nezv ider. Ve dişi köpege dürlü dürlü renklü köpekler qarılrsa her biri kendü rengine çeker ve yavrıları kendülere müşâbih olur. Ve kelbde olan iz sürmek ve koḡu almak gayrı hayvânların birinde olmaz. Ve sırtlan ile köpek arasında ziyâde 'adâvet vardır. Ve bir kimse sırtlan dilini üzerinde götürse aña köpek ürmeye. Ve sırtlan yağıyla köpegi yağlasalar ol köpek divâne olur. Ve köpek hâşşasındandır şâhibini beklemek ve evini daḥı bekler, gerek uyur olsun gerek uyanık olsun ve gerek şâhibi hâzır olsun ve gerek gâ'ib olsun. Uyanıklıkda cümle hayvânlardan ziyâdedür ve ekser uyuması gündüz vaktindedür, ol vakit hıfz u hîrâsete ihtiyâc yoḡdur. Ve bi'l-cümle dimâğı bârid olduğıçün uyḡusu ḥafîfdür. Ve tabî' atınıñ 'acîbindendür ki âdemüñ ulularına ve ehl ü vicâhet olanlara ikrâm u i'zâz ider ve üzerlerine ürmez. (A 413b) Fe-emmâ kara veyâ esbâbı eski ve ḥâlî za'îf kimselere ürmek 'âdetidür. Ve tabaşbuş ve yaltaḡlanmak ve sevmek ve alışmak köpeğün şânındandır, farazâ döḡdükden sonra çağrılrsa dönüp gelür ve şâhibi ile

oynasa bir hāl ile ısırır kim elem virmez hāl bu ki dişleri bir mertebe keskindür ki her neye ırsırsa deler ve dişini geçirür. Ve ta‘lîmi kabûl ider, av avlar ve yimez ve mûm dutar ve mûmı dutarken ôñine yimek kıosalar yimez ve aña iltifât eylemez, mûmı aldukıdan sonra yimek üzere sıçrar. Ve ‘Ömer bin Şu‘ayb babasından ve babası, dedesinden ve dedesi hâzret-i Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden rivâyet ider ki hâzret-i Resûl bir kıatıl ve depelenmiş kimseyi gördi ve “Bunun şanı ve hâli nedür kim öldürdi?” didi. Anda hâzır olanlar “İşbu kışi Benû Zühre tâ’ifesiññ bir kıoyunı üzere sıçrayup aldı idi, kıoyun köpegi dağı bunun üzerine sıçrayup öldürdi.” didiler. Fağr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem “قَتَلَ نَفْسَهُ وَأَصَاغَ دِينَهُ وَغَضِيَ رَبَّهُ وَخَانَ أَخَاهُ وَكَانَ الْكَلْبُ خَيْرًا مِنْهُ” didi, ya‘nî bu kimse kendü kendüsini öldürdi ve dîñini zâyî‘ eyledi ve tañrısına ‘âşî oldı ve kıarındaşıña kıyânet eyledi ve köpek bundan kıayırılı oldu. Demîrî bu hâdîşî *Fağlu’l-Kilâb ‘alâ-Keşîrin mimmen Lebise’s-Siyâb-nâm* kıtâbdan nağl eylemişdür. (A 414a) Ve İbn ‘Abbâs rağıya’llâhu ‘anhumâ “كَلْبٌ أَمِينٌ خَيْرٌ مِنْ صَاحِبٍ خُونٍ” didi, ya‘nî emîn köpek kıa’ın muşâkıbden kıayırılıdır. Ve Şa‘şa‘a oğı Hârş-nâm kıimsenüñ birkaç muşâkıbleri var-ıdı ki kendüden ayrılmazlardı, bir gün ba‘z-ı mütenezzeğât ve seyrâñğâhına gider. Muşâkıblerinden biri ayrılıp ‘avratına varur, bir yerde yırlar ve içerler andan sonra bir döşege yaturlar. Hârş’uñ bir köpegi üzerlerine sıçrayup ikisini de öldürür. Hârş seyirden dönüp evine geldükde ikisini de mağtûl bir döşekde bulur ve kıışşayı bilüp işbu şî‘ri okur.

Şî‘r:

وَمَا زَالَ يَرْعِي ذِمَّتِي وَ يَحِوْطُنِي

و يحفظ عرسي والخليل يخون

فيا عجباً للخل يهتك حرمتي

ويا عجباً للكلب كيف يصون¹³⁹¹

Kezâ fî-*Tuğfeti’l-Eğillâ’ li’l-‘Azîzi’l-Muğallâ’* ve İmâm Ebu’l-Ferec bin el-Cevzî-nâm fâzıl ba‘z-ı muşannefât u mü’ellefâtında şöyle yazmışdır ki bir kimse müşâferetde iken yapılmış bir yüce kıubbeye râst geldi ki ol kıubbe bir şehre kıaykın idi, ol kıubbe üzerine şöyle yazılmış-ıdı ki “İşbu kıubbeyi binâ eylemesine sebeğ nedür bilmek dileyen şehre kıirüp kıaber alsun.” Ol kimse şehre kıirer ve kıubbenüñ yapılmasına sebeğ nedür kıiyü çok kıimseye su‘âl ider. Kıimse kıaber kıiremez, âğırü’l-emr iki yüz yaşda bir pîr bulup su‘âl

¹³⁹¹“Hâlâ zimmetimi gözetip beni koruyup kolluyor. Dost ihanet ederken o gelinimi himaye ediyor. Ne acayip ki dost namusumu çiğniyor köpek savunup koruyor.”

ider. Ol pîr babasından rivāyet idüp didi ki “Bu yerüñ bir pādişāhı var-ıdı ve anuñ bir köpegi var-ıdı seferde ve hāzarda ve uyur uyanık olduķda pādişāhdan ayrılmaz (A 414b) idi. Ve ol pādişāhuñ bir kötürüm dilsüz cāriyesi var-ıdı, bir gün ol pādişāh seyre çıkup gitdi. Ve südi severdi. Aşçısına südden bir yimek hāzırlamak ısmarladı ve ol köpegi bağlatdı ki bile gitmeye. Aşçı südden bir yimek bişirdi ve ol cāriye ve köpek yanında bir kap içinde kıotarup açık alıķodı. Bir zamāndan soñra bir büyük yılan gelüp ol südlü yimekten içdi ve yine redd ü kay’ eyledi ve gitdi. Pādişāh seyirden geldükde yimegi önüne getürdiler, ol cāriye elini birbirine urup aḥvāli bildürdi. Pādişāh cāriyenüñ murādını añlamadı. Pādişāh elini ol kab içine kıoduķda ol köpek feryād u fiğān idüp ürmege ve çağırmağa başladı. Ve zincirden boşanmağa çalışup zinciri çekmege başladı ve bir mertebe çağırur ve zinciri çeker ki ölmege yakın oldu. Pādişāh ta‘ accub idüp köpegi şalıvırmege emr eyledi, köpegi şalıvirdiler, pādişāh elinde olan loķmayı ağızına iletmek isterken köpek şıçrayup pādişāhuñ eline urdı, lokma pādişāhuñ elinden uçdı ve düşdi. Pādişāh gāzaba gelüp ve bî-ḥuzūr olup köpegi urmak isterken köpek ol kab içine başını şokdı ve ol südden yaladı ve fi’l-ḥāl yanı üzre düşüp helāk oldu ve eti tağıldı. Pādişāh bundan ta‘ accub idüp ol dilsüz cāriyeye işaret eyledi, cāriye işaretle aḥvāli bildürdi. (A 415a) Pādişāh ol yimegi dökmege ve aşçıyı te’dib eylemege emr eyledi ve ol köpegi defn idüp üzerine bir ‘ālî kıubbe yapdurdı.

Ve rivāyet olunur ki bir kimse Bağdād’da olurdı ve kilāb ile oynardı. Bir gün bir maşlahata çıkup ve bir köpek aña uyup gitdi. Köpegi kıovdı, gitmedi, giderken düşmānlarından birkaç kimseye rāst gelüp anı dutdılar ve alup bir eve iledüp öldürdiler ve bir kıuyuya bırağup ağızını örttiler ve köpegi urup kıovdılar. Köpek anasınıñ evine gelüp feryād u fiğān idüp ürmege ve çağırmağa başladı. Anası çıkup köpegüñ feryādından oğlını aradı, bulamadı. Oğlını öldürdüklerin bilüp yas ve māteme başladı ve köpekleri kıapusından kıovdı; ancak oğlıyla olan köpek kıaldı. Bir gün ol köpek otururken ol kimseyi öldürenlerden biri geçüp giderken gördi, üzerine şıçradı ve libāsına yapışup şalıvırmedi ve gāhî ışımağa başladı, her ne kıadar ki ḥalk çalışup kıurtarmak istediler çāre olup şalıvırmedi. Bu ḥāl içinde ḥalk üşdi ve ziyāde çağırışmak ve hengāme kıopardılar; hattā çarsū vü bāzār ve soķak bekçisi geldi ve eyitdi ki “Niçün bu köpek bu kimseye yapışmışdır? Bunda kıikmet vardır, öyle zānn iderüm ki bu iti işbu kimse yaralamışdır.” didi. Ol öldürdükleri adamuñ anası işidüp taşra kııķdı ve köpek şarılduğı (A 415b) kimseyi gördi ve fikr eyledi, oğlunuñ düşmānlarından olduğı bilüp ‘avrat dağı “Oğlumu öldüren

budur.” diyü ol kimseye yapışup ol zamānda pādişāh olan Rāzī Bi’llāh yanına iletirdi ve kan da‘ vā eyledi. Pādişāh ol kimseyi döğdi, ikrār eylemedi, āhīrū’l-emr habs eyledi. Ol köpek habs olındığı kapudan ayrılmadı. Birkaç günden soñra pādişāh habsden şalıvirmeye emr eyledi, şalıvirdiler kapudan çıkarınca köpek evvelki gibi şarıldı, halk ta‘accub eylediler ve halāş eylemeye çalışdılar, köpek elinden alamadılar illā niçe diğkātten soñra ve pādişāh hāzretine yine aḥvālī ‘arz eylediler. Pādişāh bir oğlanına emr eyledi ki ol kanluyı şalıvirüp ve köpegi ardınca şala ve ol oğlan ardlarından ayrılmayup kanlu eve girdükde fi’l-hāl köpek ile gire ve köpek her ne iderse ol ḥizmetkār daḥı eyleye eyleye. Ol oğlan pādişāh buyurduğu üzre kanluyı şalıvirüp ardınca tizce köpek ile evine girdi, evi aradı, bir nesne bulamadı. Ol kelb ürüp ve çağırup meyyiti bıraḳdukları kuyunuñ ağızını eliyle eşmeğe başladı, ol oğlan ta‘accub eyledi, varup pādişāha köpegüñ evzā‘ u aḥvālīni bildürdi. Pādişāh, ol oğlana ol yeri kazmağa emr eyledi, kazup karınıñ oğlunu buldı ve ev şāhibini dutup pādişāha iletirdi. Pādişāh yanında birkaç degnek urılduğdan soñra ikrār eyledi ve öldürmekde şerīk olanları daḥı didi. Anı (A 416a) da öldürdiler ve kışaş eylediler ve ğayrıların istediler, kaçdılar. Demīrī *Kitābu’ş-Şevārid* den böyle naḳl eylemişdür.

Fā’ide: İbnü’l-Ḥaccāc dimekle ma‘rūf ve şā’irlik ile mevşūf olan kimse adı Ḥüseyn’dür ve babası adı Aḥmed’dür. Muḥtazır olduğda ve dünyādan irtihāl idecek vāḳit Mūsā bin Ca‘fer eş-Şādık ayağı ucına defn olınmasın ve ḳabri üzre “ذَرَاهُ بِاسِطٍ”¹³⁹² yazılmasın vaşiiyet eylemişdür.

Fā’ide: Ca‘fer-i Şādık’a -raḥmetu’llāhi ‘aleyh- didiler ki “Düş ve vāḳı‘a ve rü’yā kaç yıl te’ahḥūr ider?” Ca‘fer-i Şādık “Elli yıla dek düş eglenür.” didi. “Zīrā hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem düşde bir ala köpek kendü kanını yalar gördi ve ta‘bīr eyledi ki kıızı oğlu İmām Ḥüseyn raḳiya’llāhu ‘anh hāzretini bir kimse öldürse gerekdür ve Şemr Zī’l-Cevşen ki ebraş kimse idi. İmām Ḥüseyn’i ḳatlı eyledi. Ve hāzret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem düş göreliden ḳatlı-i Ḥüseyn’e dek elli sene olmuşdur.” didi.

Ve **ma‘lūm** ola ki köpege ḳuduzlık didükleri marāz ‘arız olur. Ve bu marāza fetḥ-i kāf ve fetḥ-i lām ile *keleb* dirler. Ve ḳuduz olan köpege fetḥ-i kāf ve kesr-i lām ile *kelib* dirler. Ve ḳuduz it ḳulaḳların şarḳıdur ve dilini çıkarur ve ağız yarı çok olur. Ve başın aşığa eyler ve beli bir cānibe egilür (A 416b) ve kıyruğını dā’im iki ayağı arasına şoḳar. Ve

¹³⁹²“...Ve köpekleri de ... iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.)...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Kehf 18/18.

korķa korķa yűrűr gűyā kim ser-ħořdur. Ve aē olur, yimez. Ve řusuz olur, iēmez. Ve ēok olur ki řudan korķar ve gāhī řudan korķup helāk olur. Ve řebaħ ve gevde gűrse űzerine ħamle ider; amma űrmez ve sā'ir kűpekler andan ķaēarlar. Ve ķuduz it bir insānı ıřırsa ba'zı yaramaz maraźlar ol insāna 'arız olur. Cűmleden biri řu iēmez, řusuzlıķdan helāk olmaēa yakın olur ve řu ister virildűkde iēmez. Ve bu 'illet ű maraź ol kimsede műstaħkem olduēda řu dűkmeēe oturdūēda ufaē kűpűkler řűretinde evřanı yolından ba'zı nesne ķıķar. Ve ķuduzlıķ ķurda ve ēaēala ve dilkűye ve gelincige daħı 'arız olur. Ve ķuduz it ıřırdūēını űldűrűr insāndan ēayrısını, insān gāhice řaēalur 'ilāc olunursa. Ve ķuduz itűn ba'zı aħvāli *Sűkķer-i řāfi řerħ*nde zikr olunmıřdur, taleb iden anda bulsun.

Ĥikāyet: Bir kimse İřfahān'da bir kimseyi űldűrűp bir ķuyuya bıraēdı. Ve ķatlı olınan kimsenűn bir kűpeēi var-ıdı, ol ħālī gűrűrdi. Ve her gűn ol ķuyu bařına gelűp topraēı eřerdi ve iřāret eylerdi ve űldűren kimseyi gűrdűkde űzerine űrűrdi. Kűpekden bu ħālī gűrűp ķuyuyu ķazdılar, meyyiti buldılar. Ve űldűreni dutup iķrār (A 417a) itdűrdiler ve űlmıř yerine anı da űldűrdiler. Demīri bu ħikāyeti '*Acā'ibű'l-Maħlűķāf*dan yazmıřdur. Ve Ādem peēēamber 'aleyhi's-selām gűkden yere indűkde řeytān 'aleyhi'l-la'ne yırtıcı cānverlere varup "Ādem ve evlādı size dűřmāndur, helāk eyleñ." diyű ķındurdu. Yırtıcılar kűpeēi kendűlere beg ve bař idűp Ādem űzerine yűrűdiler. Ādem 'aleyhi's-selām yırtıcıları gűrűp korķdı. Cebrā'il 'aleyhi's-selām Ādem'e gelűp kűpeēűn bařı űzre elini ķomasına emr eyledi. Ādem 'aleyhi's-selām eyle eyledi. Kűpek ķuyruēını oynadup Ādem'e yaltaēlandı ve Ādem'den ayrılmadı. Sā'ir yırtıcılar anı gűrűp ķaēdılar. Kelb Ādem'e űlfet idűp anı beklemeēe bařladı. Ol zamāndan berű ādem oēlanından ayrılmayup ķoyun ve řavar ve ev ve der ű dīvārı bekleyűp ayrılmaz ve ħizmetden yűz ēevirmez. Ve **Ca'fer** bin Sűleymān-nām kimse Mālik bin Dīnār-nām fāzil ile bir kűpek gűrűp Ca'fer, Mālik'e "Bu kűpeēi neylersin?" didi. Mālik "Ĥāzā ħayrun min-celisi's-sű'i" didi. Ya'nī bu kűpek yaramaz muřāħibden yegrekdűr. Ve Demīri *Menāķıb-ı Ĥmām Aħmed*den naēl eylemiřdűr ki Ĥmām Aħmed'e ħaber iriřdi ki Māverā'ű'n-nehr'de bir kimse vardur ve ol kimsede eħādīř-i řerīfe-i Nebeviyyeden űē ħadīř vardur. Ĥmām Aħmed ol kimseyi bulmaē ve ol űē ħadīři iřitmek (A 417b) iēűn gűēűp Māverā'ű'n-nehr'e gitdi. Ve bir ķoca ādeme rāst geldi ki bir kűpeēe yimek virűrdi. Ĥmām Aħmed aña selam virdi. Ĥoca selāmı alup yine ol kűpeēe yimek virmeēle muķayyed oldu ve Ĥmām Aħmed'e iltifāt eylemedi. Ĥmām Aħmed'űn ħāķır-ı řerīfine ba'zı nesne geldi ki ol ķoca, kűpeēe teveccűħ idűp kendűye iltifāt ű teveccűħ eylemedi. řeyħ ve ol ķoca, kűpeēi yidűrdűkden řoñra

İmām Aḥmed’e dönüp “Saña teveccüh ü iltifât itmedüğüme ḥatıruña bî-ḥuzûrlık geldi gibi.” didi. İmām Aḥmed “Öyledür.” didi. Ol ḳoca, “Baña Ebu’z-Zinād ḥaber virmişdür ve Ebu’z-Zinād, A‘rec’den işitmişdür ve A‘rec, Ebū Hüreyre’den -raḍiya’llāhu ‘anh- ve Ebū Hüreyre ḥazret-i Resūlu’llāh’dan -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- işitmişdür ki Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “من قطع رجاء من ارتجاء قطع الله رجاءه منه يوم القيامة فلم”¹³⁹³ didi. İmdi işbu bizüm yerümüz köpek yeri degüldür ve bu köpek baña geldi. Ve ḳorḳdum, bunun recā vü ârzüsünü kesecek olursam ḳıyāmet güninde Ḥaḳ te‘âlâ benüm recā ve ümîz ü murādumı kese. Anuñçün ol köpege iltifât ü teveccüh idüp saña iltifât eylemedüm.” didi. İmām Aḥmed, “Bu ḥadıṣ-i şerîf baña yeter.” diyü oradan döndi.

Ve **rivāyet** olunur ki ‘Abdu’llāh bin Ca‘fer raḍiya’llāhu ‘anhumā bir gün çıkup bir zay‘asına gitdi ve yolda bir ṭā’ifenüñ ḥurmālığına indi. Ve anda (A 418a) bir ḳara ḳul var-ıdı ki ol bāğçede işlerdi. Ol ḳul üç etmek alup geldi. Ve anda bir köpek var-ıdı, etmegüñ birin ol ite atdı, ba‘dehu birin daḡı ba‘dehu üçünci etmegi atdı. ‘Abdu’llāh bu ḥālî görürdi, ol ḳula “Günde senüñ ḳût ve azuḡuñ ne ḳadardur?” didi. ḳul “Gördüğüñ azuḡum ve nafaḳamdur.” didi. ‘Abdu’llāh “Ya niçün bu köpegi kendü nefsuñ üzerine ihtiyār eyledüñ?” didi. ḳul “Bizüm yerümüz köpek yeri degüldür ve bu köpek ırāḳ yerden gelmişdür ve açdur. Bunun recāsını kesmegi kerîh gördüm.” didi. ‘Abdu’llāh “Ya bugün sen işlersin ve ne yirsin?” didi. Ol ḳara ḳul “Bugün bir nesne yimem.” didi. ‘Abdu’llāh bin Ca‘fer raḍiya’llāhu ‘anhumā aşḡāb ve yārânına “Ben cömerdlik üzre melāmet olunurum, ya‘nî ḥaḳḳı beni ‘Ziyāde saḡîdür ve isrāf ider.’ diyü melāmet iderler, ḥāl bu ki işbu ḳul benden cömerddür.” didi. Ve andan soñra ol ḥurmālığı ve bāğçeyi içindeki tevabî‘ ü levāḥıḳı ile ve ol ḳara ḳulı şāḡibinden şatun aldı. Ve ḳulı āzād eyledi ve ol ḥurmālığı tevabî‘ iyle ol ḳula baḡışladı, raḍiya’llāhu ‘anh ve ‘an-ebîhi. Demîrî, *Risāletü’l-Kuşeyriyye*’den bunu naḳl idüp *Ḥayātü’l-Hayevān*’da yazmışdur.

Ve **kelb** Kelām-ı Ḳadîm ve Ḳur’ân-ı ‘Azîm’de vāḳi‘dür. Nitekim Aşḡāb-ı Kehf kışşasında “وَكَلْبُهُمْ بِأَسِطٍ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ”¹³⁹⁴ (A 418b) vāḳi‘dür. Ve **Aşḡābu’l-Kehf** kışşası şöyledür ki ehl-i İncîl olanların arasında fitne vü fesād ve şer ü ‘inād zuhûr idüp ḥatā vü günāḥ ve ḡusrān u tebāḥ içlerinde zāḡir oldu. Ve pâdişāḡları azḡun olup bütlerle ‘ibādet ve

¹³⁹³“Kim başkasının ümidini kırsa Allah da kıyamet gününde ondan ümit keser, onu cennetine koymaz.” Muhammed b. Ahmed b. Sâlim Seffârîni, *Gıdâu’l-elbâb fî şerhi manzûmeti’l-âdâb* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996), 1/77.

¹³⁹⁴“...Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.)...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Kehf 18/18.

tağūt u bütler için qurbān boğazlamağı ‘ādet idindiler. Ve bir pādīşāhları var-ıdı adı Daqyānūs idi, bütlere ‘ibādet ve bütler için boğazlamağı ‘ādet idinüp muḥālefet idenleri ve bütlere ‘ibādet eylemeyenleri öldürmege mübāşeret eyledi. Ve köy-be-köy gezüp konduğu yerde bulduğu kimseleri büte ‘ibādet itdürürdi veyā öldürürdi. İşbu ḥāl üzre konup göçüp fesād u tuğyān ve igvā-yı şeytān üzre iken Aşḥābu’l-Kehf sākin oldukları köye ve şehre geldi. Ve ol şehriñ adı zamm-ı elif ve sükūn-ı fā ve zamm-ı sīn-i mühmele ve sükūn-ı vāv ba‘ dehu sīn-i mühmele ile Ufsūs idi usbū‘ vezni üzre. Daqyānūs Melik, Aşḥāb-ı Kehf şehrine dāḥil olduğda ehl-i imān olan mü‘minlere güç gelüp kaçdılar. Ve Daqyānūs geldüğü gibi ehl-i imān olanları bulup yanına getürmesiçün kāfirlerden şuraṭ ve kullar ve mübāşirler ta‘ yīn eylemiş-idi. Ehl-i imānı bulup Daqyānūs yanına iledürlerdi ve anları muḥayyer iderdi, öldürmek veyā bütlere tapup tavāğīt için boğazlamak arasında. Ba‘ zılar ölümü ihtiyār iderlerdi, büte (A 419a) ‘ibādet eylemezlerdi. Daqyānūs anları öldürüp gevdelerini ḳal‘a ḳapularına aşardı. Ve ba‘ zıları pāre pāre ḳılıp birer pārelerini ḳal‘a bedeninde ḳordı. Ve ba‘ zıları ḥāṣā dīnlerini dünyā-yı fānīye deḡişüp ölmemeği ihtiyār idüp murādınca olurlardı. Aşḥāb-ı Kehf bu ḥālī görüp ziyāde maḥzūn oldılar ve namāz ve oruç ve tesbīḥ ve du‘āda oldılar. Ve Aşḥāb-ı Kehf sekiz kimse idiler ve eṣrāf-ı Rūm ve ulularından idiler. Bunlar Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālāya tazarru‘ u niyāzda olup vāḳi‘ olan belānuñ ref‘ ü def‘ olması du‘āsında ve namāz ḳılacak muṣallālarında iken Daqyānūs tarafından ta‘ yīn olınan şuraṭ bunları secdede Bārī te‘ālāya ağlayup tazarru‘ iderken buldılar, dutup Daqyānūs’a ilettiler. Gözlerinden yaşlar akar ve yüzleri gözleri toz toprak, Daqyānūs Aşḥāb-ı Kehf’e “Niçün bütlere boğazladuğumuz qurbānlara ḥāzır olmaduñuz ve kendüñüzi şehir ḥalkına muḳtedī ḳılursız? Ya bütler için zebḥ eyleñ veyā sizi öldürürüm.” didi. Aşḥāb-ı Kehf arasında Mekselmīnā adlu bir kimse var-ıdı, cümleñ ulusu ve ihtiyārı idi, Daqyānūs’a cevāb virüp “Bizüm bir ṭaḥrumuz ve ma‘būdumuz vardur ki yer ve gök anuñ ‘āzāmetiyle doludur ve her nesneden uludur. ‘Ālemüñ mālīki oldur, andan ḡayrıya elbet biz ‘ibādet ve ḳullıḳ eylemezüz.” didi. Ve sā’ir Aşḥāb-ı Kehf daḡı eyle cevāb virdiler ve “Bütlere ‘ibādet eylemezüz (A 419b) ebeden, her ne ḥaḳāret ü siyāset eylemek isterseñ eyle.” didiler. Daqyānūs “Ben sizi öldürmek ve ḥaḳāret eylemek istedüğümde mānī‘ olur yokdur ve lākin siz tāze yigitlersiz öldürmege ḳıyamam ve size mühlet vireyin bolay kim ‘aḳıllaruñuz başlaruñuza gelüp bütlere ‘ibādet idesiz.” didi. Ve üzerlerinde olan eyü ve zībā vü ra‘ nā vü fāḡir libāsları şoydurdı ve altun ve gümüşden olan geysü ve bezeklerin aldurdı ve yanından sürüp

çıkartdı ve anları hâbse virdi. Ve andan şoñra Daqyânûs anlarıñ şehirlerine yakın bir şehre ba‘z-ı meşâlihi için çıkdı ve gitdi. Aşhâb-ı Kehf anuñ gitdüğini bilüp gelmezden muqaddem hâbs oldukları yerden kaçdılar. Ve herkes babasınıñ evinden zâd u zaḥîre alup şehirlerine yakın bir tağ var-ıdı, adı Yencilûs idi, anda bir mağara var-ıdı, ol mağaraya toğrı teveccüh eylediler. Ve kendüleruñ bir köpekleri var-ıdı, ol köpek kendülere uyup gitdi. Ve **Ka‘bü’l-Hibr**-nâm fâzıl kavli üzre yolda giderken bir kelbe râst geldiler kendülere uydı. Birkaç def‘a ol kelbi kıvdılar, ayrılmadı. Āḥir ol kelb “Yâ kavim, benden ne istersiz? Ve benüm tarafumdam kırkmañuz, ben Allāhu te‘âlānuñ sevgilü kullarını severüm. Siz uyuñ ve ben sizi bekleyem.” didi. Ve **Süddî** kavli üzre; mağaraya giderken bir çobana râst geldiler ve “Ben de Allāhu te‘âlāya ‘ibâdet iderüm.” diyü çoban da anlara uydı. Ve çobanuñ (A 420a) köpegi var-ıdı, yürüdükde ardlarına düşdi. Anlar çobana “Köpek ürüp bizi duyurur, bize lâzım degüldür.” diyüp köpegi kıvdılar, gitdiler, yine ardlarından ayrılmadı. Ol köpegi taşla atdılar, niçe def‘a taşlayup kıvdıklarından şoñra köpek du‘āya el kıldurur kimse gibi ellerin kıldurup “Yâ kavim, niçün beni urursız ve taşlarsız? Siz Tañrı te‘âlāyı bilmezden kırk yıl öñden va’llāhi ben Tañrı te‘âlāyı bilmişümdür.” didi. Aşhâb-ı Kehf kelbuñ sözünü işidüp ta‘accub eylediler ve köpegi artık kıvmadılar, varup mağaraya girüp namâz ve oruç ve tesbîḥ ve tekbîr ve zıkr u llāha meşgûl oldılar. Ve içlerinden Yemliḥā adlu kimseye nafaḫaların ısmarladılar. Tebdîl-i şüret ve tağyîr-i kisvet ile Yemliḥā şehre varup yiyecek ve içeceklerin şatun alup mağaraya götürürdi ve kendü ve yārānı ḥaḫlarında ne söylerler ve ne dirler diyü ḥaber alurdi. İşbu ḥâl üzre birkaç zamān mağarada eglendiler. Ve Ḥaḫ subḥānehu ve te‘âlā diledüğü zamān kıadar mağarada sâkin oldılar. Andan şoñra Daqyânûs yine şehirlerine geldi ve şehruñ uluların getirüp tavâḡit için boğazladı. Ve Yemliḥā ol vakîit bâzārîlık için şehre varmış idi, az yimek alup mağaraya geldi. Ve anları Daqyânûs istedüğün bildürdi. Cümlesi kırküp tazarru‘ u niyâz iderek secdeye vardılar. Ve zıkr olınan fitneye düşmekden Ḥaḫ te‘âlāya yalvarmakda iken Yemliḥā anlara “Başlarıñuzu kıldurup Ḥaḫ’a tevekkül idüñ ve yimek yiñ.” (A 420b) didi. Başların secdeden kıldurdılar, gözlerinden yaş akardı. Ve yimek yiyüp başlarına ve ehl-i imān başlarına gelen muşîbeti söyleşürlerken gün ğurûba varup güneş tölündi. Ve Ḥaḫ sübhānehu anları uyutdı ve kulaḫlarına âvâz girmekden ve ses işitmekden men‘ eyledi. Üç yüz tokuz sene Aşhâb-ı Kehf uykuda kıldılar. Ve yiyecek ve nafaḫaları başları ucında idi. Ve melā’ike senede bir kerre gelüp sağ yanı üzre yatanları solları üzre ve sol üzre yatanları sağ yanları üzre

döndürürlerdi yer etlerini yimesün için. Ve dinilür ki yılda melâ'ike döndürdükleri gün 'âşūrā günü idi. Ve Ebū Hüreyre raḍiya'llāhu 'anh kavli üzre, senede iki kerre döndürürlerdi. Bunlar üşte bu hâlde. Ve şehir tarafından Daḳyānūs irtesi gün bunların kaçduklarını işidüp babalarını dutdı ve “Oğullarınuzu bulmak gereksiz.” diyü ziyāde iḳdām u ilhāḥ u ibrām eyledükde babaları “Biz saña 'āşī olmaduk, oğullarımız mu'ānid ve yaramazlardır. Senden kaçup fülān mağaraya gitdiler. Bizüm ne günāhumuz vardır ki anlar için bizi öldürmek istersin?” didiler. Daḳyānūs babalarını şalıvirdi ve Aşḫāb-ı Kehf'e nice ideceğini bilmedi. Ḥaḳ te'ālā Daḳyānūs ḳalbine şöyle bıraḳdı ki mağara ḳapusunda yapu idüp mağarada ḳalalar. Ve üç yüz toḳuz yıldan soñra anları (A 421a) diri ḳılıp ölüleri nice diri eyler, ḥaḳa göstere ve ḳıyāmetde daḫı böyle cümle ḥaḳk diri olacaḳların bileler. Daḳyānūs ol mağaranın ḳapusını muḥkem yapdurdı ve “Açlıḳdan helāk olsunlar ve ihtiyār eyledükleri mağara kendülere maḳbere olsun.” didi. Ve anları uyanık şandı idi ve mağarada ḳapusını yapdururken işidirler zann iderdi. Ḥāl bu ki Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā anları nevm vefātı ile öldürmüş idi ve kendülere vāḳi' olan ḥāl gibi kelblerine vāḳi' olmuş-ıdı. Ve Daḳyānūs yanında iki mü'min kimse var-ıdı, imānlarını gizlerlerdi, birinün adı Yendürūs ol birinün Rūnās idi. Aşḫāb-ı Kehf ḳışşasını ve babaları adını ve soy ve neseblerini ve ḥaberlerini raşāşdan iki taḫta içinde ḳazdurup ve yazdurup ve taḫtaları demürden bir tābūt içine ḳoyup ve tābūtı yapu içine ḳodılar. Ve “Ḳıyāmetden evvel bir mü'min ḳavim Aşḫāb-ı Kehf'i bulursa aḥvālını bilsünler.” didiler. Bundan soñra mürür-ı ezmān ile Daḳyānūs dünyādan gitdi ve kendüsinden soñra niçe pādişāhlar gelüp gitdi. Ve bir mü'min ü şāliḥ kimse pādişāh oldu ki adı Yendūsīs idi. Altmış sekiz yıl pādişāhlık eyledi ve zamānında ḥaḳk bölük bölük oldılar. Kimi Allāhu te'ālāya imān getürüp ḳıyāmet olacaḳına inanurdı (A 421b) ve kimi inanmazdı ve “Dirlik yoḳdur illā dünyā dirliği vardır.” dirlerdi. Şu mertebeye vardı ki ehl-i ḥaḳ üzre ehl-i bāṭıl olanlar ḡālib olmaḡa yaḳlaşdılar ve az ḳaldı ki ehl-i imānı döndüreler. Ol şāliḥ pādişāh ziyāde maḫzūn olup aḡlamaḡa başladı ve mü'minleri gönderüp ḳıyāmet olacaḳına imān getürsünler diyü naşihatden ḥālī olmazdı. Bir gün evine girüp ḳapusunu ḳapadı ve eskiler geydi ve altına āteş külini döşedüp üzerine oturdı. Ve bir zamān gice ve gündüz tazarru' u niyāz ile aḡladı ve eyitdi: “Yā Rabbī; işbu ḥaḳkuñ iḥtilāfını görürsün, sen bunlara bir 'alāmet gönder ki bāṭıl i'tikādlarından döndürsün ve ḳıyāmet olacaḳına imān getürsünler.” didi. Ḳullarının helāk olmaların sevmez Tañrı ve ḳullarını esirgeyici **Raḥmān** ve **Raḥīm** Allāh ol pādişāhuñ du'āsını müstecāb idüp Aşḫāb-ı Kehf'i diriltmek

ve anların dirilmesini kıyāmet olacağına ‘alāmet ü nişān olmasını diledi. Ol şehirde Evliyās adlı bir kimsenin kalbine mağara kapusunda olan yapıyı giderüp koyunlara ağıl eylemegi bıraktı. Evliyās, Daqyānūs yaptığı yapıyı yıkup taş ve kireci andan gidermek için iki oğlanı ücretle tuttu. Ol oğlanlar taş ve kireci mağara ağzından giderdiler. Kudret ü saltanat (A 422a) şāhibi ve mevtāyī ihyā idici Allāh tebārek ve te‘ālā anları ihyā eyledi. Yerden kalkup oturdılar ve birbirine selām verdiler. Gevdelerinde kaṭ‘ an ağrı yok, gūyā kim sā’ir zamānda nice uykudan uyanurlardıysa eyle uykudan uyandılar. Ve ‘ādetlerince namāza ṭurup namāzların kıldılar. Ve namāzı tamām itdüklerinden sonra nafağaların getüregelen Yemliḥā’ya “Daqyānūs yanında ve ḥalk arasında bizi aṅar ve söyler var mıdır, bize ḥaber getir. Ve ta‘ām daḥi getir, çünkü gün getürdüğün ta‘āmdan ziyādece getir; zīrā aç yatduk.” didiler. Ve Daqyānūs didükleri zālīm ü cebbārı diri ve kendüleri ister kıyās iderlerdi. Daqyānūs mağara kapusunu muḥkem yapup ve dünyādan gidüp ve niçe pādīşāhlar geçüp gidüp üç yüz tokuz yıl mağarada uyuduklarından ḥaberleri yok; ancak şu kadar bildiler kim çokça uyumuşlardır. Her zamān uyuduklarından ziyādece uyudılar şanurlardı. Başları olan Mekselmīnā-nām kimse “Ne kadar uykuda eglendünüz?” dedi. Nitekim Kelām-ı Qadīm’de “قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ”¹³⁹⁵ vāki’dür. Anlar “Bir gün uyuduk.” diyü Mekselmīnā’ya cevāb verdiler; zīrā mağaraya şabāḥ girmişlerdi, uykudan uyandıkları vākit aḥşam idi. Anuñcün “Bir gün uyuduk.” didiler, sonra bağıdılar güneşden bir miḳdarcık (A 422b) kalmış daḥi gurūba varmamış “أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ” didiler, ya’nī bir gün tamām uyumaduk, bir günün ba’zısını uyuduk, didiler. Ve bundan sonra saç ve tırnaklarına bağıdılar, uzanmış gördüklerinde cümlesi “رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ”¹³⁹⁶ didiler, ya’nī uykuda ne kadar eglendünüzü Rabbünüz ve ḥālīk u mürebbīñüz bilür, didiler. Ve bir günde tırnakları ve saçları ol mertebe uzanmayacakların bildiler. Ve Yemliḥā’ya “Şaḥın ta‘ām alurken kimse bilmesün ve bizden ḥaber almasunlar, ḥakīmāne vü ‘āqilāne ḥareket eyle.” didiler. Yemliḥā ‘ādet ü kānūnı üzre geysülerin değışdi ve Daqyānūs sikkesiyle olan yanlarındaki gümüşden alup şehre gitmek murād eyledi. *Me‘ālimü’t-Tenzīl*’de Daqyānūs sikkesiyle olan gümüş mühri ḥifāf-ı ruba‘ gibi idi, dimişdür. *Ruba‘* zamm-ı rā’-i mühmele ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ve ‘ayn-ı mühmele ile deve köşegidür, āḥirinde ḥā’-i mühmele ile *rubāḥ* gibi ki şurad

¹³⁹⁵“...İçlerinden biri: ‘Ne kadar kaldınız?’ dedi. (Bir kısmı) ‘Bir gün, ya da bir günden az’, dediler...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Kehf 18/19.

¹³⁹⁶“...Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Kehf 18/19.

vezni üzredür. Ya‘ nî deve köşegi tabanı gibi idi, dimekdür. Ve *Tefsîr-i Vasîf* de üzerinde Daqyânûs şüreti yazılmış idi, dimişdür. Yemliḥā mağaradan çıkdıḡda taş ve kireci görüp ta‘accub eyledi; zîrā mağara  apusını taş ve kire le Daqyânûs yapduḡını bilmezlerdi. Mu ayyed olmayup yoldan şapup şehir  apusına vardı, başını  aldurup yukarı ba du da  apu  zerinde ehl-i im n (A 423a) ‘al metini g r p ta‘accub eyledi; z r  mağaraya gitd klerinde ol şehir  alkının   al‘aları  apusunda ehl-i im n ‘al meti yo -ıdı. “Biz m şehr m ze be zemez.” diy   ayr n olup sağ ve şola ba mağa ba ladı. Bir   ar  apuya vardı, anda da ı kez lik ve  ok kimseleri g rdi, bild Ği ve g rd Ği deg l.  ayr n olup ta‘accub eylemege ba ladı ve “Bug n d nki g n   a şamı mıdur yo sa ne ma  le g nd r?” diy  fikre vardı. Ve  apudan i er ye gir p bir t ‘ifeyi g rdi, ‘ s  ‘aleyhi’s-sel mı a up a a yem n iderlerdi. Bunu i id p da ı ziy de  ayr n oldu, “D nki g n ‘ s  ‘aleyhi’s-sel mı kimse  şik ra a mağa   dir deg ldi, bug n anu  adına yem n iderler, var-ısa d ş md r.” didi. Andan ş nra ba dı g rdi, uyur deg ld r, d ş deg ld r; am   ne Ėar b  ı  sa olur. D n ‘ s ’y  z kr ideni  ld r rlərdi, bug n herkes ‘ s ’y   şik ran a ar ve n m-ı şer fine yem n iderler.” diy p “Var-ısa i bu şehir biz m şehr m z deg ld r; am   va‘ll hi biz m şehr m ze yak n şehir de yo dur.” diy p  ayr n u ser-gerd n  aldı. Andan ş nra bir yigite r st gel p “Bu şehr   adı ned r?” didi, ol yigit “Ufs s’dur.” didi. Yemliḥ  kend  kend ye “Var-ısa del rmi  m vey  cin fi‘line u ramı  m, evl  olan r sv y olmad n ve ba uma bir bel  gelmed n  ı up gitmekd r.” diy p t ‘ m bey‘ idenler   birine varup Daqy n s sikkesiyle (A 423b) olan g mi i virdi. Alup ba dı, na şını g r p ta‘accub eyledi ve bir   ara virdi, elden ele gezd r p “Bu kimse def ne ve gizl  m l bulmı  dur.” diy  fısıldıya ba ladılar. Ve gitd k e  alk Yemliḥ ’nu  başına   meğe ba ladı. Yemliḥ , kend yi bildiler ve A   b-ı Ke f’den olduğını a ladılar şanup ditremege ba ladı ve kend yi dutup Daqy n s’a iletmek isterler şandı. Ve ni e  alk gel p “Def ne bulan kimseyi g rel m, g rd Ğ m z kimsed r ola.” diy  geldiler, bilemediler. Yemliḥ  anlara “G mi  mi vir  , siz   t ‘ mu uza i tiy cum yo dur.” didi. Anlar “Ey yigit, sen kimsin ve sen   ş n u   l   ned r? M l bulmı  sındur ve gizlemek istersin. Gel, bize g ster, ol m lda ortak olalum ve ill  seni p di  humuza iled p vir r z, seni  ld r r.” didiler. Yemliḥ  i id p “ or duğuma u radum.” diy  a lamağa ba ladı ve s z s ylemekden  aldı. Anlar Yemliḥ ’y  bu   lde g r p dutup   rs dan ge  p g t rdiler. B y k ve k   k c mle  alk, başına    p “M l bulmı  dur.” didiler. Ve şehr   i inde iki kimse var-ıdı ki şehr   m debbiri ve  alku  başları idi; birin   adı Aryus ve birin  

Anṭiyus idi, ikisi de şālîḥ kimse idi, Yemliḥā'yı bu iki ere iletdiler, ḥāl bu ki Daqyānūs'a iledürler şanup şaşdı (A 424a) ve sağ ve şola dīvāne vü mecnūn gibi bakmağa başladı. Halk “Dīvānedür.” diyü masharalığa alurlardı. Ol iki şālîḥ kimse yanına varduḡda Daqyānūs'a iletmedüklerini bilüp bir miḡdār ‘aqlını başına devşürdi. Anlar Daqyānūs sikkelerini ellerine alup naḡşına bakup ta‘accub eylediler. Biri Yemliḥā'ya “Bulduḡuñ māl kandadır?” didi. Yemliḥā “Ben māl bulmadum, bu gümüş babam gümüşıdür ve ḡarb bu şehriñ ḡarbidur.” didi. Yemliḥā'ya “Babañ adı nedür?” didiler, babasını ve ḡışm-ı ḡavm ve nesebini didi. Ol şehirde babasını ve kendüyi bilür kimse bulunmadı. Āḡir “Sen yalancısın, ṭoḡru söylemezsin.” didiler. Yemliḥā ne diyeceğini bilemedi, başın aşığa idüp yere bakmağa başladı. Anda olan ḡalkuñ kimi “Dīvāne vü mecnündür.” ve kimi “Ḳaşdıla dīvānelik ider.” didiler. Ol iki şālîḥ kimsenüñ biri Yemliḥā'ya pek pek bakup “Biz seni koyuvirmek iḡtimālî yokdur ve ḡabs idüp döḡüp iḡrār itdürürüz. Hemān bulduḡuñ mālî göster ve illā elimizden ḡalāş olamazsın.” didi. Yemliḥā “Ben size bir nesne şorayum, ṭoḡru söylerseñüz ol vaḡit, baña inanursız.” didi. Anlar “Şor, bir nesne gizlemezüz.” didiler. Yemliḥā “Pādişāhuñuz Daqyānūs ne yereddür ve ne işler?” didi. Anlar “Yeryüzinde Daqyānūs adlu pādişāḡ bu günlerde yokdur, ilerü zamānda gelmiş ve gitmişdür ve (A 424b) andan şoñra daḡı niḡe pādişāḡlar gelüp gitmişlerdür.” didiler. Yemliḥā “Eyle olsa ben ḡayrānum ve baña kimse inanmaz. Biz birkaç yigit idüḡ, Daqyānūs büte ‘ibādet eylemege da‘vet eylemiş-idi, kaçup maḡaraya dünki gün girdük. Uyuduk, uyḡudan uyandūḡumuzda yimek almağa ve ḡaber duymağa geldüm. Ḥālen başuma böyle aḡvāl vāḡi‘ oldı. Gelüñ sizüñle gidelüm. Yencilüs ṭaḡında ol maḡaraya varup yoldaşlarımı göstereyüm.” didi. Ol şālîḥ kimse ki adı Aryus idi, Yemliḥā'nuñ bu sözünü işidüp “Ey ḡavim! Şöyle ṡann iderüm ki Ḥaḡ te‘ālānuñ ‘alāmetlerinden bir ‘alāmetdür, işbu yigit elinde ṡuhūr eyledi. Sizüñle maḡaraya gidelüm.” diyüp büyük ve kiḡi her kim var-ısa atlu ve yayan maḡaraya ṭoḡru yürüdiler. Aşḡāb-ı Kehf daḡı Yemliḥā eglenüp ṡa‘ām getürmedüḡinden Daqyānūs eline giriftār olmuşdur ṡann iderlerdi. Bu ḡāl üze iken at ayaḡı āvāzı ve ādemleriñ sesi kendülerden yaña gelür gördiler. Gelenler Daqyānūs ādemleridür, dutmağa gelmişlerdür ṡann idüp namāza ṡurdılar, namāzı kılup selām vir[dük]den şoñra birbirine vaşıyyet eylediler. Ve maḡarada otururken añsızdan anı gördiler kim Aryūs ve şehir ḡalkı maḡara ḡapusunda ṡururlar. Ve Yemliḥā cümleden evvel maḡaraya girüp ağlamağa başladı, anlar da bile ağladılar. Ve andan şoñra Yemliḥā'ya “Ḥāl nicedür ve bu ḡalk nedür?” didiler. Yemliḥā (A 425a) Daqyānūs ḡoḡdan vefāt

eyledüğü ve ahvâli bir bir yārânına hikâyet eyledi ve kışsa vü ser-güzeştleri bir bir beyân eyledi. Aşhâbu'l-Kehf ol vakit niçe zamân uykuda olup kıyâmetde dahı halk uykudan uyanur gibi uyanup haşr olacaıklarına 'alâmet olsunlar içün Hâk te'âlâ anları ihyâ eyledüğünü bildiler. Yemlihâ ardınca Aryus yanında olan yārânıyla içerüye girdi, demürden bir tâbût gördi, gümüş mühr-ile mühürlenmiş. Şehrûn uluların cem' idüp mühri bozup demür tâbûtı açdı, içinde raşâşdan iki tahta var, üzerinde Aşhâbu'l-Kehf Daqyânüs'dan kaçdukları ve büte 'ibâdet tekli'f eyledüğü ve Aşhâbu'l-Kehf adları bir bir yazılmış, mufaşşal u meşrûh Aşhâbu'l-Kehf ahvâli beyân olınmış buldılar. Anda hâzır olanlar okuyup ta' accub eylediler ve kıyâmet ve ba' ş u haşr 'alâmetini gösterdüğüne Bârî te'âlâya şükr eylediler. Andan sonra “El-hamdu li'llâh ve subhâna'llâh!” diyü yüce âvâz ile çağrışdılar. Andan sonra Aşhâbu'l-Kehf üzerine girdiler, mağarada oturlarken gördiler, yüzleri nurlu, geydükleri libâsları çürümemiş gördiler. Aryus ve yanında olan secdeye vardılar ve Hâk sübhânehu ve te'âlâ kıyâmet 'alâmetini gösterdüğüne şükr eylediler. Ve Daqyânüs ile olan haberleri halk şordılar. Anlar, bir bir haber virdiler, andan sonra pâdişâhları olan Tendüsîs-nâm sâlihe (A 425b) haber uçurdılar ve “Aşhâbu'l-Kehf senün zamânuña dirildiler, tizce gelüp yetişesin.” didiler. Pâdişâha haber vardukdâ 'aklı başından gidüp yine geldi ve Allâh sübhânehuya vâfir hâmd u şükr idüp ağladı, ılgâr ile Ufsûs şehrine geldi, andan cümle halk karşılayup önüne düşüp mağaraya getürdiler. Aşhâbu'l-Kehf Tendüsîs-nâm pâdişâhı görüp yüzleri üzre secde eylediler. Ve Allâhu Te'âlâ 'ibâdetine meşgûl olduğına ve halk İslâm üzre olduklarına şükr eylediler. Pâdişâh, önlerinde ayağ üzre tûrup bir zamândan sonra anlarla i' tinâk eyledi ve bir bir kucağaşı ve ağladı. Anlar mağarada pâdişâhuñ önünde yer üzerinde oturup hâmd u şükr ü tesbîh iderlerdi. Andan sonra Aşhâbu'l-Kehf, ol pâdişâha “Seni Allâhu te'âlâya emânet virdük. Ve seni ve mülküñi hıfz eylesün Allâh ve cin ü ins şerrinden Allâhu te'âlâ seni şaklasun. Es-selâmu 'aleyke ve rahmetu'llâhi.” diyüp yataklarına döndiler. Hâk sübhânehu ve te'âlâ rûhların kabz eyledi, vefât eylediler. Pâdişâh kâlkup kendü geydüklerini üzerlerine örtü ve her birine altundan birer tâbût yapılmasın emr eyledi. Aşşâm olıcağ pâdişâh uyudu, düşde “Biz, altun ve gümüşden yaradılmamışsuzdur, belki toprağdan yaradılduk. Bizi mağarada toprağ üzre terk eyle.” didiler. Eyle olsa pâdişâh, sâc ağacından (A 426a) bir tâbût yapdurup cümlesini içine kodılar ve yanlarından çıkup gitdiler. Hâk te'âlâ ru' b ve korku ile anları maħcûb kıldı ve artık kimse üzerlerine girmeye kâdir olamadı. Ol pâdişâh mağara kapusunda bir mescid yapmasına emr eyledi ve yılda bir kerre gelüp anda

bayram eylemesine emr eyledi. *Me‘ālimü’t-Tenzil-nām* tefsîrde İmām Begavî ‘aleyhi rahmetu’llâhi’l-Ġanî Aşhâbu’l-Kehf kıssasını böyle yazmıştır. Kışşalarında ihtilâfât-ı keşîre ve rivâyât-ı gazîre çoktur. Biz, ancak tefsîr-i mezbûrda olanı yazdık.

Fâ’ide: Rivâyet olunur ki hâzret-i Fahr-i ‘Âlem ve mefhâr-ı Benî Âdem peygamberümüz Muhammed ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm Aşhâbu’l-Kehf’i görmek Hâk’dan taleb eyledi ve istedi. Hâk te‘âlâ “Dâr-ı dünyâda sen anları görmezsin ve lâkin aşhâbının ihtiyâr ve ulularından dört kimseyi anlara gönder, senün peygamberligünü anlara irişdürüp saña imân getürsünler.” didi. Hâzret-i Resûl, Cebrâ’il’e “Ben anlara ne tarîk ile âdem gönderürüm?” didi. Cebrâ’il ‘aleyhi’s-selâm “Kisânı döşe, bir köşesine Ebû Bekr’i ve ikinci köşesine ‘Ömer’i ve üçüncü köşesine ‘Osmân’ı ve dördüncü köşesine ‘Alî’yi otur, -rıdvâna’llâhu te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în- ve andan sonra Dâvûd peygamber oğlu Süleymân peygambere musahhar u muṭî‘ olan ruhâyı¹³⁹⁷ çağırıp anları ol mağaraya götürmesine emr eyle. Allâh, ruhâ saña muṭî‘ olmasına emr eyledi.” didi. Muhammed (A 426b) ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm Cebrâ’il didüğünü eyledi. Ruhâ Çâr Yâr’ı bâb-ı gâra iletmiş, kapuya yakın olduklarında kapudan bir taş kopardılar. Köpek kalkıp ürmeğe başladı ve üzerlerine hamle eyledi. Kelb, Çâr Yâr’ı gördükde başın ve kuyruğun oynadup başıyla mağaraya girün diyü işaret eyledi. Çâr Yâr-ı ‘izâm mağaraya girüp “Es-selâmu ‘aleyküm ve rahmetu’llâhi ve berekâtuhu.” didiler. Hâk sübhânehu ve te‘âlâ Aşhâbu’l-Kehf’i ihyâ idüp “Ve ‘aleykümü’s-selâm ve ‘alâ-Muhammedi’s-selâmi mâ dâmeti’s-semâvâti ve’l-arzi.”¹³⁹⁸ didiler. Ve oturup Çâr Yâr-ı bâ-şafâ ile müşâhabet eylediler ve Muhammed’e imân getürdiler. Ve “Bizden aña selâm eyleñ.” diyüp uyklarına vardılar. Âhir zamânda Mehdî çıkıncaya dek mağarada uyurlar. Ve rivâyet olunur ki Mehdî anlara selâm virür, Hâk te‘âlâ anları ihyâ eylese gerekdir. Mehdî ile söyleşüp uyklarına varurlar, kıyâmete dek artık kalkmazlar. Demîrî, *Hayâtü’l-Hayevân*’da böyle yazmıştır. Ve Demîrî, Ebu’r-Rebî‘ bin Süleymân’uñ *Kitābu’s-Sifā*’sından şöyle nakl eylemiştir ki ‘İsâ peygamber ‘aleyhi’s-selâm Deccāl ve Ye’cüc ve Me’cüc çıktuktan sonra kırk sene mu‘ammer olur. Ve Aşhâbu’l-Kehf ve’r-Rakîm ‘İsâ’ya ol vakit havâriyyün olsalar gerekdir ve Çâr Yâr-ı bâ-şafâyı -‘aleyhim rıdvâna’llâhu’l-Melikü’l-A‘lâ- Aşhâbu’l-Kehf uyuduklarından (A 427a) sonra yel götürdi. Cibrîl ‘aleyhi’s-selâm muḳaddem gelüp haber virdi. Çâr Yâr-ı

¹³⁹⁷ *Ruhâ*’zamm-ı rā’-i mühmele ve feth-i hā’-i mu‘ ceme ve medd-ile yumuşak yeldür, er-rîhü’l-leyyinetü ma‘ nāsına.

¹³⁹⁸ “Yerler ve gökler var olduğu sürece size ve Muhammed’e selam olsun.”

bā-şafā hazret-i Resûl'e geldükde "Aşhâbu'l-Kehf nice bulduñuz ve ne cevâb virdiler?" didi, Çâr Yâr rađî'e anhum el-Gaffâr "Varup selâm virdüğümüzde cümlesi kılğup selâmunuzu aldılar ve senüñ risâletüñi degdürdük, kabûl eylediler. Ve sen haq peygamber olduğıña şehâdet eylediler ve senüñ zühûr u ħurûc eyledüğüne ħamd ü şûkr kıldılar. Ve senüñ cânibünden varduğumuza ħamd u şenâ kılup be-ğâyet sevinüp Haq te'âlâ anlara senüñ risâletüñ irişdürmekle ikrâm eyledüğüne vâfir şûkr eylediler ve saña selâm eylediler." didiler. Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem Çâr Yâr'dan bu sözleri işidüp "اللهم لا تفرق بيني وبين أصهاري وأحبابي، واغفر لمن أحبني، وأحب أهل بيتي وأحب أصحابي"¹³⁹⁹ diyüp du'â eyledi.

Fâ'ide: Aşhâb-ı Kehf adlarında ve kaç kimse olduklarında ihtilâf vardır. *Kāmūs*'da Mekselmînâ ve Yemliĥâ ve Martûnis ve Bebnîvus ve Sârînûnis ve Dûnûvânîs ve Keşfeytatyûnis yazmışdır. Ve bunlardan ġayrı niçe dürlü esâmiyle Kehf'de beyân eylemişdür. Ve aşhâb-ı tefşîr daĥı adlarını muğâyeret üzre taĥrîr eylemişlerdür ve kaç kimse olduklarında ihtilâf vardır. Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem meclisinde zıkr olınduklarında (A 427b) naşârâdan Ya'kûbiyye, Aşhâb-ı Kehf üç kimsedür, kelbleri dördüncidür, didi. Ve naşârâdan Naştûriyye, beş kimsedür, altıncısı kelbleridür, didi. Müslimûn, Aşhâb-ı Kehf yedi kimsedür, sekizinci köpekleridür, didiler. Haq sübhânehu ve te'âlâ müselmânlaruñ sözini taĥkîk eyleyüp *Kelâm-ı Kadîm*'inde "سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ¹⁴⁰⁰ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ" didi. *[Recm]* زعم ile söz söylemekdür, aşılma atmağdur remy ma'nâsına, ol nesneye zann atılup min-ğayrı yaĥîn olduğı münâsebeti vardır.

Fâ'ide: *[ve sâminuhum kelbuhum]* da olan vâv'da ihtilâf vardır, ba'zılar katında ol vâv'ı getürmek ve getürmemek birdür ve ba'zılar işbu vâv'a vâvu'l-ĥükm ve't-taĥkîk dirler, ya'nî Haq te'âlâ Aşhâbu'l-Kehf'de olan ihtilâflarını ĥikâye eyledi *وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ [ve yeĥûlûne seb'atun]* da kelâm tamâm oldu, andan soñra Bârî te'âlâ yedi kimsedür didükleri kavli *[ve sâminuhum kelbuhum]* ile taĥkîk eyledi. Zîrâ sâmin olmaz illâ seb' den soñra olur ve yedinci olmayınca sekizinci dinilmez. Ve ba'zılar işbu vâv'a

¹³⁹⁹“Ey Allahım, benimle akrabalarım ve sevdiklerim arasını ayırma. Beni, beytimi ve ashabımı sevenlere mağfîret eyle.” Şeyh Kemâleddin ed-Demîrî, *Kitabu'l-hayevânî'l-kübra*, thk. Muhammed Abdülkâdir el-Fazlî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2004), 3/346.

¹⁴⁰⁰“(Ey Muhammed!) Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: ‘Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir’ diyecekler. Yine, ‘Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir’ diyecekler. Şöyle de diyecekler: ‘Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir.’...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Kehf 18/22.

vāvu's-şemāniyye dirler; zīrā ' Arab şağışlarında vāhid, isnān, şelāşe, erba' a, hamse, sitte, seb' a ve şemāniye dirler; zīrā ' Arab tā' ifesi katında ' akd yedi idi, nitekim bugünde ' akd ondur. Bunuñ nazīri Tevbe (A 428a) süresinde vāqī' dür nitekim “الْمُتَّقِينَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ”¹⁴⁰¹ buyurulmuşdur, vāv çok ma' nāya gelür. *Ḳāmūs*'da yigirmi yedi ma' nāya geldiğini mişālleri ile irād eylemişdür, taleb iden *Ḳāmūs*'ı müṭāla' a eylesün.

Fā'ide: Kelb-i Aşhābu'l-Kehf adında daḥı ihtilāf vardır; İbn ' Abbās raḍiya'llāhu ' anhumā kavli üzre adı kesr-i kāf ile Qıtmır' dür, şāhib-i *Ḳāmūs* daḥı böyle dimişdür. Ve İbn Keşir katında Qıtmır olduğunu da yazmışdur. Ve adı Reyyān olmaḵ ' Alī' den - kerrema'llāhu vecchehu- rivāyet olunur. Ve Süddī katında adı Şevr ve ' Abdu'llāh bin Selām katında Neşit ve Ka' b katında Şahbā ve Şu' ayb el-Ḥannānī katında Hamrān ve Evzā' i katında Beşve ve Vehb katında Veşy' dür. Ve ba' zılar Qayṭafir ve ba' zılar Luṭfur' dur, didiler. Va'llāhu te' ālā a' lem.

Fā'ide: Ve Aşhābu'l-Kehf köpekleri renginde daḥı ihtilāf vardır. İbn ' Abbās raḍiya'llāhu ' anh enmer idi ve qalaṭī didükleri köpekden yukarı ve kürdī kelbden aşağı idi, didi. *Enmer* feth-i elif ü mīm ve sükūn-ı nūn-ıla kaplan gibi alaca olandır. Ve Muḳātil şaru idi, dimişdür. Ve Qurtubī, ziyāde şarulığı kızılığa ururdı, didi. Ve ba' zılar taş renginde ve ba' zılar gök ve āsmān renginde idi, (A 428b) didi.

Fā'ide: Aşhābu'l-Kehf üzre mescid binā iden pādişāhuñ adında daḥı ihtilāf vardır, yukarıda *Me' ālimū' t-Tenzil* den naql olunanda adı Tendūsīs' dür dinilmiş idi ammā *Ḳāmūs*'da adı feth-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı kāf ile Daḳyūs' dur ve mağara kapusunda yapu yapup mağarada helāk olsunlar ve açlık ve şusuzlıktan kırılunsunlar diyüp Aşhābu'l-Kehf andan kaçmışdur adı Daḳyānūs' dur, dimişdür.

Fā'ide: Ve Aşhābu'l-Kehf şehirlerinin adında daḥı ihtilāf vardır. Ba' zılar adı Ufsūs' dur dimişlerdür, fā' dan ḡayrı ḥurūf-ı mühmele ve zamm-ı elif-ile. *Me' ālimū' t-Tenzil* de daḥı böyle yazmışdur. *Envāru' t-Tenzil* de adı Tarasūs' dur, dimişdür ḥurūf-ı mühmele ve feth-i rā ile, feth-i kāf ve feth-i rā ile olan qarabūs ve feth-i lām-ıla sela'ūs ve ḥalezūn vezni üzre. Ve *Tefsir-i Vāhidī* de dāl-ı mühmele ve fā ile adı Defesūs' dur, dimişdür. Ve ba' zılar

¹⁴⁰¹“Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/112.

Marasūs ve ba‘ zılar Usuyūs’dur dirler ve ba‘ zılar zamān-ı Cāhiliyyet’de adı Ufsūs idi, İslām geldükde aña Tarasūs dinilmişdür, dirler. Va’llāhu te‘ ālā a‘ lem.

Fā’ide: Aşhābu’l-Kehf kaç sene uykuda eglenmişlerdür? ‘Alī bin Ebī Tālīb raḍiya’llāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki ehl-i kitāb katında üç yüz yıl eglenmişlerdür, sene-i şemsiyye hisābı üzre. Allāh sübhānehu ve te‘ ālā üç yüz sene eglendiler didügi kameranıye (A 429a) hisābı üzredür. Ve şemsiyye ve kameranıye aralarında olan tefāvūt her yüz yılda üç yıldur. Eyle olsa üç yüz senede tokuz yıl tefāvūt ve ziyāde olur, anuñcün Kelām-ı Qadīm’de Hāḳ te‘ ālā “وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا”¹⁴⁰² didi.

Fā’ide: Sene-i şemsiyye üç yüz altmış beş gün ve rub‘ yevmdür ve sene-i kameranıye üç yüz elli dört gün ve şūlş yevmdür. Eyle olsa şemsiyye, kameranıye üzerine on bir gün ve bir günden yigirmi bir cüz’inden bir cüz’ ziyāde olur. Seyyid Şerīf Cürċānī *Ta‘rifātu’l-‘Ulūm-nām* kitabında böyle yazmışdur.

Fā’ide: Aşhāb-ı Kehf kelbinde daḥı ihtilāf vardır. Ekser-i müfessirīn köpekdür ve cins-i kilābdandır, dirler. Ve ba‘ zılar arslandır; zīrā kelb arslana daḥı dinilür, didiler.

Fā’ide: İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki Aşhāb-ı Kehf adları taleb ve istemek ve hereb ve kaçmak için şālīhdür ve bir bez pāresi üzre yazılıp āteş ortasına birağılsa yangını söyündürür. Ve uşak ağlasa adlarını yazup beşik içinde başı altına qosalar ağlamaya. Ve ekin için bir kāğıda yazup bir ağaç üzre qaldurup ekin ortasında dikile. Ve qarabān ve ḥummā-yı müşelleşe ve baş ağrısı ve ğanīlik ve baylık ve selāṭīn üzre girmek için şağ uyluḳ üzre bağlana. Ve güç (A 429b) toğurmak için ‘avratuñ şol uyluḳ üzre bağlana. Ve hıfz-ı māl ve rüküb-ı baḥr ve qatilden necāta şālīhdür. Sa‘ dī Çelebi ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Ġanī, *Tefsīr-i Qādī ḥāşiyesi*’nde böyle yazmış ve Nīsābūrī’den naql eylemişdür.

Fā’ide: Oqlancıkları uyutmak ve ağlamaların kesmek için Aşhābu’l-Kehf adları ve kelbleri adı ki Qıtmīr yazılsa şālīh ve eyüdü. Ve nevm-i şıbyān için işbu du‘ā-i şerīf daḥı yazılır: “اعوذ بكلمات التامات التي ناموا بها اصحاب الكهف و الرقيم الله يتوَقَّى الْآفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْآخَرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى اللَّهُمَّ الْقِ نَوْمِ وَالسَّكِينَةِ عَلَىٰ حَامِلِ هَذِهِ الْوَرَقَةِ بِالْف لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ”¹⁴⁰³

¹⁴⁰²“Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar. Buna dokuz daha eklediler.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Kehf 18/25.

¹⁴⁰³“Allahım, mağara ashabına uyku veren mükemmel kelimelerine sığınıyorum. ‘Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar,

Fā'ide: Köpek gice ve gündüzde bir kimseye hamle eylese ve “وَكَلْبُهُمْ بِأَسِطُ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ”¹⁴⁰⁴ okunsa ol kelb zarar eylemeye. *Hayātü'l-Hayevân*'da Demirî, işbu iki fā'ideyi böyle yazar ve *Kitābu't-Tezkār*'dan nakl eylemiştir. Süre-i Rahmân'da vâkı' “يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ”¹⁴⁰⁵ ibâretine dek köpek insâna hamle eyledükde köpek üzre okunsa ol kelb bi-izni'llâhi te'âlâ zarar eylemez ve incitmez. Ve *Tezkār*, İmâm Kurtubî'nüñdür. (A 430a) Ve Zehebî'nün *Tārîhü'l-İslâm-nâm* kitabından nakl ider ki üç yüz târîhinde Mümşâd ed-Dineverî evinden çıktı ve bir köpek aña ürdi. Mümşâd “Lâ-ilâhe illa'llâh.” didükde ol köpek tırdığı yerde helâk oldu.

el-Hüküm: Köpek eti haramdur cemî'-i envâ' u ecnâsıyla; zîrâ murdârdur. Ve kelb, İmâm Ebî Hanîfe ve İmâm Muhammed katlarında necisü'l-ayndur. Ve Şadru's-Şehîd zebâ'ihde boğazlamak ile pāk olur ve şatması da cā'iz olur, demiştir. Ve köpegün kıllı ve kemügi zâhir rivâyetde pākdür ve Hasan katında necisdür ve dibâgatle derisi pāk olur. Ve İmâm Şâfi'î katında dibâgatle pāk olmaz hınzîr derisi pāk olmadığı gibi. Ve kelb-i mu'allemi şatmak cā'izdür; ammâ kelb-i gayr-i mu'allemi şatmak kaçan ta'limi kabûl ider olsa cā'izdür. Ve *Nevâdir*'de köpek enigini şatmak cā'izdür, demiştir. Ve bu delâlet ider ki mu'allem olan kelb ve ta'limi kabûl ider köpek berâber ola ve ammâ şol kelb-i 'akûr ki ta'lîm ve öğretmegi kabûl eylemez, anuñ bey' i cā'iz degüldür. Ve bu tafşîl üzre arslan ve pars ve toğan ta'limi kabûl iderler, bey'leri cā'izdür. İmâm Zâhidî, *Kudûrî şerhinde* böyle yazmıştır. Ve kelb kaçan bir kimsenün bir yerine veyâ şevbine yapıssa eger gâzabı hâlinde yapışdı ise yapışduğı yeri fâsid eylemez ve eger oynarken yapışdıysa fâsid eyler. (A 430b) *Nuķāye* ve *Fetāvā-yı Kādî-hân* ve *Münyetü'l-Muşallî-nâm* kütüb ve sâ'ir fûrû' kitablarında böyle yazılmışdır.

Tetimme: Muķâtil kavli üzre hayvânâtıdan on hayvân Cennet'e girer: Şâlih peygamberün dişi devesi ve İbrâhîm peygamber 'aleyhi's-selâm buzağusı ve İsmâ'îl 'aleyhi's-selâm koçı ve Mūsâ 'aleyhi's-selâm şığırı ve Yûnus 'aleyhi's-selâm balığı ve Süleymân 'aleyhi's-selâm karıncası ve Bilkîs hüdhüdi ve Aşhâb-ı Kehf köpeği ve Üzeyr 'aleyhi's-selâm eşegi ve Muhammed'ün -'aleyhi's-salātu ve's-selâm- nâkasıdır. İşbu cümle on

diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır...' (*Kur'ân-ı Kerîm*, Zümer 39/42) Allahım, bu sayfayı taşıyan kişiye uyku ve sekine indir. Güç ve kudret yalnızca azamet sahibi olan Allah'a aittir.

¹⁴⁰⁴“...Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (y atmakta idi.)...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kehf 18/18.

¹⁴⁰⁵“Ey cin ve insan toplulukları!...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Rahman 55/33.

oldı ve cemî‘si koç şüretinde olup Cennet’e girerler. *Miškātü’l-Envâr*’dan şârih-i *Şir‘atü’l-İslâm* Seydî ‘Alizâde nakl idüp böyle yazmışdur.

Fâ’ide: Namâz kılan kimsenün öninden köpek geçse namâzı fâsid eylemez. İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik ve İmâm Şâfi‘î rahmetu’llâhi ‘aleyhim ve selef ü halef ‘ulemâsinun cumhûrî mezhebleri budur. Ve namâz kılan önünde hiçbir nesne geçmek ile namâzı fâsid olmaz, gerek köpek ve gerek eşek ve gerek ‘avrat geçsün. Ve Ebû Hüreyre radiya’llâhu ‘anh “تَقْطَعُ الصَّلَاةَ الْمَرْأَةُ وَالْجَمَارُ وَالْكَلْبُ”¹⁴⁰⁶ hadîs-i şerîfi Fahr-i ‘Âlem’den - şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem- rivâyet eyledi. Namâzı kaç‘ ider demekden namâz bâtil olur demek murâd (A 431a) degüldür, belki ma‘nâ-yı hadîs; kemâl-i şalâtı keser, dimekdür. Ya‘nî kaçan bunlardan biri namâz kılan kimsenün öninden geçse ol kimseden huzûr-ı kalb zâ‘il olur ve hâtırı müşevveş olur, dimekdür. Nitekim bir hadîs-i şerîfde dağı “لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ مَرْوَرُ شَيْءٍ” vâkı‘dür; ya‘nî hiçbir nesnenün geçmesi namâzı kesemez. Ve Osmân ve ‘Alî radiya’llâhu ‘anhumâ kavilleri dağı budur. Ve bir kavim ‘avrat ve eşek ve kara köpeğün geçmesi namâzı keser, dirler ve zâhir-i hadîs ile ‘amel iderler ve Hasan kavli budur. Ve İmâm Ahmed, kara köpek geçmek ile namâzı keser, didi. Hattâ Ahmed ve İshâk, kara köpeğün avı helâl degüldür, dirler. Lâkin kavli-i İmâm Ebû Hanîfe ve Mâlik ve Şâfi‘î ve cumhûr-ı selef ü halef şahîh olan kavildür. *Meşâriku’l-Envâr* şârihi Şeyh Ekmel “إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ يُصَلِّي”¹⁴⁰⁷ hadîs-i şerîfinün şerhinde tafşil üze yazmışdur, isteyen andan taleb eylesün.

Fâ’ide: İbtidâ vü evvelâ köpegi hîrâset ve beklik için alan Nûh peygamber ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi’s-selâmdur. Nûh, Hâk te‘âlâya “Yâ Rab, fülk ve gemi yapmasına emr eyledün, emr-i şerîfün üze gemiyi birkaç gün yaparum. Gice ile kâfirler gelüp yapduğımı ifsâd iderler ve bozarlar. İşbu gemi ne zamân tamâm olur?” didi. Hâk te‘âlâ Nûh’a vahy eyledi ki bir köpegi hîrâset için alup besleye. Nûh, bir kelb aldı ve gündüz işleyüp gice uyurdu. (A 431b) Kâfirler gelüp işledüğünü bozmağ istedüklerinde kelb üzerlerine ürürdi. Nûh uykuadan uyanup hirâve ve degnegi eline alup üzerlerine hücûm iderdi, kâfirler kaçarlardı.

¹⁴⁰⁶“Kadın, eşek ve köpek namazı bozar.” İshak b. Râhuye, *Müsned*, (Medine: Mektebetü’l-İmân, 1991), 1/328.

¹⁴⁰⁷Hadisin tamamı şöyledir: “إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ يُصَلِّي فَإِنَّهُ يَسْتُرُهُ إِذَا كَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ مِثْلُ آخِرَةِ الرَّحْلِ” “Sizden biri namaza durduğunda önünde deve semerinin arkası kadar dahi bir şey bulunsa, o o kişiyi sütreler.” İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, 1/247.

el-Emsāl: Kelām-ı Qadīm’de “كَمَلَّ الْكَلْبُ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ”¹⁴⁰⁸ vāki’dür. **لهث** [*leht*] feth-i lām-ıla it şuşızlıktan veyā yorılmağdan dilini çıkarup şolımağdur. İşbu āyet-i kerīme Bel’am bin Bā’ūrā haqqında nāzil olmışdur ki **Bel’am** feth-i bā’-i muvaḥḥade ile ca’ fer vezni üzre, du’āsı müstecāb ve ism-i a’zam bilür bir er idi. Mūsā peygambere bed-du’ā eylemek ile Tih şahrāsında Mūsā ‘aleyhi’s-selām ‘askeri qaldı ve kırk sene ol Tih’de ser-gerdān oldılar, dönüp Mısr’a gidemediler. Mūsā ‘aleyhi’s-selām dağı Bel’am’a bed-du’ā eyledi, ism-i a’zam andan alındı ve imānı gitdi. Ve ba’zılar işbu āyet Ümeyye bin Ebi’s-Şalt-nām kimse haqqında nāzil olmışdur, dirler ki Ümeyye Tevrāt ve İncil okumış bir er idi. Ve ‘Arab’dan bir peygamber geleceğini bilürdi ve recā eyledi ki ol peygamber kendü ola. Peygamberlik Muḥammed’e -‘aleyhi’s şalātu ve’s-selām-virildükde ḥased eyledi ve kāfir oldı. Ve ba’zılar bu āyet-i kerīme Benī İsrā’il’den bir kimse var-ıdı, üç müstecāb du’ā aña virilmiş-idi, anuñ haqqında nāzil olmışdur, dirler. Ol kimsenüñ Besūs adlı (A 432a) bir ḥatunı var-ıdı, andan oğı var-ıdı. ‘Avrat, ol kimseye “Ol üç du’ānuñ birin benüm içün eyle.” didi. Er, “Ol du’ālaruñ biri senüñ içün olsun, ne dilersin?” didi. ‘Avrat “Du’ā eyle, Haq te’ālā beni Benū İsrā’il ‘avratlarinuñ ecmeli ve ziyāde güzeli eylesün.” didi. Er du’ā eyledi, cümle ‘avratlardan güzel oldı. ‘Avrat kendüden güzel olmaduğın bilüp erinden yüz çevirdi. Eri bî-ḥuzūr olup aña ol du’ālaruñ birin okuyup Haq te’ālā ol ‘avratı bir qancıq köpek eylemesin murād eyledi. Du’āsı müstecāb olup ‘avratı bir qancıq köpek oldı ki ürürdi. Oğulları gelüp babalarına ağlayup “Haq arasında ırzumuz qalmadı, anamız bu ḥāldedür.” diyü yalvardılar ve “Haq te’ālā anamuzı evvelki ḥāle döndürsün.” didiler. Ol kimse bir du’ā dağı okudı, ‘avratı yine evvelki ḥāle döndi. Ol ‘avrat sebebiyle du’ālaruñ üçü de gitdi. Ol ‘avrat şūmlıg-ıla meşhūre oldı. Ma’nā-yı āyet-i kerīme ol Bel’am’uñ veyā Ümeyye’nüñ veyā müstecābü’d-da’ ve olup Besūs-nām ‘avratuñ erinüñ meşeli ve şıfatı köpek mişli ve şıfatı gibidür. Eger köpege ḥamle idüp qovarsañ dilin çıkarup şolur ve eger terk idüp qovmazañ yine şolur, dimekdür. Bu darb-ı meşel şol kimse haqqında olur ki hüdā ve toğru yol aña ‘arz olına ve qabūl eylemeye ve ibā eyleye, ol kelb gibidür ki her ḥāle şolur ve dilin çıkarur. Āyātu’llāhı (A 432b) tekzīb iden kāfir dağı köpek gibidür va’z u naşīḥat eyleseñ qāldur ve naşīḥat eylemezseñ yine azğundur. Ve ālefu min-kelbin ya’ nī ülfetde kelbden ziyādedür. Ve ebḥalu ve etva’u ve efḥaṣu min-kelbin ya’ nī fülān kimse

¹⁴⁰⁸“...köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp şolur; kendi ḥāline bıraksan da dilini sarkıtıp şolur...” *Kur’ân-ı Kerīm*, A’raf 7/176.

buḥulde köpekden ziyādedür ve itā' at ve inkiyādda köpekden ziyādür ve fuḥş ve ziyāde kubbḥda veyā zināda köpekden ziyadedür, ḍurüb-ı emşāldendür. Ve ebvelu min-kelbin ya'nī bevl ve işemekde kelbden ziyādedür; zīrā kelb tizce tizce işer. Ve cā'izdür ki bevlden murād veled ola; zīrā bevl kelām-ı 'Arab'da veled ü zürriyyete ıtlāk olunur. Bu taḳdīrce ma'nā-yı ḍarb-ı meşel fülān kimse evlād şāḥibi olmak ve oḡul ve uşak çok olmakda kelbden ziyādedür, dimek olur. Nitekim 'Abdü'l-Melik bin Mervān düşinde dört def'a ḥazret-i Resūl'ün -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- miḥrābına bevl eyledüğünü görüp İbn Sīrīn'e ta'bīrinden su'āl eyledi. İbn Sīrīn cevāb yazdı ki "Eger düşün gerçek ise, senün evlādından dört kimse ḥalīfe ve pādīşāḥ olur, didi. Yine öyle oldu, Velīd ve Süleymān ve Hişām ve Yezīd-nām oḡulları kendüden şoñra yerine ḥalīfe oldılar. Dördi de şulbī oḡullarıdır, biri vefāt eyledükde yerine ḳardaşı ḥalīfe oldu, ba' dehu bir ḳardaşı, ba' dehu bir ḳardaşı ḥalīfe olmuştur. Ve semmin kelbeke ye 'kulke ḍarb-ı meşeldür, (A 433a) ya'nī köpegünü ve kelbünü semirt, seni yesün. Bu ḍarb-ı meşel ittaki şerra men aḥsente ileyh ḍarb-ı meşeline ma'nāda yaḳındur; ya'nī eyülik eyledüğün kimsenün şerrinden şaḳm. Ve eci' kelbeke yetba 'ke ḍarb-ı meşeldür, ya'nī köpegünü aç dut ki saña tābi' ola ve arduñdan ayrılmaya. Bunı mu'aşeret-i li'āmda isti'māl iderler; ya'nī le'im ve alçaḳ kimseyi muştār eyle ve ḥācetini tiz bitürme ki senün yanuñda ḳarār eyleye ve illā ḥaceti bitdükde ḳaçup gider. Ve el-kilābu 'ale'l-bakar ḍarb-ı meşeldür el-kilāb naşb u ref' ile cā'izdür. Naşb ile olursa taḳdīri ḥall veyā da' dur veyā bunlara beñzer bir sözdür. Ve kilāb mef'ül olur ve ref' ile olursa kilāb mübtedā', 'ale'l-bakar ḥaber olur. Ma'nā-yı ḍarb-ı meşel, köpekleri yaban şıḡırı üzre şalıvir ve terk eyle, dimekdür. Ya'nī furşatı ḡanīmet bil, furşatı geḳürme veyāḡud ḡalkı terk eyle ḡayr u şerleri ile ve sen selāmet yolını furşat u ḡanīmet bil, dimekdür.

el-Ḥavās: Köpegün eti yaḡı üzre olur, ḳoyun etinün yaḡı üstinde eti altında olur. Ve bir ḳoyunu ḳancıḳ köpek südiyle besleseler anuñ da yaḡı eti altında olur. Ve köpek müslim ve mü'min olan kimsenün ḳanın yalamaz. Ve Ḳayrevān fuḳahāsı ve aşḡāb-ı Şaḡnūn İbrāḡīm el-Fezārī-nām şā'iri öldürmege fetvā virdiler; zīrā ismu'llāḡı ve enbiyāyı istihzā' iderdi. (A 433b) Ḳatl olunduḡdan şoñra aşdılar, yüzi ḳıbleden döndi, indürüp āteşe yaḡdılar. Ve bir kelb gelüp ḳanın yaladuḡda Yahyā bin 'Ömer-nām kimse Resūl'llāḡ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem gerçek söyler "لا يبلغ الكلب في دم مسلم"¹⁴⁰⁹ dimişdür, didi. Ve

¹⁴⁰⁹"Müslümanın kanını köpek yalamaz." Kādī İyāz, *Eş-Şifā bi-ta'rifi hukūki'l-Mustafā* (Amman: Dāru'l-Feyha, 1407), 2/482.

eger bir siyāh kelb dilini kesüp bir kimse elinde dutsa aña köpek ürmeye. Ve eger köpegün kulağı içinden bir kene alup bir kimse dutsa kilāb ve kulağından kene alınan kelb ol kimseye huzū‘ eyleyeler. Ve dişlerini oğlancık üzre aşşalar zahmetsiz dişleri bite. Ve azu dişleri kuduz ısırmış kimse üzre bağlansa zahmeti sākin ola. Ve azusını götüren kimseye köpekler ürmeye. Ve yereḳān ve şarulığa mübtelā olan götürse nef‘i zāhir ola. Ve zekerini kurudup uyluğa bağlasalar bāh u cimā‘ı tahrik eyleye. Ve bir kimse kuluncdan pek elemde olsa bir kelbi uyurken kaldurup yerinde bevl eylese fi’l-hāl andan kulunc gidüp ol kelb helāk olur. Ve uyurken söyleyen kimse üzre azu dişini bağlasalar artık söylemeye. Ve köpek südiyle kıl tılā olınsa kılı tıraş eyleye. Ve şu ile içilse öksürük sākin ola. Ve sidigini sigil üzre tılā eyleseler qopara. Ve eger bir kimsenün kaçkın kulu olsa bir küçük kelb hır‘ını alup yakup ve döğüp zeyt yağıyla ol kuluñ başına tılā olınsa (A 434a) ol kul kaçmaya. Mücerrebdür diyü Qazvīnī ve ğayrıdan İmām Demīrī naql eylemişdür. Ve köpek südi öldürür ağılara nāfi‘dür. Göze sürme çekilse bütün gice uyutmaya. Ve ziblini döğüp kusfure şuyıyla ma‘cūn idüp evrām-ı hārre ve ıssı şışlere urılsa bi-izni’llāhi ‘azze ve celle nef‘i ola.

et-Ta‘bīr: Düşde köpek kullara delāletdür. Ve ḥadīşde “الْكَلْبُ مِنَ الْمُسُوحِ”¹⁴¹⁰ vārid olmışdür. Ve köpek görmek düşde ma‘āşī ve günāhlarına cür‘et ider sefih kimse ile ta‘bīr olunur ve kaçan ürse bir tama‘kār sefih ü müşenni‘dür. Bir kimseyi düşde bir kelb ısırsa ve yırtsa ol kadar düşmānından elem göre. Ve gāhī hasta olmasına delālet ider. Ve Aşhābu’l-Kehf köpegini görmek ḥavf ve zindāna veyā kaçmak ve gizlenmege delālet ider. Ve anı şehirde görmek tecdīd-i vilāyete delālet ider. Ve gāhī düşde kelb görmek küfre ve rahmetu’llāhdan nā-ümīz olmağa delālet ider, “فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ”¹⁴¹¹ āyetinden ötüri. Ve eger bir kelb geysü ve şiyābını yırtsa bir sefih kimse aña ‘itāb eyleye. Ve eger ürmesini işitmese bir düşmāna delālet ider ki az nesne ile ‘adāvetini terk eyler. Ve kelb ehl ile ta‘bīr olunur, bir kimse köpekle nizā‘ eylese ehinden biriyle çekişe. Ve eger ürse müşenni‘ ile ta‘bīr olunur. Veyā ḥalā evinün qapusı[nı] (A 434b) açmaqdur. Ve dişi kelb mu‘ānid qavimden bir alçaq ‘avratdur. Ve köpek enigi sevgilü oğuldur; aq olursa mü‘min oğuldur, siyāh olursa qavmine ulu olur oğuldur. Ve ‘inde’l-ba‘z laḳīṭ sefihdür ve kuduz it yine sefih kimsedür. Ve çoban köpegini görmek pādīşāh veyā ḥākimden fā’ideye delāletdür. Ve av iti mülk ü vilāyetdür kaçan mülke ehl olsa ve aña bir nesne gelür ki

¹⁴¹⁰“Köpek mesh olunmuşlardandır.” Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

¹⁴¹¹“...Onun durumu köpeğin durumu gibidir...” *Kur’ân-ı Kerīm*, A’raf 7/176.

anuñla ġanī olur. Kur’ân-ı ‘Azîm’de “عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ”¹⁴¹² vâkı’ dūr. Ve kelb Şinī e’ācimden bir qavimle muḥālaṭaya delāletdür. Ve düşde kilābla av ider görse murādına vāşıl ola ve istedüğine irişe. Ve kelb ḥāris-i māl ve zevce şıyānetine delāletdür. Ve eger bir kimse bir kelb avlasa Ḥaḳ te’ālā aña ‘ilm virmiş ola ve unuda “كَمَثَلِ الْكَلْبِ [إِنْ تَحْمِلْ]”¹⁴¹³ Bel’ām veyā Ümeyye ḥaḳḳında nāzil olduğıcün. Ve kelb za’if düşmāna daḡı delālet ider ki yine dost olur; zīrā Ādem ‘aleyhi’s-selām üzerine cümle yırtıcılar geldükde cümleden artıḳ kelbden qorqmışken kelb dönüp dost oldu ve sâ’ir yırtıcıları anuñla qahr eyledi, nitekim zıkr olınmışdur.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu’abbere: İbn Sîrîn’e bir er gelüp iki kelb ‘avratınıñ ferci üzre dögüşdüklerin didi. İbn Sîrîn “Avratuñ, ferci kılların miqrāz ile almış ve kırkmışdur.” didi. (A 435a) Kezā qāle İbnü’l-Ğannām.

Ve *bevārid* bā’-i muvaḥḥade vü meftūḥadan ġayrı ḥurūf-ı mühmele ile kılıçlardur süyüf ma’ nāsına. Qavl-i şā’irde *bi’l-murhifāti’l-bevārid* den murādı süyüfdur. *Qānūnu’l-Edeb*’de, *el-bevārid*; *şemşirhā* dimişdür. Ve şemşir fuşahā qatında feth-i şin-i mu’ceme ve ‘āmme dilinde kesr-ile Fārsice kılıçdur. Ve qavl-i şā’ir, *Şıḥāḥ-ı Cevheri*’de mezkūrdur. Va’llāhu te’ālā a’lem.

et-Ta’bîr: Düşde kılıç, oğul ve velāyet ve dell ve ḥuccetdür. Ve kılıç qını ‘avratdur, eger qın kırılıp kılıç qurtulursa ‘avrat ölür, oğul qurtulur; eger ikisi de kırılırsa ikisi de ölür. Bıçaq ve qını ve edük ve qalıbı daḡı böyledür. Ve eger düşde pādışāhdan bir kimseye bir kılıç virilse vilāyet ü ḥükümete irişe ve sâ’ir yaraqlar da böyledür sulṭāndan olıcak. Ve eger bir kimseyi kılıç ile ursa aña musallaṭ ola. Kelāmu’llāh’da “سَلَفُكُمْ بِالسِّنَةِ جَدَادٍ”¹⁴¹⁵ vâkı’ dūr. Ve na’l-i seyf ya’nī kılıç dibligi ki demürden veyā gümüşden olur, inā ile ta’bîr olunur eger kırılma vālidesi vefāt ide. Ve kılıç kâ’imesi ya’nī maḳbaẓı ve dutacaḳ yeri ‘amm ve baba qarındaşıyla ta’bîr olunur. Eger ol kırılma, baba qarındaşı ölür. Ve eger bir kimse düşde elinde bir kılıç görse eger ‘avratı yüklü ise bir erkek oğul ile müjde olma. Eger kılıç demürden ise oğlınıñ kuvvet ü menfa’ati ola. Ve eger (A 435b) raşāş ve qalaydan ise oğlını muḥanneş ola. Eger bakırdan ise oğlını şıyt u şadāsı ve ḥüsn-i zıkrı

¹⁴¹²“... alıştırduğunuz avcı hayvanların tuttuğu (avlar) ...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mâide 5/4.

¹⁴¹³[إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ]: Bu kısım nüshada yazılmamıştır.

¹⁴¹⁴“...Onun durumu köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi hâline bıraksan da dilini sarkıtıp solur...” *Kur’ân-ı Kerîm*, A’raf 7/176.

¹⁴¹⁵“...sizi keskin dillerle incitirler...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Ahzab 33/19.

ola. Ve eger ağaçdan ise oğlu münāfık ola. Ve eger zücāc ve şırçadan ise oğlu diri olmaya. Ve eger elinde bir kılıç görse ve düşmeni kılıcından uzun olsa düşmānına kahr ide. Ve eger bir ‘azīm kılıç görse ki dünyā kılıçlarına beñzemez olsa, ol fitne kılıcıdur; eger ol kılıç göge gitse veyā deryāya atılsa ol fitne şoyınur. Ve kılıçla düşde oynamak vilāyet ü hükūmetdür. Ve eger kılıç daķınsa hākim ola ve hükūmeti ol kılıcuñ güzelliği kadar ola. Ve eger kılıç kısa olsa hükūmeti dā’im olmaya. Ve eger kılıcuñ hāmā’ili uzun olup götürmege kavī olmayup yere süre süre götürse aña virilen hükūmetden ‘aczi olup hükūmetde aña münāsib olan umūrı idemeye.

Nazm:

Nedür kum balığı lahkā’ ü levşeb
Dinür kūrda yularlardur maķāvid

Şerh:

Lahkā’ feth-i lām ve sükūn-ı hā’-i mühmele ve kāf ve medd ile bir hayvāncıkdur ki balığa beñzer, ādem oğlanını duyıcak kum içine batup talar. Bu lafız nazımda ‘anķā vezni üzredür ve zamm-ı lām ve feth-i hā ile ğurabā’ ve humeze ve lumeze vezinleri üzere lügatdür.

el-Hüküm: Bunı yimek helāl degüldür; zīrā vezağ envā’ındandır. İmām Demīrī, *Hayātü’l-Hayevān*’da böyle didi. (A 436a)

Ve **levşeb** feth-i lām ve şīn-i mu’ ceme ve bā’-i muvaḥḥade ile kevkeb vezni üzere kurddur zi’b gibi. Ve kurduñ aḥvāli zıkr olunmuşdur. Ve **maķāvid** feth-i mīm ü kāf-ıla *miķved* cem’ idür ki kesr-i mīm-ile minber vezni üzere yular didükleridür ki atı anuñla yederler. Ve Fārsice aña *efsār* dirler.

Nazm:

Nedür leylek ḥu laķlaķ daḥı lağlağ
Büyük yaşduķlara dirler mesānid

Şerh:

Laķlaķ iki lām-ı meftūḥa ve iki kāf-ıla leylek didükleri ayağı ve bacağı uzun kuşdur, iki kāf yerine iki ğayn-ı mu’ ceme ile olan **lağlağ** gibi. Ve **laķlaķ** ism-i a’ cem’idür, **laķlāķ** lām-ı sāniyeden soñra elif-ile lügatdür. Ve cem’lerinde **leķālīķ** ve **legālīg** dinilür. Ve āvāzına

laḳlaḳa dinilür ve her āvāzda ki anda ḥareket ü ıztırāb ola aña *laḳlaḳa* dinilür. Ve bu kuşa *laḳlaḳ* dinilmek āvāzından ötürdür. Ve leylek zeyreklik ile vaşf olunur ve zeyrekliğinden iki yuva yapar bir senede, gāhī birinde ve gāhī āḥarında sākin olur. Ve hūyı müteḡayyir olup vebā ve ṭā‘ūn olacağını duyup yuvasını biraḡur, kaçır. Ve gāhī yumurdasını da biraḡup vebā olacaḡ yerden kaçır. Ve leylek olduḡı yerden hevāmm kaçır; zīrā öldürür ve yılanı yer.

el-Ḥūkm: Leylegi yimek cā‘izdür ve lākin müsteḡab degüldür; zīrā ḥalḳ arasında leylek (A 436b) ekl idene bir āfet irişür, dinilür. Andan şaḳınılır, *Fetāvā-yı Bezzāziyye*’de böyle dir. E‘imme-i Şāfi‘iyyeden Şeyḥ Ebū Ḥāmid ḥelāldür, ṭurna gibi, didi. İmām Ġazzālī daḡı ḥelāl olmasını terciḥ eyledi. Ve bir ḳavilde ḥarāmdur. Beḡavī ḥarām olmasını taşḫiḥ eyledi ve ḡabā‘iş ü murdārları yidüḡiḳün ḥarāmdur, dimişdür.

el-Ḥavās: Yavrılarından birin boḡazlayup anuñla meczūm ve cüzẓām marāzına mübtelā olan ṭılā olınsa nāfi‘ ola. Ve ḳanından bir dāniḳ ve ṭavşan mayasından bir dāniḳ alup āteşde ikisini de eridüp bir kimse bir āḡaruñ adı ile andan yise ḳalbinde muḡabbet ḥareket itdüre. Ve Hermes ḳavli üzre leylek kemüḡini bir kimse götüirse hemm ü ḡam andan gide. Kezā ḳāle’d-Demīrī.

et-Ta‘bīr: Düşde leylek müşāreket sever ṭā‘ifeye delāletdür. Ve bir yerde vāfir leylek cem‘ olmuş görilse anlar yol kesiciler ve ḡırsuzlar ve cenk idici düşmānlardur. Ve eger leylekleri daḡılmış görse ḡayra nişāndur eger düş gören müsāfir ise veyā sefere gitmek isterse. Zīrā leylek yaz vāḡtinde zāḡir olur ve leylek görmek seferde olan kimsenüñ gelmesine ve muḳīm olan kimsenüñ sefere gitmesine daḡı delālet ider. Kezā ḳāle İbnü’l-Ġannām. Ve *mesānid* fetḡ-i mīm ve kesr-i nūn-ıla büyük yasduḳlardır.

et-Ta‘bīr: Düşde bir kimse yaşduḡını uğurlandı görse ḡizmetḳarı vefāt ide. Ve pādişāḡlarıñ yaşduḳları (A 437a) i‘timād eyledüḡi vekilleridür ve ‘ulemānuñ yaşduḳları namāzları ve taḳvā ve ‘ibādet ve riyāzetleri ile ta‘bīr ü tefsīr olunur. Kezā ḳāle İbnü’l-Ġannām.

Nazm:

Şıḡır ḳoyun deveye māşiye di
‘İbādet idecek yerler mesācid

Şerḡ:

Māṣiye kesr-i ṣīn-i mu‘ ceme ile şığır ve koyun ve deve ve bunlara beñzer dört ayaklu hayvānlara dinilür mīm yerine fā ile olan fāṣiye gibi, nitekim zıkr olunmuşdur. Ve cem‘ i *mevāṣī* gelür, vech-i tesmiye **māṣiye** feth-i mīm ve sükūn-ı ṣīn ile olan *meṣy*dendür ki yürümekdür, zıkr olunanlar güdilürken yürüdüğüçün anlara **māṣiye** dinilmişdür. Ve **mesācid** cem‘ -i *mescid*dür ki ‘ ibādet yeridür.

Nazm:

Menāre daḥı minṣār iki balık
Bahādır kimseye dirler mu‘ āvid

Şerḥ:

Menāre feth-i mīm-ile bir balıkdur ki deryādan mināre gibi çıkar ve gemi üzerine kendüi bırağup gemiyi ufadur ve kırar ve ādemleri ğark olur. Gemi halkı işbu balığı gördüklerinde taşları birbirine ururlar ve çağrışurlar ve boruları ururlar ve hengāme iderler, ol balık irak olur ve gider. Ve bu balık deryāda olanlara ‘aẓim zaḥmet ü miḥnetdür. Ebū Ḥāmid-i Endelūsī’den Demīrī böyle naql eylemişdür. Ve **minṣār** kesr-i mīm ve sükūn-ı nūn ve ṣīn-i mu‘ ceme ve rā’-i mūhmele ile bir balıkdur ki başından kuyruğına dek (A 437b) destere dişleri gibi kemükleri vardır. Ve kemükleri ābnūs gibi siyāhdur. Ve her dişi ikişer zīrā‘ dur. Ve başı yanında iki uzun kemügi vardır otuz zīrā‘ kadardur, deryā şuyını ol iki kemükle sağ ve şola urup kōrkunç āvāz peydā ider ve deryā şuyını burnından çıkarup havaya saçar ve yağmur gibi gemi üzre yağdurur. Ve eger gemi altına girerse ikiye biçer ve kırar. Gemide olanlar bu balığı gördüklerinde çağrışurlar ve feryād u fiğān idüp Ḥaḳ te‘ ālā ḥazretine tazarru‘ iderler ki zararını gemiden men‘ ü def‘ ide. Demīrī ‘*Acā’ibü’l-Maḥlūḳāt*’dan böyle naql eylemişdür. Ve *Ḥarīdetü’l-‘Acā’ib*’de daḥı yazmışdur. Ve bu balık bir ulu tağ gibidür ve Zenc deryāsında olur, dimişdür. Ve **mu‘āvid** zamm-ı mīm ve kesr-i vāv ile bahādır ve dilir ve dilāver kimsedür. Vech-i tesmiye mu‘āvid ‘*avdet*’den müştakdur ki dönmeğdür, bahādır olan kimse dōne dōne düşmāna ḥamle idüp ceng ü cidāl eyledüğüçün aña **mu‘āvid** dinilür.

Nazm:

Mefā‘ ilün mefā‘ ilün fe‘ ülün
‘İbādet kıl yerüñ olsun mesācid

el-Kıṭ‘a:

Nazm:

Bir kurd nağaf burnı kızıl serçe gibi bir kuş nuğar
İncülere dirler dürer aldayıcı gâdir gudar¹⁴¹⁶

Şerh:

Nağaf feth-i nûn ve feth-i ğayn-ı mu‘ceme ve fâ ile koyun ve deve burnında olur bir (A 438a) kurdcağızdur, vāhidinde *nağafe* dirler. Aşma‘î kavli budur. Ve Ebū ‘Ubeyde kavli üze çekirdek içinde olan ak kurdcağızdur, ğayrı korda *nağaf* dinilmez. Ve ba‘zılar siyāh ve yaşıl ve ğubār renklü kurdlardur ki yer altında ekini keser, uzunca uzunca olur, dirler. Ve burundan çıkarılan kuru muḥāṭ ve sümüge beñzer nesneye daḥı *nağaf* dirler müstaḥḳar kimseye *yā nağafe* didükleri bundandır. Hadis-i şerīfde “إِنَّ يَءَاوُجَ وَ مَاْجَجَ يُسَلِّطُ عَلَيْهِمُ النَّعْفُ” vāki‘dür. Ya‘nī Hāḳ te‘ālā Ye‘cūc ve Me‘cūc çıkduḳda *nağaf* didükleri kurdı anlar üze musallaṭ ider, boyunlarından dutup helāk ider. *Şerḥü’l-Ġarībeyn* ve *Şiḫāḥ* ve *Ķāmūs* ve *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyle dir.

Fā’ide: Aşma‘î feth-i elif ve sükūn-ı şād-ı mühmele ile ‘ilm-i lügat ve naḥiv ve şi‘rde bir imāmdur, ‘ilm-i tefsīr ve ḥadīside yed-i tūlā şāḥibi idi. Hārūnu’r-Reşīd, taḳvīm-i lisān ve feşāḥat ü belāğatde fā’ikū’l-aḳrān ve müşārun ileyh bi’l-benān olmasından su’āl ve sebebini beyān eylesinden istifsār eyledi. Aşma‘î, “Bir er evlādının ba‘zısına naşīḥat idüp ‘Ey oğulcuğum dillerünüzü iṣlāḥ eyleñ; taḥḳīḳ ādemün başına bir belā ve bir ḥāl geldükde aña taḥammül ider. Babasından ve ḳarındaşından ve yoldaşından geyecegi ‘āriyet alır ve ammā dili kimseden ‘āriyet almak ḳābil olmaz.’ diyüp işbu şi‘ri okudı.

Şi‘r: (A 438b)

وَمَا حُسْنُ الرِّجَالِ لَهُمْ بِرَيْنٍ
إِذَا لَمْ يُسْعِدْ الْحُسْنَ اللِّسَانُ
كَفَى بِالْمَرْءِ عَيْبًا أَنْ تَرَاهُ
لَهُ وَجْهٌ وَلَيْسَ لَهُ لِسَانٌ¹⁴¹⁷

¹⁴¹⁶gâdir gudar: Nüşhada “gâdir hem gudar” yazılıdır.

¹⁴¹⁷“Dil, güzelliği memnun etmedikçe insanın güzelliğinin hoş bir tarafı yoktur. Bir yüzü olduğunu görüp dili olduğunu görmemesi kişiye ayıp olarak yeter.”

Ve ben ol kimseden bu şi‘ri işidüp dilümi takvīm eyledüm.” didi ve Reşid’e cevāb viridi. Ve bir gün Aşma‘î ve Kisā‘î, Reşid pādīşāh meclisinde idiler. Aşma‘î, Kisā‘î’ye su’āl idüp “Rā‘î-nām şā‘irüñ

Şi‘r:

قَتَّلُوا ابْنَ عَفَّانَ الْخَلِيفَةَ مُحَرَّمًا
وَدَعَا فُلَمَّ أَرَّ مِثْلَهُ مَخْذُولًا¹⁴¹⁸

Ḳavlinüñ ma‘nāsı nedür?” didi. Kisā‘î cevāb virüp “ **مُحَرَّمًا** [*muḥrimen*] bi’l-ḥac idi ve iḥrām geydügi ḥâlde dimekdür.” didi. Aşma‘î, “Adiyy bin Zeyd’üñ bu şi‘rde murādı nedür?

Şi‘r:

قَتَّلُوا كِسْرِيَّ بَلِيلٍ مُحَرَّمًا
وَعَادَرُوهُ وَلَمْ يُمْنَعْ بِالْكَفَنِ¹⁴¹⁹

Kisrâ iḥrām geyer miydi ve Kisrâ’nuñ ne maḳûle iḥrāmı var-ıdı?” didi ve Kisā‘î’ye ilzām eyledi. Ve **مُحَرَّم** [*muḥrim*] ma‘nāsını bilmedüğünü iş‘ār eyledi. Hārūnu’r-Reşid, Kisā‘î’ye “Yā ‘Aliyy izā cā’e’ş-şi‘ru fe-ıyyāke ve’l-Aşma‘ıyy” didi. Ya‘nî kaçan şi‘r gelse sen, Aşma‘î’den şaḳın. Demîrî, *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyle dimişdür. Ve ma‘lûm ola ki **muḥrim**, iḥrām geyen kimseye didükleri gibi Medîne-i Münevvere’ye giren kimseye ve şehrü’l-ḥarāma dāḥil olan kimseye dirler. Şi‘rde **muḥrim**, iḥrām geyen kimse ma‘nāsına degüldür. Kisā‘î gāfil olup mülzem olmuşdur. Ve Aşma‘î, Benū Aşma‘î dirler ḳabā’il-i ‘Arab’dan bir ḳabîle vardur, aña mensûbdur.

وَحَيَّرَ الْعِلْمَ مَا أَطْفَأَتْ بِهِ الْحَرِيقَ
وَأَخْرَجَتْ بِهِ الْعَرِيقَ¹⁴²⁰ (A 439a)

Aşma‘î sözlerindendir. Ve Aşma‘î iki yüz on beş târîhinde Başra’da dünyâdan intikāl eylemişdür. Ve Aşma‘î’nüñ adı ‘Abdü’l-Melik ve künyeti Ebū Sa‘îd, babasının adı zamm-ı ḳāf ve fetḥ-i rā-yı mühmele ve bâ’-i muvaḥḥade ile Ḳureyb’dür zubeyr vezni üzre. Ve **Ebū ‘Ubeyde** zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve dāl-ı mühmeleden şoñra hā ve şîga-i

¹⁴¹⁸“Halife İbn Affân’ı Medine’de öldürdüler ve o dua etti. Bu şekilde onun gibi yüzüstü bırakılanı görmedim.”

¹⁴¹⁹“Kisrâ’yı gece, Medine’de öldürdüler ve onu bırakıp gittiler. Ölüsü kefenlenemedi.”

¹⁴²⁰“İlmin en iyisi, kendisiyle yangın söndürdüğün ve boğulanı sudan çıkardığıdır.”

taşgîr iledür. Adı Ma‘mer’dür hûrûf-ı mühmele ile mezheb vezni üzre. Ve babası adı Müşennâ’dur zamm-ı mîm ve feth-i şâ’-i müşelleşe ve nûn-ı müşeddede ile. Ve Ebû ‘Ubeyde Başra’dandur. ‘Ulûmuñ envâ‘ını ve lügâtüñ ğarîbini ve aḥbâr-ı ‘Arab ve şî‘ri bilürdi. Ve şâ‘ir ü faşîḥ iken *Ḳur‘ân*’ı okusa laḥn iderdi. Ve meyl-i ğılmân ile müttehem idi. ‘Aşma‘î eydür: Bir gün ben ve Ebû Ubeyde mescide girdük. Ebû ‘Ubeyde karşıusunda olan direk üzre

صَلَّى الْآلَهُ عَلَى لَوْطٍ وَشَبَعَتِهِ

أَبَا عُبَيْدَةَ قُلْ بِاللَّهِ آمِينَ

فَإِنَّكَ عِنْدِي بِلا شَكِّ نَقِيبُهُمْ

مُنْذُ احْتَلَمْتُ وَقَدْ جَاوَزْتَ السَّبْعِينَ¹⁴²¹

yazılmış idi. Ebû ‘Ubeyde görüp “Yâ Aşma‘î, bunu maḥv eyle.” didi. Ben de arkasına binüp işbu iki beyti maḥv eyledüm, tîz ol “Arkamı kırduñ.” didi. Ben “Lût kelimesinüñ tâ’sı kaldı.” didüm. Ebû ‘Ubeyde “Tâ hûrûfuñ şerridür, *tâmmede*¹⁴²² vardır, maḥv eyle.” didi. Ve *Ravza* (A 439b) hâmişinde yazmışdur ki Aşma‘î mescide girmek istedikde “Ebû ‘Ubeyde mescidde midür?” diyü su‘âl iderdi, ‘ilm ü ma‘ârifî çok olduğundan andan korkardı.

Ve *rivâyet* olunur ki Ebû ‘Ubeyde Fâris memleketine Mûsâ bin ‘Abdi’r-Raḥmân el-Hilâlî-nâm devletlüye ziyâret için gitti. Vardukda Mûsâ, oğlanlarına “Ebû ‘Ubeyde sözinden ihtirâz üzre oluñ. Zîrâ cümle sözleri incedür.” didi. Andan soñra ta‘âm getürdiler. Oğlanlardan biri Ebû ‘Ubeyde etegine şorba dökdi. Mûsâ, Ebû ‘Ubeyde’ye “Libâsuña şorba döküldiyse bir geyecek yerine on libâs virürüm.” didi. Ebû ‘Ubeyde “Kayırmaz, sizüñ şorbañuz libâsı incitmez.” didi, ya‘nî yağı yokdur, demek ister. Mûsâ murâdını aḥlâd ve sükût itdi. Ebû ‘Ubeyde iki yüz seksen toḳuz târîhinde vefât eylemişdür. Vefâtında toḳsan toḳuz yaşda idi. Ve babası Müşennâ Berka tevâbi‘inden Bâcervân-nâm köyden idi ki Mûsâ ve Hızır ‘aleyhi’s-selâm ol köy ḥalkından ta‘âm taleb eylemişlerdür. Ve bir rivâyetde Berka’dur. İbn ‘Abbâs raḍiya’llâhu ‘anhumâ, ol köy Anṭâkiyye’dür, dimişdür. Ve İbn Sîrîn eyledür, didi.

¹⁴²¹“Allah Lût’a ve ashabına salât u selâm eylesin. Ebû Ubeyde, Allah aşkına âmin de! Çünkü sen benim nezdimde bülûğa erdiğinden beri şüphesiz onların önderisin. Zaten artık yetmiş yaşını geçtin.”

¹⁴²² *Tâmm*e teşdid-i mîm ile kıyâmetdür ve cümle belâlara ğâlib olan belâdur.

[et-Ta‘bîr]:¹⁴²³ Dûd ve kırt ki ta‘âm ve ğayrıda olur, ħarâm māl ve zarar ile ta‘bîr olunur. Ve evlād ve oğul, kıız ile tefsîr olunur.

Ve **nugār** zamm-ı nûn ve feth-i ğayn-ı mu‘ceme ile serçe gibi bir kuşdur ki burnı kıızıldur, dışisine *nugara* dinilür humeze ve lumeze vezni üzre. Cem‘i kesr-i nûn-ıla (A 440a) *nigrân* gelür şurad cem‘i kesr-i şad-ile şirdân geldüği gibi. Ve taşĖiri *nugayr* gelür zubeyr vezni üzre. Hâdiş-i şerîfde “یا ابا عُمَيرَ مَا فَعَلَ النُّعَيرَ”¹⁴²⁴ vâkı‘dür, şîğa-i taşĖir ile murâd zıkr olınan kuşdur. Ve ehl-i Medîne-i Münevvere bu kuşa bülbül dirler. Ve *Ėânûnu’l-Edeb* ve *Ėalâş-nâm* lûğatlerde *güncişk-i ħurd* diyü yazılmışdur. **Güncişk** zamm-ı kâf ve sükûn-ı nûn ile serçedür, ya‘nî ufaķ serçe. Ėazret-i Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem Ebû TalĖa’ya gelürdi. Ve Ebû TalĖa’nuñ bir fatîm ve südden kesilmiş oğlı var-ıdı adı Ebû ‘Umeyr idi, zubeyr vezni üzre. Ol oĖlancıĖuñ bir nuğarı var-ıdı. Bir Ėün Ėazret-i Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ol oğlancığı mağzûn ve Ėuşşalu buldı ve Ėuşşasınunñ sebebinden su’âl eyledi. Ėaber virildi ki nuğar cinsinden olan kuşu ölmüşdür, anuñĖün Ėuşşaludur. Ėazret, ol oğlancığa çağırıp “یا ابا عُمَيرَ مَا فَعَلَ النُّعَيرَ” didi ve **nugār** lafzını taşĖir eyledi. İşbu Ėadîşde Medîne-i Münevvere şaydı mübâğ olduğına ve esmâyı muşâĖĖar kılmak mübâğ olduğına ve kelâmda sec‘ ve laţîfe mübâğ olduğlarına ve şabîye künyet olınmak mübâğ olduğına eĖerĖi şabînünñ oğlı yok ise de ve şıbyân ile mülâtafe mübâğ olduğına ve Ėazret’ünñ ehl-i kerem ve ehl-i tevâzu‘ ve (A 440b) Ėüsn-i Ėulķ şâğibi ve ehl-i fażl ziyâret idici olduğına ve küğük uşak ufaķ kuşcağızlarla oynamak mübâğ olduğına delâlet vardır.

el-Ėükm: **Nugār** kuşını yimek Ėelâldür, zîrâ serçe cinsindendir. Ve **dürer** zamm-ı dâl-ı mühmele ile **dürr** cem‘ idür ki incüdür.

el-Ėavâş: İncüye Fârsîde mürvârîd dirler. Eyüsi aķ ve iri ve şîrîn olandır. Ve tabî‘atı şovuk ve kıridur. Yürek ağrısına ve yürek oynamasına ve Ėam u Ėuşşaya ve nefş-i dem marâzına fâ‘ide ider ve iki dâniķ alınur. Ve Ėöz yaralarına eyüdü. Ve İbn Zühr, incüyi ağızda dutmak ile yürece kıuvvet virür, didi. *Kezâ fi-İĞhtiyârât-ı Bedî‘i*.

et-Ta‘bîr: Düşde bir kimseye Ėatunı bir incü virse yüzi Ėüzel bir veledi toğa. Ve eğer ol incününñ Ėav‘ ve nûrı olmasa kıızdur. Ve eğer incüyi Ėatunından alup bir şandûķda Ėizlese

¹⁴²³[et-Ta‘bîr]: Nûshada **el-Ėükm** yazılıdır.

¹⁴²⁴“Ey Ebâ Umeyr, nugayrdan ne haber?” İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ėhâdis ve’l-âsâr*, 1/351.

veyā bir bez ile örtse yine kızdur; zīrā kız örtilür ve oğlan göze görünür. Kezā kıle İbnü'l-Ğannām. Ve'l-ilmu 'inda'llāhi'l-Allām.

Ve *gudar* zamm-ı ğayn-ı mu' ceme ve feth-i dāl-ı mühmele ile sözinde vefası olmayup aldayıcı kimsedür ki 'ahdine ve sözine tırmaz ğadır gibi. Ve şabūr vezni üzre olan *ğadūr* ve sikkīt vezni üzre olan *ğiddir* gibi fi' li naşara ve đaraba ve 'alime bāblarından isti' māl olunur.

Nazm:

Yaş-ıla büyüklik kiber t̄āvil keber tozlar kıatar (A 441a)

Yağmurı çok bulut cu' er tozlar ğabar bir er 'Ömer

Kiber kesr-i kâf ve feth-i bā ile yaşda olan büyükliktür; nitekim yaşda kiçilige kesr-i şād ve feth-i ğayn ile şıgar dirler. Ve ammā zamm-ı kâf ve sükün-ı bā ile *kūbr* cüsse ve gevdede büyük olmak ve iri olmağıdır. Nitekim zamm-ı şād-ı mühmele ve sükün-ı ğayn-ı mu' ceme ile *şuğr* cüsse ve gevde kiçiligidür. Kudūrī şerhi *Cevheretü'n-Neyyire*'de böyle yazılmışdır. Ve *keber* feth-i kâf ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ile t̄āvil didükleri nesnedür ki āvāzı ırāktan gelür feth-i t̄ā'-i mühmele ve sükün-bā'-i muvaḥḥade ile olan tabl gibi.

et-Ta'bīr: Düşde tabl, bāḥıl ḥabere delāletdür. Ve tabl şāḥibi ve tablbāz, kavvād ve pezevenk ve ğammāz kimsedür. Ve tabl ile kaçan rakş ve çağırmağı olsa ne' ūzu bi'llāh muşibetdür, evinde gören kimseye. Kezā kıle İbnü'l-Ğannām.

Ve *katar* feth-i kâf ve tā'-i müsennāt-ı meftūḥa ile cem' dūr. Müfredi feth-i kâf ve tā ve rā ve āḥirinde hā ile *kataradur* ki tozdur ğubār ma' nāsına. Kelāmu'llāhi te' ālāda “تَرْهَقُهَا”¹⁴²⁵ dur. Ve *cu' er* zamm-ı cīm ve feth-i hemze ve rā-yı mühmele ile şurad vezni üzre yağmurı çok olan bulutdur, *ğaysun cu' erun* dirler ğazīrū'l-maṭar ma' nāsına. Ve *ğabar* feth-i ğayn-ı mu' ceme ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ile cem' dūr. Müfredi ḥarekāt-ı şelāşe ile olan *ğabaradur* Kelām-ı Kādīm'de (A 441b) “وَوُجُوهُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ”¹⁴²⁶ vāḳi' dūr. Ve *ğabara* feteḥāt ile tozdur *ğubār* gibi. *Ğabara* ve *kātara* arasında fark budur ki *ğabara* yerde olan tozdur ve *kātara* yerden kalkup göge ulaşan tozdur. İbn Zeyd-nām fāzıl böyle fark eylediği *Me'ālīmü't-Tenzīl*'de mastūrdur. Ve 'Ömer zamm-ı 'ayn ve feth-i mīm ile bir

¹⁴²⁵“Onları bir siyahlık bürür.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Abese 80/41.

¹⁴²⁶“O gün nice yüzler de vardır ki toz toprak içindedirler.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Abese 80/40.

er adıdır ki Ḥaṭṭāb oğludur. Ve ‘Ömerān dinilse ya‘nī iki ‘Ömer dinilse Ebū Bekr ve ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhumā murād olunur veyā ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb raḍiya’llāhu ‘anh ve ‘Ömer bin ‘Abdi’l-‘Azīz murād olunur.

et-Ta‘bīr: Düşde ḥaẓret-i ‘Ömer’i -raḍiya’llāhu ‘anh- görmek enbiyā ‘aleyhimü’s-selāmdan ba‘zısını görmek gibidür. Zīrā ol kadar faẓl ile meşhūrdur, kābil-i ta‘bīr degüldür. Ḥattā Ka‘bü’l-Ḥibr-nām fāzıl “Tevrāt’da ‘Ömer’ün şıfatı rüknün min-ḥadīdin şedīdündür.” didi. Ve eger düşde bir kimse ‘Ömer’i kendü ile muşāfaḥa ve merḥabā ider görse ol kimse vera‘ u zühd ü dīn ve ferāset-i şā’ibeye irişe. Ve eger ‘Ömer’i yüzi gözi ekşi görse düş şāḥibi emr bi’l-ma‘rūf ve nehy ‘ani’l-münker ider ola. Ve eger ‘Ömer’i müstebşir ve güler yüzlü görse düş şāḥibi sünnet ü eṣer şāḥibidür. Ve eger bir ‘asker içinde görse ve yaraḳlu olsa vera‘ u ḥaṣye vü emānet ü zühd ü taḳvā şāḥibi ola. Ve eger ‘Ömer’i ḥaẓret-i Muḥammed ‘aleyhi’s-selām ile görse ve aña kelām-ı laṭīf ile söz söylese düş gören *Ḳur’ān* hıfzına ṭālib ola. (A 442a)

Nazm:

Demrensiz oḳlardur ḳıtar ignelere dirler iber
Yağır dever bir soy Tatar kiselere dirler şurar

Şerḥ:

Ḳıtar kesr-i ḳāf ve feth-i tā’-i müşennāt-ı fevḳāniyye ile demrensiz oḳlardur ki nişāna atarlar. Vāḥidi kesr ü sükūn ile *ḳıtr*dür. Ve **iber** kesr-i elif ve feth-i bā’-i muvaḥḥade ile cem‘dür, müfredi kesr ü sükūn ile *ibredür* ki ignedür. İgne düzene kettān vezni üzre *ebbār* dirler ve igne şatıcıya daḥı *ebbār* dirler veyāḥud şatıcıya kesr ü sükūn-ıla *ibriyy* dinilür. Ve bunda feth-i bā laḥndur. Ve ignelige *mi’bere* dirler kesr-i mīm ve sükūn-ı hemze ve feth-i bā ile. Ve **deber** dāl-ı mühmele ve bā’-i muvaḥḥade fethleri ile ṭavar yağırldur arḳasında olur. Cem‘i *düber* ve *edbār* gelür. *At yağırlı oldu* diyecek yerde *debiretü’d-dābbe* dirler ‘alime bābından ve *edberetü’d-dābbe* dirler bāb-ı if’ālden. Ve yağırılı olan feth-i dāl ve kesr-i bā ile *debirdür*; nitekim *ḥāne ‘aleyye’l-emlesi mā lāke’d-debiru* ḍarb-ı meşeline murād olan budur: **Hāne** ḥaffe ma‘nāsınadır. Ve **emles** ḥurūf-ı mühmele ile aḥmed vezni üzre burada arḳası sağ olandur eş-şāḥihü’z-zahr ma‘nāsına. Ve **debir** kesr-i bā ile arḳası yağır olandur. Bu ḍarb-ı meşel, ḳişi kendü yoldaşı ve yārānı şān u ḥāline su’-i ihtimām eyledükde söylenür. Ve **Tatar** iki tā’-i ḳaraşet ile bir boy ve bir soy ve bir ṭā’ifedür ki meşhūrdur. *Ḳāmūs*’da *et-Tataru muḥarreketi cīlun*, (A 442b) dimişdür.

Ammā halk arasında meşhūr olan Tātār ve Tātār Han'dur. Ve *şurar* zamm-ı şād-ı mühmele ve feth-i rā ile cem' dūr, müfredi *şurredür* ki zamm-ı şād ve teşdīd-i rā ile aqçe ve altun gurusu qoduqları kisedür, kesr-i kâf ve sükun-ı yā ile olan *kiys* gibi ki cem' i feth-i elif ve sükun-ı kâf-ile *ekyās* gelür. Ve aqçe ve altun qabına *kiys* dinilmege vecih, kesr-i kâf-ıla *kiys* feth-i kâf-ıla olan *keysden* müştakdur ki galebe ma'nāsınadur. Nitekim mükāyese muğālebe ma'nāsınadur, ol qab dağı aqçe ve altunı bir yere cem' idüp tağılmağa qomamağa gālib olmışdur. *Kāmūs*'dan böyle fehm olınmışdur.

et-Ta'bir: Düşde kīse insānuñ bedeni gibidür ve içinde olan aqçe 'ömri gibidür. İmdi bir kimse kīsesini fāriğ ve boş görse anuñ 'ömri taḥkīk dūkenmişdür. Kezā qāle İbnü'l-Ğannām. Ve'l-'ilmu 'inda'llāhi'l-'Allām.

Nazm:

Eylik şeber bellü haber dağı sıçanlardur fi'er
Herze şezer qurbān şeber dağı göbeklerdür sürer

Şerh:

Şeber feth-i şīn-i mu' ceme ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ile eyülik ve ḥayır ve qurbān ve baḥşış ma'nāsına gelür. Ve *fi'er* kesr-i fā ve feth-i hemze ile cem'-i *fe'*redür ki kesegendür. Ve *şezer* feth-i şīn-i mu' ceme vü zāl-i mu' ceme ile herze sözdür ki ol sözi söyleyen kimseye herze-güy dirler. Ve *sürer* zamm-ı sīn-i mühmele ve feth-i rā ile cem'-i sürredür ki göbekdür. (A 443a) Fārsice aña nāfe dirler ve *sürre* āḥirinde hā vardur. Ve eger hā'sız olursa göbek olmaz, belki göbekden qābilenüñ kesdügi nesne olur feth ü kesr-i sīn-ile *serer* ve *sirer* gibi.

el-Emsāl: *'Araftu zāke kable en yukta' surruk* darb-ı meşeldür. Bunda *surretek* dinilmez; zīrā *sürre* kesilmez belki *sürre* ol yerdür ki *sürre* andan kesilmişdür.

Nazm:

Şaḫınmağa dirler hāzer dağı sevinmekdür haber
Göz tırlığı oldu hāzez çirkinlere dirler 'arar

Şerh:

Hāzer feth-i hā'-i mühmele ve feth-i zāl-i mu' ceme ile şaḫınmağdur ihtirāz ve kesr-i hā ve sükun-ı zāl-ile ḥızr gibi. Ve *haber* feth-i [hā-i] mühmele ve feth-i [bā-i] muvaḥḥade ile

sevinmekdür sürür ve ħubür ma' nāsına. Ve *ħazez* feth-i [ħā-i] mu' cemenen şöra zā'-i mu' ceme vü meftūħa ile göz tar olmağdur đikü'l- ayn ma' nāsına. Ve ħinzir bundan müştakğdur dinildügi 'ale't-tafşil zıkr olınmışğdur. Ve 'arar' ayn-ı mühmele vü meftūħa ve rā'-i meftūħa ile çirkinliklerdür ve çirkin olan kimselerdür *fulānun* 'arretun ve 'ārūrun ve 'ārūratun dirler *ħazir* ve *murdārdur* diyecek yerde.

Nazm:

Kirdür vesah yağun veğar ħal' a gibi tağğdur vezir

Pārelere dirler kiser şol ellere dirler yüser

Şerh:

Veđar feth-i vāv ü dād-ı mu' ceme ile yağ kiridür ki çanak ve çömlege yapışur ħalur; ammā *vesah* ħā'-i mu' ceme ile muṭlağ kirdür. *Vezir* (A 443b) vāv ve zā-yı mu' ceme fethiyle tağğdur cebel gibi ve ħal' adur ħışn gibi. *Vezir* bundan müştakğdur. Tağ ve ħal' aya ħalkun başına bir ħāl gelse nice şığınurlar ise erbāb-ı ħācāt ve aşħāb-ı münācāt olan fuħarā vü re' āyā vekil-i sulṭān olan vezire şığınurlar veyāħuž *vezir vizir*den ola ki kesr-i vāv ile *vizir* günāğğdur. *Vezir* dağı pādışāhuñ günāğını ve re' āyā vü berāyā cünāğını götördüğüçün *vezir* dinilmiş ola veyā şıkl ve ağırlığ ma' nāsına olan *vizir*den müştak ola. *Vezir* dağı pādışāhuñ yükini götördüğüçün *vezir* dinilmişğdür veyā vāv-ı vezir elif' den münħalibe olup aşı *ezir* ola, ol vağit ħuvvet ma' nāsına olan *ezir*den müştak ve fa' il be-ma' nī-i fā' il olur. *Vezir* pādışāha mu' āvenet idüp ħuvvet olduğıçün aña vezir dinilmişğdür. Ve *ezir*de elif vāv'a ħalb olunmağ ile muvāzeretde dağı elif vāv'a ħalb olınmışğdur ve muvāzeret mu' āvenet ma' nāsınadur. Eyle olsa vezir, muvāzir ve mu' āvin ma' nāsına olur. Ve *kiser* kesr-i kāf ve feth-i sīn-i mühmele ile pārelerdür ki neden olursa olsun. Ve *yüser* zamm-ı yā'-i müşennāt-ı taḥṭāniyye ve feth-i sīn-i mühmele ile şol ellerdür. Müfredi *yesardur* feth-i yā ile. Ve kesri cā' izğdür ammā Cevheri cā' iz görmemişğdür. Ve feth ile olıcağ teşđid cā' izğdür. *Kezā fi'l-Ķāmūs*.

et-Ta'bir: Düşde el, oğul veyā ħardağ ve şerik ve māl ve 'avrat (A 444a) [ve] yoldağ ve ħuvvet ve dildür; zīrā söz söylerken el ile işāret olunur. Bir kimse düşde eli kesilmiş görse yalan yemīn eyleye. Ve eger ħasta oğlı var-ısa mevtden ħorğılır. Ve eger şol eli kesilse şerikinden veyā 'avratından veyā yoldağından ayrıla. Ve eger pādışāh ellerin ve ayakların

kesse tevbe eyleye; zîrâ Kelâm-ı Kādîm'de “لَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ”¹⁴²⁷ vâkı' dır. Aşağası “إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ”¹⁴²⁸ dır. Ve ba' zılar düşde el kesilmek hırsızlıktır; zîrâ Kelâm-ı Kādîm'de “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا”¹⁴²⁹ vâkı' dır, dirler. Ve eger bir kimse düşde elleri ve ayakları kesilmiş görse; ammâ pâdişâh kesmese ol kimse müfsiddür. Zîrâ Kelâmu'llâh'da “إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ [وَرَسُولَهُ] ۖ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا”¹⁴³⁰ vâkı' dır. Bir kimse düşde iki eli yok görse, ol kimse ' aşıkdur; zîrâ hayrândur ve her ' aşık hayrândur. Ve eger düşde sağ elini uzanmış görse mâlı ve keremi çok ola. Ve eger hâkimlerden biri, düşde iki eli ve iki ayağı kesilmiş görse ma' zûl ola.

Ve Mine'r-Ru'yâ'î'l-Mu'abbere: Bir kimse İbn Sîrîn'e gelüp “Düş[de] bir kimseyi gördüm, iki eli ve ayakları kesilmiş idi ve bir kimseyi dağı aşmış gördüm.” didi. İbn Sîrîn “Hâkim ma' zûl olur ve gayrı hâkim olur; zîrâ elleri ve ayakları kesilmiş olan ' amelden kalur ve aşılansenün şânı ve mertebesi yüce olur ve iştihâr bulur.” didi. Ve eger bıçak ile elini keser görse (A 444b) bir nesne göre andan ta' accub eyleye. Zîrâ Kelâm-ı Kādîm'de “فَلَمَّا رَأَيْتُهُ أَكْبَرْتُهُ وَقَطَّعْتُ أَيْدِيَهُنَّ”¹⁴³¹ vâkı' dır. Ve eger düşde şol eliyle sağ eliyle işlediği gibi işler görse māl u kuvvete irişe ve düşmânı üzre manşûr u muzaffer ola. Ve iki elini de sağ görse yine böyledür. Ve eger düşde eli uzun olsa mâlı ve keremi ziyâde ola ve düşmânları üzre kuvveti arta. Eger elinün uzunluğu rumh ve şırıx gibi olmadıysa eger eli şırıx gibi uzanmış gördiye düş gören müselmânların ' ırzlarına ta' n ider bir zâlim ola. Ve eger düş gören pâdişâh ise emr ü nehyi ziyâdeligidür. Ve eger düşde elleri ve ayakları kesilse vefât ide veyâ habs ola veyâ bir hastalığa düşe ki ' amelden kala veyâ oğul ve hizmetkârdan ayrıla. Ve eger düşde bir eli ziyâde olsa kuvvet ü kudret şâhibi bir kimseden aña bir hayır irişe veyâ oğul veyâ dost veyâ kardaş veyâ bir şan' atdan bir hayır irişe. Ve eger bir eli aq olsa halka andan ihsân u lutf u kerem zâhir ola ve düşmâna gâlib ola, Mûsâ peygamber ' aleyhi's-selâm fir' âvn ile olan kışşasından ötürü.

Nazm:

¹⁴²⁷“Mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı ... keseceğim...” *Kur'ân-ı Kerîm*, A'raf 7/124.

¹⁴²⁸“... 'Biz mutlaka Rabbimize döneceğiz.' ” *Kur'ân-ı Kerîm*, A'raf 7/125.

¹⁴²⁹“...hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Mâide 5/38.

¹⁴³⁰ [وَرَسُولُهُ]: Bu kısım nüshada yazılmamıştır.

¹⁴³¹ [فِي الْأَرْضِ]: Bu kısım nüshada yazılmamıştır.

¹⁴³²“Allah'a ve Resûl'üne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Mâide 5/33.

¹⁴³³“...Kadınlar Yûsuf'u görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Yusuf 12/31.

Gözüñ kamaşması seder bulanmağa dirler keder
Çok yağmura dirler ‘ader bölüklere dirler zümer

Şerh:

(A 445a) **Seder** hüruf-ı mühmele ve fetḥateyn ile göz kamaşmağdur *taḥayyürü’l-başar* ma‘ nāsına. Māzisi *sediredür* ‘alime bābından. Ve **keder** hüruf-ı mühmele ve fetḥateyn ile şu bulanmağdur feth-i kāf-ıla *kedāre* ve *kedār* ve zamm-ı kāf-ıla *küdür* ve *küdüret* ve kesr-i elif ve sükün-ı kāf-ile *ikdirār* ki iḥmirār vezni üzredür ve *tekeddür* gibi. Ve bulanık olana aḥmed vezni üzre *ekder* ve ketif vezni üzre *kedir* ve sükün-ı dāl ile *kedr* dirler. Ve māzisi ‘alime ve naşara ve kerume bābından isti‘ māl olunur. Ve ‘**ader** hüruf-ı mühmele ile çok yağmurdur *el-maṭaru’ş-şedīd* ma‘ nāsına. Ve zamm-ı ‘ayn da lügatdür, ‘alime bābından ‘*adire’l-mekānu* dirler ve *i’tedera* ifti‘āl bābından bu ma‘ nāyadur. Ve ‘*anderu’l-maṭaru* dirler *iştedde* ma‘ nāsına. *Fe huve mu‘andirun* dinilür ve *i’tedera’l-mekānu ibtelle mine’l-maṭari* ma‘ nāsınadur ya‘ nī yer yağmurdan ışılandı. Ve **zümer** zamm-ı zā-yı mu‘ceme ve feth-i mīm ile cem‘dür. Müfredi zamm-ı zā ve sükün-ı mīm ile *zümredür* ki cemā‘at ve bölük ma‘ nāsınadur ve *zümre* ki cemā‘at ma‘ nāsınadur, *zemr*den müştakdur. Ve *zemr* feth ü sükün ile āvāzdur şavt ma‘ nāsına. Cemā‘at ma‘ nāsında *zümre* bundan müştak olmak cemā‘at āvāzdan ḥālî olmaduğıçündür. *İrşādü’l-‘Aḳli’s-Selīm*-nām tefsirde böyle yazmışdur.

Nazm:

Gözdür başar görmek başar bilmek başar yazmak şaṭar
Korku ḥaṭar bölük nefer dirler yalana hem buḳar

Şerh:

(A 445b) **Başar** feth-i bā’ ve şād-ı mühmele fethiyle gözdür ve görmekdür ve bilmekdür kesr-i ḡayn ile ‘ilm gibi. Fi‘li kerume ve ‘alime bābından gelür. Cem‘i *ebşār* gelür ve ism-i fā‘ili *başır* gelür *mübşir* ma‘ nāsına ki bāb-ı if‘āldendür. Ve **şaṭar** fetḥateyn ve hüruf-ı mühmele ile yazı yazmağdur. Feth ü sükün-ıla olan *saṭr* da lügatdür. Ve kitābet ma‘ nāsınadur ve kesmege dirler, kaşşāba *sāṭır* ve āletine *sāṭūr* dinilmek bundandur. Ve **ḥaṭar** feth-i ḥā’-i mu‘ceme ve tā’-i mühmele vü meftūḥa ile korku ve helāke müşrif olmağdur. Ve **nefer** nūn u fā fethiyle bölük ve ādemden bir cemā‘atdır. Ve **buḳar** zamm-

ı bā'-i muvaḥḥade ve feth-i kāf ile şurad vezni üzre yalandur kesr-i kāf ve sükün-ı zāl ile olan kızb gibi.

Nazm:

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
Ṭāvūs kuşu şarrāḥ olur bülbül kuşu oldu nuḡar

Şerḥ:

Şarrāḥ hā'dan gayrı ḥurūf-ı mühmele ile kettān vezni üzre ṭāvūs didükleri kuşdur ki aḥkāmı ve aḥvālī zıkr olunmuşdur. Ve **nuḡar** zamm-ı nūn ve feth-i ' ayn-ı mu' ceme ile şurad vezni üzre ehl-i Medīne bülbül kuşına dirler.

et-Ta'bir: Düşde bülbül ḡanī ere delāletdür. Ve ba' zılar ḡaniyye ' avrata delāletdür, dirler. Ve ba' zılar Qur'ān-ı ' Azīm okur oğuldur ki kıra'ātde lahn eylemez, dirler. Kezā kâle İbnü'l-Ğannām. Ve'l- ' ilmu ' inda'llāhi'l- ' Allām.

el-Kıṭ'a: (A 446a)

Nazm:

Hüdāhüd hem ebu'l-aḥbār hüdḥüd
İbik kuşu cigarler oldu ekbüd

Şerḥ:

Hüdāhüd iki hā'-i maẓmūme ve iki dāl-ı mühmele ile ibik kuşu didükleri alaca kuşdur ki başında tācı vardır. Zamm-ı hā'-i evvelī ve kesr-i hā'-i sāniye ile olan *hüdāhid* gibi ki ' ulābiṭ vezni üzredür. Cem' i feth-i hā ile *hedāhid* gelür. Ve bunun künyeti feth-i elif ve sükün-ı hā'-i mu' ceme [ile] **ebu'l-aḥbār**dur. Ve bu kuş çirkin қоқar, zīrā yuvasını zibilde binā ider. Ve dirler ki insān sırça içinde şuyı gördügi gibi yer altında olan şuyı bu kuş görür. Anuñçün Süleymān bin Dāvūd ' aleyhime's-şalātu ve's-selām hüdḥüdi aramışdur. Ve hüdḥüdi Süleymān aradukda bulunmağa sebeb budur ki Süleymān peygamber Quds-i Şerīf'de olan Beyt-i Şerīf'i yapmağdan fāriḡ olduğdan soñra Mekke-i Mükerreme ve Harem-i Şerīf'e gitmege niyyet eyledi. İns ü cin ve şeyātın ü vuḥūş ve kuşdan ol kadar ' asker uydurdi ki ' askeri қонduқda yüz fersaḥ yerde ancaқ sığışurlardı. Yel Süleymān' uñ ' askerini götürüp Harem-i Şerīf berāberine vardukda anda indi ve bir zamān Mekke'de muḳīm oldu. Mādāmki Harem-i Şerīf'de muḳīm idi, her gün beş biñ deve ve beş biñ sığır

ve yigirmi biñ koyun boğazlardı. Ve yanında hâzır olanlara “Bu yerden ve ‘Arab’dan (A 446b) bir peygamber gelse gerekdür, enbiyânıñ seyyidi ve mürsel olanlarıñ hâtimi ve şöñi olsa gerekdür. Ne sa‘âdet aña yetişüp imân getüren kimseye.” didi. Ve Süleymân ‘aleyhi’s-selâm Harem’de erkân-ı haccı tamâm u edâ eyledükden şöñra şabâh vaqtinde Mekke’den göçüp gitdi. Ve zevâl vaqtinde Yemen diyârından Şan‘â’ya vardı ki tamâm bir aylık yoldur. Ol yerüñ çayır ve çimen ve yaşılistânı[nı] görüp inmek murâd eyleyüp aña indi. İndükden şöñra hüdhüd, Süleymân inmege muqayyed iken “Göge ağup sağ ve sola bakayın.” diyüp göge ağdı. Ve Belķis-nâm hatun ve pâdişāhuñ bir bostānıñ gördi yaşıllığa meyl idüp ol bostāna indi. Ve Yemen hüdhüdlerinden bir hüdhüde rāst geldi. Ol hüdhüdün vāridi ve Süleymân peygamberden varan hüdhüdün adı Ya‘fūr idi. Yemen hüdhüdi Ya‘fūr’a “Ne yerden gelürsin?” didi. Ya‘fūr “Süleymân ile Şām’dan gelürüm.” didi. Yemen hüdhüdi “Süleymân kimdür?” didi. Ya‘fūr “Süleymân, Dāvūd oğlıdur ve ins ü cin ve şeyātın ü vuḥuş ve kuşlarıñ pâdişāhıdur. Ve yel anuñ emrine muṭī‘dür. Bir aylık yolu şabāhdan öyleye dek yürür.” didi. Ve Süleymân’uñ ‘azamet ü celālinden söyledi ve Yemen hüdhüdine “Ya sen ne yerdensin?” didi. Yemen hüdhüdi “Ben işbu memleketdenüm. Ve pâdişāhumuza Belķis dirler, eli altında (A 447a) on iki kâ’idi vardur ve her kâ’idün eli altında yüz biñ cenk eri vardur. Varup görelüm. Süleymân’a haber vir, şafâ ider ve şād olur.” didi. Ya‘fūr Yemen hüdhüdi ile Belķis’a gitdiler ve Belķis milkini gördiler ve eglendi. Ya‘fūr ikindüden şöñra olmayınca dönmedi. Bu taraftan Süleymân namāz içün āb-dest şuyını istedi, şu bulunmadı. İns ü cin ü şeyātine şudan su’āl eyledi, şu kânadur bilemediler. Hüdhüdi istedi, bulunmadı. Süleymân ğāzaba gelüp “Hüdhüde ‘azāb-ı şedid ile ‘azāb iderüm veyā boğazlarum veyā bir haberle gelüp ‘özür beyān eyleye.” didi. Ve kuşlarıñ seyyidi ve uluları ki tavşancıldur, Süleymân aña “Tiz hüdhüdi bul.” didi. Tavşancıl şu kadar göge uçdı ki yeryüzi bir çanak gibi görünür oldu. Ve Ya‘fūr’ı Yemen tarafından gelür görüp üzerine hücum eyledi. İncitmemesine hüdhüd tavşancıla yemîn virdi. Ve Süleymân peygamber kendüye ğāzab itdüğünü didi. Ya‘fūr “Süleymân peygamber istiṣnā eylemedi mi?” didi. Tavşancıl “İstiṣnā eyledi meger bir haber getüre ve ‘özür beyān ide, didi.” didi. Hüdhüd “Eyle olıcağ ben ḥalāş olurum.” didi. Ve Süleymân’a yakın geldükde kuyruğunu şalıvirdi ve kanadlarını dağı şalıvirüp tevāzu‘ idüp kuyruk ve kanadlarını yere sürmege başladı. Süleymân elini uzadup başından dutup kendüye çekdükde hüdhüd (A 447b) “Ey Allāhu te‘ālānuñ peygamberi! Bārī te‘ālā öñinde tıracağünü fıkır eyle.” didi. Süleymân bu sözi işidüp ditredi ve günāhından geçüp

incitmedi ve kanda olduğunu şordı. Ve bir rivāyetde Süleymān ‘aleyhi’s-selām üzerine kuşlar kanat gerüp gölge iderlerdi. Süleymān üzerine güneş dokunup bakdukdā hūdhūdūn yerini boş olduğunu görüp ğāzaba geldi ve “Aña elbet pek ‘azāb iderüm veyāhūd boğazlarum.” didi, dirler. Ve pek ‘azāb iderüm demekden murād-ı şerīfi bir ‘azābdur ki ebnā’-i cinsi andan ‘ibret alalar. Ve ba‘zılar Süleymān kuşa ‘azāb eylemek murād eylese kuyruğunu ve kanadını yolup çıplak güneşe koyup qarınca ve sā’ir hevāmm-ı arz anı incitmekdür, didiler. Ve ba‘zılar, üzerine kaṭrān sürüp güneşe kımaḳdır, dirler. Ve ba‘zılar, kafes içinde kımaḳ ile ‘azāb iderdi, dirler. Ve ba‘zılar, bir kıoca dişi alıvirmek ile idi, dirler. Ve ba‘zılar, zıddı ile bir yere kımaḳ ve nā-cins ile şöḫbet itdürmekdür, dirler. Nitekim *aḍyaḳu’s-sücūn mu‘āṣeratu’l-ezdādi* dimişlerdür, ya’nī zindānlaruñ ziyāde ṭar olanı nā-cins olanlarla şöḫbetdür. Ve ba‘zılar, aḳrānına ḫizmet itdürmekle ‘azāb iderdi, dirler.

el-Ḥavās: Hūdhūdūn yeleklerinden biriyle evi buḫūrlasalar hevāmmı ol evden kıova ve gidere. Gözini unutsaḳ üzre aṣṣalar unuttuğı nesne ḫāṭırına gele. Ve ḳalbini biryān (A 448a) idüp seṣāb ile yenilse ḫıfṣ u zekāya nāfi‘dür. Ve yuvasınuñ toprağını bir kimse alup bir zindān içine kıosa fi’l-hāl zindān[dan] çıka. Ve ayağı kıynaḳlarından birin alup bir oğlan üzre veyā ğayrı üzre aṣṣalar aña göz degmeye ve mādāmki üzerinde ola şıḫḫat ü ‘āfiyet üzre ola. Ve eger kıuyruğından ve kıanından alup bir ağaḳ üzre aşılsa ebeden yemiş virmeye. Ve yelegini alup bir kimse götürse ve bir kimse ile ḫuṣūmet eylese ḫaṣmına ğālip ola ve murādları ḫāşıl ola. Ve etini bişirüp yimeḳ kıulunca nāfi‘dür. Ve bağırsaḳların kıurudup simsim yağıyla saḫḳ olınup bir kimsenüñ başını veyā saḳalını üç gün anuñla yağlasalar kıılları be-ğāyet kıararda ve siyāh eyleye. Ve kıanını ıssı iken gözde ‘ārız olan aḳ üzre ṭamzırsalar ol aḳı gidere. Ve eger hūdhūdi cümle a‘zāsıyla bir evde aṣṣalar ol evde olanlar siḫirden emīn olalar. Ve etini cimā‘dan bağılu olana dütsü eyleseler sağı eyleye ve meshūr olana dağı böyledür. *Ḥayātü’l-Ḥayevān* ve *İḫtiyārāt* ve *Ḥarīdetü’l-‘Acā’ib* de böyledür.

et-Ta‘bīr: Düşde hūdhūd şol ehl-i ‘ilme delālet ider ki kıabīḫ ile aña şenā olunur, zīrā hūdhūdūn kıoḳusu çirkindür. Ve bir kimse düşde hūdhūdi görse māl ve ululığa iriše ve eger hūdhūd aña söylese pādişāḫ tarafından aña bir ḫaber gele. Zīrā Kelāmu’llāh’da “وَجَنَّتْكَ مِنْ سَيِّئَاتِنَا بَيْنَا بَقِيْنِ”¹⁴³⁴ vāḳi‘dür. (A 448b) Ve İbn Sīrīn rahmetu’llāhi ‘aleyh eydür: Bir

¹⁴³⁴“...‘Sebe’den sana sağılam bir haber getirdim.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Neml 27/22.

kimse hüdhüdi görse müsāfiri gele. Ve ba‘zılar, ḥavf şāhibi olana emāndur, dirler. Kezā
ḳāle İbnü’l-Ğannām. Ve **ekbūd** feth-i elif ve zamm-ı bā’-i muvaḥḥade ile *kebid* cem‘i dūr.
Ve *kebid* feth-i kāf ve kesr-i bā’ ile ketif vezni üzre ve kesr-i kāf ve sükün-ı bā ile kızb
vezni üzre ve feth-i kāf ve sükün-ile faḥz vezni üzre cigerdür ki cem‘i feth ile *ekbād* ve
zamm ile *kübūd* gelür. Ve ciger ağrısına ğurāb vezni üzre *kübād* dirler, māzisi ‘alime
bābindan *kebidedür*, cigeri ağrıdı ma‘nāsına.

Nazm:

Hedil oldı gögercin erkegi hem

Anuñ āvāzı ḳullar oldı a‘būd

Şerḥ:

Hedil emir vezni üzre gögercin erkegidür zekerü’l-ḥamām ma‘nāsına. Ve gögercin
āvāzına dirler şavtü’l-ḥamām ma‘nāsına, lām yerinde rā’-i mühmele ile olan *hedir* gibi.
Ve ba‘zılar; *hedil*, Nūḥ ‘aleyhi’s-selām zamānında bir yavru idi, şusızlıktan helāk
olmuşdur veyā bir yırtıcı anı avlamışdur, bir gögercin yokdur ki anuñcün ağlamaya, dirler.
Ḳāmūs ve *Cevheri* ve *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyledür. Ve **a‘būd** zamm-ı bā ile cem‘i dūr,
müfredi ‘*abd*’dür ki ḳul dimekdür. Ve ‘*abd*’ cem‘i feth-i ‘ayn ile ‘*abid*’ gelür kelb cem‘i
kelib geldüğü gibi ve kesr-i ‘ayn ile ‘*ibād*’ ve zamm-ı ‘ayn ve sükün-ı bā ile ‘*ubdān*’ temr
ve tümrān gibi ve kesr-i ‘ayn ve sükün-ı bā ile ‘*ibdān*’ caḥş (A 449a) ve ciḥşān gibi ve
kesr-i ‘ayn ve kesr-i bā ve teşdīd-i dāl ve elif ve nūn-ıla ‘*ibiddān*’ ve kesr-i ‘ayn ve kesr-i
bā ve dāl-ı müşeddede ve medd ile ‘*ibiddā*’ ve kesr-i ‘ayn ve kesr-i bā ve dāl-ı müşeddede
ve ḳaşr ile ‘*ibiddā*’ ve zamm-teyn ile ‘*ubud*’¹⁴³⁵ ve feth-i ‘ayn ve zamm-ı bā ile ‘*abūd*’
nedus vezni üzre ve feth-i mīm ve sükün-ı ‘ayn ve zamm-ı bā ve vāv-ı sākine ve medd-
ile *ma‘būdā*’ maşğūrā’ ve mekbūrā’ vezni üzre ve feth-i mīm ü bā vü dāl ve sükün-ı ‘ayn
ve āḥirinde hā ile *ma‘bede* feth-i mīm ve sükün-ı şīn-i mu‘ceme ve feth-i yā vü ḥā ile
olan meşyehā¹⁴³⁶ gibi. Ve feth-i mīm ve kesr-i bā ile *ma‘ābid* ve ‘ayn-ı meftūḥa ve sükün-
ı bā ile ‘*abdūn*’ ve feth-i mīm ve sükün-ı ‘ayn ve zamm-ı bā ve vāv-ı sākineden soñra dāl-

¹⁴³⁵ ‘*Ubud*’ zamm-teyn ile ‘*abd*’ cem‘i dūr ki feth ü sükün-ıladur, saḳf cem‘i zamm-teyn ile suḳuf geldüğü
gibi.

¹⁴³⁶ *Meşyehā* feth-i mīm ve sükün-ı şīn ve feth-i yā’-i müşennāt-ı taḥtāniyye ve ḥā’-i meftūḥadan soñra hā
ile cem‘i dūr *şüyūḥ* ma‘nāsına, müfredi *şeyḥ* dūr.

ı meftûha ve kaçır ile *ma‘būdā* gelür. Ve zıkr olınan cümü‘ ı hıfz āsān olsun için birkaç beyit nazm olındı ve bu maḥalde yazıldı.

Nazm:

‘*Abd* cem‘ i oldı *a‘būd* hem ‘*abīd* ile ‘*ibād*
Daḥı ‘*ubdān* zamm u kesr ile ‘*ubuddur* ey ‘*ibād*
Hem ‘*ibiddān* u ‘*ibiddā* medd ü kaçır ile ‘*abud*
Ma‘bede ‘*abdūn* hem oldı *ma‘ābid* ey cevād
Oldı *ma‘būdā* ’vü *ma‘būdā* anuñ cem‘ i daḥı
On beş oldı cümlesi ezberle ey pāk-nijād
Ey *Celīlī* Ḥaḳ te‘ ālā raḥmet ide aña kim
Fātiḥa İhlās-ıla ide senüñ rûḥuñı şād (A 449b)

Nazm:

Bite her‘ a heḳalles ḳurda dirler
Semüz oḡlanuñ adı oldı ‘ukrud

Şerḥ:

Her‘a feth-i hā ve sükün-ı rā’-i mühmele ve ‘ayn-ı mühmeleden soñra hā ile bitdür ḳamle gibi. Ve rā’nuñ fethi de cā’izdür. Ve bitüñ cümle aḥvāli zıkr olınmışdur. Ve *heḳalles* feth-i hā ve feth-i ḳāf ve lām-ı müşeddede vü meftûhadan soñra sîn-i mühmele ile ‘amelles ve cehennem vezni üzre ḳurd didükleri cānverdür zi’b gibi ve dilküye dirler sa‘leb gibi. Cem‘ i *heḳālīs* gelür. Ve ḳurduñ cümle aḥvāli zıkr olınmışdur. Ve ‘*ukrud* ḥurûf-ı mühmele ile burḳa‘ vezni üzre semüz oḡlandur, ca‘fer ve ‘uşfûr ve ‘ulabiṭ vezinleri üzre lügatdür.

Nazm:

Hemec ufaḳ siñek oldı hemella‘
Di ḳurda hem aşısız oldı ḳu‘dud

Şerḥ:

Hemec feth-i hā vü mīm ile bir cins ufaḳ siñekdür ki ḳoyun ve eşek yüzlerine düşer ve üşer ve gözlerine daḥı kezālik *hemecun hāmīcun* didükleri te’kiddür. Nitekim *leylun lā’ilun* ve *şayfun şā’ifun* ve *vaḳdun vāḳidun* ve *yevmun eyvemu* ve *cāhiliyyetun cehlā* diyüp te’kid iderler. Ve *hemec* cem‘dür, müfredi *hemecedür*. Ve *hemece* açlıḡa dirler cū‘

ma' nāsına. Ve arık koyuna dirler *eş-şātu'l-mehzûle* ma' nāsına. Ve dirlikde su'-i tedbire dirler. Ve âteş ve çerâğ üzre düşen pervāneye dirler ferāş ma' nāsına. Ve yüreksiz ve 'ağılsız yeyni kimseye (A 450a) dirler ħurūf-ı mühmele ile seḥāb vezni üzre olan ra' ā' gibi. *Ḳaṣīde-i Münferice*'de

وَجَيَّارُ الْخَلْقِ هُدَاثُهُمْ

وَسِوَاهُمْ مِنْ هَمَجِ الْهَمَجِ¹⁴³⁷

vāḳi' dūr. Ve *Aḍvā'u'l-Behice*-nām şerhinde “النَّاسُ رَجُلَانِ عَالِمٌ وَمَتَعْلَمٌ وَسَايِرُ النَّاسِ هَمَجٌ” hadîşini yazmışdır. Ya' nī nās u ħalk iki erdür; biri 'ilmiyle 'āmil olan 'ālim ve biri müte'allim ya'nī 'ilmi öğrenmege cehd eyleyen ğayrı ħalk *hemec*dür ya'nī koyun ve eşek yüzlerine ve gözlerine konan ufaḳ siñekler gibidür. Kıllet-i himmet ü hisset, ḳadr ü menziletde aña teşbîh olunmışlardır. Ve ħalkuñ, ya'nī âdem oĝlanlarınıñ rezîl ve alçaḳlarına *hemec* didükleri za'îf siñeklere teşbîh eylemek üzredür, fe'fhem. Ve *hemella'* ħurūf-ı mühmele ile cehennem vezni üzre ḳurddur zi'b gibi. Ve *ḳu'dud* zamm-ı ḳāf ve sükūn-ı 'ayn-ı mühmele ve zamm-ı dāl-ı mühmele ile hüdhüd vezni üzre. Ve dāl'da feth ile *ḳu'dad* lügatdür; lâkin nazımda hüdhüd vezni üzre okunmaḳ gerekdür. *Raculun ḳu'dadun* dirler aşılısız kimseye fūrümāye ten gibi. Ve baḥîl ü nā-kes olan kimseye daḥı dirler. Nitekim yine ḳit'ada ol ma'nāya geldüĝi işâret olunmışdır. Ve cedd-i ekbere ḳarîbü'l-âbā' olan ere *ḳu'dud* dirler. 'Abd bin 'Alî bin 'Abdi'llāh bin 'Abbās raḍiya'llāhu te'âlā 'anhum Benū Hāşim tâ'ifesiñüñ *ḳu'dud* idi. Kezā fî-*Şiḥāḥi'l-Cevheri* 'alā-mü'ellifihi raḥmetu'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥîmi'l-Bārî. (A 450b)

Nazm:

Çobanı yok deve adı hemeldür

Bağırtlak hevze bir kuş adı ħufdud

Şerh:

Hemel ħurūf-ı mühmele vü taḥrîk ile çobanı olmayan devedür *el-iblu bilā-rā'in* ma' nāsına, feth-i nūn ve feth-i fā ile olan nefes gibi. Lâkin *nefes* şîn-i mu'ceme ile gice ile çobansız olan devedür. Ve *hemel* muṭlaḳdur gice ve gündüz çobansız olandur ki çobansız gice ve gündüz şalıvirile.

¹⁴³⁷“İnsanların en hayırlısı onlara yol gösterendir, onun dışındakiler ayak takımıdır.”

el-Emsāl: *İhtalata'l-mer'ıyy bi'l-hemel* darb-ı meşeldür. *Mer'ıyy* feth-i mīm ve sükün-ı rā'-ı mühmele ve kesr-i 'ayn-ı mühmele ve teşdîd-i yā ile çobanı olandır. Ve *hemel* çobansız olandır ve *ihtilâf* karışmaştır. Ve *hevze* feth-i hā ve sükün-ı vāv ve zāl-ı mu'cemedan sonra hā ile bağirtlak didükleri kuşdur kaçā gibi ve ba'zılar, āhar kuşdur, dirler. Cem'i hā'sız *hevz*dür. Ve Hevze bin 'Alī bir racül adıdır ki hâzret-i Resûl'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem aña Selîṭ bin 'Amr el-'Āmirî-nām şahābîyi gönderüp dîn-i İslām'a da'vet eyledi. Ve hâzret-i Resûl'ün nâmesini okuduğda Selîṭ'e, i'zâz u ikrâm ve ta'zîmde ihtimâm-ı tām izhâr eyleyüp hil'atler geyürdi ve gökçek cā'ize ve armağan ve bahşışler virdi. Ve peygambere nâmenün cevâbını yazup "Ne güzel dîne da'vet eyledün ve lâkin ben de kavmümün haṭîbi ve şâ'iriyüm, (A 451a) baña bir nesne ta'yîn eyle." didi. Hâzret-i Resûl andan ibâ eyledi. Hâzret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Mekke fethinden 'avdet eyledükden sonra Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm nâzil olup Hevze, naşrâniyyet üzre vefât eyledüğünü Resûl'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem hâzretine haber virdi. Demîrî böyle yazmışdır. Ve *hufdud* zamm-ı hā'-ı mu'ceme ve sükün-ı fā ve zamm-ı dāl-ı mühmele ile bir kuşdur ve yarasa didükleri kuşdur, huffâş ma'nâsına buhlûl vezni üzre olan *hufdud* gibi. Kezâ fi'l-*Kāmūs* ve'l-*Kābūs*.

Nazm:

Yılana di hilāl ü ne hülâyi'
Di qurda nâ-kes adı oldu ku' dud

Şerh:

Hilāl hüruf-ı mühmele ile kitâb vezni üzre muṭlak yılıandır hayye ma'nâsına veyâ erkek yılıandır *ez-zekeru mine'l-hayye* ma'nâsına. Ve ay gürresine daḥî hilāl dirler. Ay iki gicelik olsa yine hilâldür. Ve ba'zılar, üç giceye dek ve ba'zılar yedi giceye dek hilâldür, dirler. Ve ay âhîrinde yigirmi altıncı ve yigirmi yedinci gicesinde yine hilâldür. Ve bunlardan ğayrı vakitlerde aya kamer dirler. Ve yılana feth-i hā ve teşdîd-i yā ile *hayye* dirler gerek erkek gerek dişi olsun. Ve *hayye* nisbet olınsa *hayeviyy* dirler. Ve yılan erkeğine tennûr vezni üzre *hayyût* dirler. Ve Hâk sübhānehu ve te'âlâ yılanı gökden yere indirdükde Sicistân'a indürdi, cümle yerlerden artık anda yılan vardır. (A 451b) Ve eger anda olan yılanları 'irbedd¹⁴³⁸ didükleri cânver yimese Sicistân halkı göçüp giderlerdi.

¹⁴³⁸ *'Irbedd* kesr-i 'ayn-ı mühmele ve sükün-ı rā ve feth-i bâ'-ı muvaḥḥade ve dāl-ı mühmele vü müşeddede ile bir ulu ve büyük yılıandır ki yılanları yir. *Hayâtü'l-Hayevân*'da böyle yazmışdır.

Mes‘ūdī’den Süheylî böyle nakl eylemiştir. Ve ammā Ka‘bū’l-Ḥibr, Ḥaḳ te‘ālā yılanı İsbahān’a ve İblis’i Cüdde’ye ve Ḥavvā’yı ‘Arafe’ye ve Ādem peygamberi -‘aleyhi’s-selām- Serendīb taḡına indürdi, didi. Ve feth-i sîn-i mühmele ve feth-i rā’-i mühmele ile Serendīb, Hindistān’da Şin a‘lāsında bir taḡdur ki ol taḡ üzre ḥazret-i Ādem ‘aleyhi’s-selām ayaḡının işr ü ‘alāmeti ve nişānı vardır. Ve ol taḡı deryāda gezenler birkaç günlük yoldan görürler. Demīrī *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da böyle yazmıştır. Ve *Ḳāmūs*’da Serendīb Hind’de bir şehirdür, demiştir. İmām Demīrī, Serendīb bir taḡdur ve Ādem ‘aleyhi’s-selām ayaḡının nişānı ol taḡ üzredür didüğü yerinde olmaz, belki Ādem ‘aleyhi’s-selām gökden yere indükde Rāhūn-nām bir taḡ üzre inmiştir. Ve mübārek ayaḡı nişānı ol taḡdadur ve ayaḡı üzre lem‘ ider ve yalabur nūr vardır, gözi kamaşdurur ve göz nūrın kapar. Ve Rāhūn, Serendīb’de olur ve ḥurūfı nūn’dan ḡayrı mühmeledür. Ve İmām Demīrī, Serendīb didükleri Sātī Demā didükleri taḡa yakındur. Ve Sātī Demā feth-i sîn-i mühmele ve kesr-i tā’-i müsennāt-ı fevḳāniyye ve ba‘dehu yā’-i ḥuṭṭī vü sākine ve dāl-ı mühmele ve mīm ve elif iledür. Ve bu taḡ üzre bir gün yokdur ki ḳan dökülmeye, anuñçün aña Sātī Demā (A 452a) demişlerdür, didi. Ve *Ḥarīdetü’l-‘Acā’ib*’de ol taḡda ḥazret-i Ādem’ün ayaḡı taş ve ḳaya içine batmıştır, uzunluğu yetmiş şibr ve ḳarışdur, demiştir. Ve Cevherī de ol taḡa Sātī Demā dinilmek her gün üzerine ḳan dökildüğüçündür, demiştir. Ve *Muḥṭār-ı Şihāḥ*’da daḡı böyle yazmıştır.

Hikāyet: ‘Alī bin Naşr-nām kimse eydür ki Mütevekkil-‘Ale’llāh-nām pādişāh yanına vardum. Nā-gāh Mütevekkil rıfḳı medḥ iderdi ve medḥinde ikşār ḳılurdu. Ben daḡı “Pādişāhum! Rıfḳ ḥaḳḳında Aşma‘ī işbu şi‘ri baña oḡudu.” didüm ve bu şi‘ri oḡudum.

لَمْ أَرِ مِثْلَ الرِّفْقِ فِي لَيْلِهِ
أَخْرَجَ لِلْعَذْرَاءِ مِنْ جُحْرِهَا

مَنْ يَسْتَعِينُ بِالرِّفْقِ فِي أَمْرِهِ

يُخْرِجُ الْحَيَّةَ مِنْ جُحْرِهَا¹⁴³⁹

Mütevekkil ḥizmetkārlarından birine “Divīt ve kāḡıd getür.” didi. Ḥizmetkār ikisini de getürdi. Pādişāh işbu iki beyti yazdı ve baña cā’ize-i seniyye virilmege emr eyledi.

¹⁴³⁹“Yumuşak huylulukta nezaket gibisini görmedim, bâkire kızı evinden çıkarır. İşinde nezakete başvuran, yılanı deliğinden çıkarır.”

Ve Ebū Bekr bin Ebī Dāvūd **rivāyet** eyledi ki Müsta‘in Bi’llāh-nām pādişāh, zikr olınan ‘Alī bin Naşr-nām kimseye kâdılık virilmege kındurdu ve Başra begi olan ‘Abdü’l-Melik-nām beg anı çağırup kâdî olmağa emr eyledi. ‘Alī ol bege dönüp “Evüme varup istiḥāre ideyim ve Ḥaḳ te‘ālādan ḥayırlusın isteyim.” didi. Ve evine gelüp iki rek‘at namāz kıldı ve “Yā Rabbī, eger senüñ katuñda benüm için bir ḥayır var-ısa beni kabz eyle.” diyüp uyudu. Uyandurdılar, vefāt (A 452b) eylemiş bulundu. Ve bu kışsa iki yüz elli tārīḥinde Rebī‘ü’l-āḥir ayında vāḳi‘ olmuşdur.

Ve Ka‘bü’l-Ḥibr’den -raḍiya’llāhu ‘anh- **rivāyet** olunur ki Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā ‘arşı yaratduḳda ‘arşu’llāh “Benden ulu bir nesne yaradılmamışdur.” diyü ḥareket ü ihtizāz eyledi. Ve bir yılan ile ‘arşı tavḳ eyledi ve yılan ‘arşa şarıldı ve dolandı. Ol yılanuñ yetmiş biñ kanadı var-ıdı ve her kanadında yetmiş biñ yelegi var-ıdı ve her yeleginde yetmiş biñ yüzi ve her yüzinde yetmiş biñ ağzı ve her ağzında yetmiş biñ dili var-ıdı. Her gün ağızlarından yağmurlar ve ağaçlar yaprakları ve taşlar ve topraklar ve günler ve melekler şaḡışınca tesbīḥ çıkar. Ol yılan ‘arşa şarıldı, ‘arş yılanuñ yarusına dek geldi. Ol yılan ‘arşdan daḡı büyükdür ve ṭabāyi‘-i ḥayvānda ehl-i kelām olanlar, yılan biñ sene yaşar za‘m eylediler. Ve yılanuñ eyegüsi otuzdur eyegüleri şaḡışınca yumurdlar ve yumurdası otuz olur. Karınca yumurdalarına çöküp ve üşüp yumurdalaruñ çoḡını fāsıd ider ve az yumurda karıncadan kurtulur. Ve yılanı ‘akreb şoksa öldürür. Ve yılanuñ ma‘rūf u meşhūr sıfād ve karılması olmaz, sıfādı hemān birbirine şarılması ile olur. Ve yılan yumurdası uzunca olur ve rengi bulanık ve yaşıl ve kara ve ak ve arḳaṭ olur. Sebebi ma‘lūm degüldür. Ve içinde (A 453a) şadīd gibi bir nesne görünür. Ve yılan, dili yarıḳdur, anuñçün ba‘zı kimseler dilini iki zann iderler. Ve yılan yimege ḥarīş olmaḡla vaşf olunur; zīrā yavrıları yudar ve çiynemez, nitekim arslan eyle ider. Ve kemükli bir nesneyi yutsa bir ağaca veyā aña beñzer bir katı nesneye şarılup karında olan kemügi ufadur. Ve ışırduḡı vaḳit döner, ba‘zı kimseler aḡusını dökmek için döner zann iderler. Ve yimek bulmasa nesīm ile azıḳlanur ve niçe zamān nesīmi azıḳ eyler. Ve yılan yaşlu olduḳda gevdesi küçük olur ve yimek istemez yine nesīm ile geçinür. Ve yılan şu içmez ve şu istemez; lākin bādeye şabr u kararı yokdur ve bādeyi içüp ser-ḥoş olur ve gāḥi olur ki ser-ḥoşlık helākine sebeb olur. Ve erkegi bir yerde tırmaz, yumurda üzre tıran dişisidür tā yavrıların çıkarup kazanca ḳavī vü ḳādir olıncaya dek yavrıları bekler. Ve yılanuñ gözi başında devr eylemez, belki başında mīḡ gibi urılmışdur, çekirge gözi de böyledür. Ve kuyruḡını kesseler yine biter ve dişini ḳoparsalar üç günden soñra biter. Ve çıplak

kimseden kaçar. Ve âteşi ve südi pek sever ve âteşi görüp sevinür ve südi pek içer. Ve boğazlasalar birkaç gün тұrur ölmez, ba‘ dehu ölür. Ve yılan kör olsa veyā yer altından çıkşa rāziyānic didükleri yaşıl otuñ yaprağına gözini sürer, bi-izni’llāhi te‘ālā görür olur. (A 453b) Fe-subhāne men қaddera fe-hedā.¹⁴⁴⁰ Ve yılan kaçan bir delige veyā yarığa gögsini girdirse ne kadar kuvvetlü âdem anı taşra çekmek dilese қadir olamaz ve gāhī pārelenür ve taşra çıkmaz ma‘a-hāzā ayakları ve dırnaqları yokdur ki anuñla yapışa. Ve arkası bu mertebe kuvvetlü olmasına sebeb eyegüleri çok olduğındandır. Zīrā eyegü kemükleri otuzdur. Ve Cāhız eydür: Yılan üç dürlüdür. Bir nev‘ inuñ ısırmasına tiryāk ve ğayrı ‘ilāc fā’ide eylemez su‘bān ve ef‘ā ve Hindiyye yılan gibi. Ve bir dürlüsünüñ ısırmasına tiryāk fā’ide ider. Ve bu ikisinden ğayrı öldüren yılan feza‘ ve қorқu vāsıtasıyla öldürür ve illā öldürmez.

Nitekim **hikāyet** olunur ki bir kimse bir ağaç altında uyurken bir yılan üzerine şarқınup başını ısırdı. Ol kimse uyandı, gözi қарarmış olduğu hālde ol kimse başını қашıdı. Ve baқdı kimseyi göremedi, yine yatup uyudu. Uyқudan uyanup sağ ve sālīm olup gezerdi. Bir müddetden şoñra ol aḥvāle vāqıf bir kimse “Fülān ağaç altında uyurken neden uyanduñ bilir misin?” didi. Ol kimse “Va’llāhi bilmedüm.” didi. Ol kişi, “Başuñı yılan şoқmış idi, қorқup uyқudan тұrduğıñ vāqıt yılan devşirilüp gitdi idi.” didükde fi’l-hāl ol kimse bir feza‘ eyledi ki ol feza‘ ile cānı çıқdı ve gitdi. İmdi feza‘ ağıyı harekete (A 454a) getürür ve қorқu mesāmm-ı bedeni açar ve ağı yürür.

Hikāyet: Ḥālīd bin el-Velīd raḍiya’llāhu ‘anh Ḥire didükleri memleket ve қal‘a ḥalkını muḥāşara eyledükde Necef-nām mevzi‘e indi. Ve Ḥire ḥalkına adam gönderüp “‘Āqıl olan adamlaruñuzdan bir kimse gönderüñüz.” didi. Anlar da ‘Abdü’l-mesīḥ bin ‘Ömer bin Қays-nām kimseyi gönderdiler. Gönderdükleri kimse üç yüz elli yaşdan ziyāde mu‘ammer olmuş-ıdı. Ḥālīd bin el-Velīd ile niçe sözler söyleşdükden şoñra ‘Abdü’l-mesīḥ elinde bir şişe var idi, elinde dutup döndürürdi. Ḥālīd raḍiya’llāhu ‘anh “İşbu şişede ne vardır?” didi. ‘Abdü’l-mesīḥ “Semmu sā‘at vardır, ya‘nī fi’l-hāl öldürür ağı vardır.” didi. Ḥālīd raḍiya’llāhu ‘anh “İşbu ağıyı neylersin ve niçün bile getürdüñ.” didi. ‘Abdü’l-mesīḥ “Eger senüñ қатуñda қavmüm ve şehrum ḥalkı sevdükleri ve istedükleri nesneyi bulursam ve murādum ve recām ḥāşıl olursa Ḥaқ te‘ālā ḥazretine şükr iderüm ve eger

¹⁴⁴⁰“Her şeyi ölçüyle yapıp yönlendiren Allah’ı tenzih ederim.” “وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى” “O, (her şeyi) ölçüyle yapıp yönlendirendir.” *Kur’ân-ı Kerīm*, Alâ 87/3. âyetinden iktibas yapılmıştır.

murādum hāşıl olmazsa işbu ağuyı içüp kendümi öldürürüm. Ve şehrüm halkı sevmedükleri haberi kendülere degdürmem, anuñçün bu ağuyı getürdüm.” didi. Hālid rağiya’llāhu ‘anh “Ol ağuyı getür.” didi, ‘Abdü’l-mesih şıseyi Hālid’e şundı. Hālid rağiya’llāhu ‘anh ol ağuyı ayasına dökdi (A 454b) “بسم الله الرحمن الرحيم بسم الله و بالله بسم الله” 1441 didi. 1441 “رَبِّ الْأَرْضِ وَالسَّمَاءِ بسم الله الذى لا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فى الارض ولا فى السماء و هو السميع العليم” didi. Ve andan şoñra ol ağuyı içdi. Ve bir kavilde üzerine şu da içdi ve çeñesini gögsi üzre koyup ‘arağ ve ter Hālid’i -rağiya’llāhu ‘anh- kapladı ve andan şoñra ağı zarar eylemedi. ‘Abdü’l-mesih dönüp kavmine geldi. Kavmi ‘Arab idi ve lākin Nasţuriyye naşārāsından idiler. Ve “Ben bir kimsenüñ yanından geldüm ki ağuyı içdi ve zarar eylemedi, her ne isterse virüp memleketüñüzden çıkaruñ, bunlar bir kavimdür ki şānları uludur.” didi. Hıre halkı dağı ‘Abdü’l-mesih’den bu sözi işidüp Hālid’e -rağiya’llāhu ‘anh- seksen biñ fiğda gönderüp şulh oldılar.

Ve **hikāyet** olunur ki Ebu’d-Derdā rağiya’llāhu ‘anh hāzretlerinüñ bir cāriyesi var-ıdı. Bir gün Ebu’d-Derdā’ya “Sen ne aşıl kimsesin?” didi. Ebu’d-Derdā “Senüñ gibi ādemüm.” didi. Cāriye “Nice ādem olursın ki kırk def’a saña ağı yidürdüm, saña zarar eylemedi.” didi. Ebu’d-Derdā rağiya’llāhu ‘anh Hāğ te‘ālāyı zıkr idenlere ağı zarar eylemediğini bilmez misin? Ve ben Hāğ sübhānehu ve te‘ālā hāzretini ism-i a‘zam ile zıkr iderüm.” didi. Cāriye “Ol, kağı isimdür?” didi. Ebu’d-Derdā rağiya’llāhu ‘anh “بسم الله الذى لا يَضُرُّ” 1442 dur didi. Ve ol cāriyeye “Ya niçün böyle eyledüñ?” didi. Cāriye “Seni sevmedüğümden.” didi. (A 455a) Ebu’d-Derdā rağiya’llāhu ‘anh “İmdi Allāh için seni āzād eyledüm ve baña eyledüğün saña helāl olsun.” didi. İmām Demiri rahmetu’llāhi ‘aleyh *Neşāyiğ-i İbn Zafer*-nām kitābdan bu iki hikāyeti böyle nağl eylemişdür.

Ğaribe: İbnü’l-Cevzi *Ezkiyā*-nām kitābında Bişr bin Mufađdal-nām kimseden **rivāyet** eyledi ki mezbür Bişr eydür: Haccāc ile çıkup Mekke’ye giderken ‘Arab şularından bir şuya rāst geldük. Ve “Anda üç kız karındaş vardır; ammā cemāl ü kemāl ve güzelliğe akrānları bulunmaz.” diyü hūsn ü cemāleri söylendi. Biz de anları görmek istedük ve yoldaşlarımızdan birinüñ ayağını bir ağağla kaşıduğ ve “Bu yoldaşumuz selim ü meslüm

1441“Allah’ın adıyla, Allah’a yemin olsun. Yerin ve göğün Rabbi olan, kudretiyle yerde ve gökte olan hiçbir şeyin zarar vermediği Allah adına. O, işitendir, bilendir.”

1442“Yerin ve göğün rabbi olan, kudretiyle yerde ve gökte olan hiçbir şeyin zarar vermediği Allah adına. O, işitendir, bilendir.”

u lediğdür ya‘nî yılan şokmışdur rākî ve efsûn ider var mıdur?” didük. Ol üç kız karındaşlarıñ küçükleri taşraya geldi, toğar gün gibi ve gelüp ol yoldaşumuz yanında turup “Bu kimseyi yılan şokmamışdur.” didi. Biz “Neden bildüñ?” didük. Ol kız “İşbu kimseyi bir ağaç tırmalamışdur ve ol ağaç üzerine bir erkek yılan bevl eylemiş ve işemişdür ve delîlüm budur ki güneş toğdukdâ bu kimse vefât eylese gerekdür.” didi. Güneş toğdukdâ ol yārānumuz vefât eyledi. Biz de ta‘accub idüp dönüp gitdük.

Ve **hikāyet** olunur ki ‘İsâ peygamber ‘aleyhi’s-selām bir gün bir yılandıya uğradı ki yılanla müthārede vü mücādele idüp koşardı. Yılan ‘İsâ’ya (A 455b) “Yā Rūḥa’llāh! Bu ādeme söyle dönüp gitsün ve beni incitmesün ve illā bunu bir uruşla ururum ki pāre pāre iderüm.” didi. ‘İsâ ‘aleyhi’s-selām geçüp gitdi. Ve bir zamāndan şoñra ‘İsâ ‘aleyhi’s-selām ol yılanı yılandınuñ ağında gördi. ‘İsâ ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām ol yılanı “Sen böyle şöyle diyen degül misin?” didi. Yılan, ‘İsâ’ya “Yā Rūḥa’llāh! İşbu kimse baña yemîn idüp beni aldadı, aldamağ ağusı benüm ağumdan aña ziyāde zararlıdur.” didi. İmām Demîrî işbu fā’ide ve zıkr olınan ġarîbeyi *Ezkiyā* dan naql eylemişdür. Ve *reyḥānū’l-Fārsī* Nüşirevān-ı ‘Ādil’den evvel yoğ-ıdı. Bir gün da‘vā vü mezālīm isti‘mā eylemege oturdukdâ bir yılan taht u serîri tarafına akip geldi ve tahtı altına girdi. Ol yılan büyük idi, öldürmek istediler. Nüşirevān “İncitmeñüz, ben bu yılanı zulm görmışdür añlarum.” didi. Yılan akip geçüp gitdi. Nüşinrevān çavuşlarından ba‘z-ı esāvire ve çavuşı gönderdi, yılan gitdi ve çavuş ve hizmetkār yılan ardına düşdi. Yılan bir kuyu ağzına dolanup kuyuya girdi ve andan şoñra kuyudan çıkdı. Ol kimse kuyuya bakdı, içinde bir depelenmiş yılan vardur ve üzerinde bir kara akreb olduğini gördi. Ol çavuşlarıñ biri mızrağını aşğa kuyu içine şarkıdup ‘akrebi sancup çıkardı ve pādîşāha (A 456a) getürdi ve yılan aḥvālını bir bir didi. İrtesi yıl ol günde Nüşinrevān otururken ol yılan gelüp öninde tırdı ve ağzından bir siyāh tohum dökdi. Nüşinrevān emr eyledi ol tohumı ekeler, ekdiler, andan reyḥān bitdi. Ve Nüşinrevān-ı ‘ādilüñ zükām u dimāğ ağırları çok idi, andan isti‘māl eyledi ve ziyāde fā’idesin gördi. İmām Demîrî ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Bārî bunu ‘*Acā’ibü’l-Maḥlūḳāt*’ dan naql eylemişdür.

Ve Yahyā bin Abdi’l-Ḥamîd el-Ḥimmānî-nām kimse **hikāyet** eylemişdür ki ben Süfyān bin ‘Uyeyne-nām ehl-i faẓl ve vā’iz ü nāşih meclisinde idüm. Ve yanına biñ ādem kadar veyā ziyāde veyā eksük cem‘ olmuşlardı. Meclis āḥirinde, şağında bir er otururdu. Aña dönüp yukarı kılup “Yılan aḥvālını bu meclisde olan ḥalka söyle.” didi. Ol kimse pîr idi, “Beni isnād eyleñ ve bir nesneye dayaduñ.” didi. Ol pîri dayandurdılar ve gözlerinden

kirpüklerinden yukarı kaldırdı. Ve andan sonra “Beni dinlen ve sözümü işitünüz ki babam, dedemden haber vermişdir ve babam bana hikâye eylemiştir ki bir kimse vardı, anın adı **Muhammed bin Hamir** idi ve Hamir oğlu demekle ma‘rûf idi. Gündüz oruçlu ve gice namâz kılup ‘ibâdet iderdi ve kanaş ve ava mübtelâ olmuş kimse idi. Bir gün mezbûr İbn Hamir ava çıkup avlanırken (A 456b) nâ-gâh bir yılan çıkagelüp “Yâ Muhammed bin Hamir ecirni ecâreka’llâh.” didi, ya‘nî beni kurtar ve halâş eyle Allâhu te‘âlâ seni kurtarsun, didi. Muhammed “Kimden kurtarayum?” didi. Yılan “Bir düşmândan ki bana zulm ider.” didi. Muhammed “Kandadır düşmânun?” didi. Yılan “Ardumcadur.” didi. Muhammed, yılanı “Kangı ümmetdensin?” didi. Yılan “Ümmet-i Muhammed’denüm.” didi. ‘Aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm. Muhammed bin Hamir didi ki “Ol yılanı ridâmı ve üst geysümi açup ‘Ridâm içine gir.” didüm. Yılan “Düşmânım beni anda görür.” didi. Ben dağı tımr ve alt geysümi kaldurdum ve “Karnum ve tımr ve alt geysüm arasına gir.” didüm. Yılan “Düşmânım beni görür.” didi. Ben aña “Ya saña nice ideyim ve ne çâre kılayum?” didüm. Yılan eger iştinâ‘u’l-ma‘rûf ve eyülik eylemek istersen ağzuñı aç, ağzuñdan içerüye akayum.” didi. Ben yılanı “Korğarım beni öldüresiñ.” didüm. Yılan “Va’llâhi seni öldürmem, Allâhu te‘âlâ ve melâ’ike ve peygamberler ve ‘arşî götüren melekler ve göklerde sâkin olanlar benim üzerüme şahid olsunlar seni öldürmemeye.” didi. Ben de ağzumı açdum, yılan ağzuma girdi. Ben de yürüdüm, giderken bir kimseye râst geldüm ki kılıcı bile idi, bana “Yâ Muhammed bin Hamir!” didi. Ben, ol kimseye “Ne istersin?” didüm. Ol kimse “Düşmânımı gördün mi?” didi, ben “Düşmânın kimdir?” didüm. Ol kimse “Bir yilandur.” didi. Ben “Allâhumme! Görmedüm.” didüm ve böyle didüğümçün (A 457a) yüz kerre istiğfâr eyledüm; zîrâ bilürdüm, istediği yılan karnumda idi. Ol kimse gitdi ve ben de gitdüm. Bir cüz’î zamân gitdikden sonra nâ-gâh yılan ağzumdan başını çıkarup “Bağ, düşmânım gitdi mi?” didi. Ben dönüp bakdum, kimseyi görmedüm ve yılanı “Kimse görünmez, çıkmak dilerseñ çık.” didüm. Yılan bana “Yâ Muhammed, kendün için iki nesnenün birini ihtiyâr eyle ki biri senün yüregün delmekdür ve biri senün ciğerün delmekdür ki seni cânsız koyam.” didi. Ben dağı “Yâ sübhâna’llâh, kanı ‘ahdün ve nice oldu yemîn ve andun? Ne-‘aceb tizce unuttun?” didüm. Yılan “Yâ Muhammed, hiç senden ahmağ bir kimseyi görmemişüm ki senün babañ Âdem ‘aleyhi’s-selâm ile olan ‘adâveti ve anı Cennet’den çıkardüğümü unuttun. Eyle ki ehl olmayana eyülik eyledüğüne sebep nedür? Ne olaydı bileydüm.” didi. Ben aña “Elbet öldürür misin?” didüm, yılan “Elbet öldürürüm.” didi.

Ben ol yılanı “Çünkü lā-būd öldürürsün, bārī baña mühlet vir, işbu tağ altına ve etegine varup kendüm için bir yer hazırlayam ve kabrümü kazayum.” didüm. Yılan “İstedüğünü eyle.” didi ve mühlet virdi. Ben de tağa toğrı yürümege başladum, dirilikden nā-ümīz olup başumı göge kaldurdum ve(A 457b) “يا لطيف يا لطيف يا لطيف بلطفك الخفي يا لطيف و يا قدير اسالك بالقدرة التي استويت بها علي العرش فلم يعلم العرش اين مستقرك منه يا عليم يا عليم يا علي يا عظيم يا حي يا قيوم يا الله الا كفيتني هذه الحية”¹⁴⁴³ didüm ve böyle du‘ā eyledüm. Andan sonra yürüdüm, yüzi güzel ve güler, kokuşu güzel, geydükleri kirden arı ve pāk bir ere rāst geldüm. Ve baña “Selām ‘aleyk.” didi. Ben dağı “Ve ‘aleyke’s-selām karındaş.” didüm. Ol baña “Senün beñzün yorgun görürüm, nedür aşı?” didi. Ben “Bir düşmān baña cebr ü zulm eyledi.” didüm. Ve baña “Düşmānuñ ne yerededür?” didi. Ben “Karnumdadur.” didüm. Ol kimse “Ağzuñı aç.” didi. Ben ağzumı açdum, ol kimse zeytün yaprağı gibi bir yaşıl yaprak ağzuma kodı ve baña “Çiyne ve yut.” didi. Ben de çiyne düm ve yutdum. Hemān karnum mağş ve ağrımağa başladı ve yılan karnumda devr eylemege başladı, fi’l-hāl yılan pāre pāre olup aşağıdan çıktı ve karkudan kurtuldum. Ben de ol kimseye şarılup “Sen kimsin ki senün elünle Haq te‘ālā baña bu lutf u kerem ve ihsān u minneti eyledi?” didüm. Ol kimse güldi ve baña “Beni bilmez misin?” didi. Ben “Allāhumme! Bilmem.” didüm. Ol “Yā Muḥammed! Yılan ile senün mā-beynlerinde olan olup işbu du‘āyı okuduğün vakit gökde olan melā’ike Haq sübhānehu ve te‘ālā ḥazretine ḍabḥ u tazarru‘ eylediler. Haq te‘ālā “İzzetüm ve celālüm ḥaqqıçün yılanuñ itdügi gözümde dūr (A 458a) ve kulum itdüğini bilürüm.” didi. Ve ben dördüncü kat gökde olurum, adum Ma‘rūf’dur, Haq te‘ālā baña emr eyledi ki Cennet’e varup Tūbā ağacı yaprağından bir yaprak getirüp saña yetişem. Yā Muḥammed, eyülik eylemek senün üzeründe olsun. Eyülik eylemek yaramaz yere düşmekden şaklar ve eger eyülik eyledüğün kimse anı zāyi‘ iderse Allāh ‘azze ve celle katında zāyi‘ olmaz, didi.” didi. İmām Demīrī, bunı *Ḥilye-i Ebī Nu‘aym*’dan nakl eylemişdür.

Fā’ide: Zamān-ı Cāhiliyyet’de iki kardaş sefere çıktılar ve bir ağacın gölgesine kondılar ki ol ağaç bir ak taş altında idi. Ol taş altından bir yılan çıkageldi ve bir altun getirüp iki kardaş önüne bıraktı. Üç gün anda tırdılar, yılan her gün birer altun getirüp önlerine bırakırdı. İki kardaşın biri ol birine “Niçeye dek bunda oturup bekleyelüm, bunda defne

¹⁴⁴³“Ey Latîf! Ey Latîf! Ey Latîf! Senin gizli lütfunla, ey latîf! Ey Kâdir, kimsenin mekanını bilmediği arşa istiva ettiğin kudretinden diliyorum. Ey Alîm! Ey Alîm! Ey Alî! Ey Azîm! Ey Hayy! Ey Kayyûm! Ey Allahım. Bu yılanı karşı bana medet eylemez misin?”

ve gizlü māl vardır. İşbu yılanı öldürüp ve yeri kazup māl bulup alsak.” didi. Karındaşı men‘ eyledi ve “Bilmezüz şöñ nice olur, māl mı elümüze girer yoksa helāk mi oluruz?” didi. Ol bir karındaşı diñlemedi. Eline bir balta alup yılanı gözledi, yılan çıkdukdā balta ile başına urup başını yardı, öldüremedi. Yılan aña yetişüp ve tizce şokup öldürdi ve dönüp deligine girdi. Ol bir karındaşı katl olınan karındaşını (A 458b) defn eyledi. Ve anda tırdı, irtesi gün ol yılan deliginden başı şarılmış çıkdı ve altundan yanında bir nesne yok. Ol kimse yılanı “Karındaşum seni urduğına rızām yoğ-ıdı, va’llāhi ben karındaşımı men‘ eyledüm idi. Memnū‘ olmadı ve sözümi diñlemedi, kâbil midür? Allāh sübhānehu ve te‘ālā hāzretini aramıza koyup sen beni şokmamağa ve ben seni urmamağa ‘ahd idevüz, her gün ‘ādetün üzre birer kırmızı getüresin.” didi. Yılan “Yok.” didi. Ol kimse “Niçün?” didi. Yılan “Mādāmki sen kardaşuñ kabrini göresin senün nefsüne ebeden ben hoş gelmezem, bilirüm. Ve mādāmki benüm başumda işbu yara vardır ve anı aña tıram, benüm nefsumde saña hayır şanmak yokdur ve sen benüm hoşuma gelmezsin.” didi. Bu fā’ideyi Mes‘ūd bin Bekkār’dan Zübeyrî zıkr eyledüğünü Demîrî nakl eylemişdür.

‘Acîbe: Kādı Şemsü’-d-dîn Ahmed bin Hallikān *Vefeyātü’l-A‘yān*’da ‘İmādü’-d-Devle tercemesinde zıkr eylemişdür ki ‘İmādü’-d-Devle babası avcı idi ve balık avlardı ve balıktan gayrı bir ma‘işet ve dirliği yok idi. Ve üç oğlu var-ıdı; biri ‘İmādü’-d-Devle ve ikinci Rükñü’-d-Devle ve üçüncü Mu‘izzü’-d-Devle idi ki cümlesi pādīşāh olmuşlardır. Ve ‘İmādü’-d-Devle cümleñün sebeb-i sa‘ādet ve bā’iş-i devletleri olandur. ‘İrākeyn ve Ahvāz ve Fārs iklîmine mālîk olup re‘āyā ahvāline güzel muqayyed olmuşlardır. Ve ‘İmādü’-d-Devle Şīrāz’a evvel mālîk oldukdā (A 459a) aşhāb u ‘askeri cem‘ olup māl u hāzîne istediler, yanında anları rāzı idecek ve anlara virecek mālı yoğ-ıdı, ahvāl ü umūrı ihtilāle müşrif oldı. Bu huşuş için be-gāyet maḥzūn olup arqası üzre yatup fikirde iken nā-gāh bir yılan gördi, tamuñ bir yerinden çıkup bir yerine girdi. Yılan üzerine düşmekden korkup ferrāşları çağırup bir nerdbān getirüp yılanı tımdan çıkarmağa emr eyledi. Nerdbān getirüp ol yeri yokladılar ve gördiler ki ol tım bir pencereye çıkar ve iki tım arasında bir ğurfe ve pencere görindi. Ol pencereyi açdurdı, vāfir şanduklar bulındı, ol şanduklarda beş yüz biñ kırmızı var-ıdı. Getirüp ‘İmādü’-d-Devle önüne kodılar, ol kırmızıları ol māl isteyen ‘askerine virdi. Ahvālî muḥtall ü perīşān olmağdan kıldı. Ve andan şöñra bir miqdār dikilecek esbāb hāzırlayup bir üstāz derzi istedi. Muḥaddemen “Ol şehruñ şāhibinün bir derzisi vardır.” didiler. “Anı ihzār eyleñ, esbāb biçüp diksün.” didi. Ol derzi meger şağır imiş ve yanında şehir şāhibinün emāneti var-ımış. Derziye adam

varup çağırduklarında hâtırına gelür ki emānet konılan içün isterler añladı. ‘İmādü’-d-Devle yanına gelüp derziye hitāb eyledükde şağır derzi “Va’llāhi benüm yanumda on iki şandukdan gayrı (A 459b) yokdur ve içinde ne vardır bilmezem.” didi. ‘İmādü’-d-Devle derzinüñ cevābından ta‘accub eyleyüp “Varuñ, ol şandukları getürüñ.” didi. Varup getürdiler ol şanduklar içinde niçe zībā vü nefis libāslar ve niçe māl buldılar. İşbu iki huşuş ‘İmādü’-d-Devle’nüñ sa‘ādet ü devletine sebep ü bā’is olmışdur. Ve ‘İmādü’-d-Devle, üç yüz otuz sekiz tārīhinde vefāt eylemişdür.

el-Havās: Yılanları yimek harāmıdır; zīrā zararı vardır ve müstaḥbeşedür, ṭabī‘ at andan nefret ider. Ve yılanı buldukda öldürmek gerekdür; zīrā ḥazret-i Resūlū’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “مَنْ قَتَلَ حَيَّةً فَكَانَ قَتَلَ رَجُلًا مُشْرِكًا وَمَنْ تَرَكَ حَيَّةً مَخَافَةَ عَاقِبَتِهَا فَلَيْسَ مِنَّا” didüğünü İbn Mes‘ūd raḍiya’llāhu ‘anh rivāyet eylemişdür. Ya’nī bir kimse bir yılan öldürse bir kâfir öldürmüş gibidür ve eger yılanuñ ‘ākıbet ve şoñından korkup bir kimse yılanı öldürmese ol kimse bizden degüldür. Ve ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā “مَنْ تَرَكَ حَيَّةً خَشْيَةً مِنَ” تَارَهَا فَعَلِيهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ didi, ya’nī bir kimse bir yılanı şa’r u intikām u kışāşından korkup öldürmeyüp terk eylese Allāhu te‘ālānuñ ve melā’ikenüñ ve cümle ādem oğlanlarınuñ la‘neti anuñ üzerine olsun. Ve ḥazret-i Resūlū’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (A 460a) “إِنَّ بِالْمَدِينَةِ جِنَّا قَدْ أَسْلَمُوا فَإِذَا رَأَيْتُمْ مِمَّنْ شَيْئًا فَادْنِهِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَإِنْ بَدَأَ الْكَلِمَ بَعْدَ ذَلِكَ فَاقْتُلُوهُ” didüğünü Ebū Sa‘īd raḍiya’llāhu ‘anh rivāyet eyledi. Ya’nī, taḥkik Medīne-i Münevvere’de bir cin vardır, taḥkik müselmān olmuşlardur, kaçan anlardan birini görseñüz aña i‘lām idüñ ve anı korkuduñ üç güne dek, eger üç günden şoñra size görünürse anı öldürüñ, ol [cin] degüldür illā şeyṭāndur. Bu ḥadīs-i şerīf Medīne-i Münevvere yılanlarına maḥşuş mıdır veyā ‘ām mıdır, ihtilāf vardır. Ba‘ż-ı ‘ulemā zāhir-i ḥadīs-ile ‘amel idüp Medīne’ye maḥşuşdur, Medīne’den gayrı memleketde olan evlerde görinen yılanları min-gayrı inzārin öldürilür, didiler. Ve ba‘ż-ı ‘ulemā, evlerde olan yılanları eger Medīne’dedür ve eger gayrı yerdedür inzār olınmazdan evvel katl olınmaz, didiler. Ve ammā evde olmayan yılanları her kında bulunursa min-gayrı inzārin katl olınmak gerekdür.

Ve Ebū Müleyke’den rivāyet olunur ki ḥazret-i ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā bir yılan öldürdi. Düşde bir kimse ‘Ā’işe’ye “Bir müselmān öldürdüñ.” didi. ‘Ā’işe raḍiya’llāhu ‘anhā “Eger müselmān olsa ümmehātü’l-mü’mīnīn üzre girmezdi.” didi. Düşde ‘Ā’işe’ye “Senüñ üzerüne girmedi illā sen müstefire ve örtilmiş olduğıñ ḥalde girdi.” dinildi. ‘Ā’işe düşi gerçek bilüp kullar āzād eyledi. Kezā (A 460b) fī-Şerḥi’l-Meşāriḳ li-Mevlānā eş-

Şeyhi'l-Ekmele. Ve inzār böyle demekle olur: “إِنَّا نَسْأَلُكَ بِعَهْدِ نُوحٍ وَ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ أَنْ لَا تُؤْذِنَا وَلَا تَخْرُجِي عَلَيْنَا”¹⁴⁴⁴

el-Emsāl: *Fulānun esma‘u min-hayyetin* ya‘nī fülān kimse yılandan ziyāde işidicidir. Ve *a‘dā min-hayyetin* fülān kimse düşmenlikde yılandan ziyādedür, ɗarb-ı meşeldür. Ve ba‘zılar *a‘dā* ‘adāvetden degüldür, belki feth-i ‘ayn ve sükūn-ı dāl ile ‘advdandur ki yelmek ve segirtmek ma‘nāsınadır. Deligine tiz girdügiçün bu ɗarb-ı meşeli irād iderler, dirler. Ve mā‘nāsı fülān kimse sür‘at ve tizlikde yılandan artıkdur, demek olur. *Ve’l-hayyetu mine’l-huyeyyetin* ɗarb-ı meşeldür ki *hayye* feth-i hā ile yılandur ve *huyeyye* zamm-ı hā ve feth-i yā ile taşgır şığası üzre yılandıç demekdür. Ma‘nāsı; büyük yılan küçük yılandan olur ve küçük iken büyük olmışdur, demekdür. Murād emr-i kebîr ve büyük iş ve nesne küçük emirden ve nesneden olur ve bir nesne az iken giderek çok olur, demekdür. Ve *ebyažu min-rihi’s-sezābi ile’l-hayyātı* ɗarb-ı meşeldür, ya‘nī yılanlar sezāb kokusını sevmedüğinden artık sevmez. Ve *sezāb* seḫāb vezni üzre feycen didükleri otur. Bu ɗarb-ı meşel Türkide yılan yarpuzı sevmedügi gibi fülān kimse fülānı sevmez didükleri gibidür. (A 461a)

el-Havās: Yılanuñ azu dişini sağ iken koparup ḥummā-yı rub‘a mübtelā olan kimse üzerine bağlasalar ḥummā-yı rub‘andan gide. Ve dişı agrır kimse üzre aşsalar agrısı sākin ola ve nef‘i ve fā‘idesi ola. Ve yılan etinüñ şorbası gözi kuvvetlü ider. Ve yılan kavını şiyāb ve geysü üzre konılsa bitlü olmaya ve eger anı yakup zeyt yağıyla yoğurup yinilmiş ve agrıran diş içine tıķup doldursalar agrısını sākin eyleye. Ve eger başıyla dögüp dā‘u’s-şa‘leb üzre konılsa kılı bitüre. Ve eger yılan kavını kavırılmış alınsa ve keber kökini ve zirāvend-i tavīl toḥmını ve belādurı berāber alup bevāsīr şāhibi olan kimse bunlarla buḫūrlansa bevāsīr eger taşradandur ve eger içirüdendür düşüre. Ve yılan kavını üç dāne ḥurmā ile ma‘cūn idüp şevālil ve sigillü olana yidürseler sigilleri andan gide ve eger sigili olmayan kimse yise ebeden sigillü olmaya. Ve yılan ɗalbini ve yüregini üzerine aşmağla ḥummā-yı rub‘ı giderür. Kezā fī-*Hayātı’l-Hayevān* ve’l-*İhtiyārāt*.

et-Ta‘bīr: Düşde yılan düşmān ve devlet ve ḥayāt ve seyl ve oğul ve ‘avrat ile ta‘bīr olunur. İmdi bir kimse yılanla nizā‘eylese ve yılanı anı şoķmak (A 461b) dilese ol kimse

¹⁴⁴⁴“Ey Rabbim, senden Nuh ve Süleyman b. Davud aleyhisselamlara verdiğin yılanın bize eza vermemesi ve bizi hanemizden etmemesi sözünü istiyorum.”

bir düşmān ile nizā‘ ide. Zīrā Kelām-ı Kādīm’de “¹⁴⁴⁵بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ¹⁴⁴⁶ قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا 1446” vāki‘dür. Ve eger düşde bir yılanı alup istediği gibi döndürse ve andan havf eylemese ol kimse devlet ü sâ‘ âdet ve ‘ izzet ü nuşrete irişür. Zīrā Mūsà peygamber ‘alâ-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām yılan ile fir‘avn üzerine manşūr u ğālib oldu. Ve eger bir hasta düşde ağzından bir yılan çıktığını görse vefāt eyleye. Zīrā hayātı ağzından çıkup gitmişdür. Ve eger ağaçlar veyā ekinler arasında yılanlar gezer görse ol yılanlar seyllerdür. Zīrā şunuñ aķmasını yılanlara teşbīh eylemişlerdür. Ve eger bir kimse döşegi üzre bir yılan öldürse ‘avratı vefāt ide. Ve eger ‘avratı düşde bir yılan toğursa ‘ākķ ve ‘āşī bir oğlı toğa. Ve eger düşde bir yılanı ölmüş görse bir düşmāndur ki Haķ celle ve ‘alā anuñ zahmetini andan kaldırmışdur. Ve eger bir kimseyi yılan ısırsa ve ısırdığı yeri şiş olsa mālā irişe; zīrā aġu māldur ve şiş ziyādelikdür. Ve eger düşde bişmiş yılan etini yise düşmānı mālına irişe. Ve eger çig yise düşmānını ġaybet eyleye. Ve eger düşde yılanları yürürken başa başa gitse ve anlar ısırmasa ve düşmānlarından emīn ola ve eger zindānda ise çıķa. Kezā kāle İbnü’l-Ġannām. (A 462a) Ve *hūlāyi*‘ zamm-ı hā ile ‘ulābiṭ vezni üzre kurd didükleri cānverdür zi’b gibi. Aşılda yimek yimege ḥariş olana dirler, kurd daḥı yimege ḥariş olduğıçün aña böyle dinilmişdür. Ve elif’siz *hūleyi*‘ ‘ulabiṭ vezni üzre yine kurdur.

Nazm:

Mefā‘ ilün mefā‘ ilün fe‘ ülün

Qırı üzüm zebīb oldu vü ‘uncud

Şerh:

Ve ‘*uncud*’ zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve sūkūn-ı nūn ve zamm-ı cīm ile künfuz vezni üzre ve ca‘fer ve cündüb vezinleri üzre qırı üzümdür, feth-i zā-yı mu‘ceme ve bā‘eyn-i muvaḥḥadeteyn arasında yā ile *zebīb* gibi. Ve ba‘zılar, bir dürlü kara ve qırı üzümdür ve ba‘zılar, kara üzüm qurısıdur ve ba‘zılar, qırı üzümüñ reddi ve alçağıdur, dirler. Kezā fi’l-*Kāmūs*.

el-Qıṭ‘ atü fi-Bahri’l-Hezec:

Nazm:

¹⁴⁴⁵“...birbirinize düşman olarak...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Bakara 2/36.

¹⁴⁴⁶“İnin oradan (cennetten) hepiniz...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Bakara 2/38.

Şınanmış güçlü at u er nekeldür
Di aḳzal aḳsağa aḳra‘ ne keldür

Şerh:

Nekel feth-i nûn ve feth-i kāf-ile şınanmış ve tecrube olunmuş güçlü ve kuvvetli olan âdeme ve ata dirler *er-raculu’l-ḳaviyyu’l-mucerreb, el-feresu’l-ḳaviyyu’l-mucerreb* ma‘ nāsına. Hādışde “إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ النَّكِيلَ عَلَى النَّكْلِ” vāḳi‘ dūr, ya‘ nī Ḥaḳ sūbhānehu ve te‘ ālā ḳavī ve kuvvetli, tecrube olunmuş dilāver ve bahādır kimseyi kuvvetli ve tecrube olunmuş (A 462b) at üzre sever. Vech-i tesmiye *nekele yenkelu, imtena‘a yemteni‘u* ma‘ nāsınadır. Kuvvetli ve tecrube olunmuş kimse ve dilāver ve bahādır kişi düşmānı men‘ ider. Ve kuvvetli ve şınanmış at ile düşmān men‘ olunduğı muḳarrerdir. Nitekim buḳağı ile men‘ olunduğıçün aña kesr-i nûn ve sükûn-ı kāf-ıla *nikl* dirler ve yeminden *nukûl* bundandır. Zîrā anda daḳı imtinā‘ vardır. Ve *aḳzal* feth-i elif ve sükûn-ı ḳāf ve zā-yı mu‘ ceme ile aḥmed vezni üzre aḳsaḳ olan kimsedir a‘ rec gibi. Ve *aḳra*‘ ḳāf’dan ḡayrı ḥurûf-ı mühmele ile aḥmed vezni üzre kel kimsedir ki başınuñ ḳılı olmaz. Mü’enneşinde *ḳar‘ā*’ dirler ve cem‘ i *ḳuru*‘ ve *ḳuru‘ān* gelür ikisinde daḳı zammateyn ile. Ve ol yere ya‘ nī ḳıl olmayan yere fethateyn ile *ḳara*‘a dirler.

et-Ta‘bîr: Düşde kellik bir re’îs ve bir baş ve buḡ kimseden bir māludur ki anuñla intifā‘ olunmaz. Ve kel ‘ avrat ḳaḥt u ḡalāya delālet ider.

Nazm:

Ebū cehl ü ebu’l-esved nemir ne
Di ḳaplana evet dimek eceldür

Şerh:

Nemir feth-i nûn ve kesr-i mîm-ile ḳaplan didükleri cānverdür ki ma‘ rûfdur, kesr ü sükûn-ıla *nimr* gibi. Cem‘ i *enmur* zamm-ı mîm-ile ve *enmār* feth ü sükûn-ıla ve *numūr* zammateyn ile ve *numur* zammateyn ile vāvsız ve *nimār* gelür. Vech-i tesmiye *nimr* zamm-ı nûn ve sükûn-ı mîm-ile olan *numreden* müştāḳdur ki nükte (A 463a) ve nokḥa ma‘ nāsınadır, ḳaplan daḳı benek benek ve derisi alaca ve renginde nükte ve nokḥa olduğıçündür. *Ḳāmūs*’da böyle dimişdür. Ve feth-i nûn ve sükûn-ı mîm ile *nemr* lügatdır. Ve dişisine hā ile *nemre* dirler. Ḳaplan arslandan yaramaz bir cānverdür, ḡazaba geldükde kendüsini zabt eylemege ḳādir olmaz, ḡāhî ḡazabından kendüyi öldürmege yaḳın olur. Ve

künyeti feth-i cīm-ile **ebū cehl** ve aḥmed vezni üzre **ebu'l-esved** ve sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve ḥurūf-ı mūhmele ile **ebu'l-ebred** ve feth-i cīm ve ḥurūf-ı mūhmele ile ca' fer vezni üzre **ebū cel'ad** ve feth-i rā'-i mūhmele ve kāf-ı müşeddede ve şīn-i mu' ceme ile **ebū raḳḳāş** ve kesr-i mīm ile miftāḥ vezni üzre **ebū mīrsāl** ve feth-i şād-ı mūhmele ve sükūn-ı ' ayn-ı mūhmele ve bā'-i muvaḥḥade ile **ebu's-şabdur**. Ve **ecel** fethateyn ile evet dimekdür ki Fārsice andan ārī ta' bīr iderler medd-i elif-ile, ḥarf-i taşdıkdür ne' am ma' nāsına, lākin eccl taşdıkdür ne' amdan aḥsen ve ne' am istifhāmda andan aḥsendür. Taşılını *Sükker-i Şāfi şerḥinde* zıkr eylemişümdür steyen andan taleb eylesün.

Nazm:

Ebu'l-ebred ebū cel' ad ne olur
Di ḳaplana evet demek beceldür

Şerḥ:

Becel feth-i bā'-i muvaḥḥade ile evet ma' nāsındadır **eccl** gibi. *Ḳāmūs* ve *Ḳānūnu'l-Edeb*'de **becel** ve **eccl** evet ma' nāsına olduğunu yazmışdur. (A 463b)

Nazm:

Ebū raḳḳāş ebū mīrsāl olupdur
Yine ḳaplan ölüm adı eceldür

Şerḥ:

Raḳḳāş raḳşdandır, *raḳş* lafzen ve ma' nen naḳş gibidür. Ḳaplanuñ benek benek naḳşı olduğıcün aña **ebū raḳḳāş** dinilmişdür. Ve **eccl** fethateyn ile ölümde vaḳtūñ ḡāyetidür; lākin *Ḳānūnu'l-Edeb*'de ölüm dimişdür. Ve *Şiḥāḥ*'da kesr-i elif-ile lügat olduğunu taşrīḥ eylemişdür.

Nazm:

Dişi ḳaplana dindi ümmü'l-ebred
Yaya kimselerüñ adı ruceldür

Şerḥ:

Ümmü'l-ebred bā'-i muvaḥḥade ile aḥmed vezni üzre dişi ḳaplandur. Ve **ebred** aḥmed vezni üzre ḳaplandur, cem' i *ebārid* gelür feth-i elif ve kesr-i rā ile. Ve **rucel** zamm-ı rā ve feth-i cīm ile yaya kimselerdür. Cem' dür, müfredi *rācil* gelür; nitekim *rācil* cem' i kesr-i

rā ile *ricāl* gelür, zamm ve feth-ile *ruce*l de gelür. Kelām-ı Kādīm'de “يَأْتُونَكَ رَجَالًا”¹⁴⁴⁷ vāқи' dūr. Āyet-i kerīmede رَجَال [ricāl] müşāt ma' nāsınadır. Ve *ricāl* cem' olmak kıyām ve kâ'im gibidür. Kâ'im cem' i kıyām geldügi gibi *rācil* cem' i *ricāl* gelür. Kezā fī- *Tefsīri'l-Kevāşī*.

Nazm:

Nedür kaplan ebu's-şab oldu yine
Ova fâresinüñ adı 'azaldur

Şerh:

Kaplan bir cānverdür ki kahr u kuvvet ü şavvet şāhibidür. Ve ziyāde sıçrar (A 464a) hattā gāhice kırk zirā' yukarıya sıçrar. Ve kaplan mu' cib bi-nefsihidür, ya'nī büyüklenür. Ve tok olsa üç gün uyur ve hasta olduğda fār yir ve şağalur. Ve Cāhız eydür: Bāde ve hamrı ziyāde sever. Bir yerde kaplan içsün diyü bāde kōnılsa içüp ser-hoş olur ve ol vakit anı avlarlar ve dutarlar. Ve kaplan tab'ında arslana 'adāvet vardur. Ve arslan ve kaplan arasında zafer ve gālib olmak sicāldür ya'nī berāberdür, gāhī arslan gāhī kaplan gālib olur. Ve kaplan gayrınüñ avladuğından yimez ve cife ve leş yimekten şakınur. Ve kaplan iki dürlüdür; birinüñ cüşsesi ulu ve büyük ve kuyruğı kışadur ve birinüñ cüşsesi küçük ve kuyruğı uzundur.

Fā'ide: Cāhız teşānif şāhibi bir kimsedür ki her fende taşnif ü te'lifi vardur; ammā ru'ūs-ı Mu'teziledendür ve tātife-i Cāhızıyye aña mensūblardur. Ve mü'ellefâtınüñ eyülerindendür *Kitābu'l-Hayevān-nām* mü'ellefi. Adı 'Amr bin Baḥr'dur.¹⁴⁴⁸ Cāhız tesmiye olunmasına sebep gözlerinüñ bebegi çıkık ve ulu olduğıçündür; zirā gözlerinüñ muķlesi ve bebegi çıkık ve ulu ve iri olan kimseye cāhız dinilür.¹⁴⁴⁹ İki yüz elli beş tārīhinde Başra'da vefāt eylemişdür. Āḥir-i 'ömrinde fālic marāzına mübtelā olmuş-ıdı. (A 464b) Ve Cāhız “Ben sağ cānibümden meflūcum, eger maķaş ile sağ cañibümi kesseler duymam. Ve şol tarafumdan münķarısum, eger şolumdan siñek geķse elem ķekerüm.” dir idi. Ve “Benüm cesedüm üzre azdād ıstılāḥ eylemişdür, eger bārid ve şovuk

¹⁴⁴⁷“...gerek yaya olarak, ... sana gelsinler.” *Kur'ân-ı Kerīm*, Hac 22/27.

¹⁴⁴⁸ 'Amr feth-i 'ayn-ı mūhmele ve rā'-ı mūhmeleden soñra vāv-ıladur. Ve Baḥr feth-i bā'-ı muvaḥḥade ve sūkūn-ı ḥā'-ı mūhmele iledür ki bir zıddıdır. Ve Cāhız taķdīm-i cīm ve kesr-i ḥā'-ı mūhmele vü mu'aḥḥara ve zā'-ı mu' ceme iledür.

¹⁴⁴⁹Ve gözleri cāhız olan kimseye zamm-ı mīm ve kesr-i şin-i mu' ceme ve feth-i ḥā'-ı mūhmele ve sūkūn-ı nūn ve kesr-i zā'-ı mu' ceme ve rā'-ı mūhmele ile müşīḥanzir dirler müsitağfir vezni üzre.

nesne yirsem ayağımı alur ve eger hârr ve ıssı nesne yirsem başumdan alur.” diyüp işbu şi‘ri inşād iderdi.

Şi‘r:

أَتَرْجُو أَنْ تَكُونَ وَأَنْتَ شَيْخٌ
كَمَا قَدْ كُنْتَ أَيَّامَ الشَّبَابِ

لَقَدْ كَذَبْتَ نَفْسَكَ لَيْسَ ثَوْبٌ

دَرِيسٌ كَالْجَدِيدِ مِنَ الثِّيَابِ¹⁴⁵⁰

el-Hüküm: Kaplan eti harāmdur; zīrā yırtıcılardandır. Ve derisi debāğat ile pāk olur; zīrā mezheb-i İmām-ı A‘zam Ebū Ḥanīfe’de ādem ve ḥınzır derisinden ğayrı her kaṅğı deri debāğat olınsa pāk olur. Ve İmām Demīrī ki Şāfi‘u’l-mezhebdür, *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da “لَا تَصْحَبُ الْمَلَانِكَةَ رُفْقَةً فَيَكَا جِلْدٌ نَمِرٍ” hadīşini Ebū Hüreyre raḍiya’llāhu ‘anh Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet eyledüğünü ve Ebū Hüreyre’den Ebū Dāvūd rivāyet eyledüğünü yazar. Ya‘nī melā’ike, kaplan derisi olduğu rufka vü cemā‘ate muşāḥib ü mu‘āşir ve yoldaş olmaz. Melā’ikeden murād, rahmet ü istiğfār melekleridür yoḥsa hafaza ve ādem oğlanlarının ‘amellerin yazanlar degüldür. Ve Şeyḥ Ebū ‘Amr bin eş-Şalāḥ *Fetāva*’da (A 465a) kaplan derisi debāğat olunmazdan evvel gerek boğazlanmış olsun ve gerek olmasun necis ü murdārdur, necisü’l-‘ayn olanuñ isti‘māli mümteni‘ olduğu gibi isti‘māli mümteni‘dür ve ammā debāğat olunduğdan soñra derisi pākdür ve üzerinde olan kıl murdārdur, ğālibā kaplan derisi isti‘māl olunduğı ecilden, hadīş-i şerīfde kaplan derisinden muṭlaqā nehy vārid olmuştur, didüğünü yazmışdır. Ve bir hadīşde daḥı “لا تركبوا انمور”¹⁴⁵¹ vāki‘ olduğu *Ḥayātü’l-Ḥayevān*’da mastūrdur.

el-Emsāl: *Lebise fulānun li-fulānin cilde’n-nemir* darb-ı meşeldür, ya‘nī fülān kimse fülān kişi için kaplan derisini geydi. Bu darb-ı meşeli ‘adāvetde ve keşf-i ‘adāvetde dirler.

el-Ḥavās: Kaçan kaplan başını bir yerde defn eyleseler ol yere çok fār ve kesegen cem‘ olur. Ve ödi semm-i kātildür. Bir kimse ödinden bir dāniḳ içse ḥalāş olmaz. Ve kılıyla bir evde buḥūr olınsa ‘akrebler andan kaçır. Ve Kazvīnī eydür: Kaplanuñ cemī‘ eczāsı semm-i kātıl işini işler. Huşūşan ödi ve derisi üzre bevāsire mübtelā olan dā’im otursa;

¹⁴⁵⁰“Yaşlılığında, gençlik günlerindeki gibi olmayı mı istiyorsun? Öyle ise, kendini kandırıyorsun. Eski elbise, yeni elbise gibi değildir.”

¹⁴⁵¹“Kaplanlara binme.”

lâkin bilâ-hâ' il otursa nâfi' ola. Ve derisini götüren veyâ bir pâresini götüren halk arasında mühâb ve heybetlü ola. Ve elini ve berâşin ve barmaqlarını bir yerde defn itseler anda fâr ve kesegen dirilmeye. (A 465b) *Kezâ fi-Hayâti'l-Hayevân*.

et-Ta' bîr: Düşde kaplan bir zâlim sultân veyâ şedîdü's-şevke bir düşmândur. Eger düşde bir kaplan öldürse bir düşmân öldüre. Ve eger etinden yise şeref ü mâla irişe. Ve eger kaplana binse 'azîm sultânlığa irişe. Ve eger kaplan kendüye binse sultân veyâ düşmândan zarara irişe. Ve eger dişi kaplanı nikâhlansa bir zâlim kavimden bir 'avrat ala ve ol 'avrat üzre musallağ ola. Ve eger bir kaplan evine hücum eylese bir fâsık kimse evine hücum eyleye. Ve eger düşde bir kaplan veyâ bir pars olsa ısırması miqdârı menfa' ate irişe. Ve Arţamidoris-nâm hekim, kaplan ere ve 'avrata delâlet ider; zîrâ rengi muhtelifdür, didi. Ve kaplan mekr ü hud' a vü hîle şâhibidür. Ve hastalığa ve göz ağrısına delâlet ider. Ve kaplan südi bir 'adâvetdür, ol südi içen kimse için zâhir olur. Kezâ kâle İbnü'l-Ğannâm. Ve'l-' ilmu 'inda'llâhi'l-' Allâm.

Nazm:

Di kırdâ nehser ü nehşel balık ne
Semek nûn oldı bir yıldız Zuhaldür

Şerh:

Nehser nûn'dan gayrı hurûf-ı mühmele ile ca' fer vezni üzre kırdur zi'b gibi. Ve yeyni ve tîz ve harîş ve ekûl olana dirler. Ve *nehşel* feth-i nûn ve şîn-i mu' ceme ile ca' fer vezni üzre yine (A 466a) kırdur zi'b gibi ve çağır didükleri toğandur *şakr* gibi. Ve *nûn* zamm-ı nûn ve vâv-ı sâkine ile balıkdur ki şuda olur, fethateyn ile olan semek ve zamm-ı hâ'-i mühmele ile olan hût gibi. Cem' i kesr-i hâ ile *hîtân* ve feth-ile *ahvât* geldiği gibi *nûn* cem' i dağı kesr-i nûn-ıla *nînân* ve feth ile *envân* gelür. Ve *semek* cem' i kesr-ile *simāk* ve zamm ile *sumūk* gelür. Ve âdem oğlanı ve berde olan hayvânât havayı burunlarından istinşâk eyledükleri gibi balık dağı suyu istinşâk eylerken âdem ve hayvânât-ı berrûn istinşâkı burunlarıyladır ki burunları ile havayı istinşâk idüp ve kokuylayup öyken didükleri cigerûn kaşabasına vâşıl eyler ve ammâ balık aşdâğıyla istinşâk eyler. Ve balık kalbinde rûh-ı hayvânî tevellüdinde şu hava yerine turur ve havaya balıguñ ihtiyacı yokdur, havadan müstağnîdür. Ammâ âdem ve hayvânât-ı ber hayât ve dirlik ikâmetinde havadan müstağnî degüldür; zîrâ balık 'âlem-i mâ' vü arzandur 'âlem-i hevâdan degüldür. Ve âdem 'âlem-i mâ ve arz ve havadandır. Ve Câhîz eydür: Balık, Hâk

sübḥānehu ve te‘ālāya ğamr-ı mādā tesbīḥ ider, şunuñ üzerinde tesbīḥ eylemez. Ve nesīm-i hevā ki anuñla kuşlar diri olur, bir sâ‘at balık üzre dā‘im olsa balığı öldürür. Ve balık dürlü dürlü olur, cümlesi keşirü‘l-ekl ve ḥarişdür. Zîrā mi‘delerinüñ mizācları şovuk ve mi‘deleri (A 466b) ağızlarına yakındır. Ve balığuñ boyunı ve āvāzı yokdur zîrā, içine elbette hava girmez anuñçün balıkda ri‘e ve öyken olmaz, dirler. Ve balığuñ kiçileri büyüklerinden şaklanurlar, anuñçün ırmaqlara ve büyük balığı götürmez şulara kaçarlardı. Ve ba‘zı balık sıfāddān ḥāşıl olur ve ba‘zısı balçığdan ve ba‘zısı kumdan ve ekşeri ‘ufūnātdan ḥāşıl olur.

Ġaribe: ‘Abdu’r-Raḥmān bin Hārūn el-Maġribī eydür: Ben Ġarb deryāsında idüm, bir yere varduğ ki ol yere Burtūn dirlerdi. Ve bizümle bir ğulām-ı Şikillī var idi, ol ğulām yanında bir şinnāre var-ıdı, anı deryāya bıraktı ve bir balık avladı bir qarış kadar idi. Ol balığuñ sağ kulağı ardında **Lā-ilāhe illa’llāh** ve eñsesinde **Muḥammed** ve sol kulağı ardında **Resūlu’llāh** yazılmış idi. Bu ‘acībeyi ‘*Acā’ibü’l-Maḥlūḳāt*’dan İmām Demîrî naḳl eylemişdür.

Ve Ebu’l-‘Abbās bin Mesrūḳ’dan **rivāyet** olındı ki mezbūr Ebu’l-‘Abbās Yemen’de idi. Bir kimse deryā kenārında balık avlardı ve bir cānibinde bir kız var-ıdı. Ol avcı her kaçan bir balık avlayup devḥalesine¹⁴⁵² ḳosa ol kız avlanan balığı şuya bırağurdu. Bu ḥāl üzre iken ol avcı dönüp bağdı, ḥiçbir nesne göremedi, kızına “Ey kızcağazum balığları neyledüñ?” (A 467a) didi. Kız “Babacığum ḥazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “¹⁴⁵³لَا تَفْعُ سَمَكَةً فِي شَبَكَةٍ إِلَّا غَفَلْتُ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ” didüğini sen rivāyet eyledüğüñi işitmedüñ mi? Ḥaḳ te‘ālānuñ zikrinden ğāfil olan balığı biz[e] yimek vācib degüldür ve sevmem” didi. Ol kimse elinde olan şinnāreyi atdı ve kızuñ sözinden ağladı. Demîrî *Şafvetu’ş-Şafve*-nām kitābdan bunu böylece naḳl eylemişdür.

Ve Dineverî *Mücālese*’de şöyle **rivāyet** idüp dimişdür ki: Bizüm yanumuzda bir avcı var-ıdı, balık avlardı ve Cum‘a günü balık avlamağa çıkardı ve Cum‘a’ya ri‘āyet ü ḥürmet eylemezdi. Bir gün yer anı ve ḳatırını yutdı. Ḥalk anı seyr ü temāşā eylemege ve görmege çıkdılar, gördiler ḳatırı yer içine girmiş, görünmez illā kulağları ve kıyuğı görünürdi. Ve yine *Mücālese*’de yazar ki Zeyd bin Eslem eydür: Bir er kimse benüm yanumda otururdu,

¹⁴⁵² *Devḥale* fetḥ-i dāl-ı mühmele ve ḥā‘-i mu‘ceme ve vāv-ı sākine ve lām’dan soñra hā ile ḥurmā çöpinden eyledükleri zenbıldır ki içine ḥurmā ḳorlar.

¹⁴⁵³ “Allah’ın zikrinden gafil olan balığı avlamayın.” Abdurrahman b. Abdisselām Safûrî, *Nüzhetü’l-mecālis ve müntehabü’n-nefāis* (Mısır: el-Matbaatu’l-Kasteliyye, 1283), 1/12.

şag cānibi kōlından gitmiş idi ve ağlayup dir idi ki “Her kim beni görürse elbet kimseye zulm eylesün.” Ve ben aña “Senüñ şānuñ ve hālūñ nedür ve şag cānibūñ niçün böyledür?” didüm. Ol kimse “Nāgāh deryā kenārında yürürken bir Nebāṭī’ye uğradum, yedi dāne balık avlamış-ıdı, aña ‘Bir balık vir.’ didüm. Virmedi, ben dağı güçle bir balığını aldum, balık dirilüp baña döndi, baş barmağımı ışırdı. Cümle ṭabībler ittifāk eylediler ki (A 467b) barmağı kesem. Ben de kesdüm, andan soñra ‘ilāc eyledüm şağaldı, didüm. Andan soñra ayam içine düşdi, andan bilegüme düşdi, andan koluma geldi. Beni bu hāle bıraktı ve zulm beni bu belāya giriftār eyledi. Her kim beni görürse elbet kimseye zulm eylesün.” didi.

Ve **Zu’n-nūn** Yūnus peygamber ‘aleyhi’s-selām lakabıdır. Yūnus peygambere Zu’n-Nūn dinilmege sebep balık Yūnus’ı yutduğıçündür. Kelām-ı Qadīm ve Qur’ān-ı ‘Azīm’de “وَالَّذِينَ إِذْ ذُهِبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ يَنْقُذَهُ عَلَيْهِمْ فَتَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ”¹⁴⁵⁴ vāki’dür. İşbu āyetde **مُغَاضِبٌ** [*muğāḍib*] müfā‘ale bābindan vāḥid içündür ve gāzabān ma‘nāsınadır. Nitekim müsāfir ve mu‘ākıb da vāḥid içündür ve müşāreke içün degüldür. Ve Yūnus peygamberüñ babası adı fetḥ-i mīm ve teşdīd-i tā ile **Mettā** dur ḥattā vezni üzre veyāḥud fekk ile Metā’dur. Ve Yūnus peygamber aḥvālī böyledür ki bir pādişāh Yūnus kavmine gāzā eyledi ve Yūnus kavminden tokuz buçuk seby ü esir eyledi ancak iki buçuk sibṭ kaldı. Ol zamān peygamber olan Şa‘yā’ya Hāk te‘ālā vahy eyledi ki varup Hırkiyā-nām pādişāhlarına diye ki bir kavī vü emīn peygamber gönderüp ol gāzā iden pādişāhdan Benū İsrā’il’i isteye. Ve istedükde anlarıñ (A 468a) kalblerine Benū İsrā’il esirlerin şalıvirmek bırağur. Şa‘yā ‘aleyhi’s-selām Hırkiyā-nām pādişāha gelüp işbu vahyi ve Hāk te‘ālānuñ didüğünü ve emrini didi. Hırkiyā memleketinde ol zamān beş peygamber vardı. Şa‘yā’ya “İşbu peygamberlerden kangısını gönderelüm?” didi. Şa‘yā “Mettā oğlu Yūnus’ı gönder; zīrā Yūnus hem kavī ve hem emīndür.” didi. Hırkiyā Yūnus’ı çağırup ol esirleri ḥabs iden pādişāha gitmesine emr eyledi. Yūnus “Hāk te‘ālā beni göndermege saña emr eyledi mi?” didi. Hırkiyā “Yok.” didi. Yūnus “Hāk te‘ālā beni adumla añup Yūnus bu ḥuşūşa gitsün didi mi?” didi. Hırkiyā “Yok.” didi. Yūnus “Bunda benden gayrı kavī peygamberler vardur, anlardan birini gönder.” diyüp Hırkiyā-nām pādişāha bī-ḥuzūr

¹⁴⁵⁴“Zünnūn’u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, ‘Senden başka hiçbir ilāh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum’ diye dua etti.” *Kur’ān-ı Kerīm*, Enbiyā 21/87.

u muğāzıb ü rencide olduğu hâlde içlerinden çıkup gitdi. Ba‘ dehu gemiye girüp balık anı yutdı. İbn ‘ Abbās raḍiya’llāhu ‘ anh rivāyeti budur. Ve ‘ Abdu’llāh bin Mes‘ūd ve Sa‘īd bin Cübeyr ve Vehb ve gayrılar rivāyeti üzre Yūnus peygamber kıssası böyledür ki Yūnus ‘aleyhi’s-selām Mavşıl memleketinden bir köyden idi ki ol köye kesr-i nūn ve sükūn-ı yā’-i ḥuṭṭī ve zamm-ı nūn-ı şāniye ve feth-i vāv ile Nīnovā¹⁴⁵⁵ dirlerdi. Haḳ sübhānehu ve te‘ālā Yūnus’ı ol köy halkına peygamber gönderdi ki imāna da‘vet eyleye. Yūnus peygamber anları imāna da‘vet eyledi. Anlar imāndan (A 468b) ibā eylediler ve imān getürmediler. Yūnus’a dinildi ki “Üç güne dek ol kavme ‘azāb nāzil olacağından haber vir”. Yūnus haber virdi. Kavmi birbirine didiler ki “Yūnus yalan söylemez, eger ol gice bizüm içümüzde olursa nesne yokdur ve eger bizüm içümüzden kaçup giderse tahkik, şabāḥ ‘azāb nāzil olur.” diyü müşāvere eylediler. Ol gicede Yūnus içlerinden çıkup gitdi. Şabāḥ olduğda ‘azāb Yūnus kavmini kapladı ve bir mīl kadar başları üzre geldi. Anı gördüklerinde helāk olacaḳların bildiler ve Yūnus’ı aradılar, bulamadılar. Haḳ sübhānehu ve te‘ālā kalblerine tevbe vü istiğfār ve inābet ü tazarru‘ bıraḳdı. Cümlesi ‘avrat ve oḒlan ve uşaḳlar ve koyun ve kuzu ve deve ve köşek ve şıḒır ve buzaḒularıyla ovaya çıḒdılar ve eskiler geydiler. Uşaḳları analarından ve köşekleri develerden ve kuzıları analarından ve buzaḒuları analarından ayırdılar. Ve şıḒḒ u ihlāş ile tevbe eylediler ve cān u dilden feryād u fiḒān kıldılar. Bir taraḒdan insān ve bir cānibden ḩayvān āvāzları birbirine ḩarışdı ve āvāzları havaya aḒdı. Ve “Yūnus didüḒine imān getürdük.” diyü imāna geldiler. Haḳ sübhānehu ve te‘ālā ki erḩame’r-rāḩimīndür, anları esirgeyüp du‘āların ḩabūl ü müstecāb idüp ‘azābı üzerlerinden ḩaldurdi. Ve ol gün ‘āşūrā günü idi. (A 469a) Ve Yūnus kavmi kırḒ gice bir depe üzre çıkup tevbe eyledükleri *Tefsīr-i Teysīr*’de muşarraḩdur; ammā *Me‘ālimü’t-Tenzīl*’de tevbeleri ‘āşūrā güninde idi, yazmışdur. Bu taraḒdan Yūnus peygamber, kavmine ‘azāb nāzil olmadıḒını bildi ve lākin sebebini bilmeyüp Ḓazaba geldi ve bī-ḩuzūr oldı ve kavmi içinde kezzāb dimelerinden Ḓayret ü ḩamiyyet çeküp ol yerden gitdi. Ve giderek Rūm deryāsına veyā Dicle didükleri ulu ırmaḒa geldi. Ve ḩalk gemiye girerlerken gördi. Yanında ḩatunı ve iki oḒlı var-ıdı. ḩatunını gemiye koyup soḒra

¹⁴⁵⁵ *Tefsīr-i Keşşāf ḩāşiyesinde* Ninova kesr-i nūn-ı evvelī ve zamm-ı nūn-ı şāniye ve feth-i vāv ve elif ile zabt eylemişdür. Ninevā kesr-i nūn ve yā’-i müşennāt-ı taḩtāniyye vü sākinе ba‘ dehu nūn-ı meftūḩa ve nūn’dan soḒra vāv ve elif-i mūmāle ile bir ḩadīm beleddür ki Mavşıl medīnesi muḒābelesinde idi. ḩarāb olup ḩālen eşaretten bir şey’ ve bir nesneye bāḒıdır. Yūnus ve Circīs ‘aleyhime’s-selām kavmi anda olurdi. Ve yine Ninovā, Bābil Kerbelā’da bir küredür ve Kerbelā şol yerdür ki ‘Alī bin Ebī Tālib oḒlı İmām ḩüseyn raḍiya’llāhu ‘ anh anda ḩatlı olunmuşdur. *Kitābu’l-Müştereku Vad‘an ve’l-Müftereku ŞuḒ‘an*-nām kitābda böyle yazmışdur. Ve ammā *Tefsīr-i Keşşāf ḩāşiyesinde* Ninovā zamm-ı nūn-ı şāniye ile dimişdür.

kendü girmek murād idinüp Һatunını ilerüye gönderüp gemiye bindürmek isterken bir mevc ve Һalğa gelüp gemiyle Һatunı arasına girüp Һatunını deryā götürdi. Andan şöıra bir Һalğa daҺı gelüp büyük oğlını götürdi ve bir Һurd gelüp küçük oğlını Һapdı ve götürdi. Yūnus ‘aleyhi’s-selām vaҺīd u ferīd ve yalnız Һaldı. Bir gemi daҺı geldi. Yūnus ol gemiye binüp bir cānibinde oturdı ve gemiciler anı nevl ve ücretsiz bindürdiler. Deryāya Һekildükde gemi ne ilerüye ve ne girüye yürüdi, hemān şöyle Һurdı Һaldı. Ve bir rivāyetde gemi Һalkānup sağ ve şola ziyāde Һareket eylemege başladı ve Һağ gibi bir ulu balıҺ ağızını açup başını Һaldurup yukaru gemi Һalkına baҺmağa başladı, şanasın kim gemi Һalkından bir nesne Һaleb eyler. (A 469b) Gemi Һalkı işbu Һālī görüp “Bizüm gemimizün bir Һālī vardur Һačan içinde ‘āşī vü ābıķ ve Һačkın Һul olsa böyle eyler.” didiler. Ve “Bizüm ‘ādetümüz şöyledür ki Һur‘a iderüz ve her kimün Һur‘ası Һıkarsa anı deryāya ataruz, cümlemüz helāk olmadan birümüz şuya ğarķ olmaķ hayırludur.” didiler. Yūnus ‘aleyhi’s-selām “Ol ‘āşī ve Һačkın Һul benem, beni deryāya atunuz.” didi. Anlar Yūnus peyğamberi atmaķ istemediler ve Һur‘a idelüm diyü üç def‘a Һur‘a eylediler, üç Һur‘ada daҺı deryāya atılmaķ Yūnus’a düşdi. Yūnus “Beni deryāya atunuz, yoksa cümleñüz helāk olursız. Һačkın Һul benem, benden ğayrı degüldür.” didi. Ve gemicilere iķdām u ibrām eyledükde anı deryāya atdılar. Ve bir rivāyetde Yūnus ‘aleyhi’s-selām kendü atladı. Ol balıķ fi’l-Һāl Yūnus’ı yutdı ve ol balıģı daҺı bir ğayrı balıķ yutdı ki evvelki balıķdan büyük idi. Ve Sālim bin Ebi’l-Ca’d Һavli üzre ol ikinci balıģı bir balıķ daҺı yutdı. Ve Yūnus ‘aleyhi’s-selām üç balıķ Һarnında Һarañlıkda Һaldı. Ve Һaķ sübhānehu ve te‘ālā ki luťf u ihsān ve raħmet ü imtinān şāhibidür, balıģa vaħy idüp “Senün Һarnuñı Yūnus’a zindān eylemişümdür, anı saña Һa‘ām u rızķ eylememişüm. Bir Һılını incitme.” didi. Balıķ, Yūnus’ı alup deryā dibine indi ve yedinci Һat yer (A 470a) Һarār itdügi yere iletdi. Yūnus kırķ gün kırķ gice balıķ Һarnında oldı. Muķātil bin Süleymān ve Süddī ve Kelbī Һavli budur. Ve ‘Aťā, yedi gün balıķ Һarnında eglendi, didi. Ve Muķātil bin Һayyān, üç gün eglendi, dimişdür. Ve Daħāk, yigirmi gündür, didi. Ve Şa‘bī, kuşlık vaķtinde balıķ anı yutdı ve aħşam vaķtinde kenāre bıraķdı, dimişdür. Va’llāhu te‘ālā a‘lem. Muħaşşalu’l-keleām, balıķ Yūnus’ı deryā dibine indirdükde Yūnus Һaşuñ tesbīħini işidüp “لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ”¹⁴⁵⁶ didi. Melā’ike, Yūnus’uñ tesbīħini işidüp “Yā Rabbī! Bir ğarīb ve alçaķ yerden bir ğarīb āvāz işidürüz. Һikmeti nedür ve kimdür?” didiler. Bārī

¹⁴⁵⁶“...Senden başka hiçbir ilāh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum...” *Kur’ân-ı Kerīm*, Enbiyâ 21/87.

te‘ālā “Yūnus kulum baña ‘āşī oldı, anuñçün balık karnında ħabs eyledüm.” didi. Melā’ike “Yūnus’uñ her gün her gice şu kadar ve bu kadar eyü ‘amelleri göge çıkardı.” didiler ve Yūnus’ı şefā‘ at eylediler. Ĥaķ te‘ālā balığa emr eyledi, deryā kenarına getürüp ağzından bıraķdı, gevdesi uşak gevdesi gibi olmış ve şoyulmuş kuş yavrısına dönmiş. Ĥaķ te‘ālā, Yūnus üzerine bir kabaķ ağacını bitürdi ki altında gölgelenüp rāĥat ola ve güneş ĥarāreti anı incitmeye. Ve bir dişi yaban keçisini gönderdi ki anuñ südinden içe. Her gün keçi gelüp (A 470b) Yūnus anuñ südinden içerdı. Bu ĥāl üzre Yūnus peygamberüñ güci ve kuvveti yerine geldi. Bir vakit uyurken uykudan uyanup ol kabaķı kұrumış gördi ve ağladı ol kabaķ ağacı kұruduğıçün. Ĥaķ te‘ālā Yūnus peygambere vahy eyledi ki “Bir kabaķ ağacı içün ağlarsın ve yüz biñ dahı ziyāde ĥalk içün ağlamazsın ve anları ben helāk eyledüğümü dilerdüñ.” didi. Yūnus ‘aleyhi’s-selām ol yerden çıkup giderken nā-gāĥ bir çoban oğlana rāst gelüp oğlana “Sen kimsin?” didi. Oğlan “Yūnus kұvmindeñüm.” didi. Yūnus aña “Kāçan dönüp anlara varduğıñ vakit ‘Ben, Yūnus’ı gördüm.’ di.” didi. Oğlan “Sen bilürsin ki benüm şāhidüm ve tanıķum olmazsa beni öldürürler.” didi. Yūnus peygamber “Saña işbu yer ve ağaķ şēĥadet iderler.” didi. Oğlan, Yūnus’a “İmdi ikisine emr eyle, şēĥadet eylesünler.” didi. Yūnus, ol yere ve ağaca “İşbu oğlan size geldükde şēĥadet eyleñ.” didi. Yer ve ağaķ “Ne‘am ve şēĥadet idelüm.” didiler. Oğlan, dönüp pādişāĥlarına varup “Ben Yūnus peygamberi gördüm.” didi. Pādişāĥ, oğlanı öldürmege emr eyledi; zīrā anlar tanıķsız söyleyeni öldürürlerdi. Oğlan “Benüm tanıķum vardur. Baña ādem koşuñ.” didi. Bir niçe kimse koşdılar, ol yere geldiler. (A 471a) Oğlan ol yere ve ağaca “Yūnus size şēĥadet eyleñ, dimedi mi?” diyü and virdi. Anlar “Ne‘am, öyledür.” didiler. Oğlana koşılan kimseler ĥor u mez‘ūr dönüp pādişāĥa gelüp “Yer ve ağaķ şēĥadet eylediler.” didiler. Pādişāĥ oğlanuñ eline yapışup yerine oturtdı ve pādişāĥlığı oğlana teslīm idüp “Sen bu yere benden eĥaķķ u evlāsın.” didi. Ol çoban oğlan anlara tamām kırķ yıl pādişāĥlık eyledi. *Me‘ālimü’t-Tenzīl*’de İmām Begavī ‘aleyhi rahmetu’llāhi’l-Ġanī sūre-i Yūnus tefsirinde böyle yazmışdur.

Fā’ide: Ĥaķ sübhānehu ve te‘ālā Yūnus peygamber üzre kabaķ bitürüp ĥayrı ağaķ bitürmedüğine ĥikmet budur ki kabaķa zūbāb ve siñek yakın olmaduğıçündür. Siñek yakın olmayınca Yūnus rāĥat olduğı muķarrerdür. Ĥattā kabaķ ĥavāşşında şöyle yazarlar ki kabaķ yaprağını alup şuya nak‘ olıñup ve işladup şuyını bir yere serpseler ol yere siñek yakın olmaya. Yūnus ‘aleyhi’s-selām gevdesi sağ olıncaya dek ol kabaķ gölgesinde oldı. Şabāĥ ve aĥşam bir yaban keçisi gelüp anuñ südinden içerdı. Ve **rivāyet** olunur ki ol

ķabakdan yerdı, her dűrlű ta‘ām rengını ķabakda bulurdı ve her ta‘ām űehvet ű lezzetını ķabakdan alırdı.

Fā‘ide: Rűm pādıűāhı, Mu‘āviye rađiya‘llāhu ‘anh ĥazretine (A 471b) ĥaber gűnderűp iűbu mes‘elelerűn cevābını ister. “Evvelā efđal-i kelām nedűr ya‘nı sűzűn ulusı ķangısıdır? Ba‘dehu, ikinci mertebede efđal-i kelām nedűr? Ve űçűncı ve dűrdűncı ve beűinci mertebe efđal-i kelām nedűr? Ve dađı ĥalkűn ekremi kimdűr? Ve imā’ vű cāriyelerűn ekremi kimdűr? Ve dűrt maĥlűķ vardır ki ana raĥminde irtikāz u ıztırāb eylememiűlerdűr, anlar kimdűr? Ve bir ķabir olmiűdur ki űāĥibini alup ğitmiűdűr, ķangı ķabirdűr? Ve gűk yűzinde gűrinen mecerrenűn aűlı nedűr? Ve ķavs-i ķuzah ĥikmeti nedűr, neye niűāndur? Ve ol yer ne aűıl yerdűr ve ķangı yerdűr ki űzerine ancak bir kerre gűneű tűķunmiűdur, andan evvel ve űűnra aña gűneű doķunmamıű ve űzerine gűn doĝmamıűdur?” didi. Ve Rűm pādıűāhı ĥazret-i Mu‘āviye’dan -rađiya‘llāhu ‘anh- iűbu on beű mes‘elenűn cevābını taleb eyledi. Mu‘āviye rađiya‘llāhu ‘anh Rűm pādıűāhının nāmesini okuduķda “Allāhu te‘ālā Rűm pādıűāhını rűsvāy eylesűn. Ben bunların cevābını bilmem.” didi. Mu‘āviye’ye didiler ki “İbn ‘Abbās rađiya‘llāhu ‘anh ĥazretine adam gűnderűp andan cevāb alup gűnder. űűyle ki iűbu mesā’ilűn birinde ĥatā olup cevāb virilmeye, Rűm pādıűāhı gűzinde ĥor u ĥaķır olursın.” Mu‘āviye rađiya‘llāhu ‘anh nāme yazup İbn ‘Abbās’a mektűb ve adam gűnderdi ve cevāb (A 472a) istedi. İbn ‘Abbās rađiya‘llāhu ‘anh cevābda “Efđal-i kelām **Lā-ilāhe illa’llāh**’dur ki kelime-i iĥlāűdur. Bundan űűnra efđal-i kelām **Sűbhāna’llāh ve bi-ĥamdih**’dűr. Ve űçűncı mertebe efđal-i kelām **El-ĥamdu li’llāh**’dur ve ba‘dehu efđal-i kelām **Allāhu ekber**’dűr, beűinci mertebede efđal-i kelām **Lā-ĥavle ve lā-ķuvvete illā bi’llāh**’dur. Ve ekrem-i ĥalk Ādem atadır -‘aleyhi’s-selām- zırā Ĥaķ te‘ālā anı ķudret eliyle yaradup aña esmāyı ta‘līm eylemiűdűr. Ve ekrem-i imā ya‘nı Ĥaķ te‘ālānı ĥalk eyledűĝi cāriyelerinűn ekremi Meryem Ana’dur ki ‘İsā ‘aleyhi’s-selām anasıdır. Ve űol dűrt kim ana raĥminde irtikāz eylemediler; Ādem ‘aleyhi’s-selām ve Ĥavvā ‘aleyhe’s-selām ve űālih peyĝamber devesi ve İsmā‘il ‘aleyhi’s-selām ķurbān eyledűĝi ķoçdur. Ve ba‘zılar Műsā peyĝamber ‘aleyhi’s-selām ‘aűāsıdır ki ejderhā olurdı, didiler. Ve űāĥibi ile yűriyen maķbere Yűnus ‘aleyhi’s-selām balıĝıdır ki ol balıķ Yűnus’ı yutduķda ķabri oldu ve űāĥibi Yűnus’dur ki ķarnında iken deryāda gezerdi. Ve **mecerre** ya‘nı gűk yűzinde ĥacılar yolu didűkleri ki bir adı űamanuĝrısıdır ve Fārsice aña keĥkeűān dirler, bāb-ı semādandır. Ve **ķavs-ı ķuzah** ya‘nı elegiműaĝma didűkleri ki ba‘z-ı vaķitte gűrinűr ehl-i arz ve yer ĥalkına. Nűĥ

ķavminden ŗoŗra ğarķdan emāndur. Ve ol yer ki (A 472b) ğüneŗ ancak bir vakitte ŗzerine  oğmıŗdur, M s  peyg mbere -‘aleyhi’s-sel m- m nfelik olan yerd r ki dery  ŗuyı  ekil p ğ neŗ ŗzerine  oğup dery  ŗuyı yine ŗzerine  apanmıŗdur.” didi. İbn ‘Abb s ra iya’ll hu ‘anh iŗbu mes ’il  n cev blarını yazup Mu‘ viye’ye g nderdi. Mu‘ viye daĥı R m p diŗ hına g nderdi. R m p diŗ hına Mu‘ viye’n  n mekt b  varup o udu da “Ben bilir m ki Mu‘ viye iŗbu mes ’elelere cev b virmeĝe   dir olmaz. Ve bu cev bları viren beyt-i n b vvetden bir erd r.” didi. İm m Dem r , * ay t ’l- ayev n*’da iŗbu es  le v  ecvibeyi b yle yazmıŗdur. Amm  *Kit bu’l-Mustazraf*’da iŗbu mes ’ili ŗoran R m p diŗ hlarından Hira lı olduĝını ve bunlardan ğayrı ni e su al eylediĝini yazmıŗdur. Ol mes eleler bunlardur ki z kr olunur: ŗey  ned r ve l -ŗey  ned r? Ve ol d n  anĝı d nd r ki H   te  l  andan ğayrısını  ab l eylemez? Ve nam z ana tı ned r? Ve ğars-ı cennet ned r? Ve her nesnen  n ŗal t u nam z  ned r? Ve anas  olmayan erkek kimd r? Ve  avmi olmayan er kimd r? Ve ol z   in ve g  en kimd r ki bir def  adan ğayrı g  medi? Ve ŗusuz biten aĝa   anĝı aĝa dur? Ve c nsız nefes alan ne nesned r? Ve’l-yevm ve ems ve ĝad ve ba  de ĝad ve ber  ve ra  d ve  v z  (A 473a) ve ayda olan ma v ned r? Ve babasız  oĝan er kimd r? İŗbu mes eleler c mle yigirmidir. Ve İbn ‘Abb s ra iya’ll hu ‘anh cev bda, “ŗey  ŗudur,  ur  n-ı ‘A  im’de “وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ”¹⁴⁵⁷ v  i  d r. Ve l -ŗey  d ny dur; zir  f n d r. Ve ol d n ki andan ğayrı  ab l olunmaz, d n-i İsl mdur ki **L -il he illa’ll h** demek ile olur. Ve nam z ana tı **All hu ekber**’d r. Ve ğarsu’l-cennet **L - avle ve l - uvvete ill  bi’ll hi’l-‘aliyyi’l-‘a  im**’d r. Ve her nesnen  n nam z  **Sub  ana’ll h ve bi- amdih**’d r. Ve anas z erkek  dem atadur. Ve  avimsiz er yine  dem’d r, ‘aleyhi’s-sel m. Ve bir kerre g   p evvel ve ŗoŗra g  meyen   r-ı S n  taĝıdur ki anu la Ar -ı Mu addese arasında d rt gicelik idi. Ben  İsr ’il ‘ ŗ  oldu larında H   te  l  ol taĝı iki  anadı ile u urdı ve bir m n d   aĝırdı ki “Eger Tevr t’ı  ab l iderse  z iŗbu taĝı ŗzer   zden  aldururam ve ill  ŗzer   ze bıraĝuram.” Ben  İsr ’il Tevr t’ı  ab l id p aldılar. H   te  l    r-ı S n  taĝını yerine redd eyledi. Nitekim Kel m-ı  ad m’de “وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ”¹⁴⁵⁸ v  i  d r. Ve ŗusuz biten aĝa  Y nus ‘aleyhi’s-sel m ŗzerine biten  aba dur. Ve c nsız nefes alan ŗab  dur, nitekim “وَالصُّبْحُ إِذَا تَنَفَّسَ”¹⁴⁵⁹ v  i  d r. Ve amm  el-yevm ‘ameld r. Ve ems, me eld r. Ve ĝad, eceld r.

¹⁴⁵⁷“...ve diri olan her ŗeyi sudan meydana getirdiĝimizi...” *Kur  n-ı Ker m*, Enbiy  21/30.

¹⁴⁵⁸“Hani daĝı sanki bir g lgelikmiŗ gibi onların ŗst ne kaldırmıŗtık da...” *Kur  n-ı Ker m*, A raf 7/171.

¹⁴⁵⁹“Ve nefeslendiĝi dem o sabaha ki,” *Kur  n-ı Ker m (Elmal lı Hamdi Yazır Meali)*, Tekvir 81/18.

Ve ba‘de ğad, emeldür. (A 473b) Ve ammā berķ şol meĥāriķ ve turalardur ki melā‘ike ellerindedür, anuñla bulutları urarlar. Ve ammā ra‘d şol melek adıdır ki bulutı sürer ve āvāzı zecr ü men‘ eylemesidür. Ve ayda olan maĥv gice ve gündüz fark olunmak içündür, nitekim Kelām-ı Qādīm’de “وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ”¹⁴⁶⁰ vāķī’dür. Ve ammā babasız anadan vücūda gelen er ‘İsà ‘aleyhi’s-selāmdur.

et-Ta‘bīr: Düşde balıķ, kaçan saĥışı bellü olsa dörde dek ‘avratlara delālet ider ve eger dörtten ziyāde olsa māl u ğanīmetdür. Ve eger bir kuyuda balıķ avlar görse düş sāhibi ya lūṭidür veyāĥud ĥizmetkārını bir kimseye şata. Ve eger şuda balıķ avlasa bir ĥaber işide ki anı şād eyleye. Kezā ķāle İbnü’l-Ġannām. Ve’l ‘ilmu ‘inda’llāhi’l-‘Allām. Ve **Zuĥal** zamm-ı zā-yı mu‘ceme ve feth-i ĥā’-i mūhmele ile şurad ve ‘umer vezni üzre ĥunnesden bir yıldızdır, ‘umer gibi lā-yenşarifdür.¹⁴⁶¹

Nazm:

Mefā‘ ilün mefā‘ ilün fe‘ülün

Lügat ‘ilmi güzeldür bī-bedeldür

Şerḥ:

el-Ķıṭ‘a:

Nazm:

Sırtlanuñ adı oldu ĥaḍācīr

Süci şatar kimse oldu tācīr

Şerḥ:

(A 474a) **Ĥaḍācīr** feth-i ĥā’-i mūhmele vü ḍād-ı mu‘ceme ile sırtlan didükleri cānver adıdır veyāĥud anuñ enigidür. Bu lafız ma‘rife ve lā-yenşarifdür, zīrā ism-i vāḥiddür ‘alā-būnyeti’l-cem‘. Kezā fī’l-**Ķāmūs**. Ve İbnu’l-Ĥācib **Kāfiye**’de ve **ḥaḍācīr**, ‘ilmen li’ḍ-ḍab‘ ğayri munşarif li-ennehu menķūlun ‘ani’l-cem‘ demişdür. Ve Mevlānā ‘Abdu’r-Raḥmān el-Cāmī **Kāfiye şerḥinde** **ḥaḍācīr** aşılarda **ḥiḍacr** cem‘idür, ‘azīmu’l-baṭn

¹⁴⁶⁰“Biz geceyi ve gündüzü (kudretimizi gösteren) iki alāmet yaptık ... gece alametini giderip...” *Kur‘ān-ı Kerīm*, İsra 17/12.

¹⁴⁶¹**Zuĥal** yedinci gökdedür ve cemī‘ burcları yigirmi toķuz yıl ve beş ay ve altı günde seyr ider ve büyükligi seksen yer kadardur. Ve naḥs-ı ekberdür, her kim aña nażar eylese ğuşşası ziyāde ola. Mevlānā Yazıcıoĥlı Aĥmed-i Bī-cān ‘*Acā‘ibü’l-Maĥlūķāl*’da böyle yazmışdur. Ve bu yıldız **zuĥal** dinilmege sebeb yedinci kat gökde olup ırāķ olduĥiçündür, zīrā **zeḥale** ba‘ude ma‘nāsinadur. Ve **zaḥlaha** bāb-ı tef‘ilden teb‘id ve ırāķ eylemek ma‘nāsinadur. Kezā fī-**Şerḥi Ebyāti’l-Mufaşşal**.

ma' nāsına, sırtlan didükleri hayvāna *ḥaḍācīr* dinilmek karnı büyük olduğundan mübālağaten, dimişdür. Ve *Muṭavassıf*'da böyle yazmışdur. Ve *Ḳāmūs*'da *ḥiḍacr* kesr-i ḥā ve feth-i ḍād ile karnı büyük ve giñ olandur, diyü yazar. Ve sırtlana feth-i ḍād-ı mu'ceme ve zamm-ı bā ile *ḍabu'* dirler ve bā'nuñ sükūnı cā'iz olduğu *Ḳāmūs*'da muşarraḥdur. Ve *ḍab'* mü'enneşdür, cem'i feth-i elif ve zamm-ı bā ile *aḍbu'* ve kesr-i ḍād ile *ḍibā'* ve zammeteyn ile *ḍubu'* ve zamm-ı ḍād ve sükūn-ı bā ile *ḍub'* ve feth-i mīm ü bā ile *maḍba'a* gelür. Ve erkeğine kesr-ile *ḍib'ān* dirler ki cem'i feth-i ḍād ile *ḍabā'indür* sirḥān cem'i serāḥīn geldüğü gibi. Ve dışisine kesr-ile *ḍib'āne* dirler ki cem'i kesr-ile *ḍib'ānāt* ve *ḍibā'*dur ve bu cem' zeker ve üñşā içündür sebu' ve sibā' gibi. Ve *ḍab'* ki mü'enneşdür, teşniye olduğda feth ile *ḍab'āni* dinilür nūn-ı meksüre ile, (A 474b) mü'enneş lafzı üzre teşniye kılınur yoḥsa müzekkeri *ḍib'āndur*, bu lafız üzre teşniye kılınmaz. Aşl-ı kâ'ide budur ki müzekker ve mü'enneş cem' olduğda müzekker ḥükmi mü'enneş üzre gālib olmaḳdur; zīrā müzekker aşıl ve mü'enneş fer'dür. Lākin işbu teşniye ve tārīḥde 'akis vāḳi' olmışdur. Meşelā tārīḥde leyālī ve giceleri tārīḥ iderler, eyyām ve günleri tārīḥ eylemezler ma'a-hāzā leyālī mü'enneşedür ve eyyām müzekkerdür. İşbu iki nesnede kâ'ideye muḥālif isti'māl olunmasına sebeb budur ki *zib'ān* ki müzekkerdür, eger bu lafız üzre teşniye kılınsa zevā'id cem' olmaḳ lāzım gelürdi. İctimā', zevā'id den kaçup mü'enneş lafzı üzre teşniye eylediler. Ve bāb-ı tārīḥde leyle ve gice öñden olduğıçün tārīḥi giceden eylediler; zīrā ayuñ gicesi güninden esbaḳdur. İmām Demīrī, Ḥarīrī ve ḡayrıdan böyle naḳl eylemişdür. Ve erkek sırtlana zamm-ı kāf ve feth-i šā'-i müşelleşe ile *ḵuṣem* dinilür ve dışisine feth-i kāf u šā'-i müşelleşe ve kesr-i mīm-ile *ḵaṣāmi* dirler ḵaṭāmi ve ḥaṣāmi vezni üzre. Vech-i tesmiye sırtlanuñ kendü ca' rına ve tersine telaṭṭuḥ ve bulaşması olduğıçündür. Kezā fi'ş-*Şiḥāḥ*. Ve sırtlana *ümmü 'āmīr* dirler fesād u ifsādda cümle hayvānlardan ziyāde iken buña *ümmü 'āmīr* dinilmek tefe'ül üzredür, nitekim lediğ ve yılan şoḳmışa (A 475a) selim didükleri tefe'ül üzredür. Ve sırtlan tavşan gibi hayız görür ve bir yıl dişi ve bir yıl erkek olur, erkek olduğda yüklü olur ve dişi olduğda toğurur. Cāḥız ve Zemaḥşerī *Rebī'u'l-Ebrār*'da ve Ḳazvīnī *'Acā'ibu'l-Maḥlūḳāt*'da böyle didüğini Demīrī yazmışdur. Ve sırtlan maḳbereleri şoymaḳ ile meşhūrdur; zīrā ādem etini ziyāde sever. Ve uyur ādem görse başınuñ altını ḵazup boğazını alup öldürür ve ḵanın iḇer ve kendü cinsinden bir hayvān yanından geçmez illā aña gālib olur. Ve fesādda ḍarb-ı meşeldür. Ve ḵoyun içine düşse ḵurd gibi eylemez, daḥı ziyāde fesād ider. Ve ammā ḵurd ile sırtlan bir ḵoyun

sürisinde cem‘ olsa koyun kırtulur şağ ve sālīm alır; zīrā birbirini men‘ ider, oyunı incitmezler, birbirine muayyed olurlar. ‘Arab du‘āda *Allāhumme ab‘an ve zī‘ben* dirler, *Allāhumme icma‘ humā fi‘l-ganem* dimekdür. Ya‘nī, yā Rabbī oyunda sırtlan ve kırdı cem‘ eyle ki oyun kırtula. Şā‘irüñ avli bundandır.

Şi‘r:

تَفَرَّقْتُ غَنَمِي يَوْمًا فَقُلْتُ لَهَا
يَا رَبِّ سَلِّطْ عَلَيْهَا الذَّنْبَ وَالضَّبْعَ¹⁴⁶²

Aşma‘i‘ye “Bu du‘ā mıdır bed-du‘ā mıdır?” didiler. Aşma‘i “Du‘ādur.” didi. Ve kelb, am üzre iken ay aydınlığında gölgesini başsa (A 475b) amdan düşer ve anı yir. Ve sırtlan amāatle vaşf olunur. Zīrā ini apusına gelüp birkaç söz söylerler ve anuñla avlarlar. Ve Cāhız urāfāt-ı ‘Arab’dan görür bunu.

el-Hüküm: Sırtlan eti arāmdur. Ve İmām Şāfi‘i atında elāldür, zū-nāb degüldür, dimişdür. Ve İmām-ı Hümām Ebū anīfe rahmetu’llāhi ‘aleyh ve Şevrī ve Sa‘īd bin el-Müseyyeb zū-nābdur, azret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem zū-nāb olanuñ etinden nehy ü men‘ eylemişdür, dirler.

el-Emsāl: *Ahmakū min-dabu‘in* ya‘nī fülān kiři sırtlandan amakdır. amāati şimdicek zıkr olındı. Ve *ke-mucīri ummi ‘āmirin* arb-ı meşeldür. Bu arb-ı meşelüñ aşı budur ki bir avim ıssıca günde şayd u şikāra ıkıldılar. Ve bir sırtlan buldılar, açdı. Ardına düşüp ovdılar tā bir A‘rābī ergesine düşürdiler. A‘rābī sırtlanı ierü aldı ve aşra ıkup “Ne istersiz?” didi. Anlar “Şikārumızı.” didiler. A‘rābī “Mādāmki ılıcum elümdedür size virmem.” diyü and ve yemīn eyledi. Anlar dönüp gitdiler. A‘rābī alkup devesin şağup aña süd ve şu virdi. Sırtlan gāhī şudan ve gāhī südden yalamağa başladı, cānı yerine gelüp rāat oldu. A‘rābī uyurken üzerine (A 476a) sıçradı ve A‘rābī’nüñ arnın yırtup anın idi ve iini yidi ve gitdi. A‘rābī’nüñ bir ‘ammzādesi var-ıdı, gelüp A‘rābī’yi ol āl üzre buldı, dönüp sırtlan olduğı yere bādı, sırtlanı göremedi, “Va’llāhi sırtlan eylemişdür bu işi.” didi. ılıcını ve o oyaca kenāne ve ca‘be ve beligini alup ardına düşdi, āiru’l-emr sırtlana yetişüp öldürdi ve bunu oumağa başladı.

Şi‘r:

¹⁴⁶²“Bir gün koyunum (sürüden) ayrıldı ve onun iin dedim ki: Rabbim, ona bir kurt ile bir sırtlan musallat et.”

وَمَنْ يَصْنَعُ الْمَعْرُوفَ مَعَ غَيْرِ أَهْلِهِ

يُلَاقِي الَّذِي لَأَقْي مُجِيرُ أُمِّ عَامِرٍ

أَدَامَ لَهَا حِينَ اسْتَجَارَتْ بُقْرِيَه

فَرَأَاهَا مِنَ الْبَنَانِ اللَّقَاحِ الْغَزَايِرِ

وَأَشْبَعَهَا حَتَّى إِذَا مَا تَمَلَّأَتْ

فَرَتْهُ بِأَنْيَابٍ لَهَا وَأَطَافِرِ

فَقِيلَ لَذَى الْمَعْرُوفِ هَذَا جَزَاءُ مَنْ

غَدَا يَصْنَعُ الْمَعْرُوفَ مَعَ غَيْرِ شَاكِرٍ¹⁴⁶³

Hāzā mā yahfā ‘ala’*d-dab* ‘darb-ı meşeldür, ya‘nî şu nesne sırtlana hafî vü habî ve gizli degüldür, sırtlan cümle devābbdan aḥmak iken aña dahı hafî degüldür. Bu darb-ı meşeli nās ta‘āmül eyledügi nesne ḥaḳḳında dirler.

el-Havās: Sırtlan köpekleri çeker mıgnātīs taşı demüri çekdügi gibi; zīrā aydınlık gicede köpek tam üzre olsa sırtlan köpek gölgesi üzre başsa köpek tamdan düşer (A 476b) ve anı sırtlan yir. Ve başını gögercinlikde ḳosalar gāyet çok ola. Dilini bir kimse götürse üzerine köpek ürmeye ve ceng ü ḥuṣūmet vaktinde ḥaṣmına gālīb ola ve düşmānın ḳahr eyleye. Ve dilini bir evüñ ḳapusu üzre aşsalar ol evde hergiz fitne vü şerr ü fesād olmaya, belki neṣāt u sürür ziyāde ola. Azu dişlerin götüren kimse hergiz nesne unutmaya. Ödini serçe ḳanıyla ḳarıṣdurup göze çekseler ‘ömrinde gözine ḳara şu inmeye. Yüregini uṣaḳ boynına aşsalar ‘āḳıl ü zeyrek ola. Yağını ḳaṣına süren kimse maḥbūbu’l-ḳulūb ola. Sağ elini bile götüren kimsenüñ ḥāceti begler ḳatında revā ola. Ḥāmīle ‘avratuñ ḳolına veyā baldırına bağlasalar āsānılgıla toğura. Ve sırtında olan uzun ḳılların yemiş ağacına bağlasalar āfet irişmeye. Ve ḳaḏībini ḳurudup ve döğüp iki dāniḳ miḳdārı sefūf gibi yiseler şol ḳadar cimā‘ eyleyeler ki eger yigirmi ‘avrata dahı cimā‘ olınsa hergiz fütür gelmeye. Fercini ve nāfesinüñ içini götüren kimseye ‘avratlar ziyāde ‘āṣıḳ olalar. Fercini ısıtmaluya bağlasalar ḳurtula. Ve derisinden ḳalbur düzüp taḥılı andan geçürüp ekseler çekirge ve sā‘ir āfātadan ol ekilen ḳurtula. (A 477a) Ḳanın vesveselü olan kimseye içürseler nāfi‘ ola. Ve bir kiṣi elinde ḥanḳal ya‘nî ebū cehl ḳarpuzını veyā başalu’l-‘unşulı ya‘nî yaban şoğanı dutsa sırtlan andan ḳaça. Ve sağ gözün çıkarup yedi gün sirke içinde ḳoyup andan

¹⁴⁶³“Kim hak etmeyene iyilik yaparsa sırtlanı himaye edenin ḳarşılaştığı ile ḳarşılaşır. Sırtlan ona yaklaşıp sığıncı onu bol bol sütle besledi. Ancak sırtlan doyduğunda onu pençe ve dişleriyle parça parça etti. İşte bu iyilik yapan kiṣiye teşekkür etmeyi bilmeyene iyilik yapanın ḳarşılığı budur, denilir.”

çıkarpup yüzük kaşı altına kosalar anı götüren kimse sihiriden ve yaramaz gözden emîn ola, mādāmki yüzük barmağında ola. Ve bir kimseye sihr olınsa ol yüzüğü şuya birağup ol şudan içürseler sihir bāṭıl ola bi-izni'llāhi te'ālā. Ve ödini bal ile qarışdurup göze çekilse cilā virür ve güzelligini ziyāde ider. Ve bu halṭ eski oldukça eyü olur. Ve ödiyle iktiḥāl, dumū' ve beleh ve ḥamāḳate nāfi' dūr. Ve erkek sırtlanuñ fuḳḥa ve dübüri eṭrāfında olan kılları yolup ve yaqup ve döğüp zeyt yağıyla qarışdurup me'bün olan ve übneye mübtelā olan anuñla dübürini yağlasa ol maraḳ andan gide. Ve eger dişi sırtlandan ol kılları alsalar ve sağ kimseye bu 'ilācı eyleseler ol maraḳı iḥdāş eyleye. Übneye bu 'ilāc 'acīb ü mücerrebdür ve eṭibbā daḥı ittifāḳ eylemişlerdür, diyü Demīrī 'aleyhi raḥmetu'llāhi'l-Bārī yazmışdur. Kezā fi-*Ḥarīdeti'l-'Acā'ib* li-İbn 'Ömer el-Verdī ve *Ḥayāti'l-Ḥayevān* li'd-Demīrī ve *Nevādiri'l-Ġarā'ib* ve *Mevāridi'l-'Acā'ib* ve'l-*İḥtiyārāt* li'l-Bedī'ī. (A 477b) Ve *İḥtiyārāt-ı Bedī'ī* şāḥibi, sırtlan ḥınzır ve qurddan ḥāşıl olmışdur ve eger bir ādeme zafer bulursa aña zinā ider, dimışdür. Ve *tācir* [tā-i] müşennāt-ı fevḳāniyye ve kesr-i cīm-ile bāde ve süci şatıcı kimsedür bāyi' u'l-ḥamr ma' nāsına. Cem' i ricāl vezni üzre *ticār* ve 'ummāl vezni üzre *tuccār* ve şaḥb vezni üzre *tecr* ve kütüb vezni üzre zammeteyn ile *tücür* gelür.

Nazm:

Beddāl olupdur baḳḳāluñ adı
Alan şatan kimse oldı tācir

Şerḥ:

Beddāl feth-i bā'-i muvaḥḥade ve teşdīd-i dāl-ı mühmele ile me'kūlāt şatan kimsedür beyyā' u'l-me'kūlāt ma' nāsına, 'āmme aña baḳḳāl dirler. Kezā fi'l-*Ḳāmūs*. Ve *tācir* ticaret iden ve alup şatan kimsedür, cem' leri şimdicek zıkr olınmışdur.

Nazm:

Büyük kenedür ḥaleme güve hem
Oldı şığırlar bayḳūr u bāḳır

Şerḥ:

Ḥaleme taḥrīk-i ḥurūf-ı mühmele ile büyük keneye dirler el-ḳurādu'l-'aẓīm ma' nāsına ve kenenüñ küçüğine dirler el-ḳurādu'ş-şaḡir ma' nāsına. Bu kelime azdāddandır. Ve güve didükleridür ki kitābları ve derileri yir. Ve bunda sükūn-ı lām ile okunur vezn içün 'alime

bābından *ḥalime*’l-ed’imu dirler *saḥtiyān güvelü oldı ve anı güve yidi* diyecek yerde. Aşma‘i kene ziyāde küçük iken feth-i kāf-ıla *ḡamḡām* dirler, andan sonra feth-i ḡā’-i mūhmele ile (A 478a) *ḡamnān* dirler ve andan sonra zamm-ı kāf-ıla *ḡurād* dirler, andan sonra taḥrīk-ile *ḡaleme* ve andan sonra ‘ayn-ı mūhmele ve lām-ı mūşeddede ile ‘*all* ve *ṭilḡ* dirler, didi.

el-Hüküm: Kene ve güve yimek ḡarāmdur; zīrā ṭabī‘at anı istiḡbās ider. Ve ḡaṣerāt-ı arz dandur, ḡaṣerāt ḡod ḡarāmdur.

Ve *bayḡūr* feth-i bā ve sūkūn-ı yā ve zamm-ı kāf ve vāv-ı sākinе ve rā’-i mūhmele ile ism-i cem‘dür, kesr-i kāf-ıla olan *bāḡir* gibi. Ve şıḡıra *baḡara* dirler feteḡāt ve hā ile, müzekker ve mü’enneṣ ve erkek ve dişisine dinilür. Ve cem‘i hā’sız *baḡardur* ki fethateyn iledür ve *baḡarāt* fethateyn ile ve *buḡur* zammeteyn ile ve *buḡḡār* zamm u teṣdīd ile ve *ubḡūr* zammeteyn arasında bā’-i sākinе ile ve *bevāḡir* feth-i bā ve kesr-i kāf-ıladur ve fe’-emmā nazımda zıkr olınan *bāḡūr* hā’sız ve *bāḡūra* hā ile ve *baḡir* emīr vezni üzre cem‘ degüllerdür, belkim ism-i cem‘dür. Ve şıḡıra *baḡar* dinilmek *baḡar*, fethateyn ile *baḡardandur* ki sūkūn iledür ve yarmaḡ ma‘nāsınadur şakḡ gibi. Şıḡır ekin ekmek içün yeri yarduḡıçün aña *baḡar* dinilmişdür. Nitekim Muḡammed bin Ḥüseyn bin ‘Alī bin Zeyne’l-‘Ābidīn-nām fāzıla *Bāḡir* dinilmek ‘ilmi yarup ‘ilm içine girdüḡiçündür. Ve şıḡır menfa‘ati çok ve kuvvetlü bir ḡayvāndur ki Ḥaḡ te‘ālā anı zelül u ḡor ve muṭī‘ü münḡād yaratmışdur, yırtıcı ḡayvānāt gibi yaraḡlı yaratmamışdur ki insān āsān zabṭ eyleye. Ve şıḡır dürlü dürlü (A 478b) olur. Ḳara şıḡırı ve şu şıḡırı gibi ki aña *cāmūs* dirler. Ve *cāmūs* mu‘arrebdür, aşlı *ḡāvmīş*dür Fārsice. Şu şıḡırına *ḡāvmīş* dirler kāf-ı ‘Acemiyye ile. Ve bir dürlü şıḡır vardur ki aña dāl-ı mūhmele ve rā-yı mūhmele ve bā’-i muvaḡḡade ve nūn ile *dūrbūn* dirler ki aña yük yükledürler ve ḡāḡi deve gibi örgüci olur. Ve şıḡır tamām bir yaşına varduḡda dişisine nezv ider ve biner, ḡāliben böyle olur. Mıṣr’da bir şıḡır olur, boynı uzun boynuzları ehille¹⁴⁶⁴ gibidür, çok süd virür.

Fā’ide: İbn ‘Abbās raḡiya’llāhu ‘anhdan rivāyet olınur ki ‘İsā peyḡamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām bir gün bir dişī şıḡır yanından geḡüp giderdi, ḡarnında olan yavrusı arḡurı gelüp toḡurmaḡa ızṭırāb üzre idi. Ol yüklü şıḡır ‘İsā peyḡambere “Yā Kelimeta’llāh! Benüm içün du‘ā eyle, Ḥaḡ te‘ālā beni ḡalāṣ eylesün.” didi. ‘İsā ‘aleyhi’s-

¹⁴⁶⁴ **Ehille** cem‘-i *ḡilāl*dür ki ḡurreden yedinci giceye dek aya dirler ve yigirmi altıncı ve yigirmi yedinci gicesinde aya yine *ḡilāl* dirler.

selām “Yā ḥālīka’n-nefsi mine’n-nefsi ve yā muḥrice’n-nefsi mine’n-nefsi ḥallīṣhā”¹⁴⁶⁵ didi. Ol şığır, karnında olanı bıraktı. Ve ‘avrat, uşak toğurmağda zahmet ve usret çekse ol ‘avrat için bunu yazalar. *Kitābu’l-Mücālese*’de Aḥmed bin Mervān el-Mālīkī ed-Dineverī böyle didüğünü Demīrī nakl eylemişdür.

Fā’ide: Ve ‘usru’l-vilāde için işbu nesneleri yazup ‘avrata içürmek mücerrebdür. Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm ile Fātiḥa sūresi āhirine dek ve İhlāş sūresi āhirine dek (A 479a) ve Mu‘avvizeteyn āhirlerine dek evvellerinde Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm ile “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا¹⁴⁶⁶ اللَّهُمَّ يَا نَفْسُ مِنَ النَّفْسِ يَا عَلِيمٌ يَا قَدِيرٌ خَلَّصْ فَلَانَةَ مِمَّا فِي بَطْنِهَا مِنْ وَلَدِهَا خَلَّصْ يَا رَحِمَ الرَّاحِمِينَ¹⁴⁶⁷”¹⁴⁶⁷ مَخْلَصٌ lafzınıñ yerinde ol ‘avratuñ adını yazalar. *fūlānetel*şbu

Ġarībe: Kaḥt u ġalā ve kıtlık zamānlarında kaçan ‘Arab ṭā’ifesi yağmur taleb eyleseler şıgırlaruñ boynuzlarına āteş koyup ve boynuzlarını yakup şalıvirürlerdi ve gökden yağmur yağardı. Zīrā Ḥaḳ te‘ālā ol od ve āteş sebebiyle şıgırları esirgerdi; nitekim ḳavl-i şā‘irde vāḳi‘dür.

أَجَاعِلُ أَنْتَ بَيْفُورًا مُسَلَّعَةً

ذَرِيعَةً لَكَ بَيْنَ اللَّهِ وَالْمَطَرِ¹⁴⁶⁸

Fā’ide: Bir kimsenüñ bir şıgırı var-ıdı, südini şağup ve şu kıtup şatardı. Bir gün seyl gelüp şıgırı seyl şuyına ġarḳ oldu. Ol kimsenüñ ba‘ż-ı evlādı babasına “Ol süde kıatduğumuz şular ki tağılmış idi, bir yere gelüp şıgırı götürdi.” diyü babasına söyledi. *İḥyā*’dan böyle ḥikāyet olunur.

el-Ḥūkm: Şıgır eti ḥelāl ve südini içmek ḥelāldür.

Fā’ide: Benū İsrā’il zamānında da‘vā dīnletmek için üç ḳāḍī ta‘yīn olınmış-ıdı. Biri vefāt eyledi, yerine birin daḥı dıkdiler, niçe zamān ḳāḍılık eylediler. (A 479b) Bir gün ‘allāmu’l-ğuyūb ḳāşifü’l-hümūm ve’l-kürūb olan Bārī te‘ālā tecrībe için bir melek gönderdi. Melek bir at üzerine binüp bir ādeme rāst geldi ki bir şıgırını şıvarur. Ve şıgırıñ ardında bir buzağusı var idi, ṭururdu. Melek buzağuyı çağırdı, buzağu melek bindügi at

¹⁴⁶⁵“Ey candan canı yaratan, ey candan canı çıkaran Rabbim, onu bundan kurtar.”

¹⁴⁶⁶“Gök yarıldığı ve Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur-, yer uzatılıp dümdüz edildiği ve içindekileri atıp...” *Kur’ân-ı Kerīm*, İnşıkak 84/1-4.

¹⁴⁶⁷“Ey Allahım. Ey canı candan kurtaran, ey her şeyi bilen, ey her şeye gücü yeten, filancayı, rahmindeki çocuktan sıhhat ve afiyetle kurtar, ey merhametlilerin en merhametlisi.”

¹⁴⁶⁸“Alınıp satılan şıgırları Allah ile yağmur arasında kendine bir vasıta mı ediniyorsun?”

ardına düşüp gitdi. Şıgır şāhibi “Buzāgu benümdür.” diyü melege söyledi. Melek huşumete başlayup “Kādılara gidelüm.” didi. İkisi evvelki kādıya geldiler, melek kādıya rüşvet bir incü virdi ve “Buzāguyı baña hüküm eyle.” didi. Kādı “Ne sebep ve ne tarîk ile saña hüküm ideyim?” didi. Melek kādıya “Şıgır ve at ve buzāguyı şalıvir, eger benüm atum ardına düşerse benümdür.” didi. Kādı üçini de şalıvirdi, buzāgu at ardına düşdi. Kādı melege buzāguyı hüküm eyledi. Andan soñra ikinci kādıya varup dürişdiler. Melek aña dañı bir incü virdi, ikinci kādı da buzāguyı melege hüküm eyledi. Andan üçüncü kādıya düşdiler ve aña dañı bir incü virdi ve “İkimüzi faşl eyle.” didi. Kādı-i şālîş “Taḥkîk, ben ḥā’izüm ve ḥayız görürüm, şimdi hüküm idemem.” didi. Melek “Sübḥāna’llāh, erkek ḥayız görür mi?” didi. Kādı “Sübḥāna’llāh, at buzāgu toğurur mı?” didi. Ve buzāguyı şāhibine hüküm eyledi. İmām Demīrī (A 480a) bunu Ḥilye’den nakl eylemişdür. Ve bu kādıları “قَاضِيَانِ فِي النَّارِ، وَقَاضٍ فِي الْجَنَّةِ”¹⁴⁶⁹ ḥadîş-i şerîfine mâ-şadağ olmuşlardır, demişdür.

Fā’ide: Buzāguya ‘Arabca kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve sükün-ı cīm-ile ‘*icl* ve kesr-i ‘ayn ve feth-i cīm ve sükün-ı vāv-ıla ‘*icev*’dirler, vech-i tesmiye Benū İsrā’il tā’ifesi buzāguya ‘ibādet eylemege ‘acele eyledükleri ve ivdükleri (içündür. ‘Alī bin Ebī Ṭālib raḍiya’llāhu ‘anh, buzāguya ‘*icl*’dinilmek Benū İsrā’il, Mūsā ‘aleyhi’s-selām rücū’ eylemezden evvel aña ibādeti ta’cīl eyledükleri içündür didügi *Sükkerdānu’l-Mülūk*-nām kitābda maşūrdur.) Kırk gün aña ‘ibādet eylediler, Tih’de kırk sene ‘azāb olındılar. Her gün başına bir yıl ‘azāb ve ‘ikāb u ‘itāb olındılar. Ve Ḥuẓeyfetü’l-Yemānī, ḥazret-i Resūl şa’llallāhu ‘aleyhi ve sellemden “لِكُلِّ أُمَّةٍ عَجَلٌ وَ عَجَلٌ هَذِهِ الْأُمَّةِ الدِّرْهَمُ وَالدينار” ḥadîşini rivāyet eyledi, ya’nī ümmetüñ bir buzāgusı vardır işbu ümmetüñ buzāgusı akça ve altundur. Ḥüccetü’l-İslām İmām Ğazzālī, Benū İsrā’il kavmi buzāgusınuñ aşlı altun ve gümüş ḥilyesi ve bezegindendür, didi.

el-Emsāl: *Terektuhu ‘alā-ḥanīni’l-bakarī evlādehā* darb-ı meşeldür. *Ḥanīn* ḥā’-i mühmele ile emīr vezni üzre şıgıruñ ve devenüñ āvāzıdır ki oğlıyla nizā’ itdükde işitdürür. Ma’nāsı; ben fülān kimseyi bir yerde alıḳodum ki anda şıgır çağırıp bağırup evlādını yalardı. Murād, mekân-ı kafr ve yaban ve ıssısız yerde alıḳodum, demekdür. *Ve’l-kilābu ‘ale’l-bakar* darb-ı meşeldür, ma’nāsı zıkr olınmışdır. (A 480b)

¹⁴⁶⁹“[Kadılar 3 kısımdır:] Bunların ikisi cehennemde diğeri ise cennettir.” Tirmizî, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1975), 3/ 605.

el-Havās: Sığır yağıyla zırnîh-i ahmer karışdırılıp ev anuñla buhūrlansa ‘akrebleri ol evden kovup gidere ve sâ’ir hevāmmı da andan gidere. Ve anuñla bir çanağ tılā olınsa pireler anda cem‘ ola. Ve boynuzını döğüp hummā-yı rub‘ a mübtelā olan kimsenüñ yimeğine qosalar ısıtması gide. Ödiyle kürrāş ya‘nî gendene şuyıyla karışdırup bevāsîr üzre tılā olınsa nāfi‘ ola, veca‘ ve ağrısını gidere. Ve kara sığır ödiyle göze iktihāl olınsa gözi keskin eyleye. Ve sığır tersiyle şe’ālîl ve sigiller tağıla ve oñulda. Ve katı olan şişler üzre konılsa yumuşak eyleye ve nişris üzre konılsa nāfi‘ ola. Ve yakup burun içine üfürseler burun kanın bağlaya. Ve niçe def‘ a beden ve gevde üzre tılā olınp her def‘ ada korsa bedende olan diken ve demreni çıkara. *Kezā fi-Hayāti’l-Hayevān.*

et-Ta‘bîr: Düşde sığır sinîn ve yıllar ile ta‘bîr olınp, nitekim Yūsuf peygamber ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām eyle ta‘bîr eylemişdür. Ve semüz sığır ucuzlık yıllar ve arık sığır kıtlık yıllar ile ta‘bîr olınp. Bu didüğümüz kaçan sığırlaruñ elvān ve renkleri ak ve kara olıcağdur ve ammā kaçan şaru ve kızıl olup ağacı ve bināları boynuzlarıyla urup düşürseler ol sığırlar girdügi yerde fitneler olmasına delālet ider. Zîrā hāzret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem (A 481a) “إِنَّ الْفِتْنَ يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ كَصَيَاصِي الْبَقَرِ وَ غُيُوبِ الْبَقَرِ”¹⁴⁷⁰ dimişdür. Ve şaru sığır şerr ü şürūr olan yıla delāletdür. Ve sığırda olan gurre yıl evvelinde olan şiddete delālet ider. Ve eger düşde bir kimse bir āhāruñ sığırını sağsa bir kimsenüñ ‘avratına hıyānet eyleye. Ve sığır kuyruğında olan bulka ve alacalık yıl āhîrinde olan şiddete delālet ider. Ve sığır südi helāl mālā delāletdür. Ve sığır āvāzı düşde edebsizlik ile ma‘rūf kimseye delāletdür. Bir kimsenüñ sığır veyā öküz üzerine sıçrasa ve hālāş eylemese ol senede vefāt eyleye. Ve ikinci tã’ifesine sığır görmek hayırdur ve eger evine bir sığır girüp boynuzıyla ursa mālında zarar çeke.

Ve Mine’r-Ru’yā’i’l-Mu‘abbere: ‘Ā’işe rağiya’llāhu ‘anhā “Düşde bir depe üzre kendümi gördüm, etrāfumda sığırlar boğazlanırdı.” didi. Ve düşini Mesrūk-nām kimseye hikāye eyledi. Mesrūk “Eger düşüñ gerçek ise senüñ etrāfuñda ceng ü kıtāl fitneleri olur.” didi. Yevmü’l-Cemel demekle ma‘rūf olan günde ‘Alî rağiya’llāhu ‘anh ile hāzret-i ‘Ā’işe’nüñ -rağiya’llāhu ‘anhā- ceng ü muhārebeleri olup niçe aşhāb katl olınmışdur. Ve eger bir kimse düşde bir kul efendisinüñ sığırını sağar görse ol kul efendisinüñ hatunını tezevvüc eyleye. Ve eger bir sığır buzağusını emer görse düş şāhibinüñ (A 481b) kızına bir ‘avrat pezevenklik eyleye. *Kezā kıle İbnü’l-Ğannām ve’d-Demîrî.*

¹⁴⁷⁰“Āhir zamanda fitne, sığırların boynuz ve gözleri gibi olacaktır.” Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

Nazm:

İbl ü ibil ne bilgil devedür

Şâfî kıızıl kıana didi bâhir

Şerh:

İbl kesr-i elif ve sükûn-ı bâ ile devedür kesreteyn ile olan ibil gibi. Deveye *ibl* dinilmek uyluğı üzre bevl eyledügiçündür. Kudürî şârihi Haddâdî böyle demişdür. Ve *bâhir* bâ'-i muvaḥḥadeden ğayrı ḥurûf-ı mühmele ile şâfî olan kıızıl kıandur ed-demmü'l-ḥâlişü'l-ḥumre ma' nāsına ve yalancı olan kimsedür kezzâb ma' nāsına. Ve aḥmak kimseye daḥı *bâhir* dirler.

Nazm:

Bağşür olup durur bir şehriñ adı

Dirler yalancı kimseye bâhir

Şerh:

Bağşür feth-i bâ'-i muvaḥḥade ve sükûn-ı ğayn-ı mu'ceme ve şîn-i mu'ceme vü maẓmûmeden soñra vāv ve rā'-i mühmele ile Herât ve Seraḥs arasında bir şehirdür. Nisbet olındukda Beğavî dirler fethateyn ile, 'alâ-ğayri'l-kıyās nisbet olınmışdur ve cüz'-i evvelî ki *beğdür* dem vezni üzre, dem nisbet olındukda demevî didükleri gibi Beğavî demişlerdür. Ve Bağşür mu'arrebdür, aslı Gevşür'dur ki feth-i kâf-ı 'Acemiyye ile *gev* çukurdur ḥufra ma' nāsına ve *şür* zamm-ı şîn-i mu'ceme ile tuzludur. Ma' nāsı tuzlu çukur yer dimekdür *el-ḥufratü'l-mâliḥatu* gibi. *Me'âlimü't-Tenzil* ve *Meşâbiḥ* mü'ellifi İmâm-ı Hümâm (A 482a) Muḥyi's-Sünne işbu şehre nisbet olınmışdur. Adı Hüseyin, babası Mes'ûd'dur ve Nâşiru'd-dîn ve Muḥyi's-Sünne laḳabıdır ve Ferrâ'dur. Şâriḥ-i *Meşâbiḥ*, Za'ferânî'de böyle yazılmışdur ve *Hâmiş-i Ravzu'l-Aḥyâr*'da Beğavî rahmetu'llâhi 'aleyh beş yüz on altı târiḥinde vefât eyledüğünü taṣriḥ eylemişdür.

Nazm:

Bilgil etân ü daḥı ḥimâre

Kancıḳ eşekdür aḥmak ne bâhir

Şerh:

Etān feth-i elif ve tā'-i müşennāt-ı fevkāniyyeden sonra elif ve nūn ile enām ve esās ve emān vezni üzre dişi eşekdür kesr-i hā ve āhirinde hā ile olan **himāre** gibi. Dişi eşege āhirinde hā ile **etāne** dinilmez. Demīrī böyle didi; ammā **Ḳāmūs**'da **etāne** dinilmek lügat-i kalīledür, dimişdür. Cem' i medd-i elif-ile **ātun** gelür anāk cem' inde a' nuḳ geldüğü gibi. Ve ma' būdā vezni üzre **me'tūnā** yine cem' dūr ve zammateyn ile **utun** daḥı cem' dūr. Ve **etān**da kesr-i hemze cā'iz olduğı **Ḳāmūs**'dadur. Ebū Hüreyre raḍiya'llāhu 'anh "مَنْ لَيْسَ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْكِبَرِ شَيْءٌ الصُّوفُ وَحَلَبُ الشَّاةِ وَرَكِبَ الْأَثْنُ فَلَيْسَ" ḥadīşini ḥazret-i Resūlu'llāh'dan - şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- rivāyet eyledi ya' nī bir kimse şūf geyse ve koyun şaḡsa ve dişi eşege binse ol kimsenūñ nefsinde kibir ve büyüklenmekden bir nesne yokdur. (A 482b)

el-Emsāl: **Kāne himāren fe'ste'tene** ḍarb-ı meşeldür ya' nī fūlān evvelden erkek eşek idi şimdi dişi eşek oldu. Bunı ' izzet ü devletde iken ḥor u ḥaḳīr ü faḳīr olana ḍarb-ı meşel kılurlar. Ve eşege ' Arabca **himār** dirler cem' i feth-i hā ile **hamīr** ve zammateyn ile **humur** ve feth-i elif ve kesr-i mīm-ile **aḥmire** gelür. Ve taşḡiri zubeyr vezni üzre **humeyr**dür. Ve erkek eşege **ebū cā'ir** ve **ebū ziyād** ve dişisine **ūmmū tevleb** ve **ūmmū caḥş** dirler. Ḥayvānātdan ḥilāf-ı cinsine sifād ider yokdur illā at ve eşek. Ve otuz aylık olduḡda nezv ider ve dişisine aşar. Ve yük götürür ve güzel yürür. Ve yolu seçer, bir kerre yürüdüğü yolda degmede ḥaṭā eylemez. Ḳatırda daḥı bu ḥāl vardır. Ve arslan ḳoḳusını alsa kendüyi üzerine biraḡur, ziyāde ḳorḳduḡından şaşup üzerine atılır, ḥāl bu ki murādı arslandan ḳaçmaḡdur. Ve ḥalkuñ kimi ḥimārı medḥ ider ve kimi zemm idüp adını añmaḡdan şaḳınup **ḳulaḡı uzun** dirler ve anı kināyetle añarlar.

Ḡarībe: İbn Zāfer-nām fāzıl **Kitābu'n-Neşāyih**'de eydür ki Endelūs şuḡurından bir şuḡura ve bir şınūra girdüm, anda bir genç yigit gördüm ki Ḳurtuba didükleri şehir ḥalkından idi, ehl-i fıḳh ve ehl-i faḫl yigit idi, güzel sözleriyle beni mūnis eyledi. Ve ' ilm ü faḫldan bir miḳdār müzākere eyledi. Ben andan ziyāde (A 483a) ḥazḫ u şafā eyledüm. Andan sonra ol yigit yanında "يَا مَنْ قَالَ 'وَسُئِلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ'“ diyü du' ā eyledüm. Ol yigit "İşbu āyetde ¹⁴⁷¹ bir ' acebden saña ḥaber vireyüm." didi. Ben de "Belī, ḥaber vir." didüm. Ol yigit ilerü gelen ba' zı kimseden işitdüḡinden ḥaber virüp didi ki "Ṭuleyṭula'dan iki ulu rāhib bize geldiler ki ḳadrleri ' aḫīm ve şānları kerīm idi. Ve ' Arab dilini bilürlerdi. Gelüp İslām'ı izḥār eylediler ve āşikāren müselmān oldılar. Ve Ḳur'ān-ı ' Aḫīm'i öğrendiler ve fıḳıḥ

¹⁴⁷¹"Ey '... Allah'tan onun lūtfunu isteyin ... (Kur'ān-ı Kerīm, Nisā 4/32)' diyen!"

‘ilmini de okudılar. Halk ol iki rāhibe dürlü dürlü zanlar iderlerdi, ben ikisini de yanuma alup meşālîhlerini görmege yardım iderdüm ve hizmetlerin görürdüm ve aḥvāllerine muḳayyed idüm. Tamām imān ve İslāmları muḥkem idi. Ve ikisi de ḳoca idiler, biri çok eglenmedi vefāt eyledi, ol biri birkaç yıl sağ ve sālīm tırdı, andan soñra ḥasta oldu. Ben daḥı aña “Sen ve ol vefāt iden yoldaşuñ İslām’a gelmeñüze sebep ne oldu?” didüm. Ol kimse su’āl eyledüğümde şafā eylemedi, ben daḥı aña rıfḳ eyledüm ve iḳdām u ibrām eyledüm. Ol kimse İslām’ına sebep ne olduğunu dimege başlayup didi ki “Bir müselmān esīr var-ıdı. Olduğumuz şavma‘ anuñ kenīsesine ol esīr ḥizmet iderdi ve ehl-i Ḳur’ān idi. Ol esīri ikimüz ḥizmetümüzze taḥşış u ta‘yīn eyledük. Niçe zamān şöḥbetümüzde (A 483b) idi. Biz ‘Arabıyı öğrendük ve niçe āyāt-ı Ḳur’ān-ı ‘Aẓīm ezberledük. Ol esīrümüz Ḳur’ān-ı ‘Aẓīm’i çok çok okuduğundan andan öğrendük. Günlerden bir gün ol esīr “وَسْئَلُوا”¹⁴⁷² āyetini okudu. Ben yoldaşuma “İşbu āyeti işidür misin?” didüm. Yoldaşum rāy u ‘aḳl u fehmdede benden yeg idi; lākin benüm sözümde ikrāḥ eyledi, böyle didüğümde ḥazḳ eylemedi. Ol esīr bir gün daḥı “ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ”¹⁴⁷³ āyetini okudu. Ben yoldaşuma “İşbu āyet evvelki āyetden eşeddür.” didüm. Yoldaşum “‘İsā ‘aleyhi’s-selām benden soñra bir peygamber gelse gerekdür diyü muştuladuğı degüldür illā işbu esīr okuduğı Ḳur’ān’uñ şāḥibidür.” didi. Bunuñ üzerine birkaç zamān geçdi, ittifākān bir gün yimek yirken bir loḳma boğazuma arḳurı tırdı, aṣağaya inmedi. Esīr ayağ üzre tırup bize bāde şunardı, esīr elinden bāde ḳadeḥini alup içüp ol loḳmayı boğazuma indürmege çalışdum, fā’ide olmadı. Kendü göñlümde “Ey Muḥammed’uñ tañrısı! Muḥammed senden naḳl idüp “وَسْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ”¹⁴⁷⁴ didüğünü ve “ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ”¹⁴⁷⁵ buyurduğunu dimişdür. Eger Muḥammed gerçek ise beni şıvar.” didüm. Nā-gāḥ bir taşdan şu aḳar gördüm, tızce varup ol şıdan içdüm, murādum ḥāşıl oldu ve loḳma aṣağaya indi ve şu daḥı kesildi. Ol esīr ardumda idi, bunu görüp İslām’da şekk ü şübhe eyledi. Ve ben (A 484a) İslām’a rağbet ü meyl eyledüm. Ve yoldaşımı bu aḥvāle muṭṭalī‘ ḳıldum, ikimüz de İslām’a geldük. Esīr naşrānī olmağa ḳaşd eyledi, men‘ eyledük ve ḥizmetümüzden giderdük. Andan soñra ol esīr tanaşşur eyledi ve naşrānī oldu. Biz maḥzūn olup ḥalāş olmaḳ istedik. Benüm yoldaşum ‘aḳl u fıkr ü rāyda benden aḥsen ve yegrek idi. Baña “Niçün ol du‘ālarla du‘ā eylemezsin.” didi. İkimüz de ol yerden ḥalāş olmaḳ içün du‘ā

¹⁴⁷²“... Allah’tan O’nun lütfunu isteyin...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Nisâ 4/32.

¹⁴⁷³“...Bana dua edin duanızı cevap vereyim...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mü’min 40/60.

¹⁴⁷⁴“... Allah’tan O’nun lütfunu isteyin...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Nisâ 4/32.

¹⁴⁷⁵ “...Bana dua edin duanızı cevap vereyim...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Mü’min 40/60.

eyledük ve uyuduk. Ben düşümde üç nūrānī kimseler gördüm. ‘İbādet eyledüğümüz yere geldiler. Ve anda şüret var idi, aña işāret eylediler, maḥv oldu. Ve bir kürsī getürüp dikdiler, andan soñra anlar gibi bir cemā‘ at geldi, cümlesi nūr u behcet ve ḥüsn ü cemālde ol üç kimse gibi idi. Ve aralarında bir er var-ıdı, cümlesinden nūr u cemālde yegrek idi ki andan aḥsen ve güzel görmüş degülüm. Ol kürsī üzerine oturdu, düşümde ıkalıp yanına vardum ve “Sen Ḥalīlu’llāh mısın?” didüm. Ol “Yok, anuñ ıarındaşı Aḥmed’em. İslām’a gel!” didi. Ben de müselmān oldum ve “Yā Resūla’llāh! İşbu kāfir vilāyetinden ḥalāş nice müyesserdür ve nice ḥalāş olunuz?” didüm. Bir kimse öninde tıururdu, aña “Var bunlaruñ pādīşāhlarına söyle, bunları ikrām u i’zām ile (A 484b) ehl-i İslām şehirlerinden istedikleri şehre göndersün ve ol esiri çağırıp dīnine dönmege emr eylesün. Dīn-i İslām’a eger dönerse ḥoş, incitmesün, şalıvırsün ve illā öldürsün.” didi. Ben uyıkudan uyandum ve yoldaşımı uyandurdum. Düşü aña söyledüm ve “Kırtulmağa ḥīle nedür?” didüm. Yoldaşım “Ḥaḳ te‘ālā taḥkīḳ bizi kırtardı, üşte şüretlerde maḥv olmuştur.” didi. Ben de şüretlere bakdum, maḥv olmuştı gördüm. Dīn-i İslām ḥaḳ olduğına yakīn ve i’ tıḳādum daḥı ziyāde oldu. Andan soñra yoldaşım “Kalk pādīşāha bile gidelüm.” didi. İkimüz pādīşāha varduk. ‘Ādet ve kānūnı üzre bize ta’zīm ü ikrām eyledi. Ve bizüm kaşdumuzu ve kendüye ne ḥuşuş için geldüğümüzi inkār eyledi ve añmadı. Yoldaşım ol kāfir pādīşāhına bizüm ḥaḳkumuzda ve fülān esir ḥaḳkında me’mūr olduğını eyle didi. Pādīşāhuñ rengi bozuldu ve ıarışdı ve ditredi ve andan soñra ol esiri istedi. Getürdiler. Esire “Müselmān mısın ya naşrānī mısın?” didi. Esir “naşrānī.” didi. Pādīşāh “Dīnüne dön, dīnini şaḳlamayan kimseye bizüm ihtiyācumuz yokdur.” didi. Esir “Ebeden aña dönmem.” didi. Pādīşāh kılıcını çeküp eliyle öldürdi, andan soñra bize gizlice “Ol, baña ve size gelen şeytāndur. Ve lākin ne dilersenüz?” didi. Biz “İslām diyārına gitmek (A 485a) isterüz.” didük. Pādīşāh “Ben her ne dilerseñüz ideyim ve lākin siz Beytü’l-Muḳaddes’e giderüz, diñüz.” didi. Biz “Öyle diyelüm.” didük. Ol pādīşāh bizüm tedārükümüzi ve esbāb-ı seferi ve cihāzumuzu görüp ve ta’zīm ü tekrīm-ile kāfir memleketinden çıkarup diyār-ı İslāmiyye’ye gönderdi.

Ġarībe: İmām Mesrūk rahmetu’llāhi ‘aleyh eyitdi: Bādiyede bir kişiuñ bir ḥorusu ve bir kelbi ve bir eşegi var-ıdı. Ḥorūs namāza uyandururdu ve kelb anları ḥıfz u ḥırāset iderdi ve eşek anlaruñ esbāb u eşkāl ve yüklerin götürürdi. Bu ḥāl üzre iken dilki gelüp ḥorusu alup götürdi. Anlar maḡmūm u mehmūm u maḥzūn oldılar. Ol kimse şālīḥ kişi idi. “Taḳdīrde böyle olacaḳ imiş, belki ḥayır böyle olmaḳda ola.” didi. Andan soñra kırd

gelüp himāruñ karnın yırtup helāk eyledi. Anlar daḥı ziyāde maḥzūn oldılar. Ol şālih kişi “Ḥayırlusı bu ola.” diyü şabr eyledi. Ve kelbi daḥı bi-emri’llāhi te’ālā öldi. Anlar daḥı ziyāde maḡmūm u maḥzūn oldılar. Ol kişi “Ḳazāya rızā.” diyü şabr eyledi ve tevekkül kılup “Vāḳi’ olan işbu meşā’ib Ḥaḳ te’ālādan şāyed ḥayırlusıdır.” didi. Bu ḥāl içinde iken şabāḥ oldı. Gördiler etrāf ve çevrelerinde olan kimseleri düşmān başup cemī’ mālların alup esir eylemişler ve bunlar sağ ve sālīm (A 485b) ḳalup düşmāndan emīn olmuşlar. Esir olanların itleri ve ḥorūsları ve eşekleri olduğün düşmān işbu ḥayvānların āvāzından ḥaber alup anları yaḡmā vü tālān ve esir ü giryān eylemiş ve ol şālih kimsenün ḥorūş ve it ve eşegi olmaduğundan düşmān ḥaber-dār olmamış. İmdi; ol şālih kimsenün zıkr olınan ḥayvānları helāk olmaḳ kendüye ḥayırlı olduğı muḳarrer oldı ve i’ tiḳādı üzre buldı. İmdi; herkes ve her kişiye lāzım olan budur ki at ve himār ve it ve deve ve ḳul ve ḳaravaş helāk olmasından başına bir muşibet gelse veyā āḥar ḥuşūşdan bir zarar u elem ü zahmete giriftār olsa Ḥaḳ te’ālāya şükr ü tevekkül kılup “Ḥayırlusı bu ola.” dimekdür. Ve taḳdīrini taḡyīre ve ḳazāya rızā virüp i’ tiḳād-ı pāk üzre olmaḳ gerekdür.

Ġarībe-i Uḥrā: Bir kimse Yemen’de ḳalkup yolda giderken merkebi çağırup düşüp helāk oldı. Ol himār şāḥibi fi’l-ḥāl ḳalkup āb-dest alup iki rek’at namāz kıldı. Ve andan sonra “Yā Rabbī! Ben senün rızāñı taleb idüp senün yoluñda mücāhid geldüm ve sen ölülerini diri eyledüğine ben şāhidüm ve şehādet iderüm. Ve benüm eşegümi diri eyle.” didi. Ol eşek dirilüp ḳalkdı ve ḳuyruḡını silkti. Beyḥaḳī *Delā’ilü’n-Nübüvve*’de bu Ġarībeyi sened-i şāḥiḥ (A 486a) ile zıkr eylemişdür. Ve bunun gibi nesne şāḥib-i şerī’at olan Resūl’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- mu’cize olur ki ümmetinde du’āsıyla ölileri Ḥaḳ te’ālā diri eyler kimse vardır. ^[1476] Şa’bī eydür: Ol himār dirildükden sonra çār-sūda şatılurken gördüm. Ve ol kimseye “Ḥaḳ te’ālā iḥyā itdüğü eşegi şatar mısın?” dinildi. Ol kimse “Ya nice ideyim?” didi. Ol kimsenün raḥtından bir er üç beyit didi. Ol üç beyitden işbu beyti ḥıfz eyledüm.

Şi’r:

وَمِنَّا الَّذِي أَخِي الْإِلَهُ جَمَارَهُ

وَقَدْ مَاتَ مِنْهُ كُلُّ عُضْوٍ وَمَفْصِلٌ¹⁴⁷⁷

¹⁴⁷⁶Bu kısımda yazmada bir kelimelik bir boşluk bırakılmıştır.

¹⁴⁷⁷“Allah’ın eşeğini dirilttiği kişi bizdendir ve onun her organı ve eklemi ölmüştür.”

Ve Hâk sübhānehu ve te‘ālâ celle celāluhu ve ‘alâ ‘Üzeyr peygamberüñ veyâ Hızır’uñ eşegini öldürüp yüz yıldan sonra diri eylemişdür. Nitekim Kelām-ı Qadīm ve Furkân-ı Kerīm’de “أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ إِلَى جَمَارِكَ”¹⁴⁷⁸ vāqī’ dūr. Āyet-i kerīmede vāqī’ olan قَرْيَةٍ [karye]den murād Beytü’l-Mağdis veyâ Dicle kenārında olan Deyr-i Hirakl veyâ Deyr-i Sābir-ābāz veyâ Selm-ābāz veyâ Qaryetu’l-İneb’dür ki Beytü’l-Mağdis’den iki fersah yereddür. (A 486b) Veyāhuz tāt’undan firār idenlerüñ köyüdür ki adı Dāverdān’dur. Muḥaṣṣal, ehl-i tefsīr zikr olınan qaryeden murād olınan kaṅgī qaryedür diyü ihtilāf eylemişlerdür. Ve ol qaryeye uğrayan kimdür diyü anda daḥı ihtilāf eylemişlerdür. Qatāde ve ‘İkrime ve Daḥḥāk ol köye uğrayup yüz yıl meyyit olup andan sonra diri olan Şerḥiyā oğlu ‘Üzeyr peygamberdür, dirler. Ve Vehb bin Münebbih Halkıyā oğlu Urmiyā’dur ki Hızır peygamberdür, didi. Ve Mücāhid, ol köye uğrayan bir kāfir idi ba‘ş u ḥaşr ve kıyāmete şekk eylemiş idi, didi. Qaryede ihtilāf olduḡı gibi mārda daḥı ihtilāf vardır. Bunun kıssası ve ḥikāyeti şöyledür ki **Muḥammed bin İshāk**, Vehb bin Münebbih’den rivāyet eyledüḡi üzre Hâk te‘ālâ celle celāluhu Urmiyā’yı Benū İsrā’il pādīşāhlarından Nāşih bin Amūş-nām pādīşāha gönderdi ki ol pādīşāhi irşād eyleye ve Hâk te‘ālānuñ ḥaberini bildüre. Benū İsrā’il kavmi arasında niçe bid‘atler ve ma‘āşī ve günāhlar ve dürlü dürlü fışk u fücür zūhūr eyledi idi. Bārī te‘ālā Urmiyā’yı gönderüp “Benū İsrā’il kavmine benüm ni‘metlerümi bildür ve ihdāş olınan bid‘atleri i‘lām eyle ve benüm tāt’at ü ‘ibādetüme da‘vet eyle.” diyü vahy eyledi. Urmiyā (A 487a) “Yā Rabbī! Eger sen beni kavī eylemezseñ ben za’ifüm ve baña yardım itmezseñ ben mahzūl u ḥor ve ḥākīr ü naḥīfüm.” didi. Bārī te‘ālā “Ben saña ilhām ıderüm.” didi. Urmiyā, Bārī te‘ālā emri üzre içlerinden ayaḡ üzre qalkup tırdı ve ne diyeceğini bilmedi. Hâk sübhānehu ve te‘ālā fi’l-hāl Urmiyā’ya bir belīḡa vü faşīḡa ḥuṭbe ve uzun naşīḡat ilhām eyledi. Ve ol ḥuṭbede tāt’at ü ‘ibādet şevābını ve günāh u ma‘şīyyet ‘ikāb u ‘azābını beyān u ‘ayān eyledi. Ve āḡar ḥuṭbede Hâk te‘ālā cānibinden ḥaber virüp “İzzetüm ve celālüm ḥaḡḡıçün ben Benū İsrā’il kavmine bir fitne gönderürüm ki ḡalīm olan ol fitnede müteḡayyir olur. Ve anlara bir qahḡār u cebbār gönderürüm ki aña heybet

¹⁴⁷⁸“Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, ‘Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?’ demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: ‘Ne kadar (ölü) kaldın?’ O, ‘Bir gün veya bir günden daha az kaldım.’ diye cevap verdi. Allah, şöyle dedi: ‘Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak!..’ Kur’ân-ı Kerīm, Bakara 2/259.

ü mehâbet libâsını geydürüp anuñ qalbinden rahmet ü merhameti giderürüm ve gice karañlıgı gibi ol cebbâra çok ‘asker tâbî’ olur ve hâdsiz ve hisâbsız ‘asker-ile anlara gönderüp qahr iderüm.” didüğünü bildürdi. Ve bundan soñra Urmiyâ’ya vahy idüp “Yâfeş oğulları ile helâk iderüm.” didi. Yâfeş oğullarından murâd Bâbil halkıdır ki Nûh oğlu Yâfeş-nâm kimsenüñ oğullarındandır. Urmiyâ bunu işidüp feryâd u figân idüp ağladı ve geydüğü libâsı yırtup başına kum saçup inledi. (A 487b) Hâk te‘âlâ Urmiyâ’nuñ tazarru‘ ve ağlamasını işidüp “Yâ Urmiyâ, saña vahy itdüğüm nesne güç mi geldi?” didi. Urmiyâ “Ne‘am. Yâ Rabbî, Benü İsrâ’il arasında sevmedüğüm nesneyi görmezden evvel beni helâk eyle.” didi. Hâk te‘âlâ “İzzetüm ve celâlüm hakkıçün ben Benü İsrâ’il’i helâk eylemezem mādāmki emr-i helâk olmaları senüñ cānibüñden olmaya.” didi. Urmiyâ bu sözden be-ğâyet şâd olup “Mūsâ’yı Tevrât ile göndereñ Tañrı hakkıçün ben de Benü İsrâ’il’üñ helâk olmasına râzı olmazum.” didi. Ve gelüp işbu ahvâlî pâdişâhlarına bildürdi. Ve pâdişâhları işidüp şâd oldu. Ve pâdişâh şâlih kişi idi. “Eger bizüm Rabbümüz ‘azâb iderse günâhlarımız çokdur, ol günâhlarımız sebebiyle ‘azâb ider. Eger ‘afv iderse rahmeti ile ‘afv ider.” didi. Ve bu vahiyden soñra üç sene dağı geçdi, anlar ma‘şiyet ü şerr ü fesâd ve günâh u ‘inâddan gayrı nesne ziyâde eylemediler. Ve helâk olmaları dağı yakın olmuşdı. Ve bu eşnâda vahiy dağı az oldu. Ve pâdişâhları anları tevbe vü istiğfâra da‘vet eyledi, qabûl eylemediler ve tenbîh ile mütenebbih olmadılar. Hâk te‘âlâ anlaruñ üzerlerine Buhtu Naşşar-nâm zâlimi musallaṭ eyledi. Buhtu Naşşar altı yüz biñ rāye vü ‘alem ve sancaḡ ile (A 488a) Beytü’l-Makdis halkı üzerine varmaḡ niyyeti ile yerinden kalkdı. Ve haberi Benü İsrâ’il pâdişâhına geldi. Pâdişâh Urmiyâ’ya “Niçe oldu senüñ vahy olındı didüğün?” didi. Urmiyâ “Allâhu te‘âlâya i‘timâd u i‘tikâdum vardır, va‘deye hilâf eylemez.” didi. Va‘de ve ecel yakın olduğda Hâk te‘âlâ Urmiyâ’ya bir melek gönderdi. Benü İsrâ’il’den bir er şekline girüp ol melek gelüp Urmiyâ önünde oturdu. Urmiyâ “Sen kimsin?” didi. Melek “Benü İsrâ’il’den bir kimseyüm, saña fetvâya geldüm. Ehl-i rahm u hışm u qavmüm hakkında ben anlara ihsân u luṭfdan gayrı nesne eylemedüm, anlardan beni ḡazaba getürmekden gayrı nesne şâdır olmaz, anlaruñ haklarında baña fetvâ vir.” didi. Urmiyâ cevâb virüp anlara luṭf u ihsân eyle. Allâh ile senüñ arañda zâyi‘ olmaz ve anlara dostlık ve hışımlık eyle ve hayır ile beşâret olunursın.” didi. Ol melek dönüp gitdi. Birkaç günden soñra gelüp Urmiyâ önünde oturup evvelki gibi şekvâ eyledi. Urmiyâ yine evvel didüğü gibi didi ve “Kullarını işlâh iden Tañrı’dan anları işlâh eylemek dilerüm.” didi. Ve Buhtu Naşşar gelüp Beytü’l-Makdis etrâfında oturdu. Ol pâdişâh Urmiyâ’ya

“Üşte düşmān gelüp muḥāşara (A 488b) eyledi. Kanı Rabbūñ saña va‘de eylediği nuşret?” didi. Urmiyā “Rabbüm va‘desinde ḥulf olmaz ve benüm i‘timād u i‘tikādum vardır.” didi. Ve Urmiyā Beytü’l-Makdis dīvārlarından bir dīvār üzerine oturup gülüp Rabbü’l-‘ālemīn’den nuşret gelmesine katlanırdı. Ol melek yine gelüp Urmiyā önünde oturdu. Urmiyā “Sen kimsin?” didi. Melek iki def‘a “Fetvā için gelenem ve ehlümden ötüri fetvā taleb idenem.” didi. Urmiyā “Anlaruñ ‘aқılları başlarına gelüp ḥūylarından fāriğ olmadılar mı?” didi. Melek “Ey Allāh peygamberi, bugünden evvel anlardan her ne görürsem aña şabr iderdüm, bugün Allāh rāzı olmadığı bir āmelde anları gördüm.” didi. Urmiyā “Kağı ‘amelde gördüñ?” didi. Melek “ Bir ‘aḫīm ‘amelde gördüm ki anda ḡazabu’llāh vardır. Ben daḥı Allāh için ḡazab eyledüm ve saña gelüp ḥaber virdüm. Seni ḥaқ peygamber göndereñ ḥaқkıçün anlaruñ helāk olmalarından ötüri du‘ā eyle.” didi. Urmiyā “Ey yer ve gök Tañrısı, eger anlar ḥaқ üzre iseler anları bāḫī eyle ve eger senüñ rızāñ üzre ‘amelde degüller-ise sen anları helāk eyle.” didi. Bu söz Urmiyā ağızından çıktuḡda Ḥaқ te‘ālā gökden Beytü’l-Maқdis içine bir yıldırım gönderdi. Ḳurbān yerini yakdı ve Beytü’l-Maқdis kapularından (A 489a) yedi kapuyı kesüp yere geçürdi. Urmiyā anı görüp çağırdı ve feryād u fiḡān kılup libāsını yırttı ve başına kül saçdı. Ve “Ey yer ve göğüñ māliki, kanı baña va‘de eylediḡüñ va‘düñ?” didi. Urmiyā’ya nidā olındı ki “Anlara irişen muşibet ü belā irişmedi illā senüñ fetvā ve du‘āñ ile irişdi.” Eyle olıcaḡ Urmiyā bildi ki ol gelüp fetvā isteyen kişi Ḥaқ te‘ālā cānibinden elçi imiş. Ve Benū İsrā’ıl ḥalkınuñ başlarına gelen muşibet ve ḳurbān yeri yanmaḡ ve kapular yere geçmek kendü du‘ā ve fetvāsıyla olduḡını muḳarrer bilüp andan uçup vuḥūş ve yabanī ḥayvānāta ḳarışdı. Ve Buḡtu Naşşar ve ‘askeri Beytü’l-Maқdis’e girüp ḳal‘a ve şehri ve Şām’ı aldılar. Ve Benū İsrā’ıl kavmini öldürdi ve kılıçdan geçirüp düketdi. Ve Beytü’l-Maқdis’i ḥarāb u yebāb eyledi. Ve ‘askerine emr eyledi ki herkes birer ḳalkān toprak getirüp Beytü’l-Maқdis içine dökeler. Eyle eylediler ve toprak ile Beytü’l-Maқdis’i doldurdılar. Andan soñra Beytü’l-Maқdis şehirlerinde olanları ve büyüḡi ve küçüḡi cem‘ itdürüp yanına getürtdi. Ve Benū İsrā’ıl kavminden yetmiş biñ şabī ve uşaқ alup yanında olan beglere virdi. Her bige dörder oḡlan düşdi. Dānyāl ve Ḥanāniyā ol uşaқlarından idiler. Ve girüde ḳalan (A 489b) Benī İsrā’ıl’i Buḡtu Naşşar üç bölük eyledi. Bir bölüḡini öldürdi ve bir bölüḡini esir eyledi ve bir bölüḡini Şām ve Ḳudūs’de alıḳodı ve esirleri alup Bābil diyārına getürdi. Ve Urmiyā bir ḥimāra binüp bir bardaқ içinde bir miқdār üzüm şırası ve bir sepet incir ile İlyā’ya geldi. *İlyā*’ kesr-i elif ve sükūn-ı yā’-i ḥuṭṭī ve kesr-i lām ve

medd ve kaşr ile Kuds-i Şerîf şehrinün adıdır. Ve tûrup ol şehriñ harâb u yebâb olduğunu görüp “İnnî yuhyî’llâhu hâzihi ba‘de mevtihi” didi ya‘nî Hâk te‘âlâ işbu şehri ne zamân ihyâ eylese gerekdür. Ve böyle diyüp bindüğü eşegi bir yeñi ip ile bağladı. Ve Bârî te‘âlâ Urmiyâ üzerine nevm ve uykuyu bıraktı. Urmiyâ uyudu. Hâk sübhânehu ve te‘âlâ uykuda iken cânın aldı. Urmiyâ öldi ve yüz yıl ol hâl üzre kaldı. Ve eşegini dağı öldürdi. Yüz yıl eşegi de ölmüşdür. Ve bir rivâyetde Hâk te‘âlâ eşegini öldürmedi, bağlı tûrduğı yerde ‘alef ve ot ve şusız üç ayağı üzre yüz yıl eşegi yanında tûrurdu. Ve Hâk te‘âlâ halkıñ gözlerine Urmiyâ’yı göstermedi. Ve yırtıcı hayvânât ve kuşları etinden yimekten men‘ eyledi. Bu hâl üzre iken yetmiş yıl geçdükden soñra Bârî te‘âlâ celle celâluhu (A 490a) Fârs pâdişâhlarından Nüşek-nâm pâdişâha bir melek gönderüp Beytü’l-Mağdis ve İlyâ’yı ma‘mûr eylemege emr eyledi. Ol pâdişâh biñ kâhramân ve bennâ hazırladı. Ve her kâhramân ile üç yüz biñ ‘âmil ve işçi var-ıdı. Varup Beytü’l-Mağdis ve İlyâ’yı ta‘mîr eylediler. Ve Buhtu Naşşar Bâbil’de vefât eyledi. Ve Benî İsrâ’il’i sağ ve sâlim oldukları hâlde Bârî te‘âlâ yine Beytü’l-Mağdis’e gönderdi. Beytü’l-Mağdis ve nâhiyeleri otuz sene ma‘mûr ve şen ve âbâdân eylediler. Ve evvelkiden ziyâde ol diyâr ma‘mûr ve halkı evvelkiden pek hüsn-i hâl ve zevk u şafâda oldılar. Ve Urmiyâ tamâm yüz yıl meyyit yatdı. Yüz yıldan soñra kudret şâhibi Tañrı, Urmiyâ’nuñ gözlerini dirilti ve sâ’ir gevdesi meyyit idi. Gözi ile gevdesine bakup gevdesinün meyyit olduğunu görürdi. Andan soñra sâ’ir gevdesini diri eyledi. Ve Hâk te‘âlâ aña bir melek gönderdi. Ve melek Urmiyâ’ya “Ne kadar zamân meyyit olduñ ve ne miqdâr eglendüñ?” didi. Urmiyâ, eşegini bağlayup uyuduğı vakit kuşlık idi ve gün evveli idi, güneş gurûba vardı şanup “Bir gün eglendüm.” didi. Soñra güneş gurûba varmaduğunu görüp “Bir günün ba‘zında ve bir miqdârında (A 490b) eglendüm.” didi. Ol melek “Belki yüz yıl eglendüñ. Ve ta‘âm ve şarâbuña bak.” didi. Urmiyâ ta‘âmına ya‘nî sepet içinde olan incirine bakdı, güyâ kim incir henüz devşirilmişdi ve şarâbına bakdı, ya‘nî bardak içinde sırasına bakdı, gördi güyâ kim henüz şıkılmış, yüz yıldan berü incir ve sıra bi-emri’llâhi te‘âlâ bozulmamış. Ve melek Urmiyâ’ya “Eşegüñe dağı bak.” didi. Urmiyâ eşegine bakdı, kemükleri tağılmış ve birbirinden ayrılmış ak ak kemükler görünür. Gökden bir âvâz işitdi ki “Ey çürümüş kemükler! Hâk te‘âlâ size emr ider ki bir yere gelesiz.” dinildi. Fi’l-hâl Bârî te‘âlâ emriyle eşegün kemükleri yerlü yerlerine gelmege başladı. Baş kemüğü ve boyun kemükleri ve eyegü kemükleri ve el ve ayak ve diz kemükleri bir bir tertîb üzre yerlü yerlerine gelüp birbirine ulaşdı. Ve bi-emri’llâhi te‘âlâ kuşlar ve yırtıcı hayvânât yidüğü etler tağlardan

ve gayrı yerlerden gelüp yerlü yerinde bitdi. Ve bir nidā olındı ki cān yerine gelüp diri ola. Fi'l-hāl eşegi cānlanup ayağa kılup bağırmağa ve çağırmağa başladı. Urmiyā işbu hālleri görüp secdeye vardı ve öli dirildüğünü göziyle ‘ıyānen görmegin “أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”¹⁴⁷⁹ didi. (A 491a) Ve Hāḡ te‘ālā Urmiyā’yı mu‘ammer kılup ‘ömür uzunlığını aña virdi. Felevāt u beyābān ve şusız yerlerde görinen Urmiyā’dur. El-ān diridür. Ve Hızır didükleri Urmiyā’dur diyü *İmām Begavī tefsīr*inde yazmışdur. Lākin Hızır’uñ ism-i şerīfinde ihtilāf vardır. *Cāmi‘ü’l-Uşūl*^{de1480} ḡazret-i Hızır’uñ adı feth-i bā’-i muvaḡḡade ve sükūn-ı lām ve yā’-i müşennāt-ı taḡtāniyye [ile] Belyā’’dur. Ve künyeti Ebu’l-‘Abbās’dur. Ve babası adı feth-i mīm ve sükūn-ı lām ve kāf’dan şoñra elif ve nūn ile Melkān’dur. Ve ba‘zılar Hızır’uñ adı feth-i kāf-ile Kelyān’dur ki lām-ı sākineden şoñra yā’-i ḡuṡṡi iledür, dirler, dimişdür. Ve ba‘zılar, Hızır’uñ adı ‘Āmīl oğlu İlyā’’dur dirler, kesr-i elif ve lām ve kesr-i yā’-i ḡuṡṡi ve medd ile. Ve Hızır feth-i ḡā’-i mu‘ceme ve kesr-i ḡāḡ-ıla ve kesr-i ḡā ve sükūn-ı ḡāḡ-ıla lügatdür ve laḡabıdır. Aña Hızır dinilmek bir ferve-i beyzā ya‘nī bir aḡ yer üzre oturduḡda yaşıllı olduḡıçündür. Ve ba‘zılar, kaçan namāz kılsa dolayl yaşıllı olduḡıçündür, dirler. Vech-i evvel şavāb olan ḡavıldür. Zīrā ḡadīş-i şerīfde “فَرَوْهُ بَيِّضَاءَ فَاهْتَرَّتْ تَحْتَهُ خَضِرَاءُ إِنَّمَا سُمِّيَ الْخَضِرَ لِأَنَّهُ جَلَسَ عَلَى” vaḡi’dür. Ve ba‘zılar, Hızır’uñ adı feth-i bā’-i muvaḡḡade ile Belyā’’dur ve babası fā ve elif ve lām-ı meṡṡūḡadan şoñra ḡayn-ı mu‘ceme ile Fālaḡ’dur, dirler. Ve Fālaḡ şīn-i mu‘ceme ve feth-i lām ve ḡā’-i mu‘ceme ile Şālaḡ oḡlıdır. (A 491b) Ve Şālaḡ¹⁴⁸¹ feth-i elif ve sükūn-ı rā’-i müḡmele ve feth-i fā ve sükūn-ı ḡā’-i mu‘ceme ve şīn-i mu‘ceme ve dāl-ı müḡmele vü mu‘ceme ile Erfāḡşed oḡlıdır. Ve Erfāḡşed, ḡurūf-ı müḡmele ile olan Sām oḡlıdır. Ve Sām, Nūḡ oḡlıdır ve Nūḡ feth-i lām ve sükūn-ı mīm ve kāf-ile Lemk oḡlı veyā feth-i mīm ve sükūn-ı lām ve kāf ve elif ve nūn-ıla Melkān oḡlıdır. Ve Melkān zamm-ı mīm ve feth-

¹⁴⁷⁹“... Şimdi biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.” *Kur’ân-ı Kerīm*, Bakara 2/259. İsimli

¹⁴⁸⁰ *Şerh-i Seb’atu Ebhur*’un kaynaklarından biri de İbnü’l-Esīr’in *Cāmi‘ü’l-Uşūl li-Eḡḡdīsi’r-Resūl* isimli eseridir, yazmadaki *Cāmi‘ü’l-Uşūleyn* şekli yanlışlıkla yazılmış olmalıdır.

¹⁴⁸¹ *Şālaḡ* ma‘nāsı resūldür. Ve ba‘zılar vekīl ma‘nāsınadır, dirler. Ve Erfāḡşed ve rā yerinde lām ile Elḡāḡşed ve taḡḡīm-i şīn ile Elḡeḡḡad lügatdür. Ve ma‘naları mişbāḡun muḡḡiy’un dur. Ve Nūḡ ‘aleyhi’s-selām adı ‘Abdü’l-ḡaffār’dur. Ve babası Lemek veyā taḡḡīm-i lām-ıla Lemkān veyā Lāmek’dür. Ve Müteveşliḡ babası ḡunūḡ veyā Uḡnuḡ veyā Uḡnūḡ veyā Ahnaḡ’dur ki İdrīs’dür, ‘aleyhi’s-selām. Ve İdrīs babası Yerd’dür. Ve ba‘zılar Yārid dirler. Ve ba‘zılar Rāyid’dür dirler. Ve ma‘nāsı zābiṡṡdür ya‘nī zāḡṡ idici. Ve Yerd, Melīl oḡlıdır. Ve ba‘zılar Meḡlā’īl dirler. Ma‘nāsı mümeddeḡdür ki öḡülmüş dimekdür. Ve Meḡlāīl, ḡaynan oḡlıdır ki ba‘zılar ḡaynān dirler ki müstevlī ma‘nāsınadır. Ve ḡaynān, Māniş oḡlıdır ki şādīḡ ma‘nāsınadır. Ve Māniş, Şīş oḡlıdır ki ḡibetu’llāḡ ma‘nāsınadır ve ba‘zılar ‘aṡṡiyyetu’llāḡ ma‘nāsınadır, dirler. Ve ba‘zılar Şāş dirler Şīş yerine. Ve Şīş Ādem ‘aleyhi’s-şālātu ve’s-selām oḡlıdır. Kezā fi’l-İşāre.

i tā'-i müşennât-ı fevkāniyye ve feth-i vāv [ve] sükûn-ı şîn-i mu' ceme ve kesr-i lām ve hā'-i mu' ceme ile olan Müteveşliḡ oḡludur. Ve Hızır 'aleyhi's-selām nesebinde daḡı ihtilāf vardır. Ba' zılar, Hızır'ıñ babası Benū İsrā'il neslindendür, dirler. Ve ba' zılar ebnā'ü'l-mülük ve pâdişāhzādelerdendür, dirler. Ve ba' zılar melā'ikedendür, dirler. Lâkin Hızır'ıñ melā'ikeden olması bâtil sözdür. Ve Nakḡāşî, Hızır'ıñ fir'avn-ı Mūsâ oḡlınuñ oḡludur diyü zıkr eyledüğünü Demirî, *Hayâtü'l-Hayevân*'da yazmışdır. Ammâ bu ḡavil ḡatı 'acib ü ḡarib sözdür. Ve Hızır 'aleyhi's-selām peygamber midür degül midür, ihtilāf vardır. Ba' zılar peygamberdür, dirler. Zîrâ Kelām-ı Ḳadîm'de “وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي”¹⁴⁸² vâḡi' dūr. Bu âyet peygamber olup aña vaḡy olunduḡına delâlet ider. Ve ba' zılar peygamber degüldür, velidür, dirler. Ve ba' zılar, Hızır melā'ikedendür, dirler. Bu ḡavil bâtildür. Ve Hızır (A 492a) ḡayâtında midür degül midür, ihtilāf vardır. Ehl-i ḡadîşden bir tâ'ife Hızır ḡayâtında degüldür, ölmüşdür, dirler. Zîrâ Resûlu'llāḡ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “لَوْ كَانَ حَيًّا لَزَارَنِي” didi. Ya'nî Hızır eḡer diri olsa beni ziyâret iderdi. Ve ḡasan daḡı Hızır ḡayâtında degüldür, ölmüşdür, didi. Ve İmām Ebū Bekr bin el-'Arabî daḡı Hızır yüz sene ḡeçmezden evvel vefât eylemişdür, didi. Ve İmām Muḡammed bin İsmâ'il el-Buḡārî'ye Hızır ve İlyās diriler midür diyü su'al olunduḡda cevâb virüp “Nice diri olurlar ki ḡazret-i Resûl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “لَا يَبْقَى عَلَى رَأْسِ مِائَةِ مَمَّنْ هُوَ الْيَوْمَ عَلَى وَجْهِ” didi. Ve ekşer-i 'ulemâ belki 'ämme'-i 'ulemâ ve cümle şuleḡā Hızır diridür, vefât eylememişdür, dirler. Ve ḡadîş-i evvele cevâb virürler ki ḡadîş-i şerîf ḡazret-i Resûlu'llāḡ'dan -şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem- şâdır olduḡdan soñra ziyâret vâḡi' olmaḡı münâfi degüldür, câ'izdür ki bu ḡadîş-i şerîf Faḡr-i 'Ālem'den şâdır olduḡdan soñra Hızır ḡelüp ḡazreti ziyâret eylemiş ola. Ve ḡadîş-i şâniden cevâb virürler ki Hızır'dan ḡayrı yeryüzinde olandan yüz sene başında kimse ḡalmaz, cümlesi vefât iderler; ammâ Hızır müsteşnâdur, anlarda dâḡil degüldür. Veyâ bu ḡadîş-i şerîf şâdır (A 492b) olduḡda Hızır yeryüzinde degüldi, belki deryâda idi, dirler. Ve deryâda idi diyü te'vîl olunmaḡ za'îf ḡavildür. Zîrâ ḡadîşde *على وجه الأرض* [*alâ-vechî'l-arz*] vâḡi' dūr. Vech-i arz baḡr u berre mütēnāvildür. Ve baḡr muḡâbili berdür yoḡsa arz degüldür, dinilür. Muḡaşşal-ı kelām; ḡazret-i Hızır'ıñ adında ve babası adında ve nesebinde ve nübüvvet ü

¹⁴⁸²“...Bunları ben kendi görüşüme göre yapmadım...” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kehf 18/82.

¹⁴⁸³“Bu geceden yüz sene sonra şimdi yeryüzünde bulunanlardan hiç kimse kalmayacaktır.” Hadis şu şekilde geçmektedir: “أَرَأَيْتُمْ لَيْلَتَكُمْ، فَإِنَّ عَلَى رَأْسِ مِائَةِ سَنَةٍ مِنْهَا لَا يَبْقَى مَمَّنْ هُوَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ أَحَدٌ” Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, thk. Habibü'r-Rahman el-A'zamî, *el-Musannefi* içinde (1403/1983), 11/275.

velâyetinde ve hayâtda olmasında ve olmamasında ziyâde ihtilâf vardır. Niçe kütüb-i mu‘teberede edillesiyle mufaşşal u meşrûh yazılmışdır, burada ancak bu kadarca beyân olındı. Ve ma‘lûm ola ki ekşer-i ehl-i tefsîr katında yüz sene meyyit olup ihyâ olunan ‘Üzeyr peygamberdür, Urmîyâ degüldür. Kâtâde, Ka‘b’dan ve Dâhâk, İbn ‘Abbâs’dan ve Mücâhid dağı İbn ‘Abbâs rivâyet eyledükleri dağı ‘Üzeyr olmağdur. Ve Hâk te‘âlâ yüz yıldan sonra ‘Üzeyr’i ihyâ idüp ‘Üzeyr eşegine binüp mağhallesine geldükde halk ‘Üzeyr’i inkâr eylediler ve ‘Üzeyr de halkı inkâr eyledi. Zîrâ ne ‘Üzeyr’i bilür kimse var idi ve ne ‘Üzeyr bildüğü kimse var-ıdı. Vehm ü havf ile evine geldükde nâ-gâh evinde bir kör ve kötürüm kıoca kıarıya râst geldi. Ol kıarı tamâm yüz yigirmi yaşında (A 493a) idi. Ve ‘Üzeyr’i Buhtu Naşşar, Bâbil diyârına esîr götürdükde ol kıarıcıık yigirmi yaşda idi, ‘Üzeyr’i görmüş ve bilmiş idi. ‘Üzeyr ol kıarıya “İşbu ev ‘Üzeyr evi midür?” didi. Kıarı “Ne‘am, işbu ev ‘Üzeyr evidür.” diyü ağladı. Ve “Bu kıadar zamândur ve bunca müddetdür bir kimse ‘Üzeyr’i añar görmedüm.” didi. Ol kıarıya “‘Üzeyr, benem.” didi. Kıarı “Sübhâna’llâh, biz ‘Üzeyr’i yüz senedür yitürmüşüzdür ve anı bilür ve añar kimseyi dağı işitmedük.” didi. ‘Üzeyr “Ben ‘Üzeyr’üm, Hâk te‘âlâ yüz yıl öldürüp yine diri eyledi.” didi. Kıarı, “‘Üzeyr’ün du‘âsı müstecâb u mağbûl idi, hasta ve belâyâ mübtelâ olanlar sağ olmalarıçün du‘â iderdi, sağ ve sâlim olurlardı. İmdi du‘â eyle, Hâk te‘âlâ gözlerümi sağ eylesün, seni göreyüm, eger ‘Üzeyr iseñ ben seni bilürüm.” didi. ‘Üzeyr, du‘â eyledi ve mübârek elleriyle gözlerin sildi, fi’l-hâl gözleri açıldı, görür oldu. Ve eline yapışup “Bi-izni’llâh kâlk.” didi. Kötürüm kıarınıñ ayakların Allâhu te‘âlâ yürütdi, sağ ve şâlim ayağ üzre kâlkup ‘Üzeyr’e bakdı ve “Sen tağkîk ‘Üzeyr olduğıña ben şehâdet iderüm.” didi. Ve kıarıcıık, Benü İsrâ’il kavmi mecâlis ve şöhetlerinde iken yanlarına vardı. Ve yüz on sekiz (A 493b) yaşda ‘Üzeyr’ün bir oğı ol meclisde hâzır idi. Ve oğıl oğılları pîr olmuşlardı, ol şöhetlerde idiler. Kıarıcıık çağırup “‘Üzeyr geldi.” didi. Anda olanlar kıarıcıığa “Yalan söylersin.” didiler. “Ben cârîyeñüz fülân kıarıyum. ‘Üzeyr du‘â eyledi, gözüm açıldı ve ayaklarum yürür oldu. Ve Hâk te‘âlâ ‘Üzeyr’i öldürüp yüz seneden sonra diri eyledi.” didi. Halk işidüp ayağ üzre kâlkdılar ve ‘Üzeyr’e kıarşı vardılar. ‘Üzeyr’ün oğı “Benüm babamuñ iki omuzı arasında ay gibi bir siyâh beñi var-ıdı.” diyüp omuzların açdı. Ve beñi gördi ve ‘Üzeyr olduğıni bildi. Ve Buhtu Naşşar Beytü’l-Mağdis’i harâb u yebâb eyledükde Tevrât okuyanlardan kıırk biñ kıurrâ katlı idüp Tevrât’ı iğrâk eylemiş idi. Benü İsrâ’il arasında ol vakit Tevrât okur yok idi. ‘Üzeyr, Tevrât zâyi‘ olduğından ağladı. Bârî te‘âlâ ‘Üzeyr’e bir melek gönderdi, bir kıap içinde

şu var-ıdı, ol şudan melek ‘Üzeyr’e içürdi. Tevrât, ‘Üzeyr’ün göğsinde temşil olındı ve Hâk te‘âlâ Tevrât’ı aña bildürdi. Ve bir rivâyetde gökden bir nûr indi ve ‘Üzeyr kırnına girdi, fi’l-hâl Tevrît’i okumağa başladı ve yazup Benî İsrâ’il’e virdi. (A 494a) Ve anlar “Tevrât žāyi‘ olduğdan sonra Hâk te‘âlâ Tevrât’ı bir kimsenün kalbinde cem‘ eylemez, meger ol kimse hâşâ şümme hâşâ Allāhu te‘âlānuñ oğlu ola.” diyüp “ ‘Üzeyr, Allāhu te‘âlānuñ oğludur.” didiler ve kâfir oldılar. Nitekim sûre-i Tevbe’de “ وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزِيزُ ابْنُ ۱۴۸۶ كَبِيرًا تَعَالَى شَانَهُ ۱۴۸۵ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا ۱۴۸۴ ” vāķi‘dür.

Fā’ide: Köye ve şehre kıarye dinilmege sebeb kıarye feth-i kıāf ve sükûn-ı rā ile kıaryadan müştakdudur ki cem‘ eylemek ma‘nāsınadır. Kıarayıt’l-mā’e dinilür ben şuyı cem‘ eyledüm dinilecek yerde. Köy ve şehir âdem cem‘ olacak yer olmağın aña kıarye dinilmişdür. *Tefsîr-i Ebu’l-Bekâ* da böyle yazılmışdır.

Fā’ide: *Buhtu Naşşar* zamm-ı bā’-i muvaḥḥade ve sükûn-ı ḥā’-i mu‘ceme ve tā’-i kıaraşet ile aşlı vāv-ıla Būht’dur ki oğuldur ibn ma‘nāsına. Ve *Naşşar* feth-i nûn ve teşdîd-i şād-ı mühmele ile baḳḳam vezni üzre bir bût adıdır ve ma‘nāsı bût oğlu dimekdür. *Buhtu Naşşar* didükleri zālîm ol bût yanında bulınuḳ babası nā-ma‘lûm olduğıçün ol bûte nisbet olınuḳ aña *Buhtu Naşşar* dinilmişdür. Ve zālîm-i mezbûr Kıuds-i Şerîf’i ḥarāb ve Tevrât’ı iḥrāk eyledükden sonra ziyāde şerr ü fesād ve tuğyān u ‘inād üzre olduğıçün Hâk anı mesh idüp ve şüretin döndürüp kıuşlardan nesr didükleri kıuş şüretine (A 494b) döndürdi. Andan sonra öküz şekline kıodı ve niçe zamān öküz şeklinde oldu ve andan sonra arslan şüretine döndürdi. Muḥaşşal-ı kelām; tamām yedi yıl Hâk te‘âlâ Buhtu Naşşar şüretini taḥvîl ü tağyîr idüp işbu zıkr olınan ḥayvānāt şekline kıodı. Ammā anuñ kıalbi insān kıalbi idi ve ‘aḳlı yerinde idi, añlardı. Andan sonra Hâk te‘âlâ şüretini âdem şüretine döndürdi ve pâdişāhlığın ve mülkünü virdi. Ve imān getürüp İslām’a geldi. Vehb böyle dimişdür. Ve Vehb-nām fāzıla su’âl eylediler ki “Buhtu Naşşar mü’mîn miydi?”, Vehb cevāb virüp “Ehl-i kıtābı ihtilāf üzre buldum, ba‘zıları mü’mîn iken vefāt eylemişdür, didiler ve ba‘zıları Beytû’l-Maḳdis’i ḥarāb idüp Tevrât ve kıtābları yaḳup peygamberleri öldürdügüçün Hâk te‘âlâ aña ğazāb idüp tevbesini kıabûl eylemedi, dirler.” didi. Ve Süddî kıavli üzre Buhtu Naşşar mesh olup şüreti yine insān şüretine girüp mülki verildükden sonra Dānyāl peygamberi ve aşḥābını severdi ve anlara ziyāde ikrām u i‘zām iderdi.

¹⁴⁸⁴“Yahudiler, ‘Üzeyr, Allah’ın oğludur’ dediler...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Tevbe 9/30.

¹⁴⁸⁵ Âyette شَانَهُ kelimesi yoktur.

¹⁴⁸⁶“Allah ... onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir.” *Kur’ân-ı Kerîm*, İsrâ 17/43.

Mecūsiler hased idüp Buhtu Naşşar’a “Dānyāl şarāb içdükde sidik yolını dutmağa kâdir olamaz ve bevl ider.” didiler. Ve böyle olmak (A 495a) yanlarında ‘ayb u ‘ār idi. Buhtu Naşşar Dānyāl’da didükleri ‘ayb muqarrer midür bilmek için Mecūsilere bir ziyāfet eyledi. Yidiler ve içdiler ve kapucıya didiler ve tenbîh eylediler ki “Bevl eylemege ol kapudan çıkan kimseyi taberzed ile ur, eger Buhtu Naşşar’am, dir ise ‘Yalan söylersin, Buhtu Naşşar seni öldürmege baña emr eylemişdür.’ di.” didiler. Ve murādları Dānyāl cümleden evvel kâlkduğda Dānyāl’ı kapucıya öldürtmek idi. Hikmet-i Huzā ile bevl eylemek için cümleden evvel Buhtu Naşşar kâlkdı, kapucı anı gördükde kapuyı bağladı, açmadı. Ol “Ben, Buhtu Naşşar’am.” didi. Kapucı “Yalan söylersin, Buhtu Naşşar seni öldürmege baña emr eylemişdür.” diyüp urup öldürdi. *Me‘ālimü’t-Tenzîl*-nām tefsîrde İmām Begavî sûre-i Benî İsrâ’il tefsîrinde böyle yazar. Ve bir rivāyetde Hâk te‘ālâ Buhtu Naşşar’ı bir siñek ile helāk eylemişdür.

Mes’ele: Eger su’âl olunursa kanğı erdür ki kendüsi kırk yaşında olup oğlu yüz on sekiz veyā yüz yigirmi yaşa girmiş idi?

el-Cevāb: Ol kimse ‘Üzeyr’dür; zîrâ Hâk te‘ālâ ‘Üzeyr’i öldürdüğü vakit kırk yaşında idi ve oğlu on sekiz ve bir rivāyetde yigirmi yaşında (A 495b) idi. ‘Üzeyr yüz sene meyyit olup ihyâ olındukda kırk yaş üzre ihyâ olındı ki ol vakit oğlu yüz on sekiz veyā yüz yigirmi yaşına girmiş idi. Va’llāhu a‘lem.

Fā’ide: Manşūr oğlu Hâşan el-Hallāc ki meşhūr u ma‘rūfdur ve katl olunmuşdur, anuñ aşhâbından ba‘zıları “Manşūr oğlını katl olındığı gün Nehrevān yolında bir himār üzre gördüm. Ve baña didi ki ‘katl olunan beni zann idersiz añlarum.” [didi]. Ve katline sebep budur ki Muktedir Bi’llāh vezîri olan Hāmid bin el-‘Abbās-nām kimsenüñ meclisinde bir söz andan şâdır oldu. Kuzāt u ‘ulemā Hallāc’uñ kanı mübāh olduğına fetvā virdiler. Ve Muktedir Bi’llāh şāhib-i şuraşası olan Muḥammed bin ‘Abdi’s-Şamed-nām kimseye yatsudan soñra Hallāc’ı teslim eyledi. Gündüz teslim olınsa ‘ämme ve cümle halk Hallāc’ı ellerinden alurlar diyü korkdılar. Ve şāhib-i şuraşa olan Hallāc’ı habs idüp mäh-ı Zîl-ka‘deden altı gün kalmış iken şüleşā günü habsden çıkardı. Ve bu hâl Hallāc başına geldüğü vakit üç yüz yedi târihinde idi. Ve Hallāc’ı bâb-ı tāk yanına götürdi ve niçe halk Hallāc üzre cem‘ oldu ve şāhib-i şuraşa cellāda Hallāc’ı urmağa emr eyledi. Cellād biñ savt ve kamçı urdı, bir def‘a āh (A 496a) dimedi ve isti‘fâ’ ve ‘afv taleb eylemedi. Ve andan soñra Hallāc’uñ iki ellerin ve iki ayakların kesdi. Hallāc sükût idüp kaç‘an bir söz

söylemedi ve çabalamadı ve hareket ve ıztırâb itmedi. Ve andan sonra başını kesdi ve gevdesini ateşe yakdı ve külini Dicle şuyına bıraktı ve başını Bağdâd’da bir yerde dikti. Andan sonra alup köy-be-köy şehir-be-şehir etrâf u nevâhîde gezdürdiler. Ve aşhâb-ı Hallâc, “Kırk günden sonra Manşûr oğlu dönüp gelir.” dirlerdi. Ve Dicle şuyı gâyet ziyâde oldu idi. “Külini Dicle’ye bıraktıkları için Dicle şuyı ziyâde oldu.” dirlerdi. Ve ba‘zı yârânı “Hallâc katl olunmadı, belki bir düşmânı anuñ şûretine konulup katl olındı.” dirlerdi. Ve Hallâc, Cüneyd-i Bağdâdî ve Şiblî ve sâ’ir meşâyih ile sohbet eylemiş idi. Demîrî, *Târîh-i İbn Hallikân*’dan böyle rivâyet eylemişdür. Ve Şeyh ‘İzzü’l-dîn bin ‘Abdî’s-selâm el-Mağdisî *Mefâtîhu’l-Künûz*-nâm kitâbında şöyle yazmışdur ki Hallâc’ı aşmağa getürdüklerinde dâr ağacını ve mesâmîr ve mihları gördükde güldü ve anda olanlara bakdı, Şeyh Şiblî’yi gördü. Ve aña “Yâ Ebâ Bekr senüñle seccâde yok mıdur?” didi. Şiblî “Vardur.” didi. Hallâc “Seccâdeyi döşe.” didi. Şiblî döşedi, Hallâc ilerü (A 496b) varup iki rek‘ at namâz kıldı. Evvelkide Fâtîha’dan sonra ve “وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ”¹⁴⁸⁷ âyetini ve ikincide Fâtîha’dan sonra “كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ”¹⁴⁸⁸ âyetini okudı. Ve namâzı kıldukdan sonra vâfir söz söyledi. Andan sonra cellâd u seyyâf Ebu’l-Hâriş gelüp bir tapanca ile eyle urdı ki yüzini ve burun ve gözünü pers eyledi. Şiblî anı görüp geydügi libâsını yırtup feryâd u figân eyledi ve ağladı ve niçe meşâyih başlarından ‘ağılları gidüp gâşy oldılar. Ve Hallâc halka hitâb idüp “Allâh sübhânehu ve te‘âlâ ve ‘azze ve celle benüm kanımı size mübâh eylemişdür. Beni katl eyleñ.” dir idi. Ve Hallâc emrinde halk ıztırâb-ı mütebayin eliyle ıztırâb eylemişlerdür. Kimi Hallâc’ı ta‘zîm ü tekrîm iderler ve kimi ikfâr iderler. Kutbu’l-Vücûd ve Hücetü’l-İslâm İmâm Gazzâlî *Mişkâtü’l-Envâr ve Mişfâtu’l-Esrâr*-nâm kitâbında Hallâc’uñ “Enel-Hâk ve mâ fi’l-cenneti illa’llâh”¹⁴⁸⁹ ve bunlara beñzer kelimât ve sözlerini mehâmil-i hasene ve güzel te’vîller üzre haml eylemişdür. Ve bu maqûle kelimât farı-ı muhabbet ve ziyâde-i meveddet ve şiddet-i vecddendür, dimişdür. Ve Şeyh ‘Abdü’l-Kâdir-i Geylânî kâddesa’llâhu rûhahu Hallâc sürçdi ve elin alur bulunmadı, eger zamânında yetmiş olsam ben anuñ elini alurdum, didügi hikâyet (A 497a) olunur. Ve aña Hallâc dinilmege sebep, bir gün bir hallâc dükkânında oturup hallâcdan bir murâd taleb eyledi. Hallâc aña “Ben penbe atmağa meşgûlüm.” didi. Manşûr oğlu Hüseyin “Sen benüm hâcetümi bitür, ben senüñ yeründe

¹⁴⁸⁷“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla ... deneriz.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Bakara 2/155.

¹⁴⁸⁸“Her can ölümü tadacaktır...” *Kur’ân-ı Kerîm*, Ankebut 29/57.

¹⁴⁸⁹“Ben Hakk’ım, cennette Allah’tan başkası yoktur.”

halc ideyim ve penbe atayım.” dedi. Ol dükkân şāhibi olan bunun hāceti için dükkāndan kalkup gitdi ve dönüp geldükde cümle penbelerini atılmış buldı, hāl bu ki ol kadar penbeyi on kimse birkaç günde atmağa kâdir olamazlardı. Hüseyn bir sâ‘ atde ol miqdâr penbeyi atup ıslâh eylemegin aña Hallâc dinildi ve lağab virildi. Ve illâ adı Hüseyn ve babası Mansûr’dur ve Fârs memleketinden Beyzâ-nâm şehir halkındandır. Ve ba‘ zılar, Hallâc esrâr söylerdi ve esrârdan haber virürdi, anuñcün aña Hallâcu’l-Esrâr dinilür, dirler. ‘Alî bin Ebî Tâlib kerrema’llâhu vechehu otuz yedi târihinde Ebû Bekr eş-Şiddîk rağiya’llâhu ‘anh oğlu Muhammed’i Mısr’a hâkim ü vâlî ve beglerbegi idüp Mısr’a göndermiş idi, varup Mısr’da oturdu, bir zamân hükümet üzre oldu, ba‘ dehu Mu‘âviye rağiya’llâhu ‘anh ehl-i Şâm’dan niçe ‘asker ile ‘Amr bin el-‘Âş-nâm şahâbîyi Mısr’a gönderüp beglerbegiligi ‘Amr’a virdi ve Şâm ‘askeri (A 497b) içinde Mu‘âviye bin Hudeyc-nâm kimse var-ıdı. Ve **Hudeyc** zamm-ı hâ’-i mühmele ve feth-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı yâ vü cîm iledür ve zubeyr vezni üzredür. Ba‘ zılar, feth-i hâ’-i mu‘ceme ile emîr vezni üzre zabt eylemişlerdür; lâkin haţâdur, şavâb zubeyr vezni üzre hâ’-i mühmele ile olmağdur. Ehl-i Şâm ile Hudeyc oğlu Mu‘âviye varup Mısr’a vâşıl oldılar. Ve Muhammed bin Ebî Bekr ki ‘Alî bin Ebî Tâlib cânibinden Mısr beglerbegisi idi, ehl-i Şâm ile ceng ü cidâl ve harb u kitâl eyleyüp Muhammed bin Ebî Bekr münhezim ve şingun oldu ve kaçup bir mecnûne evinde gizlendi. Aşhâb-ı Mu‘âviye ol mecnûneye uğrayup geçerler iken mecnûne yol üzre otururdu. Ve mecnûnenüñ bir qarındaşı habisinde idi. Mecnûne Mu‘âviye’ye “Benüm qarındaşımı öldürmek mi istersin?” dedi. “Yok öldürmezem.” dedi. Mecnûne “İmdi üşte Muhammed bin Ebî Bekr benüm evüm içindedür.” dedi. Mu‘âviye yanında olanlara emr eyledi, içerüye girüp iplerle bağladılar ve sürüyü sürüyü Mu‘âviye’ye getürdiler. Muhammed bin Ebî Bekr “Beni babam Ebû Bekr için şakla.” dedi. Mu‘âviye “Hâzret-i ‘Osmân kažiyye ve kışşasında benüm kavmümden seksen kimseyi öldürmüşsindür. Bu maķûle işüñ şāhibi olasın, ben seni va’llâhi terk eylemezem.” diyüp öldürdi. Ve katli otuz sekiz (A 498a) târihinde idi. Ve bir himâr cîfesi ve eşek leşi içinde koyup âteşe yakdılar ve katl olunduğı yerde defn olındı. Bir seneden soñra bir oğlanı gelüp maķberesini kazdı, başından ğayrı gevdesinden bir nesne bulmadı, başını çıkarup mescidde minâre altında defn eyledi. Ve bir rivâyetde başı kıblededür, dinilür. Ve Muhammed bin Ebî Bekr eş-Şiddîk rağiya’llâhu ‘anh ve ‘an-vâlidihî başına böyle belâ gelüp cîfe-yi himâr içinde iħrâķ olınmasına sebep kız qarındaşı ‘Â’işe-i Şiddîk’a rağiya’llâhu ‘anhâ bed-du‘âsıdur ki Cemel Muħârebesi’nde ‘Â’işe’nüñ hevdecî içine

elini şokdukdā ‘Ā’işe Muḥammed’i bilmeyüp “Ḥarem-i Resûl’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- ta’arruz iden kimdür? Ḥaḳ te’ālā anı âteşe yaḳsun.” didi. ‘Alī kerrema’llāhu vechehu “Ḳarındaşuñdur, dünyā âteşine yaḳsun, di.” didi. ‘Ā’işe “Dünyā âteşine.” didi. Ve Vaḳ‘a-i Cemel şol cengdür ki ‘Ā’işe ‘Asker adlu bir deve üzerine binüp ‘Alī bin Ebī Ṭālīb ile ceng eylemişdür. ‘Ā’işe tarafında Zübeyr oğlu ‘Abdu’llāh ve Ṭalḥa gibi niçe bahādırlar var-ıdı ve ‘Alī tarafında kezālik niçe bahādır ve pehlivānlar var-ıdı. Ve Eşter Neḥa‘ī demek ile ma‘rûf olan Mālīk bin Ḥuveyrīş-nām bahādır daḡı ḥazret-i ‘Alī cānibinden idi. Mā-beynlerinde ḥarb u ḳitāl (A 498b) ve ceng ü cidāl vāḳi‘ olup aşḡabu’l-cemel ve ‘Ā’işe tarafından olan ‘askerden sekiz biñ kimse ve bir rivāyetde on yedi biñ kimse ḳatlı olındı. Ve ‘Alī tarafında olanlardan biñ ḳadar kimse ḳatlı olındı. Ve cengde Mālīk Eşter-nām pehlivān ‘Abdu’llāh bin ez-Zübeyr-nām bahādıra rāst gelüp iki bahādır birbiriyle dutuşdı ve niçe def‘a birbirini altına aldı. Ve İbnü’z-Zübeyr yüce āvāzı ile “Uḳtulūnī ve Mālīken ve’ḳtulū Mālīken ma’īye” diyü çağırur idi. Ve Mālīk’den murādı Eşter idi. İbnü’z-Zübeyr eydür ki ol gice otuz yedi yerde oḳ ve ḳılıç ve sūñu yaralarından mecruh yatdum. İki ‘asker bu ḡāl üzre ceng eyledi. Ve ‘Ā’işe raḡiya’llāhu ‘anhā bindügi devenüñ yularına her kim yapışdı ise ḳatlı olındı. Āḡir İbnü’z-Zübeyr deve yularına yapışdukdā Mālīk Eşter’e rāst gelüp birbiriyle ‘aḡim ceng eylediler. Ve İbn Zübeyr Mālīk’e bir yara urdukdā Mālīk altı yedi yerde anı yaralar idi. Devenüñ yuları İbn Zübeyr elinden düşdı. Ve Mālīk, İbn Zübeyr’i ayaḡından dutup ḡandaḳa atdı. Ve “Eger ḡazret-i Resûl’e -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- ḳarābet ü ḡışımlıḡuñ olmasa bir ‘uzvuñ bir ‘uzva cem‘ olmazdı.” didi. Ve ‘Alī (A 499a) raḡiya’llāhu ‘anh “Deveyi siñirleñ ki ‘Ā’işe’nüñ ‘askeri daḡılsun.” diyü yüce āvāzıyla çağırurdı. Bir kimse gelüp deveyi siñirledi. Andan soñra ‘Ā’işe’nüñ askeri münhezim oldu. Ve seksen ḳadar kimse devenüñ yularına yapışıp ḳatlı olınmışlardur. Andan soñra ‘Ā’işe içinde olduḡı hevdeci mevtā ve ölüler arasından ḳaldurup götürilmeḡe ‘Alī raḡiya’llāhu ‘anh emr eyledi. Muḥammed bin Ebī Bekr ve ‘Ammār bin Yāsir raḡiya’llāhu ‘anhumā hevdeci ḳaldurdılar. Ve Muḥammed elini hevdec içine şokdukdā ‘Ā’işe raḡiya’llāhu ‘anhā kendü ḳarındaşı olduḡını bilmeyüp vech-i meşruh üzre bed-du‘ā eyledi. Du‘āsı sebep olup āḡirü’l-emr ḳarındaşı Muḥammed’i bir ḡimār cīfesi içine koyup âteşe yaḳdılar. Ve ‘aşere-i mübeşşereden Ṭalḥa ve Zübeyr bin ‘Avvām, ‘Ā’işe cānibinden idiler, ikisi de ḳatlı olındı. Ṭalḥa’nuñ dizine oḳ degüp vefāt eyledi ve Zübeyr Vādiyyü’s-Sibā‘-nām yerde uyurken Sefevān didükleri yerde ‘Umeyr bin Cürmüz ḳatlı eyledi. Ve Vādiyyü’s-Sibā‘’da defn olup soñra Başra’da

defn olındı. Hâlen Zübeyr bin ‘Avvām kabri Başra’dadur ve meşhûrdur, ziyâretgâhdur. Ve Cemel Cengi gün kalkduktan ikindüye dek olmışdur. Cumâde’l-ülâ veyâ Cumâde’l-âhire ayında Penç-şenbe güninde (A 499b) ayuñ onıncı veyâ on beşinci güninde târîhüñ otuz altı senesinde vâkı‘ olmışdur. Ve ‘Ā’işe ‘askeri münhezim olduğda ‘Alî kerrema’llâhu vechehu ‘askeri ‘Ā’işe’yi ihâta idüp Başra’ya dâhil olup Başra halkı ‘Alî’ye bî‘at eylediler ve ‘Ā’işe’ye -radîya’llâhu ‘anhâ- lâzım olan esbâb-ı seferi görüp ve karındaşı Muhammed’i bile koşup Başra’dan çıkardı. Ve ‘Alî radîya’llâhu ‘anh ‘Ā’işe’ye ta‘zîm ü tekrîm idüp bile çıktı ve birkaç mîl yer gönderüp andan vedâ‘ eyledi. Ve bir konağ ve bir günlük yer oğulların bile koşup gönderdi, andan sonra ‘Alî’nüñ oğulları dönüp Başra’ya geldiler.

Fâ’ide: *Sefevân* feth-i sîn-i mühmele ve feth-i fâ ve vâv ve elif ve nûn-ıla Başra’da bir yerüñ adıdır. Vâv yerinde yâ’-i müşennât-ı tahtâniyye ile olan *Sefeyân* yine ol yerdür. Ve ‘*umeyr* şîğa-i taşğîr ile zubeyr vezni üzredür. Ve *Cürmüz* zamm-ı cîm ü mîm ve aralarında râ’-i mühmele ve mîm-i mazmûmeden sonra zâ-yı mu‘ceme iledür. Ve ‘*Ā’işe radîya’llâhu ‘anhâ* Ebû Bekr eş-Şiddîk kızı ve Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hatunıdır, anası Ümmü Rûmân’dur, zamm-ı râ’-i mühmele ile ve feth ile dahı câ’izdür. Ve *Ümmü Rûmân* adı Zeyneb’dür ki hâzret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hayâtında târîhüñ altıncı senesinde vefât eylemişdür. Ve ba‘zılar, (A 500a) Peyğamber’den sonra niçe zamân dünyâda kaldı, dirler. Lâkin kavî-i evvel eşahh’dur. Ve Ümmü Rûmân’ı kabrine şarkıtduklarında hâzret-i Resûl şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem “مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيَّ أَمْرًا مِنَ الْحُورِ الْعِينِ فَلْيَنْظُرْ إِلَيَّ هَذِهِ”¹⁴⁹⁰ didi. Ve Ümmü Rûmân İslâm’da kadîm olanlardandır. Ve Mekke’de İslâm’a gelüp bî‘at eylemişdür ve Medîne’ye hicret eylemişdür.

Ve **rivâyet** olunur ki Cemel Muhârebesi’nde ‘Abdu’llâh bin ez-Zübeyr, Mâlik bin el-Huveyrîşi’l-Eşter ile buluşup ceng eyledüklerinde İbn Zübeyr sağlığını müjde iden kimseye ‘Ā’işe on biñ dirhem akçe virmişdür. Ve Eşter bir gün ‘Ā’işe’ye varur, Cemel Ġazâsı’ndan sonra ‘Ā’işe “Yâ Eşter, kız karındaşım oğlını öldürmek isteyen sen misin?” didi. Eşter, ‘Ā’işe-i Şiddîka’ya işbu beyti inşâd eyledi.

أَعِيشْ لَوْ لَا أَنِي كُنْتُ طَاوِيًا

¹⁴⁹⁰“Kim cennet hurilerinden bir hanıma bakmak istiyorsa buna (Ümmü Rûmân’a) baksın.” İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 8/212.

ثَلَاثًا لَا لَقَيْتَ ابْنَ أَخِيكَ هَالِكًا¹⁴⁹¹

طَوَى [Tāvi] tā'-i mühmele ile aç olan kimsedür cāyi' gibi. Ve [ilfā] kesr-i hemze ve sükūn-ı lām ve fā ile bāb-ı if' ālden maşdardur bulmak ma' nāsına vicdān gibi. *Elfeytu eş-şey'* dirler *vecedtuhu* ma' nāsına. Ve eger kāf ile olursa bırakmağdur.

Ve **rivāyet** olunur ki 'İsā 'aleyhi's-selām İblīs 'aleyhi'l-la' neye rāst geldi ki beş dāne yüklü eşegi sürerdi. 'İsā İblīs'e "Yükleri nedür?" didi. İblīs "Ticāretdür." (A 500b) didi. 'İsā "Ne makūle ticāretdür ve kime şatarsın?" didi. İblīs "Bir yüküm cevır ü zulmdür." didi. 'İsā "Bunu kimler alır?" didi. İblīs "Selāṭin ve pādīşāhlar." didi. "Ve ikincisi kibir ve büyükmekdür." didi. 'İsā "Bunu kim alır?" didi. İblīs "Dehākīn ü küffār-ı 'Acem büyüklere ve 'Acem ekincilerinün za'imleri ve iklīm re'islerine şatarum." didi. Ve "Üçüncü yük haseddür." didi. 'İsā "Bunu kim alır?" didi. İblīs "Ulemā alır." didi. "Dördüncü hıyānetdür." didi. 'İsā "Bunu kim şatun alır?" didi. İblīs "Tüccār ve bāzargānlar alır." didi. "Beşinci yük keyd ü mekr ü hīledür." didi. 'İsā 'aleyhi's-selām "Bunu kim alır?" didi. İblīs "Avratlar alır." didi. *İbtılā'ü'l-Ahyār-nām* kitābdan Demīrī böyle nakl eylemişdür. Fi'l-ḥaḳīka 'avratların mekr ü hīlesi kavīdür. Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā Kelām-ı Qādīm'de 'avratlar ḥaḳḳında "إِنَّ كَيْدَكُمْ عَظِيمٌ"¹⁴⁹² ve şeyṭān ḥaḳḳında "إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا"¹⁴⁹³ didi. Ya' nī taḥḳīk 'avratların keyd ü mekr ü hīlesi 'aẓīm ve uludur. Ve şeyṭānuñ keydi za'īfdür, şeyṭānuñ keyd ü mekrinden 'avratların mekrī ulu olunca 'avratların hīlesi ne mertebe olurmuş añlanmak gerek ve sözlerine uymağdan be-gāyet ihtirāz lāzımdur. Ve 'avratların mekrinden Ca' fer-i Şāḍıḳ raḥmetu'llāhi 'aleyh (A 501a) ḥikāyet ider ki Benī İsrā'il zamānında bir şāliḥ kişi var-ıdı ve Ḥaḳ te'ālā ile ḥüsn-i mu'āmelesi var-ıdı. 'Ābid ü zāhid kişi idi. Ve bir 'avratı var-ıdı, be-gāyet güzel idi. Ol kişi evinden çıkdūğda kapuyı kilidleyüp giderdi. Bir gün 'avratı bir tāze yigite baḳup anı sevdi ve yigid de 'avratı sevdi. 'Avrat bir anaḥtar düzup ol yigidi evine alurdi. Gāhī gice ile ve gāhī gündüz ol yigiti iḥerüye alurdi ve istedügi zamān getirürdi. Ol zāhid bu aḥvālī bilmez idi. Zāhid bir gün 'avratına "Benüm ḳalbüm teşevvüş üzredür ve sen benüm yanumda bozulduñ, ḳalbümde bir perīşānlıḳ vardır. Sebebi nedür, bilmezem ve ben seni ḳız oğlan almışumdur. İsterem ki benden ḡayrı erkeklerden kimseyi bilmedüğüne yemīn

¹⁴⁹¹"Eğer ben aç olarak yaşıyor olmasaydım kız kardeşinin oğlunu defalarca (üç defa) ölmüş olarak bulurdun."

¹⁴⁹²"... Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür." *Kur'ân-ı Kerīm*, Yusuf 12/28.

¹⁴⁹³"... Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır." *Kur'ân-ı Kerīm*, Nisâ 4/76.

eyleyesin.” didi. Ve Benî İsrâ’îl yemîn eylemek istediklerinde şehirden taşra bir cebel var-ıdı ve yanında bir ırmağ dağı var-ıdı varup anda yemîn iderlerdi, yalan yere and içen helâk olurdu. ‘Avrat ol zâhide “Ben ol tağ yanına varup yemîn eyledüğüm vakit gönllüñ hoş olur mı?” didi. Zâhid “Belî.” didi. ‘Avrat “Ne zamân isterseñ gidüp yemîn ideyim.” didi. Ol zahid, ba‘z-ı meşâlihi içün evinden gitdi. Ol yigit içerüye girdi, ‘avrat ahvâli oynasına (A 501b) didi. Ve “Yemîn itmege kıdır degülüm ve yalan yemîn idersem helâk olurum.” didi. Yigit “Ya nice idersin?” didi. ‘Avrat “Yarın libâsuñı tebdîl idüp bir eşek alup mükârî ve kirâcı şeklinde şehir kapusunda otur, ben şehir kapusunda erüme kirâ dutup beni eşege bindir, dirüm seni kirâyâ dutdukda tîzce gelüp beni dutup eşek üzerüne bindir. Yemîn eyledüğüm vaķit erüme senden ve bu yigitden ğayrı baña kimse yapışmamışdur diyü yemîn ideyim tâ kim yalan yere yemîn eylemiş olmayam.” didi. Yigit “N’ola eyle ideyim.” didi. Eri gelüp ‘avratına “Gel, gidelüm tağ yanına, anda yemîn eyle.” didi. ‘Avrat “Ben yürümege kıdır degülüm.” didi. Zâhid “Evden çık, mükârî bulursam senüñ içün kirâ dutayum.” didi. ‘Avrat libâsını geymedi ve yerinden kalkdı. Er ve ‘avrat evlerinden gidüp şehir kapusına varduklarında ol yigidi gördi, ‘avrata kıatlanup tıururdu. ‘Avrat çağırıp “Ey mükârî tağa dek benümle yarım akçeye eşegüñi kirâyâ virür misin?” didi. Yigit “Virürüm.” didi ve ilerü gelüp ‘avratı kıaldurup ol eşek üzre bindürdi giderek tağa vâşıl oldılar. ‘Avrat “Beni indür tâ kim tağ üzerine çıkayım.” didi. Yigit ilerü vardukda ‘avrat kendüyi aşığaya bıraktı ve ‘avreti açıldı (A 502a) ve yigidi söğmege başladı ke-enne “Sen beni düşürdüñ” demek ister. Yigit “Va’llâhi benüm günâhum yokdur.” didi. Andan soñra ‘avrat elini uzadup tağa yapışdı ve yemîn eyledi ki erümden ve işbu yigitden ğayrı baña yapışmış ve ‘avret yerümi görmüş yokdur. Ve erine “Ben seni bilelden berü sen baña nazar eyledüğün gibi kimse baña nazar eylememişdür illâ işbu mükârî.” diyü and içdi. Tağ ol hâlde be-ğâyet ıştırâb u harekete gelüp yerinden zâ’ıl olup gitdi. Ve Benî İsrâ’îl bunu görüp inkâr u ta‘accüb eylediler. Kelâm-ı Kıadîm’de “وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَرُولٍ مِنْهُ الْجِبَالِ”¹⁴⁹⁴ vâķi’ dür. İşbu hikâyeti Demîrî ba‘z-ı tefâsîrden nakl eylemişdür. Ve bundan ma’lûm oldu ki bir ‘avratuñ mekri tağı yerinden depredüp giderince birkaç ‘avratuñ hîlesi niçe fesâd u ifsâd idüp ‘âlemi zelzeleye virmek muķarrerdür. Ba‘z-ı erbâb-ı devlet ve aşhâb-ı ‘izzet, ‘avrat sözine uymak ile ma’rûf ve ‘avratına ‘adem-i muhâlefetle mevşûfdur; lâkin ‘avrat mekri tağları yerinden giderince ol şâhib-devlet

¹⁴⁹⁴“... Tuzakları yüzünden dağlar yerinden oynayacak olsa bile...” *Kur’ân-ı Kerîm*, İbrahim 14/46.

‘avratının her bir sözine “Lebbeyk lebbeyk.”¹⁴⁹⁵ diyüp emrine imtişâlden ğayrı nesne anuñ haqqında muhâldür.

Li-muharririhi’l-faķiri’l-haķır Celīli li’l-muhtâc ilâ-raḥmetihi rabbihi’l-Ḳadīr.

İtme ‘avratlar söziyle bir işi

Uyma ‘avrat sözine sen ey kişi (A 502b)

Er gibi eyle er iseñ cünbişi

Bellü ola ortada erkek dişi

Ve **Vehb bin Münebbih**’den rivāyet olunur ki Benī İsrā’ıl zamānında ‘İsà peygamber ‘aleyhi’s-selām evānında bir kimse var-ıdı, adı Şemsün idi. Rûm köylerinden bir köyde olurdı. Haķ te‘ālâ anı hidāyet idüp havāriyyûn ve ‘İsâ’ya yardım idenlerden olmış idi. Ve köylüsi bütlere ‘ibādet iderlerdi. Ve anuñ yeri ve evi birkaç mīl köyden ırāķ olurdı. Ve yalnızca ol kāfirlere ğazâ iderdi ve Allāh yolında ceng iderdi, öldürürdi ve esīr eylerdi ve mālların alurdı. Ve gāhī cengde şusız olsa köyde olan taşdan yarılup şu çıkardı, andan içüp kanardı. Ve Haķ te‘ālâ aña bir mertebe kuvvet virmiş-idi, demür bağ ve ğayrı nesne anı dutmazdı. Ve aña bir çāre eylemege kâdir olamadılar. Ve ele getürüp katl eylemek içün müşāvere eylediler ve birbirine didiler ki “Bunu ele getürmek kâbil degüldür illâ ‘avratı eliyle.” Ve ‘avratına anı ele getürmek içün minnet eylediler ve “Bir nesne virelüm.” didiler. ‘Avrat “N’ola ben anı size bağlayam?” didi. ‘Avrata bir muḥkem ve berk ip virdiler ve “Uyurken ellerini boynına bağla ve bize ḥaber vir.” didiler. ‘Avrat eyle eyledi, uykudan uyandukda (A 503a) elini çekdi ve ipi üzdi. ‘Avratına “Niçün böyle eyledüñ?” didi. ‘Avrat “Senüñ kuvvetüñi tecrube içün eyledüm, kaṭ’an senüñ gibi zorlu görmiş degülüm.” didi. Ve kāfirlere ḥaber gönderüp “İp ile bağladum; lâkin fâ’ide olmadı.” diyü aḥvâli bildürdi. Kāfirler ‘avrata demürden bir cāmī’a ve ğıl ve bağ gönderdiler ve “Uyurken boynına ur.” didiler. Uyuduğda ‘avrat didükleri gibi eyledi. Uyandukda çeküp anı da kırdı ve ‘avrata “Niçün böyle itdüñ?” didi. ‘Avrat “Bunuñla kuvvetüñi tecrube eyledüm, dünyāda yâ Şemsün senüñ gibi kuvvetlü görmiş degülüm.” didi. “Acabā yeryüzinde saña ğālib olur ve seni zabṭ ider var mıdır?” diyü ‘avrat ḥīle ile fırsatına çāre bulmağa başladı. Şemsün “Allāh tebārek ve te‘ālâ celle celāluhu ve ‘alâ baña ğālibdür ve andan şoñra bir nesne vardur, ol beni zabṭ ider.” didi. ‘Avrat “Ol nedür?”

¹⁴⁹⁵“Buyur, buyur!”

didi. Er “Saña andan haber virmem.” didi. ‘Avrat hîle vü hud‘a ile gice ve gündüz haber almağa çalışdı ve mekriyle telaţţuf yüzinden ol nesneyi bilmege ikdām u ilhâh u ibrām eyledi. Âhirü’l-emr “Vây saña, beni saçum kıllarından gayrı nesne zabt eylemez.” didi. ‘Avrat fırsat gözleyüp uyuduğda saçıyla ellerini boynına bağladı. Zîrâ ol kimsenün saçları be-gâyet çok ve uzun idi. Ve kâfirlere adam gönderdi, geldiler, (A 503b) erini bağlu teslim eyledi. Dutup burnın ve kulağın kesdiler ve gözlerini çıkardılar ve şehrün ortasına iledüp turgurdılar. Ve şehirlerinün direkleri çok idi ve pâdişâhları bir yüksek yerden anı temâşâ vü seyr eylemege gelmiş idi. Şemsün Hâk te‘âlâdan recâ vü tazarru‘ eyledi ki kendüye kuvvet virüp ol kâfirleri üzerine musallağ eyleye. Dermânsızlara luğf u ihsân idici Allâh, fi’l-hâl gözini sağ eyledi ve gevdesinden kesdükleri nesneleri yerine getürdi ve aña emr eyledi ki pâdişâhları ve kâfirler üzerinde turdukları direği yerinden kopara. Ol direği yerinden kopardı, fi’l-hâl şehir yıkıldı ve anda olan kâfirler helâk ve tārūmâr oldılar. Ve ‘avratına bir yıldırım gönderüp helâk eyledi ve Şemsün’ı menn ü fağl ve luğf u ihsânıyla kurtardı. Muhaşşal, ‘avratlar hîlesinün hadd ü ‘addi yokdur, ma‘lûm-ı sığâr u kibâr ve mefhûm-ı ahyâr u eşrârdur. Zıkr olınan işbu iki hikâye ‘âkil olana kifâyet ider.

Laţîfe: Hârûnu’r-Reşid-nâm pâdişâh bir gün ava çıkup ‘askerinden ayru düşdi; ancak Fağl bin Rebî‘-nâm kimse Hârûnu’r-Reşid ardında idi. Nâ-gâh bir eşek üzerine bir koca ve pîre râst geldiler ki gözleri yaş idi. Fağl, ol kocaya “Ne yere gidersin?” didi. Koca “Hâ’it ve (A 504a) bostâna giderüm.” didi. Fağl, ol kocaya “Senün gözün yaşarması kesilmesine bir devâ vü ‘ilâc disem ol ‘ilâcı eyledüğün vakit gözünün ruğubet ve yaşlığı gitse olmaz mı, ve bu ‘ilâcı saña şalık virsem câ’iz degül mi?” didi. Koca “Ol ‘ilâca ziyâde ihtiyâcum vardur ve cânuma minnetdür ve luğf u ihsândur.” didi. Fağl “Havanun direklerin ve şunun tozunı al ve tomalan mantarı yaprağıyla bir ceviz kabuğına koyup gözüne sürme çek tahkîk, işbu ‘ilâc gözünde olan yaşlığı giderür.” didi. Ol kocacık fi’l-hâl eyerün karabûs ve ön kaşına dayandı ve bir uzun zarğa ile bir zarğa idüp Fağl’a gönderdi ve “Şalık virdüğün ‘ilâcuñ ücretidür, al.” didi. Ve “Eger ol sürmenün bize fâ’idesi olursa biz de senün için ücreti dahı ziyâde iderüz.” diyü Fağl’a söyledi. Hârûn’ur-Reşid ol ‘ârif kocadan bu ahvâli işidüp bir mertebe güldi ki at arkasından düşe yazdı.

el-Hükûm: Eşek etini yimek harâmdur; zîrâ Hâlid bin el-Velîd radîya’llâhu ‘anh eşek eti yenilmek nehy olınduğına hadîş-i şerîf rivâyet eylemişdür. Ve eşek südini içmek ekşer-i ‘ulemâ katında harâmdur. Ve ‘Ağâ ve Tāvûs ve Zührî ruhşat virmişlerdür. Esağh olan (A

504b) haram olmakdur; zira südüñ hükmi etüñ hükmidür. Eti haram olıcağ südi dağı haram olur. Ve eşek etini yimege ruḥṣat olduğına İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhadan rivāyet olunur. *Sünen*-i Ebū Dāvūd’da Ebū Dāvūd böyle rivāyet eylemişdür. Ve Ġālib bin Ebcer’den¹⁴⁹⁶ rivāyet olunur ki didiler: Bir kıtlık yılda kıtlıktan Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine şekvā eyledük ve “Yā Resūla’llāh! Benüm yanumda ehlüme yidirecek yokdur illā semüz eşekler vardır. Hāl bu ki yā Resūla’llāh sen ev eşeklerini yimek haram eyledüñ.” didüm. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem “أطعم اهلك من سمين” didi, ya’ nī eşekleriñüñ semüzinden ehlüñe yidir. Ġālib, böyle rivāyet eyledi ve bu ḥadīşden ehlī eşek eti helāl olmağ lāzım gelür. Lākin cevāb virilür ki ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥumur-ı ehliyye ve ev eşekleriñüñ etinden nehy ü men‘ eyledügi muḥarrerdür. Cābir raḍiya’llāhu ‘anh ve ğayrıları rivāyet eylemişlerdür. Ve Ġālib rivāyet eyledügi ḥadīş za‘if olduğına ḥuffāz ittifağ eylemişlerdür ve şaḥiḥ olduğı taḳdırce hāl-i ıztırār ve vaḳt-i zarūrete ḥaml olunur.

Fā’ide: Ḥazret-i Resūl’üñ -şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem- bir eşegi var-ıdı, adı zamm-ı ‘ayn-ı mühmele ve feth-i fā ile zubeyr vezni üzre ‘Ufeyr idi. İşbu ḥimārı ḥazret-i Resūl’e Muḳavḳıs hibe eylemiş idi, Ḳāḍi ‘İyāz bu ḥimāruñ adını ğayn-ı mu‘ceme ile zabt eylemişdür, ḥaṭā eyledüğine (A 505a) ittifağ vardır. Ve *İbn ‘Asākir tāriḥ*inde şöyle zıkr eylemişdür ki ḥazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Ḥayber Ḳal’a’sını feth eyledükde bir siyāh eşek aldı, ol eşek Ḥazret’le söyleşdi. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aña “Aduñ nedür?” didi. Eşek “Adum Yezid bin Şihāb’dur.” didi. Ve “Ḥaḳ te’ālā benüm ceddüm neslinden altmış ḥimār çıkardı idi, anlara peygamberlerden ğayrı kimse binmedi. Ve ben seni recā iderdüm ki baña binesin. Benüm ceddüm neslinden benden ğayrı ḳalmadı ve peygamberlerden senden ğayrı ḳalmadı. Ve ben bir Yehūdī yanında olurdum, bindükde ‘amden ve ḳaşd-ıla sürçerdüm. Benüm ḳarnumı aç dutardı ve arḳama vurup döğerdi.” didi. Ḥazret-i Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aña “İmdi sen Ya’fūr’sın. Yā Ya’fūr ināş ve dişileri iştihā ider misin?” didi. Ya’fūr “Yok.” didi. Zıkr olınan Ya’fūr-nām merkebe Ḥazret binerdi ve üzerinden indükde ḥazret-i Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aşḥābından kimi dilerse anuñ evine varmağa emr iderdi. Ve fülān kimseye var git diyü ol eşege söylerdi, gidüp ol kimsenüñ ḳapusını ḳaḳardı ve başıyla ḳapusını döğerdi. Ev şaḥibi evinden çıkduğda başıyla işāret iderdi, ol evüñ şaḥibi

¹⁴⁹⁶ *Ġālib* ğayn-ı mu‘ceme ve āḥirinde bā’-i muvaḥḥade iledür. Ve *Ebcer* feth-i hemze ve sükün-ı bā’-i muvaḥḥade ve feth-i cīm ve rā’-i mühmele iledür.

anı hâzret-i Resûllu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem gönderdiğini (A 505b) bilürdi. İşbu ahvâli Demîrî İbn 'Asâkir'den nakl eylemişdür. Ve **ya'fûr** feth-i yâ'-i müşennât-ı tahtâniyye ve sükûn-ı 'ayn-ı mühmele ve fâ'-i mazmûmeden soñra vâv ve râ'-i mühmele ile ve 'ufeyr [ve] zubeyr vezni üzre ikisi de 'afîdan me'hûzdur. Ve **'afî** feth-i 'ayn-ı mühmele ve sükûn-ı fâ ile ve tahrik ile dañı câ'izdür, toprak yüzüdür zâhirü't-türâb ma'nâsına. Ve toprak renginde olan geyige ve âhar hayvâna **ya'fûr** dirler. Ve yâ'yı mazmûm kılmak lügatdür. *Ķāmūs ve Ķābūs ve Ħayātü'l-Ħayevân*'da böyle yazılmışdır. Ve Ķādi'l-Ķudāt Şehābü'd-dîn Aḥmed bin Ḥacer el-'Askalānî eş-Şāfi'î teğammedehu'llāhu bi-raḥmetihi,¹⁴⁹⁷ *Şaḥīḥü'l-Buḥārî şerḥi Fethü'l-Bārî*-nām kitābında 'ufeyr şāga-i taşğîr ile a'fer muşagğarındur, aşıl binâsından çıkarmışlardur, nitekim esved taşğîrinde süveyd didiler. Ve 'Ufeyr, **Ya'fûr**'dan ġayrı Ḥazret'ün bir ḥimārı adıdır. Ve İbn 'Abdūs, 'Ufeyr ve **Ya'fûr** birdür zann eyledi. Ve **ya'fûr** geyik yavrisıdır. Ol ḥimāra **ya'fûr** dinilmek ke-ennahu yürüdükde sür'at ve tizliginden ötürüdür. Ve **Ya'fûr**, vech-i meşrûḥ üzre Ḥazret'le mükāleme eyledüğünü ve gönderdiği yere vardüğünü yazmışdır. Lâkin İbn Ḥayyân, bunuñ aşlı yokdur ve senedi bir şey' degüldür didüğünü dañı taşriḥ eylemişdür.

el-Emşâl: *Meselu'l-lezîne hummilu't-tevrâte summe lem-yahmilühâ ke-meşeli'l-ḥimārî yahmilu esfârâ* ya' nî şunlaruñ meşeli kim anlara (A 506a) Tevrât ile 'amel teklif olındı, andan soñra anlar Tevrât'da olan ile 'amel eylemediler ve anuñ ḥaqqını edâ eylemediler, şol eşek meşeli gibidür ki esfâr ve 'ilm kitābların götürür. Ya' nî eşek üzre büyük kitāblar konılsa ol kitābları götürür ve ammâ kitāblar içinde olanı bilmez ve anuñla müntefi' olmaz. Kezâlik Yehûd tâ'ifesi Tevrât'ı okurlar ve anuñla müntefi' olmazlar; zîrâ Tevrât'da olana muḥālefetleri vardır. Ve her kim ehl-i 'ilm ola ve 'ilmiyle 'āmil olmaya ol, eşek gibidür. Ve *bāle ḥimārun fe'stebāle aḥmireten* darb-ı meşeldür. **Aḥmire** feth-i hemze ve kesr-i mīm-ile *ḥimār* cem'idür. Ma'nâsı bir eşek bevl eyledi ve birkaç eşegüñ bevl eylemesini taleb eyledi, dimekdür. Bir ḳavim sevmedükleri ḥuşuşda birbirine mu'āvenet itmelerinde dinilür. Ve *asberu min-ḥimārîn* ya' nî şabr u taḥammülde ḥimārdan ziyâdedür. Ve *izâ vakafe'l-ḥimāru 'ale'r-radheti fe-lâ tekullehu sâ'*. **Radhe** feth-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı dāl-ı mühmele ve hâ'-i meftûḥa ile şol büyük taşlarda olan çukur yerdür ki anda şu cem' olur ve yağmur şuyı irkilür. Ve **sâ'** feth-i [sîn-i] mühmele ve

¹⁴⁹⁷“Allah merhametiyle kusurlarını örtsün.”

sükûn-ı hemze ile himârı şuya kındırmağ için dinilür bir sözdür ki şu içsün için “Sā’ sā” dirler. Ya’ nî kaçan merkeb cem’ olduğu çukurda tursa aña “Sā” dime ve şu içmege kındırma; belki şuyı gördükde içer, kındırmağa ihtiyâc yokdur. Bu darb-ı meşel ersil hakîmen velâ tûsihi (A 506b) gibidür. Ya’ nî işüne ve maşlahatuña bir hakîm ü ‘âkıl gönder ve aña vaşiiyet eyleme. ‘Âkıl olan meşâlihe lâzım olan umûr ve huşûşları ısmarlamaksız görür ve eyler, ısmarlamağa ihtiyâc yokdur, dimekdür. Ve ezellu min-himârin mukayyedin ya’ nî fülân kimse bağı olan eşekden hor u haķîr ü zelîldür. Ve esahhu min-himâri Ebî Seyyâre ya’ nî Ebû Seyyâre-nâm kimsenün himârından fülân kimse dağı tendürüst ve sağ ve sâlimdür. **Ebû Seyyâre**’nün adı ‘Umeyle bin-Hâlid’dür. Ve bunuñ bir siyâh eşegi var-ıdı, kırk sene üzerine binüp veyâ halkı bindürüp Müzdelife’den Minâ’ya gelürdi. Ehli himârlarda işbu himârdan ziyâde sağ olmuş ve yaşamış himâr bilinmez, dimişlerdür. Nitekim kavlı-i şâ’irde vâķi’dür.

Şi’r:

خَلُّوا الطَّرِيقَ عَنْ أَبِي سَيَّارَهِ

وَعَنْ مَوَالِيهِ بَنَى فَرَّارَهِ

حَتَّى يَجِيزَ سَالِمًا جَمَارَهِ

يَسْتَقْبِلُ الْقِبْلَةَ يَدْعُو جَارَهِ

-فَقَدْ آجَرَ اللَّهُ مَنْ آجَرَهِ

وَكَذَلِكَ قَالُوا أَصْحُ مِنْ عِيرَابِي سَيَّارَهِ¹⁴⁹⁸

عير [‘îyr] kesr-i ‘ayn-ı mühmele ve sükûn-ı [yā-i] müşennât-ı tahtâniyye ile himârdur. Ve ekferu min-Himârin ya’ nî küfürde, ne’ ūzu bi’llâhi te’âlâ minhu, Himâr’dan ziyâde ve eşeddür. Bunda **Himâr** bir er kimsenün adıdır ki bir dereye olurdı, ol derenün ‘arzı dört fersah, uzunı bir günlük yol idi, ol dereye her dürlü meyve var-ıdı, bilâd-ı ‘Arab’da andan ucuzlık dere (A 507a) yer yog-ıdı. Ve anuñ on oğı var-ıdı, kendüsi ve oğulları müslim ü mü’min idiler. On oğı bir gün av avlamağa çıkarlar. Bir yıldırım urup cümlesini helâk eyledi. “Ba’ dehu benüm oğullaruma bunu iden Bârî te’âlâya ‘ibâdet eylemem.” diyü kâfir oldu ve kavmini küfre da’vet eyledi. Ve sözini dutmayan ve kâfir olmayanları öldürdi ve yerinden geçüp gidenleri küfre da’vet iderdi, muhâlefet idenleri öldürürdi. Haķ te’âlâ anı

¹⁴⁹⁸“Yolu, Ebû Seyyâre ve dostları Benî Fezâre’den arındırdılar. Himâr, onu sağ salım geçirsın diye kibleye yönelip komşusuna dua ederdi. Onu koruyup kollayanı Allah da koruyup kolladı, böylece Ebû Seyyâre’nin eşeğinden daha sağ, dediler.”

helāk idüp ol dereyi harāb eyledi ve derenüñ aşağısından bir âteş gelüp Hīmār'ı ve anda olanları yakdı ve derenüñ şuyı yere batup gā'ib oldu. Ol kimse ve ol dere 'Arab içinde darb-ı meşel oldu ve ekferu min-Himāri ve aḥrebu min-cevfi'l-Himāri ve vādin ke-cevfi'l-Himāri diyü durub-ı emsāl eylediler.

el-Havās: Eşek etinüñ ve cigerinüñ küli zeyt yağıyla şovukdan olan yarıklar üzre koyup ovsalar nāfi' ola. Ve cigeri küli zeyt yağıyla ḥanāzīr ya' nī sirāce üzre urılsa nāfi' ola. Ve cigerini biryān idüp maşrū' olan aç iken yise nāfi' ola. Ve alnı derisini korkak uşak üzre bağlasalar artık korkmaya. Ve bir kimseyi 'akreb şoksa eşek kulağı içine "Beni 'akreb şokdı." diyü çağırsa ve tersine ol eşege binse (A 507b) ol derd ol kişiden kalkup eşege vara. Ve alnı derisini şar' a mübtelā olan bir sene tamām kendüden ayırmasa ve yıl tamām olduğda yine alnı derisinden bir pārecigi kendüde şaklayup üzerinden ayırmasa bir yıla dek elbette şar' marazı ol kimseden gide. Cümle alnı derisini götürmek lāzım degüldür, hemān bir pāre deri kāfidür. Ve eşek bağırdıkdā köpege hoş gelmez ve rencide olur. Kezā fi'l-İḥtiyārāt li'l-Bedī' i. Ve bir kimseye kulağı kirinden şarāb veyā gayrı nesne içinde içürseler uyuya. Ve dişi üzerine aşarken kıyruğundan bir kıl alup bir kimse uyluğına bağlasa zekeri kalka ve cimā'ı harekete getüre. Ve kıyruğuna bir taş bağlansa veyā dübürini yağ ile yağlayup tılā olınsa eşek bağırmaya ve çağırmaya. Ve dırnağından bir yüzük işleyüp maşrū' anı taķınsa maşrū' olmaya. Ve bunuñ ve atun tezeklerin yakup veyā yakmayup birbirine sirke ile karışdırsalar kan akmasını kese. Ve tezeği üzerine sirke serpüp koķulansa burun kanın kese. Ve südiyle zekere zimād itseler kaldurur ve harekete getürür. Ve nehik-i himār köpege zarar eyler ve gāhī olur ki incindüğinden köpek ürür. **Fā'ide:** *Nehik* feth-i nūn-ıla emīr vezni üzre eşek bağıрмаķdur zamm ile *nuhāk* gibi (A 508a) fi' li daraba ve 'alime bāblarından isti' māl olunur. Ve eşek talaķ-ı vāḥidde on kerre bağırmasına ta' şirü'l-himār dirler bāb-ı tef' ilden.

Ġarībe: 'Arab tā'ifesi kaçan bir köye veyā bir şehre girmek isteseler ve lākin vebā ve tā'ünından korksalar ol köye girmezden evvel eşek ta' şiri gibi on def'a eşek gibi bağırurlardı ve andan sonra girerlerdi. Ve vebā ve tā'ūna böyle eylemek ile fā'ide olur ve kendü gelmez zann iderlerdi. Subḥāna'llāh, evlād-ı 'Arab'un işbu ḥamāķati katı ġarīb ü 'acīb kışşadur. Cevherī rahmetu'llāhi 'aleyh *Şihāh*'ında ta' şirü'l-himārı böyle yazmış olmasa inanılmamak olurdu ve sonra yazılan ḥavāşş *Ḥayātü'l-Hayevān*'dan yazılmışdur. Ve *Haridetü'l-Acā'ib*'de himār dişini uykusu az olan kimsenüñ başı altında koşalar uyuya. Cigerini kurudup ḥummā-yı rub' a mübtelā olan üzre aşılma gide. Ve dırnağıyla

‘avrata dütsü eyleseler fi’l-hāl toğura. Ve sağ ve sālīm tīzce uşağı çıkara ve meyyit olsa yine tīzce toğura. Ve dışisine nezv eyledükde üzerinde iken kıyruğundan üç tāk kıl alup erūn uyluğına bağlasalar fi’l-hāl zekeri ve āleti müneşşer ola. Ve eşek etinden yiyen cümle ağulardan emīn ola. Ve cūzzām olana nāfi‘dür. Ve kıyıyla bevāsīr bir niçe def‘a tīlā olınsa bevāsīri düşüre. (A 508b) Ve bir kimseyi degnek ve ğayrı nesne ile ölüm mertebesinde dögseler ve ursalar ve fi’l-hāl bir hīmār derisini şoyup geyüp içinde yatsa degnek zahmeti zā’il olup şoñı eyü ola, dimişdür. Va’llāhu te‘ālā a‘lem.

et-Ta‘bīr: Düşde hīmār insān cecdi ve sa‘d u devleti ile ta‘bīr olunur. Ve eşege binmek ğam u hemden kırtulmağa delālet ider. Ve eşek ölmek veyā arıklamak, şāhibinūñ faķīr olmasına delālet ider. Ve eşek arķasından inmek rücu‘ niyyeti ile olmadıkça faķrdur. Ve eşegi şatmak yine faķrdur. Ve eger eşegini boğazlasa etini yimek için, rızķında vüs‘ate yetiše. Ve eger yimemek için boğazlasa dirligi fāsīd ola. Ve eger eşeginūñ kıyruğın uzun ve vāfir görse devleti bākī olmasına delālet ider. Ve eyerlū merkeb, oğul ve ‘izzet ile ta‘bīr olunur. Ve eger düşde eşegine binse ve ardında kıoduğı olsa evlene ve ‘avratınūñ bir oğlı ola ki ügey oğlıdur. Ve bir kimse eşegi yürümez illā āvāz ile yürür görse ol kimse ısıtmayınca ta‘ām yidirmez kimsedür. Ve eger yaban eşegine binse ma‘şīyyet ü günāha bine. Ve eger yaban eşegi südini içse dīnde ‘ibādet ü tātate iriše. Ve eger etinden cem‘ eylese veyā aña mālīk olsa ‘izzet ü ğanīmet (A 509a) ü mālā iriše. Ve eşek südi, ol senede ucuzlık olmasına dāldür. Ve eger düşde eşek südinden içse ğasta ola ve şağala. Ve düşde eşek etin yimek māl u menāldür. Ve ‘avratūñ eşegi eridür, eger fevt olsa eri aña tālāk vire veyā fevt ola. Ve eger bir hīmār ile ğüreşse aķrabāsından ba‘zı fevt ola. Ve yaban eşegi düşde mūnis olduğın görse ğayr u nef‘dür. Ve hīmār-ı ehliyi yabanī olmış görse şerr ü zarardur. Ve eger eşegini at olmış görse sultāndan ğayra iriše. Ve eger kıatır olsa seferden ğayra iriše. Ve eger düşde eşegini götürür görse şol mertebe kıuvvet ü devlet ü sa‘ādete iriše ki andan ta‘accub olına. Ve düşde hīmār cāhil kimse ile dağı ta‘bīr olunur. Ve eger düşde bir eşek gökden inüp zekerini dübürine dess eylese ‘azīm mālā iriše ki anuñla ğanī vū bay ola, ğuşūşan düş şāhibi melik ve bir kıavim üzre baş olsa ve eşek dağı siyāh olsa. Kezā fi-Kitābi’t-Ta‘bīr li-İbn Ğannām. Ve’l-‘ilmü ‘inda’llāhi’l-‘Allām.

Ve **bāhīr** bā’-i muvaħħade ve ħā’-i mūhmele ile aħmak olan kimsedür.

Nazm:

Arz oldı bilgil ağaç yiyen kıurt

Deryā ebū ḥālīd güçlü kâdir

Şerḥ:

(A 509b) *Arz* feth-i elif ve sükûn-ı rā'-i mühmele ve dād-ı mu'ceme ile ağaç yiyen kurtcağızdur, fethateyn ile olan *araza* gibi. Ve *dābbetü'l-arz* yine ol kurtudur. Ve *ebū ḥālīd* ḥā'-i mu'ceme ve kesr-i lām ve dāl-ı mühmele ile deryā ve deñizdür, bahruñ künyetidir. Ve Mūsā peygamber şalavātu'llāhi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyh fir'avndan kaçup deryāya ve deñize rāst geldükde Hāḫ te'ālā “Aşāñı deryāya ur.” didi. Mūsā 'aşāsını deryāya urdı, deryā Mūsā'ya içā'at eylemedi. Hāḫ te'ālā Mūsā'ya “Deryāyı künyeti ile çağır.” didi. Mūsā peygamber “İnfelīḫ yā ebā ḥālīd (bi-izni'llāh.)” didi. Fi'l-ḥāl deryā yarılıp Mūsā peygambere ve 'askerine yol virdi. Ve on iki yerden deryā açıldı ve şu dīvār gibi yukarıya kalkdı, her iki yoluñ arasında şudan bir dīvār oldu. Ol dīvārlaruñ her biri bir ulu tağ gibi iki yoluñ ortasında tıururđ. Ve Bārī te'ālā yel ve güneşi gönderüp yolları kırı eyledi. Ve birbirilerin görsün için ol dīvārlarda pencereler eyledi tā kim birbirilerin görüp sağ oldukların bileler. Benū İsrā'il daḫı sağ ve sālīm deryādan geçüp gitdiler. *Me'ālimü't-Tenzīl* de böyle yazılmışdır. Ve deryāya *ebū ḥālīd* dinildüğü tefsīr-i mezbūrda muşarraḫdur. Ve *kâdir* güçlü ve kuvvetlüdür. (A 510a)

Nazm:

Bāṭıl cübār u ḥıdır u ḥadır hem
Miḍr u maḍirdür hācis ne ḥātır

Şerḥ:

Cübār zamm-ı cīm ve bā'-i muvaḥḥade ve rā'-i mühmele ile gürāb vezni üzre bāṭıl ve heder ma'nāsınadır, kesr-i ḥā'-i mu'ceme ve sükûn-ı dād-ı mu'ceme ile olan *ḥıdır* gibi ve feth-i ḥā ve kesr-i dād ile olan *ḥadır* gibi ve kesr-i mīm ve sükûn-ı dād-ıla olan *miḍr* ve feth-i mīm ve kesr-i dād-ı mu'ceme ile olan *maḍir* gibi. Dördi daḫı cübār ma'nāsınadır *zehebe demuhu ḥadıren maḍiren* dirler *hederen* ma'nāsına. Ve ḥadıṣ-i şerīfde “الْعَجَمَاءُ جُبَارٌ” vāḳi' dūr. *عَجَمَاءُ* [*'acmā*] ḥamrā vezni üzre a'cem te'nīsidür. Ve söylemege kâdir olmayana a'cem ve müsta'cem dirler. Ḥadıṣde vāḳi' olan *'acmā* 'dan murād dört ayaklu olan ḥayvānātdur at ve katar ve şıḡır ve öküz gibi. Feth-i bā ile olan behīme gibi ḥayvānāta *'acmā* 'dinilmege sebeb söz söylemedükleriçündür. Zīrā söylemege kâdir olmayana a'cem dirler ve ḥayvānāta behīme dinilmek söylemek ve añlamaḫda ve 'adem-i temīz ü 'aḫlda ḥayvānātuñ ibhāmı olduğundan ötüridür. Ve zıkr olan ḥadıṣde muzāf, maḫzūfdur

taḳdīrū'l-kelām fi'lū'l-'acmā' cübārdur, ya'nī ḥayvānātuñ işledügi cübār ve bâṭıl ve hederdür. Meşelā bir at boşanup giderken yolda bir ādem (A 510b) depüp öldürse ol kimsenüñ kanı ve dem ve diyeti hederdür, ḍamān lâzım gelmez ve fi'l-i ḥayvānāt bâṭıl ve hederdür. Fi'l-i ḥayvānātdan murād ḥaḳīḳa fi'lidür ki ğayra ol fi'l muẓāf kılınmaya. Meşelā, atı şāḥibi şalıvirse ve şāḥibi atuñ sâ'iki olsa ol at fevrî bir zarar eylese şāḥibine ḍamān lâzım olur; zîrā ol fi'l şāḥibine sevk vāsıṭasıyla intikāl eylemişdür. Ve fi'l-i 'acmā' cübār olduğı ve esbābı kütüb-i fıkḥda mezḳūru maştūrdur, taḥrîre ḥācet yoḳdur. Ve *hācis* kesr-i cīm-ile ḥāṭır ma' nāsınadır, cem' i *hevācis* gelür ḥāṭır cem' i ḥavāṭır geldügi gibi. *Hecese fi-şadrî şey'un hecse* dirler ḍaraba bābından ve ḥatara's-şey'u bi-bālihi ve 'alā-bālihi dirler naşara bābından, *bir nesne gönline geldi* diyecek yerde. *Tefsîr-i Kevāşî* de ḳalb ve gönüle gelen ve geḳen nesne ki anda nef' ü ḥayr olmaya vesvāsdur ve eger ḥayr olursa ilhāmdur ve eger ḥavf olursa icāsdur ve eger taḳdîr-i ḥayr olursa emeldür ve eger fā'ide vü zarar taḳdîri ile olmazsa ḥāṭırdur, dimişdür.

Nazm:

Müstef' ilātün müstef' ilātün
Evvel öñ oldı şona di āḥir

Şerḥ:

Evvel āḥir zıddıdır ve feth-i vāv ve sükün-ı hemze ile olan (A 511a) *ve* 'den müştāḳdur. Ve *ve* ' feth ü sükün-ıla ḥalāş ve lecā ma' nāsınadır, vüçüb vezni üzre olan vu'ul gibi. *Ḳāmūs* ve *Ḳābūs*'da bu ma' nāya olduğı muşarraḥdur. Evvel olana evvel dinilmek mezellet ü ḥaḳāret ve ḥor u zelil olmaḳdan ḥalāş olduğıçündür. Ve *evvel* aşlı feth-i hemze ve sükün-ı vāv ve ba' dehu hemze-i meftūḥa ile *ev* 'el idi ef' al vezni üzre. Lām'dan evvel olan hemze vāv'a ḳalb olunup *evvel* oldı, evvelki vāv-ı şānī içinde idḡām olunup *evvel* oldı. Cem' i *evā* 'il gelür kesr-i hemze ile. Ve feth-i elif ve vāv-ı meftūḥa ve lām-ı meksüre ile *evālī* gelür ḳalb ile ve *evvelūn* da gelür. Ve ba' zılar evvel aşlı iki vāv-ıla *vevel*dür, dirler. Vāv-ı evveli fethi ve şāniye teşdidi ile fev' al vezni üzre evvelki vāv hemze'ye ḳalb olunup *evvel* olmışdur. Bu ḳavil üzre cem' i feth-i hemze ve kesr-i vāv-ı şāniye ile *evāvil* gelmek gerek idi; lâkin iki vāv arasında elif cem' -i ictimā' ını şaḳıl gördüklerinden *evāvil* üzre cem' kılmadılar. Ve *evvel* te'nîşi zamm-ı hemze ve sükün-ı vāv ile *ülā*dur. Ve bunuñ cem' i zamm-ı hemze ve feth-i vāv ile *uvel*dür uḡrā ve uḡar gibi. *Kezā fi-Şihāḥi'l-Cevheri* ve *Ḥāşiyeti Şerḥi'd-Dibāce li-Mevlānā Ya'ḳūb bin Seydī 'Alī*. Ve Mevlānā-yı mezbūr,

evvel aklı *vevel* iken vāv, hemze'ye kalb olunmak ibtidāda hemze kuvvet-i tekellüme (A 511b) münāsib olsun içündür, dimişdür. Ve Muhyi'l-Mille ve'd-Din Mevlānā Kāfiyeci *Dībāce-i Keşşāf hāşiyesinde* ba' zılar, **evvel** *ev*den me'hūzdur, didiler ve ba' zılar, **evvel** ef'al veznidür bunuñ fi'li yokdur, didiler, dimişdür. İmdi; **evvel** teşdīd-i vāv ile *ev*den me'hūz olıcağ aklı feth-i elif ve sükūn-ı hemze ve feth-i vāv ile *e've*/olur. Hemze-i sākine vāv'a kalb olup idgām olunmağla **evvel** olmışdur. Ve **evvel** kelimesi ism olduğda munşarif olur ve şıfat olduğda lā-yenşarif olur vezni fi'l ve şıfat bulunduğün. Ve te'nīs-i evvel ki *ūlād*dur, cem' i şurad vezni üzre *uvel* geldiği gibi teşdīd-i kāf-ile rukka' vezni üzre *uvvel* geldiği *Ḳāmūs*'da muşarraḥdur.

Fā'ide: *Mevlānā 'Allāme Muhyi'd-din el-Kāfiyeci* adı Muḥammed ve babası Süleymān bin Sa'd bin Mes'ūd'dur ve künyeti Ebū 'Abdi'llāh'dur. Aña Kāfiyeci dinilmege sebeb naḥivde *Kāfiye-nām* kitāba müşteğil olduğ içündür. Yedi yüz seksen sekiz tārīhinde toğup sekiz yüz yetmiş toğuzda Cum'a gicesi şehīden vefāt eylemişdür. Raḥmetu'llāhi 'aleyhi raḥmeten vāsī' aten. Kezā fi's-*Şaḳāyīki'n-Nu'māniyye*.

Ve **āḥir** kesr-i hā ile **evvel** zıddı ve ḥilāfidur, emīr vezni üzre olan aḥīr gibi. Mü'enneşde *āḥire* dinilür (A 512a) āḥirinde hā ile. Cem' inde *evāḥir* dinilür ve feth-i hā ile *āḥar* ef'al vezni üzre *eḥade şey'in* ma' nāsınadur ve mü'enneşi *uḥrād*dur zamm-ı elif-ile. Cem' inde *uḥrayāt* ve *uḥar* dinilür evvelkide zamm-ı elif ve sükūn-ı hā ve feth-i rā-ıla şānīde zamm ve feth ile şurad vezni üzre gelür. **Temmet.**

SÖZLÜK - DİZİN

Seb'atu Ebhur'un Sözlük Kısımında Karşılığı Verilen Kelimeler

ad'ac: kara gözlü A 321a/142	aṭlas: kurd A 219a/118
aḥcār: yuntlar A 58a/80	aṭūm: kaplubaga A 214a/117
āḥir: soñ A 510b/237	aṭūm: kirpi, ḵunfuz , enḵad , 'asā' is, bū süfyān A 224b/119
Aḥmed: Muhammed adı, Farḵalīṭ A 30b/54	āyine/āyīne: gözgü, secencel , māviyye A 34a/61
aḥrā: lāyık demek A 384b/178	bağşūr: bir şehriñ adı A 481b/233
ahrec: yañşak, ibn aḵvāl A 322a/143	bāḥir: şāfi kızıl kan A 481b/232, yalancı kimse A 481b/233, aḥmak A 482a/234
Aḥūmāḥ: [Muhammed adı], Uḥād , Uḥīd A 31a/55	baḥzec: kūhī şığır yavrisı A 330b/147
aḥvāl: yıllar A 36b/64	bāḵir: şığırılar, bayḵūr A 477b/ 231
aḵhebān: fil ile cāmūs A 214a/117	bāle: 'anber didükleri balık A 277b/128
aḵra': kel A 462a/221	bālīgā': paçalar, ekāri' A 58a/80
aḵvāl: sözler A 33b/60	başar: göz, görmek, bilmek A 445a/212
aḵzal: aḵsaḵ A 462a/221	bayḵūr: şığırılar, bāḵir A 477b/231
aḵzal: ebū ca' de kurd A 204b/116	bāzī: iri kiçi toğan A 268b/124
āl: nefis A 37a/65	bebbegā: tūṭī A 191b/115
Allāh: Tañrı'nuñ adı, Melik , Raḥmān , Raḥīm A 20a/53	beca': ḥavşal ḵuşı A 274a/126
añmak: ögüt zikri A 385a/179	becel: evet demek A 463a/223, ecel A 462b/222
a'būd: ḵullar A 448b/215	beddāl: baḵḵāluñ adı A 477b/230
a'rec: aḵsaḵ A 322a/143	bekāre: kızılık, ḵiḍḍa , 'uzre A 396b/186
arż maḥşāt: uvaḵ taşlu yer, em'az A 111a/102	benātu'l-arż: kiçi çaylar A 83b/94
arż: ağaç yiyen ḵurt A 509a/235	benātü'd-dürüz: bitler A 391b/182
aşramān: ḵargā ve ḵurd A 214a/117	benātü's-seḥābe: yağan tolu A 367a/166

benū kaṇṭūrā: Türk A 171a/112
benu'l-Aşfar: Rümiler A 171a/112
benu'l-ğabrā': hırsızlar, gedālar A 179a/113
berde: imtilā, **tuḥme** A 43a/71
berīd: bebir adı, **furānik** A 277b/128
Besūs: zenān adı A 39b/67
bevārid: kılıçlar A 412b/199
binşir: [kiçi barmak] yanındaki A 98b/96
bintu ṭabaḳ: kaplubāga, bir yılan, **ümmü ṭabaḳ** A 397b/189
biṭne: imtilā, **kizṣa** A 268b/124
biya': kenīseler A 277b/128
bū cenādib: çekirge A 53b/76
bū 'āmīr: sirke A 47b/74
bū süfyān: kirpi, **ḵunfuz**, **aṭūm**, **enḵad**, **'asā' is** A 224b/119
bū yaḥyā: cān alıcı A 107a/100
bū ya'ḵūb: serçe, **ḵuşgunbur** A 68b/92
bu'l-aḥz: atmaca A 273b/125
bu'l-beşer: Ādem ata A 56b/77
bu'l-celeb: şatranc A 53b/76
bu'l-ḥaşıb: et A 47b/74
bu'l-kemāl: muşāhib A 162a/110
bu'l-meżā': at A 48a/75
bu'l-müsebbih: ḵurbağa, **ḵavfez** A 101a/98
bu'l-'alā: pālūze A 47b/74
bu'l-veḏā: mūm A 53b/76

bu'l-veşy: ṭāvūs, **ebu'l-ḥūsn** A 385a/179
bu's-suhā: ḵopuz, **bu'ş-şehī** A 48a/75
bu'ş-şehī: ḵopuz, **bu's-suhā** A 48a / 75
bu'ş-şifā: şeker A 47b/74
buḵar: yalan A 445a/212
būrecā: sofrā A 47b/74
burgūs: pire, **ibn ṭāmīr**, **ebu'l-veşşāb**, **ṭāmīr ibn ṭāmīr** A 58a/81
būlbūl: zeyrek er A 341b/155
caḥş: ḵoduḵ, sīpa A 321a/142
cāşir: süri bekçisi A 84a/94
cedā: yağmur, ḡanīmet A 398a/190
cenā māziyy: bal, **ḏarab**, **maḥleb** A 33a/59
cirrīş: yılan balığı, şillevr A 336a/151
cirriyy yılanuñ balığı A 308b/137
cu'er: yağmuru çok bulut A 441a/206
cübār: bātıl, **ḥiḏr**, **ḥaḏīr**, **miḏr**, **maḏīr** A 510a/236
cüdcüd: şol bir çekirgecük kim ol gice öter, **şarşar**, **şarrār** A 382b/177
cülcül: çınraḡu A 336a/151
çekāvek: toygār, **ḵubbere** A 398b/191
ḏāll: azḡun, **ḏalūl** A 43a/71
ḏalūl: azḡun, **ḏāll** A 43a/71
ḏarab: bal, **cenā māziyy**, **maḥleb** A 33a/59
ḏavā: arıklık A 374b/170
ḏayven: erkek kedi A 397b/189

deber: yağır A 442a/207
debr: arular A 334b/150
derrāc kirpi A 334b/150
deysem: ayu erkegi A 336b/152
deyzec: boz at, **hink** A 330b/148
dim: kedi A 336b/152
diyāşe: gidilik, **mümāzāt**, **mizā** A 35a/62
duḥas: şu toñuzu, **duḥhas**, **dulfin** A 317b/138
duḥhas: şu toñuzu, **duḥas**, **dulfin** A 317b/138
Dukḥa: er adı A 37b/66
dulfin: şu toñuzu, **duḥhas**, **duḥas** A 317b/138
du‘mūş: it balığı A 336a/151
ḍüre: ḥor kimesne A 392a/183
düldül: kirpi büyüğü A 334b/150
dü‘il: [gelincige] beñzer [bir cānvercik] A 330b/148
dürer: incüler A 437b/205
ebrec: güzel gözlü A 321a/141
ebū baḥr: yengeç A 318b/140
ebū cābir: etmek A 66a/90
ebū cāmī‘: süci, sofrası A 167a/111
ebū ca‘fer: siñek A 171a/112
ebū cehl: kaplan A 462b/222, **ebu‘l-esved** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebu‘l-ebred** A 463a/223, **ebū cel‘ad** A

463a/223, **ebū rakḥāş** A 463b/224, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebu‘ş-şa‘b** A 463b/226
ebū cel‘ad: kaplan A 463a/223, **ebū cehl** A 462b/222, **ebu‘l-esved** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebu‘l-ebred** A 463a/223, **ebū rakḥāş** A 463b/224, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebu‘ş-şa‘b** A 463b/226
ebū eyyūb: deve adı A 68a/91
ebū ferve: öküz A 406a/194
ebū ḥālid: deryā A 509a/235
ebū ḥammād: ḥorūs adı, **ebū ‘uḳbe**, **ebū müdlic**, **ebu‘l-munzir**, **ebū nübhān** A 71a/93
ebū ḥaş‘am: ölüm A 107a/100
ebū kıtre: iblis A 387b/181
ebū lehv: tūnbūr A 318b/140
ebū mālik: açlık A 161b/109
ebū manşūr: aḳ bal A 66a/90
ebū maşş: at, **ebū menḳale**, **ebū müdrik** A 125a/105
ebū menḳale: at, **ebū maşş**, **ebū müdrik** A 125a/105
ebū mirsāl: kaplan A 463b/224, **ebū cehl** A 462b/222, **ebu‘l-esved** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebu‘l-ebred** A 463a/223, **ebū cel‘ad** A 463a/223, **ebū rakḥāş** A 463b/224, **ebu‘ş-şa‘b** A 463b/226
ebū munkız: ‘Arab atı A 68a/91

ebū muṭrib: kopuz A 84b/95
ebū müdlic: ḥorūs adı, **ebū ‘uḳbe**, **ebū ḥammād**, **ebu’l-munzir**, **ebū nübḥān** A 71a/93
ebū müdrik: at, **ebū menḳale ebū maşş** A 125a/105
ebū nāfi’: tavuḳ adı A 167a/111
ebū nübḥān: ḥorūs adı, **ebū ḥammād**, **ebū ‘uḳbe**, **ebū müdlic**, **ebu’l-munzir** A 71a/93
ebū ‘āmīr: sırtlan A 384b/178
ebū ‘amra: müflis, **mülfec** A 318b/140
ebū ‘aynā: ṭurna, **ebū ‘ayzār** A 408a/198
ebū ‘ayzār: ṭurna, **ebū ‘aynā** A 408a/198
ebū ‘uḳbe: erkek bit A 60a / 83
ebū ‘uḳbe: ḥorūs adı, **ebū ḥammād**, **ebū müdlic**, **ebu’l-munzir**, **ebū nübḥān** A 71a/93
ebū ‘urve: bir er A 374b/170
ebū rakḳāş: kaplan A 463b/224, **ebū cehl** A 462b/222, **ebu’l-esved** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebu’l-ebred** A 463a/223, **ebū cel’ad** A 463a/223, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebu’ş-ş’a’b** A 463b/226
ebū şābir: tuz A 66a/90
ebū şafvan: deve adı A 167a/111
ebū ṭalḥa: kumrı A 397b/187

ebū ṭālib: at adı A 68a/91
ebū zenne: maymūn A 149a/108
ebū zeyyāl: öküz A 85a/95
ebu’l-aḥbār: ibik kuşu, **hüdāhüd**, **hüdhüd** A 446a/214
ebu’l-āḥiḳ: toğan, **ebu’l-bühlül**, **ebu’l-eş’aş** A 273b/125
ebu’l-beyz: şütür-murg, **ḫalīm**, **ümmü ṭāriḳ** A 371a/167
ebu’l-bühlül: toğan, **ebu’l-eş’aş**, **ebu’l-āḥiḳ** A 273b/125
ebu’l-ebred: kaplan A 463a/223, **ebū cehl** A 462b/222, **ebu’l-esved** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebū cel’ad** A 463a/223 **ebū rakḳāş** A 463b/224, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebu’ş-ş’a’b** A 463b/226
ebu’l-ebṭāl: arslan, **ebu’l-‘abbās** A 191b/115
ebu’l-ebṭāl: arslan, **ebu’l-‘abbās**, **ebu’l-eşbāl**, **ebu’l-ḥāriş** A 191b/115
ebu’l-ebyaż: çoğan, **süd** A 83b/94
ebu’l-emn: toklık A 161b/109
ebu’l-esved: kaplan A 462b/222, **ebū cehl** A 462b/222, **nemir** A 462b/222, **ebu’l-ebred** A 463a/223, **ebū cel’ad** A 463a/223 **ebū rakḳāş** A 463b/224, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebu’ş-ş’a’b** A 463b/226

ebu'l-eşbāl: arslan, ebu'l-‘abbās, ebu'l-
ebtāl, ebu'l-hāriş A 191b/115

ebu'l-eş‘aş: toğan, ebu'l-bühlül, ebu'l-
āhiķ A 273b/125

ebu'l-eşyem: tavşancılıñ adı,
hudāriyye, kāsir, laķve, ebu'l-hassān,
ebu'l-haccāc A 283a/132

ebu'l-fazl: altun A 98b / 96

ebu'l-haccāc: tavşancılıñ adı,
hudāriyye, kāsir, laķve, ebu'l-hassān,
ebu'l-eşyem A 283a/132

ebu'l-hāriş: arslan, ebu'l-‘abbās, ebu'l-
ebtāl, ebu'l-eşbāl, A 191b/115

ebu'l-hassān: tavşancılıñ adı,
hudāriyye, kāsir, laķve, ebu'l-haccāc,
ebu'l-eşyem A 283a/132

ebu'l-heyşam: turna, habercel A
412b/199

ebu'l-heyşem: tavşancılıñ adı A
295b/133

ebu'l-hisl: keler A 367a/166

ebu'l-huccāc: fil A 84b/95

ebu'l-hüsn: tāvūs, bu'l-veşy A 385a/179

ebu'l-kāfi: aşçı A 110a/101

ebu'l-ķa‘ķā: kuzgun A 149a/108

ebu'l-kibr: akçe A 98b/96

ebu'l-mel‘ün: katır A 66a/90

ebu'l-menzil: konuķcı A 64b/85

ebu'l-meymün: bal A 149a/108

ebu'l-munzir: ĥorūs adı, ebū ĥammād,
ebū ‘uķbe, ebū müdlic, ebū nübhān A
71a/93

ebu'l-‘abbās: arslan, ebu'l-ebtāl, ebu'l-
eşbāl, ebu'l-hāriş A 191b/115

ebu'l-veşşāb: pire, burgūs, ibn tāmīr,
tāmīr ibn tāmīr A 58a/81

ebu'l-yakzān: ĥorūs adı, ebu'l-hassān A
179a/113

ebu‘ş-şā‘b: kaplan A 463b/226, ebū
mirsāl A 463b/224, ebū cehl A
462b/222, ebu'l-esved A 462b/222,
nemir A 462b/222, ebu'l-ebred A
463a/223, ebū cel‘ad A 463a/223, ebū
rakķāş A 463b/224

ecel: evet demek A 462b/222, becel A
463a/223

ecel: ölüm adı A 463b/224

ef‘āl: işler A 34a/61

ekābir: ulular A 59b/82

ekāri‘: paçalar, bāligā’ A 58a/80

ekbūd: cigerler A 446a/214

elhā: yañşak kişi A 380a/174

em‘az: uvaķ taşlu yer, arz maķşāt A
111a/102

enķad: kirpi, ķunfuz, aţüm, ‘asā‘ is, bū
sūfyān A 224b/119

enked: uğursız, meş‘üm, A 41a/69

ervā: tağ keçisi A 219a/118

esfa' : çağır A 219a/118	fülāz : çelik, zeker A 31b/58
eşhem : gice, kara A 308b/137	fūr : geyik A 407a/195
eşrec : tek hāya A 322a/143	furānik : bebir adı, berīd A 277b/128
eşyem : beñlü, meşyūm A 41a/69	ğabar : tozlar A 441a/206
etān : kancık eşek, himāre A 482a/234	ğadā'ir : saçlar A 64b/85
evda' : yer fāresi, veda' A 242a/123	ğādir : aldayıcı, ğudar A 437b/205
evki halkak : şuş, şah , üşkut A 33a/59	ğavğā : çekirge ufağı A 308b/137
evlād-ı derze : aşlı alçaq kimseler A 57a/78	ğaylem : kurbaga, kaplubaga A 351a/162
evvel : ön A 510b/237	ğaylem : şunuñ gözi A 349b/161
eyyil : şıgın tağ erkeci A 268b/124	ğırbāl : kalbur A 39b/67
ez : kındurmak A 112b/103	ğurneyk : turna, gayrı kuş A 403a/192
fāhite : ügeyik A 403a/192	haber : sevinmek A 443a/209
fā'ūs : yılan A 405a/193	habercel : turna, ebu'l-heyşam A 412b/199
Farqalīt : Muhammed adı, Aḥmed A 30b/54	hācis : hātır A 510a/236
fāşiye : uzun ayaklu A 405a/193	haḏācir : sırtlanuñ adı A 473b/229
fātır : yaradıcı A 85a/95	haḏir : bātıl, cübār , hiḏr , miḏr , maḏir A 510a/236
fehā : şoğan A 357a/165	hāl : beñ A 37b/66
felḥas : ayu, dişi köpek A 406a/194	hāl : çağ A 40b/68
felhem : ām, ḥırr A 356b/163	hāl : dayı A 42a/70
fenek : bir cānvercük A 407a/195	halle : gedalık A 42a/70
fe's : balta, kerzem , kirnem , ḥaşın A 282b/131	halme : büyük gene, güve A 477b/231
ferāş : pervāne A 406a/194	ḥamsetü'l-eşbār : gür A 36a/63
feylem : tarağ A 349a/160	hanḳuṭ : durrāc, ḥayḳuṭ , ḥayḳuṭān A 280b/129
fi'er : sıçanlar A 442b/208	hā' : sen al A 41a/69
fuds : örümcek A 405a/193	ḥarab : toy erkegi A 275a/127

ḥaṣīn: balta, **kirnem**, **kerzem**, **fe's** A
282b/131

Hāṣir: Muḥammed Muṣṭafā A 71a/93

ḥaṣrem: aru begi A 305a/136

ḥaṣrem: arular A 304b/135

ḥaṣṣ: ḥalā, **mirḥād**, **mezheb**, **maḥrec**,
kiryās, **müsteḥamm**, **kenīf**, **müsterāḥ**,
maḥra'e A 239b/121

ḥaṭā: yañılmaḡ A 357a/165

ḥaṭar: kórḡu A 445a/212

ḥaṭṭāf: bir balıḡ A 305a/136

ḥavā: açlık, **ṭavā** A 375a/171

Havmel: zenān adı A 39b/67

ḥaykuṭ: durrāc, **ḥankuṭ**, **ḥaykuṭān** A
280b/129

ḥaykuṭān: durrāc, **ḥaykuṭ**, **ḥankuṭ** A
280b/129

ḥazer: şaḡınmaḡ A 443a/209

ḥazez: göz tarlıḡı A 443a/209

hebrec: evmekle gitmek A 322a/144

hedīl: gögercin erkeḡi, gögercin āvāzı A
448b/215

heḡalles ḡurd A 449b/216

hemec: ufaḡ siñek A 449b/217

hemel: çobanı yoḡ deve adı A 450b/218

hemella': ḡurd A 449b/217

her'a: bite A 449b/216

hevā: ārzū A 373b/168

hevze: baḡırtlaḡ A 450b/218

hezār: bülbül A 337a/152

ḥinnevṣ: toñuz çocuḡı A 308b/137

ḥırḡa: delik A 30b/54

hicris: baḡīl, ayu, dilkü, maymün A
112b/103

ḥıdr: bātıl, **cübār**, **ḥadır**, **miḡr**, **maḡir** A
510a/236

hilāl: yılan A 451a/219

ḥimāre: ḡancık eşek, **etān** A 482a/234

ḥink: boz at, **deyzec** A 330b/148

ḥinşir: kiçi barmaḡ A 98b/96

ḥirā: tersüñ A 367a/166

ḥirr: ām, **felhem** A 356b/163

ḥizbāz: bir dürlü siñek, anuñ āvāzı, kedi
A 275a/127

ḥūd: ışıḡlar, **megāfir** A 147b/107

ḥudāriyye: ṭavşancılıñ adı, **kāsir**, **laḡve**,
ebu'l-ḡassān, **ebu'l-ḡaccāc**, **ebu'l-eşyem**
A 283a/132

ḥufdud: bir ḡuş adı A 450b/218

ḥunfesā: ḡoḡan böcek A 219a/118

ḥuṭṭāf: ḡırlanḡuḡ A 305a/136

ḡuz: al A 33a/59

ḡuzā: Tañrı, **sileṭliṭ**, **zū'l-cübbüre** A
46b/73

ḡudāḡūd: ibik ḡuşı, **ebu'l-aḡbār**, **ḡudḡūd**
A 446a/214

hüdhüd: ibik kuşu, **ebu'l-aḥbār**, **hüdāhüd**
A 446a/214

hülāyi': kurd A 451a/219

iber: igneler A 442a/207

ibil: deve, **ibl** A 481b/232

ibl: deve, **ibil** A 481b/232

ibn aḳvāl: yañşak, **ahrec** A 322a/143

İbn Elgāz: bir kişi A 351a /162

ibn kıtre: bir yılan A 387b/181

ibn mā': kaz ve ördek A 56b/77

ibn turnā: cāriye oğlu, nā-kes A 57b/79

ibn ṭāmir: pire, **burgūş**, **ebu'l-vesşāb**,
ṭāmir ibn ṭāmir A 58a/81

ibn zāniye: ḥarāmzāde, **müdağdağ**,
menbūz A 65a/86

ibnā cemīr: gice gündüz A 65a/87

ibnetü'l-kerm: süci, **ümmü'l-fesād**,
'ineb A 68b/92

ibnu 'irs: gelincik A 330b/148

ibnu'l-arz: ḡarīb A 84a/94

ibnu'l-buvḥ: oğul A 57a/78

ibnü'l-leyālī: ay A 65a/87

İbnü'l-Müzellaḳ: bir er A 42a/70

iḡrindā': ḡālib olmak, ḳahr, **isrindā'** A
36b/64

iḥrimmās: epsem olmak, **iḥrinmās** A
40b/68

iḥrinmās: epsem olmak, **iḥrimmās** A
40b/68

İklīl: nāmı Aḥmed'ün A 31a/56

imhāl: mühlet virmek A 36a/63

insān-ı mā: şu ādemi A 231a/120

isrindā': ḡālib olmak, ḳahr, **iḡrindā'** A
36b/64

ivezz: iri A 112b/103

ḳādir: güçlü A 509a/235

kāfir: ikinci adı A 68a/91

ḳahmez: kışa kimse A 125a/105

ḳāḳım: bir canlu A 407a/195

ḳāl: söz A 35a/62

ḳamḳāme: kırkayaḳ biti A 224b/119

ḳamle: bit A 60a/83

ir: köprüler A 167a/111

ḳarà: arḳa A 57a/78

ḳarkafinne: gidi kuşu A 392a/183

ḳaryetün ḡannā: şen köy A 56b/77

kāsir: tavşancılıñ adı, **ḥudāriyye**, **laḳve**,
ebu'l-ḥassān, **ebu'l-ḥaccāc**, **ebu'l-eşyem**
A 283a/132

ḳatar: tozlar A 440b/206

ḳaṭā: bağırtlak A 357a/165

ḳavfez: kurbağa, **bu'l-müsebbih** A
101a/98

ḳaydu'l-evābid: yügrük at A 407b/197

keber: ṭāvil A 440b/206

keder: bulanmaḳ A 444b/211

kenîf: ħalā, mirĥāḏ, mezheb, maḥrec,
kiryās, ḥaṣṣ, müsteḥam, müsterāḥ,
maḥra'e A 239b/121

kerzem: balta, **kirnem, fe's, ḥaṣīn** A
282b/131

kevsec: dişi eksik, köse A 329b/146

kevve: delik A 31b/57

kibā: 'ūda A 274a/126

kiber: yaş-ıla büyüklük A 440b/206

kiḏḏa: kızlık, bekāre, 'uzre A 396b/186

kırķis: siñek A 392a/183

kirnem: balta, **kerzem, fe's, ḥaṣīn** A
282b / 131

kiryās: ħalā, mirĥāḏ, mezheb, maḥrec,
ḥaṣṣ, müsteḥam, kenîf, müsterāḥ,
maḥra'e A 239b/121

kiser: pāreler A 443a/210

ķitar: ķemrensiz oklar A 442a/207

ķizḗa: imtilā, **biṭne** A 268b/124

ķubbere: toygār, **ķekāvek** A 398b/191

kubve: micmere A 274a/126

ķunduz: bir cānlu A 397b/187

ķunfuz: ķirpi, **aṭūm, enķad, 'asā'is, bū**
sūfyān A 224b/119

ķu'de: eşek, eyer A 385a/179

ķu'dud: aşılsız A 449b/217

ķu'dud: nā-kes adı A 451a/219

ķu'ķu': şaksığan, 'ak'ak, **ķundūş** A
295b/133

ķurre: ķurbağa adı A 397b/187

ķuşem: [Aḥmed'ūñ] adı, **Şāhid, Ūmmī**
Ḍaḥūk A 31b/57

ķuşgunbur: serçe, **bū ya'ķūb** A 68b/92

ķutre: avcı gömelesi A 391b/182

ķundūş: şaksığan, 'ak'ak, **ķu'ķu'** A
295b/133

ķüre: top A 382a/176

ķūta': kiçi ķoğalar A 280b/129

lağlağ: leylek, **laķlaķ** A 436a/201

lağve: köpek A 412b/199

laḥkā': ķum balığı A 435b/200

laķlaķ: leylek, **lağlağ** A 436a/201

laķve: tavşancıluñ adı, **ḥudāriyye, kāsir,**
ebu'l-ḥassān, ebu'l-ḥaccāc, ebu'l-eşyem
A 283a/132

leḥzem: keskin sūñü A 282b/131

levşeb: ķurd A 435b/200

leyletün leylā': ķarañlık gice A 53b/76

lideh: yaşdaş, **tirb** A 37a/65

luḥme: argac A 329a/145

maḏir: bāṭıl, **cūbār, ḥiḏr, ḥaḏir, miḏr** A
510a/236

māḏir: ekşi süd A 68b/92

Mādir: er adı A 37b/66

maḥbez: furun adı A 107a/100

maḥleb: bal, **ḏarab, cenā māziyy** A
33a/59

maḥra'e: ḥalā, mirḥād, mezheb, maḥrec, kiryās, ḥaṣṣ, müsteḥam, kenīf, müsterāḥ A 239b/121

maḥrec: ḥalā, mirḥād, mezheb, kiryās, ḥaṣṣ, müsteḥamm, kenīf, müsterāḥ, maḥra'e A 239b/121

maḳālīd: anahtarlar, maḳālīd A 407b/197

maḳālīd: anahtarlar, maḳālīd A 407b/197

maḳāvid: yularlar A 435b/200

ma'ābir: gemiler, köprüler A 64b/84

māṣiye: şığır, koyun, deve A 437a/202

maṭiyye: binek nāḳanuñ adı A 392b/184

māviyye: gözgü, secencel, āyine/āyīne A 34a/61

māze: dişi geyik, ümmü'l-ḥaṣef, ümmü't-ṭlā A 398a/190

māzi re'sek: uzat boynuñ, müdde 'unḳak A 33b / 60

megāfir: ışıklar, ḥūd A 147b/107

meḳāmim: süpürgeler mekānis, mesāfir A 147b/107

mekānis: süpürgeler, meḳāmim, mesāfir A 147b/107

Melik: Tañrı'nuñ adı, Allāh, Raḥmān, Raḥīm A 20a/53

menāre, minşār: iki balık A 437a/203

menbüz: ḥarāmzāde, müdağdağ, ibn zāniye A 65a/86

meniyye: ölüm, ümmü dāris A 66a/88

me'āşir: eyü işler A 60a/83

mesācid: 'ibādet idecek yerler A 437a/202

mesāfir: süpürgeler, meḳāmim, mekānis A 147b/107

mesānid: büyük yaşduklar A 436a/201

meş'üm: uğursuz, enked A 41a/69

meşyüm: beñlü, eşyem A 41a/69

mezheb: ḥalā, mirḥād, maḥrec, kiryās, ḥaṣṣ, müsteḥam, kenīf, müsterāḥ, maḥra'e A 239b/121

miḍr: bāṭıl, cübār, ḥiḍr, ḥaḍir, maḍir A 510a/236

mirḥād: ḥalā, mezheb, maḥrec, kiryās, ḥaṣṣ, müsteḥam, kenīf, müsterāḥ, maḥra'e A 239b/121

mizā: gidilik, diyāşe, mümāzāt A 35a/62

muḥāref: nā-mübārek A 40b/68

muḥḥ: ilik A 31a/55

mūḳ: kanatlu qarınca A 396a/185

mūle: örümcek A 396a/185

munḥul: elek A 340b/154

mu'akḳid: cādū A 408a/198

mu'āvid: bahadır kimse A 437a/203

mu'azzez: muḳavvā A 110a/101

müdağdağ: harāmzāde, **menbūz**, **ibn zāniye** A 65a/86

müdde ‘**unḳak**: uzat boynun, **māzi re’sek** A 33b/60

müdeccec: yaraḳlu A 321a/142

müfrez: ayrılan A 119b/104

mülcem: uyanlu at A 317b/138

mülfec: müflis, **ebū ‘amra** A 318b/140

mümāzāt: gidilik, **diyāse**, **mizā** A 35a/62

müsāfir: yolcu A 147b/107

müsteḥam: ḫalā, **mirḫād**, **mezheb**,

maḥrec, **kiryās**, **ḥaṣṣ**, **kenif**, **müsterāḥ**,

maḥra’e A 239b/121

müsterāḥ: ḫalā, **mirḫād**, **mezheb**,

maḥrec, **kiryās**, **ḥaṣṣ**, **müsteḥam**, **kenif**,

maḥra’e A 239b/121

müzçā: az nesne A 380b/175

nağaf: bir ḳurd A 437b/205

nāḳır: çeng A 66a/88

nedā: baḫşiş, nem A 403a/192

nefer: bölük A 445a/212

nefs: göz A 57a/78

nehser: ḳurd A 465b/227

nehşel: balıḳ A 465b/227

nekel: şınanmış güçlü at u er A 462a/221

nemir: ḳaplan A 462b/222, **ebū cehl** A 462b/222, **ebu’l-esved** A 462b/222,

ebu’l-ebred A 463a/223, **ebū cel’ad** A 463a/223 **ebū rakḳāş** A 463b/224, **ebū mirsāl** A 463b/224, **ebu’s-ş’a’b** A 463b/226

nesānis ü nesnās: iki tā’ife A 396b/186

nuğar: burnı kızıl serçe gibi bir ḳuş A 437b/205

nuğar: bülbul ḳuşı A 445b/213

nūn: semek A 465b/227

‘**abāhir:** nergisler A 179a/113

‘**Abbūd:** er adı A 37b/66

‘**aclez:** eti berk ü ḳatı olan at A 101a/98

‘**ader:** çok yağmur A 444b/211

‘**ades:** ḳatır A 374a/169

‘**aḍrafūt:** kertekele, ‘**azā** A 376a/172

‘**aḳḳār:** em otı A 37a/65

‘**aḳ’ aḳ:** şaḳsıgan, **ḳu’ḳu’**, **kündüş** A 295b/133

‘**alheb:** tağ ergeci A 304b/135

‘**Amelles:** er adı A 37b/66

‘**amelles:** ḳurd, kelb A 304b/135

‘**ameysel:** arslan, ‘**anbes** A 304b/135

‘**anbes:** arslan, ‘**ameysel** A 304b/135

‘**andem:** ḳardaş ḳanı A 345a/158

‘**anḳā:** bir ḳuş A 382b/177

‘**ankebūt:** örümcek A 398b/191

‘**arar:** çirkinler A 443a/209

‘**arūz:** Mekke şehri, **ümmü’l-ḳurā** A 46b/73

‘asā: çekirge dişisi A 374a/169
‘asā‘ is: kirpi, **kunfuz**, **aṭūm**, **enḳad**, **bū süfyān** A 224b/119
‘aşemsem: arslan A 373b/168
‘asennec: deve kuşu A 374b/170
‘āsil: kurd A 373b/168
‘avātik: atlar A 357a/165
‘azā: kertekele, ‘adrafūt A 376a/172
‘azal: ova fâresinün adı A 463b/226
‘azze: geyik yavrisı A 375a/171
‘ifr: toñuz erkegi A 375a/171
‘ikrime: gögercin A 398a/190
‘ikrişe: dişi tavşanuñ adı A 376a/172
‘ilhiz: kene, kanlu kıl A 304a/134
‘İmādū’l-bükā: hardal A 104a/99
‘ineb: süci, ümmü’l-fesād, ibnetü’l-kerm A 68b/92
‘İs: ak deve A 403a/192
‘oşmān: yılan yavrisı A 374a/169
‘Ömer: bir er A 441a/206
‘ukrud: semüz oğlanuñ adı A 449b/216
‘ulcūm: erkek kırbaga A 304a/134
‘ullām: atmaca A 304a/134
‘ul‘ul: [toyğar] erkegi A 398b/191
‘umur: ‘umr A 387b/181
‘uncud: kuru üzüm, **zebīb** A 462a/220
‘unşul: deştı şoğan A 334b/150
‘Urḳūb: er adı A 37b/66

‘urve: kulb, ilik A 31a/56
‘uşfūr: serçe A 374b/170
‘uşse: güve A 373b/168
‘uzre: kızlık, **ḳıḳḳa**, **bekāre** A 396b/186
rahā: degirmen A 371a/167
rāḫile: deve A 337a/152
Raḫīm: Tañrı’nuñ adı, **Allāh**, **Melik**, **Raḫmān** A 20a/53
Raḫmān: Tañrı’nuñ adı, **Allāh**, **Melik**, **Raḫīm** A 20a/53
rebāḥ: çetük gibi bir cânver adı A 339b/153
recā: ummak A 398b/191
reşā: zabye buzağusı A 224b/119
rett: erkek toñuz A 340b/154
rubah: bir kuş, köşek A 340b/154
rubbāḥ: maymūn erkegi A 339b/153
rucl: yaya kimselerün adı A 463b/225
rukā: efsūnlar A 407a/195
rustem: bir bölük er A 304a/134
ruteylā: bö A 340b/154
şadā: büm erkegi A 231a/120
şadr: göğüs, **zūbre** A 396a/185
sāfir: yazıcı A 65a/86
şāğir: hor A 65a/87
şah: şuş, **üşkut**, **evki ḫalkak** A 33a/59
sāhir: uyanık kimse A 149a/108
saḫanḳūr: bir cânver A 322a/144

saķb: köşek A 321a/142
sāķu ħurr: ķumrınıñ erkegi A 345a/158
şannāce: cümle ħayvāndan büyük bir cānver A 384b/178
sa‘ dāne: gögercin A 322a/144
şarrāķ: řāvūs ķuşı A 445b/213
şarrār: şol bir çekirgecük kim ol gice öter, **cüdcüd**, **şarşar** A 382b/177
şarşar: şol bir çekirgecük kim ol gice öter, **cüdcüd**, **şarrār** A 382b/177
saçar: yazmak A 445a/212
sebed: bir ķuş A 345a/158
secencel: za‘ ferān, gözgü, **āyine/āyīne**, **māviyye** A 34a/61
sedā: arış A 329a/145
seder: gözüñ ķamaşması A 444b/211
şefā: deştī kedi A 204b/116
sefennec: ümmü **şarik** deve ķuşı A 321a/141
selle: uğrılık A 42a/70
selvā: yelve A 347b/159
semendel: bir ķuş ki yanmaz oda ol A 329b/146
semmūr: bir ħayvān A 349a/160
senād: bir cānver file beñzer A 330b/147
sera‘: tizlik A 275a/127
seraş: yutmak A 43a/71
sevdanīķ: çağır A 349b/161

şillevr: yılan balığı, cirriş A 336a/151
sileřliř: Tañrı, **zū’l-cübbüre**, **ķuzā** A 46b/73
sim‘: ķurd yavrusı A 347b/159
simsime: ufaķ ķarınca A 349a/160
sincāb: bir cānver A 349a/160
subāřa: boķlık A 161b/109
subeyşir: balıķçıl A 344a/157
sūdanīķ: řāhīn A 351a/162
Şuhr: zenān adı A 39b/67
sunķur: bir ķuş A 321a/141
şurar: ķiseler A 442a/207
sūse: ķurt, bit A 349b/161
şuyyem: oruçlular A 347b/159
sūĥliye: kertenkele A 345a/158
sūlef: keklik yavrusı, **sūlek** A 329a/145
sūlek: keklik yavrusı, **sūlef** A 329a/145
sūmānā: buldurcın A 347b/159
sürer: göbekler A 442b/208
sürfe: ağaç yiyen ķurd, **dābbetü’l-arz** A 204b/116
süvdāniye: şıgırcıķ A 349b/161
şagbez: çağal A 104a/99
şagvā: şavşancıl A 380a/174
Şāhid: [Aĥmed’üñ] adı, **Ümmī Daĥūk**, **Ķuşem** A 31b/57
şakīķ: ķardaş A 36a/63

şa' rā: bir nev' sinek A 380a/174
 řārif: dişi koca deve A 356b/163
 řebāt: 'akreb, şibdi' a A 356b/163
 şeber: eylik, bellü ħaber, ħurbān A 442b/208
 şebes: şad pāye A 35a/62
 şebve: 'akreb neşteri A 356b/163
 ředīdü'l-ķuvā: Cebre'īl A 104a/99
 řefellāĥ: ħalb-i mā A 231a/120
 şemsiyye: bir dürlü yılan A 380b/175
 řenātir: barmaĥlaruñ adı A 162a/110
 řeřar: āhū buzaĥusı A 380a/174
 şevşeb: ħarınca, 'akreb, bit A 382a/176
 řevvāle: 'akreb A 382a/176
 şezer: herze A 442b/208
 şibdi' a: 'akreb, řebāt A 356b/163
 řiķķ: bir dürlü maĥlūk A 380b/175
 řiķrāķ: aĥyel ħuřı A 380b/175
 şülşül: yeyni ħiři A 339b/153
 tācir: alan şatan kimse oldı A 477b/230
 tācir: süci şatar kimse A 473b/229
 Tatar: bir şoy A 442a/207
 tell: depe, yefa' A 282a/130
 terātir: ulu işler A 161b/109
 tev'em: ikiz A 344a/157
 tirb: yaşdaş, lideh A 37a/65
 tuĥme: imtilā, berde A 43a/71
 turnā: ħaĥpe A 57b/79

tūra': ħapular A 274a/126
 tāmīr ibn tāmīr: pire, burgūs, ibn tāmīr, ebu'l-veřřāb A 58a/81
 řavā: aĥlık, řavā A 375a/171
 řayĥüc: ħil A 385a/179
 şuveys: er adı A 37b/66
 uf' uvān: erkek yılan A 214a/117
 Uĥād: [Muĥammed adı], Uĥīd, Aĥūmāĥ A 31a/55
 Uĥīd,: [Muĥammed adı], Uĥād, Aĥūmāĥ A 31a/55
 uĥrā: āĥiret A 382a/176
 urviyye [taĥ keĥisinüñ] dişisi A 219a/118
 ükül: rızķ A 340b/154
 Ümmī Ďaĥūk: [Aĥmed'ün] adı, řāhid, Ķuřem A 31b/57
 ümmü cābir: harīse A 171a/112
 ümmü dāris: ölüm, meniyye A 66a/88
 ümmü defre: bu dünyā, ümmü ĥinnevr, ümmü ħař'am A 59b/82
 ümmü derze: dünyā A 66a/88
 ümmü ĥinnevr: bu dünyā, ümmü ħař'am, ümmü defre A 59b/82
 ümmü ĥubeyn: bir cānver A 280b/129
 ümmü ĥübeyre: dişi ħurbaĥa A 111a/102
 ümmü iĥdī ve 'iřrīn: tavuķ, ümmü'l-velīd A 119b/104

ümmü **kaş'** am: bu dünyā, ümmü
hinnevr, ümmü **defre** A 59b/82
 ümmü **menzil**: konukçı 'avrat A 64b/85
 ümmü 'iryet: 'akreb A 295b/133
 ümmü 'u**kbe**: dişi bit, ümmü **talha** A
 64b/84
 ümmü **rāsid**: fāre A 408a/198
 ümmü **şadin**: geyik A 48a/75
 ümmü **taba**k****: kaplubaga, bintu **taba**k**** A
 397b/189
 ümmü **talha**: dişi bit, ümmü 'u**kbe** A
 64b/84
 ümmü **tārik**: **sefennec** deve kuşu A
 321a/141
 ümmü **tārik**: şütür-murğ, **zālīm** **ebu'l-**
beyz A 371a/167
 ümmü'l-**beşer**: Havvā A 56b/77
 ümmü'l-**ebred**: dişi kaplan A 463b/225
 ümmü'l-**fesād**: süci, **ibnetü'l-kerm**,
 'ineb A 68b/92
 ümmü'l-**haşef**: dişi geyik, **māze**,
 ümmü't-**tılā** A 398a/190
 ümmü'l-**kırā**: od A 57b/79
 ümmü'l-**kurā**: Mekke şehri, 'arūz A
 46b/73
 ümmü'l-**velid**: tavuk, ümmü **i**h**dī** ve
 'i**şrīn** A 119b/104
 ümmü'n-**nedāme**: ivmek A 317b/138
 ümmü'n-**ni' am**: koyun A 162a/110

ümmü's-**sihāl**: keçi A 162a/110
 ümmü't-**ta' am**: buğday, mi' de A
 110a/101
 ümmü't-**tılā**: dişi geyik, **māze**, ümmü'l-
haşef A 398a/190
 ümmü'z-**zibā'**: ova A 48a/75
 üskut: şuş, **şah**, **evki** **hal**k**ak** A 33a/59
 vas': kız kuşu, **veşa'** A 268b/124
 veda': yer fāresi, **evda'** A 242a/123
 ve**dar**: yağun [kiri] A 443a/210
 vesah: kir A 443a/210
 veşa': kız kuşu, **vas'** A 268b/124
 vezā: bodur kimesne A 406a/194
 vezer: kal'a gibi tağ A 443a/210
 yefa': depe, **tell** A 282a/130
 yera': ateş böcüğü A 273b/125
 Yesa': bir nebī adı A 282a/130
 yüser: şol eller A 443a/210
 zabye: kalb-ı mā A 305a/136
 zālīm: şütür-murğ, **ebu'l-beyz**, ümmü
tārik A 371a/167
 zātü'l-**veda'**: Ka' be, Nūh Nebī'nün
 keştisi A 242a/123
 zebīb: kurı üzüm, 'uncud A 462a/220
 zebzeb: bir cānver A 341b/155
 zehdem: çağır A 344a/157
 zeker: çelik, **fūlāz** A 31b/58
 zerāfe: zurnāpa A 341b/155
 Zer**kā'**: zenān adı A 39b/67

zerr: karınca A 336b/152

zirr: düğme A 31b/57

zuhal: bir yıldız A 465b/227

zurrak: ak toğan A 341b/155

zurzür: şıgırcık A 344a/157

zü'l-cübbüre: Tañrı, **sileṭlīt**, **ḥuzā** A 46b/73

zü't-ṭufyeteyn: bir yılan A 231a/120

zübre: demür pāresinüñ adı A 392b/184

zübre: göğüs, **ṣadr** A 396a/185

zülzül: dāmen ucu A 334b/150

zümer: bölükler A 444b/211

zürā: tağ başları A 405a/193

Hayvan İsim, Künye ve Lakaplarına Dair Sözlük ve Dizin Hazırlanmasında Uygulanan Usuller

1. Sözlük ve dizinin hazırlanmasında şârihin birebir kelime karşılığı olarak ya da tanım cümlesi halinde verdiği ifadelerden yararlanılmıştır.
2. Sözlük ve dizine sadece hayvanlara verilmiş isim, künye ve lakaplar değil onlarla ilgili eşya, organ, yemek, hastalık vb. isim ve tabirler de alınmıştır. Akrep, fil, kumru, tavus gibi Arapça olup Türkçede de aynı şekilde kullanılan hayvan isimleri dizine dahil edilmeyip bu kelimelerin çoğul, tekil, müennes, müzekker gibi türevleri varsa onlar listede yer almıştır. Ancak bu şekildeki hayvan isimlerinden olan samur, sincap, kakım, anka gibi Arapça olup Türkçede de aynı şekilde bilinenlere metinde az sayıda geçtiği ve türevleri olmadığı için yer verilmiştir.
3. Metinde bir kelime ve ifadenin birden fazla anlama geldiği, birden fazla hayvan için aynı ifadenin kullanıldığı durumlar görülmektedir. Bu yüzden bazı ifadelere birden çok defa farklı maddelerin altında rastlanabilir.
4. Kelimelerin bazılarının birden çok anlama geldiği ya da birden çok hayvanı karşıladığı durumlar da sözkonusudur ve böyle durumlarda aynı kelimeye farklı maddelerde yer verilmiştir. Örneğin “kelb” kelimesinin aslan anlamında kullanıldığına dair iki örnek aslan maddesinde verilirken metinde geçen köpek anlamındaki diğer “kelb”lere köpek maddesinde yer verilmiştir. Örneğin kumaş, köse ve kurt olmak üzere üç anlamı olan “atlas” kelimesine kurt maddesinde sadece kurt anlamında kullanılan örneklerin varak numaraları verildi. Birden fazla hayvan için kullanılan aynı kelimeye (mesela *ķummel* çekirge, bit, pire için de kullanılmış) bunların hepsi yazıldı; ancak varak numaralarında o maddenin geçtiği yerlere yer verildi (bit maddesinde bit olarak *ķummel*, çekirgede çekirge olarak *ķummel* gibi).
5. Hayvanların birbirleriyle tarif edildikleri, kastedilen hayvanın hangisi olduğunun belli olmadığı durumlar da söz konusudur. Böyle durumlarda ilgili hayvan en uygun maddede verilmiştir. Örneğin metinde *rubah* kargaya benzeyen bir kuş olarak tarif edildiği için karga maddesinde yer almıştır.
6. Dize alınan örneklerin varak numaraları bahsi geçen hayvanla alakalı bilgilerin verildiği kısımlardır. Kelimelerin veznine örnek göstermek amaçlı kullanılan hayvan isimleri dizine dahil edilmemiştir.
7. Kelimenin birden fazla okunuşu varsa yanında, türevleri varsa altında verilmiştir.

8. Metinde verilmeyen ama ne olduğu anlaşılan anlam ve ifadeler parantez içinde yazılmıştır.

9. Sözlük ve dizinde kullanılan kısaltmalar şunlardır:

c. c.: cem'inin cem'i

c.:cem'i

F.:Farsça

müe.: müenneşi

müf.: müfredi

müz.: müzekkeri

tas.: taşgiri

tes.: teşniyesi

Hayvan İsim, Künye ve Lakapları Dizin-Sözlük

Ağaç kurdu

araža 213a, 509b

arż 509a, 509b

dābbetü'l-arż 204b, 213a, 213b,
509b

sürfe 204b, 212b, 213a, 213b, 214a

Akrep

hume 1. zehir; 2. arı ve akrebin iğnesi,
yılanın kendisiyle sokduğu nesne 300b

kejdüm (F.) 35b

‘*aḳreb* müe. ‘*aḳrebe* 295b, ‘*aḳrabā* 295b

c. ‘*aḳārib* 295b, 297a, 302a, 303a

‘*uḳrubān* 1. erkek akrep; 2. uzun ayaklı,
kuyruğu akrep kuyruğuna benzemeyen
bir hayvan 295b

şebāt 356b

şebve akrebin neşteri 356b

şevşeb 1. akrep; 2. karınca; 3. bit 382a

şevvāle akrebin alemleri 382a

şibdi‘a 356b

ümmü ‘iryet 295b

Anber balığı (İspermeçet balinası):

bāle 277b, 278b

Anka

‘*anḳā* 1. insan gibi yüzü olan, her
hayvanın rengini barındıran bir kuş; 2.
dağlar kadar yumurta yumurtlayan garip
şekilli bir kuş 284a, 382b, 383a, 383b,
384a, 384b

‘*anḳā*-i muğrib 284a, 383a

Arı

debr arı topluluğu 334b

c. *edbur*, *dubūr* 334b

ebu'l-meymūn bal 149a, 161a

haşrem 1. arı topluluğu 304b; 2. arı beyi
304b, 305a, 307b

müf. *haşreme* 304b

hume 1. zehir; 2. arı ve akrebin iğnesi,
yılanın kendisiyle sokduğu nesne 300b

lü‘āb bal 212b

naḥl 89b, 212b, 304b, 307b, 308b,
334b/*naḥle* 307b, 308b

ya‘sūb arı beyi 89b

c. *ye‘āsīb* 89b

zubāb 1. bal arısı; 2. sinek 173a

zunbūr 301b, 308b

c. *zenābīr* 304b, 334b

Aslan

ebu'l ḥāriş 191b

ebu'l-ebtāl 191b

ebu'l-abbās 191b, 192a

esed 192a, 192b, 194b, 195a, 201a, 201b,
292a, 374a, 374b

müe. *esede* 192a

c. *esūd* 192a, 194b, *usd* 192a,
201b, *esud* 192a, *āsād* 192a

fürhūd aslan yavrusu 302a

hemūs yavuz arslan, avını yırtıp
parçalayan aslan 218a

kelb 194b, 429a

c. *kilāb* 194b,

‘*ameysel* 304b

‘*anbes* 304b

‘*aşemşem* 373b, 374a

müf. ‘*aşemşeme* 374b

‘*urve* 375b

şibl avlanabilecek aslan yavrusu 192a

c. *eşbāl* 192a

ebu'l-eşbāl 191b, 192a

şir (F.) 192a, 338b

verd yüzü insan yüzüne benzeyen
gövdesi oldukça kıvılcık, kuyruğu akrep
kuyruğu gibi bir aslan çeşidi 192b

At

baḥr vāsi‘u‘l-baḥrī olan at 242a

birzevn beygir 126a, 133a, 133b, 134a,
144a

dabbetü'l-arz kır at 213a

deyzec boz at 330b, 334a

dize (F.) boz at 334a

ebū maşş 125a, 135a

ebū menḳale 125a, 135b

ebū munkız ‘ Arab atı 68a

ebū müdrik 125a, 135a

ebū şücā ‘ 135a

ebū ḫālīb 68a, 135a

ebu'l-meḏā ‘ 48b

ebu'l-mizmār 135b

ebu'l-müncī 135a

eşheb beyaz at 133a, 133b, 138a, 335a

c. *şühb* 138a

felenḳas annesi Arap babası başka cins
olan at 127a

ferāset binicilik 144b

fāris 1. ata binen kişi; 2. at, katır
ve eşeğe binen kişi 125a, 125b, 133a,
140a, 144b

c. *fevāris* 125a, 125b,

fursān 144b, 145a

feres 48b, 68a, 104a, 125a, 126b, 133b,
134b, 135a, 136a, 137a, 143a, 146a,
217b, 232b, 296a, 360a, 462a

müe. *fereſe* 125a
 c. *efrās* 125a, 135b, 360a, *fürūs* 125a
 tes. *fereſeyn* 134b
 tas. müz. *füreys* 125a, tas. müe. *füreys* 125a
gurre atın alnında olan aklık 137b, 146a
ağarr yüzünde akı olan at 145b, 146a, 149a
hamhame atın arpa, ot ve başka şeyleri istediğinde çıkardığı ses 136a
hayl at topluluğu 58a, 135a, 135b, 140a, 144b, 145a
 müf. *hā'il* 135b
 c. *iḥyāl* 135b, *ḥuyūl* 135b
hecīn 1. beygir; 2. babası Arap annesi başka cins olan at 126a, 127a
hicr dişi at, yunt 58a
 c. *aḥcār* 58a, *ḥücūr* 58a, *ḥücüre* 58a
hink (F.) boz at 330b, 334a
kaydu'l-evābid yügrük at 407b
kümeyt 1. yelesi ve kuyruğu kara, gövdesi kızıl at; 2. doru at 133a, 133b, 146a, 146b
 c. *kümt* doru atlar 138a
mihmerr beygir 126a

muḥaccel ayakları sekil ve ak at 133b, 145b, 146a
muḥrif annesi Arap babası başka cins olan at 127a
mülcem dizginli at 317b, 318b
nāṣāt atın alnının üzerine sarkan kıl 136a
nāṣiye atın alnının üzerine sarkan kıl 136a, 137a
 c. *nevāṣī* 136a
nekel sınanmış ve tecrübe olunmuş güçlü ve kuvvetli at 462a
'aclez / *'acleze* / *'iclize* eti berk ve katı olan at 104a
'atīk iki baştan Arap olan at 126a, 126b
 c. *'avātīk* 360a
rakḍ ayakla ata vurup hareketlendirmek 133a
sābīk ileri giden at 126b
ṣahīl at kişnemesi 136a, 146a
semend (F.) kula at 334a
sīsāne beygir 126a, 133b
taḥcīl elde ve ayakda olan aklık 137b
muḥaccel ayağı sekil ve ak at 133b, 146a
ṭalku'l-yemīn sağ ayağında aklık olmayan at 145b, 146a

verd rengi kümeýt ve aşkar arasında olan at 146b

dabḥ 1. atın *ḥamḥame* ve *ṣahīl* dışında çıkardığı ses; 2. atın seyirttiği zaman karnından çıkardığı ses; 3. atın uh uh diye ses çıkarması 136a, 136b

zā'il / *zeyyāl* kuyruğu uzun at 94b

Ateş böceği, yıldız böcüğü

yera' 273b, 274a / *yerā'* 274a

Atmaca

ebu'l-aḥz / *bu'l-aḥz* 273b

bāṣak 273b, 304a

bāṣe (F.) 273b

'ullām 304a

Ayı

cehīze dişi ayı 114a

dübb 112b, 114a, 339a, 342b, 407a

müe. *dübbe* 112b

deysem 1. erkek ayı; 2. ayı yavrusu; 3. köpekten olan tilki yavrusu; 4. köpekten olan kurt yavrusu 336b, 339a

felḥas 1. ayı; 2. dişi köpek 406a, 407a

hicris 112b

c. *hecāris* 112b

Bağırtlak

cūniyy kanadının altı ve ayakları siyah, arkası toprak renkli, kızıl ile alaca renkli, *kūdriyyden* daha büyük bir bağırtlak çeşidi 357b

hevze 450b

c. *hevz* 450b

isferūd (F.) 357a

kaṭā 357a, 357b, 358a, 358b, 359a, 359b, 450b

müf. müe. *kaṭāt*

c. *kaṭavāt* 357a, *kaṭayāt* 357a

kūdriyy toprak renkli, karnı ve arkası alacalı, sarı çizgili, kısa kuyruklu bir bağırtlak çeşidi 3567b

ümmü ṣelāṣ 357a, 357b

Balıkçıl

subeytir 344a, 344b

mālikū'l-ḥazīn 344b

Baykuş

ḡudāf 1. baykuş; 2. kuzgun 152b

ṣadā erkek baykuş 231a, 233b, 239b

būm 231a, 233b

ümmü'l-ḥarāb dişi baykuş 233b

ḡurābü'l-leyl 233b

ṣādī 233b

hāme / *cuḡd* (F.) ügi kuşu bkz. *ṣadā* 239b

Bıldırıcın, buldurcın

katilü'r-ra'd 347b

selvâ 1. bıldırıcın; 2. yelve; 3. bıldırıcına benzeyen bir kuş 347b, 348a yelve 347b, 348a

müf. *selvātun* 348a

sümānâ 347b, 348a

Bit

benātü'd-dürüz 391b, 392a

derz bezdeki yiv c. *dürüz*

ebū 'uḳbe erkek bit 60a

her'a 449b

ḳamle / ḳamāl bir bit 60a, 449b

c. *ḳaml* 60a

ḳummel 1. bit, buğday biti, insan biti; 2. kenenin büyükleri; 3. çekirgenin kanadı bitmemiş yavruları; 4. pire 60b, 61a, 61b, 382a, 392a

müf. *ḳummele* 61a

ṣu'ābe 1. erkek bit; 2. bit yumurdası 60b

c. *ṣu'āb* 60b, *ṣi'bān* 60b

sūse buğdayda ve yemekte olan bit 349b, 350a, 351a, 350b

ṣevṣeb 1. bit; 2. akrep; 3. karınca 382a

ümmü 'uḳbe dişi bit 60a, 64b

ümmü ṭalḥa dişi bit 60a, 64b

Boyunburan

aḫyel 1. boyunburan; 2. arı kuşu; 3. *ṣurad* 380b, 381b

ṣıkrāk 380b, 381a, 381b

Bülbül

hezār 1. bülbül; 2. bülbüle benzeyen bir kuş 337a, 339b

hezār destān (F.) 339b

nugār 1. bülbül; 2. serçeye benzeyen burnu kızıl bir kuş 437b, 440a, 440b, 445b bkz. *günciş-k-i ḥurd*

müe. *nugara* 439b

c. *niḡrān* 440a

tas. *nugayr* 440a

'andelib 339b

Çakal

ibn āvâ 107a

ṣaḡāl (F.) 107a

ṣaḡbez 104a, 107a

Çakır

esfâ' 219a, 221b

maḍraḫiyy kanatları uzun bir çakır çeşidi 352b

nehşel 465b

şakr 221b, 277a, 344b, 351b, 353b, 354a, 466a / *şakr* 351b / *zakr* 351b çakır ve avcı doğanlar

c. *aşkur* 221b, *şukūr* 221b, *şukūre* 221b, *şıkār* 221b, *şıkāre* 221b, *şukur* 221b

sevdanīk 349b, 351a / *süvdanīk* 351a / *sevdaḵ* 351a / *seydanūk* 351a / *sūdānīk* 351a / *sedānaḵ* / *sūdānaḵ* 351a 1. çakır; 2. şahin

zehdem 344a, 344b

Çekirge

bū cenādīb, *cenādīb* 1. çekirge; 2. bir çekirge türü; 3. erkek çekirge 53b

müf. *cündüb* 53b, *cindeb* 53b

cerād 60b, 160b, 212b, 350a, 374b

cüdcüd geceleri ocak kenarında öten kanatsız çekirge; 2. orak kuşu denilen yaz sıcaklarında orak vaktinde öten, öte öte ikiye yarılıp helak olan böcek 382b bkz. *şarrār*, *şarşar*, *şeb-gīr*

gavgā kızarup kanatları belirmeye başlamış çekirgenin küçüğü 308b, 317a

müf. *gavgā`etun* 317b

kummel 1. çekirgenin kanadı bitmemiş yavruları; 2. kenenin büyükleri; 3. bit, buğday biti, insan biti; 4. pire 60b, 61a

müf. *kummele* 61a

‘*asā* dişi çekirge 374a, 374b

şarrār / *şarrāru`l-leyl* geceleri ocak kenarında öten *cündüb*den büyük kanatsız çekirge 382b bkz. *cüdcüd*, *şeb-gīr*

şarşar geceleri ocak kenarında öten kanatsız bir çekirge 382b bkz. *cüdcüd*, *şarrār*

şeb-gīr (F.) çırgıdı denilen gece boyu öten karaca çekirgecik 382b

Çil

tihū (F.) 349b, 387a

ṭayhūc 385a, 387a

Çiyan

şebes 35b, 36a

şad-pāye (F.) 35b, 36a

Deve

baḥīra kulağı yarık deve 19b, 241a, 241b

ba‘īr 143a, 404b

bāzil azısını yarmış deve 230b

c. *buzl* 230b, *buzul* 230b, *buzzel* 230b, *bevāzil* 230b

cemel 68a, 104a, 125a, 274b, 3722a, 395a, 395b, 498b

c. *cimāl* 293a

ebū eyyūb 68a

ebū şafvān 167a

fāşiye deve, sığır ve koyun gibi uzun ayaklı olan davar 405a, 437a bkz. *māşiye*

c. *fevāşī* 405a

feşil deve köşegi 340b

halā'ib sağılır develer 321b

hanīn sığırın ve devenin oğluyla çarpışmasında çıkardığı ses 480a

hemel çobanı olmayan deve 450b

ibil 68a, 167a, 168b, 169a, 169b, 392b, 418b, 481b, *ibl* 54b, 63b, 418b, 450b, 481b

c. *ābāl* 167a

tas. *ubeyletun* 169a

māşiye sığır, koyun, deve ve bunlara benzer dört ayaklı hayvanlar 405a, 437a bkz. *fāşiye*

c. *mevāşī* 288b, 405a, 437a

maṭiyye dişi binek deve 392b

c. *maṭāyā* 392b

mebrek deve çöktürecek yer

c. *mebārik* 169a

nāka dişi deve 104a, 117b, 321a, 342b, 356b, 392b, 393a, 393b, 395a, 395b, 396a, 430b

c. *nūḵ* 392b, *en'ūḵ* 392b, *niyāk* 393a, *evnuḵ* 393a, *eynuḵ* 393a

c. c. *eyāniḵ* 393a

nefeş çobansız olan deve 450b

'ilhiz 1. kan ve deve kılından yapılan bir yemek; 2. büyük ve iri kene; 3. kenelerin kan ile pişirilmesi suretiyle yapılan bir yemek 304a

'īs 1. ak deve; 2. rengine kumrallık karışmış olan ak deve 403a

müz. *a'yes* 403a

müe. *'aysā'* 403a

'uşerā' 1. on aylık yüklü deve; 2. sekiz aylık yüklü deve 224a

rāgiye 169a, 169b

rāhile 1. binek deve; 2. yük taşımaya uygun olan deve 168b, 337a, 339a, 339b

recez deve uyluğunda olan bir hastalık 242a

rubah 340b, 341a, 422b, *rubā'* deve köşegi 341a, 422b

saḵb 1. deve köşegi; 2. doğduğu saatte deveye verilen isim; 3. erkek deve 321a, 321b

c. *esḵub* 321b, *sıḵāb* 321b, *sūḵūb*

321b, *sūḵbān* 321b

şārif yaşlı dişi deve 356b

şıṭranc iri gövdeli deve 54b

üştür (F.) 342a, 342b

veber deve kılı 304a

Deve kuşu

ebū şelāşīn 371a

ebu'l-beyz 371a

ebu'ş-şahārā 371a

nu'ām 220a, *na'ām* 371a, 372b

müf. müe. *na'āme* 371a, 372b

'asennec deve kuşu yavrusu 374b

sefennec erkek deve kuşu 321a

şütür-murg (F.) 373a

ümmü tārīk 321a, 371a, 373a

zālīm erkek deve kuşu

c. *zilmān* 128b, 371a, 374b

Doğan

bāzī 268b, 269a, 270a, 270b, 273b / *bāziyy* 268b / *bāz* 268b doğan, şahin, çakır

c. *bevāz* 269a, *ebūz* 269a, *bīzān* 269a, *būzāt* 269a

ebu'l-āhiḳ 273b

ebu'l-būhlūl 273b

ebu'l-eş'aş 273b

şakr 221b, 277a, 344b, 351b, 353b, 354a, 466a / *sakr* 351b / *zakr* 351b çakır ve her av avlayan doğan

c. *aşkur* 221b, *şukūr* 221b, *şukūre* 221b, *şıḳār* 221b, *şıḳāre* 221b, *şukur* 221b

sibāk güderiden, devāl, kayış ve başka nesnelerden yapılmış doğanın ayağındaki bağ

tes. *sibākān* 272b

sunḳur kendisiyle avlanılan yırtıcı kuşlardan bir doğan çeşidi 321a

yu'yu '353a

zurak 1. ak doğan; 2. kendisiyle avlanılan atmaca ve doğan arasında bir kuş 341b

c. *zerārīk* 342a

Domuz, toñuz

hinnevş domuz yavrusu 308b

c. *hanānīş* 308b

hinzir 84b, 156a, 156b, 193a, 200b, 308b, 309a, 309b, 310b, 311a, 311b, 312b, 314b, 315a, 315b, 316a, 316b, 317a, 341a, 376a, 386a, 386b, 430a, 443a, 464b, 477b

c. *hanāzīr* 308b, 311b, 316a, 341a, 376a

'ifr 1. domuz; 2. erkek domuz; 3. domuz yavrusu 375a, 376a

rett 1. domuz; 2. erkek domuz; 3. domuza benzeyen bir hayvan 340b, 341a

c. *rutūd*dur 341a

**Domuzlan, toñuzlan, koğan böcek,
oşurğan böcük**

fāsiyā ʔ*fāsiye* 18b

ḥabездū (F.) 222a

ḥunfesā 18b, 219a, 221b, 222a, 222b,
223a, 223b, 224a, *ḥunfes* 222a, *ḥunfese*
222a

müz. *ḥunfesā* ʔ221b

müe. *ḥunfesāt* 221b

koğan böcek 219a, 221b

oşurğan böcük 221b

toñuzlan 18b

*ümmü*ʔ*l-esved* 222a

*ümmü*ʔ*l-mahrec* 222a

*ümmü*ʔ*n-netn* 222a

Eşek, kulağı uzun

caḥş eşek yavrusu, sıpa 321a, 321b, 482b

c. *ciḥāş* 321b, *cuḥşān* 321b

müe. *caḥşe*

tas. *cuḥayş* 321b

ümmü caḥş dişi eşek 482b

ebū cā ʔ*ir* erkek eşek 482b

ebū ziyād erkek eşek 482b

etān dişi eşek 482a

c. *ātun* 482a, *me* ʔ*tūnā* 482a, *utun*
482a

fāris at, katır ve eşeğe binen kişi 125b

c. *fēvāris* 125a, 125b, *fursān*
144b, 145a

ḥammār eşeğe binen kişi 125b

ḥimār 67a, 180a, 321b, 385a, 482b, 485a,
485b, 486a, 489b, 495b, 498a, 499a,
504b, 505a, 505b, 506a, 506b, 507a,
507b, 508a, 508b, 509a

c. *ḥamīr* 143a, 180a, 482b, *ḥumur*
482b, 504b, *aḥmire* 482b, 506a

müe. *ḥimāre* 482a

tas. *ḥumeyr* 482b

*zū*ʔ*l-ḥimār* eşek şāhibi 227b,
228a

*ku*ʔ*de* 385a

nehīk/nuhāk eşeğin anırması 180a, 507b
ʔ*ayr* 321b

tas. ʔ*uyeyr* 321b

*ta*ʔ*şirū*ʔ*l-ḥimār* eşeğin bir nefeste on kere
anırması 508a

ümmü tevleb dişi eşek 482b

Fare, kesegen, sıçan

dirş 1. yer faresi; 2. sıçan yavrusu 242b,
243b; 3. yer faresi, kedi ve bunlara

benzer hayvanların yavruları 243b bkz.

zū-rumeyh

c. *edrāṣ* 242b

tas. *dureyṣ* 243b

evda‘ yer faresi bkz. *mūṣ-ı deṣtī*, *veda*‘, *yerbū*‘ 242a

fe ‘*re* 410a, 410b, 411a, 411b, 442b

c. *fī* ‘*er* 442b

c. *fē* ‘*r* 410a, c.c. *fī* ‘*rān* 410a, *fī* ‘*ere* 410a

fūveysika 410b

kāṣi‘*ā* ‘yer faresinin yuvasının ağzı açık olan deliği 242b, 243a, 244a

mūṣ (F.) 410a

mūṣ-ı deṣtī (F.) yaban sıçanı bkz. *evda*‘, *veda*‘, *yerbū*‘ 242a, 242b

nāfiḳā ‘yer faresinin kaçmak istediğinde başıyla vurup delerek dışarı çıktığı yuvasındaki gizli delik 242b, 243a, 243b

‘*aḏal* ova fāresi 463b

rāhitā ‘*ruheṭa* 1. yer faresinin deliğinden çıkardığı toprak; 2. yer faresinin yuvasındaki toprağı çıkarıp topladığı delik 243b

ūmmū rāṣid 408a, 410a

veda‘ yer faresi bkz. *evda*‘, *mūṣ-ı deṣtī*, *yerbū*‘ 242a, 242b, 243b

yerbū‘ yer faresi bkz. *evda*‘, *mūṣ-ı deṣtī*, *veda*‘ 242a, 242b, 243a, 243b, 244a, 331b

c. *yerābī*‘ 242b

zū-rumeyh 1. yer faresi; 2. ayakları uzun, elleri kısa kuyruğu köstebek kuyruğu gibi ahu renkli bir yer faresi çeşidi 242b

Fil

aḳhebān fil ile manda 214a

ebu ‘*l-ḥuccāc* 85a

feyyāl fil sahibi 85a

fil c. *efyāl* 85a, *fuyūl* 85a, *fīyelet* 85a, *efīle* 93a, 93b

fil müe. *fīlet* 85a

‘*āc* fildişi 92b

oṣmān 1. dişi fil; 2. toy kulunun yavrusu; 3. yılan yavrusu 374a

Gelincik

dū ‘*il* gelinciğe benzeyen bir hayvan 330b, 331b

ibnu ‘*irs* 330b, 331a, 331b

Geyik

āhū (F.) 51b, 52a, 52b, 53a, 53b 220a, 242b, 285a, 342b, 380a

ceza‘ iki yıllık geyik yavrusu 48b

eyyil sığın, yabani geyik bkz. *gevezn*

fūr 407a

gevezn (F.) sığın, yabani geyik bkz. *eyyil*

gazāl 48b

c. *gizle* 48b, *gizlān* 48b.

haşef geyik yavrusu 398a

ümmü'l-haşef dişi geyik 398a

hışf bir yıllık geyik yavrusu 48b

ümmü'l-hışf dişi geyik 48b

māze (F.) dişi geyik 398a

‘*azze* geyik yavrusu 375a

reşā kuvvetlenip annesiyle gezebilen geyik buzağısı 231a

şeniyy üç yaş ve sonrasındaki geyik 48b

şādīn boynuzları belirmiş erkek geyik yavrusu 48b

ümmü şādīn dişi geyik 48a, 48b

şāşir âhu ve geyik buzağısı 380a

şeşar âhu ve geyik buzağısı 380a

şevşar âhu ve geyik buzağısı 380a

talā bir yıllık geyik yavrusu 48b

ümmü't-talā dişi geyik 48b

tlā geyik yavrusu 398a

ümmü't-tlā dişi geyik 398a

ya'fūr 1. toprak renginde olan geyik; 2. geyik yavrusu 505b

zaby erkek geyik 48b, 51b, 52a, 407a

c. *azb* 48b, *zuby* 48b, *zibā* 48b

zabye dişi geyik 47b, 48b, 224b

c. *zabayāt* 48b, *zibā* 48b

Gidi kuşu

karḳafinne eşlerini kıskanmayan erkeklerini gözlerini kanatlarıyla mesh eden bir kuş 392a

Güve

ḥaleme/ḥalme 1. güve; 2. kenenin kurāddan sonraki hâli 477b, 478a

‘*uṣṣe* 373b

c. ‘*uṣṣ* 373b

tas. uşeyş 373b

Güvercin, gögercin

ḥamām 1. güvercin, evcil güvercin yada yabani güvercin; 2. boynunda boğumu olan kumru ve üveyik gibi kuşlar 322b, 325b, 326b, 327a, 346a, 398b, 448b

ḥamāme bir güvercin 322b

c. *ḥamā'im* 322b

hedīl 1. erkek güvercin; 2. gögercin sesi; 3. Nuh aleyhisselam zamanında susuzluktan helak olmuş ya da yırtıcı bir kuşa av olmuş, tüm güvercinlerin kendisine ağladığı yavru bir kuş 448b

hedīr güvercin sesi 448b

kebüter (F.) 326a

‘*ikrime* dişi güvercin 398a

sa‘dāne 322a

yemām 1. evcil güvercin; 2. yabani güvercin 322b

Ḥaṭṭāf (Kanatlı bir balık)

ḥaṭṭāf Sebte denizinde yaşayan, arkasında iki kara kanadı bulunan bir balık 305a, 307b

Horoz

diyyk 71a, *dīk* 179a, 179b, 181a, 184b, 190b

c. *diyyeke* 179b

ebū būrā’īl 71b

ebū ḥammād 71a

ebū müdlic 71b

ebū nübhān 71b

ebū ‘uḳbe 71b

ebū süleymān 71b

ebu’l-ḥassān 179a

ebu’l-munzir 71b

ebu’l-yakẓān uyanık sahibi ve babası 71b, 179a

enīs 179b

mu’nīs 179b

İbik kuşu, ibiklü kuş

hūdhūd 285b, 286a, 286b, 399a, 430b, 446a, 446b, 447a, 447b, 448a, 448b

hūdāhūd 446a/*hūdāhid* 446a

c. *hedāhid* 446a

ebu’l-aḥbār 446a

İt balığı (Siyah küçük kurtçuk)

du‘mūş su yılanına benzeyen küçük bir balık, göllerde yaşayan küçük kara bir kurt 336a

c. *da‘āmīş* 336b

kefçelīze (F.) 336a

Kâkım

ḳāḳım sincaba benzeyen kürkü değerli bir hayvan 407a

Kaplan

bebīr 277b, 278a, 278b

c. *bubūr* 278a

berīd 277b, 278a

ebred 463b

c. *ebārid* 463b

ebu’l-ebred 463a,

ümmū’l-ebred dişi kaplan 463b

ebū cehl 462b, 463a

ebū cel‘ad 463a

ebū mirsāl 463a, 463b

ebū rakḳāṣ 463a, 463b

ebu'l-esved 462b, 463a

ebu'ş-şa'b 463a, 463b

furāniḳ 277b, 278a

nemir 462b, 465a/*nemr* 463a/*nimr* 462b

müe. *nemre* 463a

c. *enmur* 338b, 462b, *enmār* 462b, *numūr* 462b, *numur* 462b, *nimār* 462b

peleng (F.) 342a, 342b

Kaplumbağa

aṭūm 1. derisi kalın bir su kaplumbağası; 2. derisi kalın bir balık; 3. kirpi 214a, 219a

bintu ṭabaḳ 1. doksan dokuz yumurta yumurtlayıp yumurtaların birinden yılan çıktığı düşünülen kaplumbağa 2. altın bileziğe benzeyen zehirli bir sarı yılan 397b, 398a

ḡaylem 1. kaplumbağa; 2. kurbağa 351a, 354b

lecā'su kaplumbağası 355a

seng-puṣt (F.)/*lāk-puṣt* arkası taşlı 354b, 398a

süleḥfāt 354b, 355a, 356a, 398a

süleḥfiye 355a

c. *selāḥif* 355a

ümmü ṭabaḳ 397b, 398a

zebl kaplumbağa derisi 356a

Karga

a'şam 1. iki ayağı ve gagası kızıl karga; 2. iki kanadında bir ak yeleşli olan karga 149a, 150b

c. 'uşm 150a

ḡurābu'l-a'şam/ḡurāb-ı a'şam 149a, 149b, 150a, 150b 1. karnı ak karga; 2. kanatları ak karga; 3. ayakları ak karga; 4. kanadında bir ak yeleşli olan karga; 5. iki kanadı (elleri) ak olan karga; 6. gagası ve ayakları kızıl olan karga; 7. iki ayağından biri ak olan karga

a'ver 151b, 155b

aşramān karga ve kurt 214a

azrak 149a

ebu'l-ḳa'ḳā' 1. kuzgun; 2. karga 149a

ekḫel 149a

ḡurāb 149a, 149b, 151b, 154a, 154b, 155a, 155b, 156a, 156b, 214a

c. *ḡirbān* 149b, 151b, *aḡribe* 149b, *aḡrub* 149b, *ḡurub* 149b

c. c. *ḡarābīn* 149b

gurāb-ı ebka 1. leş yiyen ala karga; 2. gagası ve iki ayağı kızıl olan karga bkz.

gurābu'l-beyn 151a, 154a

gurābu'l-beyn 1. gagası ve iki ayağı ak olan karga; 2. ayrılık kargası; 3. kara karga; 4. ala karga bkz. *gurāb-ı ebka* 151a, 151b, 156a

gurābu'l-leyl baykuş gibi davranan, geceleri uçan karga 151a

gurābu'z-zıra 149a

hātīm kara karga 151a

na'b 1. karga sesi; 2. karganın boyun uzatması 152a

rubah/ruba kargaya benzer bir kuş 340b, 341a

zāg 149a, 341a

Karınca

mūk kanatlı karınca 396a, 396b

neml 339a, 349a, 382a, 396b

simsime 1. küçük karınca; 2. kızıl karınca

c. *semāsīm* 349a

şevşeb 1. karınca; 2. akrep; 3. bit 382a

zerr yüz tanesi bir arpa tanesi ağırlığına denk gelen küçük karınca 336b, 339a

müf. müe. *zerre* 174b, 267a, 339a

Fenek (karsak)

fenek 407a, 407b

Kartal

dāl (F.) kartal 273a

enūk 1. tavşancıl; 2. rahamedür ki babaşuşı; 3. kerkes 4. kartal 149b, 150a

Katır

bagğāl katıra binen kişi 125b

bağl 66b, 67a, 143a

c. *biğāl* 66b

müe. *bağla* 66b

ebū ka'b 66b

ebū kuẓā'a 66b

ebū muhtār 66b

ebu'l-eşce 66b

ebu'l-harūn 66b

ebu'l-mel'ūn 66a, 66b

fāris at ve katır ve eşeğe binen kişi 125b

ibn nāhiḳ 66b

'ades 374a, 374b

Kaz

ibn mā'ibnü'l-mā' kaz, ördek ve diğer su kuşları 56b, 57a

ivezz 115b, 116a

c. *ivezzūn* 115b

müf. *ivezze* 115b, 116b

māveze kazın çok olduğu yer 115b

Keçi

behme koyun ve keçi yavrusuna doğumundan bir saat sonrasında verilen isim 162b

c. *buhm* 162b

cedy erkek keçi yavrusu, oğlak 162b, 165b

cefr 1. dört aylık olup annesinden ayrılan erkek keçi yavrusu; 2. oğlak veya kuzu derisi 51a, 162b

müe. *cefre* 162b

c. *ecfār* 162b, *cifār* 162b

cez iki yıllık erkek keçi

müe. *cez'a* 162b

elye koyun ve keçi kuyruğu 163a

c. *eleyāt* 163a, *elāyā* 163a

ervā dağ keçisi 219a, 219b, 220a, 221a, 372b

müe. *urviyye* 219a, 219b, 268b

c. *erāviyy* 219b

eyyil dağ keçisinin erkeği 268b

mā'iz 162b

müe. *māi'ze* 162b

c. *ma'z* 162b, 163a, 165b, *me'az* 162b, *ma'iz* 162b, *um'üz* 162b, *mi'āz* 162b, *mi'zā* 162b

'alheb erkek dağ keçisi 304b

'anāk güdülüp kuvvetlenen dişi keçi yavrusu 162b

c. *'anuḵ* 162b, *'unūḵ* 162b

'anz bir yıllık dişi keçi 165b

c. *a'nuz* 165b, *'ināz* 165b, *'unūz* 165b

'arīḍ güdülüp kuvvetlenen erkek keçi yavrusu 162b bkz. *'atūd*

'atūd güdülüp kuvvetlenen erkek keçi yavrusu 162b bkz. *'arīḍ*

c. *'iddān/ 'itdān* 162b, *a'tide* 162b

saḥle koyun ve keçiden doğan kuzu ve oğlağa doğduğu saatte verilen isim 162a, 162b

c. *siḥāl* 162a, *suḥul* 162a, *siḥlān* 162a, *siḥale* 162a

ümmü's-siḥāl oğlaklar anası 162a, 162b

teys bir yıllık erkek keçi 162b, 164a, 302a, 304b

c. *tuyūs* 162b, *tiyese* 162b, *metyūsā* ' 162b

va'l dağ keçisi 302a

c. *ev'al* 268b

Kedi

çetük 86a, 156a, 323a, 337a, 338b, 339b,
341b/*çetik* 337a, 338b

dayven erkek kedi 337a, 397b

dimm 336b, 337a

müf. *dimme* 337a

dirş sıçan, *yerbū*‘, kedi ve bunlara
benzeyen hayvanların yavruları 243b

tas. *dureyş* 243b

gürbe (F.) 338b

hayda‘ 337a

haytal 337a

hirr 337a, 338a

hizbāz 275a, 275b / *hāzibāzi* 275a /

hāzebāze 275a / *hāzibā*’ 275a / *hizbā*’

275a / *hāzubāzin* 275a / *hāzubāzi* 275b /

hāzibāzu 275b / *hizbāz* 275b

kay‘am 337a

kıtt 337a

rebāh 339b, 340a/*sinnevr-i zebād* 338b,
340a zebād kedisi 338b misk kedisi 338b

sefā deştî kedi 204b yaban kedisi 214a
sinnevrü’l-ber 214a

sinnevr 86a, 214a, 275a, 276a, 337a,
338a, 338b, 340a / *sünnār* 214a, 337a

c. senānîr 86a, 337a

Keklik

sülef keklik yavrusu 329a

c. *silfān* 329a

sülek keklik yavrusu 329a

c. *silkān* 329a

hacel 329a

Keler

ḍabb 367a, 368a, 370a

ḥurbā boz renkli, dört ayaklı, zayıf bir
kurbağa büyüklüğünde, güneşe karşı
durup güneşin sıcaklığından renk
değiştiren büyük bir keler çeşidi 281a

ḥisl yumurtadan yeni çıkmış keler
yavrusu 367a

ebu’l-ḥisl 367a, 377a

ḥubeyne 1. kelere benzeyen karnı büyük
bir hayvan; 2. hırba denilen kelerin dışısı
281b

ümmü ḥubeyn 280b, 281a, 281b

c. *ümmü ḥubeyn*, *ümmü*

ḥubeynāt, *ümmehātu ḥubeyn*, *ümmātu*

ḥubeyn 281b

Kene

ḥaleme/ḥalme 1. kenenin *ḥurāddan*
sonraki hâli; 2. güve 477b, 478a

ḥamnān kenenin *ḥamkām*dan sonraki hâli 478a

ḥamkām/ḥamkāme 1. kenenin en küçük hâli; 2. sakal diplerine yapışan kırkayak biti 230b, 477b

ḥummel 1. kenenin büyükleri; 2. çekirgenin kanadık bitmemiş yavruları; 3. bit, buğday biti, insan biti; 4. pire 60b, 61a, 61b

müf. *ḥummele* 61a

ḥurād kenenin *ḥamnān*dan sonraki hâli 478a

‘*all/ṭilḥ*’ kenenin *ḥalemeden* sonraki hâli 478a

‘*ilhiz*’ 1. büyük ve iri kene; 2. kenelerin kan ile pişirilmesi suretiyle yapılan bir yemek; 3. kan ve deve kılından yapılan bir yemek 304a

Kertenkele, kertekele

kirbāsū/kirbāse (F.) 346b

‘*adrafūt*’ erkek kertenkele 346b, 376a, 379a

‘*azā*’ dişi kertenkele 376a, 376a, 379a

müf. ‘*azā*’etun, ‘*azāyetun*’ 379a

‘*azāye*’ 346b

saḥankūr 322a, 328a, 328b, 329a/verel-i mā’i 328b karada ve suda yaşayabilen verele benzeyen bir kertenkele çeşidi

sūḥliye 345a, 346b

ṣaḥmetū’l-arz 346b

ṣaḥmetū’r-reml 346b

verel kelerden küçük bir kertenkele çeşidi 328b

Kırkayak

ḥamkāme 1. sakal diplerine yapışan bit; 2. kenenin en küçük hâli 224b, 230b

Kırlangıç

ḥuḍayrā yeşil renkli, arkasında darıdan küçük kızılığı olan, pervane, sinek ve onlara benzer şeylerle beslenen bir kırlangıç çeşidi 306a

ḥuṭṭāf 90a, 305a, 307a, 350a

c. *ḥaṭāṭif* 90a

‘*uṣṣūru’l-cenne*’ 305a

perestū (F.) 305a

semā’im uzun, ince kanatlı, dağlarda yaşayıp karınca yiyen bir kırlangıç çeşidi 306a

müf. *semāme* 306a

sūnūnū /ṣunūnū su kenarında kazdığı çukurda yaşayan, kül renkli, küçük bir kırlangıç çeşidi 306a

zuvvāru’l-Hind 305a

Kız kuşu

beççe-i bincişk (F.) serçe yavrusı 273a
çekāvek (F.) bkz. *turgay*, *ķubbere*, *ebu'l-meliħ*, *çekik ķuşı* 273a, 398b, 399a
murğ-i dāl (F.) kartal 273a
ša' ve bkz. *yunt ķuşı* 273a
vas' 268b
veša' 1. serçeden küçük bir kuş; 2. ufak serçe 106a, 268b, 273a
c. *viş'ān* 106a, 273a

Kirpi

aṭūm 1. kirpi; 2. derisi kalın bir su kaplumbağası; 3. derisi kalın bir balık 219a, 224b
derrāc 334b
dūldūl büyük kirpi çeşidi 334b
ebū süfyān / bū süfyān 224b, 225a
ebu's-şevk 225a
enķad 224b
ķunfuz 53b, 224b, 225a, 229a, 230a/*ķunfud* 230a, 334b
c. *ķanāfīd* 335a/*ķanāfīz* 225a, 334b
'asā'is 224b, 225a

Koyun

behme koyun ve keçi yavrusuna doğumundan bir saat sonrasında verilen isim 162b

c. *buhm* 162b

ca'de dişi kuzu 205a

elye koyun ve keçi kuyruğu 163a

c. *eleyāt* 163a, *elāyā* 163a

fāṣiye deve, sığır ve koyun gibi uzun ayaklı olan davar 405a, 437a bkz. *māṣiye*

c. *fēvāṣī* 405a

ferāhīd küçük koyunlar 302a

ģanem 163b, 169a, 169b, 209b, 210a, 210b, 475a, 302a

c. *aģnām* 163b, *ģunūm* 163b, *aģānim* 163b

tas. *ģuneymetun* 169a

hecme kırktan veya yetmiştenden fazla koyundan oluşan sürü, yüz koyun ve daha fazlasından oluşan sürü 169a, 169b

hemec 1. koyun ve eşeklerin yüzlerine konan ufak sinekler; 2. zayıf koyunlar 449b, 450a

müf. *hemece* 449b

māṣiye sığır, koyun, deve ve bunlara benzer dört ayaklı hayvanlar 405a, 437a bkz. *fāṣiye*

c. *mevāṣī* 288b, 405a, 437a

na'ce 164a, 166b

c. *ni'āc* 166b

şāgiye 169a, 169b

saḥle koyun ve keçiden doğan kuzu ve oğlağa doğduğu saatte verilen isim 162a, 162b

c. *siḥāl* 162a, *suḥul* 162a, *siḥlān* 162a, *siḥale* 162a

ümmü's-siḥāl oğlaklar anası 162a, 162b

şelle koyun sürüsünden bir bölük 169a, 169b

şāt 169b, 449b

ümmü'n-ni'am 162a, 163b

Köpek

berākış atların ayak seslerini duyup havlamasıyla kabilesinin yerini belli ederek helak olmasına sebep olmuş bir dişi köpek 102b

deysem 1. köpekten olan tilki yavrusu; 2. köpekten olan kurt yavrusu 3. erkek ayı; 4. ayı yavrusu 339a

felḥas 1. dişi köpek; 2. ayı 406a, 407a

kelb 115a, 156a, 156b, 187a, 188a, 194a, 194b, 198b, 205b, 206a, 304b, 309a, 339a, 407a, 412b, 413a, 415b, 417a, 418a, 419b, 420a, 421a, 426b, 427b, 428a, 429a, 429b, 430a, 431a, 431b,

432a, 432b, 433a, 433b, 434a, 434b, 475a, 485a

c. *kilāb* 154a, 194a, 194b, 279b, 412b, 413b, 415a, 429a, 433a, 433b, 434b, 480a, *eklūb* 412b, *kelīb* 412b, *ekālīb* 412b, *eklūb* 412b

müe. *kelbe* 40b, 102b, 407a

kellāb köpek sahibi 412b

mükellib köpeği av için eğiten kişi 412b

laḡve 412b

'amelles 1. av köpeği; 2. kurt 304b

seg (F.) 338b

şum'u'l-ku'ūb 279b

Köstebek

curez 1. köstebek; 2. bir fare çeşidi 242b

Menâre (Kraken)

menāre sudan minare gibi çıkıp kendini gemilerin üzerine bırakarak gemileri parçalayan bir balık 437a

Kum balığı

laḥkā' 435b

Kumru

ebū ṭalḥa 397b

ḳumrı müe. *ḳumriyye* 345a c. *ḳamāriyy*
345a

sāḳu ḥurr erkek kumru 345a

Kunduz

ḳunduz 397b

cündibādeste kunduz hayası 397b

Kurbağa

ḳafda‘ 101a, *ḳifda*‘ 61a, 101a, 102b,
397b, *ḳufdu*‘ 101a, *ḳifdi*‘ 101a, 102b,
354b

c. *ḳafādi*‘ 61a, 101a

ebu’l-müsebbih / bu’l-müsebbih 101a

ḡaylem 1. kurbağa; 2. kaplumbağa 351a,
354b

ḳavfez 101a

ḳurre bir kurbağa 397b

ḳurr birkaç kurbağa 397b

‘*ulcūm* erkek kurbağa 304a

ümmü ḥübeyre dişi kurbağa 111a

vezḡa 86a, 302a, *vezeḡa* 347a, *vezāḡa*
302a, *vezag* 302a, 435b

Kurt

aḳzal 204b, 205b

aṣramān karga ve kurt 214a

aṭlas 1. kılı kavılmış kurt; 2. siyaha
benzeyen boz renkli kurt 219a, 221b

ceḥīze dişi kurt 114b

deysem 1. köpekten olan kurt yavrusu; 2.
köpekten olan tilki yavrusu; 3. ayı
yavrusu; 4. erkek ayı 339a

ebū ca‘de 204b, 205a, 205b, 209b/*ebū*
cu‘āde 205a

ezell sırtlan ve kurttan doğup ersah
(oturak ve uyluk etleri az) olan kurt eniği
349a

heḳalles 449b

hemella‘ 449b, 450a

hicris 1. kurt; 2. kurt eniği

c. *hecāris* 112b

hülāyi‘ 451a, 462a

levṣeb 435b, 436a

nehser 465b

nehṣel 465b

‘*amelles* 1. kurt; 3. av köpeği 304b

‘*āsil* 373b

c. ‘*usse* 373b

sim‘ sırtlandan olan kurt yavrusu 347b,
348b, 349a

müe. *sim*‘a 348b

zi’b 155b, 204b, 205a, 207b, 208b, 209a,
209b, 210a, 210b, 214a, 221b, 304b,

373b, 436a, 449b, 450a, 465b, 466a, 475a

mü. *zi'be* 204b

c. *eẓ'ub* 205a, *zi'āb* 205a

Kuzgun

ebu'l-ka'kā' 149a

gudāf 1. kuzgun; 2. baykuş 149a

Leylek

laqlaḳ 436a/*laqlāḳ* 436a/*laḡlaḡ* 436a

c. *leḳālīḳ* 436a/*leḡālīḡ* 436a

laqlaḳa leylek sesi 436a

Manda

aḳheḃān fil ile manda 214a

cāmūs su sığırı 94a, 214a, 218a, 218b, 219a, 478b

c. *cevāmīs* 218a

gāvmīš (F.) su sığırı 218a, 478b

Maymun:

ebū ḥālīd 159a

ebū ḳışše 159a

ebū zenne 149a, 159a

hicris 112b

c. *hecāris* 112b

ḳarrād maymun seyisi 159a

ḳird 112b, 159a, 160a, 160b

c. *ḳirde* 159a, *aḳrād* 159a, *ḳurūd* 159a

ḳirde dişi maymun 159a

rubḃāḥ erkek maymun 339b, 340b

Minşār (Testere balığı)

minşār başından kuyruğuna kadar testere dişleri gibi kemikleri olan bir balık 437a

Naḡaf (Hayvanların burnunda oluşan kurtçuk)

naḡaf 1. koyun ve develerin burnunda oluşan kurtçuk; 2. çekirdeklerin içlerindeki beyaz kurtçuk; 3. yer altında ekinleri kesen, siyah, yeşil ve toprak renkli uzunca kurtlar 437b, 438a

müf. *naḡafe* 438a

Ördek

İbn mā'ibnü'l-mā' 56b, 57a

Örümcek:

deylemük (F.) 341a

ebū şūfe tüylü bir örümcek çeşidine Mısır'da verilen isim 341b

fuds 405a, 405b

mūle 396a, 396b

'aḳrebü'l-ḥayyāt 341a

'ankebūt 341b, 396b, 398b, 399b 402a, 402b, 405b

ruteylā 340b, 341a, 341b, 400a/*ruşeylā*
341a

Papağan

bebbegā 191b, 203b/*bebḡā* 203b

tūṭī 191b, 203b, 204a, 204b

Sakḡā kuşu, havşal kuşu (Pelikan):

becaʿ 274a, 274b

havşal 274a, 274b

cemelūʾl-māʾ 'su devesi 274b

Pervane

ferāş 306a, 406a, 406b, 449b

hemec 449b

Pire

burgūs 58a, 59a

c. *berāḡīş* 58a, 59a, 61a

ebuʾl-vessāb çok sıçrayıcı babası 58a,
58b

ibn ṭāmīr/ṭāmīr bin ṭāmīr 58a, 58b

keyk (F.) 58a

ḡummel 1. pire; 2. çekirgenin kanadı
bitmemiş yavruları; 3. bit, buğday biti,
insan biti; 4. kenenin büyükleri 60b, 61a,
61b

müf. *ḡummele* 61a

ṭāfir / *ṭāfir bin ṭāfir* sıçrayıcı / sıçrayıcı
oğlu sıçrayıcı 58b

Saksağan

ḡuʿḡuʿ 1. saksağan; 2. burnu ve ayakları
uzun bir ablak kuş 295b, 303a

kündüş 295b, 303b

ʿaḡʿaḡ 154a, 295b, 303a, 303b, 304a

Samur

semmūr derisinden kürk yapılan bir
hayvan 349a, 349b, 407a

Şannāce (Eski çağlarda yaşamış bir hayvan)

Şannāce tüm hayvanlardan büyük,
Tibet'te yaşamış, gözünün değdiği
hayvanı helak eden bir hayvan 384b,
385a

Sebed (Yumuşak tüylü bir kuş)

sebed yumuşak tüylü bir kuş 345a, 346b

c. *sibdān* 346b

Semendel

semendel Hint ve Çin diyarında yaşayan
ateşten etkilenmeyen bir kuş; 2. kızıl
gözlü, uzun kuyruklu, tilkiden küçük bir
hayvan 329b, 330a, 372a

Senād (gergedan)

senād file benzeyen, öküzden büyük, keseli, dilinde dikenleri olan Hint diyarında yaşayan bir hayvan 330b

Serçe

beççe-i bincişk (F.) serçe yavrusu 273a

ebū ya‘kūb 68b, 69a

güncišk (F.) 374b, 440a

kuşgunbur 68b, 69a

‘uṣfūr 69a, 69b, 374b

c. *aṣāfir* 69b

güncišk-i ħurd ufak serçe 440a bkz.

nuḡar

Sığır-Öküz

baḥzec yabani sığır yavrusu 330b

baḡara 330b, 342b, 478a

c. *baḡar* 93b, 94b, 433a, 478a, 480a, *baḡarāt* 478a, *buḡur* 478a, *buḡḡār* 478a, *ubḡūr* 478a, *bevāḡir* 478a, *bāḡūr* 478a, *bāḡūra* 478a, *baḡir* 478a

bāḡir/bayḡūr sığırlar 477b, 478a

dürbün deve gibi hörgüçlü yük yüklenen sığır 478b

ebū ferve öküz 406a, 407a

ebū zeyyāl öküz 85a, 94b

fāṣiye deve, sığır ve koyun gibi uzun ayaklı olan davar 405a, 437a bkz. *māṣiye*

c. *fēvāṣī* 405a

ḡanīn sığırın ve devenin oğluyla çarpışmasında çıkardığı ses 480a

māṣiye sığır, koyun, deve ve bunlara benzer dört ayaklı hayvanlar 405a, 437a bkz. *fāṣiye*

c. *mevāṣī* 288b, 405a, 437a

ṣevr öküz 94b, 95b, 97a, 97b, 98b, 407a

Sığırcık

dārbere (F.) 350a

īsketī 350a

sār (F.) 349b

sevādiyye 350a

süvdāniyye 349b, 350a,

zurzūr 1. sığırcık; 2. yunt kuşu 344a, 349b, 350a

c. *zerāzīr* 344a

Sırtlan, andık

ḡabu 112b, 385a, 474a, 475b

müe. *ḡab* 342b, 474a, 475a, 476a

c. *aḡbu* 474a, *ḡibā* 474a, *ḡubu* 474a, *ḡub* 474a, *maḡba* 474a

tes. *ḡab* 474a

dib‘ān erkek sırtlan 342b, 474a, 474b

müz. c. *dabā‘īn* 474a

müe. *dib‘āne* 474a

müe. c. *dib‘ānāt* 474a

ebū ‘āmir 384b, 385a

ezell sırtlan ve kurttan doğup ersah (oturak ve uyluk etleri az) olan kurt eniği 349a

ḥaḍācir sırtlan ya da sırtlan yavrusu 473b, 474a

müf. *ḥiḍacr* 474a

kaṣāmi dişi sırtlan 474b

keftār 342b

kūsem erkek sırtlan 474b

sim‘ sırtlandan olan kurt yavrusu 347b, 348b, 349a

müe. *sim‘a* 348b

vecār sırtlan ve diğer hayvanları ini 112b

c. *evcīre*, *vucur* 112b

Sincap

sincāb derisinden kürk yapılan bir hayvan 349a, 349b, 407a, 407b

Sinek

baḳḳ 92a, 92b, 171a, 171b, 218b

müf. *baḳḳa* 1. sinek; 2. büyük sivrisinek 171b

ba‘ūd 171a, 171b, 174b, 175b, 317b, 392b

müf. *ba‘ūda* 171b

ebū ca‘fer 171a

ḥizbāz 275a, 275b / **ḥāzibāzi** 275a, 276a, 277a / **ḥāzebāze** 275a / **ḥāzibā’** 275a / **ḥizbā’** 275a / **ḥāzubāzin** 275a / **ḥāzubāzi** 275b / **ḥāzibāzu** 275b 1. bir sinek çeşidi; 2. sinek sesi 275b

kirkis 392a, 392b

mekes (F.) 171a

ša‘rā mavi ve kızıl renkli deve, at ve eşeklere konup rahatsız eden it sineği gibi bir sinek çeşidi 380a

zubbāb 1. sinek; 2. bal arısı 3b, 34b, 171b, 172a, 174a, 175b, 176a, 176b, 276a, 406b, 471a müf. *zubbābe* 171b

c. *eżibbe* 171b, *zubb* 171b, *zibbān* 171b

mizēbbe sinek kovulan yelpaze 172a

Şu toñuzu, şu ḥinzırı (Yunus)

duḥḥas 317b / **duḥas** 317b, 318a

dulfin 317b, 318a

c. *delāfin* 318b

ḥinzirū’l-mā’ 318a

Şahin

bāzī 268b, 269a, 270a, 270b, 273b /
bāziyy 268b / *bāz* 268b doğan, şahin,
çakır

c. *bevāz* 269a, *ebūz* 269a, *bīzān*
269a, *būzāt* 269a

sevdanīk 349b, 351a / *süvdanīk* 351a /
sevdaḳ 351a / *seydanūḳ* 351a / *sūdānīk*
351a / *sedānaḳ/sūdānaḳ* 351a 1. şahin; 2.
çakır

ṣaḳr 221b, 277a, 344b, 351b, 353b, 354a,
466a / *saḳr* 351b / *zaḳr* 351b çakır ve avcı
doğanlar

c. *aṣḳur* 221b, *ṣuḳūr* 221b, *ṣuḳūre*
221b, *ṣıḳār* 221b, *ṣıḳāre* 221b, *ṣuḳur*
221b

Tavşan

erneb 1. tavşan; 2. dişi tavşan 376a

c. *erānib* 376a

ḥargūṣ 342b

ḥuzez erkek tavşan 376a

c. *ḥizān* 376a

‘*ikriṣe* dişi tavşan 376a

Tavşancıl, karakuş

ebu’l-eṣyem 283a, 283b

ebu’l-ḥaccāc 283a

ebu’l-ḥassān 283a, 283b

ebu’l-heysem 295b

enūḳ 1. tavşancıl; 2. raḥamedür ki
babaḳuşı; 3. kerkes 4. kartal 149b, 150a

ḥudāriyye karakuş 283a, 283b

kāsir 283a, 283b

kāsiru’l-‘izām 284a / *mükellefe* 284a,
284b tavşancılın yuvasından attığı
yavrusunu alıp besleyen kuş

laḳve 283a, 283b

c. *likā’* 283b, *elḳā’* 283b

‘*anḳā’-i muḡrib* 284a,

‘*uḳāb* 150a, 283a, 283b, 284a,
286b, 291a, 294b, 295a, 295b, 380b

c. *a’ḳub* 283b, ‘*uḳbān* 283b,
a’ḳıbe 283b, *a’ḳāb* 283b c. c. ‘*aḳābīn*
283b

ṣaḡvā 380a, 380b

c. *ṣuḡv* 380b

Tavuk

decāce bir tavuk 119b, 120a, 171a, 397b

decāc birkaç tavuk 119b, 397b,
dicāc 170b

ebū nāfi’ 167a, 170b, *ümmü nāfi’* 120a,
170b

mākiyān (F.) 170b

ümmü ca’fer 120a

ümmü hafşa 120a

ümmü ıhdı ve ısrın 119b, 122b

ümmü'l-velid 119b

Tavus kuşu

ebu'l-hüsn 385a, 385b

ebu'l-veşy 385b

şarrāh 445b

ṭāvūs c. *ṭavāvīs* 385b, *eṭvās* 385b

tas. *ṭuveys* 385b

Tilki

deysem 1. köpekten olan tilki yavrusu; 2. köpekten olan kurt yavrusu; 3. erkek ayı; 4. ayı yavrusu 339a

hicris 1. tilki; 2. tilki eniği 112b

c. *hecāris* 112b

heḳalles 449b

c. *heḳālis* 449b

rūbāh (F.) 342b

şa'leb 112b, 449b

Toy kuşu

ḥarab erkek toy kuşu 275a, 276a, 277a

c. *ḥirāb* 276a, *aḥrāb* 276a, *ḥirbān* 276a

oşmān 1. toy kuşunun yavrusu; 2. yılan yavrusu; 3. dişi fil 374a

Toygar, turgay, ibikli kuş, çekik, çekük

çekāvek (F.) 273a, 398b, 399a

ebu'l-melīh 273a

ḳubber / *ḳuber* / *ḳunbere* toygar kuşu; ibikli kuş

c. *ḳanābir* 399a

müf. *ḳubbere* bir toygar kuşu 273a, 353a, 353b, 398b, 399a, 399b

'*ul'* *ul* erkek toygar kuşu 398b, 399b

Turaç

durrāc / *durrāce* 274a, 280b, 281a

ḥayḳuṭ 280b / *ḥanḳuṭ* 280b / *ḥayḳuṭān* 1. turaç; 2. erkek turaç 280b

Turna

ebū 'aynā 408a, 408b

ebu'l-heyşam 412b

ebu'l-'ayzār 408b

ḡurneyḳ 403a, 403b / *ḡarnūḳ* 403a / *ḡirnevs* 403a

ḥabercel 412b

kurkiyy 403a, 408b

c. *kerākiy* 408b

Üveyik, ügeyik

fāḥite 403a, 403b, 405a

şulşul 403b

Yarasa

hufdud 450b, 451a / *hufdūd* 451a

huffāş 451a

Yengeç

ebū baḥr 318b, 319b

sereṭān 319b

‘*akrebū*’-*l-mā*’ 319b

Yılan

bintu ṭabaḵ 1. altın bileziğe benzeyen zehirli bir sarı yılan; 2. doksan dokuz yumurta yumurtlayıp yumurtaların birinden yılan çıktığı düşünülen kaplumbağa 397b, 398a

ebter kuyruğu kısa bir yılan çeşidi 231b, 232a

ebū ḥayyān erkek yılan 214b

ebū yaḥyā erkek yılan 214b

efʿā 453b

esved-i sāliḥ koyu siyah renkli her yıl deri değiştiren bir erkek yılan 361a, 361b

fāʿūs 405a, 405b

ḥayye 153b, 250a, 317a, 374a, 405b, 451a, 460b

tas. *ḥuyeyye* 460b

ḥayyūt erkek yılan 451a

ḥayyetū’-*l-baḥr* karada ve denizde yaşayabilen bir yılan çeşidi 101b

hilāl 1. yılan; 2. erkek yılan 451a

ḥume 1. zehir; 2. arı ve akrebin iğnesi, yılanın kendisiyle sokduğu nesne 300b

ibn kıtre bir karış boyunda zehirli bir ak yılan 387b, 391b

‘*irbedd*’ diğer yılanları yiyen bir büyük yılan 451b *mükellete* başında tacı olan öldürücü zehirli bir yılan 232b

nāẓir gözüyle insanları helak eden bir yılan 232a

‘*oṣmān*’ 1. yılan yavrusu; 2. toy kuşunun yavrusu; 3. dişi fil 374a

ebū ‘oṣmān 374a

selīm 455a, 475a / *meslūm* 455a / *ledig* 455a yılan şokmış

şill sesiyle ve gözüyle öldürücü etkisi olan iki, üç karışlık, gözleri kızıl, rengi siyah ve sarı bir yılan 232b

şuʿbān öldürücü zehirli bir yılan çeşidi 101b, 453b

c. *şeʿābīn* 283b

şemsiyye yaşlanıp gözleri görmez olunca gün doğusuna karşı bir duvarda bir saat kadar güneşe bakınca gözleri iyileşen kızıl ve parlak bir yılan 380b, 381b

uḥ'uvān erkek yılan 214a, 214b, 218a

zū't-ṭufyeteyn arkasında iki beyaz
çizgisi olan bir yılan çeşidi 231a, 213b

Yılan balığı

cirriyy 308b, 317a

mār-māhī (F.) 317a, 336b

māremāhīc 317a, 336b

cirri 336b

cirriş 317a, 336a, 336b / *ḳirriş* 336b

şillevr 317a, 336a, 336b

ḥayyetü'l-mā' 317a

Zebzeb (Porsuk)

Zebzeb kediye benzeyen bir hayvan
341b

Zürafa

üştür-gāv-peleng (F.) 342a, 342b

zerāfe/zürāfa 341b, 342a, 342b, 343a,
343b

zurnāpa 341b, 342a, 342b, 343b

Özel İsimler Dizini

Âdem, 47, 84, 160, 165, 241, 251, 258, 287, 312, 317, 345, 370, 421, 427, 465, 541, 547, 548, 550, 566, 570, 580, 619, 628, 665, 686, 697, 713, 716, 717, 719, 748, 756, 765, 786, 792, 808, 828, 850

Ađvā', 246

Ađvā'u'l-Behice, 510, 784

Ahî Çelebi, 183, 245, 432

Ahmed, 40, 44, 152, 156, 157, 177, 185, 241, 244, 246, 254, 261, 271, 278, 282, 283, 284, 293, 316, 339, 365, 369, 393, 395, 422, 431, 457, 462, 472, 497, 500, 514, 527, 530, 570, 613, 747, 748, 762, 794, 810, 815, 821, 842, 849, 854, 856, 857, 861, 862

Ahterî, 41, 76, 186, 192, 196, 246, 258, 260, 389, 461, 580, 654, 659, 672, 681, 708, 728

A' rec, 748

A' şa, 276, 277

Aristotālîs, 502, 620, 710

Arıamidoris, 390, 445, 448, 458, 740, 802

Aşhâb-ı Kehf, 610, 749, 758, 760, 761

Aşhâbu'l-Kehf, 749, 756, 758, 759, 760, 765

Aşma'î, 288, 347, 348, 505, 518, 522, 583, 617, 652, 769, 770, 771, 772, 787, 812, 814

Bağdād, 316, 395, 401, 463, 466, 594, 611, 640, 661, 746, 832

Bedî', 246

Bekkār bin 'Abdi'llāh ez-Zübeyrî, 640

Bel'am, 132, 183, 440, 762

Benū Hilāl bin 'Āmir bin Şa'ş'a, 293

Berā' bin 'Āzib, 457

Besūs, 45, 106, 129, 132, 295, 763, 850

Beşve, 759

Beyhaķî, 162, 316, 379, 528, 823

Beytū'l-Maķdis, 414, 482, 823, 831

Beyzāvî, 183, 244, 274, 276, 278, 279, 440, 529, 717

Bezzāziyye fi'l-Fetāvā, 245

Buht-ı Naşşar, 490, 492

Burhān, 244

Cāhız, 76, 81, 149, 326, 411, 447, 472, 537, 546, 606, 607, 661, 664, 705, 729, 788, 800, 802, 811, 812

Cālînūs, 148, 511, 642

Cālūt, 511, 675, 730

Cāmāsb, 141, 311, 327, 448, 454, 620, 635, 643

Cāmî, 232, 246, 259, 353, 606, 810

Cāmî' -i Kebîr, 641

Cāmî' -i Şağîr, 641

Cāmî' i'l-Luğa, 177, 248, 249

Cāmî' ü'l-Uşul, 321, 370, 373, 374, 379, 482, 522, 529, 649

Cāmî' u'l-Luğa, 245

Cāmî' u'l-Uşul li-İbni'l-Eşîr, 245

Cāmî' ü'l-Mużmerāt ve'l-Müşkilāt, 191, 307

Ca' fer bin Hanzala, 495

Ca' fer bin Yahyā bin Hālid el-Bermekî, 523

Ca' fer-i Şādık, 306, 309, 400, 747, 837

Cārūd, 535

Cediymetü'l-Ebraş, 596

Cehennām, 277

Celîlî, 30, 243, 245, 397, 504, 783, 838

Cemālü'd-dîn-i Aķsarāyî, 660

Cessās bin Murreti's-Şeybānî, 295

Cevheretü'n-Neyyire, 207, 245, 774

Cevheretü'n-Neyyire 'ale'l-Ḳudūrī, 245
 Cevherī, 41, 100, 138, 184, 186, 187,
 192, 194, 196, 258, 260, 270, 276, 310,
 340, 345, 359, 362, 374, 377, 390, 408,
 411, 435, 438, 461, 486, 512, 514, 543,
 575, 616, 632, 647, 652, 654, 658, 659,
 660, 665, 681, 684, 686, 692, 699, 706,
 708, 766, 777, 783, 785, 787, 844, 847
 Cilā'u'l-Efkār, 246, 708
 Cuḥfe, 372, 708
 Cüdeyme, 597, 603, 604
 Cündā' bin 'Amr, 721
 Cürċāniyyāt, 641
 Daḥḥāk, 394, 824
 Daḳā'ıku'l-Haḳā'ik, 245
 Daḳyānūs, 749, 759
 Dānyāl, 92, 164, 490, 491, 492, 826, 831
 Dāverdān, 824
 Dāvūd, 93, 162, 177, 379, 457, 472, 497,
 507, 570, 595, 674, 675, 730, 756, 780,
 787, 801, 840
 Delā'ilü'n-Nübüvve, 528, 823
 Demīrī, 107, 110, 143, 146, 147, 148,
 151, 154, 161, 166, 183, 184, 186, 191,
 195, 196, 306, 307, 311, 314, 316, 319,
 321, 331, 334, 358, 365, 366, 381, 382,
 394, 404, 406, 407, 411, 415, 416, 418,
 429, 439, 440, 441, 446, 447, 450, 451,
 457, 465, 466, 468, 469, 470, 472, 488,
 489, 492, 494, 496, 502, 512, 513, 514,
 518, 519, 523, 528, 532, 541, 576, 580,
 581, 582, 586, 587, 594, 606, 608, 611,
 612, 614, 616, 619, 620, 621, 630, 631,
 632, 635, 639, 644, 646, 647, 652, 654,
 657, 658, 660, 661, 663, 664, 666, 667,
 668, 671, 672, 673, 677, 679, 680, 684,
 695, 698, 704, 705, 708, 710, 711, 712,
 715, 719, 720, 727, 733, 734, 737, 743,
 744, 747, 748, 749, 757, 760, 764, 767,
 768, 769, 771, 786, 790, 791, 793, 794,
 801, 803, 808, 811, 814, 815, 817, 818,
 819, 828, 833, 837, 841

Dicle, 395, 805, 823, 832
 Dimaşk, 403
 Dineverī, 720, 760, 803, 815
 Diñkoz li-Mevlānā Aḥmed, 246
 Diñkozi, 239, 246, 261, 287
 Diskoridos, 150, 620
 Dīvān-ı Hāfız, 246
 Dīvānu'l-Edeb, 186, 195, 196, 245, 345,
 359, 377, 382, 394, 410, 547, 654, 660,
 696, 733
 Dürer-i Ğurer, 245
 Dürretü'l-Ġavvāş, 246, 293, 314, 672
 Dürr-i Baḥrī, 66, 242
 Dürrü'n-Nazīm, 246, 364
 Ebi'l-Leyş es-Semerḳandī, 244
 Ebrehe, 94, 357, 358, 361
 Ebū Bekr (eş-Şiddīk), 40, 151, 155, 194,
 255, 256, 257, 258, 259, 262, 307, 332,
 340, 344, 352, 370, 371, 385, 391, 409,
 454, 456, 482, 529, 530, 556, 631, 714,
 731, 756, 774, 787, 829, 834, 836
 Ebū Dāvūd, 840
 Ebū Dücāne, 78, 527, 528
 Ebū Dülāme, 118, 333
 Ebū Eyyüb, 110, 119, 165, 578, 579
 Ebū Ḥafşa, 477
 Ebū Ḥamza, 171, 336, 537
 Ebū Ḥanīfe, 152, 153, 178, 255, 292,
 305, 306, 316, 332, 354, 432, 440, 465,
 497, 530, 547, 612, 640, 663, 679, 692,
 695, 761, 801, 812
 Ebū Ḥayyān, 185, 629
 Ebū Hüreyre, 151, 307, 316, 412, 425,
 446, 472, 490, 499, 506, 514, 519, 530,
 622, 631, 639, 669, 674, 748, 751, 761,
 801, 819
 Ebū Ḳubeys, 548, 551

- Ebū Lü'lü'e, 480
 Ebū Mes'ūd, 361
 Ebū Mūsā, 637
 Ebū Nüvās, 396, 397
 Ebū 'Ubeyde, 293, 348, 411, 420, 436, 769, 771, 772
 Ebū 'Urve, 700, 701
 Ebū Rebāḥ, 276
 Ebū Riḡāl, 360
 Ebū Tūrāb, 346, 374, 535
 Ebū Yūsuf, 155, 239, 255, 316, 354, 365, 432, 440, 463, 640, 737
 Ebū Zerr, 171, 321, 369, 409, 658
 Ebu'd-Derdā, 670, 790
 Ebu'd-Derdā', 719
 Ebu'l-Baḡterī, 639
 Ebu'l-Bekā, 711, 831
 Ebu'l-Esved ed-Dü'elī, 474, 478, 649
 Ebu'l-Ferec bin el-Cevzī, 110, 518, 745
 Ebu'l-Ġavṣ, 410, 437, 658
 Ebu'l-Ḥayru'l-Vāsītī, 464
 Ebu'l-Ḳāsim bin Firruh, 278
 Ebu'l-Müslim, 495, 496
 Ebu'l-'Alā el-Ma'arri, 462
 Ebu's-Su'ūd, 244, 363
 Ebu'z-Zinād, 748
 Ecrūmiyye, 154, 246, 261
 Edebü'l-Ḳāḍī, 245, 704
 Edebü'l-Kātib, 309
 Ef'ā bin Ef'ā el-Cürhümī, 515
 Ekmel li'l-Meşāriḳ, 340
 Ektem bin Şayfaī, 509
 el-Esved bin Ka'b, 529
 el-Le'ālīü'd-Dürriyye, 246
 el-Muḡtaşar min-Şemsi'l-'Ulūm li'ş-Şeyḫ Neşvān, 245
 Emālī, 436, 641
 Endelüsī, 95, 278, 301, 358, 463, 545, 620, 633, 769
 Enes, 157, 162, 190, 308, 320, 340, 341, 343, 379, 380, 426, 433, 461, 472, 535, 537, 562, 643, 649, 666, 684, 692, 929
 Enes bin Mālik, 308
 Envāri't-Tenzil ve Esrāri't-Te'vīl, 461
 Envāru't-Tenzil ve Esrāru't-Te'vīl, 183, 244, 274, 440, 717
 Erdeşir, 313
 Erdeşir bin Bābek, 313
 Esāsü'l-Belāḡa, 245, 672
 Esnevī, 185, 629
 Esved bin 'Avf, 413
 Esved-i Zü'l-ḡimār, 529
 Evliyās, 752
 Evzā'ī, 152, 577, 759
 Faḡr-i 'Ālem, 141, 156, 177, 194, 252, 256, 277, 283, 310, 316, 320, 323, 325, 326, 332, 339, 340, 342, 343, 345, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 358, 371, 377, 379, 384, 404, 409, 410, 412, 414, 418, 420, 430, 431, 436, 454, 462, 472, 484, 489, 490, 496, 497, 500, 506, 514, 521, 526, 527, 529, 533, 535, 554, 566, 571, 608, 612, 619, 634, 637, 669, 693, 744, 756, 761, 801, 829, 836
 Faḡrū'd-dīni'r-Rāzī, 271
 Faḡlu'l-Kilāb 'alā-Keşirin mimmen Lebise's-Siyāb, 744
 Felāḥ, 239, 246, 287
 Fereздаḡ, 155, 180, 291, 498, 499, 701
 Ferişt ezāde, 196, 654
 Ferrā, 356, 662, 819
 Feth-i Celīliyye, 276, 591

- Fethü Celiliyye ‘ale’l-Beyzâvî, 244
- Fethü’l-Bârî ‘ale’l-Buḥârî, 245
- Fethü’l-Celîl, 513, 530
- Fezâ’ilü’l-Medîne, 246, 257
- Fıkhü’l-Luḡa, 245, 249, 248, 254, 266
- Fuṣûṣ-ı Muḥyi’d-dîn el-‘Arabî, 246
- Gülistân, 246, 249, 304, 738
- Haccâc, 83, 394, 404, 445, 496, 535, 560, 562, 565, 570, 677, 684, 685, 688, 692, 704, 731, 747, 790
- Haccâc bin Yūsuf, 394, 535, 560, 570, 684
- Hadâ’ıku’l-Ezhâr ‘ale’l-Meşâriḳ, 245, 427
- Haddâdî, 70, 184, 186, 244, 455, 461, 544, 551, 568, 818
- Haḍr, 596
- Haḳâ’ıku’l-Manzûme, 245, 269
- Ḥalâş, 41, 186, 196, 245, 260, 345, 382, 580, 654, 772
- Ḥalef bin el-Aḥmer en-Naḥvî, 523
- Ḥalid, 126, 177, 472, 523, 530, 555, 584, 695, 711, 728, 731, 789, 840, 843
- Ḥalid bin el-Velîd, 529
- Ḥalid bin el-Velîd, 530, 555, 695, 789, 840
- Ḥalid bin Şafvân, 474
- Ḥalimî, 186, 245, 487, 580, 659, 662, 672, 681, 708
- Ḥalimiyye, 248, 259
- Hallâc, 155, 499, 832
- Hallü’l-Mücez, 534
- Hallü Mücez, 246
- Ḥamîs, 246, 255, 282
- Ḥamrân, 759
- Hanzala, 557, 710
- Ḥarîdetü’l-‘Acâ’ib, 246, 541, 678, 769, 782, 787, 814
- Ḥâriş bin Kelde, 686
- Hârûniyyât, 641
- Hârûnu’r-Reşid, 169, 334, 400, 562, 576, 584, 639, 770, 771, 840
- Ḥasan, 74, 151, 157, 239, 246, 285, 287, 365, 374, 399, 432, 436, 447, 474, 499, 540, 570, 573, 585, 626, 631, 633, 641, 644, 709, 717, 761, 762, 829
- Ḥasan bin ‘Alî bin Ebî Ṭâlib, 540
- Ḥasan Çelebi, 246, 285
- Ḥasan Paşa, 239, 246, 287, 570, 585
- Ḥasan-ı Başrî, 74, 158, 499, 626, 633, 644, 717
- Hâşiye-i Sa‘diyye, 244
- Hâşiyetü ‘İşâmi’d-dîn ‘ale’l-Fevâ’idi’z-Ziyâ’iyye, 255
- Hâşiyetü’l-Kâdî eş-Şeyḫzâde, 276
- Hâşiyetü’l-‘İşâm ‘ale’l-Beyzâvî, 278
- Hâşiyetü Sa‘di’d-dîn et-Teftâzânî ‘ale’l-Keşşâf, 244
- Hâşiyetü Şerḥi’d-Dibâce, 246
- Hâşiyetü’l-Keşşâf, 244
- Havâşiiyyü’s-Sa‘diyye ‘ale’l-Kâdî, 588
- Ḥavmel, 45, 122, 295, 296, 855
- Ḥavvâ, 47, 317, 370, 428, 548, 786, 808, 863
- Ḥayâlî, 159, 247, 250
- Ḥayâtü’l-Ḥayevân, 107, 110, 146, 147, 148, 151, 154, 161, 171, 183, 184, 185, 186, 190, 191, 195, 196, 230, 246, 306, 311, 313, 316, 321, 327, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 358, 362, 365, 366, 369, 370, 375, 381, 382, 394, 406, 407, 411, 418, 429, 432, 440, 444, 445, 446, 447, 450, 451, 457, 462, 465, 468, 469, 472, 473, 487, 492, 502, 512, 513, 514, 518, 519, 522, 523, 524, 527, 528, 531, 532,

- 534, 535, 536, 540, 541, 545, 554, 576, 580, 582, 586, 589, 593, 605, 611, 612, 614, 616, 617, 619, 620, 621, 629, 631, 632, 634, 635, 639, 644, 645, 647, 649, 652, 654, 655, 657, 658, 659, 661, 662, 663, 664, 667, 668, 669, 670, 677, 678, 679, 681, 684, 684, 685, 695, 696, 698, 704, 705, 708, 710, 711, 715, 716, 719, 720, 726, 730, 733, 740, 743, 749, 757, 760, 767, 770, 771, 782, 783, 786, 796, 801, 808, 814, 818, 828, 841, 844,
- Ḥazret-i Resül, 73, 77, 90, 94, 157, 194, 230, 240, 249, 256, 259, 284, 307, 308, 309, 321, 341, 342, 343, 347, 349, 350, 352, 353, 368, 371, 373, 380, 385, 399, 410, 413, 414, 423, 424, 431, 435, 448, 450, 452, 454, 457, 489, 515, 526, 527, 529, 537, 555, 558, 608, 624, 641, 666, 683, 684, 688, 694, 741, 756, 785, 841
- Hermes, 500, 541, 768
- Heysem bin ‘Adiyy, 477
- Ḥızır, 111, 416, 823
- Ḥicāz, 242, 300, 430, 560
- Ḥilye, 346, 358, 542, 793, 817
- Ḥimyer, 193, 257, 288, 362
- Ḥırkıyā, 804
- Hişām bin ‘Abdi’l-Melik, 474, 702, 731
- Ḥiyere, 596, 603
- Ḥorāsān, 476, 558, 576
- Ḥüsāmī, 245, 654
- Ḥüseyn el-Begavī, 244
- İbn Cevzī, 411, 610
- İbn Dükkī, 409
- İbn Ebī Leylā, 703
- İbn Ğannām, 144, 185, 246, 341, 354, 377, 385
- İbn Ḥallikān, 306, 400, 466, 470, 480, 523, 610, 613, 646, 662, 833
- İbn Ḥarem, 153, 679
- İbn Ḥuzeyme, 457
- İbn Kuteybe, 107, 306, 309, 413, 495, 590
- İbn Māce, 177, 472, 670, 683
- İbn ‘Abbās, 87, 151, 152, 186, 283, 308, 323, 369, 373, 379, 420, 422, 428, 456, 481, 490, 548, 559, 565, 566, 572, 573, 577, 595, 625, 631, 676, 717, 718, 727, 733, 741, 744, 758, 759, 760, 772, 804, 808, 815, 829, 840
- İbn ‘Abdi’l-Ber, 409
- İbn ‘Asākır, 331, 841
- İbn Reşīk, 335
- İbn Sekīne, 643
- İbn Sikkīt, 512, 665
- İbn Sīrīn, 74, 143, 144, 157, 246, 327, 338, 353, 354, 356, 375, 376, 390, 406, 417, 418, 432, 445, 448, 455, 459, 479, 480, 542, 633, 643, 677, 724, 735, 763, 766, 772, 778, 782
- İbn Şübrüme, 306
- İbn Yūsuf ‘Abdi’l-Celīl, 30, 242, 504, 563
- İbn Zāfer, 468, 790, 820
- İbn Zübeyr, 79, 87, 556, 562, 565, 570, 692, 704, 835, 836
- İbn Zührī, 458
- İbnü’l-Eşīr, 506, 667, 702
- İbnü’l-Eş‘aş, 535
- İbnü’l-Ġannām, 143, 449, 455, 459, 460, 471, 480, 542, 547, 574, 582, 620, 659, 680, 699, 705, 712, 732, 736, 743, 766, 768, 773, 774, 775, 810
- İbnü’l-Kūṭiyye, 647
- İbnü’l-Mübārek, 432
- İbnü’l-Müzellaḳ, 46, 122, 298, 856
- İbnü’z-Zübeyr, 428, 432, 503, 535, 556, 835

İbrāhīm, 87, 185, 187, 260, 325, 331, 360, 363, 376, 379, 380, 395, 422, 425, 430, 470, 492, 549, 550, 565, 566, 570, 592, 609, 619, 639, 644, 709, 761, 764
İbrāhīm bin Edhem, 492
İbrāhīm el-Fezārī, 764
İftitāh, 246, 585
İhtiyārāt, 366, 396, 524, 545, 645, 715
İhtiyārāt, 146, 147, 149, 184, 246, 337, 366, 382, 383, 405, 451, 485, 531, 533, 587, 614, 620, 634, 653, 657, 663, 672, 679, 683, 696, 698, 705, 734, 737, 740, 742, 773, 782, 814, 844
İhtiyārāt-ı Bedī'î, 396, 715
İhyā' u'l-'Ulūm, 246
İmām Beğavî, 151, 153, 154, 359, 502, 631, 663, 679, 756, 807, 827, 832
İmām Ğazzālî, 152, 473, 670, 736, 767, 817, 833
İmām Kurtubî, 457, 760
İmām Mālik, 152, 316, 412, 447, 497, 531, 562, 577, 612, 666, 761
İmām Rāfi'î, 153, 679
İmri' ü'l-Kays, 119, 288, 328
İrşādü'l-'Aklı's-Selîm, 244, 349, 363, 420, 513, 779
İşbāh 'ale'l-Mişbāh, 246
İşhāk bin Rāheveyh, 457
İsmā'îl, 187, 260, 293, 332, 408, 422, 429, 536, 550, 565, 567, 575, 576, 761, 808, 829
İsmā'îl bin 'Ubeydi'llāh, 536
İstī'āb, 246, 704
İşrāku't-Tevārīh, 246
Kādî Ebu'l-Hattāb, 154, 663
Kādî Hān fi'l-Fetāvā, 245
Kādî Hüseyin, 154, 472, 663
Kāfiye, 246, 810, 848

Kāfiyeci, 107, 159, 244, 246, 249, 262, 284, 704, 847, 848
Kāfiyeci 'ale'l-Keşşāf, 244
Kālā'idi'd-Dürr ve'l-'İkyān, 641
Kālā'idu 'Ukūdi'l-'İkyān, 185, 354
Kāmil-i İbn Eşîr, 661
Kāmilü's-Şinā'a, 246
Kāmūs, 41, 100, 107, 138, 146, 149, 183, 186, 193, 194, 195, 196, 245, 258, 260, 265, 266, 270, 277, 278, 286, 287, 289, 290, 292, 293, 295, 297, 299, 305, 306, 310, 314, 318, 323, 324, 327, 329, 345, 346, 348, 355, 359, 362, 364, 365, 367, 372, 377, 382, 384, 385, 389, 390, 394, 410, 435, 437, 460, 461, 470, 485, 486, 487, 490, 499, 510, 512, 515, 519, 522, 525, 542, 545, 550, 553, 557, 558, 573, 575, 581, 582, 587, 602, 604, 611, 613, 616, 617, 631, 632, 633, 635, 636, 646, 647, 649, 652, 654, 655, 657, 658, 660, 661, 665, 670, 671, 672, 674, 678, 679, 680, 681, 686, 700, 706, 707, 710, 720, 726, 733, 737, 738, 740, 758, 759, 770, 775, 777, 783, 786, 797, 798, 799, 810, 814, 819, 841, 847
Kāmūsü'l-Baḥr, 181, 245, 267, 372
Kāmūsü'l-Muḥīt, 245
Kānūnu'l-Edeb, 543
Kānūnu'l-Edeb, 186, 196, 245, 318, 345, 375, 382, 449, 534, 580, 645, 647, 654, 661, 699, 725, 733, 766, 772, 799
Ka'bū'l-Hibr, 165, 282, 542, 573, 697, 750, 774, 786, 787
Kaşîde-i Şatıbiyye, 247
Kaşîr, 346, 596, 603
Katāde bin Nu'mān, 526
Kâtib, 464
Katāde, 717
Kays bin Cendel, 277

Ḳazvīnī, 76, 78, 147, 148, 149, 163, 338, 358, 381, 393, 406, 446, 463, 469, 523, 532, 534, 546, 587, 607, 636, 647, 658, 669, 679, 705, 710, 712, 725, 764, 801, 811
Kelbī, 293, 363, 394, 499, 625, 649, 675, 806
Kemāl Paşazāde, 314, 658
Kenz, 152, 205, 206, 207, 245, 621, 695
Kerīmī, 246, 662
Keşf, 137, 200, 201, 310, 704
Keşfün ‘ale’l-Keşşāf, 244
Keşşāf, 133, 137, 170, 171, 187, 201, 202, 244, 260, 262, 284, 310, 328, 336, 380, 409, 466, 502, 513, 551, 616, 656, 704, 711, 804, 847
Kevākibü’d-Derārī, 245, 587
Kevākibü’d-Derārī li’l-Kirmānī ‘ale’l-Buḥārī, 245
Kevāşī, 98, 186, 269, 362, 368, 545, 568, 711, 799, 847
Ḳıtmīr, 758, 760
Kinde, 193, 257
Kisā’ī, 101, 584, 591, 637, 641, 770, 771
Kitābi’t-Ta‘bīr li-İbn Ğannām, 143, 144, 338, 353, 367, 375, 376, 383, 386, 390, 392, 396, 407, 418, 434, 446, 448, 449, 502, 524, 605, 615, 616, 631, 740, 845
Kitābu Nevādiri’l-Ġarā’ib ve Mevāridi’l-‘Acā’ib, 541
Kitābu’l-Eşbāh ve’n-Nezā’ir, 245
Kitābu’l-Ġarā’ib ve’ş-Şüzüz, 335
Kitābu’l-Ḥulāsa, 245
Kitābu’l-İlhām, 246
Kitābu’n-Neşāyiḥ, 468, 820
Kitābu’ş-Şifā fi-Ḥuḳūḳi’l-Muştafā, 245, 350
Kitābu’z-Zebāyiḥ, 183, 432

Kitābu’l-Eşbāh ve’n-Nezā’ir, 153, 663
Kitābu’l-Mi‘e, 246, 740
Kitābu’l-Mi‘e li’l-Mesīḥī, 246
Kitābu’l-Müstağīşinebillāh, 416
Kitābu’ş-Şevārid, 747
Kitābu’t-Ta‘bīr li-İbn Ğannām, 246
Kitābu’t-Ta‘bīr li-İbn Sīrīn, 246
Ḳoştanṭin, 674
Ḳoştanṭiniyye, 403
Ḳudūrī, 70, 152, 184, 239, 245, 315, 316, 365, 432, 440, 455, 461, 530, 565, 634, 695, 703, 761, 774, 818
Kūfe, 41, 136, 258, 259, 309, 323, 355, 365, 368, 374, 394, 398, 400, 453, 467, 506, 522, 529, 563, 640, 687, 700, 704, 731
Ḳūhistānī, 155, 245, 256, 314, 372, 566, 623
Ḳūhistānī ‘ale’l-Vikāye, 245
Kūleyb, 295, 688
Kūseyr, 76, 701, 727
Lāmi‘ī, 246, 657, 662
Le’ālī-i Ferīde, 98, 99, 279
Le’ālī’ü’l-Ferīde, 246
Leys bin Sa‘d, 535
Mādir, 45, 120, 293, 857
Maḳāmāt, 246, 314, 665, 672
Maḳāmātü’t-Ṭā’irīn, 246
Maḳşūd, 239, 246, 287, 292
Mālik, 39, 151, 152, 157, 162, 248, 308, 321, 340, 341, 343, 379, 412, 456, 508, 535, 577, 604, 631, 634, 638, 643, 649, 666, 684, 692, 748, 762, 835, 836
Mālik bin Dīnār, 508, 638, 748
Mālik ibn Enes, 321
Mañşūr Ḥalife, 578

- Ma' rûf-ı Kerhî, 608, 611
- Maṭlûb, 239, 246, 287
- Mâverdi, 185, 629
- Mazbûṭ, 239, 246, 287
- Mebâriku'l-Envâr li-İbni'l-Melek 'ale'l-
Meşâriḳ, 245
- Mebṣûṭ, 641
- Mecma' u'l-Aḥbâb, 246
- Mecma' u'l-Baḥreyn, 245, 433
- Mecma' u'l-Leṭâ'if, 246
- Medîne-i Münevvere, 156, 258, 293,
304, 307, 309, 321, 352, 370, 372, 399,
484, 509, 510, 518, 521, 522, 556, 557,
582, 640, 672, 713, 723, 727, 771, 772,
795
- Mefâtîḥ 'alâ-Şadri's-Şerî'a, 245
- Mefâtîḥu'l-Cinân ve Meşâbiḥu'l-Cenân
li-İbn Seydî, 245, 353, 433
- Mefâtîḥü'l-Künûz, 833
- Mekke-i Mükerreme, 117, 285, 304, 310,
359, 372, 384, 422, 496, 550, 563, 569,
619, 641, 722, 780
- Mekselmînâ, 750, 758
- Meliḥ bin el-Bezâ, 596
- Me' âlimü't-Tenzîl, 190, 244, 363, 369,
370, 415, 530, 544, 573, 626, 723, 753,
759, 774, 805, 819, 832, 846
- Merâḥ, 239, 246, 261, 287
- Mercidâbıḳ, 167, 403
- Mervân bin Ebî Ḥafṣa, 475
- Meryem, 271, 401, 414, 558, 622, 625,
658, 808
- Meşâbiḥ li-Muḥyi's-Sünne el-Begavî,
245
- Mesîḥî, 740
- Mesleme ibn 'Abdi'l-Melik, 403
- Meşâriḳ li'l-İmâm eṣ-Şagâni, 245
- Meşâriḳu'l-Envâr, 472, 534, 622, 762
- Mevlânâ Kâra Kemâl, 159, 247, 250
- Mevlânâ Şeyḫzâde, 280, 629
- Mevlânâ Yûsuf el-Ḳayşerî, 160, 251
- Meymûne-i Sevdâ, 453
- Mısr, 88, 165, 278, 292, 363, 431, 482,
543, 556, 595, 610, 611, 612, 619, 625,
632, 652, 661, 669, 697, 762, 815, 834
- Minhâcü'l-Beyân, 147, 193, 246, 532,
587, 589, 634, 645, 653, 660, 683, 729
- Minhâcü'l-Müzekkirîn, 246, 252
- Minhatü's-Sülûk, 246
- Miṣbâḥu'l-Münîr, 246, 647, 726
- Miskîn 'ale'l-Kenz, 245
- Mûcez, 193, 246, 533, 653, 660
- Mufaṣṣal, 107, 246, 298, 442, 583, 584,
585, 591, 683, 810
- Muḡni'l-Lebîb, 239, 246, 291, 315
- Muḡrib, 41, 102, 245, 260, 261, 359,
372, 462, 543, 672, 710, 712
- Muḥammed, 44, 48, 88, 147, 155, 157,
164, 171, 184, 194, 239, 241, 245, 246,
255, 258, 277, 278, 280, 282, 283, 307,
309, 316, 336, 338, 339, 341, 342, 345,
353, 354, 363, 365, 373, 376, 381, 384,
395, 397, 400, 407, 426, 431, 432, 440,
463, 469, 475, 489, 499, 506, 510, 554,
564, 571, 584, 585, 641, 672, 690, 693,
706, 711, 717, 731, 738, 756, 761, 762,
775, 791, 803, 815, 821, 824, 832, 848,
849, 854, 862
- Muḥammed bin Ḥamîr, 791
- Muḥammed bin Ḥüseyn bin 'Alî bin
Zeyne'l-Ābidîn, 815
- Muḥammediyye, 246, 349, 470, 511,
624
- Muhelleb bin Ebî Şufre, 687
- Muḥkem, 660
- Muḥtârü's-Şiḫâḥ, 245

- Muhtaşar, 246, 566
- Muhtaşar-ı İhyā, 311
- Muhtaşaru'z-Zencānī, 246
- Muhyi'd-dīn el-‘Arabī, 185, 353, 354
- Muḳaddime-i Cezeriyye, 247, 278
- Muḳaddimetü't-Taşrīf, 252
- Muḳātil, 186, 363, 426, 464, 465, 467, 565, 573, 759, 761, 806
- Muḳātil bin Süleymān, 465
- Muḳtedir Bi'llāh, 562, 832
- Mu‘āviye, 127, 233, 335, 342, 365, 398, 401, 409, 440, 447, 499, 506, 553, 651, 666, 676, 684, 728, 807, 834
- Mu‘āviye bin Hudeyc, 409, 834
- Mu‘āz ibn ‘Ömer, 426
- Mu‘izzü'd-Devle, 794
- Mu‘rib, 41, 196, 246, 260, 623, 654
- Mūsā, 74, 323, 324, 325, 382, 413, 425, 429, 452, 453, 611, 628, 711, 747, 761, 762, 772, 778, 796, 808, 817, 828, 845
- Mustazraf, 230, 246, 331, 333, 366, 368, 473, 478, 488, 490, 613, 711, 727, 809
- Muṣṭafā, 40, 48, 248, 254, 277, 283, 338, 553, 571, 854
- Muṭavvel, 246, 285
- Mücāhid, 310, 426, 447, 548, 621, 709, 716, 730, 824
- Mücālese, 492, 803, 815
- Müfredāt-ı İbn Bayṭār, 149, 683
- Mükemmel, 219, 246, 298, 442, 584, 585, 683, 719, 727
- Münezzir bin Mā‘ü's-semā’, 503
- Münferice, 174, 222, 246, 510, 784
- Müntekā, 246, 346
- Münyetü'l-Muṣallī, 245, 761
- Müşelles, 107, 245, 253, 254
- Müşelles-i Kuṭrub, 245, 254
- Müseylimetü'l-Kezzāb, 81, 529, 530
- Müslim, 123, 152, 159, 173, 354, 457, 494, 495, 496, 557, 577, 612, 613, 622, 667, 676, 923, 930
- Müstaḥlaşu'l-Ḥaḳā’iḳ ‘ale'l-Kenz, 245
- Müstaşfā, 245, 739
- Müşkilāt-ı Şeh-nāme, 246, 661
- Mütenebbī, 476
- Mütevassıf, 246, 291, 441
- Müzhir li-Mevlānā Celālī'd-dīn es-Süyūṭī, 245
- Nāşiriyye, 255, 348
- Necef, 400, 789
- Necrān, 482, 515
- Nevādir, 641, 761
- Nevādiri'l-Ġarā’ib ve Mevāridi'l-‘Acā’ib, 695, 814
- Nevādirü'l-Ġarā’ib, 246, 542
- Nevādirü'l-Ġarā’ib ve Mevāridü'l-‘Acā’ib, 542
- Nevevī, 154, 534, 663, 671
- Nihāvend, 482, 509
- Ni‘metu'llāh, 77, 146, 245, 710
- Nizār bin Ma‘ad, 515
- Nūḥ, 52, 75, 121, 185, 186, 365, 430, 437, 442, 470, 479, 488, 492, 494, 541, 545, 547, 548, 549, 572, 573, 655, 741, 762, 783, 808, 824, 828, 863
- Nuḳāye, 245, 542, 761
- Nu‘mān bin Şābit, 292, 306, 640
- Nūru'l-‘Uyūn, 157, 246, 431
- Nūşinrevān, 791
- ‘Abbūd, 45, 135, 293, 294, 859
- ‘Abd bin ‘Alī bin ‘Abdi'llāh bin ‘Abbās, 785

- ‘Abdu’llah bin el-Mübārek, 416
- ‘Abdu’llāh bin el-Mübārek, 575, 576
- ‘Abdu’llāh bin ez-Zübeyr, 559, 835, 836
- ‘Abdu’llāh bin Mes‘ūd, 804
- ‘Abdu’llāh bin Selām, 759
- ‘Abdu’llāh İbn ‘Amr bin el-‘Āş, 703
- ‘Abdu’llāh-ı Endelüsî, 358
- ‘Abdu’r-Raḥīm, 239, 246, 287
- ‘Abdu’r-Raḥmān bin el-Eş‘aş, 689
- ‘Abdu’r-Raḥmān bin Hārūn el-Mağribî, 803
- ‘Abdu’r-Raḥmān bin ‘Avf, 370, 371, 413, 480, 694
- ‘Abdü’l-Cabbār bin Küleyb, 492
- ‘Abdü’l-Laṭîf-i Bağdādî, 357
- ‘Abdü’l-Melik bin Mervān, 394, 535, 538, 686, 763
- ‘Abdü’l-mesîḥ bin ‘Ömer bin Kays, 789
- ‘Abdü’l-Muṭṭalib, 360, 361, 499
- ‘Acā’ibü’l-Maḥlūkāt, 163, 246, 393, 446, 594, 705, 748, 769, 791, 803, 810
- ‘Adiyy bin Erṭāh, 703
- ‘Alî, 40, 77, 88, 136, 155, 171, 189, 193, 194, 233, 245, 246, 255, 257, 258, 259, 263, 291, 293, 307, 309, 316, 320, 331, 336, 341, 343, 345, 353, 365, 372, 374, 398, 400, 422, 456, 480, 483, 487, 490, 499, 509, 527, 540, 555, 608, 611, 638, 649, 672, 690, 700, 704, 714, 728, 729, 731, 756, 758, 759, 762, 785, 787, 805, 815, 817, 818, 834, 847
- ‘Alî ibn Ebî Ṭālib, 309, 345, 398
- ‘Amelles, 45, 120, 293, 617, 859
- ‘Amr bin Ma‘dîkereb, 365, 399
- ‘Amr bin ‘Adiyy, 598, 603
- ‘Ansî, 529
- ‘Ā’işe-i Şiddîka, 307, 370, 371, 385, 412, 436, 440, 637, 836
- ‘Arāyis, 186, 244, 549, 554, 568, 572
- ‘Arūz-ı Vaḥîd-i Tebrîzî, 96, 246, 286
- ‘Aṭā, 151, 323, 432, 447, 631, 806, 840
- ‘Aynü’l-Ḥavāş, 381
- ‘Azze, 76, 701, 727
- ‘İkrime, 162, 316, 379, 380, 428, 727, 824
- ‘İmādü’-d-Devle, 794
- ‘İsâ, 75, 92, 349, 353, 384, 414, 421, 532, 572, 596, 622, 624, 711, 753, 757, 790, 808, 815, 821, 837, 839
- ‘İşāmü’-d-dîn, 244, 246
- ‘İşāmü’-d-dîn ‘ale’l-Beyzāvî, 244
- ‘İzzî, 109, 187, 239, 250, 260, 287
- ‘İzzü’-d-dîn bin ‘Abdi’s-selām el-Mağdisî, 833
- ‘Osmān, 40, 151, 155, 193, 194, 255, 257, 258, 259, 321, 364, 370, 374, 380, 456, 480, 484, 522, 555, 631, 672, 687, 700, 704, 714, 756, 834
- ‘Osmān bin ‘Affān, 259, 370, 484, 687
- ‘Ömer, 40, 62, 85, 89, 110, 151, 155, 164, 171, 189, 194, 244, 255, 256, 257, 258, 259, 326, 332, 336, 352, 360, 370, 372, 373, 380, 384, 413, 426, 437, 443, 453, 456, 457, 474, 480, 483, 488, 489, 499, 508, 509, 512, 533, 537, 540, 542, 556, 566, 583, 631, 676, 682, 688, 692, 693, 704, 714, 717, 731, 744, 756, 764, 773, 774, 789, 814, 860
- ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb, 326, 364, 370, 380, 774
- ‘Ömer bin Meymūn, 481
- ‘Ömer bin ‘Abdi’l-‘Azîz, 453, 508, 540, 774
- ‘Ömer bin Yezîd el-Esedî, 474
- ‘Ömer en-Nesefî, 244
- Osmān, 762
- ‘Uḫūdu’-d-Dürer ve’l-‘İkyān, 246

‘Urķūb, 45, 135, 293, 860
 ‘Uyūnu’t-Tefāsīr li’l-Fużalā’i’s-Semāsīr, 244, 363, 384, 513
 ‘Üzeyr, 626, 761, 823, 832
 Pendnāme, 178, 246, 305, 550, 698
 Pendnāme-i Şeyh ‘Attār, 246
 Rāfi‘ bin ‘Umeyre, 506
 Rakķiyyāt, 641
 Ramażān ‘alā-Şerħi’l-‘Aķā’id, 246
 Rāmūz, 245, 373, 433
 Ravzu’l-Aķbār, 246, 334, 612, 614
 Rebī‘u’l-Ebrār, 171, 336, 357, 586, 711, 811
 Resūl-i Ekrem, 130, 177, 249, 520
 Revnaķi’t-Tefāsīr, 626
 Revnaķu’t-Tefāsīr, 244, 628
 Risāleti Tabakāti’l-Fuķahā’, 641
 Risāletü’l-İşāre, 246
 Risāletü’l-Merām, 246, 549, 551, 566
 Risāletü’t-Ta‘rib, 246
 Ru’be, 518
 Rüknu’d-Devle, 655, 794
 Şadru’s-Şerī‘a, 183, 245, 432, 648
 Şafvetu’s-Şafve, 803
 Şahīh-i Müslim, 496
 Şahīhü’l-Buķārī, 245, 842
 Şālih, 162, 380, 399, 565, 625, 711, 721, 723, 761, 808
 Sa‘dī Çelebi, 298, 588, 760
 Sa‘id bin Cübeyr, 316, 370, 432, 688, 692, 728, 733, 804
 Sa‘id bin Zeyd, 156, 521
 Sāriye bin el-Hısn, 510
 Seb‘atu Ebhur, 33, 36, 37, 41, 42, 66, 67, 68, 242, 259, 264

Seb‘iyyāt, 246
 Sehl bin Hārūn, 169, 473, 474
 Selemetü’l-İbnü’l-Ekva‘, 506
 Seyyid Şerīf-i Cürcānī, 160, 251
 Şıbyān, 185, 246, 338, 470
 Şıhāh, 184, 186, 187, 192, 195, 245, 260, 276, 287, 295, 310, 345, 346, 348, 359, 373, 382, 389, 394, 400, 408, 461, 469, 512, 519, 522, 533, 536, 546, 580, 591, 635, 649, 654, 658, 659, 661, 684, 700, 701, 706, 710, 733, 766, 770, 787, 811, 844
 Şıhāh-ı ‘Acemī, 186, 245, 580
 Sıbeveyh, 103, 270, 272, 273, 313, 356, 437, 613
 Siyer-i Kebīr, 641
 Siyer-i Şağīr, 641
 Süddī, 552, 624, 750, 758, 806, 831
 Süfyān eş-Şevrī, 432
 Süfyān-ı Şevrī, 631, 644
 Sükkerdānu’l-Mülūk, 246, 817
 Sükker-i Şāfi, 41, 66, 188, 189, 190, 242, 245, 260, 304, 335, 360, 383, 448, 569, 574, 582, 678, 747, 798
 Süleymān, 108, 167, 168, 359, 403, 408, 424, 429, 462, 464, 465, 467, 499, 507, 541, 569, 570, 578, 595, 618, 675, 676, 687, 734, 748, 756, 761, 763, 780, 806, 848
 Süleymān bin ‘Abdi’l-Melik, 403, 687
 Sürürī, 248, 738
 Şāfi‘ī, 151, 152, 153, 166, 191, 307, 316, 320, 334, 337, 365, 447, 456, 465, 497, 502, 510, 530, 547, 631, 663, 664, 666, 668, 695, 761, 812, 842
 Şāhidī, 179, 239, 245, 290, 588, 651, 671
 Şakāyıķu Nu‘māniyye, 246
 Şa‘yā, 804
 Şatıbiyye, 246

Şehābü'd-dīn Aḥmed bin Ḥacer el-
 'Asḳalānī, 842
 Şemr Zī'l-Cevşen, 747
 Şemsü'd-dīn el-Kirmānī, 587
 Şerḥ-i Ebyāt-ı Dav, 246
 Şerḥ-i Ebyāt-ı Mütevassıt, 246
 Şerḥ-i Fuşuş li-Mevlānā 'Abdi'r-
 Raḥmān el-Cāmī, 246
 Şerḥ-i Lübbāb, 246
 Şerḥi Muḳaddimeti't-Taşrīf, 160, 251
 Şerḥ-i Şıbyān, 246
 Şerḥü'l-Ġarībeyn li'l-Herevī, 419
 Şerḥü'l-Meşāriḳ li'ş-Şeyḥi'l-Ekmel, 99,
 270, 328
 Şerḥü'l-Meşāriḳ li-Mevlānā eş-Şeyḥi'l-
 Ekmel, 795
 Şerḥü'l-Muştafiyy 'ale's-Sükkeri's-Şāfi,
 96, 98, 270
 Şerḥu Gülistān li's-Sürūrī, 246
 Şerḥu Maḳāmāt li'l-Muṭarrizī, 246
 Şerḥu Mecma' i'l-Baḥreyn li-İbni'l-
 Melek, 245
 Şerḥu Mücezz li's-Sedīdī, 246
 Şerḥu Muḳaddimeti't-Taşrīf, 159, 246,
 250
 Şerḥu'l-Ḳudūrī li'l-Mevlā ez-Zāhidī,
 245
 Şerḥü'd-Dībāce, 246
 Şerḥü'l-Cevāhir, 355
 Şerḥü'l-Emālī, 246
 Şerḥü'l-Erba' in li-İbn Kemāl Paşa, 245
 Şerḥü'l-Ġarībeyn, 195, 245, 341, 348,
 400, 460, 536, 580, 684, 701, 770
 Şerḥü'l-Ġarībeyn li'l-Herevī, 245
 Şerḥü'l-Ḳāmūs li-Mevlānā 'Abdi'r-
 Ra'ūf el-Münāvī, 245
 Şerḥü'l-'Arūz, 246

Şeri' atü'l-İslām, 471
 Şeybe bin 'Oşmān bin Ebī Ṭalḥa, 555
 Şeyḥ 'Abdü'l-Ḳādir-i Geylānī, 404
 Şeyḥ 'Atṭār, 178, 305, 550, 698, 729
 Şeyḥü Ekmel 'ale'l-Meşāriḳ, 245
 Şeyḥzāde, 244, 300
 Şir' atü'l-İslām, 245
 Şüreyḥ, 151, 432, 631, 703, 704
 Taḳıyyü'd-dīn bin Ebi'd-Dem el-
 Ḥamevī, 154, 663
 Taḳıyyü'd-dīn Subkī, 161, 429
 Taḳrībü'l-Ma'āhid, 246, 258, 277, 288,
 328, 333, 499
 Ta'rifātu'l-'Ulūm, 160, 179, 189, 251,
 246, 253, 760
 Tārīḥü'l-İslām, 760
 Tavzīḥu'l-İ'rab, 246
 Tecübī, 41, 193, 194, 257, 258
 Tefsīr-i Beḡavī, 415, 628
 Tefsīr-i Ḥanefī, 163, 183, 425, 427
 Tefsīr-i İbn Ḥātim, 519
 Tefsīr-i Kebīr, 312
 Tefsīr-i Şa'lebī, 619
 Tefsīr-i Teysīr, 186, 349, 363, 384, 409,
 513, 568, 805
 Tefsīr-i Teysīr-i Nesefī, 384
 Tefsīr-i Vāhidī, 759
 Tefsīr-i Vasīṭ, 753
 Tefsīru Ebi'l-Bekā, 244
 Tefsīru Ḥanīfī, 244
 Tefsīru Kebīr, 244
 Tefsīru Kevāşī, 244
 Tefsīru Şa'lebī, 244
 Tefsīru Teysīr, 244
 Tefsīru Vasīṭ li'l-Vāhidī, 244

Teftāzānī, 137, 187, 244, 247, 260, 262, 310
Temhīd, 94, 409, 737
Temīmü'd-Dārī, 411
Tenbīhü'l-Ġāfilīn, 246, 363, 685
Tendūsīs, 756, 759
Tercemān-ı Şihāh, 246, 297
Teshīl, 184, 190, 246, 448, 540, 729
Teyşīr 'ale'l-Vikāye İbn Melek, 244, 245, 384, 415, 648
Tibyān, 244, 588
Tih, 669, 762, 817
Tirmizī, 457
Tuḥfetü'l-Eḥillā' li'l-'Azīzi'l-Muḥallā', 691, 745
Tuḥfetü'l-Mülūk, 245, 246, 271, 281, 530, 648
Tuḥfetü'l-Eḥillā', 246
Tübbā', 362, 555
Tücibī, 41, 193, 194, 257, 258
Ṭabakāt, 246, 348
Ṭabakātü'l-Fukahā, 255, 640
Ṭaberānī, 185, 309, 527
Ṭaberī, 82, 246, 366, 500, 604
Ṭablāwī, 187, 250, 260
Ṭaşköprizāde, 247, 278
Ṭaṭyānūs, 625
Ṭibī 'ale'l-Keşşāf, 244
Ṭuleyṭula, 820
Ṭuveys, 45, 127, 293, 295, 713, 862
Ufsūs, 81, 749, 759
Uhbān bin Evsü'l-Eslemī, 506
Uḥud, 157, 371, 380, 431, 514, 529
Urmiyā, 491, 824

Ümeyye bin Ebi's-Şalt, 302, 439, 440, 762
Ümmü Seleme, 309, 666
Vehb, 288, 323, 369, 421, 507, 571, 625, 719, 720, 759, 804, 824, 831, 839
Vehb bin Münebbih, 421, 507, 571, 824, 839
Velīd bin 'Abdi'l-Melik, 403, 564
Velīd bin 'Uḳbe, 193, 258
Vesīletü'l-Mekāşid, 246, 487
Vikāye, 648
Vikāye, 155, 196, 239, 245, 256, 314, 372, 432, 566, 623, 648, 654
Yaḥyā bin Abdi'l-Ḥamīd el-Ḥimmānī, 791
Yaḥyā bin Mu'āz er-Rāzī, 464, 510
Yaḥyā bin Sa'id, 152, 577
Yaḥyā bin Yaḥyā, 457
Ya'fūr, 780, 841
Yehūzā, 379, 625
Yemāme, 293, 296, 477, 529, 530
Yemen, 93, 157, 288, 304, 323, 359, 362, 431, 446, 470, 529, 543, 558, 594, 595, 613, 780, 803, 823
Yemliḥā, 751, 758
Yezīd, 180, 291, 474, 557, 591, 763, 841
Yūnus, 142, 462, 520, 574, 761, 804, 805, 807, 808
Yūsūf, 325, 818
Yūsuf el-Ḳayseriyyī, 159, 250
Zāhidī, 152, 239, 255, 315, 316, 348, 365, 432, 440, 530, 565, 621, 634, 695, 703, 761
Zaḥīreti'l-'Uḳbā 'alā-Şadri's-Şerī'a, 623
Za'ferānī 'ale'l-Meşābiḥ, 245
Zebbā, 86, 125, 596, 602

Zehabî, 760

Zehretü'r-Riyâz fi'l-Mev'ize, 246

Zemaşşerî, 107, 187, 244, 260, 380, 409,
502, 583, 672, 711, 720, 811

Zerķā', 45, 295, 296, 863

Zeyn bin Nüceym el-Ĥanefî, 153, 663

Ziyādât, 641

Ziyâ'u'l-Ĥulûm li-Mevlânâ Şemsi'd-dîn
Muĥammed, 245

Zuĥru'l-Āĥire, 66, 189, 242, 245, 484

Zü'n-nûn-ı Mışrî, 608, 609, 610

SONUÇ

Türk edebiyatında ilk örneklerin verildiği 14. yüzyıldan itibaren tuhfe geleneğinin çeşitlenerek geliştiği görülmektedir. İki dilli sözlüklerin yanında Arapça-Farsça-Türkçe üç dilli örneklerin ve iletişimde olunan diğer dillerde ürünlerin verilmesiyle manzum sözlüklerin sayısı bir hayli artar. Edebî tür olarak literatürde yer bulan bu eserler, aynı zamanda İslam toplumlarının ezbere dayalı eğitim sistemlerinde ders kitabı olarak işlevsel bir görev üstlenmiştir. Bu eserlerden biri de Akhisarlı Abdülcelîl bin Yûsuf'un kaleminden çıkan Seb'atu Ebhur'dur. Eser, hayvanların Arapçadaki isim, künye ve lakaplarını ele almak amacıyla nazmedilmiştir. 52 beyitlik bir giriş bölümü ve 185 beyitlik asıl sözlük bölümünden oluşan toplamda 237 beyitlik bir Arapça-Türkçe manzum sözlüktür. Abdülcelîl bin Yûsuf geleneğin aksine tuhfe tabirini kullanmamış, toplamda yedi aruz bahrinde yazdığı gerekçesiyle eserine yedi deniz anlamına gelen Seb'atu Ebhur adını vermeyi tercih etmiştir. Ardından eseri üzerine bir şerh hazırlamıştır.

Manzum sözlükler, genellikle ilköğretim yaşındaki öğrencileri ya da dili yeni öğrenecek kişileri muhatap alarak hazırlandıkları için temel düzeyde kelimeleri ihtiva ederler. Seb'atu Ebhur, diğer manzum sözlüklerin aksine tek bir amaca ve konuya odaklanır. Çeşitli kavramlar, garâib kültürü, eşya ve bitki isimleri ile tarihten şahsiyetlere de yer verilmekle birlikte eserin genel muhtevası hayvanlar üzerinedir. Seb'atu Ebhur tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil bir konuda nazmedilmiş dillerinden biri Türkçe olan ilk manzum sözlüktür.

Konusu (hayvanların isim, künye ve lakapları) bir dili yeni öğrenmekte olan kişilerin merak edeceği ya da öğrenmeleri gereken temel bilgiler arasında değildir. Dolayısıyla hem Seb'atu Ebhur'un hem de şerhinin çocuklara ya da dil eğitimine yeni başlayıp lügat dersi görenlere yönelik olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu sözlüğün ve şerhinin muhatabı; hayvanlara ilgi duyan, hayvanların künye ve lakaplarıyla ilgilenebilecek ya da genel olarak varlıkların isimlendirilme usulleri ile isim veriliş sebep ve hikâyelerini araştıran kişiler olabilir. Ayrıca burada, Abdülcelîl bin Yûsuf'un kendi bilgi birikimini aktarmak amacıyla bir manzum sözlük ve şerh yazmış olabileceği de akla getirilmelidir.

Görüldüğü üzere Abdülcelîl bin Yûsuf, manzum sözlüğüne aldığı ve hakkında bilgi verdiği her kelime için darb-ı meseller, rüya tabirleri, hayvansal-tıbbî özellikler ve dinî hükümlerden oluşan asgarî 4 bölümlük bir şerh planlamıştır. Bu bölümlerin sayısı zaman

zaman 13'e kadar çıkabilmektedir. Çoğunluğu hayvan ismi olan kelimeler üzerinden atasözleri, rüya tabirleri, ilaç tarifleri, hikâyeler, edebî eserlerden örnekler ve pek çok ilginç bilgiyi içeren, eğitici-öğretici yönü ağır basan ve bir o kadar da eğlenceli bir eser ortaya koymuştur. Bazı kelimelerin şerhlerinin çok geniş tutulduğu hacimli şerh metni içinde, bilgilerin her birini başlıklar halinde okuyucuya sunmuş böylece aranan bilginin bulunmasını kolaylaştırmıştır.

Klasik şerh geleneğine bakıldığında şerh metinlerinin yazılma sebebi; temelde ana metnin yazıldığı dilin öğretimine katkıda bulunmak, eserdeki muğlak ifadeleri açıklığa kavuşturmak ve eser ile okuyucu arasında köprü oluşturarak eserin anlaşılabilirliğini arttırırken okuyucunun da bilgi seviyesini yükseltmektir. Abdülcelîl bin Yûsuf da - herkesin bilgi sahibi olamayacağını düşündüğü- hayvanların isimlerine dair nazmettiği sözlüğünü şerh ederek bu konuyu derinlemesine ele alır.

Diğer manzum sözlük şerhlerinin ve genel edebî eser şerhlerinin aksine Şerh-i Seb'atu Ebhur'un yazıldığı kaynak dil olan Arapçanın öğretimini kolaylaştırıcı yönü geri planda kalmaktadır. Abdülcelîl bin Yûsuf, Şerh-i Seb'atu Ebhur'la Arapçadaki hayvan künye ve lakaplarını merak edip hayvanlar hakkında genel bilgiler edinmek isteyen kişilerin ilgi odağı olabilecek toplamda 109 hayvana dair bilgilerin verildiği ansiklopedik nitelikte bir metin ortaya koymuştur.

Abdülcelîl bin Yûsuf kendi eserini şerh ederken onu en iyi bilen kişi olarak eserinin anlaşılabilirliğini ve tedavülünü sağlayarak ulaşılabilirliğini artırmak istemiş olmalıdır. İlk adımı manzum sözlük olarak attığı hayvanlar hakkında bilgi verme işini, konuyu etraflica ve sağlam kaynaklarla ele alma şeklinde devam ettirmiştir. Böylece transkripsiyonlu metnini hazırladığımız bu eserin biri diğeri üzerinden hazırlanmış birbirini tamamlayan iki metin olmanın yanında iki aşamada kaleme alınmış tek bir metin olduğu da söylenebilir. Ayrıca Abdülcelîl bin Yûsuf manzum sözlük yazarları içinde kendi eserini şerh etmesi yönüyle Lütfullah Yûsuf Halimî'den (ö.902/1497'den sonra) sonraki ilk kişidir.

Şerh esnasında kelimelerin anlam, köken ve gramatik olarak detaylı şekilde ele alınması, âyet-i kerime, hadîs-i şerif ve şiir iktibasları ile şerh metinlerinin ana kaynakları olan dinî ve edebî malzemenin kullanım yoğunluğu, kelime şerhlerinin bölümler halinde

düzenlenmesi ve başvuru kaynaklarının titizlikle belirtilmesi Abdülcelîl bin Yûsuf'un şerh metodunun dört temel özelliğidir.

Şerh metni içinde 225 âyet-i kerime ve 139 hadis-i şerif-rivayet ile 119 farklı Arapça şiir ile az sayıda Farsça ve Türkçe şiir örneği tespit edilmiştir. Kelimelerin anlam ve kullanımlarına şahit göstermek amacıyla yararlanılan bu iktibasların bir kısmı bizzat Abdülcelîl bin Yûsuf tarafından tercüme edilmiş ya da açıklanmış şekilde metinde yer almaktadır.

Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhini bölümler halinde sistemli şekilde ele almıştır. Bu durum aranan bilginin hızlıca bulunmasını sağladığı için eserden faydalanmayı da kolaylaştırmaktadır. el-Emsâl bölümünde ve şerhin geneline yayılmış haldeki toplamda 253 darb-ı meselle, Şerh-i Seb'atu Ebhur'un Arap dilinde hayvanlar üzerinden oluşturulmuş darb-ı meseller konusunda başvurulabilecek Türkçe bir kaynak olduğu söylenebilir. Bu kapsamda eserde yer alan darb-ı meseller, eserin şerh metodunu incelediğimiz kısımda, anlamları ve kullanım alanlarıyla birlikte alfabetik olarak listelenmiştir.

Şerh-i Seb'atu Ebhur hazırlanırken başvuru 202 kaynak eser ve bunların etkin şekilde kullanımı şerhin ilmî değerini arttırıp metni zenginleştirmenin yanında şerhin dört temel ayağından birini oluşturur. Yararlandığı kaynak eserleri hemen hemen her yerde müellifleriyle birlikte anması, bu eserler ve müellifleri hakkında bilgiler vermesi, söz konusu eserlere ve müelliflere saygılı şekilde ve ahlakî ölçütlerle yaklaşması Abdülcelîl bin Yûsuf'un bilimsel bir üslup benimseyen aydın tavrının neticesidir.

Şerh-i Seb'atu Ebhur; Arap dilinde isimlendirme geleneği, garip ve nadir kelimeler, kültürün isim, künye ve lakap konusunda nasıl şekillendiği, Arap kültüründe hayvanlara verilen isimler, bunların veriliş sebep ve usulleri konusunda faydalı pek çok kültürel ve filolojik malzeme içerir. Bu yönüyle, sadece Arap dili için değil Türkçeye yerleşmiş Arapça kökenli kelime, tabir ve ifadeler için de başvurulabilecek Türkçe bir kaynak metin durumundadır.

Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî hakkında bilinenler, eserlerinde verdiği bilgilerle sınırlıdır. Kendisinin tarihleriyle aktardığı bazı malumatlardan ve metnin teknik özelliklerinden hareketle iyi bir tahsil görmüş, Arapça ve Farsçaya vakıf, titiz çalışan biri

olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) yaşadığına dair bilgiler bulunsa da tarihleriyle birlikte anlattığı bazı olaylardan ve eserlerinin tamamlanış tarihinden hareketle 1618 yılında hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Seb'atu Ebhur ve şerhini araştırmacıların istifadesine sunmak amacıyla hazırlanan bu çalışmayla bazı biyografik yayınlarda hakkında eksik ve hatalı bilgilerin yer aldığı 17. yüzyıl müelliflerinden Abdülcélîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin hayatı, ilmî kişiliği, şârih yönü ve eserleriyle alakalı kendi verdiği bilgiler üzerinden sağlam bir biyografisi de ortaya çıkmıştır.

Abdülcélîl bin Yûsuf'un şerhi esnasında takındığı ahlakî tavırlar, aslı olmayan hiçbir bilgiyi eserine almaması ve bu bilgileri ilgili yerlerde kaynaklarıyla birlikte okuyucuya sunması bugünkü ilmî yayınların atıf ve kaynakça gösterim sistemine çok benzemektedir. Şerh-i Seb'atu Ebhur, bu yönüyle incelendiğinde Osmanlı müelliflerinin kitap-kütüphane olanakları, yayın faaliyetleri ve entelektüel durumlarına dair yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır. Seb'atu Ebhur muhtevası açısından tuhfe geleneği içinde farklı bir yerde durmaktadır. Tuhfelerin sadece ilköğretim yaş grubuna hitap etmediklerini, farklı amaçlarla da kaleme alınabildiklerini gösteren birkaç örnekten biridir. Abdülcélîl bin Yûsuf üslubu, sözlük yazarlığı ve şârih kimliğiyle, bu tez kapsamında ele alınan Seb'atu Ebhur ve Şerh-i Seb'atu Ebhur da yazılış amacı, konusu, işleniş tarzı ve kaynakları ile tuhfe ve şerh geleneğinin iyi birer temsilcisidir.

KAYNAKÇA

- Abdülcebbar, Süheyb. *el-Câmi'u's-Sahîh li's-Sünen ve'l-Mesânîd*. 38 Cilt. y.y. 2014.
- Abdülcelîl b. Yûsuf. *Zuhretü'l-Âhire*. Ankara: Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 3659.
- Açar, Bedriye. “İki Şerh Arasında: Sûdî ve Şem’î’nin Bostân Şerhlerindeki Şerh Tekniğine Mukayeseli Bir Bakış”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 57/57 (2017), 1-15.
- Açar, Bedriye. *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân’ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Açıkgöz, Namık. *Riyâzî: Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, Dîvan, Sâki-nâme ve Düstûru'l-Amel’in Tenkitli Metni*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Doktora Tezi, 1986.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî. *el-Müsned*. şrh. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadis, 1995.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb Arnaut. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ahmed, Ni‘metu’llah. *Lügat-i Ni‘metu’llah*, haz. Adnan İnce. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2015.
- Akbaş, Mustafa Yasin. “Mesâbîhü’s-Sünne Şerh Literatürü”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1, (2022), 33-80.
- Akgündüz, Ahmet. “Dürerü’l-Hükkâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/durerul-hukkam--molla-husrev>
- Akhisarî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Şerh-i Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, 3106.
- Akhisarî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *eş-Şerhü'l-Mustaffî fî Fethi Sükkeri's-Sâfî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 2631.
- Akpınar, Cemil. “Hacı Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-pasa>
- Akpınar, Cemil. “Hasan Çelebi, Fenârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-celebi-fenari>
- Aksoy, Ömer Asım. “Dürrü’n-Nizâm ve Nazmü'l-Cevâhir”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1960), 145-171.

- Aksoy, Ömer Asım. “Şeyh Ahmed ve Nazmü’l-Leâl”. *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (1959), 205-256.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, 4862.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 3217.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü’l-Küttab Koleksiyonu, 1086.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisü’l-Küttab Koleksiyonu, 1087.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 2630.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, 2718.
- Ali Şîr Nevâî. *Seb’atu Ebhur*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 4752.
- Alkan, Mustafa. *Mecmua Milli Kütüphane 2727 (Sübha-i Sıbyân, Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî, Aruz Risalesi vs.) (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkı Basım)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Alper, Ömer Mahir. “Mesîhî, Ebû Sehl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesih-ebu-sehl>
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cezeri>
- Apaydın, H. Yunus. “el-Müstasfâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mustasfa>
- Arslan, Anıl. “*Tuhfe-i Hüsamî: İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin*”. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Arslan, Anıl. *Tuhfe-i Hüsamî: İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Arslan, İclal. *Abdurrahman el-Câmî ve el-Fevâidü’z-Ziyâiyye Adlı Eseri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Arslan, Mustafa. *Bahâüddîn-i Magalkaravî U’cûbetü’l-Garâyib Arapça - Farsça - Türkçe Manzum Sözlük (İnceleme, Metin, Dizin)*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

- Arslan, Mustafa. *Menâzîmü'l-Cevâhir: Arapça - Farsça - Türkçe Manzum Sözlük*. Ankara: Genesis Kitap, 2011.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl. *Cemheretü'l-emsâl*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim - Abdülmecid Katameş. 2 Cilt. Kahire: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1964,
- Aslantürk, Ayşe Hümeysra. “Nesefî, Necmeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nese-fi-necmeddin>
- Ata, M. Mahfuz. “Kevâşî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Ocak 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kevasi>
- Atabey, Kılıç. “*Mustafâ bin Osmân Keskin: Manzûme-i Keskin*”. Kayseri: Laçın Yayınevi, 2001.
- Ateş, Ahmed. “Ali Şîr Nevâî'nin Arapça Sözlüğü Hakkında” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1957), 183-188.
- Attar, Feridüddîn. *Pendnâme*. çev. Adnan Karaismailoğlu. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021.
- Aydın, Fatma. “İlim Olmadan Yorum Olmaz: Abdülmecid Sivasi'nin Şerh-i Cezire-i Mesnevi'de Kullandığı Kaynaklar”. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2022), 116-144.
- Aydın, Tahirhan. “Arapçada Manzum Nahiv Geleneğinin Gramer Öğretimindeki Yeri ve Çoklu Zekâ Teorisi Açısından Değerlendirilmesi”. *Oş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 16-17 (2012), 67-85.
- Aykaç, Mehmet. “Debbâğ, Abdurrahman b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Aralık 2022.
- Aytekin, Arif. “Bâbertî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/baberti>
- Babacan, İsrâfil. “Edebiyatımızın Müstakil Tek Tarihî Manzum Ağız Sözlüğü: Erzurum Lehçesi Lügati”. *Diyalektolog: Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (Bahar 2017), 87-110.
- Bakırcı, Saffet. “Meâlimü't-Tenzîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mealimut-tenzil>
- Baktır, Mustafa. “el-Eşbâh ve'n-Nezâir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-esbah-ven-nezair--ibn-nuceym>
- Baktır, Mustafa. “İbn Melek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-melek>

- Baktır, Mustafa. “İbn Melek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-melek>
- Baş, Erdoğan. “Şeyhzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhzade>
- Başçetin, Mustafa Yasin. “Klasik Şerhlerin Metodolojisi”. Prof. Dr. A. Halûk Dursun Anısına Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Dil, Tarih, Coğrafya 6-8 Aralık 2019 Tam Metin Kitabı. ed. Fahri Temizyürek. 197-224. Ankara: ASOS Yayınevi, 2019.
- Bayat, Ali Haydar. “İbn Cezle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-cezle>
- Bebek, Adil. “Hayâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayali>
- Bedir, Murteza. “Vikâyetü’r-Rivâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vikayetur-rivaye>
- Benli, Mehmet Sami. “el-Mufasssal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mufasssal>
- Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405/1985.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Ma’rifetü’s-Sünen ve’l-Âsâr*. thk. Abdülmü’ti Emin Kal’acı. 15 Cilt. Kahire: Daru’l-Vefa, 1412/1991.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü’t-tenzîl ve esrarü’t-te’vîl: Beydâvî Tefsiri*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 5 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011.
- Bilge, Mustafa L. “İbnü’l-Verdî, Sirâceddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-verdi-siraceddin>
- Bolelli, Nusrettin. *Arapça Dilbilgisi Nahiv ve Sarf Terimleri*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006.
- Boran, Uğur. “Sözlükçülük Geleneğimize Umumî Bir Bakış ve Edirne Müftüsü Fevzî Efendi’nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Fevzî”. *Şarkiyat Mecmuası* 28/1 (2016), 73-154.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu’s-Sahih*. 9 Cilt. Dimeşk: Dâru Tavki’n-Necât, 2001/1422.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları İFAV, 2015.

- Canpolat Taşcı, Hülya. “Türkçe Edebi Şerhlerde Amaç ve Yöntemler”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*. 72-97. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Canpolat, Hülya. *Sa’di’nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelemesi*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Cebeci, Lütfullah. “Mefâtîhu’l-Gayb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mefatihul-gayb--razi>
- Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Kand-i Nebât*. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 3227/8.
- Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Kand-i Nebât*. Ankara: Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 325/2.
- Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Kand-i Nebât*. Ankara: Milli Kütüphane, Elazığ İl Halk Kütüphanesi 23 Hk 58/5.
- Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Kand-i Nebât*. Ankara: Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3227/8.
- Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Mükerrer Şeker*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 3415/1.
- Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf. *Kand-i Nebât*. Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 325/2.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/envarut-tenzil-ve-esrarut-tevil>
- Cerrahoğlu, İsmail. “Garîbü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/garibul-kuran>
- Ceviz, Nurettin - Gündüzöz Soner. “Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lugat-ı Yûsuf”. *EKEV Akademi Dergisi*. 10/29 (2006), 211-230.
- Ceylan, Ömür. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/serh#6-turk-edebiyati>
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- Cici, Recep. “İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/imamzade-muhammed-b-ebu-bekir>
- Civelek, Yakup. “Sünbülzâde Vehbî ve ‘Nuhbe-i Vehbî’ Adlı Manzum Arapça-Türkçe Sözlüğü”. *Yüzüncü Yıl Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2000), 275-297.

- Cürcanî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Hanefî. *Ta'rifat: Tasavvuf İstılahları*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, haz. Abdurrahman Acer. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Cürcanî, Seyyid Şerîf. *Kitābu't-Ta'rifāt Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. haz. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çakan, İsmail Lütfî. “Câmiu'l-Usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/camiul-usul-li-ehadisir-resul>
- Çelebi İlyas. “Rüya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruya#1>
- Çelebi, İlyas. “Havas İlmi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/havas-ilmi>
- Çelebi, İlyas. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kemalpasazade#5-eserleri>
- Çelebi, Muharrem. “Kutrub”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutrub>
- Çetin, Abdurrahman. “Vâhidî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vahidi--mufessir>
- Çınar, Bekir. “Manzum Sözlüklerimizden Miftâh-ı Lisân'ın Şekil, Dil ve Üslûp Özellikleri”. 38. *ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* 1/457-479.
- Çollak, Fatih - Akpınar, Cemil. “Gazzî, Bedreddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazzi-bedreddin>
- Çollak, Fatih. “eş-Şâtıbiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/es-satibiyye>
- Çollak, Fatih. “eş-Şâtıbiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/es-satibiyye>
- Çollak, Fatih. *Kıraat Alimlerinden İmam Şatibi ve “eş-Şâtıbiyye” Adlı Eseri*. İstanbul: Özener Matbaası, 2002.
- Çöğenli, M. Sadi. “Mutarrizî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutarrizi>
- Çöğenli, M. Sadi. *el-Mutarrizî ve el-Mugrib fî Tertibi'l-Mu'rib'inin Edisyon Kritiği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986.

- Dağlar, Abdülkadir. “Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi” *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic [Tunca Kortantamer Özel Sayısı II]* 2/4(1) (2007), 293-307.
- Demirayak, Kenan. “el-Maksûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-maksud>
- Demirayak, Kenan. “Merâhu’l-Ervâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/merahul-ervah>
- Demirci, İlker. “*Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük (Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Sözlük)*”. Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Demirci, Muhsin. “Herevî, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/heravi-ahmed-b-muhammed>
- Demirci, Muhsin. “Herevî, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/heravi-ahmed-b-muhammed>
- Demîrî, Kemâleddin. *Kitabu’l-hayavânî’l-kübra*. thk. Muhammed Abdülkâdir el-Fazlî. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye.
- Deylemi, Ebû Şüca Şiruye b. Şehredar b. Şiruye ed-Deylemi. *el-Firdevs bi-Mesur el-Hitab: el-firdevsü’l-ahbar*. thk. Saîd b. Besyunî Zaglul. 5 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1986.
- Dihhudâ, Ali Ekber. “Şerh”. *Lügatnâme* (CD Version, Rivâyet-i Sivüm). Tahran: Müessese-i İntişârât u Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahrân, 1385.
- Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Doğan Averbek, Güler - Bichlmeier, Harald. “Osmanlı Eğitim Sisteminde Ders Kitabı Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021), 61-82.
- Doğan Averbek, Güler. “Ahmed Remzi (Akyürek) Dede’nin Nuhbe-i Vehbî ve Şerhi için Hazırladığı Üslûb-ı Mergûb Adlı Fihrist”. *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi 2019 Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği, (2019), 315-331.
- Doğan Averbek, Güler. “Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 23, (2019), 62-83.
- Doğan Averbek, Güler. “Araplara Türkçe Öğretmek Üzere Kaleme Alınan Tuhfe-i Fedâyî Adlı Manzum Sözlük”. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi* 2/1 (2019), 93-111.

- Doğan Averbek, Güler. “Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018), 85-114.
- Doğan, İshak. “Osmanlı Dönemi Kur’ân Araştırmaları”. *Makâlât* 1, (1999), 95-137.
- Durmuş, İsmail - Elmalı, Hüseyin. “İbnü’n-Nahvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/İbnun-Nahvi>
- Durmuş, İsmail. “İbnü’l-Haşşâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-hassab>
- Durmuş, İsmail. “İsferâyînî, İsâmüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isferayini-isamuddin>
- Durmuş, İsmail. “İstîşâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istishad--arap-dili>
- Durmuş, İsmail. “Mesel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesel#1>
- Durmuş, İsmail. “Veşşâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vessa>
- Duru, Rafiye. *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevi*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Düzenli, Mesut Bayram - Turan, Muhittin. “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şemsî”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2016), 121-154.
- Düzenli, Mesut Bayram. *Tuhfe-i Se-Zebân Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Lügat*. Erguvan Yayınevi, 2015.
- Ebû Dâvûd, Sünen. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdi’l-Hamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, ts.
- Ebû Dâvûd. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Ebussuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin. *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kur’ân-ı Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Ebussuûd Efendi, Şeyhülislâm. *Ebussuûd Tefsiri: İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm (Kur’ân-ı Kerîm’in Meziyetlerinin Akl-ı selime Açıklanması)*, çev. Ali Akin. 12 Cilt. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006.
- Ekici, Hasan. *Bosnalı Atfî Ahmed Efendi’nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî’si (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)*. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.

- Ekva', İsmâil b. Ali. "Neşvân el-Himyerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesvan-el-himyeri>
- Eliaçık, Muhittin. "Din Hizmetlerinde Şiir ve Manzum Metinlerin Yeri". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. ed. Mehmet Bulut. 1/657-664. Ankara: 2008.
- Eliaçık, Muhittin. "Medreselerde Okutulan Manzum Ders Kitapları". *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*. ed. İsmail Narin. 2/539-546. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Eliaçık, Muhittin. "Osmanlıda Manzum Fetva Geleneği". *Türkiyat Mecmuası* 21 (2011), 105-145.
- Elmalı, Hüseyin. "Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/feyyumi-ahmed-b-muhammed>
- Elmalı, Hüseyin. "Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/razi-muhammed-b-ebu-bekir>
- Erdem, Sadık. "XV. ve XVI. Yüzyılda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri". *Türkbilig* 8 (2004), 191-215.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan. "Ali b. Abbas el-Mecûsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-b-abbas-el-mecusi>
- Erdoğan, Ayhan. *Arap Dilinde Künye Usulüyle Türetilen Kelimeler ve Bunların İ'rablardaki Durumları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Erkan, Arif. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü-Seyyid Şerif Cürcani Kitābu't-Ta'rifāt*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Ertekin, M. Zahir. "İlk Manzum Türkçe-Kürtçe Sözlük: Nûbihara Mezinan". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 9/1 (2017), 89-106.
- Eryılmaz, Sümeyye. *Osmanlılarda XIV.-XVIII. Asırlarda Riyâzî İlimler Sahasında Telif Edilen Manzum Eserler ve Salih b. Mehmed'in Kitâb-ı Verdiyye'sinin Tenkitli Neşir, İnceleme ve Matematiksel Değerlendirmesi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Fayda, Mustafa. "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarihul-umem-vel-muluk>

- Fidan, Zehra. “Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî’nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğüne Yaptığı Şerh: Şerh-i Seb‘atü Ebhur”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25 (Aralık 2020), 373-388.
- Fidan, Zehra. “Ali Şîr Nevâî’ye Atfedilen Seb‘atü Ebhur İsimli Eserin Müellif Karmaşasına Dair Bazı Tespitler”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 21 (2020), 402-411.
- Fîrûzâbâdî, Ebu’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkub b. Muhammed. *el-Okyanusu’l-basît fî-tercemeti’l-Kûmûsî’l-Muhît: Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi: Kâmûs Tercümesi*. çev. Mütercim Âsım Efendi. haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. 6 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Gıynaş, Kamil Ali. “Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü’l-İhvân ve Hediyyetü’s-Sıbyân”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (2015), 154-163.
- Gıynaş, Kamil Ali. *Tuhfetü’l-İhvân ve Hediyyetü’s-Sıbyân: Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*. İstanbul: Asur Yayınları, 2016.
- Gökbulut, Hasan. “Kâfiyeci”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kafiyeci>
- Gökyay, Orhan Şaik - Coşkun, Vildan. “Tâbirnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tabirname>
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Hâfız Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Gözitok, Mehmet Akif. “Manzum Sözlük Geleneğimizin Kayıp Halkası: Nazm-ı Bedî”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 55 (2016), 127-148.
- Güleç, İsmail. “Dağılmış İnciler Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı”. *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına) 13 Şubat 2009, Kayseri Bildiriler*. 174-193. haz. Atabey Kılıç vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Güleç, İsmail. “Sürûrî, Muslihuddîn Mustafa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sururi-muslihuddin-mustafa>
- Güleç, İsmail. *Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008.
- Gülhan, Abdülkerim. “Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü’l-Leâl”. *Zeitschrift für die Welt der Türken* 2/2 (2010), 201-226.
- Gümüş, Zehra. “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4(1) (2007), 423-431.

- Gümüş, Zehra. *Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi] (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Gümüş, Zehra. *Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi]* Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Güngör, Mevlüt. “Begavî, Ferrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/begavi-ferra>
- Gürkan, Menderes. “Zerkeşî, Bedreddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zerkesi-bedreddin>
- Gürkan, Nejdet. “Kemal Paşazâde’nin (873/1469-940/1534) Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı”, *Marife* 9/2 (2009), 135-165.
- Halîmî, Lütfullah b. Ebu Yusuf. *Lügat-ı Halîmî*, haz. Adem Uzun. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Mesâbîhu’s-Sünne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesabihus-sunne>
- Hatiboğlu, İbrahim. “Meşâriku’l-Envâri’n-Nebeviyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesarikul-envarin-nebeviyye>
- Hayatü’l-Hayvan Tercümesi. haz. Kadir Meral. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1997.
- Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân Müttakî. *Kenzu’l-ummâl fî-süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1981.
- Hüseyin Elmalî, “Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/razi-muhammed-b-ebu-bekir>
- İsbahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihran. *el-Müsneidü’l-Müstahrec ‘alâ-Sahîhi’l-İmâmi Müslim*. 4 cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996.
- İbn Ebî Şeybe. *el-Kitâbu’l-Musannef fî’l-ehâdis ve’l-âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hûd. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-Azami. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1975.
- İbn Kayyım, el-Cevziyye. *Kitâbu’r-Rûh*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y.
- İbn Mâce, bû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1373/1953.

- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' Zührî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed, Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübra*. nşr. İhsan Abbâs. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1388/1968.
- İbn Sîrîn, Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî. *Müntehabu'l-Kelâm fî-Tefsîri'l-Ahlâm*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1940.
- İbni Sîrîn, Ebû Bekr Muhammed b. Sirin el-Basrî. *Rüyalar Kitabı: Hazâ Ta'bir-nâme-i İbni Sîrîn*, haz. Savaşkan Cem Bahadır. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.
- İbn-i Hâcib, Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr. *el-Kâfiye*. çev. Mehmet Selim Bilge. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1984.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali. *Fususul-Hikem Tercüme ve Şerhi: Çeviri Yazı*. çev. ve şerh Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı vd. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Garîbu'l-Hadîs*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- İbnü'l-Esir, Ebû's-Seadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed. *en-Nihaye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*. thk. Tahir Ahmed Zavi. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İbrahim Dede, Muğlalı Şâhidî. *Tuhfe-i Şâhidî: (Farsça-Türkçe Manzum Sözlük)*, haz. Ahmet Hilmi İmamoğlu. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları, 2005.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri". *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 2/221-361. İstanbul: IRCICA, 1998.
- İpşirli, Mehmet - Demir, Ziya. "Sâdî Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 9 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadi-celebi>
- İsfendiyoğlu, Fethi İ. *Galata Sarayı Tarihi*. haz. İzzeddin Çalışlar. İstanbul: Galatasaray Eğitim Vakfı, 2018.
- İshak b. Râhuye, *Müsned*. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-imân, 1991.
- İsmail Paşa, Bağdatlı. *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'u'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Vekâletü'l-Me'ârif, 1951.
- İzgi, Cevat. "Hayâtü'l-Hayevân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayatul-hayevan>
- İzgi, Cevat. "Hubeyş et-Tiflîsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hubeys-et-tiflisi>

- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyâzî ve Tabiî İlimler)*. İstanbul: Küre Yayınları, 2019.
- İzzî ve Tercümesi*. haz. Kenan Demirayak - M. Sadi Çöğenli. Ankara: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1998.
- Kaçar, İrmak. “Lutfullah Halîmî’nin Farsça - Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Mukaddimetü’l-Luga”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 3/2 (2017), 131-146.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. *Türk Lügati*. 4 cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943,
- Kahya, Esin. “İbnü’n-Nefis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Mart 2022 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnun-nefis>
- Kallek, Cengiz. “Kudûrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuduri>
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-camius-sahih--buhari>
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-camius-sahih--buhari>
- Kandemir, M. Yaşar. “eş-Şifâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/es-sifa--kadi-iyaz>
- Kandemir, M. Yaşar. “Garîbü’l-Hadîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/garibul-hadis>
- Kandemir, M. Yaşar. “İbn Seyyidünnâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-seyyidunnas>
- Kandemir, M. Yaşar. “Kādî İyâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadi-iyaz>
- Kandemir, M. Yaşar. “Münâvî, Muhammed Abdurraûf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munavi-muhammed-abdurrauf>
- Kandemir, Yaşar. “İbn Hacer el-Askalânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hacer-el-askalani>
- Kaplan, Yunus. “Farsça - Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Mukaddimetü’l-Lügat”. *Studies of The Ottoman Domain* 7/12 (2017), 213-236.
- Kaplan, Yunus. “Müellifi ve Telif Tarihi Meçhul Bir Arapça - Türkçe Manzum Sözlük: Bülğatü’s-Sıbyân”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (2020), 41-70.

- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “Fârâbî, İshak b. İbrâhim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/farabi-ishak-b-ibrahim>
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “İbnü’n-Nedîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnun-nedim>
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiye’de İlim ve İlmiyeye Dâir Bir Eser: Kevâkib-i Seb’a Risâlesi”. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Karaca, Abdullah. *Kemâlpâşazâde’nin Dekâyıku’l-Hakâyık’ı*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Kartallıoğlu, Yavuz. *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.
- Kasım b. Sellam, Ebu ‘Ubeyd. *Garibu’l-hadis*. 5 Cilt. Kahire: el-Hey’etü’l-âmmе li şûûni’l-matabi’il-emiriyye, 1984.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, çev. Rüştü Balcı. 5 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Kavak, Fadime. “Arap Kültüründe Künyeleme Geleneği ve Çöl Faunası Üzerine Yansımaları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (2013), 111-149.
- Kavasoglu Parlak, Esra. *Hatîb Rüstem el-Mevlevî’nin Vesîletü’l-Makâsıd ilâ Ahseni’l-Merâsıd [fî Lügati’l-Fürs] Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kaya, Hasan - Ayçiçeği, Bünyamin. *Müsellesnâme Osman Şâkir’in Manzum Sözlüğü*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.
- Kaya, Hasan. “Ahmed Resmî’nin Nazm-ı Giridî Adlı Manzum Sözlüğü”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/51 (2017), 119-142.
- Kaya, Hasan. “Kerîmî’nin Manzum Sözlüğü”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18 (2017), 213-252.
- Kaya, İbrahim. “Sûdî’nin Şerh-i Gülistan’ındaki Eleştirilerine Toplu Bir Bakış”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* [Prof. Dr. Sabahattin Küçük Armağanı] 7/3 (2012), 1719-1739.
- Kaya, Muhammet. “Reddiye”nin Türk Şerh Edebiyatındaki Gelişimi ve İbnü’l-Kemâl’in Mollâ Câmî’ye Reddiyesi”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 30 (2019), 127-142.

- Kayapınar, Hüseyin. “Münyetü’l-Musallî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munyetul-musalli>
- Kemâleddin Demîrî, Ebu’l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa Demîrî. *Hayâtü’l-hayevân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2004/1424.
- Kemalpaşazâde, İbn Kemal Ahmed Şemseddîn. *Hadis Şerhleri*, çev. ve haz. Muammer Bayraktutar. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2021.
- Kemalpaşazâde, İbn Kemal Ahmed Şemseddîn. *Risâle fî tahkiki ta’ribi’l-kelimeti’l-‘Acemiyye*. neşr. Muhammed Sevâî. Dimaşk: Institut Français de Damas, 1991.
- Kılıç, Atabey. “Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler”. *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem DİLÇİN Adına) 13 Şubat 2009 Kayseri Bildiriler*. 239-246. haz. Atabey Kılıç vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Kılıç, Atabey. “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”. *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına 1 Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu 12-13 Nisan 2007*, 363-369. İstanbul: İBB, 2008.
- Kılıç, Atabey. “Denizlili Mustafa B. Osman Keskin ve Eseri Manzûme-i Keskin”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/3 (2007), 340-348.
- Kılıç, Atabey. “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-ı Sıbyân”. *Manzum Sözlükler ve Sübha-i Sıbyân*. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20/1 (2006), 65-77.
- Kılıç, Atabey. “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi “Hediyetü’l-İhvân”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 1/1 (2006), 19-28.
- Kılıç, Atabey. *Manzum Sözlük Mecmuası (Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 4026) Tuhfe-i Vehbî-Tuhfe-i Şâhidî-Sübha-i Sıbyân (İnceleme-Metin)*. Kayseri: Laçın Yayınları, 2007.
- Kılıç, Atabey. *Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediyetü’l-İhvân (İnceleme-Metin)*. 2 Cilt. İstanbul: İhlamur Akademi, 2022.
- Kılıç, Atabey. “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007), 516-548.
- Kılıç, Filiz. “Celîlî, Abdü’l-Celîl Efendi”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 7 Kasım 2020), <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>
- Kılıç, Hulusi. “Ahterî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahteri>

- Kılıç, Hulusi. “Cevherî, İsmâil b. Hammâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevheri-ismail-b-hammad>
- Kılıç, Hulusi. “el-Kâfiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kafiye>
- Kılıç, Hulusi. “el-Kâmûsü’l-Muhît”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kamusul-muhit>
- Kılıç, Hulusi. “Esâsü’l-Belâga”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esasul-belaga>
- Kılıç, Hulusi. “Harîrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariri>
- Kılıç, Hulusi. “İbşîhî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibsihi>
- Kılıç, Hulusi. “Tâcü’l-Luga”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tacul-luga>
- Kılıç, Mahmud Erol. “Fusûsü’l-Hikem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fususul-hikem>
- Kılıç, Muzaffer. *Edirneli Derviş Hasan Hüsami’nin Tuhfetü’l-Emsal’i (İnceleme-Metin-Dizin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Kılıçarslan, Orhan. “Hayâtî-zâde Şeref Halîl ve Rûhu’l-Edeb Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25 (2020), 689-728.
- Koca, Ferhat. “el-Manzûmetü’n-Nesefiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-manzumetun-nesefiyye>
- Koca, Ferhat. “el-Muhtasar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muhtasar--kuduri>
- Koca, Ferhat. “Molla Hüsrev”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/molla-husrev>
- Koçkuzu, Ali Osman. “Aynî, Bedreddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayni-bedreddin>
- Kortantamer, Tunca. “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8 (1994), 1-10.
- Kurtuluş, Rıza. “İbn Ebû Hacele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-hacele>

- Kut, Günay. “Anadolu’da Türk Edebiyatı”. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 2/21-68. İstanbul: IRCICA, 1998.
- Kut, Günay. “Acâibü’l-Mahlûkât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/acaibul-mahlukat>
- Levend, Agâh Sırrı. “Nevâî’nin Arapça Sözlüğü”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1956), 239-249.
- Ma’mer b. Raşid, el-Cami, thk. Habib er-Rahman el-A‘zamî, *el-Musannef* içinde, 11 Cilt. Beyrut: 1403/1983.
- Maden, Şükrü. *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde’nin Envârü’t-Tenzîl Hâşiyesi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Mâlik b. Enes. *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1985.
- Mavsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna Ebû Ya‘lâ. *Müsnedu Ebî Ya ‘lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dimeşk: Daru’l-Me’mun li’t-Turâs, 1984.
- Mecûsî, Ali b. el-Abbâs. *Tercüme-i Kâmilü’s-Sinâ’a* (3. Makale ve 4. Makalenin 6. Babına Kadar): *İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım*, haz. Tuncay Böler. İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.
- Mehmed Dede, Fedayî. *Tuhfe-i Fedayî*. haz. Güler Doğan Averbek. İstanbul: Kitabevi, 2019.
- Mehmed Efendi, Yazıcıoğlu. *Muhammediyye*. haz. Amil Çelebioğlu. 2 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Mehmed Tâhir, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*. haz. M.A. Yekta Saraç. ed. Mustafa Çiçekler. 1/379. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016.
- Mengi, Mine. *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ, 2000.
- Mertoğlu, M. Suat. “Sa‘lebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/salebi>
- Meydanî, Ebu’l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisaburî. *Mecmaü’l-emsâl*. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim. Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1979.
- Molla Câmi, Ebü’l-Berekat Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Cami. *el-Fevâidü’z-ziyâ’iyye* (Molla Câmi Tercümesi). çev. A. Ercan Elbinsoy. İstanbul: Yasin Yayınevi, 1999.
- Muallim Naci. *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri: Sânihatü’l-Arab*. haz. Ömer Hakan Özalp. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınevi, 2002.

- Muhammed Câmî, Ebu'l-Berekât Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed. *Bahâristân*, çev. M. Nuri Gencosman. Ankara: Maarif Vekaleti, 1958.
- Muhammed Câmî, Ebu'l-Berekât Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed. *Bahâristân*. çev. Kilisli Rıfat Bilge. İstanbul: Meral Yayınevi, 1970.
- Muhtar, Cemal. *İki Kur'ân Sözlüğü: Lugat-ı Ferišteoğlu ve Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.
- Muradî, Ebü'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed. *Silkü'd-dürer fî a'yânî's-sânî aşer*. 4 Cilt. Kahire: y.y., 1874.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi. *Sahihü't-tergib ve't-terhib*. 4 Cilt. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi, 1968.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâburî. *el-Müsnedü's-sahîh el-muhtasar mine's-Sünen bi-nakli'l-adl ani'l-adli ilâ Resûlillâh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956.
- Nagarî, Abdünnebi b. Abdürresûl Ahmed. *Düstûru'l-ulemâ, Câmiu'l-ulûm fî istilâhâtî'l-fünûn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Necmeddîn-i Dâye. *İrşadü'l-mürîd ile'l-murad: Mirsadü'l-ibad Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*. çev. Kasım b. Mahmud Karahisârî. haz. A. Azmi Bilgin - Fakirullah Yıldız. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdü'l-Fettah Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Teysîr fî't-tefsîr: Ömer Nesefî Tefsiri (İnceleme-Eleştirmeli Metin-Çeviri)*. ed. Muhammed Coşkun. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Okumuş, Ömer. "Bahâristân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/baharistan>
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami-abdurrahman>
- Okuyan, Mehmet. "Necmeddîn-i Dâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/necmeddin-i-daye>
- Ölker, Gökhan - Duyar, Hidayet. *Se-Zebân: Üç Dilli "Arapça - Farsça - Türkçe Manzum Sözlük*. Konya: Palet Yayınları, 2013.
- Öz, Mustafa. "Cemâleddîn Aksarâyî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemaleddin-aksarayi>
- Öz, Yusuf. "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri". *İlmî Araştırmalar* 5 (1997), 219-232.

- Öz, Yusuf. *Tarih Boyunca Farsça - Türkçe Sözlükler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Öz, Yusuf. *Tuhfe-i Şâhidi Şerhleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 1999.
- Özafşar, Mehmet Emin vd. *Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu*. 7 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Özaydın, Abdülkerim. “Diyarbakır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/diyarbakir>
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. “İbn Hişâm en-Nahvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hisam-en-nahvi>
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. “İbn Hişâm en-Nahvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hisam-en-nahvi>
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. “Mugni’l-Lebîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mugnil-lebib>
- Özcan, Esat. *Hıdır Bin Abdurrahman el-Ezdî Ve et-Tibyân fî Tefsîri’l-Kur’ân Adlı Tefsirindeki Metodu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Özcan, Tahsin. “Kara Sinan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kara-sinan>
- Özel, Ahmet - Kallek, Cengiz. “Zekeriyyâ El-Ensârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekeriyya-el-ensari>
- Özel, Ahmet. “Bezzâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bezzazi>
- Özel, Ahmet. “İbnü’s-Sââtî, Muzafferüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnus-saati-muzafferuddin>
- Özel, Ahmet. “Kâdîhan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadihan>
- Özel, Ahmet. “Zencânî, İzzeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zencani-izzeddin>
- Özen, Şükrü. “Sadrüşşerîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadrusseria>

- Özen, Şükrü. “Teftâzânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/teftazani>
- Özen, Şükrü. “Zâhidî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zahidi>
- Özkan, Halit. “Tîbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tibi>
- Özkan, Nevzat. *Ahmet Cevdet Paşa’nın Dilbilgisi (Kavâ’id) Kitapları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- Öztahtalı, İbrahim İmran. *Lâmi’î Çelebi ve Lügat-ı Manzûmu*. İstanbul: Gaye Kitabevi, 2004.
- Öztürk, Mustafa – Mertoğlu, M. Suat. “Zemahşerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zemahseri>
- Öztürk, Tuncay. “Lebîb Mehmed Efendi’nin Tuhfe ve Nuhbe’ye Tazminatı (Metin)”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2012), 197-220.
- Paksoy, Kezban. *Mecmu’a-i Fevâid Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2254 (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Pazarbaşı, Erdoğan. “Mehmed Efendi, Vanî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-efendi-vani>
- Rababa, Rabbâa. *Âsımzâde Hâmid’in Şerh-i Mezâmînü’l-Emsâl’i (İnceleme-Metin)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn. *Müsnedü’r-Rûyânî*. thk. Eymen Ali Ebû Yemanî. 2 Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtuba, 1416.
- Saadat, Nakıbullah. *Seyyid Alîzâde’nin Şerhu Dîbâceti’l-Misbâh Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr. *el-Müntekâ min İsmeti’l-Enbiyâ*. thk. Mehmet Bulut. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Safûrî, Abdurrahman b. Abdisselâm. *Nüzhetü’l-mecâlis ve müntehabü’n-nefâis*. Mısır: el-Matbaatu’l-Kasteliyye, 1283.
- Saraç, M. A. Yekta. “Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 30 (2003), 445-468.
- Saraç, Yekta. “Şerhler”. *Türk Edebiyatı Tarihi*. ed. Talat Sait Halman vd. 2/121-132. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

- Schimmel, Annemarie. *Halifenin Rüyaları: İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*. çev. Tuba Erkmen. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Seffârinî, Muhammed b. Ahmed b. Sâlim. *Gıdâu'l-elbâb fî şerhi manzûmeti'l-âdâb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Selçuk, Bahir - Algül, Mesut. “Çocuklar İçin Yazılan Farsça - Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürri'nin Güher-rîz'i”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 1/2 (2015), 133-164.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys İmamülhüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Tenbihü'l-Gâfilin - Bustânü'l-Ârifîn*, çev. Abdülkadir Akçiçek. 2 Cilt. İstanbul: Milli Gazete, 1977.
- Seyyid Alizâde, Yakub b. Seyyid Ali Rumî Bursevî. *Mefatihü'l-cinân ve mesabihü'l-cenân şerhu Şeriatü'l-İslâm*. İstanbul: Hakikat kitabevi [Mektebetü'l-Hakika], 1403/1983.
- Sifil, Ebubekir. “Haddâd, Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haddad-ebu-bekir>
- Sifil, Ebubekir. “Haddâd, Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haddad-ebu-bekir>
- Sinan Nizam, Betül. “Bir Mecdûânın Serencâmı: Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye No. 876'da Kayıtlı Şâhidî (Manzum Sözlük) Mecdûası Üzerine”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/1 (2021), 408-449.
- Steingass, Frank. *The Student's Arabic-English Dictionary*. London: 1884.
- Sülün, Murat. “Şehâbeddin Sivâsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Ocak 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehabeddin-sivasi>
- Şâfiî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şahinli, Recep. *Arap Dilinde Künye*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Şenel, Abdülkadir. “Molla Miskîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/molla-miskin>
- Şensoy, Sedat. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/serh#1>
- Şu'ûrî Hasan Efendi. *Lisanu'l-Acem: Ferheng-i Şu'ûrî*. haz. Ozan Yılmaz. ed. Derya Örs. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.

- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezîd. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. çev. Zâkir Kadirî Ugan - Ahmet Temir. 4 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı. 1991-1992.
- Tahir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. haz. M. A. Yekta Saraç. 3 Cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *eş-Şaka'iku'n-nu'maniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye: Osmanlı Âlimleri (Çeviri-Eleştirmeli Metin)*. haz. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Taşköprülüzâde, İsâmüddîn Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi. *Osmanlı Bilginleri: eş-Şekâiku'n-numaniyye fi ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*. çev. Muharrem Tan İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmiu'l-Kebir. Sünen*. thk. Beşşar Avvad Mahmud. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir. 5 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1975.
- Töre, Emre. “Sabûhî Ahmed Dede'nin İhtiyârât-ı Sabûhî'sindeki Reddiye Kullanımları Üzerine Bir İnceleme”. *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi = Journal of Academic Literature [Yûnus Emre'den Mehmed Âkif'e Şiir Özel Sayısı]* (2021), 193-214.
- Töre, Emre. “Anadolu Sahası Türkçe Mesnevî Şerhlerinin Yazılış Sebepleri”. *Muhafazakâr Düşünce* 17/61 (2021), 232-251.
- Tuman, Mehmet Nâil. *Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*. 2 Cilt. haz. Cemâl Kurnaz - Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Turan, Fikret. “An Eighteenth Century Ottoman Account of Aydın Dialect: *Aydın Lügati* and Its Linguistic Characteristics,”. *Scholarly Depth and Accuracy: A Festschrift to Lars Johanson*. ed. N. Demir - F. Turan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2002.
- Turan, Muhittin. “Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/4 (2012), 2939-2992.
- Turgut, Ali. “Muhyiddîn Mehmed, Hatibzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhyiddin-mehmed-hatibzade>
- Tülücü, Süleyman. “el-Müzahir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muzhir>
- Türk Edebiyatında Tasavvufî Rü'ya Ta'birnameleri*, haz. Mustafa Tatçı - Halil Çeltik, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.

- Türkay, Cevdet. *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Uylaş, Sait. “Arap Şairlerinde Lakap Geleneği”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 55 (Aralık 2015), 11-35.
- Uz, Özkan. “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Hâcibî”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 14/7 (2019), 4087-4111.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Bihiştî Ramazan Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bihisti-ramazan-efendi>
- Uzun, Mustafa İsmet. “İktibas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iktibas#2-turk-edebiyati>
- Uzun, Mustafa İsmet. “Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammediyye--yazicioglu>
- Uzun, Mustafa İsmet. “Yazıcıoğlu Mehmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yazicioglu-mehmed-efendi#1>
- Ünal, Halit. “Ahîzâde Yûsuf Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahizade-yusuf-efendi>
- Ünal, İsmail Hakkı. “Kirmânî, Şemseddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirmani-semseddin>
- Ünlü, Osman. “Klasik Türk Edebiyatında Edebi Şerhlerin Yazılış Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*. 148-167. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Ünver, İsmail. “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3/6 (2008), 1-46.
- Vankulu Mehmed Efendi, Mehmed b. Mustafa. *Vankulu Lügati*. haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Vehbi, Sümbülzade. *Tuhfe-i Vehbi: Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. haz. Ahmet Yenikale. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2012.
- Yakar, Halil İbrahim. “Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâî”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature*

and History of Turkish or Turkic [Tunca Kortantamer Özel Sayısı II] 4/2 (2007), 1015-1025.

Yakar, Halil İbrahim. “Türkçe - Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ'id”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/4 (2009), 995-1024.

Yaman, Ahmet. “Kenzü'd-Dekâik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenzud-dekaik>

Yaman, Ahmet. “Kuhistânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuhistani>

Yardım, Ali. “el-İstîâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-istiab>

Yavuz, Seyit. *Mehmed Lebîb Efendi'nin Tuhfe-yi Vehbî Şerhi: Müntehab-ı Lebîb (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Taşköprizâde Ahmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/taskoprizade-ahmed-efendi>

Yazar, Sadık. “Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği”. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Yazar, Sadık. “Eş-Şerhü'l-Mustaffî fi Fethi Sükkeri's-Sâfi (Celîlî)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Kasım 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/es-serhu-l-mustaffi-fi-fethi-sukkeri-s-safi-celili>

Yazar, Sadık. “Kand-i Nebat (Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Kasım 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kand-i-nebat-celili-abdulcelil-b-yusuf>

Yazar, Sadık. “Mükerrer Şeker (Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Kasım 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mukerrer-seker-celili-abdulcelil-b-yusuf>

Yazar, Sadık. “Seb'atü Ebhur (Celîlî, Abdülcelîl B. Yûsuf)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Kasım 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/seb-atu-ebhur-celili-abdulcelil-b-yusuf>

Yazar, Sadık. “Sükket-i Sâfi (Celîlî, Abdülcelîl b. Yûsuf)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Kasım 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/sukket-i-safi-celili-abdulcelil-b-yusuf>

Yazar, Sadık. “Tuhfe-i Şâhidî'nin Osmanlı Telif Geleneğindeki Etkisine Farklı Bir Örnek: Hatîb'in Hibetü'l-Vehhâb'ı”. *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (2020), 97-131.

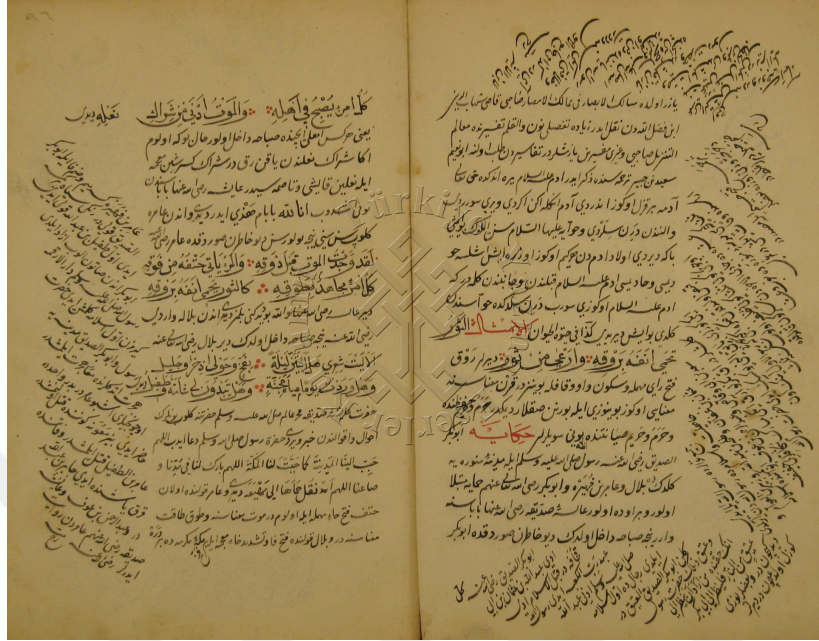
- Yazar, Sadık. “Zuhrü’l-Âhire (Celîlî)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 20 Kasım 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/zuhru-l-ahire-celili>
- Yazıcı, Hüseyin. “Hasan Paşa, Niksârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-pasa-niksari>
- Yazıcı, İshak. “Semerkandî, Ebü’l-Leys”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/semerkandi-ebul-leys>
- Yazıcı, Numan. *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Yazıcı, Tahsin. “Hâfız-ı Şîrâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hafiz-i-sirazi>
- Yemânî, Abdurrahman b. Yahyâ b. Ali Muallimi. *et-Tenkil bimâ fî-Te’nibi’l-Kevseri mine’l-Ebâtîl*. thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kütübi’s-Selefiyye, 1986.
- Yılmaz, Ahmet. “Müstakimzade Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustakimzade-suleyman-sadeddin>
- Yılmaz, Ahmet. *Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddîn Hayatı Eserleri ve Mecelletü’n-Nisâb’ı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Yılmaz, Ozan. “Bir “Münekkit Var Şarihten İçeri” Türk Şerh Edebiyatı’nda “Reddiye” Geleneği ve Sudi-i Bosnavi Örneği”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7 (2011), 107-154.
- Yılmaz, Ozan. “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi TALİD* 5/9 (2007), 271-304.
- Yılmaz, Ozan. “Şârihin Kütüphanesinden: Bosnalı Ahmed Sûdî’nin Gülistân Şerhinde Kullandığı Kaynaklar”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]* 1/1 (2018), 187-202.
- Yılmaz, Ozan. *Gülistan Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012.
- Yücel, Ahmet. “İbn Sîrîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sirin>
- Yücel, Ahmet. “İbn Sîrîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sirin>
- Yüksel, Hasan Avni. *Türk İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1996.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Müstaksa fî emsali’l-Arab*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *Keşşaf Tefsiri: el-Keşşâf 'an hak'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. ed. Murat Sülün. çev. Muhammed Coşkun vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

Ziyrek, Osman. *İbnu'l Hâc Muhammed b. Ahmed el-Farazî'nin el-Matlûb Şerhu'l-Maksûd Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

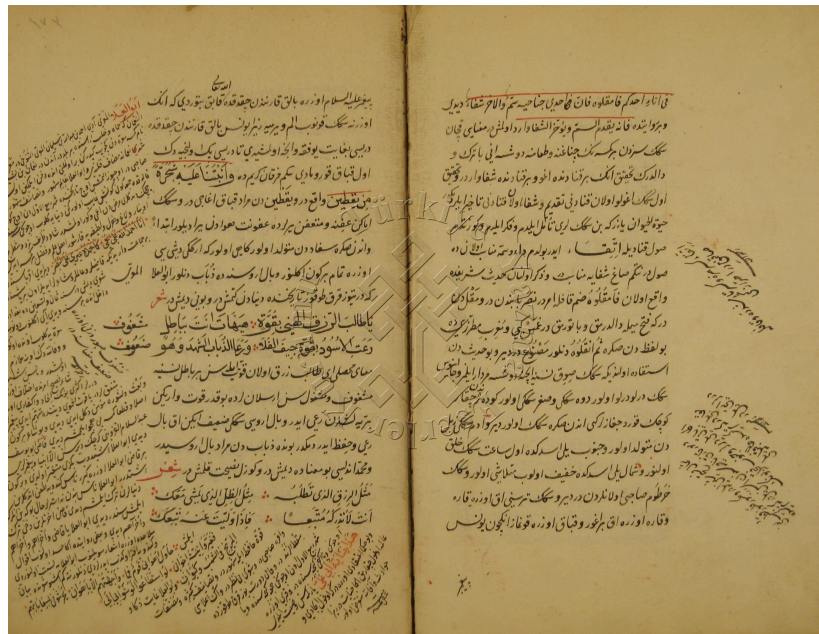

Ek 1: Fotoğraflar

Fotoğraf 1: 95b-96a

Kaynak: Şerh-i Seb'atu Ebhur, Nuruosmaniye 4755.

Fotoğraf 2: 172b-173a

Kaynak: Şerh-i Seb'atu Ebhur, Nuruosmaniye 4755.

Fotoğraf 3: 58b-59a

Kaynak: Şerh-i Seb'atu Ebhur, Yahya Tefvik 312.

Fotoğraf 4: 67b-68a

Kaynak: Şerh-i Seb'atu Ebhur, Yahya Tefvik 312.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Zehra FİDAN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İstanbul Kültür Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Türk Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans	
Üniversite	Yıldız Teknik Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Türk Edebiyatı
Makale ve Bildiriler	
1.Fidan, Zehra. “Abdülcelil bin Yûsuf el-Akhisarî’nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğüne Yaptığı Şerh: Şerh-i Seb’atü Ebhur”. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 25 (Aralık 2020), 373-388. 2. Fidan, Zehra. “Ali Şîr Nevâî’ye Atfedilen Seb’atü Ebhur İsimli Eserin Müellif Karmaşasına Dair Bazı Teklifler”. TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 21 (Haziran 2020), 402-411.	